Fq 5003. MELLÉKLET

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

1971

XXVI. új évfolyam

LAPKIADÓ VÁLLALAT
BUDAPEST

10

TARTALOMMUTATÓ
a Jogtudományi Közlöny XXVI., 1971. évfolyamához[1]

I. ÁLLAM- ÉS JOGELMÉLET

Tanulmányok

Katonáné Soltész Márta: Emberi természet és jog 541

Szemlecikkek

Bihari Mihály: Szotáczky Mihály: A jog lényege. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1970. 376 p. Könyvism. 425

Szilágyi Péter: Antalffy György—Samu Mihály—Szabó Imre—Szotáczky Mihály: Állam- és jogelmélet. Egyetemi tankönyv. Szerk. Samu Mihály. Bp. Tankönyvkiadó, 1970. [Könyvism.] 268

Varga Csaba: A törvényhozó közbenső döntése és a hézagproblematika megoldása a francia jogfejlődés tükrében 42

Vas Tibor: Igazság és igazságosság 567

Zelenka István: Hozzászólás a jogszabályi jogszabályértelmezés kérdéséhez 191

II. ALKOTMÁNYJOG. ÁLLAMJOG

Tanulmányok

Ádám Antal: A tanácsi szervek összehangoló tevékenysége 533

Pikler Kornél: A nyugati parlamentek befolyása a gazdasági életre 335

Szemlecikkek

Kállay István: Nagyné Szegvári Katalin: A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban. 1777—1918. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1969. 439 p. [Könyvism.] 200

III. ÁLLAMIGAZGATÁSI JOG

Tanulmányok

Benedek Károly: Az egységes szövetkezeti törvény néhány kérdése 385

György Ernő: A versenyjog és az iparjogvédelem kapcsolódásai 305

Vida Sándor: Védjegyjogunk újjászületéséről, az 1969. évi IX. tv. 147

Szemlecikkek

Farkas József: Tárkány Szücs Ernő—Radnay József—Kiss László: Magyar bányajog. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1970. 734 p. [Könyvism.] 273

Fekete Géza: Gyermek- és ifjúságvédelem a Német Demokratikus Köztársaságban 317

György Ernő: Szelényi Zoltán: A szabványosítás a magyar jogrendszerben. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1971. [Könyvism.] 529

Tamás Lajos: Ficzere Lajos: Az állami vállalat a gazdaságirányítás új rendszerében. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1970. 255 p. [Könyvism.] 115

IV. POLGÁRI JOG

Tanulmányok

Becher, J.: Objektív társadalmi törvényszerűségek, technikai-gazdasági mutatók és a szocialista jog 359

Diósdi György: A tipikus szerződések a bírósági gyakorlatban. Egy felmérés tapasztalatai ... 89

Sárközy Tamás: Állami szerv-e az állami vállalat? 125

Szemlecikkek

Bessenyei Lajos: Könyvankét Kampis György—Varga József: Kisajátítás c. könyvéről. [Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1970. 503 p.] 423

Mádl Ferenc: Csanádi György: „Polgári jog"-áról és polgári jogunk néhány kérdéséről 258

Szélyes Sándor: A feltaláló rosszhiszeműsége szabadalom megtámadása esetében 311

Világhy Miklós: Közbeszólás a polgári jogról ... 561

V. CSALÁDJOG

Tanulmányok

Csiky Ottó: Az utólagos házasságkötés alapján keletkező apasági vélelem 514

Rex-Kiss Béla—Szabó László: A Kell-vércsoportrendszer vizsgálatának jelentősége apasági és gyermektartási peres ügyekben 30

Rex-Kiss Béla—Szabó László: Duffy-vércsoport vizsgálatok eredményei 321

Vebersz, Ja. R.: Az apaság megállapításának szabályozása a szovjet családi jogi törvényhozásban 95

[1] Az évfolyam a 12. számmal (az 584. oldalon) zárul

Szemlecikkek

Novák István: Nem létező házasság 375
Rácz István: Bacsó Jenő: Az örökbefogadás, Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1968. 483 p. [Könyvism.] 482
Rex-Kiss Béla: Irányelvek a vércsoport-vizsgálatokon alapuló szakértői véleményezéshez származásmegállapítási ügyekben 424
Sulyokné Gregus Márta: A kiskorú házasságkötések néhány kérdése 313

VI. MUNKAJOG

Tanulmányok

Gáspárdy László: Az ügyfél-minőség feltételei és kerete a munkaügyi döntőbizottsági eljárásban 519
Gáspárdy László: A felek jogállásának néhány kérdése a munkaügyi döntőbizottsági eljárás menetében 552
Kertész István: A munkavédelem fejlődése különös tekintettel a technikai haladásra Magyarországon. Magyar nemzeti jelentés a Nemzetközi Munkajogi és Társadalombiztosítási-Jogi Társaság varsói kongresszusának (1970. szept. 14—17.) I. témájához. Hozzász. *Garancsy* Gabriella, o. 78—79. 71
Lőrincz Ernő: A kollektív szerződés 233
Weltner Andor: A munkavédelem fejlődése, különös tekintettel a technikai haladásra. Referátum a Nemzetközi Munkajogi és Társadalombiztosítási-Jogi Társaság varsói kongresszusán (1970. szept. 14—17.) 57

Szemlecikkek

Fehér Zoltán: Országos ankét a társadalom támogatására szoruló öregekről. Budapest 1970. szept. 7—8. 195
Kertész István: Trócsányi László: Az európai szocialista országok munkaügyi eljárásjoga. Bp. MTA KESZ Soksz. 1970. 302 p. [Könyvism.] 71
Lehoczky Boldizsárné: Vitaülés a kollektív szerződés jogi természetéről. (Hágelmayer Istvánné tanulmánya.) 251
Máltás György—Trócsányi László: Gyakorlati lépés a munkatudomány útjának egyengetéséhez 249

VII. MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐSZÖVETKEZETI JOG. FÖLDJOG

Tanulmányok

Bak József: Decentralizáció a szövetkezetek vezetésében 224
Domé Györgyné: A háztáji föld jogosultja 451
Nagy László: A társadalmi, a szövetkezeti és az egyéni érdekről, valamint azok kötelező összhangjáról 80
Süveges Márta: Saját földhasználathoz való jogosultság a mezőgazdasági szövetkezetekben 459

Szemlecikkek

Prugberger Tamás: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek belső üzemviteli szerződései az NDK-ban 255
Süveges Márta: Leninszkij dekret „O zemle" i szovremennot'. Moszkva, Izdat. „Nauka" 1970. 385 p. [Könyvism.] 110

VIII. BÜNTETŐJOG.
BŰNÜGYI TUDOMÁNYOK

Tanulmányok

Bodnár Ödön: Vagyon elleni bűnözők és bűntetteik. Egy vizsgálat eredményei 404
Erdősy Emil: A termelési kockázat és a büntetőjogi felelősség 365
Gödöny József: A társadalmi fejlődés és a bűnözés alakulása 391
Györgyi Kálmán: Büntető törvényhozás és kodifikációs kísérletek a burzsoá német államban 1871—1969 175
Halász Kálmán: A bűnözés megismerhetősége 299
Karpec, I.: A bűnözés egyes okairól és azok hatásáról az ifjúságra 441
Lázár Miklós: A társadalomra veszélyesség hiányának problematikája 342
Patera Antal: Az Országos Kriminalisztikai Intézet tevékenységének 10 éve a kriminológiai kutatások tükrében 421
Tóth Tihamér: A viktimológiáról 411
Wiener A. Imre: A gazdasági tevékenységgel kapcsolatos büntetőjogi felelősség az európai szocialista országok büntetőjogában 397

Szemlecikkek

Hardicsay Tibor: Walter, Nigel: Sentencing in a rational society. London, Allen Lane The Penguin Press 1969. [Könyvism.] 50

IX. TÖRVÉNYKEZÉSI SZERVEZET

Szemlecikkek

Novák István: Révai Tibor: A dolgozók részvétele az igazságszolgáltatásban. Bp. Közgazd.- és Jogi Kiadó, 1970. 591 p. [Könyvism.] 46
Révai Tibor: A magyar ügyvédség jubileumi évkönyve. 1945—1970. Bp. 1970. [Könyvism.] 526

X. POLGÁRI ELJÁRÁSJOG

Tanulmányok

Elillä, Tauno: A finn polgári perjog alapjai ... 466
Habscheid, Walther J.: A polgári per koncentrálását célzó újabb irányzatok az NSZK-ban, Olaszországban, Franciaországban és Svájcban 23
Hartai László: Az igazság érvényre juttatásának problémái a polgári perben 291
Hartai László: Az igazság érvényesülésének anyagi jogi problémái a polgári perben ... 350
Schelnitz György: A perbeli képviselet fogalma 473
Vida István: Bírósági végrehajtás és beszedési megbízás 15

Szemlecikkek

Hegyvári Sándor: Az officialitás elve és a Pp. 576

XI. BÜNTETŐ ELJÁRÁSJOG

Tanulmányok

Bócz Endre: Védekezési hazugság és vádolás ... 156
Kertész Imre: A tárgyi bizonyíték prioritásának problémája 447
Kertész Imre: A származékos tárgyi bizonyítékok 510
Király Tibor: Valószínűségi elemek a büntetés kiszabásában 1

Szemlecikkek

Györgyi Kálmán: Szabó [László]né Nagy Teréz: A büntető eljárás egyszerűsítése tekintettel a csekélyebb jelentőségű bűntettekre. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1970. 335 p. [Könyvism.] 324
Horgosi György: A büntetőbírósági tanács döntésének kialakítása 569

XII. NEMZETKÖZI JOG

Tanulmányok

Prandler Árpád: A Biztonsági Tanács hatásköre és feladatai az ENSZ alapokmánya szerint 213
Prandler Árpád: A Biztonsági Tanács hatásköre és funkciói a regionális szervezetekkel, a leszereléssel, valamint egyéb politikai-szervezeti feladatokkal kapcsolatban 281

Szemlecikkek

Bruhács János: Cuth, Juraj: Medzinarodné rieky. 1964. Neplavebné vyuzivanie riek a medzinárodné právo. Bratislava, Vydavatel'stvo Slovenskej Akadémie Vied, 1968. [Könyvism.] 118
Herczegh Géza: A humanitárius nemzetközi jog megerősítésének és továbbfejlesztésének kérdései 576

XIII. NEMZETKÖZI MAGÁNJOG

Tanulmányok

Eörsi Gyula: A kereskedelmi képviseletek joga egységesítésének két problémája 491
Kampis György: Nemzetközi egyezmény az utazási szerződés egységes szabályozásáról. Brüsszel, 1970. ápr. 13—23. 34
Mádl Ferenc: A külföldi beruházások anyagi jogi védelme 499
Szatmári Géza: Követelésérvényesítés exportváltók alapján 152

Szemlecikkek

Hardicsay Tibor: Egyezmény a légijárművek jogellenes elfoglalásának leküzdéséről 376
Karlócai János: Ferrer Coreira, Antonis de Aruda: Direito internacional privado. Coimbra, 1970. [Könyvism.] 326
Sólyom László: Mádl Ferenc: Juristische Fragen der Entwicklung einer wirtschaftlichen Integration in den Comecon-Ländern. Stuttgart, Ferdinand Enke Verlag, 1971. 96 p. [Könyvism.] 430

XIV. ÁLLAM- ÉS JOGTÖRTÉNET. RÓMAI JOG

Tanulmányok

Bianchi, Leonard: A nemzeti bizottságok szerepe a fasiszták és a kollaboránsok elleni büntető eljárásoknál Csehszlovákiában. Adalék az ún. átmeneti időszak jogszabályainak elemzéséhez 241
Pólay Elemér: Jhering birtoktana és a magyar magánjogi kodifikációs kísérletek 164

Szemlecikkek

Csizmadia Andor: Tanulmányok a magyar egyetemtörténet kezdeteiről 267
Gyalay Mihály: Jogtörténeti tanulmányok 2. köt. Szerk. Csizmadia Andor—Pecze Ferenc. Pécs, Tankönyvkiadó Bp. 1968. 333 p. [Könyvism.] 381
Horváth Pál: Urbán Aladár: Európa a forradalom forgószelében. 1848—1849. Bp. Kossuth Kiadó, 1970. 321 p. [Könyvism.] 204
Pecze Ferenc: Jogtudományi témák a történész világkongresszuson. (Moszkva, 1970. aug.) ... 39

XV. JOGTUDOMÁNY. TUDOMÁNYOS ÉLET. JOGI OKTATÁS. VEGYES TÁRGYÚ CIKKEK

Tanulmányok

Melichar, Ervin: A felsőoktatási reform Ausztriában, különös tekintettel a jogi felsőoktatás alakulására 7
Weltner Andor: Huszonöt év. A Jogtudományi Közlöny 25 évfolyama. 1946—1971. 333

Szemlecikkek

Borsi Zoltán: A statisztikai tudomány és az igazságügyi-statisztika néhány problémája ... 138
Hlavaty Attila: Ehrlich, Stanislaw: Wszep do nauki o pánstvie i prawie. Warszawa, Panstwowe, Wydawnictvo Naukowe, 1971. [Könyvism.] 432
Nagy Lajos: A jogi információs-dokumentációs munka fejlesztése. Értekezlet. Varsó, 1970. dec. 2—5. 196
Nagy Lajos: A „régi" Jogtudományi Közlöny ... 371
Péteri Zoltán: Az Académie Internationale de Droit Comparé VIII. kongresszusa. Pescara, 1970. aug. 29—szept. 5. 192
Pintér Jenő: Kádár Miklós 1904—1971. Nekrológ 489
Vadas György: Az etika kérdéseiről és tematikájáról 184
Vörös Imre: III. Szovjet—magyar jogásznapok Moszkvában 1970. okt. 11—17. 104

Mellékletek

Dokumentációs Szemle. Összeáll. a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének dokumentációs csoportja. Szerk. *Alth* Guidó. 59/60. sz. (1970. évi 7/10. sz.) Bp. Egyet. ny. 1971. 181—252. p. Melléklet az 1971. évi 1. sz.-hoz; ua. 60/61. sz. 1971. évi 1/4. sz. Bp. Egyet. ny. 1971. 1—61. p. Melléklet az 1971. évi 5. sz.-hoz; ua. 63/64. sz. Melléklet az 1971. évi 5—8. sz. Bp. Egyet. ny. 1971. 67—129. p. Melléklet az 1971. évi 10. sz.-hoz.

NÉVMUTATÓ

a Jogtudományi Közlöny XXVI. évfolyamához

A mutató az évfolyam lapszámaira utal

Ádám Antal 533
Bak József 224
Becher, J. 359
Benedek Károly 385
Bessenyei Lajos 423
Bianchi, Leonard 241
Bihari Mihály 425
Bócz Endre 156
Bodnár Ödön 404
Borsi Zoltán 138
Bruhács János 118
Csiky Ottó 514
Csizmadia Andor 267
Diósdi György 89
Domé Györgyné 451
Elillä, Tauno 466
Eörsi Gyula 491
Erdősy Emil 365
Farkas József 273
Fehér Zoltán 195
Fekete Géza 317
Garancsy Gabriella 78
Gáspárdy László 519, 552
Gödöny József 391
Gyalay Mihály 381
György Ernő 305, 529
Györgyi Kálmán 175, 324
Habscheid, Walther J. 23
Halász Kálmán 299
Hardicsay Tibor 50, 376
Hartai László 291, 350
Hegyvári Sándor 574
Herczegh Géza 576
Hlavaty Attila 432
Horgosi György 569
Horváth Pál 204
Kállay István 200
Kampis György 34
Karlócai János 326
Karpec, I. 441
Katonáné, Soltész Márta 541
Kertész Imre 447, 510
Kertész István 71, 198
Király Tibor 1
Lázár Miklós 342
Lehoczky Boldizsárné 251
Lőrincz Ernő 233
Mádl Ferenc 258, 499
Máltás György 249
Melichar, Ervin 7
Nagy Lajos 196, 371
Nagy László 80
Novák István 46, 375
Patera Antal 421
Pecze Ferenc 39
Péteri Zoltán 192
Pikler Kornél 335
Pintér Jenő 489
Pólay Elemér 164
Prandler Árpád 213, 281
Prugberger Tamás 255
Rácz István 482
Révai Tibor 526
Rex-Kiss Béla 30, 321, 424
Sárközy Tamás 125
Schelnitz György 473
Sólyom László 430
Sulyokné Gregus Márta 313
Süveges Márta 110, 459
Szabó László 30, 321
Szathmáry Géza 152
Szélyes Sándor 311
Szilágyi Péter 268
Tamás Lajos 115
Tóth Tihamér 411
Trócsányi László 249
Vadas György 184
Varga Csaba 42
Vas Tibor 567
Vebersz, Ja. R. 95
Vida István 15
Vida Sándor 147
Világhy Miklós 561
Vörös Imre 104
Weltner Andor 57, 333
Wiener A. Imre 397
Zelenka István 191

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
ОРГАН ИНСТИТУТА ГОСУДАРСТВА И ПРАВА АКАДЕМИИ НАУК ВНР

REVUE DES SCIENCES JURIDIQUES
REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES JURIDIQUES ET POLITIQUES DE L'ACADEMIE HONGROISE DES SCIENCES

RECHTSWISSENSCHAFTLICHE MITTEILUNGEN
ZEITSCHRIFT DES INSTITUTS FÜR STAATS- UND RECHTWISSENSCHAFTEN DER UNGARISCHEN AKADEMIE FÜR WISSENSCHAFTEN

Szerkeszti a szerkesztő bizottság
Felelős szerkesztő: Kádár Miklós, a 10. sz.-tól: Szerk. a szerkesztő bizottság
Szerkesztő: Pap Tibor
Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. Telefon: 160-160/247
Felelős kiadó: Sala Sándor
Megjelenik havonta

72.7315 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

XXVI. új évfolyam 1. szám Budapest, 1971. január

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM

KIRÁLY TIBOR:
Valószínűségi elemek a büntetéskiszabásában 1

MELICHAR, ERWIN:
A felsőoktatási reform Ausztriában, különös tekintettel a jogi felsőoktatás alakulására ... 7

VIDA ISTVÁN:
Bírósági végrehajtás és beszedési megbízás 15

HABSCHEID, J. WALTER:
A polgári per koncentrálását célzó újabb irányzatok 23

REX-KISS BÉLA — SZABÓ LÁSZLÓ:
A Kell-vércsoportrendszer vizsgálatának jelentősége apasági és gyermektartási peres ügyekben 30

KAMPIS GYÖRGY:
Nemzetközi egyezmény az utazási szerződés egységes szabályozásáról 34

Szemle:

PECZE FERENC:
Jogtudományi témák a történész világkongresszuson 39

VARGA CSABA:
A törvényhozó közbenső döntése és a hézagproblematikus megoldása a francia jogfejlődés tükrében 42

Jogirodalom:

Révai Tibor: A dolgozók részvétele az igazságszolgáltatásban (NOVÁK ISTVÁN) 46

Nigel Walker: Sentencing in a Rational Society (HARDICSAY TIBOR) 50

— — : Új könyvek 54

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Тибор Кирай:* Элементы вероятности в назначении наказания. — *Эрвин Мелихар:* Реформа высшего образования в Австрии, обращая особое внимание на сложение высшего юридического образования. — *Иштван Вида:* Судебное исполнение и поручение на взыскание. — *Вальтер Е. Габшейд:* Новые направления по концентрации гражданского процесса. — *Бела Рекс-Кишш—Ласло Сабо:* Значение проведения исследования системы группы крови Кэлл по делам об установлении отцовства и взысканию алиментов. — *Дьёрдь Кампиш:* Международная конвенция о едином регулировании договора о туристских поездках. — *Обзор: Фэрэнц Пэце:* Темы из области правовой науки на всемирном конгрессе историков. — *Чаба Варга:* Промежуточное решение законодателя и разрешение проблематики правового пробела в свете французского правового развития. — *Юридическая литература:* Тибор Реваи: Участие трудящихся в осуществлении правосудия *(Иштван Новак).* — Nigel Walker: Sentencig in a Rational Society *(Тибор Хардичаи).* — —: Новые книги

INHALT: *Tibor Király:* Elemente der Wahrscheinlichkeit in der Zumessung der Strafe. — *Erwin, Melichar:* Bericht über Verlauf und Tendenzen der Hochschulreform in Österreich. — *István Vida:* Gerichtliche Vollstreckung und Inkassoauftrag. — *J. Walter, Habscheid:* Tendenzen zur Konzentration des Zivilprozesses in Westeuropa. — *Béla Rex-Kiss—László Szabó:* Die Bedeutung der Untersuchung des Kell'schen Butgruppensystems in Vaterschafts- und Unterhaltsprozessen. — *György Kampis:* Internationales Abkommen über die einheitliche Regelung des Reisevertrages. — *Rundschau: Ferenc Pecze:* Rechtswissenschaftliche Themen am Weltkongress für Geschitswissenschaften. — *Csaba Varga:* Die Zwischenentscheidung des Gesetzgebers und die Lösung der Lückenpronlematik im Spiegel der französischen Rechtsentwicklung. — *Rechtsliteratur:* Tibor Révai: Die Teilnahme der Werktätigen in der Rechtssprechung. *(István Novák).* — Nigel Walker: Sentencing in a Rational Society *(Tibor Hardicsay)* — —: Neu Bücher

SOMMAIRE: *Tibor Király:* Les éléments de probabilité dans la fixation de la peine. — *Erwin Melichar:* La réforme de l'enseignement supérieur en Autriche à la lumière de la formation de l'enseignement supérieur jurideque. — *István Vida:* L'exécution judiciaire et le mandat d'encaissement. — *J. Walter Habscheid:* Les nouvelles tendances visant la concentration de la procédure civile. — *Béla Rex-Kiss—László Szabó:* L'importance de l'examen du système de groupes sanguins Kell dans les affaires contentieuses concernant la paternité et les aliments dus aux enfants. — *György Kampis:* Convention internationale sur la réglementation uniforme des contrats de voyage. — *Revue: Ferenc Pecze:* Thèmes de la science juridique au Congrès mondial des historiens. — *Csaba Varga:* La décision intermédiaire du législateur et la solution du problème des lacunes du droit à la lumière du développement juridique français. — *Littérature juridique:* Tibor Révai: La participation des travailleurs à la juridiction *(István Novák)* — Walker Nigel: Sentencing in a Rational Society *(Tibor Hardicsay).* — ——: Livres récemment publiés

CONTENTS: *Tibor Király:* Elements of probability in inflicting penalties. — *Erwin Melichar:* Higher education reform is Austria with special regard to the teaching of law. — *István Vida:* Judicial distraint and commission of collection. — *Walter J. Habscheid:* New trends of contcentrating civil actions. — *Béla Rex-Kiss, László Szabó:* The significance of the Kell-blod group system examination in affiliation and alimony actions. — *György Kampis:* International agreement on the uniform regulation of travel contracts. — *Rewiew: Ferenc Pecze:* Subjects of legal science at the world congress of historians. — *Csaba Varga:* The interim decision of the law-maker and the solution of the problem of gaps in the light of French legal evolution. — *Legal literature:* Tibor Révai: The participation of workers in judicature *(István Novák).* — Nigel Walker: Sentencing in a rational society *(Tibor Hardicsay).* — ——: Books recently published

E lapszám (XXVI. új évfolyam 1.) szerzői: *Dr. Király Tibor* egyetemi tanár. — *Dr. Melichar, Erwin* egyetemi tanár (Bécs). — *Dr. Vida István* igazságügyminisztériumi főelőadó. — *Dr. Habscheid, J. Walter* egyetemi tanár (Würzburg) *Dr. Rex-Kiss Béla* főorvos. — *Dr. Szabó László* orvos. — *Dr. Kampis György* igazságügyminisztériumi osztályvezetőhelyettes. — *Dr. Pecze Ferenc* jogtanácsos. — *Dr. Varga Csaba* A MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Novák István* megyei bírósági tanácsvezető (Miskolc). — *Dr. Hardicsay Tibor* a Központi Kerületi Bíróság elnökhelyettese.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkekesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u.30. — Tel.: 160-160/247. — Kiadja Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin krt 9-11. Telefon: 221-281). — Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI, Budapest V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I. Fő utca 32. Telefon: 159-450; vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

70.5230 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

XXVI. évfolyam 1. szám Budapest, 1971. január

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Valószínűségi elemek a büntetés kiszabásában

Az ítéletnek a büntetést megállapító mondatai tartalmuk szerint normatív kijelentések. Nem azt tartalmazzák ami „van", hanem azt, aminek lennie kell. A büntetéskiszabás alapjául azonban premisszaként valószínűségi kijelentések is szolgálnak. A következőkben erről lesz szó.

Nem kívánom kifejteni sem a büntetés vagy büntetéskiszabás elméletét, sem a gyakorlatát. Arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy sok mindennek, amit a bíró az általa kiszabott büntetésről előzetesen tud, valószínűségi értéke van. Ez a felismerés nem újkeletű, hanem már azóta elterjedt, amióta a büntetéstől megkívánják a célszerűséget és amióta a büntetőjog tudományába bevonult az indukció is.[1]

1. A valószínűség szerepe a büntetési rendszer meghatározásában

Amikor a törvényhozó „az elkövető megjavítását, továbbá a társadalom tagjainak visszatartását a bűnözéstől" jelöli meg a büntetés céljául (Btk. 34. §) és előírja, hogy a büntetés kiszabásánál ezt tartsák szem előtt (Btk. 64 §), akkor az ítéletbe valószínűségi elemeket ültet el. De már a büntetés nemének és mértékének törvényi megállapítása is valószínűségi logikai ítéletből indul ki, legalábbis részben ebből.

A törvényhozó szem előtt tartja a büntett objektív súlyát, amit a társadalmi veszélyesség mértéke fejez ki, a bünösség fokát és ezekkel arányos büntetést határoz meg. Hogy ez így van, mutatja: a társadalmi értékítéletben legsúlyosabbnak tartott bűntetthez (pl. gyilkosság; hazaárulás) a törvény szerint a legsúlyosabb büntetés fűződik, a legenyhébb bűntettekhez (mint pl. becsületsértés, levéltitok megsértése) a legenyhébb. Ez az igazságosság gondolata, amely az arányosságban jut kifejezésre. Ebben elméletileg nincs más elem, mint az okozott rossz (bűntett) mennyiségének és az emiatt elviselendő rossz (büntetés) mennyiségének egyenlő értéke vagy egyensúlya. Ebben a viszonyban nincs tehát valószínűségi kapcsolat.

A büntetés törvényi meghatározásába valószínűségi elemek akkor kerülnek, amikor a törvényhozó a büntetéssel közvetlen gyakorlati célokat akar elérni, amikor azt kívánja, hogy az elkövető — a büntetés hatására — javuljon meg, többé ne kövessen el bűntettet és hogy a büntetésnek a társadalom többi tagjaira is visszatartó hatása legyen. Az u.i., hogy valamilyen tényező az ember és emberek jövőbeni magatartására hogyan fog hatni, rendszerint csak valószínűséggel állapítható meg, mert nem tudjuk az egy figyelembe vett mellett még érvényesülő számos vagy szinte számtalan más tényező hatását mind figyelembe venni. Az a kijelentés tehát, hogy valaki, vagy hogy különösen az egész társadalom minden tagja a jövőben így vagy úgy fog viselkedni, nem teljesen, hanem csak valamilyen fokig lehet megalapozott, vagyis valószínűségi értéke van.

A törvényhozónak a büntetések nemének és értékének a megállapításánál kimondhatatlanul sok tényezőt kellene figyelembe vennie. Figyelembe kell vennie először is a büntetőjogon kívül ható tényezőket, amelyek befolyásolják az ember magatartását, a gazdasági és kulturális tényezőket és az ezekben érvényesülő kedvező vagy kedvezőtlen tendenciákat. Nem téveszthetí szem elől az elkövetők egyéni vagy típusos különbségeit sem (pl. azt, hogy az elkövető fiatalkorú, alkoholista, férfi, nő, munkás, értelmiségi, falusi, városi lakos, csavargó, csökkent szellemi képességű stb.). Figyelemmel kell

[1] Baumgarten Izidor: A büntetés kimérése, Bp. 1904. Jogászegyleti Értekezések XXII. köt. 3. füzet; Finkey Ferenc: Büntetési rendszerünk égető sebei. Bp. 1932. Jogászegyl. Ért. XXIV. köt. 129. füzet.

lennie a szabadságvesztés megállapításánál a börtönrendszerre, az intézetek állapotára, a személyzet képességeire, tudására, általában a végrehajtás színvonalára. S mindez az időskálán elnyújtva, hiszen a büntető törvényeket olyan későbbi időben is fogják alkalmazni, amelynek viszonyairól, a társadalom állapotáról a törvényhozónak csak megközelítő ismeretei vannak.

Ilyen körülmények között és oly sokféle emberre kíván tehát a törvényhozó a büntetéssel hatni, hogy minden tényezőt külön-külön nem képes figyelembe venni. Ezért a kérdést, amelyre választ keres — a választ befolyásoló sok tényezőt figyelmen kívül hagyva — valahogyan le kell egyszerűsítenie és általános fogalmazást kell adnia. A kérdése így hangozhatna: „Hogyan viselkednének egy meghatározott büntetési rendszer hatására az elkövetők és általában az állampolgárok?" A kérdés, bármennyire is pontatlan, emlékeztet a játékelmélet egyik lehetséges kiinduló kérdéseire. Mit tesz adott külső feltételek között az abszolút önző homooeconomicus?"[2] E kérdés megoldását a játékelmélet véletlenekkel, valószínűségekkel operálva oldja meg, s mint kibernetikai módszer, a közgazdaságban, különösen az operációkutatásban használatos.[3]

A büntető törvényhozás eddig nem matematizálódott, a bűnözés elleni küzdelem stratégiáját játékelmélet, operációkutatás vagy más hasonló módszer segítségével nem határozták meg. De kétséges, hogyan is lenne így meghatározható. Várható talán, hogy a praxeológia, amely a racionális cselekvés tudománya vagy másképp „a racionális cselekvés logikája" segíteni fog az optimális büntetési rendszer kialakításában. Ez új tudomány tárgya, u.i. az optimális döntések kutatása, annak meghatározása, hogy a számbajövő variánsok közül melyik az optimális, és milyen valószínűségi fokon. Közben ilyen fogalmakat használ, mint cél, eszköz, módszer, hatékonyság.[4] Kételkedünk azonban, hogy itt — mint számos más társadalmi ellentétekkel terhes viszonyok területén — a teljes matematizálás lehetséges volna, s hogy a legjobb büntetési rendszert végül is nem az ember választaná meg.

A törvényhozó tehát — legalábbis gondolatban — kénytelen felállítani prognózist arra, hogyan fog hatni a társadalomban, speciálisan a bűnözésre a büntetési rendszer és az egyes bűntettekre megállapított büntetések. Ezek valószínűségi értékű ítéletek. Nem kétséges: a törvényhozó feltételezi, hogy a lehetőségekhez képest az optimális rendszert alkotta meg, mert ha nem ezt gondolta volna, akkor másként döntött volna. De a büntetési rendszerben az optimum megtalálása nemcsak a hasznosságnak, egyszerűségnek, ökonomiának, célszerűségnek a kérdése. Lehet, hogy a lopásnak leghatásosabb ellenszere a tolvaj kezének levágása, a rágalmazásnak vagy izgatásnak a nyelv kitépése, a nemi erőszaknak a kasztrálás. A szocialista törvényhozás mégsem nyúl ilyen eszközökhöz. Nemcsak azért, mert végső fokon célszerűtlenek, mert a társadalom heves reakcióját és ellenszenvét váltaná ki az intézményesített durva erőszak, hanem azért sem, mert a szocialista állam alá van rendelve saját értékrendszerének, amely a humanitás, az igazságosság eszméit magába foglalja. Ez határt szab a tiszta célszerűségnek, és a törvény által megalkotott büntetési rendszer szükségképpen igazodik az értékkomponenshez.[5]

Az egyes bűntettekre törvényileg megállapított büntetéseket sokkal jobban jellemzi az arányosság mint a célszerűség, habár ezzel nem tagadjuk az arányos büntetés célszerűségét sem. Ezért a könnyű testi sértés törvényi büntetési ítélete legfeljebb egy évi szabadságvesztés, mégha a legzüllöttebb ember követte is el, a halált okozó gondatlan veszélyeztetésé pedig kettőtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, mégha a legjóságosabb ember követte is el. A büntetés-kiszabás szabályait pedig legalább annyira jellemzi az arányosság mint a célszerűség (prevenció). A kiszabott büntetésnek u. i. nemcsak a bűntett súlyához és a súlyosító, enyhítő körülményekhez kell igazodnia, ami arányossági követelmény, hanem igazodnia kell a prevenció követelményeihez is és ennek érdekében figyelemmel kell lennie az elkövető személyiségére, ami pedig célszerűségi követelmény.

Feltétlenül szükséges, hogy a törvényhozó a büntetés-kiszabás számára tág kereteket állapítson meg. Másképp nem tudná biztosítani a maga állította követelmények megvalósítását, vagyis, hogy a kiszabott büntetés ne csak a büntetés súlyosságához igazodjék, hanem szolgálja a bűnmegelőzést is. Egy-egy törvényi tényállás u.i. oly különböző emberekre szabatott, hogy a büntetési célok elérése a bíró számára biztosított válogatási lehetőség nélkül nem valósítható meg. Ez tulajdonképpen az egyéniesítés elve. De gondoljuk csak el, míly óriási különbségek lehetnek egyazon törvényi tényállás alá eső lopás és lopás között! Nemcsak azért, mert ez pár száz forinttól százezrekig és százezrektől milliókig terjedhet, hanem mert a motívumok is nagyon különbözőek lehetnek: diktálhatja a testi és lelki nyomorúság vagy a gátlástalan tékozlás. De még az emberölésnek is lehetnek fokozatai — a pszichikai bűnsegélyt alig elérő magatartástól vagy a hirtelen haragtól végbevitt távoli bizonytalan kísérlettől a hidegvérrel

[2] Neumann János: Válogatott előadások és tanulmányok. Bp. 1965. 121. old.

[3] Klaus Georg: Kybernetik und Gesellschaft. Berlin, 1965. 193.

[4] Lange Oskar: Optimális döntések. Bp. 1966. 12. old.

[5] Drobnyickij O. O.: A szellemi értékek világa, Bp. 1970. 155, 173. old.

megvalósított bűntettig. Pedig ezekre is ugyanaz a büntetési tétel vonatkozik! És míly különbségek lehetnek emberek között és a helyzetükben.[6]

A klasszikus büntető jogtudomány már 200 évvel ezelőtt felismerte a büntetés egyéniesítésének szükségességét: „A cél tehát nem lehet más, mint megakadályozni, hogy a bűnös újabb károkat okozzon polgártársainak és másokat visszatartani attól, hogy hasonló károkat okozzanak. Azokat a büntetéseket, és kiszabásuknak azokat a módjait kell tehát előnyben részesítenünk, amelyek a kellő arányok megtartása mellett a legmélyebben és legtartósabban hatnak az emberek lelkületére, az elítélt testének pedig a legkevesebb gyötrelmet okozzák."[7]

2. A speciális megelőzés és a valószínűség

A büntetés kiszabása olyan gondolatmenetnek a végeredménye, amelyben a valószínűségnek jelentős szerepe van. Ennek vázlata: „A megállapított ‚e' adatokra tekintettel bizonyos fokig megalapozott az a hipotézis, hogy az elkövető megjavítására elegendő az ‚x' büntetés." Ez a logikai valószínűségnek megfelelő kifejezés. Az ‚e' adatok, amelyekből a bíróság bizonyos valószínűséggel következtet a megállapítandó büntetés hatékonyságára: a tényállás objektív, szubjektív elemeit, az elkövető személyiségét, a büntetés végrehajtásának módját, a környezetet, amelybe az elítélt a végrehajtás után kerül és még sok minden mást lennének hivatottak regisztrálni. Közülük számos tényt a bíróság csak megközelítően ismer vagy ismerhet.[8] Ilyenek elsősorban az elkövető személyiségének, jellemének rejtettebb vonásai, szűkebb társadalmi környezete, volt és leendő baráti köre, a büntetés végrehajtása során szerzett élmények és ezeknek hatása és sok minden más, ami csak a jövőben realizálódik, de aminek a büntetés sikerére döntő befolyása lehet.

A büntetés-kiszabás indoklásában a bíróság nem ritkán juttatja kifejezésre valószínűségi következtetéseit, habár a nyelvi kifejezés ezt nem mindig feltűnően érzékelteti. Ennek példájaként idézek a Legfelsőbb Bíróság XXIV. sz. büntető elvi döntésével módosított XX. sz. bedből: A megtévedt elkövetővel szemben szocialista büntetőpolitikánk rendszerint olyan büntetés ill. intézkedés alkalmazását tartja indokoltnak és *célravezetőnek,* amely nem fosztja meg az elítélt személyes szabadságától." „A megtévedtségnek éppen egyik jellemzője, hogy a kisebb jelentőségű bűncselekmény alkalmi elkövetése esetén alaposan *remélhető,* hogy újabb bűncselekmény megvalósítására a jövőben nem kerül sor." Annak a kifejezése, mi „vezet célhoz", mi „remélhető" — kétségtelenül valószínűségi természetű. Más nyelvi formában is kifejezik a valószínűséget, pl.: „A Legfelsőbb Bíróság a fent felrajzolt bűnösségi körülményekre ... tekintettel *úgy látja,* hogy a büntetett előéletű terhelttel szemben 6 hónap szabadságvesztés *alkalmas a büntetési célok eléréséhez."* (BH., 1970/1., 6276.)

A törvény több ízben is utal a valószínűségre, pl. a Btk. 39. § (1): „... alaposan feltehető, hogy a büntetés célja további szabadságelvonás nélkül is elérhető", Be. 192. § (1): A bíróság tárgyalás mellőzésével szab ki pénzbüntetést, ha úgy látja, „hogy a büntetés célja a tárgyalás nélkül is elérhető."

A büntetést kiszabó bíróság sok minden olyant nem tud pontosan, aminek befolyása lesz a büntetés hatékonyságára. Hogyan tudhat ilyen körülmények között kiszabni büntetést, amellyel a büntetési célok elérhetők? Ebben segítheti a statisztikai valószínűség. Ez a valószínűség a vizsgált jelenségekre ható számos tényezőt figyelmen kívül hagy és egyedül a vizsgált tény relatív gyakoriságát állapítja meg a tömegjelenségeken belül. A módszer hasonló ahhoz, ahogyan néhány évtizedes vagy százados adatok birtokában bizonyos valószínűséggel előre jelzik a Tisza 1975. évi nyári vízállását, vagy azt, egyáltalán mi a valószínű maximális vízállás. — Ilyen meghatározásoknál ezernyi vagy milliónyi hatótényezőt figyelmen kívül hagynak és egyedül a relatív gyakoriságot veszik szemügyre. Ez igen fontos és mindennapi módszer, amely nélkül az életben úgyszólván el sem tudnánk igazodni.

A bíróság ezt alkamazva így tehetné fel a kérdést: „Milyen gyakori a visszaesés öt éven belül olyan elítéltek között, akiket ‚en' adatokkal jellemzett bűntett miatt a bíróság 6 hónapi szabadságvesztésre ítélt, és akiknek személyisége En adatokkal jellemzett?" Erre a kérdésre különféle statisztikai táblázatok válaszolhatnának, amelyek a bűntettek különféle kategóriáit, az elítéltek egyes személyi vonásait, a kiszabott büntetések mértékét és a visszaesést jelzik. Közülük kiválasztandók az elbírált esettel összefüggésbe hozható adatok. — Talán nem szükséges külön indokolni, miért kell a visszaesést vagy még inkább az új bűnelkövetés gyakoriságát figyelemmel kísérni. Ezen mérhető u.i. a büntetésnek a hatása az elítéltekre.[9]

A bíró a konkrét döntésben a most említett valószínűségi összefüggéseket számítani nem tudja, vagy nem szokta, részben talán azért, mert minden szükséges adatot statisztikailag nem mértek. Ezeket pótolhatja a büntetőjogpolitika meghatározása, a bíróságok tevékenysége

[6] Karpec, I. I.: Individualizacia nakazanja, Moszkva, 1961. 13. és köv. old.

[7] Beccaria: Bűntett és büntetés. Bp. 1967. 84. old.

[8] Avar Jenő: A terhelt társadalomra veszélyességének bizonyítása. Krim. Tanulmányok 7. köt. 1969. 167. old.; Gábor László: A büntetéskiszabás szempontjai közlekedési veszélyeztetési ügyekben. MJ. 1969. 597. és köv. old.

[9] Halász Sándor: A büntetőtörvénykönyv büntetési rendszeréről. MJ., 1969. 524. old.

fölött gyakorolt elvi felügyelet, amelyek éppen a kiszabott büntetéseknek az elítéltekre gyakorolt, mérhető hatását hivatottak tudományosan elemezni és erről a bíróságokat tájékoztatni.[10]

3. Az általános megelőzés és a valószínűség

A bírónak a büntetés kiszabásánál tekintjait a bűnözéstől. Erről szintén valószínűségi lottettel kell lennie — a Btk. 64. §. szerint — arra, hogy a büntetés tartsa vissza a társadalom taggikai ítéletet alkothat a már említett minta szerint. („A rendelkezésre álló adatok szerint bizonyos fokig megalapozott az a hipotézis, hogy ‚en' adatokkal jellemzett bűntett miatt kiszabott ‚x' büntetés a társadalom tagjait visszatartja a hasonló bűntettek elkövetésétől.") A bíró ilyen valószínűségi logikai ítéletet alkothat ugyan, de az általános megelőzéshez szükséges büntetés meghatározásában igazán több az igazodás a konvenciókhoz, mint a tényleges összefüggések ismerete.

Mindenki tudja — talán a nagy publicitást nyert súlyos bűntettektől eltekintve —, hogy egy ügyben hozott büntető ítéletnek önmagában a társadalom tagjaira nincs visszatartó hatása. Az egész, az országos vagy legalábbis a regionális büntetéskiszabási gyakorlatnak, a büntetések átlagos szintjének lehet ilyen hatása, és ennek csak egy rész-, esetleg parányi komponense az az egy büntető ítélet. A bíró valószínűségi ítélete tehát igazán nem a saját egyszeri büntető ítéletére vonatkozhat, hanem valamennyi ilyenfajta ítéletre, amit éppen most hozott: un. osztályra, pl. valamennyi oly ítéletre, amelyben bizonyos fajta lopást bíráltak el és bizonyos fajta elkövetőre 3 havi végrehajtó szabadságvesztést állapítottak meg. De aligha van ok annak feltételezésére, hogy a bíró minden ügyben külön alkot megalapozott véleményt az általános megelőzésről. Ebben inkább a bevett helyi és országos szokások, a szemmérték vagy rutin irányítják.

Az általános megelőzés kérdésében a legnehezebb annak a megismerése, mi tudható be társadalmi méretekben a büntetésnek, a büntetés emelkedő vagy csökkenő mértékének, és mi másnak. E kérdésről bizonyosságot szerezni úgyszólván nem lehet, hiszen az emberek cselekedeteinek és a társadalmi mozgásnak nagyon bonyolultak a kapcsolatai, amelyek bármely pillanatban nem gombolyíthatók le, mert megértésük többnyire megkívánja a történelmi távlatot. De az ma már ismert, hogy a bűnözés emelkedése és csökkenése, illetőleg a büntetések szigorúsága között nincs lineáris összefüggés és fordított arányosság. Vagyis nem igaz, hogy amennyivel szigorúbbak a büntetések, annál kisebb a bűnözés és fordítva. Ha felemelnék pl. a testi sértések büntetésének időtartamát átlagosan a mainak kétszeresére, nem csökkenne a testi sértések száma a mainak a felére. Ez a kapcsolat legfejlebb valószínűségi, ami természetes is. Hiszen a bűnözés szintjét nem egyedül a büntetések befolyásolják és lehetnek a társadalomban olyan erők, amelyeket büntetéssel nem lehet ellensúlyozni. Néha a türelmes nevelés olyan hatékony, mint a szigorú büntetés, amit igazol, hogy a feltételes elítélés és a fiatalkorúakkal szemben alkalmazandó intézkedések bevezetése a konzervatív és a komor prognózisok ellenére nem emelte a bűnözés szintjét. A halálbüntetésről és az eltörléséről folytatott kutatások sem látszanak igazolni, hogy e büntetésnek a bűnözés alakulására döntő befolyása volna.[11]

Mi sem lenne tehát tévesebb, mint a bűntettek számának növekedését feltétlenül és kizárólag az ítélkezés enyheségének rovására írni. Pl. a veszélyeztetési bűntettek számának növekedése valószínűleg nagyobb mértékben a motorizálás növekedésével, az erőszakos bűntettek szaporodása pedig az alkoholizmussal, az ifjúságra és a társadalom elmaradott rétegeire kedvezőtlenül ható gazdasági, társadalmi tényezőkkel, mintsem a büntetés kiszabási gyakorlattal magyarázható. Tévedés lenne az is, ha egyes bűntettek számának csökkenését vagy eltűnését mindig a szigorú ítélkezéssel magyaráznók. Eltűntek az 1960-as években a statisztikából egyes népgazdaság elleni, közellátási bűntettek, csökkent az elbírált magzatelhajtások száma teljesen függetlenül a büntetés kiszabási gyakorlattól. Nagyjából ez vonatkozik az izgatásra, a betöréses lopás egyes fajtáira — tehát az olyan bűntettekre, amelyek alól kicsúszott a társadalmi talaj.

De tévedés volna az is, ha a büntetéstől megtagadnók minden társadalmi hatást. A büntetlenül maradás, vagy az aránytalanul enyhe büntetés feltétlenül bátorítóan hatna a bűnözőkre — és mindazokra, akiknek a törvények megtartása nem belső szükségletük. A büntetlenül maradás tudata a bűnözőket azonnal akcióba lendíti. Ahol nincs bűnüldözés, ott nincs közbiztonság, amint ez beigazolódott pl. a néhány órás 1969. évi kanadai rendőrsztrájk idején.

A bírónak, ha a kiszabott büntetésnek az egész társadalomra várható hatását fel akarja mérni, figyelnie kell, emelkedik-e vagy csökken az elbírált kategóriában a bűnözés. Ez lehet a kiindulópont. A bűnözés növekvő vagy csökkenő tendenciái mellett ezek valószínű okait is tundia kellene, amelyek között szerepelhetnek a büntetéskiszabási gyakorlat hibái. Végeredményben tehát a bíróság számos tényezőt mér-

[10] A Legfelsőbb Bíróság 6. sz. irányelve a büntetőeljárásban ismételten felelősségre vontak megítéléséről; (B. H. 1966/1. sz.) Markója Imre: Büntető jogpolitikánk és a büntetőjog kodofikációja. MJ., 1969. 265. és köv. old.

[11] Cieslak Marian: Problem kary smierci, P. i. P., 1966/12.; Novoty Oto; Trest smrti a platné trestni právo. Právnik, 1967/6.; Cserey Emil: A felfüggesztett büntetések és hatékonyságuk. MJ., 1969. 75. old.

legelne és így alkotna véleményt arról, milyen büntetéstől és milyen valószínűséggel várható az optimális társadalmi hatás.

De ha a bírákhoz igazságosak akarunk lenni és nem akarjuk terhelni irreális várakozásokkal, el kell ismernünk, hogy támogatást kell kapniok tudományos elemzésen nyugvó politikai elvekből, amelyek tájékoztatnak a bűnözési tendenciákról, a bűnözésre ható tényezőkről, köztük a büntetés kiszabási gyakorlat valószínű hatásáról.[12] Ideális állapot, ha össztársadalmi szinten kialakul a visszacsatolás szisztémája, ha megvan az információk kétirányú áramlása: a bíróságoktól a társadalomhoz (büntetések formájában) és onnan vissza (tájékoztatás a büntetések hatékonyságáról). A bíró egy ügyből vagy saját ügyeiből sohasem tudja mérni a büntetések társadalmi hatékonyságát, de megváltozik a helyzete, ha az egész igazságszolgáltatás a visszacsatolás elvét alkalmazva mintegy önvezérlő rendszerként működik.

Azt várjuk az igazságszolgáltatástól, hogy azonos súlyú és típusú ügyekben, amelyeket hasonló személyi adottságokkal és körülményekkel rendelkezők követtek el, nagyjából azonos büntetést alkalmaznak. Ezt nemcsak az igazságosság kívánja így, hanem az is, hogy az azonos körülmények azonos büntetés sikerét és hatékonyságát valószínűsítik. — Ez a várakozásunk nem teljesül maradéktalanul. Előfordul, hogy a különböző bíróságok és tanácsok büntetéskiszabási gyakorlata nem egységes, mégha az országos átlagok viszonylagos állandóságot is mutatnak.[13] Más-más arányokban és más-más átlagos időtartamban szabnak ki szabadságvesztést egyik és másik bíróságon, aminek valószínű magyarázata az eltérő helyi viszonyokban, sőt a bírák egyéni sajátosságaiban keresendő.[14] Ha az ügyeket és elkövetőket tipizálnók, feltehetően kiderülne, hogy az azonos típusba sorolt ügyek azonos típusú elkövetőire kiszabott büntetések nagy szóródást mutatnak. Nehezen találnók szigorú megfelelést egyfelől a cselekmény és az elkövető, másfelől a büntetés között. Nem tudnók felfedezni tehát, hogy a bíróságok a kiszabott büntetés hatásának valószínűségét azonos mértékkel mérik. Ez mutatható ki egyébként az első és másodfokon kiszabott büntetések különbözőségeiből is.

De mindezen tulajdonképpen nem lehet csodálkozni. A bíróságok ismereteink mai fokán — amikor számos tényezőről, amelynek hatása van a büntetés sikerére, csak megközelítő ismereteink lehetnek — csupán becsléssel állapíthatják meg, mi az az optimális büntetés, amellyel valószínűleg elérhetők a büntetési célok.

Szükségképpen kérdezzük, hogyan lehetne a büntetéskiszabást egzaktabbá tenni, hogyan lehetne az indokolatlan szóródást a büntetéskiszabásból kiiktatni? A legismertebb, legközkeletűbb módszer a büntető jogpolitika kidolgozása és alkalmazása a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenysége által, a kollégiumok állásfoglalásai, az Igazságügyminisztérium és az ügyészség felügyeleti munkája által. Ezt szolgálják a tisztán processzuális eszközök is, nevezetesen a perorvoslati rendszer. — De mindennek ellenére az egyes bíróságok és tanácsok büntetés-kiszabási gyakorlata között maradnak különbségek. Részben azért, mert a különbségek csak nagyobb mennyiségű ügy elemzése után utólag észlelhetők, és az iránymutatás a korrekcióra már csak a leendő ügyekben érezteti hatását. De ezek elbírálásában majd újabb, másféle eltérések következnek be, amelyeket szintén korrigálni kell. Részben azért, mert a bíróságok más helyi körülmények között, más szituációban dolgoznak.

Ennek ellenére, történeti tapasztalataink és a logikai elemzés bizonyítja, hogy a büntetések egyéniesítése társadalmilag hasznosabb, mint lenne az uniformizálás, és a bíróság korlátozása, a mérlegelés és az egyéniesítés szűkítése. Az uniformizálás során az uniformizáló centrumban elkövetett egy hiba elárasztja az egész igazságszolgáltatást, míg a különböző bíróságok hibái kiegyenlítik egymást.

4. A büntetések ökonómiája

Amikor a bíróság azt vizsgálja, melyik büntetéssel lehet elérni a büntetési célokat, bizonyos ökonómiai követelményekhez igazodik. A maximális eredményt — az elkövető megjavítását, vagy inkább tartózkodását újabb bűntettől és a társadalom tagjainak visszatartását a bűnözéstől — az elítéltnek okozott minimális sérelemmel igyekszik elérni. Ezt nevezhetjük büntetési ökonómiának. Analógonja ez a közgazdaságban ismert racionális gazdálkodás elvének, amely szerint a kitűzött célt ugyancsak a legkisebb eszközráfordítással igyekszenek elérni.[15]

Az elméletben nem vitás: a büntetés legyen olyan, hogy ne okozzon felesleges fájdalmat, szenvedést, vagy megaláztatást, de legyen eléggé hatékony.[16] A törvények is kifejezik a büntetési ökonómiát. Az általuk meghatározott büntetési rendszerek u. i. olyan logikát követnek, amely szerint a bírónak mindig az enyhébb eszközt kell választania, ha ezzel is elérhető a büntetési cél.[17] A hatályos jogban ez következik

[12] L. 10. jegyzetet; Minykovszkij, G. M: Preduprezsgenyje ... c. kötetben, szerk. N. V. Zsogin. Moszkva, 1962. 17. old.

[13] Halász Sándor: A Büntetőtörvénykönyv büntetési rendszeréről. MJ., 1969. 455. old.

[14] Kulcsár Kálmán—Hoóz István: A büntetéskiszabásról. JK. 1968. 10. sz.

[15] Lange, 12. old.

[16] Kádár Miklós—Kálmán György: A büntetőjog általános tanai. Bp. 1966. 776. old.; OSzSzSzK. Btk. 20. cikk.

a büntetés kiszabásának elveiből és különösen nyomatékosan fejezi ki a Btk. 64. § (2) bek. (Halálbüntetést ... akkor kell kiszabni, ha a büntetés célja más büntetéssel nem érhető el); 68. § (1) bek. (A törvény Különös Részében megállapított főbüntetést ... enyhíteni lehet, ha annak legkisebb mértéke a büntetés céljára ... figyelemmel túl szigorú); 70. § (1) bek. (A bíróság ... a büntetés végrehajtását felfüggesztheti, ha ... a büntetés célja a büntetés végrehajtása nélkül is elérhető.)

Ezt a gondolatot fejezi ki továbbá: a Btk. 60. §-a a figyelmeztetésről; a 87. §, amely szerint fiatalkorúra büntetést akkor kell kiszabni, ha nevelő intézkedés nem mutatkozik célravezetőnek; más rendelkezések, pl. a fegyelmi, társadalmi útra terelés lehetőségét megengedő szabályok. A büntetési ökonómia annak a számítását igényli, mi az a büntetés-minimum (vagy intézkedés), amellyel valószínűleg ugyanolyan valószínű hatás érhető el, mint a tőle szigorúbbal. Itt többszörösen kellene számítani a valószínűséget és a speciális megelőzés mellett tekintettel lenni az általánosra is. Szinte áttekinthetetlen szövevény, amelyben az eligazodást a tapasztalaton és társadalmi gyakorlaton alapuló becslés segít.

Ezután megjegyzem, hogy tévesnek tartom azt a felfogást, amely szerint a kiszabott büntetések átlagának országosan a törvényi tétel minimuma és maximuma között középütt kell elhelyezkednie. A 6 hónaptól 5 évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegetett bűntettnél az átlag 31 hónap körül mozogna, a pénzbüntetések átlagának 20 000,— Ft körül kellene lennie. Ez a felfogás hibás, mert nem egyeztethető össze a büntetési ökonómiával, és ezen felül nincs tekintettel a bűnözés aktuális struktúrájára, az elkövetők sajátosságaira, a gyakorlati lehetőségekre és a törvény indítékaira. Mindezek a kifogásoknak a részletezésébe nem bocsátkozom, csak néhány megjegyzést teszek.

A középmértékű büntetés eszméjét nem lehet a törvényhozó szándékaként feltüntetni, legalábbis nem a helyesen gondolkodóénak. A törvény tág büntetési kereteket állapít meg, mert számol a büntetések és az elkövetők szélsőséges egyéni sajátosságaira. Semmi alap nincs annak feltételezésére, hogy a büntetés közepe megfelel az átlagos elkövetőnek és bűntettnek. Tehát 25 000 Ft az átlagos becsületsértésnek, 2 évi és 7 hónapi szabadságvesztés az átlagos gázolásnak, lopásnak és másnak. Ez a feltételezés a több évtizedre méretezett kódexszel és a bűnözés dinamikájával nincs összhangban. Sőt a törvényhozó, aki eleve megengedi a leszállást a speciális törvényi minimum alá, és igen széles körben a büntetés helyettesítését a figyelmeztetéssel, de nem engedi meg a speciális maximum túllépését, számol a büntetésnek a középmértéktől lefelé szálló tendenciájával.

A középmértékű büntetés eszményének megvalósítása ellentétben áll a bűnözés tényleges struktúrájával. Pl. a társadalmi tulajdont károsító egyszerű lopás [295. § (1) bek.] esetében a bírált felfogás akkor lehetne megvalósítható, ha a bűntettekkel okozott kár átlaga a közép körül, tehát a mai joggyakorlatra tekintettel — 100 000,— Ft körül mozogna és az elkövetők kb. fele ilyen vagy ennél súlyosabb büntetéssel lenne csak befolyásolható. — Közismert, hogy a lopások túlnyomó többsége apró lopás, és az elkövetők nem elhanyagolható hányada megtévedt kisember.

A középmértékű büntetés eszménye, hacsak nem alkalmaznók tömegesen a végrehajtás felfüggesztését, rövid időn belül megtöltené és túlzsúfolná a büntetésvégrehajtási intézeteket; emiatt gyakorlatilag majdnem kivihetetlen. A Btk-ban erőteljesen túlsúlyban van, dominál a szabadságvesztés büntetés.[18] A bűntettek közül a becsületsértés az, amely csak pénzbüntetéssel; néhány viszonylag ritkább bűntett vagylagosan pénzbüntetéssel vagy javító-nevelő munkával büntetendő (zugírászat, magántitok megsértése, a kisebb súlyú bűntett Btk. 303. § (2) bek. szerinti változata). Ezek miatt szabadságvesztés tehát nem róható ki, de minden más bűntett miatt igen. A néhány szabadságvesztéssel vagy javító-nevelő munkával büntetendő bűntett (pl. rágalmazás, könnyű testi sértés, ittas vezetés) elkövetőinek már kb. a felére, míg minden más bűntett miatt az esetek majd mindegyikében a középmérték logikája szerint szabadságvesztést kellene alkalmazni. Ez a koncepció a mostani évi mintegy 17 000-rel szemben a végrehajtható szabadságvesztésre ítéltek számát a jövőben megsokszorozná.[19]

Nem tartom tehát indokoltnak azt az általános követelményt, hogy a kiszabott büntetések átlaga országosan a büntetési tételek középmértéke körül mozogjon. Lehetnek azonban időszakok, amikor néhány bűntettre éppen ilyen büntetéseket alkalmaznak és az minden büntetési elvvel és számítással összhangban történik. De ezt a társadalmi hatékonyságnak igazolnia kell. Ha ez hiányzik és elmulasztjuk a bűntettek számszerű növekedésének vagy a stagnálásnak az okait is felkutatni, könnyen önámítás áldozatai leszünk. Azt gondoljuk, hogy oly egyszerűen és társadalmi értelemben oly olcsón megbirkózunk a bűnözéssel, mint amilyen a büntetések mértékénél a bűvös számok és arányok megtartása.

5. *Befejezés*

A büntetés kiszabása különféle valószínűségek számítása alapján történik, de a tényezőknek csupán megközelítő ismerete miatt a bí-

[17] Bagi Dénes: Büntetési rendszerünk és a büntetéskiszabás egyes kérdéseiről. MJ. 1968. 329. old.

[18] Halász i. m.

[19] Statisztikai adat az im. közlése.

rák a valószínűségeket csak becsléssel állapítják meg. Ebben segít a társadalmi tapasztalatokból leszűrt bírói gyakorlat, a tudományosan megalapozott elvi irányítás és jogpolitika. De ezek nem töltik be és nem is tölthetik be a sablon szerepét, végül is mindig a bírónak kell esetenként megállapítania, mi az a büntetés, amely törvényes, célszerű és amelynek valószínű hatása az elkövetőre és a társadalomra megegyezik a törvény várakozásával.

A büntető ítéletnek nincs még egy a büntetés-kiszabáshoz hasonló része, amelynek megalkotásában a valószínűségnek annyira döntő szerepe lenne. De nincs olyan bizonytalan várakozásokkal teli része sem. A bíró, aki a vádlottat elítéli és büntetést szab ki, vajmi keveset tud az elítélt leendő sorsáról, a felemelkedéséről vagy újabb bukásáról. Szerencsés helyzet, ha az elítélt engedelmes, hajlékony, nevelhető, de mi a teendő, ha az elítélt jelleme és magatartása Shakespeare szavait juttatja eszünkbe „... azt hiszitek, könnyebb énrajtam játszani, mint egy rossz sípon? gondoljatok bármi hangszernek: rám tehetitek a nyerget, de nem bírtok játszani rajtam". (Hamlet) Ami végül is a bíró számára szilárd pont, bizonyosság arról, hogy helyesen ítélt és helyes büntetést szabott ki, az viszonylag állandó, egyenletes, szélsőségektől mentes büntetéskiszabási gyakorlat, valamiféle szemmérték, amellyel mérik a cselekményt, az elkövetőt és a büntetést, és amelyet hitelesített és jóváhagyott a bíróságok sok évi összegyűjtött tapasztalata.

Király Tibor

A felsőoktatási reform Ausztriában, különös tekintettel a jogi felsőoktatás alakulására*

Bevezetés. A felsőoktatás reformja Ausztriában, eltérőleg más nyugati államoktól (így az USA-tól, Franciaországtól, az NSZK-tól) olyan folyamat, amely már hosszabb ideje tart és amely — legalábbis ez ideig — társadalmilag sokkal kevésbé volt konvulzív, mint másutt.

Bár tudatában vagyok annak, hogy e dolgozatban mindenekelőtt a jogi studiumok újjáalakításáról, tágabb értelemben pedig a jogi karokon végezhető tanulmányokról kell szólnom, mégsem tárgyalható a felsőoktatási reformnak e része elszigetelten. Ha ugyanis a jogi oktatás felépítését mindig is időleges és megreformálásra szoruló szabályozásnak vélték és más tanulmányi irányzatoknál fokozottabban tekintették egy átfogó reform részének, úgy sokkal inkább érvényes ez egy olyan fejlődési szakaszban, amelyben elvileg alkotja vita tárgyát az egész felsőoktatás át- és újjáalakítása. Ezért elengedhetetlenül szükséges, hogy előbb vázoljuk az általános fejlődést, annak kiváltó tényezőit, alakító erőit, valamint az eddig elért és a jövőben kirajzolódó megoldásokat. Ezt követően szólok a jogi oktatás reformjának tendenciáiról és az arra vonatkozó nézetekről, amelyek alakításáért tulajdonképpen már a XIX. század második fele óta folyik a küzdelem.

I.

A háború utáni periódust hozzávetőleg 1954-ig szinte kizárólag az újjáépítés jellemezte. A felsőoktatási reformra irányuló újabb törekvések kezdete tehát csak erre az évre tehető. A konszolidációs szakasz után az volt a feladat, hogy felzárkózzunk a háborús és háború utáni idők egész világra kiterjedő tudományos fejlődéséhez és megtegyük az ehhez szükséges anyagi és szervezeti intézkedéseket. A politikai közvélemény ehhez szükséges érdeklődésének felkeltése volt célja „a tudomány és művészet munkaközösségé"-nek; ez a közösség programot dolgozott ki és tevékenysége végül utcai demonstrációban csúcsosodott ki, amely mint a maga nemében első ilyen megmozdulás az akkori körülmények között különösen feltűnést keltett.

Egy, az oktatásügyi igazgatás által Dr. Drimmel akkori szövetségi miniszter vezetése alatt kidolgozott elképzelés a szükségessé vált felsőoktatási reform végrehajtását három összefüggő szakaszban tervezte megvalósítani:

a) Mindenekelőtt egy főiskolai-szervezeti törvény révén kívánták meghatározni a főiskola feladatait az állami és akadémiai életben és a hagyományos, számos régi jogszabályba elszórtan rendezett szervezeti-felépítést messzemenően egységesíteni és a modern követelményeknek megfelelően alakítani.

b) Ezt követően kívánták a tanulmányi re-

* Erwin Melichar, a Bécsi Egyetem Jogi Karának professzora, a Pécsi Egyetem díszdoktora által Pécsett 1970. szeptember 19-én tartott előadása alapján. Fordította: Pap Tibor. *(Szerk.)*

formot egy főiskolai-tanulmányi törvény által (az egyes diszciplinákat illetően) jogi alapokra helyezni és a főiskolai oktató személyzet szolgálati jogviszonyait egységesen újra szabályozni.

c) Végezetül egy helyiség-program lett volna hivatva arra, hogy a pótlások terén jelentkező szükségletet több szakaszban elégítse ki és megteremtse a jövő fejlődés előfeltételeit.

Ezek közül csupán a főiskolai-szervezeti törvény megalkotására kerülhetett sor 1955-ben, amely a szervezeti szabályozásokkal összefüggésben néhány irányelvet is felállított a főiskolai tanárok tevékenységét illetően és mindenekelőtt első ízben kísérelte meg, hogy egyértelműen elválassza a felsőoktatási intézmények hagyományos autonom tevékenységi területét az állam által rájuk ruházott tevékenységi területtől, de az egyetem hagyományos struktúráját, mindenekelőtt a kari tagozódást fenntartotta.

Egy átfogó főiskolai-oktatási törvény nem sokkal ezt követően elkészített tervezete belpolitikai okokból húzódott és mivel idő közben az egész iskola- és nevelésügy (kezdve az óvodától egészen a felsőoktatási intézményekig) megújítása sürgőssé vált, lekerült a napirendről. Csak az iskola- és nevelésügyet rendező törvénynek (egy alkotmány-novellából és számos résztörvényből álló komplexuma) 1962-ben történt megalkotása után fordulhattak politikai kezdeményezések ismét fokozott mértékben a főiskolai terület felé.

A főiskolai problémák felé való ezen újabb orientálódás első eredménye egy tanulmányokat előmozdító törvénynek (a diákság többéves sürgetését és a politikai pártok különböző elképzeléseit követő) 1963-ban történt megalkotása volt — amely törvényt időközben többször módosítottak és tartalmilag tovább építettek — amely megfelelő tanulmányi előmenetel és szociális rászorultság esetén törvényes igényt biztosít tanulmányi ösztöndíjra.

Alig egy évtizeddel a főiskolai reform első beindulását követően, eléggé párhuzamosan a főiskola szellemi helye és mai társadalmi funkciója körül nemzetközileg kialakult vitával, Ausztriában is kezdték újra átgondolni a főiskola elé tűzött feladatokat és az ebből a tudományos kutatás- és tanok szempontjából levonandó következtetéseket, valamint a működőképességhez és további fejlődéshez szükséges feltételeket. Az e témakörrel kapcsolatos vita említésre méltó intenzitással lángolt fel minden területen: diák- és akadémiai keretekben, a főiskolai igazgatásban, a napi sajtóban, sőt az általános pártpolitikában is. Kiváltó tényezői közé tartoztak elsősorban az emelkedő hallgatói létszám és az ezzel együtt rohamosan rosszabbodó tanulmányi feltételek. A fejlődést ugyanis az előző évtizedben egzakt felmérések és prognózisok hiányában messzemenően alábecsülték. Jellemző erre egy 1963 nyarán első ízben és csak átmenetileg a bécsi jogi karon elrendelt államvizsga zárlat, valamint egy 1965 őszén megkísérelt, végül is azonban meg nem valósított minőségi numerus clausus kezdő hallgatók számára a bécsi mechanikai főiskolán. Számos gondosan elkészített és gazdag anyagot tartalmazó statisztikai alaptanulmány, amelyek a hallgatók tanulmányi szakágazatonkénti számszerű fejlődésével, szociális helyzetükkel, az egyes ágazatok oktató-szükségletével foglalkoztak, az oktatásügyi minisztérium átfogó művelődésügyi jelentése (1965), valamint egy tudományos-tudományszervezési szempontok alapján létesített és az ausztriai tudományos kutatások helyzetét ismertető jelentés bizonyos, a részletekben jelentkező különbségek ellenére mégis igen nyomatékosan tárták fel a problémákat. A főiskolák emellett különböző egyetemi és főiskolai évfordulók alkalmából váltak nyilvános viták témájává. Ennek volt a szükségszerű és minden oldalról üdvözölt következménye, hogy a széles közvélemény fokozott érdeklődést tanúsított a főiskolák ügye iránt. A diákság érthető, már korábban jelentkező intellektuális érzékennyé válása mellett most már mintegy a közlelkiismeret is éberebb lett a főiskolák iránti felelősségérzet tekintetében. Egyidejűleg azonban a főiskolai problematika társadalom-politikai vonatkozásai is élesebben tudatosultak. Ebben a „főiskolapolitikai magas légkörben" a legkülönbözőbb érdekeltségű személyiségek, munkacsoportok és munkakörök léptek fel részben élénk bírálattal és tanulmányi, valamint szervezeti reformokat tartalmazó átfogó, illetve részkoncepciókkal. Határozottan érzékelhetővé vált egy programmatikus főiskolai tervezés hiánya, amelyet azonban erre alkalmas anyagi és személyi eszközök hiányában nem lehetett a semmiből megteremteni. A legégetőbb információs- és kommunikációs hiányosságok kiküszöbölése céljából létrehozták a szövetségi oktatásügyi minisztériumban a főiskolaügyi és tudománypolitikai dokumentációs irodát (az úgynevezett főiskolai dokumentációt).

Mint főiskolapolitikai szempontból érdekelt és tevékeny nagy szövetségek említhetők különösen

a) az osztrák főiskolai hallgatóság; ez az össz-állami méretekben és az egyes felsőoktatási intézményekben, valamint azok tagozatain a szakmai önkormányzatok példájára szervezett törvényileg közjogi testületként szervezett diákság;

b) a professzorok egyesülete, amelyet csak a fejlődés menetében alapítottak egyesületi-jogi alapokon, hogy tagjainak gazdasági-szociális és kulturális érdekeit védje hivatáspolitikailag, továbbá,

c) a már régebben létező, szintén csak egyesületi-jogilag szervezett tanársegéd egyesület, amely újabban konkrét tanulmányi-reform javaslatokkal, legutóbb pedig hivatáspolitikai aktivitással is előtérbe lépett.

d) Emellett az általános szolgálati joghoz tartozó szövetségi-személyi-képviseleti törvény alapján léteznek a főiskolai tanárok szolgálatihely-bizottságai, mint az összes főiskolai tanároknak a munkaadóval szembeni törvényesen szervezett hivatáspolitikai képviseletei, ami természetesen az érdekek hangsúlyozásának többrétűségét eredményezi.

e) Újabban jelentőséghez jut a rektori konferencia is, amely minden osztrák felsőoktatási intézménynek már a felsőoktatási szervezeti törvény alapján létrejött konzultációs szerve és mintegy a közös felsőoktatási érdekek szócsöve.

A különböző magán-, hivatalos és felhivatalos kezdeményezéseket az 1964 áprilisában hivatalba lépett Dr. Piffl—Percewicz oktatásügyi miniszternek sikerült bizonyos mértékig összefognia azáltal, hogy létesített egy neki személyesen és minisztériumának szolgáló „Főiskolai kérdések tanácsát", amelynek feladata, hogy felsőoktatási reform-kérdéseket dolgozzon ki és értékeljen. Ennek tagjait a főiskolai tanárok köréből (professzorokat, docenseket, tanársegédeket), az Oktatásügyi Minisztérium hivatalnokai köréből, a főiskolai hallgatóság köréből, de egyébként is a felsőoktatási reform kérdéseiben érdekelt körökből választotta meg, akik e kérdésekkel már korábban is intenzíven foglalkoztak. A meghívás személyre szóló volt, tekintet nélkül pártpolitikai elkötelezettségekre és a minisztérium dolgozóit ennek során a miniszter kifejezetten felmentette az utasítás-követés kötelezettségétől. Bárha ez a tanács nem versenyezhetett fennálló intézményekkel, mint amilyenek a rektori konferencia és az ugyancsak a felsőoktatási szervezeti törvényen alapuló akadémiai tanács, és tanácskozásaival mindenekelőtt nem helyettesíthette a törvényjavaslatok készítése során a szokásos véleményezési eljárást, ezáltal nemcsak alapos előkészítő munka végzésére került sor, de ez a szakértői grémium — szervezeti-szociológiai öntörvényszerűségek folytán — természetesen saját dinamikára tett szert. E grémium volt a szülő atyja végső soron az anyagi tartalmát tekintve az 1966. évi általános felsőoktatási tanulmányi törvénynek (Áftt), amellyel a reform-törekvések egy másik központi területét: a tanulmányi jogot vitték közelebb egy alapvető és programatikus újrarendezés felé.

E törvény első szakasza tartalmazza a tanulmányok és a vizsgák kialakításának vezérlő elveit és egyáltalán a főiskolai tanulmányok céljait. E vezérlő elvek, amelyeket a további rendelkezések behatóbban is kifejtenek a következők:

a) A tudomány és a tudományos tanok szabadsága.

b) A kutatás és oktatás egybekapcsolása (mivel kutatási feladatok és kutatási lehetőségek nélkül a főiskola csupán „magasabb képzés nyújtására hivatott, saját szellemi erőt nélkülöző szakiskola" lenne, továbbá

c) A tudományos nézetek és tudományos módszerek sokrétűségének szabad lehetősége (amikoris azonban a szakok teljességét éppen a felsőoktatási intézmények autonom területén belül kell biztosítani.

d) A tanszabadság kifejezett rögzítése, ami nemcsak külföldi tanulmányokra és interdiszciplináris studiumokra terjed ki, de a „studium irreguláre" alakjában megnyitja a lehetőséget újabb képzési kombinációk kikísérletezéséhez.

e) Az oktatók és hallgatók együttműködése (utalás az egyetem testületi irányba mutató átrétegeződésének tendenciájára) és

f) a főiskola törvényes előírásoknak megfelelő autonómiája.

A főiskolai oktatásnak — s e kérdésben az Áftt messze túlmegy az 1955. évi felsőoktatási szervezeti törvény célkitűzésein — az alábbi célokat kell szolgálnia:

a) A tudományok fejlődését és a tudományos utánpótlás képzését;

b) A tudományos szakmai előképzést (ami alatt értendő a szakmai alapok közvetítése a tudományos megismerés tárgyát, módszereit és alkalmazását illetően önálló további munkálkodás érdekében a tudomány elveivel összefüggésben), végül pedig

c) A tudomány általi képzést, ami kritikai gondolkodásban, tárgyilagos beállítottságban, világos ítélőképességben, intellektuális tisztaságban és a társadalommal szembeni fokozott felelősségben, valamint a szakma — tudomány- és kultúrhatárokon belüli — helyének ismeretében nyilvánul meg. Egy stúdium-generale állandóan propagált, de eredményesen soha meg nem valósult eszméjével ellentétben itt világosan kifejezésre jut ennek, mint enciklopédikus tudomány-elsajátításának lehetetlensége, anélkül azonban, hogy ezáltal feláldoznák a tudományok „integrációjának" a tudomány egységét biztosítani hivatott szükségességét a hallgatók tudatában;

d) Az abszolvensek továbbképzését a tudomány fejlődésének megfelelően főiskolai tanfolyamokon.

Az Áftt egészen általánosságban mozgó rendelkezéseken felül tartalmaz tételeket egyfelől a főiskolai oktatók, másfelől a hallgatók jogairól és kötelességeiről figyelemmel az említett alapelvekre, továbbá általános szabályokat a tanulmányokra, vizsgákra, akadémiai fokozatokra vonatkozólag. Végül eljárási tételekre is kiterjed.

Az Áftt külön tanulmányi törvényeket irányoz elő az egyes tanszakok számára, továbbá a szövetségi oktatásügyi minisztérium által e törvények alapján kibocsátandó tanulmányi szabályzatokat, amelyek számos javaslattételi és véleményezési jog (rektori konferencia, egyetemi tanácsok, illetve professzori kollégiumok, főiskolai hallgatóság) tiszteletben tartásával jönnek létre, végezetül pedig az egyetemi hatóságok által készítendő konkrét tanulmányi ter-

veket is prevideál. A felsőoktatási intézményekben folyó oktatásra vonatkozó rendelkezések e négy-lépcsőzetessége figyelemmel van egyrészt a törvényhozónak a tanulmányi jog elvszerű kialakításához fűződő érdekére, másrészt biztosítani kívánja, hogy az oktatási részlet-kérdések a tudományágazaton belüli változásokhoz legyenek alkalmazhatók.

A tanulmányok formális lefolyását is egységes modellszerű koncepció szerint alakították ki: a tanulmányok diploma- és doktorátusi tanulmányokra tagozódnak. A diploma-tanulmányok tanulmányi szakaszokból állnak. Az első tanulmányi szakasz a bevezetést szolgálja, a továbbiakban a tudás elmélyítése a feladat. A diploma-tanulmányok diploma-fokozatokkal (magiszter, licenciátus) végződnek, a doktori tanulmányok pedig a doktori fokozattal zárulnak. A törvény részletintézkedései közül talán az a rendelkezés tarthat még számot érdeklődésre, amely szerint a szövetségi oktatásügyi miniszter rendszeresen, de legalább három évenként köteles jelentést terjeszteni a nemzetgyűlés elé a felsőoktatásügy teljesítményeiről és problémáiról. E jelentésnek tartalmaznia kell a fejlesztési előirányzatok szempontjából fontos összes anyagot, fel kell tárnia a problémákat és megoldási javaslatokra is ki kell terjednie. Ez a felsőoktatási jelentés, amely egyébként a mezőgazdasági jogból vett példaképhez igazodik, egyben általánosságban megteremti a felsőoktatási tervezés újszerű, régóta esedékes alapját és a felsőoktatás reformját mintegy állandóan folyamatban levővé nyilvánítja.

Az általános felsőoktatási tanulmányi törvénnyel egyidejűleg első speciális tanulmányi törvényként kibocsátották a szociális- és gazdasági tudományi tanszakra vonatkozó szövetségi törvényt, amely szabályozza a szociológiai, a szociál-gazdasági, a népgazdasági, az üzemgazdaságtani, a kereskedelmi, a statisztikai és a gazdaságpedagógiai tanulmányokat. Hoztak továbbá azóta speciális tanulmányi törvényeket a technikai és montanisztikai tanszakra, a talajkultúra tanszakra, végül a katolikus teológiai tanszakra vonatkozólag. A többi hagyományos egyetemi karok vonatkozásában azonban, intenzív fáradozások ellenére, mindmáig hiányzik a tanulmányok újraszabályozása: így a jogi tanulmányok reformjához nagyszámú javaslatot terjesztettek be, amelyekről a továbbiakban részletesen is beszámolok. Az orvosi tanulmányok terén a reform-tervek még kezdeti stádiumban vannak, ami jórészt e tanszak sajátosságaival és az egyetemi klinikák kórházi tevékenységgel való szervezeti egybekapcsolódásával függ össze. A bölcsészkaron egyesített számtalan tanulmányi szak részére már elkészült a filozófiai, a matematikai-formáltudományi, a szellemtudományi és a természettudományi tanszakra, valamint a felsőbb iskolai tanárképző szakra vonatkozó szövetségi törvény teljesen kidolgozott miniszteri tervezete. Mindezek a tervezetek azonban eleddig nem értek odáig, hogy döntés szülessen felőlük.

Az eddigi súlypont, a tanulmányi reform mellett a fejlődés az alábbi három irányban zajlott:

1. A fennálló felsőoktatási intézmények kibővítésével és jobb anyagi és személyzeti ellátásával párhuzamosan zajlott egy kiépítés, amely törvényhozási szemszögből nézve a felsőoktatási szervezeti törvény novellizálásában jelentkezett. Így újra egyetemmé nyilvánították a hosszú időn keresztül csak katolikus teológiai fakultásként működött Alma Mater Paradiana-t Salzburgban, kezdetben (1962) egy bölcsész-kar alapítása révén, amelyet röviddel ezután (1965) egy jogi kar létesítése követett. A teljes egyetem kiépítését mindenesetre tervbe vették az orvoskar felállításával, ennek azonban még bizonytalan az időpontja. Különös reményeket fűznek a linzi Társadalom- és Gazdaságtudományi Főiskola alapításához (1966), amelynek egyrészt gazdaságtudományi-, társadalomtudományi- és jogtudományi karokra, másrészt technikai-természettudományi karokra történő tagolása révén a természet- és társadalomtudományi diszciplináknak újszerű szimbozishoz kell eljutniok. Ez az alapítás mintegy ösztönzésül szolgált az említett közgazdasági és társadalomtudományi tanulmányi törvény megalkotásához, amelyet alkalmasint ezért lex-Linznek is neveztek. A klasszikus és technikai tudományok szorosabb egybekapcsolásának említett tendenciája vezetett az insbrucki egyetem Építészeti- és Építészmérnöki karának felállításához. A fejlődés egyelőre utolsó fázisát alkotja — a gyakorta egy hipertrófikus kultúrföderalizmus megnyilvánulásaként ostorozott — egészen újszerű főiskolai típust képviselő művelődéstudományi főiskola Klágenfurtban, amelynek alapítását idén határozták el. Ez az intézmény abból a felismerésből fakad, hogy a felsőoktatás hatékonyságának fokozásához egészen új iskolai- és felsőoktatási didaktikát kell kialakítani. Végül megemlítjük még, hogy a jövőben a működő művészeti akadémiák is művészeti főiskolák rangját kapják.

Mindez természetesen nagy pénzügyi erőfeszítéseket igényel. Nem érdektelen tehát, hogy a vázolt újonnan alapított intézmények számára új finanszírozási formákat is találtak. Modellként a linzi főiskola alapítás szolgált s hasonló elképzelést követtek az új insbrucki fakultás alapítása alkalmával is: mind a két esetben jogi személyiséggel rendelkező alapot létesítetteket, amely kezeli azokat a pénzösszegeket, amelyek a saját „tartományi főiskolája" létesítésében különösen érdekelt tartomány, a város, a szövetség és esetleg más személyek bocsátanak rendelkezésre, mígnem az alapítási időszak befejeztével a szövetség ismét átveszi a formálisan az ő felsőoktatási intézményeiként működő intézetek fenntartásának minden költségét és így megvalósul a normális költségvise-

lés rendje. Ugyanezt a jogtechnikai utat választották a klagenfurti művelődéstudományi főiskola alapítása során, amelyet egy legalább három évre terjedő felépítési szakban és egy kiépítési szakaszban (a tízéves alapítási időszak fennmaradó része) hoznak létre.

Az anyagi eszközök biztosításának problémája természetesen nemcsak új alapítások alkalmával vetődik fel, de felmerül sokkal általánosabban a tudományok továbbfejlesztése során is, amellyel összefüggésben világviszonylatban állandóan fokozódó tőkebefektetés tapasztalható. Igaz, hogy az utóbbi években jelentősen emelték a kulturális költségvetés, ezen belül pedig a felsőoktatási költségvetés részesedését a költségvetés egészén belül, de nyilvánvaló, hogy ez nem tekinthető teljesen kielégítő megoldásnak, mivel ezáltal a finanszírozás problémája csupán egy más síkba tevődött át és ez nem is lehet a finanszírozás kizárólagos útja. Mindenesetre figyelemreméltó, hogy az újabb felsőoktatási vitában professzori oldalon is érzékelték a tudományos fejlődés gazdasági aspektusait és arra vonatkozólag konstruktív javaslatokat tettek: így például azt a javaslatot, hogy válasszák szét a tudományos és az üzemi irányítást bizonyos gazdasági autonómia mellett; felvetették egy belső oktatási kölcsön gondolatát, stb. A hatalmas mértékben növekedett helyiségszükséglet gyors kielégítése érdekében, ami egyfelől az építési volumen korlátozása, másfelől a finanszírozási lehetőségek miatt jelenleg egyáltalán nem volna lehetséges, az oktatási igazgatás áttér az épület-leasing* modern formájára.

Jelentős lépés végül a tudományfejlesztés, persze nem csupán a felsőoktatási intézmények fejlesztése terén az 1967-ben megalkotott kutatást ösztönző törvény, amelynek értelmében két alap létezik; egy alap a tudományos kutatás ösztönzésére, amely a tudományok fejlesztését szolgálja és nem nyereség elérésére irányul, valamint az ipari gazdaság kutatásokat ösztönző alapja, az ipari gazdaság területén folytatott kutatások ösztönzésére. Mindkét alapot a szövetség költségvetési eszközeiből, más területi testületek és érdekképviseletek ráfordításából, valamint egyéb ráfordításokból dotálják és ezek meghatározott közös ügyek intézésére alkotják az úgynevezett osztrák kutatási tanácsot. Ennek feladata, hogy ajánlásokat és javaslatokat dolgozzon ki, különösen pedig, hogy tanáccsal álljon a szövetségi kormány segítségére az évi kutatási jelentés elkészítése és fejlesztési súlypontok kialakítása során. Ezáltal adva van egy bizonyos, ha nem is a felsőoktatási igazgatás által központilag végzett tervezés. Ez egyébként a nyugati tudománypolitikai fejlődés egyik figyelemreméltó vonása, hogy tudniillik a tudományos munkát gazdasági és társadalmi viszonylatainak szemszögéből tervezhető és irányítható folyamatnak is tekintik. A fesztávolság, amely ennek során a tan- és kutatási szabadságról alkotott régi liberális elképzelés, valamint az önmagáért folytatott kutatás és a tervezett kutatási lehetőségek között keletkezik, már többé kevésbé tudatossá vált, de mindeddig jogilag nem nyert megszövegezést, mégkevésbé megoldást.

A harmadik irányba, amelyet eddig a leginkább elhanyagoltak, nevezetesen egy adekvát modern szolgálati jog kialakításának irányába mutatott egy, több előzetes véleményezési stádium után (minden felsőoktatási intézmény és azok egyes fakultásainak és intézeteinek meghallgatásával) a szövetségi oktatásügyi minisztérium által beterjesztett, a felsőoktatási tanerők szolgálati és fizetési kérdéseivel foglalkozó törvényjavaslat-csoport. Tervbe vették:

a) egy egyetemi docens törvény megalkotását. Az úgynevezett „közép rétegek" erősítésének ösztönzése érdekében az eddig csupán formális oktatási jogot és kötelezettséget (venia legendi) nyújtó docentúrát valódi szolgálati jogi pozícióvá kívánták átalakítani. Az egyetemi docenst meghatározott időre (hat évre) nevezték volna ki és oktatási feladatok mellett mindenekelőtt kutatási feladatokat is el kellett volna látnia. A kinevezési időszak letelte után szolgálati jogviszonya átalakult volna a rendkívüli tanár, vagy — ami ugyancsak novum — egy „tudományos tanácsos" szolgálati jogviszonyává. E rendelkezésben pozitívan lenne értékelendő természetesen a szükséges középrétegek anyagi ellátottságának biztosítása, nem lebecsülendő veszélyt jelentene ugyanakkor az életpályák sematizálása.

b) Bizonyos illeszkedésekre és javításokra került volna sor a felsőoktatási tanársegédi törvényben. Sor került volna a rendes tanárok nyugdíjkorhatárának leszállítására és az oktatási munka intenzívebbé tételére fizetett oktatási megbízatások feljavított pénzügyi dotálása révén.

c) Egy felsőoktatási szervezeti novella ezzel összhangban álló szervezeti reformokra terjedt volna ki. Az oktatási joggal rendelkező személyek körét a realitáshoz alkalmazták volna, a felszólamlási eljárást a fokozott nyilvánosság, áttekinthetőség és objektivitás szellemében újjáalakították volna, körül kívánták írni a rendkívüli tanárok, docensek, tudományszervezők és az egyéb tudományos személyzet jogállását és a felsőoktatási szervek (rektor, dékán, kollégiumok) létrehozását a felsőoktatási személyzet kibővült körének megfelelően kívánták kialakítani.

d) Végül illetményjogi kérdések és ezáltal közvetve a felsőoktatási tandíjügy is szerepet játszanak.

* Ennek során gyakorlatilag az eleddig csupán gépek esetében alkalmazott berleti-vétel alakzatáról van szó. A tulajdon egyelőre az előfinanszírozást vállaló pénzintézeté marad, a használatbavétel azonban azonnal lehetővé válik. Tizenöt éven keresztül azonos nagyságú részletek kifizetése után az objektumok a szövetség tulajdonába mennek át.

Mivel a javaslatok alapjául szolgáló reformkoncepciót illetően az érdekelt körökben nem jött létre egyetértés és egyáltalán nem voltak figyelemmel a mind erőteljesebben jelentkező hallgatói érdekekre sem, ismét elmaradt ennek az anyagnak az újrarendezése.

Míg tehát a tanulmányi jog reformja a tanulmányi rendek fokozatos megújítása révén az egyes tanszakokban előrehalad, az általános érdeklődés és a viták ismét alapelvi és strukturális kérdések, ezáltal pedig felsőoktatási szervezeti kérdések felé fordultak. Amilyen mértékben szélesedett az általános vita, olyan mértékben csúszott ki a felsőoktatási tanács kezéből az irányítás és érdekeltségekhez kötött koncepciók sokasága versenyezett egymással. A kérdések kiemelkedő politikai problémákká váltak, ami már abban is kifejeződött, hogy minden politikai párt saját felsőoktatási koncepciót alakított ki. A parlament 1968-ban nyilvános vitát rendezett a felsőoktatási reform kérdéseiről, amelynek lényeges eredménye egy politikusokból, professzorokból, docensekből, tanársegédekből és hallgatókból álló „parlamenti felsőoktatásügyi reformbizottság" megalakítása lett. Ez a testület azonban, márcsak nagyságára tekintettel is, inkább alapkérdések megtárgyalásának véleménycsere-plattformja, sem mint igazi koordinációs és vezető testület. Amidőn ezen tulajdonképpeni feladatán túlmenően határozatokat kívánt hozni, a természetesen kisebbségben maradt professzorok visszavonultak, úgy hogy a bizottság jelenleg működésképtelen. Folyamatban van a reaktíválására irányuló kísérlet.

A jelenlegi felsőoktatási szervezettel szemben gyakorolt mai bírálat fő pontjai a következők:

a) A merev, karok szerinti elhatárolás; ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy már a hatályos felsőoktatási szervezeti törvény is lehetővé tesz bizonyos keresztbekapcsolásokat (fakultás-közi intézeteket, stb.) továbbá, hogy a tanszakon belüli „studium irreguláre" újonnan bevezetett lehetősége bizonyos könnyítéseket eredményezett, hogy azonban a kutatási szervezet területén még hiányzik a szükséges mozgékonyság.

b) A második és talán a legfőbb támadási pont az „együtthatározás" (participáció), mint a szükségessé vált „demokratizálódás" kifejeződése egész általánosságban társadalompolitikai jelszóvá vált gondolatának a jegyében fogant. Az akadémiai szervek valóban szinte kizárólag professzorokból állanak. A docensek csekély befolyását semmi sem ellensúlyozza tanársegédi és hallgatói oldalról. Ha a főiskolát nem kizárólag meghatározott „hatalmi viszonyt" kifejező intézménynek tekintjük, hanem inkább mint oktatók és hallgatók közösségét, úgy a jövőben nem lesz elkerülhető a bármiként is alakított, értelemszerűen azonban funkcionálisan differenciált beleszólása minden felsőoktatási csoportnak.

c) Az imént tárgyalt kérdés sajátos aspektusát alkotja mindenekelőtt a felsőoktatási intézetek „tekintélyen alapuló irányítása", ami egyes szakokon bizonyára okot szolgáltat némi jogos bírálatra, de funkcionálisan nehezen lesz másként megoldható, mindenekelőtt az egyetemi klinikák esetében, mivel egy kórházat nem lehet (az elképzelt értelemben) „demokratikusan" irányítani.

Ha eltekintünk bizonyos, nemzetközi egybevetésben mégis inkább elhanyagolható exceszusoktól (happening a főiskola területén, demonstrációk, akadémiai ünnepségek megzavarása, paralegális „intézeti képviseletek" alakítása), úgy a szélsőséges „új baloldal" fellépése, számszerűleg kicsiny volta ellenére, a többi hallgatói csoportokat kritikussá, ha nem radikálissá tette. A tanársegédek, docensek és professzorok egy része távolról sem utasít el bizonyos „progresszív" elképzeléseket.

Az idő jelének tekinthető tehát, hogy mintegy a hátsó ajtón keresztül, nevezetesen az új tanulmányi jog kerülő útján gyakorolnak hatást az eljövendő szervezeti reformokra. Új, a felsőoktatási szervezeti törvényben még nem szabályozott szerv-típusként a műszaki főiskolák, montanisztikai főiskola, a talaj-kultúra főiskola és a klágenfurti Művelődésügyi Főiskola új tanulmányi rendjei törvényesen „harmadparitásos" tanulmányi bizottságokat prevideálnak (mégpedig egyelőre csak az 1969—70, és 1970—71 tanévekre, tehát mintegy próbaképpen.) Ezek e tanulmányi törvények értelmében tanulmányi tervek meghozatalára illetékes akadémiai hatóságok és feladatkörükbe tartozik ajánlások kidolgozása is az oktatási rendezvények és a vizsgák kialakítására vonatkozólag, valamint a tanulmányok halasztásának okaival való foglalkozás és javaslatok kidolgozása ez utóbbiak kiküszöbölése érdekében. E tanulmányi bizottságok határozatképességéhez legalább tagjaik felének a jelenléte szükséges. Egy javaslat akkor tekinthető elfogadottnak, ha az ülésen jelen levő tagoknak több mint a fele mellette szavazott. Az elnök is szavaz. Nem születik azonban határozat, ha az említett csoportok valamelyikének minden tagja zárt egységben a javaslat ellen szavaz (csoport-vétó). Ilyen tanulmányi bizottságok azonban — méghozzá az oktatásügyi miniszter ajánlására! — ma már pusztán ténylegesen olyan tanszakok területén is működnek, ahol ezt törvény még nem irányozza elő. Formálisan a professzori kollégiumok bizottságaiként léteznek, amelyeken tanársegédek és hallgatók „felvilágosítással szolgáló személyekként" tanácskozási joggal vesznek részt; de facto — s ez a trend még fokozódni fog — igen mérvadó befolyásra tesznek szert a tanulmányok kialakítására és valószínűleg csupán idő kérdése, amidőn az osztrák felsőoktatási intézmények általá-

nos szervezeti jogának törvényileg rögzített megnyilvánulási formáját fogják alkotni.

Még csak két mozzanatot emelek ki röviden a legújabb fejlődésből: az (annak idején még csak ügyvezető) néppárti szövetségi oktatásügyi miniszter, dr. Moch által benyújtott felsőoktatási szervezeti reformjavaslat, amely egy együtthatározási koncepción alapult, zátonyra futott a felsőoktatás-politikai csoportok hiányzó koncepciója és a belpolitikai helyzet következtében. Másrészt Kreisky szocialista-párti kisebbségi kabinettje a kis ellenzéki párt (FPÖ) segítségével keresztül vitte a felsőoktatási és kutatási terület kiválását az általános oktatásügyi igazgatásból és egy önálló tudomány- és kutatásügyi szövetségi minisztérium létesítését, amelytől fokozottabb felsőoktatási tervezést és fejlesztést remélnek.

II.

A) Ámi a jogi kari tanulmányok reformját illeti, úgy szabadjon mindenekelőtt a már említett, az Áftt-vel egyidejűleg kibocsátott társadalom- és gazdaságtudományi tanulmányi törvényre utalni, amely a régi államtudományi tanulmányok helyébe lépett. Míg az átmeneti rendelkezések értelmében az utolsó doctores rerum politicarum is befejezik tanulmányaikat, ugyanakkor már az új tanulmányi irányok első magistereit avattuk, s nemsokára doktorait is avatni fogjuk. A bécsi Egyetem Jogi Karán a hét lehetséges tanszak közül jelenleg három van rendszeresítve, mégpedig a szociológiai, a népgazdasági és a gazdaság-statisztikai tanszak. Nyitott probléma, amely már több éve vitatott: a politologiai tanszak bevezetése. A politologiát jelenleg csak Salzburgban és ott is bizonyos mértékig csupán mint politikai tanok történetét oktatják.

Egy fakultás-közi „Politikáról szóló tudománnyal foglalkozó intézet"-et, amelyben részt vesz az ottani jogi és filozófiai kar, most alapítanak. Egy tanterv tervezete elkészült. Bécsben már korábban úgy vélte a bölcsész kar, hogy magára kell vállalnia a kezdeményezést és létesített egy politika-tudománnyal foglalkozó tanszéket. Magához kívánta vonni a politika-tudomány tanszakot is, ami ellen érthető módon a jogi kar fenntartásokkal élt. E kar ellenezte egy fakultás-közi intézet létrehozását is, mivel már jelenleg is túl van terhelve. Ezen túlmenően az a véleménye a Karnak, hogy a tanszakot először Salzburgban kell kipróbálni és ott kell azt koncentrálni. (Súlypont-képzés.) Hiszen nemcsak az alaptárgyaktól (jog, gazdaságtudományok, szociológia, történelem, stb.) való elidegenedés veszélye fenyeget, ha hiányzik e tárgyakban az alapos képzés, valamint egy tudományosan alá nem támasztott ideológia követését vonhatja maga után, de fennforog annak a veszélye is, hogy túlképzés jelentkezik olyan látszatszakemberekben, akik semmilyen foglalkozási ágban nem használhatók.

Ez egyébként is megvilágítja az új tanszakok használhatóságának a kérdését, mely utóbbit valószínűleg igen differenciáltan kell megválaszolni; míg egyfelől a gazdaság-teoretikusok és a statisztikusok iránt szinte óriási a „kereslet", addig a szociológusok szakmai kilátásait már sokkal kevésbé lehet kedvezően megítélni. Ahhoz, hogy ennek az új tanszaknak az értése hasznosítható legyen, valószínűleg bizonyos módosításokat kell eszközölni a közszolgálatban támasztott akalmaztatási követelményekre vonatkozó rendelkezéseken.

Mivel én magam elnöke vagyok ezen új tanszak két vizsgabizottságának, módomban áll némileg megítélni, hogyan működnek gyakorlatilag a reformelképzelések, továbbá, hogy menynyiben sikerült azokat a valóságba átültetni. Megmutatkozik itt, hogy eleddig messzemenően szabályozatlan területek közelebbi meghatározásának az ára a tanulmányi jog erőteljesen bonyolulttá tétele volt. A hajlékonyságot a tanterveknek kell biztosítaniok; ez ugyan így is van, de a tantervek mindenkori adaptálása nagy átmeneti nehézségeket rejt magában, amelyek nem kívánatos fékező tényezőként jelentkezhetnek a rendszer-immanens továbbfejlődés szempontjából. Az oktatásba való átültetés továbbá nemcsak pozitív hatásokat eredményez. Végül pedig — és ez tanulságul vonható le a jogi tanulmányok reformja számára, amelyek előfeltételei és céljai részben mások — nem lehet egy vizsgarendszert, mint a tanulmányi rendszer szükségszerű kiegészítését, feltétlenül az egységes módszer szerint kialakítani, mint azt az általános felsőoktatási tanulmányi törvény previdealta.

B) Ha mármost a jogi tanulmányok reformjára térek át, úgy először is arra kell emlékeztetnem, hogy a tanulmányok egyik részének jogi alapját még mindig a múlt századból (1872) származó jogi szigorlati rend alkotja. A jogi tanulmányok reformjának utolsó nagy nekibuzdulása 1893-ban volt és a jog tudományos továbbfejlesztésére irányult, arra, hogy színvonalában emelje a jogi doktorátust az államvizsgák és a doktori vizsgák különválasztása révén, valamint, hogy a tantárgyakat az (akkori) követelményekhez igazítsa. (A történeti és tipikusan osztrák tárgyak hangsúlyozása; a felvirágozóban levő közjogi és nemzetgazdasági tárgyak gyarapítása.) Az 1935. évi reform nem vezetett mélyrehatóbb következményekhez, hiszen — durván jellemezve — jelszava az volt: „mértéktartás és politikai iránynélküliség". A jelenleg hatályos szabályozást a népművelési-, oktatásügyi, nevelésügyi és kulturális-ügyi állami hivatal 1945. évi rendelete tartalmazza, amelyet még az 1935. évi felsőoktatási felhatalmazási törvény alapján adtak ki és ma törvényerővel bír. (A jogászképzés jelenlegi helyzetéről a „Felsőoktatási Szemle" 1966. évi 5. számában adtam részletes tájékoztatást, úgy hogy itt eltekinthetek a hatályos tanulmányi jog bemutatásától.)

Reformunk helyzetének szociológiai állapotához meg kell jegyezni, hogy a jogászoknál különös élességgel jelentkezik egyrészt a hallgatók természetes törekvése tanulmányi erőfeszítéseik lehető legmesszebbmenőbb csökkentésére, másrészt az oktatóknak az a tendenciája, hogy maximális követelményeket támasszanak. Ez oda vezet, hogy a hallgatók túlnyomó többsége csupán a vizsgaeredmények elérése érdekében tanul, anélkül, hogy az egyetem valódi szellemi megtermékenyítést jelentene számukra. Ezért a képzési funkciók jórészét gyakorlatilag jogi magántanfolyamok (repetitoriumok) vették át és azt az oktatás menetének — a hatályos tanulmányi jog keretei között megmaradó intenzívebbé tétele valamiféle iskolás módszerek alkalmazása révén nem pótolhatja, sőt véleményem szerint nem is kell azt teljességgel pótolni, mivel ezáltal a főiskola félreismerné tulajdonképpeni feladatát. E nem kielégítő helyzet ellenére — és ez utóbbi időben ismét világosabban felismerhető — a karok feladata marad a tudományos utánpótlás kiválasztása.

Szeretném még bemutatni az utóbbi évtized igen nagyszámú reformtörekvését, ennek során kimunkálni azokat a tendenciákat, amelyek minden eddigi tervezet alapjául szolgáltak és szeretném megmutatni, mi az, amire vonatkozólag bizonyos egyetértés született és, hogy hol mutatkoznak egy igazi reform esélyei.

A jogi tanulmányok reformja körüli újabb vitát, amely azóta sem jutott nyugvópontra, a Bécsi Jogi Kar 1961-ben készített tervezete vezette be, amellyel az osztrák diákgyűlés még ugyanabban az évben egy ellen-tervezetet állított szembe. 1962-ben az Osztrák Akadémikus Szövetség Steier-országi tanulmányi tagozata is benyújtotta reformjavaslatait, amelyek mindenekelőtt arra irányultak, hogy a vitát a megújítandó főiskolán folytatandó jogtudományi studiumok elvi kérdései felé tereljék. Egy, a szövetségi oktatásügyi minisztérium által 1964-ben egybehívott „Kari gyűlés" legalábbis elvileg megállapodott egy kétszemeszteres jogtörténeti tanulmányi szakasz fenntartásában, melynek során azonban a jogtörténet funkcióját már egy intézménytörténeti bevezetésben látták. Ehhez kapcsolódva a grazi Egyetem terjesztette elő 1965-ben tervezetét, amely már egy felsőoktatási tanulmányi törvény tervezetét tekintette kiindulási pontjának és a tervezett jogi tanulmányi rendet ennek megfelelően kísérelte meg kialakítani. Prevideálta már a diploma-tanulmányok és doktori tanulmányok szerinti tagozódást és a jogtörténet feladatát főleg a hatályos jogba való bevezetésben és a történeti megértés általi elmélyítésben látta. A jogtörténeti tárgyak ennek megfelelően már csupán alapvonásaikban kerültek volna előadásra és vizsgáztatásra. Az általános felsőoktatási tanulmányi törvény nem sokkal ezt követő meghozatala óta a diploma-tanulmányokra és az ezekre épülő doktori tanulmányokra történő felosztás tulajdonképpen nem vitatott alapjául szolgált minden további tervezetnek. Vitatott volt persze a diploma-tanulmányok felépítése, különösen a jogtörténet terjedelme és funkciója, amint az már eddigi megjegyzéseinkből is kitűnt. A következő tervezet az akkor igen aktív felsőoktatási kérdésekkel foglalkozó tanácstól származott (Selb-tervezet, 1966). Egy kétszemeszteres jogtörténeti bevezető szakaszt prevideált a szokásos négy jogtörténeti tantárggyal és a jogtörténeti tárgyaknak dogmatikus-rendszerező nevelési értéket tulajdonított. Ehhez kapcsolódtak volna, inkább hagyományos módon, két-háromszemeszteres tanulmányi szakaszok, amelyekben a gazdasági képzést a jogászi elmélyítés érdekében korlátozni kívánták. Ezt mindenekelőtt a tanársegéd szövetség bírálta ellentervezetében igen élesen és egy elmélyült általános tudomány-elméletileg gazdagított bevezetést igényelt három szemeszter terjedelemben, amelynek egy fejlődéstörténetileg orientált jogtörténet mellett az alkotmányjog és a magánjog alapvonásait is fel kellett volna ölelnie. Ez a tervezet volt az első, amely írásbeli zárthelyi elővizsgákat, valamint írásbeli és szóbeli államvizsgákat kívánt bevezetni. Egy 1966 novemberében megtartott kari gyűlés azonban ismét az ellen foglalt állást, hogy az első tanulmányi szakaszba hatályos jogot építsenek be, a jogtörténet funkcióját azonban ugyancsak abban látta, hogy az bevezessen a modern jogba és jogi gondolkodásba. A felsőoktatási kérdésekkel foglalkozó tanács második tervezete (1967 március—április) szintén kompromisszuális tervezet volt. Eszerint az első tanulmányi szakasz tartalmazott volna bevezetést a jog és az állam társadalmi alapjaiba, a jogtudományba és a jogászi gondolkodásba. És ott került volna előadásra a jogintézmények fejlődéstörténeti bemutatása. Egyidejűleg korlátozni kívánták a jogtörténeti tárgyakat, különösen az egyházi jog szűnt volna meg diploma-vizsga-tárgy lenne. A tanács harmadik tervezete (1967. július) teljesen elfordul ettől a koncepciótól, elveti a jogtörténeti tárgyak bevezető feladatát és azt a gondolatot teszi magáévá, hogy az első tanulmányi szakasz kiválasztási funkcióját a jogi tárgyak alapján kell biztosítani. A jogtörténeti oktatásnak márcsak paradigmatikus jelentőségét kíván tulajdonítani és az egyházjogot teljesen ki kívánta iktatni. Az osztrák egyetemisták tervezete teljesen hasonló irányba mutatott. A szövetségi oktatásügyi minisztérium most már elérkezettnek látta az időt arra, hogy végleges megoldás szülessen és egy anketon kompromisszuális tervezetet terjesztett elő a jogi foglalkozások minden csoportjának és a hallgatóság képviselőinek. Ezzel szemben éppen kompromisszumos megoldásai miatt részben radikálisabb követelményeket támasztottak, részben következetlenséggel vádolták a tervezetet. Azóta a reformkezdeményezések, eltekintve egyes kísérletektől, a belpolitikai helyzet válto-

zásával és sürgősebb problémák előtérbe kerülésével egyelőre elcsitultak.

Az egész fejlődésből egy dolog mindenesetre nyilvánvalóvá vált, az ugyanis, hogy az egyik vitakérdés: a jogtörténet jogászi tanulmányokon belüli nevelési értéke kapcsán a jogász szakmai arculata vált általánosságban vitatottá. Mi legyen a jogász? Szak-specialista, úgymond egy művészi tanon iskolázott szociáltechnikus, avagy legalábbis részben maradjon meg annak, ami eddig volt és ami számára az ismert jogászi monopóliumot biztosította, nevezetesen a sokoldalú, általános műveltséggel rendelkező és módszertanilag iskolázott egyetemi végzettségű ember, aki további specializálódás folytán többé-kevésbé nem jogászi hivatások nagy számát is képes betölteni?

Ebből a részletkérdések és részletszabályozások tömkelege vezethető le.

Így mindenekelőtt a specializálódás kérdése. A tanulmányok során mikor és hogyan kerüljön erre sor. Az újabb elképzelések szerint valószínűleg nemcsak úgy, mint eddig, a tanulmányok befejezése után bizonyos szakmai képzési tervek és szakmai vizsgák révén, hanem már a tanulmányok folyamán alternatíve kötelező tárgyak feltétlen választása és választható tárgyak szabad felvétele révén.

Az új jogi doktorátus, amely a tudományos munkára való képesség bizonyításához meg fogja követelni a disszertációt, a vizsgarend újraszabályozását is maga után vonja. Az államvizsgák jelenlegi rendszerétől el kell tekinteni. Helyébe lépnének a diplomavizsgák. Éppen a jogászok és szociológusok különböző kiindulási pozícióinak és szakmai feladatainak szemszögéből mondhatjuk, hogy egy diplomamunka kötelező előírásának nem lesz sok értelme a jogászoknál. Személy szerint értelemszerűbbnek tartanám, ha a jogász, tanulmányainak menete által is előmozdítandó írásbeli fogalmazási készségét egy nagy, több tárgyból megkövetelendő írásbeli zárthelyi dolgozat révén külön is próbára tennék.

Végezetül az új fokozat, nevezetesen a jogi diploma-fokozat bevezetése is fontos következményekkel fog járni a közéletben. Így mindenekelőtt az ügyvédség találja majd magát szemben azzal a kérdéssel, hogy fenn kell-e tartani a doktori fokozatot, mint a kérdéses hivatáshoz való tartozás előfeltételét, avagy meg kellene-e elégedni a jogi diploma elnyerésével. Utóbbi tulajdonképpen feltétlen követelménye kell, hogy legyen egy a doktori studium tudományossá tételére irányuló reformnak.

*

Ezzel beszámolóm végére értem, amelyben nem csupán a tanulmányi reformra irányuló törekvések eddigi menetét kívántam bemutatni, de rá kívántam világítani arra a problematikára is, amely különösen a jogászi tanulmányok elkövetkező reformja számára adódik.

Melichar, Erwin

Bírósági végrehajtás és beszedési megbízás

1. Az állami, társadalmi és szövetkezeti szervek elleni végrehajtást a *Vht* VIII. fejezete szabályozza. Élén az a rendelkezés áll, hogy „ha a végrehajtandó határozat pénzfizetésre irányul, és mind a jogosított, mind a kötelezett félnek a Magyar Nemzeti Banknál vagy a Magyar Beruházási Banknál számlája van, vagy más pénzintézetnél van ugyan számlája, de a Magyar Nemzeti Bank beszedési megbízási rendszerébe tartozik, a jogosított fél köteles követelését a teljesítési határidő lejártától számított három nap alatt a határozat egy eredeti (hiteles) kiadmányának, illetőleg a végrehajtási záradékkal ellátott okiratnak a csatolásával azonnali beszedési megbízással érvényesíteni" *(Vht* 173. §).

Ez azt jelenti, hogy az említett feltételek esetén a vagyoni szankció realizálása sajátos módon történik. Ezt „a szocialista szervezeteknek a bankrendszer pénzintézetei útján folytatott pénzgazdálkodása, a szocialista bankellenőrzés lehetővé és indokolttá teszi".[1] E pénzgazdálkodási szabályoknak megfelelően ilyenkor a pénzkövetelésre jogosult szerv megbízza a bankot, hogy a követelést a kötelezettként megjelölt szerv terhére bankszámlák közötti elszámolás útján egyenlítse ki. Az azonnali beszedési megbízás alapján a bank a kötelezett számláját megterheli és a jogosult számláját „elismeri" (az összeget a jogosult javára írja). Ez kivétel az alól az elv alól, hogy az állami vállalat (egyéb állami gazdálkodó és költségvetési szerv), szövetkezet és más szocialista gazdálkodó szerv —

[1] *Névai László—Szilbereky Jenő:* Polgári eljárásjog. Egyetemi tankönyv, Bp. 1968. 534 old. A beszedési megbízásra vonatkozólag ld. *Meznerics Iván:* Banküggyletek a szocialista gazdálkodásban, Bp. 1963. 240—246. old.

ideértve a társadalmi szervezetet is — mint számlatulajdonos a bankszámlája felett szabadon rendelkezik. A pénzfizetésre szóló végrehajtható bírósági, gazdasági döntőbizottsági és államigazgatási határozatok alapján tehát (adóbehajtás során is) a pénzintézet a számlát a tulajdonosának rendelkezése nélkül, sőt annak ellenére is megterheli. Így terheli meg továbbá a pénzintézetek kölcsönből eredő követeléseinek beszedése során, illetőleg ha a jogszabály vagy a tömeges forgalmat lebonyolító intézményeknek (közüzemeknek stb.) — a pénzügyminiszter egyetértésével kiadott — üzletszabályzata ezt lehetővé teszi. E rendelkezéseket a gazdaságirányítás új rendszerének bevezetésekor kibocsátott jogszabályok mondják ki.[2] Lényegében ugyanilyen rendelkezéseket tartalmaztak a korábbi jogszabályok is.

Minthogy ilyenkor egyrészt a kötelezett rendelkezése nélkül (sőt annak ellenére) is kielégíti a bank a követelést, másrészt a követelés említett érvényesítéséről szóló szabály a *Vht*-ban szerepel, a jogértelmezők egy része a szóban levő azonnali beszedési megbízás benyújtását és foganatosítását bírósági végrehajtásnak tekinti. E szerint az álláspont szerint ui. az eljárás bírósági végrehajtási jellegének megítélésénél nem döntő: részt vesz-e benne a bírósági végrehajtó.[3]

Ennek az érvelésnek a fogyatékossága, méginkább azonban a követelés jogosultjának az azonnali beszedési megbízás benyújtásában megnyilvánuló szerepe más magyarázat keresésére is vezetett. Ennek során *Varga László* — miután megemlítette, hogy „a Vht indokolása szerint a végrehajtás alapvető formája a bírósági végrehajtás . . . másik formája az adók módjára történő végrehajtás" — a következőket állapította meg: „A végrehajtás harmadik formája az, amikor a hitelező maga hajtja be követelését adósán hatósági közreműködés nélkül. Az erre vonatkozó szabályokat ugyan a bírósági végrehajtásról szóló tvr tartalmazza, de mivel a végrehajtás a hatóság segítsége nélkül történik, ezt a végrehajtás külön formájának tekinthetjük. Jogszabályaink a végrehajtásra hivatott hatóságok közreműködése nélküli végrehajtásnak kétféle lehetőségét állapították meg. Az egyik a beszedési megbízási rendszerben való végrehajtás, a másik pedig a munkabérből való közvetlen levonás."[4]

Ez az utóbbi levonás — az általunk másutt már kifejtettek szerint és az ott javasolt terminológiával élve — megfelel az ún. közvetlen végrehajtásnak.[5] Úgy tűnik tehát, mintha Varga a követelés azonnali beszedési megbízással való érvényesítését a közvetlen végrehajtás egyik esetének tekintené. Az idézett megállapítást követően két bekezdéssel később azonban kétséget támaszt efelől, mert így ír: „A beszedési megbízás az állami és szövetkezeti szervek közötti pénzforgalom egyik fő formája, ugyanakkor e szervek közötti bírósági végrehajtás eszköze, sőt velük szemben az adók módjára való végrehajtás is ezzel valósul meg." Újabb két bekezdéssel később pedig kifogásolja a 12/1961. (IV. 14.) Korm. sz. r. 35. §-ának azt a rendelkezését, amely kimondja, hogy a vízgazdálkodási társulat azonnali beszedési megbízással érvényesítheti követelését az olyan tagjával szemben, amely állami vagy szövetkezeti szerv. Szerinte „helyesebb lett volna a jogszabályban csupán annyit előírni, hogy a hátralékos követelést a bírósági végrehajtás szabályai szerint kell végrehajtani". Így végülis a cikk bizonytalanságban hagy bennünket e jogintézmény jellegét illetően.

A kérdést ebből a szempontból részletesebben nem elemzik, és így nem is foglalnak benne egyértelműen állást azok a jogirodalmi művek sem, amelyek az állami, társadalmi és szövetkezeti szervek elleni végrehajtással valamilyen vonatkozásban foglalkoznak.[6] Pedig a problémát az is bonyolítja, hogy az adóbehajtási szabályok szerint „a jogi személyekkel szemben az adóhatóság által érvényesíthető pénzkövetelé-

[2] 37/1967. (X. 12.) Korm. sz. r. 1. §, 2. § (2) bek.; 34/1967. (XII. 24.) PM sz. r. 5. § (2) bek., 6. §; 410/1967. (PK 39.) MNB körlevél; 401/1968. (PK 1.) MNB tájékoztató.

[3] Ezen az állásponton van *Szöllősy Dániel*, aki így ír: „Bár véleményünk szerint a Vht 173. §-án alapuló végrehajtás is *bírósági* végrehajtás, mégis — szerintünk nem egészen helyesen — bírósági végrehajtásnak szűkebb értelemben csak az olyan végrehajtást szokták nevezni, amelyet a bírósági végrehajtó foganatosít." (A pénzfizetésre szóló döntőbizottsági határozatok végrehajtása, Döntőbíráskodás, 1962/10. 365. old.) Ugyanígy foglal állást az új *Vht-kommentár*, amely szerint „a 173. §-ban bírósági végrehajtási eljárás szabályozásáról van szó. Az eljárás jellegének megítélése szempontjából ugyanis nem az a döntő, hogy abban a bírósági végrehajtó részt vesz-e vagy nem; vannak olyan eljárások, amelyekben a bírósági végrehajtó egyáltalán nem kap szerepet (pl. közvetlen letiltás), s mégsem kétséges, hogy azokban az esetekben is bírósági végrehajtással állunk szemben." (A bírósági végrehajtás szabályainak magyarázata, Bp. 1970. 618. old.)

[4] *Varga László:* Bírósági végrehajtás vagy adóvégrehajtás? MJ 1963/7. 319—320. old.

[5] *Vida István:* A közvetlen végrehajtás és törvényességi garanciáinak szélesítése, Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis, Bp. 1969. 269—275. old. (oroszul), továbbá „A munkabérből való közvetlen levonás és az ún. közvetlen végrehajtás" c. előadása az ELTE Jogi Kara Polgári Eljárásjogi Tanszéke melletti tud. munkaközösség vitaülésén (ismerteti Trócsányi László, MJK 1970/4. 246—248. old.).

[6] *Simon Gyula:* Döntőbizottsági és bírói határozatok végrehajtása állami szervek és vállalatok, valamint szövetkezetek ellen, JK 1954/5. 198—204. old. (a cikk a *Vht* megjelenése előtt, de a *Vht* tervezett rendelkezéseinek ismeretében készült, és az azonnali beszedési megbízással történő érvényesítés 1948—1954. közötti kialakulását is nyomon követi); *uő.:* Az állami szervek és vállalatok, valamint a szövetkezetek elleni végrehajtás újabb szabályozása, JK 1956/9. 544—552. old.; *Herczegh István:* Végrehajtás állami, társadalmi és szövetkezeti szerv ellen, MJ 1956/3. 82—83. old.; *Czilczer György:* Új rendelkezések az állami, társadalmi és szövetkezeti szervek ellen vezetett bírósági végrehajtásról. Döntőbíráskodás, 1961/6. 166—170. old.

seket, ha a jogi személynek pénzintézetnél bankszámlája van, elsősorban a bankszámlájáról... kell behajtani". Az adóhatóság a fizetési határidőtől számított 8 nap eltelte után köteles azonnali beszedési megbízást benyújtani a pénzintézethez, amely a jogi személy számlája terhére a tartozást kiegyenlíti.[7] Így a szóban levő beszedési megbízás jellegével kapcsolatban esetleg az államigazgatási végrehajtás kérdése is felmerülhet.

2. Ha azt vizsgáljuk, hogy a jogvitát eldöntő szerv határozatán alapuló követelésnek azonnali beszedési megbízással való érvényesítése bírósági végrehajtás-e, *a szervezeti és eljárási sajátosságokból* kell kiindulnunk. Az az említett nézet, amely szerint bírósági végrehajtás lehet az olyan eljárás is, amelyben a bírósági *végrehajtó* nem vesz részt, természetesen helytálló. Ez azonban nem bizonyítja az azonnali beszedési megbízás bírósági végrehajtási jellegét. Ahhoz ugyanis, hogy valamely eljárást a bírósági végrehajtás körébe soroljunk, legalábbis az szükséges, hogy a szankció realizálására irányuló eljárás valamelyik szakában *bírósági szerv* működjék közre. Ez nemcsak a bírósági végrehajtó lehet, hanem maga a bíróság, továbbá a bíróság mellett működő közjegyző, a bírósági gazdasági hivatal stb. Az azonnali beszedési megbízással lebonyolódó eljárásban azonban sem a szűkebb, sem a tágabb értelemben vett bírósági szervezetnek semmi feladata nincs: sem az eljárás megindításánál, sem pedig a foganatosításánál. Az eljárásban a jogosult és a kötelezett, valamint a pénzintézet vesz részt.[8]

Nemcsak a szervezeti, hanem a bírósági végrehajtásra jellemző *eljárási* sajátosságok sem találhatók meg a követelésnek azonnali beszedési megbízással való érvényesítésénél. Az eljárás *nem* a *Vht*, hanem az arra irányadó pénzgazdálkodási szabályok szerint bonyolódik le. Az eljárás nem a *Vht* szerinti végrehajtható okirattal indul meg, nincs helye a végrehajtás megszüntetésére (korlátozására) irányuló pernek stb. Amikor a *Vht* említést tesz az azonnali beszedési megbízásról, ezt csak azért teszi, hogy *elhatárolja a bírósági végrehajtástól.* Bírósági végrehajtásra ui. csak akkor kerülhet sor, ha azonnali beszedési megbízásra nincs lehetőség.[9] A *Vht* szóhasználatából is kitűnik, hogy a kódex éles különbséget tesz egyrészt a bírósági végrehajtás, másrészt az azonnali beszedési megbízásos eljárás között. Ez utóbbival kapcsolatban a *Vht* nem „végrehajtást kérőről" és „adósról", hanem „jogosított" és „kötelezett félről" rendelkezik. A *Vht* 173. §-a — és 4. §-ának (3) bekezdése — nem „végrehajtásról", hanem „a követelés érvényesítéséről" szól. Mindez mutatja, hogy itt a pénzgazdálkodási szabályok szerinti sajátos eljárásról van szó.

Különösen szembetűnik ez, ha a *Vht* 173. §-ának azt a rendelkezését vesszük figyelembe, amely szerint a jogosított fél köteles követelését a teljesítési határidő lejártától számított *3 nap* alatt érvényesíteni.[10] Kétségtelen, hogy e rendelkezésben foglalt kötelezés az új gazdasági mechanizmus körülményei között — figyelemmel a *Dbe*[11] 50/A. §-ára is — módosításra szorul. Mégis tükrözi azt a jogalkotói szándékot, amely szerint nemcsak a tartozás megfizetésére kötelezett, hanem a követelés jogosultja is csupán azonnali beszedési megbízással és csakis ezen a módon juthat követeléséhez. Itt tehát nem az önkéntes teljesítés elmaradása esetére előírt sajátos szankció realizálásáról van szó, hanem a jogszabály által meghatározott teljesítési módról. Ez lényegében az új gazdasági mechanizmus körülményei között sem változott. Ezért a bírósági vagy más határozaton alapuló követelés azonnali beszedési megbízással való realizálása csak annyiban fogható fel „végrehajtásnak", amennyiben valamely határozat érvényre juttatását egészen tág értelemben „végrehajtásként" is meg szokták jelölni, de ez az eljárás *nem tekinthető sem bírósági végrehajtásnak, sem más vagyoni végrehajtásnak.*[12]

---

[7] 39/1969. (XI. 25.) Korm. sz. r. 12. § (3) bek., 38/1969. (XII. 29.) PM sz. r. 30. §, 29/1967. (XII. 15.) PM sz. r. 10. §, 29/1969. (IX. 4.) PM sz. r.

[8] Ha a jogosult tévesen bírósági végrehajtás megindítását kérte, a bíróság azonban a kérelmet elutasította, és felhívta a jogosultat, hogy követelését azonnali beszedési megbízással érvényesítse, ez az eset nem tekinthető a bíróság közreműködésének. Nem fogadható el az a nézet, hogy ilyenkor „éppen maga a bíróság rendeli el" az azonnali beszedési megbízással való behajtást. Ez utóbbinak ui. nem feltétele a bíróság közreműködése, és nincs szó bírósági elrendelésről. A kifogásolt állásponton van *Tihanyi Béla:* Elévült — nem évült el? MJK 1967/5. 293. old.

[9] *Vht* 4. § (3) bek., 174. §.

[10] Ezzel összhangban „az állam, valamint az állami, szövetkezeti és társadalmi szervezetek egymás közötti pereiben a polgári perrendtartás szabályainak alkalmazásáról" szóló 4/1961. (XII. 12.) IM sz. r. 6. § (2) bek. kimondta, hogy e perekben hozott, „pénzfizetésre kötelező határozatában a bíróság a jogosultat arra kötelezi, hogy a marasztalási összeget a teljesítési határidő leteltétől számított három napon belül azonnali beszedési megbízással érvényesítse". A késlekedő jogosultat korábban büntetőkamat is terhelte.

[11] A gazdasági döntőbizottságokról és eljárásukról szóló 15/1962. (V. 6.) Korm. sz. r., amelyet mód. a 45/1967. (XI. 5.) Korm. sz. r. és 28/1969. (VIII. 27.) Korm. sz. r.

[12] *Vida István:* Büntetésvégrehajtás és vagyoni végrehajtás, MJK 1968/10. 601. old. A követelés azonnali beszedési megbízással való érvényesítését elválasztja a bírósági végrehajtástól a *Dbe* 50/A. § (2) bek. is, összhangban a *Vht* 4. § (3) bekezdésével. Ez az elválasztás jogunkban korábban is megvolt. Mindjárt a *Vht* megjelenése után az az álláspont alakult ki, hogy bírósági végrehajtás útján csak akkor kell a (gazdasági) döntőbizottság határozatát végrehajtani, ha azonnali beszedési megbízásra nincs lehetőség (*Hegyháti István—Mátéffy József—Vida István—Záhony László:* A bírósági végrehajtás, Bp. 1957. 16. old.) Ez az álláspont támaszkodott pl. a *Vht* 14. §-ának — a *Vhtn* által hatályon kívül helyezett — f) pontjára, amely a gépállomási követelésekre vonatkozó hátraléki kimutatás (határozat) közjegyzői végrehajtási záradékkal való ellátását csak akkor tette lehetővé, ha a követelést azonnali beszedési megbízással nem lehetett érvényesíteni. Ezt a megkülönböztetést teszi *Névai—Szilbereky* i. m. 575. old. *Tihanyi Béla* a *Ptk* 327. §-ának — az 1967: 39.

Ami az utóbbi kérdést illeti, a követelésnek azonnali beszedési megbízással való érvényesítése *nem vonható az ún. közvetlen végrehajtás fogalma alá sem.* Közvetlen végrehajtás esetén a szankció realizálásáról a jogvitát eldöntő, a kötelezettséget megállapító — bíróságon kívüli — szerv gondoskodik. Ez intézkedik a vagyoni kényszer alkalmazásáról, és a végrehajtás foganatosítása általában ahhoz hasonlóan történik, mint a bírósági végrehajtásé. Az eljárásban tehát kidomborodik a *hatósági jelleg,* az igazságszolgáltatásszerű tevékenység. A bírósági végrehajtástól való eltérés főleg abban áll, hogy nem a bíróság (közjegyző) indítja meg a végrehajtási eljárást. A közvetlen végrehajtás joga tehát azt a szervet illeti meg, amely a végrehajtandó követelés felől érdemben döntött. Ha a közvetlen végrehajtást megindító szerv kivételesen azonos is a követelés jogosultjával (így a pénzintézet által a kölcsönkövetelése behajtására kibocsátott közvetlen letiltás esetén), az eljárás hatósági jellege, a sajátos kényszereszközök, amelyekkel a jogvitát eldöntő vagy általában állami feladatot ellátó szerv a jogosult fél követelését a kötelezettel szemben érvényesíti, ezt az eljárást végrehajtássá teszik (mégpedig közvetlen végrehajtássá, mert nem a bíróság vagy államigazgatási szerv folytatja le).[13]

A követelésnek azonnali beszedési megbízással való érvényesítése azonban *nem* olyan „hatósági eljárás, amelyben az állam szerve kényszereszközök alkalmazásával érvényesíti a jogosult fél jogát (követelését) a kötelezett féllel szemben".[14] Itt ui. maga a jogosult intézkedik a követelés érvényesítése iránt, és intézkedése alapján a pénzgazdálkodási feladatokat ellátó bank — a szocialista társadalmi-gazdasági viszonyoknak megfelelően — egyszerű pénzgazdálkodási aktussal elégíti ki a követelést. Ha korábban a bank tevékenységében a hatósági tevékenység több eleme meg is volt, ezt az intézkedését korábban sem lehetett hatósági kényszereljárási cselekménynek minősíteni. Még kevésbé indokolt ez a gazdaságirányítás új rendszerében, amikor a hatósági elem a pénzintézetek munkájában is elhalványult, és előtérbe lépett a gazdasági jellegű tevékenység.[15] Lényegében tehát arról van szó, hogy a jogosult, élve a szocialista pénzgazdálkodás adta lehetőséggel, a jogszabályban előírt, számára legcélravezetőbb (és gyakran az egyedül lehetséges) módon „érvényesíti", ha úgy tetszik: „behajtja" a pénzeszközeit amúgyis kezelő pénzintézet útján a követelését anélkül, hogy ez az intézkedése sajátos értelemben vett „végrehajtás" volna.[16]

Ez a megállapítás minden tekintetben vonatkozik arra az esetre is, amikor államigazgatási szerv határozatán alapul az állami, társadalmi, szövetkezeti szervnek a hasonló szervekkel szemben fennálló követelése. De vonatkozik arra az esetre is, amikor adót vagy más köztartozást kell — az adóbehajtási jogszabályok szóhasználatával élve — a jogi személytől azonnali beszedési megbízással behajtani.

Mindezek alapján *az azonnali beszedési megbízást* álláspontunk szerint *nem lehet bírósági, államigazgatási vagy közvetlen végrehajtásnak tekinteni;* még akkor sem, ha az említett végrehajtási eljárások megindítására jogosult szervek határozatán alapuló követelés érvényesítésére irányul.

3. Minthogy a követelésnek azonnali beszedési megbízással való érvényesítése nem bí-

---

tvr 27. §-a által hatályon kívül helyezett — (2) bekezdéséből indult ki, amely különbséget tesz a követelésnek egyrészt bírósági úton, másrészt beszedési megbízás útján való érvényesítése között. Szerinte „bíróilag megítélt jogerős követelés fennállása esetén a bírói út a végrehajtási eljárás, a teljesítésnek a bírói végrehajtási eljárás igénybevételével való kikényszerítése..." „viszont a beszedési megbízás is ma már elfogadott és bizonyos esetekre kötelezővé tett behajtási eljárás; egyre szélesebb körben előforduló cselekmény. Minden döntőbizottságilag megítélt pénzkövetelés csakis ezen az úton hajtható be. Bár ez sem nem peres, sem nem peren kívüli bírósági eljárás, de mégis csak behajtási eljárás, bíróságon kívüli behajtási eljárás" *(Tihanyi Béla:* Elévült — nem évült el? MJK 1968/5. 293. old.). *Szigligeti Viktor:* A végrehajtási jog elévülésének néhány vitás kérdése c. cikkében (JK 1967/3—4. 219. old.) így ír: „... a szocialista szervezetek közötti pénzkövetelések behajtása általában azonnali beszedési megbízással és nem bírósági végrehajtás útján történik." *Bacsó Ferenc—Beck Salamon—Móra Mihály—Névai László:* Magyar polgári eljárásjog, Egyetemi tankönyv, Bp. 1959. 458. oldalán az olvasható, hogy a végrehajtás foganatosítása „— hacsak a törvény kifejezetten kivételt nem tesz, mint pl. a Vht 173. §-a — a végrehajtó feladata". Ez nyitva hagyja az azonnali beszedési megbízás jellegének kérdését; a 480—481. oldalon kifejtettekből mégis az tűnik ki, hogy az azonnali beszedési megbízást a végrehajtás foganatosításának fogalma alá vonja. A *Vht* mellett más jogszabályok is elhatárolják a bírósági végrehajtást az azonnali beszedési megbízástól; így a közületi szervek elhelyezéséről szóló 2/1969. (I. 23.) Korm. sz. r. 14. §, a raktárgazdálkodásról szóló 15/1970. (V. 26.) Korm. sz. r. 13. §. A két jogintézmény különbözőségét mutatja, hogy azonnali beszedési megbízás esetén nem kell végrehajtási eljárási illetéket leróni.

[13] A közvetlen végrehajtással itt részletesebben nem foglalkozhatunk (ld. az 5. jegyzetet). Kétségtelen, hogy az azonnali beszedési megbízás emlékeztet a közvetlen végrehajtásnak arra az esetére, amelyben a pénzintézet a kölcsönkövetelésének behajtása céljából közvetlen letiltást bocsát ki. Ezért van olyan álláspont, amely ez utóbbi eljárást sem tekinti végrehajtásnak, hanem csupán „behajtásnak". A pénzintézeti közvetlen letiltással lebonyolódó eljárást azonban — jellege miatt — inkább a közvetlen végrehajtás fogalma alá indokolt vonni.

[14] *Névai—Szilbereky* i. m. 516. old.

[15] A hitel- és pénzforgalmi rendszerről szóló 12/1967. (IV. 13.) GB hat. 13. pontja szerint „a bank pénzforgalmi munkájában az igazgatási jellegű eljárások helyébe a gazdasági módszerek lépnek". Vö. *Szentiványi Iván:* A banktevékenység során létrejövő jogviszonyok szabályozása az új gazdaságirányítási rendszerben, JK 1968. 388—393. old.

[16] Vö. *Névai László—Szilbereky Jenő:* Polgári eljárásjog, II. félévi anyag (Egyetemi jegyzet, Bp. 1965.) 274. oldalán a következő megállapítással: „Ez az eljárás valójában nem végrehajtás a fogalom szoros értelmében, hanem tulajdonképpen egyszerűsített behajtási eljárás."

rósági végrehajtás, ilyenkor nem kerül sor *végrehajtható okirat* kiállítására. Ez összhangban van azzal az elvvel, amely szerint bírósági végrehajtásnak mindig csak végrehajtható okirat alapján van helye.

Kétségtelen, hogy az azonnali beszedési megbízás alapjául olyan határozatok is szolgálhatnak, amelyeknek a végrehajtása bizonyos feltételek mellett bírósági végrehajtás útján történhet. E határozatok azonban az utóbbi esetben is csupán a végrehajtható okiratok kiállításának alapjául szolgálnak, önmaguk azonban éppen úgy nem tartoznak sem a *Vht* szerinti szűkebb, sem az *Lt* szerinti tágabb értelemben vett végrehajtható okiratok közé, mint ahogy pl. a végrehajtási lap kiállításának alapjául szolgáló bírósági vagy más határozatot sem tekintjük végrehajtható okiratnak. A végrehajtás alapjául ui. közvetlenül ilyenkor sem maga a határozat, hanem a végrehajtási lap szolgál. Ezért azonnali beszedési megbízás esetén sem tekinthető az alapjául szolgáló határozat végrehajtható okiratnak. De nem végrehajtható okirat maga az azonnali beszedési megbízás sem, amelyet a követelés jogosultja intéz a bankhoz. Ez ui. a jogosultnak olyan intézkedése, amely a pénzforgalmi aktus lebonyolítására irányul.

Külön szólnunk kell azonban a *Vht* 16. § (2) bekezdésében foglalt rendelkezésről, amely szerint a *Vht* 173. §-ában szabályozott eljárás során — tehát a követelésnek azonnali beszedési megbízással történő érvényesítése esetén — a közjegyzői végrehajtási záradékkal ellátott okiratot végrehajtandó határozatnak kell tekinteni.

Már említettük, hogy ilyen végrehajtandó határozat az, amelynek alapján végrehajtási lapot lehet kiállítani. E határozat a *Vht* 173. §-a értelmében alkalmas arra is, hogy a benne foglalt követelést a jogosult azonnali beszedési megbízással érvényesítse. A *Vht* 12—14. §-ában felsorolt okiratok (hátraléki kimutatások stb.) azonban önmagukban még nem teszik lehetővé a bennük foglalt követelésnek azonnali beszedési megbízással való érvényesítését.

Kétségtelen, hogy a *Vht* 12—14. §-ában felsorolt okiratokon alapuló követeléseknek azonnali beszedési megbízással való behajtására *gyakorlatilag* úgyszólván soha *nem kerül sor.* A szóban levő okiratokban kötelezettként feltüntetett (adós) ui. általában magánszemély, és így a beszedési megbízás kérdése az esetek túlnyomó részében fel sem merül. Másrészt a különböző állami szervek (vállalatok, intézmények), pénzintézetek, közüzemek, szövetkezetek a *Vht* 14. §-ában felsorolt követeléseiket esetleg végrehajtási úton kívül is érvényesíthetik. Ha pl. a fogyasztás értéke a havi 5000 Ft-ot nem éri el — tehát nem az ún. terv szerinti fizetésre kerül sor, — a villamosenergia ellenértékét (villanydíjat) az áramszolgáltató, illetőleg megbízottja, a gáz-, víz-, csatorna, melegvíz- és távhőszolgáltatás díjait, valamint a kéményseprő vállalat által végzett kötelező munkák díját a szolgáltató vagy a megbízott díjbeszedő vállalat azonnali beszedési megbízással szedheti be a Magyar Nemzeti Banknál vagy a Magyar Beruházási Banknál számlával rendelkező gazdálkodó szervektől, mégpedig anélkül, hogy az említett díjakról szóló számlát, okiratot a közjegyző végrehajtási záradékkal látta volna el.[17]

Mindezek ellenére kivételesen mégis előfordulhat, hogy a *Vht* 12—14. §-ában felsorolt, illetőleg a *Vht* 14. § h) pontja szerinti külön jogszabályban megállapított okiratokban foglalt kötelezettség olyan szervet terhel, amelynek bankszámlája van. Ha az ilyen követelés jogosultja is rendelkezik bankszámlával, a követelés érvényesítésének legegyszerűbb módja az azonnali beszedési megbízás. Erre azonban — ellentétben a végrehajtási lap alapjául szolgáló határozatokkal, amelyek a követelés fennállását eldöntik — a *Vht* 12—14. §-a szerinti okiratok alapján csak akkor kerülhet sor, ha az okiratot a közjegyző végrehajtási záradékkal látta el.

Az ilyen okiratot a *Vht* 23. § (3) bek. értelmében a közjegyző kivételesen nem a végrehajtóhoz (végrehajtói irodához), hanem a végrehajtást kérőhöz juttatja vissza. Ez a követelést — a *Vht* 173. §-ának megfelelően — azonnali beszedési megbízással érvényesítheti, amelyhez csatolnia kell a végrehajtási záradékkal ellátott okiratot.

Látható, hogy itt olyan *kivételes* szabályról van szó, amely teljesen eltér a *Vht* egyéb rendelkezéseitől. A *Vht* konstrukciója szerint ui. a végrehajtható okirat a végrehajtási eljárás megindítására irányuló intézkedést magában foglaló okirat, amelynek alapján a bírósági szerv megkezdi az állami kényszer alkalmazásával kapcsolatos eljárást. A szóban levő esetben azonban az okiratnak közjegyzői záradékkal való ellátása mindössze azt jelenti, hogy az okiratban foglalt követelés éppen úgy alkalmassá vált az azonnali beszedési megbízással történő érvényesítésre, mint ahogy számos más követelés esetén ezt ilyen záradékolás nélkül is lehetővé teszi a jogszabály. Véleményünk szerint tehát erre a kivételes esetre — amelynek gyakorlati jelentősége egyébként sincs — nem alapozható az az álláspont, amely az azonnali beszedési megbízást bírósági vagy egyéb végrehajtásnak tekinti.

Más a helyzet a *szovjet* jogban, ahol a végrehajtható okiratot (végrehajtási lapot stb.) főszabályként a jogosult kapja kézhez, és csak kivételesen továbbítja azt hivatalból a bíróság foganatosítás végett. Rendszerint a jogosulttól függ tehát, hogy a végrehajtható okiratot foganatosítás céljából bemutatja-e a megszabott határidőben a bírósági végrehajtónak. Kivételes

[17] 1/1968. (I. 16.) NIM sz. r. 1. §, 16/1968. (V. 10.) PM sz. r.

eljárás van azonban a szovjet jogban is akkor, ha „állami intézmények, vállalatok, kolhozok és más szövetkezeti s társadalmi szervezetek ellen" kell végrehajtást vezetni. Ha a követelés jogosultja is a felsorolt szervek közé tartozik, és pénzintézetnél számlája van, az adós szervnek a pénzintézetnél levő számlájára vezetett végrehajtás esetén a jogosult szerv a végrehajtható okiratot közvetlenül a pénzintézetnél mutatja be az összegnek kényszer útján való leemelése céljából (*OSZSZSZK Pp* — 1964. VI. 11-i tv — 410. § (1) bek.). Ez az eljárás hasonlít a bírósági és más határozatokon alapuló követeléseknek a — jogunkban ismert — azonnali beszedési megbízással való érvényesítéséhez. Ettől mégis eltér, mert mindig külön végrehajtható okirat alapján kerül sor az ilyen eljárásra. Ezért a szovjet jog szerint az említett eljárás is a bírósági végrehajtás körébe tartozik. Ez összefügg azzal, hogy a bírósági végrehajtás a szovjet jogban a vagyoni követelések érvényesítésének általánosabb útja, mint a magyar jogban.[18]

Sajátosan szabályozza a kérdést a *Lengyel Pp* (1964. XI. 17-i 296. tv) 1060—1064. cikke. A követelés alapjául szolgáló határozatot (a „végrehajtási jogcímet") ui. az állami szervek, vállalatok, intézmények tartozásainak kiegyenlítése érdekében a hitelező előbb közvetlenül ezeknél a szerveknél köteles bemutatni. Ha azonban a jogszabályban megszabott határidőn belül az adós szerv nem fizetett, a felettes szervhez lehet fordulni, illetőleg állami vállalat esetén a végrehajtó foglalja le a bankszámlán levő összeget. Az ilyen eljárás első részének végrehajtási jellege vitatható, minthogy a hitelező eljárása ekkor még az adós önkéntes teljesítésére irányul. Miután azonban az eljárásba a végrehajtó bekapcsolódott, bírósági végrehajtásról van szó.

A *Csehszlovák Pp* (1963. XII. 4-i tv) 304. §-a a magyar joggal azonosan szabályozza a kérdést. Kimondja, hogy „ha a jogosult és a kötelezett fél szocialista szervezet, a határozat végrehajtását a beszedési megbízásra vonatkozó jogszabályok szerint foganatosítják végrehajthatósági záradékkal ellátott határozat alapján anélkül, hogy a bíróság a határozat végrehajtását rendelné el". E rendelkezésből kitűnik, hogy ilyenkor nincs szó bírósági végrehajtásról.[19]

Mindez azt mutatja, hogy a szocialista jogrendszerek az állami, társadalmi és szövetkezeti szervek egymással szemben fennálló követeléseinek behajtását különféleképpen szabályozzák ugyan, de e behajtásra irányuló eljárás kisebb-nagyobb mértékben kapcsolódik a bírósági végrehajtáshoz. A szocialista jogfejlődésre jellemző, hogy az állami kényszert igyekszik a feltétlenül szükséges körre korlátozni. Ez a magyar jogban — más szocialista jogrendszerhez hasonlóan — olyan szabályozáshoz vezetett, amely az azonnali beszedési megbízást a bírósági végrehajtás körén kívül eső intézményként illeszti be a jogrendszerbe. Az azonnali beszedési megbízás jelentőségét ez egyáltalában nem csökkenti, mert a különböző szervek követeléseinek behajtása terén ez a jogintézmény rendkívül fontos.

4. Ha a követelésnek azonnali beszedési megbízással való érvényesítését nem tekintjük is bírósági végrehajtásnak, a két intézmény a magyar jogban is *kapcsolódik* egymáshoz. Már említettük azt a formai elemet, hogy a *Vht* maga is tartalmaz néhány rendelkezést az azonnali beszedési megbízással kapcsolatban, bár az ilyen szabályozás célja éppen a bírósági végrehajtás intézményétől való elhatárolás. Lényegesebb azonban, hogy ha a bíróság, a gazdasági döntőbizottság, az államigazgatási vagy más szervek határozatán alapuló követelést kell azonnali beszedési megbízással érvényesíteni, a pénzforgalmi szabályok alkalmazása során jelentőssé válik, hogy az említett szervek végrehajtható határozatán alapul a beszedési megbízás. De az ilyenkor irányadó külön rendelkezéseket is általában a pénzforgalomról és bankhitelről szóló jogszabályok állapítják meg. Ezek pl. lehetővé teszik az említett esetben az adós bármely bankszámlájának megterhelését. Kimondják továbbá, hogy a felsorolt határozatokon alapuló fizetésekre vonatkozó megbízásokat — több más, a jogszabályban meghatározott megbízással együtt — nem az érkezési sorrendben, hanem a többi megbízást megelőzően kell teljesíteni.[20] A pénzforgalmi eljárás általános szabályainak hatását tükrözi azonban, hogy az újabb szabályozás az egyidejűleg érkezett, végrehajtható bírósági határozaton alapuló több követelés esetén nem utal a *Vht* IX. fejezete szerinti kielégítési sorrendre —, mint ahogy azt a korábbi jogszabály tette, — hanem mindig a a megbízások beérkezésének időpontját tekinti irányadónak.[21]

Ha bírósági határozaton alapuló követelésről van szó, a *Vht* szabályai szerint kell megállapítani: mikor tekintendő a határozat — a *Vht* 173. §-ának szóhasználata szerint — „vég-

[18] Ld. *Sz. N. Abramov:* Szovjetszkij grazsdanszkij processz, Moszkva, 1952. 379—382. old.; *B. A. Liszkovec—G. V. Csugunov:* Iszpolnenje szugyebnih resenij, Moszkva, 1952. IX. fejezet, különösen 1—3. pont; *a SZU polgári eljárása alapjai* (1961. XII. 8-i tv) 57. cikk 6. bek.

[19] Az igazgatási eljárásról szóló, 1967. VI. 29-i 71. sz. csehszlovák tv 78. § (4) bek. 2. mondata szerint „az olyan esetekben, amikor hitelezőként és adósként egyaránt szocialista szervezet jár el, a határozat végrehajtását a hitelező által kiállított beszedési megbízás alapján a fizetési forgalomról szóló szabályok szerint kell foganatosítani".

[20] Per indítható abból a célból, hogy a — jogalap és összeg tekintetében nem vitatott — követelés teljesítése érdekében a jogosult „a Magyar Nemzeti Bank által megállapított sorrend figyelmen kívül hagyásával jogot szerezzen a beszedési megbízás soron kívüli teljesítésére" (BH 6036. 1969/4., Kecskeméti mb Pf. III. 20 174/1968.).

[21] 34/1967. (XII. 24.) PM sz. r. 5. § (2) bek., 9. § (1)—(2) bek., ill. 12/1963. (VII. 10.) PM sz. r. 39. § (3) bek.

rehajtandónak", más szóval mikor lehet a határozaton alapuló követelést azonnali beszedési megbízással érvényesíteni. A teljesítési határidő lejártának feltételére ez a § maga utal. De feltétele az azonnali beszedési megbízásnak az is, hogy a pénz fizetésére irányuló határozat jogerős vagy előzetesen végrehajtható legyen, illetőleg hogy a bíróság által jóváhagyott egyezséggel kapcsolatban a *Vht* 4. § (2) bekezdésében említett feltétel fennálljon.[22] Figyelembe kell venni, hogy nemcsak a bíróság, hanem a *Vht*-ban említett más szervek határozatai alapján is sor kerülhet azonnali beszedési megbízásra.[23] Így e szervek eljárását rendező jogszabályok is tartalmaznak rendelkezéseket a *Vht* 4. §-ában felsorolt általános feltételekre vonatkozólag.

A *Vht*-ban továbbá van néhány olyan *korlátozó rendelkezés*, amely nemcsak akkor irányadó, ha az állami, társadalmi és szövetkezeti szerv elleni végrehajtást a bírósági végrehajtó foganatosítja, hanem akkor is, ha a bíróság, illetőleg a *Vht* 3. §-ában felsorolt más szerv határozatán — kivételesen a közjegyzői végrehajtási záradékkal ellátott okiraton — alapuló követelést a jogosult azonnali beszedési megbízással érvényesíti. Ezek olyan rendelkezések, amelyek az adós szerv számláján levő összeg egy részének *mentességét* mondják ki.

Ilyen rendelkezést tartalmaz a *Vht* 176. § (2) bekezdése, amely szerint a pénzintézet az átutalást „az adós számláját terhelő munkabérek kiegyenlítésére szükséges összeg érintetlenül hagyásával" köteles teljesíteni. A *Vht* 180. § b) pontja pedig kimondja, hogy „a mezőgazdasági termelőszövetkezet számláján az azonnali beszedési megbízás vagy a végrehajtói felhívás beérkezésének napján levő összegnek legfeljebb hetven százaléka vonható végrehajtás alá; ha ez az összeg a követelés kielégítésére nem elegendő, a pénzintézet köteles a mezőgazdasági termelőszövetkezet számlájára később beérkező összegek hetven százalékát mindaddig a követelés kielégítésére fordítani, amíg az teljes kielégítést nem nyer".[24]

A jogfejlődés irányát mutatja, hogy a gazdaságirányítás új rendszerének bevezetésekor felmerült módosítási *javaslatok* elsősorban az említett korlátozó rendelkezések megszüntetését kívánták. Módosításuk esetén az azonnali beszedési megbízással lebonyolódó behajtási eljárás még közelebb kerülne az egyszerű pénzforgalmi aktushoz, és kapcsolata a bírósági végrehajtással a jelenleginél is lazábbá válna.

Ami a *Vht* 180. § b) pontjában foglalt rendelkezést illeti, — amely szerint a tsz elleni végrehajtás során a bankszámláján levő összegnek csak 70 %-a vonható végrehajtás alá — ez valóban nincs összhangban a gazdaságirányítás új rendszerében érvényesülő azzal a törekvéssel, hogy a tsz-ek helyzetét közelíteni kell a vállalatok helyzetéhez. A 70 %-os korlátozást az adók módjára történő behajtás esetére a 40/1967. (X. 13.) Korm. sz. r. meg is szüntette. A jogrendszer egysége is megkívánná a b) pont hatályon kívül helyezését. A gyakorlat jelenleg sem alkalmazza következetesen a korlátozást, mert csak így tudja elejét venni pl. annak, hogy az a jogosult, akinek a termelőszövetkezettel szemben fennálló követelése bírósági határozaton alapul, ne kerüljön indokolatlanul hátrányba az államigazgatási stb. határozaton alapuló követelés jogosultjával szemben. E javaslat ellenzői viszont arra mutatnak rá, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetekkel kapcsolatban csak szűk körben — a munkaviszonyban állókra nézve — érvényesül a *Vht* 176. §-ának a munkabérek mentességére vonatkozó szabálya. Így a bankszámlán levő összeg 30%-ának mentesen hagyása a *Vht* 176. §-ában szabályozott mentesség célját is szolgálja. Amint pedig a munkabérek fedezéséhez szükséges összeg mentesen hagyását továbbra is indokoltnak tartják, ugyanígy helyeslik azt is, hogy a tsz számláján levő összeg 30%-a mentesen maradjon.[25]

Ez is mutatja, hogy az állami, társadalmi és szövetkezeti szervek egymással szemben fennálló követeléseinek behajtásával kapcsolatos különböző kérdések összefüggenek. Ezért meg kell fontolni azt az — elsősorban a pénzintézetek oldaláról felmerült — javaslatot is, amely „az adós számláját terhelő munkabérek kiegyenlítéséhez szükséges összeg érintetlenül hagyásáról" szóló, a *Vht* 176. § (2) bekezdésében foglalt rendelkezés hatályon kívül helyezésére irányul.

[22] Az említett bek. szerint a bíróság által jóváhagyott egyezség alapján akkor is helye van végrehajtásnak, ha a jóváhagyó végzést megfellebbezték.

[23] Közülük kiemeljük a választottbírósági határozatot. A választottbíráskodás a gazdaságirányítás új rendszerében a korábbinál szélesebb körre terjed ki. A *Ppé*-nek — az 1967: 40. tvr-rel megállapított — 17—19. §-a értelmében a belföldi szervek, vállalatok, szövetkezetek egymás közti vitás ügyeiben is eljárhat a választottbíróság, amelynek határozatát rendszerint azonnali beszedési megbízással kell érvényre juttatni.

[24] A tsz pénzeszközeinek egy része pl. az NDK-ban is mentesen marad; ld. Zivilprozessrecht der Deutschen Demokratischen Republik (Szerk.: *Hans Nathan)* II. k. Berlin, 1958. 573. old.

[25] A gazdaságirányítás új rendszerében kialakult körülményekre tekintettel megfontolandó: nem kellene-e a *Vht* 180. §-át a maga egészében — a b) pontján felül tehát az a) és c) pontját is — hatályon kívül helyezni. Az *a) pont* ugyanis, amely szerint a tsz stb. elleni végrehajtási eljárás megindításáról a végrehajtási értesítés megküldésével a járási szintű mezőgazdasági és élelmezésügyi osztályt, ill. a járási szövetkezeti irányító szervet értesíteni kell, nincs összhangban e járási szervek új jogkörével, a tsz-ek megnövekedett önállóságával. A *c) pont* pedig, amely szerint a meghatározott magatartás teljesítésének elmulasztása esetén értesíteni kell az említett járási szerveket, ugyanabból az okból túlhaladott, amely az a) pont szerinti értesítést is feleslegessé teszi. Ez nem volna akadálya annak, hogy a végrehajtó a tsz felett hatósági jogkört gyakorló szervhez fordulhasson, ha a meghatározott cselekményre stb. irányuló végrehajtás során a pénzbírság kiszabása, készpénz-egyenérték megállapítása vagy más helyettesítő szolgáltatás előírása nem vezet eredményre, és így a *Vht* 179. § c) pontjának alkalmazása szükséges.

E javaslat mellett érvként hangzott el, hogy egyrészt a bankszámla-tulajdonos szerv a tartozásaiért általában a számláján levő teljes összeggel felel, másrészt gyakorlatilag eddig is problémát okozott annak megállapítása: mennyi a kötelezett szerv számláját terhelő munkabérek kiegyenlítéséhez szükséges összeg.[26] A javaslat ellenzői szerint ezek az érvek nem eléggé meggyőzőek. Ezért szerintük a *Vht* 176. § (2) bekezdésében foglalt rendelkezést — a vitás kérdéseket egyértelműen szabályozva — továbbra is fenn kellene tartani, sőt ki kellene terjeszteni a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél stb. rendszeresen kifizetésre kerülő ún. garantált munkadíjra is. Ezt az indokolná, hogy a munkabérek (munkadíjak) rendszeres fizetéséhez fontos érdek fűződik.[27]

A bírósági és más határozatokon alapuló követelések azonnali beszedési megbízással való érvényesítése gyors és egyszerű módon teszi lehetővé e követelések behajtását. Nem volna indokolt, ha e behajtási mód jelenlegi elvi konstrukcióját megváltoztatnánk, és az azonnali beszedési megbízást a bírósági végrehajtás intézményének keretei közé szorítanánk. A Vht-nak az azonnali beszedési megbízással összefüggő egyik rendelkezését azonban módosítani kellene. A vállalatok, más gazdálkodó szervek, termelőszövetkezetek stb. önállósága ui. az új gazdasági mechanizmusban megnövekedett, és általában maguk dönthetik el: kívánják-e jogaikat érvényesíteni. Erre a *Dbe* újonnan beiktatott 50/A. §-a már figyelemmel van. Ugyanilyen rendelkezést indokolt kimondani a bírósági határozattal kapcsolatban is. A bírósági határozaton alapuló követelések érvényesítését tehát nem szükséges a *Vht*-ban a jogosult szerv kötelességévé tenni, hanem az azonnali beszedési megbízást a *Vht* 173. §-ában is csak mint lehetőséget (jogosultságot) kellene meghagyni.[28]

Vida István

[26] *Farkas József:* A bírósági végrehajtás elvi kérdései c. vitaindító előadásában (elhangzott 1956. VI. 8-án Pécsett az MTA Törvénykezési jogi szakbizottságának ankétján) már rámutatott arra, hogy a *Vht* 176. § (2) bek. „helyes adósvédelmi rendszabály... nem mondja meg azonban a Vht, hogy mennyi időre szóló munkabér összege marad érintetlenül, és így e rendelkezés meghatározhatatlan összeget mentesít" (az előadás sokszorosított szövege, 8. old.). A bírósági végrehajtás szabályainak magyarázata, Bp. 1970. 625. old. szerint „az adós számláján levő összegből az egyhavi munkabérek kiegyenlítéséhez szükséges összeget indokolt érintetlenül hagyni".

[27] A szovjet jogban „a szervezetek a hitelintézeteknél levő számláikon tartott pénzeszközeik felett az adott pénzeszközök rendeltetésének megfelelően rendelkeznek. A munkabérek kifizetéséhez és az ahhoz hasonló kifizetésekhez szükséges pénzeszközöket a szervezetek számláiról folyósítani kell függetlenül attól, hogy valamilyen követelés áll-e fenn a számlabirtokossal szemben. E szabályok alól a Szovjetunió Minisztertanácsa állapíthat meg kivételeket" *(a SZU polgári törvényhozása alapjai* (1961. XII. 8-i tv) 84. cikk 1—2. bek.). A *Vht* 176. § (2) bekezdésével kapcsolatban figyelemreméltó az a büntető rendelkezés, amely „a beruházási és a pénzügyi fegyelmet sértő bűntettet" szabályozza. Eszerint „aki a hitelrendszerről, a pénzforgalomról, illetve a beruházásokról és felújításokról szóló jogszabályokban meghatározott valamely kötelességet vagy tilalmat megszegi vagy kijátssza azáltal, hogy... munkabérnek nem a béralap terhére, illetőleg a béralap terhére nem munkabérnek a kifizetése iránt rendelkezik, egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. A büntetés három évig terjedő szabadságvesztés, ha a bűntett a beruházások és a pénzgazdálkodás rendjéhez fűződő érdekeket súlyosan sértette" *(Btk* 229. § (1) bek. e) pont és (2) bek.). Ebből is kitűnik, hogy a munkabér fedezéséhez szükséges összeget nem lehet mindenben egy tekintet alá vonni a szerv egyéb pénzeszközeivel.

[28] E javaslat összhangban van a 12/1967. (IV. 13.) GB sz. határozattal (13. p. 1. bek.), amely szerint „az adminisztratív jellegű kötöttségeket (megbízások kötelező benyújtási határideje, átutalás elmulasztása esetén beszedési megbízás kötelező benyújtása, készpénzfizetés felső határa, házipénztár keret stb.) meg kell szüntetni". Ld. *Meznerics Iván:* Pénzügyi jog a szocialista gazdálkodás új rendszerében, Bp. 1969.; *Döller József:* Rendelkezés a bankszámla felett, Figyelő, 1968/29. 4. old. Az adóst pl. teljesítésre ösztönzi a késedelmi kamat, amelynek mértékét a „gazdálkodó szervek egymás közötti viszonyában" a 10/1969. (II. 27.) Korm. sz. r. és a 7/1969. (II. 27.) PM sz. r. szabályozta. Az általunk javasolt módosítás a már megítélt (eldöntött) követelésre vonatkozik. Kapcsolódik e javaslathoz, hogy általában elő kell segíteni a vállalatok stb. egymás közti fizetési kötelezettségeinek teljesítését. Ezt segítette a 28/1969. (VIII. 27.) Korm. sz. r. is, amely a *Dbe* rendelkezései közé iktatott 43/A—43/F. §-okkal bevezette a gazdasági döntőbizottsági ügyekben a fizetési meghagyásos eljárást.

A polgári per koncentrálását célzó újabb irányzatok az NSzK-ban, Olaszországban, Franciaországban és Svájcban*

Az elmúlt évszázadok során nem szűntek meg a panaszok a hosszú ideig húzódó polgári perek miatt. De la Bruyère, aki az igazságszolgáltatást a maga idejében ostorozta, már úgy vélekedett: „az igazságszolgáltatás lényegéhez tartozik, hogy az haladéktalan legyen; várakozni az igazságszolgáltatással egyenlő az igazságtalansággal."

Valóban az elkésett ítélet gyakran rosszabb, mint az igazságszolgáltatás megtagadása. Johann Wolfgang v. Goethe a „Dichtung und Wahrheit" (Költészet és valóság) c. művében megírja: a Legfelsőbb Birodalmi Törvényszék joggyakornokaként tapasztalta, hogy egy tartási perben kellett döntést hozni; a házasságon kívül született gyermek az ítélethozatal időpontjára 80 éves lett.

Teljesen mindegy, hogy ez költészet vagy valóság-e, a Goethe által megírt történet mindenképpen azt mutatja, hogy itt a „summum ius" „summa iniuriá"-vá vált.

Kétségtelenül ma a perek nem húzódnak el annyira, mint annak idején a Legfelsőbb Birodalmi Törvényszék előtt. Azonban még mindig túlságosan hosszúak a pertartamok. A német igazságügyi statisztika ugyan azt mutatja, hogy első fokon a pereknek az egyesbírák által tárgyalt több, mint 80%-a, a három bíróval eljáró törvényszékek előtt pedig csaknem 70%-a 6 hónapnál rövidebb idő alatt fejeződik be, a járásbírósági ügyek mintegy 10%-a, a törvényszékeknél folyamatban levő ügyeknek pedig hozzávetőlegesen 16—17%-a egy éven túl fejeződik be.[1]

A fellebbezési bíróságok és a Szövetségi Törvényszék előtt folyó perek időtartamára vonatkozó statisztika még kedvezőtlenebb képet mutat. Különösen a Szövetségi Törvényszéknél folyamatban levő eljárások az egyes tanácsok túlterheltsége következtében gyakran évekig elhúzódnak. A pertartam problémája különös súllyal jelentkezik a legmagasabb fokú bíróságoknál. A svájci Szövetségi Bíróságnál a pertartam 3—4 évet tesz ki.[2]

Mindenesetre a Német Szövetségi Köztársaságban a helyzet még rózsásnak minősíthető, összehasonlítva az olaszországi pertartamokkal, ahol első fokon az eljárás a preturánál másfél évet, a törvényszéknél pedig átlagosan két év és négy hónapnyi időtartamot vesz igénybe.[3]

Látható, hogy a szóban levő probléma nem szorítkozik egyetlen jogrendszerre. Véleményem szerint arra kellene törekedni, hogy a per minden egyes fokon hat hónapnál nem hosszabb idő alatt fejeződjék be. Egy éven túl folyamatban levő pereknek egyáltalán nem szabadna lenniük. A római jogban a polgári pert egy éven belül kellett befejezni, minthogy az egy év elteltével a prétor bírói hatalma véget ért. Nincs tudomásunk arról, hogy ezzel a rendszerrel rossz tapasztalatokat szereztek volna.

Nem az a célom, hogy itt az elkésett ítélet kérdésének megoldására általános érvényű receptet adjak. Azt tekintem feladatomnak, hogy bemutassam a nyugat-európai polgári eljárásjogok fejlődési irányzatait az eljárás meggyorsítására. Jogösszehasonlítási alapul a német, a francia, az olasz és a svájci jogot választom.

Fejtegetéseink bevezetésénél a következőkből indulunk ki:

A századfordulón Európában gyakorlatilag egyedül a felek határozták meg az eljárás menetének módját és ütemét. A bíró messzemenő passzivitásra volt kárhoztatva. A perelhúzással szemben alig voltak biztosítékok, vagy pedig azok többé-kevésbé hatástalanoknak bizonyultak. Ez eredményezte a mind hosszabbá váló pertartamokat.

I. *A törvényalkotási reformok tartalma A koncentrálást célzó tendenciák a bírói hatalom fokozásával*

Az eljárásjogi törvényeknek a felek irányában megnyilvánuló liberalizmusa mindenütt a perek hosszantartó elhúzódását eredményezte, úgy, hogy mind a német, mind az olasz és a francia jogalkotó a legsúlyosabb visszaélések megbírságolására kényszerült és szabályokat adott az eljárás gyorsítására.

1. *A német novellaalkotás*

Németországban — nem utolsó sorban a döntően Franz *Klein* által kidolgozott 1895. évi új osztrák polgári perrendtartás hatásának eredményeképpen — 1909-ben, 1924-ben és 1933-ban jelentek meg novellák a polgári peres eljárás gyorsítása érdekében.

A hatályos jog értelmében a kézbesítések egészen a meghozott ítéletig[4] már csak hivatalból történnek (Pp 261. § b) pont). A feleknek a

---

* Fordította: Schelnitz György. *(Szerk.)*

[1] Vö. *Cappelletti* adataival, amelyeket „A szóbeli és írásbeli eljárás" c., a VIII. Összehasonlító Jogi Kongresszuson elhangzott referátumában ismertetett. Pescara 1970.

[2] A genfi *Berenstein* professzor, szövetségi bíró közlése.

[3] *Cappelletti:* i. m.

[4] Magukra az ítéletekre nézve — amennyiben nem házassági és egyéb személyállapoti perekről van szó — a kézbesítés továbbra is a felek feladata marad, hogy a jogorvoslati határidők folyásának megindítása tőlük függjön (Pp 317. §).

kézbesítendő iratot a bíróságnál kell benyújtaniuk, vagy — a járásbíróság előtt — a nyilatkozatokat a bírósági irodán jegyzőkönyvbe vétetniük. A kézbesítést azután onnan végzik. A bíróság által megállapítandó határnapra szóló idézések hivatalból történnek. Végül a feleknek a határidőkre és a határnapokra vonatkozó uralma megtört: a felek megállapodásukkal a nem záros határidőket már csupán megrövidíthetik (a záros határidők tekintetében a feleket rendelkezési jog nem illeti meg). A törvényi vagy a bírói határidők meghosszabbítását ezzel szemben csak a bíróság engedélyezheti és ezt is csak akkor, ha a jelentős körülményeket valószínűsítették. A törvényes határidők meghosszabbítása csupán a külön meghatározott esetekben engedhető meg (Pp 224. §). A határnapokat kizárólag a bíróság oldhatja fel vagy helyezheti át fontos okból.

Ugyanez a szabály érvényes a már megkezdett tárgyalás elhalasztására (Pp 227. §). Ha a kitűzött tárgyaláson egyik fél sem jelenik meg, a bíróság az iratok alapján hozhatja meg a döntését, vagy az eljárás szünetelését is elrendelheti (Pp 251. § a) pont), az utóbbi esetben az eljárást a bíróság hozzájárulása nélkül csak három hónap eltelte után lehet folytatni (Pp 251. § (2) bek.).

Mindenekelőtt azonban a felek előadása időbeli korlátlanságának az elvét szűkítették tovább. Először az 1877. évi polgári perrendtartás tette a fél elkésett előadása esetében a visszautasítás jogát a bíróság valódi jogosultságává, s a preklúzió, a jogvesztés most már az ellenfél kérelmétől függetlenül bekövetkezhetett. A novellák a visszautasítás jogát tárgyilag is kiszélesítették: amíg eredetileg csupán az alperes elkésett védelmi eszközét lehetett preklúzióval sújtani, addig az 1924. évi novella a visszautasítási jogosultságot az elkésett felperesi támadóeszközökre is kiterjesztette. Az 1933-as novella végül a támadó- vagy a védőeszközök visszautasítását akkor engedi meg, ha a közlés az előkészítő iratokban elmaradt. Ezen kívül már az 1909. évi novella lehetővé tette a járásbíróságok számára a szóbeli tárgyalás előkészítését sokirányú tanácsadási jogosultsággal a felek irányában (az akkori Pp 501. §-a). Az 1924. évi novella az előkészítést a bíróság kötelességévé tette és az ítélő tanácsot megtestesítő egyesbíró intézményének a bevezetése mellett kiterjesztette azt a törvényszék előtt folyó perekre is (a Pp 272. § b) pont, 349. § (2) bek.). Az előkészítés célja a német Pp 272. §-ának b) pontja szerint a jogvita elintézése „lehetőleg egyetlen szóbeli tárgyaláson".[5] Ebből a célból a bíróság a Pp 272. §-a (2) bekezdésének b) pontja szerint, különösen: *1.* felszólíthatja a feleket az előkészítő irataik kiegészítésére vagy megmagyarázására, továbbá okiratok bemutatására; *2.* megkereséssel fordulhat hatóságokhoz vagy hivatalokhoz, adatok vagy hivatalos felvilágosítás közlése végett; *3.* elrendelheti a felek személyes megjelenését; *4.* megidézheti a szóbeli tárgyalásra a felek által bejelentett tanúkat; *5.* elrendelheti szemle foganatosítását, továbbá szakértői vélemény beszerzését vagy szakértőt idézhet meg a szóbeli tárgyalásra.

Azért, hogy a bíróság felhívásának a szükséges nyomatéka meglegyen, a bíróság a Pp 279. §-ának a) pontja, illetve 283. §-ának (2) bekezdése értelmében a tisztázásra szoruló kérdésekre való nyilatkozat megtételére vagy a bizonyítási eszközök megjelölésére határidőt tűzhet és a határidőnek önhibából történt elmulasztása esetében az utólagos nyilatkozat visszautasítható. Azt, hogy ezeknek a lehetőségeknek a felhasználásával a perek elintézésének gyorsítása lehetséges, bizonyítja a Stuttgarti Törvényszék 20. számú polgári tanácsának a gyakorlata, amely elérte, hogy 1967-ben a perek 87%-át az első tárgyaláson eldöntötte, és a legnehezebb pereket is átlagosan négy hónap alatt fejezte be. Az ilyen „stuttgarti per" szerkezete a következőképpen fest: a kereset benyújtása és a szóbeli tárgyalás határnapja között 8—10 hét telik el. Ezt az időt használják fel (az adott esetben a Pp 272. § b) pontja, a 279. § a) pontja, a 283. § (2) bekezdés segítségével) az iratváltásra, a tanúk megidézésére, a szakértői vélemény beszerzésére és a határnapot megelőző előzetes tanácskozásra. A szóbeli tárgyaláson a felek személyesen jelennek meg és akkor a tanúk és a szakértők kapnak szót. Ezt követi a bizonyításfelvétel, a perbeszédek, majd befejezésül az ítélet.[6]

2. *Az olasz reformtörvényhozás*[7]

Az olasz eljárás az 1950. évi novellával módosított, 1940-ből származó polgári perrendtartás szerint több szakaszra tagolódik, mégpedig három egymástól világosan elkülönülő részre: a bevezető eljárásra, egészen a vizsgáló bíró kirendeléséig, a tényállás felderítését szolgáló vizsgálati eljárásra és az ítélő tanács előtt folyó záró tárgyalásra, miközben a vizsgálat és a záró tárgyalás között van egy cezúra: a záró tárgyaláson már nem lehet új tényekre hivatkozni, csupán a vizsgálat eredményéről lehet tárgyalni.

Minthogy az ítélő tanács előtti tárgyaláson nincs bizonyításfelvétel, rendszerint egyetlen határnapon bonyolódik le, s ezen az eljárási szakaszon belül az eljárás kezdeményezése tekintetében probléma nem merül fel.

---

[5] Alapvető: *Baur:* A szóbeli tárgyalás előkészítése a polgári perben. ZZP. 1953. 209. és köv. old. A további irodalomból itt csak megemlítjük: Horst—Eberhard *Henke:* Judicia perpetua, vagy miért tartanak a perek oly hosszú ideig. ZZP. 1970. 125. és köv. old.; *Baumann —Fezer:* A polgári per gyorsítása 1970.

[6] Vö. *Bender:* Deutsche Richter—Zeitung 1968. 163. old.

[7] *Vö. de Boor:* Egyes- és társasbíráskodás az olasz és a német polgári perben. 1953. 41. és köv. old.

A bevezető eljárás a formai aktusok egész sorából áll — a kereset kézbesítése, az ügyvédek kijelölése, a per résztvevőinek bejegyzése, kérelem a vizsgáló bíró kirendelésére — és teljesen a felek, illetve képviselőik kezében van. Mégis a törvény a feleknek e formai aktusok elvégzésére határidőket állapít meg, amelyeknek a meg nem tartása a per megszűnéséhez vezethet.

Ezzel szemben a vizsgálati eljárásban — legalábbis az új kódex eredeti elgondolása szerint — az eljárás ura egyértelműen a bíró. Az olasz Pp 175. cikkelye értelmében „a bíró gyakorol minden olyan jogot, amely az eljárás lehető leggyorsabb és jóhiszemű lefolytatására irányul". A fél előadásának időbeli korlátlanságára vonatkozó, a régi pert uraló alapelv a vizsgálati eljárásban megszűnt. Már az első tárgyaláson a bíró előtt levő keresetnek és válasziratnak valamennyi kérelmet, tényállítást és bizonyító eszközt tartalmaznia kell.

Az 1950. évi novella az új kódex 175. cikkelyét változatlanul hagyta. A vizsgáló bírót azonban messzemenően megfosztották hatalmától, amennyiben azt a leghatékonyabb eszközt, hogy a feleket rendszeres közreműködésre ösztönözze, nevezeteesen hogy az elkésett előadásokat preklúzióval szankcionálja, ismét megszüntették.

Mindent egybevetve az olasz eljárásban a féluralom visszaállításáról kell beszélni. A vizsgáló bírónak az eljárás feletti uralma az 1950. évi novella óta megtört; nem állnak többé rendelkezésére megfelelő eszközök ahhoz, hogy a perelhúzást és a rosszhiszemű pervitelt megakadályozza.

3. *A francia novelláris törvényalkotás*

Franciaországban a féluralom megszüntetésére az első szerény lépéseket az 1935. évi október hó 30-áról kelt törvényerejű rendelet tette meg. Az 1944. július 15-i törvény és az 1958. évi december 22-i dekrétum bizonyos korrekciót hajtott végre és néhány vonatkozásban továbbfejlesztette az 1935. évi novella szabályozását.

A novella[8] lényege a pert vezető egyesbírói intézmény bevezetése; az egyesbíró feladata a fél percselekményeinek ellenőrzése és adott esetben az eljárás gyorsítása a per résztvevőinek bejegyzésétől az ítélő tanács előtti első szóbeli tárgyalásig. A pert vezető egyesbírónak kötelessége annak ellenőrzése, hogy az ún. első következtetéseket törvényes határidőn belül kicseréljék. A pert vezető bíró a jogvita tisztázása érdekében bármikor meghallgathatja a feleket, összehívhatja azok jogi képviselőit és az eljárás előmozdítására alkalmasnak tűnő minden közlést tudomásul vehet.

Az elhalasztási ügyeket a novella — elsősorban a hamisan értelmezett ügyvédi kollégialitásra gondolva — azáltal kísérli meg leküzdeni, hogy a bírósági határnapokról a feleket közvetlenül is értesíti, akik ilyen módon megakadályozhatják, hogy ügyvédjeik az ellenfél elhalasztásra irányuló kérelmeit minden további nélkül elfogadják.

Az eddigi reformok az eljárás tényleges koncentrációjának a célkitűzését — még a francia perjog avatott ismerőjének megállapítása szerint is[9] — alig és csak ki nem elégítően közelítették meg, kiváltképpen a pert vezető bíróról szóló rendelkezések maradtak messzemenően „írott szavak".[10] A francia igazságügyi kormányzat ezért a polgári perrendtartást az 1965. évi október hó 13-i dekrétummal újból megreformálta, annak érdekében, hogy — amint az a hivatalos indokolásban[11] szerepel — a „hasznos" és a „tényleges problémáknak" szentelt szóbeli tárgyalás az ítélő tanács előtt „megszabott határidőn belül" elérhető legyen.[12]

A reform központi alakja — olyan újdonság, amely érdekes alkotmányjogi kérdéseket is felvet — még nem egész Franciaországban, hanem csak néhány fellebbezési bíróság és általános hatáskörű elsőfokú bíróság előtt jelent meg 1966. január 1-én, az ún. perfelvételi bírót (juge des mises en état) a pert lefolytató bíró (juge chargé de suivre la procédure) követi és ezzel szemben a felek irányában lényegesen nagyobb jogosultsággal ruházták fel.

A perfelvételi bíró az eljárást két módon irányítja: egyfelől azzal, hogy ő maga aktívan hozzájárul a jogvita tisztázásához, a felek és ügyvédjeik meghallgatása és a bizonyításfelvétel útján, másfelől pedig azzal, hogy határidőt szab a feleknek az eljárást előmozdító cselekmények elvégzésére, még pedig mind az elrendelt felvilágosítás-adás kidolgozására, mind pedig a következtetések kicserélésére. Emellett a bíró annak érdekében, hogy az egyes esetek követelményeit megfelelően figyelembe vehesse, szabadkezet kapott: ez érvényes mind a határidők meghatározása, mind pedig annak a kérdésnek a tekintetében is, hogy a következtetéseket kell-e és mennyiben kiegészíteni. A bíró a kiegészítendő következtetéseket adott esetben nemcsak megengedheti, hanem ő maga követelheti a felektől, ebben a bírói hatalomnak természetesen a rendelkezési elv és a tárgyalási elv szab határt: a vita tárgya kereteinek és a tényállási anyagnak a meghatározásában, amelyre a kereseti igény vagy az azt tagadó kifogá-

[8] Vö. *Catala* és *Terré:* Polgári eljárás. 1965. 229 és köv. old.

[9] Vö. *Pochon* D. 1961. Chron 73.

[10] Vö. Különösen *Catala* és *Terré* i. m. 229. old.

[11] Jelentés a miniszterelnök részére. Hivatalos lap 1965. október 14-i száma 9076. old.

[12] Az 1965. évi október hó 13-i francia dekrétumra vonatkozó irodalomból lásd pl. *Bredin,* D. S. 1966 L. 195. és köv. old. *Lobin,* D. S. 1966, chron. 15, *Seigle,* Gaz. Pal. 1966. február 11., *Pachis,* Gaz. Pal. 1966. február 11. és elsősorban *Motoulsky,* j. C. P. 1966. I. 1966.

sok irányulnak, végül is a felek szabadon rendelkeznek.[13]

A perfelvételi bíró által hozott berekesztő végzést követően az ügy társasbíróság előtt folyó szóbeli tárgyalásra kerül.

A pert berekesztő végzésnek (ordonnance de cloture) még egy további fontos szerepe van: annak meghozatala után a kiegészítő következtetések általában nem megengedettek. Éppen így a felek — ettől az időponttól kezdődően — a döntés szempontjából releváns tényeket már nem terjeszthetnek elő. Ez a preklúzió-hatás az esetlegességi elv egy korlátozott visszaállítása, amely különös hangsúlyt érdemel,[14] ugyanis a törvény szerint kifejezetten hivatalból kell figyelembe venni.

4. *A svájci helyzet*

Ha azt a kérdést teszik fel, hogy a bírói hatalomnak a német és a francia jogban történt megerősítése Svájcban megtalálható-e, erre nem lehet általános érvényű választ adni, mert éppen ezen a területen a svájci perjog széttagoltsága[15] a szövetség, illetve a 25 kanton és félkanton perjogát illetően, különösen érvényre jut.

Ami a határnapokra és a határidőkre vonatkozó uralmat illeti, a legtöbb kantonban a bírói pervezetés elve[16] érvényesül. A nyugatsvájci kantonokban nem ritkán olyan megoldásokkal lehet találkozni, amelyekben az 1806. évi francia polgári perrendtartás fél-uralmának az alapelve jut kifejezésre. Így Genfben a felperesnek a dolga, hogy az alperest az első tárgyalásra megidézze,[17] és a tárgyalás időpontját meghatározza[18] és Waadt kantonban is a szóbeli tárgyalás határnapját a felek iratváltásának a befejezése után csak kérelemre tűzik ki.[19] A genfi jog szerint[20] pl. a felek megállapodhatnak az eljárás megszüntetésében. Azok a megoldások, amelyek a felek számára autonómiát biztosítanak a mai francia jogban az 1965. évi dekrétum érvényességi területén, részben hiányoznak. Azt az érdekes megállapítást lehet tenni, hogy a nyugat-svájci kantonális törvények, — amelyek a híres Bellot-törvénynek, a francia jog féluralmának az alapelvét csak korlátozott mértékben vették át, — némely rendelkezésükben ma liberálisabbak, mint a francia jog.

Ami a fél előadása időbeli korlátlanságának, vagy a támadó- és a védőeszközök lehető legkorábbi időpontban történő érvényesítésének alternatíváját illeti, az egyes kantonok szabályai nem hozhatók közös nevezőre és legalábbis részben nem felelnek meg az említett és alapjában véve pozitívan megítélendő német és francia megoldásoknak. Több kanton a fél előadása időbeli korlátlanságának az elvét a francia és a német jogból nem vette át, hanem többé vagy kevésbé szigorúan megtartotta a pandektajogi esetlegességi elvet,[21] különösen világos ez pl. az 1965. május 2-án kibocsátott Glarus kanton polgári perrendtartásában. Miként már az 1930-as régi polgári perrendtartásban, mindegyik fél számára a per főtárgya tekintetében két előadás van megengedve.[22] Az eljárás tehát a kereset előterjesztésére, az alperesi ellenkérelemre, a válasziratra és a viszon-válaszra tagolódik. A válasziratban az új ténybeli és jogi fejtegetések csak annyiban megengedettek, amennyiben az alperesi ellenkérelem azokra alkalmat nyújt;[23] a viszonválaszban új tényekre már egyáltalán nem lehet hivatkozni.[24] Az ilyen szabályozás a modern polgári per követelményeinek nem felelhet meg. Eltekintve attól, hogy a felek esetleg sok olyan kérdésről vitatkoznak, amelyek a későbbiek során egészen feleslegeseknek bizonyulnak, úgy, hogy a koncentráció hatása végül is gyakran nagyon relatívvá válik. „A tapasztalat azt igazolja, hogy a józan fél is követhet el mulasztást abban, hogy valamennyi támadó- és védelmi eszközt egyszerre előterjesszen."[25]

Azok az eljárásjogi szabályok, amelyek szerint a fél a megkövetelt gondosság tanúsítása esetében is eljátszhatja eljárási jogait, valójában méltánytalanok. A magam részéről kétségtelennek tartom, hogy a preklúzió rugalmas rendszerének, amint azt a novellák a hatályos francia és német jogban bevezették, megvan az előnye. A kérdés csak úgy szólhat, hogy belenyugszunk abba, amiként ez a német jogban van, vagy pedig ezt a rendszert egy mérsékelt esetlegességi elvvel[26] kombináljuk úgy, mint a francia reformdekrétum teszi, amely szerint a

[13] Nyilvánvalóan téved *Cacheux* (Bulletin de la Fédération des Avoués de France 1966. augusztus 33. old.) amikor azt állítja, hogy az új szabályozás szerint, a felperessel szemben igényelhető, hogy a keresetében többek érvényesítsen, mint amennyit megítélve megkapni szeretne.

[14] *Motoulsy* az idézett művében, ebben az összefüggésben a reform „fő okmányáról" beszél.

[15] A polgári peres eljárás egységesítését veti fel *Pfenninger* is. SJZ 1966. 367. old.

[16] Vö. *Guldener:* Polgári eljárásjog. Második kiadás 154. old.

[17] Genf kanton polgári perrendtartásának 4. cikke.

[18] Genf kanton polgári perrendtartásának 43. cikke.

[19] Waadt kanton polgári perrendtartásának 204. cikke.

[20] Genf kanton polgári perrendtartásának 307. cikke.

[21] Vö. *Rubinstein:* Az esetlegességi elv helyzete a hatályos eljárásjogokban. Disszertáció. Zürich 1935.

[22] Glarus kanton polgári perrendtartásának 143. cikke.

[23] Glarus kanton polgári perrendtartásának 149. cikke.

[24] Glarus kanton polgári perrendtartásának 150. cikke.

[25] *Guldener:* i. m. 158. old.

[26] A kantonális törvényekről, amelyek a mérsékelt esetlegességi elvet követik. Vö. *Guldener* i. m. 158. old.

fél valamennyi támadó- és védelmi eszköz érvényesítését a berekesztő végzés meghozataláig terjesztheti elő.

II. Értékelő elemzés

1. *A féluralom alapelvének a liberális megindokolására vonatkozó kritika*

Az, hogy az eljárásjogi kodifikációk az eljárás menetének a tekintetében is a féluralom alapelvét fogadták el, két axiómának az akkori érvényesülésében mutatkozik meg: egyrészt a polgári pert a magánjogok szolgálatában álló intézményként, tulajdonképpen a felek magánügyeként fogták fel. Másrészt itt is, mint a társadalmi kapcsolatok más területein az erők szabad játékában bíztak: az volt az általános meggyőződés, hogy a jogait vitató fél egyéni érdeke a leghatékonyabb katalizátor a jogi helyzet mielőbbi tisztázásában.

Egyik axióma sem abszolút érvényű többé. A második tételt a tapasztalat erőtlenítette meg, az első pedig már nem felel meg a polgári per lényegéről és funkciójáról alkotott uralkodó nézetnek.

a) Igaz az, hogy az a fél, aki a számára kedvező per kimeneteléről meg van győződve, rendszerint minden tőle telhetőt megtesz annak érdekében, hogy a lehető leggyorsabban hozzanak ítéletet. Az is lehetséges, hogy a per bizonytalan kimenetele esetében mindkét félnek érdekében áll a jogvita gyors eldöntése. Ha azonban a félnek már eleve, vagy a per folyamán (pl. a bizonyításfelvétel eredményének alapján) a per elvesztésével kell számolnia, abban az esetben emberileg megérthető, ha a fél az eljárás késedelmes befejezésén és a fenyegető végrehajtás elodázásán fáradozik. Ilyen lehetőségek a fél számára mindig széles körben állanak rendelkezésre ott, ahol a fél előadása időbeli korlátlanságának az alapelve következetesen megvalósul, és a felek szankció kilátásba helyezése nélkül megtehetik, hogy a perre vonatkozó lényeges adatokat visszatartsanak és csak lassanként vigyék be a perbe. Azok a polgári perrendtartások, amelyek a fél előadása időbeli korlátlanságának az alapelvét tényleg komolyan veszik, mindig magukban rejtik a perelhúzás veszélyét.

Ámde nemcsak az eljárásjogi rendelkezések uralma alatt álló perek nyitnak utat a fél számára az egyoldalú késleltetési manőverekre, a pertartam bosszantó meghosszabbodásában más is szerepet játszik. Ugyanez érvényesül, ha korlátozott mértékben is, amikor mind a két fél közösen rendelkezik a határnapok és a határidők felett, illetve amikor az egyik fél elhúzási praktikáival szemben csak a másik fél kifogásolása esetében alkalmazható szankció legalábbis a kötelező ügyvédi képviseletnél. A tapasztalat[27] azt mutatja, hogy az ügyvédek gyakran hibáznak a fél érdekében teendő fontos lépések elvégzésében. Az ügyvéd döntését sajnos nem ritkán elsődlegesen nem a megbízó érdeke irányítja, hanem sokkal inkább egy sajátos ügyvédi motivációból táplálkozik az, amelyben egyszer éppenséggel altruisztikus (önzetlen), másszor viszont nagyonis kézzelfogható, önző megfontolások játszanak szerepet. Az első esetben az ügyvéd hamisan felfogott kollégialitásból fél attól, hogy az ellenfél által nyomós ok nélkül előterjesztett elhalasztási vagy határidő meghosszabbítására irányuló kérelemnek ellenszegüljön, illetve az elkésett előadás kizárására tegyen indítványt, ha ez által az ellenfél ügyvédjének kellemetlenséget okoz vagy okozhat. Nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy ezeket az altruista meggondolásokat igen hamar saját érdekeket szolgáló megfontolások szorítják ki. Csak a kollégájával szemben előzékeny ügyvéd várhat megfelelő szívességet a kollegájától arra az esetre, ha a jövőben ő kerül hasonló helyzetbe.

Ha már felismertük, hogy a valódi féluralom az eljárás menetében egy soha ki nem apadó forrása az eljárás elhúzódásának, ez egymagában akkor is, ha egyébként „a polgári per a felek magánügye" liberális tézist elfogadjuk, ennek fenntartása ellen szól. Mivel az olyan eljárás kialakítása, amely arra vezet, hogy a közreműködési kötelezettségének eleget tevő félnek azt kell látnia, hogy a másik fél húzza-halasztja a pert, a liberalisztikus szemléletmód mellett sem lehet ez megnyugtató. Az alanyi jogok védelme mint a per célja megköveteli nemcsak a kötelező és a szankcióval biztosított megállapítását annak, ami a perlekedőt megilleti, de azt is, hogy a döntés mielőbb szülessen meg. A lassú jogszolgáltatás eredményében olyan, mint a jogvédelem megtagadása és a jogkeresők olyannak is érzik. „Ismételten megállapítják, hogy nemcsak az állítólagos igazságtalan ítéletek vagy a hibás ítéletek váltanak ki keserű kritikát az igazságszolgáltatással szemben, hanem elsősorban a perek végtelenül hosszú tartama."[28]

b) Mind több és több ismeret halmozódik fel, hogy a polgári per intézménye közérdeket is szolgál.[29] A polgári per a jogrend és a jogbiztonság megteremtésével és fenntartásával (szolgálja a közérdeket. A pernek ez a célja megköveteli, — egyebek között — hogy a jogvita tisztázása *késedelem nélkül* történjék meg, a felek vitáját, mint a jogbizonytalanság forrását a lehető leggyorsabban döntsék el.

---

[27] A francia jogra vonatkozóan bemutatja ezt *Motoulsky.* I. C. P. 1966. I. 1996. 9. sz.

[28] *Baur:* A szóbeli tárgyalás koncentrációjához vezető út a perben. 1966. 24. old.

[29] A modern polgári per céljának tanairól lásd a *Stein—Jonas—Pohle* által összeállított „A polgári perrendtartás magyarázata" c. könyv 19. kiadását. Bevezetés C. pont.

2. *A féluralom csökkentése az eljárás koncentrációja érdekében*

Az eddigi fejtegetéseink megmutatták, hogy az eljárás menetének megszigorítására irányuló rendelkezések, valódi szükségletet fejeznek ki. Nem válaszoltunk azonban még az eddigiekben a törvényhozó által megalkotott intézkedések alkalmasságának a kérdésére, valamint arra, hogy a felek autonómiájának korlátozása mennyiben kerülhet szóba.

a) Először a törvényhozó által rendelkezésre bocsátott eszközök hatékonyságát vegyük szemügyre.

Azon rendelkezések mellett, amelyek a határnapok feletti uralmat a bíróság kezébe helyezik, az eljárás megszigorítását célzó eszközök: a per megszüntetését eredményező tényállások és a preklúziók. A mulasztás kizárásának esetei kapcsolódhatnak a bíróság által megállapított nyilatkozati határidők elmulasztásához, és a részekre tagolt eljárás egy-egy szakaszának a lezárásához, vagy generálklauzulaként kimondható, hogy az önhibából késedelmesen előterjesztett támadó- és védelmi eszközt figyelmen kívül kell hagyni. A mulasztás kizárásának különböző eseteit kombinálni is lehet és kiegészíthetők: így pl. az előbb említett esetekben az új tények előterjesztésének tilalma azzal, hogy a pótlólagos előterjesztést ki lehet menteni és a súlyos gondatlanságból vagy szándékosan késedelmesen előterjesztett előadást egy eljárási szakaszon belül el lehet választani, anélkül, hogy a felek számára az adott esetben a nyilatkozat előterjesztésére határidőt adtak volna.

Az, hogy az említett eszközök csak akkor teljes értékűek, ha az eljárás előmozdítása hiányának következményeit hivatalból veszik tekintetbe, már megállapítást nyert. A tapasztalat arra tanít, hogy ezt a tételt ki kell egészíteni azzal, hogy a bíró számára nemcsak a lehetőséget kell biztosítani, de szankcionálni kell, hogy a törvény kötelezze őt annak megtartására.

További „súrlódási károk" vannak ott, ahol a mulasztást kizáró tényállások bizonyos határidők meg nem tartásához fűződnek. A törvényes határidőket — hogy a gyakorlat szerteágazó eseteiben alkalmazhatók legyenek — már nagyon tágan kellene eleve meghatározni, ami arra vezetne, hogy azokat olyan esetekben is fel lehetne használni, amelyekben a rövidebb előkészítési határidő minden további nélkül elegendő volna. Az eljárás tényleges meggyorsításának célja ezért a törvényes határidők esetében messzemenően fata morgana maradt. A reformok helyesen a bírónak engedték át a határidők meghatározását, aki azokat az egyes esetek sajátosságaihoz képest utólagos meghosszabbítással is megállapíthatja és így gondoskodhat az eljárás rugalmas menetéről.

Ennek a rendszernek az a támadható pontja, hogy a bíró az ügyvédek nyomására — akik a legkülönbözőbb okokból a határidő meghosszabbítását olyan esetekben is megkísérlik, amikor az a tényállás előadásának alapos kidolgozásához egyáltalán nem szükséges — a határidők meghosszabbítására irányuló jogosultságával túlzott készséggel él.

A permegszüntetési tényállások rendszere hatásos fegyver a perelhúzások ellen, ha és amennyiben a bíró a kezébe adott jogosultságokat „suaviter in modo", ugyanakkor azonban „fortiter in re" gyakorolja.

b) Tény az, hogy a nagyfokú koncentráció zászlaja alatt győzedelmeskedő reformok általában nemcsak egyetértésre találtak, de rideg visszautasításra is. Már az ezen a területen iránymutató 1895. évi osztrák polgári perrendtartás ide vonatkozó rendelkezéseit akként jellemezték, hogy az „visszaesés a rendőrállamba".[30] Amikor de Boor[31] „csodálatos benyomásokról tesz említést az egykori javaslatok olvastán" úgy gondolja, hogy azok a javaslatok már a múlté, így leginkább az utolsó pontban csalódott. Még 1966-ban egy francia ügyvéd[32] vitairatot írt az 1965. október 13-i francia dekrétum ellen, amely még inkább hangsúlyozza a bíró aktivitását „A Torquemada-i törvény" címmel, s ebben e dekrétum szerzőit a XV. századbeli ismert spanyol inkvizitor nevével hozza kapcsolatba. Végezetül nem szabad elfelejteni, hogy az 1940. évi olasz kódex 1950-ből származó módosításának az idevonatkozó részét *Grassi* szavai szerint éppen azért vonták vissza „mivel a kódex szerinti eljárás azt a benyomást keltheti, hogy a félreértett gyorsasági igénynek, és nem különben a jóhiszemű eljárás iránti igénynek is áldozatául esik a védelem és az ítélet igazságossága iránti igény".[32]

Végeredményben azonban az olasz polgári perrendtartásnak a mulasztás pótlását kizáró következményeit elsődlegesen — és ebben az olasz jog ismert egyénisége is egyetért[33] — nem azért szüntették meg, mintha azok nem igazolódtak volna be. „A reform mindenekelőtt azért hiúsult meg, mert az ügyvédség az új rendszerrel nem tudott megbarátkozni".[34]

Nem feladatunk, hogy a koncentráció elvének a szolgálatába állított reformok ellen felhozott kifogások tényleges jogosságát vizsgálat tárgyává tegyük, miként azok legtalálóbban Grassi már idézett szavaiban kifejezésre jutottak; kétségtelen, hogy azokban van egy reális mag. Tagadhatatlan, a preklúziók gyakran arra kényszerítik a bírót, hogy olyan jogkövetkezményt alkalmazzon, amely az alapulfekvő tényekkel nincs összhangban. Jóllehet az elhúzódó

[30] *de Boor:* im. 63. old.
[31] *de Boor:* im.
[32] *Cacheux:* (Bulletin de la Fédération des Avonés de France) 1966. augusztus. 29. és köv. old.
[32/a] *de Boor:* im. 95. old.
[33] *de Boor:* im. 86. és köv. old. és *Luther:* Az új jogfejlődésről Olaszországban. Deutsche Richter—Zeitung 1958. 278. old.
[34] *Luther:* im. 279. old.

per is veszélyes ellensége az igazságnak, a preklúzióval való fenyegetés, ha eléri azt a célját, hogy a felek időben tegyék meg előadásaikat, úgy ez a per lerövidítése mellett még az igazság teljesebb feltárását is előmozdítja. Ha viszont szankciót kell kiszabni a fél olyan előadása tekintetében, amely az igazság kiderítését célozná, az rendszerint az anyagi igazság rovására történik. Végül azt sem lehet szem elől téveszteni, hogy a preklúziók az érdekelt feleket a jogaik védelme szempontjából is a legérzékenyebben érintik, mégpedig — minthogy a polgári perben a meghatalmazottak hibás magatartásáért a feleknek kell a felelősséget viselniük — adott esetben a saját hibás magatartásuk nélkül.

Tény tehát, hogy a különböző eljárásjogi követelmények közötti harmóniának az ideális esete nem valósítható meg. *Az eljárás gyorsasága és a teljes igazság feltárása gyakran egyidejűleg nem vihető keresztül. Ha olyan ítéletet akarunk, amely teljesen megfelel a jogszabályoknak és az irányadó tényállásnak, akkor le kell mondani az eljárás koncentrálására irányuló leghatékonyabb eszközről, sőt magáról az eljárás koncentrációjáról. Ezzel szemben, ha a bírósági eljárás tényleges lerövidítését tűzzük ki célul, abban az esetben le kell mondani a teljes igazság feltárására irányuló követelmény feltétel nélküli megvalósításáról.* Más megoldás, valamiféle közbülső megoldás nincs.

Azt, hogy az egyik, vagy a másik megoldás a helyesebb-e, nem lehet matematikai pontossággal megmondani. *A magam számára az első megoldás szükségessége tűnik kétségtelennek, amely alapvetően a maximális koncentráció mellett foglal állást, a teljes igazság feltárása lehetőségének a rovására is.*

Ha mérlegeljük a feleknek a jogaik érvényesítéséért folytatott harcával kapcsolatban egyfelől az egyik félnek a jog gyors érvényesítéséhez való érdekét, másfelől az ellenfélnek azt az érdekét, amely az elkésett védelmi eszközök figyelembevételére irányul, ha ez által a per elhúzódik is, még akkor is, ha a preklúzió eredményét csak a szándékos perelhúzásra korlátozzuk, abból kell kiindulnunk, hogy az eljárás gyorsítását célzó érdekek túlsúlyban vannak. Amennyiben a félnek a saját hanyagságáról van szó, ez az eredmény abban a nyilvánvaló tényben találja meg a magyarázatát, hogy az eljárásjogi jogviszonyból eredő kötelezettségeit teljesítő fél védelemre érdemes. Ha nem a fél saját vétkessége, hanem a perbeli meghatalmazottjáé forog fenn, ez az eredmény az illető fél számára lényegesen szigorúbb. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a fél az ügyvédjét mégis csak kiválaszthatja, és hogy a perbeli meghatalmazottjára bizonyos befolyást gyakorol, a félnek továbbá visszkereseti igénye van az ügyvéddel szemben, aki a preklúzió következményeit előidézte, úgy hogy még inkább méltányosnak tűnik az, hogy a feleket ezzel a rizikóval terheljék meg.

Ehhez még hozzájárul az, hogy a jogrend gyorsabb helyreállítására irányuló közérdeknek is ez a megoldás felel meg. Az ellenfélnek az eljárás gyorsítását kívánó magánérdekét minden esetben erősíti az eljárás koncentrálását követelő közérdek is.

Arról a kérdésről lehet vitatkozni, hogy a felek utólagos előadását már az enyhe gondatlanság vagy csak a súlyos gondatlanság esetében kell-e kizárni, továbbá, hogy a preklúziónak feltétele-e a gondatlanság bizonyítása, vagy elegendő-e a jogvita objektív késedelme az utólagos előadás következtében, amennyiben a fél a késedelmet nem megfelelően igazolja. Emellett kombinált megoldások is lehetségesek. Számomra pl. megfontolandónak tűnik, hogy az egy eljárási szakaszon belül, a bírói határidő tűzése nélküli nyilatkozattétel tekintetében a preklúziós következményt csak súlyos, a fél által bizonyítandó gondatlanság esetében alkalmazzák, ezzel szemben a meghatározott bírói nyilatkozattételi határidő elmulasztása következtében már az enyhe gondatlanság esetében beálljon a preklúzió és a felet kimentési bizonyítás terhelje.

III. *Összefoglalás*

Befejezésül összefoglalom megállapításaimat:

1. A francia és a német jogfejlődés leíró elemzése azt mutatta, hogy mind a két jogrendszerben a féluralom alapelve egyre inkább leépül, részben a bírónak az eljárás menetére vonatkozó hatalmát megerősítve, mindenekelőtt pedig az által korlátozták közvetlenül az féluralmat, hogy — jóllehet megmaradt, mint korábban bizonyos eljárásjogi cselekmények és a fél előadása előterjesztésének az idejéről való döntési szabadság —, a késedelmesen elvégzett cselekményekre vonatkozó bizonyos eljárási hátrány kilátásba helyezését, tehát az úgynevezett eljárásjogi teher kiszabását fokozták. Ez a fejlődés Olaszországban volt a legegyenletesebb, ámde az 1950. évi novellával ez a fejlődés az ügyvédség nyomására részben megtört.

A bírói hatalommal és a felek szabadságával kapcsolatos viszonyok fejlődésének az értékelő elemzése az említett jogrendszerekben arra a megállapításra vezet, hogy a felek autonomiájának a korlátozása és a bíró helyzetének erősítése a per irányítását illetően, nem valami magasabbrendű gondolkodást juttat kifejezésre, hanem a perek alakításában a közérdek és a magánérdek megfelelő felismerésének és értékelésének az eredménye. A visszalépést azonban — amint ezt a koncentrációs reform kritikusai állandóan hangsúlyozzák — nem a reformtörvények szerkesztői tették meg, hanem az olasz törvényhozó 1950-ben, amikor az 1940-es olasz Pp reformját újból messzemenően mellőzte.

2. Ezért kell üdvözölni azt, hogy az NSZK szövetségi kormánya a polgári perrendtartás módosítására javaslatot terjesztett elő, amely a polgári per koncentrációját célozza. Igaz, ez a javaslat még egyáltalán nem emelkedett törvényerőre és az ellentervezetek[35] sem hiányoznak. Másfelől viszont a referátumomban említett több gondolatot át kellene ültetni a törvénybe. A pertartam megrövidítése napjaink egyik elsőrendű követelménye.

3. Természetesen nem szabad szem elől téveszteni: a törvényi reformok önmagukban — amiként ezt az összehasonlító tanulmányunkban az olasz példa igazolta — nem elegendőek. Már az osztrák polgári perrendtartás reformátora, a késedelmes eljárás és a perelhúzás elleni harc úttörője, *Franz Klein*, mindig visszatérően utalt arra, hogy az eljárásjogi reformokat csak akkor koronázza siker, ha a per valamennyi résztvevője jóhiszemű és ez a jóhiszeműség szüntelenül érvényesül. A bíráknak és a jogkereső közönségnek a felvilágosító munka folytán meg kell győződniük arról, hogy a féluralom korlátozása az eljárás menetét illetően — az azonnali jogvédelem biztosításának az érdekében — nem méltánytalan, hanem mindenképpen igazságos.

Habscheid, Walther J.

A Kell-vércsoportrendszer vizsgálatának jelentősége apasági és gyermektartási peres ügyekben

Annak ellenére, hogy ezt a vércsoportrendszert már elég régen (alig valamivel később, mint az Rh-rendszert) felfedezték és a külföldi szakirodalomban igen nagy az ezzel foglalkozó közlemények száma, a magyar tudományos szakirodalomban *Horváth*-nak a vércsoportokról 1959-ben írt könyvén (1) és egy esetközlésén (2) kívül nem találunk róla közleményt, és említés is csak ritkán esik róla. Pedig ez a vércsoportrendszer nem tartozik a jelentéktelenek sorába. Klinikailag a vérátömlesztéssel és az újszülöttkori haemolytikus betegséggel kapcsolatban van jelentősége, és fontos szerepet játszik a szerogene ikában (származásmegállapítás, populációgenetika) is. Bennünket elsősorban szerogenetikai jelentősége miatt foglalkoztat ez a vércsoportrendszer, mivel bebizonyosodott, hogy a származásmegállapítási vizsgálatokban nagy haszonnal alkalmazható. Éppen ezért az utóbbi években a származásmegállapítási perekben elrendelt vércsoportvizsgálatok kapcsán bevezettük a Kell-vércsoportrendszer vizsgálatát mi is. Így nemcsak hasznosnak, hanem szükségesnek is látszik, hogy tájékoztatást adjunk e vércsoportrendszerrel kapcsolatos jelenlegi tudományos megállapításokról, elsősorban a származásmegállapítás céljaira való alkalmazhatóság tekintetében, ezen túlmenően saját vizsgálataink eredményeiről is.

A Kell-vércsoportrendszer első tagját, a K-faktort 1946-ban (3), ill. 1947-ben (4) fedezték fel. Nem sokkal később (1949-ben) megtalálták a K-faktor párját, a k-t is (5). Sokáig úgy látszott, hogy itt egy egyszerű 2-allelgénes rendszerről van szó. Megállapították azt is, hogy a két tulajdonság (K és k) kombinánsan öröklődik, a Mendel-féle öröklési törvények szerint; azaz mindkét faktort tartalmazó, tehát genotípusosan heterozygota (Kk) egyének vörösvérsejtjei mindkét faktor ellenanyagával (anti-K és anti-k) pozitívan reagálnak.

Egészen 1957-ig úgy látszott, hogy a Kell-rendszer nem tartozik a komplikált vércsoportrendszerek közé. Ekkor azonban felfedeztek 2 újabb antigént (6, 7), amelyekről kiderült, hogy szoros kapcsolatban állnak a K és k-faktorokkal, oly annyira, hogy egy közös vércsoportrendszer tagjai. E két utóbbi antigént Kp^a és Kp^b-nek nevezték el. A vizsgálatok bebizonyították, hogy a K és k, valamint a Kp^a és Kp^b faktorok génjei úgy viszonylanak egymáshoz, mint az Rh-rendszerben az *E* és *e* a *C* és *c*-hez. Tehát a Kell-rendszerben egymás mellett szorosan elhelyezkedő 2 génpárról (K, k és Kp^a, Kp^b) van szó, hasonlóan az Rh-rendszer génpárjaihoz, ill. az MNSs rendszer génjeihez (4-gén elmélet).

A Kell-rendszerben szakásos jelölések a következők:

Ellenanyagok:	*Antigének:*	*Gének:*
Anti-K	K	K
Anti-k	k	k
Anti-Kp^a	Kp^a	Kp^a
Anti-Kp^b	Kp^b	Kp^b

Fenotípusok:

Ha csupán egyetlen ellenanyaggal vizsgálunk:

K+, K−, k+, k−;
Kp(a+), Kp(a−), Kp(b+), Kp(b−)

Ha 2 vagy több ellenanyaggal vizsgálunk:

[35] A vita jelenlegi állásáról jó áttekintést nyújt *Baumann—Fezer:* „A polgári per gyorsítása" c tanulmánya (1970), amelynek egyes javaslatai ellentétesek a kormány hivatalos álláspontjával.

K+, k+, Kp(a+b−)
K−k+Kp(a+) stb., K−k+Kp(a−) stb.
K−k+Kp(a−b+) stb.
K−k+Kp(a+b−) stb.

A különböző *Kell-típusok (kromoszómák, génkombinációk):*

Rövidített betűszímbolumok:	Típus-jelzés:	Antigének:
k^b	kKp^b	k,Kp^b
K^b	KKp^b	$k.Kp^b$
k^a	kKp^a	K,Kp^a
K^a	KKp^a	még nem találták meg

A Kell-vércsoportrendszert alkotó antigén-tulajdonságok előfordulási gyakoriságára vonatkozó vizsgálatok szerint a K-faktor Európában kb. 3—11%-ban fordul elő a különböző populációkban. A k-faktor előfordulási gyakorisága kb. 99,8%, a Kp^a 2,16%, a Kp^b 99,98%.

Tudomásunk szerint eddig hazánkban Kell-vizsgálatok nem történtek. Márpedig a Kell-rendszer vizsgálatának származásmegállapítási ügyekben történő alkalmazása tekintetében is fontos, hogy ismerjük a rendszert alkotó tulajdonságok hazai előfordulási gyakorisági értékeit. Mivel származásmegállapítási ügyekben ma még gyakorlatilag csak a K-faktor vizsgálata jöhet szóba, ezért elegendő, ha ismerjük ennek hazai előfordulási gyakoriságát.

Eddig 400, egymással vérrokonságban nem álló, felnőtt személynél (160 nő 240 férfi) végeztünk K-faktor vizsgálatot a nyugatnémet „Biotest" és „Molter" gyártmányú anti-Kell tesztszérumokkal. A vizsgálatokat a csatolt előírás szerint tárgylemezes módszer szerint, AB-savós vörösvérsejt-szuszpenzióval végeztük 37 C fokon és kontrollképpen indirekt Coombs-technika alkalmazásával. Eredményként 28 személynél találtunk K-pozitivitást, ami megfelel kereken 7%-os előfordulási gyakoriságnak, ill. az európai átlagértéknek.

A 7%-os előfordulási (K+) gyakorisági érték alapulvétele mellett a K és k géngyakorisági értékek a következők:

A k-géngyakoriság egyenlő a K-faktort nem tartalmazó egyének %-ának négyzetgyökével:

$$k=\sqrt{K-}=\sqrt{0,9360}=0,9644$$
$$K=1-0,9644=0,0356$$

A 3 lehetséges genotípus számított gyakoriságai a következők:

$$KK=(0,0356)^2=0,00127=0,127\%(K+)$$
$$Kk=(0,0356).(0,9644).2=0,06866=$$
$$=6,866\%(K+)$$
$$kk=(0,9644)^2=0,93000=93,000\%(K-)$$

A Kell-rendszer antigéntulajdonságainak *átöröklésére* nézve meg kell jegyeznünk, hogy azok mind a Mendel-féle törvényeket követik, teljesen függetlenül a többi vércsoportrendszerektől. Az MNSs-rendszerhez hasonlóan itt is 2 szorosan kapcsolódott génpárról van szó, két helyen: K és k a K-helyen, Kp és Kp pedig a Kp-helyen a kromoszómában.

A Kell-rendszer antigénjeivel szembeni *ellenanyagok* természetes előfordulásáról nincsen tudomásunk. Ezek mind isoimmunizálódás eredményeként (tehát többszörös transzfúzió vagy terhesség) keletkeznek és jelennek meg az emberi vérsavóban, így immunisoantitestekről van szó, és ennek következtében inkomplett típusúak. Sós közegben reagáló ellenanyagok csak a legritkább esetben fordulnak elő. Legjobban reagálnak az antihumanglobulin (Coombs)-tesztben. Jellemző még reájuk, hogy adag-hatást mutatnak a reakcióban, vagyis a nekik megfelelő (homológ) tulajdonságra nézve homozygota vörösvérsejtekkel erősebben reagálnak, mint a heterozygotákkal.

A Kell-rendszer antigénjeinek meghatározásáról.

Rutinszerű vizsgálat céljaira jelenleg általában csak anti-K és anti-k specifikus tesztszérumokat használnak, azaz csak a K és k-faktor kimutatását, ill. meghatározását végzik. Mivel mindkét tesztszérum esetében emberi isoimmunszérumokról van szó, ebből következik, hogy a módszer tekintetében értelemszerűen az Rh-jellegek meghatározásánál érvényes szabályok az irányadók ezeknél a vizsgálatoknál is. Ma már a kereskedelemben forgalomban vannak nemcsak az indirekt Coombs-technikához, hanem direkt agglutinációs vizsgálat céljaira is alkalmas tesztszérumok, amelyekhez pontos használati utasítás van mellékelve, amit a vizsgálatnál be kell tartani. A vizsgálat a vizsgált vér vörösvérsejtjeinek saját- vagy AB-savós szuszpenziójával, 37 C fokon történik. Fontos tudnunk, hogy a nem friss (3 napnál idősebb) vérmintákban a Kell-tulajdonságok gyakran már nem, vagy csak nehezen mutathatók ki. Tanácsos tehát a Kell-vizsgálatokat mindig friss (1 naposnál nem idősebb) vérmintákkal végezni.

Régóta ismeretesek azok a nehézségek, amik azon örökletes jellegek vizsgálatánál jelentkeznek, amelyeknél indirekt Coombs-technikával kell dolgozni. Amennyiben tehát meg van a lehetősége, direkt hatású tesztszérumok használatára kell törekedni. De ilyen esetekben is számolnunk kell nehézségekkel a vizsgálatok folyamán. Már *Pettenkofer* is beszámolt róla (8), hogy újszülötteknél és csecsemőknél gyakran fordulnak elő nem specifikus Kell-pozitív reakciók. Magastiterű, direkthatású anti-K tesztszérumok használata esetén a hamis pozitív eredményeknek ez a veszélye különösen nagy. Ezeket a megfigyeléseket *Schwerd* és *Sander* is megerősítették (9). Utóbbiak a legmegbízhatóbb módszernek az *abszorpciós eljárást* tartják, mégpedig a *Ponsold* által javasolt módszer szerint (10).

Az ez irányú tapasztalatok alapján azt mondhatjuk, hogy sorozatvizsgálatok céljaira a megfelelő minőségű, direkthatású tesztszérumok használata a célszerű — természetesen megfelelő kontrollok alkalmazása mellett, de tartsunk készenlétben indirekt Coombs-technikához alkalmas tesztszérumot is a kétes esetek eldöntésére. Szerintünk is az abszorpciós vizsgálat

adja a legmegbízhatóbb eredményeket, hátránya azonban, hogy munkaigényes. A gyakorlatban ez utóbbi vizsgálatot elegendő azokban az esetekben elvégezni, amikor pl. egy származásmegállapítási ügyben Kell-apaságkizárás esete forog fenn, vagy pedig, ha az anya és a gyermek K-pozitívnak látszik. Az utóbbi konstelláció — tekintve a K-faktor kb. 7%-os előfordulási gyakoriságát — ritkán fordul elő, így az abszorpciós vizsgálat szükségessége ritkán forog fenn.

A Kell-rendszer vizsgálatának jelentősége a vitás származás tisztázásában.

Legelőször is szólnunk kell arról, ami egy új vércsoportrendszer származásmegállapítási ügyben való alkalmazhatóságának szempontjából a legfontosabb: az öröklési szabályok érvényességének a biztosságáról. A K+ faktor öröklésmenetére vonatkozóan ma már több ezer kritikus családvizsgálat bizonyítja, hogy a faktor dominánsan öröklődik és a K-negatív szülőpároktól K+ gyermek születését egyetlen esetben sem figyelték meg (11). Ennek ellenére felmerül az a kérdés, hogy vajon előfordulhatnak-e kivételek az öröklési szabály alól (gyenge vagy néma, ill. depressorgének, pl. a K° által okozott) kivételek, amelyek hamis vizsgálati eredményekhez vezethetnének. Mivel a fent említett nagyszámú családvizsgálat során — mint mondottuk — egyetlen kivételt sem találtak az öröklési szabályok alól, fel *kell* tételezni, hogy ha kivételek *elméletileg* elő is fordulhatnak, ezek előfordulási gyakorisága oly ritka (több tízezer személyre lehet egyet-egyet számítani), hogy a K-faktor meghatározás alkalmazhatóságát vitás származási ügyekben nem befolyásolhatja.

Az elmondottak vonatkoznak értelemszerűen a Kell-rendszer többi (k, Kp^a, Kp^b) faktoraira is, amelyek rutinszerű vizsgálatának ma már semmi akadálya sincsen, azzal a megjegyzéssel, hogy ez utóbbiak esetében a családvizsgálatok száma még nem olyan nagy, mint a K-faktornál, ennélfogva ezek vizsgálatának eredményeit bizonyos fokú fenntartással szabad csak értékelni és a szakvéleményezésben megfelelő óvatossággal kell eljárni.

Az alkalmazhatóság methodikai problémáiról fentiekben már szó volt. Ehhez itt még annyit tennénk hozzá, hogy *a származásmegállapítási ügyekben szereplő összes személyek vérmintáit ugyanazon időben és ugyanazon tesztszérumokkal kell vizsgálni.*

Ma már megvan a lehetősége annak is, hogy a Kell-rendszer mind a 4 faktorára kiterjesszük a vizsgálatokat, mivel ma már nemcsak az anti-K és anti-k, hanem az anti-Kp^a és anti-Kp^b tesztszérumok is beszerezhetők. Ennek ellenére a gyakorlatban csak a K-faktor vizsgálatának van jelentősége.

A *K-faktor vizsgálatát* a vitás származás tisztázására *Hässig* vezette be 1952-ben (12). A K-faktor egyedüli vizsgálata — más szóval az anti-K tesztszérum egyedüli használata — esetén csak azon öröklési szabály alkalmazásáról lehet szó, amely szerint a faktor csak akkor lehet jelen egy gyermekben, ha az legalább egyik szülőjében előfordul. Tehát az apaság kizárt, ha a gyermek K+, az anyja K—, és a vélelmezett apa sem tartalmazza a K-faktort. Ez esetben ugyanis a gyermek a faktort csakis nemzőapjától örökölhette, és így mindazon férfiak apasága kizárt, akik a K-faktort nem tartalmazzák, azaz K-negatívok. Az apaság kizárásának maximális esélye 7%-os előfordulási gyakoriság mellett 3,24%. (Képlet: k^4 K) Azaz 100 valóban nemapa közül kb. 3-nak az apasága zárható ki maximálisan egyedül a K-faktor vizsgálata segítségével. (A gyakorlatban általában 200 származásmegállapítási ügy közül csupán kb. 3-ban várható apaságkizárási eredmény a K-faktor egyedüli vizsgálata alapján.) (13.)

Az *anti-k tesztszérummal való kiegészítő vizsgálat* (vagyis a k-faktor jelenlétének kimutatása) lehetővé teszi, hogy a K-pozitívnak talált egyének esetében megállapíthassuk, hogy vajon homozygota (KK) vagy heterozygota (Kk) pozitivitásáról van-e szó. Ennek következtében lehetőség nyílik annak az öröklési szabálynak az alkalmazására is, amely szerint szembenálló homozygotia gyermek és szülője között nem forghat fenn. (Tehát: gyermek KK, szülő kk, vagy megfordítva.) Ennek következtében az apaság kizárható, ha a gyermek KK, a vélelmezett apa pedig kk genotípusú, vagy megfordítva. (Ez esetben nem fontos, hogy az anya milyen Kell-típusú, így Kell-tulajdonságának ismerete sem fontos, tehát az anya vizsgálata ilyen szempontból nélkülözhető.)

Az apaság kizárásának esélyét az anti-k tesztszérummal való vizsgálat csak kismértékben fokozza. A maximális kizárási esély ez esetben — ugyancsak 7%-os K+ előfordulási gyakoriság figyelembevétele mellett — 3,5%, azaz mindössze 0,25%-kal magasabb, mintha csupán anti-K tesztszérummal vizsgálnánk. [A számítás alapjául szolgáló képlet: $K \cdot k$ (1—K.k)]

A *Kp^a és Kp^b faktorok vizsgálata* a gyakorlatban még nem terjedt el, aminek csak részben oka a szükséges tesztszérumok nehezebb beszerezhetősége. Elsősorban azért nem alkalmazzák ezek vizsgálatát a származási ügyekben, mert előfordulási gyakoriságuk olyan, hogy vizsgálatuk az apaságkizárás esélyét csak jelentéktelen mértékben fokozná. (Kp^a = 2,16%, Kp^b = 99,98%-os előfordulási gyakoriság.)

A Kell-rendszer vizsgálata alapján elért apaság kizárási eredmény bizonyítóértékéről és a szakvéleményezésről.

Az apaság kizárás eredményének, mivel — mint már azt a bevezetőben mondottuk — erre az öröklési szabályok érvényessége tekintetében elvégzett vizsgálatok eredményei lehetőséget adnak — *elméletileg* abszolút bizonyítóerőt lehetne tulajdonítani, azaz az apaság lehetetlenségét e vizsgálatokkal bizonyítottnak lehetne tekinteni. Tekintettel azonban a methodikában rejlő hibalehetőségekre, a szerológiai apaság ki-

zárást az apaság nagyfokú valószínűtlenségének bizonyítékaként javasolt értékelni. A szembenálló homozygotia (KK — kk) alapján történő apaság kizárás bizonyítóértéke ennél kisebb, mivel számolni lehet — ha csupán elméletileg is — a K° gen zavaró hatásával is.

Az eredmények megbízhatóságának biztosítása végett minden olyan esetben, amikor a Kell-vizsgálat apaság kizáráshoz vezetett, a vizsgálatot lehetőleg más szakértővel, ill. intézettel meg kell ismételtetni, amikoris más gyártmányú tesztszérumok használata és az abszorpciós vizsgálat elvégzése is tanácsos. Erre a körülményre a szakértőnek a bíróság figyelmét fel kell hívnia a szakvéleményben (12, 14).

A szakvéleményben a vizsgálatok eredményeit a megfelelő tesztszérumokkal kapott (+) és (—) reakciókkal tüntetjük fel. Tehát pl.: anya K—k+, gyermek K+k+, alperes férfi K+k+ (15).

A Kell-rendszer vizsgálatának jelentősége az apaság pozitív megállapításában, ill. valószínűsítésében.

A K-faktor vizsgálata nemcsak az apaság kizárás lehetőségét fokozza a származásmegállapítási ügyekben, hanem segítséget nyújt *az apaság pozitív megállapításához, ill. valószínűsítéséhez* is a vércsoportvizsgálatok segítségével. A vércsoportvizsgálatok eredményeinek ún. bio-, ill. szerostatisztikai értékelése mindjobban terjed a biológiai (szerológiai) orvosszakértői gyakorlatban, és ebben nagy szerep jut a K-faktor vizsgálatának. Etekintetben az a konstelláció nyújt legnagyobb segítséget, amikor az anya K—, a gyermek és a vélelmezett apa (ill. apák közül valaki) egyformán K+. Ez esetben a K+ férfi apaságának valószínűsége a szóban forgó gyermek tekintetében = 100—K+ előfordulási gyakoriság %-ban = 100—7 = 93%. A jelenleg elfogadott nemzetközi konvenció szerint (az *Essen—Möller*-féle szerostatisztikai módszernél is) a 90%-on felüli valószínűségi értékekből már pozitív következtetés vonható le az apaságra nézve. Mivel a 90 és 95% közötti értékek az apaság valószínűsége kritériumaként foghatók fel — az apaságot egyedül a Kell-faktor vizsgálatának eredménye alapján *valószínűnek* lehet véleményezni. A Kell-vizsgálatok eredményeit a többi vércsoportrendszerek vizsgálati eredményeivel együtt értékelve a szerostatisztikai számításokban, bizonyos esetekben nagy bizonyítóerővel rendelkező valószínűségi (más szóval: pozitív apasági) szakvélemények adása válik lehetővé (16, 17, 18, 19).

Származásmegállapítási ügyeink közül 72-ben végeztünk egyéb vércsoportvizsgálatok mellett Kell-faktor vizsgálatot is. Közülük 1 esetben sikerült az apaságot a Kell-vizsgálattal tisztázni mégpedig olyanformán, hogy a vizsgálat az ügyben szereplő 2 férfi közül az egyik apaságát kizárta, a másikét ellenben valószínűsítette. Az ügyben a vércsoportvizsgálatok eredményei a következők voltak:

Anya:
A_1, Mss, R_1r (CcDee), Hp 2-1, Gm(a—). kk (K—)
Gyermek:
O, MNss, R_1R_1 (CCDee), Hp 2—1, Gm(a—), Kk (K+)
Alperes férfi:
A_1, MNss, R_1r (CcDee), Hp 2—1, Gm(a—), kk (K—)
Tanu:
A_2, Nss, R_1r (CcDee), Hp 2—2, Gm(a—), Kk (K+)

Mint az eredményekből látható, az alperes férfi apasága a Kell-vizsgálat alapján kizárható, a tanúé ellenben valószínűnek látszik. Az *Essen—Möller*-féle szerostatisztikai számítások elvégzése után a tanú apaságának valószínűsége 97%-nak bizonyult, ami azt jelenti, hogy apaságát nagymértékben valószínűnek lehetett véleményezni (16).

Összefoglalás: szerzők röviden ismertetik a Kell-vércsoportrendszerre vonatkozó legújabb tudományos ismereteket. Közlik Magyarországon elsőként végzett Kell-faktor vizsgálataik eredményeit: 400 vizsgált személy közül 28-nál találtak K-pozitivitást, ami 7%-os K+ előfordulási gyakoriságnak felel meg. Az ennek alapján számított K és k géngyakorisági értékek a következők: k = 0,9644, K = 0,0356. — A lehetséges 3 genotípus számított gyakorisága a következő: KK = 0,127%, Kk = 6,866%, kk = 93,000%. — Ismertetik a Kell-vércsoportrendszer vizsgálatának lehetőségeit és előnyeit a származásmegállapítási vércsoportvizsgálatokban. 72 vitás származási peres ügyben végeztek egyéb vércsoportvizsgálatok mellett Kell-faktor vizsgálatot is. E vizsgálat alapján 1 ügyben sikerült az apaságot kizárni, ugyanakkor az ügyben tanúként szereplő férfi apaságát nagymértékben valószínűsíteni. A Kell-faktor vizsgálatával elérhető maximális apaság kizárási esély 3,24%, míg ha mellette a k-faktort is vizsgáljuk, akkor az esély 3,5%.

Rex-Kiss Béla—Szabó László

Irodalom:

1. *Horváth E.:* A vércsoportok. Budapest, 1959, Medicina.
2. *Horváth E.—Düh A.:* Transfúzió 1968. 4. 109.
3. *Coombs, R. R. A.—Mourant, A. E., Race, R, R,:* Lancet, 1946. I. 264.
4. *Wiener, A. S.—Sonn-Gordon, E. B.:* Rev. hémat, 1947. 2. 1.
5. *Levine, P.—Backer, M.—Wigand, M.—Ponder, R.:* Science, 1949. 109. 464.
6. *Allen, F. H.—Lewis, Sh. J.:* Vox Sang., 1957, 2, 81,
7. *Allen, F. H.—Lewis, Sh. J.—Fudenberg, H.:* Vox Sang., 1958. 3. 1.
8. *Pettenkofer, H. J.:* Blutgruppen-Serologie. Behring-Werke „Laboratoriums-Blätter". Melléklet V.
9. *Schwerd, W.—Sander, I.:* Dt. Zschr. ger. Med,, 1967, 59. 19.
10. *Ponsold, A.:* Dt. Zschr. ger. Med., 1936. 26. 303.
11. *Prokop, O.—Uhlenbruck, G.:* Lehrbuch d. menschl. Blut- u. Serumgruppen. Leipzig, 1966. G. Thieme.

12. *Beringer, M.:* Inaugural-Diss. Med. Fak. d. Univ. Bern., 1967.
13. *Nagel, V.:* Zschr. f. Hyg. u. Infektkr., 1955. *140.* 578.
14. *Pettenkofer, H. J.:* Die Blutgruppen als Beweismittel im Vaterschaftsprozesse. Berlin—Göttingen—Heidelberg, 1963, Springer.
15. *Fiedler, H.:* Arztl. Labor. 1969. *15.* St. 65—67.
16. *Hummel, K.:* Die med. Vaterschaftsbegutachtung mit biostatistischem Beweis. Stuttgart, 1961. G. Fischer.
17. *Guth P., Budvári R.:* Jogtud. Közl. 1969. XXIV. 9. 477.
18. *Rex-Kiss B.:* id. Hartai: Jogtud. Közl. 1968. *XXIII.* 5. 265.
19. *Rex-Kiss B.:* Orv. Hetil. 1970. 111. 45. 2658—2664,

Nemzetközi egyezmény az utazási szerződés egységes szabályozásáról

Az idegenforgalom és a turizmus világszerte erőteljes fejlődést mutat, ugyanakkor a legtöbb országban (így Magyarországon sem) nincsenek olyan jogszabályok, amelyek rendeznék az utas és az utazási iroda kapcsolatait. Jogszabályok hiányában e kapcsolatot az utazási irodák (ügynökségek) üzletszabályzatai és a gyakorlat rendezi. Íly módon azonban az utas érdekvédelme kellően nem biztosítható, és az országonként eltérő bírósági gyakorlat miatt ez a helyzet az utazási irodák részére sem kedvező. Tényleges társadalmi igény áll fenn tehát e kérdések jogi szabályozására, éspedig — mivel valóban nemzetközi jellegű témáról van szó — nemzetközileg egységes szabályozásra. Ezt a szükségletet kívánja kielégíteni az a *nemzetközi egyezmény,* amelyet a belga kormány meghívására 1970. április 13—23 között Brüsszelben ülésező diplomáciai konferencia alkotott *az utazási szerződésre vonatkozó szabályok egységesítéséről* (Convention internationale relative au contrat de voyage, rövidítve: CCV).

A téma aktualitásának és egyben a turizmushoz fűződő gazdasági-társadalmi érdekeknek tudható be az a széles körű érdeklődés, amely a konferencia iránt megnyilvánult. A konferencián 49 állam küldöttsége vett részt teljes jogkörrel, további 11 állam, valamint 5 kormányközi és 4 nem kormányközi nemzetközi szervezet pedig megfigyelővel képviseltette magát; összesen tehát 69 delegáció volt jelen.

A szocialista országok közül Bulgária, Jugoszlávia, Lengyelország és Magyarország teljes jogkörrel, Románia pedig megfigyelőként vett részt a konferencián. A kapitalista országok közül csaknem valamennyi képviselve volt (beleértve a legkisebbeket is, mint pl. Lichtenstein), a fejlődő országok közül viszont — néhány kivételtől eltekintve — elsősorban a nyugati tőkés államok közvetlen befolyása alatt állók voltak jelen. Magyarország képviselőjét megválasztották az egyezmény egyik fejezetét tárgyaló bizottsnág elnökhelyettesévé, továbbá beválasztották a konferencia központi snzerkesztő bizottságába is. Hazánkat ezeken a posztokon e cikk szerzője képviselte.

A konferencia előzményeiről, továbbá a tárgyalás alapjául szolgáló, a római UNIDROIT keretében készült tervezet koncepciójáról itt nem kell szólnom, mert erre vonatkozóan részletes beszámolót olvashattunk e folyóirat hasábjain[1] Réczei László professzor tollából, aki az alapul szolgáló tervezet előkészítésében részt vett. A következőkben ezért a létrejött egyezmény tartalmát és fontosabb megoldásait kívánom ismertetni, kitérve azonban az UNIDROIT-tervezettől történt lényegesebb eltérésekre is.

I.

1. a) Az I. fejezet — amely az egyezmény alkalmazási területét határozza meg — *új szerződésfajtát hoz létre: az utazási szerződést.* Ennek a szerződésfajtának két változata van: az utazás szervezésére irányuló szerződés és az utazás közvetítésére irányuló szerződés.

Az utazás szervezésére irányuló szerződéssel az utazási iroda arra kötelezi magát, hogy saját nevében más számára — átalány összeg ellenében — szállításból (fuvarozásból), tartózkodásból és más szolgáltatásokból álló, összetett szolgáltatást nyújt. *Utazás közvetítésére irányuló szerződéssel* viszont az iroda arra kötelezi magát, hogy más számára — ellenérték fejében — akár utazás szervezésére irányuló szerződésről, akár olyan elkülönített szolgáltatások nyújtásáról gondoskodik, amelyek lehetővé teszik valamely utazásnak vagy tartózkodásnak a lebonyolítását. (A gyakorlatban ez utóbbit változat a gyakoribb.)

Ennek az új szerződésfajtának a létrehozásával elhárul az a sok nehézség, amely az utas és az utazási iroda között kötött szerződés minősítésének különféleségéből eredt. Mint ismeretes, a szóban forgó jogviszonyt hol a fuva-

[1] XXII. új évfolyam 8. sz. 497—501. old.

rozás, hol a bizomány, hol pedig a közvetítő ügylet alapján, vagy éppen a vállalkozás és az adásvétel kombinációjaként kívánták minősíteni, illetőleg a jogvitákat az ezekre a szerződésekre vonatkozó szabályok analog alkalmazásával kívánták megoldani.

b) Annak érdekében, hogy az utazási jogviszonyok lehetőleg mind ennek az egyezménynek a hatálya alá tartozzanak, az egyezmény igen tágan határozza meg *az utazás szervezőjének, illetőleg az utazás közvetítőjének a fogalmát.* E szerint utazásszervező, illetőleg utazásközvetítő minden olyan személy, aki szokásosan vállalja magára a már említett kötelezettségeket, éspedig akár ez az ő főtevékenysége, akár csak mellékesen végzi azt, akár hivatásosan fejt ki ilyen tevékenységet, akár nem. Ilyen értelemben utazás szervezőjének kell tekinteni pl. a különféle tanintézeteket is, amelyek szokásosan (évente legalább egyszer, de minden évben) tanulmányi kirándulásokat, vagyis utazásokat szerveznek diákjaik részére.

Ugyanez az említett törekvés motiválta az I. fejezetben foglalt azt a további szabályt is, amely szerint *az egyezmény rendelkezései minden olyan utazási szerződésre kiterjednek, amelyet a szervező vagy közvetítő valamely szerződő állam területén levő irodája, ügynöksége stb. útján kötött.* Ez eléggé szokatlan megoldás, mert azt jelenti, hogy nemcsak az országhatárokon keresztül lebonyolódó utazásokra terjed ki az egyezmény, hanem olyan utazásokra is, amelyek ugyanazon ország határain belül bonyolódnak le, vagyis amelyekben ilyen értelemben nemzetközi elem nincs. — Ez az egyik legkényesebb pontja ennek az egyezménynek. Több oldalról is kifogásolták, mondván hogy egyrészt a tisztán belföldi utazásokra némelyik országban már megvannak a kielégítő jogi szabályok, másrészt pedig az államok fenn kívánják tartani a maguk számára azt a jogot, hogy az ilyen utazásokat teljesen szuverénül, esetleg az egységes szabályoktól eltérően rendezhessék.

A vita végül oda vezetett, hogy az egyezmény 40. cikkének 1/a pontja kifejezetten felhatalmazza a szerződő feleket, hogy az egyezmény aláírásakor, ratifikálásakor vagy az ahhoz való csatlakozás alkalmával *fenntartást* tehessenek e rendelkezéssel kapcsolatban, olyan értelemben, hogy az egyezményt csak a nemzetközi utazásokra kívánják alkalmazni, vagyis az olyan utazásokra, amelyeket egészben vagy részben más államban kell végrehajtani, mint ahol a szerződés megkötésének a helye vagy az utas kiindulópontja van.

Ezzel a fenntartással kapcsolatban annyit kívánok megjegyezni, hogy bár a mellette szóló érvek igen tetszetősek, a döntés mégsem lesz egyszerű. Tisztán belföldi utazást ugyanis külföldi turista is igénybe vehet; pl. magyar turista egyéni utasként Bécsbe megy, és ott Ausztriára szóló körutazásra köt szerződést az egyik utazási irodával; vagy: az IBUSZ által szervezett társasutazásban résztvevő külföldi turista az utazás befejezése után egyéni turistaként itt marad, hogy részt vegyen az IBUSZ által szervezett hortobágyi kiránduláson.

Az idegenforgalom érdekeit tekintve aggályosnak látszik, hogy a turista csak az országhatár átlépése kapcsán élvezi az egyezménynek az egységes szabályait, illetőleg az egységességből származó előnyöket, míg ha ugyanazon országon belül vesz igénybe ugyanolyan jogi természetű szolgáltatásokat, más — bizonyára hátrányosabb — szabályok uralma alatt találja magát. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy állampolgárság szerint nem lehet különbséget tenni a belföldi utazást igénybe vevők között, nemcsak azért, mert ez tarthatatlan diszkrimináció lenne, hanem azért sem, mert az utazási irodát nem érdekli az utas állampolgársága. — Mérlegelni kell továbbá azt a szempontot is, hogy ha az egyezmény hatálya alól kivonjuk a tisztán belföldi utazásokat, nem térhetünk ki — megint csak idegenforgalmi érdekekre tekintettel — ennek a jogviszonynak a belföldi szabályozásától. Ez viszont jogrendszeri problémákat is vethet fel, ugyanakkor szükségképpen nagyrészt hasonlítani fog a szabályozás az egyezményhez, így bizonyos kettősség állhat elő.

Fenntartás hiányában viszont a nemzeti törvényhozás korlátozva van a szabályozásban, mert az egyezmény 2. cikkének második bekezdése szerint csak az utasra nézve kedvezőbb szabályokat lehet megállapítani. Ilyen kedvező értelmű eltérésre egyébként a felelősség körében, pontosabban a kártérítés mértékénél is van lehetőség, miként erről majd még szó lesz.

2. A II. fejezet összefoglalja egyfelől az utazásszervezőnek, illetőleg utazásközvetítőnek, másfelől az utasoknak a fő kötelezettségeit. Eszerint az utazásszervező és az utazásközvetítő köteles őrködni az utas jogai és érdekei felett, a jog általános elveinek és az ezen a területen (a szakmában) kialakult jó szokásoknak megfelelően. — Az utas fő kötelezettsége: minden szükséges felvilágosítást megadni, és figyelembe venni az utazásra, az ottartózkodásra és a szolgáltatásokra vonatkozó rendelkezéseket.

Ezek a szabályok csupán annyiban térnek el az alapul szolgáló tervezettől, hogy az utazásszervezőnek és az utazásközvetítőnek a fő kötelezettségére vonatkozó korábbi példálózó felsorolást mellőzik, és azt a jog általános elveire és a jó szokásokra vonatkozó utalással helyettesítik. A felsorolás elhagyása nem tekinthető előnytelennek, a helyére tett utalások azonban tartalmukat tekintve eléggé megfoghatatlanok.

Ezt követően az egyezmény két külön fejezetben (III. és IV. fejezet) szabályozza az utazás szervezésére irányuló szerződést és az utazás közvetítésére irányuló szerződést, közelebbről: részleteiben a felek jogait és kötelezettségeit.

3. a) Az utazásszervező mindenekelőtt kö-

teles az utasnak *utazási okmányt* átadni, amelynek tartalmi kellékeit az egyezmény részletesen szabályozza. A tartalmi kellékekre vonatkozó szabályok megszegése útján azonban nem lehet kibújni az egyezmény hatálya alól, mert a 7. cikk kimondja, hogy ha az utazásszervező megsérti ezeket a rendelkezéseket, az nem érinti sem a fennállását, sem az érvényességét az utazási szerződésnek, a szerződés marad az egyezmény hatálya alatt. Az utazásszervező viszont minden kárért felel, amely ebből a magatartásból származik.

b) Az utasra nézve kedvező és egyben életszerű az a rendelkezés (9. cikk), amely szerint *az utas bármikor felbonthatja a szerződést* egészben vagy részben, ha kártalanítja az utazásszervezőt a nemzeti törvényhozásoknak megfelelően. Az utazásszervező viszont két esetben kártalanítás nélkül, de az utas által kifizetett összegek visszatérítése mellett felbonthatja a szerződést: ha a szerződés végrehajtása előtt vagy alatt olyan rendkívüli körülmények állnak elő, amelyeket az utazásszervező a szerződés megkötésekor nem ismerhetett (pl. természeti csapások), továbbá ha nem jött össze az a minimális utaslétszám, amelyet az utazási okmány feltüntetett. Az utazásszervező kártalanítás melletti felbontási (elállási) jogáról az egyezmény nem rendelkezik, de az nem is életszerű; az utazásszervező abból él, hogy utazásokat szervez.

Az utast megillető felbontási jog jogkövetkezményei tekintetében tehát az egyezmény lemondott a jogegységesítésről. Az UNIDROIT tervezet meghatározta a kártalanítás mértékét is, legalábbis az elmaradt haszon tekintetében, továbbá korlátozta az utazásszervezőnek járó összegeket a szerződéses összegre. Ezzel szemben az egyezmény ezt a kérdést a nemzeti törvényhozásokra utalja.

c) Az utas védelmét szolgálják azok a szabályok (11. cikk), amelyek szerint az utazásszervező nem emelheti fel az átalányárakat, csak ha a valutaárfolyamokban vagy a fuvarozási díjszabásokban következik be változás, és a felemelés lehetőségét a szerződésben eleve kikötötte. Ugyanakkor viszont, ha az átalányár emelkedése meghaladja a 10%-ot, az utasnak megnyílik a joga a kártalanítás nélküli felbontásra.

d) Ami *az utazásszervező felelősségére* vonatkozó szabályozást illeti, az egyezmény mindenekelőtt különbséget tesz a főkötelezettség és az utazás lebonyolításához szükséges szolgáltatások nyújtására irányuló kötelezettség megszegése között, az utóbbiak tekintetében pedig tovább disztingvál aszerint, hogy az egyes szolgáltatásokat (fuvarozást, elszállásolást stb.) az utazásszervező saját maga nyújtotta-e, vagy pedig az harmadik személyek útján történt.

Ha az utazásszervező nem tesz eleget az utazás szervezésére irányuló fő kötelezettségének, felel az ebből eredő kárért. Felelőssége *szubjektív felelősség*. Kimentheti magát azzal, hogy bizonyítja: rendes utazásszervezőként járt el. Ezen felül a tőle követelhető kártérítés *összege korlátozott:* nem haladhat meg 50 000 aranyfrankot személysérülés esetén, 2000 aranyfrankot dologi kár esetében és 5000 aranyfrankot minden más tekintetében. Az egyes szerződő államok azonban ezeknél magasabb határokat szabhatnak meg az olyan szerződések tekintetében, amelyeket a területükön működő utazási iroda útján kötöttek. Ez utóbbi esetben az említett összeghatárok minimumként funkcionálnak.

A felelősségi esetek másik fő csoportján belül az első eset az, amikor az utazásszervező saját maga nyújtja a szolgáltatásokat. A szabály ebben a körben az, hogy az utasnak okozott minden kárért felel, de ama rendelkezéseknek megfelelően, amelyek az egyes szóban forgó szolgáltatásokat szabályozzák. Ha tehát fuvarozást végzett az utazásszervező, az ezirányú kötelezettségének megszegésével okozott kárért fuvarozóként felel; ha a saját szállodájában szállásolta el az utast, az ott keletkezett károkért szállodásként felel stb.

Ha a másik esetben — amikor az utazásszervező harmadik személyekkel (fuvarozókkal, szállodásokkal stb.) hajtatja végre a szerződést — éri az utast kár a szolgáltatások teljes vagy részleges nem teljesítése miatt, az utazásszervező ugyancsak az ezekre a szolgáltatásokra vonatkozó rendelkezésneknek megfelelően tartozik felelősséggel. A szolgáltatások nyújtása *során* az utasoknak okozott kárért is felel az utazásszervező, de kimentheti magát annak bizonyításával, hogy a szolgáltatásokat nyújtó személyek *kiválasztásában* gondos utazásszervezőként járt el.

Az utazásszervező érdekvédelmét szolgálják ezzel kapcsolatban a következő rendelkezések:

— ha az egyes szolgáltatásokra vonatkozó jogi szabályozás nem írja elő a felelősség korlátozását, az utazásszervező felelőssége ugyanúgy korlátozott, mint amikor a szervezési kötelezettségét szegte meg;

— amilyen mértékben az utazásszervező kártalanította az utast, az utas jogaiba lép a harmadik személyekkel szemben. Az utas egyébként is köteles megkönnyíteni az utazásszervező visszkereseti jogának érvényesítését.

Megjegyzendő, hogy a konferencia legvitatottabb kérdés-komplexuma éppen az utazásszervező felelősségére vonatkozó konstrukció volt, s ez magától értetődik. A bizottsági tárgyalások során egyik javaslat követte a másikat; ezek egy része nem is volt kellően átgondolt. Ugyanez történt a konferencia plenáris ülésén is. A különféle javaslatok oda vezettek, hogy az egyik szakaszban az aktuális szövegtervezet az utazásszervezőnek a felelősségét — arra az esetre, amikor harmadik személyekkel

hajtatja végre a szolgáltatásokat — ugyanolyán teljes körűvé akarta tenni, mint amilyen a saját főkötelezettségéért, az utazás megszervezéséért fennálló felelőssége volt.

Ennek aztán az lett az eredménye, hogy a konferencia plénuma valamennyi javaslatot elutasította, ideértve az alapul fekvő tervezetben foglalt eredeti megoldást is. Az a különös helyzet állt tehát elő egy rövid időre, hogy az egyezmény semmiféle szabályt nem tartalmazott volna éppen a legfontosabb kérdések egyikére vonatkozóan. Ebben helyzetben a konferencia visszatért egy korábbi, egyszer már elvetett javaslathoz (amelyet az osztrák delegáció terjesztett elő), s végül az a javaslat került elfogadásra, azt tartalmazza az egyezmény is.

Az eltérés az alapul szolgáló UNIDROIT tervezethez képest a következőkben mutatkozik meg:

— Az eredeti tervezet szerint az utazásszervezőnek azt kellett volna bizonyítania, hogy a kárt olyan külső körülmény okozta, amely az utazási iroda hibáját kizárja. Nem a saját eljárása állt volna tehát a bizonyítás központjában, hanem azok a körülmények, amelyek az iroda diligenciáját hiábavalóvá tették. Ezzel szemben az egyezmény az utazásszervező felelősségét egyértelműen szubjektívvé teszi: az irodának a saját magatartásáról kell beszámolnia: akkor mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy gondos utazásszervezőként járt el.

— Eltérés mutatkozik továbbá az érvényesíthető kártérítés összegének a korlátozása tekintetében is. Az eredeti tervezet 100 000, 2000 és 10 000 aranyfrankos értékhatárt adott, ezt az országok többségének javaslatára lényegesen lecsökkentették, ugyanakkor azonban — főként az USA javaslatára — feloldották ennek az értékhatárnak a kötelező jellegét, kimondván, hogy a szerződő államok magasabb határt állapíthatnak meg.

— Végül jelentős eltérés az is, hogy az utazásszervező a harmadik személyek útján nyújtott szolgáltatások teljesítése során az utasoknak okozott kár esetében bizonyíthatja, hogy őt culpa in eligendo nem terheli, ami által mentesül minden felelősség alól.

Ezek a szabályok természetesen nem absztrakt jogi problémák vetületei; mögöttük súlyos gazdasági érdekek húzódnak meg. Nyilvánvaló ugyanis, — és ezt a konferencián nyíltan hangoztatták — hogy nem számíthat ez az egyezmény ratifikálásra komoly idegenforgalmat lebonyolító országok részéről, ha az egyezmény az utazási irodák terhére súlyos felelősséget állapít meg.

4. Az utazás közvetítésére irányuló szerződés kategóriáján belül megint *két aleset* különböztethető meg: az egyik esetben az utazásközvetítő utazás szervezésére irányuló szerződést közvetít, a másik esetben pedig elkülönített szolgáltatásokra irányuló szerződéseket. Bármelyik esetről legyen is szó, az egyezmény 17. cikke kimondja, hogy mindezeket a szerződéseket úgy kell tekinteni, mintha azokat közvetlenül az utas kötötte volna a harmadik féllel. Ez a kategória tehát igen közel áll a megbízási jellegű kötelmekhez.

a) Az elsőként említett alesetben a *szerződés megkötése* úgy történik, mint az utazás szervezésére irányuló szerződés esetében, azzal az eltéréssel, hogy az utazásközvetítő az utazási okmányon köteles feltüntetni saját nevét és címét, továbbá azt a körülményt, hogy közvetítői minőségben járt el. A másodikként említett esetben a szerződés úgy jön létre, hogy az utazásközvetítő a szóban forgó szolgáltatásokra vonatkozó okmányokat kiszolgáltatja az utasnak, aláírásával, illetőleg pecsétjével ellátva.

A szerződés megkötésével kapcsolatos előírások megszegése itt is súlyos szankcióval jár. Ha az utazásközvetítő az utast az utazás szervezőjével hozza össze, és megszegte az ilyen szerződés tartalmára vonatkozó előírásokat, akkor az irodát utazásközvetítő helyett utazásszervezőnek kell tekinteni. Ha pedig elkülönített szolgáltatásokról van szó, a szóban forgó előírások megszegése esetében az utazásközvetítő minden kárért felel.

b) Az utasnak a *szerződés felbontására* irányuló jogát az egyezmény ennél a szerződésnél ugyanúgy szabályozza, mint az utazás szervezésére irányuló szerződésnél. Az utazásközvetítőnek az egyezmény szerint felbontási joga nincs.

c) Ami *az utazásközvetítő felelősségét* illeti, minden olyan hibáért felel, amelyet kötelezettségeinek teljesítése során elkövet, és ezt a hibát a gondos utazásszervező kötelezettségeinek figyelembevételével kell értékelni. Felelőssége alapján azonban a tőle követelhető összeg korlátozott: nem lehet több 10 000 aranyfranknál utasonként. Itt is felvették azonban azt a szabályt, amely lehetővé teszi a szerződő államok részéről ennek az értékhatárnak az egyoldalú felemelését. — Nem felel viszont az utazásközvetítő az utazásnak, az ottartózkodásnak vagy más, a szerződés tárgyát alkotó szolgáltatásnak a teljes vagy részleges nemteljesítéséért. Ezekért közvetlenül azok tartoznak felelősséggel, akikkel a szerződés létrejött.

5. Az egyezmény V. fejezete a mindkét szerződési változatra egyaránt vonatkozó *közös szabályokat* tartalmazza. Ezek köréből a következő két témakört tartom érdemesnek kiemelni:

a) Az utazási iroda érdekvédelmét szolgálja az a rendelkezés (25. cikk), amely szerint ha valamely kötelezettség nemteljesítése vagy nem megfelelő teljesítése szerződésen kívüli igényt alapoz meg, az utazási iroda felelősségének jogalapja és összegszerű korlátja ugyanaz, mint amennyit az egyezmény előírt. Ilyen szabályra valóban szükség van, mert különben a gyakorlatban illúzióvá válhatna az egyezmény-

nek a felelősség korlátozására vonatkozó koncepciója.

b) Ezzel szemben az utas érdekeit szolgálja a 27. cikknek az a tétele, amely szerint az utazási iroda nem hivatkozhat az egyezménynek a felelősséget kizáró vagy korlátozó rendelkezésére, ha az utas bizonyítja, hogy az iroda vagy megbízottja által elkövetett hibát károkozási szándékkal követték el, vagy pedig oly módon idézték elő, hogy szándékosan figyelmen kívül hagyták a bekövetkező káros következményeket, vagy e következményeket illetően nem menthető tudatlanságban voltak.

6. Az egyezmény VI. fejezete *a bírósági eljárásokról* szól. Ez a fejezet éles viták kereszttüzébe került, és lényeges módosulásokat szenvedett a konferencián. Az eredeti szöveg a következő témákat tartalmazta: joghatósági szabályt (a jogvita akár a felek által kijelölt bíróság elé vihető, akár annak az országnak a bírósága elé, ahol az alperesnek székhelye, illetőleg szokásos tartózkodási helye van); választottbírósági kikötésre vonatkozó szabályt; elévülési szabályt, végül mindezekhez fűződő, meglehetősen homályos tartalmú értelmező szabályt.

A joghatósági szabály — miként erre Réczei professzor a már említett cikkében is rámutatott — nem adott ugyan egyértelmű megoldást alternatív konstrukciója miatt, mégis tulajdonképpen elfogadható volt, illetőleg lett volna, mert a gyakorlatban az utazási irodák úgyis a saját székhelyük szerinti bíróság illetékességét kötötték volna ki, illetőleg ennek hiányában is az elé a bíróság elé került volna a jogvita az esetek többségében, hiszen igényt túlnyomó részben az utas érvényesít az utazási irodával szemben és nem fordítva.

Az államok egy része azonban ezt a joghatósági szabályt csak akkor tudta volna elfogadni, ha ahhoz olyan szabályok járulnak, amelyek az ítéletek kölcsönös elismerésére és végrehajthatóságára vonatkoznak. Ezeket az utóbbi rendelkezéseket viszont egy másik csoportja az államoknak köztük a szocialista országok is) ellenezte, lényegében azzal az indokolással, hogy az ítéletek elismerésére stb. vonatkozó szabályozás nem témája ennek az egyezménynek. — A viták végül is arra vezettek, hogy a konferencia mindkét témát elvetette, vagyis az egyezmény jelenleg általános joghatósági szabályt nem tartalmaz. Ebből következik, hogy a nemzetközi magánjog szabályai szerint kell megállapítani a jogvitát eldöntő fórumot, miként azt is, hogy ez a fórum melyik jog alapján fog dönteni azokban a kérdésekben, amelyeket az egyezmény nem szabályoz.

Egyedül a választottbírósági kikötés tekintetében tartalmaz joghatósági szabályt az egyezmény, kimondván, hogy a felek a szerződésben választottbíróság joghatóságát köthetik ki. Ennek azonban az az érvényességi feltétele, hogy a kikötésben az is szerepeljen: a választottbíróság ezt az egyezményt fogja alkalmazni. — Ebben is az a törekvés mutatkozik meg, amelyet világosan kifejezésre juttat az egyezmény VII. fejezete, hogy ti. *kogens szabályozásról van szó,* amelyet a felek egyáltalán nem tehetnek félre, sőt még a nemzeti törvényhozások is csak az utas javára térhetnek el attól.

7. Az egyezmény VIII. fejezete (32—43. cikk) a szokásos záró rendelkezéseket tartalmazza. Ezek körében csupán azt kívánom megemlíteni, hogy az egyezmény 40. cikke — a szocialista országok javaslatára — fenntartást tesz lehetővé a nemzetközi bíróság egyoldalú igénybevételének lehetőségére vonatkozó rendelkezéssel kapcsolatban.

II.

Ez a cikk nem azzal az igénnyel készült, hogy a szóban forgó egyezmény részletes és átfogó értékelését adja. Ezt az értékelést az illetékes szerveknek még el kell végezniük, és annak alapján lehet javaslatot tenni a kormányzat részére abban a kérdésben, hogy Magyarország az egyezményt aláírja-e, és ha igen, megteszi-e pl. azt a fenntartást is, amely szerint a belföldi utazásokra nem kívánja alkalmazni az egyezményt. A konferencia végén ugyanis *a magyar delegáció az egyezményt nem írta alá.*

Ezen a téren azonban nem voltunk egyedül. A teljes joggal részt vevő 49 állam közül mindössze 19 állam delegációjának volt az aláírásra is felhatalmazása. Az utóbbiak közül is csupán 10 állam írta alá az egyezményt a konferencián, köztük azonban jelentős idegenforgalmat lebonyolító ország mindössze néhány van: Belgium, Olaszország, Vatikán, Portugália. Az aláírás elmaradásának túlnyomó részben az lehet az oka, hogy a jelentős változások miatt a delegációk szükségesnek tartották az új tartalmú egyezmény beható és elmélyült tanulmányozását, értékelését, különös figyelemmel az utas és az utazási iroda közötti érdekkiegyenlítés miként megvalósulására.

A részünkről is még elvégzendő értékelés során természetesen nem elsősorban az elfogadott jogi megoldások szépsége, következetessége, tökéletes vagy kevésbé tökéletes volta a döntő, hanem elsősorban az idegenforgalom szempontjai, az országnak az idegenforgalom fejlődéséhez fűződő fontos gazdasági és el nem hallgatható politikai érdekei.

Kampis György

SZEMLE

Jogtudományi témák a történész világkongresszuson

I. A nagyobb arányú jogtörténeti munkaértekezletek szervezésében a szakágazat hazai művelői huzamos gyakorlattal rendelkeznek. E lap hasábjairól ismertek a multilaterális jogtörténeti (római jogi), vagy a történészek közreműködésével tartott konferenciáink. Ezért az 1970 augusztusára összehívott moszkvai nemzetközi történettudományi kongresszuson (Congrès International des Sciences Historiques) jogtörténészeink a szakanyagban és tudományszervezési tapasztalatokban az alkalomhoz illő felkészültséggel vehettek részt. De az ott kibontakozó méretek a mi rendezvényeinkét érthetően, sőt az ötévenkénti előző történészkongresszusokét (párizsi, római, stockholmi — 1960, bécsi — 1965) jelentősen meghaladták. Emiatt, teljes áttekintés helyett, ezúttal a kongresszus egészének csupán a munkafolyamatokat döntően befolyásoló mozzanataira utalunk.

A tanácskozások alapirányát a köztörténeti előadások határozták meg, amelyekhez a jogtörténeti referátumok nagy súllyal sorakoztak. A metodológiai témák, a kontinensek története, a fasizmus jellege, az agrárfejlődés, a parasztmozgalmak kérdéseinek tárgyalása mellett a had-, a művészet-, az egyetemtörténet is helyet kapott. A fő problémákat illetően a sajtóban *Ránki György* és *Elekes Lajos* adtak tájékoztatást. A repertoár nyitányát *U Thant* ENSZ főtitkár és *A. Koszigin* miniszterelnök kongresszushoz intézett üdvözlései jelképezték. A vendéglátó ország kormánya *V. A. Kirillin* miniszterelnökhelyettes tolmácsolásában kifejezte, hogy a mult tanulmányozása segíti a társadalmi folyamatok törvényszerűségeinek az emberiség javára való felismerését.

A munkaüléseket *Paul Harsin* belga történettudós, a Comite International des Sciences Historiques (CISH) elnöke és *A. M. Rumjancev* akadémikus, a házigazda Szovjet Tudományos Akadémia alelnökének szavai vezették be. A lebonyolítás ideje a középpontba állította a *Lenin* centenárium jegyében folytatott vitákat. Az összképet előnyösen befolyásolta a kongresszust közvetlenül irányító nemzetközi és fogadó nemzeti tudományos testületek körültekintő gondoskodása.

A hatalmas gépezetet korszerű tudományszervezési módszerek és technikai eszközök (párhuzamos szakcsoportok működtetése, előadások kinyomtatása stb.) alkalmazásával mozgatták. A program követése mégis rendkívüli erőfeszítéseket és az egyes országok delegációitól szűkebb szakérdeklődésük szerint tagolt munkamegosztást igényelt. Az alábbiakban mindenekelőtt *a jogtörténeti* szempontból érdeklődésre számottartó *témákat és szervezeti eseményeket* mutatjuk be. De az e körbe vonható tanácskozási formák, szekcióülések is meglehetősen szerteágazóak voltak, ugyanakkor gyakran foglalkoztak azonos témákkal. A jogtörténeti anyagokban egyébként *indokolt szakosodás és differenciálódás* (intézményfajták, földrajzi regiók, fejlődési fázisok szerint stb.) esetenként *tematikai átfedésekhez* is vezetett. Ezért az alábbiakban az előadásokat, színhelyükhöz igazodó vázlat helyett, a tárgyi közelség alapján csoportosítjuk.

II. A társadalmi törvényszerűségek kutatásának jelentőségére vonatkozó gondolat valóságértéke leginkább éppen a jogtudományban kézzelfogható. Érthető ezért hogy a kongresszusra a jogtörténészek és a határterületek más tudósai a világ minden tájáról nagy számban sereglettek össze. A jogtörténeti viták fő színtere az *Association Internationale d'histoire du droit et des institutions* (AIHDI) ülésszaka volt. Ugyanide tartozott még a *Commission Internationale pour l'histoire des Assemblées d'Etats* és a *Commission Internationale pour l'histoire des Universités* programja. A jogi műveltség szempontjából figyelemre érdemesek voltak továbbá az agrár-, illetőleg erdészettörténeti ülések, amelyeken pl. a magyar vadászati jog kialakulását és a felsőoktatás-szervzet fejlődését érintő kérdéseket is tárgyaltak.

A Magyar Jogászszövetség Jogtörténeti Szakosztályát az AIHDI jogtörténeti nemzetközi társulathoz, mint az UNESCO támogatását élvező fentemlített CISH tagjához, a kollektív tagság kapcsolata fűzi. A szervezet öt évvel ezelőtti bécsi ülésén a jogszolgáltatás, a modern államok bíróságaiban a hivatásos és népi elem, a távolkeleti országok igazságügyi szerveinek fejlődése stb. témákat vitatták meg. E tanácskozásokról való hazai tudósítás hiányában *Julius Bardach*, Historia panstwa i prawa na XII. miedzynarodowym kongresie nauk historycznych (Czasopismo Prawno-Historyczne 1966. 1. sz.) közleményre utalhatunk.

Az AIHDI mostani ülésszaka újabb témák megvitatására és szervezeti életével kapcsolatos közgyűlés lebonyolítására vállalkozott. A közvetlen hatókörükbe tartozó három-négy további párhuzamos szekció ülésen a magyar delegáció tagjai jól összehangoltan működtek. Jogtörténészeink a *tematikus vitákba* és a *szervezési feladatok megoldásába* egyaránt bekapcsolódtak. Kedvező fogadtatással találkoztak kutatási eredményeink a tudományszak olyan képviselői körében, akik ezekről korábban kevéssé voltak tájékozottak. A kollektív munka lehetővé tette a jogtörténeti szakosztály jövőbeni munkatervi feladatainak körvonalazását is. Mindezek, a hivatalos fogadásokkal a gazdag kulturális műsorral, történelmi és képzőművészeti alkotások megtekintésével együtt, a rövid időtöltést igen tartalmassá tették.

A kongresszus munkálataiban a MJSZ jogtörténeti szakosztályából, illetőleg a hazai jogtörténészekrómai jogászok közül *Csizmadia Andor* szakosztályi üv. elnök, *Kovács Kálmán, Horváth Pál* alelnökök, *Pecze Ferenc* szakosztályi titkár, *Both Ödön, Pólay Elemér, Kállay István, Máthé Gábor* és mások vettek részt. A többi országokból *J. Gaudemet*, az AIHDI elnöke, *R. Villers* (párizsi), *B. Lesnodorski, J. Bardach, Sczaniecki* (varsói), *K. Gorski* (toruni), *V. Lazurenko, Szkripiljev, Tumanov* (moszkvai), *E. Stunbina* (rigai), *Koreckij* (kijevi), *Ljubljinskaja* (leningradi), *B. Paradisi, A. Stickler* (római), *J. Karpat, K. Rebro, Sivak* (pozsonyi), *J. Houser, Kincl* (prágai), *W. Sellnow* (berlini), *Andrejev* (szófiai),

R. Feenstra (leideni), *W. Ogris* (bécsi), *Dan A. Lazarescu, A. Herlea, V. Georgescu* (bukaresti), *E. Martiré* (Buenos Aires-i), *H. Thieme, Wolff* (freiburgi) professzorok, illetve kutatók és még sokan működtek közre.

A jogtörténeti szekciók munkájának és közgyűlésének, valamint más szekciók néhány rokontárgyú referátumának bemutatásához előre kell bocsátani, hogy az üléseket egészében jó, alkotó légkör hatotta át. A különböző világnézeti beállítottságú tudósok, a szakterület szocialista országokbeli kutatóinak hagyományosan gyümölcsöző eszmecseréi mellett, szintén sikerrel igyekeztek közös témákat találni. Ez az egy-két kivételtől eltekintve általánosan jelenlevő készség a polémiák elmélyítéséhez szabad teret nyitott, ami véleménykülönbségek fenntartását sem zárta ki. Örvendetes, hogy noha a tárgyalt anyagok „önérvényű" eszmefuttatásokra is csábítottak, hatásukban túlsúlyra mégis a konkrét kutatási eredmények fedezetét nyújtó megnyilatkozások jutottak.

III. Az ülésszakon szereplő egyik nagy kérdéscsoportot *a központi és a helyi igazgatási szervek kapcsolattörténete* gondolatköréből merítették. Ezen belül az előadások többé-kevésbé körülírt földrajzi egységekhez és periódushatárokhoz kötődtek. A feldolgozott anyagánál fogva, ránk közvetlenül az európai államok 18. századi regionális igazgatásáról szóló főreferátum *(R. Villers)* vonatkozott. A vitára bocsátott további tanulmányok a 19. századi latinamerikai föderalizmus *(E. Martiré),* majd Róma és a tartományvárosok *(A. H. M. Jones),* valamint a német-római birodalom és alkatelemei kapcsolatának *(H. Thieme)* kérdéseivel foglalkoztak.

Az elsőként említett főreferatum nagyvonalúan áttekintette az európai térség szövevényes közigazgatási rendszereit. A francia-, spanyol-, orosz-, poroszországi, angliai, lengyel viszonyok taglalása mellett, az osztrákkal összefüggésben, a magyar és a cseh helyi igazgatásra is kitért. Részletesen vizsgálta *a központi impulzusok távoli vidékekre levitelének nehézségeit* (francia példán) és a főtisztviselők hatalmaskodásának, a magasabbrendű joggal való gyakori szembehelyezkedésük tényeit. Mindezek okát vagyonos helyzetükre, kinevezési okmányaik pontatlanságára és fiatalabb korosztályokhoz tartozásukra vezette vissza. A francia hatás alapján fejlődött spanyol rendszerben az igazgatási és bírói funkció szorosabb egybefonódását emelte ki. Rámutatott, hogy az osztrák központosítás elemeit a szűkebb ausztriai tartományokba cseh területekről ültették át, eközben a fejlett igazgatástudományra alapozott egykorú szakképzést méltatta.

A *magyar közigazgatást* az egyébként nívós előadás alapjában az *osztrák jogrendbe ágyazva* szemlélte. De emellett teret szentelt a centralizáció ellenes helyi önkormányzat ismérveinek bemutatására is. Az előadó az absolutizmussal való szembehelyezkedés döntő tényezőjének a főispánt tekintette. A főispáni intézmény gyengéjét abban jelölte meg, hogy betöltésében a rokoni motívum érvényesült. A merőben statikus, bécsi kitekintésű helyzetkép a korabeli közigazgatásunkban lejátszódott átalakulások felvázolásával adós maradt. Nem szólt a feudális alkotmány kereteit lazító társadalmi és nemzeti törekvésekről, amelyek a progresszió útját járják. Az előadást mégsem elmarasztalni, hanem helyesbíteni kell, mivel a külföldi kutatóknak kevés modern forrást nyújthatunk ahhoz, hogy a számukra hozzáférhetőbb nemmarxista régi, vagy akár újabb (pl. Histoire des institutions publiques Hongroises I., II., III., Paris, 1959, 1963, 1965; Les Jacobins hongrois et leur conceptions juridico-politiques, Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine 1960 T. VII; Los organos de la Administracion local hungara, Revista de Administracion Publica 1961. 2. sz.) munkákat ellensúlyozzák.

A jogos hiányérzetet *Csizmadia Andor* szélesen megalapozott fejtegetésekben oldotta fel, amihez a nemzeti referatumként készült és az Acta Juridicában közzétett *Les problèmes de l'administration provinciale en Hongrie au XVIIIe siècle c.* tanulmányt prezentálta. Hangsúlyozta, hogy ez időben Magyarországon, a főelőadás koncepciójától eltérőleg, a közigazgatás számos új vonást öltött magára. A vizsgált időszak folyamán közigazgatásunkat sokkal *dinamikusabb átalakulás* jellemezte. Ennek bizonyítékául a Rákóczi-szabadságharc megfelelő intézményeit, a szatmári béke utáni helyzetet, majd a Mária-Terézia és II. József korabeli reformokat, végül a magyar jakobinusok megvalósítatlanul maradt haladó közigazgatási terveit ecsetelte. Az anyag rövid visszapillantást vetett az etnikai és vallási megoszlásnak a közigazgatási gépezet (partiumi, székelyföldi, szász területek, feudális korlátozásokkal érvényesülő fogarasi, hunyadmegyei román autonómia stb.) kiépítésében játszott szerepére.

A közigazgatástörténet vitatott szelvényének e beható taglalását *Villers* és az elnöklő *Gaudemet* az ülésszak eredményeihez való értékes hozzájárulásként fogadták. A magyar nemzeti referátum, az alább említendő más bemutatott kiadványainkkal együtt, a jogtörténeti szekciók markáns, hanem egyik legnagyobb hatású megnyilvánulása volt, miként azt több külföldi kutató megállapította.

A főreferatum módszerét tekintve a jogtörténeti komparatisztikához közelítő eszközökkel dolgozott. De e téma további részletezése helyett a moszkvai ülésszakon is megerősített következtetésre hivatkozunk, hogy *a közigazgatástörténet tanulmányozását* számottevően bővíteni kell. A nagy államokban folyó termékeny munkásságon kívül az ilyen tárgyú (pl. *V. Georgesco,* Le régime de la propriété dans les villes roumaines et leur organisation administrative aux XVIIe—XVIIIe siècle — Valachie et Moldavie; *K. Malý,* Vývoj správní organizace v ČS od nejstarších počatku státu do r. 1945; *R. Guzina,* Opština u kneževini i kraljevini Srbiji 1804—1918) kutatásokat és publikációt a bolgár akadémia balkanisztikai intézete, a prágai nemzeti bizottságok intézete, a jogtörténeti kutatóhelyek stb. karolják fel.

A további alapvető fontosságú vita *a föderációs államszerkezet* jellegének történeti értékelésére irányult. *E. Martiré* a múlt századi latinamerikai föderalizmusról szóló előadásában kifejtette, hogy a La Plata-i, majd a szűkebb argentin területeken a spanyol uralom

megdöntése másnapján *az unitaristák és a föderalisták* élesen szembekerültek. Előbbiek központosított államot akartak, utóbbiak a helyi hagyományokra, gazdasági sajátosságokra támaszkodó tartományok széles autonómiájáért szálltak síkra. Hozzátehetjük, hogy a Buenos Aires-i tartomány unitarista földesurainak és nagypolgárságának a belső tartományok föderalistáival történt összeütközéseit a parasztság, valamint a fehérek és színesbőrűek külön fellépései tetézték. A vitákban, az európai viszonyoktól igen eltérő ismertetett fejlemények kapcsán, a szövetségi államok, illetőleg az államszövetségek nemzetiségi kérdés megoldásában elért kedvező eredményeire is emlékeztettek.

Az államszerkezet témakörével kapcsolatos kérdéseket sokan, így a lengyel *Gierovski* és mások, a magyar vonatkozásokat is kimunkáló vagy érintő referátumokban tárgyalták. Az időszak közép- és keleteurópai föderációs terveibe *B. E. Szirojecskovszkij* dekabristákról szóló, kongresszuson forgalmazott posztumusz műve hatalmas levéltári forrásanyaggal adott betekintést. Ezek pontosították a Boriszov-fivérek, Pestelj stb. szlávokat és nem-szlávokat (magyar, görög, román) felölelő demokratikus népképviseletre alapozott föderatív köztársasági tervének képét. A délkeleteurópai, közelebbről a balkáni föderációs kísérletek előzményeit vizsgáló *D. Zografski* tanulmánya ugyancsak számos magyar összefüggésre utalt. A sort a szuverénitás *(G. Post)*, az ázsiai-afrikai államkapcsolatok *(F. Ansperger, W. Markov)* kérdéseit feldolgozó elaboratumok folytatták. De ezek már természetesen nem egyetlen, hanem számos különféle szekció programjával találkoztak.

E rövid beszámolóban megemlítjük még a *Comission Internationale pour l'histoire des Assemblées d'États* ülését, amely az AIHDI-nál jóval korábban Varsóban alakult. E testület több előző történettudományi nemzetközi kongresszuson résztvett és égisze alatt magyar, illetőleg más szocialista országokbeli tanulmányok (pl. *Holub*, La Représentation politique en Hongrie au Moyen Age, 1958; *Georgesco*, Types et Formes d'Assemblées d'états en Droit féodal roumain, 1968) jelentek meg. Ezúttal a vitákon *a középkori rendi gyűlések* típusainak és fejlődési fázisainak meghatározása mellett a központi szervek szintjén országok között keletkezett kapcsolatokat is taglalták.

Az egyik kiemelkedő előadás *(K. Gorski)* arra a következtetésre jutott, hogy a középkori rendi gyűlésekre tipologiát nem lehet adni, mivel súlyuk és összehívásuk gyakorisága nagyon ingadozó volt. A lengyel és a litván rendek egymáshoz való viszonyát az aragoniai-castiliai stb. vonatkozásokkal összehasonlító *(Bardach)* referátum körvonalazta. Ezekhez hasonló összefüggés fejlődött ki magyar—horvát relaciában is. Mind az általánosabb eredőket tárgyaló, mind az utóbbi előadás gondolatmenetéhez *Degré Alajos* fűzött kiegészítő-polémikus megjegyzéseket. Az első témához jelentékeny hatalmat érvényesítő rendi gyűlésre hozott fel példát. A másikkal kapcsolatban rámutatott, hogy a belügyekben jogszabályokat önállóan alkotó horvátországi szábor a 16. századtól a magyar országgyűlésbe követeket küldött, míg mágnásaik a főrendek között foglaltak helyet.

Ugyane szekció további előadásai sorában *A. D. Ljubljinszkaja* a francia rendi gyűléseknek azt a vonását emelte ki, hogy formálódásuk a tartományokban kezdődött. A felszólalók az orosz rendi gyűlések, valamint a bojár duma fejlődéséről szintén gazdag forráskritikát nyújtottak. A széttagoltságot felváltó egységesítő törekvések a duma összetételét állandósították s e feudális-arisztokratikus felső szerv hatásköre a 15. század végén bővül. De ezzel az ún. általános dumával a szűkebb vagy a titkos dumák gyakran konfrontáltak és az előbbi 1711-ben a szenátus létrehozásával megszűnik.

A kongresszus változatos színfoltjaiban külön helyet foglaltak el *az egyetemtörténeti kérdéseket* tárgyaló előadások és viták. Ezek *a felsőoktatási tanintézetek oktatóinak és hallgatóinak összetételét* s emellett *az egyetemek nemzeti és nemzetközi keretekben betöltött szerepét* tanulmányozták. Az egyetemtörténeti szekció hatékonyságát csökkentette, hogy néhány bejelentett előadás elmaradt, de sok delegáció igen nagy apparátussal vonult fel. Egyik hasznos adalék a levéltárnok-paleografus *Simonne Guenée*, Bibliographie d'histoire des Universités Françaises des origines a la révolution (Université d'Orleáns) összeállítása volt.

Az egyetemtörténetet és hazai jogtörténetünket érintő elemeket még az erdészettörténeti szekció is bőven tartalmazott. A felsőoktatási szervezet fejlődésére vonatkozó megállapításokat *Broda*, valamint *Cimek* referátumai foglaltak magukban. *Csöre Pál* vadászati jogunkat kifejlődésétől napjainkban való szabályozásáig (ingatlan tulajdonnal kapcsolatát, alanyi jogi, igazgatási oldalát) vázolta. Ehhez *A. Herlea* a probléma nemzetközi összefüggéseit elemző hozzászólása csatlakozott.

A vitatémák a régebbi múlt fent bemutatott jogintézményei mellett a figyelmet korunk állam- és jogéletének folyamataira is ráirányították. A jelenkor-történeti szekció pl. *a modern állam fejlesztésének jogi és igazgatási elemei* tárgykört *(Lesnodorski)* tűzte napirendre. Ez az anyagrész a „jogállam", „rendőrállam", „jóléti állam" stb. jellemzése után a mához közvetlenül tapadó problémákat, a szocialista állam- és jogfejlődés egyes etapjait is felvázolta. A historikum bemutatására épülő jól átgondolt *programadás* a központi és helyi államszervek, valamint a társadalmi szervezetek közérdekű működése folyamatainak kutatását irányozta elő. Fontos feladatnak tekintette továbbá a szocialista törvényesség alaki és anyagi erősítésével, a közszolgálati tisztségek betöltésével kapcsolatos történeti tapasztalatok stb. feltárását.

Az élénk vitákban élményszerűen hatott *Koreckij* felszólalása, érdekes fejtegetésekbe bocsátkoztak *Wolff, Lazarescu, Bianchi, Florja*, míg magyar részről *Pólay Elemér* a ius Latii jellegzetességeit vázolta.

IV. A kongresszus méreteire és az ebből fakadó időhiányra tekintettel is, a verbális eszmecseréken kívül, az előre elkészített kiadványok megkülönböztetett értelmet nyertek. Ezek sorában jelentős a magyar történészek *Études Historiques* kétkötetes műve, amely má-

sodik részében az 1964—68 évek, jogtörténetieket is magába foglaló, fontosabb tanulmányainak annotált bibliográfiai válogatását közli. A jogtörténészek pedig egyebek mellett az Akadémiai Kiadónál nemrég megjelent *Die Entwicklung des Zivilrechts in Mitteleuropa* (1848—1945) munkájukat nyújtották át. Ez több jogágazat képviselőinek összehangolt kutatásairól, valamint a nemzetközi relációban folytatott tudományszervező munkáról volt hivatott tanúskodni. A kongresszusra más országok küldöttségei szintén jelentős kiadványokat hoztak. A L'histoire Bulgare dans les ouvrages des savants europeens, vagy a Documents and materials on the history of the Bulgarian people, továbbá Iz prosloszti makedonskogo naroda, vagy Pagini din istoria dreptului romanesc, stb. egyenként közel félezer oldalas kötetek figyelmet ébresztettek. Ezek némelyikének lenyűgöző-en bőséges, jogtörténetileg számottevő forrásanyaga egymással szemben bizonyos polémikus tételeket is hordozott.

A szorosabban vett tematikus vitákkal egyenrangú súllyal jelentkeztek *a jogtörténeti nemzetközi társulatok közgyűlésein* az elkövetkező időszak teendőinek ellátása érdekében lefolytatott tisztújítások. E szervezeti események során *Kovács Kálmán* a nemzetközi viták jövőbeni programjában az újabbkori jogintézmények vizsgálatának fokozott figyelembevételét javasolta, ami sokoldalú helyesléssel találkozott. Emellett a közgyűlést a hazai jogtörténettudomány művelői és más országok kutatói közös eredményeiről is tájékoztatta.

A közgyűlés az AIHDI eddigi vezetőségét csekély változtatással megerősítette, a távozó néhány tisztségviselő helyére újak kerültek. A jogtörténeti szakosztályunk rendezvényein több ízben szerepelt bécsi *H. Lentze* elhunyt, a nálunk ugyancsak ismert belgrádi *D. Stojčević* pedig maga helyett valamely másik szocialista ország képviselőjének bevonását javasolta. A magyar delegációból az AIHDI bűrójának tagjává *Csizmadia Andort* választották, s így a szocialista országoknak a társulat vezető szervében változatlanul három *(Bardach, Vaněček)* helye van.

A parlamenti intézmények története szekcióban *Bónis György* másodtitkár lett. E testület 1972. évi ülését hazánkban a rendi szabadságlevelek témakörben tartja. Az egyetemtörténeti társulatban *Kovács Endre* fejtett ki munkát, de itt többek távolléte miatt közgyűlést nem tarthattak.

A szervezeti kérdésekkel kapcsolatos tájékozódó tanácskozások alkalmával a többi között felmerült egy közigazgatástörténeti alszekció megalakításának gondolata.

A MJSZ Jogtörténeti Szakosztályának képviselőit, más külföldi vendégekkel együtt, fogadta a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézete. Delegációnk tagjai ezenkívül meglátogatták a jogi kart és több tudományos intézetet, könyvtárt, levéltárt. A változatos művelődési programban Zagorsk, Selo Kolomeskoje stb. építészeti és képzőművészeti alkotásait látták.

*

A kongresszus a jogtörténettudomány jelenlegi állásáról nemzetközi méretekben sűrített áttekintést adott. Ugyanezt a tájékozódást más úton huzamos kutatómunkával, távolról sem ennyire kitapintható módon, lehetett volna megszerezni. A magyar jogtörténészek által elért eredmény évtizedes kollektív munkának, valamint a szakterületen országok közötti viszonylatban tartós együttműködésnek és a szocialista tudósok kölcsönös támogatásának köszönhető. A kongresszus arra adott ösztönzést, hogy az élvonal szintjére felzárkózáshoz kutatóink erőfeszítéseit, amint ez lapunkban már kifejezésre jutott, az eddiginél szélesebb körben és még szervezettebben gyümölcsöztessük.

Pecze Ferenc

A törvényhozó közbenső döntése és a hézagproblematika megoldása a francia jogfejlődés tükrében

Az 1790. augusztus 16—24-i nevezetes francia törvény II. címének 12. §-a szerint, amint erről a jogi kézikönyvek is gyakran megemlékeznek, „a bíróságok szabályozásokat nem nyújthatnak, hanem mindannyiszor a törvényhozó testülethez fordulnak, ahányszor azt szükségesnek hiszik akár a törvény értelmezése, akár egy új törvény létrehozása céljából". A forradalmi rendnek ez az intézkedése ellenséges volt a bíróval szemben, hiszen bizalmatlansággal telítve munkája legintimebb részében érintette, ugyanakkor azonban ez az ellenségesség a forradalmi rendet védte, annak biztosítékául szolgált. E megoldás, melyet a francia jogi nyelv — feltehetően a *Joly* miniszternek 1792. július 9-én különböző aktuális gyakorlati kérdésekről tartott beszámolójában foglalt megjelölés óta — a *référé législatif* névvel illet, a közelmúltban egy monografikus feldolgozás* tárgyát képezte, mely a jogtörténet, a jogelmélet és a különböző tételes jogtudományok figyelmére egyaránt igényt tarthat, mivel az értelmezési tilalom kifejlődése, intézményesítése és közeli bukása nemcsak egy jogfelfogás történelmi kötöttségére, sorsára és ezzel összefüggésben a *Code civil* egy ma is élő, alapvetően meghatározó, bár klasszikus veretű intézkedésének, az igazságszolgáltatás megtagadása *déni de justice* néven ismert szankcionálásának a történelmi előzményeire és okaira mutathat rá, hanem illusztrációját adhatja egy új felfogás születésének s ezzel egyidejűleg magyarázatul szolgálhat a joggyakorlat modern jelenségének és e jelenség elméleti tükörképének kialakulására egyaránt.

*

1. A törvényhozó közbenső döntésének előírása elsőként nem a francia forradalom specifikus intézkedéseként jelenik meg.[1]. Az 1667-ben alkotott *Ordonnance civil pour la réformation de la justice* I. címének 7. §-ában már XIV. *Lajos* elrendelte, hogy „akkor, ha a bíróságaink előtt folyó perek megítélé-

* *Hufteau,* Yves-Louis: *Le référé législatif et les pouvoirs du juge dans le silence de la loi.* Paris, Presses Universitaires de France, 1965. 158 old. (Travaux et recherches de la Faculté de Droit et des Sciences économiques de Paris, Série „Droit privé", N° 2.)

[1] A *référé législatif* történetének összehasonlító elemzését adja *Huberlant,* Charles: *Les méchanismes institués pour combler les lacunes de la loi.* = Le problème des lacunes en droit. Bruxelles, Établissements Émile Bruylant, 1968. 45—49. old. és *Gilissen,* John: *Le problème des lacunes du droit dans l'évolution du droit médiéval et moderne.* = Le problème des lacunes en droit, 228—231. old.

sében Rendeleteink, Ediktumaink, Nyilatkozataink és Pátensleveleink végrehajtását érintően bármiféle kétség vagy nehézség merülne fel, megtiltjuk ezek értelmezését, mert azt akarjuk, hogy ebben az esetben bíróságaink hozzánk forduljanak, hogy meghallgathassák szándékunkat". És ez a francia abszolutizmust jellemző rendelkezés — az értelmezési tilalom jusztiniánuszi megfogalmazására való hivatkozással — megfelelő elméleti alátámasztást is nyert. „Minthogy csupán az Uralkodó az, akinek hatalma van a törvények létrehozására — írja másfél évtizeddel később egy szerző[2] —, csak ő lehet az is, akinek hatalma van a létrehozott törvények értelmezésére, mivel a törvény értelmezése a törvényt szolgálja és az értelmezésre csupán a törvénynek van autoritása."

Az abszolutizmus céljait szolgálta tehát a *référé législatif* intézményesítése és a kasszáció általános lehetősége egyaránt, ugyanakkor azonban érdekes módon, főként az *Ancien Régime* vége felé, joggyakorlatának állandósulása révén megjelent a bíróságok önálló jogalkotása, mely ha a *stare decisis* elve nem is állott fenn, szerző egyértelmű tanúsága szerint „az általa nyújtott rendezés állandóságában a törvényhozási eredetű rendezés állandóságához volt mérhető".[3] Ezeket a célokat voltaképpen kevésbé a joggyakorlat, mint inkább a méltányosság széles körökben elterjedt szelleme veszélyeztette. Már a XVI. század derekán *Bodin* határozott különbséget tett az uralkodó s a bíró által gyakorolt méltányosság között, megjegyezve, hogy „egy törvény méltányosság nélkül úgyszólván nem más, mint egy test lélek nélkül", és alkalmazásának csupán annyiban szabott határt, amennyiben véleménye szerint „nem szabad a bírónak oly erősen meghajlítania a törvényt, hogy az megrontódjék".[4] Ugyanez a szellem természetszerűleg a tételes jogi feldolgozásokat is áthatotta. A XVII. század elején olvashatjuk, hogy „a bírónak, ha jól akar egy pert megítélni, ..., a természetes értelemhez kell fordulnia, és még mielőtt a könyvek tanulmányozásához fogna, lelkében ítéletet kell hoznia... és megvizsgálnia, van-e vajon olyan törvény vagy döntés, amely a kérdéses esetet tárgyalja vagy ahhoz alkalmazható... és olykor az igazságosabbnak tűnő véleményre kell magát korlátoznia, mindenekelőtt azonban Istenben kell bíznia".[5] A kor ideológiája, a jog kettős felfogása teszi csupán érthetővé, hogy a törvények értelmezésének tilalma, illetőleg az uralkodónak való fenntartása nem zárja ki a méltányosság nevében történő döntések rendkívül általánossá válását. A XVIII. század közepén például *Domat* ezt úgy magyarázza, hogy mind a természeti, mind az emberi törvények alkalmazását az egyetemes igazságosság eszméje hatja át, az az eszme, amely a természeti törvények esetében a méltányosság, az emberi törvények esetében pedig a törvényhozói szándék alakjában ölt látható formát.[6]

2. Az előbbiekben vázolt, csaknem Európa-szerte általános helyzet a XVIII. század második felében számos állam törvényhozóját arra késztette, hogy azok az értelmezési tilalom kimondásával és a közbenső törvényhozói döntés lehetővétételével a bíróságokat egységes és szigorú törvényalkalmazásra szorítsák. *A référé législatif* intézménye így egymást követően jelent meg a piemonti *Leggi e costituzioni di Sua Maesta* (Turin, 1770) promulgációs aktusában, II. *József* 1786. évi kódexének preambulumában és I. címe 24. §-ában, ugyanakkor azonban a *Project des corporis iuris fridericianus* (Halle, 1750) *Cocceji* által írt előszavában s a kész *Allgemeines Landrecht für den preussischen Staaten* (1794) bevezetésének 47. és további §-aiban is egyaránt,[7] s önmagában így e sorba tartozhatnék a győztes francia forradalom egy korán, 1789. augusztus 17-én kialakított rendelkezéstervezete is, mely I. címének 9. §-ában kimondja, hogy „egyetlen ügyben, egy bírónak sem engedhető meg a törvény értelmezése, és abban az esetben, ha a törvény kétséget hordozna, a bírónak a törvényhozó testülethez kell fordulnia egy szükség szerint pontosabb törvény elnyerése céljából".[8] E rendelkezés indokára egyébként a tárgyalási anyagok világosan rámutatnak. „A bírói hatalom rosszul lesz megszervezve — fejtette ki például egy szónok[9] —, ha a bíró élvezni fogja a törvény értelmezésének vagy rendelkezései kiegészítésének veszélyes monopóliumát, ugyanis könnyen felfogható, hogy ha a törvény értelmezhető, kiegészíthető vagy, ami ugyanazt jelenti, az egyes akaratok tetszése szerint alkalmazható, akkor az ember oltalmazója nem lesz többé."

A francia forradalom során kialakult formájában végül is a *référé législatif* funkcionálásának ideális modellje a következő volt. Ítélkező tevékenységében a bíró olyan szillogisztikus következtetést végez, melynek egyik premisszáját a törvény képezi. Ha a törvény hibájából szillogizmus nem jöhet létre, a bíró a törvényhozóhoz fordul megfelelő törvény kialakítása céljából. Ha azonban a bíró, lehetőségeit túlbecsülve mégis szillogizmust hoz létre, műve kasszálásra, ügye pedig egy másik bíró elé kerül. Ha ez utóbbi szillogizmusa ismét erőszakoltnak, az ügy pedig egy harmadik bíró előtt is megoldhatatlannak bizonyul, akkor a törvény kétségbevonhatatlanul homályosnak vélelmezendő, s a törvényhozóhoz ilyenként maga a kasszációs bíróság által felterjesztendő.[10]

A korábbi megoldásokkal szemben tehát a *référé législatif* francia rendje a forradalmi vívmányok biztosítását, a hatalommegosztás elvének közvetítésével a törvényhozás elsőbbségének védelmét szolgálta. E védelem eszközeit — mind a közbenső döntés, mind a kaszszálás intézményét — azonban a

---

[2] *Ferrière,* Claude de: *La Jurisprudence du Code de Justinien conférée avec les ordonnances royaux.* Paris, 1684. 124. old.

[3] *Hufteau,* 15. old.

[4] *Bodin,* Jean: *Les six livres de la République.* 1576. 734—735. old. s hasonlóképpen *Bodin,* Jean: *Tableau du droit universel.* = Oeuvres philosophiques de Jean Bodin, publiées par P. Mesnard. Paris, Presses Universitaires de France, 1951. 86. old.

[5] *Mosnier,* M. L.: *Les véritables alliances du droit français.* Tournon, 1618. „Juge" címszó, 544. old.

[6] *Domat,* Jean: *Les Loix civiles dans leur ordre naturel.* 2 éd. Paris, 1745. 19. és 25. old.

[7] L. *Vanderlinden,* Jacques: *Le concept de code en Europe occidentale du XIII au XIX siècle.* Bruxelles, Éditions de l'Institut de Sociologie — Université Libre de Bruxelles, 1967. 224.. 397. és 417. old.; *Huberlant,* 46. old.; *Hufteau,* 26. old.

[8] Archives parlementaires, 1 série. Tome VIII. 446. old.

[9] Archives parlementaires, 1 série. Tome VIII. 443. old.

[10] *Hufteau,* 47. old.

gyűlölt monarchiától vették át, s amint ezt szerző megjegyzi, érdekes módon technikailag éppen *Robespierre* mutatkozott a leginkább konzervatívnak, minthogy az értelmezés mellett a kaszálást is a törvényhozó testületnek kívánta fenntartani, azaz a király jogkörét a törvényhozó jogköreként egészében megújítani.[11] A kérdés valóban felmerült, hogy a kasszáció bírói jogosítvány legyen-e, s hogy a joggyakorlat ezáltal történő egységesítése nem fogja-e kiszorítani a közbenső törvényhozói döntés gyakorlatát, az alapvető ellentmondás azonban, mutat rá a szerző, nem ebben, hanem e két ellenőrzési eszköz egymással párhuzamos intézményesítésében rejlett. Funkcionálisan ugyan kiegészíthették egymást, ideológiájukat tekintve azonban nem, hiszen az értelmezési tilalom csupán a törvényértelmezés és a törvényalkotás azonosításával indokolhatta létét, a kasszáció intézményesítése viszont magában foglalta egy állandó egységesítésre szoruló joggyakorlat létének az elismerését, azaz annak elismerését, hogy a törvényalkalmazás egységét maga a törvényhozás nem, hanem csak a törvényhozási termék megfelelő, autoritással rendelkező értelmezése biztosíthatja.[12]

3. Joly miniszter a nemzetgyűlés előtt tartott, már említett beszámolójában a *référé législatif* intézményét rendkívül gyakran igénybe vett, a büntetőeljárások folyamatát csaknem akadályozó intézményként jellemezte, s ennek megfelelően értelmezési feladatát a törvényhozó gyűlés egyre inkább olyan dekrétumok kibocsátásával látta el, amelyek az egy-egy törvényre vonatkozó értelmezési problémákat egységbe foglalva válaszolták meg.

A törvényhozói értelmezés gyakorlatának alakulásával párhuzamosan azonban csakhamar a kasszációs bíróság tevékenysége is erőteljessé vált, ami természetszerűleg az önálló értelmezésekben is megnyilatkozott. A IV. évben egy kasszációs döntés már kimutatta a közbenső törvényhozói döntésnek az adott ügyre vetített visszaható jellegét, a végrehajtó direktórium biztosa pedig ugyanekkor állást foglalt amellett, hogy az értelmezési tilalom tárgyának ezentúl csak egy homályosnak tűnő törvény jövőre szóló és mindennemű konkrét döntési tevékenységtől független értelmezése, azaz egy addig *arrêt de règlement* néven ismert döntés minősülhet.[13] A III. év alkotmánya egyébként is új szellemű rendelkezéseket hozott. A 202. § kimondja, hogy „a bírói funkciók sem a törvényhozó testület, sem a végrehajtó hatalom által nem gyakorolhatók", a 203. § pedig kiegészítést tartalmaz, mely szerint „a bírák... semmilyen szabályozást sem adhatnak" s „nem tagadhatják meg és nem függeszthetik fel a törvény végrehajtását". A kasszációs bíróság éppen e rendelkezésekre alapította a VI. évben büntetőjogi, a VII. évben pedig polgári jogi döntését, melyek egyértelműen leszögezték, hogy az alsó fokú bíróságoknak a törvényhozóhoz való fordulása ez utóbbinak az igazságszolgáltatásba való beavatkozását, s így az alkotmány nyilvánvaló és durva megsértését eredményezné.[14]

A versengés tehát csakhamar a *Tribunal de Cassation* teljes győzelmével végződött. Megmutatta ugyanis, hogy létezhet önálló, olykor *contra legem* joggyakorlat, s hogy ezt — mint például az értelmezési tilalom gyakorlati hatálytalanítását — a kasszációs bíróság az alsó bíróságokra is rászoríthatja. Megjegyzendő azonban, hogy ebben a győzelemben nem csupán egy felsőbírói fórum önállósodási törekvése játszott szerepet, hanem szerző tanúsága szerint is mindenekelőtt az, hogy a kétségeket rejtő jogkérdések a politika szemszögéből immár közömbösek voltak.[15]

4. A III. év alkotmánya által megnyitott úton a *Code civil* lényegében a *denegatio justitiae* tilalmát fogalmazta meg. A 4. § szerint, mint ismeretes, „az a bíró, aki a törvény hallgatása, homályossága vagy elégtelensége ürügyén visszautasítja az ítélkezést, az igazságszolgáltatás megtagadásában bűnösként felelősségre vonható", az 5. § szerint pedig „az általuk eldöntött ügyekben tilos a bíráknak ítéleteiket általános és szabályozó jellegű rendelkezés formájában kihirdetni".

Az igazságszolgáltatás megtagadásának szankcionálása számos vita eredményeként alakult ki.[16] A korábbi szövegváltozatok például a felelősségre vonást imperatív módon fogalmazták meg, s a jelenlegi megfogalmazást csupán az államtanács IX. évi thermidor 14-i ülésén, *Cambacères* konzul javaslatára fogadták el, hogy a bírákat ne kényszerítsék olyan döntések meghozatalára, amelyek a törvényességről kialakított meggyőződésüket sértenék. A *référé législatif* bukása azonban emellett a csupán finomításként megjelenő engedmény mellett is, amint ezt *Portalis* és *Cambacères* egyaránt hangsúlyozta, nyilvánvalóvá vált.[17]

Az értelmezési tilalomtól a csaknem feltétlen döntési kötelezettségig vezető út nemcsak az eszközök módosulását és finomodását, hanem a célok újrafogalmazását is jelzi. A kérdéses szakaszok tárgyalásánál például *Tronchet* tanácsos kifejtette, hogy „a polgári jogviták a felek által a törvénynek tulajdonított különböző értelmekre vonatkoznak, az ügy tehát nem egy új törvény, hanem a bíró véleménye alapján döntendő el", *Cambacères* pedig arra mutatott rá, hogy „a polgári bíró, ha szól a törvény, akkor annak szolgája, ha pedig hallgat, akkor a viták eldöntője", hiszen, amint ezt *Portalis* megfogalmazta, „ha a törvény világos, akkor követni kell, és ha homályos, akkor elmélyíteni a rendelkezéseit".[18] A *référé législatif* intézménye ugyanis a szerző szerint csak azért tűnhetett el, mert a jogforrások egy új elméletének, egy az úgynevezett jogászi módszert magában foglaló elméletének adta át a helyét, s ez, mint ismeretes, egy akár állandósuló *contra legem* joggyakorlat kialakítását is lehetővé teszi. A régi formák, de egy megújult felfogás keretében pedig így a törvény (megfelelő mélységű)

[11] *Hufteau*, 44. old.
[12] *Hufteau*, 41—43. old.
[13] *Hufteau*, 78. és 79—80. old.
[14] *Hufteau*, 84—85. old.
[15] *Hufteau*, 89. old.
[16] L. *Huberlant*, 51—56. old.; *Gilissen*, 237—241. old.; *Hufteau*, 93. és köv. old.
[17] *Procès-verbaux du Conseil d'État contenant la discussion du Code Napoléon*. 2 ed. Paris, Imprimerie Nationale, 1808. Tome I. 13 és 37. old.
[18] *Procès-verbaux du Conseil d'État* ..., 37. old. és *Portalis: Discours préliminaire* ... = *Fenet:* Recueil complet des travaux préparatoires du Code Civil... Paris, 1827. Tome I. 474. old.

tiszteletének őre szükségképpen a kasszációs bíróság maradt.[19]

5. A napóleoni kodifikációval azonban nem szűnhetett meg az autoritatív törvényértelmezés problémája. A *référé législatif* utóéletéhez tartozik így, hogy az 1807. évi szeptember 16-i törvény ismételt kasszálás esetén lehetővé tette a kötelező értelmezést közigazgatási szabályrendelet formájában, s a törvény alkotásakor, amint ezt szerző is hangsúlyozza, különös gondot fordítottak arra, hogy ez csupán deklaratív megvilágítást, és ne visszaható jogalkotást eredményezzen.[20] És jóllehet a *Chambre des Pairs* 1828. július 19-i ülésén *Molé* gróf bizonyos nagyvonalúsággal kijelentette, hogy „a törvények alkalmazást nyernek, változnak és módosulnak, értelmezést azonban nem nyernek. Mihelyt kommentárokra és értelmezésre van ugyanis szükségük, jóknak többé már nem bizonyulnak s így módosításra szorulnak",[21] az 1828. évi július 30-i törvény jelentős visszalépést mutatott, amennyiben az ismételt kasszálást követő királyi bírósági döntésről értesíteni rendelte a királyt, hogy az a jövendő értelmezésről intézkedhessen, illetőleg hogy következő ülésszakán a törvényhozó értelmező törvényt hozhasson. Alig egy évtizeden belül azonban az 1837. évi április 1-i törvény rendelkezésével végre kialakult a modern mai megoldás alapformája, melynek megfelelően ismételt kasszálás esetén a kasszációs bíróság egyesített ülésének a döntése irányadó.

A helyzetre bizonyára jellemző, hogy éppen ezekben az években egy hivatalos szövegkiadás előszavában *Ledru-Rollin*, a szerkesztő a következőképpen írhatott. „A joggyakorlat nem lehet csupán... a fennálló törvény magyarázata és kiegészítése, minthogy ez esetben egyetlen célja a törvény fenntartása és megerősítése lenne, a valóságban azonban bomlasztó hatást gyakorol arra, és szűntelen tágításával lényegében annak helyettesítésére törekszik. A gyakori szólás is ezt festi: elvileg a jogból ez és ez következnék, a joggyakorlat azonban úgy dönt..., s ez a szavak közötti ellentét a dolgok ellentétét rejti és két olyan hatalmasságot mutat nekünk, amelyek a tökéletes egyenlőség talaján állanak... A joggyakorlat ugyanis, a törvény terméke, elsőként annak sztoikus hagyományát őrzi meg, lassanként azonban méltányossággal telik meg, tükrözni kezdi az új erkölcsöket, eszméket és megsejtéseket, s az alávetett rabszolga a maga módján uralkodóvá kiáltja ki magát. Meglátni a törvény által elhanyagolt érdekeket, finoman a saját körébe vonni és végül, folytonosan megújuló kísérleteivel uralkodóvá tenni azokat — íme, ez a joggyakorlat hivatása."[22]

*

A *référé législatif* sorsa és története ily módon nem más, mint a törvényhozó és a bíró közötti viszony megváltoztatásának sorsa és története. Az általános következtetések összefoglalása során[23] szerző rámutat arra, hogy a *référé législatif* intézménye mindenképpen, a dolgok logikája által bukásra ítéltetett, hiszen a jogalkotó és a jogalkalmazó tekintetében a hatalmak szigorú szétválasztása lehetetlen feladatnak bizonyult. A törvényhozó közbenső döntése, amint ez a korábbiakból kitűnt, végső soron az igazságszolgáltatásba való törvényhozói beavatkozást eredményezte. Az 1837-es megoldás ezzel szemben bizonyos együttműködést vezetett be, legalábbis a funkciók tekintetében: a *Cour de Cassation* alakítja a joggyakorlatot, s ennek során, a hatályos jogrendszer követelményrendszerével összefüggésben kitölti a hézagokat, a törvényszövegeket pedig a rendszer egészéhez igazítja. A szerző kifejtése szerinti törvényhozói pozitivizmus így a jogi, a tudományos pozitivizmusnak adta át a helyét. Végeredményben tehát a *référé législatif* intézményének destruktív és egyben konstruktív történelmi hatása abban jelentkezett, hogy a jogtudomány valóban a klasszikus értelemben vett igazságos és igazságtalan tudásává vált, s hogy a bírónak a formális törvényszöveghez való abszolút kötöttségét a jog tényleges rendjéhez és rendszeréhez fűződő, a legfőbb bírói fórum joggyakorlatot szabályozó funkciójával biztosított hűsége váltotta fel.

Varga Csaba

[19] *Hufteau*, 99. old.
[20] *Hufteau*, 106. és köv., különösen 109. old.
[21] Archives parlementaires, 2 série. Tome LVI. 223. old.
[22] Préface à la 3 édition du *Journal du Palais* par *Ledru-Rollin*, 1837—1842. XVII. old. Id. *Hufteau*, 138—139. old.
[23] *Hufteau*, 146—147. old.

JOGIRODALOM

/

*Révai Tibor: A dolgozók részvétele az igazságszolgáltatásban**

Vannak könyvek, amelyek címükben jóval kevesebbet mondanak, mint ami lapjaikon olvasható. Ilyen könyv Révai Tibor műve is: korrektül szerény cím, — színes, sokágú, gazdag belső tartalom. A fedőlapra pillantó olvasó — kétségkívül megalapozottan — úgy vélheti, hogy a könyv a laikus bíráskodás összefoglaló áttekintését adja, részletes beszámolót — történelmi visszatekintéssel fűszerezve — a szocialista igazságszolgáltatás ülnök-bíráskodásáról. Nos, ebben nem csalódik. A könyv főtémája valóban e körül bontakozik ki, ugyanakkor azonban jóval több ennél. A laikus elem igazságszolgáltatási funkcióinak bőséges elemzése mellett — ezt az elemzést mintegy elméletileg és gyakorlatilag is megalapozandó — magának a bírói tevékenységnek beható és igen módszeres vizsgálatával vezeti be mondanivalóit. Első pillanatra úgy tűnik, mintha a szerző hatalmas ívben kerülné meg kiválasztott témáját és ezzel mondanivalóinak kezelésénél bizonyos aránytalanságot teremtene. Mindez azonban csak futó impresszió, megalapozatlan vélekedés. Azzal ugyanis, hogy szerző művének I. részét a bírósági hatáskör alakulásával, majd pedig a bizonyítékok és tények mérlegelésével foglalkoztatja, céltudatosan elemez a témától látszólag távoleső körülményeket. Művének későbbi, főként befejező részeiből visszatekintve ez az eljárás teljesen logikus és indokolt: ahhoz, hogy a mű végkövetkeztetéseihez a szerző eljuthasson, nélkülözhetetlennek kellett tekintenie ezt a széles, távolról-indító alapozást. Amit a szerző következetesen mond és hangsúlyoz: *megtalálni és fenntartani azt a szükségszerű aritmetikát, ami a hivatásos és a laikus bíró viszonyában az egészségesen lüktető igazságszolgáltatást szocialista viszonyaink között jellemezheti,* csak ezzel a gondolatkezeléssel lehetett állandó jelleggel felszínen tartani. Nem volt könnyű feladat — a buktatókra olykor maga a szerző is ráébbent — de — amint a következőkben kiderül — a vállalkozás teljes sikerrel járt. Beszéljen azonban erről maga a mű!

*

A négy részre — ezen belül fejezetekre — tagozódó könyv *I. része* a bírósági hatáskör szocialista viszonyaink között jelentkező alakulásával vezeti be mondanivalóit. Abból a tényből indul ki, hogy mind a kapitalista, mind a szocialista jogrendszerekben a jogviták elbírálása nem tartozik kizárólag a bíróság hatáskörébe, sőt a bírósági hatáskör kizárólagosságáról beszélni sem lehet. Ezt a tényt szerző — mondanivalóit elsősorban a polgári igazságszolgáltatás viszonyaira koncentrálva — a szocialista demokrácia sokirányban szétágazó sajátos adottságaival magyarázza. Az itt jelentkező igények helyeslésével egyidejűleg a szerző — meszszemenően helytálló módon — utal arra, hogy a szocialista demokratizmusnak az igazságszolgáltatás területére való bevonulása csupán *helyettesítő* jelleggel történhetik. Ebből viszont következik a szerzőnek az a további — mind jogdogmatikai, mind jogpolitikai oldalról — megalapozott koncepciója, hogy a dolgozói kollektívák ítélkező tevékenységét az igazságszolgáltatás „klasszikus" szerve: a bíróság jogosult — és köteles is — felülvizsgálni. Ez értelemszerűen folyik a „helyettesítő és a helyettesített" viszonyából: utóbbi az előbbi munkáját ellenőrizheti, felülbírálhatja. Szerző itt szinte ügydöntő jelleggel húzza alá a már említett „igazságszolgáltatási aritmetikának" egyik alapvető tételét: a bíróság útján megvalósított igazságszolgáltatás egészséges szupremáciáját. Ebből a mű későbbi mondanivalóiban több jellegzetesség következik.

Mindenekelőtt és legfőképpen az, hogy a bírósági és a nem-bírósági szervek ítélkező (ügyintéző) tevékenysége közé nem lehet egyenlőségjelet tenni. Másfelől az sem kétséges, hogy ilyen alapállás elfoglalásával tarthatatlanná válik napjaink jogi szabályozásának mindaz a ferdesége, kellően át nem gondolt — olykor egyéni érdekek és ötletek hatásától sem mentes — megoldása, amely ennek a tételnek számos esetben nem képes megfelelni. Ez ad indíttatást — logikai kényszerűséggel — a szerzőnek arra, hogy körültekintő módon felvázolja a *bírósági felülvizsgálat egységes szabályozásának* téziseit. A mű idevágó megállapításai midőn egyrészt összefoglaló jellegűek, ugyanakkor nagy gyakorlati használhatósággal is jelentkeznek abban a sokágúvá szélesedett, de a közeljövőben mégiscsak egyetlen mederbe terelendő vitában, amely a fórumrendszer problematikája körül a közelmúlt hazai irodalmában kibontakozott.

Bíróság és más igazságszolgáltatási szervek viszonyának vizsgálatánál a szerző abból indul ki, hogy a „nemvitás tényállás" és az ügy „egyszerű jellege" eleve meghatározza a nem-bírósági szervek hatáskörét és ehhez képest a bíróság tevékenységébe az ún. „jogvitás" ügyeket kell utalni. A szocialista országok idevágó megoldásainak áttekintése után a mű konstruktív jellegű javaslatokat is tesz a kérdés de lege ferenda megoldására azzal a célzattal, hogy ily módon a bíróságok számottevő tehermentesítése is lehetővé váljék.

A már előadottaknak megfelelően a mű beható részletességgel foglalkozik az igazságszolgáltatás központi tevékenységével: a bizonyítékok és tények *mérlegelésével.* Az itt közölt részletes okfejtés helyesen utal arra, hogy a mérlegelésnek mindig két fő-területet kell átfognia: egyrészt a bizonyítás anyagának mérlegelését a tényállás tisztázása szempontjából, másrészt a megállapított tények mérlegelését a joghatások meghatározása szempontjából. A mérlegelés nem egyéb, mint az ügy rendelkezésre álló valamennyi adatának minden oldalra kiterjedő, teljes és tárgyilagos megvizsgálása és értékelése. Ez múlhatatlanul bírói feladat, amit nem szabad szembeállítani a bírói *belátás* fogalmával, mert utóbbi az előbbinek szerves, — a szerző szerint is — befejező része.

Ezek a következtetések vezetnek a továbbiakban a *mérlegelés elemeinek* vizsgálatához. Ez, a bíró tudatában végbemenő szellemi tevékenység egyrészt meghatározott adatok megvizsgálására, másrészt

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1970.

meghatározott következtetések levonására, végül mindezek értékelésére terjed ki. Ezt a hármas irányú funkciót — amelyet a mű egyébként a ténybeli és jogi mérlegelés területein tovább boncol, — csak ítélőképességgel rendelkező ember tudja ellátni. Ilyet nem mindenki tud felmutatni. Ebből, valamint abból a további tényből, hogy az ügyek elbírálásához jogi képzettség, joggyakorlat és élettapasztalatok szükségesek, értelemszerűen következik, hogy a hivatásos és a nem-hivatásos bírák mérlegelési tevékenysége, tehát működésének súlyponti jellege között lényeges különbségek vannak, amelyek a dolgozók igazságszolgáltatásban való részvételét döntő mértékben meghatározzák és befolyásolják.

Azok a gondolatok, amelyeket a mű ezt követően a bírói mérlegelés jogi szabályozásával kapcsolatosan kifejt, igen figyelemreméltók. Az itt olvasható gondolatsor gazdagságát jellegzetesen aláhúzza a burzsoá és szocialista viszonyok egybevetése, majd pedig a magyar jogi szabályozás részletes elemzése. Bár mindez kétségkívül tovább erősíti a mérlegeléssel kapcsolatosan kifejtett szerzői álláspontot, mégis úgy tűnik, hogy a szerző itt olyan részletkérdés elemzésére tért ki, amelynek elhagyása ugyan nem lett volna szerencsés, de mértéktartóbb kezelése semmiben sem befolyásolta volna a mű ama végkövetkeztetésének súlyát, amely szerint a mérlegelésben — főként ügyeket tekintve — fokozatok, súlykülönbségek nem lehetségesek, ilyesmi elvileg és gyakorlatilag egyaránt megengedhetetlen.

A *bírói tisztség betöltésének*, tehát annak a kérdésnek megválaszolásánál, vajon az igazságszolgáltatást hivatásos vagy laikus bírák gyakorolják, a mű a törvénykezés ma már szinte „klasszikus"-nak tekinthető problematikáját feszegeti. Egyértelmű és szilárd az az álláspontja, hogy színvonalas igazságszolgáltatás csak minél képzettebb bírák közbenjöttével lehetséges. A laikus bírák igénybevételét általában elutasító burzsoá nézetek vázolása mellett meggyőző érvekkel mutat rá arra, hogy bármilyen magasfokú jogtudattal, szakmai-politikai felkészültséggel, kiterjedt gyakorlati ismeretekkel rendelkezzék is a hivatásos bíró, működése nem lehet mentes bizonyos árnyoldalaktól. A megszokottság (a rutin), az általánoshoz, a tipikushoz való ragaszkodás, a leggyakrabban alkalmazott megoldások eltéríthetik a bíró figyelmét az ügyek egyedi sajátosságaitól és azzal járhatnak, hogy ítéletei nélkülözni fogják a meggyőző erőt. Ezt a hátrányt küszöböli ki a szerző szerint a laikus népi ülnöki elem alkalmazása. Ez utóbbinál jelentkezik egyfelől a lakosság felfogása és az a speciális szakismeret, amellyel a hivatásos bíró nem rendelkezik. Mindez mint általános megállapítás kétségkívül helytálló, egyes résztapasztalatok azonban — úgy tűnik — ennek ellenkezőjét is meggyőző erővel alátámaszthatják. Gondoljunk csak pl. az ülnökök kiválasztásánál nem egy esetben jelentkező arra a merőben helytelen, elvtelen és egészében káros gyakorlatra, amely az ülnökök kijelölésénél nem a rátermettséget, hanem egyszerűen azt a „praktikus" szempontot helyezi előtérbe, hogy ki az a dolgozó, akit az ülnököt küldő üzem leginkább tud nélkülözni.

Abban az ellentétes oldalról egyaránt támogatható, de ugyanolyan erővel támadható kérdésben, vajon a bírákat kinevezés vagy választás juttassa tisztségükhöz, a mű helyesen különböztet. A népi ülnököknél — éppen az ítélkezés hatékonyságának érdekében — a viszonylag rövid időközönként esedékes választást, míg a hivatásos bíráknál — általában — a kinevezést tartja célravezetőnek. Ez a konstrukció annál is inkább helytálló, mert a kinevezés és az előre elkészített listára adott szavazás között — a lényeget és nem a puszta formát tekintve — kardinális különbség aligha lehetne felfedezhető.

*

A mű *II. része* a felvetett és feldolgozott téma lényegi mondanivalóit most már teljes közvetlenséggel tárja az olvasó elé. Itt van szó konkrét részletezéssel a burzsoá törvénykezés laikus elemeiről, majd — ezzel párhuzamosan — a szocialista igazságszolgáltatásban megvalósuló néprészvétel módozatairól.

A *burzsoá* viszonyok bemutatása az esküdtbíráskodás mai helyzetével, a Schöffe-bírósággal és a különféle békebíráskodással foglalkozik. Amit szerző e téren nyújt, az kerek — úgyszólván tökéletesnek mondható — tömör összefoglalása mindannak, amit a burzsoá államok igazságszolgáltatása e téren ma feltüntet. A mű ezzel, valamint az esküdtbíráskodás kritikájával ismét jóval túlmutat cím-adta keretein és igen értékes összefoglalással szolgál azok számára, akik e témakört — további részletek vizsgálata céljából — tanulmányozni kívánják.

A *szocialista országok* népi ülnökrendszerének áttekintését a mű azzal az alapvető megállapítással vezeti be, hogy ezekben az államokban a népi ülnökrendszer az igazságszolgáltatási néprészvétel alapvető formája. Ezt követően foglalkozik a népi ülnöki szervezettel, majd pedig az ülnökök működésének — büntető és polgári ügyszakban — számbajöhető valamennyi változatával. Azokkal a megállapításokkal, amelyeket szerző e témarésznél az ülnökök kiválasztása körüli különös gondossággal mint igénnyel kapcsolatosan előad, teljes mértékben egyet lehet és egyet is kell érteni. Nem mindenben látszik oszthatónak azonban az az igény, amely az ülnökválasztást két évre, a konkrét ülnöki működést pedig két hétre kívánja csökkenteni. Különösen a kéthetes működési időszak kelthet aggályokat, mert ez a tizenkét nap — a gyakorlati tapasztalatok szerint — jóformán csak arra elegendő, hogy az ülnök-bíró az igazságszolgáltatás konkrét adottságaival, formáival megismerkedhessék. Ilyen leszűkített működési lehetőség legfeljebb akkor látszanék célravezetőnek, ha a gyakorlat átvenné és megvalósítaná a szerzőnek azt a gondolatát, amely szerint „nem elegendő a népi ülnököket a néphatalom igazságszolgáltatásbeli képviselőinek nyilvánítani, hanem rendkívül türelmes, hosszadalmas szervező munka szükséges ahhoz, hogy a dolgozók az igazságszolgáltatásbeli ülnöki funkcióit elvállalják és valóban teljesítsék" (193. old.)

Részletes vizsgálódással kíséri végig a mű a népi ülnök büntető és polgári peres, valamint a polgári nem-peres eljárásban szám-

bajöhető működési lehetőségeit. Ennek kapcsán meggyőző okfejtéssel mutatja ki, hogy a polgári nemperes eljárásból az ülnökök közreműködése általában mellőzhető.

Igen érdekesek és értékesek a szerző ama fejtegetései, amelyek a népi ülnökrészvételnek a fellebbezési eljárásban lehetséges esélyeit latolgatják. Az itt felhozható érvek és ellenérvek tárgyilagos felsorakoztatásából az a helytálló állásfoglalás olvasható ki, hogy „a fellebbezési eljárásbeli néprészvétel az eljárásjogi alapelvek sérelmének veszélye nélkül általában mellőzhető" (229. old.). Egyébként mindaz, amit a mű e problémakörrel összefüggésben feltár, azt a — megalapozott — elvet követi, amely a népi ülnökök igénybevételét olyan eljárásokra kívánja koncentrálni, amelyek szempontjából az intézmény e tartalmi, belső oldala lényegbevágó.

A II. rész lezárásaként a mű a *társadalmi szervek bírósági eljárással kapcsolatos szerepével* foglalkozik. Annak előrebocsátásával, hogy e témarész részletes elemzésére ezúttal nincs lehetőség, nem hallgatható el a mű itt olvasható mondanivalóinak vitatható jellege. Nem kétséges, hogy a társadalmi szervek — ha jól működnek — igen sokat tehetnek a konkrét igazságszolgáltatás támogatása, hatásfokának növelése érdekében. Ugyanakkor — éppen nem mindenben kedvező — gyakorlati tapasztalatok e téren fokozott óvatosságra intenek. A legkörültekintőbb jogi szabályozás sem háríthatja el azokat a törekvéseket, amelyek társadalmi mezben erre nem méltó egyéni érdekek érvényesítését szolgálhatják. Minderre egy, a mű által javasolt, az eddiginél tehát jóval szélesebben kiterjesztett társadalmi részvétel bőséges lehetőséget nyújthat. A műben kifejtett elgondolások azonban helyeselhetők akkor, ha a társadalmi szervek jogainak érvényesítésével párhuzamosan e szervek nélkülözhetetlen belső fegyelme is megszilárdul.

*

„A dolgozók kollektíváinak ítélkező tevékenysége" címet viselő *III. rész* széles íveléssel — ez a mű legterjedelmesebb egysége, — azokat a területeket tekinti be, amelyeken a végső soron állami kényszert alkalmazó bíróság mellett a különféle társadalmi szervezetek igazságszolgáltatási funkcióikat megvalósítják, illetve megvalósíthatják. Azt a kört, amelyen ez utóbb említett társadalmi tevékenység lebonyolódhat, a mű — egészében helyeselhetően — vonja meg, midőn társadalmi szervek elbírálása alá tartozónak tekinti a dolgozótól elvárható magatartás vonalától olyan mértékben mutatkozó eltérést, amely a dolgozói közösség által alkalmazható intézkedéssel még ellensúlyozható. Ami azonban ezen a körön kívül esik, ami tehát nagyobb veszéllyel jár a társadalomra, hogysem azt a dolgozói kollektíva megszüntethetné, az állami igazságszolgáltatás szférájába tartozik. Mindez arra utal, hogy a dolgozói kollektívák jogát meghatározott jogsértések, jogviták elbírálására el kell ismerni. Ezzel összefüggésben a mű igen élesen száll síkra ama gondolat mellett, hogy a társadalmi szervek igazságszolgáltatása nem jelentheti a jogászi tevékenység teljes mellőzését, sőt mindent meg kell tenni a vállalati jogász itt hasznosítható szerepének fokozására és egyben arra is, hogy a társadalmi szervek funkcionáriusai meghatározott jogismeretminimummal rendelkezzenek.

A dolgozók ítélkező tevékenységének *szerveit* áttekintve a szerző arra a — mindenben megalapozott — következtetésre jut, hogy a jelenleg többfelé ágazó megoldás helyett az egységesítés felé kell haladni és minden más szerv ilyen jellegű tevékenységét megszüntetve a *társadalmi bíróságot* kell erre a célra igénybe venni. Idevágó kritikai észrevételei a jövőbeni megoldás felvázolásával messzemenően helyeselhető módon emelik ki a jelenlegi szabályozás következetlenségeit és többoldalú elvtelen voltát.

Az a körülmény, hogy a mű a dolgozói kollektívák igazságszolgáltatási tevékenységének középpontjába a társadalmi bíróságot állítja, e rész mondanivalóinak további sorsát eleve eldönti. Ebből következik, hogy a mű a társadalmi bíróság genetikájával részletesen foglalkozik. Körültekintő módon, de ugyanakkor mértéktartó jelleggel ismerteti a Szovjetunió, majd pedig az európai népi demokratikus államok társadalmi bíróságainak szervezetét és főbb jellegzetességeit. Annak ellenére, hogy szerző erőteljesen lándzsát tör a társadalmi bíróság intézménye mellett, maga is hangsúlyozza, hogy ez a szerv sem „csodaszer" és működésének eredményessége — több más tényező mellett — attól is függ, vajon a jogalkalmazás hivatásos szervei: bírák, ügyészek, jogtanácsosok és a társadalmi bíróság között mennyire tud egészséges és gyümölcsöző kapcsolat kialakulni.

A társadalmi bíróság *feladatát* a mű — több más körülmény mellett — a szocialista demokratizmus elmélyítésében és a dolgozók nevelésében látja. Ami pedig e bíráskodás *jellegét* illeti, egyet kell érteni a mű ama felfogásával, hogy a társadalmi bíráskodás nem valamiféle, a dolgozók „belátására" alapított, hanem kifejezetten jogalkalmazó szerv, amelyre és amelynek működésére a jogszabályok feltétlenül kötelezők. Ugyanakkor a társadalmi bíróság a jog által nem szabályozott, csupán erkölcsi normákkal befolyásolt kérdésekben is hivatott dönteni. Ez a tulajdonsága jellegzetesen megkülönbözteti a bíróság tevékenységétől, mert utóbbi a tisztán erkölcsi szabályok megsértésével nem foglalkozhat. Mindez, valamint az eljárás sajátossága, egyes speciális: csak társadalmi jellegű intézkedések alkalmazásának lehetősége arra utal, hogy a társadalmi bíróság munkája nem tisztán társadalmi, hanem állam-jogi elemekkel vegyített tevékenység. Ilyen nézőpontból valóban kérdésessé válhat eljárásjogi irodalmunknak az az elvi tétele, amely szerint államunkban az igazságszolgáltatás „kizárólag bíróság útján" valósul meg.

A társadalmi bíráskodás *szervezetét* illetően különös érdeklődésre tarthatnak számot a műnek azok a gondolatai, amelyek e tevékenység hat alapelvét tárják az olvasó elé. Az első alapelv e szerv társadalmi jellegét húzza alá, majd alapelvként jelöli meg, hogy a társadalmi bíróság a dolgozók fokozatosan kialakuló szervezete és mint ilyen, hazánkban is széles további fejlődési lehetőségek előtt áll. Alapelvként jelentkezik az is, hogy a tár-

sadalmi bíróság a dolgozók egységes szervezete, ami egyfelől azt jelenti, hogy bármely dolgozó — így a vezető állású dolgozó is — e bíróság elé állítható, másfelől, hogy e bíróság tevékenységében a kollektíva bármelyik tagja résztvehet. A társadalmi bírák választásának és függetlenségének, valamint a nyilvánosság elvének körvonalaival zárul az alapelvek felsorolása.

Részletesen és elemző jelleggel foglalkozik a mű a társadalmi bíróság *hatáskörével.* Általánosságban és helyes elvi éllel szögezi le, hogy a társadalmi bíróság hatáskörét jogszabályi úton kell rendezni. A szabályozás körülményeit illetően nem helyes arra az álláspontra helyezkedni, hogy csak a „kisebb értékű" vagy csak az „egyszerű" ügyek tartozhatnak a társadalmi bíróság hatáskörébe. Mindez fokozatos fejlődés és konkrét adottságok függvénye, ami magával vonja a hatáskör elhárítható jellegét is. *Büntető ügyek* vonatkozásában a mű behatóan vizsgálja, vajon a magánvádas és a közvádas ügyek milyen egészséges mérce alkalmazásával kerülhetnek a társadalmi bíróság megítélése elé. Az itt széles mederben kifejtett állásfoglalások közül különösen figyelmet kelthet az, amit a szerző a büntető ügyek társadalmi bírósághoz való áttételének jelenlegi és jövőbeni szabályozásáról előad.

A *szabálysértések, fegyelmi cselekmények és a társadalmi együttélés szabályait sértő cselekmények* társadalmi bírósági hatáskörbe vonásánál a mű az adott lehetőségekhez képest igyekszik megvonni az itt számbajöhető határokat. Az, hogy mondanivalóinak kialakításánál némi bizonytalanság mutatkozik, nem a szerző állásfoglalásának átmeneti lazaságából, hanem kizárólag abból következik, hogy a feldolgozott anyag éppen itt mutat gyakorlati és jogszabályi rendezetlenséget. Élesen rávilágít e tényre a szerzőnek az a nézete, amely helytállóan vallja, hogy „ha a jog meghatározott magatartásokat szabályozás nélkül hagy, ez még nem jelenthet szabad akcióterületet a társadalmi bíróság számára" (395. old.). Íme, mennyire igaz az a — korábban már jelzett — szerzői álláspont, amely erőteljesen síkraszáll a társadalmi bíróság hatáskörének pontos és félreértéseket elhárító jogi szabályozása mellett! A *polgári jogviták* hatásköri szabályozásánál a mű kiemelten utal a hazai jogi megoldás sajátosságára, amely bizonyos feltételek esetén a társadalmi bíróság számára kizárólagos hatáskört biztosít. Szerzőnek idevágó kritikai észrevételei és a jövőbeni fejlődéssel kapcsolatos igényei, amelyek az „anyagi természetű vita" fogalmának bármiféle szélesítését ellenzik, messzemenően helyeselhetők.

Elemző részletesség jellemzi a mű ama — mennyiségben nem csekélyszámú — oldalait, amelyek a *társadalmi bírósági eljárás* szabályaival foglalkoznak. Szerző eljárásjogi vénájának gazdag voltát ez az anyagrész igen szemléltetően példázza. A tárgyilagos mérséklet azonban a műnek itt is érdeme, mert már eleve abból indul ki, hogy a társadalmi bíróság előtti eljárás — éppen az egyszerűség és gyorsaság követelményének szolgálatában — minél kevesebb szanályozást feltételez, amely azonban nem jelenthet felmentést minden eljárási követelmény alól. Az eljárási *alapelvek* ismertetésénél rendre sor kerül a *szóbeliség, közvetlenség* és *nyilvánosság* alapelveinek megvilágítására. A *tárgyalási elvvel* összefüggésben meggyőzően érvel a szerző azzal a gondolattal szemben, mintha a társadalmi bíróság a bizonyítási eljárás lefolytatására alkalmatlan volna; amit itt legfőképpen szem előtt kell tartani, az a követelmény, hogy a bizonyítást fel kell oldani minden felesleges alakszerűségtől. A *felek egyenjogúságának elvét* vizsgálva a szerzőnek alkalma nyílik arra, hogy a társadalmi bíróság előtti eljárás megindítását az elévülés intézményével is egybevesse. Ennek kapcsán tett differenciált megállapításai a ma még nem egységes megoldás érdekében indokoltan sürgetik az itt is nélkülözhetetlen jogi szabályozást. A *védelemhez való jog* megbeszélése alkalmat nyújt a szerzőnek arra, hogy a jövőt illetően állást foglaljon a társadalmi vádló és védő intézményének korlátozás nélküli alkalmazása és a hivatásos védő, illetve képviselő kizárásának megszüntetése, valamint amellett, hogy a közvetlen érdekelteknek a társadalmi bíróság előtti megjelenését jogszabály tegye kötelezővé. Külön figyelmet érdemel szerzőnek az a nézete, amely az *állami szervekkel való együttműködést* alapelvként kezeli. Az itt kifejtettek helytállóságát magának a társadalmi bíróságnak mint intézménynek egész szerepe, az igazságszolgáltatásban elfoglalt sajátos helye is aláhúzza. Ez az alapelv gyakorlati vetületében a társadalmi bíróság valóban „társadalmi támogatását" is jelenti és mint ilyen, a vállalati jogtanácsos tevékenységétől kezdve a helyesen folytatott sajtópropagandáig minden alkalmas eszközt magában foglal.

A társadalmi bíróság *határozataival* foglalkozva a mű abból indul ki, hogy ez a határozat lényegében kétféle: nevelésre és megtorlásra irányuló lehet. A határozatok általános jellegét illetően a szerző kitűnő érzékkel tapint rá a társadalmi bírósági határozat sajátos, a bírósági határozattól különböző ama meggyőző jellegére, amely a dolgozói kollektíva közreműködéséből fakad. Szerző jól látja az itt fennálló jogi szabályozás sokféle hiányosságát és konstruktív javaslatokat tesz a jövőbeni rendezés módozataira vonatkozóan. Javaslatai közül különösen figyelmet érdemel a társadalmi bírósági intézkedések egységes felépítésének igénye, valamint az a gondolat, hogy ha a társadalmi bíróság a dolgozó kollektíva egyetlen igazságszolgáltató szerve lenne, fel kellene jogosítani a legsúlyosabb fegyelmi büntetés kiszabására is.

A határozat *hatásait* illetően a mű félreérthetetlenül arra az álláspontra helyezkedik, hogy a társadalmi bíróság döntései csak abban a körben lehetnek érvényesek, amelyben e szerv tevékenységét jogilag megvonják. Ehhez kapcsolódik az a további tétel is, hogy a társadalmi bíróság határozatához elvileg ugyanazok a joghatások fűződnek, mint amelyek a jogerős bírósági határozatot is kísérik.

A társadalmi bírósági határozat elleni *jogorvoslat* vizsgálatánál szerző jó áttekintést nyújt a különböző szocialista államok jogi szabályozásának sokféleségéről. Teljes mértékben egyet kell értenünk azzal az állásfoglalásával, amely a

jogorvoslat elbírálására hivatott szervként általában a bíróságot jelöli meg azzal a korrekcióval, hogy ez a megoldás azért nem lehet kizárólagos, mert a társadalmi bíróság előtti ügyek egy része természeténél fogva nem tartozhatik bírósági megítélés alá. Az *ügyész* szerepének elemzése a szerző eddigi koncepcióinak megfelelően helyesen vezet el oda, hogy az ügyész számára mind a nem-jogerős, mind a jogerős társadalmi bírósági határozat elleni óvás jogát a jövőben biztosítani kellene. Végül megalapozott szerzőnek az az igénye is, amely de lege ferenda a társadalmi bírósági határozat elleni perújítás (újrafelvétel) bevezetésére irányul.

*

A mű záró, *IV. részét* a szocialista országokban folyó *választott bíráskodás* egyes elvi kérdéseinek áttekintése foglalja le. Annak előrebocsátásával, hogy a most említett jogintézménynek a mű zárórészeként beillesztett tárgyalását maga a szerző is csak távolabbi összefüggéseiben látja lehetségesnek, az intézmény társadalmi vonatkozásainál fogva egyet kell értenünk szerzőnek ezzel a téma-kapcsolást létrehozó szándékával.

A választott bíróság *alkalmazhatóságát* illetően kellően indokolt a mű ama megállapítása, hogy a választott bíróság intézménye nincs ellentétben a szocialista jogalkotás elveivel, mert az állami igazságszolgáltatás feladataival azonos tevékenységet láthat el és fenntartása mellett célszerűségi szempontok is szólnak.

A *személyi és tárgyi kereteket* tekintve aligha vitatható a mű végkövetkeztetése, amely szerint szocialista viszonyok között csak olyan esetekben lehet helye választott bíráskodásnak, amikor a felek az *ügy tárgyáról* rendelkezhetnek; kizárt az ilyen bíráskodás olyan ügyekben, amelyek elbírálására a dolgozói kollektívák hivatottak. *Személyi* síkon korlátozások általában nem mutatkoznak.

Abban a kérdésben, vajon a választott bírósági eljárás mennyiben ad lehetőséget az *ügyész* szerepére, a szerző — megalapozottan — hazai jogirodalmunk ama nézetet követőinek állásfoglalásához csatlakozik, amely ilyen jellegű ügyészi tevékenységre törvényes alapot nem lát.

Révai Tibor összefoglaló, hézagpótló, értékes munkáját a tartalomhoz méltó szép formában a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó bocsátotta közre.

Novák István

*Nigel Walker: Sentencing in a Rational Society**

Érdekes kérdéseket vet fel és próbál megoldani Nigel Walker angol kriminológus, az oxfordi egyetem tanára. Könyvének címe magyarul „Ítélkezés az ésszerű társadalomban". Az ítélkezésen itt a büntető ügyekben hozott döntések értendők. A szerző a háború után 15 évet töltött közszolgálatban és munkája során szociális kérdésekkel foglalkozott elsősorban. Itt találkozott a bűnözéssel és a fiatalkorúak bűncselekményeivel is. Doktori értekezése a tudatalattiság problémájáról szólt, de könyvet írt a pszichoterápia történetéről is. Tudományos munkája mellett tagja az angol belügyminisztérium ama tanácsadó testületének, amely a büntetési rendszerrel, a próbárabocsátás intézményével és az utógondozással foglalkozik. A már említetteken kívül megjelent művei már címükkel következtetni engednek Walker érdeklődési területére: Erkölcs a közigazgatásban, 1961. — Bűn és büntetés Angliában, 1965. — Bűn és elmebetegség Angliában — 1968. A címben megjelölt műve 1969 őszén jelent meg.

Könyvének bevezetésében azt írja, hogy művét egy olyan sajátságos társadalom számára írta, amely békeszerető, gazdag és — tudatlan, de az ésszerű megoldásokra törekszik. A szerző nyilván Anglia viszonyaira gondol, amikor ezt írja. Ez különben könyve egészéből nyilvánvaló. Ez a társadalom eléggé békés szerinte ahhoz, hogy a fegyveres erők segítsége nélkül rendet tudjon tartani, eléggé gazdag ahhoz, hogy sok pénzt áldozzon, és magas fokon képzett személyzetet biztosítson a bűnözők kezelésére. Viszont elég tudatlan ez a társadalom, amikor az említett eszközök felhasználásánál inkább bízik a szokásokban, babonában, mint a tudományban, de ugyanakkor elég ésszerű ahhoz, hogy érezze ennek a helyzetnek a tarthatatlanságát és a babonát felváltó nagyobb tudományos felkészültség szükségességét. Addig is a kérdés így szól: „Mi az ésszerű teendő addig, amíg többet nem tudunk?"

Hogy erre a kérdésre választ adhasson, Dr. Nigel Walker megtárgyalja az ítélkezési rendszer céljait és feltételeit, a büntető törvény hatékonysági körét, az általános és különös megelőzés, illetve a bűnöző megjavításának kérdését, az általa „elővigyázatossági" szabadságvesztésnek nevezett intézmény hosszú időtartamának megokolását és javaslatokat is dolgoz ki.

A magyar olvasó számára is érdekes, hogy egy fejlett ipari társadalom tudósa hogyan keresi az ésszerű megoldást a bűnözés leküzdésére, harcolva a visszahúzó erők, az általa babonának becézett fetisizált tradíciók ellen. Társadalmi rendszereink különbözősége ellenére művében több olyan kérdéssel találkozunk a büntetési rendszert illetően, amelyek hazánkban is időszerűek. A szerző terjedelmes művéből elsősorban ezeket a kérdéseket nézzük meg közelebbről.

Milyen módon lehet visszaszorítani a bűnözést? — A megelőzésnek vannak olyan módjai, amelyek nem érintik a bűnelkövetőt, vannak, amelyek részben érintik és vannak, amelyek szoros kapcsolatban vannak vele.

Az első csoportban találhatók az általános megelőzés, a generális prevenció jólismert módszerei, így a halálbüntetés, az egyes országokban még ma is ismert testi fenyítés, továbbá a pénzbüntetés és a szabadságvesztésbüntetés. Ide sorolja a társadalom erőfeszítéseit, amelyek a bűnalkalmakat csökkenteni hivatottak. Egyik legismertebb módja ennek a fegyverek, robbanóanyagok, mérgek forgalmának korlátozása, ellenőrzése. A szerző szellemesen arra is rámutat, hogy nemcsak alkalomkihasználók, hanem alkalomkeresők is vannak! — Ide sorolja még a nevelést és a propagandát is, de ez szerinte nem vált be. Ezt támasztja alá az az adat, hogy Angliában az iskolai ne-

* Allen Lane The Penguin Press, London, 1969.

veléssel párhuzamosan, sőt ennél gyorsabban emelkedik a 14—15 éves korig a gyermekbűnözés.

Átmeneti alakzat a megelőzésnél az a módszer, amely már érintheti a konkrét bűnelkövetőt. Ilyen például a bűnözést elősegítő rossz lakásviszonyok megváltoztatása. A szerző az utóbbi megoldással kapcsolatban pesszimista, mert az eddigi eredmények jelentéktelenek, és esetleg a következő generációknál fognak majd csupán jelentkezni...

A megelőzésnek a konkrét bűnelkövetővel szoros kapcsolatban levő módjai közül megemlíti a könyv a pártfogó tanácsadók intézményét, amely nem vált be. Ezt főleg fiataloknál alkalmazzák. A javítást célozza a próbárabocsátás és az egyénre differenciáltan kiszabott pénzbüntetés. (Érdekes, hogy a pénzbüntetést a szerző számításba vette, mind az általános, mind az egyéni megelőzés eszközeként.) — Radikális egyéni megelőzési módszer a megrögzött bűnözők esetében az alkalmatlanná tétel, melynek legismertebb, hagyományos módja a halálbüntetés, régebben a megcsonkítás és száműzetés. Újabb ezen a téren pl. a gépkocsivezetéstől való eltiltás, vagy az életfogytig tartó börtön.

Amint láttuk, az általános és egyéni megelőzés eszközeként több olyan mód is szerepelt, amelyeket a megtorló jellegű büntetéseknél is számontartunk.

Részletesen foglalkozik a szerző a kimondottan *javító jellegű intézkedésekkel* is. Ezek között találunk olyan típust, amelyben őrizettel van egybekötve a javítás, van ennek vegyes alakzata is, ide sorolják a felügyeletet, bizonyos vonatkozásban a pénzbüntetés itt is szerepel, itt van továbbá a névleges, vagy felfüggesztett büntetés és a pszichoterápiás kezelés, mint intézkedés.

Az őrizettel kapcsolatos intézkedéseknél akár évekre szóló szabadságelvonásra is sor kerülhet. Ez önmagában az elrettentő, a megtorló büntetések között kellene, hogy helyet foglaljon. Itt azonban kombinálódik az őrizet az elkövető megreformálásával. Ennél az intézkedésnél az őrizettel párhuzamosan iparra oktatják, munkára szoktatják az elítéltet. Lehet, hogy az elítélt nem tesz, vagy nem tud különbséget tenni a megtorló, vagy visszariasztó és az említett őrizetes megoldású javító intézkedés között, de igaza van a szerzőnek, amikor azt írja, hogy ez nem érdekes. Nem azon múlik valamilyen intézkedés jellege, vagy hasznossága, hogy az elítélt azt hogyan értékeli. Két nehézség viszont valóban jelentkezik ennél a javító módszernél. Az egyik az, hogy a megjavítást olyan környezetben kell elérni, amely lényegesen különbözik a valódi életviszonyoktól, a másik pedig az, hogy az őrizetbenlétnek vannak nemkívánatos mellékterméke, mint az állás elvesztése, a családtól való távollét és a bűnözőkkel való érintkezés.

Vegyes jellegű intézkedés a *fél-őrizet*, mert az őrizés meg-megszakad. Van *hétvégi őrizet*, ennél az intézkedésnél az elítélt egész héten a munkahelyén dolgozik és onnan a családjához tér vissza naponta, de a hétvégét őrizet mellett a börtönben kell töltenie. Ennek szigorúbb változata az ún. *éjszakai őrizet*, amikor is minden éjszakára be kell vonulnia az elítéltnek a börtönbe. Az említett kétfajta fél-őrizetet alkalmazza az NSZK és Új-Zéland. — Angliában ismeretes fél-őrizetes rendszer a büntetésvégrehajtásnál az ún. *börtönszálló*. Innen mennek dolgozni az elítéltek és innen mennek haza a hétvégén. Viszont nem az eredeti foglalkozásukat űzik és együtt dolgoznak a többi elítélt szálló-lakóval.

A munkára nevelő őrizetes intézkedés nekünk nem mond újat, mert mai büntető intézeteinkben a rabok munkával töltik napjaikat, módjuk van új szakmát tanulni, illetve ha szakmájukban dolgoznak a börtönben is, azt tökéletesíteni. Igen szerencsés kifejezés a jelenlegi „büntetésvégrehajtási munkahely" elnevezés is, amely jól kifejezi a lényeget.

A fél-őrizet nálunk nem ismeretes, de a gondolat hasznos és megvalósítása kívánatos. A hétvégi őrizet a gondatlan cselekmények esetében igen szerencsés megoldás volna, az éjszakai őrizet pedig a családjukat, vagy a lakókat verő, de kisebb súlyban társadalomra veszélyes személyek esetében volna indokolt. Visszaesőknél már meg kellene fontolni. A garázdák megfékezésére is alkalmasnak látszik az éjszakai őrizet. A börtönszállórendszer is jó módszernek látszik az előbbieknél súlyosabb, de nem főbenjáró bűntetteket elkövetők esetében. Olyan visszaesőknél is alkalmazható lenne ez az enyhe, de hatásos végrehajtási mód, akik pl. bár rendszeresen, de csekély értéket szoktak lopni.

A hatósági felügyelet is alkalmas az elkövető megjavítására. Egyik formája a szerző szerint az utógondozás a közép-, vagy hosszú tartamú szabadságvesztés után börtönből szabadultak részére. Ez az utógondozás más jellegű intézkedés, mint a nálunk ismeretes utógondozás, amely nem jár felügyelet alá helyezéssel. Ha az utógondozás tényleg alapos és nem csupán formális pénzsegély, akkor megéri a szabadult személynek az a korlátozás, ami a felügyelettel jár. Az elhelyezkedésben való segítés így érdeke is a felügyeletet ellátó szervnek. Ma nálunk az ilyen személyek munkábaállítása jelenti a legnagyobb nehézséget. Lehetne kombinálni ezt az intézkedést a mi esetünkben a feltételes szabadságra bocsátással, ha egyáltalán sor kerül ilyenre a hosszú tartamú szabadságvesztések esetében.

A hatósági felügyelet másik formája a szabadságvesztés helyébe lépő *próbárabocsátás*. A próbárabocsátást már a múlt században is ismerték és alkalmazták Angliában. A próbárabocsátottak ellenőrzését társadalmi munkások végezték, de ma már ezt a fontos munkát hivatásos ellenőrök (probation officer) végzik teljes munkaidőben. Ezek a tisztviselők állást, lakást is szereznek a próbárabocsátottnak, ha szükséges, és a bíróság meghallgatja véleményüket a próbárabocsátottak bármely ügyében. Angliában annyira terjed ez az intézmény, hogy nemcsak fiatalkorúakat, hanem felnőtteket is bocsátanak próbára, sőt egyszer, vagy többször büntetett előéletűt is! A törvény a felső határt szabja meg, ezen belül dönt a bíróság. Hazánkban a próbárabocsátást a fiatalkorúak bírósága alkalmazhatja. A tapasztalatok szerint jól bevált intézkedés ez. A magatartási szabályokat a bíróság írja elő és a közelmúltban vezették be a hivatásos ellenőrök rendszerét, amely alaposabbá teszi

az ellenőrzést. A felnőttek próbárabocsátását járható útnak tartom nálunk is. Velük szemben lehetne alkalmazni a próbárabocsátását megfelelő magatartás előírásával egyedül is, de úgy is, hogy a felfüggesztett szabadságvesztést kombinálná a törvényhozó, a próbával és a feltételes büntetés-felfüggesztés a magatartási szabályok megsértése esetén éppúgy hatályát veszthetné, mint a szabadságvesztésre ítélés esetében jelenleg. A javító-nevelő munkának szabadságvesztésre történő átváltoztatásához hasonló eljárási szakaszt kellene beiktatni az eljárásba. A próbárabocsátás mezőnyének ilyen kiszélesítése nemcsak a nagyon kívánatos differenciálást tenné könnyebbé, hanem alkalmas lehetne a felnőttek esetében is a kisebbtartamú és kétes hatású szabadságvesztéseket pótolni, legalább is nagyobbik részüket.

A szerző a javító jellegű intézkedések között megemlíti a *pénzbüntetést* is. Ez valóban ilyen természetű, ha a szabadságvesztés helyett kerül alkalmazásra. Hazai büntetéskiszabási gyakorlatunk is a felfüggesztett szabadságvesztéssel együtt „nevelő jellegű"-nek nevezi és érzi a pénzbüntetést. Az utóbbit főleg akkor, ha az enyhítő szakasz alkalmazásával szabták ki.

A csupán *névleges büntetések* is lehetnek adott esetben hatásos javító jellegű intézkedések. A szerző felsorolja ezek között a Skóciában alkalmazható elbocsátást a perből, a másutt is alkalmazásra kerülő „figyelmeztetést", továbbá a felfüggesztett pénz-, vagy szabadságvesztésbüntetést. A megtorlásos elmélet ellenfelei üdvözlik ezeket a lehetőségeket, bár problémaként, törésként kell felvetni azt a körülményt, hogy a próbaidő alatt bűncselekményt elkövető automatikusan kiesik a felfüggesztés lehetőségéből és egyben a másik bíróság elrendeli az előző, felfüggesztett büntetés végrehajtását is.

A javító jellegű intézkedések között lehetőségként megemlíti a szerző kedvenc témáját, a *pszichoterápiás kezelést* is. Elismeri, hogy eme intézkedés általános bevezetésének sok akadálya van. Igen költséges és nincs is annyi pszichiáter, hogy minden ügyben el tudnák látni az esetleges feladatukat. Ezenkívül maga a vizsgálat, de főleg annak eredménye sok (külső) körülménytől függhet. (Pl. hogy szabadlábon, börtönben, egyedül, vagy a pártfogó tisztviselő jelenlétében foglalkoznak-e az elkövetővel stb.)

A javító jellegű intézkedéseké a jövő. Minél több, hathatós intézkedés kell, hogy kellően differenciálhassunk. A kérdés: kinek, milyen intézkedés kell, hogy megjavuljon? A szerző szerint a szelektivitás annál jobban elérhető, minél jobb a bíróság diagnózisa az elkövetőről.

Fontos lehet ebből a szempontból a pszichiátriai és pszichológiai diagnózis. Itt nehézségként jelentkezik viszont pl. az, hogy a pszichiáter meg tudja állapítani, hogy egy asszony miért gyújtotta fel a lakását, de azt már nem tudja garantálni, hogyha az elkövető elhagyja a kórházat, nem kerül-e megint azonos feltételek közé. Éppen ezért, illetőleg többek között ezért is fontos a szociális diagnózis. A legtöbb vizsgálat szükségképpen inkább társadalmi (szociális) jellegű, mintsem pszichológiai.

A társadalmi diagnózis és az ennek alapján készített prognózis nem könnyű. Sok körülmény teszi rögössé az utat a sikeres prognózis felé. A szerző szerint például a felnőtt férfiaknál a következők fennforgása befolyásolja károsan a prognózist, teszi azt szegényebbé: gyakori munkahelyváltoztatás, laza kapcsolatok a férj és feleség, illetve a rokonok között, gyakori költözködés, stb.

A diagnózisnál igen nagy szerepe van az előző büntetések felsorolásának és ismeretének. Az előző bűnügyek eme okmányaiból értesül az ítélkező bíró, hogy az elkövető milyen típusú bűncselekményeket követett már el, milyen társaságban és milyen időközökben. Arról is tudósítanak az előző ügyek okmányai, hogy az elkövető előzőleg milyen büntetéseket kapott, milyen intézkedésekben részesült és ezeknek milyen volt a hatása, sikere.

Nem mond nekünk különösen újat a szerző, amikor kifejti, hogy a büntetés mértékét úgy kell meghatározni ezek után, hogy az igazodjék az elkövető különös körülményeihez (egyéniesítés) és persze megjavításához is. A szerző aláhúzza azt is, hogy az említett két szempont mellett az ítéletethozónak figyelembe kell vennie a társadalom érdekét is. Később említendő reformjavaslata is az utóbbi gondolattal függ össze.

Angliában a feltételes szabadság engedélyezése, harmadolás, negyedelés stb. a börtönhatóságra tartozik, de a bíróság ellenőrzést gyakorol.

Beszél a szerző az ún. *félig meghatározott büntetésekről*. Kaliforniában például a csalás minden fajtájánál a törvény lerögzíti a büntetés minimumát és maximumát. Ezeken a határokon belül a bűnösnek kimondott vádlott esetében a börtönhatóság dönti el, hogy az elítélt mikor szabadul. Angliában a fiatalkorú bűnözők részére létesített javítóintézet (borstal) hasonló ehhez. Ide 17—22 év közötti fiatalokat utalhatnak be. Az alsó határ 6 hó, a felső 2 év.

Foglalkozik a könyv a rövid tartamú szabadságvesztéssel is. Bebizonyítja, hogy ennek hatása a visszaesés szempontjából kedvezőtlenebb, mint a hosszú tartamúé. A felhozott statisztikák a 6 hónapnál rövidebb tartamú szabadságvesztésbüntetésre vonatkoznak. Angliában — írja Walker — 1967-ben az összes büntetések 72 százaléka volt hat hónapnál rövidebb. Az NSZK-ban 1968-ban hoztak egy törvényt, amely kimondja, hogy hat hónapnál rövidebb börtönt nem szabad kiszabni. Kivétel, ha a bíróság tüzetesen megindokolja, hogy miért éppen a hat hónapnál rövidebb tartamú büntetéstől vár nagyobb visszatartó hatást. (125. old.)

A teljesen határozatlan tartamú szabadságvesztés (életfogytig tartó börtön) ritka a büntetési rendszerekben. Angliában van ilyen büntetés, de ezt megrövidítheti a belügyminiszter a végrehajtás során a bírói szervekkel történt tanácskozás után.

A fentebb említett ún. félig meghatározott büntetésekkel kapcsolatban a börtönhatóságtól függ, hogy az alsó és felső határ között mikor engedi el a rabot. Hiba forrása lehet — és erre az ezzel a megoldással egyébként rokonszenvező szerző is rámutat — a börtönhatóság tagjainak szubjektivizmusa, amely az a velük esetleg fegyelmezetlenül viselkedő rabbal szemben érvénye-

sül. A szerző egyébként megemlíti még, hogy van olyan javaslat is, miszerint a visszaesőknél a bűncselekmény minősége legyen közömbös és csak az előző szabadságvesztés tapasztalatai legyenek mérvadók a felső határ bírói megállapításánál. A szerző nem megy el eddig: szerinte a felső határ megállapításánál a bíróságnak figyelembe kell vennie a bűncselekmények közötti minőségi eltéréseket.

A szerző nem tartja az ismertetett büntetési és intézkedési alakzatokat teljesen alkalmasnak arra, hogy a bűnismétlést megakadályozzák. Főleg a megrögzött bűnözők, a többszörösen visszaesők azok, akiktől meg kell védeni szerinte is a társadalmat. Az előbb röviden vázolt rendszeren tehát *módosítást javasol, amely figyelemreméltó.*

Többszörösen visszaesőnek a módosítás tárgyalásnál azt a bűnözőt tekinti, akit legalább négy alkalommal elítéltek már előzőleg valamilyen bűntett miatt legalább 2 évi, vagy ennél hosszabb tartamú börtönre és a legutóbbi ilyen büntetés kiállásától számított 3 éven belül követte el a bűnöző az újabb bűncselekményt. Az említett bűncselekmény elkövetése előtti büntetések végösszege legalább öt év kell, hogy legyen. (Az összetevők mindegyike, mint fentebb láttuk, legalább kétéves börtön kell, hogy legyen!) Egyéb feltételei már nem túl érdekesek a mi szempontunkból. (Pl. hogy magasabb szintű bíróság szabta ki az egyes részbüntetéseket.)

A javaslat lényege az, hogy a társadalomból mindaddig ki kell iktatni az említett feltételeknek megfelelő többszörösen visszaeső bűnözőt, amíg az illetékes büntetésvégrehajtási szervek szerint meg nem javult. A bíróság szabja ki a szükséges szabadságvesztésbüntetést, amelynek letöltése után következik a javasolt „precautionary imprisonment", amit megközelítő pontossággal *„társadalomvédelmi fogvatartásnak"* nevezhetünk magyarul.

A társadalomvédelmi fogvatartást a börtöntől enyhébb szabályok szerint ugyanabban az intézetben hajtanák végre, ahol az elítélt börtönbüntetését teljesen letöltötte. Az említett járulékos fogvatartás időtartama már nem a bíróságtól, hanem a börtönhatóságtól függene. Ez a szerv kísérné figyelemmel az elítélt fejlődését a börtön letöltése után, de az intézeten belül és ha úgy találja, hogy már megjavult, már akalmas arra az elítélt, hogy a társadalomban hasznos tag lehessen, elengedi az intézetből. A javasolt intézkedéshez hasonló rendszer található a többszörös visszaesők részére pl. a Német Szövetségi Köztársaságban.

A társadalomvédelmi fogvatartás céljából a büntetés kitöltése után visszatartott megrögzött bűnözőket bár ugyanazon az intézeten belül, de elkülönítve kell a javaslat szerint kezelni. Dániában a külön kezelés mellé még pszichiátriai kezelés is járul.

A szerző javaslata a bíróság által végző időponttal kiszabott börtönt, ha enyhébb kezelési formában is, határozatlan tartamúvá teszi.

A szerző elismeri, hogy ennek a rendszernek lehetnek buktatói is, ezért az említett fogvatartásnál biztosítékokról és ellenőrzésről kell gondoskodni annak érdekében, hogy a börtönhatóság akár enyhítő, akár túlzó túlkapásai elkerülhetők legyenek. (147. old.)

A szerző azzal a megszorító javaslatával, hogy a visszaeső előző büntetéseinek mindegyike két évnél hosszabb kell, hogy legyen, kirekeszti a javasolt fogvatartásból a bár visszaeső, de kis bűnözőket. Jellemző módon azzal érvel az angol kriminológus, hogy ezeket a kis bűnözőket, akik átlagosan 50 fontot lopnak el, nem gazdaságos börtönben tartani, mert egy fogoly évente 500 fontjába kerül a társadalomnak!

De nemcsak a személyi, hanem a tárgyi oldalt is szűkíti a szerző, amikor a visszaesés ellenére kirekeszt bizonyos bűncselekmény fajtákat a javasolt társadalomvédelmi fogvatartás alkalmazásánál. Pl. nem javasolja a gondatlan testi sértés, az adócsalás, a felnőttek közötti fajtalankodás, bigámia és hasonló cselekmények elkövetőivel szemben.

Viszont súlyosnak tekinti és számításba veszi a társadalomvédelmi fogvatartás szempontjából például a szándékos súlyos testi sértést, az erőszakos nemi közösülést, a kémkedést, megrontást és — miután angliai a javaslat — a magántulajdon elleni bűntetteket.

Ugyanakkor, amikor a többszörösen visszaesőkkel szemben a bíróság által kiszabott büntetés fentebb részletezett határozatlan tartamú meghosszabbítását helyesnek tartja, kifejti, hogy felesleges a bíróságnak mindig a börtön eszközéhez nyúlni. Nálunk is helyeselhető az a javaslata, hogy lehet pl. csupán a foglalkozástól eltiltani a gépkocsivezetőt, az orvost, vagy éppen a bacilusgazdát.

Érdekes a szerzőnek az a *javaslata,* amely a racionális ítélkezés megteremtése végett gyökeres változást javasol: az általa „ítélkező" vagy helyesebben *„büntető hatóság"*-nak nevezett újtípusú szerv bevezetését. Javaslata szerint a jelenlegi bíróságok döntenének a bűnösségről, de a büntetés, vagy más intézkedés megválasztására és kiszabására egy másik testület lenne hivatott: az említett „büntető hatóság". Ezt a szervet változatos összetételű és különleges tapasztalatokkal rendelkező emberekből állítaná össze. Ennek az új hatóságnak a döntései inkább nevelő, mint megtorló jellegűek lennének. Lehetségesnek tartja, hogy az új hatóságnak enyhébb lenne a következmények alkalmazásával kapcsolatos gyakorlata a bíróságokénál, de azt is mondja, hogy ebben nem teljesen biztos. Viszont módja volna az új hatóságnak olyan új módszerek alkalmazására is, olyan új intézkedések hozására is, amelyeket a jelenlegi angliai bíróságok nem tudnak alkalmazni, vagy meghozni.

A szerző javaslata szerint az új hatóság döntene a megfelelő következmény tekintetében az olyan elkövetőket illetően, akik bár csekély sérelmet okozó és kis jelentőségű bűncselekményt követtek el, de épp a visszaesés következtében nem alkalmasak arra, hogy pl. pénzbüntetés, vagy hatósági felügyelet alá helyezés intézkedéseiben részesüljenek. Ennek a hatóságnak volna a feladata a döntés akkor is, ha az elkövető valamilyen szellemi zavarban, vagy rendellenességben szenved, de nem olyan fokban, hogy a hazájában rendszeresített pszichiátriai kezelésre vagy gondozásra szorulnának. Ez a ha-

tóság döntene továbbá olyan elkövetőkkel szemben kiszabandó következményről, akiknél valamilyen új típusú intézkedés alkalmazása sikerrel kecsegtet. Ezeket az új típusú intézkedéseket ennek a formának a segítésével ki lehetne kísérletezni, mielőtt esetleg a bíróságok előtt általános bevezetésükre sor kerülne. A szerző itt biztosítékokat ajánl és az elkövető önkéntes beleegyezését is.

Végül ez a hatóság döntene azokkal szemben is a következményt illetően, akikkel szemben az előbb már részletesen ismertetett társadalomvédelmi fogvatartás látszik szükségesnek.

Azt hiszem, hogy a szerző valamennyi javaslatánál, így az utóbbinál is felvetődik bennünk a hatóságok esetleges önkényének lehetősége és így a szükséges biztosítékok után nézünk. A szerző biztosítékként felveti egy másodfokú bíróság ellenőrzési lehetőségét az új „büntető hatóság" rendelkezéseivel kapcsolatban. Szerinte a javaslat elfogadása esetén az ítélkezés nem valami „művészet" lesz, hanem racionális, ésszerű valami. (Nem az esztétikai szépség, vagy a jogi ügyeskedés a döntő a jó ítéletnél.) Az új büntetést, vagy intézkedést kiszabó hatóság tagjai között kiváló bírák is helyet foglalhatnának más szakértő emberek sorában, kivéve persze a konkrét ügyben a bűnösséget előzőleg megállapító bírákat.

Walker egész gondolatvezetéséből véleményem szerint az a bizalmatlanság tükröződik, amelyet a jelenlegi angliai hivatásos bírákkal szemben táplál. Nem várja tőlük azt, hogy az újat be tudják fogadni és ezért kompromisszumos megoldást ajánl. Szabják ki a régi típusú bírák az ítélet első részét, viszont annak második részét már az erre a célra kiválogatott, vagy nevelt új típusú hatóság tagjai szabják meg, akiknek viszont sokkal nagyobb hatalmat biztosítana, mint a régi törvények által megkötött kezű régi bíróságnak. Egy kicsit annak a veszélye is felfedezhető ebben a javaslatban, hogy az olvasóban az a vélemény alakul ki, miszerint az igazi szakemberek a kriminológiához értő „büntető hatóság" tagjai, míg a bűnösséget megállapító, vagy meg nem állapító bíróság ezekhez képest egy kissé laikus; bár nem kétséges, hogy ez a bíróság nyitja ki az ajtót a javasolt új „büntető hatóság"-hoz való belépésre. Az angliai társadalmi berendezkedést figyelembe véve érthető, ha a szerző ilyen megoldáshoz nyúl és a haladót úgy igyekszik becsempészni a büntető eljárásba, hogy a maradiak is megmaradjanak. Az egyébként helyes gondolatok a mi társadalmi rendszerünkben más formában kellene, hogy megvalósuljanak.

A szerző ki is fejezi azt a véleményét könyvének végén, hogy javaslataival kapcsolatban, amelyeket mi innen óvatosnak minősíthetünk, számít a visszahúzó erők és a javaslat lényegét meg nem értő személyek és szervek komoly bírálatára. Főleg, ami a bűnösséget kimondó bíróság munkáját követő és a következményeket kiszabó általa javasolt „büntető hatóság" bevezetését illeti. Elismeri, hogy ennek az új szervnek a tagjait és a határozatok végrehajtásában működő személyeknek az alkalmasságát is előzetesen, alaposan meg kell vizsgálni és munkájuk ellenőrzésével minőségüket fokozni.

A szerző bővebben foglalkozik még a fiatalkorúak bűnözésével és a velük szemben alkalmazandó intézkedésekkel, a társadalmi felügyelő szervek munkájával, a környezettanulmányt végző tisztviselők feladataival és külön fejezetet szentel a büntetés illetve intézkedések kiszabásának, a módszert illetően. Ezeknél a kérdéseknél azonban — bár minden soruk igen érdekes — olyan gondolatot nem vet fel, amely ebben a szűkre szabott keretű ismertetésben helyet foglalhat. Így arra szorítkoztunk, hogy hazai fejlődésünket figyelembe véve az esetleg visszhangra találó, vagy gondolatébresztő javaslatokat vegyük inkább szemügyre.

Hardicsay Tibor

Új könyvek

Révai Tibor: A dolgozók részvétele az igazságszolgáltatásban.
Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 591 p.

A mű a szocialista jogi irodalomban elsőként foglalkozik a dolgozók igazságszolgáltatásban való részvételének problémáival. Anyagát négy nagy témakör köré csoportosítja: az 1. részben az igazságszolgáltatás szerveivel és megvalósításának lényeges elemeivel kapcsolatos kérdéseket tárgyalja. Itt foglalkozik a bírói tisztségek betöltésének módjaival is (hivatásos bíró—laikus bíró, kinevezett bíró—választott bíró). A 2. részben a tőkés államokban megvalósított laikus bíráskodást és a szocialista államoknak a népi ülnökök tevékeny részvételére alapított bírósági rendszerét hasonlítja össze. Ez utóbbi problémához kapcsolódva foglalkozik a társadalmi szervezetek szerepével a bírósági eljárásban. A munka legfontosabb mondanivalóit összefoglaló 3. fejezet a dolgozó kollektívák ítélkező tevékenységével foglalkozik. Az alapfogalmakból kiindulva részletesen vizsgálja a szocialista országokban megvalósított társadalmi bíráskodás kérdéseit. Főbb fejezetei: a szervezet kifejlődése, feladatai, jelenlegi szervezete, hatásköre, eljárása, határozata, a határozatai elleni jogorvoslatok. A befejező 4. részben a szocialista országok választott bírósági szervezetének és eljárásának egyes, elvi kérdéseit vizsgálja. A munkát részletes név- és tárgymutató, valamint jogszabálymutató egészíti ki. A külföldi olvasót az eredményekről német és orosz nyelvű tartalmi kivonat tájékoztatja.

Ficzere Lajos: Az állami vállalat a gazdaságirányítás új rendszerében.
Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 255 p.

A Vállalati gazdálkodás c. sorozatban megjelent munka. A gazdasági mechanizmus reformja az állami vállalat helyzetében, jogállásában és tevékenységének jogi szabályozásában lényeges változásokat okozott. Az ismertetett munka a reform bevezetése utáni tapasztalatokat figyelembe véve elemzi és összefoglalja ezeket a kérdéseket. Alapvető szempontja, hogy a múltbeli centralizált gazdaságirányítási rendszer és a reform által előtérbe helyezett gazdasági módszerek egymást nemcsak hogy nem zárják ki, hanem feltételezik, kiegészítik, s kombinált alkalmazásukra szükség van.

A munka szerkezete a következő: 1. fej. Az állami vállalat fogalmának jellemzői, 2. fej. A népgazdasági irányítás rendszere és a vállalat jogi helyzete, 3. fej. A vállalati önállóság jogi szabályozása, 4. fej. A vállalat és az államigazgatási szervek viszonya, 5. fej. A vállalat műszaki fejlesztési jogköre, 6. fej. A vállalat beruházási jogköre, 7. fej. A vállalat műszaki fejlesztési jogköre, 8. fej. A jövedelemszabályozás és a vállalat érdekeltségi rendszer.

Badacsonyi György: Költségvetési revízió, költségvetési szervek belső ellenőrzése.
Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 210 p. [Bibliogr. 189—191.]

A gyakorlati jellegű munka a költségvetési revízió alapfogalmaiból kiindulva (1. fejezet) a költségvetési revízió egyes munkaszakaszait foglalja össze (2. fej.). Ezt követi az átfogó gazdasági és pénzügyi értékelésről szóló rész (3. fejezet), majd a belső ellenőrzést és felügyeletét tárgyaló fejezet (4. fejezet). A befejező 5. fejezetben a munka a költségvetési revízió alapján teendő gyakorlati intézkedéseket tárgyalja. Az irodalmi jegyzék mellett a munkát — gyakorlati szempontokból jól használható — jogszabálymutató, valamint iratmintákat és példatárat tartalmazó függelék egészíti ki.

Magyarországi boszorkányperek. 1529—1768.
Közreadja Schram Ferenc. 1—2. köt.
Bp. Akadémiai Kiadó, 1970, 570, 779 p. [Bibliogr. 735—736.]

A büntető igazságszolgáltatás történetével kapcsolatos adatok közül rendkívül érdekes és fontos kultúrtörténeti adalékokat szolgáltatnak az ún. boszorkányperek. Hazai vonatkozásában már több mint egy évszázada folyik ezeknek az adatoknak a gyűjtése. Több, kisebb jelentőségű munka után Komáromy Andornak 1910-ben közzétett munkája volt az első, összefoglaló adatgyűjtemény. Ez csupán az akkori Magyarország egyrészéről gyűjtött adatokat, jóformán teljesen hiányzott azonban a dunántúli rész. Schram Ferenc munkája most erről a területről gyűjti össze és adja közre az állami, illetőleg a most már a volt családi levéltárak anyagát is őrző megyei levéltárak anyagából összegyűjtött írásos emlékeket.

A munka bevezetője részletesen is vázolja a gyűjtés és rendezés irányadó szempontjait. Az anyag nagy része tanúkihallgatási jegyzőkönyvekből áll, ehhez csatlakoznak a végítéletet tartalmazó feljegyzések. Helyesnek mutatkozik az anyag rendezésében követett az a szempont, hogy az egyes perek anyagát nem időrendben, hanem terület: megyék szerint — csoportosítja, mert — amint erre a bevezető tanulmány is rámutat — a területi csoportosítás sokkal megegyezőbb vonásokat mutat, mint az időrendi. A munkát részletes név- és tárgymutató egészíti ki, ami az anyagban való gyors tájékozódást teszi lehetővé, hasznos útmutatást adnak a gyűjtemény olvasójának a közölt, részletes szómagyarázatok is.

Társadalom és nemzet a Magyar Tanácsköztársaságban. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem tudományos ülésszaka a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 50. évfordulója alkalmából. 1969. március 14.

Szerk. *Mészáros* Károly
Bp. ELTE Soksz. Üzeme 1970. 182 p.

A tanulmánygyűjtemény jogi vonatkozású anyaga:
Samu Mihály: Állam és jog a Magyar Tanácsköztársaság idején, *Vietor*, Martin [Pozsony] A nemzeti önállóság és a nemzeti egyenjogúság kérdéséhez, *Búzás* József: A Magyar Tanácsköztársaság nemzetiségi jogalkotásának kérdéséhez. A további tanulmányok a tudományos szocializmus, az irodalomtudomány, a felsőoktatási politika szemszögéből vizsgálják a Tanácsköztársaság történetét. Két külön tanulmány foglalkozik a Tanácsköztársaság megítélésével egyes nyugati országokban. (Ausztria, Franciaország.)

Schirilla György: *A növényvédelem jogi vonatkozásai.*
Bp. Mezőgazdasági Könyvkiadó, 1970. 266 p. [Bibliogr. 257—258.]

A munka a növényvédelmi szakigazgatás területére tartozó jogszabályokat és joggyakorlatot dolgozza fel, elsősorban tehát a hatályos jogszabályok ismertetésére és a helyes jogalkalmazási gyakorlat alakításának irányítására törekszik. A növényvédelmi jogszabályokkal kapcsolatos általános tudnivalók (céljuk, feladatuk, a növényvédelmi szakigazgatással kapcsolatos általános tudnivalók), után a növényvédelmi kódex (1968. évi 32. sz. tvr.), valamint a kiegészítő jogszabályok alapján dolgozza fel a növényvédelem szervezeti és tevékenységi kérdéseit. Az államigazgatási eljárásról (1957. évi IV. tv.), szóló rendelkezések ismertetése után külön-külön foglalkozik a növényvédelem polgári jogi, büntető jogi és munkajogi vonatkozásaival. A függelékben a kapcsolatos jogszabályszövegeket közli. A munkát részletes tárgymutató egészíti ki.

Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata. Pécs, Pécsi Szikra nyomda, 1969 [1970]—1970.

66. Ádám Antal: Problemü goszszudarsztvennopravovüh i administrativnopravonüh dogovorov v Vengerszkoj Narodnoj Reszpublike. 1969. [1970.] 24 p.
67. Román László: A szervezeti jellegű belső szabályzatok természete, különös tekintettel a kollektív szerződésre. 1970. 36 p.
68. Vargyai Gyula: A nemzeti kérdés és integráció. Adalékok Jászi Oszkár nemzetiségi koncepciójának értékeléséhez. 1970. 24 p.
69. Judi István: Munka és erkölcs. 1970. 44 p.
70. Markos György: A megyei tanácsi szervek tervező tevékenysége. 1970. 32 p.
71. Tremmel Flórián: A bizonyítás és a bizonyíték fogalma a büntetőeljárásban. 1970. 38 p.

Тибор Кирай:

Элементы вероятности в назначении наказания

Когда законодатель в качестве цели наказания предусматривает «исправление совершившего преступление и удержание членов общества от преступности», и предписывает, что суды должны учитывать это, тогда элементы вероятности переносит в приговор суда. Ибо основой назначение наказания в качестве предпосылки будет фигурировать высказывание вероятности, поскольку суд лишь с вероятностью может установить, какое действие будет вызывать назначенное им наказание. Этими логическими связями вероятности и юридическими проблемами и занимается настоящая статья. Подчеркивает, что необходимо, чтобы суды располагали информацией, основывающейся на научном анализе общего уровня, относительно того, какая связь существует между тем или иным периодом практики по назначению наказания и преступностью. Это облегчает назначение наказания, служащего достижению целей закона. В назначении наказания осуществляется подобный известному в экономике принципу рационального хозяйствования принцип экономии наказания. Максимального результата, целей наказания суд пытается достичь путем причинения осужденному минимальной обиды.

Иштван Вида:

Судебное исполнение и поручение на взыскание

Управомоченным и обязанным на осуществление денежных требований, основывающихся на подлежащем исполнению судебном или ином решении, является государственный, общественный, кооперативный орган, и эти требования осуществляются выдачей поручения на немедленное взыскание. Этот правовой институт нельзя считать ни судебным, ни административным, ни непосредственным исполнением. В нем отсутствует те организационные и процессуальные особенности (властное принуждение такого характера), которые характеризуют упомянутые пути имущественного исполнения. Здесь не выдается исполнительный лист. Это не уменьшает значения поручения по немедленному взысканию, потому что в социалистических общественно-экономических условиях это является быстрым и эффективным способом взыскания. Этот правовой институт — несмотря на его отличительный характер — примыкает к судебному исполнению, в особенности в области применения отдельных правил по льготам. С целью дальнейшего развития этого института в новой системе управления хозяйственном высказывались и предложения по кодификации.

Дьердь Кампиш:

Международная конвенция о едином регулировании договора о туристских поездках

В настоящей статье автор рассматривает содержание и основные разрешения конвенции по вышеуказанному предмету, разработанной на проведенной в апреле 1970 г. в Брюсселе дипломатической конференции. В процессе этого проводит параллель между конвенцией и проектом, служащим ее основой, подготовленным в рамках UNIDROIT (Рим). Автор указывает и на основные преимущества и минусы отдельных, изложенных в конвенции разрешений, так, например в связи с действием конвенции, с ответственностью организаторов путешествий. Из статьи мы можем ознакомиться с темами важнейших дискуссий, проведенных на конференции, и с точками зрения делегаций социалистических сторон по основным вопросам. Наконец, автор рассказывает об условиях конференции и о деятельности венгерской делегации.

Tibor Király:

Elemente der Wahrscheinlichkeit in der Zumessung der Strafe

Als der Gesetzgeber das Ziel der Strafe wie folgt vermerkt „die Verbesserung des Verübers und die Zurückhaltung der Mitglieder der Gesellschaft von der Straffälligkeit" und vorschreibt, dass dies auch die Gerichte vor Auge halten sollen, dann werden damit im Gerichtsurteil Wahrscheimlichkeitselemente verpflanzt. Die Gründe der Strafzumessung werden nämlich als Premissen, Wahrscheinlichkeitsaussagen sein, nach denen das Gericht nur mit Wahrscheinlichkeit feststellen kann, welche Wirkung die von ihm verhängte Strafe auslösen wird.

Mit den logischen Beziehungen und rechtlichen Problemen dieser Wahrscheinlichkeit befasst sich die Abhandlung. Es wird festgestellt: es ist notwendig, dass die Gerichte über informationen allgemeinen Niveaus, welche Zusammenhänge zwischen der Strafzumessungspraxis und der Kriminalität einer Periode feststellbar sind und die auf einer wissenschaftlichen Analyse beruhen, verfügen. Das erleichtert eine Strafzumessung, die dazu beiträgt die im Gesetz festgehaltenen Ziele zu erreichen. In der Strafzumessung gilt, das aus der Volkswirtschaft wohlbekannte Prinzip des rationellen Wirtschaftens, hier aber als Ökonomie der Strafe. Das Gericht möchte das maximale Ergebnis, die Ziele der Strafe durch minimale Benachteiligung des Verurteilten herbeiführen.

István Vida:

Gerichtliche Vollstreckung und Inkassoauftrag

Sind der Berechtigte und Verpflichtetet einer Geldforderung, die auf einer gerichtlichen oder anderen Bescheid beruht, staatliche, gesellschaftliche, genossenschaftliche Organe, erfolgt die Einkassierung durch einen sofortigen Inkassoauftrag. Diese Rechtsinstitution kann weder als gerichtliche oder administrative noch als unmittelbare Vollstreckung betrachtet werden. Sie besitzt nicht die organisatorischen und Verfahrenseigenartigkeiten (ein solcher behördlicher Zwang), welche die Wege der Vollstreckung auf das Vermögen charakterisieren. Es wird auch keine Vollstreckungsurkunde ausgestellt. Das mindert aber die Bedeutung eines sofortigen Inkassoauftrages nicht, denn unter sozialistisch-gesellschaftlichen Verhältnissen bildet dies eine schnelle und erfolgreiche Methode des Eintreibungsverfahrens. Die Rechtsinstitution — trotz seinem abweichenden Charakter — schliesst sich der gerichtlichen Vollstreckung besonders bei der Anwendung einiger Befreiungsvorschriften, an. Im Interesse der Weiterentwicklung dieser Institution im neuen System der Wirtschaftsleitung tauchten auch Kodifikationsvorschläge auf.

György Kampis:

Internationales Abkommen über die einheitliche Regelung des Reisevertrages

In der Abhandlung behandelt der Verfasser den Inhalt und die wichtigsten Lösungen dieses Abkommens das von der diplomatischen Konferenz in April 1970 in Brüssel vereinbart wurde. Er vergleicht das Abkommen mit dem Entwurf, der seine Grundlage bildete, und im Rahmen der UNIDROIT (Rom) verfertigt wurde. Er führt auch die Vor- und Nachteile der einzelnen im Abkommen festgehaltenen Lösungen vor, so z. B. hinsichtlich der Wirkung des Abkommens, der Verantwortlichkeit des Organisators der Reise. Man erfährt ferner manches über die Themen der wichtigsten Diskussionen, den Standpunkt der Delegationen der sozialistischen Länder in den Hauptfragen usw. Über die Verhältnisse der Konferenz und die Tätigkeit der ungarischen Delegation wird auch berichtet.

Tibor Király:

Les éléments de probabilité dans la fixation de la peine

Lorsque le législateur désigne comme but de la peine „la correction de l'auteur et la rétention des

membres de la société de la délinquance" et prescrit que les tribunaux en tiennent compte, il insère des éléments de probabilité dans la sentence. Des propositions de probabilité figureront en effet comme prémisses de la peine infligée, car le tribunal ne peut constater qu'en probabilité l'effet que provoquera la peine infligée par lui. L'étude s'occupe des connexions logiques de la probabilité et des problèmes juridiques. Il constate qu'il est nécessaire que les tribunaux disposent des informations basées sur l'analyse scientifique d'un échelon général sur la connexion qui existe entre la pratique de la fixation de la peine et de la délinquance dans une période donnée. Cela facilite l'infliction d'une peine qui atteint les buts de la loi. Ainsi dans la fixation de la peine un principe se fait valoir qui ressemble à celui de la gestion rationelle, connu dans l'économie nationale. Le tribunal s'efforce d'atteindre l'effet maximum, notamment les buts de la punition, par l'atteinte minimum portée au condamné.

István Vida:

L'exécution judiciaire et le mandat d'encaissement

Au cas où un organe d'Etat, social ou coopératif est le créancier ou le débiteur d'une créance pécuniaire basée sur une décision exécutoire judiciaire ou autre, le recouvrement de la créance se fait par un mandat d'encaissement immédiat. Cette institution de droit ne peut être considérée ni comme une exécution judiciaire, ni comme une exécution administrative, ni comme une exécution directe. Y manquent les traits spécifiques de l'organisation et de la procédure qui caractérisent les voies mentionnées de la saisie-exécution des biens (à savoir la contrainte exercée par une autorité). On n'établit aucun document exécutoire non plus. Ce fait ne réduit pas l'importance de l'encaissement du mandat immédiat, étant donné que dans les conditions socio-économiques socialistes, c'est la manière la plus efficace et la plus prompte de l'encaissement des créances respectives. Cette institution de droit — malgré son caractère différent — s'attache à l'exécution judiciaire surtout dans le domaine de l'application de certaines règles d'exemption. En vue du développement progressif de cette institution, des propositions relatives à la codification ont surgi aussi dans le nouveau système de la direction économique.

György Kampis:

Convention internationale sur la réglementation uniforme des contrats de voyage

L'auteur traite dans son étude les questions relatives au contenu et aux solutions principales de la convention en question adoptée à la conférence diplomatique tenue á Bruxelles en avril 1970. Il met en parallele la convention et le projet lui servant de base rédigé dans le cadre de l'Unidroit (Rome).

L'auteur démontre les avantages et les désavantages des solutions respectives comme p. e. ceux concernant la mise en vigueur de la convention et la responsabilité incombant à l'organisateur du voyage. L'article nous fait connaître les discussions principales relatives aux sujets traités à la conférence ainsi que la manière de voir adoptée au sujet des principales questions par les délégations des pays socialistes. L'auteur présente enfin un aperçu sur les conditions dans lesquelles la conférence avait lieu ainsi que sur l'activité de la délégation hongroise.

Tibor Király:

Elements of probability in inflicting penalties

When the legislator provides for the purpose of the penalty „as the correction of the convict and the prevention of the members of society from committing crimes" and that it should be observed by courts of justice elements of probability are included in judicial decisions. The premises of the infliction of penalty will be namely as grounds for propositions of probability since the court is capable of assuming only with probability the effect of the penalty inflicted by it. The paper deals with the logical relationships and legal problems of this probability. It comes to the conclusion that it is necessary that information be available for the courts, on a general scale, based on scientific analysis, on the correlation in a given period between crime and the practice of inflicting penalties. This will make the infliction of penalties as defined in law easier. In inflicting penalties a principle known in economics, viz. that of rational economy, the economy of inflicting penalties should prevail. Courts should strive at achieving the best results, the objectives of penalties with the minimum harm caused to the convict.

István Vida:

Judicial distraint and commission of collection

If the obligor and obligee of a money claim based on a judicial or other decision is a state, social or cooperative organ recovery is effected by commission for immediate collection. This legal institution cannot be regarded either as judicial or administrative or direct distraint, It lacks those organizational and procedural features (and the compulsion by public authorities) which are characteristic of the financial distraint mentioned above. No executory deed is made out. The significance of the commission of immediate collection is however not diminished thereby because this is, under socialist socio-economic conditions, a quick and effective way of collecting debts. This legal institution-despite its different characteristics-is related to judicial distraint particularly in applyinig certain exemption rules. Some codification proposals were put forward in order to expand this institution in the new system of economic management.

György Kampis:

International convention ou the uniform regulation of travel agreement

The paper deals with the content and principal solutions of the convention laid down at the 1970 Brussels diplomatic conference. In this analysis the author draws a parallel between the convention and its underlying draft prepared under the auspices of the UNIDROIT (Rome). Both the advantages and disadvantages of some solutions included in the convention are pointed out by uthor, e. g. the operation and the liability of the travel agency. The subjects of the important discussions and the views of delegates from socialist countries on the principal issues may be learned from the paper. In conclusion the author gives an account of the conference and the activity of the Hungarian delegation.

Ára: 8,– Ft

INDEX 25.422

XXVI. új évfolyam · 2. szám · Budapest, 1971. február

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

A Nemzetközi Munkajogi és Társadalombiztosítási-jogi Társaság varsói kongresszusáról 57

WELTNER ANDOR:

A munkavédelem fejlődése, különös tekintettel a technikai haladásra 57

KERTÉSZ ISTVÁN:

A munkavédelem fejlődése, különös tekintettel a technikai haladásra Magyarországon ... 71

GARANCSY GABRIELLA:

Hozzászólás 78

*

NAGY LÁSZLÓ:

A társadalmi, a szövetkezeti és az egyéni érdekről, valamint azok kötelező összhangjáról 80

DIÓSDI GYÖRGY:

Atipikus szerződések a bírósági gyakorlatban 89

VEBERSZ, Ja. R.:

Az apaság megállapításának szabályozása a szovjet családi jogi törvényhozásban 95

Szemle:

VÖRÖS IMRE:

III. Szovjet—magyar jogásznapok Moszkvában 104

Jogirodalom:

SÜVEGES MÁRTA:

Tanulmánykötet „A földről szóló lenini dekrétum" keletkezéséről s annak jelenlegi időszerűségéről 110

Ficzere Lajos: Az állami vállalat a gazdaságirányítás új rendszerében (TAMÁS LAJOS) ... 115

Juraj Cuth: A nemzetközi folyók (BRUHÁCS JÁNOS) 118

MELLÉKELVE: 1970. ÉVI TARTALOM- ÉS NÉVMUTATÓ

СОДЕРЖАНИЕ: О Варшавском Конгрессе Международного общества по трудовому праву и социальному страхованию. — *Андор Вельтнер:* Развитие в области охраны труда, обращая особое внимание на технический прогресс. — *Иштван Кэртес:* Развитие охраны труда, обращая особое внимание на технический прогресс в Венгрии. — *Габриелла Гаранчи:* Выступление. — *Ласло Надь:* Об обязательном сочетании общественных, кооперативных и личных интересов. — *Дьёрдь Диошди:* Нетипичные договоры в судебной практике. — *Я. Р. Веберс:* Регулирование установления отцовства в советском семейном законодательстве. — *Обзор: Имре Вёрёш:* III советско-венгерские дни юриста в Москве. — *Юридическая литература: Марта Шювегеш:* Сборник статей о возникновении «Ленинского декрета о Земле» и его актуальности в настоящее время. — Лайош Фицере: «Государственное предприятие в новой системе хозяйственного управления» *(Лайош Тамаш).* — Юрай Сут: Международные реки *(Янош Брухач)*

INHALT: Der Kongress der Internationalen Gesellschaft für Arbeits- und Sozialversicherungrecht in Warschau. — *Andor Weltner:* Die Entwicklung des Arbeitsschutzes, mit besonderer Rücksicht auf den technischen Fortschritt. — *István Kertész:* Die Entwicklung des Arbeitschutzes mit besonderer Rücksicht auf den technischen Fortschritt. — *Gabriella Garancsy:* Diskussionsbeitrag.* — *László Nagy:* Über den obligatorischen Einklang der gesellschaftlichen und der individuellen Interessen. — *György Diósdi:* Atypische Verträge in der Gerichtspraxis. — *Ja. R. Vebersz:* Die Regelung der Vaterschaftfeststellung in der sowjetischen Familienrechtsgesetzgebung. — *Rundschau: Imre Vörös:* III. Ungarisch—sowjetische Juristentage in Moskau. — *Rechtsliteratur: Marta Süveges:* Eine Studiensammlung über die Entstehung des Lenin'schen Dekrets über den Boden und dessen heutige Aktualität. — *Lajos Ficzere:* Der Staatsbetrieb im nenen System der Wirtschaftsleitung *(Lajos Tamás).* — Juraj Cuth: Die internationalen Flüsse *(János Bruhács)*

SOMMAIRE: Le Congrès de la Société Internationale du Droit du Travail et de la Sécurite Sociale tenu 5 Varsovie. — *Andor Weltner:* Le développement de la protection du travail à la lumière du progrès techniqne. — *István Kertész:* Le développement de la protection du travail à la lumière du développement technique en Hongrie. — *Mme Gabrielle Garancsy:* Intervention aux débats.* — *László Nagy:* L'harmonie obligatoire des intérêts sociaux, coopératifs et individuels. — *György Diósdi:* Contrats atypiques dans la pratique des tribunaux. — *Vebersz, Ja. R.:* La réglementation de la constatation de la paternité dans la législation soviétique du droit de la famille. — *Revue: Imre Vörös:* La IIIème rencontre des juristes soviétiques-hongrois tenue à Moscou. — *Littérature juridique:* Márta Süveges: Recueil d'études sur la formation "du décret de Lénine sur la terre" ainsi que sur son actualité. — Lajos Ficzere: L'entreprise d'Etat dans le nouveau système de la direction économique *(Lajos Tamás).* — Juraj Cuth: Fleuves internationaux *(János Bruhács)*

CONTENT: On the Warsaw Congress of the international labour law and social insurance society. — *Andor Weltner:* The development of labour safety with special regard to technological progress. — *István Kertész:* The evolution of labour safety with special regard to technological progress. — *Gabriella Garancsy:* Reflections.* — *Lajos Nagy:* On the obligatory concert between social cooperative and individual interests. — *György Diósdi:* Nontypical contracts in judicial practice. — *Vebersz, Ja. R.:* Regulation of affiliation in the Soviet legislation on family law. — *Review:* Imre Vörös: Hungarian—Soviet jurists' days in Moscow. — *Legal Literature:* Márta Süveges: Collection of papers on "Lenin's decree on land" and its contemporary meaning. — Lajos Ficzere: State enterprise in the new system of economic management *(Tamás Lajos).* — Juraj Cuth: International rivers *(János Bruhács)*

XXVI. új évfolyam 2. szám Budapest, 1971. február hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A Nemzetközi Munkajogi és Társadalombiztosítási-Jogi Társaság varsói kongresszusáról

La Société Internationale de Droit du Travail et de la Sécurité Sociale (A Nemetközi Munkajogi és Társadalombiztosítási Jogi Társaság) 1970. szeptember hó 14—17 napjain tartotta VII. kongresszusát Varsóban. Ezen a kongresszuson —, amelyet a társaság megalakulása óta első ízben tartottak szocialista országban, — 34 ország munkajogászai vettek részt, a tudomány művelői és gyakorlati szakemberek, a munkaügyi bíróságok, a szakszervezetek, a társadalombiztosítási szervek vezetői és dolgozói.

A nemzetközi kongresszus a következő három témakört tárgyalta meg, az egyes nemzeti beszámolók felhasználásával készült főreferátumok alapján: *1. Weltner Andor:* „A munkavédelem fejlődése, különös tekintettel a technikai fejlődésre." *2. Gérard Lyon-Caen* (Franciaország) „A vétkesség szerepe a társadalombiztosítási jogban." *3. Fréderic Meyers* (Egyesült Államok): „Az állam, a munkáltatók szervezetei és a szakszervezetek szerepe a bérpolitikában."

E három főreferátum megvitatásán túlmenően a kongresszus megemlékezett a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet megalakulásának 50 éves évfordulójáról, továbbá meghallgatta *Michel Magrez* professzor (Belgium) „Les bases juridiques du contrôle financier de la sécurité sociale") (A társadalombiztosítás pénzügyi ellenőrzésének jogi alapjai) c. beszámolóját.

Magyar részről a kongresszuson kifejtett tevékenység a következő volt:

Weltner Andor professzor tartotta meg az első napirendi pontban feltüntetett főreferátumot, ehhez a főreferátumhoz *Kertész István* kandidátus nemzeti referátumot készített, *Garancsy Gabriella* kandidátus pedig hozzászólt.

Ezeket az anyagokat — részben rövidítve — az alábbiakban közüljük.

Az alábbiakban először kivonatosan közöljük Weltner Andor összefoglaló jelentését, bevezető és befejező felszólalását a munkavédelem fejlődéséről.

A munkavédelem fejlődése, különös tekintettel a technikai haladásra

I.

A nemzeti jelentések ezt a lényeges kérdést három vonatkozásban is komplex módon dolgozták fel. Az egyes problémákkal elméleti és gyakorlati szempontból is foglalkoztak. Nemcsak a jogi szabályozást ismertették, hanem az azokkal szoros kölcsönhatásban álló gazdasági, társadalmi, szociálpolitikai és szervezeti megoldásokat is. Harmadsorban pedig felhasználták az ún. társtudományi kutatások eredményeit is.

Sajnálatos módon, az összefoglaló jelentés kénytelen volt a rendelkezésre álló terjedelmi keretekhez igazodni és ezért inkább csak az általánosnak tekinthető tipikus megoldásokat és nézeteket ismerteti, holott egyes országok sajátos, illetve atipikus megoldásai a fejlődés szempontjából esetleg fontosabbak.

Az összefoglaló jelentés „általánosító" jellegéből következik az is, hogy talán a valóságnál optimistább képet fest, mert ahol a nemzeti jelentések többsége bizonyos eredményeket mutat ki, nem utal arra a helyzetre, amely egyes országokban kedvezőtlen eltéréseket mutat. Az

„optimista" megvilágítást az is okozza, hogy a tényleges helyzet általában elmarad a jogi szabályozásban meghatározott követelmények mögött.

Az egyes nemzeti jelentések alapján feltárhatók a munkavédelem területén jelentkező legfontosabb ellentmondások. Az egyik ellentmondás az, amely egyfelől a gazdaságos termelésre való törekvés, másfelől a szociálpolitikai követelmények között alakulhat ki. Egy másik fajta ellentmondás abból adódik, hogy egyfelől a munkavédelemre vonatkozó jogi szabályozás, mint minden jogi szabályozás, egy bizonyos stabilitás igényével lép fel, az új veszélyforrások és ártalmak viszont állandóan újabb és újabb jogi szabályozást igényelnek. Nem lebecsülendő ellentmondást jelent, hogy maguk a dolgozók is hajlamosak saját védekezésük elhanyagolására, ha a munkavédelmi szabályok megtartása a munka intenzitását és így keresetük mértékét is csökeknti. Végül sajátos ellentmondást jelent, hogy a munkaadó, de gyakran a dolgozó is különböző érdekekből és indítékokból a balesetet eltitkolják; ezzel megnehezítik a veszélyforrások feltárását és így a megfelelő védekezést is.

A tudománynak és a jogalkotásnak egyik fontos feladata ezeknek az ellentmondásoknak a feltárása és csökkentése. A különböző szervekre, különösen pedig a szakszervezetekre az a feladat vár, hogy úgy törekedjenek ezeknek az ellentmondásoknak a feloldására, hogy ez a dolgozók védelmét erősítse. Megalapozottan feltételezhető, hogy ehhez kongresszusunk is hozzájárul.

II.

1. A technikai fejlődés hatásai általában

a) A nemzeti jelentések túlnyomó többsége alapján az az általános következtetés vonható le, hogy a technika fejlődése, az automatizálás stb. megjavította a munkavédelmet, csökkentette a balesetek és a foglalkozási megbetegedések számát. Ennek oka — többek között —, hogy az automatizált üzemekben lényegesen kevesebb dolgozót foglalkoztatnak. Javulnak a higiéniai feltételek. Könnyebben megszüntethető a por, a szélsőséges hőmérséklet, a magas páratartalom, a gőz és a gáz mennyisége és részben a zaj káros hatása is csökkenthető. Szükségképpen csökkennek az anyagmozgatásból, a nehéz fizikai munkából és a gépek közvetlen kezeléséből származó külső és belső sérülések.

Nagy jelentőséget lehet tulajdonítani ebben a folyamatban a tudatos szervező-megelőző tevékenységnek, a munkavédelmi szabályok és a munkavédelmi felügyelet fejlődésének is. A technikai fejlődés egyes területein jelentkező, továbbá az atomenergia felhasználásával kapcsolatos veszélyek elleni védekezés — sajátos módon éppen a nagyobb veszély miatt — erőteljesebben fejlődött és hatékonyabban, mint más területeken.

Egyes nemzeti jelentésekben azonban különböző fenntartások és aggályok is jelentkeznek. Így például, hogy az optimista feltételezések kellően megalapozottak-e, mert a globális statisztikai adatokon túlmenően széles körű felmérések és pontos vizsgálati eredmények nem állnak rendelkezésre. Kérdéses lehet tehát, hogy a balesetek és a foglalkozási megbetegedések számának statisztikai jellegű csökkenése olyan mérvű csökkenést jelent-e, amilyen a tudomány, a technika stb. fejlődése alapján valóban elvárható lenne.

b) Jelentkeznek negatívumok is. Így például új veszélyforrást jelent általában az új anyagok és eljárások alkalmazása, különösen a mezőgazdaság kemizálása, a műtrágyagyártás fokozódása, és mindezekkel kapcsolatban az a fáziskülönbség, amely a technikai fejlődés és a munkavédelem fejlődése között abból adódik, hogy a munkavédelemmel kapcsolatos gyakorlati tapasztalatok számos vonatkozásban az anyag vagy eljárás alkalmazása után csak egy bizonyos idő múlva jelentkeznek. Ebből az következik, hogy a hatékony védekezés módszereinek a kidolgozása és bevezetése is késlekedik. Számos területen csökkent ugyan a munka fizikai intenzitása, viszont növekedett a szellemi kifáradás a munkafolyamatok monotonsága következtében. Új veszélyforrást jelent az is, hogy sok falusi ember került az iparba.

A nagyobb felelősség, a fokozott szellemi-idegi igénybevétel álmatlanságra, bél-, vérkeringési és szívbetegségekre vezethet. A dolgozó izoláltsága, a személyes kezdeményezés kikapcsolódása, a termelőfolyamatban való közvetlen részvétel hiánya is pszichikai, egészségügyi zavarokat idézhet elő.

Ellentmondás alakult ki a jogalkotás és a technikai fejlődés között is, mert az előbbi nem tudja elég gyorsan követni az utóbbit.

További problémát jelent az egyes szakmák, iparágak, munkafolyamatok gyors differenciálódása és változása, ami egyre nagyobb és gyorsabb méreteket ölt és sajátos jogalkotási és munkavédelmi megoldásokat igényel. A dolgozóknak ugyanis nemcsak a szakma változásaiból vagy az új szakmákból adódó új szakmai ismereteket, hanem az új munkavédelmi tudnivalókat is újból és újból el kell sajátítaniuk.

A balesetek és a foglalkozási megbetegedések elleni védekezés szempontjából különösen a szovjet, de más nemzeti jelentések is igen nagy jelentőséget tulajdonítanak a munkaidő mértékének, illetve csökkentésének, továbbá azoknak a nagyon szigorú tilalmaknak és korlátozásoknak, amelyek a túlmunka elrendelésére vonatkoznak.

Fontosak a különböző, ugyancsak kogens módon szabályozott pihenőidők, ideértve a rendes és rendkívüli szabadságot is.

Nagyon lényeges továbbá a személyek megfelelő alkalmassági vizsgálata, az előzetes és az időszakos orvosi vizsgálat, a munkahelyek gya-

kori változtatása, különböző kiegészítő tevékenységek, a dolgozók minél nagyobb mérvű érdekeltté tétele, többek között azzal is, hogy bevonják őket általában az üzemi tevékenységek, különösen pedig a munkavédelem megtervezésébe és szabályzásába, irányításába és ellenőrzésébe.

c) Általánosságban megállapítható, hogy a „tradicionális" balesetek és foglalkozási megbetegedések száma csökkent, viszont új veszélyforrások és foglalkozási megbetegedések léptek fel, amelyekkel szemben újszerű eszközökkel és módszerekkel is védekezni kell. Ezekről a továbbiakban lesz szó. Mindenképpen levonható az a következtetés, hogy a balesetek és a foglalkozási megbetegedések abszolút számának a csökkenése semmiképpen sem jelenti azt, hogy relatív növekedés nincs, tehát a tudományos kutatást, az új védekezési módszerek kidolgozását, ideértve a preventív jellegű szervezést és jogi szabályozást is, fel kell használni az új veszélyforrások elleni védekezés érdekében, anélkül, hogy a régi veszélyforrásokat elhanyagolnánk.

2. Kötelező előírások az üzemek, gépek és technológiai előírások tervezésére, kivitelezésére és használatba vételére

a) Az egyes országokban különböző variációkkal találkozunk.

A szocialista országokban általában, de több tőkés berendezésű országban is kogens jogszabályok már a tervezéssel kapcsolatban kötelező előírásokat (normatívákat, szabványokat stb.) tartalmaznak, a munkavédelmi követelmények megvalósítása érdekében. Már itt megjegyezzük, hogy számos országban ez a szabályozás hármas szinten történik, éspedig országos, szakmai és vállalati szinten, ami lehetőséget nyújt a szakmai és vállalati sajátosságok figyelembevételére is. Így az állami és (vagy) szakszervezeti munkavédelmi felügyelet már a tervezéskor, a kivitelezéskor, de legkésőbb a termelés megkezdése előtt el tudja bírálni, hogy a munkavédelmi előírásokat megtartották-e. Engedély nélkül a terv jóváhagyására, kivitelezésére, illetve az üzemeltetés megkezdésére nem kerülhet sor. Lényegében hasonló megoldás érvényesül számos országban a gépek megtervezésével, gyártásával, forgalombahozásával, illetve importjával kapcsolatban is.

Nem mindenhol működik viszont ez a szigorú rendszer a technológiai folyamatok és az anyagok bevezetésével kapcsolatban.

Egyes országokban viszont teljes egészében vagy részben önkéntes rendszer érvényesül abban az értelemben, hogy a vállalatokat nem terheli az előzetes jóváhagyás vagy engedélyezés megszerzésének kötelezettsége, viszont önként fordulnak az arra szakmailag megfelelő vagy egyébként illetékes szervekhez az ellenőrzés végrehajtása érdekében.

b) Különböző formák között, illetve eltérő hatáskörrel érvényesül a szakszervezetek részvétele az előzetes ellenőrzésben. Az országok nagy részében a szakszervezet közvetve vagy közvetlenül, kisebb vagy nagyobb mértékben közreműködik a munkavédelmi szabályok megalkotásában, az említett normatívák, szabványok stb. kialakításában, az ellenőrzési rendszer kidolgozásában, és részt vesz az előzetes ellenőrzésben. Az egyes szocialista országokban viszont általában a szakszervezetet az előzetes ellenőrzés, illetőleg engedélyezés joga ugyanúgy illeti meg, mint az állami ellenőrző szerveket.

c) A tervezéssel, a kivitelezéssel és az előzetes engedélyezési eljárással kapcsolatban lényeges az, hogy megfelelő tudományos kutatások és gyakorlati tapasztalatok alapján elkészüljenek azok az előzetes és kötelező erejű előírások, szabványok, normatívák stb., amelyek meghatározzák, hogy a munkavédelem érdekében milyen megoldásokat kell alkalmazni. A munkavédelem megszervezését az általános munkaszervezés szerves részének kell tekinteni, figyelembe véve a munkafiziológia, a munkapszichológia, a munkaegészségügy és az egyéb társtudományok kutatási eredményeit is. Lengyelországban például az 1965-ben alkotott törvény kimondja, hogy a munkaadó köteles olyan munkakörülményeket és munkahygiéniai feltételeket biztosítani, amelyek az életet és egészséget fenyegető minden veszélyt elhárítanak. E kötelezettségnek a legmodernebb tudományos vivmányok alapján kell eleget tenni és kell, hogy az említett feltételek az üzem működésének integráns részét alkossák.

d) A viták eldöntésével kapcsolatban is különböző variációkkal találkozunk. Az engedélyezés kérdésében a végső döntést bíróság, államigazgatási szerv, vagy a munkavédelmi felügyelet mondja ki. Az utóbbi variáció különösen érdekes megoldásként jelentkezik ott, ahol a szakszervezet jogosult gyakorolni a munkavédelmi felügyelet funkcióit, mint például Magyarországon.

e) A munkavédelmi felügyelet — mint ezt majd később részletesebben is tárgyaljuk — közvetlenül vagy közvetve a vállalatokat az említett előírások megtartására kötelezheti, és ezt szabálysértési, büntetőjogi, fegyelmi és anyagi szankciók mozdítják elő.

f) A nemzeti jelentések alapján az állapítható meg, hogy az egyes országokban általában és helyesen igen nagy jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy már az üzemek, gépek stb. tervezése és kivitelezése kötelező módon a munkavédelmi követelményeknek, előírásoknak megfelelően történjék, és ezek megtartása nélkül az üzemeltetés megkezdésére ne kerülhessen sor. Mindezzel kapcsolatban nagyon lényeges, hogy a szakszervezet, illetve a vállalati kollektíva képviseleti szerve is minél erőteljesebb jogkörrel rendelkezzék.

3. A balesetelhárítást és az egészségvédelmet szolgáló szabályozás rendszere

a) A munkavédelem megvalósításában nagyon fontos szerepet töltenek be azok a jogszabályi előírások, amelyek meghatározzák, hogy a munkavédelem biztosítása érdekében milyen kölcsönös jogosultságok és kötelezettségek állnak fenn egyfelől az állam és a munkaadók, másfelől a munkaadók és a munkavállalók között. Ezzel kapcsolatban a kérdőív több kérdést feltett, amelyekre nagyon érdekes válaszok érkeztek.

b) A nemzeti jelentésekből az állapítható meg, hogy az egyes országokban azokat az általános érvényű alapvető szabályokat, amelyek az ország egész területén minden munkaadóra és munkavállalóra kiterjednek, rendszerint magasszintű állami szervek alkotják, törvények, miniszteri rendeletek formájában.

c) Általában az is megállapítható, hogy e jogszabályok megalkotásának előkészítésébe bevonják a szakszervezeteket, a munkaadói szervezeteket (ahol ilyenek vannak), továbbá a balesetelhárítással és az egészségvédelemmel foglalkozó tudományos vagy egyéb intézményeket, sőt ezek közreműködésének biztosítása számos országban kötelező, illetve, intézményesen biztosítva van, például Ausztriában az illetékes minisztériumban szervezett bizottságban való részvétellel és a Kammer für Arbeiter und Angestellte útján. Svájcban az Abteilung für Unfallverhütung der Schweizerischen Unfallversicherungsanstalt (Suva) végrehajtó bizottságában, Svédországban pedig a Workers'Protection Board tevékenységében részt vesznek a szakszervezetek és a munkaadói szervezetek. A szocialista országokban általában, és így a munkavédelem területén is, az a megoldás érvényesül, hogy a munkaügyi kódex biztosítja a szakszervezetek részére általában a jogszabályalkotásban, különösen pedig és fokozott mértékben a munkavédelem szabályozásában való részvételt.

d) A nemzeti jelentésekből kibontakozó helyzetkép és a fejlődési tendenciák figyelembevételével levonható egy olyan fajta következtetés, hogy a munkavédelem intézményének szociálpolitikai jelentősége indokolttá teszi, hogy legfontosabb szabályait a legmagasabb szintű jogszabályok (alkotmány, munkaügyi kódex, törvény) határozzák meg, éspedig úgy, hogy a szabályozás megalkotásában, illetve előkészítésében részt vehessenek a szakszervezetek, a munkaadói szervezetek, a különböző tudományos és egyéb érdekelt intézmények.

4. A munkavédelmi előírások jellege

a) E probléma lényege az, hogy általában kétség sem fér ahhoz, hogy a különböző munkavédelmi szabályok klasszikus értelemben vett tárgyi jogot alkotnak. Előfordulnak azonban különböző határesetek. Találkozunk például olyan technikai jellegű irányelvekkel, leírásokkal, szabványokkal, ajánlásokkal, előírásokkal stb., amelyek nem a jogszabály tradicionális formájában jelentkeznek és így ezekkel kapcsolatban az a kérdés merül fel, hogy jogszabályokról, vagyis a munkaadókat és a munkavállalókat jogilag kötelező normákról van-e szó, vagy pedig nem. Egzakt módon ezek a határesetek alig konkretizálhatók, de hogy ilyen problémák adódnak, az kitűnik különösen Japán és a Német Szövetségi Köztársaság nemzeti jelentéseiből. Az utóbbi szerint például a Német Szövetségi Köztársaságban találkozunk olyan irányelvekkel (Richtlinien), figyelmeztetőkkel (Markblätter), oktató jellegű tájékoztatókkal (Sicherheitslehrbriefe), amelyek jogilag nem kötelezők, de ezek később gyakran bekerülnek a kötelező óvórendszabályokba vagy az egyes üzemekre kötelező egyedi intézkedésekbe, illetve utasításokba.

b) A dolgozók védelmének fokozása érdekében indokoltnak látszik annak egyértelmű kimondása, hogy azok a különböző szervek által kiadott technikai jellegű előírások, óvórendszabályok, szabványok normatívák, irányelvek stb., amelyek az üzemek, a gépek a berendezések, a felszerelések üzemeltetésére és a technológiai folyamatok egészséges és biztonságos megszervezésére vonatkoznak, kötelező erejű jogszabályoknak tekintendők. Számos országban a jogszabály felhatalmazás formájában meg is határozza, hogy melyek azok a szervek, amelyek ilyen kötelező erejű előírásokat adhatnak ki.

5. A szabályozás szintjei és differenciálása

a) A megelőző 3. pontban kifejtettük, menynyire fontos az, hogy a munkavédelem legfontosabb szabályait magasszintű jogszabályok tartalmazzák.

Itt viszont arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy egy ilyen megoldás mellett nagyon lényeges, hogy a részletkérdések szabályozása lépcsőzetes rendszerben és differenciáltan történjék. Erre a kombinált megoldásra több szempontból is szükség van.

1. Több nemzeti jelentésből is kiderül, hogy állandó ellentmondás áll fenn a technikai fejlődés munkavédelmi követelményei és a fennálló jogi szabályozás között, mert az utóbbi állandóan elmarad a fejlődéshez viszonyítva. A magasszintű jogszabályokat, különösen a törvényt nem lehet állandóan módosítani. Sokkal könnyebb a fejlődést az alacsonyabb szinten folyó jogalkotással nyomon követni.

2. Lépcsőzetesen differenciált szabályozási rendszert indokolja az is, hogy az alacsonyabb szinteken történő szabályozás figyelembe tudja venni az egyes iparágak, szakmák és üzemek sajátosságait, sőt az üzemeken belül is az egyes munkahelyek sajátosságait.

3. A lépcsőzetesen differenciált szabályozási rendszer lehetővé teszi, hogy a szakszervezetek, illetve a dolgozók iparági, szakmai és vállalati szinten is részt vehessenek a munkavédelem szabályozásában.

b) A nemzeti jelentések alapján megállapítható, hogy az egyes országokban a lépcsőzetesen differenciált szabályozási rendszernek kisebb-nagyobb mértékben alkalmazott különböző variációival találkoztunk. Így például sok országban találkoztunk olyan megoldással, hogy nemcsak országos hatáskörű szervek, hanem alacsonyabb szinten eljáró szervek is jogosultak, illetve kötelesek munkavédelmi szabályokat kiadni. Magyarországon például a munkaügyi kódexen túlmenően hármas lépcsővel találkozunk. A munkavédelem legfontosabb, alapvető szabályait a Munka Törvénykönyve tartalmazza. Azokat a legfontosabb részletszabályokat, amelyeket az egész ország területén minden munkahelyen alkalmazni kell, a Szakszervezetek Országos Tanácsa adta ki az egészségügyi miniszterrel egyetértésben, mint Általános Balesetelhárító és Egészségvédő Óvórendszabályt. Ezeknél alacsonyabb szinten a miniszterek az érintett szakszervezettel egyetértésben adják ki azokat az óvórendszabályokat, amelyek az egyes iparágak és szakmák sajátosságait veszik figyelembe. Végül vállalati szinten a vállalat a szakszervezettel egyetértésben vállalati munkavédelmi szabályokat köteles kiadni, amely a vállalati sajátosságokat veszi figyelembe. Más országokban is találkozunk olyan megoldással, hogy iparági, szakmai, sőt vállalati szinten hoznak létre munkavédelmi szabályokat. Így például Ausztriában, ha kivételesen is, de kollektív szerződések és munkarendek, a Német Szövetségi Köztársaságban ugyancsak kivételesen, tarifaszerződések és üzemi megállapodások is tartalmaznak részletrendelkezéseket. Ebben a körben említhető meg, hogy a legtöbb országban az általános érvényű rendelkezések mellett az arra illetékes hatóságok, munkavédelmi felügyelők stb. az egyes üzemekre kötelező eseti, egyedi utasításokat, intézkedéseket is hozhatnak.

c) Úgy látszik, hogy levonható egy olyan következtetés a szabályozás rendszerére vonatkozóan, amely szerint a leghelyesebb megoldás az, amely szerint az alapvető szabályokat magasszintű jogszabály tartalmazza, majd ezt követően egy olyan lépcsőzetes és differenciált szabályozás következik, amely megfelelő rugalmassággal figyelembe tudja venni az egyes népgazdasági ágazatok, szakmák, sőt vállalatok sajátosságait, gyorsan nyomon tudja követni a fejlődés által támasztott új követelményeket, és széles lehetőséget biztosít a szakszervezetek és a dolgozók bevonására a szabályok megalkotásába.

6. Szabályozási kötelezettség

Különösen, ha lépcsőzetes szabályozási rendszer érvényesül, biztosítani kell, hogy az arra illetékes alsóbb szervek, vállalatok stb. a szükséges szabályokat megalkossák, illetve azt hogy szükség esetén magasabb szervek alkothassák meg a szükséges szabályokat. Argentínában az illetékes hatóság kötelezheti a vállalatot a munkavédelmi szabályzat kiadására. A Német Szövetségi Köztársaságban fennáll az alsóbb szervek szabályozási kötelezettsége, és ha ennek nem tesznek eleget, a Bundesminister für Arbeit und Sozialordnung adja ki a szükséges rendelkezéseket. Lényegében hasonló megoldás érvényesül Jugoszláviában és Magyarországon is.

7. A szabályok megalkotásával vagy alkalmazásával kapcsolatos viták elintézése

a) A vitákat Hollandiában a bíróság dönti el. Svédországban kétféle eljárás áll rendelkezésre. Vita esetén panasszal lehet fordulni a Munkaügyi Felügyelőséghez, amely a vállalatot kötelezi a szükséges intézkedés megtételére. Ha ezt a vállalat mégsem foganatosítja, az ügyészséghez lehet fordulni. A másik megoldás az, hogy az ügyet az ún. biztonsági bizottság elé lehet vinni megvitatásra. Ha itt nem alakul ki megoldás, magasabb szintű szakszervezethez kell fordulni. Végső fokon a Munkaügyi Felügyelőség, illetve a bíróság dönt. Nyugat-Németországban a vita természetétől függően államigazgatási, szociális vagy munkaügyi bíróság jár el. Jugoszláviában, illetve Szerbiában döntőbizottság intézi el a vitákat. Magyarországon az óvórendszabályok kiadásával és értelmezésével kapcsolatos vitákat végső fokon a Szakszervezetek Országos Tanácsának Munkavédelmi Osztálya dönti el, éspedig egészségügyi vonatkozású vita esetén az Egészségügyi Minisztériummal egyetértésben. Ha a vállalat és a dolgozó között merül fel vita, a munkaügyi viták elintézésére hivatott munkaügyi döntőbizottságok, illetve a bíróságok járnak el.

b) A munkavédelmi szabályok megalkotásával, értelmezésével, alkalmazásával kapcsolatban különböző fajta kollektív és egyéni jellegű viták alakulhatnak ki. Fontos, hogy e viták elintézésében a szakszervezetek közreműködhessenek, és végül is olyan szervek döntsenek, amelyek messzemenően és szakszerűen szem előtt tudják tartani a munkavédelem követelményeit.

8. A munkavédelmi szabályok megtartását szolgáló jogérvényesítési lehetőségek és szankciók

a) A vállalattal szemben általában felléphet az állam, a munkavédelmi felügyelet és a dolgozó. Az állam azon az alapon léphet fel, hogy a vállalat megszegte az állammal szemben őt terhelő azt a kötelezettségét, hogy a munkavédelmi szabályokat megtartsa, munkavédelmi kötelezettségeit teljesítse. A dolgozó azon az alapon léphet fel, hogy a vállalat megszegte munkaadói kötelezettségeit. A fellépést több országban a

szakszervezet, illetve a vállalati kollektíva képviseleti szerve is kezdeményezheti. A szocialista országokban általában a szakszervezet a részére biztosított jogkörben közvetlenül is felléphet a vállalattal szemben. Az állam államigazgatási, bütetőjogi, szabálysértési szankciókat alkalmazhat, a munkavédelmi felügyelő ilyenek alkalmazását kezdeményezheti, egyeseket egyes országokban közvetlenül is alkalmazhat.

b) A vállalat felléphet saját dolgozóival, különösen pedig a vezető és felelős beosztásban működő dolgozóival szemben, mert ezek is kötelesek a reájuk irányuló munkavédelmi szabályokat megtartani, az általuk irányított területen a munkavédelmet megszervezni, irányítani és szabályainak megtartását ellenőrizni. Ilyen esetben azok a szankciók alkalmazhatók, mint általában a munkaviszonyból származó kötelezettségek megszegése esetén. Sajátos szankció, hogy a dolgozót el lehet, illetve el kell tiltani a munkavégzéstől, ha figyelmeztetés ellenére nem tartja meg a munkavédelem szabályait. Ezt egyes országokban a munkavédelmi felügyelő is megteheti.

9. A munkavédelem tervszerű fejlesztésének kötelezettsége

a) Egyes országokban erre vonatkozó kifejezett rendelkezésekkel is találkozunk. Magyarországon például a kódex 51. §-ának (4) bekezdése kimondja, hogy „A vállalat köteles a munkavégzés körülményeit tervszerűen javítani, és ha szükséges, a munkaviszonyra vonatkozó szabályok megtartásán túlmenően is minden rendelkezésre álló intézkedést megtenni a dolgozók egészségét és biztonságát fenyegető veszélyek elhárítására". A végrehajtási rendelet 77. §-a szerint pedig „A vállalat köteles műszaki-gazdasági feladataival összhangban az egészséges és biztonságos munkavégzés feltételeinek fejlesztéséről gondoskodni. Ennek során köteles az egészséges és biztonságos munkavégzés korszerű követelményeinek meg nem felelő létesítmények megfelelő átalakításáról is intézkedni. Erre tervet kell készítenie." Hasonló megoldással találkozunk a Szovjetunióban is, és a nemzeti jelentés kiemeli, hogy ez kettős irányú kötelezettséget jelent, éspedig egyfelől az állam, másfelől a vállalati kollektíva irányában, és hogy a fejlesztést nagy mértékben előmozdítja, hogy azt az állam finanszírozza. Jugoszláviában is intézkedési tervet kell készíteni az üzem általános fejlesztési tervével párhuzamosan, feltüntetve a realizáláshoz szükséges eszközöket is. A Német Szövetségi Köztársaság nemzeti jelentése szerint a Gewerbeordnung alapján áll fenn egy ilyen fajta fejlesztési kötelezettség. Más országokban is találkozunk olyan általános jogszabályi megfogalmazással, amelyből a fejlesztési kötelezettség levezethető. Kifejezett jogszabályi rendelkezés hiányában is számos értékes kezdeményezéssel találkozunk. Svájcban a „Suva" erőteljes felvilágosító tevékenységet fejt ki, továbbá önköltségen árusít védőeszközöket és védőberendezéseket. A fejlesztést szolgálja a svájci nemzeti jelentés szerint, hogy a tervek, illetve az üzemeltetés engedélyezésekor előírják a tennivalókat és később is kötelezhetik a vállalatokat új intézkedések foganatosítására. A svéd nemzeti jelentés szerint a munkaadó köteles minden olyan intézkedést megtenni, amely tőle ésszerűen elvárható a balesetek megelőzése érdekében. Ugyanez vonatkozik arra az esetre, ha ezt a technikai vagy technológiai változások igénylik.

b) A nemzeti jelentések alapján megállapítható, hogy nagyon lényeges a tervszerű fejlesztés jogi kötelezettsége, a fejlesztés előmozdítása megfelelő szervező és finanszírozási eszközökkel, propagandával és agitációval, továbbá a társadalmi ráhatás egyéb eszközeivel.

c) Kétségtelen, hogy a munkavédelem intézményének egyik legfontosabb problémája a technikai fejlődés gyors nyomon követése. Nyilvánvaló, hogy a technikai fejlődést bürokratikus megkötésekkel akadályozni nem szabad. De legalább ennyire követelmény, hogy a technika fejlődésével a testi épség és az egészség védelmének nemhogy csökkennie nem szabad, hanem inkább növekednie kell. Ezt főleg megfelelő tudományos előkészítéssel és engedélyezési eljárással lehet biztosítani.

d) Több országban, így például Lengyelországban, a Német Szövetségi Köztársaságban, Jugoszláviában és Magyarországon is találkozunk azzal a helyes megoldással, hogy a munkavédelem fejlesztése érdekében időközönként munkavédelmi szemlét kell tartani a biztonsági megbízott, a szakszervezet (üzemi tanács stb.) és a dolgozók bevonásával. A szemlén feltárt hiányosságok megszüntetése érdekében a szükséges intézkedéseket meg kell tenni, illetve el kell határozni. A szemlén meg kell győződni arról, hogy a korábban elhatározott intézkedések végrehajtása megtörtént-e. Lényegében hasonló megoldást vezetett be Svédországban egy magas szintű management-labour agreement. Egyes országokban jogi kötelezettség nélkül tartanak ilyen szemléket. A munkavédelem fejlesztését nagy mértékben szolgálja, ha a munkaadó köteles időnként ilyen szemléket tartani, és azon a szükségesnek mutatkozó intézkedéseket elrendelni.

10. Alkalmazási, foglalkoztatási és beosztási tilalmak

a) A nemzeti jelentések alapján megállapítható, hogy az üzemek, gépek stb. tervezésére, kivitelezésére és üzemeltetésére vonatkozó különböző előírások, tilalmak és korlátozások, a baleseteltárító és egészségvédő óvórendszabályok és az azokban előírt védőintézkedések, védőeszközök, védőberendezések stb. nagyon lényegesek. Nem teszik azonban feleslegessé azt, hogy

a jogszabály általános és különös alkalmazási, foglalkoztatási, beosztási tilalmakat állítson fel a dolgozók meghatározott kategóriái érdekében.

A nemzeti jelentések ebből a szempontból főleg a fiatalkorúakat, az idős dolgozókat, általában a nőket, különösen a terhes és szoptató nőket, továbbá bizonyos betegségekben és testi fogyatékosságban szenvedő dolgozókat emelik ki, vagy általában, vagy meghatározott munkákkal kapcsolatban. Különbséget tehetünk tehát általános és különös tilalmak között, de az arra illetékes szervek, így különösen a munkavédelmi felügyelők egyéni tilalmakat is kibocsáthatnak.

Ami a tilalmak jellegét illeti, ezek általában kogens természetűek. Az általuk nyújtott védelemről tehát érvényesen az érdekelt dolgozó sem mondhat le, vagyis a munkaadót ilyen lemondás esetén is terheli az anyagi és a büntetőjogi felelősség. Eltérő variációkkal találkozunk azonban abban a vonatkozásban, hogy a tilalmak feltétlenek-e, vagy pedig orvosi vizsgálat eredményétől függ-e a tilalom bekövetkezése. Legtöbb ország vegyes megoldást alkalmaz. Bizonyos tilalmak feltétlenek, tehát hiába állapítja meg az orvos a dolgozó egészségügyi alkalmasságát, a dolgozó a tilalmazott munkára nem alkalmazható, azzal nem foglalkoztatható. Más esetekben a jogszabály azt írja elő, hogy a dolgozót orvosi vizsgálatnak kell alávetni, és az alkalmazási vagy foglalkoztatási tilalom akkor következik be, ha a dolgozót az adott munka végzésére egészségügyi szempontból alkalmatlannak találják.

b) Megítélésünk szerint ez a kombinatív megoldás a legmegfelelőbb azzal, hogy az előzetes és az időszakos orvosi vizsgálatot egyre szélesebb körben kötelezővé kell tenni. Különösen növekszik az időszakos orvosi vizsgálat jelentősége.

c) Egyes nemzeti jelentések e témakörrel kapcsolatban fontosnak tartják a munkaidő kötelező csökkentését. Valóban lehetnek olyan egészségügyi ártalmak, amelyeknek veszélye kiküszöbölhető vagy csökkenthető a munkaidő megrövidítésével. Itt azonban nagy óvatosságra van szükség abból a szempontból, hogy a rövidebb munkaidő valóban megfelelő védelmet nyújt-e, nincs-e szükség mégis orvosi vizsgálatra, egyéb védőintézkedésekre vagy akár feltétlen alkalmazási tilalmakra is.

d) Indokolt általános elvként elfogadni, hogy a dolgozót csak olyan munkával szabad foglalkoztatni, amelynek végzésére fizikailag, pszichikailag és szellemileg alkalmas, tehát egyik szempontból sem veszélyzeteti túlzott igénybevétel. Ebből a szempontból igen nagy jelentősége van annak, hogy számos országban kötelező módon bevezették az üzemegészségügyi szolgálatot, és a rendszeres időközökben megtartott időszakos orvosi vizsgálatot.

e) Lényeges követelmény, hogy az orvosi vizsgálat költségei ne a dolgozót terheljék, utazási költségeit a munkaadó viselje, továbbá, hogy a dolgozó megkapja a munkamegszakítás idejére eső átlagkeresetét is.

f) Egyes országokban bizonyos munkák elvégzéséhez meghatározott szakmai és személyi qualifikáció szükséges, esetleg vizsga letételére, illetve diploma megszerzésére is szükség van. Ezek nélkül a dolgozót alkalmazni, illetve foglalkoztatni nem szabad.

g) Nehéz elméleti és gyakorlati problémák merülnek fel az egyes tilalmak megszegése esetében. Különbséget tehetünk egyfelől alkalmazási, másfelől foglalkoztatási és beosztási tilalmak között. Ha a munkaszerződés megkötése ütközik tilalomba, a munkaszerződés érvénytelen. A magyar kódex szerint azonban, először meg kell kísérelni az érvénytelenség orvoslását, vagyis a tilalmat előidéző okok megszüntetését. A munkaviszonyt tehát csak azután lehet, illetve kell megszüntetni, ha a tilalmat kiváltó okot megszüntetni nem lehet. Sőt, elméletileg az a nézet alakult ki, hogy ilyen esetben a munkaadó a dolgozó megfelelő áthelyezése érdekében is köteles — persze a dolgozó hozzájárulásával — mindazt megtenni, ami az adott helyzetben elvárható. Ha pedig a munkaadó hibás abban, hogy a munkaszerződés érvénytelen, vagy az érvénytelenség orvoslása nem sikerült, köteles ugyan a munkaviszonyt azonnali hatállyal megszüntetni, de a jogszabályban meghatározott időre köteles a dolgozónak átlagkeresetét megtéríteni. Köteles erre akkor is, ha ilyen esetben a dolgozó szünteti meg a munkaviszonyt azonnali hatállyal.

Más a helyzet, ha a dolgozót olyan munka elvégzésére utasítják vagy olyan beosztást rendelnek el (pl. éjszakai munkát), ami tilalomba ütközik. Ilyen esetben a dolgozó megtagadhatja a munka végzését, és az így kiesett időre átlagkeresete megilleti. Súlyos esetben a munkaviszonyt azonnali hatállyal is megszüntetheti és kártérítést igényelhet.

Ha a munkaadó a dolgozót tilalom ellenére alkalmazza, illetve foglalkoztatja, ez anyagi, fegyelmi és büntetőjogi felelősségrevonással járhat. A dolgozó ilyen esetben a sérelem megszüntetése érdekében a munkaügyi vitákat elintéző szervhez (bírósághoz), a szakszervezethez, a munkavédelmi felügyelethez fordulhat stb. Több országban ilyen esetben a munkáltatót a szükséges intézkedések megtételére lehet kötelezni, illetve meg lehet tiltani a dolgozó foglalkoztatását.

11. A nők és a fiatalkorúak fokozott védelme

a) Sok ország nagy gondot fordít a fiatalkorúak, általában a nők, különösen pedig a terhes és szoptató nők fokozott védelmére, figyelembe véve a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet e körben alkotott egyezményeit és ajánlásait.

Egyes országokban külön listák sorolják fel azokat a munkaköröket, illetve munkákat, ame-

lyekkel nők és fiatalkorúak egyáltalában nem, vagy csak meghatározott munkafeltételek, illetve előzetes orvosi vizsgálat alapján foglalkoztathatók.

Különös figyelmet érdemel ebből a szempontból az egyik szovjet nemzeti jelentés (V. Tolkunova), amely a női munka és a technikai haladás viszonyával foglalkozik, és a nők egészségének és testi épségének fokozott védelme szempontjából különös jelentőséget tulajdonít annak, hogy az állam igen nagy erőfeszítéseket tesz a szervezés területén. Megszervezi a szakmai képzést, a szakképzettség növelését a technikai haladás követelményeinek megfelelően, a női munka technikai és egyéb körülményeinek a megkönnyítését, továbbá azt, hogy a megerőltető fizikai munka helyébe egyre nagyobb mértékben a gépesítés, az automatizálás, és így a termelési folyamatok irányítása és ellenőrzése, továbbá egyéb szellemi munkák végzése lépjen. Mindez a szervező tevékenység ugyanis a balesetek és az egészségi ártalmak veszélyének a csökkenésére vezet. Nagyon lényeges ebből a szempontból a munkaidő-csökkentés is, amelyel máshol már foglalkoztunk. Tervszerű és szervezett törekvés irányul arra, hogy a nők könnyebb és jól fizetett munkát végezhessenek, munkakörülményeik fokozatosan javuljanak, megfelelő kedvezményekben részesüljenek.

Különös figyelmet érdemelnek azok a foglalkoztatási tilalmak is, amelyekkel számos országban, így például Ausztriában, Japánban stb. találkozunk.

b) Ebben a vonatkozásban is megmutatkozik annak a kölcsönhatásnak a jelentősége, amely egyfelől a tilalmak, másfelől a pozitív jellegű szervező tevékenység között áll fenn. Nagyon lényeges, hogy a jogrendszer törvényes tilalmakat és korlátozásokat állított fel ott, ahol a közérdeket vagy az egyének érdekeit — esetleg saját akaratukkal szemben is — meg kell védeni. Főleg a gazdasági, a szociális és a kulturális jogosultságok megvalósulása szempontjából azonban, és ide tartoznak a munkavédelemmel kapcsolatos jogosultságok és különböző támogatások is, különös jelentősége van annak, hogy az állam, a vállalatok és a szakszervezetek pozitív jellegű szervező tevékenységet fejtsenek ki, és biztosítsák azokat a tárgyi, személyi, anyagi és szervezési feltételeket, amelyek előmozdítják a jogosultságok, többek között a munkavédelem, az egészséges és biztonságos munkavégzés megvalósulását.

c) A fiatalkorúak védelmét szolgálják különösen azok az előírások, amelyek munkába állításukat meghatározott kor elérésétől, előzetes orvosi vizsgálattól teszik függővé, továbbá azok az alkalmazási és foglalkoztatási tilalmak, amelyek megakadályozzák, hogy a fiatalkorúakat olyan munkakörökben alkalmazzák vagy foglalkoztassák, amelyek fizikai, szellemi vagy erkölcsi fejlődésüket hátrányosan befolyásolnák. Itt említhető meg az a megoldás is, amellyel egyes országokban találkozunk, hogy a törvényes képviselő követelheti a fiatalkorú munkaviszonyának megszüntetését a munkaadó részéről, ha a fiatalkorú foglalkoztatása a fent említett munkavédelmi tilalmakba ütközik.

Nagyon lényegesek azok a rendelkezések is, amelyek a fiatalkorúak munkaidejét napi 4, illetve 6 órára korlátozzák és szigorúan megtiltják a túlmunka elrendelését. Ehhez kapcsolódnak azok a szabályok is, amelyek a fiatalkorúak számára csökkentett teljesítménykövetelményeket állapítanak meg anélkül, hogy ez, illetve a csökkentett munkaidő a fiatalkorúak keresetét kedvezőtlenül befolyásolná.

12. A munkavédelmi oktatás

a) Az egyes országok általában felismerték a munkavédelmi oktatás jelentőségét, és arra a különböző szintű oktatási intézményekben, ide értve az egyetemeket is, nagy súlyt fektetnek. Oktatásra kerülnek általában a munkavédelem egészségügyi, technikai és jogi vonatkozásai, legtöbb országban elméleti és gyakorlati szempontból is. Mindenképpen meg kell tanítani a dolgozót a munkájával kapcsolatos veszélyforrásokra, a védekezés módszereire, a munkavédelmi tudnivalókra, a védőeszközök használatára, az óvórendszabályok ide vágó rendelkezéseire stb.

Nagy jelentősége van az oktatással kapcsolatban a különböző tájékoztató iratoknak, figyelmeztető feliratoknak és tábláknak, a hatásosan megszervezett propagandának és agitációnak, a munkavédelmi értekezleteknek stb.

A legtöbb országban a munkaadó a dolgozót nemcsak a munkábalépés, hanem a munkakör megváltozása, a munkaviszony hosszabb szüneteltetése után, új anyagok vagy technológiai eljárás bevezetése előtt is, általában a szükségnek megfelelően, esetleg ismételten is oktatásban köteles részesíteni. Egyes munkakörökben pedig csak olyan személyek foglalkoztathatók, akik meghatározott szakmai képzettséggel és gyakorlattal rendelkeznek.

b) Vizsga csak kivételesen kötelező, viszont számos országban a biztonsági megbízott vagy a közvetlen felettes köteles meggyőződni arról, hogy a dolgozó elsajátította-e olyan mértékben a biztonságos és egészséges munkavégzés módszereit, hogy a munka önálló végzésével már meg lehet bízni.

Egyes országokban a vezető beosztású dolgozóknak tanfolyamot kell elvégezniök, és vizsgát kell tenniök, hogy az általuk irányított területen a megfelelő munkavédelmi ismeretekkel rendelkeznek-e.

c) Ha a munkaadó nem teljesíti a munkavédelmi oktatással kapcsolatos kötelezettségeit, ez szabálysértést, esetleg bűntettet valósít meg. Ha emiatt baleset következik be, fennáll az anyagi felelősség is. Indokolt annak elismerése is, hogy a dolgozó megtagadhatja a munkavégzést, ha

megfelelő munkavédelmi oktatásban nem részesült. Ha viszont a dolgozó nem hajlandó részt venni munkavédelmi oktatáson, indokolt, hogy a munkaadó a munka végzésétől eltilthassa, végső fokon munkaviszonyát is megszüntethesse.

d) Anélkül, hogy ismétlésekbe bocsátkoznánk, a munkavédelmi oktatást különösen fontosnak tartjuk azért, mert a statisztikai adatok szerint a legtöbb baleset a fiatalok körében, illetve új munkákkal kapcsolatban következik be.

13. A munkavédelem megszervezésének kötelezettsége

a) Ezzel a kérdéssel kapcsolatban a válaszok, illetve a megoldások nagyon eltérő variációkat mutatnak. Az egyik véglet az, ahol országos szinten sem állami, sem szakszervezeti szerv nem tevékenykedik, illetve jogi hatáskörrel nem rendelkezik. A másik véglet ott valósul meg, ahol a munkaügyi kódex szerint — mint például Magyarországon — az egészséges és biztonságos munkakörülmények biztosításával kapcsolatos tevékenység irányítására és összehangolására — a jogszabály keretei között — a Szakszervezetek Országos Tanácsa, vagy más társadalmi, illetve önigazgatási szerv jogosult. Ezzel párhuzamosan az egyes népgazdasági ágazatok területén ezeket a feladatokat egyes országokban a miniszterek látják el.

E két véglet között helyezkednek el azok a megoldások, amelyek szerint az arra illetékes szerv, rendszerint a munkaügyi vagy a munkavédelmi felügyelet ajánlásokkal, javaslatokkal, kivételes esetekben kötelező intézkedésekkel és utasításokkal befolyásolhatja a munkaadókat a munkavédelem megszervezésére. Egyes országokban a szakszervezetek és a munkaadói szervezetek között létesített megállapodások tartalmazzák a munkaadó kötelezettségeit a munkavédelem megszervezésére.

b) Véleményünk szerint a munkavédelem hatékonysága igen nagy mértékben a megfelelő szervezésen múlik. A jogi szabályozáson, az ellenőrzésen és a különböző szankciók alkalmazásán túlmenően nagyon hasznos, ha országos szinten egy állami vagy társadalmi szerv, elsősorban a szakszervezet olyan hatáskörrel rendelkezik, amely jogilag is lehetővé teszi a munkavédelmi tevékenység irányítását és összehangolását.

c) Több országban, például a Szovjetunióban, Magyarországon, Japánban, Lengyelországban, a Német Szövetségi Köztársaságban és Jugoszláviában a munkaadó köteles munkavédelmi szabályzatot alkotni és munkavédelmi szervezetet (biztonsági megbízottat, munkavédelmi irodát, paritásos munkavédelmi bizottságot stb.) létrehozni. Más országokban, így például Ausztriában és Svédországban ilyen kötelezettség nem áll fenn, de a munkaadó jól felfogott érdekében ilyen szervezetet önként állít fel, és a dolgozók bevonásával készült munkarendben, illetve üzemi megállapodásban határozzák meg a tennivalókat. Egyes országokban, például Lengyelországban, a munkabiztonságnak és munka egészségügynek azok a szervei, amelyek szorosan együttműködnek a szakszervezetekkel, széles jogkörrel rendelkeznek, így például a munkát leállíthatják, javaslatot tehetnek fegyelmi eljárás megindítására, a hiányosságok megszüntetésére stb.

d) A munkavédelem hatékony megszervezése érdekében indokoltnak látszik, és úgy tűnik, hogy a fejlődés is ebbe az irányba mutat, kötelezővé tenni azt, hogy a munakadó biztonsági megbízottakat, vagyis olyan személyeket jelöljön ki, akiknek az a feladatuk, hogy az üzemben a munkavédelmet megszervezzék, irányítsák és ellenőrizzék. Indokolt továbbá az is, hogy a dolgozók, illetve a szakszervezetek (üzemi tanács stb.) bevonásával kötelező módon munkavédelmi szabályzat (ügyrend) készüljön.

e) Más összefüggésekben már utalás történt arra, hogy milyen fontos feladat annak szervezett, intézményes biztosítása, hogy a munkavédelem minél gyorsabban kövesse a technikai fejlődés igényeit. Japánban például „Biztonsági és Egészségügyi Bizottság"-ot kell létrehozni, amelyben a dolgozók véleményüket, javaslataikat előterjeszthetik. Lengyelországban időközönként és a dolgozók bevonásával felülvizsgálják a munkakörülmények, illetve a munkavédelem helyzetét, és ezek fejlesztésére határozatokat hoznak. A svájci nemzeti jelentés nagy fontosságot tulajdonít annak a felismerésnek, hogy a munkaadó egyik alapvető kötelezettsége a munkavédelem állandó fejlesztése, és hogy ennek nemcsak erkölcsi, hanem gazdasági jelentősége is van. Svédországban a már említett „management-labour agreement" kifejezetten leszögezi a feleknek azt a lényeges kötelezettségét, hogy a dolgozók biztonságára tekintettel figyelemmel kell kísérniük a fejlődést a munkahelyen, különösen a termelési folyamatok és a munkamódszerek változását, hogy a munkavédelmi intézkedések hatékonyságát előmozdíthassák. A Német Szövetségi Köztársaságban rendeletek és óvórendszabályok állapítják meg a szükséges technikai intézkedéseket, ha ezt a technikai fejlődés szükségessé teszi. Jugoszláviában új technológiai folyamat bevezetéséhez engedélyre van szükség, amelyet az üzem csak akkor kap meg, ha a szükséges munkavédelmi intézkedéseket megtette.

14. A balesetek kivizsgálásának kötelezettsége

a) A nemzetközi jelentések többségéből megállapítható, hogy egy ilyen kötelezettség fennáll, sőt legtöbb országban a rendőrséget, az ügyészséget, a munkavédelmi felügyeletet, a szakszervezetet, az üzemi tanácsot is értesíteni kell, és statisztikát kell vezetni a balesetekről.

Meg kell tenni továbbá a szükséges intézkedéseket a balesetek okainak megszüntetésére.

Sajátos problémát jelent, hogy baleset esetén a munkaadó gyakran úgy véli, hogy nem annyira a valódi ok felkutatása áll az érdekében, hanem inkább annak eltussolása, hogy ne kerüljön sor anyagi felelősségére, esetleg büntetőjogi felelősségre vonására. Biztosítani kell tehát, hogy a kivizsgálásban a rendőrség, a szakszervezet, a munkavédelmi felügyelet és a dolgozó is részt vehessen. Éppen ezért egyes országokban, így például Svédországban, a munkaadó nem köteles a vizsgálatot lefolytatni, hanem köteles azonnal értesíteni a munkavédelmi felügyeletet. A már említett management-labour agreement viszont előírja a vizsgálatot, és ahol biztonsági bizottság működik, azt a vizsgálat eredményéről tájékoztatni kell, és meg kell beszélni a szükséges intézkedéseket, amelyeket a munkaadó foganatosítani köteles.

b) A lényeget abban látjuk, hogy minden baleset, különösen pedig súlyosabb baleset esetén a munkaadó köteles legyen a munkavédelmi felügyelőt, a szakszervezetet és a rendőrséget értesíteni, és mindent elkövetni a vizsgálat eredményes lefolytatása érdekében. A dolgozó számára is lehetővé kell tenni, hogy a vizsgálatban részt vehessen és annak megállapításaira észrevételeit megtehesse. A munkaadó pedig köteles megtenni a szükséges intézkedéseket, hogy azok az okok, amelyek a balesetet előidézték, megszűnjenek. Fontos, hogy erre a munkavédelmi felügyelők a munkaadót kötelezhessék is. A munkaadó legyen köteles a szükséges intézkedéseket azzal szemben megtenni, akinek vétkes magatartása a balesetet előidézte.

15. A munkavédelmi felügyelet

a) A tőkés berendezkedésű országokban a felügyelet hatósági funkcióit állami szervek látják el, de ezek — több országban is alkalmazott megoldás szerint — kötelesek kisebb-nagyobb mértékben a szakszervezetekkel és a munkaadói szervezetekkel, vállalati szinten pedig — ha ilyen van — a dolgozók képviseleti szervével, például az üzemi tanáccsal együttműködni. A szakszervezet, az üzemi tanács, ha szabálytalanságot, hiányosságot észlel, ezt a munkaadóval közli, és ha ez nem vezet eredményre, a munkavédelmi felügyelethez fordulhat és igényelheti a szükséges intézkedések megtételét.

A szocialista országokban általában olyan kombinatív megoldás érvényesül, amely szerint az állami szervek mellett a szakszervezetek quasi hatósági jogkört ellátva végzik a munkavédelmi felügyelet tevékenységét, hogy a szakszervezetek korlátlanul betölthessék érdekképviseleti és érdekvédelmi jogkörüket. Ennek a megoldásnak előnye az, hogy a szakszervezetek közvetlen kapcsolatban állnak a dolgozókkal, kiépíthetik a saját munkavédelmi szervezetükön túlmenően a vállalatok keretei között is a dolgozók ún. társadalmi aktívahálózatát, amely állandóan jelzi az esetleges szabálytalanságokat és hiányosságokat. A szakszervezeteknek pedig nem kell a szükséges hatósági támogatás érdekében az állami szervekhez fordulni, hanem az állam által átruházott jogkörben mindazokat a hatósági jellegű intézkedéseket megtehetik, mint egy állami munkavédelmi felügyelet szervei.

b) Általános szabálynak tekinthető, hogy akár állami, akár szakszervezeti szervek látják el a munkavédelmi felügyelet funkcióit, minden előzetes jelzés vagy engedély nélkül vizsgálatot tarthatnak, sőt a vállalat köteles az ehhez szükséges adatokat, iratokat stb. rendelkezésre bocsátani. Általános megoldásnak tekinthető ma már az is, hogy a munkavédelmi felügyelők különböző (orvosi, műszaki, jogi stb.) egyetemi, főiskolai vagy technikusi végzettséggel rendelkeznek, munkavédelmi tanfolyamokon vesznek részt, munkavédelmi vizsgákat tesznek le, vagyis megfelelő képzettséggel rendelkeznek. Az is észlelhető, hogy a munkavédelmi felügyelet szervezetén belül specializálódásra törekszenek. Ezért egyes országokban a munkavédelmi felügyeletet nem a területek, hanem a szakmák szerint szervezik meg. Gyakran találkozunk kombinatív megoldással. Ennek azonban nem szabad arra vezetnie, hogy például a balesetelhárítási és az egészségvédelmi felügyelet, a technikai és a jogi védelem elkülönül egymástól.

c) A munkavédelmi felügyelők függetlenségét az biztosítja, hogy állami vagy szakszervezeti tisztségviselők, tehát a munkaadóktól függetlenek. Egyes országokban ezen túlmenő garanciákkal is találkozunk, így például törvényes védelmet munkaviszonyuk megszüntetésével vagy áthelyezésükkel szemben.

Sajátos problémát jelent az, hogy főleg a szocialista országokban a szakszervezetek munkavédelmi felügyelői mellett a vállalatok keretei között ún. társadalmi munkavédelmi felügyelők is működnek, akiket a dolgozók maguk közül választanak meg. Ha korlátozottabb mértékben is mint a szakszervezeti munkavédelmi felügyelők, a társadalmi munkavédelmi felügyelők is quasi hatósági jogosítványokat gyakorolhatnak a munkaadóval szemben. Ez gyakorlatilag nehézségekbe ütközhet, hiszen a társadalmi munkavédelmi felügyelők a munkaadóval munkaviszonyban állnak. Éppen ezért fokozott jogi védelemben részesülnek, és ha úgy látják, hogy funkcióik gyakorlása közben nehézségekbe ütköznek, a szakszervezeti munkavédelmi felügyelőkhöz fordulhatnak.

16. A munkavédelmi felügyelet jogosítványai

a) Az egész munkavédelem hatékonyságának egyik alapvető problémája, hogy a munkavédelmi felügyelők elég erőteljes jogosítványokkal rendelkeznek-e, hogy a munkavédelem hiá-

nyosságaival, a munkavédelem szabályainak megszegésével szemben felléphessenek.

A beérkezett nemzeti jelentések alapján összeállítható e jogosítványok katalógusa azzal a megjegyzéssel, hogy az egyes országokban eltérő mértékben illetik meg e jogosítványok a munkavédelmi felügyelőket.

b) A jogosítványok katalógusa — nagy vonásokban — a következő:

1. ellenőrzést tarthatnak; tanúkat hallgathatnak ki, megtekinthetik az okiratokat, terveket, elszámolásokat, az üzemi előírásokat stb.; mintát vehetnek, szakértőket alkalmazhatnak;

2. a munkaadót kötelezhetik, hogy a hiányosságot záros határidőn belül szüntesse meg;

3. megtilthatják a dolgozó foglalkoztatását, ha az munkavédelmi szabályba ütközik;

4. közvetlenül fenyegető veszély elhárításáig az üzem, üzemrész, gép stb. működését felfüggeszthetik;

5. a munkavédelmi szabályok megszegéséért felelős dolgozóval szemben pénzbírságot szabhatnak ki;

6. büntető-, szabálysértési, fegyelmi vagy a jogszabályban előírt más eljárás megindítását kezdeményezhetik, pl. szükség esetén rendőri karhatalom alkalmazását.

c) Kétségtelennek látszik, hogy a munkavédelem fejlesztése szempontjából az a fontos, hogy a munkavédelmi felügyelők minél szélesebb jogkörrel rendelkezzenek, és hogy szükség esetén közvetlenül is a munkaadóra kötelező intézkedéseket hozhassanak, továbbá szankciókat alkalmazhassanak. Különösen fontos, hogy a szakszervezetek minél szélesebb körben vehessenek részt a munkavédelmi felügyelet funkcióinak ellátásában.

17. Egészségvédelem; üzemi egészségügyi szolgálat

a) Viszonylag egységes képet mutatnak a szocialista országok, amelyekben igen erőteljesen kiépült az üzemi egészségügyi szolgálat. Ennek megszervezéséről és felügyeletéről az egészségügyi miniszter gondoskodik. A működéséhez szükséges helyiségekről és a dologi kiadásokról a munkaadó köteles gondoskodni, az egészségügyi kiadásokról (orvosi műszerek, a rendelők szakmai felszerelése stb.) az állam gondoskodik. Az üzemi egészségügyi szolgálat feladatkörébe tartozik — többek között — a dolgozók előzetes és időszakos orvosi vizsgálata, az elsősegély megszervezése, védekezés a balesetek és a foglalkozási megbetegedések ellen, egészségügyi oktatás és propaganda, az üzem egészségügyi helyzetének fejlesztése stb. Ide kapcsolódik az állami közegészségügyi felügyelet, amely az egészségvédelem területén azonos feladatokat lát el, és ugyanazokkal az erőteljes jogosítványokkal rendelkezik, mint a szakszervezet a munkavédelem területén. (Lásd a megelőző 16. pontot.)

b) A tőkés berendezésű országokban a helyzet heterogén. Egyes országokban az üzemi egészségügyi szolgálat megszervezése a munkaadó elhatározásán múlik, más országokban az üzem nagyságától függ, hogy a munkaadó köteles-e, és milyen mértékben megszervezni az üzemi egészségügyi szolgálatot. Más lapra tartozik, hogy számos országban a szakszervezeteknek sikerült elérni, hogy jogi kötelezettség nélkül is megállapodás jött létre a munkaadóval az üzemegészségügy megszervezésére. Ebben a vonatkozásban különösen érdekes adatokat tartalmaz az osztrák, a japán és a svéd nemzeti jelentés. Az állami közegészségügyi felügyelet általában ugyanúgy működik, mint a munkavédelmi felügyelet.

c) Egyes nemzeti jelentések ebben az összefüggésben emelik ki a munka- és pihenőidők megfelelő szabályozásának jelentőségét.

18. Kutató és tudományos intézetek; a kutatási eredmények felhasználása

a) A tudomány egyre inkább közvetlen termelőerővé válik. A munkavédelem vonatkozásában is elmondhatjuk, hogy a tudomány vívmányainak a felhasználása egyre inkább a munkavédelem lényegévé, szerves részévé lesz; a modern technika viszonyai között csak tudományos alapon kidolgozott metódusokkal és eszközökkel lehet a munkavédelmet korszerű szintre fejleszteni, hatékony módon védekezni az újfajta veszélyekkel szemben. Érthető, hogy a beérkezett nemzeti jelentések szinte kivétel nélkül megemlékeznek arról, hogy különböző államilag vagy társadalmilag támogatott tudományos intézetek foglalkoznak a munkavédelem fejlesztésével.

A kutatások és felhasználásuk módszerei egyre inkább komplex jellegűek, összekapcsolják a különböző társtudományok, a munkaszociológia, a munkapszichológia, a munkaegészségügy, a munkaszervezés, a munkagazdaságtan, a szociálpolitika, az ergonómia, a munkajog stb. tudományos módszereit és eredményeit. A társtudományok integrálódásával párhuzamosan szükségképpen folyik a differenciálódásra, a specializálódásra irányuló törekvés. Mint minden ilyen esetben, sajátos és nem könnyen megoldható problémát jelent a különböző intézetek és kutatások koordinálása, illetve koncentrálása. Nagyon lényeges az is, hogy a termelés technikai, technológiai fejlesztésére irányuló tudományos kutatásokkal eleve összekapcsolják a munkavédelmi kutatásokat.

b) A tudományos kutatások eredményeinek felhasználása több vonatkozásban is történhet; így például beépíthetők a különböző kötelező jellegű tervezési normatívákba, óvórendszabályokba, gyártási, technikai és technológiai előírásokba, munkavédelmi szabályzatokba, üzemi megállapodásokba stb., tehát általában jogilag kötelező előírásokba. Nagyon lényeges továbbá,

hogy a munkavédelem lehetőségeit és szükségességét megfelelő propagandával és agitációval bevigyék a köztudatba (plakátok, filmek, előadások, értekezletek, kiállítások stb.).

A tudományos eredmények gyakorlati hasznosítása szempontjából igen fontos a megfelelő együttműködés a kutató intézetek, az állami és a szakszervezeti szervek, továbbá a vállalatok között.

19. Az államigazgatási szervek kötelezettségei

Lényeges kérdés, hogy a különböző államigazgatási és egyéb szerveket terheli-e az a kötelezettség, hogy tegyenek meg minden szükséges lépést a munkavédelem megfelelő szabályozása, irányítása, megszervezése és ellenőrzése érdekében. A tőkés berendezkedésű országokban az állami szervek általában csak szabályozó, ellenőrző, tanácsadó, informáló tevékenységet fejtenek ki, de egyes speciális területektől eltekintve, mint például a bányászat, nem jogosultak arra, hogy az üzemekben a munkavédelmi szervezetet létrehozzák vagy azt vezessék.

A munkavédelem megszervezése, tárgyi, személyi, anyagi, szervezési stb. feltételeinek biztosítása a szocialista országokban is elsősorban a vállalatok kötelessége, de az állami szervek kötelesek, a szakszervezetek pedig jogosultak arra, hogy a munkavédelem szabályozásának, irányításának, megszervezésének, ellenőrzésének és összehangolásának funkcióit ellássák, annak megszervezésében operatívabb módon is beleszóljanak.

20. A munkavédelmi szabályok kettős hatálya

A munkavédelmi szabályokat általában az állam által kibocsátott magasabb szintű jogszabályok tartalmazzák, de tartalmaznak ilyeneket vállalati szinten alkotott szabályozási formák is. A munkavédelmi szabályok kötelező hatálya általában két irányban is érvényesül. A vállalatot a szabályok megtartása egyfelől az állam, másfelől az egyes dolgozók irányában kötelezi. A munkavédelmi szabályoknak tehát — és ez nagyon lényeges — ún. „kettős hatálya" van. A szocialista országokban gyakran találkozunk azzal az elméleti nézettel, hogy a különböző munkavédelmi kötelezettségek a vállalatot a kollektíva irányában is terhelik mint ún. kollektív jellegű kötelezettségek, különösen, ha azok az egész kollektívának vagy egy részének védelmét szolgálják, mint például egy porelszívó készülék felszerelésének kötelezettsége. Ez jogilag abban nyilvánul meg, hogy a szakszervezet a vállalati kollektíva képviseletében a rendelkezésére bocsátott jogi eszközökkel is felléphet a vállalattal szemben. Egyes tőkés berendezkedésű országokban is találkozunk olyan megoldással, amely szerint a kollektíva képviseletére feljogosított szerv, például az üzemi tanács is igényelheti a munkavédelmi szabályok megtartását.

21. A munkavédelmi szabályok megszegésének szankciói

a) A munkavédelmi szabályok megtartásának a kikényszerítése érdekében a jogrend sokféle-fajta szankciót vesz igénybe. Igénybe vehetők államigazgatási, szabálysértési, büntetőjogi, továbbá magánjogi, illetve a szocialista országokban munkajogi szankciók. Ennek megfelelően a vállalatot mint jogi személyt államigazgatási és anyagi (kártérítési) felelősség, a részéről eljáró, illetve mulasztó személyeket pedig szabálysértési, büntetőjogi, fegyelmi és anyagi felelősség terheli. A szocialista országokban ezzel kapcsolatban nagy jelentőséget tulajdonítanak az erkölcsi-politikai felelősségnek, továbbá a szakszervezetek részéről igénybevehető szankcióknak.

b) Számos országban üzemi baleset vagy foglalkozási betegség esetén a munkaadót kártérítési felelősség terheli a dolgozóval, illetve halála esetén hozzátartozóival szemben, annak a különbözetnek az erejéig, amely a társadalombiztosítási szolgáltatások és a dolgozó átlagkeresete között mutatkozik. A nemzeti jelentések alapján az állapítható meg, hogy a szocialista országokban a munkaadót sokkal szigorúbb, lényegében objektív jellegű felelősség terheli; a munkaadó csak egészen kivételes esetekben mentesül a kártérítési felelősség alól, például, ha bizonyítja, hogy a kárt működési körén kívül eső elháríthatatlan ok vagy kizárólag a balesetet szenvedett dolgozó elháríthatatlan magatartása okozta. Kármegosztásnak pedig általában csak annyiban van helye, amilyen mértékben a balesetet a dolgozó vétkes magatartása is okozta.

c) A szankciók alkalmazását igényelheti a dolgozó, de számos országban a munkavédelmi felügyelő, a vállalati kollektíva képviseleti szerve és a munkaadó is, vagy ezek közül egyesek. A szocialista országokban az a sajátosság érvényesül, hogy a felsoroltak valamennyien igényelhetik a különböző szankciók alkalmazását, sőt a szakszervezeti munkavédelmi felügyelők közvetlenül is alkalmazhatnak szankciókat. A szankciók közé sorolható az is, hogy a dolgozó megtagadhatja a munkavégzést, ha az munkavédelmi szabályba ütköznék, és az így kiesett időre az átlagkeresete megilleti.

d) Egyes országokban a jogszabály kifejezetten is elrendeli, hogy a vezető, illetve felelős beosztásban működő dolgozók kötelesek az általuk irányított területen a munkavédelem megszervezése, irányítása és ellenőrzése érdekében mindazt megtenni, ami beosztásuk alapján az adott helyzetben elvárható. Ilyen kifejezett rendelkezés hiányában is azonban abból lehet, illetve kell kiindulni, hogy minden vezető, illetve felelős beosztásban levő dolgozót terheli ez a fajta kötelezettség. Szándékosság és gondatlanság esetén tehát számos országban a vezető és felelős beosztásban levő dolgozókat anyagi felelősség is terheli a vállalat, a társadalombiztosí-

tási szerv és a balesetet szenvedett dolgozó, illetve halála esetén hozzátartozói irányában. Különböző variációkkal találkozunk. Egyes országokban, így főleg a szocialista országokban elsődlegesen a vállalat felel, és a vezető, illetve felelős állású dolgozóval szemben csak a vállalat léphet fel regressus formájában. A szocialista országokban a dolgozók gondatlanság esetén általában csak korlátozott mértékben, munkabérük meghatározott mértéke erejéig felelnek. A vezető, illetve felelős beosztású dolgozók anyagi felelőssége is általában korlátozott, de rendszerint nagyobb mértékben áll fenn, mint a beosztott dolgozóké. Fokozódik felelősségük gondatlanságból elkövetett bűncselekmény esetén is.

Számos szocialista országban az ilyen dolgozók nyereségrészesedését, prémiumát stb. csökkenteni lehet, illetve csökkenteni kell munkavédelmi mulasztás esetén.

Egyes országokban a dolgozók csak szándékosság, esetleg súlyos gondatlanság esetén felelnek. Változik a felelősség jogalapja aszerint is, hogy a vállalat, a társadalombiztosítási szerv vagy a balesetet szenvedett dolgozó lép-e fel a vezető, illetőleg a felelős beosztásban működő dolgozóval szemben.

e) További hátrány lehet — a már ismertetett szankciókon túlmenően — hogy a vállalat köteles magasabb összegű járulékot fizetni a társadalombiztosítási szervnek, elveszíthet állami megrendeléseket, a dolgozók inkább más vállalatnál dolgoznak, ami munkaerőhiány esetén nagyon hátrányos lehet a vállalatra nézve. A balesetek és a foglalkozási megbetegedések nemcsak közvetlen, de számottevő mértékben közvetett termelési és gazdasági hátrányokkal is járnak. A szocialista országokban további hátrány lehet, hogy a vállalat, illetve a vezető beosztású dolgozók nem kapják meg az egyébként kiérdemelt kitüntetést és a vele járó jutalmat, csökken a nyereségrészesedés és a prémium.

f) Előnyként jelentkezik a termelés zavartalansága. A dolgozók magasabb eredményeket érhetnek el, ha egészséges és biztonságos körülmények között végezhetik a munkájukat és így több keresetre tehetnek szert.

Számos országban prémium, illetve díjazás jár a munkavédelmi újításokért, illetve szabadalmakért.

22. Az egyes nemzeti jelentésekben található legfontosabb következtetések, javaslatok és kérdésfeltevések

Az egyes nemzeti jelentésekben a megadott kérdéseken túlmenően nagyon értékes és a munkavédelem továbbfejlesztése szempontjából figyelemreméltó következtetésekkel, javaslatokkal és kérdésfeltevésekkel találkoztunk:

a) Egyes országokban a szabályozás elavult és felaprózott, tehát új és egységes rendszert alkotó szabályozásra lenne szükség.

b) Több nemzeti jelentés is fontosnak tartja az üzemi egészségügy és az üzemi munkavédelmi szervezet kötelező bevezetését, illetve továbbfejlesztését.

c) Észrevételekkel találkozunk arra vonatkozóan, hogy a munkavédelmi felügyeletet fejleszteni, korszerűsíteni, hatáskörét növelni kellene.

d) Több nemzeti jelentés kiemeli annak a jelentőségét, hogy a vállalat dolgozóinak (a vállalati kollektívának) képviseleti szerve, továbbá a szakszervezetek minél nagyobb jogkörrel vehessenek részt a munkavédelem szabályozásában, megtervezésében és megszervezésében, irányításában és ellenőrzésében. Több nemzeti jelentés utal az együttműködés fontosságára a vállalatvezetés és a dolgozók képviseleti szerve között.

e) A munkavédelemhez való jogot az alkotmányban, mint az állampolgár egyik alapvető állampolgári jogát kellene rögzíteni.

f) Több nemzeti jelentés is hangsúlyozza a munkavédelemmel kapcsolatos erkölcsi-politikai elvárások és követelmények jelentőségét, továbbá az olyan üzemi atmoszférát, amely a munkavédelem szabályainak a megtartását, a munkavédelem fejlesztését igényli.

g) Nagyon lényegesek azok az észrevételek, melyek a hatékony jogi szabályozáson, a különböző tilalmakon, a munkavédelmi felügyelet jogkörén túlmenően a pozitív jellegű szervezési feladatokra hívják fel a figyelmet, tehát arra, hogy az állami szerveknek, a szakszervezeteknek, a vállalatoknak fontos feladata az egészséges és biztonságos munkavégzés tárgyi és személyi, technikai és szervezeti feltételeinek a megteremtése, megfelelő oktatás, propaganda és agitáció kifejtése.

h) Szinte mindegyik nemzeti jelentés hangsúlyozza, hogy különös gondot kell fordítani annak az elmaradásnak, illetve ellentmondásnak felszámolására, amely egyfelől az egyre gyorsabb technikai fejlődés, másfelől a munkavédelem szabályozása és a munkavédelem technikai és szervezeti megoldásai között mutatkoznak. Különösen fontos ez azért is, mert azelőtt a dolgozók általában egész életükön át ugyanabban a szakmában dolgoztak, jelenleg viszont a gyors fejlődés miatt újabb és újabb szakmákban kell elhelyezkedniök, vagy szakmájuk olyan mértékben változik meg, hogy új veszélyforrások jelentkeznek, és így a védekezés új módszereit kell elsajátítani.

i) Számos nemzeti jelentésből kiderül, hogy mennyire fontos a különböző társtudományok eredményeinek komplex jellegű felhasználása.

j) Különösen fontos a munkajog, de különösen a munkavédelem területén, hogy a munkavédelmi feladatok minél nagyobb mértékben az egyéni és a kollektív jellegű jogviszonyok tartalmi elemeivé váljanak, abban az értelemben, hogy a vállalatot az állam, a vállalati kollektíva

és annak tagjai irányában is jogi kötelezettség terhelje a munkavédelmi feladatok teljesítésére. Legalább ennyire fontos, hogy megfelelő jogérvényesítési lehetőségek és szankciók álljanak rendelkezésre a kötelezettségek kikényszerítése érdekében. Minthogy ez nem egyszer nehézségekbe ütközik, különösen fontos a gazdasági, társadalmi és politikai eszközökkel történő befolyásolás is.

III.

A kongresszusi vita alapján számos további következtetést lehetett levonni

Nem lenne helyes illúziókat táplálni olyan értelemben, hogy minden szükséges elméleti kutatást elvégeztünk, és hogy valamennyi technikai, szervezeti és jogi intézkedés kidolgozásra és alkalmazásra került a munkavédelem fejlesztése érdekében. Legalább ennyire hibás lenne azonban egy olyan pesszimista nézet, amely szerint a balesetek és a foglalkozási megbetegedések ellen eredményesen küzdeni, illetve ezt a küzdelmet tovább fejleszteni nem lehet. Megállapítható ugyanis, hogy megfelelő technikai, szervezeti és jogi eszközök segítségével a prevenció hatékonyan növelhető. Ezt az országok túlnyomó többségében felismerték és a szükséges intézkedések megtételére törekszenek.

Mégis, milyen hiányosságok mutatkoznak a balesetek és a foglalkozási megbetegedések elleni küzdelemben, hogyan lehetne a prevenciót fejleszteni?

1. A jelenlegi kivizsgálási módszerek és statisztikai feldolgozások nem kielégítőek, nem mutatnak rá kellő mértékben és megfelelő differenciáltsággal a balesetek és a foglalkozási megbetegedések okaira, pedig ezek ismerete nélkül a megelőzésükre irányuló törekvések sem lehetnek kellőképpen eredményesek.

2. Megfelelő szervezeti és jogi formák kidolgozásával meg kell gyorsítani a munkavédelem technikai, szervezeti és jogi eszközeinek a kidolgozási módszereit, hogy azok gyorsabban kövessék a technikai fejlődést, hamarabb reagáljanak az új veszélyekre.

3. Egymagában a technikai, szervezeti és jogi eszközök kidolgozása azonban nem elegendő. Szükség van jól működő felügyeletre, erőteljes szankciókra és jogérvényesítési lehetőségekre, hogy a rendelkezésre álló technikai, szervezeti és jogi megoldások megfelelő hatékonysággal funkcionáljanak.

4. A munkavédelem a munkajog egyik legfontosabb intézménye. Ha tehát a munkajog a maga egészében, és ennek egyéb intézményei kedvező irányban fejlődnek, ez meggyorsítja a munkavédelem fejlődését is. Ebben a vonatkozásban itt most csak a munkaidő csökkentésének és az évi rendes szabadságidő emelkedésének a jelentőségét emelném ki.

5. A munkavédelem fejlesztése szempontjából fontos szerep vár az oktatásra és a propagandára, hogy a vállalatok és a dolgozók is elsajátíthassák a védekezés módszereit, és hogy azokat alkalmazzák is.

6. Nagyon lényeges, hogy a szakszervezetek általában az egész munkaszervezet, különösen pedig a munkavédelem területén erőteljes közreműködési, érdekképviseleti, ellenőrzési és intézkedési jogosultságokkal rendelkezzenek.

7. Fontos, hogy olyan komplex kutatásokra és intézkedésekre kerüljön sor, amelyek kidolgozásában részt vesznek a munkajog különböző társtudományai, mint például a munkapszichológia, a munkagazdaságtan, a munkaszociológia, a munkaegészségügy stb.

8. A munkavédelem fejlesztése érdekében szükség van arra is, hogy az illetékes állami és társadalmi szervek tervszerű szervező tevékenységet, fejlesztési programokat dolgozzanak ki, illetve fejtsenek ki.

9. Hadd hivatkozzam a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 1970-es kongresszusán a munkáscsoport részéről elhangzott arra a felhívásra is, hogy inkább az embernek kell elsőbbséget nyújtani, mint a termelékenységnek.

10. Végül arra hívnám fel a figyelmet, hogy nagymértékben előmozdítaná az itt tárgyalt feladatok eredményesebb megoldását, ha a tudományos kutatás, az egyes megoldások kidolgozása stb. területén folyamatos és intézményes nemzetközi együttműködés, tapasztalat- és információcsere alakulna ki.

Úgy gondolom, hogy a kongresszus ebben a vonatkozásban jó kezdeményező munkát végzett.

Weltner Andor

A munkavédelem fejlődése különös tekintettel a technikai haladásra Magyarországon*

I. A technikai haladás hatásai

1. Az elmúlt két évtizedben hazánkban végbement nagyfokú technikai fejlődés a munkavédelem terén számottevő pozitív változásokat hozott magával. Jellemzésül talán elég arra utalni, hogy amíg 1952-ben az ezer munkásra jutó gépi balesetek száma 41,1 volt, addig 1969-ben csak 10,9. Hasonló tendencia állapítható meg az összes balesetek alakulása terén is. Az 1950—1954 közötti időszakban a százezer munkásra eső halálos balesetek száma évi átlagban 45 volt, 1969-ben pedig 18. Az ezer munkásra eső balesetek száma pedig 1950—1954. között évi átlagban 92, 1969-ben 48. A kedvező tendenciát alapvetően a technikai fejlődés adta lehetőségeknek, illetve annak a tudatos szervező-megelőző tevékenységnek lehet tulajdonítani, amelyet hazánkban az említett két évtizedben kiépítettünk. Hasonló okokból számottevően csökkent a foglalkozási betegségek, különösen a szilikózis jellegű megbetegedések, az ólombetegségek és a foglalkozási bőrbetegségek száma is, jóllehet Magyarországon éppen ezek a legsúlyosabb foglalkozási megbetegedések. Az 1958—1962. évek átlagában 7083, az 1968. évben 4115 foglalkozási megbetegedés történt; a csökkenés 42%-os. Ezen belül a szilikózisos megbetegedések csökkenése 70%-os, az ólombetegségeké 60%-os, a bőrbetegségeké 48%-os. Jellemző például a szilikózis visszaszorítására, hogy a Mecsek vidéki szénbányákban a kártalanított szilikózis esetek száma 1965-ben 61 fő volt, az 1961. évi 227 eset 27%-a.

A technikai fejlődés nyomán mindemellett átmeneti jelleggel új veszélyforrások is keletkeztek, különösen a mezőgazdaság kemizálásával, valamint a műanyaggyártás fokozódásával párhuzamosan. Egy-egy új technikai vívmány, eljárás létrehozása, illetve alkalmazásba vétele előtt súlyt helyeznek ugyan a munkavédelmi követelményekre, de a gyakorlati tapasztalatok sok vonatkozásban csak az alkalmazás során gyűlnek össze.

2. A technikai fejlődés és a munkakörülmények számottevő javulása hazánkban csökkentette a testi munkát, s a baleseteknek és a betegségeknek fentebb már vázolt csökkenése ezzel is összefüggésben van. Az automatizálás elterjedése nálunk még nem jelentős.

II. Kötelező erejű rendelkezések gyárak gépek és technológiai eljárások előkészítő tervezésére, előállítására és üzembevételére

1. A hazánkban érvényes munkajogi kódex (1967. évi II. tv, a továbbiakban Mt) 51. §-a kimondja, hogy üzem és más létesítmény, berendezés, gép, anyag vagy egyéb munkaeszköz használatbavétele csak az egészséges és biztonságos munkavégzés követelményeinek megtartásával történhet. Erre már a használatbavételt megelőző eljárás során, így különösen a beruházások előirányzásánál, a tervezésnél és a kivitelezésnél figyelemmel kell lenni.

Az egészséges és biztonságos munkavégzés követelményeit az általános óvórendszabály (Mt 8. §, 34/1967. (X. 8.) Korm. sz. rendelet — a továbbiakban: Mt V — 2. §), a szakmai óvórendszabályok (Mt V 2. §), az ún. tervezési irányelvek (6/1967. (X. 8.) SZOT szabályzat — a továbbiakban: SZOT szabályzat — 9. §), a szabványok (29/1968. (VII. 13.) Korm. sz. r.) és a vállalati munkavédelmi szabályzat (Mt 9. §), továbbá a vállalati kollektív szerződés (Mt 10. §) határozzák meg. E szabályok kötelezőek, a szabvány általában diszpozitív erejű, kivételként azonban a szabvány is lehet kötelező. A felsorolt szabályokkal bővebben a III. részben foglalkozunk.

2. Már a tervezéskor olyan helyzetet kell teremteni, hogy a baleset, az egészségi ártalom elkerülhető legyen. Ennek biztosítása a beruházó és a tervező feladata. A rendelkezések előírják, hogy minden beruházásról még a kivitelezés megkezdése előtt tájékoztatni kell az illetékes szakszervezeti szervet, hogy esetleges kifogásait megtehesse. Hazánkban ugyanis a munkavédelem irányítása a jogszabályok keretei között a Szakszervezetek Országos Tanácsának (SZOT) a feladata (Mt V 83. §) és a SZOT ezt a szakszervezeti munkavédelmi felügyelet segítségével látja el.

A SZOT szabályzat 5. §-a szerint a beruházó minden beruházásról a kivitelezés megkezdése előtt legalább 30 nappal tájékoztatni köteles a vállalat szakszervezeti bizottságát, illetve az illetékes szakszervezeti központ munkavédelmi felügyelőjét vagy a területileg illetékes szakszervezeti munkavédelmi felügyelőt, éspedig attól függően, hogy milyen jelentőségű beruházásról van szó.

A fentiekből kitűnik, hogy sem beruházni, sem lényeges felújítást elvégezni nem lehet anélkül, hogy az illetékes szakszervezeti szerv még a beruházás, illetve a felújítás megkezdése előtt munkavédelmi szempontból való felülbírálás céljából meg ne ismerje a terveket.

A miniszter — a bányászat területén az Or-

* Magyar nemzeti jelentés a Kongresszus I. témájához. Az I. részben közölt adatokat a SZOT Munkavédelmi Osztálya bocsátotta a szerző rendelkezésére.

országos Bányaműszaki Főfelügyelőség — az illetékes szakszervezettel egyetértésben meghatározhatja, hogy hazai felhasználásra kerülő gépek, berendezések, járművek sorozatgyártásának megkezdése, valamint az importgépek, berendezések forgalomba hozatala előtt a gyártó, illetőleg forgalombahozó vállalat köteles minősítő bizonyítványt beszerezni arról, hogy a gép, berendezés, illetve jármű, mennyiben felel meg a munkavédelmi követelményeknek. A miniszter az illetékes szakszervezettel közösen jelöli ki a minősítő bizonyítvány kiállítására jogosult intézményt, illetve vállalatot. Ezt a bizonyítványt is be kell mutatni az említett szakszervezeti szerveknek. A SZOT szabályzat 6. §-a szerint a használatbavételhez a szakszervezeti szervek jóváhagyása szükséges.

A vállalatokkal szemben alkalmazható szankciókat a X. részben ismertetjük.

3. A vállalat köteles a dolgozók számára a szükséghez képest megfelelő öltözőket és egészségügyi célokat szolgáló helyiségeket létesíteni és fenntartani (Mt 51. § (2) bek.). Ez utóbbiak körébe tartozik a mosdó, a fürdő, az üzemorvosi, a szakorvosi rendelő, az elsősegélynyújtó hely, a mentőállomás, a gázmentő állomás, az egészségügyi fülke, a WC, a melegedő, a pihenőhelyiség és a védőétel tároló helyiség. A SZOT szabályzat 9. §-a előírja, hogy az öltöző-, mosdó-, fürdő-, valamint az egyéb szociális és egészségügyi helyiségek létesítésére vonatkozó előírásokat a minden beruházásnál kötelezően figyelembe veendő Tervezési Irányelvek szociális és egészségügyi előírásai határozzák meg. Az említett helyiségek hiánya esetén a szakszervezeti munkavédelmi felügyelő megtilthatja az üzembehelyezést.

III. A balesetek és betegségek megelőzésére szolgáló előírások

1. Mint már a II/1. alatt ismertettük, jogunk számos kötelező védőrendelkezést ismer. A jogszabályok mellett ezek közül legfontosabbak az egészségvédő és balesetelhárító óvórendszabály, valamint a vállalati munkavédelmi szabályzat.

Az Általános Balesetelhárító- és Egészségvédő Óvórendszabályt (a továbbiakban: ÁBEO) a SZOT az egészségügyi miniszterrel egyetértésben adja ki. Az ÁBEO minden munkáltatóra és dolgozóra kötelező, s azokat az általános előírásokat tartalmazza, amelyeket a dolgozók életének, testi épségének és egészségének megóvása érdekében minden munkahelyen meg kell tartani.

A szakmai óvórendszabályokat (Mt V 2. § (2) bek.) a SZOT szabályzat 1. §-a alapján az illetékes miniszter adja ki a szakszervezetekkel egyetértésben. A szakmai óvórendszabályt a szakmába tartozó tevékenység során az egész népgazdaságban alkalmazni kell, tekintet nélkül arra, hogy az adott vállalat az óvórendszabályt megalkotó miniszter felügyelete alá tartozik-e vagy sem.

Az ÁBEO és a szakmai óvórendszabályok keretjellegűek, s elsősorban az általános munkavédelmi követelményeket szabják meg; a megoldás műszaki, szervezeti kivitelezése a vállalatok feladata. Ezeket a kérdéseket kell szabályozni a vállalati munkavédelmi szabályzatban. Ezt a vállalat a szakszervezet vállalati szervével egyetértésben adja ki (SZOT szabályzat 4. §).

2. Az óvórendszabályok rendelkezéseinek jogszabályi jellege van. A vállalati munkavédelmi szabályzat tekintetében a jogirodalom álláspontja ugyancsak az, hogy e szabályozási forma normatív természetű. Jóllehet ugyanis a vállalati munkavédelmi szabályzat sajátos szerződés (a vállalat és a vállalati szakszervezeti szerv megállapodása) útján keletkezik (ugyanúgy mint a kollektív szerződés), a szabályzatban megállapított rendelkezések jellege erre mutat. A normatív jelleget támasztja alá az a körülmény is, hogy semmis az egyéni munkaszerződésnek az a rendelkezése, amely a vállalati munkavédelmi szabályzattal ellentétben áll.

3. Az országos, szakmai vagy üzemi szinten érvényesülő védő rendelkezések közötti különbségekre lásd az előbbi pontot, helyesebben a III/1. pontot.

4. Az óvórendszabályokat kibocsátó szerveknek nemcsak joga, de kötelessége is az óvórendszabályok kiadása. Ugyancsak kötelező a vállalati munkavédelmi szabályzat kiadása is.

5. Az ÁBEO előírásainak értelmezésével és a szakmai óvórendszabályok kiadásával kapcsolatos vitás kérdésekben a SZOT munkavédelmi osztályának, egészségügyi vonatkozásban az Egészségügyi Minisztérium Közegészségügyi Felügyeleti és Járványügyi főosztályával egyetértésben kiadott állásfoglalása irányadó (SZOT szabályzat 3. §). A vállalati munkavédelmi szabályzat alkalmazásával kapcsolatos vitákban a munkaügyi vitákra vonatkozó szabályok érvényesülnek. Ehhez képest végső soron a munkaügyi döntőbizottság, illetve adott esetben a bíróság állapítja meg az eléje vitt vita során az egyes rendelkezések helyes értelmét.

6. A védő rendelkezések szankcióira lásd a X. részben közölteket.

7. Nagyjelentőségű szabályt állapít meg a Mt 51. §-ának (4) bekezdése: „A vállalat köteles a munkavégzés körülményeit tervszerűen javítani, és ha szükséges, a munkaviszonyra vonatkozó szabályok megtartásán túlmenően is, minden rendelkezésre álló intézkedést megtenni a dolgozók egészségét és biztonságát fenyegető veszély elhárítására." E rendelkezés végrehajtásaként a Mt V 77. §-a kimondja, hogy a vállalat köteles műszaki-gazdasági feladataival összhangban az egészséges és biztonságos munkavégzés feltételeinek fejlesztéséről gondoskodni.

Ennek során köteles az egészséges és biztonságos munkavégzés korszerű követelményeinek meg nem felelő létesítmények megfelelő átalakításáról is intézkedni. Erre tervet kell készítenie.

IV. Alkalmazási, foglalkoztatási és beosztási tilalmak

1. E tilalmak a dolgozó ember életét és egészségét védik, ugyanakkor a társadalmat is oltalmazzák. Erre tekintettel az e tilalmakat megállapító szabályok jogunkban kogens rendelkezések, amelyektől sem az egyéni munkaszerződés, sem a kollektív szerződés nem térhet el.

2. A fenti tilalmak általában jogszabályi formában jelennek meg. A Mt ugyanis részben jogszabályalkotási kötelezettséget ír elő az illetékes szervek terhére, részben pedig konkrét alkalmazási, foglalkoztatási, illetve beosztási tilalmakat mond ki. Elrendeli ugyanis, hogy ha a dolgozó betegsége vagy testi fogyatékossága egyes munkakörök ellátásánál fokozott baleseti veszélyt idézhet elő vagy közegészségügyi szempontból káros lenne, ilyen munkakörben történő alkalmazását, illetőleg foglalkoztatását meg kell tiltani (Mt 52. § (2) bek.).

3. Ha a munka végzése a dolgozó egészségének vagy testi épségének károsodásával járhat, akkor alkalmazását, illetve foglalkoztatását előzetes orvosi vizsgálat eredményétől kell függővé tenni (Mt 52. § (2) bek.). A szükséghez képest gondoskodni kell a munkaviszony alatti rendszeres orvosi ellenőrzésről is. A Mt V 79. §-ának (1) bekezdése azt is kimondja, hogy ha a munkakörülményekre tekintettel a dolgozó egészségét veszély fenyegeti, valamint ha a forgalom biztonsága vagy egyéb közérdek megkívánja, a dolgozót meghatározott időközönként orvosi vizsgálatra kell küldeni. Lényeges szabály, hogy azokban az üzemekben, amelyekben üzemi orvos működik, minden fizikai dolgozót a munkaviszony létesítése, illetőleg a munkahely (munkakör) megváltoztatása előtt előzetes orvosi vizsgálatnak kell alávetni.

Az előzetes orvosi vizsgálat háromféle eredménnyel zárulhat attól függően, hogy a dolgozót a munkakör betöltésére alkalmasnak, alkalmatlannak vagy ideiglenesen alkalmasnak találta. Az ideiglenes alkalmasság megállapítására akkor kerülhet sor, ha a vizsgálat idején nem állapítható meg kétséget kizáróan a dolgozó alkalmassága; ilyen esetben 6 hét eltelte után újabb orvosi vizsgálat alapján véglegesen kell elbírálni az alkalmasságot.

Az időszakos orvosi vizsgálaton résztvett dolgozó további foglalkoztatása felől a vizsgálat eredményétől függően kell intézkedni (Mt V 79. § (2) bek.).

4. A védőintézkedések felügyeletét ellátó szervek hatáskörével kapcsolatban lásd a VII. rész alatt közölteket.

5. Ha a vállalat a dolgozót az alkalmazási tilalom ellenére alkalmazza, a munkaszerződés érvénytelen. Ehhez képest a Mt V 20. §-a értelmében meg kell kísérelni az érvénytelenség orvoslásaként a dolgozó áthelyezését olyan munkakörbe, amely tilalom alá nem esik. Az áthelyezési kötelezettség azonban nem feltétlen. A vállalat a kialakult gyakorlatnak megfelelően csak arra köteles, hogy az áthelyezés érdekében mindazt tegye meg, ami az adott helyzetben elvárható, mert lehetséges, hogy a vállalat a legjobb akarata ellenére sem tud más munkakört biztosítani a dolgozónak. Természetesen a dolgozó sem köteles a felajánlott másik munkakört elfogadni. Ha tehát az áthelyezés a fentiek miatt nem történik meg, nincs más megoldás, mint az érvénytelen szerződésen alapuló munkaviszony azonnali hatályú megszüntetése. A vállalat hibájából előálló érvénytelenség esetén viszont a vállalat köteles a dolgozó átlagkeresetét megfizetni arra az időre, amelyre a dolgozót felmondás esetén fel kellene mentenie a munka teljesítése alól (Mt V 20. § (2) bek.).

A foglalkoztatási vagy beosztási tilalomba ütköző helyzetben a munkaszerződés érvényes, mivel e tilalmak feltételezik, hogy a foglalkoztatási vagy beosztási akadály a munkaszerződés megkötése után keletkezett. A vállalatot ezért — a munkaviszony fenntartásához fűződő fokozottabb érdekekre tekintettel — súlyosabb kötelezettségek terhelik a foglalkoztatási vagy beosztási akadály elhárítását illetően. Elég itt talán arra utalni, hogy pl. a beosztási tilalomba ütköző utasítást a vállalat köteles visszavonni. Meg kell jegyezni azonban, hogy a foglalkoztatási tilalom elhárítása érdekében fennálló áthelyezési kötelezettség is csak viszonylagos.

Említést érdemel végül, hogy a fenti tilalmakba ütköző helyzetben a súlyosabb esetekben a dolgozót megilleti a munka megtagadásának a joga is.

6. A munkásnők védelmében a Mt 20. §-ának (2) bekezdése kimondja, hogy nőt nem szabad olyan munkára alkalmazni, amely testi alkatára tekintettel rá hátrányos következményekkel járhat. Azokat a munkaköröket, amelyekben nők egyáltalában nem, vagy csak meghatározott munkafeltételek biztosítása esetében, illetőleg előzetes orvosi vizsgálat alapján foglalkoztathatók, a munkaügyi miniszter az egészségügyi miniszterrel és az érintett szakminiszterrel egyetértésben határozza meg (Mt V 12. § (2) bek.).

A 4/1966. (XI. 21.) MüM számú rendelettel közzétett jegyzék állapítja meg azokat a munkaköröket, amelyekben nőt nem lehet foglalkoztatni. E jegyzék alapján minden vállalatnak tilalmi jegyzéket kellett, illetőleg kell készítenie azokról a vállalati munkakörökről, amelyekben nőt foglalkoztatni nem szabad, s a jegyzékbe a rendeletben nem szereplő minden olyan további munkakört is fel kell venni, amely a helyi munkakörülmények folytán a nőkre ártalmas. Ha a

rendeletben közzétett munkakörök vagy munkahelyek valamelyikében a tilalom alapját képező veszély a vállalatnál nem áll fenn, a megyei tanács végrehajtó bizottsága egészségügyi osztályától felmentést lehet kérni a tilalmi jegyzékbe való felvétel alól. Nincs helye felmentésnek a föld alatti munka tekintetében.

7. A törvény különleges védelemben részesíti a terhes nőket a szoptató és kisgyermekes anyákat. Érdekeiket védi — az alkalmazás megtagadásának tilalma, — a felmondásra vonatkozó tilalom, — a 20 heti szülési szabadság, — a szoptatási munkaidőkedvezmény, — a gyermek ápolása és gondozása céljából biztosított különböző fizetésnélküli és díjazott szabadságok, — a foglalkoztatási és áthelyezési tilalom, megfelelő más munkakörre való jogosultság.

Ehelyütt részletesebben csak az utolsóként említett kérdéskörrel foglalkozunk. A Mt V 12. 12. §-ának (3) bekezdése szerint a terhes nőt terhessége megállapításától kezdve nem szabad egészségre káros munkakörben foglalkoztatni. Emellett a Mt V 23. §-ának (4) bekezdése biztosítja, hogy a dolgozó nőt terhessége negyedik hónapjának kezdetétől a szoptatás hatodik hónapjának végéig, kérelmére, orvosi vélemény alapján, állapotának egészségügyi szempontból megfelelő munkakörbe kell ideiglenesen áthelyezni; keresete nem lehet kevesebb, mint amennyi előző átlagkeresete volt.

A dolgozó nő a terhesség negyedik hónapjának kezdetétől a gyermek egyéves koráig nem kötelezhető beleegyezése nélkül más helységben végzendő munkára (Mt V 40. § (2) bek.).

A dolgozó nőt terhessége negyedik hónapjának kezdetétől gyermeke hatodik hónapos koráig egyáltalán nem, ezen túl gyermekének egyéves koráig pedig csak beleegyezésével szabad túlmunkára és készenlétre igénybe venni; éjszakai munkára gyermekének egyéves koráig nem kötelezhető (Mt 38. § (3) bek.). Az Mt V 44. §-ának (3) bekezdése szerint a nőket terhességük negyedik hónapjának kezdetétől gyermekük egyéves koráig lehetőleg délelőtti műszakba kell beosztani.

8. Munkaviszony szempontjából fiatalkorú az a dolgozó, aki 18. életévét még nem töltötte be. A fiatalkorú érdekét szolgáló fontos szabály, hogy 14 éven aluli fiatalkorú munkaviszonyt nem létesíthet (Mt 18. § (1) bek.). A 16 éven aluli fiatalkorú első munkaviszonyba lépéséhez törvényes képviselőjének hozzájárulása is szükséges (Mt V 9. §).

Fiatalkorút nem szabad olyan munkára alkalmazni, amely fejlettségére tekintettel rá hátrányos következményekkel járhat. A munkaügyi miniszter határozza meg azokat a munkaköröket, amelyekben fiatalkorúak egyáltalán nem, vagy csak meghatározott munkafeltételek biztosítása esetében, illetve előzetes orvosi vizsgálat alapján foglalkoztatható (Mt V 12. § (2) bek.). A 134/1951. (XII. 12.) EüM számú rendelet szerint a fiatalkorú dolgozót előzetes orvosi vizsgálatnak kell alávetni minden esetben a munkaviszonyba lépés, illetve más munkahelyre, munkakörbe való beosztás előtt és évenként legalább egyszer időszakos orvosi vizsgálaton kell megjelennie.

Azokat a munkaköröket, munkahelyeket, amelyeken fiatalkorú nem alkalmazható, illetve nem foglalkoztatható, a 4/1962. (IV. 5.) MüM számú rendelet 2. számú melléklete sorolja fel.

Fiatalkorút éjszakai munkára, a 16 éven aluli fiatalkorút túlmunkára és készenlétre nem szabad igénybe venni. Az éjszakai munka tilalma alól a 16 éven felüli fiatalkorúakra vonatkozóan jogszabály kivételt tehet (Mt 38. § (4) bekezdés). A fiatalkorú dolgozónak 16 éves koráig évi 12 munkanap, azon túl évi 6 munkanap pótszabadság jár (Mt V 50. § (1) bek.).

A fiatalkorú törvényes képviselője a munkaviszonyt azonnali hatállyal megszüntetheti, ha annak fenntartása a fiatalkorú életét, egészségét vagy testi épségét veszélyeztetné, vagy egyébként rá káros következményekkel járna (Mt 30. § (2) bek.).

V. Munkavédelmi oktatás

1. Annak érdekében, hogy a dolgozók az egészséges és biztonságos munkavégzés szabályait már a munkaviszonyba lépés előtt megismerhessék, ezeket a képzés során az oktatási intézmény jellegének megfelelően oktatni kell (Mt V 78. § (1) bek.). Ennek alapján ma már a szakmunkástanuló oktatás, és egyéb ipari szakképzés, továbbá egyes főiskolák és egyetemek oktatási anyagában is szerepel ez a témakör, elsősorban az ipari jellegű képzettséget biztosító felsőfokú tanintézetekben, de középiskolákban is. Így a balesetelhárítási tudnivalókat a műszaki egyetemeken és főiskolákon, a mérnöki továbbképző és művezetői tanfolyamokon, műszaki technikumokban és más iskolákban is oktatják.

2. A vállalatnak meg kell szerveznie a dolgozók egészségvédelmi és balesetelhárítási oktatását (Mt V 78. § (2) bek.). Ezekből az ismeretekből munkakörük biztonságos ellátásához szükséges elméleti és gyakorlati kiképzésben kell részesíteni őket (SZOT szabályzat 11. §). A dolgozót a munkábaállításkor, a más munkára való beosztás előtt, valamint olyan esetben kell az említett oktatásban részesíteni, ha a munkakörülményekben jelentős változás következik be. A munkaviszony fennállása alatt rendszeresen biztosítani kell a dolgozók továbbképzését a munkavédelmi ismeretekből és meg kell ismételni az oktatást, ha a dolgozó hosszabb szünet után áll ismét munkába.

3. A dolgozót az oktatási anyagból be kell számoltatni. A beszámoló eredményes megtörténtét a dolgozó közvetlen felettese az erre a célra szolgáló nyilvántartásban aláírásával köteles igazolni. Amíg a beszámoltatás és ennek

igazolása meg nem történt, a dolgozó csak felügyelet mellett foglalkoztatható (SZOT szabályzat 11. §).

Vannak dolgozók, akiknek munkája kihat az egészséges és biztonságos munkakörülmények megteremtésére. Nekik nem elég beszámolniuk, hanem egészségvédelmi és biztonsági vizsgát kell tenniük. Azokban a munkakörökben, amelyekre a vizsgát előírták, a dolgozót csak a vizsga letétele után szabad foglalkoztatni. Ezeket a munkaköröket a SZOT szabályzatban megadott irányelvek figyelembevételével a miniszter a szakszervezettel egyetértésben határozza meg.

4. A vállalat, illetve a vállalat vezetői a munkavédelmi oktatás biztosításáért, illetve az e téren történt mulasztásból eredő károkért anyagilag és fegyelmileg, továbbá — ha a feltételei megvannak — büntetőjogilag is felelősek. Lásd részletesebben a X. részben.

Ha a dolgozó az egészségvédelmi és baleseteelhárítási oktatáson figyelmeztetés ellenére saját hibájából nem vesz részt, illetve az előírt egészségvédelmi és biztonsági vizsgát nem teszi le, a munkakörében a további munkavégzéstől el kell tiltatni. A munkától eltiltott dolgozó részére a munkavégzés nélkül eltöltött időre munkabért fizetni nem szabad (Mt V 78. § (3) bek.). Lényegében ugyanezeket a szankciókat lehet alkalmazni, ha a dolgozó az oktatás után nem akarja magát az előírásoknak alávetni.

VI. A vállalat kötelességei a munkavédelem megszervezése terén

1. Hazánkban a munkavédelemmel kapcsolatos tevékenység irányítására a törvény és a kormány által kiadott rendeletek keretei között a SZOT jogosult (Mt V 83. § (2) bek.). E feladatok ellátása kapcsán a szakszervezetek irányítják és összehangolják a munkavédelmi tevékenységet. Évégből részben javaslatokat tesznek az állami és gazdasági szerveknek, részben maguk szabályozzák a hatáskörükbe tartozó kérdéseket; részt vesznek a munkakörülmények javítását célzó jogszabályok, tervek elkészítésében és megvalósításában; elősegítik a korszerű biztonságtechnikai megoldások kialakítását és elterjesztését, irányítják az ezek megvalósításához szükséges anyagi eszközök felosztását; a dolgozók széles körű bevonásával ellenőrzik a munkavédelmi tevékenységet végző szervek munkáját; irányítják a munkavédelmi agitációt és propagandát.

A munkavédelmi feladatokat a hozzátartozó területen a felügyeleti szerv gyakorolja.

2. A vállalat — mint a II/1. alatt utaltunk rá — a Mt 9. §-a alapján köteles az óvórendszabályok, valamint az egyéb munkavédelmi rendelkezések végrehajtási szabályait vállalati munkavédelmi szabályzatban meghatározni. A SZOT szabályzat 13. §-a kimondja, hogy a vállalat a felügyeleti szerv és a szakszervezet által kiadott rendelkezéseknek megfelelően, a biztonsági feladatok ellátására kijelölt személyek, valamint az egyes részlegek vezetőinek munkavédelmi feladatait is köteles meghatározni.

3. A vállalat köteles a munkavédelem fejlesztésére. Ezzel kapcsolatban lásd részletesebben a III/7. alatti fejtegetéseket.

4. A Mt 53. § (1) bekezdése szerint a munkavédelmi feladatok ellátását a vállalat rendszeres ellenőrzéssel és a szükséghez képest megfelelő szervezet fenntartásával is köteles biztosítani. Olyan vállalatnál, ahol a munka végzése baleset, foglalkozási betegség vagy más egészségi károsodás veszélyével jár, az üzem jellegének megfelelő biztonsági és üzemegészségügyi képzettségű személyt (személyeket) kell a biztonsági feladatok ellátására, illetőleg irányítására kijelölni (pl. biztonsági megbízott, munkavédelmi iroda). A végrehajtási normákat szintén a munkavédelmi szabályzatban kell kimondani.

5. A vállalat igazgatója az egészséges és biztonságos munkavégzés feltételeinek biztosításáról, illetőleg a munkakörülmények fejlesztésére elhatározott intézkedések végrehajtásáról meghatározott időközönként megtartott szemlén maga is köteles meggyőződni (Mt V 81. § (1) bek.). A szemle megtartásának rendjét a vállalati munkavédelmi szabályzat határozza meg.

6. A vállalatnál bekövetkezett balesetek, továbbá a munkavédelmi szabályok egyéb megsértésének körülményeit minden esetben meg kell vizsgálni, és intézkedni kell az azokat előidéző okok megszüntetéséről (Mt 53. § (2) bek.). Az üzemi balesetek bejelentésével, nyilvántartásával és kivizsgálásával kapcsolatos rendelkezéseket a 3/1967. (VII. 21.) SZOT számú szabályzat állapítja meg. E rendelkezésekből csak azt emeljük ki, hogy a vállalat a szakszervezeti bizottság megbízottjának bevonásával minden, előreláthatólag három napon túli keresőképtelenséget okozó üzemi balesetet azonnal, de legkésőbb 24 órán belül köteles kivizsgálni. Ennek során meg kell állapítani a baleset okát, körülményeit és meg kell tenni a szükséges intézkedéseket a hasonló balesetek megelőzésére. A vizsgálat eredményét az e célra rendszeresített üzemi baleseti jegyzőkönyv elnevezésű formanyomtatványban kell rögzíteni. A jegyzőkönyv egy példányát a sérültnek — halála esetén hozzátartozójának — át kell adni.

VII. A munkavédelmi felügyelet

1. Hazánkban a munkavédelmi szabályok megtartásának ellenőrzése, valamint az ellenőrzés megszervezése és irányítása, amint erre már utaltunk, a SZOT hatáskörébe tartozik. Bizonyos ellenőrzési feladatokat azonban az Egészségügyi Minisztérium és más állami szervek (pl. a bányaműszaki felügyelőségek) is elláthatnak

(Mt V 83. § (3) bek.). A munkavédelem olyan fontos feladat, amellyel mind a szakszervezeteknek, mind az állami szerveknek foglalkozniuk kell. Az állami ellenőrzés inkább az egészségvédelem, a szakszervezeti ellenőrzés inkább a balesetelhárítás területén érvényesül. Ez a különbségtétel azonban csak viszonylagos. A kétféle felügyelet kapcsolatát az egymást kölcsönösen kiegészítő és támogató együttműködés jellemzi.

2. A szakszervezeti munkavédelmi felügyelet tagjai a munkavédelmi főfelügyelők és felügyelők, a társadalmi munkavédelmi felügyelők és a szakszervezeti bizottságok munkavédelmi felügyelői.

A munkavédelmi főfelügyelő és felügyelő a SZOT munkavédelmi osztályán, a szakszervezeti központoknál és a szakszervezetek megyei tanácsainál működik. Ezt a funkciót az töltheti be, aki legalább technikusi képzettséggel vagy annak megfelelő szakismeretekkel rendelkezik és munkába lépésétől számított 6 hónapon belül meghatározott munkavédelmi ismeretekből vizsgát tesz. A munkavédelmi főfelügyelő, illetve felügyelő megállapított határidőn belül köteles elvégezni a SZOT Felsőfokú Munkavédelmi Tanfolyamát.

Társadalmi munkavédelmi felügyelő az lehet, aki megfelelő ismeretekkel és gyakorlattal rendelkezik s munkavédelmi alapismeretekből sikeres vizsgát tesz. A szakszervezeti bizottság munkavédelmi felügyelője a szakszervezeti bizottság választott tagja.

Az állami közegészségügyi felügyelő orvosi képesítésű személy.

3. A szakszervezeti munkavédelmi felügyelet függetlenségét az biztosítja, hogy a szakszervezeti munkavédelmi felügyelők és főfelügyelők nem az ellenőrzött vállalattal, hanem a szakszervezeti központi szervekkel állanak munkaviszonyban. A társadalmi munkavédelmi felügyelők is a vállalaton kívüli szakszervezeti szervek mellett tevékenykednek. A vállalati szakszervezeti bizottság társadalmi munkavédelmi felügyelői vállalati dolgozók ugyan, de választott szakszervezeti tisztségük alapján a Mt 16. §-ában biztosított védelem illeti meg őket, ami tisztségük független ellátásához hozzájárul.

Az állami közegészségügyi felügyelők nem az ellenőrzött vállalatok, hanem külön állami szerv dolgozói 18/1968. (V. 5.) Korm. sz. r.

4. A munkavédelmi felügyelő,

— ha jogszabály másként nem rendelkezik, az illetékességi körébe tartozó vállalatoknál bármikor minden külön engedély nélkül ellenőrzést tarthat;

— a vállalat igazgatóját a munkaviszonyra vonatkozó szabályba ütköző hiányosság záros határidőn belül megszüntetésére kötelezheti;

— a munkavédelmi szabályok megszegésével, illetőleg az előírt munkavédelmi oktatás mellőzésével foglalkoztatott egyes dolgozók további foglalkoztatását megtilthatja;

— a dolgozót közvetlenül fenyegető veszély elhárításáig a vállalat (üzemrész, gép stb.) működésének felfüggesztését elrendelheti (a felfüggesztést egész üzem vagy üzemrész esetében a miniszter, egyéb esetben a közvetlen felügyeleti szerv vezetője írásbeli utasítással saját felelősségére feloldhatja);

— büntető-, szabálysértési, fegyelmi vagy jogszabályban előírt más eljárás lefolytatását kezdeményezheti;

— a munkavédelmi szabályok megszegéséért a felelős dolgozóra munkavédelmi szabálysértés miatt 3000 forintig terjedő pénzbírságot szabhat ki (Mt V 84. §, 17/1968. (IV. 14.) Korm. sz. r. 77. §).

A vállalat köteles a munkavédelmi felügyelőnek az ellenőrzés érdekében minden szükséges felvilágosítást megadni, iratot vagy egyéb anyagot rendelkezésére bocsátani. A munkavédelmi felügyelő a tudomására jutott állami, szolgálati és üzemi titkot köteles megőrizni.

Ha a munkavédelmi felügyelő intézkedése következtében a dolgozó munkát nem végez, a Mt V 85. §-a szerint a kiesett időre átlagkeresetét a vállalat köteles megtéríteni, ha azonban az intézkedésre a dolgozó felróható magatartása adott okot, akkor részére munkabér nem fizethető.

VIII. A gyári egészségvédelem szervezete és a közegészségügyi ellenőrzés

1—2. A Mt V 80. §-a szerint az egészségügyi miniszter által meghatározott vállalatoknál a dolgozók egészségügyi ellátását az üzemi egészségügyi szolgálat biztosítja. Megszervezéséről és felügyeletéről az egészségügyi miniszter gondoskodik, a működéséhez szükséges helyiségek létesítéséről és fenntartásáról, valamint a dologi kiadások fedezetéről a vállalat köteles gondoskodni. A kifejezetten egészségügyi jellegű dologi kiadásokat (orvosi műszerek, orvosi rendelők szakmai felszerelése) az Egészségügyi Minisztérium fedezi. Az üzemi egészségügyi szolgálat feladatai közé tartozik egyebek között a dolgozók előzetes és időszakos orvosi vizsgálata, az üzemi elsősegély helyek munkájának és oktatásának irányítása, a dolgozók gyógykezelése, valamint a közreműködés a beteg dolgozók keresőképességének megállapításában.

Az üzemi egészségügyi szolgálat feladatait az üzemi orvosok látják el, akik az állami egészségügyi szolgálat állományába tartoznak és nem a vállalattal, hanem a tanáccsal állanak munkaviszonyban.

3. Fontos szerepet tölt be a munkavédelem területén is az állami közegészségügyi felügyelet. Szervezetét az Egészségügyi Minisztérium Közegészségügyi-Járványügyi Főfelügyelősége,

valamint a megyei és járási felügyelőségek alkotják.

A felügyelet szervei többek között elrendelhetik — a közegészségügyi-járványügyi hiányok megszüntetését, a szükséges intézkedések végrehajtását; — a szabálytalanságok megszüntetéséig az üzem vagy üzemrész működésének, az egészségre ártalmas és veszélyes termelésnek, tevékenységnek a felfüggesztését, ha a közegészségügyi-járványügyi szabálytalanságok súlyos vagy tömeges egészségromlást okozhatnak.

IX. Kutatás és tudományos intézetek

1. A technika haladásával kapcsolatban a munkavédelem fejlesztése terén hazánkban számottevő tudományos kutató munka folyik. Az erre specializált intézetek *1.* a SZOT Munkavédelmi Tudományos Kutató Intézete és *2.* az Országos Munkaegészségügyi Intézet. A munkavédelmi kutatás azonban nemcsak e két intézetben folyik, hanem mindenütt, ahol technikai, technológiai kutatást végeznek, tehát az ilyen funkciót végző kutatóintézetekben és vállalati kutató részlegekben is.

2. Hazánkban folynak munkapszichológiai, munkaszociológiai és munkaszervezési kutatások és ezek során általában megvizsgálják a munkavédelmi vonatkozásokat is. Így pl. a futószalag-munkák munkapszichológiai vizsgálata során e munkák hatásait a munkavédelem oldaláról is elemezték. Az ózdi kohászati üzemekben pszichológiai vizsgálatot folytattak például a védősisakok használatával szemben mutatkozó ellenszenv okairól. A vezetőképző tanfolyamokon pedig a munkaszervezési tananyag például felöleli az odavágó munkavédelmi követelményeket is.

3. Az *1.* alatt említett vizsgálatok eredményeit a gyakorlatban sokoldalúan értékesítik. Így elsősorban figyelembe veszik az óvórendszabályok, illetve a vállalati munkavédelmi szabályzatok módosítása során, és hasznosítják a munkavédelmi propagandamunkában (plakátok, filmek, üzemi kiállítások anyagában stb.).

X. Az egyéni és kollektív akciók, jogi eljárások lehetőségei, valamint a munkavédelem szankciói

1. Amint erre a VI/1. pontban már utalás történt, a munkavédelmi tevékenység irányításával és ellenőrzésével összefüggő feladatokat — a hozzátartozó területen — a felügyeleti szerv gyakorolja (Mt V 83. §). Ennélfogva a felügyeletet gyakorló igazgatási hatóságnak általános jogi kötelessége, hogy megtegye a szükséges intézkedéseket a munkavédelem irányítására, megszervezésére és ellenőrzésére.

2. A vállalat — mint a III. rész *1.* és *2.* pontjában már vázoltuk — részben az állam által kibocsátott jogszabályok, illetve az ezekkel egy tekintet alá eső óvórendszabályok, részben pedig a már ismertetett munkavédelmi szabályzat normáinak a hatálya alatt áll. A munkavédelmi szabályzat ugyancsak normatív természetű.

E szabályok megalapozzák a vállalat felelősségét mind az állammal, mind a szakszervezettel, mind a munkások kollektívájának érdekképviseletével szemben. Az állam oldaláról a felügyeleti szerv, illetve a közegészségügyi felügyelő, a szakszervezet oldaláról a szakszervezeti munkavédelmi felügyelő, a vállalati kollektíva képviseletében pedig a vállalat szakszervezeti szerve léphet fel a vállalattal szemben és a vállalatot a munkavédelmi szabályok megtartására szoríthatja. A felügyeleti szerv szerepéről és a szakszervezeti, illetve a közegészségügyi felügyeletről, a felügyelők rendelkezésére álló szankciókról már szó esett. Ehelyütt ezért a szakszervezet vállalati szervének jogállásáról szólunk. E szervnek az ellenőrzésre, a tájékoztatásra és a megfelelő eljárás kezdeményezésére való joga mellett fontos fegyvere a kifogásolási jog (Mt 14. § (3) bek.). A szakszervezet vállalati szerve ugyanis kifogást emelhet a munkavédelmi szabályokat sértő vállalati intézkedéssel szemben; a kifogásolt intézkedést az arra jogosított szerv döntéséig nem szabad végrehajtani. Ha a kifogásolt intézkedés a vállalat egész kollektíváját vagy a dolgozók csoportját érinti, a kifogást a vállalat felügyeleti szerve és a szakszervezet felettes szerve bírálja el (Mt V 8. § (2) bek.).

3. Ha a vállalat megszegte a munkavédelem terén fennálló kötelezettségét, az egyes munkás követelheti, hogy a) a vállalat teljesítse az elmulasztott kötelezettséget, b) térítse meg a kárát. A dolgozó igényét a munkaügyi vitákra irányadó eljárás során érvényesítheti.

4. Többféle következménye van annak, ha a munkáltató balesetet, illetve foglalkozási betegséget okozott, vagy egyébként megsértette a munkavédelem szabályait. Az a dolgozó, akinek cselekménye megvalósítja a büntető törvénykönyvben megállapított feltételeket, foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés miatt (Btk 258. §) 3 évig, súlyosabb esetben 2—8 évig terjedő szabadságvesztéssel sújtható; ha a veszélyt szándékosan idézte elő, a büntetés 5—12 évig terjedő szabadságvesztés. Ha a cselekmény nem bűntett, szabálysértés miatt legfeljebb 3000 forintig terjedő pénzbírság szabható ki.

Ha a vállalati dolgozó vétkesen szegte meg a munkavédelmi szabályt, fegyelmi, valamint anyagi felelősséggel tartozik (Mt 55., 57. §).

A vállalat a dolgozónak munkaviszony keretében okozott kárért, vétkességére tekintet nélkül, teljes mértékben felel. A felelősség alól csak akkor mentesül, ha bizonyítja, hogy a kárt működési körén kívül eső elháríthatatlan ok vagy kizárólag a károsult elháríthatatlan magatartása okozta (Mt 62. §). Ez azt jelenti, hogy a vállalat a dolgozó életében, egészségében

vagy testi épségében okozott kárért objektív felelősséggel tartozik. Kivétel a foglalkozási betegség, amelyért a vállalat anyagilag nem felel, ha bizonyítja, hogy annak bekövetkezése működési körén belül is elháríthatatlan volt (Mt V 99. §). Az egyéb megbetegedésekért a vállalat a bírói gyakorlat szerint akkor felel, ha a betegség bekövetkezésében vétkesség terheli.

5. A munkáltatónak a munkavédelem elhanyagolásából az a hátránya származik, hogy az előbbi pontban említett anyagi felelősséget viselnie kell. Emellett, ha a munkáltató nem foganatosította a reá kötelező óvórendszabályt, köteles a mulasztása által okozott üzemi baleset (foglalkozási betegség) alapján megállapított nyugellátás összegét és a nyugellátás megállapításával kapcsolatos eljárás költségeit, illetve a betegségből vagy balesetből származó egyéb társadalombiztosítási szolgáltatások költségeit a társadalombiztosítási szervnek megtéríteni (71/1955. (XII. 31.) MT sz. r. 98. §, 67/1958. (XII. 24.) Korm. sz. r. 94. §).

6. A vállalat vezető állású dolgozóit fokozott anyagi felelősség terheli, mert a munkavédelmi feladataik ellátása körében gondatlanul okozott kárért másfélhavi illetményük erejéig felelnek (Mt V 95. § (1) bek. b) pont). Gondatlan bűncselekménnyel okozott kár esetén kártérítési felelősségük magasabb összeg erejéig érvényesíthető, szándékos károkozás esetén pedig a teljes kárt kötelesek megtéríteni (Mt 57. § (3) bek.).

A magasabb vezető állású dolgozó nyereségprémiumát a vállalat irányításában elkövetett mulasztás esetén csökkenteni lehet, illetőleg meg lehet vonni; erre okot szolgáltathat a munkavédelem irányításában elkövetett mulasztás is. Súlyos esetben a csökkentés, illetve megvonás kötelező [9/1969. (XII. 20.) MüM sz. r. 28. §].

XI. Termelőszövetkezeti tagok és tanulók munkavédelme

A mezőgazdasági, továbbá a kisipari termelőszövetkezeti tagok, valamint a szakmunkástanulók munkavédelme — bizonyos termelőszövetkezeti, illetve a tanulóviszonnyal összefüggő sajátosságokból következő eltérésekel — a jelentésben ismertetett szabályokhoz hasonlóan alakul.

Kertész István

Hozzászólás

A főreferátum helyesen mutatott rá, hogy a dolgozók munkavédelmét csak sokirányú, összetett, — jogi és nem jogi vonatkozású — szabályozás szolgálhatja; az egyszerű technológiai előírásoktól és az egyes konkrét munkavédelmi rendelkezésektől a munkavédelem felügyeletére és az alkalmazási, foglalkoztatási tilalmakra vonatkozó jogi szabályozásig terjedően. A referátum ez utóbb említett részéhez kívánok kapcsolódni, néhány gondolattal.

A különböző országoknak az alkalmazási és foglalkoztatási tilalmakra vonatkozó munkajogi szabályai rendszerint a különös védelemre szoruló dolgozói kategóriákat vonják ilyen tilalmi körbe. Ezek a rendelkezések a dolgozók korára, nemére, vagy egészségi állapotára, fizikai erőnlétére tekintettel tiltják meg az egyes dolgozók meghatározott munkakörre való alkalmazását, vagy az ilyen tilalmazott munkakörben való foglalkoztatását.

E védett dolgozói kategóriákra vonatkozóan az elsőrendű jogi kérdés a munkaszerződés érvényessége. A jogszabályi tilalomba ütköző munkaszerződés érvénytelen, viszont az érvénytelenség következménye, a munkaszerződés azonnali hatályú felbontása a gyengébb pozícióban levő felet, a dolgozót sújtaná. E problémakör sokoldalú vonatkozásait most nem vizsgálom, hanem csak egy körülményt kívánok megemlíteni, az e kongresszuson is erőteljesen megnyilvánuló szociológiai nézőpontból. Azt ugyanis, hogy az érvénytelenség következményeire vonatkozó jogi megoldás nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy mindig a munkáltató vállalat az erősebb partner, amelynek rendszerint egy apparátus (munkaügyi, személyzeti osztály) áll rendelkezésére az egyes dolgozók szerződtetésére, így a szerződéskötésnél elkövetett hiba következményeinek a munkáltatóra való hárítása indokolt. Erre is tekintettel helyesnek tartanám a referátumban említett annak a nézetnek az érvényesülését a jogszabályalkotásban, mely szerint ilyenkor a munkáltatót terhelően jelentkezzék az orvoslási kötelezettség.

Míg az alkalmazási tilalom megsértésével kötött munkaszerződés már eredendően hibás szerződés, melynek következményeit illetően eltérőek lehetnek a különböző országok szabályozásai, addig a munkabeosztási tilalmakba ütköző foglalkoztatás jogi elbírálás szempontjából egyszerűbb kérdés. Amikor ugyanis nem maga a munkaszerződés, az alkalmazás, hanem a munkaköri feladatok későbbi, a szerződéskötést követő időben történő változtatása (például éjjeli műszakba való beosztás, vagy a tilalmazott munkakörben helyettesítés ellátása stb.) ütközik tilalomba, a jogi elbírálás egyértelmű. Ilyenkor a munkaszerződés érvényessége nem vitatható, viszont nyilvánvaló ilyen esetekben a munkáltatót terhelő az a kötelezettség, hogy a dolgozót eredeti munkakörében, illetve eredeti munkabeosztásában foglalkoztassa. Erre adott esetben

a munkaügyi vitát elbíráló szerv határozata kötelezi a munkáltatót.

2. Az alkalmazási és foglalkoztatási tilalmak másik csoportja azért tiltja az egyes dolgozók bizonyos meghatározott munkakörbe való alkalmazását, mert a dolgozó betegsége vagy testi fogyatékossága fokozott baleseti veszélyt idézhet elő, vagy közegészségügyi szempontból káros lenne. Például egy munkaképes, de valamilyen bőrbetegségben szenvedő pék vagy cukrász alkalmazása, illetve szakmájában való foglalkoztatása nemcsak az adott vállalat dolgozóinak, hanem más vállalatok dolgozóinak vagyis a lakosságnak egészségét is veszélyeztetné. Az ilyen tilalom kétségkívül munkavédelmi szabály. A munkavédelem célját azonban nemcsak a kifejezetten e körbe vonható szabályok szolgálják.

Ha ugyanis a munkavédelem feladatát szélesebb értelemben, de a valóságos követelményeknek megfelelően határozzuk meg; úgy a munkavédelem feladata az, hogy a dolgozók életét, testi épségét, egészségét és munkaerejét *közvetlenül és közvetve- a reális előreláthatóság határain belül megelőző módon* — védje. Ezt a védelmet pedig nemcsak a szorosan vett munkavédelmi szabályok képezik, hanem másirányú jogi szabályozás *közvetve* munkavédelmi célt is szolgálhat.

Ilyen, — a munkavédelmet is szolgáló szabályozás — véleményem szerint egyrészt az alkalmazási feltételekre vonatkozik, másrészt az egyes munkakörökben a foglalkoztatás kizárására irányul. Ez a megállapítás nyilvánvalóan magyarázatra szorul, melyet a következőkben fejtek ki:

a) a munkavédelmi szabályokat kiegészítő, illetőleg valamennyi dolgozó védelmét általánosan szolgáló szabályozás a szakképzettségre vonatkozik. Azokba a munkakörökbe, amelyekre vonatkozóan valamely jogszabály képesítési feltétel, vagyis a szakmai képzettség alakszerű igazolását kívánja meg, csak ilyen képesítéssel rendelkező munkavállalót lehet alkalmazni. Nálunk ma már — az egész világon érvényesülő tendenciával egybeesően — a munkakörök mind nagyobb számára terjed ki az ilyen képesítési feltételhez kötöttség. Az ilyen szabályozás kétségkívül a megkívánt képesítéssel nem rendelkező munkavállalók kizárását jelenti. Az ilyen képesítési előírások egyrésze azonban egyben olyan munkavédelmi szabály is, mely nemcsak az adott vállalat, hanem más vállalat dolgozóinak, illetőleg az összlakosságnak a védelmét szolgálja.

Az utóbbi évtizedek felgyorsult technikai fejlődése egyre magasabbra emeli az egyes munkaköri követelményeket, úgyhogy a munkakörök nagy részében ma már a csak gyakorlati úton megszerezhető ismeretek nem elegendőek. Éppen ezért az össztársadalom érdeke, hogy a gyógyítás, az ápolás, az oktatás mellett a termelés bonyolultabb részfeladatainak ellátása vagy például az állampolgárok ügyeinek intézése olyan dolgozók kezében legyen, akik a feladataik ellátásához a megfelelő képesítést megszerezték. Vélemény szerint tehát a magasabbfokú gépesítésből eredő fokozott veszélyforrások elleni védekezést, a képzetlenségből, a szakmai hozzá nem értésből származó veszélyek elleni védekezést az adott munkakör betöltéséhez szakmai képesítést előíró szabályok is elősegítik. Ezért sorolom a képesítési feltételeket megállapító szabályok *egy részét* a munkavédelmi szabályok közé, pontosabban olyan munkavédelmi célt szolgáló szabálynak tekintem ezeket, melyek széles terjedelemben az összlakosság védelmét látják el.

b) A munkavédelem célját, vagyis a dolgozók életének, egészségének, testi épségének megvédését — szintén nem közvetlenül, de közvetve feltétlenül — a Büntető Törvénykönyv bizonyos rendelkezése is szolgálja. A foglalkozástól való eltiltásra, mint büntetési nemre gondolok itt. Tudomásom szerint ezt a büntetési nemet a legtöbb állam büntető törvénykönyve tartalmazza. Talán különösnek hangzik, hogy egy büntetőbírói ítéletben kiszabott büntetési tételt a munkavédelmi szabályok közé sorolok. Mégis úgy hiszem, hogy a munkajogi hatást eredményező volta miatt a már előbb említett, az összlakosság védelmét szolgáló meghatározás alá vonható az olyan dolgozó foglalkozástól való eltiltása, mely dolgozó foglalkozása szabályainak megsértésével vagy az abban való járatlansága következtében követett el bűntettet. Nem hiszem, hogy vitatható lenne, a súlyos orvosi műhibát elkövető orvos, a karambolt okozó gépkocsivezető, a robbanást előidéző gépész stb. foglalkozástól való eltiltásának indokolt volta és úgy vélem, az sem kétséges, hogy ez az eltiltás a lakosság életének, egészségének védelmét szolgálja az ilyen személyek foglalkoztatásából származó veszélyek ellen.

Az említettekre figyelemmel sorolom tehát a képesítési feltételeket előíró szabályok egy részét és a büntetőtörvénykönyvi tilalmat, mint egyeseket esetileg hátrányosan érintő, de a széles tömegeket védő jogszabályokat azon szabályok közé, melyek *a szélesebb értelemben* vett munkavédelmet szolgálják.

Garancsy Gabriella

A társadalmi, a szövetkezeti és az egyéni érdekről, valamint azok kötelező összhangjáról

1. A társadalom egyénekből és egyének csoportjaiból áll. A társadalom azonban nem egyszerűen ezek mechanikus összegezése, hanem az egyén, a kollektíva és a társadalom viszonya, amely az együttműködés vagy az ellentétek képében jelenik meg. A társadalom végeredményben nem más, mint az emberi tevékenység cseréje. Kézenfekvő tehát, hogy az egyén és a társadalom együttműködése, érdekeik összhangja nem alakulhatott ki tartósan egyetlen osztálytársadalomban sem. Jóllehet a különböző társadalmak fejlődésének felfelé ívelő korszakaiban a közösségi és az egyéni érdek közeledett egymáshoz (pl. a jobbágyság felszabadításában érdekelt parasztok egyéni érdekeiben társadalmi érdekek fejeződtek ki), de a magántulajdon, a magántulajdon fetisizálása eleve kizárta, hogy a „mienk" akár tulajdonformaként, akár erkölcsi kategóriaként helyet kapjon a társadalomban. Sőt a magántulajdonosi szabadság illúziója az esetek nagy többségében az egyéni érdekeltséggel is szembeszállt. Csak a magántulajdont és az osztálytársadalmak megszüntetését célul kitűző szocialista társadalom képes arra, hogy kialakítsa a társadalomban az individum és a közösség harmóniáját.

A címben jelzett érdekösszhang vizsgálata mindenek előtt az *érdek* fogalmának elemzését igényli. Az ember a társadalmi viszonyok összességének központi alakja s e viszonyok az emberek közötti anyagi, gazdasági és tudati kapcsolatokat tételeznek fel. Az emberek gazdasági kapcsolatai szükségleteikkel függenek össze. Az egyén e szükségleteket értékeli, rangsorolja s az értékelés a tudati szférában az érdek formájában jelenik meg. *Az érdek tehát az ember és környezete közötti olyan viszony, amely a mindenkori szükségletek kielégítésére irányul és amely ezáltal az egyént a társadalomhoz kapcsolja.*[1] Az érdek fogalma több tényezőt rejt magában: Először: a szükségletek köre igen széles, döntő abban az anyagi szükséglet, de az életkörülmények javulásával egyre nagyobb szerepet kap a nem anyagi természetű szükségletek köre. Másodszor: az érdekek nem maradnak egyszer s mindenkorra változatlanok, a szükségletek kielégítésére irányuló törekvés a technikai, a gazdasági és társadalmi változásokkal együtt alakul. Harmadszor: az érdek társadalmi viszony, s mint ilyen objektív.[2] Negyedszer: az érdek konkrét megnyilvánulási formája az *érdekeltség,* amely egyben a saját helyzetről alkotott tudati értékelés is. Ha pedig valamely objektív viszony egyidejűleg tudati kategória is, akkor az érdekek valóságos vagy téves felismerése már *eszmei formát* ölt. Ötödször: ettől már csak egy lépés annak felismerése, hogy az érdek konkrét formája az érdekeltség — ha az jogilag releváns minőségű és súlyú — *jogviszonyban* ölt testet. Végül nem lényegtelen, hogy az érdekeltség (mint akarati viszony) a jogszabályban, a jogintézményben — s nem kis mértékben a jogtudományban — az objektív viszonyok követelményeivel *adekvát módon* rendeződik-e vagy sem.

Közismert, hogy a szocialista érdekstruktúra három erőteljes csomópontra, az egyéni, a vállalati és a társadalmi érdekre tagolható. A mi esetünkben a szövetkezeti érdekstruktúra három egymást feltételező és egyben elkülönült önálló érdekkört tételez fel: a szövetkezeti tag személyes érdekkörét, a szövetkezeti érdekkört, amelynek hordozója a jogi személlyé önállósult szövetkezet, végül a legszélesebb érdekkört, a társadalmi érdekkört, amelynek letéteményese a szocialista állam. E tagolás figyelmen kívül hagyja az ún. *szövetkezeti mezoérdekek* két szféráját, a szövetkezeten belüli mezoérdekeket (brigádérdek, üzemágérdek, stb.), valamint a szövetkezetközi mezoérdeket (szövetkezetközi vállalat). Ezeknek a közbeeső érdekeknek is megvan a maguk jelentősége, de a szövetkezeti érdekstruktúrának éppúgy az általunk említett három csomópont az alapja, mint ahogyan az általános szocialista érdekstruktúrának az egyéni, vállalati és a társadalmi érdek.

A három csomópont kiemelését illetően el kell fogadnunk *Szabó Kálmán* közgazdasági érvelését.[3] Eszerint a három érdekkör azért tekinthető a szocialista érdekviszonyok alapelemeinek, mert mindegyiküknek van egyidejűleg *önálló szervezeti formája* (háztartás, vállalat, állam) és egyidejűleg van önálló *érvényesülési formája* (személyi jövedelem, vállalati jövedelem, állami jövedelem). E kategóriák a szocialista vállalat két típusában az állami vállalatban, illetőleg a szövetkezetben eltérő formákban jutnak kifejezésre. A szövetkezetben a személyi jövedelem *részesedés,* és a szövetkezetnek — bár gazdasági alapegység — a célja, nem a maximális nyereség, hanem a tagok *szükségleteinek a kielégítése,* amely cél nem mindig esik

[1] „A gazdasági érdek — a mindenkori konkrét viszonyok között nem más, mint a tulajdon, az elsajátítási folyamat alanyi megnyilvánulása." Szabó Kálmán: Tulajdon, érdek, vállalati érdek. Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus—Leninizmus Főosztály Tájékoztató. 1969. 1. sz.

[2] „Az érdek objektív jellegével azt fejezzük ki, hogy a mindenkori konkrét körülmények között — mindenkinek létezik érdeke, mégpedig akaratától, tudatától, elképzeléseitől függetlenül. Az érdek objektivitása abban áll, hogy általában az érdekek a meghatározói az egyéb alanyi jellemzőknek, s így az emberi magatartásnak, ennélfogva az érdek determinálólag hat a döntési variációk kiválasztására, a cselekvések irányára." Szabó Kálmán i. m. 43. old.

[3] Szabó Kálmán i. m. 49—53. old.

egybe a nyereség elvével, esetenként azzal szembe is kerülhet.

A három érdekkör alanyi hordozói saját szervezeti mozgásformájukon belül, az érdekeltség rendszere által törekednek az igények kielégítésére. Minthogy ezek az érdekviszonyok a kölcsönös feltételezettség állapotában vannak egymással, a kibontakozást biztosító „pálya" mindig a társadalom adott gazdasági mechanizmusa. S minthogy a szocializmusban a konkrét gazdasági viszonyok — a tervgazdálkodás keretei között — áru-pénz formában jelennek meg, a konkrét érdekviszonyok kölcsönösségének kibontakozására is olyan mechanizmus a legalkalmasabb, amelynek szabályozói maguk az áru- és pénzformák, (közgazdasági szabályozás), s ahol az adminisztratív eszközök (hatósági irányítás) ott lépnek be, ahol az áru-pénz formák mozgása ellentétbe kerül egyrészt a népgazdasági, másrészt a szocialista etika követelményeivel. A három érdekkör ilymódon való kielégítése és egyensúlyban tartása tehát társadalmi igény, s ez egyben a szövetkezeti mozgalom fejlődésének is objektív követelménye. E követelmények *felismerése,* a külön érdekek mozgásformáinak *tiszteletben tartása,* és ugyanakkor a mozgásformák határait biztosító *jogi rendezés együttesen feltétele annak, hogy a különérdekek kölcsönös ellenőrzés révén összehangolódjanak.* Ebből kell tehát kiindulni a szövetkezetek tevékenységét, perspektívájukat meghatározó politikai és gazdasági döntéseknél, nemkülönben a szövetkezetekre vonatkozó jogszabályok megalkotásánál. Ugyanakkor aláhúznánk azt is, hogy az új gazdasági mechanizmus viszonyai között a kollektív, így a szövetkezeti érdek is *erősebben, önállósultabban* jelentkezik, mint a gazdaságirányítás korábbi mechanizmusában: „Ez tulajdonképpen egy új, óriási hajtóerő működésbe lépését jelenti" — írja Nyers Rezső.[4] Ez a körülmény különben abból fakad, hogy a három érdekcsomóponton belül sajátos helyet foglal el a közbülső: a társadalmi és az egyéni különérdek összhangja a szocialista társadalom minden területén, ugyanis *áttételesen különböző közbeeső kollektívákon keresztül valósul meg.* Minél szervezettebb egy társadalom, annál inkább nő az egyén izolációját feloldó és a társadalmi érdekkel harmonizáló kollektívák jelentősége. Találóan jegyzi meg Eörsi Gyula: a kollektíva szétválaszt és összeköt, és amikor a szétválasztás érdekellentéteket szülhet, ugyanakkor a csoport össze is kapcsolja, közlebb is hozza a többnyire nagyon absztraktul jelentkező és egyes kérdésekben nehezen megragadható össztársadalmi érdeket és a nagyenergiájú töltéssel rendelkező egyéni érdeket.[5] A kollektíva tehát közvetít. De hogyan tudja legsikeresebben, leghatékonyabban betölteni e funkciót? *A kollektívaérdek úgy és azáltal közvetít, hogy önállósul. Önállósági fokának tükröznie kell az objektív érdekviszonyokat. Következésképp minél kevésbé van meg az objektív érdekviszonyok és az önállóság foka között ez az összhang, annál kevésbé tudja a kollektíva objektív létéből eredő érdekét, természetével egyező mozgásformában lefelé és felfelé érdekeltségi viszonnyá alakítani.* Tagadhatalan, hogy általában az új gazdasági mechanizmus, ezen belül a kollektíva-önállóság megvalósítása nem megy egyiknapról a másikra, de ezért nem az új mechanizmussal és a kollektívák önállóságával szemben kell aggályt támasztanunk, hanem a tökéletesítő eszközök felkutatására és alkalmazására kell figyelmünket összpontosítani. „Az új szerkezet létrehozása közben, tagadhatatlanul, az állami szabályozás nem tudott még mindent kellő mértékben a hatása alá vonni, s ugyanakkor a kollektívák nagyobb önállósága nagyobb cselekvési szabadsága sem találja meg minden esetben a cselekvés irányát. Most tehát az a feladatunk, hogy javítsunk a hatósági irányítás és a közgazdasági szabályozás különféle elemein, bizonyos korrekciós munkát végezzünk el, amellyel jobban érvényre juttatjuk tervgazdálkodásunk, a gazdasági reform alapelveit."[6]

A szocialista társadalmakban ismert és jogilag elismert kollektívák közül — az állami vállalat mellett — kiemelkedő jelentősége van a *szövetkezetnek.* A szocialista vállalatok közel fele szövetkezet, a szövetkezeti tagok száma meghaladja a két milliót. A szövetkezetben mintegy másfél millió ember dolgozik, az aktív keresők egyharmada. A szövetkezetek változatos formáikkal a népgazdaság úgyszólván minden területén megtalálhatók s korántsem mondhatjuk, hogy a magyar szövetkezeti mozgalom fejlődése elérte volna végső határát.[7] Ez a körülmény különösen aláhúzza annak fontosságát, hogy a három érdek összhangjának megvalósításában mindhárom csoport letéteményese érdekelt, természetesen azonos és ugyanakkor különböző szemszögből. A társadalmat képviselő állam szabad utat nyit a szövetkezeti mozgalom számára és olyan politikai, gazdasági és jogszabályalkotási tevékenységet végez, hogy az össztársadalmi és az egyéni érdekek — ha úgy tetszik — ütközési pólusában álló szövetkezet „felfelé" is „lefelé" is kielégítse az igényeket. A szövetkezet ugyanis a szocialista társadalmakban ismert azon kollektívák egyike, amelyek *adottságaiknál fogva szerencsésen tudják millióik energiáját a társadalom szolgálatába*

[4] Nyers Rezső: Az új gazdasági mechanizmus várható társadalmi és politikai kihatásai. Társadalmi Szemle, 1968. 3. sz.

[5] Eörsi Gyula: A gazdaságirányítás rendszerére való áttérés jogáról. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp. 1968. 278. old.

[6] Nyers Rezső: Felszólalás az MSZMP pestmegyei küldött értekezletén. Vö. Pestmegyei Hírlap. XIV. évf. 256. szám.

[7] A magyar szövetkezeti mozgalom új hajtásaként napjainkban egymásután alakulnak a lakásépítő szövetkezetek és a garázsszövetkezetek.

állítani, s az egyén felé a társadalom igényeit szervezetten kielégíteni.

E bonyolult feladatot úgy kell megoldani, hogy egyik érdekkör se szenvedjen csorbát, mert akkor *az egyensúly* borul fel a három érdekcsomópont között. De hát egyáltalán — tehető fel a kérdés — szükséges-e, hogy egyensúlyi állapot legyen közöttük? Nem inkább arról van szó, hogy elsőrendű a társadalmi érdek, annak alávetett a kollektíva érdek és ismét annak alávetett az egyéni érdek? Nem mindig a magasabb szintű határozza meg az alacsonyabb szintű érdeket? A kérdés azért nem ilyen egyszerű, mert *nem lehet egymástól elvonatkoztatott mechanikus rangsorolást csinálni azon oknál fogva, mert egyik sincs meg a másik nélkül.* Nem lehet házat alkotóelemek nélkül felépíteni, mint ahogyan az alkotó elemek értékét is a ház adja. A dolog lényege ugyanis ott van, hogy a szocialista társadalom építésében tevékenykedő kollektíváknak és a kollektíva tagjainak *miközben kielégítik a társadalom igényeit, saját helyzetük javulásában is érezniök kell erőfeszítéseik értelmét és eredményeit.* Az egyensúly-helyzet annak az objektív valóságnak a következménye, hogy a hármas érdekből legmagasabb szintű ugyan a társadalmi érdek, de a szocialista társadalom, így a mi társadalmunk is emberközpontú társadalom. *Minden társadalmi érdek áttételesen és a magasabb szinten egybeesik az őt alkotó egyedek érdekeivel.*[8] Ha tehát elszakítjuk egymástól ezeket az érdekeket és voluntarista módon egyik vagy másik érdekkört előtérbe helyezzük, ez jóllehet közvetlenül — és rövid távon — az előtérbe helyezett érdekét szolgálhatja, de közvetetten és hosszú távon önmaga hátrányát is jelenti. (Erre huszonötéves fejlődésünkben adódott példa.) A szövetkezeti tag érdekeinek elhanyagolása visszahat a szövetkezetre, mint ahogyan az általánosított szövetkezei érdek negligálása károsan hathat a társadalom fejlődésére. *A három érdekkör tehát a szocializmus viszonyai között a legszorosabb kölcsönhatást gyakorolja egymásra, nincs tehát a másik kettőtől független érdekkör.*

Mindezekből kiindulva, a szocialista érdekstruktúra szövetkezeti változataként a társadalom, a szövetkezet és a tag kötelező érdekösszhangját *szövetkezeti elvnek* tekintjük, még akkor is, ha ilyen elvet a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége sem az 1934. évi, sem az 1966. évi fogalmazásába nem iktatott a szövetkezeti elvek közé.

2. Az *egyéni érdek* a szocialista érdekstruktúra alapeleme, hiszen a társadalmat egyének alkotják, és a szocialista társadalom emberközpontú társadalom. Az egyéni érdek összetett, az érdek termelői, fogyasztói, munkaerőtulajdonosi stb. érdekeltségi formában juthat kifejezésre. Ugyanakkor az egyéni érdek is társadalmilag meghatározott. A szövetkezeti tag érdeke pedig kettős értelemben meghatározott: először általában a szocialista viszonyok által meghatározott érdek, amely tulajdonképpen egyértelmű azzal, hogy a szocializmusban az egyéni érdek a magánérdektől megszabadított személyes érdek, másodszor a szövetkezeti tag érdeke meghatározott az adott szövetkezeti ágazat sajátosságai által. E meghatározó faktorok a szövetkezeti ágazatokat tekintve részben azonosak, részben különbözőek.

Fejlődésünk jelenlegi szakaszában a szövetkezeti tag érdekeltsége kettős. A szövetkezeti tag minden szövetkezetben érdekelt mint *közreműködő* (e tekintetben természetesen lényeges különbségek vannak a termelői és nem termelői ágazatok között) és érdekelt mint a szövetkezet *tulajdonosa.* A szövetkezetben az egyéni érdek tehát *két csatornán* keresztül kötődik a tevékenység eredményéhez. Az előkészületben levő szövetkezeti törvénynek lesz a feladata, hogy a kettős érdekeltség igényeit biztosító jogszabályi feltételeket — a szövetkezeti ágazatok természetének megfelelően — kialakítva közreműködjék azoknak az optimális kielégítésében. A jelentős előrehaladás ellenére még sok a tennivaló ezen a területen. A mezőgazdasági termelőszövetkezetben be kell fejezni az 1967. évi III. sz. törvényben fő alapjaiban rendezett munkajogi egyenjogúsítást, s a korábbi fejlődési szakasz ún. vagyonbeviteli rendszere helyet ki kell dolgozni a személyi tulajdonhoz, illetve a személyi jövedelemhez kapcsolódó és a tulajdonosi — vagyoni érdekeltséget is kifejező intézmények sorozatát (részjegy, felhalmozási jutalék stb.). De ki kell dolgozni a *tulajdonosi — szervezeti* érdekeltség intézményeit is (korszerűbb vezetés, az önelszámoló egységek döntési joga stb.). Ellenkező esetben félő, hogy az új tagok száma nem egyenlíti ki azt a rohamos öregedési tendenciát, amelynek tanúi vagyunk a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. (Zala megyében a tagság átlagéletkora megközelíti a 60 évet, Heves megyében a tsz tagok 37%-a nyugdíjas és öregségi járadékos stb.) Ma e probléma megoldása közvetlenül egyéni érdeket elégít ki, holnap — rendezés hiányában — a szövetkezet munkaerőellátásában okoz nehézségeket, amely holnap után már össztársadalmi szinten jelent problémát.

A tulajdonosi érdekeltség és a közreműködői érdekeltség rendszerének továbbfejlesztése természetesen minden más szövetkezeti ágazatban is élő probléma. Így pl. a fogyasztási szövetkezetben annak szabályait kell kimunkálni, hogy a részjegyre alapozott vagyoni kapcsolatokon, illetve érdekeltségen túl, miképpen lehet érdekeltté tenni a tagot a szövetkezet tevékenységében.

[8] Ugyanígy Sárándi Imre: „A társadalmi érdek nem sorompó az egyéni érdek útjában, hanem ellenkezőleg... a két érdek egymáshoz való viszonya..." Vö.: Visszaélés a joggal. Akadémiai Kiadó, Bp. 1965. 159. old.

A kodifikáció során tehát olyan jogintézményeket kell kialakítani, amelyek már önmagukban, puszta létezésükben biztosítják a kettős érdekeltség érvényesülési pályáját és határozottan el kell vetni az olyan megoldásokat, amelyek ellene hatnak. Példaként említve, az 1967. évi III. sz. törvényben időleges hatállyal meghonosított *tagtörlés* intézményét az új szövetkezeti törvény nem teheti magáévá — még akkor sem, ha egyes szövetkezeti vezetők szimpatizálnak ezzel az intézménnyel. Elvileg, kizárt, hogy egyoldalú aktussal *töröljék* a szövetkezet sorából magát a tulajdonost. Végül látnunk kell azt is, hogy a szövetkezet és a tag közötti konfliktusok — érdekellentétek — az esetek túlnyomó többségében nem az elvont szövetkezet, hanem a szövetkezet képviseletét és vezetését ellátó vezetés és a tag között konkretizálódnak. Ezért a jog feladata kialakítani azokat a jogintézményeket, amelyek az objektív követelményeknek megfelelően lehetővé teszik az érdekellentétek feloldását általános tagsági szinten éppúgy, mint az egyes esetekben.

3. A szövetkezetet a tagság összessége alkotja: a szövetkezet tulajdonosai maguk a tagok, Mégis van önálló és elkülönült szövetkezeti érdek. A szövetkezet érdeke, bár a tagok érdekeinek kifejezője, de *minőségileg* már más kategória. Nem azonos a tagok érdekeinek mechanikusan összegezésével (adott konkrét esetben lehet az is), és nem mindig azonos az egyes tag érdekeivel (de lehet az is). A szövetkezeti érdek minőségileg más érdek, *a kollektíva egészének általánosított érdeke,* amely adott esetben ellentétbe kerülhet valamely tag, vagy a tagok egy részének érdekeivel. A szövetkezeti érdek a tagoknak egymástól való kölcsönös függése, azaz a tagok egészének önállósult, saját mozgáspályával, cselekvési önállósággal és megfelelő szervezeti kerettel bíró általános érdeke. Mindez nem valósulhat meg jogi szabályozás nélkül. E szabályozás a szövetkezeti tulajdon alapján tevékenykedő jogi személlyé önállósult és vállalati gazdálkodást folytató de egyben társadalmi szervezeti funkciókat is ellátó szövetkezetben jut kifejezésre. *A szövetkezeti érdek tehát a vállalati érdek egyik válfaja, különbözik annyiban, mint amennyiben más a szövetkezet az állami vállalathoz hasonlítva.*

A szövetkezeti érdek egyben egészben véve kapcsolódik valamely *társadalmi osztályhoz, vagy azonos érdekű társadalmi réteghez, csoporthoz.* A szövetkezet valamely társadalmi osztály vagy réteg, vagy azonos érdekű csoport szükségletei kielégítésének az eszköze, adekvát gazdasági-szervezeti formája. Ezért a szövetkezeti érdek meghatározásánál determináló tényező az adott szövetkezeti ágazat osztálytartalmi, társadalompolitikai célkitűzése.

A szövetkezetnek, mint kollektívának, önállósult, általános érdeke, a fejlődés minden szakaszában konkrét szükségletekben ölt testet. Ma nagyjából egészéből a szövetkezetek konkrét érdeke az alábbiakban fogalmazható meg:

a) célhozkötöttség realizálását biztosító gazdasági természetű intézmények kialakítása és működtetése; *b)* jogilag biztosított azonos mozgáspálya más vállalati jellegű gazdasági egységekkel; *c)* az ezeket gátló jogszabályi rendelkezések hatályon kívül helyezése, illetőleg az önállóságot és a demokratikus működést biztosító jogszabályi keret kialakítása. Ehhez példaként a Ptk. módosításának és az új szövetkezeti törvény megalkotásának szükségességét említjük.

A szövetkezet érdeke — mint említettük — esetenként szembekerülhet a tagság érdekeivel. Hogy ez az érdekellentét mikor szolgálja végülis a tagok egyéni érdekeit és mikor nem, azt mindig az dönti el, hogy az adott érdek konfortáció összhangban van-e a szövetkezet gazdasági-társadalmi céljaival.[9]

4. És mi van a pólus társadalmi oldalán? Miben foglalható össze a társadalom érdekének lényege, s ez milyen kérdéseket vet fel az egyéni, illetőleg a szövetkezeti érdekkel való összhang relációjában? Közismert, hogy a társadalmi érdek egyenlő *a szocializmus építésében jelentkező célok valóra váltásával.* A társadalmi érdek tartalmilag nézetünk szerint azonos *a dolgozó osztályok érdekeinek valódi tartalmával, a dolgozó osztályok közös érdekeivel.* Az is közismert, hogy nincs olyan társadalmi közösségi érdek, amely valóságosan és hathatósan valósulna meg anélkül, hogy azt az egyének és szervezetek ne képviselnék, ne állnának ki mellette. A társadalmi érdek valóra váltásának tehát feltétele az egyének és kollektívák pozitív irányú aktivizálódása. De fordítva is igaz, nincs olyan egyéni vagy kollektíva-érdek, amely valóságosan és hatékonyan realizálódhatna anélkül, hogy hordozója érdekének megvalósítása során tudatosan vagy tudattalanul ne gyakorolna hatást a társadalmi összmozgásra, törekvéseiben ne fejezne ki valami társadalmit. Ezek az elvont igazaságok csak konkrét formában válnak érzékelhetővé, az egyén számára hozzáférhetővé. A gyakorlat irányába közeledve a szövetkezeti és a társadalmi érdekösszhang induló tételét úgy lehet megfogalmazni, hogy *az már önmagában társadalmi érdek, hogy a népgazdaság egyes területein szövetkezetek működnek.* Ennek több oka van:

A szövetkezetben közvetlenül kötődnek a csoportérdekek a tevékenység eredményéhez az

[9] Így pl. a szövetkezeti érdek szempontjából vitatható a zalaapáti tsz-nek az a döntése, amely igen meredek progresszív legeltetési díjat szabott ki a háztáji tehenekre. S ezt mégsem lehet szövetkezeti érdeknek tekinteni, hiszen az említett tsz tulajdonképpen azzal az alapvető szövetkezeti vonással került szembe, hogy a szövetkezet elsődleges célja nem a maximális nyereség, hanem a tagok szolgálata. Egyébként ide kívánkozik annak megjegyzése is, hogy a szövetkezetközi közös társulásoknak sem a maximális nyereség, hanem a társult szövetkezetek érdekeinek a szolgálata a célja.

egyéni érdekek pedig a csoportérdekekhez. Elméleti alapja a kötődésnek a szövetkezeti tulajdon (politikai gazdaságtani terminológiával élve: az elsajátítás) *közvetlen* voltában van. Éppen ezért minden olyan esetben, amikor a gazdasági tevékenységben jelentős vagy túlnyomó szerepe van az élőmunkának, illetőleg ha egy viszonylag kisebb közösség közvetlen érdekeinek a szolgálata a gazdasági cél, előnyösebb, ha a tevékenységet az érintett embercsoportok szövetkezeti összefogásaként szervezik meg.

A szövetkezet révén bővíteni lehet a gazdasági fejlesztés *forrásait* is. A lakosság viszonylag nagy csoportjai hajlandók érdemben anyagilag hozzájárulni, munkával és más módon elősegíteni minden olyan tevékenységet, amely igényeik gyorsabb kielégítését eredményezi. Ez nemcsak új szövetkezeti formák létrejöttéhez vezethet, (mint pl. a lakásépítő szövetkezet, garázsszövetkezet) hanem a hagyományos nagy szövetkezeti ágazatokban új viszonyok kialakulására is vezethet. Így a szövetkezeti tulajdon és a tagok személyi tulajdona között az elosztási viszonyok mellett felhalmozási célú vagyoni viszonyok széles skálája is kialakulhat (részjegy, apport, háztáji gazdálkodás, stb.).

A szövetkezetek a szükségletekhez rugalmasan alkalmazkodó a piacon pedig rugalmasan manőverező gazdasági formációk. Ezért *gazdaságosan és kellő mozgékonysággal* tudnak ellátni olyan feladatokat, amelyeket főleg kis és középvállalatok oldhatnak meg előnyösen. Az egyes gazdasági ágazatokra jellemző igen erőteljes koncentráció mellett a szövetkezetek tevékenysége hiánypótló, fontos népgazdasági és lakossági igények kielégítése érdekében is szükséges. A kisszériájú speciális vagy egyedi termékek előállítása rendszerint gazdaságosabb a kis és középüzemekben. A jóval kisebb befektetéssel dolgozó mezőgazdasági termelőszövetkezetek gazdasági eredményei nem maradnak el lényegesen az állami gazdaságokhoz képest. A szövetkezeti ipar még elmaradott felszereltsége, kevésbé korszerű technológiája ellenére gyakran gazdaságosabban végzi a kis- és középsorozatú választékbővítő tevékenységet, mint az állami nagyvállalatok. Mindez a kis- és középüzemi gazdálkodás olyan előnyeivel függ össze, mint a kisebb igazgatási apparátus és adminisztráció, a piaci hatásokra való gyorsabb reagálás, a tevékenység gyorsabb változtatásának lehetősége.

Nyilván ezzel összefüggésben hangsúlyozta a párt vonatkozó dokumentuma: „Magyarországon a szövetkezetnek jelentős szerepük van a szocializmus építésében. A párt a szocializmus teljes felépítésében hosszú távon számol a szövetkezetekkel, mert ezek a dolgozók bevonásával és a demokratikus öntevékenység fejlesztésével hasznosan működnek a gazdasági építésben."[10] *A szövetkezet a szocialista társadalom szerves része.* Ezen belül az egyes szövetkezeti ágazatok társadalom- és gazdaságpolitikai célkitűzéseik eltérőek, s az általánosított társadalmi érdek — de még mindig társadalmi szinten — már konkrétabb formában ölt testet. Nem vitás, hogy gazdasági oldalon az a társadalom érdeke, hogy pl. a mezőgazdasági szövetkezetek árutermelő, korszerű technikán alapuló modern nagyüzemmé váljanak, társadalompolitikai oldalon pedig a szocialista parasztosztály kialakításában a falu életkörülményeinek, általános kulturális feltételei javításának tevékeny részesei legyenek.[11]

A szocialista társadalom általánosított érdekeit a különérdekek hordozói felé az *állam érvényesíti.* A társadalmi érdekek konkrét meghatározása a társadalom vezetésének olyan bonyolult feladata, amelyben a döntés jogát a makroökonómiai kérdésekben tartja fenn magának, és ezen belül megszabja azokat a mozgásmechanizmusokat, amelyekben az elkülönült érdekek szabad pályát kapnak és az elkülönült érdekek szembekerülése által kiváltott hatások elsődlegesen az egész társadalom érdekét szolgálják. Így pl. a mezőgazdasági termelőszövetkezet tevékenységi körének a mezőgazdasági termelés, feldolgozás és értékesítés teljes vertikumára való átállása különböző érdekösszeütközésre vezetett, egészében véve mégis a társadalom egészének érdekét szolgálta.

5. Minden egyes esetre alkamazható formulát a hármas érdekösszhang kielégítésére, az *érdekek egyeztetésére, majd az érdekellentétek feloldására* nehéz találni. Olyan bonyolult társadalmi folyamattal van dolgunk, amelyben a gazdasági automatizmusok mellett is *állandó érdekegyeztetésre van szükség, ugyanakkor a legmaximálisabb érdekegyeztetés mellett is megvan a lehetősége annak, hogy az egyes pólusok között időleges ellentmondások keletkezzenek.* Az érdekösszhang egyeztetése és biztosítása az ellentmondások feloldása, a *politikai,* a *gazdasági* és *jogi* eszközök széles regiszterét igényli. Néhány fő tétel az alábbiakban alakítható ki:

a) Az érdekcsomópontok közötti ellentmondások a szocialista társadalom talaján keletkeznek, jellegüket tekintve nem antagonisztikusak, tehát nem feloldhatatlanok. Az ellentmondások természete nem *poláris, nem variálódó* (pl. a szövetkezet hol eladói, hol vevői érdek hordozója).

b) Az ellentmondás keletkezhet „természetesen", a társadalmi viszonyok fejlődése által

[10] Irányelvek a szövetkezeti mozgalom fejlesztésére és a kommunisták tevékenységére a szövetkezetekben. Vö. Szövetkezetpolitikai kérdések. Kossuth, 1970. 117. old.

[11] Ha tehát valamelyik szövetkezet tevékenyen — anyagilag és erkölcsileg — támogatja a falusi általános iskolai vagy középiskolai kollégiumot, nemcsak önmaga érdekét szolgálja a képzettebb utánpótlás biztosításával, hanem közreműködik az általános — társadalmilag szükséges — iskolázottsági szint növelésében.

meghatározottan, és keletkezhet „mestersége-sen", pl. nem adekvát gazdasági intézmények alkalmazása, vagy nem adekvát jogszabályi rendelkezés alapján.

c) A társadalmi és az egyéni érdek összhangjának biztosítása — megelőző egyeztetése, vagy ellentétének feloldása — ritkábban közvetlenül, az esetek túlnyomó többségében *az egyén és a kollektíva, illetőleg a kollektíva és az állam között válik szükségessé.*

d) Az állam és a kollektíva közötti ellentmondás ritkábban közvetlen, rendszerint az állam valamelyik szerve és a kollektíva között jön létre. Evégből lényeges különbséget kell tennünk a *közhatalmi szervek* és az *állami gazdálkodó* szervek tekintetében létrejött ellentmondások között.

e) Az érdekegyeztetést illetően az ellentmondás feloldása mindig emberi intézkedést vagy azok sorozatát tételezi fel. Ezek az ellentmondás szintjétől függően vagy politikai döntések s ennek megfelelően jogszabályi formában öltenek testet, vagy a jogalkalmazás különböző szintjein oldhatók fel. Mechanikus szemléletmódra vallana azt hinni, hogy az egyes gazdasági intézmények, jogszabályi megoldások külön-külön hivatottak szolgálni az egyes érdekköröket. (Nem állítjuk természetesen, hogy még nincsenek ilyen rendhagyó esetek. A Ptk. 176. § az állami tulajdonjog vélelmezéséről tipikusan ilyen egyoldalú intézmény.) A jó gazdasági döntéseknek, az adekvát jogszabályoknak az a jellemző vonásuk, hogy egyidejűleg szolgálják a három érdekkört és ezáltal az összhangot.

f) Az ellentmondásokat mindig a szocialista társadalom építésének törvényszerűségei alapján kell feloldani. „Az egyéni valamint a vállalati, a szövetkezeti csoportérdekek az össztársadalmi érdekkel összhangban érvényesüljenek", hangsúlyozzák az MSZMP X. Kongresszusának tézisei.

6. Az érdekek egyeztetésének és az ellentmondás feloldásának *különböző szintjei alakulnak ki.* Három egymással összefüggő, és viszonylag mégis elkülönülő területét kell megkülönböztetnünk:

a) Első helyre kell sorolnunk azokat az *össztársadalmi szinten* jelentkező gazdasági és politikai döntéseket, amelyek a szövetkezetek egész tevékenységére vonatkoznak. E csoportba kell sorolni a jogszabály-alkotást is. A szövetkezeti jogalkotás azonban *sok tárca feladata,* hiszen abban mind az ágazati, mind a funkcionális minisztériumoknak van tennivalója. Az említett szerveket és az abban tevékenykedő személyeket természetesen az vezérli, hogy a cikkünkben boncolt hármas érdekösszhang követelményeit megvalósítsák, elméletileg mégis megvan annak lehetősége, hogy a hármas érdekösszhang realizálásában zökkenők álljanak be. Ennek ismét több oka lehet: *a)* az érdekösszhang követelményeinek teljes ismerete hiányában nem teljesen adekvát döntés születik, *b)* több társadalmi érdek összevetése után alakul ki a döntés s egyik társadalmi érdek abszorbeálja a másikat, *c)* valamely döntés nem időben alakul ki, s maga a késedelem okozza a konfliktust. Nos, ezekben az esetekben az össztársadalmi érdek letéteményese az adott ügyben valamely országos szintű szerv. Ez így van rendjén, hiszen a modern állam felépítése, szervezeti struktúrája is igazodik ahhoz a munkamegosztáshoz, amely a társadalmakban végbemegy.

Nincs itt szándékunkban a kérdéskört minden vonzatában boncolgatni, de nem kerülhettük el érintését témánkból kifolyólag. A szövetkezeti mozgalom ugyanis a népgazdaságnak olyan nagy, átfogó szektora, amelyre nézve nemcsak az ágazatilag illetékes és felelős tárcák döntései, hanem áttételesen más tárcák és főhatóságok döntései is átsugároznak. Ez az átsugárzás elősegítheti a hármas érdek összhangját, olykor ellene is hathat. Nem kétséges például, hogy a 7/1970. (IV. 16.) ÉVM—PM—IM. sz. rendelet, valamint a 12/1970. (IV. 16.) PM—ÉVM. sz. rendelet a telektulajdon mértékének megállapításával, illetőleg az ehhez kapcsolódó adórendszer kidolgozásával lényegében letörte az üdülőterületeken oly káros és eléggé el nem ítélhető telekspekulációt, de nem számolt azzal, hogy az ország nem egy területén meglevő sajátos település-viszonyok között még sok az olyan háztáji gazdálkodás célját szolgáló terület is, amely a hivatkozott jogszabályok értelmében magánerőből beépíthető belterületnek tekintendő. Nem volt szerencsés, hogy a jogalkotók erre nem gondoltak, mert éppen a háztáji gazdálkodás 1041/1969. (XII. 7.) Korm. sz. határozat által meghirdetett koncepcióját fékezte. Vagy vegyünk egy másik általánosabb jellegű példát.

Büntetőtörvénykönyvünk XIII. fejezete egészében véve a készletgazdálkodás rendszeréhez, illetőleg az ehhez kapcsolódó *direkt tervutasítási irányítás* követelményeihez igazodott. E fejezet akarva-akaratlanul a büntetőjogot *a gazdálkodást közvetlenül befolyásoló joggá avatta.* Az új gazdasági mechanizmus viszonyai között nyilvánvaló, hogy az említett fejezet is átdolgozásra szorul. A mi szempontunkból két vonatkozásban: egy sor büntetőjogilag értékelt kategória a jelenlegi megfogalmazásban feleslegessé válik, mert nincs összhangban a vállalati tevékenységgel, a piaci viszonyokkal, a kockázatviselés lehetőségével stb. stb.[12] Ezen belül a törvény akkor nem volt — és nem is lehetett — tekintettel arra, hogy az állami tulajdon és a szövetkezeti tulajdon védelmének tartalmi azonossága mellett — pl. a kockázatviselésben — eltérő szabályok is kialakulhassanak. Másik oldalról viszont az is elképzelhető, hogy a gazdálkodás új viszonyai új tényállások megfogalma-

[12] Pl. a 225. § (1) bek. a pazarló gazdálkodásról, a 236. § (1) bek. b) pont az üzérkedésről, a 238. § (1) bek. az árdrágításról stb. stb.

zását teszik szükségessé. Ez esetben olyan, a mechanizmussal összefüggő jogszabályalkotási késedelemmel állunk szemben, amely a jog síkján alkalmas érdekellentétek keletkeztetésére.

Az elkülönült érdekek egyeztetésének országos szinten kialakultak a sajátságos, szövetkezeti szervezeti formái is — a szövetkezetek országos szövetségei — s e szervezeti kereten belül az érdekegyeztetés szövetkezeti jogi eszközei is. Nem állíthatjuk azonban, hogy ez a társadalmilag rendkívül jelentős kérdés teljes mértékben megoldott lett volna, bár örvendetes, hogy fokozatosan alakulnak ki a megoldás körvonalai. Mindazonáltal időszerűnek bizonyulna az egyes szövetkezeti ágazatok fejlődéséért felelős tárcák és az országos szövetkezeti szövetségek közötti munkamegosztás összetevőinek kidolgozása. Igaz, hogy azonos kérdéssel más szemszögből foglalkozik a tárca és más szemszögből az érdekvédelmi szerv, de ez nem zárja ki a főfeladatok koncentrálását. Kívánatos, hogy a szövetségek fejlődése abban az irányban izmosodjék, hogy gazdái legyenek a szövetkezetek ún. társadalmi tevékenységéből eredő feladatok összefogásának. Ez tűnik ki az MSZMP X. Kongresszusának irányelveiből is: „Gondjuk legyen arra, hogy a szövetkezeti életben megfelelően érvényesüljön a szocialista szemlélet, a szövetkezeti jelleg és a szocialista közéleti erkölcs".[13] A példálózás igényével említjük: kidolgozásra vár az országos szövetkezeti szövetségek és az ágazatilag felelős tárcák egymásnál való képviselete, szervezeti formában való együttműködése.

b) Az érdekegyeztetésnek és az érdekellentmondások feloldásának kialakulóban vannak a sajátos szervezeti és jogi formái *területi szinten is.* Ide sorolhatjuk egyfelől a szövetkezetek *állami felügyeletének* korszerű alapokon való rendezését, másfelől a *területi szövetségek* kialakítását, hatáskörük rendezését. Megjegyezni kívánjuk, hogy területi szinten a szövetkezeti érdek és a társadalmi érdek közé több mezóérdek is kerülhet, amelyek komplikálják az érdekegyeztetést, de esetleg elő is segíthetik, sőt az adott mezóérdek, pl. a helyiérdek talaján az adott szövetkezetfejlesztési igények gyakran eltérnek, sőt szembe is kerülhetnek egymással.

c) Természetszerű, hogy szövetkezeti szinten is szükséges az érdekek egyeztetésének és az érdekellentétek feloldásának szervezeti és jogi kereteit kialakítani. Ennek kettős útja járható: a tagsági jogok garanciális rendezése, másfelől a szövetkezet és tagja között keletkező jogviták szabály- és fórumrendszerének korszerűsítése.

7. Az érdekigények kielégítése, az érdekegyeztetés és az egyes pólusok között keletkező ellentmondás feloldása lényegében egymást feltételező és egymást kiegészítő főcsatornán keresztül érvényesül:

a) Materiális viszonyokról van szó, leghatékonyabb az olyan anyagi *ösztönzési rendszer* alkalmazása, amely mindhárom érdek követelményeit szem előtt tartja. Nem szorul bizonyításra, hogy e tekintetben az új gazdasági mechanizmus bevezetése óta milyen alapvető változásoknak voltunk tanúi. Minden jel arra mutat, hogy az általános jellegű ösztönzési rendszer keretében a társadalmi érdeket egyre jobban kifejezik *a változó igényekhez igazodó és a gazdaságok differenciált helyzetét is szem előtt tartó ösztönzési rendszerek.* (Beruházások támogatásának módosítása, a földadómentességi határ felemelése, stb.). De nem szorul bizonyításra, hogy minden egyes újabb és újabb döntésnél gondosan szem előtt kell tartanunk e követelményeket, nehogy valamely túldimenzionált közérdek miatt az egyensúly felboruljon s áttételesen ugyan, de egyik közérdek szigorú betartása miatt esetleg egy nagyobb közérdek kerüljön veszélybe. Így pl. egészében véve indokolt volt a 24/1970. (VIII. 13.) PM. sz. rendelet a szesz adóztatásáról, de alapos a gyanúnk, hogy a szabály kissé egyoldalú, s nem számolt azzal, hogy a jelenlegi periódusban *negatív hatást gyakorol a háztáji koncepcióra.* Máris számos jelzésnek vagyunk tanúi: a háztáji gyümölcsösöket nem tartják érdemesnek leszedni sem, s — egyéb intézkedések hiányában — nem kis mennyiségű gyümölcs ment tönkre.

b) Az előbbiekben vázolt közgazdasági természetű feladatoknál nem kisebb rendű a jogi feladatok konglomerátuma sem. Az érdek felismerése, önállóságának tudomásul vétele, mozgáspályájuk biztosítása *kizárólag gazdasági eszközökkel nem oldható meg.* Adekvát jogintézmények nélkül a gazdasági eszközök sem tudják funkcióikat teljesíteni, vagy legalábbis csak nagy hibalehetőséggel, de jogi rendezés hiányában nem lehet hatékony a hatósági irányítás sem. Az érdek, mint akarati megnyilvánulás (érdekeltség) jogi biztosítékokat is igényel, mint ahogyan a hármas érdeköszszhang biztosításának is megvan a saját jogi pályája. Mindezek előtérbe állítják a szövetkezeti kollektívák életviszonyainak önálló szabályozását. Nézetünk szerint három feladat nehézségeivel kell megbirkóznunk: figyelemmel a szövetkezeti ágazatok azonosságára és különbözőségére, teljessé kell tennünk a szövetkezetek jogi szabályozását, *egyidejűleg ki kell alakítanunk* a szövetkezeti jogot, mint a jogtudomány önálló tudomány-területét, végül elő kell segíteni a szövetkezeti jogalkalmazást tartalmi és szervezeti vonatkozásban egyaránt. *E három feladat megoldása biztosíthatja jogi vonalon a szövetkezeti kollektíva mozgáspályáját, általában azt a közvetítő szerepet, amelyet a társadalom és az egyén érdekeinek teljesítése között betölt.*

Mindezek igen jelentőssé avatják az ún. kollektív típusú jogágazatokat, azok intézmé-

[13] Az MSZMP Központi Bizottságának irányelvei a párt X. Kongresszusára. Kossuth Kiadó, Bp. 1970. 22. old.

nyeit és megoldási módozatait. A mi álláspontunk is az, hogy „A kollektíváknak egyre nagyobb szerepe van a jogrendszer alakulásában, egyes kollektíva-típusok kifejlődése jogágazatok alakulására vezet".[14] Nem lehet feladatunk most kitérni a másik kollektíva jogág a munkajog rendszerének továbbfejlődési problémáira. Mi itt csak azt hangsúlyoznánk, hogy *minél teljesebb a szövetkezeti jog rendszere, annál hatékonyabb az ellentmondás megelőzését, az érdekek egyeztetését, az ellentmondások feloldását szolgáló funkciója.* A szövetkezeti jognak kell azt az elvi alapot nyújtani, amelyek talaján a valóságos szövetkezeti viszonyokkal összhangban alakul a jogszabály-alkotás, és a jogalkalmazás. Szorosan ide tartozik annak megállapítása is, hogy a jogilag nem a szövetkezeti jog körébe, hanem más jogágak „felség-területéhez" tartozó, vagy éppen határterületet képező általánossá vált terminológiával élve „komplex" intézmények rendezésénél, tehát a szövetkezetre áttételesen ható szabályok megalkotásánál sem lehet elvonatkoztatni a szövetkezetek belső viszonyaitól és érdekeiktől. Ez történt némely esetben ugyanis új társulási jogunk szabályainak kialakításánál, a különleges rendeltetésű földek jogi szabályozásánál, közelebbről, a különleges rendeltetésből folyó és a mezőgazdasági területekre átható korlátozásoknál, illetőleg a kártalanítási szabályok kialakításánál.[15]

Nem célunk itt kifejteni a szövetkezeti jog önállóságát, illetve az egységes szövetkezeti kodifikációt megalapozó gazdasági értékkategóriák teljes regiszterét. Megtettük másutt és méginkább megtesszük a jövőben még akkor is, ha a szövetkezeti jogra „a gazdasági jog szemérmes változata"[16] címkét ragasztják. Az érdek, mint sajátos közgazdasági kategória feszegetésénél, az érdekösszhang jogi szolgálatánál azonban szembe kell nézni azzal a kérdéssel, hogy jelenleg a gazdasági érdekviszonyok és a jog között nincs-e ellentmondás? A szövetkezeti kollektívák kialakulása és érdekviszonyaik szolgálata sürgősen igényli egy sor hagyományosan beidegződött jogi kategória elejtését, új jogi kategóriák kimunkálását, új jogintézmények körvonalazását, egyszóval a szövetkezeti életviszonyokat jogviszonnyá avató szabályozását és rendszerbe foglalását. Nemcsak a közgazdászoknak kellett beidegződött régi szemléletmóddal megküzdeni, ezt a küzdelmet a jog mezején is meg kell vívni. Ha általános az a tétel, hogy a szocialista társadalomban az egyén és a társadalom között a kollektíva a közvetítő, *akkor a kollektíva jogágazatok léte, rendszere és intézményei nemcsak a munkajog és a szövetkezeti jog belügye, hanem általános jogelméleti és jogrendszerbeli kérdés.* Ennek az ellenkezőjét tanúsító — és nem helyeselhető — szemléletmódra ugyanis vannak hagyományok. Így pl. a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog egy sor kollektívakérdésben jelentős eredményeket ért el, de más szövetkezeti ágazatokra is átható jogintézményeit a jogtudomány saját belügyének tekintette.[17] A jogforrásról szóló általános munkák fel sem vetik a kollektívák belső normarendszerének (az alapszabálynak, a kollektív szerződésnek) helyét a jogforrástanban, jóllehet a szövetkezeti alapszabályok közel kétmillió keresőnek életviszonyait rendezik.

Ezek a kérdések a régi dogmatika sok területét érintik. Talán időszerű lenne a jogalanyiságról vallott egész felfogásunk felülvizsgálata, ehhez kapcsolódóan a jogképesség kollektíva szempontból való feszegetése, amelyek talán *minőségileg* más eredményre vezetnek a természetes személynél és a kollektívánál. Nem állíthatjuk azt sem, hogy a szövetkezeti jogi felelősség lényege, rendszere, szankciórendszere stb. is adekvát módon tükrözné a szövetkezet lényegi sajátosságait. Eddig tulajdonképpen csak adaptáltuk a polgári jogi és a munkajogi felelősség intézményeit, egyes megoldásokat „szövetkezetesítettünk", de teljes mélységben nem vizsgáltuk, hogy a szövetkezeti kollektíva természete nem igényel-e esetleg teljesen új felelősségi megoldásokat. Bizonyos fokig érthető és természetes — hogy a kollektíva felelősségi viszonyainak sajátosságaival inkább a polgári jogászok foglalkoztak. Elgondolkodtató módon vetik fel a kollektívának, mint önálló jogi személynek, felelősségét megalapozó — a vétkességet helyettesítő és az objektív felelősséggel nem azonos — elvárhatóságot és felróhatóságot.[18] Itt tulajdonképpen az a gondolat húzódik meg a háttérben, hogy a kollektíva, mint jogi személy lehet-e vétőképes, vagy sem. Akár *a vétőképesség lehetősége,* akár a *felróhatóság* oldaláról közelítjük meg a kérdést, az eredmény lényege azonos: a kollektíva cselekvéséért a kollektívának kell helytállnia. Ezzel egybevágóan tapogatódzik a gyakorlat is. Egyik országos szövetség előterjesztésében olvashattunk arról, hogy a büntetőjogi és a szabálysértési felelősségi rendszer továbbfejlesztésénél hatékonyabbnak bizonyulna, ha a természetes személy felelősségre vonása helyett a jogi személyt marasztalnánk el megfelelő hatékonyságú gazdasági természetű

[14] Eörsi Gyula: A tulajdonosok és kollektívák jogágazatai. MTA Társadalmi-történeti osztályainak közleményei. XIII. köt. 76. old. Bp. 1963:

[15] Szalay László: A föld különleges rendeltetéséhez igazodó korlátozások néhány kérdése. Jogtudományi Közlöny, 1968. 616—617. old.

[16] Világhy Miklós: A magyar civiljogtudomány 25 éve. Jogtudományi Közlöny, 1970. 6. sz.

[17] A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jognak a jogfejlődés szempontjából az a történelmi érdeme, hogy kezdeményezte egy kollektívatípus jogviszonyaitátfogó szabályozását, míg a munkajog egy másik típusú kollektíva belső jogviszonyainak csak egy részét fogta rendszerbe.

[18] A jogi személy — főleg az érdemi kollektíva — nem egyszerűen a tagok vétkességének összességével jelentkezik kifelé, hanem *többel és mással.* Asztalos László: A polgári jogi szankció. Akadémiai Kiadó, Bp. 1966. 116—117. old.

szankciókkal. Itt nemcsak arról van szó, hogy a hagyományos jogi szemlélet nem tud a természetes személyek testére szabott régi civiljogból analógiát meríteni (a kapitalista magánjog a szövetkezetet vagy kereskedelmi társaságnak, vagy magánjogi társaságnak tekintette), hanem arról, hogy az új társadalmi viszonyok új jogviszonyokat, új jogintézményeket hívnak létre. E felelősségi megoldások tulajdonképpen *annak az ellentétnek a feloldását kísérlik meg, amely a kollektív döntés és az egyéni felelősség között jelenleg fennáll.* A megoldás tehát nem az, hogy a kollektíva jogágazatok konstruktív megoldására törő kísérletezéseit régi fogalmak és dogmák alapján néhány mondattal elvetjük, mert ezzel egyáltalán nem oldottuk meg *a különböző szövetkezetek, ágazatok belső viszonyainak szabályozását és jogrendszerbeli helyzetét.* Nézetünk szerint az a helyes, ha az adott valóságos társadalmi viszonyokat, azok természetét, szervezeti hordozóját, szervezeti életét analizáljuk és pejoratív jelzők helyett az érvek vitájában alakítjuk ki a jövő szabályrendszerét.

Ha azt mondottuk, hogy a jogszabályalkotás az érdekösszhang tudatos megtervezése, akkor nyugodtan állíthatjuk, hogy a jogalkalmazás annak gyakorlati megvalósítása. Minden egyes bírói ítéletnél, államigazgatási aktusnál éppúgy, mint a szövetkezeti vezetőségek döntéseinél konkréten mérlegelni kell a hármas érdekösszhang követelményeit. Ez nemcsak a jogszabályok, hanem az adott szövetkezet alapszabályának ismeretét tételezi fel, de még inkább azokat a szövetkezetpolitikai elveket, amelyeket az utóbbi években a párt illetékes szervei megfogalmaztak. Éppen ezért nem lehetett egyetérteni azzal, hogy a szövetkezeti alapszabályok jóváhagyását nem mindig előzi meg alapos hatósági felülvizsgálat. Így pl. az 1030/1969. (VIII. 17.) Korm. sz. határozat alapján készült kisipari termelőszövetkezetek alapszabályainak hatósági jóváhagyása kapcsán, a nagykállói járási tanács végrehajtó bizottságának az alapszabályokat tárgyaló ülésén a napirend előadói a szövetkezetek elnökei voltak, a végrehajtó bizottság érdemi döntését a szakigazgatási szerv felülvizsgálata és előkészítő tevékenysége nem előzte meg. Márpedig az alapszabály jóváhagyásának — mint állami felügyeleti tevékenységnek — nem kis mértékben feladata azt is vizsgálni, hogy azok a kezdeményezések, amelyek az alapszabályban rendezést nyernek, összhangban vannak-e a három érdekcsomópont következményeivel?[19]

Végül, bár a hármas érdekösszhang objektív viszonyokat juttat kifejezésre, roppant jelentőséget kell tulajdonítanunk annak, hogy ezek a viszonyok hogyan tükröződnek a viszonyok hordozóinak tudatában: helyesen-e avagy torzítva. Nem kétséges tehát, hogy az érdekösszhang megvalósítása eszmei síkon is erőfeszítéseket igényel, hiszen a helyesen felismert cél megvalósítása érdekében könnyebb az emberek alkotó-készségét mozgósítani.

Nagy László

[19] A szombathelyi Vasas Ktsz-nek az a tervezett alapszabályi rendelkezése, hogy elzárkózik az 50 éven felüli személyek taggá való felvételéről, lehet, hogy egybeesik a tsz önállósult érdekeivel, de alapvetően sérti a társadalmi érdekkört. Mint ahogyan az is sértette az érdekösszhangot, hogy a kajászói tsz vezetősége által készített alapszabály-tervezetben pl. háztáji föld juttatása helyett átlagtermés-juttatásról rendelkezett. S amikor az alapszabályt a közgyűlés nem fogadta el, egyéni — terménykiosztással egybekötött — aláírások gyűjtésével kísérelte meg a szükséges arányt biztosítani.

Atipikus szerződések a bírósági gyakorlatban

— egy felmérés tapasztalatai —

I.

1. A tudományos közhelyek közé sorolható az a tétel, hogy míg a római jog csak meghatározott típusú megállapodásokat ismert el perelhető szerződésekként, addig a mai polgári jog szerint minden akaratmegegyezés szerződés. A közhelyek pedig éppen azért válnak közhellyé, mert igazságot mondanak ki leegyszerűsített megformálásban. Az egyszerűsítés viszont mindig egyben torzítja is a teljes valóságot, és a pregnáns, tömör megfogalmazás eltompítja a kritikai érzéket. Mindez tételünkre is áll.

Ebből a sok igazságot tartalmazó megállapításból kiindulva, a civilisták és a római jogászok egyaránt szembe szokták állítani a római „szerződési típuskényszert" a mai „szerződési típusszabadsággal".[1] Ez a tetszetős antitézis azonban félrevezető. A „kényszer" és a „szabadság" szavakhoz fűződő önkéntelen gondolattársítás ugyanis arra indíthat, hogy nem csekély önelégültséggel emlegessük a modern jog „típusszabadságát", és rosszallóan szóljunk a római jog „típuskényszeréről". Ha pusztán stiláris árnyalatról vagy érzelmi mellékzöngéről lenne szó, akkor fölösleges lenne aggályoskodnunk. A „kényszer" — „szabadság" ellentétpárhoz fűződő képzetek, és a közhelyben rejlő túlzott általánosítás azonban hármas veszéllyel járnak.

2. Így sokan megfeledkeznek arról, hogy *gyakorlatilag* a római jogban is minden akaratmegegyezés perelhető volt, ha a felek megállapodásukat a *stipulatio* egyszerű és célszerű formájába öntötték, pontosabban, stipulációs-záradékkal látták el az egyezményt.[2] Sőt, ennek hiányában is lehetőség volt arra, hogy a tartalmilag atipikus szerződés *in factum actio* révén perelhetővé váljék. A posztklasszikus kor csupán ezt a gyakorlatot általánosította, amikor létrehozta az úgynevezett névtelen szerződések gyűjtőfogalmát.[3]

A mai jogot illetően viszont könnyen megelégszünk azzal a pusztán *elméleti* jelentőségű megállapítással, hogy a szerződés fogalmilag a kétoldalú jogügylettel azonos, vagyis minden akaratmegegyezés szerződés, és nem gondolkozunk azon, hogy a gyakorlatban milyen jelentősége van ennek a tételnek. Homályban marad tehát az, hogy a kétségkívül meglevő elvi különbség ellenére, gyakorlatilag van-e lényeges eltérés a római jog és a mai jog között a szerződési típusszabadság szempontjából. Más szavakkal: a meghatározott típusba nem sorolható szerződések előfordulási sűrűsége és azok jogi elismerése szempontjából kimutatható-e lényeges különbség a római jog és a modern jogok között.

Az ilyen jellegű kutatások hiányából adódik a harmadik veszély, nevezetesen az, hogy hajlamosak vagyunk túlbecsülni a szerződési típusszabadság elvének történelmi jelentőségét, a szerződés történetének egyéb, sokkal lényegesebb kérdéseinek a rovására. Jellemző módon Seuffert a szerződés közép- és újkori történetét egyszerűen a szerződési típusszabadság fokozatos kibontakozására redukálja, mintha Iustinianustól a XVI. századig a szerződés történetében egyéb fontos események nem következtek volna be.[4]

3. Megnyugtató megoldást csak több irányban végzett, alapos kutatások adhatnak. Egyaránt szükség lenne a római források elemzésére, a tantörténet tanulmányozására, valamint a mai szerződési gyakorlat vizsgálatára. Ez a cikk, amint címéből is kitűnik, csupán e harmadikként említett irányból közelíti meg a szerződési típusszabadság kérdését.

Nyilvánvaló, hogy a típusszabadság elvének gyakorlati kihatása az úgynevezett atipikus és vegyes szerződések jogi elismerésében merül ki. Ebből pedig az következik, hogy a tétel gyakor-

---

[1] Vö. *Eörsi Gy.—Világhy M.:* Magyar polgári jog I. (Budapest, 1962.) 335. old. (nagyobb hangsúly nélkül); *I. Sárándi:* Les formes juridiques du trafic de produits entre les organisations socialistes (Annales Budapest, Sectio Iuridica 11, 1969.) 121. old. A külföldi irodalomból: *R. De Ruggiero:* Istituzioni di diritto civile[7] III. (Messina—Milano, 1935.) 236. skk. old; *E. Gaudemet:* Théorie générale des obligations (Paris, 1937) 27. old; *J. W. Hedemann:* Schuldrecht des Bürgerlichen Gesetzbuches[2] (Berlin—Leipzig, 1931.) 214. skk. old.

A római jogi irodalomban uralkodó nézetet ld: *M. Kaser:* Das römische Privatrecht I. (München, 1955.) 399. sk. old. Ezzel a felfogással találkozunk a jelenlegi magyar római jogi jegyzetben is. Vö. *Brósz R.—Móra M.—Pólay E:* A római magánjog elemei II. (Budapest, 1968.) 125. sk. old.

A speciális irodalomból: *E. Betti:* Der Typenzwang bei den römischen Rechtsgeschäften und die sogenannte Typenfreiheit des heutigen Rechts (Festschrift Wenger I, München, 1944.) 249. skk. old; *H. Dilcher:* Der Typenzwang im mittelalterlichen Vertragsrecht (Savigny—Zeitschrift Rom. 77, 1960.) 270. skk. old; *P. Ourliac—J. de Malafosse:* Droit romain et ancien droit. Les obligations (Paris, 1957) 86. skk. old; *C. Sanfilippo:* Alla ricerca dei nuda pacta (Atti Verona III, Milano, 1951) 333. skk. old.

[2] Éppen ezért joggal írja *Biondi* a stipulatio-ról: „...non è uno dei tanti contratti, ma il contratto in generale" *(B. Biondi:* Contratto e stipulatio. Milano, 1953, 24. old.) Megjegyzendő, hogy a római típuskényszer szabályaként gyakran idézett tétel: *nuda pactio obligationem non parit, sed parit exceptionem* (D. 2, 14, 7, 4) minden valószínűség szerint nem az atipikus szerződések perelhetetlenségét mondja ki általában, hanem a szerződést utólag módosító egyezményekre vonatkozik. Itt nincs mód arra, hogy ezzel a kérdéssel behatóan foglalkozzunk.

[3] Erre nézve: *Kaser:* i. m. 484. skk. old. és II. köt. (1959) 302. skk. old.

[4] Vö. *L. Seuffert:* Zur Geschichte der obligatorischen Verträge (Nördlingen, 1881). Hasonló jellegű: *C. Karsten:* Die Lehre vom Vertrag bei den italienischen Juristen des Mittelalters (Rostock, 1882.)

lati jelentőségének a mércéje az atipikus szerződések előfordulási aránya a mindennapi élet szerződései között. Ha az atipikus szerződések aránya magas, akkor a szerződési típusszabadság elve egyben a polgári jog egyik nagy horderejű szabálya, ha viszont ezek a gyakorlatban csak gyéren fordulnak elő, akkor jobbára elméleti jelentőségű tételről van szó.

Ennek a kérdésnek a tisztázására felmérés készült a bírósági szerződéses ügyekből. Bár a munka elsődleges célja az atipikus szerződések előfordulási gyakoriságának a kiderítése volt, a vizsgálat szükségképpen kiterjedt a nevesített szerződésekre is. Ennek következtében mintegy „melléktermékként" egyéb figyelemre méltó tapasztalatok is leszűrhetőek a felmérés anyagából. Minthogy aligha lenne helyes ezeket elhallgatnunk, a statisztikai táblák értékelése során ezekről is röviden szót fogunk ejteni.

II.

1. Minden ilyenfajta felmérés tömérdek nehézséggel jár. Esetünkben a szokásos gondokat az is tetézte, hogy a felmérés tárgyát és körét sem volt könnyű meghatározni. Elméletileg az látszana a legtökéletesebb megoldásnak, ha a gyakorlatban *megkötött* szerződésekről lehetne valamiféle statisztikát készíteni. Ez azonban — sajnos — teljességgel kivihetetlen. Az anyag megfoghatatlan és kideríthetetlen, nem utolsósorban azért is, mert a laikus sokszor nem is tudja, hogy adott esetben szerződést kötött-e vagy sem.

Az sem lenne célszerű, ha a felmérést a természetes vagy a jogi személyek egy bizonyos szűkebb körére korlátoznók. Egyrészt az imént említett nehézséggel ebben az esetben is számolnunk kellene, másrészt pedig félő, hogy ilyen úton egyoldalúan torzító képet nyernénk. Hasonló megfontolások szólnak a döntőbizottsági[5] vagy a közjegyzői anyag feldolgozása ellen.

2. Egyedül a bírósági irattárak tartalmaznak valóban hasznos, statisztikailag feldolgozható anyagot. Igaz ugyan, hogy így éppen azok a szerződések kerülnek elénk, amelyek nem töltvén be gazdasági rendeltetésüket peres útra terelődtek, tehát nem az „egészséges", hanem a „beteg" szerződéseket dolgozzuk fel.[6] Ez a tény néhány szerződési típusnál valóban torzítja az eredményt. A bankszerződésekből például viszonylag ritkán keletkezik bírósági jogvita, ezért ezek valóságos számarányukhoz képest csak elenyésző mennyiségben szerepelnek a statisztikában.[7] A szerződési típusok zöménél azonban — köztük az atipikus szerződéseknél is — érvényesül a nagy számok törvénye, ezért a bírósági anyag megközelítő hűséggel fejezi ki gyakorlati előfordulásukat.

Ilyen megfontolások után felmérés készült három bíróság egy-egy évi szerződési jogvitáiról. Az, hogy a felmérést az anyagi és a technikai nehézségek ellenére sikerült megszervezni és eredményesen befejezni, mindenekelőtt e bíróságok vezetőinek, bíráinak és irattári dolgozóinak köszönhető, akik a munkát önzetlenül és megértően támogatták, a többletmunkától sem riadva vissza.[8] A felmérést joghallgatók végezték igen lelkiismeretesen és az elvárhatót meghaladó hozzáértéssel.[9] A szerzőre csupán az anyag értékelése, a statisztikai táblák összeállítása és a beszámoló megírása, tehát a munka csekélyebb része hárult.

3. A felmérést három bíróságon: a Fővárosi Bíróságon, a Pestmegyei Bíróságon és a Pestvidéki Járásbíróságon végeztük. Ebben a kiválasztásban célszerűségi, sőt földrajzi szempontok is közrejátszottak. Az anyagi támogatás szinte teljes hiánya[10] eleve kizárta azt a lehetőséget, hogy valamelyik vidéki székhelyű bíróságon végezzünk felmérést. Tovább szűkítette a kört az a követelmény, hogy a felmérés, még ha kisebb anyagra korlátozva is, de lehetőség szerint teljes legyen. Ezért nem kerülhetett szóba a Központi Kerületi Bíróság, mert szerény lehetőségeink mellett igen kétségesnek látszott, hogy fel tudnánk dolgozni egy teljes évi szerződéses anyagát.

E gyakorlati korlátok ellenére úgy hiszem, hogy a kiválasztás megfelel a reprezentáció követelményeinek.[11] Nem kétséges, hogy az ország

---

[5] A gazdasági szervezetek szerződési kapcsolatait a közelmúltban merev típuskényszer jellemezte. Ennek a feloldása pedig feltehetőleg olyan erjedést indított meg, amely — történetileg kialakult, szilárd szerződési típusok hiányában — az atipikus szerződések időleges előtérbejutását eredményezhette. A döntőbizottsági gyakorlat ezért végletek között mozog, és jelenleg aligha nyújt alapot általános következtetések levonására. E téren egyelőre komoly elméleti munkára lenne szükség, amint ezt *Világhy* joggal sürgeti: A magyar civiljogtudomány 25 éve (Jogtud. Közl. 6. sz. 1970) 265. old.

[6] Ez azonban két okból sem nyugtalanító. Egyrészt a jogi szabályozás szempontjából elsősorban azok a jogviszonyok a fontosak, amelyek gyakran vezetnek perre, másrészt — miként az orvos a klinikai esetekből — a jogász is szükségképp az orvoslásra váró problémákból indul ki.

[7] Erre nézve ld. a szövegben közölt statisztikai táblákat.

[8] Sok hálával tartozom *Zalka Károly* megyei bírósági elnöknek, *Balogh Imrének* a Fővárosi Bíróság elnökhelyettesének, *Bernáth Zoltán*, *Erőss Pál* és *Urbán Pál* megyei illetve fővárosi bíróknak.

[9] E helyt is köszönetet mondok a felmérést végző hat hallgatónak: *Doór Évának, Hamza Gábornak, Kolozsi Klárának, Mádl Erzsébetnek, Sándor Tamásnak* és *Szécsi Máriának* értékes munkájukért.

[10] A Fővárosi Bíróságon a hallgatók nyári szakmai gyakorlatuk keretében végezték el a felmérést. Ezt az ELTE Polgári Jogi Tanszékének, különösen *Koczka Júlia* adjunktusnak az előzékenysége tette lehetővé. A Pestmegyei és a Pestvidéki Bíróságon végzett felmérésre az egyetem 2500 forintot biztosított.

[11] 1969-ben az ország megyei bíróságaihoz fellebbezés útján 5432 „kötelmi jogviszonyból eredő egyéb per" (ami nagyjában a szerződési pereket fedi) érkezett be, első fokon pedig összesen 375 polgári ügy érkezett be. Vö. Igazságügyi statisztika. A bíróságok ügyforgalma és tevékenysége 1965—1969. XX. évf. 2. sz.

lakosságának egyötödét kitevő Budapestet kellően képviseli a Fővárosi Bíróság anyaga.[12] A Pestmegyei Bíróság pedig lényegében vidéki jellegű jogvitáival a kisvárosi és a falusi gyakorlatról ad képet. Kitűnő kiegészítésül szolgált a Pestvidéki Járásbíróság vegyes: részben nagyváros környéki, részben vidéki jellegű anyaga.

Egészében tehát e három bíróság meglehetősen jól, ha matematikailag nem is tökéletesen reprezentálja az ország szerződési gyakorlatát.[13] Ha a szerződési típusok arányát más szempontból, például a termelőszövetkezetek jogvitái szempontjából akartuk volna felmérni, akkor természetesen ez a kiválasztás nem lett volna szerencsés. Az atipikus szerződések előfordulásáról azonban akkor nyerjük a legteljesebb képet, ha minél nagyobb mértékben vesszük figyelembe Budapestet. Ugyanis — amint az eredmény mutatja — a szerződési gyakorlat a fővárosban a legtarkább, és az atipikus szerződések aránya is itt a legmagasabb. Következésképpen eleve kiküszöböltük azt a veszélyt, hogy ezek előfordulását esetleg alábecsüljük. A felmérés során egyébként nem különböztettünk az atipikus és a vegyes szerződések között, főképpen azért, hogy ezzel az elméletileg és gyakorlatilag egyaránt problematikus elhatárolással ne csökkentsük az atipikus szerződések arányát, és ne torzítsuk ilyen irányban az eredményt.

4. A felmérés elvileg mindhárom bíróság egy-egy évi teljes szerződési anyagát ölelni fel.[14] Valójában persze nem sikerült a teljességet elérni. A felmérést végző hallgatók ugyanis az ügydarabokat a rendelkezésre álló bírósági nyilvántartások segítségével keresték ki az irattárakból. Ezek a nyilvántartások pedig egyéb célból készülnek, ezért számunkra nem voltak tökéletesek. Előfordult, hogy az ilyen módon kikeresett ügy nem szerződéses jogvitát tartalmazott, így joggal feltételezhető ennek az ellenkezője is, nevezetesen, hogy egyik-másik szerződéses jogvita más nyilvántartásba kerülvén, figyelmen kívül maradt. Az ügyek hosszú átfutási ideje és egyéb technikai nehézségek miatt az időbeli elhatárolást sem lehetett teljes következetességgel keresztülvinni. Ennek ellensúlyozására inkább tágítottuk, mintsem szűkítettük az időbeli határokat.

5. A felmérés eredményét az alábbi négy statisztikai tábla tartalmazza. Az első három az egyes bíróságok adatait elkülönítve adja meg, míg a negyedik a teljes anyagot összegezi.

A) Fővárosi Bíróság

adásvétel	215	20,7%
kölcsön	195	18,8%
bérlet[15]	159	15,3%
vállalkozás	153	14,7%
tartás-életjáradék	90	8,7%
fuvarozás	48	4,6%
megbízás	43	4,1%
atipikus	23	2,2%
ajándékozás	18	1,7%
csere	18	1,7%
haszonbérlet	20	1,0%
társaság	10	1,0%
terményértékesítési	9	0,9%
haszonkölcsön	9	0,9%
munkaszerződés	6	0,6%
letét	6	0,6%
biztosítás	6	0,6%
bizomány	4	0,4%
öröklési	4	0,4%
takarékbetéti	3	0,3%
közüzemi szolgáltatás[16]	2	0,2%
termelési	1	
szállítási	1	
szállítmányozási	1	0,6%
újítási	1	
fellépti díj[17]	1	
lakáscsere	1	
összesen	1037	100,0%

B) Pestmegyei Bíróság

adásvétel	117	32,2%
bérlet	58	16,0%
vállalkozás	58	16,0%
kölcsön	39	10,7%
tartás-életjáradék	26	7,2%
ajándékozás	9	2,5%
haszonbérlet	9	2,5%
munkaszerződés	8	2,2%
terményértékesítési	7	1,9%
atipikus	6	1,7%
társaság	6	1,7%
fuvarozás	4	1,1%
szállítási	4	1,1%
megbízás	3	0,8%
letét	2	0,5%
termelési	1	
terv	1	
haszonkölcsön	1	
csere	1	1,9%
zálog	1	
öröklési	1	
lakáscsere	1	
összesen	363	100,0%

(Kiadja: az Igazságügyminisztérium Bírósági Főosztályának Statisztikai Csoportja) 15. és 17. old. Vö. még 46. sk. old. Minthogy a két megyei bíróságon összesen 1400 ügyet dolgoztunk fel, a reprezentáció több mint húsz százalékos.

[12] Szempontunkból közömbös, hogy első- vagy másodfokú ítéleteket dolgoztunk-e fel, mivel nem áll fenn olyan tényező, amely bizonyos fajta szerződéseknél növelné vagy csökkentené a fellebbezések viszonylagos számát. Ezt egyébként a statisztikai táblák is megerősítik.

[13] A matematikailag tökéletes reprezentáció azt jelentené, hogy valamennyi bíróságon véletlenszerűen kiválasztott szerződési ügyeket (pl. minden ötödiket) dolgoztuk volna fel. Esetünkben azonban ez a módszer torz eredményre vezetett volna, tekintettel az atipikus és vegyes szerződések alacsony arányszámára.

[14] Minthogy a felmérés két fázisban készült, a Fővárosi Bíróságon az 1968. év második és az 1969. év első félévének anyagát, míg a Pestmegyei és Pestvidéki Bíróságon az 1969. évi anyagot dolgoztuk fel.

[15] A felmérés során — mivel annak célja ezt nem követelte meg — nem különböztettünk a közönséges bérlet és a lakásbérlet között.

[16] A villany- és gázszolgáltatási szerződés ugyan nem szerepel a Ptk. nevesített szerződései között, mégis helytelen lett volna ezeket „atipikusnak" minősíteni.

[17] A művész fellépésére kötött szerződést ugyancsak nem szabályozza a Ptk., sajátos vonásai miatt azonban különválasztottuk. Mindenképpen helytelen lett volna ezt atipikusnak tekinteni.

C) Pestvidéki Járásbíróság

adásvétel	138	38,5%
bérlet[18]	66	18,4%
kölcsön	51	14,2%
vállalkozás	44	12,3%
szállítási	12	3,3%
fuvarozás	10	2,8%
tartás-életjáradék	8	2,2%
megbízás	7	2,0%
haszonbérlet	7	2,0%
atipikus	6	1,7%
ajándékozás	3	0,8%
munkaszerződés	2	0,6%
terményértékesítési	2	0,6%
bizomány	1	0,3%
számlaszerződés	1	0,3%
Összesen	358	100,0%

D) A három bíróság adatai együtt

adásvétel	470	26,7%
kölcsön	285	16,2%
bérlet	283	16,1%
vállalkozás	255	14,5%
tartás-életjáradék	124	7,1%
fuvarozás	62	3,5%
megbízás	53	3,0%
atipikus	35	2,0%
ajándékozás	30	1,7%
haszonbérlet	26	1,5%
csere	19	1,1%
terményértékesítési	18	1,0%
szállítási	17	1,0%
társaság	16	0,9%
munkaszerződés	16	0,9%
haszonkölcsön	10	0,6%
letét	8	0,5%
biztosítás	6	0,3%
bizomány	5	0,3%
öröklési	5	0,3%
takarékbetéti	3	0,2%
közüzemi szolgáltatás	2	0,1%
termelési	2	0,1%
lakáscsere	2	0,1%
szállítmányozás	1	
újítási	1	
fellépti díj	1	0,3%
számlaszerződés	1	
terv	1	
zálog	1	
Összesen	1758	100,0%

6. Elegendő egy futó pillantást vetnünk a táblákra, és nyomban szembeszökik, hogy a szerződések zöme négy típusba tartozik: az adásvétel, a kölcsön, a bérlet és a vállalkozói szerződés kategóriájába. Ezek az összesítésben a szerződések 73,5%-át teszik ki, ami durván az összes szerződések háromnegyedének felel meg.

Megfigyelhető az is, hogy e leggyakoribb szerződések aránya vidéken magasabb mint a fővárosban.[19] Ez feltehetőleg azzal függ össze, hogy Budapesten, a nagyváros bonyolultabb életviszonyainak megfelelően, változatosabb a szerződési gyakorlat mint a Pestmegyei Bíróság területén. A Fővárosi Bíróság anyagában 27 típussal találkozunk, a Pestmegyei Bíróságnál 22 típus fordult elő, a Pestvidéki Járásbíróságnál pedig mindössze 15.

A négy leggyakrabban előforduló szerződésen belül is lényeges különbségek észlelhetőek. Míg a fővárosban az adásvételi szerződések csupán 20,7%-ot tesznek ki, addig a Pestmegyei Bíróságnál 32,2%-al, a Pestvidéki Járásbíróságnál 38,5%-kal szerepelnek. Ezzel szemben Budapesten a kölcsön aránya jóval magasabb mint vidéken (18,8% a pestmegyei 10,7 és a pestvidéki 14,2%-al szemben).

7. A nem kielégítő lakáshelyzettel és a bérlakások nagy számával magyarázható az, hogy Budapesten nagyobb számban fordulnak elő tartási és életjáradéki szerződésekből származó perek mint vidéken. Míg a fővárosi statisztikában ezek 8,7%-al az előkelő ötödik helyet foglalják el a huszonhétféle szerződési jogvita között, addig a Pestvidéki Járásbíróság anyagában mindössze 2,2%-al a hetedik helyre szorulnak.[20] Kissé meglepő, hogy az előzetes várakozással szemben, a Pestmegyei Bíróságnál a tartási és életjáradéki szerződések magas arányszámmal: 7,2%-al szerepelnek, megközelítvén a budapesti arányt. Ez az eltérés talán azzal magyarázható, hogy a Pestvidéki Járásbíróság területén kötött tartási és életjáradéki szerződések zöménél a felek egyike, mégpedig a lakásra szoruló eltartó — aki per esetén többnyire alperesi helyzetbe kerül — budapesti lakós. Elképzelhető tehát, hogy ezek a perek részben budapesti bíróság elé kerülnek, és így a fővárosi statisztikában szerepelnek. Ezt a feltételezést természetesen csak ezeknek a pereknek a gondos tanulmányozásával lehetne alátámasztani.

Szembeszökő továbbá, hogy — amint erre már utaltam — bizonyos, a gyakorlati életben bizonyítottan sűrűn előforduló szerződések — mint pl. a bankszerződések, a biztosítási szerződés, a letét vagy a bizomány — különféle okokból ritkán kerülnek peres útra, és ezért a bírósági anyagból készített statisztikai táblákban meglepően csekély százalékot tesznek ki. Az eredmény értékelése során, különösen az atipikus szerződések előfordulási sűrűségének megítélésekor, nem szabad ezt a tényt figyelmen kívül hagynunk.

8. Érdemes végül, az eredmény általános értékelésének lezárásaképpen, felhívni a figyelmet egy olyan elgondolkoztató tanulságra, amely nem a közölt statisztikai táblákból, hanem az ezekben szereplő jogviták közelebbi tárgyának a vizsgálatából szűrhető le.

A meglehetősen gyér számban előforduló ajándékozási jogvitákban ugyanis *egyetlen egy esetben sem* indított a megajándékozott pert a szerződés alapján való teljesítés követelésére. A

[18] Négy bérleti szerződést — talán azért, mert szocialista szervezetek között jöttek létre — a bíróság használatnak minősített.

[19] A Pestvidéki Járásbíróságnál ezek együtt az összes szerződések 83,4%-át, a Pestmegyei Bíróságnál 74,9%-át, míg a Fővárosi Bíróságnál csak 69,5%-át teszik ki.

[20] Az a gyanú is fölvetődhet, hogy a tartási szerződések esetleg *aránytalanul gyakran* kerülnek peres útra. Ennek kiderítése azonban speciális felmérést igényelne.

harminc bírósági ügy közül tizennyolc esetben az ajándék visszakövetelése, és tíz esetben különféle okokból a szerződés érvénytelenségének megállapítása vagy annak hatálytalanítása volt a per közelebbi tárgya.[21] Ennek alapján felvethető, hogy indokolt-e biztosítani a még nem perfektuált ajándékígéret perelhetőségét. Mindenesetre úgy tűnik, hogy a gyakorlat nemigen igényli ezt a jogi megoldást.

Megfontolandó ezenkívül, hogy helyén való-e lehetővé tenni az ajándék visszakövetelését akár „súlyos jogsértés" címén is.[22] Erre a gondolatra — ellentétben az előző javaslattal — nem az ilyen irányú gyakorlat hiánya indít, hanem egyéb szempontok látszanak az ajándék visszakövetelhetősége ellen szólani. Az ajándék visszavonhatósága „durva hálátlanság" címén, amelynek enyhített változata a Ptk-ban szereplő „súlyos jogsértés" kritériuma, voltaképpen a rabszolgatartó római társadalomból örökölt olyan megoldás, amely ellentmondani látszik a szocialista jog szellemének. Az ajándék visszavonhatósága ugyanis azt biztosítja az ajándékozó számára, hogy az ajándék révén a *jövőre nézve* jusson erkölcsi vagy anyagi előnyökhöz, akár a visszakövetelés zsarolásszerű kilátásba helyezésével. Úgy tűnik, hogy a szocialista társadalomban az ajándékozás a *múltbeli* vagy a *jelenlegi* magatartás vagy érzelmi kapcsolat honorálására, nem pedig jövőbeli előnyök biztosítására szolgál.

Megalapozott és megnyugtató állásfoglalás kialakítása természetesen azt igényelné, hogy az ajándékozási jogvitákat abból a szempontból elemezzük, hogy az egyes esetekben milyen magatartás adott okot az ajándék visszakövetelésére. A kérdést egyelőre nyitva kell hagynunk, mert a felmérés más célból készülvén, erre nem terjedt ki.

III.

1. Ezek után rátérhetünk a felmérés közelebbi céljának: az atipikus szerződések arányának, gyakorlati fontosságának az elemzésére. A statisztikai táblák egyértelműen mutatják, hogy az *atipikus (és vegyes) szerződések meglehetősen ritkán* fordulnak elő. Az összesítésben a szerződések két százalékát teszik ki.[23] Ebben az esetben azonban az arányszámnál plasztikusabb képet adnak az abszolút számok: a megvizsgált 1758 szerződés közül mindössze 35 minősül atipikusnak.

2. Ezt az önmagában is szerény számot két további tényező figyelembevétele még csökkenti is:

a) Ha figyelembe vesszük azt, hogy — amint említettük — bizonyos szerződésekből igen ritkán keletkezik bírósági jogvita, akkor nyilvánvaló, hogy a valóságban megkötött szerződések között az atipikus szerződések még két százalékot sem tesznek ki. Ezt a kézenfekvő következtetést az is támogatja, hogy az atipikus szerződéseknél nem játszanak közre olyan sajátos körülmények, amelyek azt idéznék elő, hogy azok valóságos számukhoz képest viszonylag kisebb százalékban kerüljenek peres útra. Ellenkezőleg: az ilyen szerződések rendhagyó jellege inkább szaporítja, mintsem csökkenti a perek viszonylagos számát.

b) Míg az első tényező az atipikus szerződések *arányszámát* csökkenti, a második körülmény *abszolút* számokban kifejezett mennyiségüket redukálja. Ha megvizsgáljuk a feldolgozott atipikus szerződéseket, akkor kitűnik, hogy egy részük nem azért került ebbe a kategóriába, mert egyedi jellegük nem tűr tipizálást, hanem pusztán azért, mert a még fennálló lakásproblémák és a bérleti jogviszony nem mindig kifogástalan szabályozása arra kényszerítik a feleket, hogy — a jelenlegi jogi rendezés mellett — atipikusnak minősülő szerződésekkel igyekezzenek a nehézségeket megoldani vagy csökkenteni.

Ez a körülmény nem csekély mértékben csökkenti az atipikus szerződések számát, mert a 35 szerződés közül 16 (mintegy 45%), valamilyen módon a lakáskérdéssel függ össze, és ezek közül 13 nem kétségesen a bérleti szerződés reflexjelenségeként jelentkezik.

Öt alkalommal a jogvita volt házastársak között keletkezett, mégpedig olyan szerződés alapján, amellyel a volt házastársak a közös lakás használatát igyekeztek rendezni, vagy pedig a másik felet, esetenként anyagi kárpótlást is ígérve, a közös lakás elhagyására igyekeztek rávenni.[24] Ezek a szerződések csak azért minősülnek atipikusnak, mert a volt házastársak között nem keletkezik bérleti jogviszony, a bíróság pedig általában nem képes biztosítani azt, hogy a volt házastársak ne legyenek kénytelenek továbbra is együtt lakni. Tehát olyan jelenséggel állunk szemben, amely a jelenlegi lakásproblémákból és a bérleti szerződés hiányos szabályozásából adódik.

Más, ebbe a csoportba sorolandó atipikus szerződések pedig azért jöttek létre, mert a polgári jog — merészen dacolva a tényleges helyzettel — nem ismeri el a bérleti jog pénzben kifejezhető értékét és átruházhatóságát. Így a felek arra kényszerülnek, hogy kerülő úton hidalják át a nehézségeket. Példaképpen említhető az a kölcsönbe burkolt lakáslelépési díj, amelyet a bíróság — jobb híján — atipikus szerződésnek

[21] Egy ízben abból keletkezett a per, hogy az örökös követelte azt a tartozást, amelyet az örökhagyó ajándékképpen elengedett (Főv. 23 909/68), egy másik alkalommal pedig a felperes az ajándékozás alapján a tulajdonjog megállapítását követelte (Pestm. 20 935/69).

[22] Ptk. 582. § 2. bek. Erről: *Világhy—Eörsi:* i. m. II. 206. old.

[23] Arányuk Budapesten magasabb mint vidéken. A Fővárosi Bíróságnál 2,2%-al szerepelnek, a Pestmegyei és a Pestvidéki Bíróságnál viszont csak 1,7—1,7%-ot tesznek ki.

[24] Pestv. 20 692/69; Főv. 22 251/68; 24 112/68; 24 393/68; 24 855/68.

minősített,[25] vagy az az eset, amikor a felperes műszaki megosztás céljából átengedte lakása egy részét az alperesnek, aki magára vállalta a megosztás költségeit.[26] Jellemző megállapodás az is, amelyben a felperes annak ellenében járult hozzá bérleménye lebontásához, hogy az alperes épülő új házában lakást biztosít neki,[27] vagy az a nem ritka eset, amikor a bérlő pénz ellenében mondott le bérleti jogáról a tulajdonos javára.[28]

Ha jogunk a tényleges helyzetnek megfelelően szabályozná a lakásbérletet, akkor ezek a megállapodások nem minősülnének atipikus szerződésnek, hanem — amint ezt gazdasági jellegük megkívánná — a bérleti szerződések kategóriájába kerülnének.

3. A fennmaradó 19 atipikus szerződésen belül három kicsiny, de homogén és jól elkülöníthető csoport figyelhető meg: a gondozási, a tanulmányi és a vízhasználati szerződések.

A négy gondozási és a három tanulmányi szerződést[29] az a közös vonás jellemzi, hogy újfajta, egyértelműen meghatározható és könnyen tipizálható megállapodások, amelyeket azonban még nem nevesített a polgári jog. Ez, tekintve gyér előfordulásukat, egyelőre nem is látszik szükségesnek.

A három vízhasználati szerződés[30] gazdasági jellegét tekintve a telki szolgalmakkal sok rokonvonást tartalmaz, és azoktól csupán a megegyezés dologi jellegének hiánya különbözteti meg őket.

4. A tipizálást valóban nem tűrő, vagy csak erőszakoltan tipizálható, és ezért jellegzetesen atipikus illetve vegyes szerződések száma ezzel kilencre redukálódik. Ez a kilenc szerződés meglehetősen tarka képet mutat, és egyaránt akad közöttük tankönyvbe illően klasszikus eset, valamint egyes nevesített szerződésekkel rokonvonásokat tartalmazó megállapodás is.

Elsőként említendő az a szerződés, amelynek értelmében a felperes a lovát az alperes istállójában tarthatta, aki viszont ennek fejében fogatos munkákra használhatta az állatot.[31] Hasonlóan szép példát szolgáltat az a megállapodás, amelyben az egyik fél rekamié elkészítésére vállalkozott, partnere pedig arra kötelezte magát, hogy ezért részben pénzzel, részben pedig villanyszerelési munkával fizet — bár ez a szerződés inkább vegyes jellegűnek mintsem atipikusnak tekinthető.[32] Kétségtelen viszont, hogy a római jogi kategóriák szerint mindkét szerződés jellegzetesen névtelen szerződésnek minősülne.

A következő jogeset sem érdektelen. A felperes egy vasúti állomáson büfét épített, amely azonban átment a MÁV tulajdonába. Abban egyeztek meg, hogy a felperes tíz évig ingyen használhatja a büfét. Egy év elteltével azonban közbelépett az Utasellátó vállalat, és elvette a büfét. A felperes a beépített építőanyag értékét követelte.[33]

Kifejezetten atipikus szerződés az, amikor a felperes vegyianyagokat adott az alperesnek azzal a kikötéssel, hogy ha határidőre nem adja vissza, feldolgozott állapotban köteles az anyagot szolgáltatni.[34] Ugyancsak ilyennek tekintendő az a kötelezettségvállalás, amely egy előző perköltség megfizetésére vonatkozott.[35] Inkább vegyes jellegűnek és a vállalkozáshoz hasonló jogviszonynak tűnik viszont az a szerződés, amikor az alperes tiszta termőföld szállítására vállalkozott. A jogvita abból támadt, hogy az alperes — megszegve a megállapodást — köves földet vitt a felperes földjére.[36]

Esetleg az adásvétel reflexjelenségének minősíthető az a jogeset, amikor a felperes OTP hitellevéllel az alperes részére vásárolt egy motorkerékpárt, az utóbbi azonban sem a részleteket nem fizette, sem a motorkerékpárt nem adta ki.[37] Ellenben a társasággal rokon jogviszony jött létre egy szódaüzem tulajdonosa és üzletvezetője között, amikor közösen vásároltak üvegeket. A per a munkaviszony megszűnte után támadt közöttük, mert az üzletvezető 25 üveg kiadását vagy ennek ellenértékét követelte volt munkaadójától.[38] Viszonylag érdektelen végül egy úgynevezett rendhagyó munkaviszonyra alapított per.[39]

5. Az atipikus szerződések elemzéséből tehát arra az eredményre jutunk, hogy a tipizálást jellegénél fogva nem tűrő, és a jelenlegi lakáshelyzettől független szerződés mindössze kilenc akadt a megvizsgált 1758 szerződés között. Ha tekintetbe vesszük azt is, hogy nem különböztettünk atipikus és vegyes szerződések között, és kétes esetben az esetleg tipizálható szerződéseket is ebbe a csoportba soroltuk, akkor ez a szám kétségkívül igen alacsony.

Mindebből két következtetés vonható le. Megállapítható mindenekelőtt, hogy a polgári jog hosszú története során kialakult szerződési típusok összhangban állanak a gyakorlat igényeivel, és szinte hézagmentesen átfogják a szerződések hatalmas területét. Ugyancsak bizonyosnak látszik továbbá, hogy — amint a számok meggyőzően mutatják — a bírósági gyakorlatban igen kevés atipikus szerződés fordul elő, ezért ezen a területen a szerződési típusszabadság elméleti szempontból nem lebecsülhető fontosságú elvének vajmi csekély a gyakorlati jelentősége.

Diósdi György

[25] Főv. 24 517/68.
[26] Főv. 26 768/68.
[27] Pestm. 21 757/69.
[28] Pestv. 22 754/68.
[29] Gondozási szerződések: Pestv. 21 042/69; Főv. 20 864/68; 25 180/68; 24 537/68. Tanulmányi szerződések: Pestm. 22 241/69; Főv. 23 511/68; 25 620/68.
[30] Pestv. 20 409/69; Pestm. 22 407/68; Főv. 28 227/68.
[31] Pestm. 20 755/69.
[32] Főv. 21 678/69.
[33] Főv. 27 183/68.
[34] Főv. 23 039/68.
[35] Főv. 21 529/69.
[36] Főv. 21 495/69.
[37] Pestv. 22 817/68.
[38] Főv. 22320/68.
[39] Pestm. 21 420/69.

Az apaság megállapításának szabályozása a szovjet családi jogi törvényhozásban*

A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje 1968. június 27-én hagyta jóvá a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok házasságról és családról szóló törvényhozásának alapjait. Az Alapok megalkotása a szovjet családjogi törvényhozás fejlődésének fontos állomása. Hivatása, hogy előmozdítsa a szovjet társadalom és állam jelenlegi fejlődési szakaszának megfelelő családi viszonyok megszilárdítását. A házasságról és családról szóló új törvény lényegesen megváltoztatta az apaság megállapítására vonatkozó jogi szabályozást.

Az apaság megállapítása, mint ismeretes, a törvényhozásnak mind a jogi szabályozás oldaláról, mind szociális és erkölcsi vonatkozásokban mindig is bonyolult és vitatott problémája volt. Bonyolult feladatot jelentett ez a világ első szocialista állama és joga számára is.

A társadalom szocialista átalakítása érdekében még a Nagy Októberi Szocialista Forradalom során meg kellett dönteni a régi családi rendet, amely a magántulajdon uralma idején alakult ki és amelyet lényeges vonásként jellemzett a házastársak, valamint a házasságból és házasságon kívül született gyermekek jogegyenlőtlensége. Létre kellett hozni az új, a szocializmus elveinek megfelelő családi viszonyokat. Ezért a szovjet hatalom által a családi viszonyokat érintőleg elsőként megalkotott „a polgári házasságról, a gyermekekről és az anyakönyvek vezetéséről" szóló 1917. december 18-án kibocsátott dekrétum kinyilvánította, hogy „a házasságon kívül született gyermekek a szülőket gyermekeikkel és a gyermekeket szüleikkel szemben megillető jogok és kötelességek vonatkozásában a házasságból született gyermekek jogállását nyerik el."

Eltérőleg a burzsoá törvényhozástól, amely általában különbözően rendezi a gyermekek családi jogi és polgári jogi jogállását attól függően, megállapítást nyert-e házasságból való szarmazásuk, avagy házasságon kívüliek, a szovjet családi jog egész fejlődése során azt az elvet követte, amely értelmében minden gyermeket egyforma családi jogi, polgári jogi és egyéb jogok illetik és kötelezettségek terhelik. Egyenlő a jogállásuk, nevezetesen az apai ági rokonaik vonatkozásában, ha a gyermek apjának kiléte megállapítást nyert. Ennek következtében a szovjet családi jogi törvényhozásban nem volt szükség a saját gyermekek legitimálásának intézményére ahhoz, hogy azok elnyerjék a házasságból született gyermekek jogállását, ahhoz, hogy javuljon jogi helyzetük.

Az összes gyermekek jogállásának egyenlővé tételével függött közvetlenül össze az apaság megállapítására vonatkozó szabályok kialakításának teljesen új megközelítése is. Az a körülmény, hogy az apaság megállapítására vonatkozó jogi szabályozás a későbbiek során módosult, semmiképpen sem jelentette minden gyermek egyenlő jogállása elvének a megsértését.

Mivel szerző célja arra irányult, hogy a hatályos jog tükrében mutassa be az apaság megállapításának jogi rendjét, ezért jelen dolgozat az adott kérdés történelmi aspektusára nem tér ki részletesebben.

Az apaság megállapításának hatályos rendjét a következő normatív aktusok szabályozzák: A Szovjetunió és a Szövetségi Köztársaságok házasságról és családról szóló törvényhozásának alapjai,[1] amelyet a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje 1968. június 27-én fogadott el. Az Alapok 1968. október elsején lépett hatályba; a Szovjetunió 1968. június 27-i törvénye „A Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok házasságról és családról szóló törvényhozása Alapjainak megerősítéséről" (2—5. szakaszok); a szövetségi köztársaságok házasságról és családról szóló kódexei (Az OSzFSzK házasságról és családról szóló kódexét 1968. június 30-án fogadták el és az 1969. november elsején lépett hatályba. A Lett SzSzK házasságról és családról szóló kódexét 1969. április 18-án fogadták el és 1969. október elsején lépett hatályba. 1969-ben megalkották a többi szövetségi köztársaságok házasságról és családról szóló kódexeiket is); A szövetségi köztársaságok minisztertanácsai által jóváhagyott utasítások a polgári állapot tényeinek bejegyzéséről. A Lett SzSzK-ban ezt az utasítást a Lett SzSzK Miniszternaácsa 1969. december 12-i határozatával hagyta jóvá.

Ezen felül a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának Plénuma irányelveket alakított ki az apaság megállapításának kérdéseit illetően 1969. december 4-i 10. számú „A Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok házasságról és családról szóló alapelvei alkalmazásáról" rendelkező határozatában.

Az apaság megállapításának elvi kérdéseit az Alapelvek egységesen szabályozza az összes szövetségi köztársaságok számára, az Alapok azonban nem szabályoz részletesen minden az apaság megállapításával kapcsolatos kérdést. Számos lényegbevágó kérdés szabályozása a szövetségi köztársaságok törvényhozásának hatáskörébe tartozik. Az apaság megállapításának azonban e kérdései is többé-kevésbé azonos megoldásra találtak minden szövetségi köztársaság törvényhozásában.

Az apaság megállapításának az új törvényhozásban adott szabályozása természetes foly-

* A dolgozatot szerző, a P. Sztucskáról elnevezett Lett Állami egyetem docense a Jogtudományi Közlöny számára írta. *(Szerk.)*

[1] A továbbiakban „Alapok".

tatása és továbbfejlesztése a korábban hatályos törvényeknek. Az új törvényhozásban megmaradtak azok a korábban hatályos normák, amelyek a gyakorlatban beváltak és új normákat hoztak létre, amelyek jobban megfelelnek a szocialista társadalom jelenlegi fejlődési szakasza által támasztott követelményeknek.

Az apaság megállapításának intézményét az új törvényhozásban az jellemzi, hogy: először is csupán a gyermeknek a törvényben foglalt eljárásban megállapított származása szolgálhat alapul a gyermek és az atyai ági rokonai közötti kölcsönös jogok és kötelezettségek keletkezéséhez, másodszor minden gyermek, akár házasságból, akár házasságon kívül született, azonos jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezik az atyai ági rokonok vonatkozásában, ha az apaság megállapítást nyert; harmadszor: az apaság megállapításának lehetősége nem függ attól, hogy a gyermek szülei házastársak-e avagy sem. Az új törvényhozás jelentősen kiszélesíti az apaság megállapításának lehetőségét az 1968. október elseje előtt hatályos törvényhozáshoz viszonyítva. (Tágabb lehetőség nyílik az apaság önkéntes elismerésére és újra bevezették az apaság bírói úton történő megállapítását); negyedszer: különböző eljárásban kerülhet sor az apaság megállapítására attól függően, hogy a gyermek olyan szülőktől származik-e, akik házasságban állnak, avagy nem házastárs szülőknek a gyermeke.

A hatályos törvényhozás az apaság megállapításának a következő eseteit különbözteti meg; *1.* az apaság megállapítása, ha a gyermek szülei egymással házasságban állanak; *2.* az apaság megállapítása, ha a gyermek szülei nem élnek egymással házasságban. Ebben az esetben az apaság megállapítására vagy a gyermek apjának és anyjának közös bejelentése alapján, vagy pedig bírói eljárásban kerül sor. Ezen felül rendelkezik a jogszabály az apaság elismerése tényének megállapításáról, ha a gyermek 1968 október elseje előtt házasságon kívül született.

Az apaság megállapítása, ha a gyermek szülei egymással házasságban élnek

A hatályos törvényhozás csak úgy, mint a korábbi törvények különösen hangsúlyozzák a bejegyzett házasságnak jelentőségét. Az Alapok 9. szakasza értelmében csupán az a kapcsolat minősül házasságnak, amelyet a polgári állapotok tényeinek bejegyzésére hivatott állami szervek előtt kötöttek. A házasság bejegyzése a gyermekek személyes és vagyoni jogainak, valamint érdekeinek védelmét célozza. Ezért az apasági vélelem, azaz az a vélelem, amely értelmében a házasságban élő anya gyermeke apjának az anya férjét kell tekinteni az új törvényhozásban is alapvető módja marad a gyermek származása bizonyításának. Ez közvetlenül kifejezésre jut az Alapok szabályaiban, valamint a szövetséges köztársaságok házasságról és családról szóló kódexeiben. Az Alapok II. része 16. szakaszának értelmében „a gyermek házasságban élő szülőktől való származását a szülők házasságának anyakönyvi bejegyzése tanúsítja." Azon vélelemnek az alkalmazása, amely szerint a gyermek atyjának az anya férjét kell tekinteni, jelenleg nagy gyakorlati jelentőséggel bír, mivel az esetek túlnyomó többségében a gyermek szülei házastársak. A házasságon kívül született gyermekek száma, amint azt a statisztikai adatok bizonyítják, nem jelentős.

Mivel az Alapok csupán a házasságból született gyermekek apaságának meghatározására vonatkozó alapvető normákat tartalmazzák, ezért ezt a kérdést részletesebben a szövetségi köztársaságok házasságról és családról szóló kódexei rendezik. E vonatkozásban elvben fenntartották a korábban hatályos szabályokat.

Az apaság megállapítása a születési anyakönyvekbe történő bejegyzésekre való utalás és a gyermek születésekor eszközölt bejegyzést tanúsító okirat útján történik. Ez folyik az Alapok 17. szakaszának első részéből is, amely szerint „a házasságban élő apát és anyát bármelyikük kérelmére a gyermek szüleiként kell bejegyezni a születési anyakönyvbe". Bár itt csupán a szülőkről van szó, a gyermek születésének bejegyzését más személyek is eszközölhetik (az OSzFSzK házasságról és családról szóló törvénykönyvének 178. szakasza, a Lett SzSzK házasságról és családról szóló kódexének 177. szakasza). Azon okmányok bemutatása, amelyek tanúsítják, hogy a gyermek szüleinek házasságát bejegyezték, alapul szolgál az atyára vonatkozó adatok bejegyzésének eszközléséhez. Ha a gyermeket bejegyzett házasságban élő anya szülte, úgy az atyára vonatkozó adatok bejegyzését az anya férjének beleegyezésétől, vagy tiltakozásától függetlenül eszközlik. Ha az anya férje nem ért egyet azzal, hogy őt a gyermek atyjaként bejegyezzék, úgy az OSzFSzK házasságról és családról szóló törvénykönyvének 49. szakasza (a Lett SzSzK házasságról és családról szóló törvénykönyvének 56. szakasza) értelmében módjában áll bírói úton megtámadni a bejegyzést.

Milyen hatása van a gyermek fogamzása, vagy a születése mozzanatának az apasági vélelem alkalmazására? A gyermek fogamzásának és születésének mozzanatait egybevetve a következő módozatok lehetségesek: *1.* Fogamzás a házasságkötést megelőzően, és születés a házasságban; *2.* Fogamzás és születés az esetben, amidőn a szülők házasságban élnek és; *3.* Fogamzás a házasság tartama alatt és születés a házasság megszűnését követően.

Ha a gyermek *a házasság bejegyzését követően* született, úgy függetlenül fogamzásának időpontjától (akár a házasság megkötése előtt, vagy után történt az), alkalmazásra kerül az apaság vélelme. Ha maguk a szülők nem kívánják vitássá tenni a gyermek származását a kér-

déses házasságból, úgy nincs alapja annak, hogy megtagadják az apaság megállapítását. Ezért a törvényhozó célszerűnek látja, hogy az adott esetekben nem korlátozza a vélelem erejét és nem látja szükségesnek azt, hogy tisztázódjék a gyermek fogamzásának időpontja. A gyakorlatban nem ritkák az olyan esetek, amidőn a fogamzás a házasság megkötése előtt történt, mégis igen ritkán támadják meg az apaságot, ami bizonyítja, hogy helyes volt az apaság vélelmét kiterjeszteni azokra az esetekre, amidőn a gyermek szüleinek házasságkötését megelőzően fogant.

Mivel az apaság előfeltétele az a biológiai tény, hogy a gyermek az anya férjétől származik, ezért az apaság vélelme a törvényben prevideált esetekben kiterjed azokra a gyermekekre is, akik szüleik *házasságának megszűnte után* születnek. Ezekben az esetekben meg kell állapítani, hogy a gyermek fogamzása a szülők házasságának megszűnte előtt történt-e. A törvény (az OSzFSzK házasságról és családról szóló kódexének 149. szakasza, a Lett SzSzK házasságról és családról szóló kódexének 180. szakasza) lehetővé teszi, hogy a gyermek születésének anyakönyvezése során az anya korábbi férjét tüntessék fel apaként, ha a házasság megszűnte és a gyermek születése között 10 hónapnál nem telt el több idő.

A fentebb említett normák ezt a lehetőséget három esetre biztosítják: először, ha a gyermek az anya férjének halála után született. Másodszor, ha a szülők házasságát felbontották. Az OSzFSzK házasságról és családról szóló kódexének 40. szakasza (a Lett SzSzK házasságról és családról szóló kódexének 415. szakasza) értelmében a házasságot felbontása esetén attól az időponttól kezdve kell megszűntnek tekinteni, amikor a bontást az anyakönyvekbe bejegyezték, nem pedig a házasság felbontására vonatkozó ítélet jogerőre emelkedésétől. Ezért, ha a házastársak bírói eljárásban felbontották házasságukat, de a bontást nem jegyezték be az anyakönyvi szerveknél, az apaság vélelme alkalmazásra kerül attól függetlenül, hogy mennyi idő telt el a bírói ítélet jogerőre emelkedésétől számítva. Harmadszor az Alapok törvényhozási úton határozta meg azon gyermekek jogállását, akik érvénytelen házasságból születtek. Az Alapok 15. szakasza értelmében a házasság érvénytelenné nyilvánítása nincs hatással az ilyen házasságból született gyermekek jogaira. Az Alapok e tételétől vezérelve a szövetségi köztársaságok házasságról és családról szóló kódexei úgy rendelkeznek, hogy az apaság vélelmét alkalmazni kell azokban az esetekben is, amikor a szülők házasságát a gyermek születését megelőzően érvénytelenné nyilvánították (az OSzFSzK házasságról és családról szóló kódexének 149. szakasza).

Az apaság előfeltétele általában az a tény, hogy a gyermek biológiailag az adott apától származik. Mivel az apaságnak a vélelem alapján történő megállapítása nem létesíthet abszolút bizonyosságot a tekintetben, hogy az anya férje valóban mindig apja a gyermeknek, ezért a szovjet családjogi törvényhozás lehetővé teszi a vélelem alapján megállapított apaság megtámadását. Az apaság megtámadásának materiális alapja ezekben az esetekben az a körülmény, hogy a megállapított apaság nem felel meg a természetes leszármazás tényének.

Ki és milyen eljárásban támadhatja meg az apaságot, vagy az apaságra vonatkozó anyakönyvi bejegyzéseket? Az Alapok erre a kérdésre nem ad feleletet. Az OSzFSzK házasságról és családról szóló kódexének V. részéből (a Lett SzSzK kódexe 56. szakaszának II. részéből) következik, hogy az apaság megtámadására csak az jogosult, aki a születési anyakönyvekben a gyermek atyjaként van feltüntetve. Magától értetődik, hogy az apaság megtámadását illetően a legérdekeltebb személy éppen az anya férje, mivel az apaság tényéből neki és rokonainak jogai és kötelezettségei keletkeznek. Az apaság megtámadásának lehetősége azonban bizonyos mértékig korlátozott. Az anya férje, akit a gyermek apjaként jegyeztek be, az apaságot bírói eljárásban egy éven belül támadhatja meg. Ez a határidő attól az időponttól kezdődik, amidőn a férfi tudomást szerzett a bejegyzés eszközléséről, vagy arról tudomást kellett volna szereznie. Az OSzFSzK házasságról és családról szóló kódexe 49. szakaszának V. része értelmében azon esetekben, amidőn apaként kiskorú személyt jegyeztek be az egyéves határidő a kérdéses személy 18. életévének elérésével kezdődik. A házasságról és családról szóló új kódexek életbeléptetését megelőzően a bírói gyakorlat a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága plénumának 1950. augusztus 4-i irányelve értelmében ez esetre is a 3 éves elévülési időt alkalmazta. A rövidebb elévülési idő alkalmazását a gyermekek személyes és vagyoni érdekeinek védelme szempontjából látták célszerűnek. Folyik továbbá abból a körülményből is, hogy a vitatott apaság kérdésének eldöntése hosszabb idő eltelte után megnehezül, ami azon tények bizonyítását illeti, amelyekre a felek hivatkoznak. Az anya férje számára az apaság megtámadása szempontjából rendelkezésre álló idő korlátozása azért is aktuális, mivel gyakorlatilag az atya személyére vonatkozó bejegyzéseket a leggyakrabban ő támadja meg.

Az apaság helyes megállapításában érdekelt a gyermek anyja. Ezért neki szintén jogában áll, hogy megtámadja az apaság vélelmét, azaz, hogy megtámadja azt a feltételezést, amely szerint az ő férje a gyermek apja. Az anya azonban ilyen kérelemmel nem fordulhat a bírósághoz. A polgári állapotok tényeinek bejegyzésére vonatkozó utasítás a Lett SzSzK-ban (26. pont) úgy rendelkezik, hogy nem jegyzik be az anya férjét a gyermek apjaként, ha ő és felesége erre vonatkozólag közös kérelmet terjesztenek elő az anyakönyvi szerveknél. Az atyára vonatkozó

tényeket ez esetben ugyanúgy jegyzik be, mint amidőn a gyermek anyja nem él a gyermek apjával házasságban.

Midőn ezekben az esetekben a gyermek apasága nem nyer az atyasági vélelem alapján megállapítást, úgy ilyenkor az apaságot vagy a szülők közös bejelentése alapján jegyzik be (a Lett SzSzK házasságról és családról szóló kódexének 54. szakasza), vagy pedig bírói eljárásban. (A Lett SzSzK házasságról és családról szóló kódexének 55. szakasza.)

Hasonló normát azonban, amely lehetővé tenné, hogy az anya férjét ne tüntessék fel a gyermek apjaként, nem minden szövetségi köztársaságban tartalmaznak az anyakönyvek vezetésére vonatkozó utasítások, így például sem az OSzFSzK, sem a litván SzSzK utasításai sem.

Ezzel kimerül azoknak a személyeknek a köre, akik a hatályos törvénynek értelmében az apaság megtámadására jogosultak.

Az apaság megállapítása, ha a gyermek szülei nem élnek egymással házasságban

Bonyolultabb az apaság megállapításának rendje azokban az esetekben, amidőn a gyermek szülei nem élnek egymással házasságban, azaz az apaság megállapítása a házasságon kívül született gyermekek esetében.

Az új törvényhozás lényegesen módosította az apaság megállapításának korábban hatályos rendjét, amelyet a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje Elnökségének 1944. július 8-i törvényerejű rendelete állapított meg és amely bizonyos mértékig korlátozta az apaság megállapítását házasságon kívül született gyermekek vonatkozásában. Az új törvényhozás azonban nem tért vissza teljes egészében az apaság megállapításának azon rendjéhez, amely az említett törvényerejű rendelet előtt érvényesült. Az apaság bírói eljárásban történő megállapítása során nemcsak a gyermek biológiai származásának tényét veszik figyelembe, hanem azt is, hogy léteznek-e tényleges családi viszonyok a gyermek szülei között, továbbá más olyan körülményekre is tekintettel vannak, amelyek bizonyítják, hogy a szülők közösen kívánták a gyermekeket nevelni.

A hatályos törvények a házasságon kívül született gyermekek apaságának megállapítását illetően kétféle eljárásról rendelkeznek: *a)* a szülők közös bejelentése alapján és *b)* bírói eljárásban állapítható meg a gyermek apjának kiléte.

Az apaság megállapítása a gyermek apjának és anyjának közös bejelentése alapján. A gyakorlat kimutatta, hogy az apaság önkéntes elismerésének korlátozása, amely az 1944-től 1968-ig hatályos törvényekből következett, nem vált be. E rendelkezések igen gyakran sértették mind a gyermekek, mind a szülők személyes és vagyoni érdekeit. Ezért a szovjet jogi szaksajtó hasábjain az 50-es évek közepén kibontakozott vitában, valamint az Alapok tervezetének vitája során szinte fel sem merültek valamelyest is komoly ellenvetések azzal a javaslattal szemben, hogy lényegesen ki kell szélesíteni az apaság önkéntes elismerésének a lehetőségét.

Az Alapok jelentékeny mértékben kiszélesíti az apaság önkéntes elismerésének lehetőségét. Az Alapok 16. szakasza II. részének (az OSzFSzK házasságról és családról szóló törvénykönyve 4. szakasza III. részének) értelmében „a gyermekek házasságban nem élő szülőktől való származását a gyermek apjának és anyjának az anyakönyvi hatóság előtt tett közös nyilatkozata határozza meg". Ennek megfelelően az Alapok 17. szakaszának II. része úgy rendelkezik, hogy a gyermek apjára vonatkozó adatokat azokban az esetekben, amidőn a szülők nem kötöttek egymással házasságot, az apa és az anya közös nyilatkozata alapján kell eszközölni.

Az új törvényhozás tehát nem kapcsolja egybe az apaság elismerését sem azzal a ténnyel, hogy a gyermek szülei egymással házasságot kötöttek, amint ez a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje 1945. március 14-i törvényerejű rendelete értelmében 1968 október elsejéig hatályosult, sem pedig azzal a ténnyel, hogy a szülők együtt éltek és nevelték a gyermeket.

A közös nyilatkozat benyújtása nem függ a gyermek születésére vonatkozó bejegyzés időpontjától. Következésképpen arra úgy a gyermek születésének bejegyzését megelőzően, mint pedig azt követően sor kerülhet. A közös nyilatkozat megtétele emellett semmiféle elévülési határidő által sincs korlátozva, arra bármikor sor kerülhet, függetlenül a gyermek életkorától.

Mivel az apaság megállapításáról van szó, ami az összes jogokat és kötelezettségeket maga után vonja és nemcsak a gyermek nevelése a célja, ezért a nyilatkozat azt követően is megtehető, hogy a gyermek elérte nagykorúságát. Eddig az ilyen esetek a gyakorlatban igen ritkán fordultak elő. Az adott kérdés azonban aktuálissá válik annak folytán, hogy az Alapok említett szabálya visszaható hatályú. Az 1968. június 27-i törvény 3. szakasza kiterjeszti az apaság közös nyilatkozat alapján történő megállapításának lehetőségét azokra a gyermekekre is, akik az Alapok hatályba lépését megelőzően születtek és már elérték nagykorúságukat. Az apaságnak közös nyilatkozat alapján történő megállapítása azonban nagykorú személyek vonatkozásában csak e személyek beleegyezésével lehetséges. Amennyiben olyan gyermekek apaságának megállapításáról van szó, akik még nem nagykorúak, úgy utóbbiak hozzájárulására nincs szükség.

Az Alapok 16. és 17. szakaszai értelmében a közös nyilatkozatot tevő személyek a gyermek egymással házasságban nem élő szülei kell, hogy legyenek. A közös nyilatkozat tételére sor kerülhet a szülők közötti házasságkötéssel összefüggésben, vagy attól függetlenül is. Ha a

nyilatkozatot olyan szülők teszik, akik a gyermek születése után egymással házasságot kötnek, úgy az apaság közös nyilatkozat alapján történő megállapítására mind a házasság bejegyzése során, mind pedig azt követően sor kerülhet.

Ha azonban a nyilatkozatot olyan szülők teszik, akik nem kötnek, vagy nem kötöttek egymással házasságot, úgy felmerül a kérdés, nem akadályozza-e az apaság megállapítását egy olyan házasság létezése, amelyet egyik, vagy mindkét szülő már korábban megkötött. Olyan normákat, amelyek az említett nyilatkozatnak a felhozott okokból való megtételét korlátoznák, sem az Alapok, sem pedig a szövetségi köztársaságok házasságról és családról szóló kódexei nem tartalmaznak. Következésképpen a gyermek házasságban élő apja akadálytalanul tehet nyilatkozatot abból a célból, hogy elismerje más anyától származó házasságon kívül született gyermekét. Nincs szükség az apa házastársának hozzájárulására, amint ezt a gyermek örökbefogadása során megkívánják. (Az Alapok 24. szakaszának V. része; az OSzFSzK házasságról és családról szóló kódexének 104. szakasza; a Lett SzSzK házasságról és családról szóló kódexének 108. szakasza.) Nincs szükség ilyen hozzájárulásra, mivel a házasságon kívül született gyermek elismerése rendszerint nem vonja maga után azt, hogy e gyermeket nevelés céljából magukhoz veszik és hogy az velük közösen éljen. Ezenkívül azért sem lenne értelme megkövetelni a gyermek apja házastársának hozzájárulását, mivel az ilyen apával szemben az anya az apaság bírói megállapítása érdekében keresetet nyújthatna be.

Hasonlóképpen a gyermek anyja is tehet a gyermek apjával közösen a gyermek apaságának megállapítására irányuló nyilatkozatot, ha nem a gyermek apjával, hanem más férfivel él házasságban. Ez természetesen azokban az esetekben lehetséges, amidőn az anya férjét a férfi beleegyezésével nem jegyezték be a gyermek apjaként, vagy pedig, amikor az anya férjének még ezt megelőzően sikerült bírói eljárásban megdöntenie a gyermek tekintetében fennálló apasági vélelmet.

A törvény értelmében (az Alapok 16. és 17. szakaszai) a gyermek anyjával közösen nyilatkozó személynek rendszerint a gyermek tényleges apjának kell lenni. Ez a szempont helyesnek tűnik és az megfelel a dolgok tényleges állásának is. Azokban az esetekben, amidőn a gyermekkel rokoni kapcsolatokat létesíteni kívánó személy nem ténylegesen apja a gyermeknek, úgy igénybe veheti az örökbefogadás intézményét, mivel az örökbefogadás a hatályos családi jog értelmében ugyanolyan jogkövetkezményeket von maga után, mint a leszármazáson alapuló rokoni kapcsolat (az Alapok 25. szakasza).

Az Alapok 16. és 17. szakaszai értelmében az apaság megállapítására az apa és az anya *közös* nyilatkozata alapján kerül sor. Az apa akaratnyilatkozatára mindig szükség van, mivel a gyermek elismeréséről van szó. Ennek során magának az atyának az akaratnyilvánítására van szükség. Ami a gyermek anyját illeti, úgy annak akaratnyilvánítása néha hiányozhat. Már maguk az Alapok is (17. szakasz II. rész) közvetlenül previdealják azt a lehetőséget, hogy az apaság csupán az atya nyilatkozata alapján kerüljön megállapításra, ha az anya elhalálozott, avagy ha lakóhelyét nem lehet megállapítani. A gyermekek érdekeinek védelme ezekben az esetekben megköveteli az apaság megállapításának eldöntését az anya akaratnyilvánításának hiányában. Úgy tűnik, hogy ez az eljárás lenne célszerű azokban az esetekben is, amidőn az anya cselekvőképtelensége következtében nem képes akaratát nyilvánítani. Ezt a lehetőséget previdealja például az Észt SzSzK házasságról és családról szóló kódexének 57. szakasza, amely értelmében a gyermek származását ugyancsak az apa nyilatkozata alapján állapítják meg, ha a gyermek anyját cselekvőképtelenné nyilvánították.

Hatással van-e az apa cselekvőképessége az apaság közös nyilatkozat alapján történő megállapításának lehetőségére? Ez a kérdés ez ideig nem merült fel, mivel a gyermek önkéntes elismerését a szülei közötti házasságkötés eseteiben döntötték el. A cselekvőképesség hiánya megakadályozta a házasságkötést. Ha viszont a szülők házassági cselekvőképességgel rendelkeztek, akkor következésképpen képesek voltak a gyermek elismerésére irányuló aktus eszközlésére is.

A hatályos törvényhozás szerint, amikor az apaságnak közös nyilatkozat útján történő elismerésére irányuló lehetőség nem függ attól, hogy a gyermek szülei házasságra lépjenek egymással, az apa cselekvőképességének kérdése aktuálissá válik. Az apa lelkibetegségből, vagy gyengeelméjűségből folyó teljes cselekvőképtelensége természetesen kizárja az apaság megállapítására irányuló nyilatkozat tételét, bárha a családjogi törvényhozás normái közvetlenül nem is adnak választ erre a kérdésre. Az apaságot ilyen esetekben kizárólag bírói eljárásban lehet megállapítani.

Más lehet a megoldás, ha a gyermek apja még nem érte el nagykorúságát. Sem az Alapok, sem a szövetségi köztársaságok házasságról és családról szóló kódexei nem állítanak e vonatkozásban semminemű korlátokat. Következésképpen a kiskorú személy tehet az anyával közösen az apaság megállapítására irányuló nyilatkozatot. Valóban nincs alapja annak, hogy megtiltsák a kiskorú személynek az apaság megállapítására irányuló nyilatkozattételét, ha az valóban atyja a gyermeknek. Ellenkező esetben jogképessége lenne korlátozva. Emellett maga a gyermek anyja is lehet kiskorú és őt a gyermek születési anyakönyvében hozzájárulása nélkül ilyenként tüntetik fel. Ezen felül nem

lenne értelme megkövetelni azon személy szüleinek, vagy gyámjának a hozzájárulását, aki elismeri a gyermek apaságát, mivel az apaság elismerése nem polgári jogi vagyonjogi ügylet, amelynek eszközléséhez szükséges a kiskorú szerződő fél szüleinek, vagy gyámjának hozzájárulása, hanem szigorúan személyes jellegű családi jogi aktus. Ez azonban nem zárja ki annak célszerűségét, hogy a gyámsági és gondnoksági szervek bizonyos ellenőrzést gyakoroljanak az apaság elismerése felett ezekben az esetekben abból a célból, hogy védjék a kiskorú atya érdekeit. A Lett SzSzK anyakönyvek vezetéséről szóló utasítása (93. pont) úgy rendelkezik, hogy ha az anyával az apaság megállapítására irányuló közös nyilatkozatot tevő apa nem érte el nagykorúságát, az anyakönyvi szervek értesítik az általa benyújtott nyilatkozatról szüleit, vagy gyámját, avagy a gyámsági és gondnoksági szerveket.

A Lett SzSzK házasságról és családról szóló kódexe csakúgy, mint a szövetségi köztársaságok többségének kódexei nem szabályozzák részletekbemenően a szülők közös nyilatkozata benyújtásának rendjét. Az Észt SzSzK házasságról és családról szóló kódexének 56. szakasza úgy rendelkezik, hogy azon esetekben, amidőn a szülők nem jelenhetnek meg személyesen az anyakönyvi szerveknél a közös nyilatkozat megtétele érdekében, úgy akaratnyilatkozatukat külön-külön is megtehetik. A távollevő személyek ilyen külön megtett nyilatkozatát közjegyzőileg kell hitelesíteni. A közjegyzői hitelesítéssel egyenértékű a katonai alakulat parancsnokságának, a hajó kapitányának, a főorvos, az osztályvezető orvos, vagy az ügyeletes orvosnak, a rokkantak háza igazgatójának, egy expedíció vezetőjének, a börtön igazgatóságának, a Szovjetunió követségének, vagy konzulátusának a hitelesítése.

A törvény értelmében az apaságot csak a gyermek születése után lehet megállapítani, mivel csak az élve született gyermek válhat családjogi és polgári jogi jogok alanyává. A törvényhozás nem previdéálja a megfogant, de még meg nem született gyermek apaságának megállapítását. Ebben az összefüggésben azonban felmerül a még meg nem született gyermek érdekeinek védelme, az a kérdés, hogy az ilyen gyermek vonatkozásában elismerheti-e a gyermek apja az apaságot, amidőn az apa például súlyosan beteg és ezért szeretné a gyermek elismerését eszközölni. A szövetségi köztársaságok polgári jogi kódexeinek normái (a Lett SzSzK polgári jogi kódexének 553. szakasza) értelmében lehetséges végrendelet tétele a már megfogant, de még meg nem született gyermek tekintetében. A polgári törvényhozás védi a megfogant gyermek érdekeit a törvényes öröklés során és más esetekben is, amidőn a gyermek apja annak születését megelőzően elhalálozott. Ezért teljesen logikus az a lehetőség, hogy a megfogant gyermek születését megelőzően a családi jogban elismerést nyerjen. Sajnos a szövetségi köztársaságok házasságról és családról szóló kódexeinek túlnyomó többsége nem ismeri ezt a lehetőséget. Kivételt alkot az Észt SzSzK házasságról és családról szóló kódexének 57. szakasza, amely úgy rendelkezik, hogy azon esetekben, amidőn a közös nyilatkozat megtételére a gyermek születése után nem kerülhet sor, vagy az nehézségekbe ütközne, úgy a születendő gyermek egymással házasságban nem élő szülei az anya terhessége alatt előzetesen is megtehetik a közös nyilatkozatot.

Nincs kizárva az apaság megállapításának lehetősége ilyen gyermekek vonatkozásában születésüket követően, ha az apa születésüket megelőzően elhalálozott, a többi szövetséges köztársaságban sem. Ennek érdekében azonban bírói eljárást kell igénybe venni. Mégis, a nyilatkozat előzetes megtételének lehetősége, amelyről az Észt SzSzK törvényhozása rendelkezik, sikerültebb.

Az apaság közös nyilatkozat alapján történő megállapítása visszaható hatályú, azaz a gyermek, másrészt apja és apjának rokonai között a jogok és kötelezettségek nem a gyermek elismerésének, vagy az apjukra vonatkozó bejegyzésnek, hanem a gyermek születésének időpontjától kezdve keletkeznek.

A Szovjetunió Legfelső Szovjetje Elnökségének 1968. szeptember 20-i „A Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok házasságról és családról szóló törvényhozásának alapjai életbeléptetésének rendjéről" szóló törvényerejű rendelete 9. szakaszában erről közvetlenül csak azon gyermekek vonatkozásában szól, akik 1968. október elseje előtt születtek. Az apaság elismerésének annál inkább visszaható hatállyal kell bírnia, ha a gyermek ezt követően született.

Az apaság megállapítása bírói eljárásban

A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje Elnökségének 1944. július 8-i törvényerejű rendelete megszüntette az anyának azt a jogát, hogy keresettel forduljon a bírósághoz az apaság megállapítása és olyan gyermek javára szóló tartásdíjak megítélése érdekében, aki olyan személytől született, akivel az anya nem élt bejegyzett házasságban. (A törvényerejű rendelet 20. szakasza.) Az apaság bírói úton történő megállapításának tilalmát az akkori konkrét történelmi körülmények között számos ok tette szükségessé, többek között a bejegyzett házasságon alapuló család további megszilárdításának a szükségességet, a polgárok családdal szembeni felelősségének növelése, valamint a háborús idők következményeivel kapcsolatos demográfiai folyamatok. Ennek folytán ez a tilalom csak időleges jelleggel bírhatott.

Az apaság bírói megállapításának visszaállításával összefüggő kérdés éles viták tárgyául szolgált a jogirodalomban, valamint a sajtó

hasábjain az 50-es évek közepén, valamint a házasságról és családról szóló törvényhozás Alapjai közzétett tervezetének megvitatása során. E kérdés kapcsán tették a legtöbb észrevételt és javaslatot. Ennek során hangsúlyozták ennek előnyeit, mindpedig az apaság bírói eljárásban történő megállapításának bizonyítási nehézségeit.

Lényegében három tendencia nyilvánult meg: *1.* Az apaság bírói eljárásban történő megállapításának visszaállítása elleni vélemények; *2.* Az apaság bírói eljárásban történő korlátlan megállapítása mellett szóló vélemények; *3.* Az apaság bírói eljárásban történő korlátozott megállapítását helyeslő vélemények.

Az apaság bírói eljárásban történő megállapítása ellen nem sokan szólaltak fel, mivel a hosszú éves gyakorlat folyamán kitűntek az 1944. július 8-i törvényerejű rendelet azon normái alkalmazásának hátrányos következményei, amelyek megtiltották az apaság bírói megállapítását a házasságon kívül született gyermekek személyes és vagyoni jogainak védelme vonatkozásában. Rámutattak, hogy igazságtalan az, miszerint a gyermek tartása és nevelése felőli gondokat csupán az anyának kell viselnie és rámutattak a káros mozzanatokra, amelyek az ifjúság egy része erkölcsi nézeteinek kialakulásában jelentkeztek stb. Ezért az Alapok közzétett tervezetének megvitatása során a vita lényegében akörül forgott, szükséges-e korlátozni az apaság bírói megállapítását, avagy sem.

Az Alapok közzétett tervezete (16. szakasz) az apaság korlátozott bírói megállapítása mellett állást foglaló nézetek híveinek a véleményét tükrözte: „az apaság megállapítása során a bíróság figyelembe veszi a gyermek anyjának és az alperesnek a gyermek születése előtt közös háztartásban való együttélését, illetőleg a gyermek közös nevelését, vagy tartását". Az Alapok tervezete ily módon az apaság bírói megállapításának lehetőségét csak meghatározott körülmények fennforgása esetén tette lehetővé, mégpedig olyan körülmények fennforgása esetén, amelyek korlátozták az apaság megállapítását. Az Alapok tervezete szerint erre csak a gyermek szülei között fennálló úgynevezett „tényleges házastársi kapcsolatok" fennforgása esetén nyílott volna lehetőség.

Az Alapok tervezetének megvitatása során helyesen mutattak rá arra, hogy az apaság bírói megállapításához a tervezet által felállított ismérvek — az együttélés, a közös háztartás vezetése, a gyermek eltartása — önmagukban még nem bizonyítják azt, hogy a gyermek az alperestől származik és hogy ezek ezen felül nem eléggé meghatározott ismérvek.

M. Sz. Szolomcev, a Szövetségi Tanács törvényhozási javaslatokkal foglalkozó bizottságának elnöke a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének ülésén elhangzott előadásában rámutatott, hogy javaslatok érkeztek, amelyek arra irányulnak, hogy szélesítsék az apaság bírói megállapításának esetkörét és, hogy vegyék figyelembe mindazokat a többi bizonyítási eszközöket, amelyek bizonyossággal támasztják alá az apaságot, avagy egyáltalán ne tüntessék fel a törvényben azokat a feltételeket, amelyek fennforgása esetén lehetőség nyílik az apaság bírói megállapítására.[2]

Az Alapoknak a Legfelsőbb Szovjet ülésszakán bemutatott tervezetében már kiszélesítették azon körülmények felsorolását, amelyeket a bíróság az apaság megállapítása során figyelembe vesz. Ezek körébe tartoztak azok a bizonyítékok is „amelyek valószínűsítik, hogy az alperes apaságát elismerte". A törvényhozó nem értett egyet azokkal a javaslatokkal, amelyek az apaság korlátlan bírói megállapítására irányultak. A törvény értelmében az apaság bírói eljárásban történő megállapításához a biológiai leszármazás tényén felül meg kell állapítani a gyermek szülei között már kialakult családi viszonyok tényét, avagy a tényleges apa azon szándékát, hogy ilyen viszonyokat létesítsen.

Ily módon az új törvényhozás nem állította vissza — a Legfelsőbb Szovjet Elnöksége 1944. július 8-i törvényerejű rendeletének meghozatala előtt fennállott korlátlan bírói megállapítását az apaságnak.

Az Alapok 16. szakasza értelmében az apaságot bírósági eljárásban akkor lehet megállapítani, ha a házasságban nem élő szülők nem tesznek közös nyilatkozatot. Az apaság megállapítása során a bíróság a gyermek anyjának és az alperesnek a gyermek születése előtt közös háztartásban való együttélése, illetőleg a gyermek közös nevelése, vagy tartása, vagy pedig olyan bizonyítékok alapján dönt, amelyek valószínűsítik, hogy az alperes apaságát elismerte.

A Szovjetunió 1968. június 27-i törvénye (2. szakasz) értelmében az apaság bírói megállapítására csak olyan gyermekek vonatkozásában kerülhet sor, *akik az Alapok hatálybalépte után születtek,* azaz az Alapoknak nincs visszaható hatálya, szemben az apaság önkéntes elismerésével a szülők közös nyilatkozata alapján.

Az apaság bírói megállapításának jellemző vonásai a hatályos törvényhozás értelmében a következők: először is az apaság bírói megállapítása korlátozott, csak olyan körülménynek fennforgása esetén lehetséges, amelyekre a törvény közvetlenül utal (az Alapok 16. szakaszának IV. része).

Másodszor az apaság megállapításának kritériuma bizonyos mértékig formális jellegű. Ilyen kritériumok: *a)* a gyermek anyjának és az alperesnek a gyermek születése előtt közös háztartásban való együttélése; *b)* a gyermek közös nevelése, vagy tartása; *c)* olyan bizonyítékok, amelyek valószínűsítik, hogy az alperes apaságát elismerte. Természetüket tekintve ezek a körülmények nem bizonyítják, hogy a gyermek

[2] Pravda 1968. június 27. 179. szám.

az alperestől származik. Az Alapok abból a vélelemből indul ki, hogy az említett körülmények fennforgása esetén a biológiai leszármazás lehetséges. Ebben az összefüggésben felmerül a következő kérdés: megalapozottan nyilváníthatja-e a bíróság az alperest a gyermek apjává az Alapok 16. szakaszában feltüntetett körülmények fennforgása esetén? Figyelembe véve, hogy az Alapok ugyanezen 16. szakaszának értelmében az apaság megállapításának alapjául a gyermek származása szolgál, az említett körülmények pedig önmagukban nem bizonyítják a gyermek alperestől való származását, a bíróság nem mellőzheti a gyermek biológiai származásának mérlegelését, ha az alperes az apaság megállapítása ellen tiltakozik. Erre hívja fel a figyelmet a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága Plénumának 1969. december 4-i határozata: „Ha az ügyben olyan körülmények nyernek bizonyítást, amelyeket a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok házasságról és családról szóló törvényhozásának Alapjai 16. szakaszának értelmében a bíróság az apaság megállapítása során figyelembe vesz, az alperes azonban nem ismeri el, hogy ő a gyermek apja, a bíróság szükséges esetben a gyermek származásával kapcsolatosan felmerülő kérdésnek kiderítése érdekében törvényszéki orvostani szakértői vizsgálatot rendelhet el." Következésképpen az Alapok 16. szakaszában említett körülmények e szemszögből nézve nem kötik a bíróságot, csak meghatározott irányt mutatnak a bírói szervek számára ahhoz, hogy az apaság körüli vita eldöntése során az apaságra utaló legvalószínűbb bizonyítékokat vegye figyelembe. De ezek kötelezőek a bíróság számára abban az értelemben, hogy nem lehet bírói eljárásban az apaságot megállapítani, ha az összes említett körülmények hiányoznak. Ha e körülmények legalább egyike nem forog fenn, a bíróságnak a keresetet el kell utasítania.

Az apaság bírói úton történő megállapítása lényegesen különbözik az apaságnak a szülők közös nyilatkozata alapján történő megállapításától. Míg az apaság közös nyilatkozat alapján történő megállapítása kizárólag a gyermek anyjának és atyjának akaratnyilvánításától függ, addig más a helyzet az apaság bírói megállapítása esetén. A bíróság abban a kérdésben, hogy atyává nyilvánítja-e az alperest, vagy sem, az ügy anyagaiból kiindulva dönt, függetlenül az alperes óhajaitól. Nincs jelentősége annak a körülménynek, hogy az alperes vagy a gyermek anyja más bejegyzett házasságban él-e, avagy sem.

Milyen eljárásban vizsgálja a bíróság az apaság megállapításával összefüggő ügyeket — peres, vagy különleges eljárásban? Sem az Alapok, sem a szövetségi köztársaságok házasságról és családról szóló kódexei nem tartalmaznak az adott kérdésre vonatkozó közvetlen választ.

Az apaság megállapításával kapcsolatos ügyeket általában peres eljárásban kell vizsgálni, amelynek során alperesként a feltételezett apát vonják be s, ha az cselekvőképtelen, vagy kiskorú, úgy őt a perben gyámja, vagy gondnoka képviseli. Illetékes felperes a gyermek, akinek az alperestől való származása a per tárgya. Mivel azonban a gyermek még nem érte el nagykorúságát és nem rendelkezik perbeli cselekvőképességgel, úgy a keresetet rendszerint törvényes képviselője nyújtja be. Ilyen keresetet mindenekelőtt a gyermek anyja jogosult benyújtani, s ha ez meghalt, vagy tartózkodási helye ismeretlen, avagy cselekvőképtelen, úgy a gyermek gyámja, vagy gondnoka, csakúgy, mint az a személy, aki a gyermeket eltartja. Ilyen keresetet nagykorúságának elérése után maga a gyermek is indíthat. Az említett személyek körét, akik a feltételezett apával szemben keresetet indíthatnak, az OSzFSzK házasságról és családról szóló kódexének 48. szakasza sorolja fel.

A Lett és Észt SzSzK kódexei erre vonatkozó utalást nem tartalmaznak.

A feltételezett apa halála esetén az apaságot peres eljárás során nem lehet megállapítani, mivel nincs alperes. Az ilyen ügyeket *különös eljárás* során vizsgálják, ha természetesen ennek során nem merül fel bírósági hatáskörbe tartozó polgári jogi vitás kérdés. Az ügy külön eljárás során való elbírálása alkalmával bevonják azokat az érdekelt személyeket, akik jogosultak a megállapítandó apaság tényét megtámadni. Ilyenek lehetnek a feltételezett apa rokonai, akiknek az apaság megállapításával kapcsolatban csökkenhet az örökrészük, vagy kötelezettségük keletkezhet a gyermek eltartására. Ilyenek lehetnek állami intézmények és egyéb jogi személyek. A polgári jogok tekintetében keletkező ilyen vita esetén a bíróságnak az apaság megállapítására irányuló kérelmet nem szabad elbírálnia és a kérelmező konkrét pert indíthat a jog tekintetében például öröklési jogai tekintetében a feltételezett apa többi örökösével szemben, amely vita azután peres eljárás során kerül elbírálásra.

Az apaság peres, vagy külön eljárásban történő megállapítására nem vonatkozik a kereset elévülése; az attól függetlenül lehetséges, hogy a gyermek kiskorú-e avagy már elérte nagykorúságát. A Lett SzSzK házasságról és családról szóló kódexének 55. szakasza értelmében azonban az apaság megállapítása nagykorúvá vált személyek tekintetében csak ezek beleegyezésével lehetséges.

Az apaság elismerése tényének megállapítása

Amint erről már szó volt, az apaság bírói megállapítása csak olyan gyermekek esetében lehetséges, akik az Alapok hatálybalépte után (1968 október elsejét követően) születtek. Az apaságnak a szülők közös nyilatkozata alapján történő megállapítására olyan gyermekek vonatkozásában is sor kerülhet, akik 1968 október

elseje előtt születtek. Ha viszont az 1968 október elseje előtt született gyermek apja elhunyt, úgy lehetetlen az apaság megállapítása közös nyilatkozat útján, ezért az Alapok megerősítéséről szóló 1968. június 27-i törvény 3. szakasza úgy rendelkezik, hogy annak a személynek a halála esetén, aki a gyermeket eltartotta és aki elismerte, hogy ő a gyermek apja, az apaság általa történt elismerésének tényét bírói eljárásban lehet megállapítani.

Az apaság elismerése tényének megállapításához a bíróságnak két tényező fennforgását kell konstatálnia; *1.* az apaság elismerésének tényét és *2.* a gyermek tartásának a tényét. Ezért a bíróság nem állapíthatja meg például az apaság elismerésének tényét, ha az apa a gyermek születése előtt elhalálozott.

Az apaság elismerésének tényét a bíróság attól függetlenül állapíthatja meg, hogy a gyermek kiskorú, avagy már elérte nagykorúságát, mint ahogy az is közömbös, hogy az apa az Alapok hatályba lépése (1968. október 1.) előtt, vagy után halt meg, és eltartotta-e a gyermeket halálának időpontjáig. Csupán az a fontos, hogy a gyermek október elseje előtt született, mivel az ezt követően született gyermekek vonatkozásában az általános szabályok értelmében az apaságot lehet megállapítani, nem pedig az apaság elismerésének a tényét.

Az apaság elismerésének tényét a bíróság külön eljárásban állapítja meg a gyermek anyjának, gyámjának, vagy gondnokának, valamint a nagykorúvá vált gyermeknek a kérelmére. Az apaság elismerése tényének megállapítására irányuló perekbe be kell vonni az ügy mikénti kimenetelében érdekelt személyeket (az elhunyt apa rokonait, állami intézményeket). Ha ennek során polgári jogok is vita tárgyát alkotják, amelyek elbírálására a bíróság hatásköre kiterjed, úgy az apaság elismerése tényének megállapítására irányuló kérelmet nem szabad elbírálni és a gyermek törvényes képviselője (avagy maga a gyermek) konkrét keresetet indíthat ezen jog tekintetében, amelyet peres eljárásban kell elbírálni. Ha a bíróság egy ilyen kereset elbírálása során megállapítja, hogy az elhunyt eltartotta a gyermeket és elismerte, hogy ő a gyermek apja, úgy a bíróságnak, mielőtt döntene az örökségre, vagy a nyugdíjra vonatkozó jog tekintetében folyó konkrét vitában, az apaság elismerése tényének megállapítása tekintetében kell állást foglalnia.

Az apaságnak a szülők közös nyilatkozata alapján, vagy a bíróság ítélete alapján történt megállapítását, úgyszintén az apaság elismerése tényének megállapítását az anyakönyvi szerveknél kell bejegyezni. E bejegyzést követően a szülőknek tanúsítványt adnak az apaság megállapításáról. E tanúsítvány alapján az anyakönyvi szerv bejegyzi az apa nevére vonatkozó adatokat a gyermek születési anyakönyvébe és amennyiben szükséges, módosítja a gyermek családi nevét.

Az apaság megállapításának lehetetlensége és a gyermek apjára vonatkozó bejegyzések az esetben, amidőn az apaságot nem állapították meg

Az Alapok, tekintet nélkül arra, hogy jelentékeny mértékben kiszélesítette az apaság megállapításának lehetőségét, mégsem küszöböli ki az olyan eseteket, amidőn nem lehetséges az apaság megállapítása. Ez elsősorban azzal kapcsolatos, hogy néha teljesen ismeretlen a gyermek apja, azaz fennforog az apaság megállapításának tényleges lehetetlensége. Másodszor a hatályos törvényhozás mégis fenntart bizonyos korlátozásokat az apaság bírói megállapítása terén. Harmadszor az apaság bírói megállapítására vonatkozó jogszabályok nem visszaható hatályúak, ezért számos 1968. október elseje előtt született gyermek tekintetében nem fog sor kerülni az apaság megállapítására. Mivel a gyermekek említett kategóriái esetében hiányozni fog a megállapított apa, ezért a gyermekeknek nem is lesznek jogaik és kötelezettségeik apai ági rokonaik irányában.

Mivel az apaság megállapítása tükröződik a születési anyakönyvi kivonatban és a születési anyakönyvben „az apára vonatkozó adatok" rovat formájában, ezért, ha nem volt az apa kiléte megállapítva, az apa rubrikájába mindeddig hiányjel került. Ez a szabály érvényesült a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje Elnökségének 1944. július 8-i törvényerejű rendeletét megelőzően mindpedig azt követően is.

A szovjet jogirodalomban azonban az 50-es évektől kezdve nem egyszer vetették fel azt a kérdést, hogy minden gyermeket — függetlenül attól, hogy irányukban az apaság megállapítást nyert-e avagy sem — formáját tekintve egységesen anyakönyvezzenek. A törvényhozó figyelemmel volt erre a kívánalomra és ezért az Alapok 17. szakaszának III. része (az OSzFSzK házasságról és családról szóló kódexe 49. szakaszának IV. része; a Lett SzSzK házasságról és családról szóló kódexének 58. szakasza) úgy rendelkezik, hogy „ha a házasságban nem élő anyának gyermeke született és nincs közös szülői nyilatkozat, illetőleg apaságot megállapító bírósági határozat, a születési anyakönyvbe a gyermek apjának családi nevét az anya családi neve alapján, a gyermek utónevére és atyai nevére vonatkozó adatokat pedig az anya közlése alapján kell az anyakönyvbe bejegyezni". Más szóval azon esetekben, amidőn az apaság nem került megállapításra, a gyermek születési anyakönyvében „fiktív apát" tüntetnek fel.

Az Alapok megerősítéséről szóló 1968. június 27-i törvény 5. szakasza értelmében ez a szabály visszaható erővel bír. Az anya kérésére az apára vonatkozó ilyen bejegyzést azon gyermekek tekintetében is eszközölni lehet, akik 1968 október elseje előtt születtek.

*

Így alakulnak az apaság megállapítására vonatkozó szabályozás alapvető kérdései az új szovjet családjogi törvényhozásban. A dolgozatban kifejtettek lehetővé teszik annak a következtetésnek a levonását, hogy a házasságra és családra vonatkozó új törvényhozás olyan fontos jogi eszközzé válik, amely a családdal szembeni felelősség érzetének kialakítására és a családi viszonyok megszilárdítására irányul.

Vebersz, Ja. R.

SZEMLE

III. Szovjet—magyar jogásznapok Moszkvában 1970. október 11—17.

Az immár hagyományossá váló szovjet—magyar jogásznapokat — sorrendben a *harmadikat* — 1970. október 11—17-ig a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Állam- és Jogtudományi Intézete rendezte meg Moszkvában. A konferencia *témája a polgári jogi felelősség* volt; konkrétan megtárgyalásra kerültek a felelősség fogalma és alapjai, a jogi személy deliktuális felelőssége, a szocialista szervezetek felelőssége, továbbá a szellemi alkotások területéről néhány felelősségi kérdés.

A konferencia házigazdája *Lunyov* professzor, a moszkvai Intézet igazgatóhelyettese, szakmai szervezője pedig V. Sz. *Tagyevoszjan* professzor az Intézet polgári jogi szekciójának vezetője volt. A szovjet delegáció tagjai között volt *Sz. N. Bratusz* professzor, *R. O. Halfina* és *E. T. Uszenko* professzorok, *G. K. Matvejev*, a kijevi egyetem polgári jogi tanszékének vezetője, valamint *N. V. Orlova* professzor és *N. Sz. Malein*, az Intézet részéről. A magyar delegációt *Eörsi Gyula* professzor, az Állam- és Jogtudományi Intézet polgári jogi osztályának vezetője vezette, tagjai voltak: *Sárándi Imre* egyetemi tanár, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának dékánja, *Harmathy Attila, Lontai Endre, Harmathyné Horváth Anna* és *Vörös Imre*, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársai.

A konferencia első napján *Lunyov* ismertette a szovjet Össz-szövetségi Jogtudományi Intézet szervezeti fejlődését, nyolc új szekció létesítését és a legfontosabb tervmunkákat, Bratusz pedig az Igazságügyminisztérium Törvényelőkészítő Intézetének munkájáról számolt be. Hasonló természetű beszámoló hangzott el Halfina részéről, Matvejev a kijevi jogi kar, *Eörsi* az Állam- és Jogtudományi Intézetben folyó, *Sárándi* a budapesti jogi kar munkáját, míg *Tagyevoszjan* a szovjet Össz-szövetségi Jogtudományi Intézet polgári jogi szekciójának tevékenységét ismertette.

Ezek után került sor az egyes referátumok feletti vitára.

Sz. N. Bratusz „A jogi személyek felelőssége szerződésen kívüli károkozásért" című referátumának legnagyobb részében a jogi személynek alkalmazottja károkozásért való felelősségét tárgyalta, a befejezésében pedig a képviselőért való felelősség kérdését érintette röviden.

A fejlődés kezdeti szakaszán a károkozásért való vétkességtől független felelősség elve uralkodott; ezt később a *„culpa in eligendo et in custodiendo"* váltotta fel. Ez az elméleti felfogás azt jelentette, hogy a szerv vétkességét a jogi személy vétkességével egyenlőnek fogták fel. Ez az elv a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága Polgári Kollégiumának az 1939. évi döntése után vált általánossá, amely szerint „a jogi személy munkaadóként felel mind az alkalmazott kiválasztásáért, mind pedig a szükséges ellenőrzésért".

A 40-es évektől a károkozó deliktuális felelőssége lép előtérbe, a culpa in eligendo et in custodiendora való hivatkozás elmarad. A felelősség alapja: a felelősséget a sértettel szemben az illetékes jogi személyek viselik.

A fejlődés a *harmadik személy vétkességéért való* felelősségen keresztül vezetett a végül is *uralkodóvá* vált felfogáshoz, melyet — fejtegeti Bratusz — a Venediktovféle kettős kollektíva elméletéből vezettek le. A levezetés kiindulási pontja az a felismerés, hogy a dolgozó kötelezettsége teljesítése során nem áll szemben a jogi személlyel, ugyanis a jogi személy egészének tevékenysége és felelőssége a dolgozók szolgálati cselekményeinek összegeződéséből áll elő. A felelősség már nem a harmadik, hanem a jogi személy saját cselekményeiért (mulasztásaiért) áll be. Az Alapok végül is ezt a felfogást tették magukévá (87. §). A történeti áttekintés után Bratusz e felfogás *elméleti* alapjait ismertette. Az osztályakarat kialakulásával kapcsolatos lenini gondolatokból kiindulva kimutatta, hogy az akaratkialakítás az állami tervfeladat központi meghatározásától indul ki és transzformálódik az önálló gazdasági elszámolás alapján működő vállalat kollektívájának akaratává. A kollektíva akaratának kinyilvánítása területén Bratusz észleli azt az elvi lehetőséget, hogy az egyes dolgozó és a kollektíva akarata eltérhet egymástól. A dolgozó azonban nem áll szemben a kollektívával, hanem azzal együtt alkot szervezett egészet. Ilyen körülmények között a szervezet dolgozóinak munkaköri kötelezettségeik teljesítése során elkövetett jogellenes cselekményei a *jogi személy cselekményeinek* tekintendők.

A jogellenes cselekmény *minősítése*, illetve a szolgálati és szolgálaton kívüli cselekmények elhatárolása tekintetében Bratusz kifejtette, hogy térbeli és időbeli korlátok szabják meg a felelősség határait. Ezeket konkrétan a gyakorlat alakította ki (munkahely helyiségében, vagy területén, vagy más pontján munkaidőben elkövetett cselekmény). Vagyis: megdönthető vélelem áll fenn a jogi személy

vétkessége és felelőssége tekintetében, ám mentesülésre vezet annak bizonyítása, hogy a bár munkaidőben és munkahelyen elkövetett jogsértés nem munkaköri kötelezettséggel kapcsolatos. Munkakörinek pedig az a tevékenység minősül, amely a dolgozóra bízott funkcióból következik. A jogi személy felelősségének további feltétele a dolgozó *vétkessége,* mégpedig a munkaköri feladatok teljesítésével kapcsolatban tanúsított vétkesség.

A jogi személy *képviselője* vétkességét illetően Bratusz bírálta azt a nézetet, amely ezt az esetet is minden további nélkül a jogi személy alkalmazottjáért való felelőssége alá vonja. Nézete szerint a meghatalmazás ténye a meghatalmazottat — a meghatalmazottétól különböző — más helyzetbe hozza a vállalattal szemben még akkor is, ha a meghatalmazott történetesen a vállalat alkalmazottja. Ebből véleménye szerint azt a következtetést kell levonni, hogy képviselet esetén a jogi személy felelőssége a culpa in eligendo et in custodiendo-ra csökkentendő.

N. Sz. Malein referátumában a *szovjet jog szerint fennálló felelősség fogalmával és alapjaival* foglalkozott. Bevezetőben leszögezte, hogy a jogi felelősségnek három *ismérve* van: az állami kényszer, a hátrányos jogkövetkezmények és a vétkes magatartás társadalmi elítélése. Azaz: felelősség csak törvény alapján keletkezhet; ezt pedig *állami kényszer* követi. A második ismérv középpontjában a *vagyoni* hátrányok állnak, ezek: kötbér, kártérítés, elkobzás (konfiszkácija), vagyontárgy megszerzésére való jogosultság elvesztése. Ha viszont a szankciót nem a jogsértő magatartás váltotta ki, hanem az őt realizáló kötelezettség már előtte fennállott (pl. hibás termék kicserélésének kötelezettsége), felelősségi szankcióról nem beszélhetünk. A harmadik ismérv; a jogsértő magatartások *társadalmilag káros* voltára való társadalmi reflexió; azaz annak állami (társadalmi) elítélése. Ezzel kapcsolatban Malein már bevezetőben leszögezte, hogy vétkesség nélkül nincs negatív társadalmi értékítélet, nincs tehát felelősség sem. Meghatározása szerint „a felelősség *olyan jogviszony,* amely törvényben, vagy szerződésben meghatározott kötelezettség megszegéséből ered, és amely a vétkes magatartás társadalmi elítélése alapján a jogellenesen eljáró személyt érő hátrányos vagyoni következményekben fejeződik ki; e következmények alkalmazását állami kényszer biztosítja. A felelősség olyan jogviszony, amelynek tartalmát a jogellenesen eljáró vétkes személy kötelezettsége és a károsult (jogosult) vagy az állam jogai adják meg."

A jogi felelősség *funkciói* tekintetében Malein bírálta azt a nézetet, mely szerint a polgári jogi felelősség a hitelező védelmét szolgálva azt célozza, hogy a sérelmet szenvedett fél vagyoni jogait helyreállítsa, alapvető funkciója tehát a kompenzáció. Véleménye szerint ez a „hitelező-károsult pozícióból" való felfogás figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a jogszabályok a jogellenes, tehát a társadalmi viszonyokra káros tevékenységgel szembeni harcot (represszió) és a megelőzést (prevenció) szolgálják. Szerinte nem annyira a már bekövetkezett kár megtérítése a fontos, hanem a büntetés és az ezzel való fenyegetés révén a megelőzés. Az alapvető funkció tehát a *prevenció.* Ez egyben azt jelenti, hogy felelősség csak saját — tehát prevenciós szempontból releváns — vétkes magatartásért állhat fenn.

Referátuma második részében Malein a *felelősség alapjával* foglalkozott. Rámutatott arra, hogy polgári jogban a tényállás fogalmát elhanyagolták a jogi felelősség megalapozásánál. Pedig senkit nem lehet felelősségre vonni, ha *tényállás jogi ismérvei* hiányzanak. Ezek: a jogellenesség, a kár, az okozati kapcsolat, és a vétkesség.

Az *alanyi* oldal tekintetében Malein a vétőképességet hangsúlyozta, az *objektív* oldalon pedig kiemelte, hogy nincs felelősség jogellenes cselekmény vagy mulasztás nélkül.

A *kár* vonatkozásában a teljes kártérítés elvét hangsúlyozta. Az *okozati kapcsolat* tekintetében Malein a conditio sine qua non-elmélet káros kisugárzásának tekinti a veszélyes üzem üzembentartójának felelősségét az okozott kárért akkor, ha nem maga kezelte azt. Szerinte itt a jogi tényállás az üzembentartó magatartásával való okozati kapcsolat híján egyetlen elemből áll: a kárból. Azért szerinte itt nem lehet felelősségről beszélni.

Referátuma harmadik részében Malein a *vétkességgel* foglalkozva bírálta a „vétkességi alap kivételekkel" elméletet, mely szerint a vétkességi alapgondolat alól szükségszerűen vannak kivételek (vétkesség nélküli felelősség). R. O. Halfinához csatlakozva a vétkességet a felelősség elengedhetetlen feltételének tartja. Az akaratszabadság tételéből a magatartási variánsok közötti választási lehetőséget, illetve a jogsértő variáns választására való negatív társadalmi reflexiót vezeti le; a társadalomra veszélyesség tudatának hiánya vétkességet és egyben felelősséget kizáró körülmény. Felelni tehát csak saját magatartásért lehet. A vétkesség hiánya mindig a magatartási alternatíva hiányát jelenti, ez pedig azt, hogy az okozó az egyetlen lehetséges magatartást tanúsította. Szerinte az érdekek védelme a felelősség (vétkesség) és a biztosítás (vétlenség) megfelelő kombinációja révén érhető el.

V. Sz. Tagyevoszjan „Az állampolgárok vagyoni felelőssége a szovjet polgári jogban" címmel készített referátumot.

Elsőként a *vagyoni felelősség* fogalmát elemezte rámutatva arra, hogy a polgári jog a vétkesség vélelmét állítja fel a represszió, a prevenció és a kompenzáció hármas célját szem előtt tartva. Megítélése szerint az anyagi felelősség és a vagyoni felelősség két különböző dolog, az előbbivel az erkölcsi, az utóbbival a személyi felelősség állítható szembe.

A vagyoni felelősség területeinek áttekintése után Tagyevoszjan a *kárért* való vagyoni felelősséget három kérdés vizsgálatán keresztül elemezte.

Az állampolgárok felelősségének *fogalma és alapja* tekintetében leszögezte, hogy a károkozót megdönthető törvényes vélelem terheli vétkessége tekintetében. Ha tehát a károkozó vétlenségét bizonyítja, a károsult nem kap kielégítést. Másodikként tárgyalásra került a *fokozott veszéllyel* járó tevékenység kérdése. A szovjet Alapok 90.

§-a ilyen esetben vis maior és a károsult szándékos magatartása esetén ad mentesülésre módot. Megítélése szerint a vétkességi alapról célszerű az okozás felé orientálódni, és a veszélyforrás birtokosának kötelező felelősségbiztosítását kellene bevezetni. A jelenlegi helyzetben ugyanis a károsult nem jut kártérítéshez, ha a károkozó-üzembentartó meghal a balesetnél. Tagyevoszjan felvetette az erkölcsi kárnak új módon, szocialista tartalommal való bevezetése lehetőségét is. A kártérítés mértékének az erkölcsi kárral való emelése révén a felelősség szigorítását követelte. A harmadik „kényes" kérdés a *fiatalkorúakkal* kapcsolatban került terítékre. A kiskorúak 15 éven alul a szovjet polgári jog szerint nem felelnek, szüleik pedig csak vétkesség (illetőleg a vétlenség bizonyításának sikertelensége) esetén. 15 éven felül a felelősség azonos a felnőttekével, mégis a szülők felelőssége fennáll arra a részre, melyet a kiskorú anyagi eszközei nem fedeznek. Tagyevoszjan javasolta a korhatár 14 évre való leszállítását — a büntetőjog ezt a korhatárt ismeri — és a szülők felelősségének arra esetre való kiterjesztését, ha ők ugyan nem, de gyermekeik vétkesek.

Tagyevoszjan *javaslatait* abban foglalta össze, hogy szükséges lenne az általános kártérítési felelősséget a fokozott veszéllyel járó felelősség szintjéig szigorítani, amikor kimentésre csak a vis maior, vagy a károsult vétkessége szolgáltatna alapot. A kártérítés mértékét viszont csökkenteni kellene, ha a károkozó vétlenségét vagy azt bizonyítja, hogy a kár együttes vétkes közrehatásuk folytán keletkezett.

R. O. Halfina tanulmánya az *„Anyagi felelősség és szerződési fegyelem"* címet viselte. A referátum a szerződési viszonyoknak a szovjet gazdaságban betöltött jelenlegi szerepét vizsgálta, különös tekintettel a szerződéses fegyelem erősítésének és a felelősség fokozásának kérdéseire.

A szerző mindenekelőtt azt az alapvető tényt szögezte le, hogy az *áru- és pénzviszonyok* a szocializmus és a kommunizmus építésének jelenlegi szakaszában is — a kapitalizmushoz képest új tartalommal — döntő szerepet játszanak. A termék ma is áruformát ölt és árucsere formájában cserél gazdát. Árucserén nemcsak az árucikkek cseréje, hanem a munkavégzés és a szolgáltatás is értendő. A *csere jelentősége* ma az, hogy itt derül ki mennyiben fejeznek ki a termékek valóságos gazdasági szükségleteket, illetve itt realizálódik a nyereség — ez pedig egyben a vállalati tevékenység milyenségének is mutatója. A csere során létrejövő kapcsolatok közvetítésére a *szerződéses* viszonyok rendszere szolgál. Halfina — felismerve, hogy a szerződéses kapcsolatok „egységes, önszabályozó, irányító rendszert" képeznek — arra a következtetésre jutott, hogy az államnak az egész társadalom érdekeit kifejezve *fel kell használnia* ezt a rendszert, mint a gazdaság befolyásolásának egyik hatékony eszközét. Az elsődleges irányító eszköz természetesen a terv; emellett nagy szerepe van a fizetőképes kereslet bérpolitikán keresztül történő szabályozásának. Végül a szerződéses kapcsolatok rendszerének felhasználása során az állam széles körben kezdeményezési lehetőséget kell biztosítson a gazdasági forgalomban résztvevő feleknek, „megteremtve így a feltételeket ahhoz, hogy e rendszer visszakapcsolás révén *önszabályozó szisztémaként* működjék. Ez — állapítja meg Halfina — a gazdaságirányítás területén a demokratikus centralizmus elvének kifejeződése."

Fenti gondolatmenetet logikusan tovább víve Halfina a továbbiakban a szerződéses rendszer megfelelő funkcionálásának egyik elengedhetetlen feltételével: a *szerződéses fegyelemmel* foglalkozott. Rámutatott arra, hogy e fogalmon nem csupán a már létrejött szerződés szigorú megtartását, hanem — ezt a nézetet kiegészítve — a szerződéskötési kötelezettség teljesítését is érteni kell.

A szerződéses fegyelem betartásának fontos eszköze a *felelősség*, amely a kötelezettségek megszegésében, illetve bizonyos kedvezőtlen — a szerződésszegő fél jogi helyzetét nehezítő — jogkövetkezmények beállásában jelenik meg. A felelősség célja kettős: a kompenzáció és a prevenció, illetve represszió.

A Szovjetunióban folyamatban levő *gazdasági reform* viszonyai között a felelősség útján történő ösztönzés nagy jelentőséget nyer. Halfina javaslata szerint a felelősség egyik útja lehetne, ha a felelősségi jogkövetkezményként fellépő költségek a részesedési alapot csökkentenék.

A vagyoni *szankciók* a szovjet jogban igen differenciáltak. Ez a körülmény nagy lehetőségeket nyújthat arra, hogy a szerződésszegésért való felelősség eszközével való befolyásolás számottevően járuljon hozzá a termelés társadalmi hatékonyságának emeléséhez. A szankciók jelenlegi differenciáltsága az egyes szerződések specifikumainak figyelembe vételét már ma is lehetővé teszi, ám egyre kiterjedtebbé válik a feleknek a különféle, a legmegfelelőbb szankciós formák megválasztására irányuló joga.

A felelősség *alapjával* kapcsolatban Halfina megállapította, hogy a vétkességnek alapvető jelentősége van. A szerződéses felelősség területén ez azt jelenti, hogy a fél nem tett meg minden megtehetőt a teljesítés érdekében. A vélelem a szerződésszegő fél vétkessége mellett szól.

Befejezésül Halfina ismét aláhúzta azt a fontos szerepet, amelyet a szerződéses felelősség fokozása a gazdaságirányítás új viszonyai között játszik.

Eörsi Gyula a polgári jogi felelősség fogalmával és alapjaival foglalkozó referátumában bevezetőként az eddigi burzsoá megoldási kísérleteket vetette össze a szocialista jog megoldásaival. A *burzsoá* fejlődés három elven: a vétkesség, a kockázat, és a káreloszlás elvén keresztül ment végbe. A burzsoá fejlődés végpontjaként sok szerző egy mindenre kiterjedő és kötelező — a káreloszlás elvén alapuló — biztosítási rendszert vázolt fel, amely a polgári jogi felelősség intézményét felszámolná. A *szocialista* jogfelfogás viszont a felelősséget nem ejti el, hanem azt regresszigények formájában az általános társadalombiztosítás mellé helyezi, illetve a vállalatoknak az alkalmazottért való felelősségében kombinálja a káreloszlást, a kol-

lektív és az egyéni prevenciót. Az ilyen megoldásokkal a jog egyben kiküszöböli a prevenciós és a reparációs funkciónak a kártérítési felelősségben benne rejlő ellentmondását is.

A főbb kapitalista jogokat a szocialista jogi megoldással összehasonlítva Eörsi kimutatta, hogy a szocialista jogok a felelősség kimunkálása területén jelentős fölényre tettek szert (a veszélyes üzemért való fokozott felelősség általános tényállása felelősségkorlátozás nélkül, az alkalmazottért való felelősség, a joggal való visszaélésnek a rendeltetésszerű gyakorláshoz — a jogosultság társadalmi funkciójához — kötése stb.).

Ám meg kell vizsgálni, hogy valójában élenjáró vagy elmaradott álláspont-e az, amely elzárkózik a *nem vagyoni* kárért nyújtott kártérítés elől. Újabban sok érvet hoznak fel a nem vagyoni kártérítés mellett. A következő *alternatíva* előtt állunk: a morális kártérítés gyakran immorális burzsoa gyakorlatából az erkölcsi kártérítés teljes elvetése következik-e vagy a nemvagyoni kártérítés szocialista koncepciója kidolgozásának a feladata. Magyarországon még egy külön probléma is van: a nemvagyoni kártérítés nyílt kifejlesztése-e a követendő út vagy az általános kártérítés [Ptk. 358. § (2) bek.] további kiterjesztése. Végül kérdéses, hogy ha bevezetésre kerül, mire terjedjen ki a nemvagyoni kártérítés. A szerző szerint csak olyan nemvagyoni kárra, amely még az ítélethozatal után is akut és ennek folytán a nemvagyoni kártérítéssel enyhíthető.

Referátuma további részében Eörsi a *szubjektív és objektív* felelősség közötti elhatárolás kérdését vizsgálta. Az objektív felelősség önmagában is heterogén fogalom, így a polgári jogi felelősség egységét a fenti kettősségen túl is megbontja. A heterogenitás oka: ebben a felelősségi alakzatban pl. a veszélyes üzem és a vétőképtelen saját felelőssége is helyet kap, márpedig a veszélyes üzem felelőssége ténylegesen tartalmaz bizonyos preventív mozzanatokat, míg a *második* esetnél ez teljesen hiányzik. Az utóbbi alakzat — mutatott rá a szerző — *nem* is tekinthető *felelősségnek;* tulajdonképpen a kisajátítási kártalanításhoz áll közel. Ilyen körülmények között a polgári jogi felelősség kosarában a vétkességi (szubjektív) és veszélyes üzemért való fokozott (objektív) felelősség marad. A veszélyes üzem felelősségi eseteinek nagyrészében a vétkességi elem kimutatható, másfelől a szubjektív felelősség területén kialakult a vétkesség „objektíválódott" fogalma és vélelme. E körülmények azt jelzik, hogy a szubjektív és objektív felelősség közötti különbség lényegében *megszűnt.* A magyar Ptk. 339. § (1) bek. és a 345. §-t összevetve Eörsi arra a következtetésre jutott, hogy a magyar tételes jogban a „vétkességi" és a veszélyes üzemért fennálló „objektív" felelősség egynemű jelenségek — eltérés csak a 339. § formulájának nagyobb rugalmasságában és a belső elháríthatatlan ok ritka esetében van. Mindössze arról van szó, hogy szükség van egy általános felelősség alapító szakaszra szubszidiárius jelleggel, vagyis: ha nincs alkalmazható specifikus felelősségi szabály. A lényegében egységes felelősségi rendszert a prevenciós-nevelő szempont tehát megfelelően differenciálja. Így jutunk el a vétkességet és a specifikus védekezés elmulasztását egyaránt magába foglaló *felróhatóság* fogalmához, és így lesz a polgári jogi kártérítési felelősség az egységes jogi felelősség specifikus része. Eszerint a jogi, közelebbről a polgári jogi felelősségen társadalmilag hátrányos és elítélt, de javítható magatartásra való represszív reagálást, illetve ennek kilátásba helyezését kell érteni, preventív-reparatív hatás kifejtése érdekében.

A referátum befejező részében Eörsi a prevenciós-nevelő funkció *határait* vizsgálva azt a kérdést feszegette, hogy mi legyen az *önhibából* a károkozásban *közreható* károsult helyzete. Rámutatott arra, hogy ezeket a gyalogosokat stb. saját életük, egészségük kockáztatása sem tartja vissza a könnyelműségtől, hogyan érvényesülne tehát kármegosztás kilátásba helyezésével a prevenció. Rámutatott az itt megnyilvánuló egyenlőtlenségre is: az üzembentartót védi a felelősségbiztosítás, a gyalogos a legenyhébb önhiba esetén is védtelen. Ezért a gondatlan önhiba figyelmen kívül hagyása különböző erők szembenállása esetén (gyalogos-autós) indokoltnak látszik. Ilyenkor ugyanis a prevenciót a reparáció elve háttérbe szorítja. Az ellentmondás a *felelősségtől független általános biztosítás* révén lenne feloldható — fejezte be fejtegetését Eörsi, amelynek — a jelenleginél bizonyára magasabb — díjait a potenciális károkozók: az üzembentartók adnák össze.

Sárándi Imre referátuma a *„Szerződésszegésért való felelősség"* címet viselte. A szerződésszegés *fogalmát* ismertetve a magyar jogtudományban Eörsi által kifejtett, illetve a magyar kodifikációban kikristályosodott álláspontal foglalkozott. Eszerint a szerződésbe ütköző, vagy a félnek a szerződéssel kapcsolatos valamely jogát sértő magatartás, körülmény vagy állapot minősül szerződésszegésnek. A szerződésszegés lehet felróható és attól független (objektív). Fenti fogalomból Sárándi kifejtette, hogy a magyar polgári jog ismeri a szerződésszegés *általános tényállását,* ezenkívül azonban szabályoz bizonyos *tipikus* szerződésszegési tényállásokat is. A szabályozás diszpozitivitása folytán a szerződést kötő felek a szerződésszegés körét tágíthatják, de szűkíthetik is. A szerző ezután ismertette a szerződésszegés egyes eseteihez fűződő felelősségi és felelősségen kívüli jogkövetkezményeket.

Sárándi felhívta a figyelmet arra, hogy bár a szerződéses és a szerződésen kívüli felelősség szabályozása alapvetően *egységes,* mégis a szocialista szervezetek közötti és az egyéb szerződésekre vonatkozó szabályozás között számottevő *különbség* van. A gazdaságirányítás régi rendjének ezt az örökségét most igyekeznek felszámolni és — ha nem is kívánnak egységes felelősségi alapot teremteni — mindenesetre egy egységesedési tendencia követése és ebben az irányban a tipizálás tűnik helyesnek. Ez a törekvés mutatkozik meg a szocialista szervezetektől elvárható magatartás szintjének tipizálás útján történő meghatározásában. A változásokat figyelembe véve Sárándi a fennálló különbségek ellenére az egységes felelősség létezése mellett foglalt állást,

a különbségeket pedig azon az alapon állapította meg, hogy a felek a *nagyüzemi* tömegtermelés feltételei között működnek-e, vagy sem. Ennek megfelelően az alapjában egységes felelősségi rendszeren belül *két alrendszert* különböztetett meg: a tömegforgalmat lebonyolító vállalatok egymás közötti, valamint a magántermelők és állampolgárok, állampolgárok és szocialista szervezetek, végül állampolgárok közötti szerződések megszegéséért való felelősséget.

Fejtegetéseit Sárándi egy *másfajta kettőségre* utalással zárta. Ennek alapja pedig az, hogy az állami vállalatokra és ipari szövetkezetekre vonatkozó szabályozás egyfelől, a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre vonatkozó szabályozás másfelől eltéréseket mutat. Mivel azonban ennek gazdasági alapja van, a szerződésszegésért való felelősség kettőssége e téren nem szűntethető meg egyik napról a másikra.

Harmathy Attila referátumában a *szocialista szervezetek szerződési* viszonyaiban felvetődő *felelősségi kérdésekkel* foglalkozott. Bevezetőben rámutatott arra, hogy a szocialista szervezetek felelősségi rendszerének kialakításánál gazdasági és jogi tényezőket kell figyelembe venni. A *tényezők* hatását elemezve kifejtette, hogy a társadalmi tulajdon fokozott védelmének gondolata és a nagyüzemi termelés lehetőségei — mint gazdasági tényezők — magasabb követelményeket állító felelősségi rendszert tesznek szükségessé. Ez a gondolat a szocialista szervezetektől általában elvárható magatartás értékelésében realizálódik. Az általában elvárható magatartás megítélésénél a szocialista szervezetek általában fennálló lehetőségeiből és a velük szemben támasztható követelményekből indulunk ki. Mind a kötbér alkalmazása, mind a hibás teljesítés szabályozása az előbbi gazdasági tényezőkkel kapcsolatos megfontolást tükröz.

A gazdaságirányítás reformjával összefüggésben a szerző elemezte azokat az okokat és körülményeket, amelyek az *igényérvényesítési* kötelezettség körének jelentős leszűküléséhez vezettek.

A felelősség természetesen az egyes *szerződéstípusok* szerint differenciálandó. A differencia megmutatkozik az elvárhatóság, a szankció, és a felelősség mértékének eltérő megítélésében. Miután a gazdasági reform még nem lépte túl az átmenet stádiumát, e tekintetben néhol kellően össze nem hangolt felelősségi szabályokkal találkozunk. Ez viszont indokolttá teszi — fejtegette Harmathy — hogy a szocialista szervezetek *általános felelősségi* szabályainak lehetőségét, e szabályozás lehetséges variánsait vizsgáljuk.

A *felelősség alapja* kérdésében a döntőbizottságok azon az álláspontón vannak, hogy a belső (munkaszervezési, elavultsággal összefüggő) viszonyok semmiképpen sem mentesítenek. E szigorú felelősségi felfogáshoz járul, hogy a vállalaton kívüli okok közül sem a felettes szerv intézkedése, sem a közreműködő magatartása, vétkessége nem mentesít. Ilyen körülmények között mentesülésre vezet: az *elháríthatatlan külső ok.* Ennek a gyakorlatnak minden szerződéstípusra kiterjedő általános elvvé tétele azonban nem látszik indokoltnak.

Lontai Endre „A felelősség kérdései a szellemi alkotások területén" címmel készített referátumot. A szellemi alkotások jogának *jogrendszerbeli elhelyezésével* foglalkozva kifejtette, hogy jelen esetben egy nem vitásan a polgári jog körébe tartozó, azon belül mégis *specifikus* vonásokat felmutató jogterületről van szó. Ezek a jogok abszolút természetűek, dologiasult formában jelennek meg és forgalomképesek; így a polgári jogon belüli elhelyezés és az ennek megfelelő módszerrel történő szabályozás mindenképpen megalapozott.

A szellemi alkotások jogterületének *heterogenitását* felvetve Lontai hangsúlyozta, hogy a két nagy terület (szerzői és szabadalmi jog) bizonyos közös, de eltérő vonásokat is felmutat. Mégis a közös vonások a dominánsak, ezért a szellemi alkotások belső egységét leszögezni és a jogterületet egységesként felfogni indokolt.

A *felelősségi* kérdések kapcsán elsősorban a személyi vonatkozásokkal kapcsolatos jogsértéseknek van jelentőségük, míg a szerződésszegések súlya kisebb. A jogbitorlás feltétele valamilyen hátrány bekövetkezése és a jogellenesség. A bitorlási tényállás sokfélesége arra indította a jogalkotót, hogy a taxatív felsorolástól eltérően általános megfogalmazást adjon.

A *személyi* oldalt sértő jogbitorlás szankciói sajátosan nem vagyoni jellegűek és a bitorlás morális elítélését juttatják kifejezésre. E szankciók objektív alapon állnak be, ami — abszolút szerkezetű jogviszonyokról lévén szó — természetes. *Kártérítésre* vagyoni hátrány jelentkezésekor van lehetőség. Az általános kártérítéssel foglalkozva Lontai kifejtette, hogy erre tipikusan az elmaradt haszon tekintetében kerül sor ezért a szellemi alkotások jogában ezt az egyébként kivételes szabályt *főszabállyá* kellene tenni.

A *vita Bratusz* referátuma alapján indult; a felszólalások — főleg a meghatalmazottért való felelősséghez kapcsolódva — a referátumnak azt a tételét kifogásolták *(Eörsi, Lontai),* amely szerint ha a kollektíva tagja történetesen képviselője is a jogi személynek, akkor a károkozásért fennálló felelősség másképpen alakul, mint ha a kollektívának képviseleti jogkör nélküli tagja. *Sárándi* a referátum fejtegetéseit a gazdaságirányítás új hazai rendszere tekintetében is figyelemreméltónak mondotta, hivatkozva arra, hogy a vállalati önállóság körülményei között a jogi személy felelősségének nagy jelentősége van. Vita alakult ki az alkalmazottért való felelősség köre kérdésében (pl. a munkavégzés közbeni viselkedés problémája); Bratusz a Magyarországon megvont kört túlságosan szélesnek tartotta, mondván, hogy ha mindenért a vállalat felel, akkor elsikkad az egyéni felelősség. *Lunyov* kifejtette, hogy újabban túlhangsúlyozzák a vállalat kollektíva-elemét; valójában a vállalatot az állam meghatalmazottja, az igazgató vezeti. *Bratusz* válaszában részletesen kifejtette, hogy itt egy többszintű jelenségről van szó.

A konferencia második napjától a vita a szerzőkhöz intézett kérdések és az előadott válaszok formájában kötetlenül folyt. Az első kérdéscsoport *Malein* referátumához fűződött a polgári jogi szankciók jogi természetének és hovatartozásának felvetése kapcsán.

Lunyov hangoztatta, hogy bár a szankciót elsődlegesen a jogviszony jellege szabja meg és ezen a ponton egyetért Maleinnel, az egyes jogágak között mégsincs kínai fal.

Lontai hozzászólásában a *fiatalkorúak* károkozásával foglalkozott. Rámutatott arra, hogy a szovjet részről ismertetett korhatár-szisztéma a magyar jogban ismeretlen. A korhatárnak szovjet részről javasolt — a szovjet büntető joggal azonos szintre való — leszállítását nem érzi indokoltnak. Az álláspontok e kérdésben megoszlottak. Egyesek a korhatár egységes megállapítását sürgették *(Malein, Tagyevoszjan)* mások viszont az egyes jogágak speciális voltát hangsúlyozták. Így *Halfina* szerint a jogrendszer általános vonásai az egyes jogágakon belül sajátos aspektusokban jelennek meg. *Sárándi* ezt a gondolatot tovább vitte azzal, hogy még egy jogágon belül sem lehet egységes korhatárt szabni, hiszen előbb oktatják ki a gyermeket a károkozástól való tartózkodásra, mint váltó aláírására. Így károkozás esetén a gyermek előbb felelőssé tehető. *Eörsi* hozzászólásában a magyar törvényhozás logikáját világította meg. Felmerült a nemvagyoni kártérítés problémája is. *Siminova* aspiránsnő kifejtette a nemvagyoni kártérítés bevezetését javasló kandidátusi diszertációjának fő gondolatait, majd a kérdésről eszmecsere zajlott le, amelyben az intézményt teljes egészében egyik felszólaló sem vetette el.

A *szocialista szervezetek* felelősségének körében Halfina foglalkozott a gazdaságirányítási rendszerben alkalmazott jogi eszközök (szankciók) fajaival, hatékonyságával és alkalmazási területeivel. *Eörsi* és *Harmathy* magyar viszonylatban az adminisztratív szankciók megszűnéséről, továbbá a kötbér és azt meghaladó kártérítés jelentőségének növekedéséről számolt be. *Sárándi* a felelősség növelése irányába ható tényezőként említette a vállalatok közötti versenyt és a Kiváló Áruk Fórumának felállítását.

A szerződésen kívüli károkozás egyik részkérdéseként *Tagyevoszjan* az *autóbalesetek* által napvilágra hozott jogi problémákkal foglalkozott. Megállapította, hogy az objektív felelősséget nem lehet minden további nélkül általános elvvé tenni. Szerinte a vállalatnak a veszélyes üzeméért való felelősségét fokozni lehetne, az állampolgárnak szintén vállalnia kell a fokozottabb felelősséget, hiszen azzal már a veszélyes üzem vásárlásakor számolhatott. A probléma a jogalkotás szintjén — kötelező autóbiztosítás révén — oldható meg. A témához kapcsolódva *Eörsi* ismét aláhúzta a szovjet jognak már referátumában is felhívott egyik úttörő rendelkezését. *Malein* azt a gyakorlatban előforduló esetet vetette fel, amikor a gyalogos okoz kárt a veszélyes üzemnek. *Eörsi* a Legfelsőbb Bíróság ezzel kapcsolatos állásfoglalását ismertette. Végül ebben a körben szovjet résztvevő a kötelező gépjármű-felelősségi biztosítás bevezetését sürgette, a károsultak védelmében regresszigényt engedve a vétkes biztosított ellen.

A polgári jogi felelősség *nemzetközi magánjogi* vonatkozásaival *Uszenko* professzor szóban előterjesztett referátumában foglalkozott. Elmondotta, hogy a KGST XXIII. közgyűlése a szocialista országok egymásközti, s szerződések teljesítéséért való — felelősségének fokozásáért szállt síkra. Ennek a felelősségnek egy vállalatközi és egy államközi szektora van. Ez utóbbi kérdés a vitás.

A felvetődő *problémák:* azonos-e az állam és a tulajdonát képező vállalatok felelőssége; milyen ágba tartozzék a szabályozás; a vállalat terhére fennálló felelősség az állam közjogi felelőssége mellett is megállapítható legyen-e; az állam és szervezetének egymás aktusaiért való felelőssége stb. A hozzászólók az állam és a vállalat közötti fizetési kötelezettség megoszlásával és az ezáltal felvetett problémákkal foglalkoztak.

*

A delegációk vezetői a konferenciát *bezáró* felszólalásaikban kiemelték a véleménycsere hasznosságát és hatékonyságát. Megállapították, hogy — amint az baráti szocialista országok között természetes is — alapkérdésekben egyetértés uralkodott, a részkérdésekben pedig gyümölcsöző, termékeny elvtársi vita folyt. Végkövetkeztetésként azt vonták le, hogy az immár hagyományossá vált információ-cserét a jövőben is rendszeresen folytatni kell.

Vörös Imre

JOGIRODALOM

Süveges Márta

*Tanulmánykötet „A földről szóló lenini dekrétum" keletkezéséről s annak jelenlegi időszerűségéről**

I.

Lenin születésének 100. évfordulója tiszteletére a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Állam- és Jogtudományi Intézete tanulmánykötetet adott ki *„A földről szóló lenini dekrétum és annak jelenlegi időszerűsége"* címmel.

Tekintettel a földkérdés szocialista megoldásáról szóló lenini tanításoknak a szocialista országok földjogi tudományára gyakorolt elméleti hatására, és mindarra a hatásra, amelyet „A földről szóló lenini dekrétum" és egyéb, a földkérdés megoldásával kapcsolatos lenini művek a Szovjetunión kívül a szocialista országok földtulajdoni és földhasználati viszonyának kialakítására gyakoroltak, a tanulmánykötet szerzői nemcsak a legismertebb szovjet földjogászok közül kerülnek ki, hanem egyes európai, népi demokratikus országok is képviseltetik magukat a földjoggal foglalkozó szakemberek által írt egy-egy tanulmánnyal.

Szerkezetét tekintve a tanulmánykötet két részre oszlik. Az első rész, amely „A földről szóló lenini dekrétum keletkezése és alkalmazásának kérdései" címet viseli, két fejezetből áll. *Az első fejezet több önálló tanulmányt foglal magában,* amely tanulmányok a dekrétum keletkezésének történelmi körülményeivel foglalkoznak, majd a dekrétum jogi analízisét adják. Ebben a gondolatkörben csoportosított *tanulmányok,* — amelyeknek *szerzői; A. M. Kalandadze, A. J. Korolev, N. I. Krasznov, M. I. Kozir, O. Sz. Kolbaszov, és G. A. Akszenyenok* — bemutatják a kapcsolatot a lenini dekrétum főbb gondolatai, Marx és Engels a földkérdés szocialista megoldásáról szóló tanítása, továbbá Leninnek a földkérdés megoldásáról szóló egyéb művei között. Ismertetik a forradalom előtti Oroszország földjogi viszonyait és azt a fejlődést, amelynek során — a föld nacionalizálására vonatkozó, és az agrárkérdést szabályozó egyéb rendeletek alapján — ezek a földjogi viszonyok az Októberi Forradalmat követően megváltoztak. Ismertetésre kerülnek a dekrétum alapelvei, majd mindazok a jogosultságok, amelyek a dekrétum elfogadása után a Szovjet Államban a dolgozókat a földhasználat tekintetében megilletik, továbbá mindazok a jogi formák, amelyeket a dekrétum a föld, a föld méhének kincsei, az erdők és a vizek nacionalizálása során megjelöl. Végül a fejezet gondolatkörét lezáró, tanulmány a földről szóló dekrétumnak a szovjet földjog tudományának keletkezésére és fejlődésére gyakorolt hatását fejtegeti.

Az első rész második fejezete ugyancsak több önálló tanulmányból áll. Ezek a tanulmányok a földről szóló lenini dekrétumnak a Szovjetunió egyes szövetségi köztársaságai földtulajdoni és földhasználati viszonyaira gyakorolt hatását taglalják. *Az egyes tanulmányok írói: J. G. Zsarikov, L. I. Potarikina, B. N. Jakovlev, Sz. P. Margunszkij, H. V. Sztorozsev, B. Puronasz, J. J. Sztrautmanisz, E. T. Vint, V. I. Levin, H. Sz. Lomszadze, A. Z. Begijan, H. G. Juszipov, A. E. Erenov, J. B. Dzsalilov, K. B. Bajriiev, Sz. A. Radzsabov, és M. I. Ilebaev.*

A tanulmánykötetnek „A földről szóló lenini dekrétum nemzetközi jelentősége" címet viselő második része kilenc fejezetből áll. A bevezető tanulmánya összegezi mindazt az általános hatást, amelyet a dekrétum elméleti és gyakorlati szempontból gyakorolt a szocialista országok földtulajdoni és földhasználati viszonyainak átalakítására. Ezt követően kerül sor annak részletezésére, hogy az egyes európai szocialista országok, így Bulgária, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság, Lengyelország, Románia és Csehszlovákia mennyiben alkalmazták a földkérdés megoldásakor a dekrétum alapelveit, illetőleg melyek azok a sajátos gazdasági és társadalmi körülmények, amelyeket a jelzett országoknak a szocialista földtulajdoni és földhasználati viszonyaik kialakítása során figyelembe kellett venni. *A második rész bevezető tanulmányát L. P. Fomina írta. Az egyes európai népi demokratikus országok földtulajdoni, földhasználati viszonyait bemutató tanulmányok szerzői* a következők: *L. Vaszilev, T. Llajev, Sz. Kuslev (Bulgária); Seres Imre (Magyarország); Reiner Arlt (Német Demokratikus Köztársaság), M. Blazsejcsik (Lengyelország); Lupán Ernő (Románia); Fábry Valér (Csehszlovákia). A második rész két utolsó fejezetében B. D. Kljukin a földről szóló lenini dekrétum alapelvének a kapitalista országok kommunista pártja programjában való tükröződésével foglalkozik,* majd azt fejtegeti, hogy milyen jelentőséggel bír a dekrétum a gyarmati függés alól felszabadult országok agrárkérdéseinek megoldása szempontjából.

A tanulmányok, amelyek a fent felsorolt címek tanulsága szerint a dekrétum általános igényű politikai és jogi analízisét adják mind a Szovjetunió, mind az egyes európai népi demokratikus országok és a gyarmati függés alól felszabadult népek vonatkozásában, a monográfia központi témája megközelítésének módszere következtében ugyancsak nem kerülhetik el az átfedéseket. Ilyen módon a dekrétum keletkezésének, jogi alapelveinek a Szovjetunió agrárfejlődésére gyakorolt hatásának bemutatása az egyes szovjet köztársaságok földtulajdoni és földhasználati viszonyait is érinti, hiszen az agrárviszonyok kialakítása és fejlődése a földről szóló dekrétum elfogadása óta alapjaiban minden köztársaságban hasonló módon történt és történik. Továbbá a dekrétum nemzetközi jelentőségének kérdése, amelyet érintenek az első rész általános alapvetésű tanulmányai is, önálló feldolgozást nyer az európai népi demokratikus országok vonatkozásában azok egyedi fejlődését összegező általános jelleggel, majd sor kerül annak bemutatására is, hogyan hatott a dekrétum konkrétan az egyes európai népi demokratikus országok és a gyarmati függés alól felszabadult országok földtulajdoni és földhasználati viszonyainak a fejlődésére.

* Leninszkij dekrét „O zemle" u szovremennoszty, Izdatyelsztvo „Hauka" Moszkva, 1970. 385 old.

II.

A tanulmánykötet részletes bemutatásakor, az átfedéseknek az elkerülése érdekében eltekintünk attól, hogy minden tanulmány ismertetésére kitérjünk. Az első részben foglalt tanulmányokból azokat emeljük ki, amelyek a földkérdés szocialista megoldásának módjairól szóló marxista—leninista elmélettel, a földről szóló dekrétum és az Októberi Forradalom előtti oroszországi gazdasági és társadalmi viszonyok közötti összefüggésekkel, a dekrétumnak a szovjet földjogi törvényhozásban elfoglalt helyével, és a szovjet földjog keletkezésére és fejlődésére gyakorolt hatásával foglalkoznak. A kötet második részében levő tanulmányok közül azokat ismertetjük, amelyek a dekrétum és az európai szocialista országok agrárfejlődése közötti kapcsolatot tárgyalják.

1. A földről szóló lenini dekrétum főbb gondolatai, Marx és Engels a földkérdés megoldásáról szóló tanításai, továbbá Leninnek a földkérdés szocialista megoldásáról szóló egyéb művei közötti összefüggést elemezve szerzők rámutatnak arra, hogy az agrárkérdés megoldásának szocialista módját először Marx és Engels fogalmazták meg. A földnek társadalmi tulajdonba adását Marx úgy jelölte meg, mint az emberi társadalom fejlődésének objektív feltételét. Marx rámutatott arra, hogy a lakosság növekedése a mezőgazdaság gépesítése a föld nacionalizálásának társadalmi szükségességét idézik elő.

Ez azt jelenti, hogy a polgári forradalom abban az esetben segítené elő a kapitalizmus gyorsabb fejlődését a mezőgazdaságban, ha a feudális nagybirtokokat nacionalizálná. Mivel a föld nacionalizálására a burzsoázia képtelen, a proletáriátusra vár ennek a feladatnak a megoldása. Lenin az agrárkérdés megoldásáról szóló marxi—engelsi gondolatokat különösen a munkás—paraszt szövetség és a burzsoá-demokratkius forradalomnak a szocialista forradalomba való átnövése kérdéseivel kapcsolatban fejlesztette tovább. A földkérdésnek a parasztság akarata szerinti megoldását Lenin a proletárforradalom győzelme egyik legfontosabb feltételének tekintette, és az adott ország gazdasági—politikai helyzetétől tette függővé. A szerzők ismertetik azokat a műveket, amelyekben Lenin a föld nacionalizálásának kérdését összeköti az egyes országoknak a polgári-demokratikus, vagy a proletárforradalom idején meglevő társadalmi-gazdasági viszonyaival. Ezek szerint, amennyiben a proletárforradalom győzelme után az igényjogosult parasztság nem ragaszkodik a föld kisparaszti magántulajdonba adásához, a feudálkapitalista nagybirtokrendszer felszámolása a föld nacionalizálásával történik. Azonban a földet, mint a gazdálkodás tárgyát ebben az esetben felosztják használatra a parasztok között. Ugyanakkor Lenin, figyelembe véve az Oroszországnál fejlettebb kapitalista országok agrárfejlődését, a Kommunista Internacionálé II. Kongresszusára írt „Az agrártézisek eredeti vázlata" című munkájában úgy foglalt állást, hogy a kapitalista államok többségében a magántulajdont nem kell teljesen megszűntetni a proletárhatalomnak, sőt a kis- és középparasztságnak a földbirtokuk megmaradása mellett biztosítani kell a földterületük növekedését is az általuk rendszerint bérelt föld nagyságáig. Amennyiben a proletárforradalom olyan országban győz, ahol a kapitalista fejlődés a mezőgazdaságban ugyanolyan magas koncentrációt eredményez, mint az iparban, a kapitalista nagybirtokokat egyidőben lehet nacionalizálni és szocializálni. Bármilyen formában is oldja meg azonban a proletárforradalom a földkérdést, a megoldásnak elő kell segíteni a mezőgazdaság későbbi szocialista fejlődését.

2. Az Októberi Szocialista Forradalom előtti oroszországi agrárviszonyok és a földről szóló dekrétum közötti összefüggések vizsgálatakor a szerzők választ adnak arra a kérdésre, hogy milyen társadalmi-gazdasági fejlődés tette lehetővé és szükségessé azt, hogy Oroszországban az Októberi Forradalom idején a földkérdést nacionalizálás útján lehetett megoldani, és miért kellett eltekinteni a nacionalizált földek szocializálásától.

Az oroszországi mezőgazdaságban még az elmúlt század második felében is teljességgel feudális viszonyok uralkodtak. A kapitalizálódási folyamatot a mezőgazdaságban még az 1861-es jobbágyfelszabadítás sem gyorsította meg, mivel a személyileg felszabadított jobbágyok mindaddig a volt földbirtokosaikhoz voltak kötve, amíg az ún. ideiglenes elkötelezettségi szerződés alapján a felszabadításkor kapott földjeikért a megváltást ki nem fizették. A jobbágyfelszabadítást követően a paraszt tulajdonosa lehetett a portának, és az ún. osztásföldnek, tehát elvileg kialakult a paraszti földmagántulajdon, azonban továbbra is fennmaradt a falusi közösségi földhasználat. A közösségi földhasználatot és a faluközösség tagjainak a kölcsönös kezességét, amely szerint a falusi közösség anyagi felelősséggel tartozott minden egyes tagjáért, a nagybirtokosok érdekében, azért hogy azok a parasztoktól járó fizetséget behajthassák, törvény rendelte el. Az 1861-es, majd az 1906-os agrárreformok oly módon alakították az agrárviszonyokat, hogy az orosz parasztság között nem alakult ki a földmagántulajdonhoz való ragaszkodás. A földet sokkal inkább köztulajdonnak, mint magántulajdonnak tekintették. A parasztok ennek megfelelően nem a nagybirtokok paraszti magántulajdonba adását, hanem a földek nacionalizálását, és magánhasználatba adását követelték. Az orosz parasztoknak ezek a követelései kifejeződtek több, a parasztképviselők által készített törvénytervezetben, amelyek közül legnagyobb jelentősége a „A földről szóló paraszti választói utasítás"-nak volt. Ezen jogszabálytervezetnek alapjául a parasztküldöttek 242 helyi szovjetjének választói utasítása szolgált, amelyet a Parasztküldöttek I. Összoroszországi Kongresszusán fogadtak el 1917 májusában. Erre az egész ország parasztjainak akaratát kifejező választói utasításra épült a földről szóló dekrétum. A szerzők a választói utasítás és a dekrétum közötti kapcsolatot elemezve rámutatnak arra, hogy a bolsevik párt nem értett egyet mindenben a választói uta-

sítással, azonban elfogadta rendelkezéseit, mert feltétlenül szükségesnek tartotta a földkérdés demokratikus, a parasztok akaratát kifejező megoldását. A szerzők annak indokait, hogy a nacionalizált földek szocializálására miért nem kerülhetett sor, a következőkben jelölik meg. A proletárforradalom győzelme Oroszországban a földkérdés megoldásának a függvénye volt, ezért a munkás—paraszt szövetség érdekében feltétlenül figyelembe kellett venni a parasztok igényeit. Továbbá Oroszország gazdasági elmaradottsága mind az iparban, mind a mezőgazdaságban olyan nagymértékű volt, hogy az a nagyüzemi mezőgazdaság kialakítását objektíve lehetetlenné tette.

3. A Szovjetunió földjogi törvényhozásában elfoglalt helyét vizsgálva, a földről szóló dekrétumot a szerzők két szempontból elemzik. Egyrészt azt taglalják, hogy mint konkrét jogi norma, milyen jelentőséggel bírt az Októberi Forradalom idején, továbbá azt fejtegetik, hogy melyek azok az általános alapelvei, amelyek a Szovjetunió fejlődése során hozott földjogi szabályok alapvető tartalmát meghatározták. A dekrétumnak, mint konkrét jogi normának óriási jelentősége az, hogy Oroszországban az összes föld nacionalizálásával megszűntette a feudálkapitalista földbirtokrendszert. A volt állami, egyházi és nagybirtokosi földeket elkobozták az összes termelőeszközeikkel együtt. Az egyszerű parasztok földjeit is nacionalizálták, azonban a használatot meghagyták a volt tulajdonosoknál. A nacionalizált földek tekintetében a dekrétum létrehozta az állampolgárok szabad földhasználati jogát. A kisparaszti földhasználat mellett a dekrétum megvetette az alapját a szocialista földhasználatnak is, azzal a rendelkezésével, amely szerint a fejlett módszerrel művelt földterületeket mint mintagazdaságokat az állam kizárólagos használatába adta. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a dekrétum túlnő a társadalmi viszonyokat egy konkrét gazdasági-társadalmi időszakban, rövid fejlődési perspektívában szabályozó jogi normák körén. Alapelvei, amelyeket a szerzők a népakarat kifejezésének az elvében, az állami földtulajdon kizárólagosságának az elvében, a szabad, a kiegyenlített, a racionális és ingyenes földhasználat elvében jelölnek meg, megszabták az OSZFK 1922-ben, és a többi köztársaság 1922-től 1929 között kiadott földjogi törvényeinek, az 1928-ban megjelent össz-szövetségi földjogi törvény és az 1968-ban elfogadott valamennyi szovjet köztársaságra kiterjedő földjogi törvény tartalmát, és azok által az adott fejlődési időszak gazdasági-társadalmi igényeinek megfelelő részletes kifejezést nyertek.

4. A földről szóló dekrétumnak a szovjet földjog keletkezésére és fejlődésére gyakorolt hatásáról szóló fejtegetések az alábbiakban foglalhatók össze. Az összes föld nacionalizálásával a dekrétum kivette a földet az áruviszonyok köréből, kivonta a polgári jogi forgalomból, és ezáltal megteremtette a földre vonatkozó társadalmi viszonyoknak azt a tuladonjogi egységét, amely a Szovjetunióban alapja lehetett a földjog önálló jogágiságának.

A föld kizárólagos állami tulajdonának a megteremtése azt jelenti, hogy a föld használatával kapcsolatos valamennyi jog kivétel nélkül a kizárólagos állami földtulajdonból ered. Az állam határozza meg a földterületek gazdasági rendeltetését, használatának feltételeit. A földjogi törvényhozás mindezeknek megfelelően lerögzíti a kizárólagos állami földtulajdonjog sérthetetlenségét, és szilárd jogi kereteket szab az állami földek igazgatása, a földhasználat különböző formái, a földhasználók jogai és kötelezettségei számára. A szovjet földjog fejlődésének sajátossága abban van, hogy az egységes állami földtulajdon alapján a szocialista földhasználat fokozatosan jön létre annak megfelelően, ahogyan megvalósult a mezőgazdaság kollektivizálása. A mezőgazdaság kollektivizálásával a Szovjetunióban uralkodóvá vált a kollektív, illetve személyi munkán alapuló szocialista földhasználat. Kialakult a földjog, a szovjet szocialista jog önálló ágazata, amely a föld államosítása alapján földjogi viszonyokat szabályoz, az egységes állami földalap helyes elosztása, és a földeknek a földhasználók által való észszerű felhasználása céljából a kommunizmus építése érdekeinek megfelelően.

5. Az európai szocialista államok földkérdésének megoldási módjai és a földről szóló dekrétum közötti kapcsolat elemzésekor L. P. Fomina hangsúlyozza, hogy a szocializmus felépítésekor az alapvető közös jellemző sajátosságok mellett, minden országnak figyelembe kell venni a maga egyedi történelmi fejlődéséből eredő sajátosságait. Azok a gazdasági-társadalmi és politikai viszonyok, amelyek a II. világháború után jellemezték az európai szocialista államok mezőgazdaságát, messzemenően eltértek az 1917-es oroszországi viszonyoktól, ennek megfelelően a szocialista országok földkérdésének a megoldása nem a föld nacionalizálásának a jogi formájában történt. Az európai szocialista országok földreformtörvényei és a földről szóló dekrétum alapelvei azonban mégis hasonlatosak. Mindkét intézkedés a parasztság akaratát fejezi ki, megerősíti a munkásosztály és a parasztság szövetségét, megszűnteti a feudálkapitalista nagybirtokrendszert, és a földet szétosztja az arra igényjogosult parasztok között, továbbá előkészíti a feltételeket a mezőgazdaság nagyüzemi szocialista átszervezéséhez. Az európai szocialista országok mezőgazdaságának szocialista átszervezésével foglalkozva a szerző kiemeli a részleges nacionalizálás és a termelőszövetkezeti földhasználat jelentőségét a társadalmi földtulajdon kialakulásának folyamatában. A földreformtörvények valamennyi szocialista államban létrehozták az állami földtulajdont az erdők, vizek és a föld méhének kincsei vonatkozásában. Az állami földtulajdonnak és földhasználatnak, mint a földtulajdon és földhasználat legmagasabb formájának a létezése a szocialista állami földhasználat alapelveinek a kidolgozásával, a földhasználók jogainak és kötelezettségeinek a megállapításával, a tervszerű és racionális földhasználat megkövetelésével kiindulópontul szolgál a szocialista földbirtokpolitika megszervezéséhez. A szerző hangsúlyozza, hogy amíg a Szovjetunió-

ban a földjogi viszonyok szocialista átalakításának jogi alapintézménye az állami földtulajdonjog, addig az európai szocialista államokban ez az átalakítási folyamat a termelőszövetkezeti földhasználat keretén belül történik. Ennek megfelelően az európai szocialista államok földjogának alapvető jogintézménye (kivéve Lengyelországot, ahol a termelőszövetkezetek tömeges megszervezése még nem történt meg) a termelőszövetkezeti szocialista földhasználati jog.

6. *Bulgária* agrárfejlődését és jelenlegi földjogi rendszerét ismertető tanulmány, amelyet L. Vasziljev, T. Ljalev és Sz. Kuslev bulgár szerzők írtak, a bevezetőben foglalkozik Bulgária agrárfejlődésével az elmúlt század végétől 1944-ig a felszabadulásig. Az agrárviszonyoknak ebben az időszakban történő fejlődését és a lenini földről szóló dekrétumnak a bolgár kommunista párt agrárprogramjára gyakorolt hatását a szerzők a következőkben foglalják össze. Bulgáriában az elmúlt évszázad végétől kezdődően a mezőgazdaságban a kisparaszti tulajdonviszonyok váltak általánossá. Ennek a kisparaszti gazdálkodásnak a kapitalista fejlődését korlátozta a bulgár tőkések elnyomása, és Bulgária politikai önállótlanságának következtében a nyugati tőkés államoktól, különösen Németországtól való gazdasági függőség. A paraszti tömegeknek a kívánsága olyan gazdasági és politikai feltételek kialakítására irányult, amelyek a szabad paraszti földmagántulajdon alapján elősegítik a mezőgazdaság fejlődését. A bolgár kommunisták egészen a dekrétum megjelenéséig nem tartották szükségesnek a parasztság bevonását a proletárforradalom előkészítésébe, ezért nem dolgoztak ki programot az agrárkérdés megoldására. A dekrétum hatására fogadták el a munkás—paraszt szövetség szükségességéről, a földkérdésnek a dolgozó parasztok igénye szerinti megoldásáról, és a mezőgazdaság szocializálásáról szóló marxista—leninista elméletet, és ennek alapján dolgozták ki a kommunista párt agrárprogramját. Ennek az agrárprogramnak a lényege a nagybirtokok elkobzása, azok egy részének a dolgozó parasztok között történő szétosztása, másrészüknek termelőszövetkezetek használatba adása, majd a szocializmus építése során valamennyi magántulajdonosi föld termelőszövetkezeti használatba egyesítése. A felszabadulást követő agrárátalakulásnak, amely az ismertetett politikai elvek alapján ment végbe, a következő fejlődési szakaszait jelölik meg a szerzők. A kisparaszti földmagántulajdon és az állami földtulajdon létrehozása, az állami földtulajdon állami gazdaságok és termelőszövetkezetek részére történő átadása, a kisparaszti földmagántulajdonnak külső állami korlátozásokkal és a termelőszövetkezeti földhasználat által közgazdasági tartalmát tekintve társadalmi tulajdonná alakítása. A jelenlegi földtulajdoni és földhasználati viszonyok jogi szabályozásukat tekintve hasonlatosak az 1967. évi földtörvény előtti magyar szabályozáshoz. Ez a földtulajdoni formák vonatkozásában azt jelenti, hogy létezik állami tulajdon és termelőszövetkezeti használatban levő korlátozott magántulajdon. Azzal a kérdéssel, hogy a földmagántulajdon a társadalmi tulajdon melyik formájává fog átalakulni, a szerzők nem foglalkoznak. Ezt a kérdést valószínűleg a bolgár mezőgazdaságban megindult új fejlődés, a mezőgazdasági-ipari egyesülések kiépítésével járó tapasztalatok alapján fogják eldönteni.

7. *A magyarországi agrárfejlődés* és a földről szóló dekrétum kapcsolatának a bemutatásakor Seres Imre a magyar földtulajdoni és földhasználati viszonyok főbb fejlődési periódusait a Tanácsköztársaság földbirtokpolitikájától kezdődően az 1967. évi Földtörvény létrehozásáig ismerteti. A szerző kifejti, hogy a Tanácsköztársaság földbirtokpolitikája, amely valamennyi föld nacionalizálására és azonnali szocializálására irányult, annak ellenére, hogy a földről szóló lenini dekrétumot tekintette követendő példaként, nem megfelelően értelmezte a dekrétum alapgondolatait; nem vette figyelembe a kisparasztok igényét a földmagántulajdonra, megakadályozta a munkás—paraszt szövetség létrejöttét, és a proletariátus hatalmának a megszilárdulását.

Az 1945. évi magyarországi demokratikus földreform és az 1917-ben történt oroszországi földnacionalizálás eredményeit értékelve a szerző megállapítja, hogy a földreform és a nacionalizálás közös vonása az, hogy mindkettő szétzúzta a nagybirtokrendszert, a földeket a dolgozó parasztok kezére adta, és mindezekkel a rendelkezésekkel olyan földhasználati rendszert hozott létre, melyről már egyéb feltételek megléte esetén át lehet térni a szocialista mezőgazdaság megteremtésére. A továbbiakban a szerző felvázolja a kisárutermelői földmagántulajdon korlátozását célzó állami intézkedések lényegét, és hatását a földmagántulajdon vonatkozásában, majd ismerteti a magánföldtulajdonnak a termelőszövetkezeti földhasználat következtében kialakult differenciálódását, és a termelőszövetkezeti és személyi földtulajdon kialakulásának objektív szükségességét.

8. Reiner Arlt a földjogi viszonyoknak a *Német Demokratikus Köztársaságban* végbemenő fejlődését két szakaszra bontva ismerteti. Az első fejlődési szakaszt az 1945. évi földreform vezeti be, és az új gazdasági mechanizmus rendszerének bevezetése zárja le 1967-ben. A fejlődés második szakasza 1967-ben kezdődik. Az NDK agrárfejlődését és ennek alapján a földjogi tudomány kibontakozását a fejlődés első periódusában a szerző megállapítása szerint a következő gazdasági és társadalmi események sorozata szabta meg.

A földreform 1945-ben megszüntette a junkerek és a nagybirtokosok gazdasági uralmát a mezőgazdaságban. Létrejött az állami földtulajdon a vizek, a föld méhének kincsei, és az elkobzott nagybirtokosi földek egy részén, továbbá kialakult a paraszti földmagántulajdonon a kisárutermelői egyéni gazdálkodás. A lenini szövetkezeti tervnek megfelelően már 1945-ben létrejöttek a parasztok értékesítő és beszerző szövetkezetei, majd 1950-ben megalakult a Parasztok Kölcsönös Segélynyújtási Egyesülete, amelynek az volt a feladata, hogy a kisárutermelést olyan módszerekkel támogassa, amelyek rávezetik a parasztokat a gépesített nagyüzemi termelés előnyeire. A mezőgazdasági termelő-

szövetkezetek megszervezése 1952-ben kezdődött meg a magánföldtulajdon alapján. Jelenleg az egész német parasztságot egyesítik a különböző fejlettségi fokú termelőszövetkezetek.

A szerző hangsúlyozza, hogy az új gazdasági mechanizmus bevezetésével szükséges lesz a földjogi rendszert földtörvényben szabályozni. Arra a kérdésre vonatkozóan, hogy a földtörvény a földmagántulajdont megszünteti-e, és ha igen, milyen társadalmi tulajdoni forma javára, a szerző nem ad választ, legfeljebb utalást találhat az olvasó arra a mezőgazdaság helyét az új gazdasági mechanizmus rendszerében értékelő fejtegetésekben. Ennek a gondolatmenetnek az a lényege, hogy az iparhoz hasonlóan a mezőgazdaságban is magas szinten gépesített, szakosított vállalatokat kell létrehozni, amelyek a földet az egész társadalom javára és érdekében használják. Hogy ezek a szakosított mezőgazdasági vállalatok állami, vagy szövetkezeti tulajdon keretében szerveződnek majd, és hogy a föld milyen tulajdonjogi formáját alakítják ki — ez a szerző fejtegetéseiből egyértelműen nem állapítható meg.

9. A felszabadulást követően *Lengyelországban* végrehajtott földreformot M. Blazsejcsik lengyel profeszor egyrészt a lengyel agrárviszonyoknak a XX. század elejétől végbemenő fejlődési folyamatában vizsgálja, másrészt a felszabadulást követő földtulajdoni és földhasználati viszonyok bemutatásánál a földreform idején uralkodó gazdasági társadalmi politikai viszonyokból indul ki.

Lengyelországban a földek legnagyobb része nagybirtokosok tulajdonában volt. A földkérdés megoldását a parasztság a nagybirtokok elkobzásában, és az elkobzott földeknek paraszti magántulajdonbaadásában látta. Az Októberi Forradalmat követően a paraszti megmozdulásoktól tartva a lengyel burzsoá kormány több ízben ígért földreformot, azonban annak következetes véghezvitelére soha nem került sor. Az 1945-ben végrehajtott földreform a szerző szerint egyrészt polgári-demokratikus, másrészt szocialista forradalmi feladatokat látott el. Polgári demokratikus reform volt, amennyiben elkobozta a nagybirtokokat és azt a parasztok tulajdonába adta. Azonban szocialista forradalmi jelleggel is bírt, mivel az elkobzott földek és erdők egy részén létrehozta a szocialista állami földtulajdonjogot, és földhasználatot.

A szerző a lengyel földtulajdonjogi és földhasználati viszonyokat a következőkben jellemzi. A mező- és erdőgazdasági ingatlanoknak kb. 38%-a állami tulajdonban, és túlnyomórészt állami gazdálkodó szervek használatában van. A többi föld kisparaszti magántulajdont képez. A magántulajdonban levő földeken a tulajdonosok egyéni gazdálkodást folytatnak. Az egyéni gazdaságoknak a szocialista tervgazdasággal való összehangolását a magánföldtulajdont korlátozó állami szabályozás és a mezőgazdasági körök tevékenysége szolgálja. A mezőgazdasági körök elősegítik a magángazdálkodók értékesítési beszerző és termelő tevékenységét. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek száma elenyésző. A földtulajdoni és földhasználati viszonyok fejlődése Lengyelországban két irányban történik. Elsődleges feladat az állami földek növelése és az állami gazdálkodó szervek számának fokozása. Emellett a mezőgazdasági körök továbbfejlesztésével ki kell alakítani a magánföldtulajdon társadalmi használatát.

10. A földről szóló lenini dekrétumnak *Románia* agrárfejlődésére gyakorolt hatását elemezve Lupán Ernő professzor párhuzamot von az 1945-ben elfogadott és végrehajtott földreformtörvény, a felszabadulás idején uralkodó gazdasági társadalmi viszonyok sajátossága és lenini derétum alapgondolatai között. Hangsúlyozza, hogy a Román Kommunista Párt a szocialista társadalom létrehozásáért vívott harcában a parasztok támogatását csak a kisparaszti magántulajdon kialakítására tett ígéretével tudta megszerezni és biztosítani. Ennek megfelelően a Román Kommunista Párt 1921-ben elfogadott földreform-tervezetében elhatározta a nagybirtokok likvidálását, a kisajátított földeknek a kisparasztok között történő szétosztását, és a részleges állami földtulajdon létrehozását. Ennek a koncepciónak megfelelően történt Romániában 1945-ben a népi demokratikus földreform végrehajtása, amely kisparaszti földmagántulajdont és az állami földtulajdont tette általánossá.

A mezőgazdaság szocialista átalakítása 1949-ben kezdődött meg Romániában. A szocialista átalakítás szervezeti formái ebben az időben az állami gazdaságok és az egyszerűbb és fejlettebb mezőgazdasági termelőszövetkezetek voltak. Az egyszerűbb szövetkezetek tagjai megmaradtak továbbra is tulajdonosai a földjüknek, amíg a fejlettebb formájú szövetkezetekben a belépő tag földjének tulajdona a termelőszövetkezetre szállt át. A fejlődés során az egyszerűbb formák fokozatosan átalakultak termelőszövetkezetté.

Jelenleg Romániában a földtulajdonnak négy formája van: állami, termelőszövetkezeti, magán és személyi. A magánföldtulajdon és földhasználat csak azokon a helyeken maradhatott meg, ahol szocialista nagyüzem nem szervezhető (pl. hegyvidéken). A földtulajdonjogi viszonyok fejlődését tekintve szerző megállapítja, hogy a román mezőgazdaságban a szocialista viszonyok, az állami és a termelőszövetkezeti tulajdon egymásmellettiségében fejlődnek tovább.

11. Csehszlovákiában az 1945-ben végrehajtott földreform és a földről szóló dekrétum alapelvei közötti hasonlóság bemutatása és a csehszlovák földjog alapintézményeinek analízise során Fábry Valér professzor ismerteti a földkérdés szocialista megoldásáról szóló marxi nézeteket, továbbá részletesen elemzi a földről szóló dekrétumot. Hangsúlyozza, hogy Lenin nem tartotta a föld nacionalizálását minden országban abszolút követelménynek. A földkérdés megoldásának jogi formáját és az elkobzott nagybirtokok használatának módját a munkás—paraszt szövetség és a politikai hatalom megszerzése kérdésének vetette alá. A szerző a továbbiakban ismerteti az 1945-ös földreform következtében Csehszlovákiában létrejött földjogi rendszert. Hangsúlyozza, hogy a földmagántulajdonjog alapján a szocialista társada-

lomban kialakult kollektív földhasználati rendszerben a földmagántulajdonjog és a használati jog különválik, a földhasználati jog önálló jogintézménnyé válik, és eszközéül szolgál a magánföldtulajdon társadalmi tulajdonná alakításának.

Az ismertetett tanulmánykötet jelentőségét a Lenin évfordulóra emlékezés mellett növeli még az a körülmény is, hogy ez a tanulmánykötet az első, amelyben a szovjet földjogászok és az európai népi demokratikus országok földjoggal foglalkozó szakemberei közösen foglalkoznak a szocialista országok földjogi viszonyait érintő kérdésekkel.

Süveges Márta

*Ficzere Lajos: Az állami vállalat a gazdaságirányítás új rendszerében.**

I.

A jogágak érintkezési területeinek feldolgozása mindig érdekes, mert bepillantást enged az átfedések — gyakran anonym homályába burkolódzó — jogintézményeinek rengetegébe. Különösen érdekes ez olyan területen, ahol a jogágak között még halvány kontúrvonal sem húzható.

A határterületek iskolapéldáját feldolgozó művet lapozhatjuk nagy és a szerző által kielégített érdeklődéssel, mivel már a cím gondolkodóba ejti az olvasót, hogy vajon a tanulmány elsősorban az államigazgatás, vagy elsősorban a polgári jog — mint e vonatkozásban leglényegesebb két jogterület — nézőpontjából közelíti-e meg a kérdéskomplexumot. A szerző előszava azonban félreérthetetlenül eligazítást ad. A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó gondozásában olyan munka látott napvilágot, amely e terület egyes kérdéseit, különösen az állami vállalatok külső kapcsolataiban végbement változásokat, elsősorban államigazgatási jogi nézőpontból teszi vizsgálat tárgyává, felhasználva a közgazdaságtudomány, valamint más jogágak — elsősorban a polgári-, pénzügyi-, és munkajog-eredményeit.

A mű értékét jelentősen emeli az a vizsgálati módszer, amit a szerző a téma feldolgozása során alkalmazott. Az egyes fejezetek gondolatmenetének tömör összefoglalása, konklúziók levonása ugyanis — azon túlmenően, hogy az olvasónak áttekinthetőséget biztosít — lehetőséget ad a vonatkozó jogszabályi rendezések és irodalmi álláspontok lényegének, valamint a szerző — minden esetben megalapozott — véleményének megismerésére.

Széles rétegeket foglalkoztató kérdés egyrészt az, hogy adott vonatkozásban milyen jogi megoldásokat alkalmaz a környező szocialista országok törvényhozása, másrészt pedig az, hogy milyen álláspontra helyezkedik ezen országok jogtudománya valamely kérdés megítélésében. Ezek feldolgozása hasznosan egészíti ki a monografikus jelleggel feldolgozott belföldi joganyagot, irodalmat és egyidejűleg érdekes összehasonlításokra ad lehetőséget.

II.

A szerző — vizsgálódása tárgyát az állami válalatokra szűkítve — jelentős terjedelemben[1] foglalkozik azokkal a közös ismérvekkel, amelyek a vállalat fő tartalmi elemeit adják: „... elkülönült vállalati vagyon, mint a vállalati gazdálkodó tevékenység bázisa, a vállalat állami szervi jellege; a vállalat mint kollektíva; a tervszerűség elve; az önálló elszámolás; jogi személyiség."[2]

Az elkülönült vállalati vagyon kapcsán utal arra, hogy a tőkés és szocialista vállalatok között a formai hasonlóság ellenére több és alapvető tartalmi különbség mutatható ki. A szerző ezen megállapítását támasztja alá az a tény, hogy még — egy a miénktől eltérő gazdaságpolitikát folytató — Jugoszláviában is — az alábbi szempontok alapján — különböztetik meg a két társadalmi formáció vállalatait: „a) A kapitalista vállalat egyetlen kapitalistának vagy a kapitalisták egy csoportjának magántulajdona, a szocialista vállalat pedig általános népi tulajdon. (A tulajdon jellege.) b) A kapitalista vállalatot vagy egyéni tulajdonosa, vagy a kapitalisták egy csoportja irányítja, a szocialista vállalatot pedig a munkaközösség, választott igazgatási szervein keresztül irányítja. (Az igazgatás rendszere.) c) A kapitalista vállalat célja, hogy minél nagyobb hasznot valósítson meg saját tőkéje gyarapítására, vagy személyi fogyasztására. A szocialista vállalat a társadalmi szükségletek, azaz a közösség és tagjai szükségleteinek kielégítését szolgálja. (A tevékenység célja.) d) A kapitalizmusban a munkások nem rendelkeznek munkaeszközökkel, ezért kénytelenek munkaerejüket áruba bocsátani. A munkásokat bérmunkaviszony fűzi a kapitalistákhoz. A szocialista vállalat nem ismeri a bérmunkaviszonyt. A munkás személyi jövedelme attól függ, mennyire vette ki a részét a munkából és milyen eredményeket ért el a vállalat. (A munkaviszony jellege.)"[3]

A vagyon kezelését, felhasználását, gyarapítását ez ideig az operatív igazgatás jogával — mint újtípusú dologi joggal — jellemeztük.[4] Különös figyelmet érdemel a szerző azon fejtegetése, amely e jog jelenlegi értékelését tartalmazza. Egyes szerzők ugyanis tagadják e terminológia napjainkban való létjogosultságát. A problémafelvetés egyidejűleg a társadalmi, állami tulajdon koncepciójának revízióját is igényli. E kérdés központi helyet foglal el napjainkban a hazai — és a többi szocialista ország jogirodalmában is. Az ezzel kapcsolatos fejtegetést alkalmas teljessé tenni a jugoszláv vita rövid exponálása. A vita tárgya Jugoszláviában az, hogy a társadalmi tulajdon vagyonjogi intézmény-e és ha igen, akkor ki e jog alanya. Egyes nézetek szerint vagyonjogi fogalom, más nézetek szerint alkotmányjogi fogalom, míg végül olyan álláspont is kialakult, miszerint egyáltalán nem jogi, hanem politikai, gazdasági és szociológiai

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1970.

[1] I. Az állami vállalat fogalmának jellemzői (13—60. old.).
[2] I. m. 56. old.

[3] Radomir Petrovic: A közgazdaságtan és a vállalati szervezés kézikönyve. Tartományi Tankönyvkiadó Intézet, Novi Sad, 1969.
[4] A magyar jogtudomány állásfoglalását ld. a továbbiakban.

fogalom és azt a tulajdont jelöli, amely a társadalmi célok elérését szolgálja. Az alany tekintetében is három vélemény kristályosodott ki: a társadalom; az állam; a társadalom és jogi személy együttesen (osztott tulajdon).

A magyar jogtudomány a vállalat tulajdonosi minőségének elismerése felé tendál. (Dr. Világhy Miklós, Dr. Sárándi Imre). Ez egyidejűleg — az önállóan elszámoló gazdasági egységek tekintetében — az operatív igazgatási jog tagadásához vezet. A tanulmány e tekintetben óvatos, mivel csupán azt ismeri el — kiindulva a szocialista állami tulajdon egységes voltából — hogy az állam tulajdonosi jogosítványainak egy részét az állami vállalatnak átengedi anélkül, hogy a tulajdonjog alanya megváltozna. Ebben az értelemben — a szerző szerint — az operatív igazgatási jog korábbi értelemben vett konstrukcióját meghaladottnak kell tekinteni. Nem ad viszont eligazítást abban a tekintetben, hogy miképpen fejezhető ki az állami vállalatok vagyonjogi helyzete és csupán annak feltételezésére ad lehetőséget, hogy az operatív igazgatási jog tartalma megváltozott. Egyértelműbb megoldást jelent e vonatkozásban a vállalat tulajdonosi minőségének, eshetőlegesen az osztott tulajdon létének elismerése, mivel ez feloldja azt az ellentmondást, hogy a vállalat nem tulajdonos ugyan, de mégis tulajdonosi jogosítványokat gyakorol és ez a joggyakorlás nem azonosítható a korábbi értelemben vett operatív igazgatási joggal.

A hazai és külföldi jogirodalomban egyaránt általánosan elfogadott álláspont, hogy a vállalat állami szerv. Annál inkább vitatott viszont a vállalatok államigazgatási szervi minősége. A szerző azon túl, hogy a vonatkozó legjelentősebb nézetek kritikai ismertetését adja, — elemzése eredményeként — ahhoz a végső következtetéshez jut, miszerint a vállalat állami szerv, de a belső igazgatás oldaláról nem tekinthető államigazgatási szervnek. E kérdés kapcsán foglalkozik a termelési és igazgatási tevékenység kölcsönhatásával is és minősíti a vállalatvezető aktusát is: „Mivel a vállalati vezető aktusa kizárólag a vállalaton belül kötelez, a hozzá kapcsolódó jogosítvány nem tekinthető közhatalmi jogosítványnak a szó tulajdonképpeni értelmében, s ennélfogva tevékenysége sem államigazgatási tevékenység."[5]

A szerző — röviden érintve a venediktovi „kettős kollektíva elméletet" — a tervszerűséggel, majd a gazdasági önelszámolás problematikájával, mint a vállalat működésének a múltban, a jelenben és a jövőben egyaránt domináló ismérvével foglalkozik. Ez utóbbi középpontjában az önelszámolás ismérveinek venediktovi meghatározása, valamint az a kérdés áll, hogy az önelszámolás „kiterjeszthető-e a a vállalat felett álló irányító szervekre, szervezetekre, (egyesülés, igazgatóság, minisztérium, stb.)"[6] Az egyesületek vonatkozásában a tanulmány — jól megindokolt — pozitív választ ad, amikor megállapítja, „... hogy az új irányítási rendszer elvei alapján kialakított és a szocialista országokban funkcionáló gazdasági egyesülések semmi esetre sem tekinthetők pusztán igazgatási szerveknek, a közöttük és az alájuk tartozó vállalatok közötti viszony kifejezetten államigazgatási jogviszonynak. Ez abban is megnyilvánul, hogy az egyesülés a hozzá tartozó vállalatok tekintetében nemcsak igazgatási, hanem bizonyos gazdasági tevékenységet is végez: továbbá, maga is önálló vagyonnal rendelkezik, és önálló jogalanyként vesz részt a polgári jogi forgalomban is."[7]

A vállalat jogi személyiségét a a tanulmány a vagyoni önállóság fő jellemző vonásának tekinti kifelé, más gazdálkodó szervekkel szemben. Ha azonban elfogadjuk a jogi személyek ismérveiről alkotott polgári jogi felfogást, „állandó szervezet, jogszabályban, vagy szervezeti szabályzatban meghatározott, megengedett cél, elkülönített vagyon és önálló vagyoni felelősség,"[8] akkor — a szervezővel szemben — arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a vagyoni önállóság nem egyéb, mint a jogi személyiség egyik kritériuma. Ha tehát a vállalat egyik jellemző sajátossága a jogi személyiség, akkor jellemző sajátosságoknak kell lenniök a jogi személyek kritériumainak is és ezért indokolatlan bármelyik külön ismérvként való kiemelése.[9]

Egyes szocialista országok vonatkozó tételesjogi szabályainak ismertetése után a vállalat fogalmának olyan alapvető ismérveit tárgyalja, amelyeket korábban már érintett (jogi személyiség, önálló gazdálkodás). A magyar jogirodalom ezideig nem vállalkozott a vállalat fogalmának precíz meghatározására. Úttörő jellegű lett volna, ha a szerző e téma kapcsán — a komplexitásból folyó nehézségek ellenére — a fogalom meghatározására is törekedett volna.

A népgazdaság irányítási rendszerének és a vállalatok jogi helyzetének összefüggéseit több — az új mechanizmussal foglalkozó — tanulmány érintette. Ennek ellenére leköti az olvasót az e témával kapcsolatos fejtegetés,[10] egyrészt, mivel összefoglaló jellegű, másrészt, pedig, mert a két irányítási rendszert olyan szempontok kiemelésével jellemzi, amelyek az elhatárolásra leginkább alkalmasak.[11] Az irányítás eszközeinek és módszereinek megváltozása számos jogalkotói kérdést is felvet, amelyekkel a szerző ugyanebben a fejezetben foglalkozik. Ezzel összefüggésben azoknak a társadalmi viszonyoknak a természetét is vizsgálja, amelyek a gazdaságirányítás, mint tevékenység során keletkeznek, s amelyek újszerű jogi megoldásokat igényelnek. A közgazdasági és jogi irodalom jeles külföldi és hazai képviselőinek álláspontjait feldolgozva rámutat a korábbi jogi rendezés alapvető fogyatékosságaira és arra is, hogy ebben a szisztémában a jog szabályozó szerepe teljes egészében nem bontakozhatott ki. Ennek eredői közül az utasításos rendszert taglalva arra a következtetésre jut, hogy: ... „az új irányítási rendszer

[5] I. m. 47. old.
[6] I. m. 52. old.
[7] I. m. 54. old.
[8] Világhy Miklós—Eörsi Gyula: Magyar polgári jog I. kötet 116. old.

[9] A szerző külön ismérvként említi az elkülönült vagyont és a jogi személyiséget (56. old.).
[10] II. A népgazdaság irányításának rendszere és a vállalat jogi helyzete. (60—80. old.).
[11] „a) a döntési hatáskörök makro- és mikroökonómiai, népgazdasági és vállalati megoszlása; b) a központi döntéseket a gazdálkodó szervezetek, a vállalatok számára továbbító eszközök és módszerek kérdése (irányítási, igazgatási eszközök és módszerek)." (62. old.)

bevezetése az új mechanizmus elveivel összhangban álló olyan jogszabályok kidolgozását tette szükségessé, amelyek nem a járulékos, ennek folytán gyakran változó, hanem a tipikus társadalmi viszonyokat ragadják meg, amelyek a társadalmi-gazdasági viszonyok stabil elemeire támaszkodnak". Végül a szerző e fejezetben utal a széles körű kodifikációs munkákra és azon megállapítását, miszerint ez napjainkban nem tekinthető befejezettnek, mi sem bizonyítja jobban, mint azoknak a jogszabályoknak a megjelenése, amelyek e tanulmány lezárását[12] követően napvilágot láttak.

A vállalati önállóság jogi szabályozásán[13] belül elsőként a vállalat jogalanyiságával, jogkörével foglalkozik. Alaptételként ismeri el a vállalat komplex jogalanyiságát, annak megállapításával, hogy: „a jogok és kötelezettségek köre szélesebb, mint azoknak a jogosítványoknak a köre, amelyekben a vállalat jogalanyaként szerepel."[14] A feladatkör, hatáskör és hatósági jogkör — Kovács István által adott — meghatározásait elfogadva, alkalmazza azokat a vállalatokra vonatkozóan is. A vállalatok feladatkörébe elsősorban a szükségletkielégítés[15] tartozik. A hatósági jogkör nem tekinthető a vállalatra jellemző jogosítványnak. Az utóbbi kapcsán utal az ezzel ellentétes korábbi — bár kivételes — olyan megoldásokra, amikor a vállalatot meghatározott körben hatósági jogkörrel ruházták fel. Megalapozott a szerzőnek a hatáskörrel kapcsolatosan kifejtett figyelemre méltó állásfoglalása, amelyben különbséget tesz általános, különös és konkrét vállalati hatáskör között.

E fejezet tárgya a vállalati önállóság szabályozása alternatíváinak vizsgálata is. Egyértelmű a tanulmány állásfoglalása abban, hogy az önállóságot nem közvetetten (a vezetők jogállásának rendelkezése útján), hanem közvetlenül kell meghatározni, mint ahogy ezt a vonatkozó jogszabályaink is teszik. A másik központi probléma, e fejezeten belül, a vállalatokra vonatkozó jogszabályok hatályának kérdése.[16] A szerző a tulajdonforma (állami, szövetkezeti) és a gazdasági tevékenység (termelő, forgalmazó és szolgáltató vállalat) alapján differenciált szabályozás mellett foglal állást. E gondolatokban gazdag rész foglalkozik a vállalati jogok rögzítésének módszerével is és választ keres arra a kérdésre, hogy: ... „lehet-e olyan jogszabályt alkotni, olyan szabályozási módszert alkalmazni, amely azt tűzi ki célul, hogy a vállalat önálló cselekvési szférájával összefüggő összes jogokat és kötelességeket kimerítően tartalmazza."[17] E pozitív módszerrel szemben a szerző — az általunk is helyesnek vélt negatív módszer (a vállalatot minden olyan jog megilleti, amely nem töri át a részére biztosított önállóság kereteit) primátusa mellett foglal állást. E fejezet lezárásaként jogosnak tűnik a szerző azon igénye, hogy a vállalat jogállására vonatkozó jogi normáknak a legmagasabb szintűeknek kell lenniök.

A tanulmány következő részében[18] találóan állapítja meg, hogy a vállalat és az igazgatási szervek közötti viszony a direkt irányítási rendszerben alá- és fölérendeltségi viszony volt, ahol a vállalatoknak elsősorban kötelességei, az igazgatási szerveknek pedig jogosítványai voltak. Ez elsősorban annak következménye, hogy az állam tulajdonosi minősége összefolyt a közhatalommal és annak alárendelten érvényesült. A tulajdonosi és hatósági igazgatáson kívül foglalkozik az ún. gazdaságpolitikai igazgatással is, megállapítva, hogy annak fő érvényesülési területe a kormányzati igazgatás szférája.

A legfontosabb irányító szerveink, a minisztériumok hatáskörének kérdése is vizsgálat tárgyát képezi és közelebbről az ágazati felelősség, a vállalat felügyelete, a hatósági igazgatás területére vonatkozó jogosítványok kerülnek elemzésre.

A szerző e kérdéseket nemcsak elemzi, hanem a jogalkotónak egyidejűleg hasznos tanácsokkal is szolgál. Fejtegetése két vonatkozásban helyesbítésre szorul. A tanulmány egy helyütt a vállalat alakításáról szól.[19] Vonatkozó jogszabályaink — ezzel szemben — egységesen az alapítás terminustechnicust használják. Kiegészítésként feltétlenül indokolt továbbá az 1967. évi 39. sz. tvr. 2. §-ának felhívása, mivel ez a jogszabályhely egyértelműen rögzíti az átszervezés fajtáit (összevonás, beolvasztás, megosztás) s így a szerző által adott exemplifikatív felsorolás[20] taxatívnek tekintendő, eltekintve az ún. belső, illetőleg a jogi személyiséget nem érintő átszervezéstől, amit egyébként — véleményünk szerint — az egyértelmű megkülönböztetés miatt, más kifejezéssel kellene illetnünk.

Vitán felül áll az, hogy napjainkban az integráció és kooperáció csaknem valamennyi országban és a világgazdaságban is az egyik legfontosabb megoldandó jogi és gazdasági feladat. Az egyes országok és az egyes vállalatok tevékenysége ugyanis egyre kevésbé lesz elszigetelt, mivel a munkamegosztással egyre inkább a világ, illetőleg az adott ország gazdaságának a részévé válik. Különös figyelmet érdemel tehát a szerző azon fejtegetése, amelyben a polgári jogi úton (társasági szerződéssel) létrehozott egyesülések néhány aktuális kérdését veti fel. Az e területen legutóbb kiadott jogszabályunk[21] hézagpótló ugyan, azonban korántsem jelenti a jogalkotói tevékenység lezárását.

Messzemenően egyet kell érteni a vállalati önállóság jogi garanciáinak kiépítésével kapcsolatos szerzői javaslattal. Az önállóságot jogellenesen sértő aktusok elleni felszólalási jog biztosítása ugyanis az önállóság megóvásának legfontosabb jogi eszköze lehet.

Mint korábban utaltunk arra, a téma feldolgozása elsődlegesen az államigazgatás nézőpontjából történik. A szerző e fejezet kap-

[12] A tanulmány nyomdába adva 1969. XII. 20.
[13] III. A vállalati önállóság jogi szabályozása (81—103. old.).
[14] I. m. 83. old.
[15] Ennek jogszabályi rögzítését ld. 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rendelet I. 1. §. (1) bek.
[16] „... két alternatíva alkalmazásának lehetősége is felvetődik: a) az összes, vállalati formában működő gazdálkodó szervekre vonatkozó egységes jogszabály megalkotása;
b) a vállalati típusokból kiindulva az eddiglekhez képest a differenciáltabb szabályozás alkalmazása." I. m. 94. old.
[17] I. m. 98. old.
[18] IV. A vállalat és az államigazgatási szervek viszonya (103—142. old.).
[19] I. m. 119. old.
[20] I. m. 122. old.
[21] 1970. évi 19. tvr.

csán is utal erre, ennek ellenére kiegészítésként meg kell állapítanunk, hogy az új mechanizmus funkcionálásától napjainkig napvilágot láttak e területen mindazok a legfontosabb polgári jogi jogszabályok,[22] amelyeket a gazdasági alapban bekövetkezett változás leginkább igényelt.

A vállalati tervezéssel[23] szemben támasztott követelményekkel, a tervezés információs bázisával és a terv jogi természetével foglalkozó rész szintén nem nélkülözi a szerző értékes és megalapozott saját véleményeit és viszonylag bővebben tárgyalja az egyes szocialista országok vontkozó megoldásait. Mivel ezen belül különös gonddal foglalkozik a sajátos jugoszláv szabályozással is, röviden utalunk arra a törekvésre, amely a tervezési rendszer átalakítására irányul. Jugoszláviában ma elsődleges feladat a gazdálkodás stabilizálása, amelynek egyik eszköze a tervezési rendszer tökéletesítése, ezért e tárgyban új szövetségi törvényt készítenek elő, amely új intézményként a felszólamlási jogot kívánja bevezetni. A tervezet szerint az egyes tervezési egységek felszólalhatnak más egység terve, vagy annak bizonyos része ellen. Az ezideig közzétett anyagból csupán az állapítható meg, hogy ennek célja az egyes tervek közötti összhang megteremtése, illetve biztosítása, valamint a központi akarat fokozottabb érvényesítése. Szerves részét képezi a tanulmánynak a beruházások[24] és a műszaki fejlesztés[25] kérdéseinek vizsgálata is, amelynek során, — ugyanúgy mint egyéb témák kapcsán — a direkt irányítási rendszer kritikai elemzése, illetve a változások okainak feltárása után, a szerző a jelenlegi jogi rendezés plasztikus elemzését adja.

A beruházás tervezése, a beruházási jogkör tartalma, valamint a beruházások finanszírozásának rendje szabályozásában alapvető szerepe az államigazgatási jognak van, míg a végrehajtás, kivitelezés már a polgári jog tárgya, s e tekintetben jogalkotásunk — a legfontosabb jogszabályok kibocsájtásával[26] — a következményeknek eleget tett.

A tanulmány befejező része[27] lépi túl leginkább az államigazgatás — sőt a jog — kereteit, mivel több közgazdasági problémát is felvet, amikor a jövedelem-elosztás, az adózás és a vállalati alapok problematikáját taglalja.

A — véleményünk szerint kevés példányszámban megjelent — könyv tanulmányozása után meggyőződésünk, hogy nem tehetjük azt könyvszekrényünk kevésbé hozzáférhető polcára, mert — annak ellenére, hogy a szerző egyes véleményei megalapozottságuk ellenére vitathatók —, elméleti és gyakorló jogászok számára egyaránt, e komplex jogterület közel sem valamennyi, de viszonylag sok kérdésében, hasznos útmutatásul szolgálhat.

Tamás Lajos

Bruhács János

*Juraj Cuth: A nemzetközi folyók. A folyók nem-hajózási célokra történő hasznosítása és a nemzetközi jog**

Hugo Grotius óta — aki a nyílt tenger szabadságának elvével párhuzamosan a nemzetközi folyókon való szabad hajózást is meghirdette[1] — a nemzetközi jog tudományában előkelő és megkülönböztetett helyet foglal el a nemzetközi folyók problémáinak elemzése, bár hozzá kell tennünk azt, hogy az elméleti megoldásokat a nemzetközi jogalkotás jelentős késéssel követte. A Bécsi Kongresszus 1815. június 9-i Záróokmányának elveit[2] — a XIX. században megkötött egyezmények segítségével — az egyes nemzetközi folyókra fokozatosan alkalmazták, s *így a nemzetközi folyók joga a nemzetközi jog viszonylag régi, részletes szabályokat tartalmazó ágává vált.*

A téma újabb vizsgálatát két tényező teszi időszerűvé. A nemzetközi folyók joga az ún. klasszikus nemzetközi jog rendszerében alakult ki. A szabályok kidolgozásánál az európai folyók viszonyait vették alapul, a Niger-re és a Kongo-ra vonatkozó nemzetközi jogszabályokat az európai államok hozták létre,[3] a nemzetközi folyambizottságok összetétele tükrözte az „európai koncert" irányító szerepét stb. Ezért *kísérletet kell tenni a nemzetközi folyók jogának a mai nemzetközi jog alapelveivel és rendszerével való összevetésére,* fel kell mérni azt a fejlődést, amelyen a nemzetközi jognak ez a része keresztülment.

A legutóbbi évtizedekig a nemzetközi folyókat elsősorban a hajózás szemszögéből vizsgálták, ma azonban már megszünt a hajózás prioritása,[4] a technikai forradalom és a demográfiai robbanás *jelentőssé tette a folyóvizek más célú hasznosítását.* Újabb problémák igényelték a nemzetközi jogi szabályozást, gazdagodott a szerződéses gyakorlat, jelentős elméleti munkák születtek, sőt a vizek szennyezése a világsajtóban is jelentős publicitást kapott.

Juráj Cuth munkája jelentős vállalkozás. A két könyv szerves egységet alkotva tükrözi a szerző nézeteinek fejlődését, aki a nemzetközi jog haladó elvei alapján, a szuverenitás és a non-intervenció elveinek szemszögéből vizsgálta a nemzetközi folyókkal kapcsolatos international,[5] az International repet biztosított a nemzetközi együttműködés elve számára is. A

[22] Ilyenek például: az 1966. évi 3. tvr., a 10/1966. (II. 14.) Korm. rendelet, a 44/1967. (XI. 5.) Korm. rendelet.
[23] V. A vállalati tervezés jogköre (142—173. old.)
[24] VI. A vállalat beruházási jogköre (173—187. old.).
[25] VII. A vállalat műszaki fejlesztési jogköre (188—217. old.).

[26] 44/1967. (XI. 5.) Korm. sz. rendelet a vállalatok vállalkozási szerződéseiről; 5/1968. (IV. 6.) ÉVM. sz. rendelet az építési szerződés alapfeltételeinek közzétételéről.
[27] VIII. Jövedelemszabályozás és a vállalati érdekeltségi rendszer (217—256. old.).

* Juraj Cuth: Medzinárodné rieky. 1964. Neplavebné využívanie riek a medzinárodné právo. 1968. Vydavatel'stvo Slovanskej Akadémie Vied, Bratislava.
[1] Grotius, H.: A háború és a béke jogáról. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. II. köt. II. fejezet, 12—13. old.
[2] A Záróokmány 108—116. cikkei létrehozták a nemzetközi folyókra általánosan alkalmazható jogi rendszert. Rousseau, Ch.: Droit international public. Sirey, 1953. 390. old.

[3] Vö. 1885. február 26-i Berlini Akta és 1919. szeptember 10-i St. Germain-en-Laye szerződés szövegét.
[4] Vö. Helsinki Rules VI. cikke. International Law Association: Repart of the Fifty-Second Conference, Helsinki 1966. A magyar irodalomban a nemzetközi folyók új problémáit Herczegh Géza dolgozta fel: A nemzetközi folyóvizek hasznosításának néhány jogi kérdése. Állam- és Jogtudomány 1968. I. sz. 12—30. old.
[5] A Nemzetközi Jogi Intézet 1961. szept. 11-én Salzburgban elfogadott e tárgyban egy határozatot. (Annuaire de l'Institut de Droit International. Session de Salzburg. 1961. vol. 49. tom. II. 86—89. old.

szerző figyelemre méltó rendszerező képességgel dolgozta fel a témájával kapcsolatos nemzetközi szerződéseket, és a tételes jogot a gazdasági-politikai összefüggések szélesebb keretébe ágyazta.

„A nemzetközi folyók" című munkában először a folyók jogi helyzetének hosszú történelmi fejlődéséről olvashatunk, amelyben a legfontosabb állomást az 1814—1815. évi Bécsi Kongresszus jelentette. A Bécsi Kongresszustól az 1921. évi Barcelónai Konferenciáig terjedő időszakot az jellemezte, hogy az államok megkötötték a legfontosabb nemzetközi folyók jogi helyzetét szabályozó egyezményeket, az ún. folyami aktákat, de ezekben idegen elemként jelentkezett a nagyhatalmak folyamatos beavatkozása. A fejlődés új fejezetét nyitotta meg a Duna nemzetközi jogi helyzetét rendező 1948. évi Belgrádi Konferencia, ahol a szocialista államok a nemzetközi jog haladó elvei alapján rögzítették a dunai hajózás normáit.

A történelmi áttekintést követően J. Cuth *a nemzetközi folyók fogalmának alkotóelemeit vizsgálja.* Figyelemre méltó megállapítása, hogy minőségi különbség van a fogalmi elemek között. A folyó földrajzi helyzete — több állam területén folyik keresztül vagy több állam területét választja el és hajózható — csak szükségszerű és tényleges eleme a fogalomnak, a folyót nemzetközivé a nemzetközi jogi szabályozás, a nemzetközi szerződés teszi. A folyami akta: a) létrehozza a szabad hajózás elve alapján a hajózás nemzetközi rendszerét és a hajózási igazgatást; b) nem csorbítja a parti államok szuverenitását a folyónak területükön átfolyó szakasza felett; c) kizárólag a szabad hajózással kapcsolatos jogi kérdéseket rendezi.

A hajózás nemzetközi jogi rendszerét tárgyaló fejezet rámutat arra, hogy az nemzeti és nemzetközi elemekből tevődik össze. A nemzetközi folyó államon belüli jellege a parti állam jogalkotó és igazgatási tevékenységében jut kifejezésre, míg a nemzetközi elemek a nemzetközi szerződésben és a nemzetközi folyambizottságok működésében jelentkeznek. A nemzetközi folyókkal kapcsolatos *minden kérdés* rendezése a parti államok hatáskörébe tartozik, viszont a szerződésből minden állam megszerzi a szabad hajózás jogát.

A nemzetközi folyókon való szabad hajózás alapelvét tárgyaló fejezetben a szerző az alapelv terjedelmét vizsgálja: szigorúan a kereskedelmi útvonalakon szokásosan folytatott kereskedelmi hajózásra vonatkozik, magába foglalja a kikötőkbe való belépés jogát azzal a megszorítással, hogy a kikötők használatának jogi szabályozása a parti államok joghatóságába tartozik. Szorosan kapcsolódik a szabad hajózás elvéhez a *nemzetközi folyókkal kapcsolatos hajózási igazgatás.* Ez mindazt a tevékenységet magában foglalja, mely a nemzetközi folyókon való hajózás megszervezéséhez szükséges. A feladatok részben a parti állam szerveire hárulnak, részben nemzetközi folyambizottságok látják el. A nemzetközi folyambizottságoknak kizárólag a parti államokat kell magában foglalniuk, fő feladatuk valamennyi állam érdekeinek képviselete egy olyan nemzetközi hajózási rendszer érdekében, amely gondoskodik a parti államok szuverenitásának védelméről és egyben a többi állam számára a nemzetközi kereskedelmi hajóutak biztosításáról az érintett folyón.

„A folyók nem-hajózási célokra történő hasznosítása és a nemzetközi jog" c. munkájában J. Cuth rámutat arra, hogy a nemzetközi gyakorlat még nem kristályosított ki szabatos elveket. A folyók nem-hajózási célokra való hasznosításának keretében az energiatermelésre való ipari felhasználás, öntözés, halászat, egészségügyi célokra való felhasználás, a folyók szennyezéstől való védelme, az árvízvédelem, az üdülési szolgáltatások kérdéseit tárgyalja.

Jelentős helyet foglal el a vizet nem-hajózási célokra történő hasznosításának problematikájában a *parti államok szuverenitása.* A szerző elveti az abszolút szuverenitás (Harmon doktrína) és az abszolút integritás elveit, és közvetítő álláspontot foglal el. A felhasználás jogát negatíve határolja körül: egyik állam sem jogosult a mederrel és a vízzel úgy rendelkezni, hogy a végrehajtott változtatás más parti államok szuverenitását sértse.

Milyen alapelvek érvényesülnek a vizek nem-hajózási célokra történő hasznosításában? J. Cuth kiindulópontja az, hogy a nemzetközi folyók ilyen irányú hasznosítása nemzetközi szerződések, mégpedig főként bilaterális szerződések tárgyát képezi. Ezekben a nemzetközi szerződésekben megfigyelhetünk néhány alapvető elvet; a folyók hajózási célra való felhasználása ma már nem dominál, a parti állam szuverén jogainak tisztelete, a folyók más irányú felhasználására vonatkozó kötelezettségek tiszteletben tartása, a nem-hajózási hasznosításból keletkező károk megtérítésének elve, a szennyezés elleni védelem elve stb.

A szerződések mellett igen jelentős szerepet játszottak a folyók nem-hajózási célra való felhasználásával kapcsolatos elvek kimunkálásában az Institut de droit International,[5] az International Law Association,[6] továbbá a nemzetközi bírói gyakorlat, melyet a Meuse-ügy[7] és a Lac Lanoux esete[8] fémjelez.

A szerző munkája végén *a vizek nem-hajózási célokra történő hasznosításának nemzetközi jogi rendszerével* foglalkozik. Rámutat arra, hogy a nemzetközi bizottságokat a nemzetközi gazdasági élet sajátos technikai és szervezeti jelleggel bíró új modelljének tekinthetjük.

Az ismertetés terjedelmi korlátai miatt nincs lehetőség a két munka részmegoldásait a maguk összességében elemezni, esetleg vitatni. Ezért csak azokat a kérdéseket emeljük ki, ahol a jogalkotás fejlődése új megvilágításba helyezett bizonyos problémákat.

Első helyen említenénk *a nemzetközi folyók fogalmának meghatározását,* melyben a szerző álláspontja szerint a nemzetközi jogi szabályozás konstitutív elem. A nemzetközi szerződésnek a nemzetközi folyó fogalmi elemévé való

[6] Az ILA 1966. évi határozata, az ún. Helsinki Rules. Im. 447—533. o.

[7] Az Állandó Nemzetközi Bíróság 1937. jún. 28-i ítélete Belgium és Hollandia perében. Série A/B no. 70.

[8] Franciaország és Spanyolország közötti választott bírósági döntés. Organisation des Nations Unies. Recueil des Sentences Arbitraires, vol. XII.

minősítése felveti az 1921. április 20-i barcelónai egyezmény[9] hatályának kérdését, illetve a barcelónai egyezménnyel megerősített nemzetközi szokásjog problémáját. A barcelónai egyezmény a „nemzetközi érdekű hajózható víziutak" két kategóriáját különbözteti meg: egyrészt beszél a természettől fogva hajózható és a tengerre kijutást biztosító víziútról (I. cikk 1. pont), másrészt olyan természetes vagy mesterséges víziútról, melyet a parti állam egyoldalú aktusa vagy nemzetközi egyezmény nemzetközi érdekű víziúttá nyilvánít (I. cikk 2. pont). A barcelónai egyezmény szerint — e szembeállításból következne — tehát lennének ipso facto nemzetközi folyók is. A barcelónai egyezménnyel kapcsolatban azonban több komoly kétség merülhet fel. Mintegy 20 állam ratifikálta,[10] tehát sohasem vált univerzális vagy quasi-univerzális szerződéssé, másrészt a barcelónai egyezmény a folyók internacionalizálásának koncepciója alapján létesült, mely nincs összhangban a mai nemzetközi joggal. Az egyezmény absztrakt jellegű és maga sem tisztázta az egyes nemzetközi folyókra hatályos folyami egyezményekhez való viszonyát. Jogosan állítható, hogy a barcelónai egyezmény a nagyhatalmak hegemóniájának jegyében született és az Európára érvényes koncepciót más kontinensre is megkísérelte kiterjeszteni, komoly eredmény nélkül. Latin-Amerika folyói sohasem váltak nemzetközi folyóvá, mint azt az Amazonas és a La Plata példája mutatja. E vonatkozásban tehát megalapozott a szerzőnek az az állítása, hogy nemzetközi szerződés nélkül nemzetközi folyó nem létezik. A vízhasználat ezzel szemben túlnő a nemzetközi folyó tradicionális, a hajózhatósághoz kapcsolódó fogalmán, amit a szerző azzal is jelez, hogy második munkájában a folyó szó elé nem teszi ki a „nemzetközi" jelzőt. A nem-hajózási célú hasznosítás kihatásai nem izolálhatók. A szerző álláspontja szerint az állami individualizmust csak szerződéssel lehet korlátozni, e szerződéseknek pedig a nemzetközi jog általános elvein kell felépülniük. Ezzel szemben úgy látjuk, hogy léteznek bizonyos — rugalmas — elvek, amelyek az univerzális nemzetközi szokásjog szabályai, sőt ezek közül egyesek kogenciájának kérdése is felvetődik. Ilyen szabálynak tekinthető elsősorban a joggal való visszaélés elve,[11] az az elv, mely szerint az államot nemzetközi jogi felelősség terheli, ha elmulasztja megakadályozni azt, hogy területét más állam megkárosítására használják,[12] a tárgyalási kötelezettség elve,[13] stb. Ha ez az álláspont merésznek tűnik is, mégis szükségessé teszi a hajózást és egyéb vízhasználatot szabályozó bilateriális és multilaterális egyezmények viszonyának vizsgálatát a nemzetközi szokásjoghoz, amint ezt a Nemzetközi Bíróság tette a kontinentális talpazat ügyében.[14] Mélyebb vizsgálatot érdemel az is, vajon a pacta tertiis nec nocent nec prosunt elve milyen mértékben érvényesül? Az EAK és Szudán között Kairóban 1959. november 8-án kötött egyemény[15] szabályozta a Nílus vízének a két állam közti megosztását. Vajon ez az egyezmény res inter alios acta Etiópia, Uganda és Kenya vonatkozásában?

Ebben az összefüggésben igen figyelemre méltó fejlődés a medendeállam fogalmának megjelenése.[16] Érdemes megemlíteni a Nígerről kötött 1963. október 26-i niamey-i egyezményt,[17] mely abból az elvből indult ki, hogy a Níger medencéje valamennyi államának joga van részt venni a Nígerrel kapcsolatos jogi kérdések rendezésében.

J. Cuth igen alaposan dokumentálja azt a történelmi fejlődést, mely kitérőkön keresztül oda vezetett, hogy a nemzetközi folyókkal kapcsolatos jogi kérdések rendezése a parti államok hatáskörébe került. Ennek példája az 1948. évi belgrádi egyezménnyel létrehozott Dunabizottság. Nézetünk szerint behatóan vizsgálni kell azt a kérdést, hogy a parti államokból álló nemzetközi bizottságok hogyan illeszkednek a nemzetközi együttműködést szervező nemzetközi szervezetek, elsősorban az ENSZ, a szakosított intézmények és a regionális nemzetközi szervezetek keretébe. Az elmúlt évtized fejlődésének érdekes és jellemző sajátossága, hogy a nemzetközi szerződések ilyen tárgyú rendelkezéseket is tartalmaznak. A Nígerről szóló 1963. október 26-i miamey-i egyezmény nemcsak abban a vonatkozásban jelentős, hogy felszámolta a gyarmati múltat, hanem ugyanakkor beillesztette a Níger-bizottságot az Afrikai Egységszervezet, az ENSZ, elsősorban a Gazdasági és Szociális Tanács és az Afrikai Gazdasági Bizottság szélesebb körébe.[18] A Mekong folyó hasznosításában jelentős szerepet tölt be az Ázsiai és Távol-Keleti Gazdasági Bizottság,[19] az 1960. szeptember 19-én az Indus hasznosításáról India és Pakisztán között kötött szerződésben a Világbank tevékeny közreműködő volt.[20] Az Európai Gazdasági Bizottság is napirendjén tartja a folyók nem hajózási célú hasznosításának kérdését.[21] Ezek a példák mindenesetre a fentebb említett tendenciát bizonyítják.

J. Cuth két munkája a nemzetközi folyók jogának kitűnő össze-

[9] Ch. Rousseau szerint ez általános és minta nemzetköziesítési rendszer a korábbi gyakorlat (a speciális vagy kivételes nemzetköziesítés) helyébe lép, amely szerint egy folyót csak speciális egyezménnyel lehetett nemzetköziesíteni. Rousseau: im. 390. old.

[10] Magyarország az 1928. évi XXXIX. tc-kel. Magyar Törvénytár. Budapest, 1929.

[11] A joggal való visszaélés elve a gyakorlatban és az elméletben is elismert, de alkalmazása a nemzetközi jog terén igen komoly problémákat vet fel. Vö. Haraszti György: A Nemzetközi Bíróság joggyakorlata 1946—1956. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1958. 41. old.

[12] Vö. M. Huber döntőbíró véleményét a Palmas-szigetek ügyben (O. N. U, RSA, vol. II., old. 839) és a Nemzetközi Bíróságnak a Korfu-szoros ügyében hozott ítéletét (C. I. J. Rec. 1949. 22. old.).

[13] Lanoux-tó ügy. O. N. U. RSA, XII. p. 281. old.

[14] C. I. J. Rec. 1969. K. Marek: Le problème des sources du droit international dans l'ârret sur le plateau continental de la mer du Nord. Revue belge de droit international. Vol. VI. 1969—I. 44—79. old.

[15] A szerződés szövegét ld. R. G. D. I. P. 873—884. old.

[16] Vö. Helsinki Rules 2. cikk.

[17] A szerződés szövegét ld. R. G. D. I. P., 1965. 276—278. old.

[18] Raux, J.: Regionalisation et centralisation en mateère d'administration fluviale. R. G. D. I. P. 1969. Teclaff, L. A.: The River Bassin in History and Law. Hague 1967. 152—193. old.

[19] Nguyen Quoc Dinh: L'internationalisations du Mékong. A. F. D. I. 1962. 90—112. old. A függelékben az 1954. évi Párizsi Egyezmény szövege.

[20] Wolfrom, M.: L'utilisation à des fins autres que la navigation des eaux des fleuves, lacs et canaux internationaux, Paris, Pédone, 1964. 106—108. old.

[21] Aspects juridiques de l'aménagement hydroélectrique des fleuves et des lacs d'intérêt commun. Comité de l'energie électrique de la Commission économique pour l'Europe. Genève, 1952. E/ECE/136; Utilisation industrielle des eaux, Genève, 1958. E/3058. ST/ECA/50.

foglalója. A tanulmányok igen értékes része a nemzetközi folyókkal kapcsolatos tudományos nézetek áttekintése. J. Cuth a nemzetközi jog haladó elvei alapján, a szocialista tudomány szemszögéből vizsgálta a nemzetközi folyókkal kapcsolatos jogintézményeket, bepillantást nyújtott az átalakuló nemzetközi jogba, kimutatva a folyók nem-hajózási célokra történő hasznosításában a társadalmi viszonyok jogot formáló erejét. Sajnálatos és sokszor emlegetett tény, hogy a nemzeti nyelv szűk kerete akadályokat gördít jelentős művek megismerésének útjába, melyet szomorúan meg kell állapítanunk J. Cuthnak e két könyvével kapcsolatban is.

Bruházc János

Андор Вельтнер:

Охрана труда, обращая особое внимание на технический прогресс

Технический прогресс и охрана труда взаимосвязаны друг с другом. Развитие техники, в особенности автоматизации способно к улучшению техники безопасности и охраны здоровья. А с другой стороны, развитие техники, главным образом применение атомной энергии создает новые источники опасности, против которых необходимо разработать средства защиты. На проведенном в 1970 году в Варшаве конгрессе Международного Юридического Общества по Трудовому праву и социальному страхованию были внесены очень полезные предложения по развитию охраны труда. В качестве общего вывода можно констатировать, что неправильно было бы впадать в иллюзию, что отдельные страны предприняли все необходимое в интересах развития в этой области. А с другой стороны, неуместно было бы придерживаться взгляда, согласно которому охрану труда развивать дальше нельзя, потому что превенция существенным образом может быть усилена соответствующими техническими, организационными и правовыми средствами, в особенности тогда, если административные, хозяйственные и общественные органы ведут планомерную организаторскую деятельность и разработывают программы по дальнейшему развитию. Важно было бы также и то, чтобы в интересах научного исследования и разработки практических разрешений сложилось постоянное и ведущееся в организованных рамках международное сотрудничество, обмен опытом и информацией.

Иштван Кэртес:

Развитие охраны труда, обращая особое внимание на технический прогресс

Темой I повестки дня VII Международного Конгресса по трудовому праву и социальному страхованию было развитие охраны труда, обращая особое внимание на технический прогресс. Подготовленный по этой теме венгерский национальный рапорт, автором которого был Иштван Кэртес, кандидат юридических наук, во введении анализирует действие технического прогресса в нашей стране, затем показывает те мероприятия, которые служат предупреждению несчастных случаев и болезней. Показывает запреты, связанные с приемом на работу, назначением на должности и занятием на работе, занимается вопросом обучения в области охраны труда и показывает обязанности предприятия в связи с организацией охраны труда. Показывает организацию и деятельность надзора по охране труда, а так же положение исследований в области охраны труда. В заключение занимается основывающимися на правилах по охране труда индивидуальными и коллективными требованиями, а так же санкциями в области охраны труда.

Ласло Надь:

Об обязательном сочетании общественных, кооперативных и личных интересов

Интерес это такое специфическое отношение между человеком и его окружением, которое всегда направлено на удовлетворение потребностей и которое связывает индивида с обществом. Эта связь осуществляется посредством передаточных «промежуточных» коллективов. Среди этих коллективов особую роль играют кооперативы. Это сочетание предполагает три тесно связанные друг с другом, предполагающие друг друга и в то же время самостоятельные круга интересов. Заинтересованность члена двойственна: заинтересованность как собственника и как участника. Ставшая самостоятельной кооперативная заинтересованность: складывание хозяйственных учреждений, обеспечивающих реализацию целенаправленности, одна и та же самая сфера действий с другими хозяйственными единицами, и наконец, обеспечивающие это юридические рамки. Интерес общества заключается в построении социализма, общества, в центре которого находится человек. Обеспечение гармонии этого тройного интереса предполагает постоянную деятельность, и в этом важная роль принадлежит праву.

Дьёрдь Диошди:

Нетипичные договоры в судебной практике

Статья показывает и анализирует результаты одного статистического исследования. Это исследование было проведено в трех судах с целью установления числа встречающихся на практике нетипичных и смешанных договоров и установления их пропорции по отношению к иным договорам. Как показывают статистические таблицы, нетипичные и смешанные договоры встречаются редко: из 1758 исследованных договоров лишь 35 входили в эту категорию, что составляет 2% всех договоров. И эти договоры при ином правовом регулировании рассматривались бы договорами имущественного найма. Из результатов этого исследования можно сделать вывод, что исторически сложившиеся типы договоров почти без пробелов удовлетворяют возникающие потребности, и поэтому принцип свободы типов договоров, являющийся важным с теоретической точки зрения, в судебной практике имеет незначительное практическое значение.

Andor Weltner:

Die Entwicklung des Arbeitsschutzes, mit besonderer Rücksicht auf den technischen Fortschritt

Der technische Fortschritt und der Arbeitsschutz stehen zueinander in Wechselbeziehungen. Die Entwicklung der Technik, besonders die Automatisierung, ist dazu geeignet, die Unfallabwehr und den Gesundheitsschutz zu verbessern. Andererseits führt die Entwicklung der Technik, besonders die Anwendung der Atomenergie zur Entstehung neuer Gefahrenquellen, gegen welche neue Schutzmittel ausgestaltet werden müssen. Am Kongress der Internationalen Vereinigung für Arbeitsrecht und Sozialversicherungsrecht, die im Jahre 1970 in Warschau abgehalten worden ist, wurden sehr nützliche Verschläge zur Entwicklung des Arbeitsschutzes unterbreitet. Als allgemeine Konklusion kann festgestellt werden, dass es unrichtig wäre sich solchen Illusionen hinzu-

geben, dass die einzelnen Länder schon alles im Interesse der Entwicklung unternommen haben. Andererseits wäre auch eine solche pessimistische Auffassung verfehlt, wonach der Arbeitsschutz nicht weiterentwickelt werden kann, da mittels entsprechender technischen, organisatorischen und rechtlichen Massnahmen, mit Hilfe von effektivem Unterricht und Propaganda die Prävention wesentlich gesteigert werden kann, besonders in dem Falle, wenn die Verwaltungs-, Wirtschafts- und gesellschaftlichen Organe eine planmässige organisatorische Tätigkeit entfalten und Entwicklungsprogramme ausarbeiten. Es wäre auch sehr wichtig, dass sich zum Zwecke der wissenschaftlichen Forschung und der Ausarbeitung praktischer Lösungen eine dauernde und institutionsmässige internationale Zusammenarbeit, Erfahrungs- und Informationstausch entwickelt.

István Kertész:

Die Entwicklung des Arbeitsschutzes mit besonderer Rücksicht auf den technischen Fortschritt in Ungarn

Das I. Thema an der Tagesordnung des VII. Internationalen Kongresses für Arbeitsrecht und Sozialversicherung war die Entwicklung des Arbeitsschutzes, mit besonderer Rücksicht auf den technischen Fortschritt. Zu diesem Thema wurde auch ein ungarischer Beitrag verfertigt, dessen Verfasser István Kertész, Kandidat der Staats- und Rechtswissenschaften gewesen war. In der Einleitung analysierte er die in unserem Lande ausgelösten Wirkungen des technischen Fortschritts, dann werden die Vorschriften der Vorbeugung von Umfällen und Krankheiten erörtert. Danach geht er auf die Anstellungs-, Beschäftigungs- und Einstellungsverbote über und befasst sich auch mit dem Unterricht des Arbeitschutzes sowie mit den Verpflichtungen des Betriebs auf dem Gebiet der Arbeitsschutzorganisation. Er bespricht die Organisation und Tätigkeit der Arbeitsschutzinspektion ferner die Lage der Forschungen auf dem Gebiet des Arbeitsschutzes. Abschliessend werden noch die individuellen und kollektiven Ansprüche aus der Verletzung von Arbeitsschutzmassnahmen und ihre Sanktionierung behandelt.

László Nagy:

Über den obligatorischen Einklang der gesellschaftlichen, genossenschaftlichen und individuellen Interessen

Das Interesse ist ein solches eigentümliches Verhältnis zwischen dem Menschen und seiner Umgebung, das auf die Befriedigung der jeweiligen Bedürfnisse ausgerichtet ist und welches das Individiuum an die Gesellschaft bindet. Diese Bindung ist mittelbar, sie wird mittels „zwischengelagerte" Kollektíven verwirklicht. Unter diesen Kollektiven gebührt den Genossenschaften eine prominente Rolle. Der Einklang setzt drei, miteinander eng zusammenhängende, einandern bedingende und dennoch selbstständige Interessenkreise voraus. Das Interesse der Mitglieder ist ein doppeltes: Eigentümerinteresse und Mitwirkungsinteresse. Das selbstständig gewordene genossenschaftliche Interesse bedeutet die Ausbildung von wirtschaftlichen Institutionen, welche die Realisierung der Zielgebundenheit sichern; identische Bewegungsbahnen mit anderen wirtschaftlichen Einheiten und schliesslich ein, die vorangenannten sichernder juristischer Rahmen. Das Interesse der Gesellschaft ist der Aufbau des Sozialismus, einer Gesellschaft, die menschen-zentrisch ist. Die Sicherstellung des dreifachen Interessen-Einklanges setzt eine permanente Tätigkeit voraus, und darin kommt dem Recht eine hervorragende Rolle zu.

György Diósdi:

Atypische Verträge in der Gerichtspraxis

Der Artikel befasst sich mit der Bekanntgabe und der Analyse einer statistischen Aufnahme. Diese Aufnahme fand bei drei Gerichten statt. Ihr Zweck war, das zahlenmässige Vorkommen der atypischen und der gemischten Vertrage, sowie deren Verhältnis zu den anderen Verträgen festzustellen. Wie die statistischen Tabellen beweisen, kommen atypische und gemischte Verträge selten vor. Aus den untersuchten 1758 Verträgen gehören nur 35 in diese Kategorie, was 2 Prozent der Gesamtzahl bedeutet. Ein Teil dieser Verträge könnte sogar, im Falle einer anderen juristischen Regelung, als Mietsvertrag qualifiziert werden. Aus diesen Ergebnissen kann gefolgert werden, dass die geschichtlich sich herausgebildeten Vertragstypen die Ansprüche fast lückenlos erfüllen, und deswegen in der Gerichtspraxis das theorethisch wichtige Prinzip der vertäglichen Typen-Freihet von geringer Bedeutung ist.

Andor Weltner:

Le développement de la protection du travail mettant à la lumière le développement technique

Le développement technique et la protection du travail sont en corrélation l'un avec l'autre. Le progrès de la technique et en particulier l'automatisation sont aptes à améliorer la prévention des accidents et la protection sanitaire. Pourtant, le développement technique et en particulier l'application de l'énergie atomique créent de nouveaux dangers contre lesquels il faut trouver de nouveaux moyens de protection. Au Congrès de la Société Internationale du droit du travail et de la sécurité sociale tenu à Varsovie en 1970 plusieurs propositions très utiles étaient faites dans l'intérêt du développement de la protection du travail. Comme conclusion générale on peut constater qu'il serait erroné de nous bercer dans des illusions que dans les différents pays tout était déjà fait en faveur du développement. De l'autre côté, serait déplacée aussi l'adoption d'une vue pessimiste selon laquelle la protection du travail ne peut pas être développée davantage car la protection peut être en grande partie augmentée par l'application de moyens techniques, structurels et juridiques convenables, par un enseignement efficace et une propagande adéquate, surtout si les organes d'administration et sociaux déployeront une activité d'organisation planifiée et élaboreront des programmes de développement systématiques. Il serait aussi très important que dans l'intérêt de l'élaboration des recherches scientifiques et des solutions pratiques une coopération internationale et un échange d'expériences et d'information institutionnalisés soient réalisés.

István Kertész:

Le développement de la protection du travail à la lumière du développement technique

Le 1er thème d'une série de programmes du VII Congrès International du Droit du Travail et de la Sécurité Sociale était le développement de la protection du travail à la lumière du développement technique. Le rapport général hongrois rédigé à ce thème par István Kertész, candidat des sciences juridiques et politiques, analyse avant tout les effets produits en Hongrie par le développement technique et expose ensuite les prescriptions relatives à la prévention des accidents et des maladies de travail. Il présente les défenses relatives à l'emploi, à l'occupation et à l'affectation et s'occupe de l'enseignement de la protection du travail ainsi que des devoir incombant à l'entreprise sur le terrain de l'organisation de la protection du travail. Il expose l'organisation et le fonctionnement de la surveillance de la protection du travail et la situation des recherches dans ce domaine. Pour terminer, il s'occupe des droits individuels et collectifs basés sur les règles de la protection du travail, notamment des sanctions frappant l'inobservation des règles.

László Nagy:

L'harmonie obligatoire des intérêts sociaux, coopératifs et individuels

L'intérêt est une relation particulière existant entre l'homme et son environnement qui a pour but la satisfaction des besoins actuels et qui joint l'individu à la société. Cette relation se réalise par des collectifs „intermédiaires". Parmi ceux, la coopérative joue un rôle éminent. L'harmonie présuppose trois sphères d'intérêts qui sont en rapport étroit et qui présupposent réciproquement tout en étant indépendantes l'une de l'autre. L'intérêt du membre de la coopérative est double: celui du propriétaire et celui du collaborateur. L'intérêt indépendant de la coopérative constitue un cadre juridique dans lequel sont établies des institutions économiques assurant la réalisation de buts prévus et en même temps le terrain d'un mouvement semblable à ceux d'autres unités économiques. L'édification du socialisme constitue l'intérêt de la société ayant l'homme à son centre. L'assurance de l'harmonie des trois intérêts présuppose une activité permanente et le droit y joue un rôle éminent.

György Diósdi:

Contrats atypiques dans la pratique des tribunaux

L'article en question présente et analyse un mesurage statistique. Ce mesurage a été fait chez trois tribunaux, dans le but d'établir la présence numérique des contrats atypiques et mixtes ainsi que leur proportion par rapport aux autres contrats. Conformément aux tableaux statistiques, les contrats atypiques et mixtes se présentent rarement: parmi 1758 contrats examinés il n'appartient à ce groupe que 35, ce qui équivaut aux 2 p. c. des contrats. Au cas d'une réglementation juridique différente, même une grande partie de ceux-ci pourrait être qualifiée comme contrats de bail. De ce résultat on peut tirer la conclusion que les différents types de contrats historiquement formés satisfont presque entièrement les exigences; pour ce motif le principe — bien important en théorie — de la liberté d'employer différents types de contrats n'a guère d'importance pratique dans la jurisprudence.

Andor Weltner:

Labour safety development with special regard to technological progress

Technological progress and labour safety are interrelated. Technological development particularly automation are apt to contribute to prevention of accidents and health protection. It is also true however that technological development particularly the use of nuclear energy involves new sources of danger against which new protection devices must be developed. Very useful proposals were put forward in the 1970 Congress of the International Labour Law and Social Insurance Law held in Warsaw for the development of labour safety. The general conclusion may be drawn that it would not be correct to entertain illusions as if the countries concerned had done everything within their power to develop labour safety. But a pessimistic view claiming that labour safety cannot further be developed would equally be out of place because prevention can be made considerably more efficient by resorting to appropriate technological organizational and legal means adequate training and propaganda particularly of public administration economic and social agencies conduct a planned organization activity and draw up development programmes. It would also be very important if regular international cooperation exchange of experience and information were to evolve with a view to contribute to scientific research and practical solutions.

István Kertész:

The evolution of labour safety with special regard to technological progress

A subject dealt with at the VIIth International Congress of Labour Law and Social Insurance was the evolution of labour safety with special regard to technological progress. The Hungarian report prepared by István Kertész, Candidatus of the legal and administrative sciences analyses in the first place the effects produced by technological progress in Hungary then deals with the provisions on the prevention of accidents and diseases. It describes the prohibitions of employments, allocating jobs and posts the obligations incumbent upon enterpises in organizing labour safety. It also describes the organization and activity of labour safety inspection and the state of labour safety research. In conclusion the paper describes individual and collective claims based on labour safety regulations and the relating sanctions.

László Nagy:

On the obligatory concert between social cooperative and individual interests

Interest is a particular relationship between man and his environment which is directed at satisfying the actual demands and by which man is related to society. This relationship becomes operative by means of transmissions „intermediary collectives". An outstanding role is discharged among these collectives by cooperatives. Concert presupposes three closely interdependent but distinct spheres interests whish are conditional upon each other. The interests of members are dual: interest of the owner and that of a cooperating member. The distinct cooperative interests of are: the formation of economic institutions securing the realization of the purpose-determined character, a path of movement identical with other economic units and, lastly a legal framework guaranteeing all these. Society's interets is the building up of a socialist society which is a man-centred community. Securing the treble concert of interests presupposes a permanent activity in which law has an outstanding role to play.

György Diósdi:

Non-typical contracts in judicial practice

The results of a statistical survey are published and analysed in the paper. This survey was made in three courts in order to ascertain the number of non-typical and mixed contracts and their ratio to other contracts. As shown by statistical tables non-typical and mixed contratcs are but rare: only 35 of the 1758 contracts which came under survey come under this category, in other words two per cent of all contracts. Moreover a part of these, if legal regulation were different, would be contracts of lease. The conclusion may be drawn from this result that the historically evolved contract types meet requirements almost completely and, accordingly, the theoretically important principle of contractual liberty is but of small significance in judicial practice.

A lapszám (XXVI. új évfolyam 2.) szerzői: *Dr. Weltner Andor* egyetemi tanár. — *Dr. Kertész István* az Igazságügyi Minisztérium csoportvezetője. — *Dr. Garancsy Gabriella* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Nagy László* egyetemi tanár (Gödöllő). — *Dr. Diósdi György*, egyetemi docens. — *Dr. Vebersz, Ja. A.*, egyetemi docens (Riga). — *Dr. Vörös Imre* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Süveges Márta* egyetemi adjunktus. — *Dr. Tamás Lajos* egyetemi adjunktus (Pécs). — *Dr. Bruhács János*, egyetemi adjunktus (Pécs)

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u.30. — Tel.: 160-160/247. — Kiadja Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin krt 9-11. Telefon: 221-281). — Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI, Budapest V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I. Fő utca 32. Telefon: 159-450; vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

70.5394 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

Ára: 8,– Ft

INDEX 25.422

XXVI. új évfolyam 3—4. szám Budapest, 1971. március—április

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM

SÁRKÖZI TAMÁS:
Állami szerv-e az állami vállalat? 125

BORSI ZOLTÁN:
A statisztika-tudomány és az igazságügyi-statisztika néhány problémája 138

VIDA SÁNDOR:
Védjegyjogunk újjászületéséről 147

SZATHMÁRY GÉZA:
Követelésérvényesítés exportváltók alapján 152

BÓCZ ENDRE:
Védekezési hazugság és vádolás 156

PÓLAY ELEMÉR:
Jhering birtoktana és a magyar magánjogi kodifikációs kísérletek 164

GYÖRGYI KÁLMÁN:
Büntető törvényhozás és kodifikációs kísérletek a burzsoá német államban (1871—1969) 175

Szemle:

VADAS GYÖRGY:
Az etika kérdéseiről és tematikájáról ... 184

ZELENKA ISTVÁN:
Hozzászólás a jogszabályi jogszabályértelmezés kérdéséhez 191

PÉTERI ZOLTÁN:
Az Academie Internationale de Droit Comparé VIII. kongresszusa 192

FEHÉR ZOLTÁN:
Országos ankét a társadalom támogatására szoruló öregekről 195

NAGY LAJOS:
A jogi információs-dokumentációs munka fejlesztése 196

Jogirodalom:

Trócsányi László: Az európai szocialista országok munkaügyi eljárásjoga (KERTÉSZ ISTVÁN) 198

Nagyné Szegvári Katalin: A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban (1777—1918) (KÁLLAY ISTVÁN) 200

HORVÁTH PÁL:
Újabb lépés a komparatív szemléletmód irányában 204

— —: Új könyvek 205

СОДЕРЖАНИЕ: *Тамаш Шаркёзи:* Является ли государственным органом государственное предприятие. — *Золтан Борши:* Наука статистики и некоторые проблемы судебной статистики. — *Шандор Вида:* О возрождении венгерского права о товарных знаках. — *Геза Сатмари:* Осуществление требований на основе экспортных векселей. — *Эндре Боц:* Ложь с целью самозащиты и ложное обвинение. — *Элемер Полаи:* Учение Еринга о владении и попытки кодификации венгерского частного права. — *Калман Дьёрдьи:* Уголовное законодательство и кодификационные попытки в буржуазном немецком государстве. (1871—1969). — *Обзор: Дьёрдь Вадаш:* О тематике и вопросах этики. — *Иштван Зеленка:* Выступление по вопросам толкования законодательных актов. — Золтан Петери: VIII Конгресс Academie Internationale de Droit Comparé. — *Золтан Фехер:* Государственная анкета об общественной поддержке нуждающихся в этом престарелых. — *Лайош Надь:* Развитие информационно-документационной работы в области права. — *Юридическая литература:* Ласло Трочани: Трудовое процессуальное право европейских социалистических стран *(Иштван Кэртес).* — Надьне Каталин Сегвари: Борьба за право женщин на образование в нашей стране (1777—1918) *(Иштван Каллаи).* — *Пал Хорват:* Новый шаг в направление компаративного метода подхода. — — —: Новые книги.

INHALT: *Tamás Sárközy*: Ist das staatliche Unternehmen ein Staatsorgan? — *Zoltán Borsi*: Einige Probleme der Statistik als Wissenschaft und der Rechtspflegestatistik. — *Sándor Vida:* Über die Wiedergeburt unseres Zeichenrechts. — *Géza Szathmáry:* Geltendmachung von Forderungen auf Grund von Exportwechseln. — *Endre Bócz:* Verteidigunsprinzip und Anklage. — *Elemér Pólay:* Die Bezitslehre von Jhering und die ungarischen privatrechtliche Kondifikationsversuche. — *Rundschau: György Vadas:* Über die Fragen und die Thematik der Ethik. — *István Zelenka:* Zur Frage der legalen Interprätierung des Rechts. — *Zoltán Péteri:* VIII. Kongress der Academie Internationale de Droit Comparé. — *Zoltán Fehér:* Landeskonferenz über die, der Unterstützung der Gessellschaft bedürftigen alten Leute. — *Lajos Nagy:* Die Entwicklung der juristischen Informations-Dokumentations-Arbeit. — *Rechtsliteratur: László Trócsányi:* Arbeitsrecht-Verfahren der europäischen sozialistischen Länder *(István Kertész).* — Katalin Szegvári Nagy: Der für das Bildungs-Recht der Frauen geführte Kampf in unserem Vaterland (1777—1918) *(István Kállay).* — *Pál Horváth:* Ein neuer Schritt in Richtung der komparativen Aunschauungsweise. — : Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Tamás Sárközy:* Est-ce que l'entreprise est un organe d'Etat? — *Zoltán Borsi:* Quelques problèmes de la science des statistiques et de la statistique judiciaire. — *Sándor Vida:* La renaissance de notre droit des marques de fabrique. — *Géza Szathmáry:* Comment faire valoir la créance sur la base des lettres de change d'exportation. — *Endre Bócz:* Mensonge en défense et accusation. — *Elemér Pólay:* La doctrine de Jhering relative à la possession et les tentatives de codification du droit privé hongrois. — *Kálmán Györgyi:* La législation pénale et les tentatives de codification dans l'Etat bourgeois allemand (1871—1969). *Revue: György Vadas:* Sur les questions de l'éthique et sur son thématisme. — *István Zelenka:* Contribution a la question de l'interprétation légale des regles de droit. — *Zoltán Péteri:* Le VIII° Congrès de l'Académie Internationale de Droit Comparé. — *Zoltán Fehér:* Conférence nationale sur les personnes avancées en age ayant besoin de la protection de la société. — *Lajos Nagy:* Le développement des travaux juridiques d'information et de documentation. — *Littérature juridique:* László Trócsányi: Le droit de la procédure concernant les litiges di travail des pays socialistes européens *(István Kertész).* — *Nagyné Katalin Szegvári:* La lutte poursuivie pour les droits culturels des femmes (1777—1918) *(István Kállay).* — *Pál Horváth:* Un pas nouveau vers la manière de voir comparative. — —.: Livres récement parus.

CONTENT: *Tamás Sárközy:* Is state enterprise a government organ? — *Zoltán Borsi:* Statistical science and judicial statistics. — *Sándor Vida:* The rebirth of Hungarian trade mark law. — *Géza Szathmáry:* Enforcement of claims by virtue of export bills of exchange. — *Endre Bócz:* Defence lies in criminal proceedings and accusation. — *Elemér Pólay:* Jhering's doctrine of possession and the attempts codifying Hungarian private law. — *Kálmán Györgyi:* Criminal legislation and codification attempts in the German bourgeois state (1871—1969). *Review: György Vadas:* On the problems and subjects of Chics. — *István Zelenka:* Contribution to the problem of the statutory interpretation of statutes. — *Zoltán Péteri:* The VIIIth Congress of the Academie Internationale de Droit Comparé. — *Zoltán Fehér:* National discussion on the aged in need of social support. — *Lajos Nagy:* Developing legal information and documentation. *Legal literature:* László Trócsányi: Procedural labour law in the European socialiste countries *(István Kertész)* — Katalin Nagy-Szegvári: Fight for women's cultural rights in Hungary (1777—1918) *(István Kállay).* — *Pál Horváth:* New step towards the comparative conception. — —.: Books recently published.

XXVI. évfolyam 3—4. szám 1971. március—április

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Állami szerv-e az állami vállalat?

Az állami vállalat a gazdálkodó szervek egyéb fajtáival (szövetkezet stb.) szembeni sajátosságát a vállalat elé tett „állami" kitétel adja meg — kérdés, hogy ez a kitétel birtokviszonyt jelent-e (az államnak a vállalata); jelző-e (a vállalat sajátos állami szerv); vagy a vállalat állammal való egyéb speciális viszonyára utal.

I. Elméleti előkérdések

1. Az állami vállalat helyzete a direkt tervgazdálkodásban lényegében azzal jellemezhető, hogy az állami vállalat nem valóságos vállalat — korlátozott önállósággal rendelkező, tervvégrehajtó, technikai-üzemi szervezeti egység. A vállalati döntési jogot a központi tervaktusok részleteiben meghatározták, a vállalat által „kezelt" termelési eszközökkel való rendelkezési lehetőség minimális, „saját vállalati akaratról" legfeljebb az egyes operatív termelési részcselekményekre vonatkozólag lehetett beszélni.[1] A vállalat ugyan áruformában gazdálkodott, de valóságos árutermelés nem volt, a vállalat gazdasági elkülönültsége és saját anyagi érdeke minimális. A korlátozott önállósággal való tervvégrehajtás és az áruformában való működés sajátos egységét fejezte ki az a gazdasági struktúra, amely az önálló gazdaságos elszámolás (hozraszcsot) néven vált közismertté.

Az állami vállalat tehát a központi gazdaságirányítástól nem különült el és így aligha lehet vitatni, hogy ez a vállalat az államapparátus részeként funkcionált. A korabeli irodalom megoszlott abban, hogy a vállalat, mint állami termelő-szolgáltató-elosztó egység, gazdálkodó funkciójánál fogva sajátos állami vagy sajátos államigazgatási szerv-e (a polgári jogi irodalom inkább az utóbbi, az államigazgatási irodalom inkább az első álláspontot volt) — bár ebben a kérdésben különösebb vita nem volt és a vállalat „államiságának" sajátosságait részletesebben nem elemezték. Akár sajátos állami, akár sajátos államigazgatási szervnek jellemezték is az állami vállalatot, a lényeg egyértelmű volt: a vállalat az államapparátus legalsó sajátos lépcsője, amely teljes mértékben alárendelt a hierarchikusan felettes államigazgatási szervnek. Oberländer—Hochbaum pl. úgy ír erről, hogy a vállalatokat besorolták az „összállami irányítási piramisba", amelynek következménye egyrészt az általános államszervezési alapelvek alkalmazása a vállalatra, másrészt a vállalati vezetők állami funkcionáriusként való jellemzése és merev elválasztása a többi vállalati dolgozótól.[2] A teljes alárendeltség többnyire tényleges volt, mivel azt rendszerint külön jogszabály nem mondotta ki, egyébként is a szocialista országok túlnyomó többségében az 1960-as évek közepéig külön magasabb szintű vállalati jogszabály nem is volt hatályban. (Pl. a Szovjetunióban 1965-ig nem volt ilyen szabályozás, Magyarországon az 1950. évi 32. sz. tvr. a Ptk. életbelépéséig ugyan hatályban volt, de a vállalati jogállást teljeskörűen rendező szabályozásnak nem tekinthető, a többi szocialista országban Lengyelországot kivéve, hasonló volt a helyzet) — általában a jogi szabályozás megelégedett a vállalati vezetők jogállásának rendezésével. Az irányító szerv a vállalatot elvileg bármikor és bármire kötelezhette, függetlenül utasításának vállalatot érintő anyagi következményétől — csak a szocialista gazdasági reformokat közvet-

[1] A vállalati önállóság mérve a tervutasításos mechanizmus történeti fejlődése során különböző volt ugyan, az 1960-as évek során fokozatosan növekedett, ez azonban a vállalati önállóság alapvető korlátozottságán nem változtat.

[2] L. Oberländer—Hochbaum: A népi tulajdonban levő vállalat jogi helyzete. Vertragssystem. 1966. 9. 531—532. old.

lenül megelőzően hozott egy-két jogszabály alkalmazott megszorítást némely területen.[3] A vállalatnak az irányító szervvel szemben általában semmilyen joga nem lehetett, jogállásának lényege a tervfeladatok teljesítésére vonatkozó kötelezettség. A vállalati működés akkor minősült a gazdaságirányítás szemszögéből eredményesnek, ha a vállalat teljesítette, illetve túlteljesítette tervét, elsősorban pedig a mennyiségi tervmutatókat.

Az állami vállalat ilyen körülmények között — bár gazdálkodó tevékenysége bizonyos mértékig sajátossá tette — jogilag szinte egyneművé vált a többi állami szervvel, elsősorban pedig a gazdasági igazgatási államigazgatási szervekkel. Nem véletlen pl. hogy az 1950-es évek szovjet állami tulajdonjogi vitájában a szerzők egy része (Mikolenko, Karassz stb.) semilyen különbséget nem tett állami vállalat és más állami szerv között, tükrözve, hogy túl sok elvi különbség pl. egy költségvetési intézet vagy egy vállalat vagyoni helyzete között valóban nem volt. Az áruformában történő gazdálkodás azonban a tervutasításos gazdálkodásban is azt a követelményt állította a jogi szabályozás elé, hogy a vállalatot, mint a gazdasági forgalomban rendszeresen résztvevő állami szervet jogi személyiséggel ruházza fel. Ezzel összefüggésben a vállalati jogi személyiség a költségvetési szervekhez képest általában gyorsabban nyert elismerést,[4] és az önálló gazdaságos vállalati elszámolás tartalmi kellékévé vált. A vállalat jogi személyisége természetszerűen nem változtatott azon, hogy a valóságos vállalati vonások kezdetlegessége folytán az állami vállalat tényleges társadalmi-gazdasági funkciója elmosódott, a vállalat a társadalmi mechanizmusban meglehetősen alárendelt szerepkört kapott. Mindez érthetővé teszi, hogy a gazdaságirányítás reformja szinte egyetlen gazdálkodó szerv társadalmi-gazdasági helyzetében sem hozott olyan mérvű változást, mint az állami vállalatnál.

2. Az indirekt tervgazdálkodási forma egyik leglényegesebb felismerése, hogy a tervgazdálkodásban is a vállalati gazdálkodás szükségszerűen elsődleges jelentőséggel bír. A vállalatszerűen működő gazdálkodó szervek közül pedig kiemelkedik az állami vállalat, amely a társadalmi tulajdonban levő termelési eszközök hasznosításának (a mezőgazdaságot kivéve) alaptípusa — mind a termelőerők koncentráltsága, mind a technikai színvonal tekintetében a legfejlettebb gazdálkodó szerv a népgazdaságban. Az állami vállalat olyan szocialista nagyüzem, amelynek alapvető társadalmi-gazdasági funkciója, hogy a szocialista állam polgárainak zömét, mint dolgozót egyesítse a társadalmi tulajdonban álló termelési eszközökkel. A gazdaságirányítás reformjával az állami vállalat gazdasági önállósága, anyagi érdekeltsége jelentősen nő, a korábbi áruforma valóságos árutermeléssé alakul át, az állami vállalat árutermelő gazdasági vállalkozás jelleget kap.

A vállalati önállóság, anyagi érdekeltség és árutermelés kiteljesedése valamennyi szocialista ország gazdasági reformjának szükségszerű velejárója. Azok a gazdálkodási és jogi formák azonban, amelyekben ez a folyamat végbemegy, nem teljesen azonosak — a reformok kibontakozásával két egyre markánsabban elkülönülő elméleti irányvonalnak vagyunk tanúi.[5]

Az első irányvonal kiindulópontja, hogy a szocialista termelés a termelőerők fejlettsége folytán magas koncentrációt és specializációt igényel, ezért a tervgazdálkodást a nagy termelőszervezetekre kell alapítani. A nagy termelőszervezet nemcsak gazdálkodik, hanem az alárendelt kisebb termelő szervezeteket irányítja is, az ilyen irányító-gazdálkodó, önelszámoláshoz hasonló módon működő középirányító szervek (egyesülés, tröszt, kombinát, szakmai igazgatóság, ipari központ stb.) domináló szerepet kapnak. Ez az irányzat az önelszámolás vertikális irányítási relációkra való kiterjesztésével a *gazdaságirányítás és a vállalati gazdálkodás módszerbeli egységesítésére* törekszik, ezért a vállalatok és az irányító szervek, valamint az irányító szervek egymás közötti viszonyaiban is megjelennek az önelszámolás áruelemei, a vállalatok árukapcsolatai viszont tervezési-szervezési elemekkel gazdagodnak. Ez a módszerbeli egyesítés, valamint a nagy termelőszervezetek léte azonban szükségképp a piaci mechanizmus viszonylagos korlátozásával jár.[6] Miután ez az irányvonal a korábbi tervutasításos mechanizmust úgy módosítja, hogy a gazdasági döntési, tervezési és gazdálkodási jogköröket az értékkategóriákra építve a középirányító szervekre

[3] L. az 1964. évi csehszlovák Gazdasági Törvénykönyv 44. §-át, vagy Magyarországon a szállítási szerződések 1966-os reformja végrehajtásaként, a felügyeleti szervek beavatkozása miatti szerződésszegések pénzügyi következményeit szabályozó 144/1966. (P. K. 23.) PM. sz. utasítást.

[4] A Szovjetunióban az akkor még lényegében vállalatként funkcionáló trösztök 1923-ban kaptak jogi személyiséget. A tröszt irányítása alá tartozó vállalatok jogi személyiségét az 1961. évi Alapok ismerte el tételes jogilag, de a joggyakorlat lényegében már az 1930-as években jogi személlyé változtatta a vállalatot. A szovjet tapasztalatok alapján a népi demokratikus államokban kezdettől fogva elismerést nyert a vállalatok jogi személyisége, de a költségvetési szervek jogi személyisége még az 1950-es évek közepén is vitás volt.

[5] Tulajdonképp a jugoszláv modellt, az ún. szabadpiaci modellt is ideszámítva 3 mechanizmusvariáció van. A jugoszláv konstrukciót azonban, mivel a társadalmi önigazgatás szisztémája következtében Jugoszláviában nincs állami, hanem csak társulás útján keletkezett „vállalat" (lásd az 1965. évi vállalati alaptörvény 1. §-át), témánk szempontjából elhanyagoljuk.

[6] A szocializmus politikai gazdaságtana és alkalmazása az NDK-ban című tankönyv (Berlin 1969. 220—230. old.) az árutermelést a szocializmus speciális törvényszerűségeként rögzíti, de a konkurrencia, a vállalatok közötti tőkeáramlás, a tőkepiac és a vállalati üzleti titok kizárásával. Az NDK tételes joga is pl. kifejezetten kizárja az üzemi-üzleti titok érvényesítését — lásd az 1967. évi vállalati kormányrendelet 19. §-át, az ugyancsak 1967. évi újítási kormányrendelet 9. §-át stb.

decentralizálja, a következőkben *decentralizált indirekt tervgazdálkodási modellnek* nevezzük. Decentralizált indirekt típusú kifejezetten a Szovjetunió és az NDK gazdasági reformja, újabban a bulgár reform is, bizonyos eziránvú tendenciákat Csehszlovákiában, Lengyelországban és Romániában is találhatunk. A decentralizált tervgazdálkodási modell jogi elméleti megalapozása azonban kétirányú: *a)* az első elméleti álláspont az állami vállalati státus tekintetében lényegében a közismert venediktovi operatív igazgatási teória keretében marad azzal, hogy a reform a vállalat alaphelyzetét nem változtatja meg, de a vállalati operatív igazgatást „teljessé kell tenni"[7]; *b)* a másik elméleti álláspont az ún. „modern" gazdasági jogi irányzat (uralkodó az NDK-ban, Csehszlovákiában, kisebbségi tendencia a Szovjetunióban és Lengyelországban), amely a gazdaságirányítás és a gazdálkodás összeolvasztásának és az önelszámolás vertikális kiterjesztésének realitásai alapján a gazdaságirányítást a hagyományos államigazgatástól, a vállalati kapcsolati formákat a hagyományos áruszerződésektől elválasztva, a társadalmi tulajdon államigazgatási és polgári jogi intézményeit egyesíti és a személyi tulajdon viszonyaival szemben egységes gazdasági joggá alakítja.[8] A gazdasági jogi elmélet az állami vállalat státusa vonatkozásában is újtípusú elméleti magyarázatokat hozott létre.

A második irányvonal, a tervszerű piacszabályozás indirekt tervgazdálkodási modelljének alapjellemvonása, hogy a makroökonómiai, a népgazdaság egésze fejlődésének szempontjából jelentős döntéseket gazdaságirányítási szinten, a mikroökonómiai, a konkrét gazdálkodási részkérdésekben való döntéseket vállalati szinten hozzák meg — más szóval gazdaságirányítási és a vállalati szint egymástól minőségében válik el és a transzmissziót különböző gazdasági szabályozók biztosítják. Az irányítás és a gazdálkodás tehát két elvileg különböző szféra, ami a jog nyelvére fordítva, a gazdasági élet belső jogági komplexitásának csökkenését és a külső komplexitás növekedését, a polgári jogi és az államigazgatási jogi módszerek elvi szétválasztását jelenti. A gazdaságirányítás és a gazdálkodás szétválasztásának következménye, hogy a gazdaságirányítási szerv „tisztán államigazgatási", a vállalat pedig „tisztán gazdálkodó" szerv, kettőjük közül pedig kiesnek a vegyes jellegű középirányító szervek, az önálló elszámolás nem terjed ki a vertikális irányítási relációkra. Más szóval a tervszerű piacszabályozás indirekt tervgazdálkodási modellje ellentétes módszerű, mint a decentralizált indirekt tervgazdálkodási mechanizmus. A mikroökonómiai gazdálkodási jogok elvileg és főszabályként vállalati hatáskörbe utalása és a központi döntések alapvetően közvetett gazdasági szabályozók által történő transzmissziója azt eredményezi, hogy a gazdaságirányítás nem, hogy nem gátolja, hanem ösztönzi a piaci mechanizmus egyre teljesebb kibontakozását, fokozatosan csökkenti a nagyvállalatok számát, korlátozni igyekszik a gazdasági monopolhelyzeteket és fejleszti a vállalatok közötti piaci versenyt.[9] A tervszerű piacszabályozás modellje bontakozik ki egyre erőteljesebben Magyarországon, hasonló jellegű tendenciák voltak, illetve vannak Bulgáriában, Csehszlovákiában és Lengyelországban is. Az állami vállalat jogállásának megalapozását illetően a tervszerű piacszabályozás jogi irodalma is kettős: *a)* lényegében a korábbi (de nem feltétlenül az általánosan elfogadott venediktovi) felfogás keretében marad; *b)* tagadja a vállalat állami szervi jellegét azzal, hogy a vállalat az állam gazdasági vállalkozása.

3. A fentiek alapján a gazdaságirányítás reformja után az állami vállalat jogi jellegéről szóló irodalmi állásfoglalások három csoportba oszthatók: a direkt tervgazdálkodásban kialakított nézetek elvi alapján álló, azokat részlegesen módosító felfogások; az állami vállalatot nem hagyományos állami szervnek tekintő gazdasági jogi felfogások; az állami vállalat állami szervi jellegét tagadó, a vállalatot az állam gazdasági vállalkozásának minősítő felfogások.

ad a) A jelenlegi irodalomban már csak elvétve jelentkezik az a vélemény, hogy az állami vállalat államigazgatási szerv — különösen az NDK gazdasági jogi irodalmában részesült kíméletlen bírálatban a vállalat állami végrehajtó-rendelkező szervként való felfogása.[10] Tudomásunk szerint az utóbbi évek magyar irodalmában kizárólag Huszár István minősítette a vállalatot államigazgatási (gazdasági igazgatási) szervnek.[11] Szívósan él tovább viszont — külö-

[7] Lásd ezt a felfogást a szovjet irodalomban pl. Kozlov: Az állami vagyon operatív igazgatásának kérdése Vesztnyik Moszkovszkovo Unyiverszityeta. 1969. 2. illetve Gribanov: Az állam szocialista tulajdonjoga és az operatív igazgatási jog elhatárolásának kérdéséhez Vesztnyik Moszkovszkovo Universzityeta. 1969. 3.

[8] Laptyev pl. a gazdasági jog szabályozási tárgyát és módszerét kifejezetten a gazdaságirányítás és a termelés, a vagyoni és a szervezeti viszonyok elszakíthatatlan egységével indokolja. Gazdasági Jog. Egyetemi tankönyv. Moszkva 1967. I. fejezet. 1 és 2. §., különösen 14—18 old.

[9] A piaci gazdasági versennyel összefüggésben a tervszerű piacszabályozás lehetővé teszi a vállalatok közötti tőkeáramlást, akár társulás, akár hitelezés formájában (lásd erről: 25 kérdés és válasz gazdaságpolitikai kérdésekről. Interjú Nyers Rezső elvtárssal. Kossuth Könyvkiadó. Bp. 1969. 37—39. old., Nagy Tamás: Az eszközök átcsoportosításának célszerű formáiról népgazdaságunkban. Közgazdasági Szemle 1970. 6. 683—687. old., Kopátsy Sándor: A vállalati tevékenység komplex és több éves értékelésének problémájáról. Pénzügyi Szemle 1969. 11. 931—935. old.), bizonyos korlátok között helyt ad az üzemi titok intézményének (lásd erről Marcell Jenő—Bíró Sándor: Az üzemi titok néhány gazdasági és jogi kérdése. Ipargazdaságtan. 1969. 10.).

[10] L. Bley: A szocialista állami tulajdonjog továbbfejlesztésének problémái. S. u. R. 1964. 3. 503—504. old.

[11] L. Huszár: Hozzászólás a gazdasági jog önálló jogágazati létjogosultságának problémájához. Magyar Jog 1967. 6.

nösen a szovjet államigazgatási irodalomban — az eredetileg Jampolszkajától származó felfogás, mely szerint a vállalati igazgató, a vállalati vezetés (adminisztráció) minősül államigazgatási szervnek. Legutóbb Lazarev modernizálta ezt a felfogást annyiban, hogy a vállalati igazgató ugyan vállalati szerv és így nem tekinthető a felettes államigazgatási szerv munkatársának, ugyanakkor mégis állami hivatalos személyként működik a vállalatnál, megadva ezzel a vállalat állami jellegét. A vállalati igazgató állami szervként való működéséhez Lazarev „a tervek jóváhagyására", „a vállalati munkatársak felvételére, elbocsátására és a fegyelmi büntetések kiszabására" stb. irányuló „állami hatalmi jogosítványokat" sorolja. Lazarev az eredeti Jampolszkaja-i felfogást némileg módosítva már nem államigazgatási, hanem egyszerűen állami szervnek minősíti a vállalati vezetést — ezzel a megközelítéssel egyébként már Kecsekjan 1958-as könyvében is találkozhatunk.[12] Ugyancsak az NDK jogirodalmában igen éles bírálatban részesült ez a felfogás is — Oberländer és Hochbaum szerint a vállalatot vezetésre és kollektívára széttagoló álláspont a demokratikus centralizmus elveibe ütközik és végeredményképp odavezet, hogy igazolja a vállalati dolgozóknak a vállalat irányításából való kizárását, Kreutzer pedig rámutat arra, hogy az igazgató felettes államigazgatási szerv által történő kinevezéséből nem következik szükségképp az igazgató állami szervi jellege, az igazgató vállalati szerv.[13]

A venediktovi operatív igazgatási elmélet túlhaladottságát hangsúlyozva sajátos módon újítja fel a gazdasági reform követelményeire adaptálva a szovjet jogirodalom kezdeti „állami tulajdoni áruforma" elgondolásait Világhy Miklós. Ismeretes, hogy Venediktov eredetileg 1928-ban az állami vállalatot az állami tulajdon áruformájának tekintette, amely nézetétől később ugyan elállt, de Kolganov még 1949-ben is ezt az álláspontot képviselte.[14] Világhy szerint az állami vállalat az állam vállalata, amely része az állami szervezetnek, de sajátos része: „ez a sajátosság abban van, hogy az állami vállalat az államnak az a szerve, amelynek útján az állam a társadalmi elsajátítás folyamatában árutulajdonosként lép fel" — az állami vállalat, mint az állam gazdasági vállalkozása, árutulajdonosi funkciót betöltő állami szerv.[15] Világhy elgondolásait bírálva meggyőzően mutatja ki Eörsi Gyula, hogy gazdasági értelemben ugyan lehet a vállalat árutulajdonosi funkciójáról beszélni, de ez egyrészt a reform előtt is így volt, másrészt nem az állami vállalat par excellence saját funkciója, harmadrészt a vállalat gazdálkodásának csupán egyik részfunkciója.[16]

Ugyancsak elvetve az operatív igazgatást, a gazdaságirányítás egyes aktusaival magyarázza a vállalat állami szervi jellegét Ficzere Lajos: „A vállalat állami szervi jellegét elsősorban az adja meg, hogy a vállalat állami tulajdonban álló vagyontárgyakkal gazdálkodik, hogy a szocialista állam gyakorolja azokat a jogokat, amelyek a vállalat alapításával, a vállalati vezetők kinevezésével és beszámoltatásával, a vállalati munka értékelésével kapcsolatosak; az állam jogszabályokkal rendezi a vállalat hatáskörét, jogait és kötelességeit, ellenőrzi a vállalat működését, megállapítja számviteli rendjét, az állam kezében van a vállalatnál létrejött társadalmi tisztajövedelem elosztási arányainak meghatározása, az adórendszer, valamint a nyereségrészesedés központi szabályozásán keresztül; az állam hatósági jellegű tevékenységet fejt ki a vállalatok irányában, és adott esetben utasításokat bocsát ki."[17] Ficzere álláspontja véleményem szerint ellentmondásos, mert számos olyan gazdaságirányítási mozzanatra hivatkozik (pl. adórendszer, hatósági jogkör stb.), amely egyáltalán nem az állami vállalat irányításának kizárólagos jellemzője, hanem valamennyi gazdálkodó szervvel szemben érvényesül.

ad b) Már az 1948—1950-es évek szovjet irodalmában megjelent a vállalatot az egyéb állami szervekkel teljesen azonosító felfogással szemben az a koncepció, amely szerint a vállalat az operatív gazdasági tevékenység végzésére rendelt speciális állami szerv. (Ezt az álláspontot képviselte pl. Venediktov, Bratusz, Flejsic vagy Viktor Knapp is). Knapp az 1960-as évek elején a gazdaságirányításról írt monográfiájában korábbi álláspontjának részleges módosításával a vállalatot „állami gazdasági szervezetnek" (és nem állami szervnek) minősítette, amely a termelés közvetlen irányítására hivatott és ezt a feladatot, mint „az állami szervezet és az államtól különálló jogalany" dialektikus egysége részben igazgatási intézkedésekkel, részben pedig szerződésekkel látja el.[18] Ezt követően azonban ebből a felfogásból a vállalat „nem hagyományos", „tágabb értelemben vett" állami szervként való értékelésének két jellegzetes gazdasági jogi változata nőtt ki.

Az első gazdasági jogi változat legfőbb képviselője a szovjet Laptyev. Laptyev szerint a

[12] L. Lazarev: Az állami termelő vállalat és adminisztrációja. Sz. G. i. P. 1966. 5., Kecsekjan: Jogviszonyok a szocialista társadalomban. Moszkva, 1958. 105. old.

[13] L. Oberländer—Hochbaum: i. m. 532, 537. old.; Kreutzer: A népi vállalat jellegéről szóló vitához. Vertragssystem. 1968. l. 44—46. old., a magyar irodalomban Ficzere Lajos: Az állami vállalat a gazdaságirányítás új rendszerében. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. B. 1970. 44—46. old.

[14] L. Kolganov: A tulajdon elmélete. A Szovjet Tudományos Akadémia Füzetei 1949. 4. 291. old.

[15] L. Világhy Miklós: Az állam és vállalata. Jogtudományi Közlöny 1967. 10—11. 576—577. old.

[16] L. Eörsi Gyula: Állami tulajdon — állami vállalat. Az ELTE Állam és Jogtudományi Karának Actája XII. kötet 1970. 48—50. old.

[17] L. Ficzere: i. m. 47—48. old.

[18] L. Knapp. A termelés irányítása és az állam és jogtudományok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1962. 77—80. old.

szocializmusban az állam hatalmi tevékenysége nemcsak a közigazgatásban, hanem abban a gazdasági szervező funkcióban is kifejezésre jut, amelyet az egymás felé fejlődésükben közeledő gazdaságirányítási szervek, illetve vállalatok, mint állami szervek kifejtenek. Laptyev tehát egységes kategóriaként fogja fel az önelszámoló gazdaságirányító szerveket és a vállalatokat, egyaránt mint állami gazdasági szerveket és megállapítja, hogy „az állami gazdasági szervezetek jogai individualizálva vannak, de állami jogok maradnak, amely állam, szervei útján fellép a gazdasági tevékenység mindenkori területén". Más szóval Laptyev szerint a vállalat azért állami szerv, mert az állam gazdasági szervező funkcióját valósítja meg. Laptyev felfogását a szocialista irodalomban többen követik, így Oberländer—Hochbaum szerint „a szocialista vállalat a szocialista állam gazdasági szervező funkcióját a vezetési piramisban betöltött helyzetének keretén belül gyakorolja". A vállalat különleges állami gazdasági szervezet, amely állami jellegű feladatokat, saját termelő kollektívájával, saját felelősségére és alkotó jelleggel valósít meg. Hochbaum máshelyütt úgy ír, hogy a gazdaságirányító és a gazdálkodó tevékenység szerves egységet képez, a gazdálkodás sem állammentes terület, a vállalat nem államigazgatási szerv, hanem „a gazdasági életben működő állami szerv". Hasonlóan Pflicke szerint a vállalat állami, de nem „hatalmi állami szerv", így jellegében tér el a központi állami szervektől.[19] A vállalatnak az állam gazdasági szervező funkcióján alapuló állami szervvé való minősítését a magyar irodalomban élesen bírálta Ficzere Lajos, rámutatva arra, hogy különbséget kell tenni a központi gazdaságirányítással azonos állami-gazdasági szervező funkció és a közvetlen vállalati termelő tevékenység között — a vállalat nem valósítja meg az állam gazdasági szervező funkcióját, hanem a mikroökonómiai szférában gazdálkodik.[20]

Már az előző gazdasági jogi felfogások ismertetéséből is kitűnt, hogy az NDK irodalma (szinte általánosan elfogadottan) az össznépi tulajdon gyakorlásában állami szervekről (központi hatalmi szervek), gazdaságirányítási szervekről (egyesülés) és vállalatokról beszél. A gazdasági jogi irányzat második változata szerint az egyesülések és a vállalatok tevékenysége nem olyan értelemben állami, mint amilyen a központi hatalmi szervek tevékenysége, a politikai igazgatás. Kreutzer szerint a gazdaságirányítás tágabb értelemben vett állami tevékenység, a gazdaságirányítás nem államigazgatás, hanem egy sajátos gazdasági jogi viszony. A szocialista állam választott szervei és apparátusa révén vállalatokat szervez, ezáltal mozgásba hozza a szocialista újratermelést és ezt a folyamatot irányítja, ellenőrzi. De mindez nem teszi az államilag alapított vállalatot az államapparátus részévé, illetve az államot közvetlen termelővé. A vállalat nem állami feladatokat, hanem a saját gazdálkodási feladatait látja el, az állami gazdasági szervező tevékenység jóval átfogóbb jellegű, mint a vállalati termelés. A vállalat, mint árutermelő egység, államilag irányított, de nem állami szerv. Schüsseler szerint mindaddig, amíg a szocialista állam, mint „politikai állam" létezik, aggályosnak látszik a vállalatot állami szervként jellemezni: „A vállalatok részei az állami szervek által megszervezett és irányított gazdasági rendszernek, de nem részei az államapparátusnak. Döntéseik és cselekvéseik jellegüknél fogva gazdasági, üzleti tevékenységet képeznek, amelyet a vállalatok saját nevükben, saját számlájukra és kockázatukra gyakorolnak, és ez a tevékenység nem azonos az állami tevékenységgel, amely lényegében még mindig hatalmi-vezető intézkedések meghatározását és végrehajtását jelenti."[21] A csehszlovák gazdasági jogi irodalomban Dalibor Hanes úgy érvel, hogy az állam tulajdonosi és hatalmi minőségének egysége csak a szocialista építés első korszakában hasznos, mert a hatalomátvétel után a gazdaságirányításban is szükségképp a politikai igazgatás módszereivel kell dolgozni. A szocializmus alapjainak lerakása után „a hatalmi elem . . . anakrokisztikussá és idegen elemmé . . . válik a gazdaságirányításban". A gazdaságirányítás reformjával „fokozatosan elhalnak az államhatalom és az állami tulajdon egységének elvei és a gazdaságirányításban a hatalmi viszonyok helyére a közgazdasági irányítás viszonyai lépnek". Hanes a fentiek alapján míg 1967-ben írt cikkeiben még a vállalatot sajátos állami gazdasági szervezetnek minősítette, 1968-ban már arra az álláspontra helyezkedett, hogy a vállalat nem állami szerv, hanem árutermelő jogi személy.[22] J. Spisiak hasonlóan az állami vállalatot olyan sajátos gazdálkodó szervnek tekinti, amely az egész-rész dialektikája alapján része az állami szervezetnek úgy, hogy mint rész gazdálkodó minőségével alapvetően elüt az állami szervezet egészének közhatalmi minőségétől.[23]

ad c) Az állami vállalatra vonatkozó tervszerű piacszabályozási modell sajátosságainak megfelelő közgazdasági véleményt jól érzékeltette az 1967. évi jogászaktíva értekezleti fel-

[19] L. Laptyev: Az állami iparvállalat jogállása a Szovjetunióban. Moszkva 1963. 20—21. old., illetve Gazdasági Jog 7—8. old., valamint Oberländer—Hochbaum: i. m. 532—534. old. Hochbaum, illetve Pflicke véleményét idézi Langer: A szocialista iparvállalat jogi helyzetének fejlődése. Vertragssystem. 1967. 12. 755—757. old.

[20] L. Ficzere: i. m. 47—48. old.

[21] L. Kreutzer: i. m. 39—41. old., Schüsseler: Népi tulajdon és népi tulajdonjog a szocialista gazdasági rendszer kibontakozásának folyamatában. S. u. R. 1968. 2. 220—223. old.

[22] L. Hanes: A szocialista állam, az állami szervek és a népgazdaságirányítás szervezete. Pravni Obzor. 1967. 4., illetve a Népgazdaságirányítás és az állami vállalat jogállása. Pravnickie Studie. 1968. 5.

[23] L. Spisiak: Néhány szempont az állami tulajdon tagolt egységéről. Pravnickie Studie. 1968. 2.

szólalásában Nyers Rezső. A felszólalást Szilbereky Jenő így összegezte: „Mint gazdaságpolitikus, nem osztja azt a felfogást, mely szerint a vállalat nem több, mint az állam egyik szerve, része... Talán helyesebb azt mondani, hogy a vállalat az állam egyik vállalkozása, ami azt is jelenti, hogy a vállalat gazdálkodik is a rábízott eszközökkel és az egységes állami tulajdon keretében a gazdasági szervezeteknek van bizonyos önmozgásuk, sajátos fejlődési tendenciájuk."[24] Az állami vállalatok nem állami szervként, hanem az állam gazdasági vállalkozásaként értékelő politikai-közgazdasági felfogás jogi oldalát a magyar jogtudományban Eörsi Gyula fejtette ki. Eörsi miközben többízben hangsúlyozta, hogy az állami tulajdonjog tekintetében a folytonosság az uralkodó, lényegében a venediktovi elmélet ma is érvényes, a vállalat állami szervi jellegét a reform elejétől kezdve tagadta. „A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról" című könyvében így ír: „... mivel az állam, vállalatai vonatkozásában a tulajdonosi jogai tekintélyes részének gyakorlásáról lemondott, ezek az egységek nem tekinthetők az állami gazdasági igazgatás legalsóbb végrehajtó-intézkedő szervének, nem tartoznak az államapparátushoz..."[25] Álláspontját részletesen fejtette ki az ELTE 1970. évi aktájában. Kiindulópontja az, hogy az állam, mint tulajdonos azért hozza létre vállalatát, hogy termelési eszközeit az állampolgárok munkaerejével egyesítse. Az állam a tulajdonosi jogkör négy „biztos ismérvét és szükséges minimumát" tartja csak fenn magának (nevezetesen a döntést a vállalat alapításáról, átszervezéséről, illetve megszüntetéséről, az indulóvagyon rendelkezésre bocsátását, a vállalat céljának meghatározását, végül az igazgató alkalmazását, illetve elbocsátását) — egyébként a modern nagyipar követelményeinek megfelelően nagyfokú önállóságot biztosít a vállalatnak. Lényegében az állam-állami vállalat kapcsolat hasonló a tőkés-részvénytársaság viszonyhoz — a tulajdonosok vállalatot alapítanak és rábízzák az üzletmenetet a menedzserre, ha a menedzser jól gazdálkodik, a tulajdonos elégedett és jutalmaz, ha az üzleti eredmény rossz, a menedzsert leváltják, a vállalatot megszüntetik stb. A szocialista állam és vállalata között lényegében egyszer tulajdonosi viszony, másrészt az állami szektoron kívüli gazdasági igazgatással azonos államigazgatási viszony van (általános gazdaságpolitikai és hatósági jogkör) — a reformmal a sajátos állami tulajdonigazgatás megszűnik. Mivel azonban az állam a közhatalom birtokosa, a közhatalmi jelleg bizonyos mértékig az állam tulajdonosi tényke-désére is kiterjed: „az állam közhatalmi és tulajdonosi minőségének egysége tartalmilag nagyjából szétválasztható, de a jogi formák szintjén nem" — azaz a négy alapvető tulajdonosi intézkedés is általában, de nem feltétlenül államigazgatási jogi formába öltözötten jelenik meg, ez azonban lényegében csak forma.[26]

II. *Az állami vállalat jogi helyzetének jellemzői Magyarországon*

1. Az állami vállalatot a gazdaságirányítás alapítja, meghatározza, hogy milyen társadalmi-gazdasági szükséglet kielégítésére jöjjön létre állami vállalat. A gazdaságirányítás vállalatalapító tevékenysége a gazdasági reform után már az állami szektorban sem kizárólagos, hiszen maguk az állami vállalatok is létrehozhatnak társulással másodlagos (közös) vállalatot, azonban mindenképpen gazdaságirányítási feladat annak elsődleges meghatározása, hogy milyen gazdasági szükségletekre, alapvetően milyen nagyságrendben jöjjenek létre gazdálkodó szervek. Ezért a gazdaságirányítás a legfontosabb gazdálkodó szervet, az állami vállalatot maga alapítja, minden egyéb gazdálkodó szerv (szövetkezet, társulás útján keletkező jogi személy stb.) létrejötténél pedig engedélyezéssel vagy egyéb módon közreműködik.

A gazdaságirányítás a fentiek szerint az állami vállalatot meghatározott tevékenységi körrel alapítja, a tevékenységi kör meghatározza a vállalat gazdasági alapfeladatát, amelynek teljesítése a vállalat gazdaságirányítással szembeni alapkötelezettsége. A 11/1967. (V. 14.) Korm. sz. rendelet (továbbiakban: V. R.) 3. §-a értelmében a vállalat tevékenységi körét úgy kell megállapítani, hogy az lehetővé tegye termelőerőinek leggazdaságosabb igénybevételét, a vállalat jogosult tevékenységi körének gazdaságos ellátásához szükséges kiegészítő tevékenységre is. A tevékenységi kör megállapítása a gyakorlatban (némileg eltérve a V. R. ezen rendelkezésétől) úgy alakult, hogy az alapító határozatban igen általános jelleggel megállapítják a vállalat főtevékenységét, a fő tevékenységen belül pedig esetleg külön utalnak a vállalat profiljára. A vállalati főtevékenység — külön kiegészítő tevékenységgé nyilvánítás nélkül — feljogosítja a vállalatot minden olyan résztevékenység végzésére, amely a főtevékenységgel bármilyen formában összefügg. Ha azonban a vállalat a főtevékenységhez lazán sem kapcsolódó tevékenységet kíván folytatni, úgy erre alanyi joga nincs, hanem az alapító levélben erre kiegészítő tevékenységként kifejezett gazdaságirányítási felhatalmazást kell kapnia.[27] A vállalati fő-

[24] Vita a gazdaságirányítás jogi szabályozásáról. Magyar Jog. 1967. 5. 267. old.

[25] L. Eörsi Gyula: A gazdaságirányítás új rendszerére való áttérés jogáról. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1968. 282. old.

[26] L. Eörsi Gyula: Állami tulajdon, állami vállalat. 45—46., 50—51., 53—54., 63—67. old.

[27] Pl. az építőipari vállalatok tevékenységi köre teljesen általánosan úgy lett megállapítva, hogy a vállalat építőipari kivitelezési, építésszerelési, szak- és szerelőipari munkák végzésére alakult és ezen általános meghatározáson belül a „különösen" kitétellel utaltak a vállalat esetleges profiljára (középületépítés, lakásépítés stb.). A gyártó vállalat kiegészítő tevékenységgé

tevékenység és a profil szétválasztása igen lényeges, mert jogi kötelezettség főszabályként csak a főtevékenység és nem a profil ellátásához fűződik.[28] Hangsúlyozni kell egyben, hogy az állami vállalatok és az egyéb gazdálkodó szervek tevékenységi körének megállapítása között különbség van, amely általános jelleggel úgy jellemezhető, hogy az állami vállalat tevékenységi köre relatíve szorosabb, mint a többi gazdálkodó szervé. Sárándi Imre tevékenységi körrel kapcsolatos azon javaslata, mely szerint, amíg a vállalat főtevékenységét ellátja, addig bármilyen más melléktevékenységet is folytathat,[29] nézetem szerint helytelen az állami vállalatnál, de helyes és részben már meg is valósult a szövetkezeteknél (ld. a termelőszövetkezeti törvény Vhr. 74. §-át).

A tevékenységi kör meghatározása az állami vállalatot arra kötelezi, hogy tevékenységi körében gazdálkodva törekedjék a meghatározott társadalmi-gazdasági szükséglet kielégítésére. A tevékenységi körben való gazdálkodásnak azonban három további gazdaságirányítási követelménye van: a tervszerűség, a nyereségesség és a gazdaságirányítási jogosítványok megtartása.

ad a) A vállalati tervszerűség követelménye a gazdasági reform előtti tervutasításos rendszerrel szemben nem a népgazdasági tervfeladatok teljesítését jelenti, hanem azt, hogy a vállalat perspektivikus, átfogó cselekvési programmal rendelkezzék. A népgazdasági tervek egyike sem kötelező a vállalatokra, sőt közvetlenül a gazdasági ágazati minisztériumokra sem — a népgazdasági terv a kormány terve, általános irányvonala, amely alapján állapítja meg a kormányzati irányítás a gazdasági szabályozó rendszert (ld. a IV. ötéves tervről szóló törvény 1. § (2) bekezdését). Kivételesen (főleg az éves tervben) konkrét feladatmeghatározások is lehetnek, de ezen kivételes esetekben is nem maga a népgazdasági terv lesz jogilag kötelező a vállalatra nézve, pl. az egyedi állami nagyberuházások esetén a kormány a népgazdasági terv alapján jelöli ki külön aktussal a beruházás generáltervezőjét, generálkivitelezőjét vagy más résztvevőit is, és ezáltal részükre szerződési, tehát beruházás megvalósítási kényszert teremt [38/1967. (X. 12.) Korm. sz. rendelet 12. §-a]. A vállalatok a népgazdasági tervről kapnak ugyan tervinformációkat és ezek a tervinformációk a vállalati tervkészítés során lényeges szerepet is játszanak, de ezeket az információkat tervmutatóként nem lehet felfogni, hanem irányelv jellegűek.[30] Az a körülmény, hogy a vállalat nemcsak jogosult, de köteles is önálló vállalati tervet készíteni, hatályos jogunkban nem teljesen világos, a jogszabályok csak utalnak erre.[31] Holott a gazdaságirányítási reform után is — nemcsak az állami vállalattal, hanem valamennyi szocialista gazdálkodó szervvel (ld. a termelőszövetkezeti törvény 45. §-át) szembeni — gazdaságirányítási alapkövetelmény a tervszerű működés. A vállalati tervkészítés tartalmát és módszerét azonban a gazdaságirányítás nem határozza meg, és a vállalati terv legfeljebb a vállalati belső szervek, illetve a dolgozók számára keletkeztethet kötelezettségeket.[32]

ad b) Intenzív gazdasági fejlődés és árutermelő gazdálkodás mellett a vállalati működés fő szabályként akkor felel meg a népgazdasági érdeknek, ha nyereséges. Más szóval, ha a vállalat tevékenységi körében, a központi gazdasági szabályozó rendszer által befolyásoltan, a tágabb értelemben vett jogszabályi rendelkezéseket megtartva nyereségesen gazdálkodik, úgy működése megfelel a népgazdasági érdeknek. Ezáltal kerül a nyereség növelésére irányuló vállalati érdek alapvető azonosságba a népgazdasági érdekkel, amely egyben azt is jelenti, hogy a vállalatnak nemcsak joga, hanem a gazdaságirányítással szembeni alapkötelezettsége is a nyereséges működés. A nyereségesség vállalati kötelezettség jellegét bizonyítja, hogy a vállalati működés gazdaságirányítási megítélésének alapszempontja a vállalati gazdálkodás nyereségessége, mind a vállalati vezetők, mind a vállalati kollektíva többi tagjának anyagi érdekeltségi rendszere alapvetően a vállalati gazdálkodás nyereségességére épített, a vállalati veszteségesség pedig általában elvileg kedvezőtlen gazdaságirányítási megítélésre vezet, pl. a vállalati igazgató felmentésére, a szanálási eljárás elrendelésére és ezzel a vállalati önállóság korlátozására vagy egyenesen a vállalat megszüntetésére.[33]

Az a körülmény, hogy a vállalati nyereségesség a gazdaságirányítással szembeni vállalati

való nyilvánítás nélkül értékesítheti saját termékeit közvetlenül, de ha más vállalat áruira nézve is kereskedelmi tevékenységet kíván folytatni, úgy erre kiegészítő tevékenységként kifejezetten fel kell hatalmazni.

[28] A főtevékenységet és a profilt ellentétesen azonosítja Eörsi: A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról 48. old, Ficzere: i. m. 23., 46. old.

[29] Sárándi Imre: Az új gazdasági mechanizmus és a jog. Jogtudományi Közlöny. 1968. 2. 72. old.

[30] Hasonlóan Eörsi: A gazdaságirányítás új rendszerére való áttérés jogáról 36. old., Vilcsek Jenő: Vállalati tervezés a gazdaságirányítás új rendszerében. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1967. 18. old., némileg ellentétesen Ficzere: i. m. 155—158. old.

[31] A V. R. 8. § 2. bekezdés a) pontjára tekintettel a NIM 1970. évi népgazdasági tervtájékoztatójában az a megállapítás található, hogy a vállalati terv elkészítése az igazgató „önállóságából" folyó kötelessége. Szervezés és Vezetés 1970. 5. 164. old.

[32] Némileg ellentétesen Ficzere: i. m. 158. old.

[33] A nyereségesség a vállalati megítélés alapszempontja, de mivel meglehetősen „durva" mérce, a megítélés nem egyetlen szempontja, finomítására a legkülönbözőbb gazdasági továbbá erkölcsi politikai megítélési formák szolgálnak. A különösen kedvező objektív vállalati körülményeket a termelési adóval csökkenteni lehet, a kedvezőtlen objektív helyzetben levő vállalatokat az állam dotálhatja stb. A közgazdasági irodalomban törekvések tapasztalhatók az éves nyereségérdekeltség több éves nyereségérdekeltséggé való továbbfejlesztésére stb.

kötelezettség, jelzi, hogy a vállalati nyereségesség nemcsak vállalati érdek, de népgazdasági érdek is — *a nyereségesség vállalati és népgazdasági érdekként dialektikus egységben való funkcionálása a tervszerű piacszabályozás modellje érdekstruktúrájának egyik legfontosabb eleme.* Vannak elsődleges és kizárólagos össznépgazdasági érdekek, de népgazdasági érdek a vállalati nyereségesség is. Az elsődleges és kizárólagas össznépgazdasági érdekek a vállalati nyereségességben rejlő érdekkel szemben kivételre szorulnak (pl. vállalatnak utasítást kivételesen lehet adni — V. R. 24. §; üzemátcsoportosításra kivételesen kerülhet sor — V. R. 22. § stb.), de ezen kivételes esetekben erősebbek a vállalati nyereségességnél. Az elsődleges és kizárólagos össznépgazdasági érdekek a vállalatok felé csak jogszabályokban, illetve jogszabályi felhatalmazás alapján foganatosítható kivételes hatósági vagy vállalatirányítási operatív beavatkozási aktusokban jelentkezhetnek — a vállalattal szemben ezen gazdaságirányítási aktusokban megtestesülő népgazdasági érdekeken túl semmilyen más népgazdasági érdeket nem lehet támasztani, mint a nyereségességet. A kivételes gazdaságirányítási jogosítványokon túl a vállalat semmilyen más népgazdasági érdek mérlegelésére nem köteles (sőt erre nem is lehet képes, hiszen makroökonómiai szinten nem is tekintheti át a népgazdasági összefüggéseket) — a vállalatoktól nem lehet megkövetelni közvetlenül összállami feladatok teljesítését. Ha tehát pl. a vállalattól — bár tevékenységi köre az egész ország területére kiterjed — azt várjuk, hogy meghatározott megye vagy város fejlődésében működjön intenzívebben közre, úgy nem lehet „népgazdasági érdekre" való általános hivatkozással megkövetelni (adott esetben a vállalati vezetőtől „öntudatára" hivatkozással kikényszeríteni), hogy nyereségesebb munkák rovására kevésbé nyereséges munkát vállaljon el a megye vagy a város területén, hanem úgy kell a közvetett gazdasági szabályozókat kialakítani, olyan anyagi és *erkölcsi* ösztönzőket kell biztosítani a megye vagy a város számára, hogy a vállalat érdekelt legyen a területi fejlesztésben való részvételben, tehát, hogy a vállalati nyereségességhez fűződő vállalati és egyben népgazdasági érdek és a területi fejlesztésre irányuló regionális és ugyancsak egyben népgazdasági érdek ne kerüljön egymással nyilvánvaló ellentétbe.[34]

ad c) A vállalati nyereséges működés tehát vélelmet teremt atekintetben, hogy a vállalati működés megfelel az össztársadalmi igényeknek, ez a vélelem azonban megdől, ha a vállalat tevékenysége sérti a gazdaságirányítási jogosítványokban foglalt elsődleges népgazdasági érdekeket.

A vállalat megsérti a gazdaságirányítási jogosítványokat, ha *a)* megszegi a jogszabályokban foglalt gazdasági befolyásoló „játékszabályokat" vagy gazdasági korlátozó rendelkezéseket; *b)* megsérti a jogszabályi felhatalmazás alapján kiadott hatósági vagy vállalatirányítási kötelező egyedi aktusokat; *c)* megsérti az indirekt tervgazdálkodás tervszerű piacszabályozásának gazdálkodási elveit; *d)* végül visszaél a vállalati önállósággal. Ezen esetekben — a sérelem jelentősebb súlya esetén — beállhat a vállalat gazdaságirányítással szembeni gazdasági felelőssége, amelyet hatályos jogunkban a gazdasági bírságról szóló 1/1968. (I. 16.) Korm. sz. rendelet intézményesített. A szocialista gazdálkodó szervek gazdaságirányítással szembeni gazdasági felelőssége, mint az államigazgatási felelősség új, önálló, általános és elsődleges formája, a népgazdasági érdeket sértő vállalati haszonszerzést szankcionálja.[35]

A vállalat gazdaságirányítással szembeni gazdasági felelősségének jellegzetes tényállás-csoportjai közül külön beszélni kell a szocialista gazdálkodás elveinek megsértéséről, illetve a vállalati önállósággal való visszaélésről, mert a legtöbb félreértés a gyakorlatban e vonatkozásban tapasztalható. A szocialista gazdálkodás elveinél ebben a vonatkozásban szűkebb értelemben vett gazdálkodási, nem pedig a gazdaságirányításra is érvényes elvekről van szó. Ez azt jelenti, hogy nem lehet figyelmen kívül hagyni a gazdálkodás árugazdálkodás jellegét és a vállalatoktól a szocialista gazdálkodás elvei címén megkövetelni azt, ami a szabályozott szocialista árutermelés belső természetével ellentétes. Más szóval pl. a szocialista gazdálkodás elvei alapján meg lehet követelni a vállalatok bizonyos fokú együttműködését (mert szocialista árutermelésről van szó), de a követelmény mértékénél nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a piaci verseny szükségképpen ütközteti a vállalati érdekeket és az együttműködési követelményt a piacon egymással szemben álló vállalatok vonatkozásában érvényesítjük. A szocialista gazdálkodás elvei tehát nem valamilyen általános absztrakt elvek, hanem a tervszerű piacszabályozás elvei, amelyek adott esetben különbözhetnek a reform előtti elvektől. Végül a szocialista gazdálkodás elveinek alapvetően a jogszabályokban kell jelentkezniük, tehát arra kell törekedni, hogy a jogszabályok és a szo-

[34] Bognár József a helyi államigazgatási szervek ez irányú helytelen felfogását az alábbiakban jellemzi: „Az ipart ... nem a racionális gazdálkodás azon eszközének tekintik, amelynek segítségével nagyobb nyereséget érhetünk el, hanem olyan tevékenységnek, amely egyrészt gondoskodik a lakosság foglalkoztatottságáról, másrészt az adott terület számára nagyobb presztízst biztosít. Ennek következtében a különböző vállalatok erőfeszítései a racionális gazdálkodás normáinak megerősítésére és a hatékonyság növelésére gyakran a helyi szervek ellenállásába és meg nem értésébe ütköznek". A magyar mechanizmus reform 2 éve. Közgazdasági Szemle 1970. l. 7. old.

[35] A vállalatok ún. „tisztességtelen haszonért" való új típusú felelősségének részletes feldolgozását lásd Sárközy Tamás: A gazdaságirányítás és a vállalatok kapcsolatának egyes problematikus kérdései. Állam és Jogtudomány 1970. l. II. fejezet 79—90. old.

cialista gazdálkodás elveinek betartását a gazdálkodó szervekkel szemben ne párhuzamos, hanem alapvetően egymást fedő követelményként állítsuk azzal, hogy az alapelvek szükségképp általánosabb megfogalmazásuknál fogva sajátosan, generalclausulaként illeszkednek be a jogszabályrendszerbe. Mivel a reform elején nem voltak eléggé világosak a szabályozott piaci tervgazdálkodás elvei, jelenleg ezeket az elveket a jogszabályok nem kellő mértékben tükrözik. (Ld. pl. versenyjog stb.). Ez azonban csak átmeneti állapot lehet, mert a reform kibontakozásával létrejöttek a feltételek arra, hogy a szocialista gazdálkodás elveinek megsértése speciális jogszabálysértésnek minősüljön.[35a]

Amíg a jogszabályt, hatósági vagy vállalatirányítási rendelkezést, illetőleg a szocialista gazdálkodás elveit sértő vállalati gazdálkodásnál lényegében tiltott gazdálkodási módszerről van szó, addig a vállalati önállósággal való visszaélésnél látszólag „normális" vállalati joggyakorlással állunk szemben — minden alanyi jog gyakorlását azonban kiegészíti a rendeltetésszerű joggyakorlás követelménye. A konkrét szabály szintjén a vállalati joggyakorlás jogosnak látszik, de azon általános szabály fényében, hogy a vállalati gazdálkodás nem keresztezheti az elsődleges népgazdasági célkitűzéseket, a vállalati joggyakorlás átcsaphat ellentétébe — visszaélésnek és ezáltal jogellenesnek minősülhet. A vállalati önállósággal való visszaélés — a joggal való visszaélés sajátos formájaként, mint minden joggal való visszaélés — nyilvánvalóan kivételes biztonsági szelep, amely szélső kivételként kezelendő. A vállalatoktól az várható el, hogy információs színvonalukat figyelembe véve, *nyilvánvaló* népgazdasági érdeksérelmeket önállóságukkal ne okozzanak, jövedelmük növelésére irányuló törekvésük ne legyen *kétségkívül* társadalomellenes. Ha a vállalatok ezt a követelményt nem teljesítik, úgy tényállásszerűség esetén beállhat gazdasági felelősségük az önállóságukkal való visszaélésért.[36]

2. Eddig a vállalati működés kötelezettségi oldalát vizsgáltuk. Ahhoz azonban, hogy a vállalat megvalósítsa a működéséhez fűződő azon népgazdasági érdeket, hogy tervszerű tevékenységével szocialista árutermelést folytatva, a tevékenységi körébe tartozó gazdasági szükségletek kielégítésére irányuló nyereséges gazdálkodást folytasson, a vállalatnak igen széles körű jogosítványokra van szüksége.

A vállalati kötelezettségek megvalósításának első előfeltétele, hogy a vállalat az adott tevékenységi kör ellátásához szükséges induló-vagyonnal rendelkezzék és hogy a jövedelemszabályozás a vállalat fejlesztéséhez szükséges eszközöket ne vonja el a vállalattól. A megfelelő mértékű indulóvagyon biztosítása gazdaságirányítási kötelezettséget jelent a vállalattal szemben — az állami vállalatnak alanyi joga van a tevékenységi köre ellátásához szükséges vagyon vállalatalapításkor való juttatására.[37]

Másodszor a vállalatot a gazdálkodáshoz szükséges valamennyi gazdasági döntési és vagyoni rendelkezési jognak főszabályként meg kell illetnie. Ezt fejezi ki a vállalati jogok ún. negatív szabályozási módszere, amelynek teljes megvalósítása három conjuktív feltételből áll: *a)* a vállalatot a gazdálkodással kapcsolatban minden olyan jog megilleti, amelyet a jogszabály a gazdaságirányítás részére kifejezetten el nem von; *b)* a vállalat a rendeltetésszerű joggyakorlás általános elveinek figyelembentartásával valamennyi gazdálkodási jogot teljes mértékben gyakorolhatja, kivéve, ha az adott jog gyakorlását jogszabály megtiltja vagy korlátozza; *c)* a gazdaságirányítást a vállalati gazdálkodásba való operatív beavatkozás lehetősége csak abban az esetben (és azon feltételek mellett) illeti meg, amikor a jogszabály erre a gazdaságirányító szervet kifejezetten felhatalmazza. A V. R.-ből jogszabályértelmezéssel megállapítható, hogy már hatályos jogunkban is a negatív szabályozási módszer érvényesül. (Vö. V. R. III. fejezet, 14. § (2) bekezdés, 22. §, 24. §). A negatív szabályozási módszer garanciális jelentőségű az állami vállalatra nézve, hiszen deklarálja, hogy elvileg és főszabályként a vállalatot az árutermelő gazdálkodással kapcsolatban valamennyi értelemszerűen felmerülhető jog megillet.[38] Mindez természetszerűen nem jelenti azt, hogy a vállalati önállóság korlátlan, azt azonban igen, hogy az alapvető tényező a „gazdasági kényszer" — a központi gazdaságirányítás tereli a vállalati gazdasági döntéseket a népgazdasági tervben szereplő célkitűzések megvalósítására. A tereléssel kapcsolatban, illetve a terelésen túl a gazdaságirányítás azonban meghatározza az egyes gazdasági mechanizmuselemek-

[35/a] A döntőbizottsági gyakorlat „szocialista gazdálkodási elvek" kialakítására irányuló törekvéseiről lásd, Andó Ferenc: A gazdasági bírság kiszabására irányuló eljárás tapasztalatai. Döntőbíráskodás 1970. 5.

[36] A vállalati önállósággal való visszaélés pl. a szabad árkialakítással vagy a vállalati profillal való visszaélés stb. Az előző visszaéléstípusra nézve lásd. az 1/1970. (Á. T. 28.) ÁH. sz. állásfoglalást.

[37] Bár a reform egyik alapelve volt a vállalatok kellő mértékű forgóeszköz feltöltése, ez több területen (pl. tervezővállalatok stb.) nem történt meg; téves és a hitelpolitikai irányelveket deformáló szemlélet a vállalatot minimális induló vagyonnal ellátni, azzal a burkolt mellékkikötéssel, hogy a vállalat vegyen fel hitelt és a hitelkérelem teljesítését az alapító szerv a banknál „elintézi". Más kérdés, hogy a vállalatok részéről túlzott mérvű forgóeszköz igények is felmerültek, amelyek kielégítéséről a gazdasági szabályozó rendszer továbbfejlesztésének irányelveiről szóló 3/1970. (VIII. 9.) GB. sz. határozat értelmében a jövőben sem kerülhet sor.

[38] A vállalati gazdálkodást szélesen kell értelmezni, helytelen pl. az a felfogás, amely megpróbálja elhatárolni a vállalat „gazdálkodási" és a vállalat „szociális, kulturális" önállóságát, a vállalat szociális, kulturális feladatai a vállalati gazdálkodás szerves részei, és így pl. a vállalati jóléti intézményekre nézve sem lehet a vállalatfelügyeleti szervnek a V. R. 24. §-ában foglalt feltételeket félretéve utasítást adni.

kel kapcsolatos játékszabályokat, az állami vállalat működésének általános kereteit és a vállalat kötelezettségeit, jogszabályokban gazdasági korlátozó rendelkezéseket alkalmaz, továbbá a vállalat köteles az egyedi hatósági, illetve vállalatirányítási — jogszabályi felhatalmazások alapján foganatosított — kötelezéseknek is eleget tenni.

A vállalat gazdasági döntési önállóságának legfontosabb része a vagyoni rendelkezési jogosultság. A vállalat és a vállalati vagyon fogalma szorosan egybefonódik: a vállalat tevékenységi körének ellátásához szükséges indulóvagyonnal alapítandó, ha a tevékenységi kört módosítják, az indulóvagyont is módosítani kell (V. R. 3. § (2) bekezdés, 2. § (2) bekezdés), ha a vállalati szervezetet üzemrész átcsatolás útján módosítják, ugyanez a szabály érvényesül (V. R. 22. §). A V. R. kimondja, hogy a vállalat vagyonával a jogszabályoknak megfelelően rendelkezik (V. R. 14. § 1. bek.), majd kifejezetten kizárja a vállalatirányítás eszközátcsoportosítási jogát (V. R. 14. § 2. bek.).

A V. R. a vállalatirányítást 4 esetben jogosítja fel a vállalati vagyoni önállóságba való beavatkozásra: *a)* a vállalat megszüntetése (V. R. 14., 20—21. §); *b)* a vállalati szervezet üzemrész átcsatolás útján való módosítása (V. R. 22. §); *c)* szanálási eljárás (V. R. 18—20. §); *d)* a vállalat részére adható konkrét gazdasági utasítás (V. R. 24. §). Különösen az utóbbi 3 esetre érvényes az a megállapítás, hogy szoros jogszabályi előfeltételekkel körülbástyázott, szélső kivételként foganatosítható, különleges népgazdasági érdek által indokolt operatív beavatkozási (közvetlen gazdasági szabályozó) lehetőségekről van szó.[39]

A vállalati vagyoni rendelkezési jog korlátait hatályos jogunkban nem a V. R., hanem külön jogszabályok állapítják meg. Ezen a téren nincs minden rendben: egyrészt elmaradt a gazdaságirányítás reformja előtti jogszabályok intézményes felülvizsgálata, így több vállalati rendelkezési jogot ma már szükségtelenül korlátozó jogszabály „véletlenül" hatályban maradt (pl. a 2/1959. (I. 3.) Korm. sz. rendelet számos szabálya stb.), másrészt a reform új tendenciáit jelző jogszabályok e vonatkozásban meglehetősen vontatottan jelennek meg és nincsenek mindig összhangban egymással (pl. a merev hitelmonopóliumot a vállalati gyakorlat ténylegesen már régen áttörte, de csak 1971. elején jelent meg a fejlesztési eszközök átadását lehetővé tevő rendelet — a társulási tvr. ezen jogszabály előtt fél évvel jelent meg, de a társulásba való vagyonbevitel módja e kézirat készítésekor még mindig nem nyert rendezést stb.). A vállalati vagyoni rendelkezési jog korlátai tekintetében tehát szükség lenne egységes és teljes körű jogszabályi rendezésre. E rendezés során figyelembe kellene venni, hogy a tervszerű piacszabályozás modelljében a vállalati vagyoni rendelkezés elsődleges gazdaságirányítási „megfogása" a tágabb értelemben vett jövedelemszabályozási rendszer, másrészt a rendelkezési jog korlátainál az alanyi és a tárgyi szempont csak igen kis mértékben jöhet figyelembe. Alanyilag legfeljebb a magánszemélyek vonatkozásában lehet helye megkötéseknek, az azonban helytelen, ha az „állami tulajdon védelme" címén a szocialista gazdálkodó szervek között is különböztetnénk: amennyiben célszerű, hogy az állami vállalat felesleges állóeszközét pl. engedély nélkül másik vállalatnak ingyenesen átengedje, úgy itt a szövetkezetet sem szabadna hátrányosabb helyzetbe hozni stb.[40] Tárgyilag ugyancsak nem lehet főszabályként a vállalati rendelkezési jogot korlátozni — árutermelő gazdálkodásban a konkrét gazdasági folyamatok során nem a használati érték, hanem az érték elem a döntő és a vállalati tevékenység megítélésénél is a vállalat értékbeni jövedelmezősége jön figyelembe.[41] Mindebből az következik, hogy a vállalati rendelkezési jog jogszabályi korlátozásának alapelveként abból kell kiindulni, hogy ezt a jogot a vállalat alapkötelezettségének megfelelően *elsődlegesen a vállalat tevékenységi köre határolja be.* Pl. a vállalat akár visszaszolgáltatási kötelezettség nélkül is adhasson fejlesztési eszközöket egy másik gazdálkodó szervnek olyan beruházás végrehajtására, amelyből saját tevékenységi körével kapcsolatban gazdasági előny származik, de ne adhasson tisztán kamat fejében egyszerű hitelt, mert ez bankfunkció.[42]

3. Mind a közgazdasági, mind a jogi irodalomban vannak olyan tendenciák, melyek szerint a megnövekedett vállalati önállósággal együtt járó jogok voltaképp nem is vállalati, hanem vállalatvezetői jogok, az igazgató pedig a

[39] A vállalatfelügyeleti konkrét gazdasági utasítás részletes elemzését ld. Sárközy Tamás: A gazdaságirányítás és a vállalatok viszonyának egyes problematikus kérdései. 90—100. old.

[40] Ez az álláspont összefügg a szerző azon véleményével, hogy az állami vállalatot, eszközei polgári jogi tulajdonosaként kelene tételesjogilag elismerni és az állami gazdaságirányításban megtestesülő materiális tulajdoni mozzanatok jogi oldalát új típusú tulajdonjogfogalomban, az államjogi tulajdonjogban összefoglalni. Ld. ezt részletesen Az állami tulajdonjog és az állami vállalat. Gazdaság és Jogtudomány. MTA IX. osztályának Közleményei. III. 1969. 3—4. A szövetkezeteknek a gazdasági jogok tekintetében az állami vállalatokkal való teljes egyenjogúsítását sürgeti Sárándi: A társadalmi tulajdon változásai, illetőleg Seres: A szövetkezeti tulajdonról című tanulmányaikban. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Actája. 1970. 21—34, illetve 74—75. old.

[41] Ez utóbbi arra figyelmeztet, hogy felül kell vizsgálni azokat a lényegében már az eddigi gyakorlatban is áttört szabályokat, amelyek valamely vagyontárgy forgalomképtelenségét arra való tekintettel állapítják meg, hogy az állami szektoron belül képezi a gazdálkodás tárgyát. Mind az államjogi, mind a szövetkezeti jogi irodalom sürgeti az állami tulajdon kizárólagos tárgyai körének felülvizsgálatát.

[42] A 67/1970. (XII. 31.) PM. sz. rendelet részben azonos, részben ellentétes a jelen cikkben foglalt javaslatokkal.

vállalat élén álló állami megbízott (enyhébb fogalmazásban: állami megbízott *is*). A „... széles vállalati jogkört az egyszemélyi felelős vezetés elve alapján elsődlegesen az igazgató gyakorolja. Az igazgató azonban nemcsak a kollektíva vezetője, hanem mint ilyen az állam képviselője is, az állam ... a jogköröket ... nem a vállalati kollektívának adta át, hanem elsősorban az igazgatónak, akinek igazgatói minősége, bizonyos határok között a jövedelme az államtól függ."[43] Eörsi Gyula újabb művében, bár a vállalati igazgató kettős (állami-vállalati) kötöttségét is változatlanul hangsúlyozza, kifejti, hogy az igazgató nem a vállalattal, hanem a kinevező szervvel van munkaviszonyban, ezért „... ő az állami ember a vállalatban ...", „... jogilag nem is tagja a vállalati kollektívának".[44] Ezzel a vállalati vezetőt a vállalatból kiemelő nézettel nem értek egyet: a vállalati kollektíva a vezetőt is magábafoglalóan *egységes*.

Nem lehet vitás, hogy az igazgatói jogállás kettős kötöttsége hatályos jogunkban tény és belátható időn belül ez szükségképp fenn is marad — az igazgató kinevezésére és felmentésére a reform utáni nagyfokú vállalati önállóság mellett a gazdaságirányítás érthetően nagy súlyt helyez. A központi gazdaságirányítás tehát garanciális okokból elvonja a vállalattól a vállalati vezetőkkel kapcsolatos alapvető káderintézkedések lehetőségét, de itt csak *alapvető* intézkedésekről lehet szó, nem pedig munkáltatói részintézkedésekről (mint hatályos jogunkban).[45] Végképp nem illetheti meg a gazdaságirányítást az igazgatóval szembeni munkáltatói jogok címén semmilyen olyan beavatkozási lehetőség, amelyre egyébként a vállalattal szemben a jogszabályok nem adnak lehetőséget — nem lehet megengedni pl., hogy a vállalatirányító szerv munkáltatói utasítás címén kötelezze az igazgatót arra, amelyre a vállalatot a V. R. 24. § figyelembevételével nem utasíthatná stb.[46]

A vállalati igazgató kinevezése (hatályos jogunkban is) nem a vállalatirányító szervvel hoz létre munkaviszonyt, hanem ex lege a vállalattal. A kinevezés vállalatirányítási jellegű — a vállalat szervezetszerű működésének elengedhetetlen feltétele, a kinevezéssel személyesül meg a vállalati vezetés. A vállalati vezetés azonban szükségképp vállalati belső szerv, a vállalattól nem választható el az igazgató és az igazgatói funkciója sem lehet más, mint a vállalaté: az igazgató a gazdaságirányítási jogosítványok tiszteletbentartása mellett a vállalat nyereséges működésének biztosítására köteles. A kinevezés tehát szociológiailag és nem jogi értelemben teszi a vállalati igazgatót állami megbízottá — a gazdaságirányítás olyan személyeket „juttat" a vállalatok élére, akikben politikailag, szakmailag, vezetőképességbelileg megbízik. Ha azonban a kinevezés megtörtént, speciális munkaviszony jön létre az igazgató és a vállalat között: az igazgató a vállalat első alkalmazottja, aki elé a vállalatirányítás alapvetően nem állíthat más feladatot, mint amilyen feladattal magát a vállalatot alapította. A vállalati vezető a vállalati érdekkel összhangban levő azon népgazdasági érdek szolgálatára hivatott, hogy a vállalat tevékenységi körében, tervszerűen, a gazdaságirányítási előírások betartásával nyereségesen elégítsen ki valamely társadalmi-gazdasági szükségletet — főszabályként más népgazdasági érdek kielégítését a vállalati igazgatótól elvárni nem lehet.

Az igazgató és a vállalat munkaviszonya — és ez az, ami nem tükröződik kellőképpen hatályos jogunkban — szükségképpen sajátos. Ennek oka az, hogy a vállalatirányítás a munkaviszony alapvető káderintézkedésekre vonatkozó részét államigazgatási úton elvonja,[47] másrészt az igazgatói munkaviszony vállalatnál „maradó" része szükségképpen leegyszerűsített — az igazgatót vezető funkciójánál fogva mentesíteni kell a dolgozói részkötelezettségek alól, továbbá nincs is olyan vállalati szerv, amely az igazgatóval szemben e vonatkozásban felléphetne. A megoldás útjának az látszik, hogy az igazgató vállalattal szemben fennálló dolgozói jogait és kötelezettségeit minél nagyobb mértékben a kollektív szerződésben kellene szabályozni.[48]

4. Ha a tervszerű piacszabályozás magyar állami vállalatai[49] gazdasági önállóságának konkrét mérvét összehasonlítjuk a decentralizált tervgazdálkodási modell megoldásával, megál-

[43] L. Eörsi Gyula: A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról. 169., illetve 182. old.

[44] L. Eörsi Gyula: Állami tulajdon — állami vállalat. 62—63. old. Eörsi ugyanitt a fejlesztési és részesedési alap elkülönülése kapcsán meglehetősen vitathatóan a vállalatot és a vállalati kollektívát is relatíve szétválasztja.

[45] Teljesen szükségtelen, hogy a gazdaságirányítás a vállalati igazgatót pl. kirendelje, helyettesítésre kötelezze stb.

[46] Ellentétesen Román László: A munkáltatói utasítás elhatárolása az államigazgatási utasítástól. Jogtudományi Közlöny. 1970. 7. 365—373. old.

[47] Ezt nevezi a munkajogi irodalom általában „képviseletnek", bár egyáltalán nem felel meg a képviselet általános fogalmi kellékeinek. Ld. a képviseleti felfogást Román László: A munkáltatói utasítási jog. Kandidátusi értekezés. 1969. 66., illetve 310. old.

[48] Más szóval intézményesen meg kellene vizsgálni, hogy a hagyományos munkaviszony tartalmából az igazgatónál mi maradhat meg és mi módosítandó, feltehetően változtatásra szorulna az igazgató fegyelmi és kártérítési felelősségrevonásának módja is. Részletes javaslatokat ld. A gazdaságirányítás és a vállalatok viszonyának egyes problematikus kérdései című tanulmány IV. fejezetében (100—108. old.).

[49] Az állami vállalat jogi helyzetét mindvégig a tipikus árutermelő vállalatra nézve vizsgáltuk. A V. R. egyik legnagyobb fogyatékossága, hogy uniformizálja azon vállalatok jogi helyzetét, amelyek árutermelők és így vagyoni önállósággal kell rendelkezniök és azon vállalatok státusát, amelyek különböző speciális okokból kisebb vagyoni önállósággal rendelkezhetnek. A közgazdasági irodalomban is felmerült az állami vállalatok vagyoni önállóság szerinti differenciálásának igénye. Ld. erre nézve Nagy Tamás: A fejlesztési eszközök átcsoportosításának célszerű formáiról népgazdaságunkban. 679. old.

lapíthatjuk, hogy a vállalati vagyonnal való rendelkezés kb. hasonló terjedelmű,[50] és mindkét modell egyaránt törekszik a vagyoni önállóságba való gazdaságirányítási operatív beavatkozás korlátozására. Az alapvető különbség a két modell között a *jogi módszerekben* van:

a) A decentralizált indirekt tervgazdálkodásban a gazdaságirányítás és a gazdálkodás összeolvasztása folytán tételesen meg kell határozni, hogy pl. a tervezés, a beruházás, a műszaki fejlesztés, a pénzügy, munkaügy stb. terén milyen jogok, illetve kötelezettségek illetik a minisztériumot, az egyesülést, illetve a vállalatot. Éppen ezért mind a szovjet 1965. évi vállalati szabályzat, mind az NDK 1967. évi vállalati kormányrendelete, mind pedig az 1969. évi bulgár szabályzat elveti a vállalati jogok negatív módszerű szabályozását (a csehszlovák Gazdasági Törvénykönyv 44. §-a a magyar szabályozáshoz hasonló), és a vállalati jogok, illetve kötelezettségek, ha nem is taxatív, de minél kimerítőbb felsorolására törekszik.

b) A gazdaságirányítás és a vállalati gazdálkodás összeolvadása folytán a gazdaságirányítás a decentralizált modellben nagyobb mértékben foglalkozik konkrét gazdálkodási kérdésekkel is, a vállalat pedig intenzívebben bekapcsolódik a gazdaságirányítási-népgazdasági tervezési és tervvégrehajtási feladatokba. Ennek alapján a vállalatok részére csekély számban, értékelemekre alapozva, de sor kerül tervfeladatok megállapítására és az irányító szervnek szűk körben eszközátcsoportosítási joga is van.[51]

c) Míg a tervszerű piacszabályozás modelljében az állami vállalatnak nem lehetnek állami-közhatalmi jellegű feladatai, a decentralizált indirekt tervgazdálkodásban a vállalat közvetlen állami feladatok végrehajtására is köteles.[52]

d) A gazdaságirányítás és a gazdálkodás kölcsönös átcsapódásának eredményeként a vállalati vagyoni önállóságot a gazdaságirányítási operatív beavatkozásokkal szemben a decentralizált modellben fokozottabb jogvédelemben kell részesíteni, mint a tervszerű piacszabályozási modellben.[53]

III. *Az állami vállalat nem állami szerv, hanem a gazdaságirányítás által szorosabban irányított szocialista gazdálkodó szerv*

Ha a gazdaságirányítást és a gazdálkodást a gazdasági jogi irányzat tanításai alapján összeolvasztjuk, ha a gazdaságirányító szerv is gazdálkodik és a vállalat is részt vesz a gazdaságirányításban, ha a vállalat tervkötelezett és maga is népgazdasági tervkészítő, illetve tervvégrehajtó, ha a vállalat közvetlenül felelős állami feladatok teljesítéséért — azaz a decentralizált indirekt tervgazdálkodási modell állami vállalati jogállása mellett; úgy elfogadható a vállalat sajátos, gazdasági jellegű állami szervként való elismerése. Ezzel szemben a magyar tervszerű piacszabályozás indirekt tervgazdálkodási modelljében az állami vállalat alapfeladata a nyereséges árutermelői működés, a vállalat nem népgazdasági tervkötelezett, gazdaságirányítási feladatokkal nem foglalkozhat és állami feladatok végrehajtásáért sem felelhet.

A magyar szocialista államelmélet és államjogtudományban lényegében általánosan elfogadottnak tekinthető az állami szervek alábbi szociológiai, valamint jogi meghatározása: „azon személyek vagy személycsoportok, akiknek vagy amelyeknek meghatározott tevékenysége az állam tevékenységének minősül", illetve „az államapparátus különálló része (szervezeti egység), amely a jog által meghatározott állami feladatok végrehajtására hivatott, az államot megillető főhatalomból (imperium) következő eszközök alkalmazása mellett".[54] Az állami vállalat előzőekben elemzett sajátosságai mellett *vagy* fel kell adnunk ezen definíciókat és ezzel az állami és a társadalmi szervek egymástól való elhatárolásának azon elvi alapját, hogy minden állami szervvel együtt létezik az állami kényszer alkalmazásának lehetősége, *vagy* kizárásos alapon meg kell állapítanunk, hogy a tervszerű, piacszabályozás modelljében az *állami vállalat nem állami szerv*.[55]

A kérdés önmagában ezzel még nem megoldott, hiszen ha az állami vállalat nem állami

[50] Pl. a bulgár 1969. évi vállalati szabályzat értelemben a vállalat felesleges állóeszközeit eladhatja, bérbeadhatja, ingyenesen is átengedheti (19, 23—24, 31. pont), társulhat, közös vállalatokat alapíthat (34. pont) — az ez irányú rendelkezési jog keretei lényegében a magyar joggal egyezően alakultak.

[51] A vállalat tervkötelezettségét ld. a szovjet szabályzat 29, 44—47., a bulgár szabályzat 35—37. pontjában, az NDK rendelet 3., illetve 10—15. §-ában; az irányító szerv eszközátcsoportosítási jogát a szovjet szabályzat 12—13 és 28., a bulgár szabályzat 20. pontjában.

[52] Pl. az NDK rendelet 13. §-a értelemben a vállalat a szocialista nemzetközi együttműködésben köteles részt venni és „a tapasztalatcserére és a közvetlen együttműködésre vonatkozó... gazdaságilag és műszakilag megalapozott, szabatosan kidolgozott javaslatokat tenni", ezzel szemben a vállalatot a tevékenységi köre szerinti, „a termékválasztékát érintő nemzetközi szerződések előkészítésébe be kell vonni" stb.

[53] Az indokolatlan tervmódosítással szembeni vállalati jogvédelmet biztosítja pl. az NDK rendelet 15. §-a, a bulgár szabályzat 37. pontja stb. Valamennyi decentralizált modellbe tartozó szocialista országban erőteljes törekvések vannak az irányító szerv utasítása döntőbizottság vagy más fórum előtti megtámadási lehetőségének biztosítására, a vállalat megtérítési igényének szabályozására a felettes szervvel szemben. Ilyen lehetőségek Magyarországon nincsenek (véleményem szerint — többek álláspontjával, mint Meznerics Iván, Ficzere Lajos stb. — a V. R. 24. §-a nem ad megtérítési igényt az állami vállalat számára) és nézetem szerint helyes, hogy nincsenek. Ezen álláspont részletes kifejtését ld. A gazdaságirányítás és a vállalatok viszonyának egyes problematikus kérdései. 96—100. old.

[54] L. Antalffy György: Állam és demokrácia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1967. 426., 470. old.

[55] Állami vállalat helyett ezért tulajdonképpen helyesebb lenne az állam által alapított vállalat elnevezés. A vállalat állami szervi jellegének tagadása természetesen nem jelenti a vállalat társadalmi-politikai funkciójának tagadását.

szerv, úgy miért „állami" a vállalat, miben különbözik a többi szocialista gazdálkodó szervtől. Az egyik megoldási lehetőséget már ismertettük: az állami vállalat az állam gazdasági vállalkozása, az állam vállalata. Ez a konstrukció, mint ahogy Eörsi Gyula vázolt megoldása jól mutatja, valóban a tőkés—menedzser viszony analógiájára azon alapul, hogy az állam és az állami vállalat közötti *belső* vállalatirányítási kapcsolatban (tehát a gazdasági igazgatás egész területén érvényesülő eszközöket leszámítva) csak, vagy elsősorban gazdasági viszony van. A lényeg ebben a felfogásban a vállalatirányítás közhatalmi, államigazgatási jellegének többékevésbé puszta formára való szorítása, az állam és az állami vállalat között mintegy a hagyományos részvénytulajdonosok—vállalat viszony feltételezése.

Ezzel szemben véleményem szerint a szocialista állam közhatalmi és tulajdonosi minőségének egységénél fogva a gazdaságirányítás egységes egész az állami szektoron kívül, illetve az állami szektoron belül egyaránt — az állami vállalat irányítása nem egyszerűen tulajdonosi irányítás, hanem tartalmilag is közhatalmi irányítás, az állami szektoron kívüli gazdasági igazgatás pedig nem egyszerűen közhatalmi irányítás, hanem tulajdonosi irányítás is. Az állami tulajdonosi irányítást *a)* nem helyes a polgári jogi tulajdonjogfogalomból fakadó jogosítványokkal azonosítani; *b)* nem helyes a közvetlenül hierarchikus vállalatfelügyeleti szerv néhány kivételes operatív beavatkozására, közvetlen gazdasági szabályozójára korlátozni. Úgy vélem, a szocialista állam tervszerű piacszabályozás modelljében betöltött tulajdonosi szerepének eltorzítása, ha a tulajdonosi irányítást arra szűkítjük, amely a gazdasági reform után a gazdaságirányításban alárendelt, másodlagos és kivételes jellegű — nevezetesen néhány olyan vállalatfelügyeleti intézkedésre, mint pl. az igazgató kinevezése, vagy a konkrét utasítás stb. Az állami tulajdonosi irányítás nem azonos a vállalati működés alapvető szervezeti feltételeinek meghatározásával (a vállalat létrehozásával) és néhány biztonsági szeleppel — lényege nem lehet más, mint a tervszerű piacszabályozás gazdaságirányítása egészének: a kormányzati, a funkcionális és az ágazati irányítás jogszabályaiban foglalt közvetett gazdasági szabályozás, amely kiegészül a gazdasági korlátozó rendelkezésekkel. Így viszont az állami vállalatok irányításának domináns elemei alapvetően meg fognak egyezni az egyéb szocialista gazdálkodó szervek irányításának döntő elemeivel:[56] a gazdaságirányítás a gazdasági terelést, a gazdasági játékszabályokat és korlátozó rendelkezéseket lényegében valamennyi szocialista gazdálkodó szerv számára egyenlően állapítja meg (ez, ha piacra termelő árugazdaságot szabályozunk, nem is lehet másképp).

A hierarchikusan nem feltétlenül közvetlenül a vállalat fölé rendelt államigazgatási szervek által, jogszabályokban, illetve közvetett gazdasági szabályozók által való tulajdongyakorlás mindaddig képtelenségnek tűnik, amíg a polgári jogi árutulajdonjogi konstrukciót tartjuk az állami gazdaságirányításnál is szem előtt. Az állam közhatalmi és tulajdonosi minősége egységénél azonban nem ilyen tulajdonjogról van szó — az állami elsajátítás-rendelkezés sajátos közhatalmi tartalommal és formában jut kifejezésre. Mindez nyilvánvaló a jogszabályoknál és a közvetett gazdasági szabályozóknál, de azok az operatív intézkedések is, amelyeket a vállalatfelügyeleti szerv jogszabályi felhatalmazás alapján foganatosít, nevezetesen elsősorban a vállalatalapítás (ennek része a tevékenységi kör meghatározás és az induló vagyon biztosítás), a vállalat megszüntetése és az igazgató kinevezése, ugyancsak nemcsak formailag, hanem tartalmilag is közhatalmi jellegűek. Az állami vállalat alapítása sajátos gazdaságirányítási-államigazgatási határozattal történik és ezen határozat immanens része az induló vagyon megállapítása, amely a vállalat fogalmi kelléke, illetve az állami vállalat államjogi alapjogosultsága a gazdaságirányítással szemben. A vállalatalapítás tehát államigazgatási aktus és ugyancsak államigazgatási aktus az induló vagyon juttatása is. A vállalati igazgató kinevezése nem a vállalatirányító szervvel hoz létre igazgatói munkaviszonyt, hanem az állami gazdaságirányítás és az állami vállalat közötti államjogi-államigazgatási jogi viszony részeként ex lege államigazgatási úton a vállalat és az igazgató között teremt munkajogi kapcsolatot stb. Az állam tulajdonosi irányítása nem komplex, hanem tisztán államjogi-államigazgatási jogi intézményekkel fejezi ki az állam és az állami vállalat közötti materiális (közgazdasági) tulajdonviszonyt,[57] másrészt ez az államjogi-államigazgatási jogi tulajdongyakorlás az állam tulajdonosi és közhatalmi minőségének egységénél fogva kiterjed a szövetkezetekre és más gazdálkodó alanyokra is, mert az ezek irányában megvalósuló állami gazdaságirányítás keretében az állam ugyancsak elsajátít-rendelkezik.

Az állam tulajdonosi és közhatalmi gazdaságirányításának egysége azonban differenciált egység — nem teljesen azonos az állami szektorban és az állami szektoron kívül. Az állami vállalat az állami gazdaságirányítástól való elkülönülésével és állami szervi jellegének megszűnésével egyneművé vált a többi szocialista gazdálkodó szervvel, így elsősorban a szövet-

[56] Az ún. vállalatfelügyelet jogi lényegét tekintve nem felügyelet, hanem elvi módszerű irányítás. Ld. ennek kifejtését Sárközy Tamás: A vállalatirányítás elvi kérdéseiről. Jogtudományi Közlöny. 1969. 2—3. 101. old.

[57] Kovács István hangoztatja a vállalati és szövetkezeti alapjogok, illetve a főbb gazdaságirányítási jogosítványok alkotmányban való szabályozásának szükségességét. A társadalom gazdasági berendezkedése és az államjog. Gazdaság és Jogtudomány. MTA IX. Osztályának Közleményei IV. 1970. 3—4. 412—417. old.

kezetekkel[58] — mindaddig, amíg az állami vállalatot állami szervként fogjuk fel, minőségében lesz más mint a szövetkezet, nem az állam és a szövetkezetek, hanem az állami vállalatok és a szövetkezetek közelednek egymáshoz. Az egyneműség és a közeledés azonban nem jelent egybeolvadást — az állami vállalat a szocialista gazdálkodó szervek egyik (a többitől különböző) alaptípusa. Az állami vállalatokkal és a szövetkezetekkel szemben a központi állami gazdaságirányítás alapvetően azonos követelményeket támaszt, az állami vállalat sajátosságai viszont abból fakadnak, hogy irányában (főként és általában) fokozott népgazdasági jelentősége miatt szorosabb gazdaságirányítás érvényesül. Az állami vállalatot maga a gazdaságirányítás hozza létre (a szövetkezeteknél alapvetően a létrejövetelnél csak kontrollt gyakorol); a vállalatok tevékenységi köre relatíve szorosabb, mint a szövetkezeteké; a vállalati vezetőkkel kapcsolatos alapvető káderintézkedéseket a gazdaságirányítás fenntartja magának (a szövetkezeteknél csak beleszólási lehetőség van); és a jogszabályok néhány speciális közvetlen gazdasági szabályzóval több operatív beavatkozási lehetőséget biztosítanak a vállalatnál, mint a szövetkezetnél (bár a szövetkezeteket is szanálják, a V. R. 35. §-a alapján az ágazati miniszter szövetkezetet is utasíthat kényszeregyesülésben való részvételre stb.) Az állami vállalat és a szövetkezet között a tervszerű piacszabályozás modelljében az azonosság dominál, de az *állami vállalatot a gazdaságirányítás szorosabban irányítja.* A szoros irányítás természetesen relatív, ez is indirekt gazdaságirányítás, de a többi szocialista gazdálkodó szerv irányításánál erősebb. Mindez a gazdaságirányítási formák területén abban nyilvánul meg, hogy bár az állami szektoron kívüli gazdasági igazgatás is eltér a hagyományos politikai igazgatás formáitól, de ez a jellemvonás a vállalatirányításnál még fokozottabb és viszont, az állami vállalatok tulajdonosi irányítása is nem hagyományos tulajdonosi kapcsolat, közhatalmi jellegű, akár az állami szektoron kívüli gazdaságirányításban megnyilvánuló materiális tulajdongyakorlás, de az állami vállalatok tulajdonosi irányítása egyes aktusai jobban hasonlítanak a klasszikus tulajdonosi aktusokra.

A végeredmény: az állami vállalat nem állami szerv, nem az állam gazdasági vállalkozása (vállalata), hanem az egész népgazdaságra kiterjedő egységes állami közhatalmi és tulajdonosi irányítás keretében indirekt értelemben szorosabban irányított szocialista gazdálkodó szerv. Az állam közhatalmi és tulajdonosi minősége egységének jelen cikkben foglalt felfogása, illetőleg az ún. általános gazdaságpolitikai-közhatalmi-tulajdonosi jogosítványokkal való egybevetése bővebb kifejtést igényelne, erre azonban ebben a tanulmányban már nem kerülhet sor. Az azonban úgy vélem, az eddigiekből is megállapítható, hogy az állami vállalat állami szervként vagy az állam vállalataként való felfogásával szemben az ezen cikkben foglalt megoldás úgy biztosítja az állam állami vállalattal kapcsolatos gazdaságirányítási többlet-jogosítványait, hogy következetesen elhatárolja a vállalatot az államtól, a többi szocialista gazdálkodó szervhez hasonlóan teljes mértékben elkülöníti a gazdaságirányítástól.

Sárközy Tamás

[58] A szocialista gazdálkodó szervek szféráján belül az állami vállalat és a szövetkezet dichotómiája megszűnőben van, új alakzatok jönnek létre, mint a társulás útján keletkezett vállalatok, vállalatszerűen gazdálkodó intézetek stb. Ezen folyamat elemzését ld. Sárándi Imre: A társadalmi tulajdon változásai. 27—28. old.

A statisztika-tudomány és az igazságügyi-statisztika néhány problémája

„A bűnözési statisztika koncepciójának kérdéséhez" cím alatt Balázs József hosszabb tanulmányának vázlatos elméleti alapjait ismertetve[1] régóta vitatott témát tárt az olvasók elé. Hasznos szolgálatot tett ezzel, mert a statisztika tudományelméleti kérdéseinek tisztázása elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt nélkülözhetetlen a valóságos szükségleten alapuló további fejlődéshez.

Közzétett cikkében néhány általános, a statisztika elméletének körébe tartozó kérdést érintve, mondanivalójának lényegét az igazságügyi statisztika fogalma és tartalma köré csoportosítja. Úgy vélem e gondolatokra az inspirálhatta, hogy *az utóbbi években a statisztika tudományán belül éppen az igazságügyi statisztika gyakorlata gazdagodott új elemekkel és új vonásokkal a legnagyobb mértékben.* E fejlődés szükségszerű velejárója, hogy fontos tudományelméleti kérdések tisztázódjanak. Az utóbbi évtizedben a társadalmi jelenségek behatóbb vizsgálata, a sokoldalú elemzés igénye egyes tudományágak gyors fejlődését követelte meg. Elég utalni a szociológiára és a kriminológiára. A szocialista kriminológia tudományának rohamos fejlődésé-

[1] Jogtudományi Közlöny XXV. évf. 8. sz. (1970. augusztus) 412—418. old.

vel és térhódításával párhuzamosan a statisztika-tudomány területén is új elméleti és gyakorlati igények jelentkeztek. *A bűnözés mint társadalmi tömegjelenség széles körű vizsgálhatósága feltételezett egy új szemléleti módot, igényelte a mennyiségi és minőségi információk növelését, azok gyors és kombinatív feldolgozását, az új összefüggések keresését részben a bűnözés egészén belül, részben a bűnözés és más társadalmi, gazdasági jelenségek között, melyre a kibernetika korszakában az objektív lehetőségek is adottakká váltak.*

A kibernetika „bevonulása" a bűnözés tanulmányozásának területére nemcsak a tudományos kutatás és elemzés szélesítésének, elmélyítésének lehetőségét teremtette meg, hanem a statisztika tudományán belül az igazságügyi statisztikával szemben is „ellentmondást nem tűrő" követelményeket támasztott. A kibernetika többek között a matematika szerepét jelentősen megnövelte. A bűnözés és a legkülönbözőbb társadalmi, gazdasági jelenségek közötti összefüggések, kapcsolatok és bizonyos törvényszerűségek feltárásában a matematikai vizsgálati módszerek egyrészt elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt jelentős új eredményeket hozhatnak, másrészt a matematika a fogalmak és fogalomrendszerek kialakításában nélkülözhetetlen tényezővé vált. Elméletileg pontatlan, kidolgozatlan fogalmakkal — különösen, ha azok esetenként más-más tartalmi elemekből állnak össze — *a kibernetika* nem képes dolgozni. Az elektronikus gépek a társadalomtudományok, s így a *statisztika fogalmaival szemben is a matematikai formulákra érvényes pontosság igényét állítják fel.* Tudományelméleti szempontból azért van ennek különös jelentősége, mert nincs idő évtizedekig tartó fogalom-elméleti vitákra, hiszen a statisztika az államvezetéspolitikai, ezen belül például jogpolitikai koncepciók kidolgozásánál is nélkülözhetetlen szerepet játszik. Az ilyen jellegű feladatok viszont meghatározott időben jelentkeznek és azokat nyomban meg is kell oldani. Ha a statisztikai fogalmak kialakulatlanok, azokon mindenki mást ért, vagy matematikai formulákban nem kifejezhetők, eleve nincs lehetőség a nagytömegű mennyiségi és minőségi ismérvek gépi feldolgozására. A manuális módszerek viszont ma már csak rendkívül szűk területen, de ott is csupán kiegészítő szerepet tölthetnek be.

Nem késlekedhet ezért a tudományelmélet a társadalmi igényeken alapuló olyan kérdések megoldásával, mint például a szakstatisztikák elhatárolásának pontos tartalmi és módszertani kérdései, az ágazati (szak-)statisztikák rendszerének kidolgozása, a fogalomrendszerek meghatározása és az adott szakstatisztika vizsgálatai módszertanának kialakítása. Az ilyen társadalmi igény hazánkban már egy évtizede, főleg a szocialista kriminológia gyors fejlődése óta igen erőteljesen jelentkezett. *Nem helytálló ezért szerző azon álláspontja, hogy „az egyes statisztikák elméleti kidolgozásának elmaradása ez ideig részben a társadalmi igény hiányán múlott."* A tudományelmélettel szemben támasztott igények az említett kérdések tisztázása végett már régebben megfogalmazódtak.[2]

Az előbbiekre tekintettel magam is egyetértek Balázs József azon nézetével, hogy kifejtett gondolatai megvitatást igényelnek, ezért azokhoz néhány megjegyzést szeretnék tenni. Ezek a következők:

I.

1. A szakstatisztikák elhatárolásának, illetve a szakstatisztikák rendszere kialakításának tudományelméleti vizsgálatánál — álláspontom szerint — szem előtt kell tartani, hogy a *szocialista statisztika-tudomány alapvetően a gazdasági és társadalmi jelenségek mennyiségi és minőségi oldalait konkrét helyen térben és időben vizsgálja, hogy megállapíthassa a vizsgált terület törvényszerűségeit, illetve ezek és a konkrét jelenségek kapcsolatát a társadalom általános fejlődés-törvényszerűségeivel.*[3]

A statisztika e lényeges tartalmi jegyei határozzák meg tehát az önálló szakstatisztikák egymástól való elkülönülésének fontosabb ismérveit aszerint, hogy milyen jellegű gazdasági, vagy társadalmi jelenségeket helyeznek vizsgálódásaik középpontjába. Valamennyi szakstatisztikán belül a rá jellemző speciális ismérvek között az elsődleges szerepet az elemzés alapjául szolgáló adott konkrét gazdasági vagy társadalmi jelenség tölti be. Ez nemcsak a lényeget, belső tartalmat képviseli, hanem bizonyos fokig meghatározó jellegű a statisztikai vizsgálat módszertani kérdéseinek rendszerén belül is. Így tehát *annyiféle szakstatisztikáról beszélhetünk, ahány típusra tudjuk felosztani a gazdasági és társadalmi jelenségeket.* A típusok száma a tudományfejlődés eredményeként természetesen változhat. Tudományrendszertani célokból viszont az így elhatárolt szakstatisztikák bizonyos közös ismérvek alapján csoportokba, illetve azok újabb közös jellemzők szerint főcsoportokba vonhatók össze. A csoport- és főcsoport képzés ellenére megmarad az a közös tulajdonság, hogy ahogyan az általános statisztikán belül megkülönböztetjük annak elméletét, illetve módszerta-

[2] Erre utalt többek között Borsi Zoltán: a Kriminológiai Munkaközösség 1968. április 26-án tartott ülésén „A bűnözés terjedelmének, összetételének és dinamikájának mérési módszerei" című előadásában; a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottságának Társadalomstatisztikai Albizottságának 1968. november 15-én rendezett „A bűnügyi statisztika jelenlegi helyzete és problémái" című vitaülés korreferátumában; a Magyar Jogász Szövetség Statisztikai Szakosztálya és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Statisztikai Tanszéke Tudományos Munkaközösségének 1969. április 10-én tartott ülésén „A kriminalitás megfigyelésének problémái" c. előadásában.

[3] Vö.: Horváth Róbert álláspontjával: Statisztika I. Egységes jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967. 10. old.

nát, ugyanúgy megtalálhatjuk ezt a felosztást bizonyos specifikumokkal gazdagodva a szakstatisztikákban, azok csoportjain, valamint főcsoportjain belül is.

Amikor egy konkrét tudományág területén általános tudományelméleti kérdéseket érintünk, tisztában kell lennünk annak rendszerével, felépítésével, szerkezetével. *A statisztika-tudomány rendszertani modellje*[4] *az 1. számú ábra szerint állítható fel.*

lyez előtérbe. A tevékenységek ágazatai így tulajdonképpen szervezési, szervezeti elemek, szervezési formák — amelyek keretében a statisztikai tevékenység folyik — szerint különülnek el. Szerző *elsődleges szerepet tulajdonít* ezáltal *a tevékenység formai jellemzőinek,* s eközben éppen azt téveszti szem elől, hogy az adott szakstatisztika egyik feladata a konkrét társadalmi, gazdasági jelenségtípus mennyiségi és minőségi ismérveinek számszerű mérése. A

1. számú ábra

A STATISZTIKA-TUDOMÁNY RENDSZERTANI MODELLJE:

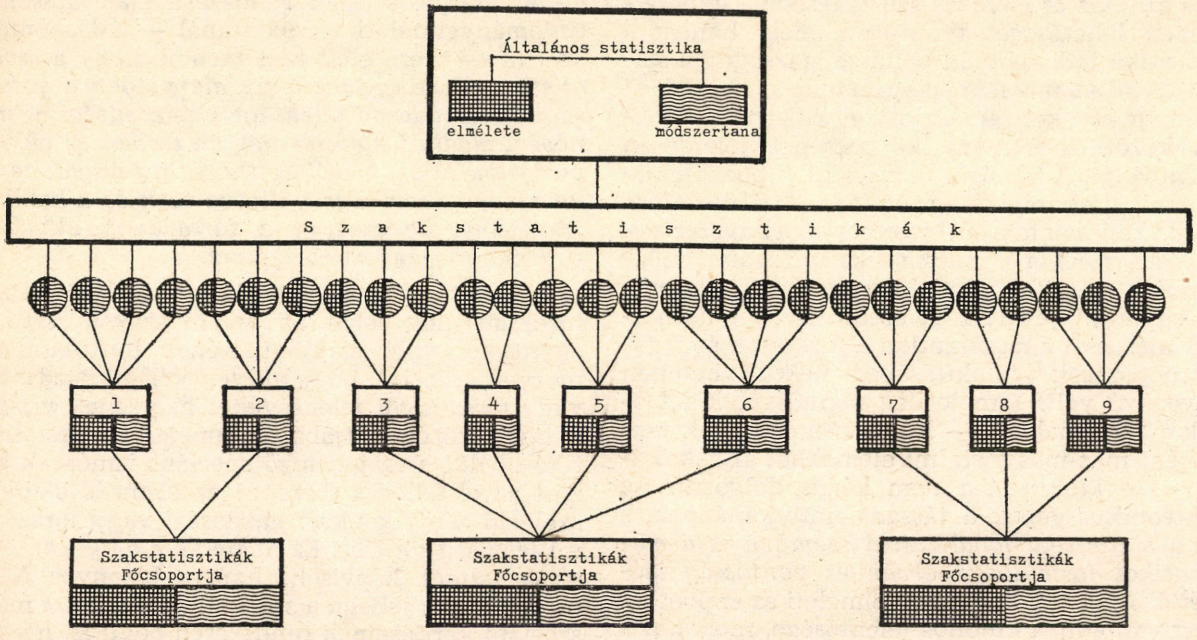

1-9 Szakstatisztikák csoportjai

A statisztika-tudomány alapvetően két részre osztható, úgymint általános statisztikára, illetve szakstatisztikákra, melyek csoportokra és főcsoportokra tagozódnak. A társadalmi jelenségtípusok szerinti szakstatisztikai elhatárolás alapján beszélhetünk például ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi, közlekedésügyi, pénzügyi, népességi, kulturális, egészségügyi, szociális, bűnözési statisztikáról, szervezetek és szervezetrendszerek statisztikájáról stb.

Balázs József a szakstatisztikák elhatárolásánál *arra az álláspontra helyezkedik, hogy annyi szakstatisztikáról beszélhetünk, „ahány féle ágazata különböztethető meg a statisztikai tevékenységnek".* Az elhatárolás ilyen koncepciója a társadalmi valóságot alkotó társadalmi, gazdasági jelenségtípusoktól független tényezőt he-

szakstatisztikák elhatárolásának azon módja viszont, mely a társadalmi, gazdasági jelenségtípusok szerint differenciál, egyrészt igazodik a megismerendő bonyolult gazdasági és társadalmi viszonyokhoz, másrészt nem azonosul a funkcionális feladatokat ellátó állami, gazdasági stb. szervekkel, illetve azokkal a jogviszonyokkal, amelyek az adott szerv területén meghatározó jellegűek. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy ne beszélhetnénk úgynevezett működési statisztikáról, mely alatt az állami, gazdasági stb. szervek funkciói mikénti teljesítését tükröző statisztikai mutatók és rendszerek összességét értjük. A működési statisztika mint adatgyűjtési és információt biztosító rendszer megjelenhet a szakstatisztikán belül, de annak nem lényegi tulajdonságát fejezi ki, így a szakstatisztikák elhatárolásában nem is játszhat szerepet.

A *szakstatisztikák rendszerezése* is rendkívül fontos, többek között a statisztika tudományágának művelése szempontjából. A társadalmi, gazdasági jelenségtípusok rendelkeznek

[4] A statisztika-tudomány rendszertani modelljének megalkotására ilyen megközelítésben az irodalomban még csak kísérleti törekvéssel sem találkozhatunk, — noha ma már elméleti és gyakorlati okok miatt arra feltétlenül szükség lenne.

olyan közös ismérvekkel — pl. a társadalmi javak termelése, vagy elosztása; a népesség rétegeződése valamilyen meghatározott szempont szerint (kor, nem, kultúrszínvonal, egészségügyi helyzet stb.) —, amelyek lehetővé teszik a *szakstatisztikák bizonyos csoportjainak* kialakítását. A csoport tehát több társadalmi, gazdasági jelenség típus szerint elkülönülő szakstatisztikát foglal egységbe, melyben az egyes szakstatisztikák nem vesztik el önállóságukat. Ilyen csoport például az igazságügyi statisztika, melynek részleteire a későbbiekben térek ki. A szakstatisztikák csoportjai összevonására további lehetőséget biztosít, hogy azok is rendelkeznek lényegileg azonos vagy hasonló ismérvekkel, ennek következtében a kialakítható *főcsoportok* az alapvető társadalomszerkezeti kategóriákhoz állnak közel. Főcsoportok lehetnek:

a) A *gazdaságstatisztika,* mely tartalmazza egyrészt a társadalmi javak termelésével, elosztásával és felhasználásával kapcsolatos statisztika elméletét, módszertanát és az e területekkel összefüggő statisztikákat ipari, mezőgazdasági, szövetkezeti, állami, társadalmi téren egyaránt.

b) A *társadalomstatisztika,* mely magában foglalja a társadalom egészére vagy meghatározott részére vonatkozó statisztika elméletét, módszertanát és azokat a statisztikákat, melyek a társadalom személyi jellegű állapotát, mozgását, a társadalom rétegeződését, az életviszonyokat, a társadalom anyagi, kulturális, egészségügyi helyzetét, erkölcsi színvonalát fejezik ki.

c) Az *államhatalmi és államigazgatási statisztika,* mely felöleli *egyrészt* a jogalkotó szervek normatív aktusainak megalkotásával, rendszerével, változásaival, azok lényeges összefüggéseivel kapcsolatos statisztikákat, továbbá az államigazgatás területén a jogalkalmazással összefüggő kérdések számbavételét, valamint az állami, gazdasági, társadalmi szervezetekre vonatkozó úgynevezett szervezetek és szervezetrendszerek statisztikáját és az állampolgárok egészére kiható, egységes rendszerbe tartozó államigazgatási jellegű felmérést (pl. egységes személyi nyilvántartás), *másrészt* mindezen statisztikák elméletét és módszertanát.

2. Balázs József felveti, hogy van-e egyáltalán létjogosultsága egy ún. *jogi statisztikának,* mint általánosabb értelemben vett statisztikai rendszer kialakításának. Bár arra a megállapításra jut, hogy a „jogi statisztikák nem alkothatnak önálló ágazati statisztikát", mégis elismeri, hogy végeredményben a jogi statisztika mint terminus technikus „gyűjtőfogalomként használható, mely jelzi, hogy bizonyos szempontból azonos jellegű statisztikák csoportjáról van szó, s így képezhetnek relatíve egységes rendszert a statisztikai rendszer egészén belül".

Kifejti, hogy a jogi statisztikák közös sajátossága az, hogy tárgyuk jogviszony, de fogalma nemcsak kizárólag jogi elemeket tartalmaz. (Ide sorolja az állami szervek jogi elemekkel kapcsolatos tevékenységének statisztikai vizsgálatát.) A jogviszonyi és az említett tevékenységi „oldal", szerző álláspontja szerint alapul szolgálhat a jogi statisztika mint egységes rendszer vagy mint statisztikai főcsoport tagolásához. Ennek alapján a *jogi statisztikát felosztja egyrészt a statisztikai tevékenységet folytató állami szerv-típusok szerint,* és így megkülönböztet a) államhatalmi, b) államigazgatási, c) bírósági, d) ügyészségi statisztikát; *másrészt különbséget tesz a jogviszonyok szerint.*

A jogviszonyokon belül a tagolás során „az állam és jogtudományágak tételeiből kell kiindulni", — mondja — és így megkülönböztethető: államjogi, államigazgatási jogi, büntetőjogi, polgári jogi, pénzügyi jogi, családjogi, munkajogi, földjogi, termelőszövetkezeti jogi és nemzetközi jogi statisztika.

Szerző álláspontjával szemben, mint már az előzőekben említettem, a szakstatisztikák elhatárolásának alapjául csakis az eltérő társadalmi, gazdasági jelenségek szolgálhatnak. A jogi statisztika mint önálló szakstatisztika éppen ezért nem is különíthető el. Ugyanis sok egymástól eltérő gazdasági, társadalmi jelenség tartalmazhat jogi elemeket, foglalhat magába jogviszonyokat, ezek azonban nem az adott társadalmi, gazdasági jelenség lényegét alkotják, hanem csupán járulékos szerepük van. Példák erre az 1/a. pontban felsorolt különböző szakstatisztikák. Éppen tudományelméleti szempontból jelentős viszont az, hogy a gyűjtőfogalom — jelen esetben a jogi statisztika — reális alappal rendelkezik-e vagy sem.

Nézetem szerint *a jogi statisztika csak egy olyan absztrakt gyűjtőfogalom lehet, mely sem statisztikai rendszert, sem önálló szakstatisztikát* nem jelölhet még akkor sem, ha az egyes területen „bizonyos jogágak körébe tartozó" jogviszonyok statisztikai mérése viszonylag kidolgozottnak tekinthető (büntetőjog, polgári jog). A jogágak szerinti elhatárolás pontatlan, már csak azért is, mert az állam- és jogtudományok jogágak szerinti felosztása is gyakran változik. Nem tartom helytállónak ebből következően szerző azon álláspontját sem, hogy a jogi statisztika felosztható lenne a statisztikai tevékenységet folytató állami szervtípusok szerint az általa említett négy kategóriára. A csoportosítás egyébként sem teljes, mert kimaradnak olyan lényeges állami szervtípusok — a szerző részletezésre törekvő álláspontját követve —, mint pl. a rendőrség, a büntetésvégrehajtási szervek, az állami, gazdasági szervek.

II.

Az *igazságügyi statisztika* tárgyalása során Balázs József arra utal, hogy a megjelölésére szolgáló elnevezés még nem alakult ki, mert egyaránt használatos e célból az igazságügyi-, bírósági-, büntetőjogi-, bűnügyi statisztika. Felveti azt is, hogy vajon önálló szakstatisztikának tekinthető-e az igazságügyi statisztika, melyen

belül két fő ágat szokás megkülönböztetni: 1. a büntetőjogi (bűnügyi), 2. polgári jogi statisztikát. E felfogás szerint — írja — rendőrségi, ügyészségi, bírósági és büntetésvégrehajtási statisztikáról is beszélhetünk, mint bizonyos szervek statisztikájáról.

Szerző kifejti, hogy az igazságügyi statisztika fogalmán az általa idézett „szerzők (Theiss Ede, Hoóz István) és mások — eltekintve az árnyalati különbségektől — a különböző funkciójú, különböző állami feladatot végző állami szervek, illetve e feladatoknak megfelelően különböző jellegű tevékenységeiknek, valamint mindezekből következően eltérő társadalmi-jogviszony statisztikai vizsgálatát értik". Szerinte e koncepció legnagyobb hiányossága, hogy nem a tulajdonképpeni tárgyat veszi alapul a tagolásnál, hanem a „bűnüldöző és a bűnözéssel kapcsolatos, illetve a polgári jogi ügyekben eljáró szervek" szerint differenciál. Arra a következtetésre jut, hogy az „igazságügyi statisztika nem tekinthető önálló szakstatisztikának", sőt mint írja: „kívánatosnak tartanám ugyanis az igazságügyi statisztika terminológiai mellőzését — annak ellenére, hogy azt a hazai hagyományok predesztinálják —, mivel az — más oldalról — már gyűjtőfogalomként is szűknek bizonyul". Álláspontját azzal indokolja, hogy az igazságügyi statisztika koncepciókeretei akadályozzák a jogi szakstatisztikák, de különösen a bűnözési statisztika kibontakozását. A továbbiakban a büntetőjogi statisztikai felfogás alapjára helyezkedve kifejti, hogy a „büntetőjogi statisztika két különböző típusú jelenség statisztikai számbavételére, elemzésére terjed ki. Nevezetesen a bűnözésnek, mint társadalmi jelenségnek és az ide vonatkozó szervek tevékenységének statisztikai számbavételére, elemzésére, valamint továbbra is fennmarad a tevékenységi oldal elsődlegessége azáltal, hogy még mindig különböző szervek — pl. rendőrség, ügyészség stb. — statisztikáját foglalja egységbe". Nézete szerint a bűnözési statisztikát önálló ágazatnak kell tekinteni, amit mindenekelőtt a bűnözés, mint komplex és káros társadalmi jelenség megismerésére, a bűnözés megelőzésére és felszámolására szolgáló gyakorlati és tudományos igények indokolnak. Az önálló ágazati létjogosultságot igazolja továbbá, hogy tárgya — a bűnözés — önálló, elhatárolható mint társadalmi és egyben jogi jelenség, mely semmilyen más statisztikának nem képezheti tárgyát; végül pedig az, hogy a bűnözési statisztikának a kriminológiai kutatásokat kell szolgálnia.

Szerző arra a végkövetkeztetésre jut, hogy „a bűnüldöző szervek tevékenységi statisztikája és a bűnözési statisztika jelentősége, szerepe közötti arányban szükségszerűen eltolódásnak kell bekövetkeznie, a bűnözés mint társadalmi jelenség statisztikai vizsgálatának javára". Meghatározza végül a bűnözési statisztika fogalmát is. Eszerint a bűnözési statisztika: „A bűnözésnek mint társadalmi és egyben jogi tömegjelenségnek — beleértve a bűncselekmények és a bűnelkövetők különböző ismérvek szerint, valamint ezeknek a társadalmi, gazdasági, individuális stb. jelenségekkel és tényezőkkel kapcsolatos összefüggéseinek — statisztikai vizsgálata, illetve e tevékenységet meghatározó statisztikai módszertani ismeretek rendszere."

1. Egyetértek Balázs József azon álláspontjával, hogy az igazságügyi statisztika mint elnevezés az elmúlt évtizedekben tudományelméleti szempontból nem volt kellőképpen kimunkálva, a legkülönbözőbb — idézett — megjelölésekkel illették ugyanazt a statisztikai területet. Nézetem szerint ezek nem csupán elnevezésbeli különbségek voltak, hanem tükrözték azt is, hogy az igazságügyi statisztika tartalma megítélésének sem volt mindig egységes nézőpontja. Tarthatatlan elméletileg is, hogy egy statisztika alaplényegét egyszer a statisztikai tevékenységet kifejtő egyik vagy másik szerv szerint határozzák meg (bírósági statisztika, rendőrségi statisztika stb.), máskor pedig bizonyos jogviszonyokat vegyenek alapul (büntetőjogi, polgári jogi statisztika stb.), illetve az érintett szerveknél használatos ügyforgalmi mutatókat, pl. a „bűnügyet"[5] választják a szakstatisztika tartalmának és egyben más statisztikáktól való elhatárolásának, illetve az információ forrásának alapjául. Ez a kétségkívül fennálló elméleti tisztázatlanság önmagában azonban nem eredményezheti, hogy ma az igazságügyi statisztika fogalmát elvethetőnek ítéljük meg, mint ahogy az sem teszi ezt indokolttá, hogy e statisztika tartalma az utóbbi időben bekövetkezett lényeges fejlődés eredményeként megváltozott. A tartalmi átalakulás, gazdagodás sem vezethet feltétlenül a korábban már használatos fogalom félretételére, ha az ma is alkalmazható.

E kérdés eldöntésekor figyelembe kell venni, hogy *ma már túlhaladott az a meghatározás, hogy:* „az igazságügyi statisztika a statisztikának az az ága, mely a jogtudománnyal és a jogalkalmazással áll szoros kapcsolatban. Tárgyát egyrészt a bűnüldöző és a jogalkalmazó szervek tevékenysége, másrészt pedig az általuk elbírált vagy egyéb módon elintézett ügyek (jogesetek) alkotják".[6]

Az idézett meghatározás szerint a többi szakstatisztikáktól való elhatárolás fő kritériuma az, hogy a bűnüldöző és jogalkotó (alkalmazó) szervek tevékenységét méri. A magyar statisztikai tudomány fejlődésében — az igazságügyi statisztika területén — hosszú időn keresztül meghatározó jellegű volt a tevékenységi, ügyforgalmi szemlélet. Szerző (Balázs József) nézetében ez még ma is felismerhető, amikor arra utal, hogy a „bűnözésre vonatkozó legalapvetőbb statisztikai adatokat a bűnüldöző, büntetőbírósági és büntetésvégrehajtási szervek szol-

[5] Vö.: Halász Kálmán: A bűnözés statisztikai vizsgálatának kérdései című tanulmányával. Ügyészi Kiskönyvtár, 21. szám.

[6] Hoóz István: Igazságügyi Statisztika. Egyetemi jegyzet. Tankönyvkiadó. Budapest, 1966. 3. old.

gáltatják a büntetőeljárás különböző szakaszaiból" és ezért a „legalapvetőbb bűnözési adatok, mint pl. a vádemelés, az elítéltek száma stb. még jelenleg is szolgálnak mind a bűnözés, mind a bűnüldöző, bírói szervek tevékenységének kifejezésére". Felfogása szerint „a bűnözési statisztika mutatóinak egy része — legalábbis közvetve — tükrözi a bűnüldöző és bírói szervek tevékenységét is".

Az ilyen, ún. tevékenységi szemlélet létjosultsága nézetem szerint éppen a kriminológia tudományának fejlődése következtében megszűnt, alapvetően azért, amit szerző — helyesen — úgy fejez ki, hogy „a bűnözési statisztikának a kriminológiai kutatásokat kell szolgálnia".

A kriminológia a bűnözést mint társadalmi jelenséget vizsgálja, annak törvényszerűségeit, társadalmi, gazdasági és egyéb okait, kapcsolatait tárja fel, hogy a megelőzése érdekében intézkedni lehessen. Ebből következik, hogy *az igazságügyi statisztika rendszerén belül nem csupán arányeltolódásról van szó* a tevékenységi statisztika és bűnözési statisztika jelentősége és szerepe között, *hanem alapvetően más szemléleti mód vált uralkodóvá.* Ennek tükröződni kell az igazságügyi statisztika tárgyának, fogalmának és rendszerének meghatározásában egyaránt. *Az új szemléleti mód és az új tartalom* — szerző álláspontjával szemben — *az „igazságügyi statisztika" mint gyűjtőkategória fenntarthatóságát nem szünteti meg, sőt ezt nem igényli a jövő fejlődése sem.* E fogalom a kibontakozást nem gátolja, ugyanakkor tudományelméletileg is jelentős követelmény annak teljesítése, hogy az igazságügyi statisztika tartalmi elemeinek változása, gazdagodása és az új szemléleti mód új, pontosabb fogalmak és fogalomrendszerek kialakítását feltételezik.

2. Ahhoz, hogy az igazságügyi statisztika fogalmát pontosan meghatározhassuk, először is a valóságos helyzete alapján be kell „helyezni" a statisztika-tudomány rendszertani modelljébe.

Nézetem szerint *az igazságügyi statisztika a társadalomstatisztikán mint főcsoporton belül helyezkedik el,* mivel alapvetően és végső soron a társadalom erkölcsi arculatára, az életviszonyok helyzetére utal, melyhez természetesen járulékosan még az egyéb területeken szerzett ismeretanyagok is hozzátartoznak. *E főcsoporton belül* viszont *több szakstatisztikát magába foglaló önálló csoportot alkot.* Ebből következik, hogy *az igazságügyi statisztika csak gyűjtőfogalomként használható, azzal nem helyettesíthető a rendszerébe tartozó egyik vagy másik szakstatisztika, illetve működési statisztika sajátos elnevezése.*

Az igazságügyi statisztika a következő részekből áll: 1. *Szakstatisztikák: a) bűnözési statisztika,* vagy szűkebb értelemben vett kriminálstatisztika; *b) az állampolgárok élet-, vagyoni- és személyi viszonyaival, valamint a szervezetek (állami, gazdasági, szövetkezeti, társadalmi) egymás közötti és az állampolgárok közötti különböző viszonyaival foglalkozó statisztika. 2. Működési statisztikák* — bűnüldözési statisztika; — az állampolgárok élet-, vagyoni- és személyi viszonyaival, valamint a szervezetek egymás közötti és az állampolgárokat érintő viszonyaival foglalkozó belügyi, ügyészségi, bírósági, büntetésvégrehajtási, vám és pénzügyi szervek területére kiterjedő funkcionális jellegű statisztikák; — ügyforgalmi statisztikák.

Az ilyen csoportosítás és felosztás mellett *beszélhetünk még* az igazságügyi statisztikán belül az úgynevezett *tágabb értelemben vett kriminálstatisztikáról. E fogalomkörbe tartozik:* egyrészt a bűnözési statisztika és a bűnüldözési statisztika, másrészt a belügyi, ügyészségi, bírósági, büntetésvégrehajtási szerveknél alkalmazott olyan funkcionális tevékenységet takaró statisztikai rendszerek, amelyek nem vonhatók a bűnüldözési statisztika körébe, s ide sorolhatók az említett szervek ügyforgalmi statisztikái is.

3. Az igazságügyi statisztikához tartozó szakstatisztikákra önállóságuk mellett jellemző, hogy egyes elemeik között társadalmi, gazdasági jellegű kapcsolatok állnak fenn, hiszen végső soron a társadalom erkölcsi arculatának egy-egy speciális vonását (pozitív vagy negatív) tárják fel.

a) A *bűnözési statisztika (szűkebb értelemben vett kriminálstatisztika)* jelenti a bűnözés mint meghatározott térben, földrajzi területen elhelyezkedő és adott időben létező összetett negatív társadalmi tömegjelenség mennyiségi és minőségi mérésére, valamint a bűnözés társadalmi, gazdasági okainak, kapcsolatainak és belső, illetve más társadalmi, gazdasági jelenségekkel összefüggésben álló mozgástörvényeinek feltárására szolgáló olyan statisztikai rendszert, melynek adatai és fogalomrendszere lehetővé teszik a bűnözés sokoldalú, különböző tudományágak módszereivel történő elemzését, továbbá az előbbiekkel kapcsolatos statisztika-elméleti és módszertani ismeretek összességét.

A bűnözési statisztika fogalmának ilyen megközelítése rávilágít arra a nem mellőzhető követelményre, hogy a bűnözési statisztika a kriminológia számára széles körben „köteles" adatot szolgáltatni és egyben a pontos fogalmak megalkotása útján a különböző statisztikai módszerek (leíró, matematikai) mellett más tudományágak (szociológia, pszichológia stb.) eszközeinek igénybevételével lehetővé teszi e speciális társadalmi jelenség mélyreható megismerését és a társadalmi, gazdasági viszonyok rendszerében betöltött szerepének feltárását. Nem véletlen, hogy a bűnözési statisztika gyors fejlődésében — az elmúlt félévtized alatt — az első lépések között szerepelt a sajátos, pontos fogalomrendszerek kialakítása.

Balázs József a cikkében arra utal, hogy a hazai igazságügyi statisztika történetében a bűnözés mérése változó statisztikai alapegységek-

kel történt. Leginkább a jogerősen elítéltek számát használták erre, de gyakran a bűnözés kifejezésére szolgáltak kifejezetten ügyforgalmi jellegű statisztikai alapegységek, mint pl. a bűnügyek száma, a nyomozás elrendelések száma, a vádemelések száma stb. Talán e „tradíció" hatásaként szerző még ma is arra az álláspontra helyezkedik, hogy a bűnözés kifejezésére jelenleg is használatos a „vádemelések és elítéltek száma".

A bűnözési statisztika mintegy félévtizedes gyakorlata során kristályosodott ki az elméletileg is leszűrhető tapasztalatok alapján az az álláspont, hogy a *bűnözés mérése csak olyan alapegységekkel történhet, amelyek biztosítják a bűnözés mint komplex társadalmi jelenség statisztikailag mérhető teljes tömegének sokoldalú számbavételét.*[7] A bűnözés mint társadalmi jelenség statisztikailag nem mérhető a maga valóságos társdalmi nagyságrendjében a latens bűnözésre tekintettel. A bűnüldöző szervek és a bűnözés megelőzésében érdekelt állami, gazdasági, társadalmi szervek, valamint az állampolgárok egységes törekvése viszont az, hogy valamennyi bűntett a bűnüldöző szervek tudomására jusson, mert az az alapvető társadalmi érdekük, hogy a bűnözés feltárása útján annak megelőzését is előmozdítsák. A *bűnözést olyan statisztikai alapegységekkel lehet és kell tehát mérni, amelyek kifejezik a bűnüldöző szervek előtt ismertté vált összes bűntettet.*

A *bűnözés* mint társadalmi jelenség *alapvetően két oldalról közelíthető meg, egyrészt a bűntetteken, másrészt az elkövetőkön keresztül.* Ezek külön-külön és együttesen is magukon viselnek olyan ismérveket, amelyek végső soron a bűnözés mint társadalmi jelenség sajátságos mozgástörvényeinek kifejezésére alkalmasak, másrészt mutatják a bűnözés és a legkülönbözőbb gazdasági, társadalmi viszonyok közötti kapcsolatokat is. Nyilvánvaló, hogy a bűntettek és az elkövetők sohasem képviselnek azonos nagyságrendet. A különbség több éves tapasztalat alapján mintegy 30—40 ezres nagyságrendben fejezhető ki, mely a 100—110 ezres alapszámhoz (ismertté vált bűntettek) viszonyítva rendkívül jelentős.

A statisztikailag megismerhető *bűnözés valóságos nagyságrendjének kifejezésére az ismertté vált bűntett,* mint statisztikai alapegység *szolgálhat,* mert ez tartalmazza a felmérés időpontjául választott időegység (egy év) alatt „elkövetett" valamennyi bűntettet, függetlenül attól, hogy annak elkövetőjét a nyomozó hatóságok felderítették-e, illetve az igazságszolgáltató szervek bármilyen módon felelősségre vonták-e. Az ismeretlen tettesek által elkövetett bűntettek nagyságrendje ugyancsak jelentős, mert évente e kategóriába tartozik az összes ismertté vált bűntetteknek kb. 15%-a. Az ismertté vált bűntett fogalma tartalmazza azokat a bűntetteket is, amelyeket pl. gyermekkorúak, vagy más, büntethetőséget kizáró okkal rendelkező személyek követtek el (a gyermekkorúak által elkövetett bűntettek volumene évente kb. 4000). Ha nem ilyen elméleti alapon, a teljességre nem törekedve eszközölnénk a bűnözés mérését, akkor szükségszerűen annak terjedelmét csak torzítva, valóságos nagyságrendjének csak egy részét ismerhetnénk meg és a bűnözés megelőzését nem biztosíthatnánk megfelelően. A bűnözés megelőzése szempontjából ugyanis a társadalom egészének és egyedeinek védelme érdekében valamennyi bűntett felderítéséhez fontos érdekek fűződnek, mert az elkövetett bűntett feltétlenül ki kell, hogy váltsa a megelőző intézkedéseket, függetlenül attól, hogy a nyomozó szervek a konkrét bűntett elkövetőjét felderítették-e, illetve az illetékes szervek felelősségre vonták-e.

A bűnözés másik oldalának — mint említettem — megközelítése az elkövetők útján lehetséges. Ezért statisztikai alapegységnek kell tekinteni a *bűnelkövetők* fogalmát is. Ez tartalmazza — a jelenlegi meghatározás szerint — mindazokat a terheltként felelősségre vont személyeket, akiket az ügyész úgy ítélt meg, hogy a bűntett elkövetése miatt valamilyen formában, vagyis bíróság, társadalmi bíróság vagy fegyelmi hatóság előtt kell felelősségre vonni, illetve a Btk. 60. §-a alapján figyelmeztetni. Jogrendszerünk következtében a bűnelkövetőknek csak egy része kerül bíróság elé, másik részét más úton vonják felelősségre, ezért a bűnözés személyi oldalról történő statisztikai mérésére nem szolgálhat alapul a jogerősen elítéltek száma. Elméletileg a bűnelkövetők fogalma még további „finomítást" igényel. A jelenlegi statisztikai adatgyűjtési rendszeren felépülő olyan tartalmi fogalom, amelyre utaltam, az elkövetők mintegy 3—4%-át statisztikai adatgyűjtés hiányában nem tartalmazza. A Be. 104/A. §-a alapján történt kioktatások és figyelmeztetések személyi oldalról történő statisztikai számbavételének biztosítása ugyanis a statisztikai rendszer módosítás előtt álló kérdései között szerepel. Ennek ellenére a bűnelkövetők fogalma a jelenlegi körülmények között a legszélesebb körben fogja át azokat a személyeket, akik a bűnözés alanyi oldalán ismertté váltak. Ugyancsak a statisztikai rendszerek további és jelenleg napirenden levő módosításának problémakörébe tartozik az is, hogy a bűnözés statisztikailag mérhető teljes volumenét, az ismertté vált bűntettek fogalmát olyan tartalommal kell felruházni, hogy abban ne szerepeljenek olyan cselekmények, amelyeket a bíróság jogerősen úgy bírált el, hogy az nem bűntett. Az ilyen esetek éves nagyságrendje mintegy 1,5%-a az ismertté vált bűntetteknek. Ez, bár elméletileg jelentős hibaforrást jelent és így feltétlenül megoldást igényel, a bűnözés mint társadalmi jelenség megismerése szempontjából szignifikáns, torzító tényezőként nem jelentkezik.

[7] Lásd: Borsi Zoltán: Gondolatok a bűnözés statisztikai méréséről. Statisztikai Szemle 46. évf. 12. szám, 1195—1204. old.

Említést érdemel még az a tudományelméleti szempontból is figyelmet érdemlő törekvés, mely arra irányul, hogy a bűnözés statisztikai felmérése ne a bűnüldöző szervek időbeli „szerepéhez" kapcsolódjék, hanem a számbavétel a bűntett elkövetésének időpontja szerint történjék. A bűncselekmények elkövetési idő szerinti statisztikai számbavétele azért jelentős, mert amikor a bűnözés mint társadalmi jelenség más társadalmi, gazdasági tényezőkkel való kapcsolatát elemezzük, csak úgy juthatunk el pontos tudományos következtetéshez, ha azonos időben létező társadalmi, gazdasági jelenséget és bűnözést, illetve azok kapcsolatát is egyazon időben vizsgáljuk.

Úgy vélem az elmondottak kellően igazolják, hogy *ma már sem a vádemelés, sem az elítéltek száma nem szolgálhat a bűnözés kifejezésére. E társadalmi jelenség terjedelmét, dinamikáját, struktúráját egyaránt az ismertté vált bűntettek számával, mint statisztikai alapegységgel mérhetjük a legpontosabban, illetve annak segítségével elemezhetjük.*

Az is nyilvánvaló az előbbi fejtegetések következtében, hogy a *bűnözési statisztika* nem azonos az adatgyűjtési rendszerrel, annál több, mert *magában foglalja a bűnözés statisztikai mérésével kapcsolatos elméleti és módszertani ismeretek rendszerét is.*

b) Az állampolgárok élet-, vagyoni- és személyi viszonyaival, valamint a szervezetek (állami, gazdasági, szövetkezeti, társadalmi) egymás közötti és az állampolgárok közötti különböző viszonyaival foglalkozó statisztika jelenti: azoknak a speciális társadalmi jelenség-típusoknak mennyiségi és minőségi ismérvek szerinti mérését, melyek választ adnak az állampolgárok személyi státuszával, tulajdoni, vagyoni viszonyaival kapcsolatos jogi kérdésekre, valamint az állam és az egyén, illetve az állami, gazdasági stb. szervek egymás közti és e szerveknek az állampolgárokat érintő viszonyaira, továbbá az előbbiekkel kapcsolatos statisztika-elméleti és módszertani ismereteinek összességét.

A fogalommeghatározásból következik, hogy itt is egy speciális — a bűnözéstől merőben különböző — társadalmi jelenségtípus képezi a statisztikai vizsgálódás lényegét. E típuson belül lehetségesek viszonylag elkülönülő társadalmi jelenségek is, mint például a válások és létezhetnek szoros egységbe fonódó jelenségek, úgymint a tulajdoni viszonyokból fakadó vagyoni, elosztási, életviszonyokkal kapcsolatos szélesebb kört alkotó azonos jellegű megnyilvánulások. Nem jogviszonyok megismeréséről van ez esetekben szó, hanem az említett társadalmi jelenségtípus ismérveinek, a jelenség okainak feltárásáról, s az egységes társadalmi haladást szolgáló célok érdekében a jelenség ismérveinek és okainak megváltoztathatósága kutatásáról. Az említettek végső soron a társadalom erkölcsi arculatával függnek össze, márpedig annak állandó javítása szocialista társadalmunk lényegéhez tartozik, s így statisztikai eszközökkel történő megismerésére nagy gondot kell fordítani.

Meg kell állapítani — sajnos —, hogy *e szakstatisztika* — a bűnözési statisztikához képest — *még nem bontakozott ki kellő mértékben. Az úgynevezett polgári jogi statisztika talajáról elinduló fejlődésnek még elméleti, módszertani és gyakorlati téren egyaránt sok problémát kell tisztáznia.* Hogy csak néhányat említsek: a statisztikai mérés köre, mélysége; a fogalomrendszerek kialakítása; az elemzés módszertana stb. Az azonban kétségkívül biztos, hogy a fejlődés elkerülhetetlen társadalmi igényből fakad, a társadalmi jelenségek jobb megismerését szolgálja, *ezért szakítani kell a jogviszonyok szerinti szemlélettel, a polgári jogi statisztikai nézőponttal.* E szakstatisztikába az eltérő szemléleti módon túl az úgynevezett polgári jogi statisztikánál részben több, részben kevesebb tartozik. Több, mert felöleli az ide tartozó társadalmi jelenségek okait, gazdasági, társadalmi kapcsolatait és szűkebb, hiszen kirekeszti többek között az ügyforgalmi kérdéseket.

4. A *működési statisztikák* a szakstatisztikáktól elsősorban abban különböznek, hogy míg az utóbbiak egy-egy társadalmi, gazdasági jelenségtípust tárnak fel annak okaival és összefüggéseivel, addig az előbbiek egy vagy több meghatározott konkrét állami, gazdasági, társadalmi szerv feladatai teljesítését mutatják be (a pozitív vagy negatív tendenciákat és pillanatnyi adottságokat egyaránt). Így beszélhetünk olyan működési statisztikáról, mely valamilyen társadalmi jelenségtípus kutatásához kapcsolódik. Ilyen például a bűnüldözési statisztika, mert, a bűnözési statisztika — mint egy konkrét társadalmi jelenségtípust magában foglaló szakstatisztika —, valamint a rendőrségi, ügyészségi, bírósági, büntetésvégrehajtási szervek — a bűnözéssel kapcsolatos területen — funkcióinak teljesítése, vagyis a működésük milyenségét vizsgáló statisztikák közötti összefüggés kimutatható, hiszen e szervek működése közben nyerjük a bűnözésről, a bűntettekről és az elkövetőkről a statisztikai adatokat. Ismeretes a működési statisztikán belül olyan statisztika is, mely nem kapcsolódik egy társadalmi, gazdasági jelenségtípushoz sem, viszont bár összefügg az adott szerv funkcióinak teljesítésével, mégis elkülöníthető azon az alapon, hogy kizárólag a konkrét szerv munkamennyiségének, a leterheltség fokának — általában és egy dolgozóra — feltárására irányul. Ezt nevezhetjük ügyforgalmi statisztikának.

a) A *bűnüldözési statisztika* tartalmi meghatározásánál abból kell kiindulni, hogy a bűnüldözés egységes állami, sőt társadalmi feladat, melynek során az egyes állami vagy társadalmi szerveknek speciális feladataik vannak. Sajátos tevékenységet fejt ki pl. a rendőrség a bűntettek és bűnelkövetők felderítése, a terhelő és mentő bizonyítékok összegyűjtése során; az ügyészség egyrészt a bűnelkövetők egy részének felelős-

ségre vonásakor, másrészt amikor a vádemelés útján a bírósági felelősségre vonást készíti elő; és más a feladata a bíróságnak a büntető ítélkezés során; s ugyancsak speciális funkciót ruházott a törvényhozó a büntetésvégrehajtási szervekre a jogerősen elítéltekkel kapcsolatban.

A bűnüldözési statisztika tehát nem egy bűnüldöző szerv feladatai teljesítésével összefüggő statisztikai rendszer, hanem *felöleli valamennyi bűnüldözésben speciálisan érdekelt szerv funkcionális működését a bűnüldözés folyamatának egészét véve alapul, valamint e kérdés statisztikai mérésére vonatkozó elméleti és módszertani ismereteket.* Így az egységes bűnüldözési folyamatot bemutató statisztikai adatok biztosítják, hogy e funkció mikénti teljesítéséről alapos és részletes, számokban kifejezhető információt kaphassunk. *Ide tartoznak* az olyan statisztikai mutatók, mint pl. *a)* a felelősségre vonás, illetve annak kezdeményezése; *b)* a büntetőeljárás időszerűsége; *c)* a büntetőeljárás indokoltsága stb.

Azon alapvető jogpolitikai elv alapján, hogy valamennyi bűntettet fel kell deríteni és elkövetőjét felelősségre kell vonni, szükséges a bűnüldözés egészét átfogó egységes számbavétel, mert csak így kaphatunk pontos képet a felelősségre vonásról, vagyis azokról, akiket a büntetőbíróságok elítéltek, az illetékes ügyészi vagy rendőri szervek figyelmeztetésben vagy kioktatásban részesítettek, illetve a bűnüldöző szervek társadalmi bíróság előtti vagy fegyelmi hatóság előtti felelősségre vonásukat indítványozták. (Természetesen e statisztikai számbavétel vonatkozik a bűntettekre és a bűnelkövetőkre egyaránt.)

Ugyancsak alapvető jogpolitikai érdek fűződik ahhoz is, hogy a felelősségre vonás minél gyorsabban kövesse a bűntett elkövetését. Nem mellőzhető ezért a büntetőeljárás időszerűségének egységes statisztikai számbavétele. Az egységes egész mérése mellett ugyanakkor részkérdéseket is ismerni kell. Így *számba kell venni:* — a bűntett elkövetése és a bűnüldöző szervek által történt tudomásszerzés közötti időt; — a nyomozás időtartamát, a nyomozás elrendeléstől a nyomozás befejezéséig vagy megszüntetéséig; — a bírósági eljárás időtartamát az elsőfokú, illetve a jogerős határozatig; — az egész büntetőeljárás időtartamát a nyomozás elrendelésétől a jogerős befejezésig; és végül — az egész büntetőeljárás időtartamát a bűntett elkövetésétől a jogerős felelősségre vonás megkezdéséig (a szabadságvesztés megkezdésének időpontjáig).

A bűnüldözés ilyen adatai sokoldalú következtetések levonására alkalmasak, elősegítik egyrészt a bűnözés általános visszatartó hatásának biztosítását, másrészt a bűnelkövetők személyisége alakulásának figyelemmel kísérését, mely a nevelésük szempontjából különösen fontos. A büntetőeljárás indokoltságának statisztikai mérése a bűnüldöző szervek eredményes tevékenységének tükörképe.

A *bűnüldöző szervek feladatai teljesítését statisztikailag számba kell venni szervenként elkülönítve is,* bár azok között lehetnek olyan adatok, amelyek valamennyi vagy több bűnüldöző szerv számára szolgálhatnak fontos ismeretekkel. Ilyen statisztikai alapegységek lehetnek pl. a nyomozások eredményessége, az ismeretlen tettesek által elkövetett bűntettek aránya, a váderedményesség, az ügyészi tárgyalási részvétel, a bírósági hatályon kívül helyezések, a kényszerintézkedések a büntetőeljárás alatt, a büntetéskiszabás adatai és ide sorolhatók a szabadságvesztésbüntetést töltő elítéltek fontosabb adatai.

b) Az állampolgárok élet-, vagyoni- és személyi viszonyait, valamint a szervezetek egymás közötti és az állampolgárokat érintő, viszonyait átfogó belügyi, ügyészségi, bírósági és büntetésvégrehajtási szervek e területre vonatkozó statisztikája rendkívül széles kört ölel fel.

Ennek érzékeltetéseként — nem a teljesség igényével — említhető, hogy ide sorolhatók például

— a belügyi szerveknél az állampolgársági, útlevél, szabálysértési, tűzrendészeti stb. területen végzett tevékenység statisztikája;

— az ügyészi szerveknél az általános felügyelet, polgári jogi-, büntetésvégrehajtási felügyelet alá tartozó területen kifejtett ügyészi tevékenység statisztikája;

— a bírósági szerveknél a polgári perek (beleértve a munkaügyi és gazdasági döntőbizottsági területet is), valamint a perenkívüli, telekkönyvi stb. területen végzett tevékenység statisztikája;

— a büntetésvégrehajtási szerveknél pedig alapvetően a gazdasági, termeltetési tevékenységgel foglalkozó egységek működésének és magának a bv. testület funkcionálását mutató első — nem az elítéltekre kiterjedő — statisztikák.

Itt is utalni kell arra a ma még kissé kialakulatlan helyzetre, mely az e pont alá tartozó működési statisztikákra jellemző.

c) Az *ügyforgalmi statisztika* kizárólag szervtípus — belügyi, rendőrségi, ügyészségi, bírósági, büntetésvégrehajtási stb. — szerint osztályozható. *Alapvető jellemzője,* hogy széles körű statisztikai információt nyújt az említett szervtípusok horizontálisan, illetve vertikálisan tagolt, valamint az azokon belül elhelyezkedő szervezeti egységek (pl. osztályok, csoportok stb.) munkamennyiségéről, terhelési fokáról és ezekhez kapcsolódó kérdésekről. Az ügyforgalmi statisztika külön jelentőséggel bír a szervezéstudomány követelményeinek gyakorlati megvalósítása során, a szervezetek és szervezetrendszerek mikénti kialakításánál, a létszámok, a szakképzettségi szint megállapításánál és végső soron kihat a szerv funkcionális működésére, a feladatok meghatározására is.

*

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy az igazságügyi statisztika — mint önálló csoportot jelölő gyűjtőkategória — lényegét, tárgyát egyrészt két önálló, egymástól eltérő társadalmi jelenségtípust felölelő szakstatisztika alkotja annak elméletével, módszertanával és gyakorlatával együtt, másrészt ide tartoznak az úgynevezett működési statisztikák típusán belül a meghatározott szervek funkcionális jellegű, egységbe foglalt statisztikák rendszerei, illetve az egyes szervek szerint elhatárolható ügyforgalmi statisztikák. A meghatározott társadalmi jelenségek ismérveinek, azok társadalmi, gazdasági okainak és összefüggéseinek statisztikai feltárása és az egyéb említett statisztikai információk jelentős segítséget biztosítanak a káros tendenciák megszüntetéséhez, a törvényhozáshoz, a társadalmi haladást szolgáló jogpolitika, s ezen belül a kriminálpolitika kialakításához.

Mondanivalóm arra irányult, hogy a statisztika néhány tudományelméleti problémáját — a terjedelem miatt csak felszínesen — érintve, az igazságügyi statisztika tartalmi kérdéseire irányítsam a figyelmet, érzékeltetve azt a koncepcióbeli változást, mely egyrészt a tudományok fejlődésének következtében állott elő, másrészt a gyakorlati statisztikai tevékenység szükségszerű velejárója elméleti vonatkozásokban. Szakítani kell az igazságügyi statisztikának olyan értelmezésével, amely szerint annak lényege a bűnüldöző szervek tevékenységének, ügyforgalmának statisztikai mérése lenne. A szakstatisztikák tudományos elhatárolásának alapja a különböző társadalmi jelenségtípusok lehetnek. Ugyanakkor a szakstatisztikák bizonyos közös ismérvek alapján csoportosíthatók.

Az igazságügyi statisztika mint csoport elnevezés — úgy gondolom — mindaddig fenntartható, amíg megfelelőbbet nem alkot a tudományelmélet. Ez a régi, történelmi hagyományokat magába foglaló elnevezés mai viszonyaink között a statisztika tudományának fejlődését nem gátolja, sőt arra széles körű lehetőséget biztosít, amit igazol a tartalmi változása és az, hogy az igazságügyi statisztikán belül már eddig is önálló, új szakstatisztikák alakulhattak ki. Lényeges követelmény viszont, hogy az igazságügyi statisztikát a mai modern szemlélet hassa át mind elméleti, mind módszertani kérdésekben, s a gyakorlati statisztikai tevékenység sem járhat más úton és figyelembe kell vennie a kibernetika által megteremtett lehetőségeket, azokat a tudomány haladása és a társadalom erkölcsi arculatának javítása szolgálatába kell állítani a statisztika területén is.

Borsi Zoltán

Védjegyjogunk újjászületéséről

Új védjegytörvényünk[1] időszerűvé teszi, hogy átgondoljunk, revízió alá vegyünk néhány olyan nézetet, amely az elmúlt évtizedekben a védjegyek, a védjegyjog vonatkozásában a gazdasági vezetők tudatában és vele együtt a jogászi közvéleményben uralkodóvá vált. Kívánatos ezenfelül, hogy megvizsgáljuk, sikerült-e anyagi védjegyjogunkat[2] olyan új tartalommal megtölteni, amely megkülönbözteti azt korábbi védjegyjogunktól, vagy más akár azonos, akár eltérő társadalmi berendezkedésű országok védjegyjogától. Ez az összehasonlítás természetesen csak egészen vázlatos és inkább a hazai elvi megoldások hangsúlyozását tartja feladatának, mintsem a részletekbe menő jogösszehasonlítást.

Védjegyjogunk értékelése — visszapillantás

A védjegyjog a védjegyre vonatkozó és azzal kapcsolatos jogviszonyokat szabályozó normák összessége. Ezért értékelése is javarészt attól függött a múltban és feltehetőleg attól függ majd a jövőben is, hogy magának a védjegynek társadalmi értékelése hogyan alakul. Ha tehát védjegyjogunk értékelését, az ahhoz fűződő társadalmi értékítéletet kívánjuk vizsgálni, úgy azt megelőzően röviden azzal kell számot vetni, hogy milyen társadalmi értéket képviselt és képvisel a védjegy a szocialista fejlődés különböző fázisaiban.

Az államosítást követő években, a szocialista társadalmi-gazdasági rend felépítésének kezdeti időszakában, az új társadalmi-gazdasági viszonyok kialakításának lázában úgy tűnt, hogy a védjegy, mint egyike a kapitalista üzleti verseny jellegzetes eszközeinek, teljesen elvesztette gazdasági jelentőségét. Ezt az időszakot gazdaságilag egyébként is a hiánygazdálkodás jellemezte, amikor is már csak az igényléses-kiutalásos rendszer miatt is felesleges sallangnak tűnt a védjegy. Ebben az időszakban az ipar felső vezetői körében még olyan nézetek is lábrakaptak, hogy az állami vállalatok egymás védjegyeit, ugyanúgy ingyenesen használhatják, akárcsak egymás találmányait. E káros és a védjegy alapvető feladatát — az áruknak egymástól való megkülönböztetését — semmibevevő nézetnek nem volt ugyan jogszabályi lecsapódása, az adminisztratív hatósági intézkedések azonban annál gyakrabban tették lehető-

[1] Az 1970. július 1-ével hatálybalépett 1969. évi IX. tv. a védjegyről.

[2] A védjegyjogi eljárás korszerűsítéséről még a kodifikáció időszakában jelent meg: Szerző: Néhány gondolat védjegyjogunk reformjához. Magyar Jog 1969. 492—494 old. — A hivatkozott tanulmányban javasolt eljárási megoldások nagy részét a törvényhozó magáévá tette.

vé, hogy a vállalatok egymás védjegyeit ellenőrzés nélkül és ingyenesen használhassák, vagy sok esetben profilozások következtében még a „tulajdonosi" jogok is osztódtak a védjegyek vonatkozásában.[3] Érthető, ha ebben az időszakban sem a jogalkalmazót, sem a jogszabályalkotót nem foglalkoztatták a védjegyjog kérdései.

Az ötvenes évek második felében, amikor az államosított ipar pozíciója a bel- és külföldi piacokon konszolidálódott, s egyre több termék vonatkozásában kezdett megszűnni a hiánygazdálkodás, elsősorban a külkereskedelmi tapasztalatok alapján lassan utat tört magának az a felismerés, hogy a védjegy nemcsak hogy nem káros kapitalista maradvány, hanem a külkereskedelmi tevékenység kapcsán sokszor egyenesen nélkülözhetetlen eszköz, s ha már az államosítások következtében az állami vállalatoknál a társadalmi vagyon részévé vált, akkor azt olyan gondossággal is kellene kezelni, mint a társadalmi vagyon egyéb részeit.[4] Ebben az időszakban lát napvilágot az első olyan bírói ítélet, amely nyíltan kimondja, hogy a szocializmust építő társadalomban is van a védjegynek jelentősége, ez azonban nem a verseny szabályozásában, hanem a közönség védelmében áll.[5] Ugyanebben az időszakban jelenik meg az első — ha nem is országos — új típusú jogszabály, a védjegyek használatáról szóló 9015/1959. (I. 9.) KGM—KKM sz. utasítás, amely részben még ma is hatályos. E jogszabály kibocsátóinak személye alapján kézenfekvő az a megállapítás, hogy a jogszabály kiadására is a mögöttes külkereskedelmi viszonyok adták az impulzust. A védjegy feladatát tekintve hasonló nézetet képvisel Világhy Miklós is, aki ebben az időszakban azt tanítja, hogy „a védjegynek és a védjegy oltalmának szocialista gazdaságunk szempontjából elsősorban nemzetközi vonatkozásban van jelentősége."[6]

A védjegy gazdasági értékelésében gyökeres fordulatot a gazdaságirányítás új rendszerére való áttérés jelenti. A vállalatok önállóságának intézményes biztosítása gyakorlatilag kiküszöböli az Állam részéről a tulajdonosi pozícióból való és a védjegy értékét romboló adminisztratív beavatkozás eshetőségét. Ugyanakkor az állami vállalatok egymás közti versenyének ösztönzése, a verseny bevált eszközeinek — mint amilyenek a szabadalmak, védjegyek — a belföldi piacon való felhasználását is kézenfekvővé teszi. A megváltozott közfelfogást tükrözi az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság megbízásából készült egyik tanulmány is, amely szerint „áruviszonyok belföldön is vannak, gazdasági verseny folyik, a védjegynek tehát nemcsak nemzetközileg, hanem belföldön is versenyeszköz szerepe van."[7] Érthető, hogy e megváltozott társadalmi felfogásnak megfelelően a jogalkalmazó is határozottan elítéli a TUNGSRAM védjegyet bitorló állami vállalatot,[8] s az ítéletnek a Népszabadságban és több szaklapban való közzététele közvetve mutatja a védjegy belföldi szerepének megváltozott súlyát. A jogalkalmazóval egyidejűleg a jogalkotó is — figyelemmel a védjegyhez fűződő megváltozott értékítéletre — napirendre tűzi a nyolcvanéves védjegytörvény revízióját annak érdekében, hogy a jogalkotás sajátos eszközeivel is előmozdítsa a gazdasági életben már megindult átalakulás e vonatkozásban kedvező irányú lefolyását.

A védjegyjog értékeléséről adott e rövid visszapillantás lezárásaként — Világhy Miklósra utalással — magunk is hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy a védjegy jelentőségének, a védjegy gazdaságpolitikai funkciójának ilyen vagy amolyan értelemben történő felfogása szocialista viszonyok között mindenekelőtt a gazdaságpolitika, valamint az annak alapjául szolgáló közgazdaságtudományi elmélet függvénye. Attól, hogy a szocialista állam elismer-e és ha igen, milyen körben áru-pénz viszonyokat a társadalmi tulajdonon, különösen az állami tulajdonon belül, ettől függ az, hogy a védjegynek szocialista körülmények között milyen értelemben van funkciója. Nem tekinthető tehát egyedül a hiánygazdálkodás következményének az, hogy a szocialista jogtudomány a jogi szabályozás meghatározott fejlődési fokain a védjegynek inkább minőségjelző vagy inkább versenyeszköz funkcióját látja-e jelentősnek.

A védjegytörvény gazdasági alapjairól

A történeti előzmények — az előző másfél évtized alatt kialakult felfogás — alapján érthető, ha védjegytörvényünk létrejöttének körülményei között továbbra is elsődlegesen külkereskedelmi szempontok játszottak szerepet. Ezt különösképpen a törvény indokolása tükrözi, amely félreérthetetlenül külkereskedelmi orientáltságú.[9] Ez egyébként érthető, hiszen külkereskedelmi vonatkozásban két évtized tapasztalatai támasztották alá a védjegyek, a védjegyjog szükségességét. Ugyanakkor a gazdaságirányítás új rendszerének nincs még törté-

[3] Szerző: A védjegy és az ipari termékek értékesítése. (A továbbiakban: A védjegy) Budapest, 1962. 208—211.

[4] A védjegy. 204—205. old.

[5] Budapest Fővárosi Bíróság 16. P. 29 900/1957. Közli: A védjegy. 29—30. old.

[6] Világhy Miklós—Eörsi Gyula: Magyar polgári jog. Budapest, 1962. II. köt. 333. old.

[7] Gazdaságpolitika és iparjogvédelem. Világhy Miklós által szerkesztett összefoglaló. Műszaki Élet. 1969. 8. szám 14. old.

[8] Bírósági Határozatok 1968. 456—458. old. — A jogászi közvélemény azonban még a Legfelsőbb Bíróság által megállapított kártérítés összegét is kevesli, s kifogásolja a kártérítés megállapításának módját. Ld: Kolossváry István: A védjegyjogi kártérítés alapkérdéseiről. Magyar Jog 1969. 297—298. old.

[9] Ld. bővebben: Szerző: Védjegyjogunk és a külkereskedelem. Külkereskedelem — Jogi melléklet. 1970. 9. szám. 33—34. old.

nelmi háttere, így a védjegyek belkereskedelmi jelentősége nem volt megfelelő tapasztalati anyaggal alátámasztható. A törvénynek ezt az alapvető külkereskedelmi orientáltságát azonban szerencsés módon magának a törvénynek szövege nem tükrözi már. A külföldiekre vonatkozó rendelkezések[10] olyan normákat képeznek csupán, amelyeket minden civilizált ország jogszabályalkotója hasonlóképpen szövegezne. Ezért magából a törvény szövegéből az a következtetés is levonható, mintha a jogszabályalkotó szeme előtt a belföldi jogviszonyok befolyásolása lebegett volna elsődleges célként.

Maga a törvény indokolása is — azt követően, hogy a védjegy külkereskedelmi jelentőségét erőteljesen hangsúlyozza — helyreállítja az egyensúlyt a védjegy szerepének külkereskedelmi és belföldi értékelése között: nyomatékkal emlékezik meg a védjegy jelentőségéről a belső fogyasztói kapcsolatokban. Az indokolás szerint: „Bővül a belső piac, növekszik az áruválaszték, s ezzel összefüggésben a vásárló közönségnek egyre inkább érdeke fűződik ahhoz, hogy a megvásárolni kívánt árut a kiválasztásnál megkülönböztesse ... a piacon megfelelő propagandával bevezetett védjegy ilyen módon segíti a műszaki fejlődést, előmozdítja a színvonalas termékek értékesítését, megkönnyíti a reklámozást, piacszerzést."[11]

A gazdaságpolitikai gondolatok tartalmi gazdagsága miatt külön elemző tanulmányt érdemelne Kiss Árpádnak a védjegytörvényjavaslatot ismertető országgyűlési expozéja.[12] Abból egyetlen mondatot kívánunk csak kiragadni, amelyről úgy érezzük, hogy e téma kapcsán nem mehetünk el mellette szótlanul. Eszerint „aktualitást ad a védjegyjog kodifikációjának ... a gazdaságirányítás új rendszerének bevezetése, amely a szocialista vállalatok, szövetkezetek gazdasági versenyének az eddiginél nagyobb szerepet biztosít a fogyasztók érdekében és érdekeltté teszi a jól gazdálkodó vállalatokat, szövetkezeteket áruik megkülönböztetésében, védjegyeztetésében."

Úgy véljük, hogy a gazdaságpolitikai cél megvalósulása, amelynek aspektusában a jogszabályalkotó a védjegytörvényt is létrehozta, jó úton halad s annak megvalósulása a védjegytörvény hatálybalépést megelőzően a gazdaságirányítás új rendszerében kezdetét vette, a védjegytörvény az általa is érintett viszonyok tekintetében csupán kedvezőbb lehetőségeket teremtett e gazdaságpolitikai célok eredményesebb megközelítésére. E nézetünket alátámasztani látszik Bognár Istvánné, aki az Országos Találmányi Hivatal tapasztalatai alapján említi, hogy a gazdaságirányítási rendszer reformja óta a védjegyek terén figyelemreméltó fejlődés tanúi lehetünk: ugrásszerű emelkedést mutat a vállalatok védjegybejelentéseinek száma, s ugyanakkor a napi sajtóban is tapasztalható, hogy az új termékek bevezetése, megismertetése terén a vállalatok nagyobb intenzitással reklámozzák védjegyeiket.[13] Ehhez a magunk részéről még a Duna part neon fényeit, vagy a vendéglátóiparban nálunk — akárcsak egy évvel ezelőtt is — teljesen szokatlan reklámnapernyőket említjük, mint a védjegyek reklámozását szemléltető, s a közelmúltban elterjedt legfeltűnőbb jelenségeket.

Ha mélyebb gazdasági alapokra kívánunk visszanyúlni, akkor azt is mondhatjuk ezen felül, hogy a jogszabályalkotó felismerte az idők szavát, azt, hogy a mennyiségi szemlélet felett eljárt az idő, s hogy a minőségi szemléletet kifejező, a választék bővítésére törekvő gazdaságpolitikában a védjegy és a vele kapcsolatos jogviszonyokat szabályozó védjegyjog is fontos szerepet tölthet be.

A védjegytörvény gazdasági alapjairól szólva meg kell emlékeznünk még a védjegyjog legfontosabb tartalmi eleméről, a kizárólagossági jogról, amelyet a Vjt 4. § (1) bek. állít fel, kimondván, hogy „a védjegy oltalma *csak* azt illeti meg ..." E rendelkezést a Vjt 13. §-ának szankciós rendelkezései teszik teljessé. Magát a „kizárólagosság" kifejezést azonban a törvény nem alkalmazza, csupán az indokolás használja, azt azonban olyan természetességgel, ami a fél évvel korábban kihirdetett szabadalmi törvényhez viszonyítva különösen feltűnő. Félreértés ne essék, korántsem hiányoljuk a kizárólagossági jog társadalmi szerepével kapcsolatos és a szabadalmi törvény indokolásához hasonló magyarázkodó okfejtést. Inkább az említett okfejtés hiánya kapcsán arra kívánunk rámutatni, hogy a törvényalkotó egyrészt feltehetőleg tudatában volt, hogy a védjegyjog gazdaságpolitikai célja csak kizárólagossági jog biztosítása útján valósítható meg, másrészt, hogy a szabadalmi törvény ezt, a szocialista jog számára hosszú ideig problematikusnak látszó kérdést — nevezetesen azt, hogy az állami vállalatok egymás közti viszonylatában kizárólagossági jog biztosítása összeegyeztethető-e a szocialista felfogással — véglegesen eldöntötte.

A védjegy forgalomképessége — a fogyasztók védelme

Sajátos ellentétpárként jelentkezik a korszerű védjegyjoggal szemben támasztott az az igény, hogy a védjegy egyrészt forgalomképes legyen, tehát, hogy azt licenciaszerződés vagy átruházás alapján más előállító, kereskedő is használhassa, valamint az az igény, hogy a védjegy mégis biztosítsa a közönség, a fogyasztók

[10] Pl.: Vjt. 22 § a nyelvhasználatról, Vjt. 27. § (1) bek. a külföldi bejelentésről.

[11] Indokolás a védjegyről szóló törvényjavaslathoz. Szabadalmi Közlöny 1970. 2. szám. 79—82. old.

[12] Szabadalmi Közlöny 1970. 2. szám 83—85. old.

[13] Bognár Istvánné: Árujelzők, védjegyek, eredetmegjelölések. Budapest, 1969. 25. old.

védelmét is, a megtévesztéssel, a félrevezetéssel szemben.

Az említett két ellentétes érdek kiegyenlítésére korábbi védjegytörvényünk semmiféle támpontot nem adott, mivel egyrészt a védjegylicencia intézményéről nem is rendelkezett, másrészt a védjegy átruházását csak a vállalattal, vagy annak egy részével együtt engedte meg.

A kapitalista országok jelentős része ezt a kérdést szabályozatlanul hagyja és a jogalkalmazóra bízza az említett ellentétes érdekekből eredő konfliktusok feloldását, s legfeljebb adminisztratív jellegű intézkedésekkel (licencia lajstromozása, engedélyhez kötése) próbálja a probléma élét elvenni. A szocialista országok ezzel szemben több-kevesebb alapossággal valamennyien szabályozták a védjegylicencia intézményét, ami többek között bizonyára arra is visszavezethető, hogy a KGST országok Találmányi Hivatalainak a védjegyjog egységesítésére irányuló ajánlásai is foglalkoznak a védjegylicencia kérdésével.[14]

A védjegylicencia jogviszony különböző mélységű normatív rendezései között a magyar jogszabályalkotó, akinek módja volt más szocialista országok jogszabályalkotási eredményeit is figyelembe venni, viszonylag a legfejlettebb szabályozást hozta létre. A védjegylicencia törvényi szabályozása során — a kötelmi jogi szabályozás rugalmasságát biztosítandó — a magyar jogszabályalkotó e szabályok nagyrészét diszpozitív normaként hozta létre (Vjt 11. § (1) bek.). Ezáltal a szabályozás módszere lényeges eltérést mutat a törvény többi rendelkezésénél alkalmazott módszertől, amely kógens szabályozás. A Vjt. rendelkezik a használati szerződés megkötéséről (8. §), megszűnéséről (10. §), továbbá a felek jogairól és kötelezettségeiről (9. §).

A már említett ellentétes érdekek kiegyenlítése szempontjából figyelemreméltó az a rendelkezés, amely egyrészt minőségi előírásoktól teszi függővé a védjegy használatát, másrészt a védjegyjogosult minőségellenőrzési lehetőségéről tesz említést (Vjt. 9. § (2) bek.). Első megközelítésben úgy tűnik, hogy e rendelkezések a védjegyjogosult érdekét szolgálják, nehogy a védjegy használója rossz minőségű árun alkalmazza annak védjegyét s ezáltal a licenciaszerződés tárgyát képező védjegy értékét rombolja. A jogszabályalkotó által provideált érdekvédelem azonban valójában kettős: e diszpozitív szabály másodlagosan a fogyasztó közönség, a társadalom érdekét is védi a rossz minőségű árunak jó védjegy segítségével való forgalombahozatalával szemben.

Megjegyzendő még, hogy az itt ismertetett szabály összhangban áll a KGST országok Találmányi Hivatalai vonatkozó ajánlásával, csupán a szabályozás diszpozitív módszere vonatkozásában tér el attól. Az említett KGST ajánlás ugyanis határozott, kógens jelleggel mondja ki a minőség állandóságának követelményét és ezen felül kötelezővé teszi a védjegyjogosult által való minőségellenőrzést. Hazai törvényünknek ezt a rugalmasabb megoldási módját a jogszabályalkotó azzal ellensúlyozta, hogy a törvény következő bekezdésében kimondja, miszerint „a használati szerződés semmis, ha megkötése vagy fenntartása megtévesztésre alkalmas" (Vjt. 9. § (3) bek.). Nyilvánvaló, hogy a minőségrontás súlyos esetei ez alá a szabály alá esnek majd, s a törvény indokolása is erre utal, amikor a megtévesztés vonatkozásában példaként éppen az áru minősége tekintetében való megtévesztést hozza fel.

A védjegylicencia szélesebb körben való megengedhetővé tételének logikus következménye, hogy a jogszabály (Vjt. 12. § (2) bek.) — a korábbi törvénnyel ellentétben — megengedi a védjegynek a vállalat nélküli, attól független átruházását. A törvényen belüli ellentmondást jelentett volna ugyanis, ha a jogszabályalkotó a védjegy használatát szerződésileg szinte korlátlan mértékben szabaddá teszi, ezzel szemben pedig a védjegyre vonatkozó jog átruházását a vállalat átruházásának feltételéhez köti.[15] Ugyanakkor azonban biztosítja a törvény azt, hogy „az átruházásra irányuló szerződés semmis ... különösen, ha az átruházás a megtévesztés veszélyével jár." Ehhez a törvény indokolása példaként azt hozza fel, „hogy a védjegy átruházás folytán megtévesztővé válik, mert azt a látszatot kelti, mintha a védjeggyel ellátott áru tovább is abból az országból származna, amelynek áruit a fogyasztók különleges minőségűnek tartják (skót whisky, francia illatszer)". Ez a helyeselhető szabály már nem kettős érdekvédelmi funkciót lát el, ez már csak egyedül és kizárólag a fogyasztók, a társadalom érdekét védi a társadalomellenes magatartásokkal szemben. Megjegyzendő, hogy az említett KGST ajánlás — a német jog koncepciója alapján — a védjegynek a vállalattal való átruházása megengedhetőségére korlátozódik. Meggyőződésünk azonban, hogy a magyar jogszabályalkotó által választott sajátos, újszerű, a KGST ajánlástól eltérő megoldás is teljes mértékben biztosítani képes a társadalom, a fogyasztók érdekeinek védelmét, ha annak szükségessége — adott eset kapcsán — netalán felmerül.

A fentiek alapján úgy véljük, bátran vonható le az a következtetés, hogy a védjegy forgalomképességének biztosítására irányuló, itt ismertetett új rendelkezéseket minduntalan át meg áthatja a fogyasztók, a közönség érdekeinek védelme. Sokkal többről van itt szó, mint a

[14] Bognárné: i. m. 101—102. old.

[15] Ezt a logikailag alig indokolható megoldást tette magáévá a jugoszláv jogszabályalkotó (1961. évi védjegytörvény 14—15. §) ami érthető módon bírálatot váltott ki. Ez utóbbira lásd: La Propriété Industrielle 1968. 38. old.

védjegy minőségi garancia funkciójáról, amelyet a kapitalista országok jogtudománya is régen kimutatott már és amely egyébként némiképp módosult tartalommal szocialista viszonyok között is fennáll. Az előzőekben tárgyalt rendelkezések olyan — a szocialista jogszabályalkotó által létrehozott — és a vállalatok és a közösség érdekét egybehangoló, vagy kiegyenlítő polgári jogi preventív szabályok, reparatív szankciók, amelyek határozott többletként jelentkeznek a szocialista védjegyjogban a kapitalista országok védjegyjogához viszonyítva.

A jogellenes magatartás szankcionálása

Elöljáróban meg kell jegyeznünk, hogy a jogellenes magatartás, konkrétan a védjegybitorlás, szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok között nem tipikus jelenség. Az irodalom tanúsága szerint az elmúlt tíz évben két-három védjegybitorlási per volt csak hazánkban,[16] s még ha a peren kívül, egyeszségileg lezárt ügyeket is figyelembe vennénk, akkor is legfeljebb további tíz ügyről tudnánk csak beszámolni.

A peren kívül elintézést nyert védjegybitorlási ügyek kapcsán természetesen kézenfekvő a feltevés, hogy ha a bitorló vállalatoknak nem kellett volna jogellenes magatartásuknak a jogszabályban meghatározott szankcióival számolniuk, úgy nem hagytak volna oly gyorsan fel a további bitorló magatartással, vagy nem mutattak volna hajlandóságot arra, hogy a jogellenes helyzetnek jogszerűvé való átalakítása érdekében komoly áldozatokat hozzanak.

Ha ehhez még hozzávesszük azt a pszichikai visszatartó hatást, amit a törvénynek a védjegybitorlásra vonatkozó szankcióri általánosságban biztosítanak, valamint aktív magatartást kiváltó hatást, amely elsősorban abban az irányban jelentkezik, hogy a vállalatok új védjegyek bevezetése előtt megfelelően tájékozódjanak, csak akkor gondoltuk át a védjegybitorlás szankcióinak fontosabb preventív hatásait.

E körülményekről kellett előbb megemlékeznünk, hogy azután magyarázatot találjunk arra az ellentétre, hogy a kapitalista társadalmi-gazdasági viszonyok között létrejött korábbi védjegytörvényünk és annak novellái csak néhány büntetőjogi szankciót tartalmaztak, polgári jogi reparatív szankciót azonban nem; amivel szemben az új törvény (Vjt. 13. § (2)—(4) bek.) a polgári jogi szankciók nagy választékával szolgál, s ugyanakkor a Btk. 234. §-a még a büntetőjogi megtorlás lehetőségét is biztosítja. A polgári jogi szankciók e nagy választéka az előforduló perek alacsony számához viszonyítottan ellentmondás benyomását kelti. Mint láttuk azonban ez az ellentmondás csak látszólagos, mivel a szankció lehetősége statisztikailag fel nem mérhetően is több irányú preventiv hatást fejt ki.

[16] Bognárné: i. m. 51. old.

Mire vezethető vissza a polgári jogi szankciók e nagy gazdagsága? Egyrészt a Ptk. 85. §-a megtermékenyítő hatására, másrészt a joggyakorlat olyan irányú alakulására, amely az ipari fejlődésre és a viszonyok kulturáltabbá válására vezethető vissza. A védjegybitorlás szankcionálására az elmúlt fél évszázadban hazánkban — akárcsak a többi európai országban — a polgári jogi reparatív eszközök szerepe került előtérbe, s ezek súlya nőtt meg. (A fejlődő országokban, ahol a polgári jogi eszközök alkalmazása sokszor bizonytalan hatásfokú, ma is gyakran hatásosabb a bűnvádi eljárás a védjegybitorlás megtorlása, illetve a további bitorlás megelőzése érdekében.)[17]

A jogfejlődésnek — a bitorlás polgári jogi szankcióri terén jelentkező — ez a mennyiségileg is impozáns eredménye nem vezethet azonban önelégültségre, a kritikai szemlélet félretételére. Igazat kell adnunk például Regőczy Sándornak, aki éppen e vonatkozásban kifogásolja egy részletkérdésben a jogszabályalkotó elvi következetlenségét: a Vjt. 13. § (3) bek.-e által biztosított az a lehetőség, amely a bitorolt védjegygyel ellátott termékek árverésen való értékesítését teszi lehetővé,[18] valóban nem tűnik olyan reparációnak, amely megnyugtatóan szolgálná egyrészt a védjegyjogosult, másrészt a társadalom érdekét. (Gondoljunk a nagybani árverési vevő továbbeladási lehetőségére.) A magunk részéről bízunk benne, hogy a bírói gyakorlat, megfelelő jogpolitikai érzékkel felismerve e szankció kétes értékét, annak alkalmazását általában mellőzni fogja, s helyette a törvény által biztosított szankciók bő választékából másokat fog előnyben részesíteni.

Az új törvénnyel bevezetett polgári jogi szankciók széles skálájából a leghatásosabb szankció a kártérítés — bár mint említettük, a gyakorlatban a jogosult gyakran beéri az abbanhagyással, különösen ha ez már a felszólítás alapján megtörténik.

A magyar joggyakorlatban mindig is különös gondot okozott a védjegybitorlással okozott kár összegszerűségének megállapítása, különösen pedig az elmaradt haszon (elmaradt vagyoni előny), a forgalom csökkenésével előállított kár megállapítása.[19] Ezért jelentős előrelépésnek tekinthetjük a törvénynek azt a rendelkezését, miszerint „a kár megállapítása során figyelembe kell venni a védjegybitorlásnak a vállalat egész gazdasági tevékenységére gyakorolt káros hatását" [Vjt. 13. § (4) bek.] Az indokolás e vonatkozásban még tovább megy: őszintén elismeri,

[17] Így például az ELZETT védjegy bitorlásának megszüntetése érdekében Iránban, az ORION védjegy bitorlása miatt Jordániában a büntető eljárás célszerűbb eszköznek bizonyult.

[18] Regőczy Sándor: Az új magyar védjegytörvény. Magyar Iparjogvédelmi Egyesület Közleményei. 1970. 2. szám. 142. old.

[19] Beck Salamon: Magyar Védjegyjog, Budapest, 1934. 213. old.

hogy „az ilyen károk értéke pontosan nem számítható ki. Ebben az esetben a Ptk. 358. §-a értelmében a bíróság a károkozásért felelős személyt olyan összegű általános kártérítés megfizetésére kötelezheti, amely a károsult teljes anyagi kárpótlására alkalmas."

Nézetünk szerint a törvény indokolásában említett teljes anyagi kár felbecsülését aligha lehet egyedül a bíró belátására bízni. Célszerű ha a felek könyvszakértővel állapíttatják meg az elmaradt vagyoni előny mértékét, valamint marketing szakvéleménnyel a piaci viszonyok alakulását, illetve a piac és a vállalat egész gazdasági tevékenysége közötti viszonyt az elmaradt vagyoni előny alakulásának vonatkozásában. Így pl. véleményünk szerint összehasonlíthatatlanul magasabb összegű kártérítés megítélésére lett volna módja a bíróságnak a már említett TUNGSRAM védjegybitorlási perben, ha a felperes marketing szakvéleménnyel valószínűsítette volna azokat a hátrányokat, amelyek mind a belföldi, mind a külföldi piacokon érték védjegyének jogellenes használata kapcsán.

E kis kitérő után kanyarodjunk vissza a védjegybitorlás szankcióihoz. E szankcióknak — az említett hatásokon túlmenően — nevelő, tudatosító hatásuk is van: a magyar vállalatok és szövetkezetek a hazai jogszabály e szankcióinak ismeretében áruexportjuk során is tudatosabban törekednek a védjegyjogilag jogszerű magatartásra. Ez pozitív irányban a saját jogok oltalmi lehetőségeinek kihasználásában, negatív irányban pedig az új védjegyek bevezetése, vagy már bevezetett védjegyeknek új piacokon való bevezetése alkalmával, az idegen jogok tiszteletben tartásában, gyakorlatilag elsősorban az előzetes védjegykutatásban nyilvánul meg. A magyar jogszabályalkotó által létrehozott és a jogellenes magatartást szankcionáló szabályok tehát olyan magatartásokat váltanak ki, amelyek a más jogszabályalkotó joghatósága alá tartozó területeken is korrekt, jogszerű magatartásra késztetik a magyar vállalatokat, szövetkezeteket. (Ugyanez természetesen fordítva is érvényes: a kapitalista védjegyjog hasonló szankcióinak ismerete, a magyar védjegyjog rendelkezései ismeretének hiányában is, a magyar törvényhozó joghatósága alá tartozó területen is általában visszatartja a tőkés vállalatokat a bitorló magatartástól.)

És talán éppen ez az a pont, ahol a jog, a védjegyjog az egész emberiség számára hasznos szolgálatot nyújt. A védjegybitorlást szankcionáló jogi normák puszta léte általános elvi biztosítékot nyújt a különböző országok fogyasztóinak a megtévesztéssel, az áru származása és bizonyos fokig annak minősége tekintetében történő félrevezetéssel szemben.

Vida Sándor

Követelésérvényesítés exportváltók alapján

Az export külkereskedelmi szerződések kötésénél versenyképességünk fenntartása érdekében gyakran van szükség arra, hogy a fizetési haladék (áruhitel) kedvezményét nyújtsuk, főleg tőkés vevőinknek.

Az áruhitelek szokásos biztosítéka a vevő által elfogadott idegen váltó, amelynek az a célja, hogy a vételár követeléseket váltókövetelléssé átalakítva a külkereskedelmi szerződésből meríthető kifogások kikapcsolásával — a hitelkamatot is beleértve — gyorsan a pénzéhez juttassa a kereskedőt.

Vajon a „Váltófa" külkereskedelmünkben virágzik-e? Érvényesülnek-e a váltóból eredő klasszikus előnyök? Ezekre a kérdésekre próbál a cikk választ keresni.

Irányítsuk legelőször figyelmünket a külkereskedelmi exportváltó születésére. Az exportváltó is — természetszerűleg — a külkereskedelmi szerződésből születik. Az áruhiteles (fizetési haladékot nyújtó) kötésekben a felek megállapodnak, hogy az eladó 30, 60, 90, 180 vagy 360 napos váltót bocsát ki, a vevő pedig elfogadói aláírásával látja el. Ennek fejében megkapja az áru feletti rendelkezési jogot biztosító fuvarokmányt. Más szóval a felek váltói előszerződést kötnek. Sajnos ez az előszerződés gyakran hiányzik a külkereskedelmi szerződésből (csak áruhitelről beszélnek a felek és így bármilyen formában kiállítható a váltó) vagy nagyon pontatlan (pl. „fizetendő 60 napos váltóval" — a lejárati idő kezdőnapját tehát önkényesen határozhatják meg a felek).

Ha vannak, hogyan érvényesülnek a gyakorlatban a váltóelőszerződés kikötései, illetve — hogy a gyakorlat kifejezésével éljek — hogyan bonyolódik az exportváltók kiállítása és kifizetése?

Az exportváltókat valaki be kell, hogy mutassa a külföldön lakó vevőnek, hogy az rá tudja vezetni elfogadó nyilatkozatát, illetve, ha ezt nem teszi meg, valakinek, legalábbis értesíteni kell a kibocsátó külkereskedelmi vállalatot arról, hogy akár az elfogadás, akár a lejáratkori fizetés nem történt meg. Ez a „valaki" a jelenlegi rendszerben egy külföldi pénzintézet.

Hogyan kerül a váltó külföldi pénzintézethez? Úgy, hogy magyar pénzintézet (MNB, KKB) átruházza rá a váltó birtokát. (Ráforgatja.)

Miért éppen magyar pénzintézet látja el ezt a feladatot? Azért, mert magyar pénzinté-

zeti előírás, hogy rendelvényesként csak az MNB-t, a KKB-t, vagy magát az eladót (a kibocsátót) szabad feltüntetni a váltón.

Megvan tehát a külkereskedelmi vállalat által kibocsátott, magyar pénzintézet rendeletére szóló (vagy a külkereskedelmi vállalat rendeletére szóló, de üres forgatmánnyal magyar pénzintézetre forgatott) és a vevőnek címzett idegen váltó.

Hogyan lesz a váltóból pénz? Úgy, hogy a külkereskedelmi vállalat (a kibocsátó) okmányos inkasszó megbízást ad magyar pénzintézetnek, amelyben felkéri, hogy a váltóra szerezzen elfogadói aláírást[1]) a vevőtől (a címzettől), és szolgáltassa ki neki a váltót kísérő különböző okmányokat, ha a váltó lejár, mutassa be újból a vevőnek (aki most már elfogadó) fizetés céljából, a beszedett külföldi pénzt pedig vásárolja meg a kibocsátó külkereskedelmi vállalattól forintért és végül, a forintot írja jóvá a kibocsátó bankszámláján. (Azt, hogy a leszámítolás hogyan módosítja ezt az eljárást, most nem tárgyaljuk részletesen.)

Nagyon határozottan szeretném hangsúlyozni, hogy az áruhitel-ügyletekhez kapcsolódó okmányos inkasszóknak éppen a D/A kondíció (Documents against Acceptance) a lényege. Tehát: *elfogadott* váltót (Acceptance) — vagyis biztosítékot — kell beszereznie a megbízott pénzintézetnek a vevőtől a fuvarokmány (Documents) átadása fejében (against). Világosan utal erre a Kereskedelmi Okmányok Beszedésére Vonatkozó Egységes Szabályzat (Rules 1968[2]), amelynek alkalmazására a magyar pénzintézetek már régebben kötelezettséget vállaltak.

Mielőtt azonban a váltóösszeg beszedésére megbízást adunk az egyik magyar pénzintézetnek, vessünk még egy pillantást a váltó esedékességi rovatára, hiszen a hitel időtartama szempontjából ez a legfontosabb. Milyen előnyök és hátrányok adódnak a különféle lejáratokból?

1. A határozott napon lejáró (ún. fix lejáratú) *váltó.*

Ez a határozott nap úgy születik, hogy az eladó (a kibocsátó) valamilyen Magyarországon kiállított okmány (fuvarlevél, számla) keltéhez hozzáadja a hitel időtartamát, és így már a kiállításkor ismertté válik a követelés befolyásának várható időpontja. E lejárat hátránya az, hogy olyan kondició, mint a hitel kamatlába, magába a váltóba nem írható be, tehát a kamat összegével rögtön növelni kell a váltó összegét.

2. A lát (megtekintés) után bizonyos időre lejáró váltónál a címzett általi „megtekintés" keltétől számítandó a lejárat napja. Az előny itt az, hogy a váltóba hitel-kamatlábat is be lehet írni, és — ha bizonyos késedelemmel is — de a lejárat napja ismertté válik a kibocsátó számára.

Ennek a lejárati fajtának az a hátránya, hogy a címzettől (az elfogadótól) függ, melyik napon láttamozza a váltót.

3. Kelet után bizonyos időre lejáró váltónál az az előny, hogy a kiállítás évét, napját és hónapját az inkasszó-bank vezetheti rá a váltóra. A rendelvényes magyar pénzintézettől, tehát kelet nélkül indulhat útjára a váltó olyan utasítással, hogy az inkasszó-bank (inkasszó-forgatmányos) az okmányok bemutatásának napját írja be váltókeletként. Így a hitel-óra beindítása, noha nem Magyarországon történik meg, mégsem a címzettől függ, hanem a mi érdekeinket képviselő inkasszó-banktól.

4. A megtekintésre (látra) lejáró váltó nem a hitelezés, hanem a fizetés célját szolgálja, de bizonyos rövid technikai jellegű hitelnyújtásra fel lehet használni. Pl. úgy, hogy a kibocsátó külkereskedelmi vállalat kikötné, meghatározott nap előtt a magyar pénzintézet külföldi partnere *ne* mutassa be a váltót fizetés végett. Ez különösen akkor segítene, ha az okmányok „utazási sebessége" nagyobb mint az árué és az eladó nem akarja az árumegérkezés előtt fizetésre kényszeríteni a vevőt, vagyis csak formálisan kíván áruhitelt nyújtani. A látra szóló váltóba is be lehet írni a hitel-kamatlábat.

Ha a váltót pontosan kitöltöttük, kívánságainkat[3] *magára a váltóra* rávezettük, nemzetközileg első osztályúnak minősített vevőnk elfogadta, a lejáratkor kifizette, az ellenérték simán befolyt, nincs több probléma.

Mi történik azonban akkor, ha a vevő (a címzett) nem fogadja el a váltót, vagy elfogadja a váltót, de nem fizeti ki?

Minthogy a gyors igényérvényesítés a gyors váltóper alakjában realizálódik, kézenfekvő lenne azt gondolni, hogy a váltókat a váltó hitelező, vagyis a rendelvényes pénzintézet — végső szükségben — automatikusan óvatoltatja fizetés hiánya miatt, hogy könnyen, *gyorsan és olcsón lehessen perelni.* Egy külföldi vevő már a per veszélyétől is megijed.

A helyzet messze nem ilyen.

Nézzük először az *elfogadás hiányát.*

A rendelvényes pénzintézet egyáltalán nem vétet fel elfogadás hiánya miatti óvást, még a lát után bizonyos időre fizetendő váltó láttamozásának elmulasztása esetén sem.

Ez a gyakorlat — ha komolyan vesszük a váltót — nagy bajt okozhat pl. akkor, ha az elfogadás (láttamozása) keltezetlen.

[1] Ehhez tulajdonképpen a rendelvényesre nincs okvetlenül szükség, hiszen a váltót elfogadás végett nemcsak a rendelvényes, hanem bárki bemutathatja a címzettnek. (Váltótörvényünk 21. §.)

[2] Rules 1968. = a „Uniform Rules for the Collection of Commercial Paper" a párizsi Nemzetközi Kereskedelmi Kamara által szerkesztett szokvánnyal, amelyet a nagy nemzetközi bankok alkalmaznak. Hivatalos nyelve angol.

[3] Pl. kamatkikötés, a bemutatás részleges, vagy teljes megtiltása, *illetőleg a kötelezővé tétele,* óváselengedés stb.

Ilyenkor ugyanis semmi sem mutatja, hogy a hitel időtartamát melyik naptól kell számítani, levegőben „lóg" a fizetés végetti bemutatás napja, nem lehet tudni mikortól esik késedelembe az elfogadó, idejében teljesítette-e értesítési kötelezettségét az inkasszó forgatmányos pénzintézet, — arról nem is beszélve, hogy ez a fajta óvás megtakarítaná a fizetés végetti bemutatást és a fizetés hiánya miatti óvást. Az 1956. évi Réglements 19. cikke[4] kimondta, hogy el nem fogadás esetén óvást csak a megbízó kifejezett kívánságára kell felvenni, kivéve a lát (megtekintés) után bizonyos időre fizetendő váltókat. Az 1968. évi új „Rules" 9. cikke már nem ilyen világos. Azt mondja csupán, hogy a megbízó levélnek kfiejezett utasítást kell tartalmaznia az el nem fogadás esetén követendő jogi eljárásra. Ha ilyen utasítás nincs, a beszedéssel megbízott bank nem felel azért, hogy a kereskedelmi okmányokat az elfogadás hiánya miatt nem óvatolta, illetőleg e helyett nem peresítette.[5]A kibocsátó (megbízó) instrukcióival szembeni követelmények tehát megnőttek. A kibocsátónak azért még mindig segít, a pénzintézeteket pedig kötelezi a „Rules" 8. cikke azzal, hogy az elfogadás formájának teljességéért és kifogástalanságáért felelőssé teszi. Minthogy pedig a keltezetlen elfogadás nem kifogástalan — véleményem szerint — az óvás felvétele ilyen esetben változatlanul kötelező külön instrukció nélkül is.

Nézzük most a *fizetés hiányát.*

Az előírás itt a következő: a megbízásokban ki *kell* térni arra, hogy nemfizetés esetén akarja-e a külkereskedelmi vállalat (a megbízó, a kibocsátó), hogy a bank óvatoltasson-e vagy sem.

Ha *nem tér ki a megbízó* az óvások kérdésére, akkor a bank a megbízó költségére és veszélyére attól függően óvatoltat, hogy az elfogadó elleni váltóper megindításához szükséges-e az óvás, vagy nem. Ha nem szükséges, kifejezetten eltiltja bankösszeköttetését az óvatoltatástól *még akkor is,* ha a megbízó (kibocsátó) a magyar pénzintézettől váltóleszámítolást kér.

A magyar pénzintézet tehát *csak utasításra óvatol.*

Ez a gyakorlat összhangban van a „Rules 1968" 9. cikkével, nemzeti váltójogi szempontból azonban nem teljesen korrekt.

Azért nem teljesen korrekt ez a megoldás, mert a kibocsátótól származó, *óváselengedésre vonatkozó vélelmet* állít fel. Ismeretes, hogy az ilyen óváselengedés minden váltóaláíróra kihatna. Láttuk, hogy a megbízó — inkasszó-szereposztásban — mindig azonos a váltó kibocsátójával. A megbízó óvásra vonatkozó instrukciója tehát mindig a kibocsátói instrukció és nem általában az inkasszóokmányokra, hanem a váltóra értendő. Váltótörvényünk[6] 46. §-ának első bekezdése kifejezett és a *váltóra írt* nyilatkozatot kíván meg az óváselengedés érvényességéhez. Ha tehát a megbízó a *váltóra* nem vezeti rá az „óvás nélkül" (költség nélkül) megjegyzést, akkor *nem lehet vélelmezni* az óváselengedést azon az alapon, hogy az inkasszómegbízás pénzintézeti visszaigazolásában vagy valamilyen intern körlevélben a rendelvényes pénzintézetek ilyen álláspontra helyezkedtek. Minthogy pedig a váltójogi szabályok kogensek, a „Rules 1968" Bevezető Rendelkezései A) pontjának második fordulata alapján[7] is lehetne arra az álláspontra helyezkedni, hogy a 9. cikk idézett második bekezdésével a pénzintézetek nem háríthatják el a felelősséget, ha a fizetés hiánya miatt az óvást elmulasztották.

Igaz, a pénzintézetek leginkább az elfogadóktól (a vevőktől) hajtanak be váltókövetelést. Ehhez pedig váltótörvényünk 53. § (1) bekezdése értelmében szükségtelen a nemfizetést óvással igazolni. Sok nemzeti váltójog azonban nem tartalmazza ezt a szabályt, vagy ha tartalmazza, messze nem ilyen világosan. A „Rules 1968." úgyis igen pongyola 9. cikkelyét nem lett volna szabad a fentebb már idézett pénzintézeti előírásokkal a megbízókra még terhesebbé tenni. A nemzetközi szokványokkal szankcionált e szűkkeblű bánásmód az óvással üzleti károkat is okoz. Az óvás a nemfizető vevőnek (elfogadónak) az üzleti hírnevét veszélyeztetné, ha a fizetés végett bemutató bank felvétetné. Az óváskönyvbe senki sem kerül bele szívesen. Fontos üzletpolitikai eszközről van tehát szó, amely hatásosan tudná presszionálni a vonakodó vevőt.

Az óvás kérdésében a váltódzsungelben tájékozatlan kibocsátóra bízni a döntést, annyit jelent, hogy a tájékozottabb szakértő a szükséges mértéken túl hárítja el magáról a felelősséget. (Megjegyzem, hogy a magyar pénzintézetek még az óvás költségeinek előlegezését sem vállalják.)

Az óvatolással kapcsolatos közömbösségnek az a közvetlen oka, hogy a magyar pénzintézetek — különféle okokból — soha sem bocsátkoznak váltóperbe, hanem ha váltóperre kerül sor, a váltót másra (elméletileg az Általános Értékforgalmi Bankra) forgatják. (Ilyen

[4] Az 1956-os Réglements = a „Réglement uniforme pour l'encaissement des effets de commerce"-el a „Rules 1968." elődjével, amelyet 1956-ban adott ki a Párizsi Kereskedelmi Kamara. Hivatalos nyelve — érdekes módon — francia volt.

[5] „... are not responsible for any failure to have the comercial paper protested (or subjected to legal process in lieu thereof) for non-payment or non acceptance."

[6] Váltótörvényünk a genfi váltójogi szabályzaton alapszik és tartalmilag azonos azoknak az országoknak a váltótörvényeivel, akik ugyancsak elfogadták a genfi egyezményt. Megjegyzem, hogy régi és új váltótörvényünk terminológiáját dr. Hidas János veti össze kitűnő cikkében. (Az új váltótörvénnyel bevezetett módosítások, Külkereskedelem 1965. szeptember, 33—35. old.)

[7] Ha egy nemzeti jogszabály kogens, akkor a „Rules" nem irányadó.

perre az elmúlt 20 év alatt egyetlen egyszer került sor, de ez sem volt igazi váltóper. (Dr. Glatz Olivér szíves közlése.)

Ma, amikor a leszámítolással a követelések befolyásában már a pénzintézeteknek is érdekelteknek kellene lenniök, a váltórendelvényesi pozícióból eredő perjogi előnyökkel szembeni érdektelenséget és a behajtás teljes kockázatának a váltó-kibocsátóra hárítását megkérdőjelezni — azt hiszem — aktuálissá vált.

A magyar pénzintézetek ismertetett álláspontjának kialakításában két szempont játszhatott főszerepet.

Az egyik, hogy a leszámítolás voltaképpen a külkereskedelmi vállalatoknak nyújtott kedvezmény, hiszen ha a bank a váltót nem számítolja le, a vállalat hitelt kénytelen igénybe venni, amelynek kamattétele jóval magasabb, mint a leszámítolásé. A másik az a nemzetközi tradíció, hogy *jegybankok* nem indítanak váltópereket.

Tekintsünk most el attól az észrevételtől, hogy az is nemzetközi tradíció, hogy a jegybankok csak jegybanki tevékenységet folytatnak, és kísérjük végig a peresítendő váltó útját.

Hátráltatja-e a jelenleg követett gyakorlat a váltókövetelés érvényesítését, vagy nem?

A vevő (az elfogadó) lejáratkor nem fizet, sőt később sem. Óvást nem vesznek fel, mert hiszen az elfogadó elleni váltókeresetről van szó. A magyar pénzintézet külföldi levelezője esetleg ajánlkozik a váltóper megindítására és erre utasítást kér. A rendelvényes magyar pénzintézet megkérdezi a magyar kibocsátót (megbízót). A magyar megbízó azt válaszolja: igen. A rendelvényes magyar pénzintézet viszont azt közli magyar megbízójával, hogy „különböző okokból" nem bocsátkozik váltóperbe, és rögtön visszakéri a váltókat mondjuk egy Bombay-i pénzintézettől. Ezt követően „törli az inkasszót a megbízó devizabeszolgáltatási kötelezettségének érintetlenül hagyásával." Végül utasítást kér a megbízótól, hogy egy másik magyar pénzintézetre (Általános Értékforgalmi Bank) forgassa-e a váltót a per megindítása céljából, vagy a kibocsátó külkereskedelmi vállalatra.

Amint látható, a döntés kockázatát — a következmények ismerete nélkül és a devizabeszolgáltatás terhével növelten — teljes mértékben a megbízó viseli. (Holott egy ilyen döntéshez a legtöbb információval a rendelvényes pénzintézetek rendelkeznek.)

Kíséreljük meg tehát *mi* összefoglalni, hogy melyek a váltójogi következményei az egyik, illetőleg a másik variánsnak.

Ha *a váltót a megbízó* (a váltókibocsátó, az eladó) *visszaforgattatja magára,* akkor egy váltóperben a kibocsátó és az elfogadó — vagyis az eladó és a vevő — kerül egymással szembe. Ez azt jelenti, hogy az elfogadó a külkereskedelmi szerződésből (az ún. alapügyletből) meríthető összes kifogásait érvényesítheti a kibocsátóval szemben és nemcsak a váltójogi kifogásokat. Más szóval: a per olyan, mintha nem is lenne váltóra alapítva.

Ha *a váltót* — pénzintézeti sugalmazásra — *más pénzintézetre forgattatja a kibocsátó,* akkor látszólag minden probléma megoldódott. Hiszen nem a kibocsátó (megbízó) külkereskedelmi vállalat, hanem érdektelen harmadik személy lép fel. Első olvasásra csak egy technikai kérdés kívánkozik ki: miért ne kaphatna az inkasszáló elsőrangú külföldi pénzintézet „zöld fény"-t, ha úgyis nála van a váltó és kivételesen nem húzódozik egy pertől? Hiszen ő ismeri az elfogadót, a legjobb ügyvédeket foglalkoztatja, ha másból nem, hát presztizs okokból szorgalmazná a per gyors lebonyolítását, megtakarítanánk a Bombay—Budapest, illetőleg Budapest —Bombay hazaküldési, újra kiküldési kálváriát. Az inkasszáló külföldi pénzintézet legalább olyan érdektelen harmadik, mint amilyennek a rendelvényes magyar pénzintézet által ajánlott másik magyar pénzintézet tűnik.

A válasz: azért, mert a külföldi pénzintézet nem a saját nevében lépne fel egy váltóperben, hanem a rendelvényes magyar pénzintézet nevében. Miért? Mert a rendelvényes magyar pénzintézetek minden váltót inkasszóforgatmánnyal (behajtóforgatmánnyal: „for us") ruháznak át külföldi partnerükre. Ez azt jelenti, hogy a külföldi pénzintézet csak mint a magyar pénzintézet meghatalmazottja járhat el, s így az elfogadó (a vevő) olyan kifogásokra is hivatkozhat, amelyek a magyar pénzintézet ellen érvényesíthetők. Más szóval az inkasszó forgatmányos külföldi intézet által indított váltóperben valójában a magyar rendelvényes pénzintézet lenne a felperes. A felperes pedig „különféle okokból" nem bocsátkozik váltóperbe.

Önként adódik a következő kérdés. Miért ne lehetne akkor *tulajdoni forgatmánnyal* átruházni a váltójogokat a külföldi pénzintézetre. Hiszen így ki lehetne zárni a magyar pénzintézetek felperességét. Azért nem, mert a magyar pénzintézetek „különféle okokból" váltókötelezettséget sem vállalnak.

A váltókötelezettségek vállalásától pedig azért zárkóznak el a magyar pénzintézetek, mert *elméletileg* a váltóadósok közé kerülnének, ha tulajdoni forgatmánnyal ruháznák át a váltót. „Elméletileg" kifejezést használtam, mert a gyakorlatban alig képzelhető el, hogy a külföldi forgatmányos bank visszkereseti jogot támasszon a rendelvényes bank ellen, hiszen a rendelvényes magyar pénzintézet nem számítoltatja le a forgatmányosnál a váltókat, s így a forgatmányos banknak „nem kerül semmibe" a váltó tárcában tartása. (Persze, ha nem történik leszámítolás, akkor a tulajdoni forgatmányra bizony rá lehet sütni a „búvó behajtó forgatmány" bélyegét!)

Sajnos, pénzintézeteink az elméleti kockázatot sem vállalják, és a váltóleszámítolások részleges bevezetése óta sem változott az in-

kasszóforgatmány kizárólagos alkalmazásának szokása.

Az inkasszóforgatmányhoz való merev ragaszkodás tehát önmagában is kérdésessé teszi a más magyar pénzintézetre történő forgatás értékét. Ami belőle megmarad, azt az *utóforgatmány* semmisíti meg. Ha ugyanis az elfogadó a lejárat napján — napjain — nem fizeti ki a váltóban írt összeget a behajtó-forgatmányos külföldi pénzintézetnek, akkor az — *szükségképpen* — lejárat után forgatja vissza a váltót a rendelvényes magyar pénzintézetre és az a másik magyar pénzintézetre peresítés céljából. Váltótörvényünk 20. §-ának első bekezdése értelmében pedig az utóforgatmány közönséges engedmény. Ha tehát a második magyar utóforgatmányos (pl. az Általános Értékforgalmi Bank) perrel lépne fel az elfogadóval szemben, akkor az alperesnek csak „vissza kellene mennie" az igazi váltóbirtokosig, a rendelvényes magyar pénzintézetig és csak azt kellene bebizonyítania, hogy a lejárat pillanatában a rendelvényes magyar pénzintézet sem volt jóhiszemű váltóbirtokos, hanem csak *„búvó behajtó forgatmányos"*. Mégpedig a váltót kibocsátó és az inkasszómegbízást adó külkereskedelmi vállalat behajtási megbízottja.

Váltórendelvényes pénzintézeteink ugyanis ott vannak a külkereskedelmi szerződés születésénél, végrehajtásánál, módosításánál, tudnak megszegéséről, a döntő momentumoknál pedig engedély vagy deviza adásával, illetőleg megtagadásával módjukban van aktívan beavatkozni. Ezzel egyidejűleg monopolhelyzetüknél fogva a külkereskedelmi szerződésre épülő váltóköveteléseknek jogosítottjai is. Felvetődik a kérdés, tekinthető-e jóhiszemű harmadiknak és ennélfogva visszautasíthatja-e az eladó (a kibocsátó) ellen emelhető kifogásokat az olyan váltóbirtokos, aki váltói úton jutott ugyan váltóhoz, de egy váltó elfogadtatására utasító okmányos inkasszó elvállalásakor saját magát is megbízottnak deklarálja, váltókötelezettség vállalására, váltóper indítására nem hajlandó?

Ha hozzávesszük a fentiekhez a bíróságoknak azt a gyakorlatát, amely *már a kapitalista időkben is* a lehető legkorlátozottabban kezelte a váltóbirtokosok jóhiszeműségét, akkor a második utóforgatmányos magyar pénzintézet (pl. az Általános Értékforgalmi Bank) egy váltóperben a felsorolt körülményekre kifogásként hivatkozást — a bank- és devizamonopólium ilyen túlerőltetésével jellemezhető helyzetben — alig tudná elhárítani.

A váltóból eredő klasszikus előnyöket tehát a váltónak más magyar pénzintézetre való forgatása sem engedi érvényesülni.

Összefoglalva: Az a véleményem, hogy ma az új mechanizmus körülményei között az exportváltóra már a kiállításakor is jóval nagyobb gondot kell fordítani, mint eddig. Alaposabban kell mérlegelni a lejáratok megválasztását, pénzintézeteinknek pedig szakítaniok kellene az inkasszóforgatmányok megkövesedett szokásával. Ideje lenne legalább tulajdoni forgatmányost a forgatói láncba bekapcsolni, hogy az utóforgatmány súlyos következményeit el lehessen kerülni.

Egy mondatban: Jó lenne megteremteni a váltóperesítés igazán működő mechanizmusát, hogy a „váltófá"-n is nyíljék egy-két devizát termő virág.

Szathmáry Géza

Védekezési hazugság és vádolás

A büntető eljárásban a terhelt szabad védekezési jogának biztosítása egyik garanciája az igazság megállapításának és ezzel az igazságos döntésnek. A terhelt sem mentes azonban a büntetőjogi korlátoktól, s nem menlevél a gyanúsítotti vagy vádlotti pozíció újabb bűntett elkövetése esetén. Így védekezése körében sincs joga újabb bűntettet elkövetni, s e téren leggyakoribb a hamis vád látszatát vagy gyanúját keltő védekezés.

Különösen így van ez a Btk hatályba lépése óta.

Régebben, mivel a korábbi gyakorlat a „vádolás"-t célzatos tevékenységnek értelmezte, a hamis vádnak vélt védekezés szűkebb körre szorult. Mivel viszont a Btk miniszteri indokolása kifejezetten elveti az ún. „vádolási célzat" létjogosultságát s az eshetőleges szándékot mint gyakorlati bűnösségi formát, hangsúlyozza,[1] lábra kapott olyan jogértelmezés, mely mármár a védekezési szabadság indokolatlan korlátozásával határos. Ez ad — nézetem szerint — gyakorlati időszerűséget azoknak a kérdéseknek, melyekre a továbbiakban megkísérlek választ keresni.

I.

Ami a *védekezés* fogalmát illeti: utalok a korábbi — e tárgykört érintő — cikkemben[2] követett terminológiára. A hamis vád lehetősége szempontjából figyelmen kívül hagyható a jogi védekezés minden változata, továbbá mindaz a

[1] Btk, Bp. 1962., 298. old; 4. pont.

[2] A védekezési szabadság és az igazságszolgáltatás rendjének büntetőjogi védelme. Magyar Jog 1965. évi 10. szám.

védekezés érdekében kifejtett tevékenység, melyet az elkövető a büntető eljárás keretein kívül tanúsít. Az eljárásban kifejtett ténybeli védekezést kell tehát szemügyre vennünk a következőkben. Mindenekelőtt a védekezés kereteit célszerű megvonni.

Kiindulva abból, hogy a büntető eljárás meghatározott eljárásjogi alanyok jogilag szabályozott viszonya, elsősorban az lesz világos, hogy túlmegy a védekezés keretein minden olyan tényked és, mely ebből az *alanyi* körből — s így értelemszerűen az eljárásból — kilép. A védekezés csak addig jogszerű, míg a döntésre hivatott hatóság előtt zajlik le.[3] Másfelől a védekezés jogszerűségét a felvetett felelősség tárgyi köre objektív oldalról is körülhatárolja: védekezni csak gyanúsítással, illetve váddal szemben lehet és kell. Csak az olyan állításokra, bizonyítékokra és érvelésekre vonatkozik a védekezés szabadsága, amelyek tárgyukat tekintve összefüggenek a gyanúsítás (vád) tárgyával.

Semmiképpen nem lehet tehát a védekezési szabadság égisze alatt mentesítést remélni akkor, ha a büntetőjogi felelősséget olyan valótlan tények állítása miatt vetik fel, melyeket a felelősségre vont büntető eljárás hatálya alatt állván az ügy tárgyával ugyan összefüggésben, de az eljárás adott szakaszában döntésre illetéktelen fórumon terjesztett elő. Ugyanígy nincs mentség, ha a döntésre hivatott fórumon olyan valótlan tényeket állított, melyek nincsenek összefüggésben az ellene folyó eljárás tárgyával. A további elemzésnél tehát ezt a két cselekménytípust figyelmen kívül hagyhatjuk.

A hamis vád és a védekezési szabadság viszonyának vizsgálatát így abban a körben kell végeznünk, melyben a gyanúsított (vádlott) tényállításai a vele szemben felvetett felelősség teljes vagy részleges elhárítására irányulnak, s a döntésre hivatott fórumon hangzanak el. Mivel a hamis vád megállapításához a vád tárgyi valótlansága feltétel, természetesen mindvégig abból indulunk ki, hogy a védekezés körében felhozott tények valótlanok.

A hamis vádat meghatározó jogszabály, a Btk 172. § (1) bekezdés számunkra érdekes a) pontjának értelmezése körében témánk szemszögéből a *„vádolás"* kifejezés értelmezése lényeges.

A Btk miniszteri indokolása sok eligazítást nem ad. Vádoláson — mondja — érteni kell „minden olyan tevékenységet, amely büntető (a 173. § esetében fegyelmi vagy szabálysértési) eljárás megindítására alapul szolgálhat." Utal továbbá egy régi elvi határozatra,[4] mely szerint a vádlott, ha más ártatlan személyt hamisan vádol, felelősségre vonható.

Ebből kiindulva jut Földvári arra az álláspontra, hogy „vádolásnak tekinthető az alakszerűségekhez nem kötött és azoktól nem korlátozott minden olyan tevékenység, amely alkalmas arra, hogy valaki ellen büntető, fegyelmi vagy szabálysértési eljárást indítsanak és folytassanak le".[5] Az alanyi oldalon szerinte is szükséges azonban annak tudata, hogy e tevékenység „alkalmas a megvádolt személy elleni eljárás megindítására" s ezt az elkövető kívánja, vagy közömbös iránta.[6] A továbbiakban azonban annak a nézetének ad hangot, hogy a vádolást illető gondatlanság esetén — ha tehát az elkövető nem tudja, hogy tényked ése vádolás, vagy reméli, hogy eljárás nem indul annak alapján — gondatlanságból elkövetett hamis vád címén felelős.[7]

E nézettel nem értek egyet. A nézeteltérés azonban még a „vádol" kifejezés értelmezésében gyökerezik. Földvári ugyanis a „vádolni" kifejezés tartalmát — néhány különleges esettől eltekintve — azonosítja meghatározott körben mozgó tényállítással.[8] A Btk. azonban a „tényállítás" kifejezést, s annak különféle változatait is ismeri és használja.[9] Szerintem tehát ebből kiindulva elképzelhető kell legyen a rágalmazás hatóság előtt való elkövetése is olyan tényállításokkal, melyek egyébként — valóságuk esetén — a rágalmazottal szemben bűntett, stb. megállapítását eredményezhetnék. Az alapot a „tényállítás" és a „vádolás" különbözősége adja; szerintem ugyanis nem minden tényállítás vádolás, csak az, mely tartalma és jellege folytán büntető stb. eljárás megindítására, folytatására alapot ad, s melyről az, aki előterjeszti, ezt tudja

[3] Egyébiránt ezt a felfogást igazolja a Be 223. §-a is, amely szerint a bíróság ítéletet csak a tárgyaláson megvizsgált bizonyítékokra alapozhat. A tárgyaláson kívül, más hatóság előtt vagy döntésre illetéktelen személynél ismertetett állítások, érvelések, bizonyítékok épp ezért a döntést nem befolyásolhatják, a büntető eljárás eredménye szempontjából tehát szükségképpen érdektelenek. Ugyanez azonban az eljárás korábbi szakaszaiban is értelemszerű; a nyomozó, — és vádhatóság sem vehet figyelembe olyan körülményeket, melyeket nem tár az érdekelt eléje.

[4] Legfelsőbb Bíróság Elvi Határozatai, 12 850/1950—VI. 86.

[5] Földvári József: Az igazságszolgáltatási elleni bűntettek, Bp. 1965. 77. old.

[6] Földvári i. m. 108. old.

[7] Földvári i. m. 113. és 115. old. Utóbbi eléggé szűkszavú: „Aki valamely hatóság előtt mást hamisan büntetendő cselekmény elkövetésével vádol, feltétlenül számol azzal a lehetőséggel, hogy a megvádolt személy ellen büntető eljárást fognak indítani. Ilyen esetekben tehát soha nem lehet hivatkozni a következmények elmaradásában való »könnyelmű bizalomra«, mivel ennek semmi tanújelét nem adta." Nem is meggyőző egyébként, mert a vádolásra vonatkozó szándékhiány esetén az elkövető vagy *nem számol* azzal, hogy magatartása — pl. keresetlevélben, lakfelmondás megalapozása végett tett tényelőadása — büntető eljárás megindításával *járhat*, ha gondol is rá, nem feltétlenül kívánja azt, s nem is feltétlenül közömbös iránta; lehetséges, hogy bízik e következmény elmaradásában, mondván, hogy épp ezért nem tett büntető feljelentést.

[8] Ld. Földvári i. m. 80. old. 144. old., elhatárolás a hivatalos személy megsértésétől. Csak akkor nem hamis vád, ha nem hatóság előtt, vagy fegyelmi vétséget, szabálysértést illetve bűntettet meg nem valósító tények állítása történt.

[9] Btk 158., 266. §.

és kívánja, vagy közömbösen fogadja.[10] Más szóval: szerintem a vádolás következményeiben szándékos — bár nem célzatos! — magatartás.

E tanulmány keretében a védekezési hazugságot kizárólag abból a szemszögből vesszük majd vizsgálat alá, hogy milyen feltételek mellett és mennyiben ad alapot büntető eljárás, vagy más eljárás indítására, azaz objektíve, tárgyi sajátosságait tekintve mennyiben „vádolás". A hamis vád megállapításának természetesen szubjektív feltételei is vannak, s az alanyi mozzanatok egy cselekmény minősítését természetesen befolyásolják. A védekezési hazugság e szempontból történő vizsgálata azonban önálló tanulmányt igényel.

II.

A felelősség részleges vagy teljes elhárítása ténybeli alapon két fő változatban képzelhető el, s ezeket egyetlen mozzanat különbözteti meg egymástól: az, hogy az elhárítás közvetlen következményeként kerül-e más gyanúba a kérdéses cselekményt illetően, vagy sem?

Alaposabb vizsgálat a következő képet mutatja:

Amikor a terhelt a gyanúsítás (vád) *ténybeli* alapját vitássá teszi, ezt más módon elképzelni sem lehet, mint hogy egyes tényeket, ténybeli összefüggéseket tagad (negatív ténybeli védekezés), vagy további tényeket, ténybeli összefüggéseket állít. Ha a ténybeli védekezés végső következtetése az, hogy ő a felelős, de kisebb mértékű a felelősség, vagy, hogy a tények helyes megállapítása esetén sem ő, sem más nem felelős — (nem történt bűntett) — úgy a védekezés valóban a felelősség részleges vagy teljes elhárítására irányul. Ha ellenben a ténybeli védekezés végső következtetése az, hogy bizonyos, a büntetőjogi felelősséget vagy annak súlyosabb voltát megalapozó eseményeket nem ő, hanem más valósított meg, a *felelősség* (részleges) *elhárítása* helyett pontosabb a *felelősség* (részleges) *áthárításáról* beszélni.

Ami a felelősség elhárítását illeti, témánk szemszögéből a védekezés e módjával röviden végezhetünk. Mivel a Btk. 172. § (1) bekezdés a) pontjába ütköző bűntett egyik fogalmi eleme a „más" vádolása, a védekezés e típusa szerint viszont a bűnös vagy a védekező, vagy senki — világos, hogy hamis vádról, az eljárás tárgyául szolgáló cselekménnyel való hamis vádolásról szó sem lehet.

Nézzük most a felelősség áthárításának főbb változatait.

1. Egyik alaptípus az elkövetői minőség tagadása: a terhelt azt állítja, hogy a bűntettet nem ő követte el.

Ez a védekezési mód önmagában csak a felelősség elhárítása lenne; gyakori azonban az olyan konkrét ténybeli helyzet, melyben valamely — kétségtelenül megtörtént — cselekmény elkövetésének tagadása egyet jelent azzal az *állítással,* hogy azt más követte el s csupán e mondanivaló negatív előjelű megfogalmazásával állunk szemben.

Konkrét ügyben pl. két letartóztatott volt egy zárkában, melynek falában belekarcolt horogkeresztet fedeztek fel az ellenőrzéskor. Kétségtelen volt, hogy kettőjük közül valamelyik a tettes; bármelyikük tagadása egyértelmű azzal az állítással, hogy a másik tette. Más esetben a sértettet ketten ütötték le rablási céllal; miközben a kifosztás folyt, a sértett ébredezett s a hasára halálos sérülést okozó nagyerejű rúgást kapott. A vádlottak mindegyikének a rúgásra vonatkozó tagadása egyet jelentett a vádlott-társ tettességének állításával.

2. Ugyancsak a felelősség burkolt áthárítását jelenti a konkrét történeti tényállásban szereplő egyik-másik olyan cselekmény, mozzanat vagy körülmény tagadása, amely a minősítésre vagy a felelősség mértékére kihat, s amelyet a tagadás elfogadása esetén szükségképpen más személy terhére kell írni.

Pl.: A terhelt, aki a hivatalos személy elleni erőszakot azzal követi el, hogy a rendőrt lefogja, mikor az ütésre emelt kézzel közeledő másik terhelttel szemben gumibottal védekezik, tagadja, hogy társa a rendőrt az említett módon fenyegette volna. E védekezés értelme tehát az, hogy a rendőr a gumibotot jogtalanul kívánta használni és ő a Btk 145. §-ára tekintettel jogos védelmi helyzetben volt — más szóval a rendőrt bűntett elkövetésével „vádolja". Vagy: börtönzendülést követnek el hárman. C vallomása szerint „vagy A, vagy B vetette fel az ötletet" — mire A tagadja, hogy ő lett volna a kezdeményező; védekezésének tehát az az értelme, hogy a súlyosabb minősítés szerint B felel.

A felsorolt példákból a védekezés e módjának a szerkezete, úgy vélem, világos.

Bár a ténybeli védekezésnek ez a módja kétségtelenül felidézi a téves döntés veszélyét, azaz a társadalomra, közelebbről az igazságszolgáltatás rendjére veszélyes, szerintem mégsem vonható a Btk 172. § (1) bekezdés a) pontja alá.

Álláspontomnak döntően két indoka van:

a) Kétségtelen, hogy a bűnös terheltnek is joga van tagadni. Mármost abban az esetben, ha a tagadást a történeti tényállás bizonyos szituációiban büntetnénk hamis vád címén, lényegében az elkövetés egyes módjai, a bűntett sa-

[10] A tényállítás — jellegét tekintve — csak akkor vádolás, ha felöleli mindazokat a ténybeli mozzanatokat, melyekből a bevádolt állítólagos magatartásának jogellenes és bűnös (vétkes) volta következik, emellett az előterjesztés célját, indokát, módját, szóhasználatát, körülményeit tekintve hiteltérdemlőnek látszik. Ld. részletesebben A „vádolás" fogalmához c. cikkemben, Ügyészségi Értesítő 1965. évi 2. sz. 6. old.
Az alanyi oldallal kapcsolatban vö. Dr. Rózsa János: A hamis vád egyes jogi és kriminológiai kérdéseiről c. tanulmányát — Kriminalisztikai Tanulmányok 4. köt. 31. sk. old. — melyben kifejti, hogy a „vádolás" fogalmilag egyenes szándékot feltételez.

játos tárgyi körülményei azt eredményeznék, hogy a terhelt védekezési szabadsága megsemmisülne, mert jogosnak elismert választási lehetősége a védekezés terén arra zsugorodna, hogy vagy beismer, vagy nem nyilatkozik — azaz nem védekezik.

b) Visszautalok a „vádolás" fogalmáról mondottakra: a „vádolás" — bizonyos fajta tényállítás. Valamely tény tagadása azonban lehet egyértelmű más tény implicit állításával, de nem azonos ezzel. Így az elkövetési magatartás nem valósul meg.[11]

A büntető eljárásban azonban gyakori a pozitív tendenciákat is tartalmazó ténybeli védekezés, aminek lényege: a felelősség (teljes vagy részleges) nyílt, egyenes áthárítása.

Vizsgáljuk meg az itt adódó változatokat.

Az iménti gondolatsort követve:

3. A gyanúsított az általa elkövetett bűntett véghezvitelét másnak tulajdonítja.

Az elkövetői minőség előbb vizsgált — és jogszerűnek talált — tagadása itt bővül: az elkövető nem csupán tagadja azt, hogy a bűntettet ő követte el, hanem egyenesen állítja, hogy a tett elkövetője más.[12]

4. A felelősség kifejezett áthárításának másik — nem ritka — válfaja az, hogy a terhelt a tényállás egyik vagy másik mozzanatát úgy állítja be, mintha valakinek a cselekménye őt jogos védelmi vagy szükséghelyzetbe hozta, vagy cselekményét egyéb okból többé-kevésbé jogossá tette volna.

Ide sorolható a garázdaság, emberölés, testi sértés miatt indított ügyekben szokásos az a terhelti tényelőadás, mely szerint a vizsgált cselekménysorozat kezdeményezője a sértett volt; a hivatalos személy elleni erőszak miatt indított ügyekben tapasztalható ama védekezés, hogy a rendőr sértő, durva fellépése, vagy a részéről ok nélkül kezdeményezett ütlegelés volt a tettlegesség kezdő mozzanata, s a gyanúsított csak „visszaütött". Más bűntett-fajták köréből néhány példa: vesztegetés elkövetője azt állítja, hogy a passzív fél jogtalan hátránnyal fenyegetőzve követelte a juttatást; társadalmi vagyon hűtlen vagy hanyag kezelője, hivatali visszaélés elkövetője, hogy felettesei tudtak az inkriminált intézkedésekről s azokat hallgatólagosan jóváhagyták; gázoló gépkocsivezető, hogy a másik jármű vezetője vagy az elütött gyalogos is megszegte a Kresz szabályait s ez volt a baleset oka stb. Sajátos változata e védekezési módnak a rágalmazás, hamis vád, ártatlan vádlott terhére elkövetett hamis tanúzás esetén az ún. „exceptio veritatis". A példák, úgy vélem, a jogilag megítélendő tényállás-típust kellően szemléltetik.

Jellegzetesség, hogy a felelősnek mondott személy kiléte majdnem mindig kétségtelen,[13] s így a Btk. 172. § (1) bekezdés a) pontjában (173. §-ban) meghatározott bűntettből az rendszerint megvalósul, hogy az esetleges vád, a felelősség áthárítása „más" ellen irányul.

Különbség a 3. és 4. pontban ismertetett változatok között, hogy ott az eljárásnak már tárgyául szolgáló bűntett volt az esetleges „vád" tárgya, itt viszont olyan cselekmény, ami a folyó eljárásnak nem tárgya, esetleg nem is bűntett, de ha az is: elbírálása nem feltétlenül tartozik annak a hatóságnak az ügykörébe, amely előtt a rávonatkozó állítások elhangzanak.

Végül még egy fontos mozzanat: az előző pontban tárgyalt védekezés sikere a védekező teljes mentesülésével jár. A védekezés most tárgyalt módja esetén ez nem mindig van így, egyes változatokban a követett cél lehet a cselekmény enyhébb minősítése, vagy egyszerűen csak adott minősítésen belüli enyhébb megítélés.

Ami a védekezés e két fajtájának jogszerűségét illeti: az eljárás alá vont személynek nem kell azt bebizonyítania, hogy más a bűnös, vagy más is bűnös — mentesül, ha a tett nem (vagy nem úgy) bizonyul őrá.

Ennek tükrében szemlélve az itt felvázolt 3. változatot, szembetűnik, hogy a tulajdonképpeni védekezés ott az elkövetői minőség tagadásában áll, s mindaz, ami ezen túlmegy — vagyis a tényelőadás egész állító (pozitív) része — a védekezés szemszögéből úgyszólván teljesen felesleges. Nem is lehet ezért rá menlevél a védekezési szabadság alkotmányos joga, ha bűntettet valósít meg.

Ami a 4. alaptípust illeti, ott a helyzet nem ilyen egyszerű, minthogy a védekezés állító (pozitív) része annyira beleépül a konkrét tényállásba, hogy a védekezés hasonló hatékonyságúnak igérkező más — feltétlen jogszerű — változatát így, elvileg kimutatni nem lehet. Mindamellett azt elvileg le kell szögezni, hogy a jogszerűen járó, törvényes mértékű büntetés elkerülésére irányuló törekvés nem olyan jogos érdek (egyáltalán nem jogos érdek), amely igazolná mások jogainak megsértését.

Az nem is lehet vita tárgya, hogy mindenkinek joga azt követelni: ne állítsák róla, hogy törvénybe ütköző vagy erkölcstelen tettet követett el. A védekezés e változatainak viszont

[11] Érdemes megjegyezni, hogy a tagadás egyes szituációkban feltétlenül maga után vonja az így gyanúsíthatóvá lett ártatlan személy elleni eljárást, objektíve tehát alkalmas lehet eljárás kiváltására és így a „vádolás" Földvári által adott fogalmát — mivel kétségtelenül „tevékenység" — kimeríti; vagyis a védekezés e módja büntetendő lenne.

[12] A „más" egyedileg meghatározott, felismerhető személy kell legyen; az ezzel kapcsolatos gyakorlat töretlen.

[13] Persze, nem mindig. Pl. tömegverekedésben álló garázdaság kezdeményezője arra hivatkozik, hogy ismeretlentől kapott ütést viszonzott; balesetet okozó gépjármű vezetője, hogy ismeretlen gyalogos, vagy másik — ismeretlen — gépjármű vezetője zavarta meg, stb. A tipikus azonban nem ez. E nem gyakori esetekre pedig áll, hogy az esetleges vádolás nem „más" ellen irányult.

épp ez a lényege — így jogellenességük (jogszerűségük hiánya) is kétségtelen. Mégsem biztos, hogy e jogellenesnek talált védekezési módok igazságszolgáltatás elleni bűntett, közelebbről hamis vád megállapítására alkalmasak. Vizsgáljuk meg a továbbiakban azt, hogy az efajta tényállítások mennyiben alkalmasak arra, hogy alaptalan eljárást váltsanak ki.

III.

1. Tételezzük fel, hogy a védekezés érdekében másnak tulajdonítva állított cselekmény üldözhető,[14] azaz a Btk. 172. § (1) bekezdés a) pontjába vagy a 173. §-ba ütköző hamis vád megállapítása szóba jöhet.

Ha a védekezés során előterjesztett valótlan tényállítás értelmében valaki ellen büntető eljárást kellene indítani, kétségtelen, hogy a védekezést meghallgató hivatalos személynek — legyen az rendőr, ügyész vagy bíró — a Be 98. § (1) bekezdése értelmében feljelentést kellene tennie. E kötelezettség realizálásának a módja azonban igen változatos lehet.

A nyomozás során pl. a szó szoros értelmében vett feljelentési kötelezettségről beszélni sem lehet. Ha a 3. pont alatti változattal kerül a nyomozó hatóság szembe, úgy kötelezettsége a terhelti védekezés ellenőrzésével, azaz a hamisan bevádolt személy elkövetői minőségére vonatkozó esetleges bizonyítékok megvizsgálásával teljesítendő, mindenféle új eljárás nélkül, az elrendelt nyomozás keretében. Ha a védekezés lényege az, hogy más is felelős, vagy más olyan cselekménye a döntő, ami az eljárásnak még nem tárgya (4. változat), úgy ugyancsak nem kell új eljárást indítani, hiszen az efajta tények felderítése a Be 5. § értelmében amúgy is kötelező.

Ügyészi szakban (Be 165. §) feljelentés helyett vagy pótnyomozás elrendelése útján kell a Be 98. § (1) bekezdésében előírt kötelességet teljesíteni, vagy az ügyek elkülönítésével és nyomozás elrendelésével.

Ezek szerint a feljelentési kötelezettség mint olyan kizárólag a vádemelés után és a bíróságra, valamint a vádképviseletet ellátó ügyészre érvényes, következésként arra az esetre, ha a védekezés itt vizsgált valamelyik változata a tárgyaláson kerül előterjesztésre. Ez esetben a feljelentés módja nyilvánvalóan a tárgyalási jegyzőkönyv vonatkozó részének, vagy — az eljárás jogerős befejezése után — az iratoknak ügyészhez való áttétele.

Ha a védekezés során előadottak szerint valakinek a terhére szabálysértést vagy fegyelmi vétséget kellene megállapítani, a hivatalos személyeket jogszabályban előírt feljelentési kötelezettség nem terheli.[15]

Egyetértek Földvárival abban, hogy a hamis vád a társadalomra azért veszélyes, mert eredményeként „meghatározott személy bűncselekmény elkövetésének gyanújába esik," s így „szükségessé teszi, hogy a büntető eljárás lefolytatására illetékes szervek meghatározott eljárási cselekményeket foganatosítsanak", aminek „hatása két irányban is kimutatható: az egyik a nyomozó szervek felesleges munkavégzésében, a másik hatás a gyanúsított személyi érdekeinek sérelmében áll.[16]

Nos, vegyük sorra, a hamis vádnak e specifikus társadalomra veszélyessége a vizsgált védekezési módok mellett mennyiben érvényesül.

Úgy vélem, ennek vizsgálatánál nem árt rámutatni a következőkre:

Az igazságszolgáltatás, mint állami tevékenység, egyfelől polgári, másfelől büntető ügyekben valósul meg.[17] A hamis vád azonban nem közvetlenül *általában* az igazságszolgáltatás, hanem a *büntető ügyekben történő igazságszolgáltatás* rendjét sérti vagy veszélyezteti.[18]

A büntető igazságszolgáltatásnak a büntető eljárási jog szabályai által megállapított sajátos rendje van. Következésként az e rendet védő anyagi büntetőjogi szabályok helyes alkalmazásához, az ezekbe ütköző cselekmények helyes megítéléséhez a büntető eljárás konkrét rendjéből, a rá vonatkozó rendelkezésekből kell kiindulni.

Nézzük, mit jelent ez témánk szempontjából.

A Be rendszerében nálunk két alapvető büntető eljárási forma érvényesül: a magánvádas és a közvádas.

A magánvádra ülözendő bűntetteknél „a vádiratot a feljelentés pótolja"[19] — azaz a feljelentő tényállítását közvetlenül tárja a bíróság elé. A bíróság tárgyalás nélkül az eljárást érdemben csak akkor szüntetheti meg, ha a feljelentett tények nem valósítanak meg bűntettet,

[14] Ha ez az a bűntett, amely miatt az eljárás egyébként folyik, a büntethetőség kézenfekvő. Egyébként magától értetődően előbb azt kell eldönteni, hogy a kérdéses cselekmény bűntett, szabálysértés vagy fegyelmi vétség-e, valamint, hogy ha bűntett, mi lenne a minősítése. E nélkül az üldözhetőség kérdése — figyelemmel a különböző elévülési szabályokra, magánindítványi határidőre, stb. — eldönthetetlen.

[15] Az általános szabály az, hogy a szabálysértési vagy fegyelmi feljelentéseket a hivatalos személyek kötelesek továbbítani az illetékes hatósághoz; a rendőr e mellett a Szolgálati Szabályzat értelmében a szabálysértés feljelentésére általában köteles, ha hivatalos hatáskörben szerzett róla tudomást; az ügyész pedig általános felügyeleti hatáskörben jogosult szabálysértési vagy fegyelmi eljárást kezdeményezni, de nem köteles rá.

[16] Földvári i. m. 68. old.

[17] Ez a megkülönböztetés nem az alkalmazásra kerülő anyagi jogi szabályoknak a jogelméleti hovatartozásán alapszik, hanem a követendő eljárás jogszabályain. Így pl. „polgári ügy" az is, melyben munkajogi vagy államigazgatási jogi kérdést kell eldönteni.

[18] A polgári igazságszolgáltatást csak áttételesen és esetleg, a Be 12. és a Pp 12. §-ához képest.

[19] Be 167. § (2) bekezdés.

vagy ha a tények igazolására semmi bizonyítékot nem jelölnek meg.[20]

Közvádra üldözendő bűntetteknél — ide sorolva azokat az eseteket is, amelyekben az ügyész kíván egyébként magánvádas cselekmény miatt vádat emelni — a feljelentés esetleges kiegészítését nyomozás követi és csak annak eredményétől függően kerülhet sor vádemelésre, feltéve, hogy a nyomozás (Be 196/A. § szerinti eljárás) során a feljelentett tények igazolódnak és a megállapítható tényállás valóban bűntett. Ebben az eljárási formában nagy jelentőségű fogalom a „bűntett alapos gyanúja" — mely nélkül eljárás (nyomozás) nem indítható.

Miért kellett mindezt előrebocsátani?

Mert az eljárás szerkezeti felépítéséből világos, hogy

a) — a téves, ártatlant sújtó büntető ítélet veszélye a kétféle eljárásban nem egyforma;

b) — a büntető eljárás lefolytatására illetékes szervek által foganatosítandó — felesleges — eljárási cselekmények jellege, súlya, minősége a kétféle eljárásban tipikusan, elvileg más;

c) — a gyanúsított — ártatlan — személy egyéni érdekeit fenyegető sérelmek nem egyformán közeliek.

Kiviláglik mindez abból az egyszerű tényből, hogy a magánvádas feljelentés nyomán a bíróság úgyszólván semmi egyebet nem tehet, mint hogy a feljelentettet személyes meghallgatásra, majd — eredménytelen békítési kísérlet után — tárgyalásra idézi vádlottként, tanúkat idéz, bizonyítási eljárásba kezd. Teszi mindezt olyankor, mikor a bizonyítékok mennyiségéről és főleg: minőségéről — azaz a vád ténybeli megalapozottságáról — fogalma sincs. Közvádas ügyben viszont mód van a feljelentés hiteltérdemlőségének elbírálására és ennek eredményeként a nyomozás megtagadására, ha a feljelentett tények hiteltérdemlősége annyira aggályos, hogy nem állapítható meg a bűntett „alapos" gyanúja; nyomozás elrendelése esetén pedig a bizonyítékok beszerzése majdnem mindig megelőzi a gyanúsított kihallgatását vagy a terheltté nyilvánítást; ezekre csak akkor kerül sor, ha valakinek a bűnössége a nyomozó előtt többé-kevésbé bebizonyosodott.

Visszatérve a védekezésként elkövetett vádolás problémájához, mindebből az alábbiak következnek:

a) Ha a vádlott olyan magánvádra üldözendő bűntettet tulajdonít másnak, melynek elkövetésével őt vádolták, ez a tevékenysége nem alkalmas hamis vád megállapítására.

Magánvádra üldözendő bűntett miatt ugyanis eljárást csak a törvényben (Btk. 28. §) meghatározott személyek által előterjesztett magánindítvány alapján s az ő vádjukra lehet indítani.

b) Kizárt a hamis vád megállapítása akkor is, ha az ilyen vádlott azt állítja: a vele szemben vád tárgyává tett cselekményt nem egyedül, hanem X-szel együtt követte el.

A magánindítvány ugyan ilyen esetben a bevádolt állítólagos cselekményét is üldözhetővé teszi (Btk. 29. § (4) bekezdés), tehát *arra jogosult* vele szemben is bármikor vádat emelhet — a vádlott azonban — aki a védekezés szerint bűntárs lenne — nem tartozik ezek közé.

c) Hasonló a helyzet akkor is, ha akár magán-, akár közvádas bűntett vádlottja (terheltje) azért, hogy cselekménye jogellenességét kizárja vagy annak súlyát enyhítse, kivülállóról azt állítja: olyat tett, ami valakivel szemben magánindítványra üldözendő vagy magánvádas bűntettet valósít meg.[21]

Ez a cselekmény csak az állítólagos sértett indítványára lenne büntethető.

d) Nem lehet végül hamis vádnak tekinteni a védekezést, ha a vádlott akár magán — akár közvádas ügyben valakiről azt a valótlanságot állítja, hogy az az ő sérelmére követett el magánindítványra üldözendő közvádas, vagy magánvádas bűntettet, amennyiben nem juttatja kifejezésre azt a kívánságát is, hogy az illető ellen ezért indítsanak eljárást.

A *c)* és *d)* alatti esetben az is közömbös, hogy ezeket az állításokat a terhelt az eljárás melyik szakaszában terjeszti elő. Ezek a változatok egyben adalékok annak igazolására is, hogy nem minden olyan tényállítás „vádolás", amely bűntettre vonatkozik.

2. Nézzük ezután a védekezésnek azt a változatát, melyekben a terhelt hivatalból üldözendő bűntettet tulajdonít másnak.

A nyomozás szakaszában — beleértve az ügyész nyomozásfelügyeleti tevékenységét is — a ténybeli védekezés lehetőségét a gyanúsítotti vagy terheltí minőségben eszközölt kihallgatás teremti meg. Ekkor teheti meg tehát az elkövető azt, hogy saját tettét másnak tulajdonítja vagy másnak olyan tettet tulajdonít, mely az ő felelősségét megszünteti avagy enyhíti.

A nyomozó hatóság azonban rendszerint nyomatékos bizonyítékok birtokában von be valakit gyanúsítottként, még inkább terheltként a

[20] Be 179. § (1) bekezdés a) pont, illetve Be 179. § (1) bekezdés d) pontja — ez azonban nem gyakorlati, hisz a sértett vallomása is bizonyíték és általában rendelkezésre is áll. A többi megszüntetési ok témánk szempontjából érdektelen: ha a büntethetőséget kizáró vagy megszüntető ok a feljelentésből kitűnik [179. § (1) bekezdés b) és c) pont], hamis vád nem létesül mert az esetleges vádolás nem büntetendő cselekménnyel történt, minden más megszüntetési jogcím pedig valamiféle eljárást, vagy legalább annak lehetőségét rejti magában.

[21] Pl.: A vádlott tettleg bántalmazza a szolgálatos rendőrt, védekezésként arra hivatkozik, ismerőse úgy tájékoztatta, hogy a rendőr megrágalmazta a vádlott feleségét s ő ezért kívánt bosszút állni, vagy súlyos testi sértés elkövetője azzal védekezik, hogy a sértett az ő felnőttkorú lányát megerőszakolta s ezt torolta meg. Az ismerős ellen nyilván a rendőr emelhetne rágalmazásért vádat, az erőszakos nemi közösülésért pedig a sértett tehetne magánindítványt.

büntető eljárásba. Így a védekezés lehetőségének megnyiltakor többnyire a hatóság birtokában levő vagy a vallomás ellenőrzése során beszerzett bizonyítékok azt eredményezik, hogy nem a terhelt által bevádolt ártatlant veszik gyanúba, hallgatják ki gyanúsítotti vagy terhelti minőségben, hanem a vádaskodó elé tárják a bizonyítékokat és ezzel állításai visszavonására szorítják.

Jóllehet, a hatóság e reakciója nem vág egybe a terhelt szándékával, objektíve mégis az a helyzet, hogy a terhelt által a vallomástételkor nem ismert bizonyítékok hatására a „vád" alaptalan eljárás kiváltására alkalmatlannak bizonyul. Ténylegesen nem gyakori eset, hogy az efajta terhelti vallomás alapján ártatlan személyt gyanúsítottként vagy terheltként hallgatnak ki. Ez azonban a társadalomra veszélyes következmények csupán egyik fajtájának hiányát jelenti: azt, hogy a bevádolt személyi érdekei nem szenvednek csorbát. A nyomozás során előterjesztett efajta védekezési hazugság helyes megítélését természetesen csak az biztosíthatja, ha a lehetséges következmények másik csoportját is szemügyre vesszük.

Ez más szóval a védekezési hazugság kriminalisztikai következményeinek számbavételét jelenti.

a) Ha a valótlan tényállítások előterjesztésekor már a nyomozó hatóság kezén vannak mindazok a bizonyítékok, melyek a terhelt vallomását megcáfolják; amikor tehát semmiféle nyomozási cselekményt nem kell foganatosítani a bevádolt személy ártatlanságának igazolására és a feladat csak e bizonyítékok kihallgatástaktikai szempontból helyes feltárása, akkor nyilván nem alkalmas a „vád" alaptalan eljárás kiváltására az ártatlan ellen. Nem jelent azonban a büntető igazságszolgáltatás rendjére egyéb szempontból sem veszélyt, hiszen a nyomozó hatóságnak sem kell felesleges munkát végeznie; végeredményben tehát ez a terhelti védekezés nem rejti magában a hamis vádat jellemző specifikus társadalomra veszélyességet. Épp ezért szilárd meggyőződésem, hogy az ilyen cselekmény a büntető igazságszolgáltatás rendjére nem veszélyes, nem „vádolás" a szó speciális, a Btk 172. § (1) bekezdés a) pont szerinti értelmében és nem is e törvényhely alapján üldözendő.

b) Ha a védekezési szabadságon túlmenő efajta hazugság megcáfolása érdekében a nyomozó hatóságnak további bizonyítékokat kell beszerezni, úgy azt nem mondhatjuk, hogy a nyomozószerv nem kényszerült „felesleges" munkára, nem származott absztrakt hátrány a jogellenes védekezésből.

Mindamellett a hamis vád létesülését illetően a helyzet nem egyértelmű.

A jogos keretek között folyó védekezés is járhat olyan következményekkel, hogy a nyomozó szervek utóbb teljesen feleslegesnek bizonyuló munkát kényszerüljenek végezni. Egyszerű példa erre: a terhelt hamis adatokat közöl arról, hogy a bűnjeleket hol rejtette el, s erre nagy területet kutatnak — esetleg komoly költségkihatással — át, s mégsem találnak semmit.

Elképzelhető az is, hogy az ilyen kutatás pl. kiterjed valakinek a lakására, vagy ahhoz tartozó bekerített helyre, anélkül, hogy az illető büntetőjogi felelősségéről szó eshetne. Már most ki állítaná, hogy a védekezési hazugságot előterjesztő terhelt a Btk. 263. § alapján közvetett tettesként magánlaksértésért felelősségre vonandó lenne?

- Ez a gondolatmenet arra mutat, hogy *önmagában* a nyomozó szervek felesleges munkavégzésének kiváltása még nem jelenti a társadalomra veszélyességnek azt a fokát, ami büntető üldözést igényel.

Amennyiben a terhelt a védekezési szabadságot úgy lépi tehát túl, hogy egyrészt tagad, másrészt a cselekmény elkövetését másnak tulajdonítja, s e vallomás alapján a nyomozás a tagadás megcáfolására irányuló nyomozási cselekményekkel folytatódik, majd az így nyert bizonyítékok az elkövető korábbi vallomását megdöntik — úgy gondolom, nem létesül hamis vád.

Igaz, hogy ez a védekezés nem jogszerű. Mindamellett a hamis vádra jellemző specifikus társadalomra veszélyességet nem mutatja. Azok a „felesleges" eljárási cselekmények, melyeket a nyomozó hatóság végezni kényszerült, a védekezésnek nem a jogellenes részéhez kapcsolódnak. Valójában ezekre talán nem lett volna szükség, ha az elkövető a tettet beismeri, de abban a teljesen jogszerű helyzetben, ha tagad, ám senkit nem igyekszik befeketíteni, ugyanígy kellett volna eljárni. A vallomás jogellenes, vádaskodó része az eljárás menetét nem befolyásolta, sem ártatlan nem került gyanúba miatta, sem pedig felesleges munkavégzéssel nem járt.

Erre tekintettel úgy vélem, hogy az ilyen kriminalisztikai következményt eredményező védekezési hazugságról a gyakorlat bizonyította be: alkalmatlan eljárás kiváltására, azaz nem „vádolás" a szó Btk. 172. § (1) bekezdés a) pontja szerint vett értelemben.

c) Mindebből most már világos, hogy mikor tartom a kriminalisztikai következmények tükrében eljárás kiváltására alkalmasnak, azaz „vádolásnak" a nyomozás során előterjesztett védekezési hazugságot: akkor, ha a nyomozó hatóság arra kényszerül, hogy ennek ellenőrzése érdekében olyan nyomozási cselekményeket végezzen, melyeknek legalább részben az a célja, hogy a bevádolt ártatlan személy állítólagos felelősségét tisztázza.

Ilyen nyomozási cselekmény mindenek előtt természetesen a bevádolt ártatlan terheltté nyilvánítása vagy gyanúsítottként történő kihallgatása; személyi szabadságának korlátozása; de ilyen minden más nyomozási cselekmény is, melynek az a célja, hogy a védekezési hazugság keretében előadott arra a tényre eredmé-

nyezzen bizonyítékot, mely szerint az eljárás tárgyául szolgáló bűntettet a bevádolt ártatlan követte el, illetve, hogy ez az ártatlan olyan bűntettet követett el, mely a terhelt felelősségét kizárja vagy enyhíti.

Álláspontom szerint e nyomozási cselekmények közé kell sorolni pl. a bevádolt ártatlan személy alibijének ellenőrzését, sőt azt is, ha olyan tanúhoz, akit egyébként — a vádaskodás hiányában is — ki kellene hallgatni, a vádaskodás tartalmát érintő kérdést intéznek. Ez az eset ugyanis valóban sérti az igazságszolgáltatás rendjét és ebben felismerhető mindaz a káros hatás, amelyben Földvári a hamis vád társadalomra veszélyességének megnyilvánulását igen helyesen összegezi.

3. A bíróság előtti eljárás kereteit a vád szabja meg: a bíróság csak olyan személyt és csak olyan tények alapján ítélhet el, aki ellen és ami miatt az ügyész vádat emelt. Ha tehát a vádlott a *tárgyaláson* áll elő olyan ténybeli védekezéssel, mely szerint a vád tárgyául szolgáló cselekményt nem ő, hanem — a Btk. 172. § (1) bekezdése szerinti értelemben — „más" követte el, vagy „más" elkövetett olyan (hivatalból üldözendő) bűntettet, mely az ő cselekményét menti vagy magyarázza, ez a személy mindaddig, míg közvádat nem emelnek ellene, nincs kitéve büntető ítélet veszélyének. Közvádat viszont csak nyomozás eredményeként lehet valaki ellen emelni, de ehhez az illetékes hatóságnak el kell a nyomozást rendelni — aminek előfeltétele, hogy a bíróság az okul szolgáló tényállításokat közölje ezzel a (nyomozó) hatósággal. A bíróság persze ezt nyilván csak akkor teszi, ha a kérdéses állítások igaz voltát valószínűnek tartja — amihez a felhozott állítások több-kevesebb hiteltérdemlősége szükséges.

Világos tehát, hogy a bíróság előtt újdonságként elmondott efajta védekezési hazugság, ha egyébként hitelt nem kap, az érdekelt ártatlan személyiségét, jogait csak a becsület és jó hírnév terén sérti. Nem teszi azonban őt ki igazságtalan, téves ítéletnek és a bűnüldöző szerveknek sem okoz felesleges munkavégzést, mivel a bíróság a relevancia helyes felfogása mellett csak a vádlott bűnösségét érintő tényeket vizsgálhatja, de az olyan esetleges bizonyítékokat, melyek kívülálló személy büntetőjogi felelősségét érintik, nem.[22]

Ha a vádlott a vád tárgyává tett cselekmény elkövetését tulajdonítja másnak, de a bíróság őt találja bűnösnek, újabb eljárás veszélye sem fenyeget; nem kell tehát a nyomozó hatóságok felesleges munkavégzésétől sem tartani, s ártatlan személy sem eshet bűntett elkövetésének gyanújába. Más szóval ez annyit jelent, hogy a büntető igazságszolgáltatás rendjének a hamis vádra jellemző specifikus veszélyeztetettsége nem tapasztalható. A cselekmény alaptalan büntető eljárás kiváltására alkalmatlannak látszik, tehát vizsgálódásunknak az az eredménye, hogy *objektíve nem vádolás.*[23]

Más a helyzet, ha az elkövető bűnössége nem bizonyosodik be és állításai hitelt kapnak; ilyenkor a cselekmény — a védekezési hazugság — következménye nyilván olyan újabb büntető eljárás lesz, melyben az ártatlan személy is gyanúba kerül. Ugyanez a helyzet akkor is, ha a kívülállónak olyan cselekményt tulajdonított, mely bűntett lenne, az ő felelősségét kizárta vagy korlátozta volna és állításai hitelt kaptak (hiteltérdemlőnek látszottak).

A hiteltérdemlőség kérdésében az illetékes hatóságok természetesen az ügyben meglevő bizonyítékok alapján döntenek. Ha ezeken túl kell menni, további bizonyítékokat kell beszerezni, már feleslegesen dolgozik az igazságszolgáltató apparátus.

Mindez röviden összegezve a következőket jelenti: az itt vizsgált tartalmú védekezési hazugság objektíve vádolásnak tekinthető, ha

a) magánvádas bűntett esetében vádat is emel miatta az elkövető;

b) közvádas bűntett esetében pedig, ha

[22] Vö. B. H. 6489., 1970. évi 9. sz.

[23] Lényegében ez jut kifejezésre a Csemegi-kódex 229. §-ában, amely később a BHÖ 203. pontjába került felvételre: az olyan hamis vád, amelynek alapján eljárás nem indult, magánindítványra volt üldözhető és büntetése azonos volt a súlyosabban minősülő rágalmazásával — 1914: XLI. tv. 3. § (2) bekezdése, felvéve a BHÖ 392. pont (2) bekezdésébe.

A védekezési hazugsággal elkövetett vádolásnak hamis vádként való üldözését előíró elvi határozat eredete a volt Kúria gyakorlatába nyúlik vissza (vö. pl. 2999/1902. sz. eseti döntést a Büntetőjogi Határozatok Tára IV. köt. 349. sorszám alatt), amikor azonban egész más volt az eljárás szerkezeti felépítése és hosszú ideig az is vitás volt, hogy a nyomozás megindítása egyet jelent-e büntető eljárás megindításával — vö. 3056/1911. sz. kúriai döntés szerint (Büntetőjogi Döntvénytár V. köt. 148. sz.) a kir. ügyész által elrendelt és utóbb megszüntetett nyomozás nem büntető eljárás; a Büntető Jog Tára LXX. köt. 110. oldalon közölt 3017/1917. sz. kúriai döntés szerint: járásbíróságnál tett feljelentés folytán tárgyalás kitűzése nem tekinthető büntető eljárásnak; ellenkező a Büntetőjogi Döntvénytár X. köt. 196. sorsz. alatt közzétett döntvény, mely azután az állandósult gyakorlatot tükrözi.

Az azóta eltelt időben a jogrendszerünk átalakult. Ennek az átalakulási folyamatnak kezdeti szakaszából származik a Btk. miniszteri indokolásában említett — a volt Kúria elvi határozatainak felülvizsgálása során hozott — elvi határozat. Amikor ez az elvi határozat született, más volt az anyagi büntetőjog és más volt a büntető eljárás szerkezete, mint manapság: akkor hatályban volt még a Csemegi-kódex érintett része, az 1914: XLI. tv. és a — bár többször módosított — 1896. XXXIII. tv a Bűnvádi perrendtartásról. Ma már mindez a múlté; épp ezért a védekezési hazugság értékelésére vonatkozó elvi álláspontból csak annyit érdemes követendőnek tartani, hogy a védekezési szabadság nem menlevél újabb bűntett elkövetésére. A részleteket illetően azonban nem adhat helyes útmutatást egy más jogi szabályozásra alapozott bírói gyakorlat. A gyakorlat következetlenségeiről ld. Rózsa i. m. 28—29. old. Ehhez annyit: ha a védekezési hazugság alapján eljárás indult ártatlan ellen, tárgyilag nyilván „vádolás" volt a cselekmény — ellenben ennek alanyi oldalát is vizsgálni kell. Lehet, hogy a szubjektív mozzanatok hiánya a „vádolás" létesülését kizárja — ez azonban témánkon kívül esik.

szükséges, magánindítványt is terjeszt elő és állításai nyomán a meglevő bizonyítási anyagra tekintettel

— nyomozati szakban a bevádolt felelősségének tisztázása érdekében nyomozási cselekményeket kell végezni;

— bíróságon előterjesztett állítások esetén pedig a nyomozás elrendelése vagy megtagadása kérdésében a bírósági iratok áttanulmányozásán túlmenő feljelentés-kiegészítés vagy nyomozás eredményeként lehet csak dönteni.[24]

A kifejtettek értelemszerűen alkalmazhatók arra az esetre is, ha a 4. típusba sorolható védekezési hazugság szabálysértésre vagy fegyelmi vétségre vonatkozik: akkor tekinthető vádolásnak, ha a hiteltérdemlőség látszatával rendelkezik, s ezért az illetékes hatósághoz továbbítják, az pedig érdemi eljárással tudja csak az ártatlanságot tisztázni.

Persze az olyan tényállítás, mely valakire az előadottak szerint sérelmes, egyéb esetekben is jogellenes és büntethető az én véleményem szerint is; csak éppen nem tartom „vádolás"-nak és a Btk. 172. vagy 173. §-ába ütközőnek, hanem úgy vélem, hogy a sértett a Btk. 266. §-a alapján kaphat jogvédelmet.

Annyit még ehhez: nem hiszem, hogy e felfogás mellett a hamis vád eredménybűntetté válna. Az a következmény ugyanis, amit szerintem a kifejtettek értelmében a hamis vád létesüléséhez követelménynek kell tekinteni, nem több, mint bizonyító tény annak megállapításához, hogy a cselekmény tényleges veszélyt jelentett az igazságszolgáltatás rendjére, s valóban alkalmas büntető eljárás, méghozzá alaptalan büntető eljárás kiváltására. Önkényesnek látszik ugyanis a hamis vád miatt folyó eljárásban azt állítani, s esetleg a vádlott terhére megállapítani, hogy inkriminált kijelentései pl. büntető eljárás kiváltására alkalmasak — mikor tény, hogy ezek alapján senki nem kezdeményezett büntető eljárást a „sértett" ellen. Az pedig legalább etikai szempontból kifogás tárgya lehet, ha a kihallgató a nyilvánvalóan alaptalan védekezési hazugságot előterjesztő terheltet hamis vád miatti eljárással fenyegeti akkor, mikor tudja, hogy sem a bevádolt ellen nem indít senki eljárást, sem a védekezési hazugság miatt a terhelt ellen nem fog újabb eljárást kezdeményezni.

Bócz Endre

[24] Ami persze nem jelenti azt, hogy a hatóság részéről ok nélkül, tévesen tett efajta intézkedés a cselekményt hamis váddá „avatja".

Jhering birtoktana és a magyar magánjogi kodifikációs kísérletek

Savigny birtoktana a magyar romanisztikában először Hoffmann Pálnál nyert tudományos kifejtést, hiszen ő volt az, aki, mint a pesti egyetem első európai nívójú romanistája (1865—1893), a római jog oktatását Magyarországon ilyen szintre emelte.[1] A magyar magánjog tudománya viszont Frank Ignác, a pesti egyetem első kiemelkedő magánjogász professzorának műve útján recipiálta e birtoktan két alaptézisét, amelyek szerint a birtok megszerzésénél a birtokakaratnak van döntő szerepe (tulajdonosi akaratelmélet), másrészt a birtok nem alanyi jog, hanem puszta tény (faktum-elmélet).[2] Ez időtől kezdve Savigny birtokelmélete, mint „a rómaiak birtokkonstrukcióját" megfejteni kívánó, első koncepciózus teória uralkodó helyzetet nyert mind a magyar jogi romanisztikában, mind pedig a civilisztikában. A római jogi tankönyvek éppúgy, mint a magánjogiak egészen Schwarz Gusztáv 1884. április 19-én Budapesten a Magyar Jogászegyletben tartott előadásáig[3] ill. „Az animus domini bírálata" c. értekezésének megjelenéséig (Magyar Igazságügy. 23. évf. 1885.) nem vettek tudomást arról, hogy Jhering Rudolf, a nagy német pandektista 1868-ban megjelent „Beiträge zur Lehre vom Besitz" (Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen röm. und deutschen Privatrechts, IX. Bd. 1. Jena), majd egy év múlva „Über den Grund des Besitzesschutzes" (Jena, 1868.) címmel, csekély változtatással újból közzétett művében először fogalmazza meg a nyilvánosság számára, hogy a bérlő, haszonélvező stb. birtokakarata a possessorétól miben sem különbözik. „Der Grund, warum ihnen der Besitz abgesprochen wird, liegt nicht in ihrem Willen, sondern in der Rechtsregel".[4] E megállapítás, amellyel Jhering utóbb megdöntötte a Savigny-féle birtokelmélet egyeduralmát, ekkor még nem nyer nála nyomtatásban részletes ki-

[1] *Eckhart F.:* A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. II. k. A Jog- és Államtudományi Kar története 1667—1935. Budapest, 1936. 606. old.

[2] *Frank I.:* Principia iuris civilis hungarici, Pestini, I. 1829. 244. l. és A közigazság törvénye Magyarhonban. Pest, 1845. I. k. 235. old.

[3] *Schwarz:* Új irányok a magánjogban. Magyar Jogászegyleti Értekezések. XIX. 1884. 30—31. old.

[4] *Jhering:* Besitzesschutz (1869) 39. old.

fejtést, csupán egyetemi előadásaiban hallhatják azt tanítványai. Ezek az előadások, amelyeket Schwarz Gusztáv, mint Jhering tanítványa az 1883/1884. tanévben Göttingenben[5] hallott mesterétől, olyan termékenyítő hatással voltak jogászi gondolkodására, hogy fentidézett munkájában az említett jheringi alapgondolatot mintegy négy évvel a mester „Der Besitzwille" (Jena, 1889.) c. művének megjelenése előtt részletesen, „gonddal és teljes önállósággal"[6] fejtette ki. E munka a maga rendkívüli világosságával és meggyőző érvelésével aránylag gyorsan bevitte Jhering birtoktanának három alapvető tézisét — amelyekből ugyan ő csak kettőt fogadott el teljesen — a magyar romanisztikába és civilisztikába, úgyhogy a Jhering „Besitzwille"-jét annak megjelenése után egy évvel ismertető és propagáló Kiss Mór, a kolozsvári egyetem pandektajogi tanszékének professzora e tanulmányában már mindkét szerzőre hivatkozik.[7] Vécsey Tamás a budapesti egyetem római jogásza pedig, aki a „Római jogtan" (1867.) c. művében még a Savigny-féle birtoktant, mint egyedül lehetséges konstrukciót hirdeti,[8] egy évvel Schwarz idézett művének megjelenése után (1886) Savigny „animus domini"-jének szerepét teljesen elveti, s Jhering Besitzwille-jének megjelenése előtt, Schwarz indokolása alapján, a „Causaltheorie" mellett foglal állást.[9] Csupán Hoffman Pál az, aki a neves római jogászok közül tovább is kitart a Savigny-féle birtokelmélet mellett, a Magyar Tudományos Akadémián 1892-ben tartott székfoglalójában is azt magasztalva és nem is véve tudomást Schwarz idézett munkájáról és Jhering 3 évvel előbb megjelent Besitzwille-jéről.[10] Vele kapcsolatban azonban Katona Mór kb. 10 év múlva megjegyzi, hogy Jhering birtoktanával kapcsolatban valószínűleg már Hoffman is másként gondolkozik.[11]

Némileg más a helyzet a Schwarz idézett művének megjelenése és a századforduló éve közötti civilisztikában. Itt lényegében talán csak Dell' Adami Rezső, a múlt század második felének haladó magyar magánjogásza az, aki Savigny birtoktanát teljesen elmarasztalja, midőn rámutat arra, hogy az általa egyébként nagyrabecsült Frank Savigny birtoktanának recipiálásával „annak megoldhatatlan zavarát beviszi gyakorlatunkba".[12] Zlinszky Imrének az említett 15 év alatt harmadik kiadást megért és országszerte elterjedt magánjogi tankönyve — jóllehet ismeri Schwarz: Az animus domini bírálata c. művét, — Savigny animus domini-jét, és faktumelméletét hirdeti.[13] Grosschmid láthatólag szintén szembenáll Jhering birtoktanával, midőn egyrészt a birtokot csak mintegy „relatíve" minősíti alanyi jognak, megállapítván, hogy az a jogokhoz „csak egyben-másban... hasonlít", másrészt nem osztja Jhering tulajdonlátszat-elméletét sem (Eigentumscheinbarkeitstheorie), midőn kifejti, hogy „a birtok... nem sallangja (küllátszata) a tulajdonnak", hanem független a tulajdonjog intézményétől.[14] — Igen érdekes Imling Konrádnak az 1900. évben első szövegben közzétett Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezete dologi jogi része kodifikátorának fejtegetése a birtok mibenlétéről, 1899-ben közzétett tanulmányában. Jól ismeri Jheringnek a birtoktanra vonatkozó valamennyi művét, éppúgy, mint Schwarz idevonatkozó tanulmányait, sőt tudományos rokonszenvét is kinyilvánítja Jhering birtoktanával kapcsolatban, úgyis mint leendő kodifikátor, midőn rámutat arra, hogy Jhering objektív birtokelméletének elfogadása esetében szükségtelen a birtok Savigny által hangsúlyozott szubjektív momentumát bizonyítani, ami „a birtok törvényes hatásának érvényesítését teljesebbé és könnyebbé teszi".[15] Alapjában véve azonban mégis Savigny animus domini-jét hirdeti a jogi birtok előfeltételeként.[16] Ami pedig a birtokvédelem jogpolitikai alapját illeti, a Savigny-féle deliktum-elmélet (a birtoksértés a jogrend megsértése, tehát deliktum) és az ebből kifejlődő békeelmélet közti álláspontot foglal el, midőn rámutat arra, hogyha a jogrend a birtokvédelmi önhatalom jogos, vagy tilos voltának megítélésénél a jogkérdést fogadná el döntőnek, „a közbékével össze nem egyeztethető erőszakos jogérvényesítést idézne elő."[17] Ugyanez évben Katona Mór a birtokvédelem jogpolitikai alapját némileg Imlinghez hasonlóan „a javak tényleges elhelyezkedésének védelmében"[18] jelöli meg, abban a kérdésben pedig, hogy a birtok tény-e, vagy alanyi jog, a

[5] *Szladits K.:* Szászy-Schwarz Gusztáv emlékezete. Magyar Jogászegyleti Értekezések. 2. évf. 1934. 155. old.

[6] *Szászy-Schwarz:* Új irányok a magánjogban, Budapest, 1911. 379. old.

[7] *Kiss M.:* A birtokosi akarat. Magyar Igazságügy. 33. k. 1890.

[8] *Vécsey T.:* Római jogtan, Budapest, 1867. 131. old.

[9] *Vécsey:* A római jog institutiói, Budapest, 1886. 303. old. és 2. jz.

[10] *Hoffmann P.:* A birtoki jogtan kétségei, Budapest, 1892.

[11] *Katona M.:* A birtok, Fodor—Magánjog. II. k. Budapest, 1903. 44. old. 1. jz. — 1885-től a századforduló évéig megjelent hazai római jogi állásfoglalások közül megemlítendő *Hoffmann Józsefé* (A római jogi birtokról szóló tan alapvonalai, Budapest, 1892.) amelyben nem tudja egészen magát mentesíteni Savigny tekintélyétől, azonban műve több vonatkozásban Jheringnek ad igazat (69. és 84. old.).

[12] *Dell'Adami R.:* Magánjogi codificatiónk és régi jogunk. Magyar Jogászegyleti Értekezések. XXIII. 1885. 11. old.

[13] *Zlinszky I.:* A magyar magánjog. Budapest, 1888. 156—158. old.

[14] *Grosschmid B.:* Fejezetek kötelmi jogunk köréből. II/2. Budapest, 1933. 1279. és 1282. old. (E jubileumi kiadás az 1900-ban megjelent, s a fenti szövegben idézett II. k. változatlan utánnyomása.)

[15] *Imling K.:* „Birtok" címszó a Márkus-féle Magyar Jogi Lexikon II. k. (Budapest, 1899.) 130. old.

[16] *Imling* i. m. 127. old.

[17] *Imling* i. m. 129. old.

[18] *Katona M.:* „Birtokelmélet" címszó a Márkus-féle Magyar Jogi Lexikon II. k. (Bpest, 1899.) 135. old.

Savigny-féle faktum-elmélet mellett tör lándzsát.[19]

Megállapítható tehát, hogy *Schwarz Gusztáv Jhering Causaltheorie-ját Magyarországon először kifejtő említett munkájának megjelenése előtt a magyar romanisztikában és civilisztikában egyaránt Savigny birtoktana volt az egyeduralkodó, annak megjelenése azonban a századforduló évéig csupán a hazai romanisztikában jelentett fordulópontot, a civilisztikában azonban nem, jóllehet időközben Jhering korszakalkotó „Der Besitzwille" c. műve is megjelent.*

E jelenség okait az alábbiakban kell látnunk:

a) Jhering — annak ellenére, hogy birtokelméletét végeredményben korának társadalmi-gazdasági viszonyai és eszmeáramlatai sugallták — mégiscsak „a római jogászok birtokkonstrukciójának" feltárását tűzte ki célul, éppúgy, mint eredetileg Savigny;

b) Schwarz Gusztáv, bár nemcsak romanista, hanem „egyetemes magánjogász" volt,[20] „Az animus domini bírálata" c. munkájában szintén a rómaiak birtokkonstrukciójának lényegét kívánta feltárni a jheringi gondolat alapján, s a tanulmányt, mint habilitációs munkát a római jogból magántanárrá való képesítése céljából nyújtotta be, s ez alapján a római jog magántanára is lett.[21] Mindez persze nem jelentette azt, hogy kora birtokvitáinak kérdéseire is ne kívánt volna e művében választ adni;

c) a XIX. század polgári törvénykönyvei és tervezetei mind Savigny animus domini-jét tükrözik (Optk. 309. §., Szász ptk. 186. §., zürichi ptk. 488. §., a német BGB első tervezetének 797. §-a), ami civilistáinkra nem csekély befolyással volt;

d) „Savigny tanán vak tekintélykultusz épült",[22] amely az összeállított anyag eredetét tekintve olyan átlagos nívójú tankönyvekben, mint a Zlinszkyé sokkal erősebben hatott, hogysem a szerző a racionálisabb új felé fordíthatta volna figyelmét. E tankönyv 1885 előtti kiadásairól és a hozzá hasonló tankönyvekről ui — ha talán némi túlzással is, de eléggé találóan — azt írja Dell' Adami, hogy „magyar magánjogi compendiumaink... teletömvék történettel, avult joganyaggal, Kelemen és Frank excerptáival, vagy az osztrák polgári törvénykönyvet írják ki, mint gyakorlatilag közelebb fekvőt, vagy 'nagy tudományos haladással' a német pandektatudományból kölcsönöznek dogmatikát. E fajok prototypjai Wenzel, Herczegh, Suhayda, Zlinszky munkái";[23]

e) nem szabad továbbá szem elől téveszteni, hogy a Savigny-féle birtoktan két alaptételét (animus domini és a faktum elmélet) Frank Ignác recipiálta civilisztikánkba, műveinek pedig oly tekintélye volt, hogy az olyan, tekintélyek előtt egyébként meg nem hajló, önálló, eredeti gondolkodású tudós is, mint Grosschmid olyannyira hatása alatt állott, hogy tőle — szokása ellenére — gyakran idézett;

f) végül Imling szemléletének sajátos kettősségét az indokolja, hogy a Savigny-féle tekintélykultusz alól szabadulni nem tud, de mint kodifikátor a német BGB hatása alá is kerül, amely már jórészt Jhering birtoktanát tükrözteti.

Ilyen irodalmi előzmények után látott napvilágot 1900-ban a magyar polgári törvénykönyv tervezetének ún. első szövege. Mielőtt azonban a magyar polgári törvénykönyv létrehozására irányuló kodifikációs kísérletek és Jhering birtoktanának kapcsolatait tárgyalnánk, kívánatos volna pontosan rögzíteni e birtoktan alaptételeit.

I. Jhering birtoktanának alaptételei

1. Savigny birtoktanának legalapvetőbb tétele az, hogy a birtok a tulajdonosi akarattal *(animus domini)* kapcsolódó természetes hatalom (detentio) egy testi dolog felett. A birtokban nincsen utódlás (successio in possessionem), mert az csupán tény *(faktum-elmélet)*, utódlás ui. csak a jogban lehet. Végül a birtok védelmének jogpolitikai alapja az, hogy a birtoksértés obligatio ex delicto-t eredményez *(deliktum-elmélet)*. Savigny birtoktana tehát nem következetesen szubjektív, annak ellenére, hogy — miután elsősorban az animus domini, a tulajdonosi akarat nyomja rá bélyegét, — az irodalomban szubjektív birtokelméletnek szokták nevezni, szemben Jhering objektív elméletével. Savigny birtokelméletének következetlenségét a birtokvédelem jogpolitikai alapja tekintetében különösen követői: Puchta és Windscheid ismerték fel. Ők ui. a birtokvédelem alapját a birtokban fellelhető emberi akarat és nem a jogrend megsértésében látták.[24] Ami viszont a faktum-elmélet objektivitását illeti, e tekintetben — bármilyen ellentmondásosnak is látszik — Savigny akaratelméletéhez következetesen éppen az ő legnagyobb ellenfele, a birtokot alanyi jognak minősítő Eduard Gans kapcsolódott, aki azért minősítette a birtokot alanyi jognak, mert „der Wille ist überhaupt der positive Boden und Möglichkeit eines Rechtes,"[25] értve ezt a birtokban rejlő akaratra.

2. Jhering Savigny birtokelméletének három fenti alapgondolatát (animus domini, fak-

[19] *Katona:* Birtokelmélet, 134. old.
[20] *Szladits* i. m. 159. old.
[21] *Szladits* i. m. 158. old.
[22] *Szászy-Schwarz:* Új irányok (1911). 133. old.
[23] *Dell'Adami* i. m. 8. old.

[24] *Puchta, G. F.:* Vorlesungen über das heutige rőm. Recht. Leipzig, 1862. 264. l. és *Windscheid, B.—Kipp, Th.:* Lehrbuch des Pandektenrechts. Frankfurt a/M. 1900. I. Bd. 642—643. old.
[25] *Gans, E.:* Über die Grundlage des Besitzes (Berlin, 1839.) 57. old. Lásd e tekintetben *Nizsalovszky Endre* recenzióját az Állam- és Jogtudomány IX. (1966) 477. old.

tum- és deliktumelmélet) támadta meg a maga következetesen objektív birtokszemléletével. E szerint:

a) a jogi birtok és a birlalat közti határvonalat nem az animus domini, hanem a jogszabály által meghatározott causa possessionis (Causaltheorie) képezi, amellyel szemben „der subjektive Wille machtlos ist",[26] mert „nemo causam possessionis sibi ipse mutare potest";[27]

b) a birtok nemcsak egy bizonyos jogi hatással felruházott faktum, mint azt az uralkodó tan állítja. „Die Rechte sind rechtlich geschützte Interessen" és a birtok is ilyen érdek;[28] „das Faktum des Innehabens ist die Grundlage für das Recht des Besitzes",[29] s a birtokátruházás az átruházási aktus feleinek megegyezésével megy végbe;[30]

c) a birtokvédelem jogpolitikai alapja nem a birtoksértés deliktuális jellegében rejlik (deliktum-elmélet), hanem a tulajdonvédelem tökéletesebbé tételében.[31] A birtok ui. „Scheinbarkeit des Eigentums."[32] Ez utóbbi tételnek természetszerű következménye, hogy szemben Savigny-val, aki deliktum-elméletéből kiindulólag a birtoktant a kötelmi jogban kívánta elhelyezni, Jhering annak helyét a dologi jogban, közelebbről a tulajdon keretében jelölte ki, hiszen a birtok a tulajdon látszata *(tulajdonlátszat-elmélet).*

Látszólag Jhering birtoktana sem következetes a maga objektivitásában, midőn a birtokot alanyi jognak minősíti. E minősítés alapgondolata azonban az *objektív érdekeszme,* mely szerint a birtok ténylegességét éppen a benne rejlő és jogilag védett érdek teszi alanyi joggá. Óriási tehát a különbség Gansnak és Jheringnek a birtokot alanyi joggá minősítő felfogása között.

II. *Jhering birtokelmélete és a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezete*

1.

1895-ben államfői elhatározás alapján az igazságügyminisztériumban állandó bizottságot szerveztek a magyar polgári törvénykönyv tervezetének elkészítésére. A munka első szakasza 1900-ban fejeződött be, amikor is az igazságügyminiszter közzétette a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetének *„első szövegét",* ötkötetes indokolással együtt (továbbiakban I. T.). A Tervezet házasságjogi részét Grosschmid, dologjogi részét Imling Konrád, öröklési jogi részét pedig Schwarz Gusztáv készítette. Miután azonban a Tervezet első szövege jogászi körökben sok kritikát kapott részben a szerkezet egysége, részben a rendelkezések érdemi része, valamint a szövegezés szempontjából, 1906-ban újabb szerkesztőbizottságot küldtek ki Imling Konrád vezetésével,[33] amely 1913. év elején elkészítette a Tervezet *„második szövegét",* az első lényeges átdolgozásával, (továbbiakban II. T.). E szöveg szolgált alapul a *polgári törvénykönyv törvényjavaslatának,* amelyet az igazságügyminiszter 1913. október 8-án a képviselőház elé terjesztett (továbbiakban: TJ). E javaslatot további módosításokkal, kiegészítésekkel és indoklással kísérve 1915-ben nyújtották be a képviselőház teljes ülésének. A javaslatnak a képviselőház különbizottsága által megállapított szövegét röviden *Bizottsági Szöveg* (továbbiakban: BSZ) néven ismerjük. A javaslat azonban — mint ismeretes — az I. világháború eseményei folytán törvényerőre nem emelkedett.[34]

2.

1. Ami Jhering első tézisét, tehát *az animus domini megsemmisítő bírálatát* illeti, annak erőteljes visszhangját hallhatjuk az I. T. Indokolásának a birtokról szóló részében. „Tudvalevő dolog, hogy a birtok fogalmában két momentumot kerestek: a személynek oly viszonyát a dologhoz, melynél fogva arról kénye-kedve szerint és kizárólag rendelkezni képes, a birlalást (detentio, ún. corpus) és a személy akaratát, hogy a dolgot mint sajátját tartsa meg (animus domini)".[35] Rámutatva arra, hogy ez elveket mind a tudomány, mind pedig a polgári törvénykönyvek ill. törvényjavaslatok Savigny óta vallják, kiemeli azt, hogy „újabban a tudomány *(főleg Jhering tekintélyének hatása alatt)* a birtokakaratot, mint a birtok egyik kellékét mindinkább mellőzi. *Az újabb nézetek szerint* — mondja — *helytelen az ún. szubjektivitási elmélet, amelynek értelmében a fölött, hogy a birtokviszony külső tényálladéka mellett birtok vagy birlalás keletkezzék-e, a birlaló akarata dönt".*[36] Ezekután kifejti, hogy ha a birtokaratot (animus domini), mint a birtok fogalmának alkotó részét szigorúan megköveteljük, úgy a haszonkölcsönvevőt, záloghitelezőt, bérlőt stb. birtokvédelem nélkül hagyjuk a tulajdonossal szemben, ez pedig lehetetlen következményekkel jár.[37] Ennek az okfejtésnek tükröződése az I. T. 505. §-a, mely szerint „a dolog birtokát egyoldalú cselekmény által megszerzi, aki a dolog feletti tényleges hatalmat megnyeri". E § pedig úgyszólván szószerinti fordítása az 1900, január 1. napján életbelépett német BGB 854. §-ának („der Besitz einer Sache

[26] *Jhering:* Der Besitzwille (Jena, 1889.) 358. old.
[27] *Jhering* i. m. 357. old.
[28] *Jhering:* Geist des römischen Rechts. Dritter Teil. I. Leipzig. 1877. 338. és 351. old.
[29] *Jhering* i. m. 482. jz
[30] *Jhering:* Über den Grund des Besitzesschutzes (Jena, 1869) 201. old.
[31] *Jhering:* i. m. 45. old.
[32] *Jhering* i. m. 224. old.
[33] *Szászy B.:* Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének törvényjavaslatáról. Magyar Jogászegyleti Értekezések. 1928. XX. k. 98. füz. 5. old.
[34] *Szászy B.* i. m. 5—6. old.
[35] I. T. Indokolás, II. k. Budapest, 1901. 67—68. old.
[36] I. T. Ind. II. k. 69—70. old.
[37] I. T. Ind. II. k. 69. old.

wird durch die Erlangung der tatsächlichen Gewalt über die Sache erworben"), amely első javaslati szövegezésében, Savigny nézetét követve, még így hangzik (797. §): „Der Besitz einer Sache wird erworben durch die Erlangung der tatsächlichen Gewalt über die Sache (Innehabung) in Verbindung mit dem Willen des Inhabers, die Sache als die Seinige zu haben (Besitzwille)." *A BGB kodifikátorai tehát a birtok megszerzésének módján keresztül annak fogalmát Jhering Causaltheorie-jének bizonyos fokú befolyása alatt rögzítették, s ezt vette át az a magyar kodifikációs bizottság, amelynek egyik tagja Jhering nagy magyar propagátora, Schwarz Gusztáv volt* (ami azonban egyáltalában nem jelentette azt, hogy ő Imling fenti szövegezésével teljesen egyetértett volna).[38]

2. Kérdés azonban, hogy az I. T., amely határozottan kimondja indokolásában, hogy „nem tanácsos a törvényben a tényleges hatalom megszerzésére irányzott akaratot a birtokszerzés feltételének minősíteni",[39] valóban teljesen száműzni tudta-e az animust birtokkonstrukciójából. Zachár Gyula igen meggyőző fejtegetései kimutatják, hogy az animus szerepe „miként vonul... végig vörös fonalként a tervezet egész birtoktanán",[40] hiszen nemcsak az okkupáció általi, de az átruházásos birtokszerzésnél is szükség van a megragadó, ill. az átadó és átvevő fél animusára.[41] Úgy véljük azonban, hogy a kodifikátor nem a puszta animus-ra gondolt, hanem valami olyan „birtokakaratra", amely kb. megfelel az animus rem sibi habendi-nek, amibe már a bérlő, zálogbirtokos, haszonélvező birtoka is belefér, akik ugyan nem sajátjukként bírják a dolgot, de saját hasznukra. Igaz, hogy Schwarz az animus domini és kissé tágabb körű variánsa: az animus rem sibe habendi egymáshoz való viszonyára azt mondja, hogy „a Savigny féle kalapnál" — midőn kiderült annak használhatatlansága — ez új szakkifejezés bevezetésével „a karima változott mindössze, a kalap maradt";[42] ezzel azonban mégis valami, ha nem is sikeres, de lehetséges konstrukciót teremtett volna a kodifikátor a saját birtokos és az önérdekű idegen birtokos összefogására, mert az animus domini-t ezzel tényleg száműzni lehetett volna. A probléma az volt, hogy a kodifikátor nem értette meg teljesen Jhering birtoktanát e vonatkozásban. „Valamit, mint sajátját bírni — mondja az Indokolás[43] — és bírni valamit animo rem sibi habendi, nem teljesen azonos. Az elsőnél a birtokos subjektív akarata, s viselkedése határoz, az utóbbinál az objektív ténykörülmények a döntők". Jhering azonban nemcsak az animus domini-t, hanem annak variánsait is száműzte birtokkonstrukciójából, midőn rámutatott arra, hogy *csupán a jogszabály által meghatározott causa possessionis bír relevanciával,* amellyel szemben „der subjektive Wille machtlos ist."[44] A jogszabálynak semmi köze sem az animus dominihez, sem az animus rem sibi habendihez. A római jogszabály csupán a causae possessionist határozza meg, melyek közt ott szerepel a tulajdonátviteli szerződés (traditio) éppúgy, mint a sequesterrendelés, vagy a deliktum általi birtokbavétel, és a causae detentionist, melyek sorában ott látjuk az önérdekű és helyettes birlalás eseteit egyaránt.[45] Az animus teljes száműzését csak a jogszabályban rögzített causae possessionis-ra való hivatkozás biztosíthatta volna.

Azzal viszont, hogy a kodifikátor — a hangzatos indokolás ellenére — az animus rem sibi habendit mégis becsempészte I. T. szövegébe, ellentmondásba került az Indokolás azon részével, mely szerint „a T. nevezetes újítása jelenlegi jogunkkal szemben, hogy a birtok és a birlalás, a possessio és detentio közötti megkülönböztetést elejti".[46] Már Zachár[47] is utal az I. T. e fonákságára, a szöveg és indokolás közti ez ellentmondásra. Utóbb Schwarz[48] rámutat arra, hogy az I. T. 510. §-a szerint „nem szerzi meg a dolog birtokát, aki a dolog feletti tényleges hatalmat másnak javára, annak háztartásában vagy üzletében, vagy más hasonló viszonyban gyakorolja, amelyben a másiknak a dologra vonatkozó utasításait követni köteles. Birtokosnak a másik személyt kell tekinteni". Ezek szerint: „Az, aki az itt említett viszonyokban a másiknak utasítását követni köteles: birlaló, az utasításra jogosított pedig: a birtokos". A hiba forrása az, hogy az 510. § fordítása a BGB 855. §-ának, s mindkét § utal a BGB 868. §-ára, amely nemcsak az önérdekű birtoklót (pl. bérlő, haszonbérlő stb.), de a prokuratorius birtoklók egy részét (letéteményes, megbízott stb.) is birtokosnak ismeri el, s ezt teszi az I. T. 523. §-a is. Viszont az 510. § a BGB 855. §-a mintájára megteremti azok kategóriáját, akik a dolgot *1.* más javára, *2.* annak háztartásában stb., *3.* annak utasításai szerint tartják tényleges hatalmukban. Ezzel pedig a tényleges hatalmat prokuratorius úton gyakor-

[38] *Schwarz* (A magánjogi törvénykönyvről, Budapest, 1909.) rámutat arra, hogy hiába mondja ki az I. T. Indokolása, hogy szükségtelen meghatározni a birtok fogalmát, elég csak a birtokszerzés és vesztés alapját rögzíteni, e rögzítéssel végeredményben mégis meghatározza e fogalmat, mert hisz azt mondja, hogy „a birtokot megszerzi az, aki a birtokot elnyeri és elveszti az, aki elveszti. Ha ennél tartalmasabbat nem tudunk mondani, jobban tesszük, ha mindkét szakaszt elhagyjuk" (61—62. old.).

[39] I. T. Ind. II. k. 68. old.

[40] *Zachár Gy.:* A birtok a Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetében. Magyar Jogászegyleti Értekezések. XXIII. 1902. 4. 29. old.

[41] *Zachár* i. m. 27—28. old.

[42] *Szászy-Schwarz:* Új irányok (1911) 366. old.

[43] I. T. Ind. II. k. 70. old. — Az indokolás vonatkozó részén *Dernburg H.* (Pandekten, Berlin, 1884. I. k. 406. ill. 398. old.) hatása észlelhető.

[44] *Jhering:* Besitzwille, 358. old.

[45] *Schwarz,* Magyar Igazságügy, 23. 1885. 349—350. old.

[46] I. T. Ind. II. k. 67. old.

[47] *Zachár* i. m. 29. old.

[48] *Schwarz:* A magánjogi törvénykönyvről, 70. és k. old.

lók két csoportját különbözteti meg a fenti kodifikáció ill. kodifikációs kísérlet, éspedig *a képviseleti birtokost* (BGB 868. § és I. T. 523. §.) és *a képviseleti birlalót* (BGB 855. § és I. T. 510. §.), ez pedig helytelen.

3. A fenti következetlenségek, ellentmondások a birtokakarat vonatkozásában, s ugyanakkor az a körülmény, hogy Jhering birtoktana a magyar magánjog irodalmában Schwarzon kívül is lelkes követőkre talál,[49] újabb vitákat provokál mind a kodifikációval kapcsolatos, mind pedig az elméleti jellegű birtokirodalomban Magyarországon. Az I. T. szövegének további tárgyalása azt eredményezte, hogy 1907-ben újból felmerült a kodifikációs bizottságban a választás lehetősége az animus domini megtartása, vagy elvetése között. Az I. T.-vel kapcsolatos 105 legfőbb elvi kérdés között ismét ott szerepel a kérdés: „A birtokvédelem pusztán a birtoklás tényleges voltának elvi alapján szabályoztassék-e, vagy az animus dominivel minősített birtoklás alapján?"[50] A tárgyalások során támadásba lendült savignyanusok — akik a tudományos irodalomban olyan tekintélyre is támaszkodhattak, mint az animus domini szerepét ismételten hangsúlyozó, konzervatív beállítottságú Kolosváry Bálint[51] — rámutattak arra, hogy az animus domini tekintetében „a tudomány általános álláspontjának" megfelelő megoldást kell fenntartani annak ellenére, hogy az irodalom, és a kodifikációk ettől már több helyen eltértek, mert „az egyértelműség és megegyezés a régibb felfogással szemben még ki nem alakult", továbbá „a magánjogi rendszerben kénytelenek vagyunk különbséget tenni a birtok és birlalás között pl. az elbirtoklásnál".[52] A jheringianusok ezzel szemben rámutattak arra, hogy „sem a régi magyar jog, sem a római jog birtokvédelem szempontjából különbséget nem ismert az animus domini fennforgása és hiánya között." Hangsúlyozták továbbá, hogy a törvényhozásokban az animus domini régebben nem szerepelt, s erre a porosz Landrechtet hozták fel példának, kiemelve azt, hogy „Jhering irodalmi fellépésével azt óhajtotta bizonyítani, hogy a római jog is ugyanazon az álláspontón állott, mint amelyet a porosz jog foglal el... A Savigny után keletkezett szász ptkönyv már azt az álláspontot juttatja kifejezésre, amelyet Savigny a római jogba magyarázott. Savigny fellépése előtt az élő római jogban sem találjuk meg az animus dominit", hiszen a possessorium summariumot az ordinariummal szemben minden birtokos vagy depositarius használhatta, s az actio spoliivel is minden detentor élhetett.[53] *Ennek megfelelően a bizottság többsége „a dologbirtok védelmének szabályozásánál a T. alapján a birtoklás ténylegességéből kíván kiindulni".*[54]

4. A II. T. alapvetőleg két változtatást hajt végre az első Jhering-féle tétel gondolatkörében.

Az egyik abban áll, hogy a II. T. 357. §-a a képviseleti birtokot egy elbírálás alá vonja annak a birtokával, aki a dolgot más részére, annak háztartásában stb., annak utasításai szerint tartja hatalmában, tehát az ún. szolgabirtokkal (I. T. 510. §). Egyben a II. T azt is kimondja, hogy sem a képviselő, sem az ilyen szolgabirtokos „birtokos számba nem megy". Ezzel — mint Tőry Gusztáv, a kodifikációs bizottságnak Imling Konrád halála után kinevezett új elnöke rámutat[55] — a BGB alapján felvethető az a vitás kérdés, ami az I. T. szerint nálunk is problémát jelentett, ti. hogy a képviselőt mennyiben illeti meg képviseltjével szemben a birtokvédelem, a II. T. alapján fel sem merülhet.

A másik eltérés az, hogy míg az I. T. 523. §-a azoknak, akiket a II. T. most már „főbirtokosoknak" nevez (haszonbérbeadó, bérbeadó) szemben a birtokossal (haszonbérlő, bérlő), harmadik személy által gyakorolt tilos önhatalom miatt csak annyiban ad birtokkeresetet, amennyiben az a közvetlen birtokost megilleti, addig a II. T. 365. §-a e személyeket, amennyiben az önhatalom ő ellenük irányul, önálló birtokvédelemben részesíti.

Az animus dominit száműző jheringi tan érvényesítésének nyomatékosabb kihangsúlyozása céljából a II. T. némileg módosítja a birtokról szóló cím első §-át. Miután ui. kimondta, hogy a birtokot az szerzi meg, „akinek a dolog tényleges hatalmába kerül", rámutat arra is, hogy mit kell érteni tényleges hatalmon: „amit a közfelfogás szerint annak tartanak" [II. T. 354. § (1) bek.].

5. Lényegében a II. T. szövege lesz a birtokról szóló cím tekintetében az 1913 októberében a képviselőházhoz beterjesztett TJ vonatkozó részének a szövege is. E szöveg indokolásában már nem jut kifejezésre, hogy a TJ a birtok és birlalat közti különbséget elejti, hiszen a birlalat most már vitathatatlanul létezik, részben az ún. képviseleti-, részben pedig a „szolgabirtok" formájában.

---

[49] „A birtok tanában éppen napjainkban — mondja *Katona Mór* (A birtok, Fodor-féle Magánjog, Budapest, 1903. II. k. 43—44. old.) — igazi válságnak beillő nagy átalakulás és fordulat van folyamatban. Előidézte ezt Jhering hatalmas szellemereje, ki 'der Besitzwille' című munkájában a Savigny óta hagyományos tanokat halomra döntötte és a birtok szűk körét szétrepesztve új és egészségesebb alapra kívánja fektetni a birtok intézményét, mely alapon ez az életigényeknek is inkább meg fog felelni". Ugyancsak Jhering „tárgyi elmélete" mellett foglal állást *Raffay Ferenc* (A magyar magánjog kézikönyve, Eperjes, 1904. 334. old.) eperjesi jogtanár.

[50] A Magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezetének főkérdéseire vonatkozó bizottsági tárgyalások (továbbiakban BT). Függelék az Igazságügyi Javaslatok Tárának X. évf.-hoz. II. k. Budapest, 1910. 10. old.

[51] *Kolosváry B.:* A magyar magánjog tankönyve I. Budapest, 1907. 292. old.

[52] Bt. II. k. 11—12. old.

[53] BT. II. k. 12. old.

[54] BT. II. k. 12. old.

[55] *Tőry Gusztáv—Thirring Lajos:* A Polgári Törvénykönyv Tervezete. Magyar Jogászegyleti Értekezések. VII. 1913. 49. 25. old.

A TJ birtokról szóló címe mind szövegezés, mind tartalom szempontjából erős kritika alá esett az első jheringi tézissel kapcsolatos részeiben. Igen érdekesek e tekintetben Klein Ede szepsii ügyvédnek, Jhering egykori göttingeni tanítványának[56] bíráló megjegyzései. Klein mindenekelőtt rámutat arra, hogy „semmitmondó lapos banalitás" a TJ 354. §-ának második mondatában, hogy „tényleges hatalom az, amit közfelfogás szerint annak tartanak".[57] Feltárja továbbá azt az aggodalmát, hogy mi lesz a részvénytársaság, szövetkezet stb. elnökeivel, igazgatóival, vezetőivel, ha — mint képviselőktől — tőlük a birtokvédelmet a jogos önhatalom esetét kivéve megtagadjuk. Rámutat továbbá arra a fonák helyzetre, hogy az apa, mint gyermeke törvényes képviselője, gyermeke vagyonát illetően birtokszolga (TJ 357. §), tehát bírói birtokvédelmet nem kap, ugyanakkor azonban miután gyermeke vagyonán haszonélvezeti jog illeti meg, s így a dolgot „a dolgot terhelő jogon bírja" (TJ 355. §), tehát birtokos, s a birtokvédelem megilleti. Melyik § alapján fogja a bíró elbírálni az apa esetét?[58] Végül — mint Jhering-tanítvány — a mester szakkifejezését (amelyet a BGB is átvett), a „közvetett birtokos" kifejezést (mittelbarer Besitzer) kívánja a „főbirtokos" helyett beiktatni, fenntartván ez utóbbit a TJ 357. §-a részére a „főbirtokos-szolgabirtokos" (Besitzherr-Besitzdiener) fogalompár egyikének megjelölésére.[59]

6. Az 1915-ben a képviselőházhoz beterjesztett Bizottsági Szöveg a TJ-hez képest már csak inkább stiláris módosításokat tett a birtok tekintetében. A BSZ 351. §-a már nem a tényleges hatalom fogalmát határozza meg, mint a birtokszerzés előfeltételét, hanem csak annyit mond — nyilván a Klein-féle javaslatot is figyelembe véve — hogy „tényleges hatalmába jutott-e valakinek valamely dolog, azt a közfelfogás szerint kell megítélni". Emellett a birlalatról szóló 354. §-t két részre osztja, éspedig az első bekezdésben a „szolgabirtokról", a második bekezdésben pedig a képviseleti birtoklásról szól.

7. *A BSZ tehát lényegében összhangban van a jheringi konstrukcióval az animus domini tekintetében, miután azt valóban száműzi, s a súlyt a közfelfogás szerint megítélendő tényleges hatalomra helyezi. A jogszabály emellett példálózva felsorolja azokat a causa-kat, amelyek jogi — tehát bírói védelemben részesülő — birtokot, és amelyek védelemben nem részesítendő tényleges hatalmat eredményeznek. Az utóbbiak közt szerepel a képviselet, mint a Jhering-féle „prokuratorische Detention"*[60] *causaja.*

3.

1. Némileg problematikusabb feleletet adni arra a kérdésre, hogy az I. T., ill. az ezt követő szövegek *alanyi jognak minősítik-e a birtokot a jheringi értelemben, vagy sem?*

Azt előre kell bocsátanunk, hogy e kérdésben már római jogi irodalmunk sem olyan egységes — a vezető egyéniségeket tekintve — mint a jheringi Causaltheorie recepciója tekintetében.[61] Ugyanez a helyzet a magánjogi irodalomban, amely — Schwarz kivételével — nem teszi magáévá Jhering alanyi jogi theóriáját.[62]

2. Az I. T., II. T., TJ és BSZ a birtokot egyaránt tényleges hatalomnak minősíti, s arról, hogy az jog volna, közvetlen nem szólnak. Az I. T. Indokolása[63] azzal kezdődik, hogy „a tudományban még mindig el nem döntött kérdés az, hogy vajon a birtok jog-e, vagy tény?". A kérdést azonban itt nyitva hagyja. Bizonyos következtetéseket vonhatunk le azonban már az I. T. 508. §-ában, a II. T. 354. §-ában (és a TJ hasonló §-ában), valamint a BSZ 351. §-ának 2. bekezdésében foglalt ún. *megegyezéses birtokátruházás* lehetőségéből, valamint abból, hogy az I. T. 514. §-a, II. T. 359. §-a (és a TJ hasonló §-a) szerint „az örökhagyó birtoka átszáll örökösére", ill. a BSZ 356. §-a szerint „a birtokos halálával a dolog birtoka törvénynél fogva a birtokos örökösére száll át". E kitételek a birtokban való jogutódlásra (successio) utalnak. Az I. T. Indokolása[64] emellett „konszenzuális birtokszerzésről", a TJ Indokolása[65] „birtokszerződés (Besitzvertrag)-ről" és „származékos birtokszerzésről" szól. *Ha pedig a birtokban successio létezik, úgy a birtoknak jognak kell lennie.*[66] Katona azonban rámutat arra, hogy bírósági gyakorlatunkban a „birtokutódlás" kifejezés nem ismeretlen, hiszen pl. a Kúria a zálogbirtokos utódjáról beszél (1888. 239. sz.), ez azonban nem jelenti azt, hogy a birtok jog volna.[67] Emellett megállapítható az is, hogy a szövegek azon része, amely a birtok

---

[56] Klein Ede Schwarz Gusztávval és Theodor Kipp-el a későbbi nagy német romanistával egyidőben volt Jhering tanítványa Göttingenben (*Szladits* id. m. 157. old.).

[57] Bíráló vélemények a Polgári Törvénykönyv Törvényjavaslatáról. Magyar Jogászegyleti Értekezések. IX. 1914. 58. II. k. *Klein Ede:* Birtok és birtokvédelem. 3. old.

[58] *Klein* i. m. 4—5. old.

[59] *Klein* i. m. 7—8. l. Ha e javaslatot nem is fogadja el a TJ, annyi koncessziót mindenesetre tesz, hogy az Indokolásban (II. k. 8. old.) a főbirtok kifejezés mellé zárójelben a „közvetett birtok" szót teszi.

[60] *Jhering:* Besitzwille, 2—4. és 204—206. old.

[61] *Vécsey* (Inst. 1886. 307. old.) szembenáll Schwarz igenlő nézetével.

[62] Lásd a Causaltheorie-t elfogadó *Katona* (Fodor-Magánjog II. k. 83. old.) *Raffay* (i. m. 333. old.) stb. Itt nem szólunk azokról az írókról, akik a Causaltheorie-t sem fogadják el.

[63] I. T. Ind. II. k. 65. old.

[64] I. T. Ind. II. k. 77. old.

[65] TJ Ind. II. k. 8. old.

[66] *Szászy-Schwarz:* Új irányok (1911) 472—482. l. Jhering valamivel óvatosabban fogalmaz midőn az apprehensióra nézve azt mondja, hogy „jener Akt... dient, den mit beiderseitigem Einverständiss erfolgenden Besitz und Eigentumsübergang zu constatieren" (Besitzesschutz, 201. old.).

[67] *Katona,* Fodor-Magánjog II. k. 83—86. old.

halál esetére való átszállásáról szól, lényegében a BGB 857. §-ának fordításai, mely szerint „der Besitz geht den Erben über".

3. Jhering a birtokban, mint alanyi jogban való successiot csakis a birtoktraditioval kapcsolatban állapít meg, de nem az öröklés kapcsán.[68] Eredetileg Schwarz is ezt a nézetet vallja irodalmunkban, rámutatva arra, hogy az öröklésnél mindössze ún. *könnyített apprehensioról* lehet szó, mert „nem az örökséget, mint egészet apprehendáljuk, hanem a tárgyakat, de mégsem külön-külön, hisz az körülbelül lehetetlen volna, hanem olyan helyzetbe kell a dolgokkal szemben helyezkedni, hogy azok vagyonunkba vontaknak legyenek tekinthetők".[69] Utóbb azonban maga is elismeri a halál esetére való universalis successiot is a birtokban.[70]

A Polgári törvénykönyv Tervezetének kodifikátorai is kettéosztották a birtokutódlás kérdését. Az I. T. Indokolása rámutat arra, hogy „miután a T. nem mondja, hogy miben áll a birtok és ki a birtokos, hanem csak a birtok szerzésének és megszűnésének módját és feltételeit állapítja meg, tüzetes kijelentés nélkül az örökös nem volna birtokosa azoknak a dolgoknak, melyek az örökhagyónak voltak birtokában, ha ezt a birtokot az 505—509. §§. szabályaihoz képest meg nem szerezte".[71] Ez más szóval azt jelenti, hogy a kodifikátorok nyitvahagyták azt a kérdést, hogy a birtokot alanyi jognak minősítsék-e vagy sem. A konszenzuális birtoktraditiot lehet birtokátruházási szerződésnek is felfogni, amellyel a birtokjog átszáll, lehet olyan aktusnak is, amellyel a birtokátruházó felhagy a birtoklással, s ezzel lehetőséget ad az átvevőnek, hogy a megegyezés alapján a tényleges hatalmat realizálja a dolgon. Hogy azonban a kodifikátorok nem kívántak a jheringi tannal szembehelyezkedni, mutatja az I. T. Indokolása, mely szerint a konszenzuális birtokszerzésnél „a birtok szerzőjének a dolog fölötti tényleges uralmat indokoltan már akkor is tulajdoníthatjuk, ha ő és a volt birtokos megegyeztek abban, hogy a tényleges hatalom ezentúl ő nála lészen", amennyiben ennek akadálya nincsen.[72] Erre utalnak továbbá a TJ Indokolásának *„származékos (derivatív) birtokszerzés"*, valamint *„birtokszerződés"* kitételei.[73] A birtok halál esetére való átszállásánál azonban nem mennek el odáig kodifikátoraink, mint Schwarz Gusztáv, hanem határozottan állást foglalnak amellett, hogy a birtokban halál esetére universalis successio nem létezik. Ha mi valami ilyenfélét akarunk elérni az örökös helyzetének megkönnyítése céljából, úgy a halál esetére való birtokátszállást külön speciális szabályban kell kimondani. E gondolatot húzza alá a BSZ 356. §-a még fokozottan azzal, hogy ilyen esetben a birtok „törvénynél fogva" száll át.

4. A fentiekből megállapítható, hogy *ha a Tervezet kodifikátorai nem is foglaltak állást Jheringnek a birtokról, mint alanyi jogról szóló tana mellett, annak lehetőségét nem zárták ki, elsősorban azáltal, hogy belemagyarázhatóvá tették a kodifikációs kísérlet szövegébe és annak indokolásába, hogy a birtokban élők közti különös jogutódlás lehetséges a „birtokszerződés" alapján.*

4.

1. Jhering birtoktanának harmadik tézise, a *tulajdonlátszat-elmélet* sem a századvége, sem a századforduló magyar római jogi, sem magánjogi irodalmába nem nyert teljes recepciót.[74] Ez érződik az I. T. Indokolásában is. A birtokról szóló fejezet indokolása mindjárt bevezetőben kijelenti, hogy „a birtok védelmének jogalapjára nézve . . . a tudomány . . . nincs még teljesen tisztában".[75] Utóbb azután a Savigny-féle deliktumelméletből kifejlődött *békeelmélet* mellett foglal állást, amelyet a modern burzsoá német civilisztika ma úgy szövegez meg, hogy „der Besitzschutz ist. . . Schutz des allgemeinen Friedens".[76] Ennek megfelelően jelenti ki az Indokolás, hogy a birtokvédelem alapgondolata: „a személyeknek a dolgokhoz való viszonyában nyilvánuló külső *tényleges rendnek a jogbéke érdekében*

[68] *Jhering:* Besitzesschutz, 201. old.

[69] *Schwarz:* Institutiok és pandekták (Szerk.: Besnyő B. Budapest, 1900.) 208. old.

[70] *Szászy-Schwarz:* Új irányok (1911) 485—486. l. — *Zachár* (i. m. 15. l.) mutat rá arra *Scheurl* alapján (Zur Lehre vom röm. Besitzrecht, 1886.), hogy a birtokban való „jogutódlást" Savigny tana sem zárja ki, annak ellenére, hogy a birtokot csak faktumnak tekinti. Ez a nézet azonban erősen vitatható.

[71] I. T. Ind. II. k. 83—84. old.

[72] I. T. Ind. II. k. 77. old.

[73] TJ Ind. II. k. 7—8. old.

[74] *Hoffmann Pál* (A birtoki jogtan kétségei, Budapest, 1892. 14. l.) teljesen a Savigny-féle *deliktum*-elmélet álláspontjára helyezkedik. *Schwarz* (A birtokjog fogalma. Jogállam. VI. 1907. 4. sz. 290. old.) rámutat arra, hogy a birtokvédelem „egyszerre szolgálja a *békét* és a birtokosnak azt *a valószínű jogát (tulajdon joga* . . . stb.) is, melynek alapján ő birtokba helyezkedett". Megállapítja azonban, hogy sem a savignyanusok nézete, amelyből ő a békerend biztosításának gondolatát emeli ki, sem a Jhering-féle tulajdonlátszatelmélet nem alkalmas arra, hogy a római birtokvédelem minden kérdésére magyarázatot adjon. A fenti szempontok mellett ui. *etikai, gazdasági* és *jogtechnikai* szempontok is közrejátszottak a birtokvédelem kialakításánál. *Vécsey* (Inst. 1886. 308. old.) e védelem célját *„a meglevő birtoklási állapot védelmében"* látja. Kb. ugyanez az álláspontja *Katonának* is (Birtokkeresetek címszó a Márkus—M. J. Lexikonban II. k. 136. old.). A külső hatalmi viszonyt az állam önkény által megzavarni nem engedi. *Grosschmidt* szerint a birtok „nem küllátszata a tulajdonnak" (i. m. II/2. 1279. l.). Schwarz nézetéhez talán legközelebb áll *Raffay* (i. m. 340. old.). aki szerint a birtok védelmét „a társadalmi béke fenntartása mellett a tulajdonos érdekei" indokolják. Ezzel szemben *Kolosváry Bálint* (i. m. I. k. 298. old.) a *jogállam eszméjében* véli megtalálni a birtokvédelem alapját, tekintettel arra, hogy az igények önhatalmú érvényesítése „ellenkezik a modern államfogalommal".

[75] I. T. Ind. II. k. 65—66. old.

[76] *Enneccerus—Kipp—Wolff:* Lehrbuch des bürgerlichen Rechts. III. k. Tübingen, 1957. 52—53. old.

való fenntartása".[77] Ez azonban nem jelenti azt, hogy Jhering tulajdonlátszat-elméletének alapját tagadná. „Az esetek túlnyomó részében — mondja az Indokolás[78] — az annak módján megszerzett birtok a tulajdonjog folyománya. Az ellenkező eseteknek elenyészőleg csekély a száma. A törvény tehát helyesen indulhat ki abból a feltevésből, hogy ...amidőn a birtokot védi, a tulajdonjogot részesíti az ezt megillető védelemben".

2. Az I. T. (további indoklások e kérdést nem érintik) *tehát a Savigny-féle deliktumelméletből kialakult békeelmélet alapján áll, azonban emellett bizonyos vonatkozásban elismeri a Jhering-féle tulajdonlátszat-elmélet létjogosultságát is. Feltehető, hogy ebben bizonyos része lehetett az akkori kodifikációs bizottság tagjának, Schwarz Gusztávnak, aki a béke- és tulajdonlátszat-elméletekből ötvözött komplex elméletet hirdetett.*[79]

III. Jhering birtoktana és Magyarország Magánjogi Törvénykönyvének javaslata (Mtj)

1.

1. A Polgári Törvénykönyv javaslata, különösen a BSZ szövege sok vitát váltott ki,[80] ennélfogva új javaslat készült,[81] amely 1928. március 1. napján került az országgyűlés elé (Mtj.).[82]

A Mtj — mint a kodifikációs bizottság elnöke Szászy Béla hangoztatta — azzal próbálta elhárítani a BSZ-szel szemben általánosan felmerült kifogást, hogy „szükség nélkül túlságosan követte a német polgári törvénykönyvet", hogy az érvényes intézményeken csak akkor változtattak, ha azok korszerűtleneknek mutatkoztak, vagy a Mtj logikai rendszerébe nem illeszkedtek be.[83] E törekvés azonban nem érte el teljesen célját, mert mint Kőnig Vilmos rámutatott:[84] „a javaslat ... az élettelen múlthoz való görcsös ragaszkodásba esett, a szociális vonatkozások pedig teljesen el lettek hanyagolva." Ugyanakkor másik oldalról a javaslat ismét egy külföldi kódex, a svájci PTK hatását tükrözi. Emellett — mint Világhy mondja[85] — a Mtj „igen sokat átvett a burzsoá törvényesség lazítását kifejező különféle külföldi jogi eszmékből, mint a bíró szerződésmódosító és megszüntető joga, generális klauzulák stb."

2. Ami most már speciálisan a Mtj-ben kifejezésre jutó birtok-koncepciót illeti, annak megalkotásában a tervezetnél közreható tényezőkön kívül tényezőként szerepel az a körülmény, hogy a svájci Ptk is a Causaltheorie alapján áll, valamint az, hogy Szászy, Schwarz tanítványa, Marton Géza 1922-ben először megjelent és nagy hatást gyakorló római jogi tankönyvében Jhering birtoktanát a maga eredetiségében[86] állította nemcsak a hallgatók, hanem a tudományos közvélemény elé is.

2.

1. A Mtj-nek a birtokról szóló része már bevezető mondatában is kizár minden kétséget afelől, hogy az animus domini-nek vagy variánsainak valami szerepe lehetne birtok-konstrukciójában. „A birtok tényleges hatalom a dolgon. Aki a dolgot sajátjaként, vagy a dolog időleges birtokára jogosító jogviszony alapján jogosultként, különösen, mint haszonélvező, zálogjogosult, bérlő vagy haszonbérlő saját érdekében tartja hatalmában, az a dolog birtokosa" (443. §). Az Indokolás pedig mindjárt hozzáfűzi az első §-hoz, hogy „a birtok kellékei tekintetében a Mt szakít a fennálló jogunkban az osztrák ptk alapján még mindig kísértő azzal a felfogással, amely a birtokhoz a dolog feletti tényleges hatalmon felül az animus rem sibi habendi-t is megkívánja".[87]

E konstrukció a Jhering-féle Causaltheorienak lényegében teljesen megfelel. A bevezető mondat: „A birtok tényleges hatalom a dolgon" jobban kifejezésre juttatja az animus domini és variánsai száműzését a Mtj-ből, mint a Tervezet bármelyik szövegezése. Nem hagy ugyanis kétséget afelől, hogy itt csak és kizárólag a tényleges hatalom a döntő és semmi más. Ezután félreértést kizárólag közli a szöveg a causae possessionis legfontosabb eseteit: a saját birtok (tulajdon, jóhiszemű, rosszhiszemű birtok) majd az idegen birtok kauzáit összefoglaló konstrukciót, kiemelve az utóbbiból a haszonélvezet, kézizálog, bérlet, haszonbérlet kauzáját. Ezek mellett további causae possessionisként állapítja meg a 444. § a főbirtokosok kategóriáját, akiktől „a ténylegesen birtokló birtokát közvetlenül, vagy közvetve származtatja" [444. § (1) bek.]. A fenti exemplifikáló felsorolás szerint tehát a tulajdonossal, a kézizálogadóssal, a bérbeadóval, a haszonbérbeadóval szemben a haszonélvező, kézizáloghitelező, bérlő, haszonbérlő *albirtokosok.* Nem kerülheti ki továbbá a Mtj a korábbi kodifikációs kísérlettel szemben *a birlalat* kategóriáját, hanem kimondja, hogy „nem birtokos az, aki másnak érdekében, különösen mint háztar-

---

[77] I. T. Ind. II. k. 69. old.
[78] I. T. Ind. II. k. 66. old.
[79] *Schwarz,* Jogállam. VI. 1907. 290. old.
[80] *Szászy B.* i. m. 6. old.
[81] Szászy-Schwarzot 1920-ban bekövetkezett halála megakadályozta, hogy e javaslat elkészítésében részt vegyen.
[82] *Szászy B.* i. m. 8—9. old.
[83] *Szászy B.* i. m. 24. old.
[84] *Kőnig V.:* A Magánjogi Törvénykönyv javaslata. A Jogtudományi Közlöny Könyvtára 15. füzet 1928. 2. old.
[85] *Világhy M.—Eőrsi Gy:* Magyar polgári jog I. k. Budapest, 1965. 53. old.
[86] *Marton G.:* A római magánjog elemeinek tankönyve. Institutiók. Debrecen, 1922. 130—135. old.
[87] Mtj. Ind. I. k. Budapest, 1929. 214. old. — A Mtj. 443. §-ának 1. bekezdése egyébként szószerinti fordítása a BGB 854. és a svájci ptk. 919. §-ának (tatsächliche Gewalt über die Sache).

tási, gazdasági vagy üzleti alkalmazott, megbízott, őrizetbe vevő, vagy mint másnak képviselője gyakorol a dolgon tényleges hatalmat. Az ilyen személy a dolognak csak birlalója; birtokos az, akinek érdekében a birlaló a tényleges hatalmat gyakorolja" (445. §). Itt tehát a causae detentionis nyernek részben összefoglaló (másnak érdekében), részben példálózó (háztartási, gazdasági, üzleti alkalmazott, megbízott, őrizetbevevő, képviselő) felsorolást. A jheringi érdekeszme hatását mutatja a *„saját és idegen érdek"* fogalmának bevezetése a Mtj-be. Jhering generális osztályozása a birtok és birlalat kauzáival kapcsolatban a következő volt: „I. Besitz, II. Detention: 1. absolute, 2. relative: a) prokuratorische, b) selbstnützige".[88] Nos a Mtj kodifikátorai a relatív birlalók egyik csoportját, az „önérdekű birlalókat" *(selbstnützige Detentoren)* a birtokosok csoportjába emelték, hiszen a római jog szűkkörű birtokvédelme nem tartható fenn a XX. században, míg a „helyettes birlalókat" *(prokuratorische Detentoren)* meghagyták a birlalók egyetlen kategóriájaként, kiemelve a birlalat római jogi és Jhering által is hangoztatott legfőbb jellegzetességét, hogy ti. a birlalót a birtokvédelem nem illeti meg (457. §). Talán egyetlen szóhasználat az, amely az Mtj vonatkozó szövegében Savigny terminológiájára utal, a „birtokát származtatja" kifejezés, amely az „abgeleiteter Besitz" magyar fordítása.

2. Ennek ellenére vannak olyan megnyilatkozások irodalmunkban, hogy az animus domini, ill. rem sibi habendi kategóriáját a Mtj sem tudta száműzni birtokkonstrukciójából. Így „a saját érdekben", „sajátjaként" kifejezéseket az animus domini, vagy variánsai tükröződésének tartják Zachár,[89] valamint Kolosváry Bálint.[90] Mindketten szem elől tévesztik azonban, hogy egyrészt a birtokban bizonyos akarati elemet Jhering sem tagad, magát a puszta animust, de ez a szubjektív akarat a causa possessionissal, tehát a jogszabállyal szemben, amely a birtoklás és birlalás eseteit meghatározza, „machtlos ist".[91] Nem abból kell tehát kiindulni, hogy aki sajátjaként vagy saját hasznára gyakorolja a tényleges hatalmat az birtokos, mert animus domini-je stb. van, hanem abból, hogy a jogszabály milyen kauzákhoz fűz bírói birtokvédelmet és melyekhez nem. Ezzel szemben a jheringi tan mellett foglal állást e korszak talán legnagyobb magánjogásza, a haladó szellemű Szladits Károly, aki rámutat arra, hogy a birtok alapja a tényleges hatalom. A tényleges hatalomnak a gyakorlatban jelentkező eseteiből a jogrend kiemel egy csoportot, amelyhez birtokvédelmet fűz.[92] Mi ez más, mint a jogszabály minősítő erejének deklarációja, a Causaltheorie tükröződése!

A fentiekből megállapíthatóan a Mtj *a jheringi Causaltheoriet legalább olyan mértékben követi, mint a Tervezet, sőt az érdekeszme kifejezésre juttatásával azt még jobban megközelíti.*

3.

1. A birtok, mint alanyi jog melletti közvetlen állásfoglalás a Mtj-ből éppúgy hiányzik, mint a Tervezet szövegeiből. A birtokban való utódlás lehetőségére utal azonban itt is a Tervezet szövegeihez hasonlóan a megegyezéssel való birtokátruházás lehetősége (449. §). A birtoknak halál esetére való egyetemes átszállását azonban itt is speciális jogszabály teszi csak lehetővé (453. §), éppúgy, mint a Tervezet szövegeiben.

2. Az irodalomban azonban úgyszólván egyöntetű a vélemény, hogy *a Mtj lehetőséget ad a birtoknak alanyi jogként való felfogására.*[93] Így Kolosváry Bálint — aki mindvégig kitart a régi birtokelmélet mellett — mutat rá éppen, hogy „a régi doctrinától elhajló birtokban, s annak a M. M. T. állásfoglalásában is érvényesülő reformjainak az a messzemenő jelentősége is megvan, hogy alapot és lehetőséget nyújt annak az általában elejtett felfogásnak felújítására, mely szerint a birtok, bár ideiglenes és korlátolt jellegű, de mégis valóságos alanyi magánjog".[94] Ugyanezt bizonyítja Almási Antal is azzal, hogy a Mtj elismeri a közvetett birtokot és a birtokban való utódlást.[95] Ugyancsak ez a nézet tetszik ki Szladits megnyilatkozásából.[96]

3. A Mtj tehát éppúgy lehetőséget ad a birtoknak alanyi jogként való felfogására, mint a Tervezet szövegei, s az „érdek" fogalmának bevezetésével még közelebb kerül Jhering elméletéhez, mint a Tervezet.

4.

Az Mtj a Tervezettel szemben első pillantásra egy lépést tett Jhering tulajdonlátszat-elmélete felé a birtokról szóló rész szerkezeti elhelyezésével. Míg ui. a Tervezetben a birtok a tulajdon előtt szerepelt, most a tulajdonjogról szóló fejezet egyik alpontjaként van abba beillesztve: „A tulajdonos joga a birtoklásra. Birtok és birtokvédelem" cím alatt. Ezzel a kodifikátorok a birtokot a tulajdon egyik megnyilvánulásának tekintették, amihez közel áll a birtoknak, mint a tulajdon látszatának elismerése.[97] Ennek ellene szól azonban az Indokolás következő mondata: „a birtokhoz fűződő tulajdoni vélelem ... nem jelenti azt, mintha a kódex a birtokvédelem intézményének jog-

[88] *Jhering:* Besitzwille, 2—4. 204—206. old.

[89] *Zachár Gy.:* A magyar magánjog alaptanai. Budapest, 1928. 82—83. old.

[90] *Kolosváry B.:* A birtok és birtokvédelem. Szladits-féle Magyar Magánjog. V. k. Budapest, 1942. 58. old.

[91] *Jhering:* Besitzwille, 358. old.

[92] *Szladits K.:* Dologi jog. Budapest, 1930. 27. old.

[93] Ellenkezőleg *Zachár* (Magánjog, 83. old.).

[94] *Kolosváry B.,* Szladits-Magánjog V. k. 60. old.

[95] *Almási Antal:* A dologi jog kézikönyve, Budapest, 1928. 83. és k. old.

[96] *Szladits:* Dologi jog, 27. old.

[97] Lásd *Kolosváry,* Szladits-Magánjog V. k. 55. old. 1. jz.

alapjául a vélelmezett tulajdont fogadná el".[98] Másrészt kimondja az Indokolás, hogy a birtokvédelem alapjául „közvetlenül a birtoklás tényét tekinti."[99]

2. Míg a korábbi magánjogi irodalom az I. T. Indokolásában kifejezésre juttatott — fentebb már többször idézett — ún. békeelmélet hatása alatt többnyire e mellett foglalt állást, nem zárkózva el a Jhering-féle tulajdonlátszat elmélettől sem, a Mtj megjelenése után bizonyos irányváltozás mutatkozik e téren. Ez egyrészről arra vezethető vissza, hogy a Mtj kizárta a tulajdonlátszatelmélet alkalmazásának lehetőségét, másrészt a birtokvédelem alapjául egyszerűen a birtoklás tényét jelöli meg, ami persze nem áll szemben a békeelmélettel, s végül a békeelméletből fejlődött, Kolosváry által már a század elején hirdetett „jogállam-elmélet"[100] úgy látszik szélesebb körben elfogadást talált irodalmunkban, mint pl. *Szladitsnál*, aki szerint „hazai jogunk kétségkívül a jogállamba nem illő önkényes önbíráskodás visszaszorítása végett nyújt oltalmat a tényleges birtokállapot megzavarása ellen".[101]

3. Míg tehát a Tervezet nem zárta ki a tulajdonlátszatelmélet lehetőségét, a Mtj kifejezetten ez ellen foglalt állást, habár ugyanakkor a birtoknak a Javaslat rendszerében való újszerű elhelyezésével egy lépést tett e felé.

5.

Összefoglalva:

Jhering birtoktana jórészt a magyar romanisztika közvetítésével, kisebb részben közvetlenül került be a magyar magánjog irodalmába. A két magyar magánjogi kodifikációs kísérlet kodifikátorai pedig részben ez irodalom, részben pedig előbb a jheringi birtoktant tükröző német BGB, majd a hasonló hatás alatt álló svájci Ptk befolyása alatt vették fel azt jelentős részben birtokkonstrukciójukba. Részletezve:

a) Jhering Causaltheorie-jét mindkét kodifikációs kísérlet elfogadta, csakhogy ez az utóbbi szövegében és főleg indokolásában még tisztábban jut kifejezésre (az animus domini elvetése);

b) a birtok, mint alanyi jog elismerése felé a Mtj további lépést tett az „érdek" fogalmának a szövegbe való felvételével;

c) míg a Tervezet nem zárta ki a tulajdonlátszat-elmélet érvényesülésének lehetőségét, ezt a Mtj kifejezetten kizárja, habár ugyanakkor egy lépést tesz e felé a birtok intézményének a tulajdon intézményébe való szerkezeti beleolvasztásával.

IV. *A jheringi birtoktan behatolásának okai a magyar magánjogi kódextervezetekbe*

1.

1. Savigny éppúgy, mint Jhering a római jogászok birtokkonstrukciójának lényegét kívánta elméletében megfejteni. E munkájukban tudatukon kívül is koruk társadalmi-gazdasági viszonyai és koruk eszmeáramlatai befolyásolták őket, de tudatosan is arra törekedtek, hogy saját koruk vonatkozó problémáira is kielégítő megoldást találjanak.

2. A feudalizmus birtokszemlélete objektív jellegű volt. Ez abból adódott, hogy a szűkkeblű római birtokvédelem hiányosságán, valamint a birtokperek lassúságán[102] újabb és újabb jogeszközök (interdicta utilia, possessorium summarium, actio spolii stb.) teremtésével, tehát objektív alapon próbáltak segíteni. Valami szorosabb értelemben vett *birtokelmélet* csak a XVI. században kezd kialakulni a francia humanisták (Cuiacius, Donellus) római animusra és bizánci pszüché deszpodzontosz-ra támaszkodó „affectus domini", „opinio domini"-jének megteremtésével, mint szubjektív momentummal színezve.

Savigny kora a német feudalizmusban feltörő polgárság kora volt, a polgárságé, amely az egyén szabadságát, a feudalizmus kötöttségeinek feloldását kívánta kivívni. E társadalomban az „emberi akarat" döntő szerepre tett szert a filozófiában, s külön fejezetet nyitott a magánjog elméletében is. E felemás társadalomba igen jól illeszkedett be Savigny *félig szubjektív* (animus domini), *félig objektív* (faktum- és deliktum-elmélet) *birtoktana*, amelyet következetesen szubjektívvé csak követői (Puchta, Windscheid) tettek az objektív deliktumelméletet korrigáló szubjektív akaratelmélettel. *Az igazán következetesen szubjektív elméletet éppen Savigny legnagyobb ellenfele: Gans hirdette*[103] a birtokról, mint — a benne rejlő akarat folytán — alanyi jogról szóló tanával.

A múlt század derekától a német jogelméletben objektiválódási folyamat indul meg. A monopolkapitalizmus kialakulása megkívánja a *forgalmi biztonság* erőteljes kiépítését, s ideológiája elveti a korábbi korszak egészséges individuális szemléletéből burjánzott akaratmisztikát. E keretekbe okszerűen illeszkedik be *Jheringnek az érdekeszmét érvényesítő objektív birtoktana*, amely a tulajdonosi akarat helyébe *a pozitív jogszabályt teszi, mint a forgalmi biztonság zálogát*, támaszkodva Comte pozitivista filozófiájára, Austin jogpozitivizmusára és a glosszátorok birtokszemléletére.

Mindez természetesen nem jelentette azt, hogy a múlt század első felében a szubjektív, azután az objektív birtokelméletek léptek volna fel kizárólagos igénnyel, csupán azt, hogy egyik

[98] Mtj. Ind. I. k. 214. old.
[99] Mtj. Ind. I. k. 217. old.
[100] *Kolosváry:* Magánjog I. k. 298. old.
[101] *Szladits:* A magyar magánjog vázlata. Budapest, 1933. I. R. 182. old. s talán *Zachár* is ennek befolyása alatt állapítja meg, hogy a birtokvédelem alapja „a jogrend megóvása" (Magánjog, 86. old.).
[102] *Világhy M.:* A birtokvédelem problémája. Állam- és Jogt. Intézet Értesítője. I. 1958. 146. old.
[103] *Nizsalovszky* i. m. 477. old.

korszakban egyik, másik korszakban másik elméleti momentum jut fokozott szerephez, s még kevésbé azt, hogy Jhering fellépésével a szubjektív birtokelméletek eltűntek volna. Egy azonban tény: *míg Savigny birtokelméletével a feltörő polgári ideológia* — ha nem is következetes — *harcosa volt, Jhering e tanával a helyzetét megerősített polgárság eszmevilágának apologétája lett.*

2.

1. Jhering objektív érdekeszméjének, s az ezen alapuló objektív alanyi jog- és birtokelméletének Magyarországra való behatolása a múlt század nyolcvanas éveiben olyan *felemás feudálkapitalista társadalmi viszonyok* közt következik be, mint amelyekhez némileg hasonló viszonyok között lépett fel Savigny. Emellett *Savigny történeti iskolájának* bizonyos talajt adott Magyarországon az, hogy *magánjogunk kodifikálatlan, ún. történeti magánjog volt,* s ez tükröződött jogelméletünkben is.

Mi lehetett az oka mégis a jheringi birtoktan magyarországi behatolásának a magánjogtudományba és kódextervezeteinkbe? E kérdésre az alábbiakban kísérlünk meg válaszolni:

a) Magyarországon akkor, midőn egyrészt a harc *a polgárság helyzetének megszilárdításáért* folyik a feudalizmus erőivel szemben, már megmutatkoznak *a monopolkapitalizmus kezdetei* is, s mindez a polgárság, köztük a feltörő kereskedő réteg ideológiájában tükröződik;

b) a magyar romanisztikának legkiemelkedőbb alakjai *Schwarz és Vécsey* kifejezetten polgári gondolkodásúak voltak. Beállítottságukkal, tekintélyükkel és tudományos súlyukkal *a romanisztikába bele tudták vinni e tant, amely a romanisztikán keresztül a civilisztikába is be tudott hatolni,* melynek ekkor Schwarzon és Grosschmidon kívül kiemelkedő alakja nem volt;

c) a magyar civilisztikára nagy hatással volt a legújabb akkori polgári jogi kódex, *a német BGB birtokkonstrukciója, amely lényegében Jhering birtoktanát értékesítette;*

d) ebből folyik, hogy a *Magyar Általános Polgári Törvénykönyv tervezetének kodifikátorai is a BGB jheringianus birtokkonstrukciójának hatása alatt készítették el a birtok szabályozását;*

e) az I. világháború után *a monopolkapitalizmus teljes kialakulása jórészt szintén a jheringi birtoktannak kedvezett;*

f) az Mtj kodifikátorai egyrészt a Tervezet jheringianus birtokkonstrukciójának, másrészt a szintén Causaltheoriet érvényesítő svájci polgári törvénykönyvnek hatása alatt állottak;

g) Marton Gézának a húszas évek elején megjelent, didaktikai remekmű számba menő *római jogi tankönyve, amely a tiszta jheringi birtoktant tolmácsolja, nem kerülhette el kiválóságánál, tudományos súlyánál fogva a kodifikátorok figyelmét.*

*

Jhering birtoktana Magyarországon a bírói gyakorlatra nagy befolyást gyakorló Mtj hatása alatt lényegében egészen a szocialista Magyarország Polgári Törvénykönyvének életbelépéséig érvényesült a gyakorlatban, a romanisztikában pedig egészen 1967-ig komoly szerepet játszott, miután Marton Géza Institutiói kötelező tankönyvként szerepeltek a jogi oktatásban.

Pólay Elemér

Büntető törvényhozás és kodifikációs kísérletek a burzsoá német államban (1871—1969)

Sokéves előkészítő munkálatok után megszületett a nyugatnémet büntetőjogi reform első eredménye: a bonni nagykoalíció három hónappal mandátumának lejárta előtt elfogadta az anyagi büntetőjog általános részét szabályozó új törvényt.[1] E törvény azonban csak 1973-ban lép majd hatályba, ezért egy további törvény[2] a reform legfontosabb, elsősorban kriminálpolitikai jelentőségű rendelkezéseit előre véve 1969. október 1-i, illetve részben 1970. április 1-i hatállyal léptette életbe. A büntető törvénykönyv különös részének megreformálására novelláris törvényhozás útján fog sor kerülni az elkövetkező esztendőkben.

A nyugatnémet büntetőjogi reform ezzel az első jelentős lépést tette meg ahhoz, hogy búcsút vegyen a német birodalmi büntető törvénykönyvtől, amely alapvető intézményeit, fogalomrendszerét tekintve — ugyan számos és nem jelentéktelen változtatást hozó módosítással — közel száz esztendeje van hatályban.

1. A hajdani német birodalommal egyidős Reichsstrafgesetzbuch (a továbbiakban StGB) 1871. május 15-én lépett hatályba. A kódex alapját az 1851. évi porosz büntető törvénykönyv képezte. E törvény példaképét pedig egyesek elsősorban az 1810. évi francia Code pénal-ban, mások pedig a Feuerbach-féle 1813-

[1] Zweites Gesetz zur Reform des Strafrechts vom 4. Juli 1969.

[2] Erstes Gesetz zur Reform des Strafrechts vom 25. Juni 1969.

as bajor büntető törvénykönyvben látják.[3] Az StGB francia példaképétől vette át a bűncselekmények hármas felosztását (Verbrechen-Vergehen-Übertretung), a nullum crimen, nulla poena sine lege elvét, az általános rész felépítésének rendszerét (büntetések, kísérlet, részesség, büntethetőséget enyhítő és kizáró okok, bűnhalmazat és halmazati büntetés) és a különös részben az egyes bűncselekményi tényállások elrendezésében megnyilvánuló rendszert, úgyszintén a kihágások elhelyezését. Számos vonatkozásban a Code pénal szolgált mintául a büntetési rendszer kialakításánál is.

Az StGB a 19. századi liberálkapitalista jogállami eszmék kifejezője. Elméleti megalapozását a Kantra, Hegelre és A. Feuerbachra visszavezethető generálpreventív megtorlás gondolatában lelte. A kódex megalkotása idején élte virágkorát a dogmatikus klasszikus büntetőjogi iskola és a kódex hasznosította ennek az irányzatnak minden vívmányát, de egyúttal egy fejlődési szakasz lezárójának is tekinthető. Hogy korszerűtlensége milyen hamar napvilágra került, azt mutatják a büntetőjogi reformiskoláknak a törvény kriminálpolitikai koncepciója — ha erről e korban egyáltalán beszélni lehet — ellen intézett éles támadásai. Az StGB alapgondolatai: a nullum crimen, nulla poena sine lege elve; a büntetés a bűntett igazságos megtorlása (malum passionis, quod infligitur propter malum actionis); a büntetés mértéke a tett, a tett súlyával arányos büntetés kiszabásának hivatása, hogy helyreállítsa a jogrend megingatott egyensúlyát; a büntetés jogalapja az ember akarati szabadsága, a jó és rossz közötti szabad választás lehetősége; ehhez képest emberképe a 19. századi erkölcsileg „szuverén" és önállóan, függetlenül döntő és cselekvő polgár; a tettes személyiségének alig tulajdonít jelentőséget, a speciálpreventív tendenciák teljességgel hiányoznak belőle; a büntetés végrehajtásának célja — a fentebb vázolt büntetési célokhoz képest — az, hogy a tettes a tettéért méltán járó roszszat elszenvedje, hogy megbűnhődjék; büntetési rendszerének középpontjában a szabadságvesztés állott, amelynek kiszabási gyakorlatában — a tett-megtorló és elrettentő koncepciónak megfelelően — a tett súlyához igazodó taxák alakultak ki.[4]

2. A liberálkapitalizmusnak az imperializmusba való átalakulásával jelentkező mélyrehatók társadalmi változások a kriminalitás területén is éreztették hatásukat. A századvége ijesztő tényei a visszaeső és a fiatalkorú bűnözés területén új büntetőjogi irányzatokat hívtak életre.[5] Alig múlt el egy évtized az StGB megalkotása óta és a tudomány máris kérdőjellel látta el mindazt, ami a törvénykönyv elméleti és kriminálpolitikai alapját képezte. 1883-ban látott napvilágot Franz v. Liszt Marburgi Programja,[6] amelyben a szociológiai iskola alapvető tételeit hirdette meg. Ez az irányzat a klasszikus iskola dogmatikus fogalomelemző módszerével szemben új kriminálpolitika kidolgozását tűzte ki célul. Az akaratszabadság helyére az emberi magatartás determináltságát, a bűnösség etikai felfogásának helyére a motívumok útján való determinálhatóságot, a tett-megtorló jogépségi büntetés helyére a speciálpreventív megjavítást, illetve ártalmatlanná tételt, a tett-szemponttú megítélés helyére a tettes központtú szemléletet állította. Az új jelszó: nem a tettet, hanem a tettest kell megbüntetni. A növekvő kriminalitás elleni új orvosság a „célbüntetés". Az „igazságosság" elvont fogalma helyére a „célgondolatot" emelik trónra.[7]

Liszt és híveinek a fellépése kirobbantotta a büntetőjogi iskolák harcát,[8] amely ugyan az első világháború előtt az ún. egyesítő elméletek formájában megbékélni látszott, de lényegében mind a mai napig jelzi a kriminálpolitikai küzdelmek és viták két szélső pólusát a burzsoá német jogtudományban.

Érthető dolog, hogy a kriminálszociológiai irányzat képviselői követeléseiket a törvényhozás útján is érvényesíteni kívánták, így ez az irányzat indította meg a német burzsoá büntetőjogi reform-mozgalmat, amely számos tervezetet és több novelláris módosítást eredményezett.

3. A tervezetek sorát az 1909-ben közzétett „Vorentwurf zu einem Deutschen Strafgesetzbuch" nyitotta meg.[9] Ezt hatalmas arányú munkálatok előzték meg. Még 1902-ben nyertek megbízást az akkori német büntetőjogtudomány legnevesebb képviselői az igazságügyminisztériumtól egy jogösszehasonlító matéria összeállítására, amelynek hivatása az volt, hogy megfelelő — a büntetőjog általános és különös részét egyaránt átfogó — összehasonlító jogi alapot szolgáltasson a büntetőjog reformja számára. Több éves munka után 1909-ben készen állott a mind a mai napig egyedülálló teljesítmény, a 16 kötetes „Vergleichende Darstellung

[3] Ld. Adolf Schönke—Horst Schröder: Strafgesetzbuch. Kommentar, 13. Aufl. München u. Berlin, 1967. 1. old., továbbá Eberhard Schmidt: Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege. 3. Aufl. Göttingen, 1965. 344. old. és Hans Gerats—John Lekschas—Joachim Renneberg: Lehrbuch des Strafrechts der Deutschen Demokratischen Republik. Allgemeiner Teil. Berlin, 1957. 139. s köv. old.

[4] Schmidt: i. m. 344—345. old.; Franz von Liszt—Eberhard Schmidt: Lehrbuch des Deutschen Strafrechts. 24. Aufl. Berlin u. Leipzig, 1922. 20—22. old.

[5] Ld. Liszt—Schmidt: i. m. 8. s köv. old.; Lehrbuch DDR: 114. s köv. old.

[6] Franz von Liszt: Der Zweckgedanke im Strafrecht. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft. 3. (1883) 1—47. old.

[7] Ld. Schmidt: i. m. 357. s köv. old.

[8] A klasszikus iskola legismertebb képviselői: Binding, Birkmeyer, Beling, Kahl. A szociológiai irányzat vezetői: Liszt, Lilienthal, van Hamel, Prins. A közvetítő irányzat legnevesebb alakjai: Frank, van Calker, R. v. Hippel.

[9] Vorentwurf zu einem deutschen Strafgesetzbuch. Nebst Begründung. Berlin, 1909.

des Deutschen und Ausländischen Strafrechts".[10]

Az 1909-es Vorentwurf, amelyet elsősorban praktikusok állítottak össze, alapjában a klaszszikus iskola tanításaiból indult ki, de egy sor engedményt tett a modern iskola irányában is. Ezek közül kiemelést érdemelnek a következők: a feltételes elítélés és a rehabilitáció (Wiedereinsetzung) bevezetése, a korlátozott beszámítási képesség elismerése, a veszélyes korlátozott beszámítási képességű és elmebeteg bűnözőkkel szembeni őrizet bevezetése, a büntethetőség alsó korhatárának 12-ről 14. évre való felemelése, a fiatalkorúak büntetőjogának elkülönítése a javítást és nevelést célzó intézkedések bevezetésével, az alkoholista bűnelkövetőkkel szemben gyógyintézeti kezelés, valamint a visszaesés általános súlyosító körülményként való figyelembevételén kívül a többszörösen büntetett, üzletszerű és szokásos bűnözőkkel szemben egy speciális „biztonsági büntetés" (Sicherungsstrafe) bevezetése. A büntetési rendszert mindazonáltal lényegében változatlanul fenntartotta. A különös rész anyagában az StGB kazuisztikus szabályozásának meghaladására irányuló erőfeszítések 80 paragrafus megtakarítását eredményezték.

A Vorentwurf alapjában kedvező fogadtatásban részesült a tudomány részéről, fogyatékosságai mégis arra indították a két büntetőjogi iskola vezető egyéniségeit, hogy 1911-ben egy „Gegenentwurf"-ot tegyenek közzé.[11] A Gegenentwurf különös súlyt helyezett a tett-megtorló büntetések mellett kumulatíve alkalmazandó határozatlan tartamú biztonsági őrizet (Sicherungsverwahrung) kidolgozására. Ezáltal az ún. dualista rendszer (Zweispurigkeit) nyert elfogadást, amely a bűnösségen alapuló büntetéshez kapcsolódóan határozatlan tartamú, az elkövető személyi veszélyességéhez igazodó intézkedések alkalmazásával kíván a hivatásos és megrögzött bűnözőkkel szembeni küzdelemhez hatékony eszközt nyújtani.[12] Így — doktriner módon és kerülő úton — mégis elfogadást nyert a szociológiai iskola követelése: a speciálpreventív határozatlan tartamú elítélés. Említést érdemel még a rendőrségi kihágások elhatárolása a „kriminális" cselekményektől (Polizeiübertretungen — kriminelles Unrecht).

A I. világháború előtti utolsó tervezetet az igazságügyminisztérium által életre hívott bizottság 1913-ra készítette el. Ez a tervezet a „Kommissions-Entwurf" néven vonul be a német kodifikáció történetébe, és a kirobbant világháború folytán egy 1919-ben készített újrafogalmazással (Entwurf 1919.) együtt csak 1920-ban érte meg közzétételét.[13]

Az 1919-es Entwurf a Gegenentwurf nyomán különválasztotta a kihágások anyagát és erre a bűntettekre és vétségekre vonatkozó rendelkezésektől eltérő általános részt dolgozott ki. A rövid tartamú szabadságvesztéseket helyettesítő intézményként nagyobb érvényesülési teret biztosított a feltételes elítélésnek, a figyelmeztetésnek és a pénzbüntetésnek. A büntetési rendszer mellett külön egységes rendszerben szabályozta a javító és biztonsági intézkedéseket (Massregeln der Besserung und Sicherung). A korábbi tervezetekhez képest mégis újdonság az, hogy a büntetések és intézkedések bizonyos körben egymást helyettesíthetik (vikariirendes Sytem). A fiatalkorúak büntetőjogát önálló fejezetben tárgyalja. Ezeken az elsősorban kriminálpolitikai érdekességű rendelkezéseken kívül több dogmatikai-technikai újdonságot tartalmazott, amelyek tükrözték a századforduló óta végbement dogmatikai fejlődés eredményeit.

Az első világháborúig terjedő időszak a törvényhozás területén elsősorban a különös rész anyagát módosította. E törvények a századvége társadalmi-gazdasági változásaival, majd pedig az imperialista világháború által szült viszonyokkal függöttek össze. (Az uzsoráról, kitartásról, kerítésről, szeméremsértő irományok terjesztéséről, a lopás, sikkasztás, kihágási alakzatáról stb. hozott rendelkezések.)

Említést érdemel, hogy — szemben más burzsoá államok törvényhozásával[14] — Németországban a törvényhozás nem vezette be a feltételes elítélés intézményét. Ehelyett kegyelmi úton vagy pedig delegált jogkörben a büntetésvégrehajtási hatóságok határozata alapján kerülhetett sor a büntetés végrehajtásának felfüggesztésére.

4. A kodifikációs kísérletek sorát 1922-ben a Gustav Radbruch által készített tervezet folytatta.[15] Elődeitől különösen két vonatkozásban tért el. Elvetette a halálbüntetést, mint egy rég meghaladott büntetőjogi gondolkodás utolsó maradványát, amelyet egy áthidalhatatlan szakadék választ el a szabadságvesztésre és pénzbüntetésre alapozott büntetési rendszertől. Szakított ezenkívül a fegyházbüntetéssel, amelynek helyére a „szigorú börtönt" (strenge Gefängnisstrafe) állította, s egyúttal a fegyházbüntetéshez kapcsolódó és a reszocializálás gátját képező megszégyenítő-jogfosztó mellékbüntetésekkel (Ehrenstrafen).

Az e tervezet éppen haladónak tekinthető

[10] Berlin, 1906—1909. Az általános részt 6 kötet, a különös részt 9 kötet tárgyalja.

[11] Gegenentwurf zum Vorentwurf eines deutschen Strafgesetzbuchs. Nebst Begründung. Berlin, 1911.

[12] Vö. Karl Stooss: Vorentwurf zu einem schweizerischen Strafgesetzbuch. Allgemeiner Teil. Nebst Motiven. Basel & Genf, 1893.

[13] Entwürfe zu einem Deutschen Strafgesetzbuch. Erster Teil: Entwurf der Strafrechtskommission (1913). Zweiter Teil: Entwurf von 1919. Dritter Teil: Denkschrift zu dem Entwurf von 1919. Berlin, 1920.

[14] Ld. Schmidt: i. m. 400. old. Anglia, az Egyesült Államokban több szövetségi állam, Franciaország, Belgium még a múlt században bevezették az intézményt.

[15] Gustav Radbruch: Entwurf eines allgemeinen deutschen Strafgesetzbuchs (1922). Tübingen, 1952.

rendelkezésein véghezvitt alapos változtatás után 1925-ben közzétételt nyert tervezet, az „Amtlicher Entwurf eines Allgemeine Deutschen Strafgesetzbuchs"[16], a húszas években megindult osztrák—német jogegységesítő törekvések jegyében született.

A Reichstag elé a fenti tervezet 1927-ben erősen átdolgozott formában került.[17] A büntetőjogi garanciák leépítése terén további lépést tett. A büntetések-intézkedések dualista rendszerének megtartása mellett a bíróság rovására rendkívüli mértékben kiszélesítette a büntetésvégrehajtási hatóságok jogkörét.

A Reichstag 1928-ban bekövetkezett feloszlatása a tervezet sorsát is megpecsételte. A nácik hatalomrajutása előtt még egy tervezet került a Reichstag elé, 1930-ban, de ez sem vált soha törvénnyé.[18]

Ámbár az egész anyagi büntetőjogot átfogó kodifikációs kísérletek rendre megbuktak, a reform legjelentősebb célkitűzései novelláris törvényhozás útján mégis megvalósultak. A rövid tartamú szabadságvesztés elleni tendenciák eredményei az 1923—24-ben megjelent törvények a pénzbüntetésről. 1923-ban megszületett a fiatalkorúak büntetőjogát rendező Jugendgerichtsgesetz, amely a háború után ismét fellendülő ifjúkori kriminalitás elleni küzdelemben a nevelő célú intézkedések alkalmazásától remélt sikert. Felemelte a büntethetőség alsó korhatárát 12-ről 14 évre. A korábban a fiatalkorúak büntetőjogát is uralt megtorlási gondolattal szemben a nevelőintézkedéseket állította előtérbe. A fiatalkorú megbüntetésére csak akkor került sor, ha a nevelő intézkedés önmagában nem mutatkozott elegendőnek, avagy alkalmazása nem ígért eredményt. Ez a törvény szabályozta először a német büntetőjogban a büntetés végrehajtásának felfüggesztését (a fiatalkorúakra).

5. A náci uralom idejére esik már az 1933-as „törvény a veszélyes, megrögzött bűnözők ellen és a biztonsági és javító intézkedésekről".[19] Mivel ez a törvény voltaképp a korábbi tervezetek idevágó rendelkezéseit ültette át az életbe, következetesen megvalósítva a dualista rendszert, a mai nyugatnémet szerzők vonakodnak „specifikus nemzetiszocialista terméknek" tekinteni.[20] Az NDK irodalma e rendelkezésekben a hitleri diktatúra terrorista törvényhozásának megnyilvánulását látja.[21] Ez a törvény vezette be a német büntetőjogba a veszélyes megrögzött bűnöző (gefährlicher Gewohnheitsverbrecher) fogalmát. Aki a megelőző elítélések avagy több szándékos bűncselekmény elkövetése és az összes körülmények értékelése alapján ennek minősült, súlyos fegyházbüntetésnek nézett elébe. E rendelkezésnél is nagyobb jelentőséggel bírt a „biztonsági és javító intézkedések" meghonosítása a felnőttkorúak büntetőjogában. Az új intézkedések: a gyógyító- vagy gondozóintézeti elhelyezés (beszámíthatatlanokkal, korlátozott beszámítási képességgel rendelkezőkkel szemben, ez utóbbiaknál a büntetés mellett); intézeti kényszerelvonó kezelés (alkoholistákkal és kábítószer élvezőkkel szemben, a büntetés mellett); dologház (a rendőri felügyelet szabályainak megszegőivel, csavargókkal, koldusokkal, iszákosokkal, prostituáltakkal stb. szemben); biztonsági őrizet (a fentemlített veszélyes megrögzött bűnözőkkel szemben, ha a közbiztonság ezt megköveteli, a büntetés mellett); kasztrálás (a veszélyes nemi bűntettesekkel szemben, a büntetés mellett); a foglalkozástól eltiltás (a foglalkozással visszaélve vagy azzal kapcsolatos kötelességeket megszegve bűntettet elkövetőkkel szemben, a büntetés mellett). A szabadságelvonással járó intézkedések tartama elvileg határozatlan, kivéve a dologház és a kényszerelvonó kezelés első ízben történt elrendelését. A végleges szabadulás kizárt, az elbocsátás mindig feltételes. Míg a büntetés a jogsértés megtorlása, és bűnösséget tételez fel, addig az intézkedések jellege rendőri, céljuk a „közösség védelme" a veszélyes személyekkel szemben.[22]

E törvény azt példázza, hogy a fasiszta totalitárius államnak a büntetőjogi törvényhozással szemben támasztott igényei[23] és a weimari köztársaság „jogállami" viszonyok között megalkotott tervezetei között éppenséggel nem tátongott áthidalhatatlan szakadék.

A náci önkény büntetőjogi „jogalkotása" részben magát az StGB-t módosította, részben pedig az ún. büntetőjogi melléktörvények formájában jelentkezett.

Az StGB-n eszközölt egyik legjelentősebb, elvi kihatású módosítás volt az az 1935-ben kelt törvény,[24] amely feloldotta az StGB 2. §-ában és a weimari alkotmány 16. §-ában rögzített nullum crimen sine lege elvét. A törvény új szövege: „Büntetendő az, aki olyan tettet követ el, amelyet a törvény büntetni rendel, avagy amely egy büntető törvény alapgondolata és az egészséges népi érzület alapján büntetést érdemel. Ha

[16] Ld. a 81. jegyzetet.
[17] Ld. a 81. jegyzetet.
[18] Ld. a 81. jegyzetet.
[19] Gesetz gegen gefährliche Gewohnheitsverbrecher und über Massregeln der Sicherung und Besserung vom 24. November 1933. E törvényre ld. Ernst Schäfer—Hans v. Dohnanyi: Die Strafgesetzgebung der Jahre 1931 bis 1935. Tübingen, 1936. A fasiszta törvényhozás egészére ld. Uwe Bodersen: Gesetze des NS-Staates. Bad Homburg—Berlin—Zürich, 1968.
[20] Schmidt: i. m. 431. old.
[21] Lehrbuch DDR: 147—148. old., továbbá 655. s köv. old.
[22] Ld. Otto Schwarz: Strafgesetzbuch. Kommentar. 12. Aufl. Berlin u. München, 1943. 72. s köv. old. A törvény egyébként megengedte az intézkedések visszaható erővel történő elrendelését Ennek alapján 1934-ben 2386 esetben rendeltek el biztonsági őrizetet. Ld. erre Karl Alfred Hall: Sicherungsverwahrung und Sicherungsstrafe. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft. 70. (1953) 41. old.
[23] Vö. Karl Siegert: Grundzüge des Strafrechts im neuen Staate. Tübingen, 1934. 25. old.
[24] Gesetz zur Änderung des Strafgesetzbuchs vom 28. Juni 1935.

a tettre közvetlenül nem alkalmazható valamely büntető törvény, akkor a tett azon törvény alapján büntetendő, amelynek alapgondolata a leginkább ráillik." És a dogmatikai fogalomelemzésben kitűnően iskolázott kommentárszerzők pontosan megmagyarázták, mit kell ezen érteni: „Egészséges népi érzület a helyesen és igazságosan gondolkodó néptársak természetes jogérzetét jelenti. Nem mindig az a döntő, amit a nép többsége gondol; a tisztességes emberek, a nép el nem fajzott vezető rétegeinek a nézetei a mértékadók."[25]

Számos törvényt léptetett életbe drákói büntetéseket visszaható hatállyal. Ezek sorát az 1933-as „Lex van der Lubbe" nyitotta meg, amelyet alkotói Dimitrovnak és elvtársainak szánták.[26]

A büntetőjogi törvényhozás súlypontja az StGB-be nem inkorporált törvényekre és rendeletekre esett. Ilyenek: az 1935-ben kelt törvény „a német vér és a német becsület védelméről",[27] amely bevezette a „fajgyalázás" bűntettét, életfogytig terjedhető fegyházbüntetéssel; az 1933-ban kibocsátott szükségrendelet a nép és az állam védelméről, amely az „államot veszélyeztető kommunista erőszakos cselekményekkel" szembeni védelem jegyében kegyetlen büntetéseket vezetett be;[28] az 1934-ben kelt törvény az állammal és a párttal szembeni támadások ellen és a pártegyenruha védelmében;[29] az 1933-ban kibocsátott törvény az erőszakos politikai bűncselekményekkel szembeni védelemről;[30] ugyanezen évből a törvény a pártok újramegalakítása ellen;[31] az 1937-ben megjelent törvény a Német Nemzetiszocialista Munkáspárt jelvényeinek védelméről;[32] az 1933-ban kelt törvény a jogrend biztosításáról;[33] az 1941-ben kibocsátott törvény a birodalmi büntető törvénykönyv módosításáról, amely túlszárnyalva az 1933-as Gewohnheitsverbrechergesetz szigorát, halálbüntetéssel rendelte sújtani a veszélyes megrögzött bűnözőket és a nemi bűncselekmények elkövetőit, „ha a népközösség védelme, avagy az igazságos bűnhődés iránti igény ezt megköveteli";[34] az 1944-ben kibocsátott törvény a hűtlenségről szóló rendelkezések megváltoztatásáról;[35] a 13. rendelet a birodalmi állampolgársági törvényhez 1943-ból, amely „a zsidók által elkövetett bűncselekményeket" rendőrségi hatáskörbe utalta.[36]

Törvények és rendeletek sora látott napvilágot a leigázott népekre: rendelet a német büntetőjog és a német bírósági szervezet, valamint más törvények bevezetéséről a szudétanémet területeken;[37] rendelet a büntető igazságszolgáltatás gyakorlásáról a cseh és morva protektorátusban;[38] harmadik rendelet a német vér és a német becsület védelméről szóló törvény végrehajtásáról;[39] rendelet a lengyelekkel és a zsidókkal szembeni igazságszolgáltatásról, a bekebelezett keleti területeken[40] és i. t.

A katonai büntetőjog területén a legjelentősebbek: rendelet a különleges hadi büntetőjogról 1938-ból[41] és a rendelet a „népellenes kártevők" (Volksschädling) ellen 1939-ből.[42]

A fiatalkorúak büntetőjoga területén meg kell említeni az 1943-ban alkotott törvényt, amely bár elvben fenntartotta a 14. életévet a büntethetőség alsó határaként, de a 12 évest is büntetni rendelte, „ha a nép védelme a cselekmény súlya miatt büntetőjogi büntetést követel meg".[43]

Az anyagi büntetőjogi szabályokat a bírósági szervezetre és az eljárásra vonatkozó törvények és rendeletek sora egészítette ki, amelyek a rendkívüli és különbíróságok egész rendszerét építették ki, ezek egyszerűsített és gyorsított eljárásokban hozták ítéleteiket a „nép védelmében".[44]

A hitleri fasiszta rendszer büntetőjogi törvényhozását egészében a halálbüntetés alkalmazási körének eddig nem ismert mértékű kiszélesítése, számtalan új tényállás konstruálása, a faji és politikai terror jegyében, a politikai, államvédelmi tényállások alkalmazási körének mértéktelen kiterjesztése, a burzsoá törvényes-

[25] Adolf Schönke: Strafgesetzbuch. Kommentar. 2. Aufl. München u. Berlin, 1944. 23. old.

[26] Gesetz über die Verhängung der Todesstrafe vom 29. März 1933.

[27] Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre vom 15. September 1935.

[28] Notverordnung zum Schutze von Volk und Staat vom 28. Februar 1933.

[29] Gesetz gegen heimtückische Angriffe auf Staat und Partei und zum Schutze der Parteiuniformen vom 20. Dezember 1934.

[30] Gesetz zur Abwehr politischer Gewalttaten vom 4. April 1933.

[31] Gesetz gegen die Neubildung von Parteien vom 14. Juli 1933.

[32] Gesetz zum Schutze von Bezeichnungen der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei vom 7. April 1937.

[33] Gesetz zur Gewährleistung des Rechtsfriedens vom 13. Oktober 1933.

[34] Gesetz zur Änderung des Strafgesetzbuchs vom 4. September 1941.

[35] Gesetz zur Änderung der Vorschriften gegen Landesverrat vom 20. September 1944.

[36] Dreizehnte Verordnung zum Reichsbürgergesetz vom 1. Juli 1943.

[37] Verordnung über die Einführung des deutschen Strafrechts, der deutschen Gerichtsverfassung und anderer Gesetze in den Sudeten-deutschen Gebieten vom 16. Januar 1939.

[38] Verordnung über die Ausübung der Strafgerichtsbarkeit im Protektorat Böhmen und Mähren vom 14. April 1939.

[39] Dritte Verordnung zur Ausführung des Gesetzes zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre vom 5. Juli 1941.

[40] Verordnung über die Strafrechtspflege gegen Polen und Juden in den eingegliederten Ostgebieten vom 4. Dezember 1941.

[41] Kriegssonderstrafrechtsverordnung vom 17. August 1938.

[42] Verordnung gegen Volksschädlinge vom 5. September 1939.

[43] Reichsjugendgerichtsgesetz vom 6. November 1943.

[44] A náci törvényhozásra ld. még Hubert Schorn: Die Gesetzgebung des Nationalsozialismus als Mittel der Machtpolitik. Frankfurt a/M. 1963.

ség jogi garanciáinak nyílt felrúgása jellemezte.[45]

Mégis túlbecsülnénk az anyagi büntetőjognak a hitleri rendszer idején betöltött szerepét, ha azt gondolnánk, hogy a fasizmus ellenségeivel csak jogi formák keretei között számolt le. Minden büntetésnél kegyetlenebb szenvedést jelentett az ún. „Schutzhaft", a koncentrációs táborok poklába való internálás. A Reichstag felgyújtását követően, 1933. február 28-án a birodalom elnöke szükségrendeletet bocsátott ki a „nép és az állam védelmében". E rendelet 2. §-a kivételes állapotot hirdetett meg. A weimari alkotmánynak a személyi szabadságról szóló rendelkezéseit „további rendelkezésig" hatályon kívül helyezte. „Ennél fogva megengedett a személyes szabadság, a szabad véleménynyilvánítás jogának korlátozása, beleértve a sajtószabadságot, az egyesülési és gyülekezési szabadságot, a beavatkozás a levél-, posta-, táviratí és távbeszélőtitokba, házkutatások és lefoglalások elrendelése, a tulajdonjog korlátozása az egyébként ezekre nézve meghatározott törvényi kereteken túlmenően is."[46] Egy kommentátor szerint ez azt jelenti, hogy az egyedi esetre illetékes állami szerv a személyes szabadságot teljesen megvonhatja avagy egyébként korlátozhatja (pl. a rendőrségen való naponkénti jelentkezéssel).[47]

Ilyen, az állampolgár minden életszférájába történő beavatkozást „legalizáló" rendelkezés mellett az egész fasiszta büntetőjog puszta „jogászkodásnak" tűnik. És ez volt Hitler véleménye is, aki a náci igazságügyi apparátus minden buzgalma ellenére a Reichstag 1942. április 26-i ülésén ekként rohant ki saját engedelmes bírái ellen: „Addig nem nyugszom, amíg minden német be nem látja, hogy jogásznak lenni szégyen."[48]

A náci rendszer ideje alatt is folytak kodifikációs munkálatok, ezek eredményeként 1936-ban elkészült egy tervezet, amely teljes egészében a náci ideológia jegyeit viseli magán. Fenntartva a náci büntetőjog addigi „vívmányait" (az „egészséges népi érzület" alapján való ítélkezést), a Führer megnyilatkozásait teszi a jogértelmezés iránytűjévé; a büntető törvényt a Gesinnungsstrafrecht irányában fejlesztette tovább; különös részében „a Führerrel és a német néppel szembeni árulást", „a bolsevizmus támogatását", „a néptárssal szembeni árulást", „a népi vezetés gyalázását", „a faji árulást", „a faji becsület megsértését", „a fajt károsító házasság fondorlatos módon való kieszközlését", „a népi munkakedv bomlasztását" és egyéb hasonló magatartásokat rendelt büntetni.[49]

6. A hitleri Németország kapitulálása után a négy megszálló hatalom a legfőbb hatalmat a Szövetségi Ellenőrző Tanácsra ruházta. Így ennek a feladata volt, hogy hatályon kívül helyezze a náci jogalkotás termékeit. Az Ellenőrző Tanács 1. törvénye hatályon kívül helyezte mindazon politikai természetű vagy kivételes törvényeket, amelyeken a náci-rezsim alapult.[50] Az Ellenőrző Tanács 3. sz. proklamációja az igazságszolgáltatás átalakításáról tett közzé alapelveket. Eszerint a náci bíróságok terrorisztikus rendszere helyére olyan igazságszolgáltatásnak kell lépnie, amely a demokrácia, a civilizáció és az igazságosság vívmányain alapul. Visszaállította a törvény előtti egyenlőséget, megtiltotta az 1935-ben bevezetett, az „egészséges népi érzületre" való hivatkozással történő ítélkezést, helyreállította a védelem jogait, megszüntette a különleges- és különbíróságok rendszerét, elrendelte a hitleri rezsim alatt politikai, faji vagy vallási okokból történt elítélések hatályon kívül helyezését.

A háborús, a béke és az emberiesség elleni bűncselekmények elkövetőinek a megbüntetéséről az Ellenőrző Tanács 10. sz. törvénye rendelkezett.[52]

A német büntetőjog egyes rendelkezéseinek hatályon kívül helyezéséről szólt az Ellenőrző Tanács 11. sz. törvénye.[53] Ennek az volt a feladata, hogy megtisztítsa az StGB-t azoktól a rendelkezésektől, amelyek a hitleri rendszer politikai törekvéseinek a védelmében születtek és egyben hatályon kívül helyezett egy sor náci büntetőjogi melléktörvényt. Az StGB érintett főbb rendelkezései: az analógiát az „egészséges népi érzületre" hivatkozással megengedő rendelkezés, a kiadatás jogi szabályai (elsősorban a háborús, a béke és az emberiség elleni bűncselekmények elkövetőinek felelősségre vonása érdekében), a veszélyes nemi bűntettesek kasztrálásáról szóló szabály, a hazaárulással és a hűtlenséggel, valamint a Führer különleges büntetőjogi védelmével kapcsolatos rendelkezések, a nemzetgyalázásra vonatkozó szabályok stb.

A büntetőjog nácitlanítása területén jelentős még az Ellenőrző Tanács 55. sz. törvénye,

[45] A fasiszta büntetőjog értékelésére ld. Ilse Stoff: Justiz im Dritten Reich. Fischer Bücherei, 1964. A fasiszta szerzőktől ld. Georg Dahm—Friedrich Schaffstein: Liberales oder autoritäres Strafrecht? Hamburg, 1933; Roland Freisler—Georg Thierack és mások: Grundzüge eines Allgemeinen Deutschen Strafrechts. Berlin, 1934.; Nazionalsozialistisches Strafrecht. Denkschrift des Preussischen Justizministers. Berlin, 1933; Franz Gürtner — Roland Freisler: Das neue Strafrecht. 2. Aufl. Berlin, 1936; Hans Frank: Nationalsozialistische Leitsätze für ein neues deutsches Strafrecht. 1—2. 4. Aufl. Berlin, 1935.

[46] Ld. a 28. jegyzetet.

[47] Schwarz: i. m. 622. old.

[48] Idézi Schmidt: i. m. 445. old.

[49] Entwurf eines Deutschen Strafgesetzbuchs 1936 nebst Begründung (Nachdruck). Bonn, 1954.

[50] Gesetz Nr. 1. Aufhebung von Nazi—Gesetzen vom 20. September 1945.

[51] Proklamation Nr. 3. Grundsätze für die Umgestaltung der Rechtspflege vom 20. Oktober 1945.

[52] Gesetz Nr. 10. Bestrafung von Personen, die sich Kriegsverbrechen, Verbrechen gegen den Frieden oder gegen die Menschlichkeit schuldig gemacht haben vom 20. Dezember 1945.

[53] Gesetz Nr. 11. Aufhebung einzelner Bestimmungen des deutschen Strafrechts vom 30. Januar 1946.

amely további náci szellemű büntetőjogi melléktörvényeket helyezett hatályon kívül.[54]

A Szövetségi Ellenőrző Tanács törvényeit a nyugati megszállási övezetekre a Katonai Kormányzat törvényei, a keleti megszállási övezetre a Szovjet Katonai Igazgatás főparancsnokának parancsai hajtották végre. Így a Katonai Kormányzat 1. sz. törvénye rendelkezett a nemzeti szocialista jog hatályon kívül helyezéséről.[55] A Katonai Kormányzat ezen kívül általános utasítást bocsátott ki a bírák számára,[56] amely megtiltja a kegyetlen vagy mértéktelenül súlyos büntetések kiszabását. E korlátozások keretei között kezdték meg újból működésüket a bíróságok.

7. A három nyugati megszállási övezet területén létrehozott Német Szövetségi Köztársaság 1949. május 24-én kihirdetett alaptörvényével (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949) a törvényhozás joga átszállt a „Bund"-ra és a „Land"-okra.[57] A megszálló hatalmak érdekei védelmében a Szövetséges Magas Bizottság külön törvényt bocsátott ki (1949. november 25-én).

A bonni alaptörvény szövegébe felvettek egyes alapvető büntetőjogi elveket, így a nullum crimen, nulla poena sine lege elvét, a ne bis in idem elvét és e törvény eltörölte a halálbüntetést is.

A Német Szövetségi Köztársaság majd a Német Demokratikus Köztársaság létrejöttével a két német állam büntetőjogi törvényhozása egymástól függetlenül, önállóan alakult.

A nyugatnémet törvényhozás az elmúlt 20 esztendő alatt a büntetőjog területén a novelláris jogalkotás útját járta. Kilenc törvény született a büntetőjog módosításáról (Strafrechtsänderungsgesetz) és számos egyéb törvény tartalmazott a büntető törvénykönyvet is módosító rendelkezéseket. Ugyanakkor a novelláris törvényhozás mellett 1953-tól megkezdődtek az egész büntetőjogot (anyagi, eljárási és végrehajtási jogot) átfogó reformmunkálatok is.

Az NSZK létrejöttekor az StGB nem tartalmazott érvényben levő rendelkezéseket az állam elleni bűntettekről, mert a Szövetségi Ellenőrző Tanács a náci állam idevonatkozó rendelkezéseit hatályon kívül helyezte. Az első novella újra kodifikálta az államvédelmi rendelkezéseket. Az állam elleni bűntetteket három csoportra tagolta; hazaárulás, az államot veszélyeztető bűntettek, hűtlenség eseteire. Az állam elleni bűncselekmények körét kiszélesítette és egy sor bűncselekményre (pl. testi sértés, bűnpártolás, kényszerítés stb.) súlyosabb büntetés alkalmazását rendelte, ha azokat az állam veszélyeztetésének céljával követték el.[58] Ez a törvény a hidegháború jellegzetes terméke, éle a nyugatnémet demokraták, kommunisták ellen irányult.

A háború utáni törvényhozás egyik legjelentősebb állomása az 1953-ban kibocsátott harmadik novella volt.[59] Ez vezette be a nyugatnémet büntetőjogba a büntetés végrehajtásának a felfüggesztését (Strafaussetzung zur Bewährung). A törvény alapján felfüggeszthető a 9 hónapot meg nem haladó börtön- és elzárásbüntetés. Újraszabályozta a törvény a feltételes szabadságra bocsátás intézményét is (az új szabályozás szerint szabályként a büntetés 2/3 részének kiállása, de legalább 3 hónapnak a kiállása után kerülhet sor erre). Új intézményt vezetett be a novella a praeterintencionális bűncselekményekre nézve: a súlyosabb eredményért való felelősség feltétele a legalább gondatlan bűnösség. Megszüntette ezenkívül a novella az eredménytelen bűnsegélyért korábban fennállott felelősséget is. A bonni alaptörvényből felvette az StGB szövegébe a nullum crimen, nulla poena sine lege elvét tartalmazó rendelkezést, kimondotta a súlyosabb büntető törvény visszaható erejének a tilalmát és az enyhébb büntető törvény visszaható hatállyal való kötelező érvényesülését.

A negyedik novellát[60] a Német Szövetségi Köztársaságnak a NATO-ba való belépése tette szükségessé. E törvény módosította a honvédelem elleni bűncselekményekről szóló rendelkezéseket, amelyek ettől kezdve a NATO-államok fegyveres erőinek a védelmére is vonatkoztak.

A hatodik büntetőnovella[61] az államvédelmi rendelkezések körében új tényállást alkotott a tiltott politikai jelvények használatáról és módosította az izgatásról szóló rendelkezéseket. A módosítás értelmében büntetendő, aki „a lakosság egyes részei" ellen gyűlöletre izgat.[62]

A hetedik novella a robbanóanyag alkalmazásával elkövetett bűncselekményekről szóló új rendelkezéseket vezetett be.[63]

---

[54] Gesetz Nr. 55. Aufhebung von Vorschriften auf dem Gebiet des Strafrechts vom 20. Juni 1947.

[55] Gesetz Nr. 1. der Militärregierung Deutschlands, Kontrollgebiet des Obersten Befehlshabers. Aufhebung des nazionalsozialistischen Rechts.

[56] Allgemeine Anweisung an Richter Nr. 1.

[57] Vö. Konrad Hesse: Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland. Karlsruhe, 1967; Otto Model—Klaus Müller: Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Köln—Berlin—Bonn—München, 1965.

[58] Schönke—Schröder: i. m. 15. Aufl. 1970. 648. o.; Lehrbuch DDR, 154. s köv. old.

[59] Drittes Strafrechtsänderungsgesetz vom 4. August 1953.

[60] Viertes Strafrechtsänderungsgesetz vom 11. Juni 1957.

[61] Sechstes Strafrechtsänderungsgesetz vom 30. Juni 1960.

[62] E rendelkezés eddig az „osztályharcra való izgatás" (Anreizung zum Klassenkampf) elnevezést viselte. Új elnevezése „izgatás" (Volksverhetzung). A bírói gyakorlat szerint „a lakosság egyes részein" kell érteni pl. a munkaadókat és a munkavállalókat, a tulajdonnal rendelkezőket és az azzal nem rendelkezőket stb. Ld. Schönke—Schröder: i. m. 13. Aufl. 1967. 720. old.

[63] Siebentes Strafrechtsänderungsgesetz vom 1. Juni 1964.

Az állam elleni bűncselekmények újra szabályozására került sor a nyolcadik novellában.[64] Az első novella, amely a háború után megalkotta az NSZK államvédelmi büntetőjogát, jellegzetesen hidegháborús produktum volt. Az új szabályozás azzal jelszóval ment végbe, hogy az állam elleni bűntetteket a szükséges körre szűkítsék és hogy a törvényesség szempontjából aggályos tényállásokat pontosabbá tegyék. Még a törvény polgári kritikusai is megállapítják, hogy e célkitűzéseket a törvény nem váltotta valóra.[65] Új rendelkezésként került a törvénybe a béke elleni bűntett és a támadó háborúra való bújtogatás, az állam elleni bűntettek terén inkább a rendszerbeli elhelyezés és a fogalmak változtak meg, mint a tartalom. A novella az állam elleni bűntetteket a következő rendszerben szabályozza: hazaárulás, a demokratikus jogállam veszélyeztetése, a hűtlenség és a külső biztonság veszélyeztetése.

A közlekedési büntetőjog területén 1952-ben és 1964-ben születtek jelentős módosítások. Az 1952-es törvény[66] a közúti közlekedés biztonságáról egyebek között bevezette a közúti közlekedés veszélyeztetésének tényállását és intézkedésként a gépjárművezetői jogosítvány megvonását. Az 1964-es törvény[67] több vonatkozásban módosította a közlekedési büntetőjogot és mellékbüntetésként meghonosította a gépjárművezetési tilalmat (1—3 hónapig terjedhet). A gépjárművezetői jogosítvány megvonásához kapcsolódóan bevezette az új gépjárművezetői jogosítvány kiadásának a tilalmát (6 hónaptól 5 évig terjedhet).

A fiatalkorúak büntetőjoga külön jogszabályban nyert szabályozást. Az 1953-ban kelt törvény[68] a fiatalkorúakkal és a törvény által bevezetett új korcsoporttal (Heranwachsende, 18—21 évesek) szemben elsősorban nevelő intézkedések alkalmazását rendeli. Fenyítőeszközök vagy büntetés alkalmazására akkor kerül sor, ha a nevelő intézkedés alkalmazása nem elegendő.

A katonai büntetőjog szabályozására 1957-ben került sor.[69]

Említést kell tenni a bűncselekményi tagozódás területén végbement változásról is. A német burzsoá büntetőjog kezdettől fogva a bűntett-vétség-kihágás hármas felosztásán alapult, azonban különösen a háború után annyi kihágási tényállás született, hogy az már szétfeszítette a hagyományos büntetőjog kereteit. Ennek leküzdésére és a „kriminális" valamint „nem kriminális" cselekmények világos elhatárolása érdekében vezették be az „Ordnungswidrigkeit" kategóriáját. Ez a jogellenességi forma végleg át fogja venni a kihágások helyét.[70]

8. A háború utáni jogfejlődés jelenségei közül egy kérdést kívánok külön kiemelni, amely politikai jelentősége miatt is érdeklődésre tarthat számot, éspedig a háborús, a béke és az emberiesség elleni bűncselekmények elkövetőinek büntetőjogi felelősségre vonását a Német Szövetségi Köztársaságban.

A Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék a náci háborús főbűnösök elleni perben a Törvényszék Statutuma alapján ítélkezett, amely a Londoni Egyezmény 2. §-án alapult. Annak érdekében, hogy a náci és háborús bűnösök felelősségre vonására egységes jogszabályi alap álljon rendelkezésre, a Szövetséges Ellenőrző Tanács 10. sz. törvényében rendelkezett „azon személyek megbüntetéséről, akik háborús, a béke avagy az emberiesség elleni bűncselekményeket követtek el".[71] Ennek a törvénynek a szövege csak néhány jelentéktelen pontban tér el a Statutumtól. E törvény alapján elsősorban a szövetséges megszálló hatalmak katonai törvényszékei ítélkeztek.[72] A törvény azokra az esetekre, amikor német állampolgárnak német állampolgár avagy hontalan ellen elkövetett bűncselekményéről volt szó, lehetővé tette, hogy a megszálló hatóságok német bíróságot nyilvánítsanak illetékesnek a bűntett elbírálására. Az amerikai zónában eseti felhatalmazás alapján jártak el a német bíróságok, az angol és a francia zónában a Katonai Kormányzat általános felhatalmazást adott. 1951. augusztus 31-én az angol és a francia Katonai Kormányzat visszavonta az általános felhatalmazást és ezt követően egyedi felhatalmazás kiadására sem került sor. Ugyan a törvény formailag 1956. május 30-ig hatályban volt, alkalmazásra már nem került. Ennélfogva az NSZK-ban 1951 óta a náci és háborús bűnösökre az általános büntetőjog szabályait alkalmazták.[73] A leggyakrab-

[64] Achtes Strafrechtsänderungsgesetz vom 25. Juni 1968.

[65] „Ha áttekintjük e törekvések eredményét, úgy egy bizonyos szkepszis azok sikeressége tekintetében nem fog indokolatlannak tűnni." — írja Schröder. Ld. Schönke—Schröder: i. m. 15. Aufl. 648. old.

[66] Gesetz zur Sicherung des Strassenverkehrs vom 19. Dezember 1952.

[67] Zweites Strassenverkehrssicherungsgesetz vom 26. November 1964.

[68] Jugendgerichtsgesetz vom 4. August 1953.

[69] Wehrstrafgesetz vom 30. März 1957.

[70] Gesetz über Ordnungswidrigkeiten vom 25. März 1952; Gesetz über Ordnungswidrigkeiten vom 24. Mai 1968.

[71] Ld. az 52. jegyzetet.

[72] A bonni igazságügyminisztérium adatai szerint a nyugati zónák katonai bíróságai 5025 náci és háborús bűnöst ítéltek el, ebből 806-ot halálra. A halálos ítéletek közül 486 került végrehajtásra, a többiek büntetését kegyelmi úton szabadságvesztésre változtatták. A nyugati megszálló hatóságok 1954-ig a szabadságvesztés kiállása után avagy kegyelmi úton minden náci és háborús bűnöst szabadon engedtek. Ld. Die Verfolgung nationalsozialistischer Straftaten im Gebiet der Bundesrepublik Deutschland seit 1945. Herausgegeben vom Bundesjustizministerium. Bonn, 1964. 37—38. és 47. old.

[73] A bonni adatok szerint 1945. május 8. és 1964. január 1. között 12 882 személy ellen emeltek vádat. Jogerősen elítéltek 5445 személyt, felmentettek 4033-at. 2122 személlyel szemben amnesztia ill. elévülés miatt megszüntették az eljárást. (A számok egyaránt magukban foglalják a Szövetséges Ellenőrző Tanács 10. sz.

ban alkalmazott tényállások a gyilkosság, emberölés és a súlyos testi sértés voltak. Mivel a nyugatnémet bíróságok a belső állami jog alapján ítélkeztek, amely pedig minden bűncselekményre nézve ismerte az elévülést, felmerült annak a veszélye, hogy az ottani hatóságok eljárása folytán egy sor náci és háborús bűnös mentesülhet ezúton a büntetőjogi felelősségre vonás alól. A nyugatnémet büntetőjog szerint ugyanis a gyilkosság (mint életfogytig terjedő fegyházzal büntetendő bűntett) büntethetősége húsz év, az emberölés (mint 10 évet meghaladó szabadságvesztéssel fenyegetett bűntett) büntethetősége 10 év elteltével évült el. Az elévülés kezdő napjának a bírói gyakorlat 1945. május 8-át tekintette, mivel addig e bűncselekmények üldözésére nem kerülhetett sor.[74] Ennek alapján 1960 tavaszán elévültnek tekintették az emberölést, ennek kísérletét, az ehhez nyújtott bűnsegélyt, valamint az 1939 decembere előtt elkövetett gyilkossági kísérletet és a gyilkossághoz nyújtott bűnsegélyt. Az egyéb bűncselekmények már 1955 tavaszán elévültek. E felfogás szerint a náci és háborús bűncselekmények során elkövetett gyilkosság, annak kísérlete és az ahhoz kapcsolódó bűnsegély 1965. május 8-án évültek volna el.[75] A világszerte megnyilvánuló felháborodás hatására a Bundestag 1965. április 13-án, tehát az utolsó pillanatban törvényt fogadott el, amely anélkül, hogy feladta volna a 20 éves elévülési határidőt és kimondotta volna e cselekmények el nem évülhetését, egy felemás megoldással 1949. december 31-ét nyilvánította az elévülés kezdő napjának.[76] E törvény alapján a cselekmények 1969. december 31-én évültek volna el. Az 1969 őszén elfogadott 9. törvény a büntetőjog módosításáról[77] megváltoztatta az elévülésre vonatkozó rendelkezéseket. A népirtásra (pro futuro) kimondotta, hogy annak büntethetősége sohasem évül el. E rendelkezés azonban természetesen nem nyerhet alkalmazást a náci és háborús bűnösökre. Az életfogytig terjedő szabadságvesztéssel fenyegetett bűntettek elévülési idejét 30 esztendőre emelte fel. Eszerint ezek büntethetősége 1979. december 31-én szűnik meg. Időközben azonban 1969 májusában egy törvény módosította a személyes tulajdonságok értékeléséről szóló rendelkezést.[78]

A nyugatnémet judikaturában honos szubjektív tettes-fogalom révén[79] az előbbi módosításra való hivatkozással a gyilkosság teljes tényállását személyében megvalósító csak bűnsegédként felel, ha személyében nem forognak fenn a „tettesvonatkozású gyilkossági ismérvek". És mivel az ilyen esetre a törvény kötelező enyhítést ír elő, a büntetés máris nem életfogytig terjedő, hanem határozott ideig tartó szabadságvesztés, amely esetben viszont 1969. december 31-én bekövetkezett az elévülés.[80] Tehát végeredményben az egyik oldalon meghosszabbították az elévülési időt, a másikon pedig a szubjektív tettesfogalom segítségével e szabály hatálya alól kivonták az eddig a felelősségre vonást elkerült náci és háborús bűnösök legnagyobb részét.

9. A büntetőjog kodifikációs munkálatai az NSZK-ban 1953-ban kezdődtek meg. Az akkori igazságügyminiszter szakvéleményeket készíttetett a legismertebb büntetőjogtudósokkal és a Freiburg-i egyetem külföldi és nemzetközi büntetőjogi intézetét jogösszehasonlító tanulmányok elkészítésével bízta meg, amelyek kiterjedtek az általános és a különös rész minden lényeges kérdésére. Ezen anyag alapján kezdődött meg az 1954-ben létrehozott Grosse Strafrechtskommission-ban a munka.[81] Az igazságügyminisztérium 1960-ban a Strafrechtskommission munkálatai alapján törvénytervezetet nyújtott be a kormánynak, amely azonban az idő rövidsége miatt már nem kerülhetett a törvényhozó elé. A tervezetnek további átdolgozásából készült el az 1962-ben közzétett új tervezet,[82] amelyből újabb átdolgozások után és két parlamenti periódus elteltével 1969-ben elkészült az új büntető törvénykönyv általános része,[83] amely 1973. október 1-én fog hatályba lépni. Az 1962-es tervezet és az 1969-ben megszületett új általános rész közötti időszak legjelentősebb eseménye volt az ún. Alternatív-Ent-

törvénye és a nyugatnémet jog alapján történt eljárásokat.) Ld. még Braunbuch. Kriegs und Naziverbrecher in der Bundesrepublik und Westberlin. Herausgeber: Nationalrat der Nationalen Front des Demokratischen Deutschland, Dokumentationszentrum der staatlichen Archivverwaltung. 3. Aufl. Berlin, 1968. 7—8. old.

[74] Vö. A Bundesgerichtshof 1962. október 2-i ítéletét. Közzétéve: Neue Juristische Wochenschrift. 1962. 2308. old.

[75] Ld. a 72. jegyzetben idézett művet. 55—56. old.

[76] Gesetz über die Berechnung strafrechtlicher Verjährungsfristen vom 13. April 1965.

[77] Neuntes Strafrechtsänderungsgesetz vom 4. August 1969.

[78] Einführungsgesetz zum Gesetz über Ordnungswidrigkeiten vom 24. Mai 1968. Vö. Klaus Geppert: Zur Problematik des § 50 Abs. 2 StGB im Rahmen der Teilnahme am unechten Unterlassungsdelikt. Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft. 82. (1970) 40—41. old.

[79] Eduard Dreher írja: „A BGH szerint... megint bűnsegéd lehet az, aki a tényállást maga teljes egészében megvalósította. A... 3. tanács ezt az álláspontot beható indokolással sajnos fenntartotta, amelyet a BGH megint alkalmaz a háborús bűncselekményekre nézve..." Ld. Dreher: Strafgesetzbuch. Kommentar. 31. Aufl. München, 1970. 251. old.

[80] Ld. Schönke—Schröder: i. m. 15. Aufl. 561—562. old.

[81] Materialien zur Strafrechtsreform. 1. Band. Gutachten der Strafrechtslehrer; 2. Band. Rechtsvergleichende Arbeiten. I—II. A további kötetek korábbi tervezetek szövegét adják utánnyomásban: 3. Band. Amtlicher Entwurf eines Allgemeinen Deutschen Strafgesetzbuchs nebst Begründung 1925; 4. Band. Entwurf eines Allgemeinen Deutschen Strafgesetzbuchs 1927 mit Begründung; 5. Band. Entwurf eines Allgemeinen Deutschen Strafgesetzbuchs 1930. A Materialien anyaga összesen 15 kötetet tesz ki, a továbbiakban eljárási és végrehajtási témákat tárgyal.

[82] Entwurf eines Strafgesetzbuches (StGB), E 1962 (mit Begründung), Bundestagsvorlage.

[83] 1954-től az új általános rész elfogadásáig összesen 7 db tervezet készült.

wurf 1966-ban történt közzététele.[84] Az 1962-es tervezet elavult kriminálpolitikai apparátusa 14 nyugatnémet ill. svájci egyetemi tanárt egy ellen-tervezet elkészítésére indított, amely jelentős befolyást gyakorolt a törvényelőkészítés további menetére. Az elkészült új általános rész az Alternatív-Entwurf számos intézményét vette át.

A nyugatnémet büntetőjogi kodifikáció állása tehát ma úgy fest, hogy számtalan módosítással bár, de hatályban van a régi birodalmi StGB, elkészült egy új általános rész, amely 1973-ban lép hatályba. Ennek hatályba lépéséig átmeneti szabályozás van érvényben. A büntetőjog reformjáról szól első törvény elvileg csak módosította a régi általános részt, de ami a kriminálpolitikai jelentőségű intézményeket illeti, jelentős részben előrevéve hatályba léptette az új általános rész rendelkezéseit. Ennek az ideiglenes szabályozásnak a legfontosabb jellemzői: a rövid tartamú szabadságvesztés alkalmazási körének szűkítése, (általában nem kerülhet sor 6 hónapnál rövidebb végrehajtható szabadságvesztés kiszabására, helyére a pénzbüntetés ill. a felfüggesztett szabadságvesztés lép); az egységes szabadságvesztés meghonosítása, szemben a korábbi rendszerrel. E törvény a különös részt illetően is néhány égető kérdésben új szabályozást hozott, így megszüntette a férfiak közötti egyszerű fajtalanság, valamint a házasságtörés büntetendőségét, mérsékelte a magzatelhajtás és egyéb bűncselekmények büntetési tételét.

A különös rész újrakodifikálása változatlanul a jövő feladata.

A nagy reformtörvények mellett szinte észrevétlenül született meg 1969 augusztusában az önkéntes kasztrálásról szóló törvény.[85] Németországban a kasztrálást a veszélyes nemi bűntettesekkel szemben alkalmazandó intézkedésként a náci törvényhozás vezette be. E szabályt a szövetségesek 1945 után hatályon kívül helyezték. Az új szabályozás mindenesetre az intézkedés alkalmazását a tettes beleegyezésétől teszi függővé. Mégis, letűntnek vélt idők emlékét ébreszti ez a törvény.

Az új általános rész intézményeinek a megbeszélésére ez írásban nem kerülhetett sor. Erre más helyütt kívánok visszatérni.

Györgyi Kálmán

[84] Alternativ—Entwurf eines Strafgesetzbuches. Allgemeiner Teil. Tübingen, 1966., 2. Aufl. 1969. A különös rész anyagából eddig két kötet jelent meg: Besonderer Teil. Politisches Strafrecht. 1968., továbbá: Besonderer Teil. Sexualdelikte. Straftaten gegen Ehe, Familie und Personenstand. Straftaten gegen den religiösen Frieden und die Totenruhe. 1968.

[85] Gesetz über die freiwillige Kastration und andere Behandlungsmethoden vom 15. August 1969.

SZEMLE

Az etika kérdéséről és tematikájáról

I. Mai viszonyaink között a társadalomtudományok körében, valamint számos gyakorlati területen is: *a kidolgozott — konkrétumokig menő — szocialista etika jelenti egyik legnagyobb „hiánycikkünket".*

Nem kétséges, hogy a társadalmi élet és a munka minden területén igen nagy szükség lenne a legáltalánosabb, valamint a megfelelő területhez szabott, egyértelmű magatartási szabályokra, azok világos rendszerére.

Szinte közhely már az is, hogy nevelésünkben nincs olyan tantárgy, s ami még nagyobb baj, nincs olyan tételesen kidolgozott rendszer sem, amely a régi hit- és erkölcstan ill. a valláserkölcs ideológiai hatásának hatékonyan a helyébe lépne.

Egyébként a szocialista etika ill. világos erkölcsi szabályok kidolgozása: *súlyos adósságát* jelenti számos kiemelkedő hivatkozásnak, nem egyszer alapvető jogszabályaink utalásainak is. A munkajog pl. sokszor hivatkozik a szocialista munkaerkölcsre, lakásjogunk a szocialista együttlakás szabályaira, és így tovább, — anélkül, hogy bármelyiknek közkeletű és egyértelmű feldolgozása, publikálása megtörtént volna.

E hiányok folytán nemcsak a nagyközönség körében (ahol jórossz áttételekkel és átkeresztelésekkel lényegében a régi valláserkölcs fogalmai tenyésznek tovább...), hanem igen gyakran társadalmi tudományok művelői és alkalmazói körében is teljesen *zavaros vagy hibás fogalmak* élnek az erkölcsről, ill. annak elméletéről. — Sokan feltételezik, hogy az erkölcs a „belső" (tehát az ember lelkivilágában megjelenő) szabályokat jelenti, szemben a társadalom, az állam „külső" előírásaival. (E felfogás többnyire tudattalanul, többek között Kant ismert álláspontját őrzi napjainkban.) — Mások az erkölcs lényegét annak „ösztönös", spontán voltában látják, szemben a társadalmi szabályozás, de általában az emberi elhatározás vagy munka tudatos jellegével. — A jog és az erkölcs szembeállításánál feltételezik, hogy az erkölcs a „szélesebb" vagy „alapvető" területet jelenti, amelyre ill. amelynek egyes részeire a jog konkrétebb kimunkálása épül, stb. (E felfogás, ismét csak többnyire tudattalanul, egybevág többek között Jellinek „a jog, mint erkölcsi minimum" elméletével.) — Még közkeletűbb tévedés az, amely szerint a jogot szankciók biztosítják, az erkölcs megsértésének viszont „nincsenek szankciói..."

Hosszabb érvelés nélkül is világ-

gos ezeknek az elméleteknek meszszemenően idealista, misztikus, társadalmiatlan s gyakorlati felhasználásra alkalmatlan volta.

Mind e fogyatékosságok mellett azt is ki kell emelnünk, hogy az etika divatba lendülő *művelése* eddig *az* éppen *említett hiányokat* ill. *visszásságokat küzdi le legkevésbé.*

Az etika művelői többnyire a gyakorlattól, a valós társadalmi összefüggésektől igencsak távoleső, „legáltalánosabb" (filozófiai, pszichológiai stb.) „előkérdésekről" elmélkednek, ezeket próbálják „eldönteni", így az etika „módszertanát" „megalapozni"; s mindezzel bebiztosítják, hogy soha nem jutnak el a tételes erkölcsi kérdéseknek még a közeléig sem. Ebben olykor némi elvi félénkség is megbúvik: hiszen míg az „előkérdések" tulajdonképpen senkit nem érdekelnek, addig egyes gyakorlati erkölcsi szabályok párthatározatokban, jogszabályokban és egyéb konkrét megnyilatkozásokban mégiscsak megjelennek; márpedig az óvatosabb teoretikusok nem vállalkoznak e jelenségeknek sem megalapozására, sem megvitatására, ill. nem vállalják annak kockázatát, hogy a holnapi gyakorlat esetleg eltér mai következtetéseiktől.

Más szerzők viszont olyan „konkrét" ismertetésekkel, vitákkal, bírálatokkal foglalkoznak, amelyek feltételeznék azt, hogy a szocialista etika tartalmi kérdéseiről világos és egyértelmű képzetekkel rendelkeznek. Az utóbbiról azonban gyakran szó sincsen; ellenkezőleg, mélyebb elemzés sokszor azt igazolná, hogy e szerzők láthatatlan erkölcsi szabályrendszere az előbb említett nézetektől, az idealizmus és a társadalmiatlanság közkeletű hibáitól, aligha mentes.

II. A szocialista etika kialakulásának említett fogyatékosságai összefüggnek azzal is, hogy egyáltalán nem rajzolódott ki tiszta kép atekintetben, hogy *kik legyenek az etika* tulajdonképpeni *művelői.*

Különböző idealista eszmei és rossz gyakorlati hagyományok, a már említett „előkérdések" ismételgetése, s egyéb tényezők a meghatározói annak, hogy az etikával többnyire *filozófusok* foglalkoznak, ill. művelését csaknem teljesen a filozófia tematikájának és irodalmának keretében próbálják megvalósítani. Ez egymagában is döntő akadálya annak, hogy az etika konkrét társadalmi összefüggésekig, s tételes, a mindennapi életben előírható ill. alkalmazható erkölcsi szabályokig eljuthasson...

Szakmájuknál, gyakorlati szükségleteiknél fogva szívesen beszélnek erkölcsi, erkölcsi nevelési és ezen keresztül etikai kérdésekről: *pedagógusok,* ill. a pedagógiai irodalom művelői *is.* Nevelő tevékenységük azonban többnyire megáll a részleteknél, megmarad elemi és triviális (vagy legalábbis ilyennek látszó) erkölcsi szabályok körében, de még itt is sokszor átgondolatlanul veszi át az egyes normákkal kapcsolatos „hagyományos" vagy banális felfogásokat. Az erkölcs elméletének ill. nevelése elméletének ilyen művelése bajosan válhatik a szocialista társadalom erkölcsének összefüggő, jól megalapozott és egybeforrott épületévé.

Már itt rábukkanunk arra a felismerésre, hogy az erkölcs elméletét — elvont filozófiával és aprólékos prakticizmussal szemben — elsősorban *a társadalom* minél összefüggőbb *tudományával foglalkozó teoretikusoknak* kell feldolgozniok ill. megalapozniok. Sajnos (egyéb társadalomtudományi összefüggések szempontjából is igaz ez...), hogy ilyenekkel gyéren rendelkezünk; hiszen a marxizmus—leninizmus nagy tanítóinak szintetikus alapozásával szemben a társadalomtudomány művelését túlontúl „szakosítottuk" és szétparcelláztuk.

A „szakosított" művelők körében egyébként *a jogászok állhatnának közel* ahhoz, hogy az erkölcs elméletét és kérdéseit a társadalmi összefüggések nagyságrendjének és valóságának megfelelően feldolgozhassák. Ám erre alig-alig, s ha egyáltalán, nem sok sikerrel vállalkoznak. Fertőzi őket egyrészről számos idealista, skolasztikus-metafizikus vonás, amely magának jogi elméletünknek a művelését is beárnyékolja; másrészt gátolják munkájuk realitását azok az előbb már említett nézetek, amelyek az erkölcsöt a joggal szemben valami „egészen más" (alapvetőbb, szélesebb, spontánabb, szankció nélküli, stb.) jelenség gyanánt próbálják bemutatni. Ezért úgy vélik, hogy az erkölcs, az erkölcsi szabályok vizsgálatára a jog művelésének logikusnak és szabatosnak látszó, másrészt gyakorlatiasabb módszerei nem alkalmazhatóak.

További elemzésünk viszont éppen az erkölcs és a jog rokonságát fogja kiemelni.

III. Nem kell részletesen bizonyítanunk, de ugyanakkor mégis nagyon hangsúlyoznunk kell: az erkölcs — *társadalmi jelenség.* Erkölcsről csak társadalomban beszélhetünk, az erkölcsi szabályok végső soron olyan magatartási előírások (beleértve ezekbe egyúttal életvezetési, módszerbeli, gondolkodási stb. előírásokat is), amelyeknek csak társadalomban, emberek egymásközötti viszonylatában van értelmük.

Az erkölcsöt pusztán spekulatív fogalmakból, egyénből, lelki alkatból, stb.-ből levezetnünk és elemeznünk: tudománytalan kísérlet, ellenkezik a társadalom materialista, marxista—leninista elméletével.

A történelmi materialista szemlélet jegyében az is kézenfekvő, hogy az erkölcsöt *a társadalom felépítményének övezetében* kell elhelyeznünk. — Vitássá válik azonban ezen belül az, hogy az erkölcs nézeteket (nézetek összességét), vagy normákat, vagy pedig tényeket ill. intézményeket jelent-e. Bármelyik ilyen elszigetelt felvetésre igennel is, nemmel is válaszolhatunk. Az erkölcs jelentkezik természetesen emberek, embercsoportok, különösen társadalmi osztályok nézeteiben; ölti előírások és szokások alakját is egyaránt; de részben intézményekben is testet ölt.

Ugyanolyan „vegyes" — valójában *sokrétű és több vetületű — megjelenési formákat mutat,* mint a jog, s ugyanúgy nem alkalmas önmagából és önmagában történő meghatározásra ill. levezetésre, mint ahogyan a jog ily módon történő művelése óhatatlanul skolasztikára, dogmatizmusra, idealista formalizmusra vezet.

Mindkét jelenség — mint társadalmi magatartási stb. szabályok elgondolása (ezekről szóló nézetek), előírása, érvényesülése, intézményei és az így előálló többé-kevésbé rendezett állapot — fogalmkö-

révél kapcsolatban *a társadalom* oly alapvetőbb *mozgásaihoz* és *mozgató erőihez* kell visszanyúlnunk, amelyeknek *az erkölcs is, a jog is, eszköze,* kísérője, velejárója. A társadalom tagjainak és együtteseinek ezek az alapvetőbb mozgásai elsősorban a társadalom gazdasági folyamataiban való elhelyezkedésükből, részvételükből, az ezekhez kapcsolódó érdekekből fakadnak.

Mind e jelenségek, mozgások: *események rendszerét* alapozzák meg, amelyekből emberi cselekvések, kapcsolatok, juttatások-részesedések, érintkezési formák, stb.-ek törvényszerűen és visszatérően jelentkeznek, fejlődnek és megszűnnek.

E társadalmi eseményrendszer szükségképpen kialakítja a benne résztvevő emberek és csoportok, rétegek, különösen pedig a társadalmi osztályok érdekeit, várásait és elvárásait, igényeit, amelyekkel a törvényszerűeknek látszó vagy ígérkező, számukra nélkülözhetetlennek vagy kívánatosnak mutatkozó körülményekre, eseményekre számítanak, azokhoz ragaszkodnak, s a velük ellenkező cselekvésekkel tevőlegesen szembeszállnak.

Az osztályharcból ill. a fejlődés által követelt változásokból, a társadalmi eseményrendszer belső ellentmondásaiból (akadályokból, fogyatékosságokból, konfliktusokból) keletkező igények, követelmények, magatartások és szerveződésük, ill. intézményessé válásuk zónájában jelenik meg mind az erkölcs, mind a jog világa. (Közelebbi meghatározásukra még alább, a IV. fejezetben visszatérünk.)

A vázoltakból több dolog következik.

Az egyik az, hogy mind az erkölcsben, mind a jogban a *tudatos emberi cselekvés, a cél és az eszköz viszonya* nyíltan vagy kimondatlanul mindig megjelenik.

Másik konzekvencia, hogy erkölcsöt és jogot, közelebbről pedig tételes erkölcsi vagy jogi szabályokat, soha nem vizsgálhatunk az *alapul szolgáló társadalmi mozgások,* érdekek, az azokból előálló célok tisztázása, ugyanakkor az erkölcs és a jog *eszközjellegének szem előtt* tartása nélkül. Mindezzel kapcsolatban *meghatározó* jelentőségű és többnyire részletekig menően is jellegadó: *a gazdasági alap,* a termelési viszonyok összessége, amely a társadalmi mozgásokat és érdekeket döntő módon megszabja. (Mindez nem zárja ki azt, hogy az erkölcsben, a jogban bizonyos triviális logika, rendszer, következetesség tendenciája ill. több-kevesebb megvalósulása, bizonyos fokú folyamatosság ne jelentkezzék; de az utóbbi a jog és az erkölcs lényeges tartalmának és érvényesülésének kizárólagos megvilágítására — mint ezt a jog skolasztikus művelői megkísérlik — semmi esetre nem alkalmas!)

Az erkölcs és a jog eszközjellegének egyik fontos velejárója: e magatartási szabályok *érvényesülésének miként je.*

IV. Itt jutunk el *az erkölcs és a* jog közelebbi, konkrét *megkülönböztetéséhez.*

E különböztetés egyrészt *fogalmi,* másrészt *történelmi eltéréseket* tár fel.

A jog közkeletű *fogalmát* itt nem kell részletesebben elemeznünk. Oly társadalmi magatartási szabályok együttesét jelenti, amelyeket az uralkodó osztály(ok) az állam, tehát különálló hatalmi szervezet, útján érvényesít(enek).

Az erkölcsöt a joggal szemben viszont éppen az jellemzi, hogy *szabályait a társadalom,* közelebbről általában a társadalom egyes tagjai ill. *szervei, közvetlenül, az államon kívül (is) érvényesítik.*

Természetesen az érvényesítő közösség ill. az érvényesülés körének *nagyságrendje* igen *eltérő* lehet: személyes kapcsolatoktól, családoktól kezdődően egészen a teljes emberiségig ill. annak túlnyomó többségéig. Ennélfogva az erkölcsnek a jognál sokkalta szélesebb, de sokszorta kisebb nagyságrendjei is létezhetnek. Igen sokfélék lehetnek az erkölcs *érvényesítésének módjai,* szankciói is.

A fent írt fogalmi különbséggel *történelmi különbség* is egybekapcsolódik. Bár az erkölcs is történelmi kategória, hiszen az emberi munkamegosztást, a családi forma tagoltabbá változását és az ezek nyomán fellépő érdekellentétek (de még nem feltétlenül osztályellentétek) előállását feltételezi: a jognál *időben előbb jelenik meg,* hiszen az államra, mint hatalmi szervezetre nincsen szüksége. Ebből következik, hogy az erkölcsi szabályok egy része régebbi keletű az akár legrégibb jogszabályoknál, s hogy az emberiségnek lehet emlékezete (a gyermek nevelésében ismétlődően meg is jelenik) a jogot megelőző, részben kategorikusan érvényesülő, erkölcsről. Mindez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy az élő erkölcs jelentős része nem későbbi eredetű, hogy a „régebbi" erkölcs számos szabálya vagy intézménye (pl. a vérbosszú) nem vész ki, s hogy a jelen időben erkölcs és jog között ne lehetne olyan kölcsönhatás, amelyben sokszor az állami kezdeményezés ill. rendezés, a jog válik az erkölcsi (az esetleg csak későbbi erkölcsi) szabály megalapozójává.

Az említett két különbségen túlmenően viszont a jog és erkölcs között semmiféle *lényegesebb eltérő vonást nem állapíthatunk meg.*

Nem mondható, hogy az erkölcs „belső", a jog pedig „külső" magatartási szabályok összessége. Mindkét szabály-rendszert a társadalom alakítja ki és alakítja át, s mindkettőnek van az emberi személyiségbe épülő vetülete. (Az erkölcsi érzékhez hasonlóan jogtudat is kifejlődik.)

Nem mondható az sem, hogy az erkölcs „spontán", a jog pedig tudatos; vagy az, hogy az előbbi általában íratlan, az utóbbi írott lenne. Amint kevésbé kiforrott társadalomban, íratlan szokásjog is messzemenően érvényesül, ugyanúgy a fejlettebb társadalomban az erkölcsi szabályok tudatosakká és széles körben leírtakká válnak. (Legfeljebb leírásuk nem minden területen olyan alakszerű és egyértelmű, mint a jogszabályoké.)

Nem állíthatjuk azt sem a jogról és az erkölcsről, hogy az egyik a másiknál tágabb vagy kimerítőbb lenne. Még kevésbé azt, hogy kizárnák egymást (ti. hogy az lenne erkölcs, ami nem jog és viszont).

Nem kétséges, hogy különösen pl. a büntetőjogban, a (szocialista) erkölcsi és a jogi szabályok jelentős mértékben fedik egymást; vannak azonban olyan erkölcsi szabályok, amelyek nem jogszabályok (oly körben, ahol a közvetlen társadalmi érvényesítés elegendőnek bizonyul, ill. ahol az állami érvé-

nyesítés sikeresnek nem ígérkeznék; vagy ahol az állam, az erkölcsi szabály közvetett támogatása ellenére, nem tartja szükségesnek vagy ökonomikusnak, hogy hatalmi apparátusát is igénybe vegye érvényesítéséhez). Van viszont sok olyan jogszabály, amely erkölcsi szabálynak nem tekinthető (a társadalom ill. az állammal nem azonos közösségei általában közömbösek, ill. passzívak érvényesülésével kapcsolatban), s a szabály csak állami elhatározon, vagy rendezési és szervezési célzattal születik.

Itt azonban jegyezzük meg, hogy az osztálynélküli *szocialista társadalomban* a jogszabályok és az erkölcsi szabályok tartalmukban *lényegbevágóan és tartósan nem térhetnek el,* ill. *nem ellenkezhetnek* egymással.

Itt kell természetesen azzal a babonával is leszámolnunk, hogy az erkölcs „örök" vagy állandó" lenne — a jog időleges vagy múlékony voltával szemben. Valójában mindkettőnél célszerű, de nem szentírás a viszonylagos tartósság, időtállóság biztosítása; de mindegyiküknél szükség van rugalmas változtatásra, fejlesztésre; s így természetesen az erkölcs is átalakítható, tudatosítható, elmélyíthető. A tegnapi puszta követelmény vagy „csak" jogszabály — tudatosítása stb. révén — mai erkölccsé változhatik át.

Nem beszélhetünk elvi különbségekről az erkölcs és a jog szabályozási ill. érvényesülési ágazatai között sem. Van ui. olyan képzet, amely szerint az erkölcs lényegében csak a büntetőjoggal rokon — tízparancsolatszerű — magatartási tilalmak körében léteznek. (Itt jegyezzük meg, hogy tulajdonképpen bármely jogterület szabályai végsősorban ilyen tilalmakká fogalmazhatóak át, hiszen mindannyian megsértésük — esetleg kimondatlan — tilalmát feltételezik, és adott esetekre jogkövetkezményeket hordoznak...) Gyakorlati jogász előtt világos azonban, hogy az erkölcsi szabályok például polgári jogi szabályokhoz is rokonulnak, másrészt „tilalmakon" messze túlmenően: előíró-parancsoló, ösztönző, megengedő normákat is tartalmaznak. Egyébként azonban nincs a társadalmi életnek olyan területe (jogi vetületben e területek sokaságát különösen az államigazgatási jog szabályai kísérik), ahol nemcsak „általános" erkölcs ne érvényesülne, hanem a területhez szabott vagy ott konkréten alkalmazott erkölcs is ne keletkeznék. Minden munkaterület, ágazat, szakma, foglalkozás, valamint társadalmi közösség, ill. szervezettípus kialakítja és továbbfejleszti a maga erkölcsét. Természetesen ezekben az alkalmazott és „szak"-erkölcsökben igen sok tudatos, célszerűségi, racionális és tapasztalati (pl. tudományos, termelési, lélektani) elem jelentkezik, s az így kialakuló közelebbi szabatosabb szabályok az „általános" erkölcsi normákat konkretizálják.

V. *Az etika területén is: az elmélet próbaköve a gyakorlat.* Közelebbről az a jó etika, az erkölcs elméletének helyes és célravezető művelése, amely gördülékenyen és meggyőzően vezet el a társadalom, esetünkben a szocialista társadalom, életét és fejlődését előmozdító, tételes erkölcsi szabályokhoz.

Ehhez *az etikának* — a helytelen nézetek kirekesztésével — az erkölcs valós társadalmi összefüggéseit kell feltárnia. Mindig szem előtt kell tartania azt, hogy az erkölcs a társadalmi eseményrendszer velejárója, társadalmi osztály- ill. közösségi célok eszköze.

Vizsgálnia kell, az alapvető társadalmi mozgásokból kiindulva, az eseményrendszerek sajátosságait, ellentmondásait, az ezekhez kapcsolódó *erkölcsi vagy jogi szabályozás szükségleteit és lehetőségeit.* A tételes erkölcsi szabály helyes és társadalmi tartalmú megalapozásának és elemzésének, a többi hasonló szabályhoz kapcsolásának módszereit kell bemutatnia, és az erkölcsi tételek számára megfelelő csoportosítást, áttekintést kell biztosítania. Mindehhez a VII. fejezetben adott tematika-tervezettel is mintát próbálunk szolgáltatni.

Külön érdemes néhány szót szólanunk a tételes erkölcsi szabályokat bemutató ill. felölelő „Különös rész" felépítésének elveiről.

Mindenekelőtt jegyezzük meg erről a „különös" részről, hogy *nem jelentheti* (a büntetőtörvénykönyv különös részének mintájára) a tételes erkölcsi szabályok *kimerítő felsorolását* vagy hézagtalan *megfogalmazását;* hanem inkább csak térképpel, útmutatással szolgálhat azok elhelyezésére, részletezésére, időszerűnek látszó továbbfejlesztési lehetőségeire nézve.

A közelebbi osztályozás terén tisztában kell lennünk azzal, hogy az egyes erkölcsi szabályok *többdimenziós fogalmak,* amelyekben tehát számos — egyenként különkülön is csoportosításra alapot adó — tényező jelentkezik.

Ezért a tényezőket ill. a nyomukban járó csoportosításokat lényegében párhuzamosan kell megismertetnünk, és ezt követően kell valamilyen fontossági sorrend alapján a beosztást ill. felépítést bemutatnunk.

Az erkölcsi szabályokat meghatározó tényezők közül elsősorban az erkölcsi szabály *történelmi,* valamint *társadalmi* (háttér) *körülményeit* kell megjelölnünk. Közelebbről: azt, hogy az erkölcsi szabály milyen történelmi időszakban (társadalmi formában, szakaszban, stb.), milyen konkrét (osztályuralmú, ill. osztály összetételű) társadalomban jelentkezik.

E tekintetben viszonyaink között ill. mai etikánk körében: antagonisztikus osztályellentéteket nem hordozó, fejlődő *szocialista társadalmunk keretei között* végezhetjük tételes erkölcsének vizsgálatát.

A következő lényeges tényező a *nagyságrend* kérdése, egyrészt a tekintetben, hogy a kérdéses erkölcsi szabály milyen kapcsolati és mozgási körre (egyénre, egyénközi, kisközösségi, nagyközösségi stb. kapcsolatra) vonatkozik, a társadalom vagy a meghatározó közösség egészében általánosan, egyformán érvényesül-e, vagy annak csak bizonyos, speciális körülményeire alkalmazott tartalommal rendelkezik-e; valamint, hogy a kérdéses szabályt a társadalom milyen nagyságrendű közössége (és mily módon) szankcionálja.

További tényező a *célzott és védett érdekek* szerint történő vizsgálat, ill. esetleges csoportosítás.

Mindezen tényezők ill. szempontok értékelése és empirikus mérlegelés alapján szocialista erkölcsünk tételes bemutatásában mindenekelőtt az *általános* társadalmi erkölcsi szabályok (az elvileg mindenkire hasonlóan irányadó er-

kölcs, valamint a „szakerkölcs" általános szabályai), másrészt az erkölcs különös és *alkalmazott területei* (a „szakerkölcs") között kell különböztetnünk.

Az általános társadalmi erkölcsön belül első kiindulásul az erkölcs *nagyságrendi* területei szerint csoportosíthatunk, s ezeken belül a lehetőséghez képest a *célzott és védett érdekek* rendjét kell szem előtt tartanunk.

Az alkalmazott területekkel kapcsolatban egyrészt a sajátosan *kiemelő tényezőket* kell vizsgálnunk (melyek azok a körülmények, amelyek a speciális erkölcs kialakítását indokolják?), továbbá területenként *az alkalmazás vágányait* kell leraknunk (az általános társadalmi erkölcsi szabályok itt a terület milyen tudományos, szakmai, stb. vonásai nyomán jutnak közelebbi konkrét tartalmukhoz?).

VI. *Foglaljuk* röviden *össze* az etika kérdéseivel kapcsolatos eddigi következtetéseinket.

Az etika minden eltérő elhelyezéssel vagy hangsúllyal szemben *a társadalomtudományok rendszerének egészébe tartozik* és csak az alapvető társadalmi mozgástörvények összefüggésében vizsgálható.

Az erkölcs és a jog jelenségei ill. vizsgálatuk szempontjai — az állami és a közvetlen társadalmi érvényesítés különbségétől ill. az ebből eredő történelmi időrendi eltérésektől eltekintve — *igen rokon kapcsolatban állnak.*

Az etika művelése mindezek folytán *legközelebb a jogi elméletnek a műveléséhez áll:* mindkettőben viszont — skolasztikus, dogmatikus, formalista módozatokkal szemben — a társadalmi mozgástörvények, a társadalmi eseményrendszer helyes vizsgálatának, a jog és erkölcs *eszközjellege tudatának kell érvényesülnie.*

Az etika, mint erkölcsi elmélet, *próbája a gyakorlat: a tételes erkölcs helyes megalapozása* és bemutatása.

A tételes erkölcsi szabályok többdimenziós jelenségek ill. fogalmak; ezeken belül tudatos, *célhoz szabott elemzésnek és bemutatásnak kell érvényesülnie.*

Az etika és a tételes erkölcs *a társadalom továbbfejlődésének* kölcsönható *tényezője.*

VII. Az elmondottak alapján tegyünk kísérletet arra, hogy az etika *tematikájának mintáját,* viszonylag tömören, felvázoljuk.

(A viszonylagos tömörség azt jelenti, hogy ott, ahol a fejezet vagy pont címéhez tartozó anyag az élő irodalom alapján aránylag egyértelműbben elképzelhető: a részletezést mellőzzük vagy csak vezérszavakra szűkítjük. Viszont — itt-ott, szinte szövegszerűen — megtartjuk a részletezést ott, ahol a szokványos felfogáshoz képest új vagy hangsúlyosabb mondanivalót látunk. — Az olvasó tehát e szándék ökonomikus megvalósításának tulajdonítsa az eredetileg teljesebb tematika részleteinek egyenetlenségét.)

ETIKA tematikája

1 ÁLTALÁNOS RÉSZ

11 *Bevezetés*

111 *Az erkölccsel kapcsolatos alapfogalmak*

Az erkölcs közkeletű értelme. — Egyes elemei: előírás (norma), nézetek; szokásszerűség és közvélemény; az ellentétes magatartás elítélése; egyéb szankciói. — Az erkölcs alanyi oldala: értékítélet jó-rossz viszonylatban (lelkiismeret stb.) és magatartás-motiváció; a jó és rossz fogalma azonban társadalmi síkon, társadalmi következmények képzetével jelentkezik.

112 *Az erkölcsről alkotott nézetek*

Deista és (individuális) idealista elméletek. — Biológiai, genetikai eredetére vonatkozó elméletek. — Idealista társadalmi elméletek.

Az erkölcs, mint történelmi kategória.

113 *Az erkölcs tudománya: az etika*

Az erkölcs kérdéseinek közelítési módjai. (Vö. a II. fejezetben írottakkal.) — Az erkölcs tudománya: társadalomtudomány.

121 *Az erkölcs a társadalom elvont eseményrendszerében; meghatározása*

A társadalmi mozgások — események, magatartások (érdemleges magatartások) — világa.

Egyrészt a magatartások kötöttségének fokozata szerint különböztethetünk. Vannak a társadalmi mechanizmus által szorosan megszabott, ill. vetített magatartások. Másrészt létezik a magatartások választási — „szabadabb", másrészt „renitens" — zónája. (Itt lehetséges keresztezés vagy ütközés a megszabott társadalmi érdekekkel, normákkal stb.-vel szemben.) — Továbbá vizsgálhatjuk a társadalom tagjainak, ill. csoportjainak az eseményekhez, magatartásokhoz fűződő viszonyát. — Érdekeik vannak. Várásaik keletkeznek. Az érdekekkel megegyező várások: elvárások. A társadalmi „szabadabb", ill. „renitens" zóna ütközhetik és ütközik az elvárásokkal, igények, konfliktusok keletkeznek.

A társadalom reagálása a keresztező, ütköző magatartásokra, igényekre, az előálló konfliktusokra. Állami reagálás, egyéb különös reagálások, ezek vegyülékei.

Az általános (közvetlen) reagálás zónájában lép fel az erkölcs fogalma. Az erkölcs olyan lényegesebb magatartási szabályok összessége, amelyek érvényesülését az adott társadalom vagy társadalmi közösség közvetlen szankciókkal, vagy közvetlen szankciókkal is, biztosítja.

A szankciók formái; a kiközösítés eleme. Ennek pszichikai lerakódása az egyén fejlődése során.

122 *Az erkölcs társadalmi helyével kapcsolatos problematika*

Norma, nézetek és valóság — beleértve a fejlődést — viszonya az erkölcsben. A nominális erkölcs; a reális hangsúlykülönbségek. A valóság túlsúlya és vonzata e viszonyban. Az erkölcs deformálhatósága.

A normatív és pozitivista értelmezés, az etikai abszolutizmus és relativizmus bírálata.

A machiavellizmus kérdése és bírálata. (A társadalom demokratizmusának és szervezettségének jelentősége.)

123 *Lét és tudat viszonya az erkölcsben*

A gazdasági alap, a termelési viszonyok, a gazdasági- és osztályszerkezet meghatározó szerepe a társadalom erkölcsében. A termelésben bírt (a termelési eszközökkel kapcsolatos) helyzet hatása. Az osztályerkölcs kérdése és realitása. Uralkodó erkölcs és egyéb osztályerkölcsök viszonya. Az utóbbiak megjelenése.

Az erkölcs felépítményi jellege.

Tudatosság az erkölcsben. Cél és eszköz viszonya; az erkölcs eszközjellege. Az erkölcsi visszatükröződés és az erkölcsi tudat kérdései. Komplexitása.

124 *Egyéb társadalmi tényezők hatása az erkölcsre*

A politikai forma, — az egyház, ill. a vallás, — műveltség, civilizáció, — műszaki fejlődés, — a családi forma, — a nevelési forma, — az erkölcsi oktatás és propaganda, — a tételes jog hatása az erkölcs tartalmára, — erkölcs és művészet (irodalom).

125 *Történelmi tényezők az erkölcsben. Az erkölcs folyamatosságának és önállóságának kérdése*

A történelmi (földrajzi stb.) tényezők hatása az erkölcs alakulására.

Az erkölcs viszonylagos önállósulásának és folyamatosságának, hagyományainak, az „elemi" és az „egyetemes" erkölcsnek a kérdése.

126 *Az egyéni erkölcs alakulásának tényezői*

A társadalmi tényezők, — az egyéni tulajdonságok, — fogyatékosságok, — az egyéni élettörténet hatása; közelebbről vagy módszeresen ható tények, beavatkozások. Az egyéni életvezetés fogalma.

127 *Erkölcs és jog viszonya.*

Az erkölcs egyéb elhatárolása

(Vö. a IV. fejezetben írottakkal.)

Az erkölcs elhatárolása: egyéb társadalmi szabályok nem általános vagy nem széleskörű volta, másrészt nem releváns magatartásokra vonatkozó jellegük alapján.

128 *Erkölcsi beszámítás és felelősség*

A szabadság kérdése és tartalma az egyes ember életében. Az erkölcsi szabadság, a moralitás kérdése. Az önmagunk felett való uralom és annak nevelése. A cselekedetek komponensei, azok beszámítása és értékelése; a felelősség.

A marxista magatartás-etikával ellentétes álláspontok bírálata.

129 *Az egyéni és helyzeti eltérések szerepe az (egyéni) erkölcs alakulásában és beszámításában*

13 *Történelmi áttekintés*

131 *Az erkölcstörténet fő vonásai*

132 *Az etika tantörténete és modern problematikája*

133 *Hazai (erkölcs) történeti adottságaink hatása élő erkölcsünkre*

A magyar társadalom előfordult elmaradásai a megfelelő korszak uralkodó társadalmi formáihoz képest. (A kalandozások korának, nomád életmódnak az elhúzódása; a török háborúk és hódoltság fékező hatása a feudális és a városi fejlődésben; a polgári fejlődés és forradalom megkésése, visszavetése; a feudál-kapitalista struktúra; kompromisszumok, keveredések a mindenkori társadalmi-politikai arculatban.)

Földrajzi és mezőgazdasági (nomád, majd külterjes jellegű) adottságok.

A magyar feudalizmus struktúrájának (a magas nemes-jobbágy arány) hatásai. Hasonlóan a magyar ipar (kisipari) összetételének hatásai.

Sikeres forradalmi hagyományok és tartós, ill. tartalmas demokratizmus hiánya.

Mindezek összhatásai. (Egyes pozitívumok; emellett „cseléd" erkölcs, hajlamosság erőszakos, önös módszerekre stb.)

14 *A szocialista forradalom és társadalom erkölcse*

141 *A kommunista erkölcs*

A kommunista erkölcs fogalmának jelentkezései.

Elemei: a munkásosztály (osztály) erkölcse a kapitalizmusban; a munkásmozgalmi erkölcs; a forradalmi erkölcs; a szocializmus és a kommunizmus építése korszakának erkölcse; a jövőbeli kifejlett kommunista társadalom (előrelátott) erkölcse.

E sokféle tényező mellett beszélhetünk-e a kommunista erkölcs egységes valóságtartalmáról, realitásáról? A fejlődés összekapcsoló eleme folytán — igen; a fejlődés eleme egyben minőségileg is új (nemcsak konzerváló-defenzív, hanem konstruktív) erkölccsé teszi; hangsúlykülönbségek, s emellett problémák, torzulások azonban nem tagadhatóak.

A kommunista erkölcs összefoglalható objektív alapvonásai az egész társadalom felemelésének és fejlődésének elve; nemcsak relatív, hanem abszolút társadalmi erkölcs; kollektivizmus; demokratizmus, internacionalizmus; egyéniesítés stb.; a munka elve; a tartalmas fejlődés és a magasabb rendű szabadság elve. Tudatosság.

Az eddigi erkölcs-fejlődés betetőzése.

142 *Erkölcsi problematika a szocialista fejlődés során*

A fejlődés különböző (munkásmozgalmi, forradalmi, építő) szakaszaiból adódó problematika. (Más, ill. múló hangsúlyok stb.)

Az osztálytársadalmak és a kapitalizmus egyes (erkölcsre ható) tényezőinek kieséséből adódó problematika.

A gazdasági szerkezetből, új (családi stb.) formákból adódó veszélyforrások.

Tudati elmaradásból eredő problémák.

Politikai elhajlásokból, torzulásokból, a tőkés befolyásból eredő kérdések.

A nevelés, az erkölcsi oktatás és propaganda hiányosságaiból adódó kérdések.

A problematika (nem antagonisztikus) jellegének értékelése.

15 *Erkölcspolitika*

Az erkölcspolitika tartalmát egyfelől a korszerű szocialista társadalom (tudományos előrelátással meghatározható) követelményei, másfelől a mutatkozó problematika vonásai szabják meg.

E tekintetben: a szocialista etika kialakításának és tudatosításának, — a módszeres erkölcsi nevelésnek és propagandának, az egyéb ideológiai jelenségek alkalmazkodásának, az erkölcstelen magatartással szemben alkalmazott szankciók elmélyítésének, az erkölcsileg értékes magatartás megbecsülésének stb.-nek szüksége. Küzdelem az erkölcsöt deformáló tényezők ellen.

2 *KÜLÖNÖS RÉSZ*

21 *Alapvetés*

211 *A tételes erkölcsi szabályok jellemzői*

A történelmi és társadalmi környezet (háttér). A társadalmi vagy társadalmi mozgási szükséglet jellege és területe; egyúttal az erkölcsi szabály alkalmazási területe. A célzat vagy az ún. védett érdek. A tudatosító fórum vagy közösség. A támasztott követelmény

természete: kívánt tulajdonság (itt is: „de internis non curat"?), aktivitás, tilalom, módszer stb. Elvi szabály és konkretizált előírás. Az erkölcsi szabály érvényesülésének hatálya (általános társadalmi erkölcsi vagy pl. foglalkozási erkölcsi stb. szabály-e) és alkalmazásának (szokásos, ill. leggyakoribb) területe.

Az erkölcsi szabály említett vonásainak bármelyike alapján lehetséges osztályozás; célszerűnek látszik azonban — feltételezve már, hogy jelenkori szocialista társadalmunk erkölcsét elemezzük — az általános erkölcsi szabályok körében elsődlegesen az alkalmazási területek, másodlagosan a védett érdekek alapján történő osztályozás.

212 *Az erkölcs területei*

A területek elhatárolása nagyságrend, ill. sajátosság szempontjából

a) az egyén és az egyének közötti kapcsolat erkölcse,

b) nemi, szerelmi és családi erkölcs,

c) társadalmi (közösségi) erkölcs,

d) munkaerkölcs.

213 *Célzott és védett érdekek*

Ezek bizonyos fokig rokonulnak a jogban kimunkált védett érdekekhez. Míg azonban ott részben (pl. a büntető jogban) csak tilalmak formájában, részben kevéssé definiáltan jelentkeznek; addig az erkölcs körében pozitív célkitűzések alakjában és lehető konkrét tartalommal kell őket megszabnunk.

Figyelembe veendő az, hogy az egyes érdekek az erkölcs különböző területein más és más terjedelemben vagy hangsúllyal jelennek meg.

A védett érdekeket hozzávetően a következők szerint csoportosíthatjuk:

A) az ember léte (beleértve életét, testi épségét, egészségét);

B) az ember javai és szabadsága (itt a javakat tág, de relatív értelemben figyelembe véve; a relativitás arra vonatkozik, hogy e javak, ill. védelmük fogalma nem esik szükségképpen egybe a tulajdonnal, vagy a birtokolt javak körével; a szabadság itt az élet alapvetőbb mozgási és választási lehetőségeit jelenti; míg az aprólékosabb vonások inkább az ember egyéniségének körébe esnek);

C) az ember egyénisége — saját és másé — (körébe tartozik az egyén minden kvalitása, fejlődése, becsülete, választási, ill. cselekvési lehetősége személyes életviszonyaiban stb.);

D) az emberek közötti kapcsolatok biztonsága;

E) a társadalom gazdasági rendje (így a termelőeszközök társadalmi tulajdona, a tervszerűség, a szocialista munkaelvek stb.);

F) a társadalom politikai rendje (beleértve pl. a demokratikus centralizmust, az általános demokratizmust, közéleti tisztességet és egyenjogúságot);

G) a szocialista haza;

H) az internacionalizmus és a béke.

22 *Általános társadalmi erkölcs*

221 *Az egyén és az egyéni kapcsolatok erkölcse*

A kérdés dialektikája: az egyén értékeinek fejlesztése és az emberi kapcsolatok keretében elősegítése, védelme. Értékfokok az egyének közti kapcsolatokban; jellem és illem; a behavourizmus bírálata.

Harmonikus testkultúra — az élet, a testi épség és az egészség védelme (ennek keretében narkotikumok stb. elvetése). Érzelmi készség. Önfegyelem. Értelem, műveltség. Tudatosság. Harmonikus tevékenység — tevékenységi szabadság. Harmonikus önfejlesztés — gondolat, lelkiismeret stb. szabadsága. Önbecsülés, önérzet, becsület — és védelme. Egyéniség (tulajdonságok, választás, titkok stb.) — tiszteletben tartása és védelme. Javak védelme. Optimizmus. Életvezetés.

Tisztesség, nyíltság, őszinteség. Bizalom, igényesség, tisztelet, megbecsülés, dicséret, sikerhez segítés. Diszkréció. Szerénység. Önzetlenség. Segítőkészség, tanítás, felvilágosítás. Igazságosság, konfliktusok tiszta rendezése. Felelősségvállalás. Bátorság. Barátság. Tapintat, részvét, kímélet. Gyengébbek védelme.

A művelt magatartás és az illem szabályai. Érzék.

222 *A nemi, szerelmi és családi erkölcs*

Fogalmi megjelölés: az előbbiek nyomdokain halad, azok speciális területe.

Az egyéni fejlődés és az egyéniség elve és tisztelete a nemi stb. erkölcsben. Tiszta (perverziótól mentes) és magasabb igényű szexualitás. Szemérem. Nemek egyenjogusága és védelme. A szerelmi kapcsolat — fejlesztő — dialektikája.

A házasság védelme. Házastársi hűség; a feldúlt házasság felbontása.

A családon belüli szolidaritás és kapcsolatok erkölcse.

223 *Társadalmi (közösségi) erkölcs*

Fogalmi kijelölés: az előbbiekhez képest a nagyobb, szervezettebb társadalom, ill. társadalmi nagyságrend erkölcse. Ebben az antagonizmus nélküli szocialista társadalom jelentősége.

Humanizmus. Emberek munka és társadalmi érték alapján történő értékelése és megbecsülése. Szolidaritás. Harc minden elnyomás és kizsákmányolás ellen. Felvilágosítás, tanítás, bírálat, önbírálat kötelezettsége. Vitaerkölcs. Kollektív szemlélet, társadalmi tudat. Konfliktusok rendezése. Politikai szemlélet és tartalma (demokratikus centralizmus, demokratizmus stb.).

Népgazdasági szemlélet és tartalma (termelőeszközök társadalmi tulajdona, a népvagyon gyarapítása és védelme, tervszerűség, szükségletek kielégítése, hatékonyság, takarékosság stb.).

Közéleti tisztesség és tartalma. Törvényesség, törvénytisztelet. Hazafiság. Internacionalizmus. Más népek becsülése. Békeszeretet.

224 *Munkaerkölcs*

Fogalmi kijelölés: tulajdonképpen a társadalmi (közösségi) erkölcs különös, illetve alkalmazott, de mindenkire kiterjedő területe.

A munka helye a társadalomban (munkakötelezettség, munkához való jog). Szorgalom, ügyszeretet, hivatástudat. A tudatos és tanult munka elve, a továbbképzés kötelezettsége. Együttműködés, segítés készsége.

A munka társadalmi tudata, a munka hatékonyságára törekvés. Társadalmi tudat (demokratizmus) a szolgáltatásban.

Vezetői és beosztott munka elvei. Felelősségvállalás.

Társadalmi munka.

23 *Az erkölcs egyes különös és alkalmazott területei*

231 *Az erkölcs egyes különös területei*

(Többek között)

Tudományos erkölcs. Szerzői, újítói stb. erkölcs. Művészeti erkölcs. Sport- és játékerkölcs. Rétegek, közösségek stb. erkölcsei. Konvenció jelegű erkölcsi szabályok.

232 *Szakmai és foglalkozási erkölcs*

Bevezetés: mi emelheti ki az általános munkaerkölcsből egyes szakmák és foglalkozások erkölcsét? Többek között:

A rendeltetés nagysága. A fokozott önbecsülés szüksége. A fokozott veszély. A fokozott áldozatvállalás. Bizalmi, kiszolgáltatottsági kapcsolat. Visszaélés veszélye.

Példák szakmai erkölcsökre. (Katonai, tengerész, expedíciós stb. erkölcs.)

Példák foglalkozási erkölcsökre. (Orvosi, ügyvédi, nevelői stb. erkölcs.)

Vadas György

Hozzászólás a jogszabályi jogszabályértelmezés kérdéséhez*

Szabó Imre, „A jogszabályok értelmezése" c. tanulmányában arra a nagy jelentőségű megállapításra jut, hogy a jogszabályalkotó is köteles a jogszabályt értelmező jogszabály alkotásakor a jogszabály értelmezésére vonatkozó általános szabályokat betartani, nehogy — ezen biztosíték elhagyásával — jogszabály-értelmezés címén tartalmában új jogszabályt alkosson visszaható erővel.[1]

Ezen éles meglátásból fakadó — a szocialista jogszolgáltatás tisztaságának biztosítását szolgáló — (egyszerűségében és világosságában, valamint célirányosságában) ragyogó tétel zavaros talajból nőtt ki, s úgy látjuk, hogy éppen azért, hogy ezen zavaros talaj esetleges káros kisugárzása ne homályosítsa el ezen — a szocialista jogszolgáltatás tisztaságának biztosítását szolgáló — (egyszerűségében és világosságában, valamint célirányosságában) ragyogó tétel fényességét, vissza kell fordulnunk ezen zavaros talajra, megkísérelve rendet teremteni benne.

Szabó Imre is tudatában volt megállapítása jelentőségének (kifejezést is adott ennek[2]), s talán éppen az a tény, hogy fölismerte az általános értelmezési szabályok alkalmazásának a jogszabályt értelmező jogszabály alkotásánál is játszó döntő fontosságát, az egész jelenséget a rendes jogszabály értelmezés körébe helyezte el a jogszabályi jogértelmezés csoportját alkotva, mellőzve — nyilván szükségtelennek találva — minden további korrekciót vagy megjegyzést az eltérést illetően.

Márpedig a jogszabály-értelmezés a jogalkalmazás része[3] (vagy eszköze), viszont a jogszabály-alkotás, s ennek megfelelően a jogszabályt értelmező jogszabály-alkotás nyilván nem a jogalkalmazás része vagy eszköze. A jogszabályt értelmező jogszabálynak, mint jogszabály alkotási eljárás produktumának a *tartalma* jogszabály-értelmezés, és nem maga az eljárási folyamat (ami jogszabályalkotás), tehát ez esetben a jogszabályi jogszabály-értelmezés nem a jog területén fennálló terminus technikusnak megfelelő „jogszabály-értelmezés"-nek felel meg, — amely a jogalkalmazás része, és mint ilyen (mint jogalkalmazási eljárás) távol áll a jogszabály-alkotástól mint szabályalkotási eljárástól. — Ezért, ha a jogszabályt értelmező jogszabályt az értelmezés fajtái közé akarjuk sorolni, a zavar elkerülése végett meg kell világítanunk, hogy ez esetben nem a tulajdonképpeni fogalom értelmében történő rendes (jogszabály értelmezés keretében — annak részeként — végbemenő) „jogszabály-értelmezés"-sel állunk szemben, hanem egy rendkívüli speciális jogszabály-értelmezési esettel találkozunk, ahol nem a jogalkalmazás részeként jelentkező eljárás, hanem a jogszabály-alkotási eljárás produktumának (jogszabálynak) tartalma (közhasználatú szóval) jogszabály-értelmezés.

Ennek megfelelően, ha nem elégedünk meg ezzel a megjegyzéssel, hanem ténylegesen be akarjuk osztani a jelenséget a jogszabály-értelmezés valamilyen csoportjába, úgy — megítélésünk szerint — elsősorban két főcsoportot kell alkotnunk. Az első csoportba tartoznék a rendes (a jogalkalmazás részét képező értelmezés), ahol az eljárás maga jogalkalmazásként jelentkező jogszabály-értelmezés, és amelynek produktuma a bírói eljárás körében az *elvi ítélet* formájában jelentkezik, míg a második csoportba tartoznék a jogalkalmazáson kívüli, nem tulajdonképeni (nem sajátlagos) jogszabályértelmezés, ahol az eljárás jogszabályalkotási eljárás, s amely produktumának: a jogszabálynak tartalma a jogszabály-értelmezés. Ebbe a 2-ik csoportba tartozik tehát a jogszabályi jogszabály-értelmezés és ennek egyik alfajtája, az *autentikus* jogszabály-értelmezés[4].

---

* Szerző e kérdést részletesebben érinti „Alkot-e a bíró jogszabályt jogalkalmazó tevékenysége közben" c. kéziratban levő munkájának 26—37. oldalán és a hozzátartozó jegyzetekben. (Hozzáférhető az Egyetemi Könyvtár kézirattárában. *Szerk.*)

[1] „A burzsoá jogalkotónak az értelmező törvény (illetőleg jogszabály) olyan eszközül szolgált, amellyel megkerülhette a visszaható erejű törvény kibocsátására vonatkozó tilalmat, vagyis ennek segítségével félre tehette azt az elvet, amely tiltotta valamely törvénynek visszaható erővel való felruházását . . ." „A burzsoá jogtudomány meghajolt a törvényhozói önkény előtt s nem követelte, hogy az értelmező törvény tartalmilag is megfeleljen az értelmezés feltételeinek, illetőleg nem szögezte le, hogy az a törvény, amelyet a jogalkotó ugyan értelmező törvénynek nevez, de az tartalmában törvényt módosít, korábbi törvényt ront vagy egészít ki — nem értelmező törvény többé, vagy ilyen részében már nem az, hanem új norma, amelynek nem lehet azon a címen visszaható ereje, hogy azt a törvényhozó értelmező törvénynek nevezi, vagy ilyen jellegűnek tekinti." . . . (L. Szabó Imre: „A jogszabályok értelmezése" c. műve 465. old.)

[2] „Mindez egyébként szintén mutatja, mekkora gyakorlati garanciális jelentősége is van annak, hogy a jogtudomány az értelmezés fogalmát egységesen határozza meg és az elmélet az értelmezést illetően lényegileg egységes feltételeket, mégpedig tartalmi feltételeket állapít meg az értelmezés minden fajtája számára, annak biztosítása érdekében, hogy az értelmezés — valóban értelmezés legyen. Szocialista viszonyok között ez egyben a szocialista törvényesség gyakorlati biztosításához szükséges elméleti feltételek kimunkálásához és a feltételek érvényesítésének ellenőrzéséhez." . . . (L. id. mű. 466., 467. old.)

[3] „. . . . a jogszabályértelmezés nem egyedül szemlélet dolga, nem pusztán a jogszabály passzív megismerése, hanem a jogalkalmazó tevékenység része." (L. i. m. 60. old.)

. . . . „A szocialista jogelmélet tudományosan indokolt tétele, hogy a jogszabályértelmezés a jogalkalmazás része, a jogalkalmazási folyamat egyik alapvető szakasza.) (L. i. m. 61. old.)

[4] „Az autentikus értelmezés tehát nem a törvény útján adott értelmezés gyűjtőfogalma, vagyis nem azonos a legális vagy hiteles értelmezéssel, mint ahogyan ezt egyes burzsoá szerzők állították, hanem a jogszabályi értelmezésnek egyik fajtája: lényege nem az, hogy a jogszabályt jogszabállyal értelmeznek, hanem az, hogy a jogalkotó szerv maga értelmezi az általa kibocsátott jogszabályt, mégpedig jogszabállyal, tehát érdemileg ugyanúgy általánosan kötelezően, mint ahogyan az értelmezett jogszabály általánosan kötelező." (L. i. m. 486. old.)

(mely fogalom meghatározása Szabó Imre szintén igen jelentős megfigyelésének az eredménye).

Megítélésünk szerint a jogszabályi jogértelmezés azért, mert a jogszabály tartalmában jogszabály-értelmezést foglal magában — ami magával hozza, hogy a jogszabály-értelmezés általános szabályait is betartsuk alkotásakor —, egyáltalán nem vonja maga után, hogy ezért ezen jelenség tulajdonképpeni (sajátlagos) jogértelmezéssé válna (amely a jogalkalmazás része), hanem megmarad továbbra is lényegét tekintve a jogszabályok csoportjában, és annak egy különös fajtáját képezi, amely abban mutatkozik, hogy jogszabály-értelmezést tartalmaz, s ezen különleges jogszabályi csoportba tartozása folytán ennek megfelelően különleges szabályok is nyernek alkalmazást. (Többletképpen a jogértelmezés általános szabályai is alkalmazást nyernek a jogszabály alkotásakor.) Ellenkező esetben ezen megjegyzések nélkül a jogszabály-értelmezés kategóriái közé való beosztása mellett a jelenség a feje tetejére lesz állítva, s azért, hogy a bevezetésben említett nagyjelentőségű megállapítás a maga teljességében és tiszta fényében tündököljön, nem kell mást tenni, mint a jelenséget talpra állítani, és — lényegét tekintve — elhelyezni a maga helyére a jogszabályok különleges fajtái körébe (s a jogszabály-értelmezés körébe csak a megfelelő korrekcióval említeni).

Zelenka István

Az Académie Internationale de Droit Compare VIII. kongresszusa

(Pescara, 1970. aug. 29., -szept. 5.)

1. A droit comparé jelszavával jelentkező, s egyre nagyobb számban sorra kerülő nemzetközi rendezvények között különleges hely illeti meg az Académie Internationale de Droit Comparé által négyévenként rendezett Nemzetközi Összehasonlító Jogi Kongresszusokat. Ez a jelentőség nem csupán e kongresszusok méreteiből, vagy — többnyire az ünnepélyesség, sőt a látványosság jegyeit sem nélkülöző — külsőségeiből fakad; lényegesen nagyobb szerepük van e vonatkozásban az Académie Internationale jellegéből és célkitűzéseiből eredő tényezőknek.

E tényezők között egy bizonyos exkluzív jelleg, az un. összehasonlító jogtudomány legkiválóbb művelőinek tömörítésére irányuló igény mutatkozik a leginkább szembetűnően. Az Académie Internationale ugyanis abból a szempontból kétségtelenül a legtekintélyesebb nemzetközi tudományos testületek egyike, hogy a Statutumában rögzített célkitűzések megvalósítását — a droit comparé tanulmányozását és a különböző országok jogszabályainak tökéletesítését — viszonylag szűkkörű és elsősorban tudományos kritériumok alapján kiválasztott tagsága közreműködésével kívánja elérni. Mint az említett Statutum VI. szakasza leszögezi, az Académie tagsága kizárólag olyan, magasan kvalifikált személyekből tevődik össze, akik a múltban vagy jelenleg is valamely egyetem professzoraként tevékenykedtek vagy tevékenykednek, s akik értékes műveket alkottak az Académie tevékenységi körébe tartozó általános jogtudományi kérdésekről vagy a magánjog valamelyik speciális ágazatában. Az e követelményeknek megfelelő személyek köréből történik időről időre — a szavazásban részt vevő rendes tagok kétharmad részének igenlő szavazata alapján — az Académie rendes (membres titulaires) és ún. társult tagjainak (membres associés) megválasztása.

Tekintettel arra, hogy a rendes tagok száma legfeljebb 50 lehet, ez a körülmény — az Institut Français „halhatatlan"-jaihoz hasonlóan — az Académie tagságának is az állandóság, sőt egyfajta konzervativizmus látszatát kölcsönzi: valójában azonban éppen az Académie bizonyult azon nemzetközi szervezetek egyikének, amelyek a leginkább fogékonynak mutatkoztak a világban végbemenő változások tudomásul vétele, illetve az azokból logikusan fakadó következtetések levonása iránt. E rugalmasság egyik elemét tulajdonképpen már maga a választási rendszer is magában rejti: minthogy a társult tagok száma nincs korlátozva, ezáltal lehetőség nyílik e kör szinte tetszőleges növelésére, illetve arra, hogy a droit comparé, vagy általában a jogtudomány keretei között jelentkező újabb törekvések vagy irányzatok képviselői is hallathassák hangjukat — bár szavazati jog nélkül — az Académie tevékenységi körének és e tevékenység főirányainak megvitatása, illetve meghatározása során. A fluktuáció másik eszköze a rendes tagsággal járó jogok gyakorlásának — a legutóbbi években bevezetett — időbeli korlátozása; eszerint az Académie Internationale-nak a 70. életévüket betöltő rendes tagjai igényt tarthatnak a tiszteletbeli tagságra, ami felmenti őket a tagsági díj fizetésének kötelezettsége alól, viszont csak tanácskozási jogot biztosít számukra az Académie döntéseinek meghozatalánál.

Az Académie vonalvezetésének rugalmassága, a társadalmi fejlődés által megkövetelt szervezeti változások iránti fogékonysága azonban a tagság összetételének egy más úton történő befolyásolásában is megmutatkozik. Így viszonylag korán elismerést nyert az Académie szervezeti felépítésében az ún. „latin", az angolamerikai, a skandináv és az ázsiai-afrikai csoportok mellett a szocialista országok állam- és jogtudományát képviselő akadémikusok csoportjának önállósága (groupe des pays de l'Est néven); s tekintettel arra, hogy az új rendes és társult tagok ajánlásának jogát az egyes csoportok gyakorolják, a „keleti országok csoportjá"-nak létrejötte voltaképpen a szocialista állam- és jogtudomány képviselői számára biztosított és biztosít rendszeres lehetőséget az Académie tevékenységébe való bekapcsolódásra. Ugyanez a lehetőség nyílik meg — legalábbis elvben — az újonnan függetlenséget nyert országok jogászai előtt az ázsiai-afrikai csoport különválásával, ha a gyakorlatban e lehetőséget egyelőre csak igen korlátozott mértékben sikerült is megvalósítani.

Mindez természetszerűen az Académie tevékenységének egyetemessé válása irányában hat, s ez az egyetemesség — úgy tűnik — mind személyi, mind tárgyi vo-

natkozásban megállapítható. Nemcsak arról van itt szó ugyanis, hogy az Académie tagsága hovatovább a világ mind több országának jogászaira terjed ki, hanem — s ez talán még fontosabb — e különböző jogrendszereket és jogfelfogásokat képviselő jogászok révén napjaink állami és jogi problémáinak mind szélesebb köre kerül nemzetközi reflektorfénybe, s válik ezáltal lehetővé, hogy e problémák nemzetközileg ismertté válva, a sokoldalú megvitatás segítségével esetleg a megoldás előnyös lehetőségeivel is találkozzanak. Ezzel függ össze, hogy az Académie tevékenysége ma már messze túlnőtt a Statutumában megállapított — s alapvetően a magánjog művelésére, illetve tökéletesítésére irányuló — célkitűzések keretein, s nemcsak a tételes jog szinte valamennyi ágazatára, hanem az elméleti és történeti diszciplinákra, az állam- és jogtudomány módszertani kérdéseire, sőt a jogi dokumentációval, s általában a jogi információs tevékenységgel összefüggő problémákra is kiterjed. Úgy tűnik tehát, hogy ez a tevékenység ma már a droit comparé legtágabb, legátfogóbb értelmezéséhez kapcsolódik, az Académie Internationale-t az állam- és jogtudomány művelőinek valóban egyetemes szervezetévé változtatva.

Ennek az egyetemességnek a szolgálatában állnak az Académie négyévenként megrendezésre kerülő nemzetközi kongresszusai is, amelyek — az eddigi tapasztalatok szerint — magas szintű és objektív fórumot biztosítanak a különböző országok jogrendszereinek, illetve egyes jogintézményeinek megismertetésére, s ezzel egy jó értelemben vett, színvonalas jogi propaganda folytatására, de ugyanakkor a szemben álló elvi álláspontok kifejtésére és megindokolására, a vélemények szabad ütköztetésére is. Tekintettel arra, hogy e kongresszusokon az Académie tagjain kívül többszáz, a jogösszehasonlító mozgalom problémái iránt érdeklődő jogász szokott résztvenni a világ minden tájáról, e fórum jelentőségét aligha lehet túlbecsülni a különböző jogrendszerek alaposabb megismerése, s ezzel a világ jogászai közötti jobb megértés ügyének szolgálatában.

2. A magyar állam- és jogtudomány örvendetesen gazdagodó és egyre intenzívebbé váló nemzetközi kapcsolatainak körében újabban egyre nagyobb szerephez jutnak a jogösszehasonlítás jelszavával kibontakozó, s napjainkban világméretűvé vált mozgalomba való bekapcsolódás különböző formái. A szocialista jogirodalomban most már — úgy tűnik — végleg felülkerekedett az az álláspont, amely határozottan szakított a korábbi, a droit comparé-t mereven elutasító irányzattal, s a különböző társadalmi rendszerek békés egymás mellett éléséből fakadó új gyakorlati igények hatására őszintén keresi a kölcsönös jobb megismerés és megértés kibontakozásának különböző lehetőségeit és formáit.

E lehetőségek között — már csak az eddigiek alapján is — megkülönböztetett figyelmet érdemelnek az Académie Internationale tevékenységébe a szocialista országok részéről történő bekapcsolódás eddigi eredményei. A droit comparé-val szemben hangoztatott elvi aggályok megszűnésével vagy legalábbis háttérbe szorulásával párhuzamosan a szocialista országok állam- és jogtudományának mind több képviselője kér és vállal részt azoknak a feladatoknak a megoldásából, amelyek a szocialista állam- és jogfejlődés, illetve állam - és jogtudomány eredményeinek nemzetközi megismertetésével kapcsolatosak, s amely tevékenységhez az Académie Internationale szinte optimális kereteket biztosít. Ma már az Académie rendes és társult tagjai sorában a szocialista országok 11 képviselője foglal helyet, akik — az előbbiekben jelzett lehetőségek felhasználásával — számottevő befolyást tudnak kifejteni e tekintélyes nemzetközi szervezet általános irányvonalára is. A magyar állam- és jogtudomány képviseletének különösen kedvező feltételeket biztosít az a körülmény, hogy — feltehetően a jogösszehasonlítás területén eddig elért eredmények elismeréseként is — az Académie keretében működő „keleti országok csoportjá"-nak ez év nyara óta magyar vezetője van Szabó Imre akadémikus, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatójának személyében; Eörsi Gyula professzort, az MTA levelező tagját pedig ugyancsak néhány hónappal ezelőtt választották meg az Académie Internationale társult tagjai közé.

A magyar állam- és jogtudomány az Académie kongresszusain már több alkalommal (1958: Brüsszel, 1962: Hamburg, 1966: Uppsala) képviseltette magát, s ez a részvétel — úgy tűnik — több vonatkozásban is fejlődő tendenciát mutat. Az a körülmény, hogy a négyévenként ismétlődő kongresszusok hazai előkészületeinek koordinálását a Magyar Tudományos Akadémia, illetve annak Állam- és Jogtudományi Bizottsága vette kezébe, már önmagában is jelzi az összehasonlító jogi világmozgalomba való bekapcsolódásunknak tulajdonított fontosságot; az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete jogösszehasonlító osztályának megalakulásával pedig nemcsak a rendszeres jogösszehasonlító tevékenység folytatásának, hanem az ezzel kapcsolatos — hazai és nemzetközi — szervezési feladatok ellátásának szervezeti keretei is létrejöttek.

Az Académie Internationale brüsszeli kongresszusán a magyar állam- és jogtudományt még csak kis létszámú delegáció képviselte, a következő, hamburgi kongresszusra utazó magyar tudósküldöttség azonban már a kongresszus tematikájához kapcsolódó 7 magyar nemzeti referátumot tartalmazó, önálló, idegen nyelvű kötetet is magával vihette. 1966-ban a kongresszusi kötet megkétszerezödött terjedelemben, összesen 13, részben francia, részben angol nyelvű tanulmányt tartalmazott, s külső megjelenésével is általános nemzetközi elismerést szerzett az Akadémiai Kiadó számára.

E kötetek révén mind szélesebb körben váltak ismertté a magyar szocialista állam- és jogfejlődés eredményei, valamint állam- és jogtudományunknak ezzel kapcsolatos kérdésfeltevései és válaszai. Aligha túlzás tehát ezeket a „kongresszusi" köteteket mind a magyar, mind az egész szocialista állam- és jogtudomány olyan hírnökeinek tekinteni, amelyek a jogösszehasonlítás oly sok vitát felkavart problematikáját új oldalról gazdagítják, egyszersmind

ennek, a jogösszehasonlító világmozgalomban jelentkező új szocialista tendenciának fokozatos erősödését jelzik.

3. Az 1970. évi, eredetileg Athénban megrendezni tervezett, utóbb azonban az olaszországi Pescara számára átengedett kongresszus előkészületei — az Académie Internationale gyakorlatának megfelelően — már több mint egy évvel korábban megkezdődtek. Ekkor, 1969 tavaszán döntött ugyanis az Académie vezetősége — a különböző országokból beérkezett javaslatok gondos szelektálásával — a soron levő kongresszus tematikájáról, valamint az egyes témák főreferenseinek (rapporteur général) személyéről. Aligha lehet másként, mint az előbbiekben jelzett tendenciák térhódításaként értékelni azt, hogy a szocialista állam- és jogtudomány képviselői összesen 12 kongresszusi téma — tehát az összes témák kb. egyharmada — főreferátumának elkészítésére kaptak megbízást; ebből kettő — Szabó Imre akadémikus és Kovács István levelező tag személyében — magyar szakembereknek jutott.

A pescara-i kongresszus jóváhagyott tematikája egyébként 39 témát tartalmazott, a végleges témajegyzéket az Académie vezetősége idejekorán közzétette, felkérve egyúttal az Association Internationale des Sciences Juridiques nemzeti tagozatait, hogy gondoskodjanak az egyes témákhoz kapcsolódó nemzeti referátumok elkészítésének megszervezéséről. Ezt a feladatot — az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának felkérésére — az utóbbi években az Állam- és Jogtudományi Intézet vállalta magára; e korábban jól bevált módszer alkalmazására került sor a pescara-i kongresszus előkészületeivel kapcsolatban is. Az Intézet már a kongresszusi tematika kialakításába is bekapcsolódott, a tematika véglegesítését követően pedig mindazokat a feladatokat magára vállalta, amelyek egyrészt az elkészült magyar referátumoknak az Académie Internationale titkárságához való eljuttatásával, másrészt önálló kötetben történő közzétételükkel függtek össze.

Az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának felkérése alapján végül is 18 magyar nemzeti referátum készült el. A feldolgozott témák az állam- és jogtudományoknak úgyszólván egész területét átfogják, amennyiben a referátumokat tartalmazó és az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent, reprezentatív kiállítású francia és angol nyelvű kötet állam- és jogelméleti, állam- és jogtörténeti, összehasonlító jogi, államjogi, államigazgatási jogi, polgári jogi, családjogi, nemzetközi magánjogi, polgári eljárási jogi, munkajogi, büntetőjogi és büntető eljárási jogi tanulmányokat foglal össze. A kötetet így nagy tematikai gazdagság, viszont az ezzel szükségszerűen együtt járó laza szerkezet jellemzi; egységét a tanulmányoknak — nemzeti referátumoknak — az összehasonlító jogi világkongresszushoz való kapcsolódása, valamint szerzőiknek az az egybehangolt célkitűzése biztosítja, hogy referátumaikban az adott téma szocialista elméletének, valamint — ahol ez lehetséges — magyar tételes jogi szabályozásának bemutatására törekedjenek. Hogy ez mennyiben sikerült, azt a kötet behatóbb elemzésének szentelt önálló értékelés hivatott eldönteni; az első, a pescara-i kongresszuson is tapasztalt kedvező visszhang feltehetően inkább magát a publikáció tényét, valamint annak külső, formai értékeit honorálta.

4. A VIII. Nemzetközi Összehasonlító Jogi Kongresszuson a magyar állam- és jogtudományt népes delegáció képviselte. Az MTA részéről és képviseletében Szabó Imre akadémikus, Kovács István levelező tag, Horváth Tibor és Péteri Zoltán intézeti osztályvezetők, továbbá Mádl Ferenc, az MTA Társadalomtudományi Főosztályának főelőadója, a Művelődésügyi Minisztérium támogatásával Bihari Ottó pécsi, Fonyó Antal és Martonyi János szegedi egyetemi tanárok vettek részt a kongresszuson. Noha egységes magyar delegáció hivatalosan nem alakult, gyakorlatilag a magyar részvétel mégis egységesen és egybehangoltan jelentkezett, s a magyar delegátusok igen aktívan és eredményesen kapcsolódtak be a kongresszus munkájába. A már említett 2 rapporteur général mellett a magyar delegáció további 2 tagja (Péteri Zoltán és Mádl Ferenc) kapott szekció-titkári megbízást, a vitákba — részben nemzeti referátumaik fő gondolatainak összefoglalásával — mindnyájan bekapcsolódtak, emellett igyekeztek minden nem-hivatalos lehetőséget is megragadni a magyar tudományos eredmények megismertetésére, tudományos kapcsolataink bővítésére. Ehhez a kongresszus minden vonatkozásban igen kedvező feltételeket biztosított: az egyes témákhoz, illetve a sokszorosított formában a részvevők rendelkezésére álló főreferátumokhoz kapcsolódó viták — ha helyenként mélyreható véleménykülönbségeket mutatva is — korrekt formában, tárgyilagos hangnemben folytak, emellett a rendezők szinte példátlan előzékenységgel és nagyvonalúsággal gondoskodtak a hivatalos programot kiegészítő egyéb, nem-hivatalos rendezvényekről is, amelyek jó alkalmat nyújtottak a további eszmecserékre, az álláspontok részletesebb, egyúttal kötetlenebb megismerésére.

Maga a hivatalos program, a kongresszus munkája — az Académie Internationale hagyományainak megfelelően — szekciók keretében folyt. Az öt tudományos szekció az állam- és jogtudományok polgári rendszerének alapulvételével határolta körül a maga területét; így az I. szekcióban állam- és jogtörténeti és jogi etnológiai, jogelméleti és jogfilozófiai, végül a jogösszehasonlítás rendszertani és módszertani kérdéseit érintő témák szerepeltek; a II. szekció a polgári jog (magánjog, a nemzetközi magánjog és a polgári eljárási jog kérdéseivel foglalkozott; a III. szekció vitái kereskedelmi jogi, munkajogi, űrjogi, továbbá az intellektuális jogokkal összefüggő témákhoz kapcsolódtak; a IV. szekció keretében szerepelt a nemzetközi közjog, az alkotmányjog, az államigazgatási jog, a pénzügyi jog, valamint a szabadságjogokkal összefüggő egyes témák megvitatása; végül az V. szekció büntetőjogi és büntető eljárási jogi kérdésekkel foglalkozott. Külön speciális szekciók keretében került sor a jogtudományi dokumentáció egyes kérdé-

seinek, illetve az ún. droit comparé oktatásával kapcsolatos további feladatoknak a megvitatására.

A gazdag tudományos tematika ellenére a kongresszus sikerének tényezőit — mint a hasonló jellegű rendezvényekét általában — nem elsősorban az új tudományos eredményekben kell keresnünk. A megvitatásra kerülő témák széles köre, a részvevők nagy száma, s a tudományos eszmecserékre szánt idő viszonylag szűkre szabott terjedelme egyaránt hozzájárultak ahhoz, hogy az egyes témákhoz kapcsolódó vitaülések keretében inkább csak a téma egynéhány — elsősorban a főreferátumokban és a nemzeti referátumokban jelentkező — fő aspektusának felvillantására nyílt lehetőség, s a részletkérdések sokoldalú, elmélyült megvitatásához a felszólalók inkább csak a jelentősebb szempontokat, megközelítési módokat igyekeztek tisztázni. Az ilyen, bizonyos mértékben probléma-felvető, a további, részletekbe hatoló vizsgálódást előkészítő munka jelentőségét mégsem szabad alábecsülni; ez a felismerés a kongresszus részvevői részéről nemegyszer abban is kifejezésre jutott, hogy egy-egy általánosabb téma konkrétabb, valamely részletkérdésre összpontosított megvilágítását már most a következő 4 év múlva esedékes kongresszus napirendjére javasolták. Ha e javaslatok megvalósulnak, a Nemzetközi Összehasonlító Jogi Kongresszusok hasznos eszközei lehetnek a nemzeti kereteken túlemelkedő tudományos kutatómunkának is.

Péteri Zoltán

Országos ankét a társadalom támogatására szoruló öregekről

Az Egészségügyi Minisztérium az érdekelt társadalmi és állami szervek közreműködésével 1970. szeptember 7—8. napján országos ankétot rendezett, „A társadalmi erők fokozottabb bevonása az időskorú állampolgárok szociális támogatásába" címmel.

Az ankét szervező bizottságában tevékeny szerepet vállalt a Szakszervezetek Országos Tanácsa, a Magyar Vöröskereszt, a Magyar Nők Országos Tanácsa, a KISZ, a Hazafias Népfront, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa, a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság, a Pénzügyminisztérium és a Minisztertanács Tanácsi, valamint Tájékoztatási Hivatala. Ezek a szervek az ankét alapgondolatával és megrendezésének szükségességével messzemenően egyetértettek, és minden támogatást megadtak ahhoz, hogy valóban eredményes legyen.

Az ankét, mind az előkészítést, mind a résztvevőket tekintve joggal viselte az „országos" elnevezést, mert arra a legkülönbözőbb állami és társadalmi szervek vezetőin és munkatársain kívül az ország minden tájáról eljöttek a tanácsi vezetők, a termelőszövetkezeti elnökök, orvosok, szociológusok, a szakszervezetek, a vöröskereszt és a népfront munkatársai és aktivistái. Ott voltak a sajtó, a rádió és a televízió munkatársai is. A résztvevők ilyen összetétele biztosította a kérdések alapos és sokoldalú megtárgyalását.

A kétnapos tanácskozást dr. Farádi László, az egészségügyi miniszter első helyettese nyitotta meg. Megnyitó beszédében az ankét célját a következőkben foglalta össze: *1.* A közvélemény figyelmének e problémakörre való irányítása abból a célból, hogy társadalmunk minden tagja megértő és segítő magatartást tanúsítson a társadalmi támogatásra szoruló öregek iránt, és — lehetőségeihez mérten — segítse az állami szervek munkáját is; *2.* Elérni, hogy ezen feladatok hatékonyabb megoldása érdekében nagyobb legyen az összhang, jobb legyen az együttműködés az állami és társadalmi szervek között; *3.* Eredményeink fokozására az eddigieknél hatékonyabb módszereket találni, feltárni a társadalomban meglevő és eddig fel nem tárt energiákat; *4.* Segítséget kapni korszerű és hatékony állami intézkedések kidolgozásához.

Ezt követően került sor Völgyi Lajosnak, az Egészségügyi Minisztérium főosztályvezetőjének főreferátumára, amely — röviden ismertetve — az alábbiakat tartalmazta:

Bevezetőül arról beszélt, hogy hazánkban az időskorú lakosság abszolút száma, és az összlakossághoz viszonyított aránya is növekvő tendenciát mutat. Az életszínvonal emelkedésének és az egészségügyi viszonyok javulásának eredményeként jelentősen meghosszabbodott az átlagos életkor. Társadalmunk szemben találta magát az „elöregedés" problémájával, és ez a körülmény egyre nagyobb feladatok elé állítja az állami szociális gondoskodást. Főként ez tette különösen időszerűvé ezt a tanácskozást, azért is, mert a társadalom figyelme is egyre nagyobb mértékben fordul e problémák felé.

Rámutatott a szociális gondoskodás terén eddig elért eredményekre. Beszélt arról, hogy a társadalombiztosítás kiterjesztése növelte az öregek létfenntartásának anyagi alapját és egészségügyi szükségleteik kielégítésének lehetőségét, de őszintén feltárta az e téren még meglevő nehézségeket is, mint pl. az alacsony nyugdíjasok nagy száma. Szólt a nyugdíjasok foglalkoztatásának fontosságáról is. Kiemelte, hogy a család ma és a jövőben is jelentős szerepet játszik az öregek eltartásában, illetőleg gondozásában.

A továbbiakban ismertette az egészségügy feladatkörébe utalt felnőttvédelmi szociális gondoskodás eredményeit, azt, hogy számszerűen is mennyien részesülnek a különböző állami szociális juttatásokban: szociális segélyben, területi szociális gondozásban, szociális otthoni ellátásban. Megállapította, hogy állami szociális ellátási rendszerünk megfelelő, és e tekintetben nincs szükség alapvető változtatásokra. Problémáink abból adódnak, hogy mennyiségileg nem tudunk lépést tartani a fejlődő igényekkel.

Tisztában kell lennünk azzal — mondotta —, hogy az állami erőfeszítések fokozása ellenére sem fogjuk tudni kielégíteni az összes szociális szükségletet. Ezért fokozottabban kell kutatni azokat a módszereket, szervezeti és tartalmi megoldásokat, amelyek lehetővé teszik, hogy a társadalmi erők fokozottabb mértékben és egyre hatékonyabban segíthessék az állami szervezet tevékenységét.

Kifejtette, hogy a társadalmi erők fogalma alatt nem csak a társadalmi szervezetek és az

egyének önkéntes tevékenységét értjük, hanem ide soroljuk a társadalomnak mindazon szervezeteit, amelyek az állami szociális tevékenységet bármilyen formában és módon támogatni tudják. Így pl. a gazdálkodó szerveket (vállalatokat, üzemeket, ipari és mezőgazdasági termelőszövetkezeteket), az állami intézményeket (pl. iskolákat), valamint a tömegkommunikációs szerveket (a sajtót, a rádiót, a televíziót) is.

Leszögezte, hogy a társadalmi erők fokozottabb és szervezettebb bekapcsolására társadalmilag megnyilvánuló igény és reális alap is van. Ezt már eddig is számos megnyilvánulás bizonyította, hiszen egyes társadalmi szervek, azok aktívái, de a gazdálkodó szervek — főleg a termelőszövetkezetek — egy része is eddig is jelentős támogatást nyújtott az állami szociális gondoskodáshoz.

A társadalmi erők bekapcsolásának sokféle, változatos — az adott lehetőségektől és a konkrét szükséglettől függő — formája lehet. Így: — Anyagilag hozzájárulhatnak a szociális feladatok megoldásához, szociális intézmények létesítéséhez és fenntartásához; maguk is létrehozhatnak és fenntarthatnak ilyeneket. — Természetben is hozzájárulhatnak szociális igények kielégítéséhez. (Pl. feleslegessé vált ingóságokat, ingatlanokat, berendezési és felszerelési tárgyakat, használati eszközöket, szakipari munkát és szolgáltatásokat ajánlhatnak fel a szociális intézmények és szakgondozás számára.) — Közvetlenül részt vehetnek a szociális gondozómunkában, a házi szociális gondozásban, a szociális intézmények lakói, gondozottjai és a társadalom többi része közötti kapcsolatok erősítésében, ápolásában. — Segíthetnek a társadalmi szemlélet alakításában, az öregekről való szociális gondoskodást elősegítő nevelő- és propagandamunkában, az érdekvédelemben. Jelentős szerepet vállalhat itt a sajtó, a rádió, a TV, a film, a művelődési intézmények.

Végül az alábbi javaslatokat terjesztette az ankét elé: *1.* A vázolt feladatok megoldására az érdekelt állami és társadalmi szervek dolgozzanak ki országos akcióprogramot. Az akcióprogram tartalmazzon irányelveket a társadalmi segítség különböző módozataira, az egyes társadalmi szervek feladatainak egyértelműbb megfogalmazására, a társadalmi munkában kitűnt dolgozók fokozottabb megbecsülésére, az öreg-gondozással kapcsolatos társadalmi szemlélet javításának módjára és az állami, valamint a társadalmi szervek tevékenységének jobb összehangolására. *2.* Az egyének, a társadalmi és a gazdálkodó szervek pénzadományainak összegyűjtésére országos és megyei szociális alapokat szükséges létesíteni, és ki kell dolgozni ezen alapok kezelésére vonatkozó szabályokat is. *3.* Meg kellene szervezni a társadalmi és gazdálkodó szervek, az egyének és kollektívák természetbeni adományainak összegyűjtését és szociális célú hasznosítását. *4.* Jogszabállyal is elő kellene segíteni a meghatározott rendeltetésű pénz és természetbeni adományok felajánlását.

A főreferátumot követően Horányi Lászlóné főosztályvezető (SZOT): „A szakszervezetek és a munkahely szerepe és feladatai a nyugdíjasok segítésében", Pap Tibor egyetemi tanár (Magyar Vöröskereszt): „Az egyedülálló öregek társadalmi gondozásának helye a Vöröskereszt munkájában", Lapu Irén orvos, a Magyar Nők Országos Tanácsának tagja: „A család szerepe és felelőssége az öregek ellátásában", Madarász László vb elnökhelyettes: „A társadalmi erőforrások részvétele a szociális gondoskodásban Bács-Kiskun megyében", Tóth János a Hazafias Népfront Országos Tanácsának helyettes osztályvezetője: „A társadalom egysége és az idősebb korosztályok" és Kőhidi László, a KISZ Központi Bizottságának tagja: „Mit tehetnek a fiatalok az öregekért" címmel tartottak nagy érdeklődéssel kísért korreferátumot.

Az előadásokat követő vitában az ankét 160 résztvevője közül huszonketten kértek szót, de csak tizenhét felszólalásra jutott idő.

Az előadásokból és a felszólalásokból kitűnt, hogy a résztvevők helyeselték a tanácskozás összehívását, szükségesnek és időszerűnek tartották annak tárgyát: a társadalmi erők fokozottabb bevonását a szociális gondoskodási feladatok megoldásába. Az állami és a társadalmi erőfeszítések szükségessége mellett hangsúlyozták a család felelősségét is az öregekről való gondoskodásban. Egyetértettek az elhangzott javaslatokkal, elsősorban az akcióprogram kidolgozásának és a szociális alapok létesítésének gondolatával.

Az ankét tehát sikeres volt. Célját valóban csak akkor éri el, ha a sok értékes javaslatot megfelelő intézkedések követik. Ennek érdekében a szervező bizottság átalakult munkabizottsággá, amely az ankét tapasztalatainak felhasználásával részletes akcióprogramot készít, és annak megvalósítására az érdekelt állami és társadalmi szerveknek javaslatot tesz.

Fehér Zoltán

A jogi információs-dokumentációs munka fejlesztése*

1. Az európai szocialista országok állam- és jogtudományi intézetei bizonyos formákban eddig is kölcsönös információs-adatszolgáltatási tevékenységet fejtettek ki, országaik állam- és jogtudományi irodalmára és a tételesjogi fejlődésre vonatkozó legfontosabb adatok ismertetésével kapcsolatban. Ennek alapjait még egy, 1962-ben az intézetek igazgatóinak értekezletén hozott határozatban fektették le, s az információcsere azóta folyik. A jogi információk nagymértékű minőségi és mennyiségi növekedése azonban itt is új, hatékonyabb módszerek kidolgozását és végrehajtását tette szükségessé és ezért az intézetek igazgatóinak 1970. márciusában, Prágában tartott értekezlete úgy határozott, hogy ezt a munkát tovább kell fejleszteni. A határozat végrehajtásával kapcsolatban a Lengyel Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézete elvállalta egy olyan értekezlet megrendezését, amelyen az érdekelt intézetek képviselői közvetlenül tárgyalják meg a kölcsönös információs-dokumentációs adatszolgáltatás elméleti és gyakorlati kérdéseit, valamint a továbbfejlesztési lehetőségeket.

* A szocialista országok állam- és jogtudományi intézetei küldötteinek értekezlete, Varsó, 1970. dec. 2—5.

2. Az értekezleten az akadémiai állam- és jogtudományi kutatóintézetek (a bolgár, csehszlovák, lengyel, magyar, román, szovjet intézet) küldöttei mellett részt vettek a német W. Ulbricht Állam- és Jogtudományi Akadémia küldöttjei is. A belgrádi Jogösszehasonlító Intézet — amely szintén meghívást kapott az értekezletre — képviselőjét személyi okok (betegség) miatt nem tudta elküldeni, az értekezlet munkáját azonban figyelemmel kísérte.

Az értekezlet kettős célkitűzést tartott szem előtt. Elsősorban ugyanis a további munkával kapcsolatban szükséges volt az időszerű elméleti kérdések megvitatása. Emellett azonban a rendező intézet igen célszerű elgondolása az volt, hogy gyakorlati eredmények csak úgy várhatók az értekezlettől, ha a résztvevők — általában az intézetek információs-dokumentációs feladatokat ellátó vezető munkatársai — felhasználják az alkalmat arra is, hogy a folyamatos vagy távlati terveiket és kölcsönös szolgáltatásaikat egybehangolják s ezzel lefektetik az alapjait a további, az eddiginél eredményesebb kölcsönös információcserének.

3. Az elméleti kérdéseket két referátum alapján vitatta meg az értekezlet (Prof. J. *Wróblewski* — Varsó: A jogi információ — a kibernetika felhasználása a jogtudomány területén és Doz. V. *Lang* — Lódz: A jog és a jogtudományok osztályozásának gyakorlati kérdései.) A gyakorlati problémákat K. *Mihalovszka* kandidátus (Varsó), valamint a résztvevő intézetek képviselői által tartott beszámolóknak alapján vitatta meg az értekezlet.

A viták eredményei alapján külön szerkesztőbizottság foglalta össze azokat a javaslatokat, amelyeket az értekezlet a résztvevő intézetek vezetősége elé terjeszt és amelyek körvonalazzák a kölcsönös információcsere területén az egyes intézetek folyamatos, illetőleg távlati tennivalóit.

Az értekezlet által az intézetek vezetőségei elé terjesztett és a folyamatos információcserét biztosító javaslatok közül elsődleges jelentősége az egyes országok legfontosabb anyagáról, éspedig a könyv- és folyóirati irodalomról háromhavonként készített és kölcsönösen megküldött válogatott bibliográfiának van. A bibliográfiát a magyar intézet eddigi gyakorlata (az Acta juridica-ban megjelent időszakos bibliográfia címfelvételi szabályai, jogági és formai alosztásai) szerint, orosz nyelvű címfordításokkal és annotációkkal kell készíteni. Az egyes országok szempontjából további jelentősége van annak, hogy egyes országokban közölt, külföldi vonatkozású anyagról (cikkek, fordítások, recenziók stb.) ugyancsak háromhavonként az intézetek egymást kölcsönösen értesítik. Így a hazai nyilvántartás is mindig lépést tud tartani majd a külföldön közzétett saját (germanica, polonica, hungarica stb.) anyag nyilvántartása terén a megjelenéssel.

A távlati tervek közül az információs-dokumentációs munka szempontjából alapvetőnek tekinthető az egyes országok jogi dokumentációs forrásairól, közös munkával készített francia és orosz nyelven annotált bibliográfia, amelynek szerkesztését — az értekezlet felkérésére — a magyar intézet vállalta. További jelentősége a gépi adatkezelés, az osztályozás terén felvett kapcsolatoknak, illetőleg kölcsönös adatszolgáltatásnak (tanulmányokról, cikkekről, gyakorlati eredményekről szóló kölcsönös értesítés) van. Ezeken a területeken különösen a lengyel és a német kutatások, illetőleg gyakorlati munkák a legelőbbre haladottak. Az eredményekről szóló információk bizonyára megkönnyítik az e területeken az egyes országok tudományos intézeteire váró feladatok ellátását. Végül jelentős az a javaslat is, amely a jogi szakkifejezések szótárához folyamatosan gyűjti az anyagot (szovjet intézet) s ennek az anyagnak a megküldésével, illetőleg később cseréjével segíteni kíván a szocialista országokban a fordítási munka színvonalának emeléséhez.

Az értekezlet azzal a kéréssel fordult az intézetek vezetőségeihez, hogy az intézeti igazgatók rendszeres értekezletük alkalmával vizsgálják meg a fenti munkák eredményességét, támogassák a kitűzött célok megvalósítását és tegyék lehetővé egyrészt a kétoldalú tapasztalatcseréket, másrészt pedig kb. 2—3 évenként tegyék lehetővé hasonló értekezletek megrendezését.

4. Az értekezlet tapasztalatai azt mutatják, hogy a hatalmas mennyiségű és különféle minőségű információs anyagnak — ideértve mind az elméleti irodalom, mind a tételesjogi anyag dokumentációját is, — feldolgozása, nyilvántartása és naprakész állapotban való tartása akkora feladatot ró az egyes intézetekre, hogy az kölcsönös segítőmunka és főleg az elsődleges információ nyújtására vonatkozó anyag kicserélése nélkül, alig valósítható meg.

Más tudományágak — így pl. az orvosi tudományok — területén szintén megvalósult az a gondolat, hogy a szocialista országok információs-dokumentációs szakemberei nemzetközi értekezleten vizsgálják meg és rendezzék az egymást kölcsönösen érintő kérdéseket. Ez a jelenség is annak bizonyítéka, hogy az ilyen értekezletek megrendezése, a munkamódszerek kölcsönös bemutatása és — a célszerűség határai között — lehető egyeztetése, valamint a konkrét, folyamatos és távlati tennivalók részletes megállapítása időszerű feladat. Ennek eredményei nagyban megsegítik a szaktudományi kutatás és a gyakorlati munka hatékonyságát, — ez ugyanis az információs tevékenység elsődleges feladata —, de ezen túlmenően az információs tevékenység elméleti kérdéseit sem lehet sohasem elvonatkoztatni a konkrét tennivalók legcélszerűbb megoldásainak kérdéseitől. Az információs munka elmélete tehát csak a gyakorlattal való legszorosabb kapcsolatban fejlődhetik egészségesen tovább és csak így nem fajul teljesen öncélú, célszerűtlen spekulációvá. Az értekezlet javaslatait a legszigorúbb gyakorlati szempontok alapján tette. Remélhető, hogy ezeknek a javaslatoknak a megvalósítása megjavítja az információs-dokumentációs munka terén adott szolgáltatások hatásfokát s az e téren is megvalósított eredményes munka egyik további lépést jelent a szocialista jogalkotás és jogalkalmazás terén az egyes intézetekre váró elméleti kérdések kidolgozása és megoldása terén.

Nagy Lajos

JOGIRODALOM

*Trócsányi László: Az európai szocialista országok munkaügyi eljárásjoga**

Sokunkban szunnyadnak olyan előítéletek, melyek hatására bizonyos elveket, tételeket különösebb megfontolás nélkül helyesnek fogadunk el csak azért, mert a szocialista társadalmi berendezkedés talaján fakadtak. A társadalmi valósággal fennálló kapcsolat azonban — ha nélkülözhetetlen is — de nem elegendő a társadalomtudományi összefüggések igazságához. Ehhez az is szükséges, hogy az összefügések híven tükrözzék ezt a társadalmi valóságot.

A társadalmi realitás egyik új jelensége a munkahelyi kollektíva, amelynek megfigyeléséből számos jogtudományi elv és összefüggés született. Még sok tekintetben adósak vagyunk azonban a kollektíváról felállított vagy róla szinte organikusan kialakult nézetek tudományos felülvizsgálatával. Ez az adósság különösen nyomasztó a munkaügyi viták elintézésére vonatkozó jogi szabályozás körében. Abban mindenki egyetért, hogy a vállalati kollektívának lényeges szerepet kell biztosítani a munkaügyi viták elbírálásában. De bizonyos misztikus köd borítja az önként felvetődő további kérdéseket: meddig terjedjen a kollektívának ez a szerepe, ki bírálja felül a kollektíva állásfoglalását, mi a helyes kapcsolat az igazságszolgáltatás és a kollektíva eljárása között stb. Trócsányi László könyvének nagy érdeme ennek a ködnek az eloszlatása, ami a munkaügyi viták rendszerét illetően kialakult előítéleteket is megfosztja létalapjuktól. Örvendetes az is, hogy műve a legalkalmasabb időben jelent meg, amikor az igazságügyi reform előkészületei a munkaügyi viták problémáinak felülvizsgálatát is napirendre tűzték.

1. Az előszóban a szerző művének céljaként azoknak a közös elemeknek és tendenciáknak a keresését jelöli meg, amelyeket az európai szocialista országokban a munkaügyi viták elintézésének rendje tükröz. Hangsúlyozza, hogy ez a jogösszehasonlító vizsgálódás nem lehet sematikus és az adott országok történeti, társadalmi és gazdasági sajátosságait is messzemenően figyelembe kell venni.

Az előszóban elmondottakat kiegészíthetjük azzal, hogy a munka sok tekintetben túlmegy a címében vázolt összehasonlítási feladatokon. A szerző ugyanis voltaképpen a szocialista megoldások nyomán a munkaügyi viták egész problematikájának elemző-értékelő feldolgozását elvégzi s a feltárt összefüggések alapján valamennyi idevágó lényeges kérdésben állást foglal. Az összehasonlító módszer segítségével kialakított összkép mellett éppen ez teszi képessé a művet az előljáróban említett örvendetes megvilágító szerepre. Legfeljebb azt jegyezhetem meg, hogy a szerző sokhelyütt túlságosan is tárgyilagosan, mondhatnám: szelíden fogalmazza meg tételeit; a határozottabb fogalmazás talán még inkább javára vált volna e tételek helyes tartalmának.

A mintegy 300 oldalas munka hat fejezetre tagozódik. Az első három fejezet a mű mintegy két-harmad részét öleli fel, és az alapvető elvi kérdésekkel, valamint a munkaügyi viták fórumrendszerének problémáival foglalkozik. A további fejezetek az eljárási kérdéseket elemzik.** Az alábbiakban — a teljesség igénye nélkül — az első három fejezetben tárgyalt főbb kérdések megvilágításával kívánom a művet bemutatni.

2. A I. fejezet a munkaügyi eljárásjog alapkérdéseivel foglalkozik. A munkaügyi viták elintézése történeti kialakulását elemezve, bemutatja, hogy a polgári társadalmi rendben a külön munkaügyi bíróságok a munkásosztály harcának hatására alakultak ki. A szocialista berendezkedésben külön munkaügyi bíróságok tartósabban nem működtek, ugyanakkor viszont a szocialista munkaviszonyok jellege a munkaügyi viták elbírálására új intézmények életrehívását tette szükségessé, melyek közül kiemelkednek az ún. munkaügyi döntőbizottságok.

Ezután a szerző a munkaügyi eljárás problémáit elemzi. A munkaügyi eljárás tárgyát taglalva, abból indul ki, hogy a munkajog a jogviszonyok három szféráját öleli fel, éspedig az egyéni munkajogviszonyokat, a kollektív jogviszonyokat és a társadalombiztosítási jogviszonyokat. Mindhárom területen keletkeznek jogviták. (Az érdekviták nem tartoznak munkaügyi eljárás útjára.) Annak megjegyzésével, hogy a kollektív jogviták lehetőségére figyelemmel ezek elintézésére a jogszabálynak a szocialista államban is közelebbi útmutatással kellene szolgálnia, a szerző az egyéni jogvitákra fordítja figyelmét, mivel csak ezek tartoznak a munkaügyi eljárás útjára.

Az egyéni munkaügyi jogvitákkal kapcsolatban meg kívánom jegyezni, hogy tételes szabályaink ide sorolnak néhány olyan jogvitát is, amelyek a vállalat és a dolgozók között merülnek ugyan fel, de nem a munkaviszonyból, hanem más jogviszonyból származnak. Ilyenek pl. a pályázat és külön szerződés alapján vagy újítás címén járó díjak kérdésében felmerült viták. Ezek az ügyek más természetűek, mint a voltaképpeni munkaügyi viták s az utóbbiak sajátosságaihoz igazodó rendezés reájuk nem kielégítő és a gyakorlatban sem vált be. Indokolt lenne tehát ezeknek az ügyeknek a kiiktatása a munkaügyi viták közül.

A szerző hangoztatja, hogy nem kíván foglalkozni a társadalombiztosítási jogvitákkal (20. old.), bár nézete szerint ezek elintézésének rendjét is a munkaügyi eljárás „sajátos változatának" kell minősíteni. Ezzel kapcsolatban is szeretnék egy észrevételt tenni. Mindinkább tért hódít az a felfogás, amely a társadalombiztosítási jogot a munkajogtól elkülönült jogágazatnak tartja. Ilyen szemlélet mellett vitatható, hogy a társadalombiztosítási jogvita is munkaügyi vita. Eltér a természetük: egyikben a dolgozó a munkáltatóval, a másikban az egyén (aki nem is szükségképpen munkaviszonyban álló dolgozó) az össztársadalom egyik szervével áll szemben. Más kérdés, hogy a bírósági szervezet kialakítása során a két jogterület szoros rokonsága és szervezeti-ökonómiai szempontok alapján helyes lenne azonos fórumra bízni a munkaügyi és a társadalombiztosítási jogviták elbírálását.

A munkaügyi eljárás alanyainak vizsgálata alapján a szerző arra jut, hogy a dolgozó és a munkáltató mellett ide tartoznak a munkaügyi döntőbizottságok (egyes államokban bizonyos szakszervezeti szervek is), továbbá a bíróságok. Így tehát a bíróságok közreműködése a munkaügyi eljárásban „nem önálló szakasz, hanem az egységes munkaügyi eljárás részét képezi" (23. old.).

Figyelmet érdemelnek a munkaügyi eljárás céljára vonatkozó fejtegetések. A szerző abból indul ki, hogy az igazságszolgáltatás a jogszabályból származó vitáknak a jog segítségével autoritatív módon való eldöntése. Ehhez képest a munkaügyi eljárás célja: az igazságszolgáltatásnak munkaügyekben való megvalósítása (28. old.). A munkaügyi vitákban eljáró szervek tehát igazságszolgáltatási funkciót látnak el. Ez a helyzet összefügg azzal, hogy a szocialista országokban az igazságszolgáltatási feladatokba egyre szélesebb körben vonják be a társadalmi szerveket. A szerző ezzel kapcsolatban jogosan teszi fel azt a kérdést, hogy mindez mennyiben van összhangban a bírói igazságszolgáltatás kizárólagosságának alkotmányos elvével. A bíróságok rendelkeznek ugyanis leginkább azokkal az attributumokkal, amelyek a helyes igazságszolgáltatást garantálják, s a szerző kimutatja, hogy éppen erre tekintettel a legtöbb szocialista ország joga a munkaügyi vitákban csaknem kivétel nélkül biztosítja a bírói utat, éspedig nemcsak meghatározott ügyekben, hanem a nem bírói szervek (munkaügyi döntőbizottságok, illetve szakszervezetek) eljárása utáni szakaszban is.

A szerző gondolatmenetét folytatva ehelyütt fel kell hívni a figyelmet arra, hogy hazánkban a munkaügyi viták túlnyomó részében a végső döntést nem a bíróság hozza meg, hanem a területi munkaügyi döntőbizottság; a vállalati munkaügyi döntőbizottság határozatát ugyanis csak kivételesen (főleg a munkajogi anyagi felelősséggel összefüggő bizonyos vitákban) lehet a bíróság előtt megtámadni. Az előkészületben levő igazságügyi reform során ezen a helyzeten minden bizonnyal változtatni kell és a jogorvoslati szakban teljes egészében meg kell teremteni a bírósági hatáskört. Ettől független az a kérdés, hogy a munkaügyi vitával kapcsolatos alapeljárásban miként lenne leghelyesebb a munkaügyi döntőbizottság, illetve a bíróság szerepének és hatáskörének megállapítása.

3. A második fejezet a munkaügyi eljárási alapelvekről szól. Mindenekelőtt az egyéni munkaügyi vita fogalmi ismérveiről szóló fejtegetéseket emeljük ki belőle. A szerző itt azt a helyes megállapítást teszi, hogy a munaküggyi vita „a munkaügyi eljáráson kívül nem létezik" (56. old.), hanem abban a pillanatban keletkezik, amikor az érdekelt fél annak eldöntése végett az illetékes szervhez fordul.

Ezzel összefügg, hogy a vállalatoknál érvényesülő alá- fölérendeltségi viszonyok folytán a vezetőség a vállalatnak a dolgozóval szemben fennálló kártérítési igényét több szocialista állam joga szerint (így nálunk is) egyoldalú aktus útján érvényesítheti. Ilyen esetekben a munkaügyi vita akkor jön létre, ha a dolgozó a vállalat vezetőjének e határozatát a munkaügyi döntőbizottság előtt megtámadja. A szerző ezzel kapcsolatban felhívja a figyelmet arra, hogy egyes újabb jogszabályokban (éspedig a csehszlovák jogban és az NDK jogában) olyan elvi szempontból tisztultabb szabályozás alakult ki, amely szerint a vállalat maga a dolgozót nem marasztalhatja, hanem a dolgozóval szemben támasztott kártérítési igényével a munkaügyi viták elintézésére illetékes szervekhez kell fordulnia (58. old.). Ez jobban kidomborítja a vitázó felek egyenjogúságát, s azt az elvet, hogy mindig annak a félnek kell fellépnie, aki valamely jogát érvényesíteni kívánja. Hozzátehetjük, hogy mindezt jó lenne hazai jogunk továbbfejlesztése során is értékesíteni.

Nincs mód arra, hogy részletesen ismertessük a munkaügyi eljárási alapelvekről szóló megállapításokat. Ki kell azonban emelni azokat a tételeket, amelyek a munkaügyi viták helyszíni elintézésével függenek össze.

A szerző abból indul ki, hogy vita esetén a társadalmi érdeknek rendszerint elsőbbsége van, de ez nem jelenti azt, hogy a társadalmi érdek a jogos személyi érdekek rovására is érvényesíthető. A vállalaton belül azonban alá- és fölérendeltségi viszonyok állanak fenn. Ezért válaszolni kell mindenekelőtt arra a kérdésre, hogy ilyen körülmények között a munkaügyi vitáknak a vállalaton belüli megnyugtató elintézése egyáltalán elképzelhető-e. Szerzőnk erre a kérdésre igenlő választ ad (69. old.). Nézete szerint meghatározott körülmények között a munkaügyi viták objektív elintézésének feltételei a vállalatokon belül kialakíthatók. A helyszíni elintézés kívánatos is, mert a helyi adottságok ismerete nagymértékben elősegítheti a helyes megoldást és hozzájárulhat a további viták okainak felszámolásához. Az ismeretes módszerek közül azonban a helyszíni egyeztetést tartja a legmegfelelőbbnek (70. old.), amelynek során a vállalat és a szakszervezet küldötteiből létrehozott paritásos szerv a vállalat, illetve a dolgozó érdekeit képviseli, és a dolog természeténél fogva csak egyhangú határozatot hozhat. Ezt a módszert alkalmazza a szovjet, a bolgár és a lengyel jog. Magam is az egyeztetésben látom a leghelyesebb megoldást, egyebek között azért is, mert az új gazdaságirányítás rendszerében a vállalati nyereségérdekeltség ellentmondásba kerülhet az egyes dolgozók érdekeivel.

A helyszíni elintézés másik: döntőbizottsági módszere, melyet hatályos jogunk, valamint a román jog is követ, a szerző helytálló aggodalma szerint kevésbé számol a társadalmi valósággal (67. old.). Olyan szerv létrehozása ugyanis, amelynek tagjai nem küldőik érdekeinek képviseletében járnak el, hanem tőlük független objektív bírák gyanánt, csak kivételes vállalati környezetben, igen magas dolgozói öntudat mellett képzelhető el. Mindemellett a szerző fontos tényezőként emeli ki azt a kérdést, miként alakul az igazságszolgáltatás jogorvoslati rendszere. Ha ez kielégítő, akkor voltaképpen egyre megy, hogy a vita a meghiúsult egyeztetés folytán, vagy pedig a sérelmes döntés megtámadása révén került a jogorvoslati fórum elé. Magam is a munkaügyi viták jogorvoslati rendszerének helyes kialakítását tartom most a legfon-

tosabb feladatnak, mert ennek az előttünk álló igazságügyi reformmal kapcsolatban most van itt az ideje.

4. A harmadik fejezet a munkaügyi viták elintézésében közreműködő szervekről szól. Azt emelném ki belőle, hogy a szerző nézete szerint a munkaügyi döntőbizottságok sajátos társadalmi igazságszolgáltatási szervek; bennük az üzemi demokrácia nyilatkozik meg a munkaügyi viták elintézésének területén (106. old.). Számos szocialista országban a szakszervezetek is szerepet játszanak, mint a munkaügyi vitát eldöntő fórumok, sőt jogot kaptak a munkaügyi viták másodfokú eldöntésére is (pl. a szovjet, a bolgár és a lengyel jog szerint). A vállalatok felett álló szakszervezeti szervek ítélkező tevékenysége azonban több szempontból nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket (127. old.), egyebek között, mert távol voltak a munkaügyi viták keletkezésének helyétől, nem ismerhették a vita motívumait. A szakszervezeti ítélkezés elvi alapja is nehezen tartható a szakszervezeti érdekvédelmi funkció erőteljesebb kidomborítása mellett (132. old.).

Ezután a szerző a bíróságok helyét elemzi a munkaügyi viták elintézése körében. Általánosnak tekinthető, hogy a bíróságok jogorvoslati fórumként járnak el a munkaügyi vitákban; az ún. elsődleges bírósági hatáskör tehát kivétel. A szerző helyesnek véli a bíróság jogorvoslati szerepét. Fejtegetéseinek a kiegészítéseként ehelyütt ismét felhívom a figyelmet arra, hogy jogunkban helyes lenne a bíróság jogorvoslati hatáskörét általánossá tenni, ami a területi munkaügyi döntőbizottságra tartozó ügyeknek bírósági hatáskörbe utalását kívánja meg.

A szerző több vonatkozásban indokoltnak tartja a szocialista jogokban ismeretes elsődleges bírói hatáskör megteremtését, illetve szélesítését, így pl. a kártérítési követelés érvényesítésével kapcsolatos ügyekben (163. old.) és a munkaviszony megszüntetése utáni felmerült vitákban (167. old.), mely utóbbiakban nézete szerint legalábbis választási lehetőséget kellene biztosítani a dolgozónak arra, hogy a volt vállalata munkaügyi döntőbizottságához vagy közvetlenül a bírósághoz forduljon. Mindkét javaslat megfontolandó. Különösen a munkajogi anyagi felelősségből eredő kártérítési követelések tekintetében támasztanám alá a szerző véleményét. Ezekben a vitákban ugyanis a tapasztalat szerint nem annyira annak a laikus-társadalmi elemnek kell teret engedni, amit a vállalati munkaügyi döntőbizottság képvisel, hanem sokkal inkább a szakszerűségi-jogbiztonsági szempontoknak. A felelősség jogalapjának és összegszerűségének megnyugtató megállapítása olyan jogi és bizonyítási kérdéseket vet fel, amelyek elbírálására a vállalati munkaügyi döntőbizottság kevéssé alkalmas. Más kérdés, hogy a bíráskodás keretei között is biztosítani kell a munkaügyi viták elintézéséhez fűződő különleges kívánalmak érvényesülését. Mint a szerző rámutat, a szocialista országok tételes jogai e szempontokra messzemenően figyelemmel vannak, így pl. a bíróságok összetételének, az ülnökök közreműködésének különleges szabályozásában (156. old.). E fejtegetéseit azzal fejezi be, hogy a munkaügyi döntőbizottságok funkciójának az egyeztetésre való már említett korlátozása különös érdeklődésre tarthat számot, mert maradéktalanul megfelelne annak az alkotmányos kívánalomnak, amely szerint az igazságszolgáltatás a bíróságok feladata.

•

Úgy vélem, az olvasó azzal a megnyugvással teheti le kezéből Trócsányi László könyvét, hogy annak tartalma és a benne kifejtett értékes összefüggések nagymértékben hozzájárulnak majd a munkaügyi viták problémáit borító homály eloszlatásához és e fontos tárgykör korszerű új szabályozásához.

Kertész István

Nagyné Szegvári Katalin: A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban (1777—1918)

A szép, ízléses kiállítású könyv kézbe vételekor elsőként, azonnal felötlik a kérdés: mennyiben teljesített a kötet kiadója e mű megjelentetésével fontos és hasznos kultúrpolitikai feladatot, figyelemmel arra is, hogy az utóbbi időben a nők gazdasági, szociális és kulturális helyzetéről a legkülönbözőbb fórumok előtt zajlottak viták, melynek eredményeiről több folyóirat is beszámolt. Arra, hogy e problémakör még egyáltalán nem tekinthető megoldottnak társadalmunkban, rámutat az MSZMP Központi Bizottságának határozata,[1] sőt a közelmúltban a nők gazdasági és szociális helyzetéről hozott jogszabály is.[2] A határozat szerint „... a nők egyenjogúsításáért kifejtett erőfeszítéseket nem tekinthetjük befejezetteknek. A nők egyenjogúsága közjogi és politikai értelemben biztosított. Jogaik érvényesülését azonban korlátozza, hogy még nem minden területen adottak a feltételek a teljes megvalósításukhoz. Jelentős visszahúzó erő a társadalom szemléletében meglevő konzervatív felfogás is. A nők általános és politikai műveltségének színvonala, közéleti aktivitása, érdeklődése sem megfelelő még."[3] Egy nemzetközi körkép alapján még több a nyitott kérdés, mint arra *Szabó* Imre az emberi jogokról írott munkájában rámutat, megállapítva, hogy az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában sem eléggé határozottan körülírt a nők egyenjogúsága még akkor sem, ha a később készített és így az eredeti anyagot kiegészítő okmányokat is figyelembe vesszük.[4] Ebben az Emberi Jogok Napjára megjelent könyvében leszögezi azt is, hogy az állampolgári jogok fejlődését a mi feltételeink közepette végeredményben három fő tényező befolyásolja. Mindenekelőtt az eszmei-történeti örökség, az emberi jogokra vonatkozó nézetek és az emberi jogok gyakorlatának múltbeli érvényesülése, mely bizonyos tradíciót örökít, vagy örökíthet át az utókorra.[5] E „történeti örökség" vizsgálata nélkül nem lehetséges a mai mozgalmak megértése sem. Helytálló tehát az a megállapítás, miszerint a női emancipáció hazánkban a politikai jogok gyakorlásával kezdődött, vi-

[1] *Kovács* Judit: A nők egyenjogúságáért. Világosság, 1970. (XI.) 4. sz., 224. p.
[2] 1013/1937. (V. 10.) Korm. határozat A nők gazdasági és szociális helyzetének megjavításáról. Magyar Közlöny, 1970. 33. sz.
[3] *Kovács* Judit: i. m.
[4] *Szabó* Imre: Az emberi jogok. Budapest, 1968. 61. p.
[5] *Szabó* Imre: i. m. 99. p.

szont ennek megvalósulásához, tényleges érvényesüléséhez, a művelődési jogok megléte — előfeltétel.[6]

A történeti vizsgálat tehát nélkülözhetetlen eleme egy ilyen nagy horderejű társadalmi kérdés megoldásának. És mégis *Nagyné Szegvári* Katalin könyve hazánkban az első olyan monográfia, mely egy történeti korszakot e szempontból a teljesség igényével vizsgál!

A nőmozgalom jelenének elemzésére több ismeretterjesztő és tudományos folyóiratunk az utóbbi időben jelentős teret szentel.[7] A belés külföldi, sokszor igen komplikált jelenségek társadalomtudományi értelmezése során a tanulmányok szerzői mindig kénytelenek visszanyúlni a történeti előzményekhez. Marilyn *Goldberg* a közelmúltban megjelent szociológiai munkájában az amerikai viszonyokat elemezve megállapítja, hogy a „kapitalizmus... a munkásságon belüli hierarchia megteremtésével... eltérő munkafeltételeket teremt, és ideológiailag ezek eltérő voltát állandóan megerősíti, úgy hogy a tanult munkások felsőbbrendűnek fogják érezni magukat a tanulatlanokhoz képest, a férfiak a nőkhöz képest".[8] A Világosság szerkesztőségi cikke rámutat, hogy az emancipáció kérdése valóban az egész társadalmi fejlődés függvénye. Oda konkludál, hogy — különösen nyugaton — a megszámlálhatatlanul sok és szinte áttekinthetetlenül sokféle szervezet, program és taktika mögött tulajdonképpen két lényegesen különböző elképzelés húzódik meg; az egyik a nőmozgalmak feladatát abban látja, hogy azok a nők egzisztenciális esélyeit, erkölcsi-jogi helyzetét a férfiak által élvezett gazdasági-morális szintre emeljék: a nőknek ugyanolyan lehetőségeket követelnek, mint amilyenekkel a férfiak rendelkeznek. A másik abból indul ki, hogy a férfiak és nők közötti egyenlőtlenség csupán egyik vetülete a társadalomban fennálló mélyebb, elsődleges egyenlőtlenségeknek.[9] Ugyanakkor elhangzottak olyan felszínesnek tűnő megállapítások is, mint pl. az, hogy a múlt század vége felé kibontakozó feminista mozgalom, a mozgalomban rejtező, valamint az ellene gyülekező indulatuk első ízben különös, bár nem ritka módon egy irodalmi alkotás, egy színpadi mű előadása és „botrányos" sikere kapcsán ütköztek össze.[10] *Ibsen* Nóráját a feminista mozgalom Marseillaise-eként értelmezni csupán tetszetős gondolat, mely méginkább felhívja a figyelmet egy alapos történeti-jogi elemzés szükségére.

Feltétlenül indokolt tehát e ténykutatáson alapuló munka közreadása, mely nem csupán a magyar nőmozgalom indulásának alapos történeti elemzését jelenti, hanem egy polgári szabadságjog alakulásának tételes vizsgálatát is.

Nagyné Szegvári Katalin a hazai nőemancipációs mozgalom egy igen jelentős részének, a művelődési jogokért folytatott harcnak, jogtörténeti feldolgozását végezte el, nem mellőzve azonban a köztörténeti, művelődéstörténeti és nőmozgalmi vonatkozásokat sem. Az emancipációs folyamatot mint a munkaviszonyok egyenlősítéséért folytatott, valamint a művelődési jogokért vívott harc közös eredőjét értelmezi.

A munka két nem azonosan felépített részben tárgyalja a művelődési jogokért folytatott harcot, az első részben a Ratio Educationis megjelenésétől a kiegyezésig, a második részben a dualizmus korát. Tárgyalási módja részben kronológikus, részben szisztematikus. Külön fejezetben vizsgálja az e kérdésben érvényesülő politikai és elméleti irányok kihatását a dualizmuskori művelődésügy fejlődésére, valamint a hivatalos kultuszminisztériumi politika szerepét és jelentőségét, a népiskolai és tanítóképzést, a női középiskolai, szakoktatási és egyetemi képzési formákat. A szerkezet kettősségét az magyarázza, hogy a dualizmust megelőzően az egyes képzési ágak még nem alakultak ki, míg viszont a dualizmus viszonyai között a társadalmi politikai törekvéseket, a jogalkotást és az oktatás formáit élesen el lehet határolni.

Ami a mű korszakhatárait illeti, meg kell állapítani, hogy a tárgyalt időszakot megelőző és az azt követő periódusok vizsgálata is hasonlóan indokolt lenne, további monográfiák tárgyát képezve. Az előzmények kétségtelenül a középkorba nyúlnak vissza. Csak egy példát említve: *Erasmus*, a nők közéleti szerepének vizsgálatára szentelt traktátusát éppen II. Lajos magyar király özvegyének, Máriának szánta. A csípős szavú humanista nem csupán a nők parlamentjét rajzolta meg a Nyájas Beszélgetésekben, hanem a magánélet és morál valamint a közélet szempontjából feltételezhetően magyar viszonyokra is utalt, mint ahogy azt hazai interpretátora, *Trencsényi-Waldapfel* Imre megjegyezte.[11] Szerzőt azonban a korszakhatárok meghúzásánál az a törekvés vezette, hogy a női művelődési jogok kibontakozását a női művelődési intézmények realizálódása folyamatában, illetőleg az azok létesítésére irányuló megnyilvánulások tükrében ábrázolja.

Az író az 1777-es Ratio Educationist a nők művelődési jogaiért folytatott harc szempontjából mérföldkőnek tekinti, és ennek megfelelően az anyag feldolgozását is e problémakörrel kezdi. Ez az állásfoglalás teljesen indokolt, hiszen e rendelet szabályozta először a nők népiskolai oktatását, viszont a szakoktatás megindulása is a felvilágosult abszolutizmus időszakával esik egybe. Figyelemmel arra, hogy a polgári köztársaság, illetve a Tanácsköztársaság a korábbi joganyaggal és hagyományokkal gyökeresen szakító új rendezést kísérelt meg, szerző kutatásainak időbeli záró határát erre a korszakra helyezte.

A XVIII. század végén a középfokú nőoktatás állami biztosítása csupán elképzelés, mely azonban messze van még a megvalósulástól. Az 1791. 67. tv. alapján kiküldött országos közoktatási bizottság munkálatai sem vezettek a Ratio Educationist meghaladó eredményre, sőt az 1806-os Ratio rendi szemléletével szintén megrekedt az előzmények szintjén.

Az 1777-es Ratio Educationis csupán a fiúk középfokú oktatásá-

[6] *Kovács* Judit: i. m. 217. p.
[7] *Világosság*, 1970. (XI.) 7. sz. 385. p.
[8] *Goldberg*, Marilyn: A nők helyzete Amerikában. Világosság, 1970. (XI.) 7. sz. 396. p.
[9] *Manipuláció* és emancipáció. Nőmozgalmak Nyugaton. Világosság, 1970. (XI.) 7. sz., 404. p.
[10] *Avar* Pál: A Nyolcadik Fátyol. Világosság, 1970. (XI.) 7. sz., 405. p.
[11] *Erasmus* Rotterdamus: Nyájas beszélgetések. Válogatta, fordította, magyarázatokkal ellátta *Komor* Ilona és *Trencsényi Waldapfel* Imre. Budapest, 1967. 207. p.

ról intézkedik. A leányok gimnáziumi oktatására egyszerűen nem is történik utalás. Ennek kapcsán kell megjegyezni, hogy e körülményekből fakadóan sok szó esik a férfiak oktatási intézményeiről. Ezt az teszi szükségessé, hogy a női oktatási intézmények jóval elmaradottabbak, tehát az előbbiek felvázolása belső összehasonlítás tételére nyújt lehetőséget.

Nagyon szerencsés megoldás az, hogy a nem kizárólagosan jogtörténeti, inkább nevelés- és kultúrtörténeti forrásokat is felhasználja a szerző, így rajzolván teljes képet a kor oktatási, művelődési helyzetéről. Csak példaként említeném az Országos Közoktatási Bizottság munkálatai között elfekvő, *Brunswick* Antal által beterjesztett javaslatot a polgári és nemes leányok középfokú neveltetésének állami biztosításáról. Ezzel kapcsolatban is kitűnik — mint azt Ferenc királynak az 1794-es regnikoláris bizottság munkálataira adott válaszából láthatjuk — hogy az udvar ilyen kérdésekkel nem kívánt érdemben foglalkozni. Magasabb fokú műveltséghez ily módon csak az egyházi és magánnevelő intézetekben, illetve az egyes házaknál alkalmazott nevelők révén juthattak a leánygyermekek.

A reformkorszakban a nőművelés kérdése mind a sajtó, mind az országgyűlés nyilvánossága előtt a gyakran vitatott kérdések közé tartozik. Bár a vélemények ezer árnyalatából kell összegzéshez jutni, kétségtelen, hogy a túlnyomó többség a nők iskolai képzését és az ehhez szükséges feltételek biztosítását sürgeti. Megoszlottak az álláspontok azonban abban a kérdésben, hogy mi a női művelődési jogok biztosításának valódi, gyakorlati célja. Jellemző, hogy a haladó körök sem tudtak attól az ideáltól szabadulni, mely a nők művelését csak azért szorgalmazta, hogy a háziasszonyok műveltebb utódokat nevelhesenek.

A női művelődési jogok szűk értelmezését és nagyon is mérsékelt terjedését azzal magyarázhatjuk, hogy a korai kapitalista termelési viszonyok Magyarországon a polgári, értelmiségi, valamint nemesi rétegekben még nem bolygatták meg döntően az évszázadok során kialakult életviszonyokat. A reformkorszakban tehát az ide tartozó jogi, társadalmi megnyilvánulások felemás alapról indulnak. Ennek az az oka, hogy a mozgalmak célja nem a szabad munkavállalás biztosítása, vagy az, hogy a politikai jogokban való részesedést nyissa meg a nők előtt, hanem hogy a bomló viszonyok között átalakulóban levő családi munkamegosztással lépést tartson. Ezért nem meglepő, hogy az alsófokú nőoktatás szükségességét még a közismerten konzervatív elemek is elismerték. Ugyanakkor az alsóbb társadalmi osztályok nőtagjai részére még azt a korlátozott felemelkedési lehetőséget sem biztosította az oktatási rendszer, amelyet ugyanezen osztályok fiai részére már megnyitottak. Ez az oktatáspolitika tehát nem a tanulás szabadságát jelentette, hanem a felvilágosult abszolutizmus törekvéseiben foglalt, de következetesen keresztül nem vitt korlátozott kultúrreformot az „alsóbb néprétegek" szellemi szintjének emelésére.

Az 1825—1827. évi országgyűlés elrendelte az 1790—1791. évi országgyűlés által kiküldött regnikoláris deputációk munkálatainak újrafelvételét. Az ennek eredményeként létrejött Opinio nem jutott túl az 1806. évi Ratio Educationis társadalmi, illetve osztályszemléletén. Az egyes rendek és rétegek számára eltérő műveltségi szintet eredményező nevelési formákat kívánt biztosítani. Az 1832—1936-os országgyűlés nevelésügyi tervezetét az udvar felségjogra hivatkozással gáncsolta el. A tényleges helyzethez viszonyítva nem jelentett sok újat *Mednyánszky* tervezete sem. A *Deák* Ferenc vezetése alatt az 1843—1844-es országgyűlés által kiküldött nevelésügyi választmány már női tanítóképzők felállításáról is szól, e javaslatból sem lett azonban törvény. A kormányzat saját hatáskörében helytartótanácsi rendelettel szabályozta az oktatást. E rendelet — ha tartalmi kiegészítésekkel is, de egészen az 1868. 38. törvényig maradt életben. A helytartótanácsi rendelet egyrészről realizálta azokat az elveket, melyeket már az 1777-es és 1806-os Ratiok is előírtak (pl. a fiú és leányiskolák elválasztása) másrészről szabályozta az iskolarendszer főhatóságait és előírt olyan minőségi követelményeket mint pl. azt, hogy egy tanító 100 gyermeknél többet nem taníthat. E jogszabály az alsófokú iskolákat, ennek megfelelően tehát az egész nőoktatásügyet egyházi felügyelet alá helyezte, ami egyértelműen a nevelésnek klerikális tartalmat adott.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc jelentős eredményeket hozott. *Eötvös* József törvényjavaslata először tett kísérletet az egyházak alsószintű oktatási monopolhelyzetének felszámolására. Ha a tervek valósággá váltak volna, az oktatásügy húsz évet nyert volna a polgári átalakulás útján.

Az abszolutizmus kora a nők művelődési jogainak fejlődése szempontjából stagnáló periódus. A népiskolai oktatás vonatkozásában kiadott rendeletek világosan tükrözik a germanizáló és klerikalizáló törekvéseket. Az Októberi Diplomával az erős germanizáló törekvés alábbhagyott, bár az 1856-ban felállított és a női középfokú oktatás szempontjából döntő jelentőségű első állami tanítónőképző intézetben a képzési nyelv még 1861-ben is német volt és csak három évi kétnyelvű oktatás után, 1864-től lett tannyelv a magyar.

Hazánkban a nőmozgalom a századfordulón feminista, szociáldemokrata és keresztényszocialista csoportosulások formájában bontakozott ki, más-más oldalról közelítve meg a nőemancipáció kérdését. A nők magasabb szintű képzését a szociáldemokrata párt nem tartotta elsődleges harci feladatának, mert a munkásnők magasabb iskoláztatásának lehetőségét kilátástalannak ítélte, inkább a párt politikai célkitűzéseinek megfelelően a női politikai jogokért mint az általános titkos választójogért folytatott harc egy részeleméért küzdött. A feminista nőmozgalom polgári radikális bázisra támaszkodott, és ennek megfelelően a közép- és felsőfokú szakoktatást, illetve az egyetemi képzést írta zászlajára. Ami a választójogot illeti, a feministák az értelmi és vagyoni cenzus ellen nem harcoltak, ezzel is aláhúzva, hogy a politikai jogokat csupán a társadalmi középrétegekre kívánják kiterjeszteni. A keresztényszocialista nőmozgalom programjának szociális oldala csupán karitatív, a magasabb értelmi ké-

pesítést igénylő pályákra a nőket szellemi alacsonyabbrendűségükre hivatkozással nem kívánta beengedni. A mozgalom erősen vallásos indíttatása a konzervatív nőideál propagandájában is megmutatkozott. Szerepe tehát, szerző megállapítása szerint inkább az előbbi két progresszív nőmozgalom ellensúlyozásában öltött testet.

A dualizmus legfontosabb kultúrpolitikai intézkedése az 1868. 38. tv. E törvénnyel valósult meg a nők felsőbb iskoláztatásának tömegigényeit kielégítő iskolatípus; a leány polgári iskola. A jogszabályhoz viszonyítottan a végrehajtási utasítás a leány polgári iskoláknak a fiú iskoláktól eltérő, konzervatív irányt adott azzal, hogy a képzés lényegének és ezen iskolatípus egyedüli feladatának a családanyai hivatásra való felkészítést tekintette. A törvény jelentős lépés a tanítónőképzés szabályozása terén is. Kihatásaiban a nők művelődési jogain túlmenően a nők munkához való jogát is kiterjesztette. *Eötvös* igyekezett a törvényi rendelkezéseket a lehetőségek adta keretek között realizálni, különös gondot fordítva a tanítónőképzésre. Igazgatástörténeti szempontból különösen fontos a népoktatás állami felügyeletének szabályozási rendszere. Az iskolák alapításuk szerint államiak, községiek és felekezetiek lehettek, azonban a törvény lehetőséget adott társadalmi szervezetek és magánosok iskolaállítására is. A törvényi garanciák hiányossága folytán az állami felügyelet köréből az egyházi alapítású iskolák, szinte autonómmá válva — kicsúsztak. A leány polgári iskola is az 1914-es egységes tantervvel teljesen elszakadt eredeti hivatásától, retrográd irányú „kisasszonyképző" lett. A 80-as években induló ipar, majd a 90-es években rohamosan fejlődő kereskedelmi iskolák is ilyen bázisra építettek, maximálisan azzal az eredménnyel, hogy a középrétegek leányait segítették szerény kenyérkereseti pályára.

A nőknek teljes, — a művelődési jogokon kívül a munkához való jogra és politikai jogra is kiterjedő — emancipációja szempontjából a női szakoktatás a legnagyobb jelentőségű. Ezzel magyarázható, hogy a hivatalos kultúrpolitika éppen e területet hanyagolta el leginkább. Igen érdekes, mondhatni drámai az az összehasonlítás, mely a férfiak és nők művelődési jogainak egyenlőtlenségéből levezetve, a munka — és megélhetés lehetőségei közötti hihetetlen különbséget magyarázza. Az alsófokú női ipari szakoktatás a dualizmus idején azért is megoldatlan maradt, mert a kvalifikálatlan, olcsó munkaerő biztosítására történő igények ezt diktálták. Ebben az időben még a munkásmozgalom is bizonyos szűklátókörűségről tett tanúbizonyságot, hiszen a szakképzett női munkaerőtől, mint konkurrenciától maguk is tartottak. A középfokú női szakiskolai rendszer egészen a felszabadulásig csekély jelentőségű maradt. Egyes iskolatípusok, így a középfokú kereskedelmi szakiskolák elterjedésére és felvirágzására 1916 után került sor, ezt a fejlődési irányt azonban a háborús munkaerőszükséglet határozta meg.

A női művelődési jogokért folytatott harcnak egyik legjelentősebb állomása a nők felsőfokú képzésének, az egyetemi képzésnek biztosítása volt. Az 1895-ös legfelsőbb elhatározás nyit korlátozott lehetőségeket az orvosi, gyógyszerészeti és bölcsészeti fakultásokon a női felsőoktatásnak. Ennek ellenére az egyetemi képzés első 10 esztendejét az jellemzi, hogy csak a közép és felső rétegek leányai folytattak egyetemi tanulmányokat. Az egyetemi képzés kibővítésére indított feminista mozgalom szegényes eredményt hozott. Az egyenjogúsítás mellett szállt síkra számos haladó ifjúsági mozgalom, többek között a Galilei Kör.

A korlátlan egyetemi felvétel ellen a legélesebb ellenállást a jog- és államtudományi karok tanúsították, részben a pálya egyébkénti túlzsúfoltságára tekintettel, részben azért, mert a jogi pálya megnyitása előkészítette volna a nők közéletben, esetleg politikában való részvételét is. A nők egyetemi képzésének egyenlősítését csak a polgári demokratikus köztársaság és a Tanácsköztársaság valósította meg, a dualizmusban a nők egyetemi képzése csak 1895-ös legfelsőbb elhatározás által biztosított szűk keretek közé szorult.

Nagyné Szegvári Katalin jelentős forrásanyagra építve vonja le azt a következtetést, mi szerint a nőemancipáció megvalósulása szempontjából oly fontos női művelődési jogok biztosításának folyamatát az első világháborúig terjedő időben a végtelenül lassú, konzervatív irányú fejlődés jellemezte. A progresszív polgári mozgalmak és a munkásmozgalom a századforduló után nyitott nagyobb teret a nőmozgalmi kérdéseknek, az emancipációs küzdelmeknek, és ezen belül a jogegyenlősítési törekvéseknek. A nők munkához való joga és a politikai jogok szempontjából egyaránt kiemelkedő jelentőségű női szakképzési rendszer, illetőleg a felsőfokú oktatás volt a legelmaradottabb helyzetben. E két fontos területen a Horthy-kor csak alaki eredményeket produkált, valójában az 1918-as rendelethez képest jelentős jogkorlátozásokat hozott. Gyökeres változásra csak 1945 után került sor.

Éppen ezek, a vázolt körülmények teszik indokolttá és aktuálissá e terület történeti feldolgozását akkor, amikor a nők gazdasági, szociális és kulturális helyzetének felmérésére, valamint rendezésére és újraszabályozására kerül sor.

Szerző az anyag feldolgozása során törekedett minden forrás, minden elérhető információ megszerzésére, messze meghaladva azt a kört, melyet egy szűken értelmezett jogtörténeti feldolgozás indokolttá tenne. Ez az ellentmondásosság azonban a kötet hasznára válik, ugyanis olvasóinak köre kibővül a köztörténészekkel, pedagógusokkal, szociológusokkal is. E kiterjedt alapú kutatás azonban mégsem vonatkozott az összes forrásokra, hiszen sajnos a dualizmus kora Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumának az Országos Levéltárban őrzött iratanyaga 1956-ban majdnem teljesen leégett és így kutatást csak a megmaradt anyagban a nőknek az egyetemre való felvételéért folytatott küzdelemre nézve lehetett végezni; vannak tehát területek, melynek kikutatását szerzőtől nem lehet kérni és elvárni, hiszen az odavonatkozó adatok végérvényesen megsemmisültek. Számos területen tehát meg kell elégedni a jogszabályok, országgyűlési tárgyalások anyagával, a kortársak munkáival és a korabeli folyóiratok cikkeivel. Meg kell

állapítani, hogy szerző ezen másodlagos források segítségével is szerencsésen rekonstruálta az elpusztult képet.

Recenzensek és ismertetés-írók gyakori és tetszetős fogása az, hogy olyasmiket kérnek számon a művek szerzőitől, amik a könyvben nem szerepelnek, és ugyanakkor elmulasztják azt, hogy magáról a műről beszélnének. Így e munka kapcsán is fel lehetne vetni a nemzetközi összehasonlítások hiányát. Ezzel szemben közismert tény az, hogy a megjelent külföldi források két vonatkozásban is szűkkörűek. Egyrészt átfogó neveléstörténeti munkák főleg csak az amerikai, francia és kisebb mértékben német rendszereket mutatják be, s nem a nőoktatásra, hanem az általános nevelési rendszerre vonatkozóan, másrészt az összehasonlításra módot adó utóbbi két-három évben megjelent munkák, főképpen csak a nők egyetemi képzésére vonatkoznak. Itt kell megjegyezni, hogy e mű, mely idegen nyelvű apparátusa segítségével külföldön is hozzáférhető, jelentős dokumentuma a nők helyzetét felmérő ENSZ tagállamok koordinált munkájának.[12]

Meggyőződésem, hogy indokolt lenne, ha *Nagyné Szegvári* Katalin egy korszakot tárgyaló monográfiájához hasonló, a megelőző, valamint a későbbi periódusokat átfogó feldolgozások látnának napvilágot, mindenekelőtt a női felsőoktatás történetét illetően, különös figyelemmel a szociális helyzet és a politikai mozgalmak vizsgálatára is.

Kállay István

*Újabb lépés a komparatív szemléletmód irányában**

A jogtörténeti kutatómunka sokféle kapcsolódási lehetőséget rejt magában más, önálló tudományágazatok irányában. Amennyire természetesek e kapcsolódások az elméleti vagy az ágazati jogtudományokkal, legalább olyan gyakorisággal jelenvalók a történettudomány és a jogtörténet vonatkozásában is. Az állam és a jog fejlődésének vizsgálata tehát két különböző talajban gyökerezett (Eckhart F.), s gyakran az azonos, vagy közelálló forrásbázisok mellett módszertanában is közel került a történettudomány egyes ágazataihoz. A kapcsolódás felismerése minden esetben gazdag lehetőséget kínál a kutatómunka számára és távol tart a szűkebb szakmai elzárkózástól. A szóban forgó összefüggések tehát nem csökkentik a jogtörténeti kutatás értékét, aminthogy nem jelentik a jogtörténettudomány önállóságának vitatását sem. Urbán Aladárnak az újkori, egyetemes történeti aspektussal készült műve sokszorosan igazolja e gondolatokat.

Közfelfogássá lett az utóbbi évek folyamán az a gondolat, hogy a hazai jogtörténetkutatásnak halaszthatatlan feladata a burzsoá jogfejlődés komplex feltárása. A részletkutatások szép száma, néhány kiemelkedő monografikus alkotás máris mutatja e törekvés jelentőségét, miközben kutatóink módszertanilag is új lehetőségeket tártak fel. E törekvések sorában különös jelentősége van a komparatív módszerek kiterjedtebb alkalmazásának, melyhez fűződő várakozásunkat a hazai marxista történettudomány egyre gyakrabban alátámasztja. Urbán Aladár munkáját az idevágó művek sorából főként az a ténykörülmény emeli ki, hogy a polgári társadalom egyik, döntő fontosságú sorsfordulójának komparatív szemléletű feldolgozását adja. Az európai forradalmak eme láncolata (1848—1849-es francia, porosz, osztrák, magyar, cseh, lengyel, itáliai és egyes balkáni forradalmak) pedig elsődleges jelentőségű a hazai burzsoá jellegű jogrend kifejlődésének megértésében. Egyben igen hasznos példát nyújt arra is, hogy miképpen kellene útját egyengetni egy népszerű-tudományos szinten, közvéleményt formáló jogtörténeti kismonográfia sorozatnak.

Polgári átalakulások, forradalmak egész sora zajlott le a 16. század második felétől a 20. század elejéig. Szélesebb értelemben összefüggő történelmi folyamat, mégis az elemző tudományos kutatás már jó ideje több korszakra tagolja ezt az előrehaladást. Az idevágó irodalomban valóságos forradalom-tipológia fejlődött ki, amely a társadalmi haladás intenzitását, korszakváltását (pl. korai, klasszikus, késői, kompromisszumos, radikális stb.), gyakran a nemzeti sajátosságokat, avagy éppen a legjellemzőbb eredményeket is ki akarja fejezni. A porosz—német talajon kifejlődő, késői polgári átalakulás különös jelentősége burzsoá jogfejlődésünk területén is előtérbe került a kutatók előtt. A burzsoá jogelvek és intézmények ugyanis jobbára a porosz—német talajon kialakult formájukban, vagy éppen eltorzultságukban jutottak el megkésve a magyar jogi közgondolkodáshoz. A szakjogágazatok művelői ezt már a maguk korában észlelték, majd az idevágó újabb jogtörténeti kutatás is e másodlagos forrástényezőktől kapta a legkorábbi impulzusokat (Ld. pl. a kodifikáció harcosainak, a polgári radikálisoknak bíráló megnyilatkozásai). A burzsoá társadalom történetének marxista feltárása azonban eleve szélesebb horizont, kiterjedtebb összefüggések feltárását követelte meg. A megkésett polgári átalakulás sematikus képlete is ezúton oldódhatott fel. Az 1848—1849-es forradalmak — miként azt az elemzett mű alapján is szemlélhetjük — nem a francia, vagy a porosz forradalmak reprodukcióiként jelentkeztek. „A népek bár egyszerre keltek fel, (mégis) külön-külön vívták nemzeti forradalmukat" (ld. i. m. 28. p., 304. p.), s mindez, mint várható történeti folyamat már az előzményekben is kitapintható volt. „Különböző fejlettségszintű társadalmakon belül érlelődtek azok a forradalmak, amelyek egészében a hazai burzsoá jogrend kibontakozásának útjait is meghatározták. A főbb átalakulástípusok (a francia, porosz, osztrák) divergens tendenciái már a forradalmak első szakaszában nyilvánvalókká lettek. Franciaországban a júniusi vereség zárta le az előrehaladás minden lehetőségét, a porosz—osztrák átalakulások pedig a mezőgazdaság tőkés fejlődését megnyitva álltak meg a félúton. (Ld. i. m. 66—67., 98—100, 156—167. 189. pp.). Kedvezőtlenebb helyzetből indultak a közép- és délkelet-európai forradalmak, ill. az itáliai átalakulások (cseh, lengyel, horvát,

[12] *Comission* on the Status of Women, Report on the Twenty-Second Session. 27 January—12 February. 1969. ENSZ-jelentés: E/4619., E/CN. 6/527.

* *Urbán A.*: Európa a forradalom forgószelében 1848—1849. Kossuth, Bp. 1970. 321 p.

szerb, román stb.). Még az ipari burzsoáziával rendelkező fejlettebb területek (Észak-Itália, Csehország) is a nemzeti függetlenség és a forradalom összekapcsolásához jutottak, másutt általában a nemzeti egység vagy egyáltalán az állami önállóság került előtérbe. Találó tömörséggel és a marxizmus klasszikusainak egzakt tudományos ítéleteivel határolja körül e mű a hazai fejlődéshez közelálló forradalmak típusjegyeit. Talán a nemzeti függetlenség területén állnak legközelebb egymáshoz ezek a közép- és délkelet-európai forradalmak. De egyetlen esetben sem jutnak el az identitáshoz. A polgári jellegű társadalmi átalakulás mélységét tekintve pedig szinte minden esetben egymástól eltérő helyzetet tárt fel a tudomány. Sőt feltűnik olyan típusteremtő is ez utóbbi átalakulások között, amelyekben a „szociális felszabadítás elszakad" a nemzeti függetlenség ügyétől (ld. 246—247.). Mindez nyilvánvalóan nagy hatást gyakorolt, és rendkívüli módon összetetté, bonyolulttá tette a burzsoá jellegű jogrend kibontakozásának útját is. Ez és sok más tényező teszi szükségessé, hogy a hazai történetkutatás idevágó újabb eredményeire felfigyeljünk. Mert — miként a szerző is hangoztatja — az érintett forradalmak sorra kudarcba fulladtak, mégis ettől az időtől kezdődik a modern Európa fejlődése.

1848—1849 forradalmi átalakulásai és függetlenségi küzdelmei persze a specifikumok ellenére, elszakíthatatlan kapcsolatban törtek felszínre. Az összekapcsoltság gazdasági-társadalmi eredői adták a szerző számára is minden esetben a kiindulást. Ugyanakkor az összegző ítéletek és konzekvenciák kialakításához gazdagon kapcsolja e mű a kontinentális erők, a nemzetközi kapcsolatok, ill. az eszmei előkészítettség meghatározó szerepét is. Ez utóbbi tényezők sorában ugyancsak nagy jelentőséggel bír számunkra a polgárosult nemesség, (jórészt köznemesség) egyáltalán a jogtudó értelmiség szerepének megítélése. A „Rajnától keletre", de főként a nemzeti függetlenséggel összekapcsolódó forradalmakban, a liberális nemesség is besorolt... a küzdő erők népes táborába. (Ld. i. m. 28—30. pp.). S hogy már az első szervezeti formák (ld. a német Burschenschaftok) megjelenése idején Metternich szükségét érezte az adminisztratív fellépésnek (Karlsbadi határozatok 1819.), mutatja a jobbára nem polgári születésű iskolázott elem jövendő politikai szerepét. Az eszmei tudatosodás eme gyűjtőhelyei csak 1830 után öltötték fel nemzeti karakterüket, miután a várva várt újabb francia forradalom „közömbös maradt Európa elnyomott népei iránt" (ld. i. m. 29—30. pp.). Így az „Ifjú Európa" — körbe sorolható szervezkedések már egyenként is elhatárolódó, nacionalista célokért indultak harcba közvetlenül a forradalmi átalakulást megelőző évtizedekben. Soraikban együtt haladtak a liberálisok és a demokraták, és csak a forradalom közvetlen hatása alatt indult meg a radikális forradalmi irány elhatárolódása. A polgárosult nemesi értelmiség a forradalmi radikalizálódás hatása alatt megtorpant, pedig miként a magyar doktrinairek — a burzsoá állam és jogrend felépítését tekintve — messze előbbre tekintettek. Ezek a történelmi folyamatok egyaránt feltűntek az Ifjú Németország, az Ifjú Itália, vagy a bécsi Juridisch-Politischer Leseverein keretei között. Csak az önállóan felfegyverzett „Aula" (Bécs) volt képes kellő tömegbázis kiépítésére, amely a Pillersdorf-féle kormányt átmenetileg meghátrálásra is kényszeríthette. Az „Aula" és az Akadémiai Légió hősies küzdelme azonban Ausztriában is lezárult az október 6-i forradalom eltiprásával, miután annak vezérkarát adta. A politikai öntudatosodás különböző fokát megjárt, fiatal értelmiségiek hasonló útja látható a hazai viszonyok között is. (ld. márciusi ifjúság, Egyenlőségi Társulat). Nálunk azonban a politikai radikalizmus és a szociális problémák iránti fogékonyság még e körben is a nemzeti függetlenség mögé szorult. Mindez, és még sok más lényeges problémafelvetés győz meg bennünket arról, hogy a történet- és jogtörténettudomány együttműködését tovább kell növelnünk. A számunkra tartósan előtérben álló polgári kori kutatás maradandó eredményekhez jutását — többek közt — az egyetemes történeti szemlélet alkalmazása biztosíthatja. Ezt és vele szorosan összekapcsolva a komparatív kutatást azonban át kell vinni az állam és a jog intézményeinek, korabeli jogelveinek vizsgálatára. Institucionális és jogdogmatikai elemzést kell összekapcsolni a kutató jellegű történeti munkával és ezt alkalmazni kell az átalakulást előkészítő, ill. végrehajtó erők cselekvésének vizsgálatában is. Törekvéseink nem fognak téves ítéletekhez vezetni, ha a marxista történeti komparatisztika idevágó értékes eredményeit és tapasztalatait is használni tudjuk.

Végezetül szólni kell a népszerűtudományos alkotómunka kibontakozásának lehetőségei érdekében is. A kapcsolódó tudományágak területén nem első esetben látunk sikeres kezdeményezést a szélesebb olvasótábort kialakító kismonográfia-sorozatoknak. Az újkori és a legújabbkori jogtörténet vizsgálata ugyancsak nagy számmal fogja felszínre vetni a közgondolkodás formálására alkalmas problémákat. Eme lehetőségek eszmei értékének, ismeretterjesztő és szemléletformáló erejének kihasználására volna alkalmas a tudományos értelemben is igényes, de formájában népszerű jogtörténeti kismonográfia alkotás.

Horváth Pál

Új könyvek

Állam- és jogelmélet. Egyetemi tankönyv. Írták: *Antalffy* György—*Samu* Mihály—*Szabó* Imre—*Szotáczky* Mihály. Szerk. *Samu* Mihály.

Bp. Tankönyvkiadó, 1970. 586 p.

A magyar állam- és jogtudományban eddig hiányzott az állam- és jogelmélet összefoglaló tankönyve. A most első ízben megjelent szintetizáló munka, mint tankönyv elsősorban az egyetemi hallgatók számára szükséges ismereteket tartalmazza. Ezen túlmenően azonban összefoglalja a magyar állam- és jogelmélet művelőinek eddigi tudományos eredményeit, s emellett a szocialista jogfejlődésről is áttekintő képet ad. Rendszerében is új: az állam- és jogelmélet új módszereinek tárgyalása mellett — amivel konkrét kutatásokhoz ad segítséget — az eddigieknél sokkal részletesebben taglalja anyagát. A

tankönyv fejezetei: Tudományelméleti bevezetés, Az állam, A szocialista állam. A jog, Jogalkotás és jogérvényesülés.

Droit hongrois—Droit comparé. Études pour le VIIIe Congrès international de droit comparé. Hungarian law-comparative law. Essays for the 8th International Congress of comparative law. Ed. by Zoltán *Péteri.*
Bp. Akadémiai Kiadó, 1970. 357 p.

A VIII. nemzetközi összehasonlítójogi kongresszusra készült kiadvány *Szabó* Imrének a munka összeállításával kapcsolatos elvi kérdéseket fejtegető bevezetése után a következő francia vagy angol nyelvű tanulmányokat tartalmazza: *Peschka* Vilmos: Az írott és íratlan jogforrások közötti viszony a mai magyar jogrendszerben /angol/; *Szabó* Imre: A méltányosság a magyar jogrendszerben /francia/; *Kulcsár* Kálmán: A jogalkalmazási funkció történeti fejlődése, társadalmi feltételek és jogfejlődés /angol/; *Péteri* Zoltán: A szociológiai megközelítés néhány kérdése az összehasonlító jogban /angol/; *Eörsi* Gyula: A felelősség és a biztosítás viszonya /angol/; *Nizsalovszky* Endre: A biológia és az orvostudományok hatása a polgári jogra, /francia/; *Harmathy* Attila: Adhéziós szerződés — típusszerződés /angol/; *Szászy* István: Az ítéletek és határozatok exequaturja /francia/; *Révai* Tibor: A jogviták nem bírósági vagy döntőbírósági úton való elintézése a Magyar Népköztársaságban /francia/; *Nagy* László: Az ideiglenes jellegű munkaviszonyok /francia/; *Weltner* Andor: A munkaszerződés felfüggesztése és félbeszakítása /angol/; *Kovács* István: A jogalkotási feladatok megoszlása a központi állami szervek rendszerében /francia/; *Csizmadia* Andor: Az állam és egyházak közötti jogviszonyok fejlődése Magyarországon 1000—1944. /francia/; *Bihari* Ottó: Az állam és az egyházak közötti jogviszonyok a szocialista országokban /francia/; *Martonyi* János: Az államigazgatási aktusok indokolása /francia/; *Losonczy* István: A biológia és az orvostudomány fejlődésének hatása a büntetőjogra /francia/; *Horváth* Tibor—*Viski* László: Büntetőjog és az orvostudományok új fejlődése /angol/; *Vargha* László: Az előzetes letartóztatás vagy őrizetbevétel a tárgyalás előtt /angol/.

A Budapesti Eötvös Loránt Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Actái. 12. kötet. Szerkeszti a Kar Tudományos és módszertani Bizottsága. A címlapon: Acta Facultatis politico-iuridicae Universitatis Scientiarum de Rolando Eötvös nominatae. Tomus 12. Edidit Commissio Scientiae et methodi studiorum Facultatis.
Bp. Állami ny. 1970. 173 p.

A gyűjtemény a következő tanulmányokat tartalmazza: *Sárándi* Imre: A társadalmi tulajdon változásai, *Eörsi* Gyula: Állami tulajdon — állami vállalat, *Takács* Imre: A szövetkezeti tulajdonról, *Weltner* Andor: A dolgozók közreműködése a vállalatra átruházott tulajdonosi és munkáltatói jogok gyakorlásában. A külföldi olvasót a tanulmányok orosz és német nyelvű kivonata tájékoztatja a tanulmányok tartalmáról.

Földvári József: A büntetés tana. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 575 p.
[Bibliogr. passim]

A monografia a társadalmi szükségletek igényei által meghatározottan: a büntetés kriminológiai, pedagógiai és pszichológiai vonatkozásai mellett a jogi, normatív elemek vizsgálatával, komplex módon dolgozza fel tárgykörét. A munka első része a büntetés elméleti vonatkozásait (a büntetés jogalapja, célja, a felelősség megalapozása, a büntetés fogalma), a második részben a büntetési nemek törvényi szabályozását elemzi, a harmadik rész a büntetéskiszabás kérdéseit, a negyedik rész pedig a büntetésvégrehajtás kérdéseit tárgyalja. Az idegen nyelvű olvasót orosz és német nyelvű tartalomjegyzék tájékoztatja a munka rendszeréről és a feldolgozott kérdésekről.

Fonyó Gyula: Községi igazgatás. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 353 p.
[Bibliogr. 311—313.]

A tanácsok tevékenységének továbbfejlesztése a szocialista társadalmi fejlődés egyik szükségszerű követelménye. A szerző gyakorlati tapasztalatai alapján dolgozta fel az igazgatás egyik alapszervének: a községi tanácsnak tevékenységével összefüggő kérdéseket s ezekkel a gyakorlati tapasztalatokkal egészítette ki a munka elméleti részeit, bemutatja a hazai és az európai szocialista országok községi igazgatásának fejlődési tendenciáit és továbbfejlesztési problémáit. Ezt követik a községhálózati igazgatási problémák áttekintéséről, a községi szakigazgatási munkáról, a községi bíróságokról, a községi igazgatási apparátus magánmunkájáról, a községi szakigazgatási szerv irányításáról, ellenőrzéséről és a lakossággal való kapcsolatairól szóló részek. A munkát jogszabálymutató és tárgymutató egészíti ki, tartalmáról orosz és francia nyelvű tartalomjegyzék tájékoztatja a külföldi olvasót.

A művelődésügyi igazgatás kézikönyve. Összeáll. A Művelődésügyi Minisztérium szerkesztőbizottsága. 1. köt. Oktatásügyi igazgatás, 2. köt. Kulturális igazgatás. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 1087, 773 p.

A gyűjtemény elsősorban azokat a jogszabályokat tartalmazza, amelyeket a művelődésügyi szakemberek dolgozóinak működésük során ismerniök kell. Nem tartalmazza a kézikönyv a szerzői jogra és a könyvkiadásra vonatkozó anyagot. Az anyaggyűjtés a törvényeket, törvényerejű rendeleteket, az Elnöki Tanács határozatait, a kormány- és miniszteri rendeleteket és határozatokat, valamint a miniszteri rendeleteket és utasításokat tartalmazza. Az anyaggyűjtést 1969. június 30-ával zárja. A kötet végén jogszabálymutató és tárgymutató van. A kézikönyv összeállításának munkálatait *Horváth* Márton vezette, a szerkesztésben *Dörnyei* István, *Nagy* Vilmos, *Kende* István és *Nagyhegyi* Zoltán vettek részt.

A nehézipari utasítások gyűjteménye. 1. köt. 1952—1964. 2. köt. 1965—1969. Szerk. *Tárkány Szűcs* Ernő. Bp. Bács-Kiskun megyei Nyomda Vállalat, 1970. 236, 236 p.

A most közreadott gyűjtemény a nehézipari miniszteri utasítások fe-

lülvizsgált szövegét tartalmazza, anyaggyűjtését 1970. febr. 28-val zárta. A gyűjtemény tartalmazza a Nehézipari Minisztérium, valamint jogelődjei (a Bánya- és Energiaügyi, a korábbi Nehézipari, Vegyipari, Szénbányászati, valamint Vegyipari és Energiaügyi Minisztérium) hivatalos lapjaiban közzétett anyagot. A gyűjteményt részletes tárgymutató egészíti ki.

Róka Róbert: Bankhitel a gyakorlatban.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 240 p.

Az új gazdasági mechanizmus gyakorlata c. sorozatban megjelent, elsősorban a praxis számára írt munka. Főbb fejezetei: A hitelrendszer, A gazdálkodó szerv és a bank kapcsolata, A hitelezési eljárás, A hitelgazdálkodás ágazati sajátosságai. A munka a függelékben közli a tárgykörével kapcsolatos jogszabályok, közlemények, tájékoztatók jegyzékét.

A földművelésügyi szakigazgatás története. 1867—1948.

Szerk. *Pataky* Ernő.

Bp. Mezőgazdasági Kiadó, 1970. 305 p.

A földművelési szakigazgatás történetét tárgyaló átfogó jellegű munka nem került kiadásra, annak ellenére, hogy ezzel a kérdéssel számos, részletmunka már foglalkozott. A korábbi kutatások eredményeit összefoglaló munka az 1945. évben megkezdett földreformig, illetőleg földművelésügyi igazgatás ezzel kapcsolatosan mélyrehatóan átszervezéséig tárgyalja az anyagot. A kiadvány a következő tanulmányokat foglalja magában: *Oros* Iván: A földművelésügy a költségvetés tükrében (1867—1948); *Mihály* Béla: A földművelésügyi közigazgatás a kiegyezéstől az önálló Földművelésügyi Minisztérium felállításáig (1867—1889); *Takács* Imre: A földművelésügyi közigazgatás az önálló Földművelésügyi Minisztérium megszervezésétől az első világháborúig (1889—1914.); *Takács* Imre: A földművelésügyi közigazgatás az első világháború éveiben (1914—1918.) *Szörfy* György: A földművelésügyi közigazgatás a polgári demokratikus forradalom és a proletárdiktatúra idején; *Pataky* Ernő: A földművelésügyi közigazgatás 1920-tól 1945-ig. *Gonda* Béla: A földművelésügyi közigazgatás a felszabadulás utáni első években (1945—1948); A munkához *Donáth* Ferenc írt bevezetést.

A vasutakról szóló törvény.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 395 p.

[Kis jogszabálygyűjtemény.]

A Kis jogszabálygyűjtemény legutóbbi kötete a vasutakról szóló 1948. évi IV. törvénynek, valamint a törvény miniszteri indokolásának, továbbá a törvény végrehajtásáról szóló 10/1968. (X. 31.) sz. rendeletnek szövegét tartalmazza. Emellett közli a nyomvonal jellegű vasúti létesítmények hatósági engedélyezéséről szóló 1/1969. (I. 15.) KPM—ÉVM miniszteri rendeletet, valamint a Magyar Vasúti Személy—Poggyász és Expresszáru Díjszabást, végül a Vasúti Árufuvarozási szabályzat egységes szerkezetbe foglalt szövegét. Anyaggyűjtését 1969. márc. 31-én zárta le.

A bírósági végrehajtás szabályainak magyarázata. Szerk. *Szigligeti* Viktor. Lezárva 1969. dec. 31. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 966 p.

A bírósági végrehajtásról szóló 1955. évi 21. sz. tvr. megjelenése után egyetlen (1957-ben kiadott) kommentár foglalta össze a végrehajtásra vonatkozó szabályokat. A végrehajtási tvr.-t azóta számos rendelkezés módosította, illetőleg kiegészítette, a tvr.-rel kapcsolatban jelentős bírói gyakorlat alakult ki. Így az új kiadás feltétlen szükségessé vált. A most kiadott nagyterjedelmű kommentár mindenekelőtt az alapjogszabály (1955. évi 21. sz. tvr.) magyarázatos szövegét közli, a bírói gyakorlat bő anyagával, ezt követőleg pedig a kiegészítő jogszabályokat tartalmazza (Bírósági végrehajtói ügyvitel, pénzkezelés, egyéb utasítások és rendelkezések). A kommentár egyes fejezeteit *Eötvös* Oszkár, *Hegyháti* István, *Nigriny* Elemér, *Schelnitz* György, *Szigligeti* Viktor, *Vékey* Zoltán és *Vida* István írták. A mű kezelhetőségét jogszabálymutató és bő tárgymutató biztosítja.

Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. Általános rész.

Bp. Tankönyvkiadó, 1970. 889 p.

Szerző korábbi 3 kötetes munkájának újabb kiadása kezdődik meg a munkával. Az 1. kötet anyaggyűjtését 1967. végével zárta és a hazai könyvészeti irodalomra (általános és szakági könyvészet), valamint a levéltárakra vonatkozó anyagot tartalmazza. A jogtörténeti kutatás alapvető kézikönyve.

Тамаш Шаркези:

Является ли государственным органом государственное предприятие

В первой части статьи автор дает анализ правового положения государственного предприятия в хозяйственном механизме, основывающемся на плановых приказах, показывает отличающиеся особенности хозяйственной реформы различных социалистических стран, оказывающие влияние на правовое положение государственного предприятия; затем указывает на венгерскую и зарубежную литературу, относящуюся к правовой сущности государственного предприятия после проведения реформы. Вторая часть работы исследует конкретные особенности венгерского государственного предприятия в условиях планового регулирования рынка, установление круга деятельности, плановость, согласование прибыточности с правомочиями по управлению хозяйством, рамки имущественной самостоятельности предприятия и т. д. На основе вышеизложенного третья часть статьи приходит в выводу, что на нынешней стадии развития венгерское государственное предприятие не является государственным органом, оно не хозяйственное предпринимательство государства, а в рамках единого государственного публичновластного и собственнического управления, распространяющегося на народное хозяйство в целом, является в косвенном смысле управления социалистическим хозяйственным органом.

Золтан Борши:

Наука статистики и некоторые проблемы судебной статистики

Из модели системы науки статистики вытекает, что судебная статистика как одна из групп специальных статистик, может быть помещена внутри общественной статистики как основной группы. Основа разграничения специальной статистики заключается в том, что каждая из них путем статистических методов раскрывает различные типы общественных, экономических явлений, показывает явление — с его качественными и количественными признаками —, общественные, экономические причины и взаимосвязи. О юридической статистике как сборном понятии говорить нельзя, ибо сущность ее составляют не правоотношения и не правовые отрасли. Наряду со статистическим исследованием общественных явлений внутри судебной статистики можно встретить ряд вновь сложившихся типов функциональной статистики. Понятие судебной статистики не следует отбросить. При его сохранении открывается широкая возможность для научного развития. Сложилась самостоятельная специальная статистика преступности, и если возьмем область гражданского права, то там также начался процесс по складыванию нового вида статистики. Возникновение статистики преступности свидетельствует одновременно и о том, что развитие потребовало складывания новых понятий и систем понятий притом с точностью, соответствующей математическим требованиям, ибо в век кибернетики без этого ни одна из статистик не может выполнить свою роль.

Шандор Вида:

О возрождении венгерского права о товарных знаках

Вступивший в силу с 1-го июля 1970 года новый закон о товарном знаке содержит по сравнению с прежним законом много новых элементов. Статья ограничивается исследованием изменений, происшедших в материальном праве товарных знаков. Самым важным элементом содержания права товарного знака является исключительное право, хозяйственно-политическая цель товарного знака может быть достигнута лишь таким путем. Но помимо сохранения института исключательного права на товарный знак — в отличие от ранее существующего положения — закон обеспечивает оборотоспособность товарного знака: при наличии соответствующих гарантий закон делает возможным и детально регулирует лицензионный договор, а также переход самого товарного знака без случая правопреемства предприятия. В то же время в интересах повышения эффективности охраны товарного знака закон содержит более детальное по сравнению с прежним законом регулирование гражданскоправовых санкций на случай незаконного использования товарного знака.

Геза Сатмари:

Осуществление требований на основе экспортных векселей

Автор статьи ищет ответ на вопрос, реализуются ли в связи с экспортным кредитом классические преимущества векселей. В интересах этого проследит путь векселя от выдачи векселя через передачу векселя вплодь до возникновения спора по нем. Приходит к выводу о том, что поверхностное установление задержки тратты, необоснованное применение финансовыми учреждениями инкассовой надписи, практика по протесту финансовых учреждений и передача векселя после протеста означают то, что векселю как выставляющие его внешнеторговые предприятия, так и со стороны финансового учреждения-адресата уделяется недостаточное внимания. Такое поведение объясняется тем, что венгерские финансовые учреждения никогда не допускают возникновения спора по векселю, а после просрочки векселя его возвращают выдавшему вексель внешнеторговому предприятию или передают другому банку с целью возбуждения процесса. Этим самым процесс по векселю понижается к уровню обыкновенного частноправового спора. Если бы эти финансовые учреждения-адресаты не злоупотребляли их банковской монополией и изменили практику, связанную с вексельными поручениями, наши экспортные векселя опять могли бы стать ценными, и недооценка их перестала бы иметь смысл.

Эндрэ Боц:

Ложь с целью самозащиты и ложное обвинение

Статья рассматривает в первую очередь понятие самозащиты и обвинения. В соответствии с этим самозащита это изложение со стороны подозреваемого обстоятельств случая или юридические доводы, приводимые им перед органом, призванным вынести решение по делу, с целью частичного или полного отстранения ответственности; обвинение же утверждение перед компетентным органом о другом лице таких фактов и таким образом, в результате чего может быть возбужден процесс с целью привлечения этого лица к ответственности, при условии, что в отношении последствия этого обвиняющий руководствуется эвентуальным умыслом. В дальнейшем исходя из положений и структуры уголовного процесса статья приходит к выводу, что ложь с целью самозащиты в процессе уголовного дела подозреваемого означает ложное обвинение другого тогда, если совершение наказуемого деяния приписывает другому; выражается это в том, что — в случае того или иного, преследуемого в порядке частного обвинения деяния — требует привлечения данного лица к ответственности. Наконец, его утверждения материалы доказывания по делу, и без того ведущегося против него, не оспаривают, а в интересах установления фактических обстоятельств дела необходимо провести процессуальные действия против обвиняемого им лица.

Элемер Полаи:

Учение Еринга о владении и попытки кодификации венгерского частного права

В двух попытках кодификации частного права периода с рубежа нынешнего столетия до второй мировой войны (Проект Венгерского общего Гражданского кодекса и предложение по Кодексу частного права Венгрии) в одинаковой мере отражается теория Еринга. Это учение о владении получило признание в нашей стране с помощью литературы по венгерской романистике. Эти кодификационные попытки данное учение включили в их конструкцию владения отчасти под влиянием немецкого BGB, отражающего ерингское учение о владении, а

отчасти вследствие швейцарского ZGB, оказывающего подобное воздействие, а именно, в форме полного или частичного отрицания animus domini, частичного признания владения в качестве субъектного права (Предложение) и в форме перенятия в некоторой степени теории видимости собственности Еринга (Проект). В дальнейшем статья занимается причинами, которые обосновывали распространение в Венгрии ерингского учения о владении по сравнению с учением о владении Савигни.

Tamás Sárközy:

Ist das staatliche Unternehmen ein Staats-Organ?

Die Abhandlung analysiert in ihrem ersten Teil die Rechtsstellung des staatlichen Unternehmens im Mechanismus der Plan-Direktiven, die voneinander abweichenden, sich auf die Rechtsstellung des staatlichen Unternehmens auswirkenden Charakterzüge der Wirtschaftsreforme in den verschiedenen sozialistischen Ländern, sowie die, sich auf das nach der Reform ausgebildete rechtliche Wesen des Unternehmens beziehende ungarische und ausländische Literatur. Der zweite Teil untersucht die konkreten Charakterzüge des ungarischen staatlichen Unternehmens im Mechanismus des planmässig beeinflussten Marktes, die Festlegung des Wirkungskreises, die Planmässigkeit, die Vereinbarung der Auf-Gewinn-Gezieltheit mit den Wirtschaftslenkungs-Befugnissen, die Rahmen der vermögensrechtlichen Selbständigkeit des Unternehmens usw. Der ritte Teil stellt aufgrund der vorangehenden Untersuchungen fest, dass das ungarische staatliche Unternehmen in der gegenwärtigen Phase ihrer Entwicklung kein staatliches Organ ist und auch kein wirtschaftliches Unternehmen des Staates darstellt, sondern im Rahmen der sich auf die ganze Volkswirtschaft erstreckenden einheitlichen staatlichen öffentlich-machtlichen und eigentümerischen Leitung ein im indirektem Sinne strikter gelenktes sozialistisches bewirtschaftendes Organ ist.

Zoltán Borsi:

Einige Probleme der Statistik als Wissenschaft und der Rechtspflegestatistik

Aus dem systematischen Modell der Statistik als Wissenschaft folgt, dass die Rechtspflegestatistik, als eine Gruppe der Fachstatistiken innerhalb der Gesellschaft-Statistik, als Hauptgruppe eingeordnet werden kann. Die Grundlage der Abgrenzung der Fach-Statistiken liegt darin, dass diese die Mittel der Statistik zur Hilfe zeiehend jeweils verschiedene gesellschaftliche-wirtschaftliche Erscheinungen klarlegen, die Erscheinung selbst — mit ihren qualitativen und quantitativen Charakterzügen —, deren gesellschaftliche und wirtschaftliche Ursachen und Zusammenhänge beschreiben. Die Rechtspflegestatistik, als Sammelbegriff hat keine Daseinsberechtigung, da das Wesen der Statistik nicht in den Rechtsverhältnissen oder Rechtszweigen liegt. Neben der statistischen Erfassung der gesellschaftlichen Erscheinungen treffen wir innerhalb der Rechtspflegestatistik mehrere, sich neuerlich ausgebildete Typen der Tätigkeits-Statistiken. Der Begriff der Rechtspflegestatistik soll nicht verworfen werden. Unter ihrer Beibehaltung ergeben sich breite Möglichkeiten für die wissenschaftliche Entwicklung. Es hat sich die selbständige Kriminalstatistik herausgebildet und ausgehend von dem Gebiete des Zivilrechts begann der Vorgang der Entwicklung einer neuen Statistik. Die herausbildung der Kriminalstatistik beweist zugleich, dass die Entwicklung die Bildung neuer Begriffe und Begriffs-Systeme erfordert, noch dazu mit einer, den mathematischen Ansprüchen entsprechender Pünktlichkeit, da im Zeitalter der Kybernetik ohne dem eine Statistik ihre Rolle nicht erfüllen kann.

Sándor Vida:

Über die Wiedergeburt unseres Zeichenrechts

Das mit dem 1. Juli 1970. in Kraft getretene neue Gesetz über das Warenzeichen-Recht enthält, verglichen mit der früheren Regelung, zahlreiche neue Elemente. Der Artikel beschränkt sich auf die Untersuchung der Änderungen, die im matereillen Zeichenrecht eingetreten sind. Das wichtigste inhaltliche Element des Zeichenrechts ist das Recht der Ausschliesslichkeit; das wirtschaftspolitische Ziel des Warenzeichens (der Schutzmarke) kann nur im Wege dieser realisiert werden. Neben der Beibehaltung des Rechtsinstituts der Ausschliesslichkeit sichert das Gesetz — abweichend von der früheren Regelung — die Verkehrsfähigkeit der Schutzmarke: unter entsprechenden Garantien ermöglicht es und regelt es eingehend den Lizenzvertrag, sowie die „leere" Übereignung (d. h. ohne das Unternehmen) der Schutzmarke. Gleichzeitig regelt das Gesetz, zwecks Erhöhung der Effektivität des Schutzes — viel eingehender als früher — die zur Vergeltung der rechtswidrigen Benutzung des Warenzeichens geeignete zivilrechtliche Sanktionen.

Géza Szathmáry:

Geltendmachung von Forderungen auf Grund von Exportwechseln

Der Autor des Artikels versucht darauf zu antworten, ob im Falle des Exportskredits die, sich aus dem Wechsel ergebenden klassischen Vorteile zur Geltung kommen. Er verfolgt den Werdegang des Wechsels, ausgehend von der Ausstellung, über die Übereignung bis zum Prozess und gelangt zur Schlussfolgerung, dass die oberflächliche Bestimmung des Wechsel-Verfalls, die unbegründete kreditanstaltliche Anwendung des Inkasso-Giros, die Protestpraxis der Kreditanstalten und die nach dem Prozess erfolgte Übereignung darauf schliessen lassen, dass der Wechsel sowohl seitens der Aussteller-Aussenhandelsunternehmen. als auch seitens der Wechselnehmer-Kreditanstalten vernachlässigt wird. Dieses Verhalten kann damit erläutert werden, dass die ungarischen Kreditanstalten sich niemals in einen Wechselprozess einlassen, sondern den Wechsel nach dem Verfall zwecks Einklagung auf den Aussteller Aussenhandelsunternehmen oder auf eine andere Bank zurückgirieren. Dadurch sinkt der Wechselprozess auf das Niveau eines gewöhnlichen Zivilprozesses. Wenn aber die Wechselnehmer Kreditanstalten sich nicht so überstrenge an das Bankmonopol halten würden und den Wechsel wenigstens nicht mit Inkasso-Giro, sondern Eigentum-Giro übereignen würden, oder wenigstens noch einen Eigentum-Girenten in die Indossament-Kette einschalten würden, so würden unsere Exportwechsel wieder wertvoll werden und ihre Vernachlässugung würde aufhören begründet zu sein.

Endre Bocz:

Verteidigungsprinzip und Anklage

Der Aufsatz befasst sich in erster Linie mit dem Begriff der Verteidigung und der Anklage. Dementsprechend ist die Verteidigung eine, auf die teilweisige oder vollkommene Abwälzung der Verantwortung gerichtete Tetsachen-Vorgabe oder rechtliche Argumentation vor der zur Entscheidung berufenen Behörde. Die Anklage dagegen die, vor einer Behörde stattfindende Behauptung solcher, auf andere sich beziehenden Tatsachen — und dies auf einer solchen Weise — demzufolge gegen den Betrefenden eine, auf die Feststellung der Verantwortung abzielendes Verfahren eingeleitet werden kann, vorausgesetzt, dass in Hinsicht dieser Konsequenz der, die Anschuldigungen vorbringende von eventueller Absicht geleitet wird. Der Aufsatz gelangt in den folgenden, ausgehend aus den Regeln und

der Struktur des Strafverfahrens zur Feststellung, dass die im Strafverfahren seitens des Beschuldigten vorgegebene Verteidigungslüge in dem falle als falsche Beschuldigung gewertet werden kann, wenn sie jemanden anderen eine strafbare Tat zumutet; zum Ausdruck bringt, dass — im Falle gewisser, auf Privatantrag zu verfolgenden Handlungen — um die Zur-Verantwortung-Ziehung ansucht; schliesslich seine Behauptungen durch die Beweismaterialien des sowieso — gegen ihn — eingeleiteten Verfahrens nicht widerlegt werden, sondern zur Festellung dieser Tatsachen gegen den Beschguldigten Verfahrenshandlungen vingeleitet werden müssen.

Elemér Pólay:

Die Besitzlehre von Ihering und die ungarischen privatrechtlichen Kodifikationsversuche

In den beiden privatrechtlichen Kodifikationsversuchen (Entwurf des Ungarischen Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuches und vorlage des Privatrechtlichen Gesetzbuches Ungarns) der Epoche, die sich von der Jahrhundertwende bis zum II. Weltkrieg erstreckt, widerspiegelt sich Ihrerings Lehre vom Besitz, Diese Besitzlehre fand meistens mit Hilfe der ungarischen romanistischen Literatur eine Rezeption in unserem Lande. Die Kodifikationsversuche hatten diese Lehre teils durch den Einfluss des deutschen BGB, das die Iheringsche Lehre widerspiegelt, teils durch das eine ähnlichen Wirkung ausübende schweizerische ZGB, in ihre Besitzkonstruktion aufgenommen: undzwar die völlige bzw. teilweise Verwerfung des animus domini, die teilweise Anerkennung des Besitzes als subjektives Recht (Entwurf); und in Form einer gewissen Übernahme der Iheringschen Eigentumsscheintheorie (Vorlage). Im Weiteren beschäftigt sich die Abhandlung mit den Ursachen, welche die Verbreitung der Iheringschen Besitzlehre gegenüber der Besitzlehre Savigny's in Ungarn begründet hatten.

Tamás Sárközy:

Est-ce que l'entreprise est un organe d'Etat?

L'étude analyse dans sa première partie le statut juridique de l'entreprise d'État dans le mécanisme des directives de plan, les effets spécifiques produits sur le statut juridique de l'entreprise d'Etat par les réformes économiques des pays socialistes, et finalement la littérature hongroise et étrangère relative à l'essence juridique de l'entreprise d'Etat après la réforme.

La deuxième partie examine les caractéristiques concrètes de l'entreprise d'Etat hongroise reposant sur la réglementation planifiée du marché, la fixation de sa sphère d'activité, son caractère planifié, la concilitaion au profit avec les droits découlant de la direction de l'économie et les limites de l'autonomie de la gestion pécunière de l'entreprise etc. La troisième partie constate sur la base des antécédents que dans la présente phase du développement de l'entreprise d'Etat hongroise n'est pas un organe d'Etat mais qu'elle n'est une entreprise économique de l'Etat non plus. Dans le cadre de la direction uniforme exercé par le pouvoir public et par l'Etat en sa qualité de propriétaire, s'étendant sur l'entière économie nationale, elle est un organe socialiste dirigé strictement et d'une façon indirecte.

Zoltán Borsi:

Quelques problèmes de la science des statistiques et de la statistique judiciaire

Il résulte du modèle systématologique de la science des statistiques que la statistique judiciaire comme un groupe des statistiques spéciales peut être placée dans le groupe principal de la statistique sociale. La base de la délimitation des statistiques spéciales consiste dans le fait qu'elles découvrent différents types des phénomènes sociaux et économiques, font connaître le phénomène même — ensemble avec ses caractéristiques qualitatives et quantitatives — ainsi que ses causes et connexités sociales et économiques. La statistique judiciaire en tant que notion collective ne possède aucune raison d'être car l'essence de la statistique n'est pas formée par des rapports de droit ou par des branches de droit. A part de l'examen statistique des phénomènes sociaux, dans le cadre de la statistique judiciaire on peut rencontrer plusieurs types récemment formés des statistiques d'opération. La notion de la statistique judiciaire ne doit pas être rejetée d'emblée. En la conservant, des amples possibilités du développement scientifique s'ouvrent. La statistique criminelle s'est formée d'une façon autonome et dans le domaine du droit civil le processus du développement d'une statistique nouvelle a pris son commencement. La formation de la statistique de la criminalité démontre au même temps que le développement a exigé la formation de nouveaux concepts et de systèmes de concepts d'une exactitude conforme aux exigences de la mathématique car à l'époque de la cybernétique aucun groupe de statistiques ne peut remplir son rôle sans celle-ci.

Sándor Vida:

La renaissance de notre droit des marques de fabrique

La nouvelle loi relative aux marques de fabrique — entrée en vigueur à partir du 1 juillet 1970 — contient plusieurs nouveaux éléments par rapport à la loi antérieure. L'article se borne à l'analyse des changements intervenus dans le droit de fond des marques de fabrique. C'est le caractère exclusif du droit qui constitue l'élément le plus important du contenu du droit des marques de fabrique; le but d'économie politique de la marque de fabrique ne peut se réaliser qu'au moyen de celui-ci. En maintenant cependant l'institution de l'exclusivité du droit la loi assure — contrairement aux précédents — la négociabilité de la marque de fabrique: en présence de garanties adéquates elle rend possible et réglemente en détail le contrat-licence et la cession „en blanc" de la marque de fabrique sans le transfert de l'entreprise. La loi donne cependant — pour augmenter l'efficacité des garanties — une réglementation plus détaillée des sanctions de droit civil aptes à réprimer la contrefaçon de la marque de fabrique que celles ayant été en vigueur précédemment.

Géza Szathmáry:

Comment faire valoir la créance sur la base des lettres de change d'exportation

L'auteur de l'article cherche la réponse à la question de savoir si les avantages traditionnels des lettres de change se font valoir aussi en connexion avec un crédit d'exportation. Dans ce but il suit le chemin de la lettre de change à partir de la création, en passant par le transfert jusqu'au procès. Il conclut à ce que la fixation superficielle de l'échéance des lettres de change, l'utilisation injustifiée de l'endossement en vue d'encaissement par les institutions financières, la pratique des institutions financières en matière de protêts et l'endossement des effets protester signifient que la lettre de change est négligée à la fois par les entreprises de commerce extérieur tireurs et par les institutions financières bénéficiaires. Cette conduite s'explique par le fait que les institutions financières hongroises ne s'engagent jamais dans un procès en matière de lettres de change, mais après l'échéance, la lettre de change sera endossée à l'entreprise de commerce extérieur tireur, ou bien à une autre banque pour la faire valoir devant le tribunal. Ainsi le procès en matière de change descend au niveau d'un procès ordinaire de droit privé. Pourtant, au cas où les ins-

titutions financières bénéficiaires renoncaient à insister sur le monopole bancaire et ils acceptaient de transférer la lettre de change non pas par un endossement d'encaissement mais par un endossement à titre de propriété, on intercalait encore un autre bénéficiaire propriétaire dans l'enchaînement des endossements nos lettres de change d'exportation auraient de nouveau leur valeur et leur négligence cesserait d'être justifiée.

Endre Bócz:

Mensonge en défense et accusation

L'article s'occupe en premier lieu de la notion de la défense et celle de l'accusation; la défense est l'exposé des faits tendant au détournement complet ou partiel de la responsabilité, ainsi qu'une argumentation juridique du prévenu devant l'autorité appelée à prendre une décision; l'accusation devant l'autorité est une telle allégation de faits concernant une autre personne, en conséquence de quoi une procédure peut être engagée en vue de l'établissement de la responsabilité de la personne en question, pourvu que concernant les conséquences, le dénonciateur soit guidé au moins d'une intention éventuelle. Dans la suite, en partant des règles et de la structure de la procédure pénale l'étude arrive à la conclusion que dans la procédure pénale le mensonge en défense exposé par le prévenu n'effectue une fausse accusation qu'au cas où un acte punissable est attribué à autrui; l'étude manifeste la pensée que — au cas de certains actes à poursuivre sur l'initiative privée — on demande de rendre responsable la personne accusée; et enfin, lorsque ses allégations ne sont pas contredites par la matière d'enquête de l'affaire poursuivie contre lui mais en vue de la constatation des faits il faut réaliser des actes de procédure contre l'accusé.

Elemér Pólay:

La doctrine de Jhering relative à la possession et les tentatives de codification du droit privé hongrois

Les deux tentatives de codification du droit privé de la période s'étendant du tournement du siècle jusqu'à la deuxième guerre mondiale (notamment le projet du Code civil général hongrois et la proposition relative au Code du droit privé hongrois) reflètent également la doctrine de Jhering relative à la possession. Cette doctrine a été pour la plupart propagée dans notre pays à l'aide de la littérature juridique romaniste répandue en Hongrie. Les tentatives de codification ont admis cette doctrine dans leur structure relative à la possession en partie par l'influence du Code civil allemand (BGB) reflétant la doctrine de Jhering et, en partie par l'influence du Code civil suisse (ZGB) manifestant un effet semblable notamment la répudiation complète respectivement partielle du „animus domini", la reconnaissance partielle de la possession comme droit subjectif (Projet) et la réception partielle de la doctrine de Jhering concernant le semblant de propriété. Dans la suite l'étude s'occupe des raisons qui ont justifié l'expansion en Hongrie de la doctrine de Jhering relative à la possession à l'encontre de la doctrine de Savigny relative à la même matière.

Tamás Sárközy:

Is state enterprise a government organ?

In the first part of the paper the author analyses the legal position of state enterprises under the conditions of plan-instruction mechanism the characteristics of economic reforms carried out in socialist countries bearing on the legal position of state enterprises and Hungarian and foreign legal writings on the post-reform legal essence of enterprises. In the second part the concrete characteristics of the Hungarian enterprises in the planned market regulation, the fixing of the line of operation, planning, the reconciling of profitability and economic management powers, the limits of the financial independence of enterprises, stc. are examined. In the third part the conclusion is arrived at, on the ground of the above, that in the present stage of development Hungarian state enterpise is not a government organ but it is not an economic venture of the state either but a socialist economic organ within the frames of the uniform public power and owner management comprising the entire national economy.

Zoltán Borsi:

Statistical science and some problems of judicial statistics

It follows from the system model of statistical science that judicial statistics, being a part of specialized statistics may be included within social statistics as the main group. The ground on which specialized statistics are divided is that they reveal different socio-economic phenomena by statistical media describe the phenomena, both their qualitative and quantitative criteria, their socio-economic causes and correlations. Legal statistics as a collective notion has no justification for the essence of legal statistics is made up not of legal relationships or legal branches. In addition to the statistical examination of social phenomena several recently shaped types of function statistics are found within judicial statistics. The notion of judicial statistics should not be rejected. If it is retained there are ample opportunities for developing science. The special criminal statistics has evolved as an independent branch and, starting from civil law foundations the developing of another special statistics has started to evolve. The evolution of criminal statistics proves also that the evolutionary process required the shaping of new notions and systems of notions and with a preciceness suited to mathematical demands at that for in its absence no statistics could be capable of discharging its role in the age of cybernetics.

Sándor Vida:

The rebirth of Hungarian trade mark law

The Act on trade marks which came into force on July 1, 1970 contains a number of new elements as compared to the Act earlier in force. The paper is limited to the examination of changes occurred in substantive trade mark law. The most essential substantive constituent of trade mark law is the exclusive title; the economic policy objective of trade marks cannot be achieved but through this means. While retaining the exclusive title the Act provides-unlike previous legislation-for the negotiable character of trade marks; it provides possibilities when appropriate guarantees exist, and regulates in detail the making of licence contracts and the „blank" i. e. non-enterprisal transfer of trade marks. In order to enhance also the effectiveness of protection a regulation much more detailed than in previous legislation is contained of the civil law sanctions susceptible of redressing usurpation of trade marks.

Géza Szathmáry:

Enforcement of claims by virtue of export bills of exchange

The author seeks an answer to the question whether the classical advantages connested with bills of exchange do prevail in respect of export credit. In order to be able to do that he traces the channel a bill of exchnage is put through from its issue through assignment to an eventual litigation. He comes to the conclusion that the superficial determination of the date of maturity of bills of exchange the unwarranted use of collection on a bill by banks the latters'practice in

matters of protest and assignment after protest has been resulted in a disregard of bills of exchange both by the drawer foreign trade enterprises and the payee banks. This conduct of affairs is accounted for by the fact that Hungarian banks never institute actions arising out of bills of exchange but they re-draw the bills after expiry to the drawing foiregn trade enterprise or another bank in order to have legal action instituted. Such action is consequently reduced to the level of an ordinary civil law-suit. If, however, the payee banks discarded the overzealous application of banking monopoly and undertook at least to assign bills of exchage not by means of negotiating bills but as a property endorsement or, alternatively, an additional property endorsement could be included within the chain of endorsements our bills of exchange could again be valuable deeds and no justification were found for disregarding them.

Endre Bócz:

Defence lies in criminal proceedings and accusation

The paper starts from analysing the notion of defence and accusation; it holds that defence is a statement of facts or legal argument submitted by the accused in court deciding the case with a view to avert *in toto* or in part responsibility while accusation is a statement of facts in court in a way on the ground of which proceedings envisaging a scertain responsibility may be instituted provided that the accusing person is led at least by an eventual intent in respect of the consequences. In the next part the paper starting from criminal procedure rules and its structure comes to the conclusion that a lie in defence by the accused in criminal proceedings constitutes a false accusation if it impli- private accusation — the persons which is an indictable offence; if it gives expression to the wish that-if it is a case of an offence indictable in consequence of private accusation — the person concerned be prosecuted; and if, lastly, if such statements are not refuted by the evidence in the proceedings and procedural acts have to be resorted to against the person thus accused in order to ascertain the facts.

Elemér Pólay:

Jhering's doctrine of possession and the attempts at private law codification in Hungary

The two attempts at private law codification in Hungary between the turn of the century and the outbreak of the second World war (Draft Hungarian General Private Law Code and Proposal of the Hungarian Draft Private Law Code) reflect in equal measure the possession doctrine of Jhering. This possession doctrine gained reception in Hungary mostly with the aid of Hungarian writings on romanistics. The codification attempts adopted this doctrine under the impact partly of the German Private Law Code which reflected Jhering's possession doctrine and partly of the Swiss Private Law Code which displayed similar influences in their possession conceptions in the form of a total respectively partial rejection of the *animus domini*, the partial recognition of possession as a subjective right (Proposal) and the acceptance to a certain extent of Jhering's theory of pseudo-ownership (Draft). In subsequent parts the paper deals with the reasons why Jhering's possession doctrine was gaining ground in the face of Savigny's possession theory.

XXVI. új évfolyam 5. szám Budapest, 1971. május

JOGTUDOMÁNYI

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM

PRANDLER ÁRPÁD:
A Biztonsági Tanács hatásköre és feladatai az ENSZ alapokmánya szerint 213

BAK JÓZSEF:
Decentralizáció a szövetkezetek vezetésében 224

LŐRINCZ ERNŐ:
A kollektív szerződés 233

BIANCHI, LEONARD:
A nemzeti bizottságok szerepe a fasiszták és a kollaboránsok elleni büntető eljárásoknál Csehszlovákiában 241

Szemle:

MÁLTÁS GYÖRGY—TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ:
Gyakorlati lépés a munkatudomány útjának egyengetéséhez 249

LEHOCZKY BOLDIZSÁRNÉ:
Vitaülés a kollektív szerződés jogi természetéről 251

PRUGBERGER TAMÁS:
A mezőgazdasági termelőszövetkezetek belső üzemviteli szerződései az NDK-ban 255

MÁDL FERENC:
Csanádi György „Polgári jog"-áról és polgári jogunk néhány kérdéséről 258

Jogirodalom:

CSIZMADIA ANDOR:
Tanulmányok a magyar egyetemtörténet kezdeteiről 267

SZILÁGYI PÉTER:
Az állam- és jogelmélet új egyetemi tankönyve 278

FARKAS JÓZSEF:
Magyar bányajog 283

— —: Új könyvek 286

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Арпад Прандлер:* Компетенция и задачи Совета Безопасности по Уставу ООН. — *Йожеф Бак:* Децентрализация в руководстве кооперативами. — *Эрнё Лёринц:* Коллективный договор. — *Леонард Бианки:* Роль национальных комитетов в уголовных процессах против фашистов и коллабарантов в Чехословакии. — *Обзор: Дьёрдь Малташ—Ласло Трочани:* Практический шаг по прокладыванию пути для науки о труде. — *Болдижарне Легоцки:* Дискуссия о правовой природе коллективного договора. — *Тамаш Пругбергер:* Договоры по внутренней деятельности сельскохозяйственных производственных кооперативов в ГДР. — *Фэрэнц Мадл:* О книге Дьёрдь Чанади: «Гражданское право» и о некоторых вопросах венгерского гражданского права. — *Юридическая литература: Андор Чизмадиа:* Статьи о началах истории венгерских университетов. — *Петер Силадьи:* Новый учебник для университетов по теории государства и права. — *Йожеф Фаркаш:* Венгерское горное право. — —: Новые книги

INHALT: *Árpád Pandler:* Die Kompetenz und die Aufgaben des Sicherheitsrates laut Charte der UNO. — *Josef Bak:* Dezentralisierung in der Leitung der Genossenschaften. — *Ernő Lőrincz:* Über den Kollektív-Vertrag. — *Leonard, Bianchi:* Die Rolle der Volksvertretungen in den Strafverfahren gegen Faschisten und Kollaboraten in der Tschechoslowakei. — *Rundschau: György Máltás—László Trócsányi:* Ein praktischer Schritt auf dem Wege zur Arbeitswissenschaft. — *Frau Boldizsár Lehoczky:* Eine Debatte über die Rechtsnatur des Kollektívvertrags. — *Tamás Prugberger:* Die inneren Rechtsverträge der LPG in der DDR. — *Ferenc Mádl:* Über das „Zivilrecht" von György Csanádi und einige Fragen unseres Zivilrechts. — *Rechtsliteratur: Andor Csizmadia:* Studien über die Anfänge der ungarischen Universitätsgeschichte. — *Péter Szilágyi:* Das neue Universitätslehrbuch der Staats- und Rechtstheorie. — *Josef Farkas:* Ungarisches Bergracht. — — —: Neue Bücher

SOMMAIRE: *Árpád Prandler:* Les compétences et les tâches du Conseil de la Sécurité selon la Charte des Nations Unies. — *József Bak:* Décentralisation dans la direction des coopératives. — *Ernő Lőrincz:* Le contrat collectif. — *Leonard, Bianchi:* Le rôle des comités nationaux dans les procédures pénales contre les fascistes et les collaborationnistes en Tchécoslovaquie. — *Revue: György Máltás—László Trócsányi:* Démarche pratique pour aplanir le chemin de la science du travail. — *Lehoczky Boldizsárné:* Séance de discussion sur la nature juridique du contrat collectif. — *Tamás Prugberger:* Contrats relatifs à la gestion intérieure des coopératives de production agricoles dans la République Démocratique Allemande. — *Ferenc Mádl:* Sur l' ouvrage de György Csanádi sur le droit civil et sur quelques questions de notre droit civil. — *Littérature juridique: Andor Csizmadia:* Etude sur les origines de l' histoire des universités hongroises. — *Péter Szilágyi:* Le nouveau manuel de l' enseignement universitaire de la théorie de l' Etat et du droit. — *József Farkas:* Droit hongrois minié. — — —: Livres récemment parus

CONTENTS: *Árpád Prandler:* The powers and functions of the Security Council under the UN Charter. — *József Bak:* Decentralisation in cooperative management. — *Ernő Lőrincz:* The collective contract. — *Leonard Bianchi:* The role of National Committees in criminal proceedings against fascists and collaborators in Czechoslovakia. — *Review: György Máltás—László Trócsányi:* Practical step towards paving the way of labour science. — (Mrs.) *Boldizsár Lehoczky:* Debate on the legal nature of collective contracts. — *Tamás Prugberger:* Internal operation contracts in cooperative farms in the German Democratic Republic. — *Ferenc Mádl:* On the work by György Csanádi "Civil law" and some Hungarian civil law problems. — *Legal literature: Andor Csizmadia:* Studies on the beginnings of Hungarian university history. — *Péter Szilágyi:* A new university text-book of state and law theory. — *József Farkas:* Hungarian mining law. — — —: New books

XXVI. új évfolyam 5. szám Budapest, 1971. május hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A Biztonsági Tanács hatásköre és feladatai az ENSZ Alapokmánya szerint

A Tanács hatáskörét és feladatait a következő kategóriákra lehet felosztani: — általános hatáskör és ezzel együtt a Tanács helye az ENSZ szervek rendszerében, elsősorban a 24. és 25. cikkek alapján; — feladata a viszályok békés rendezésében a VI. fejezet alapján; — feladata a béke veszélyeztetése, a béke megszegése és támadó cselekmények esetében a VII. fejezet alapján; — a VII. fejezettel összefüggésben vizsgálnunk kell az önvédelem jogával (51. cikk) és a regionális megállapodásokkal kapcsolatos problémakört (VIII. fejezet); — a Tanács egyéb politikai — szervezeti feladatai (pl. leszerelés, ENSZ tagok felvétele stb.); — végül a hatáskör és a feladatok vizsgálata után foglalkoznunk kell azzal a kérdéssel, hogy van-e a Biztonsági Tanácsnak jogalkotói hatásköre a nemzetközi jog szempontjából.

A jelen tanulmány keretében az első három kérdéssel foglalkozom és elsősorban az Alapokmány tételes rendelkezéseit vizsgálom. Ugyanakkor, lehetőség szerint, utalok a kialakult gyakorlatra, különösen az idevágó rendelkezések alkalmazásából és értelmezéséből adódó problémákra.

1. A Tanács általános hatásköre és helye az ENSZ szervek rendszerében.

A Biztonsági Tanács nemcsak összetétele és szavazási eljárása miatt különbözik az ENSZ többi szervétől, hanem elsősorban és mindenekelőtt az Alapokmány adta hatásköre miatt. A 24. cikk 1. pontja a következőket mondja:

„A Szervezet gyors és hathatós cselekvésének biztosítása érdekében a tagok a nemzetközi béke és biztonság fenntartásáért a fő felelősséget a Biztonsági Tanácsra ruházzák és elismerik, hogy a Biztonsági Tanács e felelősségéből folyó kötelességeinek teljesítésekor az ő nevükben jár el."

a) A tagállamok tehát azért ruházzák a Tanácsra a fő felelősséget, hogy a nemzetközi békét biztosítsa. Ebben az a felismerés vezette őket, hogy az állandó tagok katonai és politikai súlya, valamint viszonylag kis létszáma miatt a Tanács a legalkalmasabb a rábízott feladatok megvalósítására. Amikor a Tanács ezirányú kötelességeit teljesíti, a tagállamok nevében cselekszik. A kötelezettségek teljesítésében azonban a Tanács nem járhat el kénye-kedve szerint. A megszorítást a 24. cikk 2. pontja tartalmazza: „A Biztonsági Tanácsnak e kötelességei teljesítése során az Egyesült Nemzetek céljaival és elveivel összhangban kell eljárnia."

A nemzetközi szervezetek történetében és általában az államok nemzetközi kapcsolataiban forradalmian újat jelentettek ezek a tételek. Újat jelentettek azért, mert mindeddig a szuverenitással összeférhetetlennek tartották, hogy nemzetközi szervezet, sőt a nemzetközi szervezet tagállamainak szűkebb köréből álló szerv „gyorsan és hathatósan" cselekedjék, adott esetben a felhatalmazást adó tagállam álláspontjának ellenére is. Éppen emiatt van olyan vélemény is, amely szerint helytelen arról beszélni, hogy a Tanács az ENSZ tagok nevében jár el, inkább arról van szó, hogy ezt csak a Szervezet nevében teheti.[1] Hans Kelsen azzal indokolja

[1] Hans Kelsen: The Law of the United Nations, London, 1950. 280. old.

Kelsent itt is a „szuverenitás dogmájá"-val szembeni ellenérzése vezeti. Ezért szerinte a 24. cikk megszövegezése azért sem helyes, mert nem a *tagállamok* ruházták a Tanácsra a felelősséget, hanem az *Alapokmány* az, amely ezt a felelősséget az ENSZ egyik szervére bízza. (81. old.) Mind e mögött az a törekvés rejlik, hogy az Alapokmány betűjét elszakítsa megalkotói szándékától és így igazolja annak megsértését, a szuverén államok akaratán felüli jogra hivatkozva. Ez történt akkor, amikor Kelsen szerint a Tanács fő fe-

álláspontját, hogy a Tanácsban nem kap képviseletet minden állam, sőt a Tanácson belül is előfordulhat, hogy a kisebbség véleményének ellenére döntenek egy bizonyos kérdésben. Ez az álláspont a Tanács különleges jelentőségének lebecsülését jelenti. A Tanács tekintélyét, súlyát éppen az adja meg, hogy a világszervezet tagjai *közvetlenül* erre a szervre ruházták azt a jogot, hogy nevükben járjon el. Nem véletlen, hogy ez a felhatalmazás nem szerepel a Közgyűlés, vagy a Gyámsági Tanács feladatait meghatározó rendelkezésekben.

Ellentmondásos módon Kelsen és nyomán a nyugati szakirodalom nagy része, ugyanakkor elismeri, hogy a Biztonsági Tanács hatásköre nagyon széles. „A Biztonsági Tanács hatásköre nagymértékben egybeesik az egész Szervezet hatáskörével; mivel az Egyesült Nemzetek majdnem valamennyi jogilag fontos funkciójának végrehajtása a Biztonsági Tanácsra ruháztatott vagy kizárólagosan, vagy a Közgyűléssel együtt."[2] A megállapítás már túloz, elég utalni a Közgyűlés mellett a Gazdasági és Szociális Tanácsra, valamint a főtitkár funkcióira. Mégis helyesen ragadja meg a Biztonsági Tanács centrális helyét az ENSZ szervek rendszerében és egyúttal eleve cáfolatát adja ugyanazon szerzők további kísérleteinek, hogy a Tanács hatáskörének megnyírbálásához elméleti támaszt nyújtsanak.

A Tanács hatáskörét természetszerűen korlátozza az a kötelezettsége, hogy az Alapokmányban meghatározott célokkal és elvekkel, valamint más cikkekkel összhangban kell eljárnia. Van-e azonban más, pontosabban körülírható korlátozás, vagy pedig az általános kereteken belül a Tanács tevékenységének nincsenek egyáltalán korlátai? Az előbb idézett 24. cikk 2. pontjának folytatása a következőket mondja: „Azt a különleges hatáskört, amellyel a Biztonsági Tanács ezeknek a kötelességeknek teljesítése végett fel van ruházva, a VI., VII., VIII. és IX. fejezetek határozzák meg." Mielőtt a fejezetek elemzésére rátérnénk, felmerül azonban az a kérdés is, hogy az említett eseteken kívül eljárhat-e a Tanács saját diszkrecionális jogánál fogva? Vita volt ezen már San Franciscoban is. Belga javaslat szerint a Tanácsnak csak azok a határozatai lettek volna kötelezőek a tagállamokra, amelyeket a felsorolt fejezetek alapján hoz meg. Ellenkező esetben, érvelt a belga delegátus, a Tanács „bianco-csekket" kapna. Ez az álláspont visszautasításra talált és többek között az angol küldött mutatott rá arra, hogy az Alapokmány elveire való utalás elegendő korlátozást jelent.[3]

1947. elején a Trieszti Szabad Terület ügyében került sor újabb állásfoglalásra. A nagyhatalmak a Biztonsági Tanácsot kérték fel, hogy többek között: — biztosítsa Trieszt függetlenségét és területi sérthetetlenségét; — nevezzen ki kormányzót, aki a Tanácsnak felelős tevékenységéért; — gondoskodjék a város statutumának életbeléptetéséről és esetleges módosításáról.[4]

Az ausztrál képviselő szerint ez a hatáskör túlment azon, amit a VI., VII., VIII. és XII. fejezetek tartalmaznak és ezért a tervezet visszautasítását javasolta. A Tanács ezzel szemben azt az álláspontot foglalta el, a Titkárság által készített memorandumra támaszkodva, hogy: „Az ENSZ tagjai a Biztonsági Tanácsnak olyan hatáskört biztosítottak, amelynek meg kell felelnie a nemzetközi béke és biztonság fenntartásával kapcsolatos felelősségének. Az egyedüli korlátozást az Alapokmány I. fejezetében található alapelvek és célok jelentik."[5]

Még ez sem jelentheti azonban a Tanács hatáskörének önkényes, korlátlan kiterjesztését. Mindenekelőtt ez ellentmondana a nemzetközi kapcsolatok valóságos képének, amikor is a nemzetközi békét és biztonságot érintő komoly kérdések — az esetek többségében — az ENSZ és a Biztonsági Tanács keretein kívül kerülnek megoldásra, vagy legalább is kísérletek történnek megoldásukra, például nagyhatalmi tárgyalások útján. A Tanács hatásköre már csak ezért sem lehet kizárólagos. Emellett az említetteken kívül, az Alapokmány önmaga is tartalmaz olyan megszorításokat, amelyeket figyelembe kell vennünk. Ezek a következők:

A nemzetközi életben tanúi lehetünk a legkülönbözőbb jellegű viszályoknak, vagy helyzeteknek, amelyek két vagy több állam vonatkozásában merülnek fel. A Tanács elé nem tartozik *valamennyi* ilyen eset, csak azok, amelyek a *nemzetközi békét és biztonságot* veszélyeztetik, illetve veszélyeztethetik, ha a viszály elhúzódik és a helyzet fennmarad.

Korlátozást jelent a 2. cikk 7. pontjában foglalt elv, hogy a belső joghatóság körébe tartozó ügyekbe az ENSZ nem avatkozhatik be. Igaz ellenben, hogy a Tanács ezekben az esetekben is eljárhat, ha a VII. fejezet alapján kényszerítő intézkedések alkalmazását rendeli el.

Korlátozást jelent az 51. cikk is, amelynek értelmében fegyveres támadás esetén bármelyik tag az egyéni, vagy kollektív önvédelem

---

lelősségével szemben a Közgyűlés „másodlagos" felelőssége elég alapot ad arra, hogy a koreai háborúban a fegyveres erő alkalmazására az utóbbi ajánlást tegyen. (L. még H. Kelsen: Recent trends in the Law of the United Nations, London, 1951. 974—975. old.)

[2] Kelsen: The Law of the United Nations, 279. old.

[3] United Nations Conference on International Organisations, Documents (továbbiakban: UNCIO) XI. kötet, 393—395. old. A III/1. bizottság 14. üléséről készült jegyzőkönyv.

Mivel a bizottságban a határozathozatalhoz kétharmados többségre volt szükség, a belga javaslatot nem fogadták el, bár 14:13 arányban mellette szavaztak.

[4] Repertory of Practice of United Nations Organs. 1955. Vol. II. 20—21. old. (továbbiakban: Repertory...)

[5] L. M. Goodrich—E. Hambro: The Charter of the United Nations, Commentary and Documents, London, 1949. 206. old.

jogával élhet mindaddig, amíg a „Biztonsági Tanács a nemzetközi béke és biztonság fenntartására szükséges rendszabályokat meg nem tette."

Korlátozást tartalmaz az 53. és 107. cikk a volt ellenséges államokkal kapcsolatban.

Jogi természetű vitáknál, bár a VI. fejezet értelmében a Tanács is illetékes lehet, az Alapokmány elsődlegesen a Nemzetközi Bíróságra ruházta az idevágó hatáskört.

Mindebből az következik, hogy a Biztonsági Tanács hatáskörét szerződéses jelleggel az Alapokmány állapítja meg, amelyet nem lehet önkényesen kiterjeszteni. Ezért nem fogadhatjuk el azokat a nézeteket, amelyek az ENSZ-et, és különösen a Biztonsági Tanácsot „előre megtervezett zsarnokságnak" próbálják beállítani. (L. pl. V. O. Watts: The United Nations — Planned Tyranny c. művét.)

Ugyanakkor hiba lenne az említett korlátozások jelentőségét túlbecsülni. A korlátozást jelentő elveket ugyanis a Biztonsági Tanács értelmezi. Ha a határozathozatalhoz szükséges szavazatok száma elegendő — beleértve az állandó tagok egyetértését is —, akkor a Tanács gyakorlatilag bármilyen ügyben befolyást tud gyakorolni az események menetére. Ebből azt a következtetést kell levonnunk, hogy a Tanács hatáskörének meghatározása nem kizárólagosan jogi, hanem elsősorban politikai tényezőkön múlik.

b) A 24. cikkben vállalt kötelezettségek logikus folyománya az, hogy a 25. cikk szerint: „A Szervezet tagjai megegyeznek abban, hogy a Biztonsági Tanács határozatait a jelen Alapokmánynak megfelelően elfogadják és végrehajtják."

A „megegyeznek abban" kifejezés ismételten alá kívánja húzni az adott kötelezettség szerződéses jellegét. Kelsen szerint az „elfogadják" kifejezés már fölösleges is, ha már egyszer a végrehajtásban megegyeztek.[6] Véleményem szerint itt másról van szó. A Tanács által hozott határozatokat az olyan államoknak, amelyekre közvetlenül vonatkozik, végre kell hajtaniuk, míg a nem közvetlenül érdekelt tagállamoknak „csak" tiszteletben kell tartaniuk, el kell fogadniuk anélkül, hogy az rájuk konkrét feladatokat róna a végrehajtásban.

A 25. cikk látszólag egyszerű megfogalmazását sokféleképpen értelmezik.[7] A Biztonsági Tanács mindeddig nem adott hivatalos interpretációt, azaz nem fogadott el olyan határozatot, amely kifejezetten utalna a 25. cikkre.[8]

Mi adhat okot a bizonytalanságra? Mindenekelőtt az, hogy vajon a Tanács minden határozatát kötelesek-e a tagállamok végrehajtani? A cikk ugyanis nem tesz különbséget a kötelező erejű *határozatok* és a csak erkölcsi tekintéllyel rendelkező *ajánlások* között. Az Alapokmány azonban több helyen, elsősorban a VI. fejezetben a viszályok rendezésével kapcsolatban ajánlásokról beszél. Általánosan elfogadott, hogy a Tanács álláspontja ebben az esetben nem kötelező a felekre. Ugyanakkor a Tanácsban használt és elfogadott szóhasználat szerint ilyenkor is „határozatról" beszélünk. A félreértést az oszlathatja el, hogy a „jelen Alapokmánynak megfelelően" kifejezés nemcsak a Szervezet tagjaitól megkövetelt magatartásra vonatkozik, hanem inkább arra, hogy a 24. cikk 2. pontja értelmében a Tanács határozatainak kell az Alapokmánnyal megfelelőknek lenniük.[9] Eszerint az Alapokmány más rendelkezésével történő egybevetés igazít el bennünket abban, hogy mikor kötelező a Tanács határozata. Így a VI. fejezet kivételével a többi cikk értelmében hozott tanácsi határozatok általában kötelező erejűek. Azért általában, mert ezen belül is van kivétel:

— Az eljárásra vonatkozó tanácsi döntések (28—30. cikk) például kötelezőek ugyan a Tanács tagjaira, de nem érintik a tagállamokat;
— Bár a Tanács egyetértése nélkül a 97. cikk értelmében nem lehet kinevezni a főtitkárt, ugyanakkor a Tanács *ajánlása* önmagában nem elegendő, nem köti a tagállamokat, ha a Közgyűlés azt nem erősíti meg; — Ugyanúgy, bár a Biztonsági Tanács ajánlása nélkül nem lehet új tagállamot felvenni, az ajánlás önmagában még nem jelent kényszert, mert a felvételhez a Közgyűlés határozata is szükséges. (4. cikk 2. pont).

2. A Tanács feladata a viszályok békés rendezése területén.

a) Az Alapokmány külön fejezetet és azon belül hat cikket szentel a viszályok békés rendezésének. (VI. fejezet, 33—38. cikk.) Az itt jelentkező feladatok az Egyesült Nemzetek céljait meghatározó 1. cikkből következnek, amely szerint: „Az Egyesült Nemzetek célja, hogy ... békés eszközökkel, az igazságosság és a nemzetközi jog elveinek megfelelő módon rendezze vagy megoldja azokat a nemzetközi viszályokat és helyzeteket, amelyek a béke megbontására vezetnek." A célok ilyetén meghatározása után a 2. cikk 3. pontja az, amelynek értelmében a tagállamok „kötelesek nemzetközi viszályaikat békés eszközökkel ... rendezni." Az Alapokmány nem arra kötelezi a Szervezet tagjait, hogy általában *minden* vitás kérdést megoldjanak, hanem arra, hogy amennyiben *a viszály elhúzódása a nemzetközi békét és biztonságot*

[6] H. Kelsen: i. m. 95. old.
[7] A. J. P. Tammes: Decisions of International Organs as a source of International Law, Recueil des Cours, 1958. 94. köt. 344—345. old.
[8] Repertory... Vol. II. Supplement No 2. (1964) 295. old.
[9] Vö. Goodrich—Hambro, i. m. 208. old.
Búza László szerint az Alapokmányra való utalás a 25. cikkben kifejezetten a határozatokra vonatkozik.
Búza László: A nemzetközi jog fő kérdései az új szellemű nemzetközi jogban. Budapest, 1967. 73. old.

veszélyezteti, akkor azokat *békés* eszközökkel oldják meg.[10]

Mivel ez a kötelezettség az egész Szervezetre vonatkozik, a 11. és 12. cikk által adott széles körű felhatalmazás értelmében a Közgyűlés is megvitathat olyan kérdést, „amely a nemzetközi béke és biztonság fenntartására vonatkozik..." és megfelelő ajánlásokat terjeszthet a tagállamok elé. A Közgyűlés gyakran él ezzel a jogával. Nem véletlen azonban, hogy a VI. fejezet egésze jobban körülhatárolt módon a Tanács feladatává teszi a konkrét lépések megtételét.

A 33. cikk azt teszi a viszályban érdekelt felek kötelességévé, hogy először saját maguk által jónak tartott módon keressenek megoldást. Ilyen módszerek lehetnek: közvetlen tárgyalás, kivizsgálás, közvetítés, békéltetés, választott bírósági vagy egyéb bírósági eljárás, regionális szervek igénybevétele stb. Az Alapokmány tehát a diplomácia tradicionális eszközeit ajánlja és a szuverenitás elvétől vezettetve az államokra bízza, hogy nekik tetsző megoldást válasszanak. A felsorolás nem taxativ és a szöveg hangsúlyozza, hogy bármilyen egyéb, a feleknek megfelelő forma felhasználható.

A *tárgyalásoknak,* mint módszernek első helyen említése hangsúlyozni kívánja azt a fontos szerepet, amit a közvetlen tárgyalásnak kell betöltenie az államok közötti baráti kapcsolatok fejlesztésében.

A közvetlen tárgyalások meghiúsulása esetén külső tényezőket kell segítségül hívni. Ez lehet *jószolgálat* vagy *közvetítés.* Míg a jószolgálat célja az, hogy üzenetek, jegyzékek közvetítésével pótolja a megszakadt diplomáciai kapcsolatokat, a második esetben a közvetítő aktív szerepet játszik javaslataival. Mindezen túl, illetve esetenként párhuzamosan az Alapokmány a bírósági eljárás módszerét ajánlja.[11]

A Tanács elsődleges felelősségéből következik azonban a 33. cikk 2. pontja, amely az előbbi „engedékenységnél" tovább megy és kimondja, hogy a Tanács „ha szükségesnek tartja, felhívja a feleket arra, hogy a köztük fennálló viszályt ilyen eszközökkel rendezzék".

Szerkezeti szempontból talán logikusabb lett volna, ha az említett második pont a következő, 34. cikkhez kapcsolódik.[12] Ez a cikk hatalmazza fel ugyanis a Tanácsot arra, hogy „minden viszályt, vagy minden olyan helyzetet, amely a nemzetek között súrlódást okozhat... megvizsgálhat annak megállapítása végett, vajon a viszály elhúzódása... nem vezethet-e a nemzetközi béke és biztonság fenntartásának veszélyeztetésére".

b) Ha a logikai sorrendet kérjük számon a fejezettől, akkor még a következő megállapításokat tehetjük:

Először is egységes rendszerbe lehetett volna foglalni azt, hogy a Tanács milyen esetekben és milyen alapon foglalkozik a vitás kérdésekkel. A tanácsi hatáskört jelenleg a következő cikkek tartalmazzák: — A 37. cikk 1. pontja kimondja, hogy ha a 33. cikk 1. pontjában „meghatározott természetű viszályt az érdekelt felek... rendezni nem tudnák, úgy azt a Biztonsági Tanács elé terjesztik." Az érdekelt felek közötti megegyezés nem előfeltétele az előterjesztésnek, így bármelyik fél egyoldalúan is ehhez az eszközhöz folyamodhat. — A Közgyűlés, a 11. cikk 3. pontja értelmében, felhívhatja a Tanács figyelmét minden olyan helyzetre, amely szerinte a nemzetközi békét és biztonságot veszélyezteti. — Ugyanezt a főtitkár is megteheti, ha a 99. cikkben adott felhatalmazás alapján a Tanácshoz fordul. — A Szervezet bármely tagja, a 35. cikk 1. pontja alapján felhívhatja a Tanács figyelmét olyan viszályra, amelynek elhúzódása a nemzetközi békét veszélyezteti. Ezt olyan állam is megteheti, amely nem tagja az ENSZ-nek, ha az Alapokmányban rögzített kötelezettséget magára nézve kötelezőnek ismeri el. (35. cikk 2. pont.) — Utoljára, de nem utolsósorban *a Tanács vizsgálatokat kezdeményezhet minden más esettől függetlenül* az előbb idézett 34. cikk alapján.

A felsorolás arra irányult, hogy a tanácsi hatáskört a „címzett" oldaláról állapítsuk meg, azaz, hogy milyen esetekben kell a Tanácsnak mások kezdeményezésére eljárnia.

Visszájára fordítva a kérdést, a következő sorrendet állapíthatjuk meg, ha a Tanács öntevékenyen lép fel: — Ha a viszály természete még nem világos, a Tanács a 34. cikk alapján vizsgálatot indít; — A 36. cikk alapján akkor foglalkozik egy bizonyos üggyel, ha jellegéről az a feltevés, hogy az a nemzetközi békét és biztonságot veszélyezteti; — Végül a 37. cikk 2. pontja olyan ügyekre vonatkozik, amikor „a viszály elhúzódása *valóban* (kiemelés tőlem) a nemzetközi béke és biztonság fenntartásának veszélyeztetésére vezethet."[13]

Másodszor, a hatáskör megállapítása után összegeznünk kell, hogy a Tanács *milyen eszközökkel, módszerekkel rendelkezik* feladatai ellátására. Anélkül, hogy a módszereket mereven el lehetne választani egymástól, három kategóriát lehet megkülönböztetni: — A felekhez intézett *felhívás,* (33. cikk, 2. pont), amely szerint az 1. pontban említett eszközökkel kell rendezni az ügyet. A felhívás kifejezés jelezni kívánja, hogy mindenképpen erősebb, határozottabb lépésről van szó, mint az ajánlás esetében. — *Eljárási vagy rendezési módokra tett ajánlás* a 36. cikk 1. pontja értelmében. — Az előbbitől nehezen megkülönböztethető forma-

[10] L. M. Goodrich—A. P. Simons: The United Nations and the Maintenance of International Peace and Security, Washington, 1955. 33—34, 260. old.

[11] Lásd részletesebben: Búza L., i. m. 97. old.

[12] Goodrich—Hambro, i. m. 242—243. old.

[13] Sz. B. Krülov: Isztorija Szozdanyija OON, Moszkva, 1960.

ként a Tanács határozhat abban a tekintetben, „hogy a 36. cikk értelmében jár-e el, vagy pedig általa megfelelőnek ítélt *rendezési módozatokat* ajánl." (37. cikk 2. pont).[14]

Külön kell beszélnünk a 38. cikkről, amely szerint a Tanács „bármilyen viszály esetében az abban érdekelt valamennyi fél kérelmére a feleknek a viszály békés rendezése iránt ajánlásokat tehet."

A cikk csak a San Francisco-i konferencián „született meg" és nem szerepelt a Dumbarton Oaks-i javaslatokban. Célja, hogy a Tanácsnak akkor is legyen felhatalmazása valamely viszállyal foglalkozni, ha a béke és biztonság nincs veszélyben. Előfeltétele viszont, hogy a felek ezt kérjék. A Tanács ilyen esetben is csak ajánlásokat hozhat, amelyek nem kötelezőek a felekre. Az irodalomban felmerül a kérdés, hogy a Tanács betölthetné-e olyan döntőbíróság szerepét, amelynek határozata kötelező a felekre — ha a felek előzőleg ezzel az eljárással egyetértenének.[15] A kissé akadémikus jellegű kérdésnek az ad jelentőséget, hogy a Nemzetek Szövetsége Tanácsánál volt ilyen precedens. Bár elméletileg ilyen megoldás elképzelhető, nem valószínű, hogy ez volt a cikket előterjesztő négy nagyhatalom elképzelése San Franciscoban. Erre utal a 36. cikk 3. pontja is, amely szerint a Tanácsnak „... tekintetbe kell vennie azt is, hogy a feleknek jogi természetű vitáikat a Nemzetközi Bíróság alapszabályainak megfelelően általában e bíróság elé kell terjeszteniök."

c) Ha a viszályt a Tanács elé terjesztik, az még nem jelenti a napirendre való automatikus felvételét. A Tanács kilenc bármelyik tagjának szavazata szükséges a napirendre tűzéshez, tehát a nagyhatalmi egyhangúság elve nem alkalmazható. A napirendre tűzés nem jelenti még a tanácsi hatáskör megállapítását. Lehetséges, hogy a Tanács a későbbiek folyamán úgy határoz, hogy a kérdés nem „nemzetközi" jellegű, azaz az államok belső joghatósága alá esik. Hasonlóképpen eljárási szavazással dönthetnek a napirendről történő levételről.

Amennyiben a viszály a napirenden szerepel, a Tanács *köteles meghívni az érdekelt feleket*, hogy a vitában vegyenek részt, de szavazati jog nélkül.[16] Ha a Tanács úgy látja, hogy valamelyik kérdés vitája *bármely* állam érdekét érinti, *meghívhatja* az illető államot is, ugyancsak szavazati jog nélkül.[17]

Amennyiben a Tanács nem elégszik meg a rendelkezésére álló, vagy a meghívottak által előadott információval, úgy a 34. cikk értelmében vizsgálatot indíthat. Az adott felhatalmazás alkalmazása sok vitát váltott ki a Tanácsban.

Tisztázni kell ugyanis, hogy a Tanács által kezdeményezett vizsgálódás mire terjedhet ki. A 34. cikk a vizsgálódás célját abban jelöli meg, hogy „vajon a viszály elhúzódása vagy a helyzet fennmaradása nem vezethet-e a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetésére."

Ha a szöveget a legszűkebben értelmezzük, akkor a Tanácsnak csak arra van felhatalmazása, hogy a viszály természetét meghatározza, azaz megállapítsa, hogy veszélyezteti-e a nemzetközi békét és biztonságot. Semmiféle más adatgyűjtés, a viszály eredetére vonatkozó tényanyag feldolgozása nem jöhet számításba, amíg az előbbi hatásköri kérdést nem döntötték el. Ilyen értelmezéssel nem is lehetne vizsgálóbizottságot kiküldeni, amíg a Tanács nem határoz ebben az elsődleges kérdésben. Az már a következő lépés, amikor a 29. cikk alapján olyan kisegítő szervet hoznak létre, amely a további vizsgálatot lefolytatja.[18]

A Tanács által kialakított gyakorlat azonban ettől az értelmezéstől eltér. Lássunk három példát ezzel kapcsolatban: 1946. december 19-én a Tanács vizsgálóbizottságot hozott létre, hogy a görög határincidensek ügyében „bizonyosodjék meg a tényekről". Hivatkozás történt a 34. cikkre és arra, hogy a helyszínen kell az érdekelt négy állam (Görögország, Albánia, Jugoszlávia, Bulgária) egymásnak ellentmondó verzióit ellenőrizni.[19]

Hasonló értelmű határozatot fogadott el a Tanács a „spanyol kérdésben" 1946. április 29-én, bár a 34. cikkre nem volt végülis határozott utalás. Albizottságot küldtek ki, amelynek a következőket kellett megvizsgálnia: — A spanyolországi helyzet a belső joghatóság körébe tartozik-e; — Valószínű-e, hogy az ottani helyzet nemzetközi összeütközésekhez vezet; — Végül, a helyzet további fennállása veszélyezteti-e a nemzetközi békét és biztonságot.[20]

1948. január 20-án az India—Pakisztán közötti vitában — szintén a 34. cikkre hivatkozva — a Tanács vizsgálóbizottságot küldött ki. Feladata az volt, hogy „vizsgálja meg a tényeket" Jammu és Kashmir térségében.[21]

Szélesebb interpretációra ad módot a San Franciscoban közreadott Négyhatalmi Nyilatkozat is. Az események láncolatára és az oksági összefüggésre hivatkozva a következőkkel indokolja, hogy a nagyhatalmi egyhangúság elvét kell alkalmazni a szavazásnál:

[14] Megjegyzem, hogy a magyar fordításban még nehezebb megkülönböztetni a 36. cikkben használt *eljárási vagy rendezési módokat* a 37. cikkben használt *rendezési módozatoktól*. Az eredeti angol és francia szöveg a következő kifejezéseket használja: — methods of adjustment (36.) — terms of settlement (37.) — methodes d'ajustement (36.) — termes de règlement (37.)

[15] Lásd részletesebben: Goodrich—Hambro; i. m. 260—261. old.

[16] Az Alapokmány 32. cikke szerint.

[17] Az Alapokmány 31. cikke szerint.

[18] A. Salomon: L'ONU et la Paix; Le Conseil de Sécurité et le Règlement pacifique des différends. Paris, 1948. 101—102. old.

[19] Repertory... Vol. II. 224. old.

[20] Security Council Official Records (továbbiakban: S. C. O. R.) 1st Series, No 2. 35. ülés, 244. old.

[21] Repertory... Vol. II. 225. old.

„Amennyiben a Tanács vizsgálatot rendel el, arra is kell gondolni, hogy vajon a vizsgálat — amely jelentések elkészítéséből, vagy más módszerekből állhat, — nem súlyosbítja-e tovább a helyzetet."[22]

A vizsgálódás ezért sok esetben előfeltétele annak, hogy a Tanács dönthessen az ún. „elsődleges" kérdésben, azaz abban, hogy „a viszály elhúzódása vagy a helyzet fennmaradása nem vezethet-e a nemzetközi béke és biztonság fenntartásának veszélyeztetésére." Éppen komoly kihatásai miatt alkalmazandó ilyenkor a nagyhatalmi egyhangúság elve.

d) A fogalmak tisztázásának azért van komoly jelentősége, mert különbséget kell tenni a 34. és 29. cikk alapján létrehozható kisegítő szervek között.[23] Amíg a 34. cikk esetében ugyanis, mint láttuk, a nagyhatalmi egyhangúság elve alkalmazandó, azaz felhasználható az ún. „vétójog", az utóbbi esetben eljárási kérdésként történik a szavazás, tehát a Tanács bármelyik kilenc tagjának szavazata elegendő.

A 34. cikk félreérthetetlen abból a szempontból, hogy a Tanácsnak *felhatalmazása* van arra, hogy *vizsgálat lefolytatását* kezdeményezze. Vitára ad alkalmat azonban továbbra is az a kérdés, hogy *kötelessége-e a tagállamoknak*, hogy területükön engedélyezzék a vizsgálatot. Másképpen feltéve a kérdést, van-e a Tanácsnak felhatalmazása arra, hogy az érdekelt állam *akarata ellenére* vizsgálatot folytasson.

Az Alapokmányban nincs semmiféle konkrét utalás, amely a tagállamok kötelességévé tenné ilyen vizsgálóbizottság beengedését. Mivel a VI. fejezet által tartalmazott szabályok mindenütt csak ajánlásokra utalnak, így a 34. cikk értelmében elrendelt vizsgálat is csak ajánlás jellegű lehet. A 2. cikk 7. pontja felhatalmazza az államokat, hogy a belső joghatóságra hivatkozva minden beavatkozást elutasítsanak, kivéve akkor, ha a VII. fejezetben tárgyalt kényszerítő intézkedések megtételéről van szó. Ezt az álláspontot különösen a szocialista szakirodalom vallja, valamint a nyugati irodalom egy része is elismeri, mint az Alapokmány helyes értelmezését.[24] Nem lehet ugyanis kötelezni az adott államot arra, hogy ENSZ vizsgálóbizottságot fogadjon, amíg nincs eldöntve az a kérdés, hogy az ott kialakult helyzet veszélyezteti-e a nemzetközi békét és biztonságot. Ha ez eldőlt, a Tanács határozata alapján, akkor a Tanács előtt két lehetőség van. Az egyik az, hogy ajánlásait az érdekelt fél, illetve felek elfogadják és így további rendszabályokra nincs szükség. A másik lehetőség az, hogy a kérdéses helyzetben, vagy viszályban már a béke veszélyeztetésének és megszegésének tényét kell a Tanácsnak megállapítania. Ekkor az Alapokmány VII. fejezete alapján megfelelő rendszabályokat foganatosíthat, amelyek viszont már kötelező erejűek.

Természetesen ez a felfogás sem tagadja, hogy a Tanács ilyen értelmű határozatai — illetve pontosabban ajánlásai — mindenképpen erkölcsi felelősséget rónak arra az államra, amelyik nem fogadja el azokat. Ezért nem arról van szó, hogy ezzel a véleménnyel degradálnók a Tanács tekintélyét, csupán arról, hogy az ajánlások, ideértve a vizsgálóbizottság kiküldését is, nem kényszeríthetőek ki a nemzetközi jog alapján.

A VI. fejezet értelmében hozott ajánlások nem kötelező jellegét egyébként a Nemzetközi Bíróság tagjainak többsége is megerősítette, amikor megállapította, hogy a Korfu-szoros ügyében hozott tanácsi ajánlás nem kötelező az érdekelt felekre. Ugyanakkor a Bíróság nem utasította vissza egyértelműen azt az angol véleményt, miszerint a Tanács kötelezően előírhatja a Nemzetközi Bíróság igénybevételét.[25]

Azok, akik szerint a tagállamoknak fogadniok kell a tanácsi vizsgálóbizottságot, elismerik, hogy a VI. fejezet értelmében hozott ajánlások általában nem kötelező erejűek. Ezzel szemben a 34. cikkel kapcsolatos vizsgálóbizottság kiküldését nem ajánlásnak, hanem kötelező erejű határozatnak minősítik.[26] Érvelésüket a következőkre alapozzák:

A VI. fejezet alapján a Tanácsnak kétféle feladata van: békéltetés és vizsgálódás. Az előbbi esetben nem lehet az érintett államot a Tanács véleményének elfogadására kötelezni, az utóbbiban igen. A vizsgálódás csak elsődleges lépés. Eredményétől függően dönt a Tanács. Módszere vagy az lehet, hogy a már meglevő tények alapján, mintegy *prima facie* dönt, vagy elegendő adatot kell összegyűjteni kisegítőszerv, illetve bizottság útján. Ha erre nem volna lehetőség, az érdekelt fél visszautasítása miatt, akkor az egész VI. fejezet intencióit tagad-

[22] UNCIO Doc. Vol. XI. 711. old.

[23] Alapokmány, 29. cikk: A Biztonsági Tanács olyan kisegítő szerveket létesíthet, amelyeket feladatainak elvégzésére szükségesnek tart.

[24] Goodrich—Hambro; i. m. 33. old. V. N. Fedorov: Szovet Bezopasznosztyi OON, Moszkva 1965. 72—73. old. D. W. Bowett: The Law of International Institutions, London, 1963. 31—32. old. E. A. Pusmin: O polnomocsijah Szoveta Bezopasznosztyi OON po mirnomu razresenyiju mezsdunarodnüh szporov. Szovetszkij Ezsegodnyik Mezsdunarodnovo Prava. 1966—67. 247. old.

A. M. Laduzsenszkij—I. P. Bliscsenko: Mirnüe szredsztva razresenyija szporov mezsdu goszudarsztvami. Moszkva, 1962. 162—163. old. A. Salomon írja: „... le Conseil, agissant en vertu du chapitre VII, peut intervenir dans les affaires domestiques pour constater... l'existence d'une menace contre la paix; par contre *il ne peut, en s'appuyant sur le chapitre VI, enquêter* (kiemelés tőlem) pour savoir si le litige est susceptible de menacer la paix, ni déterminer s'il en est ainsi." i. m. 76. old.

[25] Haraszti György: A Nemzetközi Bíróság joggyakorlata, 1946—1956. Budapest, 1958. 224—225. old.

[26] A kérdésről hosszú, és az Alapokmány értelmezésével összefüggésben fontos vita folyt 1947. júliusában, a görög határincidensek ügyében kiküldendő második vizsgálóbizottsággal kapcsolatban. A nyugati államok a bizottság kiküldése mellett, a Szovjetunió és Lengyelország a kiküldés ellen voltak. Végül is a szovjet ellenszavazat miatt a javaslatot nem fogadták el. l. Repertory... Vol. II. 237—239. old.

nók meg. A VI. fejezet alapján hozott határozatok kötelező ereje a 25. cikken nyugszik, amelynek értelmében a „Szervezet tagjai... a Tanács határozatait... elfogadják és végrehajtják". Ebben a cikkben nincs különbségtétel a VI. és VII. fejezetek alapján hozott határozatok között. Emellett a 34. cikket önmagában is kötelezőnek lehet értelmezni, mert nem használja az „ajánlás", sem a „felhívás" szavakat, hanem azt mondja, hogy „A Biztonsági Tanács minden viszályt, vagy minden... helyzetet... megvizsgálhat..."[27]

e) Azt mondhatnók, hogy az értelmezésbeli eltérésnek nincsen nagyobb gyakorlati jelentősége, mivel a nagyhatalmi „vétójog" amúgy is megakadályozhat minden olyan vizsgálóbizottság kiküldését, amellyel nem értenek egyet. Bár ez igaz, a kérdés jelentősége mégis a következőkben rejlik:

Az Alapokmány különbséget tesz *viszály* és *helyzet* között. Amennyiben viszályról van szó és az egyik érdekelt fél a Tanács állandó tagja, úgy a 27. cikk 3. pontja értelmében tartózkodnia kell a szavazástól. Így tehát elképzelhető olyan körülmény is, amikor vizsgálóbizottság kiküldését határozzák el viszály esetén, éppen a tartózkodni köteles állandó tag beleegyezése nélkül. Ezt a helyzetet is meg lehet azonban előzni egy korábbi szakaszban, mert a kérdést, hogy a Tanács *viszállyal* vagy *helyzettel* foglalkozik-e, a nagyhatalmi egyhangúság alapján lehet csak eldönteni.

Előfordulhat olyan eset, hogy a már létrehozott és az ügyben szereplő állam területén működő vizsgálóbizottság további tevékenységével az érdekelt fél nem ért egyet. Ha azt az álláspontot fogadnók el, hogy az állam köteles a bizottság munkáját határain belül engedélyezni beleegyezése nélkül, akkor a bizottság munkájának folytatása a belügyekbe való beavatkozást jelentené — kivéve, ha a Tanácsnak nincs újabb határozata, de most már a VII. fejezet alapján. Gyakorlatilag hasonló eset történt a példaként említett görög határincidensek ügyében, ahol az első vizsgálóbizottság kiküldésével valamennyi érdekelt egyetértett, a másodikkal azonban Albánia, Bulgária és Jugoszlávia már nem.

Összefoglalva: A viszályok békés rendezésére az Alapokmány nagy figyelmet fordít. A VI. fejezeten kívül is foglalkozik a kérdéssel, de elsősorban a közgyűlési hatáskör szempontjából. A Tanács hatásköre azonban ezúttal is fontosabb és szélesebb a közgyűlésinél, amit a 12. cikk 1. pontja világosan összegez.[28]

3. A Tanács elsődleges feladata: fellépés a béke veszélyeztetése, a béke megszegése és támadó cselekmények esetében.

A viszályok békés rendezésével kapcsolatos rendelkezések tárgyalásakor már többször utaltunk a VII. fejezetre. Ez a fejezet az, amely az Alapokmány rendszerének tengelyeként arra lenne hivatott, hogy a fennkölt célok és elvek megsértése esetén azokat kényszerítő intézkedésekkel betartassa.

A korábbi kollektív biztonsági rendszerekkel, így a Nemzetek Szövetségével szemben radikálisan újat jelent az a kiindulópont, hogy a Biztonsági Tanács állapíthatja meg „a béke bárminő veszélyeztetésének vagy megszegésének, vagy bárminő támadó cselekménynek[29] fennforgását..."[30] A Nemzetek Szövetsége rendszerében ugyanis az egyes tagállamnak állt jogában eldöntenie, hogy az érintett állam háborús cselekményével megszegte-e az Egyesség-okmányt. Nem volt köteles betartani a Tanács ajánlásait sem a „szankciókat" illetően.

A Biztonsági Tanács esetében gyökeresen más a helyzet. A VI. fejezet rendelkezéseinek mind sorrendi, mind pedig logikai folytatásaként a Tanács az egész Szervezet nevében határozza meg, hogy békeszegés, vagy agresszió történt-e. Ezután ajánlásokat tehet, vagy határozatokat hozhat, hogy „milyen rendszabályokat kell a nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása érdekében... foganatosítani."[31] Ezeket a határozatokat, illetve rendszabályokat az ENSZ tagjainak végre kell hajtaniuk.

a) 39. cikk:

Nézzük meg közelebbről a 39. cikket, mert az itt felmerülő elvi és gyakorlati problémák mintegy dióhéjban tükrözik a Biztonsági Tanács legfőbb jellegzetességeit.

San Franciscoban komoly vitára adott okot, hogy a Biztonsági Tanács kapjon-e felhatalmazást a békeszegés és az agresszió tényének megállapítására. Többen azt javasolták, hogy a Tanács e funkcióját csak a Közgyűléssel együtt lássa el, mivel az utóbbi képviseli valamennyi tagállamot. Ezzel szemben rámutattak arra, hogy a kikényszerítő funkciók hatékony ellátása érdekében helyesebb egy kis létszámú testületre bízni a döntést. Egyébként is — mondották — a többi tagállam közvetve részt vesz

[27] S. C. O. R. Second year, 162., 166., 168. ülés felszólalásai, valamint a szakirodalomból: Goodrich—Simons, i. m. 180—182. old. E. L. Kerley: The Powers of investigation of the United Nations Security Council, 55 American Journal of International Law (a továbbiakban: A. J. I. L.), 1961. 894—903. old. H. Kelsen, i. m. 387—392. old. és különösen 388. old. 5. lábjegyzete. Kelsennek bizonyos fokig igaza van abban, hogy „bűvös kört" lát a 34. cikk esetében: a Tanács csak olyan viszállyal és helyzettel foglalkozhatik, amely a nemzetközi békét és biztonságot veszélyezteti. A 34. cikk feladata azonban éppen annak megállapítása, hogy az adott viszály, illetve helyzet fennmaradása veszélyezteti-e a nemzetközi békét és biztonságot. L. 390. old.

[28] Alapokmány 12. cikk 1. pont: Mialatt a Biztonsági Tanács valamely viszály vagy helyzet tekintetében a jelen Alapokmány által ráruházott feladatokat végzi, a Közgyűlés e viszály vagy helyzet tekintetében nem tehet ajánlásokat, ha csak a Biztonsági Tanács ez iránt nem keresi meg.

[29] Közhasználatú kifejezéssel: agressziónak.

[30] Alapokmány 39. cikk.

[31] Uo.

a tanácsi tevékenységben, mert a nem-állandó tagokat ők választják meg. Így az ellenjavaslatokat a konferencia nem fogadta el, éppen a Biztonsági Tanács és a Közgyűlés közötti munkamegosztás sajátosságaira utalva.[32] Fontos ezt aláhúzni, mert a későbbi években több erőfeszítés történt a Közgyűlés hatáskörének ezirányú bővítésére, a tanácsi hatáskör rovására.

San Franciscoban felmerült továbbá az is, hogy lehet-e a Tanácsnak ilyen széles körű felhatalmazást adni a támadó cselekmények megállapításával és minősítésével kapcsolatban. Javaslatok hangzottak el, hogy az Alapokmányban meg kell határozni az agresszió fogalmát. Sokan ezzel látták elkerülhetőnek azt, hogy a Tanács önkényesen agresszornak minősítsen valamely államot vagy ellenkezőleg, szemet hunyjon — esetleg a nagyhatalmak „cinkosságával" — a béke bárminő megsértése előtt.

Ismeretes, hogy korábbi kísérletektől eltekintve, az agresszió meghatározása ügyében már sok vita folyt 1933-tól, amikor a Nemzetek Szövetsége leszerelési konferenciáján a Szovjetunió nyújtott be ilyen irányú tervezetet.[33] San Franciscoban nem a Szovjetunió, hanem Bolívia és Fülöp-szigetek kezdeményezte az agresszió meghatározásának felvételét az Alapokmányba. A négy nagyhatalom, beleértve Szovjetuniót is, nem támogatta a javaslatot, amely eltérést jelentett volna a Dumbarton Oaks-ban elfogadott szöveggel szemben.[34] A III. főbizottság 3. számú bizottsága a javaslatokat elvetette a következő indokok alapján:

„Bár... a javaslat tekintélyes támogatást kapott, a bizottság többsége számára mégis világossá vált, hogy az agresszió részletes meghatározása túlmegy a konferencia keretein és az Alapokmány céljain...; ...az ilyen esetek listája szükségszerűen nem lévén teljes, a Biztonsági Tanácsban olyan törekvés érvényesülését is előidézhetné, hogy kevesebb figyelmet fordítanak a listában nem említett cselekményekre, ilyen hiányosságok viszont bátoríthatnák az agresszort, hogy kibújjék a meghatározás alól, vagy késleltethetné a Biztonsági Tanács akcióját... Az albizottság ezért úgy határozott, hogy... *a Biztonsági Tanácsnak engedi át a teljes döntést arról, mi képez béke elleni fenyegetést, a béke megszegését vagy agressziós cselekményt.*" (kiemelés tőlem)[35]

A Biztonsági Tanácsnak tehát széles diszkrecionális joga van, hogy megállapítsa a békeszegés valamilyen formájának fennforgását. A 39. cikk ugyanakkor korlátozást is állít a Tanács elé, hogy milyen lépéseket tehet. A lépések lehetnek nem kötelező ajánlások, vagy kötelező erejű határozatok, amelyek betartását kikényszerítheti.

Az eredeti Dumbarton Oaks javaslatokban az „ajánlás" szó nem szerepelt. Kérdéses volt ezért, hogy bármilyen viszály esetén a Tanács döntése mindig kötelezi-e a feleket az általa javasolt megoldás elfogadására. Az 1938-as „Müncheni Egyezmény"-re, mint szomorú tapasztalatokra hivatkozva, a kisállamok egy része attól tartott, hogy a béke veszélyeztetésének bármilyen, esetleg kisebb jelentőségű, esetében is számukra kedvezőtlen döntést kényszeríthetnek rájuk. Ezért biztosítékot kívántak valamiféle „nagyhatalmi diktátum" ellen. A konferencia így a jelenlegi formában, a nem kötelező erejű ajánlások módszerének felvételével, fogadta el a 39. cikket.[36]

b) Milyen természetű intézkedéseket hozhat a Biztonsági Tanács?

A Tanács tagjai előtt négyféle módszer közötti választás lehetősége áll. Mindenekelőtt *ajánlásokat* tehet, amelyről előbb már szó volt. Elrendelhet továbbá *ideiglenes rendszabályokat* (40. cikk), a 41. cikk szerint *fegyveres erők felhasználásával nem járó rendszabályokat* és végül, *fegyveres erők felhasználásával járó rendszabályokat* a 42. cikk alapján. A két utóbbi módszerre már a 39. cikk utal.[37]

A 40. cikkben foglaltakat csak San Franciscoban vették fel az Alapokmány szövegébe, éppen a 39. cikk átdolgozásával kapcsolatban. Az a törekvés nyilvánult meg ez esetben is, hogy a Tanácsnak minél árnyaltabb, rugalmasabb eszközök álljanak rendelkezésére, mielőtt kényszerítő rendszabályokhoz kell nyúlnia. Azért a Tanács „— a helyzet súlyosbodásának megakadályozása végett — mielőtt a 39. cikk értelmében ajánlásokat tenne, vagy rendszabályok felől határozna, felhívhatja az érdekelt feleket, hogy alkalmazkodjanak azokhoz az ideiglenes rendszabályokhoz, amelyeket szükségesnek vagy kívánatosnak ítél. Az ilyen ideiglenes rendszabályok az érdekelt felek jogait, igényeit vagy helyzetét semmiben sem érintik. A Biztonsági Tanács az ilyen ideiglenes rendszabályok végrehajtásának elmulasztását megfelelően számontartja."[38]

[32] UNCIO, Doc. XII. kötet, 503. old.

[33] Az agresszió meghatározásáról l. bővebben dr. Herczeg István monográfiáját: A támadó háború eltiltása és az agresszió meghatározása. Budapest, 1964. különösen a 38—43. és az 54—57. old.

[34] Megjegyezem, hogy az elmúlt huszonöt év folyamán, legutóbb 1967-ben, a Szovjetunió többször kezdeményezte az ENSZ-ben az agresszió fogalmának meghatározását. A nyugati nagyhatalmak elutasító érvelése többek között azon nyugodott, hogy az Alapokmány kidolgozásánál a Szovjetunió sem kívánta a meghatározás felvételét. Más kérdés viszont a meghatározás alapokmányi, kötelező jellegű rögzítése, már csak a terjedelem miatt is, és megint más egy közgyűlési határozat, amely elősegíthetné a Biztonsági Tanács és a Közgyűlés tájékozódását, de egyúttal nem kötné meg a kezüket.

[35] Magyarul idézi Herczeg István, i. m. 57. old.

[36] Goodrich—Hambro, i. m. 264. old.

[37] A 39. cikk második része: „... a Tanács ... határoz afelett, hogy milyen rendszabályokat kell a nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása érdekében a 41. és 42. cikkek alapján foganatosítani."

[38] Alapokmány 40. cikke.

A Tanács tényleges tevékenységében az „ideiglenes rendszabályoknak" sokkal nagyobb a gyakorlati jelentőségük, mint a kényszerítő rendszabályoknak.[39]

Milyen ideiglenes rendszabályokról lehet szó? Ilyenek lehetnek: a Biztonsági Tanács felhívása, hogy a felek a katonai tevékenységet szüntessék be; tűzszünet elrendelése; a csapatok bizonyos vonalra való visszavonása; demilitarizált zóna létrehozása stb.

Az ideiglenes rendszabályok jellege szintén csak ajánlás és nem kötelező erejű határozat. A „felhívás" szó használata azonban érzékelteti, hogy talán árnyalatilag „keményebb" hangvételről van szó, mint az ajánlás esetében. Így a felhívást különleges természetű ajánlásnak vehetjük, amely előre vetítheti, hogy be nem tartása esetén már szankciók következnek.[40] A Tanács a felhívás szó helyett az „utasítás" szót is használta (pl. 1948. július 15-i határozatában, a palesztin-kérdés kapcsán). Ez a szó nem szerepel a 40. cikkben, de használata kifejezi a Tanács aggodalmának és reagálásának fokát. Erre utal a 40. cikk utolsó mondata is, hogy a Tanács az ideiglenes rendszabályok végrehajtásának elmulasztását „számon tartja". Nincs-e ellentétben az utolsó mondat az utolsó előttivel, amely szerint (a rendszabályok) „az érdekelt felek jogait, igényeit vagy helyzetét semmiben sem érintik"? Véleményem szerint nincs ellentétről szó, csupán arról, hogy a tanácsi felhívás nem tartalmazhat semmiféle jogi-politikai ítéletet a felek esetleges igényeivel, kölcsönösen előadott vádjaival kapcsolatban. Ezt az értelmezést megerősíti a Tanács első éveinek gyakorlata, amely szerint még arra sincs szükség, hogy a 39. cikk értelmében formálisan megállapítsa „a támadó cselekmények fennforgását". A Tanács gyakorlatilag ezzel akar kitérni annak megállapítása elől, hogy ki volt a támadó fél.

Amennyiben az ajánlások és felhívások eredménytelenek maradnak, a Tanács rendelkezésére áll a kényszerítő rendszabályok használata. Ezen belül is „első fokon" a fegyveres erők felhasználása nélküli intézkedésekhez folyamodhat, hogy érvényt szerezzen határozatainak. Felhívhatja az ENSZ tagjait, hogy a rendszabályokat maguk részéről alkalmazzák. Anélkül, hogy kimerítő felsorolást kívánna adni — tehát a Tanácsnak, belátása szerint, bármilyen hasonló intézkedéshez joga van — a 41. cikk a következőket említi: „... a gazdasági kapcsolatok, a vasúti, a tengeri, a légi, postai, távírói, rádió és egyéb forgalom teljes vagy részleges felfüggesztése, valamint a diplomáciai kapcsolatok megszakítása".

A 41. cikkel kapcsolatban az első elvi kérdés az, hogy alkalmazása lehetséges-e anélkül, hogy először a 39. cikk alapján a Tanács megállapítsa a béke veszélyeztetésének fennforgását.[41] Először 1946-ban merült fel a spanyol kérdés kapcsán. Lengyel javaslat értelmében a Tanács a diplomáciai kapcsolatok megszakítására szólította volna fel azokat az államokat, amelyek a Franco-rendszerrel kapcsolatban álltak. A Tanács többsége a tervezetet elvetette, arra való hivatkozással, hogy mindenekelőtt a 39. cikk értelmében meg kell állapítani a béke veszélyeztetésének fennforgását.[42]

Bár az adott politikai helyzetben ez az érvelés csak ürügyül szolgált, el kell ismerni, hogy a két cikk között logikai kapcsolat van. Ezt egyébként a lengyel és szovjet képviselő sem tagadta, csak azt hangsúlyozták, hogy nem szabad a 39. cikket túl megszorító módon értelmezni. Az imminens, tehát közeli, küszöbön álló veszély mellett gondolni kell a potenciális veszélyre is, amelyre elsősorban a 41. cikk alkalmazása a válasz.[43]

A másik elvi kérdés arra vonatkozik, hogy a rendszabályok végrehajtásához nincs szükség külön egyezmények megkötésére, mint ahogy ez a fegyveres erő felhasználásánál szabályszerű volna. A tagállamoknak tehát végre kell hajtaniok a szankciókat, még ha belső törvényhozásukba is ütköznék ez. A tanácsi határozat, mivel az Alapokmányon, mint magasabb szintű nemzetközi jogforráson alapul, végrehajtandó még más, kétoldalú vagy többoldalú, nemzetközi szerződés kárára is. Ez alatt az értendő, hogy bár például az Egyetemes Postaegyesület, vagy a Nemzetközi Távközlési Unió tagjai kötelezték magukat a nemzetközi forgalom zavartalan lebonyolítására, a posta, vagy távíró összeköttetés megszakítása nem tekinthető szerződésszegésnek. Egyébként ezt az Alapokmány 103. cikke biztosítja.[44]

Ha a rendszabályok miatt (és ugyancsak a fegyveres erő alkalmazása esetén) a végrehajtás következtében valamelyik tagállamnak, sőt nem ENSZ tagnak „különös gazdasági nehézségekkel kell megküzdenie", az 50. cikk értelmében „jo-

[39] Ilyenek voltak többek között a Tanács határozatai 1947-ben az indonéz kérdésben, 1948-ban a palesztin kérdésben, 1956-ban a Szuezi Csatorna kérdésében és 1960-ban a kongói kérdésben. (Megjegyzendő, hogy a határozatok — kompromisszumként — nem mindig tartalmaznak explicit utalást a 40. cikkre, de a vita és egyéb összefüggések ezt világossá teszik.)

[40] Vö. V. N. Fedorov, i. m. 78. old.

[41] Mindeddig csupán egy esetben alapult *expressis verbis* tanácsi határozat a 39. és a 41. cikk által adott felhatalmazáson. Dél-Rhodézia ügyében 1966. XII. 16-án elfogadott 232/1966. sz. határozat a fehér kisebbségi kormány ellen gazdasági szankciók alkalmazását írja elő.

[42] Repertory..., Vol. II. 384—385. old.

[43] Repertoire of the Practice of the Security Council (a továbbiakban: Repertoire...) 1946—1954. 424—426. old.

[44] Alapokmány 103. cikk: Ha az Egyesült Nemzetek tagjainak a jelen Alapokmányból folyó és bármely egyéb megállapodásból eredő kötelezettségei összeütköznének, az Alapokmányból folyó kötelezettségeiket illeti elsőbbség.

gában áll e nehézségek megoldása végett a Biztonsági Tanáccsal tanácskozást folytatni."[45]

Az ajánlások, ideiglenes rendszabályok és a fegyveres erő felhasználásával nem járó rendszabályok áttekintése után elérkeztünk a Biztonsági Tanács rendelkezésére álló negyedik, legfontosabb és leghatalmasabb eszközhöz, a fegyveres erők felhasználásához.

A sors iróniája folytán ez az eszköz, amely korábbi precedens nélkül áll a nemzetközi szervezetek történetében, nem került, illetve nem úgy került felhasználásra, ahogyan azt az Alapokmány elképzelte. Mégis szükséges az Alapokmány rendelkezéseinek gondos vizsgálata, mert az ENSZ további történetének és ellentmondásos fejlődésének egyik kulcskérdése a fegyveres erők felhasználása.

„Ha a Biztonsági Tanács úgy találja, hogy a 41. cikkben említett rendszabályok elégtelenek, vagy elégteleneknek bizonyulnak, úgy légi, tengeri és szárazföldi fegyveres erők felhasználásával olyan műveleteket foganatosíthat, amelyeket a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához, vagy helyreállításához szükségesnek ítél."[46]

Az ENSZ Alapokmány itt tér el tehát legradikálisabban a Nemzetek Szövetsége Egyességokmányától, mivel az utóbbi, mind a 10. szakasz, mind pedig a 16. szakasz 2. pontja értelmében, csak ajánlásokat tett lehetővé határozatok helyett.

Fegyveres erők felhasználása az Alapokmány intenciói szerint olyan kollektív rendszabály, amelyet csak végső lépésként, a 39. cikk alapján lehet alkalmazni a béke veszélyeztetése vagy agresszió esetében. A 24. cikk értelmében a Tanácsnak, ezen kötelessége teljesítése során, az Egyesült Nemzetek céljaival és alapelveivel összhangban kell eljárnia. Figyelembe kell tehát vennie a szuverenitás, az önrendelkezés, a be nem avatkozás, a területi sérthetetlenség és a politikai függetlenség elveit.[47]

Fegyveres erő felhasználásával kapcsolatos határozatot a 24. és 42. cikk által adott felhatalmazás alapján *csak* a Biztonsági Tanács hozhat, mégpedig a 27. cikk értelmében az állandó tagok egybevágó szavazatai alapján.

Az ENSZ fegyveres erői csak az egyes államok nemzetközi kontingenseiből állhatnak. A 43. cikk szerint „... az Egyesült Nemzetek valamennyi tagja kötelezi magát arra, hogy a Biztonsági Tanács felhívására és a kötendő külön megállapodásnak vagy megállapodásoknak megfelelően, a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához szükséges fegyveres erőt rendelkezésére bocsátja..." A nemzeti egységekre vonatkozó szabály azért fontos, mert már az első évektől kísérleteket láthattunk, hogy az ENSZ haderőt „nemzetek fölötti" erővé alakítva a főtitkár hatásköre alá helyezzék". Így az első főtitkár, Trygve Lie, 1948-ban a Harvard Egyetemen tartott előadásában toborzás útján létrehozott „kis ENSZ gárda-egységről" beszélt.[48] L. M. Goodrich és E. Hambro, az Alapokmány két kiváló nyugati kommentátora sem tartja kizártnak „független nemzetközi fegyveres erő" létrehozását a 42. cikk alapján. Ezzel szemben a 43. cikket kommentálva, ők is elismerik, hogy az Alapokmány megalkotóinak célja nem állandó, nemzetközi jellegű hadsereg volt, hanem nemzeti kontingensekből álló egység, amelyet különleges célokra hoznak létre és nemzetközi parancsnokság alá helyezik.[49]

Érdekes megemlíteni, hogy Dumbarton Oaksban, nyugati források szerint, a szovjet álláspont először hajlott a nemzetközi jellegű haderő létrehozására. Arkagyij Szobolev, a Katonai Albizottság tagja, (később ENSZ főtitkárhelyettes és külügyminiszterhelyettes), e szerint azt javasolta, hogy az ENSZ haderőt a Biztonsági Tanácsnak kell felszerelnie, fizetnie és ellenőriznie. Később a Szovjetunió elfogadta a nemzeti egységekkel kapcsolatos nyugati álláspontot.[50]

Bár a 43. és 48. cikk értelmében a tagállamok kötelesek, a Biztonsági Tanács megítélése szerint, valamennyien vagy csupán néhányan résztvenni az említett rendszabályokban, ez nem jelenti azt, hogy a tanácsi hatáskör korlátlan. A tagállamok jogait két biztosíték védi.

Az egyik biztosíték a külön megállapodások intézménye a 43. cikk szerint. A megállapodás meghatározza a fegyveres erők számát és nemét, valamint az egyéb irányú segítség (pl. átvonulási jog) természetét. A megállapodást a Biztonsági Tanács és az érdekelt államok kötik „és azokat az aláíró államok alkotmányos szabályainak megfelelően meg kell erősíteni."[51]

A másik biztosítékot a 44. cikk tartalmazza. Ha a Tanács fegyveres erő rendelkezésre bocsátására szólítana fel olyan tagot, amely nem tagja a Biztonsági Tanácsnak, a Tanács „köteles az illető tagot felhívni arra, hogy — amennyiben kívánja — vegyen részt a Tanácsnak az illető tag fegyveres erőinek felhasználására vonatkozó határozatai meghozatalában". Ez az egyetlen eset tehát, amikor egy nem-Tanács tag szavazattal rendelkezik a Tanács ülésén!

Ez a cikk nem szerepelt a Dumbarton

[45] Kuriózumként megemlíthető, hogy a Dél-Rhodézia ellen gazdasági szankciókat életbe léptető 232/1966-os tanácsi határozat miatt Portugália panasszal fordult a Tanácshoz és kérte „veszteségeinek" megtérítését. Ugyanakkor persze a határozatot nem tartja be!

[46] 42. cikk: A cikk befejező mondata a következő: „Ezek a műveletek az Egyesült Nemzetek tagjainak légi, tengeri és szárazföldi hadereje által foganatosított tüntető felvonulásból, zárlatból (blokád) vagy egyéb műveletekből is állhatnak."

[47] E. Sz. Krivcsikova: Vooruzsennüe Szilü OON, Moszkva, 1965. 26. old.

[48] Goodrich—Hambro, i. m. 281. old.

[49] Uo. 281—282. old.

[50] S. S. Goodspeed: The Nature and Function of International Organization. New York, 1959. 285. old.

[51] 43. cikk, 3. pont.

Oaks javaslatában. San Franciscoban fogadták el a kis- és középállamok nyomására.[52]

A 43. cikk 2. és 3. pontja is, amely a megállapodásokkal foglalkozik, jelentősen kibővült San Franciscoban, hasonló meggondolások miatt. Meg kell jegyeznünk, hogy a Biztonsági Tanács és az egyes államok között kötött megállapodás lehetősége új elemet jelentett a nemzetközi jogban. A Tanács ugyanis, tagjaitól függetlenül, nemzetközi kötelezettségeket vállalhat. Bár a cikk „megállapodásokról" beszél, az a tény, hogy az aláíró államok alkotmányos szabályaiknak megfelelően meg kell, hogy erősítsék, arra utal, hogy nemzetközi szerződés bizonyos fajtájával van dolgunk.

Manfred Lachs professzor, a Nemzetközi Bíróság lengyel tagja megállapítja, hogy „elvben csak államok lehetnek többoldalú szerződés részesei", de utána kimutatja, hogy a „többoldalú szerződések túlhaladták a kétoldalú szerződések hagyományos kereteit" és egyúttal „törvényesítették... a nemzetközi szervezetek szerződéskötési jogát."[53] Ezt bizonyítandó, később éppen az Alapokmány 43. cikkére utal, miszerint „Az a szervezet, amelyet arra jogosítanak fel, hogy védje a nemzetközi biztonságot, olyan megállapodásokat köthet, amelyek fegyveres egységek rendelkezésére bocsátására vagy más fajta segítség vagy szolgáltatás nyújtására vonatkoznak."[54]

Az Alapokmány gondoskodni kívánt olyan szervről is, amely állandó kisegítő szervként „tanáccsal lássa el és támogassa a Biztonsági Tanácsot". Ez a szerv a Vezérkari Bizottság, amelynek feladata, hogy a Tanácsot segítse a rendelkezésre bocsátott fegyveres erők felhasználásával, vezényletével és stratégiai irányításával kapcsolatban. Külön cikk bízza meg a Vezérkari Bizottságot azzal, hogy segítse a Biztonsági Tanácsnak elkészíteni a „fegyveres erő felhasználására vonatkozó terveket".[55] A Vezérkari Bizottságnak a szűkebb értelemben vett katonai feladatai mellett foglalkozni kellene „a fegyverkezés szabályozására és az esetleges leszerelésre" vonatkozó kérdésekkel is.

„A Vezérkari Bizottság a Biztonsági Tanács állandó tagjainak vezérkari főnökeiből vagy azok képviselőiből áll."[56] A Bizottság, a szükséglettől függően, az ENSZ bármelyik tagjának képviselőjét meghívhatja a munkában való részvételre.

San Franciscoban a kisebb államok a Vezérkari Bizottságot is ki akarták bővíteni, de a nagyhatalmak, a katonai-szakmai szempontok alapján, ezt a megoldást nem fogadták el.[57] A vitában az is felmerült, hogy a Vezérkari Bizottság feladata különbözik a parancsnoki funkcióktól. Ezzel kapcsolatban érdemes felfigyelni arra, hogy a parancsnok kijelöléséről az Alapokmány nem rendelkezik, így azt a Tanács későbbi döntésére bízta.

A hidegháború beköszöntésével a Vezérkari Bizottság munkája teljesen megbénult. 1948 óta tényleges tevékenységet nem fejt ki formális üléseken kívül, amelyeket csak megnyitnak és konkrét napirend hiányában elnapolnak.

Prandler Árpád

[52] A holland küldött parafrázisa szerint: „Nincs katonai akció képviselet nélkül."
[53] Manfred Lachs: A többoldalú nemzetközi szerződések. Budapest, 1962. 47—48. old.
[54] Im. 55. old.
[55] 46. cikk.
[56] 47. cikk 2. pont.
[57] UNCIO, Doc. Vol. XII. 381—382. old.

Decentralizáció a szövetkezetek vezetésében

I.

A vállalatok fejlődésének a szocializmus gazdasági rendjében is egyik általános tendenciája mind a termelésben, mind a forgalomban a koncentráció, a vállalati méretek növekedése. Ez a fejlődési tendencia érvényesül — bizonyos határokig[1] — az állami vállalatoknál és a szövetkezeteknél is, amely utóbbiak egyébként természetüknél fogva általában kis- és középvállalatok. E tanulmány célja a gazdálkodás jelzett *tartalmi változásával* járó *formai változások* tárgyalása, amelyek szükségszerűvé válnak a vállalatok egyik típusának, *a szövetkezetnek szervezeti működésében, belső igazgatásában.*

A szövetkezetek működésének további fejlesztése, a szövetkezet, mint gazdasági szervezeti forma előnyeinek kibontakozása, a szövetkezeteknek a szocializmus építéséhez való hatékonyabb hozzájárulása megkívánja általában is a belső igazgatás, a vezetés szervezetének fejlesztését, különösen pedig *a növekvő vállalati méretek követelményeinek megfelelő szervezeti formák kialakítását.* E feladat jelentőségét és időszerűségét erősíti az, hogy a szövetkezetek termelési és forgalmi tevékenységének *szövetkezeten kívüli koncentrációjához,* azaz a szövetkezetek közötti kooperációhoz (gazdasági integrációkhoz) kapcsolódó szervezeti kérdések kidolgozásában az utóbbi években mind az elmélet, mind a jogalkotás lényeges előrehaladást tett, kevésbé fordult azonban a figyelem ugyanezen kérdésekre *a szövetkezeten belüli koncentrációval összefüggésben,* ennek szervezeti, igazgatási következményeire, ill. a szövetkezetek ilyen fejlődési folyamatából adódó újabb követelményekre.

Az egész probléma megoldásának kereséséhez, sőt már felvetéséhez feltétlenül figyelembe kell venni, hogy *objektív és általános* — bármilyen vállalatnál megállapítható — *alapja a vállalati méretek növekedése.* A belső igazgatás szervezeti módosításának szükséglete tehát a vállalati (üzemi) méretek növekedése és az adott vállalat gazdálkodásának differenciálódása folytán eleve, szükségszerűen felmerül. Ez a probléma a lényeget tekintve független a „történelmi előzményektől" is, *az adott vállalat növekedésének okaitól és módjától,* olyan — egyébként fontos — körülményektől, hogy a vállalat kizárólag saját gazdasági tevékenységének bővülése folytán vagy összevonással, ill. — a szövetkezet esetében — újabb tagok folyamatos belépésével és vagyoni hozzájárulásával vagy egyesülés útján növekedett-e nagyra. E körülmények másodlagosak, annyiban azonban fontosak lehetnek és nem hagyhatók figyelmen kívül, hogy *az objektíve adott problémát még bonyolultabbá tehetik.* Jelentősen színezhetik olyan kérdésekkel, mint pl. a vállalat egységének megteremtése, a dolgozók, ill. a tagok és a vállalat közötti kapcsolatok, kölcsönös érdekeltségek megszilárdítása, az anyagi érdekeltségi és személyi viszonyokban a fölösleges változtatásoktól, az öncélú reformoktól való tartózkodás stb. Ez utóbbi kérdések hibás megoldása vagy figyelmen kívül hagyása magának *a fő problémának a megoldását,* a nagy vállalat vezetési szervezetének kialakítását súlyosan megnehezíti, ami pedig — a tartalom és forma közötti kölcsönhatásként — visszahat az adott vállalat *gazdasági fejlődésére* is. Ennek konkrét példái közismertek akár állami vállalatok, akár szövetkezetek — főleg utóbbiak — esetében.

A szövetkezetek méreteinek (termelés, forgalom, üzemi, ill. működési terület és taglétszám) növekedéséből eredő szervezeti következmények és követelmények *részben azonosak* az állami vállalatok növekedésének konzekvenciáival, *részben eltérőek, csak a szövetkezetekre jellemzőek.*

Ez a kettősség a szövetkezetek kettős jellegéből, vállalati (üzemi) és társadalmi (szövetkezeti) jellegzetességéből következik.[2] A vállalati méretek növekedéséből eredő szervezeti konzekvenciák *közös sajátosságainak alapja* az állami vállalat (végső soron: bármilyen vállalat) és a szövetkezet közös jellegzetessége: *a szövetkezet vállalati jellege,* amely a tulajdoni formától független. Az *eltérő, csak a szövetkezetekre jellemző, csak a szövetkezeteknél kialakuló vagy kialakítható szervezeti változások sajátosságai* a szövetkezetek társadalmi jellegéből, a csoporttulajdoni formához kapcsolódó vonásaiból következnek.

II.

A szövetkezetek vállalati méreteinek növekedéséből következő szervezeti változások elemzéséhez szükséges ezeknek általános, az állami vállalatoknál is megállapítható vonásaiból kiindulni. Ilyen általános sajátosságoknak tekinthetők a következők:

1. A cél, a követelmény. A vállalat felső vezetésének a jelentősen megnövekedett, esetleg valóban nagy vállalat gazdasági — termelési és piaci, forgalmi — folyamatait kell átfognia, irányítania. Ehhez szükséges a vállalat vezetője, ill. vezető szervei számára annak biztо-

[1] A szövetkezetek méreteinek racionális (optimális) határairól, az ezeket meghatározó tényezőkről bővebben: Meszticzky András: A szövetkezetek méretei. (Belső tanulmány. Szövetkezeti Kutató Intézet könyvtára. — Kézirat, 17 old.)

[2] A szövetkezetek kettős jellegéről bővebben l. szerző: A szövetkezetek üzemi és társadalmi jellegének általános kérdései. Jogtudományi Közlöny, 1966. évi 524—538. old.

sítása, hogy a vállalat helyzetének, működésének és érdekeinek megítéléséhez a legfontosabb információkat megkapják és az egész vállalatra kiható, átfogó jelentőségű döntések meghozatalára koncentrálhassák figyelmüket. Ez a követelmény a vállalat vezetésével szemben külön jelentőséggel és határozottan merül fel a gazdasági mechanizmus reformja folytán kialakuló viszonyok között, amikor a vállalatok „fokozatosan élénkülő verseny-szituációk közé kerülnek", nagy önállósággal kell alkalmazkodniuk a piaci viszonyokhoz.[3]

2. A cél, a követelmények elérésének *módja: a vezetés decentralizálása.* A decentralizáción gyakran — némileg egyszerűsítve — meghatározott felső vezető szerv döntési, intézkedési hatáskörének részleges lejjebb adását, vagy ha ennél szélesebb értelmezéssel is, de minőségileg ugyanilyen tartalommal *a hatáskörök általános lejjebbszállítását* értik, azaz egy adott igazgatási organizáción belüli szervek több — esetleg összes — fokozatán. A decentralizációval mindenképpen együttjár a fölöttes szervek hatáskörének jelentős mértékű lejjebb szállítása, de ez a hatásköri változás akkor valóban decentralizáció, ha célja és lényege *a helyi érdekkörbe tartozó kérdésekben* az intézkedési jogkör leválasztása a felsőbb vezető szervek hatásköréből és *az érdekelt alsóbb egységek hatáskörébe adása,* az intézkedési jogkör gyakorlásához szükséges *anyagi eszközök biztosításával.* Ez utóbbiak megfelelő mértékű rendelkezésre bocsátása jelenti a helyi, decentralizált döntési jogkör gyakorlásának *materiális megalapozottságát.*

A döntési jogkörhöz az anyagi lehetőségek biztosítása a decentralizálásnak különösen nélkülözhetetlen feltétele a gazdálkodó szervezeteknél, a vállalatoknál, ideértve a szövetkezeteket is.

3. A decentralizált szervezet kialakításának *alapja:* azoknak az egységeknek megállapítása, amelyek a vállalat egész működésén belül *elhatárolt* (termelési, forgalmi vagy más) *tevékenységet* végeznek, *elhatárolt létszámmal,* ill. amely egységeknél azok működésében közvetlenül érdekeltek csoportjának közös, de a vállalat általános érdekein belül eltérő, a helyi körülményekből eredő *sajátos érdekei* vannak.

A jelzett kritériumoknak megfelelő, bizonyos önálló döntési jogkör gyakorlására alkalmas szervezeti egységeknek az eddigi általános felfogás szerint *az önelszámoló rendszerben működő egységeket* tekintik. A decentralizált vállalati vezetés alapegységei azonban nem feltétlenül azonosíthatók, nem pontosan esnek egybe az önelszámoló egységekkel; ilyen azonosítás pontatlan lenne és téves szervezeti megoldásokra vezetne.

Az önelszámoló egységnél gyakran — termelő vállalatoknál — megvannak azok az adottságok, amelyek itt lehetségessé, sőt objektíve szükségszerűvé teszik önálló döntési jogkör kialakítását, de ennek alapja végső soron nem az önelszámolás, hanem az, hogy az adott részleg a vállalaton belül valóban *szervezeti egységet* képez, a vállalat működésében *elhatárolt* és *a vállalat eredményeire* közvetlenül vagy közvetve *jelentősen kiható feladatokat,* ill. *funkciókat végez,* amelyekhez mind a vállalatnak, mind az adott egységeknek meghatározható sajátos érdekei kapcsolódnak. Ilyen objektív érdekviszonyok legvilágosabban az önelszámoló egységeknél alakulhatnak ki, de keletkeznek és kimutathatók a vállalat más szervezeti egységeinél is.

Ahhoz azonban, hogy egy adott (önelszámoló vagy nem önelszámoló) részleg valóban szervezeti (azaz: *igazgatási)* egységet alkosson, a vállalat decentralizált igazgatásának alapegysége lehessen, az előbb jelzett adottságok mellett az *ott közvetlenül érdekelt dolgozók,* ill. *tagok bizonyos* — a vállalat egészéhez képest jelentős — és *elhatárolt létszámával* is kell rendelkeznie. Lehetséges tehát, hogy egy-egy részleg *az önelszámolói működése mellett sem kaphat lényeges önálló döntési jogkört.* (Jellegzetes példa az utóbbira — mint szövetkezeti szakemberek rámutatnak — az ÁFÉSZ-ek egy-egy áruháza, amely minden esetben önelszámolással működik, de a szövetkezeten belüli szervezeti egységet nem alkothat, mert ehhez nem kapcsolódik a szövetkezet tagságának meghatározható hányada, azaz a tagság egy-egy része nem ehhez kapcsolódhat, hanem a területhez, ill. *településhez.* Hasonló példa nemcsak szövetkezetnél, hanem állami vállalatnál is van.)

Az előbbiekből az következik, hogy a vállalat decentralizált igazgatási szervezetének kialakításában *az önelszámolással működő* — vagy erre alkalmas — *egységeket számításba kell venni,* de egyfelől *nem kizárólag,* másfelől *nem minden esetben.* Így a vállalat belső igazgatási rendszerével kapcsolatban nem helyes csupán az önelszámoló egységekre gondolni, hanem általában *a vállalat viszonylagosan önálló egységeire.*

4. A vállalati vezetés decentralizációjának *előnyei, várható eredményei* — helyes kialakítása esetén — a következők:

A helyi jelentőségű ügyekben megadott döntési jogkör lehetővé teszi a helyi körülmények pontosabb mérlegelését, a helyi érdekek rugalmas és részletekig menően differenciált — adott esetekben egyéniesített — érvényesítését. Közvetlenebbé teszi az adott egységben dolgozók érdekeltségét; elősegíti az ott dolgozók képességeinek nagyobb mértékű kifejtését, általában a vállalat és a működésében érdekelt kollektíva közötti kapcsolatok mélyülését, a kollektíva tagjainak a vállalattal való azonosulását, állami vállalatnál és termelői típusú szö-

[3] Varga Sándor: A vállalatok belső irányítási rendszere az új mechanizmusban. Valóság, 1970. évi 11. sz. 1—8. old.

vetkezeteknél a munkahelyi közérzet pozitív alakulását. Növekszik a szervezeti egységeken belül a vezetők felelőssége.

A vállalat vezetése *szélesebb személyi bázisra* helyeződik. Növekszik a kollektíva tagjainak a vezetésre való befolyása és a vállalat működése fölötti áttekintése, a vezetés nagyobb mértékben tud támaszkodni az érdekelt kollektívára.

A vállalat egységeinek vezetése rugalmasabbá válik. A döntések ott történnek, ahol az információk közvetlenül rendelkezésre állnak és ahol a döntések hatásai közvetlenül jelentkeznek; az újabb információk (közvetlen ellenőrzés) alapján a döntések rövid úton korrigálhatók és továbbfejleszthetők. *A vállalat felső vezetése* mentesül a részletkérdésekben való döntések terhétől, az ehhez szükséges részletes információszerzés feladataitól, majd a kisebb jelentőségű döntések hatásainak közvetlen ellenőrzésétől. A vállalaton belüli egységek eltérő, sajátos érdekei is rendszerezettebben, összefoglaltabban érzékelhetők, jobban egyeztethetők a vállalat általános érdekeivel vagy általánosíthatók a vállalat érdekeinek színvonalán.

A decentralizációnak különösen utóbbi előnyei elősegítik a felső vezetés átfogóbbá válását, végső soron *a vezetés centralizmusát erősítik,* de nem formálisan, hanem tartalmában, minőségileg magasabb fokon.

5. A vállalaton belüli egységek önállósága *viszonylagos* lehet, ennek *határa* a vállalat általános érdekeinek köre. (Gazdasági tervezés; a termelés profilja, ill. termékek, szolgáltatások, áruforgalom köre; piaci kapcsolatok alakítása, ügyleti partnerek megválasztása; beruházási és fejlesztési kérdések stb.) Ilyen érdekek körébe tartozó kérdéseket a vállalat egységei nem dönthetnek el önállóan, egyedül önmaguk számára. Az *általános jelentőségű döntésekhez* átfogó információk szükségesek mind a külső, piaci, közgazdasági stb. viszonyokról, mind belülről, a vállalat helyzetéről, lehetőségeiről.

Az utóbbi időkben — a vállalatoknak az új gazdasági mechanizmus viszonyaihoz való alkalmazkodásával összefüggésben — gazdasági szakemberek felvetnek olyan követelményt is a vállalat belső igazgatásával szemben, hogy *a közép- és alsó szintű vezetők* reálisan érzékelhessék a piaci hatásokat, ezen túlmenően a belső egységeknek módjuk legyen arra, hogy „versenyt kiváltó lépést tegyenek, ill. a versenybe önállóan is bekapcsolódjanak."[4]

Ebben az igényben kétségtelenül reális az, hogy a vállalat *bizonyos egységei* — amelyeknek termékeit az értékesítési vagy beszerzési viszonyok közvetlenül érintik — minél alaposabban tájékozottak legyenek egyrészt a versenytársak termékeiről és saját lehetőségeikről, másrészt a megrendelők, ill. a lehetséges megrendelők igényeiről. Ilyen értelemben a versenybe való önálló bekapcsolódásként kívánatos lehet az információk útjának rövidítése, az érdekelt egységek közvetlen kapcsolata a megrendelőkkel, a megrendelők felkutatása termékek bemutatásával, ajánlatok tételével vagy kérésével. A forgalom realizálása azonban végül is *szerződéskötéssel,* jogszerzéssel és kötelezettségvállalással történik. Ez már csak az egész vállalat képviseletében történhet, ilyen elhatározás *elvileg* és általában csak a vállalat vezetőjének jogkörébe tartozhat; szerződő fél csak *a vállalat* lehet, mivel az üzletfél a vállalt kötelezettségekért a helytállást (teljesítést stb.) a vállalattól követelheti. A fogalombiztonság követelménye sem engedi meg azt, hogy az üzletfélnek esetleg keresnie kelljen pl. a hibás teljesítésért felelős vállalati részleget.

A vállalat egységeinek a versenybe való önálló bekapcsolódása is csak *viszonylagos* lehet. *Általában* — bizonyos kivételekkel — nem terjedhet ki szerződéskötésekre, *semmiképpen* nem jelentheti önálló jogi személyiség kialakulását; ez már meghaladja a viszonylagos önállóság határait, megbontja a vállalat integritását. Annyi kétségtelen, hogy a vállalat egységeinek öntevékenysége, kezdeményezőkészségük növelése érdekében szükséges az általános piaci informáltságuk és belső vállalati áttekintésük biztosítása, emellett a megfelelő érdekeltségi rendszer kialakítása is.

6. A viszonylagos önállóság mértékének, tartalmának, az adott egységek körében eldönthető kérdések megállapítása — a jelzett objektív határok között — *a vállalat tulajdonosának,* ill. *a tulajdonos képviselőjének* jogkörébe tartozik.

7. A vezetés decentralizációja, a szervezeti egységek viszonylagos önállóságának kialakítása nem jelenthet *változást* az adott vállalati típus vezetési módszerében, *a vezetés ott érvényes fő elvében:* állami vállalatoknál az egyszemélyi vezetés elvében, *szövetkezetnél a szövetkezeti demokrácia elvében,* a tagság általános befolyásának követelményében. A vezetés decentralizált szervezetének változatlanul *az adott vállalati típusra érvényes vezetési elv alapján* kell felépülnie mind a felső vezetés, mind a viszonylag önálló egységek vezetésének szintjén.

Ez a probléma különleges jelentőségű a nagyméretű szövetkezetek vezetési szervezetének fejlődésében, a vállalati méretek növekedéséhez való alkalmazkodásában. Lényege: a vezetés hatékonyságának növelése, alkalmassá tétele a viszonylag nagy szövetkezet gazdasági folyamatainak átfogó irányítására, ugyanakkor *a szövetkezeti jelleg következetes megtartása.* A tanulmány a továbbiakban erre a problémára kívánja koncentrálni a figyelmet.

[4] Varga Sándor: i. m.

III.

A szövetkezet vezetési szervezetének decentralizálásában az eltérő, *csak a szövetkezetekre jellemző vonások,* a tulajdoni forma különbözőségéből, a vállalat és a működésében közvetlenül érdekeltek közötti viszony sajátosságából erednek.

1. Az állami vállalat működésében (termelési és forgalmi műveleteiben) érdekeltek: egyfelől *az állam mint tulajdonos* (akit az igazgató képvisel), másfelől az ott dolgozók, pontosabban: — közös érdekeltségükre figyelemmel — *a dolgozói kollektíva,* amelyet a vállalathoz munkaviszony kapcsol. Az érdekeltek harmadik csoportja, az üzletfelek, ill. fogyasztók a piac közvetítésével állnak kapcsolatban a vállalattal. Ez azt is jelenti, hogy ennek az érdekeltségnek hatása nagymértékben függ a piaci helyzettől; megfelelő kínálat és verseny hiányában ez a hatás csekély. (Többek között ez egyik vonása a gazdaságirányítás közvetlenül centralizált mechanizmusának; a piacon a viszonylag szűk kínálat dominál, a piac nem a fogyasztó, hanem „a termelő, ill. az eladó piaca".)

A szövetkezet működésében közvetlenül érdekeltek: egyfelől *a tagság, mint a szövetkezeti tulajdon mögött álló* és afölött rendelkezésre jogosult kollektíva, másfelől szintén *túlnyomórészt a tagság,* vagy *dolgozói minőségben* (termelői típusú szövetkezeteknél), vagy mint a szövetkezettel fogyasztói, ill. más forgalmi kapcsolatban álló *üzletfelek tömege.* A tagok utóbbi érdekeltsége az általános fogyasztási szövetkezeteknél lényegében reprezentálja a tagsági viszonyban nem álló üzletfelek érdekeit is, itt tehát a fogyasztók ráhatása — legalábbis elvileg, a lehetőségeket tekintve — közvetlenebb lehet, mint az állami kereskedelmi vállalattal szemben. A lakás- és a takarékszövetkezeteknél a fogyasztói kapcsolatban álló ügyleti felek lényegében azonosak a tagokkal.

2. Az előbbiekből az a következtetés vonható le a megnövekedett szövetkezetek belső igazgatási szervezetének módosulására, hogy a szervezeti egységek és az ezekre épülő decentralizált igazgatási szervezet kialakítása olyan probléma-komplexumot jelent, amelynek megoldásához szintén *következetesen figyelembe kell venni a szövetkezet kettősségét:* egyrészt *a szövetkezet vállalati feladatköréből* és a tag közreműködésének tartalmából eredő *konkrét érdekeket,* másrészt *a szövetkezet társadalmi jellegéből eredő,* a szövetkezeti tulajdon fölötti rendelkezésben és a szövetkezet egész működésében fennálló *általános érdekeltséget.* (A kétféle érdekkör természetesen egymással szoros kölcsönhatásban áll, ezúttal azonban — az elméleti analízis céljából — nem nélkülözhető ezek bizonyos széttagolt vizsgálata.)

Egyfelől: A tagok konkrét érdekei a szövetkezet vállalati működésének, gazdasági funkcióinak talaján keletkeznek, tehát *a szövetkezet típusától és ágazatától meghatározott tartalommal* (mint dolgozók, vásárlók, lakástulajdonosok; takarékszövetkezetnél: betevők és adósok érdekei), emellett azonban *a tagság egyes csoportjainak a szövetkezeten belüli helyzetétől* (munkakörtől, háztartási szükségletektől, lakóhelytől stb.) *függően is* differenciáltan, kisebb-nagyobb eltérésekkel merülnek fel. *Ennyiben* a decentralizált szervezet és az ennek alapjait képező szervezeti egységek kialakításának elvei, sőt *a decentralizáció lehetőségei* is a különböző típusú és ágazatú szövetkezeteknél eltérőek.

Másfelől: A tagok a szövetkezet tevékenységében való közreműködésük és a szövetkezeten belül elfoglalt helyzetük mellett — e helyzetük konkrét sajátosságaitól függetlenül — mint *tulajdonosi kollektíva tagjai is* jelen vannak. A tagsági viszonynak e másik elemében, általános társadalmi tartalmában a tagok tulajdonosi érdekei jelentkeznek, mint szövetkezeti érdekek, de így jelentkezik egyben a tagoknak az az igénye is, hogy a szövetkezet működésében, vezetésében érvényesüljön akaratelhatározásuk, a vállalati méretekre tekintet nélkül, azaz a megnövekedett vállalati méretek keretei között is. *Ennyiben* a vezetés decentralizációjának — ha erre az adott szövetkezetben objektíve szükség van — *általános követelményei* is vannak.

A szervezeti egységek megállapításának eltérő elveire és lehetőségeire figyelemmel a szövetkezetek két típusában a szervezeti egységek a következő módon jelölhetők ki:

Termelői típusú szövetkezeteknél elsősorban az önelszámoló rendszerben működő (vagy erre alkalmas) egységek, másodsorban a szövetkezet olyan nagyobb egységei, amelyek meghatározott elkülönült munkafolyamatot végeznek, vagy meghatározott területeken dolgoznak. (Mezőgazdasági termelőszövetkezetnél: pl. kertészet, egyes növénytermelési ágak, esetleg határrészek, építőbrigád, feldolgozó üzemek stb., de ilyenek lehetnek segédüzemek is. Ipari termelőszövetkezetben: üzemek vagy — vegyesipari szövetkezetben — üzemágak és szolgáltatási ágak.)

Azt is figyelembe kell venni, hogy vannak olyan munkafolyamatok is, amelyek — bár fontosak — nagyon közvetett jelentőségűek, esetleg igen egyszerűek is és főleg a tagok kis számát foglalkoztatják. (Pl. raktári munka; ügyvitel, számvitel stb.) Ezek nem tekinthetők szervezeti egységeknek, legalábbis olyan értelemben, hogy a szövetkezet vezetésének decentralizált szervezetében viszonylagos önállóságuk lehetne. A decentralizált szervezetet azonban csak következetesen lehet kialakítani, *a szövetkezet egészére kiterjedően,* az *egész tagságot maradéktalanul átfogó keretekkel.* Ezért a jelzett, kis létszámú munkahelyeken dolgozó tagok — mintegy „töredékként" — a szövetkezet valamely egységéhez, ill. különbö-

ző egységeihez sorolhatók be, vagy esetleg összevonhatók. Figyelemmel kell lenni arra, hogy vannak-e, lehetnek-e lényeges eltérő érdekeik, ha vannak, ezek esetleg melyik egység érdekeihez hasonlók. Lehetséges az is, hogy eltérő érdekeik szűk körűek és egyszerűen megítélhetők, ezért saját érdekkörükben történő döntés szempontjából nem tartoznak más szervezeti egységhez, hanem *csupán a szövetkezet általános vezetésébe való bekapcsolódás céljából,* amiről később lesz szó.

Az általános fogyasztási szövetkezeteknél a decentralizált szervezet keretében viszonylagos önállóságuk *a területi egységeknek* lehet, amelyek egy-egy község vagy nagyobb település területén lakó tagokat foglalják magukban.

A fogyasztói típusú szövetkezetek más, nálunk jelenleg ismeretes ágazataiban, a lakás- és a takarékszövetkezetekben a vezetés decentralizálásának szükségét és lehetőségét tekintve az előbbiektől némileg eltérő a helyzet. E kérdés később más oldalról tárgyalásra kerül.

3. A vezetés decentralizált szervezetének, a helyi döntési jogkör tartalmának kialakításához gondos elemzéssel szükséges megállapítani az egyes szervezeti egységeknél jelentkező érdekeket. A tagsági viszony tartalmának, a tagok és a szövetkezet közötti érdekviszonyok már jelzett kettősségére figyelemmel az adott kisebb kollektívákat érintő érdekek is két oldalról merülnek fel. Egyrészt a szövetkezet vállalati működéséből, az adott kollektívák ezen belüli helyzetéből eredő *konkrét érdekek,* amelyekre szintén meghatározó jelentősége van a szövetkezet típusának és ágazatának, másrészt pedig *általános érdekeltség* abban, hogy az adott kisebb kollektíváknak — ezen belül a tagoknak — áttekintésük legyen a szövetkezet egészének helyzetéről és a szövetkezet működésére, vezetésére való befolyásuk érvényesüljön.

A vezetés decentralizációjának tehát kettős követelményeket kell kielégítenie: biztosítania kell egyfelől az egyes szervezeti egységek érdekét érintő, közvetlenül csak az adott kisebb kollektíva érdekkörében felmerülő kérdések *helyi eldöntését,* másfelől a *részvételt* a szövetkezet helyzetét és működését *általánosan befolyásoló kérdések* eldöntésében.

A szövetkezet szervezeti egységeit ezért nem lehet azonosítani az önelszámoló egységekkel; *a nagyméretű szövetkezetek vezetésének szervezeti megoldása nem egyszerűsíthető le az önelszámolás kérdésére.* Az önálló elszámolás eleve függ attól, hogy az adott egység erre objektíve, a szövetkezeten belüli helyzeténél, szerepénél fogva *egyáltalán alkalmas-e,* ezen túlmenően — akár helyes, akár téves — *gazdasági meggondolásoktól.* Az önelszámolás bevezetése — ugyanígy megszüntetése is — *vállalati gazdálkodási kérdés.* A szervezeti egységek viszonylagos önállósága és a szövetkezet szervezeti egységekre való felosztása a megnövekedett méretű szövetkezetekben a vezetés decentralizációjának alapja, *a szövetkezeten belüli hatalom szervezetének kérdése,* jelentősége tehát túlterjed az önelszámolás kérdésén. A nagy szövetkezetekben ennek kialakítása objektíve szükségszerű, attól függetlenül, hogy ugyanott vannak-e önelszámoló egységek, az önelszámolást bevezetik-e vagy pl. következő évben megszüntetik.[5]

A szervezeti egységek döntési jogkörébe tartozó helyi jelentőségű kérdések lehetnek pl. a következők:

a) Termelői típusú szövetkezeteknél: Munkaszervezés, munkarend, munkabeosztás; teljesítmények előírása és értékelése; munkadíjazás részletesebb szabályainak megállapítása (a szövetkezeten belüli *általános szabályok keretében)* és alkalmazása; szociális és más segélyekkel való gazdálkodás a szövetkezet által — összesített igények alapján — rendelkezésre bocsátott keretek között. Mezőgazdasági termelőszövetkezetnél helyi döntésekkel való megoldásra alkalmas kérdés lehet a tagok háztáji földjének megállapítása és kijelölése is, szintén a szövetkezet által rendelkezésre bocsátott keretből.

b) Fogyasztói típusú szövetkezetek közül általános fogyasztási szövetkezetnél: Áruforgalom összetételének és választékának meghatározása, ill. befolyásolása; szolgáltatások bevezetése és fenntartása; egyszerűbb szerződések kötése (bizonyos beszerzések, karbantartási munkák, javítások elvégeztetése stb. céljából) és kifizetések teljesítése; alkalmazottak premizálása és jutalmazása stb.

A takarékszövetkezetek tevékenysége, így a tagok közreműködése és a szövetkezethet fűződő kapcsolat is *egyszerű,* függetlenül a szövetkezet méreteitől, a szervezeti egységekre való felosztás azonban kétségtelenül szükséges. Egyrészt már *a nagy működési terület* (körzetenként 5—6 község) *és a nagy taglétszám* (átlag 10 000 körül)[6] folytán kialakított kirendeltségek működése felvet bizonyos *helyi intézkedésekkel megoldható kérdéseket,* másrészt *az általános követelmény* a szövetkezet ügyei fölötti áttekintés, az információ és *a szövetkezet működésére kiható fontos kérdések eldöntésében való részvétel biztosítása* is nélkülözhetetlenné teszi a szervezeti egységekre való felosztást.

[5] Az önelszámolás és a szervezeti decentralizáció más-más jelentőségét megfelelően jelzi az, ha összevetjük, hogy pl. a mezőgazdasági termelőszövetkezetek közül *maximálisan 15%-ra becsülhető* (pontos adatok hiányában) azok aránya, ahol *önelszámoló rendszer* van, ezzel szemben a 3000 kat. hold fölötti területtel rendelkező tsz-ek aránya *69,8%.* Eszerint azoknak a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek aránya, ahol a taglétszám és a terület szükségessé teszi a viszonylag önálló szervezeti egységek kialakítását, bizonyos óvatossággal is *40—50%-ra* becsülhető. — Adatokat l. Meszticzky András: i. m. 3. old.

[6] Meszticzky András: i. m. 16. old.

A lakásszövetkezet tevékenységi köre — figyelemmel a lakásfenntartó szövetkezetté fejlődés lehetőségére — lehet ugyan sokrétű (karbantartás; takarítószolgálat fenntartása stb.), a tagok és a szövetkezet közötti kapcsolatokban *a tagok egy-egy csoportjának érdekeiben lényeges eltérésekre* azonban csak akkor lehet számítani, *ha nagy szövetkezet jön létre*, ill. alakul ki. (Több házra kiterjedő városi lakásszövetkezet; szövetkezeti lakótelep kiépülése.) Ekkor valóban szükségessé válik a nagylétszámú szövetkezet szervezeti egységekre való felosztása, mind helyi (pl. egy-egy ház lakóit érintő) ügyek eldöntése, mind a szövetkezet általános működése körébe tartozó kérdések megoldása érdekében. Ilyen nagy lakásszövetkezetek azonban — az eddigi gyakorlat szerint — csak kivételesen alakultak ki (szövetkezeti lakótelep). Az eleve kisebb szövetkezeteknél *a fejlődés általánosabb útja* feltételezhetően nem a vállalati méretek növekedése (főleg nem egyesülés), hanem a lakáshoz kapcsolódó többoldalú igények kialakulása esetén ezek gazdaságos kielégítése érdekében *együttműködés, társulás több lakásszövetkezet között* vagy állandó jellegű, ill. hosszabb időre létesített *szerződéses kapcsolatok* ipari szövetkezetekkel, állami vállalattal stb.

Általános, de helyileg kielégítendő igények mind a *termelői*, mind a fogyasztói típusú, elsősorban *az általános fogyasztási szövetkezetekben:*

a) Információ a szövetkezet egész működéséről, helyzetéről, az időszerű feladatokról.

b) Tanácskozás, észrevételek és javaslattétel a szövetkezet általános érdekeit érintő kérdésekben. (Az információ fordított útja: a szövetkezet vezető szervei irányában.)

c) Képviselet a szövetkezet legmagasabb hatáskörű vezető szervében, azaz a küldöttek megválasztása a szervezeti (üzemi, területi) egységhez tartozó tagok közül, az adott egység *saját* jelölése alapján (delegálás); működésük ellenőrzése és visszahívás.[7] A szervezeti egységeknek különösen e szerepe mutatja, hogy a nagy szövetkezetek szervezeti működésével kapcsolatban nem elegendő egyszerűen csak a küldöttgyűlésre gondolni, hanem *küldött-rendszerről* lehet szó, azaz a küldöttgyűlés mellett az ehhez kapcsolódó intézmények *összefüggő rendszeréről.*

d) Döntési jog a szövetkezet olyan ügyeiben, amelyek éppen *a legáltalánosabb jelentőségűek* ugyan, de emellett egyszerű módon, *kizárólag két alternatíva alapján* („igen" és „nem" szavazattal) dönthetők el. Ilyenek lehetnek a szövetkezet státuskérdései: szövetségi tagság létesítése és megszüntetése; egyesülés, beolvadás, szétválás, megszűnés.

Nem lehet a szervezeti egységeknél közvetlen döntésre felvetni olyan kérdéseket, amelyek megoldásához többféle módosító javaslat merülhet fel, tehát az egyes szervezeti egységeknél a *döntések több változata* fordulhatna elő. (Pl. Az egész szövetkezet terveinek és zárszámadásának elfogadása; munkadíjazási és más anyagi érdekeltségi formák általános elveinek kialakítása; alapszabálymódosítás; gazdasági társulás létesítése, ill. társulásba való belépés és ennek feltételei.) A többféle döntési lehetőség megkívánná *az összes változatok újratárgyalását*, ami azonban gyakorlatilag lehetetlen, a demokratizmust bürokráciába fullasztaná. Így a vezetőség még a legjobb szándék mellett is rákényszerülne — amint ez elő is fordult — *a saját véleménye szerint* legcélszerűbb javaslatok, ill. részleges döntések általános érvényű határozattá emelésére, rosszabb esetben pedig kétségtelen lehetőség volna a tagság véleményének megosztására, elhatározásának befolyásolására (manipulálás), sőt meghamisítására. Ez a lehetőség a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló 1967. évi III. törvény szerinti ún. részközgyűlés intézményének elvi hibája.[8]

A szövetkezet szervezeti egységeinek semmiképpen nem lehet részközgyűlés szerepük. Az egész szövetkezet általános érdekei körébe tartozó kérdések közül csak *a világos* (kettős) *alternatívában felvethető kérdésekben* dönthetnek (referendumszerűen), egyéb ilyen kérdésekben *tanácskozási jogokat* gyakorolhatnak.

A szervezeti egységek általános kérdésekben kialakítható döntési jogkörének tartalmával, a szövetkezet vezetésére való befolyásuk biztosításával kapcsolatban szakemberek az utóbbi időben felvetik *a vezető tisztségviselők közvetlen megválasztásának jogát is.* Ennek indokai szerint nem vitatható el a tagnak az a joga, hogy a vezetőség tagjainak megválasztásáról ne képviseleti szerv (küldöttgyűlés) közvetítésével, hanem *közvetlen szavazatával* dönthessen; éppen ennyi az a demokratizmus, amit a jelenlegi részközgyűlés jogköréből meg lehetne tartani.

[7] *A delegálás rendszere* nem zárja ki azt, hogy a küldöttgyűlésnek legyenek *nem választott*, hanem *tisztségüknél fogva* teljes jogú tagjai is (vezetőségi tagok; ellenőrző bizottság elnöke), amint ez a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknél a jogszabályok és a gyakorlat szerint ismeretes.

[8] A részközgyűlés intézménye a magyar jogi szabályozást megelőző években egyes szocialista országok mezőgazdasági termelőszövetkezeteinek gyakorlata és a külföldi irodalom nyomán vált ismeretessé, akkor *osztott közgyűlés* néven. Ennek *közvetlen hatása volt* a magyar jogi szabályozásban az 1967. évi III. törvény előkészítésére, majd később az ipari termelőszövetkezetek és a fogyasztási szövetkezetek gyakorlatára is.

Egyébként az *osztott közgyűlés* mint fogalom is a részközgyűlés elnevezéshez képest pontosabban jelzi az intézmény *lényegét*, azaz negatívumait, a tagság megosztását, a következetes demokratizmusnak *a közvetlen demokráciával* való sematikus azonosítását stb. *Általános kritikájára* vonatkozóan — még *törvényi létrehozását megelőzően*, már a jelzett külföldi koncepciók alapján — l. szerző: Igazgatás a mezőgazdasági termelőszövetkezetben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 1965. — 241—243. és 245. old.

A problémát több oldalról kell megfontolni, a javaslat konzekvenciáit is vizsgálva.

A tisztségbe állítás jogához mindig kapcsolódik *a megválasztó* (vagy kinevező) *szervtől való függőség,* főleg a felelősség érvényesítésének, végső fokon a tisztségviselés megszüntetésének joga is. A vezető tisztségviselőknek *az egész tagságtól való közvetlen függőségét* — a megválasztás után — maradéktalanul biztosítani nem lehet, különösen a felelősség közvetlen érvényesítését (kártérítési vagy fegyelmi határozat hozatalát) és az ehhez is feltétlenül szükséges beszámoltatást, annak kritikai értékelését. A felelősség érvényesítése kétségtelenül a *több alternatívás* ügyek közé tartozik (fegyelmi büntetés vagy kártérítés mértéke stb.), tehát nem dönthető el a tagság közvetlen szavazatával. Ezért a vezető tisztségviselők a megválasztás után csak a küldöttgyűléstől függhetnének, ami azt jelentené, hogy a tagság a szövetkezet vezetésének *személyi ügyeire* a tisztségbe állításon kívül közvetlen módon már semmi további hatást nem gyakorolhatna.

A jelzett nehézségek mellett még mindig felvethető az, hogy a vezető tisztségviselők beszámoltatása, ezzel együtt utasítási jog gyakorlása, valamint a felelősség megállapítása és érvényesítése a küldöttgyűlés hatáskörébe tartozna, de csak *a tisztségviselés megszüntetéséig* (visszahívásig, ill. elmozdításig) *terjedően, ez utóbbi kérdésben már a tagság közvetlen szavazással dönthetne,* a szervezeti egységek keretében. Ez már így *két alternatíva alapján* eldönthető ügy volna. Ilyen módon a vezető tisztségviselőknek a tagságtól való függősége éppen *a két legfontosabb ponton* lenne közvetlen: a tisztségbe állítás és a tisztségviselés megszüntetése kérdésében.

Az utóbbi megoldás látszólag valóban a tagság demokratikus jogainak közvetlen érvényesítését jelentené, a választások bizonyos statisztikai törvényszerűségei azonban ellene szólnak a közvetlen demokrácia ilyen alkalmazásának is. A tagság szervezeti egységenkénti közvetlen szavazása folytán a szavazatok olyan nagy szóródása, szétforgácsolódása alakulhatna ki, hogy emiatt a vezetőség tagjai *nagyon alacsony relatív többséggel,* a szavazatok kis számával kerülnének tisztségükbe. Ez — esetleg még jelölési módszerekkel is elősegítve — szintén lehetőséget adna a szavazatarányok befolyásolására, de legalábbis kétségessé vagy véletlenszerűvé tenné jelentős többségi szavazat kialakulását.[9]

Végülis arra a következtetésre lehet jutni, hogy *a küldöttgyűlésnek* (küldött-közgyűlésnek) a vezetőség (és természetesen az ellenőrző, ill. felügyelő bizottság) megválasztásában is át kell vennie a közgyűlés hatáskörét. Ennek megfelelően a tisztségviselés megszüntetéséről is ugyanez a testület dönthet, amely a tisztségbe állításról döntött. A szervezeti egységeknek — azaz a tagságnak — közvetlen szerepük a jelölésben, valamint a tisztségviselés megszüntetésének (visszahívás stb.) kezdeményezésében, *a közvélemény kinyilvánításában, a küldöttek álláspontjának kialakításában,* végső soron szavazatuk befolyásolásában lehet. Ez nem kevésbé, hanem valószínűleg jobban biztosítaná a demokratizmus érvényesülését, mint a jelölések homályos gyakorlatán alapuló, a tagság megfelelő tájékoztatása nélküli közvetlen (részközgyűlési) szavazás.

A szervezeti egységek keretében a tagságnak közvetlen döntési jogot más *általános fontosságú ügyekben,* főleg a már jelzett státuskérdésekben lehetne adni. Ez a referendumjellegű döntési jogkör *a szervezeti egységek szerepére és a szövetkezetben elfoglalt helyükre* nézve a következőket jelentené:

A szervezeti egységek, amelyeket eddig csak *a vállalati* (gazdasági) *működés egységeinek* — munkaszervezési, ill. termelés-technológiai vagy forgalmi egységeknek — tekintettünk, *a szövetkezet társadalmi (politikai) egységeivé* is válnának. Közelebbről: A küldött-rendszer képviseleti egységei, egyben *a szövetkezetet átfogó decentralizált vezetés alapegységei* lennének. Ilyen minőségükben a szövetkezeten belüli „választókörzeteket", ill. „szavazókörzeteket" alkotnának. Alkalmasak lennének egyrészt a közvetlenül érdekelt kisebb kollektíva *kizárólagos elhatározásának érvényesítésére* a saját érdekkörét meg nem haladó kérdésekben, másrészt *a tagság befolyásának és akaratának közvetítésére* a szövetkezet *általános jelentőségű ügyeiben,* felső vezetésében is.

Összegezve: A szervezeti egységek a vezetés decentralizált szervezetében mintegy *a tagság helyi hatalmi szerveivé* válnának, egyben olyan kisebb közösségekké is, amelyek a nagy szövetkezetekben a demokrácia érvényesítésének és *a tagság demokratikus nevelésének szerepét* a jelenlegi szervezeti formáknál lényegesen jobban tölthetnék be.

Az előbbiek mellett változatlanul biztosítani kell — mint a vállalati működés követelményét — a szervezeti egységek munkájában, sőt pontosabban: minden munkaterületen, munkafolyamatban *a szakszerű működés* (ter-

[9] Ezeket a nehézségeket és veszélyeket nem lehet elhárítani a *kétharmados szavazattöbbség* követelményével sem, amelyet az 1967. évi III. törvény a vezetőség és az ellenőrzőbizottság tagjainak megválasztására is előír. [21. § (2) bek.] Ez jelenleg is azzal a következménnyel jár, hogy ha a jelöltek közül egyik sem éri el a kétharmados szavazatarányt, akkor „többfordulós" szavazást kell rendezni. (Az is előfordult, hogy ennek elkerülésére hivatkozva és *az egyik jelölt* elnöki tisztségbe juttatása céljából a járási mezőgazdasági osztály képviselője *a relatíve is kisebbségben maradt jelölt* megválasztását állapította meg.) Kétségtelen, hogy a minősített szavazattöbbség előírása folytán a választás is *több alternatívás üggyé* vált, ezért ezt a szabályt választásra vonatkozóan semmiképpen nem lehet fenntartani.

melés, forgalom, ügyvitel stb.) *rendjét,* amelylyel a szövetkezet társadalmi működésének vezetése nem kerülhet ellentétbe. Ez a követelmény a szervezeti egységek működésében — viszonylagos önállóságuk, *a decentralizált vezetés egységeivé* való kiépülésük esetén — bizonyos új problémát vet fel. Itt a szervezeti egységeknél is a szövetkezet kettős jellegzetességéből eredő vezetési problémát kell megoldani, amely eddigi ismereteink szerint csak általánosságban, a szövetkezet felső szintű vezetésében merült fel.

Figyelembe kell venni azt, hogy a szakmai vezetők a szövetkezetnek részben tagjai, részben alkalmazottai. Ez utóbbiaknak is teljes utasítási joguk van az adott munkafolyamatra, a munkarend megtartására vonatkozóan, de *elvileg nem kaphatnak jogokat a tagsági érdekek érvényesítésében,* azaz a tagság — akár helyi, akár általános — érdekei körébe tartozó ügyekben nem szavazhatnak, küldöttválasztásban nem vehetnek részt, küldötté nem választhatók. Ez azt is jelenti, hogy nem lehet jogosultságuk a szervezeti egységek társadalmi működésének irányítására, a közvetlenül tagsági érdekek körébe tartozó ügyeket tárgyaló üzemi gyűlés (helyi gyűlés stb.) összehívására és vezetésére sem. Egyébként is: a szövetkezet egy-egy szervezeti egysége — mint quasi *politikai egység,* „szavazókörzet" stb. — gyakran több termelési, kereskedelmi vagy más egységet is foglalna magában. Így még az is kérdéses lenne, hogy ezek melyikének szakmai vezetője állhatna — még ha tag is — egy-egy összevont egység élén.

A megoldás alapja az az elv lehet, hogy az adott egységekben *a vállalati (gazdasági) működés körébe tartozó munka vezetése* változatlanul — tagsági vagy alkalmazotti viszonyukra tekintet nélkül — a szakmai vezetők feladata marad — *a társadalmi működés vezetését* azonban csak tag láthatja el, aki — természetszerűen — szintén választással kerülhetne ebbe a pozícióba. Ez a megoldás a szervezeti egységek és a szövetkezet vezetését feltételezhetően nem tenné bonyolulttá, nem nehezítené meg az áttekintést sem a tagság, sem a felső vezetés számára. A nagy szövetkezetekben egyedül célszerű *küldött-rendszerben* az egyes szervezeti egységekből mindenképpen meg kellene választani küldöttnek a tagság egy vagy több képviselőjét. Így logikus és célszerű lehetőségként vehető számításba az, hogy az egyes — önálló vagy összevont — szervezeti egységek társadalmi működésének vezetése (üzemi, ill. helyi gyűlés összehívása; elnöklés) az ott választott küldöttek egyikének feladata lehetne, akit az érdekelt tagság ezzel személy szerint megbízna. („Első küldött".) Ugyanezen küldött kötelessége lehetne a tájékoztatás a küldöttgyűlés tárgyalásairól, határozatairól és a beszámolás a küldöttek (küldött-csoport) működéséről.

A szervezeti egységek és a küldöttgyűlés határozatainak összhangja, a szövetkezet egységének biztosítása érdekében elő lehetne írni azt, hogy a szervezeti egységek gyűlésein minden esetben köteles résztvenni a vezetőségnek legalább egy tagja is, bizonyos *eljárási* jogokkal (javaslat-, ill. indítványtétel; jogszabállyal, alapszabállyal, és küldöttgyűlési határozattal ellentétes határozat végrehajtásának ideiglenes felfüggesztése).

Az előbbiek szerint a szövetkezetekben a szervezeti egységeknek mind a helyi vezetésben, mind a szövetkezet egészét átfogó vezetésben betölthető szerepe nem a jelenlegi részközgyűlés intézményének és ezzel együtt az ún. kiemelt közgyűlési hatáskör[10] fenntartását jelentené, hanem *a tagsági vezetés reálisan lehetséges közvetlen formáját,* a szövetkezet vezetésének a lehetséges mértékig *a tagság közelségében való megtartására* alkalmas intézményt. Ahogyan a vállalat méreteinek növekedése nem okozhat változást *az állami vállalatnál* a vezetés fő elvében, az egyszemélyi vezetésben, ugyanígy nem okozhat törést *a szövetkezetnél* sem a vezetés *itt érvényes fő elvében,* a szövetkezeti demokráciában. A szövetkezet a vállalati méretek (termelési érték, taglétszám, terület, forgalom stb.) növekedése mellett — pl. egyesülések után — is *szövetkezet marad.*

A nagy szövetkezetekben alkalmazható, a szövetkezeti sajátosságok érvényesítésére alkalmas belső igazgatási szervezet kialakításának *nálunk* — és feltételezhetően több szocialista országban is — a probléma általános fontossága mellett *külön jelentősége* is van. Szövetkezeteink nagy részének vállalati méretei nem a szerves, fokozatos fejlődés folytán növekedtek, hanem ebben jelentős szerepe volt *az állami irányító szervek központi és helyi kezdeményezéseinek,* amely gyakran találkozott a szövetkezeteken belül szakemberek és más vezetők, főleg üzemi, gazdálkodási elképzeléseivel, sőt személyes érdekeltségével is.[11] Ugyanakkor a *tagság tömegei az addigi egyszerűbb keretek között még nem szerezték meg a szükséges ta-*

[10] A kiemelt közgyűlési határkör lényege: bizonyos ügyekben *a közgyűlési hatáskör,* a közgyűlés intézményének fenntartása *mindenképpen,* azaz tekintet nélkül arra, hogy a szövetkezetben teljes (együttes) közgyűlés tartására van-e vagy nincs lehetőség. A közgyűlés hatáskörének ilyen konstrukciója tehát egyrészt *közvetlenül összefügg a részközgyűlés intézményével,* másrészt még arra a feltételezésre is vezet, hogy olyan szövetkezetben is *lehet* küldöttgyűlést és részközgyűlést létrehozni, ahol a teljes közgyűlés is jól működhetne, vagyis a szövetkezet — ténylegesen: *a vezetőség — tetszőlegesen választhat a demokrácia közvetlen és közvetett formái között.* Az 1967. évi III. törvény rendelkezéseinek ilyen magyarázata és alkalmazása a gyakorlatban is ismeretes.

[11] Egyesítési törekvések még mindig jelentkeznek helyi szerveknél, amit mutat az, hogy ezek ellen határozott felszólalás hangzott el a MSZMP X. Kongresszusán is. — L. Fehér Lajos, a Kormány elnökhelyettesének felszólalása. Ugyanakkor ehhez közeli időpontban, 1970. december 12-én a Magyar Rádió (19.00 h, Esti Krónika) két Tolna megyei tsz 10 000 holdas szövetkezetté történt egyesüléséről és az új alapszabály „közgyűlési" (?) elfogadásáról adott hírt.

pasztalatokat, a szövetkezet gazdasági és szervezeti működése fölötti áttekintést, *a szövetkezeti demokrácia gyakorlatát.*

A nagy szövetkezeteknek már gyakran *a kezdeti kialakítása* sem támaszkodott elég szilárd eredményekre, nemcsak gazdasági megalapozottságra, hanem megszilárdult szervezeti formákra sem, ami az üzemi működésre, ill. a vállalati gazdálkodásra is visszahatott. A szövetkezetek *technikai színvonalának és gazdálkodásának fejlődésével* — mindegyik ágazatban — *jelenleg sem tart lépést a tagság szövetkezeti nevelése.* Ennek pótlására a jelenlegi helyzetben a viszonylag önálló szervezeti egységek adhatnak megfelelőbb kereteket.

A kisebb szövetkezetekben kedvezőbb lehetőségek voltak arra, hogy a tagok megismerjék a szövetkezeti viszonyokat, gyakorlatot szerezzenek mind gazdasági, mind szervezeti működésének vezetésében és ellenőrzésében, a nagy szövetkezetek létezését azonban *realitásnak* kell tekinteni, legfeljebb csak kivételként lehet számolni szövetkezetek szétválásával vagy nagyobb egységek kiválásával, önálló szövetkezetté alakulásával. Mindez — még a helyenként erős egyesítési törekvések leküzdése esetén is — külön jelentőséget ad a belső igazgatás decentralizációjának, ami a *nagy szövetkezetek vezetésének egyébként is szükségszerű, kizárólagosan lehetséges* formája. Ehhez megjegyzendők még a következők: A (teljes) közgyűlés *eredményes működésének* kérdése — amint a tapasztalatok mutatják — nem egyszerűsíthető le *a közgyűlés megtartásának lehetőségére* vagy lehetetlenségére, ennek tárgyi feltételeire, pl. arra, hogy az adott községben van-e megfelelő helyiség (kultúrház, mozi stb.) az egész tagság befogadására. Még ilyen feltételek fennállása esetén is kétséges, hogy egy 400 vagy 600 fős testület mennyire lehet alkalmas eredményes működésre, alapos és érdemi tárgyalásra, valóban az adott ügyek lényegére koncentrált vitára és javaslatok kialakítására. Így még az is valószínűsíthető, hogy a vezetés decentralizált szervezetének kiépítését *nem is kivételes megoldásnak* kell tekinteni, amelynek alkalmazása csak a jelenleg általánosan elfogadott kategóriák szerinti nagy szövetkezetekre szorítkozhatnék, hanem megfordítva: inkább ez lehetne — a mi jelenlegi viszonyaink között — *az általánosabb megoldás* és *kisebb mértékben* (bizonyos taglétszámig terjedően) lenne fenntartható *az eredeti szervezeti forma,* sőt a kettő közötti átmeneti formák is számításba vehetők. (Pl. bizonyos ügyek eldöntésére — különösen választásokra — a teljes közgyűlés, más ügyek tárgyalására és eldöntésére küldött-közgyűlés, emellett pedig a szervezeti egységek viszonylagos önállósága helyi jelentőségű kérdésekben.)

A jelenleg alkalmazott kategorizálás, ill. általános nézetek szerint ún. nagy szövetkezeteknek pl. a mezőgazdaságban az 5000 kat. holdon felüli, ennek megfelelően tehát kb. 400-as és ennél nagyobb taglétszámú termelőszövetkezeteket tekintik. E kategorizálás helyességének üzemi szempontból való vitatása nem a jogtudomány feladata, ellenben itt is figyelembe kell venni a szövetkezet kettős jellegét és ennek megfelelő konzekvenciáját: a szövetkezet méretei nem azonosan értékelendők *a vállalati gazdálkodás* (optimum; gazdasági hatékonyság stb.) szempontjából és *az általános szervezeti* (társadalmi) *működés oldaláról* nézve.

IV.

A szövetkezeten belüli szervezeti egységek viszonylagos önállóságának kialakítását, pontosabban: a vezetés decentralizált szervezetének kiépítésével összefüggésben *a szövetkezet viszonylag önálló egységekre való felosztását* mint adott esetekben *alapvető szervezeti formát* az egységes szövetkezeti törvénynek és a hozzá kapcsolódó további szabályozásnak már figyelembe kellene vennie. Ennek megfelelően kellene megalkotni egyrészt a szövetkezetek szervezeti működésére vonatkozóan *közvetlenül kötelező jogszabályi rendelkezéseket,* másrészt a szövetkezetek erre vonatkozó autonóm szabályozásának kereteit.

A nagy vállalatok belső igazgatási szervezetének tökéletesítése a gazdasági mechanizmus folyamatában általános problémaként is előtérbe került. Ez — bár a szövetkezetekben speciális megoldásokat kíván — egészben véve valóban nem kizárólagosan szövetkezeti probléma, hanem a megnövekedett méretű vállalatok vezetésének általánosan megoldandó feladata. Talán nem túlzott az a feltételezés, hogy a vezetés decentralizációjával kapcsolatban felvetett kérdések és a vázolt megoldások jelentősége túl is mutat az itt tárgyalt témán. Bizonyos következtetések — *az érdekeltségi viszonyok* elemzése és alakítása; *az információ* tökéletesítése; a vezetés személyi bázisának szélesítése, *a közvetlenül érdekelt dolgozó kollektívával* való tanácskozások stb. — hasznosíthatók lennének általánosabban is, az állami vállalatok vezetésében, az üzemi demokrácia fejlesztésében, természetesen *az eltérő tulajdoni forma határai között.*

Bak József

A kollektív szerződés*

1. A kérdés jelentkezése általában

A kollektív szerződés — vagy az egykorú burzsoá irodalomban még használatos kifejezések szerint: tarifaszerződés, illetve munkaszabályszerződés — a koalíciókkal és sztrájkokkal szorosan összefüggő kérdés. Szerepe olyan lényeges a munkaviszony szabályozásában, hogy vizsgálata külön figyelmet érdemel, s tanulságosan bizonyítja, miként fejlődik valamely jogintézmény tartalma és szerkezete a gazdasági—társadalmi viszonyok változásainak megfelelően.

A kollektív szerződés a *munkásmozgalom tipikus terméke.* Amíg a munkások egyénileg küzdöttek munkafeltételeik megvalósításáért, s e feltételeket csak egyéni munkaszerződések szabályozták — a tőke önkénye túlnyomóan uralkodott felettük. Amikor tudatosodott bennük a szervezett, közös fellépés előnye — a sztrájk fegyverével kezdtek küzdeni jogaikért és gyakran eredményeket értek el. De felmerült a kérdés: hogyan rögzítsék és biztosítsák az elért eredményeket? Erre a célra a polgári-földesúri állam meglevő jogintézményei — az egyéni munkaszerződést is beleértve — nem voltak alkalmasak. Keresni kellett egy olyan formát, amely a munkások tömeges fellépésének, egyesülésének, illetve sztrájkjainak eredményeit *jogi eszközökkel is* biztosítja. A munkásmozgalom ezt a megoldást a tarifaszerződés intézményében találta meg.

A tarifaszerződés lényegében abból állt, hogy egyes szakmák vagy üzemek dolgozói — rendszerint bérharc útján — a tulajdonosokat, illetőleg munkáltatói szervezeteket arra kényszerítették, hogy velük vagy szakszervezetükkel úgynevezett kollektív szerződést kössenek, mely meghatározta milyen munkafeltételek mellett foglalkoztathatják az egyes munkaadók az egyes munkásokat.

Történetileg a tarifaszerződés a „gyári törvényhozás" szakaszában, a munkásmozgalom fellendülésének idején tört utat magának. Igaz, hogy mint elszigetelt jelenséggel már a XIX. század első felében találkozhatunk, sőt kezdetleges előképeit korábbi századokban is felfedezhetjük.[1] Jellegzetessé és tömegessé azonban csak a XIX. század második felében, főleg a 90-es évektől vált.

Hogyan viszonyultak a munkadók és a tőkés állam a de facto keletkező és szaporodó kollektív szerződésekhez?

Fejlődésének *első szakaszában* (az úgynevezett gyári törvényhozás idején) az *egyes* munkáltatók nem tudtak elzárkózni a kollektív szerződések megkötése elől, de az *egész* tőkésosztály elég erős ahhoz, hogy e szerződés törvényes elismerését megakadályozza. A tarifaszerződések mind nagyobb számban jönnek létre, ám a törvényhozás, a bírói gyakorlat, sőt a jogtudomány is tagadja, illetve *megtagadja* tőlük a joghatályosságot. Ilyen erőviszonyok közepette a sztrájkeredmények jogi kikényszeríthetősége nem válik lehetővé: a kollektív szerződés rendelkezései nem válnak feltétlenül az egyéni munkaszerződés tartalmává, s nincs olyan jogi szankció sem, melynek segítségével az alkalmazottak vagy szervezetük a másik felet a tarifaszerződés betartására kényszeríthetnék.

A tarifaszerződés fejlődésének *második szakasza* a munkaviszony monopolkapitalista szabályozásának korszakába esik. A tőkés állam ekkor már a tarifaszerződések nagy tömegével kénytelen szembenézni, amelyek a munkaviszony legfontosabb kérdéseit (úgyszólván illegálisan) rendezik. Helyesebbnek látja tehát taktikát változtatni, s a tarifaszerződés intézményét a saját érdekeinek szolgálatába állítani. A sárga szakszervezetek és a munkásarisztokrácia segítségével igyekszik beékelni magát az őt fenyegető társadalmi erők soraiba, s a „békekötelem" jelszavával *elismeri,* törvénybe iktatja a kollektív szerződést.

Minthogy célja az osztálybéke munkálása, gondoskodik arról, hogy a tarifaszerződés megkötését, a belőle fakadó viták megoldását így vagy úgy ellenőrzése alá vonja. 1910-től kezdve számos európai állam ebben a szellemben, a „szerződéses" elmélet alapján szabályozta a kollektív szerződést. Eszerint a tarifaszerződés érvényes magánjogi szerződés, normatív előírásai az egyéni munkaszerződésre kihatnak.

Ezt a fejlődési szakaszt az jellemzi, hogy a kollektív szerződést a munkásmozgalom is, a burzsoázia is a maga céljaira törekszik felhasználni. Az osztályerőviszonyoktól függően a munkásmozgalom ha erős, túllépi a „munkabéke" opportunizmusát, s új forradalmibb eredményekért küzd; vagy gyenge s ekkor a tarifaszerződés a megalkuvó szakszervezetek révén az uralkodó osztály érdekeinek megfelelő diktátummá lesz.[2]

A tarifaszerződés fejlődésének *harmadik szakasza* a fasisztajellegű szabályozás, amikor ilyen szerződést csak államilag elismert szindikátusok köthetnek, s a szerződési jelleg tulaj-

---

* Jelen dolgozat szerző kandidátusi értekezésének részlete *(Szerk.).*

[1] Érdekes adalékokat nyújt ezzel kapcsolatban pl. a máramarosi sóvágók XV. századi mozgalma. Ld. Iványi: Két középkori sóbánya statutum (Századok 1911. évfolyam). Bizonyos „Munkabékekötések"-ről vö. még Deák Farkas: A kolozsvári ötvöslegények Strike-je 1573-ban és 1576-ban. Bpest 1886; Ferenczi Imre: Munkásaink szakszervezeti joga és mozgalma történeti kialakulásában. Bpest 1906; Közgazdasági Lexikon Bpest, 1898. I. köt. 428. old.

[2] Weltner Andor: Magyar Munkajog, egyetemi tankönyv. Bp. 1960. I. köt. 28, 31—32.

donképpen elvész, hogy a jogforrási elméletnek adja át a helyét.

A kollektív szerződések körül a századforduló óta nemzetközi viszonylatban jelentékeny irodalom keletkezett; az intézmény jogi természetét számos elmélet próbálkozott megmagyarázni (képviseleti elmélet, konvenciós vagy kumulációs elmélet, szervezeti elmélet stb.).[3] Minthogy azonban a kérdés dogmatikai részét vizsgálni nem célunk, a fenti általános fejlődésmenet alapján arra térünk át, mi volt a kollektív szerződés jogi helyzete Magyarországon a tárgyalt időszakban, hogyan foglalt állást a bírósági joggyakorlat, s milyen nézetek hangzottak el a kérdés szabályozására nézve?

Előre kell bocsájtanunk — amint már egykét előző fejezetben is utaltunk rá —, hogy a magyar jogrendszer a kollektív szerződést törvényileg soha nem ismerte el (még az első világháború után sem); Magyarországon tehát a tarifaszerződés fejlődésének második szakasza nem bontakozott ki, jogállása végig az első szakaszra jellemző jegyeket viselte magán. Nem változtat ezen a tényen az sem, hogy 1908-ban egy törvénytervezet keretében felmerült a kollektív szerződés szabályozásának konkrét javaslata; a tervezet ugyanis nem vált törvényerejűvé.

2. *A tarifaszerződések térhódítása a gyakorlatban és a szakirodalomban*

A szakegyesületi mozgalom terjedésével ez az intézmény Magyarország minden részében tért hódított, s mint tényleges jelenséggel, a jogpolitikának számolnia kellett vele. A jogalkotás törekvése azonban — a már kifejtett okok szerint nem arra irányult, hogy szabályozza a kollektív szerződést, hanem arra, hogy azt lehetőleg csírájában megfojtsa. Erre mutat a koalíció- és a sztrájkszabadságot korlátozó jogszabályok története, amely egyben a kollektív szerződéseket gátló rendelkezések áttekintése is. (Ld. előző fejezet.)

Mindazonáltal a termelésben szembenálló két tábor szervezkedése és ellenszervezkedése szükségképpen mind gyakrabban vezetett kollektív szerződések megkötésére. A Gyáriparosok Országos Szövetsége ugyan aggályosan tekintette „... azt a nagyfontosságú kérdést, hogy a munkaadók szervezetei elismerik-e tárgyaló felek gyanánt a munkások szakszervezeteit".[4] De a kereskedelmi és iparkamarákat már komolyan foglalkoztatta az a kérdés, hogy miképp biztosítódjék a kollektív munkabérszerződések joghelyzete, betartása, illetve miként volna előmozdítható a „békés munkaviszonyokat elősegítő" tarifaszerződések létrehozása.[5]

Egyáltalán, adott pillanatban mindkét oldalon, törvényi becikkelyezésétől függetlenül is szorgalmazni kezdték a kollektív szerződéseket: a munkások hevesen, munkajogaik rögzítéséért követelték, a munkaadók kényszeredetten (de „ha már bele kell menni") alkalmas leszerelő *modus vivendi*-ként kívánták vitorlába fogni. Az Országos Iparegyesület nem tisztázta ugyan részletesen álláspontját, de többízben (így például 1906-ban is) kifejtette, hogy sztrájk-elleni szer gyanánt a munkaadók lehetőleg minden szakmában létesítsenek kollektív munkabérszerződéseket a munkásokkal vagy szervezeteikkel, s ebből a célból alakítsanak maguknak erős szervezeteket; „... csak ebben az esetben lehetnek a munkabérszerződések az ipari békének garanciái, a sztrájkok, mozgalmak elmérgesedésének ellenszerei" — írta az egyesület elnöke.[6]

Az alábbiakban idézzük a kollektív szerződések térhódításának néhány érdekesebb adatát.[7]

1902-ben egy munkaadókból és munkavállalókból alakult paritásos bizottság kidolgozta a *könyvnyomdászok* egész országra szóló munkaidő- és munkadíjszabályzatát, amely azután nyomdánként különböző időben került bevezetésre. 1903-ban külön vidéki nyomdai „árszabály" is keletkezett, amely az egyes nyomdaüzemekben fokozatosan kivívott kollektív szerződésekben konkretizálódott. 1902-ben, s a további években kiadták a „Magyarországi szociálisztikus mozgalmak" című rendőrségi jelentést, mely a bérmozgalmakról szólva, több kollektív munkabérmegállapodásra is utal. A legtöbb modern értelemben vett tarifaszerződést valóban 1902—1903-ban kezdték kötni. 1904-ről szólva írja Jászai, hogy ekkor már „céltudatosabban vezették a sztrájkokat és már találkozunk a kollektív szerződésekkel is".[8] A budapesti kereskedelmi és iparkamara már hivatkozott előterjesztése 1905. októberében közli, hogy ebben az időpontban kollektív szerződés állott fenn a könyvkötészeten kívül a szobafestő-, mázoló-, és fényező-ipar, épület- és bútorasztalosság, lakatosipar, ácsipar, bádogosipar, kocsigyártás, kőművesipar, kőfaragó, szabó, üveges, kövező, vasbútor, fuvaros, parkettkészítő, kalapos, cukrász, nyerges, paplanos, kályhás és márványcsiszoló-ipar körében. Ferenczi Imre ezeken kívül a kádár- és szobrászipart is megemlíti, megjegyezve, hogy a bőröndös-iparban már 1894 óta van kollektív-szerződéses állapot.[9] Ugyancsak Ferenczi jelentette ki a

[3] Magyarországon a kérdés legjobb polgári szakértője Perneczky Béla volt, aki „A kollektív szerződés" c. művében (Bpest, 1938) az idevonatkozó bel- és külföldi irodalmat is feltünteti.

[4] Gy. O. Sz.: A munkaadók szervezetei. Bpest, 1906. 97. old.

[5] Előterjesztés a kollektív munkaszerződések tárgyában. Bpest, 1905.

[6] Gelléri Mór: Hetven év a magyar ipar történetéből, Bp. 1921; 655, 672 old.

[7] Részben Perneczky i. m. 60. és köv. old. nyomán.

[8] Jászai: A magyar szakszervezetek története. Bpest. 1925. 129 old.

[9] Uo. 90. old.

sztrájk jogalapjáról tartott jogászegyleti vita során (1907. május 4-én), hogy Magyarországon 100-nál több fennálló „kollektív egyezmény"-t sikerült összegyűjtenie. Jászai szerint „a kollektív szerződés ellen indított akció dacára, 1907-ben 176 esetben jönnek létre békés egyezmények és nem kevesebb, mint 36 801 munkás élvezte ezeket". Ugyancsak az ő adatai szerint 1912-ben 169 esetben, 1913-ban 88 esetben kötöttek kollektív szerződéseket a szociáldemokrata szakszervezetek.[10]

A világháború alatt kollektív szerződés kivívása igen nehézzé, a militarizált üzemekben egyenesen lehetetlenné vált. Utóbbiakban az államilag szervezett — másutt ismertetett — panaszbizottságok döntései nyomultak a kollektív szerződések helyébe.

A kollektív szerződés elterjedését csak a forradalom időszaka mozdította elő. Ebben az időben még a magántisztviselők is létesítettek kollektív szerződést. Különösen kiemelére méltók azonban azok a megállapodások, melyeket a szakszervezetek a munkaadó szervezetekkel a háborúból visszatért alkalmazottak visszafogadása és járandóságának megállapítása felől kötöttek.

A sztrájkok és kizárások, valamint a „munkabékekötések" terjedése kapcsán a kollektív szerződés témakörében bizonyos *szakirodalom* is kialakult. Nem lehet elmondani, hogy ez az irodalom gazdag vagy a proletariátus érdekeitől fűtött irányzatú lett volna. Ellenkezőleg, a külföldihez képest szegényes, szemléletében pedig a munkáltató osztályok érdekeit sugalló szakirodalom volt, amely a kollektív szerződést többnyire szelid, bérharc-csitító eszközzé igyekezett semlegesíteni. *Rácz Lajos* munkája „Az ipari béke megvalósítása kollektív munkaegyezmények által" (1907), már címében is kifejezi ezt a szándékot. Jóval igényesebb *Ferenczi Imre* „Sztrájk és szociálpolitika" c. kétkötetes műve (1907), de ez is abból az alapeszméből indul ki, hogy a társadalmi rend biztosítékait a sztrájkok ellen kifejtse. Ferenczi szerint az egyéni egyezkedés helyettesítése a csoportos megállapításokkal — a modern termelési technikai viszonyok között — azért elkerülhetetlen, mert ezek a viszonyok „mind a munkafeltételeknek, mind a munkarendeknek kialakulását egész szakmákra, vidékekre, sőt országokra kiterjedőleg egységesítették."[11]

Az említett művek nem annyira jogi, mint inkább szociál-politikai jellegűek, de mint ilyenek sem keresik a kollektív szerződés gyökerét és rendeltetését az osztályharc realitásában. Kimondottan jogi elemző munka a kollektív szerződésről igen kevés jelent meg; eltekintve egy színvonalas jogászegyleti vitától (amelyre a későbbiekben kitérünk) a kérdésnek nem akadt mélyebben járó jogászteoretikusa. Volt, aki szerint „a kollektív szerződés egy jogi non sens", mely a tételes jogi fogalmak összekavarodására vezet — jogbizonytalanságra, amely senkinek és semminek sem jó (Bozóky Alajos).[12] Meszlényi Artúr ezzel szemben a kollektív szerződésben szükségesnek tartja meglátni a „közömbös magánjogi forma mögött annak szociális lényegét". (Jogállam 1909.) Szirtes Artúr a Szociál-politikai Szemle c. folyóiratban 1912-ben a kollektív szerződésről írva azon a nézeten van, hogy ez a szerződés „átmeneti alakzat a magánjogi és közjogi kategóriák között".

Számos jellemző és gyakorta meddő tételt lehetne még a kollektív szerződések körüli irodalmi anyagból kiragadni; — nem célunk azonban ilyen ismertetés. Tény, hogy ezek a megnyilvánulások — a haladó szellemű jogászok előterjesztéseit is beleértve — nem tudták a törvényhozást a kollektív szerződés jogi elismertetésére rávenni, illetve a kormányt ilyen irányban döntően befolyásolni.

3. A kollektív szerződés megítélése a bíróságok és a törvényértelmezés részéről

Amint már rámutattunk, a kollektív szerződés a munkásmozgalom sajátos terméke, eredeti jogi megoldása volt a sztrájkharcok eredményeinek rögzítésére. Jellemvonásai olyan sui generis szerződésfajtává tették, mely az uralkodó magánjog intézményeitől teljesen elütött (hiszen ezek az intézmények csaknem kizárólag individuális életviszonyok szabályozására létesültek).

Ha azonban jogszabály nem is karolta fel, a kollektív szerződés létezett, létrehozta az élet, s a belőle fakadt jogi kérdések szükségszerűen kopogtattak a bírósági szervek kapuján. A bíróságok azonban részben idegenül, értetlenül, részben ellenszenvesen, elutasítóan álltak vele szemben.

Konkrét esetből kifolyóan a kollektív szerződés jogi problémái már 1888—89-ben foglalkoztatták a bíróságokat. A vita egy kollektív szerződés érvényessége körül forgott, melyet az első fokú bíróság nem ismert el, a másodfokú igen és az ügy végső elbírálásra a Kúria elé jutott.[13]

A Kúria ekkor hozta meg a később sokat idézett 3297/1889 számú határozatát, melyben elutasító álláspontra helyezkedett. Ítéletében többek között a következőket állapította meg: „A munkabér magasságának — mint a kereslettől és kínálattól, a munkás ügyességétől, a munka minőségétől és egyéb körülményektől függőnek — megállapítása mindenkor a mun-

[10] Uo. 181. old.

[11] Ferenczi Imre: Sztrájk és szociálpolitika. Bp. I. köt. 88. old.

[12] Vö. Vita a sztrájk jogalapjáról. Jogászegyleti Ért. XIII. köt. Bp. 1907. és Ügyvédek Lapja 1908. 36—38. sz.

[13] A tényállást részletesen közli Perneczky i. m. 65—67. old.

kaadó és munkás közötti *szabadegyezkedés* tárgyát képezi... ebből kifolyólag oly előleges megállapodások, melyek által a munkaadók bírság terhe alatt kötelezik magukat, hogy munkásaiknak... eleve megállapított bért fognak bizonyos időn át kiszolgáltatni, mint olyanok, amelyek nemcsak a munkaadónak, hanem a munkásoknak, illetve segédeiknek is szabad elhatározását és szerződési szabadságát korlátoznák, *kötelezőnek nem tekinthetők.*"[14]

A Legfelsőbb Bíróság tehát a kölcsönös liberális szerződési szabadság címén, sőt álszent módon az *alkalmazottak érdekeire való hivatkozással* tagadta meg a kollektív szerződés jogérvényének elismerését. Ez a negatív álláspont a bírósági gyakorlatot sokáig uralta, s a jogtudományt is átitatta. Kolosváry Bálint még 1911-ben is azt hangsúlyozta, hogy „gyakorlatunk... értelmében a díjszerződésnek (tarifaszerződésnek) magánjogi érvényt nem tulajdoníthatunk és az azokat megsértőkre épp ezért a kötelességszegés hátrányait (kártérítés) nem róhatjuk".[15]

A Kúria egy másik döntvénye, az 1901-ből származó 589. számú határozat azzal indokolta a kollektív szerződés érvénytelenségét, hogy az ipartörvény 162. §-a az összebeszéléseket hatálytalanoknak mondja ki. Ez az indoklás még az akkori nézetek alapján is alig volt tartható; többen bírálták is mint olyat, amely „helytelenül útját vágja a tarifaszerződések keletkezésének".[16] A Kúria vagy a jogelmélet vitathatta ugyan, hogy a szerződési szabadságot korlátozó szerződések érvényesek-e vagy nem, azt azonban, hogy a kollektív szerződés az 1884: XVII. sz. törvény 162-ik paragrafusa alá esnék, semmiképp sem lehet állítani. A tarifaszerződések esetében ugyanis a munkások és munkaadók (a munkások a munkaadókkal) „beszélnek össze", azaz a két ellenérdekű oldal szerződik *egymással,* nem egyik oldal a másik ellen.

A bírósági gyakorlat tehát — s ezt az alsóbb fórumok ítéletei is tanúsítják — a kollektív szerződést vagy azért tekintette „jogérvénynyel nem bírónak", mert a koalíció egy válfaját látta benne, vagy azért, mert a szerződési szabadságot sértő megállapodásnak minősítette.

A bíróságok állásfoglalásától függetlenül, de azzal egyidőben, megfigyelést érdemel az a kérdés, hogy a kollektív szerződés valamiféle csírái nem fedezhetők-e fel a hatályos törvényszövegek labirintusában? Más szóval, volt-e olyan jogszabály, amely értelemszerűen a kollektív szerződés közvetett elismerésére engedne következtetni?

Nézzük először az ipartörvény (1884: XVII. sz. tv.) 140. §-át, mely jogot adott az ipartestületeknek arra, hogy a munkaadók és alkalmazottaik közti viszony rendezése végett szabályrendelet meghozataláért a törvényhatósághoz javaslattal forduljanak. Az 1900-as években keletkezett néhány ilyen szabályrendelettel kapcsolatban voltak vélemények, melyek szerint a törvényhozó a 140. §-sal a kollektív szerződések útját igyekezett volna egyengetni az ipartestületekben.

Ez a nézet azonban megdől több okból is. 1. A szabályrendeletalkotás iránti javaslattétel joga csak az ipartestületet, tehát kizárólag a munkaadókból álló szervezetet illette meg. 2. Még ha netán valamiféle kollektív megállapodásos szabályokat tartalmazott volna is — a szabályrendelet hatályossága kérdéses maradt a szerződéses szabadság elve miatt.[17] 3. A törvényhozó szándéka a 140. §-sal csak eszköz kívánt lenni az ipartestület részére ahhoz, hogy a testület egyik törvényes feladatát (126. § a) pont: „az iparosok és segédek között rendezett viszonyok álljanak fenn") — teljesíteni tudja.

Az ipartörvény 140. §-a tehát nem szolgáltat támpontot a kollektív szerződés jogi elismerésére deduktív módon sem.

Vizsgáljuk meg az ipartörvény 163. §-át is, mely kimondta, hogy egy paritásos alapon összeállított békéltető bizottság sztrájk esetén „a megbékéltetés iránt tanácskozik". Lehet-e a sztrájkbékéltető bizottságban (lásd előző fejezet) olyan intézményt látni, amelynek feladata kollektív szerződések, illetve ilyenszerű megállapodások elősegítése vagy létrehozása? Elméletileg feltehető, hogy a békéltető bizottság — legalább is közvetve — tarifaszerződésszerű megegyezések előmozdítására alkalmas volt. A törvényhozó az intézmény bevezetésével világosan a munkaadó és munkavállaló közötti munkaviszályok békés összeegyeztetésére, elintézésére gondolt. De csak erre. A békéltető bizottsági rendszer szerepe nem volt más, mint az, hogy a „munkabéke megzavarásának akut veszélye" esetén, kiegyenlítő beavatkozással a veszélyt megszüntesse, a hatóság működését ezzel megkönnyítse — és semmi esetre sem az, hogy a felek között a munkaviszony általános feltételeire nézve megállapodások jöjjenek létre. Figyelembevéve, hogy a békéltető bizottságot eljárásra az iparhatóság utasította (gyakran ő rendelte el megalakítását is), továbbá azt, hogy az iparfelügyelő közreműködése (1893: XXVIII. sz. tv. 35. §) a békéltető bizottsági eljárás jogi jellegén mit sem változtatott, megállapíthatjuk,

[14] Jogtudományi Közlöny döntvénytára, új folyam, XXV. köt. Bpest. 1890. 31—33. old. Kiemelés tőlem.

[15] Kolosváry Bálint: A magyar magánjog, egyetemi tankönyv. Bpest, 1911. II. köt. 258. old.

[16] Raffay: A magyar magánjog kézikönyve: Bpest., 1909. II. köt. 357. old. 4. sz. jegyzet; Kelemen László: A kollektív szerződéssel ellenkező munkaügyleti kikötések. Szeged 1939. 5. old.

[17] Az ipartörvény 88. §-a szerint „az iparos és segédek közötti viszony szabad egyezkedés tárgya". A 36 547/1902. sz. K. M. rend., valamint bírósági döntvények kimondták, hogy a szóban forgó szabályrendeletekben az ipartestületek nem vihetnek keresztül olyan szabályt, amely a felek közötti szabad egyezkedést kizárná, vagy korlátozná. Ilyen kikötés legfeljebb mint diszpozitív jogszabály jöhetett figyelembe.

hogy a békéltető bizottságok döntései sem minősíthetők igazi értelemben vett kollektív megállapodásoknak.[18]

A háború idején a panaszbizottságokban „békés kiegyenlítést" célzó intézményt létesítettek a kivételes törvény alá vont üzemek munkásai számára. A panaszbizottságokra a „végérvényes" határozathozatal jogát is ráruházták. Ami azonban a panaszbizottsági határozatok és a kollektív szerződés összefüggését illeti, ugyanazokat az észrevételeket tehetjük (még szűkítőbb értelemben), mint amit a békéltető bizottság döntései tekintetében.

A mondottak szerint kétségtelen tény, hogy a *tarifaszerződés a hatályos jogalkotás, bírói gyakorlat és jogtudomány által egyaránt törvényen kívül helyezett megállapodás volt.* A munkaadó az abban vállalt kötelezettségeket csak akkor tartotta meg, ha a munkásmozgalom elég erős volt ahhoz, hogy a tőkést jogi szankciók nélkül is teljesítésre szorítsa.

Mint történeti adalékot említjük meg, hogy a kollektív szerződés bár közvetett, de félre nem érthető *jogi elismerését csak a forradalmi időszak hozta magával.* A rövid életű 1918: IX. sz. néptörvény 23. §-a lehetővé tette, hogy a munkaügyi bíróság hatáskörébe eső ügyekben ítélkezhessék egy olyan választott bíróság is, amelyet szakegyesületek létesítenek munkaszabályi, illetve kollektív szerződéssel. A törvény szerint a „munkaszabályszerződés ilyen esetben a munkaügyi bíróság hatáskörét ki is zárhatja".

Amint láthatjuk, „a néptörvény" a kollektív szerződést csak bizonyos irányban, a munkaviták megoldásával kapcsolatban emelte a jogrend talajára, de már ez is óriási lépés volt az intézmény hivatalos elismerése körüli korábbi huza-vonához képest.

4. A kollektív szerződés törvényesítésének terve és a kérdés vitája

A századforduló után anyagelőkészítés folyt az 1884-es ipartörvény megreformálására és a tervezet keretébe felölelték a „sztrájkharcok bölcsőjében" született és megerősödött munkásmozgalmi intézmény, a kollektív szerződés törvényi szabályozását is.

Amint tudjuk, a tervezet nem emelkedett törvényerőre, s kétséges, hogy kedvező esetben is, a kollektív szerződés elismerésére vonatkozó rész megkapta volna-e a parlament szavazatát. Mindazonáltal nem érdektelen közelebbről megtekinteni a kollektív szerződés jogi szabályozásának kísérletét, még akkor is, ha a kísérlet nem járt sikerrel.

A Kossuth Ferenc kereskedelmi miniszter által 1908-ban kiadott ipartörvény-tervezet csaknem harminc szakaszban kívánta adni a kollektív szerződés törvényi szabályozását. Fogalommeghatározást nem nyújtott; beszélt a békéltető eljárásban létrejött egyezségről, illetve az ennek során hozott, s a felek által elfogadott ítéletről; beszélt a munkaadók és alkalmazottak vagy azok bizonyos csoportjai között létrejött megállapodásról, s végül egyesületközi (azaz munkaadói szervezet és munkás-szakszervezet közötti) szerződésekről a munkaviszony általános feltételei tekintetében. (A lényeges alakzatot természetesen ez utóbbi jelöli.) Egyebekben a következő főbb előírásokat tartalmazta:

A szerződést írásba kell foglalni, s aláírásától számított 8 napon belül hiteles másolatban az illetékes hatóságnál letenni. A szerződés az utolsó szükséges aláírás időpontjában lép hatályba s csak határozott időre szólhat. Más kikötés híján időtartama 3 év. Megszűnése lejártával is, előzetes felmondáshoz van kötve, ami legkevesebb 30 nap lehet. A felmondás elmaradása esetén határozatlan időre fennmarad. Megszüntethető azonban (ugyancsak 30 napos) rendkívüli felmondással is: az üzleti esélyekben vagy a termelési eljárásban beállott változás esetén. A kollektív szerződésnek az egyéni szolgálati viszonnyal való kapcsolatában „átalakító ereje van",[19] kivéve a magasabb munkabér és a rövidebb munkanap kikötését. A szerződés megszegésének következményei: teljesítés és kártérítés iránti kereset, elállás és kárigény. A szankciókat feltétlenül ki kell kötni az egyesületközi kollektív szerződésekben. Ezek egyebek között lehetnek: kizárás, 1000 K-ban maximált rendbírság, 5000 K-ban maximált kötbér. — A szerződésszegést a kereskedelmi miniszter az egyesület kívánságára rendelettel kihágásnak minősítheti. A tervezet kimondta, hogy „az egyesület az általa kötött szerződésből kifolyólag tagjai ellen támasztott pénzbeli követelésért egyetemlegesen szavatol."[20]

Ez a kivonatos betekintés azt bizonyítja, hogy Magyarországon is *vajúdott* — kiáltó gyakorlati szükség alapján — a kollektív szerződés jogi szabályozásának kérdése, de amint látjuk, az intézmény meglehetősen „sterilizált", megnyirbált joghelyzetet kapott volna az uralkodórend többi „előkelő" jogintézménye között. A tervezet korlátaira utal a kollektív szerződés alárendelése a hatóság ellenőrzésének; a rendkívüli felmondás és elállás tág, munkáltatóknak kedvező lehetősége; a leglényegesebb munkáskövetelések kivételezése az átalakító erő elve alól. Szembeszökő a szigorú szankciók kilátásbahelyezése is — ez a dolog természeténél

[18] Ezzel ellenkező álláspontot képviselt Újlaki László a sztrájk jogalapjáról tartott vitában. Jogászegyleti Ért. id. kötet.

[19] Átalakító erő fogalmán értendő az, hogy a szolgálati szerződések a kollektív szerződés tartalmától eltérő rendelkezése hatálytalan, s helyébe a kollektív szerződés előírása lép, ugyanúgy, mintha cogens jogszabály szabta volna meg a munkaszerződés feltételeit.

[20] Kereskedelmi minisztérium: Az ipartörvény módosítása. Bpest 1908.

fogva a munkásszervezeteket sújtotta drasztikusan. Hogy a tervezet nem vált törvénnyé, az részben a munkásszervezetek ellenzésének is tulajdonítható.

Noha ismételjük, a *kérdés csak elméleti jelentőségű*, érdemes a kollektív szerződés törvénybeiktatásával, s az ismertetett tervezettel kapcsolatos egykorú munkaadói, valamint jogászi megnyilatkozásokat megszemlélni. A sokféle eltérő vélemények maguk is kortünetszerűen tanúsítják a kollektív szerződés körüli izgalmat, a vele kapcsolatos tanácstalanságot, rokonszenvet vagy ellenszenvet, és belevilágítanak az intézmény fejlődéstörténetébe, illetőleg jelentőségébe.

A kereskedelmi és iparkamarák közül igen sokan szembefordultak a kollektív szerződéssel, törvénybefoglalásával. A brassói kamara szerint „nincs még itt az ideje, hogy ezek a szerződések törvény útján rendeztessenek". A szerződési szabadságot féltette ezektől a szerződésektől a kolozsvári és marosvásárhelyi kamara is. Az aradi a várakozás álláspontját tartotta helyesnek. A temesvári és nagyváradi kamara a szabályozás mellett nyilatkozott. A Gyáriparosok Országos Szövetsége *elvileg* nem ellenezte a kollektív szerződés terjedését és törvényi rendezését, ha az megfelelően történik. A Vasművek és Gépgyárak Országos Szövetsége szerint a gyáripar nem fogadhatja el a tarifaszerződéseket, de a kisiparra való tekintettel, törvényes szabályozása szerinte nem helytelen. Az Országos Iparegyesület aggályoskodott: vajon megérett-e már az idő, megvannak-e már az előfeltételek a kollektív szerződés ilyen szabályozásához?[21]

Jogi szempontból érdekes szakvélemények hangzottak el azon a vitán, melyet 1909-ben a kollektív szerződés kérdésében *a Magyar Jogászegyletben* rendeztek.[22] A vitából haladó jogászok bíráló véleménye is kicsendült.

A bevezető előadást tartó Szterényi József szerint a kollektív szerződés szükségessége fölötti történeti, filozófiai vitát *eldöntötte már maga az élet*. A bíróságoknál a kollektív szerződésekből fölmerült jogviták kapcsán zavar támadt az intézmény lényege és hatásai tekintetében. Sok a panasz azért is, hogy e szerződések szankciója vagy csupán erkölcsi, vagy „önsegély", (sztrájk, lock-out). Mindebből következik, hogy a kollektív szerződést jogilag valamiképpen szabályozni kell, noha ez — az „érdekeltség" jelentős részének ellenzése miatt — nyílt kérdés.

Az első hozzászóló, Fekete Ignác szerint az ipari érdekeltség ellenkezése a konjunktúrális helyzet következménye: a munkakínálat nagy, a munkaadók a *munkaerő további olcsóbbodására* számítanak, s nem akarják magukat kollektív szerződésekkel lekötni.

A kollektív szerződés sztrájknak, lock-outnak rendszerinti eredménye, illetve fegyverszüneti feltételek írásba foglalása. A munkásságnak fontos az ilyen egyezmény azért is, mert a létesülő erős munkaadói szervezetek igyekeznek az amúgyis romlott helyzetű munkásságot megtörni. Következésképp a kollektív szerződések *törvényi szabályozása szükséges*, mert hiába léteznek de facto, ha mindenik contractus imperfecta, mert erkölcsi fogadkozásokra, a felek jóindulatára alapozódik. A joghátránnyal el nem látott szerződés tetszőlegesen megszegheto, egyszerű belemagyarázással is. Fekete szerint a rendkívüli felmondás mellőzendő, viszont vigyázni kell, nehogy az „átalakító erő" kiterjesztésével a „túlzott munkásvédelem jusson érvényre".

A jogvitákat illetően nem a polgári perrend szerint kell megoldási fórumot létesíteni, hanem a felek kollektív szerződésbe iktatott választott bíróságát.

Pap Dávid szerint a kollektív szerződést törvényben *szabályozni nem kell, de nem is lehet*. Magyarországon hiába keletkezett kollektív szerződés már 1848-ban, mégis még ma is hazaárulónak és egyebeknek hajlandók nevezni (a munkaadók igen széles rétegeiben) azt, aki a kollektív szerződés szószólója. Ahhoz, hogy egy ilyen intézmény törvényben szabályozást nyerjen, nagyfokú érettség szükséges munkaadók és munkások részéről egyaránt, márpedig a munkaadóknál ez hiányzik. A törvénytervezet ilyenformán *kegyetlen*, s ha törvénnyé válna, ütné magát a kollektív szerződést, rombolná a munkásszervezeteket is. Ennek ellenére a munkaadók között *nagy riadalom támadt*, mintha a tervezet vörös *szocializmust* hirdetne. Lényegében pedig a tervezett szabályozás *mellékcélokat* követ, s amíg az állampolitika e kérdésben is a munkásszervezetek letörésének eszközét keresi, addig a politika sem tartható érettnek arra, hogy ezzel az üggyel foglalkozzék.

Arra a kérdésre, hogy a kollektív szerződés szabályozásának gerince a *magánjogi hatály elismerése legyen-e* (amint a tervezet jelzi) — *Pap szerint ez a hatály szükségtelen*, mert jogi és gyakorlati lehetetlenség: — képtelenség római jogi szabályfogalmakba szorítani a kollektív szerződést, melynek nemhogy a római joghoz, de a mai (1909) joghoz sincs semmi köze; a gyakorlatban nem lehetséges magánjogi hatályt adni oly szerződésnek, melyet lerázhat magáról a fél (hiszen az alkalmazott az ipartörvény szabályai szerint korrektül felmondhat, s távozhat a kollektív szerződés tartamának kimerülése előtt). Továbbá: a magánjogi hatály azt jelenti, hogy aki nem tartja be a szerződést, kártérítést fizet. A tervezetből ez ki is tűnik. Egy vagy több megszegő tag mindig

[21] Ld. Perneczky i. m. 59. old. Gelléri i. m. 123. old. Egyéb állásfoglalásokra nézve lásd a Ker. Min. id. kiadványa XIV. köt. Bpest. 1909.

[22] Az új ipartörvény tervezet jogi kérdéseinek jogászegyleti tárgyalása. Jogászegyleti Ért. Bpest. 1909. XIV. köt.

akad (vagy szerezhető): következésképp a *munkaadó kártérítés címén hozzájuthat a munkásszervezetek pénzéhez.* Senki sem hiheti, hogy a munkásszervezetek oly bárgyúak lesznek, hogy kiteszik keservesen összeálló pénzvagyonukat ilyen kockázatnak, s belemennek ilyen kollektív szerződések kötésébe. Nem is arra van szükség, hogy a kollektív szerződést törvényben szabályozzák és neki magánjogi hatályt adjanak, hanem oly kormányzati tényre, mely a munkaadónak megmagyarázná, hogy a „régi jó időknek" vége, régi alapon ipari munkát végezni nem lehet, s okos szociálpolitikát csak az folytat, aki okosan enged. (Áll ez a nagy politikára, s egyes műhelyekre). „Mert, ha okosan nem enged, a végén oktalanul fog engedni." Pap Dávid kitűnő elmeéllel bizonyítja, hogy a törvénytervezet a kollektív szerződés szabályozása címén a *munkások szervezeteinek tönkretételére igyekszik,* azaz munkásellenes.

Nevezetesen:

A mai állapot (1909) az 1884-es ipartörvény 162. §-a alapján az, hogy nincs úgynevezett joghatályuk (bár nem tilosak) a munkásösszebeszéléseknek, ha a munkabér emelését célozzák. (Magyarán: aki „összebeszél" és sztrájkbalép — becsukják.) Nincs úgynevezett joghatályuk, igaz, a munkabér leszállítására vonatkozó munkaadói összebeszéléseknek sem. De a jogállapot szerint a munkaadóknak oly összebeszélései, amelyek a munkások magasabb bérkövetelései elleni védekezésre irányulnak, érvényesek. Az új ipartörvénytervezet ezen az állapoton túlmenve megadná a jogérvényességet a munkabér és feltételek leszorítását célzó munkaadói megegyezéseknek is. Ezt a körülményt nem lehet sem a munkásság érdekében levőnek, sem a kollektív szerződés előfeltételének mondani (amint egyesek teszik). Eddig is létrejöttek az ipartörvényt kijátszó munkaadói összebeszélések *(kutyaszövetségek)* — burkoltan, s bár a törvény megsértésével, de a kormány elnézésével. Az új *tervezet csak törvényesítené* ezt a *helyzetet.* Ebben a helyzetben pedig a munkaadók az ilyen kutyaszövetségeket fogják előnyben részesíteni, melyekben a tagokat kötbér kötelezi szolidaritásra — (nem pedig a kollektív szerződéseket). Hiába tekinti a tervezet (formálisan) egyenlőnek a munkásokat is, mint akik szintén kötbérhez köthetik összebeszéléseiket. Világos ugyanis, hogy egyik oldalon a kötbér ér valamit, másik oldalon értéktelen, mivel be nem hajtható. Összegezve: a törvénytervezet azon szakaszai, melyek szerint az egyesületek az elvállalt kötelezettségek biztosítására tagjaikkal szemben kötbért köthetnek ki — a munkaviszony elmérgesítésére, a kollektív szerződések apadására vezetnének.

Ágoston Péter fejtegetései szerint a kollektív szerződés még távolról sem olyan szilárd, hogy alkalmas és érett volna a törvényhozási szabályozásra. Elmaradott viszonyok között nincs alap arra, hogy példát mutassunk Európának. A kollektív szerződés jogi természete még vitás. A törvénytervező egyszerűen nekiment, pedig számos tisztázatlan kérdés áll nyitva, arról nem is beszélve, hogy *oly törvényhozásnak* — melyben a munkásság egyetlen képviselője sincs jelen, s *ahol a munkásság követelései nem érvényesülhetnek* — a tervezett törvényalkotásba nem volna szabad belemennie. Alapvető igazság, hogy mivel a jog formalisztikus, a munkaadónak kedvez. Minden törvény kiaknázható jobban a munkaadó javára (akinek oldalán van a pénz, intelligencia stb.), még az olyan is, mely a munkásságra kedvezőnek készül. Az ipartörvénytervezetből különben is kitűnik, hogy a kollektív szerződés szabályozásával a munkásszervezetek erősödését kívánja megakadályozni, s ezáltal a sztrájkok megcsappanását elérni. A tervezet 715. §-a, mely az egyesület egyetemleges szavatosságáról beszél — minden szépítés ellenére a munkások szervezetei ellen irányul. Bizonyos ugyanis, hogy munkásszervezet nem fog alakulni, hogy a kollektív szerződés megszegése esetén a munkások tagdíjaiból pénzalapot tartson a munkáltató kártalanítására. A munkáltató a munkásoktól eddig közvetlenül nem kapott kártérítést, ha az sztrájkolt, vagy elhagyta munkahelyét. Szabad-e most a törvényhozásnak kimondani, hogy a szakszervezet kártérítésre köteles, tudva, hogy a szakszervezet soha nem élhet vissz-kereseti jogával?... Ha tehát a tervezet törvényerőre lép, zavar, izgatás lesz a következmény, mert a munkásság nem megy bele szakszervezeteinek tönkretételébe.

Barna Ignácz főleg a tervezetnek arra a szakaszára utalt, mely szerint a kollektív szerződés megszegését (ha a megkötő egyesületek kívánják) a kereskedelmi miniszter rendeletileg a felekre (munkaadókra és munkásokra nézve) kihágásnak minősítheti, s betartását koercitive (elzárásra is átváltoztatható pénzbüntetéssel) kikényszerítheti. E fagyasztó rendelkezés a hozzászóló szerint elvileg nem igazolható. Miért nem csukjuk le az operaénekest, ki szándékosan bereked, vagy száz más foglalkozásbelit, ki rosszakaratúan elhanyagolja foglalkozását? és miért éppen a munkást? „Ez legfeljebb osztályérdek, de nem egyetemes érdek" — jegyzi meg a lényegre tapintva. Meggyőződése szerint egyébként a kollektív szerződést a modern gazdasági élet megköveteli, azt egyszerűen lehurrogni nem lehet, s ha a tervezet tökéletlenül is nyúl hozzá, ez nem azt jelenti, hogy jobban nem szabályozható. Ez az intézmény egyike a leghatalmasabb jogászi alkotásoknak, illetve azzá kell lennie, hogy a locatio conductio operarum és locatio conductio operis mellé egy harmadik munkaszerződésként lépjen treugadei-ként a munkások és munkaadók között.

Szladits Károly egyebek között a kártérítés kérdéséhez szólva kifejtette, hogy a tervezet tényleg *kegyetlen kártérítési kötelezettségeket ró* a munkásszervezetekre. Az, hogy a munká-

sok ne lépjenek sztrájkba, s ne indítsanak bojkottot — a munkaadó szervezet céljai közé tartozik, s efelől a kollektív szerződésben garanciát kérni lehet. De túlfeszítése a kártérítési kötelezettségnek az, ha rárójuk a munkásegyesületre, hogy szavatolja, a munkások az ő egyedi szerződéseiket meg fogják tartani.

Furcsa, hogy egyesek szerint a kollektív szerződés szabályozása a munkásoknak nem kell, mert úgyis betartják — polemizál Szaladits. „Az a szerződés, mely jogilag nincs biztosítva, a szenvedélyek hatása alatt gyorsan felbomlik." „Az az állapot, melyben a munkásság a kollektív szerződésben nyert előnyöket csak a sztrájk ultima ratió-jával tudja megvédeni, *nem méltó a mai kultúrához.*" Végeredményben támogatja a tervezetet, amennyiben a kollektív szerződés törvényi elismerését látja benne.

A kollektív szerződés törvényi szabályozásának szüksége mellett tört lándzsát Pap Dezső is. Szerinte a külföld is erre tendál, ezt kívánja a munkásérdek is. Bármilyen nehéz a szabályozás, az általa érdekelt osztályokat végre ki kell ragadni abból a biztonytalanságból, melyben a kollektív szerződés tekintetében vannak. A tervezet nem tökéletes, de meg kell tenni az első lépést.

Az egyik felszólalóval szemben, aki aggályosnak tartotta, hogy kiskorú munkások is szavazhatnak a kollektív szerződés megkötésénél (amint a tervezet előirányozza) — megállapítja, hogy „a pillanatnyi politikai szempontok talán mást javasolhatnak, de addig, míg a törvényes *munkásvédelem nem menti meg a kiskorúakat minden irányban a munkaviszonyból származó kizsaroltatástól* — és ettől vajmi messze vagyunk ma még — addig éppen a kiskorúak a szervezet által nyújtott védelemtől meg nem foszthatók".

Zárszóban azt vallja, hogy a társadalmi béke és fejlődés érdekében a kollektív szerződést törvényhozásilag szabályozni kell, mert egyes társadalmi osztályok felelőtlensége a történelem tanulsága szerint gyakran ásta meg már az egész társadalom sírját.

A fenti nézeteken kívül a kollektív szerződéssel kapcsolatban további vélemények hangzottak el a magyar *polgári törvénykönyv előkészítése során* is. A kérdés így tevődött fel: kiterjeszkedjék-e a ptk. tervezete a kollektív szerződés szabályozására? Több haladó jogász ezúttal is igenlő állásponton volt, hivatkozva arra, hogy a kollektív szerződés nagyon gyakori jelenség a gazdasági életben, a meglevő magánjogi szabályok reá nem alkalmazhatók, a felek pedig minden jogi kérdés eldöntéséről a szerződésben nem gondoskodhatnak. Egyébként is modern külföldi jogalkotások csaknem mind tartalmaznak néhány intézkedést a kollektív szerződés érdekében.[23]

A Ptk. tervezeti stádiumból azonban éppen úgy nem jutott tovább, mint az ipartörvényjavaslat. A kollektív szerződés törvényi szabályozását nem sikerült kivívni. Az az erjedés viszont, amelyet a munkásmozgalom ebben a vonatkozásban is megindított, leleplezte az uralkodóosztályok konzervatív arculatát és képtelenségét arra, hogy az „új idők", objektív törvényszerűségeit, követelményeit megértse. A kialakult közvéleményben erőteljes színt képviselt már a progresszív jogászértelmiség állásfoglalása is. Az idézett nézetek — ha forradalmiaknak, következeteseknek mindig nem is mondhatók — sok részletigazságra rámutattak s bírálatukból kiszüremlett a jövő fejlődés bizonyos iránya. A kollektív szerződés körüli vita (akár csak a sztrájk jogalapjáról folytatott vita) egyebek között igazolása annak is, hogy az országban (és ez külön Erdélyre is kiemelhető)[24] felfejlődött egy „szociális" irányzatú jogászréteg, mely ideológiai korlátai ellenére, jogi és törvényhozási főkérdésekben gyakran előremutató, haladó nézeteknek adott hangot.

Lőrincz Ernő

[23] Bíráló vélemények a polgári törvénykönyv törvényjavaslatáról (Pap Dezső felszólalása) Jogászegyleti Ért. új folyam, Bpest. 1914. X. köt.

[24] Kiss Géza: A jogi oktatás története Erdélyben. Kolozsvár. Kézirat. Találóan mutat rá Horváth Pál, hogy a „hazai jogászértelmiség és általában a jogtudományok a 19. század második felében növekvő jelentőségre tettek szert. Radikális polgári átalakulás hiányában a burzsoá életviszonyok fokozatos térhódítása a jogrend és a jogi gondolkodás változásait is, hosszú időre felszínen tartotta." Egyfelől álltak azok, akik a demokratikus fejlődés akadályozása érdekében a nemzetinek vélt feudális jogrend különböző intézményeit védelmezték, másfelől azok akik az árutermelő polgári társadalom növekvő igényeinek érdekében a fennálló jogrend fokozatos átalakításáért buzgolkodtak. A dualizmus hivatalos jogtudománya egészében haladásfékező irányban hatott, s a progresszív jogi gondolkodás erői aránytalanul kedvezőtlen pozíciókkal rendelkeztek. Horváth hangsúlyosan utal ennek okaira, de helyesen óv attól, hogy sommás ítélettel csak a retrográd jelenségeket lássuk, vagy azzá minősítsünk értékes megnyilvánulásokat. A reakció minden jelentős bázisával egyetemben — mindenkor le nem becsülhető progreszszív erőkkel is szembetalálta magát — írja. „Művelődés-, gazdaság- és jogtörténész egyaránt jól tudja, hogy népünk nemzetté válása, a polgárosodás ügye, a megújuló nemzeti függetlenség ügye — a reformkor jurátusaitól a kommunista ellenállási mozgalom legjobb gondolkodóinak köréig — jogilag kiművelt emberfők egész sorát vette igénybe". A kelet és középeurópai népek jogfejlődésének főbb irányai. Közg. és Jogi Könyvkiadó. Bpest. 1968. 7—8, 33—34. old.

A nemzeti bizottságok szerepe a fasiszták és a kollaboránsok elleni büntető eljárásoknál Csehszlovákiában

(Adalék az un. átmeneti időszak jogszabályainak jellemzéséhez)

Felszabadulásunk huszonötéves évfordulója megfelelő alkalom, hogy rámutassunk a nemzeti bizottságok, mint helyi államhatalmi szervek részvételére a népbíróságok tevékenységének biztosításánál a háború utáni időszakban. Ebben az időszakban a nemzeti bizottságok fontos szerepet játszottak a belpolitikai viszonyok alakulása haladó irányvonalának érvényesítésénél Csehszlovákiában.

A nemzeti tisztogatás programját a Kassai Kormányprogram IX. fejezete abban foglalta össze, hogy a népi demokrácia sikeres fejlődése számos előfeltételének egyike annak megakadályozása, hogy a fasizmus a jövőben bármilyen formában is újjá éledhessen, továbbá, hogy képviselői, segítőtársai, szervezetei és ideológiai alapjai felszámoltassanak. Az árulókról és kollaboránsokról a Kassai Kormányprogram egyebek között a következőket mondotta:[1]

„Különleges intézkedéseket tesz a kormány annak érdekében, hogy biztosítsa a cseh és szlovák nemzet soraiból kikerült árulók, kollaboránsok és fasiszta elemek elítélését és megbüntetését. A rendkívüli népbíróságok a *nemzeti bizottságokkal* szoros együttműködésben mindenütt megkezdik működésüket, miközben illetékességüket a helyi körzet és a bűnösség jellege határozza meg . . ."

A Kassai Kormányprogram kihirdetése után néhány nappal Szlovákia Kommunista pártja funkcionáriusainak konferenciáján Klement Gottwald a következő szavakkal konkretizálta az árulóktól és kollaboránsoktól történő tisztogatás kihatását a felszabadult Csehszlovákiában.[2]

„Másik eszköz, amely ma a nemzet vezetéséért folytatott harcban kezünkben van, az árulók és kollaboránsok, illetve a kompromittált cseh és szlovák burzsoázia képviselői elleni harc. Ez igen éles fegyver, amellyel magának a burzsoáziának a gyökereit vághatjuk ki, éspedig a nemzet nevében, az egész nemzet, az állam és a köztársaság nevében . . . Általában az árulók és kollaboránsok megbüntetéséről szóló törvény igen éles fegyver, amellyel a burzsoáziáról annyi ágat vághatunk le, hogy csak csupasz törzse marad meg. Ez a burzsoázia elleni osztályharc kérdése, éspedig állami és nemzeti zászló, a köztársaság zászlaja alatt folytatott harc kérdése."

Az árulók és kollaboránsok ellen irányuló tisztogatás jelentőségének ez az osztályfelfogása jellemzi a nemzeti és demokratikus forradalom tartalmát a második világháború után és megmutatja, hogy ez minőségileg miben különbözik az első világháború utáni nemzeti és demokratikus forradalomtól. E tisztogatás szerepének következetes megvalósulása a felszabadulás után megteremtette a feltételek egyikét a szocialista forradalomhoz, ahhoz, hogy a munkásosztály a hatalmat megragadja és a burzsoáziát a hatalom gyakorlásából kiiktassák.[3]

A nemzeti bizottságok mint helyi államhatalmi szervek szerepe a népbírósági eljárás útján lefolytatott tisztogatásnál elvileg két irányban mutatkozott meg: egyfelől azoknak a személyeknek a kiválasztásánál és javaslatba hozatalánál, akik a bírák, népbírák, vádlók és jegyzőkönyvvezetők funkcióját látták el a népbíróságokon, másfelől — éspedig csak a cseh országrészekben — a második világháború időszakában elkövetett árulás és együttműködés kisebb súlyú bűncselekményeinek közvetlen megbüntetésénél. A nemzeti bizottságoknak ezeket a feladatait külön jogszabályok határozták meg Szlovákiában és ismét külön jogszabályok a cseh országrészekben. Ez a körülmény a köztársaság e két részének eltérő történeti fejlődéséből következett a második világháború folyamán. Amíg a népbíráskodást Szlovákiában forradalmi szerv — a Szlovák Nemzeti Tanács — a Szlovák Nemzeti Felkelés fegyveres ellenállásából táplálkozó elvek alapján és a szovjet büntetőjog elméletére támaszkodva iktatta törvénybe, addig a köztársaság elnökének 1945.

[1] A csehek és szlovákok Nemzeti Frontja csehszlovák kormányának megalakulása és annak első nyilatkozatai, Tájékoztatásügyi Minisztérium, Prága, 1945. 17. és köv. old. (Cseh nyelven.)

[2] Gottwald, K.: Művek XII. kötet, Bratislava, 1955. 18—19. old. (Szlovák nyelven.)

[3] 1918-ban Csehszlovákiában a nemzeti és demokratikus forradalom elsősorban *nemzeti* volt, mert az Osztrák—Magyar Monarchia nemzeti elnyomása ellen irányult, továbbá *burzsoá-demokratikus,* mert e monarchia feudális csökevényeinek megmaradása ellen küzdött politikai és jogi téren (kiváltképpen a nemesség és előjogainak megszüntetése ellen, formálisan valamennyi polgár egyenlő jogaiért és az általános, titkos és egyenlő választójog megadásáért, természetesen a proletáriátus forradalmi erőinek érvényesülését kizáró választójogi mesterkedéssel). Az 1918. évi forradalom a *burzsoa* demokratikus rend megvalósításának keretei között maradt és nem nőtt át szocialista forradalomba. Csehszlovákiában az 1920. évi általános sztrájk elnyomása egy negyed századra eldöntötte a köztársaság jellegét. A szociáldemokrata párt nem volt az a forradalmi munkáspárt, amely a köztársaság szocialista irányzatáért vívott harcot végső győzelemre vihette volna. Csehszlovákia Kommunista Pártja csak 1921. májusában jött létre a szociáldemokrata párt balszárnyából.

Az 1944—1945. évi nemzeti és demokratikus forradalom *nemzeti* volt, mert az idegen német megszállás ellen irányult, és *demokratikus* is, mert a megszállók és kollaboránsok fasiszta rendszere ellen küzdött.

június 19-i 16/1945. Sb. sz. dekrétumát a náci bűnözők, árulók és segítőtársaik megbüntetéséről a Cseh országrészekben törvényhozásilag még a csehszlovák emigráns kormány készítette elő Londonban, és amennyiben lehetséges volt, a burzsoá köztársaság 1938. évi jogállapotára épült.[4]

A nemzeti bizottságok közreműködését az árulók és a kollaboránsok elleni eljárásban a Szlovák Nemzeti Tanács 33/1945, 83/1945, 57/1947 és 88/1957. Sb. sz. rendeletei, és a megbízottak Testülete 55/1945 Sb. sz. végrehajtási rendelete, különösen annak 38—63. §§-ai szabályozták.

A népbíráskodás szervezeti biztosításánál Szlovákiában a nemzeti bizottságokra, mint helyi államhatalmi szervekre, azoknak a személyeknek a kiválasztásánál hárult szerep, akiknek a bírák, ülnökök, vádlók és jegyzőkönyvvezetők funkcióját kellett ellátniok a járási és helyi népbíróságoknál a járás színhelyén, illetve valamennyi, saját közigazgatási szervvel rendelkező ún. politikai községben. A járási népbíróságok tanácsának *elnökeit, vádlóit,* valamint helyetteseiket az igazságügyi megbízotti hivatal nevezte ki, „amennyiben lehetséges" *az illetékes járási nemzeti bizottság javaslatára* (Szlovák Nemzeti Tanács 33/1945 Sb. sz. rendeletének 23. és 24. §§-ai). Ez azt jelentette, hogy az Igazságügyi Megbízotti Hivatalnak a járási nemzeti bizottságok javaslatait mérlegelniök kellett és azoktól csak indokolt esetekben térhetett el. A járási népbíróságokon működő *ülnököket,* jegyzőkönyvvezetőket és helyetteseiket az illetékes nemzeti bizottságok saját *maguk nevezték ki.* Ha emellett figyelembe vesszük, hogy a járási népbíróságok öttagú tanácsai elnökből és 4 ülnökből álltak (az elnöknek hivatásos bírónak kellett lennie), akkor láthatjuk, hogy a tanácsok összetételére a nemzeti bizottságok döntő befolyást gyakoroltak. Az árulás és a fasisztákkal való együttműködés (kollaboráció) valamennyi bűncselekménye a járási népbíróság hatáskörébe tartozott (általános hatály). A Szlovák Állam legfelsőbb funkcionárusainak és a fasiszta politikai exponensek egyes csoportjainak üldözését azonban a Szlovák Nemzeti Tanács említett rendelete közvetlenül a bratislavai Nemzeti Bíróság hatáskörébe utalta. A Nemzeti Bíróság tanácselnökeit, a vádlókat és azok helyetteseit a Szlovák Nemzeti Tanács elnöksége nevezte ki.

A politikai községek körzeteire a helyi nemzeti bizottság székhelyein helyi népbíróságok létesültek. Hatáskörükbe tartozott az ún. fasiszta rendszer bűnöseinek, vagyis azoknak a személyeknek a megbüntetése, akik a Hlinka-féle Szlovák Néppártot, a Hlinka Gárdát vagy más fasiszta szervezetet helyi méretekben hozták létre, szervezték vagy propagálták, akik a fasiszta rendszer szellemében fejtették ki tevékenységet, akik propagálták a fasiszta eszméket, a náci Németországgal való együttműködést, vagy a háborút a Szovjetunió és szövetségesei ellen, akik politikailag a Csehszlovák Köztársaság demokratikus rendszerének ellenségeiként tevékenykedtek, akik résztvettek antidemokratikus, kommunistaellenes, faji akciókban és uszításokban, akik politikai állásuk kihasználásával más polgárok kárára gazdagodtak és akik bármilyen módon vétettek a szlovák nemzet szabadságáért vívott harcban vagy a Szovjetunió és szövetségesei ellen folytatott háborúban, valamint azok a személyek, akik más állampolgárokat elnyomtak, különösképpen német katonai érdekből munkára kényszerítettek vagy őket egyébként életükben és javaikban megkárosították, vagy azok a személyek, akikre felelősség hárult a megszállók vagy árulók által a községekben egyes polgároknak okozott sérelmekért — amennyiben cselekményük a Szlovák Nemzeti Tanács idézett rendeletének 1—4. §§-ai szerint nem volt szigorúbban büntetendő *(fasiszta megszállók, hazai árulók, kollaboránsok, árulás a szlovák nemzeti felkelés-sel szemben).* Az említett első négy paragrafus azoknak a súlyos bűncselekményeknek a minősítését tartalmazta, amelyekben a járási népbíróságok és a Nemzeti Bíróság jártak el, és halálbüntetéssel is voltak büntethetők. A helyi népbíróságok az említett rendelet 5. §-a szerint csak az alábbi büntetéseket szabhatták ki: munkatáborba utalás legfeljebb 2 év tartamára, és a polgári jogoktól való megfosztás 2—15 év tartamára. Természetesen kisebb vétségeknél beérhették a nyilvános dorgálás kimondásával. A Szlovák Nemzeti Tanács idézett rendeletének 6. §-a a szovjet büntetőjognak megfelelően átvette a büntetés mellőzésének lehetőségét is, amely egyik formája volt a büntető

[4] Bianchi L.: Népbíráskodás Szlovákiában 1945—1947 között. Právněhistorické Studie, 12. Academia ČSAV, Praha, 1966. 187—191. old. A köztársasági elnök dekrétuma 1945. július 9-én abban a szövegezésben került közzétételre, amelyben a londoni kormány 1945. február 1-én megállapodott. Nem mondotta ki ugyan területi hatályának csupán a cseh országrészekre való korlátozását, az a körülmény azonban, hogy a bevezető klauzula nem tartalmazta „A kormány javaslatára a Szlovák Nemzeti Tanáccsal egyetértően" kitételt, valamint az a tény, hogy Szlovákiában 1945. május 23-tól a Szlovák Nemzeti Tanácsnak a fasiszta bűnözők, megszállók, árulók és kollaboránsok megbüntetéséről és a népbíráskodás felállításáról szóló 33/1945. Sb. sz. rendelete volt érvényben, kétséget kizáróan e következtetés mellett tanúskodik. „A Szlovák Nemzeti Tanáccsal egyetértően" kitételt tartalmaztak ugyanis közvetlenül a 16/1945. Sb. sz. retribuciós dekretum előtt és közvetlenül azt követően kibocsátott dekretumok (3, 19. és 22/1945. Sb. sz.). Tartalmilag is a dekrétum nyilvánvalóan csak a cseh országrészekre vonatkozott. Csak a tartományi (országos) nemzeti bizottságokat említi, és a Szlovák Nemzeti Tanácsról nem tesz említést. Természetesen ez a körülmény arról is tanúskodhat, hogy a dekrétum előkészítésénél Londonban talán az az elképzelés uralkodott, hogy a centralisztikusan gondolkodó cseh burzsoáziának Csehszlovákia felszabadításáig és megújulásáig sikerülni fog a Szlovák Nemzeti Tanács jelentőségét a kerületi nemzeti bizottságok szintjére süllyeszteni.

üldözés mérséklésének az olyan személyek esetében, akik későbbi tevékenységükkel, különösen a Szlovák Nemzeti Felkelésben való részvételükkel, jelentős érdemeket szereztek politikai, nemzeti vagy faji szempontból üldözött személyek életének megmentésénél.[5]

A helyi népbíróságok 5—11 tagú tanácsokban döntöttek az elnök és 4—10 ülnök részvételével. Az elnököt, a vádlót és helyetteseiket, úgyszintén a jegyzőkönyvvezetőt, az ülnököket és helyetteseiket, a helyi nemzeti bizottságok javaslatára a *járási nemzeti bizottságok nevezték ki.* A helyi népbíróságok rendszerint öttagú tanácsokban ítélkeztek. Csak igen súlyos esetekben, a védő meghallgatása után emelkedett az ülnökök száma. A helyi népbíróságok egyes funkcióiba való kinevezésnél és javaslatba hozatalnál a járási és helyi nemzeti bizottságok ugyanúgy döntöttek, mint a hatáskörükbe tartozó bármely más kérdésben. A helyi népbíróság mellett működő vádló, funkciójának ellátása során, a járási nemzeti bizottság alá tartozott. A helyi népbíróság által kiszabott büntetések végrehajtása felett az illető járás járási népbírósága mellett működő vádló gyakorolt felügyeletet. A helyi népbíróság előtti eljárásban nem lehettek védő ügyvédek, vagy bírák, de védőként közreműködhettek más jogi területen működő, jogban jártas személyek (vállalati vagy igazgatási jogászok). A helyi népbíróság és a vádló számára az irodai teendőket a helyi nemzeti bizottság hivatala látta el.[6]

A Megbízottak Testületének 55/1945 Sb. sz. végrehajtási rendelete részletekbe menően határozta meg a járási és helyi népbíróságok kötelezettségeit a népbíráskodás tevékenységének megkezdésével kapcsolatban és hatáskörükbe utalta, hogy 8 napon belül, vagyis 1945 június 26. napjáig a járási népbíróságok vagy helyi népbíróságok elnökeire, vádlóira, helyetteseikre, a jegyzőkönyvvezetőkre és az ülnökökre és helyetteseikre vonatkozóan tegyenek javaslatot, illetve e személyeket nevezzék ki (említett rendelet 61. és 62. §§). A népbíróságok ülnökei és helyettesei kinevezésének az említett rendelet 42. §-ába felvett politikai irányelvek értelmében a politikai pártok paritásos képviseletére tekintettel kellett történnie. A népbíróságoknak 1945. évben történt létesítésekor ezek a pártok: Szlovákia Kommunista Pártja és a Demokrata Párt voltak.

Sokkal kisebb mértékben jöttek számításba a nemzeti bizottságok a népbírósági funkciók személyi betöltésével kapcsolatos együttműködés szempontjából *a cseh országrészekben.* A szervezeti struktúrát illetően terminológiai különbségek és eltérések is voltak. A 16/1945. Sb. sz. dekretum a *rendkívüli népbíróságok* elnevezést használta és az ülnököket *népbírák* kifejezéssel jelölte. Rendkívüli népbíróságok csak a kerületi bíróságok székhelyein létesültek. A legsúlyosabb bűnözők, a megszállás alatti központi állami és politikai funkcionáriusok külön meghatározott csoportjának elítélésére Prágában Nemzeti Bíróság létesült (17/1945. Sb. sz. dekrétum). A rendkívüli népbíróságok öttagú tanácsokban döntöttek, amelyek elnökből — hivatásos bíróból — és négy népbíróból álltak. A rendkívüli népbíróságok elnökeit és helyetteseit, valamint a tanácselnököket a köztársaság elnöke nevezte ki a kormány javaslatára azoknak a személyeknek a jegyzékeiből, amelyeket erre a célra a járási nemzeti bizottságok készítettek. A népbírákat a kormány nevezte ki a járási nemzeti bizottságok által a polgárok soraiból készített további jegyzékek alapján. Ezeknek nem kellett hivatásos bíráknak lenniök (idézett dekrétum 22. §§).

A prágai Nemzeti Bíróság héttagú tanácsokban döntött. Az elnököt, annak két helyettesét és a tanácselnököt — hivatásos bírákat — a köztársaság elnöke a kormány javaslatára nevezte ki. A cseh országrészekben működött nemzeti bizottságoknak bizonyos befolyása itt csak az ülnökök kinevezésénél érvényesült.[7] A kormány az ülnököket az igazságügyminiszter javaslatára azokból a jegyzékekből nevezte ki,

[5] Ha nem is célja ennek a tanulmánynak e korszak magyar jogának a szlovák jogszabályokkal való összehasonlítása, mégis röviden meg kell jegyezni, hogy a népbíráskodásról szóló 1945. évi VII. törvény a korábbi magyar joghoz képest szintén forradalmi jellegű volt. A büntető törvényhozásba teljesen új elemeket vitt be. Még ha a magyar büntető törvénykönyvre több helyen hivatkozik is, nem helyezkedett a jogfolytonosság alapjára, ellenkezőleg, nyomban 1. §-ában expressis verbis a népbíráskodásról szóló büntető jogszabályok *visszamenő hatályát* mondja ki és a bűntettek teljesen új tényállásait statuálta: *a háborús* bűntettet és *népellenes* bűntettet. Formális szempontból az idézett norma jogilag igen gondosan felépített, van általános része, különös része, tartalmaz hatásköri és illetékességi rendelkezéseket, szervezeti intézkedései vannak a népbíróságok és népügyészségek felállításáról, szabályozza a népbírósági eljárást, a fellebbvitelt, az újrafelvételt stb. A népbírákat a főispán nevezte ki a helyi nemzeti bizottság javaslatára. Az öt demokratikus politikai párt paritásos képviseletét minden öttagú tanácsban az említett törvény 39. §-a jogilag is biztosította (hasonlóképpen mint a Szlovák Nemzeti Tanács Megbízottak Testületének 55/1945. SNR sz. végrehajtási rendeletének 42. §-a). A népbíróságok öt népbíróból álló tanácsokban tárgyaltak, akik azonban eljárási szempontból az esküdtek funkcióját is betöltötték, minthogy mellettük az eljárásban a tanácsvezető bíró működött közre, akit szakmailag képzett jogászok közül az igazságügyminiszter nevezett ki. A vezető bíró készítette elő, majd vezette a főtárgyalást, úgyszintén az öttagú tanács zárt tanácskozásait és szavazását. Az öttagú tanács azonban egyedül döntött, a tanácsvezető bírónak szavazati joga csak kivételes esetekben volt (szavazategyenlőségnél, stb.). Először a bűnösségről, azután a büntetésről kellett szavazni, lényegileg az esküdtszékek mintájára. Az idézett cseh és szlovák törvényi rendelkezések szerint a hivatásos bírák a népi ülnökökkel egységes tanácsot alkottak, egyenlő jogaik voltak a szavazásnál, amikor a bűnösségről és a büntetésről döntöttek.

[6] A Szlovák Nemzeti Tanács 33/1945. Sb. sz. rendeletének 26—31 szakaszai az 58/1946. Sb. sz. hirdetmény szövegezésében, és a Megbízottak Testülete 55/1945. sz. végrehajtási rendeletének 55—58. szakaszai.

[7] A prágai Nemzeti Bíróságon nem népbírák, hanem ülnökök működtek.

amelyeket a cseh országrészekben működött nemzeti bizottságok állítottak össze.

A vádat a rendkívüli népbíróságok előtt a cseh országrészekben az ún. közvádlók képviselték, akiket meghatározott időre a kormány, vagy annak megbízásából az igazságügyminiszter nevezett ki az ügyészek vagy jogi végzettséggel rendelkező más személyek sorából, amennyiben a járási nemzeti bizottságok őket az ebből a célból készített jegyzékekbe felvették. A prágai Nemzeti Bíróság közvádlóinak a kormány által az igazságügyminiszter javaslatára történő kinevezését a nemzeti bizottságok nem befolyásolhatták.

A bírák, ülnökök és vádlók funkcióba történő kinevezésénél a nemzeti bizottságok és a népbíróság viszonyának minden hasonlósága ellenére első tekintetre nyilvánvaló Szlovákia és a cseh országrészek közötti lényeges különbség. Szlovákiában a nemzeti bizottságok befolyása a népbírósági funkciók személyi betöltésénél sokkal közvetlenebb volt és a bratislavai Nemzeti Bíróság funkcióinak személyi betöltésénél is a Szlovák Nemzeti Tanács elnöksége, mint az államhatalom forradalmi szerve kollektív képviselőjének közvetlen befolyása érvényesült. A szlovákiai járási nemzeti bizottságok közvetlenül nevezték ki a járási népbíróságok ülnökeit és a helyi népbíróságok valamennyi funkcionáriusát és név szerinti javaslatokat tettek a járási népbíróságok elnökeire és vádlóira nézve. A helyi nemzeti bizottságok ismét név szerint javasolták a helyi népbíróságokba az ülnököket, jegyzőkönyvvezetőket és azok helyetteseit. A cseh kerületekben a nemzeti bizottságok csak a jegyzékeket készítették el, amelyekből a kormány vagy az igazságügyi miniszter a kinevezésre alkalmas személyeket kiválasztotta.

A nemzeti bizottságoknak lényegesen kisebb befolyása a rendkívüli népbíróságok személyi összetételére a cseh országrészekben a már bevezetőben említett körülmények folyománya volt. A köztársaság elnökének a rendkívüli népbíróságokról szóló dekrétuma Londonban, az emigráns kormány légkörében jött létre, ahol a burzsoázia képviselői a nemzeti bizottságok intézménye iránt kevés megértést tanúsítottak. Amennyiben kénytelenek voltak létüket elismerni, arra törekedtek, hogy hatáskörüket minél inkább szűkítsék. A köztársaság elnökének a nemzeti bizottságokról szóló, még Londonban 1944. december 20. napján a Hivatalos Közlöny 18. számában kibocsátott alkotmány-dekrétuma I. cikkében a nemzeti bizottságokat csak mint ideiglenes közigazgatási szerveket említi.[8] A Szlovák Nemzeti Tanács 26/1945 Sb. sz. rendelete viszont a nemzeti bizottságokat Szlovákiában mint államhatalmi és államigazgatási szerveket iktatta törvénybe.

A nemzeti bizottságok helyzetének összevetése e konkrét szituációban markánsan szemlélteti azokat az ellentéteket, amelyek az ellenállás kommunista képviselői között a Szlovák Nemzeti Felkelés idején és a londoni emigráns kormány képviselői között a nemzeti bizottságokat és rendeltetésüket illetően a felszabadult Csehszlovákiában fennállottak. A Szlovák Nemzeti Felkelés sikeres lefolyásának köszönhető, hogy a nemzeti bizottságok londoni ellenzőinek nem maradt más hátra, mint hogy elismerjék azt a tényleges helyzetet, amelyet ez az intézmény az ellenállás idején és a szlovákiai fegyveres felkelés idejében kivívott magának.

Londoni körökben a nemzeti bizottságok intézményével szembeni ellenállás bizonyos elvi konzervatív magatartás folyománya volt a felszabadulás után kialakítandó viszonyokat illetően. A londoni emigráns kormány burzsoa képviselői ragaszkodtak nemcsak a nemzetközi folytonossághoz a háború után megújuló Csehszlovák Köztársaság és a München előtti köztársaság között, hanem a köztársaság megújulását minden szempontból az 1938. évi állapothoz való visszatérésként képzelték el, a kollaboránsok vagy árulók kivételével a tőkés osztály háború előtti pozícióinak visszaállítása szempontjából is. A kapitalisták pozícióit az államon belül a háború előtti joghoz kapcsolódva a háború utáni jogfolytonosságának kellett volna biztosítania. Ezzel magyarázható a cseh országrészekben hatályban volt, többször idézett 16/1945 Sb. sz. dekretum koncepciója is. A dekrétum a München előtti köztársaság idején hatályban volt régebbi jogszabályokra való hivatkozás formáját alkalmazta és a jogfolytonosság elvéből kiindulva arra az álláspontra helyezkedett, hogy az erőszakos megszállással a háború előtti csehszlovák törvények nem szűntek meg. Ilyen módon a háborús bűnösök megbüntetésének az újonnan megformulázott bűncselekményi tényállások visszaható hatálya és bármi forradalmi behatás nélkül kellett volna megvalósulnia. Az igaz, hogy az említett dekrétum sok büntetést szigorított és mégiscsak létrehozott néhány új bűncselekményi tényállást. A régebbi jogszabályok közül utalt a köztársaság védelméről szóló 50/1923 Sb. sz. törvényre, úgyszintén az osztrák és magyar büntető törvénykönyveknek a gyilkosságról, erőszakról és rablásról, a személyes szabadság korlátozásáról stb. szóló rendelkezéseire.[9] Merev megfogalmazásainál fogva azonban a náci és kollaboráns bűnözők megbüntetésének céljára túlságosan hézagos volt és így különösen a kisebb kollaboránsok nagy része a *cseh országrészekben megmenekült* volna a megérdemelt büntetés alól.

És itt jutunk el a járási nemzeti bizottságok második fontos feladatához, közvetlen részvételükhöz a kisebb kollaboránsok felelősségre vonásában a cseh országrészek területén. Az

[8] A belügyminiszter 1945. augusztus 3. napján kelt 43/1945. Sb. sz. hirdetménye.

[9] Biachi L., i. m. 189—190. old.

említett 16/1945 Sb. sz. dekrétum hézagossága következményeinek kiküszöbölése céljából a köztársaság elnöke 1945 október 27. napján további dekrétumot bocsátott ki, éspedig a nemzeti becsületbe ütköző egyes cselekmények megbüntetéséről szóló 138/1945 Sb. sz. dekrétumot. E dekrétum szerint közvetlenül a járási nemzeti bizottság (annak büntető szakbizottsága) egy évig terjedhető elzárással vagy 1 millió Kcs-ig terjedhető bírsággal vagy nyilvános megrovással vagy mindezekkel a büntetésekkel együttvéve büntethette az okkupáció idején tanúsított olyan magatartást, amely közmegbotránkozást váltott ki és a cseh vagy szlovák nép nemzeti becsületét sértette. Az elzárás tartama a bírság helyett kiszabott helyettesítő büntetéssel együtt sem haladhatta meg az egy évet. A dekretum végrehajtására irányuló kötelező irányelveket a belügyminisztérium bocsátotta ki. E dekretum hatálya kifejezetten a cseh és morvaszileziai országrészre szorítkozott. A dekrétumot a 123 és a 246/1946 Sb. sz. törvények novellizálták.

*

Tudatában vagyunk annak, hogy a nemzeti bizottságok mint helyi államhatalmi szervek tevékenységének vázolt területe csak kis része a háború utáni időszak széles körű feladatainak, amikor az állandó politikai harcon kívül közellátási és más gazdasági nehézségek is napirenden voltak. Ezen kívül azt is tudjuk, hogy a nemzeti bizottságok szerepe a közéletnek a hazai árulóktól és kollaboránsoktól való megtisztításánál távolról sem korlátozódott a népbíróságokkal való együttműködésre, hanem a nemzeti bizottságoknak a tisztogatás, az igazolások problémáit saját maguknak kellett megoldaniok, lépésről-lépésre, minthogy államigazgatási szervek is voltak valamennyi ágazat területén és így mindig vizsgálniok kellett az állampolgárok és a dolgozók politikai és nemzeti megbízhatóságát és segíteniök kellett ebben az irányban a többi állami hivatalnak és intézménynek.

Egyébként sajnálatunkra szolgál, hogy csak a közzétett jogszabályok által idevonatkozóan nyújtott anyagokra kellett szorítkoznunk, s így természetesen nem vállalkozhattunk a nemzeti bizottságok tevékenységének a kiterjedt levéltári anyag alapján történő értékelésére. Úgy véljük azonban, hogy az újabb állam- és jogtörténet keretében az e kérdésekkel foglalkozó levéltári anyagnak is nagy figyelmet kell szentelni. A levéltári anyag feldolgozása nélkül levont általános következtetések is megerősítik és hűen tükrözik ugyan a nemzeti bizottságok történeti szerepére vonatkozó közfelfogást, de éppen a két — akkor még eléggé eltérő — jogterületünk értékelésének összehasonlító megközelítése nagymértékben járulhat hozzá Szlovákia és a cseh országrészek történeti fejlődése különbözőségeinek megvilágításához a 2. világháború utáni időszakban.

Azoknak a jogszabályoknak, amelyek a fasiszták és kollaboránsok felelősségre vonását célozták, olyan fejlődési jelegzetességei vannak, amelyek az *ún. átmeneti időszak jogának* jellege szempontjából tipikusaknak tekinthetők. Ez az átmeneti időszak a nemzeti és demokratikus forradalomnak szocialista forradalomba, a proletariátus diktatúrájába való átnövés időszaka volt, amely Csehszlovákiában az 1945. évi felszabadítástól az 1948. év győzedelmes februárjáig tartott.

Ennek az időszaknak gazdasági alapja nem volt egységes jellegű. Az államosított szektor (államosított bányák, kulcsipar, részvénytársasági formában működő bankok és biztosító intézetek, továbbá az állam ellenségeinek elkobzott vállalatai) mellett még viszonylag elég erős magánszektor létezett a termelésben és a kereskedelemben, sőt a nagykereskedelemben is, továbbá csaknem az egész mezőgazdaság magánkézben volt. A politikai felépítményben ennek felelt meg a burzsoázia azon részének a hatalomban való részvétele, amely a 2. világháború folyamán a fasizmus elleni harc oldalán állt. *Hangsúlyozni kell azonban, hogy a nemzeti demokratikus forradalom vezető ereje a Kommunista Párt volt.* Ezért a proletariátus a lenini elveknek megfelelően a politikai irányvonalat úgy alakította, hogy mindazok a demokratikus változások, amelyeket a proletariátus az egész nemzettel karöltve kiharcolt a fasizmus és a reakció legfőbb képviselőivel szemben, következményeiben alapot teremtsenek a burzsoázia — mint osztály — elleni küzdelemhez, a proletariátus diktatúrájának megteremtéséhez és a szocializmus felépítéséhez.[10]

Amint már a bevezetésben dokumentálni kívántuk, éppen a fasisztáktól és kollaboránsoktól való megtisztítás „állami és nemzeti zászló, a Köztársaság zászlaja alatt" ment végbe. Az akkori alapvető politikai struktúrának azonban a jogszabályok olyan megfogalmazása felelt meg, amelyből kifelé — a jogszabályok szó szerinti szövegéből — nem tűnt ki a fasisztáktól és kollaboránsoktól való megtisztítás osztálytartalma. A jogszabályok terminológiájának, sem szövegezésének nem volt osztályéle és a háborús bűnösök, árulók, fasiszták és kollaboránsok megbüntetéséről szóló törvények megszövegezésénél nem alkalmaztak marxista terminológiát. A jogszabályok és az ítéletek is 1948 győzelmes februárjáig a törvény előtti formális egyenlőség alapján álltak és kifelé osztály szempontjából indifferenseknek tűntek. A fasizmust, a Hlinka-féle Néppártot és azok cselekményeit általánosságban mint embertelen, antihumánus, az általános erkölcsi elvekbe és országos

[10] Houska, J.: A szocialista forradalomhoz történő demokratikus csatlakozások jellege és jelentősége a mai korszakban. A szocializmus és kommunizmus építésének alapvető elméleti kérdései a társadalomtudományok eredményeinek tükrében. Praha, 1962. 35. old. (Cseh nyelven.)

érdekekbe ütköző irányokat, szervezeteket, illetve cselekményeket ítélik el. A törvényi rendelkezések a fasizmust a diktatúra imperialista formájának tekintették, amely idegen és hazai monopolista érdekek szolgálatában állt. Sőt a fasiszta megszállók cselekményeinek megítélésénél és a német és magyar nemzetiségű polgárok ellen hozott intézkedések során a jogszabályokban és az ítéletekben úgyszintén a hatósági intézkedésekben hellyel-közzel olyan fordulatokat is alkalmaztak, amelyeket marxista szempontból legalábbis nem megfelelő módon körülhatárolt, nacionalista kifejezési eszközöknek kell minősíteni. Ez a fasisztaellenes nacionalista burzsoáziának a hatalomban való részvételét tükrözi.

Mindehhez még az is hozzájárult, hogy a fasiszták és kollaboránsok megbüntetéséről szóló 1945. évi jogszabályok a múlt század régi burzsoa jogszabályainak keretei közé épültek be. A cseh országrészekben ezek a törvények osztrák, Szlovákiában pedig magyar eredetűek voltak (büntető törvénykönyvek és büntető perrendtartások). Továbbra is érvényben maradtak a burzsoa Csehszlovák Köztársaság (1918—1938) idejéből származó jogszabályok. A háború utáni 1944. évi „hatálytalanító" rendelkezések ugyanis lényegében érvényben hagyták az egész jogrendet, amely Csehszlovákia területén 1938-ban hatályban volt, úgyszintén hatályban maradtak a II. világháború ideje alatt alkotott mindazok a jogszabályok, amelyek tartalmuknál fogva nem álltak ellentétben az 1920. évi Csehszlovák Alkotmány demokratikus alapelveivel.[11] Szlovákiában a Szlovák Nemzeti Tanács a derogációs klauzulát úgy szövegezte meg, hogy hatályban tartotta az összes törvényeket, rendeleteket és intézkedéseket, „amennyiben a köztársaság demokratikus szellemével nem álltak ellentétben".[12] Csak az 1948. évi május 9-i alkotmány 173. §-ának második bekezdése nyilvánította ki kifejezetten, hogy „hatályukat vesztik az összes alkotmánytörvények és más törvények, amennyiben ezzel az alkotmánnyal és a *népi demokratikus rendszer elveivel* ellentétben állnak", ami által a régebbi jogszabályok hatályának megítélése a szükséges osztálypolitikai szempontokkal telítődött.

A felszabadulástól 1948 februárjáig eltelt ún. átmeneti időszak jogrendszerének megítélése szempontjából jelentősége van annak a körülménynek is, hogy éppen az igazságügyi tárca abban az időben nem kommunista miniszterek és megbízottak kezében volt, továbbá annak, hogy a hivatásos bíráknak, akik a népbírósági tanácsok elnökei voltak, kivétel nélkül burzsoa jogi képzettségük volt, és nehezen küzdötték le a régi jogi gondolkodást, nem is tekintve azt, hogy abban az időben még kevés volt a kommunista párttag bíró, akik hivatásuk gyakorlásánál öntudatosan a párt irányvonalát érvényesítették. Így történhetett azután az, hogy a fasiszták és kollaboránsok megbüntetéséről szóló törvényeknek haladó vonásai, amelyek a Szlovák Nemzeti Tanács rendeletébe elsősorban a szovjet jogból kerültek bele, visszájára fordulhattak, és a következetes tisztogatás ellenében is hathattak (pl. a büntetések mérséklésének és helyettesítésének, úgyszintén a büntetés kiszabása mellőzésének lehetőségei). Ezért ebben az időszakban nagyon jelentős volt a Kommunista Pártnak a fasiszták és kollaboránsok felelősségre vonásáról szóló jogszabályok helyes alkalmazásáért folytatott mindennapi politikai harca. Ennek az időszaknak napi sajtója is hűen tükrözi, hogy a pártnak ebben az irányban milyen hatalmas erőfeszítéseket kellett kifejtenie.

Az 1945—1948. évek joga azonban, különösen az olyan kérdésekben, hogy a fasisztákat és kollaboránsokat miként ítéljék el, már általában *a népi demokrácia forradalmi joga volt,* még ha nem is használt marxista kifejezési eszközöket. Nevezetesen a nemzeti és demokratikus forradalom kívánalmait valósította meg és előkészítette a talajt a szocialista forradalomba való átnövéshez. A bűncselekmények tényállásainak új meghatározását hozta, a Szlovák Nemzeti Tanács rendelete pedig a fasiszták és kollaboránsok cselekményeinek megbüntethetése érdekében nyíltan kimondotta a jogszabály visszamenő hatályát is. A nemzetnek arra a meggyőződésére támaszkodott, hogy az üldözött bűncselekmények már elkövetésük idején az általános erkölcsi érzületbe, az emberiességbe ütköztek. Egyébként is a visszamenő hatály problémájával a nagyhatalmak is megbékéltek a német fasiszta agresszió főbűnöseinek a nürnbergi nemzetközi katonai bíróság által történő elítélésénél. *A legfontosabb* azonban az volt, hogy az ún. átmeneti időszak forradalmi jogát a bíróságok *a népi ülnökök döntő részvétele mellett* alkalmazták, amire korábban a bíráskodás történetében Csehszlovákia területén még nem került sor.[13] Egyben a büntetőjog ebben az időszakban mentesült egyes burzsoa vonásoktól is, így például a merevségtől a büntetések kiszabásánál. A haladó elemeket a szovjet törvényhozásból merítették e jogszabályok.

Az igaz, hogy ennek az átmeneti időszaknak a joga az által, hogy a korábbi jogszabályokat általában recipiálta, többnyire megőrizte a régebbi időszakok burzsoa jogának vonásait, sőt még az 1945 után kiadott jogszabályokban is előfordultak újabb helytelen formulációk, különösen nemzetiségi fogalmak és viszonyok kifejezésénél. Mindez azonban tipikus ennek az átmeneti időszaknak a jogára. Magától értetődő-

[11] A Köztársaság elnöke 11/1944. számú alkotmány-dekrétumának 2. cikke, közzétéve a belügyminisztérium 30/1945. Sb. sz. hirdetményével.

[12] A Szlovák Nemzeti Tanács 1/1944. Sb. sz. rendeletének 2. §-a.

[13] Leonard Bianchi: Laikus elem a München előtti köztársaság bíráskodásában. Právnické Studie, SAV, VI. (1958) 1. sz. 115. és köv. old. (szlovákul)

en, e rövid kétéves időszak alatt nem volt lehetséges az egész jogrendszer átépítése. Természetesen a régi jogszabályokat új szellemben oly módon kellett magyarázni és alkalmazni, hogy megfeleljenek a nemzeti és demokratikus forradalom szükségleteinek. A fasiszták és kollaboránsok elleni bírósági büntető eljárás területén ez azt jelentette, hogy az egész akkori büntetőjogot és büntető perrendtartást a nemzeti és demokratikus forradalom kívánalmainak kellett alárendelni. Amennyiben ez sikerrel járt, a fasiszták és kollaboránsok bírósági üldözése a szocialista forradalomba való átnövést is elősegítette, vagyis többet tett, mint amit csupán a nemzeti és demokratikus célok megvalósítása jelentett. Ha viszont a bírósági büntető eljárás meghiúsult, eltompult e vonatkozásban az osztályharc fegyvere és a burzsoázia kapott segítséget. Az átmeneti időszak bélyege a jogszabályokon és azok alkalmazásán ebben mutatkozott meg, ebben állt azok átmeneti jellege. A fasiszták és kollaboránsok üldözéséről szóló jogszabályok világos, határozott osztályjellegének hiánya tehát lehetőséget adott a szocialista forradalomba való átnövés fékezésére.[14] Mélyebb és hosszabb kutatásra van szükség annak tisztázására, hogy a népbíróságok tevékenységének eredményei ebben a tekintetben mennyire jelentettek előrehaladást vagy féket. Abból az egyszerű statisztikai tényből, hogy az 1945—1947. év közötti időszakban Szlovákiában a népbíróságok 8055 személyt ítéltek el, emellett 12 459 személyt, vagyis 60,8 százalékukat felmentették,[15] nem lehet elhamarkodott és leegyszerűsített következtetéseket levonni. Még számos egyéb tényezőt kell megismerni, át kell tanulmányozni az iratok, a napi sajtó, a politikai dokumentumok nagy számát, úgyszintén kutatásokat kell folytatni a nemzeti bizottságok leveltáraiban is ahhoz, hogy e konkrét kérdésben a megfelelő értékelést el lehessen végezni.[16] Célunk csupán annak szemléltetése volt, hogy a jog és annak alkalmazása ebben az átmeneti időszakban miként történt és milyen alapokat tud az állam- és jogtörténet az állam- és jogelméletnek nyújtani az ún. átmeneti időszak joga lényeges vonásainak meghatározásához.

*

Persze, az átmeneti korszak jogszabályainak osztálytartalmát más törvények és rendeletek alapján is éppúgy lehetne jellemezni. Az 1945—1947 közötti népbíráskodás Csehszlovákiában annyiból előnyös erre a célra, mert nemcsak azt mutatja be, mennyire teljesítette az osztályharc feladatait is, mennyiben távolította el a politikai életből a fasisztákat és a velük együttműködő egyéneket, de a népbíráskodás elemzése egyszersmind ráutal azokra az akadályokra is, melyek a nemzeti és demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átnövését fékezték. Egyrészt azért, mert mint említettük — a nemzeti és demokratikus célok egybeszövődésénél gyakran helytelen nacionalista felfogások is érvényesültek, másrészt azért, mert osztályöntudattal rendelkező haladó bírák hiányában a bíróságok gyakran nem léptek fel a kellő szigorral és ezzel tompították a népbíráskodás útján is folytatott osztályharc élét.

Sokféle más törvényerejű rendeletek és dekrétumok is elősegítették az osztályharcot ebben az átmeneti korszakban, habár formailag, kifelé nem mutatták ezt a célzatot. Burzsoádemokratikus, osztályszempontból közömbös és minden jogi alany felé formálisan egyenlő köntöst öltöttek magukra. A burzsoázia egy része, mely tagja volt a népfrontnak, részt is vett e jogszabályok kibocsátásában, sőt néha fogalmazásukban is. Ez adja a magyarázatot arra, hogy a jogszabályok osztálytartalma csak rejtve érvényesülhetett. A Csehszlovák Kommunista Párt vezetőségének az érdeme, hogy olyan célkitűzéseket tudott a háború utáni nemzeti és demokratikus forradalom kereteibe beilleszteni, melyek egyúttal gyöngítették az egész burzsoázia, mint osztály általános politikai és gazdasági helyzetét. Nemzeti és demokratikus célok elérése érdekében a jogszabályok végrehajtása egyúttal osztályharcot is eredményezett.

Így pl. a Szlovák Nemzeti Tanács 1944. szeptember 1-én kiadott 4. sz. rendelete azzal, hogy feloszlatta az összes szlovák, német és magyar fasiszta szervezeteket és esetleges további törvényellenes működésüket szigorú büntetésekkel, pénzbírságokkal sújtotta, nemcsak oda hatott, hogy kizárta őket a politikai hatalomból és a politikai élet befolyásolásából, hanem mivel a fasiszta szervezetek és tagjai a kapitalisták osztályuralmát akarták fenntartani és korábban széles körű társadalmi és gazdasági befolyással bírtak, a közéletből történt kikapcsolásuk az egész polgárságot, mint osztályt sújtotta. Megrendült a burzsoázia politikai és gazdasági helyzete, mert a fasiszták és kollaboránsok helyébe túlnyomórészt demokrata és népi erők léptek. Egyúttal támogatást kapott az ideológiai osztályharc is, mert általánosan kötelező állami jogszabály alapján az egész nemzet szeme láttára lett a polgárság egy osztaga a társadalomból kiközösítve. A felelősségrevonás ideológiai hatását még erősítette az a tény, hogy a fasiszták elleni intézkedések a szlovák nemzeti felkelés idejében egy olyan forradalmi szerv határozata alapján történtek, amely a felszaba-

[14] Leonard Bianchi: A jog a nemzeti és demokratikus forradalomnak szocialista forradalomba való átnövése időszakában 1945—1948., megjelent a 9. jegyzetben említett tanulmánykötetben, 140—142. old. (szlovákul)

[15] Leonard Bianchi: Népbíráskodás Szlovákiában 1945—1947. között. Právnehistorické Studie, 1966, ČSAV Praha, 194. old.

[16] Megjegyzendő azonban, hogy az átmeneti időszak helytelen és túlenyhe jogerős ítéleteit az 1948. március 25.-i 33/1948. Sb. sz. törvény alapján az ügyészek javaslatára felül lehetett vizsgálni és szigorítani lehetett anélkül, hogy a perújítás perrendi feltételeinek fenn kellett volna forogniok.

dító harcot vezette a német hitlerista megszállók ellen.

Még számos olyan jogszabályt lehetne itt felemlíteni, melyek az osztályharc politikai, gazdasági és ideológiai terén közvetlen eredményeket hoztak. Így pl. a Szlovák Nemzeti Tanács 5/1944. sz. rendelete az iskolaügy államosításáról, a 11/1944. sz. rendelet a német és az arizált vállalatok gondnokság alá helyezéséről, a 4/1945. sz. rendelet a nemzetárulók és ellenségek földtulajdonának elkobzásáról és felosztásáról, a 44/1945. sz. rendelet az állami és közérdekű hivatalok szolgálati viszonyai szabályozásáról, az 50/1945. sz. rendelet a nem megbízható személyek vagyonának nemzeti gondnokság alá helyezéséről stb., stb. Hasonlóképpen lehetne sok olyan államelnöki dekrétumot felsorolni, melyek Csehszlovákia egész területén szintén az osztályharc érdekeit is szolgálták, habár külsőleg csak az 1945 áprilisi kassai csehszlovák kormányprogramot foglalták jogszabályokba. Utalunk itt mindenekelőtt az ellenséges vagyon elkobzásáról szóló 12 és 108/1945. Sb. sz. dekrétumra és mindenekelőtt a bányák, a legkülönbözőbb ipari és energetikai vállalat, továbbá a részvénytársaságok, bankok, magánbiztosítók és néhány élelmiszeripari vállalatok államosításáról rendelkező 100—103/1945 Sb. dekrétumokra. Ezek a gyakorlatban messze túlhatottak a nemzeti és demokratikus forradalom célkitűzésein. Az új renddel szemben ellenséges kapitalisták vagyonának elkobzásával és az iparvállalatok, bankok, biztosítók köztulajdonbavételével megcsonkították a burzsoázia gazdasági egyeduralmát és ennek folytán megrendítették a politikai harc erejét is. Az elkobzott és államosított vállalatok állami irányításához a 109/1945. Sb. sz. dekrétum lépcsőfokot épített ki ahhoz, hogy a szocialista forradalom betetőzése idején a proletárdiktatúra állama már elégséges tapasztalatokkal rendelkezzék és átvehesse az egész nép gazdaságirányítását és a nagyterjedelmű államosított vagyon igazgatását.

Az átmeneti korszak említett jogszabályaiban úgyszólván mindenütt láthatjuk tehát a politikai, gazdasági vagy ideológiai osztályharc céljainak érvényesülését, miért is jellemzésük szükséges ismérve az, hogy — külső formájuktól eltekintve — a szocialista forradalmi jelleget bizonyos tekintetben nem lehet tőlük megtagadni, ütőerejük meghaladta a puszta demokrata és nemzeti célokat. Az osztályérdek szempontjából nem voltak semlegesek, mert serkentették a nemzeti és demokratikus forradalomnak a szocialista forradalomba való átnövését. Keletkezési ismérvei alapján lényegében kezdettől fogva szocialistának minősíthetjük tehát a népi demokratikus jogot.

Bianchi, Leonard

SZEMLE

Gyakorlati lépés a munkatudomány útjának egyengetéséhez

Elméleti szakemberek, tudósok, a gyakorlat terén dolgozók már régebben arra a felismerésre jutottak, hogy a munkaviszony mint társadalmi viszony szabályozásához a munkajog eszközei önmagukban nem elegendőek, hanem különféle egyéb diszciplinák közreműködésére, együttműködésére van szükség. Az összes érdekelt diszciplinák kooperációja a munkatudományhoz vezethet, amely komplex jellegénél fogva átfogóan vizsgálhatja e bonyolult társadalmi viszony sokrétű vetületeit. A munkatudomány ugyanakkor saját területén túl is mutat, mert a műszaki fejlődéshez kapcsolódva olyan területek is szabályozásra várnak, amelyek a munkaviszony kereteit ugyan meghaladják, de attól mégsem választhatók el, amennyiben a szabályozás eredményessége vagy eredménytelensége a dolgozók széles tömegeit érinti.

E koncepció megvalósulásának gyakorlati útját egyengette az az egész napos ankét is, amelyet 1971. február 25-én rendezett a Magyar Jogász Szövetség Fővárosi Szervezetének Munkajogi szakosztálya, az Energiagazdálkodási Tudományos Egyesület Portechnikai Munkabizottsága és az Igazságügyi Műszaki Szakértői Iroda „A porártalom és a levegőszennyeződés elleni védekezés műszaki-jogi problémái" címen. Az ankéton különböző műszaki intézmények szakemberei, bírák, vállalati és szakszervezeti jogtanácsosok, továbbá vállalatok műszaki vezetői vettek részt.

Ismeretes, hogy az utóbbi időben világviszonylatban és hazánkban is — komoly erőfeszítéseket tesznek a levegő tisztaságának megóvása érdekében. A kérdés összetett, műszaki és jogi vonatkozású egyaránt. A kérdés rendezésére átfogó jogi szabályozás nincsen, viszont a levegőszennyeződés problémái konkrét perekben szerepelnek. A városiasodás folyamata a kérdés átfogó vizsgálatát és rendezését még inkább indokolttá teszi. Lényegében arról van szó, hogy a hatalmas arányú iparosodás által kiváltott egészségi ártalmakat megelőzzük és a lehetőség szerint kiküszöböljük. A természet megbontott egyensúlyának helyreállítása érdekében átfogó intézkedéseket kell tenni, egyébként az emberiség akarvanemakarva ma még fel sem becsülhető ártalmaknak teszi ki magát. Ezeknek a gondolatoknak a jegyében tartotta meg az elnöki köszöntőt *Gulácsy Béla,* az Országos Levegőkutatási Bizottság műszaki szaktanácsadója, jelezvén azokat a követelményeket is, amelyek jogi vonatkozásban a műszaki tudományokkal szemben, és műszaki téren a jogi szabályozással szemben felmerülnek.

Hadas János, az Igazságügyi Műszaki Szakértői Iroda vezetője, megnyitóbeszédében az ankét fő célkitűzéseivel foglalkozott. Utalt az energiahordozók felhasználásának exponenciálisan növekvő felhasználására és ennek különböző hatásaira a makro- és mikroszférában, amelyek ma már a természet önszabályozó tevékenységének megbomlásához vezettek. A bioszféra védelme érdekében éppen ezért a jogi és természettudományok integrációjára van szükség. Felmerül ugyanakkor az ipar anyagi felelősségének problémája is az ipari ártalmak következményeit illetően, amit a bírói ítéletek egész sora tükröz. E kérdésnek az új gazdasági mechanizmusban fokozott jelentősége van.

Somhegyi Ferenc, az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium osztályvezetője azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy miként lehet a levegő szennyeződésének csökkentése terén hatékonyabban eljárni. Ismertette azokat a terveket, amelyek szerint a porártalomnak kitett területeket három körzetre fogják a minősítés szempontjából osztani, és ennek megfelelően fogják a levegő tisztaságát veszélyeztető üzemek telepítését engedélyezni, irányítani, illetve a speciális védőberendezések kötelező használatát elrendelni.

Uzsoki György, az Igazságügyi Műszaki Szakértői Iroda mérnökszakértője, konkrét perek kapcsán a szilikózis elleni védelem bonyolult problémáit ismertette és különös nyomatékkal utalt arra, hogy a jogásznak műszaki kérdésekben, a műszaki szakembereknek pedig a jog alapvető kérdéseiben jártasnak kell lennie, egyébként az együttműködés elképzelhetetlen.

Foglalkozott az ártalom elháríthatóságának és a vállalatok részéről e téren elvárható magatartások vizsgálatának elméleti és gyakorlati kérdéseivel. Kiemelte, hogy a szilikózis-veszély elháríthatatlansága csak abban az esetben állhat fenn, ha az adott időszakban az elhárítás elméleti és műszaki lehetőségeit nem ismerték, illetve nem ismerhették olyan mértékben, mely lehetővé tette volna a hatásos védekezést. A műszaki vizsgálatok az esetek túlnyomó többségében azt mutatták, hogy az érintett vállalatok korántsem éltek azokkal a lehetőségekkel, amelyek az adott időszakban rendelkezésükre állottak vagy azok részükről kiaknázatlanul maradtak. A műszaki és a szervezési intézkedések színvonala nem érte el azt a hatékonyságot, amire a vizsgálati időszakban az egyes vállalatok szakszerű tervezéssel, kialakítással és üzemeltetéssel szert tehettek volna.

Kálmán István, a KGM Szilikózis Kutatási Osztály tudományos munkatársa, az üzemi mikromiliővel kapcsolatban tartott előadást, amelyet filmvetítéssel illusztrált. Előadásának érdekessége, hogy a porártalom vizsgálata az üzemi mikrokörnyezet viszonylatában éppen a szilikózis betegség kialakulásában mutat fel jelentős fejlődést. Ezek a vizsgálati módszerek, eszközök és vizsgálati koncepció, amelyet a munkahelyi porártalom kapcsán az előadó bemutatott, sok egyéb területen is általánosíthatók. A bemutatott tudományos kutatófilm az öntvénytisztítás rendkívüli porhatással járó munkafolyamatát mutatta be. Azt is bizonyította, hogy a súlyos porhatás igen ötletes porszívó berendezés alkalmazásával megszüntethető. A film közvetlenül érzékeltette az új típusú porelszívó hatásosságát.

Serege Sándor, a Villamosenergiaipari Kutató Intézet tudományos osztályvezetője, a levegő szennyeződésével szembeni védelem költségkihatásaival foglalkozott. Rámutatott arra, hogy technikai szempontból igen sok kérdés már ma megoldható lenne, de az sokszor olyan költséges, hogy az

igények és a lehetőségek között gyakorlatilag nincs meg az összhang. Az ipari vezetők a kérdést sokszor úgy teszik fel, hogy a védőberendezések létesítésével kapcsolatos költségek számukra megtérülnek-e. E szemléletnek bizonyos keretek között megvan a létjogosultsága, ugyanakkor azonban az ember fokozott védelme szempontjának nyomatékosabban kell figyelembe jönnie, tehát e szemlélet megváltozására van szükség. Utalt arra is, hogy a levegőt szennyező por sokszor hatalmas gazdasági értéket képvisel (pl. réz esetében).

Dr. Kertész István, a MJSZ Fővárosi Szervezet munkajogi szakosztályának elnöke, arra az ellentétre mutatott rá, amely az üzemi balesetek és a foglalkozási betegség következményeinek jogi szabályozása terén mutatkozik. Amíg ugyanis üzemi baleset esetében a vállalatot objektív felelősség terheli, és csak akkor mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kárt működési körén kívül eső elháríthatatlan ok, vagy kizárólag a károsult elháríthatatlan magatartása okozta, foglalkozási betegség esetében a vállalat akkor sem tartozik felelősséggel, ha bizonyítja, hogy annak bekövetkezése működési körén belül is elháríthatatlan volt. E kétféle szabályozás helyességéhez kétség férhet, jóllehet el kell ismerni, hogy annak hátterében a vállalatok korlátozott anyagi lehetőségei húzódnak meg.

Koncz István egyetemi tanár felszólalásában a munkavédelmi előírások gyakorlati alkalmazásának és végrehajtásának fontosságára hívta fel a figyelmet, minthogy maguk a rendelkezések önmagukban a kitűzött cél megvalósulásához nem elegendőek. Nem kell minden por- és egyéb ártalmat exakt alapon mérni, ha az nyilvánvaló, és ezáltal jelentős költségek takaríthatók meg.

Máltás György, a Pesti Központi Kerületi Bíróság munkaügyi csoportjának vezetője, a szilikózis foglalkozási betegségnek a munkáltató működése körén belüli elháríthatóságának igen bonyolult műszaki és jogi kérdéseivel foglalkozott. A közel négy év előtti szabályozás a kártérítési ügyekben eljáró munkaügyi döntőbizottságokat és a felülvizsgálatot gyakorló bíróságot rendkívül nehéz feladat elé állította.

A helyes bizonyítás elvi koncepciói és gyakorlati alkalmazása az Igazságügyi Műszaki Szakértői Iroda szakértőinek, valamint a pereket tárgyaló bírák igen hasznos és gyümölcsöző együttműködése során alakult ki.

A szakértők számára is az elháríthatóság műszaki vizsgálata merőben új feladatot jelentett. Miután a vizsgálatnak számos perben a foglalkozási betegség orvosi felismerését megelőző időszak munkaköri és munkahelyi adottságai tisztázására kellett kiterjednie, nemegyszer a tényleges kár bekövetkezte előtti 10—15 évvel korábbi tényleges helyzetről, a szilikózist kiváltó munkahelyi porveszély alakulásáról, az akkori védekezés lehetőségeiről, az elhárítás vagy az ártalom csökkentésének feltételeiről kellett véleményt nyilvánítani.

A Műszaki Szakértői Iroda által kidolgozott helyes módszerek alapján történt körültekintő vizsgálatok, helyszíni szemlék, az irányadó időszakra vonatkozó óvórendszabályok tükrében meggyőző tényeket tártak fel és az így kialakított vélemények a döntéshez, az objektív igazság kereséséhez nélkülözhetetlen bizonyítékká váltak.

A szakértők az elvárható tevékenységen túlmenő tudományos kutatás szintjén végezték rendkívül nehéz feladatukat.

A perekben felmerülő újabb problémákat is a műszaki szakértők és a bírák együttműködésével sikeresen oldották meg.

A foglalkozási betegségnek a munkáltató működése körén belüli elháríthatóságával kapcsolatban kidolgozott műszaki szakértői bizonyítás elvi koncepciónak helyessége a Legfelsőbb Bíróság törvényességi tanácsainak iránymutató határozataiban is lemérhető (lásd Bírósági Határozatokban közölt 6.208., 6.304., 6.448. számú határozatokat).

A szakértői vélemények azonban nemcsak a konkrét perekben szolgáltak lényeges bizonyítékul, hanem a foglalkozási betegség megelőzéséhez, a vállalati helyes munkaszervezéshez is értékes megoldásokat nyújtottak és lehetővé tették a porelhárítás hatékony továbbfejlesztését. Ez a szignalizációs tevékenységnek is minősíthető kiemelkedő munka társadalmi hatásában is jelentős és elismerésre méltó.

Raschovszky Lajos, a Szilikát Kutató Tudományos Intézet tudományos munkatársa, és *Zipszer Konrád* a Lampart Vállalat részéről azt a kérdést feszegették, hogy a porelhárítás beruházási költségei rendkívül nagyok, és ezek megtérülési költségeinél az állami szabályozás olyan feltételeket támaszt, mint a termelőeszközök esetén. A porelhárítást ezért a kedvezőtlen beruházási szabályozás is jelentősen gátolja.

Tarr György, a Veszprémi Járásbíróság elnökhelyettese, és *Dr. Eigner József,* a Veszprémi Megyei Bíróság tanácsvezető bírája javasolták, hogy több hasonló műszaki-jogi ankétot kellene még szervezni. Ugyanakkor felhívják a szakértők figyelmét, keressenek újabb, olcsóbb, gyorsabb bizonyítási módszereket és ezeket bátrabban alkalmazzák.

Gulácsy Béla zárszavában az ankétnak azt az újszerű vonását emelte ki, hogy a műszaki és jogi kérdések illetékes szakemberei megtalálták az együttműködés feltételeit és ezzel kiadós segítséget tudtak nyújtani a problémák komplex megoldásához. Kívánatosnak és szükségesnek tartotta, hogy a jövőben ez a kapcsolat megfelelő téma megválasztásával tovább bővüljön.

Mohácsi János, a Vasas Szakszervezet jogtanácsosának megállapítása szerint a bíróság által beszerzett szakvélemények a műszaki elhárítás kérdéseit részleteiben és összefüggéseiben igen alaposan tárgyalják, sokszor olyan óvórendszabálysértéseket is feltártak, amelyek eleve kilátástalanná tették a munkáltató kimentését.

Az ankét keretében bemutatásra került a „Küzdelem a tiszta levegőért" című színesfilm, amely számos hazai és külföldi versenyen díjat nyert, valamint a KGM szilikóziskutató osztályának tudományos filmje. Ezen kívül az előadásokat több diavetítés tette szemléltetővé.

Az ankétnak bizonyosan kellő visszhangja lesz és az illetékesek a tárgyalt rendkívül fontos kérdésekkel fokozott figyelemmel fognak foglalkozni. Ennek hazánkban különösen Budapest tekintetében van jelentősége, ahol a különféle szük-

ségmegoldások a levegő szennyezettségét még csak fokozzák. Groteszk ellentét, hogy az ankét színhelyének, a Technika Házának közvetlen közelségében laboratóriumok, vegyi raktárkészletek szennyezik a belváros levegőjét. Ha az ankéton elhangzottaknak legalább e „mikroszférára" kedvező kihatása lenne, már az is eredményként lenne elkönyvelhető.

Máltás György—Trócsányi László

Vitaülés a kollektív szerződés jogi természetéről

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Munkajogi tanszéke mellett működő tudományos munkaközösség 1970. december 3-án vitaülést tartott. Az ülés témája *Hágelmayer Istvánné* egyetemi adjunktusnak *„A kollektív szerződés jogi természete"* című tanulmánya volt. (Megjelent a Jogtudományi Közlöny 1968. évi 10. számában.) Az elhangzott hozzászólások azt bizonyítják, hogy a vitára bocsátott tanulmány olyan elméleti problémákat vetett fel, amelyek jellege és jelentősége túlnő a munkajog keretein.

Az a körülmény, hogy a vitaülés nem egymástól elválasztható kérdéscsoportokkal foglalkozott, és az ellentétes álláspontot elfoglaló hozzászólók nézetei között sem húzható minden tekintetben éles határvonal, csupán viszonylagos lehetőséget nyújt az elhangzottak tartalom szerinti csoportosítására.

I. A felkért hozzászólók — *Peschka Vilmos* egyetemi docens, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, *Román László* egyetemi adjunktus, *Schmidt Péter* egyetemi docens — egyöntetűen vitába szálltak *Hágelmayer Istvánné* azon végkövetkeztetésével, amely a kollektív szerződést „sajátos jogszabály"-nak tekinti — ha nem is helyezi az általa „tipikusnak" vagy „hagyományosnak" nevezett jogszabályokkal egy szintre. Ugyanakkor megkérdőjelezték magát a kérdésfeltevés módját is. *Hágelmayer Istvánné* ugyanis a kérdés vizsgálata során olyan módszert követett, hogy külön-külön meghatározva a szerződés, majd a jogszabály fogalmi elemeit, összevetette e két jogintézményt egymással, végül pedig a kollektív szerződéssel. A kérdés ilyen módon való felvetése — az elhangzott vélemények szerint — leszűkíti a problémát és annak elemzését; nem is enged más következtetést, mint hogy a kollektív szerződést szerződésnek vagy jogszabálynak tekintsük.

Peschka Vilmos szerint a jogi természet vizsgálata során az adott jogi jelenséget — nevezetesen a kollektív szerződést — a jogalkotástól a konkrét jogviszonyokig vezető folyamatban, a jog realizálódási folyamatában célszerű elhelyezni. E folyamatnak a kollektív szerződés azon a szakaszán helyezkedik el, ahol a jogalkotási elem már oly mértékben csökkent, hogy ez a mennyiségi változás minőségi különbséget is eredményez: a továbbiakban már nem jogalkotásról, hanem jogalkalmazásról beszélhetünk. Bár nem minősíti szerződésnek, feltétlenül az egyedi munkaviszonyokhoz közelálló jelenségnek, jogalkalmazási, realizálódási mozzanatnak *„sajátos közvetítő mozzanat"*-nak tekinti a kollektív szerződést. Szerinte oly szorosan kapcsolódik a konkrét jogviszonyokhoz, hogy csak „akkor kezd élni", ha azok tartalmába belép az egyéni munkaszerződések közvetítésével. A kollektív szerződés normativitását kétség nélkül elismeri, azonban leszögezi, hogy önmagában a normativitás és a jövőbeniség nem teszi jogszabállyá, hiszen nem egy polgári jogi szerződés tartalmaz olyan rendelkezéseket, amelyek a felek jövőbeni magatartására vonatkozóan írnak elő normákat. Véleménye szerint a polgári jogban ismert *„blankettaszerződések"-hez hasonlítható* a kollektív szerződés.

Felhívta a figyelmet arra, hogy az általános, különös és egyedi viszonyát mindig az adott társadalmi viszonyok vonatkozásában kell szemügyre venni, sohasem azoktól elvonatkoztatva. Így a kollektív szerződés, bár az egyedi munkaszerződésekhez való viszonyában különösként jelentkezik, a társadalmi viszonyok általánosságának relációjában mégis egyedi jelenségként kezelhető.

A kollektív szerződés jogszabályi jellegével szemben hozta fel továbbá azt az érvet, hogy míg a kollektív szerződésben két fél (a vállalat vezetője és a vállalati kollektíva) saját viszonyait szabályozza, a jogalkotásnak lényeges ismérve a kifelé való hatás, tehát az, hogy a jogszabály elsősorban a jogszabályalkotótól különböző alanyokhoz szól. Végeredményben a kollektív szerződést *a jogalkotás és az egyéni munkaviszonyok között elhelyezkedő közbenső kategóriának tartja, amely azonban mégis a munkaviszonyokhoz, a szerződéshez áll közelebb.*

Román László korreferátumában először a kérdésfeltevés fent említett módját bírálta. Nézete szerint ugyanis a szerződési jelleg a jogi forma kérdése, tartalmi kérdés viszont az, hogy a vizsgált jelenség szabályokat, diszpozíciókat tartalmaz. Tartalmát tekintve a kollektív szerződés szabályzat, a korábbi munkarendi és bérszabályzatok helyébe lépő jogintézmény. Ez a szabályzati jelleg kizárja azt, hogy a szerződés jogi formájába kényszerítsük. De kizárja ezt az is, hogy a szerződés-fogalom lényegéhez tartozik a tartalmát alkotó vállalás, amely viszont a kollektív szerződésből hiányzik, sőt, ilyen tartalom felvételét az Mt. kifejezetten tiltja. A kollektívának és a vállalat vezetőségének a kollektív szerződésben egységben megnyilatkozó akarata *nem egymás irányában tett* kölcsönös nyilatkozat, hanem a szabályzatot létrehozó *közös* aktus.

Ugyanakkor *Hágelmayer Istvánné*nak a kollektív szerződés jogszabályi természetét valló álláspontját is bírálta. Véleménye szerint ugyanis, bár tartalmát, *rendelkezéseit nézve* a kollektív szerződés normatív természetű, de normákat a huzamosabb jogviszonyt létrehozó polgári jogi szerződések — tipikusan konkrét aktusok — is tartalmaznak a szerződő felek jövőbeni magatartására vonatkozóan. Lényeges jogszabályi ismérvnek tekinti a kibocsátó *szervezeten* kívüli hatályt. Ez utóbbi ismérvvel a kollektív szerződés nem rendelkezik, *címzettje konkrét:* meghatározott munkáltatói szervezet. A kollektív szerződés tehát *nem sajátos jogszabály, hanem sajátos konkrét aktus.* Sajátosságát éppen az adja, hogy közvetett címzettje a munkáltatói

szervezet *mobil személyi állománya,* s ez a körülmény előtérbe helyezi az aktus normativitását.

A kollektív szerződést a jogforrási rendszer oldaláról vizsgálva korreferátumában *Schmidt Péter* elsősorban a jogszabályi természet elismerését bírálta. Kifejtette, hogy a jogtudomány jelenlegi álláspontja szerint a jogszabályoknak két lényeges kritériumuk van: normativitásuk és állami jellegük. Rámutatott arra, hogy még e két ismérvvel rendelkező jogszabályok között is, az ún. „utasítás-jellegű" normáknak olyan „vadhajtásai" születnek, amelyek a jogi szabályozás stabilitását veszélyeztethetik. Ha tehát a jogforrásoknak e két lényeges kritériumából még az állami jelleget is elhagynánk és a kollektív szerződést jogszabállyá minősítenénk, rendkívül veszélyes mértékben szélesítenénk ki a jogszabályok, illetve a jogalkotók körét. Sőt, továbbmenve, nem csupán a jogszabály-fogalom ilyen tágítását ellenezte, hanem a jogforrási rendszer továbbfejlesztésének helyes irányát éppen annak szűkítésében jelölte meg. Norma-jellegüket nem vitatva, kirekesztendőnek tartaná a jogforrások közül a fenti ún. „utasítás-jellegű" normákat, amelyeknek a kiadására történő felhatalmazás nem az Alkotmányból, hanem az alárendelt szervekre vonatkozó irányítási jogosítványból ered.

Korreferátumában *Schmidt Péter* a szocialista állam szerepével is foglalkozott. Hangsúlyozta, hogy az államhatalom szocialista társadalmi viszonyok között sem egyenlő a politikai hatalom egészével, mert az utóbbi mindenkor szélesebb kategória az államhatalomnál. Nem szükséges, sőt nem is célszerű a társadalom irányításához minden esetben állami eszközt igénybe venni, bizonyos életviszonyokat tehát az állam szabályozási körén kívül hagy. A kollektív szerződés az életviszonyoknak arra a csoportjára vonatkozik, amelyet *az állam nem kívánt közhatalmi jelleggel, közhatalmi eszközökkel szabályozni.* Ezt a területet a kollektív szerződést kötő *felek megállapodásának engedi át* oly módon, hogy a vállalatot kötelezi arra, hogy a szakszervezettel, mint érdekképviseleti szervvel közösen rendezzék a vállalat meghatározott belső viszonyait.

II. A korreferátumokat követő vitában is többen támadták a kollektív szerződés sajátos jogszabályként való felfogását. *Nigriny Elemér* az Igazságügyi Minisztérium csoportvezetője szerint a normák általánosabb fogalmán belül a jogszabályok szűkebb csoportot alkotnak, s elhatárolásuknál lényeges ismérv, hogy az Alkotmány a kibocsátó szervet felhatalmazta-e jogszabály kiadására. Az Mt-be foglalt, a kollektív szerződések megalkotására kötelező szabályt ilyen államjogi felhatalmazásnak nem tekinthetjük. Lényegesnek tekinti a korreferátumokhoz kapcsolódva azt is, hogy míg a jogszabály „kifelé" szabályoz, addig a kollektív szerződésben a vállalati kollektíva sajátmaga számára állapít meg magatartási normákat.

A jogszabályi jelleg vitatásán túlmenően a felszólalók véleménye szinte egyöntetűen azt tükrözte, hogy a kérdés vizsgálata során *a „szerződés vagy jogszabály" formájában történő kérdésfelvetés keretein túlterjeszkedve kell keresni a jogi jelleg megoldását.*

Asztalos László egyetemi tanár is hangsúlyozta, hogy olyan új jogi jelenséggel állunk szemben, amelyet nem lehet a kialakult és hagyományosnak elfogadott kategóriák közé szorítani, hanem megragadva az új jelenség lényegi jegyeit, *ki kell dolgozni azt az új kategóriát,* amely adekvát módon felöleli a ténylegesen létező új jelenséget. *Kertész István* címzetes egyetemi docens, az Igazságügyi Minisztérium csoportvezetője is egyetértett azzal, hogy a kollektív szerződés új jogelméleti kategóriába tartozó jelenség, ugyanakkor azon nézetének adott hangot, hogy mivel e kategória még nem kidolgozott, jelenleg csupán azt vizsgálhatjuk, hogy a kollektív szerződés lényegi sajátosságai alapján a hagyományos két szélső fogalom *(jogi norma és jogi tény) közül melyikhez áll közelebb.*

A hozzászólók többsége is lényegében ezen a módon — valamelyik ismert és kidolgozott kategóriához való viszonyítással illetve hasonlóság keresésével — közelített a probléma megoldásához, ugyanakkor nem adva fel egy harmadik kategória kidolgozásának igényét. E megközelítéseknek megfelelően húzható határvonal az elhangzott vélemények között aszerint, hogy *1.* a jogi tényekkel vagy *2.* a jogi normákkal látták közelebbi kapcsolatban állónak a kollektív szerződést. (Hangsúlyozni kell azonban, hogy ez az elhatárolás igen viszonylagos értékű, célja csupán a vita során elhangzott számos vélemény valamiféle csoportosítása, nem pedig az egyes nézetek merev besorolása.)

ad 1. Több felszólaló foglalt el olyan álláspontot, hogy a kollektív szerződés a jogalkalmazáshoz, a jogi tényekhez (szerződésekhez) közelítő jelenség, illetve jogi természetét az egyéni szerződésekhez viszonyítva vizsgálták.

Asztalos László szerint a kollektív szerződés a munkaerő társadalmi felhasználása során keletkező jogi jelenség; olyan *norma, szabályzat, amely nem jogszabály, hanem különleges jogi tény.* Az egyéni munkaszerződésekhez való viszonyában ún. *„tartalomkitöltő" szerepe van:* meghatározott munkaviszonyok tartalmát állapítja meg. Hasonló nézetet vallott *Horkay László* a SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóságának főelőadója, de továbbmenve, a munkajogi szerződések speciális formájának tekinti a kollektív szerződést, amely a vállalatnál egy adott időszakra meghatározza a munkavállalói és munkáltatói jogokat abban a körben, amelyben egyedi munkaszerződés azt nem tartalmazza. Ehhez az álláspontho kapcsolódott *Szabó Zsigmond,* a Vas- és Fémipari Dolgozók Szakszervezetének jogtanácsosa, aki szerint elsősorban praktikus okok (egy vállalaton belül a jogok és kötelességek bizonyos mérvű egy szinten tartása) miatt kerül át a kollektív szerződésbe az a tartalom, amely egyébként az egyéni munkaszerződésben is lehetne.

Trócsányi László, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa, hozzászólásában a kollektív szerződés és az egyéni munkaszerződés viszonyát vizsgálta. Arra a megállapításra jutott, hogy a kollektív szerződés rendelkezése nem jelent olyan mértékű kogenciát, mint valamely jogszabályi rendelkezés, attól adott

esetben érvényes eltérésnek lehet helye, ha a megállapodás egyébként a jogszabályi keretek között marad. *Nigriny Elemér* a kollektív szerződést a jogszabály és az egyéni szerződés között elhelyezkedő *„átmeneti" jellegű normának* tartja, amely — különösen létrejöttét illetően *(megkötik) — szerződési elemeket tartalmaz.* Ez utóbbi sajátosságot illetően *Tasnádi Mária* vállalati jogtanácsos azon véleményének adott hangot, hogy éppen a szerződési jelleg, tehát a felek kölcsönös tárgyalása, kölcsönös engedmények nyújtása stb. a gyakorlatban még nem érvényesül kellő mértékben.

Mohácsi Jánosnak, a Vas- és Fémipari Dolgozók Szakszervezete vezető jogtanácsosának véleménye is az volt, hogy az elméletnek a kollektív szerződés jogintézményét a szerződéses jelleg irányában kellene fejlesztenie. Ha az idők folyamán nyert elméleti és gyakorlati tapasztalatok hasznosítása révén a kollektív szerződés intézménye kiforrottabbá válik, szerinte a jelenleginél fokozottabb mértékben érvényesülhet annak szerződési jellege, s a megkötésében résztvevő partnerek szerződési autonómiája.

Az eddig ismertetett vélemények is elismerték, hogy a kollektív szerződés normatív, norma jellegű jelenség, azonban e minőségében is többnyire az egyéni munkaviszonyokhoz közelítették, az egyéni munkaszerződések valamiféle általánosított tartalmaként kezelték, illetőleg keret jellegű szerződésekhez hasonlították. (Pl. Peschka Vilmos: blankettaszerződések, Asztalos László: társasági szerződések, Szabó Zsigmond: fuvarozási szerződések.) A felszólalások másik — alább ismertetett — csoportja azonban a kollektív szerződés jogi jellegének meghatározásánál annak norma jellegéből indult ki, azt tekintette döntőnek, s így a kollektív szerződést a fentiekkel ellentétben, a jogi normák kategóriájához látták közelebb állónak.

ad 2. Kertész István szerint a kollektív szerződés nem hasonlítható a blankettaszerződésekhez, és közelebb áll a jogi normákhoz, mint a jogi tényekhez. A kollektív szerződést az egyéni szerződésektől — a keretjellegűektől is — döntően megkülönbözteti a következő körülmény: az utóbbiak esetében mindig *maguk a felek* állapítják meg a jogviszony keretében általuk követendő magatartási normákat. A vállalati kollektíva azonban, mint jogalany, és mint a kollektív szerződés megkötésében résztvevő egyik fél, nem azonosítható az egyes dolgozók számszerű összességével, és így a kollektív szerződés normái sem tekinthetők az egyes munkajogviszonyok alanyai által megállapított szabályoknak. Felszólalásában párhuzamot vont a kollektív szerződés normái és az erkölcsi normák között, amelyek közül egyesek megsértéséhez a jog szankciókat fűz (pl. szocialista együttélési szabályok, a szocialista munkaerkölcs normái). A jogi szankció mégsem avatja jogszabállyá e normákat, keletkezésüket tekintve kétségtelenül a közmeggyőződés által kialakított társadalmi normák maradnak. A kollektív szerződés jogilag szankcionált normáiban is bizonyos tekintetben egy kisebb, körülhatárolt társadalmi csoport szervezett formában kialakított „közmeggyőződése" tükröződik. Véleménye szerint e párhuzam megvonása — a természetszerűleg adódó eltérések ellenére (amely eltérések éppen a jogi normákkal fennálló közelebbi kapcsolatból is adódnak) — kiindulópontul szolgálhat a kollektív szerződés jogi természetének megítéléséhez.

Kifejezetten a jogszabályokhoz közelálló jelenségnek tekinti a kollektív szerződést *Gáspár István*, a Közalkalmazottak Szakszervezetének osztályvezetőhelyettese. A tartalom és a forma kapcsolatának törvényszerűségeiből kiindulva hivatkozott arra, hogy azoknál a munkáltatóknál, ahol kollektív szerződés megkötésére nem kerülhet sor, a *kollektív szerződés tartalmát* alkotó normák jogszabály, *miniszteri rendelet formájában* kerülnek megállapításra. Nézetéhez kapcsolódott *Abonyi Géza*, a Budapesti Társadalombiztosítási Igazgatóság jogi osztályának vezetője, a közszolgálati munkaviszony szabályozásának sajátosságaira vetítve a problémát.

Hasonló meggondolásból közelítette a kollektív szerződést a jogszabályokhoz *Bassola Zoltán* egyetemi tanársegéd. Kifejtette egyebek között, hogy nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény, hogy a jelenleg kollektív szerződésben szabályozott kérdések túlnyomó részét az új Mt. hatálybalépését megelőzően jogszabályban rendezték.

A kollektív szerződési tartalom vizsgálatának eredményeként közelítette a kollektív szerződést a jogszabályokhoz *Burián László*, a Vegyipari Dolgozók Szakszervezetének munkatársa és *Horváth Pál* vállalati jogtanácsos. Mindketten abból indultak ki, hogy a kollektív szerződésben szabályozható kérdések körét jogszabályok határozzák meg: egyrészt kötelezővé teszik bizonyos kérdések rendezését, másrészről a jogszabály által meghatározott keretek között erre lehetőséget biztosítanak a kollektív szerződést kötő felek részére, hogy ők dönthessék el, bizonyos kérdéseket szabályozni kívánnak-e vagy sem, természetesen a jogszabály által megállapított korlátok között. Mivel ilyen módon a jogszabályok mind tárgyi, mind tartalmi szempontból meghatározzák a kollektív szerződést kötő felek szabályozási cselekvésének határait, *Burián László* véleménye szerint a megszabott keretek között létrejött *kollektív szerződési tartalom mögött is fel kell tételeznünk a jogszabályokban kifejezésre jutó állami akaratot.* Ezen a véleményen volt *Horváth Pál* is, és utalt arra, hogy amikor a jogszabály elzárja a kollektív szerződés elől a szabályozás lehetőségét, ezt azért teszi, mert a kollektív szerződést kötő felek e körbe eső esetleges megállapodásait a jogalkotó az állami akaraton kívül esőnek ítélte, az ilyen tartalom felvételét tehát nem kívánta az állami akaratkijelentés erejével felruházni, ellentétben az egyéb — az állami akaratnak megfelelő — kollektív szerződési kikötésekkel.

Befejezve a vita során kialakult — viszonylagosan elhatárolható — két fő vélemény-csoport ismertetését, ismételten szükséges kiemelni, hogy bármelyik kialakult, hagyományos kategóriához közelítették is a felszólalók a kollektív szerződést, ez általában annak hangsúlyozásával történt, hogy új, „harmadik" kategóriába tartozó jelenségről van szó. E „harmadik" kategória kidolgozásának szükségessé-

ge mellett merült fel az az érv is, hogy ma már jogrendszerünkben több olyan jelenség is van, amelyek nem jogszabályok, de jellegük hasonló a kollektív szerződéshez: termelőszövetkezetek alapszabálya, egyesületi alapszabályok stb. (Pl.: *Trócsányi László, Nigriny Elemér.*) *Schmidt Péter* egyébként korreferátumában megjegyezte azt is, hogy ezeknél az „állami" jelleg még olyan áttételes értelemben sem merülhet fel, mint egy állami gazdálkodó szervnél. *Abonyi Géza* ezzel szemben éppen azzal érvelt a kollektív szerződés jogszabályokhoz közelálló természete mellett, hogy a SZOT szabályzatok jogszabályi jellege általánosan elismert, holott kifejezetten társadalmi szerv alkotja azokat. Végeredményben a jelenlevők többsége egyetértett abban, hogy ezekre a kollektív szerződésen kívüli szabályozási formákra tekintettel is indokolt lenne egy olyan elméleti kategória kidolgozása, amely felöleli valamennyi hasonló jelenséget. Ehhez az általánosnak mondható véleményhez kapcsolódva utalt *Lehoczky Boldizsárné* egyetemi tanársegéd egy speciális vállalati szabályzati formára, a kollektív szerződés mellékleteként kiadott vállalati újítási szabályzatra. Ez a szabályzati forma több lényegesnek tekinthető, éppen a vita során felmerült kérdésben eltér a kollektív szerződéstől: nem csupán a vállalat kollektívájára, hanem bizonyos értelemben azon túlra terjed személyi hatálya; nem csupán munkajogi, hanem polgári jogi jogviszonyokat is szabályoz (amely jogág a tanácsi rendelettel bezárólag csak az ún. „hagyományos" jogszabályokat ismeri el a maga számára jogforrásként); ugyanakkor valamiféle speciális szerződésként sem kezelhető, hiszen sem létrejöttét illetően nem találunk olyan szerződésre utaló jegyeket, mint amelyek a kollektív szerződés vizsgálatakor felmerülhetnek, de tartalmát tekintve sem csupán — sőt elsősorban nem — a kollektív szerződéshez hasonló „tartalomkitöltő" szerepe van az egyedi jogviszonyok irányában. Mindez azt húzza alá, hogy a kollektív szerződésen túltekintve, általánosabb szinten van szükség a felmerült normákat magában foglaló fogalom kidolgozására.

Végezetül a tudományos munkaközösség elnöke, *Weltner Andor* tanszékvezető egyetemi tanár hozzászólása hangzott el. Először arra mutatott rá, hogy a történeti fejlődés menetében miként változott a kollektív szerződés tartalma normatív jellegűből kötelmi jellegűvé, majd ismét normatívvá, és hogy a kollektív szerződésben jelenleg szabályozott kérdéseket hol a jogszabályok, hol pedig a kollektív szerződések szabályozták. Véleménye szerint e változások, illetőleg a kollektív szerződés jellegének kérdése mögött mindig lényeges gazdasági, társadalmi, sőt politikai kérdések húzódtak meg. Foglalkozott azzal a kérdéssel is, hogy a kollektív szerződés tárgyi jogot tartalmazó jogintézménynek tekinthető-e, illetőleg, hogy csak jogszabály tartalmazhat-e tárgyi jogot? Ennek kapcsán hiányolta, hogy elméletileg még nem húztuk meg világosan a határvonalat „jogszabály" és „jogi szabály" között. A vizsgált problémát illetően leginkább *Asztalos Lászlóval* értett egyet abban a megítélésben, hogy *a kollektív szerződés olyan új jogi jelenség, amelyet nem lehet beleerőltetni az eddig kialakult különböző kategóriákba.* Ugyanez vonatkozik szerinte a vállalati munkavédelmi szabályzatra, a vállalati ügyrendre és a különböző egyéb szabályzatokra is. Vitába szállt viszont azzal a felfogással, amely szerint a vállalati kollektíva csupán szociológiai fogalom, s nem lenne alkalmas arra, hogy bizonyos dogmatikai megoldások kialakításánál jogi fogalomként használjuk fel. Hangsúlyozta, hogy a kollektív jellegű jogosultságok alanyaként jelentkező vállalati kollektíva éppen azt példázza, hogy a munkajogban milyen erőteljesen jelentkeznek olyan új jogi jelenségek, amelyek — szóhasználatával élve — „nem tűrik meg a régi kategóriákat". A „jogalany" általános kategóriájába a természetes személy és a vagyoni jogokkal rendelkező jogi személy mellett — véleménye szerint — beletartozik a munkajogi kollektív jellegű jogviszonyok alanya, a vállalati kollektíva is, s ezáltal átalakul, illetve kibővül a „jogalany" hagyományos fogalma is. Hasonló módon lehet, illetve kell *kialakítani a szabályozási formák tekintetében is az általánosítás magasabb szintjén egy szélesebb gyűjtőfogalmat, amelybe elhelyezhetjük a különböző jellegű különös és egyedi szabályozási formákat,* elméletileg is kidolgozva az egyes szabályozó formák sajátosságait. Ez a szélesebb körű általános fogalom tehát felölelheti a különböző „szabályozó formákat" a jogszabálytól kezdve, a SZOT szabályzatokon keresztül a kollektív szerződésig, ide értve a munkajog egyéb szabályozó formáit is, amelyekről a vitában szó esett.

III. A vitaülés befejezéseként *Hágelmayer Istvánné* megköszönte az elhangzott hozzászólásokat, amelyek sok oldalról és mélyrehatóan világították meg a tanulmányában vizsgált problémát. Válaszában röviden vázolta azokat a szempontokat, amelyek álláspontjának kialakításához vezették. A kollektív szerződés rendeltetése születése pillanatától kezdve az volt, hogy szabályozza a munkaviszonyokat. A munkaviszonnyal kapcsolatos jogok és kötelességek egy csoportja — azáltal, hogy meghatározásuk az egyéni szerződésből a kollektív szerződésbe *emelkedett* — a szabályozottság bizonyos fokát érte el. Történetileg ugyan fordított irányú változás hozta létre a mai kollektív szerződéseket: a korábban Mt.-ben szabályozott kérdések *szabályozási szintje lejjebb szállt,* azonban mindenképpen *olyan viszonyokról van szó, amelyek nem nélkülözhetik a szabályozást.* Megemlítette még azt is, hogy a munkaviszonynak a kollektív szerződésben szabályozott tartalmi elemeit csaknem minden ország szabályozza, csupán a szabályozás szintje, illetve formája mutat tarka képet, a törvénytől kezdve az egyéb jogszabályokon keresztül a kollektív szerződésekig. (Jugoszláviában pl. kollektív szerződés helyett más elnevezésű jogszabályi formák rendezik e kérdéseket: „statutumok" és „egyéb általános aktusok" — ugyancsak vállalati szinten.)

A vitaülésen egységes, de még csak határozott többségi álláspont sem alakult ki a kollektív szerződés jogi természetét illetően, nagyjából egyezőek voltak azonban a megközelítés módjára, a vizsgálati

módszerre vonatkozó nézetek. Különös jelentőséget adott a vitában elhangzottaknak, hogy annak során *több jogtudományi ág* képviselői mondták el — esetenként eltérő szempontok alapján — véleményüket a kérdéses jogintézményről, amely a vita iránti érdeklődést és az elhangzottakat tekintve, az elmélet és gyakorlat további érdeklődésére tarthat számot.

Lehoczky Boldizsárné

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek belső üzemviteli szerződései az NDK-ban

I.

Az 1967. évi III. tv-el hatályba lépett magyar Mgtsz kódex termelőszövetkezeti jogunkat egy új jogintézménnyel, a termelőszövetkezet és a tagja között létesülő belső megállapodásokkal gazdagította. E belső megállapodások alapvető jellemvonása, hogy az adott szövetkezetek belső kereteit nem lépik túl. A magyar tételesjogban és a szövetkezeti gyakorlatban e megállapodásoknak eddig két fő formája, az ún. tagsági munkamegállapodás és az ún. háztáji megállapodás ismeretes.[1] E belső megállapodási formák lényegében az új gazdaságirányítási rendszerre történő áttérés időszakában alakultak ki, melyhez hasonló gazdaságirányítási reform más szocialista államokban is bevezetésre került, ha nem is egészen a mi szisztémánknak megfelelően. Valamennyi szocialista állam gazdaságirányítási reformja megegyezik abban a tekintetben, hogy a korábbinál nagyobb teret biztosít az alulról jövő kezdeményezésnek és a mikrokollektív érdekeltségnek.[2] Ez a mezőgazdasági termelőszövetkezetek vonatkozásában maga után vonta többek közt azt, hogy saját gazdasági tevékenységük minél jobb realizálódása érdekében a szövetkezetek vezetői a munkát belső szerződéskötések útján szervezzék meg. Általános gyakorlattá Magyarországon kívül ez az intézmény mind ez ideig csak a Német Demokratikus Köztársaságban vált, de tudomásunk van arról, hogy hasonló megállapodásokkal kísérleteznek Ukrajna területén egyes szovjet kolhozok[3] és Csehszlovákia egyes termelőszövetkezetei is.[4] Mind a szovjet, mind pedig a csehszlovák kísérletek előtt az NDK-beli megoldások állnak előtérbe.[4/2] Ezen túlmenően az NDK termelőszövetkezeteinek eme belső megállapodásainál a magyar „megállapodási" formához viszonyítva jelentkező eltérő sajátosságok bizonyos vonatkozásokban a mi jogfejlődésünkre is előnyös kihatásokkal lehetnek. Ez késztet bennünket arra, hogy az NDK-ban tett tanulmányutunk gyakorlati tapasztalatai és elméleti kutatásai alapján[5] a termelőszövetkezetek belső szerződéseinek itt kialakult formáit ismertessük.

II.

Az NDK mezőgazdasági termelőszövetkezetei a belső szerződéseknek a magyarhoz hasonlóan ugyancsak két fő formáját ismeri. Az egyik a termelőszövetkezetek belső munkáját, termelői tevékenységét organizálja, míg a másik a közös és a háztáji gazdaság közötti termékcserét, valamint egyéb dologi szükséglet-kielégítéssel összefüggő érték-kapcsolatokat realizálja. Közülük az elsőnek a jelentősége az NDK-ban hatványozottan nagyobb.

A) A termelőszövetkezeti belső üzemi élettel, a közös munkavégzéssel és a termeléssel összefüggő belső szerződéseknek több formája alakult ki, amely nem csak a tagok munkavégzését, hanem az egyes termelő egységeknek a szövetkezeten belüli — értékcserén nyugvó — termékmozgatását és más szolgáltatásait is átfogja. E megállapodásoknak lényege a szövetkezet éves tervének a realizálása, melyet a mi megállapodásunktól[6] eltérően a demokratikus centralizmus elve alapján hangolnak össze az össznépgazdasági tervvel.[7]

a) A közgyűlés által jóváhagyott és a felügyeleti szerv által megerősített éves terv végrehajtása érdekében először a vezetőség (Vorstand) az egyes brigádokkal ún. termelési szerződést köt (innerbetiebliche Produkcionsvertrag). E termelési szerződésben az egyes brigádok vállalják, hogy a tsz tervéből reájuk eső termelés és munkafeladatokat elvégzik, a megfelelő termés- vagy szolgáltatási eredményt a vezetőség részére garantálják.[8]

---

[1] Nagy L.: A tagsági munkamegállapodások helye a termelőszövetkezeti jogban. „A gazdasági mechanizmus jogi kérdései a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben (tanulmánykötet). Bp. 1967. K. J. K. — Nagy L.: Munkamegállapodások a Mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Bp. 1968. Kossuth. — Prugberger T.: A termelőszövetkezet és tagjainak a háztáji gazdaságot érintő együttműködési megállapodásai. Jogtud. Közlöny XXV. (1970.) évf. 8. sz.

[2] Szamuely L.: Vita a gazdaságirányítási rendszerről. Bp. 1965. — Népszabadság. XXIV. (1966.) évf. 126. sz. I—V. l. és Nnyers R.: előadó beszéde. Uo. V—VIII. p.
Politische Ökonomie des Sozializmus und ihre Anwendung in der DDR. Dietz Verlag. Berlin. 1969.

[3] Dr. Mayernak és dr. Hübnernek a Meiszeni Agrárgazdaságtani Főiskola két docensének 1970. III. havában a Ukrán Agrárgazdaságtani Tudományos Kutatóintézetnél tett tanulmányútja alapján. Nevezettek az intézetnél a kérdés szakértőjével M. P. Vitkovszkijjel konzultáltak. Az információ hozzámjutott dr. Mayerrel és dr. Hübnerrel a Meiszeni Agrárgazdaságtani Főiskolán, 1970. november 27-én folytatott konzultációm során. Megjegyzésre kívánkozik, hogy bár a kérdés tanulmányozására most került a fenti intézménynél sor, Laptyev, V. V.: A kolhozok belső üzemi viszonyai c. 1965-ben megjelent munkájában már javasolja e jogintézmény bevezetését.

[4] Dr. J. Zlinsky: Vnutropodnikové — strediskové vztaky u polnakospodársko — Potravinárskeho Komplexu. Vyskumny Ustav Hospodársko — Právnych vztahov. Bratislava. 1968. 88. l. — továbbá: dr. M. Ostrovsky (Agrárgazdaságtani Tudományos Kutatóintézet, Bratislava) és dr. A. Bohacek: (Mezőgazdasági Főiskola Prága) közlése az 1971. november 15—dec. 10. között végzett NDK tanulmányutam során a Meiszeni Agrárgazdaságtani Főiskolán folytatott közös kunzultációnkon.

[4/2] A 3. és 4. lábjegyzetben megjelölt információk alapján.

[5] A Szerző 1970. november 15—december 10-e között az NDK-ban tett tanulmányútja során a feldolgozásra kerüit adatokat a következő intézményeknél szerezte be: Institut für landwirtschaftliche Hochschule für LPG. in Meisen, Deutsche Akademie für Staats und Rechtswissenschaft „Walter Ulbricht", LPG. „Fortschrift" in Ockrilla — Gröben, LPG. „G. Dimitroff" in Neu-Holland, LPG. „Walter Ulbricht" in Jahna — Kagen, LPG. Kooperationsgremeinschaft Berlstedt, LPG. „Neues Leben" in Wittbuetzen.

[6] Erdei Ferenc: A szövetkezetek elméleti kérdései. Társadalmi Szemle. XXII. (1968.) évf. 2. sz. 38—39. old. és uo.: A szövetkezeti vita összegezése. Társ. Szle. XXIII. évf. 12. sz. 79—80. old.

[7] Vö. Planung der Volkswirtschaft in der DDR. (autorenkollektivleiter: Prof. Dr. habil st. Steeger). Verlag die wirtschaft. Berlin. 1970. — Politische Ökonomie das Sozialismus und ihre Anwendung in der DDR. Dietz Verlag. Berlin. 1969. 336—388., 414—424., 861—865. lapok.

[8] Planung und Vertragsbeziehungen. (Autorenkollektiv unter dem Leitung:

b) A vezetőség ugyanakkor azonban e szerződéssel párhuzamosan még egy másik szerződést is köt az egyes brigádokkal. Ebben vállalja, hogy a brigád részére az előbbi szerződésben rögzített munkafeladatok elvégzéséhez szükséges munkaeszközöket és alapanyagokat biztosítja, a brigád pedig kötelezi magát a reája bízott eszközök gondos használatára és megfelelő karbantartására (inerb. Vertrag zur Übergabung der Grundmittel).[9]

c) E két most leírt szerződés alapján a bennük foglalt kötelezettségeik realizálása érdekében egymással ún. „szállítási és munkaszerződést" (inerb. Lieferungs- und Leitungsvertrag) kötnek, pontosabban vagy szállítási vagy munkavégzésre vonatkozó szerződést. Termékszállításra irányuló szerződést általában a nem egy magasabb szintű szervezeti egység (Abteilung) alá, hanem különböző szervezeti egységekhez tartozó brigádok kötik egymással. Így pl. az egyik növénytermesztési brigád szerződésileg vállalja, hogy a tehenészeti brigád részére megfelelő mennyiségben, megfelelő időkre ütemezve a kikötött minőségben a szükséges takarmányt fajtában meghatározva biztosítja, a tehenészeti brigád pedig kötelezi magát a szerződésszerű szolgáltatás átvételére és értékének kiegyenlítésére.[10] Ezzel egyidejűleg azonban a tehenészeti brigád is hasonló módon kötelezi magát arra, hogy vagy ennek, vagy más növénytermesztési brigádnak szervestrágya-szállítást biztosít. E modell alapján a belső szállítási szerződések egész hálózata kapcsolja össze egymással az egyes brigádokat.

A növénytermelést és az állattenyésztést végző brigádok a termelőszövetkezet szolgáltató, javító, szerelő és építő egységeivel nem szállítási szerződést, hanem munka, vagy szolgáltatási szerződést kötnek. E szerződésekben pl. a gépesítési brigád vállalja a növénytermesztési brigádoknak a gépi munkáknak a szerződésileg kikötött határidőben történő elvégzését, az építőbrigád valamelyik állattenyésztő brigád részére sertésfiaztató vagy borjúnevelő stb. megépítését, a szerelő-karbantartó brigád pedig a brigádok munkaeszközeinek javítását, karbantartását.[11] Ezek a szolgáltató brigádok az építőbrigád kivételével többnyire a megrendelőként jelentkező brigádokkal azonos szervezeti egység (Abteilung) alá tartoznak.[12]

d) A brigádok most tárgyalt egymás közötti szállítási és szolgáltatási szerződéseiben foglalt kötelezettségek teljesítése érdekében a brigádvezetők gyakran további szerződéseket kötnek az egyes tagokkal a munka elvégzésére vonatkozóan. Ez utóbbi szerződések megkötésére többnyire azoknál a brigádoknál kerül sor, ahol a tagok munkája és munkaeredménye személyek szerint elkülöníthető (többnyire tehenészet).[13] E „szerződések" a mi munkamegállapodásainkhoz hasonlóak és többnyire nem is „Vertrag"-nak, hanem „Vereinbahrung"-nak, vagyis megállapodásnak nevezik őket.[14] Itt már szállítási-eredményprodukálási kötelezettségről nincsen szó, csupán munkavégzési kötelezettség vállalásáról.

E négy szerződéstípus egymással szoros összhangban és kölcsönhatásban áll. Valamennyi szerződés felülről kiindulva lefelé, valamint brigádszinten oldalra elágazva[15] kúphoz hasonló képzeletbeli formát öltve alkot horizontális és vetikális hálózatot ki. Mindegyik szerződés és megállapodás egymásba kapcsolódik és a kölcsönös kapcsolatkeresés és akarat-megegyezés alapján születik meg. E belső szerződéshálózat ezen túlmenően szervesen kapcsolódik a termelőszövetkezetnek kifelé irányuló, a „Vertragsgesets" (Vom 25. Febr. 1965. — G. B. 1. I. S. 107) alapján létesített szállítási szerződéseihez. Az NDK mezőgazdasági termelőszövetkezetei ugyanis eltérően a magyar áruforgalmi viszonyoktól, ugyanazon jogforrásban szabályozott szállítási szerződéssel adják át termékeiket a felvásárló állami vállalatnak, mint amivel az állami vállalatok bonyolítják le egymás közötti árucseréjüket.[16] A „Vertragsgezets" 1. §-a pedig egyértelműen lerögzíti, hogy e jogszabályban szabályozott szerződési rendszer a népgazdasági terv és vezetés végrehajtásának az eszköze.[17]

Végső soron tehát az NDK termelőszövetkezeteinek a munkavégzéssel kapcsolatos szerződései és a mi szövetkezeteink munka-megállapodási formái közötti különbségek abban rejlenek, hogy míg az előbbieknél „Vertragsgeset"-en keresztül egy demokratikus centralizmuson nyugvó gazdasági irányítás dominál, addig az utóbbinál mindez közgazdasági-piaci szabályozási eszközökkel történik. Ezért az NDK e most tárgyalt belső szerződései erősen a „Vertragsgesets" mintájára épültek fel, és csak másodlagosan találhatók meg benne az olyan munkajogias elemek, amelyek az „Arbeitsgesets"-ből származnak. E szerződések tartalma ugyanis a „Vereinbahrung"-ok kivételével szinte következetesen eredmény-kötelem. Az egyes termelőszövetkezetek üzemi szabályzatainak (Betriebsordnung) e szerződéseket tartalmazó függelékei (Anhang) ugyanis a felek jogait és kötelezettségeit teljesen a „Vertragsgesets" alapján a szolgáltatás fajára, nemére, mennyiségére, minőségére, a leszállítás határidejére, helyére és módjára, a veszélyviselés áthárulására és az ellenértékre kiterjedően határozzák meg.[18] Ugyanez vonatkozik bizonyos mértékig a szerződésszegés

Prof. Dr. habil W. Beyer). VEB. Deutscher Landwirtschaftsverlag. Berlin. 1970. 35. old. — R. Denecke—H. Klauck: Das Planungs und Vertragswezem in der LPG. Rogäsen — Zits. Cooperation 1/1970. 4. 19. p. — Betriebsordnung. LPG. „G. Dimitroff", in Neu-Holland. Ankomg. — Betriebsordnung LPG. „Walter Ulbricht". Jahna — Kagen. 42. p.

[9] Vö. a 8. sz. lábjegyzettel.

[10] A kérdés tanulmányozása az 5. sz. jegyzetben felsorolt LPG-eknél.

[11] Vö. a 10. sz. jegyzettel.

[12] Vö. a 10. sz. jegyzettel.

[13] LPG. „Fortschritt" in Ockrilla — Gröben.

[14] LPG. „Fortschritt" in Ockrilla — Gröben.

[15] Vö. Planung und Wertragsbeziehungen. Berlin. 1970.

[16] Vö. Vertragsystem für die sozialistischen Landwirtschaftsbetriebe. Berlin 1966. Staatsverlag der DDR.

[17] „Die inner — und zwischenbetrieblichen Vertragsberiehungen stellen eine wuhtige Bedingung zur allseitigen Anvendung des neuen ökonomischen Systems in unserer LPG. dar". 231. Grundsätse der Vertragsberiehungen. Betriebsordnung LPG. „Walter Ulbricht" Jahna — Kagen. 42. p. — Továbbá: R. Denecke—H. Klauck: Das Planungs — und Vertagswesen in der LPG. Rogäsen — zits. Cooperation 1. 1970. Jahrgang. 18—20. pp.

[18] Vö. Planung und Vertragsberiehungen. Berlin. 1970. 35—43. pp. — K. Nobbe—K. Wetzke —K. Rölter: Zur Gestaltung desf Leitungs — und Vertragsystems in Betrieben des Fleischkombinates. Cooperation. 2/1970. 4. 32—33 pp. — Továbbá: a 8. lábjegyzetben felsorolt „Betriebsordnung"-ok.

szankcióira is, itt azonban munkajogias elemek is megjelennek már.

A szerződésszegés esetére a vonatkozó belső szabályzatok a Vertragsgesetsben megjelölt megfelelő típusú (minőségi, késedelmi, meghiúsulási stb.) és mértékű (maximálisan: 12% kötbér (Vertragsstraf)[19] alkalmazását írják elő, amelyet a szerződésszegést elkövető brigád terhére a szerződésszerű teljesítésben bízó brigád javára írnak jóvá. Ezen túlmenően pedig minőségileg hibás, vagy hiányos teljesítés esetén a szavatossági jogok gyakorlásaképpen mód van a szolgáltatás átvételének megtagadására, vagy csökkentett ellenérték kifizetésére is. Az objektív és szubjektív szankciók tehát együtt találhatók meg. A szubjektív jellegű szankciókban azonban már jelentkezik a munkajogias elem, mégpedig abban, hogy ha a szerződéses kötelezettség megszegésében a brigád vétkes volt, úgy a kilátásba helyezett prémiuma megfelelően csökken, mely összeg mintegy „kártérítésként" a vétlen brigád prémiumalapjára irandó át.[20] Az egyes tagokat érintő munka-megállapodásoknál (Vereinbahrung) annyiban van különbség, hogy azok szállítást és eredmény-előállítási kikötést — mint már említettük — nem, csupán munkaelvégzésére vonatkozó elkötelezést tartalmaznak. Ezért a tagokkal szemben ilyen esetben is csak az általános tagsági felelősség alapján az az „L. P. G. — Gesets" 15. §-ába foglalt szabályok szerint van helye felelősségrevonásnak.[21]

B) A most tárgyalt belső szerződéseken túlmenően — bár csekély számban —, de ismeretesek a háztájit érintő szerződések is. Ilyen szerződések elsősorban az I. típusba tartozó termelőszövetkezeteknél L. P. G. Typ. I.) találhatók,[22] melyek a mienkhez hasonló módon[23] két irányban ágaznak szét.

Az egyik forma az, amelyben a vezetőség megfelelő ellenérték kifizetése ellenében átveszi a tag háztáji gazdaságában megtermett, főként állati eredetű termékféleségeket és felnevelt állatokat, míg a másik válfaj az, amelyben a vezetőség ugyancsak adás-vételhez hasonló módon biztosítja a háztáji gazdaságok állattartásához szükséges abraktakarmányt.[24] Első tekintetre mindez egyszerű adás-vételnek tűnik. Azonban az egyes termelőszövetkezetek alapszabályai (Statuten) a minta-alapszabály (Musterztatuten) alapulvételével megtiltják a tagoknak a tsz-ből származó abraktakarmánynak kívülálló részére történő eladását. Sőt az Mgtsz-nek a tag felesleges abraktakarmányára nézve más tagot megelőzve elővásárlási (vorvertrag) joga, a tsz-ből vásárolt takarmányra nézve pedig visszavásárlási joga van.[25] E kötelezettség megszegése a tag fegyelmi felelősségre vonásával is járhat.[26] Mindez érvényes a második és legfejlettebb formába tartozó harmadik típusba tartozó (TYP. II. és TYP. III.) termelőszövetkezetek tagjaira is.[27]

III.

Az NDK szövetkezeteinek e belső szerződései dogmatikailag, rendszertanilag és analitikailag még nem kerültek feldolgozásra a német jogtudományban. Csupán leíró jellegű részlet-tanulmányok és egy közgazdasági aspektusú összefoglaló munka jelent mind ez ideig róluk még. Ennek oka a kapott információk szerint az, hogy ez a jogintézmény az állam által kibocsájtott tételes jogforrásban szabályozva nincsen. E belső szerződések azonban az őket elsőnek alkalmazó Neu-Holland-i „G. Dimitroff" MTSZ. példája alapján egymásután terjedtek el, és a termelőszövetkezetek egymást követve egészítették ki e belső szerződéseket szabályozó függelékkel üzemi rendszabályzatukat. A Neu-Holland-i kezdeményezést az egyes területek (Kreis) és kerületek (Bezirk) mezőgazdasági szakigazgatási szervei, valamint az NDK agrárgazdaságtani intézetei is belföld és külföld felé egyaránt propagálták. Lényegében tehát e jogintézmény az NDK-ban szokásjogi úton alakult ki — hasonlóképpen mint nálunk[28] —, de ott szokásjogi intézmény maradt továbbra is.

Az erre visszavezetett dogmatikai feldolgozatlanság hiánya ellenére is azonban mind a vonatkozó irodalmi leírásokból, mind az őket alkalmazó termelőszövetkezeti szakemberek közléseiből, mind pedig a tsz jogászok véleményéből az állapítható meg, hogy minden más szerződéstől, így a szállítási szerződésektől és a munkaszerződésektől is elkülönítve kezelik.[29] Ebbéli véleményüket arra alapozzák, hogy itt önálló jogi személyiséggel nem rendelkező felek szerepelnek szerződéskötő partnerként egy gazdasági szervezet keretein belül.[30] Ezért tehát a jogkövetkezmény-levonás tekintetében mindenkor az LPG. Gezets az elsődleges jogforrás. Ez az elv azonban az újabb fejlődéssel bizonyos fokig változik, mivel az NDK-ban az Mgtsz.-jog agrárjoggá bővül ki és így az Állami Gazdaságokra (VEB) is érvényes. Ezért ezek az innerbetrieblische Verträg"-ok az itt leírt tartalommal egyezően megtalálhatók az állami gazdaságoknál is.[31] Mindez megegyezik a magyar jogfejlődéssel annyiban, hogy mi is belső-szövetkezeti jellegűekként kezeljük a megállapodásokat, különbözik viszont abban, hogy nálunk a jogfejlődés e vonatkozásban is az egységes szövetkezeti jog

[19] Betriebsordnung der LPG. „Georgi Dimitroff" Anlage 5/a., Allgemeine Vertragsbestimmungen für innergenossensschaftliche Liefer — und Leistungsverträge. § 8. Vertragsstrafen. 83. p. — A többi LPG. „Betriebsordnung"-ja az LPG. „Dimitroff" in Neu-Holland. megoldását követi: pl. Betriebsordnung LPG. „Walter Ulbricht" — Jahna — Kagen: „Der Abschluss der Verträge erfolgt auf der Basis der allgemeinen innergenossenschaftlichen Vertragsbestimmungen nach dem Beispil der LPG. „Georgie Dimitroff" Neu-Holland (Anhang)" 43. p.

[20] Vö. a 19. sz. lábjegyzettel.

[21] Vö. Kommentar zum LPG. Gezetz (Autorenkollektivleitung: Dr. Klaus Heuer). Staatverlag der DDR. 1965.

[22] Politische Ökonomie des Sozialismus und ihre Anwendung in der DDR Dietz Verlag. Berlin 1969. 879. old.

[23] Vö. Prugberger Tamás: A termelőszövetkezet és tagjainak a háztáji gazdaságot érintő együttműködési megállapodásai. Jogtudományi Közl. XXV. (1970). évf. 8. sz.

[24] A 22. jegyzetben megjelölt helyen olvasható: „In den LPG. Typ. I. ist es vorteilhaft, dass der Vorstand auch mit einzelnen Mitgliedern Verträge unter die tierische Produktion aus den indiwiduellen Hauswirtschaften und den Verkauf der Futtermittel aus der genossenschaftlichen Virtschaft an die Mitglieder abschiess."

[25] R. Artl: Rechte und Plichten der Genossenschaftsbauern. Saatswerlag der DDR. Berlin. 1965.

[26] Vö. a 25. lábjegyzettel.

[27] Vö. a 25. jegyzettel.

[28] Vö. Nagy L-nak az 1. lábjegyzetben megjelölt munkáival.

[29] Ilyen állásfoglalás található valamennyi e tanulmányban hivatkozott jogirodalomban és az 5. lábjegyzetben megjelölt intézményeknél folytatott konzultációim során e szervek munkatársai is így foglaltak állást.

[30] Vö. a 29. sz. jegyzettel.

[31] Vertragsystem für die sozialistischen Landwirtschaftsbetriebe. Berlin. 1966. Staatsverlag der DDR.

irányában tendál.[32] Ezért tehát e vonatkozásban jogfejlődésünkre irreleváns.

A magyar sajátosságok figyelembevételével azonban lehetne gondolkodni azon, hogy a demokratikus-centralizmuson nyugvó gazdaságirányítási rendszerből, valamint a németeknél jelentkező bizonyos komplikált megoldások leegyszerűsítése mellett miként lehetne az „Innerbetrieblische Lieferungsvertrag"-hoz hasonló intézménnyel gazdagítani szövetkezeti munkamegoldási formáinkat. Erre kísérletet egy későbbi tanulmányunkban igyekszünk tenni.

Prugberger Tamás

[32] Szövetkezeti törvény (tervezet) 71. §. Igazságügyi Minisztérium.

Csanádi György „Polgári jog"-áról és polgári jogunk néhány kérdéséről

Csanádi György „Polgári jog"-a[1] a témában járatos olvasó elismerését, sok dicséretét váltja ki, és alkalmas arra is, hogy polgári jogunk néhány kérdéséről elgondolkozzunk. Ez az írás e kettősség jegyében áll.

I.

1. A felelősségi jogi és nemzetközi magánjogi írásai révén világszerte jól ismert Ehrenzweig (nem oly rég Magyarországon is nagy elismeréssel fogadott előadást tartott) minden könyvismertetésében tele van a szerző és a mű dicséretével. Megkérdezve, hogy lehet ez, mikor munkatempójánál, termékenységénél csak igényessége nagyobb, egyszerűen azt válaszolta: csak jó könyvről írok ismertetést. Anélkül, hogy bármilyen értelemben Ehrenzweig babérjaira pályáznék, a könyv elolvasása után hasonló okokból általában csak jókat írhatok Csanádi tankönyvéről. Rá is térek mindjárt dicséretére. Előbb *általában.*

2. Bármennyire különösnek hangzik, már az is *érdeme, hogy van.* Azóta, hogy Világhy—Eörsi tankönyve megjelent (1965), annyi minden történt a polgári jog területén, hogy ember legyen a talpán az a könyv, amely mindezt átfogja és közvetíti. Nos, Csanádi könyve ilyen könyv. Legalábbis általában és horizontálisan ilyen, ha a vertikális feldolgozás mélységeit a tankönyv által szabott keretek különböző mértékben korlátozták is. Feldolgozza a gazdasági mechanizmusnak a polgári jog tételes világában való megjelenését — mindenki tudja, ez mi mindent jelent —, sőt általában tükrözi az ennek kapcsán kibontakozott elvi-elméleti változásokat és vitákat is. De természetesen nyújtja a tankönyv az újra-kodifikált szabadalmi jog feldolgozását (viszont hol maradt a szerzői jog?) és még sok más újdonságot is, amit az idők megérleltek, de nem közvetlenül a gazdaságirányítás reformjának bevezetéséből folynak (csekk és váltó jogi egyezmények, kutatási-, fejlesztési szerződés, földtulajdon, választott bíráskodás, gazdasági döntőbíróságok stb. tárgyú új jogszabályok).

Egy ilyen átfogó és friss munka nemcsak a korszerű és optimálisan hatásos oktatásnak feltétele, de ezen túl jó tájékozódási eszköz bárki számára, aki a szocialista magyar polgári jog mai állásáról egzakt és átfogó áttekintést akar kapni. Természetesen a szerző, és nem a könyv érdeme, hogy ennyire egzakt és mégis ennyire könnyen áttekinthetően tudott ilyen hamar korszerű és majdnem napra-kész képet adni a népgazdaságban és általában a polgári viszonyokban bekövetkezett változásokról egyrészről, és a polgári jog úgymond klasszikus struktúrájáról, intézményeiről másrészről.

3. Ehhez kapcsolódik egy-két — megint csak dicsérő — megjegyzés a *könyv szerkezetéről,* amelynek rendszerét a következő hat részre való tagolás határozza meg. Első rész: A magyar polgári jog fogalma és alapelvei; Második rész: A személyek; Harmadik rész: A tulajdonjog; Negyedik rész: A kötelmi jog általános szabályai; Ötödik rész: A kötelmi jog különös része: Hatodik rész: A személyiségi jogok és a szellemi alkotások jogának védelme. Ehhez kapcsolódik a függelék, amelynek két fejezete az „Eljárás a bíróság és a gazdasági döntőbizottság előtt" és „A gazdálkodási magatartás általános normái. A gazdasági bírság" címet viseli.

a) A bátor szerkesztés már részben ezen is látszik. Szokatlan, de logikus és a természetes összefüggés igényeinek felismerését jelenti szerintem a személyiségi jogok védelmét a szellemi alkotások jogával együtt tárgyalni.[2] Ahogy az is természetes, hogy a szellemi alkotások védelme mellett (amit hol a személyek körében, hol a tulajdonjog körében, hol pedig a hasznosítási formákkal együtt a szerződések körében szoktak kifejteni) ugyanitt együtt jelenik meg ezek hasznosítása is (itt is hiányzik azonban a szerzői jogok védelme és a kiadói, sugárzási stb. szerződés). Minden civilista előtt tudott dolog, hogy a jogi szabályozás, ill. a jogi dogmatika sajátosságai szerint lehetséges és van egy sui generis jogi, azaz dogmatikai sajátosságok alapján történő csoportosítás is. Eszerint a szellemi alkotások védelme (megint felfogástól függően) kerülhet a személyek jogához és a tulajdonjoghoz, míg a szellemi alkotások értékesítése az áruviszonyok tipikus szférájában, a szerződéseknél helyezkedik el. Aki ezt fejben tartja ott, ahol ez szükséges (az elméleti tisztánlátásnál és az esetleges konkrét tételesjogi következményeknél), annak számára a dolgok — hogy Marx szavával éljek — „naturwüchsig" egybekapcsolásával, ahogy ezt Csanádi teszi, a jogi sajátosságokból sem vész el semmi. Csanádi mindezek folytán joggal járt el úgy,

[1] *Csanádi György:* Polgári Jog. Közgazdaságtudományi egyetemi tankönyv. Tankönyvkiadó, Budapest, 1969. 442 old.

[2] A *Világhy—Eörsi* tankönyv II. kötetében „A szellemi alkotások jogviszonyai általában" c. §-ban a szerzők ugyan hangsúlyozzák, hogy az emberi személyiség védelmének eszközei kiterjednek nemcsak az emberre általában, hanem az emberre úgy is, mint meghatározott tevékenységet (szellemi alkotást) kifejtő emberre, hogy ezek együtt adják ki a személyiség polgári jogi védelmének komplexumát, mégis az I. kötetben külön beszél a tankönyv a szűken vett személyiségi jogokról (28. §. A személyhez fűződő jogok, 163—166. old.), az előbbi szoros összefüggésről itt nem is szólván, míg a szellemi alkotások a II. kötetben, a szerződések után külön részben jelennek meg „Szellemi alkotások joga" cím alatt, itt már természetesen a szellemi alkotások hasznosítási formáira is kiterjedően.

ahogy eljárt. Különösen ha számításba vesszük e könyv főrendeltetését, hogy ti. nem csak jogászok számára készült; ha továbbá különösen számításba vesszük azt is, hogy a jogászoknak sem kell minden áron abszolutizálniuk saját, a valóságot jogivá tételező kategóriákat.

b) Hasonlóan bátor és — mutatis mutandis — hasonló okokból dicséretes áttörése a megszokottnak, hogy a második részen belül az ún. társasági jogi fejezetben (V. fejezet: „A vállalatok közös vállalkozásai") a közös vállalatokkal és az egyesüléssel együtt, ill. ezek bevezető pontjaként jelenik meg a polgári jogi társaság, amely nem csak a legegyszerűbb társulási forma és mint ilyen kiindulása általában a társulások egész komplexumának, hanem kerete a külön tipizált lazább társulások egészének is. Egy ilyen kézikönyvben felesleges volna komplikálni a dolgokat azzal (amit persze jogásznak tudnia illik), hogy természetére nézve nemcsak a polgári jogi társaság, de még egy fejlettebb társulás társulási szerződése is kötelmi jogi valami, vagy továbbá komplikálni azzal is, hogy hol van egy zártabb társaság alapítását célzó kötelmi kötelezettség-vállalásokban az a pont, ahol megszűnik a sok társas kötelmi viszony és átfordul egy sajátos társasági jogi világgá, amelyben már minden jog és kötelezettség az alapszabályból és a társaságokra vonatkozó magasabb általános normákból következik, és hogy ilyen megint csak sui generis jogi megfontolásokból a polgári jogi társaság joggal foglalhat helyet a szerződések között is, amint az pl. a magyar Ptk-ban is történik.

c) Figyelemre méltó szerkezeti megoldás a kötelmi jog különös részében az a hármas tagolású rendszer, amely egyrészről a vételi, másrészről a vállalkozási és harmadrészt a megbízási típusú szerződésekre épül fel. A szállítási és termékértékesítési szerződést a szerző az adás-vétel-típus fejezetébe helyezi el, abból kiindulva, hogy itt egy különlegesen szabályozott adás-vétel fajtáról van szó. Azzal együtt, hogy ezt a csoportosítást a szerző nem egészen következetesen követi (pl. a külkereskedelmi szerződések külön fejezetként szerepelnek, bár biztos esze ágában sincs Csanádinak ezeket külön szerződéstípusnak tekinteni), ez a rendszerbeli közelítés megint csak a dolgok természetes rendjének, hogy úgy mondjam a fejlődés adta tényeknek tiszteletét és posztulálását jelenti. Lehet rajt vitatkozni, de a bátor lépést tisztelni kell.

d) Ha már a logikus és racionális felépítésnél tartunk, még egy-két bátor lépés elképzelhető lett volna. Ilyen pl. a tulajdonjognak a személyek, így különösen a jogi személyek, a gazdálkodó egységek előtt való tárgyalása. Nem kézenfekvő előbb tárgyalni azokról a dolgokról, amelyek nemcsak hogy vannak — akár akarjuk akár nem, ti. a különböző típusú tulajdon tárgyai — hanem arra vannak, hogy azokat az ember hasznosítsa, és csak miután vannak és erre vannak, és szocialista társadalomban a társadalmi tulajdon adott rendjében léteznek, jönnek létre a hasznosítás és elsajátítás meghatározott formái, e formák differenciált rendszere? Nem a tulajdon szükségeltetik, mert vannak gazdálkodó jogi személyek, hanem fordítva a jogi személyek szükségeltetnek, mert van tulajdon. Sőt, hogy a jogi személyek milyen meghatározott formát öltsenek, ez is végső soron abból folyik, hogy a tulajdonnak milyen meghatározott rendje uralkodik és nem fordítva. Ez volna a racionális és logikus eljárás e kategóriák tárgyalásának sorrendjében is és bár a jog nem logika, ebben az összefüggésben lehetne hallgatni a logika igazára. Az oktatás tapasztalatai és a didaktika szempontjai persze lehetnek mások, és aztán megint van a tradíció. Önmagában ez azonban nem minden, sőt valójában nagyon is kevés. Különösen annak fényében, hogy sokak oktatási tapasztalata szerint is az előbb említett logikának van igaza.

4. Kiemelkedő a könyv *didaktikai* szempontból is. Ezen nemcsak világos, tiszta és tanulható stílusát értem, hanem szerkezetét, egyes részeinek megírását, logikus okfejtését és általában a problémák racionális közelítését is. Polgári jogász természetesen siránkozhat azon, hogy kimarad az öröklési jog és számos a „polgárok modell"-jére szabott intézmény, hogy belekerül viszont eljárási jog és sok igazgatási jogi összefüggés. A szerzőt azonban nem valamiféle gazdasági jogi egyveleg célja, hanem főcímzettjeinek érdeklődése vezette. El kell ismerni, hogy a szerzőnek ezen az útján biztos iránytűje és határozott iránytartása volt. Azon viszont már civilista sem siránkozhat, sőt, üdvözölheti, ahogy Csanádi egyes intézmények valóságos gazdasági hátterét, az intézmények által szolgált gazdasági viszonyokat plasztikusan felvázolja és a jogi felépítményt azokra építi. Utalok itt pl. a vállalkozási típusú szerződések előtt olvasható világos áttekintésre, amelyet arról adott, hogy mi is ma a beruházások, a beruházási döntések előkészítésének és lebonyolításának konkrét folyamata, igazgatási és eljárási rendje. Ezáltal sokkal világosabb, hogy miként helyezkednek el és milyen szerepet töltenek be az idetartozó jogintézmények a szocialista gazdálkodás egészében.

A didaktikai modellhez tartozhat még sok minden, pl. a könyv jó tagoltsága, a tipográfia lehetőségeinek jó kiaknázása stb. A legfontosabb azonban talán az, amire már utaltam, hogy ti. elég széles hallgatói közmeggyőződés szerint könnyen áttekinthető, világos, érthető és jól tanulható.

5. A gazdasági mechanizmus, a sok új jogszabály a polgári jog elméletének korábbi csendesebb vizét eléggé felzavarták. Pezsgés, forrongás van az elmélet nagyon sok kérdésében, az ezt kifejező jogszabályanyagban is. Már ezért sem tudott Csanádi az egyes kérdésekben való állásfoglalás elől kitérni. Vallja is a bevezetőben, hogy *általában közvetíti a tudományos viták problémáit,* ahol lehet, a különböző nézeteket is, de saját állásfoglalásai is sok esetben a viták kezdeti jellegétől feltételezettek. Érdeme mégis, hogy ebben a még nyílt helyzetben is a könyv tükrözi a polgári jogtudománynak új problémáit, nehézségeit, útkeresését és sok vonatkozásban a már megtett elméleti lépéseket is. Áll ez pl. a gazdasági jog kérdésére is, amelynek irodalma az új gazdasági mechanizmus hatására fellángolt

és azt lehetne — in abstracto — hinni, hogy egy gazdaságtudományi egyetem várfalai felől a gazdasági jog harsonái szólnak majd. A szerző ehelyett — vázolva az ezzel kapcsolatos vitát, enyhén állást is foglalva benne — megmarad az egységes polgári jog koncepciója mellett, de védőruhaként a „vállalati jogviszonyok modelljét" ölti fel és ezzel jár be sok olyan ösvényt, amit más összefüggésben egy koncepciózusan más rendszer egyes járulékaiként a gazdasági jogászok hirdettek, vagy nyitottak meg.

6. Ezzel azonban — az általános értékelés után — már a könyv *belső értékeinek világába* léptünk. A teljesség igénye nélkül és az önkényes válogatás minden vádját előre elismerve íme egy csokor ebből a belső világból, a belső értékekből is. A sorrend sem értékrend.

Elvileg is tételezi a polgári jog terén az *összehasonlítás fontosságát* és lehetőségét, valamint hasznosságát Kelet-Nyugat viszonylatban is. Főérve az utóbbi vonatkozásban az áruviszony, az áruviszony természetéből folyó természetes — és sok összefüggésben természetesen hasonló — szervezési és szabályozási megoldások folyománya (28. old.). A tételt és állásfoglalást azt hiszem üdvözölni kell akkor is, ha az összehasonlító jog művelője érdeklődésből, a tétel kritikus fogadója kétkedésből differenciáltabb argumentációt is várna.

7. Rövidre fogott és jó képet kapunk az *állami tulajdonnal* kapcsolatos problémákról, az e téren kibontakozott tudományos vitákról, ill. az állami vállalat tulajdonosi pozíciójáról. A szerző — Eörsi nyomán[3] — azon a véleményen van, hogy a vállalatoknak az új gazdaságirányítási rendszerben megerősödött quasi tulajdonosi pozícióját új elnevezéssel kell illetni és akkor legalább is részben világos helyzetet teremtünk. A vállalatnak az általa kezelt vagyontárgyakra vonatkozó alanyi jogát ő is „vállalati gazdálkodási jognak" nevezi (143. old.). Ezzel annyit biztosan elértünk, hogy megfelelően, formailag is különböztetünk az operatív igazgatás fogalma és a jelenlegi helyzet tartalma között. Arra, hogy ezzel megoldottuk-e főproblémánkat, alább még visszatérek.

8. A *felelősségi jog* körében korszerűen azon a véleményen van, hogy reparatív elem legalább is egyenlő tényező a represszió-prevenció és reparáció együttesének jogi differenciálművében. „A kártérítési kötelezettség két oldala közül a *reperatív oldal az erősebb*" írja a 274. oldalon és a reperatív oldalt a dőlt-betűs kiemeléssel még alá is húzza. Ez ugyan részben ellentétben van azzal, amit könyve egy másik helyén mond, hogy ti. a kártérítési kötelem abban különbözne a szerződéses kötelemtől, hogy míg a szerződéses kötelem előre tekint, szervez, addig a kártérítési kötelezettség „egy jogsértést torol meg" (160. old.). Én az előző Csanádinak adok igazat. Egyrészt, mert nem hiszem, hogy a kártérítési szankció csak megtorol és ez lenne meghatározó tényezője. Másrészt, mert az előző Csanádi megállapításában tükröződik e kérdés korszerű felfogása. Ez kissé szimplifikáltan alighanem a következőkben áll (talán szabad őt is így interpretálnom). Régebben a kártérítési jog elkövető-központú, vagy magatartás-központú volt (ld. pl. a Landrecht és az OPTK megoldását, amely a kártérítési kötelmet a magatartás differenciált vétkességi fokai szerint alakítja, vagy megtagadja, valami hasonló Grosschmied *Fejezeteiben* is nyomon kísérhető), amihez kézenfekvően párosult a megtorló — nevelő szempont nagyobb súlya. Ma a modern felelősségi jog — a gépi tömegterhelés, a modern forgalom, általában a termelőerők és a gazdasági szervezeti organizációk méreteinek mai fejlettsége folytán — a kompenzálásra, a károsult kártalanítására, ill. annak mikénti garantálására helyezi a fősúlyt (fokozott felelősség, munkáltató felelőssége, a közvetlenül okozó személy magatartásának háttérbe kerülése alkalmazott esetében, és ez a káresetek tömegének egyik nagy csoportja, az objektív felelősség és a felelősség biztosítása mint a káresetek tömegének egy másik nagy csoportjára jellemző megoldási mechanizmus, ismételten csak a közvetlenül okozó magatartás szerepének csökkenésével, a kártalanítás különböző módozatainak, alsó és felső határainak differenciált jogi megjelenése stb.). A hangsúly a kompenzálásra került. Egyrészt azért, mert a modern felelősségi jog abból indul ki, hogy a kárra vezető esetek, amelyek nagy tömegükben társadalmilag hasznos modern termelési eljárásokból és a modern forgalomból statisztikai biztonsággal következnek, meg nem szüntethetők. De ha már társadalmilag hasznos tevékenység melléktermékeként létrejönnek, akkor azokat a maximális fokon kompenzálni kell. A keletkezett kár méretében ma a magatartásnak kisebb szerepe van, mint a termelőerők korábbi fejlettsége mellett. A károk óriásiak is lehetnek, függetlenül a vétkesség fokától és azokat csak az elkövetőtől számon kérni mindenkép sokszor illuzió is lenne. A károsultakat viszont mindenkép kártalanítani kell, miértis a kompenzációs folyamat hogyanján van a főhangsúly, amelyben viszont az elkövető mellett és mögött többnyire nagy, gazdaságilag erős jogi személyek, biztosító társaságok jelennek meg. Mindezek folytán a polgári jogi felelősség differenciált mechanizmusa nagy részében a kompenzáció, nem pedig a roszszalt magatartás körül mozog. A represszió-prevenció a kompenzálás által természetesen változatlanul érvényesül, csak a polgári jogi eszközök útján halványabban, ebben hovatovább az igazgatási jogi (szabálysértési jogi) és büntető jogi intézményeknek van döntő szerepük.

9. Nehéz rossz szót mondani arról a világos, jól tagolt és plasztikus képről, amit Csanádi a 35—37 § §-ban a *szerződés fogalmáról, régi új és mechanizmusbeli szerepéről*, a szerződési rendszer ebből folyó belső metamorfózisáról itt és később is fest. Amolyan kézenfekvő természetességgel folyik az érvelése arról, hogy ma a szerződések miként legfőbb eszközei és csatornái az árukapcsolatok szervezésének. Kár, hogy itt a kialakult és fix tartalmú szerződés-típusok

[3] *Eörsy Gyula:* A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1968. 292 old.; ezzel a kérdéssel Eörsi a 192. és kk oldalakon foglalkozik.

mellett és az „Egyéb szerződések" között (76. és kk. § §) csak a kapacitás-foglalási szerződésről ír és az előszerződésről, keretszerződésről, vagy kooperációs szerződésről szinte semmit. Messze vezetne itt részletesebben kitérni erre. Harmathy Attila egyébként is írt most ezekről egy alapos és érdekfeszítő tanulmányt.[4]

A dolog lényege ebben az összefüggésben nem a szállítási szerződésben, beruházási szerződésben vagy olyan más típusú szerződésben van, amely a már egyeztetett vállalati akaratokat fogalmazza meg és realizálja, hanem abban, hogy az eredményes gazdálkodás, különösen a technológiai fejlesztés piaci kapcsolatok esetén is igényli a biztos és folyamatos megrendeléseket, eladási-szállítási lehetőségeket, a biztos beszerzési forrásokat, más szóval a vállalatok tartós és elkötelezett együttműködését, amelyen belül aztán megjelennek a vételi-szállítási stb. konkréten is tipizált szerződések. A piaci kapcsolatok rendszerében ezt a tartós együttműködést — a konkrét vételeket, vagy más szolgáltatásokat illetően még nem specifikált kooperációs kötelezettséget — próbálják a vállalatok a különböző jellegű kooperációs vagy keretszerződésekben megragadni. Harmathy Attila cikke, a magyar gyakorlat, de a fejlett kapitalista országok e téren különösen kifinomult mechanizmusa is mutatja, hogy mind a gazdasági életnek, mind pedig a szerződéseknek milyen fontos szférájáról van szó. Nálunk ennek a fontossága azért emelkedik egyre jobban, mert az új gazdasági irányítási rendszer bevezetésével hirtelen kiesett a tervutasítás és annak a meghatározott vállalatokat meghatározott más vállalatokkal konkréten összekötő szerepe, a kapcsolatok régi agyonszabályozottsága után a vállalatok hirtelen magukra maradtak a piaccal, a tételes jog konkrét intézményeket nem adott e probléma könnyű megoldásához, ezért a gyakorlatban most épül ki valami, amit többnyire kooperációs szerződésnek hívnak, amihez a jogtudománynak — mint Harmathy Attila elkezdte — konstruktív és nyílt elméleti sisakkal kellene gyorsan közelednie. Bármint is alakuljon e téren a jogi gondolkozás és szabályozás, egy megállapítást alighanem már most is lehet tenni. Azt nevezetesen, hogy a kooperációs és szakosítási szerződés — ha jogi szakterminológiai közelítésben több különös szerződéstípusra is tagolódik, azok sokarcú konglomerátuma — a gazdasági forgalom valóságában élő, egyre meghatározottabb jogi formát öltő jelenség (nagy nemzetközi gazdasági szerepére tekintettel KGST és nem-KGST relációban e tárgyban van is már belső szabályozás, sőt a KGST mint olyan is foglalkozott és foglalkozik vele[5]). Jogdogmatikai értelemben valószínű soha nem lesz zárt és belsőleg egynemű szerződéstípus. Dinamikus és rugalmas formája alkalmas arra, hogy jogilag meghatározott keretül szolgáljon a tartós termelési, fejlesztési, technológiai és értékesítési kooperációnak. Ezt az intézményt tehát erősíteni kell. Abból kiindulni, hogy szabályozására, dogmatikai rendjének lehetséges kiépítésére nincs szükség, pl. a nemzetközi célra létrejött eddigi szabályokra sem, mert ami a kooperációs szerződésen belül konkrét (a szállítási szerződés, licencia szerződés stb.), arra vannak kész jogi formák, azt jelentené, hogy egy-két fa címén szem elől tévesztjük az erdőt, amely a maga összefüggő egészével minőségileg másként alakítja az adott földrajzi térség egész képét, morfológiáját, élő világát, klímáját, az emberi környezet szempontjából való hasznosságát, további fejlődését stb. Arról nem beszélve, hogy szocialista viszonyok között egy ilyen általános szabályozásnak mozgosító-kezdeményező szerepe is van. Ez ugyanis bátorítja a különböző szervezeteket ilyen utak választására és vállalására. Erre a normatív bátorításra — miután a felső irányításhoz jobban hozzászoktak, mint a szabad manőverezésben fogant kapitalista gazdálkodó egységek — szükségük is van. Minőségileg új gazdasági kapcsolati formák felvétele és fejlesztése szocialista viszonyok között elvileg is igényli a gazdaság egészét irányító állam normatív gazdaságpolitikai útmutatását. Kár, hogy Csanádi jó gazdasági és gyakorlati ívású könyve a gazdasági és jogi fejleményeknek erről a területéről alig szól. Ki kell viszont emelni „A szerződéskötési elhatározásról" című 37. §-t és „A termékforgalom központi irányításának közvetlen eszközei" című 38. §-t, amelynek részben tárgyuknál fogva is újnak, de emellett jól tagolt plasztikus morfológiáját is adják a szóban forgó folyamatoknak.

10. Fent a szerkesztés pozitívumai között már dicsértem a könyvnek a *vállalatok társulására* vonatkozó részét. Itt ehhez még az is hozzátehető, hogy a szerző mintegy beletalált abba a tagolásba (polgári jogi társaság — közös vállalat — egyesülés) amelyet a részben később megvalósult kodifikáció is követni látszik. Csak villanó fényként utalok ebben az összefüggésben arra a jó megjegyzésre, amely a polgári jogi társaság árukapcsolatot közvetítő és szervező fajait különbözteti meg. (115. oldal.)

11. Újszerűnek és jónak kell tekinteni a „Szabadalmak és egyéb műszaki megoldások értékesítése" című §-ban a *know-how*-ról szóló pontot. (413—414. old.). Eddig különösen ilyen tételszerűen erről a kérdésről magyar tankönyv nem szólt. A szerző azonban jól érzékeli, hogy „ma már a műszaki megoldások során belül a nemszabadalmazott megoldások ugyanolyan súllyal szerepelnek áruként, mint a szabadalmak; és ezért rendszerint a szabadalmazott és nem-szabadalmazott megoldások átruházása egymással szorosan összefügg". (413. old.). No de hogyan védeni jogilag, ha nem esik a védett szabadalmak körébe? Vagy nem is a védelem a lényeg? (hiszen lényege, hogy nem ismert és ezért nem is kell védeni), hanem a hasznosítás miléntje, megfelelő jogi rendezése? Hogyan lehet mégis bizonyos viszonylagos védettséget a kérdéses know-how-

[4] *Harmathy Attila:* Az együttműködési szerződésekről. Állam- és Jogtudomány, 1970. évi köt. 4. sz.

[5] Ld. erről részletesebben *Mádl—Sólyom* írását a KGST-országok gazdasági integrációjának jogi kérdéseiről, amely egy e tárgyban 1970 tavaszán Potsdam—Babelsbergben (NDK) rendezett nemzetközi konferencia anyagának ismertetéseképp is behatóan szól a kooperációs szerződésekkel kapcsolatos fejleményekről („Nézetek és nézeteltérések a gazdasági integráció jogtudományi kérdéseiről." Gazdaság- és Jogtudomány, 1970. évi köt. 3—4. sz.).

ba sok erőt fektető vállalatnak biztosítani illetéktelen használókkal szemben. A szerző soraiból azt lehet kiolvasni, hogy a jogszabályi rendezést helyeselné, ebben a kidolgozó vállalatnak bizonyos meghatározott törvényes védelmet ajánlana, kb. olyat, amilyent az újításokról szóló 57/1967. Korm. számú rendelet tartalmaz (hogy ti. valamely vállalat dolgozója olyan újítási javaslatot, amely munkáltatója tevékenységi körét érinti, csak a munkáltató előzetes engedélyével nyújthat be más vállalathoz, a munkáltató azonban az engedélyt csak akkor tagadhatja meg, ha a megoldás megvalósítása a másik vállalat részéről jelentős érdekeit sérti, vagy ha jelentős szellemi és anyagi ráfordításokat fektetett a megoldás kidolgozásába, vagy megszerzésébe). A szabadalmi törvény azonban ilyet nem mond ki, bár a 15/1967. sz. GB határozatban van ilyen állásfoglalás, de ez, mint látható, az újítási rendelet szintjénél tovább nem jutott. Az elmondottakból annyi bizonnyal látható, hogy Csanádi jól ráérzett a tételes jog fejlődésére, arra, hogy a modern kor viszonyai e tekintetben milyen igényekkel jelentkeznek. Az adott helyzetben — a szerző helyes válasza szerint — a következők szerint kell a meglevő know-how jogi problémáit rendezni: a védelmet a tisztességtelen verseny szabályainak ésszerű alkalmazása útján, a know-how hasznosítására vonatkozó licencia szerződést a kötelmi jog általános szabályai szerint (413—414. old.).

12. Eredeti, mert szocialista magyar polgári jogi tankönyvben eddig nem szerepelt fejezete a tankönyvnek az „A szocialista gazdálkodó szervek piaci magatartásának általános normái" című 91. §-a. *A versenyjognak szocialista tételezése ez,* természetesen az új gazdasági mechanizmus rendszeréből folyóan, ill. az e tárgyban eddig megjelent jogszabályok alapján (a tisztességtelen verseny tilalmáról szóló 1923. évi V. tc. hatályban tartott rendelkezései mellett erre a termékforgalomra és az árakra vonatkozó 25/1967. ill. 56/1967. Korm. sz. rendeletek versenyjogi rendelkezései vonatkoznak).

Az új gazdasági mechanizmusban a szerződéses kapcsolatok is a piaci kapcsolatokban realizálódnak, de a valóságos szerződések egy része nem az ismert szerződéstípusokban, hanem pl. a fent már említett különböző kooperációs szerződésekben jelennek meg, amelyeknek konkrét tételes jogi váza, előírásai nincsenek és ezért bőven sérthetik a gazdálkodás egészséges funkcionálását (pl. elzárják a fogyasztók egy részét a beszerzési forrásoktól, korlátozzák a versenyt). De még az ilyen szerződéses kapcsolatokon kívüli magatartások is lehetnek társadalmilag károsak. A szocialista gazdálkodás elveit megsértve alaptalanul nagy árak megállapítása szabad áras termékeknél stb. Ilyen káros kinövésekre természetesen sor kerülhet és került is olyan feltételek mellett, hogy az állam a gazdaság számos területén a vállalatok egy részére nem alakít ki államilag monopol helyzetet, hanem éppen a vállalatok közötti versenyt igyekszik eszközként használni annak érdekében, hogy a vállalatok tevékenységét a népgazdasági szempontból legkedvezőbb irányba terelje. Nos részben szerződéses, részben azonban szerződésen kívüli káros piacszervező, a piacot károsan befolyásoló cselekmények elleni védekezés gyanánt van szüksége a szocialista gazdaságnak is versenyjogra. Ennek bár lakonikus, de egzakt elvi kimunkálását is adja a könyv, ami természetesen a tételes jogi megoldási módozatok bemutatásával is párosul.

13. Az *alanyi jogról* a szocialista jogtudományban sokféle nézet van. A Világhy—Eörsi tankönyv első kötet 178. és következő oldalain ezekről tömör összefoglalás olvasható. E téma olyan különösebb izgalmat és *vitát* azonban, amely a polgári jog elméletének alapjait érintené, évek óta nem váltott ki. Általában nem vitatták — legalábbis erre lehet a hallgatásból következtetni — a Világhy—Eörsi által is elfogadott Bratus-féle megfogalmazást, miszerint „az alanyi jog valamely személy lehetséges magatartásának a törvény által elismert, meghatározott mértéke" (Világhy—Eörsi: Magyar polgári jog I. köt. 180. old.). Egyedül *Sárándi Imre* fejtett ki egy a valóságos összefüggéseket — legalábbis számomra — ésszerű, természetes és valósághű formában tükröző új fogalmat, de ezzel, érthetetlen, az irodalom még nem osztozott eléggé.[6] Csanádi most olyan megfogalmazást hoz, amely — Sárándi koncepciójára tekintet nélkül — a Bratus—Világhy—Eörsi féle alanyi jog fogalmának kritikájaként is felfogható. A számára bizonnyal statikusnak és az alanyi jogot a magatartás jogilag lehetséges mértékévé absztraháló keretnek tűnő meghatározással szemben dinamikusabb, a lehetséges emberi *magatartásra* orientált definícióra törekszik. „Az alanyi jog a jogosult részére *cselekvési, érdek-kielégítési lehetőséget* jelent, amelyet a *jogszabály-elismerés véd* éspedig úgy, hogy a *jogosult akaratától függ,* hogy ezt a lehetőséget mennyiben veszi igénybe" — szól a meghatározása (41. old., a kiemelések Csanáditól vannak). Ha akarom úgy foghatom fel, hogy ebben a megfogalmazásban benne vibrál az alanyi jogi elméletek szinte minden olyan eleme, amelyek közül a különböző elméletek hol az egyiket, hol a másikat hangsúlyozták vagy abszolutizálták: a cselekvés, az érdek, a tárgyi jog, az akarat stb.

Az is bizonyos, hogy ebben a meghatározásban a mozgás, az aktív emberi magatartás, tehát az alanyi jognak dinamikai tartalma az uralkodó. Lehet, hogy Csanádi az alanyi jog — ha már fizikai fogalmakkal élünk — statikus állapotait nem tekinti az alanyi jog körébe tartozónak? Ha a jogosult

[6] *Sárándi Imre:* Visszaélés a joggal. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 379 old. Sárándi könyvének jó részét szenteli az alanyi jog problémáinak (145. és kk old.) és „Kísérlet egy új alanyi jogfogalom megalkotására" c. pontban tételszerűen is összegezi koncepcióját, amelynek lényege, hogy az alanyi jog fogalmához a tárgyi jog formai keretein túl kell lépni és fel kell venni az alanyi jogba annak társadalmi — azaz az esetleges jogalkotói önkénytől vagy szubjektív megítélésétől független — meghatározottságát. Ezenkívül Sárándi történetileg is differenciáltan tételezi az alanyi jog fogalmát, mert azt a társadalmi fejlődésnek a tárgyi jogban való megjelenéseként fogja fel. Ennek megfelelően van egy szocialista alanyi jog fogalma és egy általános alanyi jog fogalma, amelyek közül pl. az utóbbit így határozza meg: „Az alanyi jog valamely személynek a társadalom objektív törvényszerűségei által szükségszerűvé és lehetővé tett és a törvény által kifejezett és biztosított cselekvési lehetősége" (170. old.).

nem veszi igénybe cselekvési vagy érdekkielégítési lehetőségét mondjuk telekingatlanára nézve, akkor alanyi jogi vákum lépne fel? Nyilván ilyent szerzőnk nem gondol. Ez is jelzi azonban, hogy az alanyi jogról 15 sorban újat mondani — a rövidségre tudjuk Csanádit a tankönyv keretei kényszerítették — könnyű is meg nehéz is. Könnyű, mert — ha az ember nehezen, de egy jó pillanatában szerencsésen megragadta annak a sok mindennek a lényegét, ami e téma mélyén húzódik — leírhatja ezt a jónak, tárgyilag plasztikusabbnak tűnő definíciót és másokra bízza, hogy gondolkodjanak el rajta, jobb-e, nem-e az eddigieknél. De nehezebb is, mert egy új fogalmat, vagy a régieknél jobb fogalmat — különösen vitatott kérdésben — meg kell védeni a korábbiakkal és lehetséges ellenvetésekkel szemben. Enélkül a fogalom vagy nem talál elfogadásra, vagy különböző olvasók különböző elméleteket kreálnak a fogalom mögé, tulajdonképpen a szerző javára vagy terhére, és ez lehet igazságos is meg igazságtalan is. Ez pl. az én dilemmám is, amikor már-már engedek a kísértésnek, hogy a Csanádi és Bratusz fogalom-vitájának sűrűjébe lépjek. Az első lépésem az lenne — és lehet, hogy már ezt illetlennek tartanák a szerzők —, hogy ki kellene a vitából kapcsolni a szemantikai eredetű különbségeket. Lehet, hogy akkor Bratus és Csanádi között nem is maradna lényeges különbség? Vagy lehet, hogy akkor az egész eddigi alanyi jog vitában csak két kérdésben lehetne *értelmes* különbségeket tenni, gyakorlati vonatkozások tekintetében *ésszerű* ellenét-párokat képezni? Az egyik kérdés, hogy a teoretikusok a fejlődés során meghatározott viszonyok között ilyen vagy olyan politikai-ideológiai funkciót tulajdonítottak, ill. tulajdonítanak az alanyi jognak. A másik történeti vitakérdés, hogy az alnyi jog bár viszonylag önálló, de a tárgyi jog által behatárolt és meghatározott kategória-e, vagy valamiféle természetjogi alapon kell tételezni. A szocialista elmélet ebben a kérdésben — mind a tárgyi jog szerepét, mind általában a természetjogot illetően — ismert. Az izgalmas kérdés azonban, bármiként is forgatjuk a dolgokat, számunkra is ott van (és Sárándi Imre említett munkája ebbe az irányba viszi gondolkodásunkat), hogy a tárgyi jogba *és* ezen keresztül végül is az alanyi jogba miként, milyen politikai és társadalomtudományi paraméterek és csatornák útján áramoltatandók a szocialista fejlődést optimálisan kifejező objektív társadalmi érdekek és értékítéletek. A szocialista alanyi jog elmélete itt a társadalmi fejlődés és a tárgyi jogfejlődés összefüggésének alapvető kérdéseivé tágul ki Úgy vagyunk ezzel, mint az utas, amikor kiér a hegyek közül: könnyű volt az utat tartani, amig a hegyszorosban volt és az egyetlen út a patakot (mutatis-mutandis a tárgyi jogot) követte; de a síkságra érve az utak, a vizek elágaznak, az eladdig egyértelmű irány a táj parttalanságába esik szét, és a tudás sok elemére van szükség, hogy a célhoz az utas az optimális utat megtalálja.

No de én is messze kerültem már a mondanivalóm optimális útjától. Ezért mos már röviden: Tény, hogy az alanyi jog meghatározásán vitatkozni több mint szemantika, ha a fogalom mélyebb tartalmába bocsátkozunk; a marxi szó — auf den Begriff bringen ist Ziel und Wesen jeder Wissenschaft (fogalommá emelni a jelenségeket célja és lényege minden tudománynak) — az alanyi jog fogalmának ebben a mélyebb értelmében indokolttá teszi e kategória behatóbb vizsgálatát; ehhez azonban nyilván nem egy tankönyv ismerten szűk keretei kellenek.

14. Lehetne még folytatni Csanádi könyvének dicséretét. Érdekesek és számomra természetesek az egyedi és fajlagos szolgáltatások közötti különböztetés gazdasági rációjáról írott fejtegetései (162—163. old.), jól emeli ki (bár nem szembesíti a régi mechanizmusbeli szereppel) a teljesítési hely jelentőségét (219—220. old.), figyelemre méltóak a könyvnek azok a részei is, amelyek a teljesítés módjára, a minőségvizsgálatra (221—228. old.) és ezzel összefüggésben a minőségi hibán alapuló igények érvényesítésére (261. és kk. old.), e ma rendkívül problematikus kérdésre vonatkoznak.

II.

Dicsérni szeretném azonban Csanádi könyvét úgy is, hogy *sok kérdésben vitatkozom vele.*

15. Az olyan észrevételeimet, hogy a könyv helyenként elnagyolt (néhány ilyen részre utaltam), vagy sok részében nem új, általában félreteszem. Ezeket a hibákat jórészt Einstein is elkövette volna, ha Csanádi helyében hic et nunc polgári jogi tankönyvet kellett volna írnia. Az elnagyolt részekért a szűk keretek mentik fel a szerzőt. A több újdonság elmaradásáért a sciencológia állításával lehet válaszolni, hogy ti. a modern világ tudományos kapacitása csak egy-két százalékban produkál abszolút értelemben újat, a kapacitás óriási többsége az eddig elért eredmények továbbvitelére, ill. újszerű közvetítésére, transponálására és alkalmazására irányul. A szocialista magyar polgári jogban sem lehet sokkal jobb a helyzet.

16. Hagyományos módon — a Világhy—Eörsi tankönyvtől nem eltérően — közelít Csanádi *a polgári jog fogalmának és tárgyának* kérdéskomplexumához. Nem mintha volna olyan más, a hagyományostól eltérő koncepció, amely a kérdést másként és ellentmondásmentesen oldaná meg. Mégis hiányolni kell, hogy a lehetséges és ismert variánsok nem, vagy nem eléggé „igazságosan" jelennek meg a könyvben. Szó sincs pl. Eörsi Gyula kollektíva elméletéről, amely szociológiai kategóriák útján tesz kísérletet a jogrendszer, különösen a civilisztika tagolására. Samu Mihály és mások jogrendszer tagolási érvei is mostohán jelennek meg. Ez mindjárt beletorkollik a gazdasági jog problémájába és érvelésébe. Olyan elemek, mint a népgazdaság állami irányítása, a tervezés, az állami tulajdon, a vállalat létrehozásának és működésének komplexen összefüggő jogviszonyai, mégiscsak nem nemlétező érvek. Hiszünk ezeknek és más koncepcióknak-érveknek vagy sem, mindegy, agyonhallgatni nem szabad őket. Ez ugyanis egyebek között a saját érvek gyengeségének képzetét is keltheti. De az eddigi tudományos érvek mellett más is bonyolíthatja az eddigi helyzetet. Az új gazdasági mecha-

nizmus folytán fejlődött, differenciálódott a szocialista polgári jog eddigi „én"-je. Mind a tulajdon és a szerződések, mind pedig a társulások és a tudatosan célzott, de megfelelően limitált gazdasági verseny joga területén. Ez megint más irányból vetette fel polgári jogunk tudományos megragadásának helyzetét. Van már, azt hiszem tudományosan nem alaptalan nézet a szocialista társasági jogról (ld. pl. Világhy, Sárándi, Sárközi Mádl egyes írásait) de a szocialista kereskedelmi jog gondolata is felmerült.[7] A szakjogok kérdése és a polgári joghoz mint anyajoghoz való viszonya is idetartozó kérdés. Kapitalista országokban ez elsősorban a kereskedelmi jog és a polgári jog viszonyának kérdése. De ha szemlénket még tágítani akarnánk, akkor a common law országok rendszer-szemléletét is érintenünk lehetne. Ennek lényege — talán kissé szimplifikáltan megfogalmazva — az egész európai rendszerezési törekvések tagadásában, ill. abban áll, hogy ez az egész, mindent rendszerezni akaró kívánalom az európaiak találmánya, amivel az életet történetileg inerciális elméleti koncepciók Prokrusztész-ágyába szorítják. Ők ehelyett az oktatás és törvényhozás, valamint a tudomány „reasonable" ökonómiája által diktált lehetőségek és igények keretében nem is posztulálnak általános egységes polgári jogot, hanem a gazdasági, társadalmi tartalom szempontjából mint egy prima facie viszonylag elkülönülő területeket tekintik egy-egy egységnek (pl. a szerződések, a tulajdonjog, öröklési jog, társasági jog, felelősségi jog, kereskedelmi jog stb.[8]), mindezt anélkül, hogy ezek között valamilyen elméletileg koherens rendszert építenének ki, ilyet legfeljebb implicite adottnak vesznek. Ma ennek a pragmatista szemléletnek növekvő hatása van Nyugat-Európában is anélkül azonban, hogy tudományosan feladnák azt az elméleti koncepciót, miszerint ezek a területek a polgári jog részei, azok anyaga polgári jogi természetű matéria, csak az oktatás, a kutatás és a gyakorlat területén differenciálódik a régi homogénebb Denkmodell, jelenik meg olyan Denkmodell, amely a specializáció igényeitől és előnyeitől is motiválva differenciáltabb képet nyújt. Ezek persze a mai kapitalista magánjog kérdés-feltevései, de nem értelmetlen kérdés-feltevések és ismeretük számunkra sem haszontalan, ismeretükkel jobban láthatók a szocialista jog kérdés-feltevéseinek sajátosságai. Ha most ezekre, mármint a szocialista polgári jog kérdés-feltevéseire visszakapcsolunk, ha számba vesszük, hogy a hagyományos koncepció sem tudott meglenni az ismérvein kívülálló matériák (bizonyos nemáruviszonyok, mint pl. az ember személyiségére, a szellemi alkotások bizonyos részeire tartozó jogterületek) tárgyalása nélkül, ha továbbá figyelemmel vagyunk pl. arra, hogy a termelőszövetkezeti jog és a földjog számos jelentős intézményét is a polgári jogtól végül is csak gyakorlati megfontolásokból lehet viszonylagos érvénnyel elhatárolni, ha végül arra is tekintettel vagyunk, hogy a társadalom gazdasági életének vannak még más területei is, amelyek súlyuknál fogva az eddiginél differenciáltabb és alaposabb tárgyalást, oktatást igényelnének, akkor bizonyos dolgokat kézenfekvőnek, ill. indokoltnak kellene látni.

a) Az egyik és általános tétel, amit Csanádi is vall és kimond, hogy tudományelméleti értelemben a polgári jog átfogja az összes áruviszony módjára, azaz az egymásmellé rendeltség elvével szabályozott vagyoni viszonyokat. Ha valamely vagyoni viszonyt a jogi norma az egymás mellé rendeltség struktúrájában szabályoz, akkor az polgári jogi norma, bármilyen című jogszabályban jelenjék meg (ma már lehetlen — mindig is az volt — az összes polgári jogi szabályt egy törvénykönyvben tömöríteni), bármilyen diszciplinában tárgyalják. Lehet alkotni gazdasági jogi törvénykönyvet, vagy más névvel illetett ágazatot, ettől ezek egyes konkrét normái sajátos természetüket (vagy polgári jogi, vagy igazgatási jogi, vagy más jogi természetüket) nem veszítik el. De nemcsak nem veszítik el a különböző természetű normák a maguk természetét attól, hogy egy komplex jellegű szabályozásban jelennek meg, nemcsak nem oldódnak fel valami hibrid vegyületté (mint mikor pl. tintát és tejet összeöntünk), de egyenesen nem is kívánatos, hogy ezek a különböző természetű sajátosságok egymásban feloldódjanak. Ha a komplex szabályozás és alkalmazás folytán a különböző természetű normákat feloldanánk valami új minőségbe, a tudatos vezetés megfelelően egzakt eszközeitől fosztanánk meg magunkat, nem tudnánk, hogy az alkalmazott új minőség milyen konkrét hatásokat váltana ki, míg most tudjuk, hogy polgári jogi normával meghatározott polgári jogi mechanizmust indítottunk be; vagy igazgatási jogi, alkotmányjogi, avagy nemzetközi közjogi folyamatot vagy éppen büntető jogi folyamatot ilyen természetű norma alkalmazásával indítottunk meg. Igen is jó és szükséges, hogy tudjuk, hogy jogi zenekarunkban ez és ez az instrumentum ezt és ezt, és nem valami más produkciót képes nyújtani, ilyen és ilyen és nem valami más hangot ad. Ezek az instrumentumok sajátosságuk megőrzése mellett adják ki a zenekart. Nem ők maguk oldódnak fel és mennek át egymásba, hanem a hatásuk lesz minőségileg új, a komplex alkalmazásuk által teremtett jelenség lesz új; a példát folytatva: szóló hegedű és kürt és egyéb mű helyett szimfonikus zene.

b) A másik dolog, amit kézenfekvőnek kellene látni, hogy az ilyen értelemben felfogott polgári jog körébe különböző gyakorlati és más megfontolásokból bekerültek eddig is oda szorosan nem tartozó, a polgári jog tudományelméleti ismérvének meg nem felelő területek is, mint pl. a már említett személyiségi jogi jogterületek és hogy különböző megfontolásból képződhetnek viszont diszciplinák, amelyek kikülönítettek a polgári jogból maguk számára egyes területeket és magukat nem polgári jognak hívják, elkülönülten is oktatják őket, bár az említett tudományelméleti értelemben alapvetően polgári jogi természetű nor-

[7] *Nizsalovszky Endre:* Az állami vállalatok forgalmi viszonyainak új alakulásához. Állam- és Jogtudomány, 1968. évi köt. 4. sz.

[8] Az amerikai jogi oktatás és jogi gondolkodásnak ilyen és más kérdéseiről részletesebben l. *Mád Ferenc:* Egyetemi oktatás — jogi oktatás — jogtudomány Amerikában. MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának Közleményei, 1968. évi köt. 3—4. sz.

mák alkotják tárgyukat (ilyenek nálunk a termelőszövetkezeti jog, a földjog, de súlyánál fogva hasonló elvi alapon ugyancsak „ágazat" lehetne a népgazdaságilag még jelentősebb állami gazdasági szektor alapvetően civilisztikai jellegű matériája, ilyenek másutt az így vagy úgy értelmezett gazdasági jog, ismét másutt a kereskedelmi jog, a társasági jog és a versenyjog, a szellemi alkotások joga stb., (a common law még nagyobb fragmentálásáról most nem beszélve). Ez utóbbi diszciplinákra általában jellemző, hogy alapvetően polgári jogi természetű normaanyaguk mellett tárgyalják a kérdéses viszonyokat kiegészítő jelleggel szabályozó igazgatási vagy más természetű normákat is és ilyen értelemben részben vagy egészükben komplex jellegűek.

c) A harmadik körülmény vagy tény az előbbiekről folyik. Az ti., hogy mintha ilyen vagy olyan ágazatokra, diszciplinákra (uti figura docet) végül is az emberek tagolnák a jogrendszert és a jogrendszer valamilyen egyértelmű objektív ismérvek alapján nem úgy tagolódnék. Kár, hogy Csanádinál nem lehet tudni pontosan, hogy ezt miként látja. Bár egyszer azt mondja, hogy „a jogszabályokat az egységes jogrendszeren belül jogágakba csoportosítjuk" (17. old.), általában mégis úgy fogalmaz, mintha a „tagolódás" igenlését sejtetné. Pedig valahol itt van az a punctum saliens, amelyen a dolgok és a nézőpontok de facto fordulnak. Bármilyen tudományosan egzakt válaszhoz ezt a kérdést is legalább hallgatólag meg kell válaszolni, bár a kérdés olyan, hogy alapos elméleti elemzést is igényel. A jogtudomány reáltudomány és a reáliák elől nem lehet kitérni. Így az elől sem, hogy a tények, mint látható, a „mi tagolunk" valóságáról tanúskodnak. Ezen az sem sokat változtat, hogy ha magam pl. az objektív ismérvek szerinti tagolást vallanám, miközben azt, hogy mi objektív ismérv, én mondanám meg, mert ellenfelem ugyanezt vallaná, csakhogy ő mást látna objektív ismérvnek. Marad tehát az egyik tény, hogy ti. ilyen értelemben objektív ismérv több is lehet és a másik tény, hogy ti. a rendszerezési vitából ezt a körülményt kizárni nem kell és nem is lehet. Ebből viszont racionális feladatként az következik, hogy a racionálisnak tekinthető ismérveket kell optimalizálni. Ehhez pedig főszempontként nyilván a gyakorlati igények, továbbá az a követelmény szolgálnak, hogy a tárgyi jognak, a jogtudománynak és a jogi oktatásnak a belső ellentmondás-mentesség optimális fokán kell szolgálniok ezeket az igényeket.

d) Végül a negyedik dolog, amit indokoltnak kellene látni, hogy — a tudományelméleti értelemben egységes polgári jogi Denkmodell tudományos megőrzésével — ennek a gondolkodási modellnek amúgy is fennálló differenciálódását, az egyes szakterületek komplex és viszonylag elkülönülő egységeit az oktatás és a tudomány területén is bátrabban kellene elvileg is akarni és a komplexitás sokszor csak szólamszerű hangoztatása mellett pl. túllépni a gazdasági jog egyszerű tagadásán is.

Körülbelül ilyeneket (pl. a fent *a)* — *d)*-ig olvashatókat láttam volna indokoltnak tételezni Csanádi könyvében. Azzal természetesen, hogy a mondottak a polgári jogra általában vonatkoznak és hogy azzal nincs ellentétben, hogy pl. éppen az ő oktatási tevékenységi területén is ilyen átfogó egységes polgári jogi könyvek is lehetnek nemcsak egyszerűen hasznosak és jók, hanem a meghatározott céltól függően egyszerűen szükségesek is.

17 Közbevetőleg *néhány apróság.*

a) Ezek egyike arra vonatkozik, hogy Csanádi könyve 5. §-ának címe „A magyar szocialista polgári jog fejlődésének rövid áttekintése", miközben annak két pontja közül az első a szovjet jogfejlődés leírása. A leírás és az utána következő magyar fejlődéstörténet legalább-is a könyvben nincs olyan szerkesztési és fogalmazási összhangba, egységbe hozva, hogy az előbbi főcímnek és az alcímeknek ez a felállítása (1. Szovjet polgári jog kialakulásának főbb állomásai; 2. A magyar szocialista polgári jog kialakulása) indokolt lenne. Bár apró finomságról van szó, de azt annál inkább érdemes a következő kiadások számára nem szem elől téveszteni, mert a magyar jogfejlődésről szóló rész első mondatában a szerző kifejezésre juttatja, hogy a magyar szocialista polgári jog kialakulása viszonylag egyszerűbb vonalon haladt és — erről győz meg a könyv is — viszonylag másként alakult.

b) Egy másik apróság: Csanádi a szocialista polgári jog alapelvei körében az együttműködési kötelezettséget, amit legáltalánosabban a Ptk 4. §-a fogalmaz meg, „*elvtársi* együttműködés követelmény"-nek nevezi. Ez aligha indokolható. Az *elvtársi* szó társadalmi-politikai tartalmú norma, amely a polgári jog áru-érték világánál és szinallagma struktúrájánál jóval több, más, és polgári jogi célokra egyben nem eléggé meghatározott. Ez a minősítés hallgatólag minden résztvevő fél politikai nézetazonosságára apellál, holott a magyar polgári jogot olyan külföldiekre is alkalmazzák (nemzetközi magánjogi csatornákban), akiknél ilyen általánosítás nyilván nem áll helyt. Nem véletlen, hogy a Ptk sem *elvtársi* együttműködésről beszél az említett 4. szakaszban, miértis a könyvnek ez a jelzője contra legem is fogalmaz.

c) A régebbi túlságosan elutasító szemléletmóddal egyrészről, a szocialista személyiségi jog differenciált védelmének kellő ki nem dolgozottságával másrészről[9] függhet össze az, hogy Csanádi az erkölcsi kár problémáját talán túlzottan lekicsinyli, szocialista világunk határán kívülre a homályba tolja. Ma ez a kérdés — hazai és külföldi szocialista jogalkotás alapján is — ennél jobb beállítást érdemel.[10]

[9] Bizonyára a szerzők is kevésnek tartják azt a néhány oldalt, amit erről a jelentős kérdéskomplexumról (még akkor is, ha itt csak a személyiségi jogról szorosan, tehát a szerzői és szabadalmi jog nélkül) a *Világhy—Eörsi* tankönyvben írnak (I. köt. 163—166. old.). A magyar irodalmi megnyilatkozásokon kívül más szocialista országok irodalma is jelzi, hogy egyre nagyobb figyelmet keltő fontos területe ez a szocialista jognak és jogi gyakorlatnak is (legutóbb pl. a szovjet Pravovedenia 1970. évi 3. számában jelent meg *Rabinovics* és *Vitruk* tollából egy érdekes tanulmány „Szocialisztičseszkoe pravo i licsnoszty" címmel).

[10] Mert újdonság, érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy újabban szovjet szerzők is pozitív módon vetik fel a nem vagyoni kár szocialista intézményének kimunkálását l. pl. 1970. évi Szovjet—Magyar jogásznapokon *Tadevoszjan* és *Simonova* referátumait; a tanácskozásról e problémára is kiterjedően l. *Vörös Imre:* III. Szovjet—magyar jogásznapok Moszkvában, 1970. október 11—17. Állam- és Jogtudomány, 1971. évi köt. 1. szám).

d) A III. fejezet „Az állami vállalat" címet viseli, de annak mindjárt az első szakasza (12. §) a költségvetésben működő szervek jogi személyiségéről szól és ezután következik az állami vállalat (13. §), de a tröszt is (14. §). Ez is jelzi, hogy valahol (talán a II. fejezetben, amely „Az állam és a jogi személyek, mint a polgári jog alanyai" címet viseli) felsorolással rövid áttekintést kellett volna adni minden jogi személyről, ami hiányzik, és akkor ez a szerkesztési ellentmondás kiiktatódott volna.

e) Ehhez kapcsolódóan jegyzem meg, hogy érdemes lett volna néhány szót szólni arról (különösen a könyv főcímzettjeire tekintettel), hogy miért nem jogi személy az állam.

f) Ha már a tankönyv a tulajdonátszállás körében említi a francia rendszert (134. old.), akkor a BGB rendszerére, az ún. absztrakt dologi ügyletre is utalhatott volna. A magyar megoldás, mint a két szélső lehetőség szintézise így világosabban jelennék meg.

18. Bár a szerző jól kifejti, hogy a *vállalat ún. tulajdonosi pozícióját* illetően milyen tényleges változásokat hozott az új gazdaságirányítási rendszer, de amikor az ezzel kapcsolatos tulajdonjogi vitáról szól, ott újat két vonatkozásban közvetít. *a)* Tételezi, hogy a vállalat mai helyzete több annál, semmint hogy azt az operatív igazgatás megjelöléssel lehetne illetni. *b)* Miután azt a nézetet, miszerint a vagyontárgyak a vállalat, a vállalat pedig az állam tulajdonában van, problematikusnak tarja, a vállalat új helyzetét a vállalat gazdálkodási jogának nevezi (143. old.). Ez azonban semmit sem visz tovább. A főkérdés nem az, hogy minek hívjuk azt, ami van. A főkérdés olyan alapvető kérdések körül forog, mint: fenntartható-e és hogyan az állami tulajdon egységének elve; az állami tulajdon egységének elvét a szocialista fejlődés történeti menetében állandóan azonosan és egységesen érvényesülő és érvényesítendő konstans elemnek kelle tekinteni, vagy gazdasági adottságoktól és fejlődési fázisoktól függően ez az elv differenciálódik és a polgári jog szintjéről esetleg a szocialista állam mint szuverén általános közhatalmi viszonyainak szintjére emelkedik, itt bontakozik ki jobban, (erre vonatkozó differenciált általános normatívák útján, mint pl. az új gazdasági mechanizmusban), míg a polgári jogi értelemben tulajdonos a vállalat lesz; változik-e és változzék-e az állami tulajdon tárgyainak köre, milyen legyen a szövetkezeti tulajdonnak az állami tulajdonhoz viszonyított súlya és szerepe; létrejön, vagy létrejöjjön-e az ún. szektorközi csoporttulajdon kategóriája; avagy: hagyjunk-e fel a törekvéssel, hogy a tulajdonjog kategóriáját hagyományos értelemben egyáltalán még használjuk, a társadalmi tulajdon alatt álló vagyontárgyakra vonatkozó tulajdonjog oldódjék-e fel abba a sokféle jogi elembe, amelyek útján az elsajátítás történik, mert a tulajdon egyenlő elsajátítás, és akkor a vállalati dolgozó fizetése éppúgy tulajdonjogi jelenség, mint az igazgató utasítása, a kormány bérintézkedései vagy a bíró és a matematikatanár fizetése stb.

Természetesen nem választ gondoltam kapni Csanáditól ezekben a kérdésekben (ez megint nem tankönyv feladat), de azt igen, hogy mondanivalóját akárcsak néhány összefüggésében jobban e kérdések problémagazdagságába állítsa.[11] Enélkül az egész ügy ui. valóban alig több szemantikánál, amit a szerző sem akar mondani.

19. Végül van ennek a tankönyvnek egy olyan erénye, mint általában a magyar jogi tankönyvirodalomnak, ami azonban hovatovább nem tekinthető erénynek. Az ti., hogy szövegkönyv, text-book, ahogy ezt az angolok mondják: tudományos és törvényi rendszert és nézeteket foglal szépen rendszerezett egységbe; *tudomány- és törvényjogot nyújt* a maga viszonylag ellentmondás- és problémamentességével. Ez a viszonylagos ellentmondás és problémamentesség azért kézenfekvő, mert a törvények ellentmondásai ellen általában már maga a törvényhozó is biztosít, azok létrejöttét már ő is igyekszik a minimumra korlátozni. Miután pedig a tankönyvek törvényjogot adnak, a viszonylagos ellentmondás és problémamentesség rájuk is áthat, náluk is érvényesül. A törvénynek a valósággal való találkozása a gyakorlatban, a jogalkalmazásban történik, itt is válik igazában joggá, itt ütköznek ki hézagai, mindaz, amit a filozófia úgy fejez ki, hogy az általános és az egyedi viszonya, ill. kölcsönhatása, ill. ezek ellentmondásai. Röviden: ha nem is kellene az angolok végletébe esni (tankönyv egyenlő a jelentősebb bírói döntéseket, ún. leading case-eket in extenso közlő rendszerezett döntvénytár), legalább a főbb intézmények körében konkrét bírói döntések, kollégiumi állásfoglalások rövid exponálásával és közlésével életszerűvé, a valóság ízeit és problémagazdagságát közvetítő valamivé kellene tenni tételes jogi tankönyveinket. Nemcsak a tankönyvek lennének ezáltal életszerűbbek, de így a joghallgatót is jobban elvezetnénk ahhoz, amit ma hiányolnak, hogy ti. milyen jogot is „mérünk" ki valójában a bírói döntések címzettjeinek, mit jelent a valóságban az, hogy együttműködési kötelezettség, a komoly és alapos ok, a teljes kártalanítás, az úgy járt el ahogy..., az aránytalan szolgáltatás stb. Tanulni is könnyebb a jog általános intézményeit és elveit, ha tipikus esethez kötődnek. A jól kigondolt iskolapéldák ehhez nem jelentenek pótlást. Ezek jók a jogi gondolkozás fejlesztésére, problémák jobb megértésére. Konkrét döntések azonban — emellett — a valóságot is közvetítik és egyben a jogalkalmazást is a hallgató ismeretkörébe viszik, miközben a tételes jogot is tanulja, és differenciáltabban tanulja, mintha csak törvényjogról hallana. A *jogalkalmazás* művésze-

[11] A szóban forgó problematika elméleti hozzáállásban nyílt és a valóságos társadalmi folyamatokhoz viszonyítottan differenciált megragadását, a fejlődési tendencia főbb elemeinek árnyalt kifejezését nyújtja a legfrissebb írások közül *Sárándi Imre* „A társadalmi tulajdon változásai" c. nagyobb tanulmánya (Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae, 1970. évi köt. 1—37. old.) és *Sárközi Tamás* „A vállalatirányítás elvi kérdéseiről" c. cikke (Jogtudományi Közlöny, 1969. évi köt. 2—3. sz.); de a probléma sokrétűségére mutat, hogy az itt hivatkozott Acta Facultatis... említett számában Sárándi Imre tanulmánya mellett még a következő tulajdonjogi tárgyú írások jelentek meg: *Eörsi Gyula:* Állami tulajdon — állami vállalat. (39—68. old.), *Seres Imre:* A szövetkezeti tulajdonról. (69—118. old.), *Takács Imre:* A községi és városi tanácsok tulajdonosi jogosítványai (119—146. old.) és *Weltner Andor:* A dolgozók közreműködése a vállalatra átruházott tulajdonosi és munkáltatói jogosultságok gyakorlásában (147—173. old.).

te az — hogy még egy jelentős körülményre utaljak —, amire a joghallgatók 95%-ának az életben valójában szüksége van. A *jogalkotás* művészete — aminek égisze alatt pedig tankönyveink általában állnak — csak kevesek kenyere lesz. Ki tagadhatná, hogy ilyen körülmények között a jogalkalmazás művészetére az eddiginél jobban kell-e orientálni? Igen ám, de hol az a terjedelem, amellyel ilyen igényeknek, ha el is fogadnánk őket, eleget lehetne tenni? A válasz egyszerű: Azért, mert a teljességre mindjárt nem lehetne eljutni, a kezdeményezést nem kellene eleve elvetni; a *minden* sírjába a *valamit* azért nem kellene tenni. Csak példaként utalok rá, hogy a jugoszláv civilisták, miután polgári törvénykönyvük nincs, időnkint, megfelelő rendszertani felépítésben a főbb bírói ítéletek rövidre fogott közlésével adnak tájékoztatást a jugoszláv tételes magánjogról. A legutóbbi ilyen, a külföldnek is szánt közlés „A jugoszláv polgári és gazdasági bíróságok joggyakorlata, 1959—1967" címmel átfogja a házassági vagyonjog, a családi jog, a tulajdonjog, a kötelmi jog, az öröklési jog, az ún. gazdasági jog, a szellemi alkotások, valamint a külkereskedelmi szerződések és a nemzetközi magánjog területeit és terjedelemben összesen csak 10 nyomtatott oldalt tesz ki![12] Valahol érdemes volna elkezdeni.

*

Annyi sok dicsérő és vitatkozó szó után már csak egy megjegyzés. A magyar civilisztika iránt nagyon nagy a külföldi érdeklődés, egyebek között az új gazdasági mechanizmus autentikus és egzakt bemutatásához fűződő igények, másrészt a magyar civilisztika nemzetközileg elismert tudományos szintje folytán. Érdemes volna talán egy ilyen átfogó és tömör fogalmazású kötetben tételes polgári jogunkról idegen nyelvű kiadványt (talán kollektív munkaként, amilyen a „Fünf Studien" is volt, csak tételesebb jelleggel)[13] kezdeményezni. Eörsi Gyula most angolul is megjelent könyvét a szocialista polgári jog alapproblémáiról a tekintélyes Revue Internationale de Droit Comparé-ban az ugyancsak tekintélyes Adré Tunc elismerő ismertetésben úgy kommentálja, hogy az „a szocialista polgári jog víziója" a szónak abban az értelmében, hogy abban az olvasó a szocialista polgári jog alapintézményeit fundamentális elméleti kivetítésben látja.[14] Milyen jó lenne, a kereslet iránta bizonnyal még nagyobb, ha ezt a képet a tételes jog részleteiben is kimunkált panorámája és valósága egésztíhetné ki.

Mádl Ferenc

[12] L. Rechtssprechung der jugoslawischen Zivil-und Wirtschaftsgerichte 1959—67. Rabels Zeitschrift, 1969. évi köt. 1. sz., 141—151. old.

[13] Das Ungarische Zivilgesetzbuch in fünf Studien. Szerk. *Eörsi Gyula—Mádl Ferenc*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 381 old.

[14] Revue Internationale de Droit Comparé, 1970. köt. 2. sz. 422—423. old.

JOGIRODALOM

Tanulmányok a magyar egyetemtörténet kezdeteiről

A középkori pécsi egyetem alapításának és a magyar felsőoktatásnak 1967. évi hatévszázados jubileuma — kapcsolatban a közép-európai (prágai, krakkói, bécsi) egyetemalapításokkal, — nemkülönben a középkori pozsonyi egyetem alapításának ötszázados évfordulója fellendítette az egyetemtörténeti kutatásokat. Magyar vonatkozásban az országon belül és kívül több új tanulmánykötet jelent meg, melyekre — azokat megjelenési sorrendben említve — fel szeretném hívni a jogászközvélemény figyelmét annál is inkább, mivel ez egyetemek a későbbi bölcsészeti tanulmányokat megelőző *septem artes liberales* mellett elsősorban a jogi oktatást szolgálták.

Időrendben ide kell sorolni *Gábriel Asztrik* Notre Dame-i (USA) professzornak, a nemzetközi egyetemtörténeti bizottság alelnökének tiszteletére angol nyelven készült emlékkönyvet, mely a *Studium Generale* címet viseli s az ünnepelt munkásságának méltatásán kívül hét középkori egyetemtörténeti tanulmányt tartalmaz. Ezek közül az elsőt a kötet szerkesztője *L. S. Domonkos* írta az óbudai egyetem Zsigmond-kori alapításának történetéről. A tanulmány rendkívül világos összefoglalást ad az óbudai egyetem alapításának körülményeiről, az egyetem tanárairól s — Rychenthal Ulrik szűk szavú krónikája alapján — szereplésükről. Szerző mindezek összefoglalásával és az egyetemre vonatkozó oklevelek közlésével felhívta a szakkörök figyelmét az óbudai középkori magyar egyetemre s ebben a vonatkozásban a magyar egyetemtörténeti kutatások eredményeire.

Maga *Gábriel Asztrik* 1969-ben Frankfurt am Mainban jelentetett meg egy angol nyelvű szép kiállítású könyvet *(The Mediaeval Universities of Pécs and Pozsony)*, mely többek között a pécsi egyetem alapítólevelének, a müncheni kódexben megtalált egyetemi beszédeknek, Mátyás király II. Pál pápához írt levelének, a Rychenthal krónika magyarországi vonatkozású lapjának s más, a középkori pozsonyi egyetemre vonatkozó emlékeknek fakszimiléit is közli. Gábriel professzor, ki a középkori magyar egyetemtörténetnek, a magyarországi tanulók külföldi egyetemi iskolázásának legkitűnőbb szakértője, e munkájában a két említett egyetem történetének legfontosabb eseményeit dolgozza fel, felhasználva a legújabb magyar és külföldi egyetemtörténeti kutatásokat, melyeket saját kutatásaival és kutatásainak eredményeivel egészít ki. Mindezt beleágyazza az európai kulúrfejlődés-

be, melyben a magyar törekvéseknek megfelelő helyet biztosít.

Az említett köteteken kívül meg kellett emlékeznünk *Adam Vetulani* krakkói egyetemi tanárnak, a lengyel jogtörténészek doyenjének múlt évben megjelent kötetéről *(Poczatki Najstarszych Wszechnic Srodkowoeuropejskich.* 1970.), melyben a legrégibb közép-európai egyetemek (Prága, Krakkó, Bécs és Pécs) kezdeteiről értekezik. Vetulani professzor egyenként analizálja az alapítóleveleket, a jóváhagyó pápai bullákat. Megvilágítja a közép-európai egyetemalapítások körülményeit, miként jöttek létre az érdekelt országok latin kultúrkörében. Ugyanakkor bemutatja a régebbi európai egyetemeket, mint a közép-európai egyetemalapítások modelljeit (I—II. fejezet). Külön fejezet foglalkozik a prágai (III. fj.), külön fejezet a krakkói alapítással (IV. fejezet). Az V—VI. fejezetben tisztázni kívánja a középkori egyetemekre, különösen az V. Orbán pápa idejében alapított egyetemekre vonatkozó tilalmat, hogy teológiai kart miért nem állíthatnak fel. Végigkíséri ezután a királyi és pápai levelezés útját az alapítási aktustól a megerősítésig (VIII. fejezet). Külön értékeli a krakkói (VIII. fejezet), külön a bécsi egyetem (IX. fejezet) alapítólevelét. Az utolsó fejezetet a pápai megerősítő bullák elemzésének szenteli, majd összehasonlítást tesz a krakkói és pécsi egyetemek kezdetei között. A krakkói tevékenység is csakhamar lehanyatlik, de Jagello Ulászló 1400-ban megújítja, míg Pécsett a középkorban ilyen megújulás nem következik be. Vetulani professzor, aki aktív részese volt a legutóbbi egyetemtörténeti kutatásoknak, részt vett a pécsi jubileumi kötet megírásában, s az 1967. október 12-i pécsi egyetemtörténeti nemzetközi konferencia munkájában, e könyvében eredményeinek sommázatját adja, s jelentős lépéssel viszi előbbre a közép-európai egyetemalapítások még vitatott kérdéseit a megoldás felé.

A pécsi egyetem történetének mai legszorgalmasabb kutatója *Petrovich Ede* pécsi levéltáros, aki legutóbb a jubileumkor tartott egyetemtörténeti konferencián foglalta össze kutatásának eredményeit s bemutatta azokat a nem egy vonatkozásban általa feltárt dokumentumokat, amelyek igazolták a pécsi egyetem működését a XV. században is. (A középkori pécsi egyetemre vonatkozó források. A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből 1367—1967. Pécs, 1968. Studia Juridica. 60. sz. 89—108. 11.) Azóta is tovább folytatta — főként a római levéltárakban — kutatásait, amelyeknek eredményeit legutóbb a *Filológiai Közlöny* 1970/1—2. számában közzétette *(Új magyar vonatkozású adatok a XV. századból egy római levéltárban).* Az Ágoston-rendiek római központjában a *Provincia Ungariae* feliratot viselő kéziratos könvvben 1472—1481. évekből 26 bejegyzést talált, melyekből azt a következtetést vonta le, hogy a pécsi egyetem már 1477-ben is működött éspedig az előbbi bölcsészetin és jogin kívül teológiai fakultással is rendelkezett.

Nem számolok be a magyarországi felsőoktatási jubileum előtti kutatásokról, vagy összefoglalásokról, sem azokról a közép-európai munkákról, melyek a magyar egyetemtörténetet nem érintik. Az 1967 óta megjelent, s a magyar egyetemtörténetre is vonatkozó munkák maguk is mutatják, hogy a magyar felsőoktatás 600 éves jubileuma a figyelmet a magyar egyetemtörténet felé fordította, ugyanakkor fellendítette a belső kutatásokat is.

Csizmadia Andor

*Az állam- és jogelmélet új egyetemi tankönyve**

Az állam- és jogtudományok minden ágában jelentős esemény egy új egyetemi tankönyv megjelenése, amely összefoglalóan és rendszerezetten tárja az egyetemi hallgatók, az elméleti és gyakorlati jogászok elé a tudomány legújabb kutatási eredményeit. Az állam- és jogelmélet esetében ez a jelentőség csak fokozódik, egyrészt annak az igen szoros kapcsolatnak a következtében, ami a tudományág és a tantárgy rendszere között fennáll, másrészt pedig az állam- és jogelméletnek a jogtudományok rendszerében betöltött helye miatt is. Ezért is üdvözölhetjük örömmel a felszabadulás utáni első magyar állam- és jogelméleti tankönyvet, amely Antalffy György—Samu Mihály—Szabó Imre és Szotáczky Mihály munkájaként jelent meg a Tankönyvkiadó kiadásában, 586 oldal terjedelemben.

Tematikája két vonatkozásban tér el a korábbi állam- és jogelméleti tananyagoktól. Egyrészt mellőzi az eszmetörténet önálló rész keretében történő ismertetését, érvényesítve azt az elvet, hogy az egyes politikai-jogi elméletek vizsgálatát az egyes intézmények tanulmányozásával kapcsolatban végzi el. Ez a megoldás didaktikai okokból is szerencsés, mivel így jobban kitűnik a kiemelkedőbb gondolkodók nézeteinek mai jelentősége és aktualitása; ugyanakkor a tanulás során a lexikális adathalmaz nem szorítja háttérbe az állam- és jogelmélet főbb törvényszerűségeit. (E megoldás esetén azonban — az anyag könnyebb elsajátítása végett — föltétlenül kívánatos lenne a tárgymutató névmutatóval való kiegészítése, hogy az egyes szerzők elméleteinek különböző részei könnyebben összevethetők legyenek.) Másrészt a tankönyv a hagyományos tematikát kiszélesítve, foglalkozik számos, a marxista állam- és jogelmélet által eddig elhanyagolt kérdéssel, így pl. az államérdek és az államcél kérdésével, az állam- és az egyén viszonyával, az emberi magatartás determinációjával, a jogtudattal, a társadalmi normákkal stb.

A tankönyv szerkezetileg — tankönyvtől elvárható áttekinthetőséggel öt részre tagozódik. Az állam- és jogelmélet egészét áttekintő „Tudományelméleti bevezetés"-t az államelmélet és a jogelmélet kérdéseinek 2—2 részben történő viszonylag elkülönült tárgyalása követi.

A Tudományelméleti bevezetés címet viselő első rész, amely Szabó Imre munkája, 3 fejezetet foglal magában. Az első, az állam- és jogelmélet jellegével foglalkozó fejezetben a szerző hangsúlyozza

* Antalffy György—Samu Mihály—Szabó Imre—Szotáczky Mihály: Állam- és jogelmélet. Szerkesztette: Samu Mihály, Tankönyvkiadó, Budapest, 1970.

az állam- és jogelmélet általános jellegét, a marxista állam- és jogelmélet pártosságát és határozottan állást foglal az állam- és jogelmélet egysége mellett, ezen belül azonban elismerve az államelmélet és a jogelmélet elkülönített tárgyalásának szükségességét.

A második fejezetben a szerző az állam- és jogelmélet tárgyának és rendszerének bonyolult problematikáját történeti megközelítés — a burzsoá és a marxista-leninista fölfogások ismertetése révén — teszi világossá. Állást foglal a marxista-leninista állam- és jogelmélet tárgyának gazdagodása, mélyülése mellett, és ezzel egyben utat mutat a további kutatásoknak is.

A harmadik fejezetben az állam- és jogelmélet mószereivel foglalkozva alapvető módszerként a materialista dialektikát jelöli meg, kitérve az állam- és jogfejlődés ellentmondásaira, másodlagos módszerként pedig a társadalomtudományi, a sajátosan jogi és az összehasonlító módszert vizsgálja. Elismeri a különböző kutatási módszerek létjogosultságát, de elítéli jelentőségük abszolutizálását, ami végső soron a tudományrendszerezés alapjává tenné a módszereket. Az alaposan kidolgozott fejezet egységét azonban megtöri az elmélet és a gyakorlati jogi tevékenység módszereinek (jogalkotás, jogalkalmazás, jogértelmezés stb.) összefoglalása. Úgy tűnik, hogy ez utóbbi módszereknek az adott tevékenység körében történő elemzése megkönnyítette volna a hallgatók számára az anyag jobb megértését és elsajátítását.

A tankönyv második része, amelyik az „Állam" címet viseli, és három fejezetben az általános államelmélet kérdéseit foglalja össze, Samu Mihály munkája. A IV. fejezet („Az állam sajátos ismérvei") először az államot, mint történeti kategóriát tárgyalja. Kiemelést érdemel az állam társadalmi rendeltetésének ezt követő elemzése. Ennek során szerző az állami tevékenységből, mint társadalmi szükségletből indul ki, az állam objektív társadalmi szerepét tekinti az állam társadalmi rendeltetésének. Ehhez kapcsolódva materialista alapon az uralkodó osztály érdekéből kiindulva az állam sajátos érdekeit és a politikai ideológia hatását is figyelembe véve értelmezi az államcél kategóriáját. Ezeket a problémákat a marxista államelmélet eddig meglehetősen elhanyagolta, többnyire csak az állami funkció elemzése kapcsán érintette. Elkülönített tárgyalásuk jelentős lépés az állami élet jelenségeinek bonyolultságát adekvátan tükröző kategória-rendszer kiépítése irányában.

Az állam mint szervezet problémakörében a szerző először az államot a munkamegosztás külön ágaként vizsgálja, majd az állami szervek horizontális és vertikális tagozódását tekinti át. A statikus és a dinamikus oldal jobb megértését segíti elő azzal, hogy külön pontként foglalkozik az állami szervek tevékenységének sajátos módszereivel.

Az állam viszonylagos önállóságát különálló társadalmi jelenség jellegéből, elkülönült tevékenységéből vezeti le, hangsúlyozva az államon belüli ellentmondások jelentőségét, kitér az állami tevékenység eltorzulásának lehetőségeire is. A szerző a korábbi földolgozásoktól eltérően részletesen foglalkozik az államérdek kérdésével, bírálja az elkülönült államérdek létezését tagadó dogmatikus fölfogást, áttekinti az államérdek tartalmát kitevő különböző érdekeket, majd az állami érdek társadalmi érdekstruktúrába való beilleszkedése kapcsán kiemeli az állam társadalmi ellenőrzésének jelentőségét.

A tankönyv a marxista irodalomban általánosan elfogadott államszuverenitás fogalom pontosabb megfogalmazását nyújtja az állam döntési jogosultságának alapulvételével, majd a népszuverenitás és a nemzeti szuverenitás problémájával foglalkozik. Végül leszögezi, hogy a szuverenitás az állam fogalmi ismérve, nem pedig a nemzetközi jog sajátos alapelve. Úgy tűnik azonban, hogy logikusabb és áttekinthetőbb szerkezeti megoldás lett volna ez utóbbi gondolatnak az állami szuverenitás fogalmánál történő kifejtése.

Az állami funkció fogalmát mint az állam gyakorlati tevékenységének fő irányát határozza meg, osztályfunkciót — ezen belül belső elnyomó és külső funkciót — és organizatórius funkciót különböztet meg. Az állami funkciók elemzéséhez kapcsolódik az állami tevékenység hatásának vizsgálata, ami mind az elmélet, mind pedig az elméleti eredmények gyakorlati alkalmazása szempontjából kiemelkedő jelentőségű. A szerző megkísérli a politikai szociológiában kialakult manifesztálódott, latens és diszfunkció fogalmak fölhasználását. Az állami tevékenység hatása elemzésének folyamatában összeveti az állam társadalmi rendeltetésének, az államérdeknek, az államcélnak és az állami funkciónak a kategóriáit. Ez a megoldás nagymértékben elősegíti az államelméleti kategóriák egymáshoz való viszonyának tisztázását, didaktikai szempontból azonban célravezetőbb lett volna egy leíró — és talán iskolásabbnak tűnő — rész beiktatása, amely jobban kidomborította volna e kategóriák egymástól való elhatárolódását. A fejezet végén a szerző az államnak az előzőekben részletesen kifejtett sajátosságait — az állam fő ismérveiként — az állam meghatározásában foglalja össze.

Az V. fejezet „A társadalom és az állam" címet viseli. A fejezetcím ilyen formában történő megfogalmazása kissé félreérthető, különösen az előző fejezet címével összevetve. Úgy tűnik ugyanis, mintha az állam sajátosságainak körében az önmagában vett, a társadalomtól elkülönített állam vizsgálatára került volna sor. Holott valójában a szerző a IV. fejezetben elemezte az állam és társadalom viszonyát tükröző olyan kategóriákat, mint az állam társadalmi rendeltetése, viszonylagos önállósága és funkciói. Az V. fejezetben ezzel szemben elsősorban az állam és más társadalmi jelenségek (gazdaság, politika, kultúra stb.) viszonyáról van szó, amit jobb lett volna a fejezet címében is egyértelműbben kifejezésre juttatni.

A társadalom és az állam viszonyát a szerző az egész és a rész viszonyaként jellemzi, majd vizsgálja a természeti körülményeknek, a lakosságnak és a társadalom belső tagozódásának az államra gyakorolt hatását.

Az állam és gazdaság viszonyá-

ban a gazdaság meghatározó szerepét vizsgálva szembeszáll a mechanikus meghatározottságot hirdető vulgár-materialista és azokkal sokszor rokon dogmatikus fölfogásokkal. Hangsúlyozza, hogy külön politikai erőre van szükség ahhoz, hogy a gazdaság az állam ellenkező mozgását áttörje. A kapcsolat másik pólusát, az állam gazdasági szerepét elemezve annak két vonatkozását különbözteti meg: az állam egyrészt a termelés külső föltételeit védelmezi, másrészt pedig a termelés közvetlen részét is képezheti. A szerző az állam gazdasági igazgatási-szervező tevékenységét külön pontba kiemelve hangsúlyozza a gazdasági irányítás módszereinek sajátosságát.

A politika és az állam viszonyával foglalkozó szakasz kiemelkedő abból a szempontból is, hogy az állam és a politikai élet más jelenségei viszonyának elemzésével nagymértékben elősegíti a kialakulóban levő marxista politikatudomány egyik alapvető kérdéskomplexumának megoldását. A politikai élet különböző jelenségeinek — politikai törekvés, politikai viszony, politikai ideológia, politikai intézmény stb. — differenciálása jelentős eredmény; bár az anyag könnyebb elsajátítását tette volna lehetővé, ha a szerző a kérdéskör rendszerezésével ezt a differenciálást még jobban hangsúlyozta volna.

A kultúra és az állam összefüggéseinek elemzése szintén eddig eléggé elhanyagolt területe volt a marxista államelméletnek. Az államnak a kulturális fejlődésre gyakorolt hatásából a szerző az ideológiai hatalom jellegét emeli ki, amin azt érti, hogy az állam az uralkodó osztály érdekeit kifejező gondolatok termelője és terjesztője. Az összefüggés másik oldalán a politikai ideológiának, a politikai kulturáltságnak és a tudománynak az államra gyakorolt hatását vizsgálja. E differenciáltság szükségességét teljes mértékben elismerve is úgy tűnik, hogy a politikai ideológia és a politikai kulturáltság elhatárolása és meghatározása nem eléggé meggyőző. („A politikai ideológia nemcsak az adott viszonyok gondolati igazolását tartalmazza, hanem bizonyos készségeket, gyakorlati érzéket és a politikai ügyekben való jártasságot is magában foglal.")

Az állam és a jog viszonyának vizsgálata során a szerző egységük és elkülönültségük eddig szokásos leszögezésén túllépve egyrészt kiemeli a politika, különösen a közigazgatáspolitika és a jogpolitika jelentőségét az állam és a jog viszonyának alakulásában, másrészt ebben az összefüggésben a jogot nem szűkíti le a jogi normára, hanem a jogi ideológiának az állami tevékenységre gyakorolt hatását is figyelembe veszi.

Az állam és az egyén viszonyának konkrét elemzése — a dogmatikus államelmélet elvi síkon mozgó általánosságaival szemben — a tankönyv egyik legjelentősebb tudományos eredménye. Az állam és az egyén kapcsolatát a szerző politikai viszonyként jellemzi, amelyben vezető szerepe révén az állam a domináns, azzal szemben az egyén oldalán az engedelmesség jelentkezik. A kapcsolatot befolyásoló tényezők közül az állami emberek magatartását, az egyén jogi elismertségét és érvényesülését emeli ki. A közösségi embertípus kifejlődése kapcsán hangsúlyozza a demokratikus viszonyok jelentőségét. A további kutatások során célravezető lenne ebben az összefüggésben az állam és az egyén között közvetítő szerepet játszó különböző kisebb közösségek jelentőségének elemzése is.

Az állam elidegenülésével foglalkozik a fejezet utolsó szakasza. A kérdéskör — utalva a fejezet címe kapcsán elmondottakra — elméletileg talán indokoltabban helyezkedett volna el a IV. fejezetben, azonban az anyagrész megértését nagyban megnehezítette volna, ha az állam és más társadalmi jelenségek — különösen az állam és az egyén kapcsolata előtt — került volna földolgozásra. A szerző az állam elidegenülésének okaként a magántulajdon és a kizsákmányolás megjelenését, az osztálytagozódást, a közérdek és magánérdek, közélet és magánélet, vezetők és vezetettek szembe kerülését jelöli meg. Ennek megfelelően a kizsákmányoló állam elidegenülését szükségszerűnek tekinti, míg a szocialista állam fölfogása szerint az elidegenedés egyre csökkenő lehetőségeivel rendelkezik.

A VI. fejezet az államok rendszerezését tárgyalja. A rendszerezés elméleti-logikai alapjainak kifejtése után az államok rendszerezésére vonatkozó fölfogások fejlődésében három szakaszt különböztet meg: az államok ideális alapon történő osztályozását, amelyek közül Platon, Arisztotelesz, Machiavelli, Spinoza, Locke, Montesquieu és Rousseau eszméit ismerteti; a polgári állam- és jogtudomány rendszerezési kísérleteit; és a szocialista államelmélet fölfogását.

Ez utóbbi során fejti ki a szerző saját nézeteit. Az államok rendszerezésére szolgáló kategóriák vonatkozásában megoldja azt az egyes-különös-általános szint alapján nyugvó differenciálást, amit a jog területén Szabó Imre végzett el. Ennek megfelelően az államtípus mint általános, az államforma mint különös és az államrendszer mint egyes kategóriáit különbözteti meg.

Az államtípus kifejtése kapcsán az ázsiai termelési mód és az államtípus problémájának nyitottságára utal, másrészt hangsúlyozza, hogy e kategória az állam sajátosságait foglalja össze. A hagyományos fölfogással szakítva elveti az államforma fogalmi elemeinek megkülönböztetését és a tartalom-forma viszonyán alapuló megoldási kísérleteket. Az államformák megkülönböztetésének két fő szempontját különbözteti meg: a történeti fejlődés sajátosságait és az egyes államok fölépítésének és működésének közös vonásait. Ez utóbbi körben az állami szuverenitás ismérvét tekinti egységes osztályozási alapnak.

Az államrendszer — az egyes állam sajátosságainak — a meghatározása során lényeges ismérvként a kormányformát, az államszervezet fölépítésének és működésének mennyiségi és minőségi mutatóit, valamint az állami alkalmazottak és a lakosság kapcsolatát emeli ki.

Az államok rendszerezését tárgyaló fejezettel a szerző jelentékeny módon hozzájárult a marxista államelmélet továbbfejlődéséhez, és ugyanakkor a problémakör áttekinthetőbbé tételével oktatását is nagymértékben megkönnyítette. A fejezet belső logikája talán még jobban kitűnt volna, ha az általá-

nos, a különös és az egyes kategóriának alkalmazásáról szóló fejtegetés nem az államtípus után, hanem azt megelőzően került volna tárgyalásra. Az államrendszer bevezetésével a szerző úttörő munkát végzett, tartalmának részletesebb kifejtése a további kutatás föladata. Úgy véljük, ebben az összefüggésben nem lenne meddő a tartalom és a forma viszonyának fölvetése.

A harmadik rész *„A szocialista állam"* címmel négy fejezetben foglalkozik a problémakörrel — Antalffy György munkája. A VII. fejezet a szocialista állam lényegét és fogalmát tárgyalva kifejti a szocialista forradalom és a proletárdiktatúra szükségességét, a párt vezető szerepét és meghatározza a szocialista állam fogalmát. A fejezetből a diktatúra és demokrácia dialektikájának tárgyalását emelhetjük ki, azt a szerző az uralom és a hatalom megkülönböztetésével tette tartalmasabbá. Hangsúlyozza, hogy a marxista koncepció szerint a demokrácia elsősorban az uralom osztálytartalmával összefüggésben vizsgálandó, de nem zárható ki a hatalom gyakorlásának módjához kapcsolódó elemzés sem. A terminológia egyértelműsége végett helyes volna ez utóbbi összefüggését a „demokratizmus" kategóriájával jelölni, mint arra az utóbbi időben a marxista irodalomban rámutattak.

A VIII. fejezetben a szerző a szocialista állam fejlődési szakaszait és funkcióit elemzi, a szocialista állam fejlődésének két szakasza mellett foglalva állást. Az egyetemes népi állam lényegének megértését nagyban megkönnyíti társadalmi alapjának és funkcióinak szoros összefüggésben történő tárgyalása. A szocialista állam funkcióinak kifejtését — igen logikusan — az állami tevékenység elemzése előzi meg, amelyet a szerző döntések sorozataként jellemez. A szocialista állam egyes funkcióinak tárgyalása során először a proletárdiktatúra államának gazdaságszervező, majd a szocialista állam kulturális-nevelő, ezt követően a proletárdiktatúra államának belső elnyomó és védelmi funkcióját, végül az egyetemes népi állam funkcióit elemzi. Logikusabb és érthetőbb elrendezésnek tűnne, a fejlődési szakaszból fakadó különbségeknek az egyes funkciókon belül történő tárgyalása. Ez elkerülhetővé tenné egyrészt az olyan fedéseket, mint jelenleg a szocialista állam kulturális-nevelő funkciója és az egyetemes népi állam funkciója között fönnáll, továbbá jobban kiugratná a proletárdiktatúra szocialista államának és az egyetemes népi államnak közös és eltérő vonásait.

A IX. fejezet a szocialista államtípus mechanizmusát és állam formáit taglalja. Vizsgálja a szocialista állam különböző szerveit — bár kissé félreérthető, hogy ezt „A szocialista állam szervei a proletárdiktatúra rendszerében" cím alatt teszi —, a szocialista államok mechanizmusának közös vonásait, a tanácsrendszer sajátosságait. A szocialista államformaelmélet fejlődésének bemutatása a mű egyik alapvető erényét — az elmélettörténeti és az elemző részek szerves egységét — példázza. A szocialista államtípuson belül népi demokratikus és szovjet államformát különböztet meg. A tankönyv időszerűségét mutatja, hogy napjaink aktuális kérdései közül kiemeli a szocialista államformák fejlődési tendenciáit és az új szocialista államformák megjelenésének lehetőségét. A szocialista államforma kérdéskörének taglalása nincs összehangban az államok rendszerezésénél írottakkal, lényegében megmaradt a korábbi — kormányforma, államszerkezet, politikai rendszer — fölfogásnál, így ehelyütt keverednek az államforma és az államrendszer sajátosságai.

X. fejezet a szocialista állam és a társadalmi önigazgatás problémáit öleli föl. A különböző társadalmi szervezeteknek — a szakszervezetektől a munkásőrségig — a magyar viszonyok alapulvételével történő ismertetése államelméleti műben túl részletesnek tűnik. A társadalmi szervezetek és az állam általános jellegű összefüggéseinek taglalását a szocialista demokrácia fejlődésének és az állam elhalásának mai problémái követik, majd a fejezet a kommunista társadalmi önigazgatás sajátosságainak összefoglalásával zárul.

A jogelmélet kérdéseit a tankönyv negyedik (XI—XIV. fejezet) és ötödik része (XV—XVIII. fejezet) tárgyalja. Mindkettő zömmel Szotáczky Mihály munkája, kivéve a XIV. és XVIII. fejezetet, amelyeket Samu Mihály írt. A két rész közötti tagozódás alapjaként az vehető ki, hogy a negyedik rész a jog „statikus" vizsgálatával, míg az ötödik a „ius vivens"-szel foglalkozik. Ebből a szempontból következetlenségnek tűnik a jogszabály szerkezetének az ötödik részben történő taglalása.

A XI. fejezet (A jog fogalma) a jog keletkezésével és a társadalmi normák sajátosságaival foglalkozik, majd a jogot mint az uralkodó osztály anyagi létföltételei által meghatározott, állami akaratát kifejező olyan normák rendszerét határozza meg, amelyet az állami szervek alkotnak és szankcionálnak, és amelyeknek az érvényesülését az állami szervek biztosítják az uralkodó osztály számára előnyös és hasznos társadalmi rend védelme érdekében. A definíció kifejtése során a jog norma-jellegét, az osztályérdek, osztályakarat és a jog összefüggését elemzi. Ennek során a jog akarati jellegének vizsgálata kissé tömörnek tűnik, oldottabb tárgyalás elősegíthette volna a jobb elsajátíthatóságot. Az államakaratnak, mint a tudatosság legmagasabb fokán álló osztályakaratnak a taglalásánál talán nem lett volna haszontalan kitérni a politikai és jogi ideológia szerepére, valamint az államakarat kialakulásának intézményesítettségére. A szerző a jognak politikai és normatív funkcióját különbözteti meg, amelyek közül az előbbit tekinti alapvetőnek; majd ismerteti a főbb burzsoá jogfogalom meghatározásokat.

A XII. fejezet (A társadalom és a jog) az egyes társadalmi jelenségek és a jog viszonyát vizsgálja. A gazdaság és a jog viszonyában a gazdaság döntő és végső fokon jelentkező meghatározó szerepének hangsúlyozásával a szerző elhatárolja magát mind az idealista, mind a vulgármaterialista fölfogásoktól. A politika és a jog kapcsolatát nem szűkíti le az uralkodó osztály politikájára, hanem a politikai viszonyok egészének tükrében vizsgálja. Ugyanakkor a politika meghatározó szerepének ehelyütt adott megfogalmazása az állam és

a jog viszonyáról írottakkal összevetve félreérthetőnek tűnik. A jog és az erkölcs vizsgálata során különbségüket a szerző elsősorban tartalmi jegyben — az adott magatartásmintának az uralkodó osztály érdekei szempontjából való jelentőségében látja. A jog és a jogtudat — eddig eléggé elhanyagolt — problémakörében hangsúlyozza a jogtudat értékelő jellegét, szerepét a jogalkotás és a joggyakorlat vonatkozásában. Kiemelendő a fejezet 5. §-a, amely „Társadalmi kényszer és jog" címmel az emberi magatartás meghatározottságával és szabályozhatóságával, a kényszer, jog, szabadság összefüggéseivel foglalkozik. A mechanikus determinista koncepcióval szakítva az ember akaratának viszonylagos szabadsága és a determinációs folyamat statisztikai törvényszerűsége mellett foglal állást. Csak sajnálattal jegyezhetjük meg, hogy a szerző a jogi felelősség egész problémakörének elemzését mellőzte.

A XIII. fejezet a jogrendszerek osztályozása kapcsán a jogtípus, a jogrendszerforma és a jogrendszer kategóriáit különbözteti meg. A jog rabszolgatartó, feudális, kapitalista és szocialista történeti típusairól beszél, elveti az átmeneti vagy vegyes jogtípus gondolatát. A szerző a jogrendszerformákat a másodlagos, formai jegyek alapján különíti el. Valószínűleg ezen az alapon változtatta meg — az államformához való hasonlóság hangsúlyozásán túl — a korábbi jogrendszercsoport elnevezést. Kérdéses azonban, hogy a különbségek formai jegyekre szűkítése a további kutatások során mennyire bizonyul járható útnak. A szocialista jog jellemzőiként progresszivitását, nevelő szerepét, osztálytartalmát, magas fokú demokratizmusát, a tényleges jogegyenlőséget és humanizmusát emeli ki. Tárgyalja a szocialista jog osztályjellegének fejlődését, a szocialista jogtípuson belül a népi demokratikus és a szovjet jogrendszerformát különbözteti meg kialakulásuk eltérő körülményei és fejlettségük szintje alapján. A további finomítás igényét mutatja a formai jegyek és a fejlettségi szint egy fogalomba történő összekapcsolása, és az ázsiai és az európai népi demokratikus jogrendszerek különbségének — tehát a különösön belül egy további csoportnak — az elismerése.

A XV. fejezet — (A jogrendszer tagozódása) a jogrendszer meghatározottságának, viszonylagos önállóságának, belső rendezettségének és fogalmának tárgyalása után a jogrendszer tagozódásának alapjaként a jogilag szabályozott magatartások eltérő tartalmát és a sajátos jogi módszert jelöli meg. A szerző a jogág meghatározása után áttekintve a szocialista jog tagozódásának gyakorlati szerepét, a tagozódás ellentmondásait elemzi. Problematikusnak látja az átfogó és a tiszta államjogi normák elkülönítését, az államjog és az államigazgatási jog elhatárolását, hiányolja a technikai és a jogi normák elkülönítését az államigazgatási és a pénzügyi jogban, továbbá állást foglal a vállalati jog önállósága és a nemzetközi jog erőteljes differenciálódása mellett.

A XV. fejezetben (Jogforrás és jogalkotás) a szerző az egységes jogforrásfogalom mellett foglal állást, azt az uralkodó osztály akaratának meghatározott módon és formában való kifejezéseként határozza meg. A jogforrások fajaiként a szokásjogot, a törvényhozási és a jogalkalmazói jogot különbözteti meg. A jogforrások hierarchiája után a törvény és rendeletalkotás és a kodifikáció kérdéseit vizsgálja. A jogalkalmazói jogalkotás társadalmi föltételeiként egyrészt a jogalkotó szervek tevékenységének viszonylagos fejletlenségét, másrészt pedig a társadalmi fejlődés olyan állapotát jelöli meg, amelyben az új társadalmi viszonyok kialakulása még folyamatban van. Elismeri a Legfelsőbb Bíróság elvi döntéseinek normatív hatását, azokat azonban nem tekinti jogforrásoknak, mivel új magatartási szabályokat nem állapítanak meg. Ezt követően a jogi norma fogalmát, szerkezetét és fajait elemzi. Ez utóbbi kérdéskörben a magatartás befolyásolásának módja szerint kategorikus és diszpozitív normákat különböztet meg, ez utóbbiakhoz sorolva a jogirodalomban ajánlónak nevezett normákat is. A jogi norma fogalmára vonatkozó legújabb nézeteket áttekintve állást foglal az ún. feladatnormák jogi jellege mellett.

A XVI. fejezet (A jogviszony) a jogszabály és a jogviszony kapcsolatát az általános és az egyes viszonyaként jellemzi. Leszögezi, hogy minden jogszabály jogviszonyokon keresztül realizálódik. A jogviszony alanyainak problémakörében jogelméleti szinten vizsgálja a jogképesség és cselekvőképesség eddig e szempontból eléggé elhanyagolt kérdéseit. A jogalanyok között természetes személyt, jogi személyt és az államot különbözteti meg, ez utóbbit elemezve tér ki az állami szervek jogalanyiságára is. A jogviszony egységes — általános — tárgyaként az emberi magatartást határozza meg, elismeri azonban konkrét, egyedi tárgyának létezését is, majd a jogi tényekkel foglalkozik.

A XVII. fejezetben (A jogalkalmazás) a szerző a jogalkalmazást mint az állami és bizonyos társadalmi szervek tevékenységét határozza meg. A tényállás megállapítása kapcsán leszögezi, hogy a jogilag releváns tények vonatkozásában az objektív igazság megállapítása követelmény, ami azonban nem érhető el minden esetben. A tényállás objektív igazságának kritériuma a jogalkalmazói meggyőződés. Megállapítja, hogy a jogszabályértelmezés nem minden esetben része a jogalkalmazásnak. Az értelmezés fajainak, módszereinek és eredményeinek világos és áttekinthető elemzése után kitölthető és ki nem tölthető joghézagot különböztet meg, majd állást foglal az analógia-iuris tilalma mellett. A határozat meghozatalát vizsgálva szakít a korábbi mechanikus állásponttal. Hangsúlyozza, hogy a jogalkalmazás értékelő elemeket is magábanfoglaló tevékenység, továbbá a jogalkalmazói tevékenység alapvetően racionális voltát hangsúlyozva elismeri, a másodlagos szubjektív tényezők hatását is.

A XVIII. fejezet (A jogrend és a törvényesség) a jogrendet mint az adottságoknak megfelelő jogi rendezettség állapotát jelöli meg, amely magasabb rendű jogelveket, követelményeket nem tartalmaz. A szerző — a korábban uralkodó fölfogástól eltérően — a törvényesség általános fogalma meghatáro-

zásának szükségességét vallja; az államszervezet alkotmányos működését és az állami szervek és az állampolgárok törvényes kapcsolatát jelöli meg fő oldalaiként. Ezt követően a burzsoá és a szocialista törvényességet elemzi, ez utóbbi kapcsán állást foglal a szocialista jogalkotás törvényessége fölötti intézményes felügyelet mellett.

Összegezésül megállapíthatjuk, hogy a szerzők az állam- és jogelmélet új tankönyvének létrehozásával jelentős feladatot teljesítettek. Alkotásuk áttekinthetőségével és rendszerezettségével nagyban megkönnyíti az állam- és jogelmélet egyetemi elsajátítását, emellett anyagának átfogó jellegével, a fő összefüggések megvilágításával más diszciplinák anyagának jobb megértését is szolgálja. A gyakorlati problémák elemzése révén — mint az igényes gyakorlati jogász kézikönyve — tudományosan megalapozott joggyakorlat fejlődését segíti elő. Kiemelkedőek a munka tudományos értékei: a szerzők legújabb kutatásaikat tették hozzáférhetővé, alkotó módon szintetizálták a marxista állam- és jogelmélet új eredményeit, a monografikus földolgozással kijelölték a további kutatás fő irányait.

Szilágyi Péter

*Magyar bányajog**

I. A magyar bányászati felsőoktatás és a Selmeci Bányászati Akadémia 200 éves évfordulója alkalmából kiadott könyvükkel a szerzők a szó szoros értelmében hiányt pótoltak. Az 1960-ban kihirdetett Bányatörvénnyel (a bányászatról szóló 1960. évi III. törvény) megteremtett új típusú magyar bányajognak — a könyvben is hivatkozott oktatási célú jegyzetektől eltekintve — ez ugyanis az első rendszeres feldolgozása.

A könyv ismertetője mindjárt itt, az első mondatoknál nehéz helyzetbe kerül, amikor a mű jellegét kívánja meghatározni — hacsak egy-két szóval is, mint a fenti „rendszeres feldolgozás" kifejezés használatával. Mi is ez a mű? Kézikönyv, kommentár, monográfia, jogszabályfeldolgozás? Nehéz e kérdésre felelni. De még nehezebb volt a szerzőknek e tekintetben a követendő utat megtalálniuk.

Azt a már elcsépeltnek ható kifejezést, hogy a könyv hézagot pótol, fentebb tudatosan használtam. Itt valóban arról van szó. Csak talán a hézag szót kellett volna többes számban használni. A szerzőknek ugyanis több hézagot kellett ezzel az egyetlen könyvvel pótolniuk.

A bányajog tudományos feldolgozását joggal hiányolhatta és hiányolhatja még most is az elmélet. A gyakorlati jogász viszont a bányajog immár 10 éves bírósági és hatósági gyakorlatának és a felmerülő jogalkalmazási kérdéseknek rendszeres feldolgozását várta, az ezzel kapcsolatos publikáció rendkívül szegényes voltából eredő hiány pótlását látta fő feladatnak. A bányászat nem jogász szakemberei a Bányatörvény és a bányászatra vonatkozó jogszabályanyag magyarázatát, kézikönyvét hiányolhatta, olyat, amely a gazdasági és műszaki vezetés részére a mindennapi munkához is elengedhetetlen munkaeszköz, segítő.

Egyetlen könyvben még a fent vázolt egyik feladatnak sem lehet természetesen maradéktalanul eleget tenni.

Nagyon jól tudták ezt a szerzők is, akik — az igényeket alaposan felmérve — mégis vállalkoztak mindhárom igény legfontosabb részeinek kielégítésére. Így született meg az új magyar bányajognak ez az — általam rendszeres feldolgozásnak nevezett — kézikönyve, amely elsősorban a fent vázolt gyakorlati igényeket kívánja kielégíteni, mégpedig mind a bányajogász, mind a nem jogász bányászati szakember ez irányú igényét. Túlmegy azonban a könyv ezen és — a lehetőségek adta keretben — tudományos feldolgozásnak minősülő, sőt — ide vágó jogirodalmunk hiányában — úttörő feladatokra is vállalkozik helyenként.

A könyv beosztása is e feladathoz igazodik.

Első három fejezete történeti és elméleti bevezetőt ad. Az első fejezet (I. A magyar bányajog történetének vázlata) a bányászat hazánkban történő kialakulásától a Bányatörvényig dolgozza fel a bányajog történetét. A következő két fejezet (II. A bányajog fogalma, alapelvei és forrásai; III. A bányaigazgatás ágazati és felügyeleti rendszere) pedig fontos elméleti kérdések feldolgozásával kívánja a bányajog keretét megadni és a bányaigazgatás elméletének jogi alapjait lerakni.

Az ezt követő nyolc fejezet a Bányatörvény rendszerére épül, amelyet azonban — a gyakorlat sürgető követelményeinek eleget téve — ki is egészít a bányászokra vonatkozó különös jogszabályok rendszeres feldolgozásával. (IX. fejezet.)

A befejező fejezet a fontosabb európai államok bányajogának rendszerezett áttekintését nyújtja az olvasónak.

A könyvet végül értékes függelék, a fontosabb jogszabályok szöveggyűjteménye, jogszabály- és tárgymutató egészíti ki, majd német, angol és orosz nyelvű tartalmi ismertetés zárja le.

(Az I—V. fejezet és a jogösszehasonlító XII. fejezet megfelelő része dr. Tárkány Szűcs Ernő, a VI—XI. fejezet és a jogösszehasonlító XII. fejezet ehhez kapcsolódó része dr. Radnay József, végül a függelék dr. Kiss László munkája.)

II. *1.* Az olvasó a könyvszemlétől — különösen ha az olyan jelentős jogi folyóiratban lát napvilágot, mint a Jogtudományi Közlöny — a narratív ismertetésen és az összegező bíráláton, értékelésen felül azt várja, hogy a szemléző fussa át a könyvet ismertetve, bírálva, referálva, fejezetenként is.

Ennek a feladatnak azonban — részben a könyv nagy terjedelme, részben a feldolgozott témák gazdagsága, részben pedig éppen amiatt, hogy e könyv a bányajognak első és egyetlen ilyen jellegű feldolgozása — e helyütt nem tehetek eleget.

E helyett egyes, elsősorban elméleti, a jogtudomány művelőit érdeklő fejezeteket, helyesebben az egyes fejezetekben található ilyen jellegű főbb kérdéseket veszek — igen röviden — bonckés vagy helyesebben nagyító alá. Úgy gondolom, hogy a Jogtudományi Közlöny jellege is ezt kívánja meg. Olvasóink elsősorban elméleti kérdések

* Tárkány Szűcs Ernő—Radnay József—Kiss László: Magyar Bányajog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970. 734 old.

után érdeklődő jogászok lévén, inkább a jogtudományt érintő általános kérdésekre szorítkozom és mellőzöm a bányajogi szakjogászi kérdéseket. (Nemcsak azért, mert magam sem vagyok bányajogász.)

2. A könyv már említett, a bányajog történetét feldolgozó, első fejezete elárulja, hogy írója a magyar jogtörténet kisszámú művelőinek egyike. Ugyanakkor azt is elárulja, hogy a könyvben közzé tett „vázlat" jóval nagyobb igényű anyaggyűjtés, kutatás eredménye, illetve eredményének summázása. Jogtörténeti irodalmunkban hiányzó magyar bányajogtörténet feldolgozása, vagy az egyes résztémák feldolgozása (ha tőlem függene, a korai magyar bányajoggal kezdeném) lehetne ennek az anyaggyűjtő, kutató munkának kellő hasznosítása.

De a könyvben olvasható jogtörténeti vázlat is joggal tarthat igényt a történészek és jogtörténészek érdeklődésére és egyes kérdéseknek a szakterület művelői között történő megvitatására (pl. a korszakbeosztás, ezen belül nem jelentett-e a Károly Róbert féle reform új történeti korszakot; menynyiben és milyen hatások alatt lett „magyar" bányajog az idegen bányavárosok jogkönyveit utánzó partikuláris jogból, stb.).

E kérdések megvitatása szakavatott jogtörténészek tollára kívánkozik. Mint extreneus nem is szólok ezekhez, csak egyetlen, más jellegű kérdést említek meg.

A szerző a kuxa-társulatot bányaszövetkezetnek tekinti és ezzel — implicite — ezeket tekinti a szövetkezetek legkorábbi alakulatainak, kezdeti formáinak is. Szerintem ez a megállapítás erősen vitatható. Nézetem szerint a szövetkezet lényegéhez tartoznak: a személyi társulási és nem tőke társulási jelleg, valamint a nyílt tagság elve is. E két követelményt nem látom megállapíthatónak a kuxa-társulásoknál, ezért a magam részéről a kuxát inkább bányarészvénynek, az ilyen társulást pedig a részvénytársaság elődjének tekinteném. (Különösen a későbbi fejlődést is tekintetbe véve.)

3. „A bányajog — egyszerűen kifejezve — jogunknak az a része, amely a bányászatra érvényes sajátos jogi szabályokat foglalja össze" — mondják ki a szerzők könyvük 56. oldalán, a II. fejezet summázását tartalmazó fogalommeghatározásban.

Ha a könyvet az állam- és jogelmélet művelői nem jegyezték fel az elolvasandó művek közé, remélhető, hogy e megállapítás felkeltheti figyelmüket — legalábbis a jogrendszer tagozódásának elméletével foglalkozók figyelmét.

Minthogy a jogrendszer tagozódásának kérdése a tételes jog elméleti művelőit is érdekli és érinti, itt eltérek a követett gyakorlattól és nemcsak figyelemfelkeltésre vállalkozom, hanem rövid állásfoglalásra is.

A magam részéről a jogrendszer tagozódásának elméletét azok közé az elméletek közé sorolom, amelyeknek alapos felülvizsgálata már megérett feladat. Ez vonatkozik elsősorban a jogágazati elhatárolásokra, az „önálló" jogági jellegre, az ebből adódó meddő vitákra. Hogy csak egyet említsek, utalok arra a kérdésre, hogy pl. a polgári eljárásjog önálló jogág-e, és az azt magában foglaló ún. törvénykezési jog, (mások szerint a civilisztika) valamiféle magasabb jogágazati alegység, vagy pedig az ún. törvénykezési jog az önálló jogág és annak csak egy része a polgári eljárásjog.

Itt azonban nemcsak az a kérdés merül fel, hogy melyek az ún. önálló jogágak, hanem sokkal inkább az, hogy van-e jogrendszerünkben létalapja olyan komplex jogterületek kialakításának — és ezek önálló tudományágként, tantárgyként, stb. való művelésének —, amelyek valamilyen életviszonyra, vagy az életviszonyok meghatározott körére vonatkozóan több jogág szabályait, illetőleg valamennyi jogág szabályait foglalják össze. Ilyen jogterület ugyanis a bányajog.

Nézetem szerint a jogrendszer tagozódásának elmélete, a jogágak meghatározása — még a mai uralkodó elmélet szerint is — lehetővé teszi, de legalábbis nem állja útját ilyen jogterületek kialakításának. Itt az elsődleges a gyakorlati igény, az a kérdés, hogy meghatározott életviszonyok több jogágba tartozó szabályozása egységes vezérlőszempontokat követ-e vagy sem. Ha igen, a gyakorlati élet kívánja e jogterület „önállósulását" kialakulását, elméleti és gyakorlati művelését, oktatását.

Ebből a szemszögből nézve tehát osztom a szerzők fent idézett fogalommeghatározását — az alábbi korrekcióval — és e fogalommeghatározás elméleti és gyakorlati következményeit is helyeslem.

Az említett kis korrekció pedig az — most már leszállva az általánosságból a konkrétumhoz —, hogy a bányajog szerintem nem egész jogrendszerünknek („jogunknak") az a része, amely a bányászatra érvényes sajátos jogi szabályokat foglalja össze, hanem csak a polgári jognak, az államigazgatási jognak és a munkajognak a bányászatra vonatkozó sajátos részének foglalata. Nem hiszem ugyanis, hogy például a büntetőjog ide vágó részével is a bányajognak kellene foglalkoznia.

4. A könyv III. fejezete a bányaigazgatás elvi kérdéseit tárgyalva az ágazati és a felügyeleti rendszer igen világos elhatárolásával megkönnyíti az olvasó e téren való tájékozódását. Ezt az egyébként elég bonyolult témát ilyen világos fogalmazásban ritkán lehet olvasni. Természetesen a bonyolult kérdést a szerző leegyszerűsítve adja az olvasó kezébe, ami a könyv jellegéből következik. E leegyszerűsítés azonban — és ez igen ritka — nem jár vulgarizálással.

A fentieket különösen azért tartom kiemelendőnek, mert az ágazati irányítás és a felügyeleti jogkör területén, valamint ezeknek a hatósági jogkörtől történő elhatárolása területén még a jogászok között és a jogirodalomban is gyakran fogalmi zűrzavar tapasztalható. Ez a könyv, amelyet a bányászat nem jogász szakemberei is haszonnal és szükségszerűen forgatnak, e téren elősegíti a tisztázottság kialakítását.

Egyetlen kritikai megjegyzés. Helyes lett volna, ha a szerző röviden foglalkozott volna azzal, hogy éppen a bányászat terén nem alakul azonosan az ágazati miniszter jogköre a többi területtel. A műszaki fejlesztés, ezen belül például a földtani kutatás, az önálló földtani hatóság hatósági jogköre miatt másként alakul, ugyanígy a biztonságtechnikai feladatok is, az Ország-

gos Bányaműszaki Főfelügyelőség hatósági jogkörére tekintettel.

E problémakörnél vetődnék fel az a kérdés is, hogy a gazdasági tárcák felügyeleti szerepének az új gazdasági mechanizmus körülménye között történő módosulása, az ágazati irányítás és a hatósági jogkör előtérbe kerülése, de lege ferenda nem kívánja-e meg annak az elvnek jövőbeli felülvizsgálatát, hogy a bányászat terén a hatósági jogköröket a bányászat túlnyomó többsége felett felügyeletet gyakorló minisztertől független országos hatáskörű szervek jogkörébe kell utalni.

5. A könyv VIII. fejezete „A bányászat biztonsága" címet viseli. Mind címe, mind tartalma megfelel a Bányatörvény 3. fejezetének.

E fejezet kapcsán kell hangsúlyoznunk, hogy a Bányatörvény — amely egyébként az első új típusú ipari törvényünk volt — adja először a biztonsági szabályok teljességre törekvő összefoglalását és rendszerét.

A technikai fejlődés, a gépesítés magas és egyre növekvő foka a műszaki tudományok terén éppen az utóbbi évtizedekben alakította ki a biztonságtechnikát. Ezzel a munkajog fejlődése lépést tartott a munkavédelemnek, mind jogintézménynek a kialakításával. Ipari jogszabályaink azonban csak később kezdték a biztonsági szabályok rendszeres kialakítását, ezek közül a Bányatörvény nemcsak időben volt úttörő, hanem rendszerességével is.

Jogszabályaink most már egyremásra tartalmaznak biztonsági szabályokat, de e fejlődéssel a jogtudomány, a jogirodalom kellően még nem foglalkozott.

Talán e fejezet tanulmányozása — amely egyébként elméleti feldolgozást nem tartalmaz — vezethet el bizonyos, e jogterületre vonatkozó tudományos feldolgozáshoz. A biztonsági jogszabályok elméleti feldolgozása megalapozhatná e jogterület rendszerezését, esetleges későbbi kodifikációját is, amely végül talán valamiféle ipari biztonságtechnikai kódexhez vezethetne el.

Lehet, hogy az elmélet művelői ebben ma még nem látnak lényeges feladatot, de a gyakorlati élet ezen a téren is előbb-utóbb sürgető követelményeket támaszt majd jogtudományunk elé.

6. A polgári jogász, és bizonyos szempontból az eljárásjogász is, nagy érdeklődéssel olvassa a könyv X. fejezetét, amely a bányakárok megtérítéséről szól. E fejezet nemcsak pontos, teljes és korekt összefoglalója a bányakártalanítás joganyagának, az azzal kapcsolatos bírósági és hatósági joggyakorlatnak, hanem igen sok további gondolatot ébresztő megállapítást is tartalmaz.

E fejezet 1. pontjának rövidre szabott fejtegetése a bányakártalanítási felelősség jogi természetéről a polgári jog elméleti művelőinek keltheti fel érdeklődését. Sajnos a tankönyvek és közkézen fekvő kézikönyvek ennek a jogintézménynek természetével kellően nem foglalkoznak, pedig ennek elhelyezése a polgári jogi felelősségi rendszerben igen lényeges kérdés. A szerző kifejti, hogy „a bányakártalanítási felelősség a fokozott veszéllyel járó tevékenység esetétől eltérő felelősségi alakzat, minthogy a jogszabály kifejezett rendelkezése értelmében a bányászati tevékenység jogszerű magatartás a károkozás vonatkozásában is..." A bányakárok megtérítése tehát nem kártérítésként, hanem kártalanításként történik.

Mint részletkérdést ki kell emelnem a továbbiak során azt — a Legfelsőbb Bíróság elvi megállapításán nyugvó — fejtegetést, amely szerint a bányakárok megtérítése iránti igények speciális szabályozása a Bányatörvényben és annak végrehajtási jogszabályában történt meg, a nem szabályozott kérdésekben pedig az általános polgári jogi szabályok, a Ptk. szabályai az irányadók. A kisajátítási jogszabályok tehát nem kisegítő jogszabályok, azok csak akkor alkalmazhatók, ha azokra a speciális jogszabály, a Bányatörvény, illetőleg végrehajtási szabályai utalnak. Ez a megállapítás nemcsak elméleti, a bányakártalanítás polgári jogi felelősségi rendszerében való elhelyezési szempontjából igen lényeges, hanem gyakorlati következményei is vannak. Ilyen gyakorlati következmény például, hogy az épületkár tekintetében nem a kisajátítási kártalanítás ún. használati érték fikcióját kell alkalmazni, hanem általában a forgalmi érték az irányadó. Ki kell hangsúlyozni tehát, hogy jogunk ezen a területen elismeri a forgalmi értéket, mint a tényleges és teljes kártalanítás mércéjét és ezzel mintegy ellentmondást ékelve a kisajátítási kártalanítás egyre jobban korszerűtlennek tűnő elvei közé, döngeti a kaput a forgalmi érték előtérbe kerüléséhez.

Az eljárásjogász is levonhat e fejezet kapcsán bizonyos következtetéseket különösen abból a szempontból, hogy ideje lenne egységesen rendezni azokat az eljárásokat, amelyekben a polgári peres út előfeltétele az előzetes hatósági eljárás. Nemcsak a megelőző eljárás egy- vagy kétfokúságára gondolok itt, hanem pl. arra is, hogy milyen elvek megvalósulása vezethet olyan lényeges eltéréshez, hogy az egyik ilyen megelőző eljárásnál csak egyezség megkísérlése, ill. a felajánlott kártalanítás megállapítása történik, míg a másiknál érdemi határozat hozatalára kerül sor. [Álláspontom szerint az egységesítés iránya csak az egyfokú igazgatási és ezt követő kétfokú eljárás felé vezethet, amelynél az igazgatási eljárás során is érdemi (marasztaló) határozat születik.]

Sokat lehetne még e fejezet kapcsán felmerülő gondolatokhoz írni, de most már csak egyetlen kérdésre korlátozom mondanivalómat. Ez pedig, hogy e fejezet szépen ad bizonyságot arról, milyen értékes lenne az egyes területekre vonatkozó bírósági és hatósági joggyakorlat gyakrabban történő rendszeres feldolgozása, elemzése, kritikája és értékelése. Ez elengedhetetlen követelménye az egységes joggyakorlat kialakításának, amely nélkül a jogkereső közönség érdekeinek kellő szolgálata nem képzelhető el.

7. Végezetül néhány szót kell szólnom a könyv XII. fejezetéről, amely az európai fontosabb bányajogok tekintetében rendszeres jogösszehasonlító anyagot ad.

E fejezet a bányajog általában elfogadott rendszerezését követi és ezen belül mutatja be a szocialista és nem szocialista államok különböző bányajogi megoldásait.

Tudjuk, hogy a jogösszehasonlítás a legújabb időkben világszerte és különösen a szocialista államok-

ban hatalmas lépésekkel halad előre. Ezzel a fejlődéssel nem tart mindig lépést jogirodalmunk. Már csak ebből a szempontból is feltétlenül dicsérendő a szerzőknek ez a kezdeményezése.

De e fejezetet elolvasva még nagyobb elismeréssel kell szólnom a szerzők által végzett munkáról, mert az adott terjedelmi keretek között ezt a nehéz feladatot igen jól oldották meg. Az olvasó megfelelő képet kap a fontosabb európai jogrendszerek bányajogi megoldásairól. Eközben azt is láthatja, hogy a magyar bányajog megfelelő színvonalon áll és Bányatörvényünk az élenjáró jogszabályok között szerepelhet.

III. A könyv összefoglaló értékelésénél a szemle írójának könnyű dolga van.

Az eddig elmondottakat összefoglalva meg kell állapítani, hogy a könyv a gyakorlati igények követelményeinek kielégítése mellett, a jogszabályok feldolgozása mellett — az adott keretek között — lényeges elméleti kérdésekkel is foglalkozik, egyes kérdésekben úttörő szerepet is vállal magára. A jogszabályok feldolgozása mellett igen sok de lege ferenda gondolatot is felvet (amiről eddig még nem volt szó, pl. a kutatási szerződések, a tájrendezés, stb. terén). Rávilágít a bányajog néhány hiányosságára, visszasságára is (pl. a vízbányászat terén, a pályaalkalmassági vizsgálat kötelezővé tételének hiánya terén, stb.).

A bíráló tehát — a könyv egészét tekintve — csak elismeréssel illetheti a szerzőket, akik a bevezetőben említett feladatnak egyetlen könyvvel való megoldását sikerrel végezték el.

A könyv egyrészt a jogtudomány elméleti művelőinek, másrészt a bányajoggal foglalkozó, vagy azzal találkozó gyakorlati jogásznak ajánlható. De ezen túlmenően ajánlható minden bányászati szakembernek, gazdasági és műszaki vezetőnek, mindennapi munkája jó segítőjeként.

Farkas József

Új könyvek:

Nizsalovszky Endre: A szerv- és szövetátültetések joga. Tekintettel más rendhagyó orvosi műveletre.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 421 p. [Bibliogr. 372—384.]

A munka célja: orvosi és jogi kérdések ismertetése mellett a közvélemény alakításának előmozdítása, a társadalmi érdekeket szolgáló jogi szabályozás elősegítése. Ennek megfelelően a kérdések kidolgozásának követett alapelve: a vizsgált feladatok, illetőleg tevékenységek kapcsán figyelembe venni az emberi érdekek oltalmának követelményét és elhárítani az orvos gyógyító tevékenysége elől minden esetleges akadályt. Az ember és az orvos különleges kapcsolatairól, valamint e kapcsolatok jogi vonatkozásairól szóló bevezető részek után a munka és az emberrel folytatott kísérleteket, az élő emberből történt szövet- és szervátültetéseket, ezt követően pedig az emberi élet megszűnése utáni átültetési tevékenységet vizsgálja. Külön-külön fejezetekben tárgyalja ez után a szövet- és szervbeültetés jogi vonatkozásait, valamint a magyar jogalkotási feladatokat a tárgyalt kérdéskörrel kapcsolatban. A függelékben a vonatkozó nemzetközi dokumentumok szövegét (a Nürnbergi Katonai bíróság ítéletének vonatkozó részeit, a klinikai kutatásokkal foglalkozó orvosok számára kiadott Helsinki Deklarációt, továbbá a kérdéskörrel kapcsolatosan az egyes országokban kiadott tételes jogi szabályok szövegét) közli. Külön érdeme a munkának a bő irodalmi jegyzék. A külföldi olvasót angol, francia és orosz nyelvű tartalomjegyzék tájékoztatja a munka tartalmáról.

Szotáczky Mihála: A jog lényege.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 1970. 368 p. [Bibliogr. passim.]

A jog lényegével, osztályjellegének kérdésével szocialista irodalmunkban nem készült átfogó elemzés. A történeti anyaggal illusztrált monográfia a jog lényegéről és fogalmáról, valamint politikai természetéről adott bevezető rész után öt nagy fejezetben foglalja össze az anyagát. Az akarati elemről szóló fejfogások és az akarati elemnek a jogban vitt szerepéről szóló rész után az egyéni és az osztályérdek, valamint a jog és a társadalmi osztályok viszonyát vizsgálja. A jog tartalmának történetiségéről írt következő fejezetekben a jog lényegének megjelenési módjait tárgyalja a különféle jogtípusokban. A befejező részben a szocialista jog lényegi vonásait, végül a szocialista jog politikai természetének változásait elemzi. A munkát részletes név- és tárgymutató, valamint orosz és francia nyelvű tartalomjegyzék egészíti ki.

Bihari Ottó: Szocialist representative institutions.

Bp. Akadémiai Kiadó, 1970. 279 p. [Bibliogr. passim.]

A szerző „Az államhatalmi képviseleti szervek elmélete" című, 1963-ban megjelent művének a külföldi kutatók számára átdolgozott kiadása.

Garancsy Gabriella: A munkajogviszony megszüntetése.

Bp. Akadémiai Kiadó, 1970. 264 p.

A monográfia a bevezető részben a munkaviszony jellege és a munkajogviszony közötti összefüggéseket elemzi, majd történeti áttekintést ad a munkáltatói felmondásról a tőkés és a szocialista jogrendszerekben. Ezt követően a munkáltatói felmondási jog részletkérdéseit elemzi (a felmondási jog differenciálása, gyakorlásának korlátai, a felmondást indokoló általános és a dolgozó személyével összefüggő körülmények). A munkajogviszonynak a munkavállaló felmondásával történt megszüntetéséről szóló fejezet után a megszüntetés egyéb módjait (kölcsönös megegyezés, áthelyezés, a munkaszerződés érvénytelensége) valamint a munkajogviszony megszűnésének más, a felek nyilatkozatán kívül álló eseteit vizsgálja. A befejező fejezet a felmondással kapcsolatos eljárást és a felmondás jogkövetkezményeit tárgyalja.

Domé Györgyné: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek társulásai.

Bp. Akadémiai Kiadó, 1970. 258 p. [Bibliogr. passim.]

A munka a mezőgazdasági termelőszövetkezetek egyszerűbb gazdasági együttműködéseinek, közös

vállalkozásainak jogi kérdéseit vizsgálja, idekapcsolva a termelőszövetkezetek és az állami vállalatok közötti társulások kérdéseit is. Célja a gazdaságirányítási reform megvalósításának elősegítése. A termelési társulások általános jellemzőire vonatkozó kérdések összefoglalása után a társulások tulajdonjogi és vagyonjogi sajátosságainak, a termelési kooperációk igazgatásának, szervezeti felépítésének, munkavállalóinak és a tsz tagjainak, valamint a termelési társulások anyagi felelősségének kérdéseit elemzi. A befejező részben a termelési kooperációk jelentőségét és hatását vizsgálja a szocialista tulajdoni formák közeledésének tendenciájára. Függelékül orosz és német nyelvű tartalomjegyzéket közöl.

Kilényi Géza: Az államigazgatási eljárás alapelvei.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 353 p.
[Bibliogr. 337—342.]

A munka a jogi alapelvek szerepéről és jelentőségéről írt bevezető rész után az államigazgatási eljárás eredményességéről, gyorsaságáról és egyszerűsítéséről szóló három nagy fejezetben foglalja össze az államigazgatási eljárással szemben támasztható követelményeket, valamint az ezzel kapcsolatos tételesjogi szabályokat, illetőleg a továbbfejlesztés szempontjából figyelembe vehető célszerű eljárási megoldásokat. Mellékletként orosz, francia és német tartalomjegyzéket közöl.

Hatályos jogszabályok gyűjteménye 1945—1968. Közzéteszi a Magyar Forradalmi Munkás—Paraszt Kormány Titkársága — az Igazságügyminisztérium — a Legfőbb Ügyészség. Szerk. *Gál* Tivadar—

Katona Zoltán—Szilbereky Jenő: 5. köt. Nemzetközi szerződések. Összesített szám- és tárgymutató
Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 1135 p.

A Hatályos jogszabályok gyűjteményének befejező kötete a nemzetközi szerződéseket kihirdető törvény és törvényerejű rendeletek mellett közli a nemzetközi jogi vonatkozású elnöki tanácsi határozatokat, kormányrendeleteket és mianyagnak külön mutatói mellett miniszteri rendeleteket. Ennek az összesített szám- és tárgymutatót közöl a Gyűjtemény 1—5. köteteihez.

Polgári törvénykönyv. A Legfelsőbb Bíróság állásfoglalásaival. Összeáll. Gellért György—*Zoltán* Ödön.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 618 p.

A Kis jogszabálygyűjtemény c. és a gyakorlatban igen bevált sorozat most új formában jelentkezik, amellyel rendkívül megkönnyíti a gyakorlati jogalkalmazók munkáját. A polgári törvénykönyv, valamint a hatályba lépte óta megjelent legfontosabb kiegészítő és módosító jogszabályok szövegét magában foglaló munka, a szövegrészek közlése mellett tartalmazza a Legfelsőbb Bíróságnak a polgári joggal kapcsolatos 7. sz. irányelvét, polgári elvi döntéseit, polgári kollégiumának állásfoglalásait, az indokolásoknak azokkal a részeivel, amelyek a gyakorlatban leginkább hasznosíthatók. A szövegükben is közölt legfontosabb jogszabályok mellett a munka közli a polgári jog területén leginkább alkalmazott jogszabályok jegyzékét is. A munka használhatóságát nagyban emeli a részletes tárgymutató.

Hatályos általános felügyeleti és polgári jogi tárgyú legfőbb ügyészi iránymutatások és állásfoglalások mutatója.

Lezárva: 1970. jan. 1. Közzéteszi a Legfőbb Ügyészség Titkársága. Bp. Lapkiadó Vállalat, 1970. 152 p.

A mutató az Ügyészségi Közlöny I—XVII. évfolyamaiban közzétett (1954—1969) és jelenleg is hatályban levő iránymutatások és állásfoglalások címét tartalmazza. Nem szerepelnek az összeállításban azok a hatályos legfőbb ügyészi iránymutatások és állásfoglalások, amelyek kizárólag a Tanácsok Közlönyében vagy más hivatalos lapban kerültek közzétételre, továbbá más, országos hatáskörű szerveknek a Legfőbb Ügyészséggel egyetértésben kiadott olyan elvi állásfoglalásai, amelyek nem jelentek meg az Ügyészségi Közlönyben. A mutató két főrészből áll: az elsőben az általános felügyeleti állásfoglalásokat (az államigazgatási eljárással, a lakásbérlettel, szabálysértésekkel, a rendőrségi felügyelet alá helyezéssel, továbbá egyéb, az államigazgatási joggal kapcsolatos kérdésekről), a másodikban pedig a polgári jogi állásfoglalásokat közli (polgári törvénykönyv, családjog, munkajog, társadalombiztosítási jog, mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog, társadalmi bíróság, polgári eljárási jog, végül az államigazgatási jog polgári jogi vonatkozású anyagával kapcsolatos állásfoglalások). A kiadványt tárgymutató és részletes betűrendes mutató egészíti ki. A mutató az Ügyészségi Közlöny mellékleteként jelent meg.

Popper Péter: A kriminális személyiségzavar kialakulása.

Bp. Akadémiai Kiadó, 1970. 171 p.
[Bibliogr. 165—171.]

A kriminálpszichológiának a tudományok rendszerében elfoglalt helyéről szóló rövid bevezetés (első fejezet) után, a munka a második fejezetben vázolja a kriminálpszichológia fejlődését. A kriminális személyiségről írt harmadik fejezetében a kriminális személyiségzavar kialakulásával, valamint a kriminális személyiség sajátosságaival foglalkozó részekben tárgyalja anyagát. Vizsgálódásainak eredményeit: Összefoglalás és következtetések c. befejező részben közli.

Kampis György—Varga József: Kisajátítás.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 503 p.
[Bibliogr. 483—485.]

Ipari és mezőgazdasági beruházások céljaira egyre gyakrabban válik szükségessé egyes ingatlanok kisajátítása. Ennek kapcsán biztosítani kell az egyéni és a társadalmi érdek összehangolását. A munka szocialista jogirodalmunkban első ízben foglalja össze monografikus szinten a kisajátítás kérdéseit jogpolitikai, közgazdasági stb. szempontból is. A munka három részből áll. Az első részben a kisajátítás hazai és általános fejlődéséről adott bevezető részek után a munka vizsgálja a kisajátítás jogintézményének helyét a szocialista

jogrendszerben. A második részben a jogintézmény egyes elemeit (a kisajátítás fogalma, a közérdekű cél, a kisajátítás módjai, a kártérítési szabályok), a harmadik részben az eljárási kérdéseket tárgyalja. A függelékben jogszabálymutatót és tárgymutatót is közöl.

A közgazdasági szabályozó rendszer továbbfejlesztése a tanácsok és szerveik gazdálkodásában és a területfejlesztésben.

Szerk. *Papp* Lajos. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 128 p.

A tanácsi gazdálkodás fejlesztésének alapelveit és legfontosabb gyakorlati kérdéseit tartalmazó munka az 1971. jan. 1-vel hatályba lépő új szabályokat és azok magyarázatát tartalmazza. A munka egyes fejezeteit *Forján* Gyula, *Köböl* József, *Kenyér* István és *Szabó* Károly írta.

A községi tanácsok mezőgazdasági és élelmezésügyi feladatai.

Szerk. *Kozári* János. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 260 p.

A gyakorlati célkitűzésű munka a mezőgazdasági és élelmezésügyi szakigazgatási szervek rendszerével (szerző: Molnár Imre), a földügyi (Békési Ferenc), a mezőgazdasági termelési és állattenyésztési szakigazgatással (Molnár István), a növényvédelmi igazgatással (Kozári János) az állategészségügyi igazgatással (Kozári János), az élelmezésügyi igazgatással (Kozári János), a termelőszövetkezeti igazgatással (Molnár István), az erdészeti, vadászati és természetvédelmi igazgatással (Molnár Lajos), valamint a mezőrendészettel (Molnár István) kapcsolatos gyakorlati kérdéseket foglalja össze. A befejező fejezet (Molnár Lajos) az idekapcsolódó általános igazgatási kérdéseket vizsgálja. A munka használhatóságát nagyban emeli a mellékelt nyomtatványmintatár.

Magyar bányajog. Összeáll. Tárkány Szücs Ernő—Radnay József—Kiss László.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 734 p.

A magyar bányászati oktatás és a Selmecbányai Bányászati Akadémia 200 éves évfordulója alkalmából kiadott munka az 1960. évi III. bányatörvény — az első szocialista ipartörvény — valamint a törvény alkalmazásával kapcsolatban kiadott jogszabályok alapján összefoglaló kézikönyvet ad a bányaüggyel foglalkozó minden igazgatási és műszaki szakember számára. A bányajog történetének vázlata, forrásai után a bányászati igazgatással kapcsolatos kérdéseket csoportosítja (a bányászat joga, földkutatás, bányaművelés, biztonsági intézkedések, a bányászokra vonatkozó jogszabályok, a bányakárok, idegen ingatlanok és vizek használata). Igen jelentős jogösszehasonlító anyagot is közöl (a bányajog néhány fontosabb európai államban). Függelékként közli a hatályos bányaügyi jogszabályok szövegét. A munka használhatóságát jogszabálymutató és tárgymutató biztosítja. A külföldi olvasó számára idegen nyelvű (német, angol, orosz) tartalomjegyzék ad áttekintést a munka tartalmáról.

Miholics Tivadar—Molnár Dániel: Hatályos munkajogi állásfoglalások. Lezárva: 1970. jan. 31.

Bp. Táncsics Kiadó, 1970. 141 p.

Az új munkatörvény kiadása szükségessé tette a korábbi állásfoglalások felülvizsgálatát. Az összeállítás a Munkaügyi Minisztériumnak a Szakszervezetek Országos Tanácsával egyetértésben kiadott elvi állásfoglalásait, a Belkereskedelmi Minisztérium által a Pénzügyminisztériummal és különböző szakszervezetekkel egyetértésben kiadott állásfoglalásokat, végül a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának munkajogi tárgyú állásfoglalásait tartalmazza.

A közúti közlekedés szabályai. KRESZ.

Összeáll. *Kasza* Sándor—*Zsombory* László. Lezárva: 1969. április 30. Bp. Műszaki Kiadó, 1970. 191 p.

A közúti közlekedés szabályairól szóló alapvető jogszabályt [2/1962. (IX. 29.) BM KPM sz. rendelet] valamint ennek összes módosításait, továbbá a közúti közlekedéssel kapcsolatos egyéb alapvető jogszabályok (az 1968. évi I. tv. a szabálysértésekről stb.) idevágó rendelkezéseit tartalmazza. A munka a Belügyminisztérium és a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium megbízásából készült.

Pénzügyi bűntettek és szabálysértések. A pénzügyi kriminalitás kérdései az elméletben és a gyakorlatban. Szerk. Szatmári Lajos.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 423 p. [Bibliogr. passim.]

A tanulmánykötet a következő tanulmányokat tartalmazza: *Turi* István: Az adócsalás és a vámbűntett; *Szatmári* Lajos: A szabálysértési jog alapkérdéseiről; *Temesi* Imre: Pénzügyi szabálysértés; *Újvári* Lajos: Vámszabálysértés; *Mezneries* Iván: A devizagazdálkodás érdekeit sértő cselekmények és azok szankcionálása. Devizabűntettek, devizaszabálysértések, devizabírságok; *Takács* György: A pénzügyi büntetőjog kifejlődése. A munkát orosz és francia nyelvű tartalommutató egészíti ki.

Az ENSZ 1968—69. évi titkársági kiadványai az Országgyűlési Könyvtárban. Összeáll. *Balkay* Bálintné.

Bp. ny. n. Soksz. 1970. 138 p.

Az Országgyűlési Könyvtár mint az ENSZ kiadványainak magyarországi letéti könyvtára, a korábbi, hasonló jellegű kiadványokhoz csatlakozva most az 1970. dec. 1-ig beérkezett titkársági kiadványok katalógusát tette közzé, a titkársági kiadványok kiadói jelzete szerint csoportosítva.

Miholics Tivadar: A vállalat anyagi felelőssége. Bp. Táncsics Kiadó, 1970. 95 p. /Munkaügyi kiskönyvtár./

Az ismeretterjesztő munka első része a vállalat anyagi felelősségének általános szabályait tárgyalja (a munkaviszony kerete, felelősségi rendszere, a dolgozó közrehatása a károkozásban, a kár fogalma, bizonyítási kérdések). A második rész a vállalat által okozott károk főbb típusait tárgyalja (a dolgozó egészségében, testi épségében okozott károk, ezzel kapcsolatos eljárási kérdések, a dolgozónak a vállalat területére bevitt ingóságaival, végül a munkához való jog megsértésével okozott károk). A munka a függelékben hasznos gya-

korlati útmutatásokat közül (foglalkozási betegségek, a kárigénybejelentéssel kapcsolatos gyakorlati kérdések).

Szemes Lajos: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek érdekképviselete.

Bp. Akadémiai Kiadó, 1970. 114 p. /A nagyüzemi gazdálkodás kérdései./

A munka első része a termelőszövetkezeti képviselet fejlődésének — elsősorban a Termelőszövetkezeti Tanács tevékenységének — bemutatása után a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának és a területi szövetségeseknek — kérdéseit tárgyalja, ideértve a jogi vonatkozásokat is. A helyzet elemzése alapján levont és a termelőszövetkezeti érdekek szolgálatának gyakorlati megvalósításával kapcsolatos kérdéseket elemző részben a jövő rendezéssel kapcsolatos feladatokat vizsgálja.

Büntető jogszabályok. 3. átdolg. kiadás. Összeáll. *Moldoványi* György—*Ruff* Győző.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 469 p.

[Kis jogszabálygyűjtemény.]

Az ismert jogszabálygyűjtemény új kiadása, 1969. nov. 4-én lezárt kézirattal.

László Pál—Udvarhelyi Gyula—Wolf Miklós: Társas ház. Szövetkezeti ház. Családi ház.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 469 p.

A könyv építési típusokként rendszerbe foglalja az egyes magánlakás-építési formákkal kapcsolatos jogi, műszaki és pénzügyi tennivalókat. A társasházra, szövetkezeti házra és a családi házra vonatkozó általános tennivalók mellett részletesebben foglalkozik a különféle kölcsönakciók (kedvezményes kölcsönök, egyéb építési kölcsönök, állami árkiegészítés) kérdéseivel is. A munka kezelhetőségét tárgymutató, gyakorlati használhatóságát a mellékelt iratmintatár biztosítja.

László János: A gazdasági irányítás és a termelőszövetkezetek anyagi érdekeltsége.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 319 p. [Bibliogr. 315—319.]

A tárgykörhöz tartozó problémák közgazdasági elemzése mellett a jogi szabályozás kérdéseit is vizsgálja. Ebből a szempontból különösen figyelemreméltó munka befejező fejezete, amely a gazdaságirányítási reform fő vonásainak elemzése alapján összefoglalja a reform továbbfejlesztésével kapcsolatos feladatokat.

Új management rendszerek. [Tanulmánygyűjtemény.]

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 331 p. [Bibliogr. 371.]

A Münchenben 1967-ben megjelent munka fordítása a „Vállalati gazdálkodás" c. sorozatban.

Weber, Max: Állam — Politika — Tudomány.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1970. 471 p.

M. Weber: Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre (1968) és Wirtschaft und Gesellschaft (1964) c. műveiből válogatott tanulmányok. Az összeállítást *Kemény* István és *Varga* Iván végezte.

Sarlós Béla: Deák és Vukovics. Két igazságügyminiszter.

Bp. Akadémiai Kiadó, 1970. 107 p. /Értekezések a történeti tudományok köréből 54./

Az értekezés az 1848/1949. évi forradalom és szabadságharc két igazságügyminiszterének tevékenységéről számol be, a már közzétett forrásanyag, valamint levéltári kutatásokon is alapuló adatok alapján.

A népgazdasági irányítás rendszere. Szerk. Bálint József.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 1970. 442 p.

Az MSZMP Központi Bizottsága gazdaságpolitikai osztályának szervezésében készült munka a reform legfontosabb gazdasági intézkedéseinek egységéről, az intézkedések okairól, a várt hatásokról, végül a tervezési és szabályozási rendszerről átfogó képet ad. A legfontosabb kérdéscsoportok: A tervezési rendszer, az árrendszer, vállalati érdekeltség és jövedelemszabályozás, a bér- és létszámgazdálkodás, a munkajogi szabályozás, a nemzetközi munkamegosztás és a külkereskedelem kérdései, a hitelpolitika, a hitel- és pénzforgalom, az áruforgalom, a beruházási rendszer, a műszaki fejlesztés, a tanácsok gazdasági tevékenysége, a számviteli és ellenőrzési rendszer, a gazdaságirányítás szervezeti változásai. A munkát az 1970. évi népgazdasági tervről szóló tájékoztató, valamint jogszabálymutató egészíti ki.

Арпад Прандлер:

Компетенция и задачи Совета Безопасности по Уставу ООН

Статья рассматривает три аспекта компетенции и задач Совета Безопасности: общую компетенцию и вместе с этим место Совета Безопасности в системе органов ООН, в первую очередь на основе ст. 24 и 25 Устава; его задачу по мирному разрешению споров согласно главе VI Устава; задачи Совета Безопасности в случае угрозы миру, нарушения мира и агрессивных действий в соответствии с главой VII Устава.

Статья анализирует в первую очередь позитивные распоряжения Устава, используя и материал Сан-Франциского travaux préparatoires.

По возможности указывает на различия между сложившейся практикой и первоначальными соображениями, на проблемы, вытекающие из толкования и применения предписаний Устава ООН.

Йожеф Бак:

Децентрализация в руководстве кооперативами

И при экономической системе социализма одной из общих тенденций развития предприятий является концентрация, рост размеров предприятий. Эта тенденция развития осуществляется и в случае кооперативов, что вызывает важные изменения в их организационном функционировании, внутреннем руководстве. Сущность этих организационных изменений заключается в *децентрализации руководства.*

Статья показывает те изменения, которые наступили или могут стать необходимыми вследствие увеличения размеров кооперативов, главным образом увеличения числа членов кооперативов.

Автор исходя из *общих черт* децентрализации руководства, характерных для каждого социалистического предприятия (государственного предприятия и кооператива), указывает на те *специальные черты*, которые действительны лишь по отношению к кооперативам. Внутри этого последнего круга проблем переходит к рассмотрению различных организационных форм по отдельным типам и отраслям социалистических кооперативов.

Указанные выше проблемы статья рассматривает в связи с разработкой единого кодекса кооперативов.

Эрнё Лёринц:

Коллективный договор

Автор показывает историческое сложение и развитие коллективного договора в буржуазно-помещичьей Венгрии до 1919 г.

После анализа вопроса с точки зрения рабочего движения и истории права автор показывает правовое положение договоров по тарифам (коллективного договора) в Венгрии в исследуемый период.

Коллективные договоры в нашей стране получают распространение главным образом на рубеже нынешнего столетия и в связи с ними появляется некоторая социалполитическая и юридическая специальная литература. Но правительство отказалось возвести коллективный договор в закон. Курия в своих решениях также не признавала правовой силы коллективного договора, потому что в нем она видела нарушение договорной свободы.

Автор констатирует, что хотя и косвенное, но бесспорное правовое признание коллективный договор приобретает лишь со следующим за первой мировой войной революционным периодом.

Árpád Prandler:

Die Kompetenz und die Aufgaben des Sicherheitsrates laut Charte der UNO

Der Aufsatz befasst sich mit drei Aspekten der Kompetenz und der Aufgaben des Sicherheitsrates: Allgemeine Kompetenz und damit im Zusammenhang der Platz des Rates im System der UNO-Organe, in erster Linie anhand der Artikel 24 und 25; seine Aufgaben in der friedlichen Lösung von Konflikten aufgrund des VI. Kapitels; seine Aufgaben im Falle der Gafährdung des Friedens, des Friedessbruches und agressiver Handlungen im Sinne des VII. Kapitels.

Die Abhandlung untersucht in erster Linie die gesatzten Regeln der Charta, wobei auch die Materialien der travaux préparatoires von San Francisco benützt werden.

Nach Möglichkeiten verweist der Autor auf die Unterschiede zwischen der sich ausgebildeten Praxis und den ursprünglichen Vorstellungen, auf die Probleme, die sich aus den Vorschriften der UNO Charta und ihrer Auslegung ergeben.

József Bak:

Dezentralisierung in der Leitung der Genossenschaften

Auch im Wirtschaftssystem des Sozialismus ist eine allgemeine Tendenz der Entwicklung der Unternehmen die Konzentration, das Wachsen der Ausmasse der Unternehmen. Diese Entwicklungstendenz kommt auch bei den Genossenschaften zur Geltung und zeitigt als Folge wichtige Änderungen in ihrer organistaorischen Tätigkeit, in ihrer inneren Verwaltung. Das Wesen dieser organisatorischen Änderungen besteht in der Dezentralisierung der Leitung.

Die Abhandlung befasst sich mit diesen Änderungen, welche als Folge des Anwachsens der Ausmasse — besonders der Mitgliedszahl — der Genossenschaften in der Organisation der Leitung stattgefunden haben.

Ausgehend aus den allgemeinen Wesenszügen der Dezentralisierung der Leitung, die für alle sozialistischen Unternehmen (sowohl für die staatlichen Unternehmen, als auch für die Genossenschaften) gültig sind, befasst sich der Autor mit diesen speziellen Charakterzügen, die nur für die Genossenschaften bezeichhend sind. Innerhalb dieses Themenkreises behandelt er die verschiedenen Möglichkeiten der Organisationsformen bei den einzelnen Typen und Zweigen der sozialistischen Genossenschaften.

Die Abhandlung befasst sich mit den angedeuteten Problemen vormehmlich im Zusammenhang mit der Vorbereitung des einheitlichen Gesetzbuches über die Genossenschaften.

Ernő: Lőrinc:

Über den Kollektiv-Vertrag

Die Abhandlung überlickt die geschichtliche Entwicklung des Kollektiv-Vertrages im feudal-kapitalistischen Ungarn bis 1919. Nach der Behandlung der Frage aus dem Gesichtspunkte der Arbeiterbewegung und der Rechtsgeschichte, untersucht der Verfasser, wie sich die rechtliche Lage des Tarif-Vertrages (Kollektiv-Vertrages) in der behandelten Epoche in Ungarn gestaltete.

Die Kollektiv-Verträge begannen in Ungarn vornehmlich nach der Jahrhundertwende in der Praxis grosse Verbreitung zu erlangen und es entwickelte sich auch eine, sich auf diese beziehende sozialpolitische und juristische Fachliteratur. Die Regierung verschloss sich aber vor der gesetzlichen Regelung dieser Verträge. Auch die Kurie (das OG) versagte ih ihren Entscgeidungen die Anerkennung der Rechtskraft dieser Verträge, da sie in ihnen die Verletzung der Vertragsfreiheit erblickte.

Der Verfasser stellt fest, dass die mittelbare, dennoch nicht misszuverstehende Anerkennung der Kollektiv-Verträge nur in der, auf den ersten Weltkrieg folgenden Revolutionsepoche stattgefunden hat.

Árpád Prandler:

Les compétences et les tâches du Conseil de la Sécurité selon la Charte des Nations Unies

L'article s'occupe de trois aspects des compétences et des tâches du Conseil de la Sécurité: des attributions générales et de la place du Conseil dans le système des organes des Nations Unies, surtout

sur la base des articles 24 et 25 de la Charte; de la tâche lui incombant conformément au chapitre VI, dans le règlement pacifique des différends; de sa tâche conforme au chapitre VII au cas de la menace et de la rupture de la paix et des actes d'agression.

L'étude examine en premier lieu les dispositions positives de la Charte en utilisant aussi la matière des travaux préparatoires de San Francisco.

L'article renvoie, dans le cadre des possibilités, aux différences existant entre la pratique établie et des prévisions d'origine, aux problèmes résultant de l'application et de l'interprétation des dispositions de la Charte.

József Bak:

Décentralisation dans la direction des coopératives

Une des tendances générales du développement des entreprises dans le régime économique du socialisme est la concentration, l'accroissement des dimensions des entreprises. Cette tendance du développement se fait valoir aussi concernant les coopératives et elle entraîne de changements importants dans le fonctionnement de leur structure et dans l'administration intérieure de ces dernières. L'essence de ces changements structurels consiste dans la *décentralisation de la direction.*

L'étude traite des changements qui surviennent ou bien qui peuvent s'imposer concernant la structure de la direction à la suite de l'accroissement des dimensions et surtout — du nombre des membres — des coopératives.

L'auteur part des *traits généraux* de la décentralisation de la direction qui sont valables à toutes les entreprises socialistes (entreprises d'Etat et coopératives), et en expose les *spécificités* qui ne sont valables que pour les coopératives. Dans ce cadre il s'étend aussi sur les différentes formes structurelles possibles, classées selon des types et des branches respectifs des coopératives socialistes.

L'étude traite les problèmes signalés surtout à la lumière des préparatifs du Code uniforme des coopératives.

Ernő Lőrincz:

Le contrat collectif

L'étude résume la formation historique et le développement du contrat collectif en Hongrie à partir de l'époque de la bourgeoisie et des propriétaires terriens jusqu' à 1919.

Après avoir soulevée la question du point de vue du mouvement des travailleurs et de l'histoire du droit l'auteur examine qu'elle était le statut juridique du contrat de tarif (contrat collectif) en Hongrie à cette époque.

Les contrats collectifs ont commencé à gagner du terrain dans la pratique dans une mesure plus considérable surtout vers le tournant du siècle et à ce sujet aussi une certaine littérature de politique sociale et juridique s'est formée. Le gouvernement s'est refusé à codifier le contrat collectif.

L'ancienne Cour Suprême a refusé aussi à reconnaître dans ses arrêts la validité du contrat collectif, car elle a considéré la question comme la violation de la liberté de contracter.

L'auteur constate que la reconnaissance juridique du contrat collectif ne s'est réalisée qu'à l'époque révolutionnaire après la première guerre mondiale.

Árpád Prandler:

The powers and functions of the Security Council under the UN Charter

Three aspects of the powers and functions of the Security Council are dealt with in the paper: general powers and together with it the place of the Council in the UN organ system, in the first place under Articles 24 and 25; its tasks in the peaceful settlement of disputes under Chapter VI; its task in connection with threats to peace, breach of peace and acts of aggression under Chapter VII.

The paper deals mainly with the provisions of the Charter and makes use also of the San Francisco *travaux préparatoires* as well.

As far as it is possible the paper indicates the differences between practice as evolved and the original conceptions the problems arising from the application and construction of the Charter provisions.

József Bak:

Decentralisation in cooperative managament

One of the overall trends in the evolution of enterprises is also under socialist economic conditions, concentration, the expansion of enterprise magnitudes. This trend of evolution prevails also in respect of cooperatives and involves important changes in their organization and internal management. The essence of these changes is the *decentralization of management.*

The paper deals with those changes which may follow or become necessary in consequence of the expansion of cooperatives particularly the increase in membership.

The author starts from the *general features* of decentralized management which apply to all socialist enterprises (state enterprises and cooperatives) then discusses the *special features* which are characteristic of cooperatives only. Within the latter scope he discusses the feasability of organisational patterns differentiated according to the types and branches of cooperatives.

The paper deals with the above subjects mainly in the context of the preparation of a uniform cooperative code.

Ernő Lőrincz:

The collective contract

The paper surveys the historical emergence and evolution of the collective contract in feudal-bourgeois Hungary up to 1919.

After raising the problem from a workers'movement and legal history aspect the author examines what was the legal position of the tariff contract (collective contract) in the epoch.

Collective contracts began gaining ground in practice in Hungary round the turn of the century and certain literature of a social political and legal nature was taking shape. The government however refused to enact collective contracts: The Supreme Court (Kuria) likewise refused to give recognition to the legal effect of collective contracts in its decisions because it considered that these infringed economic liberty.

In conclusion he says that the collective contract gained an indirect but unequivocal recognition in law only in the post-war revolutionary period.

Ára: 8,— Ft INDEX 25.422

A lapszám (XXVI. új évfolyam 5.) szerzői: *Dr. Prandler Árpád* a Magyar Jogász Szövetség főtitkára. — *Dr. Bak József* a Szövetkezeti Kutató Intézet tudományos főmunkatársa. — *Dr. Lőrincz Ernő* jogtanácsos (Ajka). — *Dr. Leonard Bianchi* egyetemi docens (Pozsony). — *Dr. Máltás György* a Pesti Központi járásbíróság csoportvezető bírája. — *Dr. Trócsányi László* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — *Dr. Lehoczky Boldizsárné* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Prugberger Tamás* jogtanácsos (Sárvár). — *Dr. Mádl Ferenc* egyetemi docens. — *Dr. Csizmadia Andor* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Szilágyi Péter* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Farkas József* a Nehézipari Minisztérium csoportvezető jogtanácsosa

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u.30. — Tel.: 160-160/247. — Kiadja a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin krt 9-11. Telefon: 221-281). — Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI, Budapest V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I. Fő utca 32. Telefon: 159-450; vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

71.5895 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

1971 JUL

XXVI. új folyam 6. szám Budapest, 1971. június

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

PRANDLER ÁRPÁD:

A Biztonsági Tanács hatásköre és funkciói a regionális szervezetekkel, a leszereléssel, valamint egyéb politikai-szervezeti feladatokkal kapcsolatban 281

HARTAI LÁSZLÓ:

Az igazság érvényrejuttatásának problémái a polgári perben 291

HALÁSZ KÁLMÁN:

A bűnözés megismerhetősége 299

GYÖRGY ERNŐ:

A versenyjog és az iparjogvédelem kapcsolódásai 305

Szemle:

SZÉLYES SÁNDOR:

A feltaláló rosszhiszeműsége szabadalom megtámadása esetében 311

SULYOKNÉ GREGUS MÁRTA:

A kiskorú házasságkötések néhány kérdése 313

FEKETE GÉZA:

Gyermek- és ifjúságvédelem a Német Demokratikus Köztársaságban 317

REX-KISS BÉLA—SZABÓ LÁSZLÓ:

Duffy-vércsoport vizsgálatok eredményei ... 321

Jogirodalom:

Szabóné Nagy Teréz: A büntető eljárás egyszerűsítése (tekintettel a csekélyebb jelentőségű bűntettekre) (GYÖRGYI KÁLMÁN) 324

A. Ferrer Correia: Direito Internacional Privado (KARLÓCAI JÁNOS) 326

СОДЕРЖАНИЕ: *Арпад Пранблер:* Компетенция и функции Совета Безопасности в связи с региональными организациями, с разоружением, а также иными политико-организационными целями. — *Ласло Хартаи:* Проблемы реализации истины в гражданском процессе. — *Калман Халас:* Познаваемость преступности. — *Эрнё Дьёрдь:* О связи между правом соревнования и охраной промышленного права. — *Обзор: Шандор Сейеш:* Недобросовестность изобретателя в случае оспаривания патента. — *Шуйокне Марта Грегуш:* О некоторых вопросах заключения брака между малолетними. — *Геза Фекете:* Охрана детей и молодежи в Германской Демократической Республике. — *Бела Рекс-Кишш:* — *Ласло Сабо:* Результаты исследования крови группы Duffy — *Юридическая литература: Сабоне Терез Надь:* Упрощение уголовного процесса (с отношении более мелких преступлений) *(Калман Дьёрдьи)*. — A. Ferrer Correia: Direito International Privado *(Янош Карлоцаи)*.

INHALT: *Árpád Pandler:* Die Kompetenz und die Funktionen des Sicherheitstrates im Zusammenhang mit den regionalen Organisationen, der Abrüstung, sowie mit anderen, politischen-organisatorischen Aufgaben — *László Hartai:* Die Probleme der Zurgeltungbringung der Wahrheit im Zivilprozess. — *Kálmán Halász:* Die Erkenntbarkeit der Kriminalität. — *Ernő György:* Die Zusammenhänge des Konkurrenzrechts und des Gewerbeschutzes. — *Rundschau: Sándor Szélyes:* Die Böswilligkeit des Erfinders bei der Anfechtung des Patents. — *Márta Sulyokné-Gregus:* Einige Fragen der Eheschliessung von Minderjährigen. — *Géza Fekete:* Kinder- und Jugendschutz in der DDR. — *Béla Rex-Kiss — László Szabó:* Die Ergebnisse unserer Duffy-Blutgruppenuntersüchungen. — *Rechts-literatur: Teréz Szabóné-Nagy:* Die Vereinfachung des Strafverfahrens (in Hinblick auf die Straftaten minderer Bedeutung) (*Kálmán Györgyi*). — A. Ferrer Correia: Direito International Privado *(János Karlócai*).

SOMMAIRE: *Árpád Prandler:* Les attributions et les fonctions du Conseil de Sécurité en connexité avec les organismes régionaux, le désarmement et d'autres taches de nature politique d'organisation. — *László Hartai:* Problèmes de la mise en valeur de la justice au procès civil. — *Kálmán Halász:* Les possibilités de la connaissance de la criminalité. — *Ernő György:* Les connexions du droit de concurrence et de la protection de la propriété industrielle. — *Revue: Sándor Szélyes:* La mauvaise foi de l'inventeur au cas de l'action en nullité du brevet. — (Mme) *Márta Sulyok-Gregus:* Quelques questions relatives au mariage des mineurs. — *Géza Fekete:* La protection de l'enfance et de la jeunesse dans la République Populaire Allemande. — *Béla Rex-Kiss — László Szabó:* Les résultats de nos examens concernant le groupe de sang Duffy. — *Littérature juridique:* (Mme) *Teréz Szabó—Nagy:* La simplification de la procédure pénale (en considération des délits de moindre importance) *(Kálmán Györgyi)*. — A. Ferrer Correia: Direito Internacional Privado *(János Karlócai)*

CONTENS: *Árpád Prandler:* The powers and functions of the Security Council in connection with regional organizations, disarmament and other, political-organizational tasks. — *László Hartai:* The problem of the prevalence of truth in civil law-suits. — *Kálmán Halász:* The feasibility of obtaining knowledge of crime. — *Ernő György:* Correlations between the law of competition and industrial property protection. — *Review:* — *Sándor Szélyes:* The bad faith of the inventor in case the patent is impugned. — (Mrs.) *Márta Sulyok-Gregus:* Some problems of the matrimony of minors. — *Géza Fekete:* Child and youth protection in the German Democratic Republic. — *Béla Rex-Kiss — László Szabó:* The results of the examinations of the Duffy blood-group. — *Legal literature:* — (Mrs.) *Teréz Szabó—Nagy:* Simplifying criminal procedure (with regard to crimes of minor import) *(Kálmán Györgyi)*. — *Correia, A. Ferrer:* Direito Internacional Privado *(János Karlócai)*

XXV. új évfolyam 6. szám Budapest, 1971. június hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A Biztonsági Tanács hatásköre és funkciói a regionális szervezezetekkel, a leszereléssel, valamint egyéb politikai-szervezeti feladatokkal kapcsolatban*

1. Az önvédelem joga és a regionális megállapodások.

A megelőző és kényszerítő rendszabályok rendszere egységes egészet alkot a VII. fejezet értelmében. Van a VII. fejezetnek azonban egy cikke, az 51., amely különleges szerepet tölt be ebben a rendszerben. Ezzel a cikkel összefüggésben, — bár az Alapokmány külön fejezetét képezi—, kell beszélnünk a VIII. fejezetben tárgyalt regionális megállapodásokról is, illetve azoknak a Biztonsági Tanáccsal való kapcsolatáról.

a) A Biztonsági Tanács egyik legfontosabb hatásköri korlátozásának tekinthető az Alapokmány 51. cikke, amely a következőket állapítja meg:

„A jelen alapokmány egyetlen rendelkezése sem érinti az Egyesült Nemzetek valamelyik tagja ellen irányuló fegyveres támadás esetében az egyéni vagy kollektív önvédelem természetes jogát mindaddig, amíg a Biztonsági Tanács a nemzetközi béke és biztonság fenntartására szükséges rendszabályokat meg nem tette. A tagok az önvédelem e jogának gyakorlása során foganatosított rendszabályaikat azonnal a Biztonsági Tanács tudomására tartoznak hozni."

A második világháború előtt az önvédelemre való jogot olyan értelmű természetes jognak tartották, hogy a kollektív biztonság megvalósítását célzó nemzetközi okmányok nem is említették meg. (A Nemzetek Szövetsége Egyességokmánya, a Kellog-Briand Paktum.)[1] A Kellog-Briand Paktumhoz fűzött olyan fenntartások azonban, mint például „minden nemzet egyedül maga illetékes annak eldöntésére, vajon a körülmények megkívánják-e a védelmi háborúhoz folyamodást"[2], eleve lehetővé tették az önvédelemmel való visszaélést.

Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya is „természetes" jogról beszél[3]. Levonva azonban a tanulságokat a korábbi visszaélésekből és keserű tapasztalatokból, a tételes nemzetközi jog szempontjából két fontos korlátozást állapít meg. Először: az önvédelem csak fegyveres támadás esetén lehet jogos. Az önvédelem tehát nem lehet preventív, megelőző lépés, sem pedig megtorló, utólagos visszacsapás. A Biztonsági Tanács sok esetben elítélte mind a preventív, mind a megtorló rendszabályokat.[4] Nem lehet hivatkozni állítólagos veszélyre, provokációra, a saját állam állampolgáraival szemben elkövetett méltánytalanságokra, mint ürügy-

* Jelen tanulmány előzményeként ld. a Jogtud. Közl. 1971. 5. sz-ban megjelent „A Biztonsági Tanács hatásköre és feladatai az ENSZ Alapokmánya szerint" c. cikket. *(Szerk.)*

[1] Mint ahogy Kellog, az Egyesült Államok külügyi államtitkára kijelentette: „Az önvédelem minden szuverén állam természetes joga, amely magától értetődő minden szerződés esetén."

[2] L. Diplomáciai és Nemzetközi Jogi Lexikon, Szerk.: Hajdú Gyula, Bp. 1967, 392. old.

[3] Az Alapokmány magyar fordítása a franciát követi. Emellett a francia szövegben a legvilágosabb, hogy jogos önvédelemről van szó: „droit naturel de légitime défense". Az angol szövegben: „inherent right of ... self-defence", az oroszban: „nyeotjemlemoje pravo na... szamooboronu..." található.

[4] L. az ENSZ főtitkárának 1956. április 4-i jelentését, Repertory of Practice of United Nation Organs (a továbbiakban: Repertory...) Supplement No. 1. 1958, 362. old. l. még Supplement No. 2. 1964, 446.old.

re.[5] Emellett a Biztonsági Tanácsot azonnal értesíteni kell a történtekről. A második korlátozás időbeli jellegű. A jogos önvédelem alapján foganatosított intézkedések csak addig tekinthetőek elfogadhatóknak, ameddig a Biztonsági Tanács nem hozza meg saját rendszabályait.[6] Az Alapokmány ezért nemcsak korlátozza az önvédelem jogát, hanem világossá teszi, hogy az csak kisegítő szerepet játszhat a Biztonsági Tanácsra ruházott általános felelősség mellett. Erre utal az 51. cikk második része, amely szerint: „ezek a rendszabályok semmiképpen sem érintik a Biztonsági Tanácsnak a jelen Alapokmány értelmében fennálló hatáskörét és kötelességét abban a tekintetben, hogy a nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása végett az általa szükségesnek tartott intézkedéseket bármikor megtegye."

Így, amíg az önvédelem joga a második világháborúig a nemzetközi jog általános szabálya volt, addig az ENSZ Alapokmánya rendszerében csak kivételnek tekinthető.[7] Olyan kivétel azonban, amely az Alapokmánynak egy másik általános elvét, az erőszak alkalmazásától való tartózkodást korlátozza. Az Alapokmány így nem fosztja meg az államokat az önvédelem jogától. Előfordulhat és sokszor előfordult, hogy a Biztonsági Tanács nem tud egyhangúlag fellépni és védelmet nyújtani az agresszió áldozatainak. Ilyenkor az érintett ország a nemzetközi jog értelmében helyesen jár el, ha önvédelmi intézkedéseket foganatosít.[8]

Többek között éppen az ilyen körülmények előfordulására számítva ismerte el az Alapokmány az önvédelem jogát. Amikor ezt a jogot korlátozza, egyúttal bővíti is, amennyiben az egyéni önvédelem mellett a kollektív fellépést is lehetségesnek tartja.[9] Rá kell mutatnunk arra, hogy a kollektív önvédelem csak jog, de nem kötelesség. Ha az ENSZ tagállamát fegyveres támadás éri, akkor más tagállamnak nem kötelessége segítséget nyújtani, csak két esetben. Az egyik eset az, ha a Biztonsági Tanács így határoz. A másik, ha szerződéses, vagy *ad hoc* megállapodás alapján a megtámadott állam segítséget kér. Más államot ért fegyveres támadás tényének megállapításával nem lehet automatikusan „segítséget" nyújtani ilyen irányú kérés nélkül. Ezért utasították vissza San Franciscóban azt az új-zelandi javaslatot, amely szerint valamennyi ENSZ tag kollektív kötelessége lett volna fellépni bármely országot ért agresszió esetén.[10]

A kollektív önvédelem joga biztosítja az Alapokmány által elismert regionális szervezetek létrehozásához és tevékenységéhez szükséges nemzetközi jogi elismerést. Érdemi összehasonlítás és elemzés szándéka nélkül említem meg példaként, hogy mind az Északatlanti Szerződés (1949. április 4.) 5. cikke, mind pedig a Varsói Szerződés (1955. május 14.) 4. cikke az egyéni és kollektív önvédelem jogára, és kifejezetten az Alapokmány 51. cikkére hivatkozik, mint a szerződés egyik alappillérére. Továbbá mindkét cikk a fegyveres támadás bekövetkeztétől, mint *casus Foederis*-től teszi függővé a hozandó intézkedéseket. Az 51. cikkel összhangban utalnak arra, hogy a Biztonsági Tanácsot tájékoztatják és saját intézkedéseiket felfüggesztik, ha a Tanács megteszi a nemzetközi béke és biztonság helyreállítására szükséges lépéseket.[11]

b) Az Alapokmány VIII. fejezete három

[5] Egyes nyugati szerzők szerint az atombomba feltalálása után az önvédelem joga fikcióvá válik, ha az első fegyveres csapást meg kell várni. L. L. M. Goodrich—E. Hambro: The Charter of the United Nations, Commentary and Documents, London, 1949, 300 o. Hasonló véleményen van Bowet, aki szerint eleve helytelen volt leszűkíteni az önvédelmet fegyveres támadás esetére, mivel ez a jogos önvédelem önkényes értelmezéséhez és preventív akciókhoz szolgáltat jogi alapot. Mint írja: „Egy államtól sem lehet elvárni, hogy várjon az elsődleges (initial) támadásra, amely a fegyverkezés mai szintjén megsemmisítheti az állam további ellenállásához szükséges képességet és így valójában létét veszélyezteti." L. L. W. Bowett: Self-Defence in International Law, New York, 1958, 187—193. old., idézet: 191—192. old. Elvont értelemben ebben sok igazság van, de úgy véljük, hogy az azóta bekövetkezett politikai és technológiai fejlődés — az emberiség szerencséjére — a meglepetésszerű nukleáris agresszió lehetőségét egyre inkább kiküszöböli. Ha az önvédelem jogát a technikai haladásra hivatkozva feladnók, az éppen a „megelőző első csapás" agresszív politikájának igazolását jelentené.

[6] L. az előbb idézett 51. cikk első mondatát. Búza László arra mutat rá, hogy az Alapokmány hivatalos magyar fordításában használt „rendszabályok" helyett helyesebb „intézkedésekről" beszélni, mivel „a rendszabályokat nem megteszik, hanem meghozzák, vagy megalkotják". Igaz ellenben az is, hogy az 51. cikk második mondatában a fordítás az „intézkedések" szót használja. A két fogalom esetében az angol szöveg a „measure-action", az orosz pedig a „merű-gyejsztvija" megkülönböztetést használja. L. Búza László: A nemzetközi jog fő kérdései az új szellemű nemzetközi jogban. Bp. 1967. 15. old.

[7] Vö. V. K. Szobakin: Kollektivnaja bezopasznoszty — garantyija mirnogo szoszuscsesztvovanyija. Moszkva, 1962. 300. old. Goodrich—Hambro, im. 300. old.

[8] A Biztonsági Tanács mindezideig nem hozott olyan határozatot, amely egyértelműen állapította volna meg valamelyik fél javára a jogos önvédelem esetét az 51. cikk alapján. Ugyanakkor egyes határozat-tervezetekben, illetve határozatokban találunk utalást az alapelvre. L.: Repertory...Vol. II. 1955. 433. old.

[9] Kelsen ellentmondást lát az abban, hogy az Alapokmány kollektív önvédelemről beszél. Szerinte az önvédelem, *per definitionem*, csak unilaterális aktus lehet a megtámadottak részéről. A nemzetközi viszonyok realitása, a kölcsönös érdekek és a biztonság közös feltételei azonban véleményünk szerint kellőképpen indokolják a kifejezés tartalmi és formai jogosságát. L. H. Kelsen: The Law of the United Nations, London, 1950. 792., 797. old.

[10] Vö. V. K. Szobakin: im. 307—308. old., G. I. Morozov: Organyizacija Objegyinyonnüh Nacij, Moszkva, 1962. 221—236. old.

[11] L. Nemzetközi Szerződések Gyűjteménye. 1945—1958. 143, 254. old. vö. R. C. Lawson: International Regional Organizations, Constitutional Foundations, New York, 1962. VI—VII. old., 6., 208. old.

cikket (52—54) szentel a regionális megállapodásoknak. Az 52. cikk 1. pontja szerint:

„A jelen Alapokmány egyetlen rendelkezése sem zárja ki olyan regionális megállapodások vagy szervezetek fennállását, amelyek a nemzetközi béke és biztonság fenntartásának regionális jellegű tevékenységére alkalmas kérdéseivel foglalkoznak feltéve, hogy az ilyen tevékenységük az Egyesült Nemzetek céljaival és elveivel összhangban állanak."

San Franciscóban az elvi megfontolásokon túl, a következő gyakorlati körülmények vezettek a regionális szervezetek nagyobb szerepének elismeréséhez:

— Az amerikai és különösen a latinamerikai államok törekvése, hogy az Amerika-közi Rendszer (csak 1948-ban jött létre, hivatalosan az Amerikai Államok Szervezete!) cselekvési szabadságát megőrizzék. Emögött elsősorban az Egyesült Államok állt, hogy a Monroe-doktrínát átmenthesse az ENSZ keretei között is.

— Az arab országok 1945 tavaszán hozták létre az Arab Ligát és ezt akarták beilleszteni az Alapokmányba.

— A Szovjetunió és Franciaország, a német revansizmustól tartva, meg akarták őrizni cselekvési szabadságukat a kétoldalú vagy többoldalú védelmi szövetségek kiépítése területén.[12]

Az Alapokmány 52. cikk 1. pontja értelmében a regionális szervezetnek három fogalmi eleme van: a nemzetközi béke és biztonság fenntartásával legyen kapcsolatos; az Egyesült Nemzetek céljaival és elveivel kell összehangolni tevékenységüket; valamilyen formában regionális jellegűeknek kell lenniök.

Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy mind az Alapokmány, mind pedig a *travaux préparatoires* tanulmányozásából kitűnik, hogy a regionális szervezeteket nemcsak és nem elsősorban katonai szövetségeknek kell tartanunk.[13] Igaz, hogy a VIII. fejezet nem tesz kifejezetten említést a gazdasági és kulturális feladatokról, de közvetve, a IX. fejezetben tárgyalt „nemzetközi gazdasági és szociális együttműködés" alapelvei, a regionális együttműködés intézményeire is alkalmazhatók. Kétségtelen azonban, hogy a VIII. fejezet elsősorban logikailag a VI. és VII. fejezetekkel függ össze és szabályozza a regionális szervezetek feladatait a nemzetközi béke és biztonság fenntartásában. Így mind a viszályok békés rendezése, mind pedig a kényszer-rendszabályok foganatosítása esetén szoros kapcsolat létesül a Biztonsági Tanács és a regionális szervezetek között.

A viszályok békés rendezése területén az Alapokmány kötelességévé teszi a regionális szervezetek tagjainak, hogy a helyi jellegű viszályokat először saját eszközeikkel igyekezzenek megoldani, „mielőtt még azokat a Biztonsági Tanács elé terjesztenék". Ez egybeesik a 33. cikk 1. pontjában talált utalással, amely a regionális szerveket is felsorolja, mint a viszályok megoldásának egyik módját. Ezzel párhuzamosan, a Biztonsági Tanács kötelessége, hogy támogassa a viszályok ilyen eszközzel történő megoldását.

A kényszer-rendszabályokkal kapcsolatban az 53. cikk 1. pontja tartalmazza azt a kettős főszabályt, hogy:
A Biztonsági Tanács *felhasználhatja a regionális szervezeteket* az általa elrendelt kényszer-rendszabályok végrehajtása során; A regionális szervezetek és megállapodások[14] saját maguk azonban *csak a Biztonsági Tanács által adott felhatalmazás esetén* foganatosíthatnak kényszer-rendszabályokat.

A főszabály második része teljesen megkötné a szervezetek kezét, (különösen az állandó tagsággal járó „vétójog" esetleges felhasználása esetén,) ha nem adna kiutat két kivétel:

— Az egyik kivétel inkább történeti, átmeneti jelentőségű. Eszerint az ellenséges államokkal[15] szemben foganatosított regionális intézkedések, különösen a „támadó politikának ilyen állam részéről történő felújítása" esetén, nem tartoznak a fenti korlátozás alá. A másik kivétel, és jelen esetben számunkra ez a fontosabb jellegű, hogy az 51. cikk alapján a tagállamokat megilleti az önvédelem joga.[16]

A kivételek ellenére is rendkívül nagy jelentősége van annak a ténynek, hogy a kollektív biztonsági rendszer, amelyet az ENSZ Alapokmánya öntött formába, a Biztonsági Tanácsot tette meg centrális szervvé és rábízta a regionális szervezetek fölötti „általános felügyeletet" is. Ezt bizonyítja a VIII. fejezet utolsó, 54. cikke, amely szerint: „A Biztonsági Tanácsot minden olyan tevékenységről állan-

[12] L. W. P. Allen: Regional Arrangements and the United Nations. Organizing the United Nations, Series of Articles from the Department of State Bulletin, Washington, 1946. 7—8. old.; vö. Sz. B. Krülov: Isztorija Szozdanyija OON, Moszkva, 1960.; R. B. Russel: A History of the United Nations Charter. The Brookings Instution, Washington, 1958. 688—703. old.

[13] L. United Nations Conference on International Organizations, Documents (továbbiakban: UNCIO) Vol. 4. 651. old. és Vol. 12. 860. old.

[14] A két fogalom elhatárolását az Alapokmány nem adja meg. Az azóta eltelt időszak gyakorlata és szóhasználata alapján mindkettőn regionális szervezeteket lehet érteni. Egyedüli különbségnek az látszik, hogy a szervezet állandó intézményekkel, struktúrával rendelkezik, míg a megállapodás csak két vagy több állam közötti szerződésre, egyezményre vonatkozik. Vö. Michael Akehurst: Enforcement action by regional agencies, with special reference to the Organization of American States, The British Yearbook of International Law, 1967. 1771. old.

[15] Alapokmány 53. cikk 2. pont: A jelen cikk 1. pontjában használt „ellenséges Állam" kifejezés minden olyan Államra vonatkozik, amely ennek az Alapokmánynak valamelyik aláírójával a második világháború alatt ellenséges viszonyban állott.

[16] A VIII. fejezetben nincs kifejezett utalás az 51. cikkre, de az, mint láttuk, az ENSZ egész rendszerére alkalmazandó.

dóan és kimerítően tájékoztatni kell, amelyet a nemzetközi béke és biztonság fenntartása céljából regionális megállapodások vagy szervezetek útján indítottak meg vagy terveznek."

c) A regionális szervezetek és a Biztonsági Tanács viszonya nem maradt teoretikus kérdés. Éppen a most idézett 54. cikk és az előbb vizsgált 53. cikk által adott felhatalmazás értelmezése okozott sok vitát. Különösen az Amerikai Egyesült Államok latinamerikai beavatkozási politikája került több alkalommal a Tanács elé. Történeti és politikai elemzés nélkül csak három kérdést említünk meg ezek közül:

1954-ben az Egyesült Államok megakadályozta azt, hogy a Tanács érdemben foglalkozzék Guatemala panaszával a külső beavatkozás elhárítása végett. Ehelyett az Amerikai Államok Szervezete „foglalkozott" az üggyel mindaddig, amig Guatemala törvényes kormányát meg nem döntötték. Az amerikai álláspont azon alapult, hogy az 52. cikk 2. pontja értelmében a regionális szervezet a „helyi jellegű viszályokat ... békés úton" rendezheti, „mielőtt még azokat a Biztonsági Tanács elé terjesztenék."[17]

1962 őszén az ún. kubai válság napjaiban, az Egyesült Államoknak ismét sikerült az Amerikai Államok Szervezetének jóváhagyását megszerezni a Kuba elleni blokádhoz, a Biztonsági Tanács jóváhagyása nélkül.[18] A Department of State jogi igazolása azon alapult, hogy mivel a Biztonsági Tanács nem ítélte el a blokádot, azt „hallgatólagosan" tudomásul vette, mint regionális intézkedést.[19] Ezzel az érveléssel a nyugati szakirodalom nagy többsége sem ért egyet, rámutatva arra, hogy az 53. cikk 1. pontja értelmében kényszer-rendszabályok foganatosítása „regionális szervezetek útján ... csak a Biztonsági Tanács felhatalmazásával foganatosítható, ...".[20]

Érdemes felfigyelni arra, hogy az Egyesült Államok nyilatkozataiban, óvatosan elkerülte az önvédelemre, s ezzel kapcsolatban az Alapokmány 51. cikkére való hivatkozást. Ez azzal magyarázható, hogy nem akartak — számukra veszélyes — precedenst teremteni olyan alkalmakra, amikor a szocialista országok követelhetnék a határaik mellett elhelyezett nagy hatósugarú fegyverek eltávolítását.

1965 május-júniusában, a Dominikai Köztársaság elleni amerikai agresszió idején az Egyesült Államok újra az Amerikai Államok Szervezetének jóváhagyásával takaródzott. Stevenson nagykövet szerint a megtett lépéseket nem kényszer-rendszabályoknak, hanem a 33. és 52. cikk értelmében vett „békés eszközök" felhasználásának kell tekinteni.[21] Az idők változását mutatja, hogy ezúttal már a Biztonsági Tanács, — ha késve is és nagyobb eredmény nélkül — bizonyos lépéseket tudott tenni. Így a főtitkárt utasította, hogy küldje el képviselőjét a Dominikai Köztársaságba a helyzet tanulmányozására és közvetítési feladatok ellátására. Később, 1966-ig, kis létszámú ENSZ megfigyelői csoport állomásozott a helyszínen. Az Egyesült Államoknak nemcsak politikai, hanem jogi álláspontját is a Tanács számos tagja meggyőzően bírálta; így a Szovjetunió mellett olyan államok is, mint Franciaország, Uruguay, Jordánia.[22]

2. A leszerelés

Az Alapokmány három cikke foglalkozik a leszereléssel. A 18. cikk szerint a Közgyűlés megvizsgálhatja a béke fenntartására irányuló együttműködés általános elveit, „idértve a lefegyverzést és a fegyverkezés szabályozását irányító elveket..."[23] A 26. cikk a Biztonsági Tanácsra bízza, hogy dolgozzon ki tervezetet a fegyverkezés szabályozását szolgáló rendszerre.[24] A 47. cikk értelmében a Vezérkari Bizottság feladata, hogy „tanáccsal lássa el és támogassa a Biztonsági Tanácsot minden olyan kérdésben, amely... (többek között, a szerző megjegyzése) ... a fegyverkezés szabályozására és az esetleges leszerelésre vonatkozik."

A Közgyűlés ajánlásokat tehet vagy a

[17] L.: Repertoire of the Practice of the Security Council, (a továbbiakban: Repertoire...) Supplement 1952—1955. 164—168. old.

[18] L.: Repertoire... Supplement 1959—1963. 201—204. old.

[19] L. L. C. Meeker: Defensive Quarantine and the Law, American Journal of International Law. 1963. Vol. 57. 515. old.

[20] L. M. Akehurst: Enforcement action, ... im. 216—219. old.; Q. Wright: The Cuban Quarantine. American Journal of International Law, 1963. Vol. 57. 556—567. old.; E. Jiménez de Aréchaga: La Coordination des systèmes de l'ONU et de l'O. E. A. pour le règlement pacifique des differends et la sécurité collective. Recueil des cours, 111, 1964. 492—500. old. Érdemes megjegyezni, hogy miután az ismert uruguay-i jogász kimutatja az amerikai jogi álláspont tarthatatlanságát, utána mégis elfogadja az USA lépéseit, a nukleáris stratégiai „status quo" biztosítása érdekében. Uo. 508—520. old.

[21] L. Repertoire... Supplement (1964—1965.) 216—219. old.

[22] L. Uo.

[23] Hajdú Gyula helyesen hívta fel arra is a figyelmet, hogy az Alapokmány hivatalos magyar szövegében a „lefegyverzés" helyett helyesebb volna a „leszerelés" szót használni, mert lefegyverzés alatt inkább a fegyverzetnek kikényszerített, mint megegyezés alapján történő, önkéntes feladását kellene értenünk. (Az angol szövegben disarmament, az orosz szövegben razoruzsenyie kifejezést használnak. A 47. cikkben ugyanezt leszerelésnek fordítják.) L.: Hajdú Gyula: A leszerelés. Budapest, 1961. 202. old.

[24] Alapokmány, 26. cikk: Abból a célból, hogy a nemzetközi béke és biztonság megalapozása és fenntartása a világ emberi és gazdasági erőforrásainak a fegyverkezés céljára történő minél csekélyebb felhasználásával legyen előmozdítható, a Biztonsági Tanács köteles a Szervezet tagjai elé terjesztés végett a 47. cikkben említett Vezérkari Bizottság segítségével a fegyverkezés szabályozását szolgáló rendszer létesítésére tervezetet kidolgozni.

Biztonsági Tanácsnak, vagy az ENSZ-tagoknak, vagy mindkettőnek a leszereléssel kapcsolatban. Így az adott területen szoros kapcsolat van a Tanács és a Közgyűlés között.

a) A nyugati szakirodalom szerint az Alapokmány kevesebbet nyújt a leszerelés terén, mint a Nemzetek Szövetségének Egyességokmánya és emiatt úgy látják, hogy a leszerelés csak másodlagos szerepet játszik a biztonsági rendszer megteremtése mellett.[25] Az utóbbi állítás különösen fontos, mivel a szocialista országok tervezeteivel szemben a következő érveket használják: Először meg kell teremteni a kollektív biztonság rendszerét és csak azután lehet leszerelni. Először meg kell kötni azokat a megállapodásokat, amelyekről a 43. cikk beszél, a Biztonsági Tanács és a Szervezet tagjai között. Ezek a megállapodások hivatottak a béke és biztonság fenntartásához szükséges fegyveres erők számát, nemét és más irányú segítség természetét megállapítani.

Kétségtelen, hogy az Egyességokmány 8. szakasza szerint „A Szövetség tagjai elismerik, hogy a béke fenntartása megköveteli a nemzetek fegyverkezésének csökkentését addig a legalacsonyabb fokig, amely az Állam biztonságával és nemzetközi kötelezettségeknek közös eljárás útján megvalósítandó kikényszerítésével még összeegyeztethető."

Meg kell jegyeznünk, hogy míg az Egyességokmány a fegyverzet *csökkentéséről* beszél, az Alapokmány csak *szabályozást* említ. Ezért Kelsen azt a következtetést vonja le, hogy a leszerelés nem jelent kötelezettséget az ENSZ tagjai számára. Ugyanakkor ő maga mondja azt, hogy „Mindazonáltal, az Alapokmánynak olyan értelmezése is lehetséges, amely szerint az ENSZ tagjait sokkal szigorúbb leszerelési kötelezettségnek lehet alávetni, mint a Nemzetek Szövetségének tagjait."[26] Ez az értelmezés azon alapulhat, hogy a Biztonsági Tanács, a 39. cikkben kapott felhatalmazás alapján, kikényszerítheti az általa előterjesztett fegyverkezés-szabályozási terv végrehajtását. Mivel a Nemzetek Szövetségének Tanácsa által javasolt fegyverkezési korlátozást az adott állam saját belátása alapján fogadta el, vagy vetette vissza, így ott a kötelezettség az önkéntességen alapult.

A szocialista nemzetközi jogi irodalom azt kívánja bizonyítani, hogy az Alapokmány értelmében az általános és teljes leszerelés az ENSZ egyik legfontosabb célkitűzése.[27] Hangsúlyozzák, hogy a leszerelés elválaszthatatlan a nemzetközi béke és biztonság fenntartásától.[28] Hajdú Gyula szerint: „Elképzelhetetlen és ésszerűtlen ellentétet jelentene ..., ha (az Alapokmány) egyik oldalon tiltaná a háborút és ugyanakkor megengedné a kizárólag a háború vitele céljából szervezett fegyveres erő fenntartását." Ezért állapítja meg az Alapokmányról később: „Magát a leszerelést, mint kötelezettséget, nem is említi külön, mert az magától értetődik. Az elmaradhatatlan folyománya az I. fejezetben rögzített céloknak és elveknek."[29]

V. A. Romanov abból indul ki, hogy az Alapokmány 2. cikkének 4. pontja értelmében a Szervezet tagjainak tartózkodniok kell az erőszakkal való fenyegetéstől, vagy az erőszak alkalmazásától. Ha az erőszakkal való fenyegetést, vagy az erőszak alkalmazását megtiltjuk, logikusan következik ebből az erőszak alapját képező fegyverkezés megtiltása is. Ugyanakkor elismeri, hogy a leszereléssel kapcsolatban az Alapokmány nem állít közvetlen kötelezettséget a tagokkal szemben, hanem az ENSZ két fő szervére bízza a tennivalókat.[30] Még tovább megy a kérdés másik szovjet szakértője. Elismeri, hogy az általános és teljes leszerelés fogalma túl megy azon, amit az Alapokmány 11. és 26. cikke tartalmaz. Szerinte a leszerelés, mint nemzetközi jogi alapelv tekintetében, két fokozatban történt fejlődés. Az első az volt, amikor az ENSZ Alapokmánya a leszerelést, mint *részleges* leszerelést tűzte ki célul. A második az, amikor az egyhangúlag elfogadott ENSZ közgyűlési határozatok, (különösen az 1959-es 1378/XIV. sz. határozat) már az *általános és teljes leszerelést* fogadják el elsődleges feladatnak.[31]

b) Véleményem szerint, a következőket állapíthatjuk meg: Az Egyességokmány és az Alapokmány merev szembeállítása — a leszerelés vonatkozásában — hibás. Hibás akkor, amikor a nyugati szakirodalom minden áron az előbbit pozitívabbnak kívánja bemutatni, de hibás akkor is, amikor a szocialista nemzetközi jogi irodalom több képviselője kötelességének tartja, hogy az Alapokmányt minden áron

[25] H. Kelsen, im. 104—105. old., Goodrich—Hambro, im. 209—210. old; S. Goodsped: The Nature and Function of International Organization, New York, 1959. 281—282. old.; L. M. Goodrich—A. P. Simons: The United Nations and the Maintenance of International Peace and Security. Washington, 1955. 524—527. old.; Yves Collart: Le desarmement; Etude et bibliographie sur les efforts des Nations Unies. La Haye, 1958. 10—14. old.

[26] Kelsen, im. 105. old. Megjegyzem, hogy Hajdú Gyula, a már említett monográfiájában a mondat elejét úgy fordítja, hogy „A Kartát úgy kell értelmeznünk, hogy ..." amely nyilvánvalóan félreértésen alapul, mert az eredeti szövegben a következő áll: „Nevertheless, an interpretation of the Charter is possible according to which..." L. Hajdú Gyula, im. 209. old.

[27] V. K. Szobakin, im. 206. old.

[28] V. N. Fedorov: Szovet Bezopasznosztyi OON, 1965. 82. old.

[29] Hajdú Gyula, im. 203. old.

[30] V. A. Romanov: Vszeobscseje i polnoje razoruzsenyije i mezsdunarodnoje pravo. Szovetszkij Ezsegodnyik Mezsdunarodnovo Prava, 1960. Moszkva, 1961. 81—83. old.

[31] O. V. Bogdanov: O znacsenyii i szogyerzsanyii principa razoruzsenyija v szovremennom mezsdunarodnom prave. Szovetszkij Ezsegodnyik Mezsdunarodnovo Prava, 1961. Moszkva, 1962. 110—113. old.

jobbnak tűntesse fel — e vonatkozásban is — mint az Egyességokmányt.[32]

Úgy érzem, mindkét álláspontban az aktualizálás igénye dominál. Az Egyességokmányra való nyugati hivatkozás először is kétélű fegyver. Tudjuk azt, hogy hogyan söpörték el a Nemzetek Szövetsége égisze alatt folyó leszerelési tárgyalásokat, de az egész Nemzetek Szövetségét is a fegyverkezési verseny és a második világháború hullámai. Másodszor, ismeretesek a nyugati nagyhatalmak akciói, amelyekkel a leszerelést kívánják késleltetni és elodázni.

Ugyanakkor a szocialista országok által képviselt álláspont, amely az általános és teljes leszerelés következetes megvalósításáért harcol, nem lesz gyöngébb, ha elismerjük azt, hogy az Alapokmány csak közvetett kötelezettséget tartalmaz a leszereléssel kapcsolatban. Az ENSZ Közgyűlés azóta elfogadott határozatai, egyes államközi szerződések, a tudományos kutatás eredményei, megingathatatlan alapot adnak az általános és teljes leszerelésnek, mint korunk parancsoló szükségletének megvalósításához.

Az Alapokmány reális utat választott. Nem tűzte ki hangzatos célként a leszerelés azonnali megvalósítását, a fegyverkezésre vonatkozó információcserét. Ne felejtsük el, hogy az Alapokmány megszövegezésekor fejeződtek be az elkeseredett harcok Németországban és az ázsiai hadszintéren még távolinak látszott a japánok elleni győzelem. Amikor az Egyesült Államok az atomfegyver létrehozásának utolsó stádiumában tartott, amikor a Szovjetunió, nagy áldozatokkal kivívott biztonságának háború utáni megerősítésén munkálkodott, (de lehetne még a sort folytatni a többi nagy- és középhatalom akkori gondjaival,) nem valószínű, hogy a leszerelést elsődleges célként kívánták volna megjelölni.

Ehelyett azt tették, és vizsgálódásunk szempontjából ez nagyon lényeges pont, hogy a Biztonsági Tanácsra ruházták azt a feladatot, ami a leszereléssel kapcsolatban később ellátandó volt. Így a Biztonsági Tanács hatáskörébe került a 26. cikk értelmében a fegyverkezés szabályozását szolgáló rendszer kidolgozása. Kétségtelen, hogy az Alapokmány céljai és elvei, különösen a háború eltiltása, az erőszakról való lemondás, megfelelő alapot szolgáltattak a leszerelés megvalósításához. Mégis a konkrét, gyakorlati lépések, a Közgyűlés bevonásával, elsősorban a Tanácsra vártak. Ezúttal is érvényesült az az elv, hogy a nemzetközi béke és biztonság fenntartásáért a Tanácsnak, és ezen belül, az állandó tagsággal rendelkező nagyhatalmaknak kell viselniök az elsődleges felelősséget.

c) Az Alapokmány és a leszerelés közötti viszony tisztázása nem feledtetheti el velünk azt a tényt, hogy a leszerelési tárgyalások és az ezen a téren elért részleges eredmények a Biztonsági Tanács keretein kívül folytak, illetve születtek meg. A Biztonsági Tanács szűkebb értelemben vett leszerelési kérdéssel legutóljára 1952. január 30-án foglalkozott, amikor a Közgyűlés javaslatára feloszlatta saját, a hagyományos fegyverzet kérdéseivel foglalkozó bizottságát.[33] Ettől kezdve a Közgyűlés vette át a leszereléssel való foglalkozást, különböző időpontban és különböző összetétellel alakított bizottságain keresztül. Ilyen volt a tíz, a tizennyolchatalmi leszerelési bizottság és a huszonhat állam — közöttük hazánk — képviselőiből álló, jelenleg is tevékenykedő leszerelési konferencia.[34] Ezt a folyamatot is módosította az a mindinkább érezhető irányzat, hogy a leszerelés és különösen a nukleáris leszerelés ügye elsődlegesen a nagyhatalmak, és ezen belül is a két világhatalom, a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti közvetlen tárgyalások szférájába került.

A Biztonsági Tanács ezirányú funkcióinak elsorvadása nem tekinthető azonban véglegesnek. Potenciális szerepének az ad alapot, hogy mind az általános és teljes leszereléssel, mind pedig az egyes részleges leszerelési intézkedésekkel kapcsolatos egyezmény-tervezetekben, vagy a már elfogadott egyezményekben a Tanács fontos helyet tölt be a biztosítékok és az ellenőrzés mechanizmusában. Csak példálózva: ilyen a szovjet tervezet az általános és teljes leszerelésről (18., 27., 37., 40. cikk); szerződés Latin-Amerika denuklearizálásáról (16. és 20. cikk); és az „atomsorompó"-szerződés 10. cikke.[35] Legutolsó példaként hadd említsem meg „A tengerek és óceánok fenekén és annak altalajában nukleáris és más tömegpusztító fegyverek elhelyezésének tilalmáról" kötött szerződést. A szerződést ez év februárjában írták alá Moszkvában, Washingtonban és Londonban, miután a Szovjetunió kezdeményezésére és a genfi leszerelési konferencia előterjesztése alapján az ENSZ Közgyűlés 25. ülésszaka elfogadta a tervezetet. A háromlépcsős ellenőrzési rendszer első két fázisában a két érdekelt állam egymás közötti tanácskozásaival, majd más államok képviselőinek bevonásával igyekeznek a vitára okot adó kérdést megoldani. Ha ez nem sikerül, akkor az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé kerül az ügy, amelynek — az Alapok-

[32] Még Bogdanov is, aki legtovább megy el a reális értékelésben, azt írja, hogy az Egyességokmánnyal összehasonlítva, „az ENSZ Alapokmányában a leszerelésnek jelentősen biztosabb és tökéletesebb jogi alapja van." im. 111. old.

[33] L. Repertoire... 1945—1954, 371—372. old.

[34] Vö. The United Nations and disarmament 1945—1970, Hivatalos ENSZ kiadvány. New York, 1970. 78—125. old.; l. még: V. M. Hajcman szerkesztésében: 50 let bor'bü SZSZSZR za razoruzsenyije. Szbornyik dokumentov. Moszkva, 1967. különösen a 215—218., 396—410., 481—506. old.

[35] Im.: 401, 405., 408—410., 466—468., 478. old.

mány értelmében — meg kell tenni a szükséges lépéseket.[36]

3. A Tanács egyéb, politikai és szervezeti jellegű feladatai

a) Az ENSZ-tagsággal kapcsolatos tanácsi hatáskör

A Biztonsági Tanács fontos szerepet játszik az ENSZ-tagsággal kapcsolatos következő kérdések eldöntésében: új tagok felvétele, a tagsági jogok és kiváltságok gyakorlásától való felfüggesztés, és az ENSZ-tagok kizárása.

Az új tagok felvételével kapcsolatban az Alapokmány 4. cikkének 2. pontja megállapítja: „Államoknak az Egyesült Nemzetek tagjai közé való felvétele a Biztonsági Tanács ajánlására a Közgyűlés határozatával történik." Ne tévesszen meg itt bennünket az ajánlás szó.[37] Nem azt jelenti, hogy a Közgyűlés mellőzheti az ajánlást és saját maga dönthet a felvételben. A tanács ilyen irányú pozitív döntése nélkül a Közgyűlés senkit sem vehet fel. Ugyanakkor az is igaz, hogy a Tanács ajánlását — és ezért kell ajánlásról és nem határozatról beszélni —, a Közgyűlés visszavetheti. Hozzá kell tennünk, hogy az ajánlás elfogadásánál a Tanács a nagyhatalmi egyhangúság elvét kell hogy alkalmazza, azaz „vétójoggal" megadályozható a tagfelvétel. Az első, hidegháborús években néha, az ajánlás szó használata miatt ez is vita tárgya volt. Nyugati részről azzal érveltek, hogy a tagfelvételeket az emlékezetes San Francisco-i Négyhatalmi Nyilatkozat nem sorolta fel az állandó tagsági egyhangúságot megkövetelő esetek között.[38] Ez igaz, de minden más körülmény ellene mond ennek az érvelésnek. Így az Alapokmány 18. cikke a fontos kérdések közé sorolja a tagfelvételeket, ahol tehát kétharmados közgyűlési szavazati többség kell. Az 5., 6. és a 97. cikkek hasonló körülmények között, (a tagsági jogokkal és a főtitkár választásával kapcsolatban), szintén a Tanács javaslatáról beszélnek és itt senki sem vonja kétségbe azt, hogy a javaslatokat egyhangúsággal kell hozni.[39]

Az Alapokmány jelentős mértékben eltér a Nemzetek Szövetsége gyakorlatától, amikor a felvétel ügyében a Tanácsra ilyen fontos feladatot ró. A Nemzetek Szövetségében az új tag felvételéhez elég volt a Közgyűlés kétharmados többséggel elfogadott határozata. A Szövetség Tanácsának nem volt semmiféle beleszólása a tagfelvételbe. San Franciscóban teljes egyhangúság nyilvánult meg atekintetben, hogy a Biztonsági Tanács ilyen jellegű feladatkört kapjon. Mint a II. főbizottság 1. sz. bizottságának jelentése mondta: „...az Alapokmány elsődleges célja a jelenlegi háború megismétlődésének elkerülése és ezért a Biztonsági Tanácsnak kell vállalnia az eredendő (initial) felelősséget az újonnan résztvevő államokra tett javaslatért."[40]

Az első évektől kezdve sokszor megkísérelték, hogy a Biztonsági Tanács ezirányú hatáskörét korlátozzák és a közgyűlési hatáskört kiterjesszék. Olyan argentin javaslat is elhangzott, hogy a Közgyűlés még negatív tanácsi vélemény esetén is — az ajánlás egyik válfajának tekintve — vegyen fel új tagokat. Az ehhez hasonló túlzó javaslatokat a Közgyűlés visszautasította, mert nyilvánvaló volt, hogy nem felelnek meg az Alapokmánynak. Ugyanilyen következtetésre jutott a Nemzetközi Bíróság is, amikor 1950. március 3-i tanácsadó véleményében elutasította azt az álláspontot, hogy a Közgyűlés felvehet olyan államot is, amelynek felvételi kérelmét a Biztonsági Tanács elutasította.[41]

A Bíróság, tizenkét szavazattal kettő ellenében megállapította, hogy „... egy államnak ENSZ-taggá történő felvétele, az Alapokmány 4. cikke 2. pontjának értelmében, nem lehetséges a Közgyűlés határozatával akkor, amikor a Biztonsági Tanács nem tett ajánlást a tagfelvételre, ..."

A sok vihart kiváltó tagfelvételi ügyekre nem feladatom ezúttal kitérni. Az ezzel kapcsolatos politikai és jogi körülményeket, különösen hazánk ENSZ-tagságának megakadályozására irányuló nyugati törekvéseket a magyar nemzetközi jogi szakirodalom alaposan feldolgozta.[42] 1955 előtt szintén vitás volt, hogy több állam egyidejű felvétele megfelel-e az Alapokmány előírásainak. A gyakorlat megmutatta, hogy a Nemzetközi Bíróság 1948-as tanácsadó véleménye, amely kifogásolta az együttes tagfelvételt, helytelen álláspontón alapult. A Biztansági Tanácsnak diszkrécionális jogát ma már senki sem vonja kétségbe, hogy egyedi vagy együttes javaslatokat tegyen tagfelvételre.[43] Az Alapokmány kommentátorainak iga-

[36] L. a 2660/XXV. sz. közgyűlési határozatot.

[37] Az Alapokmány hivatalos magyar fordítása a javaslat szót használja az ajánlás helyett az 5. és 6. cikkben, bár valamennyi hiteles szöveg, ugyanúgy, mint a 4. cikk 2. pontjánál, az ajánlás kifejezést tartalmazza.

[38] UNCIO, Vol. XI, 711—714. old.

[39] Repertory... Vol. I. 197. old.

[40] UNCIO, Vol. VIII. 451. old.

[41] Competence of the General Assembly for the Admission of a State to the United Nations, Advisory Opinion of March 3rd, 1950, International Court of Justice Reports, 1950. 6—10. old.

[42] L. különösen: Haraszti György: Felvételi igényünk az Egyesült Nemzetek Szervezetébe, Jogtudományi Közlöny, 1950. 310—316. old., Pulay Gábor: A tagfelvétel kérdései az ENSZ-ben, Nemzetközi Jogi Tanulmányok, Bp. 1953. 26—48. old., Nándori Pál: Magyarország az ENSZ tagja, Állam- és Igazgatás, 1955. XII. 693—697. old.

[43] L. bővebben: Haraszti György: A nemzetközi Bíróság Joggyakorlata, 1946—1956. A Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleményei a tagfelvételekkel kapcsolatban, 178—190. old., valamint l. Azevedo bíró különvéleményét a Tanácsról, mint „előkészítő közegről", a 191. oldalon.

zuk volt, amikor kijelentették: „Úgy tűnik, hogy az óhajtott eredmény (azaz a tagfelvételek megkönnyítése), az Alapokmány alkotmányos keretén belül csakis úgy érhető el, ha a Biztonsági Tanács állandó tagjai közötti kapcsolatok megjavulnak."[44] Részben a megjavult légkör, részben pedig az erőviszonyok megváltozása miatt a tagfelvételek kérdésében az 1955-ös „áttörés" óta nagyobb vitára alkalmat adó kérdés nem volt,[45] és különösen nem vitatták a Biztonsági Tanács ezirányú hatáskörét.

Az Alapokmány 5. cikke szerint: „A Szervezetnek azt a tagját, amely ellen a Biztonsági Tanács megelőző vagy kényszerítő intézkedéseket foganatosított, a Közgyűlés a Biztonsági Tanács javaslatára tagsági jogainak és kiváltságainak gyakorlásától felfüggesztheti. E jogoknak és kiváltságoknak gyakorlását a Biztonsági Tanács állíthatja helyre. Milyen jogokról és kiváltságokról lehet szó? Bár az Alapokmány nem részletezi, nyilvánvaló, hogy elsősorban a szavazásban való részvétel és az ENSZ-szervekben való képviselet a két legfontosabb terület.

A tagfelvétellel kapcsolatos nagy vitákkal és politikai összecsapásokkal ellentétben, e cikk esetében mindeddig nem került sor az előírások gyakorlati alkalmazására. Elvi összefüggéseiben a cikk két szempontból fontos: Először is csak olyan ENSZ-tag jogait lehet felfüggeszteni, amely ellen a Biztonsági Tanács megelőző vagy kényszerítő intézkedéseket foganatosított. Másodszor, és ez ismét a tanácsi hatáskörre jellemző, a jogok gyakorlásának visszaállítása egyedül a Tanácstól függ, nincs szükség a Közgyűlés jóváhagyására sem.

Várható, hogy a kérdésnek egyre nagyobb gyakorlati jelentősége lesz a Délafrikai Köztársaság tagságával kapcsolatban. Az ott alkalmazott „apartheid" politika miatt ugyanis a tagállamoknak egyre tekintélyesebb része — különösen az afro-ázsiai országok — fordul szembe a Délafrikai Köztársasággal. Ennek jeleként az ENSZ Közgyűlés 25. ülésszakán a tagállamok többsége nem foglalt állást a Mandátumvizsgáló Bizottság jelentésének azon része felett, amely a Délafrikai Köztársaság küldöttségének megbízólevelével volt kapcsolatos. Eszerint a Közgyűlés elfogadja a Mandátumvizsgáló Bizottság jelentését „kivéve azt, ami a délafrikai kormány képviselőinek megbízólevelét illeti."[46]

A 6. cikk logikus következménye az előbbi, 5. cikknek és kimondja, hogy: „A Szervezetnek azt a tagját, amely a jelen Alapokmányban foglalt elveket következetesen megsérti, a Közgyűlés a Biztonsági Tanács javaslatára a Szervezetből kizárhatja." Alkalmazására mindeddig szintén nem került sor, de jelentősége abban áll, hogy a kényszer-rendszabályok bizonyos fajtáját képezi. San Franciscóban a bizottsági munka során a többségi álláspont a kizárási klauzula ellen volt. Más államok, különösen a Szovjetunió ragaszkodására azonban a Dumbarton Oaks-i javaslatokban előterjesztett módon került végül is elfogadásra.

b) A Tanács hatásköre a főtitkár kinevezésével kapcsolatban

Az Alapokmány 97. cikke szerint: „A Titkárság főtitkárból és olyan tisztviselői karból áll, amilyet a Szervezet megkövetel. A Főtitkárt a Biztonsági Tanács ajánlására a Közgyűlés nevezi ki. Ő a szervezet legfőbb igazgatási tisztviselője." Ehelyütt csak a cikk második mondatát kell elemeznünk. Első pillanatra nagyon egyszerű követelménynek tűnik az, hogy a Tanács és a Közgyűlés együttesen jár el a legfőbb igazgatási tisztségviselő kinevezésénél.[47] Mindazonáltal a rendelkezésnek nagyon fontos politikai jelentősége van és egyúttal a múltban sok vitára adott alkalmat a jogi értelmezés szempontjából.

Az Alapokmány ezúttal is megerősíti a Biztonsági Tanács kimagasló helyét az ENSZ-szervek rendszerében, hiszen a Szervezet másik fő szervének, a Titikárságnak fejét csak a Tanács kifejezett egyetértésével lehet megválasztani. A kifejezett egyetértés viszont feltételezi a nagyhatalmi egyhangúság elvének betartását. Más szóval, az Alapokmány a főtitkári tevékenységet csak oly módon látja elláthatónak, ha a főtitkár élvezi az állandó tagok bizalmát és támogatását. Nem véletlen, hogy az ENSZ eddigi legsúlyosabb válságperiódusának, a koreai háborúnak idején, sok más alapelve mellett ezt is megsértették.

Az első főtitkár, a norvég Trygve Lie mandátuma 1950 végén lejárt. A főtitkár személye a szocialista országok szemében kompromittálódott amiatt, hogy erőteljesen kiállt a koreai háborúban való Alapokmány-ellenes ENSZ részvétel mellett.[48] A Biztonsági Tanács-

[44] L. Goodrich—Hambro, im. 137. old.

[45] Kivéve Mauritania és Mongólia tagfelvételi kérelmét, amíg mindkettőt fel nem vették 1961. október 27-én.

[46] L. a Közgyűlés 2636/XXV. sz. határozatát, amelyet 71 szavazattal (közöttük az afro-ázsiai és szocialista országok) kettő ellenében (Délafrika és Portugália), 45 tartózkodás mellett (elsősorban a nyugati küldöttségek) fogadtak el. Megjegyzem, hogy a fent idézett bekezdésről külön szavazást kértek, és ezt csak 60 szavazattal 42 ellenében és 12 tartózkodással fogadták el. (A nyugatiak mellett a latinamerikai államok többsége szavazott ellene.) L. ONU Chronique mensuelle, Décembre 1970, 27. old.

[47] A Nemzetek Szövetsége Egyességokmánya az első főtitkárt függelékében már megjelölte. A továbbiakban a *Tanács* nevezte ki a főtitkárt a *Közgyűlés* hozzájárulásával.

[48] A korábbi időszakban Trygve Lie tartózkodott attól, hogy egyértelműen lekösse magát a nyugati elképzelések mellé. Így kiállt a Kínai Népköztársaság ENSZ-beli jogainak elismerése mellett, amiért a

ban nem alakult ki egyetértés az új főtitkár személyét illetően. A Szovjetunió számos javaslatát[49] nyugati részről visszautasították, Trygve Liet pedig a Szovjetunió nem fogadta el. A Tanács beszámolóját megvitatva, a Közgyűlés V. ülésszaka végül is úgy döntött, hogy Lie mandátumát három évre meghosszabbítja.[50] Érdemes összefoglalni a Közgyűlés eljárását igazoló és az azt elítélő érveket, mert egyúttal a 97. cikk értelmezési problémáira is fény derül.

A mandátum-meghosszabbítás igazolói szerint: Bár az Alapokmány nem tartalmaz utalást a megbízatás meghosszabbítására, de nem is tiltja azt meg. Mivel az Alapokmány nem intézkedik az adott kérdésben és a Biztonsági Tanácsot sem bízza meg ezzel, a Közgyűlés feladata, hogy ezt megtegye. Ezt igazolja az is, hogy az I. ülésszak 11. sz. határozata állapította meg az ötéves időtartamot és a Biztonsági Tanács akkor nem nyilatkozott az ügyben. Ha az időtartamot közgyűlési határozat állapítja meg, akkor egy másik közgyűlési határozatnak jogában áll ezt módosítania. Az adott esetben nem újraválasztásról, hanem egyszerűen meghosszabbításról van szó és erre az Alapokmány nem írja elő a tanácsi ajánlást. Végül, mivel a Tanács képtelen volt egyetérteni a jelölt személyében, gondoskodni kell a titkársági ügyek viteléről, ezt kívánják meg a Szervezet érdekei.[51]

A mandátum meghosszabbítását ellenzők többek között a következőket hangsúlyozták: A 97. cikk szerint a főtitkár kinevezése csak a Tanács ajánlására történhetik. Az egyhangúság elve azt biztosítja ebben az esetben, hogy a főtitkár nemcsak a többség, hanem az egész tagság bizalmát élvezze. A 97. cikk és a Közgyűlés saját Eljárási Szabályzata értelmében nem vizsgálhat meg olyan jelöltet, akire nem történt javaslat. A meghosszabbításra értelemszerűen ugyanazokat a szabályokat kell alkalmazni, mint a kinevezésre. Az Alapokmányban nem szerepel a meghosszabbítás, nem lehet ezért utólag Alapokmány-szerű megoldásnak deklarálni. Egyébként nincs különbség a kinevezés megújítása és az időtartam meghosszabbítása között; mindkettő újra történő kinevezést (re-appointment) jelent a 11/I. sz. közgyűlési határozat értelmében.[52] A tartózkodók közül többen arra mutattak rá, hogy bár a Közgyűlés megváltoztathatja a főtitkári megbízatása időtartamát, ezt nem teheti meg visszamenő hatállyal.[53]

Mint sok minden más kérdésben, ezúttal is az ENSZ gyakorlata mutatta meg, hogy az Alapokmány szellemével ellentétes megoldás nem lehet gyümölcsöző. A főtitkárral a Szovjetunió és több más szocialista ország minden kapcsolatot megszakított. Részben ennek is tudható be, hogy Trygve Lie még a meghosszabbítás lejárta előtt, 1953. elején lemondott. Ezután került sor a svéd Dag Hammarsksjöld megválasztására. 1950 óta nem került sor arra, hogy a nagyhatalmi egyhangúsággal hozott tanácsi határozat szükségességét kétségbe vonták volna a főtitkár megválasztásánál.

c) Tanácsi hatáskör a Nemzetközi Bírósággal kapcsolatban

A Nemzetközi Bírósággal kapcsolatos tanácsi hatáskört három kérdéscsoportra oszthatjuk.

Az első kérdés az, hogy a Biztonsági Tanácsnak milyen szerepe van a Bíróság hatáskörének megállapításában. Elfogadott elv, hogy a Nemzetközi Bíróság hatásköre az államok hozzájárulására épül fel. Ennek ellenére az elmúlt 25 év folyamán számos kísérlet történt, hogy a Bíróság kötelező joghatóságát elismertessék, azon túl, amit a Bíróság Alapszabályainak 36. cikke tartalmaz.[54] A kísérlet egyike azon nyugodott, hogy az ENSZ Alapokmány 36. cikke értelmében a Tanács ajánlásokat tehet, hogy az adott viszályt — többek között — a Nemzetközi Bíróság igénybevételével oldják meg.[55] Az ún. Korfu-szoros ügyben[56] Anglia

Csang-Kai-Sek rezsim képviselői erősen támadták. Emlékeztetünk arra is, hogy a Szovjetunió, főtitkárrá való megválasztása előtt, Trygve Lie-t a Közgyűlés elnöki tisztségére is jelölte 1946. januárjában, amelyre azonban a belga Paul-Henri Spaakot választották meg. L.: L. Gordenker: The UN Secretary and the Maintenance of Peace, New York, 1967. 36—37. old.

[49] A következő ismert személyiségeket javasolták: Carlos Romulo (Fülöp-szigetek), Luis Padilla Nervo (Mexikó), Sir Benegal Rau (India) és Charles Malik (Libanon).

[50] 492/V. sz. határozat, amelyet 46 szavazattal 5 ellenében (a szocialista országok), 8 tartózkodás mellett fogadtak el.

[51] Repertory... Vol. V. 1955. 116. old.

[52] L. im. 115. old., vö. Búza László: Az ENSZ főtitkárának nemzetközi jogi helyzete, Acta Jur. et Pol. Szeged, 1961. Tomus VIII., Fasc. 1., 6. old.

[53] Többek között tartózkodott Ausztrália, Irak, Egyiptom, Szíria stb.

[54] A Nemzetközi Bíróság Alapszabályzata: 36. cikk: 1. A Bíróság joghatósága kiterjed minden ügyre, amelyet az Egyesült Nemzetek Alapokmánya vagy a hatályban levő nemzetközi szerződések és egyezmények eléje utalnak. 2. A jelen Alapszabályokban részes Államok bármikor jelenthetik, hogy ipso facto és külön megegyezés nélkül minden olyan álammal szemben, amely ugyanazt a kötelezettséget vállalja, kötelezőnek ismerik el a Bíróság joghatóságát minden olyan jogi természetű viszályra nézve, amelynek tárgya: *a)* nemzetközi szerződés értelmezése, *b)* a nemzetközi jog bármely kérdése, *c)* olyan tény létezésének megállapítása, amely ha valónak bizonyul, nemzetközi kötelezettség megszegését jelentené, *d)* nemzetközi kötelezettség megszegése esetében teljesítendő jóvátétel természete vagy terjedelme.

[55] Alapokmány 36. cikk 3. pont: Amidőn a Biztonsági Tanács e cikk értelmében ajánlásokat tesz, tekintetbe kell vennie azt is, hogy a feleknek jogi természetű vitáikat a Nemzetközi Bíróság Alapszabályainak megfelelően általában e Bíróság elé kell terjeszteniök.

[56] 1946 októberében Albánia parti vizein haladó angol hadihajók közül aknarobbantás miatt kettő meg-

azzal érvelt, hogy a Biztonsági Tanács — az üggyel kapcsolatos további állásfoglalása alapján — a felek részére kötelezőnek nyilváníthatja a Nemzetközi Bíróság igénybevételét. Bár a Bíróság megkerülte ezt a kérdést és hatáskörét más tényezőkre alapította, az ENSZ Alapokmány elemzéséből. valamint hét bíró akkori kollektív véleménye és a szakirodalom alapján megállapíthatjuk a következőket: Az Alapokmány VI. fejezete (idetartozik a 36. cikk is) értelmében a Tanács ajánlásának nincs kötelező ereje. Ezt a Biztonsági Tanács gyakorlata teljesen bizonyítja. Így bár a Tanácsnak jelentős szerepe lehet abban, hogy a viszályok békés rendezése érdekében a Nemzetközi Bíróság felhasználását javasolja, kötelező utasítást a feleknek nem adhat, mert ez már nem a békés megoldás egyik eszköze lenne, hanem a VII. fejezet alapján a kényszerítő rendszabályok körébe tartoznék.[57]

Még a Bíróság joghatóságához tartozó kérdés, hogy olyan állam, amely nem tagja az Egyesült Nemzeteknek, a Biztonsági Tanács ajánlására és a Közgyűlés által megállapított feltételek mellett csatlakozhatik a Bíróság Alapszabályaihoz.[58] Egyéb államok is, amelyek nem részesei az Alapszabályoknak, a Bírósághoz fordulhatnak. Ilyenkor a Biztonsági Tanács állapítja meg azokat a feltételeket, amelyek ezt lehetővé teszik. A Tanács gondoskodik arról, hogy „a felek a Bíróság előtt semmiféle vonatkozásban se kerüljenek egyenlőtlen helyzetbe."[59]

A második kapocs, amely a Tanács és a Bíróság között fennáll, a Bíróság által hozott ítéletek végrehajtására vonatkozik. Az Alapokmány 94. cikkének 2. pontja értelmében[60] a Tanács ajánlásokat tehet, sőt határozatokat hozhat, ha az egyik érdekelt fél nem akarja végrehajtani a bírósági határozatot. Ez a felhatalmazás azonban nem megy túl a VI. és VII. fejezetek által biztosított általános jogkörnél. A Tanács nem a Nemzetközi Bíróság határozatát hajtja végre, hanem a panaszt tevő fél előterjesztésére, *„ha szükségesnek tartja,"* (kiem. tőlem) rendszabályokat foganatosíthat. A Tanács gyakorlatában egy ízben fordult elő, hogy a 94. cikk 2. pontjának alkalmazásában kellett dönteni. Az Angol—Iráni Olajtársaság ügyével kapcsolatban [61] a status quo-t fenntartandó, a Nemzetközi Bíróság ideiglenes intézkedéseket rendelt el, bár még véglegesen meg sem állapította hatáskörét. Az angol kormány a Biztonsági Tanácshoz fordult, hogy fogadjon el olyan határozatot, amely Iránt felszólította volna a bírósági határozat tiszteletbe tartására. A vitában a Tanács több tagja, így Szovjetunió, India és Jugoszlávia ellenezték az angol tervezetet, hivatkozva arra, hogy a kérdés Irán belső joghatósága alá tartozik. Mások, így Ecuador, azon a véleményen voltak, hogy a Tanács csak a két fél közötti tárgyalásokat szorgalmazhatja mindaddig, amíg a Nemzetközi Bíróság végleges ítéletet nem hoz. A Tanács végül is határozathozatal nélkül elnapolta a vitát a bírósági hatáskör megállapításáig. Miután a Bíróság megállapította illetéktelenségét, a kérdés nem került vissza a Tanács elé.[62]

A Tanácsnak végezetül komoly szerepe van a Bíróság tagjainak megválasztásában.[63] A választás érdekessége az, hogy a nemzeti csoportok jelöltjei közül a Tanács és a Közgyűlés egymástól függetlenül választja meg a Bíróság tagjait. Meg kell jegyezni, hogy a választáshoz nem szükséges a nagyhatalmi egyhangúság, az elegendő a Tanács kilenc, bármelyik tagjának igenlő szavazata.

d) A Biztonsági Tanács állandó tagjai és az Alapokmány módosítása

Utoljára, de nem utolsósorban, az Alapokmány módosításával kapcsolatban a Tanács állandó tagjaira fontos feladat hárul. A 108. cikk alapján a Közgyűlés kétharmados szótöbbségével elfogadott módosítás csak akkor lép hatályba, ha a Biztonsági Tanács is kedvezően foglal állást, beleértve összes állandó tagját is. Hivatalos hatályba lépéshez nem elég a közgyűlési, vagy tanácsi szavazás, hanem az érdekelteknek ratifikálni is kell, saját alkotmányos előírásaiknak megfelelően.

A módosítás ügyében gyakorolt, illetve gyakorolható „vétójog" ellen már a San Francisco-i konferencián és azóta is sok kifogás hangzott el. Meg kell ezúttal is erősítenünk, hogy ezen biztosíték nélkül az ENSZ már ré-

sérült és emberéletben is kár esett. Ezután angol hadihajók erőszakkal eltávolították a 2. világháborúból ott maradt aknákat. Miután az ügy a Biztonsági Tanács elé került, a Tanács azt javasolta, hogy a két fél forduljon a Nemzetközi Bírósághoz. A Bíróság kártérítést ítélt meg Anglia részére, de egyúttal azt is megállapította, hogy az aknaszedéssel Anglia megsértette Albánia szuverenitását.

[57] L. bővebben a kérdésről Haraszti György, im. 191—193., 224—225., 291—293. old.

[58] L. az Alapokmány 93. cikk. 2. pontját.

[59] L. a Nemzetközi Bíróság Alapszabályai, 35. cikk, 2. pont

[60] Alapokmány 94. cikk, 2. pont: Ha valamely jogvitában szereplő egyik fél a Bíróság által hozott ítéletből folyó kötelezettségének nem tesz eleget, a másik fél a Biztonsági Tanácshoz fordulhat, amely ha szükségesnek tartja, ajánlásokat tehet, vagy határozatokat hozhat az ítélet végrehajtása céljából foganatosítandó rendszabályok felől.

[61] 1951-ben Iránban elrendelték az olajipar államosítását. Az Angol—Iráni Olajtársaság védelmében az angol kormány keresetet indított Irán ellen a Nemzetközi Bíróság előtt, az 1933-ban megkötött koncessziós szerződésre hivatkozva. A Bíróság először ideiglenes intézkedéseket rendelt el a status quo fenntartása érdekében, de utóbb, az 1952. júliusában hozott ítéletében kimondotta, hogy az ügy elbírálására nincs meg a hatásköre.

[62] L. a vitát és a határozat-tervezeteket részletesebben: Repertory... Vol. V. 24—29. old.

[63] L. a Nemzetközi Bíróság Alapszabályai 4., 7., 8., 10. és 12. cikkeit.

gen felbomlott volna, a nagyhatalmak véleményével ellentétes módosítások keresztül erőszakolása miatt.

A Tanács ezen hatásköre eljárási jellegűnek látszik, de, mint ezt Búza László helyesen jegyezte meg, az állandó tagok hatalmi funkciót gyakorolnak az érdemi kérdések eldöntésénél.[64] Ez a hatalmi funkció az Alapokmány egész rendszeréből és a nagyhatalmi egyhangúság elvéből következik. A 108. cikk ezért szoros logikai egységben van a Tanács feladatait és hatáskörét megállapító 24. és 25. cikkel, valamint a szavazási eljárást tartalmazó 27. cikkel.

Az Alapokmány felülvizsgálására összehívható általános értekezlet megtartása már nem esik az egyhangúság követelménye alá. A 109. cikk 3. pontja szerint „az értekezletet meg kell tartani, ha a Közgyűlés tagjainak szótöbbségével és a Biztonsági Tanács bármely kilenc tagjának szavazatával így határoz."

Prandler Árpád

[64] L. Búza László: A nemzetközi közhatalom szervezete az Egyesült Nemzetek Alapokmánya szerint. Acta Univ. Szegediensis, Sectio Jur. et Pol. Tom. I Fasc. 1. Szeged, 1949, 13. old.

Az igazság érvényre juttatásának problémái a polgári perben

Polgári perrendtartásunk 1. §-ában foglaltak szerint az eljárásjogi törvény célja, hogy a bíróságok előtti eljárásban a polgárok személyi és vagyoni jogaival, továbbá az állam és a jogi személyek vagyoni jogaival kapcsolatban felmerült jogviták eldöntését az igazság alapján biztosítsa. A törvény e rendelkezése már több ízben adott okot vitára.[1] Legalább két kérdésben máig sem alakult ki egységes álláspont a vitázó felek között.

Egyrészt vitatott volt és maradt az a kérdés, hogy mi a tartalma annak az igazságfogalomnak, mely irányadó a polgári peres viták eldöntésénél. Talán nem tévedek, annak megállapításával, hogy erősödik a felismerés atekintetben, hogy az igazság szónak a törvény e rendelkezésében összetett értelme van. Benne foglaltatik a marxista filozófia igazságfogalma, a marxista etikának az igazságról és igazságosságról vallott felfogása, s az, hogy az eldöntött ügynek a mai szocialista valóság talajáról értékelve kell megfelelnie az igazság követelményének. Mégis lényegesen különbözőek a nézetek arra nézve, hogy ezek az elemek milyen mértékben és mikor válnak alkotóelemekké a perrendtartás igazságfogalmában. Pl. a döntésnek igazságosnak és nem igaznak, a tényállásnak a valósággal igaz módon egyezőnek, és nem igazságosnak, a határozatnak a jogszabályokon alapulónak stb. kell lennie, de hogy miképpen válik mindebből és egyéb más tényezőből olyan eljárás, amelyben a jogvita eldöntése az igazság alapján történik, további kimunkálást igényel. Annál is inkább, mert az igazság és a jog rendelkezései sem állanak egymással mindig és mindenütt feltétlenül összhangban.

Ez a tisztázatlanság tükröződik abban is, hogy igazság helyett hol anyagi, hol objektív igazság megjelölést használ a hazai jogirodalom.[2]

Másrészt vita tárgyát képezte az, hogy ha a marxista filozófia igazság fogalmát egészben

[1] Csiki Ottó: Az abszolút igazság és a polgári per tényállásának megállapítása. MJ 1962. évi 11. sz. Hámori Vilmos: Az igazság és megállapítása a polgári perben MJ 1960. évi 11. sz. Hartai László: Az abszolút igazság és a Polgári Perrendtartás MJ 1962. évi 9. sz. Haratai László: Az igazság fogalmának értelmezése a polgári intézkedésben. MJ 1966. évi 6. sz. Hartai László: Grazsdanszkoe processzualnoe pravo, Acta Juridica (1969) 11., Névai László: Igazságszolgáltatási szerveink szocialista fejlődése, Társadalmi Szemle 1961. évi 7. sz. Névai—Szilbereky: Polgári eljárásjog. Egyetemi tankönyv Bp. 1968, Névai László: A törvényesség, az igazságosság és a nevelő feladat a polgári eljárásban, JK 1958. évi 10. sz. Révai Tibor: Az igazság megállapítása a polgári perben. Ez a felsorolás korántsem teljes, további cikkek és tanulmányok, megjelent könyvek érintették a perbeli igazság kérdését.

[2] A két legelterjedtebb — polgári eljárásjogi kérdésekkel foglalkozó — kézikönyvből: Névai—Szilbereky: Polgári eljárásjog Egyetemi Tankönyv 1968. 35. oldalon: „A szocialista igazságosság csak a szocialista törvényesség talaján valósulhat meg"... „Ez az igazságosság a dolgozók igazságosságáról alkotott elképzelését juttatja érvényre a bíráskodás területén is" 36. oldalon „A szocialista igazságosság elemei közül különös jelentősége van a tárgyi valóságot helyesen tükröző objektív igazság (a Pp. 1952. évi szövege szerint: anyagi igazság, a II. Pp. alapján kibocsátott szöveg szóhasználata szerint: igazság) megállapításának" 37. oldalon „A mi Polgári Perrendtartásunk egész rendszerét áthatja az objektív igazság kiderítésének feladata"... „A törvényességi óvás benyújtásának gyakran éppen az az oka, hogy a bíróság nem tett eleget az objektív igazság megállapítására vonatkozó kötelességének". Ugyanilyen tartalmú kitételt tartalmaz a Polgári Perrendtartás magyarázata Bp. 1967. 26—28. old. „Már a Pp. általános indokolása kiemeli, hogy a polgári peres eljárásban a jogvitát feltétlenül az anyagi igazság kiderítésével kell eldönteni." (im. 79. old.) „A felek egyenjogúsága elvének harmadik eleme lényegileg azt jelenti, hogy a bíróság mindenben segítségére van az igazságot kereső félnek." (im. 80. old.)

vagy részben kölcsönvesszük a perrendtartásbeli igazság fogalom tartalmának kitöltéséhez, akkor a perekben az abszolút igazság, vagy a relatív igazság alapján kell-e dönteni a jogvitás kérdésekben.

A korábbi vitákban inkább jogfilozófiai síkon kíséreltek meg választ találni e kérdésekre, de a kérdések megközelítése lehetséges a joggyakorlat oldaláról is.[3]

Az alábbiakban — anélkül, hogy a két nagy vitakérdésre adható végleges válasz megfogalmazására törekednék — arra a kérdésre keresek választ, hogy a polgári perben valóban mindennél fontosabb és előrevalóbb az igazság alapján történő ítélkezés, vagy ennél összetettebb igénnyel állunk szemben, ahol csak az alapmotívumot jelenti az igazság érvényesülésének kívánalma, de ettől a követelménytől időnként el is lehet térni különböző igényekre, körülményekre tekintettel.

Minthogy a fenti kérdések boncolgatása abból a szempontból történik, hogy azok segítik-e az igazság érvényesülését a perben, előzetesen meg kell határozni, hogy az értékelő, elemző munka során milyen tartalmat tulajdonítunk az igazságfogalomnak. Ezért elöljáróban — ha csak röviden is — de utalnom kell rá, hogy az „igazság" alatt összetett fogalmat értek. E fogalomnak egymással kölcsönhatásban levő elemei közül a filozófia objektív igazságfogalma az irányadó ha a tényállás oldaláról közelítünk, tehát a tényállásnak az ügy jogilag releváns elemeit a valósággal egyezően kell tükröznie. A jogalkalmazás és döntés oldaláról nézve pedig az erkölcsi igazság és igazságosság fogalom a domináló, azaz a minősítésnek és a jogszabály alkalmazásának a mai kor igazságkövetelményeinek kell megfelelnie.

Az igazságfogalom tartalmának ilyen terjedelemben[4] történő elfogadása mellett fontos következtetéseket eredményezhet: *a)* az igazság és a Pp. alapelvei, *b)* az igazság és a Pp. tételes rendelkezései, *c)* az igazság és az anyagi jogi rendelkezések, valamint *d)* az igazság és a perben szereplő személyek tudata, közreműködési készsége és képessége közötti összefüggések részletes elemzése. Az összefüggések feltárása, jellegük megismerése segítségünkre lehet a szükséges tanulságok levonásában.

I.

Az igazság és a Pp. alapelvei

Kedvező képet kapunk, ha azt vizsgáljuk, hogy milyen összefüggés áll fenn az igazság és a Pp. alapelvei között. Szembetűnő összhang mutatkozik az eljárásjogi alapelvek[5] rendelkezései és a Pp. 1. §-ában foglalt követelmény között, mely szerint a felmerült jogviták eldöntését az igazság alapján kell biztosítani.

A rendelkezési elvnek a szocialista igazságszolgáltatásban bekövetkezett korlátozása egyenes folyománya annak a törekvésnek, hogy a perbeli jogvitát az igazság alapján kell eldönteni.[6] A felperes éppen az igazság érvényesülésének egyik előfeltételeként már korántsem ura a pernek, mint ahogy korábban a klaszszikus magánjogi peres vitákban az volt.

A felperes szabadon dönthet ugyan a szocialista polgári eljárásban is, hogy megindítja-e a pert vagy sem [Pp. 2. § (1) bekezdés], keresetétől elállhat (Pp. 160. §) az alperes a keresetet elismerheti, a felek egyezséget köthetnek (Pp. 148. §), perorvoslatot tetszésük szerint terjeszthetnek elő stb., de perbebocsátkozás után a felek rendelkezési joga — az igazság érvényesülése érdekében — korlátok közé van szorítva. A szocialista perjog egyébként a keresetindítási monopóliumot is megtörte, az érvényesítendő jogot esetenként az ügyész terjesztheti elő az állam vagy az egyes dolgozó érdekében, illetőleg, az ügyész egymagában a törvényesség érdekében is felléphet (Pp. 2/A. §). Személyállapotra vonatkozó perekben a gyámhatóságnak van kereseti joga. (Csjt. 57., 91. §-a, 1960:11. tvr. 8., 13. §). A Pp. 2. § (2) és (3) bekezdése pedig a gyámhatóság, az anyakönyvvezető, az anya és csecsemővédelmi szerveket, szülőtartási ügyekben a tanács V. B. egészségügyi szakigazgatási szerveit jogosítja fel keresetindításra. A Munka Törvénykönyv pedig a szakszer-

[3] A büntető ítélkezés és az igazság kérdése körül az utóbbi időben ismét felélénkültek a viták. Több tanulmány és előadás érintette e témát: Nagy Lajos: Tanúbizonyítás a büntetőperben Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1966., Nagy Lajos: A büntetőbírói döntés pszichológiájának néhány kérdése 1970 Állam és Jogtudomány 1970. évi 3. sz. Király Tibor: A bírói megismerés határai a büntető eljárásban Jogtudományi Közlöny 1969. 549—563 old., Földesi Tamás: A marxista filozófia bizonyításelméletének alapjai Bp. 1967. Kossuth Kiadó, Cséka Ervin: A megismerési és bizonyítási problematika új vonásai a büntető ügyekben JK. 1969. 366. old., Előadások az ELTE Büntető Eljárásjogi Tanszéke mellett működő Eljárásjogi Munkaközösségben 1. Földesi Tamás: Az eljárásbeli bizonyítás ismeret elméleti alapjai. 2. Király Tibor: Új irányzatok a perbeli bizonyítás elméletében. 3. Ruzsa Imre: A matematika logikai alkalmazhatósága a büntető eljárásban.

[4] A Pp-beli igazságfogalom tartalmának meghatározását kísérelte meg a szerző „Az abszolút igazság és a Polgári Perrendtartás" című MJ 1962. évi 9. számában, és „Az igazság fogalmának értelmezése a polgári ítélkezésben" című MJ 1966. évi 6. számában megjelent tanulmányaiban.

[5] Eljárásjogunk elméleti művelői különbséget tesznek „szervezeti" és „működési" alapelvek között. Eszerint szervezeti alapelv *a)* igazságszolgáltatás kizárólag a bíróságok útján, *b)* az igazságszolgáltatás egysége *c)* társasbíráskodás *d)* néprészvétel *e)* a bírák választása *f)* bírói függetlenség (Névai—Szilbereky: Polgári Eljárásjog, Egyetemi Tankönyv 1968. 93 old. A tanulmány a működési alapelvek és az igazság viszonyát vizsgálja.

[6] „A szocialista rendelkezési elvben az egyén jogai és törvényileg védett érdekei egységbe olvadnak a társadalom, az állam érdekeivel és az objektív igazság megállapításának követelményeivel" (Névai—Szilbereky: Polgári Eljárásjog, Egyetemi Tankönyv 1968, 110. old.)

vezetek bíróságok előtti fellépési jogát alapozta meg (Mt. 15. § 2. bek.) A társadalmi, állami szerveknek biztosított perbeli jogok kétségtelenül elősegíthetik az ügynek az igazság alapján történő eldöntését.

A rendelkezési elv kereteit a Pp. 4. §-a határozza meg, amikor egyfelől azt mondja, hogy a bíróság a felek által előterjesztett kérelmekhez és jognyilatkozatokhoz általában kötve van, másfelől amikor a bírót feljogosítja, hogy hagyja figyelmen kívül a jogról való lemondást, az elismerést és az egyezséget, ha az a fél méltányos érdekeivel nyilvánvalóan ellentétben áll. Ez a rendelkezés amellett, hogy valóban az igazság elérését szolgálja, mégis ad már bizonyos mozgási szabadságot a feleknek. A fellebbezés visszavonásával pl. a fellebbező fél az ellenfél csatlakozó fellebbezése alól kihúzhatja a talajt, és az igazság teljes vagy részleges érvényesülését gátolhatja. Ezek szerint tehát nem kizárt az, hogy a rendelkezési jogával visszaélni kívánó fél megpróbálja az igazság érvényesülését meghiúsítani. Az eljárásjogi alapelvek közül tehát a rendelkezési elvnél valamelyes veszélye fennáll annak, hogy a joggal való visszaélés eszközeként az igazság ellen ható tényezővé váljék. Megjegyzendő azonban, hogy ez a veszély sem túl jelentős, mert rendes és rendkívüli perorvoslatokkal az ilyen jellegű eljárásjogi mesterkedések általában kivédhetők.

A tárgyalási elv egyértelműen szolgálja a Pp. 1. §-ában támasztott igényt. A bíróság anélkül,hogy átvenné a felek szerepét, a tárgyalási elv alapján tevékenyen részt vesz az igazság kiderítésében, sőt a feleket magukat is szoríthatja a közreműködésre. A Pp. 3. § (1) bekezdése szerint a bíróság az igazság kiderítése érdekében hivatalból gondoskodik arról, hogy a felek jogaikat helyesen gyakorolják, és perbeli kötelességeiknek eleget tegyenek. Ezen a jogszabályi rendelkezésen alapul a bíróság kioktatási kötelezettsége. A bíróságnak a szükséghez képest tájékoztatni kell a feleket jogaik helyes gyakorlása felől és kötelességeikre a figyelmet fel kell hívnia. A tárgyalási elv hatékony érvényesülését egy sor más eljárásjogi szabály is alátámasztja. (Pp. 94—96. §, 113. §, 113—114. §, 124. §, 148. § 181. § stb.)

A jóhiszemű eljárás elvének a Pp. 5. §-ában kifejtettek szerint a felek a perbeli jogaikat jóhiszeműen kötelesek gyakorolni. E jogszabályi rendelkezésből következik, hogy a perben a felek valótlant nem állíthatnak, tényeket nem hallgathatnak el a revaláns elemek közül, s a perbeli döntés gyors, huzavona nélküli elintézésében kötelesek közreműködni. Az igazság érvényesülésének biztosítása érdekében a felek a bíróság elé terjeszthetik az ügybeli releváns tényeket és körülményeket, a reájuk vonatkozó bizonyítékaikkal együtt. A bíróság pedig maga is kezdeményező aktív módon hat közre az igazság kiderítésében, az igazságos határozathoz szükséges előfeltételek megteremtésében. A jóhiszemű eljárás elve ekként az igazság érvényesülésének fontos tényezője. Ennek az alapelvnek és az igazságnak az összefüggését több eljárásjogi szabály teszi nyilvánvalóvá.

Közvetlen utalás történik pl. a Pp. 5. §-ában az 1. §-ban foglalt rendelkezésre. A jogalkotó egyértelműen kifejezésre juttatja, hogy a jóhiszeműség az igazság feltárása érdekében tanúsított magatartáson mérhető le. A bíróság kötelességévé teszi, hogy hivatalból akadályozzon meg „minden olyan eljárást, cselekményt vagy egyéb magatartást, amely a per elhúzására vagy az igazság kiderítésének meghiúsítására irányul vagy erre vezethet." A bíróságot feljogosítja bírságolásra, ha a felet rosszhiszeműen tagadó vagy tényeket elhallgató magatartásban találja elmarasztalhatónak. Ennek az eljárási elvnek az érvényesülését támogatja a Pp. 19. § (2) bekezdésében a 101. § (2) és (3) bekezdésében és a 197. § (4) bekezdésében foglalt 237. §-nak a bírságolásra vonatkozó rendelkezése.

A közvetlenség és a szóbeliség elve a Pp. több rendelkezésében nyert szabályozást. A többfajta rendelkezés lényege abban foglalható össze, hogy a fél nem zárható el attól, hogy a perbeli jogvitával kapcsolatos álláspontját közvetlenül és szóban előadja. A bíróságnak a perbeli vita eldöntéséhez szükséges körülményeket a felek előadásai és bizonyítékai alapján kell feltárnia. Nem kell részletesen fejtegetni, hogy a közvetlenségnek az igazság megállapítása szempontjából milyen komoly jelentősége van. Néha éppen a bíróság és a felek személyes érintkezése tölti meg olyan tartalommal a perbeli bizonyítékokat, hogy a bíróságban a valószínűség bizonyossággá érlelődik.

A közvetlenség számos vonatkozásban érvényesül. A Pp. 35. §-a a felek tárgyaláson való jelenlétét szabályozza; a 8. § az anyanyelv használatára jogosítja fel a peres feleket; az illetékességi és hatásköri szabályok, az idézésre (96. §), a kézbesítésre (97—102. §), a mulasztásra (105. §), az iratok megtekintésére, másolatok készítésére (119. §), a felek jelenlétére (135. §), a tanúhoz intézhető kérdésekre [178. § (3) bek.], a szakértőhöz intézhető kérdésekre [128. § (2) bek.] vonatkozó szabályok egészítik ki a közvetlenséget biztosító rendelkezések körét. E szabályok általában a közvetlenség szóbeli formában történő megvalósítását szolgálják. Azonban éppen az igazság gyorsabb és hatékonyabb feltárása érdekében a Pp. egy látszólag ellentétes szabályt is beiktatott az eljárásjogi szabályok közé. A 141. § (3) bekezdése értelmében a bíróság *írásbeli előkészítést rendelhet el* „ha ez az ügy nagyobb terjedelme vagy bonyolultsága miatt szükséges . . ." Ez nem az egyetlen olyan fordulat eljárásjogunkban, amikor a fő szabályt egy speciális rendelkezés egészíti ki, és látszólag ellentmondó rendelkezést tartalmaz. Ezek az ellentmondások azonban rendszerint mindig

feloldhatóak a Pp. 1. §-ában foglaltakkal való egybevetés során, mint adott esetben is ahol az írásbeliség elrendelése végső soron az igazság érvényesülését szolgálja, pl. bonyolult házassági vagyonjogi perben az írásbeli előkészítés segíti elő a vagyontárgyak részletes számbavételén alapuló pontos vagyonmérleg felállítását, az ügy gyors és megfelelő befejezését.

A nyilvánosság elve látszólag nem tartozik az alapvető eljárásjogi elvek közé, mégis az igazság fontos garanciáját jelenti. A nyilvánosság kizárásának eseteit kivéve [7. § (2) bek.] a bíróság tárgyalásai nyilvánosak. A tárgyaláson jelenlevő állampolgárok tehát közvetlenül is, a távollevők pedig a közvéleményt alakító intézmények — sajtó, rádió, televízió — útján közvetve nyomon követhetik a tárgyalás menetét és maguk is következtetéseket vonhatnak le a hozott bírói határozatok helyessége felől. A nyilvánosság ösztönzi a bíróságot az eljárásjogi szabályok pontos betartására az ügy alapos tárgyalására, a perbeli feleket pedig a jóhiszemű és hatékony pervitelre készteti: A nyilvánosság elve így valóban értékes garanciáját jelenti az igazságos ítélkezésnek.

Az ügyfélegyenlőség elve ugyan nincs a Pp. egy meghatározott szakaszában sem összefoglaltan szabályozva, de ez következik az állampolgároknak a szocialista jogrendben biztosított jogaiból, és a Pp-nek az ezt a jogot alátámasztó számos rendelkezéséből. A peres felek mindegyike egyenlő a polgári peres eljárásban, egyik sem élvezhet több jogot és egyik sem kerülhet hátrányosabb helyzetbe a másiknál a per jóhiszemű vitele során. A bíróság köteles mindkét felet meghallgatni, s eljárási jogaik gyakorlásához a lehetőséget biztosítani, jogaik és kötelességeik megfelelő gyakorlására kioktatni. Fel lehet hozni e megállapítás ellen, hogy a felperesre a perben tulajdonképpen nagyobb teher hárul mint az alperesre, pl. kereseti illeték lerovása, a kereseti tényállítás bizonyítása, a tárgyaláson való megjelenés terén, ez azonban amellett, hogy bizonyos esetekben valóban nehezíti az igazság érvényesülését, védi is az állampolgárokat az alaptalan perlés okozta zaklatástól. Kétségtelen azonban, hogy bizonyos célszerűségi és egyéb meggondolások az ügyfélegyenlőség elvét, és ezzel az igazság érvényesülését időben és perbeli teherviselésben bizonyos fokig feloldják és a felperesre külön kötelezettségeket rónak. Más oldalról viszont az alperest — ha vonakodik a perben fellépni — hátrányok sújtják. [Pp. 136. § (2) bek.]

A szabad mérlegelés elve (Pp. 206. §) és *a szabad bizonyítás elve* (Pp. 6. §) a szocialista eljárásjog jelentős új tartalmú vívmánya. Jól szolgálja mindkét elv azt a célt, hogy a bíróság a törvény által engedélyezett mindenfajta bizonyítást felhasználhasson a tárgyi valóság felderítésére, és a bizonyítékokat „a maguk összességében értékelje és meggyőződése szerint bírálja el" [Pp. 206. § (1) bek.]. Tehát, hogy az igazságot a bizonyítékok és ellenbizonyítékok mennyiségétől függetlenül, azok tartalmi értékének megfelelően állapíthassa meg. Ezek az elvek ekként az igazság alapján való ítélkezés alapvető biztosítékait jelentik.

A polgári eljárás működési alapelveinek külön-külön történt szemügyre vétele után megállapítható, hogy az alapelveknek a polgári perben kifejezetten az igazság érvényesülése érdekében ható szerepük van. Ez a fő jellemzőjük. Ennek ellenére nem kizárt, hogy perbeli ügyeskedéssel az alapelvekben kifejezésre juttatott jogosultsággal visszaélve egyik vagy másik fél akadályozhatja az ügynek az igazság alapján történő eldöntését. Ez a helyzet a rendelkezési elv esetében ahol szűk körben pl. a fellebbezési jog gyakorlásánál a fellebbező fél, a csak csatlakozó fellebbezéssel élő másik fél jogorvoslati lehetőségét szűkítheti fellebbezésének visszavonásával. A közvetlenség és szóbeliség alapelvénél, amikor a jogban és pereskedésben járatlan fél pl. a jogilag releváns körülményeket és tényeket tudatlanságból nem tárja fel. A nyilvánosság alapelvénél, ahol esetleg a tényeket és a perbeli adatokat hiányosan ismerő közvéleményt formáló kommunikációs eszközök tévedésen alapuló közleményei nehezíthetik meg a jogszabálynak mindenben megfelelő döntés kialakítását. Az ügyfélegyenlőség elvénél egyebek mellett az illetéklerovási kötelezettség, amely nagy összegű perérték mellett gyakran peren kívüli vagy perbeli kompromisszumos megoldásra késztetheti a feleket (pl. öröklési vita esetén). A szabad mérlegelés és a szabad bizonyítás alapelvénél pedig a bíróság szakmai tévedése, élettapasztalatokban való esetleges járatlansága, a peres felek egyikének vagy mindkettőjének rosszhiszeműsége, összejátszása, a bizonyítékok feltárásában bekövetkezett fogyatékosságok stb. mind eredményezhetnek téves bírói döntéseket.

II.

Az igazság és Pp. tételes rendelkezései

A Pp. 1. §-ában foglalt az a rendelkezés amely szerint „a törvénynek az a célja, hogy ... a felmerült jogviták eldöntését az igazság alapján biztosítsa", magában foglalja azt a parancsot, hogy a törvény tételes rendelkezéseit az igazság érvényesülésének szolgálatába kell állítani. Mindannyiszor tehát amikor a Pp. valamely tételes rendelkezésének értelmezésére kerül sor, az értelmezés lehetséges esetei közül azt kell helyesnek tartani, amely az igazság alapján történő ítélkezés szolgálatára a legalkalmasabb. Más viszont a helyzet, ha a Pp. valamely tételes rendelkezése ennek az alapkövetelménynek kifejezetten ellene mond. A tételes rendelkezés egyértelmű intézkedéseitől a jogalkalmazó nem térhet el arra hivatkozás-

sal, hogy e rendelkezés ellene mond a Pp. 1. §-ában foglalt követelménynek.

A jogalkotó az ügyeket általában az igazság alapján „dönteti el" a jogalkalmazóval, de a tételes rendelkezések részletes vizsgálata után lehetetlen nem arra a következtetésre jutni, hogy különböző okokból az igazság érvényesülésének határt szab. A peres félnek, a bírónak az eljárásjogi szabályok szigorú betartásával kell az igazságos döntést elérnie. Ha az eljárásjogi szabályok elütik a perlés lehetőségétől vagy utóbb kirekesztik a felet a perből, illetőleg korlátozzák igényérvényesítési jogkörét, tudomásul kell venni, hogy az ügy gyakran nem az igazság alapján zárul le.

Ennek számos oka van, így megemlíthető az ügyleti forgalom biztonsága, az időmúlással fogyó érdek, a bírói ítéletek jogerejébe vetett közbizalom, az ügyek befejeződéséhez fűződő állami és egyéni érdek stb. mind-mind indokolhatja a jogérvényesítési lehetőségek korlátozását.

Természetesen senki nem vitatja, hogy a Pp. tételes rendelkezései nagy számban és jól szolgálják általában az igazság érvényesülését. Éppen ezért azok tételes felsorolása adott esetben teljesen indokolatlan lenne. Vizsgálódásunk szempontjából azonban néhány olyan tételes rendelkezést szükséges kiemelni, amelyek bizonyítékul szolgálnak arra nézve, hogy az „igazság alapján" való ítélkezés követelménye csak alapmotívum, amelyet számtalan gyakorlati és elméleti meggondolás színez eljárásjogi szempontból is.

Már a Pp. 1. §-ával kapcsolatban felmerül az a probléma, hogy különbséget tesz bíróság elé kerülő és oda nem vitt jogviták között. A jogviták eldöntésénél az igazság érvényesülése csak „a perbe vitt" ügyeknél törvényi előírás. Ez természetesen nem a Pp. fogyatékossága, mert az eljárásjogi törvény csak az eljárásra adhat előírásokat. Az eljárástól távol maradás, annak igénybe nem vétele az eljárásjogon kívül eső körülmény. Minthogy szocialista életviszonyok között élünk, feltételezhetően a jogviták eldöntése jogszerűen történik a bíróság elé nem kerülő ügyekben is. A felek méltányolva kölcsönös érdekeiket, megállapodásra juthatnak egymással és lezárhatják jogvitáikat. A vitás ügyek egy része azonban — ne húnyjuk be szemünket a tények előtt — kétségtelenül lezáratlan marad, vagy egyik fél érdekeit sértő módon fejeződik be. Hosszabb időmúlás után a vita bírói útra terelése már eredményt nem hozhat, elévülés, bizonyítékok elenyészése stb. kizárja vagy nagymértékben nehezíti az igazság érvénysülését. Ennyiben van jelentősége a Pp. 1. §-ában tett különbségnek a bíróság elé vitt és oda nem kerülő ügyek között.

A Pp. 9. §-ában foglalt rendelkezés sajátos megoldást mutat. A büntetőbíróság és a polgári bíróság jogerős ítéletének kölcsönhatását a Pp. 9. §-a másként szabályozza mint a Be. A Be. 12. § (2) bekezdése szerint „Azt, hogy a terheltet bűnösnek kell-e kimondani, és milyen bűntettben, azt a bíróság önállóan bírálja el akkor is, ha a polgári perben a bíróság már jogerős határozatot hozott". Ez azt jelenti, hogy a büntetőjogi felelősség jogalapját a büntetőbíróság bírálja el, függetlenül a polgári bíróságnak korábban hozott jogerős határozatától. Azt hiszem, hogy ez így teljesen rendjén is van, a büntetőbíróság feladata a bűnösség megállapítása, a büntetés kiszabása. Figyeljük azonban meg, hogy ez a megoldás nincs tekintettel az egységes bírói szervezetre, a jogalap kérdését a büntetőbíróság másként is eldöntheti mint a polgári bíróság, megállapíthatja a jogalap fennállását akkor is, ha a polgári bíróság korábban már másként döntött. A Pp. 9. §-a szerint viszont ... „a büntetőbírói ítélet a polgári perben eljáró bíróságra abban a kérdésben irányadó, hogy követtek-e el bűncselekményt, és annak elkövetője a terhelt volt-e ..." A büntetőbíróság ítélete tehát, ha bűnösséget állapít meg, egyúttal a polgári perben szereplő kérdés jogalapját is eldöntötte. De ugyan miért kell ennek így lennie? Sem a polgári, sem a büntető bíróság nem egyedüli letéteményese az igazság tudásának. Téves ítéletek mindkét ügyszakban előfordulnak és ennek lehetősége ki sem zárható. Amennyire helyes a büntetőbíróságnak megadni a jogot az ügy önálló elbírálására, ugyanennyire indokolt a polgári bíróságnak is biztosítani ezt a jogkört. A Pp-nek ettől eltérő rendelkezése nincs összhangban az ügy igazságos elbírálására vonatkozó alapvető elvvel. Talán nem felesleges megjegyezni, hogy nem fűződik érdek sem olyan polgári, sem olyan büntető ítélet fenntartásához, mely a jogalap kérdésében hibásan döntött. A két eltérő döntés közül a megalapozatlant törvényességi óvással kell megváltoztatni, és az igazság érvényesülésének utat nyitni. Éppen a két ügyszakban hozott, a jogalap kérdésében eltérő ítélet szólaltathatja meg a vészcsengőt, hogy hiba van az igazságszolgáltatásban. Ezt a vészcsengőt ítéli hallgatásra a Pp. 9. §-ában foglalt rendelkezés.

Az igazság érvényesülését nem szolgálja a Pp. 16. §-ának (4) bekezdésében foglalt az a rendelkezés sem, amely szerint a peres fél a bíróságra vonatkozó kizárási okot az eljárás bármely szakában bejelentheti, de elfogultság miatt [13. § (1) bek. e. pontja] e bejelentést a tárgyalás megkezdése után csak akkor érvényesítheti, ha nyomban valószínűsíti, hogy a bejelentés alapjául szolgáló tényről csak a tárgyalás megkezdése után szerzett tudomást, és a tudomásszerzés után az okot nyomban bejelentette. E rendelkezés — bárhogy is nézzük — lehetővé teszi és eltűri, hogy elfogult bíró ítélkezzen az ügyben, olyankor ha az érdekelt fél az elfogultsági kifogást elfelejtette bejelenteni a tárgyalás megkezdése előtt. A rendelkezés indoka feltehetően az volt, hogy az ügy indokolatlan elhúzásának elejét vegyék. Megoldás-

nak azonban nem a legszerencsésebb ez a választás mivel kétségtelen, hogy az igazság érvényesülése ellen hathat.

A rosszhiszemű pereskedést e körben a Pp. 19. § (2) bekezdésében foglalt rendelkezéssel lenne célszerű kiküszöbölni. Eszerint ha a fél nyilvánvalóan alaptalanul tett kizárásra irányuló bejelentést, őt a kizárást megtagadó határozatban pénzbírsággal lehet sújtani. (Pp. 120. §). Erre figyelemmel feleslegesnek is tűnik a 16. § (4) bekezdésének szóban forgó rendelkezése.

A perköltség viselése felőli rendelkezéseknél a főszabály az, hogy a pernyertes fél költségeinek megfizetésére a pervesztes felet kell kötelezni [Pp. 78. §-ának (1) bekezdése], ettől csak akkor lehet eltérni, ha az alperes a perre okot nem adott és a követelést az első tárgyaláson azonnal elismeri (Pp. 80. §). E rendelkezések általában igazságos döntést eredményeznek. Egyes tényállások mellett azonban súlyosan méltánytalan helyzetet teremtenek. Pl. végrendelet érvénytelenségének megállapítása iránt indult perekben gyakran még a perbíróságnak is fejtörést okoz egy-egy végrendelet érvényességének vagy érvénytelenségének megállapítása. Lehet olyan a tényállás, hogy jóhiszeműen hiszi mindkét peres fél, hogy neki van igaza. Végül is az egyik peres fél pernyertes lesz, és nemcsak a pertárgy, de a perköltség is őt illeti. Nagyobb értékű hagyatéknál a perköltség több ezer vagy akár több tízezer Ft-ot is elérhet az illetékköltséggel együtt. Ez a rosszhiszeműnek egyáltalán nem tekinthető pervesztés felet anyagi romlásba viheti. Az ítélkezési gyakorlat az apaság vélelmének megdöntése iránti perekben túltette magát a perköltségviselési szabályokon, és az alperest akkor is marasztalja részperköltségviselésben, ha az alperes a perre okot nem adott, és a követelést az első tárgyaláson azonnal elismerte. Ez a gyakorlat azon alapul, hogy az alperesnek is érdeke a gyermek családi jogállásának megváltoztatása, mert gyermektartásdíj fizetési, és más családjogi, öröklési jogi következményektől szabadul. A Pp--nek a perköltségviselés felőli rendelkezéseit az igazság érvényesülése érdekében célszerű lenne bővíteni olyképpen, hogy ha a per megindítása mindkét peres fél érdekét szolgálja, vagy ha a perköltségnek egyik félre hárítása méltánytalan eredményre vezetne, kivételes esetekben a bíróság a perköltség viseléséről az összes körülmények mérlegelése alapján határoz. Ilyen rendelkezést a házassági bontóperekre vonatkozóan már eddig is tartalmazott a Pp. (290. §). Jó lenne, ha kiegészítő szabályként érvényesülhetne ez a megoldás minden olyan esetben, ahol ezt az életviszonyok, a perbeli körülmények alapján a méltányosság megkívánja.

A hiánypótlási kötelezettséget — amennyiben az a jogilag releváns tényekre, körülményekre vonatkozik — aligha lehet másként értékelni, mint az igazság érvényesülését szolgáló közreműködés megkívánását a peres féltől. A Pp-nek a 95. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezése tehát az alapelvvel összhangban áll. A § (2) bekezdése azonban már ahhoz a feltételhez köti az ügy elintézését, hogy a fél az illetéklerovási kötelezettségének eleget tesz. Az igazság érvényesülésének tehát pénzügyi előfeltételeket állít fel. Kétségtelen, hogy ez a rendelkezés már nem vág egybe az igazság kívánalmával, még akkor sem, ha a költségmentesség és illetékfeljegyzési kedvezmény sok peres fél számára a perlési akadályt megszünteti. Mindezt csak annak illusztrálására említem meg, hogy gyakorlati, célszerűségi szempontok az alapelvvel nem egyező ttéeles rendelkezések szükségszerű fenntartására vezetnek.

A hirdetményi kézbesítésre vonatkozó Pp. rendelkezések (101—102. §) közvetve annak elismerését jelentik, hogy bizonyos esetekben a bíróság el van zárva a teljes és pontos tényállás megállapításának lehetőségétől. Az ismeretlen helyen tartózkodó alperes ugyanis a maga tényállításait megtenni nem tudja, az élet követelményeitől szorított bíróság mégis döntést hoz, ha a hirdetmény kézbesítés eredménytelen maradt. Egyébként teljesen formális az a megoldás [102. § (1) bek.], hogy a hirdetmény útján kézbesítendő iratot 15 napra ki kell függeszteni a bíróság hirdetőtábláján. Az állampolgárok túlnyomó többsége nem jár a bíróságra, csak akkor megy oda, ha maga is érdekelt egy ügy eldöntésében. Teljesen elegendő az idézésnek a fél utolsó ismert lakhelyén a helyi tanács hirdetőtáblájára történő kifüggesztése és a kirendelt ügygondnok részére történő kézbesítése.

A mulasztásra vonatkozó rendelkezések (105. §) ugyancsak célszerűségi szempontokból tesznek engedményt az igazság rovására. E rendelkezések értelmében a gondatlan, hanyag ügyfél a maga vagy jogi képviselője hibája folytán elesik attól, hogy ügyében az igazság alapján álló döntés szülessék. A jogalkotó is érezte ezt, amikor a Pp. 105. §-ának (3) bekezdésébe beiktatta azt a rendelkezést, hogy a mulasztás miatti igazolási kérelem elbírálásánál a kérelem előfeltételeinek fennállását méltányosan kell elbírálni.

A res iudicata-ra vonatkozó eljárásjogi rendelkezés abból indul ki, hogy a jogerős bírói ítélet fennállásához jogi, forgalmi stb. érdekek fűződnek, s nem célszerű a már egyszer jogerősen lezárt polgári jogvitát újra éleszteni. A Pp. 130. §-ának (1) bekezdés d) pontja úgy rendelkezik, hogy a felek között ugyanabból a ténybeli alapból származó ugyanazon jog iránt indított keresetlevelet ... „ha annak tárgyában már jogerős ítéletet hoztak (229. §)" idézés kibocsátása nélkül elutasítja a bíróság. Ez a rendelkezés — egyes esetekben — ugyancsak útját állja az igazság érvényesülésének.

A tárgyalás elmulasztásának következménye mindkét peres felet egyaránt sújtja és el-

ütheti jogainak érvényesítésétől (Pp. 136. §). A perek befejezéséhez, a pert elhúzó magatartás megakadályozásához fűződő érdek indokolttá teszi azt a rendelkezést, mely szerint a mulasztó féllel előzetesen már közölt kérelmeket, tényállításokat és bizonyítási indítványokat úgy kell tekinteni, hogy a mulasztó fél a kérelem teljesítését nem ellenzi, a tényállítás valóságát nem vonja kétségbe, illetve a kívánt bizonyítást nem ellenzi. De nem következetes a jogalkotó a célszerűségi szempontok alkalmazásában, mert e rendelkezést feloldja azzal, hogy „kivéve, ha az a perben korábban tett nyilatkozatával ellentétben állna". Eszerint, ha teljes rosszhiszeműséggel jár el a fél, és a tárgyalásra szóló idézéseket rendre figyelmen kívül hagyja, de a perbevitt igény jogszerűséget vitató nyilatkozatokat tesz, akkor vele szemben a mulasztásra vonatkozó rendelkezést nem lehet alkalmazni. Az igazság rovására már megtett engedmény mellett ezt a különbségtételt fenntartani nem indokolt. Amennyiben a célszerűségi szempontok miatt szükséges volt eltérni az alapelvtől, akkor következetesen kellene eljárni, és a rosszhiszeműen perlő félnek menlevelet adó jogszabályi kitételt indokolt lenne elhagyni.

A bizonyítási teherre vonatkozó eljárásjogi rendelkezést, mely szerint a per eldöntéséhez szükséges tényeket általában annak a félnek kell bizonyítania, akinek érdekében áll, hogy azokat a bíróság valónak fogadja el [Pp. 164. § (1) bek.], aligha lehet a jogvitának az igazság alapján való eldöntésével teljes összhangban állónak tekinteni. Az igazság érvényesüléséhez vezető úton a bizonyítási teherre utaló rendelkezés azt jelenti, hogy ha az igazságát kereső félnek nincs bizonyítéka, az igazságot aligha harcolhatja ki a perben. Szerencsére az ítélkezési gyakorlatban az „általában" szócskának jelentőséget tulajdonítanak és ha az ügy körülményei indokolják, a bizonyítási terhet meg is fordítják és élnek a § (2) bekezdésében foglalt lehetőséggel, és a bíróság a szükségesnek talált bizonyítást hivatalból is elrendelheti.

Az igazság alapján történő ítélkezést nehezíti a tanúk vallomástevésére vonatkozó azok a rendelkezések, mely szerint a tanú nem hallgatható ki olyan kérdésre, mely államtitoknak minősül, vagy amelyre titoktartási kötelezettsége áll fenn [Pp. 169. § (2) bek.], továbbá a tanúvallomás megtagadását lehetővé tevő rendelkezések (Pp. 170—174. §). A rokonságból eredő kapcsolatokat, a hivatásánál fogva titoktartásra kötelezett személyek helyzetét értékelte akként a törvényhozó, hogy közreműködésüket, az érdekelt felek akaratától függően ki kell zárni az igazság érdekében folyó ítélkezési tevékenység köréből még akkor is, ha egyébként csak ez lenne az egyedüli módja az igazságos döntésnek. A bíróság csak közvetett bizonyítékként értékelheti a titoktartási kötelezettség alól felmentést nem adó fél elzárkózását az engedély megadásától.

A bizonyítás eredményének mérlegelése körében a bíróság a kártérítés vagy egyéb követelés összegét, ha az szakértői vélemény vagy más bizonyíték alapján meg nem állapítható, a per összes körülményeinek mérlegelésével belátása szerint határozza meg [Pp. 206. § (3) bek.]. Felismerhető, hogy a Pp-nek ez a rendelkezése azt tartalmazza, hogy lehetnek olyan kártérítési vagy egyéb követelések, melyeknél az ügybeli tényállás nem deríthető fel a maga teljességében, ennélfogva csak hozzávetőlegesen közelíthető meg az igazság. Mivel mégis dönteni kell az ügyben, ez bírói mérlegelés útján történik. Törvényi elismerése ez annak, hogy nem minden ügyben hoznak abszolút igazság alapján álló ítéletet. Közbevetőleg megjegyzendő, hogy e szükség diktálta és általa fenntartott törvényi rendelkezésben helyesebb lenne, ha a per összes körülményeinek mérlegelése helyett az ügy összes körülményeinek mérlegelése kifejezést használni. Ez utóbbi fogalmazás egyértelműbben irányítja a bíró figyelmét a kártérítés vagy egyéb követelés ténybeli körülményeire.

Az igazság alapján történő ítélkezésnek ki kellene terjednie minden olyan a perbevitt igényhez kapcsolódó kérdés elintézésére, amely a perbevitt jogkérdés igazságos eldöntéséhez hozzátartozik. Az az eljárásjogi rendelkezés, mely a határokat máshol szabja meg, csorbítja a Pp. 1. §-a szerinti ítélkezés hatókörét. A hazai Pp.-nek a 215. és 235. §-ában foglalt rendelkezései ilyennek tekinthetők. A bíróság döntése nem az igazsághoz igazodik, a korlátok szűkében vannak megszabva. Nem terjedhet túl a döntés a kereseti kérelmen, illetőleg ellenkérelmen, s a másodfokú bíróság csak a fellebbezési — csatlakozó fellebbezési — kérelem és ellenkérelem korlátai között változtathatja meg az elsőfokú bíróság ítéletét.

Az elkésett fellebbezést az első fokú bíróság, azt a fellebbezést pedig, amelyre a fél a fellebbezési illetéket nem rótta le, a másodfokú bíróság elutasítja, függetlenül attól, hogy ezáltal a fellebbező fél a jogszerű igényének érvényesítésétől esetleg elesik.

A perújításnak csak meghatározott esetekben van helye, s szigorú határidők állnak nyitva a perújítási kérelem beadására. A perújítási kérelmet —ha egyébként minden más feltétel adva van — tehát akkor is, ha a fél valószínűsíti, hogy igaza van — egymagában elkésettség miatt elutasítja a bíróság (Pp. 261. §).

A törvényességi óvás folytán hozott határozat hatálya a felekre csak abban az esetben terjed ki, ha az óvást az arra jogosultak az eljárás alapjául szolgáló ügyben hozott határozat jogerőre emelkedésétől számított egy éven belül terjeszti elő [Pp. 273. § (1) bekezdése]. Ez azt jelenti, hogy a jogkereső fél a legmagasabb bírói fórumtól erősíttetik meg igazában, s közlést is kap arról, hogy tévedtek az alsófokú bíróságok ügyének elintézésénél, de a közlésben benne

van az is, hogy az egyébként jogszerű követelésének érvényesítésére már mód nincs.

A Pp. 286. §-ának (1) bekezdésében foglaltak szerint a házassági perben a bíróság nem fogadhatja el a feleknek a jogról való lemondásra, elismerésre vonatkozó nyilatkozatát, és értékelésen kívül kell hagynia a mindkét fél egyező, vagy az egyik félnek az ellenfél által kétségbe nem vont előadását sem. Éppen azokra a házassági perekre vonatkozik ez a szokatlan eljárásjogi tilalom, amelyekben leginkább lenne jelentősége a felek egyező előadásának, s indokolt lehet valamely jogról való lemondás, jog elismerése az esetleg hosszabb időn át fennállott házasságra, a közös gyermekekre tekintettel. A házasság legbelsőbb ügyeit a peres felek ismerik a legjobban, az igazság megismerése elé állít akadályt az a rendelkezés, mely a feleket közvetlen előadás helyett bizonyításra szorítja. A tanúk rendszerint csak a házasság külső vonatkozásait képesek visszaadni vallomásaikban, a bíróság csak következtethet a házasság belső tényeire, körülményeire.

Az apaság megállapítása iránti perekben a kizáró vércsoportvizsgálati eredmény természettudományos bizonyossággal állapítja meg, hogy az alperes nem lehet a gyermek apja. A ki nem záró eredmény pedig az egyéb bizonyítékokkal együtt értékelhető, s esetenként perdöntő jelentőségű lehet. A vércsoportvizsgálatnak tehát igen fontos szerepe van a származás megállapítása iránti perekben. A Pp. 300. §-a értelmében azonban egyetlen a perben résztvevő személlyel szemben sem lehet elővezetést alkalmazni vérvétel céljából. Ez a megszorító rendelkezés azért kifogásolható, mert az apaság megállapítása iránti perek polgári, családjogi következménye (tartás, öröklés stb.) szinte a legsúlyosabbak valamennyi polgári perfajta között, s mégis lehetővé teszi a félnek a tényállás megnyugtató tisztázásának megakadályozását. A bíróság legfeljebb a vonakodó fél terhére írhatja a kifogásolt magatartást, de döntése meghozatalánál mindig kétsége lehet afelől, hogy a vizsgálati eredmény ismeretében is helyes-e a határozata. Vérvételt számtalan esetben alkalmaznak a kórházakban, alkoholvizsgálatnál stb., tehát olyan megszokott egyszerű aktus, amelynek személyiségsértő jellege elenyésző. Az apaságnak az igazság alapján történő megállapításához olyan fontos köz- és magánérdekek fűződnek, hogy ezekhez képest más szempontok joggal háttérbe szoríthatók, s e tiltó rendelkezés feloldása indokolt lehet a Pp. esetleges módosításánál.

A fentiekben a Pp.-nek csak néhány és leginkább szembetűnő tételes rendelkezését emeltem ki, melyek az ügyeknek az igazság alapján történő elintézése ellen hatnak. Terjedelmesebb értékelés és elemzés mellett még más hasonló hatású rendelkezések is kimutathatóak lennének. Még több olyan rendelkezés akad, amely „kétarcúnak" nevezhető, melyet a rosszhiszemű peres fél a per elhúzására, a másik fél jogai érvényesítésének megakadályozására használhat fel, s csak a határozott, az igazságot gyorsan, célratörően szolgáló bírói pervezetés védhet ki.

Összegezve az előbbieket, megállapítható, hogy a Pp. alapelvei és tételes rendelkezései zömükben az igazság érvényesülése irányában hatnak, és összhangban vannak a Pp. 1. §-ában meghatározott elvvel, mely szerint a törvénynek a célja a jogvitáknak az igazság alapján történő eldöntése.

Ugyanakkor a forgalom biztonságához, a jogerős ítéletek megváltoztathatatlanságához, a perek gyors befejezéséhez fűződő stb. érdekekre tekintettel kompromisszumos megoldásokat lehetővé tevő tételes rendelkezéseket is tartalmaz, amelyek *a)* feltételekhez és korlátokhoz (perindítás, keresethez kötöttség); *b)* az eljárás során kötelező szabályok betartásához (alakiságok, határidők stb.); *c)* a bizonyítási teher viseléséhez; *d)* anyagi természetű hozzájáruláshoz (illetékfizetési kötelezettség); *e)* az eljárásnak magasabb szintre emeléséhez szükséges eljárásjogi aktus megtételéhez (fellebbezés) *f)* bizonyítási korlátok betartásához (titokvédelem, kizárt bizonyítási eszköz stb.); *g)* res iudicata figyelembevételéhez [Pp. 9. §, 130. § (1) bek. d) pont] fűzik az igazság érvényesülését. Kétségtelenül felismerhető az is, hogy a Pp. kifejezetten számol olyan esetekkel, amikor a tényállás jelentős körben nem tisztázható, s erre az esetre a bírót mérlegelési jogkörben való döntésre jogosítja fel (Pp. 206. §).

Az általános tendencia mellett tehát az igazság érvényesülését gátló, azt korlátok közé szorító, tételes rendelkezések találhatóak még abban a törvényben is, melynek 1. §-a kifejezetten alapvető céljának tekinti az igazság alapján történő ítélkezést. Mindez fokozottabban áll az anyagi jogi rendelkezésekre.[7]

Hartai László

[7] Az igazság és az anyagi jogi rendelkezések, továbbá az igazság és a perben szereplő személyek tudata, közreműködési képessége közötti összefüggések vizsgálatával a Jogtudományi Közlöny következő számában közlendő tanulmány foglalkozik.

A bűnözés megismerhetősége

A Jogtudományi Közlöny hasábjain időszerű vita folyik az igazságügyi statisztika megújhodásának szükségszerűségéről.[1]

Az eddig megjelent tanulmányok feltárták a téma ellentmondásait, megkísérelték tisztázni az igazságügyi statisztika és benne a kriminálstatisztika viszonyát az általános statisztikához, más szakstatisztikákhoz és részben más tudományágakhoz. A bűnügyi statisztika néhány elméleti alapfogalmával foglalkoztak részleteseben is.

Szükséges megemlíteni, hogy a fejlődést az igazságügyi statisztika nem bűnözéssel és bűnüldözéssel foglalkozó részében is a társadalmi jelenségek minél pontosabb megismerésének a célkitűzése és megvalósítása jelenti. Nem azt kell elsődlegesen vizsgálni, hogy a polgári bíróságok hogyan működnek, hány bontópert, tartási pert, lakáspert, munkaügyi vitát stb. miképpen tárgyaltak, hanem milyen társadalmi jelenségek, mozgások, okok vezettek ezekhez a vitákhoz. A probléma szerteágazó volta miatt is célszerű a vitát a kriminálstatisztika tárgykörére leszűkíteni, de azért is, mert az előrehaladás igénye is ezen a területen a legnagyobb és jelentős kérdések tisztázása leghamarabb elérhetőnek igérkezik. Az ezen a területen elért eredmények nyilván termékenyítőleg hatnak majd az igazságügyi statisztika nem bűnözéssel foglalkozó részére is. Ezért a továbbiakban csak a kriminálstatisztika fejlődési lehetőségeiről lesz szó.

A kriminálstatisztika fogalma és létezésének jogosultsága hosszú fennállása alatt sohasem volt vitatott. Magyar megfogalmazásában azonban a „bűnügyi" szó fogalmi használata megtévesztő, ugyanis a bűnözés és a bűnüldözés elemzésére alkalmas statisztikai módszerek kidolgozása az alapvető feladata a kriminálstatisztikának.

A *bűnügy* az az iratcsomó, amely a bűntettre és a bűnelkövetőre, valamint a büntető eljárásra vonatkozó adatokat hordozza — a megismeréstől a végleges lezárásig — tehát nem eleme, hanem forrása a bűnözésnek és a bűnüldözésnek. Egy ügyben több bűntettet és több bűnelkövetőt, vagy a bűntettek tárgyi összefüggése, vagy a bűnelkövetők együttműködése tart össze. A bűnügy tehát csak a bűnözés közvetett adatforrására utal, az alapkérdésnek a bűnözésnek a megjelölése nélkül — a bűnözés miatt van a bűnüldözés is — ezért a kriminálstatisztika nem fordítható helyesen magyarra „bűnügyi statisztikának".

A kriminálstatisztika fejlődésének nagyszámú korlátait történeti kialakulásában és a bűnözésnek, mint társadalmi jelenségnek a bonyolultságában kell keresni.

A kriminálstatisztika fejlődése a bűnüldöző szervek működésének a számszerű leírásából és a letartóztató intézetek nyilvántartásaiból indult el. A bűnözést elsősorban technikai okok miatt hosszú ideig nem lehetett elválasztani a bűnüldözéstől. Az adatszolgáltatás lassúsága és kézifeldolgozása miatt az adatok a bűnüldöző szervek tevékenységét, tehát a bűnüldözést tükrözték elsődlegesen. Csak nagyon korlátozottan lehetett a bűnüldöző mechanizmust leíró statisztikai adatokból a bűnözésre, mint társadalmi jelenségre visszakövetkeztetni. Egyszerűen nem volt technikai eszköz olyan komplex társadalmi folyamatok jobb megismerésére, mint a bűnözés. Korunkban azonban rendelkezésünkre állnak a rendkívül nagy sebességű és igen nagy komplexitású elektronikus számítógépek, amelyeknek segítségével olyan bonyolult társadalmi folyamatok jobb megismerése is joggal remélhető, mint a bűnözés. Ezért most már nem a bűnüldöző szervek működési mechanizmusát, szervenként tagolva lehet a kriminálstatisztika gyújtópontjába állítani és így visszakövetkeztetni a bűnözésre, hanem elsődlegesen lehet célbavenni magát a szerkezeti elemeire bontott bűnözést, mint társadalmi jelenséget. Ezért vált szükségessé a bűnözésnek szerkezeti elemeiből történő meghatározása. Ilyen igényekből kiindulva a bűnözés olyan térben és időben létező komplex, negatív társadalmi jelenség, amelynek alapelemei a büntetőjogi normaszegés (bűntett) és a büntetőjogi normaszegő (bűnelkövető).

A bűntettet és a bűnelkövetőt azért nevezhetjük a bűnözés alapelemeinek, mert ezeknek a társadalomban való tömeges jelenléte nélkül nem beszélhetünk bűnözésről, de azért is, mert ezek az elemek hordozzák a bűntett és a bűnelkövető sajátos ismérveit és társadalmi kapcsolataik egyik oldalát is.

Az elemekre épülő meghatározásból adódik, hogy a bűnözés statisztikai eszközökkel történő megközelítése ezzel a két számbavételi alapegységgel ígéri a legnagyobb sikert, vagyis a legtöbb eredményt. Sajnos sem a bűntettek, sem a bűnelkövetők nem számolhatók meg maradéktalanul.

Vannak a bűnüldöző szervek előtt — ismertté vált bűntettek; — ismertté nem vált (latens) bűntettek; — ismertté vált bűnelkövetők; — ismertté nem vált (latens) bűnelkövetők;[2] A bűnözés elemeinek ezt az összefüggését az *1. számú ábra* szemlélteti.

A latens bűnelkövető természetesen több, mint a latens bűntett, mert különösen a vagyon elleni bűnözés körében sok olyan bűntett is-

[1] Balázs József: A bűnözési statisztika koncepciójának kérdéséhez. *Jogtudományi Közlöny*, Budapest, 1970. 8. sz.

[2] Borsi Zoltán: Gondolatok a bűnözés statisztikai méréséről. *Statisztikai Szemle*, Budapest, 1968. 12. sz.

A BŰNÖZÉS ALAPELEMEINEK MEGISMERHETŐSÉGE

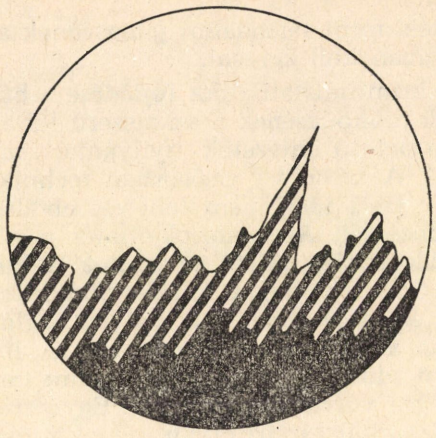

1. ábra.

mert, amelynek elkövetője latens. A latens arány büntetőcsoportonként, sőt bűntettenként is eltérő. A latens bűnözés statisztikai becslésének módszerei hazánkban még nincsenek elterjedve, annak ellenére, hogy megfelelő tapasztalatok bőven rendelkezésre állnak.

Az anyagi büntetőjog meghatározza nemcsak az egyes bűntettek fogalmát (pl. lopás, súlyos testi sértés, garázdaság stb.), hanem a halmazati, a részességi és más olyan szabályokat is megállapítja, amelyek egyértelművé teszik a kriminálstatisztika alapegységeit. Helyesen fejezi ki tömören ezt az összefüggést dr. Tiba István úgy, hogy jó büntető kódex nélkül nincs jó kriminálstatisztika. Természetesen a jó kriminálstatisztika is képes segíteni jó büntető kódex szerkesztését.

Az a tény, hogy a bűnözés alapelemei sem számolhatók meg maradéktalanul, egyetlen egy büntetőjogászt, különösen kriminológust sem szabad, hogy arra indítson, hogy a bűnözés megismeréséről le kell mondani. A társadalmi és gazdasági élet tömegjelenségeinek körében aligha van olyan terület, amelyben az egzakt aritmetika abszolút, precíz szabályai maradéktalanul érvényesülnének. Csak a pénzt lehet maradéktalanul megszámolni.[3] Nagyobb pénzforgalomban még azt sem, mert még a legjobb pénztárosnak is szüksége van mankópénzre.

Igaz, hogy a bűnözés a legösszetettebb társadalmi jelenségek közé tartozik és negatív jellegére figyelemmel a társadalmi többség nemcsak élénk érdeklődést mutat a bűnözés kérdéseit illetően, hanem néha türelmetlenül is a megszüntetésére, vagy legalább csökkentésére van igénye. Ilyen igény kielégítése a bűnözés lényegének megismerése nélkül elképzelhetetlen. A bűnözés jobb megismerésének pedig előfeltétele módszereiben és technikai rendszerében fejlett kriminálstatisztika. A matematikai statisztikai módszerek bevitelétől a bűnözés elemzésbe és a kibernetika felhasználásától csodákat nem, de figyelemre méltó eredményeket lehet várni, mint ahogyan valamennyi más tudományágban gyors fejlődést eredményeztek. Különösen gyors fejlődést hoztak minden fajta mérésben.

Bármelyik területen bármit is mérnek mechanikusan — ha olyan összetett jelenségről is van szó, mint a bűnözés — nemcsak számok alakjában kifejezhető mérési egységekre (bűntett és bűnelkövető) van szükség, hanem olyan „közlekedési" szabályokra is, amelyek segítségével nyomon kísérhetjük a mérendő jelenség, esetünkben a bűnözésről szerezhető információk áramlását.

Mint ahogyan közlekedni sem lehet jó közlekedési szabályok nélkül, a bűnözésről szerezhető információkat sem lehet elemezni anélkül, hogy az információk áramlásának folyamatát — algoritmusát[4] — egymásutáni sorrendben lépésről lépésre ne tudnánk leírni. Ebben nagy segítségünkre vannak a büntető eljárásjogi és ügyviteli szabályokon túlmenően a nyomozási és büntetőítélkezési gyakorlati ismereteink. Informátoraink nyilvánvalóan csak nyomozók, ügyészek és büntetőbírák lehetnek. Ahhoz azonban, hogy a bűnözés elemeire vonatkozó ismereteinket bővíthessük, meg kell teremtenünk elméleti alapját annak, hogy a bűnözésnek, mint társadalmi jelenségnek elemeit hordozó információkat el tudjuk választani a bűnüldözéstől és ezen belül természetesen annak büntetőpolitikai, eljárásjogi, ügyviteli stb. szabályaitól.

A bűnözés időben létező és változó jelenség. Ez azt is jelenti, hogy megfigyelése egy meghatározható időtartamra, egy meghatározott időpontból lehetséges.

Célszerű kiválasztani megfigyelési és feldolgozási időpontként a naptári év utolsó napját. Időtartamként legcélszerűbb a naptári évvel azonos időtartamokat venni.

Szükséges még azoknak a *befejezési módoknak* a meghatározása, amelyek eljárási fázisokhoz kötődve alkalmasak érdemi értékelés alapján statisztikai számbavételre. Szükség van ugyanis olyan értékítéletekre, amelyek döntést tartalmaznak azokra az alapvető kérdésekre, hogy e cselekmény bűntett-e, és ha igen, milyen bűntett és ki annak az elkövetője.

Ilyen értelmű értékítéleteket tartalmaznak a következő befejezésmódok: 1. Nyomozásmegtagadások; 2. Nyomozás befejezések: a) vádeme-

[3] M. J. Moroney: Számoktól a tényekig. *Gondolat Könyvkiadó*, Budapest, 1970.

[4] Algoritmus = a formális szabályok azon rendszere, amelyek lépésről lépésre pontosan meghatározzák valamely feladat megoldásának menetét.

INFORMÁCIÓÁRAMLÁS ÚTJA A BŰNÖZÉS ALAPELEMEIBŐL A BÜNTETŐ ELJÁRÁS FŐBB FÁZISAIBAN

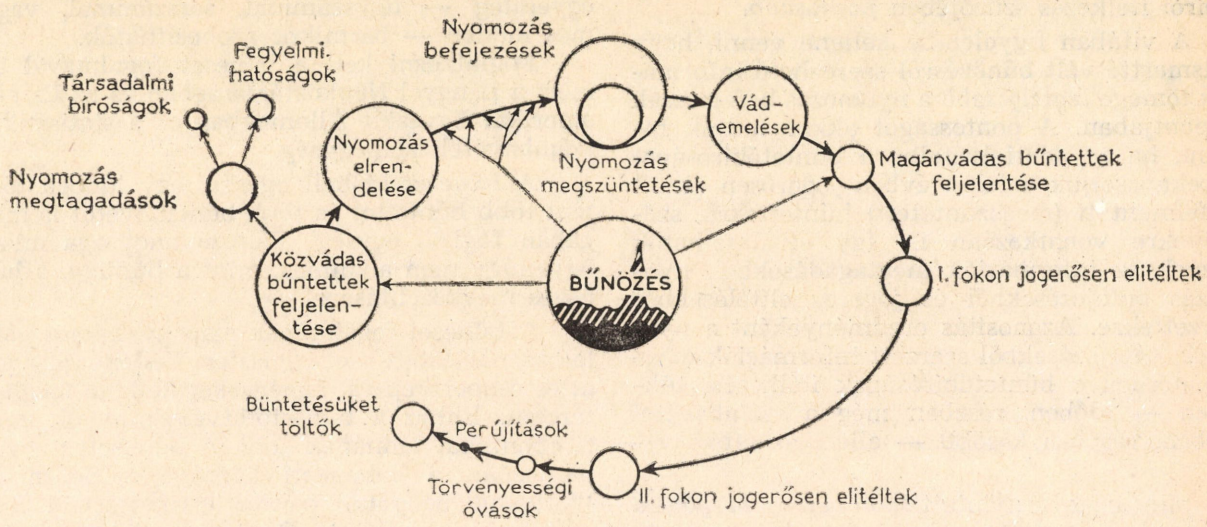

2. ábra.

lések, b) megszüntetések; 3. Jogerős ítéletek: a) első fokon, b) másodfokon; 4. Törvényességi óvások és 5. Perújítások tárgyában hozott határozatok.

Ezek figyelembevételével a *2. számú ábra* szemléltetően mutatja a következő egyértelmű információ-áramlási főszabályokat:

1. Az információáramlás a feljelentéssel kezdődik és nem minden információ halad végig az ellipszisnek képzelt egész büntetőeljárási szakaszokon:

a) A feljelentések vagy közvádasak, amelyeket a nagyobb tömegében a rendőrségi, kisebb tömegében az ügyészi szervek vizsgálnak felül, vagy magánvádasak, amelyekkel a büntetőbíróságok foglalkoznak;

b) a feljelentések között vannak olyan megállapítható bűntettek és bűnelkövetők, amelyek miatt és akik ellen meg kell tagadni a nyomozást: *ba)* büntethetőséget kizáró, megszüntető okból (pl. gyermek valósít meg olyan cselekményt, amely fel nem róható, de kitölti valamely büntetendő cselekmény összes tényállási elemeit, öngyilkos elkövető stb.); *bb)* társadalmi bíróságok járnak el; *bc)* fegyelmi hatóságok járnak el; *bd)* kioktatott bűnelkövetők (Be. 104/A. §);

c) Az elrendelt nyomozásokban számos olyan bűntett és bűnelkövető válik éppen a nyomozások eredményeként ismertté, amelyek még a feljelentéskor nem voltak ismertek.

2. Az információk legnagyobb tömegben a nyomozás befejezések időpontjában állnak rendelkezésre;

a) A nyomozások befejezésekor az információ-tömeg szétválik: *aa)* vádemelésekre, amelyek tovább áramlanak büntetőbíróságokhoz, ezekhez csatlakoznak magánvádas bűntettek miatti feljelentések; *ab)* megszüntetésekre, amelyek között ismét vannak olyan bűntettek és bűnelkövetők, amelyek miatt és akik ellen meg kell szüntetni a nyomozást — büntethetőséget kizáró és megszüntető okból; — társadalmi bíróságok elé utalnak; — fegyelmi hatóságok elé utalnak; — figyelmeztetés is elegendőnek látszik (Btk. 60. §); — egyes bűntettek ismertek, az elkövetők ismeretlenek.

b) Az eddigi információk rendőrségi és ügyészségi szerveknél a nyomozások befejezésének, illetve ügyészi felülvizsgálatának időpontjában megfoghatók. Ez az egységes rendőrségi és ügyészségi kriminálstatisztika gyakorlati alapja.

3. A nyomozás befejezésekből az eddig ismertnek megállapított közvádas bűntettekből csak a vádemelések, az ismertté vált bűnelkövetőkből csak a megvádoltak kerülnek büntetőbíróságok elé. Ezek: *a)* I. fokon, *b)* II. fokon jogerősen befejeződnek; *c)* perújítás, *d)* törvényességi óvások eredményeként is kerül sor korrekcióra, *e)* a magánvádas bűntettekkel és az ezeket elkövetőkkel a büntetőbíróságok nyomozások nélkül foglalkoznak.

A Statisztikai Szemlében folyt és azóta is gyűrűző vita csak azon főkérdés körül zajlott, hogy a bűnözés terjedelméről, dinamikájáról és struktúrájáról az egységes rendőrségi és ügyészségi vagy a büntetőbírósági statisztika ad megbízhatóbb információkat.[5]

A Jogtudományi Közlönyben most folyó vita szerint az egységes rendőrségi és ügyész-

[5] Miltényi Károly: Hozzászólás a „Gondolatok a bűnözés statisztikai méréséről" c. cikkhez, *Statisztikai Szemle*, Budapest, 1969. 3. sz.
Folkmann Miklós: Megjegyzések a bűnözés statisztikai méréséhez.
Vígh József: Néhány megjegyzés a bűnözés statisztikai mérések problémáihoz. *Statisztikai Szemle*, Budapest, 1969. 5. sz.

ségi statisztika *teljesebb,* nagyobb adattömegénél fogva alkalmasabb, a büntetőbírósági pedig a bírói ítélkezés szűrőjében *pontosabb.*

A vitában figyelembe kellene venni, hogy az ismertté vált bűnözésről szerezhető információk tömege *legteljesebb* a nyomozás befejezések időpontjában. A pontosságot akkor tudjuk fokozni, ha az adatfelvételbe a büntetőbíróságot is bekapcsoljuk a folyó évben jogerősen elítélt és felmentett (megszüntetett) bűntettekre, személyekre vonatkozóan is. Így elválaszthatók lesznek az információk megtagadásokból, nyomozás befejezésekből és jogerős elítélésekből szerzettekre. Azonosítás eredményeként a nyomozás befejezésekből szerzett információk megbízhatósága a büntetőbíróságok ítélkezési tükrében — időben, részben még a számbavétel évében, részben később — ellenőrizhetővé válik.

Minthogy a bűntett *elkövetési időpontja* változatlan, ez a tényező az elvi alapja annak, hogy egységes rendőrségi, ügyészségi és büntetőbírósági kriminálstatisztika is létrehozható. A bűnüldöző szervek csak szolgáltatják, értékelik és felhasználják az egységes kriminálstatisztika adatait, amelynek gyújtópontjában a bűnözés, mint társadalmi jelenség áll és nem ezen szervek szervezetileg szétváló eljárása, tevékenysége.

Az elektronikus gépi feldolgozásra orientált egységes KRIMINÁLSTATISZTIKÁVAL szemben lehet olyan igényeket támasztani, hogy egy meghatározott záró időpontnak (december 31.) megfelelően az előző időszakokra (évekre) adjon információkat az ebben az időpontban ismert bűntettekről és bűnelkövetőkről, függetlenül attól, hogy az információ-áramlás folyamatában hol tart a bűntett, illetve bűnelkövető. Anélkül, hogy most a részletes kimunkálást igénylő kérdéseket felvetnénk, csak azok az áramlási fázisok jöhetnének figyelembe, ahol az áramlások megszűnnek (pl. nyomozás megtagadások, megszüntetések, jogerős elítéltek).

Ezekből ki lehet emelni időnként (pl. december 31.) napnak megfelelően azokat a bűntetteket és bűnelkövetőket, amelyek eddig ismertek és a korábbi évek, előző években ismert adatai visszafelé kiegészíthetők mennyiségben is, minőségben (pontosságban) is. Így kaphatnánk nemcsak *legteljesebb,* hanem legpontosabb képet tükröző adatokat a bűnözésről. Egy adott időpontban minden ismertté vált bűntett és bűnelkövető számbavételénél nagyobb igényt támasztani nem lehet. A *pontosság* tekintetében különválaszthatók a rendőrségi, ügyészségi szervek és a büntető bíróságok által értékelt, felülbírált, ellenőrzött adatok. Így a bűnüldöző[6] szervek — a bűnözés kérdését illetően — nem jutnának részben párhuzamos működésük miatt egymással ellentétes adatokhoz.

Időben az adatok egyre pontosabbak lesznek azért, mert időben az adatok visszafelé korrigálhatók, ha a bűntettek és bűnelkövetők egyedileg — ügyszámmal, sorszámmal, vagy más módon — bármikor azonosíthatók.

Foglalkozni kell a bűneset fogalmával is, mert a Lengyel Népköztársaságban és az Északamerikai Egyesült Államokban ez a statisztikai számbavételi alapegység.

A *bűneset* időbeli egység, egy időben történt több bűntettet és több bűnelkövetőt is magában foglaló egység. Változó nagysága miatt ugyanúgy nem alkalmas, mint a bűnügy, a bűnözés megközelítésére.

A bűneset fogalmának alapegységként való felhasználásához eset-regisztert kellene készíteni és csoportképzési ismérveket kellene meghatározni. Ehhez a büntetőtörvénykönyvek csak támpontokat tudnának adni. A bűnesetekre vonatkozóan a halmazati kérdéseket Sellin és Wolfgang[7] bonyolult pontozási rendszerrel próbálják kiegyenlíteni. Bűntetteknél erre nincs szükség, mert abban minden bűntett megegyezik, hogy büntetéssel fenyegetett normaszegés, ezért használható statisztikai számbavételi egységként.

Az természetes, hogy a bűntettek súlya eltérő (pl.: 501 forint és 100 000 forint kárt okozó lopás); a bűnelkövetők sem egyenlők (pl.: 501 forint kárt okozó visszaeső és nem visszaeső). A súly ismérvek (pl.: vagyon elleni bűntetteknél a kár, testi sértéseknél a gyógytartam, a szankció mértéke, visszaesés stb.) a bűntetti és bűnelkövetői egységeken is meghatározhatók és regisztrálhatók.

Nem lehet minden bűntett és minden bűnelkövető, valamint bűnelkövető és bűntett közé sem egyenlőség jelet tenni: $[c \neq c]$ $[d \neq d]$ $[c \neq d]$ Az azonban kétségtelen, hogy minden bűntett magában foglalja a bűnelkövetőt és minden bűnelkövető is magában hordozza a bűntettet. Nincs ugyanis bűntett bűnelkövető és bűnelkövető bűntett nélkül. Nagy előny viszont, hogy a bűntettek a modern büntető törvénykönyvekben egyértelműen, egyenként meg vannak határozva. Így nincs szükség olyan meg sem határozott egységre, mint a bűnügy vagy a bűneset. A Btk. bűntett fogalmai a modern kriminálstatisztikában nélkülözhetetlenek. Lényegében ezekre nemcsak célszerű építeni, hanem ezek jelentik a kriminálstatisztika számára a legbiztosabb talajt.

Miért van szükség mégis a bűntettek és a bűnelkövetők számbavételére?

Csak a bűnelkövetőkön elemezhető a bűnözővé válás és visszatérés folyamata, a személyiség vizsgálat. A bűnelkövetőnek van neme, kora, családi állapota, foglalkozása, környezete stb.

A bűntett okoz kárt a sértettnek, ezzel mérhető a sérelem nagysága, a bűnözés terjedelme,

[6] Nyomozó rendőri, ügyészi szervek, büntetőbíróságok

[7] Thorsten Sellin—Marvin E. Wolfgang: A bűnözés felmérése. Pennsylvániai egyetem, 1964.

dinamikája és összetétele. A bűntett és a bűnelkövető kapcsolata sok változatot mutat annak ellenére, hogy ugyanazon jelenségnek két oldalát mutatják *(3. számú ábra)*.

A BŰNELKÖVETŐK ÉS A BŰNTETTEK KAPCSOLATAI

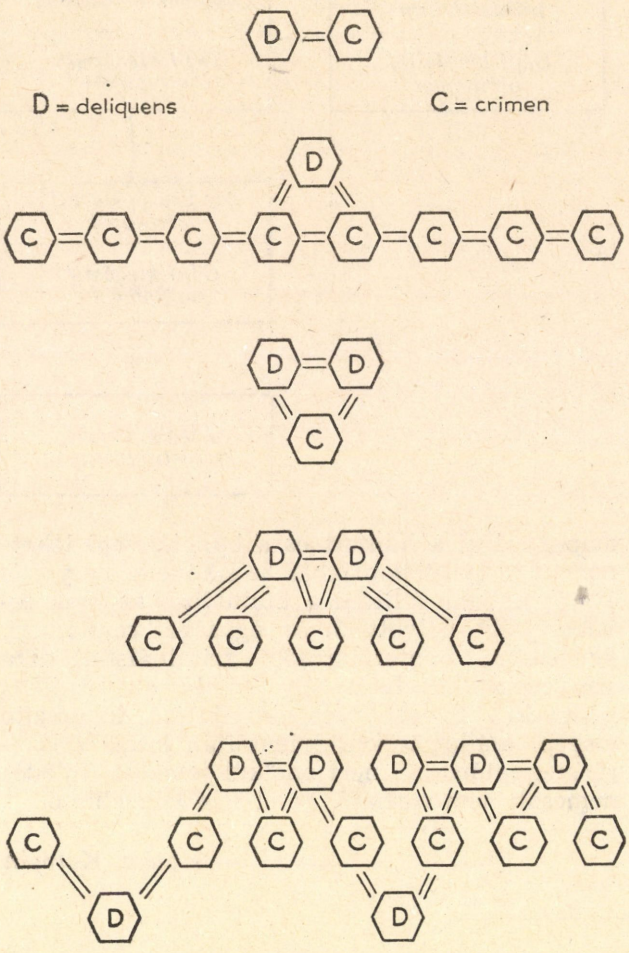

3. ábra.

A) Alapesetek: *1.* egy bűnelkövető, egy bűntett; *2.* egy bűnelkövető, kettő vagy több bűntett; *3.* két vagy több bűnelkövető, egy bűntett. *B)* Kombinált esetek: *1.* két vagy több bűnelkövető több bűntettet követ el, de úgy, hogy egyes bűntetteket egyedül követnek el, míg másokat együtt; *2.* több bűnelkövető több bűntettet követ el, de úgy, hogy egyes bűntetteket egyedül követnek el, míg másokat más-más csoportosításban együtt.

A vázlatokból talán kitűnik, hogy technikai megfogalmazást kell keresni és találni annak megoldására, hogy amikor nemcsak a bűntett ismert, hanem a bűnelkövető is, a bűntett ne szakadjon el a bűnelkövetőtől, hanem együtt legyen elektronikus gépeken feldolgozható és így elemezhető is. Nagy jelentősége van ugyanis annak, hogy feltehető legyen az a kérdés, hogy milyen személyi beállítottságú bűnelkövetők milyen bűntetteket követnek el.

A bűnözést centrálisan célbavevő egységes kriminálstatisztika csak elektronikus gépre orientált lehet, mert azokat a feladatokat, amelyek tárgyát illetően felmerülnek az ismertetett alapkérdéseken túlmenően igen jelentős részletkérdések is, csak modern számítógépeken lehet sikert igérően megoldani. A fejlődés eddigi gátja is az volt, hogy hagyományos módszerekkel olyan bonyolult jelenség, mint a bűnözés, nem volt eléggé megközelíthető. A szervezési és eljárásjogi korlátok akadályozták a lényeg jobb megközelítését.

A bűnözést centrálisan célbavevő egységes kriminálstatisztika csak egy nagyteljesítményű elektronikus számítógépparkot igényel. Egy géppark teljes kapacitását egyik bűnüldözésben érdekelt szerv sem tudná kihasználni.

A *4. számú ábra* mutatja az egységes rendőrségi, ügyészségi és büntetőbírósági elektronikus gépre orientált egyféle szervezeti felépítési lehetőségét.

A központi gépparkot gazdasági megfontolásból nem lenne célszerű egyik bűnüldöző szerv felügyelete alá sem rendelni, hanem önállóságot élvezhetne, és tudományos kutatási igényeket is kielégíthetne.

A rendkívül gyors és igen nagy komplexitású elektronikus számítógép ökonomikus felhasználása érdekében elsődlegesen szükséges a feladat — esetünkben a bűnözés — lehető legvilágosabb és legteljesebb leírása. Ezt a feladatot nem háríthatjuk át a számítógépes szakemberekre, akik a feladat (= bűnözés) programját csak a bűnözés elemeire bontott pontos meghatározása alapján képesek elkészíteni.

A bűnüldözés országos főhatóságainál és megyei hatóságainál szükségessé válik perspektivikusan kiegészítő kisgépi berendezések beállítása, amelyek segítik nemcsak az adathordozók előállítását, hanem az önálló gépi feldolgozó központban megrendelésre készült gépi táblák az elemző munkához igazított felhasználását is.

A most megkezdett IV. ötéves tervben a kormányzat nagyszabású elektronikus géppark-bővítést irányzott elő, elsősorban gazdasági célzattal. Aligha lehet kétséges azonban, hogy olyan feladatnak, mint a bűnözés, időbeni gépi feldolgozásra alkalmas elemekre épülő megfogalmazása és az adatok gépi feldolgozására és értékelésére alkalmas káderek képzésének továbbfolytatása elektronikus gépi berendezések biztosítását eredményezheti. A vitának a hagyományos problémák szintjén tartása azonban ha nem is történelmi pillanat elszalasztását, de legalább az elódázását jelenti.

Az ilyen, fejlődést segítő, nagy jelentőségű feladatok megoldása érdekében nemcsak az országos bűnüldöző szervek, hanem az őket támogatni hivatott tudományos intézmények is koordinálni képesek a már eddig is helyesen felismert feladataikat.

Az egységes kriminálstatisztikai rendszer perspektívikusan kiépíthető szervezeti sémája

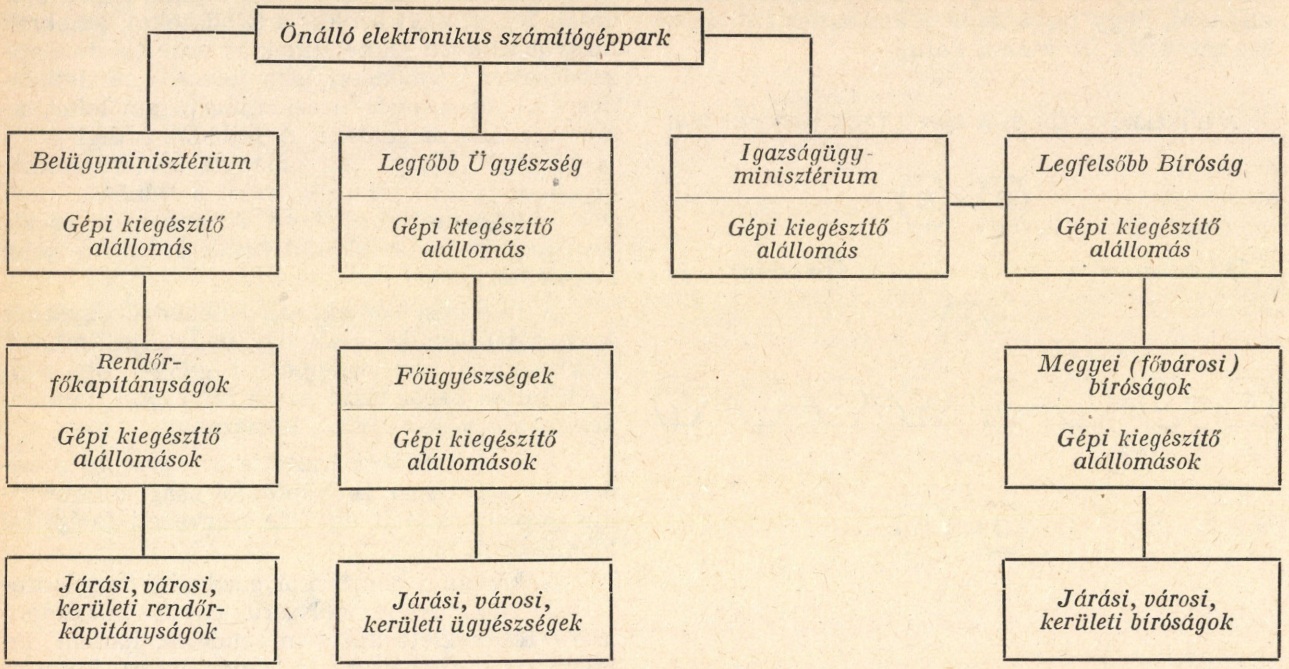

Összefoglalva a bűnözés jobb megismerése és csökkentése érdekében: *1.* A fejlődés elsődlegesen kívánja meg azoknak a fogalmi és rendszertani kérdéseknek a tisztázását, amelyek *a)* az elektronikus gépi feldolgozás igényeit nemcsak kielégítik, hanem annak lehető legjobb értékelésben való felhasználását is eredményezik; *b)* a bűnözés elemzésére alkalmas matematikai-statisztikai módszerek felhasználását lehetővé teszik. *2.* Egységes rendőrségi, ügyészségi, büntetőbírósági kriminálstatisztikát indokolt és lehetséges létrehozni, amelynek *a)* számbavételi alapegységei a bűntett és a bűnelkövető lehetnének; *b)* gyújtópontjában az elkövetés helyét és idejét kellene állítani a bűnüldöző szervek tevékenysége helyett. *3.* Az egységes rendőrségi, ügyészségi, büntetőbírósági kriminálstatisztika szervezési alapelveit egy önálló elektronikus gépparkra és ezt perspektivikusan kiegészítő kisgépi alállomásokra orientáltan lenne célszerű meghatározni, mert enélkül jelentős fejlődés nemcsak nem várható, de el sem képzelhető.

Halász Kálmán

A versenyjog és az iparjogvédelem kapcsolódásai

I.

A címben felvetett kérdés aktualitását a gazdasági versenynek a gazdaságirányítás új rendszerében történt kialakulása adja meg. A tervgazdálkodás elveivel összeegyeztetett vállalati verseny, a fogyasztói szemlélet fokozottabb érvényesítése mellett, legfontosabb kihatásaiban a műszaki fejlesztésre, a szélesebb körű, korszerű választékok előállítására s a külkereskedelmi vonatkozásokra való tekintettel, a világpiac követelményeinek megfelelő figyelembevételére irányul. E felfogás jegyében a vállalatok megfelelően kialakított, gazdasági tevékenységük kifejtésénél megnyilvánuló önállósága teremti meg a lehetőségét annak, hogy a gazdálkodó egységek közötti verseny ne formális, hanem valóban érdemi legyen.

A szocialista versenyjog kialakításánál előtérben álló fogyasztói és műszaki fejlesztési érdekek kellő érvényesítése mellőzhetetlenül szükségessé teszi az oly eljárások tilalmazását, amelyek a versenytársakra, valamint a népgazdaságra való kihatásukkal a verseny érvényesülését korlátozzák.

Amikor a versenyjog és az iparjogvédelem kapcsolódásának kérdésével foglalkozunk, úgy megállapítható, hogy az újabb fejlődés során fokozott mértékben érvényesül a szocialista országok körében az a felfogás, hogy a műszaki fejlesztés előmozdítása, az erre hivatottak megfelelő ösztönzése érdekében szükségesnek mutatkozik az *iparjogvédelem* oly rendszerének kialakítása, amely a műszaki alkotások szerzőinek és a népgazdaság érdekeinek összhangját biztosítja. Az a körülmény, hogy a Szovjetunió, valamint a szocialista országok a nemzetközi iparjogvédelmi egyezményekhez, a Párizsi Unióhoz csatlakoztak, kifejezésre juttatja azt a felfogást, hogy a különböző társadalomgazdasági rendszerű országoknak ezen a téren való intézményesített együttműködése valamennyi résztvevő számára előnyösnek bizonyulhat. Ennek megfelelően az itt tárgyalt joganyagot érintően is komoly jelentőséget kell tulajdonítanunk a nemzetközi vonatkozásoknak. Az ily irányú fejlődés megnyilatkozását kell látnunk újabb hazai iparjogvédelmi jogalkotásunkban is.

A termékek jó minőségének biztosítására irányuló 43/1967. sz. GB határozat oly rendelkezést tartalmaz, mely szerint a védjegyre, mintaoltalomra és a tisztességtelen versenyre vonatkozó elavult jogszabályokat felül kell vizsgálni és a szocialista jogrendszerrel összhangban levő új jogszabályok megalkotására kell javaslatot tenni. E rendelkezés nyomán, amely az iparjogvédelem és gazdasági verseny szabályanyagának a termékforgalmazásra gyakorolt lényeges kihatását juttatja kifejezésre, az iparjogvédelem körében már az új jogszabályok életbe is léptek. A találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1969: 11. tv., valamint a védjegyet szabályozó 1969: IX. tv. a műszaki fejlesztés egyik fontos eszközeként jelölik meg az iparjogvédelem körébe eső, hatásos ösztönzésre irányuló jogalkotást. Az ugyanezen kört is érintő, a tisztességtelen versenyre vonatkozó reform ez idő szerint még az előkészítés szakaszában van és így ezt érintően a következőkben a hatályban tartott 1923: V. törvény rendelkezései jönnek figyelembe.

II.

E két joganyag elvi alapjainak szembeállításánál mindenek előtt az a körülmény érdemel figyelmet, hogy az iparjogvédelmi, általában megfelelő alakszerűségekhez kötött oltalom, a mások részéről történő felhasználás tekintetében, jellegénél fogva, *versenykorlátozó* kihatással jár. A szabadalom, védjegy, mintaoltalom, lényegében a *jogi monopólium* lehetőségét biztosítja az ezekkel jogosultan rendelkezők számára, ami a monopólium tárgyának mások részéről a verseny körében történő felhasználását kizárja. Ez a körülmény a jogosítvánnyal rendelkezők számára megfelelő gazdasági előnyt biztosít. Az ezzel való élés lehetőségeit azonban bizonyos versenyjogi vonatkozások is érintik. Ez kifejezésre jut abban, hogy azok az országok, amelyek belföldi és nemzetközi vonatkozásban is elismerik az iparjogvédelem által biztosított jogi monopólium érvényesülését, általános szabályként érvényesítik azt az elvet, hogy az iparjogvédelmi jogosultságok gazdasági felhasználása és értékesítése tekintetében a jogosultságok köre csak oly mértékben áll fenn, amennyire ezt az iparjogvédelmi szabályozáson alapuló különös védettség indokolttá teszi. Az ezen túlmenő kiterjesztések korlátozás alá eshetnek. E témakör jelentőségére utal az a körülmény, hogy az iparjogvédelem körébe eső műszaki, szellemi alkotások komoly vagyoni értéket jelentenek. Kifejezésre jut ez egyes termékek megjelölésében, védjegyében, a különböző műszaki eljárások, alkotások, találmányok jogi oltalmát biztosító szabadalomban. E szellemi alkotások árujellegének elismerése az újabb fejlődés során kifejezésre jut a szocialista országok körében is s ennek megfelelően a vállalatok egymás közötti kapcsolatában az ily jellegű alkotások átengedése általában megfelelő ellenérték fejében történik.

Az iparjogvédelem által biztosított jogi monopólium lehetőséget nyújt e jogosultságnak licencia szerződés útján másra történő átruházására, a szerződésben körülhatárolt feltételek szerint ,megfelelő ellenérték fejében. E licencia szerződések egyes kikötéseivel kapcsolatosan merülhetnek fel az iparjogvédelem által bizto-

sított jogi oltalom és a versenyjog közötti *ütközések*. Ezek abból eredhetnek, hogy a verseny korlátozását jelentő iparvédelmi jogosultság csak addig és oly mértékben érvényesíthető, ameddig azt az iparjogvédelem oltalom biztosítására szolgáló körülmények indokolttá teszik. Az iparjogvédelmi oltalom nem terjedhet túl a jellegénél fogva adott, a megfelelő szabályozásban körülhatárolt védelem körén. A jogszerű monopólium csak az iparjogvédelem tárgya tekintetében érvényesülhet. Ehhez képest versenyjogi vonatkozásban sérelmezhetők azok a szerződési kikötések, amelyek a védjegy vagy szabadalom tárgyával kapcsolatos szerződésekben az iparjogvédelmi vonatkozásokkal szerves kapcsolatban nem álló kötelezettségek vállalásához, különböző gazdasági korlátozásokhoz kötik a licencia megadását.

Az ily kikötéseknek a versenyszabályokba ütköző voltát megállapító jogfelfogás az országok széles körében általánosultnak tekinthető. Közelebbi jogszabályrendelkezésekkel is találkozunk e részben egyes versenyszabályozó törvényekben, így az NSZK versenykorlátozások elleni 1966. évi törvényének, a licencia szerződésekre vonatkozó 20. §-ában. Az ebben foglalt rendelkezés semmisnek nyilvánítja a szabadalmak, védjegyek és minták megszerzésére vagy használatára vonatkozó szerződéseket abban az esetben, hogy ha az ezekben foglalt kikötések a licenciát vásárló fél számára az üzleti forgalomban oly korlátozásokat jelentenek, amelyek az iparjogvédelmi jellegű oltalom körén túlmenőek. Oly kikötések, amelyek a felhasználással kapcsolatban, annak módjára, terjedelmére, mértékére, területi és időbeli vonatkozásaira irányulnak, nem tekinthetők a jogi oltalom körén túlmenőnek s ehhez képest megengedettek. Ilyennek tekinti az idézett jogszabály egyéb, közelebbről megjelölt oly kikötéseket is, amelyek az ipari oltalom tárgyának műszakilag kifogástalan felhasználása szempontjából indokoltnak, a kölcsönös tapasztalatcserére, a licencia tárgyának továbbfejlesztésére vonatkozó találmányok tekintetében a licencia kölcsönös megadására vonatkoznak.

Az iparjogvédelmi oltalom köréhez szorosan nem kapcsolódó, a licencia szerződésben foglalt követelményekre vonatkozó kikötéseket a különböző országok bírói gyakorlata, ezeknek a versenyjogba való ütközésük folytán semmisnek nyilvánítja.

Így a szabadalmi monopolhelyzettel való visszaélésnek minősítette az USA egyik bíróságának döntése azt a szabadalmi licencia szerződésben foglalt kikötést, amely szerint a licenciát vásárló fél arra kötelezte magát, hogy nem termel és nem hoz forgalomba oly terméket, amely a licencia tárgyának versenyt jelentene. Ugyanígy a szabadalmi jogosultsággal való visszaélésnek minősítette egy másik bírói döntés azt a korlátozó kikötést is, amely szerint a licencia vásárlója az ennek alapján előállított terméket csak pótalkatrészként hozhatja forgalomba.

Tilalmazottak a védjegy licencia nyújtásával vagy annak egyébkénti felhasználásával kapcsolatos oly kikötések is, amelyek az iparjogvédelem körén túlmenően a monopol helyzetet érvényesítik és a piac korlátozására irányulnak. E vonatkozásban a jogirodalomban nagyobb érdeklődést és számos megnyilatkozást váltott ki a Közös Piac Bizottságának a Grundig-Consten ügyben meghozott 1964. évi döntése. A német Grundig cég egy védjegyének használatát a francia Consten cégnek azzal engedte át, hogy a német vállalat által gyártott, az átengedett védjeggyel ellátott termékek más ország területére nem exportálhatók, s az e védjeggyel ellátott termékek más országokból Franciaországba nem importálhatók. A Közös Piac Bizottságának döntése elismeri ugyan az iparjogvédelmi jogosultság területi hatályosulásának elvét, de egyben kimondja, hogy a védjegy átengedésére vonatkozó szerződés nem foglalhatja magában az abszolút területi védelmet, a verseny lehetőségének teljes kikapcsolását.

E döntés szerint a párhuzamos importok kiküszöbölésére irányuló megállapodás a Római szerződés 85. cikkének abba a rendelkezésébe ütközik, amely tilalmazza a verseny korlátozását a Közös Piachoz tartozó országok közötti forgalomban.

II.

Az iparjogvédelem és a versenyjog között, azonos vagy hasonló jelenségek tekintetében, nemcsak az előzőkben vázolt ütközések, hanem *párhuzamosságok*, egymáshoz való *kapcsolódás* és *kiegészítés* jelenségei is felmerülnek. Ebben a vonatkozásban az újabb fejlődés során, a modern fogyasztói társadalom kialakulása következtében, a különböző termékekre, szolgáltatásokra vonatkozó változatos formájú megjelölések gazdasági értéke nagy mértékben lépett előtérbe. Számos tömegfogyasztási cikk nagy közönségsikere a véleménymonopólium jegyében alakul ki s szorosan kapcsolódik a terméken feltüntetett gyártó cég nevéhez, védjegyéhez, vagy az azon alkalmazott egyéb jellegzetes megjelöléshez. Több esetben a közvéleménykutatás arra utalt, hogy éppen a legszélesebb elterjedésű fogyasztási cikkek egyes csoportjainál a különböző jellegű megjelölés a forgalmazás előmozdításában nagyobb szerepet játszik, mint az egyébként nem könnyen megállapítható tényleges minőségi adottságok.

A megjelölések jogi vonatkozásainak alakulásánál, az iparjogvédelmi vagy versenyjogi alapon nyújtható oltalom tekintetében különösebb jelentőségű, lényeges követelmény ezeknek a *megkülönböztetésre való alkalmassága*, amint hogy több vonatkozásban megfelelő jogkövetkezmények fűződnek *a megjelölések megfelelő ismertségéhez is*. Az ily megjelölések jellegének

és a jogi oltalom biztosításának egyik lényeges vonása, hogy a találmányok szabadalmi oltalmától eltérően, itt nem valamilyen önálló alkotás, hanem a kifejtett gazdasági tevékenység, az ennek körében elért üzleti, vállalati hírnév szolgáltatja a megkívánt alapot.

A megjelölések oltalmára vonatkozó, az Uniós államok körében hatályosuló szabályozással a Párizsi Uniós Egyezmény több rendelkezésében találkozunk. Az 1. cikk (2) pontja a megjelölések sorából az ipari oltalom körébe tartozónak tünteti fel a használati, az ipari mintát, a gyári vagy kereskedelmi védjegyet, a kereskedelmi nevet, a származási jelzést, vagy eredménymegjelölést s ugyanitt említi a tisztességtelen verseny elleni szabályozást is. A védjegyre vonatkozó szabályozás tekintetében az egyezmény, azok lajstromozása és hatályosságuknak a formai előírások betartásával történő megalapozása tekintetében közelebbi rendelkezéseket tartalmaz. Az Egyezmény 10. bis cikkének rendelkezése szerint általános irányadó elvként nyer megállapítást, hogy az Unió országai kötelesek az Unió hatálya alá tartozók számára a tisztességtelen verseny elleni hathatós oltalmat biztosítani. A példaszerű felsorolás a tisztességtelen verseny körébe esőnek minősíti az összetévesztésre alkalmas minden cselekményt s tilalmazandónak tart minden olyan megjelölést vagy utalást, amely a kereskedelmi tevékenység során alkalmas a közönségnek az áruk különböző természete és jellemzői tekintetében való megtévesztésre. A tisztességtelen versenyről szóló 1923:V. tvc. hatályban tartott 9. §-a tilalmazza az árunak oly jelzéssel vagy elnevezéssel történő forgalomba hozatalát — ideértve a nevet, ismertető jelet és védjegyet is —, amelyről a forgalomban más versenyvállalatot szoktak felismerni.

Amikor a következőkben a megjelölések két jellegzetes csoportjának, a lajstromozott védjegynek és a formai megalapozás nélküli oltalom tárgyát képező egyéb megjelöléseknek egymáshoz kapcsolódó jogi vonatkozásaival foglalkozunk, ez anyag jellegzetes vonásainak megítélésénél megfelelő figyelmet érdemelnek az itt felmerülő különböző irányú érdekszempontok. Ezekre utal az 1969. évi IX. védjegytörvény indokolása is. Az egyik az előállító vállalat és a termék közötti kapcsolat kialakulása, a védjegyben kifejezésre jutó eszmei goodwill érték, amely tükrözi az előállító vállalat eredményeit. A bel- és külföldi piacon való felhasználás lehetősége, az így kialakított előnyös helyzet a vállalat számára fejlődéskedvezményesítést is jelent. Az értékesítés hatékony előmozdítójaként érvényesülő védjegy jelentős népgazdasági értéket képvisel. A másik kihangsúlyozott szempont a fogyasztói kapcsolatok körében jut kifejezésre. A növekvő választék egyre inkább kívánatossá teszi a közönség számára a különböző termékek megkülönböztetésének lehetőségét. A jól bevezetett védjegy hozzájárulhat a sok változatú és jellegű termékek körében való megfelelő tájékoztatásra, a vásárlásnál a kiválasztás gazdaságosságának biztosítására. A *fogyasztói érdekvédelem* a szocialista versenyjognak egy általánosan érvényesülő jellegzetes vonása, a népgazdasági követelményeknek ehhez kapcsolódó érvényesítésével.

E kettős irányú érdekszempont nem szorítkozik a védjegyek körére, hanem megfelelően érvényesül a jogi megalapozásra nem került megjelölések különböző csoportjai tekintetében is. Az a jogilag megalapozott, a nemzetközi iparjogvédelem körében is szabályozott megjelölési forma, amelyet a védjegy jelent, az erre irányuló jogszabályok rendelkezéseihez képest elsődlegesen *az ezt lajstromoztató fél számára* jelent jogi oltalmat, annak érdekét szolgálja. Azok a fontos érdekek azonban, amelyek a fogyasztók szempontjából a megfelelő tájékoztatásra, a megtévesztések, félreértések lehető kiküszöbölésére, több termék tekintetében az egészségügyi védelem biztosítására is irányulnak, szükségessé tették a megjelölések körének oly jogszabályi előírását, amelyeknél a *fogyasztói szempontok érvényesítése* áll előtérben.

Ily jellegű fontosabb szabályozási anyagok egyebek között: a 121/1950. MT sz. r., amely a belföldi előállítású iparcikk tekintetében előírja az előállító vállalat elnevezésének, vagy oly megjelölésnek — ideértve a védjegyet is — alkalmazását, amelyből a vállalatot fel lehet ismerni. A különböző termékek által megkívánt megjelölések körének szabályozására irányulnak az 50/1958. Korm. r.-nek az élelmiszer és italforgalmat szabályozó rendelkezései, amelyek az egészségügyi szempontok érvényesítésével kötelezően írják elő a burkolaton az előállítás idejének feltüntetését. Az ily irányú külföldi példákhoz hasonlóan részletes szabályozást tartalmaznak a borok megjelölése tekintetében az 1959. évi 23. sz. tvr. rendelkezései, melyek lényeges mértékben az eredethelyek, fajta megjelölések oltalmának biztosítására irányulnak. Az igen széles körű részletszabályok a tartályon való megjelölésre, a palackozás miként jére is kiterjeszkednek.

A gazdaságirányítás új rendszerében a *43/1967. GB sz. határozat* juttatja kifejezésre azt a követelményt, hogy a *termékek jó minőségét közgazdasági eszközökkel kell biztosítani* és ezek körében rendelkezik oly irányban, hogy a vállalatok közötti termékforgalomban minden szállító köteles a minőséget tanúsítani. Ennek közelebbi szabályozását tartalmazza a 47/1968. Korm. r., amely rendelkezik a minőségi jel, cimke alkalmazásáról, külön szólva a kiskereskedelmi forgalomban történő tájékoztatásról.

A különböző országok szabályozási rendszerében az újabb fejlődés során egyre inkább kifejezésre jut a megjelöléseknek verseny szempontból érvényesülő kihatása. Ennek egyik jellegzetes megnyilvánulása az 1968. évi *angol Trade Description Act,* amely részletesen felso-

rolja a termék megjelölés körét: az áru mennyisége, minősége, előállításának módja, helye és ideje, felhasználhatósága tekintetében. A megjelölésekre vonatkozó szabályozás kiterjed a különböző szolgáltatásokra is, beleértve a szállodai és utazási irodai kört is. A téves megjelölés szigorú büntető szankció alá esik. A kötelező megjelölések körének további bővítése jut kifejezésre az USA 1969-ben hatályban léptetett Truth in Lending Act törvényében, amely, a hitelezések igen széles körű elterjedtségére való tekintettel, kötelezően előírja a hitelnyújtó számára a megjelölt hitelfeltételeknek az adóssal a hitelnyújtás időpontjában történő, a megjelölt részletes adatokra kiterjedő közlését.

Különleges problémakört jelent a felhasználási lehetőség és az azt érintő jogi oltalom tekintetében *a védjegy és a lajstromoztatásra nem került megjelölés egymáshoz való kapcsolódása, a közismertségnek a védjegyoltalomra, a védjegy lajstromoztatásra* való kihatása.

IV.

Amikor a különböző jellegű megjelölések iparjogvédelmi, illetőleg versenyjogi oltalmának kérdését vizsgáljuk az oltalom elsőbbségének, az ehhez fűződő védettségre irányulóan, úgy az e szempontból eltérő megítélés alá eső megjelölés kategórákat négy csoportba sorozhatjuk. Ez az elkülönítő csoportostiás, ha nem is teljes egyértelműséggel, de a Párizsi Uniós egyezményhez csatlakozott országok nagy részében az tt vázolt módon érvényesül.

1. Védjegytörvényünk 3. § 1. d) pontja szerint az első csoportba sorozható a *közismert védjegy,* még ha az belföldön nincs is lajstromozva. A védjegytörvény idézett rendelkezése szerint nem részesülhet védjegyoltalomban a megjelölés, ha az másnak az országban közismert védjegyével azonos vagy ahhoz az összetéveszthetőségig hasonló. A közismert védjegynek ily jellegű, belföldi lajstromozottság hiányában is fennálló oltalmazottságára vonatkozó rendelkezést tartalmaz a Párizsi Uniós Egyezmény 6. bis cikke is, mely szerint, ha ezt az ország jogszabályai megengedik, nemcsak megtagadni kell az oly védjegyek lajstromozását, amelyről az országban köztudomású, hogy az más személyt illet, hanem ily esetben a lajstromozott gyári vagy kereskedelmi védjegy hatálytalanítására is sor kerülhet. Ily közismert védjegyek tekintetében ezek szerint már nem a belföldön történt lajstromozás, hanem a „közismertség" a jogi oltalom alapja. A közismertség ugyan közelebbi meghatározást nem nyert, de az ez irányban kialakult gyakorlat szerint az ily jellegű elismertség kettős alapon nyer megállapítást. Az egyik a közönség, a szóban forgó termék felhasználóinak szélesebb körében való ismertség. A másik körülmény, amely az ily megjelölések elsőbbségét biztosítja, bizonyos fémjelzést, szélesebb körben kifejezésre jutó minőség elismerést jelent. E körülmények a maguk együtthatásában általában különleges nemzetközi propaganda értéket kölcsönöznek az ily megjelöléseknek. Az NSZK bíróságainak régebben meghozott döntései megtagadták a védjegylajstromoztatást a kölni víz tekintetében világszerte közismertté vált „4711" megjelölés tekintetében, bár ez az újabb és elutasított lajstromozás iránti kérelem harisnya védjegyeztetésre irányult. Ugyanilyen alapon került elutasításra a fogápoló szerek sorában közismert „Odol" megjelölésnek védjegyként való lajstromoztatása vastermékek tekintetében. Az elutasító döntések — a védjegyjogi törvény ily jellegű rendelkezésének hiányában — arra utaltak, hogy a védjegy lajstromoztatás e közismert megjelölések tekintetében a tisztességtelen verseny szabályaiba ütközne. Az ily nemzetközileg közismert, nagy megbecsülésben részesülő megjelöléseknek egészen más jellegű termékekre történő alkalmazása is veszély lehetőséget rejt magában a közismert védjegy eszmei értékére s fennáll e részben az értékcsökkentés, a „felvizezés" veszélye.

A kereskedelmi névoltalomnak a nemzetközi kereskedelemben kifejezésre jutó nagy jelentősége folytán a nemzetközileg közismert ily kereskedelmi nevek, cégek különleges oltalmának biztosítása tekintetében is merültek fel javaslatok. A kereskedelmi név oltalmát nemzetközi vonatkozásban, az uniós országokra terjedően, a Párizsi Uniós Egyezmény 8. cikkének az a rendelkezése biztosítja, mely szerint ez országok a kereskedelmi nevet, bejelentés vagy lajstromozás kötelezettsége nélkül, oltalomban részesítik. A kereskedelmi név oltalmára irányul egyébként a tisztességtelen verseny törvény 8. §-ának az összetéveszthetőség elleni oltalmat biztosító rendelkezése is. A nemzetközileg közismert kereskedelmi nevek különleges oltalmának biztosítása érdekében már több esetben merültek fel kívánalmak. Az iparjogvédelem területén nagy nemzetközi tekintéllyel rendelkező Nemzetközi Iparjogvédelmi Egyesülés — a szokásos megjelölés szerint az AIPPI — legutóbbi, 1970. októberében Madridban tartott végrehajtó bizottsági ülésén az uniós egyezmény 8. cikkének oly reformja mellett foglalt állást, mely szerint a nagy közismertségű kereskedelmi nevek használata tekintetében a más területen működőkkel szemben is oltalmat kell biztosítani, amennyiben ily névnek más részéről történő használata a közönséget félrevezetheti és a közismert kereskedelmi név birtokosa számára hátránnyal járhat.

2. A második kategóriába eső *„ténylegesen használt, de nem lajstromozott megjelölések"* tekintetében az oltalmat a védjegytörvény 3. § (3) bekezdésének c. pontja csupán *azonos vagy hasonló termékekre* vonatkozó védjegyeztetések tekintetében biztosítja. Az oltalom e kategória tekintetében ezek szerint szűkebb körű az előzőkben érintett közismert megjelölésekénél, amelyek számára ez fennáll az árufajták, szol-

gáltatások minden körére. Az e kategóriába eső, az azonos vagy hasonló termékekre kiterjedő oltalom a megjelölések állandó és folyamatos tényleges használtságához kapcsolódik. Ennek megszűnése, hosszabb időszakra terjedő elmaradása kiküszöböli azt a lehetőséget, hogy a megjelölés tényleges használtsága, annak más számára való védjegyeztetését az azonos vagy hasonló termékek tekintetében kizárja.

3. Több ország bírói gyakorlatában kialakult az úgynevezett *„gyenge megjelölések"* kategóriája. Az e körbe eső megjelölések tekintetében az oltalom csak akkor érvényesül, ha az összetéveszthetőség lehetősége nyilvánvalóan fennáll és a megkülönböztetések egész szerény mérvűek. Az összetévesztést kiküszöbölő, bár nem jelentős eltérések esetén azonban e kategória tekintetében a tűrés elvének alkalmazása érvényesül. Ezt az általánosságban hangzó kategorizálást közelebbről konkrét példa világítja meg. Az osztrák bíróság által eldöntött ügyben az egyik vállalat azt sérelmezte, hogy egy másik cég tejtermék tekintetében is egy tehenet ábrázoló védjegy lajstromoztatását kéri, holott az ő részére már korábban ugyanezen termékre lajstromozott védjegy ugyancsak egy tehén képét tartalmazza.

A bírói döntés megállapítja, hogy tejtermék tekintetében a tehénnek a védjegyben történő feltüntetése — a termékhez fűződő kapcsolódás folytán — egy vállalat számára kizárólagossági joggal nem biztosítható. A korábban lajstromozott védjegy tekintetében a kizárólagosságot biztosító oltalom ehhez képest nem nyújtható oly esetben, ha a másik vállalat által a védjegybe foglalni kívánt, a szakmai adottságokhoz kapcsolódó kép oly jellegű, hogy az vizuálisan a két ábrázolás közötti megkülönböztetésre alkalmas és így az összetévesztés veszélye nem áll fenn.

4. Az oltalmazás körébe nem eső, nem védjegyeztethető kategóriába a megkülönböztető jelleggel nem bíró *szabad megjelölések* tartoznak. Ezek általánosan használt jellegüknél fogva mindenki által felhasználhatók, azok tekintetében egyes gazdálkodó alanyok számára a kizárólagosságot biztosító oltalom nem nyújtható. Az e kategóriába sorozható megjelölések közelebbi felsorolását tartalmazza a védjegytörvény 2. §-ának (3) bekezdése, a nemzetközi viszonylatban érvényesülő Párizsi Uniós Egyezmény 6. quinquies cikk B. 2. pontjában foglalt rendelkezéssel egyezően. Az idézett rendelkezések szerint e körbe esnek azok a megjelölések, amelyeknek nincs megkülönböztető jellege, azokat az áru megjelölésére általánosan használják. A védjegytörvény e csoportba sorozza azokat a megjelöléseket, amelyek kizárólag az áru fajtáját, minőségét, mennyiségét, rendeltetését, értékét, származási helyét, előállítási idejét tüntetik fel. Az Uniós Egyezmény szerint e körbe esnek azok a megjelölések is, amelyek a köznyelvben vagy a kereskedelem állandó szokásai szerint használatossá váltak abban az országban, ahol az oltalmat igénylik s ezek tekintetében a védjegy lajstromoztatást a törvény zárja ki.

V.

Az a körülmény, hogy egyes termékek a termelés és forgalombahozatal során *több kézen mennek át,* a védjegy felhasználás s a megjelölések egyéb módjai, így főképp a származási helyre utalás tekintetében a problémák és ütközések széles körű változatát vetik fel. Így a védjegy kiterjesztett összetévesztésre vezető felhasználásának lehetősége áll fenn abban az esetben, ha valamely vállalat, amely a késztermeket előállítja, ennek körében egy más vállalat védjegyével ellátott alkatrészt használ fel. A lengyel választott bíróság egy ily jellegű vitás ügyben 1968-ban meghozott ítéletében oly döntést hozott, amely szerint az a vállalat, amely egy más vállalat védjegyével ellátott alkatrészeket vásárol, ezeket az általa előállított végtermékben csak az alkatrészen levő védjegy törlésével alkalmazhatja. Ennek elmulasztása, e döntés szerint, védjegybitorlásnak minősül.

A védjegyoltalomnak a forgalombahozatallal kapcsolatos, ellenkező irányú megnyilvánulásával találkozunk az NSZK egyik bírói döntésében, amely a tisztességtelen verseny szabályaiba ütközőnek minősítette az árut forgalomba hozó kereskedőnek azt az eljárását, hogy a terméken feltüntetett, annak előállítójára utaló védjegy eltüntetésével az árut csak a saját cimkéjével ellátva hozta forgalomba. Ez az eljárás a védjegybirtokosra, az áru előállítójára való utalás törlésével, annak az áruhoz való kapcsolódását az üzleti forgalomban kiküszöböli és ezzel jogos érdekeit sérti.

A nemzetközi termelési együttműködés egyre nagyobb mértékű elterjedése a megjelölések vonalán is a jogi problémák igen széles körű változatát veti fel. A termékek kül- és belföldi jellegének meghatározásánál lényeges problémák merülnek fel, mindenekelőtt, így külkereskedelmi vonatkozásokban, a vámolás, a behozatali engedélyek megadása tekintetében. Több ország, a külföldi árubehozatal megnehezítése érdekében, korlátozza a behozatali engedély kiadást és magas vámot vet ki számos árufajtára. Általában más megítélés alá esik az alkatrész behozatal, ha annak alapján az összeállítás belföldön történik. Ez rendszerint lényegesen megkönnyíti a behozatali engedély kiadását és alacsonyabb vámtétel alkalmazására vezet. A további, ezzel kapcsolatosan felmerülő probléma, hogy az ilyen, különböző országok alkatrészeiből előállított termék származási helye a nemzetközi forgalomban melyik országra való utalással jelölhető meg. Az egyes termékek nemzetközi ismertsége és kialakult értékelése következtében itt jogi megoldást igénylő érdek ütközésekkel találkozunk. Ennek példájaként hozható fel a nemzetközi forgalomban a svájci

óra megjelölésre történő hivatkozás. Svájc világhírnevű óraipara számos országba szállít óraalkatrészeket. Azok ott, sok esetben helyileg gyártott további alkatrészekkel kiegészítetten, az üzleti forgalomban az oly jó hangzású „svájci óra" megjelöléssel kerülnek eladásra, számos esetben export útján is. Svájc számára, amely óratermelésének 90%-át exportálja, ez a megoldás, a gazdasági károsodás mellett, hírnév veszélyeztetést is jelenthet. Erre való tekintettel léptették életbe Svájcban 1971-ben azt az óraipari törvényt, amely olyképp rendelkezik, hogy a svájci eredetre utaló, a nemzetközi kereskedelemben általában „Swiss made" jelzés csak oly órák tekintetében alkalmazható, amelyeknek gyártása, beszabályozása és ellenőrzése Svájcban történt, az alkatrészeknek legalább 50%-a svájci eredetű. A szabályozás lényegesnek tekinti a Svájcban való ellenőrzést, amely tíz évig hatályosul. Ezzel a svájci érdekszempontokat megfelelő hatályossággal érvényesítő szabályozással kapcsolatosan azonban jogi vonatkozásban felmerülhet az a kérdés, hogy ezt az eredetre utaló szabályozást már országok — erre vonatkozó nemzetközi megállapodás hiányában — magukra nézve mennyiben tekintik irányadónak. Ha az alkatrészek jelentős hányadát Svájcból importálták, úgy elképzelhető, hogy egyes országok a svájci eredetre utaló valamilyen megjelölést nem fogják szükségképpen a tisztességtelen verseny szabályaiba ütközőnek tekinteni.

Az oltalomnak más irányú megnyilvánulása a termék *bel- vagy külföldi eredet megjelölésével* kapcsolatosan abban a vonatkozásban is kifejezésre jut, hogy a külföldi eredetű áru ne nyerjen belföldiként feltüntetést. Ily értelmű rendelkezést tartalmaz az 1923: V. tisztességtelen verseny törvény 4. §-a, amely szerint a tisztességtelen verseny körébe esik — a valósággal ellentétben — oly jelzés, kiállítás feltüntetése, amely alkalmas arra, hogy külföldön készült áru belföldi árunak, illetve belföldön készült külföldinek látszatát keltse. A különböző eredetű alkatrészekből összeállított termékek tekintetében azonban a kül- és belföldi eredet megjelölés megengedhetőségét érintő problémák merülhetnek fel. Az így felvetődő kérdés szempontjából figyelmet érdemlő rendelkezést tartalmaz, bár nem közvetlenül ezt a kérdést érintően, a belföldi származású árucikkek kötelező megjelöléséről szóló 121/1950. MT sz. r. 3. §-a, amely szerint oly iparcikket, amely több vállalat által előállított alkatrészből készül, a végterméket előállító vállalat megjelölésével kell ellátni. Ez a szabályozás-analógia útján — alkalmazást nyerhet külföldi alkatrészeknek a belföldi végtermékben történt felhasználása esetén is.

A bel- illetve külföldi minősítés elhatárolása tekintetében az 1968. évi angol Trade Description Act-nek rendelkezése szerint belföldi eredetűnek az oly áru minősíthető, amely belföldön *lényeges változásra* vezető feldolgozásra került.

György Ernő

SZEMLE

A feltaláló rosszhiszeműsége szabadalom megtámadása esetében

I.

1. Előfordul, hogy a feltaláló (szabadalmas) ellen eljárást indítanak és abban adott szabadalom megsemmisítését kérik.

Bármilyen tényállásból indul is ki a támadás, annak alapja végső elemzésében általában ugyanaz: nincs újdonság. Nem változik ez a helyzet, akár az a személy támad, aki úgy véli, hogy a szabadalom kiadása az ő jogát közvetlenül sérti, akár harmadik személy lép fel közérdekből (actio publica).

A megsemmisítést kérő támadás során olyan korábbi szabadalmi leírást és igénypontot (vagy igénypontokat) produkálnak, amelyről a támadó azt állítja, hogy a megtámadott szabadalom abba ütközik.

A szabadalmas (feltaláló) az eljárásban (perben) nyilvánvalóan védekezik és annak bizonyítására törekszik, hogy más személy korábbi szabadalmában az ő megtámadott találmányának újdonságát rontó tényező nincs.

Az, hogy a védekezés megalapozott, avagy sem, minden esetben olyan ténykérdés, amelynek eldöntése céljából a támadó és a védekező oldaláról egyaránt a műszaki értelem csap össze és vívja meg harcát. A Találmányi Hivatal, vagy a bíróság előtt folyó ebben a harcban a műszaki szakértő értelme, szellemi és morális felsőbbsége lesz lényegében döntő, s adja azt a különleges műszaki ítéletet (véleményt), amelyet azután a hatóság (bíróság) a maga jogi mérlegelésének alapjául vesz.

A műszaki ismeretek és az ezekkel az ismeretekkel pallérozott értelem harcában a Találmányi Hivatal, illetőleg a bíróság csak a küzdelem színhelye, s amíg a harc folyik a Hivatal, különösen pedig a bíróság a pervezetése körében döntő módon csupán irányít.

A műszaki értelem harca a a dolog természeténél fogva hosszú ideig húzódhat, s lehetnek annak szakaszai, közbenső állomásai is.

A megtámadott a maga anyagi és erkölcsi érdekeinek védelmében rendszerint messzemenően védekezik, s ha közben arra kényszerül is, hogy egyes hadállásait feladja, a végső megadás előtt sok esetben megkísérli védelmi vonalait megrövidíteni. Ennek az adott eljárásban (perben) egyes igénypontok feladása, vagy a védett szabadalmi igénypontok tartalmi szűkítése a módja, természetesen addig a határig, amíg a védhetőnek megmaradó igénypont, vagy igénypont-rész a szabadalom részleges fenntartásához megkívánt újdonság követelményét még kielégíti (szabadalom korlátozás).

2. Akár szolgálati, akár magánszabadalomról van szó, a feltaláló és a szabadalom hasznosítója rendszerint nem azonos személy. Szolgálati szabadalom megvalósítása esetén a feltalálói díj meghatározása céljából [45/1969. Korm. sz. r. 3. § (1) bek.], magánszabadalom esetében pedig a megvalósítás alapjául hasznosítási (licencia) szerződést kell kötni (1969. évi II. törvény 17. §), amely utóbbi szerződésnek is egyik lényeges eleme a hasznosítás jogának átengedéséért járó ellenszolgáltatásnak: a licencia díjnak a meghatározása.

A továbbiakban mindkét fajta ellenszolgáltatásra egyaránt a „díj" megjelölést alkalmazzuk.

Mindezek után feltesszük a kérdést, amelyre választ keresünk: vajon a szabadalom megsemmisítése iránt indított eljárás (per) esetében a díjfizetést — be lehet-e szüntetni, illetőleg függőben lehet-e tartani és ha igen — a felperes oldalán esetleg lehetséges ez a magatartás az eljárás mely szakaszában, vagy mely időpontban indokolt, illetőleg jogilag védhető. Gondolni lehet itt a kérelem, a kereset előterjesztésére, a keresettel ellátott idéző-végzés kézbesítésére, a perbebocsátkozásra, vagy az első fokú nem jogerős határozatra is.

II.

A kérdés megoldásához vezető út keresésében véleményünk szerint abból kell kiindulni, hogy az I. részben tárgyalt esetekben a felek polgári jogviszonyban vannak, amelynek alapja, formája a kötelem. A kötelem szolgáltatást és ellenszolgáltatást feltételez, amelynek egyensúlyban kell lenniök (arányosság). A megsemmisítési eljárás szempontjából azonban tovább kell menni és különbséget kell tenni — a szolgálati szabadalom, valamint — a magánszabadalom között.

Az első esetben ugyanis a szabadalmas és a feltaláló más-más személy (jogi személy), a feltalálói díjra igény és a díjfizetési kötelezettség tehát járulékos jellegű.

A feltaláló díjigénye szolgálati szabadalom esetében már nem a tulajdonosi pozícióban gyökerezik, hanem e státus elvesztése után csupán maradvány, a státusváltozás járuléka. A szabadalmas szempontjából viszont éppen fordított a folyamat, mert a díjfizetési kötelezettség a tulajdonosi státus elnyerésének szükségszerű következménye.

Szolgálati szabadalom megsemmisítést kérő támadás nem a feltaláló, hanem a szabadalmas ellen irányul.

Magánszabadalom esetében azonban a szabadalmas és a díjra jogosult ugyanaz a személy s így az előbb említett kettősségről nem lehet szó.

Főkérdésünk a díjfizetéshez kapcsolódik, s így az előbbi megkülönböztetés ebből a szempontból nem jelentős. Az eltérő tulajdonosi viszonyok figyelembevételének mégis értelme van, ha azt a kapcsolódó kérdést vizsgáljuk, vajon a magánszabadalom esetében a megsemmisítési eljárással kapcsolatban a díjfizetést függőben lehet-e tartani anélkül, hogy egyidejűleg a hasznosítási szerződés alapján a megvalósításra megnyílt jog gyakorlását (a gyártást) abbahagyják, ami egyébként a szolgáltatás és ellenszolgáltatás kölcsönösségével kapcsolatos elv törésével vezetne.

Még élesebben rajzolódik a kérdés a közérdekű támadás esetében.

III.

A megsemmisítési eljárást figyelembe véve a díjfizetés megszüntetésének (függőben tartásának) kérdése szorosan kapcsolódik a feltaláló jó-, vagy rosszhi-

szeműségéhez. Igaz ugyan, hogy az 1969. évi II. törvény 32. §-ának (1) bekezdése szerint: a szabadalmat — keletkezésére visszaható hatállyal — több okból (újdonság, haladó-műszaki jelleg, gyakorlati megvalósíthatóság, vagy az ehhez szükséges és megfelelő leírás hiánya miatt) is meg lehet semmisíteni, vizsgálódásunk körében azonban ezek közül a gyakorlatilag leginkább adott okot: az újdonság hiányát tartottuk szem előtt. Ez pedig visszakapcsolódik a jóhiszeműség kérdéséhez.

A jóhiszeműség követelményét közvetve a PTK. 4. §-ának (3) bekezdése tartalmazza, mert a rosszhiszeműséget az ott említett „felróhatóság" egy változatának, esetleg elemének lehet tekinteni. A törvény szövege szerint elvárható jóhiszeműség morális elemeket is takar. Ellenpárja a „rosszhiszeműség" ennél fogva tartalmi elemeit illetően ugyancsak morális jellegű. A rosszhiszeműség tehát olyan tudatos magatartás, amelynek alapján valaki ténybeli alap nélkül magának előnyt szerez, vagy szerezni törekszik. Rosszhiszemű tehát az, aki tudta, vagy akinek tudnia kellett, hogy a látszat szerint fennálló jogi helyzet nem azonos a valóságos jogi helyzettel. Eszerint a feltaláló az újdonság kérdésében akkor rosszhiszemű, ha nyilvánvalóan tudja, vagy tudnia kell azt, hogy az általa találmánynak bejelentett műszaki megoldás nem új, azt valahol a világon korábban más személy már megtalálta, s esetleg meg is valósították.

Kérdés azonban: elvárható-e a rosszhiszeműség vélelmének fenyegetésével a feltalálótól az, hogy ismerje, tudja, vajon a világon bárhol létezik-e az övével azonos műszaki megoldás, avagy sem. Erre a kérdésre nyilvánvalóan nemleges választ kell adni, annál is inkább, mert ebben a vonatkozásban annak bizonyítása, hogy a feltaláló ismeretében volt valamely újdonságrontó anyagnak, ha nem is lehetetlen, gyakorlatilag felette problematikus. Mindezekre tekintettel helyesebb és sokkal inkább megfelel a jog szellemének is az a másik alapfeltevés, amely szerint a feltalálót újdonságrontó anyag létezése esetében is mindaddig jóhiszeműnek kell tekinteni, amíg az ellenkezőjét be nem bizonyították, illetőleg ameddig a megsemmisítési eljárásban a támadás megalapozottsága be nem igazolódik; még kevésbé lehet az eljárás során a szabadalmas terhére felróhatóságot vélelmezni.

IV.

Amint azt az I. részben már kifejtettük, a megsemmisítési eljárás rendszerint a műszaki értelem harca. Természetes igénye és nyilvánvaló joga a feltalálónak, hogy az eljárásban a maga igazát védje, s bizonyítsa, hogy az ő műszaki megoldása szabadalommal védett korábbi találmányt meghatározó igénypontokba nem ütközik. Joga van ehhez a feltalálónak nem csak az alapeljárásban, tehát az Országos Találmányi Hivatal előtt, de a bírói eljárás mindkét fokozatán, illetőleg az eljárásnak ezekben a szakaszaiban is.

A feltaláló jóhiszeműsége, ha úgy tetszik a felróhatóság kizárása mellett bizonyít — különösen az 1970. évi január hó 1. napját megelőzően lajstromozott szabadalmak tekintetében — az a tény is, hogy az arra illetékes államigazgatási főhatóság (OTH.) a kötelező újdonságvizsgálat után a szabadalmi okiratot kiadta. Addig tehát, amíg ezt az okiratot a megsemmisítési eljárás eredményeként vissza nem vonják, az érdekelt személy „feltaláló" minőségét, ezzel kapcsolatos státusát joghatályosan senki sem hagyhatja figyelmen kívül.

A 29/1959. Korm. sz., de már hatályon kívül helyezett korábbi rendelet 9. §-ának (7) bekezdése szerint a *jóhiszeműen felvett feltalálói díjat nem lehet visszakövetelni.* A jelenleg hatályos 1969. évi II. törvény a 19. §-ának (2) bekezdésében utal a kifizetett díj visszakövetelésének lehetőségére, de ezt nem a rosszhiszeműséghez köti, hanem gazdasági tényezőtől (a hasznos eredmény nem fedezi a kifizetett díjat) teszi függővé. Kérdés ezek után: megtagadhatja-e a díjfizetést a kötelezett azon a címen, hogy a feltalálót, illetőleg közvetlenül a szabadalmast a megsemmisítési eljárás során, annak valamely szakaszában egyoldalúan, s talán önkényesen is ő nyilvánítja rosszhiszeműnek, vagyis terhére felróhatóságot állít.

Ahhoz, hogy a kötelezettnek ilyen jogát, vagy javára ilyen jogi lehetőséget elismerjünk, a rosszhiszeműség általános (tehát morális rosszalást, vagy elítélést tartalmazó) polgári jogi fogalmát át kellene értékelni. A megsemmisítési eljárás körében tehát ki kellene alakítani egy „sui generis" rosszhiszeműség fogalmát, illetőleg el kellene ismerni ilyen jogi alakzatot, amelyet eszerint nem tartalmi elemek, hanem merőben formai okok determinálnak. Ezt úgy lehetne megfogalmazni, hogy: a megsemmisítési eljárás megindításával (esetleg annak valamely szakaszában) önműködően beáll a feltaláló terhére a rosszhiszeműség vélelme, s ennek következtében a részére díjfizetést függőben lehet tartani, állami vállalatok (szervek) pedig kötelesek függőben tartani.

Ilyen jogi lehetőség elismerésével természetesen együtt járna az a követelmény is, hogy a kötelezett a díjat helyezze bírói letétbe [PTK. 287. § (1) bek.].

A kérdés további elemzéséhez támpontot nyújt az 1969. évi II. törvény miniszteri indoklásának következő szövege is: „Ha a szabadalom visszaható (ex tunc) hatállyal megszűnik, a hasznosító a fizetett díjnak csak azt a részét követelheti vissza, amelyet a találmány hasznosításából származó hasznos eredmény nem fedezett; ugyanis: a szabadalom alakszerű fennállása alatt ténylegesen létezett egy olyan helyzet, amikor az engedélyes hasznosító a találmányt kizárólagos joggal hasznosította és élvezte ennek előnyeit."

Ez a szöveg azt a felfogást támasztja alá, amely szerint — bűncselekmény esetét kivéve — *nem lehet a megsemmisítési eljárás megindításával* egyidejűleg, vagy annak valamely szakaszában, illetőleg időpontjában a *feltaláló (szabadalmas) terhére az előbbiekben meghatározott formális jellegű „rosszhiszeműségi vélelmet" konstruálni.*

Önként kapcsolódik azonban ehhez az elemzéshez az a további kérdés, összeférhet-e a díjfizetés

függőben tartásával — a felek egyenjogúságának elvére figyelemmel — az, hogy a díjfizetésre kötelezett a fizetés függőben tartása ellenére a megvalósításra (a találmány alkalmazásával gyártásra) továbbra is jogosult. Ha ugyanis egyfelől elismerjük a hasznosító jogát a díjfizetés függőben tartására, aligha tagadhatjuk meg a feltalálótól (szabadalmastól) az igényt annak követelésére, hogy a megvalósítást egyidejűleg hagyják abba, illetőleg tartsák függőben. Ilyen állásfoglalás tekintetében azonban megfontolásra int az a körülmény, hogy adott esetben a gyártás abbahagyása jelentős népgazdasági károk keletkezéséhez vezethet (nem vonatkozik ez természetesen a szolgálati szabadalom alapján gyártás esetére is).

V.

Összefoglalva az elmondottakat meg kell állapítani, hogy az adott esetben két megoldás lehetősége áll egymással szemben. Egyfelől az a lényegében formális felfogás, amely szerint mindaddig, ameddig fennáll a szabadalmi védettség, nincs rosszhiszeműségi-vélelem, fizetni kell. Ennek az álláspontnak nem csak jogi, hanem gazdasági indokolását is lehetne adni. A hasznosítót ugyanis a találmány alkalmazása hozza abba a helyzetbe, hogy nyereségesen gyárt. Sőt — miután a gyártásra tartósan felkészült — s azt nyilvánvalóan tovább folytatja a védettség megszűnése után, illetőleg ellenére is, adott esetben megalapozott lehet az igény további — esetleg alacsonyabb mértékű — ellenszolgáltatásra is. Ezt az álláspontot támogatja a törvény most újból idézett 19. §-ának (2) bekezdése, amely szerint: „Ha a szabadalom keletkezésére visszaható hatállyal szűnik meg, a hasznosító a fizetett díjnak csak azt a részét követelheti vissza, amelyet a találmány hasznosításából származó hasznos eredmény nem fedezett."

Úgy gondoljuk ugyanis, hogy ez általános szabály és nem a 45/1969. Korm. sz. r. 2. §-ának (3) bekezdésében szabályozott díjfizetés esetére vonatkozik, amely szerint: „a munkáltató, ha gazdasági érdeke indokolttá teszi, értékesítés előtt is fizethet díjat" a szolgálati találmány feltalálójának.

A másik megoldás a díjfizetés függőben tartása, anélkül azonban, hogy egyidejűleg a gyártást is abbahagyják.

Ha a feltaláló (szabadalmas) érdekeit egyfelől és az engedélyes hasznosító érdekeit másfelől összemérjük és a következményeket vizsgáljuk, ennek a mérlegelésnek az eredményeként azt kell mondani: — kevesebb hátrányt, illetőleg kockázatot jelent a feltaláló terhére a díjfizetés függőben tartása, mint — az engedélyes hasznosító terhére az, ha fizet. (Ez a megállapításunk természetesen vonatkozik arra az esetre is, ha a szabadalmas egyben hasznosító.) Ha ugyanis a megsemmitési eljárás nem eredményes, a feltaláló a visszatartott díjakat megkapja; ha viszont eredményes, a kötelezett a már kifizetett díjakat nem kaphatja vissza, illetőleg csak a törvény már idézett 19. §-ának (2) bekezdésében megszabott korlátok között érvényesíthet igényt.

Mindebből az a megoldás mutatkozik célszerűnek, de jogilag is elfogadhatónak, ha a díjfizetés függőben tartása mellett foglalunk állást, természetesen a bírói letétbe helyezés egyidejű kötelezettsége mellett. A függőben tartás kezdő időpontja az az időpont lehet, amelyben a megsemmisítés iránti kérelmet az annak megalapozására szolgáló bizonyítékokkal együtt a feltalálónak (szabadalmasnak) kézbesítik. Későbbi időpont, vagy eljárási szakasz figyelembe vétele nem lenne indokolt, hiszen az eljárás menetében, annak kimenetele formailag mindig ugyanazon a fokon bizonytalan.

Mindent egybevetve az alábbi végső következtetésre lehet jutni: *1.* nem lehet a rosszhiszeműség illetőleg a felróhatóság vélelmét önműködően alkalmazni (automatizálni), *2.* meg kell nyitni a lehetőséget a díjfizetés szüneteltetésére a gyártás folyamatának fenntartása mellett, de *3.* ez csak adott eljárásban kérelemre hozott hatósági (bírói) döntés alapján történhetik.

Úgy tűnik, hogy a törvényben ebben a vonatkozásban hézag van.

De lege ferenda kívánatos volna tehát a fejtegetésünkben megközelített megoldásnak megfelelő vagy más célszerűbb jogi szabályozás. E szabályozásnál figyelembe jöhet az ideiglenes intézkedés kérésére vonatkozó szabály (105/1952. MT. sz. rendelet 1. §) analóg alkalmazása, természetesen a díjfizetésre kötelezett kérelmére.

Ilyen jogszabályi lehetőség megnyitása esetében az ebben a tanulmányban röviden elemezett sokrétű kérdés bírói mérlegelés tárgya lenne s ennek alapján megnyugtató feloldáshoz jutna.

Szélyes Sándor

A kiskorú házasságkötések néhány kérdése

(Pécs Mj. Város Tanácsa VB. Igazgatási Osztálya gyámügyi tapasztalatai alapján)

Az 1952. évi IV. tv. (Csjt)10. § (1) bekezdés értelmében a korlátozottan cselekvőképes — 12 éven felüli — kiskorú a gyámhatóság engedélyével köthet házasságot.

A másodfokú gyámügyi főelőadók részére 1970. nyarán tartott országos szakmai értekezleten elhangzott az a bírálat, hogy a kiskorúak házasságkötésével kapcsolatos eljárás többnyire nem felel meg a gyámhatósági eljárásról szóló 6/1969. (VIII. 30.) MM. sz. rendelet (továbbiakban: Gyer) rendelkezéseinek. Általános tapasztalat, hogy a gyámhatóságok határozatai engedékenyek, nem szolgálják azt a jog- és társadalompolitikai feladatot, hogy ne jöjjenek létre túl fiatal korban, meggondolatlanul kötött házasságok.

Az országos értekezleten elhangzott javaslat alapján célvizsgálatot tartottunk Pécs város mindhárom kerületi igazgatási osztályánál, ahol megvizsgáltuk az 1970. évben keletkezett kiskorú házasságkötési ügyiratokat.

Az elmúlt évben a három kerületben összesen 150 kiskorú házasságkötési ügyet bíráltak el, melynek megoszlását a kiskorú házasulandó életkora, ezen belül a terhes kiskorúak száma, valamint a hozott határozatok alapján az I. sz. táblázat tartalmazza.

I. táblázat

Pécs városában 1970. évben elbírált kiskorú házasságkötési kérelmek

Kiskorú életkora	Kérelmek száma		Hozott határozat	
	össz. kérelem	terhes kk.	engedélyező	elutasító
16 éven alul	16	10	16	—
16—17 között	48	13	43	5
17—18 év között	86	31	81	5
Összesen:	150	54	140	10

A számadatokból is megálapítható, hogy az első fokú gyámhatóságok a kérelmeknek az esetek több mint 90%-ában helyt adtak, holott a közvélemény szerint a legfőbb indok, a kiskorú terhessége csak a kérelmek egyharmad részénél állt fenn. Az ügyiratok áttanulmányozása során méginkább megállapítható volt, hogy a kiskorúak házasságkötésével kapcsolatos eljárás nem elég körültekintő, a határozatok túl engedékenyek, megalapozatlanok.

Az országos és helyi tapasztalatok, valamint az, hogy a Gyer. 5. § (2) bekezdése nagyközségi hatáskörbe utalta a kiskorú házasságkötések engedélyezésével kapcsolatos feladatokat, felveti annak igényét, hogy behatóbban vizsgáljuk a kiskorú házasságkötések okait és kimenetelét, hogy ezek tudatában a gyámhatóságok felelősségteljesebb döntéseket hozhassanak.

II.

A kiskorú házasságkötések okait elemezve megállapíthatjuk, hogy azok hazánkban a jelenlegi körülmények között nem vezethetők vissza társadalmi, gazdasági okokra, azokat mindig a kiskorúban, vagy közvetlen környezetében kell keresni.

A feudális és kapitalista társadalomban a rangos, vagyonos családok közötti családi kapcsolat létesítése volt az az ok, amely a korai házasságkötéseket motiválta. Maria Antoniette 15 éves volt, mikor XVI. Lajossal házasságot kötött és az osztrák Margarette 1497-ben, 13 éves korában már özvegy volt. A mai amerikai társadalomban igen nagy szerepe van a gazdasági érdekek által vezérelt filmgyártásnak. Az 50-es években a tv elterjedésének hatására bekövetkezett filmválságot azzal kívánták levezetni, hogy megjelentették a tizenéves témákat, többek között a „gyermekasszony" alakját. E filmek is hozzájárultak ahhoz, hogy Amerikában emelkedjenek a fiatalkorú házasságkötések.

A háború utáni években sok család esett szét, a támaszt vesztett fiatalok a házasságba menekléssel próbáltak új családi kapcsolatokat teremteni. A mai fiatal geneáráció már rendezett társadalmi, gazdasági viszonyok között nőtt fel, melyben „a házasság egy férfi és egy nő egyenjogú, szabad, önkéntes szövetsége, amely családot létesít házastársi jogokat és kötelezettségeket keletkeztet."[1] Hazánkban nincs helye a „gyermekasszony" propagandának. Itt kell azonban megjegyezni, hogy nagyobb figyelmet kellene szentelni a korai házasságkötések elleni felvilágosításnak. A generálprevenció szempontjából igen nagy szerepe van annak is, ha a meggondolatlannak ígérkező házasságkötéseket a gyámhatóságok nem engedélyezik.

Jelenlegi körülményeink között a kiskorú házasságkötés okait az alábbiakban foglaljuk össze:

1. Rossz családi körülmények — elvált, züllött, iszákos, rossz anyagi körülmények között élő szülők gyermekei, akik legtöbb esetben „veszélyeztetett" gyermekeknek is tekinthetők. Érthető, hogy menekülni akarnak családi környezetükből és jövendő házastársukban keresnek támaszt.

2. „Felnőttek vagyunk és önállóak" — mondják a kereső fiatalok. Ma, — a továbbtanulók kivételével — a leányok is munkába állnak, keresnek és függetleníteni akarják magukat szüleiktől. Városban munkát vállaló vidéki fiatalok a drága albérlet helyett inkább házasságot kötnek.

3. A menyasszony terhessége. Amint a dolgozat elején ismertetett számadatokból kitűnik, városunkban az elmúlt évben minden harmadik kiskorú menyasszony terhes volt.

E kérelmek egy része nélkülöz minden érzelmi alapot, csupán a születendő gyermek és az anya formális érdekeit kívánja biztosítani.

4. Korai nemi érés. A nemi érés nálunk a gyermekek túlnyomó többségénél 13—14. életévben jelentkezik. Az elmúlt 50 év alatt megfigyelték az érés gyorsulását. Az életkörülmények megváltozása, egészségesebb életmód miatt a nemi érés ideje másfél évvel fiatalabb korra tevődött át. Az orvostudomány megállapította, hogy bár a szülés szempontjából a 19—22. életév a legoptimálisabb, a fiatalabb életkor sem a terhesség, sem a szülés lefolyása, sem a magzat súlya és halandósága, sem pedig a gyermekágy lefolyása szempontjából nem jelent különösebb hátrányt. Egy szempontból mégsem kívánatos a fiatalkori terhesség, — ez a szellemi fejlettség hiánya. A gyermek ugrásszerűen megindult testi fejlődését ugyanis nem kíséri a szellemi fejlődés hasonló üteme. Nem fejlődik ki teljesen az anyai ösztön, a fiatalkorú élettapasztalata is hiányzik.[2]

A kiskorú házasságkötések ellen szól az az indok, hogy amíg a nemi érés az utolsó 50 évben meggyorsult, a kiskorúak szellemi fejlődése a technikai és kulturális fejlődés jelenlegi szintjéhez viszonyítva mintegy 2 évvel lassult.

5. Falusi viszonylatban nagy szerepe van a hagyománynak. Egy-egy faluban a 20 év körüli leányokat már „öreglány" számba veszik. A hagyomány az, hogy a leányok fiatalon férjhez mennek. Ez az ok a falusi élet napjainkban tapasztalt rohamos változásával lassan megszűnik.

[1] Pap Tibor: Magyar családi jog. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967. 65. old.

[2] Sas Mihály—Kovács Lajos: Gyermeknőgyógyászat. Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1967. 71—72. és 223—226. old.

III.

A korai házasságkötések okainak vizsgálata után e házasságkötések sorsát vizsgálnám, hogy az okok és a házasságkötések alakulásának tapasztalatai alapján levonhassuk a következtetéseket de lege ferenda és a jelenlegi jogszabályi rendezés mellett a házasságkötési kérelmek mikénti elbírálására vonatkozóan.

Csiky Ottó megállapítása szerint egyedileg ezek a házasságok is sikerülhetnek, de tipikus értelemben számos veszélyt hordanak magukban, melynek okai, hogy a kiskorúak *1.* élettapasztalata a társ kiválasztásában kisebb; *2.* érzelmi ingadozásuk erősebb, társa támaszkodási igényük kisebb, ezért a különélést, katonai szolgálatot kevésbé viselik el; *3.* Lakáshelyzetük és egyéb anyagi viszonyaik is rendszerint nehezebbek.[3]

Pécs II. Anyakönyvi Kerületben végeztem vizsgálatokat az 1955—1959. évben kötött házasságokra vonatkozóan. A vizsgált időszak megválasztásánál azt vettem figyelembe, hogy a házasságkötés óta eltelt idő — jelen esetben 10—15 év — elegendő legyen a házasság bizonyos irányú alakulására. A vizsgált időszakban a kiskorú és nagykorú házasságok és válások adatait, valamint a válási arányszámokat a II. sz. táblázat tartalmazza.

A válási arányszámokat tekintve megállapítható, hogy a nagykorú házasságoknak $^1/_6$-a, míg a kiskorú házasságoknak $^1/_3$-a bomlott fel. Hasonló arányt mutat az az országos számadat, mely szerint 1963-ban 6926 volt a kiskorú házasságkötés, melyre több mint 2000 válás esett.

Az anyakönyvi alapiratokból kiemelt bontóperi ítéletek közül 42 esetben állt rendelkezésre az ítélet teljes terjedelmében, indokolással együtt. Ezen ítéleti tényállásokból következtetéseket lehet levonni a kiskorú házasságkötések élettartamára, az ilyen házasságokból született gyermekekre és a házasság felbomlásának okaira.

A vizsgálat tárgyát képező 42 felbontott kiskorú házasság esetében a házastársi együttélés idejét az *1. sz. ábra* tartalmazza.

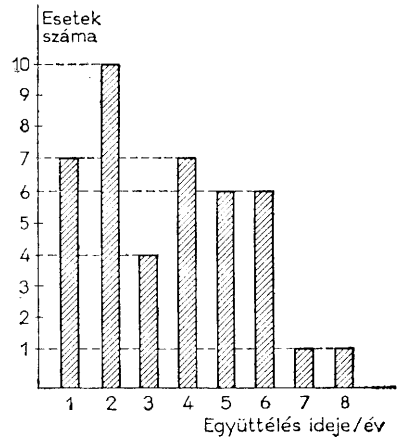

1. ábra.

Az ábrán jól látható, hogy igen magas az életközösség felbomlása a 2. évben és a házasságok jelentős része a 6. év előtt felbomlik. Összegezve korábbi megállapításunkkal: *minden harmadik kiskorú házasság 5—6 éven belül felbomlik.* A nagykorú házasságok esetében minden hatodik bomlik fel és élettartamuk is jóval meghaladja a kiskorú házasságok élettartamát.

A vizsgált 42 házasság k[illegible] nem született gyermek 13 házasságból, 1 gyermek született 16 házasságból, 2 gyermek született 10 házasságból, 3 gyermek született 1 házasságból, 4 gyermek született 2 házasságból.

Ha a gyermekek számát összevetjük a házasságok élettartamával, megállapíthatjuk, hogy a fiatal korban kötött házasságok termékenysége gyorsabb, mint felnőttkorban.

Itt kell még megemlíteni, hogy e házasságokból született gyermekek közül a bontóperi ítélet meghozataláig hét kiskorú került állami gondozásba.

A 42 házasság esetében a válás okait az alábbiakban foglalhatjuk össze:

1. A menyasszony terhessége miatt kötött formális házasság 4
2. Feleség hűtlensége 14
3. Férj hűtlensége 7
4. Feleség a háztartást elhanyagolja 4
5. Férj durva, iszákos vagy bűncselekményt követett el 8
6. Férj féltékenysége 2
7. Szülőkkel való együttélés 3

Az okok természetesen nem különíthetők el teljesen egymástól, rendszerint összefonódva jelentkeznek, ezért mindig a domináló okot igyekeztem kiemelni. Az esetek jelentős részében a feleség vagy a férj hűtlensége, vagy durva bánásmódja mögött ott áll másodlagos okként, hogy a feleség a háztartást elhanyagolja. Ez érthető is, hiszen a tizenéves feleségek nehezen viselik el a háztartási munka kötöttségeit és tapasztalatlanságuk miatt nem is igen értenek a háztaráshoz. Jellemző még, hogy a feleség hűtlensége gyakoribb, ugyanis általában a feleség a kiskorú, a fiatalabb, érzelmi ingadozása nagyobb.

Érdemes néhány jellemző részletet idézni az ítéleti tényállásokból: „Peres felek túl fiatal korban kötöttek házasságot, amikor is a felperes 19, alperes pedig 15 éves volt. Együttélésük első hetektől kezdve nem volt kiegyensúlyozott." „Alperes sem feleségnek, sem családanyának, sem háziasszonynak nem volt jó." „Peres feleknek már a házasságkötés előtt egymással nemi kapcsolatuk volt, felperes

[3] Csiky Ottó: A modern házasság problémái. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965. 197—198. old.

II. táblázat

Pécs II. Anyakönyvi Kerületben 1955—1959 évben kötött házasságok alakulása

		1955	1956	1957	1958	1959
Kiskorú házasságkötések	kötött	42	37	34	44	43
	bontott	16	14	11	15	13
	válási arány	38%	38%	32%	34%	30%
Nagykorú házasságkötések	kötött	581	492	528	437	475
	bontott	87	69	70	80	77
	válási arány	16%	14%	14%	18%	16%

terhes állapotba került és ennek hatására — minden érzelmi alap nélkül — alperes házasságot kötött felperessel." „Felperes még 14 éves sem volt, amikor is első férjével házasságot kötött. Felperes felelőtlen és könnyelmű magatartást tanúsított és más férfivel létesített kapcsolatot. 1 évi házasság után törvényesen elváltak, majd 17 éves korában ismét házasságot kötött. Felperes azonban második házassága idején is tartott fenn más férfiakkal kapcsolatot, a háztartást elhanyagolta. Második házasságát felperes azért kívánja felbontani, mert egy harmadik házasságot kíván kötni." Utóbbi esetben a menyasszony 18 éves kora előtt már második házasságát kötötte. Mivel az első házasságkötéssel nagykorúvá vált, a második házasságkötéshez már nem kellett gyámhatósági engedély.

IV.

A vizsgálati adatok és az azokból levont következtetésekből megállapíthatjuk, hogy a fiatal korban kötött házasságok nem kellően megalapozottak. A meggondolatlanul kötött, elrontott házasságok megpecsételhetik mind a házasulandók, mind az ilyen házasságokból született gyermekek sorsát. A kiskorú házasságkötéseknek nincsenek olyan társadalmi-gazdasági okai, melyek miatt széles körben biztosítani kellene az ilyen házasságkötések lehetőségét. A társadalom érdeke is azt kívánja, hogy ne jöjjenek létre túl fiatal korban házasságok. „A korán vállalt családi élet megnehezíti, olykor lehetetlenné teszi a nők számára a tanulást, művelődést, szakmák, kvalifikált pályák meghódítását. Társadalmi gondot okoz a szakképzetlen munkaerő létszámának további növekedése is."[4] Szükséges tehát, hogy valamilyen formában megakadályozzuk a kilátástalannak ígérkező, meggondolatlan házasságokat.

Az életkornak ugyan nem lehet kizárólagos szerepet tulajdonítani a házasságkötésre való alkalmasság szempontjából, de a tudományos, technikai, kulturális fejlődés jelenlegi szintjén nem indokolt, hogy elvileg egy 12 éves kiskorú házasságot köthessen gyámhatósági engedéllyel. Helyes lenne a házasságkötés gyámhatóságilag engedélyezhető alsó korhatárát felemelni.

Az európai szocialista országok családjogi törvényei[5] eltérően szabályozzák a fiatalkorú házasságkötésekkel kapcsolatos kérdéseket. Egy részük — így a szovjet, német demokratikus és az albán jogszabályok — nem ismerik a gyámhatósági, vagy bírósági engedélyezés lehetőségét, csupán azt az életkort határozzák meg, melytől kezdve a házasság megkötheto. Ez az életkor a német jogszabályok szerint 18 év, a szovjet jogszabályok szerint ugyancsak 18 év, de a szövetségi köztársaságok törvényhozása legfeljebb 2 évvel leszállíthatja. Az albán szabályozás értelmében férfi 18, nő pedig 16 év elérése után köthet házasságot. Ez a szabályozás kissé merev, továbbá a házasságkötés alsó korhatárának 18 évben történő meghatározása túl szigorúnak, míg 16 évben történő meghatározása liberálisnak tűnik.

A bolgár, lengyel, csehszlovák, román és jugoszláv törvények a házasságkötés alsó korhatára alatt megjelölik azt a korhatárt, melynek elérése után gyámhatósági, gyámbírósági, vagy bírósági engedéllyel megkötheto a házasság. E jogszabályok mind a házasság alsó korhatára, mind az engedélyezheto alsó korhatár tekintetében különböznek egymástól, továbbá egyes családjogi törvények a korhatárokat eltérően állapítják meg férfiak és nők esetében. Érdemes azonban kiemelni, hogy a házasságkötés gyámhatóságilag, vagy bíróságilag engedélyezheto alsó korhatárát valamennyi családjogi törvény magasabb életkorhoz köti, mint a mi jogszabályaink (Jugoszláviában 14 év, Romániában 15 év, Lengyelországban férfiaknál 18 év, nőknél 16 év.) Véleményem szerint a csehszlovák és bolgár jogszabályi rendezés látszik legmegfelelőbbnek. A csehszlovák 1963. évi 94. sz. törvény 13. §-a kimondja: „Kiskorú nem köthet házasságot. A bíróság kivételesen, ha ez a házasság társadalmi céljával összhangban áll, fontos okból a tizenhat évesnél idősebb korú részére a házasság megkötését engedélyezheti." A bolgár családjogi törvény is hasonlóan határozza meg a házasságkötési korhatárokat. De lege ferenda nálunk is helyes lenne a házasságkötés gyámhatóságilag engedélyezheto alsó korhatárát 12 évről 16 évre felemelni.

A jelenlegi jogszabályi rendezés mellett az a feladat, hogy a gyámhatóságok igen körültekintően és szigorúan bírálják el a kiskorú házaságkötési kérelmeket. A Gyer. 190—196 §-ai lehetőséget adnak különböző bizonyítási eszközök igénybevételére, melyek lelkiismeretes felhasználása és gondos mérlegelése útján megalapozottabb döntések hozhatók. A helyi célvizsgálat tapasztalatai azt mutatják, hogy a gyámhatóságok nem élnek a Gyer. adta lehetőségekkel — jegyzőkönyvek hiányosak, bizonyítási eljárás nem elég körültekintő, határozatok sablonosak — erre vezethetők vissza az engedékeny, kellően nem megalapozott döntések.

A jogirodalomban találkozunk olyan javaslatokkal, melyek lehetővé kívánnák tenni a gyámhatóságoknak, hogy a kérelem benyújtását követő 90 napra,[6] illetve 6 hónapra[7] az eljárást felfüggeszthessék és a kérelem tárgyában csak ezt követően hozzanak határozatot. Dr. Pap Tibor véleménye szerint „Ez a hat hónapi határidő ugyanis sok esetben felszínre hozhatná, hogy mikor állunk szemben meggondolatlan fellángolásból eredő házasságkötési szándékkal."

Sajnos e javaslatokat a Gyer. nem tette magáévá, mégis van lehetőség arra, hogy közvetett módon a gyámhatóságok a házasságkötési szándékot az idő próbájának is alávessék. Az államigazgatási eljárási törvény ugyanis lehetővé teszi az alapeljárásnak egy ízben, legfeljebb harminc nappal történő meghosszabbítását.

Amennyiben ez az idő sem elegendő ahhoz, hogy a gyámhatóság egyér-

[4] Terényi Éva: Tizenhat éves asszonyok. Népszabadság 1970. június 28-i sz. 6. old.

[5] Pap Tibor: Az európai szocialista országok családjogi törvényei. A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályának kiadványai, Budapest, 1969.

[6] Fehér Zoltán: A gyámhatósági megelőzés és utógondozás néhány kérdése. Állam és Igazgatás, 1962. évi 7. sz. 554. old.

[7] Pap Tibor: Az Októberi Forradalom eszméinek hatása a népi demokráciák családi jogának alakulására és a családvédelem. Jogtudományi Közlöny, 1967. évi 10—11. sz. 569. old.

telműen és megnyugtatóan meggyőződjék a házasulandók szándékának komolyságáról, a tervezett házasságkötés megalapozottságáról, indokolt, ha a gyámhatóság a kérelmet elutasítja és határozatában utal arra, hogy a későbbiek során milyen feltételek mellett és előre láthatólag mikor lesz engedélyezhető a házasság. A tapasztalat azt mutatja, hogy gyakrabban kellene élniük a gyámhatóságoknak e lehetőségekkel .Az ilyen indokolással elutasított kérelmek ugyanis azon túl, hogy kiszűrnék a meggondolatlan házasságok egy részét, ösztönzőleg hatnak azokra, akiknek házasságkötési szándékuk komoly.

A határozat meghozatala előtt gondosan kell vizsgálni, hogy a konkrét ügyben melyek a kiskorú házasságkötés okai. Amennyiben a rossz családi körülmények indokolják a házasságkötést, vizsgálni kell, hogy a házasság anyagi és erkölcsi szempontból megalapozott-e. A megalapozottság hiányában ugyanis a gyámhatóságnak módjában áll a kiskorú érdekében egyéb védő-óvóintézkedéseket alkalmazni (pl. szülői ház elhagyásának engedélyezése, a kiskorú munkába helyezése, pártfogó kirendelése, állami gondozásba vétel). Amennyiben a házasságkötés megalapozottnak látszik és a kiskorú ezáltal lényegesen jobb körülmények közé kerül, kivételesen 16 éven aluli kiskorú esetében is indokolt lehet a házasságkötés engedélyezése, mert az előreláthatólag a kiskorú sorsát véglegesen rendezi. Az állami gondozásba vétel csak 18 éves korig nyújthat védelmet a kiskorúnak.

A menyasszony terhessége esetében a gyámhatóság feladata, hogy minden érzelmi alap nélkül, kényszerből kötendő házasságokat megakadályozza. Inkább egy házasságon kívül születendő gyermek — kinek családi jogállása más módon is rendezhető —, mint egy elrontott házasság, amelynek a gyermek, esetleg gyermekek is érezni fogják hátrányait. Egymagában a menyasszony terhessége nem indokolhatja a házasságkötés engedélyezését. Véleményem szerint 18. életévükben levő terhes menyasszonyok esetében lehetünk bizonyos fokig engedékenyebbek abból a meggondolásból, hogy a kiskorú hamarosan betölti 18. életévét, amikor is saját elhatározásából köthet házasságot. Ez esetben célszerűbb, ha néhány hónappal előbb, a gyermek megszületése előtt házasságot kötnek.

Nem kívánom részletezni az okiratok beszerzésével és egyéb bizonyítási eszközök igénybevételével és mérlegelésével kapcsolatos kérdéseket, ezekre a gyámügyi kézikönyvek útmutatást adnak. Szeretném azonban kiemelni a gondos, mindenre kiterjedő környezettanulmány szükségességét. A környezettanulmánynak nemcsak a házasulandók leendő lakására kell kiterjednie, hanem elsősorban arra, hogy a házasulandók milyen családi körülmények között élnek, milyen a szülők és a házasulandók életvitele. Jól elkészített környezettanulmányból meg lehet ítélni, hogy a házasulandók — elsősorban a menyasszony — kellő komolysággal, megfontolással rendelkeznek-e, kapnak-e a családtól megfelelő erkölcsi támogatást stb. Igen sok bontóperes ítélet utal olyan, már a házasságkötés előtt fennállt okokra, melyek váláshoz vezettek. Ezek gondos felderítése időben megakadályozhatta volna a házasság létrejöttét. 16 éven aluli kiskorú esetében helyes, ha a környezettanulmányt hivatásos pártfogó végzi el. Ilyenkor ugyanis a házasságkötési kérelem elutasítása esetében indokolt lehet a kiskorú további pártfogolása.

A hozandó határozatoknál elsősorban a kiskorú életkora szerint kell differenciálni: 16 éven aluli kiskorú esetében a házasságkötést kivételesen és csak akkor indokolt engedélyezni, ha a hivatásos pártfogói környezettanulmány és javaslat, valamint az egyéb bizonyítási eszközök igénybevétele és a bizonyítékok gondos mérlegelése útján megállapítható, hogy a kiskorúnak *kifejezetten érdekében áll* a házasságkötés.

16 éven felüli kiskorú esetében engedélyezhető a házasságkötés, ha az a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján *megalapozottnak látszik.*

18. életévében levő terhes kiskorú esetében engedélyezhető a házasságkötés, ha az *nem ellentétes kifejezetten a kiskorú érdekeivel.*

A kiskorú házasságkötések kérdése igen komplex jogi, szociológiai és egészségügyi problémákat vet fel. E dolgozatban a teljesség igénye nélkül kívántam néhány kérdést kiragadni gondolatébresztőnek, hogy a gyámhatóságok érezzék az ilyen irányú döntéseik súlyát, gondosan mérlegeljék, hogy a házasságkötés a kiskorú érdekeit szolgálja-e és megfelel-e a házassággal, mint a társadalom egyik legfontosabb alapintézményével szemben támasztott erkölcsi követelményeknek.

Súlyokné Gregus Márta

Gyermek- és Ifjúságvédelem a Német Demokratikus Köztársaságban

Napjainkban sokat foglalkoztatja társadalmunkat, főleg pedig az ifjúság neveléséért felelős állami és társadalmi szerveket az ifjúságról szóló törvény előkészítése.

Népköztársaságunk ifjúságpolitikájának célja, hogy hazánk felnövekvő nemzedéke jól felkészüljön feladataira, részt vegyen a szocializmus építésében, kibontakoztathassa képességeit és ennek megfelelő helyet foglaljon el társadalmunkban.

Az ifjúsági törvény megalkotásával e célok elérésére törekszünk. A törvény előkészítő munkái során nem érdektelen szemügyre vennünk, hogy a többi szocialista országokban milyen eszközöket vesznek igénybe a gyermek- és ifjúságvédelem feladatainak megoldásában.

Ennek érdekében tájékozódott a múlt év végén a Művelődésügyi Minisztérium Gyermekvédelmi Osztálya a Német Demokratikus Köztársaságban végzett tanulmányút során az NDK ifjúságvédelmének egyes kérdéseiről.

I.

A Német Demokratikus Köztársaságban az Ifjúságvédelem feladatait az 1966. évi március 3-án megjelent ifjúságvédelmi rendelet szabja meg, mely az ifjúságvédelmi szervek feladatait és munka-

módszerét szabályozza. Ennek értelmében a feladatokhoz tartozik többek között a szülők nélkül maradt vagy a családtól elszakadt gyermekekről és fiatalkorúakról való gondoskodás.

A gyermek- és ifjúságvédelem állami irányítását legfelsőbb szinten a Művelődésügyi Minisztérium látja el. Az ifjúságvédelem szervei pedig minden tanácsi szinten a tanácsok művelődésügyi osztályainak keretei között dolgoznak. Az ifjúságvédelem szervei akkor lépnek közbe, ha olyan kiskorúakon kell segíteni, akiknek nevelése és fejlődése vagy egészsége veszélyeztetett és a nevelésre jogosultak (szülők) társadalmi és állami támogatása mellett sincs biztosítva.

A ifjúságvédelmi szerveknek kell tevékenykedniök akkor is, ha a kiskorúak felett senki sem gyakorolja a szülői nevelési jogot, vagy, ha törvényileg külön meghatározott esetekben a kiskorúak érdekeit képviselniök kell.

Az ifjúságvédelmi szervek támogatják az egyéb állami szerveket, különösen a jogalkalmazó szerveket, ha azok kiskorúak ügyében tanácskoznak, vagy ha kiskorúak ügyében kell dönteni. Megszervezik a nevelésért felelősök célszerű együttműködését a nehezen nevelhető és bűntettes kiskorúak átnevelésére, valamint a gyermekek és fiatalok elhanyagoltságának és felügyeletnélküliségének megszüntetésére. Tanácskoznak a nevelésért felelősökkel és egyéni nevelési program alapján velük együttesen hoznak kötelező erejű megállapításokat e kiskorúak pozitív fejlődésének biztosítására. Megteszik az ehhez szükséges állami intézkedéseket.

Az ifjúságvédelmi szervek látják el a szülő nélkül maradt vagy a családtól elszakadt fiatalkorúak gondozásának és nevelésének állami felügyeletét. Védik az olyan gyermekek és fiatalkorúak érdekeit, akiknek szülei nem jogosultak a szülői nevelési jog gyakorlására. Segítséget nyújtanak a kiskorúak gazdasági érdekeinek védelménél.

Az ifjúságvédelmi szervek feladataik ellátása során ajánlásokat és javaslatokat tehetnek az állami szerveknek és intézményeknek, továbbá a vállalatoknak és a társadalmi szervezeteknek. Ha azt tapasztalják, hogy az állami szervek és az intézmények elhanyagolják vagy megsértik a kiskorúak nevelése során rájuk háruló kötelezettségeiket, javasolhatják a tanácsok végrehajtó bizottságainak, hogy intézkedjenek e hiányosságok megszüntetésére.

Az ifjúságvédelmi rendelet 4. §-a szerint az ifjúságvédelem szervei a következők: *a)* A Művelődésügyi Minisztérium és a mellette dolgozó Központi Ifjúságvédelmi Bizottmány, a megyei, járási, városi, városi kerületi tanácsok ifjúságvédelmi csoportjai a mellettük szervezett ifjúságvédelmi bizottmányokkal. *b)* Ifjúságvédelmi bizottságok a városi, városi kerületi és községi tanácsok mellett. *c)* A járási, városi és városi kerületi tanácsok végrehajtó bizottságai ifjúságvédelmi csoportjai mellett működő gyámsági tanácsok.

A gyermekvédelem szervei a községi, városi, városi kerületi, járási és megyei tanácsoknál mindig a megfelelő szintű tanácsnak vannak alárendelve és annak tartoznak beszámolási kötelezettséggel.

Az ifjúságvédelmi csoportokban pedagógus képzettségű főhivatású dolgozók intézik a gyermekvédelmi feladatokat, a bizottságokban pedig társadalmi munkatársak működnek közre, akik e tevékenységük körében titoktartásra vannak kötelezve.

Az ifjúságvédelmi csoportok dolgozói felelősek a társadalmi munkatársak szakmai vezetéséért. Kötelességük a társadalmi munkatársak rendszeres továbbképzése, ideértve a pártfogókat — „nevelési segítőket" — és az ifjúságvédelmi bizottságok tagjait is. Ennek érdekében rendszeres tapasztalatcserét, politikai és pedagógiai alapkérdésekre vonatkozóan pedig rendszeres tanácskozásokat kell folytatniok.

A pedagógusképzés során gondoskodnak arról, hogy minden pedagógus megfelelő gyermekvédelmi ismeretekkel is rendelkezzen.

II.

A tanulmányút során meglátogattuk a Drezdai Járási Tanács Ifjúságvédelmi Csoportját, melyben egy vezető, öt pedagógus képzettségű ifjúságvédelmi előadó, továbbá a jogvédelemmel foglalkozó külön ügyintéző, összesen hét személy látja el hivatásos dolgozóként a gyermekvédelem feladatait.

A Drezdai Járáshoz 2 kisebb város, Radebeul és Radeberg, továbbá 56 község tartozik. A járás lakosainak száma 140 000, átlag tehát 20 000 lakosra jut egy gyermekvédelmi ügyintéző. Ezzel szemben Magyarországon egy járásban általában 1 gyámügyi előadó van, aki a kisebb járásokban egyéb igazgatási feladatokat is ellát. Jóllehet a gyámhatósági eljárásról szóló 6/1969. (VIII. 30.) MM. számú rendelet a gyámhatósági feladatok mintegy 20%-át a községek, nagyközségek hatáskörébe utalta, — még így is, azt kell megállapítanunk, hogy a Német Demokratikus Köztársaságban a gyermekvédelem hivatásos dolgozókkal való ellátottsága kedvezőbb.

A Német Demokratikus Köztársaságban az ifjúságvédelmi szervek feladatairól és munkamódszereitől szóló rendelet szerint ezek a szervek az alábbi feladatokat látják el: *1.* a családi nevelés támogatása; *2.* a gyámság; *3.* a jogvédelem.

A nevelés támogatásán lényegében védő- és óvóintézkedéseket, valamint az utógondozást kell érteni. Ilyenek a családi nevelés körülményeinek megerősítésére irányuló intézkedések, közvetlen nevelési intézkedések, mint pl. meghatározott kötelezettségek kiszabása a nevelésre jogosultra, vagy a kiskorú meghatározott magatartásra vagy cselekvésre történő utasítása. Az ifjúságvédelmi szerv jóváhagyhatja valamely kollektíva vagy társadalmi szervezet arra irányuló kötelezettségvállalását, hogy kezességet vállal a kiskorúért. Elrendelheti a kiskorúak feletti nevelési felügyeletet (patronálást), a kiskorú számára gondnok kirendelése mellett — a gyermek idegen családnál történő nevelését, végül pedig a kiskorú intézeti nevelését. Két évig terjedő időszakra a kiskorút speciális nevelőintézetbe utalhatja.

A kiskorú nevelésének, fejlődésének vagy egészségének veszélyeztetettsége esetén az ifjúságvédelmi szerv egyes ügyekre képviseletet rendelhet számára. A képvise-

letet az ifjúságvédelmi csoport, vagy az általa kirendelt gondnok látja el.

Az ifjúságvédelmi szerv véleményt terjeszthet elő a bírósághoz a szülők nevelési jogától való megfosztása érdekében. Keresetet indíthat és javaslatot tehet a jogtól való megfosztásra, de ugyanígy javaslatot tehet a nevelési jog visszaadására is.

Keresetet indíthat a bíróságnál a nevelési jognak más személyre történő átruházására és az ilyen ügyekben hozott határozatok megváltoztatására is.

Az ifjúságvédelmi szerv kötelessége a szülők olyan irányú támogatása, hogy a gyermek láthatásának kérdésében megegyezésre jussanak. Kötelessége továbbá a fiatalkorúak ellen folyó büntetőeljárásban való közreműködés, valamint a bíróság által előírt nevelési intézkedések foganatosítása. Feladatai közé tartozik a gyermekotthoni elhelyezés díjának megállapítása és a befizetés ellenőrzése.

A *gyámsági ügyekhez* tartozik a kiskorúak számára a gyámság és gondnokság elrendelése. A gyámok és gondnokok személyének kirendelése, valamint tevékenységük ellenőrzésének biztosítása.

Ha a gyám kötelezettségeinek teljesítésében akadályozva van, ha a gyám kirendelése még nem történt meg, vagy ha a gyermek, illetőleg a gyermek érdekei veszélyeztetve vannak, a gyermek érdekében szükséges gyámi intézkedéseket az ifjúságvédelmi szervnek kell haladéktalanul megtennie.

Ha a gyámrendelés a rokonok, vagy a kiskorú szűkebb környezetéhez tartozó állampolgárok köréből nem oldható meg s e tisztség viselését az ifjúságvédelmi szerv társadalmi munkatársai sem vehetik át, úgy a gyámság és gondnokság gyakorlása magára az ifjúságvédelmi szervre hárul.

A gyám köteles a gyámság elrendelésekor meglevő, vagy a gyermeknek később juttatott vagyont leltározni és a leltárt az ifjúságvédelmi szervhez benyújtani. Ha a leltár kifogásolható, úgy az ifjúságvédelmi szerv indítványára azt az állami közjegyzőség készíti el.

A gyám vagyonkezelését az ifjúságvédelmi szerv rendszeresen ellenőrzi és ennek során a vagyon kezelése és megóvása tekintetében különleges intézkedéseket tehet.

Az ifjúságvédelmi szerv hatáskörébe tartozik a hozzájárulás megadása a gyámnak az apaság vélelmének megdöntésére irányuló keresetindításához. Az ifjúságvédelmi szerv intézkedik a gyámok és gondnokok felmentése, továbbá a vagyoni elszámolás jóváhagyása tekintetében is.

A gyámsági ügyek közé tartozik az árva, vagy a család nélkül élő kiskorúak közvetítése idegen családokba, továbbá nevelési járadék engedélyezése ezek számára a családjogi törvény alapján.

Az ifjúságvédelmi szerv hatáskörébe tartozik az örökbefogadási eljárás lefolytatása, valamint ennek bírói megszüntetése esetén a bírósághoz történő javaslattétel a nevelési jog átruházására vonatkozóan.

A nevelésre jogosult az anyakönyvvezető előtt tett nyilatkozatával megengedheti, hogy a gyermek felvegye az ő családi nevét, ha nem az ő nevét viseli. Elvált szülők esetén ehhez a nevelésre nem jogosult szülő beleegyezése is szükséges. Ez a beleegyezés az ifjúságvédelmi szerv jogerős határozatával pótolható, ha a gyermek érdekeinek megfelel.

A *kiskorúak jogvédelme* keretében az ifjúságvédelmi szerv okiratba foglalja az apaság elismerésére, a tartásdíjfizetési kötelezettségre és az ezekhez szükséges hozzájárulásokra vonatkozó nyilatkozatokat.

Ugyancsak okiratba foglalja a gyermektartási fizetési kötelezettség megváltoztatására vonatkozó nyilatkozatokat a házasságon kívül született gyermekek tartási ügyeiben.

A kiskorúak gazdasági érdekeinek veszélyeztetettsége esetén az ifjúságvédelmi csoport meghatározott kötelezettségeket róhat a nevelésre jogosultra, intézkedhet a vagyonkezelés tekintetében, maga láthatja el a képviseletet a kiskorú egyes ügyeiben, vagy részére gondnokot rendelhet.

Az ifjúságvédelmi szerv közreműködik az apaság megállapításában, valamint a kiskorúak gazdasági érdekeinek biztosításában, ha az egyik érdekelt a Német Demokratikus Köztársaságon kívüli lakhelyre költözik.

Az ifjúságvédelmi csoport pótolja azokat a megsemmisült, vagy elveszett okmányokat, amelyek az ifjúságvédelmi szervektől származtak. Hitelesítéseket ad olyan ügyekben, amelyekben az ifjúságvédelmi szervek illetékesek.

A járási, városi, városi kerületi tanácsok ifjúságvédelmi szervei felelősek az ifjúságvédelmi bizottságok ellenőrzésének vezetéséért és jogosultak azok döntéseinek megváltoztatására vagy visszavonására. Ezek a szervek döntenek az ifjúságvédelmi bizottságok intézkedései ellen emelt panaszok ügyében is.

A járási, városi, városi kerületi tanácsok ifjúságvédelmi csoportja felelős az alája rendelt intézmények ellenőrzéséért és irányításáért.

A községi tanácsokban társadalmi munkásokból álló gyermekvédelmi bizottságok működnek, a járási gyermekvédelmi csoport mellett pedig ugyancsak társadalmi erőkből álló járási gyermekvédelmi bizottmány dolgozik.

A bizottságok döntési joggal rendelkeznek mindazokban az ügyekben, melyeket az imént felsoroltunk. Az ifjúságvédelmi csoportok keretében dolgozó szakelőadók kötelessége viszont ezeket az ügyeket megfelelően előkészíteni, a szükséges észrevételeket, javaslatokat megtenni és döntésre alkalmas formában a bizottságok elé terjeszteni. Az ifjúságvédelmi csoportokra hárul az egyes ügyek adminisztrációjával kapcsolatos feladatok megoldása is.

A községi bizottságok kötelessége az összes helyi ügyek elintézése, kivéve az intézeti elhelyezést, melyre vonatkozóan sürgős esetekben a járási gyermekvédelmi bizottmány hoz határozatot. A nevelési jognak a szülőktől történő megvonása azonban a bíróság hatáskörébe tartozik, ezért szükség esetén az ifjúságvédelmi csoport indít ilyen pereket a bíróságnál — amint erre már korábban utaltunk.

A gyámok és az ifjúságvédelmi csoportnak a gyámsággal kapcsolatos intézkedéseit az ifjúságvédelmi csoportok mellett működő gyámsági tanácsoknak kell ellenőrizniök. Ezek a tanácsok azonban

még nem alakultak meg mindenütt, ezért legutóbb a gyámsággal kapcsolatos feladatok hiányosságainak felszámolására a Művelődésügyi Minisztérium mellett működő Központi Ifjúságvédelmi Bizottmány által kiadott 4. számú irányelv szerint a gyámsági tanácsokat, mint társadalmi vezető és ellenőrző szerveket, mindenütt létre kell hozni.

Igen figyelemreméltók a védő- és óvóintézkedések keretében hozott határozatok, melyek a körülmények részletes feltárása és a helyzet elemzése után megállapítják, hogy mit kell tenni a kiskorú helyes irányú nevelésének biztosítása érdekében. Külön megszabják a gyermekkel és külön a szülőkkel kapcsolatos feladatokat, azt, hogy ezeket a teendőket ki intézze, ki ezekért a felelős, mikor kell a megállapítások végrehajtását ellenőrizni és az ellenőrzést ki fogja végezni.

A társadalmi bizottságok az előbb említett határozatokat a szülőkkel és a gyermekekkel tartott szóbeli tárgyalás után hozzák meg. A határozatokat szóban hirdetik ki, de utólag írásban is közlik az érdekeltekkel.

III.

A Német Demokratikus Köztársaságban folytatott tanulmányút egyik célja volt az ifjúságvédelmi előadók kiképzésének és továbbképzésének tanulmányozása. Ezzel a feladattal a Ludwigsfeldei Gyermekvédelmi Intézet foglalkozik. Az intézet a Központi Pedagógus Továbbképző Intézet tagozata. Két osztályán, a nevelőotthoni neveléssel és a gyermekvédelmi előadók kiképzésével foglalkozó osztályán összesen 9 munkatárs dolgozik.

Az Intézetnek hármas feladata van: *1.* az ifjúságvédelmi előadók kiképzése; *2.* a továbbképzés, és *3.* a gyermekvédelem területén a tudományos kutatás irányítása.

A Német Demokratikus Köztársaságban az ifjúságvédelmi előadók — mint már említettük — pedagógus alapképzettségűek. Ifjúságvédelmi előadó csak az lehet, aki a pedagógiai munkában már bizonyos gyakorlatot szerzett. A gyermekvédelmi szakmai kiképzés az intézetben egyéves, kombinált tanfolyamon történik. A tanfolyamra a járási iskolai tanács küldi a résztvevőket. Kivételesen elvégezhetik a tanfolyamot olyanok is, akik nem rendelkeznek pedagógiai képesítéssel, de már évek óta eredményesen dolgoznak a gyermekvédelem területén és kellő rátermettséget mutatnak.

A tanfolyam az iskolaév folyamán, szeptembertől júliusig tart, 60 résztvevővel. A tanfolyam csak részben bentlakásos, részben pedig a munkahelyen kell a szükséges tudnivalókat elsajátítani. A hallgatók kétszer 8 hétig, egyszer pedig 4 hétig tartózkodnak az intézetben. A tanfolyam végén szakmai dolgozatukat nyilvános vitában védik meg.

A tanfolyam ismeretanyaga két csoportra oszlik. Az egyik csoporthoz azok a tárgyak tartoznak, melyeket a hallgatók pedagógus kiképzésük során már tanultak. Ezeket az ismereteket csak felújítják és a szükséges mértékben kiegészítik. Ezek: a *marxizmus—leninizmus,* a *pedagógia* és a *pszichológia.* A tanfolyam speciális gyermekvédelmi tárgyai: *a jogi ismeretek,* melynek keretében államjogot, államigazgatási jogot, családjogot és büntetőjogot oktatnak. A *gyermekvédelem* c. tárgy tartalmazza az ifjúságvédelmi szervek gyakorlati munkáját, tehát a nevelés támogatását a családban, a gyámságot, a jogvédelmet és a nevelőotthoni nevelést. Az *ifjúsági egészségvédelem* keretében tárgyalják az anya- és csecsemővédelmet, az egészségvédelmet az ifjúkorig és az egészségügyi szervekkel való együttműködést.

A hallgatók a záróvizsga után oklevelet kapnak és ez képesíti őket a gyermekvédelmi tevékenység hivatásszerű folytatására. Ezzel a módszerrel eddig 300 ifjúságvédelmi előadót képeztek ki.

Tanulmányoztuk a nevelőotthoni nevelők és az ifjúságvédelmi előadók továbbképzését is, melynek két formája van: a *munkahelyi* és a *központilag irányított* továbbképzés.

A munkahelyi továbbképzés keretében a résztvevők munkahelyükön, tehát a nevelőotthonokban és a tanácsok gyermekvédelmi csoportjában foglalkoznak meghatározott témákkal. Ezt a továbbképzést a megyei tanács szervezi. A Gyermekvédelmi Intézet ehhez csupán ajánlásokat ad, de a megye határozza meg a témát. A témákhoz az intézet jegyzeteket ad ki és cikkek jelennek meg a „Gyermekvédelem" című szakfolyóiratban. A továbbképzés megyénként előadás és konzultáció formájában történik. A Gyermekvédelmi Intézet az előadásokra munkatársakat küld ki. Országosan minden héten tartanak egy-egy megyében ilyen előadásokat.

A központilag irányított továbbképzés időtartama két év. A továbbképzés anyaga 3 témacsoportra oszlik. Az első két csoport általános témáit a nevelőotthoni nevelők és az ifjúságvédelmi előadók közösen végzik. A harmadik témacsoport speciális tárgyaiban különválik a továbbképzés. Az anyag tanulmányozása egyéni tanulás formájában történik. Ehhez a hallgatók előadásokat kapnak és a kérdéseket szemináriumokon dolgozzák fel.

A továbbképzés első témacsoportja a marxizmus—leninizmus, mely a két évi időtartam első harmadát veszi igénybe. Az előadók és a szemináriumok vezetői a főiskolákról kerülnek ki. E témakörben 4—5 előadást tartanak.

A második témacsoport a pedagógiai és szociálpedagógiai alapproblémák, melyek tanulmányozása a tanfolyam felét, tehát egy évet vesz igénybe. A programban meghatározott témák tanulmányozása ugyancsak egyéni tanulás útján történik. Megyénként az év folyamán kb. 8—10 alkalommal tárgyalják meg szemináriumokon az anyagot. A szemináriumok vezetői viszont ez idő alatt kétszer kapnak 1—1 hetes bentlakásos kiképzést a Gyermekvédelmi Intézetben.

A harmadik témacsoport tulajdonképpen módszertani tanfolyam, melyet a nevelőotthoni nevelők és az ifjúságvédelmi előadók külön-külön, egyhetes bentlakásos tanfolyam keretében végeznek el.

A módszertani tanfolyam három csoportra oszlik: a nevelőotthoni neveléssel, a gyógypedagógiával és az ifjúságvédelmi szervek tevékenységével foglalkozó csoportokra.

A tanfolyamot a megyékben 20—30-as csoportokban végzik. Ország-

gosan egy-egy kétéves tanfolyamon kb. 250 ifjúságvédelmi előadó vesz részt, az összes dolgozók mintegy 25 százaléka. Így valamennyi ifjúsági előadó továbbképzése 8 év alatt történik meg, mely után változtatott, továbbfejlesztett tartalommal, új terv alapján újabb 8 éves ciklus következik.

Röviden szeretnénk még szólni a Gyermekvédelmi Intézet harmadik feladatáról a *gyermekvédelmi tudományos kutatásról.* Tudományos káderek dolgoznak a Humboldt Egyetemen, az Ifjúságvédelmi Intézetben és a nevelőotthoni nevelőképző intézményekben. Ezek között a Gyermekvédelmi Intézet feladata a tudományos kutatás összehangolása.

A kutatások a következő témakörökben folynak az általános gyermekvédelem területén:

A család életkörülményeinek megváltozása. Az örökbefogadás kedvező lehetőségeinek felkutatása, nevelőszülők kiválasztása. A gyermekek teljes önállóságra nevelése. A gyermekvédelem szerepe a megelőzésben és a gyermekekkel foglalkozó különböző szervek (óvoda, napköziotthon, iskola) gyermekvédelmi munkájának megjavításában.

A nevelőotthoni nevelés területén a következő kérdésekkel foglalkoznak: Az otthonok rendszere. A gyermekeknek az otthonból a családba történő visszavezetése. A gyermekek önállóságra nevelése azokban az esetekben, amikor a család jószándékú ugyan, de alkalmatlan a nevelésre — és amikor a család alkalmatlansága mellett rosszindulat is tapasztalható és a szülőktől a nevelési jogot meg kell vonni.

Végül vizsgálják azokat a módszereket, hogy hogyan kell foglalkozni azokkal a gyermekekkel: — akik végleg az otthonban maradnak; — akik bizonyos idő után visszakerülhetnek a családhoz; — akik huzamosabb ideje vannak az intézetben, a szülőkkel kapcsolatot tartanak, de hozzájuk nem kerülhetnek vissza.

Megítélésünk szerint ezek a témák a magyar gyermekvédelem területén is érdeklődésre tarthatnak számot. Helyes volna, ha e kutatómunka eredményeiről rendszeresen és kölcsönösen tájékozódnánk a Német Demokratikus Köztársaságban.

IV.

A fentieket összegezve megállapíthatjuk, hogy a Német Demokratikus Köztársaságban nagy gondot fordítanak az ifjúság egységes fejlődésére. A társadalmi erőket hatásosan aktivizálják a gyermekvédelmi feladatok megoldására. Az államigazgatási szervekben dolgozó hivatásos testület nagyobb létszáma biztosítja az erők egységes és hatásos működését. A gyermekvédelem összes többi szükségletei (egészségügyi, jogi, gazdasági funkció) mellett döntőnek tartják a pedagógiai tevékenységet, mely a gyermekvédelmi szervezet felépítéséből, a dolgozók kiképzéséből és továbbképzéséből is kitűnik.

Fekete Géza

Duffy vércsoport vizsgálatok eredményei.

(A Duffy-vércsoportok vizsgálatának alkalmazása a vitás származás tisztázásában.)

Az utóbbi években a Duffy-vércsoportok vizsgálata mind nagyobb mértékű alkalmazást nyer a vitás származási ügyek tisztázásában. Ennek bizonyítéka az is, hogy az igazságügyi orvosszakértői vércsoport-vizsgálatok végzését, valamint az ezek alapján történő szakvéleményezést szabályozó legújabb (1970. évi) nyugatnémet „Richtlinien"-ben a Duffy-rendszer vizsgálata már az „elismert" vércsoportrendszerek között szerepel. (1). Legjobb tudomásunk szerint a Duffy-vércsoportokról a magyar orvosi és jogi szakirodalomban csak *Horváth* (2), valamint *Fehér* és *Farkas* (3) könyvében, és *Rex-Kiss* 1959-ben megjelent közleményében (4) található rövid ismertetés, hazai Duffy-vizsgálatokról pedig egyáltalában nincsenek adataink. Úgy véljük, hogy érdeklődésre tarthat számot, ha ismertetjük Duffy-vizsgálataink eredményeit, valamint a Duffy-vércsoportok vizsgálatának alkalmazási lehetőségeit és előnyeit a vitás származás tisztázásában.

A Duffy-rendszer felfedezéséhez vezető első faktort, a Fy(a)-t, 1950-ben *Cutbush* és munkatársai fedezték fel egy olyan ellenanyag segítségével, amit egy többszörösen transzfundált egyén vérsavójában találtak (5). (Az illetőt *Duffy*-nak hívták és róla nevezték el az újonnan felfedezett rendszert, és Fy(a)-nak (effipszilon) az elsőnek talált faktorát). Az ellenanyagnak megfelelő faktor (antigén) előfordulási gyakoriságát *Cutbush* és *Mollison* az angoloknál 65%-nak találták (6). Megállapították, hogy az antigén nem azonos az addig ismert vércsoportok egyikével sem és dominánsan öröklődik (6, 7, 8). Az ellenanyagot anti-Fy(a)-nak nevezték el.

Rövidesen számos esetben találtak még az anti-Fy(a)-val azonosnak bizonyuló ellenanyagokat. Mivel minden esetben immunantitestekről volt szó, inkomplet természetűek voltak és csak indirekt Coombs-tesztben reagáltak. (Néhány esetben találtak ugyan olyan anti-Fy(a)-t is, amely konyhasós és albuminos közegben agglutinálta a Fy(a+) vörösvérsejteket).

1951-ben Berlinben *Ikin* és munkatársai felfedezték egy terhes nő vérsavójában a Fy(a) párját, a Fy(b)-t kimutató ellenanyagot, az anti-Fy(b)-t (9, 10).

A családvizsgálatok bebizonyították, hogy a Fy(a) és Fy(b) tulajdonságok kodominánsan öröklődnek, hasonlóan az MN-rendszerhez, a Mendel-féle öröklési szabályok szerint (10, 11). A jellegek környezetstabilnak bizonyultak. Azt is megállapították, hogy már a korai embrionális életben kimutathatók a foetusban, és születésekor már teljesen kifejlődött állapotban vannak (12). A jellegek az élet folyamán nem változnak és viszonylag könnyen kimutathatók. Formálisgenetikailag a rendszert 2 allel szabályozza: Fy^a és Fy^b. Ezek szerint 3 fenotípus lehetséges, 3 genotípussal, amelyek a következők:

Fenotípusok:	*Genotípusok:*
Fy (a+b+)	Fy^aFy^b
Fy (a+b−)	Fy^aFy^a
Fy (a−b+)	Fy^bFy^b

Az európai populációkban nem találtak olyan egyedeket, akik mindkét — anti-Fy(a) és anti-Fy(b)

— ellenanyaggal negatívan reagáltak volna (13, 14, 15). Azonban négereknél és néhány előázsiai populációban ilyenek elég gyakran előfordultak (13, 16). Ennek következtében feltételezték, hogy egy 3-ik Duffy-gén létezik. Ezt *Ford* javaslatára (17), mint „néma" gént, Fy-nak nevezték el. (Exponens nélkül, mindaddig, amíg a megfelelő specifikus ellenanyagot fel nem fedezik, amikoris jelzésére a Fy^c-t szánták). Így ezekben az esetekben a genotípus jelzése: FyFy. Ez az eddig felismert legszembetűnőbb egyszerűen öröklődő rassz-különbség a négerek és a fehér populációk között. (18) Mivel az európai populációkban ilyen esetekkel (legalábbis az eddigi vizsgálatok alapján) nem kell számolnunk, ezért ennek az örökléstani, ill. származásmegállapítási vizsgálatokban jelentősebb genetikai szerepet nem kell tulajdonítani (11).

Az irodalomban több olyan anya-gyermek inkompatibilis esetről számoltak be az anti-Fy(a) + anti-Fy(b) tesztszérumokkal való vizsgálatok kapcsán, amelyeknek nem mindegyike volt megmagyarázható még a 3-ik („néma") gén létezésével sem. Így felmerült a szükségessége egy 4-ik gén feltételezésének (19). Ezt F^x-nek nevezték el. Az összes eddig megfigyelt „kivételek" megmagyarázhatók az alábbi 4-génes formális-genetikai modellel: Fy^a, Fy^b, Fy^x és Fy (20).

Mivel sokszor még ma is csak anti-Fy(a) tesztszérum áll rendelkezésre kielégítő mennyiségben és minőségben a Duffy-vizsgálatok céljaira származási ügyekben, ezért nagy jelentőségű lenne, ha a Fy(a+) egyéneknél a zygotia is megállapítható lenne. Az ezirányú vizsgálatok eredményeképpen *Race* és munkatársai azt találták, hogy egyes anti-Fy(a) tesztszérumok adaghatást mutatnak, nevezetesen a homozygota (Fy^aFy^a) típusú vörösvérsejtekkel erősebb reakciót adnak és így a kapott reakcióerősségből következetetni lehet a vizsgált vér homo-, ill. heterozygota voltára. (8, 13).

Populációgenetikai vizsgálatok

Ilyen vizsgálatok — tekintettel az anti-Fy(b) tsztszérumok nehezebb beszerezhetőségére — eddig csak a Fy(a) jelleg előfordulására nézve történtek kellő számban. Ezek eredményei szerint az európai populációkban a Fy(a+) jelleg 60—80%-ban fordul elő. Alacsony az előfordulási gyakoriság a négereknél (10—26%), viszont 100% körül van a kínaiaknál, lappoknál, eszkimóknál, ausztráliai bennszülötteknél és egyes indián törzseknél (20, 21). Néhány európai populáció vizsgálati eredményeit tájékoztatás céljából az 1. táblázatban tüntettük fel.

1. táblázat.

Fy/a+/ előfordulási gyakoriság néhány európai populációban

Populáció	Szerző	Vizsg. száma	Fy/a+/ %
Csehek	*Kout* (22)	600	62,27
Lengyelek	*Kobiela* (23)	1 244	66,64
Osztrákok	*Speiser* (20, 21)	—	62,08
Svédek	*Heiken* (24)	344	66,57
Németek (Berlin)	*Blumenthal* és *Pettenkofer* (8, 10)	—	69,90
Oroszok	*Umnova* és munkatársai (25)	—	74,53
Finnek	*Kaarsalo* és munkatársai (26)	—	72,00
Magyarok (Bodrogköz)	*Walter* (27)	835	62,90

Vizsgálataink a Fy(a+) előfordulására nézve

Vizsgálatainkat felnőtt, egymással rokonságban nem álló, egészséges, budapesti lakosokon végeztük „Biotest" gyártmányú anti-Fy(a) tesztszérummal, indirekt Coombs-technika alkalmazásával. A vizsgálandó vörösvérsejtekből fiz. konyhasó-oldattal 5—10%-os szuszpenziókat készítettünk és a továbbiakban a használati utasításnak megfelelően jártunk el.

Vizsgálataink eredményeit a 2. táblázatban töntettük fel.

2. táblázat.

A Fy/a+/ előfordulási gyakoriság vizsgálati anyagunkban

Fenotipusok	talált	
	n	%
Fy/a+/	88	62,86
Fy/a−/	52	37,14
Összesen	140	100,00

Géngyakoriság:

$Fy^b = \sqrt{Fy\ (a-)} = \sqrt{37,14} = 6,094 = 0,6094$

$Fy^a = 1 - 0,6094 = 0,3906$

A számított genotípus-gyakoriságok a következők:

$Fy^aFy^a = 15,26\%$ }
$Fy^aFy^b = 47,60\%$ } =
= Fy(a+) fenotípus

$Fy^bFy^b = 37,14\% =$
= Fy(a−) fenotípus

Megállapítható, hogy eredményeink teljesen megegyeznek *Walter* és munkatársai Bodrogközben végzett vizsgálatainak eredményeivel. (Fy^a-géngyakoriság = 0,3910). Ennek alapján — bár vizsgálataink száma elég alacsony — fenti értékek (tekintettel *Walter* 835 személyen végzett vizsgálatainak teljesen megegyező eredményeire) a magyarországi Duffy-vércsoportok populációgenetikai reprezentánsainak elfogadhatók (27).

A Duffy-vércsoportok alkalmazása származásmegállapítási ügyekben

Mint ismeretes, az apaság-kizárás lehetősége — vagyis a biztosan „nemapák" nemapaságának megállapítása — az alkalmazott vércsoport-rendszer géngyakorisági értékein kívül attól is függ, hogy rendelkezésre állnak-e a megfelelő tesztszérumok az illető rendszer összes jellegeinek kimutatására. Jelen esetben, ha mind az anti-Fy(a), mind az anti-Fy(b) tesztszérumok rendelkezésre állnak a vizsgálathoz, akkor *az apaság-kizárás maximális, elméleti esélye* az európai populációkban — a $Fy^a \cdot Fy^b\ (1 - Fy^a \cdot Fy^b$ képlet felhasználásával számítva 17—18% körül van. Saját vizsgálataink eredményeiből számítva az apaság kizárásának maximális esélyét 18,13%-nak kaptuk. Tehát a kizárási esély a Duffy-vizsgálatoknál alig marad alatta az ideális (a 2-alleles vércsoportrendszerrel el-

érhető optimális) 18,75%-nak. Ha csupán anti-Fy(a) tesztszérummal vizsgálunk, akkor az apaságkizárási esély természetesen már lényegesen kisebb: 5% körül van. Saját eredményeinkből számítva — képlet: $(Fy^b)^4Fy^a$ — 4,38%. Ha csak anti Fy(b) tesztszérummal vizsgálnánk, akkor az apaságkizárási esély csak 1,8% körül van.) Képlet $(Fy^a)^4.Fy^b)$.

Az eredményekből megállapítható, hogy a Duffy-rendszer felhasználhatósága a vitás származás tisztázására vitán felül áll, és — a Fy(a) és Fy(b) faktorok egyidejű vizsgálata esetén — egyike a legeredményesebbeknek. A Duffy-vizsgálatokat 1952-ben *Häsig* vezette be a származásmegállapítási vércsoport-vizsgálatok közé, Svájcban. Természetesen, akkor még csak a Fy(a) vizsgálatáról lehetett szó. Azóta — a kedvező tapasztalatok következtében — alkalmazásuk mindjobban elterjedt. Sajnos saját, származásmegállapítási ügyekben végzett vizsgálatok eredményeiről még nem számolhatunk be, mivel ezeknek száma még nem éri el a közléshez szükséges nagyságot.

Az apaságkizárás bizonyító-értéke

Ez elsősorban az öröklésmenet biztosságától függ. Az irodalomban számos ezirányú családvizsgálat eredménye található, köztük ún. „kritikus" családoké is („Kritikus" alatt olyan szülő-gyermek, ill. anya-gyermek vércsoport-konstellációt értünk, amelyben az öröklési szabályok alóli kivételek fennforgása észrevehető. Így pl. Fy(a—) × Fy(a—) szülőpároktól csakis Fy(a—) gyermekek születhetnek. Ha tehát ilyen szülőknek (Fy(a+) gyermeke van — és sem az anyaság, sem az apaság nem vitás — akkor ez az öröklési szabály alóli kivételt jelent. Ugyanígy ($Fy^aFy^a \times Fy^bFy^b$) szülőkeresztezésből csak heterozygota (Fy^aFy^b) gyermekek születhetnek, és a homozygota (Fy^aFy^a vagy Fy^bFy^b) gyermek szintén kivételt jelentene az érvényes öröklési szabály alól.)

A szakirodalomban eddig több, mint 200 „kritikus" családvizsgálat eredménye ismeretes, amelyek között egyetlen kivétel sem fordult elő az öröklési szabály alól. (Megjegyzendő, hogy a közölt „kivételek" csaknem mindegyikére magyarázatot sikerült találni és így megszűntek „kivételek" lenni.)

Az első állásfoglalás a Duffy-vizsgálatok alapján történő apaság-kizárás bizonyító-értékének kérdésében 1954-ben történt. A svájci *Hässig* a Fy(a) vizsgálatának alapján történő apaságkizárásnak „jelentős valószínűségi" bizonyítóerőt tulajdonított (29). Ezt követően 1960-ban a szintén svájci *Wuilleret* (30), majd 1963-ban *Pettenkofer* (31) foglaltak állást a bizonyító-erő kérdésében. Ekkor az apaság-kizárás eredményét „az apaság nagyon valószínűtlen" praedikatummal értékelték. Jelenleg az apaság-kizárás biztosságát 99,0—99,73%-ra értékelik, ami megfelel az apaság „igen nagyfokú valószínűtlenségének" (11). 1965 óta a nyugatnémet és svájci bíróságok a Duffy-vizsgálatok eredményei alapján történő apaság-kizárást elfogadják „az apaság nyilvánvalóan lehetetlen" bizonyítékaként (28), ha a vizsgálatok megbízhatósága és a szakvéleményezés tekintetében egyébként aggály nem merül fel. Álláspontunk ebben a kérdésben: azokban az esetekben, amelyekben az apaság-kizárás a 2. öröklési szabály (ellentétes homozygotia lehetetlensége szülőkben és gyermekekben) alapján történik — ehhez természetesen az szükséges, hogy a vizsgálat anti-Fy(a) + anti-Fy(b) tesztszérummal történjék —, akkor ennek bizonyító-értéke csak „nagyfokú valószínűtlenség". Ezenkívül, ha az apaságot más vér- vagy szérum-(enzym)-csoport rendszer nem zárta ki, a Duffy-vizsgálatot javasolt megismételtetni más szakértővel, ill. intézettel.

A Duffy-rendszer vizsgálata nemcsak az apaság kizárására, hanem *a pozitív apasági szakvéleményezés* céljaira is alkalmas. Csak az anti-Fy(a) tesztszérummal vizsgálva a köv.vércsoport-konstellációban van erre lehetőség: anya Fy(a-), a gyermek és a vélelm. apa pedig Fy(a+). Ez esetben a szóban forgó férfi apaságát (attól függően, hogy a Fy(a+) jelleg az illető populációban milyen gyakorisággal fordul elő) 60—80%-ban valószínűnek lehet tekinteni. Vagyis a Fy(a) vizsgálat eredménye egymagában nem nyújthat kellő értékű valószínűségi bizonyítékot. (Mint ismeretes, erre csak 10%-on aluli, vagy 90%-on felüli valószínűségi értékek alkalmasak). De az *Essen—Möller*-féle eljárásban a többi vércsoport-vizsgálatok eredményeivel együtt értékelve, már jelentősen emelheti a valószínűségi %-ot és így értékes adatot szolgáltathat a pozitív apasági bizonyítás számára is (32, 33, 34). Mindezek alapján indokoltnak látszik nálunk is a Duffy-rendszer vizsgálatának beiktatása az „elismert" vércsoport-rendszerek sorába.

Összefoglalás: Szerzők röviden ismertetik a Duffy-vércsoport-rendszer szerológiáját és genetikáját. Közlik 140 személyen, Magyarországon elsőnek végzett Fy(a) vizsgálataik eredményeit, amelyek szerint a Fy(a+) jelleg előfordulási gyakoriságát 62,86%-nak találták, ami közel áll az európai populációk átlagos gyakoriságához. A Duffy-rendszer jelenleg ismeretes két tagjának [a Fy(a)- és Fy(b)-nek] vizsgálata igen magas (kb. 18%-os) apaságkizárási esélyt jelent a vitás származás tisztázásában. Ha csak a Fy(a) faktort vizsgáljuk (ehhez ma már kellő mennyiségű és minőségű vizsgálószérum szerezhető be), akkor az apaságkizárási esély kb. 5%-os, a Fy(b) faktor egyedüli vizsgálata esetén pedig kb. 1,8%. — A Duffy-vizsgálatok apaságot kizáró eredményének bizonyító-értéke [legalábbis ami a Fy(a) faktor vizsgálatát illeti] ma már megfelel az „igen nagyfokú valószínűtlenségnek", és külföldön már az „elismert", ill. bevezetett vércsoport-rendszerek sorába tartozik, szerzők javasolják a Duffy-vércsoport vizsgálatok rendszeres használatát a vitás származási ügyek szerológiai (biológiai) szakvéleményezésében. E vizsgálatok nemcsak az apaságkizárások számát emelik „nemapaság" esetén, de értékes adatokat szolgáltathatnak a pozitív irányú szakvéleményezéshez, azaz az apa személyének valószínűsítéséhez is.

Rex-Kiss Béla—Szabó László

Irodalom.

1. Richtlinien für die Erstattung von Blutgruppengutachten. — Bundesgesundheitsblatt *13.* 10/11.149 (1970).
2. *Horváth E.:* Vércsoportok. Medicina, Budapest, 1959.
3. *Fehér M.—Farkas J.:* Szakértői bizonyítás a származásmegállapítási és a gyermektartási perekben. — Közgazd. és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1956.
4. *Rex-Kiss B.:* A szakértői bizonyítás lehetőségei a vércsoportkutatás leg-

újabb eredményei alapján származásmegállapítási és gyermektartási perekben. Jogtud. Közl. *14.* 4. 174 (1959).
5. *Cutbush, M.—Mollison, P. L.—Parkin, D. M.:* A new human blood group. — Nature, *165.* 188 (1950).
6. *Cutbush, M.—Mollison, P. L.:* The Duffy blood group. Heredity, *4,* 383 (1950).
7. *Race, R. R.—Holt, Helene A.—Thompson, Joan S.:* The inheritance and distribution of the Duffy blood groups. Heredity, *5.* 103 (1951).
8. *Race, R. R.—Sanger, R.—Lehane, D.:* Quantitative aspects of the blood-group antigen Fy^a. Ann. Eugen., London *17.* 255 (1953).
9. *Ikin, E. W.—Mourant, A. E.—Pettenkofer, H. J.—Blumenthal, G.:* Discovery of the exptected haemagglutinin anti-Fy^b. Nature *168.* 1077 *(1951).*
10. *Blumenthal, G.—Pettenkofer, H. J.:* Über das neuentdeckte Anti-$Duffy^b$ (Fy^b). Zschr. f. Immunit. forsch. *109.* 267 (1952).
11. *Speiser, P.:* Beweiswert und Brauchbarkeit des Systems Duffy in Abstammungsfragen usw. Ärztl. Labor. *9.* 8. 249 (1963).
12. *Speiser, P.:* Wien. klin. Wschr. *71.* 549 (1959).
13. *Race, R. R.—Sanger, R.:* Blood Groups in Man. 4th Ed. Blackwell, Oxford 1962.
14. *Chown, B.—Lewis, M.—Kaita, H.:* Am. J. Hum. Genet. *14.* 301 (1962).
15. *Cleghorn, T. E.:* The occurence of certain rare blood group factors in Britain. Med. Diss. Sheffield 1961.
16. *Sanger, R.—Race, R. R.—Jack, J.:* The Duffy blood groups of New York negroes. The phenotype Fy (a—b—). Brit. J. Haemat. *1.* 370 (1955).
17. *Ford, E. B.:* Heredity *9.* 135 (1955).
18. *Fraser Roberts, J. A.:* Bevezetés az orvosi genetikába. Medicina, Budapest, 1968.
19. *Chown, B.—Lewis, M.—Kaita, H.:* The Duffy blood group system in Caucasi ans: Evidence for a new allele. Am. J. Hum. Genet. *17.* 5. 384 (1965).
20. *Prokop, O.—Uhlenbruck, G.:* Lehrbuch d. menschlichen Blut- und Serumgruppen. VEB G. Thieme, Leipzig, 1966.
21. *Prokop, O.:* Die menschlichen Blut- und Serumgruppen. VEB G. Fischer, Jena 1966.
22. *Kout, M.:* Bestimmung der Blutgruppen A_1A_2BO, MNS, P, Rh/Hr, Kell und $Duffy^a$ in der Prager Bevölkerung. Blut *5.* 205 (1959).
23. *Kobiela, J. S.:* Population studies of the blood types and serum factors in Poland. Materialy i prace antropologiczne, Wroclaw, 1968. No. 75.
24. *Heiken, A.:* The frequency of the Duffy blood group factor Fy^a in Sweden. Acta pathol. et microbiol. Scand. *55.* 3. 384 (1962).
25. *Umnova, M. A.—Prokop, O.—Piskinova, T. M.—Samuseva, G. S.—Ichalovskaja T. A.—Prozorovskaja, G. P.:* Blood groups distribution among the Moscow population. VII. Int. Congr. Anthrop. Ethnol. Sci., Moskau 1964. „Nauka" Publishing house.
26. *Kaarsalo, E.—Kortekangas, A. E.—Tippett, P.—Hamper, J.:* A contribution to the blood group frequencies in Finns. Acta pathol. et microbiol. Scand. *54.* 3. 287 (1962).
27. *Walter, H.:* személyes közlés.
28. *Wichmann, D.:* Das Blutfaktorensystem Duffy in der Vaterschaftsbegutachtung: Ausschlusserwartung, Sicherheitsgrad und Mutmasslichkeitswerte der Vaterschaft. Blut *XI.* 33 (1965).
29. *Barandun, S.—Bühler, W.—Hässig, A.—Rosin, S.:* Moderne Probleme der Pediatrie I. 654. — Biblioth. Paediatr. *58.* 654 (1954).
30. *Wuilleret, B. P. L.:* Über die Verwertbarkeit der Blutgruppenantigene A_1 A_2 K, Fy^a und P bei der Klärung von strittigen Abstammungsfra gen. Inaug.—Diss. Med. Fak. d. Univ. Zürich, 1960.
31. *Pettenkofer, H. J.:* Die Blutgruppen als Beweismittel im Vaterschaftsprozesse. Abh. a. d. Bundesgesundheitsamt H. 6. Berlin—Göttingen—Heidelberg, Springer, 1963.
32. *Hummel, K.:* Die medizinische Vaterschaftsbegutachtung mit biostatistischem Beweis. G. Fischer, Stuttgart 1961.
33. *Guth, P.—Budavári, R.:* A biostatisztikai apaság-valószínűsítés lehetőségei származási perekben. Jogtud. Közl. *XXIX.* 9. 477 (1969).
34. *Rex-Kiss B.:* Származásmegállapítási ügyekben végzett vér- és szérumcsoport vizsgálatok eredményeinek statisztikai értékelése. (Szerostatisztikai szakvéleményezés.) O. H. *111.* 45. 2658 (1970).

JOGIRODALOM

*Szabóné Nagy Teréz: A büntető eljárás egyszerűsítése (tekintettel a csekélyebb jelentőségű bűntettekre)**

Kodifikátoraink joggal kívánhatják maguknak, hogy valamely jogágat érintő átfogó szabályozás vagy módosítás előkészítésénél a tudomány a hatályos jog elméleti igényű elemzésével és a de lege ferenda kívánatos változtatások szükségességének felmutatásával segítse őket. A jogtudomány nem akkor tesz jó szolgálatot a törvényalkotónak és a jogot alkalmazóknak, ha a hatályos jogot „kinyilatkoztatásnak" tekinti és különböző megfontolásokon alapuló apologetikájára vállalkozik. A tudomány egyik legfontosabb feladata a hatályos jog elmélyült elemzése, a szabályozásban és a gyakorlatban fellelhető ellentmondások, következetlenségek feltárása és ezek magasabb szinten történő megoldásának a szorgalmazása. A tételes jogok tudományának ez a gyakorlati orientációja jelentősen hozzájárulhat a jogalkotás és jogalkalmazás feladatainak jobb megoldásához. E lehetőség kihasználása pedig a jogalkotónak kötelessége. A mégoly célszerűnek látszó politikai elgondolás jogi kifejezése sohasem hozza meg a kívánt eredményt, ha az előkészítés elnagyolt, elsietett és az új szabályozással kapcsolatos elméleti és gyakorlati problémákat előzetesen nem gondolják át kellőképpen. Természetesen a leggondosabb előkészítés mellett is felvethet az új jogszabály gyakorlata olyan gondokat, amelyeket alkotói előre nem láthattak. De az mindesetre elkerülhető, hogy maga az új szabályozás teremtsen szembeszökő ellentmondásokat, következetlenségeket. Ezeket az általános tanulságokat fogalmazhatja meg az olvasó *Szabóné* új monográfiájának áttanulmányozása után.

A mű példát mutat abban, hogy a legaktuálisabb jogalkotási feladatok megoldásához az irodalom miként nyújthat segítséget.

Első helyen tehát a munka *aktualitását* kell kiemelni.

A bagatell-kriminalitás problematikájának feldolgozásával a szerző a magyar irodalomban *úttörő* munkát végzett. A mű címe eljárási munkát ígér, de az anyag természete hozza azt, hogy itt az *anyagi jogi* és *eljárási* kérdések a legszorosabban összefonódnak.

A munka *két részre* tagolódik: *az első rész* a felszabadulás utáni jogfejlődés és a hatályos jog kritikai számbavételét tartalmazza, *a második rész* vázolja fel a de lege ferenda tett javaslatokat.

A szerző gondolatait a következő *alapvető fogalmak* köré építi. Különbséget tesz az *anyagi jogi* és az *eljárási jogi* differenciálás között. Mind az anyagi jogon, mind pedig az eljárási jogon belül megkülönböztet *tágabb* és *szűkebb értelemben vett differenciálást.* Az anyagi jogban a tágabb értelemben vett differenciálás a büntetőjogi felelősség más felelősségi formákkal való felváltását jelenti, a szűkebb értelemben vett differenciálás a büntetőjogon „belül maradó" cselekményekért való büntetőjogi felelősség differenciálását. Az eljárási jogban a tágabb értelemben vett differenciálás a büntető eljárás megindításának, lefolytatásának a mellőzését, ill. a cselekmény büntető útról való elterelését, míg a szűkebb értelemben vett differenciálás az eljárásnak vagy egy szakaszának az általánostól eltérő,

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1970.

egyszerűbb szabályok szerinti menetét jelenti.

1. A történeti áttekintés és *a hatályos jog elemzése* kritikai módszerrel történik. A hatályos jog bírálata előrevetíti a de lege ferenda tett javaslatok körvonalait.

A felszabadulás utáni jogfejlődés áttekintésénél a szerző bemutatja azt a folyamatot, amely a burzsoá szabályozás helyén fokozatosan kialakította az egységes büntett-fogalmat, és az egységes büntető eljárást. Ez a folyamat lényegében két lépcsőben valósult meg. Az elsőt a vétségi kategória megszüntetése jelentette, majd kialakult az egységes bűntett-fogalom és emellett a szabálysértés kategóriája. A formailag homogén büntetőjog maga után vonta az eljárás egységesítését is. Ennek a monolitikus szabályozásnak a hibái a gyakorlatban az ügyek felhalmozódására, az eljárás hatékonyságának csökkenésére vezettek.

2. A szerző rámutat arra, hogy az egységesítési folyamattal szinte egyidőben indult meg egy *kétirányú differenciálási folyamat.*

A büntető anyagi jog szabályain belüli differenciálást a szerző az ún. „szabvány" bűntetti alakzat mellett a csekély veszélyességű bűntettekre vonatkozó Btk. 60. §-beli szabályban és a kisebb súlyú bűntetti kategóriában ismeri fel. A Btk. 60. §-át két szempontból bírálja. Egyrészt azért, mert nem vonja le a bűntett materiális fogalmából fakadó konzekvenciákat, tehát azért, mert a formailag büntetőjog-ellenes cselekményt annak ellenére bűntettnek tekinti, hogy a társadalomra veszélyesség-foka olyan csekély, hogy a törvény szerint alkalmazható legenyhébb büntetés is szükségtelen, másrészt meg azért, mert a cselekmény és az elkövető veszélyességének komplex vizsgálatát követeli meg, ez pedig kizárhatja pl. a visszaeső elenyészően jelentéktelen cselekményére való alkalmazását.

A Btk.-ban három helyütt szereplő kisebb súlyú bűntetti kategóriát a szerző tulajdonképpen azért bírálja, mert e fogalom nem vált rendszeralkotóvá, pedig a Btk.-ban egy sor egyéb cselekményt is felismerni vél, amelyről elmondható volna, hogy „kisebb súlyú".

Behatóan elemzi a szerző az ún. tágabb értelemben vett differenciálás problémáit.

Abból indul ki, hogy az egyes felelősségi formák között hierarchikus viszony állapítható meg, a büntetőjogi felelősség a súlyosabb, mint a hierarchiában alacsonyabb fokon elhelyezkedő államigazgatási, fegyelmi és társadalmi felelősség.

A büntetőjogi és *a szabálysértési* felelősség viszonyára már maga a törvény is utal, amikor büntetőjogi felelősséget a „társadalomra veszélyes", szabálysértési felelősségét a „társadalomra csekély fokban veszélyes" cselekményekre ír elő. Eszerint a bűntett és szabálysértés materiális ismérv alapulvételével is elhatárolható. Ez — ahogy a szerző igen helyesen rámutat — több problémát vet fel. Így azoknál a szabálysértéseknél, amelyeknek tényállása szó szerint megegyezik a bűntetti tényállással, csak „az eset összes körülményeire tekintettel kisebb jelentőségű" problémát okoz ezeknek a Btk. 60. §-ával való összhangja. A Btk. 60. §-a „csekély veszélyességű" cselekményről, az Sztv. „kisebb jelentőségű" cselekményről beszél. A 60. § szerint azonban nincs olyan eset, amikor a cselekmény tényállásszerű, de nem bűntett. Ugyanez a probléma más vetületben a vagyon elleni cselekményeknél is felvethető. Hiányzik a megfelelő ritmus a 60. §-ban írt jogkövetkezmény és az adott esetben tetemes effektív hátrányt jelentő szabálysértési szankció között.

Megjegyzem, hogy a hatályos jogban ezekre az esetekre a Btk. 60. §-át helyes értelmezés szerint nem volna szabad alkalmazni.

Problematikusnak látja a szerző a bűntett és a szabálysértés elhatárolásánál követett *módszert* is. Egyes cselekményeknél a jogszabály minuciózusan taxál (pl. vagyon elleni cselekmények), másutt pedig a cselekmény „összértékelését" teszi meg az elhatárolás alapjává, minek folytán lényegében az eljáró hatóságtól függ a cselekmény jogi sorsa.

Élesen bírálja a szerző a bűntettért való *fegyelmi* és *társadalmi felelősség* szabályozását hatályos jogunkban. Irodalmi álláspontokkal szemben — helyesen — abból indul ki, hogy a fegyelmi, ill. társadalmi útra való terelés nem érintheti az eredetileg kétségkívül bűntettnek minősülő cselekmény jogi természetét és ezért a hatályos szabályozás nincs összhangban az egységes igazságszolgáltatás és az állampolgárok törvény előtti egyenlőségének alkotmányos elvével.

3. Az eljárási jogi ún. *tágabb értelemben vett* differenciálásról szólva a szerző az eljárás lefolytatásának részleges mellőzéséről és a nyomozás elrendelésének mellőzéséről szól. Ez utóbbi intézmény alkalmazására — egyebek között — akkor kerülhet sor, ha „a cselekmény társadalomra veszélyességének foka elenyészően csekély" (míg a Btk. 60. §-a „csekély" veszélyességű cselekményről szól!).

A szerző aláhúzza azt, hogy ez az intézmény ellentétben van a Btk. 60. §-ával, és lényegében eljárási szinten, az opportunitás elve segítségével oldja meg azt a problémát, amelyet a Btk. 60. §-a a szigorú értelembe vett legalitás szellemében rendez.

A büntető eljárás ún. *belső differenciálása* körében a szerző az egyszerűsített nyomozásról, a tárgyalás mellőzésével kiszabható pénzbüntetésről és a vádirat és tárgyalás kitűzése nélküli bíróság elé állításról szól. Ez intézmények szabályozását a szerző azért bírálja, mert az alkalmazásuk a törvényesség lazítása irányában hat.

4. A hatályos jogban felismert fogyatékosságok átfogó kiküszöbölésére irányuló szándék vezérli a szerzőt a kisebb súlyú kriminalitás anyagi és eljárási problematikája rendezésére vonatkozó *javaslataiban.*

A szerző *legfőbb törekvése* az, hogy a magyar jog az ún. „rendes" büntető eljáráson kívül egy, az ügyek széles körére kiterjedő, egyszerűsített eljárást vezessen be. Ezt az egyszerűsített büntető eljárást az anyagi jogban kívánja megalapozni. Ezen kívül, figyelemmel a fentebb a Btk. 60. §-a és a Be. 104/A §-a kapcsán érintett problematikára, rendezni kívánja azokat az eseteket, amikor büntető eljárást nem kell lefolytatni, ill.

amikor a büntető eljárás helyettesíthető.

A jobb megoldás kialakításához a szerző összehasonlító jogi érvekre is támaszkodik.

Az *elenyészően csekély,* illetve *csekély súlyú* cselekmények szabályozására a szerző javaslata: egyrészt szükség van olyan szabályra, amely kimondja, hogy a jogellenes, de a társadalomra elenyészően veszélyes cselekmény — nem bűntett; másrészt pedig a társadalomra csekély fokban veszélyes cselekményekre meg kell tartani a figyelmeztetés intéményét.

Ezen az *utóbbi szinten* enged a szerző teret a társadalmi bírósági és fegyelmi felelősségre vonás számára: áttételre tehát csak akkor kerülhessen sor, ha a figyelmeztetés feltételei forognának fenn.

A *szabálysértési és büntetőjogi felelősség* vonatkozásában fentebb felmutatott disszonancia kiküszöbölésére a szerző javaslata alternatív: vagy vigyük vissza a bűntetti alakzattal is rendelkező szabálysértéseket a büntetőjogba avagy teremtsük meg az ilyen bűntettek „leminősítését" lehetővé tevő korrekcionalizációt.

Különös figyelmet érdemelnek a szerzőnek a büntető eljárás differenciálásának *anyagi jogi alapjaira* vonatkozó javaslatai. Itt a szerző célja az, hogy az anyagi jog egyértelműen határozza meg azokat a cselekményeket, amelyek az egyszerűsített büntető eljárás alá esnek.

Az *egyszerűsített eljárás körébe tartozó cselekmények* körülhatárolására a szerző több módszer lehetőségét tanulmányozza. Egyik eshetőségként említi a büntetési maximun — egy, három, ill. öt évi szabadságvesztés — alapján történő elhatárolást. Másik módszerként felveti a szerző a bűnüldözési ítélkezési tapasztalatok elemzésén alapuló taxatív felsorolás lehetőségét. A szerző optimális megoldásként a kisebb súlyú bűntett *(vétség)* intézményesítését ajánlja, amelyet több szempont (büntetési tétel, bűnösségi alakzat, személyi veszélyesség) együttes figyelembevételével kellene kialakítani.

5. Az ily módon kialakított „anyagi jogi alap" birtokában a szerző felvázolja az *intézményesített egyszerűsített eljárás szabályaira* vonatkozó elképzeléseit. Az egyszerűsített eljárás a kisebb súlyú bűntettekre (vétségekre) kötelezően irányadó eljárás lenne, mindazonáltal kivételeket is meg kell a törvénynek határoznia.

Külön foglalkozik a szerző az egyszerűsített eljárásban a *sértett* eljárási pozíciójával.

Az egyszerűsített eljárás egyes szakaszairól szólva előbb az egyszerűsített *nyomozásról* ír. Irodalmi állásponttal vitázva nyomatékosan aláhúzza, hogy az egyszerűsített eljárásban sem lehet a garanciális intézményeket valamiféle „túlbiztosításra" való hivatkozással mellőzni.

Az egyszerűsített eljárás *bírói* szakaszát illetően a szerző első helyen említi az egyesbíró bevezetését a vétségi ügyekre. A népi ülnökök részvételében jelentkezett „társadalmi kontroll" helyettesítésére a kontradiktórius elv szélesebbkörű érvényesítését, a vádló és a védő részvételét javasolja.

6. A szerző itt bemutatott elképzeléseinek értékelése kapcsán a következőkre kívánom felhívni a figyelmet. A szerző több helyütt hangsúlyozza az *alkotmányos elvek* következetes érvényesítésének szükségességét. Meggyőzően mutatja meg, hogy a büntetőjogi felelősséget felváltó fegyelmi, illetőleg társadalmi felelősség milyen problémákat vet fel az Alkotmány azon rendelkezéseinek tükrében, amely szerint a Magyar Népköztársaságban az igazságszolgáltatást az állami bíróságok és *csak* a bíróságok gyakorolhatják. Meggyőzőnek tartom azt a megállapítást is, hogy a fórumok sokfélesége és az eljárás — és ezzel a jogkövetkezmények — esetlegessége az állampolgárok törvény előtti egyenlősége szempontjából aggályokat vet fel. Feltétlen elismerést érdemel az a törekvés, amely a mind a büntető eljárásról való elterelés, mind pedig a büntető eljáráson belül eddig kialakult „egyszerűsítési" intézmények problematikáját nem a foltozgatás-módosítgatás, hanem *a teljesen új elvi alapokon* való megoldás igényével kezeli. Nem kevésbé támogatást érdemel a büntetőjog és a szabálysértési jog egyértelmű törvényi elhatárolását célzó követelés is. A javasolt megoldások a szerző törekvése szerint a büntető törvény garanciális funkciójának megerősítését, a bűncselekményi jogkövetkezmények egységesítését, az eljárás áttekinthetőbb és egyszerűbb kialakítását és mindezekkel az eljáró hatóságok munkájának a megkönnyítését, eredményükben a törvényesség megszilárdítását célozzák.

Györgyi Kálmán

*A. Ferrer Correia: Direito Internacional Privado**

A fennállásának 10. évfordulójára nemrég emlékező Strasbourg-i Nemzetközi Összehasonlító Jogi Akadémia dékánhelyettese és a coimbrai egyetem professzora Antonio de Aruda Ferrer Correia házájában hosszú évek óta munkálkodott a nemzetközi magánjog szabályainak kodifikálásánál. Ezzel párhuzamosan folyt a polgári törvénykönyv újraszerkesztése és az erről szóló Código Civil száz éves jogelődje helyébe 1967. június 1-i hatállyal lépett. A két joganyag egybefüggő szerkezetbe foglalásánál talán a német BGB-t és az Einführungsgesetz-et vették alapul, de ennek közelebbi magyarázatát nem adták. Egyébként az új törvénykönyvnek nincs is hivatalos indokolása.

Ennek folytán érdekesek azok a magyarázó és értelmező fejezetek, amelyek a portugál nemzetközi magánjog kodifikálása után a törvényhozó egyik leghathatósabb munkatársa részéről az ismertetésre váró kötetben megjelentek. Nincs szó újabb nemzetközi magánjogi kézikönyv, rendszerbe foglalt munka szerkesztéséről, hanem olyan anyag feldolgozásáról, melynek egy része már előzőleg ismert volt, így a Renvoi kérdésében a Coimbraban 1966-ban és az Aristotelésről elnevezett Thesszaloniki-i Egyetem kiadványában 1967-ben megjelent tanulmány.[1]

* (Nemzetközi magánjog, Coimbra, 1970)

[1] A. Ferrer Correira: La question du renvoi dans le nouveau Code Civil portugais Boletin Coimbra 42 (1966) p. 245—283, idem Aristoteleion Panepisthcmion Thessalonikes Epistemonike Epeteris Skoles Nomikon kai Oikonomikon Epistemon Tomos 18. B. az előző, 1964. évi tervezet még mint önálló törvénymű látott napvilágot részben jegyzetekkel ellátva: A. Ferrer Correia—J. Baptista Machado: Conflitos de leis Lisboa, 1964.

Az új törvény alapja az 1964-ben elkészült tervezet, mely anyag összeállításánál figyelembe vették a német Einführingsgesetz-en kívül az 1942. évi Codice Civile-t, az 1926. évi lengyel nemzetközi magánjogi törvényt és az 1932. évi csehszlovák javaslatot. Az utóbbi két ország vonatkozásában mindenesetre sajnálatos, hogy nem voltak a későbbiekben sem tekintettel az 1963. évi csehszlovák, illetőleg az 1965. évi lengyel törvényre, mely említett jogalkotások az időközi átalakulás eredményeként már a szocialista országok nemzetközi magánjogi szemléletét tükrözik.

Mondott jellegének megfelelően a könyv nem tesz arra kísérletet, hogy pótolja a hiányzó hivatalos indokolást, vagy igyekezzék megmagyarázni a jogalkotás időszerűségét és a törvényszerkesztés alapgondolatát. Ennek csupán a legáltalánosabb vonatkozása csendül ki több helyen a közölt tanulmányokból, ez pedig a nemzetközi kapcsolatok összhangjának biztosítására való törekvés. Csak a bírói gyakorlat alapos ismerete mellett lehetne választ adni arra a kérdésre, vajon ez az elv mennyire valósul meg a gyakorlatban.

A polgári törvénykönyvben külön fejezet „Az idegenek joga és a jogszabályösszeütközés" címen a 14—65 c.-ben foglalkozik a kollíziós jog szabályaival. Az általános szabályok közül a minősítés, a renvoi, az érvényesülő erősebb jog és az előkérdés joga — a különös rendelkezések köréből pedig a személyiségi és a tartózkodási hely országa jogának egymás közötti kapcsolata, a felek részére engedélyezett jogválasztás lehetősége, a szerződésen kívül okozott kártérítési igényre irányadó jog, valamint a jogügylet alakszerűségére vonatkozó szabály érdemel elsősorban figyelmet.

Szükségszerűen felmerül a minősítés kérdésében a lex fori, vagy a lex causae szerinti minősítés helyes és ajánlott volta. Az új szabályozás a kettő közötti áthidaló megoldás elérésére törekszik. A lex fori ebben az értelmezésben nem az anyagi jogi jogszabályt, a lex materialis fori-t jelenti, hanem a lex formalis-t, tehát a jogrendszer kollíziós jogi szabályait.

Szerző ennek folytán elveti a Robertson-féle Primary Charecterization-t, melynek segítségével az alkalmazandó kollíziós normát és a végérvényesen irányadó jogot meg lehet jelölni. A minősítést illetően többféle jogrendszer jöhet szóba, melyek az adott tényállással mintegy érintkeznek, illetve ahhoz csatlakoznak. Ténylegesen viszont az a jog nyer az ügyre alkalmazást, mely annak a kollíziós normának a keretszabályai alá vonható, melyet a megjelölt rendszer irányadónak mond. A törvény 15. c. — szerint: „Valamely jog alkalmazhatósága csak azokra a normatív szabályokra terjed ki, melyek tartalmuk és funkciójuk szerint a kollíziós normával érintett jogintézménynek megfelelnek".

Roberto Ago olasz tudós az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága állandó szakértőjének tételét sem tartja ennek következtében szerző helyénvalónak, mely szerint a kollíziós normának a külföldi jogra való utalása átfogó érvényű volna, vagyis az illető jogrend anyagi jogi szabályainak összességére terjedne ki. A kollíziós norma értelme és célja éppen az, hogy az alkalmazandó jognak bizonyos feladatot kell ellátnia, ezért csak olyan szabályok tartoznak ide, amelyek a maguk jogrendszerén belül erre a feladatra hivatottak.

A 15. c. világánál így azt rója fel elsősorban Agonak, hogy a kollíziós norma szerepét és funkcióját kizárólag abban látja, meg kell szabnia az idegen jogrendszer alkalmazási területét — a kollíziós normának viszont mintegy az állami keretből, egy-egy jogrendszer világából kirívó, a típustól eltérő esetekre kell tekintettel lennie. Ezek az életviszonyok a belső kapcsolatokat rendezni törekvő szabályok számára idegenek, a kollíziós norma azonban pontosan az ilyen eseteket öleli fel. A külföldi (idegen) elemet tartalmazó életviszonyok szerencsés rendezése ennek folytán pusztán a belső kapcsolatokra faragott normáktól nem várható.

A portugál törvényhozó kétoldalú kollíziós normák megalkotására törekedett, amit az egyenlő elbánás elvének érvényesülése megkíván. E szerint azok az indítékok, amelyek a saját jog alkalmazását kötelezővé teszik, nem térhetnek el azoktól, melyek megléte a külföldi állam szemszögéből nézve elengedhetetlen. A nemzeti kollíziós normának ily módon nemzetközi jellegű feladatot kell ellátnia. A külföldi jogot tehát akkor kell alkalmazni, ha adott feltételek mellett és amennyiben ez szerepelne lex fori-ként, a forum joga minősülne irányadónak.

A minősítés sokat vitatott kérdése a 15. c. szűkszavú rendelkezése mellett és még a közölt magyarázat birtokában sem látszik egyértelműen rendezettnek Portugáliában. Kérdés a minősítés kérdésének a 15. c. szerint megkísérelt rendezése vezet-e majd valamilyen eredményre? A II. világháború utáni nemzetközi magánjogi kodifikációs munkát vizsgálva egyértelműen látható, hogy sem Csehszlovákiában, sem Lengyelországban nem kísérelt meg a törvényhozó ilyen jellegű szabályalkotást. Az irodalomban uralkodó nézetek (Lex fori szerinti minősítés Bartin és Kahn, a lex causae figyelembevételével való minősítés Despagnet és M. Wolff, az ún. autonóm minősítés — E. Rabel) általában mint tudományos vélemény ismeretesek, de sehol sem váltak tételes joggá.

Az idegen kollíziós norma átvételének, hazai alkalmazásának kötelezettsége pl. a renvoi kapcsán merülhet fel. Az általános vélemény az, hogy a hazai bíró ilyenkor úgy járjon el, ahogy azt a szabály hazájában annak bírája tenné. Az idézett portugál szabályozásnál talán szerencsésebben fogalmazza meg ezt a helyzetet a lengyel nemzetközi magánjogi irodalom.[2]

Az utalás, a renvoi a törvény szerint megengedett, éspedig a továbbutalás (17. c.) abban az esetben, ha a 3. állam ezt elfogadja, a visszautalás pedig akkor, ha anyagi jogi jogszabályt érint (18. c.). Nem érvényesülnek a renvoira vonatkozó szabályok a felek által választott jognál, mivel ennek egyértelműnek kell lennie. A saját, illetve idegen kollíziós szabály fi-

[2] K. Prybylowski véleménye e kérdésben a következő: a nemzetközi magánjogi norma céljaival és jellegével összhangban álló önálló meghatározásra kell törekedni, mely nem indul ki valamely tételes jogi szabályozás a priori ismert nézeteiből és nem tulajdonít előre egyedül hitelesnek mondható értelmet minden kollíziós normának. B. Walaszek — M. Sosniak: Zarys Warszawa, 1968. 84. old.

gyelembevételét illetően a mondottakat érdemes összehasonlítani A. Makarov idevágó nézeteivel. Szerző a Németországban megtelepedett és működő neves jogtudóst többször idézi. A bírói döntésnél saját országa kollíziós szabályait veszi figyelembe. Csak akkor nyúl vissza a külföldi kollíziós szabályhoz, ha saját országa idevonatkozó rendelkezéseit egyoldalúnak találja. A külföldi kollíziós szabály közvetett érvényesülésére akkor kerül sor, ha a lex fori mondja irányadónak renvoi kapcsán az alkalmazásra kerülő jogszabályokat.[3]

Ez az okfejtés könnyen elvezet az államok feletti jogrend elvéhez, ami azt jelentené, hogy a személyi vonatkozásokra a lakóhely országának jogát, a dologi jogokra a dolog fekvési helye országának jogát kell alkalmazni. Ha létezik ilyen szabály az mindig a belső jogrendből, tehát a jogalkotó elhatározásából fakad, de nem reális az az elgondolás, hogy ilyen elvet kötelező erővel valamely nemzetközi egyezmény mondhatna ki. A nem állami akaratból fakadó, hanem attól függetlenül érvényesülő supereta tikus jogrend létét sem elismerni, sem indokolni nyilván nem lehet. A külföldi kollíziós szabály elfogadását illetően a portugál törvényhozó sem vall mást, mint amit az EGBGB 28. §-a kimond. A gyakorlatibb ízű eredmény elérése érdekében vetődik fel az autolimitation, az önkorlátozás kérdése. A szempont az, hogy a bíró ne hozzon olyan ítéletet, melyről előre tudni lehet, hogy az elismerés hiányában nem kerülhet végrehajtásra.

A román országok egymásra való kölcsönhatása közismert; az Ibériai félsziget népeinél a francia espritnek mindig volt bizonyos uralkodó szerepe. A francia nemzetközi magánjogi irodalomban a jog gyakorlati hatékonyságáról vallott nézet így természetesen nem idegen Portugáliában sem.[4] E szerint helyes és szükséges megkülönböztetést tenni a jog alkalmazása — ha a judge makes law elvet valljuk a jog alkotása — és annak gyakorlati érvényesülése között. Könnyebb a bíró helyzete akkor, ha mindazon országok joga, melyek a kollíziós norma felhívása folytán figyelembe jöhetnek egy és ugyanazt a jogot mondja alkalmazandónak, akkor a bíróságnak ehhez kell fordulnia. Ezt az elvet teszi magáévá A. Makarov „Örtlicher Kollisionsnormenwechsel" kapcsán kifejtett nézetével és ezen az állásponton van a nagynevű németalföldi jogtudós E. M. Meijers[5] akinek felfogását tükrözi egy másik készülő nyugati nemzetközi magánjogi jogalkotás, a Benelux törvénytervezet 25. c.

Az ún. előkérdés vonatkozásában a forum joga rendeli a külföldi kollíziós szabály alkalmazását, ha a főkérdés előtt az ezzel összefüggő előzményt kell elbírálni. Előfordulhat azonban az is, hogy ilyen felhívás hiányában alkalmazza a bíró a külföldi kollíziós szabályt, ez az ún. „Changement local des règles de conflit",[6] más szóval az idegen nemzetközi magánjog közvetlen (immédiate) módon való figyelembevétele. Ettől függetlenül azonban a külföldi kollíziós szabály alkalmazása az előkérdés elbírálásánál a forum joga szerint történik.

A nemzetközi magánjog hovatartozása kérdésében szerző álláspontja egyértelmű: az anyagot a belső jogrendszerhez kell sorolni, minden országnak megvan a maga nemzetközi magánjoga. A renvoi útján a külföldi jogszabály figyelembevétele, vagy ennek alapján a visszautalás kapcsán a saját jog kötelező alkalmazása mindig azon múlik, milyen különleges célokat kíván a nemzetközi magánjog valamely rendező normája elérni. Szerző — a renvoi-ról szóló fejezetben — ezt úgy fejezi ki, a nemzetközi magánjognak egyetemes érvényű távlatokban kell szerephez jutnia.

Ebből kiindulva úgy jellemzi az új portugál törvényt, hogy abból teljes egészében hiányzik a jogi öncélúság, vagyis nem törekedett a lex fori érvényesülésének kiterjesztésére.

Ideveszi a továbbiakban a külföldiekre a régime national elvének érvényesülését. Ennek ugyan természetesnek kellene lennie, az ilyen irányú törekvés a legtöbb országban megvan, és azt számos kétoldalú egyezmény, jogsegély- és egyéb szerződések tartalmazzák. A 23 c. a továbbiakban még kimondja, hogy a külföldi jogot a hazai rendszernek megfelelően kell értelmezni és alkalmazni.

A favor negotii elve és az imént vázolt szempont együttesen érvényesül annál az elvnél, hogy a személyi jog és a lakóhely országa jogának hatályosulását elemezve el kell fogadni mindazoknak a jognyilatkozatoknak az érvényét, melyek a lakóhely jogának megfelelnek, feltéve, hogy ez utóbbi magát alkalmazhatónak mondja.

A renvoi erősen vitatott kérdésében szerző hangvétele meglehetősen tárgyilagos és elfogulatlannak tűnik. Az utalás figyelembevétele nem valamely általános érvényű alapelv elfogadását jelenti, hanem hasznos segédeszköz (Rechtsbehelf). A visszautalás a saját helyett az idegen jogrendszer érvényrejuttatása csak akkor szolgálhatja a nemzetközi jogi kapcsolatok összhangját, ha ez a külföldi jog további utalást nem tesz lehetővé. A továbbutalásnál pedig az a követelmény, hogy a megjelölt soron következő jog saját magát alkalmazhatónak mondja, a kör záruljon be és legyen olyan jogrendszer, mely az adott jogviszonyokra érvényesülhet, tehát a végső célt, az irányadó jogot, sikerüljön megtalálni.

Állítása szerint az utóbbi években a nemzetközi magánjogi irodalomban a fő kérdés nem az, engedjék-e meg az utalást, hanem csupán annyi m i k o r kerüljön erre sor. Az elérendő fő célt, a nemzetközi döntések összhangjának megteremtését már felismerte Fr. Kahn, a német irodalomban ezt tovább fejleszti Wengler, Zweigert és Raape.[7]

A fentiek előrebocsátása után természetszerűleg vetődnek fel az érvek a hatályos szabályozás mellett, mellyel az új törvény 17. c. a

[3] F. Eckstein: Die Frage des anzuwenden Kollisionsrechts Rabel's Zeitschrift 1934. 121. old.

[4] A. Pillet: Principes du Droit International Privé Paris, 1903 495. old. J. P. Niboyet: Traité du Droit International Privé Français Paris, 1944 t. III. 284. old.

[5] E. J. Meijers: La question du renvoi Bulletin de l'Institut Juridique International 1938 224. old.

[6] A. Meijers-től származó német nyelvű megjelölés Makarovnál ebben a francia változatban olvasható. A. Makarov: Les cas d'application des règles de conflit étrangères Revue Critique de Droit International Privé 1955 431—457. old.

[7] Wengler: Les principies généraux du D.I.P. et leurs conflits Revue Critique de Droit International Privé 1952 595—622 old.
K. Zweigert: Die dritte Schule Festschrift für L. Raape 49. old.

továbbutalás, a 18. c. pedig a visszautalás megengedettségét ismeri el. Figyelembe veszik ezzel kapcsolatosan a külföldön létrejött kapcsolatokat (megkötött házasság, megnyílt hagyaték stb.), tehát az ún. Meijers-féle tételeket, valamint azokat a jogviszonyokat, melyek idegen elemet tartalmaznak és a hazai jog hatálya alatt keletkeztek.

A továbbutalásnál a nemzetközi összhang kívánatos biztosítását úgy véli szerző elérni, hogy annak a jogrendszernek a belső szabályait kell megtalálni, melyet a forum és az érdekelt külföldi jogrendszerek egyaránt alkalmazhatónak mondanak ki, vagy egyenesen az utalással, vagy a renvoi megengedettségének elismerésével. Az erre felhozott példák szemléletesek, de kiragadottak. A továbbutalásnál a vég nélküli láncolatot csak valamilyen határozott metszőolló beiktatásával lehet elvágni. Ilyen a felhívott jognak hazai jogként kell figyelembe jönnie, csak az anyagi szabályra, de nem a kollíziós normára történő továbbutalást veszik figyelembe, csak egy vagy kétszeri továbbutalást tekintenek érvényesnek stb. Ezekre a tételes jogból ismert szabályokra szerző sajnálatosan nem tér ki.

A visszautalás célszerűségét a portugál szabályozás melletti bizonyítékként külföldi példákkal igyekszik a tanulmány megerősíteni, ilyen mindenekelőtt a szovjet tudósok megnyilatkozásaira való hivatkozás.[8] A Rückverweisung helyesnek mondott elismerése mellett felhívja a figyelmet a Gesamtverweisung merőben formális kihatására, amelyek már nem erősítik a nemzetközi döntések összhangját.

Mindenképpen helyeselni lehet azt a felfogást, hogy az utalás módszer, de jogi eszköz, normatív metodika, mellyel nem lehet matematikailag biztos eredményt elérni.

A forum meghatározását illetően nehézség merülhet fel akkor, ha ez az érintett személynek nem hazai joga, és nem is lakóhelyének joga, mivel nem lakik a bíróság területén. Lehet ez az ügyletkötés, vagy a dolog fekvési helyének joga. Ilyen esetben az utalás nem történhet ezen jogok egyikére sem, hanem csak az érintett személy hazai jogára. A lex patriae számára itt mindenképpen elsőbbséget kell engedélyezni, a lex loci actus (v. rei sitae) elfogadása már csak a lex formalis fori érvényesülése lehetne, ami meghiúsítaná az elérni kívánt célt. — A renvoi érvényesülése a kapcsolóelvek bizonyos sorrendjének megszabását tételezi fel, ezen a vonalon a hazai jognak biztosított elsőbbség kerülő úton vezet el ahhoz az eredményhez, amit Przybylowski professzor a renvoiról szóló alapvető tanulmányában meggyőző erővel kifejt.[9]

A törvény 19. szakasza megállj-t jelent az utalás bármely változatának elfogadása számára akkor, ha a felek jogválasztásukat csak a kiszemelt jog anyagi szabályai tekintetében gyakorolhatják, de nem a kollíziós normákra. Az utóbbinak megengedése nyilván nem szolgálná az annyiszor hangsúlyozott jogi összhang biztosítását. A másik e mellett szóló érv a favor negotii, amire azt mondhatnók itt inkább a jogbizonytalanság megelőzésére gondolhatnak. A szerződő fél nyilvánvaló megtévesztése az, ha felek megegyeznek az alkalmazandó jogban, amikor azonban ennek tényleges érvényesítése válik szükségessé kitűnik, az utaló szabály bekapcsolódása folytán valamely ismert vagy ismeretlen távoli jogrendet kell majd figyelembe venni.

A favor negotii célját látszik a továbbiakban szolgálni a 21. c. az in fraudem legis eljárás tilalmazásáról. A fennálló jog kijátszásával létrejövő megállapodásra való hivatkozás tetszetősen hangzik, a szabályozás gyengéje az, hogy nem mondja meg a törvény, mi minősül csalárd kapcsolásnak. Ezen a címen akár az egész akarati szabadság elve kizárható és a jogválasztás előnyétől a feleket mindig el lehet ütni.

A külföldi jog értelmezése és magyarázata kérdésében az általános szabály (23. c.) úgy szól, hogy az idegen jogot annak a törvénynek megfelelően kell értelmezni, amely rendszerből az való az ott megállapított értelmezési szabályokkal összhangban.

Más a helyzet akkor, ha nincs mód az alkalmazandó jog meghatározására. Ilyenkor a portugál gyakorlat a kisegítőleg szóbajövő jogra kíván hagyatkozni. Melyik legyen ez azonban? Az irányadó kollíziós norma utalása szolgáljon mértékül, csak ilyennek hiányában alkalmazzák a beljogot, tehát a lex fori-t.

A közrendi záradék nem szokott hiányozni a nemzetközi magánjogi jogalkotásokból. Ellenpólusként a törvényben a portugál állam nemzetközi közrendje alapelveinek megsértése szerepel; a fogalmazásból azt lehet kivenni, mintha államok feletti jogra való utalást tartalmazna, amit ugyancsak elfogadhatatlannak mondhatunk. A 22. c. ezen rendelkezése általános visszatetszést kelt, még az erről írt nyugati bírálatokban is.[10]

Szerencsésebb az a rendelkezés, mellyel az új törvény a közrendi záradék alkalmazásával előálló joghézagra gondol. Ha mondott okból a külföldi szabály nem érvényesülhet akkor ennek helyébe lép a jogviszonyra leginkább alkalmazható külföldi szabály, amennyiben az illető jogrendszerben ilyen sem található, úgy kisegítőleg a portugál beljog nyer alkalmazást.

A portugál nemzetközi magánjogi törvény különös részében a jogügyletek szabályozása érdemel figyelmet. Előtérben áll itt a favor negotii szempontja. Míg a személyállapotot érintő jognyilatkozatokra a hazai jog, az állampolgárság jogának érvényesülését kizárólagosnak veszik, addig az ügyleti nyilatkozatnál a szokásos tartózkodás helyén tett bármilyen jogi aktus érvényes, ha megfelel ezen ország joga szerint a kollíziós és anyagi jogi normáknak. A gyakorlati igény nyilván a tartózkodás helyének jogát részesíti előnyben, feltéve, hogy nem átmeneti ottlétről van szó és az animus manendi fennállása kimutatható.

A jogügylet létrejötte és annak érvénye, a jognyilatkozat értelmezése, az ügyleti akarat hiánya vagy fogyatékos volta a 35. c. értelmében a lex causae alapján bírálandó el. Ugyanez érvényes a jogügylet

[8] L. A. Lunz:: Mezsdunarodnoje csasztnoje pravo Moszkva, 1959. p. 129. I. Sz. Peretjerszkij—Sz. B. Krüloff: Mezsdunarodnoje csasztnoje pravo Moszkva, 1959 50. old.

[9] K. Przybylowski: Z problematyki Stoswania obcych norm kolizyjnych Kraków, 1959 9—32. old.

[10] P. H. Neuhaus—H. Rau: Das IPR im neuen portugisischen ZGB Rabel's Zeitschrift 1968. 500—524. old.

alakiságára azonban azzal, hogy a kötési hely jogának megfelelő forma mindig érvényes és elfogadható. A lex loci actus szempontja itt előtérbe nyomul és ez előtt a favor negotii elvének is meg kell hajolnia.

A kereskedelmi és hasonló ügyleti kapcsolatok világánál nagy a jogi személy jelentősége. A 33. c. a jogi személyre lex personalis-ként a székhely jogát tekinti érvényesnek. Ugyanez lesz irányadó a képviseletre is (38. c.).

Az elévülésre az ügyleti jog, a lex causae szabályait rendelik alkalmazni azzal, hogy a nemzetközi döntések összhangját az ilyen rendezés inkább szolgálja, mint a lex fori elévülési szabályának kötelezővé tétele.

A szerződésre irányadó jog és felek akarati autonómiájának kérdése egymás mellett felvetődő fogalmak. Felek jogválasztási szabadságát a portugál törvényhozó azzal ismeri el, hogy nemcsak a felek által választott, hanem a részükről szándékolt jogrendszert is figyelembe kell venni. A megadott szabadságnak azonban vannak korlátai. Csak olyan jog választható ugyanis, mely a nyilatkozattevőnek bizonyíthatóan érdekében áll, vagy tárgyilag az üggyel kapcsolatos. Az utóbbi helyzet fordul elő pl. akkor, ha az összefüggés valamely kollíziós jogilag értékelhető elem révén áll elő.

A taxatíve felsorolt korlátok (1965 lengyel törvény), vagy a teljes akarati szabadság (1963 csehszlovák törvény, 1967. évi magyar tudományos tervezet) mellett a portugál szabályozás nem mondható sem világosnak, sem megnyugtatónak. A jogválasztás révén az ügylet sorsát illetően elérni kívánt bizonyosság bármikor meginoghat annak folytán, hogy a bíró a bizonyítani kívánt érdek, vagy a tárgyi kapcsolat hiányára hivatkozással eltér a felek által választott jogtól, kihúzza a talajt az ettől várt előnyök alól és a lex fori váratlan beiktatásával egészen más kicsengést ad felek consensusának. Ennél bizonyosan szerencsésebb és például is szolgálhatott volna az 1908. évi Firenzei Tervezet „értelmes rendezést igénylő" megoldása és a 6 adhéziós szerződésre való utalás, mely pl. a korábbi, 1958. évi csehszlovák törvényben még mint tételes szabály szerepelt.

A kötés helyéhez fűződő alkalmi szabályozás fog így többször szóba jönni, az ún. feltétlen érvényesülést igénylő kogens normák (kiviteli tilalom, devizajog stb.) súlya fog nőni még akkor is, ha a másik fél egész más elképzelésekkel kelt fel a tárgyalóasztaltól.

A szerződésen kívüli felelősséget illetően az elkövetés helyének a statutum iskolával meghonosodott szabályához ragaszkodnak, kisegítőleg azonban az eredmény bekövetkezte helyének jogát is figyelembe veszik. Ehhez viszont megkívánják, hogy károkozó tudja, a következmények ebben az országban fognak beállni. (45. c.) Ez a rendezés Ferrer Correia professzornak az erősebb kapcsolódás elvéhez való ragaszkodását tükrözi és a merev klasszikus elvtől való eltéréssel az élethez közelebb fekvő megoldás elérésére törekszik.

Ha a külföldön való találkozás a véletlennek köszönhető az egyik fél által a másiknak okozott kártevésre a szokásos közös tartózkodási hely joga (célzás a nagyszámú külföldön dolgozó portugál munkavállalóra), illetve a közös állampolgárság joga lesz irányadó. Indokoltabbnak látszik, hogy ez a rendezés a nem egészen véletlen találkozásra, tehát a gyakoribb együttlétből folyó károkozásra is érvényesülhessen.

A dologi jog körében a 46 c. a fekvési hely jogának elsőbbségét mondja ki, az úton levő árura (res in transitu) a rendeltetési ország jogát kell alapul venni. Lajstromozott szállító eszköznél a bejegyzés helyének joga szerint járnak el. Az erősebb jog elvét a 47 c. ebben a körben is kimondja, az EGBGB 28 c-vel egyezően.

A szellemi javak közül a törvény különbséget tesz a szerzői jog és az egyéb iparjogvédelmi jogosultság között. Írói művekre az első közzététel országának jogát érvényesítik, kisegítőleg jut szóba a hazai jog. Lehet külön szabály alapján is rendezést nyújtani. A Bern-i Szerzői Jogi Egyezmény a belső jog alapján biztosít oltalmat.

Az ipari tulajdonra a keletkezési hely országának jogát kívánják érvényre juttatni értve ezen azt az országot, amelyben és amely területre az illető jogosítványt engedélyezték. Közvetve a territorialitás általánosan elfogadott elvét lehet a törvényből kiolvasni.

Az új törvény részben a nemzetközi magánjog klasszikussá vált kapcsolóelveit teszi magáévá és ebből a szempontból nyilván szolgálhatja a kívánatos összhang többször hangoztatott érvényesülését. Másrészt azonban számos olyan kompromisszumos áthidaló célzatot tükröz, mely a jogbizonytalanság veszélyével jár, a felek közötti egyensúly megbontására alkalmas és a kívülálló szemében bizalmatlanságot tud kelteni. Sok minden múlik majd azon, mit fog hozni a bírói gyakorlat, miként forrnak ki a nézetek a még bizonytalannak tűnő lágy szabályok körül. A nemzetközi döntések harmóniáját a továbbiakban talán az általánosan elfogadott elvek következetes hazai érvényesítéssel lehet a legjobban szolgálni.

Karlócai János

Арпад Прандлер:

Компетенция и функции Совета Безопасности в связи с региональными организациями, с разоружением, а также с иными политико-организационными задачами

Статья примыкает к ранее написанной автором статье «Компетенция и задачи Совета Безопасности в соответствии с главами V—VII Устава ООН», опубликованной в № 5 за 1971 г. журнала «Jogtudományi Közlöny».

Настоящая статья рассматривает прежде всего принципиальные вопросы права самозащиты и его отношение к региональным соглашениям. В связи с региональными организациями автор рассматривает и практику Совета Безопасности в связи с кризисом на Кубе и агрессией против Доминиканской Республики.

При рассмотрении связанных с разоружением проблем статья сопоставляет относящиеся сюда положения Устава ООН и иные документы ООН. Указывает на те новейшие международные соглашения, проекты, которые в своих положениях о контроле и безопасности опираются на Совет Безопасности. В третьей части статьи автор рассматривает вопросы членства в ООН, назначение генерального секретаря ООН, проблемы Между-

народного Суда и, наконец, компетенцию и задачи Совета Безопасности, связанные с изменением Устава. Одновременно с принципиальным анализом положений Устава ООН анализируется также практика Совета Безопасности.

Ласло Хартаи:

Проблемы реализации истины в гражданском процессе

Соответственно § I Гражданско-процессуального Кодекса суды при решении гражданских споров должны вынести решение на основе истины. Статья касается вопроса о том, в чем состоит содержание понятия истины в гражданском процессе. Вслед за этим подробно анализирует то, что основные принципы гражданского процессуального права, его позитивно-правовые положения, а также материально-правовые положения гражданского права в какой мере находятся в соответствии с требованием, связанным с отправлением правосудия на основе истины. Несколько позитивных гражданско-процессуальных и материально-правовых положений вследствие различных причин (усиленная охрана социалистической собственности, безопасность оборота, интерес, связанный с соблюдением норм процессуального права и с решением дел и т. д.) содержат мероприятия, которые не находятся в согласии с истиной. Вследствие этого истина в гражданских спорах может реализоваться лишь в ограниченных рамках, в форме тенденции.

Калман Халас:

Познаваемость преступности

Важнейшие препятствия на пути развития криминалистики могут быть обнаружены в их сложности и в параллельном, отчасти в перекрывающем друг друга собирании данных органами борьбы с преступностью. Кибернетика делает возможным преодаление обоих препятствий, если в центр внимания криминалистики вместо описания деятельности органов борьбы с преступностью ставится преступность как негативное комплексное общественное явление, существующее и изменяющееся во времени и в пространстве. Электронно-машинная обработка данных криминалистики требует расчленения преступности как общественного явления на его составные элементы, определения передающих информацию основных элементов, далее, установления с научной точностью пути течения информации. Основной принципиальной точкой зрения при выделении оценочных моментов в ходе получения информации является обеспечение обособленности по полноте и степени вероятности. При определении структурных элементов преступности и правил течения информации, основанного на оценочных моментах по степени вероятности, следует обратить внимание на возможности применения математических-статистических методов, потому что от кибернетических методов можно ожидать значительное развитие криминалистики лишь при более широком использовании математическо-статистических методов.

Эрнё Дьёрдь:

О связи между правом соревнования и охраной промышленного права

Статья рассматривает связь между проблемами соревнования и охраны промышленного права, приобретающих на новейшей стадии развития социалистического хозяйства все большее значение, а также показывает возникающие в этом кругу коллизии, дополняющие друг друга и параллельно осуществляющиеся различные разрешения этих проблем. Обеспеченная в отношении патента, товарного знака правовая охрана сопровождается действием, ограничивающим соревнование. В отношении права соревнования реализуется требование того, чтобы относящиеся к таким правомочиям договорные оговорки не превышали тех рамок, которые потребует обеспечиваемая промышленным правом охрана. Что касается применяемых к продукции знаков и их правового характера, то здесь осуществляются различные точки зрения интересов. В отношении четырех указанных категорий типов обозначений вопрос правовой защищенности складывается по-разному. В области обозначений продукции международное производственное сотрудничество, так, например, в отношении указания на место происхождения, выдвигает проблемы различного направления, в отношении которых в различных странах осуществляются различные правовые подходы.

Árpád Prandler:

Die Kompetenz und die Funktionen des Sicherheitsrates im Zusammenhang mit den regionalen Organisationen, der Abrüstung sowie mit anderen, politischen-organisatorischen Aufgaben

Der Artikel knüpft an die „Die Kompetenz und die Aufgaben des Sicherheitsrates laut Charta der UNO" betitelte Arbeit des Verfassers an, die in der Nr. 5/1971. unserer Zeitschrift erschienen ist.

Der Verfasser behandelt vor allem die prinzipielle Fragen des Selbstschutzes und dessen Verhältnis zu den regionalen Vereinbarungen. Der Verfasser untersucht im Zusammeng mit den regionalen Organisationen auch die, anhand der Kuba-Kriese und der gegen die Domikanische Republik geübten Agression sich herausgebildete Praxis des Sicherheitsrates.

Bei der Frage der Abrüstung befasst sich der Artikel auch mit dem Vergleich zwischen der Charta und der Verfassungsurkunde des Völkerbundes. Er verweist auf diese neueste internationale Vereinbarungen bzw. Entwürfe, die sich in ihren Kontroll- und Sicherheitsbestimmungen auf den Sicherheitsrat stützen. Der dritte Teil des Artikels behandelt die Kompetenz des Rates und dessen Funktionen im Zusammenhang mit der UNO-Mitgliedschaft, der Ernennung des Generalsekretärs, dem Internationalen Gerichtshof und der Änderung der Charta. Neben der prinzipiellen Besprechung der Bestimmungen der Charta wird in allen Belangen auch die Praxis des Rates analysiert.

László Hartai:

Die Probleme der Zurgeltungbringung der Wahrheit im Zivilprozess

Laut § 1 ZPO muss das Gericht in zivilrechtlichen Rechtstreitigkeiten seine Entscheidung auf Grund der Wahrheit fällen. Die Abhandlung berührt die Frage, was den Inhalt des Begriffs der Wahrheit im Zivilprozess ausmacht. Darnach wird eingehend die Frage analysiert, inwieweit die Grundprinzipien und die gesatzten Normen des Zivilprozess-Rechts, sowie die zivilrechtlichen materiell-rechtlichen Normen mit dem Anspruch nach einer, aufgrund der Wahrheit ausgeübten Spruchpraxis in Einklang stehen. Mehrere verfahrens-rechtliche und materiell-rechtliche Normen enthalten — aus verschiedenen Gründen (wegen des hervorgehobenen Schutzes des sozialistischen Eigentums, der Sicherheit des zivilrechtlichen Verkehrs, des an den rechtskräftigen Abschluss der Prozesse und an die Einhaltung der verfahrensrechtlichen Normen usw. haftenden Interesses) solche Regeln, die mit der Wahrheit nicht in Einklang stehen. Deswegen kann die Wahrheit im Zivilprozessen nur in begrenzten Rahmen, tendenzmässig zur Geltung kommen.

Kálmán Halász:

Die Erkenntbarkeit der Kriminalität

Die hauptsächtlichsten, im Wege der Entwicklung der Kriminalität stehenden Hindernisse sind in ihrer komplizierten Zusammengesetztheit und in der, einander teilweise über-

deckenden, parallelen Datensammlung der strafverfolgenden Organe zu Erkennen. Die Kibernetik ermöglicht die Bewältigung beider Hindernisse, falls in den Brennpunkt der Kriminalstatistik statt der Beschreibung der Tätigkeit der Strafverfolgungsorgane, die Kriminalität gestellt wird, als eine räumlich und zeitlich vorhandene, sich verändernde, negative, komplexe gesellschaftliche Erscheinung. Die elektronische-maschinelle Verarbeitung der kriminalstatistischen Daten erfordert aber die Zerlegung der Kriminalität, als gesellschaftlicher Erscheinung auf eindeutige Struktur-Elemente, die Festlegung ihrer datentragenden Grundelemente, sowie die schrittweisige wissenschaftlich-präzise Feststellung des Weges und der Bahn der Informations-Strömung. Bei der Auswahl der Werturteile der Information-Einholung ist grundlegender prinzipieller Gesichtspunkt die Vollkommenheit und die Sicherung der, dem Zuverlässigkeitsgrade entsprechenden Absonderung. Bei der Festlegung der Strukturelemente der Kriminalität und der Regeln der Informationsströmung, die durch die, dem Sicherheitsgrade entsprechend abgrenzbare Werturteile begründet sind, müssen die Anwendungsmöglichkeiten der mathematisch-statistischen Methode vor Augen gehalten werden, da von den kibernetischen Methoden nur im Falle der gleichzeitigen breiter angelegten Anwendung mathematisch-statistischer Methoden eine bedeutendere Entwicklung der Kriminalstatistik erwartet werden kann.

Ernő György:

Die Zusammenhänge des Konkurrenzrechts und des Gewerbeschutzes

Die Abhandlung befasst sich mit den Zusammenhängen der, im Zuge der neueren Entwicklung der sozialistischen Wirtschaft wachsende Bedeutung erlangten Problemen des Konkurrenz- und Gewerbeschutz-Rechts, mit den in diesem Kreise zu findenden Gegensätzen, und den einander ergänzenden und parallelen Lösungen. Der in Hinsicht des Patents und der Schutzmarke gesicherte Rechtsschutz hat Konkurrenz-begrenzende Auswirkungen, in Bezug auf das Konkurrenzrecht kommt die Forderung zur Geltung, dass die, sich auf derartige Berechtigungen beziehenden Vertragsclauseln nicht die Rahmen überschreiten, deren der gewerbliche Rechtsschutz bedarf. Bei der Ausgestaltung der, betreffend von Waren angewandten Bezeichnungen und deren rechtlichen Charakter gelangen verschiedene Interessen-Gesichtspunkte zur Geltung. In Hinsicht der geschilderten vier Kategorien der Bezeichnungs-Typen gestaltet sich die Frage des rechtlichen Schutzes verschiedenartig. Die internationale Produktion-Kooperation wirft betr. die Bezeichnungen, so in Hinsicht des Hinweises auf den Herkunftsort mehrere Probleme auf, die in den verschiedenen Ländern unterschiedlichen Rechtsauffassungen unterworfen sind.

Árpád Prandler:

Les attributions et les fonctions du Conseil de Sécurité en connexité avec les organismes régionaux, le désarmement et d'autres tâches de nature politique et d'organisation

La présente étude s'attache à l'article de l'auteur portant le titre „Les attributions et les tâches du Conseil de Sécurité conformes au Ve et au VIIe chapitres de la Charte des Nations Unies" qui a été publié dans la Revue „Jogtudományi Közlöny" de 1971 nº 5.

L'étude traite en premier lieu les questions théoriques du droit de la légitime défense et son rapport aux conventions régionales. En connexité avec les organes régionaux l'auteur examine aussi la pratique suivie par le Conseil de Sécurité lors de la crise en Cuba et l'agression commise contre la République de Dominique.

En traitant le problème du désarmement l'étude s'étend aussi sur une comparaison de la Charte des Nations Unies et du Pacte de la Société des Nations. Elle se rapporte aux conventions internationales ou aux projets les plus récents qui s'appuyent dans leurs dispositions relatives à la surveillance et à la sécurité sur le Conseil de Sécurité. La troisième partie traite les compétences et les tâches du Conseil en connexion avec la qualité de membre de l'ONU, la nomination du Secrétaire général, le Tribunal international et enfin la modification de la Charte. Parallèlement avec l'examen théorique des dispositions de la Charte l'analyse de la pratique du Conseil est aussi entrepnise.

László Hartai:

Problèmes de la mise en valeur de la justice au procès civil

Selon le 1er Article du Code de la Procédure civile les tribunaux sont tenus de décider, en toute justice, les litiges faisant l'objet d'un procès civil. L'étude effleure le contenu du concept de la justice dans le procès civil. Elle traite en détail, en ce qui suit, à quel degré les principes de base, les dispositions de la procédure civile puis les dispositions du droit civil de fond s'harmonisent avec l'exigence de la juridiction accomplie en toute justice. Plusieurs dispositions positives de la procédure civile et du droit de fond contiennent pour des motifs différents (tels que la défense accentuée de la propriété socialiste, la sûreté de la circulation des biens, l'intérêt ayant trait à l'observation des règles de procédure et à la clôture des affaires avec l'autorité de la chose jugée) des dispositions qui ne sont pas en conformité avec la justice. En conséquence, la justice ne peut se faire valoir dans les procès civils que dans des cadres limités et plutôt comme une tendance.

Kálmán Halász:

Les possibilités de la connaissance de la criminalité

Les principaux obstacles du développement de la criminalistique consiste dans sa complexité et dans les parallèlismes des recueils de données effectués par les organes de répression. La cybérnétique rend possible d'éliminer les deux obstacles en question pourvu que dans le centre de la criminalistique, au lieu de la description de l'activité des organes de répression, sera placée la criminalité existant dans l'espace et dans le temps en tant que phénomène social complexe de nature négative et changeante.

Le traitement électronique des données de la criminalistique demande cependant que la criminalité comme phénomène social soit décomposée dans ses éléments structurels, que ses éléments de base, porteurs des données, soient exactement définis et que le chemin du courant des informations et le trajet de ce courant soit défini avec une exactitude scientifique. Le point de vue fondamental de principe est d'assurer une séparation adéquate des jugements de valeur relatifs aux informations conformément au degré de leur intégralité et de leur authenticité. Lors de la définition des règles du courant des informations, basées sur des jugements de valeur susceptibles d' être séparés conformément aux éléments structurels et au degré de l'authenticité, il faut tenir compte des possibilités d'appliquer des méthodes mathématique-statistique, puisque un développement considérable peut être attendu de l'application d'une méthode cybérnétique seulement par l'application simultanée et plus étendue des méthodes mathématiques-statistiques.

Ernő György:

Les connexions du droit de concurrence et de la protection industrielle de la propriété

L'étude traite les problêmes du droit de concurrence et ceux de la

protection de la propriété industrielle se rattachant l'un à l'autre, problèmes qui ont gagné une importance augmentée au cours du développement plus récent de l'économie socialiste, ainsi que des conflits qui ont surgi en la matière et des solutions qui se complètent et qui se font valoir parallèlement. La protection juridique assurée aux brevets d'invention et les marques de fabrique provoque un effet limitant la concurrence. Sous l'aspect du droit de concurrence l'exigence se fait valoir que les stipulations de contrat relatives à des droits de cette nature ne dépassent pas les cadres exigés par la protection de la propriété industrielle. Quant à la formation et le caractère juridique des désignations appliquées aux produits, différentes considérations d'intérêts se font valoir. Quant aux quatre catégories esquissées des désignations, le problème de la protection juridique se présente d'une manière différente. La collaboration internationale exige en matière de désignation, notamment de l'indication du lieu d'origine pose des problèmes variés concernant lesquels diverses conceptions juridiques se font valoir dans les différents pays.

Árpád Prandler:

The powers and functions of the Security Council in connection with regional organizations, disarmament and other, political-organizational tasks

The paper is related to an article by the author entitled „The powers and tasks of the Security Council under Chapter V—VII of the UN Charter" published in No 5, 1971 of the Jogtudományi Közlöny (Law Review).

The paper deals first with the points of principle of the right to self-defense and its relation to regional agreements. In connection with regional organizations the author examines Security Council practice in connection with the Cuban crisis and the aggression against the Dominican Republic.

As regards disarmament the paper makes a comparison between the Charter and the League of Nations Covenant. He points out recent international agreements or drafts which rely on the Security Council in their provisions on control and security. In the third part UN membership, the Secretary-General's appointment the International Court of Justice and the Charter amendment and the related Security Council powers and tasks are dealt with. In addition to surveying the points of principle in the Charter the Council's practice is also analysed in every context.

László Hartai:

The problem of the prevalence of truth in civil law-suits

Under Section 1 of the Civil Procedure Act courts shall decide civil law-suits on the ground of truth. The paper touches upon the content of the idea of truth in civil law-suits; subsequently a detailed analysis in given on how civil procedure principles, its positive provisions, civil substantive law provisions are in harmony with the requirement to decide cases on the ground of truth. Several positive law provisions in procedural and substantive law contain dispositions not in harmony with truth due to various reasons (the increased protection of socialist property, safe trading, the interests attaching to the effective closing of cases, the observance of procedural rules, etc.). Consequently truth can prevail in civil law-suits only within limits, as a tendency.

Kálmán Halász:

The feasibility of obtaining knowledge of crime

The greatest obstacles in the way of the development of criminalistics are found in its complexitiy and the, in part overlapping and parallel data collection of the prosecuting organs. Both obstacles can be warded off by resorting to criminalistics if the latter is focussed not on the description of the activity of prosecuting organs but crime as a phenomenon existing and changing in time and space and as a negative complex social phenomenon. The electronical processing of criminalistics data requires the break-down of crime as a social phenomenon into unequivocal structural elements the definition of the data-carrying basic elements and the marking out, with scientific exactitude step by step the road and course of the flow of information. The basic point of principle is that the valuations of information be secured a separation in accordance with the degree of completeness and reliability. When the structural elements and the rules of information flow based on valuations separable according to the degree of reliability are defined the opportunities of applying mathematical-statistical methods should be taken into consideration because methods of cybernetics hold out the promise of a major development in criminalistics only if mathematical-statistical methods are simultaneously resorted to within a wider scope.

Ernő György:

Correlations between the law of competition and industrial property protection

The paper deals with correlations of competition law and industrial property protection which have assumed increased significance in the recent development of socialist economy, the conflicts within this scope the complementary and parallel solutions. The legal protection accorded to patents and trade marks is tantamount to restricting competition. The requirement that contractual stipulations on such rights should not exceed the limits dedemended by industrial property protection prevails in respect of competition law. In deciding on and legally protecting marks on products various interest considerations prevail. The problem of legal protection is different in regard to the four categories of mark types described in the paper. International cooperation in respect of marks, like as regards the place of origin raises problems of several aspects on which there are different views held by jurists in various countries.

Ára: 8,— Ft INDEX 25.422

E lapszám (XXVI. új évfolyam 6.) szerzői: *Dr. Prandler Árpád* a Magyar Jogász Szövetség főtitkára. — *Dr. Hartai László* a Legfelsőbb Bíróság tanácsvezető bírája. — *Dr. Halász Kálmán* a Legfőbb Ügyészség csoportvezető ügyésze. — *Dr. György Ernő* jogtanácsos. — *Dr. Szélyes Sándor* jogtanácsos (Szigethalom). — *Sulyokné Dr. Gregus Márta* gyámügyi főelőadó (Pécs). — *Dr. Fekete Géza* a Művelődésügyi Minisztérium főelőadója. — *Dr. Rex-Kiss Béla* főorvos. — *Dr.* Szabó *László* főorvos. — *Dr. Györgyi Kálmán* egyetemi adjunktus. — *Dr. Karlócai János* jogtanácsos.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/247. — Kiadja a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin krt 9-11. Telefon: 221-281). — Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI, Budapest V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I. Fő utca 32. Telefon: 159-450; vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

71.6028 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

JOGTUDOMÁNYI EGYETEM • KÖNYVTÁRA • 1971 AUG-2

XXVI. új évfolyam 7. szám Budapest, 1971. július

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

WELTNER ANDOR:
Huszonöt év 333

PIKLER KORNÉL:
A nyugati parlamentek befolyása a gazdasági életre 335

LÁZÁR MIKLÓS:
A társadalomra veszélyesség hiányának problematikája 342

HARTAI LÁSZLÓ:
Az igazság érvényesülésének anyagi jogi problémái a polgári perben 350

BECHER, J.:
Objektív társadalmi törvényszerűségek, technikai-gazdasági mutatók és a szocialista jog 359

ERDŐSY EMIL:
A termelési kockázat és a büntetőjogi felelősség 365

Szemle:

NAGY LAJOS:
A „régi" Jogtudományi Közlöny 371

NOVÁK ISTVÁN:
Nem létező házasság 375

HARDICSAY TIBOR:
Egyezmény a légijárművek jogellenes elfoglalásának leküzdéséről 476

Jogirodalom:

Jogtörténeti tanulmányok II. (GYALAI MIHÁLY) 381

— —: Új könyvek 382

СОДЕРЖАНИЕ: *Андор Велтнер:* Двадцать пять лет. — *Корнел Пиклер:* Влияние парламентов западных стран на экономическую жизнь. — *Миклош Лазар:* Проблематика отсутствия общественной опасности. — *Ласло Хартаи:* Материально-правовые проблемы осуществления правосудия в гражданском процессе. — *Е. Бехер:* Объективно-общественные закономерности, технические экономические показатели и социалистическое право. — *Эмиль Эрдёши:* Производственный риск и уголовноправовая ответственность. — *Обзор: Лайош Надь:* «Старый» журнал «Jogtudományi Közlöny». — *Иштван Новак:* Не существующий брак. — *Тибор Хардичаи:* Соглашение о борьбе с противоправным захватом воздушных судов. — *Юридическая литература:* Статьи по истории права II. (Михай *Дьалаи*) — —: Новые книги.

INHALT: *Andor Weltner:* Fünfundzwanzig Jahre. — *Kornél Pikler:* Der Einfluss der westlichen Parlamente auf das Wirtschaftsleben. — *Miklós Lázár:* Die Problematik des Fehlens der Gesellschafts-Gefährlichkeit. — *László Hartai:* Die materiell-rechtlichen Probleme der Zurgeltungbringung der Wahrheit im Zivilprozess. — *J. Becher:* Gesellschaftliche Gesetzmässigkeiten, technische wirtschaftlichen Kennzeichen und das sozialistische Recht. — *Emil Erdősy:* Produktionsrisiko und strafrechtliche Verantwortung. — *Rundschau: Lajos Nagy:* Die „alte" Mitteilung für Rechtswissenschaft. — *István Novák:* Die Nichtehe. — *Tibor Hardicsay:* Zum Abkommen über die Bekämpfung der rechtswidrigen Besetzung von Luftfahrzeugen. — *Rechtdliteratur:* Rechtsgeschichtliche Studien II. *(Mihály Gyalai).* — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Andor Weltner:* Vingt-cinq ans. — *Kornél Pikler:* L'influence des parlements des pays occidentaux à la vie économique. — *Miklós Lázár:* Les problèmes de l'absence du danger social. — *László Hartai:* Problèmes de fond de la mise en valeur de la justice au procès civil. — *J. Becher:* Les lois objectives sociales, indices techniques économiques et le droit socialiste. — *Emil Erdősy:* Les risques de la production et la responsabilité pénale. — *Revue: Lajos Nagy:* L'ancienne "Jogtudományi Közlöny" (Revue de Droit). — *István Novák:* Le mariage non-existant. — *Tibor Hardicsay:* Convention contre l'occupation illégale des véhicules aériens. — *Littératur: juridique:* Études de l'histoire de droit II. *(Mihály Gyalay).* — —.: Livres récemment publiés.

CONTENTS: *Andor Weltner*: Twenty-five years . . . — *Kornél Pikler:* The influence of Western Parliaments on economic life. — *Miklós Lázár:* Problems of the absence of social dangerousness. — *László Hartai:* The substantive law problems of the assertion of truth in civil actions. — *J. Becher:* Objective social laws, technological economic indices and socialist law. — *Emil Erdősy:* Production risk and criminal law responsibility. — *Review: Lajos Nagy:* The "old" Jogtudományi Közlöny (Law Review). — *István Novák:* Non-existent marriage. — *Tibor Hardicsay:* Convention on the suppression of the unlawful seizure of aircraft. — *Legal literature:* Studies in legal history II. *(Mihály Gyalay).* — —.: New books.

E lapszám (XXVI. új évfolyam 7.) szerzői: *Dr. Weltner Andor* egyetemi tanár. — *Dr. Pikler Kornél* a Kultúrkapcsolatok Intézete elnöki osztályának vezetője. — *Dr. Lázár Miklós* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Dr. Hartai László* a Legfelsőbb Bíróság vezető bírája. — *J. Becher* egyetemi tánár (Lipcse). — *Dr. Erdősy Emil* egyetemi adjunktus (Pécs). — *Dr. Nagy Lajos* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet csoportvezetője. — *Dr. Novák István* Megyei Bírósági bíró (Miskolc). — *Dr. Hardicsay Tibor* a Pesti Központi Járásbíróság elnökhelyettese. — *Dr. Gyalay Mihály* levéltáros.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450)
vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

70.6143 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

XXVI. új évfolyam 7. szám Budapest, 1971. július hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Huszonöt év

I. Huszonöt év hosszú idő nemcsak egy ember, de egy intézmény életében is. Talán furcsának tűnik, hogy a Jogtudományi Közlönyt „intézménynek" nevezem. Az a szerep azonban, amelyet a Jogtudományi Közlöny a felszabadulás óta hazánk életében betöltött, a Jogtudományi Közlönyt „intézménnyé" avatta, amelynek társadalmi, politikai és tudományos közéletünkben már hagyományai, és elismerést érdemlő eredményei vannak. Már többször is elemeztük és értékeltük az állam- és jogtudomány fejlődését, fogyatékosságait és eredményeit, továbbá kísérletet tettünk jövőbeli feladataink meghatározására. Nem ennek a megemlékezésnek a feladata, hogy a Jogtudományi Közlönnyel kapcsolatban ilyen fajta elemzésre, értékelésre és feladat-meghatározásra vállalkozzék. Annyi azonban megállapítható, hogy a Jogtudományi Közlöny derekasan kivette a részét abból a valamennyi haladó erőt összefogó társadalmi, politikai és tudományos erőfeszítésből, amelybe az ország felszabadítását követően a jogászok közül is sokan azonnal bekapcsolódtak, és így ők is igen nagy lelkesedéssel fogtak hozzá az ország új gazdasági, társadalmi és politikai rendjének kialakításához, és — többek között — a szocialista jogrend, továbbá az állam- és jogtudomány kidolgozásához is. Most utólag látjuk csak, hogy olyan nagy feladatra vállalkoztunk, amelynek elvégzésén még ma is munkálkodunk. A szocialista gazdasági, társadalmi és politikai rend, ezen belül a szocialista jogrendszer kialakítása és állandó továbbfejlesztése jelentős hatást gyakorolt azoknak a jogászoknak a tudományos fejlődésére, akik ebben a munkában részt vettek, mert építeni csak úgy lehetett, hogy igyekeztünk az építés elméletét is kidolgozni. A jogelméletből és a jogrendszerből, a jogi gondolkodásból és a jogalkalmazásból ki kellett iktatni azokat az elemeket, amelyek akadályozták az 1945-ben megindult fejlődés kibontakozását, és ki kellett alakítani a fejlődést szolgáló új elméleti koncepciókat és gyakorlati megoldásukat. Nagyon lényeges volt, hogy a magyar jogászok ezekkel az új nézetekkel és megoldásokkal megismerkedjenek, azokra észrevételeiket megtehessék. A Jogtudományi Közlöny egyik fontos szerepe és érdeme éppen az volt, hogy nem csak helyt adott azoknak a tanulmányoknak, amelyek ezekkel a kérdésekkel foglalkoztak, hanem ösztönözte is a szerzőket arra, hogy ilyen cikkeket írjanak. Rendszeresen ismertette a jogtudomány területén lefolytatott vitákat, sőt ezek nem is egyszer éppen a Jogtudományi Közlöny hasábjain folytak le. Tudományos feladataink megoldását azzal is segítette, hogy a szocialista országokban elért legfontosabb tudományos eredmények megismertetésére is törekedett. A Jogtudományi Közlöny jó hagyományai közé tartozott az is, hogy támogatta a fiatal szerzők törekvéseit, és ezzel előmozdította tudományos fejlődésüket. Feladatának nemcsak a tudományos jellegű tanulmányok közlését tekintette, hanem lehetőségének keretein belül részt vett általában a jogi, különösen pedig a jogtudományi közélet alakításában is.

Ha a Jogtudományi Közlöny szerepét a szerzőknek és a szerkesztőknek, továbbá mindazoknak az érdemeit, akik a Jogtudományi Közlöny erőfeszítéseit támogatták, egy mondattal lehet és szabad jellemezni, akkor megalapozottan állítható, hogy minden erejüket latba vetették a haladást szolgáló szocialista jogtudomány kialakítása és fejlesztése érdekében.

II. Nem ez az első megemlékezés azonban, amely a Jogtudományi Közlöny múltjáról szól, és ebből az alkalomból tekintsünk vissza még régebbi időkre.

A Jogtudományi Közlöny első huszonöt évét Kováts Gyula, budapesti egyetemi jogtanár méltatta 1890. december 20-án megjelent „Megemlékezés"-ben.

Ebből megtudjuk, hogy 1865-ben Dárday Sándor kezdeményezésére indult meg a Jogtudományi Hetilap, „hogy a joggal foglalkozó magyar olvasó közönségnek oly szaklapja legyen, mely a magyar törvények visszaállításával újra felpezsdült magyar jogi életnek hű tükre legyen". A Jogtudományi Közlönyt Ökrös Bálint indította meg 1866-ban, amelybe a Jogtudományi hetilap 1867-ben beolvadt. Mikben látta Kováts Gyula az első huszonöt év legfontosabb eredményeit? Nem sikerült rögtön elérni, hogy e lapok a felsőbíróságok elvi jelentőségű döntéseit közölhessék. „Az alkotmányos időnek kellett beköszönteni, hogy a szakközönség bőven tájékozódhassék a felsőbíróságok gyakorlatáról". További érdemnek tekintett, hogy „nem egy ügyvédi egylet alakult meg annak következtében, hogy a Jogtudományi Közlöny vette az ügyvédi egyletek alakulásának ügyét a kezébe ... részt kér magának abból, hogy a magyar jogászság az állami és társadalmi életnek jelentékenyen fejlődött tényezőjeként tesz ma számot ... nem egyszer hozott áldozatot a jogi műveltség fejlesztése érdekében ... szerkesztőségében folyt az a csendes munkálkodás is, mely a hetvenes években előkelő nyelvészek részvétele mellett a magyar jogi műszavak átvizsgálásával és alkotásával foglalkozott... kezdeményezte ... egy magyar jogtörténeti társaság alapítását is... a törvényalkotások ügyét szolgálta... a bírósági ítélkezés világába a kritikai szellemet beléplántálta. ..." stb.

Újabb, éspedig részletes elemzést és értékelést tartalmazó megemlékezésre 1966-ban került sor Kádár Miklós felelős szerkesztő cikkében. Először visszatekint a múltba, a felszabadulást megelőző időszakra, ismerteti Ökrös Bálint és Vámbéry Rusztem érdemeit, majd méltatja annak a Jogtudományi Közlönynek a tevékenységét, amely „a felszabadulást követően, 1946 januárjában az új alapokon indult újból útnak ..."[1] Cikkét azzal a kívánsággal fejezi be, hogy „Legyen a Jogtudományi Közlöny a szocialista világban uralkodó eszmék és politika, erkölcsi és jogi nézetek hazai fejlesztésének magasszínvonalú, meggyőződésen alapuló álláspontot képviselő, eltéríthetetlen szószólója a helyes gyakorlatot kifejlesztő élenjáró elmélet bátor hordozója!" Annak érdekében, hogy ez a kívánság mennél nagyobb mértékben megvalósuljon, mindannyiunknak sokat kellett, és kell majd a jövőben is munkálkodnunk. Az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságnak nemrég megtartott kibővített ülésén megvitatásra került Szabó Imre „A jogtudományi kutatás új útjai" című referátuma. A referátum és a korreferátumok, továbbá az azokat követő eszmecsere alapján megállapítható, hogy a fejlődés a tudományokkal szemben is egyre magasabb követelményeket támaszt. A referátum záró tétele szerint „Miként a gyökeresen átalakult társadalmi feltételek és viszonyok adták meg az alapot ahhoz, hogy a jogtudományok marxista irányba fejlődjenek, ugyanúgy a jogi gondolkodás radikális átalakulása adja meg a megfelelő tömegalapot a jogtudományok további eredményes kibontakozásához, miközben a jogtudományok maguk is tevékenyen közrehatnak a jogi gondolkodás megfelelő irányba való haladásához." Éppen a jogi folyóiratok azok, amelyek a jogászok összességével állandó kapcsolatban állnak, ha szabad ezt a kifejezést használni, a jogászok tömegeihez szólnak, tehát kiválóan alkalmasak arra, hogy a jogi gondolkodást megfelelő irányba fejlesszék. Ezzel hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a jogászok tájékoztatást kapjanak a jogtudomány fejlődéséről, a jogpolitika célkitűzéseiről, a társadalomtudományok eredményeiről, a jogalkalmazás módszereiről, a jog gazdasági, társadalmi és politikai hatályosulását előmozdító megoldásokról.

A több mint száz éves múlt, különösen pedig az utolsó huszonöt év eredményei, de különösen hazánk fejlődésének lelkesítő prespektívái arra az reményre jogosíthatják fel a Jogtudományi Közlönyt, hogy továbbra is egyik fontos tényezője lesz állam- és jogtudományunk fejlődésének. De már most felidézhetjük Kováts Gyula „Megemlékezés"-ét, amelyben elismeréssel állapítja meg, hogy „Aki majd egykor arra fog vállalkozni, hogy igazságügyi politikánknak 1867 óta folyó történetét megírja, az a Jogtudományi Közlöny folyamait nem fogja nélkülözhetni." Méltán állapíthatjuk meg mi is, hogy aki majd megírja Magyarország utolsó huszonöt évének történetét, gazdasági, társadalmi és politikai rendjének, jogrendszerének és jogtudományának fejlődését, ehhez nemcsak nagyon sok értékes adatot talál majd a Jogtudományi Közlöny új folyamaiban, hanem észlelni fogja azt a hatást is, amelyet a Jogtudományi Közlöny a maga területén erre a fejlődésre gyakorolt.

Amidőn a Jogtudományi Közlöny új évfolyamainak huszonöt évét ünnepli a magyar jogászság, köszönet illeti a szerzőket és azokat, akik a szerkesztés munkáját végezték. Talán szabad az egész jogászság nevében a szocializmus teljes felépítését szolgáló további eredményes munkát kívánni a Jogtudományi Közlönynek.

Weltner Andor

I/ Jogtudományi Közlöny, 1966, 1-2. szám, 1. és 2. old.

A nyugati parlamentek befolyása a gazdasági életre

1. Néhány általános megjegyzés

A mai tőkés állam egyre növekvő befolyást gyakorol a gazdasági életre. Az állami be nem avatkozás elve tulajdonképpen mindig fikció volt. Valójában a centralizált gazdasági rendszer antipólusának tekintett individualista rendszerben is központi rendelkezések tették lehetővé, hogy a gazdasági életben a szabadverseny játékszabályai érvényesülhessenek. Némi túlzással mondhatjuk, hogy már a liberalizmus korszakában is találkozhattunk az állami *tervezés* — bár kétségkívül kezdetleges — elemeivel, amikoris a központi állami szervek rendelkezései abban az irányban hatnak, hogy az uralkodó osztályok vagy rétegek számára kedvező gazdasági mechanizmus érvényesüljön. A svájci alkotmány például a kereskedelmi és ipari szabadságot stipulálja és az ennek alapján hozott kartell-törvény kifejezetten lehetővé teszi kartellok létrejöttét. Központi rendelkezés biztosítja tehát Svájcban a magántulajdonon felépülő gazdasági rend szabad kibontakozását és nem semleges állami magatartás.

Az állam a gazdasági életre közvetlen vagy közvetett ráhatást gyakorol. Más szóval saját eszközeivel, mint például állami bank vagy más vállalat vagy pedig állami direktívák útján befolyásolja azt.

A modern államban a parlament és a végrehajtó hatalom a legfelső gazdasági elhatározások állami szerve. Döntéseik pozitív vagy negatív irányban hatnak.

2. Az állami befolyásolás történetének rövid áttekintése

A parlamentarizmus kezdetekor uralkodó gazdasági liberalizmus Smith Adam arra a tanítására épült, hogy a köz- és egyéni érdek harmóniáját legjobban a kereslet-kínálat szabad, állami eszközökkel is elősegített érvényesülése biztosítja. Lorenz von Stein azt hirdette, hogy az állam természetéből és szervezetéből következőleg, az állam még arra sem lehet képes, hogy vállalatok irányításával, vagyis közvetve gyakoroljon hatást a gazdasági életre. Az államnak tehát meg sem szabad kísérelnie a gazdasági élet befolyásolását. Ebben a mintegy az első világháború kitöréséig tartó időszakban az államhatalom legfelsőbb szervei keveset foglalkoztak a gazdasági élet irányításával. A nyugati országokban a parlamenti viták anyaga a választójog, oktatásügy, állam és egyház közötti viszony, valamint a katonai szolgálat és főleg az ezzel összefüggő adózás volt. A parlamentekben uralkodó szerepet játszó polgárság rossz szemmel nézte az állami intervenciót. Pénzügyi kérdésekkel a parlamentek rendszerint csak a gazdasági élet nem nagy területét átfogó állami költségvetés keretében foglalkoztak. A kormányok pedig a fő feladatuknak a költségvetés végrehajtását tekintették.

A monopolkapitalizmus kialakulása új helyzetet teremt. Az új körülmények között a magángazdálkodás állami segítséget igényel, saját erői már nem elégségesek és a polgárság a gazdasági válságokkal szemben védelmet követel. A központi döntésre váró gazdasági kérdések volumene kezdi túlhaladni az állami költségvetés kereteit. A gazdasági érdekeltségek egymásközti harca nem fér be a parlamenti viták kereteibe. Minthogy még nagyon is vitatott, hogy mennyiben jogos és helyes az állami beavatkozás, az államhatalom elsősorban indirekt eszközökkel (állami bankpolitika, nagy állami vállalatok, stb.) próbálja a gazdasági életet a kívánt mederbe terelni.

Újabb korszak kezdődik a második világháború befejeztével. A monopolkapitalizmus e szakaszában az állami intervenció egyszerűbb formáit mindinkább a gazdasági élet egészét átfogó központi elképzelések váltják fel. Előtérbe kerül a „jóléti" vagy „szociális" állam modellje. A „jóléti" állam parlamentjére és kormányára a jóléten kívül rekedt tömegek közvetlenül vagy érdekszerveik révén nagy nyomást fejtenek ki. A gazdasági élet irányításához egyre inkább hozzátartozik a tömegigényeket is figyelembe vevő szociális törvényhozás. Az igények teljesítését azonban nemcsak az ellentétes érdekű osztályok és rétegek ellenállása gátolja, hanem a múltból visszamaradt individualista szemléleti mód is, amelyen az egyes államok jogrendszere felépült. Újszerű jogintézményekre lenne szükség, de a törvényhozás nehezen követi az élet által diktált gyakorlatot.

A fejlődés mindinkább magával hozza a gazdasági életet irányító, befolyásoló központi intézmények létrejöttét. Az átfogó és racionális állami beavatkozás nyugatnémet, olasz, belga viszonylatban gazdasági programok, Franciaországban és Hollandiában népgazdasági tervek útján valósul meg. A Német Szövetségi Köztársaságban például az Adenauer-i korszak még jórészt a régebbi értelemben vett liberális gazdaságpolitika útját követte. Szemben állt a központi tervezéssel és általában a gazdasági élet átfogó irányításával. Utána azonban mindinkább előtérbe kerül a gazdasági programok készítése. Az 1967. és az 1969. évi gazdasági programtörvények a centrális irányítást fejlesztik ki. Olaszországban az 1966—1970. évi gazdasági program jelentőségét tekintve népgazdasági tervnek is beillik.

Ebben az időszakban előtérbe kerülnek tehát a direkt irányítás eszközei. A már nem kizárólagos szerepet játszó költségvetés mellett a programok és tervek az államhatalom megváltozott szerepét mutatják. E mellett azonban van

ahol a konzervatív módszerek maradtak elsődlegesek. Az angol kormány például ipari szubvenciókkal és nagy vállalatok összevonásával törekszik modernizálni a gazdasági struktúrát. A gazdaságpolitika a hatalmi szervek politikájának szerves részévé vált.

Ebben a helyzetben a nyugati alkotmányjogászok mind gyakrabban vetik fel, hogy az állam gazdasági politikája mennyiben van összhangban az alkotmányos tételekkel? Többek között vitatják, hogy a gazdasági élet befolyásolására vonatkozó jogszabályok nem alkotnak-e valamiféle sajátos „gazdasági alkotmányt" és hogy mindez belefér-e az adott alkotmányba? Mindenesetre a mai alkotmányok szűkszavú, nem ritkán ellentmondó rendelkezései szabad területet biztosítanak az alkotmánybíróságoknak, hogy az alkotmányt bizonyos gazdasági érdekeknek megfelelően szabadon értelmezzék. Jellegzetes e tekintetben a svéd alkotmányos helyzet. A gyakorlat túltette magát az alkotmány múlt századbeli költségvetési és adórendszerén. A parlamenti alkotmánybizottság e miatt hosszú idő óta vizsgálja, miképpen lehetne ebből a sokak szerint botrányos helyzetből kijutni és a költségvetést programköltségvetés irányába fejlesztve, a merev előírásokat hajlékonnyá tenni.

3. Az állami költségvetés

A klasszikus parlamentarizmus időszakában a képviseleti szervek főképpen a költségvetés révén kerülnek kapcsolatba a gazdasági élet kérdéseivel. A költségvetési törvényjavaslat vitája azonban elsősorban a kormány politikai tevékenységének irányítását és ellenőrzését szolgálta. Gazdasági szempontból a költségvetés csak az állam feltétlenül szükséges kiadásainak fedezetét volt hivatva biztosítani. A gazdasági élet ennek folytán a magánszektor ügye volt és a költségvetési törvényt a politika és nem a gazdálkodás világába tartozónak tekintették. A költségvetés gazdája a parlament volt. A parlament e tekintetben a végrehajtó hatalommal szemben bizonyos felsőbbséget élvezett. Biztosította ezt a költségvetési és felhatalmazási rendszer alkotmányba iktatása, ezek törvényi formához kötése, valamint az, hogy a parlamenti jog a plénum részére jelentős kezdeményezési lehetőségeket biztosított. Megerősítette továbbá a parlament helyzetét, hogy az állami költségvetések nemcsak a gazdaság egészéhez viszonyítva voltak csekély hányadúak, de abszolút számokban sem jelentettek nagyobb összegeket. Ezért a költségvetési viták során az egyes költségvetési tételeknek — a politikai helyzettől függő — részletes megvitatására, gazdasági jellegű döntések meghozatalára lehetőség volt.

A második világháborút követő változások nem hagyták érintetlenül a költségvetések jelentőségét és a parlamentek helyzetét a költségvetés meghatározásában és végrehajtásuk ellenőrzésében sem. Az állami költségvetések nagyságrendje ugrásszerűen megnőtt, megszűnt kizárólagos politikai jellegük, az állami gazdaság- és szociálpolitika eszközévé váltak. De a gazdaság egészét, vagy akárcsak nagyobbik részét az állami költségvetések ma sem fogják át, bár mint jeleztük, a gazdasági életre gyakorolt befolyásuk jelentősen megnőtt. Franciaországban például az 1968. évi költségvetés a nemzeti jövedelem 10—12%-át, az állami szektor pedig az egész gazdaság 25—30%-át teszi ki. A viszonylag szerény százalékarányok azonban hatalmas költségvetési összegeket takarnak és a parlamenteknek lehetetlenné teszik azok részletesebb vizsgálatát. A nyugatnémet alkotmány 110. §-ának 4. bekezdése ebből a helyzetből azt a konzekvenciát vonja le, hogy a feleslegesnek tűnő költségvetési részletezéseket csökkenti és előírja, hógy a költségvetésben az állami kereskedelmi vállalatok végső mérlegszámait lehet csak feltüntetni.

Az újabb alkotmányokban atekintetben nem történt formális változás, hogy a költségvetést a parlament törvény alakjában fogadja el. Svájc jelent kivételt, ahol az évi költségvetést parlamenti határozatként szavazzák meg azért, hogy ne lehessen törvény módjára referendummal megváltoztatni. A költségvetések elfogadásánál formálisan továbbra is érvényesül a parlament közreműködését feltételező „process of government" elve.

A valóságban azonban a parlamentek eredeti jogai jelentősen megcsorbultak. Általános jelenség, hogy a nyugati parlamentek korábbi pénzügyi kezdeményezési jogköre úgyszólván teljesen a kormányok kezébe került. A jelentősebb államokat illetően azt látjuk, hogy Angliában a parlament elfogadhatja, vagy visszautasíthatja a kormány által benyújtott költségvetési törvényjavaslatot, de a bevételek fokozásával, vagy a kiadások csökkentésével nincs joga azon változtatni. Ilyen módon a kormány a költségvetés gazdája és a parlament egy speciális bizottság (Public Accounts Comittee) révén csak a végrehajtást ellenőrizheti nagyobb súllyal. A nyugatnémet alkotmány 113. §-a az angolnál némileg enyhébb formában fogalmazza meg a parlament kezdeményezési jogkörének korlátozását. A nyugatnémet parlament két Háza azon határozataihoz, amelyek a kormányjavaslatokhoz képest újabb, vagy magasabb kiadással járnak, a kormány hozzájárulása szükséges. A kormány egyetértése nélkül tehát a költségvetés kiadási tételeit a parlament felfelé nem változtathatja meg. Az 1958. évi francia alkotmány jelentősen megnyírbálta a parlament korábbi költségvetési funkcióját és ezen belül kezdeményezési jogkörét. A benyújtott törvényjavaslatot a parlament csak szűk keretek között módosíthatja. A francia költségvetés régi gazdájának, a költségvetési, általános gazdasági és tervbizottságnak tevékenysége a plénumi vita előkészítésére korlátozódik. Érthető, hogy a jelenlegi helyzetben a francia képviselők érdeklődése és a költségvetési vitában való részvétele egyre inkább csökken.

Korábban a kormánnyal szemben a parlamentek jelentős politikai fegyvere volt az évi költségvetés elfogadásának elhúzása avégett, hogy a kormány ne rendelkezzék a szükséges pénzügyi felhatalmazással és ezzel munkája megbénuljon. Az újabb alkotmányszövegek lényegében megfosztották a parlamentet ettől az eszköztől. A francia alkotmány 47. §-ának (3) bekezdése szigorúan előírja, hogy ha a parlament legfeljebb 70 napos késedelemmel nem szavazza meg a költségvetést, a kormány a törvényjavaslatot rendelettel lépteti hatályba. A bonni alkotmány 111. §-ának első bekezdése szerint, ha a törvény nem szabályozza a következő évi költségvetést akkor a kormány ennek ellenére is teljesítheti az általa szükségesnek tartott kiadásokat. Az olasz megoldás kompromisszumos. Az alkotmány 81. §-ának (1) bekezdése szerint az évi költségvetést a következő évben más törvény alapján legfeljebb 4 hó tartamára tovább lehet vinni.

Az első világháború domborította ki a költségvetésnek törvény formájában történő elfogadásával járó nehézségeket. Általánossá vált, hogy a parlamentek a kormányra delegálják gazdasági jogkörük egy részét, hogy a kormány akár a parlament kikapcsolásával gyors intézkedéseket foganatosíthasson az állami költségvetés egyensúlya érdekében. A háború után bekövetkezett gazdasági válság mindinkább gyors pénzügyi intézkedéseket tett szükségessé és felhívta a figyelmet a parlamenti eljárás olykor nehézkes voltára.

4. Gazdasági programok és tervek

A gazdasági élet átfogó befolyásolásának módszere a költségvetés kereteit meghaladó gazdasági program, más országokban a terv, vagy mindkettő. A programok és tervek már nemcsak az állami szektort, hanem a változatos jogi formákban tevékenykedő magánszektort is érintik.

A gazdasági programok tisztább formáit az NSZK-ban találjuk. Az 1967. június 8.-i ún. stabilitási törvény, majd az 1969. április 23.-i pénzügyi reformtörvény, fokozott befolyást biztosít a központi államhatalomnak az egyes Land-ok és rajtuk keresztül a magángazdaság életébe. E törvények révén a szövetségi kormány közvetlenül vesz részt tartományi szintű gazdasági tevékenységek tervezésében és finanszírozásában. A két programtörvényt alkotmánymódosítással kellett megalkotni, ami egyúttal jelzi, hogy jelentős változásról van szó. Ugyanis alkotmányba foglalták a gazdasági élet bizonyos fokú központi befolyásolását, illetve irányítását.

A történeti sorrendet nézve először a francia programtörvényekről kellene beszélni. A III. Köztársaság vége felé a gazdasági élet folytonos romlásának gátat vetni hivatott gazdasági dokumentumok azonban csak szerény kísérletet jelentettek egy-egy nagyobb gazdasági ágazat befolyásolására. Franciaországban a jelentősebb szabályozókat terveknek nevezték, amelyekből aztán kinőtt a terv, mint önálló intézmény. Ezen belül maradtak meg az egyes népgazdasági ágazatok fejlődését elősegítő programtörvények, mint például a mezőgazdaság fejlesztésének finanszírozásáról, a tudományos kutatásokról rendelkező jogszabályok.

A tervezés nyugati hívei szerint a tervezési módszer kevésbé központi igazgatás és hierarchikus ellenőrzés, mint inkább racionális határozatok hozatala. Ez egyben kifejezi azt, hogy a rugalmasság és a mozgékonyság a legfőbb elv. A tervezés területén nyugaton Franciaország jutott a legmesszebbre, ami természetes is, figyelembe véve az államhatalom Napoleon óta megörzött centralizáltságát. A francia terv meghatározza a gazdasági fejlődés általános célkitűzéseit, és az állami intervenció mértékét, stb.

A gazdasági programtörvények, de különösen a tervek közelről érintik a törvény és a törvényhozás szerepét.

A terv ha törvény formájában jelentkezik, rendszerint kerettörvény, amelyet általában formális módosítás nélkül alkalmaznak a gazdasági életben bekövetkezett változásokhoz. Sokan, különösen franciák úgy látják, hogy a terv, mint a gazdasági élet kollektív szabályozója egyenesen a törvény helyébe lép. A tervezés intézményei jelentős részben helyettesítik a törvényalkotás intézményeit. Szemben a stabilitást kifejező törvénnyel, a terv a transzformációt testesíti meg. A tervtörvény mint törvény csak általános politikai deklarációnak tekinthető és a törvény helyébe a nem törvényi formába öntött terv lépett.

A tervezés és a törvényhozás közötti viszony az alkotmánytörvényekben csak kismértékben tükröződik vissza. A nyugatnémet alkotmány 14—15. §-a törvényhez köti a magántulajdoni rend mindennemű korlátozását. Ezen a megkötésen túl azonban nem megy, tervtörvényt nem ismer. A szövetségi alkotmánybíróság ingadozó álláspontokat képvisel az állami intervenció alkotmányjogi alapját illetően. Egyik ítéletében az Alkotmány 12. § (1) bekezdésének a foglalkozás és a munkahely szabad megválasztására vonatkozó elvét objektív rendező elvként jelentette ki, ami a tervezéssel szemben állónak látszik. Az olasz alkotmány 41. §-ának (3) bekezdése szerint törvény szabja meg a köz- és a magángazdálkodási tevékenység programjait és szükséges ellenőrzésüket. Az olasz alkotmánybíróság ebből mindössze azt a következtetést vonta le, hogy a tervezéssel összefüggően a magángazdálkodást korlátozó rendelkezéseket csak törvény útján lehet kiadni, nyitva hagyva a tervezés alkotmányos voltának egész problematikáját. A francia alkotmány 34. § (6) bekezdése értelmében az állami gazdasági és szociális tevékenységnek célkitűzéseit programtörvények állapítják meg. Minthogy pedig az alkotmány csak programról beszél és tervről nem, sokan vitatják az idézett szakasz értelmezését. Az általá-

ban uralkodó nézet szerint a tervet a parlamentnek legalább jóváhagyás végett be kell mutatni, mégis a kormány az alkotmányra hivatkozva a második és a negyedik tervet be sem mutatta a parlamentnek. Az első és a harmadik tervet pedig csak utólagosan hagyta jóvá törvény formájában a francia parlament.

Az előbbi példák mutatják, hogy a tervezés teljes, vagy részleges bevezetése sok alkotmányjogi vitára ad alkalmat. A legtöbb vitát az okozza, hogy az alapvető nyugati alkotmányjogi szabályok a magángazdálkodáson, a bérek szabad meghatározásán alapulnak. Mindez pedig sok vonatkozásban szemben áll a tervezés követelményeivel.

A nyugati alkotmányok — beleértve a franciát is — nem biztosítanak a parlament részére megfelelő hatáskört a tervezésben való részvételre. A tervezés mint új intézmény nem vonult be még a parlamenti jogba. A költségvetési törvény megszavazásáról és végrehajtásának ellenőrzéséről részletes intézkedéseket tartalmazó nyugati házszabályok szinte említést sem tesznek a költségvetésnél jelentősebbé vált gazdasági programtörvények, vagy gazdasági tervek elfogadásának parlamenti eljárásáról.

5. *A parlament szervei a központi rendelkezések meghozatalában*

A parlamenti plénumok a gazdasági programok, vagy tervek megvitatásának csak politikai aspektusaiban vesznek részt. A francia parlament például általános politikai megfontolások alapján elfogadja, vagy elutasítja a tervjavaslatot. A terv azonban nem költségvetési dokumentumként szerepel, hanem csak mint bizonyos gazdaságpolitikai célok lerögzítése. A törvény formájában elfogadott francia tervtörvények mindössze néhány szakaszból állnak és maga a sokszáz oldalas terv a törvény mellékleteként jelentkezik. A parlament a tervet, mintegy politikai deklarációként, csak általánosságban szavazza meg. A plénum a mellékletben foglalt egyes rendelkezésekkel nem foglalkozik. Ezt azzal indokolják, hogy a nemzeti, vagy a nemzetközi gazdasági helyzetben bekövetkezett változások nem bírják el a szigorú törvényhez kötöttséget és, elkerülendő a nehézkes és gyakran szükségessé váló jogszabály módosítás. A francia gyakorlatban ha alkotmányi rendelkezés vagy célszerűségi ok miatt a tervnek törvénybe foglalt rendelkezését kell megváltoztatni, a módosító szabályok külön program vagy pénzügyi törvény formájában kerülnek kibocsátásra.

A parlamenti munkában egyre nagyobb szerepet játszó parlamenti bizottságok fontos résztvevői a program- és tervtörvények alkotásának is, annak ellenére, hogy a tervet készítő szervek nemcsak a plénum, de az illetékes parlamenti bizottságok előzetes véleményét sem szokták kikérni, hanem kész törvényszövegeket terjesztenek elő. A ritka kivételek közé tartozik a Francia Közösség Uniója, amely, bár parlamenti szerv, mégis részt vesz gazdasági határozatok kidolgozásában.

Említettük már, hogy a parlamenti jog nem ismer külön szabályokat a program- és tervtörvények parlamenti tárgyalására. Ezért a gyakorlat megfelelő módosításokkal a bizottsági eljárásban általában a költségvetési szabályokat igyekszik követni. Franciaországban és Nagy-Britanniában a bizottságok hatásköre viszonylag korlátozottabb. A bizottságok gazdasági ügyekben is csak előkészítik a plénum vitáját és javaslatokat dolgoznak ki részére. Olaszországban az alkotmány 72. §-a a bizottságokat még arra is felhatalmazza, hogy meghatározott esetekben a törvények végleges szövegét is megállapíthassák. Költségvetési ügyekben azonban nem rendelkeznek ilyen jogkörrel. A költségvetést csak a plénum fogadhatja el. Ebből következtetnek arra, hogy a gazdasági programtörvények alkotása is kizárólagos plénumú jogkör.

A gazdasági programokra és tervekre jellemző, hogy a költségvetésnél is több állami szektort érintenek és ezért több bizottság foglalkozik velük. A bizottsági viták — megfelelő előírások hiányában — általában kevésbé szervezetten folynak le mint a költségvetésiek. Minthogy azonban a gazdasági törvényalkotás fokozottan komplex ismereteket igényel, a gazdasági szakértők, a technokraták, igénybevétele különösen a program- és tervtörvényeknél jelentős. Egy 1946. évi USA törvény felhatalmazta a parlamenti bizottságokat, hogy állami pénzből négy szakértő munkáját is igénybe vehessék. A gazdasági kérdések megvitatásához azonban ennyi szakértő igénybevétele sem bizonyult elegendőnek, mutatva a szakértők fokozott jelentőségét.

A programok és tervek gazdája a nyugati államokban a kormány és az apparátus. Amint M. Trobatas írja, ellentét fejlődött ki a klasszikus értelemben vett szabadság és a modern szabadság követelményei között. [Az utóbbit jellemző módon biztonságként (sécurité) jelölik meg.] A régi értelemben vett szabadság gazdája a parlament volt, a biztonság, elsősorban a gazdasági biztonság, felelőse a végrehajtó hatalom. E tekintetben talán csak a skandináv államok jelentenek némi kivételt.

6. *A programok és munkatervek központi intézményei*

A parlamentek tehát csak az alapvető politikai irányvonalat megtestesítő legáltalánosabb gazdasági—szociális kérdések tekintetében rendelkeznek tényleges hatáskörrel és néhol a gazdasági élet irányításának perifériáira szorulnak. A parlament legfőbb eszköze a gazdasági élet irányításában alapjában véve ma is az állami költségvetés megállapítása és végrehajtásának ellenőrzése maradt. A gazdasági terveket és programokat kidolgozó és végrehajtó szervek az államigazgatáson belül foglalnak helyet és a

kormány fennhatósága alatt működnek. Tevékenységükre a parlament csak közvetve, a kormányon keresztül gyakorol — ha gyakorol — befolyást. Két fő típusukat különböztethetjük meg: *a)* terveket kidolgozó és adminisztráló tervhivatalok; *b)* érdekképviseletet, valamint szakértelmet biztosítani hivatott konzultatív jellegű gazdasági-szociális tanácsok.

Tervhivatal léte általában az állam gazdaságát befolyásoló szerepének előbbre haladottabb fokát jelzi. Tervhivatal van Franciaországban és Olaszországban. Ezek, mint nevük is mutatja, a kormánynak közvetlenül alárendelt, államigazgatási formában szervezett hivatalok. A tervhivatalokról hallgatnak az alkotmányok és a parlamenttel sincsenek közvetlen alkotmányos kapcsolatban. Más dolog, hogy a nyugatnémet és francia alkotmányjogászok véleménye nagyjából megegyezik abban, hogy az állami tervezésnek funkcióját és kihatását tekintve fontos államjogi vonatkozása van. A jogi probléma mindenütt az, hogy nem sikerült megtalálni a tervintézmények és az állami hatalmat reprezentáló képviseleti intézmények között a megfelelő alkotmányjogi kapcsolatot.

Az első világháború után merült fel első ízben, hogy a parlament részére segítséget kellene nyújtani a gazdasági törvényhozásban. A weimari alkotmány Gazdasági Tanácsot, a francia III. Köztársaság pedig Nemzetgazdasági Tanácsot hozott létre. E tanácsokat az jellemezte, hogy a képviselőház konzultatív-szakértői szervei voltak. Még az 1946. évi francia alkotmány is kifejezetten a parlament szervévé tette a Gazdasági Tanácsot és tagjainak — ha nem is voltak képviselők — jogállása megközelítette a parlamenti képviselőkéét. Ebben az időszakban a mainál kisebb volt a parlamenti bizottságok szerepköre és a gazdasági tanácsok bizonyos fokig gazdasági bizottságokként is működtek. A II. világháború utáni fejlődés, különösen a tervezés kisebb-nagyobb fokban történő bevezetése a gazdasági tanácsokat a parlament hatásköréből a kormányéba vitte át, de kevés kivételtől eltekintve megőrizték a parlamenttel való közvetlen kapcsolataikat is.

Viszonylag kevés a jelentősége a Német Szövetségi Köztársaság Gazdasági Tanácsának. A Tanács kis létszámú testületként működik. Feladata, hogy más állami szervekkel együtt résztvegyen gazdasági programtörvények kidolgozásában.

Az olasz alkotmány 99. §-a Országos Gazdasági és Munkatanács felállítását rendeli el. A Tanács részben különböző érdekeltségek képviselőiből, részben pedig a gazdasági élet szakértőiből tevődik össze. Az alkotmány szerint a Tanács az országgyűlés két házának, valamint a kormánynak a tanácsadó szerve. Feladata, hogy közreműködjék a gazdasági és szociális jellegű törvények kidolgozásában. Hatáskörét jelentősen aláhúzza, hogy törvénykezdeményezési joga van a gazdasági és szociális témájú törvények tekintetében.

A gazdasági tanács intézménye Franciaországban tekint a legrégibb hagyományra vissza. Ez érthető is, minthogy a nyugati államok közül Franciaország a legcentralizáltabb állam és a tervezés is ebben a legfejlettebb. Az új francia alkotmány a korábbi Gazdasági Tanács helyébe lépő Gazdasági és Szociális Tanácsot a kormány tanácsadó szervévé tette. Az alkotmány 69. § (1) bekezdése értelmében a Tanács a kormány megkeresésére nyilvánít véleményt törvény, törvényerejű rendelet és kormányerejű rendelettervezetekre. Azon a helyzeten, hogy a Tanács már nem a parlament tanácsadó szerve, némileg enyhít a Nemzetgyűlés házszabályának 97. § (1) bekezdése, amely kimondja, hogy amikor az alkotmány hivatkozott paragrafusának alkalmazására kerül a sor, a Tanács egyik kijelölt tagja a képviselőház előtt is kifejti a neki megküldött tervezetekkel kapcsolatos véleményét. A házszabály előírása szerint a Tanács elnöke ebben az ügyben közvetlenül keresi meg a képviselőház elnökét. Az alkotmány 70. §-a szerint a Tanácsot meg lehet hallgatni minden, a közösséget érintő gazdasági és szociális problémákban. Külön aláhúzza e törvényhely, hogy a tervek és programtörvények javaslatait, ha gazdasági, vagy szociális jellegűek, véleményezésre a Tanácsnak meg kell küldeni. A Tanács a szakszervezeteket és egyéb érdekképviseleteket magában foglaló konzultatív testület. Tagjai a hivatásos érdekvédelmi szervek küldöttei, valamint a kormány által kinevezett tagok. A tanács szekciókban működik. Külső szakértőket a szekciók ülésére meg lehet hívni. A Tanács számára különleges helyzetet biztosít, hogy törvénykezdeményezési jogköre van. Saját kezdeményezéséből felhívhatja a kormány figyelmét általa szükségesnek vélt reformokra. Az alkotmány hivatkozott rendelkezését végrehajtó törvény értelmében a Tanács meghallgatása a kormány számára egyes esetekben fakultatív, más, a törvény által előírt esetekben pedig, kötelező. Bár a Tanács csak konzultatív szerv, véleményéhez a kormány elvileg nincs kötve, mégis kötelező meghallgatása és kezdeményezési jogköre révén bizonyos súlyt képvisel a kormánnyal szemben. Súlyát azonban csökkenti, hogy a gyakorlatban a kormány éppen a legfontosabb kérdésekben, mint pl. a gazdasági terv, olyan késői időszakban kéri ki a Tanács véleményét, amikor már érdemleges változtatásra kevés lehetőség van.

7. *Az állami vállalatok irányítása*

A gazdasági életbe való állami beavatkozás egyik módja nagy, esetleg egész gazdasági ágazatot átfogó közületi vállalatok létrehozása. Az intervenció e formája különösen az angolszász világban (Anglia, USA, Kanada), újabban Franciaországban öltött jelentős méreteket. Egyes nyugati alkotmányok tartalmaznak rendelkezést

magánvállalatok kisajátításáról és ebben közvetve benne foglaltatik mintegy alkotmányjogi elvként, hogy a magántulajdoni rend nem zárja ki, hogy az állam közvetlen szükségleteinek kielégítését meghaladó módon vegyen részt az ország gazdasági életében. Állami, vagy közületi vállalatnak — amely egyébként nem alkotmányjogi, hanem közgazdasági fogalom — azt a vállalatot tekintik, amelynek egész tőkéje, vagy annak nagyobb része állami tulajdonban van és működése a közhatalom ellenőrzése alatt áll. Ez utóbbi megnyilvánulhat abban is, hogy a vállalat vezetőjét az állami hierarchia magas fokán álló személy nevezi ki. (Franciaországban például a köztársasági elnök, vagy az első miniszter.) Vita tárgyát képezi, hogy az állami vállalatnak, bármilyen formában is működjék, lehet-e közvetlen célja nyereségszerzés és tőkegyarapítás. E vita azonban elméleti jellegű, az élet túlhaladta.

Az állami vállalat irányítását és felügyeletét jellege a kormány, illetőleg az igazgatási apparátus működési körébe tartozik. Alkotmányjogi szempontból azonban nem közömbös, hogy a parlament közreműködik-e az állami vállalatok létrehozásában és felügyeletében. A nyugati alkotmánytörvények ugyanis alkotmányos alapelvként állapítják meg a magántulajdoni rendet. Az ettől való eltérés tehát már önmagában is alkotmányos rendezést kíván. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az állami vállalatok tevékenysége nem kis mértékben befolyásolja a gazdasági életet. A parlamenti befolyás kiszorítása ennek folytán a parlament előjogainak csorbítását jelentené az alkotmányban rögzített gazdasági-társadalmi rend kialakításában.

Az e kérdéskomplexummal foglalkozó nyugati alkotmányok általános követelményként állapítják meg a törvény útján való szabályozást és ezzel a rendezés alapelveit parlamenti hatáskörbe utalják. A finn alkotmány 63. §-a még azt is kimondja, hogy az állami vállalatot törvényben szabályozott irányelvek szerint kell igazgatni. A parlament szempontjából a gyakorlatban a vállalatalapításnál nagyobb jelentősége van a vállalatok működése ellenőrzésének. Nem véletlen, hogy az állami vállalatok parlamenti ellenőrzése mindenütt elsőrendű téma. Különösen abban a vonatkozásban, hogy a parlament megfelelő információkhoz jusson az állami vállalatok eredményességét illetően és ne kelljen minden további nélkül elfogadnia a gazdasági szakemberek véleményét. Állást tudjon tehát foglalni olyan fontos kérdésekben, mint az államosítás, újabb állami érdekeltségek megteremtése, stb.

Angliában az alsóház már a múlt században vizsgálta, hogyan lehetne a nagy koronavállalatok működése felett parlamenti ellenőrzést gyakorolni. Azonban csak 1953-ban hoztak létre a parlament mindkét házában bizottságot, hogy közelebbről foglalkozzanak az állami vállalatok működésével. E bizottságok felülvizsgálják az állami vállalatok jelentését és mérlegét, megfelelő kiegészítő információkat kérnek tőlük és minderről jelentést tesznek a plénumnak. Az alsóház ezen felül a parlamenti viták során is, különösen az interpellációk révén informálódik a vállalatok működéséről.

Angol parlamenti hagyományok alapján az USA kongresszusa is sokat foglalkozik az állami vállalatok ügyével. A vállalatok kötelesek a parlamentnek pénzügyi tevékenységükről és helyzetükről évi jelentést adni. A Kongresszus mindkét Házában állandó és speciális bizottságok foglalkoznak a vállalatok működésének ellenőrzésével. Általános azonban az a nézet, hogy az ellenőrzés leghatékonyabb biztosítéka, ha a vállalatok működéséhez szükséges nagyarányú hitelek folyósítása a parlament hatáskörébe tartozik.

Franciaországban a III. és IV. Köztársaság idejében állandó parlamenti bizottságok foglalkoztak az állami vállalatok ellenőrzésével. A vállalatokat állandó jelentéstételre szorították. A parlament befolyása jelenleg lényegesen kisebb, mert az új francia alkotmány sok akadályt gördít a parlamenti ellenőrzés elé. Annyit azonban a most hatályban levő alkotmányos rendelkezések is lehetővé tesznek, hogy a parlament külön bizottságot hozzon létre az állami vállalatok igazgatási-pénzügyi működésének vizsgálatára.

A parlament és az állami tulajdonú és érdekeltségű vállalatok viszonyát illetően sok a vita és az egyes országokban kialakult helyzet korántsem tekinthető hosszú életűnek. A parlamentarizmus védelmezői világosan látják, hogy a mind nagyobb teret nyerő állami vállalatok feletti őrködésről való teljes lemondás illuzórikussá teheti a legfontosabb parlamenti jogokat. Az állami vállalatok tevékenységének volumene meghaladhatja az egész költségvetést és ha azzal a kormány szabadon rendelkezik, a parlament irányító-ellenőrző tevékenysége a kormánnyal szemben nagyon szűk területre szorul vissza. A parlamentaris kormányforma ellenzői ezzel szemben — mint általában — technikai és praktikus érveket vonultatnak fel. Azt állítják, hogy az állami vállalatoknak az eredményes működéshez minél szélesebbkörű szabadságot kell élvezniök. Márpedig — mondják — a csak adminisztratív jellegű ellenőrzésre képes parlament nagymértékben zavarná a vállalatok tevékenységét, nem is szólva arról, hogy az ilyen jellegű ellenőrzésnek egyébként sincs értéke.

8. Összefoglaló helyzetkép

A klasszikus kapitalizmus idejében az uralkodó államhatalmi szerv a parlament volt. A monopolizmus kialakulásával előtérbe kerülő gazdasági kérdésekről azonban már egyre kevésbé döntenek a parlamentekben és a hatalom súlya, nem kis mértékben éppen emiatt, a par-

lamentekről a végrehajtóhatalom képviselőire tolódik át.

Súlyosbítja a parlamentek helyzetét a nyugati gazdasági integráció. A II. világháború után alakult supranationalis szervekre — gyakran alkotmányba iktatott rendelkezés alapján, mint pl. az olasz alkotmány 11. és a nyugatnémet alkotmány 24. §-a — fontos parlamenti előjogokat ruháztak át. A legpregnánsabb a Közös Piac működését szabályozó Római Szerződés, amely lehetővé teszi, hogy a közösség szervei törvénykezési tárgyakban előzetes vagy akár utólagos parlamenti jóváhagyás nélkül hozzanak kötelező erejű döntéseket. Nem is szólva arról, hogy a parlamentek által elfogadott program- és tervtörvényeket eleve alá kell vetni a supranationalis rendelkezéseknek. Minthogy pedig a döntéseket hozó supranationalis szervekben a kormányok megbízottai viszik a vezető szerepet, ez a helyzet — ha közvetve is — a parlamentek újabb alávetését jelenti a kormányokkal szemben.

A polgári népképviseleti szervek és a kormányok közötti hatalmi vitában a gazdasági befolyásért folytatott harc, ha nem is új érveket, de mindenesetre új motívumokat hozott. Az alapvető politikai kérdést, hogy melyik szerv és milyen mértékben legyen a gazdasági kérdésekben az állami hatalom gyakorlója, számtalan technikai érv és ellenérv színezi.

A parlamentek kiszorítását a gazdasági élet irányításából az erős végrehajtó hatalom hívei a fejlődés elkerülhetetlen velejárójának és egyben technikai követelménynek mondják. Szerintük a tervezés területén a törvényalkotás helyébe az igazgatási jellegű tervezésnek kell lépnie. A politikai pártok vitáját kizárólag racionális elhatározásokon alapuló gazdaságpolitikának kell felváltania. Ki kell küszöbölni a parlamenten keresztül jelentkező regionális vagy helyi érdekeket és csak a legáltalánosabb országos érdekeket lehet figyelembe venni. Át kellene értékelni, hangoztatják, az egész parlamentáris kormányzati rendszert.

A parlamenttel szemben felhozott technikai kifogások lényege, hogy a parlament nemcsak nem alkalmas, de nem is lehet alkalmas átfogó gazdasági kérdésekben való döntésre. Nehézkes és merev, mert törvényalkotásra predesztinált a parlament szervezete és eljárási módja, holott a gazdasági életben gyors és rugalmas, könnyen módosítható döntéseket kell hozni. A törvényhozók mint politikusok nem rendelkeznek a gazdasági programok és tervek fixálására szükséges megfelelő ismeretekkel. Mint ahogy a parlament sem lehet gazdasági döntésekben a kormány egyenrangú partnere, nem rendelkezvén az ehhez szükséges információs és szakértői szervekkel. A legjobb lenne, írta Helmut Arndt, ha a parlamentek független szervekre bíznák a gazdasági politikát, amelyek nem függnek sem a lobbytól, sem a választási taktikától és eljárásmódjuk is rugalmas.

A gazdasági törvényhozás reformja az I. világháborút követően merült fel. A legdivatosabb gondolat ún. gazdasági parlamentek létrehozása volt, amelyeknek Kelsen volt az egyik szóvivőjük. A gazdasági parlamentet — esetleg vétójoggal is felruházva — konzultatív testületnek képzelték el. Feladata kettős lett volna: az eltérő gazdasági érdekek egyeztetése és a szakmai-szakértői információk biztosítása az országgyűlés számára. A gazdasági parlament hívei e megoldást alkalmasnak tartják az egyes gazdasági és nem gazdasági ágazatok közötti érdekkülönbségek kiegyenlítésére is.

A II. világháború utáni, főleg francia eredetű javaslatok egy újjászervezett második Kamarában vélik megtalálni a gazdasági élet parlamenti reprezentánsát. A leginkább javasolt megoldás a második kamara és a Gazdasági Tanács egybeolvasztása. Ebben a konstrukcióban összekapcsolódna a képviseleti és a korporációs rendszer. Az első ház politikai-ideológiai, a második pedig termelői-fogyasztói kérdésekkel foglalkoznék.

A parlamenti munka hatékonysága érdekében az utóbbi évtizedekben végrehajtott reformok közül alig akad, amelyik kifejezetten a gazdasági irányítással függne össze. Bármilyen nyomatékosak is a parlamentekkel szemben felvetett ilyen vonatkozású kifogások, nyilvánvaló, hogy a gazdasági érdekeltségek és az őket kiszolgáló technokraták nem a fogyatékosságokat, hanem magát az intézményt szeretnék felszámolni. A nagy tőkeérdekeltségek a végrehajtó hatalomban sokkal biztosabb és egyértelműbb bázist találnak, mint a vegyes összetételű parlamentekben. Nem is szólva arról, hogy a parlamentek befolyásolása a különböző áttételek — pártok, parlamenti frakciók — miatt sokkal nehézkesebb. A politikai-gazdasági érdekek ennélfogva a parlamentek hatáskörének korlátozását kívánják a végrehajtó hatalom javára. E mellett a technikai ellenvetések másodrangú jelentőséggel bírnak. A végrehajtó hatalom hívei nem is szorgalmazzák a parlament munkájának fejlesztését.

A nagy néptömegeket képviselő haladó pártok és tömegszervezetek viszont egyre inkább felismerik, hogy a parlament nélküli gazdasági programok és tervek könnyen vezetnek bizonyos fajta totalitarizmusra. A legnagyobb francia szakszervezet, a CGT, 1961. novemberi általános kongresszusa nyomatékosan követelte, hogy érvényesüljenek az állami tervezésben a gazdasági-szociális demokrácia követelményei. Ebben bennefoglaltatik az is, hogy a polgári államok jelenlegi szakaszában a programok és tervek meghozatalában és végrehajtásuk ellenőrzésében való parlamenti közreműködés demokratikus követelmény. Nem lehet elfogadni, hogy a gazdasági fejlődés komplex volta szükségszerűen hozza magával a demokratizmus gyengülését a döntések meghozatalának rendjében. A parlamentekben folyó vita — ha még oly korlá-

toltan is — demokráciát jelent a kormányhivatalokban zárt ajtók mögötti döntésekhez képest.

Pikler Kornél

A fontosabb művek bibliográfiája

Gabriel, Almond: A comperative study of interest groups and the political process (American political science review, 1958. 3. f.)
Peter, Balscheit: Die Rechtsnatur des Planes. (Basel—Stuttgart, 1969.)
Manfred, Banaschak: Die Macht der Verbände (Leipzig, 1964.)
Jörg, Berkeman: Die staatliche Kapitalbeteiligung an Aktiengesellschaften (Hamburg, 1966.)
Richard, Bäumlin: Die Kontrolle des Parlaments über Regierung und Verwaltung. (Basel, 1966.)
Robert, A. Dahl: La politique de planification. (Les pouvoirs de décision dans l'État moderne, Études, UNESCO, Paris, 1967.)
Pierre, Delvolvé—Henry, Lesguillons: Le controle parlementaire sur la politique économique et budgétaire. (Paris, 1964.)
Kurt, Eichenberger: Die Problematik der parlamentarischen Kontrolle im Verwaltungsstaat. (Schweizerische Juristen-Zeitung, 1965. 18—19. füzet.)
Hans, Kelsen: Das Problem des Parlamentarismus. (Wien, 1926.)
Franz, Klein: Die grosse Finanzreform in der Bundesrepublik Deutschland. (Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht, 1970. 1—2. füzet.)
Hans, Klein: Die Teilname des Staates am wirtschaftlichen Wettbewerb. (Stuttgart, 1968.)
Georges, Lescuzer: Les entreprises nationales et le Parlement. (Revue du droit public, 1960. 6. füzet.)
Pierre, Mèndes-France: La république moderne. (Paris, 1962.)
Joel, Molinier: Grande Bretagne. Aspects juridiques et signification politique de la procédure budgétaire britannique. (Revue du droit public, 1970. 4. füzet.)
Karl-Heinz, Nassmacher: Probleme und Voraussetzungen einer rationalen Wirtschaftspolitik in Grossbrittanien. (Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, 1969. 4. füzet.)
Peter, Oberndorfer: Grundrechte und staatliche Wirtschaftspolitik. (Österreichische Juisten-Zeitung, 1969. 17. füzet.)
Francois, Perroux: Les techniques quantitatives de la Planification. (Paris, 1965.)
C. B. MacPherson: Progres technique et décision politique. (Les pouvoirs de décision dans l'État moderne. Études, UNESCO, Paris, 1967.)
Joseph, Rivan: Une idée neuve: la démocratie. (Paris, 1961.)
A. Sanvy: Mythologie de notre temps. (Paris, 1967.)
Ulrich, Scheuner: Das Grundgesetz in der Entwicklung zweier Jahrzente. (Archiv des Öffentlichen Rechts, 1970. 3. füzet.)
Niels, Stjernquist: Die Entwicklung des Öffentlichen Rechts Schwedens in den Jahren 1954—1969. (Jahrbuch des Öffentlichen Rechts, 18. kötet.)
M. Trobatas: Institutions financieres. (Paris, 1962.) Les instructions juridiques du gouvernement de l'économie dans les pays occidentaux et socialistes. Grands colloques européennes. (Brüsszel, 1968.)

A társadalomra veszélyesség hiányának problematikája

I. Általános kérdések

Az alábbiakban megvizsgálandó kérdés tárgyát nem a jogszabályra alapított általánosan elismert bűncselekményt kizáró okok (pl. jogos védelem, szolgálatban való jogszerű fegyverhasználat stb.) képezik, hanem az, hogy a bíróság a büntető törvényből vagy egyéb jogszabályból levezetett ilyen társadalomra veszélyességet kizáró okokon túlmenően — a cselekmény konkrét körülményeinek belátása alapján történő mérlegelése alapján, mintegy intuíciószerűen — megállapíthatja-e azt, hogy a bűncselekmény törvényi feltételeinek egyébként megfelelő magatartás nem társadalomra veszélyes és nem bűncselekmény. Ezt a kérdést a szocialista büntető törvénykönyvek többsége és a büntetőjogi irodalom jelentős része is igenlően válaszolja meg (a továbbiakban rövidség kedvéért: „igenlő nézet"). Az így pontosított kérdés tekintetében álláspontunk nemleges. A bíróság ilyen jogosultságának a megtagadását egyesek lényegében arra alapítják, hogy ez a törvény bírósági felülbírálását jelenti. Ez azonban nem világítja meg a kérdést. Az alábbiakban ezen túlmenően azt igyekszünk — a társadalomra veszélyesség helyének és szerepének elemzésével — bizonyítani, hogy az igenleges álláspont helyességét a logikai fogalomképzés szabályai és a dialektikus szemlélet valójában kizárják.

Az OSZSZSZK Btk. 7. cikkének 2. bekezdése szerint: „Nem bűncselekmény az olyan tevékenység vagy mulasztás, amely formailag kimeríti ugyan az e törvénykönyv különös részében meghatározott valamely cselekmény ismérveit, csekély jelentőségére tekintettel azonban nem veszélyes a társadalomra." — Hasonló rendelkezést tartalmaz a bolgár Btk. 9. cikkének 2. bekezdése is. — A csehszlovák Btk. 3. §-a és a jugoszláv Btk. 4. cikke a társadalomra jelentéktelen fokban veszélyes cselekményt említ. — A lengyel Btk. 26. cikkének 1. §-a szerint: „Nem képez bűncselekményt az a cselekmény, amelynek társadalomra veszélyessége elenyésző." E rendelkezés nem a bűncselekményfogalomnál, hanem a büntetőjogi felelősséget kizáró okok között van elhelyezve a törvényben. — Az NDK Btk. 3. §-a a következő: „(1) Nem valósul meg bűncselekmény, ha a magatartás megfelel ugyan valamely törvényi tényállás szóhangzatának, de a cselekmény hatása a polgárok vagy a társadalom jogaira és érdekeire, úgyszintén az elkövető bűnössége jelentéktelen".

Nem tartalmaznak a bíróság ilyen jogkörét biztosító rendelkezést a magyar Btk. (1961. évi V. sz. tv.) és a román Btk. (1968. évi 15. sz. tv.).

A bíróság említett jogkörét biztosító e rendelkezések, nézetünk szerint, jogi hatásukat tekintve, olyan általános jellegű bűncselekményt kizáró oknak felelnek meg, amely a jogszabályokból egyébként kitűnő, a társadalomra veszélyességet és a bűncselekményt kizáró körülmények körén túl érvényesül.

A társadalomra veszélyesség hiányának (jelentéktelenségének) tárgyalt kérdése elképzelhető mind a bűncselekmény megvalósulásának pozitív, mind ennek negatív feltételei vonatkozásában. A továbbiak során, inkább csak módszertani szempontból, a könnyebb áttekintés érdekében részben ilyen megközelítést is alkalmazunk; bár az ilyen megkülönböztetés nem teljesen vitán felül álló. Ugyanis, mint erre némelykor a jogirodalomban utalás történik, amikor a törvényhozó a bűncselekmények tényállásait meghatározza, már eleve csak jogellenes cselekményeket tart szem előtt, függetlenül attól, hogy a „jogellenesen" kifejezést nem ismételgeti az összes tényállásokban; következésképp a jogellenesség pozitív tényelemként is felfogható. Valóban azt lehet mondani, hogy az a magatartás, amelyet valamely jogszabály az állampolgár számára kötelességként vagy jogként előír, vagy valamely tevékenység jogszerű gyakorlásaként elismer, kívül esik a törvényi tényálláson; az nem jogellenes és társadalomra veszélyes magatartás. Helyes ez a kijelentés: „Magától értetődik, hogy az a cselekmény, amelyet a jogrendszer bármely normája megenged, nem lehet bűncselekmény."[1] Másfelől nem minden jogellenesség egyben büntetőjogi jogellenesség is. Utóbbit a büntető törvény mondja ki közvetlenül vagy zárójelszerűen utalva más jogágazatokra. A jogirodalomból vett egyik példával élve, „az, hogy mikor hatol valaki be más lakásába jogellenesen, ez államigazgatási jogi, polgári jogi kérdés ... Büntetőjogi szabály rendeli büntetni azt, aki más lakásába jogtalanul behatol ..."[2] Egyébként a jogellenesség általános vizsgálata nem képezi jelen cikk tárgyát. Ugyancsak szükséges felhívni a figyelmet arra is, hogy nem feladatunk e cikk keretében azzal foglalkozunk, hogy a társadalomra veszélyesség nem azonosítható a bűncselekmény tényleges megvalósításával, hogy az objektíve társadalomra veszélyes és jogellenes cselekmény nem feltétlenül az elkövetőnek felróható, bűnös cselekmény. Helyesen írja Viski László azt, hogy a törvényesség követelményéből folyik, hogy „a helyes bírói vizsgálódás módszere a következő: először azt kell eldönteni, hogy a vizsgált magatartás veszélyes volt-e a társadalomra vagy sem, s csak ennek a legfontosabb kérdésnek igenleges eldöntése után kerülhet sor annak vizsgálatára, hogy az ilyennek elismert magatartás felróható-e tanúsítójának, tehát, hogy az illető cselekedett-e egyáltalán büntetőjogi értelemben (beszámíthatóság), és ha igen, ténylegesen bűnösen cselekedett-e? ..."[3] Amikor a továbbiakban társadalomra veszélyes cselekményt említünk, ezt a fentebbi értelemben tesszük.

A fentebb körülhatárolt, felvett tárgyunk szempontjából szeretnénk kiemelni azt, hogy e tekintetben elfoglalt nemleges álláspontunk magva a tartalom és a forma elválaszthatatlanságáról vallott uralkodó szocialista szemléletnek a következetes végigvitelében áll. Ezt azért bocsájtjuk előre, mert nézetünk szerint minden általunk „igenlegesnek" jelölt nézet bizonyos tekintetben a tartalom és a forma egymástól való elszakítását, vagy legalábbis ezen elvnek nem következetes alkalmazását rejti magában. Ez így van akkor is, ha azt vallják, hogy a jogi formának nem mindig felel meg a társadalomra veszélyes tartalom, de akkor sincs másként, ha szavakban a tartalom és a forma elválaszthatatlanságát említik ugyan, de mégis az ellenkező álláspontra jutnak azáltal, hogy a törvényi ismérveknek megfelelő magatartás nem társadalomra veszélyes jellegét ismerik el.

Amennyiben az adott Btk. (az igenleges megoldásnak megfelelő) ilyen kifejezett rendelkezést tartalmaz, ez a bíróság törvényi felhatalmazását jelenti arra, hogy a törvény megfelelő rendelkezéseit a gyakorlati esetben a *konkrét körülmények belátása szerinti mérlegelése* alapján korrigálja; ugyanis a törvényi absztrakciókkal *szemben* állapíthatja meg azt, hogy a cselekmény a konkrét körülmények között csekély jelentőségű, nem veszélyes (csekély mértékben veszélyes) a társadalomra és nem bűncselekmény. Az ilyen konkrét cselekmény — bár az említett bírósági mérlegelés eredményeként — nem jogellenes cselekménnyé válik. Az alább kifejtendők azt célozzák elsősorban, hogy azokat a nézeteket cáfolják, amelyek a magyar Btk. alkalmazásában is lehetségesnek tartják a bíróság ilyen jogkörét. Az igenlőnek jelölt nézetek helyességét részben általános állomjogi szempontból [*A)* alatt], részben szorosabban vett büntetőjogi elméleti meggondolásokból [*B)* alatt] vitatjuk.

A) Az általunk vitatott nézet azt jelenti, hogy a bíróság az eléje kerülő konkrét esetek tömegében, tehát gyakorlatilag általában vizsgálja azt, hogy a törvény szerint bűncselekményt megvalósító magatartás valóban bűncselekmény-e vagy sem; következésképp elvileg a bíróság rendszeresen felülbírálja a törvényt. Elvi szempontból közömbös körülmény az, hogy a bíróság legtöbb esetben esetleg egyetért a

[1] Polaček, Fr.: Skutková podstata trestného činu (Bratislava, Slov. Akad. Vied, 1957) 74. old.

[2] Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái, a polgári jogi felelősség (Budapest, Akad. Kiadó, 1961.) 74. old.

[3] Viski László: Szándékosság és társadalomra veszélyesség (Bpest. Közg. és Jogi Könyvk. 1959.) 84—85. old. ld. még: A társadalomra veszélyesség és a bűnösség viszonya, ÁJI Értesítő 1958. 2. sz. 237. old. 1. bek.

törvényhozó értékeléseivel. Nézetünk szerint ez nincs teljesen összhangban a bűncselekménnyé nyilvánítás legalitásának az elvével. Más kérdés az, hogy a törvény a bíróság számára biztosíthatja ezt a jogkört. Tudományos értékeléseken alapuló törvényt tartva szem előtt, nem lehet alaposnak elfogadni az olyan érvet, hogy a törvényi absztrakció nem mindig felelhet meg a konkrétumoknak. (Ez a tudományos felmérés és helyes fogalomképzés tagadása lenne, mint erre még visszatérünk.) Arra gondolunk, hogy a szocialista államban csakis a társadalmi érdekek elleni jelentősebb súlyú támadások nyilváníthatók bűncselekménnyé. E magatartások elvetendősége pedig a társadalmi jogtudat szerint is nyilvánvaló, még inkább képes a törvényhozás ezek megjelölésére. Különbségek nem az elkövetett bűncselekmények *jellege,* hanem sokkal inkább azok súlya tekintetében lehetséges. Továbbmenően, nézetünk szerint, a bíróság számára a vitatott jogkör megadása ellentétben áll a szocialista államban az állam szervei feladatmegosztásának az államjogi elvével. Különös jelentőséget tulajdonítunk annak az alkotmányjogi elvnek, amely szerint a bíró az ítélkezése során a törvénynek és csak a törvénynek van alávetve. Ez az elv, feltételezve annak általános tudatosítását, a szocialista bírói függetlenség tulajdonképpeni biztosítéka, aminek szerepét és jelentőségét talán nem szükséges itt külön fejtegetni. Az általunk vitatott nézet, illetve megoldás nem alkalmas ennek az elvnek és ezen keresztül a törvényesség szellemének az erősítésére. Ugyanakkor gyakorlati szempontok sem teszik szükségessé a szocialista büntetőjog fejlődésének mai fokán a bíróság említett jogkörének az elismerését, ami végső soron a törvényhozó felelősségének bizonyos körben — lefelé történő — áthárítását jelenti a bírósági szervekre. A most említett gyakorlati szempontok tekintetében, ismétlések elkerülése végett, itt csak utalunk a cikk utolsó részében kifejtendőkre. Ez nem jelenti azt, hogy a bíróság nem vizsgálja a cselekmények társadalomra veszélyességét; erről a továbbiakban lesz szó.

B) Felvett tárgyunk szorosan vett büntetőjogi vonatkozásainak a vizsgálata feltételezi azt, hogy bizonyos tekintetben korlátozott körben elemeznünk kell a társadalomra veszélyesség helyét és szerepét is az egyes bűncselekménykategóriák megvalósulása szempontjából. Nem lenne helyes az olyan felfogás, hogy a bűncselekmény formális burzsoá fogalmához mintegy kívülről hozzáragasztjuk a társadalomra veszélyességet, majd a szükségesnek vélt esetben az utóbbit az előbbitől elválasztjuk és kijelentjük, hogy a bűncselekmény nem valósult meg. Nézetünk szernit a szocialista felfogás lényege abban áll, hogy a bűncselekmény társadalmi és jogi jelenség elválaszthatatlan egysége. A törvényhozó a társadalomra károsnak vagy veszélyesnek ítélt konkrét magatartások meghatározott csoportjának, azaz típusának közös ismertető jegyeit veszi alapul az absztrakt bűncselekményi tényállás megállapításánál (ami bizonyos általános ismérvekkel egészül ki). A bűncselekmény mögött bizonyos társadalmi viszonyokkal kapcsolatos társadalmi érdek és a magatartástípusba tartozó konkrét magatartások közötti konfliktus áll. A normatív meghatározásban az e típushoz tartozó magatartásokra vonatkozó társadalmi értékítélet fejeződik ki. A büntetőjogi norma érvényessége végső fokban nemcsak az állami akaratból, hanem az objektív társadalmi-gazdasági viszonyokból ered. E normában a meghatározott magatartás-típus bűncselekménykategóriaként tükröződik, éspedig a típusnak mindig megfelel a kategória abban az értelemben, hogy egységet képeznek. A jogi jelenségben a forma és a tartalom egységet alkot. Éppen az említett tipikus jelleg biztosítja az egyedi konkrét bűncselekmény és az erre vonatkozó absztrakt norma közötti kapcsolatot.

De vajon miféle társadalomra veszélyességről van itt szó. Egymagában ez a szó „társadalomra veszélyesség" meglehetősen elmosódó körvonalú, gyakran szubjektív megítélésű fogalmat takarhat. Ismeretes, hogy a fogalom más jogágazatok szempontjából is használatos. A büntető törvény csak az abban meghatározott társadalomra veszélyes cselekményeket nyilvánítja bűncselekménnyé. Következésképp a bűncselekmény-fogalom tekintetében releváns társadalomra veszélyesség *csak meghatározott típusokban létezik.*

Levonható az a következtetés, hogy a társadalomra veszélyes jelleg *mindig specifikus,* mindig valamilyen bűncselekmény törvényi tényelemeiben jut kifejezésre. De ez fordítva sem lehet másképp, azaz a törvényi ismérveknek a külső valóságban való realizálódása a *specifikus társadalomra veszélyesség megnyilvánulását jelenti* (természetesen mindig feltételezve a bűncselekmény bizonyos általános pozitív és negatív feltételeit is). A társadalomra veszélyesség a törvényi ismérvek immanens minősége; a különös részbeli bűncselekményi tényállásban szereplő ismérvek azok, amelyek elsődlegesen kifejezik az ezeknek megfelelő cselekmény társadalomra veszélyes tulajdonságát. A kifejtetteknél fogva egyfelől a „jogi jelenségnek" mint materiális tartalom nélküli formának, másfelől a büntetőjogilag releváns társadalomra veszélyességnek mint ettől a formától valamiképpen függetlenül létező tartalomnak az elképzelése és egymással való szembeállítása a bűncselekmény dialektikus egységének a metafizikus szétszakítását jelenti.

A logikai fogalomképzés szempontjából vizsgálva a kérdést, úgy véljük, hogy ez a bűncselekmény esetében sem különbözik a fogalomképzés általános logikai szabályaitól. Valamely bűncselekmény-kategória, azaz a különös részben meghatározott (az általános ismérvekkel kiegészülő) absztrakt magatartás is a fogalomalkotás eredménye. Ugyanis a törvényhozó meghatározott társadalmi érdekek elleni támadáso-

kat jelentő magatartások csoportjának a közös lényeges ismertető jegyeit vette alapul a bűncselekmény absztrakt meghatározásához. Ez a logikai művelet érvényes minden fogalomalkotásra. Valamely megvizsgált konkrét dolog, jelenség vagy megfelel a vonatkozó fogalom ismérveinek és akkor *ilyen* dologról, jelenségről van szó, vagy nem felel meg ezen ismérveknek és akkor *nem ilyen* dologgal, jelenséggel állunk szemben. Nincs ez másként a bűncselekmény és az annak ismérvei alá szubszumálható konkrét jelenség viszonylatában sem. Példával élve (és a példa kedvéért itt eltekintve az egyéb ismérvektől) megállapítható, hogy a hamis tanúzás bűntettének esetében ez a kitétel: „aki a hatóság előtt az ügy lényeges körülményére hamis vallomást tesz" ennek a bűncselekménynek *formáljogi ismérve,* amelynek az igazságszolgáltatás rendes menetére káros, azaz specifikus társadalomra veszélyes jellege *vele járó, tőle el nem választható tulajdonsága.* Ez a formáljogi ismérv és a specifikus társadalomra veszélyes jelleg, amelyet kifejez csak együtt létezhetnek. Ha a konkrét magatartás nem szubszumálható az említett fogalom alá, akkor nem ilyen jelenségről, azaz nem hamis tanúzásról lesz szó.

Álláspontunk szerint, ha a bíróság valamely konkrét magatartás elbírálása során a bűncselekmény absztrakt ismérveinek a megvalósulását állapította meg, akkor ezzel szükségképpen e magatartás társadalomra veszélyességét is megállapította; de fordítva is lehet mondani: ha a bíróság a konkrét magatartás bizonyos specifikus társadalomra veszélyességét megállapította, ez annyit jelent, hogy a megfelelő bűncselekmény törvényi ismérveinek a megvalósulását is megállapította.

Ha módszertani szempontból abból a megfogalmazásból indulunk ki, hogy a bűncselekmény megvalósulásának pozitív és negatív feltételei (ismérvei) vannak, rá kell mutatnunk arra, hogy a társadalomra veszélyesség mint tartalom és a jogi rendelkezés mint forma közötti viszony tekintetében az előzőekben kifejtettek megfelelő módon vonatkoztatandók a bűncselekmény megvalósulása negatív feltételeire is. A társadalomra veszélyesség kiküszöbölését is jogi formák fejezik ki. Például a magyar Btk. 25. §-ában foglalt jogi ismérvek azt fejezik ki, hogy az ezeknek megfelelő helyzetben és körülmények között tanúsított elhárító magatartás nem veszélyes a társadalomra. Az, hogy az ilyen magatartás nem veszélyes a társadalomra és az, hogy a törvény azt megengedi, azaz jogszerű: egységet képez. Ugyanezt lehetne kimutatni a szolgálatban való szabályszerű fegyverhasználatról, a jogszabálynak megfelelő terhességmegszakításról vagy más esetekről, amikor a megfelelő magatartást bizonyos körülmények között a jogrendszer előírja vagy jogosnak, a társadalomra nem veszélyesnek ismeri el.

Egyes nézetek szerint a bíróság az általunk vitatott jogkört az esetben is gyakorolhatja, ha az adott szocialista ország büntető törvénykönyve nem is tartalmaz a bíróság e jogkörét megállapító kifejezett tételesjogi rendelkezést. Kézenfekvő, hogy ez a szemlélet a büntető törvénykönyvnek a bűncselekmény-fogalomra vonatkozó meghatározását — így pl. a magyar Btk. 2. §-át — *közvetlenül* alkalmazandó normaként kezeli. Ezt a szemléletet nem tudjuk osztani. Rá kell mutatnunk arra, hogy a büntető törvénykönyv bevezető rendelkezéseiben általában kivetített általános elvekhez viszonyítva a törvény egyéb rendelkezései nem tekinthetők egyszerűen a fő tételt magyarázó anyagoknak, hanem azok az általános elvet *konkretizáló* kötelező erejű normák, amelyek megszabják az általános tétel érvényesülésének körét és módját. Ez vonatkozik a bűncselekményt kizáró körülményekre is, abban az értelemben, hogy a jogalkalmazó a társadalomra veszélyesség kizárását csak a jogrendszer bizonyos szabályaiból vezetheti le, olyanokból, amelyek a cselekmény társadalomra hasznos, jogszerű jellegét közvetítik. Azt a nézetünket, amely szerint a Btk. 2. §-ában foglalt bűncselekményfogalomban jelentkező általános elv, csak a konkrétizáló normákon keresztül érvényesül az alábbiakkal kívánjuk bizonyítani:

a) A büntető törvénykönyvek bevezetésében foglalt más irányú általános elvek is irányító eligazító jellegűek. Így a büntető törvénykönyv a bevezető részében általában körülírja a védeni kívánt érdekeket, meghatározza nagy vonalakban a jogtárgyakat; mégsem kétséges, hogy ezek mibenlétét, a védelem körét egyéb konkrétizáló szabályok határozzák meg. A bűnösségi elv sem közvetlenül alkalmazandó norma; számos egyéb rendelkezés konkrétizálja a bűnösségi formákat, azt, hogy melyik mikor és mennyiben hatályosul. Ami az ugyancsak itt szereplő társadalomra veszélyességet illeti, ezt is a különös rész tényállásai és egyéb szabályok konkrétizálják. Összegezve: az általános elvek olyan módon érvényesülnek, ahogy azokat a jogrendszer egyéb szabályai konkrétizálják. Más dolog, hogy e szabályok alkalmazása során az általános elv eligazítást, irányítást nyújt.

b) Az általános és különös viszonya nem mechanikusan, hanem azon viszonyok jellegének megfelelően érvényesül, amelyekre éppen alkalmazzuk. Esetünkben büntetőjogról van szó, ennek pedig alapvető sajátossága valamennyi normájának imperatív jellege. Az általános és különös tehát e felépítmény jellegének megfelelően érvényesül. Az alapelveket konkretizáló normák, így pl. a jogos védelemről rendelkező Btk. 25. § nem tekinthető abban az értelemben egyszerűen példának, hogy mintájára az általános elv közvetlen alkalmazásaként bűncselekményt kizáró más okokat lehetne „teremteni".[4]

[4] Ld. Ádám György: A cselekmény és társadalomra veszélyességének értékelése, MJ és KJSz 1970. 7. sz. 414., 420. old.; ld. még Lukács T.: A büntető törvénykönyv kommentárja (Szemlecikk) MJ és KJSz 1969. 3. sz. 179. old. 2. pont, és Kovács P.: A társadalomra veszélyesség értékelése, MJ és KJSz 1967. 11. sz. 653. és köv. old.

(Ugyanis, mint arról részben már szó volt, a cselekmény társadalomra nem veszélyes, jogszerű jellege is a jogrendszer szabályaival függ összsze.) A Btk. 2. §-a egymagában — más konkretizáló szabályozás figyelmen kívül hagyásával — nem használható a törvényi feltételeknek megfelelő magatartás nem bűncselekménnyé nyilvánítására. Csakis az általunk kifejtett értelemben értünk egyet ezzel a kijelentéssel: „A szocialista büntető jogalkotásban a társadalomra veszélyességet nem egy (vagy esetleg néhány) paragrafus írja le, hanem az egész jogrendszer."[5]

c) A kérdéssel kapcsolatban csak utalunk arra, hogy a jogirodalomban uralkodónak mondható nézet szerint is az alapelvek nem alkalmazhatók önmagukban, hanem konkrétizáló szabályok által.[6]

d) Annak a nézetünknek a megalapozottságát, amely szerint a bűncselekményfogalommal kapcsolatos általános elv nem közvetlenül alkalmazandó norma, bizonyítják azok a büntető törvénykönyvek is, amelyek a bíróság ilyen jogkörének a biztosítása érdekében megfelelő kifejezett rendelkezés felvételét látták szükségesnek. Az ilyen kifejezett rendelkezés: konkretizáló norma, amely a csekély jelentőségű cselekmények esetén a társadalomra veszélyesség hiányának szóban levő bírói megállapítását teszi lehetővé. Úgy véljük, hogy a vonatkozó megoldás nyilván az adott ország jogtudományában uralkodó felfogást is tükrözi. Ilyen körülmények között aligha várható olyan nézet kifejtése, amely szerint a bűncselekményfogalommal kapcsolatos elv *közvetlenül* alkalmazandó norma, amely mellett a csekély jelentőségű társadalomra nem veszélyes cselekményekre vonatkozó, szóban levő kifejezett törvényi rendelkezés tulajdonképp felesleges lenne.

Az orosz Btk. 7. cikkének 2. bekezdéséhez hasonló normát tartalmazott a korábban hatályos Btk. 6. cikkéhez fűzött Hivatalos magyarázat. Ebben a bűncselekmény formai ismérveit megvalósító „de csekély jelentőségére és a káros következmények hiányára tekintettel a társadalomra nem veszélyes" cselekmény szerepel. Az pillanatig sem lehet vitás, hogy ez a szóban levő általános elvet konkrétizáló egyik norma. A szovjet büntetőjogi irodalomban a „bűncselekmény tényállása" tekintetében zajlott le vita. A vitának tárgyunk szempontjából csak annyiban van jelentősége, hogy a különböző szovjet szerzők a csekély jelentőségű cselekmény jogellenességének és társadalomra veszélyességének a hiányát nem egyszerűen a bűncselekmény-fogalomra, hanem a kapcsolatos általános elvet konkrétizáló Hivatalos magyarázatra mint közvetlenül alkalmazandó normára alapítva tárgyalták. — Piontkovszkij megállapítva azt, hogy a bűncselekmény jogellenes és társadalomra veszélyes magatartás, amellett száll síkra, hogy ezek nélkül nincsen „bűncselekményi tényállás"; a jogellenesség (társadalomra veszélyesség) hiánya tekintetében azonban a Hivatalos magyarázatra, tehát a konkrétizáló normára utal, ugyanúgy az általa felsorolt bűncselekményt kizáró okok tekintetében is ezeknek a jogrendszer szerinti *jogszerű* jellegére hivatkozik. Mindezek a társadalomra veszélyesség és jogellenesség fenn-, vagy fenn nem forgása szempontjából nyilvánvalóan az általános elvet konkrétizáló normák. Ez a „bűncselekmény tényállása" fogalomnak a körére kiélezett fejtegetéseiből közvetve kitűnik. Idézzük a következő kijelentéseit: „Sohasem forog fenn bűncselekmény tényállása ott, ahol az elkövetett cselekménynek nincsen jogellenessége (társadalomra veszélyessége). Nincs bűncselekményi tényállás például a jogos védelem vagy végszükség keretében elkövetett jogszerű cselekmények esetében. Nincs bűncselekmény tényállása, ha a személy cselekménye csekély jelentőségére tekintettel nem társadalomra veszélyes jellegű." (Az utolsó mellékmondat a Hivatalos magyarázat szó szerinti szövegének felel meg.) Más helyen ezt írja: „A büntető üldözés mellőzése az Alapok 7. cikkének 2. bekezdése értelmében az olyan cselekmények esetében, amelyeket csekély jelentőségüknél fogva nem lehet a társadalomra veszélyeseknek tekinteni, azt jelenti, hogy a szovjet jog értelmében ezekben hiányzik a bűncselekmény tényállása s ezeket nem lehet bűncselekménynek tekinteni." A következő bűncselekményt kizáró okokat sorolja fel: jogos védelem, végszükség, a sértett beleegyezése, a társadalomra hasznos tevékenység folytatása, a saját jog gyakorlása, a törvény teljesítése, a kötelező parancs teljesítése. Hozzáfűzi, hogy „... az ezek során végzett cselekmények jogszerűek, ezért formálisan sem jogellenesek."[7] Piontkovszkij 1970. évben kiadott tankönyvében ugyanilyen álláspontok olvashatók:[8] — Cereteli és Makasvili „a bűncselekmény tényállása" fogalomnak a körét a különös részbeli tényállásra vonatkoztatják; a társadalomra veszélyességet nem tekintik a tényállás önálló ismérvének, „hanem az a tényállás ismérveinek az összességét jellemzi". Általános szabályként a következő tételt állítják fel: „ha az elkövető cselekményében a különös rész szakaszaiban meghatározott törvényi tényállás ismérvei forognak fenn, ez azt jelenti, hogy a cselekmény társadalomra veszélyes és jogellenes. Nincsen azonban szabály kivétel nélkül." Mint rámutatnak „... a fenti szabály alól szintén létezhet kivétel. Ezt a kivételt fejezi ki mindenekelőtt az OSZSZSZK Btk. 6. szakaszához fűzött megjegyzés". Ugyanígy utalnak a jogos védelmet meghatározó sza-

[5] Ádám György i. m. 421. old.

[6] Szabó Imre: A kodifikáció általános kérdései JK 1969. 10. sz. 497. old.

[7] Piontkovszkij, A. A.: Ucsenie o presztuplenii po szovjetszkomu ugolovnomu pravu (Moszkva, 1961.) 161. old. ut. bek., 160. old. 3. bek., 163. old.

[8] Piontkovszkij, A. A.: Kursz szovjetszkogo ugolovnogo prava, Tom II. (Moszkva, Prosztuplenie Izd. Nauka, 1970.) 24., 342. old.

kaszra is, majd megállapítják, hogy ezekben az esetekben „... a törvényi tényállásnak megfelelő ismérvek összessége üres formalitássá válik, amely nem szolgálhat a büntetőjogi felelősség alapjául".[9] Fejtegetéseikből azonban bennünket csak az érdekel közvetlenül, hogy az általuk „kivételnek" jellemzett eseteket e szerzők is a szóban levő általános elveket konkrétizáló normákra mint közvetlenül alkalmazandó szabályokra alapítják. Mindez ellentétes az olyan felfogással, amely szerint a szocialista büntető törvénykönyvek bevezető rendelkezéseiben, így a magyar Btk. 2. §-ában foglalt általános elvek közvetlenül alkalmazandó normák lennének.

Ellenkező álláspontot látszik elfoglalni az NDK-ban korábban hatályos büntető törvénykönyvhöz fűződő Büntetőjogi Tankönyv. Itt ez olvasható: „A materiális bűncselekményfogalomból következik az a szabály, hogy a törvényi tényállásnak látszólag megfelelő, de csekély jelentőségénél fogva társadalomra veszélyességet nem mutató cselekmény, nem bűncselekmény". A következő oldalon azonban az olvasható, hogy ez a szabály a joggyakorlat folytán mint szokásjog vált a német jogrend alkatrészévé.[10] Ez a nézet azonban túlhaladottnak tekintendő, minthogy az új 1968. évi január 12-i Btk. a 3. §-ában e tekintetben az általános elvet konkrétizáló kifejezett rendelkezés felvételét látta szükségesnek; nyilván azért, mert egyébként közvetlenül az általános elvre hivatkozással nem lehet kimondani, hogy nem bűncselekmény az, ami megfelel a bűncselekmény ismérveinek. Minden vitát kizár e tekintetben a Btk. kommentárjában a 3. §-hoz fűzött magyarázat. Idézzük azt: „Míg az 1. §-ban a vétségek és a bűntettek alapvető jegyei vannak megfogalmazva, addig a 3. §-ban olyan körülmények vannak megjelölve, amelyek esetében a cselekmény nem bűncselekmény ... a 3. § rendeltetése, hogy kizárja azt, hogy olyan cselekmények, amelyek valamely bűncselekmény tényállásának szóhangzásával való formális egyezőségük ellenére, materiális tartalmuk szerint nem bűncselekmények, vétségként kezeltessenek ... A 3. § nem kívánja azt, hogy a cselekménynek semmilyen káros kihatása ne legyen ..."[11] Az idézetből következik tehát, hogy külön rendelkezésre van szükség ahhoz, hogy a bíróság a törvényi ismérveknek megfelelő konkrét magatartás nem bűncselekmény voltát nyilváníthassa ki.

A magyar büntető törvénykönyv kommentárja c. műben a tárgyat érintően a következő magyarázat olvasható: „... valamely bűncselekmény tényelemeit magában foglaló magatartás tekintetében a jogalkalmazó nem teheti vizsgálat tárgyává, vajon az veszélyes-e a társadalomra vagy sem, más szóval a tényállásszerű magatartás szükségképpen veszélyes a társadalomra ... Az a tény, hogy valamely magatartást a büntető törvénykönyv bűncselekménynek minősít, a társadalomra veszélyességet a jogalkalmazás által felülbírálhatatlanul dokumentálja és tehát csak a társadalomra veszélyesség fokának (mértékének) a megállapításáról lehet szó ..."[12] Nem mintha nem értenénk egyet azzal, hogy a jogalkalmazó nem bírálhatja felül a törvényt, de meg kell jegyeznünk, hogy ezek a fogalmazások nem tekinthetők a kérdés olyan átfogó elemzésének, amelyek megfelelően ellensúlyozhatnák a társadalomra veszélyesség kérdésében némelykor tapasztalható fetisizáló tendenciákat. Rövidség kedvéért csak utalunk a továbbiakban kifejtendőkre.

A korábban hatályos román Btk. 1. szakaszának a 3. bekezdése kifejezett rendelkezést tartalmazott a csekély jelentőségű cselekmények társadalomra veszélyessége hiányának a kimondásával kapcsolatban. Az új és a régi Btk. összehasonlítását tárgyaló könyvben ez olvasható: „Megszűnik a lehetősége annak, hogy a bírósági szervek valamely konkrét cselekményt, amely a büntető törvény rendelkezése szerint bűncselekménynek minősül, akként értékeljenek, hogy az mégsem bűncselekmény. A korábban hatályos Btk. 1. szakaszának 3. bekezdésében írt szabály az analógia szerint történő inkriminálásra vonatkozó rendelkezésből mint annak értelemszerű velejárója következett. Az analógiáról való lemondással és a bűncselekménnyé nyilvánítás legalitása elvének az erősítésével természetessé vált az, hogy ugyanezen elv erősítése végett le kellett mondani a büntető törvényben meghatározott cselekményeknek a bírósági szervek által való dezinkriminálásáról is."[13] A román büntető törvénykönyv elméleti magyarázatai c. több szerző által írt mű vezető szerkesztője és egyik szerzője V. Dongoroz az inkriminálás törvényessége elvének egységét magyarázva, kijelenti azt, hogy „bármilyen súlyos és nyilvánvaló valamely cselekmény társadalomra veszélyessége, az nem esik a büntető törvény hatálya alá, ha nincs bűncselekménnyé nyilvánítva. Fordítva, ha a törvényi jellemzés fennforog, a cselekmény a büntető törvény hatálya alá esik bármilyen csekély is a konkrét cselekmény társadalomra veszélyességének a foka". A továbbiakban a következő nézetet fejtegeti: „A társadalomra veszélyesség a bűncselekmény három lényeges vonásának egyike, amelyek nélkül nincsen bűncselekmény, ennélfogva a társadalomra veszé-

[9] Cereteli, T. V. és Makasvili, V. G.: A bűncselekmény törvényi tényállása mint a büntetőjogi felelősség alapja, Cikkgyűjtemény a külföldi jogirodalomból 1955. 5. sz. 220—221. old.

[10] Gerats—Lekschas—Renneberg: Lehrbuch des Strafrechts der DDR Allgem. T. (Berlin, 1957) 492., 493. old. 1. bek.

[11] Strafrecht der DDR Lehrkommentar zum Strafgesetzbuch B. I. (Berlin, 1969.) 76—77. old.

[12] Ld. A büntető törvénykönyv kommentárja I. k. (Bpest. Közg. és Jogi Könyvk., 1968.) 24., 25. old.; ld. még Kádár Miklós és Kálmán György: A büntetőjog általános tanai (Bpest. Közg. és Joki Könyvk. 1966.) 221—222. old.

[13] Noul Cod penal şi Codul penal anterior (Bucureşti, Edit, Polit. 1968.) 13—14. old.

lyességre is vonatkozik az, hogy jogi hatékonysága attól feltételezett, hogy ne forogjon fenn a cselekmény büntető jogi jellegét kizáró ok, ami létezésének a tagadását jelentené . . . A társadalomra veszélyességet kizáró okok feltétlenül jogi okok formáját kell öltsék. Más szóval a helyzetek, állapotok, körülmények, amelyek a társadalomra veszélyesség negációját képezik, a törvény által explicit vagy implicit módon megengedettek kell legyenek." Más helyen a szerző azt a gondolatát fejti ki, hogy a törvényhozó a vonatkozó bűncselekményt, a bűnözés elleni küzdelem feladatával összefüggésben, mint tömegjelenséget tartja szem előtt; az egyedi cselekmények szankcionálása az összjelenség elleni küzdelem részét képezi; „. . . márpedig — mint írja — ez teljesen figyelmen kívül marad akkor, ha a büntető törvényben meghatározott cselekmény társadalomra veszélyességét elszigetelve, önállóan, az összjelenségből kiszakítva értékeljük".[14]

Az általunk képviselt álláspontlal szemben elképzelhető olyan ellenvetés, hogy a bűncselekményt kizáró okok (pl. a sértett beleegyezése stb.) sem minden esetben jogi rendelkezéseken alapulnak, hanem azokat némelykor csak a jogtudomány és a joggyakorlat teremtette. Rá kell azonban mutatnunk arra, hogy a joggyakorlat a bűncselekményt kizáró okokat nem a jogrendszeren kívüli értékeléssel, nem pusztán bírósági „belátás" alapján alakítja ki, hanem azokat közvetlenül a jogrendszer szabályaira alapítja, vagy abból levezetve állapítja meg. A büntető törvénykönyvben rendszerint csak egyes a társadalomra veszélyességet, illetve a bűncselekményt kizáró okok vannak meghatározva. Ezeknek magában a büntető törvényben való meghatározását az teszi nélkülözhetetlenné, hogy ezek bűncselekmények elkövetése során felmerülő, az elkövetéshez szorosan kapcsolódó olyan körülmények, amelyek jogszerű jellege egyébként a jogrendszer más szabályaiból nem tűnne ki.

A szóban levő bűncselekményt kizáró okokkal kapcsolatos büntetőjogi irodalomban mindig aláhúzzák e magatartások *jogszerű* jellegét. Kiragadott példaként említjük, hogy Piontkovszki az általa felsorolt, az előzőkben idézett, bűncselekményt kizáró okok egyenként való tárgyalása során hangsúlyozza a jogszerű jelleget, így pl. a sértett beleegyezésével kapcsolatban azt írja, hogy ez a cselekmény társadalomra veszélyességét és jogellenességét az esetben zárja ki „. . . ha az olyan jogok és érdekek ellen irányul, amelyek a sértett szabad rendelkezése alá tartoznak". A jogi eredetre utal a szerző ilyen fogalmazása is: „A hozzájárulásnak a jog szerint érvényesnek kell lennie". A saját jog gyakorlásával kapcsolatban a szerző a törvényben megállapított keretek között maradó *jogra* utal stb.[15]

Dongoroz többek között így különböztet: „Egyes bűncselekményt kizáró okokat a törvény szabatos rendelkezéssel ismer el (pl. házkutatás, orvosilag indokolt terhesség-megszakítás). Léteznek viszont olyan esetek is, és ez a gyakoribb, amikor bizonyos tevékenység, foglalkozás törvényi elismerése révén implicite az ezekkel velejáró olyan aktusok is megengedettek, amelyek egyébként természetük szerint társadalomra veszélyesek és a büntető törvényben meg vannak határozva (pl. a testi épségnek sebészeti műtét útján való érintése, ütések és sérülések sportok űzése során).[16] A sértett beleegyezése tekintetében a magyar büntetőjogi irodalomban is a megfelelő rendelkezési *jogra* és annak körére utalnak. Az Alkotmány és a jogrendszer egyéb szabályai megszabják az egyén jogait és jogos érdekeit és értelemszerűen azt is, hogy rendelkezési joga milyen körben és milyen feltételek mellett érvényesül. Elsősorban az anyagi javai felett rendelkezik. Helyes értelmezés mellett maga a bűncselekményi tényállás rendszerint eligazítja a jogalkalmazót e tekintetben. Az olyan terminológia mint „a szülői fegyelmi jogok gyakorlása" és a „hivatásból, foglalkozásból eredő jogok gyakorlása" egymagában is a megfelelő cselekmények jogon alapuló jellegére utal. Az orvosi tevékenység tekintetében helyes nézet, hogy ez „hivatásból eredő jog", utalással Piontkovszkij, Hafter, Donnedieu de Vabres és Bouzat hasonló nézetére.[17]

II. A tartalom és a forma egysége a jogalkalmazásban

Már utaltunk arra, hogy a megfelelő törvényi formai elemek megállapítása egyben a cselekmény társadalomra veszélyességének a megállapítása is és ezt ugyanígy lehet fordítva is mondani. Ugyanis a bíróság ténylegesen uno ictu állapítja meg a tartalmi és formai elemek fennforgását.

A tényállási elemek a valóság meghatározott jellegű és körű jelenségeinek fogalmi meghatározásai. Ahhoz, hogy valamely konkrét jelenséget e fogalmak alá szubszumálhassunk, mindig szükséges megvizsgálni, hogy az valóban ilyen jellegű-e, azaz, hogy vajon megfelel-e annak a specifikus, társadalomra veszélyes jellegnek, amit a tényállási formai elemek kifejeznek. Ilyen körülmények között minden esetben azt lehet mondani, hogy a bíróság a konkrét cselekmény specifikus társadalomra veszélyessége fenn- vagy fenn nem forgását vizsgálja a bűncselekmény megállapításánál.

Bizonyos különbségek vannak azonban a különböző tényállások felépítésének a módja tekintetében. Egyes tényállások, illetve tényelemek olyan közvetlenül közvetítik a jogalkalmazó számára a konkrét cselekmény társadalomra veszélyes jellegét, hogy ennek különösebb latol-

[15] Piontkovszkij Ucsenie o presztuplenii . . . i. m. 472., 473., 476., 480. old.

[14] Dongoroz, V. és mások: Explicaţii teoretice ale Codului penal român, vol. I. (Bucureşti, Ed. Acad. 1969.) 342., 345. old.

[16] Dongoroz, V. i. m. 343. old.

[17] Kádár és Kálmán i. m. 339—340., 343. old.

gatására rendszerint nincs szükség a formai elemek megvalósulásának a kimondásához. Ilyen pl. a Btk. 253. §-ában szereplő „aki mást megöl" tényelem stb. Más bűncselekmények tényállásai (egyes tényelemei) viszont nem közvetítik ilyen közvetlenül a jogalkalmazó számára a konkrét cselekmények társadalomra veszélyes jellegét. hanem a törvényhozó eleve a konkrét körülmények mérlegelését tételezi fel a specifikus társadalomra veszélyesség és az azt kifejező tényelemek fennforgásának — vagy fenn nem forgásának — a kimondásához. Megjegyezzük azonban, hogy csak a bűncselekmények alsó ún. határeseteinél szembetűnő az, hogy a bíróság a konkrét körülmények sokoldalú mérlegelésével állapítja meg a specifikus társadalomra veszélyes jelleg és az ezt kifejező tényelemek fennforgását. Az utóbbi bűncselekményekre kiragadott példaként hozható fel a hamis tanúzás bűntettének a tényállásában az a tényelem, hogy a tanúzásnak „az ügy lényegére" kell vonatkoznia. Kézenfekvő ez mindazon bűncselekményeknél, amelyeknek a tényállásában a cselekmény valamire „alkalmassága" vagy más hasonló tényelem szerepel. Például a Btk. 266. §-ában meghatározott rágalmazás esetében, nemleges eredményű bírósági mérlegelést feltételezve, merőben közömbös az, hogy az ítélet indokolása akként van-e megfogalmazva. hogy „a rágalmazás megállapítására vezető társadalomra veszélyesség" nem volt megállapítható, vagy pedig akként, hogy „az állított tény nem volt alkalmas a becsület csorbítására."[18] Példaként említjük még meg azokat a tényállásokat is, amelyekben a jogtárgy veszélybe hozása kifejezett tényelem, továbbá azokat, amelyekben a társadalomra veszélyesség mértékére történik utalás (pl. számottevő gazdasági hátrány okozása, Btk. 224. §; az üzem működésének jelentős megzavarása, Btk. 191. §). A határesetek létezéséből avagy az ítéleti indokolás fentebb említett ilyen vagy olyan megfogalmazásából nem következtethető a tartalom és a forma egymástól való elszakítása; ellenkezőleg, éppen az ún. határeseteknél nyilvánul meg legélesebben az, hogy a specifikus társadalomra veszélyesség és azt kifejező jogi forma megállapítása egységes folyamat. Ezek megállapítása a *bűncselekményi jelleg* megállapítását jelenti.

Bármely bűncselekmény esetében a specifikus társadalomra veszélyesség és ezzel együtt az azt kifejező formai elemek (ideértve az általános ismérveket is) bírósági megállapítása — a cselekmény súlyától függetlenül — *a bűncselekményi jelleg* fennforgását jelenti. Ezután pedig *nem marad tere valamiféle ezen túlmenő bírósági mérlegelésnek* a tekintetben, hogy a konkrét cselekmény mégsem társadalomra veszélyes és mégsem bűncselekmény. Ilyen körülmények között helytelen az olyan nézet, amely feltételezi azt, hogy a bűncselekmény formai feltételei megvalósultak ugyan, de a cselekménynek a Btk. 2. §-ában foglalt társadalomra veszélyessége hiányzik. Ugyanis a jogi formai elemek a specifikus társadalomra veszélyességet kifejezik és ezt burokként magukban foglalva a bűncselekmény maradéktalan megvalósulását jelentik. Jogrendszerünkben a bűncselekmények ismérveinek megfelelő, de meghatározott feltételek mellett csekély jelentőségű cselekmények dezinkriminálását jogszabályok határozzák meg.

Ha a büntető törvénykönyv kifejezett külön rendelkezést tartalmaz bizonyos csekély jelentőségű cselekmények társadalomra veszélyessége hiányának (jelentéktelenségének) kimondására, ez a bíróság törvényi felhatalmazása arra, hogy az *előzőekben kimutatott körön túlmenően, belátása szerinti mérlegeléssel* nem bűncselekménynek nyilvánítása az ilyen — egyébként bűncselekményt megvalósító — konkrét magatartásokat. Az olyan büntető törvénykönyvek rendszerében viszont, amelyek a tárgyalt vonatkozásban ilyen kifejezett törvényi rendelkezést nem tartalmaznak, a bűncselekmény jogi elemeinek a fentiek szerinti megvalósulása a specifikus társadalomra veszélyesség megállapítását is jelenti; minden ezen túlmenő bírósági mérlegelésnek nemcsak fogalmilag nem marad tere, hanem tételes jogilag is megalapozatlan.

Az előadottakból általánosságban levonhatónak tartjuk azt a következtetést, hogy jogi jelenségekről és büntetőjogilag releváns specifikus társadalomra veszélyességről lévén szó, a materiális tartalomnak a jogi formától való mindenféle nyílt vagy burkolt elszakítása ellentmondást rejt magában; a bűncselekmény megvalósulása szempontjából nem létezik a büntetőjogon kívüli „önállóan lebegő" mintegy fetisizált általános jellegű társadalomra veszélyesség. Az általunk kifejtett értelemben értünk egyet ezzel a megfogalmazással: „Minden olyan felfogás, amely a két fogalmat egymástól elszakítva és szembeállítva szemléli, módszertanilag téves és gyakorlati megoldások kidolgozása során eleve kudarcra ítélt."[19]

III. *Néhány gyakorlati meggondolás*

Az előzőekben megkíséreltük az általunk nemlegesnek jelölt nézet helyességét bizonyítani. El kell ismerni, hogy az igenlegesnek jelölt tételesjogi megoldás — azaz az említett kifejezett konkrétizáló rendelkezés felvétele egyes szocialista büntető törvénykönyvekbe — megfelelt a szocialista forradalmat közvetlenül követő alapvető változásoknak és a jog kialakulatlan állapotának. A szocialista társadalom konszolidált viszonyai között, a jogfejlődés viszonylag magas szintjén azonban nem ez a helyzet. Né-

[18] A Legf. Bíróság B. törv. I. 1122/1964. sz. közzé nem tett ítélete idézve Ádám György i. m. 418. old.

[19] Horváth Tibor: Az élet, testi épség és egészség büntetőjogi védelme (Budapest, Közg. és Jogi Könyvk. 1965.) 139. old.

hány pontba sűrítjük a legfontosabb gyakorlati szempontokat.

a) Mint már elemzéseink során részletesen kimutattuk, a megfelelő életviszonyoktól és az azokkal kapcsolatos bűncselekményi tényállások megfogalmazásától is függően, a bíróságnak megfelelő jogköre van a határesetekben a valóban jelentéktelen cselekmények esetében a specifikus társadalomra veszélyesség és az azt kifejező tényelem hiányának a megállapítására. Az igenleges nézetnek megfelelő *ezen túlmenő* bírói jogkörre nincs is különösebb szükség.

b) A Btk.-ban meghatározott bűncselekmények jelentős része olyan súlyú és elvetendő jellegű, hogy az igenleges megoldás tényleges alkalmazása aligha jöhet szóba.

c) A gazdálkodás rendje elleni bűncselekmények, a deviza gazdálkodás elleni bűncselekmények és a vámbűntettek és még némely más bűncselekmény olyan, hogy az azokkal kapcsolatos társadalmi-gazdasági viszonyok változékonyabbak. E területeken viszont speciális jogszabályok kiadására megfelelő rövidebb időközökben kerül sor; ezek a vonatkozó büntetőjogilag releváns társadalomra veszélyesség tekintetében megfelelő eligazítást nyújtanak.

d) Részben az előző ponthoz kapcsolódva utalunk arra, hogy külön jogszabályok állapítják meg, milyen magatartások és milyen feltételek mellett valósítanak meg szabálysértést, illetve fegyelmi vétséget, vagy esetleg azt sem. Általában a jogfejlődés eredményeként a törvényhozó egyes bűncselekmények csekély jelentőségű privilegizált alakzatát határozza meg, és, ami tárgyunkat közelebbről érinti, a jogalkotó egyes, egyébként bűncselekmény tényállásának megfelelő, de csekély jelentőségű magatartásokat, némelykor feltételesen, dezinkriminál.

e) Ismeretes az a tétel, amely szerint a jogszabály viszonylag elmarad a valóságos viszonyoktól. Helytelen volna azonban e tekintetben is a mechanikus szemlélet. Már a fentebbiekből kitűnik, hogy a törvényhozás bizonyos életviszonyok tekintetében szükségképpen rugalmas kell legyen. Egyébként pedig a büntető törvényben meghatározott bűncselekmények tekintetében, nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy ezek hosszas társadalmi, erkölcsi és jogi fejlődés eredményei, és hogy ezek történeti perpsktívában is elvetendő, büntetést érdemlő magatartások maradnak. Nem tételezhető fel az sem, hogy a szocialista törvényhozó, a szocialista jogfejlődés magasabb szintjén olyan tág bűntetti tényállásokat határozna meg, hogy azok büntetőjogi büntetést egyáltalán nem érdemlő emberi magatartásokat is felöleljenek.

Alapvető különbség van a bűncselekmény fogalmának a kérdése és *a bűncselekmény következményeinek a levonása* között. A bűncselekményfogalom, illetve a bűncselekmény köre tisztaságának és határozott körvonalainak a kérdése azért különösen jelentős, mert a szocialista büntető jogtudomány álláspontja szerint a büntetőjogi felelősség egyetlen alapja a bűncselekmény, nem például a veszélyállapot is stb. Ettől eltérő, elvileg különböző dolog a bűncselekmény következményeinek a levonása. E tekintetben ugyanis a szocialista büntetőjog, a bűnözés elleni küzdelem szükségleteihez igazodóan, rendkívül rugalmas, a büntető jogtudomány és a kriminológiai kutatások eredményeit hasznosítva nagymértékben veszi figyelembe az egyéniesítés minden követelményét, és az elkövető átnevelésének változatos, leghatékonyabb eszközeit alkalmazza. Különböző ilyen intézkedések kiválogatása és alkalmazás (mint figyelmeztetés, megrovás, anyagi kártérítésre kötelezés, hatékony megbánás, felfüggesztett büntetések stb.) nem érintik a bűncselekményfogalom tisztaságát.

Lázár Miklós

Az igazság érvényesülésének anyagi jogi problémái a polgári perben

I.

Az igazság és az anyagi jogi rendelkezések

Régi törvényeket forgatva — még nem marxista műveltséggel rendelkező jogász előtt is — könnyen felismerhető, hogy a jogszabályok a társadalmak fejlődésének egy-egy adott szakaszához kapcsolódnak. Meghatározott történelmi igényeket elégítenek ki. Az általánosságok felől szóló jogi rendelkezések — mint a ne ölj, ne lopj — még viszonylag hosszabb ideig élnek, de a részletes szabályozást tartalmazó jogi normák megszületésük után gyorsan elavulnak. Az élő, mozgó társadalom túlhalad az írásba foglalt — tehát megmerevített — jogszabályon. A dialektikusan változó, fejlődő, átalakuló társadalom és a holt betű között előbb-utóbb ellentmondás keletkezik. Ezt a jelenséget csak a társadalom változásait automatikusan követő, magától alakuló joganyag küszöbölhetné ki, de a számítógépek korszakában is naiv

reménynek tűnik a jogfejlődésnek ez az útja még technikai megoldását tekintve is, arról nem beszélve, hogy a jogalkotó szervek kikapcsolása milyen problémákat vetne fel, a demokratizmus stb. körében. Az igazság érvényesülésének egyik első akadályaként tehát jelentkezik az élő társadalom és a merev, rögzített anyagi jogi jogszabály közötti ellentét. Ennek az ellentétnek a felfedezése még a marxizmus kialakulása előtt megtörtént. A marxizmus klasszikusai is felfigyeltek rá.

Engels írja Schmidthez írott levelében: „A modern államban a jog nemcsak az általános gazdasági helyzetnek felel meg, nemcsak annak a kifejezése, de önmagában véve összefüggő kifejezésnek is kell lennie, amely benső ellentmondásokkal nem csapja önmagát arcul. S ez csak azáltal érhető el, hogy a gazdasági viszonyokat mind kevésbé híven tükrözi vissza. ... Így a »jogfejlődés« menete legnagyobbrészt csak abban merül ki, hogy először igyekeznek kiküszöbölni az ellentmondásokat, amelyek akkor adódnak, amikor a gazdasági viszonyokat közvetlenül jogi alapelvekben fogalmazzák meg, igyekeznek tehát harmonikus jogi rendszert létrehozni; azután pedig a gazdasági továbbfejlődés hatása és kényszerítő ereje mindig újra meg újra áttöri ezt a rendszert és új ellentmondásokba keveri. Itt mindenekelőtt csak a polgári jogról beszélek."[1]

Messze vezetne annak vizsgálata, hogy Engelsnek ez az elemzése a gazdasági viszonyok és a polgári jog közötti ellentmondásról menynyiben helytálló a szocialista jogrendszerek fejlődésére. Napjaink jogalkotói és jogalkalmazói tapasztalatai alapján annyit kétségtelenül meg kell állapítanunk, hogy élő igény van belső ellentmondások nélküli, harmonikus szocialista jogrendszer kiépítésére. Hozzátéve ehhez, hogy az erre irányuló törekvéseket korlátozza az az objektív tény, hogy a gazdasági fejlődés hatása és kényszerítő ereje polgári jogrendszerünk életében újra meg újra feszültségeket teremt, a jogrendszer rövid ideig fennálló harmóniáját megbontja, s új ellentmondásokat hoz létre. Az ellentmondások egyúttal azt jelentik, hogy a bírói döntések, melyek az ellentmondást hordozó jogszabályon nyugszanak, igazságtalan eredmények létrehozói lehetnek, s időnként a társadalmi fejlődéstől elmaradónak tűnnek.

Társadalmi fejlődésünk jelenlegi szakaszában még nincs kiküszöbölve a jogszabályon alapuló igazságtalan döntés lehetősége az eleven élet és a holt betűk közötti ellentmondás folytán, de az eljárásjogi parancs, mely a jogvitás ügyeknek az igazság alapján való eldöntését írja elő, meghiúsulhat egyszerűen azért is, mert az anyagi jogi rendelkezések egyszerűen a történelmi korlátok miatt nem lehetnek igazságosak. A szocialista jog méltóságát, s értékét talán nem sérti e megállapítás, sőt szükséges végre e következtetést nyiltan kimondani, hogy amennyire csak lehet „igazságot" sértő anyagi jogi rendelkezések kiadását, fenntartását a jogalkotó szervek tudatosan kerüljék el. Tudatosan törekedjenek a szocialista viszonyok között előremutató, igazságos eredményt létrehozó anyagi jogi szabályok alkotására. Teljesen kiküszöbölni ugyanis lehetetlen e jelenséget. A szövevényes polgári jogi érdekek számtalanszor ütköznek úgy, hogy a jogalkalmazó csak nehezen, vagy törekvése ellenére sem tud az igazságérzetet kielégítő döntésre jutni. A társadalom anyagi lehetőségei ugyanis lényegesen korlátoltabbak, semhogy a jogszabályoknak megfelelő jogalkalmazói döntések egyúttal mindig igazságos eredmény kialakulását eredményezhetnék.

Semmi okunk nincs megváltoztatni az eddig határozottan vallott álláspontunkat, mely szerint a szocialista jog és jogalkalmazás, mint történelmi kategória a fejlődés magasabb szintjét képezi, mint a megelőző társadalmak joga és jogalkalmazása. Ez a jog a korábbi társadalmaknál igazságosabban felépített gazdasági renden nyugszik. A termelőeszközök köztulajdonba vétele, a munka szerinti elosztás elve igazságosabb mint az előző korokra jellemző tulajdoni és elosztási viszonyok. Ebből következően társadalmunk joga és jogalkalmazása is igazságosabb. Még akkor is így van ez, ha a lehetőséggel nem mindig jól élünk és helyenként tökéletlen anyagi és eljárásjogi elemek rontják szocialista jogrendszerünk kedvező összképét.

Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a szocialista társadalom igazsága még mindig csak relatív igazság. Magasabb szintű, mint az előző társadalmaké, de nem az elért, a megvalósult igazság. Az igazságnak többek között eleme a fogyasztási és termelési javak bőségén alapuló, a szükségletek szerinti elosztás. A társadalmi fejlődés mai szakaszán ez a két fontos eleme az igazságnak még csak részben adott. A szocialista állam — a jogalkotó — a jogalkalmazó, nem rendelkezik azokkal az anyagi stb. eszközökkel, amelyekkel ideális megoldást tudna biztosítani a polgári életviszonyok körében keletkező jogvitáknak az igazság alapján történő rendezésére.

A marxizmus klasszikusainak soha nem is voltak illúziói a szocialista társadalom problémamentessége felől. Nagyon jól látták az átmeneti korszak nehézségeit. Marx a Góthai program kritikájában, majd őt idézve, mondanivalójához kapcsolódva Lenin: Az állam és forradalomban jelzik az ellentmondásokat, s azok jogi vetületeit, amelyek a kommunista társadalom első fokán jelentkeznek.

„A termelési eszközök már kikerültek az egyes személyek magántulajdonából. A termelési eszközök az egész társadalom birtokában vannak ... Minden munkás annak a munkamennyiségnek a levonása után, amely a társa-

[1] Engels—Schmidthez intézett levele — Marx—Engels Válogatott Művek II. Szikra kiadás Bp. 1949, 493. oldal.

dalmi alapnak jut, annyit kap a társadalomtól, amennyit adott neki.

Mintha tehát „egyenlőség" uralkodnék. „Egyenlő" jog, itt valóban van, de ez még a polgári jog, amely mint minden jog egyenlőtlenséget tételez fel. *Minden jog annyit jelent, hogy egyenlő mértéket alkalmazok különböző emberekre, akik a valóságban nem egyenlők, ezért az „egyenlő jog" az egyenlőség megsértése és igazságtalanság.*

Az egyes emberek azonban nem egyenlők, az egyik erősebb, a másik gyengébb, az egyik nős, a másik nőtlen, az egyiknek több gyermeke van, a másiknak kevesebb stb.

Igazságot és egyenlőséget a kommunizmus első foka még nem adhat: a különbségek a javakban megmaradnak és e különbségek igazságtalanok.

Marx nemcsak a legpontosabban számbaveszi az emberek kikerülhetetlen egyenlőtlenségét, hanem számbaveszi azt is, hogy a termelőeszközöknek az egész társadalom közös tulajdonába való átmenetele („szocializmus" a szó szokásos értelmében) magábanvéve még nem szünteti meg az elosztás visszásságait és a polgári jog egyenlőtlenségét, amely mindaddig tovább érvényben marad, amíg a fogyasztási cikkeket a „munka szerint" osztják el."[2]

A szocialista államban érvényesülő munka szerinti elosztás elve tehát — mint Marx és Lenin kifejti — csak relatíve igazságos. Még akkor is, ha pontos mérce állna a munkateljesítmények értékelésére. De hol van ilyen mérce? A politikai gazdaságtan elméleti művelői között zajló viták mutatják, hogy a munka szerinti elosztás elve megvalósulásának többek között az az egyik akadálya, hogy az emberi alkotó tevékenység különböző szféráiban nyújtott teljesítmények mérésére nincs megbízható eszköz. Ki nyújt többet érő munkát, a jó gyári munkás, vagy a jó tsz-dolgozó, a jól jövedelmező terméket gyártó vállalatnál, vagy a szükséges, de csak ráfizetéssel termelhető cikket gyártó vállalatnál dolgozó munkás, a jó, illetőleg a közepes eredményeket felmutató tsz-nél azonos értékű munkateljesítményt nyújtó állattenyésztő. Közel azonos értékű munkaráfordítást nyújtanak e dolgozók s jövedelmük mégis eltérő lesz aszerint, hogy jól működő, nyereséges vagy akadályokkal küszködő veszteséges üzemben fejtik azt ki. De ez csak egyik vetülete az alig megoldható nehézségeknek, amelyek a munka szerinti elosztás rendszerében jelentkeznek, végére érhetetlenül lehetne sorolni a problémákat, fizikai és szellemi munka egybevetése és értékelése stb. terén, melyekre csak a termelőerők fejlődése a kommunista életviszonyok kialakulása hozhat végleges megoldást.

A munka szerinti elosztás elve alapvetően meghatározza az igazság és az anyagi jogi rendelkezések viszonyát — méghozzá az igazságra nézve egyáltalán nem előnyösen —, de ehhez kapcsolódóan még más tényezők is befolyásolják az igazság érvényesülését.

Anyagi jogi rendelkezéseinket szemügyre véve jó néhány olyan jelenséget és körülményt fedezhetünk fel, amelyek gátolják nemcsak az abszolút igazság, de néha még a relatív igazság érvényesülését is. Ezek egyrésze a társadalmi fejlődés elkerülhetetlen velejárójaként, másrésze hibás gazdasági vagy politikai koncepció eredményeként, illetőleg a gazdasági-anyagi viszonyok fejletlensége, nem egyszer a jogalkotói tevékenységben meglevő fogyatékosságok folytán jelentkezik.

Egyes jogszabályok a társadalom önvédelmi reakciójaként születnek, az új társadalom védelmét szolgálják, s mint ilyeneket tulajdonképpen nem is lehet létrehozásuk időpontjában igazságtalannak tekinteni. Az idő múlással — az önvédelmi reakciót kiváltó veszély elmúltával — azonban ez az eredetileg igazságos anyagi jogi rendelkezés átváltozik igazságtalanná. Utóbb pedig a forgalmi élet biztonsága miatt már nem kívánatos a megváltoztatása. Az igazságtalanságot az érdekelt állampolgár kénytelen elviselni. Tipikus példaként említhető meg e körben a 13 110/1948. Korm. számú rendelet, ma is hatályos jogszabályunk.

Ez a rendelet az 1946. évi augusztus hó 1. napja előtt keletkezett egyes követelések érvényesítésének korlátozása tárgyában (MK 283/1948) született, és az állampolgárokra vonatkozó intézkedése szerint:

„a kormány további rendelkezéséig nem lehet érvényesíteni azt a pénzkövetelést, amely magánjogi jogcímen az 1946. évi augusztus hó 1. napja előtt keletkezett, tekintet nélkül arra, hogy az pengőben (aranypengőben, adópengőben) vagy külföldi pénznemben, avagy termény, illetőleg más helyettesíthető dolog (áru) pénzbeli egyenértékében van meghatározva". (Kivételt képeztek a családjogi, öröklési jogi, járadék, tartás, nyugdíj-követelések.)

A forgalmi életben keletkezett követeléseket tehát e jogszabály befagyasztotta, mégpedig a gazdasági stabilizáció során létrehozott forint fizetési eszköz védelmében. Kétségtelenül jogos önvédelmi intézkedése volt az államnak, a pénzstabilizáció terheit viselő dolgozók érdekeit szolgálta, s mint ilyen, aligha tekinthető igazságtalannak. Az idő múlásával, a forint megerősödésével azonban e rendelkezés fenntartása igazságtalanságokat eredményezett. Az egyszerű polgári életviszonyok körében pl. ez azt jelentette, hogy ha valaki 1948. augusztus hó 1-e előtt kötött adásvételi ügylettel megvásárolt egy házingatlant és ezt a nevére telekkönyveztette, de a vételár vagy annak egy része nem volt kifizetve, azt tőle az eladó a mai napig sem követelheti bírói úton.

A forgalmi élet biztonságát szolgáló jog-

[2] Lenin Válogatott Művei II. 231—232. oldal. Lenin: Állam és Irodalom V. fejezet 3. pont: A kommunista társadalom első foka.

szabályi intézkedések is igen gyakran korlátozzák az igazság érvényesülését. Az időbeli korlátozások közül különösen szembetűnő az elévülésre vonatkozó szabályozás.

A Ptk. 324. §-ában foglaltak szerint a követelések öt év alatt elévülnek, ha jogszabály másként nem rendelkezik. Szocialista szervezetek egymás közötti jogviszonyában a pénzkövetelések elévülési ideje — ha jogszabály kivételt nem tesz — egy év. Ehhez hozzáfűzi még a Ptk. 325. §-a azt, hogy az elévült követelést bírósági úton érvényesíteni nem lehet.

Bárhogy is nézzük e törvényi, és a hozzá kapcsolódó, hasonlóan szóló alacsonyabb szintű jogszabályokat, ebben tudatos állásfoglalás fejeződik ki. Mégpedig az, hogy a forgalom biztonsága érdekében — öt évben meghatározott, s meglehetősen szűkreszabott — időbeli érvényesülést engedélyez az anyagi jog az igazságnak. Az elévült követelés, bármennyire is igazságos a benne rejlő igény, bírói úton sikerrel már nem érvényesíthető.

Az igazság érvényesülésének nemcsak időbeli korlátokat szab az anyagi jog. Az ügyleti formakényszer meghatározott alaki követelmények betartásához fűzi a jog érvényesítését. A Ptk. a formakényszert általában ugyan elvetette, de néhány fontosabb ügyletfajtánál (ingatlan adás-vétel, tartási szerződés, biztosítás, örökléssel kapcsolatos intézkedéseknél stb.), kifejezetten előírja az írásbeli alakban történő ügyletkötést. Az írásbeliséget ezeknél az ügyletfajtáknál számtalan szempont indokolja, s még csak fel sem merülhet az igény az okirati kényszer megváltoztatására. De nem hunyhatjuk be a szemünket a tény előtt: ez gyakran, különösen jogban járatlan jóhiszemű felek által kötött ügyleteknél, végintézkedéseknél stb. számtalan esetben súlyosan igazságtalan eredményre vezet. A jogalkotó mégis fenntartja a kötelező írásbeliséget a szóbanforgó ügyleteknél, mivel ezzel lehet kiküszöbölni — éppen a legfontosabb ügyletfajtáknál — a jogbizonytalanságot, a jóhiszeműen szerződő felek kijátszását, végsősoron a még nagyobb számú igazságtalan eredmény kialakulását. A jogalkotó tehát a kisebbik rosszat választotta, az okirati kényszert figyelmen kívül hagyó ügyletkötő fél „futhat a pénze után".

A szocialista állam a gazdasági rend védelme, fejlesztése érdekében a szocialista tulajdont privilégizálja — kedvezőbb helyzetbe hozza. Anyagi jogi szabályaink eleve kedvezőbb helyzetet teremtenek a szocialista tulajdon számára. A polgári jogi egyenlőséget — a társadalmi tulajdon védelmében — félretette a jogalkotó.

A Ptk. 176. §-ában foglaltak szerint: „Ha ingatlan vagy más termelőeszköz tulajdonjoga az állam és szövetkezet vagy más szervezet, illetőleg az állam és magánszemély között vitás, az állam tulajdonjogát védelmezni kell."

Ennek a jogi normának különösen a szocializmus építésének első időszakában van jelentősége, és bármennyire vitatható e rendelkezés igazságossága, és akárhányszor vezetett egyes állampolgárokra nézve igazságtalan eredményre, történelmi indokokból szükséges volt meghozatala és fenntartása. A szocialista államhatalom kiépülése, megbízható működése mellett, egy idő után, magasabb fejlettséget elért szakaszban e törvényi védelem fenntartása majd nyilván feleslegessé válik. A polgári jogvitában a szocialista állam és a szocialista állam polgára majd egyenlő esélyekkel indul és nem a törvényi vélelem, hanem az „igazság" alapján hozza majd meg a bíróság a döntését.

A szocialista életforma nem uniformizálja a polgári életviszonyokat. Ellenkezőleg, sokszínű és változatos életformák kialakítását teszi lehetővé az állampolgárok számára. A jogalkotó azonban nem képes — de nem is várható el tőle —, hogy jogparancsát úgy fogalmazza meg, hogy az minden egyes polgári jogi életviszony változatra a legigazságosabb döntést eredményezze. Ilyenkor a statisztikai átlagot véve szabályozza az életviszonyt, szabja meg az érvényesíthető igény határát.

A statisztikai átlag alapján történő szabályozásnak jellegzetes példája a 7/1953. (II. 8.) MT számú rendelet a gyermekek és az anyák fokozottabb bírói jogvédelméről. E rendelet 1. §-ban foglaltak szerint a gyermektartásdíj összegét megegyezés hiányában, a bíróság a kötelezett átlagos keresetének 20%-ában állapítja meg. További jogszabályi rendelkezés szerint a megállapított tartásdíj három vagy több gyermek esetében nem lehet több, mint a kötelezett átlagos keresetének 50%-a.

Talán mondani sem kell, hogy ez a statisztikai átlagból kiinduló jogszabályi rendezés csak az esetek egy részében eredményez igazságos döntést, más részében igazságtalan rendezés jöhet létre. Ilyen a statisztikai átlag alapján történt — jogszabályi rendezés mellett nyílik tág tere a jogalkalmazónak a szembetűnően igazságtalan eredmények kiküszöbölésére. A Legfelsőbb Bíróság VI-os számú polgári elvi döntése, a kirívóan magas keresetű személyek (Pk. 134. sz. á.), a tsz-tagok által fizetendő tartásdíj (Pk. 131. sz. á.), az átlagkereset kiszámításánál követendő szempontokat megadó (130. sz.) PK. állásfoglalás[3] mutatja, milyen alkotó, igazságot szolgáló módon egészítheti ki a jogalkalmazó a jogalkotó korlátozott lehetőségeit.

Vannak olyan anyagi jogi rendelkezések, amelyek hatalmi szóval eldöntött intézkedéseket tartalmaznak. Ez esetben a jogalkalmazó — aki kötve van a jogparancshoz —, nem tehet mást, mint alkalmazza a jogszabályt, feltételezve, hogy igazságos is lehet a döntése. Hatalmi szóval dönt el a jogalkotás olyan kérdéseket, melyeknek igazságos megoldására

[3] Polgári Elvi Határozatok, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1969, 46., 317., 319., 321. oldal.

egyébként hiányzanak a tárgyi feltételek. E körben kirívó példakánt lehet megemlíteni a Csjté. 43. §-ának (1) bekezdésében foglalt rendelkezést, mely szerint:

„Ha nincs olyan személy, akit a Csjt. rendelkezései értelmében a gyermek apjának kell tekinteni, a gyermeket az köteles eltartani, aki a gyermek anyjával a fogantatás idejében nemileg érintkezett, kivéve, ha a körülmények szerint nyilvánvalóan lehetetlen, hogy a gyermek az említett nemi érintkezésből származik." E rendelkezés igazságtalansága szembetűnő. Az alperes apaságának megállapításához nincs elég adat, ez esetben ugyanis a Csjt. értelmében apasága alapján lenne köteles eltartani a gyermeket. Anélkül kell tehát 16—24 éves időszakra egy gyermek tartásának terheit viselnie — átlagkeresetének 20%-áról lemondva —, hogy biztos lehetne az apasága felől nemcsak a marasztalt alperes, de az őt kötelező bíróság is. A leggyakoribb eset e körben az, amikor az anya maga sem tudja, ki a gyermek apja, mert több férfivel tartott fenn nemi kapcsolatot a gyermek vélelmezett fogamzási idejében. Tetszése szerint választja ki közülük a férfit, akit tartásdíjért perel, s ha nincs kizáró vércsoportvizsgálati eredmény, az alperes nemzőképtelenséget nem tud bizonyítani, a bírói eljárás eredménye csak a kiválasztott férfi tartásdíj fizetésre kötelezése lehet. Az állam, a jogalkotó, hatalmi szóval úgy döntött tehát, hogy az ilyen véletlenszerűen kiválasztott férfiak kötelesek a bizonytalan származású gyermekek eltartására. Mégha az esetek egy részében rá is hibázhatnak a bíróságok az igazságra, túl nagy a tévedési lehetőség ahhoz, hogy e jogszabályi rendelkezést beilleszthetőnek tekinthessük a szocialista jogrendszernek mégis csak igazságra épülni akaró rendszerébe.

A Ptk. 344. §-ában foglaltak szerint:

„Ha többen közösen okoznak kárt, felelősségük a károsulttal szemben egyetemleges, egymással szemben pedig magatartásuk felróhatósága arányában oszlik meg."

A Ptk. 349. §-a szerint pedig

Államigazgatási jogkörben okozott kárért a felelősséget csak akkor lehet megállapítani, ha a kár rendes jogorvoslattal nem volt elhárítható, illetőleg a károsult a kár elhárítására alkalmas rendes jogorvoslati lehetőségeket igénybe vette, továbbá az eljáró alkalmazott bűnösségét büntető vagy fegyelmi eljárás során megállapították.

E jogszabályi intézkedések is hatalmi szóval eldöntött megoldásokat tartalmaznak. A Ptk. 344. §-ában foglaltakat a reparáció és prevenció — a kár mielőbbi megtérülésének és megelőzésének, feltétlenül helyeselhető szempontjai indokolják. Mégis megfontolandó, hogy a szándékos károkozáshoz kapcsolódó gondatlan károkozás esetén az utóbbi károkozót mindig indokolt-e a teljes kárért felelőssé tenni az egyetemlegesség keretében. Az ellenőrzésben hibát elkövető gondatlan károkozó ugyanis pl. a sikkasztást ténylegesen elkövető, az anyagi hasznot teljes egészében zsebrevágó bűnözővel együtt egyaránt a teljes kár erejéig felel a károsulttal szemben jogszabályi rendelkezés alapján.

A Ptk. 349. §-ában foglalt rendelkezésnek a jelenlegi formában való fenntartása erősen vitatható, csak rendkívüli esetben teszi lehetővé a károsult számára kárának megtérülését. A megerősödött szocialista állam nagyvonalúbban szabályozhatná az államigazgatási jogkörben okozott kár megtérülését.

Az alacsonyabb és magasabb szintű jogszabályok ellentmondásai gyakran a jogalkotó igazságra törekvése és az ennek eléréséhez rendelkezésre álló eszközök (anyagiak stb.) közötti ellentmondást tükrözik.

Az Mt. 62. § (1) bekezdése szerint: „A vállalat a dolgozónak munkaviszony keretében okozott kárért vétkességére tekintet nélkül teljes mértékben felel."

(2) Mentesül a vállalat a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kárt működési körén kívül eső elháríthatatlan ok vagy kizárólag a károsult elháríthatatlan magatartása okozta.

Az Mt. V. 99. § (2) bekezdése szerint: „A *baleseten és a foglalkozási megbetegedésen kívül* egyéb megbetegedésért a vállalatot kártérítési kötelezettség nem terheli."

Azt látjuk e kétszintű jogi szabályozást szemügyre véve, hogy a törvényalkotó, törvényi szinten a veszélyes üzemek tárgyi felelősségéhez hasonlóan kötelezi a munkáltatót, a dolgozót ért minden, a munkaviszony keretében okozott kár megtérítésére. Az Mt. V. 99. § (2) bekezdése azonban e szigorú kártérítési felelősséget a balesetre és foglalkozási betegségekre szűkíti le. További alacsonyabb szintű jogszabályok pedig a balesetek és a foglalkozási betegségek körében tartalmaznak megszorításokat. Nehéz elhinni, de egy időben még a kifejezetten munkában szerezhető szilikózis megbetegedéskor is ki volt zárva a munkáltató felelőssége.

A magasabb és alacsonyabb szintű jogszabályi rendelkezések ütközésére a kisajátítási jogszabályokat lehet múltbeli példaként megemlíteni. A Ptk. 172. §-ának (2) bekezdése — tehát a törvényi szint — úgy rendelkezett, hogy a kisajátított ingatlanért értékének megfelelő kártalanítás jár. Egy évtized múlva valósult meg a jogalkotó akarata, amikor az alacsonyabb rendű jogszabályok végül is a törvényi rendezéssel összhangban ténylegesen lehetővé tették az ingatlan értékének megfelelő kártalanítást. Addig azonban számtalan igazságtalanul lezárult kisajátítási kártalanításnál jártak el államigazgatási szervek, s döntöttek a bíróságok.

A szocialista társadalom a megelőző társadalom terheit, elmaradottságát akarva-akaratlan örökli. Ezek felszámolására számtalan in-

tézkedést tesz. Jogalkotói tévedés elkövetése, melléfogás nélkül is eredményezhetnek ezek az intézkedések új ellentmondásokat. Nincs azonban kizárva a tévedés sem a választott megoldások tekintetében. Ezek orvoslása, a fejlődés okozta ellentmondások feloldása a rosszul sikerült jogszabályban gyakran felemás módon sikerül, s igazságtalanságok forrásává válik. Ez év januárjában jelentek meg a lakásügyi intézkedések. A jogalkotó kiinduló elvként — egyebek mellett — azt hangsúlyozta ki, hogy igazságosabb lakáspolitika alapjait vetik meg e rendelkezések. Aligha lehet tagadni, hogy a lakásépítési és fenntartási terheket minden bérlőre áthárító elképzelés az igazság sok elemét hordozza. Messze van azonban az új lakásügyi jogszabályokban a kialakított megoldás a teljes igazságtól. Akinek olcsóbérű, ingyen tanácsi bérlakása van, az ugyan ezután magasabb bért fog fizetni, de időlegesen állami lakbérhozzájárulásban részesül. Aki ezt követően kap lakást, annak viszont jelentős összegű lakáshasználatbavételi vagy lakásépítési hozzájárulási díjat kell térítenie, azonnal a felemelt összegű teljes lakbért fizetni, s állami lakbérhozzájárulásban nem részesülhet. Ez csak egy példa arra, hogy milyen nehéz a jogalkotó helyzete, az igazságra törekvése mint ütközik az objektív lehetőségek korlátaiba. Meg kellett tennie egy részbeni igazságtalanságokat szülő lépést, hogy egy később megteendő újabb lépéssel majd ezeket szüntesse meg. Mindezért nem az anyagi jogszabályt alkotó szerv felelős — legfeljebb a megoldás bonyolultságáért és kuszáltságáért. Az igazságos új emberi társadalom felé egyik lépést a másik után kell megtenni.

Gyakran részkérdésben azért nem biztosítanak kielégítő eredményt egyes anyagi jogi rendelkezések, mert elavultakká váltak ugyan, de a jogalkotó nem kívánja a jogi szabályozás bonyolultságát új rész-jogszabályok hozatalával fokozni. Vár ezzel az átfogó rendezésig. Megemlíthető e körben a Ptk.-nak a szavatosság és jótállás felőli rendelkezése, a Csjt.-nek a nagykorú gyermek tartására, a házastársi tartásra stb. vonatkozó rendelkezései. Az új jogszabályok meghozataláig az ítélkezési gyakorlat segít a jogalkotónak, a jogszabály kiterjesztő értelmezésével csökkenti az elavult jogszabály igazságtalanságot eredményező hatását, a differenciált jogalkalmazás az anyagi jogi eredetű igazságtalanságokból sokat küszöbölhet ki.

Összegezve a fentieket, megállapítható, hogy:

a) a társadalom önvédelmét szolgáló;

b) a szocialista tulajdont védő, erősítő;

c) a forgalmi élet biztonságát szolgáló célzattal hozott;

d) a statisztikai átlagot alapulvevő;

e) reperációs és prevenciós érdekeket kielégítő;

f) elavultakká és túlhaladottakká váló;

g) az állam anyagi lehetőségeihez igazodó, jogszabályi rendelkezések a vitás polgári jogi életviszonyok rendezésénél esetenként igazságtalan döntéseket eredményeznek. Egyes anyagi jogi tilalmak a polgári perben még akkor sem teszik lehetővé az igazság alapján történő ítélkezést, ha ennek egyébként az eljárásjogi feltételei adottak lennének. Megjegyzendő, hogy a fenti anyagi jogi példák tára korántsem teljes, számtalan példával lehetne még bővíteni jegyzéküket.

Joggal tehetné fel ezekután valaki a kérdést, hogyan fér mindez össze a szocialista jogról vallott azzal a nézetünkkel, hogy a szocialista jog igazságos jog, és a korábbi társadalmak jogánál magasabbrendű. A választ a fentiekben felhívott Lenin és Marx idézetek adják meg. A termelőeszközök társadalmasításától még hosszú az út az igazságos társadalomig. „Igazságot és egyenlőséget a kommunizmus első foka még nem adhat: a különbségek a javakban még maradnak és e különbségek igazságtalanok.

... Marx szétzúzza Lassalle kispolgári homályos szólamait az »egyenlőségről« és »igazságról« általában, és megmutatja a kommunista társadalom fejlődési menetét, mely kénytelen egyelőre csak azt az »igazságtalanságot« megszüntetni, hogy egyes egyének a termelési eszközöket birtokukba vehessék, és amely nem tudja egy csapásra megszüntetni azt a további igazságtalanságot sem, hogy a fogyasztási cikkek szétosztása »a munka alapján« (nem pedig szükségletek szerint) történik."[4]

Egy lépés előre az, hogy „a fogyasztási cikkeket a munka szerint" osztják el. Ennyiben igazságosabb a szocialista társadalom és polgári joga a megelőző osztálytársadalmak elosztási viszonyainál és jogánál. A szocialista társadalom igazság igénye azonban csak addig terjedhet, amennyire annak történelmi és tárgyi feltételei adottak. Nem tárgya fejtegetéseinknek, hogy a jogalkotó szerveknek milyen nehézségekkel kell megküzdeniök a mai kor relatív igazságának megfelelő jogszabályok előkészítése és meghozatala körében. Információs anyaguk a szabályozandó jogviszonyról, életviszony ismeretük, a tervezett jogi intézkedésnek a társadalom életére gyakorolt hatása, ezek visszahatása stb. olyan bonyolult és szövevényes problémahálózatot érint, melynek megoldása messze meghaladja az igazság polgári perbeli érvényesülésének problémakörét. Ellenben a jogalkalmazó oldaláról jelentkező kérdések már közelebbi tárgyai fejtegetésünknek.

II.

A polgári jog által szabályozott életviszonyok sokrétűek és bonyolultak. A termelési, fogyasztási, forgalmi, családi és rokonsági kap-

[4] Lenin: Állam és forradalom V. fejezet 3. pont: A kommunista társadalom első foka.

csolatok, kölcsönhatások a polgári jogviszonpok szövevényes hálózatát hozzák létre. A peres útra vitt polgári jogi igényt ezekből az összefüggéseiből ki kell emelni, jogilag releváns elemeit fel kell deríteni, s az anyagi joggal összevetve a társadalmi környezet igényeivel összhangban álló döntést kell hozni nemcsak az adott jogvitát döntik el az így kialakított határozatok, de a következetesen követett ítélkezési gyakorlat preventív hatást kelt a még vitássá nem tett hasonló polgári jogviszonyok körében is. Egymagában a peres ügyben érintett jogviszony kiemelése összefüggéseiből már jelentős szellemi teljesítményt kívánhat. Fokozza e szellemi tevékenység bonyolultságát, hogy a peres eljárás során, múltban történt esemény jogilag releváns elemeit kell felidézni, mégpedig a polgári perrendtartás szabályainak betartása mellett. Ezek a múltban történt események gyakran tartalmaznak olyan elemeket, melyek megértése magasfokú — nem jogászi — szakmai felkészültséget igényel. Néha pedig egyszerűen nem is kerülhet sor a tények részletes feltárására, mivel a tudomány a mai fejlettségi fokán megnyugtató választ még nem tud adni minden kérdésre, pl. az apasági perek egy részében arra, hogy ki a gyermek apja stb.

A pervezetés, a szakértő kiválasztása és bevezetése a perbe, a tanúk kihallgatása és a bizonyítékok okszerű mérlegelése, a feleknek az ügylettel kapcsolatos magatartásának értékelése, lényegében nem más, mint a perbelivel azonos polgári jogviszonyt kifejező adott ügyre konkrétizált modell felépítése, melynek egyeznie kell a felek által a múltban valóban kialakított jogviszonnyal. A perben felépített tényállás modellnek a valóságot hűen tükröznek kell lennie. A jogrendszer raktárából az e modellre vonatkozó jogparancsot ezt követően ki kell keresni, és megállapítani, hogy milyen előírást ad a jogalkotó a jogvita megoldására. Egyúttal eldönteni, hogy az ügy körülményeiből következő méltányossági szempontokat lehet-e és mennyiben figyelembe venni.

Mindezek után a meghozandó ítéletet írásba kell foglalni, és írásban megokolni, hogy milyen tényállást milyen bizonyítékok alapján miért fogadott el a bíróság. Más bizonyítékokat, miért nem fogadott el. Meg kell jelölni az alkalmazott jogszabályt, és az alkalmazásánál figyelembe vett szempontokat.

A megismerési szakasz, a következtetés és egybevetés szakasza, a bírói meggyőződés kialakulása, a döntés meghozatala számos objektív és szubjektív buktatót tartalmazhat, és válhat akadályává a helyes bírói döntésnek.

Felesleges hangsúlyozni, hogy valamenynyire is bonyolult peres ügyben csak jelentős szellemi erőfeszítéssel éri el célját a bíróság, még külső zavaró körülmények nélkül is.

Nincs azonban biztosíték arra, hogy a bíróságban, vagy a felekben rejlő okok folytán ez mindig minden ügyben sikerül. A perbeli résztvevők, ideértve a bírót is, nem automaták. Felkészültségüktől, élettapasztalatuktól, koruktól, emberi mentalitásuktól, adott egészségi állapotuktól függően láthatják el kifogástalanul vagy hibásan perbeli szerepüket.

A bírói munka, mint megismerési tevékenység részben rokon az írói és a történészi tevékenységgel. Egyaránt múltbeli történéseket tárnak fel, a valóságot tükröztetik. Bizonyos hivatásbeli kötöttségek — tükröztetési szabályok — itt is, ott is érvényesülnek. De a bírói tevékenységet azonnal ellenőrzik a perben résztvevő felek, és törvényadta lehetőségük van jogorvoslati jogukkal élve az elkövetett bírói tévedést feltárni. Rokonság mutatkozik abban, hogy emberi értékítéleteik rányomják bélyegüket a hivatásbeli tevékenységre.

Amint az íróknak, történészeknek vannak különböző típusai, ugyanúgy a bírói életműveknek is megvannak a sajátos típusai. A jogot formálisan alkalmazó, csak a törvény betűjét követő bíró éppen úgy jellegzetes típusa a bírói karnak, mint az életszerűen ítélkező társadalmi igényekre tekintettel levő bíró, hogy két általánosan ismert bírói típust említsek.[5] De e két típus nem meríti ki a lehetséges változatokat. Az egyik bíró pervezetése hatalmaskodó,

[5] Tudományos pontossággal rajzolja meg e két típus gondolkodására jellemző vonásokat Anatole France A feddhetetlen bírák című írásában. Ennek egy részletében a két típushoz tartozó bíró között a következő beszélgetés zajlik le:

„Az első bíró így szólt:

— Ahhoz tartom magam, ami írva vagyon. Az első törvény kőbe vésetett, annak jeléül, hogy fennmarad e világnak végezetéig.

A másik bíró válasza így hangzott:

— Minden írott törvény már megírásának pillanatában elavul. Mert az írnok keze lomha, az ember szelleme viszont fürge s sorsa változékony.

S a két derék öreg eképpen folytatta szentenciákban bővelkedő párbeszédét:

Első bíró. — A törvény megdönthetetlen.

Második bíró. — A törvény egyetlen pillanatra sem rögzíthető.

Első bíró. — Istenből eredve rendíthetetlen.

Második bíró. — A társadalom életének természetes terméke lévén, e folytonosan hullámzó élet feltételeitől függ.

Első bíró. — A törvény Istennek sosem változó akarata.

Második bíró. — A törvény az embernek szakadatlanul változó akarata.

Első bíró. — A törvény több volt, mint az ember, s felsőbbrendű nála.

Második bíró. — A törvényt emberek csinálják, következésképpen oly esendő s oly tökéletesíthető, mint az ember.

Első bíró. — Bíró, lapozd fel könyvedet s olvasd, ami meg vagyon írva. Mert Isten mondta tollba azoknak, akik hittek benne: Sic locutus est patribus nostris, Abraham et semini eius in saecula. (Így szól a mi atyáinknak; Ábrahámnak és az ő ivadékának az idők végeztéig.)

Második bíró. — Amit a holtak írtak, eltörlik az élők, mert ha nem így volna, az elhunytak akarata érvényesülne a létezők fölött s a holtak volnának az élők és az élők a holtak.

Első bíró. — Az első törvényeket a végtelen Bölcsesség nyilatkoztatta ki nékünk. Egy törvény annál jobb, minél közelebb van e forráshoz.

mindent korlátok közé szorító, a másiké türelmes, de egyúttal határozott és céltudatos, az egyik bíró ítélete jól átgondoltan rendszerezett, racionális szellemű termék, a másiké szemmel látható küszködés a per anyagával és a döntéssel stb.

Mindennek abból a szempontból van jelentősége, hogy az igazság kiderítése és érvényre juttatása különböző személyi, hivatásbeli tulajdonságokkal rendelkező bírák kezébe van letéve. Mi biztosíték van azonban arra, hogy mindig minden perben a legjobb tulajdonságait felvonultatni képes, tökéletes emberi és bírói képességekkel rendelkező jogalkalmazó jár el. Nagyon kevés. Jó, ha az évi kb. 200 000 hazánkban előforduló polgári per zömében ez biztosítva van. Ez nemzetközi mércével mérve is magas ítélkezési színvonalat jelentene.

Szerencsére az ítélkezési rendszer kialakítói ezzel számolva a jogorvoslati fórumrendszer kiépítésével, a téves és fogyatékos bírói döntések kockázatát csökkentik.

A bíró személyisége, tudata és pervezetési képessége mellett szerepet kap a perben a felek és képviselőik, a szakértők, tanúk tudata, szándéka, közreműködési készsége és képessége is. Bármelyik perbeli résztvevőnél jelentkező fogyatékosság döntésbeli tévedésre vezethet. A tényállás egy részének véletlen vagy szándékos elhallgatása a bíróság előtt, a tanúk esetleges befolyásoltsága, a szakértő téves szakvéleménye, jogilag releváns körülményekről való hallgatás a felek egyike vagy mindkettője részéről stb. igazságtalan ítélet hozatalát eredményezheti.

Amíg a bírói testület tagjainak igényes megválasztásával, átgondolt továbbképzésével, megfelelő munkakörülmények biztosításával az igazságügyi szervek objektív feltételeket teremthetnek az igazság alapján történő ítélkezésben való előrehaladásban, a többi perbeli résztvevő — s elsősorban az érintett peres felek — kifogástalan perbeli szereplését már csak korlátozottan lehet biztosítani. A véletlen e körben szabadon űzheti játékait.

E tanulmány keretét messze meghaladná a fentieknek mélyreható fejtegetése, így csak utalok rá, hogy biológiai, pszichológiai és logikai vetületei is vannak e kérdésnek. A perbeli résztvevők tudati és érzelmi világában a perindításkor meglevő, majd a perben változó folyamatok és ezek kihatása a perbeni döntésre, a valóság tükrözésének objektív és szubjektív feltételei, a döntési kötelezettség, a jogkövetkezmények ismerete és a bírói reakció a tényállás változásaira, a bizonyítás-elmélet kérdései, a bírói személyiség tűrőképessége, a perbeli résztvevők pszichikuma és emócionális töltése, a bírói intellektus és az emócionális faktorok — az objektivitás és szubjektivitás — ellentmondása, a különböző területekről áradó információk és ezek hatása a perbeli döntésre stb., stb. még mindig csak részkérdésekre adnának választ, ha kidolgozásuk megtörténne. Az e téren idehaza született imponáló eredmények[6] csak segítenek felismerni, hogy a jelentkező problémák megoldásához sokrétű, összefogott tevékenységre van szükség.

Az e körben végzendő kutatások egyik központi célja nyilván annak felderítése lehet, hogy az igazság érvényrejuttatásának objektív és szubjektív akadályait miként lehetne egyre szűkebb térre szorítani, a perbeli résztvevőknek az igazság kiderítésére való alkalmasságát fokozni.

III.

Következtetések

Az igazságnak az eljárásjoggal, az anyagi jogi rendelkezésekkel, a perbeli résztvevők tudatával, közreműködési készségével és képességével kapcsolatos viszonyának elemzése után

---

Második bíró. — Hát nem hajlandó tudomásul venni, hogy minden nap megtermi a maga új törvényét, s hogy az Alkotmányok és Törvénykönyvek koronként és tájanként változnak?

Első bíró. — Az új törvények a régiekből erednek. Egyazon fának friss hajtásai, s azonos nedvekből táplálkoznak.

Második bíró. — A törvények vén fája keserű levet izzad. A szekerce szakadatlanul döntögeti törzsét.

Első bíró. — Nem tartozik a bíróra annak vizsgálata, hogy a törvény helyes-e, mert szükségképpen helyes. A bíró kötelessége helyesen alkalmazni a törvényt.

Második bíró. — Mireánk tartozik annak vizsgálata, hogy a törvény igazságos-e vagy igazságtalan, mert ha felismertük igazságtalanságát, módunkban áll némi mérsékletet vinni kényszerű alkalmazásába.

Első bíró. — A törvény bírálata nem fér össze a tisztelettel, mely kötelez bennünket.

Második bíró. — Ha nem ismerjük fel szigorát, miképpen enyhíthetjük?

Első bíró. — Bírák vagyunk, nem pedig törvényhozók és bölcselők.

Második bíró. — Emberek vagyunk.

Első bíró. — Ember nem bíráskodhat emberek fölött. A bírói székben ülő bíró kilép emberi mivoltából. Istenséggé lényegül s többé sem örömet, sem fájdalmat nem érez.

Második bíró. — A rokonszenv nélkül osztott igazság az igazságtalanságok legszörnyűbbike."

---

[6] E IV. részben írt fejtegetéseimet rendkívül leegyszerűsítette és egyben megnehezítette Nagy Lajosnak a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál Bp.-en 1966. évben kiadott Tanúbizonyítás a büntetőperben című műve, mely mélyen szántó marxista értelmezését és összefoglalóját tartalmazza annak, amit a tanúbizonyítás körében elméletileg kialakultnak tekinthetünk. E könyv jelzi, hogy milyen mélységekig lehet leásni a tanúbizonyítás kérdése kapcsán. A szerzőnek újabb műve A büntető bírói döntés pszichológiájának néhány kérdése című tanulmánya jelzi, hogy megkezdte a bírói személyiséggel kapcsolatos kérdések kidolgozását is (Állam és Jogtudomány 1970. évi 3. száma).

Földes Tamás: A marxista filozófia bizonyításelméletének alapjai (Bp. 1967. Kossuth Kiadó) című műve a filozófiára vonatkozóan kutatja a bizonyítással kapcsolatos elméleti kérdéseket, de számos alapvető megállapítása hasznosítható a büntető és polgári perben is.

a feltárt tényekből és körülményekből elkerülhetetlenül arra a következtetésre kell jutnunk, hogy

a) a polgári peres jogviták egy részénél eljárásjogi és anyagi jogi rendelkezések kizárják az ügynek az igazság alapján történő elrendezését,

b) más részénél pedig ismeretelméleti korlátok, a bizonyítási eszközök elégtelensége, a tudomány állásától függő megismerési lehetőségek korlátozottsága, a perbeli résztvevők tudata és közreműködési képessége és készsége körében jelentkező akadályok lehetnek gátjai az igazságos bírói döntések meghozatalának.

Az e körbe eső peres jogvitáknál nem feltétlenül az igazság, hanem olyan eljárásjogi és anyagi rendelkezések alapján folyik a polgári ítélkezés, melyek csak esetleg és véletlenszerűen eredményeznek igazságos rendezést. Ehhez képest a polgári peres ügyeknél az abszolút igazságról folytatott filozófiai vita elvontnak tűnik. Az abszolút igazság kérdése a joggyakorlat oldaláról közelítve alig elérhetőnek tűnik, s a fentiekben kifejtettek szerint ennél lényegesen kevesebbet kíván figyelembe venni a jogalkotó az ügyek elbírálásánál.

Levonható-e vajon mindezekből egy olyan végső és pesszimista következtetés, hogy a Pp. 1. §-ában megjelölt igazságfogalom teljesen felesleges, s azt a törvényből ki kell hagyni?

A fenti fejtegetésekkel nem erre a következtetésre kívántam jutni. Éppen ellenkezőleg, az igazság érvényre juttatásának új, magasabb szintű megvalósulása érdekében, az eddigi túl általános, misztifikált értelmezés helyett, egy differenciáltabb, a valósággal és az élet igényeivel inkább összhangban álló megfogalmazás látszanék szükségesnek. Az új tartalom kialakításánál indokolt feloldani azt az ellentmondást, amely a bírót visszatérően zavarja ítélkezési tevékenységében. Számára egyrészt adott a jogparancs, hogy az igazság alapján döntsön a peres jogvitában, másfelől az eljárásjogi és anyagi jogszabályokat kell alkalmaznia, melyek csak tendenciaszerűen, az ügyek tömegében, de nem minden egyes konkrét ügyben, eredményeznek igazságos döntést. A jogszabályt a jogalkalmazó nem teheti félre, csak — meghatározott keretek között — méltányosan alkalmazhatja. A jogszabálytól eltérésnek a megengedése jogbizonytalanságra és a bírói önkény és szubjektivitás térnyerésére vezetne. Az igazság szó erősen misztikus tartalmát oldaná, ha a Pp. 1. §-ában foglaltak közelebbről határoznák meg, mi rejlik tulajdonképpen az igazság alapján történő ítélkezési követelmény mögött.

A végleges megoldás igénye nélkül vitaindító szándékkal új megfogalmazásként a következő szövegezést ajánlanám:

„A törvény célja, hogy a bíróságok előtti eljárásban a polgárok személyi és vagyoni jogaival, továbbá az állam és a jogi személyek vagyoni jogaival kapcsolatban felmerült jogviták eldöntését a valósággal egyezően megállapított, bizonyítékokkal alátámasztott; igaz tényállás alapján, az anyagi jogi szabályok méltányos alkalmazásával, társadalmunk és gazdaságunk rendjével összhangban biztosítsa."

Ennek a szövegezésnek előnye lenne a Pp. 1. §-ában foglalt jelenlegi rendelkezéssel szemben, hogy: *1.* Megszabadulna a Pp. 1. §-a a meglehetősen misztikus igazság fogalomtól. *2.* A valósággal egyezően megállapított, bizonyítékokkal alátámasztott igaz tényállás kifejezésben az igaz szó többet mond, és jobban eligazít, mint általában az „igazság alapján" történő ítélkezésre utalás. Az „Igazságos" tényállás mindig gyanús kicsit. A tényállás legyen igaz, az objektív valósággal egyező, s bizonyítékokkal alátámasztott. Ez az előfeltétele az igazságos határozatnak. *3.* Feloldja az ajánlott új szöveg azt az ellentmondást, amely az igazság és az esetleges anyagi jogi igazságtalanság között jelentkezik. A bírót a jogszabályok betartására s egyúttal méltányos megoldás keresésére ösztönzi. *4.* Az igazság erkölcsi értelemben vett koronként változó tartalmát kitölti az a kívánalom, hogy társadalmunk-gazdaságunk rendjével összhangban álló legyen a bírói döntés.

Ez esetben az igazság iránti társadalmi igény racionális megfogalmazást nyer, s egyúttal a marxista klasszikusok fentiekben idézett tanításával összhangban állóvá válik a törvényi követelmény.

Hartai László

Objektív társadalmi törvényszerűségek, technikai gazdasági mutatók és a szocialista jog

A szocialista beruházási politika, a termelési folyamatban elhasználódott állóeszközök pótlásának, a meglevő termelő üzemek bővítésének, illetve újak létesítésének állami irányítása a szocializmus gazdasági törvényeinek a szocialista termelési viszonyok győzelme alapján kialakuló ilyen rendszere szorosan kapcsolatos egyfelől a természeti és technikai törvények rendszerével, másfelől a többi társadalmi törvénnyel. Világosan mutatkozik ez meg a termelési folyamatban, az embernek a természettel való állandó küzdelmében. Ez a termelési folyamat természettudományi-technikai és ugyanakkor társadalmi folyamat is, amelyben fogaskerékszerűen kapcsolódnak össze a társadalmi törvények bizonyos oldalai a természeti törvényekkel és új törvényszerűséget hoznak felszínre. E kölcsönös kapcsolatokon belül, amelyek egy rendkívül intenzív újratermelésben nyilvánulnak meg, a szocialista jognak számos feladatot kell teljesítenie.

A szocialista jog a társadalmi érdekek és szükségszerűségek alapján bizonyos követelményeket támaszt az emberrel, közvetlen életkörülményeivel és társadalmi magatartásával szemben, ezeket értékeli és a társadalmi kihatások figyelembevételével kibontakoztatja azokat a kezdeményezéseket, melyek a támasztott kívánalmak teljesítéséhez szükségesek. E követelmények a társadalmi lét széles körét fogják át egészen a természettudományok és műszaki tudományok felismeréseinek megvalósításáig. *Emellett* az emberi behatások köre függ mind a természettudományok és a technikai fejlettség fokától, tehát az anyagi termelő erők tökéletesedésétől, mind attól, hogy milyen a társadalmi rend jellege — mennyire sikerül a társadalmi törvényszerűségeket az ember uralma alá vonni és milyen a társadalomtudományok fejlettségi foka.

A gazdasági törvények egységes rendszere egymással strukturálisan és funkcionálisan kapcsolatban levő elemek összességét foglalja rendszerbe. Így a szocialista beruházási politikát nemcsak az újratermelés törvényei, hanem az összes gazdasági törvények határozzák meg, ideértve a természeti és technikai törvényekkel fennálló kölcsönös kapcsolatokat is. A szocializmus gazdasági törvényeinek egységes rendszere tehát a szocialista termelési viszonyok alapján ható összes gazdasági törvényeket átfogja. Emellett a társadalmi rend gazdasági alaptörvénye döntően az egész rendszer meghatározó elem.

Minden gazdasági törvény a gazdasági folyamatok és jelenségek közötti objektíve szükséges, lényeges belső és ismétlődő összefüggéseket tükröz. Mint szükségképpeni gazdasági lehetőség az emberek cselekvése révén, szubjektív érdekeik alapján válik valósággá. A szocializmus gazdasági törvényei maguk is az emberi cselekvés törvényei. A szubjektív érdekek, amelyek egyaránt függnek a termelési viszonyoktól, a termelő erők anyagi oldalától, az alaptól és felépítménytől (a társadalmi léttől), úgyszintén a konkrét életkörülményektől és szokásoktól, e téren hajtóerőként működnek. A társadalmi érdek alapjául pedig a termelési mód, a technikai és gazdasági kívánalmak által meghatározott *szükségletek* szolgálnak. Így határozzák meg a gazdasági törvények az emberek szükségletein és érdekein keresztül az emberek tevékenységének célját, tartalmát és bizonyos mértékben formáját is.[1] Következésképpen a társadalmi és személyes érdekek közötti összhang a fő hajtóerő a szocializmus fejlett társadalmi rendszerének kialakításánál.

A szocializmus objektív törvényeiből általában és a gazdasági törvényekből kölcsönösen szükségszerű kényszer fakad az emberek összefogására, „érdekeik közösségének erősítésére, olyan feltételek megteremtésére, amelyek hozzásegítenek a törvények hatókörének és az e törvényeket realizáló tömegek cselekvésének egységéhez".[2] A szocialista állam és ahhoz kapcsolódva a szocialista demokrácia egész rendszere, amelyhez a szocialista jog is hozzátartozik, megtestesítik és biztosítják az egyéni és társadalmi érdekek egységét és ezért döntő formái és eszközei az emberek ilyen „összefogásának" az objektív törvények megvalósítása érdekében. Sőt az *állam* és *jog éppenséggel az objektív törvények hatályosulásának specifikus feltétele,* tehát részei azon tárgyak, tulajdonságok és feltételek összességének, melyek a törvényekben rejlő lehetséges kapcsolatokat megvalósítják. Különösen a szocialista jog segítségével tudja az állam az objektív követelményeket szubjektív célkitűzések formájában (egyénekhez és kollektívákhoz) az emberekhez szóló kötelező magatartási kívánalmakként megfogalmazni és ezáltal a céltudatos emberi tevékenységen keresztül aktívan megszervezni az objektív törvények megvalósítását.

Az állam, demokrácia és jog szerepéből — mint a gazdasági törvények hatályosulása feltételeinek szerepéből — következik, hogy a gazdasági törvények rendszere szorosan kapcsolatos az adott rendszerben ható felépítményi jelenségek (állam, demokrácia és jog) sajátos törvényszerűségeivel. Az olyan törvényszerű

[1] *Csesnokov, D. J.:* A társadalmi érdek és a társadalmi törvények hatályosulási mechanizmusa. Voproszi filozofii 1965. 9. sz.

[2] Uo.

összefüggések, mint pl. a jogalkotás folyamatának, a jogalkalmazásnak és a jog által létrehozott intézményeknek fokozódó demokratizálódása, a tömegszervezetek növekvő jelentősége, a társadalmi meggyőzés és a közvélemény fokozódó szerepe a jog által kitűzött célok megvalósításánál stb. döntő módon határozzák meg a gazdasági törvények megvalósításának módját. Az állam és jog specifikus törvényei ilyképpen a gazdasági törvények funkcionálásának elemei.

A szocialista jog tehát a gazdasági törvények érvényesülésének szükségképpeni belső eleme. Az objektív törvények a jog segítségével emelkednek nagy hatásfokra és felhasználásuknak megszervezése is ezen az úton történik. Az ember magatartásának szabályozása révén a szocialista jog aktívan részt vesz új társadalmi viszonyok keletkezésében „A jog társadalmi szerepe számos esetben annyira jelentős, hogy a jog (illetőleg a megfelelő jogi normák) jelenléte és befolyása nélkül új társadalmi viszonyok nem is alakulhatnak".[3]

Az államnak, demokráciának és jognak ez a szerepe a tudományos-technikai forradalom végigvitelének folyamata szempontjából. A szocialista állam, mint a munkásosztály és szövetségeinek legfontosabb és legátfogóbb *politikai* szervezeti formája irányítja az új társadalmi rend kibontakozó építését. Az állam céltudatos tevékenysége a párt vezetése alatt, különösen gazdasági szervező és kulturális nevelő vonatkozásban, a társadalmi lét valamennyi szférájában forradalmi változásokhoz vezet. E történelmi feladat megoldása során mélyreható átalakulás következik be a gazdaság, emberi öntudat és kultúra területén. Ez a folyamat kifejezője annak az elválaszthatatlan kapcsolatnak és a kölcsönös feltételezettségnek, amely a társadalmi lét és a társadalmi tudat között fennáll. Anélkül, hogy e két oldal dialektikus egységét figyelmen kívül hagynánk, az alábbi fejtegetésekben a szocialista állam gazdasági szervező funkcióját viszonylag önálló tevékenységként kívánjuk szemlélni, és a tervezés kapcsán fogjuk bemutatni azt, hogy az állam és a jog miként lép előtérbe ezen a konkrét területen a gazdasági törvényszerűségek hatályosulásának feltételeként.

A tudományos technikai forradalom tervszerű megvalósítása során — az ideológiai munkával szoros egységben — a gazdasági irányító tevékenység, elsősorban a prognosztika, a tudományos távlati tervezés, az anyagi érdekeltség formáinak a gazdasági ösztönzők segítségével történő alkalmazása és ezzel kapcsolatban a szocialista össztársadalmi kooperáció megszervezése valamennyi állami szerv tevékenységi komplexumának középpontjába került. A termelési eszközök társadalmi tulajdona alapján, a szocializmus objektív gazdasági törvényeinek összességével összhangban az állam tervszerűen fejleszti az új társadalom anyagi-technikai alapját. Az állam, mint a politikailag-erkölcsileg egyesített társadalom céltudatos cselekvésének megvalósítási formája, az új társadalmi rend — különösen a szocializmus anyagi-műszaki bázisának — megteremtése során maga is mint a „termelés irányítója" a termelő erő meghatározott vonásait viseli magán és mindenekelőtt a legszorosabb kapcsolatban áll a tudománnyal és a kooperációval, mint termelőerővel. Marx és Engels egyebek között azt írják a Német Ideológiában, hogy egy bizonyos termelési mód vagy az ipari fejlettség bizonyos foka mindig az együttműködés meghatározott módjával, vagyis meghatározott társadalmi fejlődési fokkal jár együtt és az együttműködésnek ez a módja maga is „termelőerő".[4]

Legszemléltetőbben lép előtérbe az állami, mint „különös fajta termelőerő" jelentősége abban a minőségben, hogy megszervezője a legtágabb értelemben vett szocialista össztársadalmi kooperációnak. A szocializmus számára adekvát „együttműködési mód", amiről Marx és Engels beszélnek, a szocialista összmunkás kialakítása. A szocialista állam a legfontosabb politikai hatalmi eszköz és mint ilyen a politika és gazdaság egységének megtestesítője. Az állami irányító tevékenység, mint a termelő összmunkás szükséges funkciója, ezzel egyre inkább a termelési mód, a társadalom létéhez és fejlesztéséhez szükséges anyagi javak szerzése módjának részévé válik.

II.

A gazdasági rendszer és ezzel a gazdasági-szervező funkció megvalósulásának része a tudományos tervezés. A szocializmusban a társadalmi lét összes területeit átfogja: a gazdaságot, kultúrát, egészségügyet, népművelést, technikát, tudományt stb. A „tervezés" fogalma a tervezés valamennyi fajtáját, formáját és módszerét magában foglalja. A prognózistól, a távlati tervezés különféle formáitól, az éves és operatív tervezéstől kezdődően a mérlegkészítésen, és azokon a különféle formákon és módokon keresztül, melyekben a dolgozót a tervezésben bevonják egészen a tervezési bizonylatokig és szervezési formákig (nomenklatúrák a gyártási és ideiglenes tervek, elemzések, a tervadatok, a gépi és automatikus feldolgozásra szolgáló berendezések stb.) mindent magában foglal.

A *terv* mint közgazdasági kategória és mint állami-jogi vezetési eszköz, mint egyfelől célkitűzés és stratégia (magatartási terv), másfelől taktika (a magatartási terv realizálásának útja és módja) a célhoz vezető úton, a szocialista demokrácia kibontakozásának és ezzel a

[3] *Bystřina, J.—Lakatos, M.:* A szocialista társadalom jogi szabályozásának egyes kérdései. Szovjetszkoje Goszudarsztve i Pravo, 1964. 2. sz. 22 old.

[4] *Marx—Engels:* A német ideológia. Bp. Szikra, 1952. 13. old.

gazdasági törvények megvalósításának és kihasználásának legfontosabb útja. A terven keresztül a szocialista demokrácia mind konkrétebben tör magának utat a gazdasági folyamatokban.

A terv mint államjogi vezetési eszköz a nép politikai-jogi egységén alapszik. Az *objektív érdekazonosság* lehetővé teszi, hogy a terv keretén belül az egyéni és társadalmi érdekek úgy kapcsolódjanak össze, hogy az emberek egyéni érdekeik megvalósításával egyben a társadalmi érdekeket is szolgálják. A terv ezért alkalmas eszköz arra, hogy a tudományos-technikai forradalom objektív törvényszerűségeit szocialista joggá *transzformálja.* A transzformálásnak ez a folyamata alapvető, vagyis egyes kivételektől eltekintve többet jelent, mint az objektív törvényszerűségeknek a jogi normák tartalmába való felvételét. Sokkal inkább arról van szó, hogy az objektív követelményeket imperatívusszá alakítjuk át, az objektív szükségszerűségeket a kötelező állami akarat szintjére emeljük. Az objektív kívánalmaknak ez a minőségi átalakítása teszi lehetővé az emberek tevékenységének egy bizonyos irányba történő tervszerű irányítását és szükség esetén a cselekvés ezen irányának kikényszerítését.

A tervezés minden területén és szakaszában, a tervek minden fajtájánál, formájánál és módszerénél a különböző technikai és gazdasági mutatók,[5] mint amelyek az emberi cselekvés eszmei tükröződései alapján a társadalmi mozgásfolyamat eszmei képmásai döntő szerepet játszanak. A technikai-gazdasági mutató, mint felépítményi jelenség tükrözi az emberi cselekvés függőségét az objektív természeti, technikai és társadalmi objektív törvényszerűségektől. Mint Lenin írta: „A külvilág, a természet törvényei ... az ember célirányos tevékenységének alapjai".[6] Az emberi akaratnak végeredményképpen alkalmazkodnia kell a „természeti szükségszerűséghez" és meghatározott cselekvést kell kiváltania. Ma a természeti szükségszerűség általános, ismétlődő, lényeges, belső és állandó jelenség, amelynek *az emberek egységes, céltudatos tevékenysége érdekében* bizonyos formákat adnak. Az emberi cselekvésnek ilyen, a társadalom objektív törvényszerűségeiből — különösen statisztikai törvényekből kifejlődő — szervezési formája és tükröződése a „mutató" vagy — ha jogilag kötelező kialakítást kap — a „norma".

Az elméletben és gyakorlatban mind a mai napig a mutató különféle fogalmaival és a normához való viszonyára vonatkozó különböző felfogásokkal találkozunk. Így a mutatókat „műszakilag megalapozott élenjáró normaként határozzák meg", amelyek a termelési folyamat két fő tényezője legjobb kihasználásának útját juttatják kifejezésre, vagyis a felszerelések (munkaeszközök) lehető legjobb kihasználásának, továbbá a döntő jelentőségű alap- és segédanyagok (munkatárgyak) lehető legjobb kihasználásának célját. Ez a jellemzés nem elégséges. Egyfelől a mutatóknak csak egy részét fogja át, másfelől nem látható meg belőle az a szoros kapcsolat, amely a technika és gazdaság között fennáll. A „norma" fogalma továbbá műszaki-gazdasági területen problematikus is. Egyes országokban nem tesznek különbséget norma és mutató között. Az NDK-ban sincsenek elméletileg és gyakorlatilag meggyőző osztályozási szempontok, mikor kell normáról és mikor mutatóról beszélni. Nem megfelelő az a kísérlet sem, amely az elhatárolást az összegezés szempontjából igyekszik végrehajtani, amely szerint a norma a költségtervezés legkisebb egysége, a mutatók viszont lényegesen átfogóbbak; a mutató ugyanis semmiképpen sem tekinthető a normák összességének.

Egy másik gyakori megkülönböztetés szerint a „mutató" fogalmát gyártmányokra vonatkozó számadatokra és a „norma" fogalmát a munkafolyamattal kapcsolatos számadatokra (pl. munkanormákra) kell használni. Az NDK-ban a „norma" megjelölés történetileg különösen a „munka-normázással" összefüggésben, mint a „normások" tevékenységének eredménye terjedt el. Csak utóbb lépett előtérbe a „mutató" megjelölés. Tárgyilagosan azonban az ilyen osztályozásnak sincs létjogosultsága. A népgazdasági tervezés és vezetés folyamata *egységes információs eszközöket* igényel, és ezzel a munkafolyamatra és gyártmányokra vonatkozó követelmények egységesítését kívánja. Az önköltségek megállapításánál például a munkaráfordítás mutatóinak ugyanolyan alappal kell rendelkezniök, mint az anyagfelhasználás mutatóinak. Ebből a szempontból a „norma" és „mutató" megjelöléseket azonosoknak kell tekinteni.

Emellett a technikát és gazdaságot is szembe szokták egymással állítani és gazdasági síkon mutatókról, műszaki területen normákról beszélnek. Ez a megkülönböztetés ugyancsak megalapozatlan. *A technika a természettudományi ismeretek tükröződésének különös területe.* A társadalom által kifejlesztett mindazokat az *anyagi javakat, eszközöket, módszereket, feltételeket, rendszereket és folyamatokat* átfogja,

[5] A technikai-gazdasági mutató meghatározott társadalmi objektumok, tulajdonságok, összefüggések, termelési és újratermelési folyamatok egyértelműen meghatározott fogalma és számszerű kifejezése, amely (pl. meghatározott gazdasági egységek tekintetében) a műszaki és gazdasági állapot, a fejlődés vagy tevékenység legfontosabb oldalait jellemzi. A műszaki-gazdasági mutató relatív. Azt számegységek különféle ismérvek szerint alakítják ki, gyakran számítási folyamatokat foglal magában, ideértve meghatározott formulákat is, és a szocialista gazdaság egységes és fegyelmezett vezetését szolgálja, mint az egyes termékek és technikai-gazdasági folyamatok tervezett és elért szintje felbecsülésének minőségi és mennyiségi mércéje. A német „Kennziffer" (mutató) fogalom ebből a szempontból nem pontos. A „Ziffer" (számjegy) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9) csak valamely szám jele (1937, 123, 12, 456 stb.). Csak maga a szám képes valamit érzékeltetni.

[6] *Lenin,* V. I.: Filozófiai füzetek. Bp. Szikra, 1954. 163. old.

amelyek *az ember-természet kölcsönhatásának a legtágabb értelemben szolgálatában vannak.* A technika az embernek a természet feletti uralmát fejezi ki, természeti és társadalmi elemeket ölel fel, és ezáltal társadalmi szükségletek kielégítésének eszköze. Ebben a vonatkozásban a mindenkori termelési viszonyok fékező vagy serkentő befolyást gyakorolnak. Az *ún. „műszaki normák"* — mint a műszaki-gazdasági mutatók különleges fajai — ennek megfelelően természettudományi-technikai és gazdasági szempontok szerint felállított magatartási szabályok a természet kihasználásának visszatérő törvényszerűségeire vagy pedig műszaki feladatok, meghatározások. Az emberek egységes és az objektív kívánalmaknak megfelelő célszerű magatartását teszik lehetővé a tudományos-technikai forradalomban.

Mutatók alatt tehát a technikai-gazdasági kijelentést, norma alatt pedig ennek imperatívuszba való áttételét kell érteni, mert „minden norma azt az igényt foglalja magában, hogy azt kövessék, vagyis az előírással egyben az az igény is kapcsolatos, hogy a címzett az előírást realizálja (illetve ne realizálja)".[8] Emellett a „realizálás", illetve „nem realizálás" a normák címzettjeinek akarása, szükségképpenisége, kellése és lehetősége stb. útján történik. A norma ehhez képest szükséges társadalmi-magatartási szabály, amelyet a szocialista állam jogszabállyal ruház fel, amely imperatív szükség lehetőséget és kellést magában foglaló tételeket tartalmaz. Ez az „egyenlő mérték egyenlőtlen egyedekre" abban az értelemben, ahogy erről Lenin az „Állam és forradalom"-ban írt.[9] Az állami szervek általánosított döntéséről van szó a szocializmus átfogó építése során. Határozottan el kell utasítani a népgazdasági tervezés és vezetés keretében a „normatíva" fogalmának önkényes használatát jogilag kötelező és nem kötelező mutatókra.

III.

A lehetőség szükségszerűséggé válik, ha bizonyos mutatóknak. pl. az építésügy gyártmányorientációjú költségmutatóinak mint a tudományos gazdaságvezetés eszközeinek különleges funkciókat kell teljesíteniök. Így például: — mint a társadalmi munkáraforditás mértékének épületek létesítésénél vagy bővítésénél; — mint összehasonlítás alapjául szolgáló menynyiségeknek, amikor egyfelől épület lebontásáról és újjáépítéséről, másfelől kijavításáról és toldaléképítkezésről kell dönteni; — mint ellenőrzési eszköznek a sokoldalúan minőségi termelésnél; — mint tervezési eszköznek a beruházások körében; — mint alapnak optimális technológiai felismerésére.

Ilyen esetben az objektív folyamatból eredő technikai-gazdasági kívánalmak a jog segítségével gazdaságpolitikai feladattűzéssé válnak, „mert ahhoz, hogy a törvény formájában lehessen őket szankcionálni, a gazdasági tényeknek minden egyes esetben jogi indítóok formáját kell magukra ölteniök."[10] A tudományos-technikai forradalomból eredő törvényszerűségek a szocialista állam hatalma gyakorlásának részévé válnak. A szükségesként elismert lehetőség kötelező technikai-gazdasági mutatók alakjában a különböző operatív utasításokba és szerződési megállapodásokba foglalva a jogalkalmazás folyamatában valósággá válik. (Emellett a technikai-gazdasági mutatóknak az operatív utasítások és szerződések tartalmává válása másodlagosnak tekintendő, minthogy e lehetőséget mindenekelőtt a jogi normának kell általánosságban tartalmaznia.) Ilyen feltételek mellett a technikai-gazdasági folyamatok bevezetésénél és lebonyolításánál a technikai-gazdasági mutatók a *jogilag kötelező* szabályozást és ezzel a tudományos-technikai haladást szolgálják. A technikai-gazdasági cél gazdaságpolitikai céllá válik, amely a dolgozók egységes, tudatos cselekvése által érhető el. A jogilag kötelező jelleg azt jelenti tehát, „hogy a szocialista állam a társadalom tagjaitól *megköveteli,* hogy a jogi aktusban általa megkívánt magatartást, amely tudatos, akaratszerűen meghatározott aktív tevésben, tűrésben vagy abbanhagyásban áll, *ténylegesen megvalósítsák.* A norma címzettjeinek a magatartásukkal szemben támasztott kívánalmakat magatartásuk alapjává kell tenniök és a valóságba kell átültetniök".[11] És ezt a megkövetelt magatartást (pl. a gyártmányorientációjú mutatók összességének a beruházási tevékenységnél való figyelembevételét, a megfelelő optimumszámítások elvégzését és a mutatókkal való foglalkozásnak a törvényes előírások szerinti megszervezését a szocialista állam biztosíthatja.

Emellett a kötelező jellegnek nincsenek fokozatai (pl. a rendelkező állami szerv állása vagy a biztosítás módja szerint), hanem kizárólag az egységesen kötelező mutatók differenciált kialakításáról van szó, minthogy a kötelező jelleg nem jelent mást, mint azt, hogy a társadalom tagjainak az államilag rögzített jogoknak és kötelezettségeknek megfelelő magatartást kell tanúsítaniok. A megkívánt magatartás — az emberek magatartása tudatos cselekvés, tűrés vagy abbahagyás formájában — az objektív szükségszerűség kifejeződése. Objektíve minden egyes polgár érdekeivel összhangban áll és ez okból a kötelező jelleget és kényszeríthetősé-

[7] *Lange,* H.: A műszaki-gazdasági mutatók. Berlin, 1953. 26. old.

[8] *Klaus,* G.: A szó hatalma — egy ismeretelméleti pragmatikus dolgozat. Berlin, 1964. 170. old.

[9] Vö. *Lenin:* Válogatott Művek. II. Bp. Szikra, 1948. 231. old.

[10] *Marx—Engels:* Válogatott művek. II. Bp. Szikra, 1949. 329. old.

[11] *Schönrath,* F.: A szocialista jogi aktusok kötelező erejének problémájához. Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität. Jena, Gesellschaft und sprachwissenschaftliche Reihe. 1966. 3. sz. 431—432. old.

get nem lehet azonosnak tekinteni. Egy olyan álláspont, amely kétségbe vonná az *egységesen* kötelező jelleget a szocialista gazdaságban, a jogbiztonságot veszélyeztethetné. Valamennyi jogi norma egyenlően és általánosan kötelező jellege nem zárja ki, hogy a jogi normák hatálybaléptetésének és megszüntetésének meghatározott rendszere álljon fenn: így pl. egy jogi normát csak (a kibocsátó szervhez képest) azonos vagy magasabb fokú jogi norma helyezhet hatályon kívül vagy módosíthat.

A szocialista építés bizonyos szakaszaiban a jognak a gazdaság és technika területén betöltött szerepét nagymértékben alábecsülték. Huzavona volt tapasztalható a technikai és gazdasági jellegű jogszabályi rendelkezések megújítása területén (pl. állami szabványok vontatott felülvizsgálata). A technikai-gazdasági mutatókra, illetve képzésük módszerére vonatkozó rég meghaladott előírások indokolatlanul hosszú ideig hatályban maradtak és mindez gátolta a tudományos műszaki haladást és a termelés területén népgazdasági veszteségeket idézett elő. Hasonló negatív eredmény volt elkönyvelhető a hatályos jogi normák megkerülése következtében. A fennálló minőségi előírások (állami szabványok) megsértése, és kötelező terv-metodológiai rendelkezések (pl. a hatékonyság felmérésére vonatkozó kötelezettség a beruházások előkészítésénél) figyelmen kívül hagyása, úgyszintén bizonyos jogi kötelezettségek nem léte (pl. épület használójának a rendszeres karbantartásra vonatkozó kötelezettsége) az adott gyártmányok állapotának rosszabbodását eredményezte. Ez a múltban további jogsértésekhez és gazdasági veszteségekhez vezetett. Végeredményképpen az ilyen helyzet azt mutatja, hogy a jognak mint a gazdasági törvényszerűségek specifikus hatékonysági feltételének szerepét nem ismerték fel. Az emberek szervezett tevékenységének alábecsülésével az objektív folyamatok hatása maga is kérdésessé válik.

A technikai-gazdasági mutató jogi kialakításának problémáját csak a társadalom objektív törvényszerűségei hatásának feltételezettségében szabad vizsgálni, állandó kölcsönhatásában a természeti törvényekkel. A szocialista jog mint felépítményi jelenség funkcionális szerepe éppen abban áll, hogy bizonyos technikai-gazdasági folyamatokat hatékonnyá tegyen és a természettudományos és technikai vívmányok megvalósulását elősegítse. Ez a technikai-gazdasági mutatók jogi kialakítása folyamatának vizsgálatát igényli. Társadalmi jellegükből kiindulva különösen azokat a jogi normákat (különböző jogi normákat, operatív utasításokat, szerződéseket) kell elemezni, amelyeknek tartalma technikai-gazdasági mutató és amelyek erejénél fogva e mutatók jogilag kötelezőkké válnak.

A Szovjetunióban Sz. N. Bratusz, Sz. Sz. Alakszejev, A. P. Csernanzev, P. T. Polezsaj, B. Sz. Selesztov és P. Sz. Romaskin, Csehszlovákiában J. Blažke, Z. Filip és B. Parez, Romániában pedig T. Draganu lényegében hasonló álláspontot képviselnek a technikai-gazdasági mutatók (különösen a technikai normák) jogi kötelező erejét illetően. Így Bratusz a következőket írja: „Körülményeink között a technikai normák „jogi köntöst" viselnek. Ahhoz, hogy a tudomány és technika fejlődése alapján valamely műszaki norma megváltoztatható legyen, mindenekelőtt azokat a jogi normákat (instrukciókat, körrendeleteket stb.) kell megváltoztatni, amelyek a műszaki normákat tartalmazzák."[12]

Ellenkező álláspontot képvisel L. P. Nedbajlo. Elismeri ugyan a technikai gazdasági mutatók, különösen „műszaki normák" szervező szerepét, de tagadja azok társadalmi jellegét — amennyiben többek között ezeket mondja: „Azokat a normákat, amelyek az emberek kölcsönös kapcsolatait szabályozzák, a társadalmi rend jellege határozza meg, és e normák ezzel összefügésben változnak. A technikai normák ezzel szemben a termelés állapotától, a technikai fejlődésétől és a munkások termeléstechnikai szakképzettségétől függnek. Ezek az emberi történelem folyamán felhalmazódnak és különféle osztályoknak és társadalmi csoportoknak szolgálnak. Ellenkező felfogás mellett fennáll annak a veszélye, hogy az „állami kényszer" kiterjedése következik be".[13] Nedbajlónak ezzel az állásfoglalásával — amely alól csak az ún. „agrotechnikai normákat" rekeszti ki — nem lehet egyetérteni. Először is a jogot a kényszerrel azonosítja. Másfelől Nedbajlo nem ismeri fel, hogy a norma társadalmi jellege szempontjából a norma céljának és nem tartalmának van meghatározó szerepe. Végül nem veszi figyelembe, hogy a termelőerők általános fejlődési törvényeinek léte és az ennek megfelelő szervezeti formák a mindenkori társadalmi rend jogi szabályozásán *belül* nyilatkoznak meg. Azok a jogilag kötelező technikai-gazdasági mutatók, amelyek például az embereknek a természeti erőkhöz, technikához és technológiákhoz való

[12] *Bratusz, Sz.:* Gazdaság és jog. Staat und Recht. 1963. 11. sz. 1901. old. Vö. még *Polezsaj,* P. T. — *Selesztov,* Sz. O.: A jogi és műszaki normák kölcsönhatása a szocialista társadalomban. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1960. 10. sz. 13. s köv. old.; különösen 16. és 17. old.; *Cserdanzev,* P. A.: A műszaki-jogi norma fogalma és szerepe a társadalmi viszonyok kialakításánál. Uo. 1964. 7. sz.; *Alekszejev,* Sz.: A szovjet jog átnövése a kommunista együttélési szabályok rendszerébe. Uo. 1962. 5. sz. 18. old.; *Romaskin,* P. E.: Műszaki haladás és a szovjet jog. Uo. 1960. 1. sz. 14—24. old.; *Blažke,* J.—*Filip,* Z.—*Parez,* S.: A szabványosítás a Csehszlovák Köztársaság népgazdaságában. Prága, 1959. különösen a 16—33, 36—41, 47—48. oldalak; *Draganu,* F.: A műszaki normák helyzete társadalmunk magatartási szabályai keretében. Justitia Noua, 1964. 8. sz. 96. old.

[13] *Nedbajlo,* P. E.: A szovjet szocialista jogi normák. Lwow, 1959. 42. old. Vö. még *Nedbajlo,* P. E.: A szovjet jogi normák alkalmazása. Moszkva, 1960. 368. old. Ugyanezt az álláspontot képviseli *Szelényi* Z.: A szabványosítás jogi kérdései. Bp. 1958. 14. old.

viszonyát szabályozzák, a jogi normáknak az uralkodóosztály által kibocsátott és szankcionált rendszere keretében foglalnak helyet.

IV.

A mutatókkal kapcsolatos munka tehát nemcsak az állam és jog problémája általában véve, hanem a szocialista jog normativitásának problémája is. A *jogi norma* a mindenkor felhalmozott állami szerv általánosító döntése, amelyet az objektív törvényszerűségek alapján és azok továbbfejlesztéseképpen hoznak. A társadalmi érdekek, amelyeket a szocialista állam érdekei testesítenek meg, bizonyos mértékben az objektív törvényszerűségek prizmáját képezik. A jogi normák, mint az állami akarat kifejezői az objektív társadalmi (gazdasági, ideológiai stb.) törvényszerűségeket alapjában véve nem közvetlenül tükrözik, hanem az objektív folyamat transzformálásának eredményei. Ez a transzformálás, vagyis maximák meghatározása az emberi cselekvés számára, ismét csak az objektív törvények hatásának és felhasználásának alapja.

A műszaki-gazdasági mutatók a társadalmi objektumok, tulajdonságok, összefüggések, termelési és újratermelési folyamatok mennyiségi kifejezésének egyértelműen meghatározott fogalmai és formái, függetlenül attól, hogy jogi normák tartalmát képezik-e vagy sem. Ezeknél ugyancsak a természet és társadalom törvényszerűségeinek transzformálásáról van szó, úgy amint azok különösen a tudományos technikai forradalomban mint dialektikus egység megjelennek. Mint a technikai és gazdasági állapot, a fejlődés vagy tevékenység jellemzői az emberi tevékenységnek az objektív természeti és társadalmi törvényektől való függőségét tükrözik, és társadalmi jellegük van. Következésképpen valamely jogi norma tartalmába való átvételük, jogi szintre emelésük — a fenti elv alóli kivételképpen — nem teszi szükségessé a természeti, technikai és gazdasági folyamatokból az emberi cselekvés számára adódó következmények további áttételét, újbóli transzformálását.

Ez igen lényeges sajátosság: míg általánosságban a jogi normákban technikai-gazdasági tényállások vagy törvényszerűségek nem tükröződnek, addig technikai-gazdasági mutatóknál, ha jogi normák tartalmává válnak is, elesnek a közvetítő láncszemek az objektív szükségesség és az emberi cselekvés jogilag szabályozott maximája között. A technikai-gazdasági mutatók önmagukból, lényegükből és tartalmukból, úgyszintén funkciójukból kifolyólag határozzák meg az emberek meghatározott cselekvését. A technikai-gazdasági mutatók formájában tehát a technikai-gazdasági tartalom (pl. meghatározott választékú beton készítési módja) vagy a technikai-gazdasági törvényszerűség (pl. az objektív függőségi kapcsolat a társadalmi összráfordítás, normatív használati idő és társadalmi haszon közt) mint a jogi norma tartalma *közvetlenül* joggá válik. Ezáltal a jogilag kötelező technikai-gazdasági mutatók — még a nem kötelező technikai-gazdasági mutatókkal való nyelvi azonosságuk mellett is — új minőségre tesznek szert az emberi tudatban való tükröződésük során.

Ha a jogalkotást figyelemmel kísérjük, főként két olyan formával találkozunk, amelyben technikai-gazdasági mutatók jogi normák tartalmává váltak:

— az állam erre jogosított szervei (minisztertanács, egyes minisztériumok) speciális jogszabályi rendelkezéseket bocsátanak ki a már létező technikai-gazdasági mutatók figyelembevételére, vagy

— közvetlenül a jogi rendelkezések szövegébe kerülnek tartalmilag technikai-gazdasági mutatók, a jogi normák felölelik e mutatók tartalmát. Erre találó példa: a szabványokra vonatkozó rendeletek.

Különösen a második esetben és itt ismét tartsuk az állami szabvány példáját szem előtt — látható bizonyos technikai-gazdasági tényállások és törvényszerűségek *közvetlen* behatolása a jogi norma tartalmába, joggá való felemelése: a minőségi szabvány például tartalmazza valamely gyártmánynak azokat a fizikai-vegyi tulajdonságait, amelyek másoktól megkülönböztetik.

Ezek technikai-gazdasági tényállások, amelyek a természeti és társadalmi törvényszerűségekből vannak levezetve és az emberi cselekvés feltételeinek megfelelően formálódnak (transzformálódnak) át. Ezeket — amennyiben azoknak az ország egész területén egységesen érvényesülniük kell — a Szabványügyi Hivatalnak, mint a Minisztertanács meghatalmazott szervének kell megerősítenie és kötelezően hatályba léptetnie. A kibocsátás, módosítás és megszüntetés pontosan megállapított rendje érvényesül; egységes forma van előírva és különleges hivatalos lap áll kihirdetés céljából rendelkezésre. A technikai-gazdasági mutató, mint a jogi norma tartalma, minősül jognak, és „nemcsak az a hivatalos aktus, amely a műszaki normát (műszaki-gazdasági mutatót) kötelezőnek nyilvánítja", mint ezt J. Blažke helyesen kiemeli. A műszaki-gazdasági mutató a „jogi norma tartalmává válik, vagyis az uralkodó osztály abban arra irányuló autoritatív akaratát juttatja kifejezésre, hogy állami szankció terhe mellett szabályozza a konkrét társadalmi viszonyokat a termelés és egyáltalában a népgazdaság területén; a technikai-gazdasági mutató hatalmi eszköz a munkásosztály kezében a munkásosztály számára kedvező és kívánatos gazdasági rend megteremtéséhez és megszilárdításához".[14]

Minden esetben, amikor a műszaki-gazdasági mutatók behatolnak a jogi norma tartal-

[14] *Blažke*, J.: A műszaki szabványosítás általános elmélete. Prága, 1958. 208. és 214. old.

mába, vagyis joggá emelkednek fel, az a cél lebeg szem előtt, hogy meghatározott társadalmi viszonyokat szervezzenek meg (pl. az építkezési munka megrendelője és vállalkozója a fogyasztó-használó és a termelő között stb.). A jogilag kötelező kialakítás leggyakrabban akkor következik be, ha a technikai-gazdasági tényállások az alapul fekvő objektív törvényszerűségek tipikus megjelenései és így viszonylag hosszú időn keresztül változatlanul fennállanak. A jogi kötelező jelleg folytán az emberek egységes, tudatos cselekvése az objektív törvények kívánalmainak megfelelően alakul; így érhető el, hogy az emberek cselekvésük során az objektív törvényeket valósítsák meg. A jogi normák bizonyos mértékben *modell-jellegűek az emberi magatartás számára.* A munkásosztály és szövetségesei által alkotott cselekvési modellről van szó, amely az objektív törvényeknek megfelelő magatartási módra *kényszerít.* Ez a „kényszer" mindenekelőtt az objektív kívánalmakból fakadó emberi motívumok megragadásának és kialakításának formájában következik be, legyen akár egyénekről, akár kollektívákról szó, amelyek arra késztetik őket, hogy önként a kívánt (szükséges és lehetséges) irányban tevékenykedjenek. Emellett a szocialista állam az anyagi és erkölcsi ösztönzés legkülönbözőbb formáit veszi igénybe, de él a szankciókkal való fenyegetés eszközével is.

A motívumok alakítása a fő módszer. Másfelől, ha ez nem hatékony, fennáll a jogi kényszer igénybevételének, mint a szükségszerű követelmények kikényszerítésének lehetősége az olyan személyekkel (emberekkel és jogi személyekkel) szemben, akiknek akarata nem az objektív törvényszerűségekkel összhangban alakul. Ez a „kényszer" egy fennálló akarat ellen irányul, egy fennálló akaratot tör meg és ezzel eléri azt, hogy az egyéni magatartást az objektív kívánalmaknak rendeljék alá. Ez végeredményképpen a szükségszerűség felismerését szolgálja.

Becher, J.

A termelési kockázat és a büntetőjogi felelősség

I.

1. A társadalom fennmaradásának alapvető feltétele, hogy napról napra folyamatosan létrehozza azokat az anyagi eszközöket, amelyek a társadalom tagjai különféle szükségleteinek kielégítésére szolgálnak. „Egy társadalom éppoly kevéssé szüntetheti meg a termelést, mint ahogy nem szűnhetik meg fogyasztása."[1]

Az emberi szükségletek azonban nem állnak meg egy meghatározott szinten, hanem állandóan változnak, növekednek, és törvényszerűen rákényszerítik az emberiséget a társadalmi termelőerők kifejlesztésére „és azoknak az anyagi termelési feltételeknek megteremtésére, amelyek egyedül alkalmasak arra, hogy egy olyan magasabb társadalmi forma reális alapját alkossák, amelynek alapelve minden egyén teljes és szabad fejlődése."[2] A termelés-fogyasztás közötti összhang érvényesülése elengedhetetlenné teszi a társadalmi áldozatvállalásokat és a kockázatot a fejlődés érdekében.

A termelési kockázatvállalás szükségességét a középkori Hanza kereskedővárosok történetéből származó és ma már közmondásként ismert megfogalmazás fejezi ki a legtömörebben: navigare necesse est, vivere non necesse.

2. Jogi értelemben a termelési kockázat alapkérdése: hol az a határ, ameddig a gazdasági döntést hozó személy az esetleges áldozatvállalásban elmehet és hol kezdődik az a kör, amelyen belül a kockázat már nem engedhető meg, ahol tehát a gazdasági döntés személyi felelősséget alapoz meg. A termelési kockázat és a felelősség kapcsolatának kérdése különösen a szocialista viszonyok között jelentős, mert itt a termelők döntően nem a saját, hanem a társadalom tulajdonában álló vagyontárgyak felhasználásával valósítják meg a gazdasági célkitűzéseiket. Ennélfogva viselniök kell a tanúsított magatartásukról alkotott társadalmi értékítélet következményeit.[3]

A termelésre vonatkozó társadalmi értékítélet alkotásának egyik módja az, hogy a társadalom meghatározott gazdasági tevékenységeket jogi szabályozási körbe von. A jogi szabályozás tárgyát képező termelő tevékenység jogkövetkezményeinek viselése jelenti a jogi felelősséget.

Az anyagi termelés az emberi magatartások igen széles skáláját foglalja magában. A termelés technológiájának fejlődésével és a társadalmi munkamegosztásnak egyre fokozódó növekedésével, nemzetközivé válásával egyre újabb olyan körülmények keletkeznek, amelyek a termelési célkitűzéseket — függetlenül a gazdálko-

[1] Marx: A tőke. Budapest. 1949. 610. old.
[2] Marx: im. 639. old.

[3] „A felelősség lényegében nem más, mint a tanúsított magatartásokról alkotott értékítélet következményeinek viselése." Földvári József: A büntetés tana. Budapest. 1970. 62. old.

dás tervszerűségétől — többé-kevésbé kockázatossá teszik. A gazdasági tevékenységek jogi szabályozásánál ezzel az objektív szükségszerűséggel számolni kell, elsősorban úgy, hogy a jogi felelősségi rendszerben mentességet kell biztosítani a magatartás jogkövetkezményeinek viselése alól a társadalmilag indokolt, szükségszerű termelési kockáztatás eseteiben.[4]

A jogi felelősség egyik faja a büntetőjogi felelősség. A büntetőjogi felelősség az általános értelemben vett jogi felelősség más megnyilvánulási formáitól (polgári jogi, munkajogi stb.) a felelősség feltételei tekintetében különbözik. A büntetőjogi felelősség feltétele: valamely bűncselekmény elkövetése.[5]

Ebből következően a termelési kockázat akkor válik büntetőjogi kérdéssé, amikor a konkrét termelő tevékenység a büntető törvénykönyv különös részében meghatározott valamely törvényi tényállás alá vonható, de ez a tevékenység a kockázatnak olyan jellemzőivel rendelkezik, amelyeknél fogva a magatartás tanúsítójával szemben büntetőjogi következmények nem alkalmazhatók.

A hazai jogirodalomban a termelési kockázat és a büntetőjogi felelősség viszonyát elemző munka ez ideig nem jelent meg. Egyes tanulmányok azonban — egyéb kérdések között — a termelési kockázat büntetőjogi problémáit is érintik, az e körben kialakított álláspontok bizonyos fokú tájékoztatás adására alkalmasak a kérdés hazai vonatkozásait illetően.

Viszonylag széles körű elméleti tevékenység bontakozott ki a környező szocialista országokban, ahol a hazai sajátosságoknak megfelelő jogfejlődés — elsősorban a gazdasági jog mint önálló jogágazat létrejötte — szükségszerűen kialakította a termelési kockázat problémakörének tudományos vizsgálatát is.

3. A jelen tanulmány célja: a külföldi szocialista jogtudomány eredményeinek felhasználásával a termelési kockázat büntetőjogi fogalmának vizsgálata, e fogalom körébe vonható gazdasági tevékenység büntetőjogi értékelése, majd válaszkeresés arra a kérdésre, hogy gazdálkodási rendszerünk fejlődéstendenciái indokolttá és szükségessé teszik-e a hatályos büntető felelősségi rendszerünk esetleges módosítását.

II.

1. A termelési kockázat büntetőjogi fogalmának meghatározásához kiindulásként a kockázat általános fogalmát választjuk. A kockázat mint általános absztrakt kategória „valamely cselekvéssel, vállalkozással járó veszély, kár, baj, kellemetlenség lehetősége."[6]

Ez a formális logikai meghatározás a jövőre vonatkozó valamennyi döntés és magatartás egyik közös jellemzőjét: a bizonytalanságot, a veszély lehetőségét általánosítja, és ezt a sajátosságot a gondolkodás önálló tárgyává teszi. Maga a formális fogalom alkotása lehetőséget ad további fontos logikai vizsgálódásokra, nevezetesen a kockázat mint gondolkodási kategória tartalmának körülírására. E fogalom logikai tartalmát Seidel a következőképpen jelöli meg: „A kockázatot, a kockázatos cselekményt tehát éppenséggel az határozza meg, hogy különböző — szélső esetben ellentétes — lehetőségek valószínű megvalósulása következtében ennek a cselekménynek a realizálódása, a lefolyása és kimenetele egyértelműen nem határozható meg és nem is látható előre, hanem csak lehetőségi fokozatokban becsülhető fel. Világos tehát, hogy a kockázatos cselekményeket lényegében a lehetőség, az eshetőlegesség és a valószínűség kategóriáival lehet tartalmilag meghatározni. A kockázat ennélfogva tulajdonképpen egy meghatározott célkitűzés iránti alávetettséget vagy tudatos alávetést jelent, olyan körülmények között, amelyek működése során egyaránt előállhat akár a kívánt következmény, akár valamely káros eredmény, mint például valamely vagyontárgy elpusztulása, vagy pedig nincs teljesen kizárva, sőt bizonyos fokig valószínű a cselekvő életének vagy egészségének a sérelme."[7]

Hasonló megjelölést találunk Grinberg vagy Orlowicz meghatározásaiban is.[8]

Ezekkel a meghatározásokkal a magunk részéről általánosságban egyetértünk.

A kockázat általános fogalmának logikai tartalmi jegyei egyaránt vonatkoznak mindarra a céltudatos emberi magatartásra, amelyek következményei teljes határozottsággal nem láthatók előre és éppen ezért emberi élet, testi épség vagy egészség, illetőleg anyagi tárgyak és értékek sérülésének vagy elpusztulásának veszélyét rejtik magukban. A kockázatnak ebben a tág értelmében beszélhetünk a társadalmi gyakorlati tevékenység bármely területén (pl. sport, orvosi gyógyító munka, nevelés stb.) kockázatról.[9]

2. A termelési kockázat a fenti általános fogalomhoz viszonyítva individuális fogalom, a társadalmi gyakorlat meghatározott területén, az anyagi termelés szférájában folyó gazdasági tevékenység egyik jellemzőjének: az anyagi kár, veszteség lehetőségének általánosítása. A ter-

[4] A szükségszerűségben látja a jogszerű termelési kockázat lényegét többek között Grinberg is, aki egyéb ismérvek mellett társadalmilag hasznosnak tartja az olyan gazdasági cél elérésére irányuló tevékenységét, amely „a szokásos, kockázat nélküli eszközökkel nem lenne megvalósítható". M. S. Grinberg: Probleme des Produktionsrisikos im Strafrecht. Berlin. 1965. 34. old.

[5] Ld.: Földvári: im. 66. old.

[6] A magyar nyelv értelmező szótára. Budapest. 1961. IV. kötet. 272—273. old.

[7] Dietmar Seidel: Risiko in Produktion und Forschung. Berlin. 1968. 64—65. old.

[8] M. S. Grinberg: im. 34. old. Franciszek Orlowicz: Ryzyko gospodarcze a prawo karne. Nowe Prawo. 1968. 3. szám. 347. old.

[9] Ld.: Arnold Gubinski: Ryzyko sportowe. Nowe Prawo. 1959. 10. szám.

melési kockázat tartalmilag magában foglalja a technikai, a kutatási, az újítási és a kármegelőző kockázatot, ennek a csoportosításnak azonban a jelen tanulmány szempontjából nincs jelentősége.

Az anyagi termelés területén érvényesülő kockázat fogalma, meghatározott tudomány, a közgazdaságtudomány kategóriája.

3. A büntetőjogi fogalom meghatározásához nem elegendő a termelési kockázat fogalmának formális elemzése. A termelő tevékenység, amelynek egyik tulajdonsága a kockázat, a valóságban folyik le, történelmileg változó konkrét körülmények között. Ennek megfelelően a termelési kockázat elvont fogalmi jegyei az egyes társadalmi-gazdasági alakulatok termelő tevékenységében eltérő konkrét formákban és összefüggésekben valósulnak meg.

A termelési kockázat lényegét a maga teljességében csak akkor tudjuk felismerni, ha az absztrakt fogalmat viszonyba állítjuk a konkrét valósággal.

A konkrét valóság pedig az, hogy korunkban egymás mellett két egymással teljesen ellentétes politikai és gazdasági világrendszer létezik, amelyek között a társadalmi-gazdasági különbözőségek ellenére nem húzódik merev válaszfal. A szocialista és a kapitalista világrendszer között számos, az egyenrangúságon alapuló politikai és főképpen gazdasági kapcsolat áll fenn. A gazdasági kapcsolatok egyenrangúságának alapja az, hogy a két világrendszer technikai-gazdasági struktúrája, az ezen belüli technikai-gazdasági viszonyok és a termelőerők fejlettségi szintje tekintetében lényeges különbségek nincsenek. Nincs különbség abban a tekintetben sem, hogy mindkét társadalmi-gazdasági alakulat árutermelést folytat.

A két rendszer között az alapvető objektív különbséget az uralkodó elsajátítási mód: a társadalmi tulajdon és a magántulajdon jelenti. Ez a különbözőség nyomja rá bélyegét a szocialista vagy a kapitalista viszonyok között folyó politikai, társadalmi és gazdasági cselekvésekre, és ennek megfelelően más-más a termelési kockázat gazdasági és társadalmi valóságtartalma is.

Az árutermelésből és a technikai haladástól elválaszthatatlan újabb és újabb gazdálkodási módszerekből következően a szocialista tervgazdálkodási rendszerben is fennmarad a társadalom anyagi létfeltételeinek bővítésére irányuló gazdasági döntések eredményességének bizonytalansága. Ez a bizonytalanság annál inkább csökken, minél jobban erősödik a társadalmi tulajdon és minél hatékonyabban érvényesül a társadalmi akarat piacszabályozó funkciója. A gazdasági helyzet stabilitása, a szocialista piacról a különböző ellentétes érdekű hatalmi csoportok kiszorítása, valamint a nem saját vagyonnal történő gazdálkodás azonban fokozza a gazdasági elhatározásokban a könnyelműség és (nem kellőképpen diferenciált anyagi ösztönzők esetén) az eredmény iránti közömbösség lehetőségét.

Ezekből a tendenciákból pedig az következik, hogy a termelési kockázat szükségszerűségének, társadalmi hasznosságának elismerése mellett bűntettként kell értékelni mindazt a kockázatos gazdasági tevékenységet, amely magánviseli a büntetőjogi felelősségre vonáshoz szükséges valamennyi ismertetőjegyet. Ez alól a szabály alól kivételt képez az a kockázatos gazdasági tevékenység, amely büntetőjogi felelősségre vonást kizáró jellemzőkkel rendelkezik. Ezeknek a jellemzőknek a meghatározása a büntető jogtudomány feladatkörébe tartozik.

A külföldi szocialista büntetőjogi irodalomban több kísérlet történt a büntetőjogi felelősségrevonást kizáró ismérvek felsorolására, amelyek együttes megléte önálló büntetőjogi fogalom: a „jogszerű", „ésszerű" vagy másképpen „megengedett" termelési (gazdasági) kockázat fogalmát képezi.[10]

A különféle fogalommeghatározások közül jelenleg Seidel meghatározását tartjuk a legmegfelelőbbnek. Eszerint nem forog fenn gazdasági vagy társadalmi tulajdont károsító bűntett, ha: *1.* a cselekmény elkövetésére jelentős gazdasági haszon elérése vagy jelentős gazdasági hátrány elhárítása végett került sor, és az elkövetőnek a cselekményre vonatkozó valamennyi körülmény felelősségteljes vizsgálata során azzal kellett számolnia, hogy gazdasági hátrány bekövetkezése kevéssé valószínű vagy pedig lényegesen csekélyebb, mint az előrelátható gazdasági haszon (gazdasági kockázat), *2.* a gazdasági hátrány államilag elrendelt, jóváhagyott vagy egyébként az elkövető felelősségi körébe tartozó kutatási és fejlesztési munkák keretében, illetőleg a tudományos ismeretek állásának figyelembevételével, úgyszintén a tevékenységgel kapcsolatos minden körülmény felelősségteljes vizsgálatával folyó technikai-gazdasági kísérletek körében következett be (kutatási és fejlesztési kockázat).[11]

Ebből a meghatározásból kitűnik, hogy a termelési kockázat büntetőjogi fogalma nem azonos a kockázatnak sem az általános, sem pedig a közgazdasági fogalmával. A büntetőjogi értelemben vett termelési kockázat büntetőjogi felelősséget kizáró ok, amely mint társadalmilag megengedett tevékenység büntetlenséget biztosít az elkövető számára az egyébként büntetőjogi felelősségre vonást eredményező magatartásai esetében.

4. A megengedett (jogszerű) termelési kockázat jogintézménnyé válhat, ha valamely állam

---

[10] Grinberg a jogszerű termelési kockázat megállapításához a következő négy feltételt állítja fel:
a kockázat feleljen meg a kitűzött cél jellegének,
a cél ne legyen elérhető kockázat nélküli eszközökkel,
ne menjen át szándékos károkozásba,
ne veszélyeztessen emberi életet, egészséget.
M. S. Grinberg: im. 92. old.
Lényegében hasonló ismérveket sorol fel Orlowicz is. F. Orlowicz: im. 352—359. old.

[11] D. Seidel: im. 251. old.

a büntető törvénykönyvében ezt a fogalmat szabályozás tárgyává teszi.

A szocialista országok közül elsőnek az NDK szabályozta az 1968. január 12-én hatálybalépett büntető törvénykönyvének 169. §-ában büntethetőséget kizáró specifikus okként a gazdasági és fejlesztési kockázatot. A 169. § szövegezése megegyezik Seidel fogalommeghatározásával.

III.

1. Gazdaságirányítási rendszerünkben a vállalati döntések fokozott érvényre juttatása, a konkrét termelési kapcsolatokban a társadalmi vagyon kezelőinek megnövekedett egyéni önállósága és felelőssége a hazai jogirodalomban is felvetette a termelési kockázat és az egyéni felelősség viszonyának kérdését.[12]

A kérdés büntetőjogi vonatkozásban akként vethető fel, hogy az NDK büntető törvénykönyvében történt szabályozás mintájára nem lenne-e nálunk is indokolt a vagyon elleni és a népgazdaság elleni egyes bűntettek tekintetében a megengedett termelési kockázat büntetőjogi felelősséget kizáró körülményként való szabályozása.

A kérdés megoldásához gyakorlati tapasztalatok nem állnak rendelkezésre, ezenkívül a termelési kockázatnak mint jogintézménynek nincs még egységes rendszerbe foglalt elmélete sem, ezért csak kísérleti jelleggel és korántsem a végleges megoldás igényével vállalkozhatunk néhány következtetésre.

2. Abból indulunk ki, hogy a termelő tevékenységnek pusztán a kockázatos jellege önmagában még nem teszi mentessé az adott magatartást tanúsító személyt a büntetőjogi következmények viselése alól. Ha a gazdasági funkcionárius konkrét magatartása büntető jogszabályt sért és a büntető felelősségre vonás feltételei fennállnak, a magatartás bűntettet valósít meg, tekintet nélkül arra, hogy ez a termelési kockázat körébe vonható-e vagy sem.

A termelési kockázat körébe vonható magatartással megvalósított bűntett elkövetője azonban nem büntethető, ha a kockáztatás a büntetőjogilag megengedett kockázat ismertetőjegyeivel rendelkezik.

A büntetőjogilag megengedett kockázat ismertetőjegyeiként elfogadjuk az NDK büntető törvénykönyvének 169. §-ában megjelölt büntethetőséget kizáró feltételeket. Ezzel egyúttal azt is elfogadjuk, hogy a „megengedett kockázat" a büntetőjogi felelősséget kizáró nem általános, hanem különös ok, amely nem a bűntettekre általában, hanem csak meghatározott bűntettekre alkalmazható.

3. Az NDK törvénykönyve a 163. §-tól a 168. §-ig szabályozott bűntettekre alkalmazza a 169. §-ban (gazdasági és fejlesztési kockázat) meghatározott büntethetőséget kizáró okot.

Hatályos büntető törvénykönyvünkből szintén hat olyan bűntett emelhető ki, amelyek mindegyike megvalósítható termelési kockáztatással is. Ezek: a gazdálkodással kapcsolatos kötelességek megszegése; Btk. 224. §; a pazarló gazdálkodás; Btk. 225. §; a közellátási bűntett; Btk. 240. §; a társadalmi tulajdont károsító hűtlen kezelés; Btk. 294—295. §; a társadalmi tulajdont károsító hanyag kezelés; Btk. 298. § (1) bek.; a rongálás: Btk. 302. §.

A felsorolt bűntetteknek a magatartás kockázatos jellegén kívül több egyéb közös vonásuk is van: mind a hat bűntett vagy közvetve a gazdálkodás szocialista rendszerét, illetőleg a társadalmi tulajdont sérti; mindegyik megvalósítható termelő tevékenységgel is; mindegyik eredménybűntett: az eredmény népgazdasági hátrány, illetőleg vagyoni kár; mindegyik esetében okozati összefüggésnek kell fennállnia a termelő tevékenység és a káros, hátrányos eredmény között; az okozati összefüggés létrejöttében a termelő tevékenység kifejtőjét bűnösségnek kell terhelnie.

4. A további vizsgálódásunkhoz olyan általános törvényi tényállásra van szükségünk, amely magában foglalja a fentebb kiemelt hat bűntett valamennyi szükségszerű elemét. Erre lehetőségünk van, a közös vonások általánosítása útján.

A hat bűntettre vonatkozó általános törvényi tényállást a következőképpen állíthatjuk össze: *Tárgy:* a népgazdaság szocialista rendszere (amely magában foglalja a szocialista gazdálkodási rendszert és az uralkodó tulajdonforma által meghatározott elsajátítási struktúrát); *Tárgyi oldal:* a magatartás: termelő tevékenység, az eredmény: népgazdasági hátrány, illetőleg anyagi kár, az okozati összefüggés: a népgazdasági hátrány, illetőleg az anyagi kár a termelő tevékenység következménye, *Alany:* termelő tevékenységet elhatározó és kifejtő, beszámítási képességgel rendelkező természetes személy;

Alanyi oldal: bűnösség: *dolus directus:* az alany azért fejtette ki a termelő tevékenységet, hogy népgazdasági hátrányt, illetőleg anyagi kárt okozzon, *dolus eventualis:* az alany meghatározott népgazdasági előny vagy társadalmi haszon elérése végett fejtette ki a termelő tevékenységet; de előre látta, hogy célkitűzéséhez képest népgazdasági hátrány vagy anyagi kár is bekövetkezhet, és mivel ez iránt közömbös volt, nem is tett intézkedéseket ennek megakadályozására, holott tehetett volna; *luxuria:* az alany meghatározott népgazdasági előny vagy társadalmi haszon elérése végett fejtette ki a termelő tevékenységet; és mivel előre látta, hogy célkitűzésével ellentétes eredmény is be-

[12] Szabó Imre: Demokrácia és felelősség. Társadalmi Szemle. 1966. 1.; Schagrin Tamás—Solt Pál: A pazarló gazdálkodás és az új gazdálkodás mechanizmusa. Magyar Jog. 1967. 5.; Kálmán György: A gazdasági mechanizmus reformja és a büntetőjog. Jogtudományi Közlöny. 1967. 8.; Sárközy Tamás: A „belső" gazdasági bűncselekmények alapvető anyagi jogi kérdései. Jogtudományi Közlöny. 1968. 1.

következhet, a szubjektív megítélése szerinti — de nem az objektíve lehetséges és látható — elhárító intézkedéseket megtette, éppen ezért könnyelműen bízott a hátrányos következmények elmaradásában;[13] *negligentia:* az alany meghatározott népgazdasági előny vagy társadalmi haszon elérése végett fejtette ki a termelő tevékenységet; de magatartásának várható következményeit nem mérte fel, a tőle elvárható figyelmet, körültekintést elmulasztotta, ezért nem is láthatta előre, hogy intézkedésének eredménye népgazdasági hátrány, illetőleg anyagi kár lesz.

5. Vessük össze ezzel az általános törvényi tényállással a termelési kockáztatásnak azt a változatát, amely nem eredményezte a kívánt hatást. A kockázatviselésnek ugyanis csak ez a fajtája veti fel a büntetőjogi felelősség kérdését, tekintettel arra, hogy a vagyonkezelő személy döntésének megvalósítása során a termelő folyamatban előlegezett anyagi ráfordítások elpusztulnak, használhatatlanná válnak vagy megrongálódnak; illetőleg a társadalom gazdasági kapcsolataiban zavar, fennakadás keletkezik.

A veszteséges kockázatviselésnek az általunk alkalmazott általános törvényi tényállás tárgyával és tárgyi oldalával való összehasonlítása a következő képet mutatja:

A veszteséges kockáztatás előre elhatározott gazdasági cél elérésére irányuló emberi magatartás. Ez a magatartás azonban a kitűzött céltól eltérően anyagi kárt, illetőleg népgazdasági hátrányt okoz, ennélfogva megsért egyes konkrét társadalmi-gazdasági vagy technikai-gazdasági viszonyokat. Ezeknek a viszonyoknak többsége a büntetőjogi védekezés körébe esik.

A magatartáson világosan felismerhetők mindazok a jellemzők, amelyek adott gazdasági bűntett, illetőleg társadalmi tulajdont károsító bűntett tárgyi oldalának szükségszerű elemei.

A törvényi tényállás tárgyi oldalának figyelembevételével tehát a bűntett és a termelési kockázat között különbség nem tehető. Egyetértünk Grinbergnek azzal a megállapításával, hogy a törvényi tényállás tárgyi oldalát jellemző ismérvek alapján a termelési kockázatot viselő alany felelőssége nem zárható ki.[14]

6. Milyen következtetéseket vonhatunk le, ha összehasonlítjuk a veszteséges kockázatviselést az általunk alkalmazott általános törvényi tényállás alanyi oldalával? Ebben az összevetésben azt keressük, hogy a gazdasági döntésben részvevő értelmi, érzelmi-indulati és akaratlagos pszichikai komponensek különböző arányú összhatásaként kialakuló különböző pszichikus állapotok azonosíthatók-e, vagy nem a bűnösség egyes fokozataival.[15]

A gazdasági döntés személyi és tárgyi termelési tényezők felhasználására vonatkozik, azzal a céllal, hogy ezek „elfogyasztása" (Marx) a felhasználáshoz viszonyítottan megnövekedett, új anyagi eszközöket hozzon létre. A kitűzött cél realizálódása azonban különféle technikai és társadalmi feltételektől függ, amelyek kölcsönhatása pontosan nem számítható ki előre, ezért — gyakran több kombináció felállításával — csak valószínűségi fokon mérhető fel az optimális eredmény. Mivel megfelelően kiválasztott gazdasági döntés eredményessége is bizonytalan, ennélfogva a gazdasági döntés az érintett személyi és tárgyi tényezőkre vonatkozóan konkrét veszélyhelyzetet hoz létre. Milyen körülmények között engedheti meg a társadalom az ilyen konkrét veszélyhelyzetek előidézését?

Szocialista viszonyok között különbséget kell tennünk a termelés személyi, illetőleg tárgyi tényezőinek veszélyeztetésére vonatkozó társadalmi megengedettség között.

Hatályos büntető jogszabályaink az ember életének, testi épségének és egészségének már a veszélyeztetését is büntetéssel fenyegetik, ha a veszélyhelyzet létrehozása foglalkozási szabályok megszegésével történt. Mivel a termelés személyi tényezőinek kockáztatása az élet elleni bűntettekhez kapcsolódik, ezért a jelen tanulmány körében ezzel a kérdéscsoporttal bővebben nem kívánunk foglalkozni.

Dolgok, dologi kapcsolatok (pontosabban a dolgokban megtestesülő termelési viszonyok) veszélyeztetése önmagában nem képez bűncselekményt, tehát társadalmilag megengedett.

A termelés tárgyi tényezőire vonatkozó veszélyhelyzet meghatározott célra irányuló magatartáshoz kapcsolódik. A magatartás célja a jelenlegi árutermelési viszonyainknak megfelelően: nyereség elérése. A kockáztatás mint pszichikai mozgás tehát magában foglalja a pozitív eredményképzetet és ennek realizálásához szükséges tevékenységképzetet, a veszélyhelyzet feloldásának útját is.

A kockázaatos gazdasági döntés oksági viszonyt hoz létre objektíve meglevő anyagi tárgyak és összefüggéseik, valamint a gazdálkodó személy tudatában tárgyiasult, szubjektíve meglevő eredményképzet között. Maga az oksági viszony a döntés (a veszélyhelyzet létrehozása) idején csak a döntést hozó személy gondolkodásában létezik és objektíve még meg nem történt valóságfolyamatot foglal magában.[16] Az oksági viszonynak ebből az eszmeiségéből következik, hogy realizálódása a döntés idején csak lehetőségként mérhető fel, vagyis

[13] Ld.: Losonczy István: A tettesség és részesség a büntetőjog rendszerében. Budapest. 1966. 25. old.

[14] M. S. Grinberg: im. 107. old.

[15] Az ember icselekvés kialakításában résztvevő pszichikai komponensek működésére vonatkozóan lásd Losonczy István elméletét. Losonczy István: im. 21—27. old.

[16] „De a legrosszabb építőmester mér eleve felülmúlja a legjobb méhet abban, hogy az építőmester már felépítette a sejtet a fejében, mielőtt viaszból megépítette volna. A munkafolyamat végén oly eredmény következik be, amely megkezdésekor a munkás elképzelésében, tehát eszmeileg már megvolt." Marx: im. 192. old.

úgy, hogy az elképzelt eredmény bekövetkezhet, de nincs kizárva az sem, hogy az elképzelt eredménynek éppen az ellenkezője valósul meg. Ahhoz, hogy a gazdasági döntés biztosan eredményezze a kitűzött célt, az lenne szükséges, hogy a döntést hozó személy a létrehozott oksági viszony működését meghatározó valamennyi feltételt előre ismerje. Erre azonban a társadalmi gyakorlatban nincs lehetőség. Az a körülmény viszont, hogy a gazdasági döntéssel megindúló valóságfolyamat egyik oldala, éspedig a kiinduló pontja objektíve létező valóság, lehetővé teszi a folyamat irányát meghatározó feltételek felmérését, összhatásuk és tendenciáik megismerését. Az ezekhez a feltételekhez igazodó gazdasági döntés a kitűzött eredmény tekintetében még mindig csak lehetőségi szinten marad, de a kívánt hatás bekövetkezésének lehetősége már erősebb, mint a nemkívánté; vagyis a kívánt hatás bekövetkezése valószínű, a nemkívánt hatás bekövetkezése pedig valószínűtlen.

A kívánt hatást valószínűsítő kockázatos döntést megalapozott kockázatnak, ennek ellenkezőjét megalapozatlan kockázatnak nevezzük.

Mi jellemzi a megalapozott kockázatot?

A gazdasági döntést hozó személy az adott termelési ág konkrét technológiai feltételeinek és a vállalat tényleges teljesítőképességének megfelelő olyan termelési célt tűz ki, amely nemcsak az előlegezett anyagi ráfordítások megtérülését, hanem a különböző érdekek (társadalmi-, csoport- és egyéni érdekek) összhangját optimálisan biztosító nyereség bekövetkezését valószínűsíti. Ennek a célkitűzésnek veti alá az elhatározott termelő tevékenységet, és a végrehajtás során az adott körülményekhez képest mindent megtesz a nyereség realizálására.

Mi jellemzi a megalapozatlan kockázatot?

Három változatot különböztetünk meg: *a)* A gazdasági döntést hozó személy az adott összes körülmény reális ismeretében tűzi ki a nyereség elérésére irányuló célt. Mérlegelésének megfelelően előre látja azokat a tényezőket is, amelyek a termelési folyamatot a nemkívánt irányba téríthetik. Ennek ellenére sem az elhatározása kialakításakor, sem végrehajtásakor nem tervez, illetőleg nem tesz semmi intézkedést a veszteség lehetőségének elhárítására, mert a nyereségben nem érdekelt és ezért számára közömbös, hogy az bekövetkezik-e vagy sem. Ez a kockázat azért megalapozatlan, mert mind a kívánt hatást, mind a nemkívánt hatást egyaránt valószínűsíti. (Érdektelen kockázat.) *b)* A gazdasági döntést hozó személy az adott összes körülmény reális ismeretében tűzi ki a nyereség elérésére irányuló célt. Mérlegel is, ezért előre látja azokat a tényezőket, amelyek a termelési folyamatot a nemkívánt irányba téríthetik. Ezeknek a tényezőknek a tendenciáit azonban egyoldalúan ítéli meg, ezért arra a szubjektív következtetésre jut, hogy a kitűzött gazdasági folyamatban a működésük elmarad. Ez a kockázat azért megalapozatlan, mert a nemkívánt hatás valószínűségét nem objektív törvényszerűségek, hanem szubjektív elképzelés támasztja alá. (Könnyelmű kockázat.) *c)* A gazdasági döntést hozó személy nyereség elérésére irányuló célt tűz ki. Ennek a megvalósulását valószínűsítő objektív körülményeket azonban a tőle elvárható módon nem vizsgálja, és ezért nem látja előre, hogy vállalkozásában a kívánt hatás csak lehetséges, viszont a nemkívánt hatás a valószínű. Ez a kockázat egyébként a megalapozatlanság tipikus formája. (Hanyag kockázat.)

A termelési kockázatnak mint emberi akaratelhatározásnak ezek a változatai kiindulásul szolgálhatnak a bűnös gazdasági tevékenység egy-egy bűnösségi fokozatának a megállapításához azokban az esetekben, amelyekben a konkrét veszélyhelyzet következtében a gazdasági viszonyokban sérelem áll be. A kockáztató személy pszichikuma, magatartása és a tényleges sérelem közötti pszichikus kapcsolat azonban még mindig nem elegendő annak eldöntéséhez, hogy adott magatartás megengedett kockáztatás-e vagy pedig bűncselekmény. Az elhatárolás attól függ, hogy a konkrét pszichikus kapcsolat megteremtése a gazdasági döntést hozó személynek felróható-e vagy sem. Felróhatóság esetében a magatartás kockázatos jellege teljesen háttérbe kerül, és a kockáztatás különféle pszichikus változatai azonossá válnak a megfelelő bűnösségi fokozatokkal.

Megalapozott kockáztatás esetében a kockáztató személy szándékosan hozza létre a termelés tárgyi tényezőire vonatkozó veszélyhelyzetet. A veszélyhelyzet feloldásának útja: nyereség realizálása. Bűntett esetében viszont a szándékosaan létrehozott veszélyhelyzet feloldásának útja: kár, illetőleg gazdasági hátrány realizálása. A gazdasági tevékenységet kifejtő személy szándéka az első esetben nyereség elérésére vagy veszteség elhárítására; míg a második esetben károkozásra, illetőleg gazdasági hátrány okozására irányul. A megalapozott kockáztatásra vonatkozó egyenes szándék tehát nem azonos a bűnösség dolus directus fokozatával, hanem annak éppen az ellentéte. Következésképpen a károsodás lehetőségét is átfogó megalapozott kockázatos termelő tevékenység — ha az ténylegesen veszteséget okoz is — nem bűntett, mert a cselekmény bűntettként való értékeléséhez hiányzik a konkrét bűntettfogalom és törvényi tényállás egyik szükségszerű eleme: a magatartás tanúsítójának bűnössége.

Érdektelen kockáztatás esetében a kockáztató személy közömbös az eredménnyel szemben. Magatartását azzal hajtja végre, hogy a veszteségbe is belenyugszik, holott mint társadalmi vagyon kezelőjének alapvető kötelessége a társadalmi vagyon gyarapítása. A nyereség iránti közömbös sikertelen kockáztatás nem csupán és nem is akármilyen pszichikai kapcsolat az elhatározás, a magatartás és az eredmény között, hanem büntetőjogilag értékelhető kapcso-

lat. Az ilyen kockázat megegyezik a bűnösség dolus eventualis fokozatával.

A könnyelmű kockáztatás esetében a kockáztató személy az anyagi ráfordításokat tudatosan teszi ki a bizonytalanságnak és objektíve megalapozatlanul tulajdonít részben rajta kívül álló okoknak olyan hatást, amelyek működése következtében az egyébként előre látható veszteség elmarad. Az ilyenfajta kockáztatás eredménytelenség esetén megegyezik a bűnösség luxuria fokozatával, annak következtében, hogy a Btk. különös részének egyes törvényi tényállásai a gondatlan károkozáshoz vagy népgazdasági hátrány okozásához büntetőjogi következményt fűznek, és az ilyenfajta gondatlan magatartások bűntettként való értékelése a társadalmi vagyon kezelőjét a könnyelmű gazdálkodástól nem tartja vissza.

A hanyag kockáztatás esetében a kockáztató személy az anyagi ráfordítások bizonytalanságát nem méri fel, ezért nem is látja előre, hogy a vállalkozása veszteséggel végződhet. Az ilyenfajta kockáztatás eredménytelenség esetén megegyezik a bűnösség negligentia fokozatával.

7. Az alanyi oldal elemzése után a következő megállapításokat tehetjük:

a) A megengedett, jogszerű termelési kockázat a hatályos büntető törvénykönyvünk 16. és 17. §-ainak alkalmazásával egyértelműen elhatárolható azoktól a könnyelmű, hanyag, érdektelen vállalkozásoktól, amelyek ugyan magukban foglalják az általános értelemben vett kockázat ismertetőjegyeit, de a magatartás éppen e szubjektíve (és eszerint tárgyiasuló) jellemzők miatt veszíti el társadalmi hasznosságát és szükségességét, és válik társadalmilag veszélyes cselekménnyé.

b) A termelési kockázat kérdése tehát a bűnösség problémakörébe tartozik. Ennek megfelelően az egyébként gazdasági hátrányt eredményező kockáztatás megengedett és jogszerű, ha a gazdasági döntésre és az ezt realizáló termelő tevékenységre a társadalmi és az egyéni érdek összhangját kifejező nyereség elérése végett került sor és a magatartás tanúsítóját a hátrányokozás tekintetében szándékosság vagy gondatlanság nem terheli.

c) A gazdasági tevékenység jelenlegi büntetőjogi szabályozási rendszerében, hazai viszonylatban, nincs szükség büntethetőséget kizáró önálló büntetőjogi intézmény bevezetésére, mert a hatályos büntetőjogi rendelkezések enélkül is alkalmasak a megengedett, jogszerű termelési kockázat büntetőjogi következmények nélküli folytatásának biztosítására.

d) Ahhoz, hogy a gazdasági életünkben a jogszerű termelési kockázat köre bővüljön, elsősorban gazdaságpolitikai intézkedésekre, különösképpen pedig az anyagi ösztönzési rendszer megfelelő megválasztására van szükség. Emellett munkajogi és polgári jogi felelősségérvényesítő eszközök fokozott alkalmazásával célszerű a munkafegyelem és a gazdálkodási fegyelem megszilárdítása.

e) Amennyiben pedig a következő évek ítélkezési gyakorlata azt mutatná, hogy a büntetőjog akadályozza a társadalmilag hasznos és szükséges termelési tevékenység kibontakozását, akkor sem további büntetőjogi intézmények létrehozásával, hanem a hatályos büntető jogszabályok módosításával biztosítható a társadalmi haladás aktív szolgálata.

Erdősy Emil

SZEMLE

A „régi" Jogtudományi Közlöny

1. Minden folyóirat „krónika" is abban az értelemben, hogy sokrétűen, az időszerű problémák világában ábrázolja a kort, adja vissza annak levegőjét. Tudománytörténeti törekvéseink szakterületünkön nem terjedtek ki még — más, egyre több tudományterülethez hasonlóan — egy-egy alapvető folyóirat monografikus feldolgozására. Pedig a „régi" Jogtudományi Közlöny ebből a szempontból rendkívül tanulságos matéria volna, akár az időszak kodifikációs tevékenységében vitt szerepét, akár a „praxis és a theoria", az elmélet és a gyakorlat egységének már akkor is nagyon sokat hangoztatott feladatával kapcsolatban elért eredményeit, akár pedig a magyar jogászság legjobb rétegeinek szervezeteit kezdeményező, azt elősegítő tevékenységét nézzük.

Hazai vonatkozásban bizonyára nincs, külföldön is ritka az olyan jogi folyóirat, amely annyira jellegzetesen és eredményesen képviselte volna egy-egy fejlődési időszak nézeteit, törekvéseit, akaratát, s lett volna hű tükre ezek eredményeinek, mint a Jogtudományi Közlöny. A folyóirat abban az időben kezdte meg működését, amikor a mélyreható társadalmi, politikai és gazdasági változások rendkívüli feladatokat — és rendkívüli lehetőségeket — kínáltak a jogalkotás és jogalkalmazás, valamint, mindkét tevékenységgel kapcsolatban, a jogtudomány művelőinek. Reménytelen vállalkozás volna — s ezért nem is volt célunk — e rövid cikk keretében annak elemzése, hogy a folyóirat hogyan használta fel ezeket a lehetőségeket, mert ehhez, az anyag részletesebb tartalmi vizsgálatára, behatóbb, és az említett társadalmi, politikai és gazdasági tényezőkkel összefüggéseiben történt értékelésére volna szükség. A folyóiratot forgatva, azonban mégis felvillan néhány gondolat, ame-

lyek a folyóirat célkitűzéseiről, eredményeiről adnak számot, elénkbe ötlik néhány név, akiket tanulságos volna nem feledni s ugyanakkor felvetődik — az évfordulók törvénye szerint — annak mérlegelése is, hogy milyen célokat tűzött ki maga és mit szolgált, milyen eredményeket ért el az „új" Jogtudományi Közlöny.

2. „Az utóbbi évtizedek alatt válságos időket élt hazánkban a jog. Emelkedett és süllyedt... Láttuk, mint fejlődött léptenként, de biztosan... Láttuk ismét nehéz tusák között. Mint dőlt meg sebeiben, mint sorvadt össze egy ádáz kornak jégkebelén... Egy jobb kor szelleme jött a ravatalhoz... fellebbentve a fátyolt, tizenkét évnek súlyos szemfödelét... És... látjuk újra, mint fejlődik és küzd, mindig előre, de nem léptenként, mint előbb, hanem oly arányban, mit a tennivalók dimenziója elért s a kor igényei követelnek."

Ezeket írta *Ökröss* Bálint „közés váltóügyvéd, váltójegyző" szerkesztői előszavában, amikor, 1866. január 2-án a *Jogtudományi Közlöny* (alcíme szerint: „Hetilap a jog- és államtudományok köréből" volt) I. évfolyamának 1. számát útnak indította.

Az 1867. július 14-i számban Ökröss Bálint és Wünsch (később Dárdai majd Dárday) Sándor bejelentik, hogy az 1865-ben megindult Magyar Jogtudományi Hetilap és a Jogtudományi Közlöny c. szaklapok, egyesültek. „Az alkotmány küzdelmei véget értek, a tért a munkának engedték át. A nemzeti felelős kormány gépezete megindult, a codificatió előtérbe lépett... Most tehát nem ismerünk más célt, mint a codificatió ügyét szolgálni... mint nehéz feladatában a törvényhozást egész erővel támogatni... Egyebekre nézve a Jogtudományi Közlöny programját követendjük."

A legjobb auspiciumokkal megindult folyóirat elsősorban tehát a törvényakotási kérdésekkel kívánt foglalkozni.[1] Ez a megindításkor bizonyos fokban még kényszer volt, mert másik feladatát, a jogalkalmazás figyelemmel kísérését, előbb információ, majd kritika céljaira, ekkor még nem tudta megvalósítani.

Ebben a kezdeti időszakban többször kísérelte meg a folyóirat önálló tudományos lapokat is kiadni, ez a törekvése azonban nem járt sikerrel.[2]

A lap *szerkesztése* bizonyos folytonosságot mutat. Ökröss Bálint és Dárday Sándor mellett Zlinszky Imre, Fayer László és — az időszak végén — Vámbéry Ármin azok a markánsabb nevek, akik egy-egy hosszabb időszakban biztosították a szerkesztés folytonosságát.[3] De a szerkesztő személye sohasem jelentett valamiféle korlátot: a vélemények harca, a vita a folyóirat hasábjain szabad volt.

3. Nehéz volna az adott keretek között a folyóirat *tartalmát* ismertetni. Ha röviden kívánjuk jellemezni a hetven év anyagát, azt kell mondanunk, hogy a kodifikáció és a jogalkalmazás minden elvi és gyakorlati kérdése — sokszor bírálat és javaslat formájában is — helyet kapott a lap hasábjain. A nagyobb igényű, tudományos jellegű cikkek mellett nagyon élénkek voltak minden időben a folyóirat kisebb rovatai. A napi jogi eseményekhez, jogszolgáltatási kérdésekhez kapcsolódó rövid megjegyzései, sokszor finom tűszúrásai, de mindig a jobbat, a tökéletesebbet célzó megállapításai mozaikszerűen tükrözik nem csupán a nagy kérdéseket, hanem az időszak apróbb — ezek sokasága igen gyakran már a „nagy" kérdések megoldatlanságára mutat — kérdéseit is.

A folyóirat példaszerűen gondoskodott arról, hogy korábbi évfolyamainak anyagában a tájékoztatást megadja. Ezzel a későbbi korok kutatójának — s nekünk — nagyon hasznos szolgálatot tett. Mind a folyóirat fennállásának huszonötéves évfordulója[4], mind pedig a negyvenéves évforduló alkalmából kiadott[5] összefoglaló tartalomjegyzék — egyébként könyvtárilag elég ritka és nehezen hozzáférhető példányok — rövid idő alatt áttekintést adnak az anyagról. A tartalommutatók — gyakorlati használhatóságból kiindulva — szakági tagozódásban csoportosították az anyagot. Ezek a tartalomjegyzékek adják a legjobb elsődleges tájékoztatást mind az egyes kérdéseknek egy-egy rövidebb időszakon belüli fontosságára, mind pedig a folyóiratot elsősorban érdeklő problémákra. Az olvasókkal szembeni gondoskodásnak ez a példája — egyébként akkor is, most is kissé lenézett, de annál több fáradságot igénybe vevő munka — vajon nem intő példa a mi időnkben is?

A folyóirat tevékenységéről a negyvenéves mutatóban *Kováts* Gyula és *Kenedi* Géza közölt rövid beszámolókat. Külön kell megemlíteni, hogy a folyóirat ötvenéves megjelenése alkalmából — az első világháború kellős közepén, már elég nehéz anyagi áldozatokkal — külön tanulmánygyűjteményt adott ki, amelyben akkori legnevesebb szerzői hatvan tanulmányban foglalkoztak, nem a háborús joggal, hanem az akkor elkövetkezni remélt béke jogával.[6] Ebben *Dárday* Sándor — akinek a neve hosszú időn át kapcsolódott a folyóirat vezetéséhez — rövid tör-

[1] A folyóirat eredeti irányáról, tartalmáról az első évfolyam rovatai adnak érdekes képet. A legjelentősebb kétségtelenül a „Törvényhozás" c. rovat, amelyben Ökröss Bálintnak a kodifikáció általános kérdéseiről írott 13 részből álló, folytatásos tanulmánya mellett a külföldi jogszabályok (francia, osztrák, egyes német államok polgári törvénykönyvei, polgári perrendtartásai a külföldi szerzői jogi törvényhozás stb.) mutatják az érdeklődést a kodifikáció iránti érdeklődést. Fő rovatai 1866-ban: 1. Törvények és rendeletek, 2. Törvényhozás (javaslatok értekezések, szemlék a jog- és államtudományok minden ágából), 3. Költörvényhozás, 4. Jogtörténelem, 5. Tárgyalási terem, 6. Jogirodalom, 7. Különfélék.

[2] A Jogtudományi Közlöny 1871-ben Hoffmann Pál budapesti egyetemi tanár szerkesztésében megindította a Jog- és államtudományi folyóiratot, amelyet több mint egy évig tartott fenn. Ugyanígy nem volt sokáig élő vállalkozása az 1872-ben indított — s még egy évfolyamot sem megért — Büntetőjogi Szemle sem.

[3] Ökröss Bálint 1868-ban vált meg a a laptól, ettől kezdve Dárday Sándor volt a főszerkesztő, akit munkájában Fayer László, mint főmunkatárs, 1899-től mint fel. szerk. segített. Fayer halála után Balog Arnold lett a szerkesztő, majd 1914-től Vámbéry Rusztem volt felelős szerkesztő. 1920 után 1934-ig ugyancsak Vámbéry Rusztem szerkesztette a lapot.

[4] Tartalommutató a Jogtudományi Közlöny huszonöt évfolyamához. 1865—1890. Bp. Franklin Társulat, 1891. 191 old.

[5] A Jogtudományi Közlöny, Hetilap a jog- és államtudományok köréből. Tartalommutató a Jogtudományi Hetilap és a Jogtudományi Közlöny negyven évfolyamához. 1865—1904. Bp. Franklin, 1904. XLIII old. A negyvenéves tartalommutató rovatai: Magánjog (ez a legnagyobb rész), Kereskedelmi váltó, csőd és szabadalmi jog, Polgári törvénykezési rendtartás, Büntetőjog, (a büntető eljárással együtt) Államtudomány, Bíróság, ügyvédség, közjegyzőség, Jogirodalom, Vegyes tárgyú cikkek. Külföldi jogélet.

[6] Jogi dolgozatok a Jogtudományi Közlöny fennállásának ötvenéves évfordulójára. 1865—1915. Bp. Franklin Társulat, 1916. 767 p.

téneti áttekintést is adott az elmúlt ötven év fontosabb eseményeiről.[7]

A hetven esztendő alatt a folyóirat elsősorban a magyar jogásztársadalom liberális — s egy kissé mindig, még az első időkben is, ellenzéki — szárnyának volt a szócsöve. Ez azonban nem jelentett semmiféle kizárólagosságot. A folyóirat munkatársai közül nem egy került az igazságügyi politika, a jogalkotás vagy a jogszolgáltatás felelős vezetői helyére, s kapcsolatát a folyóirattal később sem szakította meg.[8]

Abban, hogy az időszak kodifikációs tevékenységébe olyan sok viszonylag haladó eszme is bekerült, s a jogalkotásunk európai mértékkel mérve is nagy lépésekkel hozott be százados elmaradásokat, nem kis mértékben köszönhető ennek a munkatársi karnak.

4. Ami a lapnak a *jogalkotással* kapcsolatos tevékenységét illeti, azt lehet mondani, hogy a régi Jogtudományi Közlöny fennállásának idején alig jött létre olyan igazságügyi törvény, amely megelőzően vagy keletkezésének időszakában ne lett volna a Jogtudományi Közlönyben rendkívül élénk vita tárgya. A folyóirat munkatársai az egész időszakban tevékeny részt vettek a törvényelőkészítés munkájában, kezdve az igazságügyi szervezeti törvényeken,[9] a büntetőtörvénykönyv megalkotásának,[10] az ideiglenes polgári törvénykezési eljárási törvények és a közjegyzői törvény,[11] a kereskedelmi törvények,[12] a polgári törvénykönyv javaslata első szövegének előkészítésében,[13] s a századvég minden jelentős jogalkotásának előkészítésében és javaslatainak kidolgozásában (az ítélőtáblák decentralizációja, az egyházpolitikai törvények, a büntető perrendtartás és esküdtbírósági törvény, az általános polgári törvénykezési eljárás, a büntetésvégrehajtási szabályok stb., stb.).[14] Méltán írja a negyven éves tartalommutatóban (1904.) Kováts Gyula, hogy „aki majd egykor arra fog vállalkozni, hogy az igazságügyi politikának 1867 óta folyó történetét megírja, az a Jogtudományi Közlöny folyamait nem fogja nélkülözhetni... Az a küzdelem, ami eddig vívatott az igazságügy érdekében, mindenesetre alapvető küzdelem volt. És ebben a küzdelemben a Jogtudományi Közlönynek nem kis része volt, kezdve azon, hogy a municipalis igazságszolgáltatás meg lett támadva és le lett döntve, része volt egészen a mai napig minden fontosabb igazságügyi reformban."

De ez a tevékenység nem szűnt meg a századforduló után (Bp. életbeléptetési törvény, büntető novella: Vámbéry Rusztem, a Bp. novellával kapcsolatban Balogh Jenő, a Pp. előkészítésében Plósz Sándor stb.) sem.

Nem szabad megfeledkezni itt arról a nyelvművelő munkáról sem, amelyet a kodifikációval kapcsolatban a folyóirat tudatosan végzett.[15]

5. Egészen rendkívüli jelentőségű az a tevékenység, amelyet a Jogtudományi Közlöny a hazai *bírói gyakorlat* összegyűjtésével, rendszerezésével, közreadásával és — a folyóirat hasábjain közzétett — kritikai ismertetéseivel kifejtett. A folyóirat sok kezdeti nehézség után — ezek még a Jogtudományi Hetilap szerkesztésével kapcsolatban merültek fel,[16] 1867-ben kezdte meg a Kuria ítéleteinek közlését mellékleteiben. Ebből a tevékenységből azután utóbb kifejlődött a magyar bírói gyakorlat eddig legnagyobb méretű gyűjteménye.

Ha a Jogtudományi Közlöny igen fontos forrás az időszak jogalkotási tevékenységében érvényesült tendenciák megismerésével kapcsolatban, úgyszólván nélkülözhetetlen adatgyűjtemény a XIX. század második felének bírói gyakorlata tekintetében. Egészen a századfordulóig semmiféle hivatalos gyűjteményt nem adtak ki a bíróságok gyakorlatáról és így ennek az időszaknak a bírói gyakorlatát csak a Jogtudományi Közlönyből, illetőleg mellékleteiből lehet megismerni.

Ez annál fontosabb, mert a gyorsított ütemű jogalkotás során óhatatlanul merültek fel olyan kérdések, amelyben a bíróságok gyakorlata volt az egyedüli irányadó. Különösen az eljárások terén voltak nehézségek (a polgári eljárási jogszabályok gyakran vál-

[7] Dárday Sándor: Ötven év = Jogi dolgozatok 112—122. old.

[8] A folyóirat munkatársai között — futólagos tallózás során is — ott találjuk Horvát Boldizsár, Pauler Tivadar, Szilágyi Dezső, Günther Antal, Balogh Jenő, Plósz Sándor, Szászy Béla volt igazságügyminisztereket, Wlasics Gyula és Nagy Ferenc volt minisztereket, az ország nagybírái közül Tóth Lőrincet, Vavrik Bélát, Csemegi Károlyt, az ügyészi kar kiválóságai közül Kozma Sándort, Vargha Ferencet, s a jogi irodalom megannyi kiválóságát, hogy csupán Concha Győző, Dell'Adami Rezső, Emmer Kornél, Hajnik Imre, Heil Fausztin, Edvi Illés Károly, Imling Konrád, Jelinek Artúr, Kováts Gyula, Lőw Tóbiás, Pulszky Ágost, Schwarz Gusztáv, Zsögöd-Grosschmid Benő, Csatskó Imre, Fogarassy János, Greguss Ágost, Horváth Mihály, Hunfalvy János, Karvassy Ágoston, Kautz Gyula, Zlinszky Imre, Konek Sándor, Suhayda János, Szentkirályi Mór, Szilágyi Sándor, Wenczell Gusztáv, Fayer László, Ekmayer Ágost, Friedmann Bernát, újabban Angyal Pál, Beck Salamon, Doleschall Alfréd, Finkey Ferenc, Harrer Ferenc, Kovács Marcell, Magyary Géza, Meszlény Artúr, Sichermann Bernát, Szászy-Schwartz Gusztáv Szladits Károly stb. — a névsor távolról sem teljes — neveit említsük.

[9] A bírói hatalomról és az ügyészségről szóló törvények előkészítésében pl. Csemegi Károlynak volt jelentős szerepe, a szervezeti törvényeket megelőző irodalmi vitákban Szokolay István, Zlinszky, Dárday, Plósz, Sík Sándor, Dell' Adami, Fayer, Günther Antal stb. vett részt.

[10] Csemegi Károlyon kívül az előkészítést megelőző vitákban élénk részt vettek: Edvi Illés Károly, Dell' Adami, Heil Fausztin, Visontai Soma, Márkus Dezső stb.

[11] Ökrösz Bálint.

[12] Apáthy István, Matlekovics Sándor, Nagy Ferenc, Csatskó Imre, Konek Sándor, Horánszky Nándor, Ekmayer, Zlinszky, Dell' Adami, Teleszky, Friedmann Bernát, Stiller Mór, Plósz Sándor, Schnierer Gyula, Barna Ignác.

[13] Teleszky István, Zlinszky Imre, Hoffmann Pál, Haller Károly, Katona Mór, Bozóky Alajos, Apáthy István, Jancsó György, Káplány Géza, Sztehló Kornél, Vécsey Tamás, Lányi Bertalan, Imling Konrád, Márkus Dezső, Fodor Ármin stb.

[14] A házassági törvénnyel kapcsolatos vitákban Dárday, Timon Ákos, Kováts Gyula, Sztehló Kornél stb., a büntető eljárási törvényekkel és a börtönüggyel kapcsolatban Tauffer, Dárday, Kozma Sándor, Grósz Lajos, Schnierer Aladár, Wlasics Gyula, Barna Ignác. utóbb Balogh Jenő. Rendkívül széles körű tevékenységet fejtett ki a Bp. előkészítése során Fayer László. A törvényjavaslat végső kidolgozásában Vargha Ferenc vett részt.

[15] A Jogtudományi Közlöny szerkesztősége a hetvenes években, előkelő nyelvészek (Fogarasy János, Budenz József, Szarvas Gábor) részvételével a magyar jogi műszavak átvizsgálásával és alkotásával foglalkozott. Ennek a munkának volt az eredménye, hogy a kodifikációs munkálatokban tevékeny jogászok (Apáthy István, Matlekovics Sándor) révén számos megrostált vagy éppen újonnan alkotott jogi műszó került bele a törvényekbe.

[16] 1865-ben Dárday Sándor, mint a Jogtudományi Hetilap szerkesztője megkísérelte, hogy döntvényeket közölhessen. A személynök erre nem adott engedélyt, a bécsi udvari kancellária pedig azzal tért ki az engedély megadása elől, hogy nem adhat utasítást a Curiának. Csak a kiegyezés után (Lukács Antal és Pauler Tivadar — akkor legfőbb ítélőszéki bíró — támogatásával) kapta meg Dárday az engedélyt ahhoz, hogy bírósági, elsősorban Curiai döntvényeket közzétegyen. Vö. Dárday: Ötven év.

toztak, büntető eljárási szabályok hatályos törvényformában csak 1900. jan. 1. óta voltak). A Jogtudományi Közlöny nemcsak naponként figyelte a joggyakorlat alakulását és azonnali kritikával mutatott rá a visszásságokra, támadva — nem egyszer teljes sikerrel — az igazságtalan bírói ítéleteket,[17] hanem rendszerezte, időnként gyűjtött formában is közreadta az anyagot és ezzel a legbővebb, könnyen áttekinthető forrásgyűjteményt ad a korszak minden kutatójának a kezébe.[18]

6. A bírói gyakorlatról kiadott, alapvető jelentőségű munkák mellett a Jogtudományi Közlöny sokat tett a jogszabályok megismertetése terén is azzal, hogy különféle sorozatok, törvénytárak, amelyeknek elsősorban a gyakorlati jogalkalmazás terén volt jelentősége.[19] Külön tudományos sorozatot is indított, amelyben a folyóirat szellemében írt, számos, értékes tudományos munka jelent meg.[20]

A folyóirat kezdeményezte a hazai jogászszervezetek létrehozását és tevékenységüket támogatta. Fennállásának első időszakában sokat tett az ügyvédség szervezeteinek megteremtése érdekében, s szócsöve volt az ügyvédség szakmai kívánalmainak.[21] Egyidőben a hazai bírák és ügyészek testületi szervének is hivatalos lapja volt.[22] Fennállásának egész ideje alatt pártfogolta a Magyar Jogászegylet tevékenységét s tevékeny részt vett abban, hogy a hazai jogászság megrendezhette a Magyar Jogászgyűléseket, ahol az ország jogászságának színe-java szabad viták keretében foglalt állást egy-egy időszerű jogalkotási vagy jogalkalmazási kérdés tekintetében. Számos egyéb, jogi tudományos társaság szervezése terén is kezdeményező szerepe volt.

7. A Tanácsköztársaság ideje alatt a lap nem jelent meg, egyes munkatársai a *Proletárjog* szerzői között szerepelnek.

Az 1920-ban újból megindult lap már megindulásában is súlyos akadályokkal küzdött. A hatalmon levő körök új folyóirata, az egyre konzervatívabb *Magyar Jogi Szemle* és a *Jogállam* mellett a teljesen ellenzékbe szoruló, haladó jogászok szócsöve lett, s hosszas küzdelem után 1934-ben megszűnt. Bár a megszüntetést a Franklin Társulat anyagi nehézségeivel, az általános gazdasági helyzettel magyarázta, az utolsó felelős szerkesztőnek, *Vámbéry* Árminnak a 69. évfolyam 1934. dec. 22-én megjelent számában írt búcsúszavaiból mégis kitűnik — ha burkolt formában is —, hogy a lapnak, amely „nemcsak tanúja és krónikája volt az idő múlásának, hanem tényezője is" miért kellett megszűnnie.

„Egy gondolatért küzdött — írja a lapról —: az ember szupremációjáért az elvont fogalmak fölötti, amit a magánjogban szociális igazságnak, a büntetőjogban humanizmusnak neveznek... Ezért kelt a gyengéknek, a gazdasági küzdelem hajótöröttjeinek védelmére, ezért prédikált kíméletet azok számára, akiket az élet kikezdett, mert környezetük erősebbnek bizonyult, mint az egyéniség, amelynek »szabad« érvényesülését a társadalom rendje gátolta." „Sohasem személyeket támadtunk, csak törvényszegő, vagy a jogfejlődés irányától elhajló próbálkozásokat... Ebben a küzdelemben sohasem feledkeztünk meg arról, hogy a szabadság a jognak komplementuma." De: „Mint ahogy a magyar alkotmányra Jellasich seregével támadó Habsburgok Kossuth Lajost és Batthyányi Lajost vádolták »forradalmisággal«, úgy számított radikalizmusnak e lapnak szókimondó bírálata is"... „Ha maradiságunkat sokan forradalmi radikalizmusnak látták, ezért azok a felelősek, akik perspektívájuknak nézőpontját H. G. Wells időgépén Verbőczi korába, vagy az ököljognak boldog tekintély-államába helyezték vissza."

„A lap megszűnik — írja a szerkesztőségi közlemény a lap utolsó számában (JK. 1934: 296. p.) —, de eszméje tovább él s a Jogtudományi Közlöny a saját programjából bátran elmondhatja a haldokló római harcos vigaszát: non ultimus moriar."

8. Szladits Károly, mint az 1946. január 31-én újból megjelenő Jogtudományi Közlöny szerkesztőbizottságának elnöke beköszöntőjében a tizennégy évi kényszerű hallgatás után újból megjelent Jogtudományi Közlönyt „a magyar jogászság élő lelkiismeretét" indította újból útjára. Tudatában annak, hogy a változott idők új feladatokat is tűznek a lap elé, a lap minden erejével segítségére kívánt lenni a törvényhozás, a kormányzat és a jogszolgáltatás új-

[17] A fontosabb esetekről (Pribill Ferencné esetében a beszámítás kérdéseivel kapcsolatban, Korhammer János és Szentpéteri Sára esetében a hibás büntetések jelentékeny leszállítása érdekében állt ki a J. K. Ebenschwaller József esetében pedig új esküdtszék felmentő verdiktjét eszközli ki a J. K. tudományosan megalapozott akciója stb.) a negyvenéves tartalommutatóban Kenedi Géza ad áttekintést.

[18] A Jogtudományi Közlöny által kiadott döntvénytárak a korszak bírói gyakorlatának a legteljesebb képét adják s ilyen tájékoztatásunk a magyar igazságszolgáltatás történetének egyetlen időszakáról sincs. A folyóirat által kiadott döntvénytárak teljes áttekintése meghaladná e szemlecikk kereteit, ezért csupán a legfontosabb adatokra szorítkozunk.

A — kezdeti próbálkozások után — a legelső, általános jellegű sorozat a: [1.] *Döntvénytár*. A ... Curia semmítőszéki és legfőbb ítélőszéki osztályának elvi jelentőségű határozatai. 1—28. folyam. (Bp. Franklin Társulat) 1870—1882 volt. Ezt követte: a [2.] *Döntvénytár*. A ... Curia. [utóbb: a budapesti Ítélőtábla és a Pénzügyi Közigazgatási Bíróság] elvi határozatai. Új folyam 1—40. kötet. [Az egész gyűjtemény 29—69. folyama.] Bp. Franklin Társulat, 1882—1895. Ehhez kapcsolódik a [3.] *Döntvénytár*. A felsőbíróságok elvi határozatai. Harmadik folyam. 1—27. köt. [az egész gyűjtemény 69—95. kötete.] Bp. Franklin Társulat, 1895—1905. A sorozatból 1901-ben kiválik és külön sorozatként jelenik meg a *Büntetőjogi döntvénytár*, maga a sorozat ezentúl csak a polgári jogi anyagot közli. A 3. sorozathoz közvetlenül csatlakozik a [4.] *Döntvénytár*. A felsőbíróságok elvi határozatai. Negyedik folyam. 1—6. köt. [Az egész sorozat 96—101. kötete.] Bp. Franklin Társulat, 1905—1906. Ettől kezdve a sorozat szakági döntvénytárakra bomlik. (Magánjogi Döntvénytár, Hiteljogi Döntvénytár, Közigazgatási Döntvénytár, utóbb más, kisebb jelentőségű sorozatok is.) A sorozathoz számos mutató jelent meg, tudomásom szerint az utolsó az 1903-ban megjelent mutató (Bp. Franklin, 1904. 16. 1256 old.), ez a legteljesebb. A továbbiakban csupán szakági mutatók készültek. A JK. döntvénytárait átfogóan értékeli a negyvenéves mutatóban Magyary Géza (1904).

[19] Nagyobb jelentősége volt a Dárday Sándor által szerkesztett Igazságügyi törvénytár (utolsó, 6. kiadása — 9 kötet — Bp. 1905-ben) és Közigazgatási törvénytár (utolsó, 3. kiadása — 9 kötetben, Bp. 1903—1904-ben, utóbb 1918—1922 pótkötet) c. sorozatoknak stb.

[20] A folyóirat 1918-ban a „Jogtudományi Közlöny Könyvtára" címen tudományos sorozatot indított. A sorozatban a folyóirat fennállásáig (1934) összesen 24 munka jelent meg, többek között Szászy-Schwarcz Gusztáv, Vámbéry Rusztem, Vargha Ferenc, Polner Ödön stb., stb. tollából.

[21] A Jogtudományi Közlöny az ügyvédi testületi szellem kifejlesztése érdekében, kezébe vette az ügyvédi egyesületek szervezésének kérdését s egyidőben a budapesti, kolozsvári, kassai, nagyváradi és soproni ügyvédi egyesületek hivatalos közlönye volt. Ekkor vetette meg alapját annak, hogy az ország jogászai időnként megrendezzék a Magyar Jogászgyűléseket. 1931—1934 között Ügyvédi Közlöny c. melléklapja volt.

[22] A folyóirat 1909—1914 között az Országos Bírói és Ügyészi Egyesület hivatalos értesítője volt, 1915—1918 között — hivatalos jelleg nélkül — Bírák és Ügyészek Lapja c. melléklapot adott ki.

jáépítő munkájának. „A fasiszta rendszer — írja — országunkat főleg azért vitte a romlás lejtőjére, mert a jóhiszemű tömegeket a hangzatos szólamok mákonyával elkábította és a szabad bírálat teljes elnyomásával lehetetlenné tette, hogy a felelőssége tudatában komoly bírálat rávilágíthasson arra, hogy a szólamok az ürességtől konganak, vagy mérgező hatásokat lepleznek." A beköszöntőben a továbbiakban az emberi szabadságjogok biztosítását, a munka szabadságát, a szociális védelmet, a konstruktív bírálat szabadságát és a nemzetnevelő feladatok elvégzését tartja azoknak a legfőbb feladatoknak, amelyekhez a magyar jogásztársadalom támogatását és tevékeny közreműködését kéri.

A folyóirat — amelynek gondozását 1955-től az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete vette át — szocialista társadalmunk fejlődése által meghatározott keretekben, a mai kor igényeihez megfelelően alkalmazkodva képviseli tovább azokat az eszméket, amelyeket a „régi" Jogtudományi Közlöny olyan sok küzdelemmel képviselt. Azt, hogy eszmei célkitűzéseiben mennyire felelt meg a rá váró feladatoknak, e célkitűzéseinek végrehajtásában mennyire volt következetes és a rendelkezésére álló lehetőségeket hogyan használta fel, majd csupán ennek az időszaknak tudománytörténetírója fogja megítélni.

Nagy Lajos

Nem létező házasság

A polgári peres eljárás küszöbön álló módosításával kapcsolatos előzetes szakmai megbeszélések során többek részéről felmerült az a gondolat, vajon a házasság nemlétezésének megállapítása iránt folyamatba tehető pertípust a jövőre nézve érdemes-e intézményesen továbbra is fenntartani. Azok, akik e pertípus megszüntetése mellett törtek lándzsát, legfőképpen azzal érveltek, hogy az ilyen tartalmú perek gyakorlati előfordulása egészen minimális, hiszen — úgymond — efféle pert „emberemlékezet óta" senki sem látott. Az ellenkező véleményen levők, azok tehát, akik az említett intézmény változatlan fenntartását látták szükségesnek, arra utaltak, hogy bár az előfordulási lehetőség valóban igen ritka, mégis valamely jogintézmény létét nem előfordulásának gyakorisága, hanem a vele kapcsolatos társadalmi igény és gyakorlati szükségszerűség döntheti el. Az intézményt tehát fenn kell tartani, mert igénybevétele adott esetben nélkülözhetetlen lehet.

Magam ez utóbbiakhoz csatlakozva vállalkoztam arra, hogy még a negyvenes évek második felében általam tárgyalt perben hozott ítéletet be fogom mutatni. A több mint két évtizedes távolság azonban elmosta a közelebbi adatokat és ma már egykori feljegyzéseim szorgos átvizsgálása ellenére sem sikerült az emlékezetemben élő jogeset iratait megtalálnom. Akadt azonban — csaknem véletlenként — jóval közelebbi és frappánsabb adat annak igazolására, hogy a házasság nemlétezésének megállapítására irányuló per ma is élő — bár a gyakorlatban a közmondásbeli fehér hollónál is ritkább — jogintézményünk. Polgári Kollégiumunk legközelebbi ülésének előkészítő munkálatai során a Miskolci Járásbíróság vizsgálati anyagából került elő — szinte deus ex machina — más perként álcázva az alábbi jogeset. Rövidített formában közreadom, mert nemcsak az intézmény további fenntartását támasztja alá mindennél ékesebben, hanem voltaképpen „jogi csemege" is, hiszen efféle perek országos viszonylatban sem túlságosan gyakran foglalkoztatják a bíróságokat.

A tényállás szerint R. S.-né felperes és R. S. alperes 1941. évben rövid ismeretség után életközösségre léptek. 1943-ban Kassán laktak, midőn az alperest katonai szolgálatra hívták be, majd röviddel ezt követően a keleti frontra vezényelték. A peres felek levelezés útján megállapodtak, hogy az akkor érvényes jogszabályok szerint ún. „távházasságot" kötnek. E megállapodás nyomán az alperes az illetékes katonai parancsnokság előtt a felperessel kapcsolatos házasságkötési szándékát nyilatkozat formájában szabályosan jegyzőkönyvbe mondta. Ez a jegyzőkönyv azonban a harci események (állandó és fokozatos visszavonulás) zűrzavarában nem jutott el a felperes lakóhelye szerinti illetékes anyakönyvi hatósághoz (anyakönyvvezetőhöz). Bár a felperes a nyilatkozat sorsát illetően többször is érdeklődött az alperes katonai parancsnokságánál és bár onnan megnyugtató válaszokat kapott, a nyilatkozatot tartalmazó jegyzőkönyvről a felperes szerint illetékes anyakönyvvezető a későbbiekben sem tudott semmit: a jegyzőkönyv oda nem érkezett meg.

A háború befejeztével a felek előbb Kassán, majd utóbb Magyarországon az életközösséget folytatták és a felperes magát mind a hatóságok, mind harmadik személyek előtt az alperes feleségeként mutatta be, az alperesnek mint férjének nevét használta, ami ellen az alperes soha senki előtt nem tiltakozott. Így történt, hogy a felperes Sátoraljaújhelyen a Csehszlovákiából Magyarországra áttelepítésekkel foglalkozó hatóság előtt magát R. S-néként vétette nyilvántartásba, sőt a személyi igazolványok bevezetésekor a belügyi szervek előtt is azonos értelmű nyilatkozatot tett, amelynek eredményeként személyi igazolványában, majd ennek nyomán minden más személyi vonatkozású okmányában mint R. S-né szerepelt. Az alperes személyi igazolványa viszont — bár a felek együtt éltek — az alperest nőtlenként tüntette fel.

Később a felek között a kapcsolat megromlott, az életközösséget megszüntették és a felperes a bírósághoz fordult annak megállapítása végett, hogy a közte és az alperes között a személyi okmányaival igazolt házasság voltaképpen nem létezik. A bíróság a keresetnek helyt adott és a beszerzett okirati bizonyítási anyag alapján megállapította, hogy a peres felek között érvényes házasság nem jött létre, a kötelék nem létezik. Ítéletének indokolásában utalt arra, hogy a korábbi Ht-t kiegészítő 2400/1942. ME. sz. rendelet 7—17. §-ai alapján mód nyílott arra, hogy a felek egymás távollétében is érvényes házasságot — „távházasságot" — köthessenek. Ennek azon-

ban érvényességi kelléke volt, hogy a távollevő az illetékes katonai parancsnokság előtt házasságkötési akaratát tartalmazó nyilatkozatot tegyen, a házasságkötést a felettes katonai parancsnokság engedélyezze, a másik fél a lakóhelye szerint illetékes állami anyakönyvvezető előtt két tanú jelenlétében a távollevőre vonatkozó házasságkötési szándékát kijelentse, majd az így létrejött házasságról az anyakönyvvezető az anyakönyvi bejegyzést tanúsító igazolást kiállítsa és annak egy példányát a távollevő félnek megküldje. Minthogy mindebből csupán a távollevő alperes katonai parancsnokság előtt tett nyilatkozata történt meg, míg az eljárás többi része elmaradt, ezért a felek között érvényes házasság nem jött létre, a házassági kötelék a felek között nem létezik (Miskolci Járásbíróság P. XXX. 23.550/1970. sz.)

Novák István

Egyezmény a légijárművek jogellenes elfoglalásának leküzdéséről

1. A *Nemzetközi Polgári Légügyi Szervezet* (ICAO) 1970. december 1. és 16. között diplomáciai konferenciát tartott Hágában, amelynek a témája a légi járművek jogellenes eltérítésének a kérdése volt.

Az említett nemzetközi szervezet az ENSZ keretében, mint szakosított szervezet működik, 1944-ben alakult Chicago-ban. A szervezet célja a polgári légi közlekedés fejlesztése és ezen belül többek között a repülés biztonságának fokozása.

Köztudomású tény az, hogy az utóbbi évtizedben előbb az amerikai kontinensen, majd később *az egész világon elszaporodtak a repülőgép-eltérítések* és szükségessé tették ezekkel szemben a nemzetközi légi közlekedéshez fűződő nyomós érdekek következtében a nemzetközi fellépést. Megközelítő pontossággal a sajtóban közölt adatok szerint 1969. szeptemberéig világszerte mintegy 120 repülőgép-eltérítés volt. 1969. szeptemberétől 1970. őszéig több mint 70 utasszállító repülőgépet térítettek el menetrend szerinti útjáról.[1] A repülőgép-eltérítők cselekményének motívuma különböző volt, nem lehet egységesen ezt a kérdést kezelni. De akármi is az oka, vagy motívuma a repülőgép-eltérítők cselekményének, nem versenyezhet azzal a nemzetközi érdekkel, hogy a polgári repülés biztonsága, ennek a népeket egymáshoz közelebb hozó modern lehetőségnek a zavartalan fenntartása, a repülőgépeken szállított személyek és szállítmányok biztonsága, feltétlenül előbbrevaló bármilyen egyéni érdeknél. Az említett első számú érdek mellett nem közömbös az a körülmény sem, hogy egyes repülőgép-eltérítések nemzetközi büntetőjogi üldözés nélkül alkalmasak lehetnek az egyes államok közötti feszültség keltésére, vagy fokozására és így a népek közötti egyetértést, békét is veszélyeztethetik.

A jelenleg hatályos nemzetközi egyezmények eddig nem szóltak a repülőgéprablások, vagy eltérítések büntetőjogi következményeiről.

A polgári repülés túlnőtt az országhatárokon, nemzetközi jellegűvé vált, és ezért is szükséges, hogy a repülőgép-eltérítések elleni védekezés is nemzetközi szabályozást nyerjen.

Az említett nemzetközi szervezet, az ICAO 1963. szeptember havában diplomáciai konferenciát tartott Tokióban, amelynek az egyik témája már a légijárművek fedélzetén elkövetett cselekményekről szólt. 1963. szeptember 14-én meg is született az egyezmény „A légi jármű fedélzetén elkövetett bűntettekről és egyéb cselekményekről". *A tokiói egyezmény* a repülőgépek erőszakos eltérítését még nem nyilvánította bűncselekménynek és főleg arról rendelkezett, hogy az egyezményben résztvevő államok intézkedjenek a repülőgép parancsnokának a légi jármű ellenőrzésére vonatkozó lehetősége helyreállításáról, továbbá az eltérített utasoknak és a repülőgép személyzetének útjuk mielőbbi folytatásáról. Az egyezmény rendelkezett arról is, hogy a légijárművet és a rajta szállított árut tulajdonosainak vissza kell szolgáltatni.

A tokiói egyezmény szabályozása nem látszott elég hatékonynak és az említett eseménysorozat a repülőgép-eltérítések tekintetében rövidesen alaposabb, részletesebb büntetőjogi szabályozást követelt.

A tokiói egyezmény megalkotásának idején hazánk még nem volt tagja a Nemzetközi Polgári Légügyi Szervezetnek, miután abba 1969-ben lépett be. A Szovjetunió 1970-ben csatlakozott az ICAO-hoz.

2. További lépés volt az ICAO 1970. június 16. és 30. közötti rendkívüli közgyűlése, amelyet Montreálban tartottak. Ennek az volt a célja, hogy megvizsgálja a polgári légi járművek és a polgári repülést szolgáló berendezések elleni jogellenes támadások kérdését és próbáljon megoldást találni.

A repülőgép-eltérítések elszaporodására tekintettel nemcsak az ENSZ keretében működő ICAO, hanem maga *az Egyesült Nemzetek Szervezetének közgyűlése is kénytelen volt napirendre tűzni a kérdést* és 1969. valamint 1970. években a közgyűlés határozatot fogadott el, amelyben felhívta a tagállamokat, hogy hozzanak büntető szankciókat az ilyen cselekményeket elkövetőkkel szemben, szabjanak ki ennek végrehajtása során a gépeltérítőkkel szemben a cselekménnyel arányban álló büntetéseket, és alkossanak olyan nemzetközi egyezményeket, amelyek szabályozzák az ilyen bűntettesek kiadatásával kapcsolatos kérdéseket.

Az említett montreali közgyűlés hasonlóképpen foglalt állást és felkérte a tagállamokat, alkossanak olyan büntető törvényeket, amelyek súlyos büntetésekkel fenyegetik a repülőgép-eltérítőket. Az ICAO jogi bizottsága elkészítette az egyezmény tervezetét is,[2] amelyet az ICAO közgyűlése magáévá tett és megfelelően átdolgozva a Hágában összehívott diplomáciai konferencia elé terjesztett.

3. Mielőtt az egyezmény szorosabb értelemben vett létrejöttével foglalkoznánk, vessünk rövid pillantást azokra a lehetőségekre,

[1] Jelenik Gyula előadása a Hágai Egyezményről. Esti Hírlap, 1971. márc. 26. A tudósítás címe: Nagyobb szigor a géprablók ellen.

[2] ICAO Legal Committee: Reports and Documentations. Montreal. (Canada) 1969. — Kiadta az ICAO főtitkári hivatala.

amelyek külföldön és hazánkban a repülőgép-eltérítőkkel szemben büntetőjogi szempontból rendelkezésre állnak.

Meg kell állapítani azt, hogy a hágai egyezmény megkötéséig kevés ország alkotott olyan büntető rendelkezéseket, amelyek kifejezetten a repülőgép-eltérítés üldözését szolgálták volna.

a) Miután először *Kuba* volt érdekelt ennek a cselekménynek az üldözésében, a szocialista országok közül ez az ország alkotott jogszabályt az említett cselekmény üldözésére. Az 1969. szeptember 16-án kelt 1226-os törvény egyebek közt a következőképpen határozza meg a bűncselekményt:

„*a)* Légi vagy tengeri jármű bármilyen eszközzel való elfoglalása, elrablása, illetve eltulajdonítása.

b) Légi vagy tengeri járműnek szabályszerű útvonalától, illetve tevékenységétől való eltérítése csalás, vesztegetés, erőszak, megfélemlítés vagy a legénység valamelyik tagjával való bűnös együttműködés útján.

c) A légi vagy a tengeri jármű vagy az annak fedélzetén levő személyek, illetve vagyontárgyak biztonságának, valamint a légi vagy a tengeri jármű rendjének és fegyelmének veszélyeztetése."

A kubai törvény a továbbiakban azonban csak azt szabályozza, hogy milyen esetekben adható ki az ilyen cselekmény elkövetője és csak utal arra, hogy az elkövető a fennálló büntető törvények szerint vonható felelősségre. Önálló tényállásokat és szankciókat ez a törvény nem tartalmaz.

b) Egyes államok a kapitalista világban szükségét érezték annak, hogy szabályozzák a repülőgép-eltérítés üldözését, amelyet légi kalózkodásnak is neveznek.

Így az *Egyesült Államok* 1961. szeptember 5-én hozott 87—197. számú törvénye szerint a légi kalózkodás halállal, vagy legalább 20 évi szabadságvesztéssel büntetendő. A légi kalózkodásnak a polgári légi forgalomban közlekedő légi jármű feletti ellenőrzés erőszak, vagy erőszakkal való fenyegetés útján történő bűnös szándékú megragadása, illetve gyakorlása minősül. A törvény további rendelkezése szerint: „Aki a polgári légi forgalomban közlekedő légi jármű fedélzetén a légi jármű legénységének, illetve személyzetének (beleértve a stewardokat és stewardesseket is) bármely tagját bántalmazza, megfélemlíti, vagy megfenyegeti, hogy ezzel megakadályozza, vagy korlátozza őt kötelességének teljesítésében, 10 000 dollárig terjedő pénzbüntetéssel, illetve húsz évig terjedő szabadságvesztéssel — vagy mindkettővel — büntetendő. Aki az ilyen cselekmény elkövetése során élet kioltására alkalmas vagy más veszélyes fegyvert használ, bármilyen határozott tartamban kiszabott vagy életfogytig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő."

Ausztráliában 1963-ban hoztak egy törvényt, amely szerint ha valaki a légi jármű feletti ellenőrzést erőszak, erőszakkal való fenyegetés, vagy tévedésbe ejtés, illetve fondorlat útján átveszi, húsz évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. Ha a cselekmény elkövetője azzal a szándékkal veszélyezteti a repülőgép biztonságát, hogy valakinek a halálát okozza, halálbüntetéssel is sújtható. A törvény szerint már az is bűncselekménynek minősül, és hét évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő, ha az utas a légi járműre engedély nélkül tűzfegyvert, lőszert, illetve robbanóanyagot visz.

Japánban 1970 májusában hozták a 68. számú törvényt a szóban forgó cselekményekről. A törvény rendelkezése szerint, aki erőszakkal, megfélemlítéssel, vagy bármely más módon szándékosan elfoglal valamely repülés közben levő légi járművet, vagy ilyen módon átveszi a légi jármű működése feletti ellenőrzést, életfogytig, vagy hét évnél tovább tartó fegyházzal büntetendő. Halál, vagy életfogytig tartó fegyház lesz a büntetés, ha a cselekmény valakinek a halálát okozta. Egy évtől tíz évig terjedő fegyházzal bünteti a japán törvény azt is, aki fondorlat, vagy megfélemlítés útján eléri, hogy a repülés közben levő légi jármű útvonala megváltozzék, vagy bármely más olyan cselekményt követ el, amely a légi jármű szabályszerű működésének megzavarását idézi elő.

Franciaországban 1970. július 15-én a 70—634. számú törvény született, amely szerint öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztéssel büntethető az, aki erőszak, vagy erőszakkal való fenyegetés útján repülés közben levő légi járművet uralma, vagy ellenőrzése alá von. Ha a cselekmény valakinek sérülését, vagy betegségét okozta, tíz évtől húsz évig terjedő szabadságvesztéssel, ha pedig egy vagy több személy halálát okozta, életfogytig tartó szabadságvesztéssel büntetendő.

Az ICAO 1970 júniusában tartott montreali rendkívüli közgyűlése[3] nemcsak a fentebb felsorolt ténylegesen már hatályban levő vagy tervezetben már létező törvényeket tekintette át, hanem azokat a későbbi tervezeteket is, amelyek a hágai konferencia után kerülnek valószínűleg megvalósításra.

Ezek közé tartozik *Hollandia* tervezete, amely azért érdekes, mert Hollandiában van a kontinentális Európában a legnagyobb repülőtér (Schiphol Airport, Amszterdam), és egyéb repülőtereivel együtt, valamint légitársasága folytán a repülés biztonságában különösen érdekelt. A holland tervezet szövege szerint aki erőszak, erőszakkal való fenyegetés, vagy megfélemlítés útján, valamely légijármű felett ellenőrzést szerez, vagy gyakorol, illetve a légi jármű útvonalának megváltoztatását kényszeríti ki, kilenc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

Ha két vagy több személy együttesen, vagy bűnszövetségben követte el a cselekményt, vagy ha a cselekmény más személynek súlyos sérülést okozott, illetve ha a cselekményt azért követték el, hogy valakit jogtalanul megfosszanak szabadságától, vagy szabadságának visszaszerzését jogtalanul meggátolják, a kiszabható szabadságvesztés legmagasabb tartama 12 év, ha pedig a cselekmény másnak halálát okozta: 15 év a legmagasabb tartam.

c) Az európai szocialista országokban a hágai diplomáciai konferencia előtt speciális büntető rendelkezéseket még nem alkottak, de a KGST állandó Közlekedési Bizottságának megfelelő szekciója 1970-ben tartott varsói értekezletén megállapította, hogy a KGST tagállamai érdekeltek a repülőgépek feletti uralom erőszakos átvé-

[3] ICAO Documentations. 1970. okt. Montreal. (Canada) Kiadta ua.

telének, illetve a repülési útvonal ilyen megváltoztatásának üldözését szolgáló egyezmény létrehozásában és az ICAO Jogi Bizottsága által készített egyezmény-tervezetet elfogadható tárgyalási alapnak ítélte.

d) A jelenleg hatályban levő *magyar Büntető Törvénykönyv* tartalmaz szankciót a légi közlekedés biztonságát veszélyeztető személyekkel szemben, bár ez korántsem olyan erélyes, mint amit az időközben bekövetkezett nemzetközi fejlődés kíván. A Btk. 193. §-a közlekedés biztonsága elleni bűntettként nevezi a cselekményt és védelmet nyújt a légiközlekedés biztonságát közvetlenül fenyegető olyan cselekményekkel szemben, amelyeket az üzemi berendezés, vagy a jármű megrongálásával, megtévesztő jelzés alkalmazásával, illetve más ehhez hasonló módon követtek el. A repülőgép személyzete és utasai ellen intézett közvetlen támadások a hatályos jog szerint ugyancsak megfelelően büntethetők az élet és a testi épség elleni bűntetteknél meghatározott tényállások alapján.

A Btk. 203. § (3) bekezdése szerint 5 évtől 12 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő a légi jármű tiltott határátlépéshez történő felhasználása. Ezen túlmenőleg azonban csak akkor van lehetőség megfelelő súlyú büntetés kiszabására, ha az elkövető célja a légi jármű eltulajdonítására, vagy egyébként haszonszerzésre irányul. (Rablás, illetve zsarolás: Btk. 290. és 300. §-ok.) Az előfordulási lehetőségek túlnyomó többségénél, miután az előbb említett esetek nem tipikusak, csak a hivatalos személy elleni erőszak, vagy a kényszerítés tényállása jöhet számításba. (Btk. 155., 156. §. 261. §.)

A hatályos Btk. 156. § (1) bekezdése alapján a közforgalmú közlekedési vállalatok végrehajtó szolgálatot ellátó alkalmazottait a 156. § alkalmazása szempontjából a hivatalos személyeknek kijáró büntetőjogi védelem illeti meg. Az utóbb említett szakasz szerint, aki hivatalos személyt hivatali kötelességének jogszerű teljesítésében erőszakkal, vagy fenyegetéssel akadályoz, intézkedésre kényszerít, vagy hivatalos eljárás alatt bántalmaz, három évig, illetve ha a cselekményt felfegyverkezve követték el, hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

A repülőgépeltérítést általában a közforgalmat lebonyolító légijárműveken követik el, és az elkövetők általában fel vannak fegyverkezve. Ezekben a tipikus esetekben tehát, amennyiben a felsorolás elején említett súlyosabb bűncselekmények nem volnának megállapíthatók, csupán hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztés volna kiszabható. Maradék cselekményként csupán a kényszerítés jöhet számításba. — A Btk. 261. §-a szerint aki mást erőszakkal vagy fenyegetéssel jogtalanul arra kényszerít, hogy valamit tegyen, ne tegyen, vagy eltűrjön, ha cselekmény jelentős érdeksérelemmel járt — amennyiben más bűntett nem valósult meg —, három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

A hazai jelenlegi szabályozás áttekintése után megállapítható, hogy indokolt hazánkban is a kielégítő büntetőjogi üldözéshez szükséges új jogszabály megalkotása, és a fokozott veszélyességhez igazodó magasabb büntető tételek speciális megállapítása. Ezzel kapcsolatos kodifikációs javaslatok születtek is, de a végleges döntés előtt az illetékes szervek megvárták a hágai konferencia eredményét és ahhoz való csatlakozásunkat.

4. Az előzmények felvázolása után áttérhetünk a Hágában elfogadott és hazánk küldöttsége által is aláírt egyezmény lényeges részeinek ismertetésére.

Az egyezmény címe: Egyezmény légijárművek jogellenes elfoglalásának leküzdéséről.[4]

Az egyezmény bevezetése rámutat arra, hogy a repülésben levő légijármű eltérítésének, vagy fölötte ellenőrzés gyakorlásának jogellenes cselekményei veszélyeztetik személyek és javak biztonságát, súlyosan érintik a légi járatok üzemeltetését és aláaknázzák a világ népeinek bizalmát a polgári repülés biztonságában. Rámutat arra a bevezető rész, hogy ezeknek a cselekményeknek az előfordulása súlyos aggodalmat vált ki és ezért ezektől a cselekményektől való elrettentés céljából sürgős szükség van az elkövetők megbüntetésére irányuló megfelelő intézkedésekre.

A fentiekre tekintettel az egyezményt elfogadó államok megállapodtak, hogy aki repülésben levő légijármű fedélzetén: *a)* jogellenesen, erőszakkal vagy azzal való fenyegetéssel illetve a megfélemlítés bármely más formájával a légijárművet elfoglalja, vagy fölötte ellenőrzést gyakorol, illetve megkísérli e cselekményeket, vagy *b)* olyan személy bűntársa, aki e cselekményeket véghezviszi vagy megkísérli, bűntettet követ el. (1. cikk.)

A cikk vitájában felmerült olyan gondolat, hogy a meghatározásnál a bűntettet „súlyos bűntettnek" nevezze az egyezmény. Itt valószínűleg arról volt szó a javaslattevők részéről, hogy nehogy elbagatelizálhassák az egyes országok törvényhozásai a cselekmény jelentőségét. A többségi döntés viszont az volt, hogy bár valóban súlyos bűntettről van szó, a prejudikálás elkerülése végett a meghatározásban csupán a „bűntett" kifejezést célszerű használni.

Vállalták az Egyezményt aláírt államok, hogy ezt a bűncselekményt súlyos büntetéssel sújtják. (2. cikk.) Abban a vita során felszólalók egyetértettek, hogy *„súlyos büntetés"*-en szabadságvesztést kell érteni, de ennek közelebbi meghatározását az Egyezményben nem kívánták rögzíteni, ezt majd az egyes államok az Egyezménynek megfelelő belső jogszabály megalkotásánál fogják megtenni. — Az államok az Egyezmény vitájában természetszerűleg figyelembe vették saját jogrendszerüket és kodifikációs problémáikat: ezért túl messzire nem mentek, hogy elkerüljék a későbbi kötöttségeket. — Gondolatébresztő volt az előbbi okból történt elvetése ellenére az az osztrák javaslat, hogy az elkövetőt olyan súlyú büntetéssel büntessék, mint amelyet az élet és a testi épség elleni szándékos bűntettek esetén alkalmaznak.

A cselekmény célzata, vagy motívuma nem került be a bűntett meghatározásába. *Közönséges bűntett*ről van tehát minden eset-

[4] Convention for the Suppression of Unlawful Seizure of Aircraft. (Az egyezmény hivatalos szövege) Hága, 1970. dec. 16. — ICAO kiadvány.

ben szó, amelyet a már említett súlyos büntetéssel kell ellensúlyozni.

A bűntett meghatározása *„repülésben levő* légijárműről" (aircraft in flight) szól. — Ezt a kifejezést értelmezi az Egyezmény 3. cikke, amely szerint az Egyezmény alkalmazása szempontjából a légijárművet repülésben levőnek kell tekinteni attól kezdve, hogy a beszállást követően valamennyi külső ajtaját bezárták, egészen addig, amíg a jármű valamelyik külső ajtaját a kiszállás céljából kinyitják. Kényszerleszállás esetén úgy kell tekinteni, hogy a repülés mindaddig tart, amíg az illetékes hatóságok átveszik a felelősséget a légijárműért és a fedélzeten levő személyekért és javakért. Az Egyezményben rögzített eme magyarázat bővebb időt ölel fel, mint a már említett Tokiói Egyezmény, sőt még a Montreal-i tervezetben javasolt időnél is hosszabb. A Hága-i tárgyalások alapjául szolgált egyezmény-tervezet 2. cikkelye még a „repülésben levést" úgy határozta meg, hogy az a hajtóművek felszállási teljesítményre állításától a leszállás utáni gurulás befejezéséig tekintendő megvalósultnak.

Ugyancsak az Egyezmény alkalmazási körének bővítését sikerült elérni azzal az elfogadott szovjet kiegészítéssel, hogy az Egyezmény alkalmazása szempontjából — ha a felszállás, vagy a tényleges leszállás helye kívül esik a légijárművet lajstromozó állam területén — nincs jelentősége annak, hogy nemzetközi, vagy hazai repülésről, repülőjáratról van szó.

Egy másik — az előzményekhez képest ugyancsak újszerű — rendelkezés lehetővé teszi az Egyezmény alkalmazását, bárhol legyen is a légijármű felszállási vagy leszállási helye abban az esetben, ha az elkövetőt a gépet lajstromozó államon kívül más államban találják meg. Így lehetővé válik az Egyezmény alapján történő eljárás akkor is, ha az elkövető nem az elfoglalt repülőgépen, hanem más módon menekül külföldre.

A joghatóság kérdését szabályozza az Egyezmény 4. cikke. Annak érdekében, hogy biztosítsa a büntető eljárás megindítását az Egyezményben meghatározott bűntett, valamint az utasok és a légijármű személyzete ellen irányuló minden olyan egyéb erőszakos cselekmény miatt, amelyet az elkövető ezzel a bűntettel összefüggésben követett el, minden szerződő állam megteszi a szükséges intézkedéseket a joghatósága megalapozására a következő esetekben: *a)* ha a bűntettet az illető államban lajstromozott légijármű fedélzetén követték el; *b)* ha a légijármű, amelynek fedélzetén a bűntettet elkövették — a gyanúsítottal a fedélzetén az illető állam területén száll le; *c)* ha a bűntettet olyan légijármű fedélzetén követték el, amelyet személyzet nélkül adtak bérbe a bérlőnek és a bérlő üzleti tevékenységének központja, vagy ennek hiányában állandó székhelye az illető államban van.

Köteles valamennyi állam eljárni, ha a területén tartózkodó gyanúsítottat nem adja ki az Egyezmény 8. cikkében felvett rendelkezéseknek megfelelően. A kiadatásról még később lesz szó, de már itt le kell rögzíteni, hogy a repülőgép elfoglalója az Egyezmény szerint minden esetben felelősségre vonásra kerül a bűntett miatt és a már említett súlyos büntetésnek néz elébe, mert ha nem adják ki, akkor abban az államban ítélik el — feltéve, hogy bűnössége bebizonyosodik —, ahol fogva tartják, illetőleg tartózkodik. A Hága-i konferencia egyes résztvevői rámutattak arra, hogy sorrendi vita merülhet fel majd a joghatósággal rendelkező több állam között és ezért célszerű volna az Egyezményben bizonyos sorrendet felállítani a viták elkerülése végett. Ez a javaslat azonban végül is nem került elfogadásra.

Vannak olyan államok, főleg Közép- és Dél-Amerikában, de másutt is, amelyek közösen tartanak fenn légi közlekedési vállalatot, és közös vagy nemzetközi lajstromozás tárgyát képező légi járműveket közlekedtetnek. Ezek minden légi járműre nézve megfelelő módon kijelölik azt az államot, amely gyakorolja a lajstromozási államot megillető joghatóságot és ezt az ICAO-nak bejelentik. A szervezet tagjait a bejelentésről értesíti. (5. cikk.)

Az elkövető őrizetbevételével, letartóztatásával kapcsolatos kötelezettségeket is szabályozza az Egyezmény. (6. cikk.) Megállapítja a letartóztatást foganatosító állam kötelességét a haladéktalan eljárási cselekményeket illetően, határidőket, értesítési kötelezettséget és hasonlókat szabályoz. A szabályozás lényege az, hogy a kilátásba helyezett szigorú büntetés ellenére a gyanúsítottat ne kezeljék hátrányosabban, mint a belföldi bűnözőket. A most említett szabályozást lényegileg azonos módon tartalmazta már a Tokiói Egyezmény is, és a gyakorlatban kipróbálást nyert.

Az Egyezmény 7. cikke szabályozza a fentebb már érintett azt a helyzetet, amikor valamely állam nem adja ki az elkövetőt, s köteles az ügyet saját hatóságaihoz utalni „döntés" végett. Ez a „döntés" később úgy került meghatározásra, hogy a büntetőeljárás folyamatba tételét jelentette, nem pedig annak csupán megengedhetőségét. Mindenesetre itt is tartalmaz biztosítékot az Egyezmény arra, hogy ugyanúgy folyjék az eljárás a külföldi elkövetővel szemben, mint a súlyos bűncselekményt elkövető bármely belföldivel szemben. Egyébként hosszas vita után ennél a cikknél mellőzték a „motívumtól függetlenül" kifejezést és az ugyancsak elfogadható, de kompromisszumot jelentő „bármilyen kivétel nélkül" kifejezéssel helyettesítették. (Without exception whatsoever.) Tehát ha egy állam a kiadatást mellőzi, bármely kivétel nélkül köteles az Egyezményben foglaltak szerint büntetőeljárást indítani az elkövető ellen és annak során ugyanolyan feltételek mellett, mintha belföldi volna a vádlott, az ügyet elbírálni, bűnösség megállapítása esetén pedig a súlyos büntetést kiszabni.

Amint az várható volt, a legélénkebb érdeklődést és vitát *a kiadatás kérdése* váltotta ki a Hága-i konferencián. A tárgyalás alapjául szolgáló tervezet a kérdésről mindössze annyit tartalmazott, hogy a Szerződő Államok egymás között kiadatás alá eső bűntettnek ismerik el a légijármű jogtalan elfoglalását egymás között fennálló, vagy a jövőben kötendő kiadatási egyezményeikben. Ezt a 8. cikk 1. bekezdésében el is fogadta a konferencia.

A várt nehézség ott jelentkezett,

amikor azt kellett szabályozni, hogy mi legyen az Egyezményben a kiadatásról két olyan állam esetében, amelyek között még nincs kiadatási egyezmény és a tettest letartóztatásban tartó állam jogszabályai szerint a kiadatáshoz nemzetközi egyezmény kell. A szocialista államok, élükön a Szovjetunióval, a kiadatás általános kötelezővé tételét javasolták, az Egyesült Államok és Hollandia azt javasolta, hogy azok az államok, amelyeknek nincs egymással kiadatási szerződésük, ezt az Egyezményt tekintsék a kiadatás jogi alapjának. Mind a két javaslat azért jelentős, mert a kiadatást helyezi előtérbe olyan szerződő államok között is, amelyek nem kötöttek erre vonatkozólag egyezményt. A résztvevő államok többségének egyik javaslat sem volt megfelelő és így csak kompromisszummal (Zambia javaslatára) sikerült megmenteni a kiadatási cikket és ezzel együtt az egész Egyezményt. A *kompromisszum* szerint „a Szerződő Államok *belátásuk szerint* a kiadatás jogi alapjának tekinthetik ezt az Egyezményt olyan állammal szemben, amellyel nincs kiadatási egyezményük". Nem kötelező tehát a kiadatás, csupán lehetőség, de ez is jelentős előrelépést jelent, mert egyáltalán lehetőséget teremt kiadatási igény támasztására, és a kiadatásra olyan állammal szemben is, amellyel nem áll fenn kiadatási egyezmény.

Abban nem volt vita, hogy saját állampolgár kiadatására[5] nem kerülhet sor (hazájában büntetik meg) és miután a kompromisszum mindenképpen mérlegelést tételez fel a kiadatás iránt megkeresett állam részéről, a kétszeri eljárás tilalma folytán történő kiadatásmegtagadás nemzetközi jogi problémája (ne bis in idem elve[6]) megvitatást nem igényelt ezen a konferencián.

Az Egyezmény további cikkei (9—14. cikkek) technikai és záró rendelkezéseket tartalmaznak. Így az eltérített gép útjának mielőbbi folytatásának biztosításáról, jogsegélyről, információk cseréjéről, választott bírósági eljárásról, a ratifikálásról, az Egyezményhez való csatlakozásról és az Egyezmény felmondásáról van itt szó. Az Egyezmény 30 nappal azután lép majd hatályba, hogy tíz olyan állam, amelynek képviselői résztvettek a hágai konferencián, ratifikálta. A csatlakozás mindenféle megkülönböztetés nélkül minden állam részére nyitvaáll.

5. A Hága-i Egyezménnyel tovább bővült a nemzetközileg üldözött bűncselekmények sora.[7] A közlekedés és a hírközlés rohamos fejlődése folytán is egyre több igény van arra, hogy a nemzetközileg veszélyes magatartásokat ugyanúgy nemzetközileg, illetve egymásra tekintettel az államok hasonló eréllyel üldözzék, küszöböljék ki, előzzék meg: többek között — a nemzetközi büntetőjogi gyakorlat kialakításával, illetve továbbfejlesztésével.

Magyarország delegátusa aláírta a Hágai Egyezményt.[8] Minden valószínűség szerint rövidesen sor kerül a ratifikálásra, valamint a légijármű jogtalan elfoglalása bűntettének a Büntető Törvénykönyvbe való felvételére.

A hazai büntető bírói gyakorlat, amely mindig érzékenyen reagált az újtípusú bűnelkövetési módok megfelelő ellensúlyozásával a társadalom, az állam érdekeit fenyegető jelenségekre, nyilván az új jogszabály megjelenéséig és hatálybalépéséig a jelenleg hatályos és a bevezetésben felsorolt jogszabályok felhasználásával, a halmazati szabályoknak a lehetőségekhez mért kimerítésével a rendelkezésre álló büntetési keretek felső határának megközelítésével, vagy alkalmazásával szabhatja ki a légi közlekedés elleni bűnözőkkel szemben az Egyezményből kitűnő fokozott veszélyességnek megfelelő súlyú büntetéseket.

Hardicsay Tibor

[5] Európai kiadatási Egyezmény 1957. dec. 13. Párizs. — 6. cikk. Lásd részletesen: Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich. 1969. évi 78. szám. 1969. szept. 3. 1732 old.-tól.

[6] Európai kiadatási Egyezmény 1957. dec. 13. Párizs. 9. cikk. Lásd, mint 5. alatti jegyzetben.

[7] Nemzetközileg üldözött bűntettek:
a) Fehér rabszolgakereskedelem (Leánykereskedelem) Párizs, 1910. máj. 4. — Újabb Lake Sucess-i, New York, jegyzőkönyv. 1949. május 4.
b) Pénzhamisítás. Genf, 1929. ápr. 20.
c) Csempészés, — Buenos Aires, 1935. jún. 19.
d) Szeméremsértő kiadványok terjesztése és forgalma. Genf, 1923. szept. 12. — Újabb: Lake Success-i, New York, jkv. 1947. nov. 12.
e) Népirtás (genocidium). — ENSZ. — 1948. dec. 9. Közgyűlési egyezmény.
f) Kalózkodás. — Genf, 1958. ápr. 29.
g) Tenger alatti kábelek és olajvezetékek védelme. Genf. 1958. ápr. 29.
h) Kábítószerrel való visszaélés. New York, 1961. márc. 30.
i) Hajóra szerelt rádióállomások üzembentartása. Strasbourg, 1965. jan. 22.
j) Légi járművek jogtalan elfoglalása, — Hága, 1970. dec. 16.

[8] E cikk szerzője a magyar küldöttség tagjaként részt vett a hágai konferencián.

JOGIRODALOM

Jogtörténeti Tanulmányok II.

A Magyar Jogász Szövetség Jogtörténeti Szakosztálya gondozásában megjelent, a maga nemében úttörő *Jogtörténeti Tanulmányok* első kötete kizárólag hazai szerzők munkáit közölte. Az ugyancsak *Csizmadia Andor* és *Pecze Ferenc* szerkesztette újabb kiadvány tekintélyes nemzetközi tudósgárda (magyarokon kívül lengyel, szlovák, cseh, NDK, osztrák) mezőnyét mutatja be. Az ebből eredő sokszínű témaválasztást a fél évszázados periódus egysége és a tudományszak két alapvető kategóriájához való kapcsolódás fogja össze. Ezek *az államszövetség* országok közötti és *az alkotmányjog* egyes országokon belüli viszonylataiban (államforma, államszerkezet, kodifikáció, párttörekvések, önkormányzatok, szabadságjogok stb.) jelentkező kérdéseket érintik. A kötetben az előbbiekhez kapcsolódva vagy önállóan polgári jogi, büntetőjogi, római jogi anyagok is helyet kaptak.

Az első kérdéskörben a változatos etnikai mutatókkal dicsekvő középeurópai térség *államkapcsolatait befolyásoló eszmék és jogintézmények* szerepét vizsgálták. Ma aligha kétséges a dualista jogfejlődés tapasztalatainak és súlyos örökségének jelentősége. E téma a jogtörténetírás számára megkerülhetetlen. A marxizmus klasszikusai a történetileg itt kialakult feszültségok államjogi megoldásának módozatait ismételten kutatták. Az első világháború közvetlen küszöbén *Lenin* a többi között (1914-ben) a német—magyar—szláv trializmus megteremtésének lehetőségét mérlegelte. Ezért fokozott érdeklődéssel olvastuk a hazai és a külföldi szerzők írásait, amelyek megközelítési módja és nézőpontja olykor eltérő, de mindegyik tényhűségre törekszik és kitapinthatóan hatalmas kutatási (levéltári, szakirodalmi) apparátusra épül.

A jogelméleti ihletésű tanulmány *(Péteri Zoltán)* meggyőzően bizonyítja diszciplinája és a jogtörténettudomány együttmunkálkodásának gyümölcsöző voltát. Megállapítja, hogy a jogtörténet művelőinek a dualizmus állama és joga kutatásában elért eredményei az „absztrakció további fokát jelentő állam- és jogelméleti következtetések és tételek megfogalmazásához" segítséget nyújtanak. Elvi éllel leszögezi, hogy a szocialista jogtudomány az államformát egyszerű felosztási ismérvből az államelmélet egyik központi kérdésévé emeli. A következő *(K. Grzybowski)* tanulmány, a jogelméleti és a jogtörténeti módszerek között mintegy átmenetet képezve, a dualizmus „eredendő" szerkezeti hibáit tárja fel. A jeles lengyel tudós okfejtéseivel lényegileg egyetértünk, bár sajnálatos, hogy következtetések alapjául is szolgáló, a jegyzetekben szerkesztői kiigazításokkal indokoltan jelzett néhány pontatlan adatra hivatkozott.

A további tanulmányok a magyar—osztrák kiegyezés utáni dualista államszerkezet átrendezésére irányuló koncepciókkal foglalkoznak. Ezekre utal a cseh történeti államjog konzervatív-romantikus eszmei összetevőinek és antidemokratikus jellegének *(V. Urfus)* kritikai vázlata. A fentemlített trialista gondolat gyakran elnagyolt képét és hozzátársuló félreértéseket eddig ismeretlen magyar vonatkozású adatok helyesbítik. A kötet első kifejezetten jogtörténeti elemzése *(Pecze F.)* a parlamenti jogintézmények köntösében megnyilvánult korabeli tényleges erővonalakat mutatja be. Már alkalmunk volt méltatni szerző komparativista készségeit, a monografikus arányú kéziratából közzétett mostani rész tanulmányát a történelmi-etnikai-földrajzi és a jogfejlődésre elsődleges társadalmi tényező kölcsönhatásának kidomborítása jellemzi. A lengyel—magyar—osztrák—cseh—horvát jogtörténeti jelenségek szövevényében szabatosan körvonalazza a bontakozó hazai munkásmozgalom és a differenciált polgári irányzatok szerepét. A lajtántúli közjogot bíráló parlamenti szélbal (Irányi) és a balközép (Tisza K.), a nemzetiségi képviselők vagy a kormány álláspontjainak nagy műgonddal való elhatárolása közben, a mérhetetlen forrásanyagban rejlő halvány nyomokból, a Deák—Andrássy nézetegységet megbillentő eltérésre is megalapozott következtetést vont. Jogtörténetírásunk szűk keresztmetszete miatt *Pecze Ferenc* még 1965-ben kidolgozott tételeinek elismerésében a külföldi szakirodalom (pl. Právnik 1966. 9, Historicky Casopis 1966) a hazait (MTA Filozófiai Oszt. Közleményei 1968. 2—3, Magyar Jog 1969. 2. sz.) évekkel megelőzte. Ezekben kiemelt pozitívumain felül a munka jogtörténeti értelme és értéke, hogy a vizsgált jogi eszmék nemcsak interpellációkban, határozati indítványokban, törvényjavaslatokban öltöttek testet, hanem a jogforrásokat uraló alkotmányra, valamint a parlamenti jogintézményekre egyúttal hatást is gyakoroltak.

A fentjelzett központi gondolatot jó értelemben periférikusan kiegészítő adalékok egyike *(Kuntschke)* a dualizmus és a német alkotmányfejlődés hasonlóságait taglalta. Ezt a kiegyezés rendi előzményeit *(Lentze)* és a kettős monarchia nemzetiségi viszonyait *(Sobolewska)* fejtegető rövid beszámolók követik.

A gyűjteményes kötetnek mintegy tengelyében helyezkedik el a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása a magyar közjogra témáról szóló *(Buzás J.)* tanulmány. Ez az anyag méreteire és a korszakhatárra tekintettel még a tanácsköztársasági jogrendet megelőző időszakkal foglalkozik. Főleg a nemzeti kérdés, illetőleg a föderáció terveit állítja előtérbe.

Kovács Kálmánné az érdem, hogy a Csemegi-kódex keletkezésével kapcsolatos közjogi vonatkozású kérdések régvárt tisztázását nyújtja. Újabb bizonyítékát szolgáltatta annak, hogy a jogalkotás munkájába az adott társadalmi és gazdasági háttér, de a politikai pártok dinamizáló erőviszonyai is döntően beleszóltak. Végkövetkeztetése az, hogy a Btk, szakmai pozitívumai ellenére, a haladó hagyományok ismérveit nem foglalta magában. Az osztályuralom védelmével és a dolgozók elnyomásával legközvetlenebbül összefüggő joganyag helyzete ebből a szempontból lényegesen kedvezőtlenebb, mint valamely „indifferens" területé. Örömmel adtunk ismét beszámolót szerző újabb dolgozatáról, hiszen munkáinak (lásd: Acta Facultatis Juridicae Universitatis Comenianae, 1966, és 1968 stb.) nemcsak hazai, hanem legutóbb (1970) külföldi visszhangja is volt.

Az egykori közigazgatási bizott-

ságokkal foglalkozó nagyszabású tanulmány *(Csizmadia Andor)* a felügyeleti, fegyelmi és szakfellebbviteli jogkörrel kapcsolatos koordinációt tárgyalja. Megerősíti azt a tételt, hogy a történetírás és a jogtörténet kérdései egymással elválaszthatatlanul összefonódnak. Felvonultatott apparátusában a Tisza Kálmán által iniciált „enquete" részleteitől kezdve sok szerzőt (Kmety, Ember Győző) megszólaltat és a képviselőházi naplók feldolgozásaira támaszkodik. Két vármegyénk bizottsága választott tagjainak működését táblázatosan feldolgozva, *Csizmadia* professzor reális konklúzióhoz jut. A jogalkotás látszatra a bizottságoknak megfelelő jogkört teremtett, valójában pedig a főispán személyének „előre helyezésével" az önkormányzati tényezőket megbénította, a virilisek közül választott tagok szerepeltetésével az intézmény működését sablonossá süllyesztette. Ennek folytán az 1950-ben létrehozott tanácsrendszerbe történő beiktatására azután nem került sor, jóllehet a területi koordináció kérdése napjainkig megoldásra vár. Úgy ismertük szerzőt eddig is, hogy a legelvontabb elméleti kutatásaival a gyakorlati jogéletben kifejtett tevékenységet szerencsésen egyeztette össze. Mostani művében szintén gondol a mára, noha ezúttal természetesen nem lehetett feladata de lege ferenda elgondolásokat felvázolni. A vármegyei önkormányzatról szóló másik dolgozat *(Sik F.)* megállapítja, hogy a szabadságjogokat „feleslegesekké tenni" igyekeztek s a jelentéktelen és kétes ügyfajták körébe sorolták.

Az ugyancsak közjogi matériához kapcsolódó munka *(Karel Maly)* a burzsoa szabadságjogok lajtántúli sérelmeiről nyújt képet. Mivel ez időközben a CS Akadémiai Kiadónál önálló kötetben megjelent, külföldi visszhangján kívül hazai recenziójára (Jogtudományi Közlöny 1968. 9. sz.) utalunk. A magyarországi polgári szabadságjogokkal foglalkozó külföldi tanulmány *(Leonard Bianchi)* két fő részre, a századforduló előtti és utáni periódusokra tagolódik. A szerző szorgos jogtörténeti munkásságát ismerjük és becsüljük, sőt történészeink *(Pölöskei F.:* Kormányzati politika és parlamenti ellenzék. Akadémiai Kiadó, 1970) figyelmét is felkeltette, bár mostani írását kissé egyoldalú hangvételűnek tartjuk. Másirányú aránytalanságokat mutat az ausztriai szabadságjogok bírói gyakorlatáról értekező *(E. Melichar)* dolgozat, mivel azok csaknem problémamentes érvényesülésének látszatát kelti. De felsorakoztatott jelentős tényanyagából, szomszédos ország és körülöttünk elterülő egykor birodalomnyi térség jogfejlődéséről tájékozódhatunk. Ehhez a témakörhöz csatlakoznak még a sok adalékot tartalmazó (Sarlós B., Nagyné, Kneucker) tanulmányok is.

Az értékes kötet változatosabb problematikát felölelő harmadik témacsoportjában *Sarlós Márton* alapos munkája külön színt képvisel. Az úrbéri kárpótlások, a királyi kisebb haszonvételek elemzése nyomán néhány jogtörténészünkkel éles polémiába bocsátkozik. Ez annak a lezáratlan vitának részét képezi, ami jogtörténet-tudományunkat a közelmúltban (Magyar Tudomány 1968. 9. sz.) régebbiek folytatásaként (Eckhart-vita) új aspektusból foglalkoztatta. Szerzőnek a szorosabban vett szakanyagban folytatott kutatásai más kiadványokból is (pl. Die Entwicklung des Zivilrechts... kötet) ismertek. A háborús jogot érintő egyik eszmefuttatás *(Tóth Á.)* az imperialista állam rendeleti úton való tulajdonkorlátozásainak jellegzetes vonásait fejtegeti. Ugyancsak a dualizmushoz, illetőleg az első világháborúhoz kapcsolódnak a munkajogi problematikát, a katonai közigazgatás egyes kérdéseit stb. vizsgáló (sápi, Schönwald, Vargyai) tanulmányok.

A gyűjtemény valamennyi tanulmánya új anyagokkal gazdagította jogtörténetírásunkat és számos újszerű összefüggést is feltártak. Méltán mondhatjuk, hogy a magyar jogtörténettudomány, jeles elődök műve nyomán, magasabb szinten kilépett a sokszor joggal kárhoztatott elszigeteltségből. Ennek az elszigeteltségnek többoldalú, jól tudjuk külső meghatározói is voltak. Örvendetes, hogy ezek itthon és másutt immár a múlt emlékei közé sorolhatók. A kötet egészét a kölcsönösségre való készség táplálta, a tanulmányok szerzői híven tolmácsolták a szerkesztő bizottság alapkoncepcióját. Hazai kutatók írtak más országok jogfejlődéséről, külföldiek pedig magyar jogintézményekről, vagy csupán a saját jogtörténetükről, de sok esetben több nép jogrendjének találkozási pontjait átfogóbban vizsgálták. A rangos kötetben tematikilag logikus (lehetőséghez képest szaktárgyi, időrendi stb.) csoportosításban összefogott, többnyire 1964—65-ben elkészült tanulmányoknak nem róható fel, hogy későbbi kutatási eredményekkel kiegészítésüknek terjedelmi és egyéb mellőzhetetlen technikai akadályai voltak. A szerkesztőket dicséri, hogy az anyagban több helyen (pl. 19., 29., 205. old.) a jegyzetekben (az 1687. évi pozsonyi országgyűlés törvényalkotása, a lakosság etnikai szerkezetének arányai stb.) korrigáltak és tájékoztatást adtak.

Jeleztük egyetértésünket a kötet gazdag színképét illetően, mégis rávilágítunk, hogy néhány rövid tanulmány közlését máskorra halasztva, a nagyobb lélegzetű munkák terét lehetett volna bővíteni. Így az a sajátos ellentmondás lépett fel, hogy míg az alaptanulmányok túlkoncentráltak, addig a kötet egészében a kelleténél szerteágazóbb. A felkészülten megragadott feladataikat a szerzők kivétel nélkül sikerrel és nívósan megoldották, de némelykor Prokrusztész ágyba kényszerültek. Meg kell említeni, hogy az adott eset sajátos gondjaként jelentkező szakmai lektorálási és fordítási feladatokat is (nem egyszer anyanyelvről világnyelvre, majd magyarra, több áttételt kellett alkotni) eredményesen teljesítették. Figyelemre méltó végül, hogy nem csupán mindegyik hazai szerző és a baráti országok kutatóinak tanulmányait hatja át a tudományos szocializmus eszméje, de ennek módszerbeli vonásai a nem-szocialista országbeli tudósok dolgozataiban is felismerhetők.

Gyalay Mihály

Új könyvek:

A szövetkezeti reform jogi kérdései. Szerk. *Szilbereky* Jenő. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971. 532 p.

A szövetkezeti reform időszerű kérdéseit összefoglaló tanulmánygyűjtemény, a következő tanulmá-

nyokat tartalmazza: A szövetkezetek szerepe társadalmi és gazdasági életünkben (Moharos József); A szövetkezeti jog tárgya és elvei (Nagy László); A szövetkezetek gazdasági tevékenysége (Csizmadia Ernő); Az állam és a szövetkezetek viszonya (Szép György); A szövetkezeti tulajdonjog (Seres Imre); Korlátozott egyéni felelősség a szövetkezetekben (Magyar Árpád); A szövetkezetek belső ellenőrzésének rendszere (Bak József); A szövetkezetek általános munkaerőgazdálkodása (Göndör György); A szövetkezetek és tagjaik közötti vagyoni kapcsolatok egyes kérdései (Szalay László); A szövetkezeti tagsági viszony közös sajátosságai (Hegedűs István); A szövetkezeti szövetségek szerepe és fejlődési irányai (Novobáczky Iván); A vezetés rendszere a szövetkezetekben Molnár Imre). A gyűjteményhez Nyers Rezső írt bevezetést.

Munka- és bérügyi kézikönyv. Egészségügyi és szociális intézmények részére. Szerk. *Benson* Róbert — *Csemez* Antal — *Horváth* Dávid.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971. 807 p.

Az 1968. jan. 1. napjával hatályba lépett Munka törvénykönyve és végrehajtási rendeletei az új gazdasági irányítási rendszernek megfelelően megváltoztatták a munkajogi szabályok rendszerét és részben azok tartalmát is. A gyakorlati célkitűzésű munka a munka- és bérügyi kérdések eldöntéséhez kíván segítséget nyújtani. Szerkezetileg 3 részből áll: Az első rész a munkajogi szabályok alkalmazásáról, a második a munkaidő felhasználásáról, a harmadik a munka díjazásáról és a munkaerőgazdálkodásról szól. Tárgyalási módja nem a jogszabályok szószerinti közlése, hanem azok magyarázata, anyaggyűjtését 1969. szeptember 1-én zárta le. Összeállítását szerzői munkaközösség végezte. A munka függeléke a hatályos rendelkezések, köriratok részleges gyűjteménye, valamint a létszámirányszám-javaslatokkal kapcsolatos anyag. Kezelését tárgymutató könnyíti meg.

Iparjogvédelmi kézikönyv. [Közzéteszi az] Országos Találmányi Hivatal. Szerk. *Tasnádi* Emil.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971. 736 p.

A kézikönyv célja a műszakigazdasági szakemberek tájékoztatása az iparjogvédelemmel kapcsolatos kérdésekben. Feldolgozza a hazai jogszabályanyagot, valamint az iparjogvédelemmel kapcsolatos nemzetközi szerződések, egyezmények anyagát. A bevezető 1. fejezetben az iparjogvédelem fogalmát, szerkezetét, ezt követően (2—3. fejezet) a találmányok, szabadalmak, szabadalmi eljárások kérdéseit tárgyalja. Az Árujelzők c. 4. fejezetben tárgyalja a védjegyjog kérdéseit is. Az ipari mintaoltalom (5. fej.), a tisztességtelen verseny (6. fej.) kérdései után a 7. fejezetben összefoglaló ismereteket közöl a külföldi iparjogvédelmi anyagról. A nemzetközi iparjogvédelmi szerződéseket (8. fej.) és az újítási jogszabályt (9. fej.) tárgyaló részek után a találmányok hasznosításának kérdéseit (10. fej.), majd az iparjogvédelemnek a polgári- és büntetőjoggal, valamint az eljárásokkal kapcsolatos anyagát foglalja összse. (11. fej.) Külön fejezet (12.) foglalkozik az iparjogvédelmi dokumentáció és információ kérdéseivel. A záró (13.) fejezetben a találmányokkal kapcsolatos bírósági jogviták kérdéseit ismerteti. A munkát részletes jogszabálymutató egészíti ki.

Család és házasság a mai magyar társadalomban. [Tanulmánygyűjtemény.]

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971. 310 p.

Három társtudomány: a szociológia, a demográfia és a pszichológia területéről összeválogatott tanulmányok a magyar családkutatás jelenlegi állapotát mutatják be, a problémák valósághű feltárásának és a társadalom jobbításának célkitűzésével. Az egyes tanulmányok: A család helye és funkciója a modern társadalomban (Kulcsár Kálmán); A magyar családok demográfiai sajátosságai (Szabady Egon); A párválasztás és a családalapítás problémái (Szilágyi Vilmos); A falusi család gazdasági funkciójában bekövetkező változások és következményeik (Hegedűs András); Adalékok a mai magyar család generációs viszonyainak alakulásában (Kósa Erzsébet); A család szerepe az öregek ellátásában és életében (Cseh-Szombathy László); A családi munkamegosztás néhány szociológiai problémája (Szalai Júlia); Házassági kohézió az időmérleg tükrében (Varga Károly); A család szerepe egyes deviáns viselkedésformákban (Andorka Rudolf — Buda Béla — G. Kiss Judit); Felbontott házasságú budapestiek (Lőcsei Pál).

Politikai kisszótár. Szerk. *Fencsik* László.

Bp. Kossuth Kiadó, 1971. 256 p.

A napisajtóban és a politikai irodalomban leggyakrabban használt politikai fogalmak (Általános politikai, gazdaságpolitikai, munkásmozgalmi, nemzetközi politikai stb. fogalmak) és kifejezések, valamint az ilyen jellegű politikai események rövid ismertetését és értelmezését adja.

Gyulai István: A nyugat-európai gazdasági integráció.

Bp. Kossuth Kiadó — Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971. 175 p.

A tőkés integráció értelmezéséről adott polgári és marxista nézetek előrebocsátása után az államközi integrációs folyamatot — létrejöttének feltételeit, a folyamatban fellépő egyes tényezők hatását — elemzi. Az EGK-fejlődés perspektívájának áttekintése után a befejező részben a szocialista nemzetközi integrációra vonatkozóan von le következtetéseket.

Szlezinger, G. E.: Az irányítási munka szervezése.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971. 271 p.

A munka elsősorban az iparigazgatás alapvető problémáival foglalkozik, tárgyalja az igazgatási munka elméleti, szervezeti és továbbfejlesztési kérdéseit is, s vizsgálja a kibernetika és az automatizálás szerepét a termelésirányításban. A szovjet szerző művét Kéri József fordította.

Régi magyarországi nyomtatványok. 1473—1600. [Közzéteszi a] Magyar Tudományos Akadémia — Országos Széchényi Könyvtár.

Bp. Akad. Kiadó, 1971. 928 p.

Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtárá-nak (Bp. 1879—. 4. köt.) egyes kötetei — amely azóta is alapvető annotált bibliográfiai kézikönyve az időszak minden kutatójának, ideértve a szakági kutatót is — és az ahhoz kapcsolódó „Adalék irodalomnak" nevezett mutatók is könyvritkaság számba mennek, a használatuk is rendkívül nehéz volt. A mostani teljes kiadás 15 év nehéz munkájával készült s összegezi mindazt, amit ma a könyvnyomtatás megindulása óta tudunk a mindenkori Magyarországon megjelent nyomtatványokról (címleírás,. tartalmi ismertetés, lelőhely). Összefoglaló jellege miatt a jogi kiadványokra is alapvető kutatási forrásmunka.

Корнел Пиклер:

Влияние парламентов западных стран на экономическую жизнь

В период классического парламентаризма государство в соответствии с принципами хозяйственного либерализма на экономическую жизнь воздействовало в большей части через государственный бюджет и отдельные финансовые трансакции, о совершении которых решал парламент. Но в государственном вмешательстве в экономику в период после второй мировой войны, достигшем высокого уровня, парламенты западных стран имеют гораздо меньшее влияние. Исследуя роль западных парламентов в установлении бюджета, хозяйственных программ и планов, в принятии их и осуществлении контроля за их исполнением, а также в управлении крупными государственными предприятиями, можно обнаружить, что произошли значительные изменения во власти в пользу правительства и государственного управления. Парламенты же не располагают соответствующими институтами для того, чтобы могли играть эффективную роль в государственном управлении экономикой страны. Экономические советы, призванные обеспечить деловой подход, и вообще органы по планированию действуют в качестве независимых от парламента органов правительства. Раскрывая конституционно-правовые проблемы, вытекающие из такого положения, а также доводы, приведенные в отношении непригодности для этой цели парламентов, автор подчеркивает, что ослабление влияния западных парламентов в решающей части политический вопрос и тесно примыкает к проблемам демократизма.

Миклош Лазар:

Проблематика отсутствия общественной опасности

Автор анализирует роль и природу общественной опасности в понятии преступления, в осуществлении преступления. Он доказывает, что с этой точки зрения имеющая уголовно-правовое значение общественная опасность существует лишь в качестве специальной общественной опасности. Автор посредством последовательного применения принципа единства содержания и формы приходит к выводу, что установление наличия в конкретном действии этой специальной общественной опасности означает одновременно и установление формально-правовых элементов как носителей этой общественной опасности; результатом этого судебного взвешивания может быть и установление отсутствия этой специальной общественной опасности и также отсутствия формы, выражающей эту опасность. На всякий случай, как только было установлено, что действие имеет специальный общественно-опасный *характер*, выражающийся в формальных элементах, то — независимо от возможной малозначительности конкретного действия — никакое дальнейшее взвешивание не может иметь места; следовательно не может иметь места установление того, что в данном случае все же отсутствует общественная опасность и состав преступления не осуществлился. Автор стремится к и многостороннему освещению того, что в праве не может существовать какая-нибудь фетишизированная общая общественная опасность, оторванная от правовой формы и как бы «самостоятельно существующая».

Ласло Хартаи:

Материально-правовые проблемы осуществления правосудия в гражданском процессе

Социалистические производственные отношения и отношения распределения, основанные на принципе распределения по труду, содержат в себе ряд элементов общественного неравенства. Таким образом социалистическое гражданское право, являющееся особой надстройкой этих отношений, содержит материально-правовые положения, ведущие в отдельных случаях к несправедливым решениям. При этом кроме недостатков материального права и познавательная фаза судебной процедуры, фаза выводов и сравнений, процесс становления судейского убеждения имеют целый ряд объективных и субъективных западней и могут стать также препятствием по пути вынесения справедливого судебного решения. Сознательная законодательная деятельность и деятельность по применению права может значительно ограничить возможность вынесения несправедливых судебных решений.

Эмил Эрдеши:

Производственный риск и ответственность по уголовному праву

В нашей системе хозяйствования в связи с повышением роли рынка в регулировании производства ставится вопрос, является ли ныне действующая система нашего уголовного права подходящей к общественному признанию допущенного производственного риска. В литературе уголовного права зарубежных социалистических стран имели место предложения, направленные на признание допущенного производственного риска в качестве основания, исключающего уголовно-правовую ответственность. Настоящая статья, анализируя некоторые нормы уголовного права, охраняющие нашу систему хозяйствования, рассматривает вопрос о том, является ли обоснованным и желательным введение de lege ferenda такого института уголовного права. Автор приходит к выводу, что вопрос о допущенном производственном риске входит в круг понятия вины, причем на основе принципа вины, действующего и в отношении хозяйственных преступлений, допущенный риск может быть отграничен от бесхозяйственных или легкомысленных хозяйственных действий как с точки зрения теории, так и практически, таким образом, тенденции развития нашей экономики не обосновывают дополнение нашей системы уголовного права новым правовым институтом.

Kornél Pikler:

Der Einfluss der westlichen Parlamente auf das Wirtschaftsleben

In der Epoche des klassischen Parlamentarismus beeinflusste der Staat — den Prinzipien des wirtschaftlichen Liberalismus entsprechend — das Wirtschaftsleben grossteils im Wege des Staatshaushaltes und durch die vom Parlament beschlossenen einzelnen finanziellen Transaktionen. An dem weitreichenden staatlichen Interventionismus der Periode nach dem zweiten Weltkrieg nehmen die westlichen Parlamente nur mit vermindertem Einfluss teil. Wenn mann die Rolle der westlichen Parlamente an der Initiierung des Staatshaushaltes, der Wirtschaftsprogramme und -Pläne, an deren Zustandekommen und an der Kontrolle ihrer Durchführung, sowie an den grossen staatlichen Unternehmen analysiert, so kann festgestellt werden, dass die Machtsphäre bedeutend zu Gunsten der Regierung und der Staatsverwaltung sich ver-

schoben hat. Die westlichen Parlamente verfügen gar nicht über die entsprechenden Institutionen, um an der staatlichen Leitung des Wirtschaftslebens effektiv teilnehmen zu können. Die, die Sachkenntnisse zu gewähren berufenen Wirtschafts-Räte und Planämter sind im allgemeinen als vom Parlament unabhängige Regierungsorgane tätig. Der Autor befasst sich mit den, sich aus dieser Situation ergebenden verfassungsrechtlichen Problemen, sowie mit den, dem Parlament gegenüber verlauteten Einwänden der Ungeeignetheit und betont, dass die Schrumpfung des Einflusses der westlichen Parlamente entschieden eine politische Frage darstellt und eng mit den Problemen des Demokratismus verbunden ist.

Miklós Lázár:

Die Problematik des Fehlens der Gesellschafts-Gefährlichkeit

Der Autor analisiert die Rolle und den Charakter, die die Gesellschaftsgefährlichkeit im Begriff der Strafhandlung und in der Verwirklichung der Straftat einnimmt. Er weist nach, dass aus diesem Aspekte die strafrechtlich relevante Gesellschafts-Gefährlichkeit nur als spezifische Gesellschafts-Gefährlichkeit existiert. Unter konsequenter Beibehaltung der Einheit von Inhalt und Form wird nachgewiesen, dass die Feststellung dieses spezifisch gesellschafts-gefährlichen Charakters im Falle der konkreten Handlung gleichzeitig die Feststellung der sie ausdrückenden und tragenden juristischen Form-Elemente bedeutet. Das Ergebnis dieser richterlichen Erwägung kann in der Feststellung und Verkündung des Nicht-Vorhandenseins dieses spezifisch gesellschafts-gefährlichen Charakters und der ihn ausdrückenden Form. bestehen. Jedenfalls bleibt nach der Feststellung dieses, in den formellen Elementen sich ausdrückenden gesellschafts-gefährlichen Charakters — unabhängig von der eventuellen geringen Bedeutung der konkreten Handlung — formell kein Bereich für eine darüber hinausgehende irgendeine weitere Erwägung. Folglich auch nicht für eine solche Feststellung, dass im gegebenen Falle die Gesellschafts-Gefährlichkeit trotzdem fehlt und die Strafhandlung nicht verwirklicht worden ist. Der Verfasser versucht von mehreren Seiten her zu beleuchten, dass im Recht keine, von der juristischen Form abgesondernte, etwa „selbsständig schwebende", irgendwie fetischisierte allgemeine Gesellschafts-Gefährlichkeit existieren kann.

László Hartai:

Die materiell-rechtlichen Probleme der Zurgeltungbringung der Wahrheit im Zivilprozess

Die im Prinzip der Verteilung nach der Arbeitsleistung fussenden sozialistischen Produktions- und Verteilungsverhältnisse enthalten zahlreiche Elemente der gesellschaftlichen Ungleichheit. Das sozialistische Zivilrecht, das ein spezielles Überbau dieser Velhältnisse darstellt, enthält dementsprechend solche matereiellrechtliche Bestimmungen, die fallweise zu ungerechten Entscheidungen führen. Über den Mängeln des materiellen Rechts hinausgehend können die Erkenntnissphase des Prozessverfahrends, die Phase der Konklusionsbildung und der Gegenüberstellung, der Werdegang der Herausbildung der richterlichen Überzeugung und schliesslich die Fällung der Entscheidung mit ihren zahlrechen objektiven und subjektiven Fallen die sich auf die Wahrheit gründende richterliche Entscheidung behindern. Die bewusste rechtssetzende und rechtsanwendende Tätigkeit kann die Möglichkeit der Fällung von ungerechten richterlichen Entscheidungen auf einen engen Kreis begrenzen.

Emil Erdősy:

Produktionsrisiko und strafrechtliche Verantwortung

Die produktionsregelnde Funktion des Marktes in unserem Wirtschaftssystem wirft die Frage auf, ob das System unseres geltenden Strafrechts zur gesellschaftlichen Anerkennung des zugelassenen Produktionsrisikos geeignet ist. In der ausländischen sozialistischen strafrechtlichen Literatur verlauteten mehrere Vorschläge, nach welchen das zugelassene Produktionsrisiko als die strafrechtliche Verantwortung ausschliesenden Ursache geregelt werden solle. Die vorliegende Abhandlung untersucht nach einer Analyse der, unser Wirtschaftssystem schützenden strafrechtlichen Normen, ob es begründet und notwendig wäre de lege ferenda eine ähnliche Institution einzuführen. Der Autor gelangt zur Schlussfolgerung, dass die Frage des zugelassenen Produktionsrisikos zum Kreis der Schuld gehört und da anhand der Schuld-Konstruktion der Wirtschaftsverbrechen das zugelassene Produktionsrisiko sowohl theoretisch als auch praktisch entsprechend von der leichtsinnigen, der uninterressierten und oberflächlichen Wirtschaftsführung abgesondert werden kann, die Entwicklungstendenzen unseres Wirtschaftslebens die Ergänzung des Systems des geltenden strafrechtlichen Schutzes mit einer neuen Rechtsinstitution nicht erfordert.

Kornél Pikler:

L'influence des parlements des pays occidentaux à la vie économique

A l'époque du parlementarisme classique la vie économique a été influencée pour la plupart par l'Etat conformément aux principes du libéralisme économique, au moyen de certaines transactions pécunières prévues par le budget d'Etat et le Parlement. Pourtant les parlements occidentaux prennent part par une influence de plus en plus faiblissante à l'intervention d'Etat à l'époque suivant la deuxième guerre mondiale. En examinant le rôle des parlements occidentaux dans l'initiative du budget d'Etat, des programmes et des plans économiques, dans leurs réalisations et dans le contrôle de leur exécution ainsi que dans la direction des grandes entreprises d'Etat, on peut constater que le pouvoir s'est déplacé dans une mesure considérable au bénéfice du gouvernement et à celui de l'administration. Les parlements occidentaux ne disposent pas d'institutions adéquates pour pouvoir participer efficacement à la direction étatique de la vie économique. Les conseils économiques et des offices de plan qui sont appelés à faire valoir des connaissances spéciales s'opérent, en général, en qualité d'organes

gouvernementaux indépendants du Parlement. En esquissant les problèmes du droit constitutinnel resultant de cette situation et les objections soulevées concernant l'inaptitude des parlements.

Miklós Lázár:

Problems of the absence of social dangerousness

The author analyses the role and nature of social dangerousness in the notion and committing of crime. He comes to the conclusion that from this aspect social dangerousness relevant in criminal law exists exclusively as a specific social dangerousness. The author proves, by consistently observing the principle of the unity of form and content, that when this specific socially dangerous nature is ascertained in concrete cases it is tantamount to ascertaining also the formal legal elements which give expression to and contain it; the result of the judicial assessment may be that this specific socially dangerous nature and the form giving expression to it are absent and it is so declared in court. In any case after the specific socially dangerous *nature* appearing in the formal elements has been established-irrespective of the possibly small import of the act-there is no room notionally for additional assessment going beyond this; consequently there is no possibility for establishing that social dangerousness in notwithstanding absent in the given case and that no crime has been committed. The author endeavours to point out from several aspects that no „independently floating" overall social dangerousness made fetish of and detached from the legal form can exist in law.

László Hartai:

The substantive law problems of the assertion of truth in civil actions

Numerous elements of social inequality are contained in the socialist production and distribution relations based on the principle of distribution according to the work performed. Socialist civil law which is a specific superstructure of these relations may accordingly contain in some instances substantive law provisions which result in unjust decisions. In addition to the substantive law shortcomings the phase of cognition induction and comparison, the process of the emergence of the judge's conviction and finally the adoption of decision in the course of the civil procedure may constitute a bar, through its numerous objective and subjective obstacles, to judicial decisions based on truth.

It is a conscious law-making and law-appling activity which may be susceptible of narrowing down the possibilities of adopting unjust judicial decisions.

Emil Erdősy:

Production risk and criminal law responsibility

The increased market-regulating function in the economic system has raised the question whether the criminal law system in force is susceptible of socially recognising the allowed production risk. Several suggestions have been put forward in socialist countries in writings on criminal law to regulate the allowed production risk as a ground for precluding criminal responsibility. It is discussed in the paper through analysing some criminal law rules protecting the economic system whether the introduction of a similar criminal law institution would be *de lege ferenda* warranted and necessary. The author comes to the final conclusion that the issue of the allowed producation risk comes within the scope of crime and because on the ground of the structure of economic crimes the allowed risk may be distinguished both in theory and practice from indifferent negligent or irresponsible economic ventures the trend of economic evolution does not warrant the adoption of a new legal institution in the criminal law protection now in force.

XXVI. új évfolyam 8—9. szám Budapest, 1971. augusztus—szeptember

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

BENEDEK KÁROLY:
Az egységes szövetkezeti törvény néhány kérdése 385

GÖDÖNY JÓZSEF:
A társadalmi fejlődés és a bűnözés alakulása 391

WIENER A. IMRE:
A gazdasági tevékenységgel kapcsolatos büntetőjogi felelősség az európai szocialista országok büntetőjogában 397

BODNÁR ÖDÖN:
Vagyon elleni bűnözők és bűntetteik 404

TÓTH TIHAMÉR:
A viktimonológiáról 411

PATERA ANTAL:
Az Országos Kriminalisztikai Intézet tevékenységének 10 éve a kriminológiai kutatások tükrében 421

Szemle:

BESENYEI LAJOS:
Könyvankét Kampis György—Varga József: „Kisajátítás" c. könyvéről 423

REX-KISS BÉLA:
Irányelvek a vércsoport-vizsgálatokon alapuló szakértői véleményezéshez származásmegállapítási ügyekben 424

Jogirodalom:

Szotáczky Mihály: A jog lényege (BIHARI MIHÁLY) 425

Mádl Ferenc: Juristische Fragen der Entwicklung einer wirtschaftlichen Integration in den Comecon-Ländern (SÓLYOM LÁSZLÓ) 430

HLAVATY ATTILA: Alapozó tárgyakról — államvizsga szinten 432

— —: Új könyvek 435

СОДЕРЖАНИЕ: *Карой Бэнедек:* Некоторые вопросы единого закона о кооперативах. — *Йожеф Гёдёнь:* Общественное развитие и сложение преступности. — *А. Имре Виенер:* Связанная с хозяйственной деятельностью уголовноправовая ответственность в уголовном праве европейских социалистических стран. — *Эден Боднар:* Совершители преступлений против имущества. — *Тихамер Тот:* О виктимологии. — *Антал Патера:* 10-летняя деятельность Всевенгерского Института Криминалистики в свете криминологических исследований. — *Обзор: Лайош Бэшенеи:* Анкета о книге Дёрдь Кампиш—Йожеф Варга: «Отчуждение». — *Бела Рекс-Киш:* Руководящие принципы по даче экспертных заключений, основывающихся на исследовании групп крови, по делам об установлении происхождения детей. — *Юридическая литература:* Михай Сотацки: Сущность права (*Михай Бихари*). — Фэренц Мадл: Juristische Fragen der Entwicklung einer wirtschaftlichen Integration in den Comecon-Ländern. *(Ласло Шойом).* — Аттила Хлавати: Об основательных предметах — на уровне государственного экзамена. — —: Новые книги

INHALT: *Károly Benedek:* Einige Fragen des einheitlichen Genossenschafts-Gesetzes. — *József Gödöny:* Die gesellschaftliche Entwicklung und die Gestaltung der Kriminalität. — *A. Imre Wiener:* Die mit der wirtschaftlichen Tätigkeit zusammenhängende strafrechtliche Verantwortlichkeit in den europäischen sozialistischen Ländern. — *Ödön Bodnár:* Verbrechen gegen das Vermögen. — *Tihamér Tóth:* Über die Viktimologie. — *Antal Patera:* Zehn Jahre der Tatigkeit des Landesinstitut für Kriminalistik im Spiegel der kriminologischen Forschungen. — *Rundschau: Lajos Besenyei:* Ein Enquete über das Buch „Enteignung" von György Kampis und József Varga. — *Béla Rex-Kiss:* Richtlinien zur Sachverständigergutachten auf der Grundlage der Blutgruppenuntersuchungen in Abstammungsangelegenheiten. — *Rechtsliteratur:* Mihály Szotáczky: Das Wesen des Rechts *(Mihály Bihari).* — Ferenz Mádl: Juristische Fragen der Entwicklung einer wirtschaftlichen Integration in den Comecon-Ländern *(László Sólyom).* — *Attila Hlavaty:* Über die grundlegenden Fächer — auf der Ebene des Staatsexamens. — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Károly Benedek:* Quelques questions relatives á la loi uniforme des coopératives. — *József Gödöny:* Le développement social et la formation de la délinquance. — *Imre A. Wiener:* La responsabilité pénale concernant l'activité économique dans le droit pénal des pays socialistes européens. — *Ödön Bodnár:* Les délinquants contre les biens. — *Tihamér Tóth:* La „victimologie". — *Antal Patera:* Dix ans d'activité de l'Institut National de Criminalistique dans la lumiére des recherches criminologiques. — *Revue: Lajos Besenyei:* Une discussion sur le livre des MM. György Kampis et József Varga portant le titre „L'expropriation". — *Béla Rex-Kiss:* Directives á la constatation d'experts basée sur des examens des groupes de sang puur la vérification d'origine. — *Littérature juridique:* Mihály Szotáczky: L'essence du droit *(Mihály Bihari).* — Ferenc Mádl: Juristische Fragen der Entwicklung einer wirtschaftlichen Integration in den Comecon-Ländern *(László Sólyom).* — *Attila Hlavaty:* Sur les cours de base — sur le niveau de l'examen d'Etat. — —.: Livres récemment publiés.

CONTENTS: *Károly Benedek:* Several problems of the uniform Cooperative Act. — *József Gödöny:* Social development and crime trends. — *Imre A. Wiener:* Criminal responsibility in regard to economic activity in the criminal laws of the European socialist countries. — *Ödön Bodnár:* Crimes against property. — *Tihamér Tóth:* On victimology. — *Antal Patera:* Ten years activity of the National Institute of criminalistics in the light of criminological researches. — *Review: Lajos Besenyei:* Discussion on the book by György Kampis and József Varga: On expropriation. — *Béla Rex-Kiss:* Guiding principles to expert opinions based on bloodgrouping in descent establishment actions. — *Legal literature:* Mihály Szotáczky: The essence of law *(Mihály Bihari).* — Ferenc Mádl: Juristische Fragen der Entwicklung einer wirtschaftlichen Integration in den Comecon-Ländern *(László Sólyom).* — *Attila Hlavaty:* On basic subjects — on state examination level. — —.: Books recently published.

XXVI. új évfolyam 8—9. szám Budapest, 1971. augusztus—szeptember

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az egységes szövetkezeti törvény néhány kérdése

I.

1. A lenini szövetkezeti terv a szövetkezeti mozgalomnak kiemelkedő szerepet szánt a szocialista tulajdoni viszonyok kialakításában és megszilárdításában. A szocializmus gyakorlati építésének első időszakában a szövetkezeteket úgy tekintettük, mint fontos eszközt arra, hogy a kisárutermelő gazdaságot nagyüzemi gazdasággá alakítsuk át és fokozatosan leküzdjük a kisárutermeléssel járó gazdasági és kulturális elmaradottságot. Ehhez képest különösen a termelőszövetkezeti mozgalom, de ez is elsősorban a mezőgazdaságban lendült fel, ami egyben maga után vonta a fogyasztási és értékesítő szövetkezetek (földművesszövetkezetek) fejlődését is. A szövetkezeti mozgalomnak ez a szerepe alakította ki azt a nézetet, hogy a szövetkezet átmenet a kisárutermelésből a nagyüzemi gazdálkodásba, a szövetkezeti szocialista tulajdon pedig mint csoporttulajdon, átmeneti forma a társadalmi tulajdon magasabb rendű formájához, az állami, össznépi tulajdonhoz. Ebben a szemléletben bennerejlik az a nyíltan ki nem mondott gondolat is, hogy a szövetkezet átmeneti, megtűrt intézmény a szocializmusban. Ezt a felfogást tükrözik a szövetkezetekre és a szövetkezeti tulajdonra vonatkozó jogszabályok is.

Korábbi jogszabályaink is elismerték a szövetkezés önkéntességét és a szövetkezetek önállóságát. Az önkéntesség elve azonban az ismert politikai hibák folytán különösen a mezőgazdaságban súlyosan eltorzult, a szövetkezetek önállóságának pedig elsősorban gazdasági téren korlátokat szabott a gazdasági irányítás korábbi rendszere.

Szövetkezeti mozgalmunk az elmúlt években új lendületet kapott. Ennek két egymáshoz szorosan kapcsolódó tényező kedvezett: a gazdasági reform és a szocialista demokrácia továbbfejlesztése.[1] Egyre inkább erősödik az a felismerés, hogy a szövetkezeti mozgalomnak a szocialista tulajdoni viszonyok kialakulása és megszilárdulása után is fontos szerepe van a szocializmus teljes felépítésében. A szövetkezetek továbbra sem nélkülözhetők sem a termelésben, sem az elosztásban. A szövetkezetek szerves részei a népgazdaságnak a termelésnek, a szolgáltatásnak és a fogyasztásnak azokon a területein, ahol a lakosság szükségleteinek kielégítéséhez hatékonyan hozzájárulhatnak. A szövetkezet tehát nem megtűrt intézménye a szocializmusnak, hanem annak szükségszerű velejárója. Egész társadalmunk érdeke tehát, hogy növekedjék a szövetkezetek szerepe, tovább bővüljön működési körük és erősödjék vállalati gazdálkodásuk. Ehhez azonban meg kell teremteni a jogszabályi feltételeket.

2. Mint ismeretes, a szövetkezetekre vonatkozó általános szabályokat az 1960-ban hatályba lépett Polgári Törvénykönyv tartalmazza, amelynek rendelkezései a korábbi gazdaságirányítási rendszert és a szövetkezetekre vonatkozó elavult felfogást tükrözik. Alapvetően nem változtattak ezen azok a módosítások sem, amelyek a mezőgazdasági termelőszövetkezeti törvény megalkotása miatt váltak szükségessé. Ami pedig a különböző szövetkezeti típusok és ágazatok jogi helyzetét illeti, a kép még kedvezőtlenebb, a rájuk vonatkozó jogszabályok sem tartalmukban, sem formájukban nem felelnek meg a növekvő igényeknek. Egyedül talán a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre vonatkozó hatályos jogszabályok jelentenek kivételt, amelyek már a korszerű szövetkezeti elveket fejezik ki. Az újraszabályozás szükségessége kérdésében ezért az elméletben és a gyakorlatban egyaránt teljes az egyetértés.

[1] Nyers Rezső: Előszó „A szövetkezeti reform jogi kérdései" című tanulmánykötethez (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest 1971.).

3. Nem ilyen nagy az összhang azonban a szabályozás módja tekintetében. E téren két megoldás kínálkozott. Az egyik lehetséges megoldás az lett volna, hogy továbbfejlesztjük a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre vonatkozó jogszabályokat. Törvényi szinten korszerűen újraszabályozzuk az ipari termelőszövetkezeteket, a fogyasztási szövetkezeteket és a lakásszövetkezeteket, de új jogszabályt alkotunk a takarékszövetkezetekről is. Ezzel természetesen együtt járt volna a Polgári Törvénykönyv megfelelő rendelkezéseinek a korszerűsítése, módosítása is.

A másik felfogás szerint egységes szövetkezeti törvényt kell alkotni, amely magában foglalná a szövetkezeti mozgalom alapvető elveit és azokat a rendelkezéseket, amelyek minden típusú szövetkezetre és minden szövetkezeti ágazatra egyaránt vonatkoznak. A különböző szövetkezeti típusok és ágazatok sajátos szabályait külön ágazati jogszabályokba kell foglalni. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogszabályokat pedig úgy kell módosítani, hogy azok összhangba kerüljenek az egységes törvénnyel. A Polgári Törvénykönyvnek azokat a rendelkezéseit, amelyek a szövetkezetek megalakulására, működésére, megszűnésére és a szövetkezetek szövetségeire és központjaira vonatkoznak, egyidejűleg hatályon kívül kell helyezni.

A véleménykülönbségek igen élénk, sokszor egyben éles elméleti vitákban is kifejezésre jutottak. A viták középpontjában a jogágazati tagozódás és a szövetkezeti tulajdonjog jellegének kérdései állottak.

A jogrendszeri vita legszélsőségesebb megnyilvánulási formája az a felfogás, amely szerint a szövetkezeti jog önálló jogágazat, amely átfogja valamennyi szövetkezetet, tehát a mezőgazdasági termelőszövetkezetek belső jogviszonyait is. E szerint a felfogás szerint a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog beolvadna az egységes szövetkezeti jogba.[2]

Mint ismeretes, a Kormány úgy határozott, hogy egységes szövetkezeti törvényt és ágazati szövetkezeti jogszabályokat kell alkotni. A jogalkotó munka ilyen irányban folyik.[3]

4. Önkéntelenül felvetődik a kérdés, vajon az új szövetkezeti kódex megalkotása egyet jelent-e a szövetkezeti jognak mint önálló jogágazatnak a kialakulásával, illetőleg elismerésével, tehát lezárja-e az e kérdésben megindult elméleti vitát.

A szocialista jogrendszer és a szocialista jogtudomány félévszázados fejlődése során az elméletben és a gyakorlatban olyan nemzetközi viszonylatban is egységes álláspont alakult ki, hogy az alapvető törvénykönyveket a jogrendszer tagozódását követve kell megalkotni. A kérdés felvetése tehát teljesen jogos, arra mégis határozott nemmel kell válaszolni.

A jogrendszer tagozódása, új jogágazatok kialakulása jogelméleti, tehát tudományos kérdés, amelyet a jogalkotás ilyen vagy amolyan módszere nem dönthet el. Legfeljebb azt lehet felvetni, hogy a jogalkotás mennyiben igazodik pontosan a jogrendszer tagozódásához.

A jogágazatokat átfogó, alapvető kódexek nem szabályozhatnak minden jogintézményt egyforma mértékben és részletességgel. Ezt szemléltetően megvilágítja a következő példa: A jogtudományban nem vitatott, hogy a szellemi alkotások joga a polgári jog szerves része. Ennek két legfontosabb intézménye a szerzői jog és a találmány. A Polgári Törvénykönyv mégsem szabályozza egyiket sem részletesen, hanem csupán a személyhez fűződő jogok körében utal rájuk és részletes szabályozásukat külön jogszabályokra tartja fenn. A Polgári Törvénykönyvben adott felhatalmazás alapján két, úgynevezett kis kódexet alkottunk: az egyiket a szerzői jogról, a másikat a találmányok szabadalmi oltalmáról. Mind a két törvény — hogy az általam nem szívesen használt, de a jogalkotói zsargonban egyre divatosabbá váló kifejezéssel éljek — „komplex" módon szabályozza a két jogintézmény polgári jogi, eljárási jogi és államigazgatási jogi vonatkozásait. Mégsem jut senkinek sem eszébe, hogy ebből a két jogintézménynek a polgári jog köréből való kiválására és önálló jogágazattá alakulására következtessen. Számtalan hasonló példát lehetne említeni más jogágazatok területéről is. Nem egyszer fordul ugyanis elő, hogy egy-egy jogintézményre vonatkozó, sokszor magas szintű jogszabály rendelkezései különböző jogágazatok területét érintik. Ez azonban semmit sem von le a bevezetésül említett és az átfogó, alapvető törvénykönyvekre (kódexre) irányadó elv érvényéből.[4]

Mindezek előrebocsátása után ezúttal nem kívánok érdemben állást foglalni abban a jogrendszeri kérdésben, hogy önálló jogágazat-e a szövetkezeti jog vagy sem, mert a kérdés kifejtése önálló értekezés témája lenne. Csupán azt kívántam érzékeltetni, hogy az egységes

[2] Nagy László: A szövetkezeti jog tárgya és elvei „A szövetkezeti reform jogi kérdései" című tanulmánykötetből. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1971. 31—93. old.

[3] Az egységes törvény hívei között volt olyan nézet is, amely szerint az új törvény általános része tartalmazza a közös szabályokat, a különös rész pedig a különböző típusokra és ágazatokra vonatkozó általános eltéréseket. A részletszabályokat miniszteri rendeletbe kell foglalni, ami elkerülhetővé tenné a magas szintű ágazati szabályozást. Ez a megoldás azért nem volt elfogadható, mert az új törvény nem akarja lezárni a kialakult szövetkezeti típusok körét, egyébként a már létező típusok is annyira differenciáltak, hogy az ajánlott megoldás nehezen lenne követhető. Végül, ami a miniszteri rendeleti szabályozást illeti, ennek ellentmondanak a jogi szabályozás szintjére vonatkozólag már elfogadott elvek.

[4] L. részletesebben Szabó Imre: A szocialista kodifikáció. A szocialista jog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1963. 180—206. old. Szabó Imre: A kodifikáció időszerű általános kérdései. Jogtudományi Közlöny 1969. évi 10. sz. 493—499. old.

szövetkezeti törvény megalkotása egyáltalán nem dönti el, nem zárja le az e kérdés körül kialakulóban levő elméleti vitát.

5. Az egységes szövetkezeti törvény megalkotása felvet néhány fontos gyakorlati kodifikációs kérdést is, amellyel röviden szintén foglalkozni kell.

a) Az egyik ilyen kérdés az, hogy mi lesz a viszony az új törvény és a Polgári Törvénykönyv között? Erre elvileg nem nehéz válaszolni. A Polgári Törvénykönyv, mint az áruviszonyok jogának egységes kódexe, tartalmazza mindazokat a rendelkezéseket, amelyek a szövetkezetek jogalanyiságából és az áruviszonyokban való részvételéből adódnak. A szövetkezeti törvény ezzel szemben a szövetkezetek szervezetére, belső működésére és állami felügyeletére vonatkozó közös szabályokat foglalja majd magában. Az elhatárolás azonban a gyakorlatban nem lesz ilyen egyszerű. A szövetkezeti tulajdonjogot, mint a társadalmi tulajdonjog egyik fajtáját a Polgári Törvénykönyvben szabályozni kell. Ugyanakkor azonban szövetkezeti törvényt sem lehet alkotni anélkül, hogy az, a szövetkezet, mint jogi személy anyagi bázisáról, a szövetkezeti tulajdonjogról ne rendelkezzék. A szövetkezetekről, mint jogalanyról, mint jogi személyről sem lehet úgy rendelkezni a Polgári Törvénykönyvben, hogy ne terjedjünk ki a szövetkezet szervezetének és működésének olyan kérdéseire, amelyeknek részletes szabályozása a szövetkezeti törvényre tartozik. Ebből pedig az következik, aligha lehet elkerülni, hogy a két törvény tartalmilag bizonyos vonatkozásokban ne ismételje egymást. Ez pedig a jogi személy szervezetéből önként adódik. Aligha lehet a jogi személyről mint jogalanyról úgy beszélni, hogy eltekintsünk szervei működésének szabályaitól, de a belső jogviszonyokat sem lehet úgy rendezni, hogy ne legyünk figyelemmel a jogi személyre, mint jogalanyra, tehát magára a jogi egységre. A jogi személy és annak szervezete olyan egység, amelynek mechanikus elhatárolása sem elméletileg, sem a jogi szabályozás keretében nem valósítható meg.
szövetkezeti típusok között áll fenn.

b) A másik ilyen kérdés az egységes törvény és az ágazati jogszabályok egymáshoz való viszonya. Ez a probléma abból az alapvető eltérésből adódik, amely elsősorban a különböző

Az egyik alaptípust, a termelőszövetkezetet az jellemzi, hogy egyben olyan munkaszervezet is, amelynek tevékenységében a tagok nemcsak tulajdonosi, hanem dolgozói minőségben is részt vesznek. A szövetkezeti tagság tehát itt a tag élethivatása, megélhetésének forrása. Ennélfogva a szövetkezet és a tagja közötti jogviszonynak van olyan oldala is, amelyre nem elsősorban a szövetkezeti jelleg, hanem a kollektíván belül végzett munka a jellemző. A szabályozásnak tehát ebből a szempontból a munkajoghoz kell közelednie. Ide lehet sorolni a munka díjazását és az ezzel összefüggő szociális juttatásokat, a fegyelmi és az anyagi felelősséget, a társadalombiztosítást, de sok más kérdést is.

A munkavégzéssel összefüggő fegyelmi és anyagi felelősség nem azért terheli a dolgozót, mert szövetkezeti tag, hanem azért, mert termelőszövetkezet tagjaként a kollektíván belül munkát végez. Az anyagi felelősség is azért vétkességi felelősség és azért korlátozott, mert a hangsúly itt is ugyanúgy a prevención van, mint a munkaviszonyban. A custodia felelősség a kizárólagos őrzésre és használatra átvett dolgokért sem egyszerűen a tagsági viszony következménye, hanem a dolgozói minőségből adódó korlátozott felelősség folyománya. Ugyanez indokolja többek károkozása esetén az általános felelősségi szabálytól való eltérést, az egyetemleges felelősség kizárását. Hiba lenne tehát ezeknek a sajátosságoknak a figyelmen kívül hagyása és az ilyen jellegű szabályoknak más szövetkezeti típusra való általánosítása.

Az igaz, hogy más szövetkezetben, pl. a fogyasztási és az értékesítő szövetkezetben is van munkaszervezet. Nincs kizárva az sem, hogy a szövetkezeti tag ebben a munkaszervezetben élethivatásszerűen, pl. könyvelőként, pénztárosként, felszolgálóként, eladóként dolgozzon. Csakhogy ez a közreműködés nem a szövetkezeti tagság velejárója. A fogyasztási vagy a takarékszövetkezet tagja ugyanis azzal vesz részt a szövetkezet működésében, hogy igénybe veszi a szolgáltatásokat, tehát nem akkor tevékenykedik tagként, amikor könyvel vagy kiszolgál, hanem akkor, amikor őt szolgálják ki. Ahhoz, hogy a nem termelő-típusú szövetkezet tagja megéljen vagy egyben termelőszövetkezeti tagnak, vagy kisárutermelőnek vagy munkaviszonyban álló dolgozónak kell lennie. Ez a munkaviszony fennállhat ugyanannál a szövetkezetnél, amelynek egyben tagja is. Nem tartom tehát megvalósíthatónak azt a törekvést, amely a nem termelő-típusú szövetkezetnél a munkaviszonyt tagsági jogviszonnyal akarja felváltani. Ennek a véleménynek nem mond ellent az sem, hogy az ilyen szövetkezet tisztségviselői is részesülhetnek tiszteletdíjban, és a tisztségviselő felelőssége is az általánostól eltérő szabályozást kíván. Ezek az eltérések azonban a tisztségviselésből és nem a munkavégzésből adódnak, tehát ebből a szempontból már valóban a szövetkezeti jelleg a domináns elem. Ilyen értelemben elképzelhető a közös felelősségi szabályok kialakítása.

c) A kifejtettekhez még hozzá kell adni azokat a különbségeket, amelyek az azonos típuson belül, a különböző ágazatok között fennállanak. Nyilvánvaló, hogy azoknak a sajátosságoknak, amelyek a mezőgazdasági és az ipari termelést jellemzik, a két termelőszövetkezeti ágazat jogi szabályozásában is kifejezésre kell jutniuk. Nem lehet tehát a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló törvény megoldásait minden további nélkül kiterjeszteni a terme-

lőszövetkezetekre, még kevésbé lehet ezeket a megoldásokat egyszerűen általánosítani a szövetkezetekre.

Külön gondot okoznak azok a sajátosságok is, amelyek a különböző fajtájú lakásszövetkezetek működéséből különösen a szövetkezeti lakásokra vonatkozó személyi tulajdonjog és a szövetkezeti tagság összefüggéseiből adódnak.

Ilyen körülmények között nyilvánvaló, hogy az egységes szövetkezeti törvény megalkotásánál igen magas szintű általánosításra lesz szükség. Az új törvény tehát lényegében normatív tartalmú, de elvi törvény, vagy ha úgy tetszik, kerettörvény lesz, amelyet konkrét tartalommal a szövetkezeti ágazatokra és típusokra vonatkozó jogszabályok töltenek meg. Ebből viszont az is következik, hogy ez a törvény nem közvetlenül, hanem más jogszabályok közvetítésével érvényesül majd a gyakorlatban.

d) Ami pedig a jogszabályok követését és a gyakorlati alkalmazását illeti, ha az állampolgárok, az ügyvédek és jogtanácsosok, de talán a jogalkalmazó bírák, ügyészek és államigazgatási szakemberek is meg akarják ismerni az őket érdeklő jogszabályi rendelkezéseket, nem az elvont egységes törvényt, hanem a konkrétabb ágazati jogszabályokat forgatják majd. A joggyakorlatnak tehát inkább ez utóbbi jogszabályokkal akad dolga.

Mindez összhangban van a törvényalkotás célkitűzéseivel, amelyek szerint az új törvény egyrészt az egész szövetkezeti mozgalom számára a társadalom-politikai és gazdaságpolitikai orientációt kívánja megadni, másrészt pedig azokat a közös elveket és szabályokat kívánja meghatározni, amelyek az ágazati szövetkezeti jogalkotás és közvetlenül a szövetkezetek számára irányadók lesznek.

e) Az elképzelés az, hogy az ágazati jogszabályok ne ismételjék meg az egységes törvény rendelkezéseit. Ha azonban biztosítani kívánjuk — már pedig ezt biztosítani kell —, hogy az ágazati jogszabályok önmagukban is érthetők legyenek, itt sem lehet teljesen elkerülni az átfedéseket és ismétléseket.

II.

Az egységes törvény várható tartalmát illetően a következőket lehet kiemelni:

6. A tervezet a *bevezető rendelkezések* körében először is meghatározza a szövetkezet fogalmát, annak gazdasági és társadalmi célját. A fogalmi meghatározás kifejezi a legfontosabb szövetkezeti elveket: az önkéntesség és az önkormányzat elvét; utal a szövetkezeti tevékenység két oldalára: a vállalati gazdálkodásra és a társadalmi tevékenységre. Végül pedig deklarálja, hogy a szövetkezet jogi személy.

Ezt követően a szövetkezeti alapelveket fogalmazza meg a tervezet. Említésre érdemes ebben a körben az a rendelkezés, hogy a szövetkezetek alapszabályban és belső szabályzatokban szabályozzák a szervezetükre és a működésükre vonatkozó azokat a kérdéseket, amelyeket a jogszabályok nem rendeznek és amelynek rendezését nem utalják külön jogszabályokba.

7. Az első rész I. fejezete *a szövetkezetek megalakulását és szerveinek működését* tárgyalja.

A törvény a normatív feltételek rendszerét követi. A közgyűlés által elfogadott alapszabályok érvényességéhez szükség van ugyan az állami felügyeletet gyakorló szerv jóváhagyására. A jóváhagyást azonban csak akkor lehet megtagadni, ha az alapszabály nem felel meg a jogszabályban meghatározott feltételeknek. Fontos biztosítékot ad ennek az elvnek az érvényesüléséhez a tervezet akkor, amikor lehetővé teszi a jóváhagyást megtagadó jogerős államigazgatási határozatnak bíróság előtti megtámadását.

A továbbiakban ez a fejezet a szövetkezeti önkormányzat tartalmáról rendelkezik, meghatározza a szövetkezet szerveit és a szervek működésének szabályait.

Ki kell emelni azt a rendelkezést, amely szerint, ha jogszabály valamely kérdés szabályozását a szövetkezet hatáskörébe utalja, azt alapszabályban vagy belső szabályzatban kell rendezni. Az alapszabály vagy a belső szabályzat a jogszabálytól csak annyiban térhet el, amennyiben ezt maga a jogszabály megengedi. Ez lényegében azt jelenti, hogy a szövetkezeti jogszabályok kogensek, amelyektől csak a jogszabály külön engedélyével lehet eltérni.

A szövetkezet legfőbb testületi szerve a közgyűlés. Ennek működési szabályai lényegében változatlanok. A tervezet ismeri a részközgyűlés és a küldöttközgyűlés intézményét is. Az operatív irányító, végrehajtó szerv a vezetőség, amely a kollektív igazgató szerepét tölti be. A belső ellenőrzés szerve a felügyelő bizottság. A tagsági viták eldöntésére jogosult szerv a szövetkezeti döntőbizottság. A tervezet lehetővé teszi más bizottságok alakítását is.

8. A II. fejezet *a szövetkezet gazdálkodására* vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza. Meghatározza a szövetkezeti tulajdon tárgyait és deklarálja a szövetkezeti tulajdon egyenjogúságát a társadalmi tulajdon más formáival. A szövetkezeti tulajdon körébe sorolja azoknak a gazdasági társulásoknak a tulajdonát is, amelyeknek csak szövetkezetek a tagjai, de szövetkezeti tulajdonnak tekinti a tervezet a szövetkezeti szövetségek és az általuk alakított vállalatok tulajdonát is.

A tervezet előkészítése során széles körű elméleti vita alakult ki a szövetkezeti tulajdon kérdésében is. Ez a vita közvetlenül nem érinti ugyan a tervezet rendelkezéseit, mégis indokoltnak látszik néhány szóval a vitában kialakult egyik álláspontra röviden kitérni. E szerint az álláspont szerint a szövetkezeti csoporttulajdont az különbözteti meg a társadalmi tu-

lajdon többi fajtájától, hogy „a szövetkezeti tulajdonjog alanya közvetlenül a szövetkezetbe szervezett tagság, a szövetkezetbe tömörült emberek tehát nemcsak közgazdasági, hanem jogi értelemben is tulajdonosok, mert

a) a tulajdonjog közvetlenül illeti meg a tulajdonos tagságot, nincs közbeiktatva egy tőlük különálló, más emberekből verbuválódott, elkülönült szervezet,

b) a tulajdonos tagság tulajdonosi jogait közvetlenül mint tulajdonosi jogait gyakorolhatja a tagság gyűlésen és más hasonló alkalommal."[5]

Ezzel a nézettel véleményem szerint azért is vitába kell szállni, mert lényegében tagadja a szövetkezet jogi személyiségét és ezzel önálló jogalanyiságát is. Ha ugyanis igaz lenne az, hogy a szövetkezeti tulajdonjog alanya közvetlenül a tagság, akkor nem a szövetkezetet, mint a tagoktól jogi értelemben elkülönült szervezetet illetné a tulajdonjog, hanem a tagok tulajdonközösségét. A szövetkezet eszerint nem lenne más, mint egyszerű tulajdonközösség, vagyis végeredményben nem lenne jogi személy, nem lenne önálló jogalany. Márpedig ez a valóságban nem így van, mert a szövetkezeti tulajdonjog jogi értelemben a szövetkezetnek, mint a tagoktól elkülönült szervezetnek a tulajdonjoga. A tulajdonjog tartalmához tartozó jogosítványokat nem a tagok egyszerű összessége, hanem maga a jogi személy gyakorolja. A szövetkezeti tagokat a tulajdonosi jogosítványok a szövetkezeti tulajdonra vonatkozólag közvetlenül meghatározott hányadok szerint sem illetik meg. A tag legfeljebb saját részjegyének és nem a szövetkezeti termelőeszközöknek, javaknak lehet a tulajdonosa. Az alapszabály és a belső szervezeti szabályzat értelmében gyűlésen és más alkalommal gyakorolt tagsági (tulajdonosi) jog nem azonos azzal a jogosítvánnyal, amely a tulajdonost tulajdonára vonatkozólag a polgári jog értelmében megilleti. Ez csak annyit jelent, hogy minden tag részt vesz a szövetkezet életében, beleszólhat a döntésbe és ez a közreműködése szerves része a jogi személy szervei működésének, amelynek eredményeképpen a kollektív akarat, a döntések kialakulnak. Ilyen jogai nemcsak a szövetkezeti tagoknak, hanem más jogi személy tagjainak is vannak, tehát ugyanezt el lehetne mondani az egyesületek, sőt még talán a részvénytársaságok és más polgári jogi társaságok tulajdonjogáról is. Ezekben a szervezetekben ugyanúgy nem vesznek részt mások mint a tagok, tehát ezek sem „más emberekből verbuválódnak".

Önmagának mond ellent az idézett nézet akkor, amikor a továbbiakban így fogalmaz:

„A szövetkezeti szocialista tulajdonjog alanya a szövetkezetté szervezett tagság a szövetkezet képében". Végeredményben tehát mégsem maga a tagság közvetlenül alanya a tulajdonjognak, hanem számára az a szervezet közvetíti azt, amelynek „képében" a tulajdonjogot gyakorolja. Kizárólag fogalmazás kérdése, hogy szövetkezeti tag a szövetkezet mint szervezet közvetítésével vagy, hogy a szövetkezet mint szervezet „képében" gyakorolja-e a tulajdonjogot. Ez azonban a tényeken semmit sem változtat.

A törvénytervezetnek új rendelkezése az, hogy a szövetkezet minden olyan gazdasági tevékenységet folytathat, amelyet kormányrendelet, vagy ennél magasabb szintű jogszabály nem tilt vagy nem tart fenn az állami gazdálkodó szervek részére. Ilyen értelemben tehát a szövetkezeti tevékenység köre korlátlan.

A gazdasági társulások vonatkozásában a tervezet csak azt mondja ki, hogy a szövetkezetek egymással és más szocialista gazdálkodó szervvel gazdasági társulásokat hozhatnak létre. Arról azonban nem tartalmaz rendelkezéseket, hogy ezek a társulások milyen formában alakíthatók. Ez a kérdés ugyanis nem szövetkezeti probléma. A társulás módja és formája a társulás céljától, tehát a társasági szerződés tartalmától és nem attól függ, hogy kik és milyen tulajdoni formát képviselő felek társulnak. A jogszabály előkészítése során újból feleelevenedett az a régi vita, amelynek alapja az a törekvés, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek sajátos „társulási" formái maradjanak fenn. Ezt az igényt két illúzió táplálja. Az egyik az a hiedelem, hogy az egy tag — egy szavazat elve alapján hajlandó lesz egy-egy tőkeerősebb szövetkezet vagy állami vállalat nagyobb hozzájárulással a gyengébb és kisebb vagyoni befektetéssel résztvevő szövetkezettel társulni. Az ilyen elképzelések az irrealitás világába tartoznak és aligha tudunk olyan jogszabályt alkotni, amely a kívánt feltételeket a gyakorlatba át tudná ültetni. Ugyancsak illuzorikusnak tartom azokat az elgondolásokat is, amelyek szerint a pénzügyi szabályozás rendszere ahhoz igazodhatna, hogy milyen formában vagy pontosabban kifejezve, milyen elnevezéssel társulnak a szövetkezetek. A pénzügyi szabályozás szempontjából sem származhat semmi előny a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre abból, ha a jelenlegi szövetkezeti jogszabályokban ismert társulási formákat fenntartjuk.[6] Más kérdés az, hogy a pénzügyi szabályozó rendszer kialakításánál mennyiben kell figyelembe venni a szövetkezeti tulajdon csoporttulajdoni jellegét. Felvethető az is, hogy a társulásra vonatkozó hatályos jogszabályokat a szövetkezeti sajátosságokra tekintettel nem kell-e az engedélyezés feltételei és a tagoknak a hite-

[5] Sárándi Imre: A szövetkezeti tulajdonjog „A szövetkezeti reform jogi kérdései" című tanulmánykötetből 175—219. old., ld. még ugyanott Nagy László: „A szövetkezeti jog tárgya és elvei" című tanulmányát is.

[6] Ld. részletesebben Benedek Károly: Törvényerejű rendelet a gazdasági társulásokról. Magyar Jog 1970. évi 9. sz. 517—523. old.

lezőkkel szembeni helytállása szempontjából felülvizsgálni.

9. A III. fejezet *a szövetkezetek egyesülésére, szétválására, átalakulására és megszűnésére* vonatkozó szabályokat lényegében a jelenlegi helyzetnek megfelelően foglalja össze.

10. A második rész IV. fejezete *a tagsági viszony* kérdéseit rendezi. A tag felvételéről a szövetkezet vezetősége dönt, az ágazati jogszabály azonban ezt a kérdést a közgyűlés hatáskörébe utalhatja. A vezetőség elutasító határozata ellen a közgyűléshez lehet fordulni. Ezek a rendelkezések a nyílt tagság elvét fejezik ki.

A továbbiakban a tervezet a tag jogait és kötelezettségeit lényegében a jelenlegi általános szabályoknak megfelelően határozza meg.

A vagyoni kapcsolatok körében kiemelésre érdemes rendelkezés az, hogy a tag vagyoni hozzájárulásának formája a részjegy és az apport (földnek, más termelőeszköznek vagy vagyontárgynak és pénznek a szövetkezetbe való bevitele).

A különböző ágazatokban irányadó hozzájárulási formákat az ágazati jogszabályok határozzák meg. A részjegy alapján a tagot osztalék illeti meg.

11. Az V. fejezet *a szövetkezeti munkaviszonyok* általánosítható szabályait tartalmazza, a VI. fejezet pedig *a fegyelmi és az anyagi felelősségről* rendelkezik. Fegyelmi felelősség a tagot akkor terheli, ha tagsági viszonyával kapcsolatos kötelességét vétkesen megszegi. Az anyagi felelősségről szóló rendelkezések lényegében a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre irányadó jelenlegi szabályokat általánosítják.

A tagsági vitákat a már említett szövetkezeti döntőbizottság bírálja el. A döntőbizottság határozatát a bíróság előtt meg lehet támadni, amelynek eljárására a Polgári Perrendtartás rendelkezései az irányadók. Az ágazati jogszabályok kisebb jelentőségű ügyekben a határozat bíróság előtti megtámadását kizárhatják. A tagsági viták eldöntésére irányadó hatásköri és eljárási szabályokat a munkaviszonyban álló szövetkezeti dolgozókra is alkalmazni kell. A szövetkezeti dolgozókra tehát függetlenül attól, hogy tagsági viszonyban vagy alkalmazottként tevékenykednek-e, ugyanazok az eljárási szabályok lesznek az irányadók. Ezekkel a rendelkezésekkel kívánja a tervezet megoldani azokat a problémákat, amelyeket a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a vezetőség bizottságára vonatkozó szabályok okoztak.

12. A harmadik rész VII. fejezete *a területi és szakmai szövetségekről, valamint az országos érdekképviseleti szervről* rendelkezik. A tervezet következetesen érvényt szerez annak az elvnek, hogy a szövetségi tagság önkéntes, és a szövetség a szövetkezet érdekképviseleti szerve, amely közhatalmi jogköröket nem láthat el. Ennek megfelelően nem hozhat a szövetkezetekre kötelező határozatokat, hanem csak ajánlásokat bocsáthat ki. Országos érdekképviseleti szerv az Országos Tanács, amelyet az ágazati kongresszusok hoznak létre és amely szervezetében és működésében a TOT-ra vonatkozó szabályokhoz igazodik.

13. A VIII. fejezet *az állami tevékenységet* szabályozza. Ennek célja a társadalmi, a szövetkezeti és az egyéni érdek összhangjának biztosítása a szövetkezet működésében. Eszközei a szövetkezetekre vonatkozó jogi szabályozás, a gazdaságirányítás és a törvényességi felügyelet hatósági gyakorlása.

A szövetkezetekre miniszteri utasítás nem állapíthat meg kötelezettségeket. A szövetkezetre, annak szervezetére és szerveinek belső működésére vonatkozólag pedig kormányhatározatnál alacsonyabb szintű jogforrás nem rendelkezhet. Ez a rendelkezés azonban nem fogja érinteni azoknak a miniszteri rendeleteknek a hatályát, amelyeket a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre vonatkozólag az új törvény meghozatala előtt már kihirdettek és amelyeket későbbi jogszabály nem helyez hatályon kívül. Egyszóval tehát ennek a rendelkezésnek nem lesz visszaható ereje.

A tervezet kimondja azt is, hogy a gazdasági szabályozó rendszer kialakításánál a szövetkezeti sajátosságokat figyelembe kell venni és a szövetkezetekre hátrányos megkülönböztetést nem szabad alkalmazni.

Fontos rendelkezés, hogy a törvényességi felügyelet nem terjed ki a szövetkezeti döntések és gazdasági műveletek gazdasági-célszerűségi szempontból történő felülvizsgálására. A felügyeletet gyakorló állami szervek tehát nem szólhatnak bele a szövetkezet gazdálkodásába, ha a szövetkezet tevékenysége nem ütközik jogszabályba.

Törvénysértés esetére a tervezet megfelelő szankciókat is kilátásba helyez. Ilyenek — a többi között — az elnök figyelmeztetése, javaslat a közgyűlésnek a törvénysértők felelősségre vonására, a törvénysértő határozatok megsemmisítése, a vezetőség működésének felfüggesztése és végső soron a szövetkezet feloszlatása.

A tervezetben szabályozott hatósági felügyelet nem érinti az ügyésznek és a népi ellenőrzés szerveinek más jogszabályokban biztosított jogait. Ezek a szervek tehát továbbra is gyakorolhatják a rájuk vonatkozó jogszabályokban meghatározott törvényességi felügyeleti, illetőleg ellenőrzési hatáskörüket. Természetesen ezekre a szervekre is vonatkozik a fentebb említett az az elv, hogy a szövetkezet működése gazdasági célszerűség szempontjából vizsgálat tárgya nem lehet.

Az egységes törvény tervezett rendelkezéseinek részletesebb tartalmi elemzésére két okból nem volt mód. Az egyik a korlátozott terjedelem, a másik pedig az, hogy több részletkérdés még vitás és további észrevételek várhatók, amelyekben majd a Kormány és végső soron az Országgyűlés mondja ki a döntő szót.

Benedek Károly

A társadalmi fejlődés és a bűnözés alakulása

A jelen történelmi korszakban a bűnözés ellen minden ország — társadalmi berendezkedésére tekintet nélkül — kemény küzdelmet folytat. A bűnözés lényegének, tendenciájának, okainak és megelőzhetőségének megítélésében azonban már eltérőek a felfogások. Különösen érezhető ez az utóbbi évtizedekben bekövetkezett társadalmi fejlődés és a bűnözés alakulása közötti összefüggések értékelésében, főként amiatt, hogy sok országban a fejlődés a bűnözés rohamos növekedésével járt együtt, míg más országokban ez nem következett be. Kitűnt ez pl. Kyotóban, a bűnözés megelőzésével és a bűntettesek kezelésével foglalkozó IV. ENSZ Kongresszuson is. Márpedig a bűnözés elleni sikeres küzdelem, egyáltalán a megelőzési lehetőségek feltárása, a megfelelő intézkedések kidolgozása feltételezi a bűnözés alapvető törvényszerűségeinek megismerését, a társadalom fejlődése és a bűnözés közötti kapcsolat reális, a valóságot tükröző megítélését. Enélkül csak részeredmények érhetők el, de a bűnözés általában nem előzhető meg, nem szorítható vissza, nem csökkenthető.

I.

Az ENSZ-nek a bűnözés megelőzésével és a bűntettesek kezelésével foglalkozó IV. Kongresszusa (Kyotó, Japán, 1970. aug. 17—26.) zárójelentésének 16. pontja szerint a bűnözés és a fejlődés közötti pontos összefüggés nem ismeretes; ugyanolyan elhamarkodott kijelentés lenne, ha azt mondanók, hogy a társadalmon belüli fejlődés a bűnözésre preventív hatású, mintha azt, hogy a fejlődés okozza a bűnözést. A legtöbb, amit el lehet mondani, az, hogy a bűnözés terjedése igen gyakran jár együtt a gyors változásokkal; a fejlődés és a változás üteme legalább olyan, ha ugyan nem nagyobb jelentőségű, mint annak jellege. Az idézett és általánosnak tekinthető nézethez kapcsolódóan a 17. pont még azt is tartalmazza, hogy a szekció általánosságban egyetértett abban, hogy a fejlődés legfőbb potenciálisan kriminogéneknek tekintett vonásai az urbanizáció, az iparosodás, a népszaporulat, a belső népességvándorlás, a társadalmi bizonytalanság és a technikai fejlődés; ezeket azon közvetett hatásuk miatt tekintik ilyen tényezőknek, amit egyesek magatartására gyakorolnak.

Általános érvényűnek tekinthetők-e ezek a megállapítások, s társadalmi rendszerre tekintet nélkül minden fejlődő országra jellemzőek, vagy csupán a kapitalista jellegű fejlődés kísérőjelenségei, de a szocialista fejlődésre nem, illetve csak bizonyos eltérésekkel érvényesek?

A kérdésre vonatkozóan a bűnözés okairól vallott szocialista felfogás alapján — elvi síkon — minden további nélkül állíthatnánk, hogy ezek a tételek a szocialista fejlődésre nem érvényesek. Ilyen vélemény a szocialista országok egyes képviselői részéről Kyotóban el is hangzott. A probléma azonban sokkal bonyolultabb, mintsem hogy ilyen válasszal meg lehetne elégedni. Helyesebbnek mutatkozik az a módszer, hogy az erre vonatkozó tények körültekintő elemzése után válaszolunk és alakítjuk ki álláspontunkat. A vizsgálódás alapja a Magyarországon bekövetkezett fejlődés és bűnözés kapcsolata.

Magyarországon az elmúlt két évtizedben kétségkívül lényeges fejlődés következett be, e fejlődés során gyors változások történtek, és a fejlődés, változás üteme is igen figyelemre méltó volt. Ezzel kapcsolatban azonban mindenekelőtt arra kell rámutatnunk, hogy ez a fejlődés, változás nem a régi társadalmi rendszer keretében következett be, hanem a szocialista társadalmi rendszerben. Megváltozott ugyanis a társadalmi rendszer és az ország a szocializmus építésének útjára tért. Ennek következtében és ezzel összefüggésben a termelőeszközök állami és társadalmi tulajdonba kerültek, átalakult az ország politikai, társadalmi és gazdasági szerkezete. A bekövetkezett fejlődés e változások következménye és azzal a legszorosabb összefüggésben és kölcsönhatásban van. Ebből következik, hogy a felvetett probléma tekintetében nem csupán a fejlődés, a változás ütemére, hanem a fejlődés, a változás jellegére is figyelemmel kell lennünk és az utóbbi hatását is értékelni kell a bűnözés alakulása szempontjából.

A fejlődés általános — szocialista — tendenciája mellett természetesen Magyarországon is jelentkeztek, illetve felismerhetők voltak a fejlődés úgynevezet legfőbb, potenciálisan kriminogéneknek tekintett kísérő jelenségei (urbanizáció, indusztrializáció stb.).

Az említett általános fejlődés keretében az elmúlt 20 év során jelentős *urbanizációs* folyamat ment végbe országunkban. Amíg 1949-ben az össznépességnek 38%-a lakott városokban, addig 1970-ben ez az arány 45% volt. Ez azt jelenti, hogy az elmúlt 20 évben több mint egy millió ember, a jelenlegi népességnek több mint 10%-a vált városi lakossá.[1] A lakosság száma elsősorban a nagyobb városokban emelkedett számottevően, de a városok száma is nőtt. Nem

[1] Az urbanizáció, az iparosodás, a népszaporulat, a belső népességvándorlás és a társadalmi bizonytalanság témakörrel kapcsolatban említett adatok forrásai: Az MSZMP Központi Bizottságának előzetes jelentése a X. Kongresszus Küldötteinek (megjelent a Népszabadság 1970. nov. 22. sz.), a KSH jelentése a társadalmi és gazdasági élet fejlődéséről a III. ötéves terv időszakában (1966—1970) (megjelent a Népszabadság 1971. márc. 20. sz. mellékleteként), a „Statisztikai Évkönyv 1969" KSH 1971. évi kiadványa.

hagyható figyelmen kívül ugyanakkor az sem, hogy a falusi életforma is fokozatosan megváltozott, s csökkent a különbség a város és falu között.

Magyarország 20 év alatt a jelentős mértékű *iparosodás* eredményeként mezőgazdasági jellegű országból fejlett ipari-mezőgazdasági országgá vált. Az ipari termelés húsz év alatt megötszöröződött. Mi sem jellemzi jobban az iparosodás folyamatát, mint az, hogy míg 1950-ben az aktív keresők 52%-a dolgozott a mezőgazdaságban, addig 1970-ben ez az arány 30% alá csökkent. Emellett figyelembe kell venni, hogy közben lényegesen megváltozott a mezőgazdasági termelés struktúrája és módja is. A 20 év előtti kisparaszti gazdaságokból a mezőgazdaság szocialista átalakítása következtében fokozatosan gépesített szövetkezeti nagyüzemi gazdaságok alakultak ki, s váltak jellemzőivé a mezőgazdasági termelésnek. Mindezek a jelenségek az indusztrializációval függtek össze és hatásukkal számolnunk kellett.

A *népszaporulat* az egyetlen terület, ahol nem következett be lényeges változás. De még így is mintegy 10%-kal növekedett a lakosság az elmúlt 20 évben. A népszaporulat tendenciája csak az utóbbi években mutat kedvező változást, az anya- és csecsemővédelem sokirányú fejlesztése következtében. A viszonylag csekély népszaporulat mellett kétségkívül említést érdemel az a körülmény, hogy a lakosság 17%-a 60 éven felüli, vagyis a bűnözés szempontjából inaktív.

Az urbanizáció, az iparosodás, a mezőgazdaság szocialista átalakítása jelentős *belső népességvándorlást* idézett elő. Már említettük, hogy az ország népességének több mint 10%-a véglegesen a városokba települt át. Ennél azonban jóval nagyobb arányban vándorolt a lakosság — ha az átmeneti mozgást is figyelembe vesszük — a városokba, elsősorban az új szocialista városokba, a nagyobb építkezések területére, illetve az utóbbi években vissza a nagyüzemi mezőgazdaságba. Itt kell megemlíteni azt is, hogy kialakultak az ipari centrumok vonzási körzetei és innen, valamint egyéb mezőgazdasági területekről több százezer dolgozó jár be — napi vagy heti ingázással — munkára az ipari körzetekbe. A belső népességvándorlás tehát mindenképpen jelentős volt, bár az utóbbi években ez a folyamat lelassult és 11%-kal kevesebben változtattak állandó lakóhelyet, mint az előző 5 évben.

A *társadalmi bizonytalanság* mint potenciálisan kriminogén tényező, országunkban nem létezik, legalábbis olyan értelemben nem, mint ahogyan ezt a polgári kriminológusok használják, illetve a tőkés országokban ismeretes. Megszűnt a munkanélküliség és inkább munkaerőhiány jelentkezik. Az aktív keresők aránya több mint egymillióval növekedett és 1970 végén arányuk a népesség 49%-át teszi ki. Amíg 1950-ben a népesség 47%-a részesült társadalombiztosításban, addig 1970-ben ez az arány megközelíti a 100%-ot. Vagyis a lakosság ingyenes orvosi és kórházi, illetve részben ingyenes, részben csekély térítés ellenében gyógyszerellátásban részesül, valamint öregség, rokkantság esetén a dolgozók (haláluk után házastársuk) nyugdíjellátása biztosítva van. Emellett számos intézkedés biztosítja a dolgozók növekvő életszínvonalát, művelődési lehetőségeit, képességeik kifejtését, általában a becsületes életmód minden feltételét. Továbbá jogszabályok biztosítják az állampolgárok jogait, védik érdekeit, az állampolgárok tehát nincsenek kitéve a társadalmi bizonytalanság érzésének.

A technika és a technológia fejlődése országunkban is jelentős befolyást gyakorolt az élet sok területén az elmúlt 20 évben. Nemcsak az iparban, de a mezőgazdaságban is lényeges fejlődés következett be és ez fokozott igényeket támasztott a lakossággal szemben. Ez kétségkívül bizonyos nehézséget is okozott. Az állam és társadalom azonban sokirányú erőfeszítést tett, hogy a lakosság, a dolgozók meg tudjanak felelni a változó és növekvő követelményeknek. A különböző iskolák, tanfolyamok sokasága segítette az új technika, illetve technológia elsajátítását és a fejlődéssel való lépéstartást. Ahol pedig a termelés szerkezetének átalakítása a dolgozók átcsoportosítását igényelte, megfelelő állami intézkedések történtek az érdekeltek szervezett elhelyezésére, problémáik megoldására (pl. a szénbányászat csökkentése).

A fejlődés legfőbb, potenciálisan kriminogéneknek tekintett kísérő jelenségeinek e rövid áttekintése azt mutatja, hogy ezek — ha nem is mindig azonos terjedelemben és intenzitással — országunkban is feltalálhatók. Az is kétségtelen, hogy sok tekintetben olyan hatások jelentkeztek, mint amelyek a polgári államokban is ismertek. Átrétegeződött a társadalom, a falu, a vidék hagyományos arculata megváltozott, a falusi lakosság, főként a fiatalok a városokba, ipari központokba igyekeztek, a nagy családok felbomlottak vagy felbomlóban vannak, a nők, az anyák mind nagyobb számban vállaltak részt a termelőmunkában, megnőtt a lakosság, különösen a fiatalság igénye, de velük szemben is nőttek a fejlődés következtében jelentkező igények stb., stb.

A kérdés most már az, hogy e hatások általános jelentkezésük ellenére, felismerhetők-e speciálisan a bűnözéssel kapcsolatosan, s ha igen, milyen összefüggésben a nálunk megnyilvánuló bűnözéssel?

Általánosságban mindenekelőtt azt kell megjegyezni, hogy a vázolt általános fejlődés, valamint a fejlődés kriminogéneknek tekintett kísérő jelenségei ellenére Magyarországon nem következett be a bűnözés olyan növekedése, mint amelynek egyes tőkés vagy fejlődő országokban tanúi lehetünk, sőt tendenciája — az egyes időszakokban jelentkező kisebb-nagyobb

ingadozások ellenére — csökkenő, és a közbiztonság jó. Emellett a bűnözés struktúrája sem változott kedvezőtlen irányba és minőségileg eltérő a fejlett tőkés országokra jellemző bűnözési struktúrától. Hiányzik nálunk a szervezett (gang) bűnözés (a bűnöző alvilág), a kábítószervisszaélések és -fogyasztás, az emberrablás. A nyugati országokra jellemző legsúlyosabb bűncselekmény-típusok vagy viszonylag kis számban jelentkeznek, vagy elő sem fordulnak. A vagyon elleni bűncselekmények csökkentek annak ellenére, hogy a vagyon elleni bűntettek köre jelentősen kiterjedt, különösen a társadalmi tulajdon általánossá válásával. A bűnözés közel 60%-át kitevő vagyon elleni bűncselekmények mintegy kétharmada csekélyebb, 1000 Ft-ot el nem érő kárt okoz, vagyis a bűntetti minősítés szempontjából kisebb súlyú bűntettnek számít. Ezzel állanak összhangban a részletes bűnözési adatok is.[2] A közvádas bűntettek miatt jogerősen elítéltek száma 1955-höz képest 30%-kal csökkent. Az ismertté vált bűntettekből 100 000 lakosra 1965-ben 1203 esett, 1970-ben csak 1185. A bűnelkövetők közül 100 000 lakosra 1965-ben 861, 1970-ben 646 jutott. A fiatalkorúak (14—18 év között) bűnözése az ország összbűnözéséhez viszonyítva az elmúlt években változatlan és 10% körül mozog. Kedvező viszont az a tendencia, hogy a 100 000 fiatalkorú lakosra eső fiatalkorú bűnelkövetők száma az 1965. évi 1370-ről 1970-ben 1069-re csökkent.

Az összképet nem változtatja meg az a körülmény, hogy egyes bűncselekmény-kategóriákban az utóbbi években némi emelkedés észlelhető. Ez elsősorban az erőszakos és garázda jellegű bűncselekményekre vonatkozik, másodsorban a közlekedési kriminalitásra. Az első esetben 1965—1970 között 25% növekedés jelentkezik. Ezen belül az emberölések száma lényegében stagnáló (viszont a motiváció megváltozott, az anyagi indítékot a konfliktusos motívumok váltották fel), az erőszakos szexuális bűncselekményeké azonban 34%-kal, míg a rablásoké 106%-kal növekedett. Az abszolút számok azonban viszonylag alacsonyak, hiszen a rablásnál a növekedés 222, a szexuális bűntetteknél 296 bűncselekményt jelent és lényegében az utóbbi években feltűnő bűnözőcsoportok (galerik) tevékenységének következménye. A közlekedési bűncselekmények szaporodása a gépkocsik számának rohamos növekedésével függ össze. A fiatalkorúaknál az általános tendencián belül kedvezőtlen jelenség, hogy az utóbbi néhány évben emelkedett az erőszakos és garázda jellegű cselekmények, valamint a csoportosan (galeriban) elkövetett bűntettek száma. E néhány bűncselekmény-kategória kétségkívül gondot jelent, azonban az összbűnözés arányait nem változtatja meg, jellegét nem befolyásolja olyan mértékben, hogy az eddigi eredményeket veszélyeztetné. Mindenesetre azonban felhívja a figyelmet a megelőzés még meglevő hiányosságaira.

Az ismertetett adatok alapján — legalábbis országunkra vonatkozóan — olyan következtetést kell levonnunk, hogy a társadalmi fejlődést, illetve annak kriminogénnek tekinthető kísérő jelenségeit nem követte a bűnözés növekedése, vagyis nem ismerhető fel szükségszerű kapcsolat a bűnözés növekedése és a társadalmi fejlődés és ehhez kapcsolódó változások között. Ez az egyik következtetés. A másik következtetés az, hogy ennek alapján nyilvánvalóan nem a gyors változások, illetve a változások üteme, hanem a társadalmi fejlődés, *a változás jellege a lényegesebb, a meghatározó.* A társadalom szocialista jellegű fejlődését tehát nem követi szükségszerűen a bűnözés növekedése. Ilyen összefüggés a *nem szocialista* jellegű társadalmi fejlődésre jellemző és azon belül valóban a változás üteme az, amely befolyásolja a bűnözés növekedését oly módon, hogy ahol ez a változás gyors, ott a bűnözés is nagyobb mértékben növekszik.

Az a tételünk, hogy országunk szocialista fejlődése nem járt együtt a bűnözés növekedésével, nem jelenti egyúttal azt is, hogy a fejlődés automatikusan a bűnözés csökkenéséhez vezetett, hiszen az emberek tudata, a társadalmi tudat lassan követi a társadalmi, gazdasági stb. változásokat és a régi szokások, hagyományok egy ideig még tovább élnek. (Bár relatíve, a más hasonló mértékű fejlődést felmutató, de nem szocialista országok rohamosan növekvő bűnözéséhez viszonyítva bűnözésünk emelkedésének elmaradása önmagában is pozitív jelenségnek számít.) Csak azt jelenti, hogy a szocialista jellegű fejlődés objektíve kedvező feltételeit hozta létre a bűnözés megelőzésének, ezáltal a bűnözés csökkentésének. Olyan feltételeket, amelyek felhasználásával, továbbá az állami és társadalmi erők igénybevételével nemcsak gátat lehet emelni a bűnözés növekedésének, hanem hatékony megelőzési rendszert is ki lehet építeni. Olyan következtetésre lehet tehát jutni, hogy a társadalmi fejlődés nem jár együtt a bűnözés növekedésével, ha megfelelő szociálpolitikai intézkedések kísérik és annak keretében megvalósulnak olyan gazdasági, szociális, egészségügyi, oktatási stb. intézkedések, amelyek a fejlődés egyébként kriminogén hatását semlegesítik. Ha pedig ezekhez még speciálisan a bűnözés megelőzését szolgáló intézkedések is kapcsolódnak, vagy a megelőzési célok a már említett és az általános fejlesztést szolgáló intézkedésekbe is beépülnek, nem csupán a bűnözés növekedését lehet megakadályozni, hanem annak csökkenését is el lehet érni. Nem lehet továbbá figyelmen kívül hagyni azt a fontos körülményt sem, hogy a bekövetkezett fejlődés az állampolgárok törekvéseivel, vágyaival egybe-

[2] A bűnözéssel kapcsolatban említett adatok forrásai: a Legfőbb Ügyészség Titkársága által kiadott „Gyors tájékoztató a bűnözés 1970. évi helyzetéről", az „Egységes rendőrségi és ügyészségi bűnügyi statisztikai tájékoztató" vonatkozó számai.

esik-e, és azok megvalósulásának reális feltételeit hozza-e létre? Országunkban bekövetkezett fejlődés az állampolgárok óriási többségének törekvéseivel esett egybe és felismerten az ő érdekeiket szolgálta. Ez már önmagában is semlegesítette a fejlődés különböző és kriminogénnek tekinthető hatásait s a bűnözés csökkenése irányába hatott.

Már az eddigiek során is rámutattunk a fejlődés néhány olyan következményére, amely szerintünk pozitív hatást gyakorolt az állampolgárokra és kedvezően befolyásolta a bűnözés alakulását országunkban. Ilyenek voltak a munkanélküliség felszámolása, az életszínvonal növekedésének biztosítása, a társadalombiztosítás általánossá tétele, az állami lakásépítkezések kiterjesztése és a dolgozók megfelelő lakáshoz juttatása, a gazdasági változás következtében szükséges szakismeretek elsajátításának, illetve az átképzés lehetőségeinek szervezett biztosítása és segítése, a vidékről a városokba vagy a nagy építkezésekhez került dolgozók kultúrált körülmények közötti elhelyezése, a termelési struktúra változása folytán a feleslegessé vált munkaerő tervszerű átirányítása és munkába helyezése. Ilyenek voltak továbbá a tanulási és továbbtanulási lehetőségek olyan biztosítása, amely lehetővé teszi bármelyik állampolgár számára — egyenlő feltételek mellett — a legmagasabb szint elérését, ideértve a rendes oktatási rendszeren kívül a dolgozók különböző szintű esti és levelező oktatási formáit is; a fiatalok védelmében hozott számos intézkedés és a velük való szervezett foglalkozás, illetve a gyermek- és ifjúságvédelem rendszerének kiépítése, és itt fel nem sorolható sok más intézkedés. Mindezek végeredményben az állampolgárok, a társadalom tudatának fejlesztését, a társadalmi egyenlőtlenség eltüntetését, a város és a falu, a szellemi és a fizikai munka közötti különbségek megszüntetését, összességükben a társadalmi haladást szolgálják és így hatásukban a társadalmi érdekekkel szemben álló negatív jelenség, a bűnözés visszaszorítását, illetve megelőzését is célozzák. Ezzel szemben a tőkés államokban, valamint a fejlődő országok nagy részében a fejlődés gyakran még növeli a társadalmi egyenlőtlenséget, a meglevők mellett újakat hoz létre (fejlődő országok), illetve még élesebbé teszi a már meglevőket és ezáltal az általános haladás ellenére, a fejlődés kísérő jelenségei fokozott kriminogén hatást fejtenek ki.

Azokat az intézkedéseket, amelyek véleményünk szerint a fejlődés káros kísérő jelenségeit csökkentik vagy semlegesítik, természetesen csak példaszerűen lehetett felsorolni. Annak érzékeltetésére azonban talán elegendőek, hogy mire gondolunk akkor, amikor azt állítjuk: a fejlesztéssel együtt és annak keretében tett gazdasági, szociális, egészségügyi, kulturális és egyéb intézkedések ellensúlyozhatják a fejlődés esetleges kriminogén hatását.

II.

Az előzőekben vázolt fejlődés, illetve az ahhoz kapcsolódó intézkedések adják az objektív alapot, amelyen a megelőzésnek különböző szinten jelentkező, egymásra épülő, egymást kölcsönösen kiegészítő rendszere alakult ki országunkban. A bűnözés elleni küzdelem jogpolitikai elveit meghatározó kormányhatározat azt az alapvető tételt hangsúlyozza, hogy a bűnözés elleni további eredményes küzdelem a szocialista állam, az egész társadalom tervszerű, összehangolt erőfeszítéseit igényli, amely küzdelemben egyaránt helyt kap a kényszer és a nevelés jogi, illetve társadalmi eszközei. A bűnözés elleni küzdelem mindenekelőtt akkor eredményes, ha az elsősorban a bűncselekmények megelőzésére irányul. A bűnözés megelőzésének hatékonyságát a bűnözés okainak kiküszöbölését célzó intézkedések és a felelősségrevonás együttesen biztosítják.

A bűnüldöző és igazságügyi, illetve egyéb állami szerveknek, valamint a társadalmi szervezeteknek és az egész társadalomnak a bűnözés elleni küzdelemben jelentkező feladatait, a legfontosabb célkitűzéseket meghatározó elvekből tehát világosan kitűnik, hogy a bűnözés elleni küzdelem kétirányú: egyrészt a hagyományos bűnüldözés hatékonyságának fenntartása, illetve továbbfejlesztése, másrészt a bűnözés okainak kiküszöbölése céljából a megelőzés rendszerének kiépítése, hatékony működtetése. E két tevékenység együttes hatása biztosíthatja a bűnözés csökkentését.

A hagyományos bűnüldözésnek vitathatatlanul akkor legnagyobb a megelőző hatása, ha valamennyi bűncselekményt felderítik és azok elkövetőit valamilyen módon felelősségre vonják. Ezért a bűnüldöző szervek munkájával szemben támasztott alapvető követelmény, hogy egyetlen bűncselekmény sem maradhat felderítetlenül, s valamennyi elkövetőt a törvényes rendelkezések alapján, büntetőpolitikánk elveinek megfelelően, felelősségre kell vonni. Ez a követelmény a felelősségre vonás elkerülhetetlenségének gondolatát kívánja kifejezni, illetve az állampolgárokban ennek tudatát kialakítani, s így általános megelőző hatást kifejteni. A gyakorlatban ez a követelmény hiánytalanul még nem hatályosul, mivel a bűncselekmények egy része felderítetlen marad, a felelősségre vonás tekintetében azonban általában érvényesül. Mindenesetre azonban a követelmény alapvetően meghatározza a bűnüldöző szervek tevékenységét, fenntartja az állandó igényt a bűnüldöző tevékenység minden irányú fejlesztésére, a bűnüldözés hatékonyságának fenntartása és fokozása érdekében. A bűnözés ismertetett helyzete alapján azonban mindenképpen állíthatjuk, hogy a hagyományos bűnüldözés ténylegesen megelőző hatást fejtett ki és a megelőzés egész rendszerének egyik fontos eleme.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni azonban

azt sem, hogy a bűnüldöző és igazságügyi szervek hagyományos feladataik mellett a bűnözés megelőzését közvetlenül szolgáló tevékenységet is kifejtenek. Ennek törvényi alapját a büntetőeljárási törvény 13. §-a adja. Az ennek alapján a büntetőeljárás keretében folytatott okfelderítő és szignalizációs tevékenységük, illetve a Be. 13. §-ban szabályozott intézmény jó példája a büntetőjogi és egyéb állami és társadalmi intézkedések kombinatív alkalmazásának.

Ily módon a konkrét bűnügyekhez kapcsolódóan különböző formában és több szinten jelentkező megelőző intézkedések születnek. Az illetékes szerv a bűnüldöző szerv singuláris jelzése alapján nem csupán a konkrét bűncselekmény okait és lehetővé tevő körülményeit szüntetheti meg, hanem a hasonló bűncselekmények elkövetéséhez vezetőket is. A magasabb szintű szervek, végső soron a minisztériumok, ilyen jelzések, vagy az irányításuk alá tartozó szervekhez érkezett jelzések általánosítása alapján pedig egyedi vagy általános megelőzési intézkedéseket tesznek vagy tehetnek. Ezenkívül a jelzések tapasztalatait az ellenőrző és rendészeti szervek is felhasználják, azok alapján megelőzési módszereket dolgoznak ki, illetve további bűnelkövetési lehetőségeket tárnak fel és szüntetnek meg. Így tehát a bűnelkövetéssel érintett szervek, illetve felettes és irányító szerveik a bűnözési okok feltárásához és megelőzéséhez a bűnüldöző szervektől közvetlen és rendszeres támogatást kapnak.

A különböző szintű bűnügyi hatóságok nem csupán a konkrét bűnügy kapcsán adnak jelzéseket, hanem a bűnözési okokra vonatkozó tapasztalataikat általánosítják, s annak alapján az illetékes területi párt- és államigazgatási szervek is rendszeresen megtárgyalják a bűnözés problémáit és különböző intézkedéseket tesznek, illetve a területi fejlesztési programok kialakításánál a megelőzési feladatokat figyelembe veszik. A büntetőeljárás során feltárt bűnözési okokat országos szinten is általánosítják és ennek alapján a bűnüldöző szervek az érdekelt minisztériumokhoz javaslatokat tesznek, amelyeket azok megtárgyalnak, a szükséges intézkedéseket kidolgozzák, illetve a kormányhoz tesznek előterjesztést. Ezenkívül a legfőbb ügyész és a Legfelsőbb Bíróság elnöke a bűnözés problémáiról az Országgyűlés előtt is rendszeresen beszámol.

A vázolt rendszernek megfelelően a bűnözés kérdései a helyi államigazgatási szervektől a minisztériumokon, illetve a kormányon keresztül a legfőbb államhatalmi szervig, az Országgyűlésig rendszeresen napirendre kerülnek, alapul szolgálnak megfelelő intézkedéseknek, illetve a helyi fejlesztési tervektől a központi fejlesztési tervekig figyelembevételre kerülnek, különösen azokban az ágazatokban, amelyekben közvetlenebb hatást lehet gyakorolni a bűnözési okok semlegesítése, illetve megszüntetése érdekében.

A bűnüldözési és igazságügyi szervek egyéb módon és szélesebb körben is hasznosítják tapasztalataikat a bűnözés megelőzése céljából, amennyiben a hivatalok, vállalatok, intézmények dolgozói, illetve az állampolgárok körében rendszeres jogi felvilágosító munkát végeznek. Erre felhasználják egyébként a tömegkommunikációs eszközöket is: a sajtót, a rádiót, a televíziót. Néhány év óta az általános és középiskolában is tartanak a bűnügyi szervek jogi előadásokat, s foglalkoznak a bűnözés kérdéseivel. Ez a sokirányú felvilágosító munka kétségkívül jelentős általános megelőző hatást fejt ki.

III.

A bűnözés okainak feltárásában, a megelőzés lehetőségeinek kidolgozásában, a bűnüldöző és más állami szervek, illetve társadalmi szervezetek bűnözés elleni tevékenységének segítésében jelentős feladatok hárulnak a tudományos kutatásra. Kutatásokat végeznek a jogi egyetemek, a különböző kutatóintézetek, a bűnözéssel kapcsolatos kutatások bázisa azonban az 1960 óta működő Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézet.

A tudományos kutatások egyrészt koordináltak a különböző kutatóhelyek között, másrészt a bűnüldöző és igazságügyi szervek tevékenységével, igényeivel. Ez nemcsak a kutatások hatékonyságát növeli, hanem kedvező feltételeket teremt a kutatások eredményeinek gyakorlati hasznosítására is a megelőzés, illetve az általános fejlesztés keretében. Az Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézet Tudományos Tanácsában pl. az érdekelt tudományos intézmények vezetői mellett a bűnüldöző és igazságügyi főhatóságok, illetve az érdekelt minisztériumoknak vezető beosztású képviselői vesznek részt. A Tudományos Tanács ilyen összetétele biztosítja a kutatási programok megfelelő kialakítását a kutatási tapasztalatok megvitatását, olyan megelőzési javaslatok kidolgozását, amelyek a gyakorlatban is megvalósításra kerülnek. A kutatási programok befejezése után ugyanis az Intézet megfelelő javaslatokat terjeszt elő a bűnüldöző és igazságügyi szervek vezetőihez, s az érdekelt minisztériumokhoz, más állami és társadalmi szervekhez. Ily módon biztosítva van az összhang a tudományos kutatás és a kormányzati szervek tevékenysége között, továbbá az érdekelt szervek (bűnüldöző szervek, minisztériumok) közreműködése a kutatásokban és nem utolsó sorban a kutatások megállapításainak a fejlesztés keretében történő gyakorlati célú hasznosítása. A tudományos kutatás és a gyakorlat között tehát kialakultak azok a kapcsolatok, amelyek a még meglevő hiányosságok ellenére is kedvező feltételt teremtettek a bűnözés tanulmányozása intenzitásának növeléséhez és a kutatások eredményeinek gyakorlati hasznosításához.

A tudományos kutatások tapasztalatainak elméleti célú feldolgozása is megtörténik (monográfiák, kézikönyvek, tanulmányok). Ezenkívül széles körű ismeretterjesztés folyik nemcsak a szakemberek körében, hanem a bűnözés megelőzésében elsősorban érdekelt szervek dolgozói, valamint az állampolgárok között. Ily módon a tudományos intézmények a bűnüldöző és igazságügyi szervekkel együtt a bűnözés megelőzése kérdését állandóan napirenden tartják, az állami, társadalmi szervek, a társadalom figyelmét a bűnözés és annak megelőzése különböző problémáira irányítják. Ezáltal olyan közvéleményt igyekeznek kialakítani, amely a bűnözést elítéli, a megelőzésre irányuló erőfeszítéseket támogatja, amely az állami és társadalmi szervek, valamint a lakosság legkülönbözőbb formákban történő gyakorlati együttműködésében realizálódik.

A tudományos kutatás gyakorlattal való szoros kapcsolatait, illetve a megállapítások gyakorlati hasznosításának helyzetét lényegesen befolyásolja a témaválasztás és a kutatások iránya. A kutatások elsősorban a bűnözés társadalmi vonatkozású okainak feltárására irányulnak, mégpedig abból kiindulva, hogy egyrészt a szocialista felfogás szerint az ember tudata, egyénisége kialakulását döntően a társadalmi körülmények határozzák meg, illetve befolyásolják, másrészt az országban bekövetkezett szocialista társadalmi fejlődés objektíve kedvező feltételeket hozott létre a bűnözés megelőzésére és ennek megfelelően a társadalmi jellegű okok kiküszöbölése, semlegesítése előnyösebb feltételek között és gyorsabban biztosítható, mint a személyiséghez kapcsolódó szubjektív jellegű bűnözési okok. Ez azonban nem jelenti a személyiség, illetve az ahhoz kapcsolódó okok kutatásának mellőzését, sőt bizonyos kategóriákban, így pl. a fiatalkorúak és a visszaesők körében, valamint egyes bűncselekmény-típusoknál a személyiségi oldal — a dolog természeténél fogva — fokozott figyelemben részesül.

A tudományos kutatási programok kialakításánál azok a témák kaptak elsőbbséget, amelyek a bűnözés és megelőzés szempontjából általános jelentőségűek, illetve amelyek a hazai sajátosságokra figyelemmel különösen fontosak. Ennek megfelelően a bűnözés és a megelőzés általános jellegű tanulmányozása mellett kiemelt téma a fiatalkorúak bűnözése, a visszaesők bűnözése, a vagyon elleni, ezen belül a társadalmi tulajdon elleni bűnözés, továbbá az élet és testi épség elleni, valamint a közlekedési kriminalitás.

IV.

Az említett, továbbá az ez alkalommal nem tárgyalt egyéb megelőzési tevékenység az elért jelentős eredmények ellenére is jórészt csak kezdetnek tekinthető a társadalmi fejlődés által is igényelt sokirányú és az eddiginél hatékonyabb megelőzési rendszer kiépítésében. Ennek segítésében egyébként jelentős feladatok hárulnak a tudományos kutatásra is. Ezek a kutatások, amelyek nemzetközi viszonylatot tekintve meglehetősen késve indultak meg Magyarországon, komoly eredményeket mutatnak fel, de számos problémát még nem oldottak meg. A tudományos kutatásokra hárul az a feladat, hogy a hazai fejlődés keretei között vizsgálják a bűnözés kérdéseit, a társadalmi fejlődésnek azokat a vetületeit, amelyek az emberi jólét általános biztosítása mellett esetleg kriminogén hatásokat is szülnek és ezért semlegesítésük, illetve megszüntetésük szükséges. Csak a sokirányú és a különböző tudományok bevonásával folytatott (interdiszciplináris) kutatások biztosíthatják a kriminogén hatású tényezők feltárását, megelőzési lehetőségeik kidolgozását és ezáltal olyan alapok megteremtését, amelyeken nem csupán a hagyományos keretekben érvényesülő megelőzést lehet kiépíteni, továbbfejleszteni, hanem azokra a bűnözés megelőzése érdekében a társadalmi fejlődés megkívánta általános fejlesztési tervek kidolgozásánál is figyelemmel kell lenni.

Amennyiben e téren előbbre tudunk lépni, bízhatunk abban, hogy társadalmi fejlődésünk a továbbiakban sem jár szükségszerűen együtt a bűnözés növekedésével, illetve elkerülhető az olyan rohamos emelkedés, mint amely a nem szocialista jellegű fejlődés következményeként sok országban megnyilvánul, megerősítve azt a tételt, hogy a fejlődés, a változás társadalmi jellege a döntő, a meghatározó és nem a fejlődés, változás üteme.

Gödöny József

A gazdasági tevékenységgel kapcsolatos büntetőjogi felelősség az európai szocialista országok büntetőjogában

1. A gazdaságirányítás új rendjének bevezetése óta vitatott kérdés, hogy büntető törvénykönyvünknek a népgazdaság elleni bűntettekről szóló XIII. fejezete módosítást igényel-e?[1]

Az új gazdasági irányítási rend a büntető jogalkotás és jogalkalmazás számára elsősorban azt a kérdést veti fel, hogy a gazdálkodás rendjének védelmére közvetlenül vonatkozó büntetőjogi normák megfelelnek-e az új irányítási viszonyoknak, azaz a jelenleg hatályos tételes rendelkezések nem képezik-e akadályát a nagyobb vállalati kezdeményezésnek, az önálló döntési jogok gyakorlásának, s ugyanakkor alkalmas eszközt jelentenek-e az új irányítási rend adta lehetőségekkel való visszaélések elleni küzdelemben.

A gazdaságirányítás új rendjének lényeges vonása, hogy a vállalati gazdasági munkának a jellege megváltozik, s az utasítások végrehajtása helyett alapvetően az önálló gazdasági tevékenységre épül. Az önálló gazdasági tevékenység azonban esetenként azt is jelentheti, hogy azzal egyesek visszaélnek, s a népgazdaság vagy a vásárlóközönség rovására irányítják a vállalati gazdálkodást. A népgazdaság szerveinek a megtévesztése, a gazdasági ellenőrzés és adatgyűjtés akadályozása, a visszaélés találmánnyal, a beruházási és pénzügyi fegyelem bizonyos megsértése, a rossz minőségű vagy hamis jelzéssel ellátott termék forgalomba hozatala, a minőség hamis tanúsítása, az árdrágítás, az üzérkedés, a vesztegetés, a jogosulatlan külkereskedelmi tevékenység és bizonyos közellátási rendelkezések megsértése a gazdaságirányítás új rendjében, sem lehet megengedett. A speciális visszaélések ellen gazdasági vagy jogi, esetleg büntetőjogi szankciót is kilátásba kell helyezni. A gazdasági élet területén elkövetett visszaélések bizonyos formáival szemben a modern büntetőjog általában szankciót helyez kilátásba, ezért csak példaként említjük meg, hogy a *román* Btk. szerint az üzérkedés, a mérésnél elkövetett csalás, a minőséggel elkövetett csalás, a gazdasági titok felfedése, a találmány tárgyának meghamisítása, a hamisított termék forgalomba hozatala, a tisztességtelen verseny, az import vagy export műveletekre vonatkozó rendelkezések megszegése, a *csehszlovák* Btk. szerint pedig az üzérkedés, a meg nem engedett vállalkozás, a szocialista vállalkozással való visszaélés, a fogyasztó megkárosítása, a gazdasági titok veszélyeztetése, a jogtalan rendelkezés találmánnyal, a külfölddel való áruforgalomról szóló előírások megsértése, a népgazdaság irányításának, tervezésének és ellenőrzésének a megzavarása, a pénz és anyagi eszközök kezelése során elkövetett kötelességek megszegése, a különösen rossz minőségű termék szállítása és a különösen rossz munkák végzése büntetendő. Az említettek mellett a többi szocialista ország büntető törvénykönyvében is megtalálhatók azok a rendelkezések, amelyek hasonló, *speciális* elkövetési magatartásokat szankcionálnak.

Ennek a tanulmánynak a keretében azonban nem a *speciális* kötelességek megszegésére vonatkozó szabályozással foglalkozunk, hanem azt a kérdést kívánjuk megvizsgálni, hogy miként rendelkeznek az európai szocialista büntető jogszabályok, *a nem speciális kötelességek megszegésében jelentkező, de a vállalati, vagy népgazdasági szinten káros eredménnyel járó, vagy ennek veszélyét előidéző helytelen gazdasági tevékenységről.* Az összehasonlítást annak ismeretében is célszerű elvégezni, hogy az azonos szocialista gazdasági rend nem jelenti egyben az irányítási rend azonosságát, s a jogi szabályozás formája nagy mértékben függhet az egyes jogi kultúrák fejlődési körülményeitől. Ennek ellenére az összehasonlítás nem céltalan, mert alkalmas lehet annak kimutatására, hogy hazai büntetőjogunkban a nem speciális büntetőjogi normába ütköző helytelen gazdasági tevékenység miatti felelősségnek a jelenlegitől eltérő szabályozása lenne indokolt, s talán a megoldás mai formájával is magyarázható, hogy a gazdálkodással kapcsolatos kötelességek megszegése és a pazarló gazdálkodás miatt viszonylag kevés esetben indult büntető eljárás.[2]

2. A káros eredménnyel járó gazdasági tevékenységre hatályos büntetőjogunk mind a népgazdaság, mind a társadalmi tulajdon elleni bűntettek között tartalmaz olyan törvényi tényállást, amely a korábban felsorolt, a speciálisnak tekinthető rendelkezéssel szemben *generális szabályként* fogadható el. A népgazdaság elleni bűntettek között a gazdálkodással kapcsolatos kötelességek megszegése és a pazarló gaz-

[1] Gaskó Béla: Gondolatok „a pazarló gazdálkodás és a gazdálkodás új mechanizmusa" kérdéseiről. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1967. 6. sz., Bagi Dénes: A gazdálkodással kapcsolatos kötelességek megszegésének büntetése az új gazdasági mechanizmus funkcionálása során. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1967. 7. sz., Sárközy Tamás: A „belső" gazdasági bűncselekmények alapvető anyagi jogi kérdései. Jogtudományi Közlöny, 1968. 1. sz., Markója Imre: Büntető jogpolitikánk és a büntetőjog kodifikációja, Magyar Jog és Külföldi Szemle, 1969. 5. sz., Makai Kis László: A gazdasági bűntettek a gazdaságirányítás új rendszerében. Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1970. 1. sz.

[2] A megindított eljárások számának megítélésével foglalkozik Gaskó Béla im. 322. old. és Makai Kis im. 38 .old.

dálkodás, a társadalmi tulajdon elleni bűntettek között pedig a hűtlen és a hanyag kezelés az a törvényi tényállás, amelyre a rossz gazdálkodás miatt büntetőjogi felelősségrevonást esetleg alapítani lehet.[3] Ha szemügyre vesszük más szocialista büntető kódexek rendelkezéseit, a magyartól eltérő megoldásokat találunk. Az európai szocialista országok büntető törvénykönyvei[4] külön fejezetben vagy cím alatt foglalják össze a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményeket, de mint az alábbi összehasonlításból kiderül, egyetlen olyan kódex sincs, amely a hűtlen és hanyag kezelés törvényi tényállásának megfelelő diszpozíciót egyaránt tartalmazná a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények között. A hűtlen kezelés törvényi tényállásához hasonló rendelkezést tartalmaz a *lengyel Btk.*, amely a társadalmi vagyon kezelőjét rendeli megbüntetni, ha megkárosítja a társadalmi tulajdont. A hanyag kezelésnek megfelelő törvényi tényállást azonban nem találunk a törvényben. A többi kódex a társadalmi tulajdont károsító szándékos bűntettek között általában csak a fosztogató jellegű cselekmények büntetéséről tartalmaz rendelkezést. *A román* Btk. ugyan ismeri a hűtlen kezelés elnevezését, de a meghatározásból az derül ki, hogy az eltulajdonítást, a jogtalan rendelkezést, illetve a visszaadás megtagadását érti alatta. A gondatlan bűntettek közül pedig csak a rongálásnak megfelelő tényállást tartalmazza a társadalmi vagyon elleni bűncselekmények című fejezet. Ugyancsak a rongálásról rendelkezik a *bolgár* Btk. a fosztogató jellegű cselekmények pönalizálása mellett. A *szovjet* Btk. a szocialista tulajdonnak megtévesztés vagy bizalommal való visszaélés útján elkövetett megkárosítását rendeli büntetni, s csak a rongálás, illetve az őrzés lelkiismeretlen ellátása gondatlan bűntett. A *csehszlovák* Btk. büntetni rendeli a társadalmi tulajdon gondatlan megkárosítását, s ez a rendelkezés hasonlít a hanyag kezelés törvényi tényállásához, de a hűtlen kezelésnek megfelelő tényállás nincs ebben a fejezetben. A *jugoszláv* Btk. tulajdonképpen a hanyag kezelés és a rongálás kombinációját tartalmazza, ugyanis az büntetendő, aki nyilvánvalóan gondatlanul kezeli a rá bízott társadalmi tulajdont képező dolgot, s ennek következtében a dolgok elvesznek, megsemmisülnek, vagy megrongálódnak. A jugoszláv Btk-ban foglalt szándékos bűntettek elkövetési magatartása a fosztogató jellegű cselekményeknek felel meg. Az *NDK* Btk-ja „A szocialista tulajdon elleni bűntettek" címben a bizalommal visszaélés elnevezésű törvényi tényállást tartalmazza, amelynek egyik fordulata a bizonyos kötelesség megszegésével okozott jelentékeny gazdasági kár, de ugyanennek a törvényi tényállásnak a másik fordulata már fosztogató jellegű elkövetési magatartást ír le azzal, hogy a jelentős előny szerzése a tényállási elem. Az említett bűntett szándékos károkozás esetén valósul meg, s a hanyag kezelésnek megfelelő diszpozíció nincs a szocialista tulajdon elleni bűncselekmények között.

A törvénykönyvnek más fejezeteiben — például gazdasági vagy szolgálati bűncselekmények cím alatt — viszont olyan elkövetési magatartások ismerhetők fel, amelyek nálunk a társadalmi tulajdon elleni bűntettek között találhatók. Ezért a fejezetbe sorolásnak nem tulajdonítunk különösebb jelentőséget, csupán azt vizsgáljuk, hogy milyen diszpozíciók vonatkozhatnak a nem speciális kötelesség megszegését jelentő helytelen gazdasági tevékenységre. Először csupán felsoroljuk az általunk kiemelt rendelkezéseket, majd ezt követően vonunk le néhány következtetést. A kiemelésnél figyelmen kívül hagyjuk a fosztogató jellegű cselekményekre és rongálásra vonatkozó rendelkezéseket, továbbá minden olyan gazdasági visszaélésre vonatkozó szabályt, amely speciálisnak fogható fel, s csak azokat a diszpozíciókat hasonlítjuk össze, amelyek általános rendelkezésként alkalmazhatók a helytelen gazdasági tevékenységre.

3. A *bolgár* Btk-nak a *szocialista gazdaság elleni bűncselekmények* című fejezetében általános gazdasági bűntettek elnevezésű alfejezet is szerepel. Az ebben foglaltak szerint büntetendő az a hivatalos személy, aki nem fordít kellő gondot az irányítás, kezelés, gazdálkodás vagy megőrzés céljából rábízott vagyonra vagy a rábízott munkára és ebből a vállalatra vagy a népgazdaságra jelentős hátrány, a vagyontárgyak megsemmisülése vagy elpazarlása vagy más jelentős kár származik. Ugyancsak büntetendő, aki kötelezettsége ellenére nem ellenőrizte kellő módon olyan személy munkáját, akire társadalmi vagyon kezelését, azzal való rendelkezést vagy annak elszámolását bízták és ebből a népgazdaságra jelentős károk hárultak. Az alaptényállás gondatlan magatartás és minősített esetként szerepel, ha a cselekményt szándékosan követték el. Büntetendő továbbá, az a hivatalos személy, aki tudatosan hátrányos ügy-

[3] Btk. 224., 225., 294., 298. §.

[4] A tanulmányban a következő országok büntető törvénykönyveit dolgoztuk fel, s a későbbiekben az itt felhívott rendelkezésekkel foglalkozunk:
a Bolgár Népköztársaság 1968. május 1-én hatályba lépett Büntető Törvénykönyvének 216., 219., 220., 221. cikke,
a Csehszlovák Szocialista Köztársaság 1961. november 29-én kelt Büntető Törvénykönyvének 129., 130., 137. §.,
a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság 1951. március 2-án kelt Büntető Törvénykönyvének 213., 213/a., 217. és 257/a. cikke,
a Lengyel Népköztársaság 1969. április 19-én kelt Büntető Törvénykönyvének a 200., 212., 217. és 218. cikke,
a Német Demokratikus Köztársaság 1968. január 12-én kelt Büntető Törvénykönyvének a 163., 164., 166., 167. és 169. §.,
az Oroszországi Szovjet Szövetségi Szocialista Köztársaság 1961. január 1-én hatályba lépett Büntető Törvénykönyvének a 170., 171. és 172. cikke,
a Román Szocialista Köztársaság 1969. január 1-én hatályba lépett Büntető Törvénykönyvének 213., 227., 248. és 249. §.

letet köt és ebből jelentős kár származik a népgazdaságra vagy arra az intézményre, vállalatra vagy szervezetre, amelyet képvisel. Ugyancsak büntetendő az a hivatalos személy, aki társadalmi eszközöket (pénzt, anyagot, munkát és egyebet) nem a rendeltetésüknek megfelelően vagy olyan célokra használ fel, amelyek nincsenek engedélyezve.

A *csehszlovák* Btk. *a szocialista tulajdon elleni bűncselekmények* között pönalizálja a gondatlanul nagyobb kár előidézését, ha kötelesség megszegésével vagy felelőtlen állásfoglalásról tanúskodó cselekménnyel okozták. *A gazdasági fegyelem elleni bűncselekmények* között a foglalkozás, hivatás, állás vagy funkcióból folyó fontos kötelesség szándékos megszegését vagy nem teljesítését, főképp a technológiai fegyelem megsértését rendeli büntetni, ha ezzel az állami, szövetkezeti vagy egyéb szocialista szervezet gazdasági üzemmenetében vagy gazdasági tevékenységében zavar keletkezik, vagy a szocialista tulajdonban levő vagyonban a cselekmény nagyobb kárt okoz. Büntetendő az említett kötelességek gondatlan megszegése is az előbbi eredmények okozása esetén.

A *jugoszláv* Btk. a *társadalmi tulajdon elleni* gondatlan bűntettként szabályozza, ha valaki szemmel láthatóan gondatlanul kezeli a rábízott társadalmi tulajdont, noha tudatában van vagy tudatában kellett lennie, hogy ennek következtében a dolgok elvesznek, megsemmisülnek vagy megrongálódnak, s ténylegesen bizonyos összegű kár keletkezett. *A gazdasági bűncselekmények között* büntetni rendeli valamely gazdasági szervezetnek azt a felelős vezetőjét, aki

a) az igazgatás kollektív szervének előírását vagy határozatát tudatosan megszegi,

b) az ügyek kezelésében, a termelés és a munka megszervezésében, a társadalmi vagyon felhasználásában vagy megőrzésében nyilvánvalóan hanyagul jár el, noha tudatában volt vagy tudatában kellett lennie, hogy ezáltal kár keletkezik és az a kár bizonyos összeget elérően be is következett. Minősített esetet képez, ha jelentősebb anyagi kár vagy a gazdasági szervezet kényszerfelszámolása következett be. A kényszerfelszámolás azonban önálló bűncselekményt is képez. Büntetendő valamely gazdasági szervezet felelős vezetője, aki ismerve a szervezet fizetőképességét *a)* a rendelkezésre álló eszközök ésszerűtlen felhasználásával; *b)* alacsony áron történő eladással; *c)* túlzott eladósodással; *d)* aránytalanul nagy kötelezettségek elvállalásával; *e)* fizetésre képtelen személyekkel való könnyelmű szerződéskötéssel vagy szerződés felújításnsal; *f)* tartozások behajtásának elmulasztásával,

a gazdasági szervezet kényszerfelszámolását idézi elő.

Ugyanezeknek a cselekményeknek a gondatlan elkövetése is büntetendő. A jugoszláv Btk. bűntettként szabályozza a hátrányos szerződéskötést is. Büntetendő a gazdasági szervezet vezetője vagy képviselője, aki tudatosan a szervezetre nézve hátrányos szerződést köt és ezzel kárt okoz, s ugyancsak büntetendő, aki a közösség szempontjából nyilvánvalóan káros szerződést köt.

A *lengyel* Btk. büntetni rendeli a *társadalmi vagyon* kezelőjét, ha az állásával vagy funkciójával kapcsolatban felelős e vagyon védelméért vagy a felette gyakorolt felügyeletért és megkárosítja a társadalmi tulajdont. A *gazdasági bűncselekmények* című fejezetben a szocialista gazdasági szektorban meghatározott funkciót betöltő személyt rendeli büntetni, ha nem teljesíti a kötelességét vagy túllépi a jogkörét a rendes gazdálkodás területén és ezáltal akárcsak gondatlanul is lehetővé teszi vagyontárgyak megsemmisülését, túlzott vagy nem rendeltetésszerű felhasználását vagy más jelentős kárt okoz a társadalmi gazdaságban. Nem követi el viszont a fenti bűncselekményt az, aki — akár abból a célból, hogy gyarapítsa a társadalmi gazdaság nyereségét, akár tudományos kutató munkák, illetve műszaki kísérletek vagy gazdasági kísérletek céljából — olyan kockázat keretei között jár el, amely a tudomány jelenlegi állása szerint megengedhető, különösen ha a nyereség valószínűsége lényegesen meghaladja a keletkezhető kár valószínűségét.

A *gazdasági bűncselekmények* között található az a törvényi tényállás, amely szankcionálja a társadalmi tulajdon feletti felügyelet, őrzés vagy a gazdálkodás területén létező kötelesség teljesítésének az elmulasztását vagy a jogkör túllépését, abban az esetben, ha — akár gondatlanul is — lehetővé teszi hiány keletkezését és a társadalmi tulajdonban *jelentős* hiány ténylegesen keletkezett.

A *román* Btk-ban a *szolgálati bűncselekmények* között helyezték el a társadalmi érdekek elleni hivatali visszaélést, amely általános fogalmazású elkövetési magatartást tartalmaz a helytelen gazdasági tevékenységre. Eszerint büntetendő annak a tisztviselőnek a cselekménye, aki szolgálati feladatkörének ellátása során valamit tudatosan nem végez el vagy hibásan végez el és ezzel a társadalmi vagy állami szervezet jó menetében jelentős mértékben zavart, vagy a társadalmi vagyonban kárt okoz. A szolgálati kötelességnek gondatlan megszegése — amennyiben a társadalmi vagy állami szervezet jó menetében jelentős zavart vagy a társadalmi vagyonban kárt okoz — szintén büntetendő. A gazdálkodás rendjét sértő speciális kötelességek megszegéséről a törvény másik fejezetében találunk rendelkezéseket.

Az *NDK* Btk-ja *a szocialista tulajdon elleni bűncselekmények* között rendelkezik a bizalommal visszaélésről, s büntetni rendeli azt, aki bizalmi állásánál fogva ráruházott rendelkezési vagy döntési jogosultságával visszaél, amennyiben jogi kötelezettségeivel ellentétben dönt vagy intézkedik, illetve a szükséges döntést

vagy intézkedést elmulasztja és ezáltal jelentékeny gazdasági kárt okoz.

A *népgazdaság elleni bűncselekmények* között került elhelyezésre a gazdaság károsítása elnevezésű bűncselekmény, amelyet az követ el, aki termelőeszközöket a rendeltetésszerű használat alól elvon és ezáltal szándékosan gazdasági kárt okoz. Ugyancsak büntetendő, aki foglalkozásból eredő kötelezettségének szándékos megszegésével vagy jogosulatlan mellőzésével termelőeszközt vagy gazdasági célra szolgáló más tárgyat gondatlanul megrongál, üzemen kívül helyez, tönkretenni vagy használhatatlanná válni hagy és ezáltal jelentékeny gazdasági kárt okoz. Külön rendelkezést tartalmaz a törvény a gazdasági és fejlesztési kockázatról, s ez a rendelkezés egyaránt vonatkozik az előbb említett szocialista tulajdon, illetve népgazdaság elleni bűncselekményekre. E rendelkezés szerint bűncselekmény létezését zárja ki, ha

a) az elkövető jelentős gazdasági haszon elérése, illetve jelentős gazdasági kár elhárítása érdekében tevékenykedett és a bekövetkezett anyagi hátrányt a cselekményt összes körülményeinek felelősségteljes vizsgálata alapján kevéssé valószínűnek, legalábbis az előrelátott gazdasági haszonnál kisebbnek tarthatta (gazdasági kockázat),

b) gazdasági hátrány következett be államilag jóváhagyott vagy az elkövető hatáskörébe tartozó kutatási és fejlesztési munkálatok vagy technikai-gazdasági kísérletek során, amennyiben azokat a tudomány eredményeinek megfelelően, valamint a cselekmény összes körülményeinek felelősségteljes vizsgálata alapján végeztek (kutatási és fejlesztési kockázat).

A *szovjet* Btk. *a szocialista tulajdon* elleni bűncselekmények című fejezetben tartalmaz rendelkezést az olyan lelkiismeretlen őrzésről, amely fosztogatáshoz, megrongáláshoz vagy elpusztuláshoz vezetett. *A gazdasági bűncselekmények* című fejezetben csak speciális elkövetési magatartásokat találunk, s a gazdasági rendet generális szabállyal védő tényállás a *hivatali bűncselekmények* között került elhelyezésre. A hivatali vagy szolgálati felhatalmazás túllépése büntetendő abban az esetben, ha az állami vagy társadalmi érdekek jelentős sérelmét okozza. Ugyancsak büntetést von maga után a hivatali kötelezettség hanyagságból vagy lelkiismeretlenségből történő nem teljesítése, ha állami vagy társadalmi érdekeknek a jelentős sérelmét idézte elő.

4. Ahhoz, hogy az európai specialista büntető kódexek rendelkezéseinek közös vonásait felismerhessük és a közös vonásokat össze tudjuk hasonlítani a hatályos büntetőjogi szabályozásunkkal, a fő jellemzőket kell megragadni. A fő jellemzők vizsgálata során figyelmen kívül hagyjuk, hogy az egyes törvényi tényállások a kódex melyik fejezetében kerültek elhelyezésre, mert ennek magyarázata olyan rendszertani összehasonlítást igényelne, amely meghaladja egy tanulmány kereteit. Ezért azt emeljük ki, hogy a helytelen gazdasági tevékenység miatti általános büntetőjogi felelősség *a)* milyen eredményt kiváltva; *b)* milyen elkövetési magatartást tanúsítva; *c)* az elkövetők milyen körének; *d)* milyen bűnösségi forma
alapján került szabályozásra.

Ad a) Az ismertetett rendelkezésekből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a helytelen gazdasági tevékenység miatti büntetőjogi felelősség az európai szocialista büntető kódexekben általában *eredménybűntettként* került szabályozásra. A bolgár és a jugoszláv büntetőjogban találunk ugyan egy-egy olyan törvényi tényállást, amely nem eredménybűntett, de ez a két törvényi tényállás is tartalmaz eredményre utalást. A két rendelkezésből az egyik a bolgár büntetőjognak az a szabálya, amely a társadalmi eszközöknek nem rendeltetésszerű felhasználásáról szól, a másik pedig, a jugoszláv büntetőjognak a közösség szempontjából nyilvánvalóan káros szerződés megkötéséről szóló rendelkezése. Mindkettő konkrét eredményre utaló; a bolgár törvényi tényállásban tényállási elemként szerepel, hogy az eset kisebb jelentőségű, a jugoszláv rendelkezésben pedig a nyilvánvalóan káros szerződés megkötése foglalja magában a kár bekövetkezésének rendszerintiségét, figyelemmel a szerződésből származó polgárjogi felelősségre.

Az egyes kódexek rendelkezéseit sorba véve megállapíthatjuk, hogy az eredmény rendszerint „kár" vagy „gazdasági hátrány" formájában szerepel a törvényi tényállásokban. A *bolgár* büntetőjogban a helytelen gazdasági tevékenység általános eredménye akkor valósul meg, ha a vállalatra vagy a népgazdaságra jelentős hátrány következett be, vagyontárgyak semmisültek meg, vagy azokat elpazarolták, illetőleg jelentős egyéb kár keletkezett. A *csehszlovák* kódexben az eredményt a nagyobb kár, vagy a gazdasági szervezet üzemmenetében vagy gazdasági tevékenységében keletkezett zavar jelenti. A *jugoszláv* büntetőjogban a felelősségre vonás alapja az összegszerűen meghatározott kár, valamint a gazdasági szervezet kényszerfelszámolása. A *lengyel* rendezés szerint vagyontárgyak megsemmisülése, nem rendeltetésszerű felhasználása, illetve a jelentős kár vagy hiány szolgálhat a felelősség alapjául. Az *NDK* büntetőjogában pedig gazdasági kárnak kell bekövetkezni ahhoz, hogy a helytelen gazdasági tevékenység miatti büntetőjogi felelősség befejezett bűntett formájában megvalósuljon. A *román* kódexben az eredmény az állami vagy társadalmi szervezet rendes menetében keletkezett jelentős zavar, illetve a társadalmi vagyonban okozott kár. Az előbbiektől némileg eltér a *szovjet* szabályozás, amely ugyan szintén eredménybűntett formáját ölti magára, de nem a kár vagy a gazdasági hátrány a megkövetelt eredmény, hanem az állami vagy társadalmi érdekek jelentős sérelme.

Ad) b) Az elkövetési magatartás szabályozásának egyik módja bizonyos kötelességek megszegését és a kellő gondosság elmulasztását tartalmazza, másik pedig inkább kazuisztikus. Az utóbbi példájaként elsősorban a jugoszláv rendelkezésre kell emlékeztetni, amely a kényszerfelszámolás előidézését hatféle elkövetési magatartás tanúsítása esetén rendeli büntetni. Ezek közül öt elkövetési magatartás (a helytelen értékesítés, az eladósodás, a nagy kötelességek elvállalása, a könnyelmű szerződéskötés és a tartozások behajtásának elmulasztása) meglehetősen pontosan körülhatárolt gazdasági tevékenységet jelent. A törvényben első helyen szereplő elkövetési magatartás — a rendelkezésre álló eszközök ésszerűtlen felhasználása — azonban már nem konkrét gazdasági tevékenységet tartalmaz, hanem egy sor gazdasági tevékenység absztrakcióját. A kényszerfelszámolás előidézésének ponalizálása mellett a jugoszláv Btk. is büntetni rendeli az összegszerűen meghatározott károkozást, ennek elkövetési magatartása azonban az általános kötelességszegés, illetve hanyagság. Az ügyek kezelésében, a termelés és a munka megszervezésében, a társadalmi vagyon felhasználásában vagy megőrzésében tanúsított hanyagság, illetve az előírás tudatos megszegése nem más, mint az általános értelemben felfogott szándékos és gondatlan kötelességszegés.

Kazuisztikus elemeket lehet felismerni a bolgár szabályozásban is. A hátrányos ügylet megkötésének és a társadalmi eszközök nem rendeltetésszerű felhasználásának külön szabályozása mellett az ellenőrzés elmulasztása és a nem kellő gondossági vagyonkezelés az általános elkövetési magatartás.

Ezzel szemben a *csehszlovák*, a *lengyel*, az *NDK*, a *román* és a *szovjet* kódexek csak a kötelességszegést tartalmazzák elkövetési magatartásként.

A *csehszlovák* törvény szerint a kötelesség megszegése, nem teljesítése, a technológiai fegyelem megsértése és a felelőtlen cselekvés,

a *lengyel* szabályozás szerint a kötelesség nem teljesítése és a hatáskör túllépése,

az *NDK* büntetőjogában a döntés vagy intézkedés elmulasztása, valamint a bizalmi állásnál fogva ráruházott rendelkezési vagy döntési joggal való visszaélés,

a *román* kódexben a szolgálati kötelesség szándékos és gondatlan nem teljesítése,

a *szovjet* jogban pedig a hivatali hatáskör vagy szolgálati felhatalmazás túllépése, illetve nem teljesítése az elkövetési magatartás.

Az eddig elmondottakból kialakíthatónak látszik a helytelen gazdasági tevékenység miatti általános büntetőjogi felelősség kodifikációs képlete, amely szerint a nem speciális kötelesség megszegése az elkövetési magatartás, a gazdasági kár pedig az eredmény. Az általános képlet érvényén nem változtat az sem, hogy egyes esetekben a kötelességszegés bizonyos formáit külön is kiemelték, s tényállási elemmé tették. Ezek a kiemelt formák a büntetőjogi felelősség síkján még mindig az általános gazdasági tevékenység keretében maradnak, s jól elhatárolhatók a bevezetőben vázolt speciális kötelességektől. Például a hátrányos ügylet kötése az általános gazdasági tevékenység egyik eleme, s kiemelés nélkül is a helyes gazdasági tevékenység megsértését jelenti, de nem vonható a speciális kötelességek megszegésének büntetéséről rendelkező törvényi tényállások alá. A hátrányos ügylet megkötése nem jelenti a gazdasági ellenőrzés akadályozását, a minőség hamis tanúsítását, árdrágítását, üzérkedést stb.

Ad c) A helytelen gazdasági tevékenység miatti büntetőjogi felelősnség természetéből következik, hogy az alanyok köre korlátozott. Csak olyan személyek lehetnek büntetőjogi alanyok, akik gazdasági tevékenységet végeznek, mégpedig rendszerint a szocialista gazdaság valamilyen szervének a dolgozójaként. A gazdasági szempontból különbséget lehet tenni az irányító és a végrehajtó munka között, s e különbség tétele különösen az új gazdaság irányítási rendszerben válik jelentőssé, figyelemmel az irányító munka nagyfokú önállóságára.[5] Ezért a büntetőjogi alanyok körének tárgyalása során azt vizsgáljuk, hogy a felelősség kialakítása során az egyes kódexek milyen mértékben tesznek különbséget az irányító és a végrehajtó jelleggű munkák között.

A *bolgár*, a *román* és a *szovjet* büntető törvénykönyv a gazdasági tevékenység miatti általános felelősséget a hivatalos személyekkel szemben látja megállapíthatónak. A *bolgár* büntetőjogban hivatalos személy az is, aki állami vállalatnál, szövetkezetnél vagy más társadalmi szervnél vezető tevékenységet fejt ki vagy a társadalmi vagyon kezelésével kapcsolatos munkát végez. A *román* törvényben tisztviselő az állami vállalat vagy gazdasági szervezet szolgálatában álló alkalmazott is. A *szovjet* kódex rendelkezése szerint pedig hivatalos személynek kell tekinteni azt a személyt is, aki vállalatnál szervező-intézkedő vagy igazgatási-gazdasági feladatok ellátásával kapcsolatos állást tölt be. A hivatalos személy fogalma takarhat irányító jellegű tevékenységet, mint a szovjet jogban, de jelenti a társadalmi vagyon kezelésével kapcsolatos irányító és végrehajtó munkát egyaránt a bolgár és román büntetőjogban.

A *lengyel* kódexben foglalt rendelkezés szerint a helytelen gazdasági tevékenység miatt az a felelős, aki a szocialista gazdasági szektorban működő szervezeti egységnél meghatározott funkciót tölt be, illetve aki állásánál fogva fe-

[5] Az irányító és végrehajtó jellegű munka megkülönböztetésére lásd: Eörsi Gyula: A gazdaságirányítás reformjával kapcsolatos felelősségi kérdések c. tanulmányát a „Jogi kérdések a gazdaságirányítás köréből" c. kötetben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967. 32. old.

lelős a társadalmi vagyon védelméért. Az *NDK* büntetőjoga az alanyok meghatározásánál a bizalmi állásnál fogva rendelkezési vagy döntési joggal felruházottságot, illetve a foglalkozásból eredő kötelességek megszegését tekinti ismérvnek. Ugyancsak a foglalkozási szabályokhoz köti az alanyok körét a *csehszlovák* Btk is. A *jugoszláv* kódex egyrészt a társadalmi vagyon kezelőjének, másrészt a gazdasági szervezet vezetőjének vagy képviselőjének a felelősségéről rendelkezett.

A fentiekből ki kell emelni, hogy a *szovjet* kódex kizárólag az irányító jellegű munkát végzők felelősségéről rendelkezik. A szovjet büntetőjogban tehát a gazdasági tevékenység miatti általános büntetőjogi felelősséget nem terjesztették ki a végrehajtó jellegű munkára. Az őrzés lelkiismeretlen ellátása esetén ugyan felelősségre vonásra kerülhet sor, az őrzés azonban olyan speciális funkció, amely kiválik az általános gazdasági tevékenységből. Az ismertetett szovjet rendelkezéssel szemben az irányító és a végrehajtó jellegű munka között nem tesz különbséget a *bolgár,* a *csehszlovák* és a *román* kódex. E törvények szerint ugyanazon törvényi tényállás alapján vonható felelősségre a gazdasági vezető és a beosztott. Ismét más az általános büntetőjogi felelősség szabályozása a többi szocialista kódexben. A gazdasági vezető kiemelt büntetőjogi felelősségről rendelkezik a *jugoszláv,* a *lengyel* és az *NDK* büntetőjog. Speciális felelősség terheli a lengyel gazdasági vezetőt, ha a rendes gazdálkodás területén nem teljesíti a kötelességét, s hasonló az NDK kódexének az a szabálya, amely a bizalommal visszaélésről rendelkezik. Mindkét jogszabály csak általánosságban fogalmazza meg az elkövetési magatartást, szemben a jugoszláv megoldással, amely meglehetősen pontosan körülhatárolt gazdasági tevékenység miatt teszi lehetővé a büntetőjogi felelősség alkalmazását. A gazdasági vezetőnek ez a nem konkrétan megjelölt gazdasági tevékenység miatti többletfelelőssége azonban mind a *lengyel,* mind az *NDK* büntetőjogában össze van kapcsolva a kockázat külön szabályozásával. Ez az összekapcsolás arra hívja fel a figyelmet, hogy a gazdasági vezetők felelőssége ugyan eltér az általános gazdasági tevékenység miatti felelősségtől, de egyben külön rendelkezés teszi félreérthetetlenné, hogy a megengedett kockázat keretében okozott kár miatt nem lehet helye büntetőjogi felelősségnek.

Ad d) Valamennyi ismertetett szocialista kódex egyezik abban, hogy mind szándékos, mind gondatlan bűntett formájában tartalmaz rendelkezést a helytelen gazdasági tevékenység miatti általános felelősséggel kapcsolatban. Ennek a rövid összehasonlításnak a keretében nem térhetünk ki arra a kérdésre, hogy milyen eltérések mutathatók ki az egyes szándékos és gondatlan elkövetési formák között. Egyetlen körülményre azonban feltétlenül rá kell mutatni, mégpedig arra, amely a kockázatról szóló rendelkezést érinti. Mind a lengyel, mind az NDK büntetőjogának a kockázatról szóló rendelkezése szándékos kötelességszegés esetére is kizárja a felelősséget a szabályozott kockázat keretében, ami már önmagában is a gazdasági kockázatvállalás természetének és a büntetőjogi felelősség keretében elfoglalt helyének alaposabb vizsgálatára ösztönöz. Ennek elvégzése természetesen kívülesik a tanulmány keretein.

5. Az eddig vázoltak hozzásegítettek a nem speciális kötelesség megszegését jelentő helytelen gazdasági tevékenység miatti büntetőjogi felelősség közös vonásainak a felismeréséhez. A közös vonások első eleme, hogy nem csak a speciális kötelességek megszegése képezi büntetőjogi szabályozás tárgyát, hanem minden büntetőjogban találunk olyan általános fogalmazású törvényi tényállást, amely *gazdasági kár, vagy hátrány okozását eredménybűntett* formájában szankcionálja. A tényállások alapján felelősségre vonható *alanyok* köre annyiban korlátozott, amennyiben ez a gazdasági tevékenység természetéből következik, tehát nem bárki, hanem csak meghatározott gazdasági tevékenységet végzők lehetnek alanyai e bűntetteknek. A gazdasági tevékenység helyes végzése tulajdonképpen a kötelesség teljesítésének sorozata, s ennek ellenkezője, bizonyos általános kötelességek megsértése jelenti a bűntett *elkövetési magatartását. A bűnösség formája* e bűntetteknél mind szándékos, mind gondatlan lehet.

A vázolt általánosítás síkján bizonyos kivételek elhanyagolhatók, mert nem érintik az általánosítás lényegét. Nem befolyásolja az általános megítélést, hogy egyes esetekben az eredménybűntett mellett olyan törvényi tényállást is találunk, amely nem az eredményt, hanem az eredményre közvetlenül utalást tartalmazza tényállási elemként. Ugyancsak elhanyagolható kivétel, hogy az általános fogalmazás mellett a kötelességszegés egy-egy formáját a jogalkotó külön is kiemeli. Figyelmet érdemel azonban az az összefüggés, amely az irányító jellegű munkát végzők fokozott felelőssége és a kockázat szabályozása között a lengyel és az NDK büntetőjogban megfigyelhető. E szerint az átlagostól eltérő büntetőjogi felelősség együtt jár annak kifejezett hangsúlyozásával, hogy a szabályozott kockázat keretében okozott kár esetén nem kerülhet sor büntetőjogi felelősségre vonásra.

6. Ha összevetjük az európai szocialista kódexekben foglalt rendelkezések közös vonásait a magyar büntetőjog szabályozásával, azt tapasztaljuk, hogy az általános elvek azonosak. A helytelen gazdasági tevékenység miatti büntetőjogi felelősség a magyar jogban is *eredménybűntettként* került szabályozásra. Az eredmény a társadalmi vagyonban okozott kár, számottevő gazdasági hátrány, illetve anyag, pénz, energia vagy a munkaerő pazarlása. Ez utóbbi ugyan

a törvényi tényállásban pénz stb. pazarlásával járó gazdasági tevékenységként szerepel, de nem kétséges, hogy a befejezett bűntett megállapításához a pazarlásnak ténylegesen be kell következnie.[6] Az elkövetési magatartás a magyar jog szerint is *kötelességszegés.* Két törvényi tényállásban a társadalmi vagyon kezeléséből folyó kötelesség megszegése, a harmadikban az ésszerű gazdálkodás szabályainak megszegése, a negyedikben pedig a termény vagy termék előállítására, felhasználására, forgalmára, bejelentésére, rendelkezésre bocsátására, készletben tartására vagy kezelésére vonatkozó szabályok megszegése. Az elkövetési magatartásból adódik az elkövetők köre is, tehát azok a személyek, akiket a fenti kötelességek terhelnek, azzal a kiegészítéssel, hogy az ésszerű gazdálkodás szabályainak megsértése miatt csak az önálló intézkedésre jogosított dolgozó felel. Végül azt kell megállapítani, hogy mind a szándékos, mind a gondatlan elkövetés büntetendő.

A büntetőjogi rendezés általános elveinek azonossága mellett az összehasonlítás eredményeként két lényegesnek tűnő olyan következtetést lehet levonni, amely a helytelen gazdasági tevékenységre vonatkozó büntetőjogi szabályok kialakításakor figyelemreméltónak bizonyulhatnak. Az egyik következtetés az, hogy a hűtlen és hanyag kezelés, valamint a pazarlógazdálkodás egymástól nehezen elhatárolható rendelkezést tartalmaz, a másik pedig, hogy a gazdasági vezetők felelősségének szabályozása mellett a kockázat vállalásáról a magyar jog nem rendelkezik.

Korábban már rámutattunk arra, hogy egyetlen olyan kódex sincs, amely a társadalmi tulajdon elleni bűntettek között a hűtlen és a hanyag kezelésnek megfelelő törvényi tényállást egyaránt tartalmazza. Minden kódex büntetni rendeli a helytelen gazdasági tevékenység szándékos és gondatlan formáját egyaránt, de az általános kötelességszegésre nem tartalmaznak olyan egymást fedő törvényi tényállásokat, mint a magyar Büntető Törvénykönyvben a hűtlen és a hanyag kezelés, ill. a pazarlógazdálkodás. Az ésszerű gazdálkodás követelményeinek rendszeres és súlyos megszegése ugyanis egyben a vagyon kezeléséből folyó kötelesség megszegését is jelenti, s a pénz stb. pazarlás pedig nehezen határolható el a kár fogalmától. Nyilván ezzel magyarázható, hogy a Btk. hatálybalépése óta egyetlen olyan döntés sem került a Büntetőjogi Törvénytárba, amely a pazarló gazdálkodás törvényi tényállását értelmezné. A helytelen gazdasági tevékenység miatti büntetőjogi felelősség szabályozása során tehát alaposabb elemzést igényelne az említett három törvényi tényállás relációja. Ugyancsak további vizsgálat szükségességét mutatja a gazdasági tevékenység miatti büntetőjogi felelősség körében a kockázatvállalás megítélése. A magyar bírói gyakorlatban találunk döntést a helytelen gazdasági mérlegelésről,[7] ez a döntés azonban csak a károkozás tudatának hiányában zárja ki a felelősségrevonás lehetőségét. Az új gazdaságirányítás rendjében azonban feltétlenül vizsgálatot igényelnek azok a tevékenységi formák is, amelyekben a gazdasági vezető a károkozás lehetőségét is látja előre, de a várható kedvező eredményre tekintettel ennek tudatában is cselekszik.

Wiener A. Imre

[6] A pazarló gazdálkodást eredménybűntettnek tekinti a Btk. miniszteri indoklása is. A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962. 373. old.

[7] BJD 1438. sz.

Vagyon elleni bűnözők és bűntetteik

(Egy vizsgálat eredményei)

I.

1. A Büntetőtörvény XVI. fejezetének élén „A társadalmi tulajdon elleni bűntettek", illetőleg „A személyek javai elleni bűntettek" — címek állnak. — A miniszteri indoklás szerint e fejezetben elhelyezett büntető rendelkezések nemcsak a tulajdonjogot, hanem minden vagyoni jelentőségű jogosítványt védenek, és az indokolás maga is több helyen használja a „vagyon elleni bűntettek" kifejezést.

Célszerűségből — mert így rövidebb és összefoglalóbb — a szóban forgó fejezetben meghatározott bűntettek elkövetőit magam is „vagyon elleni" bűntettesnek nevezem.

A bűnözés, mint ismeretes, adott társadalomban, meghatározott helyen és időhatárok között elkövetett bűntettek összessége. Ám nem tisztázott még teljesen a bűnöző fogalma. A bűnözés előbbi meghatározásából következett, hogy az abban résztvevő — bűnelkövető — személyt nevezték és nevezik ma is bűnözőnek. — A szó gyakorító értelme folytán azonban azokat kell ez ismérv alá foglalni, akik „bűnöznek", azaz nem csupán egy ízben, hanem többször, esetleg rendszeresen vagy szokásszerűen követnek el bűntetteket, s akiket az ítélkezési gyakorlat visszaesőknek, vagy szokásos bűnözőknek nevez. (Természetesen nem kizárólag a Btk. 311. § 2. pont szerinti visszaesőkre gondolok.) — A téma szempontjából tehát — és a címben is — ilyen értelemben használom a „bűnöző" kifejezést.

A címben foglalt vizsgálat egyik részének homlokterében a vagyon elleni bűnözők munkatevékenységgel való kapcsolata állt. Ennek szükségessége több okból is felmerült, amint ezt az alábbi néhány — előrebocsátott — gondolat is tanúsítja:

a) Szélesíteni kellene a kriminológia által tanulmányozandó területet. Nemcsak a bűntettet, illetőleg egyes bűncselekmény-kategóriákat, valamint az emberi cselekvést kellene behatóan vizsgálni, hanem az emberi tevékenységet általában és az elkövető bűntettet megelőző tevékenységét különösen.

A tevékenység — csakúgy, mint maga az egész anyagi világ — szintekbe rendeződött jelenségként ismerhető meg. — Több szempontú megkülönböztetés lehetséges. Az egyedet illetően megkülönböztethető a külső szinten történő motoros — azaz izommozgásban is megnyilvánuló — cselekvéssorokból, tettkomplexumokból összetevődő tevékenység; — a belső szintű, gondolkodó és egyéb értelmi-, érzelmi-, tehát az ember bensejében végbemenő tevékenység —; s a kettő közötti közbülső szintet elfoglaló beszédtevékenység. Differenciálhatunk azonban egyéni-, csoport- (s ezen belül ismét makro- vagy mikrocsoport, sőt különböző szempontok-összetevők szerint rendeződött csoport), vagy tömegszintű tevékenység között.

Különbség tehető a tevékenység irányultsága szerint, egyben ez az egyik olyan jellemző, mely a legkézenfekvőbb közelítési lehetőséget kínálja. Különösen, ha a tevékenység célját is tekintetbe vesszük. Attól függően, hogy milyen irányba halad (hat) és mily célt kíván elérni a tevékenység — keletkeznek a köznapi jelölések úm. játék-, sport-, munkatevékenység stb....

A különböző tevékenység-szintek egymással bonyolult összefüggésben vannak, s azok egymásra hatását, összefonódását, egymásra és egymásból következését lehet csupán emberi tevékenységnek nevezni.

A munka társadalmi és egyéni létezést fenntartó tevékenység, ezért már itt ki kell emelni, hogy a tevékenységek minden szinten a munkatevékenység köré csoportosulva, annak függvényeként kapcsolódnak.

Az így értelmezett emberi tevékenység közbülső fokot jelent a tett (bűncselekmény) és a tevékenység-sorozatokban összegeződő életvitel között. Ezen túl pedig — jelenleg így tudjuk — az emberi személyiség kialakulásának és fejlődésének döntően a tevékenység képezi alapját.

Az egyéni élettörténet folyamatában, az adott biológiai (szervezeti) alapokra épülve, a kezdeti vegetatív ingerekre való válaszreakciókból, válaszcselekvésekből kiindulva, fokozatos fejlődési folyamaton át alakulnak ki az ember pszichikus sajátságai. Ebbe a folyamatba kezdetben primitív, majd egyre magasabb fokú tevékenységek iktatódnak, s annak részét képezik. A pszichikus sajátságok tehát a tevékenységgel szoros kölcsönhatásban fejlődnek, majd arra visszahatva a tevékenységeket irányító képességekké válnak.

Mindez azonban függvénye a makro- és mikrokörnyezetnek, továbbá annak, hogy megelőző korok-társadalmak tevékenység-eredményeiből mit, mennyit és milyen fokon képes elsajátítani az egyén. Az elsajátítási tevékenység viszont ismét csak függ az ember társadalomban elfoglalt helyétől. Attól, hogy mily gazdasági-társadalmi rendszerben, s ezen belül a rétegeződés melyik fokán, milyen vonatkoztatási csoportokhoz kötődve él. Kiemelkedő szerep jut a tevékenységnek továbbá a beállítódás folyamatában — a beállítottság kialakulásában is.

Az említett személyiségfejlődés folyamán, de azon túl is, az egyén a külvilág jelenségeivel vagy jelenség-csoportjaival szembeni állásfoglalásra kényszerül. *Az állásfoglalás mindig valamely tevékenységben nyilvánul.* Az ilyen

tevékenység mikénti lefolyása, valamint irányúlása, egyfelől a már jelzett egyedi- és társadalmi tényezőktől függ, másfelől pedig attól, hogy az egyén az illető jelenséggel való kapcsolatát, jelenséghez való viszonyát hogyan méri fel. *E viszony-megállapítás (értékelés) folyamata is tevékenység közbeiktatásával történik.* A mérés eredményeként kialakul a jelenséggel kapcsolatos értékelési eredmény, s annak megfelelően történik a reagáló tevékenység.

Az asszociatív — emlékező — gátlásos folyamat közbeiktatásával azután a következőkben előforduló azonos — esetleg hasonló —, jelenség-csoportokkal szemben a korábbi választevékenységek ismétlődnek. Ez a beállítódási folyamat, melynek eredményeként kialakul egy stabilizálódott készenléti állapot: *a beállítottság. A beállítottság* tehát *a személlyel viszonyba kerülő jelenséggel vagy jelenség-csoporttal kapcsolatban tanúsítandó külső és belső tevékenységre* (viselkedés-sorra, magatartásmódra) *való készenlét.* Közbevetem csupán, mert nem tartozik szorosan ide, hogy az előbbiekből következően, azonos egyén a jelenségek más-más csoportjával kapcsolatban különböző beállítottságú lehet és vajmi ritka például a generalizáltan társadalomellenes beállítottságú személyiség.

Ezért az egyedi bűnelkövetés okát nem egy átfogó, általános társadalomellenes beállítottságban, hanem — így célravezetőbb — valamely konkrét ember-jelenség relációban kell keresnünk.

b) Az ember és az objektív külvilág közötti állandó interakciók során a fizikai organizmus és a pszichikum számára kedvező folyamatok, hatások, viszonyulások (helyzetek, állapotok) *szükségletekké* válnak. Ugyanígy lesz szükségletté a negatív előjelűek (károsak, nemkívánatosak) kiküszöbölése, távoltartása, kikerülése is. — Minthogy mindezek célszerű tevékenységben nyilvánulnak meg, vagy éppen mert azzal érhetők el (l. alább), *az egyes tevékenység-fajták is emberi szükségletet képeznek.*

A fizikum — külvilág és pszichikum — külvilág egyensúlyát a szükségletek kielégítése biztosítja. Ebből következik, hogy ha az ember szükségleteinek kielégítése elmarad, az egyensúly-helyzet megbomlik, és hiány, ennek tartóssá válása esetén fizikai vagy pszichikai zavar keletkezhet.

Kézenfekvő tehát, hogy az egyéni élettörténet során kialakul a különböző *tevékenység iránti igény;* az ember ugyanis törekszik szükségleteinek kielégítésére, azt igényli.

Mindezek nem csupán egyedi szinten, hanem csoportszinten, társadalmi méretekben is állnak úgyannyira, hogy bizonyos alapvető társadalom-, vagy csoportszintű tevékenységfajták hiányában eme csoportok fennmaradása se lenne biztosított.

2. Az ember társadalmi és egyéni létét egyaránt a munka teszi lehetővé. A munkatevékenységet ezért helytállóan nevezik élettevékenységnek is.[1]

— A társadalom anyagi és szellemi fenntartása, megújítása — fejlesztése — a javak termelésétől és elosztásától egészen a társadalmi kultúra megteremtéséig — munkatevékenységgel történik. Ugyanígy az ember fizikai és szellemi (értelmi) létének fenntartása, mind pedig ennek regenerálása — kezdve a tisztálkodástól, az étel elkészítésén és az otthon megteremtésén át a szükséges szakmai és általános ismeretek (műveltség-tudás) megszerzéséig — szintén munkatevékenységet kíván.

Végül munkatevékenység által születnek az egyéni és társadalmi alkotások is.

Mivel pedig a munkatevékenység fel-, vagy elhasználható termékeket feltételez, evidens, hogy minden más munkatevékenység alapját a termelőmunka-tevékenység képezi.

A továbbiakban ezért a munkatevékenység kifejezést termékeket előállító és ezen túl, minden az ember és társadalom létezésével kapcsolatos fenntartó, fejlesztő és alkotó tevékenység — értelemben használom.

Bizonyos polarizáció is észlelhető. A munkatevékenység ugyanis az emberek többségénél egyrészt a munkahelyhez, másrészt az otthonhoz kötődik. Az ezzel kapcsolatos érdekszférák azonban összemosódnak. A munkahelyen végzett munka se csupán a munkaadó érdekében történik, hanem a munkát végző egyednek közvetlen, a tágabb közösségnek pedig közvetett érdekében is. Viszont pl. az otthon-építő munkatevékenység se kizárólag az egyénnek és szűkebb közösségének, hanem a társadalomnak is elsőrendű érdekében áll.

A termelt javak minőségi és mennyiségi növekedése, mind a társadalom egészének, mind tagjainak létszintjét emelő tényező. Ettől függő az egyesek otthoni, szűkebb közösségen belüli, élete is. És viszont. A testi-lelki fáradtság kipihenésére, testi és szellemi energiákkal való feltöltésre is alkalmas, bázist jelentő otthon létezése, ennek állandó fenntartó-fejlesztő építése, döntően kihat az egyén termelő tevékenységére. Ekként közvetetten (vagy nem is olyan közvetetten) a társadalmi termelésben is érezteti hatását.

Az eddigiekből önként adódik két következtetés:

— Ha a munkatevékenység az összes emberi tevékenységek közül ennyire kiemelkedő, úgy jelentőségét dominánsnak kell tekinteni a személyiség fejlődésében, a beállítottságok létrejöttében is.

Erre figyelemmel *a bűnöző normaellenes beállítottságainak kialakulásában komoly szerepe van annak, hogy élettörténetében a munkával kapcsolatos dinamikus mechanizmusok*

[1] Hans-Hiebsch-Manfred Vorwerg: Bevezetés a marxista szociálpszichológiába. (Bp. Kossuth K. 1967.) 58. old.

milyen hatásokra, hogyan fejlődtek és rögzültek.

— A munkatevékenység — más oldalról szemlélve — csoportszükséglet, társadalmi elvárás és igény is egyben.

Ha azonban a munkatevékenység-mechanizmus, illetőleg ennek belső struktúrája, az egyén — adott gazdasági-társadalmi rendben (csoportban) *elfoglalt — helyzetével és a kialakult normatívákkal nem adekvát módon fejlődik ki és funkcionál, úgy az egyedi ember szembe kerül a társadalommal.*

Ezért a munkatevékenység alapvetően meghatározza a személyiség szociális összetevőit, ekként döntő a társadalmi beilleszkedést illetően. Ezen belül a termelőmunka-végzés a makrocsoporttal, egyéb munkatevékenység pedig a megfelelő mikrocsoporttal (átfedések lehetségesek, sőt a korábbiakból következően szükségszerűek is!) *való viszony és a vonatkozó normarendszer el-, vagy el nem fogadásának fokmérője is.*

II.

A) A szóban forgó vizsgálat, vagyon elleni bűnözőkkel kapcsolatban folyik jelenleg is, írásom ezért csupán egy — fontosnak tartott — részeredményt tárgyaz, mintegy felvetve — jelezve a probléma lényegét.

Az indulásnál egyik lényeges feltételezés ez volt: *a vagyon elleni bűnözőknél hiányzik a munkatevékenység iránti igény.* Itt szükséges kitérni a következőkre:

Társadalmunkban az ember személyiségének kialakulása és az aktuális személyiség létezési (fejlődési) *folyamata, az emberek többségénél nagyrészt hasonló körülmények között történik.* — Bizonyos külső, objektív tények, így az anyagi-, az ismeret-, a kulturáltság-szintek, az emberi kapcsolatok kialakít*hat*ása, illetőleg az egyes társadalmi csoportokba való beilleszkedési lehetőségek — a népesség nagyobb százalékát érintő — hasonlóságára gondolok itt. Figyelmen kívül hagyva (az esetleg nem kis számú, de nézőpontunkból elhanyagolható) szélsőséges eseteket és nem tagadva a hasonlóságon belüli kirívóbb eltéréseket.

Mégis, a személyiség eme fejlődési körülményeinek hasonlósága ellenére, az embereknek említett nagyobb része csak elenyésző számban válik vagyon elleni (vagy egyáltalán) bűnözővé. Mindez azt bizonyítja, hogy feltétlenül létezik (esetleg éppen a szóban forgó személyiség-evolúcióban) *az objektum és szubjektum folytonos egymásra hatása során, egy vagy több olyan elem* (mozzanat), *amely kizárólag a bűnözőknél lelhető fel, mintegy elválasztó-megkülönböztető jegyet képezve. — Az volt a vélelem, hogy az előbbi hipotézisben az egyik ilyen összetevő válik ismertté.*

A munkatevékenység korábbi értelmezéséből következik (l. fentebb), hogy igényének hiánya több, mint egyszerű munkakerülés. Nem pusztán a termelőmunkától való tartózkodás, hanem az egyik (ha nem a legfontosabb) emberi szükséglet hiánya. Mivel pedig a szocialista társadalomban a munkatevékenységnek meghatározó szerepe van, az ezzel kapcsolatos emberi szükséglet-hiány létezése lényeges felismerés lehet.

A vizsgálat, részben bűnügyi anyag elemzésével, ezen belül a bűnözők előzetes, illetőleg egyes bűntettek és eljárások közötti életvezetése különböző mozzanatainak lehető feltárásával, illetőleg némelyek bv. intézeti anyagának, továbbá a bv. intézeti nevelő-testületi tapasztalatoknak, végül egy igen elemző intézeti felmérés egy-két adatának — felhasználásával történt és történik, többszázas nagyságrendben.

B) 1. Az e körben releváns megállapítások lényege szerint, a vizsgált vagyon elleni bűnözők termelőmunka-tevékenységgel való kapcsolata az alábbiak szerint tipizálható:

a) Sem állandó, sem alkalmi munkaviszonya nincs. Előző szabadságvesztése alatt rabkeresményéből, majd annak fogytával rokonok, ismerősök juttatásainak igénybevételével, illetőleg bűntettekből tartja fenn magát.

b) Állandó munkaviszonyt nem létesít. *Alkalmi munkákat vállal,* s részben azokból, részben bűntettekből származó jövedelemből próbál megélni.

c) Állandó munkaviszonyba lép. Munkahelyeit azonban gyakran váltogatja, s egy-egy munkaadónál csak rövid ideig — néha hónapokig vagy csak hetekig marad. Egyes munkaviszonyai között gyakoriak a kihagyások. Ilyenkor csupán alkalmi munkákat végez, vagy egyáltalán nem dolgozik.

c_1) A *c)* csoportnak altípusai azok, akik az előbbiek *(c)* minden jellemzőjével bírnak, ám munkaviszonyaik között relatíve huzamosabb ideig — egy-másfél évig — tartók is akadnak.

A *c)* és c_1) — ritkán . . . a *b)* — alá . . . sorolható bűnözők munkavégzésére jellemző továbbá, hogy amennyiben szakképesítéssel rendelkeznek, nem a képzettségüknek megfelelő munkakörökben tevékenykednek, noha erre volna lehetőségük; — olyan munkákat vállalnak csupán, mely mechanikusan, problémamentesen — rendszerint pusztán fizikai erőkifejtéssel — végezhető.

Állítottam fentebb, hogy egyes tevékenység-fajták emberi szükségletté váltak. Itt is differenciálni lehet azonban a szerint, hogy maga a tevékenység vagy annak közvetlen eredménye képez-e önálló szükségletet — avagy a tevékenységet azért igényli az ember, mert így — közvetett úton — jut el valamely más, lényeges szükségletének kielégítéséhez. — Viszonyaink között jelenleg pl. a termelőmunka-tevékenység nagyrészt ez utóbbi okból vált szükségletté és csak kisebb — bár szükségképp egyre növekvő — részben a társadalmi hasz-

nosságának felismerése miatt. Az ily természetű munkával való teljes azonosulás azonban csak a kommunista társadalom fejlettebb fokán várható. Erről szól Marx A góthai program kritikájában azt fejtegetve, hogy a kommunista társadalom felsőbb fokán „... a munka nemcsak a megélhetés eszköze, de maga lett a legfőbb életszükségletté ...[2]

Megfigyelhető, hogy a *c)* — c_1) alatt tipizált bűnözők termelőmunka-tevékenységgel való kapcsolata áll legközelebb, *az e vonatkozásban* kifogásolható magatartású nem bűnöző személyek ilyen kapcsolatához.

A vizsgált kategóriába nem tartozó, tehát bűntetlen előéletű, vagy csak alkalmi bűnelkövető emberek között is köztudottan nem kevés azoknak száma, akik munkahelyeiket gyakorta váltogatják, s lehetőleg problémamentes és nem feltétlenül szakmájuknak megfelelő munkát végeznek. Ezen a ponton tehát, mintha egyezések lennének bűnözők és nem bűnözők között.

Ez azonban csak látszólagos.

Egyfelől ugyanis, a társadalom nem bűnöző tagjának e téren kifogásolható magatartása kizárólag a kereső foglalkozásként űzött termelőmunka-tevékenységet érinti, a munkatevékenység más fajtáját nem; ezen felül nem is igény-hiányt jelent, hanem azt, hogy e személyeknél a termelőmunka-tevékenység csupán annak célja miatt vált szükségletté. (L. fentebb.)

Másfelől a fenti tevékenység-körben a bűnözők és nem bűnözők közti hasonlóság azért is látszólagos, mert a két személyi kategóriánál alapvetően különböznek a munka- (és ezen belül épp a szóban forgó termelőmunka-) tevékenység indítékát, lefolyásmódját, célját befolyásoló — egyáltalán az ahhoz tapadó — *érzelmi* erővonalak. Ennek fejtegetése azonban már átvezetne egy bonyolultabb, eddig a szocialista kriminológia által sajnos kevéssé (vagy egyáltalán nem) érintett problémahalmazba, mely a folyamatban levő vizsgálat másik — itt nem tárgyalandó — feltételezésével is kapcsolatos. — Mindenesetre az előbbiekben érintettek, a bűnözővé-válás folyamatának egyes olyan részeire utalhatnak (vezethetnek), mely — különösen a megelőzési szempontokból — nem lehet közömbös. Ez indokolta megemlítését.

Végül rá kell mutatni a következőkre:

— Az *a)*—c_1) csoportok elkülönülése, bizonyos fokozatosságot is mutat. Ebben — egyéb között — az a lényeges, hogy megfigyelhető a bűnöző személyek egy fajta szerepjátszása. A bűnöző tudja, de legalább is érzi, hogy nincs igénye a termelőmunka-tevékenység iránt. Ám nem akar elütni a többségtől, ezért színleli ezt az igényt. Igyekszik azt a látszatot kelteni, hogy e vonatkozásban nála is minden rendben van. (*1/c*—c_1 csoport). — Később ez az igyekezete lazábbá válik, s látszattal se igen törődik. Egyre inkább nyilvánvalóvá lesz, hogy termelőmunkával való kapcsolatában alapvető bajok vannak. (*1/b* csoport)

Végül észlelhetővé válik a termelőmunka szükséglet eddig is meglevő hiánya. (*1/a* csoport.)

— Szignifikáns — a visszaeső bűnözést, mint tömegjelenséget illetően —, hogy számszerűleg a legnagyobb csoportot az *1/c*—c_1 típus alkotja, s legkevesebben vannak az *1/a* típusba soroltak.

2. Mindezek nemcsak a termelő, hanem *egyéb munkatevékenységet* illetően is nyomon követhetők. E vonatkozásban is elkülöníthető csoportok figyelhetők meg:

a) Állandó, vagy ideiglenes lakhelye nincs. Szállásait ismerősök jóindulatából, vagy régebbi munkaadóinál meghúzódva oldja meg.

Tavasztól őszig gyakorta tölti az éjjeleket a szabadban, esetleg kazlakban, parkokban vagy állomások várótermeiben. — A leprimitívebb létfenntartó műveleteket is csak vegetatív kényszerből végzi. Élelmezése és tisztálkodása épp ezért alkalomszerű, külseje elhanyagolt. Emberekkel való érintkezése esetleges és ideigóráig tartó. Családi kapcsolatai nincsenek. Értelmi érdeklődése pusztán létfenntartása körüli tényezőket érinti.

b) Ideiglenes szállásokon — így alkalmi munkaadóknál — vagy albérletben lakik. Albérleteit azonban sűrűn váltogatja. Lakókörnyezetére nem fordít gondot, otthona nincs. Családjával — ha van — nem törődik. Családtagjait — időnként felkeresve — létfenntartása érdekében igyekszik kihasználni, anélkül, hogy életvitelükhöz bármivel is hozzájárulna. Pénzhez jutva családját otthagyja. Esetenkint élettársi viszonyt is létesít. Gyermekeivel nem törődik, gondozásukban, nevelésükben nem vesz részt.

c) Állandó lakással rendelkezik. Akár szülőknél — akár házasság esetén —, házastársával lakik együtt, az otthon-teremtésben, s annak folyamatos fenntartásában nem, vagy minimálisan vesz részt. Ezt rendszerint jövedelme csekélyebb részének átadásával oldja meg. Testi higiéniájára azonban ügyel. — Emberi kapcsolatai primitívek. Alacsony értelmi nívón — maximálisan egy adott szakma alapjainak elsajátításán — megrekedt. Gyermekei létfenntartásával — a már említetteken felül — nem törődik, nevelésüket is házastársára, vagy nagyszülőkre bízza.

A termelőmunka mellett fontos tevékenység az otthon-teremtés. E fogalomkörbe tartozik az állandó, a biztonságérzést nyújtó, a megfelelő célszerűségi és kényelmi igényeket is kielégítő lakó-tartózkodó hely kialakítása és fenntartása-fejlesztése irányában való tevékenykedés. — Az iménti csoportoknál elsődlegesen ennek hiánya tűnik fel. — Az otthon léte elő-

[2] A góthai program kritikája. Marx—Engels: Válogatott művek II. kötet. (Bp. Szikra/1949.) 17—18. old.

feltételét képezi a társadalom alap-csoportja (a család) stabilitásának. Az értelmi-fejlesztő, fizikális-létfenntartó munkatevékenységek optimálisan a családban fejlődhetnek. Nyilvánvaló tehát, hogy az otthon-építő tevékenység hiánya maga után vonja ezek szükségszerű sorvadását is. Sőt. Következményeiben — mert az emberi kapcsolatok alapja is tevékenység, s döntően: munkatevékenység — az emberi viszonyok beszűkülését és vegetációs szintre csökkenését eredményezi. — Ez is megfigyelhető a közölt csoportoknál.

Megállapítható továbbá, hogy az *1/a—c_1* alatti bűnözőtípusok, a *2.* alatti — megfelelő jelű — típusokkal azonosak. Csupán csoportosításuk nézőszöge más.

A bűnöző létforma alakulási folyamatában a kezdeti szerepjátszás nem csak a termelő-, hanem egyéb munkatevékenységek vonatkozásában is érvényesül. A bűnöző eleinte — életfenntartásával, otthonával és emberi viszonyaival összefüggő és azokra jellemző munkatevékenységgel kapcsolatos — színlelésbe bocsátkozik. Igyekszik a megfelelő családi életformában élő ember benyomását kelteni. *(2/c* csoport) — Később, csakúgy, mint a termelőmunkával kapcsolatban láttuk fentebb, már kevésbé törődik a látszattal *(2/b* típus), végül életviszonyai, — munkatevékenység hiányában — a primitív tengődés szintjére esnek *(2/a* csoport).

A számarány itt is döntő a *2/c* alattiak javára, majd fokonkint csökken, s legkevesebb a *2/a* csoportbeliek száma.

3. Az *1.* és *2.* alattiakra illusztratív példaként álljanak itt az alábbiak (a példák csupán reprezentálják a gyakorlati esetek tipizált csoportjait):

Ad *1/a* és *2/a:* 30 éves férfi. Hatodik büntetését tölti. Ezek: 1960-ban tiltott határátlépés kísérlete miatt 4 hó szabadságvesztés, —
1961-ben lopásért 1 év 8 hó, —
1963-ban visszaesőként elkövetett minősített lopásért 1 év, —
1964-ben tiltott határátlépés kísérlete miatt 6 hó, —
1964-ben többrendbeli visszaesőként elkövetett minősített lopásért 3 év 2 hó, — végül
1968-ban ugyanilyen bűntettekért 4 év 6 hó szabadságvesztés.
Kereső foglalkozása csupán 1958-ban és néhány, azt követő évben volt. 1960-as évek eleje óta csak egy ízben, 1967-ben dolgozott két napig.

Nincsenek családi kapcsolatai sem. Rabkeresményéből és bűntettek elkövetéséből él. A szerzett pénzt élelemre és alkalmi szórakozásokra költi. Szénakazlakban, eseti szálláshelyeken — pl. tsz istállókban — alszik. Külseje rendkívül elhanyagolt, gondozatlan, piszkos. Írni-olvasni tud, értelmi fejlettségi foka alacsony, az általános iskola alsóbb osztályainak megfelelő.

Ad *1/b.* és *2/b.:* 35 éves férfi. Büntetései:

1961-ben lopás és más bűntettek miatt 1 év 8 hó, —
1963-ban visszaesőként elkövetett csalás és más bűntettekért 1 év 6 hó, —
1967-ben visszaesőként elkövetett lopásért 1 év 2 hó, —
1968-ban társadalmi tulajdont károsító és visszaesőként minősülő lopásért 2 év, —
1969-ben visszaesőként elkövetett lopás, csalás és közveszélyes munkakerülés miatt 2 év 10 hó, — végül
1969-ben tartási kötelezettség elmulasztása miatt 6 hó szabadságvesztésre ítélték.
Szakképzettsége: marós. Eleinte szakmájában dolgozott, de igen rövid ideig, s mindig más-más munkahelyen. Ám áttér az alkalmi munkára. Szakképzettségének megfelelő munkát hosszú évek óta nem vállal. Feleségét kihasználja, s felesége keresetét is elkölti. Az alkalmi munkából eredő jövedelméből a családnak nem juttat. (Sőt egyik bűntette: felesége laboratóriumi munkahelyéről egy értékes fényképezőgépet lop. Kártérítést az asszony teljesíti.)
Elválnak. Kiskorú gyermek tartását nem biztosítja. — Kölcsönökből, s ritkán végzett alkalmi munkából él. Eseti albérletekben lakik, majd kérész-életű ismeretségek folytán jut szállásokhoz. — Rövid ideig élettársi kapcsolatot létesít, a pénzszerzés és szálláshely érdekében. Néhány hét alatt kiismerik, kitiltják.

41 éves férfi. Jelenleg tizenharmadszor elítélt. Büntetve volt az alábbiak szerint:
1945 előtt egyszer lopásért.
1949-ben lopásért háromszor, 1 hó, 2 hó, 10 nap, végül 2 hó szabadságvesztésre,
1950-ben lopásért két ízben, 1 hó, és 1 év 6 hó, —
1952-ben lopás és sikkasztás miatt 1 év szabadságvesztésre és 500 Ft pénzbüntetésre,
1953-ban minősített lopás és súlyos testi sértés bűntettéért 1 év 6 hó szabadságvesztésre és 500 forint pénzbüntetésre, —
1954-ben árvíz színhelyén visszaesőként elkövetett lopásért 7 év 6 hó, —
1960-ban visszaesőként elkövetett lopásért 6 hó, —
1966-ban visszaesőként elkövetett lopásért, csalásért, rongálásért 2 év, — végül
1970-ben jogtalan behatolással elkövetett lopás miatt 2 év 6 hó szabadságvesztésre ítélték.
— 1949-től 1970 évig bezárólag egy ízben egy esztendeig segédmunkás volt egy Ktsz alkalmazásában. Idáig ez az egyetlen állandó jellegű munkaviszonya. Szabadlábon léte esetén alkalmi munkákat végez. Rendszerint rakodó, vagy magánfuvaros segédmunkása. Problémát nem okozó munkával, rövid idő alatt e helyeken viszonylag jól keres, majd huzamos ideig nem dolgozik. Csupán egy-egy szórakozás erejéig tart kapcsolatot emberekkel. Napi árakon és primitív szórakozási lehetőségeken kívül más nem érdekli.

31 éves férfi. Ötödik büntetését tölti. Előzően: 1955-ben hivatalos személy elleni erőszakért 3 hó, —
1959-ben súlyos testi sértésért 3 hó szabadságvesztés, —
1961-ben társadalmi tulajdont károsító lopásért 6 hó javító-nevelő munka,
1964-ben visszaeső zsebtolvajlásért 1 év 4 hó,
1967-ben 25 rb lopás és sikkasztásért 5 évi szabadságvesztésre ítélték.

Háromszor nősül. Kétszer elvált, harmadik feleségétől külön él. Mindhárom asszonytól egy-egy gyermeke született. Rólunk nem gondoskodik, (érdekes, hogy a feleségek se) azok állami gondozásban vannak. — Kizárólag alkalmi munkákból és bűntettekből szerzett pénzből él. Otthona nincs. Ismerősöknél, s rövid albérletekben húzódik meg.

Ad *1/c* és *2/c.:* 26 éves férfi. büntetései:

1969-ben lopásért 1 év 2 hó, —
1968-ban társadalmi tulajdont károsító lopásért 1 év, —
1969-ben tulajdon elleni bűntettért 30 napi,
1970-ben társadalmi tulajdont károsító 2 rb visszaesőként elkövetett lopásért 2 évi szabadságvesztésre ítélték.

Összesen tizennégy állandó munkahelye volt 1958-tól 1970-ig, köztük huzamos — három ízben 1—1 évig tartó, egyébként 3—5 hónapos — kihagyások. Ilyenkor munka nélkül csavarog. Többször csak 2—3 hétig dolgozott egy-egy munkahelyen. Csupán két esetben volt hosszabb — 1 év 5 hó, ill. 1 év 9 hó — munkaviszonya. Mindenütt csak egyszerűbb, kisegítő jellegű munkákat végez.

Szüleinél lakik, nőtlen, gyermektelen. Otthoni életben nem vesz részt, szabad idejében és a munkaviszonyok közötti időkben csavarog. Keresetének kisebb részét adja haza csupán.
1963-ban bal kézfejét csonkolják, majd még ugyanebben az évben gyomorműtéten esik át. Ezek (itt nem kifejtendő okokból) indokolják, hogy a bűntettek elkövetésében is szünet (?) áll be 1968-ig, mikor folytatja a bűnelkövetést. Azonban 1963 és 1968 között hat munkahelye volt. Értelmileg elmaradt a nyolc általános iskolai szinttől, rádiót időnként hallgat, könyvei nincsenek, olvasni nem szokott. Szakképesítése nincs.

39 éves férfi. Hetedik büntetését tölti. Előzőek:
1958-ban csalásért 4 hó, —
1960-ban tartási kötelezettség elmulasztásáért 3 hó,
1960-ban társadalmi tulajdont károsító csalásért 1 évi, —
1961-ben csalásért 5 hónapi, —
1962-ben tartási kötelezettség elmulasztásáért 4 hó, —
1962-ben csalásért 1 év 2 hó, —
1970-ben hivatali jelleg színlelésével elkövetett csalásokért 2 év 6 hó szabadságvesztésre ítélték.
— Öt általános iskolai végzettségű. Szüleinél él, majd szerelmi kapcsolat után házasságot köt. Otthonával egyre inkább nem törődik, keresetét elkölti, született gyermekéről eleinte kevéssé, majd egyáltalán nem gondoskodik. Nevelése még annyira se érdekli. — Különélést válás követ. — Tartásdíjat nem fizet. Albérletekben él, de azokat is, csakúgy mint munkahelyeit, sűrűn váltogatja. — Szülei lakására csupán pénzkölcsönök ügyében látogat.
Összesen tizennyolc munkahelye volt 1960. óta. Mindig állandó munkaviszonyt létesít.
Az egyes munkaviszonyok között huzamos megszakítások, munka nélkül töltött hónapok vannak. 1964 és 1970 évek között — korábbi szabadságvesztés kitöltése és újabb miatti fogvatartás intervalluma — tizenhárom esetben változtat munkahelyet. Egyes esetekben csupán hetekig dolgozva azonos helyen. Leghosszabb munkaviszonya 1 év 8 hó. Átlagosan 3—4 hónapig marad egy munkaadónál.

Az egyedeket — még ha bűnözők is — sematizálni lehetetlen. Ezért az egyes csoportok között átfedések lehetségesek, esetenkint a típus-határok elmosódhatnak. Mégis, mindezek ellenére jól elkülöníthetők.

Bemutatok egy példát az ilyen átmeneti esetekre is:

41 éves férfi. Hatodik büntetését tölti.
Elítélései:
1953-ban társadalmi tulajdont károsító sikkasztásért 1 év 2 hó, —
1960-ban tiltott határátlépés kísérlete miatt 4 hó, —
1961-ben csalás és lopásért 2 évi, —
1963-ban társadalmi tulajdont károsító lopásért és közveszélyes munkakerülésért 3 évi, —
1966-ban visszaesőként elkövetett sikkasztásért 2 év 6 hónapi, végül
1969-ben visszaesőként elkövetett minősített lopásért 4 évi szabadságvesztéssel sújtották.
— Kőműves szakképzettségű. 1947-ben megszerzett e szakmájában azonban nem dolgozott, csak 1966. évben. — Állandó munkaviszonyt két ízben létesített: 1962-ben két hónapig, 1966-ban négy hónapon át. Ez szakmunka volt. Ám se e két időpont között, se 1966. év után nem vállalt csak időnkint alkalmi munkákat. Később egyáltalán nem dolgozott. 1950. évben házasságot köt, melyből 4 kk. gyermek származik. Családjával azonban nem törődik. Gyermekeit felesége tartja. Ő csupán az első években és akkor is rendszertelenül ad pénzt a tartásra. Elválnak. Ezután a ritkán adott eseti összegeket se folyósítja. Nincs is miből. — Legutóbbi szabadulását követően elvált felesége visszafogadja. Feltétel: az állandó munkahely. Ezért jelentkezik egy Ktsz-be. Orvosi vizsgálatra hívják, s ennek iratait mutatja feleségének. Ám el sem megy. Hazudik az asszonynak, hogy legyen lakása. Munkaviszonyt nem létesít, alkalmi munkát nem vállal. Gépkocsikat kezd feltörni, innen szerzett pénzből szórakozik. Otthon azt állítja, dolgozik. Reggelenként így jön el hazulról. Végül elfogják, s fogvatartásba kerül.

További elemző vizsgálat szükséges annak megállapításához, hogy az egyes típusoknál, a munkatevékenységet illetően észlelhető fokozatosság, a személy társadalomra veszélyességének súlyosbodását is jelenti-e egyben. — Kétségtelen ugyanis, hogy a bűnözők társadalomra való veszélyességét döntően az elkövetett bűntettekkel — azok számával — szokás mérni. A vizsgált esetekben azonban, a különböző csoportokba sorolt bűnözők bűnelkövetési aránya nem mutat számottevő különbséget. Sőt, egyes esetekben a *c)* jelű csoportokba tartozóknál magasabb, mint az *a)* típusú bűnözőknél.

Természetesen azt se lehet figyelmen kívül hagyni, hogy csupán a felderített bűntettek számbavételére van lehetőség.

Tudom, hogy bűnfelderítési szempontból, a munkahellyel, lakással nem rendelkező, az ország területén csavargó elkövetővel szemben nehezebb az eljárás, mint azzal, akinek bejelentett lakása s munkahelye (habár mindig máshol) van. Utóbbit könnyebb leleplezni az elkövetett bűntett után.

Mégis megjegyzem: vajon társadalmi hatását (következményeit) tekintve nem veszélyesebb-e az a bűnöző, aki e mivoltának személyi jegyeit jól-rosszul leplezve él *(c)* típus); mint az, akinek életviteléből ez nyilvánvaló, s ezért mindenki messze elkerüli. *(a)* típus)

— A megállapításoknál egyébként tekintetbe kellett venni a bv. intézetben töltött időt is. Ez megtörtént, s ezek leszámításával is helytállóak a korábban kifejtettek. — Végleges vizsgálati eredményeknél pedig feltétlenül figyelem fordítandó majd a bv. intézet hatásaira, s azok büntetésvégrehajtást követő érvényesülésére is.

III.

1. Összegezve az eddigieket: *A vizsgálat eddig igazolni látszik azt a hipotézist, hogy a vagyon elleni bűnözőknél hiányzik a munkatevékenység iránti igény. E hiány mind a termelőmunka-, mind az egyéb munkatevékenységet illetően fennforog.*

Megállapítható az is, hogy a bűnözők kezdetben színlelik a társadalmi normák elfogadását, az azok szerinti életvitelt. (c) jelű csoportok). Ez azonban mind felületesebbé válik (b) j. csoportok), s végül azok nyílt semmibevevésében nyilvánul (a) típusok). A bűnöző tudja magáról — ha ezt nem is fogalmazza meg ily világosan — hogy nincs munkatevékenységszükséglete, és hogy ebben eltér a társadalom tagjainak többségétől. Nem akarja, hogy ez nyilvánvalóvá legyen. Szükségét érzi tehát,

hogy e hiányt időleges és látszólagos munkatevékenységgel leplezve, mások szemében beilleszkedett egyednek tűnjék. — Az igényhiány tehát egy más — mintegy negatív jellegű — igényt szül: a hiányzó szükséglet látszatának igényét. Ezért szerepet kezd játszani a mondottakban nyilvánuló személyiségen belüli egyensúlyzavar helyreállítása érdekében. Ennek részletes elemzése esetén tettenérhető lehetne a vagyon elleni bűnözővé válás folyamatának egyik összetevője.

Már utalás történt arra, hogy a vagyon elleni bűnözőkkel kapcsolatos vizsgálat még folyamatban van, ebből következően végleges, vagy alapvető következtetések levonásának nincs itt az ideje. Ennek ellenére máris körvonalazható néhány gondolat a megelőzést illetően:

A munkatevékenység-igény hiánya a vagyon elleni bűnözők lényeges jellemzője. Ezért a társadalom védelme — preventív okokból — azt kívánja: minden lehető eszközzel oda kell hatni, hogy ez a hiány ne alakulhasson ki, illetőleg ahol létezik, ott felfedhető (szerepjátszás!) és kiküszöbölhető legyen. Az előbbi teendő az ember születése és felnőtté válása közötti életszakaszra esik, az utóbbi pedig e bűnözők büntetőjogi felelősségre vonásával kapcsolatos.

A munka iránti igény kialakulását illetően ártalmas környezetben élő gyermekek felkutatása, felmérése, rendszeres munkatevékenységre (pl. tanulás!) szoktatása, továbbá otthoni környezetének ilyen irányban való befolyásolására alkalmas lehetőségek keresése — lenne a megoldandó feladat egyfelől.

Ilyen igények kiépítése a szabadságvesztés tartama alatti neveléssel (természetesen a bv. intézeti munkára-kötelezésen felül), esetleg a szabadságvesztést követő adaptív munkatábor közbeiktatásával — másfelől.

A megoldások egyrészt pedagógiai-államigazgatási, másrészt büntetési rendszert érintő problémát jelentenek, melyek bővebb fejtegetésébe nem bocsátkozom.

Végül kiemelem a következőket:

— Az eddigiek a problémának csupán egyoldalú megközelítését jelentik.

— Szükséges, hogy a tevékenységen kívül e bűnözők személyiségének *érzelmi összetevőit* és *gondolkozását is* vizsgálat tárgyává tegyük. Csak ilyen komplex elemzésből — mely az említettek jellemzőinek, azok összefüggéseinek, egymásra hatásának felismerésén alapszik — lehet majd teljesebb következtetéseket vonni. Következtetéseket, melyek a bűnmegelőzés, a büntetési és büntetésvégrehajtási rendszer területén gyakorlati eredményekre vezethetnek. Ilyen komplex elemzést nem ígértem. Pusztán egy lényegesnek tartott probléma felvetésére vállalkoztam, s ennek igyekeztem eleget tenni a közöltekkel.

Bodnár Ödön

A viktimológiáról*

I. A VIKTIMOLÓGIA HELYE A BŰNÜGYI TUDOMÁNYOK RENDSZERÉBEN

I/1. A viktimológia kialakulása és fogalma

Az emberiség történetének valamennyi szakaszából ismeretesek azok a hagyományok,[1] dokumentumok,[2] amelyek félreérthetetlenül a közösség szempontjából negatívnak, destruktívnak ítélt emberi magatartások üldözésére utalnak. E magatartásokat bűnözésnek — egyes eseteit bűncselekménynek, *bűntettnek* — nevezték és a bűnözőkkel — a bűnelkövetőkkel, *bűntettesekkel* — szemben, különböző módon és mértékben kifejezésre juttatták a társadalom helytelenítő értékítéletét.

A bűnözés — az emberiség fejlődése során — valamennyi társadalomnak elementális jelentőségű kérdése lett, s a bűnüldözés jelentős állami feladattá növekedett. A bűnügyi problémák a társadalmi élet kérdéseit tanulmányozó, az emberi haladás útját kereső gondolkodók, tudósok egy jelentős részét is foglalkoztatták.

A különböző tudományoknak a *bűnözésre és a bűnüldözésre vonatkozó ismeretei a történelem folyamán mindinkább felhalmozódtak.* Amikor az ismeretek mennyisége és minősége jelentősen megnövekedett, a specializálódás előfeltétele lett a további előrehaladásnak és e területen is *sorra önállósultak az egyes bűnügyi tudományok,* a büntető (anyagi- és eljárási) jog, a kriminalisztika, a kriminológia. Ugyanekkor *más tudományok alkalmazott területévé is váltak,* mint pl.: a kriminálstatisztika, a kriminálpszichológia, a pönológia stb.

Mind az önállósággal bíró, mind a más tudományok alkalmazott területeként művelt bűnügyi tudományok tárgya és célja közös, ebből következően egységes rendszert alkotnak.

A bűnügyi tudományok tárgya az utóbbi időkig:

— a bűncselekményekre, mint emberi magatartási formákra (bűntettekre), *illetve*

— a bűnelkövetőkre, mint a bűnös emberekre (bűntettesekre) *irányultak.*

Az egyes bűnügyi tudományok e kérdéskomplexum különböző oldalait vizsgálják a közös cél — a bűnözés jobb megismerése, a hatékony bűnüldözés és bűnmegelőzés, továbbá a bűnelkövetők nevelése érdekében.

A bűnügyi tudományok fejlődése sokféle irányzatot (iskolákat) eredményezett, amelyek napjainkban is formálódnak.[3]

A bűnügyi jellegű kutatások és az azokból levont következtetések sok vonatkozásban közelebb vittek a bűnözés jobb megértéséhez, az ellene folytatott küzdelem hatásosabbá tételéhez, de lényegében mindezideig nem eredményezték a bűnözés jelentős csökkentését, megszüntetésének reális perspektíváját.

A bűnözés állandó növekedése, a vele szembeni társadalmi tehetetlenség arra ösztönözte — különösen a századfordulót követően — a nyugati országok bűnügyi szakembereit, hogy kutatásaikat kiterjesszék a bűnözés újabb összetevőire, feltáratlan részjelenségeire, így a bűnelkövetőkön kívül azokban résztvevő további személyekre is.[4]

---

* Vitacikk — *(Szerk).*

[1] Az ősközösségi társadalomban a közösségellenes magatartás tanúsítóit „feláldozták", száműzték, a *sértetteket,* illetve a családjaik tagjait megillette a vérbosszú, további jellegzetes intézmények voltak az eskütársak, a párviadal, a noxábaadás, a tálió intézménye, az önkéntes kompozíciók, majd az ítélet végrehajtás a sértett részéről.

[2] A rabszolgatársadalomban, az i. e. 3—2 évezredben a Hammurabi-féle törvénykönyv több mint 280 §-ából 61 büntetőjogi rendelkezéseket tartalmaz (babiloni jog). I. e. 1200—500 évek között keletkezett Manu törvények 12 fejezetéből a 8. és 9. fejezet büntetőjoggal foglalkozik (ind jog). A római jogban (XII. Táblás Törvénykönyv, Lex Sempronia, Institutiok IV. stb.) három legfontosabb bűncselekmény az iniuria (személysértés), a furtum (lopás), és a damnum iniuria datum (idegen vagyon jogellenes rongálása, vagy elpusztítása).

A hűbéri társadalom büntetőjogi szabályai az V. századbeli Leges Barbarorum, majd a Szász Tükör és az 1532-ben kiadott Constitutió Criminalis Carolina.

A kapitalizmus kiterjedése során jöttek létre az 1791. majd az 1810. évi francia büntetőtörvények, a Napoleoni Kódex és a Code Pénal.

Magyarországon a Vérszerződés a hűtlenség kezdetleges meghatározását; majd I. István, I. László és Kálmán törvényei, továbbá Mátyás dekrétumai, majd Werbőczi István Hármaskönyve (Tripartitum) büntető jogszabályokat tartalmaztak. A Habsburg királyok idején az ítélkezés az alsó-ausztriai büntetőtörvénykönyv, a Praxis Criminalis alapján történt. Az 1878. évi V. törvény (a Csemegi Kódex) — különböző módosításokkal — jelenlegi egységes szocialista büntető kódexünk, — az 1961. évi V. törvény hatálybalépéséig volt érvényben.

[3] Alapvető a *tett-* és a *tettes* büntetőjogi irányzat, amelyekbe valamennyi szemléletet (iskolát) be lehet sorolni. A klasszikus, az antropológiai és a szociológiai büntetőjogi iskola elveit a többi bűnügyi tudomány is követte. A pszichológiai szemlélet előtérbe kerülése a bűnügyi tudományokra is kihatott. (Intelligencia-vizsgálat, genetikai kutatások, mélylélektani irányzat, a kriminál-endokrinológia, a kriminálbiotipológia stb.)

Mai irányzatok közül ismertebbek: a differenciális és asszociáció elmélet, a „szubkultúra" elmélet, a neofreudista kriminológiai irányzat, a „jóléti bűnözés" elmélete, a klinikai kriminológia, a „társadalomvédelem" irányzata stb.

A szocialista kriminológia elméleti kiinduló alapja MARX Károly és ENGELS Frigyes munkásságával függ össze, valamint V. I. LENIN tevékenységével, akik számos megállapítással, következtetéssel járultak hozzá a bűnözés társadalmi viszonyainak tisztázásához.

[4] TARDE G.: *Penal Philosophy.* Boston, 1912. „Törvények hibája, hogy kevés figyelmet szentelnek azoknak a motívumoknak, amelyek fontos, kölcsönös összefüggésekre utalnak az áldozat és a tettes között és rámutatnak az áldozat magatartásának szerepére."

GAROFALO R.: *Criminology.* Boston, 1914. „Az áldozat másvalakit támadásra provokálhat."

Ismeretes, hogy a bűncselekmények döntő többsége nemcsak a jogrend, a társadalmi, a közösségi együttélési szabályok bűnös megsértését jelenti, hanem az egyének jogait és jogos érdekeit is csorbítja.

Mindjobban előtérbe került az a felismerés, hogy a bűncselekmények kárt szenvedett egyénei nem csupán a büntetőeljárás sértettjei, nem egyszerűen terhelő tanúk, hanem gyakran jelentős szerepük van — egyéniségük, magatartásuk, helyzetük stb. alapján — a bűncselekmények létrejöttében, megvalósulásában. A társadalom tagjai közül bárki potenciális bűncselekmény sértettje lehet de tapasztalati ténnyé vált hogy egyesek — különböző okok miatt — az átlagosnál könnyebben.

A XX. század első felében több tanulmány jelent meg általában a bűnözésről, az egyes bűncselekményfajtákról, (az emberölésekről,[5] a rablásokról,[6] a nemi erkölcs elleni bűntettekről,[7] a csalásokról[8] stb.), amelyekben, bár alapos elemzés nélkül, de olvashatunk a bűncselekmények sértettjeiről, azoknak a bűnelkövetőkhöz való viszonyáról stb.

A bűnügyi tudományok tárgya a bűncselekményeken és a bűnelkövetőkön túl *fokozatosan bővült a bűncselekmények sértettjeire vonatkozó ismeretekkel.*

Mendelson B. jeruzsálemi ügyvéd 1947-ben a Bukarestben tartott pszichiátriai kongresszuson elhangzott „A bió-, pszicho- és szociológia új távlata: az áldozattan" című referátumában[9] és *von Hentig H.* német kriminológus 1948-ban az Amerikai Egyesült Államokban megjelent „A bűnöző és az áldozat" című könyvében[10] egymástól függetlenül azt vetették fel, hogy a bűncselekmények sértettjei személyiségének jellemzőit, a bűnelkövetőkhöz való viszonyát, a bűnügyi szituációkban a magatartását önállóan is kutassák, elemezzék. A bűncselekmény sértettjeivel foglalkozó bűnügyi tudományt *Wertham* F. amerikai kriminilógus „Az erőszak megjelenési formái" című művében viktimológiának nevezte el.[11]

A *viktimológia* egy latin (victima = áldozat) és egy görög (lógosz = tanítás) szóból álló összetétel, amelynek jelentése *áldozattan.* E fogalom átvitt értelemben fejezi ki e bűnügyi tudomány vizsgálódásának tárgyát.[12] Az áldozat szó a bűnügyi szóhasználatban ugyanis — akárcsak a panaszos, a károsult, a feljelentő szavak — a bűncselekmény sértettjének megjelölésére is szolgál.

Több mint 20 évvel ezelőtt jött létre tehát *az a bűnügyi tudomány* — a viktimológia — *amely a bűncselekmények sértettjei személyiségének jellemzőit, a bűnelkövetőkhöz való viszonyát, és a bűnügyi szituációkban tanúsított magatartását kutatja, elemzi.*

I/2. A viktimológia elméleti irányzatairól

A viktimológiának a tudományok rendszerében elfoglalt helyzetéről, vizsgálódási tárgya terjedelméről, valamint módszereiről különböző nézetek alakultak ki.

E nézetek egyik fő iránya, hogy a viktimológia *önálló tudomány,*[13] amelynek tárgya általában az ember áldozattá válása okainak, körülményeinek vizsgálata. Kutatási területe minden fajta (nemzeti, népi, faji, felekezeti csoporthoz való tartozás miatti, állami önkényből adódó, háborús, baleseti, öngyilkossági stb.) áldozatok vizsgálata. Ezen belül egyik részkérdésként elemzi a bűncselekmények sértettjeinek problémáit.

Egy másik — eléggé — elterjedt nézet, hogy a viktimológia a *kriminológia egyik részterülete*[14] és vizsgálódási körébe csak a bűncselekmények áldozatai tartoznak. E nézet híveinek álláspontja szerint vannak olyan bűncselekményfajták, amelyeknél a sértettek és a bűntettesek között csak a véletlenen múlik az, hogy kinek mi lesz a szerepe a bűncselekmény elkövetése során (pl. csaló—megcsalt; zsaroló—megzsarolt stb.).

Van olyan felfogás is, hogy a viktimológia a *pszichológia alkalmazott területe.*[15] E nézet követői az áldozattá válást elsősorban pszichikai okokkal magyarázzák, amit „viktimogén" tényezőknek neveznek.

---

[5] EXNER E.: *Mord und Todesstrafe in Sachsen 1855—1927.*

[6] RAUMER K.: *Räuber und Raubsituationen.* Leipzig, 1937.

[7] BOCEN W.: *Délinquants sexuels, Corrupteurs d'enfanst, Coupables et victimes.* 1943.

[8] WULFFEN E.: *Einiges aus der psychologie der Betrogenen.* 1932.

[9] MENDELSOHN B.: *Un horizon nouceau dans la science bió-psychó-social: La Victimológie.* (Referátum) Bukaresti Pszichiátriai Kongresszus, 1947.

[10] von HENTIG H.: *The Criminal and his Victim.* New-Haven, 1948.

[11] WERTHAM F.: *The Show of Violence.* New York, 1949.

[12] *Az áldozat* szó *etimológiailag* olyan élőlényt (állatot stb.) jelent, amelyet az ókori vallásokban az istenség előtti hódolat kinyilvánítására, az isteni jóindulat vagy bűnbocsánat megnyerésére, az ember (vagy az emberek egy csoportja) felajánlott és megsemmisített.

Új Magyar Lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959.

A Magyar Nyelv Értelmező Szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960.

[13] MENDELSOHN B.: *Une novelle branche de la science bio-psycho-sociale: La victimologie.* Revue internationale de Criminologie et de Police technique, 1956/IV—VI.

[14] von HENTIG H.: *Das Verbrechen. II. Der Delinquent.* Berlin, 1962.

[15] ELLENBERGER H.: *Relations psychologiques entre le Criminel et la Victime.* Revue internationale de Criminologie et de Police technique, 1954/II.

Mindinkább csökken azoknak a bűnügyi szakembereknek a száma, akik *tagadják*[16] a viktimológia létjogosultságát.

I/3. Viktimológia a szocialista országokban

A bűnözés csökkentése és majdani teljes felszámolása a szocialista társadalom egyik célkitűzése. Az ennek érdekében kifejtett törekvések a bűnügyi kutatások kiszélesítését, a bűnözéssel összefüggő jelenségek, viszonyok mind több összetevőjének feltárását, elemzését igénylik. A szocialista országokban folytatott, bűnözésre vonatkozó ténykutatások eredményei ráirányították a bűnügyi szakemberek figyelmét is a bűncselekmények sértettjeire — vagyis áldozataira.

A *Szovjetunióban* az elmúlt évek jogi szakirodalmában több olyan cikk[17] jelent meg, amelyekben a bűnügyi szituációk kialakulásában és a bűncselekmények körülményeinek megvalósulásaiban a bűncselekmények sértettjeinek felelősségét is felvetik. Rámutattak arra, hogy — a polgári jogtól eltérően — a sértettek (károsultak) felelőssége a büntetőjogban kevésbé kidolgozott. A sértett magatartása a bűncselekményhez vezető okozati láncolat kiváltója lehet, sőt egyes esetekben az okozati láncolatot meg is szakíthatja. Utalás van a szovjet szakirodalomban viktimológiai jellegű empirikus kutatásokra is.

A *Lengyel Népköztársaságban* az 1968. évi büntetőeljárási kódex tervezetéről folytatott vitában[18] felmerült, hogy a büntetőeljárásban elegendő jogot biztosítanak-e a sértetteknek. A sértett magánvádlóként, magánfélként, továbbá axiális vádlóként is felléphet, sőt meghatározott feltételek esetén a sértett fél jogát az állami felügyeleti és ellenőrzési szerv, valamint az állami biztosító is gyakorolhatja. Emberölések vonatkozásában viktimológiai jellegű kutatásokat is végeztek.[19]

A *Német Demokratikus Köztársaságban* a Humboldt Egyetem Kriminalisztikai Intézetének — a nemi bűntettekkel kapcsolatban folytatott — kutatásai ismertebbek.[20] Ezekkel összefüggésben vetették fel a viktimológia jelentőségét, mégpedig a bűnügyi felderítés szempontjából.

A szocialista országok kriminalisztikai jellegű szakirodalmában[21] több, viktimológiai jellegű utalás található, amelyek arra mutatnak, hogy e tudománynak elméleti és tapasztalati kérdései felkeltették a bűnügyi szakemberek figyelmét.

I/4. A bűncselekmények áldozatairól

A viktimológia elméleti és gyakorlati megfontolások alapján mindinkább *kutatja:*

— a bűncselekmények sértettjeinek *bio-, pszicho- és szociológiai jellemzőit,* továbbá

— azokat a *szituációkat,* amelyekben az áldozatok a bűncselekmények során (előtte, alatta és utána) kerültek.

A tapasztalatok elemzése alapján alakítják ki az áldozatok tipológiáját.[22]

A tipologizálásnak többirányú jelentősége van:

— az áldozatok jelleméről, tulajdonságairól, szokásairól, valamint társadalmi helyzetéről szerzett adatok alapján válasz adható arra a kérdésre, hogy miért váltak egyesek bűncselekmények sértettjeivé;

— az áldozatok személyiségének jellemzői nemegyszer magyarázatul szolgálnak egyes bűncselekményfajták olyan motívumainak, indítékainak jobb megismerésére, amely a bűnelkövetőket és sértettjeiket ebbe az összefüggésbe hozta;

— figyelemmel az egyes áldozatokat jellemző tulajdonságokra és a bűnügyi szituációkra, lehetőség van az emberek egyes csoportjait megvédeni a bűnös támadás veszélyeitől.

Az áldozati *tipológiák* kétféleképpen csoportosíthatók:

— *általában a bűncselekmények* áldozataivá válásával kapcsolatos tipológiák[23] *(1. táblázat);*

---

[16] MELOT P.: *Science et fausse sciense.* Le Combat, 1958.

[17] DAGEL P.: *Vina poterpevsevo v ugolovnom prave.* Szovjetszkaja Juszticija, 1967/6; KUZNYECOV N.: *Ugolovnoje znacsenije „vinü, poterpevsevo".* Szovjetszkaja Juszticija, 1967/17; MINSZKAJA V.: *Otvetsztvennoszty poterpevsevo za povedynije, szposzobsztvovabseje szoberseniju presztuplenij.* Szovjetszkaja Juszticija, 1969/14; — *Individualizacija ugolovnoj otvesztvennoszti sz ucsetom nepravomernogo ili beznpravsztvennogo poveganija poterpevsego.* Szovjetszkaja Juszticija, 1970/20.

[18] MAJEWSKI T.: *Uprawnienia procesewe pokrzywdzonego w procesie kranym (na tle projektu kodeksu postepowania karnego).* Panstwo i Prawo, 1968/XI.

[19] HOLYST B.: *Rola ofiary w genezie zabojstwa.* Pantstwo i Prawo, 1964/XI.

[20] FEIX G.: *Die kriminalistische Bedeutung der Täter — Opfer — Bezichungen bei Sexualverbrechen.* Forum der Kriminalistik, 1966/III.

[21] A kriminalisztikai szakirodalom központi kérdése a kihallgatások — s ezen belül a bűncselekmények sértettjei kihallgatásának — problémája, módszertana.

[22] ABDEL FATTAH E.: *Vers une typologie criminologique des victimes.* Revue internationale de Police criminelle, 1967/VI—VII; —: *La victimologie — Qu'est-elle, et quel est son avenir?* Revue internationale de Criminologie et de Police technique, 1967/IV—VI, VII—IX.

[23] GASSER R.: *Victimologie,* Coire, 1965. SEELIG E.: *Traité de Criminologie.* Paris, 1966; AMELUNXEN C.: *Das Opfer der Straftat.* (Beiträge zur Viktimologie) Hamburg, 1970.

1. táblázat

A bűncselekmények áldozatainak tipológiája

E. SEELIG	
áldozati tipológiája	
1. Nem résztvevő áldozat; – öntudatlan – tehetetlen – öntudatlan—tehetetlen – ellenálló	3. Provokáló áldozat; – passzív, közvetett *(hanyag, elővigyázatlan)* – aktív, közvetlen *(egyetértő, nem egyetértő, de provokáló, jogos védelem, „belerántó", igazságtalanul cselekvő)*
2. Látens áldozat; – bio-pszichológiailag prediszponált *(életkor, nemiség, fizikai állapot és alkat, elmebetegség)* – társadalmilag prediszponált *(foglalkozás, társadalmi helyzet, életkörülmények, anyagi okok)* – erkölcsi, vagy pszichopatológikus állapot *(kapzsiság, hiúság, naivság, hiszékenység, életunlság, jellembeli ingatagság, alkoholizmus, depresszió, perverz szexuális ösztön)*	4. Résztvevő áldozat; – passzív *(egyszerű vágy, egyetértés, belenyugvás, cinkosság, közönyösség)* aktív *(hozzájáruló, együttműködő)* 5. Hamis áldozat; – képzelt *(jóhiszeműen: szuggesszió, beteges megszállottság; rosszhiszeműen)* – önmaga áldozata *(jóhiszeműen: saját hanyagság, elővigyázatlanság; rosszhiszeműen: öngyilkos, öncsonkító, narkótikumot használó, biztosítási összegért öngyujtogató)*

— *egyes bűncselekményfajták* áldozataira vonatkozó tipológiák.[24]

Mindezeket kiegészítik azok a tanulmányok, amelyek az emberek egyes csoportjainak olyan jellemzőit, sajátosságait, körülményeit stb. elemzik, amik miatt könnyebben válhatnak bűncselekmények sértettjeivé (pl. homoszexuálisok, gyermekek, alkoholisták stb.).[25]

A szocialista viktimológia az áldozatok tipológiájával kapcsolatban — más jellegű bűnügyi kutatások eredményeit felhasználva — már sok releváns tényezőt tárt fel.

I/5. A vitimológia kapcsolata más bűnügyi tudományokkal

A viktimológia a bűntetteknek azon fajtáit vizsgálja, amelyek a jogrendnek, a társadalmi együttélés szabályainak bűnös megsértése során az egyének sérelmeit is eredményezik.[26]

A *büntetőjog* csak a törvénysértők és a társadalom (állam) közötti specifikus jogviszonyt rendezi.[27] Csak kivételesen veszi figyelembe az áldozatok személyiségeinek, magatartásainak jellemzőit, mégpedig a következő esetekben:

— egyes bűncselekmények üldözésére, bűnelkövetők felelősségre vonására csak akkor kerülhet sor, ha az áldozatok erre vonatkozó indítványukat — megfelelő módon és kellő időben — előterjesztették (magánindítványra üldözendő bűntettek);

— az áldozatoknak a bűncselekmény során (előtte, alatta, utána) tanúsított magatartása kizárhatja, illetve befolyásolhatja a bűnelkövetők felelősségre vonását (pl. a sértett beleegyezése, a jogos védelem, erőszakos nemi közösülés sértettjének házasságkötése a bűnelkövetővel stb.);

— egyes bűncselekményeket, illetve néhány bűntett minősített esetét az áldozatok speciális személyiségének, körülményeinek megjelölésével határozták meg (pl. hivatalos személy elleni erőszak; elkövető nevelése, felügyelete, gondozása vagy gyógykezelése alatt álló személy sérelmére elkövetett nemi erkölcs elleni bűntett stb.).

A viktimológia jelentősége a büntetőjog területén abban mutatkozik meg, hogy rávilágítva az áldozatok személyiségének, a bűnügyi szituációban tanúsított magatartásának jellemzőire segíti az egyes bűncselekmények jobb megértését és megítélését.

A sértett a *büntetőeljárásban* résztvevő személyek egyike, aki többféle pozícióban szerepelhet.

Magánvádlóként, amikor az állam a büntetőigényét — különböző meggondolások alapján — rábízza és átruházza a sértettre.[28]

A bűntettek többsége az egyéneknek anyagi kárt is okoz. A kárt szenvedett sértett a büntetőeljárásban — magánfélként —, mint jogosult, kérheti polgári jogi igényének érvényesítését. Ugyanis a bűncselekmény sértettjének ilyen esetekben polgári jogilag tiltott cselekményből eredő kártérítési jogosultsága van.[29]

---

[24] von HENTIG H.: *Zur Psychologie der Elnzeldelikte: Diebstab — Einbruch — Raub.* Tübingen. 1954; —: *Der Mord. Tübingen, 1956.*; —: *Der Betrug.* Ibidem, 1957.; —: *Die Erpressung.* Ibidem, 1959.; SCHAFFER S.: *Criminal-victim relations in violent crimes.* (Rapport présenté au U. S. Department of Health, Education — Welfare) 1965.

[25] SCHRAMM E.—KAISER G.: *Der homosexuelle hann als Opfer von Kapitalverbrechen.* — Mosachen und Aufklärungs-schwierigkeiten. Kriminalistik, 1962/VI.; KAISER G.: *Das Kind als Opfer.* Kriminalistik, 1970/III.; ABDEL FATTAH E.—AIMÉ L. RAIC.: *L'Alcool entant que facteur victimogene.* Toxicomanies, 1970/V—VI.; von HENTIG H.: *Der Schreckanrufer.* Öffentliche Sicherheit, 1970/VII.

[26] A büntető törvények általában védik az egyének: — nemzeti, népi, faji és vallási csoporthoz való tartozását; — életét, testi épségét, egészségét; — szabadságát, méltóságát; — nemi függetlenségét; és — javait (tulajdonát — birtokát).

[27] KÁDÁR M.—KÁLMÁN GY.: *A büntetőjog általános tanai.* Budapest, 1966.; *A büntető törvénykönyv kommentárja.* Budapest, 1968.; AMELUNXEN C.: *Strafjustiz und Viktimologie.* Kriminalistik, 1969/IV.

[28] Könnyű testi sértés, magánlaksértés, levéltitok megsértése, távközlési titok kifürkészése, rágalmazás és becsületsértés esetében — ha a büntetőeljárásról szóló jogszabály másként nem rendelkezik — a vádat a sértett képviseli.

[29] A bűntettel az egyénnek okozott anyagi kár elbírálása és megítélése történhet: — polgári jogilag és a polgári peres eljárás során; — polgári jogilag és a büntetőeljárásban; — polgári jogilag, de büntetőjogi elemekkel szankcionálva és a büntetőeljárásban; — egyéb jog (pl.: munkajog, termelőszövetkezeti jog stb.) és annak eljárási szabályai szerint.

Egyes országokban bevezették (New-Zeland, Nagy-Britannia, USA New York állam, Kanada Saskatchewan tartomány stb.), hogy az erőszakos bűncselekmények áldozatainak — bizonyos feltételek esetén a vagyoni helyzettől függetlenül — állami kártalanítást biztosítanak, az állami költségvetés terhére. Indokolása: ha az állam nem képes polgárait az erő-

A büntetőeljárás megindításának általában nem feltétele, hogy a sértett feljelentést tegyen, mivel a bűntettek többsége hivatalból üldözendő. A sértett vallomása tanúvallomásnak számít. A sértett a feljelentőtől és a tanútól azonban annyiban különbözik, hogy mint a büntetőeljárásban részt vevő személyek egyike, önálló jogokkal[30] rendelkezik és jogi helyzetét az jellemzi, hogy segítője a vád képviselőjének.

A *kriminalisztika* kapcsolata a viktimológiával sokrétű.[31]

A személyek; a személyek javai; a család, ifjúság és nemi erkölcs elleni; továbbá más jogi tárgyú, de egyének jogait is sértő (pl. hivatalos személy elleni erőszak, merénylet, garázdaság stb.) bűntettek nyomozása többnyire, az áldozatokkal kapcsolatos adatokból indul ki.

A nyomozás egyik kérdése „ki az áldozat"? Ennek alapos felderítése több szempontból is jelentős, mert:

— az áldozat szerepének vizsgálata elősegíti annak megállapítását, hogy valóban történt-e bűncselekmény, vagy csak véletlen baleset, illetve önkezűség áll-e fenn, vagy színlelték a bűntettet?

— az áldozat személyiségének tanulmányozása, kapcsolatainak feltárása magyarázatul szolgálhat arra, hogy miért éppen őt választották ki a bűnelkövetők?

— az áldozat és a bűnelkövetők közötti viszony — jelentős a bűncselekmény okának és céljának megismerésében;

— az áldozatról szerzett ismeretek alapján — egyes esetekben — behatárolható a gyanúsítottak köre, amely tovább szűktíthető, egészen a bűnelkövetők leleplezéséig.

Az áldozat segítheti a nyomozó hatóságokat abban, hogy a bűncselekmény bizonyítékait összegyűjtsék, a bűnelkövetőket leleplezzék, elfogják és bűnösségének bizonyítékait biztosíthassák. (Pl.: megmutatja a helyszínt, személyleírást ad a bűntettesről, a tárgyi bizonyítékokat beszolgáltatja, a felismertetésben és a szembesítésben közreműködik stb.)

A viktimológiának szoros kapcsolata van a *kriminálpszichológiával.*[32]

A viktimológiában a pszichológiai szemlélet többek között kifejezésre jut:

— az áldozatok tipológiáiban;

— a bűntettesek szuggesztivitásának elemzésében;

— a bűntettek megvalósulásának szituáció vizsgálatában;

— az áldozatok vallomásának értékelésében; és

— áldozatok rehabilitációjában.

A *kriminológia* a bűnözés megjelenési formáival (morfológia), okaival (etiológia) és megelőzésével (profilaxis) foglalkozó tudomány.[33] A bűnös támadás az esetek többségében az egyének védett jogai ellen is irányul. Az ilyen jellegű bűntettek kriminológiai vizsgálatánál mindig alkalmazzák — s ez elkerülhetetlen — az adott bűncselekményfajta viktimológiai vonatkozásait is, mégpedig a kriminológia tárgykörének, módszereinek megfelelően. A viktimológia — lényegében — a kriminológiának egy szűkebb területével — az egyének elleni bűnözéssel — foglalkozik, annak résztudománya. Egyesek szerint még perspektívikusan sem tekinthető önálló bűnügyi tudománynak.[34]

A szocialista viktimológia — az előzőekből adódóan — *multi-disciplináris jellegű modern bűnügy tudomány, amelyik több más bűnügyi tudomány ismeretét és módszerét használja fel, tárgykörének jobb megközelítése, elemzése érdekében. A dialektikus materialista nézőpontú és a szocialista társadalmi viszonyoknak megfelelő viktimológia kimunkálása napjaink egyik aktuális bűnügyi problémája.*

szakos bűntettek elkövetőitől megvédeni, viselnie kell ennek minden felelősségét és nem szabad megelégednie azzal, hogy kizárólag az elkövetővel, annak megbüntetésével foglalkozik, hanem anyagi felelősséget is kell vállalnia. (Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform, 1969/III.; Revue internacionale de police Criminelle, 1969/I.)

NORMANDEAU A.: *Compansation d'Etat aux victimes de la criminalité.* Revue internationale de Criminologie et de Police technique, 1967/VII—IX.

[30] Magánfélként a polgári jogi igényét érvényesítheti; a nyomozás megtagadásáról, felfüggesztéséről és megszüntetéséről szóló határozatot a sértettel közölni kell, amelyekkel szemben jogorvoslattal élhet: az iratokat a nyomozás befejezése után megtekintheti; a tárgyalásokon felszólalhat és indítványokat tehet; a nyomozás során — amennyiben az eljárás sikerét nem veszélyezteti — a szakértő meghallgatásánál a szemlénél, a lefoglalásnál, a házkutatásnál jelen lehet, mindezekre észrevételeket, az eljárás terjedelmére, foganatosítására indítványokat tehet, a szakértőhöz, a hatóság engedélyével kérdéseket intézhet a bíróság, belátásától függően a tárgyalás során a tanúk kihallgatásánál jelen lehet; a jogait képviselője útján is gyakorolhatja; fellebbezéssel élhet a terhelt terhére magánvádlóként vagy magánfélként a polgári jogi igényt érdemben elbíráló rendelkezések ellen.

[31] *Kriminalisztika.* (BM Tanulmányi és Módszertani Osztály) Budapest, 1961.; ZILAHI I.: *A sértett feljelentő lélektanának tanulmányozása.* Rendőrségi Szemle, 1956, VI.; MADOS I.: *A sértett szerepe az ismeretlen tettes felderítésében.* Rendőrségi Szemle, 1960/VII—VIII.; HOLZER F. J.: *Zur Anfklärung fiszgienter Überfälle.* Archiv für Kriminologie, 1969/I—IV.

[32] *Pszichológiai alapfogalmak kis enciklopédiája.* Budapest, 1968.; RUBINSTEIN SZ. L.: *Az általános pszichológia alapjai.* Budapest, 1964.; JAKOBSZON B.: *Az érzelmek pszichológiája.* Budapest, 1964.; POPPER P.: *A kriminalis személyiségzavar kialakulása.* Budapest, 1970.

[33] FÖLDVÁRI J.—VÍGH J.: *Kriminológia.* (Egységes jegyzet a tudományegyetemek állam- és jogtudományi karain) Budapest, 1968.; *Kriminológija.* Moszkva, 1968.; JÜTTNER A.: *O Kriminologii a Kriminalite.* Praha, 1968.

[34] BAKÓCZI A.: *A kriminológiai kutatások helyzete, eredményei, perspektívája.* Ügyészségi Értesítő, 1971/1.

II. VIKTIMOLÓGIA A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁGBAN

II/1. Viktimológiai kutatások a Magyar Népköztársaságban

A Magyar Népköztársaságban a bűnügyi tudományok újraművelése alig egy évtizedes múltra tekinthet vissza. A meglevő bűnügyi ismeretek és a nemzetközi tapasztalatok összegyűjtését az elvi, módszertani kérdésekben kialakult állásfoglalások, majd a hazai bűnözéssel kapcsolatos helyzetfeltárások, értékelések követték.[35]

A bűntettek tanulmányozása több intézményben folyik. Kutatást folytat a Belügyminisztérium, az Igazságügyi Minisztérium, az Országos Kriminalisztikai és Kriminológiai Intézet, a Központi Statisztikai Hivatal, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Kriminológiai Csoportja, a Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság Kriminálpszichológiai Szekciója stb.

A vizsgálódások egyes bűncselekményfajták statisztikai, morfológiai, etiológiai, pszichológiai, kriminalisztikai kérdéseivel, továbbá a bűnelkövetőik személyiségének jellemzőivel foglalkoznak.

Az empírikus vizsgálatok eddigi eredményei viktimológiai szempontból több lényeges körülményre hívták fel a figyelmet, mégpedig:

— a személyek javai elleni egyes bűntettek vonatkozásában, továbbá
— az emberölések és kísérleteik,
— a súlyos testi sértések,
— az erőszakos nemi közösülések,
— a rablások,
— a hivatalos személyek elleni erőszakok, és
— a garázdaságok vonatkozásában.

A *személyek javai elleni egyes bűntettek* nyomozási tapasztalatai több viktimológiai jellegű körülményre hívták fel a figyelmet. Egyes *lopás* fajtáknál[36] a sértett által önkéntelen teremtett alkalom vezet ahhoz, hogy a bűncselekményt pont az ő sérelmére követik el. Az ittas ember kifosztása (markecolás), a kéjlopás, a fürdőhelyi lopások, a kerékpárlopások stb. esetében a sértett könnyelműsége, figyelmetlensége, a dolgai feletti felügyelet elhanyagolása többnyire kimutatható, s ez készteti a bűnelkövetőt a bűncselekmény végrehajtására. A *csalások*[37] esetében a sértett hiszékenysége, naívsága vagy éppen kapzsisága rendszeresen közrehat a bűncselekmény megvalósulásában. A *zsarolás*[38] egyike azoknak a vagyon elleni bűntetteknek, amelyeknél a sértett személyére nézve nem kedvező tulajdonságok vagy múltja, tevékenysége stb. az alapja e bűntettfajta elkövetésének.

Az *emberölések és kísérleteik* vizsgálata során (1962. évi adatok)[39] megállapították, hogy a sértetteknek csupán 17%-a volt idegen személy a bűnelkövetőkhöz viszonyítva, míg a többi ismerőse — a házastársa (14%), egyéb rokona (11%), szomszédja (10%) stb. — volt. Ez a felmérés a kapcsolat konfliktusokra hívta fel a figyelmet Egy másik (1964. és 1966. évek közötti adatok)[40] ezzel kapcsolatos vizsgálat kimutatta a sértettek provokatív magatartásának és alkoholos befolyásoltságának a szerepét a bűncselekmények létrejöttében. A bűnelkövetőknek mintegy 90%-a magas fokú negatív érzelemmel, indulattal (bosszú, féltékenység, harag stb.) viseltetett a sértettek iránt.

A *súlyos testi sértések* vizsgálata (1968. és 1969. évi adatok)[41] kimutatta, hogy a sértettek és a bűntettesek közötti konfliktusok döntő mértékben meghatározzák e bűntettek okait, indítékait, amelyek rendszerint korábban kialakult kapcsolatokra vezethetők vissza. A bűncselekmények létrejötteiben döntő szerepet játszó indulatok többnyire fokozott intenzitással jelentkeznek és az esetek többségében egyik pillanatról a másikra következik be az indulatoknak robbanásig való felfokozódása. E reprezentációs vizsgálat adatai szerint egy-egy bűncselekmény áldozatának a gyógyulási időátlaga 26 napot tett ki. Az elszenvedett sérülések 59,2%-a a fejen, 31,3%-a a végtagokon, 9,5%-a pedig a felsőtesten keletkezett.

Az *erőszakos nemi közösülések* sértettjeinek szerepe mind a bűntett létrejöttében, mind a büntetőeljárásban kiemelkedő jelentőségű. E bűntettek üldözése, a bűnelkövetők felelősségre vonása a sértett akaratától (magánindítványától) függ. Ezzel kapcsolatban egy felmérés (1962. évi adatok)[42] kimutatta, hogy a feljelen-

---

[36] TÓTH T.—PERJÉS J.: *A személyek javai ellen elkövetett egyszerű lopások nyomozása.* (Kriminalisztikai Sorozat 19.) Budapest, 1963.

[35] VISKI L.: *Kriminalisztika, kriminológia és büntető eljárásjog.* Rendőrségi Szemle, 1959/XII. VERMES M.: *A kriminológia alapkérdései.* (Kandidátusi értekezés) 1969.

[37] MÁRK A.—PERJÉS J.: *Csalás bűntettének nyomozása.* (Kriminalisztikai sorozat, 11) Budapest, 1962.

[38] PERJÉS J.: *A zsarolás bűntettének nyomozása.* (Kriminalisztikai sorozat, 22) Budapest, 1964.

[39] *Az emberölések elkövetőinek személyi és társadalmi körülményei.* (A Központi Statisztikai Hivatal közlése) 1965.

[40] GYÖRÖK F.—VEDRES G.: *A szándékos emberölések alakulása, okai és megelőzése.* Belügyi Szemle, 1968/I.

[41] *A súlyos testi sértés bűntette vizsgálatának kriminológiai és kriminalisztikai tapasztalatai.* (Az Országos Kriminalisztikai Intézet 16. számú tájékoztatója) 1970.; VÁGOTT J.: *A testi sértések kriminológiai vizsgálata.* Belügyi Szemle, 1965/III.; TÓTH I.: *Szándékos és súlyos testi sértések értékelése és a megelőzés érdekében teendő rendőri intézkedések.* Belügyi Szemle, 1968/IX.

[42] DOBOS J.: *Az erőszakos nemi közösülés bűntettének kriminológiai értékelése.* Belügyi Szemle, 1964/V.

tések többnyire személyi bosszú miatt 13,7%-ban rosszhiszeműek, félrevezetőek. E bűntett fajtákra jellemző volt a kísérletek magas száma. A sértettek aktív védekezése a kísérleti stádiumban maradás okaként 47%-ban, az elmenekülés pedig 3%-ban játszott közre. E bűntettek 39%-át a sértettek védelmére vagy akaratnyilvánításra képtelen állapotának kihasználásával követték el. A sértettek 34,5%-a 14 éven aluli, 7,4%-a pedig 50 éven felüli volt. Egy későbbi felmérés szerint (1969. évi adatok)[43] az eseteknek mintegy 80%-ában a sértettek és a bűnelkövetők már a bűncselekmény megelőzően ismerték egymást és többségük egymás iránt pozitív érzelemmel viseltetett.

A *rablások* miatt indult bűnügyek kriminológiai és kriminalisztikai tapasztalatai szerint (1967. évi adatok)[44] e bűntettfajta etiológiájának a sértettek szerves részesei. E bűntettek több mint 1/3-a meg sem valósult volna a sértettek önkéntelen, kínálkozó — egyúttal motíváló — szerepe hiányában. A sértettek és bűnelkövetőik között a bűncselekmények 55%-ában a bűntett elkövetését megelőzően kapcsolat létesült, s az ismerkedés 41%-át kifejezetten a sértettek kezdeményezték.

A *garázdaságok* vizsgálatakor (1967. évi adatok)[45] megállapították, hogy azoknak mintegy 63%-ában sértetteivé válnak mindazok a személyek, akik a bűnelkövetőket helytelen garázda magatartásukra figyelmeztették. Ez a felmérés hívta fel a figyelmet arra, hogy a közrend és a közbiztonság védelmében fellépő, állampolgári kötelességüket példamutatóan teljesítő személyek gyakrabban bűnös támadásnak vannak kitéve.

A *hivatalos személyek elleni erőszakok* elemzésekor kiderült (1968. évi adatok)[46], hogy ezeknek a sértettei 60%-ban rendőrök, 25%-ban közlekedési alkalmazottak, 6%-ban mező- és erdőőrök, 4%-ban üzemrendészek, 4%-ban tanácstagok, tanácsi alkalmazottak és 1%-ban egyéb hivatalos személyek. A hivatalos személyek 84%-át jogszerű magatartásuk teljesítése közben érte a bűnös támadás.

[43] RÓZSA J.: *Az erőszakos nemi közösülések egyes kriminalisztikai és viktimológiai tapasztalatai.* Belügyi Szemle, 197/1/III.; *A nemi erkölcs elleni bűntettek tárgyában folytatott ítélkezési gyakorlatról.* (Igazságügyi Minisztérium 201. számú tájékoztatója) 1970.

[44] *Rablás miatt indult bűnügyek kriminológiai és kriminalisztikai tapasztalatai.* (Az Országos Kriminalisztikai Intézet 15. számú tájékoztatója) 1969.

[45] *A garázdaság bűntettének vizsgálata.* (Az Országos Kriminalisztikai Intézet 13. számú tájékoztatója) 1968.; CSONKA J.—VAVRÓ I.: *Garázdaságok kriminálstatisztikai vizsgálata.* Belügyi Szemle, 1968/X.

[46] AVAR J.: *A hivatalos személy elleni erőszak bűntettének elkövetését megelőző terhelti és sértetti magatartások felderítése.* Belügyi Szemle, 1969/XII.

II/2. Az áldozatok szerepe az erőszakos bűncselekményekben

A kriminológiai és kriminalisztikai kutatások során — különös tekintettel — az erőszakos módon elkövetett és garázda jellegű bűntettek vonatkozásában merült fel, hogy a sértetteknek jelentős befolyásuk van e bűncselekményfajták létrejöttében és megvalósulásában.[47]

A tapasztalatok összegezésekor két lényeges körülmény állapítható meg:

1. A személy elleni erőszak alkalmazásával elkövetett bűntettek többségénél a sértettek és a bűntettesek hozzátartozói, ismeretségi kapcsolatban voltak egymással. *(2. táblázat)*

2. A sértettek helyzete, magatartása közrejátszott abban, hogy pont az ő sérelmükre követték el a bűntettet. *(3. táblázat)*

A bűncselekmények megvalósulásában a sértett oldaláról a következő jelentősebb közreható tényezők voltak:

— alkoholos befolyáltságú állapot;

— a bűntettessel való — hozzátartozói viszonyából, ismeretségéből keletkező — kapcsolat konfliktus (negatív érzelem, indulatok);

— provokáló magatartás (pletyka, felesleges vita, ízetlen tréfa, kacér viselkedés, kompromitáló adatok híresztelése, jogtalan fellépés stb.);

— önkéntelen, kínálkozó, motíváló szerep (szexuális partner keresése, homoszexuálisok ismerkedése stb.);

— a közrend és a közbiztonság védelme érdekében történő hivatásos, illetve alkalmi fellépés;

— magányosság, társtalanság.

II/3. A viktimológia eredményeinek felhasználása a bűnmegelőzésben és a bűnüldözésben

A viktimológia jellegű bűnügyi tapasztalatok alapján Magyarországon már ezideig is több intézkedés történt a bűnmegelőzés és a hatékonyabb bűnüldözés érdekében. Ennek megfelelően

[47] VÍGH J.: *Az erőszakos bűntettek áldozatairól.* Belügyi Szemle, 1970/X.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Kriminológiai Munkaközössége 1969. és 1970. évben felmérte az erőszakos bűnelkövetők szociológiai, pszichológiai és biológiai jellemzőit. Az elkövetés körülményeinek elemzése viktimológiai szempontból igen figyelemreméltó. Adataik szerint az erőszakos bűntettek 29,3%-a szórakozás, mulatozás közben, 19,6%-a elhagyott helyen magányos személlyel szemben, 15,8%-a családi veszekedéskor, 9,4%-a magánlakásba való behatolás útján, 8,3%-a utcai veszekedés során, 5,3%-a társbérlők, szomszédok veszekedése alkalmával, a többi esetben egyéb módon valósult meg.

2. táblázat

A sértettek és a bűnelkövetők közötti kapcsolatok

A reprezentatív vizsgálat alá vont bűnügyekben kimutatott részarányok

Kapcsolat jellege	Emberölések és kísérleteik (KSH 1962)	Súlyos testi sértések (OKKrI 1968—1969)	Erőszakos nemi közösülések (OKKrI 1969)	Rablások (OKKrI 1967)	Garázdaságok (OKKrI 1967)
Hozzátartozói	25 %	22,3 %	20 %	—	37 %
Ismeretségi	58 %	54,9 %	60 %	55 %	63 %
Idegen	17 %	22,8 %	20 %	45 %	
ÖSSZESEN:	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

3. táblázat

A bűntettek létrejöttében kimutatható sértetti magatartások

A reprezentatív vizsgálat alá vont bűnügyekben kimutatott részarányok, magatartások

A büntetést befolyásoló tényezők	Emberölések és kísérleteik (KSH 1962)	Súlyos testi sértések (OKKrI 1968—1969)	Erőszakos nemi közösülések (OKKrI 1969)	Rablások (OKKrI 1967)	Garázdaságok (OKKrI 1967)	Hivatalos személy elleni erőszak (OKKrI 1968)
Alkoholos állapot	42 %	43 %	20 %	kb. 75 %	10 %	–
Motiváló magatartások	38 %	kb. 50 %	kb. 25 %	41 %	63 %	16 %
Magatartások jellege (negatív érzelmi átélések, emóciók, indulatok, káros szenvedélyek, hangulati tényezők, erkölcsi érzelmek stb.)	– bosszút, haragot, féltékenységet stb. eredményező viselkedés; – kötekedő magatartás (pletyka, ízetlen tréfa, kompromittáló adatok híresztelése stb.); – anyagi természetű nézeteltérés; – nemi érintkezés megtagadása; – erős ragaszkodás; – korábbi bántalmazás, sérelem; – társtalanság, magányosság; – virtuskodás; – pénz, értéktárgyak könnyelmű kezelése, őrzése		– erkölcsileg kifogásolható életvitel; – nemi bizalmaskodás, kacérkodás; – galerihoz tartozás; – hiszékenység, naívság; – kiszolgáltatottság (nevelőszülőknek, gondozónak stb.); – gyengeelméjűség, elmebetegség; – betegség	– pénz, értéktárgyak feltűnő mutogatása, könnyelmű kezelése, őrzése; – alkalmi szórakozás, italozás; – szexuális partnerkeresés; – homoszexuális közeledés; – társtalanság, magányosság	– bűnelkövetőt helytelen magatartására figyelmezteti; – ittas bűnelkövetők kiszolgálását megtagadja; – házközösségből, közös lakás használatból nézeteltérés; – kötekedés visszautasítása	– jogszerűtlen fellépés; – szakszerűtlen, kultúrálatlan intézkedés; – ittas személlyel nem megfelelő bánásmód

— a *sajtóban*[48], a *rádióban*[49] és a *televízióban*[50] olyan viktimológiai jellegű cikkek, illetve műsorok voltak, amelyekben — a ténykutatások tapasztalatai alapján — felhívták a lakosság figyelmét az egyes bűncselekményfajták elkerülésének lehetőségeire;

— több rendőri szervnél létrehoztak olyan „*Tanácsadó Szolgálat*"-ot, ahol a bűncselekmények elkerülése érdekében felvilágosítást kérő személyeknek tapasztalt rendőrtisztek szakszerű véleményt adnak;[51]

— az erőszakos módon elkövetett, garázda jellegű bűncselekmények megvalósulásában számottevő szerepet játszó — a sértettek magatartását is befolyásoló — *alkoholizmus* ellen tovább fokozták a küzdelmet;[52]

— az emberi élet értékének társadalmi jelentőségére való tekintettel, az élet és testi épség fokozottabb védelme és az ellene irányuló bűnös magatartások megelőzése, hatékonyabb üldözése érdekében, a bíróságok *egységes ítélkezési gyakorlatot* alakítottak ki;[53]

— a felmérések egyes viktimológiai tapasztalataira az intézkedésre jogosult *hatóságok is felfigyeltek* és a közösség érdekében fellépő hivatalos személyek, valamint állampolgárok fo-

[48] BÁN E.: *Kiből lesz áldozat?* Tükör (képes hetilap) 1969/38.; PÁLOS M.: *Ki az áldozat?* Magyarország (társadalmi és politikai hetilap) 1970/7.

[49] PETRES I.: *„A 04, a 05, a 07 jelenti" rádió műsorról.* Belügyi Szemle, 1971/IV.

[50] FÖLDVÁRI K.: *A „Nyomozzon velünk!" televíziós műsorról.* Belügyi Szemle, 1969/IX.

[51] A Budapesti Rendőrfőkapitányságon 1970 óta működik a *„Tanácsadó Szolgálat"*. Az érdeklődők megismerkedhetnek a bűnmegelőző eszközökkel is. (Népszabadság, 1971. március 25.)

[52] CSIBA I.: *Az alkoholizmus elleni küzdelem és a belügyi szervek tevékenysége.* Belügyi Szemle, 1970/V.

[53] A Legfelsőbb Bíróság 4. számú irányelve az emberi élet védelmét fokozottabban biztosító ítélkezési gyakorlat érdekében. Belügyi Szemle, 1965/VIII.; HORVÁTH T.: *Az élet testi épség, egészség büntetőjogi védelme.* Budapest, 1966.

kozottabb büntetőjogi védelme iránt intézkedtek;[54]

— kötelezték valamennyi gyógyintézetet (kórházakat, orvosi rendelőket stb.), hogy ha első ízben orvosi ellátásban részesítenek sérültet és akár a sérült személy közléséből, akár a *sérülés* jellegéből arra lehet következtetni, hogy az *bűntett következménye,* úgy azt 2 órán belül a rendőrség helyi szervének jelentsék;[55]

— egyes bűncselekményfajták sértettjei személyiségének, valamint magatartásának megítélése szempontjából a büntetőügyekben eljáró hatóságok *pszichológus szakértőket alkalmaztak,* akiknek véleménye jelentős segítséget adott a bűncselekmény elbírálása szempontjából.[56]

A bűncselekmény sértettjeire vonatkozó tapasztalatok és arra alapuló intézkedések eredményének hatására az elmúlt években a bűnügyi szakemberek *foglalkozni kezdtek Magyarországon is a viktimológia elméleti kérdéseivel.*[57] A publikációk mindinkább növekvő igényességgel vetették fel a szocialista viktimológia elméleti kérdései rendezésének és további empírikus kutatásoknak a szükségességét.

II/4. A viktimológiai kutatások tudományos jelentősége

A viktimológia napjainkban tudományos valósággá vált. Az eddigi viktimológiai kutatások jelentőségét értékelve, összegezésként megállapítható;

— kezdetét vette egyes bűncselekményfajták áldozatainak *empírikus* vizsgálata;

— a bűncselekmények áldozatairól szerzett ismereteket *felhasználták* a bűnmegelőzés, a hatékonyabb bűnüldözés érdekében;

— megkezdődött a szocialista viktimológia *elméleti* kérdéseinek kidolgozása;

— a viktimológia *elfogadott* bűnügyi tudománnyá vált.

II/5. A viktimológia aktualitása

Egy tudomány művelésének leghatékonyabb serkentője, célszerűségének bizonyítéka, ha kutatásainak eredményeit a gyakorlat igényli és mindjobban felhasználja. Ez a társadalmi szükséglet a viktimológia iránt mindinkább megmutatkozik.

A bűnözés a Magyar Népköztársaságban az 1965—1970. közötti években lényegében nem változott. Ugyanakkor az erőszakos módon elkövetett, garázda jellegű bűncselekmények száma jelentősen, 25,7%-al emelkedett. Ezek a bűntettek a közérdeklődés középpontjában állnak, mivel nemcsak a jogrendet sértik, hanem egyes személyek életét, egészségét, testi épségét is súlyosan veszélyeztetik és az áldozatoknak pszichikai megrázkódtatást, anyagi károsodást is eredményeznek.

Az összbűnözésben a köznyugalmat súlyosan zavaró erőszakos bűntettek részaránya az 1965. évi 7,5%-ról, 1970. évre 13,5%—ra emelkedett. Ugyanezen idő alatt az erőszakos bűntettek 10 000 lakosra jutó gyakorisága pedig 13%-ról 16%-ra nőtt.[58]

Mindezek a statisztikai adatok arra hívják fel a figyelmet, hogy a *személyek mindinkább fokozódóan vannak bűnös támadásoknak kitéve.* A statisztikai adatok azonban nem jelzik — és nem is jelezhetik — híven a bűnözés áldozatainak a számát. Ugyanis több esetben a legsúlyosabb megítélés alá eső bűncselekményeknél is tapasztalható, hogy — különböző okok miatt — a sértettek nem tesznek feljelentést, titkolják a sérelmükre elkövetett bűncselekményt.[59]

Elgondolkoztató ezzel kapcsolatban, hogy pl. 1969. évben a többek által azonos alkalommal elkövetett — tehát a legdurvább módszerű — erőszakos nemi közösüléseknek csupán 31%-áról értesültek 24 órán belül a nyomozó hatóságok,[60] a sértettek feljelentései alapján.

Figyelemre méltó továbbá, hogy az elmúlt években több olyan huligánbandát vontak büntetőjogilag felelősségre, amelyek tagjai, szemé-

---

[54] Az állami (államhatalmi, államigazgatási) feladatok ellátásában tevékenykedő állampolgárok személye büntetőjogilag két vonatkozásban jelentős. Egyrészt fokozott felelősséggel tartoznak tevékenységükért, másrészt fokozottabb védelemben részesülnek, mivel közérdekű feladatokat látnak el. Akik akár önként, akár különleges megbízatásuk, helyzetük folytán résztvesznek a hivatalos személy védelmében, ugyan olyan védelemre tarthatnak igényt, mint a hivatalos személyek.

[55] 40/1968. (Eü. K. 14.) Eü. M. számú utasítás.

[56] MAJLÁTH GY.: *Pszichológus szakértők szerepe a gyermek- és fiatalkorú sértettek kihallgatásánál.* (Előadás az „Ifjúságkutatás és pszichológia" címen tartott szimpóziumon) 1970. május 5.; JAKAB E.-né: *Megrontás sértetteinek pszichológiai vizsgálatáról.* Belügyi Szemle, 1970/X.

[57] KÁROLY E.: *A victimológia — a modern kriminológia új irányzata.* Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Lorando Eötvös Kominate. Tomus XI. Budapest, 1969.; TÓTH T.: *Gondolatok a viktimológiáról.* (Előadás: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Kriminológiai Munkaközösségének 1969. október 3-i ülésén) Belügyi Szemle, 1969/XII.; BM Kriminálpszichológiai Munkaközösség vitatémáiból: *Victimológia.* 1965/V.; *A victimológia pszichológiai aspektusai.* 1971/III.

[58] A Magyar Népköztársaság Legfőbb Ügyészének beszámolója: *A bűnözés 1970. évi helyzetéről.* Magyar Rendőr, 1971/8. (február 23.).; CSENDES K.: *Az 1970. évi bűnözésről és a bűnüldözés néhány feladatáról.* Belügyi Szemle, 1971/V.

[59] DICZIG I.: *A latens bűnözés vizsgálatának lehetőségei és módszerei.* Belügyi Szemle, 1971/II.

[60] DÁVID G.: *Az erőszakos bűntettek alakulása és problémái.* Belügyi Szemle, 1970/VII.

lyek elleni erőszak alkalmazásával úgy követték el a nemi erkölcs és a személyek javai ellen bűncselekménysorozatukat, hogy a sértettek közül senki sem tett feljelentést. Utólagosan derítették fel a kilétüket.[61]

Mindezek arra is figyelmeztetnek, hogy az erőszakos módon elkövetett garázda jellegű bűntettek *sértettjeinek bizalmát* — a bűnüldözés hatékonyabbá tétele és a társadalom tagjainak büntetőjogi védelme érdekében — a *büntetőügyekben eljáró hatóságoknak jobban meg kell nyerni.*

A *szocialista humanizmus* bűnüldözésünk egyik alapelve.[62] Ez abban jut kifejezésre, hogy egyrészt biztosítja a büntetőjogilag felelősségre vont személyek jogainak és törvényes érdekeinek érvényesülését, másrészt gondoskodik a társadalom minden tagjának a bűnözőkkel szembeni biztonságáról, nyugalmáról. A viktimológiai törekvések ez utóbbinak a mind teljesebb megvalósulásához kívánnak hozzájárulni, azáltal, hogy felvilágosítják az egyéneket a bűnös támadások elkerülésének lehetőségeiről, ugyanakkor felhívják a hatóságok és hivatalos szervek figyelmét a megfelelő bűnmegelőző rendszabályok megtételére.

A viktimológia aktualitása közvetett módon abban is kifejeződik, hogy e bűnügyi tudomány eredményei, problémái mind többször merülnek fel a bűnözéssel foglalkozó nemzetközi tanácskozásokon.

Az *Egyesült Nemzetek Szervezetének a bűnözés megelőzésével és a bűnelkövetőkkel való bánásmóddal foglalkozó* — Kyotóban (Japán) 1970. augusztus 17—26. között tartott — *IV. kongresszusán* viktimológiai jellegű kérdések is szerepeltek. Elvileg állást foglaltak abban, hogy a bűnözés elleni harc, a társadalom védelmét is szolgálja, ezért annak szervezése a nemzeti fejlesztési terv lényeges részét kell képeznie. Felmerült, hogy nagyobb védelmet — szükség esetén kártalanítást, anyagi ellenszolgáltatást — kell nyújtani a társadalom védelme érdekében fellépő önkéntes segítőknek. Tájékoztatták a résztvevőket, hogy több országban — így Hollandiában, Svédországban, Anglia és Írország Egyesült Királyságban — kiállításokon, sajtóban megjelenő cikkekben, televízió- és rádióadásokban rendszeresen adnak jogi, bűnügyi jellegű információkat és felvilágosításokat a lakosság részére. Ezek egyrésze a jogsértések súlyos következményeiről, másrésze a sértetteknél megmutatkozó olyan gondatlanságokról, figyelmetlenségekről szól, amelyek lehetőséget adtak bűncselekmények elkövetésére.[63]

A *Nemzetközi Kriminológiai Társaság* — Madridban 1970. szeptember 21—27. között tartott — *VI. kongresszusán* a viktimológiával egy kerekasztalkonferencián foglalkoztak.[64]

Elgondolkoztató, nem lenne-e célszerű a közeljövőben napirendre tűzni a *szocialista országok bűnügyi szakembereinek rendszeresen tartott tanácskozásán* a viktimológia helyzetét, perspektíváit, a bűnügyi munkában való hasznosíthatóságának lehetőségeit? E téren is rendkívül hasznos lenne a szocialista országok közötti együttműködés.

*

A viktimológia elméleti és gyakorlati kérdéseinek tanulmányozása több szempontból jelentős, mert elősegíti

— a bűnözés jobb megismerését, okainak alaposabb feltárását;

— a bűnmegelőzés és a bűnüldözés hatékonyságának növelését; továbbá

— az áldozatok erkölcsi és anyagi rehabilitációját.

A viktimológia a bűnügyi tudományokat új tárgykörrel és szemlélettel gazdagítja. Kiszélesíti a bűnözés elleni harc módszereit, eszközeit és segítséget nyújt ahhoz, hogy a társadalomnak mind kevesebb tagja váljék a bűnös támadások áldozatává.

Tóth Tihamér

[61] NYILASI GY.—FORGO B.: *A kispesti erőszakos bűncselekménysorozat nyomozása és tapasztalatai.* Belügyi Szemle, 1970/I.; ROMHÁNYI F.: *A Népstadion környéki galeri bűncselekménysorozatának tanulságai.* Belügyi Szemle, 1970/II.

[62] *A büntető eljárás kommentárja.* Budapest 1967.

[63] RUDAS GY.: *Az ENSZ-nek a bűnözés megelőzésével és a bűnözőkkel való bánásmóddal foglalkozó IV. kongresszusáról.* Belügyi Szemle, 1970/XII.

[64] GÖDÖNY J.: *A Nemzetközi Kriminológiai Társaság VI. kongresszusa Madridban.* Ügyészségi Értesítő, 1970/1.

Az Országos Kriminalisztikai Intézet tevékenységének 10 éve a kriminológiai kutatások tükrében*

Az Országos Kriminalisztikai Intézet megalapítása és működése óta 10 esztendő telt el. Ebből az alkalomból jubileumi tudományos ülésszakon mérték le az Intézet eddigi tevékenységének eredményeit, a kriminológiai kutatások helyzetét, perspektíváit. A tudományos ülésszak gazdag programjából kitűnt, hogy a bűnözés elleni tudományos eszközökkel vívott sokirányú küzdelemnek egyik legfontosabb részét képezte az a munkásság, amit az Intézet az értékelt időszak alatt a kriminológia tudományágának kialakítása, továbbfejlesztése érdekében kifejtett.

A jubileum alkalmából a hazai és neves külföldi tudósok, kutatók, elméleti és gyakorlati szakemberek részvételével megtartott tudományos ülésszak változatos programja, az eddigi kutatási tapasztalatokat összegező előadások és korreferátumok lényegében az intézeti munkásság egyik fontos fejlődési periódusának lezárását jelentették. A tapasztalatok értékelése egyértelműen igazolta, hogy az Intézet által végzett kutatási tevékenység, kutatási fő irányok és módszerek helyesnek bizonyultak. Az Intézet megalapításának és tevékenységének meghatározó szerepe van abban, hogy az elmúlt évtizedben a szocialista kriminológia alapvető elvi tételei, fogalma, tárgya lényegében tisztázódtak, kutatási módszerei kialakultak.

Sokáig vitatott volt a kriminológia helye és szerepe a bűnügyi tudományok körében. Az e körben lefolytatott ténykutatások eredményeként a 60-as évek közepe felé általánossá vált az az Intézet által is képviselt álláspont, hogy a szocialista kriminológia önálló tudomány. Szoros kapcsolatban van a büntető anyagi és eljárásjoggal, a kriminalisztikával, kriminálpszichológiával, szociológiával, filozófiával. Kutatási elveiben és módszereiben támaszkodik a többi társadalomtudomány által elért eredményekre és vezérfonala a dialektikus és történelmi materializmus.

Az elmúlt évtizedben az Intézet a kriminológiai ténykutatások egész sorát folytatta le. A fiatalkori, a visszaeső, a társadalmi tulajdon elleni, az élet elleni és a közlekedési kriminalitás képezték a fő kutatási területeket. Az egyéb kriminológiai kutatásokkal együtt több mint 40 jelentősebb ténykutatásra került sor. A kutatási eredmények hozzájárultak a bűnözés megelőzéséhez, előbbre vitték a helyes, célravezető kutatási módszerek kialakítását, a kriminológia elméleti és gyakorlati kérdéseinek kimunkálását. Beigazolódott a kriminológia gyakorlati jelentősége és fontossága: az eredmények meggyőzték a bűnüldöző és igazságszolgáltató szervek dolgozóit a kriminológia szükségességéről, az okkutatás és a megelőzés jelentőségéről.

A szocialista kriminológia olyan önálló tudomány, amely a bűnözéssel mint társadalmi tömegjelenséggel és az egyes bűntettekkel (elkövetőkkel) mint egyedi jelenséggel foglalkozik. Három fő részre tagolódik: a bűnözés alaktanára (morfológia), a bűnözés oktanára (etiológia), valamint a bűnözés megelőzésére (kriminálprofilaxis). Az Intézet 10 év alatt a szocialista kriminológia által támasztott tudományos igényességgel szervezett és széles körű kriminológiai ténykutatásokat végzett. Ennek során komplex kutatási módszerek nyertek alkalmazást. A kutatások egyik lényeges jellemzője a kriminál taktikai és módszertani kutatásokkal való szoros kapcsolat, továbbá az a körülmény, hogy a kriminalisztikai kérdések mellett feltárást nyertek a kutatási témakörbe tartozó anyagi- és eljárásjogi, szociológiai és pszichológiai vetületek is.

A bűnözés alaktanára vonatkozó intézeti kutatások nagy gondot fordítanak a bűnözés terjedelmének, mennyiségi és minőségi változásainak, struktúrájának és a bűnözés megjelenési formáihoz kapcsolódó egyéb jellegzetességeknek (az elkövetés helye, ideje, módja, eszköze stb.) feltárására. A bűnözés dinamikájának, tendenciáinak leméréséhez a mindenkori kriminálstatisztika szolgáltat értékelhető adatokat. Hazánkban a felszabadulás utáni bűnözés alakulását csökkenő tendencia érvényesülése jellemzi, amely elsősorban a vagyon elleni bűntettek kategóriájában következetes. Eme tény értékét növeli az a körülmény, hogy ugyanakkor a tőkés társadalomban — különösen pedig a fejlett kapitalista országokban — a bűnözés rohamos emelkedése következett be. A mennyiségi mutatók kedvező alakulása mellett a minőségi mutatók (a bűnözés struktúrája) változása is figyelmet érdemel. A bűnözésen belül elenyésző az államrend elleni bűntettek száma, szilárd a közrend és közbiztonság, nincs alvilági és szervezett bűnözés.

A kriminológiai okkutatás, a bűnözés elleni sikeres harc és a hatékony megelőzési módszerek kidolgozásának, megválasztásának nélkülözhetetlen feltétele. A szocialista társadalmi rendszerben már hiányzik a bűnözés alapvető oka: a kizsákmányolás és az ehhez kapcsolódó nyomor, munkanélküliség. Ennek ellenére a bűnözés a szocialista társadalmi viszonyok között is létezik. Az okok között szerepel, hogy még nem sikerült minden bűnözést kiváltó vagy elősegítő jelenséget kiküszöbölni. Az épülő szocializmus viszonyai között végbement nagyarányú társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődés ellenére jelenleg is vannak olyan átmeneti ellentmondások, nehézségek, amelyek negatív ha-

* 1971. február óta az Intézet elnevezése: Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézet (OKKrI).

tással járnak, az egyéni, csoport és közösségi érdekek összeütközésére vezetnek. A bűnözés bekövetkezésére vezető okok és feltételek egymással összefüggő, szorosan összefonódó láncolatában egyaránt domináló szerepet játszanak a determinálólag ható objektív társadalmi körülmények és azok a szubjektív tényezők, amelyek a szellemi és alkati fejlődést döntő módon befolyásolják. Az Intézet elsősorban a bűnözés objektív — társadalmi jellegű — okainak feltárására törekedett, azonban ezzel párhuzamosan mindenkor nagy gondot fordított a bűnözővé válás folyamatában jelentőséggel bíró vagy a bűntett elkövetésében szerepet játszó szubjektív körülmények megismerésére is. Az egyes kutatásokhoz személyiségvizsgálatok kapcsolódtak és részben önállóan, részben az egyes ténykutatások kiegészítő vizsgálataként megindultak a speciális kriminálpszichológiai vizsgálatok.

Az intézeti kutatások valamennyi területen egyik központi feladatnak tekintették az egyéni bűnelkövetésre és a bűnözés társadalmi méretű jelentkezésére vezető valamennyi ok és elősegítő feltétel feltárását, kialakulásának tudományos elemzését. A kriminológiai okfeltárás, okkutatás egyik alapja ugyanis annak a sokoldalú tevékenységnek, amely a bűnözés megelőzésére irányul. Az okkutatás és a bűnmegelőzés éppen ezért szoros és kölcsönös összefügésben vannak egymással.

Az intézeti kutatások tapasztalatai egyértelműen igazolják, hogy hazánkban megvannak a bűnözés jelentős mértékű csökkentésének, visszaszorításának reális feltételei. E cél érdekében a bűnözés megelőzésének általános társadalmi-, politikai-, büntetőpolitikai-, büntetőjogi-, kriminalisztikai- és kriminológiai lehetőségeit egyaránt alkalmazni kell. Fontos feladat a megelőzés fő irányának, taktikájának és stratégiájának meghatározása. Intézeti álláspont szerint a gyermek- és fiatalkori bűnözés elleni küzdelmet kell a megelőzés egyik elsődleges feladatává tenni. Konkrét kutatási eredmények bizonyítják, hogy a gyermek-, illetve fiatalkori bűnözés és a felnőttkori, valamint a visszaeső bűnözés között pozitív korreláció van. A felnőttkori bűnözés utánpótlását a fiatalkori bűnözés szolgáltatja. A gyermek- és ifjúságvédelem fokozása, a gyermekbűnözés megelőzéséhez szükséges szervezeti, tartalmi és anyagi biztosítékok megteremtése éppen ezért középponti feladat.

A kriminológiai kutatások szerint is változatlanul érvényes az az alapelv, hogy a bűnözés megelőzésének hatékonyságát a bűntettek okainak feltárása és kiküszöbölése, továbbá az eredményes felderítés és felelősségre vonás együttesen biztosítják. A bűnözésnek mint társadalmi jelenségnek és az egyes bűntettfajták elkövetésének megelőzése olyan sokoldalú, komplex feladat, amely egyidőben több irányú jogi, társadalmi, nevelési, gazdasági, adminisztratív és egyéb tevékenységet igényel. A bűnözés megelőzése akkor válik eredményessé, ha abban a bűnüldöző és igazságszolgáltató szerveken kívül az állami, gazdasági, tömeg- és társadalmi szervek egyaránt részt vesznek és összehangolt tevékenységüket a közvélemény ereje is támogatja.

Az Intézet széles körű ténykutatásait magasfokú szervezettség, tervszerűség jellemzi. A kutatási tervek összeállításánál a vezető párt- és állami szervek, valamint a bűnüldözési gyakorlat igényei mindenkor messzemenően érvényesülnek. A kutatások általában kielégítik azt a követelményt, hogy segítsék a hatékonyabb megelőzést, az egyes bűntetti kategóriák felszámolását, visszaszorítását. Ennek egyik biztosítéka, hogy az Intézet nagy gondot fordít a kutatási eredmények szervezett, intézményes, sokirányú — megelőzés céljait hatékonyan szolgáló — hasznosítására.

Az Intézet a kutatási tapasztalatok hasznosítása érdekében kezdettől fogva konkrét javaslatokat tett a megelőzés célját szolgáló intézkedések megtételére: az elmúlt 10 év során mintegy 100 ilyen javaslattal fordult az illetékes szervekhez. A javaslatok különböző büntetőjogi, eljárásjogi, nyomozástaktikai és módszertani, büntetésvégrehajtási kérdések rendezésére, új intézmények bevezetésére, megfelelő kriminálstatisztikai rendszer kialakítására, szervezeti és egyéb kérdésekre irányultak. A megállapítások, javaslatok különböző szintű jogszabályokban, miniszteri és főhatósági utasításokban, körlevelekben, állásfoglalásokban, legfelsőbb bírósági elvi döntésekben és irányelvekben jutottak kifejezésre, lényegében tehát a kívánt célt elérték.

A kutatási tapasztalatok közvetlen és közvetett hasznosításának számos más formája és módszere alakult ki. Az egyes kutatások lényegesebb megállapításait tartalmazó intézeti Tájékoztatók valamennyi bűnüldöző, igazságszolgáltató szervhez, tudományos és oktatási intézményhez eljutnak. A Kriminalisztikai Tanulmánykötetek, monográfiák és egyéb publikációk az elméleti és gyakorlati szakemberek széles körében váltak ismertté, hazai és külföldi viszonylatban az Intézet számára tekintélyt és megbecsülést biztosítottak. Számottevő az a tevékenység, amit az intézeti kutatók tudományos ankétok, vitaülések, előadások formájában a kutatási anyagok hasznosítása érdekében kifejtenek. Figyelmet érdemel a Tudományos Ismeretterjesztő Társult kebelén belül az intézeti dolgozók által kifejtett jogpropaganda tevékenység is, amely tovább erősíti, fejleszti a szocialista jogtudatot és így végső soron a megelőzést szolgálja.

Az Országos Kriminalisztikai Intézet jubileuma, tudományos ülésszaka eredményekben gazdag 10 esztendő munkásságáról adtak számot. Az intézeti kutatások és azok eredményei hozzájárultak a kriminológia elméleti kérdéseinek tisztázásához, a kriminológiai szemlélet elterjesztéséhez, a bűnözés és bűntettek okainak,

elősegítő feltételeinek feltárásához és a bűnözés megelőzéséhez. A jövőben ugyancsak fontos feladatok várnak az Intézetre: tovább kell fejleszteni a megkezdett ténykutatásokat, szélesíteni kell a kutatások körét. Az egyes bűntetti kategóriák mellett a területi, ágazati és objektum bűnözés jellegzetességeinek feltárására kívánatos az erőket koncentrálni. A kutatási módszerek tökéletesítésével folytatni és mélyíteni kell a szervezett kriminálpszichológiai kutatásokat és bővíteni kell a szociálpszichológiai kutatások körét is. Az Intézet 10 éves munkásságának tapasztalatai segítik a kriminológiai kutatásokra váró számos feladat eredményes megoldását és reálissá teszik azt az igényt, hogy a kriminológia tudománya a jövőben még hatékonyabban szolgálja a bűnözés elleni társadalmi védekezés ügyét.

Patera Antal

SZEMLE

Könyvankét Kampis György—Varga József: „Kisajátítás" c. könyvéről

A Magyar Jogász Szövetség Csongrád Megyei Szervezetének Polgári Jogi Szakosztálya és a József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara rendezésében került sor Szegeden Kampis György és Varga József Kisajátítás c. könyvének vitájára.

Antalffy Györgynek az Állam- és Jogtudományi Kar dékánjának elnöki megnyitója után három korreferátumra került sor.

Kemenes Béla tanszékvezető docens korreferátumában elsősorban a témával összefüggő jogdogmatikai kérdésekkel foglalkozott. Ennek során részletesen taglalta az intézmény történeti fejlődését, figyelemmel a nemzetközi viszonylatra is.

A jogdogmatikai kérdések mellett az általános értékelés kapcsán külön kiemelte, hogy a szerzők műve méltó folytatása korábbi irodalmi munkásságuknak. A szerzőknek külön érdeme, hogy okfejtésük roppant világos, ténymegállapításaik helyesek és a témának szinte valamennyi területét a teljesség igényével dolgozták fel. Egyedül az intézménytörténeti rész lehetett volna valamivel szélesebb körű. Külön kiemelte a korreferens a Kiadó érdemét, hogy a művet tartalmához illő alakban jelentette meg.

Az intézménytörténeti bemutatásnál a korreferens utalt arra, hogy a kisajátítás alapjánál nem helyes csak a római jogból kiindulni, mivel ott az intézmény csak elvétve jelent meg. Foglalkozott a Grótius-féle elmélettel, hangsúlyozván, hogy az az árutulajdonosi szemléletnek a következménye.

A szerzők nézetével szemben a korreferens nem tartja illogikusnak Szladits álláspontját, amely a kisajátítást a tulajdonjog korlátozásaként fogja fel, mert ez a nézet szoros logikai kapcsolatban áll a burzsoá jogtudománynak a tulajdonjog tartalmáról vallott nézetével.

A továbbiakban az egyéni és a társadalmi érdek összhangjának a kérdését vizsgálta, s hangsúlyozta, hogy az osztályellentétek megszűnésével a társadalmi érdekkel ellentétes egyéni érdek voltaképpen önmagával kerül szembe. Egyetértését fejezte ki a szerzőkkel azzal kapcsolatosan, hogy a kisajátítást nem lehet önálló jogágnak tekinteni, véleménye szerint kissé túlzottnak tartotta azonban az ezzel való foglalkozás terjedelmét.

Befejezésül a kisajátítás Ptk-beli elhelyezkedésével foglalkozott. Véleménye szerint de lege ferenda a Ptk-ban az időközi fejlődésre is figyelemmel — a kisajátítást a tulajdonszerzés általános szabályai körében kell elhelyezni.

Végezetül ismételten kiemelte a mű igen magas színvonalát és gyakorlati használhatóságát.

Magyar Árpád Legfelsőbb Bírósági bíró korreferátumának bevezető részében hangsúlyozta, hogy a művet elsősorban a jogalkalmazó szemszögéből vizsgálta. Egyetértését fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy a szerzők elhatárolták a kisajátítást a kényszeradásvételtől. Külön foglalkozott a szerzőknek a gyakorlatot is érintő következtetéseivel, elsősorban a kártalanítás területén. Hangsúlyozta, hogy ezek a következtetések helyesek, amit igazol az a körülmény, hogy a mű megjelenését követően a Legfelsőbb Bíróság által hozott eseti döntések megegyeznek a szerzők álláspontjával. Ezzel kapcsolatban többek között utalt arra az esetre, amikor a Legfelsőbb Bíróság a termelőszövetkezet használatában álló, de a tagok tulajdonában levő belterületi ingatlant sajátított ki, és a tagok számának megfelelően vette számításba a 400 □-öles határt, nem pedig egy alkalommal.

Elvi indoka a döntésnek az, hogy a jogszabály tulajdonosokként rendeli a 400 □-öles határt figyelembe venni, márpedig a termelőszövetkezet tagjai tulajdonjogukat megtartják, a tulajdonjog tanúsítására szolgáló telekkönyvbe is ők vannak tulajdonosként bejegyezve.

Kifogásként említette a korreferens, hogy a szerzők indokolatlanul tartózkodnak a hatályos joganyag bírálatától.

Összefoglalásként elismeréssel szólt a mű magas elméleti és gyakorlati igényeket egyaránt kielégítő színvonaláról.

Tóth László a Szeged Megyei Város VB Igazgatási Osztályának helyettes vezetője korreferátumában elsősorban a kisajátítás államigazgatási oldalával foglalkozott. Igen hasznosnak ítélte meg a művet, elsősorban abból a szempontból, hogy elősegíti a kisajátítással foglalkozók között az egységes jogszabályértelmezést és így elkerülhetővé válik, hogy azonos tényállás esetén különböző eredményekre jussanak.

A kisajátítás jogi természetét vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy az a tulajdonszerzési oldala révén elsősorban a polgári

jog körében — mégpedig a tulajdonszerzés általános szabályai körébe tartozik —, ugyanakkor fokozott figyelmmel kell kísérni az intézmány államigazgatási oldalát is.

Külön foglalkozott a kisajátítási jogszabály azon rendelkezésének az érvényesülésével, hogy a kisajátítás előtt lehetőleg adásvétel útján kell az ingatlan tulajdonjogát megszerezni. Ezzel összefüggésben rámutatott arra, hogy ez nemcsak a kártalanítás összegszerűségével függ össze, hanem azért is idegenkednek ettől a kisajáítást kérők, mert a szocialista szervezetek ingatlanvásárlásai igen bürokratikusak és a jelenlegi szabályozásuk az igények kielégítésére nem alkalmasak.

A csereingatlannal kapcsolatos kártalanítás kérdésével kapcsolatban rámutatott arra, hogy ez többek között azért sem járható, mert ha a kisajátítást kérő részére csereingatlant biztosítanak, akkor neki ezért használatbavételi díjat kell fizetni, ennek pedig az összege rendszerint meghaladja a kártalanítási összeget.

Befejezésül eljárásjogi kérdésekkel foglalkozva kiemelte, hogy az államigazgatási eljárás hagyományos hármas felosztásával egyetért ugyan, de véleménye szerint nem alap, fellebbezési és végrehajtási eljárás sorrendet kellene megállapítani, hanem alap, végrehajtási és fellebbezési eljárást. Álláspontját azzal indokolta, hogy a fellebbezés nem szükségképpeni, még a végrehajtás mindig az, mert az a határozat velejárója. Ezenkívül a végrehajtási eljárás során hozott intézkedések ellen is van helye fellebbezésnek.

A korreferátumot követő vitában elsősorban a gyakorlati szakemberek vetettek fel olyan kérdéseket, amelyeknek a megoldása a bírói gyakorlatban nem egységesek, vagy nem helyesek.

Többen vitatták a jogszabály azon rendelkezésének a helyességét, amely szerint az ingatlan közművesítettségének a foka csak akkor számít értéknövelő tényezőnek, ha a tulajdonszerzés még a közművesítés előtt történt. Ez nyilvánvalóan igazságtalan eredményre vezet, mert a valóságban két egymás mellett levő és azonos ingatlan azonos értéket képvisel, függetlenül a tulajdonszerzés időpontjától.

Hasonló jellegű probléma a hatályos jogszabályok azon rendelkezése, mely szerint a jogszabályban megállapított irányár alsó határánál nem lehet több kártalanítást megítélni belterületi ingatlan kisajatítása esetén a 400 □-öl feletti terület vonatkozásában.

A szerzők válaszukban utaltak arra, hogy örömükre szolgál az a körülmény, hogy könyvükkel kapcsolatos elvárások és az ő „teljesítésük" szinkronban vannak egymással.

A hatályos joganyag bírálatától azért tekintettek el, mert úgy vélték, még nincs elegendő tapasztalat megfelelő következtetések levonására. Céljuk egy egységes szemlélet kialakítása volt.

Ezúttal is hangsúlyozták a kisajátítás intézményének komplexitását, amiről nem szabad elfeledkezni akkor, amikor a Ptk. újraszabályozása során a korreferensek jogos kívánalmainak eleget tesznek.

Befejezésül köszönetüket fejezték ki az ankét megrendezéséért.

Besenyei Lajos

Irányelvek a vércsoport-vizsgálatokon alapuló szakértői véleményezéshez származásmegállapítási ügyekben.

„Richtlinien über die Erstattung von Blutgruppengutachten". Bundesgesundheitsblatt 13.10/11. 149—153 (1970).

A Jogtud. Közlöny 1970. évi 1., és az Orvosi Hetilap 1970. évi 33. számában ismertettük (kissé megkésve) azokat az „Irányelveket", amelyek Nyugat-Németországban szabályozták a származásmegállapítási (gyermektartási) perekben végzendő vércsoport-vizsgálatok kivitelezését és a szakvéleményezés módját. Referátumunkban azt írtuk, hogy — figyelembe véve a vércsoportkutatás területén az utóbbi években megfigyelhető rohamos fejlődést — várható, hogy rövidesen újabb szabályozás fog napvilágot látni. Ez be is következett, mégpedig alig 6 évvel annak megjelenése után.

A jelen referátum tárgyát képező új „Irányelvek" az előzővel összehasonlítva több új és lényeges megállapítást is tartalmaz, amiknek ismertetését szükségesnek tartjuk, mert ezekben tükröződik a vércsoportkutatás utolsó éveinek fejlődése is.

Az „Irányelvek" szerint jelenleg Nyugat-Németországban 10 öröklődő biokémiai polimorfizmus (vörösvérsejt-, szérum- és enzymcsoport) vizsgálata alapján történő apaság-kizárás rendelkezik *teljes bizonyítóerővel.* Ezek a következők: *1.* AB0: A_1, A_2, A_1B, A_2B, B, 0; *2.* MN/Ss; *3.* Rh: C, C^w, c. D, E, e; *4.* Kell: K; *5.* Duffy: Fy(a); *6.* Gammaglobulin-faktorok: Gm(1), Gm(2), Inv(1); *7.* Csoportspecifikus-componens (Gc); *8.* Haptoglobin (Hp); *9.* Vörösvérsejt-savanyú-phosphatase (VSP); *10.* Vörösvérsejt-phosphoglukomutase (VPGM).

(Az 1—5. vércsoportok, a 6—8. szérumcsoportok, a 9—10. enzymcsoportok. A rövidítések közül a VSP és VPGM részben tőlem származik, ezeknek a hazai gyakorlatban való alkalmazását javaslom).

Lényeges előírása az „Irányelvek"-nek, hogy gyermekeknél a vizsgálat legkoraibb időpontját a betöltött 8. hónapban jelöli meg. (Nálunk a 6 hónapos határidő betartása a megkövetelt). Egy másik lényeges időhatár: vérátömlesztés, vagy emberi eredetű gyógyszerek alkalmazása esetén csak 3 hónap eltelte után szabad vérvizsgálatot végezni. (Indokolt esetben ennek a határidőnek a betartásától a szakértő eltekinthet.)

A vizsgálatokhoz használatos tesztszérumokra vonatkozó rendelkezések közül kiemelendőnek tartom, hogy az AB0-csoportok vizsgálatánál előírja immun-isoanti—A+B (0-csoportú immunszérum) alkalmazását is, a gyenge A vagy B tulajdonság biztos kimutatása érdekében. Az anti-M és anti-N tesztszérumoknál legalább 1:8 titererősséget ír elő MN-típusú vörösvérsejtekkel szemben. Az Rh-vizsgálatoknál az előírt 2 tesztszérum közül az egyiknak inkomplet típusú ellenanyag-tartalmúnak kell lenni.

Előírások az egyes vér-, szérum- és enzym-csoportok vizsgálatával kapcsolatban:

A_1/A_2-alcsoportok vizsgálata esetén, ha az eredmény megbízhatósága tekintetében kétség merül fel, akkor — 3 éven aluli gyermek esetén — a vizsgálatot egy későbbi időpontban meg kell ismételni. Ha az alcsoport-vizsgálatok eredménye alapján apaság-kizárás történt, akkor az ügyben szereplő személyeken végzett kiegészítő vizsgálatokkal (titrálás, abszorpció) kell az apaság-kizárást megerősíteni. Ugyancsak fenti kiegészítő vizsgálatok végzendők el MN-csoportú apaság-kizárás esetén is. Ez utóbbi esetben ezenfelül szóba jöhet még a vizsgálatok kiterjesztése a vérszerinti rokonokra is. — Az Rh-vizsgálatoknál pozitív kontrollként olyan típusú vörösvérsejteket kell beállítani, amelyek a homolog faktort egyszeri adagban tartalmazzák (tehát heterozygoták). Pl. CcDEe. A C^w-faktor vizsgálata nem mellőzhető. A gyengült vagy gyengébben fejlett jellegek (pl. D^u) felismerésére (ill. jelenlétük kizárására) kiegészítő vizsgálatokat kell végezni, amik megfelelnek a mindenkori tudományos követelményeknek. Szükség esetén itt is szóba jöhetnek a családvizsgálatok is. — Az enzym-csoportok (VSP, VPGM) vizsgálatához használandó elektroforetikus eljárás megválasztása a szakértőre van bízva. — A gammaglobulin-faktorok vizsgálatánál 12 hónaposnál fiatalabb gyermekeknél számolni kell bizonytalan eredményekkel. Ugyancsak számolni kell differenciál-diagnosztikai nehézségekkel hypo- vagy agammaglobulinaemia, para- és dysproteinaemia következtében is.

A *szakvéleményezéssel* kapcsolatban előírja, hogy az első szakvéleményezés kapcsán a vizsgálatnak ki kell terjednie a bizonyítóerővel rendelkező rendszerek összes jellegeire. Az elvégzett vizsgálatok eredményeit táblázatos formában kell feltüntetni, mégpedig mindig azonos sorrendben.

1. AB0-rendszer: A_1, A_2, B, 0 A_1B, A_2B; *2.* MN/Ss-rendszer: MMSs, MMSS, MMss, NNSS, NNSs, NNss, MNSs, MNSS, MNss; *3.* Rh-rendszer: CcDEe, CcDee, CCDee, ccDEe, ccDEE, ccddee, ccDee, Ccddee, ccddEe; *4.* Kell-rendszer: K poz; *5.* Duffy-rendszer: Fy(a) poz; *6.* Gm-rendszer: Gm(1) poz. Gm(2) neg.-Gm(1) poz. Gm(2) poz.-Gm(1) neg. Gm(2) neg; Inv-rendszer: Inv(1) poz. Inv(1) neg; *7.* Haptoglobin-rendszer: Hp (1—1), Hp (2—1), Hp (2—2); *8.* Gc-rendszer: Gc (1—1), Gc (2—1), Gc (2—2); *9.* VSP-rendszer: VSP(AA), VSP(BB), VSP(CC), VSP(BA), VSP(CA), VSP(CB); *10.* $VPGM_1$-rendszer: VPGM(1—1), VPGM(2—1), VPGM(2—2).

Fenti felsorolásban nem szereplő egyéb, ritkábban előforduló (vagy nehezebben kimutatható) típusok esetében is fenti írásmód alkalmazása az előírásos.

A szakvéleményben fel kell tüntetni azt is, hogy a szakértő kiegészítő vizsgálatokat végzett-e és milyen eredménnyel.

A vizsgálatok eredményeinek értékelésével kapcsolatban hangsúlyozza az „Irányelvek", hogy csakis olyan jellegek vizsgálatának eredményeit szabad a szakvéleményben értékelni, amiknek vizsgálatára megbízható eljárás áll rendelkezésre és öröklésmenetük is bizonyítottnak van elismerve. A *bizonyítóerővel* kapcsolatban megemlíti, hogyha az apaság-kizárás a 2. öröklési szabállyal (ellentett homozygotaság lehetetlensége szülő és utód között) való meg nem egyezésen alapul, akkor ez csak abban az esetben rendelkezik teljes bizonyítóerővel, ha a variánsok előfordulásának lehetősége kizártnak tekinthető. (Tehát pl. megfelelő kiegészítő- vagy családvizsgálatok történetek).

Bizonyos esetekben az apaság-kizárás elérése érdekében javasolható a vizsgálat kiterjesztése a perben nem szereplő vér szerinti rokonokra is. Az ezen vizsgálatok eredményei alapján elért esetleges *„indirekt apaság-kizárás"* esetén a szakvéleményben fel kell hívni a bíróság figyelmét arra, hogy az apaság-kizárás azon a feltételezésen alapszik, hogy a vizsgálatba bevont, perben nem szereplő személyeknél az illègitim származás kizárt.

Foglalkozik az „Irányelvek" az ún. *2-ik szakértői véleménnyel* is. Egy ügyben 2-ik szakértői vizsgálatra, ill. 2-ik szakértő igénybevételére jelenleg a köv. esetekben van szükség: *a)* A_1/A_2-alcsoportok, s, Fy(a), Gm(1), Gm(2), Inv(1), Gc, VPS, VPGM vizsgálatokkal elért izolált (azaz egyedüli, solo) apaság-kizárás eseteiben; *b)* az Rh, S/s vizsgálatokkal a 2. öröklési szabállyal való meg nem egyezés alapján történő izolált (solo) apaság-kizárás eseteiben; *c)* egyéb okokból kifolyólag (nem kielégítő tesztszérum ellátottság, vagy technikai okok következtében).

A 2-ik szakértői vérvizsgálat alkalmával el kell végezni azt a vizsgálatot, amely az 1. vizsgálat alkalmával az apaságot kizárta, és ezenkívül még további 3 vizsgálatot, mégpedig lehetőleg 1—1 vér-, szérum- és enzym-csoport vizsgálatot. (Természetesen ez csak minimális követelmény.)

Ha a két szakvélemény között ellentét van, akkor azt a két illetékes szakértő bevonásával kell tisztázni.

Az „Irányelvek" fent ismertetett előírásait igen figyelemreméltónak tartom és javaslom a hazai gyakorlatban való alkalmazásukat.

Rex-Kiss Béla

JOGIRODALOM

*Szotáczky Mihály: A jog lényege**

A jogelmélet hosszú elmélettörténete a legváltozatosabb megoldásokat produkálta a jog lényegére vonatkozóan. Mondhatjuk, ahány irányzat, sőt az irányzatokon belül ahány szerző, annyiféleképpen határozzák meg a jog lényegét. A jog lényegét meghatározó különböző felfogásokat sokszor csak kiindulási alapjuk szerint lehet csoportosítani, azonban azonos kiindulási alap ellenére a kutatások eltérő eredménye kétségessé teszi a hagyományos tipológiát is (jogfilozófia, tételes jogbölcselet, jogszociológia), mivel szükség szerint nem képes ez az osztályozás felölelni a rendkívül heterogén meghatározások mégcsak viszonylag teljes körét sem.

A marxista jogelmélet kiindulási alapja a jog osztálylényegére vonatkozóan a Kommunista Kiált-

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1970. 376 p.

ványnak sokat idézett meghatározása: „... jogotok csupán osztályotok törvényerőre emelt akarata, olyan akarat, amelynek tartalmát osztályotok anyagi életfeltételei adják."

A jog osztálylényegének a marxista jogelméletben elfogadott definíciója két dolgot tükröz. Az egyik, hogy az osztályakarat társadalmi létfeltételek által való meghatározottsága, az uralkodó osztály akaratának jogi normában való kifejeződése társadalomfilozófiai és nem jogelméleti kutatás eredménye, a másik, hogy a jog osztálylényegének marxista meghatározása nem lezárta, hanem kiindulási alapját adta meg a marxista jogelmélet további kutatásainak.

Ennek az igénynek tesz eleget Szotáczky Mihály: „A jog lényege" c. monográfiájában. A könyv fejezetei: I. fejezet: Az akarat kategóriájának szerepe és jelentése a jogban; II. fejezet: Az egyéni érdek és az osztályérdek viszonya a tárgyi jogban; III. fejezet: A jog és a társadalmi osztályok viszonya; IV. fejezet: A jog tartalmának történetisége; V. fejezet: A szocialista jog lényege.

A szerző kiindulási alapja és tudományos elemzésének fő irányai: a polgári jogtudományi irányzatoknak a jog lényegének megismerését illető agnosztikus, a jog fogalmának meghatározása tekintetében pedig formalista álláspontjának kritikája, továbbá a jog általános fogalmának marxista meghatározását illetően a marxista jogelméleten belül felmerült ismeretelméleti-logikai, valamint a jog tartalmi és formai változásaiban gyökerező elméleti problémák megítélésében felmerült vita.

A marxista jogelmélet újabb kutatásai eddig kellően nem vizsgált területeken, bizonyos hiányokat pótolva igyekszik feleletet adni egyrészt a polgári jogtudományi irányzatok ellenvetéseire a jog osztályakarati jellegének állításával szemben, másrészt a jog lényegének meghatározását illetően a többirányú megközelítés segítségével bizonyos elméleti kérdések tisztázását igyekszik elősegíteni. Szotáczky Mihály könyvében ezek közül foglalkozik: a jog egyik lényegi elemét jelentő osztályakarat, az osztály egészének vagy csak részének akarata-e; ez az akarat pszichológiai értelemben vett akarat-e; lehetséges-e a jog általános fogalmának meghatározása, amely a kizsákmányoló (rabszolgatartó, feudális, burzsoá), valamint a szocialista jog lényegi elemeit felöleli; a jog osztálylényegét genezise *vagy* funkciója szempontjából vizsgáló elméletek helytelen alternatívájával szemben a genezis *és* funkció szempontjából való értékelés összekapcsolása; a jogrendszer egészét átható társadalmi tendencia jellegű törvény vezethet-e adott jogrendszeren belül osztály és nem osztály jellegű részek megkülönböztetéséhez, adott jogrendszernek „vegyes osztályjellegű" felfogásához.

A szerző könyvének I. fejezetében (Az akarat kategóriájának szerepe és jelentése a jogban) gazdag elmélettörténeti összefoglalót ad, elemezve és kritikailag feldolgozva a nem-marxista jogelméleti felfogások lényegét az akarat és a jog összefüggéséről. A marxista pszichológia és jogelmélet kutatási eredményeinek tudományos alapjáról kiindulva alapvetően két fő (ezeken belül is eltérő, csupán a jog és akarat szempontjából vizsgált) irányzatot különböztet meg. Az első csoportba tartoznak azok a felfogások, amelyek a jogban, valaminő akarat tükröződését, a jognak ezen akarat által való determinációját állítják.

A görög antropomorph szemlélet leghaladóbb képviselői megállapították, hogy a jogi törvényekben (nomos) a társadalom egy részének akarata fejeződik ki. A görög felvilágosodáshoz képest a feudális elméletek mély visszaesést jelentenek az idealista alapból származtatott, genezisét tekintve isteni akaratnak. A polgári felvilágosodás képviselői reális emberi, illetve emberi közösség akarata alapján magyarázták a jog lényegét. A jognak ez az emberi szemlélete állandósult a burzsoá jogtudományokban, a csupán ebből a szempontból egységes szemlélet nem gátolta azonban a rendkívül eltérő felfogások létrejöttét.

A jog tartalmát az *államakarattal* meghatározó elméletek marxista szempontú kritikai elemzését a szerző a könyv további részeiben végzi el.

Az állam biológiai, testi, vagy erkölcsi organizmusként való meghatározását (Comte, Spencer, Concha Győző stb.) ezen az alapon az *államakarat* realitását állító elméletek tarthatatlanságát a legújabb pszichológiai kutatások alapján bizonyítja a szerző.

A pszichológiai értelemben vett államakaratot tagadó polgári elméletek közül a szerző Jellinek, Kelsen, Duguit és Somló, az államakaratot *jogászi fikcióként* meghatározó felfogását elemzi, rámutatva a jogi akarat normatív oldalát helyesen kiemelő, de helytelenül abszolutizáló felfogások hibáira.

Az I. fejezet 2. §-a (A marxista jogelmélet felfogása a jog akarati jellegéről) az akarat, osztályakarat, állami akarat és társadalmi akarat elkülönített, majd szintetizált elemzése a marxista jogelmélet eddig kellően ki nem dolgozott területén komoly tudományos eredményt jelent.

A szerző a marxista jogelméleten belül meglevő némileg eltérő álláspontokat kritikailag elemzi, a pusztán jogi megközelítésen túllépve a marxista ismeretelmélet és pszichológia elért eredményeire támaszkodva fejti ki gondolatmenetét.

Szotáczky Mihály a marxista ismeretelmélet *tudat* és a marxista pszichológia *individuális akarat* definíciójából kiindulva az individuális tudat és akarat összefüggését elemezve fejti ki saját felfogását az osztály, állam és társadalmi akaratról, illetve az osztály és társadalmi tudatról, valamint ezek determinációs kapcsolatáról.

A tudat ontológiai és gnoszeológiai fogalmát felhasználva, a szerző elfogadja az *akaratnak* a marxista pszichológia szerinti meghatározását „... az akarat az emberi tudat aktív, tevékeny formája, amely tudatos és célrairányuló magatartásban nyilvánul meg." (59. old.)

Az akarat *pszichológiai* oldalát mint formát, az akarat *társadalmi-történeti* tartalmával együtt vizsgálja a szerző.

Az akarat individuális pszichológiai fogalmából kiindulva levont következtetés: „Ha az akarat tudatjelenség, úgy az osztályakarat az osztálytudat része, az osztálytudat megnyilvánulása kell legyen,

és ez a körülmény logikailag és történetileg az osztálytudat létezésére utal." (60. old.)

Úgy érzem, ez a konklúzió két tekintetben is vitatható. Az egyik, az individuális pszichológiai területén az individuális akarat tekintetében adott definíció mechanikus átvétele a társadalmi törvényszerűségek területére korántsem meggyőző, a másik, hogy az osztályakarat ilyen mechanikusnak tűnő egyéni akaratból transzformált meghatározásából deduktív módon az osztálytudatra való következtetés sem történetileg, sem logikailag nem bizonyítja még az osztálytudat létét, ami nem jelenti az osztálytudat létének tagadását, csupán a fenti következtetés nem kielégítő voltát.

Az egyéni akarat és az osztályakarat, azon túl a társadalmi akarat genetikus meghatározásának mechanikus átvételével szemben éppen a szerző könyvében is idézett, Bratusz által kifejtettekre hivatkozhatunk: „Nem lehet egy kalap alá venni a pszichológiai törvényszerűségeket a szociálisokkal, de *nem kevésbé helytelen* lenne az a megállapítás is, hogy az akarat mint pszichológiai jelenség és a közös akarat között *teljes szakadás van*..." „A közös akaratnak a kialakulása szükségszerűen össze van kötve a meghatározott közösségi viszonyok között élő egyes *emberek* (egyének) *akarati tényeivel.*" (67. old.)

A szerző Bratusznak az osztályakaratról, mint a jogi normák forrásáról kifejtett nézeteit összefoglalva ellentmondó következtetést von le. A szerző megállapítása: „Bratusz valóban azt mondja, hogy az osztályakarat mint a jogi normák forrása nem pszichológiai értelemben vett akarat, mert a pszichológiának csak az egyes ember akaratával van dolga, az individuális tudattal". „Ez a megállapítás Bratusz gondolatmenetében a maga összefüggésében korántsem jelenti az osztályakarat pszichikai realitásának tagadását, csupán kifejti azt az egyébként helyes álláspontot, hogy az osztályakarat szervét (termszettudományos értelemben) helytelen lenne valamilyen az *egyes ember tudatán kívüli tudatban* keresni, mert ilyen tudat pszichológiai értelemben nem létezik." (69. old.)

A szerző fenti megállapításában ott van ellentmondás, hogy Bratusz éppen a pszichológiai és társadalmi jelenségek azonosítását elvetve tagadja az osztályakarat és osztálytudat *pszichológiai* jellegét, de elismeri az osztályakarat mint jogalkotó akarat reális létét, azonban ez nem pszichológiai értelemben vett akarat, továbbá, hogy Bratusz éppen az osztályakarat pszichológiai jellegének tagadásával és az individuális akaratnak az osztályakarattal való merev szkémájával szemben helyteleníti — korábban Szotáczky által is kifejtett gondolatmenetet —, hogy a pszichológiai értelemben vett osztályakaratból deduktíve a pszichológiai értelemben vett osztálytudatra következtessünk.

A szerző könyvének ebben a részében vizsgálja az egyéni tudat, osztálytudat, társadalmi tudat kategóriáit is, helyesen megkülönböztetve a tudat társadalmi meghatározottságától a társadalmi tudat (mint a társadalomról alkotott tudat) fogalmát.

Ugyanígy az osztályhelyzetek által determinált egyéni tudattól megkülönbözteti az egyénnek az osztályról, annak céljáról, érdekeiről a társadalomban elfoglalt helyéről kialakult tudatát (osztálytudat).

A marxista jogelmélet és társadalom-pszichológia megoldatlan feladata továbbra is az egyéni tudat, osztálytudat, társadalmi tudat, mint az egyén tudatának a tudat tárgya alapján való differenciálása, továbbá az azonos társadalmi létfeltételek között élő egyének tudatának a tükrözött azonos tárgyra vonatkozó, általánosított megegyezése, eltérése, differenciálódása.

A sztohasztikus törvényszerűség szintjén igaz, hogy az azonos létfeltételek között élő egyéneknek az azonos tárgy (egész lét, társadalom, osztály) vonatkozásában létrejövő intellektuális és emocionális viszonya a tükrözött tárgyhoz azonos. Az egyéni azonosságok lényegi vonásai az általánosítás szintjén, induktíve határozzák meg az osztály és a társadalom tagjainak a fenti tárgyakra vonatkozó általánosított tudatát, mely *kiindulási alapját* tekintve pszichológiai (egyéni tudat), *létét tekintve* éppen általánossága miatt társadalmi, mivel csak mint absztrakció létezik.

A következőkben az államakarat és a társadalmi akarat kategóriáit elemzi a szerző. Az államakaratot mint az uralkodóosztály általános akaratának sajátos kifejeződési formáját határozza meg. Jellegét tekintve, mivel osztályakarat, ez is pszichológiai akarat. Az osztályakarat egyéb megnyilvánulási formáitól általános normatív jellege és érvényesülésének végső fokon állami kényszer útján való biztosítása különbözteti meg.

A *társadalmi akarat* — melyet szintén pszichológiai értelemben vett akaratnak tekint a szerző — létezésének objektív társadalmi feltétele a termelőerők és a társadalmi osztályviszonyok változása kapcsán az alapvető kérdésekben az érdekegység kialakulása, osztályantagonizmusok megszűnése és a tudati viszonyok szocialista jellegű változása. A társadalmi akarat az egyetemes népi jog tartalmában fejeződik ki.

Az akarat, államakarat, társadalmi akarat vizsgálata kapcsán elmélyült tudományos elemzés juthat csak túl e témakör némileg leegyszerűsített tárgyalásán. Szotáczky Mihály nemcsak tudományos elmélyültséggel, de sokirányú megközelítésével (ismeretelméleti, logikai, történeti, társadalmi, szociológiai) is hozzájárul, hogy a maga differenciált megjelenésében mutassa be az akarat kategóriáinak társadalmi kialakulását, létét és funkcionálását.

A szerző a továbbiakban (I. fejezet 3. §: A jogi akarat osztálytartalma és a jog funkciója) az osztály és társadalmi akarat pszichológiai genezise mellett társadalmi-történeti és logikai genezisét vizsgálja.

A jog genetikus és funkcionális aspektusát nem egymástól elszakítva, egymást kizárva, hanem éppen összekapcsolva egymásra tekintettel elemzi a szerző.

A jog *kettős* társadalmi funkcióját Szotáczky Mihály a jog *osztály* és *normatív* funkciójában határozza meg. Az osztályfunkció lényege: az uralkodóosztály hatalmának fenntartása és továbbfejlesztése, ebben az értelemben a jog mint az osztályharc eszköze funkcionál.

A jog normatív funkciója: a társadalomban meglevő ellentétek bizonyosfokú tompítása, mérséklése, valamilyen rend fenntartása az osztályharc közepette is.

A szerző a továbbiakban tudományos elemző kritika alapján bizonyítja a polgári elméletek (H. Kelsen, G. Radbruch, K. Renner stb.), apologetikus voltát, a jog normatív funkciójának abszolutizálásával, ugyanakkor az osztályfunkció tagadásával.

A szerző gondolatmenetét kifejtve a jog társadalmi funkcionálása kapcsán a funkció külső (normatív) formáját és belső (osztály) tartalmát különböztetve ezek dialektikus egységét hangsúlyozza.

Az újabb, állam- és jogelméleti irodalomban felmerült az állam és a jog társadalmi funkciója differenciáltabb vizsgálatának igénye, bizonyos eddig elhanyagolt kérdések előtérbe állítása. További probléma az állam és a jog társadalmi rendeltetésének, céljának, feladatának, funkciójának elkülönített, illetve a sok esetben szinonimként használt kifejezések eltérő tartalmának elemzése.

Szotáczky Mihály a jog társadalmi funkciójának vizsgálatával bizonyos értelemben új álláspont kialakításával járul hozzá a marxista megoldáshoz. Néhány megjegyzésem a további elmélyült elemzés igényét támasztja alá.

A szerzőnek a jog kettős társadalmi funkcióját állító meghatározásával kapcsolatban felmerülő probléma, hogy ha a szerző által megkülönböztetett osztály és normatív funkció a jog társadalmi funkciójának két oldalát jelenti, melyek egymással a tartalom és a forma, a lényeg és a jelenség viszonyában állnak, állíthatjuk-e, hogy ez valóban két funkció. A szerző kiemeli, hogy az osztályfunkció az elsődleges, az alapvető, ami szükség szerint következik az osztály és normatív funkció tartalom és forma, lényeg és jelenség viszonyba állításából. Az osztály és normatív funkció, mint a jog társadalmi funkciójának *két oldala* nem kettősségi (eltekintve attól, hogy különbség van köztük), hanem kauzális viszonyban vannak egymással, amely viszonyban a lényeg a tartalom, s a forma ezt csupán megjeleníti. Ilyen értelemben a jog társadalmi funkciója *osztályfunkció* (tartalom), melynek megjelenése a jog normatív (forma) jellegén keresztül történik. A lényeget kifejezésre juttató forma a tartalommal nem mellérendelt kettősség viszonyában, hanem kauzális viszonyban áll, amely viszonyban megkülönböztetem az ok és okozat jelenségeket, de az okozat semmitmondó (normatív funkció), a létrehozó ok (osztályfunkció) nélkül.

Természetesen ez nem zárja ki a jog társadalmi funkciója két oldalának állítását, a kettőnek lényeg és jelenség viszonyba hozatalát, de annak következetes végigvitele kizárja a kettős funkció állítását.

Elképzelhető álláspont, hogy a jognak valóban két megkülönböztethető funkciója van (osztály és normatív), amelyeket azonos forma juttat kifejezésre. A jog így meghatározott két társadalmi funkciója közül elsődleges, alapvető az osztályfunkció az egész jogrendszert illetően, ami nem zárja ki, hogy egyes konkrét jogi rendelkezésekben a jog általános társadalmi, vagy csupán a jogi rendezettséget nyújtó funkciója, a normatív funkció kerüljön előtérbe. További feladat a jog társadalmi funkciójának a konkrét jogtételek és jogintézmények kapcsán megvalósuló folyamatának elemzése, annak eldöntése, hogy a két funkció az egész jogrendszer jellemzője csupán vagy minden jogi rendelkezés kapcsán kimutatható, ahogy Szotáczky Mihály később kifejti.

A II. fejezet címe: Az egyéni érdek és az osztályérdek viszonya a tárgyi jogban. A szerző vizsgálatának két fő iránya: „... egyfelől az uralkodó osztály törvényerőre emelt akaratának, a jogi normáknak az uralkodó egyénekhez való viszonya, másfelől a tárgyi jogban kifejezett normatív osztályakaratnak más, a nem uralkodó osztályhoz való viszonya ..." (103. old.) Az érdek közvetítő kapocs a gazdasági viszonyok és az akarat között. A szerző a tárgyi jogban jelentkező osztályakarat megértéséhez, az osztályérdek kategóriáját, az objektív és szubjektív, az egyéni, osztály és társadalmi érdeket vizsgálja.

A szerzőnek korábban megjelent két tanulmánya kapcsán (Szotáczky Mihály: A jogi akarat osztálytartalma, Bp. 1959. és Sz. M.: Az egyéni érdek és az osztályérdek viszonya a tárgyi jogban), a jogirodalomban kibontakozott vitában a vitatott tételeket a következőkben foglalja össze: *a)* a jogban kifejezett osztályakarat potenciális vagy reális osztályakarat-e, szociológiai tény, vagy pusztán normatív kategória-e; *b)* az osztályakarat általánossága jellegének, tartalmának értelmezése, mikénti megítélése.

A szerző könyvében kifejtettek újabb hozzájárulás a korábban kibontakozott termékeny vitához. A vitában kialakult álláspontok között némi közeledés, de korántsem megegyezés tapasztalható. Az álláspontok találkoznak az osztályakarat általánossága, normatív jellege és reális (szociológiai) megítélésében. Az ellenvélemények továbbra is ütköznek, az osztályakarat pszichológiai jellege, potenciális felfogása és az osztályakarat genetikus folyamatát illetően.

A szerző az osztályakaratot pszichológiai jellegűnek tekinti, amely szükségszerűen következik a szerzőnek az osztályakarat genezise tekintetében kifejtett álláspontjából.

A szerzővel ellentétes felfogás az osztályakaratot nem az osztálytudatból közvetlenül, hanem az osztályhoz tartozó egyének egyéni akaratából vezeti le. Ez az osztályakarat is reális, általános, normatív jellegű, a sztohasztikus törvényszerűség miatt az osztály egyes tagjai irányában potenciális (egyéni magatartásokban megvalósításra váró), mások tekintetében (szükség szerint a többség tekintetében) ontológiai jellegű.

A szerző magasszintű elméleti okfejtése kapcsán polemizál a sajátjával ellentétes felfogással. Két megjegyzéssel szeretnék az álláspontok tisztázásához hozzájárulni. Az egyik az, hogy a szerző felfogásával szemben kialakult nézetek nem az osztályakaratnak *egyesek* tekintetében meglevő potenciális jellegét emelik ki, mint helytelent, hanem *egészét* tekintve, mivel a reális megegyezése az osztályakaratnak csupán lehetőség az osztályegyének többségének egyéni akaratával, mert az osztályakarat ontológiai alapja nem az egyének akarata, hanem az osztálytudat. Tehát azt mondhatjuk, hogy az

osztályakarat reális vagy potenciális voltának a megítélésében nem az osztályakarat metafizikus vizsgálata a lényeg, hanem ontológiai alapja, amely az eltérő álláspontokat következetes végigvitelük kapcsán szükség szerint kialakítja.

A másik megjegyzés, hogy az osztályakarat genetikus folyamatából az egyéni akaratok közvetlen alakító hatását azért sem lehet kikapcsolni, mert az egyéni akaratok korántsem biztos hogy az osztályérdeket, az osztálytudatot fejezik ki, így az osztálytudatból levezetett osztályakarat nemcsak sztohasztikus jelleggel, de tömegjelenség szintjén eltérhet az egyéni akaratoktól, márpedig ennek lehetőségét a szerző is kizárja a következő megállapításában: „...az osztály vezetői ezért csak olyan célokat tűzhetnek az osztály elé, amelyeket az osztály tömegei felfogni, megérteni és követni képesek — különben a mozgalom bukásra van ítélve." (136. old.)

A III. fejezet címe: A jog és a társadalmi osztályok viszonya. A szerző a nem-marxista jogtudományok a jog osztályjellegét teljesen vagy részben tagadó álláspontját, marxista kritika alapján dolgozza fel.

A jog osztályfunkciójáról szóló marxista megállapítást tagadó álláspontok egyik része a jogrendszer egészére, a másik csak bizonyos ágazataira, illetve intézményeire tekintettel tagadja a jog osztály meghatározottságát. A szerző történetileg elemzi az antagonisztikus osztályérdekek viszonyát, az osztályerőviszonyok által létrejövő politikai kompromisszumokat, e kompromisszumoknak az uralkodóosztály érdekei által meghatározott jellegét. Az osztálykompromisszum, az elnyomott osztályok érdekeinek bizonyos figyelembevétele nem szolgálhat alapul arra, hogy a jogot az „engedményekre" tekintettel valaminő vegyes osztályjellegűnek tekintsük. Az osztályérdek és a jogban kifejezett osztályakarat viszonylagos eltérésének alapja a szerző konklúziója szerint: „...csak az osztályérdek lehet az a tényező, amely nem fejeződhet ki maradéktalanul a jogi akaratban, a jogi normákban. Az osztályérdek érvényesítése az akarati stádiumban már korlátok közé szorítottan, a *taktikai céloknak* alárendelten történik, de az ilyen módon történt osztályakarat kifejeződése a jogi normákban mindig maradéktalan és teljes" (187. old.)

Szotáczky Mihály kitér az osztálytartalom szempontjából leginkább vitatott jogágak, jogintézmények tárgyalására, így: a családjogi normák, az eljárásjogi normák, a közlekedés rendjét szabályozó normák és az ún. technikai normák tárgyalására. Mindezek a jogi normák az egységes tartalmú jogrendszer részeként az általános tartalomként megjelenő osztálytartalmat fejezik ki.

A jog és az igazságosság (III. fejezet 4. §) összefüggésének vizsgálatakor a szerző a marxista jogelmélet bizonyos egyoldalúságára mutat rá e témakört illetően, nevezetesen, hogy eddig zömmel az igazságosság idealista jogelméleti felfogásának marxista kritikájában merült ki az igazságosság és egyéb értékproblémák elemzése.

A szerző az igazságosságeszme elmélettörténeti fejlődését feldolgozva megállapítja, hogy az adott társadalmi, jogi viszonyok tekintetében betöltött progresszív vagy regresszív szerepétől függően konzervatív vagy forradalmi funkciót láthat el. Megállapítja, hogy: „...az igazságosság fogalmának tartalma, jelentése minden történeti korszakban az adott társadalmi viszonyok és az azokat átható objektív törvényszerűségekhez kötött, amelyekhez képest az igazságosság elvont fogalma a valóságos, társadalmi eszmei kifejezése." (237. old.)

A jog tartalmának történetisége (a könyv IV. fejezete) keretébe a jog tartalmának (mint a társadalmi viszonyok, mint az uralkodóosztály akarata, mint a jogi normák „jogi" tartalma) eltérő, de mégis összefüggő vonatkozásait tárgyalja a szerző. A történetileg kialakult jogrendszerek tudományos rendszerezése csak a társadalomban meglevő objektív törvényszerűségek felismerése alapján történhet. A jogrendszerek történeti periódizációjának alapja az objektív termelési viszonyok változása. „Eszerint az azonos termelési viszonyokat kifejező, ennek megfelelően azonos osztálytartalmú és azonos osztályviszonyokat védő jogrendszerek csoportjait jogtípusnak nevezzük". (260. old.)

A jogrendszer osztálylényegének megváltozása kapcsán vizsgálja és példákkal gazdagon illusztrálva elemzi a jog változásaiban meglevő kontinuitás és diszkontinuitás mozzanatait.

A jog lényegének a kizsákmányoló jogtípusokban való megjelenési módjai után önálló fejezetben (V. fej.: A szocialista jog lényege), dolgozza fel a szerző a szocialista jog lényegi vonásait, a szocialista jog politikai természetének változását.

A szocialista jog politikai természetének változása kapcsán Szotáczky Mihály elemzi az egyetemes népi jog osztálylényegét, leszögezve, hogy amíg a társadalom osztályokra tagozódik (még ha baráti osztályokra is) szükségszerű az állam és jog léte és működése, így ez a két intézmény szükségképp osztályjellegű marad.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy Szotáczky Mihály monográfiája jelentős tudományos előrelépést jelent, olyan jogelméleti kérdések megoldásához, melyek a marxista jogelmélet kulcskérdései, éppen ezért a nem-marxista jogtudományi irányzatok részéről leginkább vitatott tudományos tételek. A tudományos eredmények vitákban születnek. A jog lényege c. monográfia mindkét momentumot egyesíti.

A nem-marxista jogtudományi irányzatok tudományos kritikai elemzésén túl Szotáczky Mihály a legújabb marxista jogelméleti kutatások eredményeit is figyelembe véve önálló álláspontot alakít ki több lényeges kérdésben. Tudományos módszere, sokoldalú megközelítése és differenciált tartalmi vizsgálata a jog lényegének és a joggal összefüggő társadalmi, szociológiai és pszichológiai jelenségeknek.

Úgy hiszem ez az értékes monográfia nemcsak érdeklődésre tarthat számot a jogelmélet iránt érdeklődők körében, hanem újabb tudományos viták kiindulási alapja lesz.

Tudományos érdemek és előremutató eredmények, vitára inspiráló, sok tekintetben újat jelentő megállapítások teszik értékes hozzájárulássá a marxista jogelmélet tudományos irodalmához Szotáczky Mihály új könyvét.

Bihari Mihály

*Mádl Ferenc: Juristische Fragen der Entwicklung einer wirtschaftlichen Integration in den Comecon-Ländern**

I.

A *Zeitschrift für das Gesamte Handelsrecht und Wirtschaftsrecht* — úgy látszik — feladatául tűzte, hogy a meginduló szocialista gazdasági integráció iránt nyugaton felébredt érdeklődést első kézből vett információkkal elégítse ki. Erre vall egyebek között a csehszlovák *Spisiaknak* és a szovjet *Laptyevnek* a folyóiratban megjelent egy-egy tanulmánya. A *Mádl Ferenctől* kért tanulmány túlnőtt egy folyóiratcikk keretein és így az *Abhandlungen aus dem Gesamten Bürgerlichen Recht, Handelsrecht und Wirtschaftsrecht* kismonográfia-sorozat 40. köteteként adták ki. De túlnőtt a folyóirat eredeti célkitűzésén abban is, hogy ez a könyv nem nemzeti referátum, hanem az egész szocialista irodalmat feldolgozva és általában „a résztvevő országok" érdekeit mérlegelve tartja ezt vagy azt a megoldást előnyösnek. Mégis „magyar" Mádl Ferenc koncepciója annyiban, hogy a KGST-dokumentumok mellett elsősorban a könyv megírása idején legtermékenyebb magyar irodalomra és jogszabályanyagra támaszkodik; és méginkább azért, mert híven tükrözi azt a lendületet és azokat az elképzeléseket, amivel 1968—69-ben a magyar gazdasági és politikai élet és a jogtudomány a szocialista gazdasági integráció felé fordult. Itt rögtön ki kell jelentenem, hogy ez nem azt jelenti, mintha a könyv máris „elévült" volna. Megalapozott tudományos nézetekre nem vonatkozik az elévülés. Tudni kell viszont, hogy az integráció jogi problémáinak kidolgozása jelenleg két szinten folyik. A KGST Jogi Értekezlete, ennek nemzeti tagozatai, illetve konkrét kérdésekkel foglalkozó nemzetközi munkacsoportjai azok, — a szerző által is sürgetett — fórumok, ahol az integráció jogi kérdéseit hivatalos jelleggel kidolgozzák. Az itt folyó munkát politikai és gazdaságpolitikai tényezők közvetlenül befolyásolják, a munka célja pedig közös álláspont kialakítása, ami természetszerűleg a kiinduló elképzelések megváltoztatását is megkövetelheti. Ehhez képest „kötetlen" szféra a jogtudományi, ahol fel lehet mutatni olyan alternatívákat, melyek a pillanatnyi helyzettől és feladatoktól függetlenebbek, ahol a nézetek és a kutatói meggyőződésre alapított perspektívák kivirágozhatnak. Mindez nem jelenti a két szint elkülönülését: a tudomány kell, hogy alapul és fegyvertárul szolgáljon a Jogi Értekezlet munkájának.

II.

A szerző maga így jelöli meg munkája célját: azokat a kérdéseket felvetni, amiket az integráció kibontakozása során a jogászoknak kell megoldaniok. Ha a kérdésfeltevés helyes lesz, ez már az első lépés a helyes válasz felé.

A könyv első fejezete az *„új nemzetközi gazdaságpolitikai koncepciót"* tárgyalja. A szerző hangsúlyozza, hogy noha az integráció jogi eszközeit a gazdaságpolitikával kölcsönhatásban kell kialakítani, ezeknek végsősoron a gazdasági alapban kell gyökerezniök. A könyv jellemzi a szocialista államok egymásközötti és tőkés országokkal tartott gazdasági kapcsolatait a gazdaságfejlesztés extenzív-centralizált szakaszában, majd részletesen foglalkozik azokkal az okokkal, amik a régi formák meghaladását követelik. (A tagállamok nem egyformán érdekeltek a multilaterális tervekben, technológiai fejlettségük eltérő, különböző mértékben vannak a külkereskedelemre utalva, az iparágak az egyes országokban párhuzamosan fejlődtek, egyrészt ebből, de főleg a konvertibilis valuta hiányából adódóan a külkereskedelemben a kétoldalú kiegyenlítődés tendenciája érvényesül; a KGST-ajánlások lex imperfecta jellege még az alacsonyabb rendű kooperáció stabilitását sem képes biztosítani. Továbbá: csak napjainkban talált általános elfogadásra az a nézet, hogy az integráció szocialista viszonyok között is objektív folyamat. Ugyanakkor a Közös Piac külkereskedelmi forgalmának szembetűnő növekedése, szembeállítva a szocialista országok egymásközötti kereskedelmének lelassult fejlődésével, a gyakorlatban tanúskodik arról, hogy az integráció növekedési tényező.) A gazdasági felfutás útját Mádl Ferenc egyrészt a versenyképes termékek előállításához szükséges technológia létrehozásában, másrészt „a külkereskedelmi szervezeti struktúra fejlesztésében és egy optimális szocialista gazdasági integráció kibontakozásában" látja. Utóbbi fő vonásának annak kell lennie, hogy a „nemzetközi gazdasági kapcsolatok szervezésében és alakításában — a szuverének mellett — *a gazdasági szervezetek közvetlen kapcsolatai*, a vállalatok közvetlen együttműködésének differenciált rendszere fontos és egyre növekvő szerepet játsszon." A döntő, hogy az állam gazdasági vezető funkciójának, illetve a vállalatok operatív gazdálkodásának elemei között helyes arányt alakítsunk ki, különös tekintettel arra, hogy a szuverének szintjén hozott aktusok nem mindig hatékonyak vagy indokoltak a gazdasági mikrostruktúra (vállalati nagyságrend) szintjén.

Az integrációban a szuverének szerepét is differenciálni kell: ki kell építeni egyrészt a gazdasági tevékenységet folytató állam anyagi felelősségének rendszerét, másrészt azokat a formákat, amikor az állam nem a közhatalom hordozójaként lép fel a gazdasági életben.

A szerző figyelmeztet arra, hogy a helyes ipari és külkereskedelmi *szervezet* a fejlődés másik pillérének, a technológia fejlődésének is feltétele, mint ahogy az Erópa és az USA közötti „technological gap" is tulajdonképpen egy „gap of management". Ezt, a kiútként ajánlott „szervezeti restrukturalizációt" konfrontálja a szerző a könyv következő részében a szocialista gazdasági integrációnak a KGST XXI., XXIII. és XXIV. ülésszakán fogalmazott koncepciójával.

A könyv második fejezete *„a gazdasági együttműködés új gazdasági és jogi formáival"* foglalkozik. A közös intézmények, valamint a termelési kooperáció és szakosítás jogi kereteit a szerző a vonatkozó jogszabályok, illetve statutumok alapján mutatja be; állami és üzemi szinten, szocialista és kelet—

* Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag. 1971. 96 p.

nyugati viszonylatban. A fejezet gazdag tényanyagot tartalmaz.

A könyv fő fejezete a harmadik: *„a jogtudomány problémái és feladatai."* A szerző bevezetésként felteszi a kérdést, hol tart a KGST-országok jogtudománya az integráció kérdéseiben. A válasz szükségképpen kimerül egy — a kézirat lezárásának idején hozzáférhető — szegényes tanulmányjegyzék megadásával. Ha a tudomány a valóságban végbement fejlődéshez képest késedelembe esett is, nem tehette ezt a törvényhozó. Mádl Ferenc azonban az idevágó jogszabályokról találóan állapítja meg, hogy nem tükrözik a nemzetközi gazdasági kapcsolatok reformját és egyik tagállamnak sincs olyan modern társasági joga, amelyre a közös intézmények épülhetnének. Ugyanakkor az ilyen intézmények növekvő száma, másrészt a vállalati szintű kapcsolatok kívánatos fejlesztése megköveteli, hogy az eddigi eseti szabályozás helyébe az integrációs folyamat általános jellegű jogi szabályozása lépjen. Ehhez pedig konkrét jogi problémák tudományos elemzése szükséges, melyek közül a szerző azokra szorítkozik, melyek — véleménye szerint — már most választ követelnek. Így elsőként a *szuverenitás* kérdése. A szerző megállapítja, hogy az integráció teremtette kölcsönös függőség a szuverenitást bizonyos összefüggéseiben korlátozza, majd az irodalomban eddig felhozott lapidáris pro és kontra érvekhez való csatlakozás helyett azokat a részkérdéseket vizsgálja, ahol tenni lehet valamit a szuverenitás védelme érdekében. Ajánlja — az integráció operatív szervei mellé — valamilyen képviseleti mechanizmus megteremtését, valamint, hogy az integrációra vonatkozó egyedi és általános aktusok a belső hatalmi szervek közbejöttével (belső törvény formájában) lépjenek hatályba. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok fent ismertetett új struktúrájában is lehetőséget lát a szerző egy differenciáltabb szuverenitás-védelemre: az állami szintű együttműködés fő területe itt a vállalati kapcsolatok normatív szabályozása lenne, amiben az államok, mint szuverének vesznek részt; a direkt gazdálkodási tevékenység terén pedig az állam anyagi felelőssége biztosítaná a másik fél védelmét. Igen figyelemreméltóak Mádl Ferenc fejtegetései a *szuverenitás és az üzemi szintű nemzetközi együttműködés összefüggéséről.* Az üzemek szintjén ugyanis a szuverenitás nem jelentkezik közvetlenül. E körből fontos gondolat, hogy *a vállalati szintű* kooperáció vagy társulás esetén egy-egy ország fejlett iparága vagy vállalata erős *kereskedelmi jogi pozícióból indulhat ki,* és meghatározó nemzetközi súlyra tehet szert. Ezzel szemben, ha a közös vállalatot kormányszinten, sui generis formában hozzák létre, ugyan érvényesül az államok egyenjogúságának nemzetközi jogi elve, de gazdasági téren a résztvevő *államok* gazdasági potenciálja lesz meghatározó.

Ezután az integráció kívánatos új elemének, a *közvetlen kapcsolatoknak* jogi vetületeit tárgyalja a szerző. E témakör legfontosabb kérdése, hogy kik lehetnek az ilyen kapcsolatok alanyai. Mádl Ferenc szerint ki kell bővíteni a vállalatoknak közvetlen nemzetközi gazdasági akciók végzésére vonatkozó jogkörét. Ezen a szinten a közvetlen kapcsolatok a *polgári jog* uralma alatt, megfelelő felelősségi biztosítékokkal alakulhatnának. A jelenlegi helyzetre tekintettel a szerző foglalkozik az állami szervek, különösen a minisztériumok által kötött nemzetközi gazdasági megállapodásokkal is.

A közös intézmények *tulajdonjogi* problémákat is felvetnek. Mint a szerző kimutatja, az itt keletkező elméleti-ideológiai problémákat nem lehet megkerülni azzal, ha a külföldi félnek csak kötelmi jogosítványokat adunk. Gyakorlati célra mégis ezt a megoldást tartja helyesnek, valamint azt, hogy a közös intézmények száma és ereje olyan határon belül maradjon, hogy az egyes államok gazdasági potenciáljának döntő részén saját uralom álljon fenn.

A közös intézmények jogi formái még kidolgozásra várnak. Első kérdés az, hogy milyen *jogforrásban* célszerű szabályozni ezeket. A szerző az olyan multilaterális szerződést tartja a legalkalmasabbnak, amely a közös vállalat alapítását és tevékenységének alapjait egységesen, az alapítás helyétől függetlenül rendezné; — de vizsgálja a minta-statutum, a csak alapelveket tartalmazó sokoldalú és a különböző kétoldalú megállapodások alkalmazhatóságát is. Maguknak a közös intézményeknek *típusaiként* Mádl Ferenc egyrészt a közös vállalat (jogi személy, tagok jogai vagyonbetétek arányában, stb.) másrészt a polgári jogi társaság mintájára alakult, kötetlenebb nemzetközi társaság, illetve nemzetközi gazdasági egyesülés kategóriáit dolgozza ki.

A jelenlegi helyzet alapján azonban valószínű, hogy a mikrostrukturális kooperáció alapvető formái a *kooperációs* és *specializációs szerződések* lesznek. A szerző úgy véli, hogy ezek sosem válnak zárt és egységes, dogmatikai értelemben vett szerződéstípussá, ezért a magyar keretszabályozást követendő példának állítja. Másrészt sürgeti a tagállamok szabályozásának harmonizálását, legelőbb a szerződéskötésre jogosult szervek nagyságrendje tekintetében. Az integráció *pénzügyi jogi* kérdései körében Mádl Ferenc a tagállamok pénzügyi jogának fejlődése és a konvertibilis valuta követelményeinek jegyében a devizajog önállóságának lassú felszámolását tűzi feladatul, majd vázolja a közös intézmények adóztatásának problémáit is. A közös intézmények alkalmazottainak *szociális biztonságát* a könyv szerint a tagállamok munkajogának harmonizálása és általános személyzeti szabályzat alkotása szolgálná legjobban. Még sürgetőbb *a szellemi alkotások* védelmére a meglevő szabályozások optimális szintézisét megalapozni. Az integráció — s ma: a kooperációs szerződések — önmagukban versenykorlátozó jellegűek. A jogtudománynak tehát a szabályok kialakításánál az éppúgy *kívánatos gazdasági versenyre* is tekintettel kell lennie. A közös intézményekkel kollíziós jogi kérdések is járnak — ezek hagyományos megoldása valamely *lex* alapján azért is kétséges, mert egyik tagállam sem rendelkezik megfelelő belső joggal. A nemzetközi magánjogász feladata így a szerző szerint inkább az, hogy a multilaterális szabályozást készítse elő. Az integráció, valamint a nemzeti választottbíróságok eltérő praxisának integráció-ellenes hatása szükségessé fogja tenni *közös döntőbíróság* felállítását is. A szerző befejezésül utal a kelet—nyuga-

ti gazdasági kapcsolatok kidolgozandó jogi kérdéseire: a KGST-be való belépés feltételeinek jogi formulázására és a *nem tagállamok üzemeivel való közvetlen kapcsolatok* jogi megoldására. A javaslatok után Mádl Ferenc felteszi a kérdést: hogyan elkezdeni? A legfontosabbnak a jogtudományi munkát látja, noha utal arra is, hogy az új struktúra stabil elemeire épülő normarendszer alkotása nélkülözhetetlen. Javasolja, hogy a KGST teremtse meg a jogtudományi munka szervezeti keretét. Ez, mint ismeretes, időközben megvalósult, a munka megkezdődött.

III.

Mádl Ferenc könyvének alapvető jelentősége abban van, hogy *úttörő* jelleggel, elsőként fogalmazza meg az integráció *összes fontos jogi problémáját egységes koncepcióból kiindulva.* Az úttörés ugyan végül is csak történeti érdem, viszont a jogtudományi feladatok egységes koncepciójú megfogalmazása olyan aktuális teljesítmény, amit a könyv megírása után lezajlott, átfogó tematikájú konferencia különböző szempontú, gyakran ellentétben álló anyagainak, vagy az azóta publikált tanulmányoknak egymás mellé tevése nem pótolhat. Így nem is lenne értelme, ha a szerző nézeteit ezekkel szembesítenénk.[1] Nem is azonos minőségekről lenne szó. A referátumok és a tanulmányok egyes részkérdésekben mélyednek el, és azokat másmás kiindulópontról, általában saját nemzeti mechanizmusuk prizmáján keresztül tanulmányozzák. Ezzel szemben Mádl Ferenc könyve a jogtudomány feladatait vázolja egy, a *tagországok vállalatainak közvetlen kapcsolatain és közös vállalatain nyugvó integrációs koncepcióban.* (A tartalmi ismertetés után fölösleges hangsúlyozni, hogy a szerző a problémákat nemcsak felveti, hanem a *megoldást* is vázolja, sőt az adott helyzettel számolva, koncepciójából engedve, legtöbbször minimális programmként variánsokat is kínál.) Az integráció mai fejlettségi fokán még *nem lehet* olyan *átfogó* munkát írni, amely a részkérdéseket is monografikusan tárgyalja.[2] Ugyanakkor szükség van áttekintést nyújtó, összefoglaló tanulmányokra, amelyek az integráció jogi kérdéseit *megfelelő konkrétsággal* kidolgozzák. Ilyen, és eddig egyedüli Mádl Ferenc könyve, amely kitűnően látja el feladatát, a *„bevezetést az integráció jogába".*

Sólyom László

[1] Az 1970-es babelsbergi konferencia anyagainak értékelő ismertetésére ld. Mádl Ferenc—Sólyom László: Nézetek és nézeteltérések a szocialista gazdasági integráció jogtudományi kérdéseiről. Gazdaság és Jogtudomány. 1970./3—4. 192—265. old.

[2] A legmagasabb absztrakció szintjén — végsősoron a jogágiság körében — mozog Seiffert könyve is (Aktuelle Beiträge der Staats — und Rechtswissenschaft Heft 65. Potsdam—Babelsberg 1970: Zu Rechtsproblemen der sozialistischen ökonomischen Integration im RGW) ami az integrációt az ellenkező szélsőséges kiindulásból, a közös állami-szintű vezetés pozíciójából közelíti meg.

*Alapozó tárgyról — államvizsgaszinten**

„Nem osztom azt az elég közkeletű nézetet, miszerint az egyetemi jegyzet akkor teljesíti feladatát, ha vitán felül álló tételeket tartalmaz. Ez a szerzők — előadók kényelme szempontjából talán kellemes helyzet lenne — semmi kétely, semmi nyugtalanság, a hallgatóknak pedig nem marad más, mint bebiflázni az általánosan elismert igazságok katalógusát. Kizárólag vitathatatlan tételek hangoztatása azonban lehetetlenség. Az ilyen tézisek száma egyszerűen elenyésző...", s különben is... „hallgatóink nem a kiokítás tárgyai, nem »beszélő edények«, melyeket — az előadó penzumának keretei között — meghatározott mennyiségű tudással kell feltölteni, hanem a megismerési folyamat résztvevői, amelyben nemcsak átvesznek, hanem adnak is. Inspirálnak kérdésekkel, észrevételekkel, magyarázat-követeléssel, mellyel bennünket, előadókat pontosságra kényszerítenek s néha olyan problémákkal való szembenézésre is, melyek megoldása csak látszólagos volt... Ennyit a könyv témájáról — a többi a kritikára tartozik" (5—6. old.).

Ezek a tanszékvezető lengyel professzor bevezető gondolatai, s ezzel önmaga nyújtja saját könyvének legáltalánosabb értékelését, a szinte minden fejezetből sugárzó szándék összefoglalását, eleve kisstílűségre kárhoztatva egy olyan kísérletet, mely megoldásai értékét megszokott sémák merev pontjaihoz mérve törekedne elemezni. Ezzel ugyan kimenti a magyar recenzenst a kötelező sablon kényelmetlen terhe alól, csakhogy akaratlanul is még nagyobb nehézségek elé állítja.

A könyv ugyanis alig párhónapos, így róla eddig sem lengyel, sem egyébnyelvű értékelés nem jelent meg. Bizonyos gyakorlati tapasztalatok is inkább csak a lengyel oktatókkal és diákokkal folytatott beszélgetések alapján lennének leszűrhetők. Önként adódna a hasonló jellegű magyar vagy lengyel tankönyvekkel való összehasonlítás, ilyen jellegű anyagok azonban tulajdonképpen nincsenek... Egyrészt a lengyel jogi felsőoktatás struktúrája és matériája adott területen, bizonyos elvekben lényegesen eltérő, másrészt a kérdéses könyv még a lengyel gyakorlat rendszerébe sem illeszthető egyértelműen. Legfontosabb eltérés lenne (a mű szerzőjének személyes elbeszélése alapján), hogy az állam- és jogelmélet oktatása két szakaszban történik — bevezető jelleggel az első évfolyamon s mintegy összegzésképp a tanulmányok végén, utolsó évben. Az első szakasz a magyar „Bevezetés az állam- és jogtudományokba" címet viselő diszciplinához hasonlítható, azonban korántsem azonosítható vele, minthogy ez nem valamiféle, az eljövendő jogi tanulmányokat bemutató „általános alapvetés", hanem kifejezetten és határozottan állam- és jogelmélet. Tematikája és feldolgozási módja sokkal inkább a nálunk utolsó évfolyamon szereplő „Állam- és jogelmélet"-hez áll közelebb. A dolog érdekessége az, hogy a tárgyalt könyvet az egyéb lengyel anyagoktól is gyakorlatilag éppen ez különbözteti meg. Az állam- és jogelmélet oktatásában hangoztatott kétszakaszosság talán általános elvi tétel ugyan, gyakorlati megoldásaiban azonban — az

* Stanislaw Ehrlich: „Bevezetés az államról és jogról szóló tudományba" („Wstep do nauki o panstwie i prawie", Warszawa 1971, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe) c. könyvéről.

ismert tananyagok alapján — nem teljesen következetes. A krakkói Jagelló Egyetem első évfolyama számára készült jegyzet[1] pl. kisebb változtatásokkal a magyar „Bevezetés..." anyagaként is használható lenne, az utolsó évfolyam felkészülésének alapjául szolgáló anyagok[2] viszont nem tükrözik egész meggyőzően a folytatásra való törekvést (elsősorban a tematikai egyezések ill. eltérések aránya, valamint a tárgyalási mód jellege miatt). Mindez azonban lehet, hogy csak látszólagos probléma, egyéb, adott esetben mellőzhető összefüggések része, s tulajdonképpen csak a mű elsődleges értékelésének továbbá rendszertani elhelyezésének nehézségeit kívánta illusztrálni.

Stanislaw Ehrlich munkájával olyan könyvet kap kézhez az olvasó, amelyet ténylegesen olvasni lehet. A jogi tanulmányait éppen elkezdő hallgatót nem árasztja el kategória-, név- és idézethalmazzal, a kívülállóval megkedvelteti az állam és jog problémáit, illetve semmiképp sem riasztja el azoktól, a végzett jogásznak pedig olyan élményt nyújt, amellyel tanulmányai elején vagy legalábbis közben jó lett volna intenzívebben találkoznia: gondolatokat közöl és gondolatokat ébreszt, segíteni akar, összefüggéseket nem deklaráló, hanem azokról meggyőzni kívánó és erre zömmel alkalmas támpontokat ad, nem zárva ki eltérő következtetések lehetőségét, sőt mintha erre gyakran szuggerálna is. Legtöbbször megpróbál olyan álláspontot elfoglalni, amely katedrán kívül is érvényes lehet, s ahol nincs véleménye vagy önmagát sem tudná meggyőzni, nem restel hallgatni. Éppen ezért lehet egyes tételeit őszintén elfogadni, másokat komolyan vitatni, ismét mások hiányától pedig eltekinteni.

Általánosan bevett szokás könyvek ismertetését és gyakran értékelését is (bevallva vagy bevallatlanul) a tartalomjegyzéknél tárgy-, név- és irodalommutatónál kezdeni. Ez természetesen kelthet bizonyos impressziókat, csakhogy azonos hangzatú főcímek teljesen eltérő tagolást, hasonló fejezet-megjelölések pedig meglepően szokatlan kapcsolatba hozott ismeretanyagot, tárgyalási módot és következtetéseket rejthetnek, míg eltérően nevezett fogalmak valami nagyon hasonlót jelenthetnek az addig megszokottakhoz. Ezek persze inkább kivételek, de adott könyv esetében korántsem szórványosak és a felvetésre érdemes részletek talán éppen itt találhatók. Ezért látszik hasznosnak a művet elsősorban ebből a szempontból vizsgálni, ami sajnos — a recenzió terjedelme miatt — nem lehet elég elmélyült.

Már a könyv indítása is érdekes (I. rész: „Az állam és a jog mint társadalmi jelenségek, történelmi jellegük"). Nem kíván eleve téziseket súlykolni, hanem egyszerűen szociológiai tényekből és összefüggésekből indul ki. A tárgy alapozó jellegéből következően tisztázza a társadalmi csoport fogalmát és az ezzel kapcsolatos főbb kategóriákat, s itt olyan megállapításokat tesz, amelyek meghatározóak a könyv további témái szempontjából is. „Csoportról mint szövetségről (szervezetről, egyesületről) akkor beszélhetünk, ha a következő négy feltételt teljesíti: 1. ha a csoport tagjainak magatartását szabályozó állandó döntésközpontot alakít ki, 2. ha megkülönböztethető benne a személyek olyan köre, akik a döntéshozatalra érdemileg hatnak, 3. ha a többi tagnak korlátozott vagy alkalmi befolyása van az előbbi két tényezőre, 4. ha kijelöli a tagok magatartását vagyis a csoportban betöltött szerepüket általános normák (szabályok) megalkotása útján." (17. old.) Megfogalmazza a döntéselmélet alapvető téziseit s további következtetéseit e tételekből fejleszti ki. Többszempontú elemzés után ezek szellemében határozza meg az állam és a jog fogalmát, s bár különösebben újat nem mond, ez következtetései végén a szokásosnál meggyőzőbben hat. („Az állam olyan hierarchikus és teritorális erőszakszervezet, mely a termelőeszközökkel rendelkező osztály gazdasági, politikai és ideológiai érdekében működik s amely ennek eredményeként az egész társadalmat irányítani tudja" — (34. old.) ill.: „A jog a termelőeszközökkel rendelkező osztály érdekeit szolgáló, az államszervezet által alkotott és elismert, valamint kényszerével biztosított normatív rendszer (magatartásszabályok rendszere)" — (35. old.).

Ez a talán kissé szervezéstani beállítottság még jobban érződik az állam és a jog elválaszthatatlan kapcsolatának indoklásánál: „Minden összetett szervezet, ha működni hivatott, ki kell, hogy alakítsa saját normatív rendszerét, és ezért az állam és a jog, vagyis az állami szervezet és az állami normatív rendszer kapcsolata csupán különös esete annak a szükségszerű kapcsolatnak, mely a társadalmi szervezet és a tagok kötelező magatartására vonatkozó sajátos információrendszer között fennáll. Ezért az olyan kísérletet, mely az államszervezet vagy más összetett szervezet vizsgálatát annak normarendszerétől elszakítva kívánja végezni, hibásnak kell tekintenünk abban az értelemben, hogy az ilyen vizsgálatok a szervezet nem teljes, azt ne mondjuk csonka képét adják" (52. o.).

A könyv II. részének értékelésénél („Az állam kulcskérdései") szinte kísért az összehasonlítás az új magyar tankönyv[3] hasonló témájú fejezeteivel. Egyrészt bizonyos kategóriák (az állam célja és funkciói stb.) újszerűbb felfogásának mindkét könyvben érezhető igénye, másrészt a nyilvánvaló eltérések miatt. S ezek nagyon is érdemiek. Nemcsak arról van szó, hogy bizonyos kérdéseket (mint pl. az állam társadalmi rendeltetése, az államérdek, az állam elidegenülése, az állami tevékenység hatása, az állam és az egyén viszonya etc.) a lengyel tankönyv egyáltalán fel sem vet vagy csak futólag érint, hanem elsősorban arról, hogy a formailag új megközelítések alig eredményeznek tartalmi novumot. Ebből adódik, hogy míg a magyar tankönyv esetében talán éppen az „Állam"-ról szóló rész a legsikerültebb, addig Ehrlichnél — munkája egészéhez viszonyítva — itt vannak a legnagyobb hiányosságok. Ez alól csak az „Állam és nemzet" című fejezet kivétel, mely ismét felszínre hozza a mű erényeit. (E rész szegényességéért majd kárpótol ugyan az igen gazdag és színvonalas elem-

[1] M. Borucka — Arctowa, J. Walenski: Wstep do nauk o panstwie i prawie, Nakladem Uniwersytetu Jagiellonskiego Krakków 1970.

[2] Ld. pl. Adam Lopatka „Wstep do prawoznawstwa" (Warszawa 1969) c. könyvét és S. Ehrlich erről megjelent kritikáját (Panstwo i Prawo, 8—9/1970)

[3] Antalffy — Samu — Szabó — Szotáczky: Állam- és jogelmélet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1970.

zést nyújtó IV. rész — „Az állam és a jog a jelenkori társadalmi-politikai rendszerekben" — ekkor viszont óhatatlanul felmerül a szerkezeti és logikai kifogás: az aktuális részletkérdésekben meggyőzően felsorakoztatott új elemek miért nem hatnak befolyásolóan az általánosításokra, az állam „kulcskérdéseire"?)

Az „Állam és nemzet" című fejezetből legalább két gondolatsor kiemelést igényel. 1. Az állam genézisének befolyása a nemzetalakulásra s ezzel kapcsolatban a nemzetalakító folyamatok klasszifikációja. Megkülönböztet: a) olyan nemzeteket, melyek a külső fenyegetés közvetlen eredményeként keletkezett hazai államszervezet keretei között alakultak ki, b) olyan nemzeteket, melyek a volt gyarmatok határai között alakultak vagy alakulnak ki, e határokat saját államhatárukként fogadva el, c) olyan nemzeteket, melyek nemzeti egyénisége föderatív államforma keretei között alakul (— 80. old.) 2. A föderatív államforma és a nemzetiségi kérdés kapcsolatát tárgyalva a tankönyvi- és propagandatézisekben megszokottaktól eltérően reálisan elmagyarázza (77—78. old.), hogy a szovjet nemzetiségi problémák megoldásánál alkalmazott föderáció közel sem volt és lehetett nyilvánvaló, hogy maga Marx és Engels mint a demokratikus centralizmus következetes hívei egyben föderalizmusellenesek voltak, majd Lenin is csak átmeneti, kivételesen megengedhető megoldásnak tartotta (Sztálinról nem is beszélve), s hogy végeredményben nem elvi indokok, hanem a konkrét történelmi helyzet kényszerítette a bolsevikokat a föderációs megoldás elfogadására. Világos, őszinte értékelés!

A „Jog kulcskérdései"-t tárgyaló III. rész logikus, tiszta fogalmazása ellenére (mely nemcsak e rész, hanem az egész könyv igen jelentős didaktikai erénye) zömében nem jut túl a „klasszikus" szocialista nézeteken. A kevésszámú kivétel azonban nagyon lényeges, néhány kérdést meggyőzően tisztáz. Ilyen elsősorban maga a jogi norma meghatározása: „A jogi norma — a társadalmi norma (a normatív csoportdöntés) különös fajtája. Az egyéb normáktól alanyi szempontból különbözik: állami szervek döntése... A jogi normának, mint minden társadalmi (csoport-) döntésnek prevideálnia kell kikényszerítése lehetőségét, másképp úgy minősülne, mint deklaráció, posztulátum, vagy az államszervezet nézetéről szóló információ. A kényszert pedig a jogi normák esetében az államszervezeten belül elkülönült állami szervek alkalmazzák. A jogi normák alkotása és kikényszerítése tehát állami szervek által történik. A jogi normát társadalmi döntésnek tekintve két elemet kell következetesen megkülönböztetnünk. Egyik a normatív kijelentés, amely a döntéshozatal szinonimája, (odpowiednik) azzal, hogy itt a döntéshozatal alanya állami szerv, mely absztrakt módon megjelölt címzettek számára ír elő kötelező magatartást. Továbbá hasonlóan, mint minden társadalmi (csoport-) döntésnél, a jogi norma esetében is meg kell különböztetni annak második, mellőzhetetlen elemét, a normatív kijelentés legalább részleges teljesítését. S hasonlóan, mint a döntés jellegének értékelésénél, jogi norma alatt az állami szervezettől származó, teljesített normatív kijelentést kell érteni, s nemcsak az önmagában vett kijelentést. Összegezve: a jogi norma (N) társadalmi normaként (tehát valamilyen mértékben funkcionálóként) felfogva nem más, mint normatív kijelentés (NK) annyiszor sokszorozva, ahányszor teljesül ($NK \times T_1 \ldots_n$). Ismeretlen viszont mind a norma teljesítésének, mind megsértése ($X_1 \ldots_n$) eseteinek száma. Mindez az alábbi képlettel összegezhető:

$$N = NK\ (T_1 \ldots_{nn} - X_1 \ldots)$$

(88—89. old.). S ebből az alapállásból logikusan következik pl. a normatív aktusokban szereplő nemnormatív előírások jellegének értékelése (elsősorban az alkotmányok és egyéb nagyjelentőségű normatív aktusok élén álló ideológiai-politikai bevezetőkre gondolva). „Abból, hogy nincs normatívjogi jellegük, mert nemegyszer nehéz kimutatni az állami kényszer szankcióját, még nem következik, hogy nincs normatív jellegük általában. A jogi előírás ilyen esetekben a politikai vagy erkölcsi normatív rendszerre utal s az ilyen kijelentéseket úgy kell felfogni, mint éppen e rendszerek normatív kijelentéseit. És ott kell keresni az e normatív rendszernek megfelelő szankciókat is." (97. old.)

E részből még egy (bár korántsem ismeretlen) terminológiai javaslat érdemel kiemelést, mert pár szóval többet proponál, mint a magyar tankönyv többoldalas eklektikus fejtegetése.[4] Ehrlich vázolva a „jogforrás" terminus körüli zűrzavart, kijelöli jelentései helyét: „a jogforrás e jelentései túlnyomórészt a genetikai oldalra koncentrálnak, vagyis arra válaszolnak, milyen tényezők hatásaként alakul ki a jog. De miként jelöljük azt, ha már bizonyos társadalmi folyamat eredményéről van szó, olyan folyamat eredményéről, amely meghatározott fajtájú, konkrét állami szervektől származó normatív döntések meghozatalára vezetett? Ezt az eredményt, vagyis a jogalkotás különböző nemeinek bizonyos rendezett összességét javasoljuk a jog formájának nevezni" (120. old.). A jog formáját egyébként a következő láncszemekre bontja: a) normatív aktusok, b) szokásjog, c) a jog szisztematizálása, d) a jogrendszer. (44. old.)

A könyv IV. része — „Az állam és a jog a jelenkori társadalmi-politikai rendszerekben" — elsősorban színes, sokrétű és aktuális elemzései miatt érdemel figyelmet. Külön foglalkozik a kapitalista, a szocialista és a gyarmatosítás utáni rendszerrel (bírálva és elvetve itt mind a „harmadik világ", mind a „fejlődő országok" megjelölést) olyan kérdéseket is bevonva vizsgálatába, mint pl. a „nyomáscsoportok", a kapitalista állam perspektívái, a jóléti állam (welfare state), a kapitalizmusból a szocializmusba való békés átmenetnek megfelelő államforma, a gyarmati uralom alól felszabadult területeken alakult államok politikai struktúrájának elemzése stb. Itt is tartogat néhány érdekességet, melyekből csak illusztrálásképpen emeljük ki az alábbiakat:

Ő is elismeri, hogy a burzsoá államformán belül köztársaságra és monarchiára való felosztás tulajdonképpen jelentőségét vesztette, a burzsoá demokrácia kategóriáját használja (függetlenül a köztársasági vagy monarchikus formától), értve azon „olyan ténylegesen léte-

[4] Állam- és jogelmélet. Im. 463—465. old.

ző normatív állapotot, melyben megtalálható mind a képviseleti rendszer, mind pedig az állampolgári jogok ténylegesen működő rendszere." Felteszi azonban a kérdést: miért őrizték meg a monarchikus formát oly sok kapitalista államban? Válasza: „A monarchia látszólag a berendezkedés reliktje, mely napjainkban a társadalmat összefogó nemzeti érzés ébrentartását hivatott szolgálni, megfelelve bizonyos politikai tradícióknak. Lényegét tekintve azonban sajátos politikai tartalékot képez, mely mobilizálható olyan mély politikai krízis időszakában, amit a politikai döntésközpont[5] a szokásos alkotmányos eszközökkel nem tud leküzdeni". (182—183. old.) Példaként III. Viktor Emánuel Olaszországát és Baudouin Belgiumát hozza fel. Érdekes és nem is alaptalan gondolatmenet, csak mintha az általánosítás kissé sántítana. Mert mi szüksége van ilyen „politikai tartalék"-ra például Angliának, Svédországnak vagy Norvégiának?

A szocialista rendszer államát vizsgálva elsősorban a pártrendszerről ad hasznos áttekintést, főként a lengyel többpártrendszerről rajzolva tanulságos képet (amit egyébként „hárompárti szövetségnek" nevez — 216. old.). A szocialista jog általános jellemzésénél (220—223. old.) meglepő dolog ötlik szembe. Előrebocsátja, hogy legjobb lenne a szocialista jog közös vonásait megragadni, konfrontálva azokat a kapitalista államok jelenkori jogával. Ez viszont számára alig jelent mást, mint az egyes jogágak, jogterületek jelentőségének változására, szerepének átalakulására, egyes speciális szocialista jogintézmények miben-létére vonatkozó fejtegetést. Mi a lényegi különbség? Meg sem kísérli bizonygatni, de legalább nem is apologizál, csupán (szokásból vagy illemből) utal egy megszokott formulára, miszerint: „nem vezethet félre a jogi előírások hasonló hangzása a kapitalista és a szocialista államokban. Alapvetően eltérő társadalmi viszonyokat szabályozva, másképp kell működniök, azaz másképp kell alkalmazást nyerniök, másképp kell hatniok a címzettekre, s nekik másképp kell azokat megtartaniok". (223. old.) Mi ennek a másképpnek a Sollenje és a Seinje? — édes titok marad.

A könyv befejező V. része — „A jelenkori társadalmi-politikai rendszerek alapvető kérdései" — a sokat ígérő cím ellenére csupán a nemzetközi jogrenddel, a jogtudattal (miért éppen itt?) és a törvényességgel összefüggő kérdésekkel foglalkozik, s ezekkel is elég mostohán. Mintha a végére a szerző is kifáradt volna. De erejéből még így is futja néhány meggyőző érvelésre — a mű alaptónusának megfelelően. Az igazságosság értékelésénél például aligha lehet elvitatni igazságát: „... még a legjobb jogok sem tudják előrelátni, absztrakt jellegük következtében a konkrét szituációk egész sokrétűségét, így mindig előfordulhat, hogy az e normákon alapuló megoldások igazságtalannak érezhetők. Ennek megelőzésére a különböző rendszerekben speciális jogintézmények alakultak ki. Konklúzióképp az olyan eljárást javasolnám igazságosnak tekinteni, amely egyidejűleg megfelel a jogi előírásoknak és az általánosan elfogadott erkölcsi normáknak is". (266—267. old.)

A törvényességről adott meghatározása, a jogrendtől való elhatárolása, általában az e kérdésekben is elfoglalt realisztikus álláspontja (így maga a törvényesség általános, tehát mind a burzsoá, mind a szocialista törvényességet felölelő fogalmának hangsúlyozása — 272. old.) megfelel az egész könyv szellemének, így érdemesnek látszik idézni is: „A törvényesség a jog pontos alkalmazásán alapul az összes állami szervek részéről, amelyek számára a tevékenység alapjául kell szolgálnia, valamint a jog megtartásán a társadalmi szervek, és az állampolgárok részéről. E jognak azonban egyenlőnek kell lennie mindenki számára és garantálnia kell az alapvető emberi és állampolgári jogokat." ... „E meghatározás azt sugalmazza, hogy a törvényesség — tényleges állapot, hogy gyakorlat, a jog realizálásának gyakorlata. Ahhoz tehát, hogy megállapíthassuk, van-e s mely államban törvényesség, empírikus vizsgálatot kell végezni. S ettől függően állapíthatjuk meg, hogy adott állam törvényes-e vagy sem." (267. old.) „A jog megtartását tekintet nélkül a jogi előírások tartalmára, s arra, milyen széles azon címzettek köre, akikre adott normatív rendszer vonatkozik, jogrendnek nevezzük. E jogrend jelöli ki az állam minden típusában az állami szervek tevékenységének határait. A törvényességet nem azonosíthatjuk a jogrenddel, minthogy az meghatározott, a jog tartalmától elválaszthatatlan társadalmi gyakorlat és nem jogi normák akármilyen csoportjának megtartása. Törvényességről csak akkor beszélhetünk, ha az állampolgári szabadságjogok legalább formális biztosítást nyernek a jogi normákban. Ez az állampolgárokat megillető jogosultság minimuma, olyan minimum, amely megteremti a teljes realizálásukra irányuló harc lehetőségét." (270. old.)

A recenzió sem zárható mással, mint a szerző befejező szavaival (278. old.) — egyik legnagyobb érdemeként értékelve azt, hogy könyve e gondolatról alkalmas is meggyőzni: „Maga a társadalom materiális, intellektuális és morális szintjének megfelelő normatív rendszerek kialakítása az egész emberi kultúra nélkülözhetetlen, lényegi alkotórésze. Annyiban természetesen, amennyiben e rendszerek — s ezt ismételni kell — működnek is, és nem csupán holt kijelentések gyűjteményei."

Hlavaty Attila

[5] A „politikai döntésközpont" (ośrodek decyzji politycznej) Ehrlichnél gyakorlatilag a „politikai hatalom" szinonimája — lásd 16. ill. 56. old.

Új könyvek:

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. 1970. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány titkársága.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971. XXIII, 839 p.

Hivatalos jogszabálygyűjtemény az eddigi kötetek formai megoldásaival.

Barna Péter: A bűnüldözés elvi kérdései.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971. 515 p.

Barna Péter professzornak utolsó — már halála után közzétett — munkája a bűnüldözési tevékeny-

ség továbbfejlesztési, tökéletesítési lehetőségeit vizsgálja azoknak az eredményeknek az alapján, amelyeket a bűnügyi tudományok, elsősorban a kriminalisztika és a kriminológia értek el. A munka két nagy részre tagozódik. Az első részben a bűnüldözési funkció elméleti kérdéseit vizsgálja (a bűnüldözés fogalma, bűnüldözés büntető eljárás nélkül, bűnüldözés és igazságszolgáltatás, bűnüldözés és büntető eljárás, a büntető eljárás és a társadalom). A második részben a nyomozás jogi természetével kapcsolatos kérdéseket foglalja össze (a nyomozás viszonylagos önállósága, előkészítő jellege formái). A munkát orosz és német tartalommutatók ismertetik meg az idegennyelvű olvasóval, kezelhetőségét tárgymutató biztosítja.

Die ungarische Genossenschaften betreffenden Rechtsnormen. Red. *Nagy* László—*Szép* György.

Bp. Zrínyi ny. 1970. [1971.] 156 p.

A Magyar Jogász Szövetség gondozásában közzétett munka az 1967. évi III. tv., valamint a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre vonatkozó legfontosabb jogszabályanyag szövege mellett közli a kisipari termelőszövetkezetek, valamint a fogyasztási- és értékesítési szövetkezetek minta-alapszabályának szövegét. A munkát a hazai szövetkezeti mozgalomról és jogalkotásról szóló tanulmány vezeti be.

La législation hongroise sur les coopératives. Réd. *Nagy* László—*Szép* György.

Bp. Imprimérie Progresprint, 1970. [1971.] 136 p.

Az előző munka francia nyelvű kiadása.

Effective legislation of major importance relating to co-operatives in Hungary.

Bp. ny. nélkül. 1970. [1971.] 125 p.

A fenti munka angol nyelvű kiadása.

Hungarian statutes concerning foreign trade. Ed. by *Szász* Iván.
Bp. Corvina, 1971. 242 p.

Ungarns Rechtsnormen für Aussenhandel. Hrsg. *Szász* Iván.
Bp. Corvina, 1971. 278 p.

A Magyar Kereskedelmi Kamara gondozásában megjelent munkák német, illetőleg angol nyelven első részükben rövid áttekintést adnak a következő kérdésekről: Jogforrások, a gazdaságirányítás jogi rendszere, a vállalatok jogállása, a külkereskedelmi igazgatás, a vámrendszer, a bank- és hitelrendszer, a külföldiek jogállása, a polgári jogi szerződési rendszer, szellemi tulajdon, a polgári eljárásjog, a Magyar Kereskedelmi Kamara. A második rész a vonatkozó legfontosabb jogszabályok szövegét közli.

Szelényi Zoltán: A szabványosítás a magyar jogrendszerben.
Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971. 385 p.

A gazdaságirányítás új rendszere a szabványosítási munkában is nagy változásokat jelentett. A mostani munka — szerzőnek két kiadást is megért, hasonló tárgykörű munkája után — új címmel és új tartalommal foglalja össze azokat a kérdéseket is, amelyeket az új gazdaságirányítási rendszer tett időszerűvé. Az egész problémakört jól áttekinthető tagozódásban tárgyaló munka a következő fejezetekben dolgozta fel anyagát: A szabványosítás jogi vonatkozásait általában tárgyaló bevezető rész után a szabvány fogalmát, a szabványosítás tárgyait, szintjeit, a szabványosítást, mint államigazgatási funkciót, a vállalati szabványosítást, az állami szabványok hatályát, tartalmát, az egyes előírások jogi vonatkozásait, a Műszaki Irányelveket, a Műszaki Feltételeket, a szabványok szerepét a polgári jogi szerződésekben, a szabványosítás szerepét a nemzetközi magánjogi szerződésekben, a termékek minőségének tanúsítását, az újítások, találmányok, ipari minták szabványosítását, védjegyjogi kérdéseket, szerzői jogi kérdéseket, az állami szabványok szerepét az árszabályozásban, a szabványok alkalmazására vonatkozó rendelkezések megszegésének államigazgatási, munkajogi és büntetőjogi vonatkozásait tárgyalja. A függelékben a legfontosabb jogszabályok jegyzéke mellett irodalomjegyzéket is közöl, s végül közli a szabványosításról szóló 29/1968. Korm. sz. rend. szövegét.

Család és házasság a mai magyar társadalomban.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971. 310 p.

Három társtudomány: a szociológia, a demográfia és a pszichológia területéről írt tanulmányok elemzik a család időszerű kérdéseit. A gyűjteményben a szerkesztő *Lőcsei* Pál előszava után a következő tanulmányok kaptak helyet: *Kulcsár* Kálmán: A család helye és funkciója a modern társadalomban; *Szabady* Egon: A magyar családok demográfiai sajátosságai; *Szilágyi* Vilmos: A párválasztás és családalapítás problémái; *Hegedüs* András: A falusi család gazdasági funkciójának változásai; *Kósa* Erzsébet: Adalékok a mai magyar család generációs viszonyainak alakulásához; *Cseh-Szombathy* László: A család szerepe az öregek ellátásában és életében; *Szalai* Júlia: A családi munkamegosztás néhány szociológiai problémájáról; *Varga* Károly: A házassági kohézió az időmérleg tükrében; *Andorka* Rudolf—*Buda* Béla—*G. Kiss* Judit: A család szerepe egyes deviáns viselkedésformákban; *Lőcsei* Pál: Felbomlott házasságú budapestiek.

A magyarországi Tanácsköztársaság. Szerk. *Gábor* Sándorné—*Mucsi* Ferenc.

Bp. Akadémiai Kiadó, 1970. [1971.] 501 p.

Az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének és az MTA Történettudományi Intézetének gondozásában megjelent munka a Budapesten, 1969. március 17—19. között hazai és külföldi előadók részvételével rendezett tudományos ülésszak anyagát (szekcióüléseken elhangzott előadások, beszámolók a kerekasztal-konferenciákról a felszólalók névsora) tartalmazza.

Tanulmányok a magyar helyi önkormányzatok múltjából.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971. 511 p.

A *Bónis* György és *Degré* Alajos szerkesztésében és előszavával közzétett, levéltári kutatásokon

alapuló intézménytörténeti gyűjteményes munka a magyar levéltárosok együttes vállalkozásaként jelent meg. Az általánosabb jellegű tanulmányok (*Bácskai* Vera: A mezővárosi önkormányzat a XV. században és a XVI. század elején; *Degré* Alajos: Megyei közgyűlések a XVI—XVII. századi török háborúk korában; *Lengyel* Alfréd: Az egyházi nemes község önkormányzata és igazgatása a feudalizmus alkonyán) mellett az egyes tanulmányok a helyi-községi (*Tirnitz* József: Sopron; *Komoróczy* György: Debrecen; *Kiss* Mária: Szombathely: *Simonffy* Emil: Zalaegerszeg; *Horváth* Ferenc: Szombathely; *Schneider* Miklós: Szentes; *Sáry* István: Győrsziget), illetőleg megyei önkormányzati szervek (*Balázs* Péter: Győr megye; *Balogh* István: Szabolcs megye; *Kanyar* József: Somogy megye; *Újlaky* Zoltán: A Hajdú kerület és Hajdú megye; *Farkas* Gábor: Fejér megye) történetének egy-egy időszakát, továbbá egyesületek (*Szabó* Ferenc: Csanád megyei Gazdasági Egyesület), vagy szervezetek (*Sárközi* Zoltán: A Budapesti Kereskedelmi Iparkamara) történetét írták meg.

A gyűjteményes munka tárgyköréről német, francia, angol és orosz címfordítások tájékoztatják a külföldi olvasót.

A könnyűipari és kisipari jogszabályok gyűjteménye.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971. 904 p.

A jogszabálygyűjtemény első része 1949-től kezdődően, időrendben közli a szocialista gazdálkodó szervezetekre vonatkozó rendelkezések szövegét, a második rész pedig a kisiparra vonatkozó jogszabályokat (a kisiparigazgatás jogszabályai, a kisipar gazdasági és munkajogi szabályai, egyes kisipari szakmákra vonatkozó jogszabályok) tartalmazza. Külön rész tartalmazza a kisiparra vonatkozó egyéb jogszabályok jegyzékét. A munka anyaggyűjtését 1970. dec. 31-vel zárta, kezelését tárgymutató könnyíti meg.

Munka- és bérügyi kézikönyv egészségügyi és szociális intézmények részére. Szerk. *Benson* Róbert—*Csemez* Antal—*Horváth* Dávid.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971. 807.

A gyakorlati jellegű munka első része a munkajogi szabályok alkalmazásának kérdéseit foglalja össze, a második rész a munkaidő felhasználását, a harmadik rész pedig a munka díjazásával és a béralap-gazdálkodással összefüggő kérdéseket vizsgálja. A gyakorlati használhatóságot nagyban elősegíti a munka Függelékének nevezett, de terjedelmében is jelentős mutató a hatályos rendelkezésekről, köziratokról, valamint a létszámirányszámmal kapcsolatos javaslatokról. A gyors eligazodást részletes tárgymutató biztosítja.

Krasznay Mihály—*Mező* Béla: Újítások és találmányok.

Bp. Táncsics Kiadó, 1971. 132 p. /Munkaügyi kiskönyvtár./

A gyakorlati, ismeretterjesztő jellegű munka két részből álló. Az elsőben az újításokra a másodikban a találmányokra vonatkozó legfontosabb, közhasznú ismereteket foglalja össze.

Diósdi György: Ownership in ancient and preclassical Roman Law.

Bp. Akadémiai Kiadó, 1970. [1971.] 193 p.
[Bibliogr. 9—15.]

A két részből álló monográfia első része a régi római jog alapján a tulajdonjog kérdéseit tárgyalja. Az egyes fejezetek az ingó és ingatlan tulajdon jogát, a családi és az egyéni tulajdont, a tulajdonszerzési formákat, a tulajdon védelmét, valamint az egyes szolgalmakat (fiducia, pignus) vizsgálja. A második részben a preklasszikus tulajdonfogalom kialakulását, a tulajdonjogot védő jogintézmények fejlődését végül az „in boni esse" és „nudum jus Quiritium" fogalmát és védelmét tárgyalja. A munkát a bibliográfia mellett részletes forrásmutató egészíti ki.

A szövetkezeti reform jogi kérdései. Szerk. *Szilbereky* Jenő.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971. 532 p.

A gyűjteményes munkában — amelyet *Nyers* Rezső előszava vezet be —, az alábbi tanulmányok foglalkoznak a szövetkezetek időszerű kérdéseivel: *Moharos* József: A szövetkezetek szerepe gazdasági és társadalmi életünkben; *Nagy* László: A szövetkezeti jog tárgya és elvei. *Csizmadia* Ernő: A szövetkezetek gazdasági tevékenysége; *Szép* György: Az állam és a szövetkezetek viszonya, *Sárándi* Imre: A szövetkezeti tulajdonjog; *Magyar* Árpád: Korlátozott egyéni felelősség a szövetkezetekben; *Bak* József: A szövetkezetek belső ellenőrzésének rendszere; *Göndör* György: A szövetkezetek munkaerőgazdálkodása; *Szalay* László: A szövetkezetek és tagjaik közötti vagyoni kapcsolatok egyes kérdései; *Hegedüs* István: A szövetkezeti tagsági viszonyok közös vonásai: *Novobáczky* Iván: A szövetkezeti szövetségek szerepe és fejlődési irányai; *Molnár* Imre: A vezetés rendszere a szövetkezetekben. A külföldi olvasót orosz, német és francia nyelvű tartalomjegyzék tájékoztatja.

Карой Бэнедек:

Некоторые вопросы единого закона о кооперативах

Во введении статья указывает на роль кооперативного движения в период полного построения социализма и анализирует те причины, которые делают необходимым новое правовое регулирование. После этого рассматривает различные возможные методы правового регулирования и приходит к выводу, что создание единого закона не решает спора по правовой системе, относящегося к сложению кооперативного права как самостоятельной отрасли права.

В дальнейшем анализирует вопрос о соотношении в будущем нового закона с Гражданским Кодексом, а также отношение этого единого закона к самостоятельным законодательным актам, относящимся к различным кооперативным отраслям и различным типам кооперативов.

Во второй части статья указывает на несколько планируемых распоряжений готовящегося закона. Дискуссирует с тем теоретическим взглядом, согласно которому субъектом права кооперативной собственности является член кооператива, кто не посредством организации, а прямо осуществляет правомочия собственника. После этого переходит к рассмотрению споров, ведущихся вокруг возможных форм хозяйственных объединений между кооперативами. В заключение рассматривает вопросы, связанные с объединениями кооперативов, советом кооперативов как всегосударственным органам представительства интересов и вопросы государственного надзора.

Йожеф Гёдёнь:

Общественное развитие и сложение преступности

При оценке взаимосвязей между общественным развитием и сложением преступности автор после анализа положения преступности в Венгрии приходит к выводу, что социалистическое по характеру развитие общества не сопровождается в силу необходимости в такой мере ростом преступности, как это проявляется в процессе несоциалистического по характеру развития в результате сопровождающих развитие явлений: урбанизации, индустриализации, роста населения, внутренней миграции населения, общественной неуверенности и развития техники. Причина этого заключается в том, что в рамках социалистического развития осуществляются такие социальные, экономические, культурные и т. д. мероприятия, которые парализуют возможное криминогенное влияние развития и обеспечивают объективные благоприятные условия предупреждения. На сложившихся таким образом объективных условиях строятся меры предупреждения, в разработке которых значительную помощь оказывают и криминологические исследования.

А. Имре Виенер:

Связанная с хозяйственной деятельностью уголовноправовая ответственность в уголовном праве европейских социалистических стран

В уголовном праве европейских социалистических стран о хозяйственной деятельности, вызывающей вредный результат, распоряжаются не только законные составы, содержащие специальное поведение при их совершении, но кроме них имеются и такие законные составы, которые санкционируют умышленное и небрежное нарушение обязанностей, вызывающее определенный результат. Некоторые кодексы различают ответственность выполняющих руководящую деятельность, с одной стороны, и осуществляющих исполнительную деятельность, с другой. Повышенная ответственность выполняющих руководящую деятельность связана с позитивно-правовым регулированием брания хозяйственного риска.

Эден Боднар:

Совершители преступлений против имущества

Статья излагает результаты исследования преступников против имущества. Одна из существенных гипотез исследования: у совершителей преступлений против имущества отсутствует потребность в осуществлении трудовой деятельности. Первая часть статьи обосновывает правомерность этой гипотезы. Говорит о роли человеческой деятельности, главным образом, трудовой деятельности как определяющей, поддерживающей и развивающей бытие, личность, общество. По мнению автора, трудовая деятельность — в случае адекватного развития — становится человеческой потребностью и мерилом степени общественной приспособленности. В качестве результата исследования в двойном группировании — на основе отношения преступников к трудовой деятельности, связанной с местом работы и домом — статья указывает на три различные типа. Общий критерий: отсутствие потребности в трудовой деятельности. Имеются различия по степени, а также различия, вытекающие из скрытия отсутствия потребности, играния роли. Все это иллюстрировано на примерах, показанных из материалов исследования. В заключение статья констатирует доказанность предположения и заканчивается некоторыми выводами, касающимися предупреждения.

Тихамер Тот:

О виктимологии

Первая часть статьи показывает место виктимологии в системе уголовных наук. В качестве развития уголовных наук более 20 лет тому назад возникла уголовная наука, которая изучает, анализирует характерные черты личности потерпевших преступлений, их отношение к совершителям преступлений, а также их поведение в ситуации преступлений. Социалистическая виктимология это современная уголовная наука, имеющая мультидисциплинарный характер, развитием которой занимаются во многих социалистических странах, в том числе и в Венгерской Народной Республике.

Во второй части работы автор показывает положение виктимологии в Венгерской Народной Республике.

Виктимология обогащает уголовные науки новым подходом, предметным кругом. Расширяет круг средств и методов борьбы с преступностью и способствует тому, чтобы как можно меньше было жертв преступников.

Károly Benedek:

Einige Fragen des einheitlichen Genossenschafts-Gesetzes

Die Abhandlung befasst sich in ihrem ersten Teil mit der Rolle der Genossenschafts-Bewegung in der Epoche des völligen Aufbaus des Sozialismus und analysiert die Ursachen, die eine Neuregelung notwendig machten. Darnach werden die verschiedenen möglichen Methoden der rechtlichen Regelung untersucht und der Verfasser gelangt zur Konklusion, dass die Schaffung des einheitlichen Gesetzes die Diskussion über die Herausbildung des Genossenschaftsrechts, als selbstständigen Rechtszweig nicht entscheidet.

In den weiteren wird analysiert, in welchem Verhältnis das neue Gesetz zum BGB steht und wie sich dieses Verhältnis zu denjenigen selbstständigen Rechtsnormen gestaltet, die sich auf die verschiedenen Genossenschafts-Zweige bzw. Genossenschafts-Typen beziehen.

Der zweite Teil hebt einige der geplanten Regeln des vorbereiteten Gesetzes hervor. Der Verfasser diskutiert mit der theoretischen Auffassung, die als Subjekt des genossenschaftlichen Eigentums das Mitglied der Genossenschaft betrachtet, das seine Eigentümer-Berechtigungen nicht vermittels der Organisation, sondern unmittelbar ausübt. Danach befasst er sich auch mit der Diskussion, dis sich anhand der Frage der möglichen Formen der Wirtschafts-Kooperation zwischen den Genossenschaften entwickelt hat. Schliesslich behandelt der Artikel die Fragen der genossenschaftlichen Verbände, des Genossenschafts-Rates, als Landes-Interessenvertretungs-Organ und die Frage der staatlichen Aufsicht.

József Gödöny:

Die gesellschaftliche Entwicklung und die Gestaltung der Kriminalität

Der Autor gelangt in der Bewertung der Zusammenhänge zwischen der Entwicklung und der

Gestaltung der Kriminalität anhand der Analyse der Lage der ungarischen Kriminalität zur Schlussfolgerung, dass ein derartiges Anwachsen der Kriminalität, das bei einer nicht sozialistischen Entwicklung infolge der Begleiterscheinungen der Entwicklung: der Urbanisierung, der Industrialisierung, der Bevölkerungszunahme, der inneren Migration, der gesellschaftlichen Unsicherheit und der technischen Entwicklung in vielen Ländern in Erscheinung tritt, keine notwendige Begleiterscheinung der sozialistischen Entwicklung der Gesellschaft darstellt. Dessen Ursache ist darin zu erblicken, dass in Rahmen der sozialistischen Entwicklung solche soziale, wirtschaftliche, kulturelle usw. Massnahmen verwirklicht werden, welche die eventuelle kriminogene Wirkung der Entwicklung neutralisieren und objektiv-günstige Bedingungen für den Ausbau der Prävention sichern. Auf die, dermassen ausgestalteten objektive Bedingungen staffeln sich die Präventiv-Massnahmen, zu deren Ausarbeitung auch die kriminologischen Forschungen bedeutend beisteuern.

Imre A. Wiener:

Die mit der wirtschaftlichen Tätigkeit zusammenhängende strafrechtliche Verantwortung in den europäischen sozialistischen Ländern

Das Strafrecht der europäischen sozialistischen Länder beinhaltet über die, zu schädlichen Ergebnissen führende Wirtschaftstätigkeit nicht nur spezielle, auf das Verhalten des Verübers ausgerichtete gesetzliche Tatbestände, sondern es existieren neben diesen ein oder mehrere solche gesetzliche Tatbestände, die ein bestimmtes Ergebnis involvierendes bewusstes oder fahrlässiges Pflichtverletzen sanktionieren. Einige Gesetze unterscheiden zwischen der Verantwortung von Personen, die eine leitende oder eine untergeordnete-durchführende Arbeit verrichten, und die erhöhte Verantwortung der Personen, die eine leitende Tätigkeit ausüben ist mit der gesetzlichen Regelung der wirtschaftlichen Risiko-Übernahme verbunden.

Ödön Bodnár:

Verbrechen gegen das Vermögen

Der Artikel berichtet von einer Untersuchung über die Verbrechen gegen das Vermögen. Eine wichtige Hypothese der Untersuchung war: bei den Verbrechen gegen das Vermögen fehlt der Anspruch auf Arbeitstätigkeit. Der erste Teil der Abhandlung begründet die Berechtigkeit dieser Hypothese. Hier wird die, das Sein, die Persönlichkeit, die Gesellschaft bestimmende, erhaltende und entwickelnde Rolle der menschlichen Tätigkeit, vornehmlich der Arbeitstätigkeit behandelt. Nach Ansicht des Verfassers wird die Arbeitstätigkeit — bei adequater Entwicklung — zum menschlichen Bedürfnis, also zum Anspruch und ist ein Gradmesser der gesellschaftlichen Eingliederung.

Als Ergebnis der Untersuchung werden in zwei Gruppierungen — aufgrund des Verhältnisses der Verbrecher zur Arbeitstätigkeit die mit der Arbeitsstelle und mit dem Wohnheim verbunden ist — je drei Typen vorgeführt. Deren gemeinsames Merkmal ist das Fehlen des Bedürfnisses zur Arbeitstätigkeit. Die Unterschiede sind graduell und entstammen auch der Verschleierung des Fehlens dieses Bedürfnisses und aus einem Rolle-Spielen. All dies wird anhand von Beispielen aus dem Untersuchungsmaterial illustriert.

Der Artikel schliesst mit der Feststellung der Bewiesenheit der eingangs gestellten Hypothese und mit einigen, die Prävention betreffenden Konklusionen.

Tihamér Tóth:

Über die Viktimologie

Der erste Teil der Abhandlung befasst sich mit der Frage, welche Stellung die Viktimologie im System der Kriminalwissenschaften einnimmt. Im zuge der Entwicklung der Kriminalwissenschaften kam vor mehr als 20 Jahren diese Kriminalwissenschaft zustande, welche die Charaktermale der Persönlichkeit der durch eine Straftat Verletzten, deren Verhältnis zu den Verübern der Straftat, ihr Verhalten in den kriminellen Situationen untersucht und analysiert. Die sozialistische Viktimologie ist eine multi-disciplinäre moderne Kriminalwissenschaft, mit der man sich in mehreren sozialistischen Ländern, so auch in Ungarn befasst.

Der zweite Teil der Abhandlung gibt einen Übersicht über die Lage der Viktimologie in Ungarn.

Die Viktimologie bereichert die Kriminalwissenschaften mit neuen Aspekten, Sachbereichen. Sie erweitert die Methoden und die Mittel des, gegen die Kriminalität geführten Kampfes und trägt dazu bei, dass immer weniger Menschen Opfer der verbrecher werden.

Károly Benedek:

Quelques questions relatives à la loi uniforme des coopératives

Dans l'introduction l'étude souligne le rôle du mouvement coopératif dans la période de l'édification complète du socialisme et analyse les causes qui nécessitent la nouvelle réglementation juridique. Après, elle examine les différentes méthodes possibles de la réglementation juridique et aboutit à la conclusion que l'établissement de la loi uniforme ne tranche pas la question litigeuse de la formation du droit des coopératives comme branche autonome de droit.

Par la suite elle analyse le problème des rapports entre la nouvelle loi et le Code civil et entre la nouvelle loi uniforme et les règles de droit autonomes relatives aux différentes branches ou types de coopératives.

Dans la deuxième partie de l'étude de l'auteur met en relief quelques exemples des dispositions envisagées de la loi en préparation. Il engage un débat sur la conception théorique selon laquelle le sujet du droit de propriété des coopératives est le membre de la coopérative qui exerce les droits du propriétaire non pas par l'intermédiaire de cette dernière, mais indirectement. En ce qui suit il aborde aussi les débats nés en conséquence des formes éventuelles des associations économiques formées par les coopératives. Pour finir il traite les questions relatives aux unions des coopératives, au conseil des coopératives, comme organe national de représentation d'intérêts et à la surveillance d'Etat.

József Gödöny:

Le développement social et la formation de la délinquance

Après avoir analysé la situation de la délinquance en Hongrie, l'auteur arrive à la conclusion qu'en ce qui concerne les rapports entre développement social et délinquance l'acroissement de la délinquance n'est pas un concomitant nécessaire du développement social socialiste; en effet les phénomènes accompagnant du développement non-socialiste, tels l'urbanisation, l'industrialisation, la croissance de la population, la migration intérieure, l'insécurité sociale et le développement technique se manifestent dans beaucoup de pays. La cause en est que dans le cadre du développement de caractère socialiste se réalisent certaines dispositions sociales, économiques, culturelles qui neutralisent l'effet éventuellement criminogène du développement et assurent des conditions objectivement favorables à la prévention. Les mesures préventives reposent sur les conditions objectives ainsi formées à l'élaboration desquelles les recherches criminologiques apportent une assistance importante.

Imre A. Wiener:

La responsabilité pénale concernant l'activité économique dans le droit pénal des pays socialistes européens

En ce qui concerne l'activité économique comportant des résultats dommageables le droit pénal des pays socialistes européens contient non seulement des dispositons légales prévoyant des attitudes spéciales de la consommation de l'infraction, mais y figurent en outre plusieurs dispositions légales frappant de sanctions des inobservations, par intention ou par imprudence, de certains devoirs. Aucuns de ces Codes font distinction entre la responsabilité des personnes accomplissant un travail de direction et un travail d'exécution, de la sorte que la responsabilité accrue des personnes accomplissant une activité de direction est liée à la réglementation en droit positif de l'acceptation des risques économiques.

Ödön Bodnár:

Les délinquants contre les biens

L'étude rend compte de l'enquête poursuivie concernant les auteurs des délits contre les biens. Une hypothèse essentielle de l'enquête était le manque de l'intérêt pour l'activité de travail manifesté chez les délinquants contre la propriété. La première partie de l'article motive la justification de cette hypothèse. Elle traite le rôle de l'activité humaine, au premier lieu le rôle de l'activité de travail qui détermine, conserve et développe l'existence, la personnalité et la société. Selon l'auteur l'activité de travail — au cas de développement adéquate — devient un besoin humain, donc une exigence et aussi une mesure de l'adaptation sociale. Comme résultat de l'enquête l'auteur énumère 3 types différents, dans deux groupements — sur la base de la relation des activités de travail en connexité des lieux de travail et du foyer des délinquants. Un attribut commun de ceux-ci est le manque de l'exigence de déployer une activité de travail. Les différences sont de gradation et résultent aussi du camouflage de cette exigence et d'un rôle joué par le délinquant. Tout ceci est illustré par des exemples tirés de la matière d'enquête. Pour finir, l'étude établit la justification de l'hypothèse et finit par des conclusions ayant trait à la prévention.

Tihamér Tóth:

La „victimologie"

La première partie traite la position dè la victimologie dans le système des sciences criminelles. Il y a plus de 20 ans qu'une nouvelle science criminelle est née en conséquence du développement des sciences criminelles qui recherche et analyse les caractéristiques de la personnalité des personnes lésées par les infractions, leurs rapports aux auteurs des infractions, leurs conduites dans les situations criminelles. La victimologie socialiste est une science criminelle moderne de caractère multi-disciplinaire cultivée dans beaucoup de pays socialistes et aussi dans la République Populaire Hongroise.

La deuxième partie de l'étude offre un aperçu de la situation de la victimologie dans la République Populaire Hongroise.

La victimologie enrichit les sciences criminalistiques d'un nouveau aspect et de nouveaux sujets. Elle s'étend sur les méthodes et les moyens de la lutte contre la délinquance et contribue à ce que moins de personnes deviennent victimes des délinquants.

Károly Benedek:

Several problems of the uniform Cooperative Act

The paper in its introduction provides an analysis of the cooperative movement in the complete building up of socialism and discusses the reasons why a new legal regulation is required. In the following pages it examines the possible methods of legal regulation. The author comes to the conclusion that the enactment of a uniform Act on cooperatives does not decide the debate on cooperative law in the legal system.

The author goes on to analyse the relation between the new Act and the Civil Code as well as between the new uniform Act and the statutes regulating various cooperative branches or cooperative types.

In the second part some provisions of the Act now in the stage of drafting are pointed out. The author questions the theoretical conception according to which the subject of cooperative ownership were the cooperative member who — it is claimed — exercises ownership rights not through the intermediary of its organization but does so directly. Then the author discusses the debates on the possible forms of economic associations between cooperatives. Lastly he discusses problems relating to cooperative associations, the cooperative council as a national organ of interest representation and supervision by the state.

József Gödöny:

Social development and crime trends

The author after analysing the crime situation in Hungary comes, in regard to the correlation between development and crime, to the conclusion that phenomena concomitant with non-socialist development like in consequence of urbanization, industrialization, increase of population domestic migration social insecurity, unlike in many countries are not unavoidable in socialist development. This is accounted for by the introduction in socialist countries of social, economic, cultural etc. measures which neutralize the eventual criminogenic effect of development and provide objectively favourable conditions for the prevention of crime. Such prevention measures are based on the objective conditions so evolved to the elaboration of which considerable aid is given by criminological studies.

Imre A. Wiener:

Criminal responsibility in regard to economic activity in the criminal laws of the European socialist countries

In the criminal laws of the European socialist countries not only statutory provisions containing special attitudes of committing crime provide for but there are, in addition, several statutory provisions which sanction breach of duty committed by intent or negligence. In some Codes there is a difference made between the responsibilities of those in charge of directing and executing activities and the increased responsibility of those in charge of direction and leading is coupled with the statutory regulation of economic risks.

Ödön Bodnár:

Crimies against property

The paper provides an examination of the protection against criminals connected with property. An essential hypothesis of the examination is: the desire to work is lacking in criminals against property. The first part of the paper is devoted to the justifiability of this hypothesis. It discusses the role of human activity, decisevely working activity which determines maintains and develops society. The author holds that working activity — when circumstances are appropriate — becomes a human need, i. e. a claim and serves as a standard of social adjustment. As a result of the examination the autnor lists three types on the ground of the criminals' relations to their place of employment and home. Their common criterion is: no desire to work. The differences are graded and the lack of desire to work is rooted in playing a role and hiding it. All these are demonstrated by examples taken from the examination material. The paper establishes

that the hypothesis was right and is finished with some conclusions in regard to prevention.

Tihamér Tóth:

On victimology

The first part of the paper deals with the place of victimology in the system of criminal sciences. As a result of the evolution of criminal sciences this branch of science has come into being more than twenty years ago which studies and analyses the personality of crime-injured persons their relations with the criminals and their attiudes when the crime has been committed. Socialist vicimology is a modern multi-disciplinary criminal science which is studied in several socialist countries Hungary included.

Victimology enriches criminal sciences with a new mental attitude and topics. It broadens the methods and means of fighting crime and contributes to diminishing the number of the victims of crime.

The second part of the paper surveys the place of victimology in the Hungarian People's Republic.

E lapszám (XXVI. új évfolyam 8—9.) szerzői: *Dr. Benedek Károly* Igazságügyi Minisztérium főosztályvezetője. — *Dr. Gödöny József* az Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézet igazgatója. — *Dr. Wiener A. Imre* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — *Dr. Bodnár Ödön* Megyei Bírósági bíró (Miskolc). — *Dr. Tóth Tihamér* aspiráns. — *Dr. Patera Antal* az Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézet főmunkatársa. — *Dr. Besenyei Lajos* egyetemi adjunktus (Szeged). — *Dr. Rex-Kiss Béla* főorvos. — *Dr. Bihari Mihály* tudományos munkatárs. — *Dr. Sólyom László* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — *Dr. Hlavaty Attila* tudományos munkatárs.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

71.6259 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

Ára: 16,— Ft

INDEX: 25 422

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI EGYETEM KÖNYVTÁRA
1971 NOV 23

XXVI. új évfolyam 10. szám Budapest, 1971. október

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

KARPEC, I:
A bűnözés egyes okairól és azok hatásáról az ifjúságra 441

KERTÉSZ IMRE:
A tárgyi bizonyíték prioritásának problémája 447

DOMÉ GYÖRGYNÉ:
A háztáji föld jogosultja 451

SÜVEGES MÁRTA:
Saját földhasználathoz való jogosultság a mezőgazdasági szakszövetkezetben 459

ELLILÄ, TAUNO:
A finn polgári perjog alapjai 466

SCHELNITZ GYÖRGY:
A perbeli képviselet fogalma 473

Szemle:

RÁCZ ISTVÁN:
Gondolatok Dr. Bacsó Jenő: Az örökbefogadás c. monográfiája kapcsán 482

СОДЕРЖАНИЕ: *Карпец, И.:* О некоторых причинах преступности и их влиянии на молодежь. — *Имре Кэртес:* Проблема приоритета вещественных доказательств. — *Мария Доме:* Лицо, имеющее право на приусадебный участок. — *Марта Шювегеш:* Правомочие на собственное землепользование в сельскохозяйственном производственном кооперативе. — *Эллила Тауно:* Основы финского гражданско-процессуального права. — *Дёрдь Шелниц:* Понятие процессуального представительства. — *Обзор: Иштван Рац:* Некоторые замечания во связи с монографией Д-р Бачо Енё: Усыновление

INHALT: *I. Karpec:* Über einige Ursachen der Kriminalität und über deren Auswirkung auf die Jugend. — *Imre Kertész:* Das Problem der Priorität des Sachbeweises. — *Frau György Domé:* Der Berechtigte des individuellen Bodenbesitzes. — *Márta Süveges:* Die Berechtigung auf eigene Bodenbenützung in der landwirtschaftlichen Fachgenossenschaft. — *Tauno, Ellilä:* Die Grundlagen des finnischen Zivilprozessrechts. — *György Schelnitz:* Der Begriff der Prozessvertretung. — *Rundschau: István Rácz:* Gedanken anhand der Monographie über die Annahme an Kindes Statt von Dr. Jenő Bacsó

SOMMAIRE: *Karpec, I.:* Certaines causes de la délinquance et leurs effets produits à la jeunesse. — *Imre Kertész:* Le problème de la priorité des preuves matérielles. — *(Mme) Marie Domé:* L'ayant-droit à la terre en exploitation domestique. — *Márta Süveges:* Le droit d'exploiter la propre terre du membre d'une coopérative agricole spécialisée. — *Ellilä, Tauno:* Les bases de la procèdure civile en Finlande. — *György Schelnitz:* Le concept de la représentation dans la procédure. — *Revue: István Rácz:* Réflexions sur la monographie de Dr. Jenő Bacsó: „Az örökbefogadás" (L'adoption)

CONTENTS: *I. Karpec:* On some causes of crime and their effect on youth. — *Imre Kertész:* The problem of the priority of material proofs. — *(Mrs.) György Domé:* The person entitled to land use of its own. — *Márta Süveges:* The title to personal land use in specialized agricultural cooperatives. — *Tauno Ellilä:* The foundations of the Finnish civil procedure. — *György Schelnitz:* The concept of representation in law-suits. — *Review: István Rácz:* Reflections on Dr. Jenő Bacsó's work: Az örökbefogadás (Adoption)

E lapszám (XXVI. új évfolyam 10.) szerzői: *Karpec, I.* a jogi tudományok doktora, egyetemi tanár (Moszkva). — *Dr. Kertész Imre* Belügyminisztériumi osztályvezető. — *Dr. Domé Györgyné* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Süveges Márta* egyetemi adjunktus. — *Ellilä, Tauno* egyetemi tanár (Helsinki). — *Dr. Schelnitz György* az Igazságügyi Minisztérium főelőadója. — *Dr. Rácz István* a Fővárosi Tanács gyámügyi és ifjúságvédelmi osztályának csoportvezetője.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

71.6500 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

XXVI. új évfolyam 10. szám Budapest, 1971. október hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A bűnözés egyes okairól és azok hatásáról az ifjúságra

A fiatalkorúak és az ifjúság bűnözésének a problémája mindig olyan égető probléma volt és lesz is, amely iránt senki sem lehet közömbös. A tőkés országokban azért, mert ez a bűnözés rendkívül megnövekedett és veszélyes formákat öltött, és lényegében talán a legszembetűnőbben fejezi ki a burzsoá társadalom bomlását. A szocialista társadalomban azért, mert nem szemlélhetjük nyugodtan azt, hogy fiataljaink valamely része helytelen útra tér.

A bűnözés mint társadalmi jelenség forrásai, annak okai különbözőek a különböző társadalmi-politikai rendszerekben. A kizsákmányoló rendszerek számára a bűnözés elkerülhetetlen velejárójuk, amely a kizsákmányoló antagonisztikus társadalmi viszonyok lényegében gyökeredzik. A szocialista társadalom számára a bűnözés olyan jelenség, amely a megelőző társadalmi-gazdasági formációkból „jött át" a szocializmusba, s ellentmond a szocializmus eszméinek és elveinek, de elkerülhetetlen a társadalom fejlődésének jelenlegi szakaszában, mert a szocializmus nem az egyedüli rendszer a földünkön, s az élet minden területén — gazdasági, ideológiai és egyéb területeken — ki van téve a kapitalizmus arra irányuló törekvéseinek, hogy megzavarja a szocializmus fejlődését, és másodszor a szocializmus magában véve még nem eszményi társadalmi rendszer és a fejlődése során egyrészt a múlt befolyását, másrészt a saját ellentmondásait és nehézségeit is le kell küzdenie. Egyelőre még az emberek sem eszményiek, akik a szocializmust megelőző formációk számos emberi korosztálynak társadalmi tapasztalatait és pszichológiáját is tükrözik.

A bűnözés a társadalom életében sok ezer éve létezik. A szocializmus viszont fiatal társadalmi rendszer és természetesen illúzió lenne, ha már most „megkövetelnénk" a bűnözés általában a jogsértések teljes megszüntetését. Az objektív társadalmi folyamatokat egyáltalán nem lehet erőszakkal elnyomni. Éppen ezért a bűnözés felszámolását nem lehet valamilyen konkrét határidőhöz kapcsolni, mivel ez egyáltalán nem volna reális. V. I. Lenin, amikor a bűnözés felszámolásának útjairól beszélt az új társadalmi rendszer feltételei közepette, rámutatott arra, hogy azoknak a *gyökeres* társadalmi okoknak a felszámolásával, amelyek a régi rendszer feltételei közepette *elkerülhetetlenül* maguk után vonták a bűnözést, azaz az embernek ember általi kizsákmányolása, a magántulajdon, a nyomor stb. megszüntetésével megteremtettük a reális előfeltételeket e negatív jelenség leküzdéséhez. De Lenin semmiféle konkrét határidőt nem jelölt meg. Sőt több, azt mondotta, hogy meg fogjuk ezt valósítani, bár nem tudjuk, hogy mikor. De ahhoz, hogy helyesen fogjuk fel ezt a nagyon bonyolult problémát, fontos, hogy ne hagyjuk szem elől azt, hogy a szocializmus, a szocialista társadalmi viszonyok *reális bázist teremtettek* nemcsak arra, hogy az emberiség történelme folyamán először fel lehessen vetni a társadalom életében a bűnözés leküzdésének a kérdését, hanem arra is, hogy e feladat a gyakorlatban is megvalósuljon. Ezt azonban csak úgy érhetjük el, ha nem szaladunk túlságosan előre, hanem maradéktalanul figyelembe vesszük a társadalmi viszonyok fejlődésének összetett jellegét. Nem véletlen az, hogy a bűnözés leküzdéséhez vezető út a gazdasági, szociális-kulturális és népművelési feladatok komplex megoldásán keresztül vezet. Ezek pedig olyan feladatok, amelyeket az egész társadalomnak, az egész államnak, az egész népnek kell megoldania, és amelyek megoldását az objektív lehetőségek és az egész társadalom fejlődésének törvényszerűségei határoz-

zák meg. Éppen ezért a bűnözésről, valamint annak okairól és megszüntetésének útjairól nem szabad elsietett megállapításokat tenni.

Azt mondjuk, hogy a bűnözés a szocializmusba a korábbi rendszerekből „jött át", hogy az a szocializmust megelőző társadalmi-gazdasági formációk maradványa, a múlt maradványa. Továbbá, hogy maguk a bűnözők ezeknek a káros maradványoknak a viselői. Annak idején az elméletben azt állították, hogy a bűnözés okai a múlt maradványai az emberek tudatában és magatartásában, valamint a kapitalista környezet (később — az imperialista tábor) léte. Majd ezt a tételt kezdték kétségbevonni és arra hivatkoztak, hogy ezzel nem lehet a konkrét jelenségeket megmagyarázni. Ugyanakkor az általános tételek szükségesek mind a bűnözés egésze meglétének a megmagyarázásához, mind pedig a konkrét megnyilvánulásának a tisztázásához is. A hiányosság nem magában a fenti általános tételben volt — ez a tétel minden részletében helyes —, hanem abban, hogy az elmélet képviselői nem mentek tovább e tétel kinyilvánításánál, nem mélyedtek el a tartalmába, nem tanulmányozták ennek az általános tételnek a konkrét megnyilvánulásait. És ilyen konkrét megnyilvánulások vannak. Példaképpen jelenleg elég gyakran találkozunk az alábbihoz hasonló következtetéssel: „A bűnözés létét nem lehet a múlt maradványaival megmagyarázni. Hisz milyen maradványok lehetnek egy felnövekvő fiatalnál? A fiatal ugyanis nem élt a kapitalizmusban!" A fenti megállapítás alapján azt gondolhatná valaki, hogy kétségbe vonta azt az egész koncepciót, amely szerint mind maga a bűnözés, mind pedig ezen belül annak okai is a múlt maradványa, és hogy ezzel az opponenseit „sarokba szorította". Ugyanakkor, enyhén szólva, mindez tévedés. Arról van szó, hogy a maradványi jelenségek hatásának a mechanizmusa nagyon bonyolult. A múlt maradványai kisebb vagy nagyobb mértékben megtalálhatók minden emberben, de társadalomellenes magatartásként főként azoknál nyilvánulnak meg, akiknek hiányos a társadalmi nevelése, hiányosak a kulturális ismeretei, akik számára a szocialista együttélési szabályok nem váltak valóságos szabályokká. A múlt maradványainak a társadalmi életre gyakorolt hatásáról, azok életképességéről nagyon világosan szólt L. I. Brezsnyev az SZKP XXIV. kongresszusán.

A társadalomellenes magatartás és a bűnözés a múltbeli maradványok megnyilvánulásának végletes formája. A múlt maradványai az emberek egyéni tudatában találhatók. Megtalálhatók azonban a társadalmi tudatban is, de kisebb mértékben, minthogy itt általánosabb törvényszerűségek hatnak, nevezetesen az egyéni tudatnak a társadalmi tudattól, és a társadalmi léttől való elmaradása törvényszerűségei. És amennyiben a múlt maradványai megtalálhatók a felnőtteknél, akkor a felnövekvő ifjúságnál is megtalálhatóknak kell lenniök, mert ez utóbbiakat éppen a felnőttek nevelik, s ezek a felnőttek példáját követik. Ha pl. a felnövekvő fiatal azt látja a családban, hogy nem tanúsítanak kellő tiszteletet a nők iránt, minden alap meg van annak feltételezésére, hogy ő is hasonló nézeteket fog vallani (amelyek nyilvánvalóan a múlt maradványai a szocializmusban). Bár ez még egymagában nem jelent végzetes hatást, mert a fiatal a családján kívül egyéb pozitív (és egyben negatív) hatásoknak is ki van téve, mondjuk az iskolában.

Ha a fiatal úgy látja, hogy a felnőttek isznak és őt magát is az ivásra tanítják, lehet-e csodálkozni azon, hogy a fiatal bűnözők között vannak olyanok is, akik átveszik ezt a szenvedélyt? És az iszákosságra már a mai időkben tanították meg őket. Ki ne ismerné, mondjuk az ilyen „régi" szokást? A fiatalember munkát kap az üzemben. Megkapja az első keresményét. A felnőtt művezető azt mondja neki, hogy a keresményét „fel kell dobni" (el kell inni). Hiszen az első keresményről van szó. Hiszen most már te (ti. a fiatalember) igazi férfi vagy. És elisszák a keresményt. Együtt. Majd később ez a fiatal ugyanilyen módon tanítja erre a szokásra azokat a fiatalokat, akik újonnan léptek be a munkába ugyanezeket az érveket alkalmazva irányukban, amelyeket a felnőttek alkalmaztak vele szemben. Eképpen az ifjú már nemcsak a hordozója a múlt maradványainak, hanem egyben tovább is adja azokat. Vajon ehhez a kapitalizmusban kellett születnie? És ha a fiatal környezetében levő felnőttek isznak, kell-e csodálkozni azon, hogy a fiatalok is isznak? Számos tudós által lefolytatott szúrópróbaszerű vizsgálatok azt mutatták, hogy a fiatalok a jogsértések 50%-át ittas állapotban követik el. A jelenlegi életben a szocialista társadalom körülményei között sajnos még elég sok ilyen maradványi jelenség van, és hogy a fiatalok e múltbeli maradványok hordozóivá váljanak, ahhoz egyáltalán nem kell a kapitalizmusban születniök. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a társadalmi tapasztalatokat, nézeteket, megszokásokat, ideszámítva a negatívakat is, nemzedékről nemzedékre adják át. Hiszen nem véletlen az, hogy a magántulajdonosi pszichológia még egyelőre elég sok embert fertőz meg, mivel az évszázadokon keresztül fejlődött ki. A szocializmus győzelme megteremtette az előfeltételeket ahhoz, hogy leküzdjük a múlt káros szokásait, nézeteit és megszokásait, de nem mentesítette és nem mentesíthette az embereket azonnal ezektől, miként gátat sem tud azonnal emelni e maradványi jelenségeknek az ifjúságra gyakorolt hatása útjában. Ezért a fiatalság magatartása jelentős fokban attól függ, milyenek a felnőttek és milyen módon hatnak rá. Ugyanakkor jellemző tényező, hogy az általános tanulságok és felhívások, még ha a legjobb és leghelyesebb felhívásokról is van szó, eredménytelenek maradnak a konkrét fiatal (és nem fiatal) embernél. Jóval érzékenyebben reagál a mikroszociá-

lis környezet hatására, amelynek a nézetei néha nem felelnek meg a szocialista társadalomban általánosan elfogadott erkölcsnek, mivel még nálunk is vannak olyan emberek, akik a társadalomban uralkodó eszményekkel ellentétesen élnek. Az emberek társadalmi életének ebben a sajátosságában és a rája gyakorolt hatásokban kell tulajdonképpen keresni annak okait, hogy a fiatalember mai életünk egész struktúrája ellenére büntetett előéletű, visszaeső bűnözők és általában a társadalomellenes elemek befolyása alá kerül. A bűnözés statisztikája, s különösen a fiatalkorúak csoportos bűncselekményeinek a statisztikája azt mutatja, hogy a felnőtt felbújtók, főként a büntetett előéletű személyek döntő szerepet töltenek be abban, hogy a fiatalok a bűnözés útjára lépnek. E problémakörben végzett vizsgálatok azt mutatják, hogy a csoportos bűncselekmények kb. 75%-ában a bűncselekmények szervezői olyan személyek voltak — fiatalok, vagy felnőttek — akiket már korábban büntető felelősségre vontak.

A múlt maradványai, természetesen nem az időbeli távolság értelmében, hanem a szocializmusba átkerülő negatív tapasztalat értelmében, kívülről is eljutnak hozzánk. A magántulajdonosi nézeteket, az „édes" élet, a brutális ösztönök hirdetését stb. nagyon aktívan importálják a szocialista társadalomba külföldről. Ugyanakkor a durva módszereknek ma már rendszerint nincsen sikere és a propagandát gyakran elég finom módszerekkel folytatják. Ma pl. az imperializmus ideológusai „általános emberi" kategóriákkal operálnak, az „általános emberi erkölcsről", „általános kultúráról" stb. beszélnek és tévútra vezetik a politikailag és társadalmilag éretlen fiatalembereket az egyes események, elméletek és folyamatok értelmét illetően. És sajnos még nem mindig reagálunk kellő eréllyel az ilyen módszerekkel szemben. A szovjet emberek, és még a fiatalság is, természetesen sok kérdésben tisztán látnak. De nem mindent és nem mindenben. És ezért határozottabb módon kell fellépni az olyan kísérletekkel szemben, amelyek arra irányulnak, hogy a szocialista társadalom tagjait kívülről különféle osztályon felüli és történeti szemléleten felüli koncepciókkal fertőzzék meg. Ideszámítva a rádiót, a filmeket (amelyek irányában gyakran nem lépünk fel megfelelő igényességgel), a ponyvairodalmat (és gyakran nem csak a ponyvairodalmat) stb. A konvergenció elmélete, mégha gyakran nincs is közvetlen vonatkozása a bűnözés problémájához, gyakran bázisa a helytelen nézetek kialakulásának, különösen azzal kapcsolatban, hogy milyen a szerepe és a helyzete a személyiségnek a társadalomban, és így az alapja a bűncselekmények elkövetésének is.

Ebben az összefüggésben érintünk egy olyan további problémát is, amely a jelenlegi időszakban igen aktuális. A mi évszázadunk a tudományos műszaki forradalom, a tudományos műszaki előrehaladás évszázada. Néha a „tömeges civilizáció" évszázadának nevezik. A tudomány és a technika, a vívmányaik megvalósítása a mindennapi életben kihat az emberi személyiség alakulására; ennek során sor kerül az ember szellemi és testi életének felgyorsulására. Ez a rohamos folyamat még egy megállapítást váltott ki: azt, hogy az ember a jelenkori világban rendkívül bonyolult körülmények között él, amelyek végzetesen negatív irányban hatnak rá, aminek következtében nem képes hozzájuk alkalmazkodni, elszakad a társadalomtól, elidegenedik és ennek következtében szembekerül a társadalommal, ezen belül a bűnözés formájában is.

Mindezek a tételek nem nélkülöznek minden alapot. De tisztán kell látni jelentőségüket, igazi szerepüket az ember életében, különösen a fiatal és kialakulóban levő személyiség vonatkozásában.

S valóban az ember által észlelt információk áradata igen nagy. És távolról sem fogja fel az ember mindazt helyesen, amit az említett információk közül felfog. De ez nemcsak és nem annyira az információ lényegétől függ, mint attól is, hogy az ember milyen mértékben van *felkészülve* az információ átvételére. A felgyorsulás szintén létezik, mind szellemi, mind pedig fizikai vonatkozásban. A fiatal emberek minden vonatkozásban gyorsabban fejlődnek, mint mondjuk 2—3 évtizeddel ezelőtt. De a szellemi és fizikai élet felgyorsulása nem mindig felel meg a *társadalmi* érettségnek. Lehet sok ismeretekkel bírni a tudomány valamely területén, lehet a különböző dolgokat a mai emberhez illő „színvonalon" megítélni. De az ismeretek egyes területeken még nem helyettesítik az általános kultúrát és még kevésbé helyettesítik a nevelést, különösen a társadalmi nevelést. Lehet valaki képletesen szólva művelt barbár. Ugyanúgy, ahogyan (külsőleg) a mai követelmények színvonalán végzett eszmefuttatások sem jelentik még az igazi ismereteket. Ezeket a következtetéseket és eszmefuttatásokat joggal összehasonlítjuk többek között a bűnözésre vonatkozó következtetésekkel, amelyről nagyon sokan „az ügy ismeretében" fejtik ki a következtetéseiket, és ugyanakkor lényegében semmit sem tudnak a bűnözésről. Ezen az alapon kísérletet tesznek arra, hogy átvigyék a szocialista kriminológiába a tudományos műszaki haladásra, az urbanizálódásra, migrációra és az ehhez hasonló folyamatokra, mint a bűnözés okaira vonatkozó burzsoá elméleteket.

És íme ezzel eljutottunk a legfontosabb kérdéshez. A tudományos műszaki forradalom „megvádolása" azzal, hogy a bűnözést okozza, teljesen tudománytalan. Az emberi társadalom állandóan fejlődik. Az élet valamennyi területén végbemenő előrehaladás nélkül nem lehetne szó az emberi társadalom előrehaladásáról.

A burzsoá ideológusok abból indulnak ki, hogy a burzsoá társadalom körülményei között a bűnözés mindinkább fokozódó növekedése figyelhető meg. S azért, hogy mentesítsék a kapitalizmust a bűnözés előidézésének a vádja alól, mindent a fejlődés „bonyolultságára", a tudományos műszaki forradalomra, a „tömeges civilizációra" hárítanak át. De az emberi fejlődés mindig bonyolult volt. Minden a konkrét történelmi helyzetben valósul meg, megy végbe. Bonyolult volt az emberi személyiség fejlődése a rabszolgaság idején, s nem kevésbé volt összetett az akkori idők emberei számára a fejlődésük a feudalizmusban sem. Talán viszonylag nem volt kevésbé összetett, mint jelenleg éspedig azért, mert az emberek kénytelenek voltak egyrészről harcolni a természet erőivel szemben, miközben nem rendelkeztek azokkal a tudományos műszaki vívmányokkal, amelyek megkönnyíthették volna az életüket, s másrészről a feudális társadalmi viszonyok súlyos járma majdnem a teljes jogtalanság színvonalára süllyesztette őket.

Ezért, amikor a tudományos műszaki forradalommal összefüggő jelenlegi folyamatokat értékeljük, ezt a problémát nem vizsgálhatjuk absztrakt módon, hanem figyelemmel kell lennünk arra, hogy a tudományos műszaki forradalom *nem önmagában fejlődik,* hanem egy meghatározott társadalmi rend keretei között. A tudományos műszaki forradalom vívmányai különféle módon hatnak a társadalom fejlődésére és különféle módon kerülnek felhasználásra a kapitalizmus és a szocializmus feltételei közepette. A negatív következményeit nem maga ez a forradalom váltotta ki, hanem a kizsákmányoló társadalmi-gazdasági formációkra sajátos társadalmi viszonyok.

Az ember elidegenedését nem az vonta maga után, hogy az ember feltalálta a megfelelő készüléket, amely lehetővé tette a repülést a Holdra és az ottani kiszállást, hanem a kapitalizmus társadalmi viszonyai. Az atomenergia terén elért vívmányok nem önmagukban veszélyesek, hanem attól függően, hogy kinek az érdekében, milyen célok elérése végett használják fel azokat. És amíg Nyugaton az ifjúságnak azt sugallják, hogy a mai atomkorszakban úgy viselkedhet, ahogyan csak akar, így se, úgy se lesz jó, s ebből kifolyólag a minden iránti hitetlenséget, politikai közömbösséget hirdetnek és elfordulást a saját élmények valamint a szexualitás irányában, akkor a szocialista társadalom körülményei között mi teljesen eltérő módon vetjük fel, mondjuk az atomfizika vívmányai, felhasználásának a kérdéseit, miként általában a tudományos műszaki vívmányok, az egész tudományos műszaki haladás felhasználásának a kérdését.

Semmiképpen sem lehet lebecsülni ezeket a Nyugatról jövő hangulatokat és beállítottságokat. Nyugaton ezek nem véletlenszerűek. Akkor, amikor a burzsoá ideológusok a fiatalságot absztrakt atomveszéllyel (és lényegében az imperializmus szempontjából nagyon konkrét veszéllyel) rémisztgetik, arra törekszenek, hogy elvonják a fiatalok figyelmét az égető társadalmi problémáktól.

Az ember nem a tudomány, mint olyan által idegenedik el, hanem az ideológiai ráhatáson keresztül, annak következtében, hogy azt a gondolatot sugallják neki, hogy a rohamosan fejlődő kor lealacsonyítja őt, mint személyiséget, megfosztja őt az önállóságától.

Mindezeknek az elméleteknek meghatározott osztályértelmük van, bár álcázott módon. És ennek tudatában kell lenni. Ezen túlmenően ezek az elméletek tudománytalanok és történelemellenesek. Ha elfogadjuk azt a tételt, amely szerint a bűnözés oka a tudományos műszaki haladás, tehát mennél tovább fejlődik az emberi társadalom, annál több lesz benne a bűnözés (ahogyan ezt Merton, M. Kleiner, P. Solis és más burzsoá ideológusok állítják), akkor akaratlanul felvetődik az a kérdés, hogy miért fejlődik egyáltalán az emberi társadalom? Nem lenne egyszerűbb, ha visszafele haladnánk az elődeink irányában? De a társadalom továbbra is fejlődni fog, függetlenül attól, akarják-e ezt a burzsoá ideológusok, vagy nem akarják, a tudomány tovább fog haladni, és a technika szintén. És az ember a leghaladottabb technika alapján fog tökéletesedni. Javulni fognak az életkörülményei, de csak a kommunizmust építő társadalom feltételei közepette. Ebben áll a kérdés lényege.

És ha közelebbről megvizsgáljuk azokat, akik a szocialista társadalom körülményei közepette bűncselekményeket követnek el, megállapíthatjuk, hogy az esetek többségében azok követik el a bűncselekményeket, akiket a tudományos műszaki haladás, képletesen szólva, elkerülte.

A szovjet kriminológusok vizsgálatai pl. azt mutatják, hogy a fiatal bűnözők a képzettségük színvonalát tekintve 2—3 évvel elmaradtak az olyan kortársaiktól, akik nem követnek el bűncselekményeket.

Igaz ugyan, hogy a bűnözők képzettségi színvonala jelenleg általában magasabb, mint mondjuk 30 évvel ezelőtt, azonban minden viszonylagos: a többi fiatal jelentős mértékben előbbrehaladt. Így tehát a tudományos műszaki haladásnak itt nincs semmi szerepe.

Természetesen nem hunyhatjuk be a szemünket az előtt, hogy a társadalmi életben vannak olyan folyamatok, amelyeknek negatív oldalaik is vannak (mindent dialektikusan kell felmérni), eltekintve attól, hogy a maguk egészében e folyamatok progresszívek és szükségesek a szocialista társadalom számára. Vegyük pl. a lakosság migrációját. A migráció akkor szervezett, ha mondjuk egy új vállalat építéséhez külön kiválasztják az embereket és az új helyen létrehozzák számukra a szükséges

kulturális, lakás és jóléti feltételeket. De előfordul az is, hogy a migráció elemi módon megy végbe, amikor az áttelepülő lakosság nem megfelelő szociális körülmények közé kerül, nincsenek biztosítva számukra a lakások, még ha átmenetileg is nehézségek közé kerülnek, elvesztik az eredeti társadalmi kapcsolataikat és ennek eredményeképpen egyesek közülük a bűncselekmények elkövetésének útjára lépnek, mivel ezen túlmenően az ilyen települők rendszerint fiatalemberek és társadalmilag néha még nem eléggé érettek. A fiatalság könnyebben siklik rossz vágányra, mint a felnőttek, amikor az életben nehézségekbe ütközik. De ezek egyáltalán nem végzetesen elkerülhetetlen következmények, amelyeket a migráció, mint olyan vált ki. Ezeket előre lehet látni és meg lehet gátolni.

Természetesen nálunk is vannak hiányosságok és nálunk sincs még minden rendben. Különösen az ilyen folyamatok valamennyi következményei előrelátásának a hiánya, az olyan intézkedések időbeni megtételének az elmulasztása, amelyek csökkentik vagy teljesen kiküszöbölik az említett folyamatok káros következményeit, azonban minden esetre olyan folyamatokról van szó, amelyek a mi társadalmunk körülményei között irányíthatók.

A szocialista társadalom érdekelve van e folyamatok szabályozásában, abban, hogy maximális hasznot hozzanak az egész társadalom számára és minden egyes ember — a társadalmi viszonyok tökéletesítésére irányuló egész tevékenység résztvevője számára.

Ilyenképpen az a külsőleg tetszetős elmélet, amely a bűnözést a társadalmi folyamatokkal, mint olyanokkal, különösen a tudományos műszaki haladással magyarázza, nem más, mint olyan spekuláció a társadalom mai fejlődésének sajátosságairól, amely új ruhába öltöztetve igyekszik elrejteni azt a tényt, hogy a bűnözés az antagonisztikus társadalmi viszonyok szülemény e.

Az új társadalom fennállása folyamán a szocialista társadalmi viszonyok a bűnözés ellen folytatott harcban olyan jelentős sikerek elérését tették lehetővé, amilyeneket a szocializmust megelőző egyetlen társadalmi rendszernek sem sikerült elérni. Ezek a sikerek: egyrészt a gengszterizmus, erőszakos rablás és más veszélyes formákban jelentkező hivatásszerű bűnözés gyakorlati megszüntetése, tehát azoknak a bűnözési formáknak a kiküszöbölése, amelyek a jelenkori kapitalista társadalmat marcangolják, másrészt a bűnözés struktúráján belül a súlyos bűncselekmények számának a csökkentése és a bűnözés sok egyéb formáinak csökkentése, különösen az ifjúság által elkövetett viszonylagosan veszélyes bűncselekmények számának a csökkentése és annak elérése, hogy a bűncselekmények általános tömegében a fiatalkorúak bűncselekményeinek a részesedése csekély legyen.

És amennyiben általános formában, nagyobb részletezés és a jelenség mélyének a vizsgálata nélkül rá kívánunk mutatni arra, elsősorban mindenekelőtt miben kell keresnünk a fiatalkorúak bűnözésének, és következésképpen az ifjúság bűnözésének az okát, akkor a fentebb elmondottakon túlmenően a nevelés hiányosságait kell megemlítenünk. Kívánnivalót hagy maga után a nevelés a családban, az iskolában, a vállalatoknál és intézményeknél. Ugyanígy az általános és társadalmi nevelés is. A felnőtt nevelők nevelési hiányosságai nagyon gyakran szomorú eredményekhez vezetnek. A szülők gyakran nem törődnek a gyermekeikkel, mivel vagy el vannak foglalva, vagy — és ez rosszabb és gyakoribb — saját magukkal foglalkoznak. Ennek eredményeképpen a szülői befolyás helyett a fiatalok más emberek befolyása alá kerülnek. Az iskola viszont távolról sem tudja mindig kijavítani és helyre hozni azt, amit a családban elmulasztottak. A szülők gyakran nem veszik észre azt az időpontot, amikor a fiuk vagy a lányuk helytelen útra tér, vagy figyelmetlenség vagy időhiány folytán, avagy annak következtében, hogy nem értenek a neveléshez. Természetesen vannak olyan szülők is, akik a gyermekeiket a bűnözés útjára taszítják. De ilyen kevés van. Ezeket a törvény értelmében meg lehet fosztani a szülői jogok gyakorlásától, vagy büntetőjogi felelősségre lehet vonni azért, mert a fiatalkorúakat bevonták a bűncselekmények elkövetésébe, illetve erre felbújtották őket. De egyáltalán nincs igazuk azoknak — a mi véleményünk szerint — akik úgy vélik, hogy a gyermekek nem megfelelő nevelése miatt a szülőket büntetőjogi felelősségre kell vonni. Van egy egyszerű igazság: a nevelés sajátos művészet és büntetés segítségével senkit sem lehet nevelésre tanítani. Hát az iskola? Sajnos előfordul, hogy az iskolában tanítanak ugyan, de nem nevelnek (bár természetesen az oktatás szintén a nevelés egyik formája).

Annak idején sok dolgot (és helyesen) eltávolítottak a régi iskola eszköztárából. De egyes folyamatok elgondolkozásra késztetnek. Jelenleg számos esetben azt a szilárdan kialakult családtípust figyelhetjük meg, ahol mindkét szülő dolgozik. A Szovjetunióban az állam két szabad napot vezetett be, ami természetesen lehetővé teszi azt, hogy nagyobb figyelmet fordítsanak a gyermekekre. Ugyanakkor talán hasznos lenne elgondolkozni azon a kérdésen, hogy az iskolákban, még ha kísérletképpen is, be kellene vezetni az egyéb munkától mentesített nevelői munkaköröket az 5. osztálytól kezdve. Ezt a kérdést a kriminológusok és a pedagógusok élénken vitatják. Nevezetesen ettől az időponttól kezdve válik intenzívebbé a felnövekvő fiatalság személyiségének az alakulása. A felnövekvő fiatal egy oktató helyett ebben az időben több oktatót kap; kilép a sajátos társadalmi kapcsolatok szélesebb területére,

önállóbbá válik. Ugyanakkor nagyon tapintatosan és hozzáértően kell őt irányítani, igyekezni kell megérteni, hogy hol, mikor és milyen befolyásoknak van kitéve. Ezt azonban az oktató gyakran nem képes teljes mértékben ellátni. Több osztályban ad elő, miközben az egész osztály nevelője. A saját osztályában csak időszakonként, véletlenszerűen jelenik meg. Már szinte egyáltalán nem ismeri a tanulók osztályonkívüli érdeklődését és kapcsolatait. Hisz 40—45 tanulóról van szó! Lehet-e mindig őt hibáztatni?

De a nevelőnek mindenekelőtt saját magának is képzettnek kell lenni, ugyanakkor késznek kell lennie arra, hogy választ adjon arra az ezer és ezer miértre, amely a kialakulóban levő emberben felmerül. Éppen ezért nagyon tévednek azok a nevelők, akik az irodalomról, a művészetről az ideológiai tartalmuktól függetlenül beszélnek. De a tartalmi összefüggéseket hozzáértően, meggyőzően kell bemutatni, mivel semmi sem taszítja el oly mértékben az embert, mint az unalmas szócséplés és megállapítások. Az ilyen nevelés gyakran éppen ellenkező eredményekhez vezet. Általában rá kell mutatni arra, hogy az amit mi gyakran a fiatalember nézetei zürzavarának nevezünk, az nem zürzavar, hanem a saját nézeteinek a rendszere, még ha torz rendszerről is van szó, a kevés élettapasztalat és a rossz nevelés gyümölcse. A gyerekeknél és az ifjúságnál gyakran sajátos nézetekkel találkozunk a becsületről, arról, hogy mi a helyes és mi a nem helyes. Még ha helytelen, rosszul felfogott nézetekről is van szó, ezek az ő saját nézeteik, mindezzel tisztában kell lenni.

A nevelők által gondatlanul kimondott szó, helytelen álláspont, igazságtalanság vagy elfogultság gyakran a gyermek „mintaképévé" válhat és válik. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy minden nevelő igen nagy tekintélyt jelent. Amikor politikai problémákról beszél, nagyon fontos, hogy ezeket a problémákat helyesen fejtse ki. Amikor a fiatalembert a magatartási szabályokra tanítja, nagyon fontos, hogy az ajánlásai a szocializmus erkölcsi elvein alapuljanak.

A tekintély birtokában nagyon könnyű kételyt hinteni a felnövekvő fiatalok lelkébe, könnyű őket helytelen cselekmények irányába terelni, de háromszorosan nehezebb kijavítani azt a hibát, amelyet a felnőtt nevelő tekintélye oltott be.

A fiatalember társadalmi nevelésének egyik útja a jogi nevelés.

A szocialista társadalomban nem lehet és nem kell lennie olyan embernek, aki nem ismeri a saját állama törvényeinek lényegét. A mai életben gyakran figyelhető meg a következő paradox helyzet. A fiatalember nagy tömegű ismerettel bír a fizika, a természettudományok, a csillagászat területéről, és néha eléggé mélyrehatóan. S ugyanakkor szinte semmit sem tud a magatartási szabályokról, törvényekről és általában a jogról. A 10. osztályos tanulók körében a szovjet kriminológusok által az egyik iskolában lefolytatott felmérés pl. azt mutatta, hogy a tanulóknál néha fantasztikus képzetek vannak arról, hogy milyen büntetéseket szabnak ki a bűncselekmények elkövetéséért. Mindenről beszéltek, amit csak el lehet képzelni (egészen a testi büntetésekig), csupán csak arról nem, ami a valóságban van. Szinte senki sem tudta azt, hogy milyen büntetéseket szabnak ki a fiatalkorúakra. És ugyanakkor abból kell kiindulni, hogy minden tudás elősegíti a magatartás, a nézetek, a szokások alakulását az életbe kilépő embernél.

Ezen túlmenően az adott probléma összefügg még egy további fontos kérdéssel. Azt mondtuk, hogy a fiatalkorúak és az ifjúság bűnözése a nevelés hiányosságaira vezethető vissza. Éppen ezért mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a család és az iskola, valamint a termelési kollektíva olyan legyen, hogy azokban a társadalom tudatos tagjait neveljék. De ez nem jelenti azt, hogy a magatartásáért maga a jogsértő nem tartozik felelősséggel. Beszélünk az élet felgyorsulásáról, mint az idők sajátos jegyéről. Ezzel magyarázzuk (vagy kíséreljük megmagyarázni), hogy miért „lázad" a fiatal, helyezkedik szembe a felnőttekkel, konfliktusos helyzetet teremt. Néha még bűncselekményt is elkövet. De amennyiben gyorsabban fejlődik és kísérletet tesz arra, hogy emberi személyiségként kialakuljon, akkor ebből azt a következtetést kell levonni, hogy ennek a személyiségnek ilyen körülmények között hamarább kell megértenie, hogy mi a jó és mi a rossz. Viszont a probléma egész bonyolultsága abban áll, hogy az élettapasztalat, a társadalmi nevelés és képzettség a felgyorsulás ellenére jelenleg is később válik valósággá, mint a testi és szellemi fejlődés és hogy ugyanakkor az ember nem mentesül attól a kötelezettségtől, hogy felelnie kell a cselekményeiért. Éppen ezért a jogi nevelés egyik feladata az olyan ismeretek átadása, amelyek azzal kapcsolatosak, hogy a fiatalok megértsék a személyiség szerepét a társadalomban és ismerjék a társadalmi magatartási szabályokat.

Az a tény, hogy gyakran nem tudjuk hogyan és milyen körülmények hatására vált a fiatalkorú jogsértővé, nem tudjuk, hogy mi befolyásolta a pszichológiáját és a nézeteit, egyes írókat és újságírókat — s ritkábban jogászokat is, — arra az állításra készteti, hogy a fiatalkorúak magatartásának és cselekményeinek nincsenek motívumai. (Majd ezt az „elméletet" átviszik a felnőttekre is.) Példaként a külföldi sajtóból vett azt az ismert tényt hozzák fel, hogy az Egyesült Államokban az egyik ház padlására visszavonult bűnöző lövöldözte az embereket és később nem tudta megmagyarázni, hogy miért tette ezt. Néha még ki is agyalnak példákat és azokat olyanoknak adják ki, mint

ami „ténylegesen megtörtént". De függetlenül a példáktól a motívumok hiányáról szóló elméletet érdemben nem lehet komolynak tekinteni. Az a tény, hogy mi ma valamit nem ismerünk és nem tudjuk megmagyarázni és bebizonyítani, viszont a bűnöző, különösen a fiatalkorú, gyakran „magába zárkózik" nem akar semmit megmagyarázni nekünk, még nem bizonyítja azt, hogy a cselekményeinek nincsenek motívumai. Az, ami pl. abban mutatkozik meg, hogy ok nélkül belekötnek a járókelőkbe, megverik azokat, különösen ittas állapotban, annak eredménye, hogy a fiatal a negatív társadalmi tapasztalat hatására belsőleg negatív vonásokat, nézeteket, magatartási szokásokat „halmazott" fel.

Ez gyakran természetévé válik. És ha megkérdezik, hogy miért teszi ezt, nem tudja megmagyarázni. Mi viszont nem tudjuk, hogy milyen tényezők hatására alakult ő éppen ilyenné és miért nem alakult a természete normálisan. Talán valamikor képesek leszünk megismerni, hogyan mennek végbe az ilyen folyamatok. De a nemtudás, a szükséges hozzáértés hiánya atekintetben, hogy valamit megismerhessünk, még nem jelenti azt, hogy valami megismerhetetlennel állunk szembe. Nincs megismerhetetlen. Csak eddig még meg nem ismertről lehet szó. És ha valamit nem ismerünk, ez nem jelenti azt, hogy hiányoznak a motívumok. Az ember racionális lény és a cselekményeit mindig valami váltja ki. Csak a pszichikailag nem teljes értékű személyiség cselekedhet „motívum nélkül". De ez már más kérdés. A testileg egészséges fiatalkorút nem lehet „a csökkentett beszámítóképességűekhez" sorolni. A motívumnélküliség elmélete káros a bűnözés elleni harc gyakorlata szempontjából is, mert lehetővé teszi a lelkiismeretlen dolgozók számára azt, hogy kitérjenek annak a szükségessége elől, hogy a lehető legmélyebben vizsgálják a bűncselekmény és a bűnöző személyisége tartalmát, különösen ha felnövekvő fiatalról van szó. Tehát szűkebbre vonja a megelőző intézkedések kidolgozásához szükséges bázist.

A fentiekben megvizsgáltuk a fiatalkorúak és a fiatalok bűnözése igen jelentős problémájának egyes kérdéseit. Nem vizsgáltuk itt a társadalmi szervezetek, a bűnözés elleni harcot folytató szervek megelőző munkájának formáit és módszereit. Ez külön tanulmány tárgyát képezi. Azt tűztük magunk elé feladatként, hogy megvizsgáljuk a probléma egyes általános elméleti és társadalmi aspektusait. Ez a probléma a szocialista társadalom számára mindig egyik fontos probléma lesz. Amikor arra törekedünk, hogy csökkentsük a fiatalkorúak bűnözését, természetesen csökkentjük a felnőttek bűnözésének a mennyiségét is, elősegítjük egészben véve a kitűzött feladatok megoldását. A felnövekvő nemzedékről, annak egészséges erkölcséről való gondoskodás mindig a szocialista társadalom figyelmének központjában lesz.

Karpec, I.

A tárgyi bizonyíték prioritásának problémája

Századunk első felében mindinkább tért hódítottak azok a nézetek, amelyek a tárgyi bizonyítékoknak nagyobb bizonyító erőt tulajdonítottak, mint a személyi bizonyítékoknak. „Erre — írja Unger Jenő — először a történelem tanított meg minket, de... erre most már megtanít a bűnügyi lélektan is a maga tudományos objektív eszközeivel, módszereivel."[1] A kriminálpszichológiai kísérletek alapján helyezkedett Hans Gross is arra az álláspontra, mely szerint „a tanúvallomás tovább nem számítható olyan értékűnek, mint ahogy azt idáig értékelték",[2] és Hellwig is „az utóbbi évek számtalan kísérlete biztos eredményeként" jelenti ki, hogy „legalábbis míg a vallomás hibaforrásait eliminálni nem tudjuk, a tárgyi bizonyítékok a büntetőjogban egyre magasabb jelentőségre tesznek szert."[3] E kísérletek súlyos módszertani hibáira azóta már sokan rámutattak,[4] hatásuk azonban még ma is érezhető a tanúvallomásokkal szembeni szkepticizmusban.

Természetesen nagy szerepük volt ezeknek az elgondolásoknak a terjedésében az első ipari forradalom általános technika-népszerűsítő hatásának és a kriminálltechnika valóban elért sikereinek is.

Az új nyomelőhívási, nyomrögzítési stb. eljárások többnyire meglehetősen egyszerűek voltak. Hans Gross még a kézírások összehasonlítását is a vizsgáló feladatának tekintette.

[1] Unger Jenő: A tanúvallomás értéke. Budapest, 1938. 3. old.

[2] Gross, Hans: Kriminal-Psychologie. 2. Aufl. Leipzig. 1905. VI. old.

[3] Hellwig, Albert: Historischen zur Aussagepsychologie. „Archiv für Kriminalantropologie und Kriminalistik." B. XXXVI. Leipzig. 1910. 324. old.

[4] Poznüsev, Sz. V.: Koszvennüe uliki i ih znacsenie pri raszszledovanii presztuplenij. „Ucsenüe zapiszki VIJuN" Vüp. II. Moszkva. 1941. 236. old.

Az általa javasolt kriminál technikai eljárások elsajátításához nem kellett különös szakismeret.

A szakértői intézmény fejletlensége is hozzájárult ahhoz az általános nézethez, amely a tárgyi bizonyíték fontosságát azzal támasztotta alá, hogy mivel az eljáró hatóság és a vizsgálandó tény közé nem ékelődik be senki, így a szubjektum torzító hatásával sem kell számolni. A szakértői bizonyítás elterjedésével azonban „a polgári államok közvéleménye és jogszolgáltatása részéről mind gyakrabban szó esik a bizonyítás e módjának krízisről. A szakértői bizonyítás nyugaton észlelhető krízisének okát nem annyira a vizsgálati módszerek hiányosságában, mint inkább a vádlott által megbízott szakértők kétesértékű szereplésében lehet fellelni."[5]

A szakértők közbeékelődése a tárgy és a bíróság közé, a vád és védelem szakértőinek sokszor egymásnak ellentmondó véleményei, a tárgyi bizonyítékok hamisításával járó bűnözési módszerek megjelenése sok eljárásjogászt és kriminalistát késztettek a kapitalista országokban is olyan józan állásfoglalásra, amely szerint: „ha a tárgyi bizonyíték a modern eljárásban — a tudomány és technika haladásának hatására — egyre nagyobb szerepet is játszik, annak ellenére sem szabad vele kapcsolatban a régebbi idők hibájába esni, amikor a beismerő vallomást a bizonyítékok királynőjének rangjára emelték (confessio est regina probationum)."[6]

A tárgyi bizonyíték valóban egyre nagyobb szerepében kifejezésre jut a kapitalista államokban rohamosan növekvő bűnözés elleni harc új módszereinek keresése, „annak a szükségszerűsége, hogy a bűnügyi rendőrségi munkamódszereket a változó szociológiai, kriminálfenomenologiai és büntetőjogi adottságokhoz hozzáigazítsák."[7] Ugyanakkor a tudomány és technika e téren elért eredményei újra és újra felszínre vetik a tárgyi bizonyítékok prioritásának napjainkban megint térthódító gondolatát. Egyre gyakrabban olvashatunk megint a „megbízhatatlan, ingadozó és hamis tanúvallomások fölött toronymagasan álló, egészen biztos ítéleti alapul szolgáló, kivédhetetlen ... az egyéb bizonyítékok által különös megbízhatósága miatt felülmúlhatatlan értékű"[8] tárgyi bizonyítékokról.

A tárgyi bizonyítékok prioritásának gondolatával azonban nemcsak burzsoá szerzőknél találkozunk. Így pl. I. N. Jakimov és P. P. Miheev szerint: „A bűncselekmény nyomozásánál a legfontosabb eljárásjogi cselekmények, amelyek segítségével az anyagi igazságot meg lehet állapítani, a szemle és a kihallgatás. Közülük a jelenlegi tudományos álláspont szerint a szemle az, amely tökéletesebb módszernek számít."[9] Álláspontjukat a közvetlenséggel indokolták, s oly következetesen vitték végig, hogy a kihallgatást tulajdonképpen csak járulékos tevékenységnek tekintették. Hasonló gondolatokkal találkozunk V. Gromovnak az előbb ismertetett művel egyidőben megjelent monográfiájában.[10]

A későbbi szovjet munkákban általánossá vált az a vélemény, amely szerint: „A kérdés helyes megoldása nem abban rejlik, hogy az egyik bizonyítékfajta értékét a másik alá rendeljük, hanem abban, hogy tudományos alapra helyezzük mind az egyik, mind a másik bizonyíték vizsgálatát és értékelését."[11]

Nem érthetünk egyet a bizonyítékok sorában bármelyiknek a másik fölé, vagy alárendelésével. Ez tulajdonképpen a formális bizonyítási elvhez való visszatérést jelentené, a bíróság számára előre meghatározná a bizonyítékfajták értékét. „Az igazságszolgáltatás szempontjából büntetőeljárásunkban nincsenek roszszabb, meg jobb bizonyítékok és helytelen a tárgyi bizonyítékokat értékük szerint szembeállítani a többi bizonyítékkal."[12]

A nyomozónak, az ügyésznek és a bírónak *minden konkrét bizonyíték vonatkozásában külön-külön kell elvégezniök azok értékelését, a konkrét bizonyíték lényege, kapcsolatai és nem fajtája alapján.* Ez azonban nem jelenti azt, hogy bizonyos elméleti útmutatásokat nem lehet adni a mérlegeléshez.

Vannak az egyes bizonyítékfajtáknak általában előnyös, vagy hátrányos oldalaik is. Sőt — mint Simor Pál helyesen jegyzi meg: „az általános szabály, amely szerint: a tárgyi bizonyíték, mint bizonyítékfajta, nem rendelkezik a személyi bizonyítékot meghaladó bizonyító erővel — nem eléggé differenciált, nem eléggé dialektikus. Kiegészítésre szorul nézetünk szerint e különös szabállyal: bizonyos tárgyi bizonyítékfajták meghatározott tényeket illetően személyi bizonyítékokkal nem cáfolhatóak, nem gyengíthetőek, adott körben a bizonyító erejük nagyobb, mint a személyi bizonyítékok bizonyító ereje.[13]

A tárgyi bizonyítékok prioritásának az

[5] Simor Pál: A tárgyi bizonyíték. „Kriminalisztikai tanulmányok V." Budapest 1966. 105—106. old.

[6] Mally, Rudolf: Kriminalistische Spurenkunde. Wiesbaden. 1958. 9. old.

[7] Wigger, Ernst: Kriminaltechnischer Leitfaden. Wiesbaden. 1965. 9. old.

[8] Polzer, Wilhelm: Der Sachbeweis in der Kriminalistik. München, Berlin und Leipzig. 1938. 2. old.

[9] Jakimov, I. N., Miheev, P. P.: Doprosz (Prakticseszkve poszobie dlja doprasivajuscsih). Moszkva. 1930. 5. old.

[10] Gromov, V.: Material'naja isztina i naucsnougolovnaja tehnika. Moszkva 1930. 15—16. old. és 22—23. old.

[11] Grodzinszkij, M. M.: Ucsenie o dokazatel'sztvah i ego evolucija. Moszkva. 1925. 17. old.

[12] Kobbelt, Fritz: Die Bedeutung der sachlichen Beweismittel bei der Aufklärung strafbarer Handlungen. „Schriftenreihe der Deutschen Volkspolizei." 1956. 6. sz. 78. old.

[13] Simor Pál: A tárgyi bizonyíték. „Kriminalisztikai tanulmányok V." Budapest, 1966. 108. old.

újabb irodalomban és többek között a marxista irodalomban is, újra és újra felmerülő kérdése mögött rendszerint éppen valamelyik — a bizonyítás szempontjából előnyös — tulajdonság, szituáció abszolutizálása rejlik, ezért érdemes ezeket egyenként is szemügyre venni.

Az egyik legelterjedtebb nézet szerint a tárgyi bizonyítékoknak „sokkal kevesebb alapjuk van a tévedésre",[14] mint a személyi bizonyítékoknak, objektívebbek, hitelesebbek, prioritásuk van „a tudati tényekkel szemben."[15] A tárgyi bizonyítékok „tartalmát képező és általuk képviselt tények nagyfokú objektivitással rendelkeznek és ezért különösen alkalmasak a bírói benső meggyőződés megalapozására."[16]

Ezzel kapcsolatban elsősorban azt kell leszögezni, hogy *ha a bizonyítékot ténynek fogjuk fel, akkor nem helyes annak hitelességéről, megbízhatóságáról beszélni.* Nem helyes a tények, sajátosságok, vagy tényállások igazságáról beszélni, mert ez azt jelentené, hogy *a megismerés tárgyát* ruházzuk fel az igaz, vagy nem igaz tulajdonságokkal. Az igazság ezzel szemben a megismerés alanya és tárgya közti viszonyt jellemzi. Aki igaz tényállásról beszél, az nem veszi figyelembe, hogy csak ismeretek (kijelentések) kaphatják meg ezt a jelzőt, amivel csak bennük képződhet le megfelelően a tárgy. „A tárgy, vagy egy tényállás nem lehet igaz, vagy hamis: hanem csak létező, vagy nem létező."[17]

A tény objektív realitás, a jelenben létező, vagy a múltban létezett valóságos esemény, jelenség, tárgy, amely nem lehet hiteles, megbízható, illetőleg kevésbé, vagy egyáltalán nem megbízható, nem hiteles.

A bizonyító tények két szorosan egymáshoz kapcsolódó csoportjának egysége képezi a bizonyítékot. Az egyik a releváns esemény tükröződése, a másik annak visszatükrözése. A tanú látta az eseményt és a kihallgatáson elmondta, a tárgyon változást okozott az esemény és azt visszatükrözi az eljáró személyek előtt.

A releváns esemény tükröződése szempontjából a személyek és tárgyak alapvetően különböznek. Míg a tárgyak mechanikus, fizikai, vegyi változásokat szenvednek, a személyek tudatában a személyiség aktív részvételével zajlik le a tükröződés. Mindkettőnek vannak a bizonyítás szempontjából mind előnyös, mind hátrányos oldalai, s rendszerint attól függ, melyiket tekinthetjük „jobbnak", hogy mit kívánunk bizonyítani.

A tárgyi bizonyíték — éppen jellegénél fogva — általában egzaktabban tükrözi a tények mérhető, számolható, mennyiségi oldalait, mint a személyi bizonyíték. Ha a bizonyításnak ilyen információra van szüksége, ezt rendszerint jobban lehet a tárgyi, mint a személyi bizonyítékból meríteni. Todor Pavlov neves bolgár filozófus szemléletesen bizonyítja Marx ama tételének igazságát, hogy a matematika egzaktságot biztosít a tudományos kutatásoknak és következtetéseknek: „Mikor az egyes megfigyelők, mondjuk egy tárgy (fa, épület, hegy) magasságáról vitáznak, rendszerint megközelítő, de nem pontos egzakt következtetésre jutnak, míg nem kezdik a tárgyat matematikai eszközökkel megmérni, s akkor mindenki megegyezik, hogy a tárgy magasságát egzaktul állapították meg."[18]

A tárgyi bizonyíték ilyen előnye fennáll olyankor is, mikor valamely esemény megtörténte, vagy meg nem történte transzponálható a gyakorlati tapasztalatok és tudományos ismeretek alapján más síkban fekvő matematikai jellegű problémává (pl. az a kérdés, hogy egy bizonyos személy volt-e a helyszínen, annak a kérdésévé, hogy ujjai bőrfodorrajzolata sajátosságainak topológiája megegyezik-e a helyszíni ujjnyomóval).

A tárgyi bizonyíték ezen előnyével szemben áll — vele összefüggésben és következményként — a *belőle nyerhető információporciók parciális jellege.*

A tudat aktív részvételével végbemenő tükröződés mélyebbszántású, sokoldalúbb a mechanikai, vegyi, vagy fizikai tükröződésnél. Az emberi szervezet mindig egységes egészként működik, az ember összes pszichológiai folyamatai szoros kölcsönös kapcsolatban valósulnak meg. A tudat a valóságot tükrözi, az anyag érzékszerveinkre gyakorolt hatására alakul, ezért tartalmát tekintve objektív. Van azonban részleges eltérés is a tudattartalom és a valóság között, „... a kép sohasem lehet egészen olyan, mint a modell."[19]

A tükröződött jelenségek megőrzése és visszatükrözése szintén különböző módon megy végbe a különböző bizonyítékfajtákban. Az alapvető különbség az információfeltárás módjában van.

A személyi bizonyítékban szóbeli alakban megjelenő információ érthetőségével, a bizonyítás számára kész jellegével szemben áll a tárgyi bizonyíték információtartalmának verbalizálandó természetes kódja. Az itt megjelenő „előnyt" és „hátrányt" azonban kiegyensúlyozza a bizonyítékokban rejlő potenciális in-

[14] Hellwig, Albert: Moderne Kriminalistik. Leipzig—Berlin. 1914. 23. old.

[15] Földesi Tamás: A marxista filozófia bizonyításelméletének alapjai. Budapest. 1967. 413. old.

[16] Kobbelt Fritz: Die Bedeutung der sachlichen Beweismittel bei der Aufklärung strafbarer Handlungen. „Schriftenreihe der Deutschen Volkspolizei." 1956. Heft 6. 77. old.

[17] Grahn, Werner: Zur Wahrheitsproblematik im Ermittlungsverfahren. „Forum der Kriminalistik." 1966. 6. sz. 2. old.

[18] Pavlov, T.: A lenini tükrözéselmélet időszerű kérdései. „Magyar Filozófiai Szemle". 1969. 4. sz. 655. old.

[19] Lenin, V. I.: Művei. 14. köt. 242. old.

formációk kinyerési technikájának színvonalkülönbsége.

Ma is érvényes az a megállapítás, amely szerint a személyi bizonyítékokkal kapcsolatban „mind ez ideig nem rendelkezünk semmiféle megbízható módszerrel az igazság kivizsgálására, ha azt más személy pszichikumából kell kivonni".[20] A tárgyi bizonyítékok vizsgálatára viszont hatalmas technikai lehetőségeink vannak. Sokan látják a tárgyi bizonyítékok magasabbrendűségét éppen a „tudományos ellenőrzés" lehetőségében,[21] s ha ezzel szemben általában igaza is van V. D. Arszen'evnek, aki szerint „az a körülmény, hogy a fizika és kémia azon törvényei, amelyek szerint kialakulnak a tárgyi bizonyítékok, jobban ismertek, mint a személyi bizonyítékok kialakulását szabályozó törvények, nem alap az előbbiek prioritására",[22] mégis megállapítható, hogy konkrét esetekben ez a helyzet különösen nagy jelentőségűvé teheti a tárgyi bizonyítékot.

Hasonló gondolatok vethetők fel a bizonyíték hamisításának, torzításának kimutatásával kapcsolatban is. Sokan tartják a tárgyi bizonyítékok előnyének azok állítólagos hamisíthatatlanságát. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy csak egyes fajták (ujjnyom, lövedék stb.) hamisítása nem fordul elő, míg más tárgyi bizonyíték meghamisítása igazán nem megy ritkaságszámba. Igaz, hogy ezek leleplezésére is alaposabb tudományos apparátussal rendelkezünk, mint a személyi jellegű bizonyíték esetében, de megint megtalálhatjuk az árnyoldalt is, mégpedig a tárgyi bizonyítékok felcserélésből eredő hibákban, amelyek viszont a személyi bizonyítékoknál nem szoktak előfordulni.

A tárgyi bizonyítékok előnyének tekinti több kutató, hogy az eljáró személy és a vizsgálandó esemény között „hiányzik az emberi információátvivő, vagyis hogy az ítéletet alkotó a bizonyító elemeket közvetítő nélkül fogja fel."[23] A szovjet irodalomban még olyan nézettel is találkozunk, amely szerint a bíróság a bűncselekmény anyagi következményének (pl. a leégett ház), elkövetési tárgyának (lopott holmik) és helyszínének szemléje alkalmával közvetlenül észlelheti a bűncselekmény tényállásának bizonyos tényeit. P. A. Lupinszkaja helyesen mutatott rá az ilyen nézet hibájára: a bíróság a tárgyi bizonyítékot észleli és azon keresztül állapít meg bizonyos tényeket.[24]

A tárgyi bizonyítékok egy részének valóban nagy előnye, hogy belőlük a bíróság közvetlenül következtet a bizonyítandó tényekre s ezeknek különösen fontos szerep jut a belső meggyőződés kialakulásában. Ezért jogos követelmény, hogy a nyomozó hatóság a bűntett elkövetési eszközét, tárgyát, a bűntett által létrehozott dolgot szerezze be és terjessze a bíróság elé és ne helyettesítse róluk szóló személyi bizonyítékokkal. E körben a tárgyi bizonyítékok bizonyító ereje valóban nagyobb, mint a személyi bizonyítékoké.

A tárgyi bizonyítékok egyenértékű helyettesíthetetlenségének általánosan elterjedt nézete mögött az a törekvés áll, hogy ne legyen a „tény — tárgy — eljáró személy" kapcsolatban közvetítő láncszem. *A tárgyi bizonyítékok nagy részének információtartalma* azonban *csak szakértő közbejöttével tárható fel.* Ilyenkor tehát közbeiktatódik még egy elem, igaz ugyan, hogy érdektelen, tudományosan képzett szakértő személyében, de egyúttal a rendszer tagjainak számát is megnövelve. Természetesen itt is lehetne elemezni az előnyös és hátrányos oldalakat. Közülük egyet-egyet röviden kiemelve: a szakértő közvetíti a tudományok és a technika eredményeit az eljárásba, viszont megfosztja a bíróságot a tárgyi bizonyíték információtartalma feltárása közvetlenségének élményétől.

A tárgyi bizonyíték előnyös sajátosságainak tekintik többen a viszonylagos állandóságot. Simor Pál erről így ír: „A terhelt és a tanú semmilyen vonatkozásban nincsenek kötve azokhoz a vallomásokhoz, amelyeket első ízben, vagy később tettek... A bizonyítékul szolgáló *tárgy* ezzel szemben első feltárásától kezdve változatlan marad."[25] Bizonyos kiegészítésre azonban ez az általános szabály is szorul.

A tanú és terhelt valóban nincsenek kötve előbbi időpontban tett vallomásukhoz, de azt — az általánosan elterjedt szóhasználattal ellentétben — nem változtathatják meg, csak új vallomást tehetnek. Az újabb kihallgatás során — éppen a hiteltérdemlőség tisztázására — rendszerint választ kérnek tőlük régi vallomásuktól való elállásuk okáról, s a hamis tanúzásnak büntetőjogi következménye is van. A tárgyaláson pedig fel lehet olvasni — és rendszerint fel is olvassák — a terheltnek és a tanúnak a nyomozás során felvett kihallgatási jegyzőkönyvét, ha annak tartalmától eltér a tárgyaláson tett vallomás. (Be. 209. § (2) bekezdés a. és b.)

A tárgyi bizonyítékok állandósága is viszonylagos. Egyesek közülük lassabban, mások gyorsabban változnak, s e változás mindig a releváns információtartalom csökkenése irányában hat. S hogy mennyire nem általános

[20] Schneickert Hans: Einführung in die Kriminaltechnik. Berlin, 1921. 6. old.

[21] Gromov, V.: Material'naja isztina i naucsnougolovnaja tehnika. Moszkva 1930. 18. old.

[22] Arszen'ev, V. D.: Voproszü teorii vescsesztvennüh dokazatel'sztv v szovetszkom ugolovnom processze „Trudü Irkutszkogo goszudarsztvennogo Universziteta." t. XXII. Szerija juridicseszkaja. Vüp. 3. Irkutszk. 1957. 106. old.

[23] Döhring, Erich: Die Erforschung des Sachverhalts im Prozess. Beweiserhebung und Beweiswürdigung. Berlin 1964. 21. old.

[24] Lupinszkaja, P. A.: O ponjatii szudebnüh dokazatel'sztv „Vszeszojuznüj Juridicseszkij Zaocsnüj Insztitut. Ucsenüe zapiszki." Vüp. VI. Voproszü szovetszkogo ugolovnogo processza. Moszkva 1958. 112. old.

[25] Simor Pál: A tárgyi bizonyíték. „Kriminalisztikai tanulmányok V." Budapest 1966. 95. old.

szabály a tárgyi bizonyíték állandóságának a személyi bizonyítékénál viszonylagosan magasabb foka, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a romlandó tárgyakról, holttestekről, élőszemélyek sérüléseiről készített szemlejegyzőkönyvek példája, amelyek felvételére éppen azért kerül sor, hogy a kevésbé állandó tárgyi bizonyítékot stabilabban fennmaradó személyi bizonyítékkal helyettesítsék.

Nem lehet a tárgyi bizonyítékok privilégiumának tekinteni azt sem, hogy mellettük „nagy szerepük lehet a gyakorlati bizonyítékoknak is (pl. a fegyver, vagy a méreg laboratóriumi vizsgálatának)".[26] A nyomozási kísérlet ugyanis „gyakorlati érveket" produkálhat a személyi bizonyíték mellett is. Az viszont tény, hogy a laboratóriumi vizsgálatok egzaktságát rendszerint nem éri el.

Mindez mutatja, hogy *nincs a személyi* vagy *tárgyi bizonyítékoknak egyetlen olyan oldaluk sem, amely indokolná, hogy egyik fajtát a másik fölé helyezzük, jobbnak ítéljük a másiknál.* Ez nem jelenti természetesen azt, hogy bizonyos kérdések tisztázására és bizonyítására nem alkalmasabb hol az egyik, hol a másik fajta bizonyíték és mégkevésbé azt, hogy a konkrét ügyben nem játszhat fontosabb szerepet valamelyik bizonyítékfajta a másiknál.

Kertész Imre

[26] Földesi Tamás: A marxista filozófia bizonyításelméletének alapjai. Budapest. 1967. 413. old.

A háztáji föld jogosultja

Az új termelőszövetkezeti törvény megalkotása, illetőleg a termelőszövetkezeti önállóság garanciáinak megteremtése gyökeres fordulatot idézett elő a termelőszövetkezeti mozgalomban: egyrészt stabilizálta a termelőszövetkezeteket, mint gazdálkodó egységeket a szocializmus rendszerében, másrészt a szövetkezeti önkormányzat külső és belső feltételeinek biztosítása útján megszüntette, vagy legalábbis megszüntetni törekszik a szövetkezetek hátrányos helyzetét az állami vállalatokkal szemben. Ez a megváltozott helyzet pozitív hatást gyakorolt a szövetkezeti tagság termelőszövetkezethez való viszonyára és a közös munkában való részvételére is.

Az új termelőszövetkezeti törvény rendelkezései lényegében összhangban állnak a tagság elvárásaival abban az esetben is, ha ezek a rendelkezések a korábbi szabályoktól eltérően rájuk fokozottabb felelősséget rónak. Ma már teljesen nyilvánvaló, hogy a termelőszövetkezeti gazdaság csak abban az esetben válhat az egyéni jólét forrásává, ha a közös munkában minden tag képességeinek és tudásának megfelelően vesz részt. Ennek folytán természetesnek tűnik az is, hogy a termelőszövetkezeti törvény a közös gazdaságban végzett munka mennyiségéhez kapcsolja a tagot megillető egyes jogosultságokat, amelyek csak az alapszabályban lefektetett feltételek fennforgása esetén válnak alanyi jogosultsággá.

Az említett jogosultságok közül mi csak eggyel, nevezetesen a háztáji földdel kapcsolatos szabályokkal szeretnénk részletesebben foglalkozni és ezen belül is elsősorban azzal, hogy: *1.* ki lehet a háztáji föld alanya, *2.* melyek a háztáji földre való jogosultság feltételei, és *3.* hogyan alakul a háztáji földre való jogosultság a termelőszövetkezetből való kilépés esetén.

A felvetett kérdések első rátekintésre olyanok, amelyek nem takarnak semmiféle jogi problémát; amelyek az új törvényben teljes mértékben rendezést nyertek, vagy legalább is a törvény megfelelő értelmezésével megnyugtatóan eldönthetőek. Megítélésünk szerint azonban nem ilyen egyértelmű a helyzet. A gyakorlat ugyanis, ha nem is mindegyik felvetett kérdésnél egyforma súllyal, de számos problémát hoz felszínre és úgy gondoljuk, ezekre a problémákra elsősorban az elméletnek kell a választ megadnia.

ad. 1. A háztáji föld alanyának meghatározása nem rejt magában különösebb nehézséget. A hatályos jogból ugyanis teljesen nyilvánvalóan következik, hogy a háztáji földre vonatkozó jogosultság közvetlenül vagy közvetve, de mindig a termelőszövetkezeti tagsági jogviszonyhoz kapcsolódik. Ennek folytán csak az a személy lehet a háztáji föld alanya, aki termelőszövetkezeti tag, vagy aki a termelőszövetkezeti taggal házastársi kapcsolatban állt, és a házastársi kapcsolat a termelőszövetkezeti tag halálával ért véget. Az első esetben a jogosultság közvetlen, míg az utóbbi esetben közvetett, vagy származékos jogosultságról beszélünk. Másszóval *a háztáji föld alanya termelőszövetkezeti tag, vagy a termelőszövetkezeti tag özvegye lehet* — nemre való tekintet nélkül — ha a termelőszövetkezeti nyugdíjra jogosító korhatárt elérte, tartósan munkaképtelen, vagy törvényes tartási kötelezettség alapján mást eltart

és nincs a tulajdonában, vagy használatában 800 □ öl-t meghaladó területet.[1]

Mint láthatjuk tehát a háztáji föld alanya *a termelőszövetkezeti tag* függetlenül attól, hogy önálló háztartással rendelkezik-e vagy sem, illetőleg hogy van-e a családon belül más olyan személy, aki háztáji földre jogosult. A korábbi szabályozás szerint — mint ismeretes — csak az a termelőszövetkezeti tag lehetett a háztáji föld alanya, aki önálló háztartással rendelkezett és az a tag, aki ezt a tényt nem tudta megfelelően igazolni, nem volt jogosult háztáji földre sem. Vagyis egy háztartáson belül csak egy tag kaphatott háztáji földet, a többieket a törvény kizárta.

Ennek a szemléletnek mint tudjuk számos hátrányos következménye volt. Visszatartotta az egy családhoz tartozókat a termelőszövetkezetbe való belépéstől, vagy mesterségesen szétszakította az addig szorosan összetartozó családokat csak azért, hogy az önálló háztartás tényét igazolni lehessen. Nem hatott ösztönzőleg a közös munkában való részvételre sem, miután — mint említettük — a termelőszövetkezeti tagsági jogviszony és az önálló háztartás ténye elegendő volt ahhoz, hogy a tag háztáji földre alanyi jogot szerezhessen. Ennek folytán a termelőszövetkezeti közös munkában részt vevők ugyanolyan helyzetben voltak a háztáji föld terjedelmét és az arra vonatkozó alanyi jogosultságot illetően, mint azok a tagok, akik a közös munkában nem vettek, vagy nem megfelelő intenzitással vettek részt.

Többek között a felsorolt hátrányok kiküszöbölése érdekében született meg a törvény azon rendelkezése, amely minden termelőszövetkezeti tagot potenciálisan a háztáji föld alanyává minősít. Alanyi jogosultságról azonban — a munkaképtelen termelőszövetkezeti tagokat és a termelőszövetkezeti tag özvegyét kivéve — csak akkor beszélhetünk, ha a tag teljesítette a termelőszövetkezet által előírt munkamennyiséget. Így a hatályos jogszabályok a korábbi formális elveken alapuló egyenlőséget tartalommal töltik meg és csak a végzett munka alapján differenciálnak.

ad. 2. a) A háztáji földre vonatkozó alanyi jogosultság szempontjából tehát különbséget kell tenni egyrészt a tekintetben, hogy munkavégzésre kötelezhető, azaz munkabíró, vagy munkaképtelen illetőleg nyugdíjas, járadékos tagról van-e szó, másrészt a tekintetben, hogy a termelőszövetkezeti tag rendelkezik-e személyi tulajdonnal vagy sem. Másszóval a különbségtételt meg kell tennünk egyrészt a tagban rejlő, vagy a tagot jellemző személyes oldalról, másrészt a tagot megillető tulajdonjog oldaláról.

Az öreg, rokkant, vagy tartósan munkaképtelen termelőszövetkezeti tagnál a hatályos jog szabályai szerint a háztáji földre vonatkozó alanyi jogosultságnak nincsenek a tagsági jogviszonyon túlmenő feltételei: vagyis *a háztáji földhöz kapcsolódó alanyi jogosultságot a termelőszövetkezeti tagsági jogviszony már önmagában megalapozza. Ugyanilyen eredményre lehet jutni annál a termelőszövetkezeti tagnál is, akinek a háztáji föld felső határát elérő személyi tulajdonú földje van.*

Azoknál a termelőszövetkezeti tagoknál azonban, *akik nem esnek a fent említett két kategóriába* már másként alakul a helyzet. *A termelőszövetkezeti tagsági jogviszony* ugyanis *csak az egyik* — bár kétségkívül elengedhetetlen — *feltétele a háztáji földhöz fűződő jogosultságnak*. Ahhoz azonban, *hogy* a személyi tulajdonnal nem rendelkező — de munkaképes — termelőszövetkezeti tagok *a háztáji földre alanyi jogot szerezhessenek szükséges az is, hogy teljesítsék a termelőszövetkezet által meghatározott munkamennyiséget.*[2]

E törvényi szabályozás kapcsán önkéntelenül vetődik fel az a kérdés, miért hozza a törvény kedvezőbb helyzetbe az egyik termelőszövetkezeti tagot a másiknál, miért ír elő munkateljesítményt a háztáji földre való jogosultsághoz az egyiknél és miért nem kívánja meg ugyanezt a másiktól? Anélkül, hogy a kérdés részletesebb elemzésébe bocsátkoznánk — amely külön tanulmánnyal is felérne — csak utalni szeretnénk arra, hogy az adott kérdés megválaszolásánál nem a termelőszövetkezeti tagok egymásközti viszonyából, hanem a nem termelőszövetkezeti tag személyi földtulajdonosok és a termelőszövetkezeti tag földtulajdonosok helyzetéből kell kiindulni. Hatályos jogszabályaink ugyanis ma már minden magyar állampolgárnak — függetlenül attól, hogy mezőgazdasági termeléssel élethivatásszerűen foglalkoznak-e vagy sem — biztosítják a belterületen, zártkertben és tanyai belsőségben elfekvő földjeik személyi tulajdonjogát. Ha a törvény a termelőszövetkezeti tagoktól ezt a lehetőséget elvonta volna, hátrányosabb helyzetbe hozza őket, mint a nem termelőszövetkezeti tag tulajdonosokat. A hátrányosabb helyzetet pedig azzal indokolni, hogy a többi termelőszövetkezeti tagnak sincs személyi földtulajdona, nyilvánvalóan gyenge érv lenne. Többek között ezért is kellett kimondani generál szabályként, hogy az említett helyeken elfekvő földek személyi tulajdonnak minősülnek — ha a tulajdonos természetes személy — s ha ezt kimondtuk, akkor biztosítanunk kellett a tulajdonjoggal összefüggő részjogosítványok zavartalan gyakorlását is függetlenül attól, hogy termelőszövetkezeti tagról, vagy egyéb földtulajdonosról van-e szó.

E tétellel vitatkozva természetesen számtalan ellenérv felhozható volna. Így pl. a termelőszövetkezeti tagok között kialakult egyenlőtlen helyzetet meg lehetett volna szüntetni,

[1] Ld. a 35/1967. (X. 11.) Korm. sz. rend. (továbbiakban: R.) 118. §-t.

[2] Ld. a R. 95. § 2. bek.-t.

ha a közösből kiosztott háztáji földterületeket zárkertté nyilvánítjuk és ezzel mintegy formailag is megteremtjük a személyi földtulajdon szerzéséhez szükséges tárgyi feltételeket.

Ennek a megoldásnak is lettek volna azonban jogi buktatói. Egyrészt hogyan biztosítottuk volna a föld nélkül belépő tagok földtulajdonjogát, vagy az olyanokét, akik nem adtak még a háztáji föld alsó határát elérő földterületet sem a termelőszövetkezet közös használatába; másrészt mivel indokoltuk volna ilyen viszonylag nagy mennyiségű föld termelőszövetkezetből történő kikerülését akkor, amikor alapvető célkitűzésünk a föld szocialista tulajdonformájának megteremtése és ezzel egyidejűleg a nagyüzemileg hasznosítható földterületek forgalmának minimálisra csökkentése — hogy csak a legkézenfekvőbb ellenérveket említsük.

S ha kizárólag ezeket a szempontokat mérlegeljük, már akkor is nyilvánvalónak látszik a hatályos jog szabályainak helyessége, nemcsak a személyi földtulajdon határának megvonását illetően, hanem a tekintetben is, hogy csak a közösből kiosztott háztáji föld vonatkozásában írnak elő meghatározott munkamennyiség teljesítését.

A termelőszövetkezet által meghatározható munkamennyiség teljesítéséhez kapcsolódó törvényi rendelkezések értelmezése azonban a gyakorlatban nem egyértelmű. Az értelmezés eltérő volta megítélésünk szerint, azzal magyarázható, hogy a törvény 72. § 1. bek. által felhívott rendelkezés — amely a háztáji földre vonatkozó szabályokat foglalja magában — érthetően nem az elvégzendő munkamennyiséget tartalmazza — ez ugyanis termelőszövetkezetenként változó —, hanem azt, hogy a termelőszövetkezetek milyen szempontok alapján szabályozzák a tagok munkavégzési kötelezettségét.[3] Vagyis a szabály a hogyanra és nem a munkamennyiségre utal. A hogyanra utal a R. 95. § 1. bek. is, amelyet viszont a Vhr. 180. §-a hív fel ugyancsak a munkateljesítményt illetően.[4] Viszont mindenki tudja, hogy a törvény, illetőleg a végrehajtási rendeletei meghatározzák a tagok munkateljesítményének évi kötelező minimumát és az ezen alul teljesítő termelőszövetkezeti tagokat egy sor kedvezményből, vagy egyéb jogosultságból kizárják.

Mint láthatjuk tehát sem a törvény sem annak végrehajtási rendeletei nem utalnak a R. 95. § 2. bek-re, amely azt mondja ki, hogy: „A termelőszövetkezet által meghatározott munkaidő tagonként évi 150, nők részére 100 tízórás munkanapnál kevesebb nem lehet." Amiből viszont az a következtetés is levonható, hogy a háztáji földre vonatkozó jogosultság nem a törvényben meghatározott évi munkaidőhöz, hanem kizárólag a termelőszövetkezet által előírt munkateljesítményhez kötött; másszóval ahhoz, hogy a termelőszövetkezeti tag a háztáji földre alanyi jogot szerezhessen, nem feltétlenül szükséges a törvényben meghatározott évi munkaidőminimum teljesítése, a termelőszövetkezet elhatározásától függően lehet ennél kevesebb is. Arra, hogy a törvényben meghatározott munkaidőminimum teljesítése nem szükséges minden, a termelőszövetkezeti tagot megillető jogosultsághoz találunk más példát is. A 41/1967. (X. 22.) Korm. számú rendelet értelmében pl. a családi pótlék a férfiaknál 120, a nők esetében pedig 80 tízórás munkanap igazolása esetén is jár.

Miután azonban a hatályos jog más vonatkozásban — pl. a nyugdíjév elismerésénél, a fizetett szabadság megállapításánál (a folyamatosság megállapítása szempontjából), vagy a szülés címén járó készpénzsegélynél nem munkateljesítményről, hanem a törvényben meghatározott munkaidő letöltéséről rendelkezik, arra lehet következtetni, hogy a fent hivatkozott szabályok a termelőszövetkezetnek az elvégzendő munkamennyiség meghatározásánál szabad kezet adnak, de kötelezik viszont őket arra, hogy a termelőszövetkezeti törvény alapján járó jogosultságokat csak abban az esetben nyújthatják tagjaiknak, ha az általuk, illetőleg legalább a törvényben meghatározott munkaidőt a tagok ledolgozták és hogy; a termelőszövetkezet a törvényben meghatározott munkaidőnél kevesebbet nem határozhat meg. Ebből pedig az következne, hogy csak azt a termelőszövetkezeti tagot illetné meg alanyi jogosultság a háztáji föld kijelölését illetően, aki a termelőszövetkezet által meghatározott munkamennyiséget teljesítette, amely időben azonos a törvényben meghatározott 150, illetőleg 100 tízórás munkanappal.

Véleményünk szerint mindezeket egybevetve az lenne a helyes, ha a termelőszövetkezetekre bíznánk, hogy a törvény által meghatározott munkaidő-minimum teljesítése alatt mely tagnak és milyen egyéb feltételek teljesítése, illetőleg megléte esetén adnak háztáji földet. Ha azonban a tag ledolgozta a törvényben meghatározott munkaidő-minimumot, akkor a termelőszövetkezetnek már ne legyen mérlegelési joga, hogy ad-e háztáji földet, vagy sem: másszóval a törvényben meghatározott *munkaidő-minimum ledolgozása alanyi jogosultsá-*

[3] „A termelőszövetkezet a tagok munkavégzési kötelezettségének mértékét a munkaidő szabályozásával vagy egyéb megfelelő módszer alkalmazásával határozza meg".

[4] „A munkaidő tartamát — az évszakoknak és a munka természetének és mennyiségének megfelelően — a napi, heti, havi, vagy a munkaidőszakra vonatkozó keretben a vezetőség állapítja meg. A megállapított munkaidő a termelőszövetkezet tagjára a rendszeresen dolgozó családtagjára és alkalmazottjára egyaránt kötelező." (R. 95. § 1. bek.)

A 6/1967. (X. 24.) MÉM. sz. rend. (továbbiakban: Vhr.) 180. § 1. bek. szerint: „A termelőszövetkezeti tagot a kijelölt háztáji föld használatának joga a tagsági viszony fennállása alatt csak akkor nem illeti meg, ha az előírt munkamennyiséget (R. 95. § 1. bek.) önhibájából nem teljesítette.

got keletkeztető tényező lenne, amelynek alapján a tag a háztáji föld kijelölését megfelelő fórumok igénybevétele útján is követelheti. Ettől csak abban az esetben lehetne eltérni, ha a közgyűlés minősített szótöbbséggel kimondaná a háztáji föld intézményének ideiglenes vagy végleges megszüntetését. Úgy gondoljuk egy ilyen tartalmú közgyűlési határozat nem áll ellentétben a törvény rendelkezéseivel, különösen akkor nem, amikor a termelőszövetkezeteknél, ahol kevés földterületen nagy taglétszámmal gazdálkodnak. A minden tag részére történő háztáji föld kijelölése ugyanis a közös gazdálkodás létét veszélyeztetné. Éppen ezért a termelőszövetkezeti tagság egészére, a közgyűlésre kell bízni, hogy oszt-e háztáji földet a tagoknak, vagy sem. Azt azonban semmi esetre sem szabad megengedni, hogy a tagok egy részének oszt, a másik részének nem. Csak egységesen, a közös gazdaság és a tagság érdekeit szem előtt tartva lehet ezt a kérdést eldönteni és csak a meghatározott munkateljesítmény, illetőleg a törvény által felsorolt egyéb szempontok figyelembevételével lehet a tagok között differenciálni.

A törvényben meghatározott munkaidőminimum ledolgozásának alanyi jogosultságot keletkeztető hatása elfogadását és gyakorlatban történő alkalmazását azért is helyeselnénk, mert megítélésünk szerint magasabb — vagyis a törvényi minimumot meghaladó — mérce felállításával nem az alanyi jogosultság megalapozása, hanem a háztáji föld mennyisége vonatkozásában lehet és kell is differenciálni. Aki többet dolgozik kapjon nagyobb háztáji földet, aki még többet dolgozik kapja meg a maximumot. Félő ugyanis, hogy ha a törvény által meghatározott alsó határt nem fogadjuk el az alanyi jogosultság keletkeztetőjeként, akkor nem több és jobb munkára serkentünk, hanem ellenkezőleg elkedvetlenítünk. Ha a 100, illetőleg a 150 tízórás munkanap, vagy egyes esetekben még ennél kevesebb is elegendő más jogosultságok keletkezéséhez, nem találunk indokot arra, miért ne volna elegendő a háztáji földre vonatkozó jogosultság megalapozásához is.

b) A törvényben meghatározott munkaminimum teljesítése véleményünk szerint *csak jogosultságot keletkeztető tényező* lenne, *de* nem döntené és *nem* is *dönthetné el önmagában a háztáji föld mértékét.* Az eddigi gyakorlat ugyanis azt mutatja, hogy a munkaminimum teljesítése általában csak 800□öl föld kijelölését eredményezte és a munka mennyiségi növekedése növelte a háztáji föld terjedelmét is egészen a felső határig.

Mint ismeretes a korábbi szabályozás szerint a háztáji föld mértéke 800—1600 □öl-ig terjedhetett. Ez azt jelentette, hogy 800 □ölnél alacsonyabb és 1600 □öl-nél magasabb terjedelmű háztáji földet nem osztottak. A hatályos jog a korábbi szabályozásból és az ez alapján kialakult gyakorlatból átvette ezt a rendelkezést és ma is 800 □öl-ben szabja meg a minimumot és 1600 □öl-ben a maximumot.

Kérdés, hogy szükség van-e a háztáji föld terjedelmének ilyen értelmű korlátozására, s nem a termelőszövetkezetekre kellene-e bízni, hogy a törvény által meghatározott felső határig — amelynek szabályozását egyébként szükségesnek tartjuk — olyan terjedelmű háztáji földet adjon tagjainak, amilyent akar. Megszorítást legfeljebb csak atekintetben lehetne tenni, hogy az a tag, aki a törvényben meghatározott munkaidőt ledolgozta, nem kaphat kevesebbet 800 □öl-nél. E tétel megfordításából viszont következne az is, hogy az ennél kevesebbet teljesítő tag szintén kaphatna háztáji földet, ha a termelőszövetkezet által meghatározott egyéb feltételeknek megfelel, de ebben az esetben azonban már nem kellene feltétlenül ragaszkodni a 800 □-ölhöz, mint törvényi minimumhoz. Gyakorlatilag ez azt jelentené, hogy a háztáji föld mértéke a termelőszövetkezet által kialakított elvnek megfelelően akár 200 □-öl is lehetne. A felső határt azonban túllépni még abban az esetben sem szabad, ha a tag egészen kiemelkedő munkamennyiséget teljesít, mert ezt a törvény kizárja.

A felső határ megállapításának különböző okai voltak és vannak. Elsődleges oka az, hogy a személyi tulajdonnak és a személyi földhasználatnak is elsősorban a személyes szükségletek kielégítésére kell irányulnia és olyan terjedelműnek kell lennie, amelyet a tulajdonos vagy a használó idegen munkaerő bevonása nélkül, saját maga is képes megművelni. A felső határnál nagyobb terjedelmű föld megsemmisítené az eredeti célkitűzést, azaz a személyes szükségletre termelést és elvonná a tagot a közös munkavégzéstől is, ami viszont a termelőszövetkezet és a háztáji gazdaság közötti kapcsolatot bontaná meg. A törvény által meghatározott felső határ tehát olyan optimális mérce, amely minden szempontból elfogadható.

c) A tag személyi tulajdonában levő földjét — amint erről fentebb már említés történt — háztáji földként használja és ez a használat független attól, hogy teljesíti-e az alapszabály, vagy a törvény által előírt munkanormát, vagy sem. Abban az esetben azonban, *ha a személyi tulajdonban levő föld mértéke nem éri el a törvény által megjelölt maximumot, a tagnak joga van a háztáji föld kiegészítését kérni.*[5] *A kiegészítés törvényi feltételei* viszont — minthogy az a közös földekből történik — teljes mértékben *azonosak* lesznek *a kijelölt háztáji föld törvényi feltételeivel;* vagyis itt már a föld mértékét az határozza meg, hogy a tag mennyi munkanapot teljesít, illetőleg a törvény által felsorolt vagy a termelőszövetkezet által meghatározott egyéb feltételeknek mennyiben felel meg. Ebből következően a háztáji föld kiegészítése nem egy mechanikus eljárás, amely összeadásból és kivonásból áll (a személyi tu-

[5] Ld. a Vhr. 187. § 1. bek.

lajdonban levő föld terjedelmét kivonjuk a munkateljesítmény alapján járó föld terjedelméből és a kettő közötti differencia illeti a tagot), hanem nagyon is érdemi tevékenység, amely a tag anyagi megbecsülését juttatja kifejezésre.

A kérdés másik oldala viszont az, hogy *ha a tagnak a személyi tulajdon felső határát meghaladó földje van, a többletterületet közös használatba kell venni.*[6] Vagyis a termelőszövetkezeti tagokra nem vonatkozik a földtörvény azon rendelkezése, amely szerint a többletterületet el kell idegeníteni.[7] Ha a közös használatbavételre nincs lehetőség, a többletterületet a tag a termelőszövetkezettel kötött megállapodás szerint hasznosítja.[8]

A személyi tulajdonban levő háztáji földdel a termelőszövetkezeti tag szabadon rendelkezik, beleértve az elidegenítés jogát is. Ha azonban a tag él ez utóbbi jogával — a törvényben felsorolt kivételektől[9] eltekintve — a háztáji földre való alanyi jogosultságát elveszíti és részére termelőszövetkezeti használatában levő földekből háztáji földet kijelölni nem lehet.

d) A háztáji föld használata a termelőszövetkezeti tagot általában állandó jelleggel illeti meg, s csak abban az esetben van mód az eredeti mérték megváltoztatására, ha az alapul vett körülmények tartósan megváltoztak.[10] Nincs meghatározva azonban sem a törvényben, sem annak végrehajtási szabályaiban, hogy mit értünk tartós megváltozáson, hogy a tartós megváltozás csak időtartamhoz kapcsolódó, vagy attól függetlenül is, a feltételekben bekövetkezett állapottal összefüggő jelenség. Tény azonban, hogy a törvényben meghatározott tartós megváltozás esetén is csak a következő évtől kezdődően lehet a háztáji föld mértékét módosítani. Ebből viszont arra lehet következtetni, hogy a tartós szó nem kívánja meg feltétlenül több év elmúlását, elegendő néhány hónap eltelte, különösen akkor, ha a bekövetkezett változás a tag helyzetében minőségi átalakulást eredményez. Az időtartamnak azonban a munkateljesítménynél feltétlenül van jelentősége, mert ha a termelőszövetkezeti tag az adott évben nem teljesítette azt a munkamennyiséget, amely feljogosította őt az általa használt földterület további használatára, akkor a tartósságtól függetlenül is csökkenni fog a háztáji föld területe, tekintettel arra, hogy a legtöbb termelőszövetkezetben évente jelölik ki a háztáji földet és annak mértéke a munkanorma teljesítésének függvénye.

Nem kapunk választ továbbá arra sem, hogy a háztáji földre való jogosultságnak mi a kezdő időpontja? Megalapozza-e a termelőszövetkezet közös munkájában való részvétel már önmagában is az alanyi jogosultságot függetlenül attól, hogy a felvételt kérő tagot a közgyűlés felvette-e vagy sem, illetőleg melyik évben kell teljesíteni a termelőszövetkezeti tagnak az alapszabályban meghatározott munkamennyiséget: a belépés évében, vagy azt követően; vagy, hogy a belépés évében teljesített munkamennyiség már az adott évben feljogosít-e a háztáji földterület igénylésére, vagy csak a következő évtől kezdődően. Konkrétan, ha valamely tag a belépés évében teljesíti az alapszabályban, vagy a közgyűlés által más módon meghatározott munkanormát kaphat-e az általános osztást követően is háztáji területet, vagy ha nem, megkaphatja-e annak ellenértékét?

Ami az első kérdést illeti, úgy gondoljuk a törvénnyel egyetértve arra az álláspontra kell helyezni, hogy háztáji földhasználatra csak a közgyűlés által felvett termelőszövetkezeti tag jogosult. Az a tag, vagy ahogyan másként használják tagjelölt, aki a felvételét kérte a termelőszövetkezetbe és a vezetőség engedélye alapján a termelőszövetkezet közös munkájában részt vesz, de akinek a felvételéről a termelőszövetkezet közgyűlése döntést még nem hozott, abban az esetben sem jogosult háztáji földhasználatra — a hatályos jogszabályok szerint — ha a termelőszövetkezet által előírt, vagy a törvényben meghatározott munkaidőt ledolgozta.

Ebben a kérdésben a termelőszövetkezetek gyakorlata szinte egyértelműnek mondható. Nem ilyen egyértelmű gyakorlat alakult ki azonban a többi felvetett kérdést illetően. Vannak ugyanis, olyan termelőszövetkezetek, amelyek előlegezik a bizalmat és a munkateljesítménytől függetlenül osztanak háztáji területet — általában 800 □ölt — és amennyiben a tag az adott tárgyévben több munkát teljesített, mint a háztáji földre jogosító minimum, úgy a kiegészítést természetben kapja meg; vannak olyanok, amelyek a belépési évben nem adnak a tagoknak háztáji földet, csak a munkateljesítménynek megfelelő természetbeni juttatást (ez általában a munkateljesítményhez kapcsolható háztáji föld átlagterméséhez igazodik, amelyet rendszerint kukoricában mérnek); vannak olyanok, amelyek csak a belépést követő évben adnak háztáji földet függetlenül attól, hogy a tag a háztáji föld kijelölését megelőzően, vagy azt követően nyert felvételt mondván, hogy ameddig nincs munkateljesítmény, addig nem lehet szó háztáji földről sem.

Mint láthatjuk a termelőszövetkezetek gyakorlata meglehetősen tarka képet mutat. Hogy melyik áll a törvény rendelkezéseivel ellentétben, nehezen lehetne megmondani, mert nincs olyan szabály, amely határozott kezdő időpontot jelölne meg az alanyi jogosultság keletkezését illetően. Ha azonban a normatív rendelkezések grammatikai elemzéséhez szigorúan

[6] Ld. a Vhr. 181. § 3. bek.
[7] Ld. 1967. évi IV. tv. 28. § 2. bek.
[8] Ld. a Vhr. 181. § 3. bek.
[9] Ld. a Vhr. 183. § 2. bek.
[10] Ld. a Vhr. 189. §.

ragaszkodunk, akkor azt kell mondani, hogy a munkateljesítménynek meg kell előznie a háztáji föld kijelölését, vagyis csak az jogosult háztáji földre, aki teljesítette — és nem teljesíteni fogja — a termelőszövetkezet által meghatározott munkamennyiséget. Ebből pedig az következne, hogy az a termelőszövetkezeti tag, akinek a munkateljesítményét valamilyen oknál fogva nem lehetett mérni, nem jogosult háztáji föld kijelölésére sem, mivel csak a zárszámadás során lehet pontosan meghatározni az évi munkateljesítményt. Más szóval ez azt is jelenti, hogy az újonnan belépett termelőszövetkezeti tagoknak csak a belépés évében teljesített munkanorma alapján lehet a következő évben háztáji földet kijelölni.

Kérdés azonban, hogy csak így lehet-e értelmezni a termelőszövetkezeti törvény említett rendelkezését. Ha csak a Tv. 72. § (1) bekezdését emeljük ki a háztáji földre vonatkozó rendelkezések közül, akkor a leírt következtetés helyesnek bizonyul. A jogszabály értelmezésénél azonban ugyanúgy, mint a jelenségek elemzésénél általában összefüggésében kell vizsgálni a kérdéseket, nem hagyva figyelmen kívül azokat a gazdaságpolitikai követelményeket sem, amelyek a szövetkezeti jog egy-egy intézményéhez szorosan kapcsolódnak. S ha a kérdéseket így elemezzük nem tűnik jogszabályellenesnek sem az a gyakorlat, amely szerint év végén a végzett munka alapján természetben osztják ki a háztáji föld termését, sem az, amely előlegezi az újonnan belépő termelőszövetkezeti tagoknak is a háztáji földnek a termelőszövetkezet, vagy akár még a törvény által meghatározott minimumát is és csak a következő évtől kezdődően igazodik a többi tagokra előírt munkamennyiség teljesítéséhez. Hangsúlyozni kell azonban, hogy az ilyenfajta kedvezmény csak közgyűlés által felvett tagokat illethet meg és csak abban az esetben, ha erre vonatkozólag a közgyűlés határozatot hozott.

A belépést követő évtől kezdődően azonban a tagot már állandó jelleggel illeti meg a háztáji föld használata, kivéve azt — amint már erre hivatkoztunk, — hogy ha az alapul szolgáló körülményekben változás áll elő. Ez a változás bekövetkezhet azáltal, hogy a tag nem teljesíti az alapszabály, illetve a törvény által meghatározott munkaminimumot; ha eléri a nyugdíj, vagy öregségi, illetőleg munkaképtelenségi járadékra jogosító korhatárt; ha személyi illetve családi körülményeiben olyan változás történt, amely korábban őt nagyobb háztáji földre jogosította (pl. csökken az eltartottak száma) stb. Ezek a változások ugyanis nemcsak időben, hanem a feltételek tekintetében is olyannak minősülnek, amelyek tartós állapotot idéznek elő.

ad. c/1. A tagsági jogviszony megszűnését semmiképpen nem lehet a körülmények tartós megváltozása kategóriájába sorolni. A tagsági jogviszony megszűnése ugyanis alapvetően új helyzetet jelent a háztáji földre való jogosultság szempontjából is. Éppen ezért feltétlenül vizsgálni kell, hogy a tagsági jogviszony mikor, milyen módon és körülmények között szűnt meg, mert a különböző módokon történő megszűnés más következményekhez vezethet az egyik, illetőleg a másik esetben. Különbséget kell tenni továbbá a között is, hogy a tagsági jogviszony de jure, vagy de facto szűnt-e meg, és hogy a megszűnés a taggal milyen oksági viszonyban van.

Általános szabályként elmondható, hogy *a termelőszövetkezeti tagsági jogviszony megszűnése megszünteti a háztáji földre vonatkozó jogosultságot is.* A termelőszövetkezeti tagsági jogviszony pedig a hatályos jog szerint akkor szűnik meg, ha: *1.* a tag a közgyűlés hozzájárulásával kilép, *2.* a tagot a közgyűlés kizárja, *3.* a tag meghal, *4.* a termelőszövetkezet jogutód nélkül szűnik meg, illetőleg *5.* a tagot a nyilvántartásból törlik.

Mi a felsorolt megszűnési esetek közül csak az 1. ponthoz kapcsolódó kérdéseket emeljük ki, mert a többiekhez viszonyítottan ez a leggyakoribb, másrészt pedig ez a megszűnési módozat az, ahol a tagsági jogviszony de jure és de facto megszűnése rendszerint kettéválik. A többi megszűnési esetekben a tagsági jogviszony egyetlen aktussal befejeződik jogilag és gyakorlatilag egyaránt, ennek folytán ezzel az aktussal megszűnnek a tagot megillető személyes jogosultságok is. Az *1.* pontban említett esetben azonban az esetek többségében arról van szó, hogy a termelőszövetkezetből kilépni kívánó személy kilépési szándékát bejelentve a közösben végzett munkát beszünteti, illetőleg megszakítja kapcsolatát a termelőszövetkezettel még mielőtt a közgyűlés a kilépés kérdésében döntést hozott volna. Ennek folytán bár a termelőszövtkezeti tagsági jogviszony de jure a közgyűlés határozatáig fennáll, gyakorlatilag azonban a közös munka beszüntetésével egyidejűleg megszűntnek mondható. Igaz, hogy a hatályos jog szerint a tag köteles volna a kérelem elbírálásáig a közös munkában részt venni és egyéb kötelezettségeinek is eleget tenni, ennek a rendelkezésnek azonban a termelőszövetkezet vezetősége nem mindig tud érvényt szerezni. Mi legyen a helyzet ebben az esetben, éljen-e a vezetőség a jogszabály lehetőségeivel és ha kell a kizárás kilátásba helyezésével is bírja rá a tagot a közös munkában való részvételre, vagy tegye lehetővé számára a más munkahelyen történő munkavállalást?

A kérdésre adandó válasznál többféle szempontot kell mérlegelni, illetőleg feltétlenül vizsgálat tárgyává kell tenni, hogy mi indította a tagot a termelőszövetkezetből való kilépésre: alapos oka volt erre, vagy alaptalan, illetőleg, hogy az általa felhozott okot a törvény alaposnak minősíti-e vagy sem, és így tovább. Ha a törvény által meghatározott okok vala-

melyike[11] forog fenn, akkor nyilvánvalóan nem lehet a tagot arra kötelezni, hogy a kilépés elbírálásáig a közös munkában részt vegyen. Különösen nem akkor, ha a kilépési szándék bejelentése év elején történt és a várható közgyűlés csak év végén ül össze; vagy a tag éppen azért lép ki, mert a termelőszövetkezet nem tudott részére szakképzettségének megfelelő munkát biztosítani. Ha azonban a tagnak nincs alapos oka a kilépésre, a közös munkából csak abban az esetben hiányozhat, ha erre a vezetőségtől felhatalmazást kapott. Ha felhatalmazás nincs, vele szemben munkavégzési kötelezettség megsértése miatt fegyelmi eljárást lehet kezdeményezni.

Előfordulhatnak azonban olyan körülmények, hogy a vezetőség a munka megtagadása ellenére sem kíván a kilépést kérő és a munkát beszüntető tag ellen fegyelmi eljárást kezdeményezni, mert pl. alapító tag volt és a kilépést megelőző munkája ellen soha semmi kifogás nem merült fel, sőt jó munkájával kiérdemelte a tagság bizalmát és esetleg vezetőségi tagnak vagy brigádvezetőnek is megválasztották. Ilyen esetben megítélésünk szerint lehetővé kell tenni a más munkahelyen történő munkavállalást akkor is, ha erre az esetre kifejezetten a törvény megfelelő rendelkezést nem tartalmaz.

Más kérdés, hogy az említett esetekben hogyan alakuljon a háztáji földre való jogosultság akkor, ha az előző évben a kilépni szándékozó tag teljesítette az alapszabályban meghatározott munkamennyiséget. Úgy gondoljuk ennél a kérdésnél a kilépési szándék bejelentésének időpontja nem elhanyagolható körülmény. Megítélésünk szerint ugyanis másként alakul a helyzet, ha a szándék bejelentése a háztáji földek kiosztása előtt és megint másként ha után történt, különösen ha időközben a tag a kapott háztáji földet már használatba vette, azon hasznos beruházásokat eszközölt, vagy abba munkát fektetett.

Ha ugyanis a kilépési szándék bejelentése a háztáji föld kiosztását megelőzően történt és a tag a közös munkában a továbbiakban már nem szándékozik részt venni, megítélésünk szerint a vezetőség hozzájárulása nélkül akkor sem illeti meg háztáji föld, ha de jure a tagsági viszonya év végéig fennmarad.

A vezetőség hozzájárulása egyben az alanyi jogosultság megszüntetését jelenti: nevezetesen a tag csak akkor kaphat a termelőszövetkezettől háztáji földet, ha a termelőszövetkezet vezetősége az eset összes körülményeinek mérlegelése alapján a tag kérelmére engedélyezi a háztáji föld kijelölését. Ezt ugyanis a termelőszövetkezet vezetősége a hatályos jog szerint megteheti. Ha azonban elutasító döntést hoz — véleményünk szerint — a kilépési szándék bejelentése és a közös munkában való részvétel megtagadása megszünteti a tag háztáji föld kijelölésére vonatkozó alanyi jogosultságát, s ennek következtében azt még az illetékes fórumok igénybevétele útján sem lehet kikényszeríteni.

Mivel indokolható ez a kissé merevnek látszó, megítélésünk szerint azonban a termelőszövetkezeti belső önigazgatással teljes mértékben összhangban álló álláspont? Az indok megalapozásánál elsősorban a háztáji gazdaság, illetőleg ezen belül a háztáji földhasználat jellegéből, céljából, rendeltetéséből kell kiindulni. A törvény szerint „A háztáji gazdaság a termelőszövetkezeti tagok kisegítő gazdasága, amelynek célja a tagok és a családtagok háztartási szükségleteinek kielégítése és jövedelmének fokozása. A közös és a háztáji gazdaság egymással szorosan együttműködő szerves egység."[12] A közösből kiosztott háztáji földhasználatra azonban — amint erre fentebb már utalás történt — a termelőszövetkezet tagja csak akkor jogosult, ha teljesítette a termelőszövetkezet által meghatározott munkamennyiséget. Ezekből a rendelkezésekből pedig kétséget kizáróan megállapítható, hogy a háztáji föld a háztáji gazdasággal egyetemben a dolgozó tagok kisegítő, jövedelemfokozó gazdasága, azaz a közösből származó jövedelem kiegészítő forrása. Annál a tagnál azonban, aki a közös munkában nem szándékozik továbbá részt venni, sem kiegészítő, sem a közösből származó jövedelmet fokozó gazdaságról beszélni nem lehet. A jogszabályból értelemszerűen következik az is, hogy a termelőszövetkezet a munkaképes tagtól megkívánja a közös munkában való részvételt — mert enélkül közös termelésről, a közös és a tagok jövedelmének fokozásához szükséges újratermelésről beszélni nem lehet —, ha pedig a tag a közös munkában nem kíván részt venni (természetesen minden esetben munkaképes tagra kell gondolni), akkor megszűnik a termelőszövetkezet és a tag kapcsolata és ezen az alapon megszűnik a közös gazdaság és a háztáji gazdaság kapcsolata is.

A hatályos törvény éppen azért kötötte a háztáji földhöz való jogosultságot a termelőszövetkezet által meghatározott munkamennyiség teljesítéséhez, mert „a formális tagsághoz kötött jogosultsági rendszer nem hatott ösztönzőleg a munkavégzésre".[13] A termelőszövetkezettől megválni kívánó és a közös munkát megtagadó tag vonatkozásában ez az ösztönző erő már nem érvényesül, ennek folytán „okafogyottá" válik az alanyi jogosultságra vonatkozó rendelkezés is.

Más oldalról, vagyis a termelőszövetkezet oldaláról nézve a kérdést, nyilvánvalónak tűnik, hogy a közös gazdaság elsősorban azokat a tagjait fogja segíteni, akik a közösben dolgoznak,

[11] Ld. a tv. 12. §.

[12] Ld. a tv. 69. §.

[13] Mezőgazdasági termelőszövetkezeti törvény Közgazdasági és Jogi Kiadó Bp. 1968. 222. old. 3. pont.

akik a közös gazdaság jövedelmét fokozzák és azokat, akik ettől elzárkóznak, nem fogja támogatni és erre nem is kötelezhető. Éppen ezért megítélésem szerint ha az illetékes járási tanács azért helyezné hatályon kívül a vezetőség bizottsága határozatát, mert az a háztáji föld kijelölésére nem adott módot, helytelen lenne (erre egyébként volt gyakorlati példa) és semmiképpen nem állna összhangban a törvény szellemével. Különösen nem, ha a hatályos jog vonatkozó szabályait a termelőszövetkezeti tagsági jogviszony de facto megszűnésére is vonatkoztatjuk, mert ebben az esetben a jogosultság teljes megszűnéséről kell beszélni. Megítélésünk szerint ma már túl formálisnak tűnik a termelőszövetkezetekre vonatkozó rendelkezéseket úgy értelmezni, hogy a de jure tagsági jogviszony fennállása — az előző évi munkateljesítmény alapján — ugyanolyan jogok gyakorlására jogosítja fel az adott évben önhibájából nem dolgozó tagot is, mint a dolgozót. Ez ellentétben áll a közös gazdaság és ezen keresztül a dolgozó tagok érdekeivel. Éppen ezért ilyen esetekben a törvény szellemével összhangban csak a lehetőséget adnánk meg a háztáji föld kijelölésére azzal, hogy ebben a kérdésben kizárólagosan csak a belső igazgatási szerveknek van joga dönteni. Ez az álláspontunk egyébként negatíve következik abból a törvényes rendelkezésből is, hogy „a kijelölt háztáji föld használatának év közben történt megszűnése esetén a tag részére meg kell téríteni az addig végzett munka és egyéb befektetés értékét". Ha ugyanis befektetett munkáról és egyéb értékről nem lehet beszélni, mert a háztáji föld kijelölése meg sem történt, akkor nem beszélhetünk ennek megtérítéséről sem, vagyis a tag alanyi jogosultsága a háztáji földet illetően teljesen megszűntnek mondható.

Ez utóbb elmondottakból már világosan kitűnik az is, miért tartottuk fontosnak a kilépési szándék bejelentésének időpontját. Ha ugyanis ez a háztáji föld kijelölése után történik, akkor a fent hivatkozott szabályok szerint is csak a végzett munka, illetőleg az egyéb befektetések megtérítésére van a tagnak alanyi joga, a háztáji föld további használata azonban már a termelőszövetkezetet illeti. S a tagnak csak akkor lesz módja a termés betakarítására, ha a háztáji földhasználat közvetlenül a betakarítás előtt szűnik meg és a betakarításra a vezetőség engedélyt adott.

A fentebb kifejtett álláspontunk törvénnyel összhangban álló voltát csak megerősíti az a tény is, hogy „A tag huzamos távollétének tartama alatt a kijelölt háztáji föld használatának joga a tagot csak akkor illeti meg, ha a háztáji föld megtartásához a vezetőség a tag, illetőleg családtagja kérelmére hozzájárul".[14] Megítélésünk szerint ugyanis a közös munkában való részvétel megtagadása — különösen akkor, ha a kilépési szándék megmásíthatatlan — feltétlenül huzamos távollétnek minősül, ami szintén az alanyi jogosultság megszűnését jelzi és az csak eshetőlegesen a vezetőség döntésétől függően nyílik meg.

2. Nem soroljuk a tartós megváltozás kategóriájába a más termelőszövetkezetbe történő átlépést sem, mert a tag helyzetében e tekintetben lényeges változás nem történik. Az átlépés ugyanis nem szünteti meg a termelőszövetkezeti tagsági jogviszonyt, így a tag háztáji földre vonatkozó jogosultsága tartalmát tekintve csak annyiban történik változás, hogy a tag a háztáji földet nem a régi, hanem az új termelőszövetkezettől kapja meg. Ha azonban az átlépés nem a háztáji föld kijelölése előtt, hanem év közben történt, akkor megítélésünk szerint feltétlenül biztosítani kell részére a háztáji föld év végéig történő használatát, függetlenül attól, hogy a R. 117. § (1) bekezdése ezt nem írja elő kötelezően. Abból kell ugyanis kiindulni, hogy a tagsági jogviszony fennmarad és ezért az átlépő tagot feltétlenül meg kell különböztetni ilyen értelemben is a termelőszövetkezetből kilépő, vagy kizárt tagtól, mert ez utóbbi esetekben a tagsági jogviszony megszűnése maga után vonja a háztáji földhöz fűződő alanyi jogosultság megszűnését is. Miután az átlépő tagnál a tagsági jogviszony fennmaradt, fennmarad a háztáji földre való alanyi jogosultsága is, természetesen ha a termelőszövetkezet által meghatározott munkamennyiséget teljesítette. S ha a törvény még a kizárt, illetőleg a kilépett termelőszövetkezeti tagoknál is lehetővé teszi a háztáji föld év végéig történő használatát, akkor úgy gondoljuk, az átlépő tagnak ennél több jogot kell biztosítani és számára nem csak eshetőlegesen, hanem mindenképpen meg kell adni a háztáji föld év végéig történő használatának jogát.

Összefoglalva az elmondottakat, megállapítható tehát, hogy:

1. a háztáji föld alanya termelőszövetkezeti tag, illetőleg a termelőszövetkezeti tag özvegye lehet,

2. a munkaképes termelőszövetkezeti tag háztáji föld kijelölésére vonatkozó alanyi jogosultsága azonban csak a termelőszövetkezet által meghatározott munkamennyiség teljesítése esetén nyílik meg,

3. a személyi tulajdonnal rendelkező tagot viszont a tulajdonában levő föld terjedelméig — amely nem lehet több szőlő és gyümölcsös esetén 800 □öl-nél, illetőleg szántó esetén 1600 □öl-nél — a háztáji földhasználat a munkateljesítménytől függetlenül megilleti,

4. ugyancsak a munkateljesítménytől függetlenül illeti meg a háztáji föld a nyugdíjas, öreg és munkaképtelen termelőszövetkezeti tagot, illetőleg a volt termelőszövetkezeti tag özvegyét,

5. ha a tag személyi tulajdonában levő föld

[14] Ld. a R. 117. §-át.

nem éri el a munkateljesítmény alapján őt megillető háztáji föld mértékét, joga van a háztáji föld kiegészítését kérni, viszont ha többletterülete van, köteles azt a termelőszövetkezet közös használatába adni,

6. a tagot a háztáji föld használata általában állandó jelleggel illeti meg és csökkentésre csak akkor kerülhet sor, ha az alapul szolgáló körülményekben tartós változás áll be,

7. elveszti azonban a tag alanyi jogosultságát, akkor, ha a termelőszövetkezeti tagsági viszonya de facto a közös munkában való részvétel megtagadásával, illetve a termelőszövetkezetből való tényleges kilépéssel megszűnik, függetlenül attól, hogy a termelőszövetkezet közgyűlése hozzájárult-e a tagsági jogviszony de jure megszüntetéséhez, vagy sem.

Domé Györgyné

Saját földhasználathoz való jogosultság a mezőgazdasági szakszövetkezetben

Az 50/1968. (XII. 31.) Korm. sz. rendelet (továbbiakban: Er.) és annak végrehajtásáról kiadott 48/1968. (XII. 31.) MÉM. rendelet (továbbiakban: Evhr.) a mezőgazdasági szakszövetkezet földtulajdoni és földhasználati viszonyainak a szabályozásakor közös földhasználat, közös nagyüzemi földhasználat és saját tagi földhasználat között különböztet. (Ez utóbbi fogalom helyett a továbbiakban a „saját gazdaság" kifejezést használjuk.)

A szakszövetkezeti földhasználati fogalmak közül a továbbiakban részletesen a saját gazdasághoz való jogosultság feltételeivel kívánok foglalkozni. Mivel a saját földhasználat, mint a szakszövetkezeti földhasználati fogalmak egyike összefügg a közös földhasználattal és a közös nagyüzemi földhasználattal, a saját gazdaság kérdését a másik két szakszövetkezeti földhasználati kategória összefüggésében helyes elemezni.

Annak következtében, hogy az Er. a mezőgazdasági szakszövetkezetek földhasználati és földtulajdoni viszonyainak szabályozásakor a szakszövetkezetek jogelődjeiként szereplő termelőszövetkezeti csoportokban, szőlő- és gyümölcstermelő szakszövetkezetekben és hegyközségekben a mezőgazdaság szocialista átszervezésétől 1968-ig tartó időszakon belül kialakult földhasználati formákat vette át, a saját gazdaság kérdéseivel a közös földhasználat és a közös nagyüzemi földhasználat összefüggésében nem elegendő csak az Er. szabályozása alapján foglalkozni, hanem vissza kell kanyarodni a termelőszövetkezeti csoportok, szőlő- és gyümölcstermelő szakszövetkezetek és hegyközségek tagjainak földbeviteli kötelezettségéről szóló szabályok és a gyakorlatban kialakult földhasználati formák ismertetésére.

I.

A mezőgazdasági szakszövetkezetek jogelődjeiként szereplő egyszerűbb szövetkezetek, a termelőszövetkezeti csoportok, szőlő- és gyümölcstermelő szakszövetkezetek és hegyközségek a mezőgazdaság szocialista átszervezése során alakultak. Gazdasági és társadalmi céljukat, működési és szervezeti szabályaikat nem egységes jogszabály, hanem különböző időben kiadott, különböző szintű jogszabályok rendezték.

1. a) A termelőszövetkezeti csoportokra vonatkozó rendelkezéseket a termelőszövetkezetekről szóló 1959. évi 7. tvr. tartalmazta, olymódon, hogy a csoport szervezetére, működésére és gazdálkodására az 1/1961. (I. 23.) F. M. sz. rendelettel kiadott Alapszabálymintában meghatározott eltérésekkel a termelőszövetkezetekre vonatkozó szabályokat kellett megfelelően alkalmazni. Az idézett jogszabályok szerint a termelőszövetkezeti csoport a termelőszövetkezettől lényegileg gazdasági céljában, a földbeviteli kötelezettség mértékében, a földhasználat módjában, a tagok termelőeszközeinek és munkájának társadalmasítási fokában különbözött. A termelőszövetkezeti csoport tagjának földbeviteli kötelezettsége a jogszabály alapján csak a szántó művelési ágú földre terjedt ki. A jogszabály a termelőszövetkezeti csoport tagját nem kötelezte a termelőeszközeinek társadalmasítására, minimális közös munkavégzési kötelezettséget írt elő részére stb. A beviteli kötelezettség alapján a termelőszövetkezeti csoportba bekerült földeket és a haszonbérbe adott állami földeket az 1959. évi 24. tvr. alapján a termelőszövetkezeti csoport részére tagosították, majd a telekkönyvről szóló 54/1960. (XI. 27.) Korm. sz. rendelet szerint a termelőszövetkezet közös használatában lévő földekhez hasonlóan a termelőszövetkezeti csoport nevén nyitott közös betétbe telekkönyvezték.

A termelőszövetkezeti csoport részére kialakított földalap, amely a tagok által bevitt, a tagok és a családtagok tulajdonában és használatában lévő földekből és állami földekből tevődött össze, a tagosítással és a közös betétbe történő telekkönyvezéssel jogi tartalmában a termelőszövetkezeti közös földalaphoz vált ha-

sonlatossá annyiban, hogy az a termelőszövetkezeti csoport közös vagyonává válva a termelőszövetkezeti csoport földhasználatának tárgyát képezte.

A földhasználat módja már különbözött a termelőszövetkezeti földhasználattól. A jogszabály és az Alapszabályminta a földhasználat módját kötelezően a táblás műveléssel, közös vetésforgóban való földhasználatban szabta meg, amely szerint a termelőszövetkezeti csoport a tagok egyéni vetéstervének az összesítésével közös tervet készít, a szántási és a vetési munkákat a tagok közösen végzik el, majd a földterületet a tagok részére vetésterületük arányában egyéni művelésre kiosztják a többi munka egyéni evégzése érdekében. Az Alapszabályminta a közös tevékenység minimumát a szántási és a vetési munkák közös végzésében, a beszerzésben és értékesítésben szabta meg, de ezen kívül lehetővé tette azt, hogy a saját alapszabály a közös tevékenységet valamennyi közös munkafolyamatra kiterjessze, ily módon kívánván elérni azt, hogy a termelőszövetkezeti csoport mielőbb termelőszövetkezetté alakuljon át.

Arra vonatkozóan, hogy a tagok vetésterületének arányát a tagok és családtagok tulajdonában lévő földterület, az egész behozott földterület, a munkaképes családtagok száma, vagy egyéb tényezők figyelembevételével kell kialakítani, sem a jogszabály, sem az Alapszabályminta nem tartalmazott konkrét rendelkezéseket. A termelőszövetkezeti csoport célját megjelölő jogszabályi rendelkezésekből — amelyek szerint a termelőszövetkezeti csoport csak tagjainak személyes közreműködése által megvalósítható gazdasági célra alakulhat, és jövedelmét a szocialista alapelveknek megfelelően osztja szét —, továbbá azokból a jogszabályi rendelkezésekből, amelyek a közös használatba adott földterületek művelését valamennyi munkafolyamat közös végzésével a termelőszövetkezeti közös nagyüzemi művelésig kívánták kiterjeszteni, és lehetővé tették azt, hogy a termelőszövetkezeti csoportnak föld nélkül belépő személy is tagja lehessen, — a tag földhasználati jogára vonatkozóan egyértelműen azt a következtetést kell levonni, hogy az a tagot a jogszabály és az Alapszabályminta szerint nem a bevitt földterület nagysága alapján, hanem a saját és családtagjai munkaképessége alapján illette volna meg. A beviteli kötelezettséggel nem terhelt földeket nem tagosították, azok — megtartva forgalomképességüket — a tag egyéni használatában maradtak.

A földbeviteli kötelezettség következtében a termelőszövetkezeti csoportba került tagi földtulajdonnak a földrendezés, a közös betétbe telekkönyvezés és az előzőkben részletezett földhasználati mód következtében a következő tartalmi átalakuláson kellett volna keresztülmennie: a használati és a birtoklási jog a termelőszövetkezeti csoporthoz kerül, a rendelkezési jog a tagsági viszony fennállása alatt nyugszik, a tagot a közös földalapból közös használattal kombinált egyéni használatra akkora földterület illeti meg, amekkora területet saját és családtagjai munkájával meg tud művelni. A tag ilyen földhasználata tehát elválik a földtulajdontól, másodlagos és közvetett földhasználattá alakul.

A termelőszövetkezeti csoportok közös földalapján folyó gazdálkodás módját tekintve a jogszabály és az Alapszabályminta nem tett különbséget saját tagi földhasználat és közös nagyüzemi földhasználat között. A földhasználat módját egyöntetűen a közös terv alapján történő táblás gazdálkodásban jelölte meg, amely földhasználati mód a tag részére a földhasználatot nem a tulajdona alapján, hanem mintegy a tagsági munkaviszonya alapján tette kötelezővé. A termelőszövetkezeti csoportok földhasználata csak a társadalmasítás fokában különbözött volna a termelőszövetkezeti földhasználattól. A földhasználat társadalmasítási fokában fennálló különbség felszámolása azonban — ahogyan az az Alapszabálymintának azokból a rendelkezéseiből kitűnik, amelyek javasolják kiterjeszteni a termelőszövetkezeti közös földhasználatot — főleg nem objektív gazdasági feltételektől, hanem a tagok tudati fejlettségétől függött volna.

b) A termelőszövetkezeti csoport tagjai részére az Alapszabálymintában előírt földhasználati forma azt feltételezte, hogy a termelőszövetkezeti csoportokat, olyan földterületeken hozzák létre, amely területek nagyüzemi táblás gazdálkodásra alkalmasak. Ezzel szemben az átszervezés során a termelőszövetkezeti csoportok kevés kivételtől eltekintve az ország olyan területein alakultak, ahol nagyüzemi gazdálkodásra alkalmatlan domborzati viszonyok, sűrűn lakott, különböző művelési ágú nadrágszíjparcellákat maguk köré gyűjtő tanyatelepülések vannak, tehát a földterület a nagyüzemi gazdálkodásra nem alkalmas, vagy csak nagy anyagi ráfordítások árán tehető alkalmassá.

Annak ellenére, hogy az Alapszabályminta csak a tag és családtagja tulajdonában és használatában lévő szántóterületre írt elő kötelező földbevitelt, a csoportok egy részében a saját alapszabály a magánföldtulajdon forgalomképességének megszüntetése érdekében beviteli kötelezettséget írt elő a tag és a családtag tulajdonában és használatában levő valamennyi művelési ágú földre. A beviteli kötelezettség alá eső területek közül általában csak a szántót tagosították. Több termelőszövetkezeti csoportban a domborzati viszonyok, vagy a tanyatelepülések miatt a szántó tagosítására is csak részben került sor. A beviteli kötelezettség alá eső földek, tekintet nélkül arra, hogy földrendezés alá kerültek vagy sem, a termelőszövetkezeti csoportok nevén lettek telekkönyvezve. Hasonlóan telekkönyvezték a termelőszövetkezeti

csoportnak haszonbérbe adott állami földeket is.

A termelőszövetkezeti csoportba a beviteli kötelezettség alapján bekerült magántulajdoni földeken és a haszonbérelt állami földeken a földhasználat a gyakorlatban nem úgy alakult, mint ahogyan azt az Alapszabályminta előírta. A tag kivétel nélkül valamennyi termelőszövetkezeti csoportban a bevitt földterület nagysága és művelési ága arányában használ földet. Föld nélkül belépő tag földet használatra nem kapott. Amennyiben a bevitt földterületek táblásításra alkalmasak voltak, a tag részére az általa bevitt föld nagyságának és művelési ágának megfelelő földet jelöltek ki évente változó táblában. Ha a földterület táblásításra alkalmatlan volt, minden tag megmaradt az eredetileg saját tulajdonában lévő földjén. A szőlőt és a gyümölcsöst a tagok a beviteli kötelezettség esetén is saját művelésben tartották. A beviteli kötelezettség alá nem eső földekkel a tagok szabadon rendelkezhettek.

Már közvetlenül a termelőszövetkezeti csoportok megalakulása után kialakult az a gyakorlat, hogy az idős munkaképtelen tagok felajánlották teljes használatra földjeiket a termelőszövetkezeti csoportnak. A teljes használatra felajánlás általában határozott időre történt, és ezekért a földekért a termelőszövetkezeti csoport a tulajdonosnak haszonbért fizetett. A fölajánlott földek hasznosításának módját a termelőszövetkezeti csoport földrajzi és gazdasági adottságai határozták meg. Jobb területi és gazdasági adottságú csoportok a felajánlott tagi földeket az esetleg használatban levő állami földekkel együtt elkülönítették a tagi területektől és ezen nagyüzemi gazdálkodást folytattak. A csoportok egy részében a felajánlott földeket, de még az állami földeket is a parlagon maradás veszélyétől tartva kiadták egyéni használatra az azt vállaló tagoknak.

2. A szőlő- és gyümölcstermelő szakszövetkezetekről és a hegyközségről rendelkező jogszabályok és az Alapszabályminták nem írtak elő a tagok részére kötelező földbevitelt. Ennek megfelelően a földrendezésről és a telekkönyvről szóló jogszabály nem tette lehetővé a szakszövetkezeti tagok és a hegyközségi tagok földjeinek tagosítását, illetve a szakszövetkezet és a hegyközség részére a közös telekkönyvi betét megnyitását. A szőlő és gyümölcstermelő szakszövetkezet saját alapszabálya előírta a kötelező földbevitelt a tag és a családtag tulajdonában és használatában levő valamennyi művelési ágú földre, kivéve a szőlőt és a gyümölcsöst. A tagok által bevitt területeket tagosították, és szakszövetkezeti közös betétbe telekkönyvezték, annak ellenére, hogy a jogszabályok azt nem engedték meg. A hegyközségek saját alapszabályként a SZÖVOSZ által kiadott Alapszabálymintát fogadták el, amelyben földbeviteli kötelezettségről nem esik szó. Ennek ellenére a hegyközség tagjainak a szőlő- és gyümölcsös területeit kivéve valamennyi művelési ágú földjeit tagosították és a szövetkezet közös betétjében tartották nyilván. Az Alapszabályminta mind a szakszövetkezetben, mind a hegyközségben a következőkben összefoglalható módon írta elő a földhasználatot: a közgyűlés határozata alapján minden tag köteles a betagosított szántóterületéből évente a szőlőterülete 2—4%-a arányában a közös szőlő és gyümölcstelepítésre földet a szakszövetkezetnek leadni.

A gyakorlatban előírt földhasználat nem követte sem az Alapszabálymintában, sem a saját alapszabályban előírt földhasználati módot. Sem a szakszövetkezetben, sem a hegyközségekben nem csökkent a tagok bevitt szántóterülete az alapszabályban előírt százalékarányban. Ennek oka egyrészt az volt, hogy egyes szövetkezetekben az állami földeket használták fel közös nagyüzemi telepítésre, másrészt az, hogy a szövetkezeteknek nem volt anyagi erejük az alapszabály által meghatározott ütemű telepítést végrehajtani. A nagyüzemi telepítésű területeket a termelőszövetkezetre jellemző gazdálkodási formában művelték, a tagok beviteli kötelezettség alatt levő földjei, a közös telepítésű területekkel csökkentve megmaradtak a tagok saját használatában. A tagot a földhasználati jog a bevitt földterület használatára vonatkozóan a saját alapszabály szerint, és a gyakorlatban kialakult földhasználat szerint is a tag és a családtag tulajdonában és használatában levő földterületnek a közös telepítés céljára levont területtel csökkentett részére illette meg. Abban az esetben, ha a közös nagyüzemi telepítéshez, vagy a közös nagyüzemi tábla kialakításához szükség volt területeket összevonni, annak a tagnak a részére, akinek a bevitt az eredetileg használatában levő földje egészében, vagy a többi tagra megállapított mértékűnél nagyobb mértékben beleesett a közös területbe, az eredetivel azonos nagyságú csereföldet jelöltek ki. A művelési ág meghatározó volt a tag részarányának a meghatározásánál.

Összegezésül azt kell megállapítani, hogy a beviteli kötelezettség alá eső — akár betagosított, akár be nem tagosított közös szövetkezeti telekkönyvi betétbe vont — földeken a termelőszövetkezeti csoportok nagyobb százalékában és valamennyi szakszövetkezetben és hegyközségben a földhasználatnak két formája alakult ki: a szövetkezeti közös nagyüzemi földhasználat, és a tagi saját földhasználat. Míg a szakszövetkezetekben és a hegyközségekben a tagok saját gazdaságától elkülönített nagyüzemi földhasználatot a szövetkezetekről szóló Alapszabályminták és a saját alapszabályok kötelezően előírták, és a közös nagyüzemi földterületen folyó földhasználat valóban megfelelt nagyüzemi gazdálkodás fogalmi elemeinek, addig a termelőszövetkezeti csoportokban a közös szövetkezeti gazdálkodást a csoportok többsége esetében az idős munkaképtelen tagoknak a saját föld-

használattal való felhagyása tette szükségessé. A saját gazdaság valamennyi önálló jogi személyiségű egyszerűbb mezőgazdasági szövetkezet tagját a szövetkezetbe bevitt, tulajdonában, használatában és a családtag tulajdonában és használatában levő földre illette meg. A tényleges használat ugyanazon a földön történt általában, amelyet a tag a belépés előtt használt. Az eredetileg bevitt földterület helyett más terület kijelölésére abban az esetben került sor, ha a közös nagyüzemi terület összevonása ezt megkívánta. Ebben az esetben a tag az általa bevitt földterületnek a közös nagyüzemi terület céljára levont területtel csökkentett részarányában volt jogosult földhasználatra. A csereföld művelési ága a bevitt föld művelési ágához, értéke pedig a szövetkezeti közös földalapban levő hasonló művelési ágú földek átlagos aranykorona értékéhez igazodott.

A beviteli kötelezettség alá nem eső földekkel a szövetkezeti tagok szabadon rendelkezhettek, a tagsági viszonnyal ezek a földek annyiban voltak kapcsolatban, hogy a tag földterülete arányában vagyoni hozzájárulást volt köteles fizetni a szövetkezetnek, továbbá a szövetkezet közgyűlése elrendelhette ezeknek a földeknek a szövetkezetbe való bevitelét.

II.

Az Er. a termelőszövetkezeti csoportok, szakszövetkezetek és hegyközségek többségében a mezőgazdaság szocialista átszervezésétől kezdődően, 1968-ig terjedő időszakban kialakult, formailag azonos földhasználati fogalmakat használja a mezőgazdasági szakszövetkezetek földhasználati viszonyainak a szabályozása során.

Mindazok a földek, amelyekre nézve a szakszövetkezetté alakult volt egyszerűbb mezőgazdasági szövetkezet esetében jogszabály, vagy alapszabály beviteli kötelezettséget mondott ki, földkiadás tilalma alá estek, (Er. 8. §) ami azt jelenti, hogy a mezőgazdasági szakszövetkezet alapszabályában a tagok földbeviteli kötelezettségét nem szabhatja meg szűkebb körben, mint ahogyan azt a jogelőd szövetkezeti tagok földbeviteli kötelezettségéről szóló jogszabály és alapszabály megszabta. A tagok által bevitt földeken kívül a szakszövetkezet átvette a jogelőd szövetkezet által bérelt állami földeket. Mindezek a földek alkotják együttesen a szakszövetkezet közös használatában levő földalapot.

A szakszövetkezet földalapja az ún. közös használatban levő föld a következőkben felsorolt földtulajdonokból tevődhet össze: a szakszövetkezet tulajdonában álló földekből; a tagok tulajdonában levő földekből; azoknak a kívülállóknak a földjeiből, akiknek a földjei az FTT 3. § (3) bekezdés alapján nem kerülhetnek szakszövetkezeti tulajdonba; azoknak a kívülállóknak a földjeiből, akiknek a földjei megváltás alá esnének, azonban a földeket a szövetkezet nem válthatja meg, mert a közös nagyüzemi gazdálkodásban levő terület kisebb, mint a megváltás jogcímén megszerezhető terület; továbbá az állam tulajdonában és a szakszövetkezet haszonbérletében levő földekből. Mindezek a földek a szakszövetkezet közös telekkönyvi betétjében eszmei tulajdoni részarányt jelentenek a tulajdonosoknak. A tulajdonjogi összetétel és a telekkönyvezési mód szempontjából a szakszövetkezet földalapjában levő földek azonos jellegzetességet mutatnak a termelőszövetkezet közös használatában levő földekkel, továbbá a tulajdonos tagok és kívülállók rendelkezési joga tekintetében ugyanolyan korlátozás alá esnek, mint a termelőszövetkezetben levő földek. A használat módja tekintetében azonban alapvető a különbség a termelőszövetkezeti és a szakszövetkezeti földalap között. A termelőszövetkezeti közös használatban levő földön közös nagyüzemi gazdálkodás folyik, és a tagokat egyéni használatra csak a munkavégzés alapján járó háztáji földhasználat illeti meg. Ezzel szemben a szakszövetkezet közös nagyüzemi használatban levő földjein a közös nagyüzemi földhasználatnak csak a minimumát írja elő a jogszabály; a többi földterület a tagok saját gazdaságát alkotja.

A közös nagyüzemi gazdaság és a saját gazdaság kérdéseiről az Er. és az Evhr. csak szűkszavú és nem minden esetben egyértelmű rendelkezéseket tartalmaz. A részletes szabályozást a jogszabályok adta keretek között az egyes szövetkezetek alapszabályára bízza.

A továbbiakban a saját gazdasághoz való jogosultság kérdéseinek az elemzésekor a tagnak a bevitt földeken levő saját gazdaságával foglalkozom.

Annak ellenére, hogy a tanulmány csak a saját gazdasághoz való jogosultság kérdéseinek a megvilágítását tűzi ki célul, a jelzett kérdés tárgyalásakor a saját gazdaság és a közös nagyüzemi gazdaság közötti szoros összefüggés következtében a közös nagyüzemi földhasználat egyes kérdései is ismertetésre kerülnek.

1. A közös használatba adott földön levő saját gazdasághoz való jogosultsággal kapcsolatban elsősorban az a kérdés merül fel, hogy az a tagot a szakszövetkezet és a tag közötti vagyoni jogviszony, vagy a tagsági munkaviszony alapján illeti meg. Az Er. 28. § (1) bekezdés szerint a szakszövetkezet tagja a közös használatbaadási kötelezettség alá eső, de a közös nagyüzemi gazdálkodásba nem vont földjén a jogszabály és az alapszabály keretei között maga gazdálkodik.

Az Er. 28. § (1) bekezdés első mondatának szóhasználata egyértelműen arra enged következtetni, hogy a tag mindazon földjén, amelyet közös használatba adott, és amelyet a közgyűlés nem vont közös nagyüzemi művelésbe, *a tagsági viszony és a földbevitel alapján illeti meg a tagot,* függetlenül attól, hogy végez-e

munkát a közös nagyüzemi gazdaságban, avagy sem.

Az Er. 28. § (1) bekezdésben foglaltak ezen értelmezésével összhangban állnak az Er-nek a szakszövetkezeti tagi munkaviszonyról szóló rendelkezései, amelyek szerint a szakszövetkezet alapszabálya a szakszövetkezeti tagok részére a törvényben előírt minimális munkavégzési mennyiségnél alacsonyabb munkamennyiséget is előírhat. A szakszövetkezet a tagok részére a munkavégzés mennyiségét a közös nagyüzemi gazdaság fejlettségétől függően állapítja meg. Ez azt jelenti, hogy ha a közös nagyüzemi gazdaság nem tud a tagok részére munkát biztosítani, az alapszabály munkavégzési kötelezettséget nem írhat elő. A szakszövetkezeti tagsági viszony esetében a tagsági munkaviszony a jogszabály szerint nem elengedhetetlenül szükséges eleme a tagsági jogviszonynak. Mindez a saját gazdasághoz való jogosultság megítélésénél azt jelenti, hogy a saját gazdasághoz való jogosultságot nem lehetséges a közös munkavégzéshez kötni.

Arra a kérdésre, hogy a szakszövetkezet tagja abban az esetben is jogosult a saját gazdaságra, ha földet nem vitt be a szakszövetkezetbe, az Er. 29. § (2) bekezdése, amely a szakszövetkezeti háztáji földhasználat kérdéseiről rendelkezik, egyértelmű választ ad. Az Er. 29 § (2) bekezdése szerint, ha a tagnak és a vele közös háztartásban élő családtagoknak a használatában föld nincs,, az alapszabály lehetővé teheti a tag részére háztáji föld kijelölését, de csak abban az esetben, ha erre a szakszövetkezet használatából megfelelő terület áll rendelkezésre, ha annak háztáji földhasználat céljára történő kijelölése nem megy a közös tevékenység rovására, és a tag az előző évben teljesítette a közös munkában rendszeresen résztvevő tagokra előírt munkamennyiséget.

Az a szakszövetkezeti tag tehát, aki föld nélkül lépett be a szakszövetkezetbe, földet saját gazdálkodás céljára nem kaphat; munkavégzés esetén háztáji földre van joga, de arra is csak abban az esetben, ha az alapszabály háztáji föld adását lehetővé teszi.

Annak a magyarázata, hogy a szakszövetkezetbe föld nélkül belépő tag saját gazdaságra nem jogosult nyilvánvalóan az, hogy a szakszövetkezettel kapcsolatban fennáll az az igény, hogy fokozatosan termelőszövetkezetté alakuljon át. A termelőszövetkezetté alakulás útja a saját gazdaság fokozatos összeszűkülése, és ezzel összefüggésben a közös nagyüzemi gazdaság fejlődése, vagyis a kisparaszti gazdasággal rendelkező tagok munkaerejének a közös nagyüzemben való társadalmasítása. Ezt a fejlődést nyilvánvalóan hátráltatná, ha a saját földdel nem rendelkező tagok részére adhatna a szakszövetkezet földet saját gazdaság céljára, mivel ezzel a kisparaszti gazdaságot konzerválva illetve újratermelve elvonná a tagok munkaerejét a közös nagyüzemi gazdaságtól.

A saját gazdaság és a közös nagyüzemi gazdaság viszonyának az alakulása, amely a jogszabály szerint úgy feltételezett, hogy a saját gazdálkodással való felhagyás együttjár a közös nagyüzemi gazdaság bővülésével, a gyakorlatban sok esetben nem fedi a jogszabályban előírtakat.

Már huzamosabb ideje kialakult az a gyakorlat, hogy a szakszövetkezet idős munkaképtelen tagjai felajánlják földjeiket használatra a szakszövetkezetnek. Jelenleg ez a folyamat meggyorsult a tagság elöregedése, és a szakszövetkezeti tagok nyugdíjbiztosításáról szóló szabályok megjelenésével.

A tagok földfelajánlása nincs mindig arányban a szakszövetkezet gazdasági erejének a növekedésével, ennek következtében a szakszövetkezet a tagok által felajánlott földeket nem képes minden esetben gazdaságosan közös nagyüzemi művelésbe vonni. A gyakorlatban sok esetben úgy alakul, hogy a szakszövetkezet a tagok által felajánlott, de közös nagyüzemi művelésbe nem vont földterületeket a földek megművelése érdekében az önként jelentkező tagok részére saját használatra adja. A jelenlegi szabályok szerint azonban ez a földhasználat jogszabály-ellenesnek tekintendő.

Mivel a tagok használatra történő földfelajánlásának üteme nem hozható összhangba a közös nagyüzemi művelésbe vonás feltételeinek a kialakításával, meg kellene teremteni annak jogszabályi lehetőségét, hogy a szakszövetkezet, tagja részére a tag által bevitt földterület nagyságát meghaladó mértékben kiadhassa saját gazdaságként azokat a földeket, amelyeknek megműveléséről nem tud közös nagyüzemi gazdasági keretek között gondoskodni.

A saját gazdasághoz való jogosultság feltétele tehát a tagsági viszony fennállása mellett az, hogy a tag földet vigyen be a szakszövetkezetbe. A saját gazdasághoz való jog a tagsági munkaviszonytól függetlenül, a tagsági vagyoni viszony alapján illeti meg a tagot. Szükséges lenne jogszabályi lehetőségét megteremteni annak, hogy a tag a bevitt földterületét meghaladó nagyságú földet kaphasson saját gazdálkodás céljára abban az esetben, ha a tagok által a szakszövetkezetnek használatra felajánlott földeket a szakszövetkezetnek nincs gazdasági ereje közös nagyüzemi művelésbe vonni.

2. További kérdés a saját gazdasághoz való jogosultság elbírálásánál, hogy a szakszövetkezeti tag csak a saját tulajdonában levő bevitt földterületén, vagy az általa a szakszövetkezetbe bevitt összes tulajdonában és használatában levő földön folytathat saját gazdálkodást.

Az Er. 28. § (1) bekezdése alapján, amely szerint a tag a közös használatba adási kötelezettség alá eső, de közös nagyüzemi gazdálkodásba nem vont földjén maga gazdálkodik, arra a következtetésre lehet jutni, hogy a saját gazdaság tárgya lehet a tag által bevitt, a tag

tulajdonában és használatában levő, továbbá a családtagok tulajdonában és használatában levő föld is.

Az Er. 28. § (1) bekezdés ilyen tartalmú értelmezése abban az esetben lenne helyes, ha a földtörvénynek a termelőszövetkezeti földtulajdon keletkezéséről szóló szabályai bizonyos eltérésekkel nem terjednének ki a szakszövetkezetekre is és nem érintenék a kívülállóknak a szakszövetkezet közös földalapjában levő tulajdonát.

Az Er. 17. §-a kiterjeszti a kívülállók termelőszövetkezet közös használatban levő földjeinek megváltására vonatkozó szabályait a szakszövetkezetekre is, azzal az eltéréssel, hogy az FTT. 3. §-a csak a közös nagyüzemi gazdálkodásba vont földekre lehet alkalmazni. Az Er. 17. § (1) bekezdését, amely korántsem egyértelmű szabály a szakszövetkezeti földhasználat egyéb szabályainak az összevetésével, csak úgy lehetséges értelmezni, hogy a kívülállók tulajdonában levő földet — tekintet nélkül annak az addigi hasznosítási módjára, arra, hogy azon közös nagyüzemi gazdálkodás, vagy saját gazdálkodás folyt, — *a közös nagyüzemi művelésbe vont földterület nagyságának megfelelő területnagyságban szakszövetkezeti tulajdonná kell alakítni a megváltás szabályainak megfelelően.* A tag saját gazdasága vonatkozásában ez azt jelenti, hogy a tag által a szakszövetkezetbe bevitt mindazon föld, amely kívülállók tulajdonában van, és a kívülálló nem esik az FTT. 3. § (3) bekezdés hatálya alá, jogszabály erejénél fogva közös nagyüzemi gazdálkodásban levő földnek minősül, azt közös nagyüzemi művelésbe is kell vonni, és megváltás útján szakszövetkezeti tulajdonba venni. Ezek a földek tehát a tag saját gazdaságából kikerülnek. A szakszövetkezeti tag saját gazdaságában maradnak azonban mindazok a földek, amelyek a szakszövetkezeti taggal együttélő házastárs, élettárs tulajdonában vannak, amelyek földjáradékra jogosult olyan idős személy tulajdonában vannak, akinek a földje a családtag beviteli kötelezettsége alapján került szakszövetkezeti használatba, továbbá amelyet haszonélvezeti jog terhel. Mindezek a földek csak abban az esetben alkothatják a saját gazdaságot, ha azok a tag beviteli kötelezettsége következtében kerültek be a szakszövetkezetbe.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a tag saját gazdaságként jogosult használni mindazokat a földeket, amelyeket a tag vitt be a szakszövetkezetbe és a tag tulajdonában vannak, továbbá azokat a földeket amelyek a családtag tulajdonában vannak és az FTT. 3. § (3) bekezdés alapján nem esnek megváltás alá.

Vannak azonban mégis bizonyos esetek, amikor az ismertetett szabálytól eltérően a tag saját gazdaságában maradnak a tag által bevitt olyan kívülállók tulajdonában levő földek, amelyek nem esnek az FTT. 3. § (3) bekezdés alá. A gyakorlatban előfordul olyan eset, hogy szakszövetkezet közös nagyüzemi használatában kevesebb földterület van, mint amennyi megváltandó föld van a közös földalapban. Gyenge termőterülettel, egyéb rossz gazdasági feltételekkel rendelkező szakszövetkezeteknél sok esetben még a szakszövetkezet megalakulásának jogszabályi feltételeként megállapított közös nagyüzemi földterület sincs meg. Ezekben a szakszövetkezetekben a földtörvényt végrehajtani nem lehet, megmaradnak tehát a tag saját gazdaságában mindazok a földek, amelyeket a földtörvény alapján megváltás útján szakszövetkezeti tulajdonba és ezzel együtt közös nagyüzemi használatba kellene venni.

3. Mivel a saját gazdasághoz való jog a szakszövetkezet tagját a tag és a szövetkezet közötti vagyoni viszony alapján illeti meg a tag tulajdonában és a családtag tulajdonában levő földön, a saját gazdaság területét csökkenteni a tagsági jogviszony fennállása alatt, csak a közös nagyüzemi földterület kialakítása érdekében lehetséges.

A saját gazdasághoz tartozó földterület csökkentésének a módjáról a jogszabály nem tartalmaz rendelkezéseket. A tagegyenlőség elve következtében követelmény az, hogy a tagok földterületét minden tag vonatkozásában egyenlő mértékben vonják közös nagyüzemi gazdálkodásba.

A saját gazdaság annak ellenére, hogy nemcsak a tag, hanem a családtagok tulajdonában levő földet is magában foglalja, nem tulajdonjogi, hanem használati jogi egységként jelenik meg a tag és a szakszövetkezet közötti jogviszonyban. A használati jogi jelleg a saját gazdaság területének csökkentését illetően azt jelenti, hogy az egyes tagok használatában levő földterület tekintet nélkül annak tulajdonjogi összetételére, egységesen csökkentendő a közgyűlés által meghatározott egy tagra eső területnagyságban. A közös nagyüzemi művelésbe vonást követően már jelentkezik a saját gazdaságot alkotó földek tulajdonjoga. A közös nagyüzemi művelésbe vont földterületet illetően a tag és a saját gazdasághoz tartozó föld tulajdonosa között megszűnik a föld használatára a jogviszony, és a földhasználati jogviszony a szakszövetkezet és tulajdonos között jön létre. A tulajdonos és a szakszövetkezet közötti földhasználati jogviszonyból eredően az Er. 16. § (1) bekezdés szerint a szakszövetkezet a földtulajdonos részére földjáradékot köteles fizetni.

A saját gazdaság csökkentésének az ütemére vonatkozóan sem tartalmaz az Er. kifejezett rendelkezéseket. Annak megállapítását az egyes szakszövetkezetek közgyűlésének hatáskörébe utalja.

A saját gazdaság csökkentésének az üteme feltétlenül összhangban kell, hogy legyen a közös nagyüzemi gazdaság fejlesztésével, ami azt jelenti, hogy a szakszövetkezet a tag és családja részére megélhetést nyújtó saját gazdaság

területét csak olyan mértékben vonhatja közös nagyüzemi művelésbe, amilyen mértékben át tudja vállalni a tag és családja megélhetésének biztosítását a közös nagyüzemben végzendő munka feltételeinek a megteremtésével.

4. A tagot a saját gazdasághoz való jog ugyanazokra a földterületekre illeti meg, amelyeket a belépést és a földbevitelt megelőzően használt, vagy a szakszövetkezetnek jogában áll a közös használatban levő földalapból máshol saját gazdaság céljára földet kijelölni?

A szakszövetkezet közös földalapjában levő földek — tekintet nélkül arra, hogy azok a tagoknak, kívülállóknak vagy az államnak a tulajdonát képezik, — közös szövetkezeti betétben vannak telekkönyvezve, tehát eszmei-tulajdoni részarányt jelentenek a tulajdonosoknak. A tag tehát a földbevitellel, földjének a közös szakszövetkezeti betétbe való telekkönyvezésével elvesztette a jogát az általa bevitt saját földjeinek használatára. Saját gazdaságként a szakszövetkezet által kijelölt földterületet kell elfogadnia, amely földterület nagyságát illetően nem lehet kisebb, mint a tag által bevitt, a tag tulajdonában és a családtagok tulajdonában levő földnek a közös nagyüzemi terület céljára levont területtel csökkentett részaránya.

5. Kérdéses, hogy a tag saját földhasználata a behozott föld művelési ágának és kataszteri tiszta jövedelmének megfelelő földre vonatkozik-e, vagy a tagnak bármilyen művelési ágú és értékű földet el kell fogadnia saját gazdaságként a szakszövetkezettől?

A Er. 16. § (2) bekezdése, amely előírja, hogy annak a tagnak a részére, akinek a közgyűlés által megállapított mértékűnél nagyobb földje esik a közös nagyüzemi gazdálkodás céljára kijelölt területre, és a tag kérésére a különbözetnek megfelelő csereföldet kell a szakszövetkezet egyéb földjeiből biztosítani, művelési ágról és értékről nem tesz említést.

Ennek a kérdésnek az eldöntésénél el kell fogadni a szakszövetkezetben kialakult íratlan szabályként alkalmazott gyakorlatot, amely szerint: ha szőlő, vagy gyümölcs művelési ágú föld esik a közös nagyüzemi területbe és a szakszövetkezetnek csereterületként szőlő- vagy gyümölcsterületet a tag részére adni nincs módjában, megtéríti a tagnak az ültetvény értékét és részére az átlagos értékű szántóföldnek megfelelő értékű szántóterületet ad. Ha a tag szántóterülete helyett kell csereterületet adni, ebben az esetben a tag a közös földalapban levő szántóból részesül átlagos értékű csereterületben.

6. A továbbiakban felmerül az a kérdés, hogy ha a szakszövetkezet a tag részére csereföldet nem tud adni, mert az Er. 16. § (2) bekezdés szóhasználatával élve „egyéb" földjei nincsenek, hogyan kárpótolja a tagot a közös nagyüzembe vont gazdaságáért. Megteheti-e azt a szövetkezet, hogy a tagnak csereföldet nem ad, hanem a közös nagyüzemi művelésbe vont földek után földjáradékot fizet. Vagy lehetséges-e olyan megoldás, hogy a föld tulajdonjogát a szakszövetkezet megszerzi, és a tagnak vagy a saját gazdasághoz tartozó föld kívülálló tulajdonosának a szakszövetkezet közös betétjében feltüntetett tulajdoni részaránya megszűnik.

Az első kérdésre feltétlenül nemmel kell válaszolni. Az elutasító választ a következőkben kifejtett indokok támasztják alá: *1.* a szakszövetkezeti tag saját földhasználata tulajdonjog alapján való földhasználat (annyi bizonyos, hogy sajátos, tulajdonjogon alapuló földhasználat ez, mert a tag nem a bevitel előtti tulajdonát képező földrészletet jogosult használni, hanem csak annak megfelelő nagyságú művelési ágú földet, amely a szakszövetkezet közös földalapja átlagosított aranykorona értékének felel meg értékben): *2.* a saját gazdaság csak a nagyüzemi közös gazdaság rovására csökkenthető, de a tagegyenlőség elve alapján ez minden tagot egyenlő mértékben kell, hogy érintsen; *3.* a mezőgazdasági szakszövetkezeti tagok részére az Er. nem ír elő közös munkavégzési kötelezettséget. A szakszövetkezetek nagy részében az alapszabály közös munkavégzési kötelezettséget egyáltalán nem kíván a tagtól. Azok a szakszövetkezetek, amelyek az alapszabályban közös munkakötelezettséget előírnak, azok is csak minimális munkanapot követelnek meg, (évi 30—60 10 órás munkanap szerepel kötelező közös munkamennyiségként az alapszabályokban). Ezek az alapszabályok sem tartalmaznak azonban semmiféle szankciót ennek a minimális munkavégzésnek a kikényszerítésére. Hogy a szakszövetkezetek közös munkavégzési kötelezettséget a tagok részére nem írnak elő, ez a másik oldalról azt jelenti, hogy a tagnak joga sincs a szakszövetkezettől követelni a termelőszövetkezeti tag részére jogszabályban előírt munkavégzési minimumot. A szakszövetkezetek a közös nagyüzemi tevékenység fejletlensége következtében nem is lennének képesek arra, hogy tagjaiknak biztosítsák azt a munkamennyiséget, amely a tag részére megélhetést nyújt. A saját gazdaság megvonása a közös munkavégzési lehetőség nélkül egyet jelent a tag megélhetési lehetőségének az elvonásával.

Egyes szakszövetkezeti tagokat a saját gazdasági nagyüzem művelésbe vonásával (itt most arról az esetről van szó, amikor a tagnak nagyobb földterülete esik a közös nagyüzem területére, mint amit a közgyűlés a tagok részére egyenlő mértékben előír) a szakszövetkezeten belül termelőszövetkezeti tagként elbírálni nem lehet, mert a szakszövetkezetekben nincsenek meg azok a gazdasági és munkafeltételek, amelyek már a gyengén gazdálkodó termelőszövetkezetben is megélhetést jelentenek a tagoknak. Hiszen éppen ez az oka annak, hogy nem termelőszövetkezet a mezőgazdasági szakszövetkezet.

Mindazokból a fentiekben részletezett körülményekből, amelyek a szakszövetkezeti tag közös földalapban levő saját gazdaságához való jogosultságát a beviteli kötelezettség alá eső saját tulajdonban és a családtag tulajdonában levő földnek megfelelő nagyságú földhöz való használati jogban jelölik meg, egyértelműen a következő megállapításra kell jutni: annak a tagnak a részére, akinek a közgyűlés által meghatározottnál nagyobb földje esik a közös nagyüzemi területbe és részére csereterületet a szakszövetkezet nem tud adni, — mivel a tulajdonjogon alapuló földhasználat megvonása áttételesen a tulajdonjogot is érinti, a tagot és mindazokat a tulajdonosokat, akiknek tulajdoni részaránya a tag megvont saját gazdaságához tartozott — a földhasználat megvonása esetén tulajdonjogi kártalanításban kell részesíteni.

Kérdés, hogy a hatályos jogszabályok alapján van-e erre lehetőség? A földtörvénynek a termelőszövetkezet közös használatában levő földekre vonatkozó rendelkezéseit a szakszövetkezet közös használatában levő földekre is alkalmazni kell. Ez a felvetett kérdés szempontjából azt jelenti, hogy a szakszövetkezet a tag földjének a tulajdonjogát csak önkéntes felajánlás útján szerezheti meg. A földtörvénynek mindazok a rendelkezései, amelyek a termelőszövetkezet közös használatában levő tagi földtulajdont szabályozzák, a termelőszövetkezeti közös földhasználat fogalmára épülnek. A termelőszövetkezeti közös földhasználat és a termelőszövetkezeti tag földtulajdonának szabályai kizárják annak szükségességét, hogy a termelőszövetkezetnek meg kelljen szerezni a tag földtulajdonát, a tulajdonos tag akarata ellenére. Ennek megfelelően a földtörvény értelemszerűen nem is tartalmaz olyan termelőszövetkezeti földtulajdon szerzési módot, amely a tag akarata ellenére megszünteti a tulajdonjogot.

A szakszövetkezet közös földalapján folyó földhasználat sajátossága azonban megkívánja annak jogi lehetőségét, hogy a szakszövetkezet abban az esetben, ha a tag saját gazdasága nagyobb mértékben esik bele a közös nagyüzemi területbe, mint ahogyan azt minden tagra egyenlő mértékben a közgyűlés előírja és a szakszövetkezet nem tud csereterületet adni az igénybe vett földterületre vonatkozóan a tag tulajdonjogát meg lehessen szüntetni. Az ellenérték megállapításánál a kisajátításnál alkalmazott árat lenne célszerű figyelembe venni.

Süveges Márta

A finn polgári perjog alapjai

A különböző országok jogrendszereinek összehasonlításakor a tudomány szempontjából érdekes hasonlóságokat és jogi problémákat észlelhetünk. Az összehasonlításnak gyakorlati haszna is van, mindenekelőtt a jogalkotás és a joggyakorlat szempontjából, de nem haszontalan az ilyen összehasonlítás általában a jogi és a gazdasági élet szempontjából sem. Bár Magyarország és Finnország jogrendszere különböző történelmi fejlődésen alapul, és országaink meglehetősen távol fekszenek egymástól, mégis megkockáztatnám azt a megállapítást, hogy országaink igazságszolgáltatási rendszerének összehasonlításánál több egyezést találunk, mint általában hiszik, és ezek mindenekelőtt éppen a polgári perjog területén lelhetők fel. Sok hasonlóságot fedezhetünk fel az általános alapelvekben és a jogi szabályozás technikájában.

A perjog, különösen a polgári perjog mutat fel ma néhány egyetemes vonást. A magam részéről ahhoz a felfogáshoz csatlakozom, hogy különböző társadalmi rendszerekhez tartozó országok szakembereinek tudományos együttműködése is igen gyümölcsöző lehet. Ezzel persze nem azt akarom mondani, hogy különböző országok perrendtartásai erőszakkal egységesíthetőek lennének, és hogy egy ország jogszabályait más országok jogába egyszerűen át lehetne ültetni. Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy bizonyos egyezéseket találunk. Gazdasági vonatkozásban például feltétlenül hasznos ismerni a kereskedelmi partner ítélkezési rendszerét, ideértve különösen a választott bírósági eljárást.

1. Finnország korábban a svéd birodalom része volt. Ez idő óta — noha Finnország 1809-ben Svédországtól elszakadt és orosz uralom alá került — Finnország és Svédország jogrendszerének lényegileg azonos irányú a fejlődéstörténete. E két ország vonatkozásában egy közös *kelet-skandináviai jogi csoportról* beszélhetünk.[1]

Az első időkben Svédországnak és Finnországnak közös perrendtartása volt, az 1734-ből származó Általános Törvénykönyvnek a perről szóló része (finnül Oikeudenkäymiskaari, svédül: Rättegangsbalk, e tanulmányban alkalmazott rövidítése: *OK*). Már az orosz fennhatóság alatt, de különösen 1918-tól Finnország függetlenségének elnyerése után, Finnországban jó-

[1] *Bo Palmgren:* Einführung in das schwedische Rechtsleben. Lund, 1950. 91. old.

zan szemléletet tükröző alapokon egy új perjogi törvényalkotás indult meg, részben az *OK* módosítása, részben pedig különböző részletreformok útján. A skandináviai jogalkotási együttműködésnek és a történelmi hagyományoknak megfelelően a finn perjogi jogalkotás jelenleg a svéd jogalkotásra emlékeztet legjobban. Svédországban mindazonáltal már 1948 eleje óta az 1942. VII. 18-án kelt és teljesen újjá alakított perrendtartás érvényes. Finnországban a legfontosabb részletreform, a bizonyítási jog reformja (az OK 17. fejezetének a reformja), 1948-ban valósult meg, s ez gyakorlatilag megfelel az új svéd perrend bizonyítási jogi szabályainak.[2] Finnországban a *Pp* átfogó reformját most tervezik.

A svéd perjogon kívül a finn jogalkotást és perjogi irodalmat még a norvég és a dán perjog, továbbá az ottani perjogi irodalom is befolyásolta. Vagy közvetlenül, vagy a svéd jog közvetítésével részben mintául szolgált a német jog is. Különösen a főbb alapelvek tekintetében gyakorolt befolyást az osztrák polgári perjog (mindenekelőtt *Franz Klein)* az alapvető jogszabályi rendezés kialakítására és a finn perjog tudományra a szociális vonatkozások hangsúlyozásával.[3] Az utóbbi években Finnországban érdeklődés mutatkozik a svájci perjog iránt is. A korábban megjelent finn monográfiákban mint fontos forrásra hivatkoztak a magyar *Plósz Sándornak* 1880-ban, Leipzigben német nyelven kiadott „Beiträge zur Theorie des Klagerechts" című munkájára. Az angol és az észak-amerikai jogalkotás meglehetősen kevés befolyást gyakorolt a finn jogra, mégis a bizonyítási jog újraszabályozásának kodifikációja során vagylagosan az angol—amerikai jogban ismert megoldások átvételének lehetőségét is felvetették, pontosabban azt, hogy a tanúkat — ha az célszerűnek látszik — maguk a felek hallgathassák meg (rendszerint mégis inkább a tanácselnök végzi el ezt). Finnországban is akadtak olyanok, akik hangsúlyozták az angol jog előnyeit a büntető eljárásban. A francia jog hatása szintén csekélynek tekinthető, bár találunk utalásokat a francia jogra is egyes perjogi művekben.

A legutóbbi időben a jogösszehasonlítással foglalkozók felfigyeltek azokra az elgondolásokra, amelyek a polgári eljárásjogászok 1968-ban Budapesten rendezett nemzetközi kongresszusán merültek fel.

A régebbi idők emlékeként maradt ránk a valószínűleg *Olaus Petri* (1493—1552) által készített — és számos kiadást megért — az ún. „Bírói szabályok" c. összeállítás, amely a finn törvénykezés írásbafoglalásának kezdeteként értékelhető. A jogösszehasonlítás szempontjából érdekes és értékes kutatási anyag lehetne ez, ha külföldön is megismernék. Svédországban és Finnországban már igen régen kellett a bírónak többek között a következő szabályokat betartania: — Az egész nép érdeke a legfontosabb törvény. — A bíró köteles helyesen ítélkezni és minden erejével törekedni az igazság megismerésére. — A jó és bölcs bíró többet ér, mint a jó törvény, mert az ilyen bíró a méltányosság alapján mindent meg tud oldani. — Alkalmazd bár a törvényt szó szerint, a törvény ellen cselekszel, ha a törvény szellemét megsérted. — Ha olyan ügyről van szó, amelyről sem a törvény, sem a szokásjog nem rendelkezik, fordulj tanácsért tapasztalt emberekhez. (Vö.: a svájci ZGB 1. cikkének (3) bekezdésével: Der Richter soll im Fall von Gesetzlücken „bewährter Lehre" folgen.)[4] — A bíró semmi mást ne ítéljen meg, csak azt, ami megalapozott és bizonyított.

2. A legrégibb finn eljárási formákat és szokásokat ma már alig ismerik és csaknem teljesen elfelejtették. Az igazságszolgáltatás formái közül mégis mint még a legismertebbeket a sajátos „nép-üléseket" (finnül: Käräjät), említhetjük meg, amelyeken az eléjük került — egyebek között: jogvitás — ügyekben a résztvevők együttesen döntöttek. Ezeken az üléseken a résztvevők körben köveken ülve döntöttek mind a peres, mind a közigazgatási ügyekben. Ma közigazgatási ügyekben Finnországban a közigazgatás saját szervei illetékesek eljárni a legfelsőbb fórum pedig a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság Helsinkiben.

Peres ügyekben ma Finnországban a következő bíróságok járnak el:

[2] Finnország és Svédország korábbi polgári perjogáról lásd mindenekelőtt a finn perjogtudomány megalapítójának tekintett *R. A. Wrede* munkáját (Das Zivilprozessrecht Schwedens und Finnlands, Mannheim—Berlin—Leipzig, 1924.) továbbá *Bertil Sjöström:* Das Zivilprozessrecht in Finnland (Der Zivilprozess in den europäischen Staaten und ihren Kolonien. Berlin 1933. 513. s köv. old. Die Rechtsverfolgung im internationalen Verkehr, hrsg, von Franz Leske und W. Loewenfeld 1. Neue Bearbeitung. 2. Lieferung.) és *Bertil Sjöström:* Über einige Grundprinzipien des finnischen und schwedischen Zivilprozessrechts (Der Rechtsgang. Zeitschrift für das Recht aller Zweige der Justiz 1913. 273. s köv. old. Stuttgart.)

Újabban a következő finn polgári perjogi munkák jelentek meg: *Tauno Tirkkonen:* Das Zivilprozessrecht Finnlands (Helsinki 1958., Ius Finlandiae. A Finn Jogász Szövetség kiadványai D 3 sorozat); *Tauno Ellilä:* Über die Organisation und Tätigkeit der Gerichte in Finnland (Tieslietu ministrijas vestnesis 1939. Riga 1172. s köv. old.);

Veikko Reinikainen: Ein Überblick über die gegenwärtige Gerichtsorganisation in Finnland, ZZP 66 (1953) 422. s köv. old. A legújabb svéd perjogot mutatja be *Per Olof Ekelöf:* Wie man in Schweden Recht spricht. Scientia-Schriften. Geist und Gesetz der Völker und Länder. Heft 3. Zürich 1949; *Gerhard Simson:* Das Zivil-und Strafprozessgesetz Schwedens. Berlin 1953; *Bengt Lassen:* Die Neugestaltung des schwedischen Prozessrechts (Einführung in das schwedische Rechtsleben) 1950. 155. s köv. old.).

[3] Utalok itt *H. Munch-Petersen* dán professzor: „Einfluss der österreichischen Zivilprozessordnung auf die skandinavischen Gesetzgebungen" (Festschrift für Franz Klein zu seinem 60. Geburtstage 24. April 1914. 251. s köv. old.) című cikkére.

[4] Vö. *Germann:* Grundlagen der Rechtswissenschaft. 2. Aufl. Bern, 1968.

I. *Elsőfokú bíróságként* működnek városokban a „*RAASTUVANOIKEUS*"-ok, („Városházi bíróságok"), amelyek tanácsai 3 tagból állnak. Vidéken — ahogy Svédországban is 1970. XII. 31-ig — a „*KIHLAKUNNANOIKEUS*"-ok járnak el, amelyek egy hivatásos bíró elnökből („*KIHLAKUNNANTUOMARI*") és ma 5—7 tagú szavazati joggal rendelkező választott ülnökökből álló tanácsban ítélkeznek.

II. *Fellebbezési bíróságként* az ún. Udvari Bíróságok („*HOVIOIKEUDET*" működnek. Ilyenek vannak Turkuban 1623. óta; Vaasaban 1775. óta, Kuopióban (korábban 1839. óta Viipuriban, ahonnan a második világháború következtében helyezték át Kuopióba) és Helsinkiben 1952 óta. Az eljáró tanács ennél a bíróságnál általában három hivatásos bíróból áll, de létre lehet hozni ebből több tagból álló bővített tanácsokat is, sőt maga a plénum is eljárhat.

III. A *Legfelsőbb Bíróság* Helsinkiben. Egy tanácsa általában 5 hivatásos bíróból („*OIKEUSNEUVOS*") áll.

A felsorolt bíróságok tekinthetők a finn általános bíróságoknak. Ezek ítélkeznek mind polgári, mind büntető ügyekben.

3. A következőkben ismertetni szeretném a rendes peres eljárással kapcsolatos alapelveket és fontosabb eljárási szabályokat.

Az 1734-ből származó Általános Törvénykönyv rendelkezései valóban *közérthetőek* voltak. A mai finn perjogi jogalkotásnak is — minthogy nincs ügyvédkényszer és képviseleti ügyvédmonopólium — szerkezetében és tartalmában világosnak kell lennie, kerülnie kell a bonyolultságot és törekednie kell a közérthetőségre. A polgári per legtöbb alapvető szabályát a még mindig hatályos *OK* egyes — rendszerint már módosított — fejezetei tartalmazzák. Ezen kívül bőségesen akadnak speciális jogszabályok is (többek között a tárgyalás nyilvánosságáról, a költségmentességről, a fizetési meghagyásos eljárásról, a vércsoportmeghatározásról stb.). Az anyagi jog is tartalmaz sok fontos eljárási szabályt, így pl. a házassági törvény (1929) és a házasságon kívül született gyermek tartásáról szóló törvény (1922).

Nemzetközi szempontból figyelmet érdemel néhány különleges törvényünk. Ilyenek a finn és a külföldi hatóságok perbeli jogsegélyéről, a külföldi bíróságok határozatainak végrehajthatóságáról (1921. VI. 10.), a Hágában, 1954. III. 1-én kelt a peres ügyekben történő eljárásról szóló nemzetközi szerződés életbeléptetése tárgyában kiadott rendelet (1957. IV. 12.), a New Yorkban 1958. X. 6-án — a külföldi választott bírósági ítéletek érvényességének elismerése és végrehajtása tárgyában — kötött megállapodás életbeléptetéséről szóló, 1962. VI. 2-án kelt rendelet, majd egyes nemzetközi vonatkozású családjogi kérdések tárgyában hozott törvény (1929. II. 5.) és a gyermektartásdíj fizetésére kötelező külföldi, bírósági határozat érvényességének elismeréséről és végrehajtásáról szóló szerződés jóváhagyása tárgyában hozott törvény (1967. VI. 2.).

4. Finnországban a perjogi törvények előkészítésénél általában legfőbb *alapelvként* az *alaposság,* a *gyorsaság* és a *költségkímélés* (olcsóság) szempontjait tartották szem előtt. Sok esetben a leglényegesebb alapelvnek tartották a *célszerűséget,* és egyáltalán az egész igazságszolgáltatás legmagasabb rendű elvi alapjának az *igazságosság érvényesülését.*

A jogbiztonság követelményéről általában azt tartják, hogy a peres eljárást akkor szabályozzák jól, ha a helyes eredmények elérését a jogszabály ténylegesen biztosítja. Tágabb értelemben a jogbiztonság fogalmához tartozik a jogkereső állampolgár bizalma abban, hogy a per és a perorvoslatok útján az általa elvárt eredményt el is érheti. A jogbiztonság igényli az igazságszolgáltatás egységét és a *törvény előtti egyenlőséget.* A jogbiztonság céljával — elméletileg — gyakran összekapcsoljuk a *jogrendnek* a jogerős határozat által létrehozott állapotát. Habár Finnország nem tartozik a tulajdonképpeni precedens-rendszert követő országok közé és a precedenseket önmagukban nem ismerjük el jogforrásnak, mégis az ítélkezés egységének követelménye a perorvoslati eljárásban és különösen a Legfelsőbb Bíróság döntéseinél fontos szempont. A precedensek segítségével megnyugtatóbban biztosítható az ítélkezés egységessége. Az egységes ítélkezési gyakorlat velejárója az *igazságszolgáltatásba vetett bizalom* megerősödése.

Szeretném hangsúlyozni, hogy a gyorsaság és a költségkímélés (alacsony költségek) minden bizonnyal előnyös vonások az igazságszolgáltatásban. Az erre vonatkozó szabályozás azonban nem sértheti az *eljárás alaposságát,* mert ez igen fontos követelmény. A gyorsaság és a költségkímélés igénye mindig előnyben részesíti különösen az egyszerű és világos ügyekben a már meglevő különleges eljárásokat, amilyen a fizetési meghagyásos eljárás és a sommás (okiratos) eljárás.[5] A modern perben a gyorsaságot és a költségek csökkentését különböző *egyszerűsítési* és *ésszerűsítési* törekvésekkel igyekszünk elősegíteni.[6]

Időszerű igazságszolgáltatási probléma ma a *bíróságok* túlságos *munkaterhének enyhítése,* különösen a magasabb fokú bíróságokon. A másik kérdés: lehetőséget találni a *perek időtartamának csökkentésére* és a *bíróságok teljesítőképességének fokozására.* A közigazgatási bíráskodással kapcsolatban Finnországban prog-

[5] *Tauno Ellilä:* Summary procedure of distress according to Finnish law. — Rapports relatifs a la Finlande. Helsinki 1950. 77. s köv. old. Annales academiae scientiarium fennicae B 69:10.

[6] Vonatkozik ez különösen a bírósági jegyzőkönyvek készítésének technikai korszerűsítésére (pl. magnetofon alkalmazására). A legújabban törekvést tapasztalhatunk az elektronikus adatfeldolgozásnak az igazságszolgáltatásban történő felhasználására is.

ramnyilatkozatként hangzott el: rövid idő alatt kifogástalan jogvédelmet!

A perköltségekkel kapcsolatos igen fontos elv a modern államban az, hogy az állampolgár a *lehető legkönnyebben kapjon jogvédelmet* még akkor is, ha ez az államnak költségeket okoz. A perköltségek területén meg kell különböztetni az államot terhelő költségeket (amelyeket Finnországban nem egyszer a reform útját álló akadálynak tartanak) a felek költségeitől.

Nem értek egyet a célszerűségnek minden mást megelőző alapelvként való elismerésével, mert véleményem szerint vannak más szempontok is — a már korábban említett célkitűzések és alapelvek — amelyek megítélésem szerint a célszerűségnél lényegesebbek. Azt azonban mégis természetesnek tartom, hogy meghatározott célok elérésére törekvő *perjogi szabályozásnak nem szabad célszerűtlennek lennie.*

A finn eljárási jogban csak nagyon ritkán hangsúlyozták a polgári *per hatékonyságának követelményét.*[7] Úgy vélem, hogy amikor Finnországban az eljárás hatékonyságáról beszéltek, akkor többnyire csak a közigazgatási eljárást, a végrehajtási eljárást és a büntető ügyek vizsgálati szakaszát emelték ki hangsúlyozottan. A hatékonyság hangsúlyozása azonban indokolt a polgári perekkel kapcsolatban is, de azok között a korlátok között, amelyekről már a gyorsasággal és a költségkíméléssel kapcsolatban említést tettem. Alapelvnek kell tekinteni ilyenformán a jogvédelem hatékonyságát. Egyesek nem tekintik hatékonynak a finn igazságszolgáltatást, és ezt a peres ügyek egy részének nem kielégítő elintézésére alapítják. Az igazságszolgáltatás hatékonyságát mozdítják elő a későbbiekben bemutatásra kerülő igen lényeges alapelvek.

A perjogban régóta érvényes szabály az, hogy *nem engedhető meg az igazságszolgáltatás megtagadása.*

Egy átfogó reform megvalósítását tekintem a legfontosabbnak perjogi törvényünk előkészítési munkája során. Finnországban régóta be kell érnünk részletreformokkal, mert egy átfogó reform az államnak tekintélyes költséget jelentene. Mostanában azonban az átfogó reform gondolata nálunk egyre nagyobb támogatásra talál. Amennyiben mégis részletreformokkal kell beérnünk, e reformok megvalósításában igen előrelátóaknak kell lennünk, nehogy a *perjogi jogalkotás egységének gondolata* kárt szenvedjen.

5. A perjogtudományban Finnországban is — ahogy más országokban is — különböző nézetekkel találkozunk arról, hogy mit tekintsünk a polgári per *legfontosabb, alapvető elveinek,* valamint — megközelítő pontossággal megjelölve — a polgári eljárás céljának és a legfontosabb alapelveknek a kapcsolatáról. Részemről nem tekintem nagyon lényegesnek azt, hogy az említett fontos alapelveket rendszerezve milyen csoportba soroljuk őket. A lényeges — megítélésem szerint — az, hogy a modern perjog szellemében magunkévá tegyük őket.

Ebben az értelemben tartom indokoltnak elsőként az *anyagi,* másszóval az *objektív igazság* kiderítésének szükségességét kiemelni minden fajta per vonatkozásában és ezen belül a polgári perben is. Ez vonatkozik nemcsak az elsőfokú bíróság tevékenységére — amelynek a modern perben kiemelt jelentősége van —, hanem a perorvoslati eljárásra is. Az anyagi igazság elvének olyan nagy a jelentősége az igazságosság eszméje szempontjából, hogy a már jogerős ítéleteket is — meghatározott feltételek esetén — rendkívüli perorvoslatok útján meg kell változtatni. (A finn *OK* 31. fejezete ismeri a semmisségi panaszt, a perbeli határidő igazolását és póthatáridő adásának lehetőségét.)

Az anyagi igazság elvének tartalmát és lényegét a következők szerint tudnám megvilágítani. A bíróságnak törekednie kell a perben, elsődlegesen annak bizonyításfelvételi szakaszában, minden olyan, a per eldöntése szempontjából jelentős körülmény és múltbeli esemény — ahogy mondják — az egész bizonyítási anyag feltárására, amelyre határozatát alapítja. A bizonyítási eljárás eredményének meg kell felelnie a valóságos körülményeknek és tényeknek. A teljes igazságot kell felderíteni a perjog által ismert és lehetővé tett minden eszközzel. Régebben az a felfogás uralkodott, hogy a polgári perben nem kell törekedni az anyagi igazság megismerésére, hanem be kell érnünk az ún. alaki (formális) igazsággal. A mai perjognak már — véleményem szerint — határozottan az az álláspontja, hogy a polgári perben is az anyagi (objektív) igazság kiderítésére kell törekedniük. Ilyen határozott állásfoglalásokat találhatunk ma mind a keleti, mind a nyugati perjogászok körében. Többek között ebben az értelemben kívánok utalni a Budapesten 1968-ban megtartott Polgári eljárásjogi nemzetközi konferencia előadásaiból összeállított gyűjteményes kötetre (lásd: Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio iuridica. Tomus X. 1969.). A mai finn perjogtudomány is határozottan és egységesen az anyagi igazság kiderítésének elvét vallja.

Az anyagi (objektív) igazság kiderítésének megnyugtató biztosítéka, ha már az elsőfokú eljárásban jól képzett bíró vezeti a tárgyalást és törekszik a valóságos tényállás kiderítésére. Az elsőfokú bíróság tényállás-felderítésének alapos és teljes vizsgálaton kell nyugodnia. Az anyagi igazság elve megerősíti a jogbiztonságot és az állampolgárok bizalmát az igazságszolgáltatásban. Az utóbbiak jelentősége megkívánja, hogy pl. a gyorsaság és költségkímélés szem-

[7] A hatékonyság jelentőségét hangsúlyozta *Névai László:* „A polgári eljárásjog alapjai a Magyar Népköztársaságban" c. tanulmányában (Lakimies, című folyóirat: 1969. 943. old.; ford: Lauri Hormia).

pontjai bizonyos körülmények között háttérbe szoruljanak az objektív igazság kiderítése érdekében.

A legújabb perjogi törvényekben és a törvényelőkészítő munkák során megkísérelik az anyagi igazság elvének megvalósítását az *aktív pervezetés erőteljes szabályozásával* elősegíteni. A perbeli bizonyítást Finnországban nemrég módosító törvény már komoly lehetőségeket nyújt erre. Eszerint a hatékonyság nagyobb azokban az ügyekben, amelyekben a felek megegyezése nincs lehetővé téve, de egyéb ügyekben is a bíróság hivatalból rendelhet el pl. szemlét és szakértői meghallgatást. Az érdekelteket is kötelezni lehet nyilatkozataik igazolására és bizonyítékok szolgáltatására.[8] Természetesen, elsősorban a felek kötelessége a bizonyítékok előteremtése és szolgáltatása (tárgyalási elv). Egy hatékony, határozott pervezetés mellett azonban további bizonyítékokat nyerünk, amelyek az objektív igazság kiderítését szolgálják. Az aktív pervezetésnek is mindig elfogulatlannak kell maradnia. Ez a követelmény érvényes a per továbbvitelét célzó formális pervezetésre is.

A finn jogban oz objektív igazság kiderítéséhez vezető utat megkönnyíti a *bíró kérdezési joga* is, valamint, bár ezzel néhány más alapelvet meg kell sértenünk, az az intézkedési lehetőség, hogy a tárgyalást a bizonyítás kiegészítése végett a bíróság elhalaszthatja *hivatalból is.* Az objektív igazság kiderítésének kötelezettsége Finnországban a polgári perjogban a házassági perekben, valamint a házasságon kívül született gyermek tartása iránti perekben mutatkozik meg legerősebben. Finnországban a bírók olyan hivatalbóli intézkedései, amelyek az objektív igazság kiderítését célozzák, a gyakorlatban már korábban is erősebbek voltak, mint amilyennek azt a jogalkotás és a régebbi jogirodalom mutatta.[9]

A modern perjognak Finnországban is elfogadott egyik fontos alapelve a *tárgyalás nyilvánossága* (1926-ból származó törvény). Az *ügyfél-nyilvánosság* szerintünk azt jelenti: a felek jogosultak tudomást szerezni mindenről, ami a perben történik, hogy észrevételeiket és érveiket előadhassák, ha azt érdekükben állónak ítélik meg. Ez az alapelv nagyon demokratikus és erősíti a lakosság bizalmát az igazságszolgáltatásban. A *„népnyilvánosság"* követelményéről nálunk az a vélemény, hogy a kívülállóknak is jogszabályban meghatározott körben lehetőséget kell adni arra, hogy hallgatóként a tárgyaláson résztvehessenek és így tájékozódhassanak. A nyilvánosságra vonatkozó mindkét elvnek más modern perjogi elvek megvalósításában is jelentősége van. A finn peres eljárásban csak kis számban vannak kivételek a nyilvánosság fent részletezett elve alól.

Az *igazságszolgáltatás egységének elve* is igen fontos alapelv. Jelentése: egységes bíróság, egységes jog. Finnországban ennek fontossága már az Alkotmányból (5. §) és a bírói eskü szövegéből is kitűnik: „Szegényeknek és gazdagoknak egyformán fogok igazságot szolgáltatni, így legyen." Minden jogvédelmet és jogorvoslatot kérőnek, valamint annak, aki ellenfélként szerepel — ugyanabban a perbeli pozícióban — egyenlő perjogi eszközökkel, lehetőségekkel kell rendelkeznie. Tökéletes egyenlőséget a gyakorlatban azonban nem sikerül mindig elérni. A jogalkotótól és a jogalkalmazótól megkövetelik, hogy lehetőség szerint egyenlő elbánásra törekedjék. A pártatlan ítélkezés is olyan tényező, amely erősíti az igazságszolgáltatásba vetett bizalmat. Az ügyfélegyenlőségre minden vonatkozásban figyelemmel kell lennünk, különösen kerülnünk kell a nem világos, sértően oktató jellegű, bonyolult és nehéz kifejezési módot, nehogy emiatt az alacsonyabb képzettségű fél hátrányos helyzetbe kerüljön.[10] Az ügyfélegyenlőség helyes értelmezése megköveteli, hogy a felek jogaikról és kötelezettségeikről kitanításban részesüljenek. A kitanítást igényli a határozott és pártatlan pervezetés is. Finnországban ma különösen a perorvoslati lehetőségekre történő hivatalbóli kioktatás nagyon alapos.

Az egyenlőség alapelvével ellentétesnek és megváltoztatásra érettnek tartom, különösen elméleti szempontból, a legutóbb Finnországban és Svédországban végrehajtott perrendi módosításnak azt a rendelkezését, amely szerint a fellebbezési bíróságnak a peres ügy felülvizsgálatára csak akkor van lehetősége, ha a fellebbezési érték (summa revisibilis) Finnországban a 2000 finn márkát meghaladja (OK 30. § (5) bek.). Ez a kifogás érvényes a kiszabott pénzbírság felülvizsgálatának korlátozására is.[11]

Figyelmet kell szentelnünk arra is, hogy az a fél, aki a bíróság székhelyétől távol lakik, ne szenvedjen hátrányt azzal a féllel szemben, aki

[8] *Tauno Ellilä:* Die Parteivernehmung im neuen finnischen Beweisrecht. Archiv für die zivilistische Praxis 150 (1949). Tübingen, 540. s köv. old.

[9] A jogösszehasonlítás útján megállapítást nyert, hogy „a bírói aktivitás ma az európai kontinentális perjogokban általánosan elismert követelmény" (Baur). A szocialista országokban az anyagi vagy objektív igazság alapelvének jelentőségét hangsúlyozzák (többek között: *Névai, Jodlowski* és *Wengerek).*

[10] Amikor „Hovioikeusmenettely ja oikeudenkäynnin uudistus" (A fellebbezési bírósági eljárás és a polgári per reformja, 1971) című finn nyelvű munkámban történő felhasználás végett a perorvoslatok kezdeményezésének külföldi szabályait vizsgáltam, megállapítottam, hogy mind a nyugati, mind a szocialista országokban hangsúlyozzák az igazságszolgáltatás egységének elvét (pl. Ausztriában *Fasching,* az NSZK-ban *Baur,* Magyarországon *Névai* és *Szilbereky,* Lengyelországban Jodlowski, valamint Wengerek).

[11] Egy vizsgálat alkalmával, 1971-ben, javasoltam ennek az antidemokratikus rendelkezésnek az eltörlését. Hasonló javaslatot tett 1969-ben Svédországban egy bírákból álló bizottság is. A fellebbvitel korlátozása a fellebbezési bíróságtól a Legfelsőbb Bírósághoz — véleményem szerint — egyszerűbb lenne, ha a harmadfok csak jogkérdésben végezhetne felülvizsgálatot.

a bírósághoz közelebb eső helyen lakik. A bíróságok székhelyének megválasztásánál — különösen érvényes ez a fellebbezési bíróságokra — igyekeznünk kell ezt a kérdést lehetőleg közmegelégedésre úgy megoldani, hogy a *bíróságokat az állampolgárok könnyen elérhessék.* Az osztrák igazságügyminiszter (Klecatsky) is ilyen reformgondolatok érdekében emelt szót, a jogkereső állampolgárok nevében, az igazságszolgáltatás teljesítőképességének fokozásával kapcsolatosan.

A felek tényleges perbeli egyenlőségének megvalósítása külön szabályozást igényel főleg olyan esetekben, amikor az egyik fél gazdaságilag vagy egyébként (vagyontalan, kevésbé tehetős, fiatalkorú, árva, özvegy, kiskorú, rokkant, súlyos beteg stb.) valóban *gyengébb.*

A modern, szociális beállítottságú perjognak éppen az ilyen esetekben kell „mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás területén valóban demokratikus, kiegészítő elveket követnie", ahogy azt az osztrák perjogban nyomatékosan hangsúlyozzák *(Franz Klein).* Én az előbb kifejtettek megjelölésére (1947-ben írt disszertációmban) a *„gyengék támogatásának elve"* kifejezést használtam. E célkitűzések elérését már elősegíti a *gyámhatóságról* és a *gondnokról* szóló jogszabály. Ezenkívül Finnország nagy városaiban különleges ún. „jogsegély irodák" működnek, amelyek a szegény embereket polgári ügyekben képviselik. Ezeknek az irodáknak működési körét a következő években területileg ki akarják szélesíteni. Nálunk általános jelleggel törvényben is szabályozást nyert (1955-ben) a költségmentesség intézménye. Ez lehetőséget biztosít a vagyontalanoknak költségmentes perlésre és ügyvédi képviseletre, amelynek költségeit az állam fedezi. Ezek az intézkedések a gyengék támogatása elvének legjelentősebb megnyilvánulásai. Finnországban azonban ezek a szabályok még némi kiegészítésre szorulnának, bár az állam ma már jelentős összegeket fordít a költségmentes perlésre (pl. 1970-ben több mint 6 millió márkát).

A *felek kölcsönös meghallgatásának elve* (audiatur et altera pars), amely a polgári perben a szembenálló felek meghallgatásának biztosítását jelenti, talán a legkevésbé vitás jogelv.[12] Ez az elv a polgári perben többnyire csak lehetőséget ad a felek meghallgatására, de nem jelenti egyben annak feltétlen alkalmazását is. A perorvoslati eljárásban találkozunk ettől az elvtől eltérő néhány kivétellel. A végrehajtási eljárásban is, amelyet itt részletesen nem tárgyalunk, több kivételt jelentő szabály akad. A végrehajtás elrendelésével szembeni fellebbezésnél azonban már általában lehetőség van a perben álló felek meghallgatására. A választottbírósági eljárásban a fenti elv mellőzése kifejezetten alapot ad a választottbírósági ítélet érvénytelenítésére (az 1928-ban hozott törvény 21. §-a). A rendes polgári perben ennek az elvnek megsértése általában fellebbezési ok *[OK* 31. § (1) bek.].

A peres eljárásoknál — beleértve a perorvoslati eljárásokat is — különbségeket észlelhetünk az ügyintézés gyorsasága, a per költségei és a vizsgálat alaposság területén attól függően, hogy a tárgyalás a szóbeli, az írásbeli, vagy a vegyes formát követi-e. Önmagában az előbbi két eljárási forma egyike sem tekinthető kizárólagosnak és feltétlenül jobbnak, mint a másik. A forma megválasztása nem lehet azonban öncélú (Fasching), mindkettőnek vannak jó és rossz oldalai. A szóbeliséget, különösen az elsőfokú eljárásban a legtöbben jobbnak tartják. (Lásd pl. Németországban az 1931. évi tervezetet és az NSZK-ban a polgári ítélkezés reformját előkészítő bizottság 1961. évi jelentését és Svédországban az 1953. és 1969. évi hivatalos előkészítő munkákat.) A finn elsőfokú bíróságokon a vegyes forma uralkodik: *szóbeliség, lehetőség előkészítő irat előadására, jegyzőkönyvbe mondásra* (ezt általában szóbeli jegyzőkönyvi formának nevezik). A tanúvallomást rendszerint szóban teszik meg. (OK 17. §.) A fellebbezési bíróság előtt ma főleg az írásbeliség uralkodik nálunk. A fellebbezési bíróság ítélete a fellebbezési előkészítő iratokon és ezek mellékletein, valamint az alsóbb bíróság által megküldött jegyzőkönyveken alapul. Jelenleg olyan törvénymódosítást fontolgatnak, hogy a fellebbviteli bíróság előtti eljárást szóbelivé tegyék. Ezt már néhány korábbi általános reformjavaslat (legutóbb 1939-ben a Petäys—Kannel—Sjöström-féle) is tartalmazta. A Legfelsőbb Bíróság a tanúkat személyesen nem hallgathatja meg, még akkor sem, ha a hatályos szabályok értelmében — szűk körben — a Legfelsőbb Bíróságon új bizonyítékok előadása lehetséges. Jelenleg egy bizottság (amelynek elnöke Antti Hannikainen, a Legfelsőbb Bíróság elnöke, és e tanulmány szerzője is tagja a bizottságnak) foglalkozik annak a kérdésnek vizsgálatával, hogy a felülvizsgálat elsősorban a jogkérdésekre korlátozódjék-e (Svédországban egy erre utaló jól megalapozott hivatalos módosítási javaslatot hoztak nyilvánosságra 1969-ben).

A modern perjogban a *közvetlenség elve* hódít tért. A közvetlenség elve nálunk az elsőfokú bíróságokon a gyakorlatban már számos ügyben megvalósult, de ez alól lényeges kivételt jelentenek az elsőfokú eljárásban, a meglehetősen gyakran előforduló tárgyaláshalasztások és az elhalasztás folytáni iratismertetések terjedelmesebb ügyekben. A tárgyalás elhalasztása folytán ugyanis a bíróságok személyi összetételében változások következhetnek be. E visszás helyzetek körét (1960-ban) egy, a tárgyalás elhalasztására vonatkozó módosító rendelkezéssel megkísérelték szűkíteni. A reform-

[12] Így *Tirkkonen:* Zivilprozessrecht, 14. old. E rendelkezések eredete még az ún. „Bírói szabályok"-ra vezethető vissza: „Csak az egyik fél előadása alapján senkit nem lehet elmarasztalni."

javaslatok azonban már magukévá teszik a közvetlenség elvét. A szóbeliség, közvetlenség és a nyilvánosság a modern perjog alapvető elvei. Finnországban a közvetlenség elve fellebbezési fokon nem valósul meg, mert ott a bizonyítási eljárásban főleg az írásbeliség érvényesül. Szükség esetén a fellebbezési bíróság valamelyik alsóbb bíróság megkeresése útján vehet fel bizonyítást, vagy az ügyet az alsóbb bírósághoz küldheti vissza. A perrend reformja azonban megkísérli a közvetlenség elvének bevezetését a fellebbezési bíróságokon is.[13]

A mai finn peres eljárásban nincs rendelkezés a *perkoncentráció elvéről*, bár a korábbi törvényjavaslatokban találkozunk ilyen irányú törekvésekkel és néhány rendelkezés ma már előmozdítja a koncentrációt. A per koncentrációja elérhető a helyesen alkalmazott pervezetés segítségével. Az új perrendnek úgy kell rendelkeznie, hogy a bírósági tárgyalások folyamatosak legyenek, vagy legalább is a lehetőségekhez képest oly mértékben kell koncentrálni őket, hogy az egyes tárgyalások közötti időköz a lehető legrövidebb legyen és ne kerüljön sor a tárgyalás többszöri elhalasztására.

A perjogtudományban beszélünk egyrészt *rendelkezési elvről*, másrészt annak ellentétjéről, a *hivatalbóli eljárás elvéről*. Finnországban ebben a vonatkozásban az a helyzet, hogy a felek rendelkezési joga általában töretlenül érvényesül, ők rendelkeznek indítványaik, a per tárgya, a per jellege és a per terjedelme felől. De pl. a házasságot, a családot és az öröklést érintő ügyekben megtalálhatóak a hivatalbóli eljárás vonásai is, amikor a félnek nincs meg a szabad rendelkezési joga. Az ügyésznek joga van egyes ügyekben a jogvita menetét hivatalból figyelemmel kísérni. A gyámsági és a házasságon kívül született gyermek tartása iránti ügyekben is megmutatkoznak a hivatalbóli eljárás jelentős vonásai. A házasságon kívül született gyermek tartása iránti perekben az anya mellett, a gyermek képviselőjeként eljár egy közigazgatási (községi) tisztviselő, aki a házasságon kívül született gyermekre felügyel. A finn perjogi irodalomban ezen kívül beszélnek a *tárgyalási* és a *nyomozati* elv szembeállításáról. Finnországban a tárgyalási elv ebből a szempontból nem nevezhető tisztának, hanem eltolódást mutat a nyomozati elv irányába.

Bizonyos ügyekben (pl. házassági perek) a hivatalbóli eljárás és a nyomozati elv van túlsúlyban.[14] Már korábban említettem eseteket, amelyekben a bíró a pervezetést határozottan a kezében tartja. A magam részéről inkább a felek által végzett pervezetést és a hivatalbóli pervezetést szoktam egymással szembeállítani; közülük az előbbi főként a polgári perben uralkodó, míg a végrehajtási és a közigazgatási eljárásról éppen az ellenkezője mondható el.

A finn perjogi irodalomban (Tirkkonen és Ellilä) az utóbbi időben — néhány más ország (Ausztria, Magyarország) példáját követve — a *jóhiszemű eljárás* követelményének megvalósítását tűztük ki célul, amelyet mi a *tisztességes pervitel* elvének nevezünk.[15] Ezzel kapcsolatos a felek *igazmondási kötelezettségére* vonatkozó rendelkezés (*OK* 14. §). A félnek, ha olyan körülményeket ad elő, amelyekre az ügyben hivatkozik, vagy ha az ellenfél előadására tesz észrevételeket, igazat kell mondania. Ez világos és magától értetődő követelmény. *A bíróság előtti eljárásnak nem szabad tisztességtelen eljárássá válnia.* Nem szabad a feleknek kötelezettségeikkel ellentétes, tevőleges magatartással, illetve mulasztással az igazság megismeréséhez vezető utat elködösíteniük vagy megnehezíteniük. Az írásbeliségen alapuló eljárásban nehezebb a rosszhiszemű eljárást felismerni. A szóbeliség erre nagyobb biztonságot nyújt. Néhány elszórt rendelkezést találunk a finn perjogban a *perbeli jogokkal való visszaélés tilalmáról.*

Nagy jelentősége miatt meg kell említenünk a *szabad bizonyítás elvét* annál is inkább, mert a bizonyítási jog reformja (1948) általánosan elfogadta ezt az elvet [lásd *OK* 17. § (2) bek.]. A bizonyítási eszközök felhasználásában teljes szabadság uralkodik. Arra törekszünk, hogy semmiféle, az ügyre tartozó bizonyíték ne legyen figyelmen kívül hagyható és mérlegelésre kerüljön. A szabad bizonyítás elve értelmében nálunk is a bizonyítékok *szabad mérlegelése* uralkodik. A szabad mérlegelés azonban nem jelentheti az önkényeskedést és szubjektív szempontok szerinti ítélkezést. A bíróságnak a bizonyítékok mérlegelésénél úgy kell döntenie, ahogy minden józan ember az adott bizonyítékok alapján döntene (Tirkkonen—Ellilä).

Finnországban a perjogi alapelvek közé sorolják a felek jogát *anyanyelvük használatához.* Ha egy finn állampolgár valamely hatósághoz vagy bírósághoz fordul, saját vagy más ügyében, amelyben meghallgatják, jogosult finn vagy svéd anyanyelvét használni (ezek a nemzeti nyelvek Finnországban).[16]

[13] Finnországban 1969-ben tett tanulmányútja alkalmával megbeszélést folytatott *Névai* professzor a finn igazságügyi szervekkel a fellebbviteli eljárás reformjának szempontjairól, különösen pedig a szóbeliség, közvetlenség és a nyilvánosság elveinek érvényrejuttatásáról, amelyek szerinte erősítik a nép tartós bizalmát az igazságszolgáltatásban. Most dolgoznak nálunk az Igazságügyi Minisztériumban ilyen reformon. A perorvoslati eljárás és különösen a fellebbezési eljárás reformjának kérdéseit a „Hovioikeusmenettely ja oikeundenkäynnin uudistus" (A fellebbezési bírósági eljárás és a polgári per reformja, 1971) c. finn nyelvű munkámban legutóbb részletesen fejtettem ki. A mai helyzetet vizsgálja *Tirkkonen:* Zivilprozessrecht, 55. és köv. old.

[14] *Tirkkonen* munkájára utalok: Zivilprozessrecht 15. és köv. old.

[15] Felhívom a figyelmet *Névai* és *Szilbereky* fejtegetéseire. Egyébként feltűnő, hogy a legtöbb más perjogi munkában a jóhiszemű eljárás elvét mellőzik.

[16] A hivatalos statisztika szerint (1960) Finnországban a lakosság 92,4%-a finn, 7,43%-a svéd és 0,17%-a más anyanyelvű.

6. A fent részletesen kifejtett célkitűzések és elvek mind igényt tarthatnak arra, hogy a maguk teljességében vagy némi módosítással elismerést találjanak a jogalkotásban. Az eltúlzott formalizmust azonban — természetesen — kerülni kell. A modern jogvédelmi tevékenységet olyan lehetőségek kiválasztása jellemzi, amelyek képesek sajátos igényekhez igazodni és ezáltal megfelelő rugalmasságot biztosítani. A perjog mint eljárási jog — lényegénél fogva — gyakorlati igényekkel lép fel, ezért mind a jogalkotásnak, mind a jogalkalmazásnak a gyakorlati szempontokat szem előtt kell tartania. A per jogilag elismert társadalmi és gazdasági szükségletek jogilag szabályozott dinamikája az eredményes jogvédelem megvalósítása érdekében. Ebben az értelemben kell a jogalkotásnak és a jogalkalmazásnak is eljárnia. *A bíró legfontosabb feladata a helyes ítélkezés.* A bírák képzésének és a joggyakornoki oktatásnak hatékonynak és korszerűnek kell lennie.[17]

7. A finn igazságszolgáltatásban is akadnak kifogásolni valók, amelyek reformra szorulnak. Ha azonban tárgyilagosak akarunk lenni, a lényegét és alapvonalait tekintve, működésével elégedettnek kell lennünk. A hiányosságok kiküszöbölését eddig hátráltatta az ország gazdasági helyzete, de most már remélhető, hogy a következő évek ebben a vonatkozásban is eredményt hoznak. Különösen a tisztán eljárási jellegű reformok nem terhelnék nagy mértékben az állami költségvetést. A külföldi jogok tanulmányozásával — véleményem szerint — a mi perjogunk részére is sok megfontolásra érdemes példát találhatunk akkor is, ha az egészséges továbbfejlesztést az ősi kelet-skandináviai alapokon folytatjuk. A finn perrendtartás 1734-ből származó paragrafusai közül csak 60 maradt az idők folyamán teljesen változatlan. Ezt eredményezték a részletreformok. Remélhetőleg a többször említett átfogó reform is megvalósul a közeljövőben.

Ellilä, Tauno

[17] A polgári perjog oktatásáról és a perjogi kutatások jelenlegi helyzetéről Finnországban „Prozessrecht an der Universität Helsinki" című munkám ad áttekintést (megjelent a Helsinki Egyetem Polgári eljárásjogi tanszékének 3. sz. kiadványaként 1970-ben). A polgári perjog oktatásának jelentőségét hangsúlyozták az 1968-ban, Budapesten rendezett Polgári Eljárásjogi Nemzetközi Konferencián is (lásd: Annales Sectio iuridica. Tom. X. 1969. Bpest).

Az ismert svéd jogász, *Harry Guldberg* mondotta: A jogi tanulmányokat magas színvonalon kell tartani. Az igazságos és az anyagi igazságnak megfelelő ítélkezést veszélyezteti, ha az eljárásjogi képzés az egyetemeken nem elég hatékony és nem elég magas színvonalú.

A perbeli képviselet fogalma

1. Az emberi magatartásokat szabályozó tárgyi jog a joghatást általában a valamely magatartást tanúsító személyre vonatkozóan állapítja meg. A jogszabály a magatartást és a joghatást rendszerint összekapcsolja egy adott jogalanyra nézve, ami más szóval kifejezve azt jelenti, hogy a joghatás legtöbbnyire — a jogi tények egyéb más fajairól, így az állami aktusokról vagy az emberi magatartástól független külső körülményekről itt nem szólva — a magatartást tanúsító személynél, illetve az ő vagyoni viszonyaiban következik be, magatartás nélkül nincs joghatás, s a joghatás sem különíthető el a jogalany magatartásától; a magatartást és a joghatást éppen az adott jogalany egyesíti.

2. Mindamellett a jog világában nem szokatlan jelenség, hogy a magatartás és a joghatás nem ugyanahhoz a jogalanyhoz fűződik, a magatartás és a joghatás — mint két félgömb — elválik egymástól, a magatartást kifejtő személyében, illetőleg vagyonában nem következik be a joghatás, ez utóbbi annál a személynél, illetve annak a személynek a vagyonában áll elő, aki a *szándékolt joghatás elérése érdekében*[1] magatartást közvetlenül nem fejtett ki. A magatartás és a joghatás elkülönülésének egyik — távolról sem egyedüli[2] — esete a *képviselet,* ahol — legalábbis a modern jogokban[3] — min-

[1] Azért kell hangsúlyozni, hogy a szándékolt joghatás elérése érdekében nem fejt ki közvetlen magatartást az illető személy, mert másfajta joghatás előidézésére irányuló magatartást viszont tanúsítania kell.

[2] A magatartás és a joghatás egymástól való elkülönülésén alapul pl.: a harmadik személy javára szóló szerződés, a bizomány, ami nem más, mint közvetett képviselet.

[3] A római jogban vannak cognitorok, procuratorok, defensorok, ezek azonban nem voltak tulajdonképpen képviselők, mert hiszen nem a fél, hanem a maguk nevében léptek fel; az ő nevükre szólt a formula, a condemnatio, bár az intentioban a fél neve szerepelt. A rómaiaknál a közvetett képviselet alapján fejlődött ki a cessio. A germán jog a képviseletet eredetileg csak kivételesen engedte meg, de ezekben a kivételes esetekben már a közvetlen képviselet elvével találkozunk. Csak a XII—XIII. században lesz általánossá a képviselet megengedése, mégpedig mint közvetlen képviseleté. L. erről Plósz Sándornak az 1890—91-es tanévben tartott előadásait, Magyary Géza kézirásában, 253—254. old.

dig arról van szó, hogy a joghatás nem a magatartást tanúsító személynél (a képviselőnél), illetőleg az ő vagyonában, hanem egy másik személy (a képviselt) vagy annak vagyona tekintetében mutatkozik meg.

3. Tanulmányunkban kizárólag a képviselet, közelebbről a perbeli képviselet fogalmi jegyeit, tartalmi lényegét kíséreljük meg részletesebben feltárni. Ennek során különösen arra fordítjuk majd figyelmünket, hogy választ adjunk arra a kérdésre: a képviselet általános fogalma, vagyis a több jogágban, a polgári anyagi jogban, az államigazgatási jogban, a munkajogban, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogban helyet foglaló képviselet és a polgári eljárásjog képviseleti intézménye között milyen összefüggés és eltérés áll fenn, melyek a polgári eljárásbeli képviseletnek a megkülönböztető sajátosságai.

A képviselet fogalma nemcsak a jogban előforduló fogalom, a köznapi nyelvben is használatos, ilyen értelemben szoktunk beszélni „érdekképviselet"-ről vagy „diplomáciai képviselet"-ről stb. A továbbiakban a képviselet fogalmát nem ebben a tág értelemben használjuk, képviseleten *a jogi képviseletet* értjük, tehát az így leszűkített képviselet fogalmát keressük. A „jogi képviselet" kifejezésnek kettős értelmet lehet tulajdonítani. Egyfelől érteni lehet azon a jog által szabályozott, a joghoz kapcsolódó képviseletet. *Jogi* képviseletként fogható fel elvileg minden olyan képviselet, amelyet a jog szabályoz, és amely képviselet a jog területén valósul meg. Másfelől — és ez a megszokottabb szóhasználat — jogi képviseleten az ügyvéd vagy a jogtanácsos által ellátott képviseletet, vagyis tulajdonképpen a *jogászi* képviseletet értjük.

4. Annak ellenére, hogy a képviselet a jognak régmúltra visszatekintő intézménye[4] és a szocialista társadalmi viszonyok között is fontos szerepet játszik, a magyar burzsoá jogtudomány egyik művelője által negyven évvel ezelőtt tett az a megállapítás, mely szerint „a képviselet érdekes és fontos jelenségének a magyarázatára olyan kevés figyelmet fordított a jogtudományi elmélet",[5] mind máig nem vesztette el aktualitását. Sőt azt lehet mondani, hogy a képviselet tanának elméleti feldolgozását illetően, a szocialista társadalmi berendezkedés viszonyai között határozott visszaesés következett be, mert amíg a burzsoá jogtudomány, ha nem is sok, de mindenesetre jó néhány monográfiát szentelt ennek a kérdésnek,[6] addig a szocialista jogtudományban monografikus elmélyültséggel ezt a témát mind ez ideig nemcsak Magyarországon, de az európai szocialista államok viszonylatában sem dolgozták fel.[7]

5. A képviselet általános fogalmát, tartalmi lényegét, elméleti szerkezetét a különböző korok jogi írói sokféleképpen határozták meg. Ezek a definíciók a képviselet jogi fogalmának lényegét illetően, nagyban-egészben három csoportra oszthatók.

a) Az első csoporthoz azok a szerzők tartoznak, akik szerint a képviselet voltaképpen nem más, mint helyettesítés, nevezetesen a képviselt személyének helyettesítése, a képviselő ugyanis a képviselt helyett, annak a nevében jár el. Így határozza meg a képviselet fogalmát Ihering, mondván, hogy „Stellvertretung ist Abschluss des Geschäfts anstatt und in Namen des Prinzipals".[8] Az ő nyomán a helyettesítést tartja a képviselet lényegének Windscheid, Laband, Unger, Schliemann, Seuffert, Monroy, Mitteis, Rümelin és Regelsberger.[9] A magyar jogtudósok közül is többen vallották és vallják ma is azt a felfogást, hogy a képviselet, lényegére nézve: helyettesítés.[10] Erre az álláspontra helyezkedik a legújabb polgári anyagi és az eljárásjogi tankönyvünk is, amikor azt hangsúlyozzák, hogy a képviselet nem más, mint he-

[4] A képviselet történeti fejlődésmenetét behatóan vizsgálja Leo Rosenberg: Stellvertretung im Prozess. Berlin, 1908. című művének második részében (301—514. old.). Az intézmény magyarországi fejlődését bemutatja Hajnik Imre: Magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád és vegyesházi királyok alatt. Bpest, 1899. II. fejezet 3. és 4. §-a, 174—185. old., továbbá dr. Vinkler János: A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig. Pécs, 1927. II. köt. 339—357. old.

[5] Moór Gyula: A jogi személyek elmélete. Bp. 1931. 314. old.

[6] *a)* Haimerl, Franz: Darstellung der gesetzlichen Bestimmung über die Parteien und deren Stellvertreter im zivilgerichtlichen Verfahren in Österreich. Wien, W. Baranmüller, 1857. 227 old. — *b)* Max, Rümelin: Das Selbstcontrahiren des Stellvertreters nach gemeinem Recht. Freiburg i. B. 1888. Mahr. VIII—298 old. — *c)* Alfred von Weinrich: Die gerichtliche Parteivertretung in Frankreich. Mannheim, 1893. Bensheimer. 46 old. — *d)* Siegmund, Schlossmann: Die Lehre von der Stellvertretung, insbesondere bei obligatorischen Vertragen. 1—2 Teil. Leipzig. 1900—1902. *e)* Josef, Hupka: Die Haftung des Vertreters ohne Vertretungsmacht. Ein Beitrag zur Lehre von der Vertretung in Rechtsgeschäften. Leipzig, 1903. Duncker und Humblott. 269 old. — *f)* Leo, Rosenberg: Stellvertretung im Prozess. Berlin, 1908. 1016 old. — *g)* Hans J., Wolff: Theorie der Vertretung. (Stellvertretung, Organschaft und Repräsentation als soziale und juristische Vertretungsformen.) 1934. 370 old. *h)* Ulrich, Müller: Die Entwicklung der direkten Stellvertretung und des Vertrages zugunsten Dritter. Stuttgart, Berlin 1969. Kohlhammer. 168 old.

[7] Erre vonatkozó kisebb terjedelmű mű: Irina Mihajlovna Il'inszkaja — Lidia Francevna Lesznyickaja: Szudebnoe predsztavitelsztvo v grazsdanszkom processze, Moszkva, 1964. 161 old. (oroszul).

[8] Siegmund, Schlossmann: i. m. I. köt. 2. § 6. old.

[9] Siegmund, Schlossmann: i. m. I. köt. 2. § 6—9. old.

[10] *a)* Szladits Károly: Magyar magánjog I. Általános Rész. Személyi jog. Bp. 1941. 322. old. — *b)* Szászy István: A magyar magánjog általános része, különös tekintettel a külföldi magánjogi rendszerekre. Bp. 1948. II. köt. 306. old. — *c)* Dr. Kelemen László: Néhány kérdés a képviselet köréből. Acta Universitatis Szegediensis Sectio Iuridico-Politica Szeged, 1950. Tom. I. Fasc. 3. 1. § 1. old.

lyettesítés jognyilatkozatok tételében vagy elfogadásában[11].

A magunk részéről ezt a fogalmi meghatározást, amely — mint látjuk — mind a burzsoá, mind pedig a szocialista jogtudományban gyökeret vert, nem tartjuk alkalmasnak arra, hogy a képviselet tartalmi lényegét általános érvénnyel, minden esetre szólóan feltárja. A képviselő nem mindig a képviselt *helyett* jár el, elvileg nem kizárt, hogy a jognyilatkozatok megtételénél vagy elfogadásánál a képviselő mellett a képviselt is jelen legyen és ő maga is cselekedjék,[12] amikor is a képviselet nyilvánvalóan nem a helyettesítésben jut kifejezésre, a képviseletnek nem a helyettesítés a lényege. A polgári eljárásbeli képviseletnél egyáltalán nem ritka a képviseltnek a képviselő *melletti* jelenléte az eljárásban, márpedig ilyen esetben az eljárásban részt vevő képviseltnek nincs szüksége az ő képviselője által történő helyettesítésére. Ezek szerint a helyettesítés a képviseletnek nem szükségképpeni velejárója, képviselet akkor is fennállhat, amikor helyettesítésre nincs szükség. Éppen ez az oka annak, hogy a képviselet fogalmának a helyettesítésben látó elméleti felfogását nem tartjuk helyesnek, a fogalomhoz ugyanis csak olyan ismérvek tartozhatnak, amelyek minden egyes esetre szólóan, kivétel nélkül érvényesek.[13]

b) A helyettesítés gondolatához közel áll az a másik felfogás, amely szerint a képviselet lényegét az jellemzi, hogy a képviselő az általa képviselt személy akaratát fejezi ki; tehát a képviselő útján eljáró fél tulajdonképpen maga cselekszik, ezért a képviselet tartalmát így tekintő elméletet „Selbsthandelntheorie"-nak nevezik.[14] Ezt a nézetet nem különösebben nehéz megcáfolni: ha a képviselő mindig a képviselt akaratának a kifejezője volna, abban az esetben nem lehetne képviselője az akarattal nem rendelkező, illetve akaratának a nyilvánítására nem képes személynek, mint pl. a cselekvőképtelen vagy a korlátozottan cselekvőképes embernek és a jogi személynek. Amiképpen a helyettesítés sem ad teljes érvényű magyarázatot a képviselet általános fogalmára, ugyanúgy a képviselt akaratának kiemelése is csupán viszonylagos értékű, mert nem minden esetre szólóan alkalmazható.

c) A harmadik csoportba azok a szerzők tartoznak, akik szerint a képviselet lényege abban áll, hogy a képviselő *saját akaratával* másnak a nevében tesz, illetve fogad el jognyilatkozatokat, amelyeknek a jogi hatásai nem az ő személyében, hanem a képviselt személyében állnak be.[15] E felfogás értelmében a képviselő sohasem az általa képviselt személy, hanem mindig a saját akaratát fejezi ki. Ennek a nézetnek az előnye az előbbivel szemben nemcsak az, hogy magyarázatul szolgálhat azokra az esetekre is, amelyekben a képviselt valódi akaratáról nem lehet szó, de ezen túlmenően itt a képviselő már nem egyszerűen eszköz,[16] akinek a szerepe nem több, mint a szócsövé, illetve a hallócsövé,[17] ebben a most említett harmadik felfogásban, a képviselő már nem csupán valamiféle tükör-, vagy árnyékképe a képviseltnek, már neki magának is van „önálló fénye". A képviselő saját akaratnyilvánításának mozzanatát megragadó elméleti felfogásban az is tetszetős, hogy — szemben a helyettesítést és a képviselt akaratnyilvánítását hangsúlyozó nézettel — nagyon reálisnak tűnik. A helyettesítés és a képviselt akarata a képviseletnél nem mindig fog helyt, képviselet — amint arról már szó volt — helyettesítés és a képviselt akarata nélkül, azok hiányában is lehetséges, ellenben a képviseletnek nélkülözhetetlen előfeltétele: a képviselőnek harmadik személyek felé irányuló saját akaratnyilvánítása. A kérdés azonban az, — amelyet ennek a most tárgyalt elméleti irányzatnak a hívei már nem tesznek fel, — hogy a képviselő külső, harmadik személyek irányában tett akaratnyilvánítása ténylegesen mennyiben tekinthető a „sajátjának". A külső szemlélő előtt aligha lehet vitás, hogy a képviselő, amikor valamilyen jogcselekményt végez, a képviselt nevében jognyilatkozatot tesz vagy fogad el, ezt a „saját" akaratából teszi, hiszen ő az, aki a joghatást előidéző magatartást tanúsítja. Ilyen alapon nem is lehet kétségbe vonni, hogy a képviselő a maga tevékenységének ellátásakor valóban a saját akaratát nyilvánítja. Ha azonban az akaratot és az akaratnyilvánítást nem ennyire külsődlegesen, illetve nem ennyire külsődlegesnek fogjuk fel, hanem

[11] *a)* Dr. Világhy Miklós—dr. Eörsi Gyula: i. m. 230. old.; *b)* Névai—Szilbereky: i. m. 190. old

[12] Dr. Kelemen László: i. m. 10. old.

[13] Az absztrakt fogalmak a valóság mélyebb, bensőbb „rétegét" tükrözik, nem korlátozódnak a jelenségek külső, érzéki oldalára, hanem az alapjukat képező lényeges viszonyokat és összefüggéseket emelik ki. A marxizmus—leninizmus alapjai. Kossuth Könyvkiadó 1960. 122. old.

[14] Kelemen László: i. m. 10. old.

[15] Ezt az álláspontot vallja: *a)* Katona Mór—Kiss Mór—Reiner János: Magyar magánjog III. kötelmi jog. 120. old. — *b)* Vecseklőy József: A magánjog rendszere és a nyugateurópai jogfejlődés. Bp. 1906. I. köt. 418—419. old. — *c)* Tóth Lajos: Magyar magánjog. Általános tanok. II. k. Első kiadás. Debrecen, 1923. 225. old. — *d)* Szladits Károly: A magyar magánjog vázlata. Negyedik, átdolgozott kiadás. I. rész. Bp. 1933. 150. old. — *e) Kolosváry* Bálint: Magánjog. Vezérfonal a magyar magánjogból tartott egyetemi előadásokhoz. Kiegészített IV. kiadás. A Studium kiadása. Bp. 1938. 32—33. old. — *f)* Szászy István: i. m. 307. old.

[16] Friedrich Carl von Savigny a képviselőt a római nunciussal azonosítja, a dominus akaratát kifejező puszta közegnek, eszköznek tekinti. Vö. Das Obligationenrecht als Theil das heutigen römischen Rechts, Berlin 1851—53. II. köt. 57. old.

[17] Szászy István ezzel a hasonlattal különbözteti meg a küldöncöt a képviselőtől. Aktív képviseletnél a küldöncöt úgy kell tekinteni, mintha a küldő szócsöve volna, passzív képviseletnél pedig mintha a küldő hallócsöve. Vö. i. m. 308. old.

mélyebben kezdjük elemezni az akarati tevékenységet, annak kialakulási folyamatát, már korántsem lehetünk annyira magabiztosak abban, hogy a képviselő kifelé harmadik személyek irányában nyilvánított akarata valóban az ő saját akaratának minősül.

Akarati tevékenység — tágabb értelemben — minden céltudatos magatartás; szűkebb értelemben viszont csak azt a céltudatos magatartást nevezzük akarati tevékenységnek, amely külső vagy belső akadályok legyőzése útján jött létre. Az akarati tevékenységnek — mint ismeretes — lényeges sajátossága, hogy a magatartás rövidebb-hosszabb előkészítés után folyik le. Az előkészítés pszichikus folyamatában négy jellegzetes, egymástól elkülönülő mozzanatot szokás megkülönböztetni: *ca)* a motívumok megjelenését és vetélkedését (mérlegelés); *cb)* az elhatározást, amely magában foglalja a céltudatot, illetve a célkitűzést; *cc)* a cselekvésgondolatot és *cd)* a belső utasítást a cselekvés végrehajtására.

Az is közismert tény, hogy a valóságban az akarati tevékenység szorosan összefonódik az értelmi és az érzelmi tevékenységgel.[18]

Az akarati tevékenységnek ilyen értelemben való felfogása mellett már nem lehet azt állítani, hogy a joghatás kiváltását célzó magatartás a képviselő *saját akaratából* történnék, nem kétséges, hogy ez az akarat az alapul szolgáló motívumok hatására, az elhatározás eredményeképpen a képviselt személyében alakul ki, vagyis végső soron az ő akarata az, ami a képviselő tevékenysége folytán érvényesül. A képviselő akarati tevékenységét a képviselt személyére vagy vagyonára szóló joghatás elérésében egészen más motívumok és elhatározások vezetik, mint a képviseltet,[19] következésképpen a képviselő saját akarata — ilyen meggondolásból — nem vág egybe a képviselt akaratával. Ha pedig ez így van — márpedig ennek helytállóságát nehéz lenne vitatni — a harmadiknak említett elméleti felfogás végül is — ha nem is annyira nyilvánvalóan — ugyanazokba a korlátokba ütközik, mint az előbbi nézet, hogy ti. nem ad magyarázatot a képviseletnek azokra az eseteire, amikor a képviselt személynek nincs akarata, vagy annak kinyilvánítására képtelen. Bármennyire korszerűbbnek látszott is ez a teória, a képviselet tartalmi lényegének valódi feltárására ez sem mutatkozik megfelelően alkalmasnak.

6. Arra a megállapításra kell eljutnunk, hogy a képviselet általános fogalmát, tartalmi lényegét, elméleti szerkezetét sem a helyettesítés, sem pedig a képviselt, illetve a képviselő akaratnyilvánítása átfogóan nem fejezi ki, nem oldja meg. A képviselet általános fogalmának meghatározását más úton-módon kell megkísérelnünk.

Nézetünk szerint mindenfajta képviselet — függetlenül attól, hogy az anyagi jog vagy az eljárásjog területén valósul-e meg és természetes vagy jogi személy képviseletéről van-e szó — lényegét az teszi, hogy *a képviseletre jogosult személynek mindenkor, minden helyzetben a képviselt érdekében kell eljárnia, a képviselt személy érdekei hordozójának, szószólójának kell lennie. Képviseletről — a legáltalánosabb jogi értelemben — akkor beszélünk, amikor valaki egy másik személy nevében és érdekében az ő feljogosítása vagy a jogszabály, illetve a hatóság rendelkezése alapján tanúsít joghatás kiváltására irányuló magatartást, amelynek következtében ez a másik személy (a képviselt) válik közvetlenül jogosulttá, illetőleg kötelezetté.*

Ez a meghatározás a képviselet intézményének központi gondolatává az érdeket, az érdek képviseletét állítja, amellyel megmagyarázhatónak véljük azokat az esetköröket is, amelyeknél a helyettesítés, illetve a különböző módon értelmezett akaratelméletek csődöt mondottak. Az érdek gondolatának középpontba állítása arra is alkalmasnak látszik, hogy annak felhasználásával könnyűszerrel elhatárolhassuk a képviselet intézményét a később tárgyalandó eljárásjogi rokonjelenségektől.

Az érdek szélesebb kategória mint az akarat. Érdeke annak is van, akinek jogilag értékelhető akarata nincs. A képviselet általános fogalmának lényegét tevő érdekhordozással összefüggésben két kérdés vetődik fel: az egyik az, hogy egyáltalán mi az érdek, milyen tényezők határozzák meg, a másik pedig az, hogy az érdek, pontosabban, hogy egy adott személy érdeke más által, nevezetesen a képviselő részéről hogyan válik felismerhetővé.

Ami az első kérdést illeti, itt abból kell kiindulni, hogy az érdek kategóriája közvetítő kapocs a gazdasági viszonyok és az akarat között; a két utóbbi jelenség közötti kapcsolat pedig valójában nem közvetlen, hanem közvetett, áttételes.[20] Az érdek minden emberi magatartás egyik alapvető mozgató ereje, a gazdasági viszonyok közvetlen kifejezése az emberek gyakorlati tevékenységében. A burzsoá filozófiában és jogtudományban elterjedt egyik felfogás az emberi tevékenység eszmei mozgató erőinek valamelyikével (szenvedély vagy képzelet, cél stb.) azonosítja az érdeket. Így pl. Hans Kelsen szerint „... das Interesse ist ein rein psychischer und zwar ein individualpsychischer Tatbestand, über dessen Existenz oder Nichtexis-

[18] Pszichológiai alapfogalmak kis enciklopédiája. Szerkesztette: dr. Bartha Lajos és Szilágyi Lilla. Tankönyvkiadó. Bp. 1966. 16., 17. és 19. old.

[19] A képviselő akaratának és cselekvésének motívumait alapvetően rendszerint az határozza meg, hogy a kikötött díjazásához hozzájusson.

[20] Vö. Engels: Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása (Marx—Engels: Válogatott Művek II. Bpest, 1949. 392—393. old.)

tenz ausschliesslich und allein der Seelenzustand eines Einzelmenschen massgebend ist".[21] A burzsoá társadalomtudomány egy másik irányzata az ember veleszületett biológiai ösztönéből, illetve önfenntartási törekvéséből származtatja az érdeket.[22]

A marxizmus—leninizmus az érdek kategóriájának idealista és egyoldalú értelmezésével szemben, az érdeket materialista módon, az objektív és a szubjektív oldal egységében vizsgálja. Az érdek sohasem merőben szubjektív valami, hanem az objektív valóság által meghatározott szükségletek alakítják azt ki, amiben természetesen szubjektív körülmények is közrehatnak.[23] A jogalanyok jogilag releváns érdekeit alapvetően és elsődlegesen a társadalom fejlettségi fokának megfelelő termelési viszonyokhoz igazodó szükségletek határozzák meg.[24] Ezek a termelési viszonyok által meghatározott szükségletek mindig a tudatban, a tudaton keresztül tükröződnek, ezért a szükségletek jelentkezésében és azok intenzitásában a szubjektumnak is nem elhanyagolható szerepe van, bár ez a szerep mindenképpen csak másodlagos, mégis az érzések, eszmék, képzetek és célok az érdek létezésének nélkülözhetetlen formái.[25] Minthogy a szükségletek meghatározta érdek elsődlegesen objektív természetű, ebből — az általunk felvetett második kérdésre vonatkozóan — következik: valamely személy érdekének más által történő megismerésére a lehetőség elvileg megvan. Ahhoz, hogy valaki a más személy érdekét felismerje, mégpedig helyesen, az objektív valóságnak megfelelően ismerje fel, bizonyos tulajdonságokra, tapasztalatokra, ismeretekre van szüksége. Ilyen tulajdonságokkal, tapasztalatokkal és ismeretekkel pedig csak az ember rendelkezhet, tehát csak a természetes személy lehet képes másvalaki érdekeinek a felismerésére, a jogi személy — a dolog természeténél fogva — erre közvetlenül nem alkalmas. A képviselet általános fogalmának a részünkről adott meghatározásával szemben ezek szerint, már eleve felhozható az az ellenvetés, hogy a képviseletet ellátható személyek körét leszűkítjük a természetes személyekre, holott képviseletet — tételes jogi szabályaink értelmében — jogi személyek is ellátnak[26] így a definíciónkban szereplő „valaki" kifejezésen a természetes és a jogi személyeket egyaránt érteni kell, a természetes személyekre való korlátozás önkényes. Helytálló-e ez az ellenvetés? A képviseletre igényt tartó fél a megbízási szerződést tényleg a jogi személyiséggel felruházott ügyvédi munkaközösséggel vagy más jogi személlyel köti meg,[27] ennek — különösen az ügyvédi munkaközösség esetében — a felelősségvállalásra kiható célszerűségi okai vannak,[28] ámde a képviseleti tevékenységet a fél által egyénileg megnevezett vagy a részére kijelölt ügyvéd, mint a munkaközösség tagja, más jogi személynek pedig az ügyintézője, természetes személyként végzi. Az, hogy a képviselet ellátására vonatkozó megbízási szerződést adott esetben a jogi személyiséggel felruházott szervezettel kell megkötni, nem zárja ki annak az elméleti megállapításnak a helyességét, hogy a jogi személlyel megkötött megbízási szerződés alapján a konkrét képviseleti tevékenység ellátásának csakis természetes személy lehet az alanya. Nézetünk szerint képviselő csak ember lehet, csakis ember valósíthatja meg a képviseletet, jogi személy sohasem, ez arra az esetre is áll, amikor a képviseleti tevékenység ellátásának alapjául szolgáló szerződést a jogi személlyel kötötték is meg. Ilyenformán a meghatározásunkkal szembeni ellenvetést — annak szűkítő tendenciája miatt — nem tekinthetjük megalapozottnak.

7. Más személy érdekének a helyes felismerése mindig nagyon bonyolult, összetett feladat, de különösen az a jogi személyek esetében. Amíg az ember a maga valódi vagy vélt érdekeit — ha csak nem cselekvőképtelen vagy korlátozottan cselekvőképes személyről van szó — általában képes felismerni és azt mások tudomására hozni, addig a jogi személy érdekeinek megismerése csak közvetett módon,

[21] Hans Kelsen: Hauptprobleme der Staatslehre, Tübigen 1911. 573. old.

[22] G. Ratzenhofer: A szociológiai megösmerés lényege. Bpest, 1908. 319—330. old.

[23] V. P. Gribanov: Az érdek a polgári jogban. Magyar Jog 1967. évi 8. sz. 489—492. old.; Az érdek egyfelől mint *objektív jelenség* vizsgálható a törvényhozó akaratára befolyást gyakorló tényezőként, másrészt *célként*, amelynek elérésére az érdek hordozói törekednek. Az érdekek befolyást gyakorolnak az állam jogalkotó tevékenységére, s egyben a már kibocsátott jogszabályok a különböző érdekek realizálásának eszközei is. Vö. J. Sz. Zavjalov: Az érdek kifejezése a szocialista jogban. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo. 1970. évi 6. sz. A tanulmány kivonatos magyar nyelvű fordítása megjelent a Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle 1971. évi 2. számának 760—761. oldalán.

[24] V. P. Gribanov: i. m. 491. old.

[25] Szotáczky Mihály: A jog lényege. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1970. 113. old.

[26] Képviseletet ellátó jogi személyek: az ügyvédi munkaközösségek, az Állami Biztosító, a Szerzői Jogvédő Hivatal, a szakszervezet stb.

[27] L. az 1966. évi 22. sz. törvényerejű rendelettel módosított 1958. évi 12. sz. tvr. 25. §-ának (1) és (2) bekezdését.

[28] L. erről a témáról: *a)* Balogh Imre: Az ügyvédi munkaközösség kártérítő felelőssége. Magyar Jog, 1958. évi 10. sz.; *b)* Bolgár György: Az ügyvédi munkaközösségek kártérítési felelőssége. Magyar Jog, 1960. évi 6. sz.; *c)* Eörsi Gyula: A Polgári Törvénykönyv és az ügyvédi munkaközösségek. Magyar Jog, 1960. évi 9. sz.; *d)* Révai Tibor: Az ügyvédi munkaközösségek felelősségének kérdéséhez. Magyar Jog, 1960. évi 12. sz.; *e)* Szigligeti Viktor: Az ügyvédi munkaközösség felelőssége a tagja által okozott kárért. Magyar Jog, 1962. évi 1. sz.

szervein keresztül történhet meg.[29] Ennek következménye az, hogy a jogi személy érdekeinek megismeréséhez, helyesebben mondva felismeréséhez rendszerint az átlagosnál nagyobb tapasztalatra és többirányú ismeretre van szükség.[30] Éppen ebben áll az ember és a jogi személy általános képviselete közötti legalapvetőbb különbség, nevezetesen, hogy az utóbbiaknak az érdekeit egyfelől rendszerint sokkal szerteágazóbb tényezők határozzák meg, mint az emberét, másfelől ezeknek az érdekeknek a megismerése csak közvetett úton mehet végbe, harmadsorban pedig a valódi érdekek megismerése széles körű tapasztalatot és sokirányú, elmélyült ismeretet igényel.

A képviselt személy érdekeinek a középpontba állítása nem egyértelmű azzal, mintha a képviselőnek a képviseleti tevékenység ellátása során ne lennének meg a maga sajátos egyéni érdekei, amelyek őt a magatartásában irányítják.[31] Ezek az érdekek azonban nem azonosak a képviselt személy érdekeivel, amennyiben a képviselőnek az érdekeit más célok vezetik mint a képviselt személy érdekeit. A képviselő és a képviselt eltérő érdekeinek csak az ő egymás közötti belső viszonyukban van jelentősége, ugyanis kifelé, harmadik személyek irányában a képviselő sajátos érdeke általában rejtve marad és csakis a képviselt érdeke jut kifejezésre. Ezért kifelé a látszat mindig az, hogy a képviselő kizárólag a képviselt érdekeinek a hordozója, neki saját magának nincsenek elkülönült érdekei.[32] A valóságban azonban nem ez a helyzet, mert a képviselet ellátásában a képviselőnek is lehetnek és vannak sajátos érdekei, amelyek kifelé, külsőleg rendszerint nem jelentkeznek. Ilyen sajátos érdeke a képviselőnek az, hogy a képviselet eredményes ellátásával a jövőre nézve is megtartsa a képviselt fél bizalmát, hogy hozzájusson a képviseletért járó díjazáshoz stb.. Elképzelhető, hogy a képviselő sajátos érdekei kifelé is felszínre törnek, és ha azok annyira elütnek a képviselt fél érdekeitől, ez az érdekösszeütközés a képviseleti jogviszony felborulásához vezethet.

A képviselet általános fogalmának az érdekhordozásban való meghatározása — úgy véljük — mindenfajta képviselet megmagyarázására alkalmas, tekintet nélkül arra, hogy a képviselet melyik jogágban valósul meg és természetes vagy jogi személy képviseletére vonatkozik-e.

8. Most miután megadtuk a képviselet általános fogalmát és megvizsgáltuk a meghatározás egyes elemeit, térhetünk rá *az eljárásjogi, illetve leszűkítetten a perbeli képviselet* tartalmi lényegének taglalására, közelebbről arra, hogy mi a viszony a képviselet általános fogalma és a perbeli képviselet között. A perbeli képviseletre is érvényes az a tétel, hogy itt is valaki egy másik személy nevében és érdekében tanúsít joghatás kiváltására irányuló magatartást, amelynek következtében az a másik személy válik közvetlenül jogosulttá, illetve kötelezetté. Ennyiben tehát a perbeli képviselet is magán viseli a képviselet általános fogalmának a jegyeit, de ezeken túlmenően további *különös* ismertető jelei is vannak, amelyek a perbeli képviseletet megkülönböztetik a képviselet általános fogalmától, elsősorban pedig a polgári anyagi jogi képviselettől. Nem lehet egyetérteni azokkal az elméleti törekvésekkel, amelyek a polgári anyagi jogi és az eljárásjogi, illetve perbeli képviselet intézményét teljes mértékben azonosítják, azt hirdetve, hogy az eljárásjogi képviseleti viszony tartalma megegyezik a képviseleti viszony általános tartalmával,[33] vagy, hogy a képviseletre ugyanazon elvek és szabályok irányadók a perben is, mint a polgári jogban[34], s nem tartjuk elfogadhatónak azt a megállapítást sem, mely szerint a képviselő cselekményei és a képviseleti hatalom mind a két jogterületen (ti. a polgári anyagi és eljárásjogban) azonos volna.[35]

9. A következőkben a perbeli képviseletre jellemző azokat a sajátos ismertetőjegyeket kíséreljük meg összegyűjteni és felvázolni, amelyek csakis erre a képviseleti módra érvényesek, vagyis amelyek minden másfajta képviseletnél, különösen pedig a polgári anyagi jogi képviseletnél hiányoznak vagy másképpen jelennek meg.

A perbeli képviseletre jellemző sajátosságokat *alanyi, tárgyi, tartalmi* és *formai* szempontból lehet csoportosítani, másszóval az így csoportosított ismérvek alapján választható el a perbeli képviselet a másfajta, elsődlegesen a polgári anyagi jogi képviselettől.

[29] Ismeretes olyan elméleti felfogás, hogy a jogi személy képviseletét ellátó személyek egyáltalában nem sorolhatók a képviselők közé, mert cselekményeiket a jogi személy saját cselekményeinek kell tekinteni (Organtheorie) és nem lát bennük a jogi személlyel szemben olyan önálló jogalanyokat, mint aminők a képviselők személyében a képviselttel szemben a képviseleti jogviszonyban állanak. L. dr. Kelemen László: i. m. 2. old. és az 5. sz. lábjegyzetét. — Az ezzel homlokegyenest ellentétes másik nézet szerint, amit a jogi személy „kötelességének" mondunk, az igazában az ő képviselőjének (igazgatóság stb.) az a kötelessége, hogy valamely szolgáltatást a jogi személy vagyonának terhére teljesítsen. Zitelmannak ezt az álláspontját ismerteti: dr. Schwartz Gusztáv: Új irányok a magánjogban c. könyvében (Bp. 1911. 192. old.).

[30] A jogi személyek ugyanis a szocialista társadalmi berendezkedés viszonyai között mindig kollektív érdekek hordozói.

[31] A képviselő egyéni érdekei azonban más irányúak, mint a képviselt érdekei, ezek a képviselői érdekek kifelé többnyire nem jelentkeznek.

[32] Így ír erről Schlossmann: „Völlige Uninteressiertheit an dem wirtschaftlichen Resultat der Arbeit nach der positiven wie der negativen Seite bildet also die Signatur der Tätigkeit des Vertreters" — i. m. I. köt. 50. old.

[33] Baintner Hugó: Képviselet. Magyar Jogi Lexikon, IV. k. 708—718. old.

[34] Plósz Sándor: i. m. 252. old.

[35] Leo Rosenberg: i. m. 1. old.

Alanyi tekintetben a különbség abban áll, hogy a képviselet ellátására jogosult személyek köre a polgári jogban sokkal szélesebb, mint akik a polgári perben képviselők lehetnek. Anyagi jogi képviseletet bárki, még a korlátozottan cselekvőképes személy is elláthat,[36] ezzel szemben perbeli képviselő csak az lehet, akit erre a jogszabály kifejezetten feljogosít, illetve akit a meghatalmazottak köréből eleve nem zár ki.[37] Annak, hogy a perben képviseletet ellátható személyek körét a jogszabály pozitív és negatív oldalról egyaránt pontosan meghatározza, az a magyarázata: a perbeli képviselet ellátása magasabb követelményeket, több hozzáértést igényel a képviselőtől. A magasabb követelmények abban állnak, hogy a perbeli képviselőnek egyfelől a jognyilatkozatokat rendszerint a tárgyaláson nyomban meg kell tennie, míg a polgári anyagi jogi képviselőnek sokkal inkább van módja az előzetes felkészülésre, másfelől — amint majd erre még visszatérünk — a perbeli képviselő személyében rejlő körülmények a képviselt félre súlyosabb következményekkel járnak, mint a polgári anyagi jogi képviselet esetében. Ezért az embereknek csak kisebb csoportja lehet alkalmas a perbeli képviselet ellátására ahhoz képest, mint amennyien a polgári anyagi jog szerint elláthatnak képviseletet. Alanyi szempontból tehát a polgári anyagi és eljárásjogi képviselet — a képviselet ellátására számba jöhető személyek körét illetően — lényegesen eltér egymástól, amennyiben az utóbbit csak kevesebben láthatják el.

A képviselet *tárgyát* tekintve a helyzet éppen fordított; ebből a szempontból az eljárásjogi képviselet az, amelyik — a polgári anyagi jogi képviselethez viszonyítottan — szélesebb körre terjed ki. Anyagi jogi képviseletnek nem minden jogviszonyra nézve van helye, mint pl. a végrendelet alkotásánál és annak visszavonásánál, a házasságkötésnél, a nem házasságból született gyermeknek az elismerésénél, az örökbefogadással kapcsolatos jognyilatkozatok megtételénél[38] a képviselet lehetősége ki van rekesztve. A perbeli képviseletnek ezzel szemben mindenfajta eljárási cselekmény tárgya lehet, azaz — a fél személyes előadását kivéve — egyetlen olyan eljárási cselekmény sincs, amelyre vonatkozóan a perbeli képviselet ne foghatna helyt.[39] Kétségtelen, hogy ennyiben a perbeli képviselet tárgya — az anyagi jogi képviselethez viszonyítottan — tágabb körű; más oldalról szemlélve a kérdést viszont azt kell látni, hogy az anyagi jogi képviselet nem szorítkozik kizárólagosan a jogügyletek világára, képviseletnek az ún. értesítési-cselekményeknél, a tudatnyilatkozatoknál és az érzésnyilatkozatoknál is helye van,[40] ugyanakkor a perbeli képviselet — legalábbis az eljárásjog területén — csakis eljárási cselekmény végzésére terjedhet ki, vagyis a perbeli képviseletnek egyedül akár a per keretei között, vagy akár azon kívül végzett eljárási cselekmény lehet a tárgya. Ezek szerint azt a megállapítást tehetjük, hogy amíg az anyagi jogi képviselet alanyi tekintetben feltétlenül és egyértelműen szélesebb körre terjed ki, mint a perbeli képviselet ellátására alkalmas személyek köre, addig a képviselet tárgyát figyelembe véve, a fordítottnak állított viszony csak részben felel meg a valóságnak, ugyanis a perbeli képviselet tárgyi szempontból — amint ezt az imént bemutattuk — részben tágabb, másfelől azonban részben szűkebb körű az anyagi jogi képviselet tárgyánál.

A *tartalmi* különbség az anyagi és az eljárásjogi képviselet között több vonatkozásban felismerhető. Az egyik tartalmi eltérés abban áll, hogy az anyagi jogi képviselet általában nem terjed ki az eljárásjogi képviseletre,[41] az utóbbi ellenben rendszerint anyagi jogi képviseletre, azaz az eljárás keretében történő jogügylet (pl. perbeli egyezség) felajánlására vagy elfogadására, egyszóval megkötésére is feljogosít.

A legalapvetőbb tartalmi különbség azonban az, hogy a perbeli képviselő a tevékenységét a polgári perrendtartás által meghatározott *módon* és *időben, alakiságokhoz kötötten* fejti ki, mindezek a kötöttségek az anyagi jogi képviselőnél nincsenek meg. Képletesen szólva azt mondhatjuk, hogy az anyagi jogi képviselő „szabad pályán", a perbeli képviselő viszont „kötött pályán" mozog, s ennek következtében mozgási szabadsága lényegesen korlátozottabb.

Tartalmi eltérés mutatkozik meg abban is, hogy az anyagi jogi képviseletnél jelentős alanyi mozzanatokat a képviselő személyéből kell megítélni: így különösen az ügyleti akarat hiányait, valamint a jó- vagy rosszhiszeműséget.[42] (A képviselt személyében fennforgó esetleges akarati hibák vizsgálatára nem térünk ki.) Ha az anyagi jogi képviselő az általa képviselt fél nevében tévedésből, megtévesztésből vagy fenyegetés hatására kötötte meg harmadik sze-

[36] Ptk 219. § (1) bek. Plósz Sándor megjegyzi: nincs elég ráció abban, hogy az anyagi jogi képviselőnél nem szükséges a *rendelkezési képesség*, elegendő csupán az *előadási képesség*. — i. m. 262. old.

[37] Pp 67. és 68. §-a.

[38] Dr. Bacsó Jenő: Az örökbefogadás, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1968. 259—260. old.

[39] A személyes megjelenésre kötelezett fél is képviseltetheti magát a bíróság előtt, vagyis a perbeli képviselet a személyes megjelenésre kötelezés esetében sincs kizárva.

[40] Értesítési cselekmény pl. az adós megintése, ami képviselő által is lehetséges. Tudat- és érzésnyilatkozat közlése is megtörténhet képviselő útján, pl. az egyik házastárs képviselővel közli a megbocsátó szándékát a másik házastárssal.

[41] Kivételes rendelkezést tartalmaz a kereskedelmi törvényről szóló 1875. évi XXXVII. sz. tv ma is hatályban levő 38. §-a, amely a cégvezetőt kereskedelmi üzlet folytatásával járó, bíróság előtti és bíróságon kívüli minden ügyletre és „jogcselekvényre" feljogosítja.

[42] Szászy István: i. m. 308. old.

.méllyel a jogügyletet, a képviselt fél a szerződést megtámadhatja, s a bíróság a szerződés érvénytelenítésére irányuló perben azt vizsgálja, hogy a tévedés, megtévesztés, illetve fenyegetés a jogügylet megkötésekor a képviselő személyében fennforgott-e, s ha ezt bizonyítottnak látja, a szerződést érvényteleníti és a képviselt fél szabadul a kötelemtől; vagyis az anyagi jogi képviselő személyében fennálló bizonyos okok visszahatnak a képviselt fél jogi helyzetére. Az eljárásjogi képviseletnél ez soha sincs így, ott a képviselő tévedése, megtévesztése vagy a fenyegetés hatása alatt tett valamilyen perbeli cselekményének következményei a képviselt félre hárulnak, aki a reá rótt kötelezettség alól nem mentesülhet azon az alapon, hogy a képviselője a perbeli cselekmény megtételekor tévedésben volt, őt megtévesztették vagy fenyegetés eredményeképpen tanúsított valamilyen magatartást. A perbeli képviseletnél a képviselőre vonatkozó alanyi mozzanatok a képviselt fél jogi helyzetének megítélése szempontjából figyelmen kívül maradnak, azok nem jönnek számításba.

Végül a kétfajta — már ti. az anyagi és az eljárásjogi — képviselet tartalmilag abban is különbözik egymástól, hogy az anyagi jogi képviselet tanában nagy jelentőségű és sok problémát felvető *álképviselet* és az *önszerződés* intézménye a perbeli képviseletnél egészen kivételes jelenség és úgyszólván sohasem kerül szóba. Ez azzal áll összefüggésben — ami egyszersmind már a formai eltérésekre utal —, hogy a különféle eljárásokban a képviseleti jogosultság meglétét és annak terjedelmét hitelt érdemlően igazolni kell, a képviseleti jogosultságot az eljáró szerv hivatalból vizsgálja, ennek a következménye, hogy a perben álképviselettel csak nagyon-nagyon szórványosan lehet találkozni, bár elvileg természetesen az előfordulása nem zárható ki. Önszerződésről a perbeli képviseletnél fogalmilag nem lehet szó.

Az anyagi jogi képviseletnél a képviselő részére adott meghatalmazásnak nem kell meghatározott formában történnie,[43] a meghatalmazás hallgatólagos is lehet, sőt a polgári jog ismeri az ún. vélelmezett meghatalmazást is.[44] A perbeli képviselet esetében — amennyiben a képviseleti jogosultság meghatalmazáson alapul — a meghatalmazást, kivéve ha az az ügyvédi munkaközösség részére szól, közokiratba vagy teljes bizonyító erejű magánokiratba kell foglalni.[45]

10. Az előzőekben feltárt alanyi, tárgyi, tartalmi és formai különbségek bemutatásából most már bizonyítottnak látjuk azt a megállapításunkat, hogy a perbeli képviselet fogalma nem azonosítható a képviselet általános fogalmával, sem pedig a polgári anyagi jogi képviselettel. A képviselet és a perbeli képviselet az általános és a különös viszonyában van egymással, ahogyan az általános magában foglalja a különöst, de nem azonos azzal,[46] ugyanúgy a képviselet általános fogalma is felöleli a perbeli képviseletet, ám ez utóbbi tagoltabb, árnyaltabb kategória.

A perbeli képviselet fogalmi meghatározására irányuló vizsgálódásunkat tehát abban összegezhetjük, hogy *a teljes jog- és cselekvőképességgel rendelkező perbeli képviselő a kifejezetten igazolandó képviseleti jogosultsága alapján másnak a nevében és érdekében végez a polgári perrendtartás szabályai által meghatározott módon és időben, akár a bíróság előtt, akár a bíróságon kívül eljárási cselekményeket, amelyeknek a következtében ez a másik személy válik közvetlenül jogosulttá, illetőleg kötelezetté.*

11. A képviselet általános fogalmának és közelebbről a perbeli képviselet fogalmának a megismerése után, a következő lépés az, hogy elhatároljuk a perbeli képviselettől az ide nem tartozó eljárásjogi rokonintézményeket, amelyek azt a látszatot kelthetik: azokban az esetekben is képviselettel állunk szemben.[47] Már említést tettünk arról, hogy az érdek fogalmának kiemelésével és hangsúlyozásával nemcsak a képviselet intézményének a lényegét ragadhatjuk meg, amely a képviselet minden lehetséges jogi fajtájára nézve alkalmas magyarázatul szolgál, de egyszersmind ez az elem az, ami a képviseletet megkülönbözteti és elválasztja az egyéb eljárásjogi rokonintézményektől is. Milyen rokonintézményekről van szó? Úgy tűnik, hogy a perbeli bizományos,[48] a zárgondnok, a

[43] A Ptk 223. §-ának (1) bekezdése értelmében a meghatalmazáshoz olyan alakszerűségek szükségesek, amilyeneket jogszabály a meghatalmazás alapján kötendő szerződésre előír. Az általános meghatalmazás viszont csak írásban érvényes.

[44] Vélelmezett meghatalmazott pl. az egyik házastárs, aki a másik házastársat külön meghatalmazás nélkül képviselheti. L. a Csjt 30. §-ának (2) bekezdését.

[45] Pp 69. § (2) bek.

[46] V. I. Lenin: A dialektika kérdéséhez. Filozófiai füzetek. Szikra kiadás. Bp. 1954. 341. old.

[47] Az anyagi jogi rokonjelenségektől, így a harmadik személy javára szóló szerződéstől, a megbízástól, a bizománytól történő elhatárolással, mint a témánkon kívül eső kérdésekkel nem foglalkozunk.

[48] A perbeli bizományos (röviden: perbizományos) — a Kúria 1930-ból származó 43. számú polgári jogegységi döntvénye szerint — az, aki másnak a követelését engedményezés nélkül a *maga nevében,* feljogosítás alapján érvényesítheti. A perbizomány a jelenlegi jogszabályok értelmében — miként ezt a Legfelsőbb Bíróság P. törv. I. 20 126/1966/3. számú határozatában kimondotta — tilos és érvénytelen. A Legfelsőbb Bíróság e határozatával szemben a Központi Gazdasági Döntőbizottság több alkalommal azt fejtette ki, hogy nincs olyan jogszabály, amely megtiltaná azt, hogy valamely szocialista szervezet követeléseinek érvényesítésével egy másik szocialista szervezetet bízzon meg azzal, hogy az utóbbi a követelést saját nevében érvényesítse. A KGD szerint vannak olyan jogszabályok, amelyek mind anyagi, mind eljárásjogi vonatkozásban ismerik a perbizomány intézményét. Ilyen rendelkezést tartalmaz a Ptk 558. §-ának (2) bekezdése, a 106/1952. (XII. 31.) MT sz. r. 10. §-ának (1)

végrendeleti végrehajtó, a felszámoló és a kényszerfelszámoló is tulajdonképpen képviselő. Van olyan vélemény, amely szerint képviselőnek kell tekinteni a védőt.[49] Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy a képviselő mindig, minden helyzetben a képviselt fél érdekében jár el, akkor nem ütközik különösebb nehézségbe annak megállapítása, hogy a perbeli bizományos, a zárgondnok, a végrendeleti végrehajtó, a felszámoló és a kényszerfelszámoló már eleve nem minősíthető képviselőnek. A legvilágosabban a perbeli bizományos helyzete határolódik el a képviselőétől, ő ugyanis a pert nem másnak a nevében és érdekében, hanem a megbízótól kapott rendelkezés alapján a saját nevében és érdekében indítja meg, és így — meghatározásunk szerint — fogalmilag kizárt, hogy képviselő lehessen.[50] A zárgondnok nemcsak a hitelező, a végrendeleti végrehajtó nem csak az örökösök, a felszámoló és a kényszerfelszámoló nem csak a felszámolásra, illetve kényszerfelszámolásra kötelezett szervezetek vagy azok hitelezői érdekében jár el; az említett személyek feladatköre nem kizárólagosan a jogosult vagy a kötelezett pozíciójában levő egyik fél érdekeinek a védelmére szorítkozik, ők olyan jogcselekményeket is kötelesek adott esetben elvégezni, amelyek az egyik vagy a másik fél érdekeit hátrányosan befolyásolhatják, tehát az ő tevékenységük — szemben a képviselőével — nem kötődik szigorúan valamelyik fél érdekhordozásához,[51] következésképpen nem tekinthetők képviselőknek.

Nehezebb a bűnügyi védő minősítése. A jogirodalomban a vélemények megoszlanak azt illetően, hogy a védő képviselő-e vagy nem. Az egyik vélemény szerint a védő csak kivételesen tekinthető a terhelt képviselőjének, pl. az esetben, ha a büntető per távollevő terhelt ellen folyik, egyébként a védő bizonyos mértékig független a terheltől,[52] akinek a vallomását a védő sohasem közvetítheti,[53] a védő — e felfogás értelmében — nem képviselő, hanem ügyfél.[54] Mások viszont azon a nézeten vannak, hogy a védőt a képviselő jogállása illeti meg.[55] Ezt az utóbbi álláspontot a magunk részéről azért nem tartjuk elfogadhatónak, mert a képviselő a képviselttel szemben mindig függőségi viszonyban van, márpedig a védő és a terhelt egymás közti viszonyáról ez nem mondható el, a védő a terhelt akarata nélkül, sőt ellenére is végezhet a terhelt javára szóló perbeli cselekményt. Ez a jogszabályi rendezés zárja ki éppen a védő képviselői minőségét.

A keresetet indító, vagy a fellépő ügyész sem tekinthető az anyagi jogosult perbeli képviselőjének, minthogy a keresetindításban, illetőleg a fellépésben nem valamelyik fél érdeke, hanem a szocialista törvényesség védelme vezeti[56] és a keresetindítás, illetve a fellépés mindig a saját nevében történik.

Schelnitz György

---

bekezdése, valamint a 37/1964. (Kk É. 25.) Kk M számú utasítással közzétett nemzetközi szállítmányozási feltételek 25. §-a, valamint 32. §-ának (1) bekezdése. Vö. a KGD 61 072/1970. 61 629/1970. és 61 630/1970. sz. határozatával.

[49] Bolgár György—Kárpáti László—Traytler Endre: A bűnügyi védő munkája. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1965. 29. old.

[50] A mi álláspontunktól eltérően, a perbeli bizományos és a képviselő helyzetét azonosítja dr. Zsöllei Kálmán. Szerinte mind az anyagi jogban, mind a perjogban képviseletről nemcsak akkor van szó, ha a cselekvő személy kifejezetten a képviselt nevében jár el, hanem akkor is, ha a fennforgó körülményekből ez megállapítható. Felek és képviselet a perjogban. Magyar Jogi Szemle. Bp. 1936. XVII. köt. 124. old.

[51] Schwarz Gusztáv: A jogi személy magyarázata c. könyvében (Bp. 1906.) írja: „... régi és ismeretes controversia az, vajon a tömeggondnok, a végrendeleti végrehajtó, a zárgondnok kinek a képviselője: a csődtömeggondnok a vagyonbukottnak, vagy a csődhitelezőnek képviselője-e? a végrendeleti végrehajtó az örökhagyónak, az örökösnek, vagy a hitelezőnek képviselője-e? a zárgondnok a zárlatot kérő, vagy a zárlatot szenvedő képviselője-e? Akik a tömeggondnokot a vagyonbukott, a végrendeleti végrehajtót az örökös, a zárgondnokot a zárlatot szenvedő képviselőjének nézik, azzal az ellenvetéssel találkoznak, hogy hiszen a tömeggondnok akárhányszor a vagyonbukott *ellen* köteles fellépni; hasonlóan a végrendeleti végrehajtó az örökös ellen stb.: ez pedig az említett feltevés mellett épp oly képtelenség, mintha a vagyonbukott vagy örökös maga akarna fellépni saját maga ellen." — (11. old.)

[52—54] Király Tibor: A védelem és a védő a büntető ügyekben. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1962. 158., 160. 170., 176—177. old.

[55] Bolgár György—Kárpáti László—Traytler Endre: i. m. 29. old.

[56] Szilbereky Jenő: Az ügyész a polgári eljárásban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1961. 62. és köv. old.

SZEMLE

Gondolatok Dr. Bacsó Jenő: Az örökbefogadás c. monográfiája kapcsán

I.

Nemcsak hazai, de nemzetközi viszonylatban is számottevő mű Bacsó Jenőnek „Az örökbefogadás" című monográfiája[1] az egy-egy részkérdést feldolgozó újabb családjogi irodalomban. Hat fejezetben[2] tárgyalja a némi módosítással húsz év hatályos, a társadalmi igényeket ma is kielégítő, de újabb módosítás esetén még bővítendő 1952. évi IV. törvénynek (a továbbiakban: Csjt.) az örökbefogadással kapcsolatos rendelkezéseit, és az ehhez kapcsolódó később megalkotott jogszabályokat (a Ptk-t, a Btk-t, az 1963. évi 33. sz. tvr-be iktatott anyakönyvi törvényt stb.), a fejezeteken belül paragrafusokba szedett részletezéssel. Ismerteti az örökbefogadás történetét és célját az adott társadalmi viszonyok között, dialektikus egységben tárgyalja időszerű elméleti és gyakorlati kérdéseit. Felvet és tisztáz számos problémát, jogirodalmi vitát, s eközben mindig a gyermek érdekét központba helyező, az örökbefogadó és vérszerinti szülő szempontjait is mérlegelő, mélyen humánus erkölcsi elvekkel átszőtt okfejtéssel érvel. Módszere klaszszikusan jogászi, az összehasonlítás, analízis, szintézis és értelmezés adta minden lehetőséget felhasznál. Célkitűzésének megfelelően dolgozza fel a szakirodalmat, leginkább három alapvető hazai műre hivatkozik: Nizsalovszky Endre és Pap Tibor könyveire[3], valamint a Csjt. — új kiadás előtt álló — kommentárjára.[4] Mértéktartóan és árnyaltan vitázik néhány elvi állásfoglalással, egyes szerzőkkel, még a napilapokban megjelent cikkek és riportok szerzőivel is. Sajnos, a felhasznált nagy irodalmi anyagról részletes irodalomjegyzék nem készült.

Bacsó Jenő nemcsak az örökbefogadással kapcsolatos hazai jogot tárgyalja a marxizmus alapján, szociológiai, pedagógiai és pszichológiai elemeinek szintézisében, hanem a külföldi jogot is — elsősorban az európai szocialista országokét — és a hozzá kapcsolódó jogirodalmat. A kapitalista országokban érvényesülő örökbefogadási elveket kritikailag közelíti meg, rámutat a szocialista és a magántulajdon alapján álló társadalmi rendből következő eltérésekre, de elemzi — többek között — az ENSZ tevékenységének eredményeként egymáshoz közelítő jogszabályi megoldásokat és azok okait is.

„Az örökbefogadás" tehát európai alapokon nyugszik, rétegződésében, történeti távlataiban, a jelenlegi jogi szabályozás és fejlődési tendenciának bemutatásában egyaránt. Ebből a nézőpontból foglalja össze az azonos, illetve az eltérő elveket és megoldásokat, miközben kutatja a magyar örökbefogadás jogi szabályozása tökéletesítésének lehetőségeit. Túlzás nélkül mondhatjuk tehát, hogy Bacsó Jenő monográfiája — amely felöleli az örökbefogadással kapcsolatos tanulmányainak eredményeit — kiemelkedő értéke új jogi irodalmunknak, nélkülözhetetlen forrás az elmélet és a joggyakorlat művelői számára, és méltán tarthat számot érdeklődésre határainkon túl is. Ha néhány megállapítása esetleg vitára késztet is, ez csak elősegíti az örökbefogadás problémáinak tisztázását.

II.

„Az örökbefogadás szabályozásának lényege a szocialista jogban ... abban nyilvánul meg — írja Bacsó Jenő —, hogy a családba befogadott gyermek *a család teljes jogállású tagjává*, a befogadók *gyermekévé* válik (a rokoni kapcsolatok létesítése tekintetében vannak eltérések) és az örökbefogadónak *mint szülőnek* kötelessége az örökbefogadott részére családjában *családi nevelést* nyújtani... *Az örökbefogadás központi célja a családi nevelés*... A szocialista jogok az örökbefogadást ennek a célnak a biztosítása érdekében szabályozzák."[5] Bacsó Jenő a szocialista jognak az örökbefogadással kapcsolatos eme alaptételeit visszatérően, minden lehetséges variációban kifejti. Az első fejezetben például behatóan foglalkozik a családi és a társadalmi nevelés céljával és feladataival a gyermeknevelésben. Másfelől rámutat, hogy „az örökbefogadás a magántulajdonon alapuló társadalmi rendben vagyoni — öröklési — célokat szolgál"[6] elsősorban, azonban „az örökbefogadásra vonatkozó újabb szabályok — így különösen az örökbefogadásra vonatkozó 1966. évi francia törvény — jelentős lépést tett előre azon az úton, amely a családi kapcsolatok kizárólagos — elvileg vagyoni érdekektől mentes — tiszta uralmát kívánja megvalósítani."[7] Hozzátehetjük: általában szerződéssel létrejött jogviszonyban, ellentétben a szocialista jogi szabályozással, amelyben a felek jognyilatkozata alapján az arra illetékes hatóság engedélyezi az örökbefogadást és mindenkor a gyermek érdeke az elsődleges.

III.

A továbbiakban elemezzük a monografia hatodik fejezetében felvetett gondolatokat, hiszen ezeknek realizálása már a közeljövőben időszerű lehet. Nem foglalkozunk valamennyivel, csak azokkal, amelyeket a gyámhatósági tapasztalatok alapján a gyámügyi eljárás szempontjából a legfontosabbaknak tartunk. Mivel pedig Bacsó Jenő az örökbefogadás fejlődésének feltételeit az előző fejezetek következtetései alapján összegezi, néhány tekintetben az előzményekre is utalunk.

A könyv hatodik fejezete tehát az örökbefogadás egyszerűsítését (19. §) és az örökbefogadás szabályainak módosítására tett javaslatokat (20 §) foglalja magában. Az alábbiakban is ezt a sorrendet követjük.

1. Az alapul fekvő mű megjelenése óta az örökbefogadással kapcsolatban két új jogszabály lépett hatályba, a 20/1969. (V. 13.) Korm. sz. rendelet a kiskorúak állami

[1] Bacsó Jenő: Az örökbefogadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1968. 483 old.

[2] 1. Az örökbefogadás helye és jelentősége a társadalomban. 2. Az örökbefogadás céljainak megvalósulása. 3. Az örökbefogadás családi jogi hatásai. 4. Az örökbefogadás öröklési jogi hatásai. 5. Az örökbefogadás anyakönyvi bejegyzése és egyéb jogkövetkezményei. 6. Az örökbefogadás további kibontakozásának feltételei.

[3] Nizsalovszky Endre: A család jogi rendjének alapjai. Budapest, 1963.; Pap Tibor: Magyar családi jog. Budapest, 1967.

[4] Bacsó Jenő—Rády Géza—Szigligeti Viktor: A családjogi törvény. Budapest, 1955.

gondozásáról és az állami gondozott kiskorúak örökbefogadásáról, továbbá a 6/1969. (VIII. 30.) MM. sz. rendelet (a továbbiakban: Gyer.) a gyámhatósági eljárásról. Ez utóbbi a XXIII. fejezetben huszonnégy paragrafusban foglalja össze az örökbefogadás engedélyezésével és megszüntetésével kapcsolatos eljárási szabályokat, szemben a korábbi gyámügyi eljárási utasítás[5] (a továbbiakban: Gyut.) kilenc paragrafusával. Mindkét új jogszabály lehetővé teszi, hogy megvizsgáljuk az örökbefogadási eljárás egyszerűsítésének kérdését, már csak azért is, mert az egyszerűsítés igénye újból és újból felmerül s ez általában az örökbefogadás sokrétű problematikájának nem kellő ismeretéből fakad. Mindjárt meg kell azonban jegyeznünk, hogy különösen 1945 és 1956 után az örökbefogadás jelentős társadalmi érdeklődést váltott ki. A rendkívüli idők sújtotta gyermekeken segíteni akaró emberek, állami és társadalmi szervek méltán kívánták a gyermekek sorsát — gyors és egyszerű intézkedések révén — örökbefogadással rendezni. E rendkívüli idők szemléletének utórezgése egy-egy eset kapcsán a még egyszerűbb eljárás szabályozásának sürgetése. Ma már azonban, kiegyensúlyozott társadalmi életünkben, a nem sikeres örökbefogadások tapasztalatai alapján is, egyet kell értenünk Bacsó Jenő azon megállapításaival,[9] melyek szerint az örökbefogadás további kibontakoztatásának feltételei nem csupán az eljárás egyszerűsítésében és a minél gyorsabb (és ezáltal esetleg formálissá váló) ügyintézésben, hanem a *minőségi* garanciákban rejlenek. „Egyik szocialista állam sem vezetett még be gyorsított örökbefogadási eljárást, sőt éppen az új törvények még fokozottabb meggondolásra kívánják késztetni az örökbefogadni szándékozókat."[10] Ezt az utat követte a magyar jogalkotás is.

A 20/1969. (V. 13.) Korm. sz. rendelet 14. §-ának (3) bekezdése annyiban egyszerűsítette az eljárást, hogy kimondta: nem kell meghallgatni a szülőket, ha az örökbefogadás felől az állami gondozásba vétel alkalmával, vagy az örökbefogadást megelőzően már nyilatkoztak, feltéve, hogy nyilatkozatuk és a kérelem előterjesztése között egy évnél több idő nem telt el, vagy ismételt meghallgatásuk mellőzését kifejezetten kérték. Ez a rendelkezés is számot vet azonban azzal, hogy egy év alatt a szülők helyzete megváltozhat és a szülők alkalmasakká válhatnak gyermekük nevelésére.

Szembetűnő a jogfejlődés a Gyer. rendelkezéseiben. A Gyer. ugyan több, de jobban rendszerezett, átgondoltabb és egyértelműbb előírást tartalmaz a gyámhatósági eljárásra, mint korábban a Gyut., — és éppen ebben jelölhetjük meg pozitív vonásait. Egyfelől *tartalmilag* követeli meg az eljárás fejlesztését, másfelől *előírásai garanciális jellegűek* az eljárásban résztvevő, vagy részt venni nem tudó[11] személyek jogaira, és kihirdetett jogszabályban rögzíti a korábban egyes kérdésekben csak belső utasításokban szabályozott eljárást. A gyámhatóságot döntésének körültekintőbb előkészítésére kötelezi, és ez éppúgy érdeke az örökbefogadónak, mint az örökbefogadandó kiskorúnak.

A Gyer.-nek az a speciális vonása, hogy az eljárási rendelkezésekbe — szükség szerint — beépülnek az anyagi jogszabályok, a XXIII. fejezetben is érvényesül. Ezért az eljárási szabályok betartása kizárja az anyagi jogszabálysértés lehetőségét. Mégis, az örökbefogadást engedélyező határozat az örökbefogadás céljának[12] érvényesülését csak akkor biztosíthatja, ha a gyámhatóság alaposan *meg is vizsgálja*, hogy mi az örökbefogadás oka és hogy az örökbefogadás valóban a kiskorú érdekében áll-e. Ezekre nézve az ügyfelek meghallgatásuk alkalmával tesznek ugyan nyilatkozatot a gyámhatóság előtt a Gyer. 168. §-ának (1) bekezdése *b)* pontja alapján, a nyilatkozatok azonban nem mindig tárják fel az örökbefogadás valamennyi indítékát, illetve azt, hogy az örökbefogadó minden tekintetben alkalmas-e a kiskorú gyermek családi nevelésének biztosítására. Márpedig a gyámhatóság csak akkor engedélyezheti az örökbefogadást, ha az „az örökbefogadandó érdekében áll, közérdeket nem sért, az örökbefogadó és az örökbefogadandó között családi kapcsolat létesítésére alkalmas." [Gyer. 174. §-ának *f)* pontja.][13]

A gyámhatóság az örökbefogadó alkalmasságát egészségi szempontból megfelelő tartalmú orvosi bizonyítványból [Gyer. 170. §-a (1) bekezdésének *e)* pontja], mentális szempontból pedig — szükség szerint — nevelési tanácsadó, vagy pszichológus szakvéleményéből [Gyer. 171. §-ának (2) bekezdése] állapítja, illetve állapíthatja meg. A Gyer. 171. §-ának (1) bekezdése előírja azt is, a gyámhatóság környezettanulmány útján győződjék meg arról, hogy az örökbefogadandó fejlődése, eltartása és helyes irányú nevelése az örökbefogadónál biztosítva lesz-e, és hogy a kiskorúnak a családi körbe való beilleszkedésére utaló jelek mindkét részről tapasztalhatók-e. A Gyut. 54. §-ának (3) bekezdése szerint a feleknek ezekre a kérdésekre csak nyilatkozniok kellett. A jelenlegi gyámügyi eljárás tehát *közvetlenebb*, mint a korábbi volt. A gyámhatóságnak módjában áll megismerni nemcsak az örökbefogadót, hanem azt a kiskorút is, akinek érdekében határozatot hoz. Lényeges az is, hogy a gyámhatóság a

[5] Bacsó Jenő: im. 49—50. old.
[6] Bacsó Jenő: im. 55. old.
[7] Bacsó Jenő: im. 84. old.
[8] 955—84/1954. (T. K. 78.) OM. sz. utasítás a gyámügyi eljárás szabályozásáról.
[9] Bacsó Jenő: im. 447—451. old.
[10] Bacsó Jenő: im. 450. old.

[11] E tekintetben új rendelkezés a Gyer.-ben, hogy a gyámhatóság a határozathozatal előtt meghallgatja a cselekvőképességet kizáró gondnokság alatt álló vérszerinti szülő gondnokát, illetőleg, ha a vérszerinti szülő cselekvőképtelen ugyan, de nincs gondnokság alá helyezve, a részére kirendelt ideiglenes vagy eseti gondnokot. [167. § (1) bekezdésének d) pontja.] Külön figyelemre méltó az ideiglenes gondnok meghallgatásának elrendelése, a jogalkotó ezzel is közelít az ideiglenes gondnok törvényes képviselői jogállásának elismeréséhez. (vö.: Hernádi László: Az ideiglenes gondnok. Jogtudományi Közlöny. 1970. 6. sz.)

[12] Az örökbefogadás célja az, hogy az örökbefogadó, valamint annak rokonai és az örökbefogadott között családi kapcsolatot létesítsen és elsősorban az olyan kiskorúak családi nevelését biztosítsa, akiknek szülei nem élnek, vagy akiket szüleik megfelelően nevelni nem képesek. (A Csjt. 46. §-ának az 1960. évi 12. sz. tvr. 8. §-ával módosított szövege.)

[13] A Gyut. 56. §-a (2) bekezdésének e) pontja szerint a gyámhatóság akkor engedélyezhette az örökbefogadást, ha „az örökbefogadása a kiskorú érdekében áll. az örökbefogadó és az örökbefogadott között családi kapcsolat létesítését célozza, nem irányul kizsákmányolásra és a kiskorúnak a népi demokrácia szellemében való nevelése az örökbefogadónál biztosítva van". A másfél évtizeddel később alkotott Gyer. szövegezése nemcsak a társadalmi fejlődést juttatja kifejezésre, hanem az örökbefogadás intézményének tartalmi fejlődését is.

Gyer. 170. §-a (1) bekezdésének *e)* pontja alapján meggyőződjék az örökbefogadandó kiskorú egészségi állapotáról. A kiskorúnak az örökbefogadás engedélyezése időpontjában fennálló rejtett szellemi fogyatékossága miatt — akarathiány okából, súlyos tévedés címén — az örökbefogadás megtámadható volt.[14]

A Gyer. fent említett előírásait a Gyut. nem tartalmazta, noha ezeknek a körülményeknek tisztázása, illetve közvetlen vizsgálata nélkül — legalábbis az esetek egy részében — megnyugtató döntés nem hozható. Igaz ugyan, hogy az államigazgatási eljárásról szóló 1957. évi IV. tv. a bizonyítási eljárás keretében mindezek vizsgálatára elvben lehetőséget adott, a Gyer. hatályba lépése óta azonban a gyámhatóság már nem vonhatja mérlegelési jogkörébe, hogy beszerzi-e az orvosi bizonyítványt, vagy készít-e környezettanulmányt.

A Gyer. XXIII. fejezetének korszerűségét tehát abban összegezhetjük, hogy a korábbinál alaposabban biztosítja az eljárás törvényességét és figyelembe veszi az örökbefogadással kapcsolatos egészségügyi, pedagógiai, pszichológiai szempontokat is. Ezekkel Bacsó Jenő kimerítően foglalkozik,[15] s e szempontok ma már jogszabályi előírás alapján érvényesülnek a gyámügyi gyakorlatban.

2. Az örökbefogadás okának, illetve célja megvalósításának vizsgálata kétoldalú: egyfelől azt kell megállapítani, milyen okok miatt kéri az örökbefogadó (mindkét házastárs, vagy a másik hozzájárulásával csak az egyik, illetve egyedülálló személy) és a kiskorú törvényes képviselője az örökbefogadás engedélyezését (pl. az örökbefogadónak nincs gyermeke, özvegy vagy elvált szülő gyermekét fogadja örökbe a szülő új házastársa, rokon fogadja örökbe az elárvult, vagy más ok miatt családi nevelésre szoruló gyermeket), másrészt azt is, hogy a szülő milyen okból járul hozzá, vagy éppen nem járul hozzá gyermekének örökbefogadásához.

Az örökbefogadás okának e kétoldalú vizsgálata a gyámhatósági eljárás fontos mozzanata — hiszen a Csjt.-ben előírt alap- és hozzájáruló nyilatkozatok önmagukban rendszerint nem adnak kielégítő választ erre a lényeges kérdésre —, mert e nélkül nem hozható a gyermek érdekében álló megalapozott határozat. A formailag kifogástalan nyilatkozatok követelménye mellett lényegesek a nyilatkozatok tartalmi elemei is. Ha „a nyilatkozat az örökbefogadás létrehozására irányul, emellett kifejezetten vagy burkoltan véleményt nyilvánít abban a tekintetben is, hogy érdekében áll-e a gyermeknek, ha örökbefogadják, előnyére válik-e az új családi környezet és az abban nyújtandó nevelés. Ilyen vonatkozásban — és csakis akkor, ha a nyilatkozat e feltételek vizsgálata és mérlegelése alapján született meg — lehet az örökbefogadást is a gyermekről való gondoskodás egyik eszközének tekinteni" — írja Bacsó Jenő. (116. old.)

Országos statisztikai adatok szerint a gyámhatóságok 1970-ben 1218 örökbefogadást engedélyeztek és 60 örökbefogadást bontottak fel. Az engedélyezett örökbefogadások közül 499 esetben a kiskorú állami gondozott volt. Vizsgálati tapasztalatok szerint a nem állami gondozott kiskorúak örökbefogadásának az esetek többségében az az oka, hogy a szülő új házastársa örökbe fogadja az elvált szülő gyermekét. Mivel az örökbefogadott gyermekek túlnyomó többsége ebből a két kategóriából kerül ki, főképpen ezekkel kapcsolatban tárgyaljuk az alap- és hozzájáruló nyilatkozatok néhány kérdését.

a) „Az örökbefogadások igen jelentős hányadát teszik ki azok a kapcsolatok, amelyek úgy jönnek létre, hogy a szülő házastársa fogadja örökbe a szülő által az új családba vitt gyermeket" — állapítja meg Bacsó Jenő is.[16] Új jelenség ez, hiszen régebben csak kivételesen fordult elő örökbefogadás az említett indítékból, ma már azonban tipikus eset. Nyilvánvaló az összefüggés a felbomló házasságok nagy számával, valamint azzal, hogy a szülő és az új házastárs harmonikus családi neveléssel kívánja ellensúlyozni a törést, amelyet a gyermekben a rossz házasságban kialakult légkör, illetve a házasság felbomlása okoz. E mellett természetesen érvényesíteni akarják az örökbefogadás egyéb joghatásait is (családi jogállás, szülői felügyelet, tartás, névviselés, öröklés stb.). A házasság felbontása után a gyermek nevelésének, érzelmi életének rendezését valóban elősegíti, ha a szülő új házastársa örökbefogadja az új családba került gyermeket. Az új családi kötelékbe került házastársak érvként hangoztatják, hogy a család harmóniáját, nevelési tevékenységét megzavarhatja a másik szülő helytelen befolyása, vagy éppen ellenérzésektől fűtött magatartása, tevékenysége. Kétségtelenül vannak olyan körülmények, amelyek indokolják, hogy az új házasságba vitt gyermeket a mostohaszülő örökbefogadja.

Azonban ilyen örökbefogadásokat is csak alapos megfontolás, minden tényezőt számításba vevő mérleglés után célszerű kezdeményezni. Hiszen az új házasságban akkor is gondos és szeretetteljes nevelésben részesülhet a nem közös gyermek, ha nem fogadják örökbe. Szülői felügyelete (Csjt. 71. §-a), tartása [Csjt. 62. §-ának (1) bekezdése alapján is] biztosított. A Csjt. 46. §-a szerint az örökbefogadás *elsősorban* olyan kiskorúak családi nevelését biztosítja, akiknek szülei nem élnek, vagy akiket szülei megfelelően nevelni nem képesek (mint például az állami gondozott gyermekek egy részét). Az új házasságban azonban az alapvető cél, a gyermek nevelése — a vérszerinti és a mostohaszülő nevelési tevékenységének együttesében — megvalósítható.

Ha az új házasságkötést követően nyomban kezdeményezik az örökbefogadást, amikor az új házasság még nem állta ki az idő próbáját, még nincs elegendő következtetési alap arra, hogy az örökbefogadás ténylegesen a gyermek érdekében áll. Még nincs garancia arra, hogy az örökbefogadás sikeres, a gyermek számára tartós és harmonikus nevelés biztosítható lesz az új családban. Az elsietetten megvalósított, nem sikerült örökbefogadás újabb törés a gyermek életében, vagy ha az örökbefogadásra a gyermek első életéveiben

[14] Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 795/29. sz. állásfoglalása; a felülvizsgálat során 1969-ben hatályon kívül helyezték. Vitatta: Bacsó Jenő: im. 160. old.; Pap Tibor: Magyar családi jog. 234—235. old.

[15] Bacsó Jenő: im. 90., 204—205. old.

[16] Bacsó Jenő: im. 298. old.

kerül sor, később az okozhat például problémát, ha megtudja származásának titkát.

Az örökbefogadó és a vérszerinti szülők közötti érdekek vagy ellentétek sokféleképpen befolyásolják és alakítják ki az alap- és a hozzájáruló nyilatkozat motívumait.[17] Ilyen lehet például az örökbefogadó szeretete, őszinte ragaszkodása új házastársához és annak gyermekéhez, vagy az, hogy az új házastársak érzelmi okokból kizárják a maguk és a gyermek életéből a gyermek másik szülőjét. Van amikor a gyermek csak eszköz a szülők kezében az egymás közötti vitában. Előfordul, hogy az örökbefogadási nyilatkozatok mögött alkú húzódik meg: a tartásdíjról való lemondás, illetve a tartási kötelezettségtől való szabadulás, a gyermek láthatásának kizárása. Az ilyen indítékú „kompenzáció" erkölcsileg kifogásolható és jogilag értékelhető, mert káros lehet a gyermekre nézve, különösen akkor, ha volt kapcsolata a szülőjével, érzelmileg kötődött, ragaszkodott hozzá. Azok az esetek a legkirívóbbak, amikor az alkú egyik oldalán a gyermek, a másikon a vagyonelosztás, vagy más anyagi előny áll.

Megvizsgálhatja a gyámhatóság, miért bontotta fel a bíróság a gyermek szüleinek, vagy az örökbefogadni szándékozó mostohaszülő házasságát. A házasság felbontásának oka következtetési alap lehet az örökbefogadás megalapozottságára, vagy éppen ellene. Ha mindkét házastársnak van előző házasságból származó gyermeke, felvetődhet a kérdés: kölcsönösen örökbefogadják-e egymás gyermekét, és ha nem, van-e különös oka az egyik szülő gyermeke örökbefogadásának. Esetenkint nem érdektelen megvizsgálni, kik a legközelebbi rokonok, akik az örökbefogadottal rokoni kapcsolatba kerülnek, különösen akkor, ha a tartásra kötelezhető rokon kifejezetten ellenzi az örökbefogadást, vagy hogy felvilágosítást adjon az örökbefogadóról, esetleg az örökbefogadás okáról is.

Ha a gyámhatóságnak negatív körülmények jutnak tudomására, ezeket a gyámhatóságnak a gyermek érdekében kell mérlegelnie. Csatlakozunk Bacsó Jenő megállapításához, mely szerint a gyámhatóság szakértelme és határozottsága lehetővé teszi, hogy az ellentétes érdekeket felismerje és megfelelően mérlegelje[18] s a kérelmet, ha az nem elsősorban a kiskorú érdekében áll, elutasítsa. Ez azt jelenti, hogy a gyámhatóság a formailag hibátlan jognyilatkozat alapján sem engedélyezi az örökbefogadást, ha a nyilatkozatok tartalmilag nem felelnek meg a gyermek érdekének. Ilyenkor a szubjektív motívumok értékelésén van a hangsúly, s ez a felek személyiségének — esetleg pszichológiai szakvéleményen is alapuló — értékelésével lehetséges.

ba) A Csjt. 48. §-a (3) bekezdésének *a)* pontja alapján — a tárgyalt esetben — nincs szükség az örökbefogadáshoz a szülő hozzájárulására akkor, ha a szülői felügyeletet megszüntető jogerős bírói ítélet hatálya alatt áll, *c)* pontja szerint pedig ha cselekvőképtelen, vagy ismeretlen helyen távol van. Egyébként a Csjt. 48. §-ának (2) bekezdése az örökbefogadás engedélyezését a szülői felügyeletet nem gyakorló szülő hozzájárulásához köti.

Mindenképpen indokolt lehet az örökbefogadás kezdeményezése, ha a szülői felügyeletet nem gyakorló szülő alkalmatlan vagy érdemtelen arra, hogy részt vegyen gyermekének nevelésében. Ilyen esetek lehetnek például, ha a házasság felbontása után megszakítja a kapcsolatot a gyermekkel (előfordul, hogy nem is ismeri), hosszú időn át saját hibájából nem találkozik vele, nem gondoskodik róla, züllött életet él, jelentős időtartamú szabadságvesztésre ítélik, jogellenesen külföldre távozik, cselekvőképességet kizáró gondnokság alá helyezik, tehát olyan helyzetbe kerül, amely megakadályozza, alkalmatlanná teszi a gyermeknevelésben való részvételre. A méltatlan magatartás arra is alapot ad, hogy a bíróság a Csjt. 89. §-ának (1) bekezdése alapján a szülői felügyeletet megszüntesse, mert enélkül még az ilyen szülő is megakadályozhatja az örökbefogadást, ami nyilvánvalóan nem áll a gyermek érdekében. A probléma azonban megoldható, mert akár a másik szülő, akár a gyámhatóság keresetet indíthat szülői felügyeletének megszüntetése iránt [Csjt. 91. §-ának (1) bekezdése], ha pedig a bíróság a keresetnek helyt ad, a hozzájárulás hiánya már nem gátolja az örökbefogadás engedélyezését. Ilyenkor indokoltnak tartjuk azt is, hogy a gyámhatóság — a szülői felügyeletet gyakorló szülő kérésére — az örökbefogadás engedélyezésével egy időben elvonja a szülő érintkezési jogát, mert ez az intézkedés a szülőnek a gyermek, illetve a család életéből való teljes kizárásával az örökbefogadás céljának megvalósítását segíti elő. Ezt azért kell kiemelni, mert a Csjt. 52. §-ának (1) bekezdése szerint az örökbefogadás következtében az örökbefogadott gyermekkel szemben szüleinek szülői felügyeleti joga megszűnik ugyan, viszont a 93. §. (1) bekezdése szerint a szülőnek gyermekével érintkezni akkor is joga van, ha szülői felügyeleti joga megszűnt. A jogi szabályozás elvben lehetővé teszi a szülőnek, hogy érintkezzék örökbefogadott gyermekével, de nem illeti meg ez a jog azt a szülőt, akinek gyermekét az állami gondozás fennállása alatt fogadták örökbe. A Gyer. 181. §-ának (3) bekezdése előírja, hogy az örökbefogadást engedélyező határozatban hivatalból kell intézkedni a szülő érintkezési jogának megvonásáról. Az örökbefogadott gyermekkel való érintkezési jog elvonása bizonyos esetekben összefüggésbe hozható a szülőnek a gyermekkel szemben tanúsított vétkes magatartásával.

bb) Más a helyzet akkor, ha a szülő nem alkalmatlan és nem méltatlan arra, hogy a házasság felbontása után rendszeres kapcsolatot tartson gyermekével a Legfelsőbb Bíróság XXI. sz. polgári elvi döntésében foglalt elveknek megfelelően. „Azzal, ... hogy az egyik szülő a gyermeket a másik szülő gondviselésébe engedte át, *nem járhat együtt a gyermek elvesztése*, de nem csökken a szülőnek a gyermek sorsáért, jövőjéért való erkölcsi felelőssége sem. Ezért *a volt házastársak akkor járnak el helyesen, ha a tartás, gondozás és nevelés kérdésében csak a gyermek érdekeit nézik és e tekintetben egy-*

[17] Bacsó Jenő: im. 210—215. old.

[18] Bacsó Jenő: im. 450. old.

mással egyetértésre törekszenek.[19] Ha tehát a szülő segíti, vagy segíteni kész a másik szülő nevelési tevékenységét, kapcsolatot tart a gyermekkel, vagy a kapcsolatot szorgalmazza ha a gyermeket elzárják előle, tartási kötelezettségét teljesíti, szülői jogából és erkölcsi felelősségéből adódóan megtagadhatja a hozzájárulást gyermeke örökbefogadásához. A Csjt. 46. §-ának szelleméből az is következik, hogy ha a szülők — egymást kötelességszerűen segítve — képesek a gyermek nevelésére a házasság felbontása után is, nincs szükség az örökbefogadásra, a nevelési cél megvalósítható örökbefogadás nélkül is. Más szóval: indokolatlan a szülői jogok feladása, vagy ennek szorgalmazása, a kötelezettségek teljesítésének megszüntetése, és a gyermeknek jobbára szubjektív megítélésből jogilag létrehozott új családi jogállásba helyezése. Az örökbefogadás nem olyan természetes állapot, mint a vérszerinti származás a családban, keletkezését tekintve önkéntes ugyan, mégis „művileg" konstruált elemektől sem mentes (rokoni kapcsolatok, névviselés stb.), noha természetesen elismerjük, hogy érvényesülhetnek benne mindazok az erkölcsi, nevelési és pszichikai tényezők, amelyek a származáson alapuló családi nevelést bensőségessé, érzelmileg gazdaggá teszik. Az örökbefogadás a származáson alapuló családi jogállás és nevelés mellett másodlagos, bizonyos értelemben kisegítő jellegű, bár igen fontos jogintézmény mind a gyermek, mind például a gyermektelen házaspárok szempontjából. A gyermek és a szülő között a kapcsolatokat a házasság felbontása után is mindaddig fenn kell tartani — sőt erősíteni — amíg ez lehetséges. Örökbefogadás esetén pedig elsősorban maguk a szülők döntsék el a gyermek jövő státusát, állami beavatkozásra csak akkor kerüljön sor, amikor ez a gyermek érdekében szükségesnek mutatkozik.

A szülő hozzájárulásának megtagadása esetén a gyámhatósági eljárásban a ténykérdések (tartás, érintkezés, a gyermekről való gondoskodás), a hozzájáruló nyilatkozat megtagadásának objektív elemei könnyen tisztázhatók és az elutasító határozatban értékelhetők. Szubjektív elemek rendszerint nem a szülő és a gyermek, hanem a szülők, esetleg a szülő és a mostohaszülő között állnak fenn. A gyermek és a társadalom érdeke megköveteli a szülőktől, hogy tegyék félre sérelmeiket, amikor a gyermek érdekéről, jövőjéről van szó. A gyámhatóság tehát a hozzájáruló nyilatkozat megtagadását tartalmilag is értékelheti, bár hozzájárulás hiányában az örökbefogadás nem engedélyezhető. A gyermekkel szemben fennálló általános felelősség megköveteli, hogy a szülő felfedje és az érdekeltek előtt világossá tegye elhatározásának lényeges motívumait, noha nyilatkozatát nem köteles indokolni. Az alap- és hozzájáruló nyilatkozatok tartalmi elemeinek vizsgálata társadalmi szempontból is jelentős, mert a joggal való élés az örökbefogadás során is csak a társadalmi felfogást kifejező jogszabály célkitűzésének megfelelően, jóhiszeműen, a szocialista erkölcs alapján történhet, s emögött nemcsak egyéni, hanem társadalmi érdek is rejlik. Az ilyen eljárás és értékelés a szülői felelősség növeléséhez, ellenkező esetben — formális eljárásban — pedig csökkenéséhez vezet; ez utóbbit sem társadalompolitikai, sem jogpolitikai szempont nem indokolja.

Határesetekben — véleményünk szerint — a bíróság döntse el, indokolt-e a szülői felügyelet megszüntetése. Ha az örökbefogadási szándék komoly és a gyermek érdeke feltétlenül megköveteli, a vérszerinti, felügyeletet gyakorló szülő nyilvánvalóan rászánja magát, hogy kezdeményezze a másik szülő szülői felügyeletének megszüntetését.

Bacsó Jenő részletesen és sok oldalról tárgyalja a hozzájáruló nyilatkozat megtagadásával kapcsolatos kérdéseket. A probléma elég súlyos — írja — és a megoldást vagy ott kellene keresni, hogy a befogadó új család nem idegeníti el a gyermeket a vérszerinti szülőjétől, hanem megtalálja a módját a gyermek és a szülő érintkezésének, vagy pedig abban, hogy lehetőség nyílik megfelelő hatósági eljárás útján dönteni a gyermek további sorsáról."[20]

Az a körülmény, hogy az új családban elidegenítik a gyermeket a szülőjétől, nem írható a másik szülő rovására, hanem ellenkezőleg: értékelhető úgy is, hogy az új család nem teljesíti megfelelően nevelői funkcióit. Bacsó Jenő a probléma további elemzése során arra a következtetésre jut, hogy ha a szülő méltó és alkalmas is a gyermek nevelésére, de önhibáján kívül ezt nem teheti, nyilatkozatával megakadályozhatja az örökbefogadást, de ez „mereven alkalmazva helytelen volna, mert lehetetlenné tenné a gyermek érdekeinek figyelembe vételét, ami pedig az örökbefogadás céljával szöges ellentétben állna."[21] Javasolja, hogy a gyámhatóság a szülő hozzájáruló nyilatkozatának megtagadását a gyermek érdekében — bizonyos kikötések mellett — felülbírálhassa, és ha valóban indokolatlannak mutatkozik a hozzájárulás megtagadása, azt gyámhatósági jóváhagyás pótolhassa. A gyámhatóság határozata azonban a bíróság előtt is megtámadható lenne.[22]

Mint az előbbiekben kifejtettük, e kérdésben álláspontunk némileg eltérő. A jelenlegi jogi szabályozás alapján a szülő hozzájárulásának megtagadása esetén is el lehet érni a kívánt célt, de csak akkor, ha a szülő okot adott szülői felügyeleti jogának megszüntetésére. Azt viszont Bacsó Jenő is hangsúlyozza, hogy nem lenne helye a szülői hozzájáruló nyilatkozat pótlásának, ha a szülő nem hanyagolja el a gyermekét, vele a kapcsolatot tartja, róla gondoskodik.

bc) Korábban éppen azért javasoltuk, hogy az állami gondozott gyermek örökbefogadásának engedélyezése — ha az a szülő *tiltakozása* (hozzájárulására nincs szükség) ellenére történik — még a Gyer. 180. §-ának (2)—(4) bekezdésében foglalt garanciák ellenére is — megtámadható legyen a bíróság előtt, mert a gyermek státusának örökbefogadással történő megváltoztatása alapvető emberi jogot érint s emiatt a jogorvoslati lehetőség maximumát lenne indokolt

[19] Legfelsőbb Bíróság XXI. számú polgári elvi döntése. B. H. 1961. 2867. 82. old.

[20] Bacsó Jenő: im. 117. old.
[21] Bacsó Jenő: im. 213. old.
[22] Bacsó Jenő: im. 454. old.

biztosítani.[23] A Gyer.-nek az állami gondozott kiskorúak örökbefogadással kapcsolatos rendelkezései szerint indokolt az örökbefogadás engedélyezése, ha az állami gondozás a szülő hibájából, erkölcsi magatartása, illetőleg az ő gondatlansága, vétkessége következtében szükséges, a gyermek iránt közömbös, hanyag magatartást tanúsít, saját hibájából rendszeresen nem érdeklődik utána, nem látogatja, a gyermek pedig az örökbefogadó családjába már beilleszkedett és hozzá ragaszkodik [Gyer. 180. §-ának (4) bekezdése].

A felsorolt okok miatt állami gondozásba vett gyermek szülőjének szünetel a felügyeleti joga [Csjt. 92.§-ának c) pontja], a gyermek örökbefogadásához nincs szükség a hozzájárulására [Csjt. 48. §-a (3) bekezdésének *a)* pontja], tiltakozása esetén a gyámhatóság gondosan mérlegeli, hogy az örökbefogadás a kiskorú érdekét szolgálja-e [Gyer. 180. §-ának (2) bekezdése], ha pedig a gyámhatóság engedélyezi a kiskorú örökbefogadását, szülői felügyelete megszűnik [Csjt. 52. §-ának (1) bekezdése]. Mindebből arra a megállapításra lehet jutni, hogy a III. 2.*ba)* pontban tárgyalt esetekben a tényállás hasonló, ott is a szülői vétkesség variációit soroltuk fel. Ezért tehát, ha a nem állami gondozott gyermek szülője nem járul hozzá az örökbefogadáshoz és gyermekével szemben vétkessége bizonyítható, indokolt szülői felügyeletének megszüntetése, hogy a gyermek helyzete az új családban örökbefogadással rendezhető legyen. A vétlen szülő gyermeke a szülőben rejlő „erkölcsi okból" nem kerülhet állami gondozásba, a szülői felügyeletet nem gyakorló ilyen szülő jogait fenn kell tartani. A határesetekben pedig a bírói gyakorlattól függ, hogy milyen fokú vétkesség esetén szünteti meg a bíróság a szülői felügyeletet az örökbefogadással összefüggésben.

bd) Az állami gondozott kiskorúak örökbefogadásával kapcsolatban még megemlítjük, hogy a Gyer. 167. §-ának (1) bekezdése *c)* pontja szerint a gyámhatóságnak a határozathozatal előtt meg kell hallgatnia az intézeti gyámot is. A jelenlegi gyakorlat szerint azonban a gyámhatóság megelégszik azzal, hogy az intézeti gyám a kiskorú örökbefogadására vonatkozó kérelembe foglalt jognyilatkozatát megküldi a gyámhatóságnak. Ezen a gyakorlaton változtatni kell, mert az intézeti gyámnak a gyámhatósági eljárásban való részvétele nem lehet formális. A közvetlenség — amellett, hogy a jogszabály előírja — ebben az esetben is az állami gondozott kiskorú érdekét szolgálja és garanciális jellegű.

3. Bacsó Jenő az örökbefogadás engedélyezéséhez szükséges nyilatkozatok visszavonásával kapcsolatban rámutat, hogy a Csjt. nem foglalkozik ezzel a kérdéssel, az álláspontok pedig megoszlanak. Nizsalovszky Endre szerint a nyilatkozatok a gyámhatósághoz beérkezésük után is visszavonhatók — nyilvánvalóan a határozat jogerőre emelkedéséig. Bacsó Jenő álláspontja szerint — ezt képviselte a Csjt. kommentárjában is — „indokoltabbnak látszik a nyilatkozati *kötöttség* általános megállapítása a gyermek érdekeinek védelméhez fűződő korrekciók biztosításával."[24] A gyámhatóság vizsgálja meg, mi a visszavonás oka és ezt a határozat meghozása során értékelje.

Végső eredményét tekintve ez az álláspont is azt jelenti, hogy a nyilatkozat „visszavonása" elérheti a kívánt célt. Ha ugyanis a gyámhatóság olyan okot talál és értékel, ami miatt nem engedélyezi az örökbefogadást, az örökbefogadás nem jön létre. Mindkét álláspontnak közös vonása, hogy a hibátlan — kényszertől, tévedéstől, vagy megtévesztéstől mentes, az előírt formákban létrejött — nyilatkozatot nem tekinti abszolút érvényűnek. A különbség közöttük az, hogy az első esetben a visszavonás ipso iure zárná ki az örökbefogadás engedélyezését (mégpedig egyszerűen meggondolásból, befolyásolásból is). A másodikban viszont már nem a nyilatkozótól, hanem a gyámhatóságtól függ a „visszavonás" értékelése. A probléma valós és jogszabályi megoldást igényel.

A nyilatkozat megtételétől néhány hét, vagy ennél több idő is eltelhet. Ez alatt adódhatnak olyan események, amelyek ismeretében az alap, vagy a hozzájáruló nyilatkozatot nem tették volna meg. Például váratlanul megromlik a házasság, a mostohaszülő emiatt vonná vissza a nyilatkozatát; az örökbefogadó bűncselekményt követ el — közügyektől nem tiltják el [Csjt. 47. §-ának (2) bekezdése] —, ennélfogva a hozzájáruló nyilatkozatot sem adták volna meg; a korlátozottan cselekvőképes kiskorú, vagy törvényes képviselője [l.: Csjt. 59. §-ának (3) bekezdését] összekülönbözhet az örökbefogadóval.

Mint láttuk, a gyámhatóság még a formailag hibátlan nyilatkozat esetén is csak akkor engedélyezi az örökbefogadást, ha az a kiskorú érdekével nem áll ellentétben (Csjt. 49. §-a). A megoldást ebben kellene keresni. A Csjt. módosítása során ki kellene mondani, hogy a Csjt. 48. §-ának (2) bekezdésében előírt nyilatkozatot nem lehet visszavonni, ugyanakkor azonban a Gyer.-be kellene iktatni, mit tegyen a gyámhatóság, ha *a nyilatkozat oki háttere* — az eljárás szempontjából a tényállás — *megváltozott.* Ezt megoldhatónak véljük a Gyer. 168. §-a (2) bekezdésének kiegészítésével. Eszerint a nyilatkozatot nem lehetne feltételhez kötni „és visszavonni"; a gyámhatóság a nyilatkozattal kapcsolatos tényállásváltozást érdemi döntése során lenne köteles mérlegelni. Azt is elő lehetne írni, hogy a gyámhatóság figyelmeztesse a nyilatkozót nyilatkozatának visszavonhatatlanságára.

Ez a megoldás biztosítékot nyújtana arra, hogy az érdekeltek a nyilatkozatot még jobban megfontolják, másrészt figyelembe venné azokat a lényeges változásokat, amelyek miatt az örökbefogadás engedélyezése nem áll a kiskorú érdekében. A gyámhatóságnak figyelemmel kell lennie a felek valóságos szándékára, mert nem célszerű állami beavatkozással létrehozni kapcsolatot ott, ahol annak belső tartalma éppen a felek magatartása folytán nem is jöhet létre, — állapítja meg Bacsó Jenő a Csjt. új kommentárjában (Kézirat). Az örökbefogadó nyilatkozatának visszavonása esetén például inkább az örökbefogadási kérelem elutasítása a helyes megoldás, ha viszont a gyermek nevelésére egyébként alkalmatlan vagy méltatlan szülő vonja vissza a hozzájáruló nyilat-

[23] Rácz István: Gyermekelhelyezés — állami gondozás. Jogtudományi Közlöny. 1970. 10. sz. 561—562. old.

[24] Bacsó Jenő: im. 130. old.

kozatot, a gyámhatóság engedélyezheti az örökbefogadást.

Az örökbefogadás jellegére, jogi eszközökkel történt létrehozására utal az a tény, hogy a határozat jogerőre emelkedése után is — bizonyos esetekben — megszüntethető az örökbefogadás (Csjt. 56—57. §-ai).

4. Bacsó Jenő — de lege ferenda — az egyenesági rokon és a testvér által történő örökbefogadás kizárása mellett foglal állást. Mint azt kifejti[25] és indokolja[26] a Csjt. nem zárja ki a nagyszülő és a testvér által történő örökbefogadást, de egyrészt a családi nevelés e rokonoknál örökbefogadás nélkül is megoldható, másrészt az ilyen örökbefogadás szükségtelen és feleslegesen bonyolult rokoni kapcsolatokat létesít. Valóban: összekuszálódnak a rokoni viszonyok, problémák adódnak az öröklés terén.

A rokonok által kezdeményezett örökbefogadás elbírálása során a gyámügyi gyakorlat figyelembe veszi ugyan ezeket az aggályokat, mégsem tekinthetjük megnyugtató megoldásnak, hogy a gyámügyi gyakorlat oldja meg azt a kérdést, ami a jogszabályalkotásnak lenne feladata. A nézetek sem egységesek s vannak esetek — mert a jogszabály lehetővé teszi, nem tiltja —, amikor mégis engedélyezni kell az örökbefogadást, mert leginkább ez áll a kiskorú érdekében. Ilyen esetek például, ha a nagyszülő fogadja örökbe elzüllött szülőktől származó unokáját, házasságon kívül született unokáját, különösen, ha a gyermek apja nem állapítható meg. Örökbefogadás nélkül azonban a nagyszülőt és az általa nevelt unokát nem illetné meg mindaz a jog és kedvezmény, amely az unoka örökbefogadása esetén járna. Ha tehát a jogalkotó kizárná a nagyszülőt és a testvért az örökbefogadók közül és ezzel bizonyos mértékben megnehezítené éppen a legszerencsétlenebb helyzetbe került gyermeknek a *saját családi körben* való felnevelését, ilyen esetben biztosítani kellene ugyanazon kedvezményeket, amelyek a rendezett családi jogállású gyermekek nevelését elősegítik.

5. Végezetül az örökbefogadás felbontásának témaköréből csak egy kérdést vetünk fel, a gyámügyi gyakorlat egyszerűsítése szempontjából.

Az örökbefogadás felbontására irányuló eljárásban az örökbefogadó nem képviselheti az örökbefogadott kiskorút [Csjt. 59. §-ának (4) bekezdése], ezért a kiskorú képviseletére eseti gondnokot kell kirendelni (Gyer. 185. §-a). A gyámhatóság nem bonthatja fel az örökbefogadást [Csjt. 56. §-ának (1)—(2) bekezdése], ha nincs meg az örökbefogadott és az örökbefogadó kölcsönös kérelme, illetve a kiskorú életben levő szüleinek hozzájáruló nyilatkozata. Ha tehát a vérszerinti szülő nem járul hozzá a felbontáshoz, nincs szükség az eseti gondnok kirendelésére, hiszen a gyámhatóság csak elutasító határozatot hozhat. A joggyakorlat egyszerűsítése érdekében elfogadhatónak tartjuk az olyan megoldást, hogy előbb a vérszerinti szülőt hallgassa meg a gyámhatóság és csak ha ez hozzájárul az örökbefogadás felbontásához, rendeljen ki eseti gondnokot a kiskorú örökbefogadott törvényes képviseletére.

*

Le kell mondanunk arról, hogy tovább elemezzük a monográfia kapcsán tett javaslatokat, így például a teljes és nem teljes, az inkognitó örökbefogadásra, a fennálló örökbefogadás átalakítására, az örökbefogadás felbontására vonatkozó javaslatokat, hiszen ezekhez is lennének megjegyzéseink, kiegészítő javaslataink. Valamennyi javaslat megvizsgálásra érdemes és — véleményünk szerint — hasznosítható, sőt részben feltétlenül megvalósítandó a Csjt. módosítása és kiegészítése esetén. Ugyancsak hálás feladat lenne az örökbefogadás pszichológiai vonatkozásainak részletezése.[27] Ezzel kapcsolatban csak annyit jegyzünk még meg, hogy általában „titkosságról" beszélnek, a fogalmat, annak tartalmát jobban kifejező titkolódzás, vagy a származásnak a gyermek előtt való elhallgatása helyett. Bacsó Jenő is érinti, hogy a „titkosság" jogi fogalom, külső védelmet jelent az ellen, hogy az örökbefogadott arra illetéktelen személytől tájékoztatást kapjon származásáról s ez a titoktartás az örökbefogadással kapcsolatban eljáró állami szerveket köti elsősorban, legmesszebbmenően az állami gondozott gyermekek örökbefogadása esetén (v. ö. Gyer. 181—182. §-aival), — majd a származás feltárásának pszichológiai kérdéseit részletesen tárgyalja.[28]

Úgy véljük azonban, hogy fejtegetéseink így is érzékeltetik a monográfia jelentőségét, amelyet mi sem bizonyít jobban, mint hogy csaknem minden nap segítségül kell hívnunk ezt a munkát, ha az örökbefogadással kapcsolatos döntéseink során egy-egy bonyolultabb kérdést kell megoldanunk, mert átfogja az egész problémakört és kijelöli a megoldandó feladatokat.

Rácz István

[25] Bacsó Jenő: im. 136—138. old.
[26] Bacsó Jenő: im. 454. old.
[27] Az újabb irodalomból utalunk Gáti Ferenc: Az örökbefogadás pedagógiai-pszichológiai problémái c. tanulmányára. Pedagógiai Szemle. 1968. 2. sz.
[28] Bacsó Jenő: im. 228—234. old.

Имре Кэртес:

Проблема приоритета вещественных доказательств

Вещественные и доказательства личного характера по-разному отражают имеющее важное значение событие, и ввиду этого имеют различные выгодные и невыгодные стороны. На основе анализа можно констатировать, что для выяснения и доказывания определенных вопросов в одних случаях наиболее подходящим является первый, а во вторых — второй вид доказательств. И по конкретным делам то один, то второй вид имеет более важное значение, и ни один из них не располагает такой стороной, которая делала бы обоснованным предпочтение одного вида перед другим, более высокую оценку одного по сравнению с другим.

Мария Доме:

Лицо, имеющее право на приусадебный участок

В статье автор подчеркивает, что субъектом права на приусадебный участок может быть член производственного кооператива и вдова члена кооператива.

В то же время субъективное правомочие на приусадебный участок у тру-

доспособного члена производственного кооператива открывается лишь тогда, если он выполняет установленную производственным кооперативом трудовую норму, которая не может быть меньше для женщин — 100, для мужчин — 150 десятичасовых рабочих дней. Если же членское правоотношение в производственном кооперативе прекращается — тогда в форме de facto — член кооператива теряет свое субъективное право на приусадебный участок, и полностью от руководства производственного кооператива зависит то, разрешат ли для него пользоваться выделенной землей до конца года.

Марта Шювегеш:

Правомочие на собственное землепользование в сельскохозяйственном производственном кооперативе

Толкуя нормы, относящиеся к собственному хозяйству членов кооперативов, автор подчеркивает, что правомочие на собственное хозяйство основывается на праве собственности и независимо от членского трудового отношения. Соответственно этому земельную территорию, относящуюся к собственному хозяйству, производственный кооператив может уменьшить лишь в интересах увеличения земельной территории общего хозяйства на основе принципа равенства членов.

Вследствие того, что собственное землепользование это землепользование, основывающееся на праве собственности, автор считает необходимым способ прекращения земельной собственности членов профессиональных кооперативов регулировать иначе, чем прекращение земельной собственности членов производственных кооперативов, урегулированное законом о земле.

Дёрдь Шелниц:

Понятие процессуального представительства

I. Понятие процессуального представительства статья противопоставляет общему понятию представительства. Пытается подытожить те специфические признаки, которые характерны лишь для этого способа представительства, т. е. те признаки, которые отсутствуют при любом ином виде представительства, и в особенности в случае гражданского материально-правового представительства. Характерные для процессуального представительства особенности группирует с точки зрения субъекта, объекта, содержания и формы.

II. После определения понятия процессуального представительства статья отграничивает не относящиеся сюда родственные институты процессуального права и показывает, что представителем нельзя считать комиссионера по процессу, опекуна имущества, исполнителя завещания, ликвидатора, прокурора и защитника.

Imre Kertész:

Das Problem der Priorität des Sachbewises

Die Sachbeweise und die personellen Beweise widerspiegeln verschiedenartig das relevante Ereignis und demzufolge verfügen sie über verschiedene vorteilhafte und nachteilige Wesenszüge. Anhand der Darlegung dieser kann festgestellt werden, dass zur Klarlegung und zum Beweis gewisser Fragen jeweils die eine oder die andere Form des Beweises geeigneter ist. Auch in dem konkreten Verfahren ist manchmal die eine, manchmal die andere Form des Beweises wichtiger. Sie verfügen aber über keine solche Wesenzüge, die es begründen würden die eine Form des Beweises mit allgemeiner Gültigkeit der anderen vorzuziehen, sie für besser zu erachten, als die andere.

Frau György Domé:

Der Berechtigte des individuellen Bodenbesitzes

Im Artikel wird festgestellt, dass die Subjekte des individuellen Bodenbesitzes das Mitglied einer LPG, sowie die Witwe bzw. der Witwer von einem LPG-Mitglied sein können.

Das subjektive Recht des arbeitsfähigen LPG-Mitglieds zum individuellen Bodenbesitz ersteht aber nur in dem Falle, wenn es die von der LPG vorgeschriebene Arbeitsnormen erfüllt, was bei Frauen zumindest 100, bei Männern enstsprechend 150 zehnstündige Arbeitstage beträgt. Wenn aber die Mitgliedschaft in der LPG — auch nur de facto — aufhört, so verliert das Mitglied sein subjektives Recht auf den individuellen Bodenbesitz und es steht ausschliesslich im Ermessen der LPG-Leitung, ob sie die Benutzung des zugewiesenen Bodens bis Jahresende gewährt.

Márta Süveges:

Die Berechtigung auf eigene Bodenbenutzung in der landwirtschaftlichen Fachgenossenschaft

Die Autorin stellt anhand der Auslegung der Normen, die sich auf die eigene Wirtschaft der Mitglieder von Fachgenossenschaften beziehen fest, dass das Recht auf eigene Wirtschaft im Eigentumsrecht fusst und vom Mitglieds-Arbeitsverhältnis unabhängig ist. Dementsprechend kann die Fachgenossenschaft die zur eigenen Wirtschaft gehörende Bodenfläche nur im Interesse der Erweiterung der gemeinsamen Grossbetriebs-Bodenfläche, nach dem Prinzip der Mitglieder-Gleichheit vermindern.

Da die eigene Bodenbenützung eine im Eigentumsrecht fussende Bodenbenützung ist, hält es die Autorin für notwendig, dass die Art der Beendigung des Bodeneigentums von Mitgliedern einer Fachgenossenschaft abweichend von den, sich auf die Beendigung des Bodeneigentums eines LPG-Mitglieds beziehenden, im Bodengesetz beinhalteten Normen geregelt werde.

György Schelnitz:

Der Begriff der Prozessvertretung

I. Die Abhandlung stellt dem Begriff der Vertretung im Prozess den allgemeinen Begriff der Vertretung gegenüber. Es wird versucht diese speziellen Charakterzüge aufzuweisen, die nur für diese Art der Vertretung kennzeichnend sind, diese also, welche bei allen anderen Arten der Vertretung, besonders aber bei der materiell-zivilrechtlichen Vertretung fehlen, oder anders in Erscheinung treten. Der Artikel gruppiert die für die Prozessvertretung kennzeichnenden Merkmale nach Subjekt-, Sach-, Inhalt- und Formgesichtspunkten.

II. Nach der begrifflichen Definierung der Prozessvertretung nimmt die Abhandlung eine Abgrenzung von den, nicht in diesen Kreis gehörenden verwandten Institutionen vor und führt aus, dass der Zwangsverwalter, der Testament-Vollzieher, der Liquidator, der Zwangsliquidator, der Verteidiger und der Staatsanwalt nicht als Vertreter qualifiziert werden können.

Imre Kertész:

Le problème de la priorité des preuves matérielles

Les preuves de caractère matériel et personnel reflètent chacune autrement le fait dont il s'agit et par conséquence elles révèlent plusieurs aspects avantageux et désavantageux. Sur la base de l'analyse de ces aspects on peut constater que pour éclaircir certaines questions l'une ou l'autre de ces preuves convient mieux, suivant le cas. Aussi dans les affaires concrètes l'un ou l'autre de ces moyens de preuve peut se révéler comme plus opportun, mais aucun ne présente un caractère qui pourrait motiver qu'il soit en général préféré à l'autre et jugé comme plus approprié.

Ára: 8,— Ft

INDEX: 25 422

Mme Marie Domé:

L'ayant-droit à la terre en exploitation domestique

L'auteur constate dans son étude que les sujets des terres en exploitation domestiques peuvent être le membre d'une coopérative de production et la veuve d'un tel membre.

Le droit subjectif à une exploitation domestique du membre de la coopérative de production, capable de travailler, ne s'ouvrira qu'au cas où il aura rempli la norme de travail prescrite par la coopérative de production (cette norme ne pouvant pas être inférieure à 100 journées de travail de 10 heures par jour concernant les femmes et à 150 journées de travail de 10 heures pour les hommes). Au cas cependant où le rapport de droit concernant la qualité de membre de la coopérative de production cessera — même de fait seulement — le membre sera déchu de son droit subjectif à une terre en exploitation domestique et il incombe exclusivement aux directeurs de la coopérative de production de décider s'ils consentiront ou non l'usage de la terre distribuée jusqu'à la fin d'année.

Márta Süveges:

Le droit d'exploiter la propre terre du membre d'une coopérative agricole spécialisée

En analysant les règles relatives à la propre terre des membres des coopératives agricoles spécialisées, l'auteur constate que le droit à une exploitation personnelle repose sur le droit de propriété et il est indépendant de la relation de travail résultant de la qualité de membre du propriétaire. En conséquence la coopérative spécialisée peut réduire la superficie des terres personnellement exploitées par ses membres seulement dans l'intérêt de l'augmentation de l'extension des terres soumises à la grande exploitation collective, et ceci sur la base du principe de l'égalité des droits de ses membres. En conséquence du fait que l'exploitation des propres terres des membres repose sur le droit de propriété, l'auteur considère comme nécessaire que le mode de la suppression des propres terres des membres des coopératives agricoles spécialisées soit réglé autrement de ce qui est prévu par la loi foncière concernant la suppression de la propriété des terres des membres des coopératives de production agricoles.

György Schelnitz:

Le concept de la représentation dans la procédure

I. L'étude met en parallèle le concept de la représentation dans la procédure avec le concept général de la représentation. Elle essaie de réunir les traits spécifiques distinctifs qui ne sont caractéristiques qu'à cette forme de la représentation, notamment qui sont absents ou qui font apparition d'une autre manière dans toutes autres sortes de représentation, surtout dans la représentation en droit civil de fond. Elle groupe les traits spécifiques caractérisant la représentation dans la procédure selon leurs aspects subjectif et objectif, de ceux du contenu et de la forme.

II. Après la définition conceptuelle de la représentation dans la procédure, l'étude délimite les institutions semblables qui sont étrangères à celles du droit de la procédure. Elle expose en même temps que le commissionnaire, le séquestre, l'exécuteur testamentaire, la personne chargée d'une liquidation ou d'une liquidation coercitive, le défenseur et le procureur d'Etat ne peuvent pas être qualifiés de représentants dans la procédure.

Imre Kertész:

The problem of the priority of material proofs

Proofs of material and personal character reflect the relevant occurrence differently and as a consequence they have various advantageous and disadvantageous aspects. When these are surveyed it may be said that sometimes the one sometimes the other kind of proof is suitable to ascertain and prove certain issues. In concrete cases likewise the one or the other kind of proof is more important but these are devoid of aspects which would warrant giving preference with general validity to one kind or to deem it more useful than the other.

(Mrs.) György Domé:

The person entitled to land use of its own

The author comes to the conclusion in her paper that subjects of household plots can be cooperative farm members, their widows respectively widowers.

The subjective right of cooperative farm members who are able to work is not open to the household plot unless the member performs the working norms as fixed by the cooperative farm which cannot be less than 100 ten-hour working days for women and 150 such working days for men. If however cooperative membership is terminated — even if it happens in a *de facto* form — the member will waive his title to the household plot and it is within the exclusive authority of the cooperative farm management whether it will grant the use of the allotted land until the end of the year.

Márta Süveges:

The title to personal land use in specialized agricultural cooperatives

Interpreting the rules on the personal farms of specialized agricultural cooperative farm members the author comes to the conclusion that the title to personal farm is based on ownership and is independent of cooperative membership. Accordingly the specialized agricultural cooperative may reduce the area of land belonging to personal farms only in order to extend large-scale farming on the ground of the principle of members' equality.

In consequence of the fact that personal land use is based on ownership the author deems it necessary that the mode of terminating specialized agricultural cooperative farm members' ownership be regulated in a way different from the rules governing the termination of cooperative farm members' ownership.

György Schelnitz:

The concept of representation in law-suits

I. The concept of representation in law-suits is compared in the paper with the general concept of representation. An attempt is made to congrise the specific criteria which are characteristic exclusively of this mode of representation, in other words, which are absent in any other type of representation particularly as regards substantive civil law representation or appear in a different manner. The specific features of representation in law-suits are classified according to the aspects of subject, object, content and form.

II. After the concept of representation in lawsuits has been defined a line is drawn in the paper between kindred institutions not belonging to the subject and it is expounded that the consignee in law-suit, the trustee of sequesterd property, the executor, the receiver, the offical receiver, counsel and the procurator cannot be considered representatives.

1971 DEC 20

XXVI. új évfolyam 11. szám Budapest, 1971. november

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

Kádár Miklós 489

EÖRSI GYULA:
A kereskedelmi képviseletek joga egységesítésének két problémája 491

MÁDL FERENC:
A külföldi beruházások anyagi jogi védelme 499

KERTÉSZ IMRE:
A származékos tárgyi bizonyítékok... 510

CSIKY OTTÓ:
Az utólagos házasságkötés alapján keletkező apasági vélelem 514

GÁSPÁRDY LÁSZLÓ:
Az ügyfél-minőség feltételei és kerete a munkaügyi döntőbizottsági eljárásban 519

Jogirodalom:

„A magyar ügyvédség jubileumi évkönyve 1945—1970" (RÉVAI TIBOR) 526

Szelényi Zoltán: A szabványosítás a magyar jogrendszerben (GYÖRGY ERNŐ) 529

СОДЕРЖАНИЕ: *Дюла Эрши:* Две проблемы унификации права торгового представительства. —*Ференц Мадл:* Материально-правовая защита зарубежных капиталовложений. — *Имре Кэртес:* Производное вещественное доказательство. — *Отто Чики:* Презумпция отцовства основании подледующего брака матери. — *Ласло Гашпарди:* Условия и рамки возможности выступать в качестве стороны в производстве по трудовым спорам. — *Юридическая литература:* «Юбилейный ежегодник венгерской адвокатуры 1945—1970» *(Тибор Реваи).* — Золтан Селени: Стандартизация в венгерской системе права *(Ернё Дьёрдь).*

INHALT: *Gyula Eörsi:* Zwei Probleme der Vereinheitlichung der Rechte der Handelsvertretung. — *Ferenc Mádl:* Der materiell-rechtliche Schutz ausländischer Investitionen. — *Imre Kertész:* Der derivative Sachbeweis. — *Ottó Csiky:* Die Präsumption der Vaterschaft auf Grund der nachträglichen Ehe der Mutter. — *László Gáspárdy:* Die Bedingungen und der Rahmen der Partei-Eigenschaft im Verfahren vor den Arbeits-Schiedsgerichten. — *Rechtsliteratur:* „Jubiläumsjahrbuch der ungarischen Advokatur 1945—1970" *(Tibor Révai).* — Zoltán Szelényi: Die Standardisierung im ungarischen Rechtssystem *(Ernő György).*

SOMMAIRE: *Gyula Eörsi:* Deux problèmes de l'unification du droit de la représentation commerciale. — *Ferenc Mádl:* La protection juridique de fond des investissements étrangers — *Imre Kertész:* La preuve matérielle dérivée. — *Ottó Csiky:* Présomption de la paternité sur la base du contrat de mariage postérieur. — *László Gáspárdy:* Les conditions et le cadre de la qualité de partie plaidante dans la procédure de la commission arbitrale du Travail. — *Littérature juridique:* "Annuaire jubilaire de la confraternité des avocats hongrois 1945—1970". *(Tibor Révai).* — Zoltán Szelényi: Normalisation au système de droit hongrois *(Ernő György).*

CONTENTS: *Gyula Eörsi:* Two problems of the unification of the law of trade representation. — *Ferenc Mádl:* Substantive law protection of foreign investments. — *Imre Kertész:* Derivative material poofs — *Ottó Csiky:* Presumption for affiliation on the ground of subsequent marriage. — *László Gáspárdy:* The conditions to appear as a party and its limits in the labour arbitration committe procedure. — *Legal literature:* "The Jubilee Year-Book of the Hungarian Bar Association 1945—1970" *(Tibor Révai).* — Zoltán Szelényi: Standardization in the Hungarian Legal System *(Ernő György).*

E lapszám (XXVI. új évfolyam 11.) szerzői: *Dr. Eörsi Gyula* egyetemi tanár. — *Dr. Mádl Ferenc* egyetemi docens. — *Dr. Kertész Imre* Belügyminisztériumi osztályvezető. — *Dr. Csiky Ottó* Megyei Bírósági elnök (Pécs). — *Dr. Gáspárdy László* a Legfelsőbb Ügyészség csoportvezető ügyésze. — *Dr. Révai Tibor* egyetemi tanár. — *Dr. György Ernő* címzetes egyetemi tanár.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

71.6610 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

XXVI. új évfolyam 11. szám 1971. november hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

DR. KÁDÁR MIKLÓS

1904—1971

A búcsú még az élők között is fájdalmas és szomorú, de különösen az, ha olyan valakitől kell búcsút vennünk, aki többé nem létezik, örökre eltávozott. Olyan embertől veszünk búcsút, akinek egész életén az értelem uralkodott. Becsülte az életet és amíg az méltó volt Hozzá, küzdött érte. Amikor a kegyetlen sors visszakérte Tőle, büszkén visszaadta.

Kádár Miklós jogászi pályájának első szakaszában ügyvéd volt. Az 1946-ban újból megjelenő Jogtudományi Közlöny szerkesztőségi tagja lett, 1948 óta pedig — rövid megszakítással — felelős szerkesztője volt. A szerkesztőség élén végzett munkáját a hozzáértés, a tudomány szeretete, a munkatársaival fennálló mélységes emberi kapcsolata jellemezte. Sokat és fáradhatatlanul tevékenykedett a jog megismertetése, a jogtudomány minél szélesebb körben történő terjesztése érdekében.

Kádár Miklóst 1948 őszén kérte fel az Állam és Jogtudományi Kar a büntetőjog oktatására. Reá várt az a feladat, hogy kimunkálja a szocializmus igényeinek megfelelő új büntetőjogi alapelvek és intézmények egyetemi oktatását.

Kádár Miklós félretette a Horthy-korszak büntetőjogászainak német alapokra visszanyúló dogmatikáját és a fogalmak cizellálása helyett azokat a valóságot tükröző funkciójukra egyszerűsítette. Abból indult ki, hogy a jogi fogalmak rendeltetése a valóság tükrözése, az életviszonyok, helyzetek, cselekvések, személyek, aktuális pszichés beállítottságok, intézmények stb. kifejezése. A fogalomnak csak addig van dogma-

tikai létjogosultsága, amíg realitástartalma van; a fogalmakkal való joglogikai játék öncélúvá teszi a dogmatikát.

Kádár Miklós a jogi fogalmak rendszerét a tételes jogból és a marxista filozófiából tartotta levezethetőnek. Munkáiban ismételten kifejezésre jutó gondolata: ugyanannak a fogalomnak (például az okozati összefüggésnek) azonos értelem felel meg a különböző szaktudományokban, s amennyiben ezt a fogalmat a dialektikus és a történelmi materializmus értékesíti, értelmét filozófiai jelentéstartalma határozza meg. Nem tagadta, hogy minden szaktudomány önálló fogalomrendszert alakíthat ki, ennek a fogalomrendszernek végső értelmét azonban minden szaktudománynak a marxista filozófiával kell szinkronba hoznia.

Kádár Miklós másik alapgondolata: a büntetőjogi felelősség minden feltételét a törvényre kell visszavezetni. Ehhez képest a felelősség meghatározása köréből ki kell rekeszteni minden olyan, a bírói értékelésre visszavezetett (normatív) kategóriát, amely akár a jogellenesség, akár a bűnösség vizsgálata során a törvényi feltételeken felül a bíró szubjektív értékelését igényli, s a bűncselekmény létrejöttét vagy hiányát ennek a szubjektív értékelésnek függvényeként állapítja meg.

Kádár Miklós hajdani nagy elődeinek, elsősorban Fayer Lászlónak a pozitivizmusához nyúlt vissza abban az értelemben, hogy a büntetőjogi felelősséget csak a jog tételes anyaga alapján volt hajlandó értékelni és tárgyalni, s szembefordult a 40-es évek első felének ujkantiánus irányzataival. Nem rekedt meg azonban Fayernél, hanem a szovjet büntetőjog tudománytanai alapján a felelősség feltételei körébe helyezte a cselekmény és az elkövető társadalomra veszélyességét. Nála a társadalomra veszélyesség fogalma nem a tételes jogból derivált olyan életbeli valóság, amelynek felismerhető — s nem szubjektív bírói értékelés alapján kimutatható — objektív alapja van. A személyi „társadalomra veszélyesség" pedig nem a tettesbüntetőjogi iskolák „veszélyes ember" típusa, hanem a konkrét cselekmény konkrét társadalomra veszélyességének átvetítése a cselekmény tanúsítójára; ez a személyi társadalomra veszélyesség büntetőjogilag a tényállás megvalósításától függetlenül nem létezhet.

Módszerében Kádár Miklós a jogi megoldások végső értelmét kutatta, azok társadalmi jelentőségét és hatását vizsgálta. Az öncélú joglogikai következtetések nem érdekelték a jogi dogmatikát mint a kriminálpolitikai célkitűzések eszközét kezelte. A cél: a büntetőjogot alkalmassá kell tenni arra, hogy minél jobban töltse be társadalmi rendeltetését. A jó büntetőjog nem kegyetlen, hanem humánus, nevelő — és garanciális tartalmú.

Kádár Miklós félretette a burzsoá büntetőjog-tudomány legalapvetőbb dogmatikai tantételét, tudniillik a bűncselekménynek, mint jogellenes, tényállásszerű és bűnös magatartásnak a jellemzését. Álláspontja szerint a tényállásmegvalósítással, vagyis a tényállásszerűséggel nem állítható szembe sem a jogellenesség, sem a bűnösség; mindkét említett kategória ugyanis a törvényi tényálláson belül helyezkedik el. A tényállásszerűség tehát nem szimptómája a bűncselekménynek, hanem maga a bűncselekmény. A jogellenességen és a bűnösségen felül a törvényi tényállásba helyezte a társadalomveszélyességet és a büntethetőségi akadályok hiányát is (mint negatív tényállási elemeket), eszerint a tényállásszerűség felöleli a büntetőjogi felelősség minden feltételét.

Kádár Miklós a szocialista büntetőjogi tanok kezdeményezőkénti hirdetésével iskolát alapított. Ez az iskola nemcsak eszmeileg vált kisugárzó hatásúvá, hanem tudományos szakemberekkel látta el a magyar jogélet számos területét.

Kádár Miklós érdeklődése nem korlátozódott az anyagi büntetőjog területére. Nagy aktivitást fejtett ki a büntetőjog segédtudományai — elsősorban a kriminalisztika és a kriminálpszichológia — oktatása, illetőleg elismertetése mellett. Kiemelkedő érdeme, hogy a magyar jogtudományt fórumhoz jutatta a különböző nemzetközi büntetőjogi szervezetekben. Hajdani diákjai tőle és segítségével tanulták meg hinni az emberben; tanulták meg az igazság odaadó szeretetét és szolgálatát. Benne és általa ismerték meg a gondolat hatalmát és az értelmet lenyűgöző szavak erejét.

Gazdag szellemi hagyatéka a jogásznemzedékek számára hozzáférhetővé marad alkotásaiban, hogy bár holt betűként, de sokáig sugározva a tudós értelmi megnyilatkozásait. De nemcsak írásmunkáiban alkotott maradandót, hanem az ember, a szakemberformálásban is.

Emberi magatartása, csillogó szelleme, szuggesztív egyénisége mindenkit megragadott; gondolatainak ereje messze túláradt az egyetemi tantermek falain. Halálával súlyos veszteség érte a magyar és a nemzetközi büntetőjogtudományt.

Pintér Jenő

A kereskedelmi képviseletek joga egységesítésének két problémája

I.

1. A nemzetközi egyezmények útján való jogegységesítési erőfeszítések körébe tartozik az ingó dolgok adásvételével kapcsolatos nemzetközi képviseletről szóló egységes törvény elkészítése. Az UNIDROIT 1935 óta foglalkozik ezzel a kérdéssel. Ennek a tanulmánynak nem célja a munkálatok, egyes konferenciák, állásfoglalások módszeres ismertetése, hanem csupán az, hogy a munkálatok során felmerült két alapvető kérdés vitájához hozzájáruljon. A két kérdés kiválasztását azok a speciális nehézségek határozták meg, amelyek a képviselet egységesítésének az útját nehezen járhatóvá teszik. Az első nehézség természetesen a common law és az európai kontinentális jogok még elemzendő speciális eltéréséből erednek, *ezen a téren* nem téve különbséget a kontinentális szocialista és burzsoa jogok között, a második nehézség a képviselet gyakorlása során létrejövő *három pozíciójú* viszonyokból folyik: ez az egységes törvény alkalmazási körének megállapítása során ütközik ki.

II.

2. A common law és az európai kontinentális jogok eltérései a képviselet területén nagyobbak, mint a legtöbb más téren. Itt ugyanis nem csupán arról van szó, hogy egy vagy más jogi megoldás eltér, mint az ingók adásvétele körében, hanem arról is, hogy a két jogcsoport fogalmi rendszere és szabályozási alapkoncepciója más. Mindkét területnek megvan a maga struktúrája és a két struktúra egymástól eltér. Mindkét területen belül vannak alapvető megkülönböztetések, de ezek határvonalai egymást keresztezik.

a) A common law — némi leegyszerűsítéssel[1] — három alaptényállást különböztet meg:

azt, amikor a képviselő (agent) a szerződéskötéskor megnevezi a megbízóját,

azt, amikor az agent ebben a minőségében jár ugyan el, de nem nevezi meg a megbízót,

azt, amikor a képviselő úgy lép fel, mintha a saját számlájára kötné a szerződést („undisclosed principal").[2]

Az első két tényállás esetén a jogviszony a megbízó és a harmadik személy között jön létre, kivéve, ha a képviselő és a harmadik személy kifejezetten vagy ráutaló magatartással megállapodott, hogy a megbízó kívül marad a jogviszonyon. A harmadik tényállás esetén a jogviszony a képviselő és a harmadik személy között jön létre, ha azonban utóbb a közvetítői viszony a harmadik személy előtt ismeretessé válik, bizonyos feltételek között létrejöhet jogviszony közte és a megbízó között is.

b) A kontinensen viszont megkülönböztetik:

a képviseletet, amikor a képviselő a megbízó nevében és számlájára jár el (közvetlen képviselet),

a bizományt, amikor a bizományos a saját nevében, a megbízó számlájára jár el (közvetett képviselet[3]).

Az eltérések elsősorban azon a területen ütköznek ki, hogy mikor vannak közvetlen kapcsolatok a megbízó és a harmadik személy között, és mikor csupán a képviselő vagy bizományos (a továbbiakban együtt: a *közvetítő*) és a harmadik személy között. Alapjában csak a közvetítő és a harmadik személy között jön létre vételi viszony, ha a harmadik személy nem tudja, hogy a másik szerződő fél közvetítő vagy ha bizományi szerződésről van szó. Ez a két kör azonban korántsem vág egybe. Bizomány esetében ugyanis a jogviszony csak a bizományos és a harmadik személy között jön létre, mégpedig a common law mindhárom esetkörében, tehát akkor is, ha a közvetítő a megbízót megnevezte vagy nem nevezte meg. A két szélső esettípust véve példának:

a) ha a bizományos elhallgatja, hogy más megbízásából jár el, a helyzete ugyanaz lesz, mint az „undisclosed principal" esetkörében,

b) ha a bizományos a szerződéskötéskor kijelenti, hogy ő „X bizományosa", ennek ellenére csak ő lesz a vételi viszonyban jogosult, vagy kötelezett, míg ha egy brit agent jelenti ki, hogy ő „X »agent«-je", akkor a vételi viszony a harmadik személy és „X" között jön létre.

---

[1] Utalok pl. a „factor"-okra, akiknek helyzete bizonyos vonatkozásban hasonlít a kontinentális bizományosokéra, de más vonatkozásokban azokétól el is tér [ld. pl. *Anson(—Guest)*, Principles of the English Law of Contract, 22. ed. Oxford, 1964, 544.].

[2] Ld. pl. *James*, Introduction to English Law, 5. ed. London, 1962. 287.

[3] Figyelmen kívül hagyjuk az európai kontinentális jogok ezen az alapkoncepción belüli eltéréseit, pl. a megbízás belső és a meghatalmazás külső viszonyának éles megkülönböztetését a német jogban, a bizománynak a kereskedői minőséghez való viszonyát stb.; ld. erre pl. UNIDROIT ed. Draft Convention providing a uniform law on the contract of commission on the international sale or purchase of goods, April 1961, U. P. L. 1961, Paper: XXIV, Doc. 28 (a továbbiakban: Bizományi Tervezet 1961), pp. 30—33 és Draft Convention providing a uniform law on agency in private law relations of an international character, April 1961, U. P. L. 1961, Paper: XIX, Doc. 43 (a továbbiakban: Képviseleti Tervezet 1961), pp. 29—30.

Mindezt a következő ábra szemlélteti:

	M–H közvetlen jogviszony	M–H nincs közvetlen jogviszony	M–H bizonyos feltételek mellett van közvetlen jogviszony
Megnevezett vagy meg nem nevezett megbízó	+, ×[a)]	○	
Megnevezett vagy meg nem nevezett megbízó; közvetlen jogviszony M—H között megegyezéssel kizárva továbbá	×	○, +	
„undisclosed principal" később felfedve	×	○	+

M: Megbízó
K: Közvetítő (agent, képviselő, bizományos)
H: Harmadik személy
+: A common law megoldása
○: A bizomány megoldása
×: A képviselet megoldása
a) Képviselet esetén a „meg nem nevezett megbízó" valószínűtlen

A common law megoldása igen egyszerű. A tényekből és nem a jogi minősítésből indul ki. Ha tudni lehet, hogy az egyik fél képviselőként jár el, akkor a szerződés a megbízó és a harmadik személy között jön létre. Ugyanakkor e megoldásnak van egy neuralgikus pontja. Undisclosed agency esetén ugyanis később kiderülhet, hogy van megbízó, és ez *utóbb* olyan módosítást visz a jogviszonyba, amellyel a harmadik személy nem számolt. Lehet pl. hogy tőkeerős eladóval vélt szerződést kötni, és kiderül, hogy az csak képviselő volt és valójában egy jóval gyengébb megbízóval áll szemben. Másfelől a common law jogász számára érthetetlen, hogy nem a tények (a megbízási viszony ismerete), hanem a szerződés minősítése dönti el, van-e közvetlen jogviszony megbízó és harmadik személy között. Élesen fogalmazva: érthetetlen a számukra, hogy ezt a kérdést az döntse el, hogy a felek a „képviselet" vagy a „megbízás" szóval operáltak.

3. A jogegységesítésnek nyilván akkor van esélye a sikerre, ha *bizonyos fokig* kielégíti a különböző nemzeti jogok követelményeit, egyébként nem annyira jogegységesítésről, mint inkább „recepció"-ról van szó, a szó tág értelmében. Hangsúlyozzuk: csak *bizonyos fokig* kell erre alkalmasnak lennie, egyrészt mert egyszerűen logikailag lehetetlen mindegyiknek eleget tenni, másrészt mert a legtöbb állam kész arra, hogy a saját jogából engedjen azoknak az előnyöknek a fejében, amelyekkel a jogegységesítés jár.

Hogyan lehet ezt elérni?

A Hágai Vételi Törvény készítői azt a célt tűzték ki maguk elé, hogy a törvény ne a nemzeti jogok közötti alku során létrejövő kompromisszum legyen, hanem „kiválasztás és alkotás műve",[4] amelynek során a legjobbnak talált megoldások, ahol kell, újítások állnak össze egységes, homogén szövetű joggá. Ez az ideális elképzelés a képviselet sok kérdésében bizonyára realizálható, de a struktúrák elérése folytán a képviseletről készülő egységes törvény említett alapkérdésében nem. Két ellentmondó struktúrájú rendszer nem alakítható egy homogén rendszerré. Leegyszerűsítve a kérdést: a bizomány vagy csak akkor érvényesül, ha a tényállás megfelel az „undisclosed principal" tényállásának is, vagy — abban a körben, amelyben érvényesül — feloldja a common law valamennyi említett megkülönböztetését.

Ezért itt alighanem két alapvető megoldás lehetséges:

a) a common law feladja az „undisclosed principal" tanát és elfogadja a bizományt vagy a kontinens feladja a bizományt és elfogadja az „undisclosed principal"-t (tartalmilag „recepciós" megoldás),

b) a törvény a *common law* struktúráját veszi alapul, de abba kivételként, bizonyos mértékig beépítik a bizományt vagy a törvényt a *kontinentális* jogok modelljében készítik el és abba bizonyos mértékig, kivételként beépítik az „undisclosed principal" tanát (tartalmilag „jogegységesítő" megoldás).

Ha a kérdést így vetjük fel, aligha kérdéses, melyik megoldási típust kell választani: a b) alatti valamelyikét.

4. Az eddigi tervezetekben bizonyos, nem mindig kielégítő törekvések nyomai találhatók a második megoldás érvényesítésére.

a) Az egységesítési munkálatok *első fázisa* 1961-ben két tervezet közzétételével fejeződött be: az UNIDROIT közzétette a Képviseleti Tervezet 1961-et és a Bizományi Tervezet 1961-et.[5] Már ebből is nyilvánvaló, hogy a két tervezet a tág értelemben vett képviseletet a *kontinentális* jogok fogalmi rendszerében szabályozta. A Képviseleti Tervezet a közvetlen és a Bizományi Tervezet a „közvetett" képviselet intézményére vonatkozik, az európai kontinensen ismert megkülönböztetés szerint. Mégis úgy tűnik, a Bizományi Tervezetben van egy halvány utalás az „undisclosed principal"-ra. A 20. § (2) bek. így szól: „Abban az esetben, ha a megbízónak a bizományos iránti kötelezettségei nemteljesítése folytán a harmadik személy eladó vagy vevő számlájára kötött adásvételi szerződés megszegése következik be, a bizományos köteles a harmadik személlyel közölni a megbízó nevét, *ha csak nem következik az adásvételi szerződésből vagy a megkötésekori körülményekből, hogy a harmadik személy eladó vagy vevő lemondott az ilyen közlésről*".

[4] *Tunc*, Commentary of the Hague Conventions of 1st July 1964 on the International Sale of Goods and on the Formation of Contracts of Sale, Ministerie van Justitie, den Haag, p. 8.

[5] Ld. a 3. lábjegyzetet.

A dőlten szedett szövegrész és különösen a körülményekre utalás, amely még a megbízó szerződésszegése esetén is felmenti a közvetítőt a megbízó megnevezése alól, szűk körben beengedni látszik az „undisclosed principal"-t a kontinentális színezetű falak közé. Igaz, végeredményben hiába engedi be, mert, mint még ki fog tűnni *(infra* 10. b. p.), a felfedhetetlen „undisclosed principal" esetére nincs olyan szabály, amely az egységes törvényt alkalmazhatóvá tenné.

b) Az előkészületek második, 1970-ben indult fázisában — angol kezdeményezésre — a két tervezetet egyesítették és egységesítették. Ezzel a helyzet teljesen megfordult. Az 1970-ben tartott szakértői értekezlet megállapította azokat a fő tényálláscsoportokat, amelyek szerint a háromszemélyes jogviszonyokat rendezni kell. E fő esetcsoportok megállapítása ki nem mondottan a kontinentális struktúráról *a common law struktúrájára való áttérést* jelentette, megkísérelve ugyanakkor a különböző struktúrák bizonyos elemeit vegyíteni. A részleteket elhagyva a következő csoportok alakultak:

ismeretes, hogy a fél közvetítőként jár el — a vétel közvetlenül a megbízót köti (art. 25),

a közvetítő és a harmadik személy megállapodott, hogy nem fedik fel a megbízó kilétét — nincs közvetlen kapcsolat a megbízó és a harmadik személy között (art. 26),

a közvetítő elhallgatja, hogy ilyen minőségben járt el — ha később mégis kiderül, hogy van megbízó, bizonyos feltételek mellett ő is felléphet a harmadik személy ellen és viszont (art. 27).[6]

A kategóriák alapjában common law-jellegűek, mert a döntő az, hogy a harmadik személy tudja (meg fogja tudni), vagy nem tudhatja meg, vagy később kiderül, hogy ki a megbízó, nem pedig az, hogy milyen szerződést kötöttek a felek. Érdekessége a megoldásnak, hogy az art. 27. esetében *lehetséges* megbízó-harmadik személy viszonyok szabályozását ez a bizomány-ellenes tervezet a Bizományi Tervezet, 1961 art. 19—20-ból vette át, igaz, hogy ezek alapjukban a common law megoldásától sem idegenek. Ebben a megoldásban továbbá megjelenik az „első fázis" kontinentális tervezetének a pendant-ja: a common law-modellű tervezetben található egy olyan kitétel, amely az UNIDROIT szakértőbizottságában résztvevők egy részének véleménye szerint utal a bizományra és annak bizonyos teret enged a nap alatt. Az art. 26 teljes szövege a következő: „Annak ellenére, hogy az »agent« a jogkörben így megbízó részére bonyolít le egy eladást vagy vételt és hogy nyilvánvaló, hogy »agent«-ként jár el, a szerződés nem köti a megbízót, hanem csak az »agent«-ot és a harmadik személyt, *ha az »agent« és a harmadik személy kifejezetten vagy burkoltan megegyeztek, hogy a harmadik személy nem támaszthat igényt a megbízó ellen,* vagy hogy a megbízót nem fogják megnevezni". Ebben a dőlt betűkkel szedett szöveg úgy is értelmezhető, hogy ez a bizományra vonatkozik.

5. Az előkészületek mindkét eddigi fázisát tehát az jellemzi, hogy az egyik megoldási struktúra keretében igyekszik szerény helyet biztosítani a másik struktúra olyan intézményének, amely szervesen nem illeszkedik bele az alapul vett struktúrába. Jobb híján ezt a módszert alighanem el kell fogadni, mert még mindig jobb, mint a „recepciós" megoldás. A kérdés „csupán" az, hogy hogyan lehet optimális megoldásra jutni.

Nem vitázunk itt azon, hogy melyik struktúrát helyes alapul venni: az 1961. évi „kontinentális"-at-e, vagy az 1970. évi „common law"-struktúrát. Egyik próbálkozást sem tartjuk kielégítőnek: a másik struktúra intézményére való hivatkozások túlságosan elmosódóak, félreérthetők. Az 1970. évi genfi tervezetben pl. *a)* kétséges, hogy egyáltalán van-e szó bizományról, és *b)* csak arra az esetre van külön szabály, ha a harmadik személy tudja, hogy a közvetítő ebben a minőségében jár el.

A megoldási típus továbbfejlesztése többféle módon képzelhető. Közös elemük azonban az alapvető bizonytalanság kiküszöbölése: *a bizomány kifejezett megemlítése;* ezt az elvet az 1971. májusi szakértőbizottsági ülés elfogadta. A konkrét megoldás mármost attól függ, hogy milyen szerephez juthat az egységes törvényben a bizomány. Ebben a vonatkozásban annyi látszik bizonyosnak, hogy legalábbis szerkezetileg *kivételként* juthat szerephez, pontosabban mint a feleknek olyan *megoldása,* amellyel a tervezett diszpozitív rendelkezéseitől eltérnek és kizárják a közvetlen kapcsolatokat a megbízó és a harmadik személy között. Ezt a common law alapján is megtehetik, és ezt a lehetőséget már a Genfi Tervezet art. 26 is kifejezetten biztosította. Arra van tehát csak szükség, hogy e közvetlen kapcsolatok a bizományra hivatkozással is kizárhatók legyenek. Ha ez bekerül a tervezetbe, akkor a megbízó és a harmadik személy közötti jogviszony megállapítható

a) a felek kifejezett ilyen irányú megállapodása alapján, vagy

b) a körülményekből, értelmezéssel; ilyen „körülmény" lehet pl.:

aa) a szerződés szerint „a megbízó nevét nem szabad felfedni" (common law tétel)

bb) a szerződésben szerepel „egy hivatkozás a bizományi szerződésre" (európai kontinentális tétel).

[6] E határozat alapján az UNIDROIT titkársága készített egy egységesített tervezetet és ezt egy öttagú bizottság — angol, amerikai, svájci, norvég és magyar taggal — 1970 decemberében Genfben átvizsgálta, módosította (Genfi Tervezet, Doc. 47.). Ez került 1971 májusában — és kerül folytatólagosan szeptemberben — a szakértői értekezlet elé.

A bizományra való hivatkozást tehát úgy kell értelmezni, mint a principal és a third party a megbízó és a harmadik személy közötti közvetlen kapcsolatok kizárására irányuló szerződési akaratot. Az 1971. májusi és szeptemberi tervezetben a bizományra való hivatkozás úgy jelentkezik, mint egy *értelmező szabály* arra nézve, hogy a közvetítő és a harmadik személy úgy állapodott meg, hogy a jogviszony kizárólag őközöttük jön létre. E tervezetek szempontjából a bizomány nem mint a megbízó és a bizományos szerződése releváns, hanem mint a közvetítő és a harmadik személy megállapodása arra vonatkozóan, hogy a jogviszony csak közöttük fog lebonyolódni.

Ez azonban csak az alapmegoldás. Ezen belül különböző variánsok képzelhetők, amelyek a bizomány körét e megoldási struktúrán belül szűkebben vagy tágabban vonják meg.

6. Sok függ attól, hogy milyen szerephez jut a szabály megfogalmazásában *„a körülmények figyelembevétele"*. Két szövegezési variánst említünk az 1971. szeptemberi ülésen előterjesztett szövegtervezetekből:

a) A principal és a third party közötti közvetlen kapcsolatok kizárására irányuló „megállapodásra lehet következtetni, ha ezt a körülmények megengedik ... a bizományra való hivatkozásból" (Doc. trav. 3.)

b) A megbízó és a harmadik személy közötti közvetlen viszonyok kizárására irányuló „megállapodásra lehet következtetni a körülményekből, ideértve a bizományi szerződésre való hivatkozást" (Doc. trav. 15.).

Két, érdemben teljesen eltérő szöveg ez. A második esetben a bizományra való hivatkozás egyszerűen csak egyike azoknak a körülményeknek, amelyekre hivatkozással ki lehet zárni a közvetlen jogviszonyt a megbízó és a harmadik személy között: itt a körülményekre hivatkozást a bizomány *„elé* kapcsolták". Az első esetben azonban a bizomány alkalmazási köre rendkívül leszűkül, mert itt nem elég, hogy a felek a bizományra hivatkoztak, de a körülményeknek e hivatkozáson *kívül*, azon *felül* is, *külön* is arra kell vallaniok, hogy a felek csupán a közvetítő és a harmadik személy között akartak jogviszonyokat. Ha a felek a bizományra hivatkoztak is, még ezen felül bizonyításra szorul az, hogy az adott körülmények közepette ez a bizományra hivatkozás valóban a megbízó és a harmadik személy közötti jogviszony kizárására irányult. Aligha lehet pl. a bizományi konstrukcióra következtetni akkor, ha a felek ugyan bizományról beszélnek, de a bizományos mellett a szerződéskötést megelőző tárgyalásokon a megbízó szakemberei is közreműködnek.

E megoldás tehát a körülmények figyelembevételét a bizomány *„mellé* kapcsolja". Nyilvánvaló, hogy ez teljesen bizonytalanná teszi azt, hogy milyen körülményeket kell figyelembe venni. Ez a megoldás továbbá a jogot csak formálisan egységesíti: az egységes törvény homlokzata mögött ezen a téren tovább folyna a nemzeti jogok gyakorlata. Ez bizonyos részletkérdésekben elkerülhetetlen és ezért eltűrhető lehet, de egy egész szerződéstípus vonatkozásában már igen hátrányosan érintené a jogegységet. További hátránya is van azonban e megoldásnak. Úgy tűnik, igen jó kompromisszumot tartalmaz: a vitákban mellette felszólalók azt várják tőle, hogy a bizomány az európai kontinensen (és ahová átszármazott), alkalmazásra kerülne, a common law területén pedig nem; kontinentális — common law viszonyban pedig aszerint kerülne alkalmazásra, hogy hol a fórum. Elvégre egy USA—kanadai ügyben nem várható el, hogy a kanadai bíró a kontinentális bizomány szabályát alkalmazza ... Ez igaz, csakhogy a bizomány alkalmazásához kikötés kell, márpedig egy ilyen viszonylatú ügyben aligha fog a szerződés ilyen kikötést tartalmazni. Ezzel szemben a tervezetben az „undisclosed principal" tana külön kikötés nélkül, a tényleges helyzetből folyóan érvényesül, és azt kénytelen lesz az osztrák bíró is alkalmazni egy svájci—NSZK ügyben. Az elsőnek idézett, a körülményeket a bizományra hivatkozás „mellé kapcsoló" megoldás tehát nem felel meg a jogegységesítés követelményeinek és a tervezet egyensúlyát — a kompromisszumot — erősen veszélyezteti.

Mindezek következtében nem kielégítő a körülmények figyelembevétele és a bizományra hivatkozás között felállított az a viszony, amelyet a Doc. trav. 3 megállapít. Vagyis itt nem az értelmezés két egymás mellett megálló, külön-külön értékelendő és a bizományi megoldást csak együttes, konjunktív meglétük esetén kiváltó eleméről kell, hogy szó legyen, hanem azt kell kifejezésre juttatni, hogy a megbízó és a harmadik személy közötti jogviszony kizárását a körülményekből kell megállapítani, ideértve a bizományra hivatkozást is. Végeredményben erre az álláspontra helyezkedett az 1971 szeptemberi ülés többsége is.

7. A bizományi kikötésre vonatkozó értelmező szabály másik problémáját a Tervezet rendszerében az a tényállás váltja ki, amikor a harmadik személlyel való szerződéskötéskor a képviselő ezt a minőségét teljesen elhallgatta, úgy lépett fel, mint ha a saját számlájára kötné a szerződést, és utóbb a harmadik személy megtudja, hogy megbízó áll szerződő partnere mögött. Erre az esetre a Genfi Tervezet art. 27. megteremti a közvetlen jogviszonyok bizonyos lehetőségét. A bizományi konstrukcióban viszont ez nem speciális tényállás, hanem osztja a bizomány többi tényállásának jogi sorsát.

A megoldás két véglete lehetséges.

a) A *tiszta bizomány* konstrukciójában önmagában az a tény, hogy a közvetítő úgy lépett fel, mint aki a szerződést a saját számlájára köti, bizonyítja, hogy mint bizományos járt el, ez pedig kizárja a megbízó és a harmadik személy közötti jogviszonyt. Aligha jogosult to-

vábbá egy olyan megoldás, amely megengedi a kapcsolatok teljes kizárását akkor, ha eleve ismeretes a megbízó és nem engedi meg akkor, ha eredetileg nem volt ismeretes a közvetítői viszony, és ezért amúgyis ki voltak zárva a kapcsolatok. Bizományi nyelven: megengedik a kapcsolatok teljes kizárását, ha a bizományos elárulja ezt a minőségét (a bizomány „gyengébb" esete), és nem engedi meg, ha úgy tesz a bizományos, mintha a saját számlájára járna el (a bizomány „erősebb" esete). A „gyenge" esetben a bizományi konstrukció érvényesül, az „erős"-ben nem. Mindezek alapján javasolták a szeptemberi ülésen, hogy az említett tényállás esetén a közvetítőnek a harmadik személyhez intézett egyszerű értesítése az art. 27-et alkalmazhatatlanná tegye, és a jogviszony továbbra is csak a közvetítő és a harmadik személy között álljon fenn (Doc. trav. 4.). Ezzel szembevették, hogy a közvetítő által adott egyszerű értesítésnek nem lehet ilyen hatálya, csak a felek megegyezésének. Nézetünk szerint ez az ellenvetés szem elől téveszti azt, hogy a harmadik személy helyzete ezzel az értesítéssel nem változik, mert hiszen ő korábban nem is tudott arról, hogy megbízó van a szerződő partnere mögött. Számára tehát minden marad a régiben.

b) A másik szélsőség az *„undisclosed principal"* tételének következetes alkalmazása, vagyis a közvetítői viszony szerződéskötés utáni kiderülése esetén *minden esetben* a megbízó és a harmadik személy közötti jogviszony lehetőségének megnyitása. Ezt a Doc. trav. 2. szerint még akkor is meg kell engedni, ha a közvetítő és a harmadik személy kifejezetten megállapodott a jogviszonyok kizárásában. Figyelmen kívül hagyjuk azt, hogy a megbízóval való jogviszonyok kizárása aligha összeegyeztethető azzal a tényállással, amelyben a harmadik személy nem tudja, hogy közvetítővel áll szemben, mert a javaslat arra irányul, hogy az art 27-beli jogviszonyok lehetőségét *minden* olyan esetben megnyissa, amikor a felek e jogviszony kizárásában állapodtak meg, akár a bizományra hivatkozással, akár a megbízó kiléte felfedésének kizárásával. Ezzel azonban szembevethető, hogy visszás az, ha a közvetítő és a harmadik személy közötti jogviszonyok kizárásában megállapodott, akkor pusztán a megbízó *kilétének* (és nem *létének)* ismeretessé válása megnyissa e közvetlen kapcsolatok lehetőségét.

A szeptemberi ülés többsége az *a)* alatti, a bizományt erősítő megoldást fogadta el, és azt az értekezlet utóbb némileg enyhítette. A megoldás lényege az, hogy

a) ha a harmadik személy tudott arról, hogy közvetítővel tárgyal és az elemzett módon kizárták a megbízóval való közvetlen jogviszonyt, akkor ezen nem változtat az, ha a megbízó kiléte utóbb kiderült,

b) ha a harmadik személy azt hitte, hogy a közvetítő a saját számlájára szerződik és utóbb kiderül, hogy közvetítő volt, az art. 27 értelmében lehetségessé válnak a megbízó és a harmadik személy közötti közvetlen kapcsolatok, kivéve, ha a közvetítő közli a harmadik személylyel, hogy az ilyen közvetlen jogviszonyokat a megbízóval kötött szerződésben kizárta (Doc. trav. 15, art. 27. par. 2. és 6.).

Ábrában kifejezve:

	A harmadik személy *tudja*, hogy van közvetítői viszony, de a közvetítővel kötött megállapodásban kizárták a megbízóval való jogviszonyt		A harmadik személy *nem tudja*, hogy van közvetítői viszony, de utóbb kiderül, hogy van	
	Eleve tudja a harmadik személy, ki a mégbízó	Utóbb tudja meg a harmadik személy, ki a megbízó	Bizományi helyzet	„Undisclosed principal" helyzet
„Tiszta bizományi" megoldás	–	–	–	+
„Tiszta undisclosed principal" megoldás	–	+	+	+
A szeptemberi tervezet megoldása	–	–	a harmadik személy értesítése esetén: — Különben: +	+

– : nincs jogviszony megbízó és harmadik személy között
+ : az art. 27 szerint lehetséges jogviszony közöttük.

III.

8. A képviselet hárompozíciójú mivolta igen bonyolulttá teszi az egységes törvény alkalmazási körének megvonását. Az eddigi kísérletek a „háromszög" két eltérő felfogásán alapultak:

a) Az *1961.* évi tervezetek a három jogviszonyból kiemeltek egyet, mégpedig a megbízó és a közvetítő viszonyát, és ezt tekintették kizárólagosan relevánsnak a törvény alkalmazási körének megvonásánál.

b) az *1970.* évi és ezt követő tervezetek pedig abból indultak ki, hogy a „háromszög" valamennyi viszonyának egyenlő relevanciája van a törvény alkalmazási körének megvonásánál.

9. Az 1961. évi tervezetek kiindulása első látszatra logikusnak tűnik. Ha a képviseletről

vagy bizományról van szó, akkor az alapvető, döntő viszony a megbízó és a közvetítő viszonya, tehát ez legyen a döntő a törvény alkalmazása körének a megvonásánál is:

$M_1—K_2—H_2$ } alkalmazandó
$M_1—K_2—H_1$ }
$M_1—K_1—H_2$ nem alkalmazandó

(a számok az országokat jelzik).

Ez a megoldás kifogástalan lenne, ha a képviseleti viszonyok a megbízó és a közvetítő viszonyára korlátozódnának, és a megbízó és a harmadik személy viszonya *kizárólag* adásvételi jellegű lenne. Vagyis ha nem volna „háromszög". A képviselet viszonyai azonban a „háromszög" minden oldalán megmutatkoznak:

a) a M—K viszonyban pl. a meghatalmazás adására irányuló — többnyire megbízási — szerződést illetően,

b) az M—K viszonyban a meghatalmazást illetően,

c) a M—H viszonyban a képviselet (meghatalmazás) szabályaitól függ, hogy ilyen közvetlen jogviszonyok létrejönnek vagy létrejöhetnek-e.

Ha pedig ez így van, akkor már nem egyértelműen helyes az 1961. évi megoldás:

a) E megoldás szerint a meghatalmazás adását, illetve meghatalmazás vételét valamennyi fél viszonyában az egységes törvény szerint kell elbírálni, ha a képlet $M_1—K_2—H_2$ és nem az egységes törvény szerint, ha $M_1—K_1—H_2$. Az utóbbi esetben a M—K viszonyra a saját hazai joguk lesz irányadó, a K—H viszonyra pedig az a jog, amelyre a fórum nemzetközi magánjoga utal. Létrejön az alkalmazandó jog „széthasadása", amit pedig a Képviseleti Tervezet, 1961 — indokolása szerint — elkerül:[7] lehet, hogy a meghatalmazás a megbízó és a közvetítő hazai joga szerint kifogástalan, a közvetítő és a harmadik személy jogviszonyára irányadó jog szerint viszont érvénytelen.

b) Ha a megbízott és a harmadik személy közötti kapcsolatot nézzük, erre $M_1—K_2—H_1$ vagy H_2 esetén az egységes törvény irányadó, $M_1—K_1—H_2$ esetén azonban nem. Ha az utóbbi esetben a harmadik személy a vételi szerződés alapján perli a közvetítőt és ez arra hivatkozik, hogy a vételi szerződés a képviselet folytán a megbízóval és nem vele jött létre, akkor megvan a nemzetközi elem és az egységes törvény mégsem alkalmazandó.

Tehát: mindkét esetben kimaradnak az egységes törvény hatálya alól nemzetközi elemmel rendelkező képviseleti tényállások, sőt, az elsőnek említett esetkörben még ezen felül az alkalmazandó jog hasadására is sor kerül.

10. Eddig csak az 1961. évi tervezet fő elvével foglalkoztunk. Néhány megjegyzést teszünk a konkrét megoldásra is.

a) Úgy tűnik, a bizomány esetében indokolt szabály az, hogy az egységes törvény csak akkor alkalmazható, ha a megbízó és a bizományos székhelye más-más országban van, mert hiszen itt teljesen elszigetelt a bizományi és a vételi viszony: a közvetítő a megbízóhoz való viszonyában bizományos, a harmadik személyhez való viszonyában eladó vagy vevő. A saját nevében szerződő bizományos esetében tárgytalan a meghatalmazás ütközésnek az előző pontban említett esete. Azáltal azonban, hogy a Bizományi Tervezet, 1961. art. 19—20 bizonyos feltételek között közvetlen jogviszonyt enged a megbízó és a harmadik személy között, az előző pontban említett probléma akuttá válhat.

b) A Képviseleti Tervezet, 1961 megoldása a most tárgyalt általános problémák mellett továbbiakat is felvet. E megoldás szerint ugyanis az egységes törvény alkalmazásához az kell, hogy az agent „egy jogcselekmény"-t (an act) más országban hajtson végre, mint ahol megnevezett megbízó esetén az ő, eredetileg meg nem nevezett, de az art. 13 szerint megnevezendő megbízó esetén a képviselő székhelye van; arra az esetre, amikor a megbízó kilétét nem szabad felfedni, nincs szabály (art. 2). A „jogcselekmény"-nek a középpontba helyezése nem szerencsés. Az art. 3 értelmező szabálya szerint „jogcselekmény tétele magában foglalja szerződés kötését, jogi kötelezettség előidézésére alkalmas nyilatkozat vételét, fizetés vagy szállítás elfogadását, vagy általában bármilyen jogcímen való részvételt egy jogcselekményben". A képviselő bármilyen aktusa kiválthatja az egységes törvény alkalmazását. Ha tehát a megbízó, képviselő és harmadik személy székhelye ugyanabban az országban van, de a képviselő külföldi útján veszi fel vagy adja fel a képviselettel kapcsolatos pénzt vagy külföldi útján tesz egy nyilatkozatot, az egységes törvény alkalmazandó, mert az art. 2 szerint van nemzetközi elem.

11. Az 1970-es tervezet megszüntette a M—K viszony monopóliumát az egységes törvény alkalmazási körének kijelölése terén. A „háromszög" mindhárom jogviszonyának egyforma jelentőséget tulajdonít. A megoldás azonban így sem könnyű. Vegyünk két szélsőséges megoldást e megoldási típusban.

a) Az egységes törvény csak akkor kerüljön alkalmazásra, ha *mind a három fél* székhelye más-más országban van. Kérdés: elegendő indok-e az egységes törvény mellőzésére a megbízó és a közvetítő viszonyában az, hogy ők ugyan különböző országokban tartanak fenn székhelyet, de a harmadik személy székhelyének országa megegyezik valamelyikük székhelyének országával? Az alkalmazási kör túlságosan szűk.

b) Az egységes törvény már akkor kerüljön alkalmazásra, ha *bármelyik két fél* székhelye különböző országokban van. Kérdés: elegendő ok-e az egységes törvény alkalmazására

[7] Képviseleti Tervezet, 1961. 32—33.

az azonos országban székhellyel bíró megbízó és közvetítő között az, hogy a harmadik személy székhelye egy másik országban van? Az alkalmazási kör túl tág.

Úgy tűnik, hogy a két szélsőség összeegyeztethető: az egységes törvény csak ama két fél közötti viszonyban kerüljön alkalmazásra, amelyeknek a székhelye különböző országokban van, és ne kerüljön alkalmazásra ama két fél között, akiknek a székhelye ugyanabban az országban van.[8] M_1—K_1—H_2 esetben pl. a M—K viszonyban a saját hazai joguk, a K—H viszonyban pedig az egységes törvény kerüljön alkalmazásra. Ennek azonban van egy nagy hátránya, amely az agency háromoldalúságából folyik: két-két fél viszonya nem szigetelhető el egymástól. A megbízó és a közvetítő viszonyának legfontosabb elemei kihatnak a harmadik személy jogi helyzetére is. Például:

M_1—K_2—H_2
a M—K viszonyban alkalmazandó egységes törvény lehetővé teszi a *szóbeli* meghatalmazást, a K—H viszonyban irányadó nemzeti jog szerint képviseleti jogköre csak annak van, aki *írásban* kapott meghatalmazást.
Eredmény: a meghatalmazást
érvényesen adták a M—K viszonyban, az mégis *érvénytelen* a K—H viszonyban.

Vagyis: előáll az alkalmazandó jog „hasadása". Ez további bizonyos esetekben az egységes törvény kiüresítésére vezet. Hiába teszi pl. lehetővé az egységes törvény a szóbeli meghatalmazást, mindaddig, amíg van olyan nemzeti jog, amely ezt írásban kívánja meg, biztonságot csak az írásbeli forma nyújt.

12. Ilyen körülmények között a szakértőbizottság úgy döntött, hogy a b) alattiból indul ki, de azt szűkíti. A továbbiakban a szűkítési lehetőségekről lesz szó.

a) A szöveg mindenekelőtt követi azt a szűkítést, amely az UNCITRAL-Vételi Törvény[9] a Hágai Vételi Törvényen végrehajtott: először leszűkítette a kört a Szerződő Államokra, majd e szűkítés alóli kivételként szerephez juttatta a nemzetközi magánjogot. Az 1971. májusi tervezet art. 1 (1) bek. így hangzik:[10] „(1) A jelen törvény ingó adásvételére vonatkozó képviseleti viszonyokra kerül alkalmazásra, feltéve, hogy a három fél (megbízó, »agent«, harmadik személy) közül kettőnek különböző államok területén van székhelye, és (a) a két állam Szerződő Állam, vagy (b) a fórum nemzetközi magánjoga egy Szerződő Állam jogának alkalmazását írja elő".

A fő szabály szerint tehát az egységes törvény akkor kerülne alkalmazásra, ha legalább két félnek a székhelye *különböző és szerződő* országokban van. A (b) pontban foglalt kivétel alkalmazásának szintén a feltétele az, hogy legalább két fél székhelye *különböző* országokban legyen. E feltétel megléte esetén a fórum nemzetközi magánjogának kell egy szerződő államra utalnia (ahhoz, hogy az egységes törvény alkalmazásra kerüljön). Ennek háromféle esete van:

1. M_1SZ—K_1SZ—H_2 (sz=Szerződő Állam; M és K *ugyanabból* a Szerződő Államból vannak, H egy másik és nem Szerződő Államból). Az (a) alatti első korlátozó feltétel kizárja az egységes törvény alkalmazását, mert van ugyan két különböző állam, de nincs két különböző *Szerződő* Állam. Mármost a (b) alatti szerint a fórum nemzetközi magánjogi szabálya alapján meg kell állapítani az alkalmazandó jogot. Ha ez az 1. állam joga, az egységes törvény alkalmazandó, ha a 2. állam joga, akkor nem alkalmazandó.
2. M_1SZ—K_2—H_3. Az (a) alatti kizárja az egységes törvény alkalmazását, mert van ugyan három állam, de csak az egyikük Szerződő Állam. A (b) alatti értelmében alkalmazandó az egységes törvény, ha a fórum nemzetközi magánjoga alapján az 1. állam joga irányadó és nem alkalmazandó, ha a nemzetközi magánjog a 2. vagy 3. állam jogára mutat.
3. M_1—K_2—H_3 és a fórum nemzetközi magánjoga a 4. államra mutat, amely Szerződő Állam. Teljesült az a feltétel, hogy legalább két fél székhelye különböző államokban legyen és teljesült a (b) pontnak az a feltétele, hogy a fórum nemzetközi magánjoga egy Szerződő Állam jogára utaljon. Ebben a nyilván nagyon ritka esetben tehát az egységes törvény alkalmazására kerülne, noha egyik fél állama sem Szerződő Állam.

Nézetünk szerint ez helyes megoldás. Ha ugyanis a fórum nemzetközi magánjoga pl. a megbízó államára mutat és az Szerződő Állam, akkor csak az a kérdés, hogy *az ő* belső viszonyokra szabott joga vagy az egységes törvény kerüljön-e alkalmazásra. Ez elvileg mindegy a közvetítőnek és a harmadik személynek, sőt, valószínűleg jobban eligazodnak egy egységes törvényben, mint egy számukra bizonytalan hátterű és gyakorlatú nemzeti jogban. Ha pedig ez így van, akkor aligha szól valami az ellen, hogy a nemzetközi elemekkel rendelkező ügyben a megbízó államának ne a belső joga, hanem az általa ratifikált egységes törvény kerüljön alkalmazásra. Lényegében ugyanez áll a *3.* alatti példára is. Ha egyszer nem a felek valamelyikének a joga kerül alkalmazásra, hanem egy negyedik államé, és az Szerződő Állam, akkor kérdéses, hogy sok szól-e amellett, hogy e negyedik állam belső joga kerüljön alkalmazásra és ne az egységes törvény, csak azért, mert egyik fél állama sem Szerződő Állam. Hacsak nem egy olyan erőltetett okoskodás folytán, hogy a három állam azzal, hogy az egységes törvényt nem cikkelyezte be, *a contrario* állást foglalt ellene ...

Mindenesetre a kérdés gyakorlati jelentősége csekély.

b) A kérdés vitájában kitűnt, hogy a megbízó és a közvetítő viszonyában nemcsak olyan elemek vannak, amelyek a harmadik személy jogi helyzetére is kihatnak. Egy állandó kap-

[8] 1971. májusi ülés, Doc. trav. 1.
[9] Az UNCITRAL Vételi Munkacsoportjának a megoldásáról van szó; maga az UNCITRAL még nem foglalt érdemben állást.
[10] Doc. trav. 24 Add. 1.

csolatban igen sok olyan munkajogi, megbízási, díjazási, elszámolási stb. elem van, amelyeknek a „háromszög"-höz semmi szerves közük nincsen. Ezekre az elemekre aligha érdemes az egységes törvényt alkalmazni, ha a megbízó és a közvetítő székhelye ugyanabban az államban van. Ezért a Terveztbe az 1971. májusi ülésen belekerült a következő további megszorítás: „Mégis a jelen törvény olyan rendelkezései, amelyek kizárólag a megbízó és a közvetítő viszonyára vonatkoznak, abban az esetben, ha ezek székhelye ugyanabban az államban van, nem alkalmazhatók".[11]

c) Egy további szűkítési igény származhat abból, ha a szerződéskötéskor a harmadik személy vagy nem tudja ki a megbízó, vagy egyáltalán nem tudja, hogy a közvetítő mögött megbízó áll, és ez később kiderül.

Az első esetben — ha utóbb kiderül, hogy van képviselet és a megbízó székhelye folytán utóbb válik alkalmazandóvá az egységes törvény —, akkor ebből a harmadik személyre semmilyen hátrány nem származhat. Ő ugyanis eddig az időpontig egyáltalán nem is tudja, hogy a vételi szerződés mögött képviselet van, és ezért nincsenek is elvárásai abban a vonatkozásban, hogy erre a hazai jog vagy valami más jog alkalmazandó-e. Számára az újdonság az lesz, hogy egyáltalán képviselet van a vétel mögött, és nem az, hogy erre a képviseletre hirtelen az egységes törvény kerül alkalmazásra.

Ha viszont a harmadik személy tudja, hogy van képviseleti viszony is, de a megbízó egyelőre megnevezetlen marad, akkor már lehetségesek problémák, mert ilyenkor a harmadik személynek előre kell látnia az alkalmazandó jogot. Márpedig a helyzet bizonytalan lesz, kivéve, ha már a képviselő és a harmadik személy viszonyából kitűnik, hogy az egységes jog alkalmazandó. Más esetekben a probléma így fest:

K_1 —H_1 ; *utóbb* kiderül:
(a) M_1sz ,
(b) M_2 és a fórum nemzetközi magánjoga a 2. állam jogára mutat,
(c) M_2sz .
Az *(a)* esetben az 1. állam belső joga,
a *(b)* esetben a 2. állam belső joga,
a *(c)* esetben az egységes törvény alkalmazandó.

Kétféle megoldást tudunk elképzelni:

— kimondani, hogy a képviselő szerződéskötéskor köteles a megnevezetlen megbízó székhelyét felfedni, és ha ebben téved,[12] ezért felel, vagy

— kimondani az ismeretlen székhelyű megnevezetlen megbízó esetkörére, hogy a székhely utólagos kiderülése az egységes törvényt nem teszi alkalmazhatóvá, vagyis ilyenkor csak a képviselő és a harmadik személy viszonya alapján kerülhet sor az egységes törvény alkalmazására.

Eörsi Gyula

[11] Doc. trav. 24 Add 1„ art. 1 para 2.

[12] Arra a problémára utalunk itt, amikor valamelyik félnek több székhelye van, és nem egyértelmű, hogy melyik releváns. A problémával ehelyütt nem foglalkozunk.

A külföldi beruházások anyagi jogi védelme

1. §. A címhez

1. Az alcímek jól érzékeltetik, hogy ez az írás a témát milyen jogrendszerek körében tárgyalja. Látszólag nemzetközi jogi és jórészben tágabb értelemben vett általános nemzetközi magánjogi problémáról van szó (ha most a nemzetközi magánjogot úgy fogom fel, hogy abba nemcsak a kolliziós jog tartozik, hanem része minden jogi matéria, amely a nemzetközi gazdasági forgalom körébe tartozó jogviszonyokat akár a közvetlen, akár a közvetett szabályozás módszerével szabályozza).[1] De itt nem ezt a rendszerezési kérdést akarom felidézni. Csak jónak látszik röviden jelezni, hogy bár ez a matéria látszólag az általános nemzetközi és nemzetközi magánjog körében helyezkedik el, mégsem így van. Ami benne általánosabb nemzetközi, vagy nemzetközi magánjog, az is döntően kapitalista problematika, hiszen — mint látható lesz — a tőke exportáló országok gazdasági érdekeinek (beruházások, tulajdon) védelméről van szó, ha mindjárt olyan nemzetközi jogi eszközök útján, amelyekben esetenként még szocialista országok is részesek. A jogi eszközök egy másik része meg sajátos nemzetközi kereskedelmi jogi vagy éppen integrációs jogi mechanizmus. Ez az egész instrumentárium annyiban több mint a kapitalista világgazdaság egy jelentős segmentumának (a tőke és a beruházások mozgásának) joga, annyiban általánosabb vonzatú nemzetközi jogi instrumentárium is, amennyiben a gazdasági kapacitások optimálisabb megoszlásában a fejlődő országok is érdekeltek, amennyiben a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlesztése keretében áttételek útján bizonyos fokig általános érdeket is szolgál, illetve amennyiben ez az instrumentárium a kapitalista országok közötti tőkemozgás és beruházások anyagi jogi védelmének rendezése mellett bizonyos összefüggéseket a szocialista országok tekintetében is felvet. Ezt a jogi mechanizmust kritikai értékelésben közelebbről látni mindezekért nem érdektelen.

2. §. A védelem síkjai és a politikai gazdaságtani háttér

2. A tőkekoncentráció és a tőkés expanzió egyik fő megnyilatkozása a külföldi beruházás. Ennek sokféle útja-módja és formája lehet. Két forma különösen jelentős. Az egyik: a tőkés magánvállalatok külföldön vállalatot alapítanak, amihez nagy anyagi erőket csoportosítanak át és aminek útján profitot transzferálnak. A másik: a tőkés magánvállalkozók betársulnak már létező külföldi cégekbe (részvényvásárlás vagy fúzió, avagy más úton) és ezzel a külföldi vállalat által termelt értékek egy részét sajátítják el és transzferálják.

E folyamat végső oka közismert; mennyiségi szintje pedig — mint egyik tanulmányomban részletes mutatókkal is utaltam rá[2] — egyre nő. A mennyiségi növekedés okai is általában ismertek. Itt csak kettőre utalok. Az egyik a világgazdaság mai fejlődésének az az általános törvényszerűsége, amit a szakirodalom fogalmazásában a gazdaság internacionalizálódási tendenciájának neveznek, aminek az egyik megnyilatkozása a gazdasági és technológiai kapacitások világméretű mozgása, részleges összefonódása. A másik a nagytőke belső törvényszerűsége, hogy állandóan expanzóra törekszik, ill. ennek kertében az az egyre sarkosabban jelentkező körülmény, miszerint a fejlett tőkés országok egy jó része tőkefelesleggel rendelkezik, más országok pedig tőkehiányban szenvednek, ami már objektive magában hordja a tőkekivitel, így a külföldi tőkés beruházások növekedésének tendenciáját.

Ismertek azok a gazdasági, politikai és társadalmi hatások, harcok és ellentmondások is, amelyek a külföldi tőkés beruházások kapcsán — különösen a fejlődő államok nemzeti és gazdasági önállósodásának folyamatával összefüggésben — kialakultak.

A továbbiakban a figyelmet nem ezekre az *általános gazdaságpolitikai, ill. politikai gazdaságtani összefüggésekre,* hanem a külföldi beruházások jogi mechanizmusának a szocialista irodalomban még alig vizsgált kérdéseire összpontosítanánk. Közelebbről arra, hogy milyen jogi eszközökkel próbálta és próbálja a mai nyugati jogi gyakorlat és elmélet a külföldi beruházást jogilag garantált biztonságban tartani. Mert, hogy a tőkés magánvállalkozók nem szívesen kockáztatják vagyonuk biztonságát, az államosítás és kisajátítás ma elég általános jelenség lévén, az önmagában érthető. Ebből aztán érthető az is, hogy jogi biztosítékokra törekszenek. Az is érthető azonban, hogy a tőkeexportban alárendelt, általában fogadó szerepet játszó államok nem szívesen kötik meg gazdaságpolitikájukat, szuverénitásukat olyan jogi kötelezettségekkel, amelyek túlnyúlnak egyes konkrét anyagi előnyökhöz (egyedi beruházásokhoz) fűződő érdekeken. Nagy összefüggésekben: a külföldi beruházások anyagi jogi védel-

[1] Ld. ehhez a magyar irodalomban Világhy Miklós: Bevezetés a nemzetközi magánjogba. Tankönyvkiadó, Bp. 1966. Az így felfogott nemzetközi magánjogot a nemzetközi irodalomban a szerzők egy része, mint ismeretes, nemzetközi gazdasági jognak nevezi. Ld. ehhez Mádl Ferenc: Új szakasz a magyar nemzetközi magánjogban? Reflexiók a magyar nemzetközi magánjogi kodifikációhoz és Világhy Miklós „Bevezetés a nemzetközi magánjogba" c. munkájához. Állam- és Jogtudomány, 1968. (XI.) 2. sz. 285—317. old.

[2] Mádl (3), 2. §.

mének mechanizmusa jórészt e konstelláció jegyében alakult.

Részben más gazdasági és politikai tartalommal jelentkezik ugyanez a kérdés a fejlett országok közötti viszonyban, így a Közös Piac országaiban is. A külföldi beruházások védelme itt kézenfekvő természetesség, a nemzetközi kooperáció általában helyeselt eleme. A védelem nem is annyira negatív formában (kisajátítás vagy nacionalizálás esetén megfelelő eljárás és kártalanítás biztosításában) jelentkezik, hanem abban, hogy — éppen az integráció egyik eszközeként — a külföldi beruházások pozitív és szervező szabályrendszerét építik ki.

3. Ami már most a beruházások anyagi jogi védelmi eszközeit illeti, azok eddig a *következő főbb síkokon* jelentkeztek. *a)* Az egyik sík az International Law Associationnak döntően a fejlett tőkés országok részéről kezdeményezett és erőltetett határozatai, ill. egyezménytervezetei. *b)* A jogi védelmi eszközök egy másik síkja a különböző pénzügyi körök és bankok által kezdeményezett nemzetközi egyezmények. *c)* A harmadik síkot a kétoldalú egyezmények jelenthetik. *d)* Ide iktathatók — mintegy negyedik síkként — az ún. „európai" kezdeményezések, ill. konkrétabban a Közös Piac idetartozó jogi rendelkezései. *f)* Végül ötödik síkként egy egészen sajátos jogi formáról kell majd még szólni: a külföldi beruházások kockázatainak a biztosítás intézménye útján való védelméről.

3. §. ILA kísérletek félsikerekkel

4. A dolog az International Law Associationban öltött *először nemzetközileg formalizált — egyezménytervezetbe fogalmazott* — testet. A kapitalista országok egyikében-másikában az irodalom és a gyakorlat, főleg természetesen a tőkés vállalkozók és azok szervezetei már korábban keresték, hogyan lehetne a külföldi beruházásokat az adott külföldi államok esetleges akcióival szemben védeni. Ezek a törekvések aztán 1960-ra arra vezettek, hogy a hamburgi ILA konferencián a nyugati küldöttek többsége mellett sikerült elfogadtatni egy határozatot, amely kimondta: „A korszerű nemzetközi kereskedelem és napjaink feltételei szükségessé teszik, hogy azokat a vitákat, amelyek külföldi magánfelek és a beruházásokat fogadó államok között a külföldi magánfelek beruházásai és tulajdona tekintetében keletkeznek, az eddigieknél jobb jogi feltételek keretében oldják meg; ezért az ILA a konferencián bemutatott egyezménytervezeteket jó gondolatnak tartja."[3]

A két egyezménytervezet a választás lehetőségének kínálásával akarta a tulajdonképpen szándékolt minimumot — az első egyezmény általános támogatását — elérni. A második egyezmény, hogy a végén kezdjem, a maga 24 §-ával a külföldi beruházásokkal kapcsolatos viták fórumaként egy *nemzetközi bíróságot* (Permanent Foreign Investment Court) kívánt volna intézményesíteni, meghatározott jogkörökkel, eljárással, közvetlenül kötelező ítélkezési hatalommal és így tovább. A legnaivabb és a legrafináltabb egyezményszerkesztő is alighanem egyaránt tudta, hogy ilyen tervet 1960-ban sem lehetett senkinek eladni. Kötelező bírói utat, államok számára, méghozzá nemzetközi bírói fórumot, és méghozzá úgy, hogy annak alanyai az államok mellett magánfelek is legyenek és ezzel mintegy az államokkal egy szintről és egy pozícióban tárgyaljanak, az államosítások szinte szükségszerűen jelentkező állami gestióit így előre és önként proskribálni, — mindenki tudhatta, hogy ehhez sem a fejlődő országok, sem a szocialista országok egyetértését nem lehet megszerezni.

Erre az „eshetőségre" készült ugyanennek az ideának egy szebb változata, az ún. első tervezet, amely a külföldi beruházásokkal kapcsolatos vitákhoz *nemzetközi választottbíróságot* tervezett *(Draft Statute of the Arbitral Tribunal for Foreign Investment).* A 37 szakaszból álló egyezménytervezet részletes rendelkezéseket tartalmaz az eljárásról, a bírónevezésről, a tárgyalásvezetésről, a bizonyítás módjáról, a titkosságról és így tovább. Az 1—2 szakaszok tartalmazzák a probléma lényegét. Azt ti., hogy az államokat és magánfeleket partnerré, ill. az államosítást jogilag kérdésessé kívánják tenni. „Minden olyan vita, amely államok és magánfelek között a külföldi beruházásokat és tulajdont érintő bármilyen *unresaonable* vagy *discriminatory* állami intézkedésből folyik" — szól a tervezet —, a felek az egyezmény szerinti Választott Bíróság, vagy a Hágai Nemzetközi Bíróság útján rendeznek; mindkét fórum választása fakultatív.[4] E rendelkezést tovább enyhítendő, a tervezet még azt is kimondja, hogy bármelyik nemzetközi fórumhoz való folyamodás előtt előbb ki kell meríteni a belső orvoslási lehetőségeket (local remedies).[5] Ha a felek a vita megoldásának ezt a fórumrendszerét elfogadnák, a továbbiakban az egyezménytervezet már nagyon finoman tiszteli a nemzetközi jogot és a *pacta sunt servanda* elvét. Kimondja ui., hogy a választott bíróság az alkalmazandó jogot illetően mindenben a felek szerződéséhez, megállapodásához van kötve, feltéve, hogy ezek nem sértik a nemzetközi jogot.[6] Ha a felek között az adott tárgyban szerződés vagy megállapodás nem jött létre, akkor a választott bíróság a tárgyilag idevonható nemzetközi konvenciók, szokások, a művelt nemzetek által elfogadott általános jogelvek, a bírói gyakorlat, valamint a tudományos tanítások szerint jár el.[7]

[3] *Államosítás — külföldi tulajdon, ILA-határozat 1.* XV. old.

[4] *Uo., l. egyezménytervezet,* 1—2. §.
[5] *Uo.* 4. § b.
[6] *Uo.,* 11. § 1. bek.
[7] *Uo.,* 11. § 2. bek.

5. Ahány szó, szinte ugyanannyi vitakérdés. Az *erős vita* jegyében fogant maga a fent említett határozat is. Azért is zárult úgy a határozat, hogy az egyezménytervezetet a vita alapján további „consideratio tárgyává kell tenni".[8]

Az egyezménytervezetet és a határozatot támogató nézetek részben nem is kísérelték meg a tulajdonképpeni célok leplezését. Ez nyilatkozik meg pl. abban az indoklásban, miszerint azért kell a külföldi beruházók számára is lehetővé tenni a nemzetközi fórumhoz való folyamodást, hogy „ezáltal az ilyen jogvitákat amennyire csak lehet de-politizálják".[9]

Lauterpacht, a neves angol nemzetközi jogász viszont azzal érvel, hogy eddig is volt már magánfél és állam között jogvita, méghozzá harmadik ország fóruma előtt,[10] de helyeselte a szovjet Halfina felvetését,[11] miszerint a létező nemzetközi bírói fórum (a Hágai Nemzetközi Bíróság) is alkalmas ilyen viták eldöntésére. Schwarzenberger is utal arra, hogy az Angol—Iráni Olajtársaság és Irán közötti emlékezetes nagy vitában is volt mód az alapul fekvő egyezmény szerint a Hágai Nemzetközi Bíróság hatáskörét felvetni.[12] Az egyezmény előterjesztője, az osztrák Seidl-Hohenfeldern — hasonló gondolatmenetben — azzal érvelt, hogy a Strasbourgi Emberi Jogok Védelmének Bizottságához is fordulhatnak polgárok és ily módon ezáltal is adva van egy ismert nemzetközi jogi mechanizmus, amelynek útján állampolgárok (tehát magánfelek) államokat mint olyanokat perelhetnek.[13]

Az angol és német munkacsoport érvei — amellett, hogy a szocialista államok közötti kártalanítási egyezményekre, valamint a szocialista és kapitalista országok közötti kártalanítási megállapodásra is utaltak[14] —, az elméleti jelleg tekintélyével próbáltak hatni. Stammlerből indulnak ki, aki szerint „das Recht ist die Form, die Wirtschaft der Inhalt des gesellschaftlichen Lebens", és hogy ez a külföldi beruházásokra aztán igazán kézenfekvő, amiből az következik, hogy ha van külföldi beruházás, akkor lennie kell adekvát (már mint a kisajátítás ellen védő) jogi formának is, mert különben a stammleri jogfilozófiai tétel nem érvényesül. A szuverénitás sérelmére is hivatkoznak: ha ui. a külállam a maga területén államosít, akkor ezzel az államosított vállalat harmadik országban levő vagyontárgyait is tulajdonba akarja venni, tehát elvenni a külföldi tulajdonostól, ami nem más, mint a dolog rei sitae szerinti állam tulajdoni rendjébe, végül is szuverénitásába való beavatkozás.[15]

A tervezet amerikai védői (J. N. Hyde, N. R. Doman, C. J. Olmstead) a fejlődő országokat vélték érdekeltnek látni ilyen jogi rendezésben, hiszen elsősorban ők és nem a szocialista országok érdekeltek a beruházásokban is. Ők biztosan, úgymond, belátják, hogy valami védelem kell a tőkés magánberuházónak is; mert a szocialista országok részéről az államok a beruházók, számukra mint a nemzetközi jog vitathatatlan alanyai számára adva van az államközi vitáknak a nemzetközi jogban már ismert jogi- és fórum-mechanizmusa; a tőkés országok részéről a magánberuházók útján jön az anyagi kapacitás, őket nem lehet arra ítélni, hogy ha védelmet akarnak, legyenek állammá. Ha nem fogadnánk el semmiféle nemzetközi jogi mechanizmust, csak a belső jog szerint akarnánk megítélni a kisajátítást, ezzel tulajdonképpen az önbíráskodás útjára térünk, hangzik tovább az érvelés. Épp ezért abból kellene kiindulni, hogy miként a folyóvizek jogát, úgy az anyagi erők nemzetközi folyamát sem volna szabad csak a belső jog szerint felfogni; a belső jog összefonódik a nemzetközi jog elemeivel és a kettő együtt adná ki a viszonyok jogi corpusát.[16]

6. Az *ellenzők és ellenérvek* — amelyek jobbára szocialista jogtudományi pozícióból adódtak és adódnak — a fenti érvek java része tekintetében egyszerű helyzetből vitatkoznak. A pro-egyezményes érvek jó része ui. önmagában hordja gyengeségét.

Ami pl. az államosítások körüli vitáknak a tervezett nemzetközi fórum és jogi mechanizmus útján történő „de-politizálását" illeti, ennek önellentmondásossága mindenki előtt kézenfekvő. Tudott dolog, hogy a legtöbb országban, ahol az államosítás napirendre kerül, ez a kérdés elsőrangú politikai kérdéssé válik, az államosítás többnyire a politikai harc egyik lényeges állomása. Ennek fényében minden depolitizálási kísérlet nem más, mint az államosítással szembeni negatív politikai akció.

Az 1951-től 1954-ig tartó angol—iráni olajvitáról is tudott dolog, hogy bár az egyezményben vita esetére szerepelt egy választott-bírósági klauzula, de sem választott bírósági eljárásra, sem — bár az angol kormány erőltette — a Hágai Nemzetközi Bíróság döntésének való alávetésre Irán részéről nem került sor.[17] Ez tehát nem találó érv az ILA egyezménytervezet mellett. Ellene talán annál inkább. Jól jelzi ui.,

[8] *Uo.*, XV. old.

[9] „In order to de-politicize such disputes as far as possible." (Uo., vita, 176. old.)

[10] Az angol—portugál Cotesworth—Powell ügyre utal, amelyben — sok hasonló ügy mellett — éppen Hamburg Város Tanácsa döntött egy külföldi állam és magánfél vitájában, amely e két félnek német területen kifejtett gazdasági tevékenységéből fakadt problémára vonatkozott. *Uo., vita* 200. old.

[11] *Uo., vita,* 187., 200. old.

[12] Schwarzenberger, 66. és kk. old.

[13] *Államosítás — külföldi tulajdon, ILA-határozat 1, vita,* 176. old.

[14] Uo., vita, 178. old., ld. erről részletesebben a bilaterális megállapodásokra vonatkozó alábbi 15—18. pontokat.

[15] *Uo., vita,* 178—181. old.

[16] *Uo.*, 187., 190., 199. old.

[17] Schwarzenberger, 66. és kk. old.

hogy társadalmilag, politikailag miről is van szó. Irán fel akart szabadulni — mindenek előtt olajtermelésében — az angol gyarmati kiszolgáltatottság alól és egyben semleges külpolitikai pozíció kiépítésére is törekedett. Államosította az Angol—Iráni Olajtársaságot és — az Anglia részéről bekövetkezett katonai, diplomáciai és kereskedelmi akciók és blokád ellenére — sem volt hajlandó az USA-tól anyagi segítséget elfogadni, mert az USA ezt a szorosabb katonai együttműködéshez kötötte, amit Irán semlegességi tervei miatt kezdetben elhárított. Miután a Nemzetközi Bíróság közbülső ideiglenes döntéseit (pending the final settlement of the dispute), amelyeket a Bíróság angol nyomásra hozott „mindkét fél jogos érdekeinek védelmére",[18] az iráni kormány elutasította, sőt hárította az ENSZ Biztonsági Tanácsának és a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank közvetítő akcióit is, a Hágai Nemzetközi Bíróság sem tehetett egyebet, mint megtagadta joghatóságát és elutasította az angol keresetet.[19] Az olaj-vita azonban lassan mégis megoldódott, jogi formában ugyan, de jogon kívüli erők hatására. A nyugati irodalom keserű önirónával utal ezekre az erőkre. Az történt ui., hogy Irán a nyugati gazdasági blokád miatt a Szovjet kormánnyal kötött új árucsereegyezményt és a Szovjetunióból szerezte be a kiesett árumennyiségeket. Sőt „a sors iróniája úgy hozta — hangzik a kesergő megállapítás —, hogy Anglia is a Szovjetunióhoz fordult olajért, és vett is a SOVROM PETROL szovjet—román közös vállalattól 200 000 tonna olajat; a dolgok pikantériájához tartozik az is, hogy a SOVROM olyan kisajátított belga, angol, francia és amerikai olajmezőkkel és berendezésekkel működött Romániában, amelyekért Románia nem fizetett kártalanítást".[20] Minden bizonnyal a Szovjetunió ilyen „belépése" vezetett arra, hogy mind Anglia, mind az USA, mind pedig Irán kompromisszumos megoldásra jutott: Irán fizetett bizonyos kártalanítást, az angol társaságnak — amerikai és holland cégek betársulásával — számottevő anyagi és üzemeltetési pozíciókat biztosítottak, Irán új anyagi feltételekhez és az új nemzetközi konzorcium igazgató tanácsában komoly képviselethez jutott, Amerikától Irán általános anyagi támogatást, az iráni olajipar pedig az új konzorcium bonyolult szerződésrendszerében átfogó fejlesztési tervet és ehhez anyagi feltételeket kapott.[21] Mindezek közepette és folyományaként is Iránban, Irán nemzetközi gazdasági kapcsolataiban és külpolitikájában „csendben" létrejött az a politikai helyzet, amely — Keletre és Nyugatra is orientálódva — hosszú évek óta eléggé jellemző az adott térségnek erre az országára.

Az ellenzők és ellenérvek — amellett, hogy rámutattak az államosításnak erre az iráni példán is szemléltethető politikai jellegére — a következők szerint argumentáltak. A fogadó állam szuverénitásának teljességéhez tartozik, hogy gazdaságpolitikai akcióiban minden külső korlátozás nélkül járhasson el, — érvelt a csehszlovák Knapp.[22] Ezt honfitársa, Kalensky azzal toldta meg, hogy a magántulajdon védelmének nincs semmiféle nemzetközi jogi „törvénye", ez nem velünk született jog, ez mind függvénye az adott ország gazdasági és jogi fejlődésének, e tekintetben pedig a teljes dekolonializáció a tendencia.[23] Kalensky és a szovjet Halfina is szembevetette azt az érvet, hogy magánfelek nem lehetnek a nemzetközi közjog alanyai és erre ilyen nemzetközi egyezménnyel sem lehet törekedni.[24] Réczei a „civilizált nemzetekre" való utalást (hogy ti. kikötött vagy másként irányadó jog hiányában a „civilizált nemzetek" által elfogadott jogelvek volnának irányadók) támadta, mondván: ez bírói önkényre és politikai diszkriminációra vezet, mert a bíró saját megítélése szerint jelölné ki ezt vagy azt az országot „civilizáltnak", attól függően, hogy mely ország jogát látja előnyösnek, holott ma civilizálatlannak semelyik ország sem tekinthető.[25] A Szovjet Nemzetközi Jogi Egyesület memorandumában az angol—amerikai ítéletek sorát hozta fel annak bizonyítására, hogy az államosítás Nyugaton is elismert intézmény, amely az állami szuverénitás körébe tartozik.[26] E vitát majdnem tíz évvel követően alakult ki az amerikai jognak az a véglegesnek látszó döntése, miszerint — így döntött egy kubai államosítási ügyben, a híres *Sabbatino Case*-ben az amerikai Legfelső Bíróság[27] — amerikai bíróságok nem tehetik kérdésessé külállamok államosítási akcióit *(act of state doctrine)*, erre a megfelelő nemzetközi jogi keretekben legfeljebb az amerikai külpolitika vitelével alkotmányosan felruházott szervek (kongresszus, elnök, külügyminiszter) jogosultak.

Érdekes, hogy a tervezet vitájában az igazában érdekelt államokat képviselő egyiptomi küldött (El-Erian) elvileg nem ellenezte a ter-

[18] *International Court of Justice*, Reports, 1951. 89. és kk. old.

[19] *Uo.*, 93. és kk. old.; a témához (mire terjed ki a Bíróság hatásköre?) ld. Haraszti beható elemzését. (219. és kk. old.)

[20] Schwarzenberger, 69. old.

[21] Az egész olaj-ügy részletes leírásához és jogi problematikájához ld. pl. Schwarzenberger *The Anglo—Iranian Oil Dispute* c. fejezetének „Factual Aspects" és „Legal Aspects" c. pontjait. (66. és kk. old.)

[22] *Államosítás — külföldi tulajdon, ILA-határozat 1, vita*, 221. old.

[23] *Uo.*, 181. és kk. old.

[24] *Uo.*, 185., 187. old.

[25] *Államosítás — külföldi tulajdon, ILA-határozat 2, vita*, 106. old.

[26] *Uo.*, 149. old.

[27] A Sabbatino case által jelzett fordulat kérdéséhez ld.: Mádl Ferenc *Vívódás a valósággal a nemzetközi magánjogban* c. tanulmányban „A valóság igényei... a szocialista tulajdonjog és öröklési jog egyes tételeinek nyugati értékelése" c. fejezetet (Állam- és Jogtudomány, 1969. évi köt. 1. sz. 87. és kk. old.).

vezetet. Abból indult ki, hogy a tervezett választott bíráskodási mechanizmus fakultatív lenne és ilyenként közvetlenül nem korlátozza az államokat államosítási intézkedéseiben sem. Nem egészen érthető módon nem látott problémát abban, hogy az egyezmény a kártalanítás nélküli kisajátítást közvetve vagy közvetlenül nemzetközi jogi anathéma alá helyezi. Sőt elismerte, hogy „kell valami rendezés az állam felelőssége tekintetében a területén levő külföldi vagyontárgyak tulajdonosait érő sérelmek esetére", ehhez megfelelő jogi forrásokkal rendelkezni „legitimate" aspiráció.[28] Lehet, hogy ezt a pozíciót a külföldről várt beruházások bátorítása motiválta? Valószínű, mert az államosításnak mint a szuverén jogosultságának kérdésessé tételéről nincs szó. Hasonló elvi alapállásból indul ki a jugoszláv Bartos is, amikor azt mondja, hogy az egyezmény választott bírósági mechanizmusa aa szuverénitás teljességével nincs ellentétben, mert fakultatív eszközként funkcionálna.[29]

7. 1962-ben a brüsszeli konferencián az ILA a *tervezetet újból vitára* bocsátotta, bár az 1960. évi hamburgi szöveghez képest majdnem semmit sem módosult. Nem túl nagy vita után a tervezetet szavazásra tették fel; 75-en mellette, 15-en ellene szavaztak, 5 küldött tartózkodott a szavazástól; így ajánlották tovább vinni, ami a Hágai Konferencia diplomáciai csatornájába való táplálást jelentené. Az elfogadó határozat „elismeri a választottbíráskodást... a külföldi magánfelek tulajdonának védelmére és a megfelelő (külföldi beruházásokra vonatkozó, államok és magánfelek között létrejött) szerződések kikényszerítésére."[30]

A tervezet azonban ebben a második formában és az idézett határozat ellenére is „holt betű maradt, és az államok ezt az instrumentumot nem használták", állapította meg a román Glaser[31] is. Amiért ez az ILA kezdeményezés mégis figyelmet érdemelt, az egyrészről a téma nagyon is fontos gyakorlati izgalma, valamint jogi-jogtudományi megjelenése, ill. másrészről az a körülmény, hogy a probléma távolról sem halt meg, hanem — miként alább még látható lesz — jelentős része maradt a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogi problematikájának.

4. §. Nagybankok akciói nagyobb sikerekkel

8. A probléma és a gondolat, hogy a tőkeexportáló országok — és mindenek előtt a tőkés beruházók — valamilyen intézményesített jogi biztosítékhoz jussanak, tehát tovább élt. Méghozzá azoknak az intézményeknek a kezén, amelyek eleve is az igazi érdekeltek voltak: a nagy pénzintézetek kezén. Az első tőlük származó jogi okmány a már említett *Abs-Schawcross egyezménytervezet* volt.[32] Az Abs az az Abs, aki a *Deutsche Bank* vezérigazgatója, és akit — amerikai pénzkörökben is — a tőkés világ legnagyobb pénzügyi szakemberének tekintenek.[33] Az egyezménytervezet a preambulumban hangzatos fogalmazásban hirdeti a maga igazát. „A béke, a biztonság és a haladás érdekében szükség van a külföldi beruházások védelmére... A kiindulás, a mindenki által elfogadandó alapállás kölcsönös érdekekben van, a külföldön való beruházásra, ill. külföldi beruházás fogadására irányuló készségben..., anyagi viszonosságban és a jószomszédság kívánalmában.[34]

Ami pedig a lényeget illeti, arról az Abs-Schawcross tervezet fontosabb szakaszai a következők szerint rendelkeznek. „Külállamok polgárainak és jogalanyainak tulajdona fair és méltányos bánásmódot igényel... A külállamok polgárainak tulajdonát ésszerűtlen és diszkriminációs intézkedések nem sújthatják."[35] Különösen erősen fogalmaz a tervezet 5. szakasza. Ez ugyanis kimondja, hogy az egyezmény szellemétől és rendelkezéseitől eltérni nem lehet; „Az esetleges eltérést az államok csak azzal indokolhatják, hogy háborúban vannak, ellenséges cselekmények áldozatai, vagy más természetű szükségállapot fenyegeti életüket."[36] Ezt aztán tetőzi az egyezménynek az a tétele, miszerint az ilyen feltételek mellett sorra kerülő kisajátítás vagy államosítás sem történhet teljes kártalanítás nélkül, amelyhez az államok tartoznak a törvényes eljárás garanciáit *(due process of law)* biztosítani, ez pedig azáltal történhet, hogy vita esetére a fogadó államok is alávetik magukat az egyezmény függeléke szerinti választottbírósági fórumnak.[37]

Az egyezmény fenti és egyéb rendelkezéseinek részletes elemzése nélkül is látható, hogy az ILA-koncepciónál még tőkeorientáltabb koncepcióról van szó. Nem is volt sok sikere. A nyugati sajtó is bevallotta: a tervezetet, bár több kísérlet is történt rá, nem lehetett a nemzetközi jog számára megmenteni, egyebek között azért, mert korábbról nagyon is ismert neoimperialista intézkedésekre és jogi megoldásokra támaszkodott, ilyenek szemléletében született.[38] Mindezek folytán az Abs-Schawcross egyezménytervezet csak tanulság és lépcsőfok volt egy „elfogadhatóbb" okmány létrehozásához.

---

[28] *Államosítás — külföldi tulajdon, ILA-határozat, 1., vita,* 191—192. old.

[29] *Államosítás — külföldi tulajdon, ILA-határozat 2., vita,* 108. old.

[30] Ld. *Uo.* XIV., 101. és kk. old.

[31] *Uo.,* vita, 103. old.

[32] Ld. a Forrásjegyzékben: *Egyezmény 1. a külföldi beruházásokról.*

[33] Ld. ehhez a *Newsweek* gazdasági rovatának „A Talk with Europe's Top Banker" c. más összefüggésekben is érdekes írását és értékelését (1971. február 22.-i szám, 58. old.).

[34] Ld. a részletesebb feldolgozást Schwarzenbergernél, 110. és kk. old.

[35] *Egyezmény 1. a külföldi beruházásokról,* Art. I.

[36] *Uo.,* Art. V.

[37] Uo., Art. III. és VII.

[38] Schwarzenberger, 137. old.

9. Ez az elfogadhatóbb, sőt nagyobb mértékben elfogadott okmány a *Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank 1965. évi konvenciója (az ún. Washington Konvenció)* az „Államok és más államok alanyai közötti beruházási vitákról".[39] Tény, hogy ez a kezdeményezés hamar komoly sikerrel járt. Már 1966. október 14-én megkapta 20 állam ratifikálását, ami elég volt az egyezmény hatálybalépéséhez. 1971-re 60 állam ratifikálta. Ezek között 30 afrikai ország, 14 európai, 10 ázsiai és 4 amerikai. Az afrikai és ázsiai országok, talán Japán és Singapore kivételével tipikusan a fejlődő országok kategóriájába tartoznak. Tehát azok az országok, amelyek a külföldi tőkeexport — konkrét politikai és gazdasági tartalomtól függően — fogadói, élvezői avagy áldozatai. A tőkeimportáló országok mellett azonban ratifikálta ezt az egyezményt minden jelentősebb fejlett tőkés ország, Belgiumtól kezdve Anglián, és valamennyi fejlett nyugat-európai országon át egészen az Egyesült Államokig.[40] Csatlakozott az egyezményhez Jugoszlávia is. Ez sem véletlen. A jugoszláv gazdaságpolitika az utóbbi időkben komoly kezdeményezéseket tett külföldi beruházások ösztönzésére és ezáltal a jugoszláv gazdaságnak külföldi kapacitásokkal való erősítésére, a nemzetközi gazdasági forgalomba való jobb bekapcsolására. Ez a gazdaságpolitika a külföldi beruházások védelmét szolgáló számos állami intézkedésben és átfogó jogalkotásban is kifejezésre jutott.[41]

A Washingtoni Konvenció sikerének magyarázatában utalnak arra, hogy meghaladta az Abs-Schawcross tervezet hibáit: törekedett a fogadó országok és a beruházók érdekeinek gondos kiegyenlítésére..., világos és liberális választottbírósági ajánlásaival a tőkeimportáló országok a nemzetközi magánberuházások további növelését remélik".[42] Tény, hogy — mint az alábbi elemzés is mutatja — ez az egyezmény kevés merev jogi kötöttségével, liberális rugalmasságával az államosítás elleni anyagi jogi tilalmak mellőzésével, a Bretton Woods-i szellem jegyében eleve több sikerre tarthatott számot, mint rosszemlékű elődje, az Abs-Schawcross tervezet.

10. A Washingtoni Konvenció struktúrájának főbb elemei a következők. Először is létrehozza a Beruházási Viták Rendezésének Nemzetközi Központját (International Center for Settlement of Investment Disputes), amely a felek akaratától függően csak kínálja és kéréstre szervezi a viták egyeztetését akár egyeztetőbizottsági eljárásban, akár választottbírósági eljárásban. A Központnak az egyezmény szerint teljes nemzetközi jogalanyisága van. Tagjai a szerződő felek; továbbá tagjaivá válhatnak azok az államok, amelyek tagjai a Hágai Nemzetközi Bíróság egyezményének és amelyeket a Központ Igazgató Tanácsa 2/3-os többséggel az egyezmény aláírására felkér. Miután az Igazgató Tanács a tagok közgyűlésével egyenlő, e tekintetben viszonylag széles demokrácia érvényesül. A tagságot bármikor fel lehet mondani. A Központ élén 6 évre választott főtitkár áll, aki a titkárságot vezeti és a jelzett módon szervezi a hozzá forduló felek vitájának rendezését, majd azt követően kibocsátja a választottbírósági ítéletek hiteles iratait. A Központ listába vesz — bármely szerződő fél jelölésére — kvalifikált személyiségeket, akik egyeztető eljárásban vagy választottbíróság tagjaiként szerepelnek. Az egyezmény kétségtelen liberalizmusára jellemző a preambulumnak az a rendelkezése is, hogy az egyezményhez való csatlakozással nem kell a beruházási viták egyezmény szerinti rendezésére kötelezettséget vállalni. Ezáltal a csatlakozó fél tulajdonképpen minden kötelezettség nélkül növeli hitelképességét a nemzetközi beruházások mozgása tekintetében.[43]

Az egyezmény a Központnak a vitákra vonatkozó hatáskörét is liberálisan fogalmazza meg: „valamely szerződő ország és egy másik szerződő ország polgára közötti beruházási vita akkor kerülhet a Központ hatáskörébe, ha az érdekeltek erre nézve írásban kifejezetten megállapodnak."[44] Ugyanez áll az alkalmazandó jogra, amelyben a döntő szerepet végül is a beruházást fogadó állam belső joga viszi, mert a 42. szakasz e tárgyban a következők szerint rendelkezik. „A felek vitájára azt a jogot kell alkalmazni, amelyet e célból a felek megállapodásukban megjelölnek; ennek hiányában a fogadó állam saját joga, beleértve nemzetközi magánjogát is, irányadó."[45]

Az eljárást illetően pedig a szokásos választottbírósági gyakorlatot veszi át az egyezmény,[46] — de mint látható volt — a választottbíróság mellett ismeri az egyeztető bizottság (Conciliation Commission) intézményét is. Ez utóbbi feladatát az egyezmény hangsúlyozottan abban jelöli meg, hogy „sokoldalúan tisztázza a vitás kérdéseket és törekedjék olyan megoldásra, mely mindkét fél számára elfogadható".[47]

---

[39] Ld. Forrásjegyzékben: *Egyezmény 2. a külföldi beruházásokról.*

[40] Ld. „60 pays ont ratifié la Convention de Washington" c. alatt *Nouvelles de la Chambre de Commerce Internationale* tájékoztatóját (vol. XXXVII. 1971. février, 2. old.).

[41] Ld. erről Mádl (2), 288. és kk. old., ill. az erre vonatkozó jugoszláv jogalkotáshoz: *Legislation sur les Investissements conjoints des entreprises.* Receuil des lois de la RSF de Yougoslavie, Vol. XVII, Beograd, 1967.; BALOG, 12. és kk. old.

[42] Schwarzenberger, 138. old.

[43] *Egyezmény 2. a külföldi beruházásokról,* 139—141. old.

[44] *Uo.,* 142. old.

[45] *Uo.,* 42. §.

[46] 3 tagú választott bíróság 2 tagját a felek, elnökét a felek által jelölt tagok jelölik; megegyezés hiányában az elnököt a Központ Igazgató Tanácsának elnöke jelöli ki stb. (ld. az egyezmény 5., 12., 14., 37. §-ait.

[47] *Uo.,* 34. §., ill. 145. old.

11. A fentiek után elvetélt kísérletnek tekinthető az *OECD egyezménytervezete* a külföldi beruházásokról.[48] Bár ennek felvetése a Washingtoni Egyezmény folyománya volt: sokan úgy látták, hogy a Washingtoni Egyezmény teljesen eljárási jellegű, túl kötetlen és végül is nem nyújt elég anyagi jogi garanciát külföldi beruházások és külföldi tulajdon védelmére; vissza kellene tehát térni egy Abs-Schawcross anyagi jogi jellegű nemzetközi egyezményhez. Ezt tette az erősen a fejlett kapitalista államok befolyása alatt álló OECD, amikor 1967-ben elkészítette és kiadta egyezmény-tervezetét — még a fogalmazás sem véletlen — „a külföldi tulajdon védelméről". Az OECD is érezte, hogy nem valami ígéretes vállalkozásba kezdett. Bár a szóban forgó új tervezet benyújtására nagy nehezen vállalkozó NSZK az OECD Tanácsához erősen módosított és kozmetikázott tervezetet nyújtott be, többnyire mindenki tudta, hogy az Abs-Schawcross egyezmény feltámasztásáról volt szó és hogy az eredmény is valószínű azonos lesz, nevezetesen az általános tartózkodás. Ennek az új kezdeményezésnek azonban nem csak az volt a baja, hogy lényegileg az Abs-Schawcross-tervezet újraélesztési kísérlete volt, hanem az is, hogy ehhez képest még a homályosság és a helyenkénti hiányosság számos kritikáját is magára vonta. Eddig még nem is csatlakozott hozzá senki.[49]

5. §. *Kétoldalú egyezmények*

12. A beruházások és a külföldi vagyon jogi védelmét célzó sok nemzetközi kezdeményezés közül — mint látható volt — tulajdonképpen csak a Washingtoni Konvenció jutott sikerhez. Számottevő bor azonban még ebben a tömlőben sem folyt. Igénybevételének mértéke a jövő kérdése. Az egyes tőkeexportáló országok azonban komolyabb formában is futottak pénzük után. Tették ezt különböző kétoldalú egyezményekben. A kétoldalú egyezményekről tudott dolog, hogy norma-potenciájuk a megvalósulás nagyobb erejével és nagyobb gyakorlati valósággal rendelkezik. Az ilyen kétoldalú egyezmények országonkénti bemutatásához külön könyvet lehetne írni, oly nagy ezek száma és szerepe az egyes országok nemzetközi gyakorlatában. Schwarzenberger nyomán azonban az angol gyakorlat főbb elemeit érdemes felvillantani. Anglia, mint nagy gyarmatbirodalom sokáig egyik legnagyobb tőkeexportáló ország volt és ennek megfelelően jogi gyakorlata is nagyon „fejlett". Ehhez hasonló azonban — különösen az utóbbi évtizedekben — az USA, Franciaország és újabban Nyugat-németország gyakorlata is.[50]

Anglia kétoldalú szerződései gazdasági és politikai tartalmukat figyelembe véve *3 csoportba oszthatók:* a fejlődő országokkal (jórészt régi gyarmatokkal) fennálló szerződések, a szocialista országokkal kötött ún. államosítási szerződések, ill. fejlett tőkés partner-országokkal kötött kártalanítási megállapodások.

13. A fejlődő országokkal folytatott szerződési gyakorlatban Anglia rendre rákényszerítette — „nemzetközi jog" gyanánt — a maga jogilag megfogalmazott érdekeit az anyagilag is kiszolgáltatott gyengébb partnerekre. Igazán nem véletlen, hogy pl. az Argentínával (1948), Mexikóval (1947) és Uruguay-al (1949) kötött szerződések megígérik az angol javak „igazságos és méltányos kezelését, ill. kisajátítás esetére az igazságos és méltányos kártalanítást." Ezen nem sokat változtatott az angol—mexikói egyezményhez fűzött az a lényegesnek nevezett mexikói fenntartás, miszerint a megállapodásban foglaltak precedensnek nem tekinthetők, azokra semmilyen későbbi nehézségekben, konfliktusokban, vitában vagy egyezkedésben a kormányok nem hivatkoznak, mert „jelen rendelkezések egyediek, kivételesek, csak a megállapodásban foglalt tételekre vonatkoznak".[51] Az angol—mexikói megállapodáshoz hasonló szövegezésű — imígyen nemzetközi jogivá tett — tételek olvashatók az 1950-ben Nepállal, 1959-ben Iránnal, 1951-ben az Omani és Muscat-i Szultánsággal kötött szerződésekben vagy pl. az 1962. évi Kamerun—NSZK általános gazdasági szerződésben (Generál Economic Treaties) is.[52] Ezek mind a fair és a méltányos bánásmód nevében kérnek védelmet minden ún. diszkriminációs kisajátítás ellen. Sőt megígértetik a kiszolgáltatott országokkal, hogy kisajátításhoz csak rendkívül indokolt általános közérdek esetén folyamodnak. Ha kisajátításra mégis sor kerülne — írja pl. az angol—iráni általános gazdasági szerződés 15. szakasza —, az angol társaságok azonnali, megfelelő és tényleges *(effective)* kártalanításra jogosultak.[53] Az angol—nepáli béke- és barátsági szerződésben a külállamok társasági vagyonának ilyen kezelését már „a nemzetközi jog minimum standardjává" fogalmazzák.[54] Egyenesen a tőkés beruházók megvalósult álmának tekinti a nyugati irodalom is az említett német—kameruni szerződést. Ebben Kamerun a „jogszerű" *(lawful)* államosítás esetére a következőkhöz járult hozzá: 2 hónapon belül kifizetésre kerü-

[48] Ld. a Forrásjegyzékben: *Egyezmény 3. a külföldi beruházásokról.*

[49] Az OECD egyezménytervezetének részletes elemzéséhez ld. *uo.*, 153. és kk. old.

[50] Az USA gyakorlatához ld. R. R. Wilson: *United States Commercial Treaties and International Law* (1960), a francia—német gyakorlathoz R. Preiswerk: *La protection des investissements privés dans les traités bilatéraux* (1963), ill. Schwarzenberger, 32. old.

[51] Az idézetek a mexikói—angol egyezménnyel kapcsolatos 1946. február 7.-i jegyzékváltásból valók. Idézi: *Schwarzenberger*, 40. old.

[52] Ld. a *General Economic Treaties* c. részt Schwarzenbergernél.

[53] Ld. *uo.*, 35. old.

[54] „They are... generally recognized requirements of international law and practice" (5. §), id. *uo.*, 33. old.

lő teljes kártalanítás; a kártalanítási összeg transzferálásának biztosítása; forradalom vagy belvillongás esetén a felek (az NSZK is!) a külföldi tőkének ugyanazt a védelmet biztosítják, mint a hazai vagyonnak *(national treatement);* valamint biztosítják a legnagyobb kedvezmény elvét is; a szerződésben előre meghatározzák a transzfer valuta kurzusát, valamint azt, hogy mi mindent kell beruházásnak, ill. kisajátításnak tekinteni és végül azt is, hogy az államok is alávetik magukat a szerződésben meghatározott választott-bírósági mechanizmusnak.[55]

14. Sajátos kategóriát alkotnak Angliának a *szocialista országokkal kötött kártalanítási megállapodásai.* Érdekes, hogy ezek közül az 1955. évi bolgár—angol és az 1956. évi magyar—angol megállapodás csak olyan, angol vagyont is érintő, államosítási intézkedést von a megállapodás hatálya alá, amely ezen országok gazdaságának strukturális megváltoztatásával függ össze.[56] Ez azért érdekes, mert a nyugati irodalom a nemzetközi szokásjog tételenként szeretné feltüntetni, hogy a kisajátítást nem annak kauzája, így pl. az általános államosítás teszi jogszerűvé, hanem „a teljes, megfelelő és ténylegesen kifizetett kártalanítás"[57] Sok példa mutatta — nem is csak a szocialista országok részéről —, hogy a kártalanítás nélküli kisajátítás is elég nagyméretű gyakorlattá erősödött, ha tetszik ugyanabban a nemzetközi szokásjogban, amelynek nemzetközi jogi jogforrási jellege ebben az összefüggésben éppen olyan nehezen alapozható meg, mint az előzőben. De ugyanez a nyugati irodalom kénytelen megállapítani, hogy a többi szocialista országgal kötött megállapodás — az 1948—49. évi jugoszláv—angol, az 1949. évi csehszlovák—angol, az 1954. évi lengyel—angol és az 1960. évi román—angol szerződés.[58] — az államosítás ilyen vagy olyan jogi minősítésétől szintén eltekintett és a szerződésekben foglalt kártalanítási összegek az érintett országok közötti pénzügyi problémák tisztázását, általános rendezését szolgálták; ezekben a kártalanítási megállapodásokban nagy szerepet játszott az államosított angol cégek kártalanítása is, de nem csak ezek a tételek szerepeltek a szerződésekben és a kártalanítási megállapodások végül átalányösszegeket állapítottak meg, amelyek az angol vagyonok angol részről jelzett értékének csak egy részét érte el: Jugoszlávia tekintetében a kifizetett **4 és fél millió** fonttal szemben az angol igény az államosított angol vagyon kártalanítása címén 9 millió font volt; ugyanez az arány Csehszlovákia esetében 8:24, Lengyelország esetében 2,5:10 volt; Magyarország 4 millió fontot, Románia 2,5 millió fontot fizetett, aminek az államosított angol vagyonra eső része ugyancsak számottevően kevesebb volt. Az már az angol félre tartozott, hogy a megállapított átalányösszegből milyen arányban juttat kártalanításhoz államosított angol cégeket és a kártalanítási összeget milyen arányban fordítja más természetű angol követelésekre.[59]

Van egy angol—szovjet megállapodás is, amelyet 1968. január 5-én írtak alá a pénzügyi és tulajdonjogi követelések kölcsönös rendezéséről. Ebben azonban a volt balti államok területén államosított angol vagyontárgyakkal kapcsolatos igények előterjesztésén kívül Anglia csak annyit „ért el", írja Schwarzenberger, „hogy általa Anglia most már de jure is elismerte a balti államoknak a Szovjetunióhoz való kapcsolódását"; no meg még azt, hogy Anglia semmilyen 1939. január 1. után keletkezett balti vonatkozású követelést nem támaszt a Szovjetunióval szemben és fordítva a Szovjetunió sem támaszt igényt balti eredetű Angliában levő semmilyen követelésre, ill. vagyonra. Az 1939. előtti eredetű kb. 860 millió font összegű angol vagyon kártalanítását illetően tárgyalások ugyan folytak, de mindeddig az angol fél is kénytelen volt elismerni: a szóban forgó szovjet—angol megállapodás 1939. előtti követelésekre nem vonatkozik.[60]

Nyugati politikai és jogtudományi irodalomban is különböző kesergő megállapítások olvashatók arról, hogy a nyugati államok minden jogilag is kifejezni próbált törekvésével szemben semmit, vagy vajmi keveset kaptak azokért a gyárakért, tőkés vagyonokért, amelyek a szocialista országokban a társadalmi forradalom „áldozatául estek". „Még azt a rendkívül aránytalan kártalanítást is, amelyhez a kisajátított angol tulajdonosok jutottak, a későbbi államközi tárgyalások során csak úgy lehetett elérni, hogy Anglia az érintett államoknak közvetve további koncessziókat adott, pl. Jugoszláviának ismételten a megígért kártalanítást messze túlhaladó hiteleket, amelynek révén végül is maga Anglia rendezte a számlát . . ., ez azt jelenti, hogy Angliában is és más tőkeexportáló országokban végül is Anglia és ezek az államok maguk kártalanították állampolgáraikat . . . Az államosító szocialista országok tulajdonképpen még azt is mondhatják: ők természetesen készek kártalanítani a tőkés nyugati vállalatokat, ehhez azonban konvertibilis valutára van szükség, amit csak fejlett, a szocialista országok számára is kedvező Kelet—Nyugat kereskedelemmel tudnak előteremteni. Nem más ez, mint a nagy nyugati vállalatok részéről kormányuk rábeszélése arra, hogy akarja az ún. keleti kereskedelem fejlesztését, mert ezáltal elveszett követelésük részbeni megté-

[55] Ld. részletesebben Schwarzenberger-nél (37—38. old.).

[56] A román—angol és a magyar—angol megállapodás megfelelő rendelkezéseit ld. *uo.,* 41. old.

[57] *Uo.,* 41. old.

[58] *Uo.,* 42. old.

[59] Az adatokat közli: Schwarzenberger, 43—44. old.

[60] *Uo.,* 46—47. old.

rülését biztosíthatják".[61] Az irodalom ilyen kesergései közepette azonban megfeledkezik, legalábbis esetenként arról, ami ebből az idézetből is következik, hogy ti. a normális kapcsolat helyreállásához, a kereskedelmi forgalom felfutásához, a nyugati vállalatoknak legalább olyan érdeke fűződik, mint a szocialista országoknak. Végül is tehát nem a szocialista országok államosításának számláit rendezik a tőkeexportáló államok, hanem egy új történelmi helyzetben saját gazdaságuk fejlődéséhez teremtik meg az új történelmi helyzetnek megfelelő normális lehetőségeket.

15. Természetesnek tűnik viszont, hogy *fejlett kapitalista államok egymás közötti viszonyában* az államosítások kártalanítással járnak. Ez külön indoklást, ill. értelmezést nem igényel. Eddig többnyire gazdaságtalan ágazatok, vagy iparágak állami eszközökkel való továbbviteléről volt szó. Ilyen esetben a kapitalista megoldáshoz tartozott, hogy a volt tőkés tulajdonosokat „törvényes eljárásban kártalanítsák", ami által az esetek jórészében tulajdonképpen a csődtől mentették meg őket. A *Közös Piac* jogát tekintve — bár akkor még nem volt Közös Piac — itt egy konkrét példára utalhatnék. Ez a francia villamosság és gáztermelés államosítása, melynek keretében a belga, angol, kanadai és svájci részvényeseket épp úgy kártalanították, mint a francia tulajdonosokat, azzal a korlátozással mindazonáltal, hogy a kártalanítási összegek csak Franciaországban voltak felhasználhatók, vagy újból beruházhatók.[62]

6. §. Egy igazi amerikai megoldás: biztosítással biztosítani a külföldi beruházásokat!?

16. Oly sok féligsikerült, vagy félresikerült multilaterális jogi mechanizmus után, ill. helyett a pragmatista amerikaiak a kalkulálható viták közepébe léptek: be kell biztosítani a külföldre menő tőkét a külföldön fenyegető „balesetek ellen."[63] A következő lépés ebből aztán már önként adódott: létre kellene hozni valamilyen nemzetközi intézményt, amely világméretekben képes ehhez a biztosításhoz hozzájárulni mind jogi, mindpedig anyagi, azaz pénzügyi értelemben. Az akció nem váratott soká magára. 1966. november 30-án már kész volt a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bankhoz affiliált Nemzetközi Beruházást Biztosító Ügynökség jogi okmánya, amelyet az UNCTAD is támogatott. A jogi alapokmány — nemzetközi egyezmény formájában — azonban nem egészen szokásos módon intézményesítené a biztosítás rendszerét ezen a területen. A biztosításnak ugyanis az a lényege, hogy a kérdéses tevékenységet végző saját költségén biztosítja magát a nem kívánt biztosítási események bekövetkezése esetére. Itt azonban arról volna szó, hogy a Nemzetközi Beruházást Biztosító Ügynökséghez a biztosítási díjakat, amiből a beruházókat a kérdéses esetekben kártalanítanák, csak részben fizetnék a beruházók, mert a biztosítási díjak nagyobb részét egyrészt a beruházásokat fogadó állam, másrészt pedig a beruházók nemzetisége (személyes joga) szerinti államok fizetnék. Ilyen pénzügyi alapok rendelkezésre állása mellett ez a biztosítási intézmény védene a következő biztosítási esetek „ellen": a) fegyveres konfliktus, b) devizakötöttségek és korlátozások (pl. transzfer tilalom) c) pénzleértékelés, d) kisajátítás.[64] Nyugati körökben úgy gondolják, hogy ez a mechanizmus a fejlődő országok instabilitása, vagy esetleges „kommunista veszély" ellenére is lehetővé tenné a kiegyenlítettebb és bátrabb nemzetközi tőkemozgást, a beruházások céljára rendelkezésre álló anyagi kapacitások jobb elosztását, a világkereskedelem problémamentesebb fejlődését. Másik oldalról nézve a dolgokat azonban arról van szó, ami az UNCTAD konferenciákon is ismételten egyértelmű megfogalmazáshoz jutott, hogy a kapitalista országok, ill. általában a fejlődő országok csak úgy tudják gazdasági kapcsolataikat a fejlődő országok irányában növelni, ezenközben tőkefeleslegüket is optimálisabb körülmények között elhelyezni, ha a fejlődő országokat vevőképes, tehát fizetőképes helyzetbe hozzák, egyszóval gazdasági fejlődésük finanszírozásához, a belső kapacitások növeléséhez valamiképp kívülről hozzájárulnak. A tőke azonban nem tud, ill. nem akar altruista lenne. Ennek egyik megnyilatkozása ez a biztosítási gondolat is. Ez a kísérlet is mutatja, hogy keresnek valamit, amire altruizmus nélkül nehéz még megoldást találni: elhelyezni a tőkefelesleget, piacot nyitni akarni szokásos kereskedelmi feltételek mellett olyan országokban, ahol a nyereséges visszatérítés anyagi garanciái csak kevéssé forognak fenn, sőt a társadalmi mozgás folytán a beruházott külföldi tőke kisajátítása sincs kizárva. A tények azt mutatják, hogy bár általában kevés lelkesedéssel, a fejlett kapitalista országok lassan tudomásul veszik a fejlődő országokban folyamatban levő történelmi-társadalmi változásokat, valamint a világgazdaság kiegyenlítettebb alakulásához fűződő igényeket. Ez a tudomásulvétel azonban az eddigiekben is vázolt gazdasági, jogi és politikai akciók ellentmondásossága, ill. konkrét esetekben ismételten megkísérelt történelmileg retrográd olyan akciók kíséretében történik, amelyeket legfeljebb a gazdasági racionalitás fentiekben is látható szempontjaival próbálnak igazolni.

[62] *Uo.*, 46. old.

[63] Az USA-t ebben Japán, Németország és több európai tőkeexportáló ország gyakorlata is követte; ld. uo., 19.

[64] Ld. e tervet részletesebben: Schwarzenberger, 170. és kk. old.

7. §. *Európa-jogi elgondolások és a Közös Piac jogi tapintata*

17. Az Európa Tanács 1952. évi jegyzőkönyve az egyik ún. európa-jogi okmány, amely ezen a téren lépni akart. Ez az okmány tulajdonképpen az ENSZ által 1948-ban elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára megy vissza. Ennek van két — jórészt az amerikaiak által „kivívott"[65] — rendelkezése, amire a tőkeexportáló országok azóta is építeni törekszenek. A külföldi beruházások nemzetközi jogi védelmét, ill. azt a nézetet, miszerint a külföldi tulajdon anyagi jogi védelme, a kártalanítás nélküli államosítás tilalma nemzetközi tétel volna, az Egyetemes Nyilatkozatnak két rendelkezésére építik. Ez a két rendelkezése így szól: „Mindenkinek joga van ahhoz, hogy tulajdona legyen és azzal maga, vagy másokkal társulva rendelkezzék; senkit nem lehet tulajdonától önkényesen megfosztani.[66] Az emberi jogoknak a különböző gazdasági, kulturális és szociális jogok terén való továbbfejlesztését is szolgáló 1968. évi ENSZ egyezmény-tervezetek már visszaléptek ettől a felfogástól, sőt — a fejlődő országok igényei és a megváltozott politikai viszonyra is tekintettel — éppen az egyes országoknak a nemzeti vagyonnal való szabad rendelkezését hangsúlyozzák, kifejezetten rájuk bízva annak meghatározását, hogy az egyezményekben elismert gazdasági jogokat mennyiben kívánják külföldieknek is biztosítani. Meglepő érdekesség, hogy ezek az okmányok éppen francia és amerikai javaslatra a tulajdonjognak mint olyannak védelmét mellőzték, erről — szemben az 1948. évi Egyetemes Nyilatkozattal — említést sem tesznek.[67] Nyilvánvaló, hogy ez is a megváltozott világ tényeinek honorálása volt. Nem így azonban az Európa Tanács, amely 1950. november 4-én elfogadott az „Emberi jogok és alapvető szabadságok védelme" című római konvenciójábn elfelejtvén a tulajdonjog védelmét is „nemzetközi jogiasítani" 1952. március 20-án külön jegyzőkönyvet fűzött a római konvencióhoz. Eszerint: „Minden természetes és jogi személynek joga van tulajdonának békés használatához *(enjoyment)*. Senkit sem lehet vagyonától megfosztani, kivéve ha azt közérdek indokolja és ilyen esetben is csak a jog és a nemzetközi jog általános elvei által meghatározott feltételek mellett."[68]

Bár még a nyugati irodalom szerint is kétséges, hogy a nemzetközi jog általános elveiként fogalmazott elvek valóban — és ez most jogirodalmi terminológia — „a civilizált nemzetek" által elismert jogelvek-e; ugyanúgy kétséges, hogy ezek az elvek a nemzetközi közjog általános elveinek számítanak-e, mintegy a nemzetközi közjog konkrét egyedi szabályaitól elkülönülő, de mégis csak a tételes jogból származtatható elvek.[69] Bár ez a kétség az irodalomban kétségkívül megjelenik, azt mégis állítják, hogy a jegyzőkönyvben tulajdonképpen a külföldi tulajdon kisajátításának nemzetközi közjogi szabályairól volna szó, ami egyik eleme a szóban forgó tételeknek nemzetközi jogelvként való elismerésének. Erről a problematikáról fent már szólván (17. pont), itt csak annyit kell még megjegyezni, hogy az Európa Tanács tagállamai ezt a tételt az Emberi Jogok Európai Bizottságának és az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata tekintetében általában elfogadják.[70]

18. Még két jelentősebb ún. európai konvenciót kell e körben megemlíteni, bár vannak még más olyan nemzetközi egyezmények is, amelyek közvetlenül vagy közvetve ezt a problémakört szintén érintik.[71] Az egyik az 1955. évi *Európai Letelepedési Konvenció*, a másik az 1960. évi *EFTA Szerződés*. A konvenció a külföldieknek a belföldiekkel való egyenlő bánásmód elvét kiterjeszti egyebek között a tulajdonra, valamennyi ún. magánjogra (private rights), értve ezeken a tulajdonra vonatkozó jogosultságokat is.[72] Ami pedig az esetleges kisajátítást, vagy nacionalizálást illeti, erre vonatkozóan a konvenció a szerződő feleknek azt a kötelezettségét állpítja meg, hogy a kisajátított külföldi vállalatokat és állampolgárokat legalább olyan előnyös bánásmódban kell részesíteni, mint a kisajátító ország állampolgárait.[73] A *régime national*-nak ez az elve vonatkozik mindenféle közteherre (illetékek, adók, egyéb terhek) és a tulajdont terhelő más kötelezettségre is, figyelemmel természetesen a kettős adóztatásra vonatkozó korábbi államközi szerződések más előírásaira.[74] És végül kimondja a konvenció, hogy a szerződő felek minden olyan vita tekintetében, amely a konvenció értelmezésére és alkalmazására vonatkozik, a Hágai Nemzetközi Bíróság hatáskörét ismerik el.[75]

Az EFTA Szerződés e problémakörben egyetlen jelentős rendelkezést tartalmaz, nevezetesen az ún. *national treatement* azaz a *régime nationale* elvét.[76] Ezt a rendelkezést azonban azért tartják különösen jelentősnek, mert megsértése esetén a sérelmesen érintett fél országát felhatalmazza különböző EFTA előnyök

[68] *Európa Tanács 1952. évi jegyzőkönyve*, Art. 1.
[65] Így értékeli ezt a nyugati irodalom is, ld. Schwarzenberger, 58. old.
[66] Art. 17.
[67] Ezekhez a fejleményekhez ld. H. Lauterpacht: *International Law and Human Rights* (1950), 342. old., ill. Schwarzenberger, 58—59. old.
[69] Schwarzenberger, 61. old.
[70] *Uo.*, 61. old.
[71] Ilyen az *European Convention for the Peaceful Settlement of Disputes* (1957), és az OECD által 1955-ben elfogadott és 1968-ban módosított *Code of Liberalization of Capital Movements;* ld. ezekhez Schwarzenberger, 63—64. old.
[72] *EURÓPAI Letelepedési konvenció*, Art. 4.
[73] *Uo.*, Art. 23.
[74] *Uo.*, Art. 25.
[75] *Uo.*, Art. 31.
[76] *EFTA Szerződés*, 16. §.

(pl. vámkedvezmények) felfüggesztésére,[77] ami természetesen jelentős közvetett szankcióval sújtja a régime nationale elvétől való eltérés útjára lépő gazdaságpolitikai intézkedéseket.

19. A *Közös Piac* „jogi tapintata", amire a fenti alcím utal, abban áll, hogy ezzel a kérdéssel — a külföldi beruházások és tulajdon kisajátítása és államosítása elleni anyagi jogi védelemmel — a Római Szerződés kifejezetten látszólag nem foglalkozik. A Római Szerződés 222. szakasza a tulajdoni rendről tapintatosan annyit mond, hogy: „Ez a szerződés a tagállamokban fennálló tulajdoni rendet nem érinti (érintetlenül hagyja)". A Közös Piac teoretikusai és jogászai persze ennél messzebb mennek és egy kifejezetten program-filozófiainak szánt írásban úgy fogalmaznak, hogy az Európai Gazdasági Közösség olyan társadalmi rendszerre épül, amelyben az egyéni gazdasági jogok, a gazdasági szabadság, mint az emberi jogok egyik alapelve, a jog védelme alatt állnak.[78] Jól látható, hogy ebben a szemléletben lényegében az Európa Tanács előbb említett (20. pont) emberi jogias koncepciója tér vissza. Maguk a jogi szövegek azonban sem ilyen kifejezett jogi rendelkezést, sem pedig ilyen jellegű utalásokat nem tartalmaznak.

Ha a kisajátítás és az államosítás elleni védelemmel a Római Szerződés kifejezetten nem is foglalkozik, annál erősebben teszi fordított, valójában nagyon is kifejezett közelítésben. A második rész III. címe — „Személyek, szolgáltatások és a tőke szabad mozgása" — ugyanis nagyon is határozott és programot is adó rendelkezéseket tartalmaz arról, hogy a tagállamok fokozatosan felszámolják azokat a korlátozásokat, amelyek a másik tagállam polgárainak és vállalatainak a Közösség területén való letelepedését bármely tagországban akadályozzák; teszik ezt avégből, hogy növeljék a tagállamok vállalatainak az integráció egész területén való működésének fokozását. A szerződés szerint jogellenes — kivéve ha maga a szerződés másként rendelkezik — a tagállamok polgárainak és vállalatainak letelepedését illetően új korlátozásokat bevezetni.[79] Lényegileg így rendelkezik a Római Szerződés a szolgáltatások és a tőke szabad áramlását illetően is.[80] Megismétli a Római Szerződés ezeket a rendelkezéseket a negyedik részben is, ahol a tagállamok asszociált tengerentúli területei és társországai tekintetében is azonos feltételeket ad, ill. követel meg a vállalatok letelepedéséhez és beruházásaihoz.[81] Sőt a 220—21. szakaszok — ha nem is beszélnek kifejezetten kisajátításról és államosításról — a másik tagállam polgárainak — vállalatainak beruházásait és vagyonát érintő mindenféle intézkedéssel szembeni védelmét is a Római Szerződés részévé teszik. A 220—21. szakaszok egyebek között ugyanis arról rendelkeznek, hogy a tagállamok a *régime nationale* elvét biztosítják, bármely tagállam polgára és annak jogai számára. Ha ehhez még hozzátesszük, hogy e rendelkezések a tagállamok tulajdoni rendjére vonatkozó 222. szakasz tőszomszédságában vannak, ha számításba vesszük továbbá a Római Szerződés előbb említett és idetartozó más szakaszait is, ha mindezeket egységben nézzük, akkor legalább is három következtetés megállapítása jogosultnak látszik: *a)* az egyik, hogy a Római Szerződés a *régime nationale* elvét kívánja a tagállamok polgárainak vagyonjogait illetően, de ennél tovább látszólag nem megy; a Római Szerződés tehát nem ad tápot azokhoz a nézetekhez, amelyek az államosítás tilalmát nemzetközi jogi tételnek szeretnék feltüntetni. *b)* A másik következtetés pedig az lehet, hogy kapitalista magántulajdonon alapuló rendszer feltételei mellett — a Közös Piac tagállamainál erről van szó — a tőke, a vállalatok és a szolgáltatások szabad mozgásával és működésével, amit a Római Szerződés az integráció lényegének tekint és a jogi parancsok differenciált rendszerében fejez ki, tulajdonképpen a Római Szerződésbe ütközőnek minősül a tagállamok polgárainak és vállalatainak beruházásait (vagyonát) érintő esetleges kisajátítás és egyéb lényeges korlátozás. *c)* Mindezekért — és ez a harmadik következtetés — azt lehet mondani, hogy a Közös Piac ha látszólag ellentmondásosan is, a külföldiek beruházásának és vagyonának védelmére eleddig a leghatásosabb és legsokoldalúbb nemzetközi jogi struktúrát hozta létre.

Mádl Ferenc

[77] Ld. ehhez: Schwarzenberger, 64. old.

[78] Így a „Program für Europa" c. alatt: Groeben (4); e probléma részletes kritikai elemzéséhez ld.: Mádl (3), 5. pont.

[79] *Római Szerződés,* 52—53. §§.

[80] *Uo.,* 59. és kk., ill. 67. és kk. §§.

[81] *Uo.,* 132. §.

FORRÁSJEGYZÉK

A hivatkozások a tanulmányban az alább feltüntetett rövidítések szerint történnek.

Államosítás — külföldi tulajdon, ILA-határozat 1. Juridical Aspects of Nationalization and Foreign Property, Resolution accepted by the Hamburg Conference 1960 of the International Law Association (ILA, Report of the 49th Conference, Hambourg 1960. Published by ILA, 1961, London), XV—XVI. old., a határozat *vitája* és az *egyezménytervezetek* uo. 175. és kk old.

Államosítás — külföldi tulajdon, ILA-határozat 2. Juridical Aspects of Nationalization and Foreign Property, Resolution accepted by the Bruxelles Conference 1962 of the International Law Association (ILA, Report of the 50th Conference, Bruxelles, 1962. Published by ILA, 1963, London), XIV. old.; a határozat *vitája* és az *egyezménytervezetek,* uo. 101—156. old.

BALOG, N.: *Aspects juridiques de l'investissement de ressourves étrangeres dans l'organisation économique yougoslave.* Recueil des lois de la RSF de Yougoslavie, Volume XVII, Beograd, 1967. 12. és kk old.

EFTA Szerződés Az Európai Szabad Kereskedelmi Egyesülést létrehozó 1960. január 4-i Stockholmi konvenció. Közli a tagállamok hivatalos lapjai; az angol szöveget ld. Command Papers (United Kingdom), 1026 1960, vagy *HAY—STEIN, Documents,* 221. és kk old.

Egyezmény 1 a külföldi beruházásokról Abs — Schawcross Convention on Investments Abroad, 1959. Text published in 9 (1960) Journal of Public Law, 116. és kk old.

Egyezmény 2 a külföldi beruházásokról. Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of other States, ún. Washingtoni konvenció signed by the International Bank for Reconstruction and Development (I. B. R. D.) in 1965. Részletes feldolgozásban ld. *SCHWARZENBERGER,* 135—152. old.

Egyezmény 3 a külföldi beruházásokról. The O. E. C. D. Draft Convention of 1967 on the Protection of Foreign Property. Published under No. 23 081; részletes feldolgozásban ld. *SCHWARZENBERGER,* 153—169. old.

Európa Tanács 1952. évi jegyzőkönyve. Protocol of March 20, 1952 of the Council of Europe to the Rome Convention of November 4. 1950 for the Protection of Human Rights and fundamental Freedoms. Közli: Command Papers (United Kingdom), 1919—56., 9221 (1954), ill. *HAY—STEIN, Documents,* 216. old.

Európai Letelepedési Konvenció. European Convention on Establishment of December 13, 1955, préparé par le Conseil de l'Europe, in force since February 23, 1965. Közli: European Treaty Series, No. 19., ill. LOUSSOUARN—BREDIN, 842—43. old.

GROEBEN, H. von der: *Die Europäische Wirtschaftsgemeinschaft als Motor der gesellschaftlichen und politischen Integration.* W. Encken Institut, Vorträge und Aufsätze No. 25. Mohr, Tübingen, 1970. 30. ed.

HARASZTI GYÖRGY: A Nemzetközi Bíróság joggyakorlata 1946—1956. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1958. 316. old.

MÁDL FERENC: A gazdasági verseny és jogi struktúrája az európai gazdasági integrációban (Közös Piac) Állam- és Jogtudomány, 1971. évi köt. 2. sz. 286—399. old.

Római Szerződés. Az Európai Gazdasági Közösséget megalapító szerződés, kelt Rómában, 1957. március 25-én. Közzéteszi a EGK Bizottsága, Bruxelles, 298 U. N. T. S. 3 (1958) és a tagállamok hivatalos lapjai.

SCHWARZENBERGER, A.: *Foreign Investments and International Law.* Stevens and Sons, London, 1969. XXIII, 237 old.

A származékos tárgyi bizonyítékok

A bizonyíték és az általa tükrözött releváns tény közötti kapcsolat lehet eredeti, vagy származékos. Az előbbi *közvetlen tükröződés eredménye,* míg az utóbbi a *tükröződés tükröződése.* A bizonyítékok eredetire, vagy származékosra osztását ezért rendszerint a bizonyíték forrása szerinti osztályozásnak tekintik.[1] Azonban a bizonyíték lehet elsődleges, vagy származékos eszköze szerint is. A legszemléletesebben ez a különbség az írásbeli bizonyítékok példáján mutatható be. Egy bizonyítékul szolgáló levél tartalmazhat olyan adatokat, amelyek a szerző saját akaratnyilvánításait, vagy észleleteit tartalmazza és természetesen tartalmazhatja a releváns tények mástól hallott elbeszélésének leírását is (forrás szerint eredeti, vagy származékos bizonyíték). Másrészt ugyanezen levél csatolható az iratokhoz eredetben, vagy másolatban is (eszköz szerinti eredeti, vagy származékos bizonyíték).

A tárgyi bizonyítékok forrásuk szerint gyakorlatilag kivétel nélkül eredetiek. Természetesen elképzelhető és igen ritkán elő is fordul e szempontból is származékos bizonyíték (pl. a sértett édesanyja elmondta kisiparos ismerősének, hogy milyen cipő volt eltűnt lányán és az készített a nyomozóhatóság részére egy ugyanolyat), de ezek az esetek is inkább az átmeneti formához tartoznak. Az említett esetben is inkább közös tevékenység eredménye volt a cipő, mint származékos bizonyíték. Különösen megfigyelhető ez az ún. robotképek, mozaik képek készítésénél. A valóságban ezeket sem a tanú elbeszélése alapján emlékezetből állítják össze, hanem a tanú aktív közreműködésével, tehát egyrészt közvetlen megfigyelés, másrészt elbeszélés alapján.

A tárgyi bizonyítékok szempontjából az eszköz eredeti, elsődleges (e két fogalmat azonos értelemben használjuk), vagy származékos jellegének van gyakorlati jelentősége, ezért a továbbiakban ezt fogjuk e fogalom alatt érteni. Ennek megfelelően a származékos bizonyíték két jellemző momentuma, hogy *1.* csak elsődleges bizonyíték alapján keletkezhet; *2.* a származékos bizonyíték reprodukálja az elsődleges bizonyíték tartalmát. „A bizonyítandó, vagy kapcsolatos tény hatására alakul ki az eredeti tárgyi bizonyíték, annak hatására pedig a származékos bizonyíték."[2]

A származékos bizonyíték esetében *az esemény, a tükröződés és felfogása közé ismételt tükröződés iktatódik,* s ez mindig az információk elveszésével, zavaró momentumok megjelenésével jár együtt. A mesterséges beavatkozás azonban tudja irányítani ezt a folyamatot és — különösen a származékos bizonyíték szakértői kialakítása esetén — lehetővé válik a „zajok" kiszűrése és a hasznos információk felerősítése is. Ilyen esetben az információ-továbbadás és feldolgozás során általánosan ismert folyamat játszódik le: „az információt mennyiségileg nö-

[1] Zelikszon, E. Sz. Klasszifikacija dokazatel'sztv v szovetszkom ugolovnom processze. „Kazahszkij Gosz. Universzitet im. Sz. M. Kirova. Ucsenüe trudü." Tom 8. Szerija juridicseszkaja. Vüp. 8. Alma-Ata. 1967. 218. old.

[2] Judel'szon, K. Sz. Szudebnüe dokazatel'sztva v grazsdanszkom processze. Moszkva. 1956. 46. old.

velni lehet a minőség rovására és viszont: javítani lehet a minőséget olyan módon, hogy csökkentjük az átvitt információ mennyiségét."[3]

Az információ minőségi javítása a minőség rovására jellemzi a kriminalisztikában pl. az ismert fotooptikai kontrasztnövelő eljárásokat, amelyek segítségével hívják elő a láthatatlan szövegeket, mutatják ki az utólagos beírást stb. Az így nyert képek mindig részletszegényebbek, mint az eredetiek, de az általuk nyújtott hasznos információ mégis könnyebben felfogható, mint a tónusgazdag eredetiben — éppen a szükségtelen jelek, „zajok" kiszűrése következtében. Ugyanígy végzik a nehezen érthető magnetofonszalagok szövegeinek érthetővé tételét is a zajok kiszűrése útján. Ezekben az esetekben a szakértő szintén nemcsak véleményt készít, hanem az előhívott szöveg magnetofonszalagját is mellékeli véleményéhez — vagyis származékos bizonyítékot is produkál az elsődleges bizonyítékok alapján. Ez azonban nem befolyásolja az eredeti tárgyi bizonyíték elsődleges jellegét, „mivel a szakértői vizsgálatnak nem az a célja, hogy a tárgyi bizonyítékot magát a bírósághoz közvetítse, hanem lehetőséget nyújtson ezen tények alapján helytálló következtetések levonására."[4]

Származékos bizonyítékot azonban nem csak a szakértő készít, hanem az eljáró nyomozó is. A nyomok egy része eredetben nem biztosítható, romlandó stb., ilyenkor nyomöntéssel, fényképezéssel stb. kell megfelelő másolatot készíteni róluk.

Az információelmélet egyik központi gondolata, hogy minden rendszer törekszik a bizonytalansághoz (entrópiához). Ennek nap mint nap látjuk hatását a bizonyítás gyakorlatában is. A tanúk emlékképei megfakulnak és feledésbe merülnek, a nyomokat befújja a szél, eltapossák a járókelők, eltorzítják a bomlási jelenségek, belepi a rozsda stb. *A kriminalisztikai eljárások nagy része éppen arra irányul, hogy az információjeleket átmentse valamely stabilabb rendszerbe. Ez a szerepe a származékos bizonyítékok képzésének.*

A származékos bizonyítékok az eredetinek modelljei abban az értelemben, hogy a modell nem más, mint „valamely jelenségnek egy másikra való leképzése az eredeti jelenség tanulmányozása céljából."[5]

E szempontból minden bizonyítékrögzítő eljárásjogi irat, származékos bizonyítéknak tekinthető, így a kihallgatási jegyzőkönyv, vagy a házkutatási jegyzőkönyv is.[6] A jegyzőkönyvezés tehát „származékos bizonyíték alkotásának tudatosan szervezett folyamata",[7] a jegyzőkönyv pedig a bizonyíték bizonyítéka. Különleges helyzete miatt indokoltnak tartanánk — Gödöny József javaslatával egyetértve — „a bizonyítékforrások között az eljárási cselekményekről készült jegyzőkönyvnek, *mint külön kategória megemlítését.*"[8]

A származékos tárgyi bizonyíték az eredeti ontológiai modellje s mint ilyen, a két objektív reális dolog közötti megfelelőséget különböző módon valósíthatja meg.[9] Közülük a kriminalisztikában legnagyobb szerepük a geometriai modelleknek (nyomöntvények, fényképek stb.) van. Az ilyen modellek tükrözik az eredeti formáját és térbeli elhelyezkedését, annak méretbeli sajátosságait egyik rendszerből a másikba állandó értékű szorzóval viszik át. E geometriai sajátosságok, ismérvek lehetővé teszik a bennük rejlő információk megismerését. Ebből következik, hogy geometriai modell csak azokban az esetekben készíthető, ha a hasonlósági követelmény is geometriai, például nyomtani, írásszakértői, antropológiai, fegyver- és ujjnyomszakértői vizsgálatok céljaira. A geometriai modell csak geometriai sajátosságokat transzformál, az eredeti objektum egyéb sajátosságait nem tükrözi.

E jelenséget azonban nem csak a geometriai modelleknél figyelhetjük meg, a modell mindig csak bizonyos vonatkozásban hasonlít az eredetire. A származékos bizonyíték ennek következtében az eredetinek mindig csak bizonyos oldalait tükrözi. „A modelltől nem várhatjuk, hogy az eredeti jelenséget teljes gazdagságában tükrözze. Csak azt írhatjuk elő, hogy a modell az eredeti, valamely — az aktuális feladat szempontjából lényeges — oldalához legyen hasonló."[10]

A tárgyi bizonyíték helyettesíthetősége

A származékos bizonyíték készítése során fellépő információveszteségből sokan vontak le olyan következtetést, amely szerint a tárgyi bizonyítékok specifikus vonása a helyettesíthetetlenség.[11]

Sz. V. Kurülov a tárgyi bizonyítékok helyettesíthetetlenségének okát abban látja, hogy azokat az esetek többségében eredeti bizonyítékként veszik igénybe. V. D. Arszen'ev is aláhúzza, hogy a tárgyi bizonyítékok és forrása-

[3] Pásztor László. A kibernetika filozófiai problémáiról. „Magyar Filozófiai Szemle" 1964. 2. sz. 295. old.

[4] Katona Géza. A nyomok azonosítási vizsgálata a büntetőeljárásban. Budapest, 1965. 16. old.

[5] Szűcs Ervin. A hasonlóságelmélet alapjai. Budapest 1967. 70. old.

[6] Arszen'ev V. D. Voproszü obscsej teorii szudebnüh dokazatel'sztv v szovetszkom ugolovnom processze. Moszkva. 1964.

[7] Kurülov, Sz. V. Szucsnoszt' szudebnüh dokazatel'sztv. „Trudü Irkutszkogo Goszuniversziteta." Szerija juridicseszkaja. Tom XVII. Vüp. 2. Irkutszk. 1956. 94. old.

[8] Gödöny József. Bizonyítás a nyomozásban. Budapest, 1968. 339. old.

[9] Horváth Imre. A modellalkotás, mint tudományos kutatási módszer. „Magyar Filozófiai Szemle." 1965. 2. sz. 166. old.

[10] Szűcs Ervin. i. m. 68. old.

[11] Vüdrja, M. M. Vescsesztvennüe dokazatel'sztva v szovetszkom ugolovnom processze. Moszkva. 1955. 54. old.

ik jogi természetük szerint *helyettesíthetetlenek.* Ő azonban a fogalomnak már rugalmasabb tartalmat ad, amennyiben aláhúzza, hogy „amikor a bizonyíték, vagy forrása helyettesíthetőségéről, vagy helyettesíthetetlenségéről beszélünk, akkor nem általában az adott bizonyíték (forrás) helyettesítésére, hanem azonos értékű bizonyítékkal (forrással) való helyettesítésének lehetőségére gondolunk."[12] Ilyen értelemben használja e kifejezést Király Tibor is, aki az elterjedt irodalmi nézettel ellentétben úgy foglal állást, hogy helyettesíthető bizonyítási eszköz a szakértői vélemény. Ezzel szemben „*a nem helyettesíthető* — legalábbis többnyire nem helyettesíthető bizonyítási eszközök közé sorolható a tanú vallomása, tárgyi bizonyíték, okirat. Ide sorolható, habár különleges helyet foglal el, a terhelt vallomása, amelynek többek között azért is különleges a helye, mert az eljárás e vallomás hiányának a pótlását is célozza."[13]

Annak ellenére, hogy a származékos tárgyi bizonyítékok nagy szerepet töltenek be a bizonyításban, az eljárásjogi irodalomban még az is vitatott, hogy egyáltalán léteznek-e.

A gyakorlat azt mutatja, hogy a nézeteltérések ellenére is sokféle tárgyi bizonyíték nem eredetiben kerül a bíróság asztalára és helyettesítésük nem okoz az eljárásban semmi hátrányt.

A tárgyi bizonyíték helyettesítésének a valóságban nem jogi, hanem technikai akadályok szabnak határt. A romlandó, meg nem őrizhető, terjedelmük vagy más okok miatt az ügy irataihoz nem csatolható, de a bizonyítás szempontjából jelentőséggel bíró tárgyakat *helyettesíteni kell,* azokról valamilyen módon származékos bizonyítékot kell készíteni.

A helyettesítésre azonban más okból is sor kerülhet; pl. amikor az eredeti bizonyítékra az eljárás adott szakaszában szükség van felismertetési, vagy más célból és annak lenyomatát küldik el szakértői vizsgálatra. Itt a mérvadó szempont az, hogy „amikor a tárgyi bizonyíték olyan anyagi ismérveinek van bizonyító jelentőségük, amelyeket a vizsgálathoz szükséges keretek között nem lehet reprodukálni, akkor a tárgyi bizonyítékot helyettesíthetetlennek kell tekinteni. Ha azonban a szükséges ismérvek a bizonyítás szempontjából szükséges keretek között reprodukálhatók (pl. másolással), akkor semmi alapja sincs a tárgyi bizonyíték megfelelő kópiával történő helyettesítése elleni tiltakozásnak..."[14] S hogy mikor tekinthetők reprodukálhatóknak a származékos bizonyítékban a szükséges ismérvek, azt két körülmény alapján dönthetjük el.

Egyfelől meg kell vizsgálnunk, hogy a tárgy milyen jellegű ismérveinek, sajátosságainak van az ügyben jelentőségük. *Ugyanis a származékos tárgyi bizonyíték készítésénél csak a felületi, külső ismérvek képezhetők le,* magának a tárgynak anyagi minőségében is adequát kópiája nem készíthető el, a tárgy csak önmagával azonos.[15]

A másik szem elől nem téveszthető szempont a szükséges leképzési anyagok és felszerelések műszaki színvonala. A tárgyi bizonyítékok helyettesíthetetlenségét hirdető tradicionális álláspont a kriminalisztika azon fejlődési színvonalának felelt meg, amelyen a helyszíni nyomok rögzítésére olyan anyagokat vettek igénybe, amelyek „nem tükrözték az objektumot pontosan minden részletében és nem voltak elég tartósak. Ma már a helyzet lényegesen megváltozott."[16] Ma már olyan nyomrögzítési anyagokkal és fényképészeti eljárásokkal rendelkezünk, amelyek lehetővé teszik a hű leképzést és a tárolás során sem változtatják a szakértői vizsgálatot akadályozó módon méreteiket.

A tárgyi bizonyíték ilyen jellegű helyettesítésénél az eljárásjogi és kriminalisztikai szabályok biztosíthatják az „egyenértékűséget". „E tekintetben — jegyzi meg Gödöny József — az a lényeges, hogy az eredeti bizonyítékot tartalmazó forrás olyan pontosan, szakszerűen és törvényesen nyerjen rögzítést, hogy ennek alapján a későbbi eljárásban, mint származékos bizonyítéknak sem legyen a hiteltérdemlősége kétségbevonható."[17] Hasonló véleményt képvisel Katona Géza is, aki szerint „a származékos bizonyítékok e válfaját nem tekintjük csökkent bizonyító erejűnek, ha létrehozásukra az eljáró hatóság a jogi és kriminalisztikai követelményeknek megfelelő rögzítési módszereket alkalmaz. A bíróság ilyenkor ugyanis a nyomokat legfontosabb tulajdonságaikat hűen és hitelesen tükröző képmásaikon keresztül ismerheti meg."[18]

Mindebből levonhatjuk a következtetést, hogy *nem helyes a tárgyi bizonyítékok helyettesíthetetlenségét azok specifikus vonásának tekinteni.* A kriminalisztika egyik legfontosabb feladata olyan eljárások kidolgozása, amelyek biztosítani tudják optimális információhányad rögzítését a származékos bizonyítékban.

Elméletileg sem képzelhető el ugyanis az információk százszázalékos leképzése a származékos bizonyítékban — ez két mindenben azonos tárgy létrehozásának lehetőségét jelentené.

[12] Arszen'ev, V. D. Voproszü teorii vescsesztvennüh dokazatel'sztv v szovetszkom ugolovnom processze. „Trudü Irkutszkogo Universziteta." Tom. XXIII. Szerija juridicseszkaja. Vüp. 3. Irkutszk. 1957. 91. old.

[13] Király Tibor. A bírói megismerés határai a büntetőeljárásban. „Jogtudományi Közlöny". 1969. 11. sz.

[14] Szokolovszkij, Z. M. Ponjatie obrazcov dlja ekszpertnogo isszledovanija „Kriminalisztika i szudebnaja ekszpertiza." Vüp. 2. Kiev. 1965. 101. old.

[15] Belkin, R. Sz. Szobiranie, isszledovanie i ocenka dokazatel'sztv. Moszkva 1966. 24. old.

[16] Vinberg, A. I. Kocsarov, G. Min'kovszkij, G. Aktual'nüe voproszü teorii szudebnüh dokazatel'sztv v ugolovnom processze." Szocialisztics eszkaja Zakonnoszt". 1963. 3. sz. 26. old.

[17] Gödöny József. i. m. 165. old.

[18] Katona Géza. i. m. 15 old.

Igaza van A. Larinnak, amikor kijelenti; hogy „semmiféle kópia nem biztosít abszolút azonosságot". De azzal már nem értünk egyet, hogy „a nyomozó, amikor öntvényt, vagy lenyomatot készít, akkor még nem tudja a priori meghatározni, hogy a tárgyi bizonyíték milyen sajátosságai lehetnek lényegesek a jövőben.[19] A valóságban ezzel szemben a helyszíni lábnyomról tudjuk, hogy színe, súlya stb. irreleváns, szaga pedig a technika mai fejlettségi fokán még rutinszerűen nem vizsgálható. Az ujjnyom anyagának vizsgálati lehetőségei is még rendkívül korlátozottak. A gyakorlatban már ma is rendelkezünk a származékos bizonyítékok készítésének olyan eljárásaival, amelyek a vizsgálati igényeknek mindenben megfelelnek.

Származékos tárgyi bizonyítékokat nem azért készítenek, mert azok jobbak az eredetieknél, hanem azért, mert az eredetit nem lehet megőrizni a bíróság számára. Készítésük tehát gyakorlati szükségszerűség. Egyet kell érteni e tekintetben A. I. Vinberggel, aki szerint: nem szabad szem elől téveszteni — a közvetlenség elvéből kiindulva —, hogy a származékos tárgyi bizonyítékok sok esetben nem tudják az ügy szempontjából szükséges összes tényt olyan teljességgel tükrözni, mint az elsődleges tárgyi bizonyítékok és gyakran akadályozzák a szakértői vizsgálat elvégzését (a fényképmásolat nem teszi lehetővé az irat anyagának, vagy a tintavonalaknak a vizsgálatát, a kikaparás, kioldás felderítését stb.). „Azonban ennek nem szabad csökkenteni a származékos tárgyi bizonyítékok jelentőségét a büntető eljárásban, mivel távolról sem minden elsődleges tárgyi bizonyíték tud eljutni a bíróságig a maga eredeti állapotában (például láb vagy ujj nyoma a porban). Ezekben az esetekben egyetlen lehetőség az ügy számára jelentős körülmények vizsgálatára — olyan bizonyítékokhoz fordulni, mint a származékos tárgyi bizonyítékok."[20]

A rögzítési és vizsgálati eljárások párhuzamosan fejlődnek: a szakértői vizsgálatok mai színvonalának felelnek meg rögzítési eljárásaink, az egyik színvonalának emelkedése maga után fogja vonni a másik fejlődését is. A jól kiöntött lábnyom tartalmaz minden olyan ismérvet, amit a traszológia mai színvonalán a vizsgálatoknál figyelembe vesznek. Újabb vizsgálati eljárások megjelenése (pl. amelyek lehetővé tennék a nyom keletkezési idejének meghatározását) a rögzítési eljárások továbbfejlesztését is eredményeznék. Mindez azt is mutatja, hogy az általános műszaki és ennek nyomán a kriminálltechnikai eljárások fejlődésével az ilyen jellegű bizonyítékok számának és jelentőségének emelkedésével kell számolnunk — ez is indokolja a velük kapcsolatos elméleti kérdések tisztázását.

A tárgyi bizonyíték keletkezésének spontanitása

A tárgyi bizonyítékok meghatározásának másik — több szerzőnél is megtalálható — olyan ismérve, amely kizárja származékos tárgyi bizonyítékok készítését: *a keletkezés spontán jellege.*[21] Ha ezt valóban a tárgyi bizonyíték specifikus vonásának tekintjük, akkor az öntvényeket, fényképeket nem tekinthetjük e bizonyítékfajtához tartozóknak. A legkövetkezetesebben ezt az álláspontot V. D. Arszen'ev képviseli, aki szerint a tárgyi bizonyítékok fényképei, gipszöntvényei stb. nem mások, mint az eljárásjogi rögzítés formái s így azokat „nem lehet tárgyi bizonyítékoknak tekinteni. Azok az eljárási dokumentumok sajátos fajtái".[22] Más szerzők csak a tárgyi bizonyítékokról készült fényképeket tekintik „mintegy a nyomozási cselekményről készült jegyzőkönyv részének".[23]

A származékos tárgyi bizonyíték keletkezésével kapcsolatos A. I. Vinbergnek az észrevétele is, mely szerint „a nyomozót nem lehet olyan személynek tekinteni, aki tevékenységével tárgyi bizonyítékot hoz létre, tekintettel arra, hogy ez ellentétben áll a tárgyi bizonyítékok jogi természetével".[24]

A tárgyi bizonyítékot a többi bizonyítékfajtától — úgy véljük — *nem a keletkezés körülményeinek spontaneitása, hanem a benne rejlő információk* kódoltságának „természetes", „spontán", „nem gondolati" jellege különíti el. Így, habár a fényképezés, nyomöntés stb. ugyan mesterségesen, tudatosan alkalmazott eljárás, azok más információhordozó-jelrendszerbe történő „átmentése" útján, de ez az átalakítás elementáris (mechanikai, fotooptikai stb.) tükröződés és nem az emberi tudatban történő átdolgozás segítségével megy végbe, mint például a tárgyi bizonyíték jegyzőkönyvi, vagy vázlaton, rajzon történő rögzítésének esetében. Így tehát azok véleményét osztjuk, akik a tárgyakról készült *öntvényeket, lenyomatokat, fényképeket és egyéb technikai úton készített kópiákat származékos tárgyi bizonyítékoknak* tartják annak ellenére is, hogy ezek „nincsenek egyetlen, azelőtt ismeretes büntetőeljárási törvénykönyvben a tárgyi bizonyítékfajták közé besorolva,

[19] Larin, A. Nekotorüe problemü teorii dokazatel'sztv. „Szocialiszticseszkaja Zakonnoszt". 1963. 8. sz. 53. old.

[20] Vinberg, A. I. Proizvodnüe vescsesztvennüe dokazatel'sztva i obrazcü dlja szravnitel'nogo isszledovanija v szovetszkom ugolovnom processze. „Szocialiszticseszkaja Zakonnoszt". 1966. 3. sz. 21. old.

[21] Arszen'ev, V. D. Voproszü teorii vescsesztvennüh... 92. old.

[22] Arszen'ev, V. D. Voproszü obscsej teorii szudebnüh dokazatel'sztv v szovetszkom ugolovnom processze. Moszkva 1964. 126. old.

[23] Bazanova, J. F. Neobhodimoszt' reglamentacii primenenija fotografii pri rasszledovanii presztuplenij. „Voproszü klasszifikacii szovetszkogo prava." Vüp. 3. Leningrád. 1960. 110. old.

[24] Vinberg, A. I. Dokazatel'sztvennoe znacsenie fotosznimkov i szpecial'nüh vidov kopij v szovetszkom ugolovnom processze. „Szovetszkaja kriminalisztika na szluzsbe szledsztvija." Vüp. 6. 1955. 49. old.

mivel azokat mesterségesen állítják elő a nyomozás során".[25]

Nem bizonyító tényt állít elő az eljáró hatóság, vagy szakértő, *amikor az eredeti tárgyi bizonyítékról származékost készít,* hanem a bűncselekmény elkövetése kapcsán keletkezett *bizonyíték formáját változtatja* meg, a tartalom optimális átvitelével. „A lenyomat, a minta, a fénykép, mint tárgy — és nem azok készítője — bizonyítja azt, hogy a lenyomat, a minta, a fénykép által rögzített nyom, illetve helyzet, tárgy a valóságnak, az anyagi világnak milyen formájú, külsejű része, illetve hol és milyen körülmények között helyezkedett el. Ezek tárgyi bizonyítéki jellege tehát alappal aligha vonható kétségbe. Viszont a rögzítés folytán nem eredeti, hanem származékos bizonyítékok lesznek."[26]

Valamely nyom kiöntésénél a nyomozó tartalmában nem állít elő új bizonyítékot, hanem transzformálja a meglevőket, s ez általános funkciójától nem idegen feladat, hiszen ugyanazt teszi, amikor jegyzőkönyvet készít akár a kihallgatásról, akár a szemléről, vagy más nyomozási cselekményről. Sőt, a származékos tárgyi bizonyíték készítésénél a ténybeli adatok új alakba való átültetése független a nyomozó szubjektív ítéleteitől, mentes a tudati átdolgozástól, míg ez pl. a jegyzőkönyvbe való átültetésnél sohasem kerülhető el.

Hatályos eljárási törvényünk joghézaga, hogy a lefoglalásra nem alkalmas stb. tárgyi bizonyíték rögzítési módjául csak a bűntettel kapcsolatos adatokat tartalmazó leírás és fénykép [Be. 73. § (2) bek.], illetőleg rajz vagy vázlat [Be. 141. § (1) bek.] készítését szabályozza és a nyomrögzítés (kiöntés, megmintázás stb.) egyéb, gyakorlatban kipróbált és bevált módszeréről említést sem tesz. Hasznos lenne a származékos tárgyi bizonyítékok készítésének részletesebb eljárásjogi szabályozása.

Kertész Imre

[25] Csel'cov, M. A. Szovetszkij ugolovnüj processz. Moszkva 1951. 186. old.

[26] Simor Pál. A tárgyi bizonyíték. „Kriminalisztikai tanulmányok." V. Budapest. 1966.

Az utólagos házasságkötés alapján keletkező apasági vélelem

A Csjt. rendszerében az apasági vélelem keletkezésének egyik esete, hogy a férfi a gyermek apjává az anyával történt utólagos házasságkötés során válik. (Csjt. 39. §.)

Az utólagos házasságkötéssel keletkezett apasági vélelmet a gyermek megszületése előtt kötött házasság apaságot keletkeztető hatásától nemcsak a szülés házasság előtti, vagy utáni ténye különbözteti meg. Sőt a két vélelmi tényállás között a különbségek olyan mértékűek, hogy az utólagos házasságkötéssel keletkező apasági vélelem intézménye sokkal inkább a teljes hatályú apai elismeréssel mutat hasonlóságot.[1] A házasságtól, mint apaságot keletkeztető ténytől az utólagos házasság alapján létrejövő vélelem többek között olyan alapvető kérdésekben tér el, mint hogy az utóbbi, tehát a már megszületett gyermekre irányadó szabályozás apasági vélelmet: korkülönbség, továbbá a mással szemben folyamatban levő apasági per, sőt Csjt. 43. §-on alapuló tartás esetében sem hozhat létre. A házassághoz viszonyítható azonban az a sajátosság, hogy rendszerint a családi jogállás rendezésével együtt a gyermek számára a tényleges családi nevelést is biztosítja. Az utóbbi hatás elérhető azonban az örökbefogadás útján, és bár csökkentett biztosítékokkal a mostohagyermek—mostohaszülő jogviszonyban is. (Rendkívül optimális esetben a szülők között létrejöhet házasság az apaság bírói megállapítása, méginkább a teljes hatályú apai elismerés után is.)

Az utólagos házasságkötéssel létrejövő apaság intézménye mint a Csjt. egységes apasági vélelem struktúrájának egyik esete, absztrakte azt célozza, hogy viszonylag egyszerű alakszerűségek mellett az a férfi váljon a gyermek apjává, akitől a nem házasságban élő anya gyermeke a közös házasságuk megkötése előtt is származott. A Csjt. mint általában a többi más tényállások alapján létrejövő apasági vélelmeknél, itt sem zárja ki, hogy a gyermek más férfitől származzon, amelynek csak az egyik esete, hogy az anya folytatott ugyan a vele utólagosan házasságot kötő férfival is a vélelmezett fogantatási időben nemi viszonyt, de más férfitől esett teherbe.

Szemben azonban például a bírói ítéleten alapuló apasági vélelemmel, ahol a szívességi vállalás valószínűségértéke igen csekély, az utólagos házasságkötéssel létrejövő apasági vélelem a leginkább tartalmazhat szívességi vállalást, amelyet a rendkívül egyszerű alakszerűség okvetlenül könnyíthet. Meg van ugyanis

[1] A Csjt. itt élesen szakított az 1946. évi XXIX tv. szabályozásával, amely még az elismerésnél kedvezőbb szabályozásként iktatta rendszerébe az utólagos házasságkötéssel keletkező apaságot.

annak a valószínűsége, hogy a nőt szerető férfi a házasság ünnepélyes alkalmából nem kívánja magát a nő számára kedves gyermektől olyan élesen elhatárolni, hogy az apasági vélelem beállása ellen kifejezetten tiltakozzék. Ilyen vállalásnak közömbösség is oka lehet, különösen pl. ha a gyermek állami gondozásban nevelkedik, ilyenkor a jogban sem eléggé jártas férfi a gyermek újbóli családba kerülésére, de esetleg tartási kötelezettségének keletkezésére sem számít. Bár szociológiailag lehetetlennek tűnik felmérni, de az apasági vélelem megdöntése iránt indult pereknek nem egyszer súlyos problémája éppen az utólagos házasság alapján létrejött vélelem megtámadása során észlelhető, rendszerint amiatt, hogy a házasság nem eléggé „hamar" romlik meg, s a férfi csak a nyitvaálló egy éves határidőn túl lép fel a vélelem megdöntése iránt.

Érdekes, hogy azok a szocialista családjogok, amelyek az apai elismeréshez az apaság valamennyi joghatását hozzáfűzik, rendszerint nem rendelkeznek külön az utólagos házasságkötés apasági vélelmet keletkeztető hatásáról. Az NDK kódex a házasságra a szovjet családi joggal hasonló módon akként utal, hogy az apasági elismerő nyilatkozat tehető az anyakönyvvezető előtt a gyermek szülei közti házasság előkészítése során, vagy a házasságkötés kapcsán is. (55. § 3. bekezdés.) Ezzel szemben általában kiemelkedő jelentősége van a gyermek egyenjogosítása e módjának azokban a jogrendszerekben, ahol különben nem, vagy csak csökkentettebb joghatállyal lehetséges a családi státusz rendezése, így pl. a jugoszláv alaptörvényben, vagy a családjogi alapelveket megelőző szovjet családjogban.

A Csjt. 39. §-a által szabályozott apasági vélelemnek a 37. §-ban írt elismeréssel való hasonlóságát emeli ki Nizsalovszky Endre is: „a házasságkötés az apai elismerésnek egyik formája, amitől ugyan abban eltér, hogy az anya és a gyermek hozzájárulása a teljes hatályához nem szükséges, abban azonban nem, hogy — bár hallgatólagos formában — akaratkifejtést igényel".[2] A férfi akarati aktusa itt abban fejezhető ki, hogy apaság vállalásának szándékával a gyermekről tudottan nem tesz kizáró kijelentést, az akarata tehát tudatos nemtevésben nyilatkozik meg. Ezt mutatja az is, hogy az anyakönyvvezetőnek a házasságkötést megelőző eljárás során figyelmeztetnie kell a vőlegényt az utólagos házasságkötés apasági vélelmet keletkeztető hatására. A kizáró nyilatkozatot a vőlegény a házasság megkötéséig teheti meg, annak visszavonására már nincsen mód. (Ar. 25. §.) Eme jognyilatkozat egyszerűsített természetére találóan jegyzi meg Nizsalovszky Endre, hogy szemben a teljes hatályú elismerés aktív jognyilatkozatával, a házasuló férfinak még valótlan kijelentést sem kell tennie ahhoz, hogy leszármazottjává tegyen olyan gyermeket, akinek a születéséhez valójában semmi köze sincsen.[3]

Az utólagos házasságkötés tehát mint apasági vélelmet létrehozó tényállás, lényege szerint elismerés, jogtechnikailag egyszerűsített formában.

A 39. §-on alapuló vélelem hatályosulásának több feltétele is van. Így feltétel az apai jogállás betöltetlensége, továbbá, hogy a férj a gyermeknél 16 évvel idősebb legyen, a gyermek létezéséről a házasság megkötésének időpontjában valóban tudjon, végül pedig, más férfi ellen a gyermek javára az apaság megállapítása, illetőleg a Csjté. 43. §-a alapján ne legyen folyamatban per. [Utóbbi feltételt a Csjté. 43. § (3) bekezdése írja elő.] Természetesen, ha e perek valamelyike az anyával utólagosan házasságkötő férfi és nem más férfi ellen van folyamatban, az nem zárja ki az utólagos házasságkötésen alapuló vélelem megvalósulását. Vele szemben ilyenkor az apasági per, illetőleg a Csjté. 43. §-on alapuló jogvita megszüntetésére kerül sor. Nizsalovszky Endre helyeselhető következtetése szerint nem zárhatja ki a 39. § (1) bekezdésének érvényesülését a folyamatban levő teljes hatályú apai elismerés sem, mert ilyen feltételt a 39. § (2) bekezdése már nem ír elő. „Az elismerés jogi folyamatának peren kívüli megindulása, a házasságkötéshez fűződő hatály beállását nem akadályozza meg, bár az elismerő apasága mellett nagyobb valószínűség szól, mint annak a pernek az apaság jogerős megállapításával való befejezése mellett, amelynek folyamatban léte a házasságkötés tárgyalt hatályát kizárja."[4] Bár az ilyen ütközések valószínűségét nagymértékben csökkenti az, hogy az apai elismeréshez fűződő vélelem megvalósulását az anya és más személyek hozzájárulásuk megtagadásával éppen a más férfival előkészületben levő házasságra tekintettel elzárják. Ha azonban a hozzájárulások szabályos formában jegyzőkönyvbe véve megtörténtek, e többletkörülmények már megakadályozhatják a 39. §-on alapuló apasági vélelem beállását, mert az elismerés anyakönyvbe való bejegyzése már csak regisztratív ténykedés, és így elmaradása sem hatálytmegvonó aktus.

A Csjté. 43. §-on alapuló igénynek hatályosulást kizáró körülményként való jogszabályi megfogalmazása nem egészen pontos. Ugyanis nem csupán e per folyamatban léte, hanem ugyanilyen alapon, az is kizárja az apai vállalás 39. §-on alapuló lehetőségét, ha más férfival szemben a jogvita jogerősen befejeződött és a bíróság tartási kötelezettséget állapított meg.[5]

[2] Nizsalovszky Endre: A család jogi rendjének alapjai: Bp. 1963. 309. old.

[3] Nizsalovszky: A család jogi rendje: i. m. 258. old.

[4] Nizsalovszky: A család jogi rendje: i. m. 384. old.

[5] Ugyanígy a Legfelsőbb Bíróság is kimondta, hogy a Csjté. 43. §-án alapuló tartási kötelezettség kizárja

Ez azonban ott önellentmondó megoldás, hogy az anyával utólagosan házasságot kötő férfinak, egyéb feltételek teljesülése, így a szükséges hozzájárulások megadása stb. után teljes hatályú apai elismeréssel lehetősége van a gyermek apaságának elvállalására, mert a 37. § sem a más férfi ellen folyamatban levő apasági perre, sem a Csjté. 43. §-on alapuló kötelezettségre nincsen tekintettel. A két szabályozás között az eltérés valószínűleg azt célozza, hogy az eléggé laza feltételek közé helyezett utólagos házasságkötésen alapuló apasági vélelem konstrukcióját valamelyest keretek közé szorítsa. A két elismerési forma között azonban sem jogdogmatikailag, sem a célszerűség alapján nem látszik indokoltnak az ilyen tartalmú különbségek pro futuró fenntartása, éppen az apasági vélelemnek egységes szerkezetére is tekintettel. Kétségtelen azonban, hogy az így bekövetkező szerkezeti egységesítés még jobban fokozhatja az anyára tekintettel, szívességből tett nem valós apai vállalásokat, ezért az apai elismerés és az utólagos házasságkötésen alapuló apasági vélelem feltétel azonosítása egyúttal megkívánja az utólagos házasságkötésen alapuló vélelmi szerkezet feltételeinek szigorítását is. Így felmerül a hozzájáruló nyilatkozatok szükségessége különösen a nagykorú gyermek részéről, aki a 39. § alapján keletkezett és számára sérelmes apasági vélelmet csak utólag és csak az apasági vélelem megdöntése útján háríthatja el.[6]

Miként már szó volt róla, nem feltétele ugyanis a 39. §-on alapuló apaság hatályosulásának, hogy ahhoz az anya, illetőleg a gyermek hozzájáruljon. Az anya hozzájáruló nyilatkozatának feleslegességét az a tapasztalati tény még indokolhatja, hogy a férfival való házasságra lépés szándéka valószínűsítheti az anyának egyúttal azt a szándékát is, hogy a férj legyen nem házasságból született gyermekének apja. Ha azonban az anyának ilyen belső elképzelése mégsincsen, akkor már itt is felmerül, hogy csak közvetve háríthatja el a 39. §-on alapuló apasági vélelmet. Így pl. azzal, hogy házasságot sem köt, vagy azt megelőzően más férfival szemben legalább Csjté. 43. §-on alapuló tartási pert tesz folyamatba. Ez a tulajdonképpen paradox módszerű védekezése van a gyermeknek is az utólagos házasságkötéssel keletkező, de részéről nem kívánt apasági vélelem keletkezésének elhárítására, amelyet azonban két körülmény is nehezít. Egyrészt az, hogy a gyermek önállóan apasági pert, még inkább — az anya jogán is érvényesíthető — tartási pert csak meghatározott életkorban tehet folyamatba. Másrészt még az anyával házasságot kötő férfival szemben ilyenkor esetleg a házasságkötést is helytelenítő nagyobbkorú gyermek jogainak gyakorlását gátolhatja, hogy nem tudja bizonyosan a házasság megkötésének időpontját sem. Ma már egyre inkább elháríthatóvá a nem házasságból történt születés diszkriminatív veszélye végső soron más, társadalmi eszközökkel is. A változott társadalmi viszonyok között már legalább a nagykorú gyermek számára biztosítani kellene, hogy az apai jogállás betöltésénél legyen lehetősége nyilatkozattételre utólagos házasságkötés esetében is.

Az 1946. évi XXIX. tv., de a Csjt. hatálybalépése óta kialakult bírói gyakorlat is arra mutat, hogy a törvényhozónak az az elképzelése, amely szerint az apaság e formájával azok fognak élni, akik különben is a gyermekek nemzői, nem mindenben realizálódott. Nizsalovszky Endre is több pregnáns példát hoz fel az e téren észlelhető fonák tényállásokra.[7]

Mind a gyermek, mind pedig az apa oldalán esetenként felmerülő konfliktusok veszélye alapján kérdéses, hogy a nem házasságon alapuló apasági vélelmek viszonylag széles hazai

a 39. § hatályosulását. „A hivatkozott törvényhely helyes értelmezése azt jelenti, hogy ha az érdekelt kiskorú tartása iránt per van folyamatban, már az a jogállapot egymagában a férj apaságának, kizártságának megállapítására elegendő, fokozottabban érvényesül e jogelv még inkább, s ilyen kizáró hatást kell tulajdonítani az esetben, ha a gyermektartási kötelezettséget jogerős bírói ítélet állapította meg." [P. törv. 22. 739/1957.] A 39. § (1) bek. b) pontjában írt feltételnél pedig a Legfelsőbb Bíróság más férfi ellen indult apasági perben foglalt állást a férj 39. §-on alapuló apasági vélelmének értékelése tekintetében, s megállapította, hogy a férjjel szemben az apasági vélelem nem állhatott be, mert annak ellenére, hogy a férj az (utólagos) házasságkötés alkalmából apaságot kizáró nyilatkozatot nem tett, a gyermeknél csak 14, 10 hó és 26. nappal idősebb. (P. törv. 21 417/1959.)

[6] A Csjt. 39. §-ának szempontjából a felnőtt nagykorú gyermek kifejezett tiltakozásának sincsen relevanciája. Ilyen értelmezésre jut a Legfelsőbb Bíróság is. A PK 121. sz. állásfoglalás szerint: „A Csjt. nem tartalmaz a nagykorú gyermek családjogi helyzetének utólagos házasságkötéssel való rendezésére megszorító rendelkezéseket. Ezért az utólagos házasságkötés hatálya a Csjt. 39. §-ának (1) bekezdésében megállapított feltételek mellett a nagykorú gyermekre is kiterjed. A nagykorú gyermek az apaság vélelmét az arra vonatkozó rendelkezések szerint megtámadhatja". (PEH 313. old.)

[7] Az 1946. évi XXIX. sz. tv. indokolása szerint a házasságon kívül szülő nő utólagos házasságot a legtöbb esetben gyermeke atyjával köt: ettől eltekintve a férjtől el lehet várni annyi gondosságot, hogy a saját érdekében bejelenti az anyakönyvvezetőnek, ha jegyesének a házasságkötés előtt született gyermeke nem tőle származik. Nemzetgyűlés Irományai: 335. old. Nizsalovszky Endre több szemléletes példát hoz fel az utólagos házasságkötéssel keletkezett apaság intézményeinek társadalmi fonákjaira. Megszívlelést érdemel, az a megfigyelése is, hogy gyakran tönkremehet az a házasság, amelyben a mástól származó gyermek gyakrabban játszik bomlasztó, mint összetartó szerepet. A házasság felbontása után viszont megmarad egy nemcsak vérségi, hanem most már erkölcsi tartalmat is nélkülöző apa gyermek jogviszony, amelytől az apa érthetően mindenáron szabadulni igyekszik. Dr. Nizsalovszky Endre: A nem házasságból született gyermek jogállásának újabb fejleményei. Állam és Jogtudomány 1968. XI/2. 325. old. Nizsalovszky Endre szerint az ügyész jogainak kiszélesítésével is el lehet kerülni a nem kívánatos helyzeteket. De a megtámadás feltételeinek módosítása akkor is felmerülhet, ha az utólagos házasságkötésen alapuló apaság intézményét pru futoro megszigorítanánk.

skálája mellett egyáltalán indokolt-e még az apasági vélelem e tényállását a jövőben is fenntartani, vagy pedig kívánatos az önkéntes apai vállalások lehetőségét, csak a teljes hatályú elismerés keretébe szorítani? Az apasági vélelem utólagos házasságkötéssel megvalósuló tényállásának fenntartása ellen szólhat az is, hogy e forma legfőbb társadalmi tartalma rendszerint azokban az országokban nélkülözhetetlen, amelyekben a nem házasságból született gyermek státuszának rendezésére csak viszonylag szűk jogi lehetőségek mutatkoznak. Az utólagos házasságkötésen alapuló apasági vélelem megszüntetése, vagy fenntartása szempontjából lényeges lehet a hazai szokások szerepe. Így az, hogy mennyivel szívesebben és gyakrabban választja a lakosság a gyermek státusza rendezése szempontjából ezt a formát, mint a teljes hatályú apai elismerést? Az erre irányuló hatályosulási vizsgálat nélkül is kétségtelen azonban, hogy az utólagos házasságkötés alkalmával tehető apai elismerés rendelkezik társadalmi értékkel. Ez korántsem abban jelentkezik, hogy egyszerű formák között válhat a gyermek valódi apja jogilag is apjává gyermekének. Ugyanis az utólagos házasságkötéssel keletkező apasági vélelem feltételeihez viszonyítva nem elviselhetetlenebbül bonyolultabb a teljes hatályú elismerés sem. De a házasságkötés ünnepélyességének, a házastársak között fennálló érzelmi kapcsolat családszilárdító erejének az apai vállalás tekintetében is lehet jelentősége.[8] Nem tartható azonban ma már jogpolitikai érdeknek, különösen válásaink magas számának ismeretében, hogy mindenáron szoros családi kapcsolatba zárjunk valódi kapcsolatot nem mutató apákat és gyermekeket. Éppen ezért az utólagos házasságkötés által keletkező apasági vélelem feltételeinek az apai elismerés 37. §-ában szabályozott formáihoz való közelítése látszana kívánatosnak. Ennek a jelenlegi szabályozáshoz viszonyítva minimális többlet feltétele volna, hogy a férfi legalább pozitív irányú nyilatkozattal ismerje el az apaságát. Maximális többlet feltétele lehetne, hogy a házasságkötés alkalmából, azzal egybekötve a 37. §-on alapuló valamennyi feltétel biztosítását megkívánnánk. A férfi által pozitív irányban teendő elismerő nyilatkozat egyrészt a vállalás tudatosságát növelheti, másrészt elejét veheti az olyan vitáknak, hogy „tudott-e" a férj a gyermek létezéséről a házasság megkötése alkalmából. Mindenképpen kívánatosnak látszik továbbá legalább a nagykorú gyermek beleegyezésének a megkívánása is. Természetesen ez a konstrukció, éppúgy mint a teljes hatályú apai elismerés sem zárná ki a szívességi vállalás lehetőségét, de a vállalás tudatosságának fokozása mégis korlátozhatja a túlságosan jóhiszemű, de egészen megfontolatlan gesztusokat.

Még inkább lehetőség volna a megfontolatlanul létesített apasági vélelem elkerülésére, ha az utólagos házasságkötés lehetőséget adna a férfinak a nem tőle származó gyermek egyidejű örökbefogadására, esetleg egyszerűsített formák között. Az anyával házasságot kötő férfi szándéka, ha valójában nem vérszerinti apja a gyermeknek, nem egy alkalommal éppen csak a jogilag is formába öntött, tartós, de nem minden esetre végérvényes szülő—gyermek kapcsolat létesítésére irányul. Nizsalovszky Endre arra is rámutat, hogy az ilyen tartalmú konstrukció az örükbefogadás és az apasági vélelmen alapuló családi jogállás ilyenkor elképzelhető ütközéseit is rendezné.[9] Ugyanő a hatályos szabályozás alapján azt is felveti, hogy az örökbefogadás megakadályozza a Csj. 39. §-ának hatályosulását. A Csjt. 54. §-a azonban az örökbefogadás hatálytalanná válása eseteként kifejezetten szabályozza nemcsak a teljes hatályú apai elismerés, hanem az utólagos házasságkötéssel beálló apasági vélelem keletkezését is. Ezért az örökbefogadó férfinak az örökbefogadott gyermek anyjával való házasságkötés a Csjt. 54. §-ának külön megerősítő szabályaira tekintettel annak ellenére létrehozhat apasági vélelmet, hogy egyébként az örökbefogadó nyilatkozat pozitív irányú akaratkifejtés, az utólagos házasságkötés apaságot keletkeztető nyilatkozata pedig jelenleg hallgatólagos, tehát nemtevésben megnyilvánuló akarati aktus. (Ebben a szabályozásban kétségtelenül található ellentmondás, ugyanis miként Nizsalovszky Endre rámutat az örökbefogadói nyilatkozattal az örökbefogadó — ha egyébként választhatna az apasági elismerés mellett is — eléggé határozottan kinyilvánítja a gyámhatóság előtt, hogy a gyermeket nem tartja a magáénak. Ilyenkor valóban feltehető volna, hogy a házasságkötéssel a gyermeket ennél szorosabb, tehát vérszerinti kapcsolatba nem kívánja sajátmagával hozni.[10] Világosabb a Csjt. 54. §-ának érvényesülése, ha a gyermeket nem az anyával — utólagosan — házasságot kötő férfi, hanem más férfi fogadta örökbe. Ebben az esetben nincs meg a férfi különböző jogi aktusaiban foglalt akarati ütközés lehetősége. Az örökbefogadás, még akkor sem apasági vélelem keletkezését meggátló körülmény, ha a

[8] Napjainkban a legtöbb házasságot érzelmekre alapozva kötik. Vö.: Csiky Ottó: A modern házasság problémái: Bp. 1965. 123. old. és folyt.

[9] Nizsalovszky: A család jogi rendje: i. m. 377. old. Az örökbefogadásnak és az apai elismerésnek az ütközését a 39. § szempontjából Bacsó Jenő is ezzel ellentétesen vezeti le. Dr. Bacsó Jenő: Az örökbefogadás: Bp. 1968. 197. old.

[10] Nizsalovszky Endrének az a fejtegetése, amely szerint az utólagos házasságkötés csupán a férfi nem tevésben megnyilatkozó elismerése ellenére is csak lazít az örökbefogadás hatályán, mert felélesztí az anya szülői jogait, de a hallgatással nem lehet a vérszerinti szülői minőség beállását az örökbefogadás hatálytalanná válásának terhére megállapítani, pro futuro azonban okvetlen figyelmet érdemel. Ő is lehetségesnek tartja azt, hogy a házasuló örökbefogadó a házasságkötés után is bármikor a gyermek teljes hatályú elismerésével a vérszerinti apa helyzetébe helyezkedjen, s így a hatálytalanítsa az örökbefogadást.

gyermeket egyébként az örökbefogadó vérszerinti gyermekének anyakönyvezik.[11] Hatályos jogunk szerint tehát az örökbefogadás a nehezebben, csak valótlansága esetében megszüntethető vérszerinti kapcsolattal szemben nem éri el a vérszerinti leszármazáson alapuló családi jogállás rangját. Okvetlenül helyes volna azonban, miként Nizsalovszky Endre kifejti, ha az örökbefogadó az örökbefogadott gyermek anyjával való utólagos házasságkötés alkalmával külön figyelmeztetést kapna arra, hogy az örökbefogadási viszonyt hatálytalanná teszi és a gyermeket az örökbefogadás ellenére saját, vérszerinti gyermek jogállásába helyezi a nemtevésben megnyilvánuló elismerő nyilatkozata. Ilyen anyakönyvvezetői gyakorlathoz külön törvényi felhatalmazás sem szükséges, ma is beilleszthető a házasságkötésnél szokásos egyéb felvilágosítások közé.

A Csjt. 39. §-a alapján létrejövő apasági vélelem jelenlegi megoldásának még egy problémája az érvénytelen házasság esetében mutatható ki. Az apasági vélelem egységességéből az következne, hogy az apasági vélelem egyik tényállása szempontjából sem lehetne helye különbségtételnek a házasság érvényes, vagy érvénytelen volta szerint. Ezért is helyezkedik Rády Géza arra az álláspontra,[12] hogy az 1946. évi XXIX. tv. szabályozásával egyezően a Csjt. 39. §-a sem tesz különbséget az érvényes, vagy érvénytelen utólagos házasság jelentősége között. A közeli rokonság vagy a férfi bigámiája miatt beálló érvénytelenség eseteiben ez az álláspont törésmentesen érvényesíthető az érvénytelen utólagos házasságkötés apasági vélelmet keletkeztető hatályára is. A nő kettős házassága miatt bekövetkezett érvénytelenség esetében azonban apasági vélelemről nem is lehet szó, mert hiányzik a 39. §-nak az a feltétele, hogy a gyermek apai jogállása üres legyen. Más a helyzet természetesen, ha az első férjjel szemben előzőleg az apasági vélelem megdőlt. De nem problémamentes a 39. §-on alapuló apasági vélelem sorsa akkor sem, ha az érvénytelenség cselekvőképtelenség miatt következne be, s különösen, ha a cselekvőképtelenség a férfi oldalán jelentkezik. [Csjt. 9. § (1) bekezdése.] A nő oldalán jelentkező cselekvőképtelenség, annak következtében, hogy az utólagos házasságkötésen alapuló apasági vélelem hatályához az anya hozzájárulására nincsen szükség, más megítélés alá vonható, bár ez sem vitathatatlan. A törvényhozó ugyanis, amikor az anya hozzájárulásának az apasági vélelem e fordulatánál nem tulajdonít jelentőséget, abban a feltételezésben van, hogy az anya cselekvőképes, illetőleg viszonylagosan ilyenné teszi őt az, hogy a házasságkötéséhez a gyámhatóság hozzájárult. A férfi cselekvőképtelenségének esetében azonban okvetlenül helytálló Nizsalovszky Endrének az az okfejtése, hogy akaratkifejezésre való képtelensége miatt az elismerő nyilatkozattól egészen el van zárva.[13] E nézetét támogathatja, hogy míg a házasság alapján keletkező apasági vélelemnél az apaság vállalása tekintetében a házasságkötési szándékon túlmenő akarati többlet akkor sem szükséges, ha a nő előrehaladott terhes állapotban van, az utólagos házasságnál az apasági vélelem beállásához a már megszületett, de nem házasságból származó gyermek apaságának tudatos akarati vállalása — a hallgatás formájában is — kimutatható szükségszerűség. Osztható tehát Nizsalovszky Endrének az a nézete, hogy a házasság érvénytelenségétől függetlenül is lehet arra hivatkozni, hogy az ahhoz kapcsolódó elismerés cselekvőképtelenség okából érvénytelen, hogy tehát az anya házasságának hatálya a gyermekre nem terjed ki. E megoldás csupán akkor lehet vitás, ha az utólagos házasságot korlátoltan cselekvőképes kiskorú személy köti. Ilyenkor a 10. § (2) bekezdése alapján a házasság is érvényessé válhat, ha a gyámhatóság az engedélyt a nagykorúság korhatárának elérése előtt pótlólag megadja, vagy a házastárs a házasságot a korhatár elérése után helybenhagyja. Mivel a gyámhatósági engedéllyel házasságot kötő korlátoltan cselekvőképes kiskorú férfi számára az utólagos házasságkötéssel keletkező apasági vélelem hatályához a törvényes képviselő, illetőleg a gyámhatóság hozzájárulását a 39. § nem írja elő feltételként, ilyenkor az a paradox jogi helyzet állhat elő, hogy az utólag érvényessé vált házasság ténye ütközik a 39. § megtámadásának lehetőségével.

A házasság érvénytelenségének kimutatása nélkül az apasági vélelem elhárításának a 39. § (2) bekezdésén alapuló lehetősége is problematikussá válhat. (E helyzeten csak közvetve segíthet az, hogy célszerű, ha a gyámhatóság esetleg nem engedélyezi az olyan kiskorú férfinak a házasságkötését, aki ezáltal nem tőle származó gyermek apai jogállásába kerülhet, de ez aligha megnyugtató megoldás.)

Mivel a kiskorúság okából korlátoltan cselekvőképes férfi részéről a legegyszerűbben az ún. negatív megállapítási kereset háríthatja el a nemkívánatos apasági vélelmet, e megtámadás lehetősége is határozottabbá válna, ha pro futuro a pozitív formában tett akarati kijelentés érvénytelenségét kellene kimutatni.

Csiky Ottó

[11] Miként arra Bacsó Jenő mutat rá, ilyenkor gondot okozhat azonban az apasági vélelem anyakönyvezése, az az anyakönyvbe közvetlenül nem vezethető be, hanem külön kell nyilvántartani. E körülmény kétségtelen nehézkességét Bacsó Jenő találóan mutatja ki, de egyben éppen e példa is arra mutat, hogy az apaság létrejötte szempontjából az anyakönyvbe való bevezetés csak regisztratív erővel bír. Bacsó: i. m. 324. old.

[12] Bacsó—Rády—Szigligeti: A családjogi törvény Bp. 1955. 183. old.

[13] Nizsalovszky: A család jogi rendje: i. m. 309. old.

Az ügyfél-minőség feltételei és kerete a munkaügyi döntőbizottsági eljárásban

A dolgozó és a vállalat közötti ellentéteknek a társadalmi érdek alapján történő feloldásával szembeni igény, a munkaügyi vitát eldöntő szervek fórumrendszerének tervbe vett részleges reformja és a munkajog eljárási kérdései elméleti feldolgozásának viszonylagos lemaradása arra ösztönöznek, hogy irodalmilag is behatóbban foglalkozzunk a munkaügyi viták kérdéseivel. A szintézisre egyenlőre kevésbé alkalmas munkaeljárásjogi vizsgálódások folytán a lényeges részletkérdések feldolgozása tekinthető különösen időszerűnek. Ezek sorába tartozik az ügyfél jogállása a munkaügyi vitában. Az alábbiak során a fél jogállásának statikus elemeit tárgyaljuk a következő kérdéskörökben: *1.* A panaszos és más ügyfelek. *2.* A vállalat mint panaszos. *3.* Több személy a panaszos, illetőleg az ellenérdekű fél pozíciójában. *4.* Jogutódlás a fél személyében.[1]

1. A panaszos és más ügyfelek

Az ügyfél (fél, felek) fogalmával összefüggésben a munkaügyi viták körében is két alapkérdés tehető fel: az egyik arra vonatkozóan, hogy *kik* lehetnek a felek, a másik pedig, hogy *mi* az ügyfél-minőség lényege, jogi tartalma. Az első kérdés inkább tekinthető tételes jogiértelmezési problémának, semmint elméletinek, s talán ezzel magyarázható, hogy e téren — kifejezett irodalmi állásfoglalások hiányában is — mintegy jogászi közmegegyezés alakult ki. A munkaügyi döntőbizottság előtt folyó eljárásban eszerint félnek minősül a panaszos és az ellenérdekű fél.

Kérdés, ki lehet panaszos, illetőleg ellenérdekű fél. A munkaügyi döntőbizottság eljárásában a panaszosi fellépés lehetősége az anyagi jogi szabályokkal kapcsolatban álló hatásköri rendelkezések alapján állapítható meg. Ezek szerint panaszt — tipikusan — a dolgozó terjeszthet elő a 9/1967. (X. 8.) MüM számú rendelet (a továbbiakban: MüM Vr.) 1. § (2) bekezdés a) és b) pontjaiban foglalt dolgozói csoportok kivételével. A dolgozói minőség értelmezése körül a határhelyzetekben merültek fel az elmúlt egy-két évtizedben jogértelmezési kérdések, melyek közül jelenleg is nyitottnak egyedül a javító-nevelő munkára ítélt állampolgár személye tekinthető. Anélkül, hogy a javító-nevelő munka általános kérdéseit érintenénk, rá szeretnénk mutatni arra a kettősségre, amely különböző fórumokon a javító-nevelő munkára ítélt személy jogviszonyainak megítélését illetően kialakult. Találkozunk olyan álláspontokkal, melyek szerint az ilyen személy anyagi felelőssége a munkajog szerint áll fenn, az ebből keletkező jogvita azonban a polgári eljárásjog szerint folyik le.[2] Ismeretes az az álláspont is, hogy a javító-nevelő munkára ítélt személy nem alanya ugyan a munkajogviszonynak, de különböző megfontolások szólnak amellett, hogy a vele kapcsolatos jogviták a munkaügyi viták szabályai szerint kerüljenek elintézésre.[3] Az idevonatkozó rendelkezések tartalmilag és általában a dolgozó státuszába helyezik a javító-nevelő munkára ítélt személyt, aki munkaszerződés nélkül ugyan, de ténylegesen tagja egy adott kollektívának. Ezért úgy véljük, hogy a javító-nevelő munkára ítélt személy és a vállalat között a tágan értelmezett munkavégzéssel összefüggésben felmerült jogvita a munkaügyi döntőbizottság elé tartozik.

A dolgozók egyik kategóriája: a polgári jog szabályai szerint korlátozottan cselekvőképes munkavállalók esetében merülhet fel az a probléma, hogy az ilyen dolgozók önállóan léphetnek-e fel a munkaügyi döntőbizottság előtt. A szocialista munkajog irodalmában többek által is kifejtett az a vélemény, hogy a dolgozó jogalanyisága általában mind a jogképességet, mind a cselekvőképességet magában foglalja[4] — úgy véljük — a magyar munkajogi szabályozás eljárásjogi szférájára is érvényes. A MüM Vr. 14. § (3) bekezdésének idevonatkozó szabálya szerint „a fiatalkorú dolgozó érdekében törvényes képviselője meghatalmazás nélkül is eljárhat". Az idézett szabály véleményünk szerint nem korlátozza, szűkíti kategórikusan a fiatalkorú munkavállaló munkaeljárásjogi cselekvőképességét, hanem alternative arra ad módot, hogy *vagy* önállóan eljárhat a fiatalkorú dolgozó mint panaszos, *vagy* pedig a törvényes képviselő (a képviselt személy akaratától függetlenül is) panaszt nyújthat be, illetőleg a fiatalkorú panaszos képviselőjeként a megindult eljárásba bekapcsolódhat. A kérdéses rendelkezés logikailag annyiban nem teljes, hogy a nagykorú, de korlátozottan cselekvőképes dolgozók törvényes képviseletét nem fogja át, meggyőződésünk szerint azonban ezen a téren a kiterjesztő jogértelmezésnek nem lehet akadálya.

[1] Szerző a felek jogállásának dinamikus oldalát, különösen a munkaeljárásjogi cselekményeket, ideértve a panasz előterjesztését is, önálló s a Jogtudományi Közlöny következő számában megjelenő tanulmányban fogja tárgyalni.

[2] *Nigriny* Elemér—*Máltás* György: Munkaügyi viták a gyakorlatban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1966. 17. old.

[3] *Nagy* László: A munkaügyi viták szabályai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1969. 34. old.

[4] *Weltner* Andor: A szocialista munkaszerződés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1965. 128. és köv. old.

Akár a fiatalkorú, akár a nagykorú, de korlátozottan cselekvőképes dolgozó törvényes képviselője kezdeményezze is a munkaügyi vitát, illetőleg lépjen fel a dolgozó képviselőjeként a megindult eljárásban, a képviselt személy cselekvőképességét a törvényes képviselő ténykedése nem korlátozhatja, minthogy a dolgozói cselekvőképesség két kivételtől eltekintve [Mt. V. 9. §, Mt. 30. § (2) bekezdés] a fiatalkorú és a (polgári jogilag) korlátozottan cselekvőképes dolgozók esetében is teljes körű.

A panaszosi pozíciót nemcsak a dolgozó és a javító-nevelő munkára ítélt személy töltheti be, hanem — ide nem értve a vállalatot — más jogalanyok is: a dolgozó jogutóda és a tanulmányi szerződést kötő személy is, feltéve, hogy a vita a munkaügyi döntőbizottság elé tartozik, illetve a szerződött tanuló nem a vállalat dolgozója. Anélkül, hogy a panaszindítás konkrét feltételeinek elemzésébe bocsátkoznánk, jelezni kívánjuk azt az álláspontunkat, hogy sem a dolgozó jogutóda, sem a szerződött tanuló által kezdeményezett jogvitát tartalmilag nem tekintjük munkaügyi vitának, s így az — nézetünk szerint — helyesen a polgári eljárásjog hatálya alá tartozik.

A panaszosi pozíció „munkáltatói" oldalán nem tapasztalható a „dolgozói" oldalhoz hasonló és elvileg nem helyeselhető kettősség. Ennek részben az is oka, hogy a munkáltatói jogképesség lényegében a polgári jogi jogképességgel azonos körben áll fenn.[5] Mégsem állítható, hogy bármely polgári jogi alany panaszosként felléphet, mert a kivételes munkáltatói „aktorátus" tárgyi feltételei nagyrészt olyan természetűek, hogy a munkaügyi döntőbizottság előtt panaszosként ebben a kivételes körben is általában a szocialista jogi személyek léphetnek fel. [Eltérő helyzet csupán a kárfelelősség köréből származó jogviták esetén található az Mt. V. 124. § (1) bekezdése alapján.]

Panaszosként a munkaügyi döntőbizottság előtt a szakszervezet, illetőleg az ügyész is eljárhat. A szakszervezet panaszosi pozíciója minőségileg különbözik attól a helyzettől, amikor a szakszervezet a dolgozó képviseletében jár el. Nézetünk szerint a szakszervezet a *vétójog* gyakorlása által válhat panaszossá a TMDB előtt induló eljárásban. Kérdéses lehet, hogy a szakszervezet — vétó-joga alapján — a javító-nevelő munkára ítélt személy, a szerződött tanuló és a dolgozó jogutóda érdekében terjeszthet-e elő panaszt? Álláspontunk szerint a szakszervezet a vállalattal szerződött tanuló és a dolgozó jogutóda érdekében panaszt nem terjeszthet elő, mert a szóbanforgó személyek nem tagjai az ellenérdekű fél, a vállalat által irányított kollektívának, a jogvita tárgya pedig nem a munkaviszonyon, hanem a vállalat és a jogutód, illetőleg a tanuló közötti polgári jogi viszonyon alapul. A javító-nevelő munkára ítélt személy sem tagja ugyan formailag-jogilag a kollektívának, de jogállásának számos tartalmi eleme és a ténylegesség alapján kollektíva-tag, akinek jogsérelme nem a munkajogviszonyt, de a tényleges munkaviszonyt érinti. Ilyen megfontolásokat tartva szem előtt, a javító-nevelő munkára ítélt személy érdekében elismerhetőnek látszik a szakszervezet munkajogi aktorátusa.

Az ügyész sem csupán panaszosként lehet a munkaügyi vita részese: fellépés formájában, fellebbezési jogával élve, új eljárás kezdeményezőjeként, illetőleg óvást előterjesztve gyakorolhatja törvényességi felügyeleti jogkörét. Az ügyészi jogosítványok közül azonban csupán a panasz benyújtása és az új eljárás kezdeményezése tekinthető olyannak, amely az ügyész fél-minőségét létrehozza. A fellépés, fellebbezés, illetőleg óvás eseteiben ugyanis, bár az ügyész eljárási cselekményei rendszerint valamelyik fél érdekeit is szolgálják, az ügyészi részvételnek nincs anyagi jogot érvényesítő tartalma, így azok az ügyész fél-pozícióját nem alapozzák meg. Az ügyész panaszelőterjesztési joga elvileg korlátlan: a munkaügyi döntőbizottsági eljárás bármely lehetséges ügyfelének érdekeit szolgálhatja, illetőeg az említett szerv hatáskörébe tartozó bármely ügyre vonatkozhat. Igaz, a MüM Vr. 14. § (4) bekezdése az ügyészi panaszelőterjesztést a vállalat ,illetőleg a dolgozó érdekeihez köti, azonban a magasabb rendű jogforrás, az Mt. V. 108. § (2) bekezdése effajta korlátozást nem fogalmazott meg.

Az *ellenérdekű fél* pozíciójában lényegében ugyanazok a személyek lehetnek, mint a panaszos pozíciójában. Az ügyész és a szakszervezet az alapeljárásban azonban nem lehet ellenérdekű fél. Ha az eljárásvesztes (materiális jogosult) panaszos kezdeményez *új eljárást*, az ügyész, illetőleg a szakszervezet félként való megidézése több okból sem indokolt. A „jogosítotti" oldalon való szereplés főszabály szerint önként vállalt, s nem rákényszerített, s ez alól a főszabály alól jogunk csupán azt a kivételt ismeri, amikor az ügyész, illetőleg a szakszervezet panaszindítása folytán a munkajogviszony alanyának félként való szereplése kötelező. Végül az ügyész, illetőleg a szakszervezet álláspontja a jogerős határozattal való egyetértésként is értelmezhető az új eljárás kezdeményezésétől, illetőleg az óvástól való tartózkodás folytán. Más a helyzet, ha az új eljárást az ellenérdekű fél kezdeményezi. Ilyenkor az ügyész, illetőleg a szakszervezet által előterjesztett, támogatott és a munkaügyi döntőbizottsággal jogerősen elismertetett anyagi jogi igény kerül mintegy szorongatott helyzetbe, s ezért helyénvaló, hogy az anyagi jogi jogosult mellett félként vegyen részt az új eljárásban az a szerv is, amely a munkajogi igényt az alapeljárásban magáévá tette.

Végelemzésben tehát a fejezet élén feltett arra az első kérdésünkre, hogy *ki* lehet a mun-

[5] *Weltner:* im. 157. old.

kaügyi döntőbizottság eljárásában fél, az alábbi részletező válasz adható: a munkaügyi döntőbizottság eljárásában panaszos lehet a dolgozó (quasi dolgozó), az ügyész és a szakszervezet. A munkáltatói jogalanyisággal rendelkező személy, a dolgozó jogutóda és a szerződött tanuló kivételes körben léphetnek fel panaszosként. Az ellenérdekű fél pozíciójában általában a munkáltatói jogalanyisággal bíró jogalany, kivételesen a dolgozó (quasi dolgozó), ennek jogutóda, illetve a vállalattal szerződött tanuló, az ügyész és a szakszervezet állhat.

Kíséreljük meg a választ ezek után arra a kérdésre, hogy mi az ügyfél-minőség lényege, jogi természete a munkaügyi döntőbizottság eljárásában. A felek felsorolásából és a felek elemzéséből részben már kitűnt, hogy a szóban forgó ügyfélfogalom nem építhető az ún. materiális ügyfél ismérveire, illetőleg a fél anyagi-munkajogi jogosultságára vagy kötelezettségére. Ezt ugyanis egyfelől az ügyész és a szakszervezet panaszelőterjesztési joga zárja ki, másfelől pedig az a körülmény, hogy a munkajogviszony alanyain kívüli személyek is (a javító-nevelő munkás, a jogutód, a szerződött tanuló) félként szerepelhetnek a munkaügyi döntőbizottság előtt folyó eljárásban. Nem alapulhat azonban kizárólagos jelleggel az ügyfélminőség az anyagi-munkajogi jogosultsághoz vagy kötelezettséghez fűződő alanyi viszonyon azért sem, mert a munkaügyi döntőbizottság elé — szűk körben — a szorosan vett, munkajogviszonyon kívüli, bár azzal összefüggő jogviták is tartoznak. Ugyanakkor panasz előterjesztésére ténylegesen akkor is sor kerülhet, ha a felek között esetleg nincs is jogviszony, illetőleg a jogviszony nem a munkaügyi döntőbizottság elé tartozik, avagy a panaszos igénye egyáltalán nem tartozik jogvitás útra stb. Ilyen esetben viszont mégsem állítható, hogy a munkaügyi döntőbizottság eljárására nem került sor, vagy, hogy az eljárásban felek nem szerepeltek. Ezeknek a megfontolásoknak a jegyében a szóban forgó fogalmat oly módon alakíthatjuk ki, hogy az mintegy szintézise legyen a *teljesített* panaszra alapozó absztrakt anyagi jogi szemléletnek és az elutasított, illetőleg más szervhez áttett panasz konkrét ténylegességére alapozó szemléletnek. Eszerint a munkaügyi döntőbizottsági eljárásban a fél olyan eljárásjogi jogalany, aki állítja, hogy az említett szerv hatáskörébe tartozó anyagi jogi (munkajogi) igényt a saját nevében érvényesít, illetőleg aki ellen ezt az igényt érvényesítik.[6]

2. *A vállalat mint panaszos*

Amellett, hogy a munkajogviszony alanyai számos esetben egyenrangúak, a munkajog jelentékenyebb számban ad felhatalmazást a vállalat részére a munkajogviszony egyoldalú alakítására. Ebből következően a munkaügyi vita rendszerinti kezdeményezője a dolgozó. Munkajogunk azonban néhány esetben a vállalat számára is biztosítja a panaszosi pozíciót. Ezek az esetek:

— a dolgozó károkozásának gondatlan bűncselekményként minősítése iránti [Mt. V. 95. § (3) bekezdés] panasz; — a tanulmányi szerződés[7] megszegése a dolgozó részéről [Mt. V. 15. § (3) bekezdés]; — a dolgozónak újítási díj címén járó anyagi elismerésével kapcsolatos [MüM Vr. 63. § (1) bekezdés e) pont]; illetőleg — a dolgozó lakásépítéséhez nyújtott támogatással összefüggő [3/1969. (I. 24.) PM—ÉVM—MüM számú együttes rendelet 10. § (2) bekezdése] panasz.

Az Mt. V. 95. § (3) bekezdése értelmében, az ott írt feltételek fennforgása esetén a munkaügyi vitát intéző szerv dönti el, hogy a kár a felelősség mértéke szempontjából *gondatlan bűncselekménnyel okozottnak* minősíthető-e. Ebben az esetben a munkaügyi eljárásra a vállalat panasza alapján kerül sor, melyben a vita kizárólag a károkozás jogalapja körül forog. A gondatlan bűncselekménnyel okozott kár miatt előterjeszthető panasz feltételeinek szabályozása nem tekinthető minden szempontból megnyugtatónak. Az a körülmény ugyanis, hogy a dolgozó munkaviszonyának megszűnése miatt társadalmi bírósági eljárásra sor kerülhet vagy sem, merőben esetleges, ugyanakkor az említett eljárások lefolytatásának lehetetlenülése a kárfelelősség szempontjából véletlenszerű mozzanattól függ. Kétségesnek érezzük a figyelmeztetés eseteitől függő panaszindítási lehetőség jogpolitikai megalapozottságát is. A nyomozó hatóság, illetőleg a szabálysértési hatóság az ügy kellő felderítése után, a bűntettek, illetőleg a szabálysértések megítélésében szerzett komoly tapasztalatok birtokában dönt egy olyan eljárásban, amelyben jogorvoslati lehetőség is biztosított. Ilyen körülmények között a munkaügyi döntőbizottsági hatáskör aligha nyújt egyenlő vagy nagyobb biztosítékot a büntetőjogi, illetőleg államigazgatási jogi szakkérdés helyes elbírálására nézve, mint a nyomozó hatóság, illetőleg a szabálysértési szerv eljárása.

A megbeszélt jogszabálynak az eljárás folytatását gátló okokkal kapcsolatos rendelkezése nem egészen következetes. Az Mt. V. felelősségi rendszerében a dolgozónak a három havi átlagkereset erejéig fennálló kárfelelősségét a gondatlan károkozás szabálysértési relevanciája ugyanúgy megalapozza, mint a gondatlan károkozás büntetőjogi értékelhetősége. Az azonos elbírálás itt alkalmazott elvén azonban az Mt. V. 95. § (3) bekezdése rést üt akkor, amikor az eljárást gátló okok közül csupán a *büntetőeljá-*

[6] A polgári eljárásjogi fél-fogalom meghatározását ld. *Névai* László—*Szilbereky* Jenő: Polgári eljárásjog. Tankönyvkiadó, Budapest 1968. 159. old.

[7] Az 5/1967. (X. 8.) MüM. sz. rendelet 7. §-nak keretei között.

rást gátló okokat tekinti a munkaügyi döntőbizottság hatáskörét megalapozó jogi tényeknek. Így pl. akkor, ha a szabálysértési eljárás közkegyelem folytán megszűnik, a vállalat panaszosként nem léphet fel, hogy a kárfelelősségnek a három havi átlagkereset mértékéig való megállapítását kérje, míg, ha a közkegyelem büntetőügyet érintett, a panasz előterjesztésének lehetősége adott. Úgy véljük, hogy a társadalmi tulajdon védelmét és a reparáció szempontjait olyan jogrendezés szolgálná, amely a szabálysértési eljárásnak valamely gátló ok folytán történt megszűnte esetén is lehetővé tenné a szigorúbb felelősségi alakzat megállapítását.

A *tanulmányi szerződés* alapján a vállalat akkor léphet fel a támogatásban részesült személlyel szemben, ha az nem folytatja tanulmányait kielégítő eredménnyel, nem lép a szerződés szerinti időben a vállalatnál munkába, illetőleg a meghatározott időtartamot nem tölti le vagy egyéb lényeges szerződésszegést követ el. Az „egyéb lényeges szerződésszegés" fogalmát a jogszabály nem részletezi, így a felek megállapodásától függ, hogy lényegesnek milyen szerződésszegést tekintenek, illetőleg milyen esetekre terjesztik ki a vállalat visszakövetelési jogát. Ilyen lehet pl. a másik fél által elkövetett súlyosabb fegyelmezetlenség az oktatási intézménynél, tanulmányútra kötött tanulmányi szerződésnél az úticél önkényes megválasztása, az utazás céljául kitűzött feladatok elvégzésének elmulasztása stb. A vállalat igénye a támogatásnak megfelelő összeg, illetőleg arányos része erejéig, visszakövetelési jog formájában áll fenn. A visszakövetelési jog a *jogvesztés kikötése* sajátos esetéből származó szankciós jogkövetkezménynek tekinthető.

A vállalat abban az esetben is panaszt terjeszthet elő, ha a jogvita a vállalat és a dolgozó között *újítás kapcsán* merül fel és a jogvita tárgya a dolgozó újítási díjával kapcsolatos. [A felülvizsgálati kérelem előterjesztésének az újítói díjjal kapcsolatban említett többi esetében: feladatterv, pályázat, szerződés esetén a vállalat azért nem lehet panaszos, mert az Mt. V. 69. §-a alapján, tekintettel a 7/1967. (X. 8.) MüM számú rendelet 7. § (1) bekezdésére és a 13/1970. (XI. 15.) MüM számú rendelet 1. sz. Mellékletének 1/a pontjára, a vállalat a vagyoni jogait egyoldalúan érvényesítheti a dolgozóval szemben.] Nagy Lászlónak azzal az álláspontjával, mely szerint az újítási szerződés megkötésével kapcsolatos vita nem tartozhat a munkaügyi döntőbizottság hatáskörébe, nem tudunk teljes egészében egyetérteni.[8] Álláspontunk szerint ugyanis akkor, ha a hasznosítási szerződésben a felek az újítás díját jogellenesen állapítják meg [57/1967. (XII. 19.) Korm. számú rendelet 7. § (2)—(4) bekezdés], a vállalat panasszal fordulhat a munkaügyi döntőbizottsághoz az újítási díj jogszerű megállapítása iránt, feltéve, hogy a sérelem a vállalatot érte.

Tekintettel arra, hogy a 7/1967. (X. 8.) MüM számú rendelet 7. § (2) bekezdése értelmében az újítási díj az átlagkeresetbe nem számítható be, az Mt. V. 69. § alapján a vállalat az újítási díj címén tévesen kifizetett juttatásokat a dolgozó járandóságából egyoldalúan nem vonható le. (Nem áll fenn ez a korlátozás az újítás egyéb anyagi ellenszolgáltatására nézve.) A jogalap nélküli kifizetéseket tehát ilyenkor is a vállalat panasz előterjesztése útján követelheti vissza.

Azoknak az eseteknek a körébe, amikor a vállalat panaszosként szerepelhet a munkaügyi döntőbizottság előtti eljárásban, tartozik a vállalat által a dolgozók részére *lakásépítés céljára nyújtott támogatással* összefüggő jogvita is.

A dolgozók lakásépítésének vállalati támogatása a gazdasági mechanizmus reformjának jellegzetes terméke. A lakásépítési támogatásra vonatkozó joganyag a termelő kollektívák önállóságának, gazdasági megerősödésének folyományaként egyre bővül és színesedik. A 3/1969. (I. 24.) PM—ÉVM—MüM sz. együttes rendelet 10. § (2) bekezdése a vállalati támogatás megvonásával és visszakövetelésével kapcsolatos vitákra a munkaügyi viták szabályainak alkalmazását rendelte, a 8/1970. (X. 6.) MüM számú rendelet 8. § (4) bekezdése pedig bírói utat engedett a lakásépítés céljára nyújtott támogatással összefüggő munkaügyi vitákban hozott I. fokú határozatokkal szemben.

A vállalati lakásépítési támogatással kapcsolatos jogvitát elvileg mind a dolgozó, mind a vállalat kezdeményezheti. A vállalat — nézetünk szerint — a következő főbb esetekben kezdeményezhet munkaügyi vitát: a megállapodás létrejöttében rejlő okok, továbbá a megállapodás teljesítése körüli okok alapján.

A megállapodás létrejöttében rejlő olyan okok, amelyek alapján a vállalat panaszosként léphet fel, a polgári jog általános szabályainak megsértésében is gyökerezhetnek (pl. megtévesztés), főként azonban a megállapodás sajátos szabályainak megsértése miatt állhatnak elő (a dolgozó rövid ideje dolgozik a vállalatnál; hiányzik a munkaviszony meghatározott ideig való fenntartására irányuló kötelezettségvállalás a dolgozó részéről stb.). Az ilyen jellegű vállalati panasz a szerződés hatálytalanítására és az eredeti állapot helyreállítására irányulhat.

A lakásépítési támogatás miatt előterjeszthető vállalati panasz alapvető típusa azonban nem a megállapodás megkötése, hanem a teljesítése, pontosabban a nemteljesítése miatti panasz. A szóban forgó panasz egyaránt alapulhat a munkaviszony tartósságának hiányán és a dolgozó visszafizetési kötelezettségének megszegésén, de a kölcsönösszeg visszafizetésének általános polgári jogi tényállásain is. (Pl. a dolgozó a kölcsönt a rendeltetésétől eltérően használja fel.) A jogszabály a „munkaviszony meg-

[8] *Nagy:* im. 37. old.

szűnését" állapítja meg a vállalati támogatás megtérítésének egyik feltételeként. Ezzel a feltétellel kapcsolatban hangsúlyozni szeretnénk, hogy az idevágó rendelkezés [3/1969. (I. 24.) PM—ÉVM—MüM számú együttes rendelet 2. § (2) bekezdése] valódi tartalma csupán megszorító értelmezéssel tárható fel. A támogatás megvonásának, illetőleg visszakövetelésének ugyanis az említett jogszabály 10. § (1) bekezdése értelmében a dolgozó kötelezettségszegése, szerződésszegése a feltétele. A munkaviszony megszűnésének tehát csupán azok az esetei szolgálhatnak egy esetleges munkaügyi vita alapjául, amelyek a dolgozó kötelezettségszegésére vezethetők vissza. Ide tartozik a munkaviszony idő előtti megszüntetése a dolgozó részéről, továbbá a fegyelmi elbocsátás stb. A vállalati felmondás mögött álló ok — kivételesen — akkor lehet a vállalati panasz ténybeli alapja, ha a felmondásra a dolgozó jogellenes magatartása (pl. ismételten nem megfelelő munkavégzés) miatt került sor. Ezzel szemben a munkaviszonynak a dolgozó halála okából való idő előtti megszűnése, sőt a megegyezéses munkajogviszony-megszüntetés (mely a vállalat részéről joglemondásnak minősül) sem lehet — kötelezettségsértés hiányában — alap a munkaügyi vita megindítására.

Hangsúlyozzuk, hogy a vállalat és a dolgozó közötti ajándékozási, kölcsön-, illetőleg hitelezési szerződésből eredő követelés érvényesítésére nem a munkajogi, hanem a polgári jogi elévülési határidők alkalmazását tartjuk helyénvalónak. A vállalat panaszosi pozíciójáról a hatályos jog alapján írt fenti fejtegetéseink zárógondolataként megállapíthatjuk, hogy a vállalat csupán *kivételesen* lehet panaszos a munkaügyi döntőbizottsági eljárásban. A panaszosi pozíciót megalapozó jogi tények nagyobbik része (tanulmányi szerződés, lakásépítési támogatás, újítási díj) nem a munkajogban, hanem a polgári jogban gyökerezik. De lege ferenda felvethető tehát az említett jogvitáknak a polgári eljárási jog hatálya alá utalása, arra is tekintettel, hogy az említett jogviták nem egy vonatkozása máris a polgári eljárásjog szabályai szerint intéződik el. A dolgozó károkozásának gondatlan bűntettként minősítése iránti vállalati panasz munkajogi hátterű ugyan, de eljárásgazdaságossági okokból létjogosultsága vitatható. A munkaügyi döntőbizottságnak a jogalap kérdésében elfoglalt álláspontját ugyanis nagy valószínűséggel követheti a dolgozónak az összegszerűséget vitató panasza. A kétszeres eljárás elkerülése végett tehát de lege ferenda a vállalat arra való felhatalmazását tartanánk helyesnek, hogy — panasszal megtámadható — határozatában maga dönthessen az ismert (és revízióra szoruló) feltételek fennállása esetén a károkozás gondatlan bűntettel történt elkövetése felől.

Végelemzésben tehát a munkaügyi vitát elindító panaszt, mint kizárólag a dolgozói jogok érvényesítésének eszközét lehetne kialakítani, s úgy véljük, ez a megoldás elméletileg elfogadható, könnyen áttekinthető és a munkaügyi viták történeti alapjaiból logikusan következő jogrendezést jelentene.

3. Több személy a panaszos, illetőleg az ellenérdekű fél pozíciójában

A munkaügyi vita szokásos képlete, hogy mind a panaszos, mind az ellenérdekű fél pozíciójában egy-egy személy áll. A dolgozók egyes csoportjainak jogállásában megmutatkozó azonosságok, a vállalati ügyintézés esetleges tipikus, ismétlődő hibái és más okok azonban megteremtik annak lehetőségét is, hogy több, azonos vagy hasonló tárgyú panasz kerüljön a munkaügyi döntőbizottság elé, illetőleg többen lépjenek fel, mint panaszosok avagy többen kerüljenek az ellenérdekű fél pozíciójába. Az ilyen eljárásjogi helyzetek gyűjtőfogalmaként a *több alanyú munkaügyi vita* kifejezést használhatjuk. Ilyen vita tágabb értelemben az az eset is, ha akár a panaszosi, akár az ellenérdekű fél oldalán jogutódlás következik be, szűkebb értelemben azonban az egyik oldalon érdekelt felek „eljárásjogi társaságának" eseteit értjük ide.

Először a *több panaszos* által előterjesztett panaszokra vonatkozó kérdéseket vizsgáljuk meg. A „panaszosok társasága" a létrejövetel módját illetően háromféle lehet: alapulhat jogszabályon [MüM Vr. 14. § (4) bekezdés], a munkaügyi döntőbizottság határozatán (MüM Vr. 22. §), vagy az egyező érdekeltségű felek megállapodásán. A tételes források csupán az első két esetet szabályozzák, míg a megállapodáson alapuló panaszostársaság eseteit a szakirodalomban munkálta ki Nagy László.[9]

Közvetlenül a jogszabály alapján panaszostársaság akkor jön létre, ha pl. a dolgozó érdekében az ügyész terjeszti elő a panaszt. Ennek az eljárásjogi helyzetnek mindenekelőtt tehát az is sajátossága, hogy a többes pozíció a materiális jogosult akaratától függetlenül, de az ő érdekében jön létre. A jogszabályon alapuló többalanyúság másik sajátossága az, hogy a több fél részvételére kizárólag panaszosi pozícióban kerülhet sor. (A felek közötti belső viszony kérdéseire egy további tanulmányunkban szeretnénk kitérni.)

A határozattal létrehozott panaszostársaságot már az 1953-as Mt. V. 1964-es novellája ismerte. Hatályos jogunk szerint több ügy egyesítésére akkor van lehetőség, ha több dolgozó azonos tárgyú panaszt külön-külön terjesztett elő, az ügyek ugvanazon munkaügyi döntőbizottság előtt vannak folyamatban és az egyidejű tárgyalás az ügy eldöntése érdekében célsze-

[9] *Nagy:* im. 89. old. és köv. old.

rű. A külön-külön előterjesztett panaszok tárgyának azonossága mindenekelőtt a panasz *tárgya* fogalmának megvilágítását igényli. A panasz tárgya felfogásunk szerint nem egyéb, mint a panasszal érvényesített alanyi jogosultság, tehát pl. a dolgozó joga a munkabérhez, a pótszabadsághoz, a megalapozatlan fegyelmi határozat megsemmisítéséhez, a munkaszerződés érvénytelen módosítása esetén az eredeti állapot helyreállításához stb. Az azonos tárgyú panaszon tehát az azonos jogosultságot érvényesítő két vagy több panaszt értjük. Nyilvánvaló azonban, hogy a tárgy azonosságához csupán a két vagy több panaszban érvényesített alanyi jogok típusának, nem pedig mértékének azonosságát kell feltétlenül támasztani az ügyek egyesítése kapcsán. (Tehát pl. két ügy egyesíthető, ha két dolgozó külön-külön kéri a túlóra ellenértékét, azonban a kért összeg különböző nagyságú.)

Figyelemre méltó, hogy a jogszabály eltérő elvi alapon rendezi a panasz-halmozás és a panaszostársaság anyagi jogi feltételeit az ügyek egyidejű tárgyalása körében. Ugyanazon panaszosnak ugyanis elvileg bármilyen tárgyú több panasza is együttesen bírálható el, míg több panaszos ügye csupán akkor egyesíthető, ha a panaszok tárgya azonos. Ezzel a különbségtétellel nem tudunk teljesen egyetérteni, mert a panasz tárgyának azonosságára korlátozott egyesítési lehetőséget szűknek tartjuk. Az ügyek egyesítésének jogpolitikai indikátora ugyanis általában a bizonyítási eljárás egyszerűsítésének gondolatában rejlik, az egyszerűbb bizonyításfelvételt pedig korántsem a panasz tárgya, vagyis az alanyi jogosultság azonossága, hanem főként a tényalap hasonlósága vagy azonossága mozdíthatja elő. Az pedig aligha szorul indokolásra, hogy azonos vagy hasonló tényalapból különféle jogosultságok is származhatnak. (Pl. a vállalat több dolgozónak jogellenesen mond fel átszervezés címén. A közös tényalap azonos bizonyítást igényel, az érintett dolgozók azonban kérhetik a felmondás hatálytalanítását, elmaradt munkabért, egyéb járandóságot, felmerült kárt, foglalkoztatást eredeti munkakörben, a felmondás „átfordítását" áthelyezésre, illetőleg megegyezéses megszüntetésre.) Helyesnek tartanánk tehát, ha a munkaügyi döntőbizottság szélesebb körben kapna jogszabályi felhatalmazást a panaszostársaság létesítésére, vagyis, hogy ez az eljárásvezetési jog akkor is megillesse, ha a panaszoknak nem a tárgya, de tényalapja azonos vagy hasonló.

Panaszostársaság a felek megegyezése alapján is létrejöhet. Nagy László szerint ennek a fórumazonosság egyik feltétele. A megegyezés hátterében állhat közös jog vagy kötelezettség, vagy az a tény, hogy a hozandó határozat jogereje a munkaügyi vitában panaszosként nem szereplő személyre is kiterjedne, illetőleg az igények hasonló ténybeli és jogi alapja, vagy az, hogy a vállalat egyazon intézkedése ellen együttesen lépnek fel az érintett dolgozók. Ily módon különbség tehető a mintegy szükségszerűen, illetőleg a felek mérlegelésétől függően létrejövő panaszostársaság között.[10] A fórumazonosság nem elegendő, az anyagi jogi jogosultak megállapodása pedig irreleváns a panaszostársaság létesítése szempontjából, ha valamelyik érdekelt a már folyamatban levő munkaügyi vitába kíván panaszosként bekapcsolódni. Véleményünk szerint ugyanis ilyenkor a munkaügyi döntőbizottság engedélyével bővíthető csupán a panaszosok száma. Igaz ugyan, hogy eredményét tekintve a munkaügyi vita folyamán létrejövő panaszostársaság megegyezik a munkaügyi vitával egyidejűleg keletkező panaszostársasággal, lényeges mozzanat azonban az említett fáziskülönbség. Míg ugyanis az előbbi esetben a munkaügyi döntőbizottság — az elkülönítés jogintézményének sajnálatos hiányában — csupán részhatározat hozatala útján korrigálhatja a szükségtelenül alapított panaszostársaságból adódó eljárásvezetési hátrányokat, addig a panaszoshoz való csatlakozás megengedése vagy megtagadása formájában már eleve a helyes mederben tudta tartani a munkaügyi vitát. Nyilvánvaló, hogy a panaszoshoz való csatlakozás (pl. az egyetemlegesen kötelezett dolgozó részéről) engedélyezésének feltételei az ügyek egyesítésének feltételeivel megegyeznek.

Nemcsak a panaszosi oldalon, hanem az ellenérdekű fél oldalán is létrejöhet több pozíció, ha a panaszos az igényeit több személy ellen érvényesíti. Bizonyos feltételek fennállása mellett határozott eljárásjogi előnyök fűződhetnek ahhoz, ha több személy áll az ellenérdekű fél pozíciójában. Így pl. a vállalat részéről akkor lehet indokolt a munkaügyi vita indítása több ellenérdekű fél ellen, ha többlakásos családi házhoz több dolgozó együttesen kapott kölcsönt telekvásárlás céljából, s valamennyi dolgozó szerződésszegést követett el. Több ellenérdekű fél eljárásba vonása célszerű akkor is, ha pl. a vállalat alanyi joga a dolgozó jogutódai ellen érvényesíthető. Az idevágó esetek közös jellemzője, hogy az ellenérdekű felek eljárás alá vonásának indoka az ellenérdekű feleket együttesen vagy egyetemlegesen terhelő valamely kötelezettség, illetőleg a jogvitának mindegyik ellenérdekű fél szempontjából közös vagy hasonló ténybeli alapja.

A dolgozó mint panaszos által indítható munkaügyi vitában sem kizárt, hogy az eljárás több ellenérdekű fél ellen indulhasson. Erre akkor kerülhet sor, ha a munkáltatói pozícióban egyidejűleg több személy szerepel. (Pl. a társasháztulajdonosokkal munkaviszonyban álló házfelügyelő vagy a több vállalat által közösen alkalmazott üdülőgondnok, kertész esetében.)

[10] *Nagy:* im. 89. és köv. old.

4. Jogutódlás a fél személyében

Több személy a panaszos, illetőleg az ellenérdekű fél pozíciójában szerepelhet akként is, hogy valamelyik fél személyére nézve jogutódlás következik be. A felek személyében beálló ezzel a változással a korábbi munkajogi szabályozásban az 1964-es novella foglalkozott, a kérdés egyik vonatkozása pedig — a hatáskör és illetékesség szempontjából — a bírói gyakorlatban és az azzal egyetértő irodalmi nézetekben fogalmazódott meg. A Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma által 162. számon fenntartott 876/10. számú (1965-ben hozott) állásfoglalás szerint a felek bármelyike tekintetében bekövetkező jogutódlás a jogvita munkaügyi jellegét nem érinti. Hasonló értelemben foglaltak állást *Nigriny—Máltás*[11] és a Polgári perrendtartás kommentárja is.[12] Úgy véljük, ez az állásfoglalás elméletileg nem teljesen aggálytalan még akkor sem, ha a MüM. Vr. 7. §-ának az illetékességre vonatkozó szabálya a dolgozó jogutóda által vagy ellen előterjesztett panasz elbírálására nézve az általános illetékességi szabályok alkalmazását írja elő.

Abból indulhatunk ki, hogy a munkaügyi vita fogalmának kimunkálása — legáldefiníció hiányában — alapjában elméleti, tudományos kérdés. Formai értelemben nem tekinthető ugyanis megítélésünk szerint a munkaügyi vita fogalmát rögzítő szabálynak az Mt. 63. § (1) bekezdése, minthogy az jogszabálytanilag nem fogalommeghatározó, hanem hatáskört rendező szabály. Tartalmi szempontból azonban a munkajog tudománya a Mikos—Nagy—Weltner-féle kézikönyv (1955) óta[13] a hivatkozott jogszabály hipotézisében szereplő tényelemeket tekinti a munkaügyi vita fogalmi jegyeinek. („A dolgozó és a vállalat között a munkaviszonyból eredő jogokkal és kötelezettségekkel összefüggésben felmerült vita.") Ettől az elméleti-tartalmi kérdéstől logikailag független az a formai-tételesjogi megoldás, hogy munkaügyi vita módjára folynak le bizonyos, nem munkajogi tartalmú viták (pl. a dolgozónak a vele kötött szerződés címén járó anyagi elismerésével kapcsolatos vita), illetőleg, hogy a munkaviszonyból eredő kötelzettséggel összefüggő vita elintézésére nemcsak munkaeljárásjogi keretek szolgálhatnak. (Pl. adhéziós büntetőper.)

A munkajogviszony személyhez kötött jellegéből következik, hogy a dolgozó halálával a munkajogviszony megszűnik, s ezzel együtt a jogviszony tartalmát alkotó jogok és kötelezettségek jelentékeny része is. A dolgozó munkajogi státuszából a dolgozó halála után bizonyos vagyoni természetű jogok és kötelezettségek maradnak fenn, ezek megszerzése, átszállása azonban nem munkajogi, hanem polgári jogi címen (öröklés) megy végbe. Az örökös és a vállalat közötti jogviszony tehát polgári jogi viszony, következésképpen a közöttük feszülő jogvita elméletileg és tartalmilag nem tekinthető munkaügyi vitának. Kérdés ezek után, hogy helyénvaló-e a munkaügyi viták szabályainak alkalmazása, mint azt a jogszabály jelenleg rendeli. Úgy véljük, hogy abban az esetben, ha a jogvita megindítása *előtt* következik be a jogutódlás, ennek a fikciónak a fenntartása a jövőben nem lehet indokolt. Ha azonban a munkaügyi vita idején hal meg a dolgozó, eljárásgazdaságossági szempontok szólhatnak amellett, hogy az eljáró fórum hatásköre és illetékessége a jogviszony alanyainak részbeni és jogági hovatartozásának teljes megváltozása ellenére fennmaradjon. Annak ellenére, hogy a munka-eljárásjogi jogutódlást a jogszabály csak részben rendezi, ilyen megokolással is helyesnek tartjuk a jogutódlást elismerő tudományos álláspontot.[14]

A dolgozó halála esetén a munkaügyi döntőbizottság előtt folyó eljárásban a jogutódlásnak meghatározott anyagi jogi és eljárásjogi feltételei vannak. Anyagi jogi feltétel, hogy a dolgozónak örököse vagy örökösei legyenek, valamint az is, hogy az a jogosultság, illetőleg kötelezettség, amely miatt az eljárás folyik, a dolgozó halála folytán ne szűnjék meg, vagyis az — aktív vagy passzív értelemben — a hagyatékhoz tartozzék. Eljárásjogi szempontból egyrészt az örökösi minőség igazolása vagy legalább valószínűsítése lényeges, másrészt a panaszosként fellépő jogutódnak, illetőleg a panaszosként fellépett vállalatnak az a nyilatkozata, amellyel a jogutódlást az eljárásban érvényesíti.

Kérdéses lehet, hogy a munkaügyi döntőbizottsági eljárásban a dolgozó személyét érintő jogutódlás hátterében kizárólag a dolgozó halála állhat-e, s nem lehet-e a jogutódlást engedményezésre, illetőleg tartozásátvállalásra alapítani? A MüM. Vr. 7. §-ának nem egészen szabatos, de a jogalkotói szándékot egyértelműen bizonyító példálózása, amikor a dolgozó jogutódát a dolgozó örökösével, hozzátartozójával magyarázza, egyértelműen amellett bizonyít, hogy a munkaügyi vitában a dolgozó jogutóda csupán az örökös lehet. A különös jogutódlás alapján szerzett igény tehát a polgári bíróság előtt érvényesíthető.

A dolog természetéből következően a munkaügyi döntőbizottság előtt indult jogvita tartama alatt nemcsak a dolgozó hunyhat el, hanem a vállalat, illetőleg más munkáltató is megszűnhet, illetőleg meghalhat. A dolgozó halála és a jogi személy megszűnte, illetőleg a magánmunkáltató halála között a jogkövetkez-

[11] *Nigriny—Máltás:* i. m. 13. old.

[12] A polgári perrendtartás magyarázata. Szerk.: *Névai* László és *Szilbereky* Jenő. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1967. 1264. old.

[13] *Mikos* Ferenc—*Nagy* László—*Weltner* Andor: A Munka Törvénykönyve és végrehajtási szabályai. Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, Budapest 1955. 758. old.

[14] *Nagy:* im. 47. és köv. old.

mények körében az a lényeges anyagi jogi különbség, hogy a munkáltató oldalán kevésbé találhatók személyhez fűzött jogok, illetőleg kötelezettségek, s így a munkaviszony számos tartalmi eleme „megörökölhető". Jogi személy megszűnése esetén a jogutód jogi személy nemcsak az egyéni jogviszonyok tartalmi elemeit, hanem a munkáltatói pozíciót is „örökli". A munkáltató oldalán bekövetkező jogutódlással szemben eljárásjogi szempontból általában ugyanazok az együttes feltételek támaszthatók, mint a dolgozó halála folytán bekövetkező jogutódlás esetén: a jogutódlás valószínűsítése vagy bizonyítása, a panaszos jogutódának nyilatkozata az eljárásba való belépésről, illetőleg az ellenérdekű fél jogutódának az eljárásba való bevonása. Nincs szükség a panaszos jogi személy jogutódának nyilatkozatára, ha a munkajogviszony tartalmával együtt a munkáltatói pozíciót is „megörökölte".

Mind a dolgozó, mind a vállalat jogi személyisége jogutód nélkül is megszűnhet. Nézetünk szerint ilyen esetben a munkaügyi eljárás megszüntetésének van helye, mint ahogy megszüntetést kell, hogy eredményezzenek azok az esetek is, amikor a jogutódlás konjunktív feltételei közül valamelyik hiányzik. Ha az ellenérdekű félként szereplő vállalat szűnik meg jogutód nélkül, helyesnek látszik vagyoni természetű ügyekben a Pénzintézeti Központ egyidejű tájékoztatása, minthogy a 8/1968. (II. 17.) PM sz. rendelet 8. § (4) bekezdése értelmében a ki nem elégített munkajogi követelések rendezése a felszámolás folytán jogutód nélkül megszűnt vállalat esetében az említett szerv feladatkörébe tartozik.

Vajon kiterjeszthető-e a munkaügyi döntőbizottsági eljárásra a 215. sz. PK állásfoglalás, amely a Pp. megfelelő szabályát értelmezve azt mondja ki, hogy az alperes téves perlése esetén az új alperes perbevonására csupán az első fokú eljárásban van lehetőség? Álláspontunk szerint erre a kérdésre igenlően kell válaszolnunk. Bár a teljes munkaügyi eljárásra elismert „alanycsere" a jogvita mielőbbi érdemi lezárását szolgálhatná, azonban hátrányos lehet az ellenérdekű félre, aki az elsőfokú munkaügyi döntőbizottság esetleg törvénysértő vagy megalapozatlan határozatát önhibáján kívül nem tudta jogorvoslattal megtámadni, s ezáltal elhárítani azokat a sérelmeket, amelyeket a TMDB, illetőleg a járásbíróság hivatalból nem orvosolhat.

Gáspárdy László

JOGIRODALOM

„A magyar ügyvédség jubileumi évkönyve 1945—1970"

A felszabadulás előtt a hazai ügyvédek jelentős részét erős szálak fűzték az akkori uralkodó osztályok tagjaihoz. Ezek képviseletében sokszor folytattak olyan eljárásokat, amelyek ellenszenvessé tették őket a dolgozók előtt.

Ez az itt csupán érintett múltbeli magatartás okozta, hogy a dolgozók az ügyvédséget a felszabadulást követő években kedvezőtlenül ítélték meg. Néhány év kellett ahhoz, hogy az ügyvédség haladó rétege leküzdje a negatív társadalmi értékelést, s kivívja az ügyvédi kar számára az igazságszolgáltatás területén betöltött szerepének megfelelő jogállást és megbecsülést.

Az ügyvédség központi szerve, az Országos Ügyvédi Tanács az 1970-es jubileumi évben *„A magyar ügyvédség jubileumi évkönyve 1945—1970"* címmel tanulmánykötetet tett közzé, amely a hazai ügyvédség negyedszázados történetét, fejlődését vizsgálja. A kötetben foglalt tanulmányok világosan mutatják a szocialista társadalmi rendszer hatását az ügyvédi kar munkastílusának és célkitűzéseinek, az ügyvédek gondolkodásának az átalakulására.

A kötet jelentős megállapításokat tartalmaz az ügyvédi szervezetekben és az ügyvédi tevékenységben végbement gyökeres változásokról, ezért — különös tekintettel arra, hogy az ügyvédséggel foglalkozó irodalmi alkotás meglehetősen ritkán jelenik meg, — figyelmet érdemel mindenki részéről, aki az ügyvédi munka iránt érdeklődést mutat.

A kötet 13 tanulmányt tartalmaz; ezek szerzői — kettő kivételével — ügyvédek.

Elsőnek az egyik nem ügyvéd, *Szaporné dr. Rév Erika*, a Budapesti II., XI. és XII. kerületi Bíróság elnöke által írt *„A védelem szerepe a népbiztos-perben"* c. tanulmányt említjük meg, elsőnek azért, mert ez a tanulmány, amely a szerző jogtörténeti kutatásainak az eredménye, alkalmas arra, hogy a felszabadulás előtti magyar ügyvédség értékelésében óva intsen minden általánosítástól. A magyar ügyvédségnek az ellenforradalmi rendszer évtizedeiben is voltak olyan kiemelkedő tagjai, akik bátran látták el védői tisztüket a politikai perekben. A tanulmány a Tanácsköztársaság bukása után a vádlottak padjára ültetett 10 népbiztos ellen 1920 második felében folytatott per anyagából vizsgálja 14 ügyvéd védői munkáját, s arra a megállapításra jut, hogy a védők személyes szabadságukat veszélyeztetve, kitűnő jogi felkészültséggel látták el feladatukat, amelynek politikai éle arra irányult, hogy a váddal szemben a magyar forradalmat legális folyamatnak tüntessék fel. A tanulmányban ismertetett tények, védői felszólalások alapján a szerző joggal tekinti a védők politikai bátorságát és emberi magatartását példamutatónak (205. old.).

A többi tanulmányt két csoportba sorolhatjuk: az egyik, a tanulmányok nagyobb része, az ügyvédség negyedszázados fejlődésével és az elért eredményekkel foglalkozik, míg a másik csoport, a tanulmányok kisebb része, a hazai ügyvédség néhány jelenlegi problémáját elemzi.

„A magyar ügyvédség 25 éve" címmel bevezető tanulmányt ***Kárpáti László,*** az Országos Ügyvédi Tanács (OÜT) elnöke írt (9—27. old.). Ebben az ügyvédi munkaközösségek fejlődésében a kollektivizmus szellemének érvényesülését húzza alá. Ez eredményezte azt, hogy az ügyvédi kamarák kezdeményezésére a munkaközösségi jövedelem egy része a kamarák kollektív kezelésébe került, s ez lehetővé tette már eddig is megfelelő munkakörülmények, irodahelyiségek kialakítását a munkaközösségek számára, továbbá azt, hogy az ügyvédek e kollektív forrásból táppénzben, szabadságuk idejére illetményben, szükség esetén anyagi támogatásban stb. részesüljenek.

A negyedszázados fejlődés eredményeképpen az ügyvéd a szocialista jog propagálójának tekinthető, aki nemcsak az egyes eljárásokban ad jogi segítséget az ügyfeleknek, hanem sok esetben, még mielőtt ügy keletkeznék, tájékoztatást ad a jogszabály által előírt helyes magatartásról, s ezzel elejét veszi mindennemű eljárásnak.

Az ügyvéd képzettségénél, tapasztalatainál fogva társadalmi funkcionárius, akinek segítségét igénylik a tanácsi és egyéb szervek.

A bevezető tanulmány kiemeli az 1962-ben tartott ügyvédi kongresszus és az 1963-ban közzétett ügyvédpolitikai irányelvek jelentőségét.

Az OÜT szervezője az ügyvédség nemzetközi kapcsolatainak. E kapcsolatok egyik megnyilvánulása volt az 1968. évi nemzetközi védői szimpozion, amelyre a továbbiakban vissza kívánunk térni.

A lenini centenárium hatását tükrözi *Egri Gézának,* a Budapesti Ügyvédi Kamara MSZMP-szervezete titkárának *„A marxista jog és államelmélet lenini öröksége és a magyar ügyvédség"* c. tanulmánya (29—44. old.). A tanulmány részletekbe menően mutatja be Lenin ügyvédi tevékenységét, s az ügyvédi felkészültség hatását kutatja Lenin egyes munkáiban. Emellett a lenini államelmélet jelentőségét hangsúlyozza az ügyvédi munkában. Arra a megállapításra jut, hogy a lenini tanításokat alkalmazva az ügyvéd eligazodik a konkrét jogesetek társadalmi összefüggéseiben, és tisztázni tudja, hogy az általa képviselt egyéni érdekek hogyan egyeztethetőek össze a társadalom érdekével.

A tanulmány érdekes megállapítása, hogy a marxizmus—leninizmus esti egyetemén egyes évfolyamokon külön ügyvédcsoportok vettek részt magas fokú ideológiai oktatásban.

A magyar ügyvédség negyedszázados fejlődésének történetét, mint mondottuk, a kötetben elhelyezett több tanulmány teszi elemzés tárgyává. Ezek közül a legtöbb adatot rendszerbe foglaltan *Fodor Gyula,* az Igazságügyi Minisztérium ügyvédi csoportjának vezetője dolgozza fel *„A magyar ügyvédség fejlődése"* c. tanulmányában (45—78. old.), amely részletekbe menően foglalkozik az ügyvédi szervek s ezek körében az ügyvédi kamarák fejlődésével, az ügyvédi kar összetételével, politikai képzésével, társadalmi munkájával, fegyelmi helyzetével, s végül az ügyvédi jövedelmek alakulásával és az ügyvédi szervek gazdálkodásával.

Az ügyvédi munka alapvetően az ügyvédi munkaközösségekben folyik, vannak azonban kisebb munkaegységek, nevezetesen munkaközösségi kirendeltségek és ügyeletek.

A kollektivizmus elvének érvényesítése a gazdálkodás területén fokozatosan biztosít anyagi eszközöket ingatlanvásárlásra az ügyvédi szervek megfelelő elhelyezése céljából. Lényeges állami támogatás ehhez az illetékmentesség engedélyezése. Több ügyvédi kamara vásárolt üdülőt is tagjai számára.

Jóllehet az ügyvédi hivatás szabad foglalkozás, létszámának alakulásában a tervszerűségnek van meghatározó szerepe. A női egyenjogúság minden korlátozás nélkül érvényesül az ügyvédi munka területén, mégis viszonylag kevés az ügyvédnők száma (1969. dec. 31-én országos viszonylatban ez az ügyvédek 8%-a csupán).

Az ügyvédi hivatás velejárója a társadalmi munka. A tanulmány e területen is leszögezi a kimagasló eredményeket, amelyek nyilván hozzájárultak ahhoz, hogy az ügyvédek jelentős számban részesültek kormánykitüntetésben, miniszteri dicséretben és egyéb elismerésben.

Gárgyán Tibor, a Budapesti Ügyvédi Kamara elnöke, *„Az ügyvédek szociális helyzete a múltban és ma"* c. tanulmányában (79—92. old.) hiteles adatokkal bizonyítja számos ügyvéd ínséges helyzetét a múltban. Az ügyvéd a múltban nem részesült társadalombiztosításban, az Országos Gyám- és Nyugdíjintézet csak jelképes összegeket tudott a rászorultaknak folyósítani. Ilyen kedvezőtlen anyagi helyzetben érte el az ügyvédség jelentős része a felszabadulást. Az önkéntesen alakított ügyvédi munkaközösségek keretében az ügyvédek olyan társadalmi és gazdasági viszonyai alakulnak ki, amelyek fokozatosan megszüntetik az ügyvédek és az egyéb dolgozók közti különbséget a szociális ellátottság területén is.

Az ügyvédség központi szervének, az Országos Ügyvédi Tanács tevékenységével foglalkozik *Udvardi* Miklós az OÜT titkára *„Az OÜT története, helye és szerepe a magyar ügyvédség történetében"* c. tanulmányában (93—128. old.), amelyben visszatekint az 1958. évi 12. sz. tvr előtti időszakra, amikor az Ügyvédi Kamarák Országos Bizottsága volt az ügyvédség központi szerve. Vitatható dr. Udvardi Miklósnak az a megállapítása, hogy 1958-tól számítható a magyar ügyvédség szocialista szervezetének kialakulása. Valóban 1958-ban látott napvilágot a magyar ügyvédség szocialista szervezetét rögzítő 1958. évi 12. sz. *tvr,* azonban a hazai ügyvédség szocialista fejlődésének kezdetét jóval korábbi időpontra, nevezetesen a negyvenes évek végére kell tenni, amikor *az első ügyvédi kollektíva* önkéntes megalakulásával megindult az a folyamat, amelyben egyre szélesebb mederben érvényre jutottak a szo-

cialista ügyvédi munka szervezeti és tartalmi elemei.

A cikk körvonalazza az OÜT hatáskörének kiszélesedését. Az OÜT szervezésében indult meg az Ügyvédi Közlöny, mint az ügyvédség lapja, amely azonban jelenleg kizárólag hivatalos közleményeket publikáló lap. Itt utalunk arra a sajnálatos tényre, hogy az ügyvédek közül, akik nap mint nap a jogi problémák nagy számával kerülnek kapcsolatba, — a régebbi időkkel ellentétben, — csak kevesen foglalkoznak jogi irodalmi tevékenységgel.

Az OÜT ápolja a hazai ügyvédség nemzetközi kapcsolatait, együttműködési szerződést létesített a csehszlovák ügyvédséggel a kölcsönös tájékoztatás, rendszeres érintkezés stb. érdekében. Az OÜT érdekvédelmi feladatokat is ellát. Fellépett pl. az ellen a javaslat ellen, amely a szakszervezetek polgári perbeli képviseleti jogát bővíteni szándékozott, továbbá az ellen a javaslat ellen, amely tanácsi vb-ok titkárai részére okiratszerkesztési jogot kívánt biztosítani.

A kötet három tanulmánya *három ügyvédi kamara* negyedszázados fejlődését elemzi. Ezek közül *Bolgár György*, az OÜT elnökhelyettese, *„25 év a Budapesti Ügyvédi Kamara életében"* c. tanulmányában (143—172. old.). a budapesti ügyvédek egy részének kezdeményezéséből ösztönösen kialakított munkaközösségi mozgalmat elemzi, amelynek keretében fokozatosan megtörténik az ügyvédség szellemi átalakulása. A budapesti munkaközösségi ügyvédek példaképül szolgáltak a vidéki ügyvédek számára is. A munkaközösségi mozgalom irányítója és szervezője az Ügyvédi Kamarák Országos Bizottsága (az ÜKOB) volt. A munkaközösségek szilárdságára jellemző, hogy az 1956. évi ellenforradalom folytán egyetlen ügyvédi kollektíva sem oszlott fel. Az ügyvédi tevékenység köre, a védelem lehetősége egyre inkább bővül. Fokozódik az ügyvédi szervek önigazgatása és ez megmutatkozik a Budapesti Ügyvédi Kamara működésében is. Míg korábban a budapesti ügyvédségnek szervezeti és szociális problémákkal kellett küzdenie, megbecsülésért kellett harcot vívnia, ma más gondok jelentkeznek, nevezetesen az, hogy az ügyvédi munka színvonala állandóan emelkedjék.

Bereczki Lajos a Békéscsabai Ügyvédi Kamara elnöke és *Faragó Endre*, a Miskolci Ügyvédi Kamara elnöke *saját kamarájuk fejlődésével* foglalkoznak a felszabadulástól napjainkig (173—180, 181—190. old.). Mindkét tanulmány méltatja a kollektív működés eredményeit. A Békéscsabai Ügyvédi Kamara saját erejéből épített új székházában működik, amelyben kultúrált körülmények között fejtik ki tevékenységüket az ügyvédi munkaközösség tagjai. Ez a kamara a vidéki ügyeletek nagy számát állította fel, gondoskodva arról, hogy a nemzetiségek lakta községekben a lakosság nyelvét ismerő ügyvéd lássa el az ügyeleti tevékenységet. A kamara nagy gondot fordít a fiatal ügyvédjelöltek nevelésére, hogy leküzdje a közönyt, amely részükről olykor a közösség problémái iránt megnyilvánul.

A Miskolci Ügyvédi Kamara életét bemutató tanulmány érdekes képet ad a miskolci ügyvédek továbbképzéséről. Említést érdemelnek itt a meghívott külső előadóknak, az ügyvédséget érdeklő témák (nyugdíjjal kapcsolatos kérdések, a biztosítási jogszabályok, a garázdaság és a közlekedés ítélkezési gyakorlata stb.) szakembereinek színvonalas előadásai, amelyeket rendszerint élénk konzultáció követ. A kamara csereüdültetést bonyolít le a Kassai Ügyvédi Kamarával. Az ügyvédek közti társadalmi kapcsolatok fejlesztését szolgálják az évről évre megismétlődő közös külföldi társasutazások.

A tanulmány befejező részében az ügyvédek közti szakosodás problémáját veti fel, figyelemmel az egyes jogágak bonyolult voltára. Az ügyvédi munkaközösségi működés egyik előnye kétségtelenül egy-egy szakterület elmélyültebb művelése egyes tagok által, ami lehetővé teszi azt, hogy az adott jogágazatot érintő ügyek szakavatott ügyintéző kezébe kerüljenek. Ugyanakkor azonban kár volna az ilyen szakosodó ügyvédeknek az ügyvédi munka egyéb területeitől elszakadniuk, mert ez akadályozná annak a széles látókörnek a kialakulását amely egyik előfeltétele az eredményes, hatékony ügyvédi munka kifejtésének.

Az egyes ügyvédi problémákat boncolgató tanulmányok közül mindenekelőtt *Takáts Ádámnak*, az OÜT elnökhelyettesének *„A nemzetközi bűnügyi védői szimpozion"* c. tanulmányát (129—142. old.) említjük meg. A szimpozion az OÜT rendezésében 1968. októberében zajlott le számos külföldi állam ügyvédi küldöttségének közreműködésével. A szimpozion a szocialista védelem ellátásával kapcsolatos, korábban vitatott több elvi kérdésben foglalt állást. Ezek jellemzésére említjük meg a védő elfogultságát védence javára, amelyet a szimpozion megerősített, de egyben arra is rámutatott, hogy ennek az elfogultságnak van határa, amit a törvény és az ügyvédi etika szabályai határoznak meg. Rávilágított a szimpozion arra a tételre is, hogy az ügyvéd mint védő a büntető eljárásban az igazság megállapítására törekszik, de a törekvés kereteit a védenc érdeke szabja meg. A védőnek tehát tartózkodnia kell olyan cselekménytől, amely a védenc érdekeibe ütközik.

Az olykor vitatott védői taktika is a szimpozion napirendjén szerepelt. A védőnek joga van a védelem taktikáját meghatároznia, de ügyelnie kell arra is, hogy a védői cselekmények ütemezése ne húzza el az eljárást, ami egyébként a védenc érdekeit is sértheti.

A szimpozion számos javaslatot dolgozott ki egyrészt a kodifikáció, másrészt a jogalkalmazás fejlesztésére.

Az új népgazdaságirányítási rendszer is érezteti hatását az ügyvédi munka területén. Az ezzel kapcsolatos kérdéseket tárgyalja *Bense István* budapesti ügyvéd *„A gazdasági reform és az ügyvéd polgári jogi tevékenysége"* c. tanulmányában (207—216. old.). Szembeszáll azzal a nézettel, amely szerint az új gazdasági mechanizmus csak a jogtanácsosok számára jelent új szemléletet. Eltekintve attól, hogy számos ügyvéd képvisel mezőgazdasági termelőszövetkezeteket, az új gazdasági mechanizmus érezteti hatását

a szocialista szervezetek és az állampolgárok között kialakuló viszonyok terén is. Az anyagi érdekeltség új rendszere ösztönöz a jövedelemszerzés növelésére, de ez a törekvés egyes esetekben visszaélések formájában jelentkezik. A szerző ezzel kapcsolatban rávilágít az ügyvédi feladatokra, az újfajtájú ügyek elemeire.

Az 1952. évi *Pp* megszüntette a kötelező ügyvédi képviseletet. Ez a kérdés érthetően közelről érinti az ügyvédséget. *Hábermann Gusztáv* szegedi ügyvéd *„A kötelező ügyvédi képviseletről"* szóló tanulmányában (217—236. old.) kifejti a kötelező ügyvédi képviselet kialakulásának történetét. Meggyőző érvekkel támasztja alá azt a megállapítást, hogy a kötelező ügyvédi képviselet nem az ügyvédek érdekeit szolgálja azokban az országokban, ahol ma is érvényesül, hanem a felek jogvédelmét kívánja biztosítani, s a bíróság munkáját könnyíteni a szakszerű képviselet kifejtésével. A tanulmány befejező részében fejti ki e kérdésben javaslatát, amely távolról sem irányul általában a kötelező ügyvédi képviselet bevezetésére a polgári eljárásban, hanem azt olyan esetekre korlátozza, amikor a fél személyesen nem kíván eljárni, hanem magát képviselteti; ilyenkor ez a képviselő a javaslat szerint csakis ügyvéd lehetne; ezenkívül a tárgyalásra testileg vagy szellemileg képtelen fél, valamint a rendbontó fél számára javasolja a szerző a kötelező ügyvédi képviselet bevezetését.

Véleményünk szerint a jogszabály módosítása nélkül is olyan gyakorlatot kívánatos bevezetni, amely szerint a tanács elnöke kitanítási kötelezettsége keretében hívhatná fel a fél figyelmét arra, hogy az ügy természetére vagy személyi körülményeire való tekintettel kívánatos ügyvéddel képviseltetnie magát.

A kötet záró tanulmányát *„Az ügyvédjelölt helyzete az ügyvédi munkaközösségben"* címmel *Rupp György* budapesti ügyvéd írta a III. országos ügyvédjelölti értekezleten elhangzott előadása nyomán (237—257. old.). A tanulmány az ügyvédjelöltek és a fiatal ügyvédek problémáival foglalkozik. Vázolja az ügyvédjelöltek képzésének kamarai és munkaközösségi megszervezését. A munkaközösségekben az ügyvédjelölttel ún. instruktor foglalkozik, akinek feladata nemcsak az, hogy az ügyvédjelöltet a gyakorlati munkába bevezesse, hanem az is, hogy tevékenységét megszervezze. A tanulmány azonban rávilágít arra, hogy az ügyvédjelölt sok esetben nem is instruktorán keresztül, hanem több munkaközösségi ügyvédtől közvetlenül kapja a megbízásokat, s ez szervezetlenséget idéz elő, gátolja a jelölt kellő felkészülését az egyes ügyekben. A tanulmány szerint az ügyvédjelölteknek nem szabad önállóan ügyeket vállalnia, nincs is szüksége, hogy praxisát már jelöltkorában kiépítse, hiszen a kamara a fiatal kezdő ügyvédek részére jövedelemkiegészítést biztosít az ügyvédi bejegyzésüket követően egy éven át, amennyiben havi jövedelmük a 2500 Ft-t nem éri el. A tanulmány hangsúlyozza, hogy a jelölteknek nemcsak gyakorlati jogi ismereteket kell szerezniük, hanem el kell sajátítaniuk az ügyvédi hivatás gyakorlásának íratlan szabályait, az ügyvédi etika normáit.

*

A jubileumi évkönyvnek a rendelkezésre álló keretekben való recenziója megalapozza azt a meggyőződést, hogy az ügyvédi kar az igazságszolgáltatás területén hatékonyan tölti be azt a szerepet, amelyet tőle a szocialista társadalom elvárhat, s ezért meg is kapja azt az értékelést, amelyet megérdemel. Az évkönyv maga nemcsak azért jelentős, mert rávilágít a negyedszázados fejlődés eredményeképpen kialakult ügyvédi szervezetekre, és az ügyvédi munka több területére, hanem azért is, mert *egyben iránymutatást is ad* a szocialista társadalom kívánalmainak megfelelő ügyvédi munka kifejtésére.

Révai Tibor

*Szelényi Zoltán: A szabványosítás a magyar jogrendszerben**

Szelényi Zoltánnak a szabványosítás jogi kérdéseit tárgyaló, most megjelent munkája e témakört feldolgozó könyvének harmadik kiadása. Ez a harmadik kiadás már új címmel jelent meg, mert a szabványosítást közvetlenül érintő szabályozás körén túlmenően, a szabványosításnak a magyar jogrendszerben kialakult problémakörével foglalkozik, feltárva a szabványosításnak más jogterületekkel való összefügéseit. Ez a feltárás azonban nem szorítkozik csupán jog területére, hanem, a témakör jellegénél fogva, kiterjed számos, ezzel összefüggő jelentős gazdasági és műszaki vonatkozású kérdésre is. E részben különösebb figyelmet érdemel és e munka tudományos értékét is nagymértékben kifejezésre juttatja azoknak az összefüggéseknek és változásoknak a feltárása, amelyek a gazdaságirányítás új rendszerének kihatásaképp a gazdasági és jogélet csaknem minden megnyilvánulásában, így a szabványosítás körében is kifejezésre jutnak.

Ez értékes mű megjelenésének jubileumi időpontokhoz való véletlen kapcsolódására utal a könyv előszavában Sütő Kálmánnak, a Magyar Szabványügyi Hivatal elnökhelyettesének az a megállapítása, hogy ez a magyar szabványosítás 50-ik és a Magyar Szabványügyi Hivatal 20-ik évében megjelenő könyv a jubileumhoz méltó kiváló alkotás.

A könyvnek a szabványosítás problematikáját, az újabb szabályozások, így a szabványosításról szóló 29/1969. Korm. sz. rendelkezésein alapuló, igen széles körben feldolgozó anyagából a következőkben főképp azokkal a fejtegetésekkel kívánunk foglalkozni, amelyek a fontos összefüggéseket és a gazdaságirányítás új rendjével kapcsolódó változásokat érintik.

Figyelemre méltó a szabványosítás általános problémakörét tárgyaló fejezetben foglalt, a kapitalista és szocialista szabványosítás jellemző vonásaira kiterjedő ösz-

* Közgazd. és Jogi Kiadó, Bp. 1971.

szehasonlítás. A kapitalista szabványosításnak a társadalomgazdasági adottságokkal összefüggő, legfontosabb jellemző vonása abban jut kifejezésre, hogy a szabványosítást ez országokban nem az állam szervezi, az nem az állami feladatok megvalósításának eszközeként érvényesül, rendeltetése a gazdasági életet uraló nagytőkések termelési és értékesítési céljainak megvalósítása. Ennek megfelelően a szabványosítást a rendszerint egyesületi formában kialakított nagytőkés intézmények alakítják ki és hajtják végre. Az állam közreműködése csak a szokásos felügyelet gyakorlására irányul. A különlegesen közérdekű — élet- és vagyonbiztonságot, egészségvédelmet szolgáló kötelező jellegű szabványok körétől eltekintve — a tőkés megállapodások körében kialakított megoldási módok ajánlás jellegűek és így a szerződési kapcsolatok körében csak kikötés alapján érvényesülnek.

Ezzel szemben a szocialista szabványosítás jellemző vonásaként nyer feltüntetést az a körülmény, hogy a tervgazdálkodás rendszerében a szabványosítás, mint a népgazdaság központi irányításának eszköze, államigazgatási funkcióként érvényesül. Az e körbe eső kiemelt legfontosabb feladatokként, egyebek között, a műszaki megoldás eredményességét előmozdító egységesítés, a minőség védelmezés fejlesztése, a munkavédelem, az élet- és vagyonbiztonság, valamint az egészség védelme szerepel. E vonatkozásban alapvető jelentőségű rendelkezésekkel találkozunk a szerző által beható részletességgel tárgyalt, a szabványosításról szóló 29/1968. Korm. sz. r. 1. §-ában, amely a szabványosítás célját és tárgyait határozza meg. Az itt megjelölt célok sorában szerepel a műszaki fejlődési feladatok és koncepciók megvalósítása, a termelés gazdaságosságának, a gazdasági kapcsolatok koordinációjának és a minőség fejlesztésének elősegítése. A szocialista szabályozás egyik jellegzetes vonásának tekinthetjük a szabványosítás körében a fogyasztók érdekeinek a szabályozás körében külön is kihangsúlyozott, a szabványosítás útján is előmozdítandó védelmét.

Szerző részletesebben foglalkozik az összefüggések és kapcsolódások feltárásával a szabvány fogalmát, tárgyait és szintjeit érintő fejtegetései körében, s domborítja ki a szabványosítás jogi konstrukciójának kialakításában a gazdaságirányítás új rendszere következtében végbement változásokat. A korábbi szabályozással szemben mutatkozó eltérések különböző irányúak és ennek megfelelően alakulnak jogi kihatásaik is. A gazdaságirányítás új rendszerének a szabványosításra való kihatásai sorában a kötelező tervutasításokon alapuló irányításról a piaci mechanizmus felhasználására való áttérés egyik alapvető jelentőségű, lényeges kihatásaként tünteti fel szerző az állami szabványok tartalmának, a megoldások lényeges elemeire történt korlátozását, a részletszabályozások lehető mellőzését és a vállalati döntés számára megnyílt lehetőségek ennek megfelelően történt kibővítését, az ezt érintő különböző megoldások kialakítását.

A gazdaságirányítás új rendszerének kihatása jut kifejezésre abban a változásban is, hogy a szakmai szabványosítás helyébe az új szabályozás alapján az ágazati szabványosítás lépett. Így az állami szabványosításnak ez idő szerinti két formája: a Magyar Népköztársaság Országos Szabványa — röviden az országos szabvány, s az ágazati szabvány. A szabványosításnak e két formája egyaránt állami jellegű és a jogszabályban körülírt tárgyai is lényegükben azonosak. Az országos szabványokat a Magyar Szabványügyi Hivatal elnöke, az ágazati szabványokat az ágazati miniszterek és az országos hatáskörű szervek bocsátják ki. Az ágazati szabványosítás főképp oly feladatok megoldására irányul, amelyek egy ágazat problémakörét érintik, figyelemmel a műszaki, gazdasági kihatásokra. Az állami szabványok mindkét formája hatósági jogkörben kerül kiadásra és eszköze az állami irányításnak.

A gazdaságirányítás új rendszerének kihatásaként vázolja a szerző az állami szabványok kényszerítő, illetve megengedő hatályú jellegének alakulásában végbement változást. A változás e vonatkozásban az állami szabványokat érintően abban jut kifejezésre, hogy amíg az 1959. évi korábbi szabályozás szerint az állami szabványok általában kötelező hatályúak voltak és a diszpozitív jellegű, vagy ajánlottként kibocsátott szabvány kivételként jelentkezett, a szabályozás új rendszerében az állami, mind az országos, mind az ágazati szabványok, általában diszpozitív hatályúak. A rendelet 5. §-a utal arra, hogy a kibocsátó hatóság közérdekből, az állami szabvány vagy egyes előírásának alkalmazását kötelezővé teheti s a közelebbi irányítás jelöli meg azokat a legfontosabb eseteket, amikor a szabványnak kötelezővé tétele közérdekből szükségesnek mutatkozik.

A diszpozitív jellegű szabványoknál az érdekeltek belátásától függ, hogy szerződéskötésük során, a feltételek körében, a szabványban meghatározott, vagy ettől eltérő megoldást alakítsanak ki. Szerző szerint a diszpozitív hatályú állami szabványt az állami főhatóság irányításképpen adja ki és ez azt a felelősséget rója a szocialista szervezetekre, hogy ezt a szabványt megfelelően figyelembe vegyék és az attól való eltérésre csak kellő indokoltság esetén kerüljön a sor.

A diszpozitív jellegű szabványoknak ez az előtérbe való helyezése az új szabályozásnak egyik lényeges vonása. Ehhez hozzáfűzhetjük, hogy a szocialista országoknak ez idő szerint hatályban levő, a szabványosításra vonatkozó szabályozásai, még általában a szabványok kötelező jellegének elvét érvényesítik. További szempontként utalhatunk e vonatkozásban arra is, hogy a szabványok szélesebb körében érvényesülő diszpozitivitása a monopolisztikus hatalmi helyzetben levő vállalatok számára e vonatkozásban lehetőséget nyithat a gazdasági erőfölénnyel való visszaélésre, a szabványtól eltérő, reá nézve kedvezőbbnek minősülő kikötés alkalmazására.

Ezen túlmenően a gazdaságirányítás új rendszerének a vállalati döntési kör kibővítésében kifejezésre jutó kihatása jut kifejezés-

re a szerző által több vonatkozásban is tárgyalt új jellegű vállalati szabvány intézményesített kialakításában. Amíg az országos szabvány általában több vállalattal egyeztetett egységes megoldási módként alakul ki, az új rendelet 17. §-a értelmében a vállalat és egyéb szocialista szervezetek saját használatukra, esetleg közös használatra szabványt bocsáthatnak ki. A jogszabály e részben csak azt a korlátozást érvényesíti, hogy a vállalati szabvány nem tartalmazhat a kötelező hatályú állami szabvánnyal ellenkező előírást. A szabványosítás új koncepciója, a könyv ide vonatkozó fejtegetései szerint, ahhoz a meggondoláshoz kapcsolódik, hogy a gazdasági és műszaki életben szükséges gyors elhatározások realizálása érdekében kívánatossá válik, hogy a vállalatok az új koncepció révén, a gyakorlati szükségletnek megfelelően, különösebb bürokratikus eljárások mellőzésével, gyors ütemben alakíthassák ki szabványaikat. A vállalati szabványosítás körébe tartozik a rendelet 18. §-ban megjelölt Műszaki Feltételek létesítése is, amelyekre főképpen az egymással kooperáló vállalatok között kerül sor a meghatározott műszaki követelmények egyetértő rendezése érdekében.

A munka egyik fejezete részletesen tárgyalja az állami szabványok tartalmát, az egyes előírások jogi vonatkozásait, a minőséget, választékot, a termék megóvását és a különböző műszaki körülményeket érintő vonatkozásokat. Az ez irányú fejtegetéseknek értékét és felhasználhatóságát nagymértékben növeli, hogy szerző az egyes részletkérdések tárgyalása körében, részletesebben kiterjeszkedik az ezeket érintő, különböző irányú egyéb jogi szabályozásokra, valamint a szabványosítás ezekre kiható jogi jellegzetességeire. Figyelmet érdemlőek azok a fejtegetések, amelyek a szabványosítással kapcsolatos külkereskedelmi és nemzetközi vonatkozásokat érintenek. A kötelező állami szabványok hatálya eltérő módon érvényesül az export és importáruk vonatkozásában. Amíg az exportáru tekintetében a szerződő felek a kötelező hatályú szabványtól, szerződési megállapodásuk alapján, engedély nélkül is eltérhetnek, vagyis az exportra irányuló szerződést az állami szabványtól eltérő tartalommal köthetik meg, az importáruk vonatkozásában, az erre vonatkozó külön szabályozás szerint, a belföldi kötelező hatályú állami szabványokat általában alkalmazni kell, s az ettől való eltérésnek csak a megjelölt feltételek fennforgása esetén van helye. Indokolt és megfelelő figyelembevételt érdemel szerzőnek az a megállapítása, hogy a külkereskedelmi forgalomban különleges fontossággal bír a minőségi feltételeknek a szerződésben való szabatos meghatározása, a különböző országok szabványai és minőségi feltételei között fennálló eltérésekre való tekintettel.

Külön fejezet foglalkozik a szabványosítás nemzetközi szerveivel. Ezek körében különlegesebb figyelmet érdemel a szocialista államok szabványegyeztetését érintő anyag. A KGST keretében az 1962. év folyamán életre hívott Szabványügyi Állandó Bizottság szabványajánlásokat hoz létre az érdekelt tagállamok egyetértésével. Az ajánlás elfogadása az egyes országok elhatározásától függ. Az ajánlások tervezetét egyeztetik a tagországok érdekelt intézményeivel. A szabványajánlások átvétele egyébként az egyes országok jogrendje szerint történik. Ez vonatkozik a szabvány kötelező, vagy diszpozitív jellegének kialakítására is. A szocialista országok egymás közti kapcsolatában egyébként általában az a felfogás érvényesül, hogy import vonatkozásban megkövetelik saját szabványaik alkalmazását. A könyv megjelenését követően a KGST. XXV. ülésszakán elfogadott komplex program külön fejezetben tárgyalja a szabványosításban való együttműködés tekintetében kidolgozandó különböző megoldások programtervezetét s ezeket érintően kihangsúlyozza azt a szempontot, hogy a KGST tagállamok nagy jelentőséget tulajdonítanak a szabványosításnak.

E munkának az az értékes és jellegzetes vonása, hogy az összefüggések széles körét öleli fel és így a szabvánnyal összefüggő problematika számos ágazatát érinti, megfelelő hatékonysággal jut kifejezésre oly témakörök tárgyalásánál, amelyek az állami szabványoknak a különböző jogintézményekben kifejezésre jutó szerepét és kapcsolatát érintik. E körbe esnek azok a különböző fontos visszahatásokra kiterjedő fejtegetések, amelyek az állami szabványoknak a polgári jogi szerződések rendszerében kifejezésre jutó szerepét világítják meg. A szerződések tartalmi ismertetése a különböző elemekre tagoltan foglalkozik a szabványnak a termékre, a szolgáltatás tárgyára, a megjelölésekre, a csomagolásra vonatkozó kihatásaira. Ismerteti a különböző jogszabályoknak az állami szabványokra való kihatását, a döntőbizottság több e körbe eső döntését, s utal arra, hogy az állami szabványok megkönnyítik a szerződések műszaki tartalmának meghatározását. A szabványokat érintő vonatkozásban szerző közelebbről foglalkozik — a PTK. és egyéb jogszabályok rendelkezéseinek figyelembevételével —, a szerződés semmisségét, megkötését, valamint a teljesítést érintő kérdésekkel abban a vonatkozásban, hogy a szabványelőírások kihatásaikat ebben a körben milyen vonatkozásban érvényesítik. Ugyan ilyen szempontból s az ehhez kapcsolódó vonatkozásokban kerül elemzésre a vállalkozási, tervezési és építési szerződések joganyaga, amelyek tekintetében külön jogszabályok és szabályzatok is magukban foglalnak a szabványt érintő rendelkezéseket.

Több újszerű, a műszaki fejlődés vonalán különösebb figyelmet érdemlő problémakört tárgyal szerző az iparjogvédelem és a szerzői jog körébe eső alkotásoknak a szabványosítással adódó összefüggéseiben. Több irányú figyelmet érdemlő kérdés merül itt fel az újításokra kiható vonatkozásokban a szabványosítást érintően. E körben merül fel az a lehetőség, hogy az újítás a kötelező hatályú szabvánnyal jut ellentétbe. Ily esetben, a jogszabályi rendelkezések értelmében, az újítás megvalósításához az erre feljogosított hatóság engedélye szükséges. Ha az újítás a szabványénál haladottabb műszaki megoldást tartalmaz, úgy felmerül a szabvány korszerűsítésének kérdése. A szabadal-

mazott találmányok fokozott jogi védelmére való tekintettel, az ily megoldási módnak a szabványba való foglalására csak abban az esetben kerülhet sor, ha a szabadalom tulajdonosa az állam, vagy egyébként a tulajdonos, az erre vonatkozó engedélyt megadja.

A védjegyjogi kérdések körében figyelmet érdemlőek azok a fejtegetések, amelyek a szabvány védjegyjogi oltalma tekintetében a szocialista és kapitalista országok körében fennálló eltéréseket vázolják. Hazai védjegytörvényünk rendelkezéséhez képest a szabványok, valamint a jogszabállyal rendszeresített egyéb megjelölések tekintetében védjegyjogi oltalom nem adható. Ezzel szemben a kapitalista országokban a szabványügyi intézmény által adott engedély jogi oltalma a kollektív védjegy alkalmazásával biztosítható.

Az 1969. évi szerzői jogi törvény 1. §-a a szerzői jogi oltalom köréből — egyebek között — a szabványokat is kiveszi. A szellemi alkotások védelme szempontjából azonban helytállónak tekinthető szerzőnek az az álláspontja, hogy tudományos és szakirodalmi művek szellemi alkotásként minősülő részének változatlan alakban, szabványelőírásként való átvétele a szerzői jogi oltalomba ütközik s így erre csak a szerző engedélye alapján kerülhet a sor.

Jogi vonatkozásban több szempontból is figyelmet érdemlőek az állami szabványoknak az árszabályozást érintő kihatásai. Kötelező hatályú állami szabvány esetén a hatósági ár megállapítása csak az állami szabványnak a minőségi osztályba sorozásra vonatkozó megállapításai, kötelező minőségi osztályozás esetén, ugyancsak az ármegállapítás alapjaként jönnek figyelembe. Ez a kapcsolódás kellőkép megalapozza annak a megállapításnak a helytállóságát, hogy az árak és szabványok viszonya szükségessé teszi az ár- és szabványosító hatóságok együttműködését, a szabványalkotás és ármegállapítás kellő előkészítése érdekében.

Az állami szabványok szankciós rendszere körében a munka kiterjeszkedik az e körbe eső államigazgatási, munkajogi és büntetőjogi következmények feltüntetésére. Ezek sorában szó esik a gazdasági bírság szankciós lehetőségéről is, ami azonban, a jogszabályban megjelölt feltételekre való tekintettel, csak nagyon távoli kapcsolódást jelent a szabványsértésekhez. Lényegében közvetlenül csak a szabálysértési rendelet 162. §-ának rendelkezése jelenti a szabványsértés szankcióját, 3000,— forintig terjedhető pénzbírság megállapításával. A magunk részéről ezt a korlátozottan érvényesülő szankciót fogyatékosnak tartjuk, különös figyelemmel arra a körülményre, hogy a szabványsértések népgazdasági és fogyasztói érdekvédelmi szempontból hátrányos következményekkel járhatnak.

Összefoglalásképp megállapítható, hogy Szelényi Zoltán könyve a magyar jogirodalomnak komoly nyeresége, minthogy a szabványosítás viszonylag szűknek látszó területét az ehhez kapcsolódó gazdasági és jogi vonatkozások részletes áttekintésével, a gazdaságirányítás új rendszeréből adódó változások beható feltárásával, tudományos szinten tárgyalja és ezzel a témakört érintően alapos tájékoztatást nyújt.

György Ernő

Дюла Эрши:

Две проблемы унификации праaа торгового представительства

В статье рассматриваются две проблемы права торгового представительства и комиссии, вытекающие специально из характера этих правовых институтов. Одна из проблем заключается в том, каким образом можно найти с принципиальной точки зрения оптимальное решение в случае, когда правовая структура, разчленение урегулируемого института в common law и в европейских континентальных законодательствах расходится друг с другом. Вторая проблема: каким образом определить сферу применения единого закона в случае, когда подлежащий урегулированию прововой институт включает в себе отношения вида треугольника, то есть такие отношения, в которых фигурируют три стороны, находящиеся друг с другом в двухсторонних правоотношениях, однако эти двухсторонние правоотношения могут воздействовать и на третью сторону.

Ференц Мадл:

Материально-правовая защита зарубежных капиталовложений

В статье рассматривается в критическом подходе механизм правовой защиты экономических интересов (капиталовложений) стран, экспортирующих капитал.

Параграф 1 статьи уточняет вопрос о том, что в сфере каких правовых систем рассматривается тема. Излагается вопрос о месте данной проблематики, а именно, входит ли она в сферу общего международного права или в сферу международного частного права. Параграф 2 излагает основные аспекты материально-правовых средств защиты капиталовложений и выясняет их общий фон с точки зрения экономики. В дальнейшей части статьи рассматривается вопрос о том, какими правовыми средствами пыталась и пытается правовая практика западных стран обеспечить безопасность зарубежных капиталовложений и какое теоретическое обоснование использует для этого: попытки Ассоциации Международного Права, международные соглашения, заключенные по инициативе финансовых и банковских кругов, защита путем института страхования (§§ 3—6). Наконец, в параграфе 7 излагаются концепции европейского права и положения Римского договора, связанные с материально-правовой защитой капиталовложений.

Имре Кэртес:

Производное вещественное доказательство

Портящие или по иным причинам не могущие быть приобщены к делу, но имеющие для дела важное значение предметы в процессе замещаются производными доказательствами. Поэтому неправильно ни стихийность возникновения, ни незаменимость считать специфической чертой вещественных доказательств. Изготовка производных доказательств всегда сопровождается некоторой утратой информации. Одна из важнейших задач криминалистики заключается в разработке таких процессов, которые могли бы обеспечить перенесение оптимальной доли информации на производное доказательство.

Ласло Гашпарди:

Условия и рамки возможности выступать в качестве стороны в производстве по трудовым спорам

Автор занимается в четырех главах некоторыми вопросами о правовом положении сторон в производстве по трудовым спорам. В главе первой излагается кто может выступать перед комиссиями по трудовым спорам в качестве жалобщика, или в качестве противоположной стороны. Согласно мнению автора а этом производстве стороной является такой субъект права, который утверждает, что он в собственном имени осуществляет материально-правовое требование, входящее в компетенцию комиссии по трудовым спорам, или субъект права, против которого это требование осуществляется. В следующей главе освещаются особые случаи, в которых с заявлением выступает предприятие. Глава третья занимается процессуально-правовыми ситуациями, когда в качестве жалобщика, или противоположной стороны выступает не одно лицо, а больше субъектов. Заключительная глава статьи анализирует вопрос об изменении субъекта, выступающего в качестве стороны, и вопрос о правоприемстве.

Gyula Eörsi:

Zwei Probleme der Vereinheitlichung der Rechte der Handelsvertretung

Der Artikel behandelt zwei solche Probleme der Vereinheitlichung des Rechts der Handelsvertretung und der Kommission, die sich speziell aus dem Charakter dieser Institutionen ergeben. Das eine Problem: wie kann prinzipiell eine optimale Lösung erreicht werden, wenn die rechtliche Struktur, die Einteilung der zu regelnden institution sich im common law und in den kontinentalen europäischen Rechten überschneiden. Das zweite Problem: wie kann der Anwendungskreis des einheitlichen Gesetzes in dem Falle bestimmt werden, wenn das zu regelnde Rechtsinstitut „Dreieck"—Verhältnisse beinhaltet, d. h. in ihnen drei Parteien in Rechtsverhältnissen zueinander stehen die zwei Subjekte haben, diese Rechtsverhältnisse mit zwei Subjekten aber auch auf die dritte Partei auswirken oder auswirken können.

Ferenc Mádl:

Der materiell-rechtliche Schutz ausländischer Investitionen

Der Artikel untersucht in kritischem Aspekt den im Wege von rechtlichen Mitteln realisierten Schutz-Mechanismus der wirtschaftlichen Interessen (Investitionen) von Kapital-exportierenden Ländern. § 1 des Artikels ist darauf ausgerichtet zu vergegenwärtigen, im Rahmen welcher Rechts-Systeme das Thema behandelt wird, antwortet auf die Frage, dass diese Problematik sich in den Kreis des allgemeinen Völkerrechts und des internationalen Privatrechts eingliedert. § 2 legt die wichtigeren Ebenen der materiell-rechtlichen Schutzmittel von Investitionen dar und verdeutlicht den allgemeinen polit-ökonomischen Hintergrund. In seinen weiteren Teilen konzentriert der Artikel darauf, mit wasfürwelchen rechtlichen Mitteln versuchte und versucht die heutige westliche Rechtspraxis und Rechtstheorie die ausländischen Investitionen in rechtlich garantierter Sicherheit zu wahren. ILA-Versuche, die durch verschiedene Finanzkreise und Banken initiierte internationale Abkommen, bilaterale Abkommen und der Schutz durch die Institution der Versicherung (§ 3—6). Schliesslich befasst sich der § 7 mit den Europa-Recht Vorstellungen und den, mit dem materiell-rechtlichen Schutz der Investitionen zusammenhängenden Relationen des Römischen Vertrages.

Imre Kertész:

Der derivative Sachbeweis

Gegenstände, die verderblich sind, oder aus anderen Gründen den Prozessmaterialien nicht beigefügt werden können, die aber dennoch von Bedeutung sind, werden im Verfahren durch derivative Beweise ersetzt. Deswegen ist es unrichtig die Unersetzbarkeit sowie die Spontaneität des Entstehens als spezifische Merkmale der Sachbeweise zu betrachten. Die Herstellung der derivativen Beweise führt immer zu Informationsverlust. Eines der wichtigsten Aufgaben der Kriminalistik besteht in der Ausarbeitung solcher Verfahren, welche die Überführung optimaler Informationsquotienten in die derivativen Beweise gewähren.

László Gáspárdy:

Die Bedingungen und der Rahmen der Partei-Eigenschaft im Verfahren vor den Arbeits-Schiedsgerichten

Der Autor befasst sich in vier Kapiteln mit einzelnen Fragen der Rechtsstellung der Parteien im arbeitsrechtlichem Verfahren. Das erste Kapitel antwortet auf die Frage, wer im Arbeitsschiedsgerichtlichem Verfahren die Position des Klägers bzw. der Partei mit entgegengesetzten Interessen innehaben kann. Seiner Ansicht nach ist die Partei in diesem Verfahren ein solches Rechts-Subjekt, das behauptet einen in den Kompetenzkreis des erwähnten Organs gehörenden materiell-rechtlichen Anspruch im eigenen Namen geltend zu machen, bzw. der, gegen wen dieser Anspruch geltend gemacht wird. Das nächste Kapitel befasst sich mit diesen Ausnahme-Fällen, in denen die Klage seitens des Unternehmens eingereicht wird, während im dritten Kapitel diese verfahrensrechtliche Situationen behandelt werden, in denen die Position des Klägers bzw. der Partei mit entgegengesetzten Interessen mehrere Personen inne haben. Im abschliessenden Kapitel analysiert der Autor die in der Person der Partei eingetroffene Rechtsnachfolge.

Gyula Eörsi:

Deux problèmes de l'unification du droit de la représentation commerciale

L'étude traite deux problèmes de l'unification du droit de la représentation commerciale et de la commission qui découlent spécifiquement de la nature de ces institutions. L'un de ces problèmes est de savoir comment peut-on arriver à une solution en principe optimale si la structure juridique et la division de l'institution à régler dans les droits continentaux de l'Europe et dans la common law s'entrecroisent. L'autre problème est de savoir comment pourrait on définir le champ d'application du droit uniforme au cas où l'institution de droit à réglementer contient des rapports „triangulaires" notamment lorsque trois parties sont en rapports juridiques bilatéraux mais ces rapports juridiques à deux parties agissent ou peuvent agir aussi à la troisième partie.

Ferenc Mádl:

La protection juridique de fond des investissements étrangers

L'étude traite d'une approche critique le méchanisme de la protection par des moyens juridiques des intérêts économiques (notamment des investissements) des pays exportateurs de capitaux.

Le ler Article de l'étude voudrait faire comprendre dans quels systèmes de droit est traité le thème. Elle répond à la question de savoir si le problème en question est situé dans le domaine du droit international général ou dans celui du droit international privé. Le 2ème Article esquisse les plans principaux des moyens de la protection juridique de fond des investissements et en fait connaître

en même temps l'arrière-plan général de l'économie politique. La partie ultérieure de l'étude est centrée sur la question des moyens juridiques par lesquels ont essayé ou essaye même aujourd'hui de maintenir la pratique et la théorie juridiques occidentales contemporaines des investissements étrangers dans une sécurité garantie par le droit: tentatives de l'ILA, conventions internationales issues de l'initiative de différents milieux financiers et bancaires, accords bilatéraux et la protection au moyen de l'institution des assurances (Articles 3 à 6). Pour terminer, l'étude expose les conceptions du droit d'Europe et les aspects de la convention de Rome relatifs à la protection juridique de fond des investissements.

Imre Kertész:

La preuve matérielle dérivée

Les objets qui sont altérables ou ne peuvent pas être joints au dossier de l'affaire en conséquence d'autres causes et qui sont pourtant d'importance, peuvent être remplacés dans la procédure par les preuves dérivées. Il n'est pas opportun de considérer ni le caractère d'irremplaçable ni la spontanéité de la naissance comme traits spécifiques des preuves matérielles. La préparation des preuves dérivées entraîne toujours une certaine perte d'information. La tâche la plus importante de la criminalistique est l'élaboration de telles procédures qui pourraient assurer qu'une proportion optimum des informations soit gardée pour l'information dérivée.

László Gáspárdy:

Les conditions et le cadre de la qualité de partie plaidante dans la procédure de la commission arbitrale du Travail

L'auteur s'occupe de certains problèmes relatifs à la situation des parties à une procédure du droit du travail. Dans le premier chapitre il expose qui sont ceux qui peuvent se trouver dans la procédure d'arbitrage du droit du travail dans la position du plaignant et de la partie d'un intérêt opposé. Selon l'opinion de l'auteur dans cette procédure la partie est un sujet de droit qui affirme de faire valoir une prétention du droit de fond relevant de la compétence de l'organe dont il s'agit, respectivement celui contre lequel on fait valoir cette exigence. Dans le chapitre suivant il s'occupe des cas exceptionnels dans lesquels la plainte est formée par l'entreprise. Le troisième chapitre traite les situations procédurales dans lesquelles figurent plusieurs plaignants respectivement plusieurs parties d'intérêt opposé. Le chapitre finale analyse la succession dans la position d'une partie en cause.

Gyula Eörsi:

Two problems of the unification of the law of trade representation

The paper deals with two problems of the unification of trade representation and commission which stem specifically from the nature of this institution. One of the problems is: how can the, in principle, best possible solution be arrived at if the legal structure, arrangement of the institution to come under regulation cut across each other in the common law and European continental laws. The other problem is: how can the scope of application of a uniform law be determined when the legal institution to be regulated comprises „triangle" relationships, in other words three parties are in two-person legal relationships with each other but these two-person legal relationships affect or may affect third persons.

Ferenc Mádl:

Substantive law protection of foreign investments

The paper examines with a critical approach the mechanism of the protection by legal means of the financial interests (investments) of capital-exporting countries.

In Section 1. it is indicated within what legal systems is the subject discussed. The question is answered whether this problem is to be included within the frames of the general international law or private international law. In Section 2. the principal planes of the substantive law protection of investments are outlined and the general political economical background is described. The next parts of the paper are centred around the problem with what legal means has contemporary Western judicial practice and theory striven to hold foreign investments in a legally guaranteed security: ILA-attempts, international conventions initiated by financial quarters and banks, bilateral agreements and protection by means of insurance (Sections 3—6). Lastly in Section 7. the Europe-law conceptions and the provisions of the Rome Treaty related to the substantive law protection of investements are dealt with.

Imre Kertész:

Derivative material proofs

Perishable or such objects which cannot be enclosed to the files of cases in court but which are of significance are replaced by derivative proofs. To regard the spontaneity either of the non-repleacable character or the origin as a specific feature of material proofs is mistaken for the reason mentioned above. The preparation of derivative proofs always involves some loss of information. A major task criminalistics is faced with is to elaborate devices susceptible of securing the retention of the largest possible amount of information in the derivative proofs.

László Gáspárdy:

The conditions to appear as a party and its limits in the labour arabitration committee procedure

The author deals in four Chapters with some problems of the parties' legal position in labour law procedures. It is described in Chapter 1 who can be complainants and adverse parties in labour arbitration committee procedure. In the author's opinion the party is such a subject-at-law in this procedure who states that he wants to enforce a substantive law claim, in his own name, coming within the competence of that organ, respectively, against whom such a claim is attempted to be enforced. In the next Chapter those exceptional instances are dealt with when the complaint is filed by the enterprise. Chapter 3 discusses those situations in procedural law when there appear more persons than one as complainants or adverse parties. In the closing Chapter the succession to rights, in case a party has changed, is analysed.

XXVI. új évfolyam **12.** szám Budapest, 1971. december

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

ÁDÁM ANTAL:
A tanácsi szervek összehangoló tevékenysége 533

KATONÁNÉ, SZOLTÉSZ MÁRTA:
Emberi természet és jog 541

GÁSPÁRDY LÁSZLÓ:
A felek jogállásának néhány kérdése a munkaügyi döntőbizottsági eljárás menetében ... 552

Szemle:

VILÁGHY MIKLÓS:
Közbeszólás a polgári jogról 561

VAS TIBOR:
Igazság és igazságosság 567

HORGOSI GYÖRGY:
A büntetőbírósági tanács döntésének kialakítása 569

HEGYVÁRI SÁNDOR:
Az officialitás elve és a Pp. 574

HERCZEGH GÉZA:
A humanitárius nemzetközi jog megerősítésének és továbbfejlesztésének kérdései... ... 576

Jogirodalom:

— —: Új könyvek 580

СОДЕРЖАНИЕ: *Антал Адам:* Координационная деятельность органов местных советов. — *Марта Катона-Шолтес:* Человеческая натура и право. — *Ласло Гашпарди:* Некоторые вопросы правового положения сторон в ходе рассмотрения дел в комиссиях по трудовым спорам. — *Обзор: Миклош Вилаги:* Отметка о гражданском праве. — *Тибор Ваш:* Истина и справедливость. — *Дьердь Хоргоши:* Формирование решения суда в судебном составе, рассматривающем уголовные дела. — *Шандор Хедьвари:* Принцип рассмотрения по собственной инициативе суда и гражданский процессуальный кодекс. — *Геза Херцег:* Вопросы укрепления и дальнейшего развития гуманитарного международного права — *Юридическая литература:* — —: Новые книги

SOMMAIRE: *Antal Ádám:* L'activité de coordination des organes du Conseil. — *Mme Márta Katona-Soltész:* La nature humaine et le droit. — *László Gáspárdy:* Quelques questions relatives à la situation des parties en cause dans la procédure de la commission arbitrale du Travail. — *REVUE:* — *Miklós Világhy:* Intervention sur le droit civil. — *Tibor Vas:* Justice et équité. — *György Horgosi:* La formation de la décision du Conseil du tribunal correctionel. — *Sándor Hegyvári:* Le principe de l'officialité et la procédure civile... — *Géza Herczegh:* Problèmes de la consolidation et du développement progressif du droit „humanitaire" international. — *Littérature juridique:* — —: Livres récemment publiés.

INHALT: *Antal Ádám:* Die koordienierende Tätigkeit der Organe der Volksräte. — *Frau Katonáné, Márta Soltész:* Menschliche Natur und Moral. — *László Gáspárdy:* Einige Fragen der Rechtstellung der Parteien im Zuge des arbeitsrechtlichen Schiedsverfahrens. — *Rundschau: Miklós Világhy:* Eine Zwischenbemerkung über das Zivilrecht. — *Tibor Vas:* Wahrheit und Gerechtigkeit. — *György Horgosi:* Die Ausgestaltung der Entscheidung des Strafsenats. — *Sándor Hegyvári:* Das Prinzip der Offizialität und die Zivilprozessordnung. — *Géza Herczegh:* Die Fragen der Bekräftigung und Weiterentwicklung eines humanitären Volkerrechts. — *Rechtsliteratur:* — —: Neue Bücher.

CONTENTS: *Antal Ádám:* The councils' coordinating activity. — *Mrs. Márta Katona-Soltész:* Human nature and law. — *László Gáspárdy:* Some questions of the parties' legal position in the course of the labour arbitration committee procedure. — *Review: Miklós Világhy:* Reflection on civil law. — *Tibor Vas:* Justice and justness. — *György Horgosi:* The shaping of the judgement in criminal divisions. — *Sándor Hegyvári:* The principle of officiality and the Code of Civil Procedure. — *Géza Herczegh:* Questions of strengthening and developing humanitarian international law. — *Legal literature:* — : Books recently published.

XXVI. új évfolyam 12. szám Budapest, 1971. december hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A tanácsi szervek összehangoló tevékenysége

I. A magyar tanácsrendszer újszerű vonásai

Az államélet és a szocialista demokrácia továbbfejlesztésére, az állami szervezőmunka hatékonyságának fokozására irányuló törekvések megvalósításában kiemelkedő helyet foglal el Magyarországon a tanácsrendszer 1971-ben végrehajtott reformja. Bár a tanácsrendszer továbbfejlesztését megalapozó 1971. évi I. törvény számos szervezeti, hatásköri és működésrendi változást idézett elő, a bevezetett újítások nem érték váratlanul a tanácsok tagjait, dolgozóit és a közvéleményt sem, mert ezek szerves folytatói, illetőleg összegezői azoknak a részletváltozásoknak, amelyek a gazdaságirányítás reformjához kapcsolódva már az előző években is fokozatosan bővítették a különböző fokozatú tanácsok gazdasági és pénzügyi önállóságát, területi koordinációs jogait, egységesebbé tették a tanácsok szervezetét és ésszerűsítették működési rendjét.

A tanácsok és szerveik funkciójára és egymáshoz fűződő viszonyára erőteljesen kihat a tanácsok jellegének újszerű meghatározása.[1] A törvény értelmében a tanácsok és a tanácsi szervek a néphatalmat megvalósító szocialista államnak a demokratikus centralizmus alapján működő *népképviseleti-önkormányzati és államigazgatási szervei.* E meghatározásból világosan kitűnik, hogy a reform feloldotta azt az éles megkülönböztetést, amelyet korábban a tanácsok mint államhatalmi szervek, valamint a tanácsi végrehajtó bizottságok és szakigazgatási szervek, mint államigazgatási szervek között tettünk. Az új koncepció a tanácsokat az egyéb tanácsi szervekkel együtt minősíti népképviseleti-önkormányzati és államigazgatási szerveknek. A korábbi megoldásokkal szemben ebből az új felfogásból természetesen következik, hogy indokolt esetben maguk a tanácsok is végezhetnek államigazgatási teendőket.

Megszűnt az a merev tétel, hogy a tanács csakis a felsőbb államhatalmi szervnek állhat alárendeltségében. A jövőben a felsőbb végrehajtó bizottságok az alsóbb tanácsok felett gyakorolt felügyelet keretében megsemmisíthetik e tanácsok törvénysértő aktusait. A tanácsi szervek jellegének új meghatározása tette lehetővé, hogy megszűnjön a tanácsi szervek központi irányításának az a kettőssége, amelyben a tanácsoknak, mint államhatalmi szerveknek általános irányítását az államhatalom egyik legfelsőbb szerve, az Elnöki Tanács, a végrehajtó bizottságok központi irányítását pedig az államigazgatás legfelsőbb szerve, vagyis a Minisztertanács végezte. Jelenleg az egész tanácsszervezet egységes elvi irányítása a *Minisztertanács* feladata.

A tanácsrendszer új szabályozásának egyik fontos vonása, hogy a törvény lényeges különbséget tesz a különböző tanácsszintek, elsősorban a *helyi* (községi, nagyközségi, közös tanácsú községi, városkörnyéki községi, városi, fővárosi kerületi és megyei városi), valamint a *területi,* elsősorban a megyei és megkülönböztetett módon a fővárosi tanácsi szervek rendeltetése között és ennek megfelelően határozza meg e fokozatok sajátos feladatait, hatáskörét és szervezeti kereteit.

A lakossággal közvetlen kapcsolatban álló legalsóbb fokozatú tanácsok szerepének bővítése érdekében mondja ki a törvény, hogy a tanácsok hatáskörébe tartozó államigazgatási ügyekben az elsőfokú hatáskört általában a helyi tanácsok gyakorolják. A jellegzetes területi, vagyis a megyei tanácsok *négy* alapvető funkció betöltésére hivatottak, mégpedig: a központi irányítás közvetítésére, a megyén belüli tanácsi és egyéb fejlesztések összehangolására,

[1] Vö. Dr. Takács Imre: A tanácsok jellegéről. Állam és Igazgatás 1971. évi 2. sz. 138—151. old.

a megyéhez tartozó helyi tanácsok érdekeinek képviseletére és egyeztetésére, valamint a megyei szükségletek kielégítését szolgáló intézmények fenntartására.

Az új tanácstörvény a tanácsok szervezetére és működésére vonatkozóan csak a legfontosabb rendelkezéseket tartalmazza és a tanácsokra bízza, hogy a tanácstörvény, a törvény végrehajtási rendelete[2] (a továbbiakban: Vhr.), valamint a Kormány által kibocsátandó irányelvek[3] alapján tanácsrendeletbe foglalva maguk dolgozzák ki és határozzák meg szervezeti és működési szabályzatukat.

A tanácsi szervezetet érintő törvényi rendelkezésekből az alábbiakat emeljük ki. A községi tanácsok népképviseleti-önkormányzati szerepének bővülése következtében lehetővé, sőt szükségessé vált, hogy a továbbiakban a járásokban ne hozzunk létre választott tanácsi testületeket. A járási tanácsok létrehozása 1950-ben nagy vívmánya volt a magyar tanácsrendszer kialakításának. A járási tanácsok az elmúlt két évtizedben kiemelkedő szerepet töltöttek be a mezőgazdaság szocialista átszervezésének összefogásában, valamint az új arculatú községi élet kereteinek kiépítésében. Amennyire történetileg szükségszerű volt a járási tanácsok létrehozása és két évtizedes funkcionálása, oly mértékben vált indokolttá, hogy szerepüket átadják azoknak a községi tanácsi testületeknek, amelyeknek fejlesztésében maguk is fontos szerepet töltöttek be. A járási tanácsi szervek utódaként azonban továbbra is működik a járásban *a megyei tanács végrehajtó bizottságának járási hivatala.* A járási hivatal közreműködik a községi tanácsok és végrehajtó bizottságaik tevékenységének törvényességi felügyeletében, a községi szakigazgatási tevékenység irányításában, segíti a községi tanácsok és szerveik önállóságának fejlődését. Másodfokon eljár a községi tanácsi szervek által elbírált ügyekben és bizonyos ügyekben elsőfokú hatósági jogkört gyakorol, végzi a szövetkezetek állami felügyeletét.

A megyei tanácsok és a fővárosi tanács említett funkcióinak eredményesebb betöltése, különösen a települési, területi képviselet tartalmasabb megvalósítása érdekében tértünk át a megyei tanács és a fővárosi tanács közvetett, vagyis a megfelelő helyi tanácsok általi választására.[4]

Elsősorban a megyén belüli koordináció eredményesebb biztosítása érdekében következett be a tanácsfokozatok rendszerében a megyei jogú városi pozíció megszüntetése. Volt megyei jogú városaink különleges helyzetét, az átlagosnál kiterjedtebb vonzáskörét veszi figyelembe és juttatja érvényre ugyanakkor a törvény, amikor előírja, hogy a népgazdasági tervben és költségvetésben — a megyei tanács tervén és költségvetésén belül elkülönítve — kell meghatározni a megyei jogú városi tanács helyébe lépő *megyei városi tanács*[5] fejlesztési feladatait, bevételi forrásainak körét és a részesedés mértékét, valamint az állami hozzájárulás összegét.

A törvény a tanácsokra bízza, hogy milyen állandó és ideiglenes bizottságot hoznak létre. Valamennyi szinten meg kell választaniuk azonban az ügyrendi bizottságot és a számvizsgáló bizottságot. Külön jogszabály írja elő a megyékben és a fővárosban a tanácsi tervgazdasági bizottság,[6] községekben pedig a szabálysértési bizottság[7] létrehozását. A tanácsi állandó bizottságok újszerű *ágazati és ágazatközi összehangoló szerepével* függ össze az a lehetőség, hogy a jövőben a tanács a tanácstagok mellett külső szakembereket is megválaszthat a tanácsi bizottságok tagjaivá.

A végrehajtó bizottság titkárával szemben állított újszerű követelményeket szolgálja az a változás, mely szerint a titkár többé nem választott, hanem a tanács által határozatlan időre kinevezett tisztségviselő. A titkár fő feladatait a tanácsi szervek hatósági munkájának támogatásában, összehangolásában és törvényességi felügyeletében jelölik meg az új jogszabályok.

Az új tanácstörvény különös gondossággal építette ki a tanácsi szervek és az illetékességi területükön működő egyéb szervek együttműködésének, fejlesztési törekvéseik és a lakosság ellátását szolgáló tevékenységük összehangolásának eszközeit. Hogy a törvényalkotó menynyire fontosnak tekinti e kapcsolatok szervezett és hatékony alakulását, megnyilvánul abban is, hogy a tizenegy fejezetre tagozódó tanácstörvényben önálló, mégpedig a III. fejezet szabályozza a tanácsok és a Hazafias Népfront,

---

[2] L. a 11/1971. (III. 31.) Korm. r.-et.

[3] „A tanácsok szervezeti és működési szabályzatának megalkotásához" c. irányelveket a végrehajtási rendeletben foglalt felhatalmazás alapján a Minisztertanács Tanácsi Hivatalának elnöke bocsátotta ki a 30—5/1971. (TK 19.) MT TH sz. utasításának mellékletében.

Az utasítás előírásának megfelelően a Tanácsakadémia Tanácsigazgatási Szervezési Intézete kidolgozta és a Minisztertanács Tanácsi Hivatala 60—2/1971. (TK 29.) MT TH sz. közleményében közzétette a községi (nagyközségi) tanácsok szervezeti és működési szabályzatának mintáját.

[4] L. „Az országgyűlési képviselők és a tanácstagok választásáról szóló 1966. évi III. tv. módosításáról" c. 1970. évi III. tv-t és a törvény végrehajtásáról szóló 10/1971. (II. 22.) Korm. r-et.

[5] Az Elnöki Tanács 6/1971. sz. határozata Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs és Szeged városokat nyilvánította megyei várossá. A Vhr. 13. § (2) bekezdése szerint város megyei várossá nyilvánítását akkor kezdeményezheti a mintegy százezer lakosú megyeszékhely város tanácsa, ha kiemelkedő jelentőségű gazdasági és társadalmi szerepe van és vonzáskörzete a megye területén túl terjed.

[6] L. az 1049/1970. (XII. 6.) Korm. hat-ot.

[7] L. az 1968. évi I. tv-t.

valamint a tömegszervezetek együttműködését, a tanácsi szervek és az alájuk nem rendelt gazdálkodó egységek megnövekedett kölcsönös jogait és kötelességeit, továbbá a tanácsok együttműködését a bírósággal, az ügyészséggel és a rendőrséggel.

A tanácsi koordináció alkalmazási szintjeinek, főbb tárgyköreinek, a tanácsi szervek koordinációs jogainak és feladatainak, valamint a tanácsi koordináció eszközeinek bemutatása előtt hangsúlyoznunk kell, hogy a széles körben megvalósítandó tanácsi összehangoló munka nem különül el élesen az egyéb állami szervek, elsősorban a központi állami szervek, valamint a tanácsok illetékességi területén működő, de alárendeltségükben nem álló szervek, továbbá az országos és helyi társadalmi szervezetek összehangoló, együttműködő tevékenységétől.

A továbbiakban, különösen a *területi tervezés* rendszerének felvázolása révén megkíséreljük bizonyítani, hogy a területi koordináció nemcsak elméletileg, de a valóságban sem szűkül le a tanácsoknak és a tanácsi szerveknek az illetékességi területük fejlesztésére és a lakosság szükségleteinek kielégítésére irányuló összehangoló tevékenységére, hanem rajtuk kívül a felsőbb szintű állami és társadalmi szervekre, a területükön funkcionáló egyéb közhatalmi szervekre, valamint az alájuk nem rendelt gazdálkodó egységekre és a különböző tevékenységet kifejtő intézetekre is nagy fontosságú területi koordinációs feladatok hárulnak. A tanácsi szervek koordinációs feladatainak, jogainak és tevékenységi formáinak áttekintése viszont afelől sem hagy kétséget, hogy *a településeken és a területen a legkiterjedtebb összehangoló feladatok végzésére a tanácsi szervek hivatottak.*

A tanácsi szervek által végzett összehangoló munkának is alapvető rendeltetése az eredményesség fokozása. Az állami szervező munka tárgyainak szaporodása, a feladatok differenciálódása és ehhez igazodva a munkamegosztás kiterjedése, valamint az összefüggések egyidejű gyarapodása következtében az állami irányító és szervező munka valamennyi szintjén fokozódik a kapcsolódási pontok és formák, az egyeztetési, összehangolási módozatok és eszközök, valamint az együttműködési lehetőségek feltárásának és érvényesítésének jelentősége. Az is természetes, hogy a felesleges átfedések, a pazarló párhuzamosságok, a hatékonyságot csökkentő szembefutások elkerülését, valamint az állami munka esetleges „senki földjének" felosztását szolgáló egyeztetés, összehangolás és együttműködés nem idézheti elő az alkotó önállóság csorbítását. Nem korlátozhatja a jól felfogott érdekek felszínre hozását és képviseletét. Nem járhat a feladatok végrehajtásának elodázásával és a felelősség elmosásával. A tanácsi összehangoló munkának is — mint bármely állami koordinációs tevékenységnek — csak akkor van értelme, ha az országos, a területi, a helyi, az ágazati, az állami vállalati, a szövetkezeti stb. érdekek, törekvések és erőfeszítések egyeztetésével az állami és a társadalmi tevékenység eredményességét segíti elő.

Korábbi tanulmányaimban megkíséreltem a tanácsi koordináció fogalmát és főbb összetevőit, különösen a területi koordináció rendeltetését és a tanácsi összehangolás eszközrendszerét behatóbban elemezni.[8] Ezúttal elsősorban a tanácsok szervezetére és működésére, valamint a területi tervezésre és a településfejlesztésre, az országos és a tanácsi információs rendszerre, a tanácsi szervek gazdasági koordinációs teendőire, továbbá a tanácsi pénzgazdálkodásra vonatkozó kiterjedt új jogszabályi rendezés főbb vonásainak és az összehangoló munkával összefüggő tartalmi elemeinek összegezésére törekszem.

II. A tanácsi szervek összehangoló tevékenységének alkalmazási területei és főbb tárgyai

A tanácsi szervek összehangoló munkájának az alábbi hat nagyobb alkalmazási területét különböztetjük meg:

1. a tanácsi szervek belső működése, valamint a tanács irányítása alatt álló intézmények és a tanácsi szervek felügyelete alá tartozó vállalatok fejlesztése és működése,

2. a helyi tanácsi szervek középszintű irányítása,

3. a tanácsi szervek és a Hazafias Népfront, valamint a különböző társadalmi szervezetek kapcsolata,

4. az azonos szintű tanácsok együttműködése,

5. a tanács kapcsolata a bírósággal, az ügyészséggel és a rendőrséggel,

6. a tanács és az alá nem rendelt gazdálkodó szervek kapcsolata.[9]

A tanácsi összehangoló munka tárgyai, az összehangolás jellege és eszközei, alkalmazási területenként eltérőek. Az egyes alkalmazási területek között természetesen számos összefüggás áll fenn. A tanácsi munka eredményességének ezért egyik mellőzhetetlen követelménye, hogy a tanácsi szervek az összehangolás mindegyik területén az egyes alkalmazási szintek

[8] L. A területi koordináció főbb vonásai és problémái. Állam és Igazgatás 1969. évi 7. sz. 577—588. old., A területi koordináció továbbfejlesztésének lehetőségeiről. Állam és Igazgatás 1970. évi 1. sz. 42—51. old., Az állami szervek mellérendeltségi kapcsolatainak főbb csoportjai és eszközei. Jogtudományi Közlöny 1970. évi 12. sz. 625—632. old.

[9] A tanácsi szervek gazdasági koordinációs jogairól és feladatairól külön tanulmányt kívánok publikálni e folyóiratban.

közötti kapcsolódásokra is tekintettel végezzék összehangoló feladataikat.

ad 1. A tanácsokra vonatkozó újabb jogszabályok határozottan fogalmazzák meg a tanácsi szervek működésének *belső összehangolására* irányuló követelményeket meghatározzák a fontosabb tanácsi szervek feladatait az összehangolás teljesítésében és utalnak a belső összehangoló munka módszereire is. A belső összehangolás legmagasabb szintű szerve a *tanács.* A tanácsnak a végrehajtó bizottság, a tisztségviselők, a tanácsi bizottságok és szakigazgatási szervek irányában megvalósítandó általános irányító tevékenysége fontos elvi összehangoló szerepet is betölt. A tanács hozza létre a főbb tanácsi szerveket, határozza meg — a felsőbb irányelvek figyelembevételével — a végrehajtó bizottság szakigazgatási szervezetének felépítését, amelyben egyre gyakoribb az összefüggő feladatokat végző nagyobb szervi egységek kialakítása. Kiemelkedő eszköze az ésszerű és hatékony belső szervezeti és működési rend meghatározásának a tanácsrendeletbe foglalt *szervezeti és működési szabályzat,* amelyet a tanács fogad el és a fővárosi tanács végrehajtó bizottsága, valamint az illetékes megyei tanács végrehajtó bizottsága, illetőleg a Minisztertanács hagy jóvá. Az operatív belső összehangoló munkát a végrehajtó bizottságnak, a tisztségviselőknek, a tanácsi bizottságoknak, a funkcionális és ágazati igazgatási szerveknek kell végezniük.

A *végrehajtó bizottság* összehangoló feladatai között elsőként fogalmazza meg a törvény azt a jelentős teendőt, hogy a tanácsi munka szervezése során egybehangolja az országos és helyi érdekeket. Ennek a feladatnak betöltése tehát meghatározza a vb kiterjedt belső összehangoló funkciójának alapvető irányát. A végrehajtó bizottság általános feladatköre és hatásköre megfelelő lehetőséget biztosít ahhoz, hogy részben mint az alapvető tanácsi döntések kezdeményezője, a tanácsrendeletek és határozatok végrehajtásának felelős szervezője és ellenőrzője, valamint a tanácstagok és a tanácsi bizottságok munkájának támogatója, különösen pedig mint a szakigazgatási szervezet közvetlen irányítója, átfogóan összehangolja az egész tanácsi munkát. A törvény külön is kiemeli, hogy a végrehajtó bizottság összehangolja és ellenőrzi a szakigazgatási szervek tevékenységét.

Fontos feladatok hárulnak a belső összehangolásban a tanácsi *tisztségviselőkre.* A törvény a tanácselnök kifejezett feladatává nyilvánítja, hogy elősegítse és összehangolja a tanácsi bizottságok tevékenységét. Rá hárul a tisztségviselők munkájának összehangolása. A tanácselnök a szakigazgatási szervek felett gyakorolt általános felügyelete körében összehangoló feladatokat is ellát. Összehangoló szerepet tölt be pl. akkor is, amikor az általános felügyelet gyakorlása során feloldja a szakigazgatási szervek között felmerülő kisebb jelentőségű vitákat. A községi szabályzatminta szerint az összetett vagy több szerv közreműködését igénylő határozatok végrehajtásának tervszerű ütemezéséről a tanácselnök gondoskodik.

Hasonló feladatok hárulnak a szervezeti és működési szabályzatban rögzített belső munkabeosztásnak megfelelően a tanácselnök-helyettesre, illetőleg a tanácselnök-helyettesekre. A törvény kifejezetten megállapítja, hogy a tanácselnök-helyettes segíti a tanácselnököt az ágazati feladatok összehangolásával kapcsolatos tevékenység ellátásában. Mivel a jogszabályban megengedett megoldásnak megfelelően a fővárosban, a megyékben, a megyei városokban, a városokban és a fővárosi kerületekben a tanácsi bizottságok elnöki funkcióját többnyire a tanácselnök-helyettesek töltik be, a tanácsi bizottságok munkájának egyeztetésében is jelentős feladatokat végeznek a tanácselnök-helyettesek.

A tanácstörvény végrehajtási rendelete a végrehajtó bizottság *titkárára* hárítja a szakigazgatási szervek ügyvitelének összehangolását.

A tanácsi munkában előkészítő, véleményező, javaslattevő és ellenőrző szerepet betöltő tanácsi bizottságok feladatköre *új* teendővel bővült. A törvény a bizottsági feladatok között első helyen fogalmazza meg, hogy a bizottság „összehangolja a tanács működési területén mind az ágazaton belüli, mind a több ágazat közötti tevékenységet". A bizottságok — a törvénynek szinte döntési jogkörre utaló megfogalmazása ellenére is — sajátos felmérő, indítványozó, véleményező stb. tevékenységükkel működhetnek közre e feladat teljesítésében. A bizottságok összehangoló szerepe nem is elsősorban a tanácsi belső munka koordinálására, hanem a kifelé ható ágazati vagy ágazatközi fejlesztő, szervező tevékenység összehangolásának előmozdítására irányul. A belső munka és annak külső eredményei természetesen szorosan összekapcsolódnak. A bizottságok vizsgált újszerű funkciójának teljesítését jelentősen könnyíti az az elterjedt megoldás, mely szerint az elaprózott feladatcsoportokra szervezett nagy számú bizottság helyett összefüggő feladatcsoportokat egybekapcsoló, átfogó funkciókörre (pl. az ipari, a mezőgazdasági, a kereskedelmi és a szolgáltató ágazatok összefogására) hoznak létre tanácsaink bizottságot. Ezek az átfogó funkciókörök magukban hordják az ágazati és az ágazatközi összehangolásban való közreműködés lehetőségét is.

A tanácsi munka belső összehangolásában természetesen mellőzhetetlen feladatokat végeznek a szakigazgatási szervek is. A szakigazgatási szervek általában mellérendeltségi pozícióban, kölcsönös koordinációt látnak el egymás irányában. A funkcionális szervek, nevezetesen a tervezési, a pénzügyi és a munkaügyi szakosztá-

lyok pedig az ágazati osztályok irányában külső koordinációs teendőket is végeznek. Összehangolják az ágazati osztályoknak a végrehajtó bizottság és a tanács elé kerülő előterjesztéseit és kibocsátandó fontosabb elhatározásait. Egy-egy szakosztályon belüli munka összehangolása az adott szakigazgatási szerv vezetőjére hárul. A szakigazgatási szervek együttműködésének szabályait a szervezeti és működési szabályzat, az osztály belső egységeinek összehangolt munkakapcsolatait pedig az osztály által kidolgozott és a végrehajtó bizottság által jóváhagyott ügyrend hivatott meghatározni.

A tanácsi munka összehangolásának eszközei körében első helyen jelölhetjük meg a különböző tanácsi szervek munkaterveit és e munkatervek egyeztetését, amelynek alapjául a középtávú és éves tanácsi fejlesztési tervek, pénzügyi tervek és feladattervek szolgálnak. A végrehajtási rendelet előírja, hogy a vb munkatervét tájékoztatás céljából a tanács elé kell terjeszteni. A tanácsi szabályzatra vonatkozó irányelvek szerint pedig a szabályzatban rendelkezni kell a tanácsi szervek munkatervei egyeztetésének módozatairól is. A községi szabályzatminta értelmében a tanács munkatervének összeállításánál figyelembe kell venni a tanácstagok, a Hazafias Népfront községi bizottsága és a tömegszervezetek javaslatait. A végrehajtó bizottság pedig köteles gondoskodni arról, hogy a tanács és szervei munkatervei között megfelelő összhang legyen. A végrehajtó bizottság munkatervének elkészítésébe a vb-titkár bevonja a bizottságok elnökeit is. A bizottsági munkatervek összeállításánál pedig figyelembe kell venni a tanács és a végrehajtó bizottság munkatervét. Az irányelvek ajánlása értelmében az elfogadott munkaterveket a könnyebb áttekintés érdekében célszerű egységes szerkezetbe foglalni.

Az eredményes belső összehangoló munkának mellőzhetetlen megvalósulási formája az ágazati törekvések értékelése és egyeztetése a tanács és a végrehajtó bizottság ülésein, elősegítője pedig az összefüggő feladatokat végző tanácsi szervek törekvéseit és tevékenységét hűen tükröző rendszeres belső információáramlás. Bevált eszközei a tanácsi munka belső összehangolásának a tanácselnök, illetőleg a tanácselnök-helyettesek által vezetett osztályvezetői értekezletek, valamint az osztályvezetők által összefogott osztályértekezletek. Nem hiányozhatnak a belső összehangolás eszköztárából a rendszeres munkakapcsolatok, a kölcsönös konzultációk, ajánlások, kritikai észrevételek és a jelentősebb döntések kibocsátás előtti rendszeres, kötelező egyeztetése sem.

A tanácsi belső munka koordinálása szervesen kapcsolódik a tanácsi szervek irányítása alatt álló tudományos, oktatási, művelődésügyi, egészségügyi, szociális intézmények, valamint a tanácsi felügyelet alatt működő termelő, elosztó, szolgáltató vállalatok fejlesztésének és tevékenységük fő irányának összehangolásához. A tanácstörvény és végrehajtási rendelete szintenként határozza meg, hogy a különböző fokozatú tanácsi szervek milyen jellegű intézményeket és vállalatokat hozhatnak létre és tarthatnak fenn. Az új jogi rendezés erőteljesen szélesítette a *helyi* tanácsok ilyen tárgyú jogosultságait.

A tanácsi irányítás és felügyelet alatt álló intézmények, illetőleg vállalatok fejlesztésének és tevékenységének összehangolásához a tanácsi szervek számos sajátos eszközzel (pl. vállalat, intézmény alapítása, átszervezése, felszámolása, a tanácsi gazdaság fejlesztési tervének meghatározása, vállalat, intézmény anyagi támogatása, számára kedvezmény nyújtása, a tanácsi vállalat és intézmény vezetőinek kinevezése, felmentése, az ilyen egységek működésének felügyelete, ellenőrzése stb.) rendelkeznek. Már most hangsúlyoznunk kell, hogy e feladatok elvégzését erőteljesen befolyásolja az a körülmény, hogy a tanácsi szervek, mint a *település- és területfejlesztés, valamint a lakossági szükségletek kielégítésének elsődleges felelősei,* az irányításuk, illetőleg felügyeletük alatt álló szervek mellett szervező és összehangoló munkát hivatottak végezni a település- és területfejlesztésben közreható, valamint a lakossági szükségletek kielégítésében részt vevő, alájuk nem rendelt szervek irányában is. A tanács alá tartozó intézmények és vállalatok irányításának és befolyásolásának összehangolását ezért össze kell kapcsolniuk a hasonló tevékenységet kifejtő, de alájuk nem rendelt gazdálkodó és egyéb egységek fejlesztésének és működésének átfogó koordinálásával. Ennek a tevékenységnek vizsgálata azonban már átvezet bennünket a 6. pontban jelzett alkalmazási terület bemutatásához.

ad 2. Az 1971. évi I. törvény megszüntette a helyi tanácsoknak, mint választott népképviseleti-önkormányzati szerveknek közvetlen szervezeti alárendeltségét a felsőbb tanácsokkal szemben. Ebből következik, hogy a felsőbb tanács az alsóbb tanácsot közvetlenül nem utasíthatja, aktusait nem semmisítheti meg. Messzemenően kiépítik azonban az újabb jogszabályok a felsőbb tanácsok, vagyis a fővárosi tanács és a megyei tanácsok általános irányító és területi összehangoló szerepét. A törvény értelmében a megyei tanács gondoskodik területén a központi irányítás érvényesüléséről, meghatározza a megyét érintő kérdésekben a helyi tanácsok tevékenységének fő irányvonalát, biztosítja, hogy a tanácsi tervek, a tanácsok területfejlesztési terve és költségvetése megfelelően szolgálják a megye gazdasági fejlődését, a települések összehangolt és arányos fejlesztését. A helyi tanács pénzalapjához a bevételi források körét és a részesedés mértékét, valamint a tanácsi hozzájárulás összegét középtávú tervidőszakra a fővárosi tanács, illetőleg a me-

gyei tanács határozza meg.[10] A fővárosi és a kerületi, valamint a kerületek közötti érdekeket a kerületek eltérő sajátosságaira figyelemmel a fővárosi tanács hangolja össze. Ennek érdekében egyezteti a kerületi tanácsokkal a fejlesztésre és a lakosság ellátására vonatkozó terveket.

Bár a megyei tanács által megvalósítandó elvi irányítás és a települések közötti összehangolás alapvető eszközei már kialakultak, előttünk áll még az eljárási formák és a megoldási módozatok részletes kimunkálása. A vonatkozó útmutatások és az eddigi gyakorlat alapján azt már szinte biztosra vehetjük, hogy a következő években fokozódik a községi és a városi tanácsok, a községi és a városi tanácsok által választott megyei tanácstagok, valamint a járási és a társközségi tanácstagi csoportok *helyi érdekképviseleti* tevékenysége és mindezek alapján mellőzhetetlenné válik a képviselt érdekek többirányú egyeztetése. A területi és a helyi tanácsok körvonalazott tartalmú hierarchikus kapcsolatán belül erősödik a megyei tanácsi szervek és a helyi tanácsok egyeztető, összehangoló, együttműködő tevékenysége.

A megyei tanács végrehajtó bizottsága közvetlenül irányítja a helyi tanácsok végrehajtó bizottságait, törvényességi felügyeletet gyakorol a helyi tanácsok tevékenysége felett, megsemmisítheti a helyi tanács jogszabálysértő rendeletét és határozatát. Nem kétséges, hogy ebben a közvetlen irányító és felügyeleti funkcióban kiterjedt összehangoló szerep valósul meg.

A fővárosi tanácselnök és a megyei tanácselnök figyelemmel kíséri, segíti és ellenőrzi a helyi tanácselnökök munkáját. Részükre értekezletet tarthat, jogszabályi keretek között számukra utasítást adhat. A megyei tanácselnök e feladatát a községek vonatkozásában általában a járási hivatal elnökének bevonásával végzi. Mindezek során összehangoló tevékenységet is kifejt.

A fővárosi és a megyei szakigazgatási szerv vezetője — a községek tekintetében ugyancsak a járási hivatal közreműködésével — rendszeres kapcsolatot tart a helyi tanács végrehajtó bizottságának szakigazgatási egységeivel, számukra szakmai értekezletet tart és ennek során összehangoló hatást is gyakorol irányukban. A megyei szakigazgatási szervek irányító funkciójukat azonban elsősorban — a járási hivatal közreműködésével — a helyi végrehajtó bizottságon keresztül gyakorolják. Ez a szervezeti és eljárási megoldás is azt szolgálja, hogy a különböző ágazatú megyei szakigazgatási szervek irányító tevékenysége a járási hivatal, illetőleg a helyi végrehajtó bizottság egyeztetésével jusson el a címzettekhez.

ad 3. A tanácstörvény 21. §-a „Együttműködés a tömegszervezetekkel" cím alatt lerögzíti, hogy a tanácsok feladataiknak eredményes ellátása érdekében — különösen a lakossággal való szoros kapcsolat fenntartása, a szükségletek és igények megismerése, a tanácsi felvilágosító és nevelőmunka, valamint a társadalmi ellenőrzés hatékonyságának növelése végett — rendszeresen és sokoldalúan együttműködnek a Hazafias Népfront bizottságaival, a tömegszervezetekkel és a lakosság más szervezeteivel. A tanács és az említett társadalmi szervezetek kapcsolatának jellegét az a körülmény határozza meg, hogy a politikai feladatokat végző társadalmi szervezetek nem állanak az állami szervek alárendeltségében. A tanácsi szervek és a területükön működő társadalmi szervezetek és szervek *mellérendeltségi* kapcsolatát emellett számos egyéb tényező is befolyásolja. Különösen jelentős ezek közül az a törekvés, hogy az összefüggő feladatokat végző állami szervek és társadalmi szervek esetében is minél pontosabban határozzuk meg és határoljuk el az egyes szervi egységek konkrét teendőit és az egymással összefüggő feladatokat végző szervek együttműködésének eszközeit és formáit. E követelmény valóraváltásának elősegítése érdekében a fontosabb társadalmi szervezetek központi szervei és a tanácsok irányító szervei az utóbbi években irányelveket bocsátottak ki, amelyekben közelebbről meghatározták a tanács és a megfelelő társadalmi szervezet helyi szerveinek összefüggő feladatait, együttműködésüknek, illetőleg tevékenységük összehangolásának módozatait.[11] Legutóbb a Minisztertanács és a Hazafias Népfront Országos Tanácsának Elnöksége bocsátott ki együttes irányelveket a tanácsok és a Népfront-szervek együttműködésének rendjére.[12] A Magyar Szocialista Munkáspárt központi szerveinek és a Népfront-mozgalom központi szerveinek több határozata alapján alakult ki az a követelmény, hogy a tanácsok tömegkapcsolatainak szervezésében, a lakosság véleményének, igényeinek, megoldásra váró problémáinak felkutatásában, az időszerű községpolitikai és várospolitikai kérdések széleskörű megvitatásának szervezésében, közérdekű javaslatok

[10] L. „a Magyar Népköztársaság 1971. évi költségvetéséről és a tanácsok 1971—1975. évi pénzügyi tervének költségvetési szabályozóiról" szóló 1970. évi IV. tv-t, valamint „a tanácsok költségvetésének, fejlesztési alapjának szabályozásáról és gazdálkodásuk rendszeréről" c. 1044/1970. (X. 15.) Korm. sz. határozatot és ennek végrehajtásáról szóló 1/1971. (I. 15.) PM sz. rendeletet.

[11] L. „Irányelvek a tanácsok végrehajtó bizottságai és az MHSZ területi szervei együttműködéséhez". Tanácsok Közlönye, 1967. évi 43. sz., „Irányelvek a tanácsok végrehajtó bizottságai, valamint az MTS területi tanácsai és sportegyesületei együttműködéséhez". Tanácsok Közlönye, 1968. évi 34. sz., „Irányelvek a tanácsok és a KISZ területi együttműködéséhez". Tanácsok Közlönye, 1968. évi 19. sz., „Irányelvek a szakszervezetek megyei tanácsai és a megyei tanácsok végrehajtó bizottságai közötti együttműködéshez". 40—58/1967. TO sz. körirat.

[12] L. Tanácsok Közlönye 1971. évi 52. sz.

felszínre hozásában és továbbításában, az országos és helyi érdekeket egyaránt szolgáló tanácsi döntések megismertetésében és végrehajtásuk elősegítésében kiemelkedő feladatok hárulnak legszélesebb politikai tömegmozgalmunk, a Hazafias Népfront helyi szerveire. Több politikai dokumentum fogalmazta meg azt az igényt, hogy a Hazafias Népfrontnak a tanácsok tömegbázisává kell válnia.[13]

A jogszabályok a tanácstagok és a tisztségviselők választásával, a tanácstagok visszahívási és összeférhetetlenségi eljárásával, a tanácstagi munka támogatásával kapcsolatos teendőkön kívül több jelentős jogosultságot fogalmaznak meg a Népfront-szervek számára. Így pl. a végrehajtó bizottság mind a tanácsülés, mind pedig a végrehajtó bizottság ülésének napirendi tervezetébe *köteles* felvenni azt a javaslatot, amelynek tárgyalását a Hazafias Népfront illetékes bizottsága kezdeményezte. A tanácsülésen tanácskozási joggal a Hazafias Népfront illetékes bizottságának elnöke vagy titkára is részt vehet. A Hazafias Népfront illetékes bizottsága elnökét vagy titkárát meg kell hívni a végrehajtó bizottság ülésére a Népfront bizottság által javasolt napirendi pont tárgyalásához.

A tanácsi szervek politikai, közhatalmi és szervező funkciójának eredményes megvalósítása során nem mellőzhető a tartalmas együttműködés a Kommunista Ifjúsági Szövetség helyi szerveivel, a szakszervezetekkel és az egyéb társadalmi szervezetekkel és szervekkel sem. Sőt az állampolgárok sajátos egyéni törekvéseit szervező egyesületek működését is szervezetten hozzá kell kapcsolni a tanácsi szervek munkájához. A helyi egyesületek működésének tanácsi befolyásolásához különleges jogi alapot biztosít az a körülmény, hogy szakirányú tevékenységük és gazdálkodásuk a tanácsi szervek felügyelete alá tartozik.[14]

A különböző tanácsi szervek jellegüknek megfelelően alakítják kapcsolataikat a területükön működő társadalmi szervezetekhez. Kiemelkedik ebben a munkában a végrehajtó bizottság, a tisztségviselők, a szakigazgatási szervek vezetői, valamint a tanácsi bizottságok[15] összehangoló, együttműködő tevékenysége.

A tanácsi szervek és a társadalmi szervezetek közötti együttműködésnek is számos jól bevált eszköze és formája alakult már ki. Legismertebbek ezek közül a kölcsönös kezdeményezések, ajánlások, indítványok, a munkatervek egyeztetése, közös akcióprogramok kialakítása, kölcsönös képviselet egymás testületeiben, illetőleg ülésein, együttes ülés tartása stb. A Vhr. az együttműködési formák közül külön is felhívja a figyelmet az együttműködési *megállapodás* jelentőségére, amikor kinyilvánítja, hogy „a tanácsok a Hazafias Népfront bizottságaival, a tömegszervezetekkel és a lakosság más szervezeteivel az együttműködés tartalmát, kereteit és eszközeit megállapodásokban rögzíthetik." A tanács szabályzatára vár a megállapodás előkészítésének, tartalmi elemeinek, végrehajtási módozatainak és a végrehajtás ellenőrzésének közelebbi meghatározása.[16]

ad 4. A tanácsi munka tökéletesítésére és eredményességének fokozására irányuló törekvések keretében előtérbe került az *azonos vagy eltérő szintű tanácsok, illetőleg tanácsi szervek együttműködésének szervezése.* A tanácstörvény csak a főváros vonatkozásában mondja ki, hogy „a fővárosi tanács az érintett megyék tanácsaival összehangolja a fővárosi és a főváros környéki fejlesztési terveket". Hasonló eljárásra természetesen más tanácsok között is sor kerülhet.[17] A tanácstörvény lerögzíti, hogy „a tanács megállapodhat más tanáccsal abban, hogy meghatározott hatáskört közösen létrehozott szerv útján gyakorolnak, közösen vállalatot vagy intézményt hoznak létre". A hatósági ügyek intézésével csak azonos fokú szervek egyike bízható meg. A Vhr. értelmében a megyei tanács végrehajtó bizottságának engedélyével a járási hivatal elnöke és a járás székhelyén működő városi tanács végrehajtó bizottsága megállapodhatnak abban, hogy a járási hivatal helyett a városi tanács végrehajtó bizottságának szakigazgatási szerve lásson el meghatározott szakfeladatokat a járás területére kiterjedő illetékességgel. A járáson belül pedig a községi tanácsok végrehajtóbizottságai meghatározott szakfeladat vagy ügykör ellátásával együttesen alkalmazott személyt is megbízhatnak.

A vállalat vagy intézmény közös alapítására vagy közös működtetésére nézve a végrehajtási rendelet kinyilvánítja, hogy az ilyen vállalat, illetőleg intézmény felügyeletének vagy irányításának szabályait, a munkáltatói és más jogok gyakorlását külön kell megállapítani.

A tanácsi munka eredményességét és összehangolhatóságát szolgálják az alábbi szervezeti kapcsolatok is. Egymáshoz közel fekvő községek tanácsai *közös tanács* alakítását kezdeményezhetik, amennyiben ezt az érintett községek társadalmi viszonyai indokolják és a községek közötti

[13] L. a Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó, 1971. 114. old. A Hazafias Népfront IV. kongresszusa. Budapest 1968, 163. old.

[14] L. az 1970. évi 35. sz. tvr-t és a 30—1/1971. (TK 9.) MT TH sz. utasítást.

[15] A Vhr. 67. §-a kinyilvánítja, hogy a tanácsi bizottság szoros kapcsolatot tart a Hazafias Népfront illetékes bizottságával, a tömegszervezetekkel, a lakosság egyéb szervezeteivel és a tanács működési területén levő fontosabb szervekkel.

[16] Vö. szerzőtől: Megállapodások a tanácsi szervek munkájában. Állam és Igazgatás 1969. évi 8. sz. 706—715. old.

[17] Vö. Fekete Mihály: A járási és a városi tanácsok együttműködéséről. Állam és Igazgatás 1968. évi 11. sz. 1033—1039. old., Dr. Fekete Mihály: A községi integráció és megvalósulásának lehetőségei. Állam és Igazgatás 1969. évi 12. sz. 1027—1034. old., Dr. Fekete Mihály: A megyék közötti koordináció. Állam és Igazgatás 1971. évi 8. sz. 732—739. old.

közlekedés lehetővé teszi, valamint ha lakosságuk ellátása színvonalasabban biztosítható a községi erőforrások egyesített felhasználása útján. A községi tanácsot *városkörnyéki községi tanáccsá* lehet nyilvánítani, ha a város és a község között kölcsönösen szoros társadalmi, gazdasági, ellátási, munkaerőfoglalkoztatási és közlekedési kapcsolatok vannak, továbbá ha a község és a város összehangolt fejlesztése különösen indokolt. A szervezeti kapcsolódások legfejlettebb formája az *egyesülés*. Egymással szomszédos községek, valamint községek és városok egyesülését lehet kezdeményezni, ha belterületeik közel fekszenek, vagy összeépültek és az egyesülést a gazdasági, társadalmi és településpolitikai viszonyok indokolják.

ad 5. Más jellegű kapcsolat fűzi a tanácsi szerveket az illetékességi területükön működő egyéb közhatalmi szervekhez, elsősorban a bírósághoz, az ügyészséghez és a rendőrséghez. A törvény megállapítja, hogy a bíróság működésének tapasztalatairól, az ügyészség a törvényesség helyzetéről tájékoztatja a tanácsot, vagy a végrehajtó bizottságot. Általában az illetékes tanács szervezeti és működési szabályzata határozza meg, hogy az említett tájékoztatásra a tanácsülésen vagy a végrehajtó bizottság ülésén kerül-e sor. A tanács, illetőleg a végrehajtó bizottság foglal állást abban a kérdésben, hogy valamennyi jogterületre kiterjedő általános tájékoztatást kér-e a törvényesség helyzetéről, vagy ehelyett — esetleg az említett testületek munkatervéhez kapcsolódóan — egy-egy szakterületre vonatkozóan kíván-e informálódni. Általános tájékoztatásra — a tanács ez irányú felkérése alapján — mintegy kétévenként kerülhet sor.

A bíróság és az ügyészség a vele azonos szinten működő tanácsnak vagy végrehajtó bizottságnak nyújt tájékoztatást. Mivel járási szinten tanácsi testület nem működik, a végrehajtási rendelet szerint a járásbíróság és a járási ügyészség a járás területén lévő községi, nagyközségi tanács vagy végrehajtó bizottság részére adhat tájékoztatást. A legfőbb ügyész első helyettesének „A tanácsi szervek és az ügyészségek kapcsolatáról" c. körlevele azonban arra hívja fel a járási ügyészségeket, hogy általában a járási hivatal által a községi tanácsi vezetők részére tartott időszakos értekezleten adjanak tájékoztatást a járás törvényességi helyzetéről.[18]

A tanácsi szervek és az ügyészség kapcsolatának lényeges összetevője az a körülmény, hogy az ügyészség általános törvényességi felügyelete a tanácsi szervekre is kiterjed. Amint azonban ez az említett körlevélből és a vele összefüggő szakirodalmi elemzésből[19] is kitűnik, a tanácsi testületek működése feletti általános törvényességi felügyelet keretében az ügyészségnek fokoznia kell a törvénysértések *megelőzését* szolgáló tevékenységét. Bár — ügyészi vizsgálatok tartásával, vizsgálat tartására felkéréssel, ügyészi óvással és felszólalással — továbbra is fennmarad az esetleges törvénysértések utólagos felfedezésének és megszüntetésének lehetősége, mégis különösen *a testületi üléseken való részvétel, a tanácsi normatív aktusok előzetes észrevételezése, figyelemfelhívás, indítványozás és tanácsadás* révén bővíteni kell az ügyészség támogató, együttműködő szerepét a tanácsi szervek irányában.

A tanácsi testületek és a bíróság együttműködési kapcsolatából pedig azt a mozzanatot kell még megemlítenünk, hogy a járásbíróság népi ülnökeit a bíróság területén működő — az ülnököket jelölő vállalatok, szövetkezetek, társadalmi szervek és állami intézmények szerint illetékes — helyi tanácsok választják, a megyei (fővárosi) bíróság népi ülnökeit pedig a megyei (fővárosi) tanács választja három évre.[20]

A tanácsi szervekre fontos feladatok hárulnak az állami és társadalmi rend védelmében, az állampolgári jogok és kötelességek érvényesítésében, a törvényesség erősítésében. Ezzel függ összes a rendőrségnek a tanácstörvényben rögzített az a kötelezettsége, hogy a közrend és a közbiztonság helyzetéről beszámoljon a tanácsnak vagy a végrehajtó bizottságnak. A rendőrkapitányság, illetőleg a rendőrkapitányság vezetője ugyancsak az azonos szintű tanács vagy végrehajtó bizottság, a rendőrség körzeti megbízottja pedig a községi tanács vagy végrehajtó bizottság előtt számol be. A hivatkozott körlevél szerint, ha egyszerre tűzik napirendre a bíróság és az ügyészség tájékoztatóját, valamint a rendőrség beszámolóját, ezt a tájékoztatók anyagának összeállításánál figyelembe kell venni és megfelelő egyeztetés alapján az átfedések elkerülésére kell törekedni.

A katonai kiegészítő parancsnokság az illetékes tanács végrehajtó bizottságát tájékoztatja a tanácsok és a Néphadsereg szervei együttes feladatairól és azok végrehajtásáról.

A tanács vagy a végrehajtó bizottság természetesen nem hozhat a beszámoló közhatalmi szervet kötelező határozatot. Nem kizárt azonban, sőt a gyakorlatban többször elő is fordul, hogy a tanácsi testület és a beszámolót előterjesztő szerv vezetője felkéréssel fordulnak egymáshoz, illetőleg a beszámoló feletti vita alapján egyetértésben következtetéseket szűrnek le a felvetett problémák megoldására, a tanácsi szervek és az illető közhatalmi szerv munkájának összehangolására vonatkozóan.

[18] A körlevelet publikálja a Minisztertanács Tanácsi Hivatalának 60—3/1971. (TK 36.) MT TH sz. közleménye.

[19] L. Kilényi Géza: A tanácsi szervek és az ügyészségek kapcsolata a tanácstörvény tükrében. Állam és Igazgatás 1971. évi 8. sz. 673—690. old.

[20] L. „A bíróságok népi ülnökeinek választásáról szóló 1960. évi 6. sz. tvr. módosításáról" c. 1971. évi 8. sz. tvr-t.

A tanácsi szervek és az említett közhatalmi szervek feladataik ellátása során gyakran lépnek egymással munkakapcsolatba. A munkakapcsolatok részletes rendjét — pl. a megkeresés teljesítését, környezettanulmány készítését, bizonyos döntésekről értesítés küldését, a szignalizálást és annak megválaszolását stb. — a vonatkozó eljárási szabályok határozzák meg. Sem a tanácsi szervek, sem a bemutatott közhatalmi szervek nem téveszthetik szem elől, hogy egymást érintő feladataikat a tanácstörvény 3. §-ában előírt hatékony együttműködés jegyében kell teljesíteniük.

Ádám Antal

Emberi természet és jog*

A jogászt különösen érdekli — márcsak a múltbeli és jelenlegi természetjogi elméletekre tekintettel is — *az ember természetének kérdése.*

Marx az emberi „önteremtést" mint az embernek a természetet humanizáló és eközben *saját természetét is megváltoztató tevékenységét* jellemzi.[1] Ugyanakkor egyértelműen utal arra, hogy ennek az emberi természetnek vannak konstans, állandó tényezői is, amelyek csupán változásokon mennek keresztül a termelőtevékenység fejlődése következtében.[2]

A marxista kutatók többsége azon az állásponton van, hogy emberi természet alatt *az egyes történeti korok embereinek tipikus szükségleteit, képességeit, emberi lehetőségeik értelmében vett tulajdonságaik összességét kell érteni.* Farkas meghatározása szerint: „Az ember természete a marxi felfogásban az emberiség és az egyes ember között a különös szféra, az adott történelmi kor embereire jellemző általános tulajdonságok, lényegi erők (szükségletek, érdekek, képességek, ezek kielégítési módja, érzelmek, eszmék stb.) összességét jelenti".[3]

Emellett a történeti korok változása szerint vett emberi természetnek konstans magvát a homo sapiens minden egyes egyedére jellemző — és már a filogenezis közösségéből is következő — azonos anatómiai-fiziológiai felépítés és a pszichikus evolúciónak azonos potenciális lehetőségei jelentik.

Szabó András György azt hangsúlyozza, hogy az emberi lényeg változó minőségeken keresztül jut kifejezésre, s hogy az ember természete alatt *minőségét* kell érteni, amely a társadalmi viszonyok sajátosságától függően változik.[4]

Amiben az összes marxista kutatók egyetértenek, az az, hogy *nincs „örök" emberi természet,* de minden korszakra az emberi természet bizonyos adott minősége jellemző. Véleményem szerint „az emberi természet bizonyos adott minősége" nem más, mint egy adott korszak adott *embertípusának* a jellemző vonásai, ennek az embertípusnak az *individualitása.*[5] Az ebben az értelemben felfogott emberi természetet, — amely tehát történelmileg konkrét — az adott történelmi kor embereire jellemző általános tulajdonságok, „lényegi erők" (szükségletek, érdekek, képességek, ezek kielégítési módja, érzelmek, eszmék stb.) összessége jelenti. A marxizmus klasszikusai *a történelmileg ekként meghatározott individualitás* és a társadalmi intézmények, viszonyok közt meghatározott, szükségszerű összefüggést tártak fel.

Felfogásuk szerint ugyanis az így történelmileg determinált emberi természetnek az adott viszonyok mindaddig *megfelelnek,* míg a termelési viszonyok megfelelnek a termelőerők állapotának. Amikor a konfliktus kiéleződik, az elnyomott osztály tagjainak tudatában úgy tükröződik, hogy a *viszonyok már nem felelnek meg az emberi természetnek, igazságtalanok és embertelenek,* a kialakítandó szükségszerű új viszonyok a „természetesek", „emberiek". Plechanov szerint „az emberi természetnek min-

---

* (Részletek a szerző „Személyiség és jog" című értekezéséből.)

[1] „... az ember... a természetes anyaggal szemben maga is mint *természeti hatalom* lép fel... Miközben... hat a kívülálló természetre és megváltoztatja azt, egyúttal *megváltoztatja saját természetét is. Kifejleszti a benne szunnyadó képességeket, s erői játékát uralmának veti alá."* A tőke I. köt. 191—192. old.

[2] „... a munka termelékenysége természeti feltételekhez marad kötve. Mindezek visszavezethetők magára az ember természetére". Tőke I. köt. 552. old. És másutt: „... ha valamennyi emberi cselekedetet, mozgást, viszonyt stb. a hasznossági elv alapján akarunk megítélni, akkor először az emberi természetről általában van szó, s azután a minden korszakban történelmileg módosított emberi természetről." U. o. 658. o.

[3] Farkas Endre. Szabadság és egyéniség. Kossuth, Budapest, 1968. 156. old.

[4] Szabó A. György: Tulajdonság — minőség, személyiség — lényeg. Magyar Filozófiai Szemle. 1965. 2. sz.

[5] A tanulmány megírása után jelent meg Lucien Séve: Marxizmus és személyiségelmélet (Kossuth, 1971.) című műve, amely egy sor vonatkozásban összhangban áll felfogásunkkal, megerősíti azt. Séve ugyanebben az értelemben alkalmazza az individualitás fogalmát, mint e fejtegetések, s ugyanazt az összefüggést mutatja ki eme individualitás — azaz emberi természet — és a társadalmi-történelmi fejlődés menetében fejlődő intézmények között. Lásd különösen a 170. és köv. oldalakat.

den olyan gazdasági rendszer megfelel, amely az adott korszak termelőerőinek állapotával összhangban van. És megfordítva, minden tetszőleges gazdasági rend ellentmond a természet követelményeinek, mihelyt ellentmondásba kerül a termelőerők állapotával" — írja.[6]

Ezeknek az ember természetéről szóló nézeteknek, valamint az e természetnek megfelelő, vagy ennek ellentmondó — igazságos vagy igazságtalan — társadalmi viszonyokról szóló marxi gondolatoknak a fényében különös figyelemre tarthatnak számot a természetjogi elméletek — akár klasszikus, akár jelenkori változatukról van szó — éspedig nemcsak a jog elmélete, hanem *az általános társadalomelmélet* szempontjából is.

Közismert Engelsnek az a megállapítása, hogy a feltörekvő burzsoázia világnézete jogi világnézet volt; a polgárság ideológiája a feudalizmus önmagát túlélt viszonyait az emberi természetben gyökerező, attól „elidegeníthetetlen" jogok nevében bírálta s e jogok kivívására lelkesítette a plebejus forradalmi tömegeket.

Nem fér kétség hozzá, hogy a burzsoázia e forradalmi világnézete — bár objektív társadalmi tartalmakat, a termelőerők és termelési viszonyok közt bekövetkezett, természettudományos pontossággal lemérhető konfliktust fejezte ki — hamis tudat terméke volt. Az ember örök, antropológiai természetét, s e természetben gyökerező változatlan, örök jogokat tételezni (ezek között első helyen a magántulajdonhoz való jogot) tetszetős, de inkább képzelőerőről tanúskodó, mint tudományosan védelmezhető okoskodás volt, melynek meghatározott osztálytendenciák képezték az alapját.

A jelenkori természetjogi elmélet — jóllehet képviselői azt állítják, hogy a *változás* mozzanatát tételezi és ezért önmagát *változó természetjognak* is nevezi — ugyancsak az ember örök antropológiai természetéből, lényegében változatlan „emberi jogaiból" indul ki. Mégis a két természetjogi koncepció közt lényeges különbség van. Míg a klasszikus természetjog *forradalmi ideológia* szerepét töltötte be és alkalmas volt arra, hogy lelkesítse és aktivizálja a forradalmi tömegeket, az imperializmus korának természetjoga — az általános emberire és a haladásra való hivatkozása és a burzsoá pozitivizmus szenvtelen, cinizmust árasztó, a pozitív jog nevében minden embertelenséget igazolni hajlandó tendenciájával való szembefordulása ellenére is — a polgári viszonyok *konzerválásának készséges eszmei fegyvere,* mintahogy az ókori (sztoikus), a középkori (teológiai) ún. természetjogi elméletek *is* annakidején *az adott társadalmi renddel való megbékélést,* az elnyomás, kizsákmányolás adott jogrendszerének *erkölcsi igazolását* célozták.

[6] Plechanov: A materialista történetfelfogásról. Szikra, 1947. 4. old.

A természetjogi elméletek ideológiai funkciója és kétes tudományos „értéke" tehát nyilvánvaló, s etekintetben lényegében osztja a marxista elmélet a természetjogi koncepciók polgári kritikusainak az álláspontját,[7] nem lehet azonban vitás, hogy *az emberi természet és a jog között bizonyos összefüggés van,* e következtetés a marxizmus klasszikusainak előrebocsátott álláspontja alapján szükségszerű. Alapjábanvéve az összefüggés abban áll, hogy az önmagukat túlélt viszonyokat (közelebbről: a termelőerők fejlődését gátló termelési viszonyokat) külső formájukként rögzítő, védelmező jog az *adott kor embereinek természetével már nincs összhangban,* embertelennek tűnik. Csak egy elenyésző kisebbség, a termelési viszonyok adott rendjének fennmaradásában érdekelt uralkodó osztály igenli e viszonyokat s tartja őket „természetesnek".

A közelebbi vizsgálódás meggyőz arról, hogy a természetjogi elméletek és velük egyidejűleg az igazságosságkoncepciók (követelmények) is bizonyos többé-kevésbé torz formában — *vagy* a rend megóvása végett az „emberi természetnek" teendő megfelelő engedmények, reformok, *vagy* egy új társadalmi rend kivívása érdekében — ténylegesen az előbbi értelemben felfogott, történelmileg konkrét individualitás, azaz *az emberi természet és az adott jog konfliktusát tükrözték minden időben.*

Az emberi természet és a jog összefüggésére apelláló természetjogi elméletek azonban *túlnyomórészt konzervatív szerepet töltöttek* be, illetőleg a renddel még összeférő reformokat céloztak, — kivételt csak a forradalmi burzsoázia természetjogi elmélete képezett (bár ez se egyértelműen: Grotius forradalmi természetjoga például a feudalizmussal való kompromisszumra kész nagypolgárság politikai törekvéseit fejezte ki, a német klasszikus filozófia természetjoga, az „észjog" Kant vagy Hegel kifejtésében ugyancsak a kompromisszum lehetőségével számoló óvatos polgári előrehaladást célozta).

A jogász számára különösen érdekes, hogy a marxizmus klasszikusai meghatározott kapcsolatot tártak fel a társadalmi viszonyoknak *az emberi természettel konfliktusba kerülése és a tömegek által igazságtalannak ítélésük között.* Általában — írták — egy rend felfelé ívelő sza-

[7] Kelsen külön tanulmányt szentelt a pozitivista tiszta jogtana álláspontját leszögezendő természetjog bírálatának. Következő megállapításait — az elmélet *politikai célzatosságát* és tudományos „értékét" illetően — elfogadjuk: „A természetjogi elmélet, amely a XVII. és XVIII. században uralkodott és a XIX. századi kényszerű visszavonulása után a XX. században, a két világháború következtében, a nemzeti szocializmusra, a fasizmusra, de *mindenekelőtt a kommunizmusra való visszahatásként* — az érdeklődés homlokterébe került a társadalom- és jogfilozófiában, kétségkívül eredetére nézve maga is metafizikus és vallásos tan." (Kelsen Justice et droit naturel. Presses universitaires de France 1959. 70. old.)

kaszában az emberek egyetértenek a társadalmi berendezkedéssel, még azok is, „akik a rövidebbet húzzák". Csak ha ez a társadalmi-gazdasági alakulat elérte fejlődésének tetőpontját és lefelé ívelő, hanyatló szakaszában van, akkor jelennek meg a belső ellentmondások a tömegek szemében *visszásságokként, az elosztási viszonyok pedig igazságtalanokként.* Az, hogy a tömegek egy társadalmi rendet igazságtalannak ítélnek, csupán tünete annak, hogy a termelőerők állapotának többé már nem felelnek meg az adott termelési viszonyok. Ehhez hozzá kell tenni, hogy mivel a termelőerők elsősorban az egyéneket jelentik termelőképességeik, lényegi erőik, szükségleteik stb. adott összességében, arról van szó tehát, hogy *e természetük került ellentmondásba az adott rend feltételeivel,* a termelési viszonyokkal, a tulajdon- és elosztási renddel — magával a termelőmóddal — s *azt tartják igazságtalannak.* Ez az értékítélet egyben *új, igazságosabb feltételek kialakítására irányuló igényt is jelez,* olyan feltételekét, amelyek kibontakozása az adott objektív viszonyok már lehetőnek tűnik. Az uralkodó osztály ezekben a történelmi szakaszokban az adott rend fenntartása, konzerválása érdekében éppen ezért arra törekszik, hogy *a tömegeknek emberi természetükre és az igazságosságra hivatkozó társadalmi kritikájával és ideológiájával szemben* az ellenkezőjét bizonyítsa, tehát hogy az adott rend — visszásságaival együtt — *az emberi természetben* gyökerezik és éppen ezért *igazságos.* Az igazságosság és igazságtalanság — mint a társadalmi-gazdasági rend feltételeit kifejező jog legelvontabb, ideológizált kifejezésére szolgáló *erkölcsi-politikai értékkategóriák* — tehát az adott társadalmi viszonyokat, illetőleg jogviszonyokat, vagy *forradalmi oldalukról,* vagy *konzervatív oldalukról* nézve tükrözik. Természetesen — mint a marxizmus klasszikusai hangsúlyozták — nincs örök igazságosság és az arra való apellálás éppoly kevéssé vezet a társadalmi visszásságok kiküszöbölésére, mint az örök emberi természetre való hivatkozás.[8]

Az a következtetés azonban mindenesetre levonható, hogy amikor az uralkodó osztály a rend igazságosságára, a jognak pedig az emberi természettel való összefüggésére hivatkozik, már bekövetkezett az adott jognak az adott kor emberi természetével való összeütközése és az elnyomott tömegek rádöbbentek, hogy a rendszer, a jog igazságtalan.

A természetjogi tanok története is azt a tényt bizonyítja, hogy az önmagát túlélt társadalmi rend ellentmond az emberi természetnek, s ez az objektív tény mind az elnyomott tömegek, mind az uralkodó osztály tagjainak a tudatában is tükröződik, természetesen egymástól gyökeresen különböző formában. *A rabszolgagazdálkodás* — egyebek közt — azért is került csődbe, mert a rabszolgákkal való kegyetlen bánásmód, amelynek lényege *emberi minőségük elvitatása volt,* ellentétben állt a kor általánossá vált emberi természetével, azaz a szükségletek, a kultúra, a szokások, képességek stb. történelmileg kialakult rendszerével. *A feudalizmus* ásatag politikai rendszerét végülis azért söpörte el a polgári forradalom, mert útját állta a termelőerők fejlődésének, nem felelt meg többé a kor általánossá vált emberi természetének. E tényre történő pontatlan, homályos utalások voltak az előző fejtegetésekben számbavett természetjogi nézetek, amelyek közül a rabszolga emberi természetére utaló és az adott jogrendszer e szempont alapján történő megreformálását célzó sztoikus nézetek egyértelmű pontossággal, a forradalmi burzsoázia klasszikus természetjoga pedig *bizonyos* mértékben helyesen fejezték ki a jog és emberi természet említett korrelációját. Ez azonban korántsem jelenti, hogy az utóbbi doktrinát bármely mértékben is tudományosnak tekinthetnők, hiszen az az összefüggés, amely emberi természet és jog között kétségtelenül megvan, semmiképpen sem áll abból, hogy *az ember antropológiai természetéhez veleszületett, elidegeníthetetlen jogok és szabadságok tartoznak,* de mégcsak valamiféle „sens morale" se vezethető le az emberi természetből.[9]

Végülis, *miben áll a jognak és az emberi természetnek valóságos összefüggése?* Előrebocsátottuk azt a tételt, hogy az emberi természetnek megfelel minden társadalmi berendezkedés — egyben e berendezkedéshez hozzátartozó jog is — mindaddig, míg megfelelő teret enged a termelőerők fejlődése számára, de szembekerül az emberi természettel, mihelyt a termelőerők fejlődésének akadályává válik.

E tétel — ha túlságosan elvontan is — utal arra a tényre, hogy az emberi természet a társadalmi viszonyok fejlődésével együtt fejlődött. A fejlődés, mint önmozgás abból merítette len-

[8] Marx. A filozófia nyomora. Szikra, 1952. 5. old. Engels. Antidühring, Szikra, 1950. 152—153. old.

[9] El kell ismerni azonban, hogy a burzsoá természetjog az adott viszonyok *zseniálisan hamis* tudati tükröződése, amely a gyakorlatban kiállta a társadalomszervező elv, a társadalmi eszmény vagy modell próbáját. Meg kell jegyezni, hogy a burzsoázia akkor fordított hátat — a tudományra, pozitivizmusra hivatkozva — a természetjogi elméletben immanens társadalmi eszményének, amikor először került szembe a magánakvaló erővé szerveződött proletariátussal. Ekkor kezdték el először komolyan zavarni saját társadalmi rendjének szervező elvei, ekkor tért át a valóságnak az eszményekkel való szembesítése helyett (mely gyermekded, naiv tevékenységnek tűnt az új osztályerőviszonyok kialakulásával) az intézmények pozitivitásának vizsgálatára. A forradalmiságot felváltotta a lapos evolucionizmus. Egyáltalában: a megszülető pozitivizmus, mely arisztokratikus gőggel fordult a múlt század második harmadától kezdve a „tudománytalan" burzsoá eszmények ellen, a felvilágosodás termékeny és a kor tudományos színvonalán álló gondolati anyagával a naturalizmus, biológizmus áltudományos spekulációit szegezte szembe. A hamis tudat itt elveszti minden zsenialitását.

dületét, hogy a termelőerők összeütközésbe kerültek a termelési viszonyokkal. Ugyanez a folyamat lényegében azt is jelentette, hogy *az emberi természetnek már nem feleltek meg az adott rend viszonyai, jogviszonyai.*

A probléma megközelítése érdekében a marxizmusnak azokhoz a tételeihez kell folyamodnunk, amelyek az emberi természet változására utalnak. Bár Marx a fejlődés történelmi folyamatát csupán utalásszerűen körvonalazta, határozottan megkülönböztette *az emberi természet történelmi fejlődésének* három fő korszakát:

„*1.* a kialakuló ősközösség »törzsi lényegét«, mely még nem szakította el a közösséghez fűződő köldökzsinórját; *2.* a felbomló ősközösségnek és az antagonisztikus osztálytársadalmaknak megfelelő különböző, ellentétes, *elidegenedett emberi természetet; 3.* s a harmadik korszakban, a szocializmusban és kommunizmusban kialakuló *sokoldalúan fejlett integrált szabad emberi természetet.*"[10]

Nem férhet kétség ahhoz, hogy különös jelentősége van az *átmeneteknek:* a törzsi lényegnek (természetnek) elidegenedett *osztálytermészetté átalakulásában,* majd ennek az elidegenedett osztálytermészetnek a szocializmus, majd a kommunizmus sokoldalúan fejlett, *szabad emberi természetévé* való átalakulásában *a jognak kiemelkedő szerepe volt, illetőleg lesz.* És megfordítva is érvényes a tétel: az osztálytársadalom és annak *joga kialakulásához* — a korábban egységes társadalmi normák differenciálódásához — a megváltozott törzsi „természet" nagyban hozzájárult, mint ahogy a kapitalizmusból a szocializmusba és a kommunizmusba való átmenet jogának a társadalmi funkcióját is jelentős mértékben determinálja *e korszak emberi természete.*

A fentebb kifejtettek alapján azt a következtetést kell levonnunk, hogy „emberi természet és jog" kérdésfeltevése csak abban az esetben tarthatatlan, ha az előbbit az ember változatlan, örök antropológiai természetének, a jogot lényegében ugyancsak változatlannak, bizonyos jogosítványait pedig az ember antropológiai természetében gyökerező, „örök", elidegeníthetetlen emberi jogoknak" fogjuk fel. A természetjogi elméletek ezért tudományosan tarthatatlanok. Mai modern változatuk, mely ugyan *változó* emberi természetet és *változó* jogot tételez, a változást lényegében felületinek fogja fel, mert csupán *a kapitalista fejlődés* empiriájából indul ki. Egyébként e *változó kapitalizmust* megváltozhatatlannak fogja fel, következésképp a magántulajdonosi- és áruviszonyokat ez a doktrina is az emberi természettel együttjáró változatlan, konstans jelenségekként kezeli.

A marxi emberfelfogás szerint az ember természete *társadalmi produktum,* s az egész emberi *nemre* jellemző konstans elemek mellett e természet a külső természet átalakításának és az ezzel egybeeső önteremtésnek a társadalmi folyamatában *szüntelenül fejlődik, változik.* Az emberi faj történelme következésképp nem más, mint az emberi természet változásának története.[11] Ami pedig a természet és a tulajdon korrelációját illeti, már itt előre kell bocsátani, hogy *a tulajdon, mint a természetnek az ember általi elsajátítása valóban hozzátartozik az emberi természethez,* ha az „embert" mint nemet, mint emberiséget fogjuk fel. Az emberi természetnek — az egyének képességeinek, szükségleteinek, tulajdonságainak, „lényegi erőinek" — történelmi változása következtében *a természet elsajátításának a feltételei és módja* (az egyének közötti viszonyok megváltozásával és differenciálódásával egyidejűleg) *módosultak.* A magántulajdon — a termelési eszközök és elsősorban a föld, a legelső és legtermészetesebb termelési feltétel magántulajdona — hosszú történelmi folyamat eredményeként alakult ki az *őseredeti köztulajdonból* (mely körülményt ma már a polgári tudomány legtöbb képviselője se vitatja). A *munkán* alapuló magántulajdon mintegy háromezer éves exisztenciája[12] *a kapitalizmus* beköszöntésével végéhez, megszűnésének küszöbéhez jutott: a kapitalista tulajdon a kisparaszti és kézműves magántulajdonnak az első tagadása, mert a kapitalista termelési mód történelmileg a munkának és a tulajdonnak, azaz a termelőnek és a *személyéhez tartozó* termelőeszközének az *elválasztását,* a magántulajdonosok tömegeinek kevés számú magántulajdonos által való kisajátítását előfeltételezi. E folyamat szükségszerűen *a kisajátítók kisajátításához,* a tőkés magántulajdon *tagadásához* vezet, amikoris helyreáll *munka és tulajdon egysége* a termelési eszközök *társadalmi* tulajdona és a

[10] Farkas Endre: Szabadság és egyéniség. I. m. 157. old.

[11] Althusser „elméleti antihumanizmusnak" nevezve a marxizmust, határozottan tagadja, hogy Marx „egy historizált emberi természetet" tételezett volna. (L. Althusser. Marx — az elmélet forradalma. Kossuth. Budapest. 1968. 200. old.) L. Séve élesen bírálja ezt az álláspontot és a fentebb kifejtettekkel teljesen összhangban rávilágít, hogy a marxizmus társadalomfelfogása alapja az emberi individualitásról és történeti fejlődésről szóló tudományos elméletnek. (Id. m. 45. old.) Még plasztikusabban fejezi ki a fenti gondolatot: „... a történelmet teljes joggal tekinthetjük úgy is, mint az emberi egyének progresszív kibontakozásának történetét." (165. old.)

[12] Az ázsiai termelési módot, mely többezer év óta áll fenn, természetesen nem soroljuk a magántulajdonosi rendszerekhez. Munkán alapuló magántulajdon először az antik termelési móddal, a polisz-szal jött létre. Az „őseredeti köztulajdon" és *a munkán alapuló magántulajdon* közé egy hozzávetőleg ugyancsak 3000 évig fennálló, olyan osztálytársadalom története ékelődik, amely ismerte a kizsákmányolást, de *a munkán alapuló magántulajdont* még nem. Lásd Tőkei Ferenc. Az „ázsiai termelési mód" kérdéséhez. Kossuth. 1965. 40—530. Antikvitás és feudalizmus. Kossuth 1969, 120. és köv. old.

fogyasztási — használati javak *egyéni* tulajdona alapján. Annak állítása tehát, hogy *a magántulajdonosi lét* az emberi természet örök attributuma, a történelmi tények meghamisítása, merő apologetika.

Fejtegetéseinkben *az emberi természetet egy adott kor egyéneinek történelmileg létrejött individualitásaként* fogtuk fel. Az individualitás vagy emberi természet *szinonimája az embertípusnak, személyiségtípusnak.* Farkas például ezt írja: „A személyiségtípus vagy embertípus egy-egy nagy történelmi korszak emberi természetét foglalja magában."[13] Az első összefüggés, amelyet az ilyen értelemben vett emberi természet és a jog között megállapítható, az az, hogy *az állam és jogtípusok egymásutánisága az emberi természet fejlődésének felel meg;* a forradalmi „ugrásokat" előidéző feltételek közt mindig jelentős szerepet játszottak azok a társadalmi életérzések és nézetek, amelyekben az emberek — a társadalom uralkodó osztályával szembenálló többség — átélték és kifejezték azt, hogy emberi természetüknek az adott kor társadalmi berendezkedése, intézményei — köztük a jog is — *már* nem felelnek meg, öntevékenységük, továbbfejlődésének korlátjaivá váltak. Az ember természetére való hivatkozás és az, hogy az adott rendet igazságtalannak, embertelennek ítélték, csak mutatója volt annak, hogy a régi társadalmi rend újjal való felváltásának objektív és szubjektív feltételei érlelődőben voltak. E történelmi korszakokra az uralkodó osztályok azon törekvése is jellemző volt, hogy az adott rendet — ugyancsak az ember „örök természetére" való hivatkozással — igazságosnak, megváltozhatatlannak tüntessék fel.

A történelmi-társadalmi fejlődés folyamata tehát az emberi természet — az individualitás — fejlődésének a folyamata is. A haladás későbbi fokán álló, magasabbrendű társadalmi rendszerre nemcsak a társadalmi intézmények — így elsősorban az állam és a jog — magasabbrendű, fejlettebb típusa jellemző (ami az egyének társadalmi szabadságszférájának fokozatos növekedésével is járt együtt, bár e folyamat ellentmondásos volt), hanem az emberi természet magasabb fejlettségi foka is, *egy magasabb típusú emberi individualitás.*

Az emberi természetnek ez a fejlődési folyamata ellentmondásos: az *elidegenedés* jellemző rá, mely a kapitalizmusban, a kizsákmányoló osztálytársadalom legmagasabb fejlettségi fokán teljesedett ki. Egyben azonban e társadalom teremti meg az elidegenedés leküzdésének, az egyetemes emberi természet, a sokoldalúan fejlett, szabad individualitás kimunkálásának a lehetőségét és feltételeit. Ha a társadalmi — történelmi folyamatot ebből az aspektusból szemléljük, nemcsak azt kell megállapítanunk, hogy a proletariátus uralomra jutásáig az emberi individualitás önfejlesztése útján tett minden előrevivő lépés egész osztályok feláldozását, eme osztályok emberi természetének korlátozott fejlődési lehetőségét, beszűkítését eredményezte, hanem azt a következtetést is le kell vonnunk, hogy új társadalmi rend csak az előző társadalmi rend kereteiben kifejlődött individualitás — emberi természet — meghatározott minősége mellett fejlődhet ki, juthat uralomra A kapitalizmus uralomrajutásának szubjektív előfeltétele volt az, hogy a korábbi társadalmi rendszerekben kifejlődött a szabad *paraszt* és a *kézművesmunkát* művészi tökélyre fejlesztő céhmester, illetőleg céhmunkás *szabad egyénisége, személyisége.* A kommunizmusnak viszont előfeltétele *a művelt nagyipari proletariátusra* jellemző individualitás, a képességek kibontakozásának egyetemes lehetősége stb., — ehhez az individualitáshoz tartozik természetesen az osztályharcban, osztályszervezetekben kimunkálódó politikai öntudat és a közéleti-politikai aktivitás is.

Marx az emberi természet — az individualitás — fejlődésének *történeti folyamatát elemezve* vonta le azt a következtetést, hogy a kapitalizmus viszonyai közt megteremtődik a *termelőerők fejlődésének s az ebben megnyilvánuló egyetemességnek megfelelő* emberi természet — individualitás — kialakulásának nemcsak a lehetősége, hanem a *szükségszerűsége* is. Maga a kapitalista rend azonban e szükségszerűségnek a legfőbb akadálya. Az egyetemes, sokoldalú egyén képlete nem ifjúkori ábránd, nem utópia, melyet a nagy tudós Marx idős korában se vetett el, hanem *társadalmi törvény,* melyet a kapitalizmus jelenjéből kiindulva — a történelmi múlt fejlődéstörvényeit és a jövő fejlődés felismerhető tendenciáit egybevetve — a fejlődés szükségszerű irányaként határozott meg. A gazdasági-technikai fejlődés nemcsak a társadalmi antagonizmus megszüntetését — tehát az osztálytársadalom felszámolását — tűzte napirendre és tette elkerülhetetlen történelmi szükségszerűséggé, hanem ugyanennek a folyamatnak másik oldalaként *az elidegenedés leküzdését az individualitás, az egyéniség — az emberi természet — fejlődése terén is.*

A kommunizmusnak, mint gazdasági-társadalmi alakulatnak szubjektív előfeltétele *a neki megfelelő individualitás;* viszont a kommunizmus — kezdettől fogva, tehát a *proletariátus hatalomrajutásától* kezdve — éppen az a társadalmi rend, amelyben minden *egyes egyén fejlődése az összesség fejlődésének az előfeltétele.* És megfordítva is: minden egyes egyén fejlődésének is *az összesség fejlődése* a feltétele. Éppen ebben áll a kapitalizmus megdön-

[13] Farkas Endre id. m. 234. old. Idekívánkozik egy fontos megjegyzés. Az individualitás, vagy emberi természet a *különösség* szféráját jelenti az egyénhez, a konkrét személyhez képest, akiben *egyedien és egyszeri módon* jelennek meg e tipikus, általános vonások, melyeket a társadalmi viszonyok adott szintje határoz meg.

tésének és a szocialista rendnek világtörténelmi jelentősége: minden korábbi társadalmi renddel szemben, amelyekben az emberi individualitás fejlődése útján tett minden lépés egész osztályok, néptömegek történelmileg szükségszerű feláldozásával, emberi fejlődésük szűk korlátok közé szorításával járt, a születő kommunizmus viszonyai közt *minden egyes egyén fejlődése* válik történelmi szükségszerűséggé.

Az emberi természet — individualitás — fejlődése lényegében *a termelőerők fejlődése.* A termelőerők *szubjektive* magukat az emberi „lényegi erőket" — képességeket, szükségleteket, tulajdonságokat stb. — jelentik adott történelmi meghatározottságukban, tehát egy adott, konkrét társadalom egyéneinek individualitását, természetét. *Az anyagi termelőerők pedig* a meghatározott *egymásrahatásban, viszonyban tevékenykedő egyének eltárgyiasult szubjektivitását jelentik.* Jog és emberi természet kölcsönhatása tehát a felépítmény intézményei közt helyetfoglaló jog és a termelőerők közötti viszony. A termelőerők *belső* formáját termelési viszonyok jelentik. A jog, *mint gazdasági alap másik, felépítményi oldala,* maga is *formája a termelő erőknek,* azonban *külső formája.* Ehhez képest ugyanúgy, ahogy a termelési viszonyok — *ösztönzője, majd béklyója* a termelőerőknek, az emberi természet fejlődésének, az emberi öntevékenységnek. Éppen ezért *a termelőerőknek és a termelési viszonyoknak a gazdasági életben kibontakozó konfliktusát az elnyomott osztályhoz, illetőleg vele szövetséges rétegekhez tartozó egyének úgy élik át, mint az adott jog embertelenségét, igazságtalanságát, emberi természetükkel való szembenállását.*

A régi gazdasági alapnak újjal való felváltása s ennek megfelelően a régi intézmények eltávolítása, valamint új felépítmény létrehozása az emberek forradalmi aktivitásának eredménye, s ebben nagy szerepe van a jog és az emberi természet most vázolt összefüggésének.

Ennek az összefüggésnek egy további fontos mozzanatát is ki kell emelnünk.

A jog — mindaddig, míg az adott termelési mód viszonyai összeütközésbe nem kerülnek a méhében kifejlődött új termelőerőkkel — megfelel az adott emberi természetnek, individualitásnak, sőt, ösztönzi, segíti ennek az adott emberi természetnek a fejlődését, *ami lényegében már a következő társadalmi rend előfeltételét képező individualitás kimunkálását jelenti.* Természetesen a proletariátus győzelméig az elidegenedés keretei közt: az elnyomott osztályok tagjainak kényszer útján történő megfékezésével, jogaik — társadalmi cselekvőképességük — megvonásával (rabszolgaság), vagy korlátozásával, beszűkítésével (jobbágyság), illetőleg az állampolgári egyenjogúság intézményeivel leplezve a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenség tényét (proletariátus). Mindezek mellett a negatív mozzanatok mellett és ellenére a jog — a maga ellentmondásos módján, eszközeivel, hiszen maga is az elidegenedés jelensége — a történelmi fejlődés folyamatában hozzájárult a munkán alapuló magántulajdonnal együttjáró *kisparaszti és kézművesi individualitás* kialakulásához, amely nélkül nagyipar és általános, egyetemes fejlődés lehetetlen lett volna. A történelmi fejlődés nagy átmeneti szakaszaiban *hozzájárult a társadalmi vívmányok megőrzéséhez* azzal, hogy létezésüket törvényerőre emelte. Jelentős szerepe volt a jognak például a szabad egyéniség — a személy — létrejöttében, az egyén társadalmi felelősségérzetének, társadalmi ítélőképességének kifejlődésében. A jog fejezte ki az elnyomott tömegeknek a történelmi osztályharcok eredményeként kivívott, szélesedő közben érvényesülő társadalmi cselekvőségét, magasabb szabadságfokát. Bár nem vitásan a jog a *mindenkori uralkodó osztály* akaratának és gazdaságilag meghatározott létfeltételeinek magatartásszabályokban való megjelenítése, emellett az alapvető vonatkozása — *lényege* — mellett el nem hanyagolható jellemzője, hogy az uralkodó osztály érdekének, mint *különösnek* a prizmáján keresztül minden korban kifejezte a társadalom *általános* szükségletét is. Így például az ókori demokrácia viszonyai közt meghatározta a démosz egyéneinek a hatalomhoz való viszonyát, ezeknek az egyéneknek a hatalom gyakorlásában való részvételét, jogaikat és biztosította ezek érvényesülését. A középkori városi statutumok, céhszabályok a városi polgárság egyéneinek jogait, kötelességeit szögezték le és garantálták, jelentős szerepük volt — minden általuk kifejezett megkötöttség ellenére — abban, hogy az ipari termelőerők, mint az egyének képességei — szaktudásuk — művészi tökélyre emelkedjenek. A kapitalizmus nem fejlődhetett volna ki, ha a jog a csereviszonyok kialakulása óta nem nyújtott volna eszközt az *áruviszonyok általános érvényű szabályozásához,* ha nem fejezte volna ki az egyetemessé váló piaci viszonyokat, pénzviszonyokat az egyéneket kölcsönös jogosítványokkal és kötelezettségekkel egymáshoz kapcsoló *jogviszonyok* formájában. Termelés, csere, kereskedelem, nemzetek közötti forgalom és világpiac a jog nyújtotta eszközök nélkül nem jöhettek volna létre. *Az a szemlélet tehát, mely a jogban csak az osztályviszonyoknak a negatív termékét,* a mindenkori uralkodó osztályoknak *csupán* az elnyomás szolgálatában álló eszközét látja, *egyoldalú és tarthatatlan.* Maga a kapitalizmus jogrendszere is — Marx szavaival élve mint *az emberiség politikai emancipációjának* a joga — a dolgozó tömegeknek a rabszolgaság és a feudalizmus nyílt politikai elnyomása ellen folytatott évezredes harcának az eredményeit is kodifikálta, *a kivívott személyi szabadságot* (ha ez a vívmány a kapitalizmus által megszabott társadalmi-gazdasági korlátok következtében szükségszerűen felemás és korlátolt, a kizsákmányolás leplezett tényével ter-

hes is volt, melléktermék lévén a tőke, a magántulajdon szabadságának).

A jog minden történelmi fázisában, típusában egy adott fejlettségi szinten álló emberi természetet fejezett ki — legalábbis addig a történelmi pillanatig, míg ezzel az emberi természettel konfliktusba nem került, ahogy fentebbi fejtegetéseinkből ez kitűnt. *Korlátolt fejlettségi fokok korlátolt jognak feleltek meg:* a jog sohase állhat magasabb fokon, mint a társadalom kulturális szintje, mely gazdasági fejlettségének a következménye. Ebből következik, hogy a jog mindig olyan volt, amilyenek azok az egyének voltak, akiknek létfeltételeit — az uralkodó osztály érdekének közvetítésével — kifejezte. *A büntetőjog* minden korban azokat a magatartásokat igyekezett megtorolni és megelőzni, amely magatartásokat egyesek más egyének ellen — főleg az uralkodó osztály egyénei ellen, vagy az uralkodó osztály átlagos közös érdeke ellen — elkövettek. *A felelősség terjedelme* és a felelősségrevonás *módja* ugyancsak az adott társadalom egyéneinek *individualitásához,* moralitásához alkalmazkodott, annak felelt meg, illetőleg azzal volt kölcsönhatásban. *Barbár korok emberi természetéből barbár jog fakadt, ez felelt meg eme természetnek.* A kapitalizmust uralomra segítő viharos gazdasági és szellemi fejlődés például az általános felvilágosodásnak megfelelően olyan kultúrkövetelményeket is támasztott, amelyeknek a fényénél a barbár középkori büntetőjog (amellyel ezidőtájt a korhadozó feudális államhatalom egyre szélesedő körben kényszerült élni) tarthatatlannak tűnt. Ez a köztudatban akként tükröződött, hogy a büntetőjog embertelen, ellentmond az emberi természetnek.[14] A felvilágosodás korszaka emberi természetének *modern* büntetőjog, a személyiségnek a büntetőeljárásban körülhatárolt védelme felelt meg: ezekkel az elvekkel indult harcba a felvilágosodás eszmei áramlata a feudalizmussal szemben az ember és polgár „emberi természetben" gyökerező jogaiért. Ebben — a büntetőjog *emberségesebbé* tételéért folyó harcban — a burzsoázia ideológiája *valóságos általános érdekeket* fejezett ki, szemben a „szabadságért" folytatott harcával, mely lényegében a vállalkozás, a *tőkés magántulajdon* szabadságának az *osztálykövetelménye* volt.

[14] Marx és Engels rámutatnak arra, hogy az „emberi" és az „embertelen" meghatározott történelmi-társadalmi tartalmakat fejeznek ki, s ez nemcsak a most kifejtettek vonatkozásában támasztja alá következtetésüket, hanem az emberi természetről, azaz a történelmi individualitás formáiról kialakult álláspontunkat általában. „A pozitív kifejezés: »emberi«, megfelel a meghatározott, egy bizonyos termelési fokon uralkodó viszonyoknak és a szükségletkielégítés általuk meghatározott módjának, ahogy a negatív kifejezés: »embertelen« megfelel az ugyanezen termelési fok által naponként újra előidézett kísérletnek, hogy ezeket az uralkodó viszonyokat és a kielégítés bennük uralkodó módját a létező termelési mód keretében tagadják." (Marx, Engels Művei 3. köt. 426. old.)

Mint láttuk, Lenin is — miként Marx is — adott emberi természet — individualitás — és jog között szoros összefüggést mutatott ki. Bár távolállt tőle, hogy kifejezetten az „emberi természet és jog" összefüggésének a kérdését fejtse ki, *a szocialista államiság szükségszerűségének megindokolásaképp* (nyilván az anarchistákkal szemben érvelve) *éppen ezt az összefüggést* emelte ki. Mint írta, a szocialista államra azért van szükség, mert az emberek olyanok, ahogyan a kapitalizmus viszonyai közül kikerülnek: az osztálytársadalom, a kizsákmányolás erkölcsi anyajegyeit viselik, nem tanultak meg még *kényszer* nélkül alkalmazkodni a társadalmi elvárásokhoz, nem tudnak még meglenni anélkül, hogy beosszák számukra és számonkérjék tőlük a munkát — tehát alárendeltség nélkül, „könyvelők és felügyelők nélkül" —, nem tartják be *önként* a társadalmi együttélés elemi szabályait.

Társadalmi természetünk — mely maga is történelmi termék — teszi szükségessé a szocialista államiságot és a szocialista jogot, melyek tehát e természetben gyökereznek, ennek felelnek meg, s a társadalmi viszonyok forradalmi átalakításának történelmi művével egyidejűleg e természet átalakításának, fejlesztésének legfontosabb eszközei *is.*

Eljutottunk ahhoz a következtetéshez, hogy a jog az emberi individualitás alakításának, fejlesztésének fontos eszköze. Abból indultunk ki, hogy az adott jogrendszer nemcsak a mindenkori uralkodó osztály közös, átlagos érdekében fejezi ki a társadalom létfeltételeit, hanem az adott kor emberi természetét is kifejezi a maga sajátos eszközeivel. Az összefüggés itt kétoldalú, *a viszony kölcsönös.* Az individualitás — az emberi természet — aspektusából kiindulva (és a képletet leegyszerűsítve) azt állítottuk, hogy a jog mindig egy adott emberi természetnek felelt meg s ez az individualitás a jog egyik fontos (a szocializmus viszonyai közt Lenin szerint legjelentősebb) determinánsa volt. Ez az összefüggésnek azonban csak az egyik oldala, a kiindulás. A kölcsönhatás éppen a *jog társadalmi funkciójából* következik: az individualitás olyan átalakulását jelenti, amely *egyrészt* megfelel az adott rendből fakadó követelményeknek, *másrészt* túl is mutat azokon. A jog követelményeihez való alkalmazkodás — mely a kialakuló társadalmi rend felfelé ívelő szakaszán a jog *interiorizációját, belsővé, igeneltté* válását jelenti — nemcsak az uralkodó osztály egyénei, hanem az elnyomottak körében is —, olyan *szokásokat* alakít ki, amelyek *az egyének tulajdonságaivá,* a rend feltételeit illető erkölcsi érzelmekké válnak. Mint Marx írja, kezdetben az adott rend feltételeit s az azokat kifejező jogot az emberek „egyéniségükhöz tartozónak" tartják, amiből következik, hogy nemcsak maguk, hanem mások magatartásának értékmérője is számukra *a jogrendszerben tételes kifejezésre jutó magatartási követelmények* lesznek. Így

válnak — normális társadalmi alkatot és helyzetet figyelembevéve és az antiszocialitás (bűnözés) fentebb tárgyalt mozzanataitól eltekintve — a jog által biztosított jogosítványoknak és az általa támasztott elvárásoknak megfelelő magatartási minták *szokássá*, az egyének *„második természetévé"*, s a joghoz való pozitív viszonyulás *erkölcsi érzelemmé, moralitássá*. Az antik klasszikus filozófia tanúsága szerint már az első osztálytársadalomban megfigyelhető e folyamat: nemcsak Platon és Arisztotelesz, hanem Demokritosz és Epikurosz is az ókori polisz emberének egyik fő erényét — erkölcsi tulajdonságát — az *igazságosságban* látta s ez nem vitásan az adott jogrendszer elvei szerint tanúsított magatartásban állt a különböző élethelyzetekben. Az antikvitás és a középkor paraszti és kézműves közösségeiben a közösség létfeltételeihez való alkalmazkodás, e létfeltételeket kifejező normáknak a szigorú betartása és a megváltoztathatatlannak érzett szokások egyéni tulajdonságokba való átfordulása olyan tény, amely jóformán mind a mai napig megfigyelhető falun (s komoly problémát okoz a szocialista fejlődésnek).

Felvetődhet a kifejtetteket szem előtt tartva az a kérdés, hogy *a kapitalizmus joga* — mely az első *dinamikus*, szüntelen mozgásban, változásban levő társadalom joga — kialakított-e olyan szokásokat, egyéni tulajdonságokat, erkölcsi érzelmeket, amelyek az egyén „második természetévé" lettek s amelyekkel a szocialista társadalom építése során számolni kell? Már szó volt azokról a negatív erkölcsi mozzanatokról, amelyeket az osztálytársadalom feltételei teremtettek, s amelyek jelentőségét a szocialista állam és jog szempontjából már kellő súllyal értékeltük. *E negatív erkölcsi mozzanatok* — erkölcsi tulajdonságok, szokások — sora hosszú. Maga az áruviszony — a pénzviszony — a kapitalizmus alapvető jogviszonya az, mely a legnegatívabb erkölcsi tulajdonságok kialakítója. Ezért van az, hogy Marx az árutulajdonos jellemét — erkölcsi arculatát — (mindazokban a társadalmi alakulatokban, amelyekben az árutermelés előfordult) rendkívül negatívnak ítélte, hiszen a csereviszony, az áruviszony hozta először létre történelmileg az elidegenedést az egyének közt, a személyek közötti társadalmi viszony benne *dolgok viszonyává* változott. Marx az áruviszonyt *a társadalmi viszony ellentétének is* nevezi, mert benne az a társadalmi összefüggés, hogy az emberek egymásra vannak utalva és tevékenységük kiegészíti egymást, az ellentétébe átfordultan, „feje tetejére állítva" — elszigeteltségük és egymással szemben való érdektelenségük formájában — fejeződik ki. A kapitalizmus áruviszonyai ezenfelül a *kizsákmányolást* leplező viszonyok is egyben, *a nyerészkedés, a profithajhászás* viszonyai is, a nyílt, leplezetlen *önzés, a kíméletlen egoizmus* viszonyai. *A forgalom biztonságának* követelményében jelentkező közérdeknek megfelelően a jog az áruviszony alanyai *érdekösszeütközését* igyekszik kiegyenlíteni, a kölcsönös önzést a szükséges keretek közé szorítani. E szabályokhoz való alkalmazkodás *a burzsoá tisztesség és becsületesség* mértéke. A konkurrenciaharc eszközeinek korlátozása, az üzleti csalás, csalárdság lehető kiküszöbölése, a szerződéses kötelezettségek teljesítésének megkövetelése a polgári jognak a gazdasági feltételekből fakadó törekvése, mely kénytelen számolni az egyéneknek az áruviszonyok közt kialakult természetével, erkölcsi arculatával. Lényegében az, aki a polgári jognak ezekhez a követelményeihez alkalmazkodik, akinek tehát szokásává, tulajdonságává lesz az üzleti tisztesség, aki nem követ el csalárdságot, nem folytat tisztességtelen versenyt — csupán nem tanúsít az áruviszonyok természetéből fakadó lehetséges és sokakra jellemző *erkölcstelen* magatartást. Az ilyen ember a kapitalizmus viszonyai közt már igazságosnak és tisztességesnek számít. Ezért mondhatja joggal Jellinek, hogy a jog „erkölcsi minimum". (Ehhez hozzá kell tenni azt, hogy a „legtisztességesebb" tőkés is a munkások kizsákmányolásából tartja fenn exisztenciáját s a munkás-tőkés viszony belső tartalmát alig-alig érintik erkölcsi kötöttségek. E viszony sajátos *gazdasági* természete kizárja az emberi tartalmakat. A munkásával szemben „erkölcsös" tőkés lényegbeli ellentmondás, mint Marx hangsúlyozza, a tőkés személyi kvalitásaira tekintet nélkül.)

Végül a kapitalizmus társadalmi berendezkedése — állama és joga — kitermeli *az egyén közéleti közönyét is*. Marx a kapitalizmus egyik jellemző tünetének tartja az egyénnek két minőségre; *emberre és állampolgárra* való hasadását. Ez azt jelenti, hogy *az egyén közönyös* a közösséggel, a társadalommal szemben — kivéve a politikával hivatásszerűen foglalkozókat és magát a proletariátust, amely *különös* közösségi érdekének (osztályérdekének) megvalósulásáért aktivizálódik, s mint a következőkben látni fogjuk, az *osztályharcos* proletariátusra ezek a most kifejtettek lényegében *már* nem érvényesek. *A közéleti aktivitás*, mely a korábbi közösségi társadalmak embereit jellemezte, szűk körre korlátozódik, nem tudja tehát kitermelni a *közéleti erényeket*. A kapitalizmusra jellemző elidegenedés egyik jellemző tünete, kifejeződése az, hogy az egyénekből hiányzik *a közösség iránti az a természetes odaadás*, mely a társadalmisággal, az embert alapvetően jellemző vonatkozással oly szorosan jár együtt, hogy Arisztotelesz az embert még zoon politikonnak — városi-társadalmi lénynek — nevezhette. A *közéleti vonás* a kapitalizmusban az ember *absztrakt*, a gyakorlatban nem, vagy alig érvényesülő tulajdonjogává válik.

(Korántsem törekedtünk arra, hogy a polgári társadalom állami és jogi intézményeinek az individualitásra — az emberi természetre — gyakorolt negatív hatásait minden vonatkozás-

ban számbavegyük. Elsősorban azokat a vonatkozásokat emeltük ki, amelyek magyarázatot adnak arra, hogy a szocialista társadalom építésének kezdeti szakaszán milyen, a régi társadalmi rendszerben kitermelődött negatív szokások, magatartási módok jellemzőek e korszak individualitására s a szocialista jognak milyen erőfeszítéseket kell tennie eme társadalmi természet átalakítása érdekében.)

Vannak azonban a burzsoá jognak olyan részei is, amelyekkel való azonosulás valóban *pozitív irányban fejleszti az egyén természetét.* Ezek azok a normák, amelyek a személyi szabadságot, a személy méltóságát, életét, testi épségét, moralitását védik, s amelyek a hajdan elnyomott osztályok évezredes küzdelmének eredményeként, *társadalmi vívmányként* kerültek még annakidején, a feudalizmus felett győzedelmeskedő burzsoázia jogrendszerébe. A burzsoá demokrácia felemás, a kevesek demokráciája. *A burzsoá demokratikus jogintézmények társadalmi hatékonysága szűk.* Ennek ellenére ahol megvalósulnak, *az osztályharc kedvezőbb feltételeit* biztosítják a proletariátus és szövetségesei számára, mint ahol hiányoznak, vagy közük a fejlett polgári társadalmakhoz képest szűk.

A polgári demokratikus jogok e *politikai jelentőségével* a marxista elmélet tisztában van s magunk is hivatkoztunk rá az első fejezetben. Most azonban az individualitást, az *emberi természetet fejlesztő hatásuk* szempontjából kell számba venni őket. Ebből a szempontból se marad el jelentőségük a politikai hasznosságuk mögött. A politikai demokráciának a jogrendszerben kifejeződő elvei, az *állami életben való részvételnek legalábbis az absztrakt, korlátozott lehetősége* s az ezzel kapcsolatban kialakuló absztrakt állampolgári öntudat fontos mozzanata a proletariátus és szövetségesei *osztályharcos politikai öntudatának,* fellépésének. A „jogokra való hivatkozás" marxi formulája — amely azt jelenti, hogy a munkásosztály az osztályharcban sikeresen hivatkozik állampolgári jogaira — arra utal, hogy még a szűkre szabott demokratikus jogokkal való élés, az állampolgári aktivitás lehetséges foka is „a munkásosztály érettségének fokmérője". Az a harc, amelyet a polgári társadalmakban a demokráciáért és az állampolgári jogok beszűkítése ellen a munkásosztály folytat, arra utal, hogy a politikai demokráciához, s az azzal együttjáró szabadságjogokhoz való pozitív viszonyulás, a kapitalizmus viszonyai közt általában csak szűk körben, absztrakt és korlátozott módon lehetséges *közéletiség a proletariátus egyéneinek természetébe beépült,* individualitásuknak része lett; e tény már jelzi, hogy az adott renden túlmutató individualitás kialakulóban van. Ennek jelentősége pedig a proletariátus hatalomra jutása szempontjából felbecsülhetetlen. A proletariátus diktatúrája ugyanis *csak a proletárdemokrácia formájában valósulhat meg,* a szocialista állam és jog a polgári demokráciát *megszüntetve — megőrző, tehát meghaladó szocialista demokrácia szervező elvein épül.*

Az állam és a jog társadalmi intézmények, maguk is az őket létrehozó osztály egyéneinek társadalmi természetét fejezik ki, mert ebbeli képességeik objektivációi, tárgyiasulásai. A szocialista állam és a szocialista jog demokratizmusa annál nagyobb hatásfokú, minél szélesebb körűek az őket létrehozó proletariátusnak a demokrácia gyakorlatában szerzett társadalmi tapasztalatai, azaz, minél nagyobb mértékben sajátíthatta el a proletariátus a polgári demokrácia feltételei közt a demokratikus szabadságjogok és politikai jogok gyakorlatát. Figyelemreméltó bizonyos szerzőknek az a megállapítása, hogy a jelenlegi szocialista államok fejlődésének kezdeti szakaszán mutatkozó nehézségek nem kismértékben eredtek abból, hogy ezekben az országokban a proletariátus hatalomrajutását megelőzően elmaradott társadalmi feltételek voltak, a polgári demokrácia intézményei nem voltak kifejlődve, a proletariátus csak az illegalitás körülményei közt szervezkedhetett. A hatalomrajutó proletariátus tehát korábban nem szerezhetett megfelelő társadalmi, társadalomszervező tapasztalatot. Ott, ahol a proletariátus a demokratikus intézmények keretében, azok feltételei közt vívja meg az osztályharcot, megtanulja, elsajátítja az államszervezési elveket, az állampolgári jogok gyakorlatát, mert *éppen ezek segítségével, felhasználásukkal* alkalmazkodik a „történelem ravaszságához" hatalma kivívása érdekében a polgári demokratikus közéletben. Maga Lenin is hangsúlyozta azt a nehézséget, amellyel a forradalom győzelme után az orosz proletariátusnak amiatt kellett szembenéznie, mert államszervezési tapasztalatokkal nem rendelkezett és ezért pozíciói hátrányosabbak voltak, mint az államszervezésben jártas és a hatalma visszaszerzésére törekvő burzsoáziáé. Bár, mint a Szovjetunióban is történt, ezzel a nehézséggel az orosz proletariátus az SzKP vezetésével — miként a többi szocialista ország proletariátusa is — sikeresen megküzdött, feltehető, hogy a fejlett kapitalista országok proletariátusa, melyben kifejlődhettek a polgári demokratikus jogok és demokratikus közélet gyakorlata folytán a *közéleti tulajdonságok,* könnyebben fogja megjárni a szocialista demokratizmus társadalmi intézményei létrehozásának az útját, mert ebben majd nemcsak a szocialista országok már megszerzett tapasztalataira támaszkodhat.

Végül, de nem utolsó sorban még egy fontos kérdést kell a jognak az emberi individualitás, emberi természet alakításában betöltött szerepével kapcsolatosan kiemelni, mely ugyancsak jelentős a szocialista építés gyakorlata szempontjából. Utaltunk arra, hogy a jog nemcsak a mindenkori uralkodó osztály *különös* érdekéből fakadó akaratát emelte törvényerőre, hanem ennek a *különös érdeknek* alárendelten

kifejezett *általános társadalmi érdekeket* is —: e körbe tartoztak azok a jogi normák, amelyek *a személy védelmét, társadalmi cselekvőségének, szabadságának a fokát* fejezték ki, s amelyek a társadalmi fejlődés történelmi folyamatában egyre bővültek, minden újabb jogtípus szélesebb körre kiterjedően és magasabb szinten fogalmazta meg őket. *E jogi normák egyben erkölcsi normák is voltak minden korban,* éspedig nemcsak az uralkodó osztályok erkölcsi rendszerének a részét, hanem az elnyomottak erkölcsi elveit is jelentették. A történelmi fejlődés sajátossága e vonatkozásban abban állt, hogy az elnyomott osztályok erkölcsi elvei közt — különösen az adott rend ellentmondásainak kiéleződésekor — ezek *az emberi együttélés általános elvárásait, elemi normáit* jelentő erkölcsi követelmények szélesebb körben, *magasabb fokon* jelentkeztek, mintahogy az uralkodó osztály erkölcse és az azt implikáló jog kifejezte őket. Az osztályharc, mely lényegében a kifejlődött új termelőerőknek megfelelő új társadalmi berendezkedés kivívására irányult, az elemi normák kiterjesztéséért, körük bővítéséért, az egyén jogállásának, védelmének, társadalmi szabadságának magasabb szinten történő jogi megfogalmazásáért is folyt. *Az elemi normák* minden korban *társadalmi összérdeket fejeztek ki,* ennélfogva a nekik megfelelő társadalmi gyakorlat az *egyének adekvát tulajdonságait váltotta ki,* mely tehát a kor embertípusára jellemző vonás volt, hozzátartozott az adott emberi természethez. Mint már kifejtettük, *e tekintetben* a jog az elnyomott osztályok számára a társadalmi konfliktus kiéleződésekor *se vált külsővé és idegenné, csupán annyiban,* amennyiben az e körbe eső jogi szabályozás ezeknek az elemi követelményeknek *a korszerű fejlesztését* akadályozta. Az ember élete, egészsége, társadalmi szabadsága stb. a történelmi fejlődés folyamatában vált *értékké* és fokozatosan épültek ki azok a jogi formák, amelyekben ez az érték egyre szélesedő terjedelemben megfelelő elismerést nyerhetett. Minden előrehaladás e téren a korábban már elért fejlődési fok túlhaladását jelentette, hogy az új vívmányok alapján ismét a normák fejlődésének újabb perspektíváihoz érjen el az emberiség. Az e téren kivívott eredményekhez minden korszakban ragaszkodtak az emberek, ezekről nem mondtak le — csupán érvényesülésük *szélesebb lehetőségeiért harcoltak.* Azok a nézetek, amelyekben valamely társadalmi rend *lefelé* ívelő szakaszán az adott társadalom elnyomott osztályának egyénei átélték a rend belső ellentmondásait — *az igazságosságról szóló nézetek — megszüntetve — megőrizve* tartalmazták a most tárgyalt jogterületre vonatkozó szabályozási elveket, azaz a *mindenkori haladó társadalmi eszmény,* s az abban immanens *igazságosság eszmény az emberiség e már létező jogi vívmányait kiindulásának tekintette.* Marx rámutat arra, hogy a kapitalizmus viszonyai közt a rabszolgaságot igazságtalannak tartják, s ez objektíve is helyes. A polgári társadalom egyénei számára a személyi szabadságnak, az állampolgári egyenlőségnek, a személy életének, biztonságának, méltóságának jogi szabályozása s az annak megfelelő gyakorlat *az emberi élet természetes attributumának tűnik azokkal a jogi formákkal* (bírósági eljárás, az eljárásjogi garanciák, a jogorvoslat lehetősége stb.) *együtt, amelyek érvényesülésük feltételei.* Ezeknek az intézményeknek a létezése, a nekik megfelelő gyakorlat, a hozzájuk való *pozitív erkölcsi viszonyulás* a polgári társadalom egyéneinek társadalmi természetéhez, *individualitásához szervesen hozzátartozik,* s a most érintett körbe eső jelenségek társadalmi megítélésében is ezek az elsajátított, igenelt elvek, erkölcsi érzelmek értékmérőül szolgálnak. A polgári jogtudomány pozitivista képviselői hangsúlyozzák, hogy elvileg a hatalom — az állam — mindent megtehet, nincsenek korlátai (csak önkorlátjai). Ezt az elvet kísérelte meg a gyakorlatba átültetni a német fasizmus, amely a demokratikus szabadságjogok *burzsoá* gyakorlatával is gyökeresen szakított és a hatalomgyakorlásnak e szentnek elfogadott korlátjait cinikusan félrerúgta, ismét meghonosította a rabszolgatársadalom és középkor barbár gyakorlatának számos elemét. Az antifasiszta összefogás világméretei mutatói annak a felháborodásnak, amelyet embermilliókból kiváltott. Az emberiség a fasizmus által nyíltan megsemmisített vívmányairól lemondani nem volt hajlandó, mert ezeket az emberi élet természetes velejárójának, *természetéből fakadónak* tekintette. A hatalomnak, amely tartós kíván maradni, tisztelet ben kell tartania az adott, történelmileg konkrét emberi természetet, számolnia kell azzal. Az a hatalom, mely csupán a fegyveres erőszakra alapozódik, s amely semmibeveszi az emberi együttélés kialakult rendjén megszokottá vált és az emberi természetbe beépült társadalmi magatartásmódokat, elpusztul, mint a fasizmus példája mutatja.

Ennek a tételnek illusztrálására további két példa kínálkozik: egy ókori-antik és egy modern, — saját gyakorlatunk tapasztalata. *Sophokles Antigone-ja* azt az elvet hangsúlyozza, hogy az állam törvényeinek nem szabad megsérteniök az „íratlan törvényeket". E ködös tétel mögött az a ténybeli konfliktus áll, amely az emberek természetébe, individualitásába beépült társadalmi tulajdonságoknak a jog által történt negligálása következtében áll elő. A hozzátartozók eltemetésének joga és kötelessége *az emberi kultúra terméke és vívmánya volt;* e szentnek tartott kötelmet negligálta Kreon, megtiltva Antigonénak, hogy bátyját eltemesse. A monda szerint Theba népe fellázadt a zsarnok uralkodó ellen. A modern jogrendszerek — így a szocialista jogrendszerek is — az egyénnek családtagjaihoz, hozzátartozóihoz fűződő természetes kapcsolatát olyan erős er-

kölcsi kötelemnek tartják, hogy a hozzátartozó ügyében a tanúságtétel megtagadására jogosítják fel az egyént, kifejezetten azért, hogy terhelő adatokat ne kelljen hozzátartozójára szolgáltatnia. Ez a fontos igazságosság-elv számol az ember történelmileg adott természetével, a mai társadalom embereinek individualitásával. Erre a körülményre nem volt azonban tekintettel annakidején az 1950. évi 24. sz. tvr. 7. §-a, amely a társadalmi tulajdon elleni bűntettre vonatkozó feljelentési kötelezettséget a hozzátartozókra is kiterjesztette. E szabály azonban a gyakorlatban nem érvényesülhetett, a jogalkalmazás kénytelen volt — mivel szemben állt az általános erkölcsi felfogással — mellőzni.

A most kifejtettekből következik, hogy egy újtípusú társadalom jogintézményeiben — az előző társadalomban kifejlődött individualitásnak megfelelően — *azok az igazságosság elvek jutnak* pozitivitáshoz, amelyek a korábbi jogrendszer tételeihez tapadtak és *egyrészt* e normák legfontosabbjainak gyökeres megváltoztatását célozták (a termelési viszonyok szükségszerű megváltoztatása érdekében). *Másrészt* a normák bizonyos körének szükségszerű kiszélesítésére, kiegészítésére irányultak (az együttélés elemi szabályait illetően). Az új jogtípus *jellegében* különbözik a megelőző jogtípustól, mert más termelési viszonyokon alapszik, *új uralkodó osztály* hatalmát fejezi ki, az előző rendtől gyökeresen különböző társadalmi struktúrát feltételez. Következésképp gyökeresen megváltozott társadalmi funkciója is van. Bizonyos normacsoportja azonban *mintegy öröklött,* mert ezekben a normákban a társadalmi együttélés olyan elvei fejeződnek ki, amelyeket az uralomra jutó osztály is igazságosnak, helyesnek, a társadalmi együttélés attribútumának, az emberi természet velejárójának tart. A társadalmi együttélésnek ezek az emberi természetben meggyökerezett, s a jogban kifejeződő elvei *konkrét jogtechnikai megoldásokban öltenek formát* (pl. az egyénnek — a személyiségnek — az alkotmányban kodifikált és az állam és jog által garantált jogaiban, a jogi felelősségrevonás, illetőleg a jogviták eldöntésének módjában, azaz a bírói szervezetben és a személy eljárásjogi garanciáiban, továbbmenően az egyének személyét, méltóságát és javait védő büntetőjogi és egyéb felelősségi szabályokban stb.). *E jogi megoldások maguk is integráns részét képezik az új rend társadalmi modelljének, eszményének részét képező igazságosság elveknek.*

Természetesen az újtípusú társadalom újtípusú államisága és újtípusú jogrendszere ezeknek a jogi formáknak s a bennük kifejeződő igazságosság követelményeknek az előző társadalmi rend jogában elfoglalt rendszerbeli helyét megváltoztatja és ezzel a szabályoknak e csoportja más összefüggésbe kerül a jogrendszer többi részeivel. Továbbmenően *e jogi formákat* kibővíti, hatókörüket kiszélesíti; a korábbi rend *osztályviszonyaihoz* tapadó kinövéseiket lenyesi, tehát *hozzáigazítja őket az emberi természet fejlődésének új feltételeihez, kibontakozó perspektívájához.*

Mindez — a rendszerbeli változás és a hatókör kiszélesítése — azonban *az egyének individualitása már beépült, általuk elfogadott és igenelt igazságosság-elvek alapján, azokból kiindulva történik.* Merő tévedés azt képzelni, hogy a jog mindig — mivel az uralkodó osztály akaratának felel meg, annak kifejeződése — *az uralkodó politikai tendenciák egyszerű* kifejeződése. Ebbe a tévedésbe a fasizmus esett, ennek tanulságát már levontuk. *Az uralkodó osztály politikai törekvései a jogba az általános társadalmi helyeslésselelfogadott igazságosság-követelmények, s az azokat érvényre juttató jogi formák útján törhetnek csak utat.* Ezek az igazságosság-követelmények a társadalmi viszonyok szabályozásának azokat az alapelveit, jogi formáit jelentik, amelyek *sűrítve tartalmazzák a társadalmi fejlődésnek a jogi szabályozás síkján lecsapódott vívmányait* jogintézmények, jogtechnikai megoldások formájában. Ezek *a jogintézmények, jogtechnikai megoldások* a társadalmi viszonyok és az egyének individualitásának, öntevékenységük fejlődésének *perspektivikus feltételeit* is kifejezik. A szocialista jogban kifejeződő igazságosságkövetelmények például — amelyek a jogrendszer és az egyes jogágak *alapelveiben,* legátfogóbb formájukban pedig az *alkotmányban* nyernek megfogalmazást — jogintézményekben, jogtechnikai megoldásokban jutnak *tételes* kibontáshoz. *E jogintézmények, jogtechnikai megoldások* — mivel a társadalmi fejlődésnek a jogi szabályozás síkján lecsapódott vívmányai sűrűsödnek bennük — *a termelőerők fejlettségének jogi megfelelői, fokmérői.*[15] Egy példával élve: a szocialista társadalmi rendnek a legmagasabban fejlett termelési eszközök éppúgy szükségszerű velejárói, mint a legfejlettebb jogintézmények és jogtechnikai megoldások. Mintahogy a szocializmus közlekedési eszköze nem lehet a postakocsi, vagy az ökrösszekér, illetőleg a vitorláshajó — vonat, autó, repülőgép lévén a termelőerők mai állapotának megfelelő közlekedési eszköz – éppúgy elképzelhetetlen a szocialista jogrendszer a törvényesség, a jogegyenlőség, a bírói függetlenség, a nullum crimen sine lege elve, a contradiktórius bírósági eljárás, a védelemhez fűződő jog, s a felelősségre vonásnak a társadalmi fejlődés során kialakult formái stb. — nagyjában és egészében az egyén személyét, szabadságát, egyéb értékeit védő jogintézmények — nélkül. Ezek a kialakult jogi formák, intézmények a szocialista jogfejlődés *kiindulópontját,* azt a bázist képezik, amelynek

[15] Ez érthető. A jog a társadalomszervező tevékenység eszköze és eredménye, e tevékenységet folytató egyének szubjektivitásának *tárgyiasulása.*

továbbfejlesztése egyrészt a szocialista viszonyok fejlődésével szükségszerű, *másrészt* e fejlődés ugyancsak szükségszerűen mind az individualitás, mind a társadalmi viszonyok egyidejű fejlesztését célozza. Nem hozhat létre és nem alkalmazhat tehát a szocialista állam olyan jogi normákat, jogintézményeket, jogtechnikai megoldásokat, amelyek *visszalépést* jelentenének a már elért szinthez képest. A törvényesség követelményének megsértése — azokkal a tragikus következményekkel együtt, amelyeket kiváltott — s a szocialista országok kommunista pártjainak ezzel kapcsolatos állásfoglalása aláhúzza következtetésünket. A most példálózva említett igazságosság — követelmények —, melyek sora lényegesen hosszabb, szintjük különböző, s amelyeknek az élére a *törvényességet, mint a legátfogóbbat* állítottuk — nem mellőzhetők a szocialista fejlődés kockáztatása, megrekedésének veszélye nélkül. Továbbmenően: elkerülhetetlen, hogy a fejlődés bizonyos lezárult szakaszain e jogintézményeket, jogi megoldásokat a fejlődés új feltételei és perspektívái szempontjából felül ne bírálnák és tovább ne fejlesztenék annak érdekében, hogy az individualitás és a társadalmi viszonyok fejlesztésének hathatósabb eszközei legyenek.

Az igazságosság-követelmények figyelembevételének az útja nem kerülhető tehát meg. Ezért a társadalomszervező, államszervező tevékenység elképzelhetetlen *ezeknek az igazságosság-elveknek, jogi formáknak, jogtechnikai megoldásoknak a beható ismerete és ennek megfelelő gyakorlat nélkül.*

Egyébként fenti következtetésünket a szocialista államok gyakorlata minden vonatkozásban alátámasztja. A Szovjetunió alkotmánya kezdettől fogva tartalmazta az egyén történelem során kivívott politikai jogait — sőt, ezek katalógusa fokozatosan kibővült. A jogok kiegészültek az egyénre a szocialista társadalomban háruló kötelességekkel. Hasonló a helyzet a többi szocialista országban is. Továbbmenően: az egyént, a személyt védő és biztonságának garanciáit jelentő, hagyományos normák is — kibővült hatókörrel — részei a szocialista jogrendszereknek. A szocialista jogtudomány *egyik* főgondja éppen az, hogy a szocialista társadalom új feltételeit kifejező újtípusú jogrendszer építése során ezek a jogintézmények megfelelő kimunkálást nyerjenek.

Katonáné, Soltész Márta

A felek jogállásának néhány kérdése a munkaügyi döntőbizottsági eljárás menetében

„Az ügyfél-minőség feltételei és kerete a munkaügyi döntőbizottsági eljárásban" címmel a Jogtudományi Közlöny 1971. évi 11. számában (519—526. old.) megjelent tanulmányunkban a panaszos és az ellenérdekű fél jogállásának statikus elemeit, vagyis az említett jogállás elnyerésének jogalapját elemeztük. Korábbi fejtegetéseinkhez kapcsolódva ebben a dolgozatban a felek jogállása dinamikus oldalának néhány kérdését tesszük vizsgálat tárgyává hatályos jogunk tükrében. A fél jogállásának dinamikus oldalán itt azoknak a munkaeljárásjogi jogoknak és kötelezettségeknek a foglalatát értjük, amelyeknek a munkaügyi döntőbizottság előtt folyó jogvitában a felek az alanyai. Kiemelkedő jelentősége miatt önállóan foglalkozunk a munkaügyi vitát megindító cselekménnyel: a *panasszal.* Ezt követően a felek *képviseletét* részletezzük, majd cikkünk zárófejezetében áttekintjük a felek és képviselőik *eljárási cselekményeinek* rendszerét.

1. A panasz

A panasz kétségkívül a munkaeljárásjog egyik alapvető intézményének tekinthető, melynek lényegi fontosságát a munkaügyi vitában betöltött funkciói jellemzik leginkább. A panasz ugyanis a munkaügyi döntőbizottsági eljárás első s egyben szükségképpeni mozzanata, amely általában mindvégig az eljárás tárgyának szerepét tölti be. A szóban forgó jogintézmény szabályozásának hazai története azt mutatja, hogy a jogalkotó egyre fokozottabb jelentőségű intézményként kezelte a panaszt, s így az arra vonatkozó jogtételek a differenciáltabb szabályozás, a tartalmi kérdések fokozottabb rendezése irányába fejlődtek.

A panasz mint jogintézmény hármas értelemben is elemezhető. A panasz egyfelől az akaratkijelentésnek azt a külső formáját jelenti, amelyben a panaszos előadja az igényét. Elméletileg és tételesjogilag egyaránt behatárolt kérdéskör a panasznak mint eljárási cselekménynek a problémája. Végül a panasz-intézmény elméleti dimenzióban akkor jelenik meg, ha lényegét, jogi természetét kutatjuk. Az alább-

biakban a panasszal ebben a hármas tagolásban is foglalkozunk.

Alakja és kellékei

A jogérvényesítés megkönnyítése érdekében szocialista munkajogunk mindvégig azt a szabályozást követte s követi ma is, amely szerint a panasz mind írásban, mind szóban előterjeszthető. Ez a vagylagosság a munkaügyi vita során a panasszal való rendelkezés formája tekintetében is érvényesül és így a szóbeli és az írásbeli panasz, illetőleg a panasszal való szóbeli és írásbeli rendelkezés a panaszos akaratkijelentésének egymással egyenrangú két alakja.

A panasz mint eljárási cselekmény, számos részletkérdés foglalata. Ide sorolható mindenekelőtt a panasz kellékeinek problémája. A panasz kellékeivel az 1951—53-as munkaügyi törvényhozás nem foglalkozott és az 1964. évi novellák sem tértek ki erre a fontos kérdésre. A szóban forgó időszak jogtudománya munkálta ki azokat a tartalmi elemeket, amelyeket a panasznak tartalmaznia kell. Eszerint a panasznak a szükséges személyi adatokat, a panaszost ért sérelem előadását, a döntésre irányuló kérelmet, a fél bizonyítékait kell tartalmaznia, s a panaszhoz csatolandók a rendelkezésre álló bizonyító erejű iratok.[1] Más szerzők a bizonyítékok megjelölésével kapcsolatban rámutatnak, hogy a panaszban a tanúk nevét és lakhelyét is fel kell tüntetni.[2]

A panasz kellékeit első ízben s ma is hatályosan a 9/1967. (X. 8.) MüM sz. rendelet (a továbbiakban: MüM VR) 16. § (1) bekezdése fogalmazta meg. A jogszabály szerint a panasznak tartalmaznia kell a döntésre irányuló határozott kérelmet, az annak alapjául szolgáló tényeket és bizonyítékokat. A MüM VR 19. § (2) bekezdésének az eljárásindítási határidő elmulasztásával kapcsolatos egyik rendelkezéséből, amely az elnök kötelességévé teszi, hogy a panaszost felhívja késedelmének kimentésére, az a következtetés vonható le, hogy az említett határidő elmulasztása esetén a kimentést is a panaszba kell foglalni.

Ha a panasz fentebb leírt kellékeit egybevetjük a Pp-nek a keresetlevél kellékeire vonatkozó 121. § (1) bek.-ben foglalt előírásokkal, kitűnik, hogy a polgári pert elindító aktussal szemben a jogrend több kívánalmat támaszt, mint a panasszal szemben. A keresetlevélnek azonban azok a kellékei, amelyek a panaszra vonatkozó szabályozásból hiányoznak, jogi előírások hiányában is csaknem szükségszerűen megtalálhatók a panaszbeadványokban. (Az eljáró szerv megjelölése, felek, képviselők neve, foglalkozása, lakhelye, eljárási pozíciója, a hatáskör és illetékesség megállapításához szükséges adatok.) A valóság tehát az, hogy a panasz és a keresetlevél kellékei a gyakorlatban nagyfokú hasonlóságot mutatnak.

A panasz kellékeiről elmondottak természetesen nem zárják ki azt a lehetőséget, hogy a fél a panaszában olyan kérdésekre is kitérjen, amelyek meghaladják a panasz szükségképpeni kellékeinek körét. Így pl. közölheti az egyességkötés általa reálisnak tartott feltételeit, összeférhetetlenségi kifogást jelenthet be, kérelmezheti a tárgyalási határnap kitűzését egy adott időpontra, javaslatot tehet a kijelölendő szakértő személyére, bejelentheti költségigényét stb.

A kellékhiányos panasz hiánypótlásra szorul, melyet a fél elnöki felhívásra vagy anélkül is elvégezhet. A panasz kellékhiányai két vonatkozásban vonhatnak maguk után hátrányos jogkövetkezményeket: a költségek és a határozatot érdemi része körében. A késedelem, illetőleg mulasztás ugyanis a dolgozó költségigényét – eljárásnyertesség esetén — aránylagosan csökkenti. [MüM VR 48. § (4) bek.] A panasz kellékhiányai közül a mulasztás kimentésének elmaradása a panasz elutasításához vezet, mint ahogy határozott petitum hiányában sem lehet eljárást nyerni. A bizonyítékok megjelölésének, illetve a tényállás előadásának hiánya, bár kétségkívül fogyatékossá teszi a panaszt, nemcsak a fél által orvosolható, hanem — a tényállás felderítésének officialitása folytán — a munkaügyi döntőbizottsági tárgyalás adatai alapján meghaladottá is válhat. Mindebből következik, hogy a panasz kellékei közül alapvetőnek a döntésre irányuló határozott kérelmet, a petitumot tekintjük. Erről a későbbiekben még részletesen szólunk. Előbb azonban vizsgáljuk meg a panaszbenyújtás jogi hatásait.

A panasz előterjesztéséhez mind anyagi, mind eljárási jogi természetű következmények kapcsolódhatnak. Anyagi jogi szempontból az Mt. 5. § (3) bekezdés értelmében az igényérvényesítéséhez az igény elévülését megszakító hatás fűződik. Eltérően a Pp. 128. §-ától, a munkajogban tehát az elévülés már a panasz előterjesztésével, nem pedig az ellenérdekű féllel való közléssel szakad meg.

Kérdés, hogy az elévülés megszakadására csak akkor kerül-e sor, ha a panaszt a hatáskörrel és illetékességgel bíró munkaügyi döntőbizottságnál terjeszti elő a fél, vagy akkor is, ha bármely, igazságszolgáltatási funkciókat végző szervhez fordul panaszával? A törvény szavai („munkaügyi vitát eldöntő szerv") arra engednek következtetést, hogy a fórum téves megjelölése csupán akkor vezethet az elévülés megszakadásához, ha a panaszban megjelölt szerv hatásköre elvileg magában foglalja munkaügyi viták eldöntését is.

[1] *Nigriny* Elemér—*Máltás* György: Munkaügyi viták a gyakorlatban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1962. 51. old.

[2] *Mikos* Ferenc—*Nagy* László—*Weltner* Andor: A Munka Törvénykönyve és végrehajtási szabályai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1955. 773. old.

A panaszelőterjesztés eljárási jogi hatásai közvetve rendkívül szerteágazóak, melyek mindegyike arra a tényre vezethető vissza, hogy a panasz benyújtásával kezdődik meg a munkaügyi vita. Közvetlenül a panasz előterjesztésére vonatkozó eljárási szabályok pl. azok, amelyek a panasszal való rendelkezésre, valamint a panasz tárgyának jegyzőkönyvezésére vonatkoznak.

A petitum

a) A panasz conditio sine qua non-ja, leglényegesebb tartalmi kelléke a döntésre irányuló határozott kérelem, vagyis a petitum. A petitum fajtáit illetően munkaeljárásjogi szabályaink nem tartalmaznak rendelkezéseket, az anyagi munkajog szabályainak tanulmányozása alapján azonban felvázolható a panaszba foglalható petitumok rendszere. Álláspontunk szerint a panaszos petituma alapjában kétféle típusú döntés egyikének (vagy mindkettőnek) hozatalára irányulhat: — deklaratív hatályú, illetőleg — konstitutív hatályú döntés meghozatalára.

A deklaratív hatályú döntés hozatalára irányuló petitum általában marasztalást céloz, kivételesen megállapítást. (Pl. a vállalatnak azon panasza esetén, amelyben a dolgozó károkozása gondatlan bűntettként való elkövetésének megállapítását kéri, vagy akkor, ha a petitum tárgya a munkaszerződés módosítása érvénytelenségének megállapítása.)

A petitumok másik fajtájához azok tartoznak, amelyekben a panaszos nem az ellenérdekű fél marasztalását, vagy valamely jog, illetőleg kötelezettség megállapítását, hanem a munkajogviszony valamely tartalmi elemének megváltoztatását vagy megszüntetését kéri. Az ilyen, konstitutív hatályú határozat hozatalára irányuló petitumok rendszerint a dolgozó munkajogi felelőssége körében hozott vállalati határozatok reformációját, illetőleg kasszációját célozzák.

Újszerűen elemzi a dolgozó panaszoskénti fellépésének hátterét *Nagy* László.[3] Álláspontja szerint azokban az esetekben, amelyekben a vállalat a dolgozó jogi helyzetét egyoldalúan megváltoztatja, s a panasz a vállalatnak ez ellen a döntése ellen irányul, a panasz jogorvoslat jellegű, míg akkor, ha a panasz hátterében a dolgozónak valamely ki nem elégített, vagy nem megfelelően kielégített joga áll, a panasz igényérvényesítés jellegű. Ezzel szemben a vállalat panasza mindenkor igényérvényesítés, mert a dolgozó egyoldalú intézkedése ellen a jogszabály nem ad jogorvoslati lehetőséget.

Az említett felosztás, illetőleg megkülönböztetés (igényérvényesítés jogorvoslat, dolgozó—vállalat) és saját kategórizálásunk (deklaratív—konstitutív) között az eltérés részben terminológiai, részben tartalmi. Úgy véljük továbbá, hogy a „jogérvényesítés" terminusa a petitum lehetséges irányait bár magában foglaló, de ugyanakkor el is fedő fogalom, melynek a „jogorvoslat" is egyik alfaja. Maga a „jogorvoslat" kifejezés azonban ebben az összefüggésben azért sem szerencsés, mert azon általában a hatósági határozat elleni fellépést értjük, holott kétségtelen, hogy a munkáltató munkajogi döntése nem hatósági aktus, s az is nyilvánvaló, hogy a munkaügyi döntőbizottság a vállalattól szervezetileg élesen elkülönített fórum, amely előtt a jogvita nem folytatódik, hanem elkezdődik.

Akárhogyan vélekedjünk is azonban a panaszban foglalt petitum hátterében, illetőleg irányaiban felfedezhető különbségekről, annyi bizonyos, hogy a különféle csoportosítások az elmélet oldaláról jól szemléltetik azt az alapvető különbséget, amely a polgári ítélkezés és a munkaügyi viták eldöntése között a jogmegállapító — marasztaló, illetőleg a jogalakító — felülbíráló funkció egymáshoz viszonyított arányai terén fennáll.

b) Egyazon munkaügyi vitában több petitum felől is dönthet a munkaügyi döntőbizottság.

Erre mindenek előtt a panaszos *akaratából* kerülhet sor. Ezt a munka-eljárásjogi jogosultságot a MüM VR 43. §. (2) bekezdése ún. tényállásba foglalt rendelkezés formájában állapítja meg, amikor a részhatározat hozatalának feltételeit szabályozza. A jogszabály azonban azon túlmenőleg, hogy következtetési alapul szolgál a több igény előterjesztésének megengedettségét rögzítő megállapításhoz, a több igényű panasz benyújtásának feltételeit közelebbről nem határozza meg. Azok a különös feltételek, amelyek nézetünk szerint — nem a panasz előterjesztésével általában függnek össze, hanem sajátosan irányadók a második és esetleges további igények előterjesztésére, a következők: az eljáró fórum hatáskörének és illetékességének fennállása valamennyi igényre, az ellenérdekű fél azonossága, továbbá, ha az ügy már folyamatban van, az, hogy a korábban előterjesztett igényre nézve megszüntető vagy érdemi határozatot a munkaügyi döntőbizottság nem hozott.

A jogszabályokban megjelölt néhány igény érvényesítése jogvesztő határidő betartásától függ. Az elbocsátást vagy áthelyezést kimondó fegyelmi határozat elleni panaszban csupán a kézbesítéstől számított 6 hónapon belül kérhető az eredeti állapot helyreállítása. Az említett tartalmú fegyelmi határozatok elleni, valamint a munkaköri besorolás, illetőleg a munkabér megváltoztatása iránti paraszban pedig a panasz benyújtását megelőző 6 hónapra igényelhető munkabér. [MüM VR 18. § (3) bekezdés.]

[3] *Nagy* László: A munkaügyi viták szabályai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1969. 87—89. old.

Az említett szabályokból következik, hogy a jogszabály értelmében pl. a kézbesítést követő 6 hó eltelte után a fegyelmi határozat hatálytalanítására és az eredeti állapot helyreállítására irányuló két igény együtt nem érvényesíthető, csupán a hatálytalanítást kérheti a dolgozó. Nem halmozható az alábbi két igény pl. akkor sem, ha a dolgozót fegyelmileg elbocsátották a vállalattól, majd elhelyezkedett, s a hatálytalanításra, valamint munkabérre irányuló panasz benyújtását megelőző 6 hónapon keresztül átlagkeresete elérte a korábbi vállalatnál élvezett átlagkeresetét.

Jogszabály az igények kapcsolását a fentieken túlmenőleg expressis verbis nem korlátozza. Mégis a költségekre vonatkozó egyik rendelkezés [MüM VR 49. § (1) bekezdés], amely a dolgozó, illetőleg képviselője rosszhiszemű, vagy szándékosan késleltető eljárásához költségviselési szankciót fűz, elégséges alapnak tűnik ahhoz, hogy arra az álláspontra helyezkedhessünk: az igények halmozása akkor sem megengedett, ha rosszhiszemüen, szándékosan késlelteti az eljárás befejezését, illetőleg ily módon okoz költségeket az ellenérdekű félnek.

A halmozott igények elbírálása rendszerint együttesen történik. Az együttes elbírálás főszabálya alól a jogszabály szerint az „indokoltság" is kivételt teremt, mert ilyenkor a döntőbizottság részhatározatot hoz és a még el nem döntött kérdésben az eljárást folytatja. [MüM VR 43. § (2) bekezdés.] Az indokoltság két, egymástól a tényállás tekintetében lényegesen különböző, de a jogpolitikai megítélés tekintetében lényegében megegyező esetcsoportban jelentkezhet: ha az igények közül az egyik a másik szempontjából prejudiciális jellegű, illetőleg, ha az egyes igények tényalapja egymástól távolfekvő és önálló bizonyítást igényel.

Ha az igények között van olyan, amelynek elbírálási módjától az összes többi igény elbírálási módja függ, a részhatározat hozatala indokolt lehet. (Pl. elbocsátást kimondó fegyelmi határozat elleni munkaügyi vitában ilyenkor a munkaügyi döntőbizottság részhatározattal dönthet a fegyelmi határozat tárgyában, míg a kapcsolódó igények: visszahelyezés, munkabér megtérítése stb. kérdésében a TMDB határozatától függően jár el.)

A jogszabály ugyan látszólag kategorikusan az eljárás folytatását írja elő részhatározat hozatala esetén a fennmaradó kérdésekre, megítélésünk szerint azonban az eljárás folytatása nem értelmezhető minden esetben akként, hogy a munkaügyi döntőbizottságnak nyomban tovább tárgyalnia és döntenie is kell. A prejudiciális alapkérdésben hozandó II. fokú döntés ugyanis sok vonatkozásban a további igények sorsát is meghatározza, s a II. fokúval ellentétes újabb I. fokú határozatot mintegy szükségszerűen meg kellene jogorvoslattal támadni, ami az eljárás elhúzódását eredményezné. Ilyen esetben tehát az „eljárás folytatása" a fennmaradó igény vagy igények eldöntést igénylő voltát, az eljárás lezáratlanságát jelenti.

Az egymástól távolfekvő tényalapú és önálló bizonyítást kívánó igények esetében a részhatározat a polgári perjogi részítéletnek felel meg, mely az egyesítésnek mintegy fordított esete. Az említett esetcsoportban helyénvaló és indokolt az eljárásnak nyombani tárgyalással és befejező határozattal való lezárása a nyitvamaradó kérdésben, minthogy a TMDB-nak e részhatározatot felülbíráló döntése az utóbb hozandó I. fokú részhatározatra nem terjed ki.

Több panasz, következésképpen több igény együttes elbírálása a munkaügyi döntőbizottság *egyesítő határozatán* is alapulhat. Ennek a fórum és a felek azonossága s az ügyek folyamatbanléte mellett a célszerűség is feltétele. (MüM VR 22. §.)

c) Az a körülmény, hogy a munkaügyi vitában félként szereplő jogalanyok között nemcsak eljárásjogi, hanem anyagi jogi viszony is feszül, mégpedig olyan, amely egyik fél részéről vitára adott okot, komoly esélyt jelent arra nézve, hogy az ellenérdeküként eljárás alá vont fél a maga részéről is vitássá tegye a munkaviszony egyik-másik tartalmi elemét. A támadásra válaszul támadást engedő eljárásjogi konstrukció — melynek klasszikus esete a polgári perjogi viszontkereset — nem nyújt feltétlenül jogi lehetőséget a rosszhiszemű ellenlépésekre, sokkal inkább az objektív igazság érvényesülését segíti elő és számottevő eljárásgazdaságossági előnyökkel jár. Az effajta szabályozás ugyanis módot ad arra, hogy a jogvitában döntő szerv a vitatott jogviszonyt teljesebben tárhassa fel, s mindezt nem két, vagy több, hanem egyetlen eljárás keretében. Az objektív igazság feltárására irányuló törekvések és az eljárási ökonómia eszméje a munkaügyi viták szabályaiban is benne rejlenek. Annak ellenére tehát, hogy a panasszal szemben emelhető „viszontpanasz" jogintézményét jogszabályaink kifejezetten nem említik (anyagi jogi tárgyú „ellen-igény" érvényesítésére azonban a beszámítási kifogás formájában példát mutatnak), elvileg nem zárhatjuk ki az ellenérdekű fél panaszosként való fellépésének megengedettségét a munkaügyi vitában. Hangsúlyozni kell azonban, hogy viszont panaszra elvileg rendkívül szűk körben, akkor van lehetőség, ha a vállalat is igényt érvényesíthet a munkaügyi döntőbizottság előtt.

A konkrét jogi szabályozás hiánya nem annyira a viszontpanasz megengedettségének elvi elismerése, mint inkább a viszontpanasz emelése egyik-másik feltételének megállapítása szempontjából okozhat nehézségeket. A viszontpanasz előterjesztésének feltételei körében — úgy véljük — pusztán a felek azonossága nem lehet elegendő. Viszontpanasz emelésére csupán az eljáró fórum hatáskörének és illetékességének fennállása esetén van jogi lehetőség mindaddig, amíg az ügyben elsőfokon megszüntető, illetve érdemi határozat nem született.

A panasz jogi természete

Nagy László gyakorlatias célokat követő meghatározása szerint a panasz „azt az írásbeli vagy szóban előterjesztett kérelmet jelenti, amelyben a fél valamely munkaviszonyból eredő joggal, vagy kötelezettséggel kapcsolatban felmerült vita eldöntését kéri".[4]

Álláspontunk szerint a panasz tudományos fogalmát úgy kell kialakítanunk, hogy az maradéktalanul és tömören fejezze ki a panaszra mint jogvita-alapító aktusra vonatkozó lényeges és specifikus jegyeket. Ezek a vonások a következő területeken jelentkeznek: a) a panasz jogágazati elhelyezkedése, b) tárgya, célja és funkciója az eljárásban, c) viszonya más, munkaügyi eljárást keletkeztető aktusokhoz.

Az itt tárgyalt panasz a munkajog intézménye. Tárgya — s itt álláspontunk eltér a hivatkozott véleménytől — nem „valamely munkaviszonyból eredő joggal, vagy kötelezettséggel kapcsolatos", hanem — megítélésünk szerint — a munkaügyi döntőbizottság juriszdikciója alá tartozó alanyi jog. Mint ismeretes, panasznak nemcsak a munkaviszonyból eredő jogviták esetén van helye (újítás, tanulmányi szerződés stb.), így — bár tipikusnak a munkajogi vita tekinthető — a panasz fogalma kizárólagos igénnyel nem épülhet a jogvita munkajogi eredetére, hanem csupán a munkaügyi döntőbizottság hatáskörébe tartozó jogviszonyra. Kérdés, vajon a panasz tárgya jog és kötelezettség, vagy csupán jog lehet-e. Elismerjük, hogy egyfajta logikával a kötelezettségről is kimutatható, hogy panasz tárgyaként szerepelhet. (Pl. a dolgozónak az a kötelezettsége, hogy kártérítést fizessen a vállalatnak, melyet panaszában sérelmez.) A valóságban azonban a panaszos kötelezettségével kapcsolatos petitum is a panaszosnak azt a jogát tárgyazza, hogy a panaszos a munkaügyi döntőbizottságtól igényelheti kötelezettségeinek az anyagi jog szerinti megállapítását, joga van kötelezettségeinek az anyagi jog keretei között tartásához.

A panasz célja és funkciója a panasznak ilymódon értelmezett tárgyából erednek. A panasz célja: a panasz tárgya felől a petitum szerint való döntés. Nem egészen értünk egyet ezért a fenti szakirodalmi meghatározásnak azzal a részével, amely szerint a fél a panaszban a „felmerült vita eldöntését kéri". A panaszos ugyanis a vitának nem ilyen, vagy olyan eldöntését kéri (vagy pl. a jogszabályoknak megfelelő határozat hozatalát, mint sokszor a törvényességi óvás), hanem a petitum értelmében kér döntést.

A panasz funkciója a panasznak a munkaügyi vitában betöltött szerepét fejezi ki. A panasz szükségképpeni funkciója az, hogy az eljárást megindítja: panasz nélkül nincs munkaügyi döntőbizottsági eljárás. [MüM VR 43. §. (1) bekezdés d. pont.] A panasz azonban rendszerint az eljárás tárgyának szerepét is betölti, minthogy I. fokon erre irányul a munkaügyi döntőbizottság eljárása. (II. fokon azonban az eljárásnak közvetlenül a fellebbezés, közvetve viszont általában a panasz a tárgya.)

Munkaeljárásjogunk a munkaügyi döntőbizottsági eljárást keletkeztető eljárási cselekmények között — a panaszon kívül — ismeri még a szakszervezet által benyújtott kifogást, valamint a munkaügyi vita megismétlését célzó új eljárás kezdeményezés, illetőleg óvás eseteit, végül panaszra nemcsak munkaügyi döntőbizottsági eljárás, hanem másfajta munkaügyi vita (magasabb vezető állásúak vitája, teljesítménykövetelmény miatti vita) is keletkezhet. A szakszervezeti vétótól a panaszt elvileg — úgy véljük — az alapjául szolgáló konfliktus kötelező egyedisége és jogi jellege különíti el, az új eljárás kezdeményezésétől és az óvástól pedig alapjában az, hogy az eljárás megismétlésekor a processzusnak az alapügyben hozott jogerős határozat a közvetlen tárgya, nem a panasz. A teljesítménykövetelmény miatti panasz és a munkaügyi döntőbizottság eljárását kiváltó panasz között a hatásköri szabályok terén van lényeges különbség. A magasabb vezető állásúak és az ilyennek nem minősülő dolgozók panasza viszont lényegében csupán az elbírálás fórumrendszerében különbözik egymástól.

Végeredményben az itt tárgyalt panasz olyan további jellegzetességei tűnnek fel a fenti egybevetésekből, mint a magasabb vezető állású dolgozóknak nem minősült munkavállalók alanyi jogainak védelme és a panasz által keletkező vita egyedi jellege.

Elemzésünk végén megkísérelhetjük a *munkaügyi döntőbizottság* elé terjesztett panasz elméleti fogalmának felvázolását. A panasznak ez a típusa *a munkaeljárásjognak az eljárást megindító s általában annak tárgyát képező, a panaszos eljárási cselekményeként szabályozott intézménye, amelyben a panaszos a munkaügyi döntőbizottság juriszdikciója alá tartozó egyéni alanyi jogosultság felől a panasz szerinti döntést kéri.*

2. Képviselet a munkaügyi döntőbizottság előtt

A munkaügyi vitában félként szereplő jogalanyok közül időrendben előbb a vállalat képviseleti jogát rendezte a törvény, s a dolgozók képviseletét (a szakszervezet útján) az 1951-es Mt-hez fűzött 4/A. §. ismerte el. A dolgozók képviselete szélesebbkörű szabályait az 1953-as Mt. V. 1964-es novellája vezette be, lényegében a jelenlegi körben állapítva meg a dolgozó által választható képviselők személyi csoportjait. A dolgozó képviseletének jogi elismerését nemcsak azért tartjuk fontos fejleménynek, mert a munkaügyi vita jogszerű lebonyolításának egyik törvényességi biztosítéka, hanem azért is,

[4] *Nagy:* im. 87. old.

mert a munkaeljárásjogi viszonyoknak az anyagi munkajogi viszonyoktól való eltérését is jól szemlélteti. Ez utóbbiak szerint ugyanis a dolgozó képviselete általában kizárt.

Az ügyfél képviseletének jogi szabályai három kérdéskört érintenek. Ezek: a képviselet keletkezése, tartalma és megszűnése.

A munkaügyi döntőbizottsági képviselet keletkezésének *jogcímét* illetően alapulhat törvényen, vagy meghatározáson, az *érdekeltséget* illetően pedig kapcsolódhat bármely félhez. Jogszabályon alapul a vállalati igazgató, jogtanácsos (jogi előadó) és az egységvezető képviseleti jogköre (ez utóbbié az általa vezetett egység mellett működő munkaügyi döntőbizottság elé utalt ügyekre), illetőleg fiatalkorú dolgozó esetén a törvényes képviselő képviseleti jogköre.

A törvényes képviselet jelenlegi szabályozása nem teljesen aggálytalan. Az egységvezető jogszabályon alapuló képviseleti jogkörét ugyanis szűkre szabottnak érezzük, vagy az arra vonatkozó szabályt legalábbis félreérthetőnek, holott kétségtelen, hogy az egységvezető törvényes képviselői fellépését a TMDB, illetőleg a járásbíróság előtt folyó eljárásban sem lehetne elvitatni, ha a vita az általa vezetett egység mellett működő munkaügyi döntőbizottságnál indult. Rámutatnánk arra is, hogy a természetes személyek vonatkozásában — bármilyen minőségben szerepeljenek is félként a munkaügyi vitában — a törvényes képviselet lehetősége és szükségessége korántsem merül ki a jogszabály által említett esetben (ti. amikor a dolgozó fiatalkorú), hanem akkor is helyt kell fogjon, ha a magánmunkáltató cselekvőképessége korlátozott, vagy hiányzik, illetőleg, ha a dolgozó jogutódjának nincs teljes cselekvőképessége.

Meghatalmazáson alapuló képviseleti jogkört mind a vállalat, mind a dolgozó létesíthet. A meghatalmazás közös szabálya az írásbeliség, amely indokoltan teremt kivételt az alakszerűtlenség munkajogi főszabálya alól. A vállalat részéről az igazgató jogosult meghatalmazás adására a vállalat dolgozója, jogi iroda, illetőleg ügyvédi munkaközösség [17/1971. (IV. 28.) Korm. sz. rendelet 8. §] számára. A dolgozót hozzátartozója, munkatársa, a szakszervezet és ügyvéd képviselheti. (Nyilvánvaló, hogy a MüM VR-ben szereplő „ügyvéd" kifejezést tágan kell értelmezni, s ide tartozik az ügyvédi munkaközösség is.)

A képviselő személyével kapcsolatban a jogszabály nem említi a cselekvőképesség követelményét. Per analogiam azonban alkalmazandónak látszik a Pp. 68. §-a, amely betöltött 18. évet és cselekvőképességet kíván meg a meghatalmazottól és a képviseleti jogkör gyakorlói közül a közügyektől jogerősen eltiltott személyeket kirekeszti. A jogszabály hallgat abban a kérdésben is, hogy ki tekinthető „munkatársnak", illetőleg „hozzátartozónak". A munkatárson — megítélésünk szerint — a dolgozóval azonos vállalatnál tevékenykedő személyt kell értenünk. A szűkítő értelmezés — az azonos telephely, vagy egyazon munkaügyi döntőbizottság illetékessége elé tartozás stb. kritériuma alapján — aligha szolgálná a jogszabály célját: a dolgozó érdekeinek fokozottabb védelmét. A „hozzátartozó" fogalmi tisztázását illetően formálisan a Pp. idevágó rendelkezésének [13. §. (2) bekezdés] analógikus alkalmazása éppúgy számításba jöhet, mint a MüM VR 24. § (2) bekezdés d) pontjának figyelembe vétele. Ez utóbbi annyiban tágabb a Pp. szabályánál, hogy a volt házastársra és az élettársra is kiterjed. Minthogy mindkét felhívott rendelkezésnél az összeférhetetlenség eseteinek szabályozásáról van szó, a házastárs (volt házastárs) felemlítése teljesen indokolt, viszont a munkaügyi viták képviseleti szabályai szemszögéből a volt házastárs képviselőkénti eljárása életszerűtlen és aligha indokolható. Arra is figyelemmel, hogy az analógia szabályának alkalmazása során általában a jogágon belüli analógiának elsőbbséget kell biztosítani a más jogágból vett analógiával szemben, a MüM VR megfelelő rendelkezését tartjuk irányadónak, annak kiemelésével, hogy a Pp. megfelelő szabályától való eltérés gyakorlatilag az élettárs képviseleti jogának elismerésében jelentkezik. Az élettárs képviseleti jogának elismerését életszerűnek tarthatjuk, mert a meghatalmazott és a meghatalmazó viszonylatában szükséges bizalom és információ-csere egy élettársi kapcsolatban éppoly intenzív lehet, mint általában a házastársak kapcsolatában.

Munkajogunk nem ismeri a polgári eljárásjogban szabályozott pártfogó ügyvéd intézményét, abból a megfontolásból kiindulva, hogy a dolgozó jogainak védelmét a szakszervezet eljárási jogosítványai kellően szavatolják. Felvethető azonban de lege ferenda, hogy a munkaügyi döntőbizottságot nem illethetné-e meg az a jog, hogy a bonyolult tényállású ügyben, ha a dolgozó kitanítás ellenére sem képviselteti magát, ügyvédi munkaközösséget rendeljen ki a dolgozó képviseletére. A jogintézmény meghonosítása szempontjából az sem lehet közömbös, hogy a vállalat rendszerinti jogi képviseletével szemben a dolgozó rendszerint jogi képviselet híján van. Az „erők" kiegyenlítésének előmozdítása tehát aligha eshet a jogalkotás feladatain kívül.

A meghatalmazáson alapuló képviseleti jogkör hatályossága a munkaügyi vitában eljáró szervvel, illetőleg az ellenérdekű féllel való közlésével kezdődik. A meghatalmazás érvénytelensége esetén felmerül a képviselő cselekményeinek érvényessége is. (Pl. a munkatársnak adott meghatalmazást csak egy tanú írta alá, vagy a hozzátartozó korlátozottan cselekvőképes stb.) A meghatalmazás érvénytelenségét adott esetben a fél utóbb visszamenő hatállyal orvosolhatja (pl. a második tanú aláírását meg-

szerzi), s ez a képviselő eljárását is ex tunc orvosolja, illetőleg a fél utólag nyilatkozhat az álképviselő eljárásának jóváhagyása felől.

A képviseleti jogkör tartalmával összefüggésben a képviseleti jogkör terjedelme és a többes képviselet problémája merül fel. A képviseleti jogkör terjedelmét illetően felvethető az időbeli hatály kérdése.

Ez — megítélésünk szerint a 235. sz. PK állásfoglalás alapulvételével — az új eljárás kezdeményezésére és a végrehajtási eljárásra is kiterjed ellenkező kikötés hiányában. A többes képviselettel kapcsolatban a korábbi jogirodalomban azt az álláspontot fejtették ki, hogy abban az esetben, ha a munkaügyi vita tárgyalásán a vállalat részéről többen is megjelentek, „képviseleti joga csak az egyiknek lehet".[5] Tiltó jogszabály hiányában azonban elvileg nem zárható ki, hogy a félnek több meghatalmazottja is legyen, akár úgy, hogy a meghatalmazottak egymást váltják, akár úgy, hogy egyidejűleg legyen több meghatalmazott, akár úgy, hogy a meghatalmazott a képviseleti jogkört — a fél engedélyével — új képviselőre ruházza át. Az egyidejűleg eljáró több meghatalmazott közül azonban — ilyen értelemben osztjuk a fenti álláspontot — csupán az egyik tehet hatályos nyilatkozatot, vagy végezhet eljárási cselekményt.

A képviseleti jogkör megszűnésének kérdéseit munkajogi szabályaink nem rendezik, holott kétségtelen, hogy a képviselő és a képviselt személy közötti jogviszony nem „örökkévaló". Ilyen körülmények között a törvényanalógia módszerének a munkaügyi viták természetéhez igazodó alkalmazása útján kísérelhető meg az említett joghézag kitöltése. A megszűnési módok némileg különböznek egymástól attól függően, hogy a képviselet jogszabályon, vagy meghatalmazáson alapszik. A munkaügyi vitában eljáró törvényes képviselő képviseleti jogköre magával a törvényes képviselői minőség megszűnésével együtt szűnhet meg az esetek egyik részében. (A képviselő vagy a képviselt személy halála, a bíróság, illetőleg a gyámhatóság jogerős határozata, az igazgató munkaviszonyának megszűnése stb.) Az esetek másik részében a törvényes képviselő ebbeli jogköre csupán a munkaügyi vitára nézve szűnik meg anélkül, hogy ez magát a törvényes képviselői minőséget érintené. Az említett konkrét megszűnést vagy az hozza létre, hogy a törvényes képviselő a képviseleti jogkört átruházta (pl. ügyvédi munkaközösségre), vagy az a tény, hogy a munkaügy vita véglegesen lezárult. A meghatalmazáson alapuló munkaeljárásjogi képviselet bármelyik fél halála, felmondása, illetőleg lemondása alapján is megszűnhet. A meghatalmazás hatályát a munkaügyi vitát tárgyazó eljárás befejeződése is megszünteti, állami vállalat esetében pedig a meghatalmazás alapján eljáró dolgozó képviseleti jogköre a vállalat jogutód nélküli megszűnésével is megszűnik.

3. A felek és képviselőik eljárási cselekményei

Az eljárási cselekmény fogalma a polgári eljárásjog tudományában alakult ki, mint amely a polgári eljárásban részt vevő személyek egymással összefüggő, a polgári eljárási jog által szabályozott, rendszerint a bíróság (közjegyző) előtt lefolyó cselekményeit jelöli.[6] Ezt a meghatározást — mutatis mutandis — a munkaügyi döntőbizottsági eljárás területére is kiterjeszthetőnek tartjuk. A munkaügyi vitában résztvevő felek (képviselők) eljárási cselekményei, melyek az említett személyeket megillető jogosítványok tevőleges (aktív) magatartás útján való gyakorlásaként is jellemezhetők, a fél jogállása dinamikus oldalának keretei között helyezkednek el. Ez — mint a bevezetőben utaltunk rá — azoknak a munkaeljárásjogi jogviszonyoknak az együttes tartalma, amely jogviszonyoknak a felek az alanyai, s amelyek a munkaügyi vita menete során jönnek létre, módosulnak, vagy szűnnek meg. E jogviszonytartalmak egyik része alanyi jogok, másik része kötelezettségek formájában jelentkezik. A felet megillető eljárási alanyi jogok egyik csoportja tevőleges (aktív) magatartás gyakorlása révén hatályosul. (Eljárási cselekmények.) A felet továbbá olyan alanyi eljárási jogok is megilletik, amelyeknek kielégítésére a munkaügyi vitában döntő, illetőleg résztvevő szervek vagy személyek kötelesek. (Pl. a fél joga ahhoz, hogy módot kapjon álláspontjának előadására és indokolására, hogy a lehetőséghez képest tájékoztatást kapjon a tárgyaláson kívüli tanúmeghallgatásról, illetőleg szemléről, hogy a határozatot részére kézbesítsék stb.) A fél jogállásához tartoznak azonban a felet terhelő kötelezettségek is. (Pl. tartózkodás a tárgyalás rendjének megzavarásáról, a rosszhiszemű eljárásvitelről stb.)

A félnek a fenti, vázlatosan előadott rendszeren belül, az ismertetett módon elhelyezkedő eljárási cselekményei hatályos munkajogunk tükrében három csoportra oszthatók. A fél (képviselője) eljárási cselekményei lehetnek: a) akaratkijelentések, b) információk és c) észrevételek. Minthogy az alábbiakban az akaratkijelentésekkel kissé részletesebben szeretnénk foglalkozni, az informatív jellegű eljárási cselekményekre és az észrevételekre előbb néhány mondatban kitérünk.

Informatív eljárási cselekményt a fél kétféle értelemben végezhet. Egyfelől tájékozódhat (iratokba betekinthet, jegyzetet, másolatot készíthet, kérdéseket tehet fel), másfelől tájékoztatást adhat jogilag releváns tények felől (a

[5] *Nigriny—Máltás:* im. 57. old.

[6] *Névai* László—*Szilbereky* Jenő: Polgári eljárásjog. Tankönyvkiadó, Budapest 1968. 205. old.

panaszban, tárgyaláson, jogorvoslati kérelmében). A fél észrevételei mintegy közbülső helyet foglalnak el az informatív cselekmények, és az akaratnyilatkozatok között: bennük a fél értékítélete, véleménye fejeződik ki. Tárgyuk szerint vonatkozhatnak a munkaügyi döntőbizottság eljárására (pl. arra, hogy a panaszt hiánypótlásra nem adta vissza az elnök, vagy arra, hogy a fél értesítése elmaradt valamely tárgyaláson kívüli eljárási cselekményről), vonatkozhatnak azonban a másik fél ténykedésére is. (Pl. arra, hogy a másik fél eljárása rosszhiszemű, vagy képviselőjének meghatalmazása hiányos.) Lényegében az észrevételek kategóriájába sorolható az ellenérdekű fél védekezése is a logikai és a jogi okfejtések körében.

Míg az informatív eljárási cselekmények az objektív igazság kiderítésének, a hozandó határozatok ténybeli megalapozottságának jogi garanciáiként értékelhetők, addig az észrevételek az ügyfélegyenlőség, a munkaügyi döntőbizottsági eljárás demokratizmusának biztosítékaiként és következményeiként vehetők számításba, mely jogosultságok végső soron a vélemény-nyilvánítási és a szólásszabadság alkotmányos tételeire is visszavezethetők.

A fél akaratkijelentései nem mások, mint munkaeljárásjogi joghatásra irányuló nyilatkozatok. A felek akaratkijelentéseként szabályozott pl. a panasszal való rendelkezés (módosítás, elállás stb.), a meghatalmazás és annak visszavonása, a kimentés, az összeférhetetlenségi, illetőleg elfogultsági kifogás, a tárgyalás elhalasztása iránti kérelem, a bizonyítási kérelmek, a jogorvoslatok, a beszámítási kifogás, a végrehajtási kérelem stb. Ez a szerteágazó cselekménykomplexum áttekinthetővé osztályozással, rendszerezéssel tehető, melynek lehetséges alapjai közül kettőt tartunk érdeminek: az akaratnyilatkozat jogi funkciója, illetőleg anyagi jogi kihatása szerinti tagolást.

Az előbbi szerinti bontás alapján megállapítható, hogy a célzott joghatás egyaránt irányulhat az eljárási jogviszony létrehozására (pl. a panasz előterjesztése), a jogviszony, vagy egyéb eljárásjogi helyzet módosítására (pl. képviselet létesítése, elfogultsági kifogás bejelentése stb.) és az eljárás vagy más jogi helyzet megszüntetésére (pl. elállás a panasztól, fellebbezés visszavonása stb.).

A fél akaratkijelentései között — mint említettük — nemcsak a célzott joghatás említett irányai alapján, hanem aszerint is különböztethetünk, hogy az eljárásjogi aktus anyagi jogi jelentőségű-e, vagy sem, közelebbről: hogy az akaratkijelentés létrehoz, módosít, illetőleg megszüntet-e anyagi jogi viszonyt, vagy sem.

Anyagi jogi tartalma viszonylag ritkán van az akaratkijelentéseknek. Ide sorolható a mulasztás kimentése akkor, ha a kimentés eljárásindítási határidő elmulasztására vonatkozik, mert ezzel a fél az időmúlás folytán elenyészett alanyi jogát hozza ismét érvényesíthető állapotba.

Ide sorolható a felülvizsgálati eljárásban szabályozott beszámítási kifogás is, melynek létjogosultsága azonban — tiltó jogszabály hiányában, sőt részleges szabályozására tekintettel — a munkaügyi döntőbizottsági eljárásban sem tagadható. Míg azonban a beszámítási kifogásnak a felülvizsgálati eljárásban rögzített, indokoltan szigorú feltételei per analogiam a területi munkaügyi döntőbizottsági eljárásban is megfelelően irányadók lehetnek, addig a beszámítási kifogás feltételeit az I. fokú eljárásban eljárási jogi korlátokkal (közokirati bizonyítás, illetőleg az ellenfél elismerése) — egyetlen kivételtől eltekintve — nem lenne indokolt megszorítani. A beszámítási kifogás jogalapjának fennállása kérdésében ugyanis a vállalati szintű munkaügyi döntőbizottság, mint ténymegállapító fórum akadálytalanul vehet fel bizonyítást. Ezzel összefüggésben jelentkezik azonban a munkaügyi döntőbizottsági szervezet mindkét fokán a kérdéses szervek sajátos hatásköre. Éppen ezért munkaügyi döntőbizottság előtt csak olyan beszámítási kifogás érvényesíthető, amelynek alapján panasz előterjesztésének is helye lenne.

Végül az anyagi jogi tartalmú akarati cselekmények között elemezhető az egyezség esete is. Az egyezségkötés azonban nem feltétlenül foglal magában anyagi jogot alakító tartalmat, sőt általában az egyezségnek nincs ilyen tartalma, hanem pusztán azt fejezi ki, hogy a petitum tárgyául szolgáló anyagi jog kielégítését az ellenérdekű fél vállalja, és ennek következtében az eljárás megszüntetését közösen kérik. Anyagi jogi tartalmú az egyezség pl. abban az esetben, ha a munkaszerződés módosítása érvénytelenségének megállapítása iránt folyó jogvitában a felek a restitutiótól eltekintenek és a dolgozó új munkakörében (-helyében) és díjazásában, s az új munkakör (-hely) elfoglalásának időpontjában állapodnak meg.

Az akarati cselekmények le nem becsülhető hányadának, tartalmuk heterogenitása ellenére, közös fogalmi jegyeiken túlmenőleg, van egy olyan általános vonásuk, amely a munkaügyi döntőbizottsági eljárás egészét illetően is figyelemreméltó, s ez: a fél számos akarati cselekményének perfekt jellege, a munkaügyi döntőbizottságot kötelező joghatása. Az eljáró fórumot eljárásra, illetőleg az akaratnyilatkozat elfogadására kötelező joghatások egyik része pedig (rendelkezés a panasszal, a képviselet, végrehajtás kérése stb.) másként, mint a fél cselekménye, illetőleg annak eredménye, nem is jöhet létre. Ezzel szemben bizonyos körben az intézkedés hivatalból is, a fél kérelmére is megejthető, mint pl. a hatáskör, illetékesség, összeférhetetlenség, elfogultság és a bizonyítás körében. A feleket megillető, a bizonyítási kérelmektől az anyagi jogi tárgyú egyezségig terjedő széleskörű cselekvési lehető-

ség s ezen belül különösen a munkaügyi döntőbizottságot kötő eljárási aktusok csoportja annak megállapítását alapozták meg, hogy a *rendelkezési elv,* valamint a *tárgyalási elv* a munkaügyi döntőbizottsági eljárásban is érvényesül, bár szűkebben és jórészt más szabályokon keresztül, mint a polgári perben.

Az eljárási cselekmények nem váltják ki mindenkor azt a jogi hatást, amelynek elérésére irányulnak. (Pl. a munkaügyi döntőbizottság a kimentést elutasítja, a bizonyítást nem a kérelem keretei között folytatja le, nem hagyja jóvá az egyezséget stb.) A sikertelenül végzett eljárási cselekmények mögött rendszerint az aktus valamely objektív hibája áll. A hibás eljárási cselekmények csoportján belül elkülöníthetők azok, amelyek jogszerűtlenségük miatt eredménytelenek. Jogszerűtlennek akkor tekinthető az eljárási cselekmény, ha a célzott joghatás elérésének jogi feltétele vagy feltételei hiányoznak. (Pl. az alaptalan hatásköri kifogás, vagy az elkésett fellebbezés esete.) Főleg a modus procedendi körébe vágóan azonban olyan sikertelen eljárási cselekményekkel is találkozhatunk, amelyeket nem jellemez a fél jogszerűtlen magatartása, hanem amelyek valamely más objektív ok miatt nem váltják ki a célzott joghatást. (Pl. a bizonyítási kérelem elutasítása, mert a fél eljárásnyertességéhez az addigi bizonyítási anyag is elegendő, vagy a tárgyalás elhalasztására irányuló kérelem elutasítása a munkaügyi döntőbizottság tárgyalási programjára tekintettel stb.) A sikertelen akarati cselekmények mögött álló hibák egy része orvosolható, melyre általában a hiány utólagos pótlása szolgál. (Pl. a panasz kellékhiányainak utólagos pótlása, az elkésetten előterjesztett jogorvoslati kérelem esetében a mulasztás kimentése, az alaki hibás meghatalmazás utólagos korrekciója stb.) Az akarati cselekmény hibájának kellő időben és módon elvégzett utólagos pótlása az eljárási cselekményt visszamenőleges hatállyal orvosolja.

*

Az ügyfelek munkaeljárásjogi státuszával kapcsolatos dolgozataink lezárásaként néhány olyan általánosabb jellegű következtetést vonnánk le, amelyekre a fenti elemzések szolgáltattak alapot, s amelyek talán további megvizsgálást igényelhetnek. Mindenek előtt úgy tűnik, hogy munkajogunk tudománya a munkajogi alapelvek körében eddig nem juttatta megfelelő képviselethez a munkaeljárásjog leglényegesebb szabályozási principiumait, s így elméleti gondolkozásunkban nem eléggé adekvát módon tükröződnek a munkajog eljárási részének viszonylagos önállósága, sajátosságai és jelentősége. Vizsgálódásaink arról is meggyőztek, hogy az említett viszonylagos önállóság alapját képező sajátosságok csak részben vezethetők vissza a munkaviszonyra: e sajátosságok jelentékeny része az egyenrangú felek jogvitájának szerkezetében gyökerezik, s mint ilyen, bizonyos mértékben történelmileg, főleg azonban dogmatikailag a polgári eljárásjogban természetes tájékozódási pontját találhatja meg.

Gáspárdy László

SZEMLE

Közbeszólás a polgári jogról

A Magyar Jog júniusi számában megkezdte „A Polgári Törvénykönyv felülvizsgálatának elvi kérdései" című tanulmányom közlését. A folyóirat júliusi számában Molnár Imre „A szövetkezetek jogi szabályozása" című írásában vitába szállt néhány tételemmel. A most következő cikk arra törekszik, hogy választ adjon Molnár Imre fejtegetéseire. Ezt elsősorban azért tartom fontosnak, mert — mint az az alábbiakból ki fog derülni — a vita nem az ún. szövetkezeti jog, hanem a szocialista polgári jog lényegének helyes felfogása körül folyik. Innen a cikk címe is: közbenső tájékoztatást kívánnék nyújtani a kérdés iránt érdeklődőknek a polgári jog ma korszerűnek vélt koncepciójáról. Ezt más helyen megtettem, a tanulmány[1] azonban bizonyosan elkerülte Molnár Imre figyelmét.

1. Molnár Imre gondolatmenete a gazdasági reform bevezetésével kapcsolatos jogi-jogtudományi munka értékelésével kezdődik. Szembeállítja egymással a „gyakorló" jogászok körében lezajlott elemzéseket az irodalmi (nyilván: jogirodalmi) előkészítéssel és feldolgozással, amire nem mindig volt idő, s így ezek az elemzések és viták — mint írja — nem kaphattak „tudományos" színezetet.

Nem kívánnék a gazdasági reform bevezetésével kapcsolatos akár elméleti, akár gyakorlati jogi munka általános értékelésébe bocsátkozni. Annyit azonban mindenesetre megjegyzek, hogy ezekben a kérdésekben és általában a politika, benne a gazdaságpolitika tudományos megalapozásában nem valamiféle „tudományos színezetről" van szó. Molnár Imre itt nyilvánvalóan a publikációkra gondol. Szerintem a kérdés nem a publikációkon múlik, hanem a megoldások tartalmán, színvonalán. Ami pedig ez utóbbit illeti, nagy kérdés, vajon az elmélet gyakorlatiatlanságáról van-e szó, vagy a gyakorlat egy részének, nevezetesen a kodifikációs megoldások egynémelyikének vitathatóságáról. Annak idején is, ma is mindenki tudta és tudja, hogy a jogalkotásnak nem valami szerencsés körülmények között rohammunkát kellett végeznie. Ennek sajnálatosságára egyik tanulmányomban magam is rámutattam.[2] Senkinek sincs szándékában továbbá azt hinni, hogy valami azért hibás, mert a megszokottól, az egyszer kialakított jogi dogmatikától eltér, s azt se, hogy csak az a tudományos, amit az „elméleti" jogász alkot. Megfordítva viszont szerintem azt sem lehet állítani, hogy valami azért lenne helyes, *mert* a megszokottól eltér, vagy azért, mert *nem elméleti* jogász alkotta. A gazdasági reformot politikánk és gazdaságpolitikánk jelentős lépésének tartom. Önmagában azonban nyilvánvalóan nem „eredménye" sem jogtudományunknak, sem jogi gondolkodásunknak, amint ezt Molnár Imre állítja, hiszen a reform önmagában gazdaságpolitikai eredmény volt, a jogi megoldások később következtek. A gazdasági reform kidolgozása és bevezetése — szerinte — egyfajta jogi konzervatizmussal találkozott. Erre a veszélyre egy alkalommal én is felhívtam a figyelmet,[3] amikor kifejtettem, hogy kettős veszéllyel kell szembenézni: az egyik az, amely a gazdasági reform címén meg akar kérdőjelezni mindent, amit jogtudományunk korábban alkotott, a másik pedig az, amely azon a címen, hogy a reform az áru-pénzviszonyok felélesztését tűzi ki egyik lényeges céljául, *a magántulajdonosi viszonyok között* kialakult jogi formák valamilyen újjáélesztésére gondol. Én ez utóbbit tartom konzervatív álláspontnak és nyomaival az irodalomban és a gyakorlatban egyaránt többször találkoztam. Találkoztam a másik szélsőséggel is: ennek jeleként csak az újból feléledt gazdasági jogi vitát és az ún. szövetkezeti jogi elméletet említem.

Az, hogy a gazdasági reform egyik mozzanataként a szövetkezeti politika felülvizsgálatára is sor került, természetes és helyes. Nem a szövetkezeti politika helyességéről, hanem a megfelelő jogi formákról vitatkozunk. Abban, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek kivételével a többi szövetkezeti típusok „kikerültek a reform fő sodrásából" — mint Molnár állítja — véleményem szerint nem a jogi tisztázatlanság hatott közre. Azt, hogy mi a szövetkezet, milyen típusai, lehetséges ágazatai vannak, hol helyezkednek el a jogrendszer egészében stb., minden valamire való jogász korábban is tudta, ma is tudja. A jogi tisztázatlanságot szerintem nem *eloszlatta,* hanem ellenkezőleg *eredményezte* az a szövetkezeti jogi elmélet, amely úgy bukkant elő a szövetkezeti politika újraértékelésére irányuló törekvésekből, mint a kakukkfióka. Ezt a kakukkfiókát egy alkalommal a gazdasági jog szemérmesebb változatának merészeltem nevezni. Ma is annak tartom, ha a gazdasági jog lényegét abban látjuk, hogy a társadalmi tulajdon hordozóit (vagy valamelyik hordozóját pl. a szövetkezetet) elkülönítjük a gazdasági rend egészétől, a többi tulajdoni formáktól és megkíséreljük azt ilyen módon „önmagában" felfogni. Ezt a véleményemet a szövetkezeti jog elméletének atyja (Nagy László) mérgesen „címkézésnek" minősítette. Én még ettől az ún. címkézéstől sem lennék úgy kétségbe esve, mint ő. Az, amit „címkének" nevezünk, összefoglaló vélemény meghatározott nézetről, gondolatmenetről. Ez a vélemény lehet pozitív és lehet negatív, a kérdés mindenesetre nem a címke, hanem az, hogy a címke mennyire megalapozott. Mint minden vélemény, a címke is csak akkor káros, ha megalapozatlan. Mindenesetre megismétlem: azt az elméleti nézetet, amely szerint a társadalmi tulajdonjog hordozói közül ki kell emelni akár az egyiket, akár a másikat, akár mind a kettőt és azt vagy azokat a társadalmi tulajdonon alapuló áru-pénzviszonyok rendjéből kiszakítva, más koncepció alapján kell felfogni, változatlanul gazdasági jogi felfogásnak tartom. De akár igazam van ebben, akár nincs, nem a címkéről kell vitatkozni, hanem arról, hogy

[1] Vö. Áruviszony és polgári jog. Állam- és Jogtudomány. 1968. 445—473. old.

[2] Jog és gazdaságpolitika. Valóság, 1968. 5. sz. 1—11. old.

[3] Gazdasági reform és polgári jog. Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum de Rolando Eötvös Nominatae. Tomus X. (1968) 67. old.

igazam van-e vagy nincs. Ha igen, a címke megalapozott, ha nem, a címkét nem mint címkét kell elvetni, hanem mint megalapozatlan, téves állítást.

2. Molnár Imre a jogrendszer tagozódását a jogtudomány akut problémájaként tünteti fel. Erre utal nézete szerint a gazdasági jogi vita időnkénti felújulása, valamint a szövetkezeti jog gondolatának felmerülése is. Nem vagyok ezen a véleményen. Ezelőtt húsz évvel az akkor bőven terjengő (és egy ideig általam is helyesnek tartott) gazdasági jogi felfogást a szocialista jogtudomány gyermekbetegségének minősítettem. Ma is fenntartom ezt a nézetemet és annak idején bőségesen kifejtettem, hogy miért. Véleményem mindenekelőtt azon alapszik, hogy a gazdasági élet a termelés, az elosztás, a csere és a fogyasztás dialektikus egysége, amelyet nem lehet tulajdoni formák szerint elkülöníteni. Hogy mennyire nem lehet, illetőleg mire vezet, ha megcsinálják, azt az NDK-beli elmélet és a csehszlovák törvényhozás fejlődése világosan mutatja. A jogrendszer tagozódása körüli ismételt vitát én nem „egyszer elhatározott, merev sémákhoz való csökönyös ragaszkodásnak" tartom (mint Molnár Imre), hanem *a jogi gondolkodás kezdetlegességének*. Szerintem lényegesen előbbre jutnánk, ha megkísérelnénk az egyes jogi formákat, illetőleg az általuk kifejezett társadalmi viszonyokat kölcsönhatásukban konkrét módon elemezni, minthogy ilyen elemzés nélkül (vagy inkább helyett) állandóan újabb és újabb „tagozódási elméleteket" állítunk fel.

Arra egyébként, hogy a jogrendszer tagozódását és a kodifikációnak ezzel kapcsolatos tagozódását hogyan lehet félreérteni, a legjobb példa éppen Molnár Imre cikke. Senki és soha nem állított a kodifikáció tagozódásáról sem többet, sem mást, mint hogy az alapvető törvénykönyveknek a jogrendszer tagozódásának a társadalmi viszonyok analízisén alapuló törvényszerűségei szerint kell kialakulniok. Sajnálatos, ha ebből valaki arra következtet, hogy pl. polgári anyagi jogi kódexben *egyáltalában* nem szerepelhetnek más jogágazatba tartozó szabályok. Itt nem ezekről az eseti szabályokról van szó, hanem az *alapvető* törvénykönyvek *alapvető* tartalmáról, elvi koncepciójáról. A kodifikátor elméleti felkészültségét, vagy ennek hiányát nem az mutatja, hogy *ismeri-e* ezt az összefüggést vagy sem, hanem az, hogy *helyesen érti-e*, vagy sem. Az elmélet és a gyakorlat szembeállítása Molnár Imre cikkében ezen a helyen is megalapozatlannak tűnik.

Véleményem szerint a szövetkezeteket (természetesen nemcsak a szövetkezeteket) azért kell a polgári jogi szabályozás körébe tartozónak minősíteni, mert *a szövetkezetek is áru-pénzviszonyok hordozói, a polgári jog pedig az áru-pénzviszonyok joga*. Ebben a tételben nyilván nem értünk egyet Molnár Imrével, hiszen szerinte „pl. a tulajdoni rendszer és az elosztás nem polgári jogi természetűek". A tulajdoni rendszert — értve ez alatt a tulajdonjogot mint intézményt és annak egyes formáit — eddig tudomásom szerint kevesen állították nem polgári jogi természetűnek. Még kevésbé lehet ezt tenni a gazdasági reform után, amely az áru-pénzviszonyok, az értéktörvény létét és hatását az állami tulajdonon belül is elismerte. Ami pedig az elosztást illeti, először is tisztázni kell, milyen értelemben beszélünk itt elosztásról. Az elosztás, mint társadalmi folyamat, mindenekelőtt a termelési eszközök és a munkaerő elosztása adott társadalmi formáción belül. A termelési eszközök elosztását ilyen értelemben a gazdasági reform után, amely a termelőeszközkereskedelmet elismerte, nem igen lehet kizárni a polgári jog köréből. A munkaerő elosztásának jogi formáit tekintve pedig a kérdés azon múlik, vajon a munkaerőt árujellegűnek tekintjük-e vagy sem. A jelenleg uralkodó közgazdaságtudományi álláspont nem tekinti árujellegűnek, bár elismeri, hogy bizonyos áruösszefüggései vannak. Ezen alapszik a jogtudománynak az a szerintem jelenleg megalapozott tétele, hogy a munkajog önálló jogág. Ha viszont az elosztást, mint a *már megtermelt* javak elosztását fogjuk fel, ezek a termékek árutermészetűek, tehát a polgári jogi szabályozás tárgyai.

Ezekből a fejtegetésekből talán látható, hogy a vita köztem és az ún. szövetkezeti jogi elmélet képviselői között, nem a felszínen van. A lényeg az, hogy én (és velem együtt sokan) másképp fogjuk fel a polgári jogot, mint Molnár Imre és a vele egy nézeten levők. Ez látszik abból, hogy Molnár Imre szerint „még a tulajdon mozgásában is vannak olyan hatalmi jogosítványok, amelyek a polgári jogi csereviszonyok körén kívülesnek", továbbá, hogy „a gazdasági rend irányítási, szervezeti és felügyeleti viszonyokat is magában foglal", végül, hogy ebből „a polgári jog területére lényegében csak a vagyoni forgalom esik", a gazdálkodó szervezetek belső szervezeti, működési, felelősségi stb. viszonyait azonban nem lehet polgári jogiaknak tekinteni. Számomra nyilvánvaló, hogy Molnár Imre a polgári jogot azonosítja az árucsere jogával, *csak a szűken vett és összefüggéseiből kiszakított cseremozzanatot tekinti a polgári jogi szabályozás tárgya körébe tartozónak*. Ez azonban szerintem súlyos tévedés. Valóban volt egy olyan időszaka a polgári jogi elmélet fejlődésének, amelyben a specifikusan polgári jogi jellegű elemet főleg a csere jogi közvetítésében vélte megtalálni. Ez a felfogás régen meghaladott. A polgári jog nemcsak *cse*reviszonyokat szabályoz, hanem *áru*viszonyokat. Az áruviszonyoknak csak *egyik*, de *nem egyetlen* eleme a csere. Egyébként is: *ha a polgári jog szabályozásának tárgyát a szorosan vett cserére korlátoznánk, el kellene vonatkoztatnunk attól, hogy kik azok, akik cserélnek*. Eddig tudomásom szerint nem történt kísérlet a polgári jognak ilyesfajta felfogására. Senki sem állította (mint Molnár Imre feltételezi), hogy a Ptk. a gazdasági rend *egészének* törvénye lenne, csupán azt, hogy a Ptk. az *áruviszonyok elsődleges jogi szabályozását jelenti*. Ha a gazdaság árutermelő gazdaság, mint ahogy a gazdasági reform alapkoncepciója szerint a miénk is az, ennek elsődleges szabályait abban a jogágazatban kell keresni, amely az áru-pénzviszonyokat szabályozza. Ez pedig véleményem szerint a polgári jog. Azt hiszem tehát, hogy — mint már jeleztem — *a legfontosabb vitakérdés*, amely nézeteink összeve-

téséből felmerül, *nem az, hogy mi az ún. szövetkezeti jog, hanem az, hogy mi a polgári jog.* Annak az elméleti álláspontnak a talaján, amelyet Molnár Imre képvisel, véleményem szerint a specifikusan polgári jogi anyagot a kötelmi jogra (vagy még szűkebben a csereszerződések jogára) kellene korlátozni. Erre eddig a világ egyetlen országának törvényhozása sem vállalkozott és feltehetőleg nem is fog vállalkozni. Az az állítás továbbá, hogy az árutermelő gazdaság jogi szabályozására az elsődleges eszköz a polgári jog, nem kívánja azt jelenteni — mint Molnár Imre feltételezi —, hogy a polgári jog a gazdasági rend szabályozásának *egyetlen* eszköze. Az ilyen következtetés a polgári jog koncepciójával kapcsolatos felfogásom elferdítése lenne.

3. Foglalkozik Molnár Imre azzal a nézetemmel is, hogy a szövetkezetek a dolgozó emberek egy-egy csoportjának szervezetei, a csoporttulajdon formái. Azt állítja, hogy ez a felfogás a szövetkezetet kizárólag formai oldalról, lényegében a jogi személyiség oldaláról közelíti meg és meg is marad ezen a felszínen. Azt hiszem, ez ismét tévedés. A szövetkezet kétségtelenül egyfajta szervezet, polgári jogalany, jogi személy. Nem lenne szabad azonban megfeledkezni arról, hogy ez a szervezet — és ebben van a lényeg — a szövetkezeti csoporttulajdon hordozója. A „szövetkezetelmélet" Molnár Imre szerint régen túlhaladta ezt a meghatározást, mert rá kellett jönnie, hogy ezzel „a szövetkezet lényegét meg sem közelíti". Nem hiszem, hogy bármiféle szövetkezetelmélet ezt a meghatározást meghaladta volna. A csoporttulajdon — szocialista körülmények között — egyik lehetséges formája a közvetlen termelők uralma megvalósításának a termelés eszközei felett, — ami a szocializmus lényege. A szövetkezetelmélet, amelyre Molnár Imre utal, nemhogy meghaladta volna a szövetkezeti csoporttulajdon lényegét, hanem (most én mondom) meg sem közelítette ezt a csoporttulajdont úgy, ahogy van, tehát mindazokkal a közgazdasági, jogi és egyéb közvetítésekkel együtt, amelyeken keresztül ez a csoporttulajdon a valóságban funkcionál. Különösen feltűnő a szövetkezetelméletben *a jogi-jogtudományi szempont csaknem teljes hiánya.* Az embernek olyan benyomása támad, mintha a szövetkezetelmélet művelői megfeledkeznének arról, hogy a szövetkezet — ugyanúgy, mint a gazdasági élet minden lényeges mozzanata — mai viszonyok között szükségszerűen állami-jogi szabályozás alá esik. Azoknak, akik a szövetkezetek elméletéhez valóban a jogtudomány oldaláról kívánnának közeledni, a fő feladatuk az lenne, hogy megkíséreljék ezt a csoporttulajdont a maga teljes bonyolultságában, mozgásában, minden irányú összefüggéseiben, a gazdasági rend egészében a jogi formák tükröződésében elemezni. Ehelyett szövetkezeti jogi elméletet csinálnak, ékesen bizonyítva ezzel azt a régi sejtésemet, hogy a gazdasági jogi elmélet minden formája voltaképpen torz ideológiával *helyettesíti* a valóban létező társadalmi fólyamatok és ezek jogi kifejezésformáinak tudományos tanulmányozását.

A szövetkezetek lényegének megragadásához ugyanis egy jottányival sem visz közelebb az, ha a szövetkezetek *belső és külső jogviszonyairól* beszélünk. *A kérdés nem az, hogy „belső"-e valami, vagy „külső", hanem az, hogy mi az, ami belső és az ami külső,* milyen természetű társadalmi viszonyokat fejez ki a belső, illetőleg a külső. E megkülönböztetés alapján nem lehet fellállítani azt a tételt, hogy általában a társulás „belső" oldala nem a polgári jog uralma alatt áll. Ez ismét csak egyik nyoma Molnár Imre gondolatmenetében annak, hogy a polgári jogot a cserejoggal azonosítja. Nem áll az sem, hogy a polgári jog szempontjából a szövetkezet pusztán egy szervtípus, a vagyoni forgalomban részes jogi személyek egyik változata lenne. A polgári jog számára a szövetkezet *olyan* szervtípus, amelynek *nem akármilyen, hanem szövetkezeti* specifikumai vannak, ezek a specifikumok pedig az árut termelő, forgalmazó, fogyasztó stb. *csoporttulajdonban* vannak. Ez a csoporttulajdonosi minőség ennek minden gazdasági, társadalmi és azokat kifejező jogi összefüggéseivel együtt, — ez az az aspektus, amelyben a szövetkezetek a polgári jog rendszerében az előbb mondott (tehát nem mesterségesen leszűkített) értelemben elhelyezkednek. Még helytelenebb akár a szövetkezeti szövetségek, akár a szövetkezetek és az állam kapcsolatát a polgári jogból kirekeszteni. Őszinte sajnálatomra meg kell állapítanom, hogy a szövetkezeti szövetségek *is* gazdálkodó szervezetek, mégha Molnár Imre ezt nem is ismeri el. Ők is gazdálkodnak, csak éppen *másképp,* mint tagszövetkezeteik, amelyek termeléssel, kereskedelemmel, hitelezéssel, fogyasztással stb. foglalkoznak. Nehéz megérteni, hogy a szövetkezeti érdekeknek való alárendeltségből miért következnék az, hogy szabályozásuk „kizárólag szövetkezeti alapon" történhet. Ami pedig a szövetkezet és az állam viszonyát illeti, ha az elméleti igényt valóban komolyan vesszük, *semmiféle szocialista polgári jog nem képzelhető el az állam szerepének a gazdasági élet egész területén, benne az áru-pénzviszonyok területén való megfelelő rendezése nélkül.* Azt hiszem, hogy amikor Molnár Imre a polgári jogból ki akarja rekeszteni pl. a szövetkezeteknek az államhoz való viszonyát, ismét elméleti hibát követ el, csak másfélét, mint előbb. Előbb arról volt szó, hogy a polgári jog által szabályozott társadalmi viszonyok körét nem lehet a cserére leszűkíteni. Most arról, hogy a szocialista polgári jogból, amelynek alapja a társadalmi tulajdonon alapuló gazdasági rend, nem lehet az államot kihagyni. Itt méginkább előtérbe kerül az, hogy köztem és Molnár Imre között a legmélyebb elméleti különbség a polgári jog koncepciójában van. Nem szeretnék senkinek sem (Molnár Imrének különösen nem) olyan nézetet tulajdonítani, amelyet kifejezetten nem mond ki. Állítom azonban, hogy ha bármely szocialista polgári jogi szabályozás akár látszólag is megfeledkeznék az állam gazdaságszervező-irányító tevékenységéről, az *nem szocialista polgári jog, hanem magánjog lenne.* Vannak nálunk még mindig olyanok, akik azt hiszik, hogy a magánjog (kereskedelmi jog) és a szocialista polgári jog közötti különbség pusztán *elnevezés dolga.* Nem így van. Az elnevezés lehet esetleg azonos (amint szá-

mos kapitalista országban nevezik a magánjogot polgári jognak). Az elnevezés azonban *nálunk* a lényeget fejezi ki: azt, hogy a *szocialista polgári jog a szocialista állam által tervezett és szabályozott, a társadalmi tulajdonon alapuló, áru-pénzviszonyok joga.* Ezért helytelen azt állítani, hogy a „polgári jogi felfogás" a szervezeti keretre utalással tulajdonképpen egy nevezőre hozza a szövetkezeteket a kapitalista részvénytársaságokkal (!), a társadalmi szervezetekkel és az egyesülésekkel (?). A szervezeti struktúra *önmagában* valóban nem eléggé igazít el a jogi hovatartozandóság kérdésében, de biztosan eligazít az, aminek a szervezet csupán következménye, az előbb említett értelemben felfogott csoporttulajdonosi minőség és ennek konkrét jogi jelentése. Nem hiszem azt sem, hogy az általam javasolt szövetkezeti szabályozás a Ptk. keretén belül pusztán szövegezési módosítás lenne. Én azt kerestem és változatlanul azt keresem, hogy mi az, ami a szövetkezetek jogi szabályozásából *valóban általánosítható.* Ezt találtam meg úgy, hogy a közös, az általános, *csak a csoporttulajdonosi minőség és az ezt sajátosan kifejező polgári jogalanyiság.* Sem az egyiket, sem a másikat nem képzeltem el természetesen úgy, ahogyan azt Molnár Imre beállítja.

4. Molnár Imre gondolatmenetének következő eleme a szövetkezeti kodifikáció elveit és történetét kívánja összefoglalni. Számos vonatkozásban egyetértünk, — csak a lényegben nem. A lényegbeli eltérésre egyetlen példa: a vitacikk szerzője szószerint ezt írja: „Ha szövetkezeti szabályozásnak elfogadnók a jogi személyiséghez tapadó magánjogias — tehát az áruviszonyokra épülő — szervezeti-vagyoni-felelősségi szabályokat, akkor valóban volt formailag egységes szabályozás 1948-ig és van 1959-től napjainkig". Ebből a tételből csupán azt emelem ki, hogy Molnár Imre *az áruviszonyokra épülő szabályozást magánjogias szabályozásnak tartja.* De hiszen éppen ez az, amit a szocialista társadalom- és jogelmélet fejlődése fokozatosan meghaladott: nevezetesen az, hogy áru-pénzviszonyok csak a magántulajdon talaján, tehát magánjogias jelleggel léteznének! Molnár Imre nyilvánvalóan egyetért a gazdasági reform alapgondolatával. Nehezen tudom hát megérteni, hogy az áruviszonyokra épülő szabályozást miért tartja „magánjogiasnak", amikor ma már talán általánosan elfogadottnak mondható (korábban is csak részben volt vitás), hogy gazdaságunk árutermelő gazdaság és hogy áru-pénzviszonyok a társadalmi tulajdon talaján is vannak. Ismét arra kell következtetnem, hogy Molnár Imre a polgári jogot tulajdonképpen magánjognak, a magánjog és a polgári jog közötti különbséget pusztán elnevezésbeli jelentőségűnek véli. Akkor pedig azt hiszem, alapvető különbség van közöttünk, ez az a különbség, amelyre a fentiekben ismételten rámutattam.

5. Molnár Imre maga is bevallja, hogy „tudományrendszertanilag és a szövetkezetek lényeges különbségeit tekintve" maga is tud kifogásokat emelni a szövetkezeti jog koncepciójával szemben. A magam részéről viszonzásul szívesen elismerem — ami egyébként sohasem volt vitás —, hogy a szövetkezeteknek vannak közös vonásai. A vita köztünk ebben a kérdésben úgy látszik arra korlátozódik, hogy melyek ezek a közös vonások. Szerintem a polgári jogalanyiság és az ezt megalapozó csoporttulajdonosi minőség, amelyeket azonban — mint ismételten utaltam rá — én egyáltalában nem tekintek kevésnek, különösen ha kissé komolyabban vennénk a csoporttulajdont és annak szerkezetét, összefüggését a társadalmi tulajdon általános szerkezetével és másik formájával stb. Molnár Imre szerint azonban „az eddigi elemzések" ennél sokkal több közös vonást tártak fel. Indokolt tehát ezekkel az állítása szerint újonnan feltárt közös vonásokkal foglalkozni. Ilyenekként Molnár Imre elsőnek a „közvetlen tagsági és üzemi érdekeltséget" említi. Akármennyire homályos is ez a kifejezés, az első kifogásom a közvetlenség ellen van. A szövetkezeti jogi vitát ismerők előtt nem lesz újdonság, hogy legalábbis egyes teoretikusok a szövetkezeti tulajdont azon az alapon különböztetik meg (vagy állítják szembe?) az állami tulajdontól, hogy míg az állami tulajdon esetében a társadalmi elsajátítás az állami szervezet által közvetített, addig a szövetkezeti tulajdon esetében az elsajátítás közvetlen. Ez a vitának az az oldala, amely a társadalmi tulajdon általános elméletének területére esik és amivel a polgári jogásznak még akkor is foglalkoznia kell, ha Molnár Imre a tulajdoni rendszert — mint láttuk — nem tekinti a polgári jog körébe tartozónak. Az a nézet, hogy az állami tulajdon esetében a társadalmi elsajátítás közvetett, a szövetkezeti tulajdon esetében pedig közvetlen, alapvető elméleti tévedés. Bár benyomásom szerint ezt egyes szövetkezeti teoretikusok nem látják eléggé világosan, számomra kétségtelen, hogy *a társadalmi elsajátítás, és a társadalmi tulajdon, mint ennek elsődleges jogi kifejezésformája, mai körülmények között soha és sehol sem lehet közvetlen, hanem minden esetben csak közvetett.* A közvetettség *egyik* mozzanatát abban látom, hogy a gazdasági élet minden lényeges folyamatát mai viszonyok között állami-jogi formák közvetítik. A közvetítés ebben az értelemben egyszerűen *állami-jogi szabályozottságot* jelent. Akármennyire természetesnek tűnhet ez, mégis hangsúlyozni kell, mert a szövetkezeti jog művelői hajlamosak megfeledkezni arról, hogy *még a szövetkezet is jogintézmény.* A közvetettség azonban ezzel nem merül ki. Az állami-jogi szabályozottságban megvalósuló közvetítésen felül a társadalmi tulajdon mindkét formájában jelentkezik mai körülmények között egy *második közvetítő lépcső,* amelyet *szervezeti közvetítésnek* szoktam nevezni. Az állami tulajdon esetében még a szövetkezeti jog művelői sem szokták tagadni, hogy ott a társadalmi elsajátítást az állam, mint szervezet közvetíti. Ezzel szemben azt állítják, hogy a társadalmi elsajátítás szervezeti közvetítettsége a szövetkezeti tulajdon esetében hiányzik. Szerintük a tagok a szövetkezet körében közvetlenül sajátítanak el és nem valamiő szervezet közvetítésével. Ez tévedés. Szervezet a szövetkezeti tulajdon esetében is van, az elsajátítás a szövetkezeti tulajdon esetében is szervezeti közvetítéssel megy végbe, csak a *szervezet más,*

mint az állami tulajdon esetében. Míg ott az állam *a* társadalmi elsajátítás szervezeti közvetítője, addig a szövetkezetek esetében *a szervezeti közvetítő maga a szövetkezet, mint szervezet.* Ez a szervezet — mint igyekeztem rámutatni — szintén állami szabályozás alá esik ugyan, de kétségtelenül másfajta szervezet, mint az állam. Azért, mert a szövetkezeteket — az erre vonatkozó állami normák szerint — maguk a tagok alakítják, kormányozzák stb., a szövetkezet nem szűnik meg szervezet lenni, nem szűnik meg társadalmi elsajátítást közvetíteni. A különbség tehát a társadalmi tulajdon két alapvető formája között mindenekelőtt abban van, hogy *más a közvetítő eszköz:* az egyik esetben az állam, a másik esetben a szövetkezet. A szervezeti közvetítettség mai történeti feltételek között a társadalmi tulajdon szerkezetének általános sajátossága. Miért? Egyszerűen azért, mert a történeti fejlődés mai fokán a szocializmus győzelme után nemcsak az állam és a jog marad meg (ez az osztálykülönbségek fennmaradása miatt szükségszerű), hanem megmarad a társadalmi munkamegosztás kényszere, a város és a falu, a fizikai és a szellemi munka, továbbá mindezek különféle ágazatai között a lényeges különbség is. Amikor a klasszikusok a közvetlen termelők uralmáról beszéltek a termelés eszközei és eredménye felett, nemcsak (ez közismert) maximális termékbőségre gondoltak, hanem az osztálykülönbségek és a társadalmi munkamegosztás kényszerében kifejeződő különbségek megszűnésére is. Tanácsolom, hogy a szövetkezeti jog elméletének hívei lapozzák át még egyszer mondjuk az Anti-Dühringnek a szocializmus koncepciójára vonatkozó fejtegetéseit, de talán még inkább, vegyék komolyabban azt, amit Marx a Gothai Program Kritikájában az ún. átmeneti korszakról mondott. Akkor majd világos lesz, ami köztapasztalat szerint egyébként is világos lenne, hogy társadalmi elsajátítás mai történeti feltételek között szervezeti közvetítés nélkül lehetetlen, az ellenkezőjét hirdetni pedig merő naivitás. A Molnár Imre által állított közvetlen tagsági és üzemi érdekeltség tehát semmi esetre sem jelenthet szervezeti közvetítés nélküli társadalmi tulajdont. Ami pedig a tagsági viszonyhoz és a szövetkezethez, mint üzemhez, annak eredményes működéséhez kapcsolódó érdekeltséget illeti: a gazdasági reform éppen az „üzemi érdekeltség" megteremtésére törekedett a gazdasági élet minden területén (és nem csak a szövetkezetekben); az ún. tagsági érdekeltség pedig nyilvánvalóan a csoporttulajdon következménye. Molnár Imrének tehát ezekben a vonásokban szerintem nem sikerült szövetkezeti többlet-specifikumokat kimutatnia.

Egy másik ilyen szövetkezeti többlet-specifikum lenne a „nagyfokú rugalmasság és hatékonyság". Ami a nagyfokú rugalmasságot illeti, készséggel elismerem, hogy az alapszabályoknak a törvény korlátai között a szövetkezet saját szervei által való megállapítása útján jó esetben meglehetősen nagyfokú rugalmasságot lehet elérni. Megint más kérdés, hogy ugyanilyen fejlődés megy végbe az állami vállalatok területén a Molnár Imre által más helyen bírált ún. profil-szemlélet fokozatos feloldódásával. Ez a nagyfokú rugalmasság azonban szintén nem más, mint egyszerű következménye a csoport-tulajdonosi minőségnek, attól nem választható külön. S ha Molnár Imre elismeri (?), hogy a szövetkezeteket, mint csoporttulajdonosokat, a polgári jognak is szabad szabályoznia, akkor nehéz lesz kitérni azelől, hogy a csoporttulajdonosi minőség szabályozása ennek a minőségnek az érdemi-tartalmi szabályozását kell hogy jelentse és nem annak deklarálását, hogy a gazdasági életben szövetkezetek is vannak. A nagyfokú rugalmassággal tehát úgy állunk, hogy az vagy valóban megvan és ebben az esetben a csoporttulajdonosi minőséghez fűződik, nem „szövetkezeti jogi", hanem polgári jogi specifikum, vagy hiányzik és ez a szövetkezetek jogállásának szabályozásában szükségszerű torzulást jelent, — egyik esetben sem igényel azonban valamiféle különálló „szövetkezeti jogi" elméletet. Ami egyébként a rugalmasságot illeti, legyen szabad arra is hivatkoznom, hogy a legrugalmasabbak a szövetkezeti jog művelői által olyan gyanakodva nézett polgári jog szabályai közül mindenekelőtt a szerződésekre vonatkozó szabályok, amelyek — ha a törvény kivételt nem tesz — diszpozitív természetűek. A hatékonyságot illetően: a hatékonyság semmi esetre sem szövetkezeti specifikum. Egy állami vállalat elvileg ugyanolyan hatékony lehet, mint egy szövetkezet. A gazdasági hatékonyság egyébként sem közvetlenül jogi kategória. A hatékonyság olyan gazdasági-gazdaságpolitikai célkitűzés, amelyet a jog eszközeivel elő lehet segíteni, vagy korlátozni lehet. Semmi esetre sem jelent azonban olyan szükségletet, amelyből a polgári jogival szembeállítható szövetkezeti jogi felfogásra kellene következtetni.

Szövetkezeti többlet-sajátosságként említi Molnár Imre a demokratikus működési és vezetési rendszert is. Bár véleményem szerint a gazdasági reform által teremtett körülmények között, egy állami vállalat sem működhet jól másképp, csak demokratikusan, azt készséggel elismerem, hogy a szövetkezetek körében a demokratikus működési és vezetési rend — megfelelő jogi szabályozás esetén — könnyebben alakítható ki, hiszen a szövetkezetet maguk a tagok csinálják. Mi azonban ez a demokratikus működési és vezetési rendszer, ha nem a csoporttulajdonosi minőség közvetlen kifejeződése a szövetkezetben, mint szervezetben? Ismét nem „szövetkezeti jogi", hanem egyszerűen csoporttulajdonosi sajátosságról van szó.

A szövetkezetek gazdasági és társadalmi funkcióinak „egyneműségéről" is szó esik. Bár nem egész világos előttem, mit akar jelenteni ez az egyneműség, feltételezem, hogy annyit: a szövetkezeteknek nemcsak gazdasági, hanem társadalmi funkciói is vannak (a tagok szocialista nevelése stb.). Ha ebben igazam van, állítom, hogy ez sem szövetkezeti specifikum, hanem olyan funkció, amelyet szocialista körülmények között minden gazdálkodó szervezettől, az állami vállalattól is el lehet és el is kell várni.

Végül az államhoz való viszony. Már említettem, hogy az államhoz való viszony világos, egyértelmű szabályozása nélkül semmiféle

szocialista polgári jog nem lehetséges. Természetes, hogy ez a viszony más lesz az államnak saját vállalataival való kapcsolata esetében és más lesz a szövetkezetek esetében. Ez azonban ismét a csoporttulajdonosi minőség következménye és nem olyan többlet-specifikum, amelyet „szövetkezeti jogi"-nak kellene minősíteni.

Íme egyenként végigvizsgáltam mindazokat a speciális vonásokat, amelyeket Molnár Imre olyanokként állít be, mint amelyek nem „zsúfolhatók be egyik hagyományos jogágazatba sem". Mindegyikükről kiderült, hogy vagy egyáltalában nem szövetkezeti specifikumok, vagy amennyiben azok, akkor a csoporttulajdonosi minőség következményei. Ezekkel az érvekkel tehát a szövetkezeti jogi elméletet nem lehet alátámasztani.

Nem lehet alátámasztani ezt a nézetet azzal az érvvel sem, hogy hiszen eddig is elismertük a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogot, mint önálló jogágazatot. Én azt állítottam, hogy a szövetkezetek *közös* szabályait csak a polgári jogi szintjén és polgári jogi koncepcióban (természetesen nem abban a koncepcióban, ahogyan Molnár Imre a polgári jogot elképzeli) lehet helyesen megállapítani. Ugyanakkor azonban állítottam azt is, hogy a szövetkezetek *egy sajátos típusában*, nevezetesen *a termelőszövetkezetekben* (elvonatkoztatva attól, hogy azok mezőgazdaságiak-e vagy ipariak) a közös polgári jogi sajátosságokon túlmenő, *a polgári jog koncepciójába bele nem férő specifikumok is vannak. Ezekben* a szövetkezetekben ugyanis — mint az általánosan elismert — a tulajdonosi viszonyt kifejező tagsági viszony közvetlenül párosul a dolgozói viszonnyal, tehát a munkaviszony egyik fajtájával. Ebből azt a következtetést kell levonni, hogy vagy önálló termelőszövetkezeti jogot kellene kialakítani (a termelőszövetkezetek minden fajtájára), vagy a termelőszövetkezeti munkajogviszonyt, mint munkajogviszonyt oda kellene sorolni, ahol a munkajogviszonyokat általában tárgyaljuk, tehát a munkajogba. Nem kívánom ezzel tagadni a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog kutatóinak semmiféle érdemeit. A befejezésben még vissza fogok térni arra, hogy ezek az eredmények mennyire gazdagították és mennyire hátráltatták a tisztánlátást a gazdasági élet jogi szabályozásának területén. A szövetkezeti jog koncepciója mindenesetre a tsz-jogot is megkérdőjelezi, de Molnár Imrével ellentétben azt állítom, hogy ez legalább annyira a polgári jog vitája, mint a tsz-jogé. A kifejtettek után csupán méla kérdésként merül fel bennem, vajon miért nem a „mai polgári jog" lesz a szövetkezeti joganyag helyének kijelölésére alkalmas jogág? Talán azért nem, mert Molnár Imre és a többi szövetkezeti jogász a polgári jogot félreérti? Tartok tőle, hogy így van. Nemcsak a termelőszövetkezetek és az egyéb szövetkezetek összekeveréséről van tehát szó az ún. szövetkezeti jog elméletében, hanem a polgári jog és a magánjog, az áruviszonyok és a csereviszonyok összekeveréséről is.

6. Molnár Imre gondolatsorának végén a szövetkezeti társulások, illetőleg általában a gazdasági társulások kérdéseivel foglalkozik és azzal a nézetemmel vitatkozik, hogy a gazdasági társulásokat szintén nem lehet tulajdoni formák szerint megkülönböztetni. Érve ismét ez: ha az állami vállalatot és a szövetkezetet is „csak szervezetként" fogjuk fel (ami Molnár Imre véleménye szerint a polgári jogi nézet), akkor valóban nem. De ha figyelembe vesszük azokat a nagyon is különböző gazdasági-társadalmi viszonyokat, amelyek az egyes szervezetekben kifejezésre jutnak, meg a gazdasági szabályozó rendszert, akkor már nyilvánvalóan nem ez a helyzet. Azt hiszem, az eddigiekben bőven kimutattam, hogy *a)* a polgári jogi felfogás messze nem jelent valamiféle pusztán formális-szervezeti felfogást, legfeljebb azok számára, akik a polgári jogot félreértik, *b)* a társulásban megmutatkozó társadalmi-gazdasági viszonyok valóban különböznek, ezek a különbözőségek azonban (hadd használjam én is ezt a másutt már bírált, itt azonban szerintem helyénvaló megkülönböztetést) csak az egyes társtag belső viszonyaiban fejezhetnek ki lényeget, a másik társra nem tartoznak. Az pedig, hogy a gazdasági szabályozó rendszer más az egyik és más a másik esetben, nem a társulási jog problémája, hanem a gazdasági ösztönző-szabályozó rendszeré. Ez utóbbi területen nem érzem magam szakembernek. Magam is olvastam a sajtóban olyan kívánságokat, hogy miért nem lehet vegyes állami-szövetkezeti társulásokat létrehozni, holott ezekre szükség lenne. Szerintem mindez nem a társulási formák problémája, hanem a gazdasági ösztönző-szabályozó rendszeré. Ha ezen a területen hibák vannak, azokat ki kell javítani. Ezekből a hibákból viszont nem az következik, hogy a társulási formákat „szektoronként" kell kialakítani.

Molnár Imre bírálja a jelenlegi jogi szabályozást azért, mert szerinte megőrizte a „tőkeérdekeltségű" társulások koncepciójának néhány nem jelentéktelen vonását, holott nekünk — szerinte — „tevékenység-érdekeltségre" épült társulási formákra lenne szükségünk, olyanokra, mint a szövetkezeti társulások. Úgy látszik, ismét valami félreértés van a dologban. Először is én valamikor azt tanultam, hogy a tőkeérdekeltség szintén tevékenység-érdekeltséget jelent, hogy a tőkeviszony társadalmi viszony, emberi magatartások, cselekvések kifejeződése. Nem értem tehát a tőkeérdekeltség szembeállítását a tevékenység-érdekeltséggel. Valószínűleg arról lehet szó, hogy szövetkezeti jogászaink még mindig nem értik: az emberi tevékenységnek — meghatározott viszonyok között — vagyoni értéke van, a tevékenység tehát ugyanúgy lehet anyagi érdekeltség, mint a pénz, vagy más anyagi eszköz, amit valamely társtag a társulás rendelkezésére bocsát. Itt tehát ismét nem a jogi szabályozásban van a hiba, hanem (ha feltevésem helyes) a szövetkezeti jogászok fejében. Jelenlegi ún. társulási jogunkat bőven bíráltam magam is. Azt hiszem azonban: a megoldás nem az, hogy a társulási jogot úgy alakítsuk át vagy ki, ahogyan ez a „szövetkezetelmélet" művelőinek véleménye szerint helyesnek tűnik.

*

Befejezésül. Természetesen nem állítom, hogy az ebben a cikkben kifejtett tételek a végső igazságot fejezik ki akár a polgári jogról,

akár a szövetkezetekről. Azt azonban változatlanul állítom, hogy az ún. szövetkezeti jogi elmélet torz elmélet. A most megalkotott szövetkezeti törvény tehát szerintem nem más, mint a Polgári Törvénykönyv egyik novellája.

Ami pedig az én igen tisztelt és kedves agrár-jogász kollégáimat illeti, fogadjanak meg egy ismételt és egyre komolyabb figyelmeztetést. Az áru-pénzviszony meghatározott körülmények között objektív szükségszerűséggel kifejlődik és megteremti a magának megfelelő jogi formákat. Ha majd az árubőség olyan színvonalat fog elérni, amilyent a klasszikusok feltételeztek, megszűnnek az osztálykülönbségek és a társadalmi munkamegosztás kényszere, az áru-pénzviszonyok és az azokat kifejező jogi formák is szükségtelenekké válnak, nem eltörlik őket, hanem elhalnak. Ha az agrárjogászok az áru-pénzviszonyokat kifejező jogi formák meghaladására törekszenek, gondolat- és véleményszabadságukat senki sem kívánja korlátozni. Ezt a célt azonban soha nem fogják úgy elérni, hogy félreértik azokat a jogi formákat, amelyek áru-pénzviszonyokat közvetítenek.

Világhy Miklós

Igazság és igazságosság

A marxizmus—leninizmus tanítása az elmélet és gyakorlat egysége, ami lényegében azt jelenti, hogy a gyakorlatból kiindulva jutunk el az elmélethez, az elmélet visszahat a gyakorlatra és ez utóbbi egyben próbája is az elméletnek. Az elmélet és a gyakorlat tehát kölcsönhatásban van, dialektikusan összefügg. E kérdést cikkemben az elmélet oldaláról kívánom megközelíteni, ami természetesen nem érinti a gyakorlat szerepének elsődlegességét.

Az elmélet és gyakorlat egysége a jogász számára is alapvető útmutatás, mégis sajnálattal állapíthatjuk meg, hogy gyakorlati jogászok részéről találkozunk néha olyan felfogással, hogy lebecsülik az elmélet szerepét. Jó gyakorlati jogász csak az lehet, aki e munkáját elméletileg megalapozva végzi. E tekintetben azonban nem csak az ágazati jogtudományok ismeretét kívánhatjuk meg, hanem az elmélethez hozzátartozik az állam- és jogelmélet ismerete is. Ez első pillanatra talán nem olyan egyértelmű és akadhat olyan gyakorlati jogász, aki hajlandó elismerni az ágazati jogtudomány szükségességét, de vitatja az állam- és jogelmélet jelentőségét a gyakorlati munkában. Ez az álláspont azonban téves, a legegyszerűbb gyakorlati esetben is találunk olyan elméleti problémát, amelyet végső fokon csak az állam- és jogelmélet tud megoldani. Molière egyik színpadi alakja mondja: „Eddig nem is tudtam, hogy prózában beszélek", — mutatis mutandis sok gyakorlati jogász észre sem veszi, hogy a gyakorlati munkájában az állam- és jogelméletre is támaszkodik. Az ezen a területen található bizonytalanság, az elméleti tisztázatlanság gyakran vezet egyes fogalmak összekeveréséhez és ennek negatív hatása is lehet.

Az egyik olyan kérdés, amelynek elméleti tisztázatlansága sokszor vezet téves következményekhez, az igazság és igazságosság fogalmának felcserélése. Gyakran felváltva, sőt éppen helytelenül használják e szavakat. Lehet, hogy ebben szerepe van annak is, hogy a magyar nyelvben e két szó hasonlít egymáshoz, noha fogalmi tartalmuk merőben különböző. Mindjárt világossá válik ez, ha idegen nyelven említjük e fogalmakat. Igazság latinul veritas, franciául verité, németül Wahrheit, igazságosság ugyanezeken a nyelveken: iustitia, justice, Gerechtigkeit. Önmagában a kifejezésbeli eltérés még nem magyarázza meg a tartalmi különbséget.

A kérdés megközelítése csak a fogalmak tartalmi kifejtése útján oldható meg. Az igazság ismeretelméleti és logikai fogalom, amely az objektív valóság adaequat visszatükröződését jelenti a tudatban. — A jogalkalmazás problémájával nem kívánok most foglalkozni, így mellőzöm a jogalkalmazás fogalmának és menetének közelebbi megvilágítását, a kérdés elméleti vonatkozásait több jogelméleti munka behatóan tárgyalja.

Az igazságosság véleményem szerint értékkategória, és elsősorban a helyesség problematikájával függ össze. Az igazságosság kérdését a jogalkotás és jogalkalmazás szempontjából lehet vizsgálni. A jogalkalmazás eredményeképpen igazságos az a döntés, amely egy emberi magatartást az adott normarendszer alapján helyesen értékel. A jogalkalmazás igazságossága történeti és osztályjellegű fogalom, mert szorosan összefügg magával a hatályos normarendszerrel, amely az osztálytársadalomban mindig osztályjellegű. A jognak azonban az uralkodó osztály érdekét kiszolgáló osztályfunkciója mellett van általános, társadalmi normatív funkciója is. Ebből következik, hogy lehet olyan döntés, amely az igazságosság osztályjellege ellenére egyaránt találkozik az uralkodó és az elnyomott osztály egyetértésével. Ez utóbbi körülmény azonban nem érinti az igazságosság osztályjellegét.

A fentiek alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy minden határozat — bírói, államigazgatási stb. — mind az igazság, mind az igazságosság szempontjából vizsgálható. Az igazság a határozat tényállásának az objektív valósággal való megegyezését követeli meg, továbbá azt, hogy az alkalmazott norma hatályban legyen. Az igazságosság viszont azt jelenti, hogy a döntés a normarendszer alapján helyesen minősítette, értékelte a magatartást és annak objektív és szubjektív körülményeit. Ha a tényállás téves, hamis, a döntés nem felelhet meg az igazságnak. Ha az eset körülményeit helytelenül mérlegelve hozta meg a jogalkalmazó a döntést, a határozat nem lehet igazságos.

Minden határozatot indokolni kell, és ez mind az igazság, mind az igazságosság megalapozottságát igazolhatja. Az indokolás tehát külön foglalkozik annak kifejtésével, hogy a határozat kielégíti-e az igazság és az igazságosság követelményét. Egyszerű példán ezt a következőképpen tudom megvilágítani: a bíróság X. Y.-t bűnösnek mondja ki a lopás bűntettében és ezért 1 évi börtönbüntetésre ítéli. Hogy valóban X. Y. lopott-e, ez az igazság kérdése. Hogy az 1 évi börtön helyes-e, ez az igazságosság kérdése. A perújítás főként a határozat igazságát, a törvényes-

ségi óvás rendszerint igazságosságát érinti.

Az igazság követelményének az eljáró szerv a bizonyítási eljárás során tesz eleget, megindokolva, hogy valamely tényt miért fogadott el igaznak, vagy hamisnak. Az igazság megköveteli a bizonyítottságot a határozatban, valószínűségen alapuló határozat nem felelhet meg az igazság követelményének. E vonatkozásban az igazság logikai fogalom is, ebből következik a tényállásra vonatkozó indokolási kötelezettség. A bizonyítékok szabad mérlegelésének az indokolási kötelezettségben van a garanciája és a határa. Így függ össze az indokolási kötelezettség és az igazság.

Az ítélet indokolása azonban kiterjed a döntés igazságosságára is. A bírónak meg kell indokolnia, hogy miért 1 évet szabott ki, miért nem kevesebbet vagy többet, miért minősítette a cselekményt lopásnak stb. A probléma azonban ennél összetettebb. Az igazság és igazságosság kérdése nemcsak büntető ügyekben merül fel polgári, államigazgatási és munkajogi stb. ügyekben is. Minden határozatnak mind tényállási, mind érdemi részét meg kell indokolni, hogy az eljáró szerv megalapozza mind az igazság, mind az igazságosság követelményének érvényesülését. Ezek alapján az indokolási kötelezettséget a törvényesség logikai garanciájának tekinthetjük.

A határozatoknak nevelő szerepük is van, szolgálják a generális és a speciális prevenciót. Ez a hatás elsősorban az indokolás meggyőző erejétől függ, ezért fontos a részletes, logikailag jól felépített, gondos indokolás. A nevelőhatás függ továbbá a határozat igazságosságától is, és a közvéleménynek ez az értékelése természetesen az indokolás meggyőző erején alapszik. A legegyszerűbb ügyben sem szabad lebecsülni az indokolás jelentőségét, mert a határozatnak csak így van jogtudat formáló hatása. A jogtudat értékelése alapján tekintik a döntést igazságosnak, viszont az igazságos határozat fejleszti a jogtudatot. A jogtudat és határozat igazságossága között dialektikus kölcsönhatás áll fenn. Minthogy jogtudata minden osztálynak van, amely eltérhet egymástól, előfordulhat, hogy az uralkodó és az elnyomott osztály másképpen ítéli meg a határozat igazságosságát, de lehet, hogy megítélésünk azonos lesz. A határozat igazság viszont minden osztály számára azonos, hiszen itt az objektív valóság adaequat visszatükröződéséről van szó.

Az igazságosság problémája nemcsak az eseti döntésnél vetődik fel, hanem elsősorban a norma igazságosságát kell vizsgálni. Ha a norma nem igazságos, e normának megfelelő döntés sem lehet igazságos. Viszont igazságos norma alapján is lehet hozni olyan döntést, amely nem igazságos.

A jogalkotás igazságosságának a kérdése azonban igen bonyolult. A jogszabály elsősorban az uralkodó osztály érdekét védi, általános normatív funkciója csak másodlagos. Elsősorban tehát az uralkodó osztály szempontjából lehet vizsgálni a jogalkotás igazságosságát. Bár nem hanyagolható el e szempontból a jogszabály általános hatása sem. Alapvető szempont, hogy a jogszabály elősegíti-e a társadalmi fejlődést, a társadalom, a gazdaság stb. objektív törvényeinek érvényesítését. A jogalkotásban azonban lehet többféle megoldás, és kérdéses, hogy a jogalkotó a legmegfelelőbb megoldást választotta-e. Ilyen lehetőség számára, hogy milyen szankció rendszert választ, továbbá ugyanazon a magatartáshoz többféle szankciót is fűzhet (polgári és büntetőjogi szankció), vagy a büntető szankción belül a szabadságvesztési tételt is különbözőképpen lehet megválasztani. Mindezek befolyásolják a jogszabály igazságosságát.

Messze vezetne annak a vizsgálata, hogy a fasiszta államok joga alapján hozott döntések zöme miért nem igazságos, noha megfelelt az illető állam jogi normáinak. Itt valójában arról van szó, hogy e döntések igazságosságának problémáját jogi alapelvek és más normarendszerek szerint értékeljük. Ez abból következik, hogy a fasiszta államban nem beszélhetünk jogrendről és törvényességről, valamint igazságosságról sem.

A társadalmi normák fejlődése során természetesen változott az igazságosság tartalma, mert az igazságosság történeti és osztályjellegű kategória. A rabszolgatartó társadalom kezdetén igazságos volt a rabszolga megölése, a feudalizmus igazságosnak tartotta a testcsonkító büntetéseket, a burzsoá humanista szemlélet kihatott a jog fejlődésére. A burzsoá jogtípus magasabbrendű, mint az előzők, és ez az igazságosság tartalmában is jelentkezik. Találóan tapint rá erre Shakespeare a „Velencei kalmár" című drámájában. Shylock szerződése megfelelt a feudális szemléletnek, mert az megengedte a testcsonkítást: „az egy font hús kivágását". Az adós ügyvédje a feltörekvő, haladó, humánusabb burzsoá jogi elvet vallotta. A szerződés megszorító értelmezésével lehetetlenné tette a testcsonkítás végrehajtását: csak akkor vághatja ki a húst, ha vért nem veszít az adós, mert az nincsen benne a szerződésben. Ez volt a magasabbrendű igazságosság, és ez győzött. A legmagasabb a szocialista jog igazságossága.

Már Aristoteles előtt találkozunk a régi görög filozófusoknál az igazságosság két fajtájával és ezt Aristoteles fejti ki a legvilágosabban, amikor megkülönbözteti az aritmetikai — kiegyenlítő — és a geometriai — osztó — igazságosságot. A kettő különbségét legegyszerűbben Brecht „Kaukázusi krétakör" c. művén keresztül magyarázhatjuk meg. A darabban a bírónak dönteni kell, hogy a gyermeket a vér szerinti anyának ítélje-e oda, vagy annak, aki megmentette és felnevelte. Ha a vér szerinti anyának ítélte volna oda a gyereket, a kiegyenlítő igazságosságot szolgálta volna, azzal azonban, hogy annak ítélte a gyereket, aki megmentette és felnevelte, az osztó igazságosságot érvényesítette. A kiegyenlítő igazságosság tehát a jogszabályokhoz való szigorú ragaszkodást jelenti. Az osztó igazságosság pedig az összes körülmények mérlegelését és a méltányosság érvényesülését teszi lehetővé. A római jogászok hangoztatták, hogy „Summum ius summa iniuria", és ezzel arra utaltak, hogy a kiegyenlítő igazságosság néha a legnagyobb jogtalanságot vonja maga után. Ma is beszélhetünk az igazságosságnak erről a két fajtájáról, bár egyesek ezt vitatják, de a döntés csak egyféleképpen lehet igazságos.

Visszatérve az igazság problémájához, ezzel kapcsolatban még

néhány megjegyzést szeretnék tenni. Az ítélet igazsága az objektív valóság adaequat visszatükröződését jelenti, amint erre fentebb már rámutattam. Ennek realizálását segíti elő a bizonyos határok között megengedett jogászi szkepszis. Természetesen nem helyezkedünk az agnoszticizmus álláspontjára. Ez ellenkezik a világ megismerésére vonatkozó marxista-leninista tétellel, de az egészséges szkepszisből folyó kritika éppen az igazság megismerését segíti elő. Maigret felügyelő szkepszise egészséges és megengedett jogászi szkepszis. A logika segítségével érvel, hogy feltárhassa az objektív valóságot és eljusson az igazsághoz. Jól kell ismerni a tényállást, a jogszabályokat, a jogtudomány elméleti tanítását, hogy a határozat kritikailag megalapozott, megindokolt legyen, és érvényre juttassa mind az igazságot, mind az igazságosságot.

Jelen cikkemben nem kívántam foglalkozni az igazságosság és törvényesség összefüggésének problémájával.

Vas Tibor

A büntetőbírósági tanács döntésének kialakítása[1]

A Jogtudományi Közlöny 1970. évi 10. számába Nagy Lajosnak a fenti cím alatt megjelent tanulmányában a szerző — amint arra maga is utal — egy eddig a tudományos szakirodalom által eléggé mellőzött témát tárgyal, elemez tudományos alapossággal, nagy irodalmi felkészültséggel és elméleti tudással. A tanulmány tárgya szorosan összefügg a szerzőnek a büntetőbírói döntés pszichológiai kérdéseit taglaló egyik korábbi tanulmányával,[2] amire ezúttal csak azért utalok, mert az előző cikkhez fűzendő észrevételem során — épp a szoros kapcsolat miatt — helyenként ez utóbbi tanulmány néhány megállapításával is vitába kívánok szállni.

A kérdéses két tanulmány, amint erre a címek is utalnak éspedig az utóbbi a bírói döntés kialakulásának elsősorban szubjektív elemeivel foglalkozik, addig az első ennek inkább objektív, tárgyi oldalát vizsgálja, más szóval a döntés kialakulásának gyakorlati folyamatát vizsgálja és pedig a törvényi előírások megvalósulásának tükrében és ehhez nyújt most már az elméletre alapozott tudományos útmutatást, segítséget.

Noha ez a tanulmány tehát feladatául tűzi ki a gyakorlat elemzését, mégis túlságosan elméleti síkon marad, ami persze egymagában nem lenne hiba, ha ez párosulna a bírói döntés, a társasbírósági döntés kialakulásának, *tényleges gyakorlatának* mélyebb elemzésével. Nem állítom, hogy a tanulmányban erre nem történik kísérlet, azonban éppen ez a rész több vonatkozásban képezheti vita tárgyát. A tanulmánynak ez a jellege az, amely engem is néhány észrevételre késztet.

Így mindjárt a tanulmány kiinduló tétele igényel bizonyos pontosítást; a szerző szerint „A társasbíróság által hozott kollektív jellegű döntés jelentősége tehát az, hogy az eredetileg *egyéni, másoktól függetlenül létrejött,* önálló véleményeket... kicserélik, s a közös kollektív döntést így alakítják ki".[3] Sőt a szerző ennél is tovább megy, amidőn megállapítja, hogy „a társasbíráskodást, mint szervezeti formát az a sok ezer éves gyakorlat során kialakult tapasztalat hozta létre, hogy... a tárgyaláson bemutatott bizonyító adatoknak több személy, az ítélkező bíróság több tagja által *önállóan történt észlelése* (kiemelés tőlem) kölcsönös ellenőrzése... kiküszöböli mindazokat a hibalehetőségeket, amelyek a bizonyító adatok egyetlen személy által történt észlelése és értékelése során esetleg felmerültek".[4]

Úgy vélem, mindkét megállapítás bizonyos mértékig korrekcióra szorul; ugyanis a társasbíráskodás során sem a bizonyító adatok „észlelése" nem „önállóan" történik, sem pedig azt követően a tanács tagjainak véleménye nem „egyéni, másoktól függetlenül, létrejött önálló vélemények", hanem a bizonyítási eljárás maga és következésképpen az ennek folytán „létrejött *egyéni* vélemények" is már eleve bizonyos mértékig az ítélő tanács, sőt a tárgyaláson résztvevő más személyek (ügyész, védő stb.) közreműködésének eredménye, közös és együttes munkája, így az észlelés is együttesen történik, ez pedig legalább is részben determinálja már „az egyéni, önálló" véleményeket is. — Persze a bizonyítékok „észlelése" minden tanácstag részéről formailag valóban önállóan történik, de azt, hogy *mit észlel,* már igen nagymértékben befolyásolhatja és befolyásolja az ítélőtanács minden tagjának munkája, a tárgyalásban való közreműködése (kérdései, indítványai stb.). Külön tanulmány tárgyát képezhetné az a kérdés, hogy a társasbírósági tanácsi döntés előkészítésében, a bizonyítási eljárás lefolytatásában, a bizonyítékok felvételénél milyen döntő szerepe és jelentősége van a tanácsvezető bírónak, aki tárgyalás vezetésével, irányításával, a vádlott és tanúk kihallgatásával alapvetően befolyásolhatja a bizonyítékok „egyéni" észlelését és közvetve és közvetlenül az „egyéni vélemények" kialakulását is, nem beszélve most az érdemi döntésben — a törvény által is biztosított — gyakran döntő szerepéről. Az elmondottak elsősorban a ténymegállapításra illetékes elsőfokú ítélőtanácsok döntésének kialakulására vonatkoznak, ahol a szakbíró tanácsvezető mellett ez idő szerint csak népi ülnökök foglalnak helyet.[5]

Az eddigiekből folyik a szerző másik megállapításának vitatható volta: nevezetesen, hogy az ítélőtanács több tagja által a bizonyítékoknak önállóan történt észlelése, ezeknek egybevetése és kölcsönös ellenőrzése... kiküszöböli mindazokat a hibalehetőségeket, amelyek a bizonyító adatok egy személy által történt észlelése és értékelése során esetleg felmerültek. Kétségtelen tény, hogy az említett hibalehetőségeket a tanácsi ítélkezés és döntés lényegesen

[1] Hozzászólás Nagy Lajosnak azonos címmel a Jogtudományi Közlöny 1970. évi 10. számában megjelent tanulmányához.

[2] Nagy Lajos: A büntetőbírói döntés pszichológiájának néhány kérdése. Állam és Jogtudomány XIII/3. sz. 456 és köv. old.

[3] Az 1. lábjegyzetben megjelölt tanulmány 524. old. 2. bekezdése.

[4] E. i. oldal és bekezdés.

[5] Ha kisebb mértékben, de ugyanez vonatkozik a fellebbezési tanácsok döntésének kialakítására is, ahol három szakbíró van: ez a téma azonban kívül esik e cikk által felvetett kérdések körén.

csökkenti és szűkíti, de ki nem *küszöbölné* még akkor sem, ha a bizonyítékok észlelése valóban teljesen egyéni, önálló módon történnék. A szerző vitatott álláspontját nyilván befolyásolja a kasszációs fellebbezési rendszernek az az alapgondolata és feltevése, hogy a ténymegállapító tanácsi munka hibalehetősége oly kicsi, hogy az elhanyagolható tényező. Valamely elv abszolutizálása, túlzottan merev alkalmazása azonban mindig tévedések forrása lehet és így van ez a jelen esetben is: a tanácsi ítélkezés és döntés *csökkenti,* de ki nem küszöböli a tényállás megállapítása és a jogi döntés hibalehetőségeit.

A tanulmány eme kiinduló tételének vitatható volta a további következtetéseknél, illetőleg megállapításaiknál is hasonló eredményre vezet. Igaz ugyan, hogy „az anyagi világnak ezek a külső hatásai... (pl. a vádlott viselkedése, a büntetőperben résztvevő hivatalos és magánszemélyek magatartása stb.) ...a bírói tanács tagjaira azok „belső feltételei" szerint más és másféleképpen hatnak".[6] Így „nyilvánvaló, hogy a bírói tanács tagjaiból a büntetőper lefolytatása során észlelt benyomások annak ellenére, hogy a hatások ugyanazok voltak és azonos időben érték a tanács minden tagját, nem azonos gondolkodási folyamatot alakítanak és nem egyforma hatást váltanak ki".[7] Egyáltalán nem „szükségszerű" — amint azt a szerző állítja —, hogy ezek a hatások... a bírói tanács egyes tagjaiban, gondolkodási folyamataiban különböző eredményekre, egymástól eltérő értékelésre vezetnek".[8] A jellemző és a rendszerinti eset nem ez, bár természetesen előfordul, de egyáltalán nem „szükségszerű". Való igaz, hogy a gondolkodás szubjektív elemei „a bírói pszihikum tisztán személyes jellegű összetevői" a tanács egyes tagjainak észlelését — de talán pontosabb fogalmazás —, elhatározását befolyásolják,[9] és a tanácsi ítélkezés és döntés korrigáló, helyesbítő, biztosító szerepe elsősorban az ilyen szubjektív elemekre alapozott döntés elhárítására vagy nagymérvű csökkentésére alkalmas és csak másodlagosan alkalmas az észlelés tárgyát képező lényegében objektív elemek nem megfelelő, a valóságtól eltérő appercipiálására.

Való igaz az is, hogy a bírói ténymegállapítás annyiban különbözik a *világ tényeinek* megismerésétől, hogy itt nem lehet szó a valóságnak a tudatban való közvetlen tükröződéséről, bár tévedések ilyenkor sem kizártak, hanem elmúlt események, történések rekonstruálásáról van szó. Mégis úgy vélem, nem helyes a bírói ténymegállapítást csak úgy felfogni, mint „a bizonyítási eljárás során szerzett információk alapján történt választás több, ellenőrzött lehetőség, hipotézis közül az egyiknek a kiválasztása, elfogadása, s a többi lehetőség kizárása".[9/a] Ez a folyamat túlzott leegyszerűsítésének látszik. Ha ez így lenne, akkor a bírói ténymegállapítás mindig csak „elfogadott feltevés, lehetőség" lenne; ezzel a bíró azonban nem érheti be; amíg több lehetőség van, addig nincs bizonyosság és nem lehet ténymegállapítás, a bizonyítási eljárást addig kell folytatni, amíg a lehető változatok *egyetlen valóban* lehetséges és elfogadható lehetőségre korlátozódnak legalább is a gondolkodás és megismerés általánosan elfogadott normái szerint. A bírói döntés, a tanácsi döntés kialakításának fő hibaforrásai, tehát általában nem annyira a bizonyítási eljárás adatainak észlelése, vagyis az egyes személyek egyéni képességeiből és a gondolkodás különböző, részben az egyéni adottságaiból, részben a műveltség, az ismeretek eltérő fokából adódó eltérések képezik, mint inkább a bizonyító adatok megtévesztő jellegéből fakadnak. Ennek részben objektív, részben szubjektív okai vannak; és pedig a tárgyi bizonyítékok körében a megtévesztés oka lehet objektív (így pl. egyes tárgyi bizonyítékok, ujjlenyomatok, a bűntett helyén talált tárgyak stb.), amennyiben a véletlen közrehatása folytán a bűntett bizonyítékaiként jelentkezhetnek, holott nem azok, ez azonban a ritkább eset; a gyakoribb, amikor szubjektív tényezők a tanúk szándékos hamis vallomása, vagy észlelések pontatlansága és ennek folytán erről adott beszámolójuk téves. Az ilyen jellegű hibaforrásokkal szemben a tanácsi ítélkezés és döntés már sokkal kevésbé nyújt garanciát és védelmet. A szerző által állított egyéni észlelésekből adódó nézetkülönbözőségek csak ott képzelhetők el, amidőn a bizonyítási eljárásban több, egymással ellentétes vagy részben ellentétes adat merül fel, ilyen esetekben azután „a perbeszédek során nyert információk" is különféleképp hathatnak a tanács tagjaira; de épp ilyenkor a hibaforrásokat — a mondott okokból — a tanácsi döntés sem képes feltétlenül és minden esetben kiküszöbölni.

A tényállást megállapító tanácsi döntés jellegét illetően a szerző azt tulajdonképpen „akaratelhatározások"-nak minősíti.[10] Ez a megállapítás azonban nem fejezi ki a ténymegállapító aktus lényegét. A bírói ténymegállapítás igaz, hogy különbözik a valóság közvetlen megismerésének folyamatától, vagyis a világban végbemenő változások tudati tükröződésétől, mégis ezzel rokon folyamat, mert a múltban végbement eseményeknek, változásoknak megismerését célozza és ezt más személyek közvetlen észlelése és a bíró saját gondolkodási tevékenysége eredménye, mégis e folyamatban döntő szerepe van, illetőleg kell, hogy legyen az objektív elemeknek, az objektív résznek: és ilyen értelemben a helyesen kialakult benső bírói meggyőződésnek.

Ezzel összefüggésben a szerző két megállapításával kell vitatkozni: az egyik, mely szerint a döntés kialakítása során (ebbe persze beletartozik a tényállás-megállapítás is), vagyis a bírói tanács tanácskozása alkalmából különös jelentősége lenne a behatások *időrendisége okából* azoknak a hatásoknak, információknak, amelyek a bírótársaktól erednek, mert ezek időrendben a legutolsók.[11] Ezzel ezért nem lehet egyet-

[6] E. i. tanulmány 524. old. 1. rész 1. bekezdése.
[7] E. i. tanulmány 525. old. 1. rész 4. bekezdése.
[8] E. i. tanulmány 525. old.
[9] Ezekkel a tanulmány csak utalásszerűen foglalkozik 525. old.
[9a] E. i. tanulmány 524. oldal 1. rész (1) bekezdés.
[10] E. i. tanulmány 524. old. 1. rész 1. bek.
[11] E. i. tanulmány 527. old. 3. rész 4. bek.

érteni, mert a jó bírói alkat, a bírói gondolkodás — ha úgy tetszik, a szocialista perjogi gondolkodás — jellemzője a bizonyító adatoknak, valamint saját gondolkodásának, következtetéseinek állandó és permanens ellenőrzése, ennélfogva idegen tőle és nem tűri az egyes behatások, információk értékelésénél az esetlegességek — mint amilyen az időrendiség is — érvényesülését és eluralkodását. A bírói döntés alapját képező benső meggyőződés kialakulása épp e sajátos bírói gondolkodásmód folytán helyesen csakis mindig a per egész menete során szerzett behatások *összefüggő és állandó* értékelésének az eredménye. A bíró a rendszeres, állandó gyakorlat által teszi gondolkodásmódját olyanná, hogy abban a szubjektív elemek, az esetlegességek szerepe a minimumra csökkenjen. Itt visszatérve a kiinduló megállapításunkhoz állítjuk azt, hogy a bírói ténymegállapítás a szó klaszszikus értelmében akaratelhatározás ugyan (hiszen már maga az ítélkezés is az), de az akaratelhatározásnak a felsoroltak által előre determinált módja, és az előre meghatározottságát a bizonyító eljárás ellenőrzött tényei és csak nagyon kis mértékben a szerző által felhozott egyéb információk határozzák meg.

E nagymértékben tárgyiasult gondolkodásmód útján alakítja ki a bíró és a bírósági tanács is azt a benső bírói meggyőződését, amelyen a tényállás is alapszik. Természetes, hogy ez a belső meggyőződés „tudati állapotot" *is jelent.* Ezzel ennyiben egyet kell érteni a szerzővel,[12] azzal azonban már nem, amelyben tagadja, hogy „a bizonyítékok mérlegelésének az alapja a belső meggyőződés" lenne.[13] Itt bizonyos pontosításra van megint szükség: a bírói *meggyőződés alapja:* a tárgyaláson megvizsgált bizonyító anyag és nem a meggyőződés alapja a bizonyítékok mérlegelésének. Hiszen meggyőződés nem alakulhat ki és nem is alakul ki a bizonyítékok mérlegelése *előtt,* hanem csak utána ennek eredményeképpen. Ez a meggyőződés azután tudati állapotot *is* jelent, de csak ilyen értelemben. A kettő közötti különbség ugyanis megítélésem szerint az, hogy a kizárólag tudati állapot egy pusztán szubjektív lelkiállapotot is jelezhet, amelynek kialakulásáról esetleg nem is lehet számot adni, és — főként — amelyért az egyén alig tehető felelőssé: ezzel szemben a bizonyítékok értékelésének eredményeként kialakult benső meggyőződés, amely végső soron ugyan szintén tudati állapot is, az előbbivel szemben feltétlenül tudatos magatartás eredménye, amelynek kialakulásáról, létrejöttének körülményeiről, gyökereiről az egyén, a bíró számot adhat és köteles is számot adni. A szerző által állított és általam most vitatott tételének okadatolása arra mutat, hogy álláspontja alig tér el az elmondottaktól, mégis úgy vélem, hogy épp e kérdésben — amely a bírói döntés sarkalatos pontja — a teljesen egyértelmű állásfoglalás mellőzhetetlen.

Ami a szerző által — a tanácskozás lefolytatása címszó alatt — elmondottakat illeti, ezekhez általánosságban még az az észrevételem, hogy túlzottan elvi szempontból ítéli meg az egész kérdéskört, a gyakorlat tapasztalatait és igényeit pedig kevéssé méltatja figyelemre. A végkövetkeztetéseivel kell kezdenem, nevezetesen azzal, hogy a tanácskozás lefolyását (a kötelezően megtanácskozandó kérdések előírása, azok megvitatásának sorrendje stb.) részletesebben kellene jogszabályi szinten rendezni.[14] E kérdéssel kapcsolatos minden jogszabályi kötöttség, szigorú formák előírása rendkívüli módon lassítaná, nehezítené az ítélkezést, anélkül, hogy az ítélkezési munka minőségét javítaná. Nem beszélek most arról, hogy az ilyen előírások betartásának ellenőrzése és biztosítása, mellőzhetetlenné tenné részletes tanácskozási jegyzőkönyv készítését minden ügyben.[15]

A fentebb már kifejtettük, hogy a bizonyítási eljárás lényegében kollektív munka és így az észlelések, a benyomások, a bírákat érő hatások is azonosak. Ebből következik, hogy a formához nem kötött, közvetlen légkörű tanácskozás az esetek igen nagy részében a tényállás és bűnösség kérdésében az egyhangúság megállapításával kezdődik, a vita, a vélemények eltérése rendszerint a büntetés mértéke körül fordul elő, amikor is a tanácsvezető egyeztetésének sikertelensége esetén kerül sor a formális szavazásra. Ez a gyakorlat. Az egész kérdéssel kapcsolatban nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a tényállást megállapító bírói tanácsok — a szerző tanulmányából kitűnően elsősorban ezekre gondol okfejtése során — nálunk két népi ülnökből és egy szakbíróból, a tanácsvezetőből áll. Ez az összetétel a tanácskozás rendjét bizonyos mértékig determinálja éspedig a mai jogszabályi rendezés kötetlen, vagy legalább is nem kazuisztikus szabályozásának irányában.

A népi ülnök a tárgyalás kollektív munkájának — amelyben rendkívül fontos és döntő szerepe van a tanácsvezető bírónak a bizonyítási eljárás irányításával és részleteinek meghatározásával — eredményeként kialakult benyomások alatt kerül a tanácskozási szobába: ez a benyomás kezdetben döntően egy kérdésben nyer csak formát: bűnös-e a vádlott, elkövette-e a terhére rótt cselekményt (ebben persze bentfoglaltatik a ténymegállapítás problematikája is) vagy sem? A ténymegállapítás részleteinek megvitatására rendszerint csak akkor kerül sor, ha az ülnökökben „az elkövette-e", „bűnös-e" kérdésben kételyek merülnek fel, vagy ha a tanácsvezető bíró nem tartja a bizonyítás eredményeit kielégítőnek; a tényállás *részleteinek* megbeszélésére csak ilyenkor van szükség. Ez egyébként általában a kizárólag szakbírákból álló tanácsokban is így történik. Ezt a gyakorlatot nem lenne célszerű, de alig lehetne is kazuisztikusabb jogszabályi rendezéssel megváltoztatni, mert ez egyrészt az ökonomikus pervezetés kívánalma, másrészt az elsőfokú ítélőtanácsok személyi összetétele alakította így ki.

Helyesen utal a szerző tanulmánya több helyen is a bírói tanács

[12] A 2. sz. lábjegyzetben idézett tanulmány 475. old. 3. bek.
[13] E. i. tanulmány u. a. bekezdése.
[14] Az 1. sz. lábjegyzet szerinti tanulmány 529. old. 2. és 527. old. 2. bek.
[15] A fogalmazó teendőinek lényeges szaporítása létszámemelést igényelne, nem beszélve arról, ha a fellebbezési tanácsokban is minden esetben hasonló előírások lennének érvényben.

tagjai felkészültségének, személyiségüknek, fiziológiai, biológiai, fizikai környezeti hatásoknak és persze nem utolsó sorban általános műveltségük fokának és élettapasztalatának a döntésben való fontosságára.[16] Az elmondottakra utalva úgy vélem, hogy a szerző a bírói tanács tagjainak személyiségükből folyó eltérő egyéniségüket, főleg a tanács tagjainak tisztán szubjektív jellegű, vagy kizárólag ilyen motívumokból fakadó egyéni állásfoglalásaikat kissé túl értékeli, persze épp ily hiba lenne e hatások lebecsülése is.

Visszatérve már most az ülnökökből és szakbíróból álló tanácsok tanácskozásának kérdésére, a jól felkészült (politikailag és szakmailag képzett, kellő élettapasztalattal és emberismerettel rendelkező) tanácsvezető, az ilyen egészben vagy túlnyomórészt szubjektív motívumokból fakadó, esetlegesen téves ülnöki állásfoglalásokkal szemben a megfelelő, tárgyi érvekkel általában nehézség nélkül helyes irányba viheti és viszi a tanácskozást. Azokban az esetekben azonban, ahol bizonyos objektív tényezők hatnak közre a nem megfelelő állásfoglalás, vélemény kialakulásában (ilyen lehet a törvények, jogszabályok nemismerése, bizonyos kérdések tényállásának túlzottan bonyolult volta stb.), vagy ahol bizonyos *részkérdésekben* e tényezők kizárják vagy rendkívüli módon megnehezítik a helyes vélemény, állásfoglalás létrejöttét, ott csak a tanácskozásvezetés rendkívüli tapintata, nagyfokú rugalmassága, a bonyolult kérdéseknek, átfogóbb csak fővonalakban való megbeszélése, más szóval a tanácsvezető ügyessége, rátermettsége segíthet. Ilyen kérdések lehetnek: éles jogi disztinkciók kérdésében való határozás, ilyen jellegű minősítési kérdések, bonyolultabb hatásköri kérdések stb. Ezekben a kérdésekben való döntést a bűnösség kérdésével összekapcsolva lehet csak megvitatni (bűnös-e lopásban, vagy sikkasztásban stb.) anélkül, hogy ezen túlmenően a bonyolultabb minősítési kérdések részletesebb taglalásába belemennének (a lopás és sikkasztás határesetei: birtokában volt-e a dolog vagy sem, van-e elvétel stb.). A gyakorlat azt mutatja, hogy ha ilyen kérdéseket fel is vetünk, az ülnökök — nagyon is érthetően — erre azt válaszolják, hogy e kérdésben a tanácsvezető a szakember, az ő meglátása a döntő. Ezt a szemléletet nem is lehet rosszallani, az ülnökbíráskodás lényege a tényállásban, bűnösség kérdésében és büntetés mértékében való ülnöki közreműködés. Csakis így kerülhetők el az esküdtszék intézményével kapcsolatban — ahol ez az intézmény van meghonosítva — a múltban és ma is jelentkező szinte leküzdhetetlen nehézségek és az ebből adódó gyakori téves döntések.

Mindezeket azért volt szükséges előrebocsátani, mert az élő gyakorlat, egy intézmény működésének gyakorlati tapasztalatai figyelmen kívül hagyásával, vagy ezek ellenére minden elméleti elképzelés, bármilyen tetszetős is az, nem életképes. Az elmélet próbája a gyakorlat elve a felvetett kérdésekben is érvényes. A tanácskozás és szavazás mainál részletesebb jogszabályi rendezése, a megtárgyalandó kérdések taxatív felsorolása stb. semmit sem javíthat az ítélkezés színvonalán, de — az írásbeliség esetleges növelésével — a bürokráciát, bürokratikus kötöttségeket eredményez. Ilyen előírások jogszabályba foglalása esetén valóban elengedhetetlen követelmény lenne a népi ülnökkel szemben is — amint erre a szerző utal is —[17] az alapvető jogi fogalmak, a vonatkozó bírói gyakorlat, jogpolitikai célkitűzések stb. ismerete. Úgy vélem azonban, hogy ez megvalósíthatatlan, de erre nincs is szükség. Az ülnök általában évente egy hónapig vesz részt az ítélkezésben. A jogi alapfogalmak és a vonatkozó egyéb ismeretek elsajátítása ennek az időnek többszöröse alatt sem lenne elvégezhető: nem beszélve arról, hogy nagyon is vitatható, hogy az ülnök részére „mely alapfogalmak" a lényegesek.[18]

A tanácskozás és szavazás problémakörével összefüggésben a szerzőnek még két megállapításával, illetőleg javaslatával szeretnék vitába szállni:

Az első szerint az lenne a helyes, ha azt a bírót, aki a vádlott felmentésére szavazott, fel kellene menteni a további, a büntetéskiszabással kapcsolatos kérdéseket illető szavazási kötelezettség alól, illetőleg ilyenkor a favor defensionis elvének megfelelően szavazatát a vádlottra legkedvezőbb szavazatokhoz kellene számolni. Az ellentétes rendelkezés — vagyis hatályos jogunk rendelkezései is — nincs összhangban a bírói függetlenséggel.

A megállapítás első részével nem lehet egyetérteni, mert ez nem számol a bírói gondolkodás, psziché sajátosságával, a másik része pedig helytelenül értelmezi a bírói függetlenséget.

Az állandó ítélkezési munka alakítja, formálja a bíró gondolkodását olyanná, hogy állásfoglalásában nemcsak a logikusat keresse mindig, hanem az objektivitásra, a tárgyilagosságra való törekvés annyira meghatározója e gondolkodásnak, hogy természetessé válik számára, hogyha történetesen a bűnösség kérdésében álláspontját nem is fogadják el, a büntetéskiszabás kérdésében is előítélet, elfogultság nélkül foglalhasson állást; ez adott esetben azt is jelenti, hogy a felmentésre való előző szavazata egyáltalán nem gátolja őt, hogy a konkrét bűnösségi körülményeknek, alanyi és tárgyi enyhítő és súlyosbító körülményeknek megfelelően javasoljon büntetést, amely nem lesz szükségképpen a legenyhébb büntetés. Éppen az lenne ellentétes a bírói függetlenséggel, ha a vádlott felmentésére szavazó bírónak nem lenne beleszólása, szavazati joga a büntetéskiszabással kapcsolatban. A bírói függetlenség nem jelenti és nem is jelentheti tanácsi ítélkezés keretében a saját vélemény abszolutizálását a többi bírótárs véleményének eltérése esetén az elzárkózás lehetőségét. A tanácsi

[16] E. i. tanulmány 524. old. 2. bekezdése, 525. old. 1. és 3. bekezdése 527. old. 2. bekezdése, 528. old. 3. bekezdése stb.

[17] Lásd a 2. sz. lábjegyzetben hivatkozott tanulmány 468. old. 2. bek. és 472. old. 2. bekezdését.

[18] A büntető és polgári jogban szereplő „valódi" alapfogalmakra: jogos védelem, végszükség, birtok, tulajdon stb. az ítélkezés során mint vitás kérdések egy szakbíró életében, gyakorlatában is nagyon ritkán fordulnak elő: a „nehéz" kérdések a tanácskozás és szavazás során éppen nem az alapfogalmak körében merülnek fel.

ítélkezésben az ítélethozatal minden mozzanata kollektív munka eredménye és helytelen lenne az ebből szükségképpen folyó közös felelősségből vagy annak egy részéből a tanács egy tagját kizárni, vagy mentesíteni.

Ezzel nem azt kívánom mondani, hogy a tanácstag formailag is felelős lenne olyan döntésért, vagy a döntés, a határozat olyan részéért, amely állásfoglalásával, véleményével ellentétes és amelyre nézve különvéleményt nyújtott be, kétségtelen azonban, hogy a felelősség e része alól is csak akkor mentesül, ha a helyes állásfoglalás kialakításáért és érvényre juttatásáért mindent megtett. A bírói tanács határozataiért való felelősség kérdése meghaladja a tárgyalt téma körét, azt a szerző is csak érinti és helyesen utal arra, hogy kívánatos lenne annak elméleti feldolgozása.

Ezt a kérdést tehát bővebben itt nem is kívánjuk tárgyalni, mégis befejezésképpen ezzel szorosan összefüggő a szerző által tanulmányában ismételten is felvetett kérdéssel azonban igen, amely a tanács, a bíróság tagjainak egymásra gyakorolt befolyásáról szól és azt tilosnak és helytelennek minősíti. Mint mondja „*A tanácskozás sorrendjére* (kiemelés tőlem) vonatkozó tételesjogi szabályok esetleg meghatározzák azt, hogy a saját álláspontot a tanácsnak melyik tagja közölje először. A jogszabályi rendezés célja megakadályozni azt, hogy a tanács tagjai *végleges* véleményük kialakításában egymást befolyásolják. Tehát saját álláspontját esetleg másnak az álláspontja befolyásolja.[19] Megállapítására vonatkozóan észrevételem kettős: sem a magyar jogban, sem általában a szocialista és európai büntető eljárásokban a *tanácskozás* sorrendjére nincsen kötelező szabály, legalább is nem olyan, amelyre a szerző utal. A tanácskozás sorrendje általában azt jelenti, hogy a kérdéseket milyen sorrendben kell vita alá bocsátani, arra is lehet — és helyenként van is jogszabályi rendelkezés, főként ahol esküdtszéki ítélkezés van —, hogy a kérdéseket a tanács vezetője milyen bevezető, összefoglaló után bocsássa vitára és szavazásra; maga a tanácskozás azonban hatályos jogunk szerint kötetlen és csak a *szavazásra* nézve van jogunkban és általában másutt is az a hivatkozott szabály, hogy a szavazás sorrendje mi legyen, hogy a fiatalabb bíró az idősebbet megelőzően szavaz.[20] Elképzelhető lenne természetesen olyan jogszabályi rendezés is, amely a tanácskozás sorrendjét, vagyis az azon vitára bocsátandó kérdéseket és ezek egymásutánját szabályozza, sőt még az is, hogy a *tanácskozáson a véleménynyilvánítás* sorrendje is kötött és meghatározott legyen. De az ezt követő valódi tanácskozást, vitát, megbeszélést már semmiképpen sem lehet megkötni. Így ha a szerző ilyen szabályozásra gondol, úgy ezzel sem lehetne — de nem is kívánatos — kizárni, hogy a tanács tagjai egymást *végleges* álláspontjuk kialakítása előtt meg ne győzzék, ha úgy tetszik, ne befolyásolhassák egymást. Ezzel elérkeztem a szerző megállapításához kapcsolódó másik észrevételemhez. — Semmiféle eljárásjognak nem volt és nem lehet célja, hogy a tanácsi bíráskodás során, a tanácskozás folyamán a tanács tagjai *végleges véleményük* kialakításában egymást ne befolyásolják. Ha csak a rosszértelemben vett befolyásolásra nem gondolunk, vagyis nem az érvekkel, meggyőzéssel való ráhatásra, hanem a tekintélynyelv érvényesülésére, vagy esetleg az ennél is rosszabb egyéb eszközökkel (fenyegetés, ígérgetés stb.) való befolyásolásra. De nyilván a szerző sem erre a befolyásolásra gondolt — hiszen ez rendszerint úgyis bűntett, vagy legalábbis fegyelmi vétség —, hanem mindennemű ráhatásra. Ezzel pedig semmiképpen nem lehet egyetérteni. A tanácskozás rendjének és a véleménynyilvánítás sorrendjének megállapítása, ha ilyen jogszabályi rendezésre sor is kerül, vagy ahol ilyen már van — mindig csak azt a célt szolgálja, hogy ne a *végleges* állásfoglalásból zárja ki a többi tanácstag részéről a befolyásolást, hanem csak arra, hogy ilyen befolyásolást *már eleve*, vagyis az álláspontok *közlése előtt* zárja ki. Egyébként ez csak egyik, és talán nem is legdöntőbb indoka a fiatalabb bíró kötelező, sorrendben első véleménynyilvánításának, szavazásának, ennél talán fontosabb annak didaktikai jelentősége. A szabad véleménynyilvánítást biztosító garanciális rendelkezés mellett tehát a bíróképző szempontok is indokai e törvényi rendelkezésnek.[21]

A tanácsi ítélkezésben a *végleges* döntés kialakulása előtt tehát a tanácstagok véleményükkel, észrevételeikkel természetesen befolyásolják „egymás állásfoglalását": hisz ez a tanácsi ítélkezés értelme és előnye, amit nem lehet és nem is szabad jogszabályi előírásokkal kizárni.

Végül nem tudok egyetérteni a szerzőnek azzal az álláspontjával, hogy a tanácsi ítélkezés során esetleg benyújtott különvélemény kezelésének mai előírt formája, nevezetesen, hogy azt zárt borítékban kell az ítélethez, illetve a jegyzőkönyvhöz csatolni, a nyilvánosság követelményének megtörését jelentené.[22] A különvélemény lényegében a tanácskozás részanyaga, épp ezért helyenként a különvéleményt a tanácskozásról felvett jegyzőkönyvbe kell foglalni és azt lezárt borítékba helyezni. A tanácskozás maga, ennek lefolyása — a tanácsi ítélkezés során — mindig és mindenütt titkos és az is volt. Még sem állítja senki, maga a szerző sem, hogy ez a nyilvánosság megtörését jelenti; már pedig a különvélemény a tanácskozás egy része, így nyilvánossá tétele éppen a tanácskozás titkossága elvét sértené és törné meg. Ezzel az állásponttal még azt sem lehet szembeszegezni, hogy a nyilvánosan kihirdetett ítélet is a tanácskozás anyaga, mert ez csak annak végső eredménye: létrejöttének tanácskozási mozzanatai épp úgy titkosak, mint a különvélemény.

*

[19] Az 1. alatt lábjegyzetben idézett tanulmány 527. old. 2. bekezdés. A fenti kiemelés az idézetben tőlem való. Hasonlóan foglal állást 529. old. 2. bekezdés, 531. old. 2. bekezdés stb.

[20] Be. 93. § (1) és (2) bekezdés.

[21] Lásd erre nézve: A büntető eljárás kommentárja. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 1967. I. kötet 413—414. oldalon a Be. 93. §-hoz fűzött kommentárt, amelynek megállapításai is erre utalnak.

[22] E. i. tanulmány 532. oldal 3. bekezdése.

Nagy Lajos idézett mindkét tanulmánya nemcsak tárgyánál fogva, de tudományos színvonalára is figyelemmel a szakkörökben általános érdeklődésre tart számot. A felvetett kérdések, a tanácsi ítélkezés során létrejövő döntések objektív és szubjektív elemeinek feltárása és elméleti megvilágítása, a különböző álláspontok és nézetek szembeállítása és kritikai értékelése termékeny és a gyakorlat szempontjából rendkívül hasznos viták anyaga és elindítója lehet. Ez a vita semmit sem von le a tanulmányok értékéből, csak annak jele, hogy e tanulmányok nemcsak elméleti, de gyakorlati igényt is kielégítenek.

Horgosi György

Az officialitás elve és a Pp.

I.

A jogalkalmazás — az általánosan elfogadott felfogás szerint — a jogszabálynak, mint általánosan kötelező magatartási szabálynak érvényre juttatása egyes esetekben, egyedi esetekre.[1] A jogalkalmazás tágabb értelemben állami szervek (kivételesen társadalmi szervezetek) tevékenysége, szűkebb értelemben pedig a szorosan vett bírósági tevékenység, más szóval: az igazságszolgáltatás. Amikor igazságszolgáltatásról beszélünk, a büntető és a polgári eljárás során kifejtett bírósági funkcióra gondolunk.[2]

A szocialista igazságszolgáltatás általános feladatait az Alkotmány és a bírósági szervezeti törvény határozza meg [1949. évi XX. tv. 41. § (1) bek., 1954. évi II. tv. 2. §]. E rendelkezésekből kitűnik, hogy a szocialista törvénykezésnek két fő területe van: a büntető és a polgári eljárás. A jogalkalmazási tevékenység közvetlen feladata az egyedi ügy rendezése, általános feladata ennek elérése folytán a jogszabályok általános érvényesülésének biztosítása. Nem elhanyagolható, de adott esetben figyelmen kívül hagyható feladat az állampolgárok nevelése a jogszabályok betartására és a szocialista együttélés szabályainak megtartására.

A bíróság elé kerülő ügyben a jogalkalmazói tevékenység helyes lebonyolításának elsődleges feltétele a tényállás megállapítása, mégpedig azoknak a formáknak és alakiságoknak a keretében, amelyeket az adott pervitára a törvény meghatároz (1962. évi 8. tvr. — Be. — 1952. évi III. tv. — Pp.). A tényállás megállapítása mellett a jogszabály helyes értelmezése és alkalmazása ugyancsak elengedhetetlen feltétel, hiszen az egyedi jogvita igazságos eldöntéséhez, vagyis a határozat meghozatalához az alkalmazandó jogszabály kimerítő ismerete szükséges. A szocialista törvényesség megvalósítása az anyagi jogszabályok érvényesülését és az eljárás törvényes rendjének betartását jelenti. Mivel az igazságszolgáltatásnak két fő formája alakult ki, ezért a bíróság elé került vitákban büntető, illetőleg polgári és a polgári joggal összefüggő más jogágak alkalmazására kerül sor, tehát az anyagi jogszabály érvényesül meghatározott eljárási keretben. Lezártnak tekinthetjük azt a vitát, amelynek eredményeként az anyagi jogot, mint tartalmat, az eljárási jogot, mint formát fogjuk fel, s az egység ilyen módon jelentkezik.[3]

II.

A büntető és a polgári per célja egyaránt igazságos döntés hozatala és ezáltal a szocialista törvényesség biztosítása. Ahhoz, hogy ez megvalósulhasson, a bíróságnak igaz tényeket, a valóságnak megfelelő tényállást kell megállapítania. A tényállás megállapítása bizonyítás útján történik. A bizonyítás lényegében megismerés. A megismerésre, mint gondolkodásbeli folyamatra azok az általános törvényszerűségek vonatkoznak, amelyekkel a marxista ismeretelmélet foglalkozik. Eszerint kizárólag az ember képes arra, hogy a tudatától függetlenül létező tárgyi valóságot a tudatában hűen visszatükrözze. Az ember tehát rendelkezik azzal a képességgel, hogy a valóságnak megfelelő tényeket megismerje. A megismerés eredménye az igazság, ami nem más, mint az objektív valóság hű visszatükröződése az ember tudatában. A marxista filozófia szerint az igazságnak két megjelenési formája van, az abszolút és a relatív igazság. Ezek — az egész és a rész viszonyához hasonlóan — dialektikus egységet alkotnak.[4] Korábban az irodalomban hosszas vita folyt arról, hogy van-e lehetőség a konkrét bírósági vitában a tényeknek abszolút igazság jellegével való megállapítására.[5] A vita résztvevői arra a helyes elhatározásra jutottak, hogy a múltbeli tények megállapítása az abszolút igazság jellegével bírhat. Tehát nincsen elvi akadálya annak, hogy akár büntető, akár polgári perben a tényállás olyan módon kerüljön megállapításra, ahogyan az korábban a valóságban megtörtént. Minden valamirevaló döntésnek, különösen a szocialista bírósági eljárásnak elengedhetetlen feltétele, hogy a jogalkalmazó szerv olyan tényállást állapítson meg, amely valóban lezajlott. Ha a tények felderítése, tisztázása helyes volt, a jogszabály megfelelő alkalmazásával a bírói döntés megfelel a szocialista törvényességnek.

Az igazságszolgáltatás két formájának különbözőségét az anyagi jogszabályok adják meg. A lényegesnek mutatkozó különbözőségek ellenére a jogalkalmazáshoz szükséges elengedhetetlen feltétel az eljárási jogokat szorosan összekapcsolja, s ez pedig az igazság kiderítésére irányuló törekvés.

---

[1] Szabó Imre: A szocialista jog. Bp. 1963. 300. és köv. old.

[2] Névai—Szilbereky: Polgári eljárásjog. Bp. 1968. 23. old.

[3] Csiky Ottó: Az abszolút igazság és a polgári per tényállásának megállapítása. MJ. 1962. 11. sz.

[4] A. Schaff: A marxista—leninista igazságelmélet néhány problémája. Bp. 1955. 77—81., 122—127., 149—158., 170—180., 199—209. old.

Földesi Tamás: A marxista filozófia bizonyításelméletének alapjai. Bp. 1967. 196—202., 215—232. old.

Rudas László: Materialista világnézet. Bp. 1950. 273—286. old.

[5] Hartai László: Az igazság fogalmának értelmezése a polgári ítélkezésben. MJ. 1960. 6. sz.

Hámori Vilmos: Az igazság és megállapítása a polgári perben. MJ. 1961. 11. sz.

Révai Tibor: Az igazság megállapítása a polgári perben. MJ. 1963. 4. sz.

Hartai László: Az abszolút igazság és a Pp. MJ. 1962. 9. sz.

Hámori Vilmos: A tényállás megállapításának bizonyossága a polgári perben. MJ. 1963. 3. sz.

M. A. Gurvics: Az objektív igazság elve a szovjet polgári eljárásban. KJC 1965. 1. sz.

Ádám György: Az igazság érvényesülése a büntető eljárásban. Jogtud. Közl. 1967. 10—11. sz.

Hatályos eljárási törvényeink az alapelvek között sorolják fel az igazság érvényesülésének igényét. Az eljáró hatóságoknak alapvető kötelességük az anyagi igazság feltárása és ezt minden módon meg kell kísérelni. A törvényalkotó számolt azzal, hogy a legkörültekintőbb eljárás sem vezet sikerre, mert bizonyítási nehézségek az igazság kiderítését megakadályozhatják. Ezért ennek jogkövetkezményeit a megfelelő helyen le is vonja (felmentés, kereset elutasítása).

Évszázados vita folyt arról, hogy a büntető és a polgári eljárás között van-e alapvető eltérés, vagyis a polgári per a másikkal szemben alkalmas-e az igazság kiderítésére. A burzsoá perjogászok többsége azt az álláspontot foglalja el, hogy nem alkalmas. A burzsoá polgári eljárási törvények, mint pl. az 1911. évi I. tv. célul sem tűzték ki ennek elérését, s e törvények magyarázata, fejtegetése során a szerzők azt a következtetést vonták le, hogy a polgári perben nem is lehet, de nem is szükséges az anyagi igazságot kideríteni, s a bíróságnak meg kell elégednie a felek által szolgáltatott igazsággal, a „formális igazsággal". Ez a szemlélet sajátságos módon ma is felbukkan és a helyes álláspont kialakításában zavart okoz.

III.

Ismeretes, hogy a Be. officialitás elvén áll, vagyis nem kívánja meg az érdekeltek feljelentését a büntető eljárás megindításához. Az officialitás lényege, hogy a büntető eljárás lefolytatása — a törvényben meghatározott kivételektől eltekintve — ne a sértettek akaratnyilvánításától, hanem az erre hivatott szervek hivatalos kötelességéből fakadó büntető eljárási jogi cselekményeitől függjön. A bírósági perszakban ez azt jelenti, hogy az objektív igazság érdekében a bíróság nincs kötve az eljárásban résztvevők indítványaihoz, s aktív közreműködésre van kötelezve. A bírói aktivitás az objektív igazság felderítését és megállapítását segíti, a döntés érdekét szolgálja.[6]

[6] Be. 6. §, Pp. 3., 6. §

Ennek indokát nem nehéz megadni. A bűncselekmények az egész társadalomra veszélyt jelentenek, a társadalom érdekeit sértik. A társadalom büntetőjogi igényét külön hatósági szervek érvényesítik. Ezek a szervek az eljárást hivatalból (ex offo) indítják meg és folytatják le. Ezt fejezi ki az officialitás elve, amely abban áll, hogy a büntető eljárás lebonyolítása állami szervek kötelessége, amelyek azt az egész társadalom érdekében törvényi jogosultságok alapján végzik anélkül, hogy abban az érdekeltek (sértettek) akaratnyilvánításához kötve lennének. Az officialitás alapelvét nem sérti az, hogy a hivatalból való eljárás alól a törvény kivételeket ismer.[7]

A polgári eljárásban ez az elv nem tekinthető ennyire egyértelműnek és elméletileg kidolgozottnak. Amíg mindenki számára érthető, hogy a bűncselekmények megakadályozása, a társadalom védelme érdekében indokolt az eljárást hivatalból lefolytatni, addig számos problémát vet fel az a kérdés, hogy az officialitás a polgári eljárásban hogyan jelentkezik és milyen összefüggésben van a rendelkezési elvvel.

IV.

A Pp. 4. §-a kimondja, hogy a bíróság a felek által előterjesztett kérelmekhez és jognyilatkozatokhoz általában kötve van. E § lényege abban van, hogy a felek szabadon rendelkeznek perbevitt anyagi jogaikkal és a védelmükhöz szükséges eljárási eszközökkel. A burzsoá perjog rendelkezési elve nem egyéb, mint megnyilvánulása annak a szemléletnek, amely „az akaraturalom", „a magánautonómia" elvben jut kifejezésre.[8] A bíróság számára a tényállás megállapításánál, vagyis a leglényegesebb mozzanatnál passzivitást szánja, hiszen a felek kérelmeitől, indítványaitól teszi függővé az igazság kiderítését. A szocialista felfogás ezzel ellentétes és a bíróság számára előírja az olyan mértékű aktív közreműködést, amely alkalmas az anyagi igazság feltárására. A szocialista rendelkezési elvben az egyén jogai és törvényileg védett érdekei egységbe olvadnak a társadalom, az állam érdekeivel és az objektív igazság megállapításának követelményével.[9]

Nem célunk a rendelkezési elv kapcsán kialakult legfontosabb intézmények (keresetindítás, fellebbezés, keresettől elállás stb.) bírálata, mert a perbevitt anyagi jogokkal való szabadon rendelkezés jelenlegi megoldása a gyakorlatban helyesnek bizonyult, különösen figyelemmel arra, hogy a Pp. egyes rendelkezéseiben a feleken túlmenően másoknak is lehetőséget adott eljárás kezdeményezésére, fellebbezésre stb. [Pp. 2. § (2) bek., 2/A. § stb.] Az officialitás elvének olyan módon való kiterjesztése, mint ahogy azt a büntető eljárásnál láttuk, a polgári perben nem mutatkozik szükségesnek. A polgári és az azzal rokon jogviszonyok jellege, természete eltér a büntető jogviszonytól, az előbbi nem teszi feltétlenül szükségessé a hatósági eljárást, hiszen a felek peren kívül is megegyezhetnek, vitáikat újabb jogviszony létesítésével rendezhetik stb. A rendelkezési elvnek további szűkítése és az officialitás elvének vázolt kiterjesztése tehát nem volna indokolt.

V.

A témához való közelítést szolgálja annak vizsgálata, hogy a jelenlegi helyzet hogyan alakult ki. A kiegyezés utáni 1868. évi LIV. tv. a kötött bizonyítás elvén állott és nem kell különösen hangsúlyozni, hogy mennyire alkalmatlan volt az anyagi igazság kiderítésére. Nem sokkal hatálybalépése után megindult a folyamat az új törvény megalkotására és ezt hosszas elméleti vita előzte meg. Ebben az időben Németországban hasonló kodifikációs munka folyt és ennek kapcsán két tábor ala-

[7] A büntető eljárás kommentárja. Bp. 1967. I. köt. 24., 40—42. old.

[8] Jancsó György: A magyar Pp. rendszeres kézikönyve. Bp. 1912. I. köt. 350—353. old.
Magyary Géza—Nizsalovszky Endre: Magyar polgári perjog. Bp. 1939. 228—232. old.

[9] Hámori Vilmos: A rendelkezési elv és megvalósítása a szocialista polgári perben. Jogtud. Közl. 1967. 3—4. sz.
Névai László: A bírói pervezetés a magyar polgári eljárásjogban. Jogtud. Közl. 1962. 10. sz.

kult ki, az egyik szerint a polgári perben az anyagi igazságot érvényre kell juttatni és ennek törvényi biztosítékát is adni kell, mások viszont ezt ellenezték. Az előbbiekhez tartozott Hellwig és nálunk Magyary, az utóbbiakhoz Wach és Plósz. Hazánkban a politikai küzdelmek a törvény elkészítését lassították és a Pp. (1911. évi I. tv.) csak hosszas, több évtizedes előkészítés után született meg. Számos vonatkozásban magán viselte a kompromisszumok jegyeit, az alapelvek között az igazság kiderítését nem sorolta fel és kellő biztosítékát sem szolgáltatta ennek. Feltétlenül hangsúlyozni kell azonban, hogy hiányosságai, hibái ellenére a maga korában e törvény lényeges előrelépést jelentett.

Az 1952. évi III. törvény — az azóta több módosítást megért Pp. — felhasználta azokat a bevált intézményeket, rendelkezéseket, amelyek a megváltozott körülmények között is hasznosaknak bizonyultak, többet korszerűsített és a társadalmi fejlődés hatására új intézményeket honosított meg. Ha röviden kívánjuk az elérni kívánt célt megjelölni, akkor ez csak az anyagi igazság kiderítésére irányuló törekvés lehet. Ezt a Pp. alapelvei közé sorolta és számos rendelkezésével igyekezett érvényrejuttatását biztosítani. Az 1. §-ában kinyilvánítja, hogy a jogviták eldöntése az igazság alapján biztosítandó. Ez azt is jelenti, hogy az igazságos döntésnek a helyes tényállás megállapítása elengedhetetlen feltétele, tehát a törvény valamennyi alapelvének és rendelkezésének célja az anyagi igazság megállapítása, más szóval a tényállás helyes megállapítása. Ha a rendelkezési elvet és az officialitás elvét bővebben kívánjuk tanulmányozni, akkor elsősorban azt kell hangsúlyozni, hogy a legfontosabb alapelvnek, az igazság kiderítésére irányuló törekvésnek kell ezeket az elveket alávetni.

Már a régi Pp. bizonyos vonatkozásban szűkítette a rendelkezési jogot, további korlátozást a Pp. vezetett be. Ezekkel az intézkedésekkel összhangot kívánt teremteni azokkal a kívánalmakkal, amelyeket a szocialista igazságszolgáltatás el kíván érni. A rendelkezési elv csak abban a körben érvényesülhet, amely nem áll ellentétben a szocialista társadalom és mások érdekeivel. Ma már szóba sem jöhet az a szemlélet, amely a magánérdeket minden más érdek fölé helyezi és ezáltal kizárja annak lehetőségét, hogy a bíróság a felek akarata ellenére az igazságot kiderítse. A Pp. jelenlegi szövegéből csupán a jelentősebbekre utalunk, amelyek a rendelkezési jogot megnyirbálták. [2. § (2) bek., 2/A. §, 4. § stb.]

A rendelkezési elvet jogszabályok is korlátozták,[10] sőt a bírói gyakorlat a helyes döntés érdekében egyes jogviszonyok elbírálásánál a felek kérelmeiben való kötöttséget áttörte, s ezáltal is szűkítette a rendelkezési elvet.[11]

Az officialitás elve a rendelkezési elvvel szemben áll. Ennek ellenkezőjét felesleges lenne bizonygatni. Viszont a Pp. jelenlegi megoldásából arra lehet következtetni, hogy egymás mellett, esetleg a rendelkezési jog további szűkítésével és az officialitásnak további hangsúlyozásával még inkább biztosítani lehet a polgári perben az igazság kiderítését. Az tapasztalható, hogy a polgári perben a hivatalbóli intézkedések elméleti megalapozásától általában idegenkednek. Még ma is él bizonyos vonatkozásban az a szemlélet, hogy a perben a felek indítványoznak, terjesztenek elő kérelmet, bizonyítanak és így a hivatalbóli eljárás háttérben marad. Véleményünk szerint ez nem helyénvaló. A Pp. 3. § (2) bekezdésében hangsúlyozza, hogy a bíróság hivatalból gondoskodik a pereknek alapos és egyben gyors tárgyalásáról. A következő §-ban pedig meghatározza, hogy a felek nyilatkozatai, kérelmei mennyire kötik a bíróságot tevékenységében. E rendelkezések egybevetéséből azt lehet megállapítani, hogy a bíróság eljárása a polgári perekben hivatalból történik és a rendelkezési elv csak ott érvényesül, ahol maga a törvény ezt kimondja. Egyébként pedig a bíróság hivatalból gondoskodik arról, hogy a per a helyes kerékvágásban haladjon előre és felesleges intézkedések ne történhessenek.

A Pp. több §-ában használja „a hivatalból" kifejezést és ebből látszólag az következtethető, hogy kizárólag ezekben az esetekben kívánja a bíróság részére a hivatalbóli eljárást megengedni. Ez azonban semmiféleképpen nem így van. Ezeknél a rendelkezéseknél a jelenlegi szóhasználat ha nem is felesleges, de nem feltétlenül szükséges. Elsősorban az igazságszolgáltatásban közreműködő személyeknek ad vezérfonalat ahhoz, hogy tudják, a felek indítványai, kérelmei nélkül is megvan a lehetősége a bíróságnak bizonyos intézkedésekre. A Pp. 3. § (2) bekezdésében foglalt alapelv és azon rendelkezések között, ahol „a hivatalból" kifejezést használja, az ellentmondás tehát csak látszólagos, hiszen a bírói eljárás a felek kérelmeitől, indítványaitól csak ott van megkötve, ahol a törvény ezt kifejezetten megmondja. Ez a kötöttség viszont szükséges és nem volna helyénvaló a rendelkezési jogot teljesen megszüntetni, s a büntető eljáráshoz hasonlóan a nyomozati elvet érvényre juttatni. A polgári perben a felek a perbe vitt jogok jogosultjai, illetőleg kötelezettjei, a döntés reájuk vonatkozik és az eljárással felmerülő költségeket is döntőrészben maguk viselik. Annak ellenére, hogy az officialitás elvének kihangsúlyozása szükséges, a jelenlegi gyakorlaton jelentős változtatásra nincs szükség.

Hegyvári Sándor

[10] 4/1961. IM. sz. r., 1960. évi 11. tvr. 32. §

[11] PK. 10., 44., 97. állásfoglalások stb.

A humanitárius nemzetközi jog megerősítésének és továbbfejlesztésének kérdései

1971. május 24. és június 12. között Genfben, a nemzetközi konferenciák városában szakértői értekezlet tárgyalta a humanitárius nemzetközi jog időszerű kérdéseit. *Humanitárius jog* — ez a kifejezés némi magyarázatot igényel, mert jóllehet használata már meglehetősen széles körben elterjedt, szabályainak köre és azok rendszerbeli elhelyezése mégsem tekinthető teljes mértékben tisztázottnak. Azokról a *nemzetközi közjogi* jellegű szabályokról van szó, amelyek az emberi élet és egészség, valamint — az Alapokmány szavai szerint — „az emberi sze-

mélyiség méltósága és értéke" védelmét szolgálják fegyveres konfliktusok esetén. A humanitárius jog része tehát például az az 1868-as szentpétervári deklarációba foglalt szabály, mely tiltja 400 gm-nál könnyebb robbanólövedékek használatát, vagy — hogy újabb példára is hivatkozzunk — az 1949-es genfi egyezmények. A humanitárius jog tehát szorosan kapcsolódik egyrészt az emberi jogok problémaköréhez, az emberi jogok tiszteletben tartását biztosító jogszabályokhoz, másrészt pedig a jus in bello anyagához, vagyis a hadviselés szabályaihoz.

A hagyományos felfogás a humanitárius jog normáit minden bizonnyal egyszerűen a hadijog körébe sorolta volna, hiszen még nem is olyan régen általánosan elfogadott volt a nemzetközi jognak háború és a béke jogára való felosztása. A hadviselés szabályai, a békés kapcsolatokra vonatkozó normákkal egyenrangú részei voltak e jog rendszerének. A háborúindítás jogának eltörlése azonban ebben a vonatkozásban is döntő változást eredményezett. Háború kirobbantása, fegyveres agresszió elkövetése ma már nemzetközi bűncselekménynek minősül, áldozata, a megtámadott állam viszont jogos önvédelmet fejt ki — a hadviselő felek jogi helyzete tehát döntő módon és mértékben különbözik egymástól. Ennek ellenére a hadviselés szabályai mégis egyformán vonatkoznak a megtámadottra és a megtámadóra. Ez a szembeszökő ellentmondás már maga is indokolta volna a hadijog rendszerének felülvizsgálatát, kibővítését pedig az a körülmény, hogy számos új fegyver és hadviselési mód alakult ki, amelyekre a régi szabályok nem voltak automatikusan alkalmazhatók. A legégetőbbnek tartott probléma azonban a második világháború szörnyű tapasztalatai alapján a háború áldozatai védelmének megerősítése volt, a sebesültek, a betegek, a hadifoglyok és az ellenséges katonai megszállásnak alávetett polgári lakosság helyzetének újbóli szabályozása. Erről szóltak a Genfben 1949. augusztus 12-én aláírt egyezmények, amelyeket ma is a humanitárius jog legjelentősebb alkotásainak kell tekinteni.

Az 1949-es négy genfi egyezmény természetesen nem oldhatott meg minden idetartozó kérdést, amelyek sajnálatos módon újra meg újra égető, sürgősen megoldandó problémákká váltak.

Más a háborúindítás jogának eltörlése és ismét más a háború teljes kiküszöbölése a nemzetközi életből. A tilalom — sajnos, a legutóbbi 25 év tapasztalatai ezt elég adattal bizonyítják — nem jelenti egyúttal azt, hogy a tiltott cselekmény ténylegesen ne fordulna elő. 1945 óta a világ különböző pontjain kirobbant fegyveres konfliktusok pusztításai, a lakosság szenvedései egyaránt amellett szólnak, hogy szükség van a nemzetközi jog által nyújtható védelem erősítésére. Nem a hadviselés jogi szabályozásáról van azonban szó, nem arról, hogy egy nemzetközi deliktum elkövetésének módját részleteiben újból rendeznék, — hanem azoknak a normáknak a megerősítéséről és továbbfejlesztéséről, amelyek a háború által fenyegetett humánum, az ember és az általa hordozott morális értékek fokozott megóvását szolgálják. *Megerősíteni* — vagyis megismételni újból — a hajdan más körülmények között elfogadott és ma már nem kielégítő módon megszövegezett, de alapvetően humanitárius tartalmú alapelveket, ugyanakkor pedig *továbbfejleszteni* ezeket, azaz új speciális szabályokat alkotni olyan helyzetekre és fegyverekre, amelyek a múltban még ismeretlenek voltak. A hadviselés szabályai a múltban is általában a hadműveletekkel együtt járó kegyetlenkedések, felesleges pusztítások csökkentését, korlátok közé szorítását szolgálták, de más tartalmú, a háborúindítás jogát elismerő szabályok közé ágyazódtak, és meg kellett alkudniok az úgynevezett katonai szükséggel, a várható katonai előnyök szempontjaival. Ma arról van szó, hogy a humanitárius jellegű szabályok nagyobb súlyt nyerve, az egész emberiség érdekében végleg fölébe kerekedjenek a katonai meggondolásoknak. Ezt a törekvést és ezt a megváltozott szempontot jelzi az új elnevezés, a humanitárius jog.

A humanitárius jog tartalma azonban nem merül ki ebben a törekvésben és a kép teljességéhez még egy további szempont említése is szükséges. A hagyományos nemzetközi jog kizárólag az államok egymás közti érintkezésének szabályozását tekintette a maga feladatának. A második világháború után azonban ezen a téren is változott a helyzet. Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya értelmében az államok arra kötelezték magukat, hogy közös erőfeszítéssel, nemzetközi együttműködés útján olyan feladatok megoldására is törekszenek, amelyek nem államközi jellegűek, mint például az általános jólét emelése, gazdasági, társadalmi és kulturális előrehaladás és az emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletben tartásának előmozdítása. A humanitárius jog éppen ezért szorosan kapcsolódik ehhez a koncepcióhoz — azt is mondhatnánk —, szabályainak lényege az emberi jogok tiszteletben tartása olyan viszonyok között, amikor azokat a legtöbb veszély fenyegeti. Nemcsak a háborúindítás tekintetében kialakult új jogi álláspontot jelzi tehát, hanem a közvetve a nemzetközi jogi szabályozás körébe vont emberi kapcsolatokat is. Így és ezért kerültek felvetésre olyan elgondolások, amelyek a nemzetközi konfliktusok mellett nemzetközi jelleggel nem bíró belső konfliktusok, polgárháborúk esetén alkalmazásra kerülő szabályok kidolgozására irányultak.

E feladatok megoldása természetesen nem egyszerű és az erre irányuló javaslatok nem minden esetben egyértelműen pozitívak, hiszen ezekre egy gazdasági-társadalmi és politikai tekintetben egyaránt alapvetően megosztott világban kerül sor, amelyben a haladás és a reakció erői éles harcot vívnak egymással. Több ízben lehettünk tanúi humanitárius szempontok ürügyén a belügyekbe való beavatkozásnak, belső viszályok szítására irányuló kísérleteknek. Ezek is azt jelzik, a humanitárius jog továbbfejlesztése olyan problémakör, mely sokoldalú mérlegelést, beható elemzést, hosszú és kitartó erőfeszítéseket igényel.

Az elmúlt évek során nemzetközi szervezetek valóban több ízben foglalkoztak a humanitárius jog megerősítésének, fejlesztésének kérdésével. Ebben a vonatko-

zásban különösen a Vöröskereszt 1965. évi bécsi és az 1969. évi isztambuli konferenciáinak, valamint az Emberi Jogok 1968. évi teheráni konferenciájának állásfoglalásai érdemelnek említést. Ez utóbbi — többek között — kimondotta, hogy „a béke az emberi jogok teljes tiszteletben tartásának első előfeltétele, s hogy a háború e jogok tagadása". Az Egyesült Nemzetek közgyűlése XXIII. ülésszakán egyhangúlag elfogadott 2444. sz. határozatával felkérte a főtitkárt, hogy a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságával és más nemzetközi szervezetekkel karöltve tanulmányozza, a) milyen lépéseket lehetne tenni a humanitárius nemzetközi egyezmények és szabályok hatékonyabb alkalmazásának biztosítására a fegyveres konfliktusok során és b) szükség van-e kiegészítő humanitárius nemzetközi megállapodásokra, vagy a meglevő egyezmények módosítására a polgári lakosság, a hadifoglyok és a konbantánsok védelme érdekében a fegyveres konfliktusok során, valamint bizonyos hadviselési módok és eszközök eltiltására, illetőleg korlátozására.

E megbízás alapján a főtitkár elkészítette A/7720. (1969. nov. 20.) sz. jelentését, majd miután a közgyűlés 2597. (XXIV.) sz. határozatával a kérdés tanulmányozásának folytatására szólította fel, újabb jelentést készített, mely A/8052. (1970. szept. 18.) jelzést viseli.

A két szorosan összetartozó jelentés megállapításaiból kirajzolódtak a humanitárius jog legfontosabb mai problémái. Ezek röviden a következők: előmozdítani minél nagyobb számú állam csatlakozását a már meglevő egyezményekhez, rendelkezéseiket pedig minél szélesebb körben ismertetni és népszerűsíteni, biztosítékaik rendszerét hatékonyabbá kell tenni. A humanitárius jog fejlesztésére irányuló törekvések nem értelmezhetők úgy, mintha bármiben is gyengítenék a fegyveres erőszakkal való fenyegetés, vagy az erőszak alkalmazásának tilalmát. Az 1949-es genfi egyezmények módosítása nem kívánatos, néhány hiányosságukat azonban ki kell küszöbölni és értelmezésük egységét biztosítani. Fokozni kell a polgári lakosság védelmét a hadicselekményekből adódó veszélyekkel szemben, ki kell terjeszteni a nemzetközi jogi szabályozást a gerilla hadviselésre, valamint meg kell vizsgálni a nem nemzetközi jellegű konfliktusok során alkalmazandó szabályok kérdéseit is.

A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága, mely a humanitárius jellegű nemzetközi jogszabályok kidolgozásának előmozdítását mindenkor egyik legfontosabb feladatának tekintette, a főtitkári jelentésben foglalt kérdések vonatkozásában gazdag dokumentációs anyagra épülő tervezeteket készített, ezek megvitatása érdekében pedig 1971. március 1. és 6. között Hágában megrendezte számos ország vöröskeresztes társaságai szakértőinek értekezletét. A Nemzetközi Bizottság elnöke, M. Naville, az értekezleten elmondott beszédében hangsúlyozta, hogy nem az 1949-es genfi egyezmények revíziójáról van szó — ezt a gondolatot egyébként feleslegesnek, sőt veszélyesnek minősítette — hanem azok kiegészítéséről. Olyan az 1949-es egyezményekhez kapcsolódó kiegészítő, illetőleg értelmező jegyzőkönyveket kell kidolgozni, amelyek majd lehetővé tennék a fegyveres konfliktusok áldozatainak az eddigieknél hatékonyabb védelmét.

A hágai értekezlet napirendjén az alábbi kérdések szerepeltek: *1.* a sebesültek és betegek védelme (két kiegészítő jegyzőkönyvtervezet alapján); *2.* a humanitárius jog alkalmazásának megerősítése érdekében teendő intézkedések; *3.* a polgári lakosság védelme; *4.* a nem nemzetközi jellegű konfliktusok áldozatainak védelme; *5.* a gerilla hadviseléssel kapcsolatos humanitárius problémák.

A megbeszélések során kitűnt, hogy míg a sebesültek és betegek védelmére vonatkozó jegyzőkönyvek rendelkezéseinek vonatkozásában az álláspontok igen közel állnak egymáshoz, annyira, hogy az első napirendi pont kapcsán tulajdonképpen szövegezési vita folyt, addig a nem nemzetközi jellegű konfliktusok szabályozása tekintetében vagy pl. a gerilla hadviselés megítélését illetően alapvető, mélyreható véleményeltérések adódtak, amelyek azt is jelezték, hogy ezek vonatkozásában a nemzetközi jogi szabályozás feltételei még távolról sem érlelődtek meg.

A hágai értekezlet voltaképpen azt a célt szolgálta, hogy a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága a nemzeti társaságok szakértőinek nézetei alapján jobban megismerje a humanitárius jog megerősítésével és továbbfejlesztésével kapcsolatos álláspontokat és ezek figyelembevételével eredményesebben folytathassa a maga előkészítő tevékenységét, s így a genfi kormányszakértői konferencia megrendezését is.

A genfi konferencián 40 állam kormányának szakértői vettek részt — közel 200-an — és képviseltette magát az ENSZ főtitkára is annak jeleként, hogy a közgyűlés határozataiban kifejezett óhajnak megfelelően igen nagy jelentőséget tulajdonít a megvitatásra kerülő kérdéseknek. Természetesen a kormányszakértői konferencia is csupán egy — habár magasabb szintet jelentő — állomása volt a humanitárius jog továbbfejlesztésére irányuló erőfeszítések folyamatának. Meg kellett vitatnia a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága által előterjesztett javaslatokat, hogy ennek alapján lemérhetővé váljon, mely kérdések vonatkozásában nyílik reális lehetőség újabb nemzetközi megállapodások — az 1949-es genfi egyezményekhez kapcsolódó jegyzőkönyvek — végleges kidolgozására, aláírására hivatott diplomáciai konferencia eredményes megrendezésére.

A kormányszakértői konferencia általános vitával kezdődött, amelynek során már kirajzolódtak a főbb álláspontok körvonalai. A szocialista államok kormányainak szakértői hangsúlyozták, hogy mindenekelőtt az 1949-es egyezmények rendelkezéseinek pontos megtartására van szükség és a rendelkezések megsértőinek szigorú felelősségre vonására. Ugyanakkor elismerték, hogy helyes lehet bizonyos kiegészítő rendelkezések kidolgozása, amelyek a nemzetközi jogi védelmet hatékonyabbá teszik, mely védelmet feltétlenül ki kell terjeszteni a nemzeti felszabadító háborúk harcosaira is. Több nyugati ország a nemzetközi és a nem nemzetközi jellegű konfliktusokra vonatkozó egységes szabályok gondolatát szorgalmazták — kevés sikerrel —, míg az ame-

rikaiak észrevehetően húzódoztak a humanitárius jellegű jogszabályok megerősítésének és fejlesztésének gondolatától, tudva, hogy ennek megvalósítása megnehezítené katonai beavatkozásaikat és azok még szigorúbb elítélését vonná maga után. Szándékaikat azonban nyíltan nem fejezhették ki és ezért arra szorítkoztak, hogy az előterjesztett javaslatokat bírálják amiért — állítólag — nem számolnak eléggé a realitásokkal, a modern hadviselés követelményeivel stb. A vietnami háború — még akkor is ha kifejezetten nem utaltak rá — mindenkor jelen volt a genfi konferencia tanácskozásain, hiszen a delegációk többsége elsősorban azért tartotta szükségesnek a humanitárius jogszabályok megerősítését, hogy a vietnami háború szörnyűségei ne ismétlődhessenek meg.

A konferencia az általános vitát követően négy bizottságot szervezett. Ezek az alábbi kérdéscsoportokat vitatták meg:
1. a betegek és sebesültek védelme; *2.* a nem nemzetközi fegyveres kofliktusok áldozatainak védelme és a gerilla hadviselésben alkalmazandó szabályok; *3.* a polgári lakosság védelme az ellenségeskedésekből származó veszélyek ellen és a kombattánsok magatartásának szabályai; *4.* a jelenlegi hatályos jog fokozott megtartására szolgáló intézkedések.

A bizottságok közül — amint ez várható volt — legeredményesebben az első működött, mely a már Hágában is megvitatott két egyezménytervezet szövegét tárgyalta meg és hajtott végre azokon további módosításokat. Az első jegyzőkönyv az elgondolások szerint az 1949-es IV. egyezményhez kapcsolódna, mely a polgári lakosság háború idején való védelméről szól, a második pedig az 1949-es genfi egyezmények „közös", harmadik cikkéhez. Ez a cikk a nem nemzetközi jellegű fegyveres konfliktusok esetén alkalmazandó minimális szabályokat tartalmazza. A két jegyzőkönyv tervezete számos pontban kiegészíti, illetőleg pontosabbá teszi a sebesültek és betegek védelmét pl. a sebesültek és betegek szállítását szolgáló járművek, a gyógyítással foglalkozó személyek köre vonatkozásában. Ennek során számos érdekes technikai probléma is merül fel, amelyeknek tisztázására azonban egészen speciális ismeretekkel rendelkező szakértők bevonására lett volna szükség.

A második bizottság munkájának nehézségeit az okozta, hogy azok az országok, amelyeknek belső fegyveres konfliktusokkal kell számolniok, vajmi kevés hajlandóságot mutattak arra, hogy az ezekben résztvevő személyekkel szemben tanúsítandó bánásmódot nemzetközi jogszabályokban rögzítsék. A jogi szabályozás nehézségeit fokozza az a körülmény, hogy nincs a nem nemzetközi konfliktusoknak objektív ismérveken alapuló pontos meghatározása és a kizárólagos belügyként kezelendő belső zavargások és a hagyományos értelemben vett polgárháború közötti határok meglehetősen elmosódottak. Ugyanakkor viszont számos állam szakértői — közöttük a szocialista delegátusok is — határozottan állást foglaltak amellett, hogy a genfi egyezményekben biztosított jogokat a nemzeti felszabadító háborúkban részt vevő szabadságharcosok számára biztosítani kell. E háborúk nem tekinthetők belső konfliktusoknak, hanem nemzetközi jellegűek. A tárgyalások során megalakított szövegező bizottság hosszas viták után kidolgozott ugyan egy meghatározás-tervezetet, mely azonban aligha képes az ellentétes vélemények és szempontok áthidalására. Ami pedig a gerilla-hadviselés kérdéseit illeti, ezen a területen lényegében csak az egymással homlokegyenest ellenkező álláspontokat konstatálhatta a II. bizottság.

A III. bizottság számára meglehetősen zsúfolt napirendet állítottak össze. A következő kérdésekkel kellett foglalkoznia: *1.* a polgári lakosság védelme; *2.* a polgári védelmi szervezet helyzete; *3.* veszélyes feladatokat ellátó újságírók védelme, és végül *4.* a kombattánsok magatartása. A kérdések jelentősége erősen különböző volt és a bizottság — helyesen — a rendelkezésére álló idő legnagyobb részét a legfontosabb probléma — a polgári lakosság védelme — megvitatásának szentelte.

Általános volt az a vélemény, hogy az 1949. évi IV-es genfi egyezmény megfelelő védelmet nyújt a megszálló hatóság esetleges önkényével szemben, de nem védelmezi kellőképpen a polgári lakosságot a hadműveletekből származó veszélyektől. Az előterjesztett vitaanyag nem tartalmazott kidolgozott jegyzőkönyvtervezetet, csupán annak „bizonyos elemeit", következésképp a tanácskozások is az alapelvek meghatározásáról szóltak. A problémakör áttekintését megnehezítette, hogy egyidejűleg tárgyalták a polgári lakosságnak nemzetközi és nem nemzetközi jellegű fegyveres konfliktusok esetén való védelmét. A felszólalók többsége mindenesetre a kettő különválasztását tartotta helyesnek.

Az elhangzott álláspontok a polgári és a nem polgári elem (objektumok, célpontok) közötti, még a hágai egyezményeken alapuló megkülönböztetés fenntartásának fontosságát hangsúlyozták annak érdekében, hogy a polgári lakosságot a létfeltételeik biztosítását szolgáló létesítményekkel, berendezésekkel együtt minél hatékonyabb védelemben részesítsék. Ez természetesen az ún. terrorbombázások, egyes övezetek megkülönböztetés nélküli támadásának elítélését és megtiltását jelenti az ún. lombtalanítással és a gazdasági háború egyéb módszereivel — kiéheztetés stb. — együtt. Mindenekelőtt a polgári lakosság egésze részesítendő védelemben, ez azonban nem teszi feleslegessé egyes kategóriák, pl. gyermekek, nők, különleges védelmét. Az ENSZ főtitkára képviselőjének szorgalmazása ellenére az ún. biztonsági zónák létesítésének gondolatát a szakértők általában tartózkodással fogadták. Ilyenek létesítése béke idején indokolatlan, háborús viszonyok között pedig nehezen valósítható meg.

A vita végén a svéd delegáció vezetője négy küldöttséggel közösen, új tervezetet terjesztett elő, mely előző javaslatokra és a vitában elhangzott szempontokra épült. A tervezet igen progresszív szemléletről tanúskodik, a szocialista országok álláspontjához is közel áll, érdemi megvitatására azonban időhiány miatt nem került sor.

A bizottság nem foglalkozott érdemben a tömegpusztító fegyverek kérdésével sem, mivel ez a proble-

ma a Leszerelési Bizottság napirendjén szerepelt, de többen hivatkoztak azok alkalmazásának nemzetközi jogellenes voltára.

A polgári védelmi szervezetek helyzetének kérdéseit igen röviden tárgyalta a bizottság és a francia delegáció erőfeszítései ellenére az újságírók védelmére vonatkozó tervezet is viszonylag hűvös fogadtatásra talált, amelynek kapcsán számos delegátus fontos kérdések tisztázatlanságára mutatott rá, mint amilyen pl. az újságíró igazolványait kiállító nemzetközi szerv összetétele, hatásköre stb. A kombattánsok magatartására vonatkozó szabályok körében a hadicsel és a perfidia megkülönböztetése, az egyenruhák és a hadijelvények használatának szabályozása került megvitatásra anélkül, hogy ezek vonalán egyetértés alakult volna ki.

Jellemző, hogy a konferencia után az amerikai delegáció vezetője igen kedvezőtlenül nyilatkozott a III. bizottság munkájáról, mivel a szocialista, de a nem szocialista felszólalások többségéből is igen határozottan kirajzolódott az amerikai stratégiai koncepciók és — anélkül, hogy kifejezetten utaltak volna rá — vietnami hadviselésük elítélése.

A IV. bizottság a hatályos nemzetközi jogi normák hatékonyabb alkalmazását célzó intézkedéseket vitatta meg. Foglalkozott a hatályos jogszabályok megtartásának rendszeres ellenőrzésével és a büntetőjogi szankciók kérdésével, amelyek e jogszabályok fontos garanciái, és ezzel kapcsolatban a bűntettesek kiadatásának problémájával. A megtorlás — a represszália — a jelenlegi nemzetközi jog rendszeréből aligha küszöbölhető ki, de teljes egyetértés mutatkozott abban a tekintetben, hogy az alapvető humanitárius nemzetközi jogszabályokat megtorlás címén sem lehet figyelmen kívül hagyni. Végül egy munkacsoport javaslatokat dolgozott ki egy, a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága által az 1949-es egyezmények részes államaihoz kiküldendő kérdőívre vonatkozóan, mely az egyezmények megtartásának felügyeletével és ennek gyakorlati megvalósításával kapcsolatos.

Ennyiben összegezhetjük a humanitárius jog megerősítésének és fejlesztésének mai időszerű kérdéseit és a megoldásuk érdekében tett eddigi erőfeszítéseket. Magyar részről nagy fontosságot tulajdonítanak az ezzel kapcsolatos problémáknak, delegációnk tevékenyen részt vett a konferencia vitáiban és több szövegezési javaslatot terjesztett elő. A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága a tárgyalások során több ízben kifejezett óhajnak megfelelően 1972 tavaszán újabb kormányszakértői konferencia megrendezését vette tervbe, amelyre az államok szélesebb körét kívánják meghívni és a konferencia időtartamát is — e kérdések alaposabb megvitatása érdekében — hosszabbra tervezi. Reméljük, ez a konferencia is közelebb visz minket az óhajtott cél eléréséhez, a fegyveres kofliktusok áldozatainak hatékonyabb nemzetközi jogi védelméhez. *Herczegh Géza*

JOGIRODALOM

Új könyvek

A gazdasági mechanizmus jogszabályainak gyűjteménye. 4. [kötet] Főszerk. *Korom* Mihály—*Gál* Tivadar. Összeáll. *Farkas* Károly—*Szép* György.

Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1971. 1307 p.

A gyűjtemény folytatása az 1967—1969. években ugyanilyen címen megjelent munka 1—3. kötetének és az 1968. dec. 31—1971. márc. 31. között közzétett anyagot tartalmazza. A most megjelent kötet a jogszabályokat a bevált szerkezeti tagozásban közli (korábbiakat csak akkor, ha a változások nagyobb száma vagy terjedelme indokolja az egységes szerkezetben való közzétételt) s megfelelő jegyzetanyaggal mutat rá a jogszabályok közötti összefüggésekre. Nemcsak ennek a kötetnek, hanem az egész gyűjteménynek gyakorlati használhatóságát biztosítja, hogy a mostani, 4. kötet címjegyzéke mellett — közli az 1—3. kötetek címjegyzékét és változásainak mutatóját, valamint az 1—4. kötetek számmutatóját és tárgymutatóját.

Szabó Imre: A jogelmélet alapjai. Bp. Akadémiai Kiadó, 1971. **308 p.**

A jogelmélet általános, fő kérdéseit a marxizmus elmélete alapján tárgyaló monográfia szerzőnek azt a következtetését bizonyítja be, hogy a jog lényegének társadalmisága folytán a marxista jogelmélet a jog társadalomelmélete, a jog szociológiája. Az eddigi megközelítési módokat és irányokat összegező jogelméleti szintézis tehát a társadalmiság uralkodó voltának jellege alapján történik. A műben tárgyalt három fő kérdéscsoport (társadalmi viszonyok és jogviszonyok, a jog és az állam és a jogtudat) a szerző álláspontja szerint a jogelmélet olyan alapvető kérdéseit jelenti, amelyeknek megválaszolása a maga összességében egy egész jogelméletet tesz ki, és így a mű — feltételezve, hogy a jogelméletnek van egy különös része is—, a marxista jogelmélet általános részének tekinthető.

A társadalmi viszonyok-jogviszonyok c. első részben a tulajdoni viszonyokat, az állampolgári viszonyokat, az eljárási viszonyokat, és a jog társadalmiságát vizsgálja. A jog és az állam c. második rész a jogalkotás, jogalkalmazás és a jogkövetés kérdései mellett a jog állami jellegével összefüggő kérdéseket tárgyalja. A jogtudat című harmadik rész pedig a társadalmi tudat és a jogtudat viszonyát, a jogtudat összetevőit, a jog és jogtudat kapcsolatait, végül a társadalmi viszonyok és jogviszonyok, valamint a tudatformák és a jogtudat kapcsolatait elemzi. A külföldi olvasót orosz és angol nyelvű tartalomjegyzék tájékoztatja.

Török Lajos: Az állami ellenőrzés szocialista rendszere.

Bp. Közd. és Jogi Kiadó, 1971. 311 p.

A hazánkban végbemenő decentralizáció folyamata és a vele párosuló önállósulás továbbra is fokozza az ellenőrzésnek, a tervszerű és tudományos államépítés egyik hathatós eszközének a fontosságát. A munka a hatékony ellenőrzési mechanizmus kiépítésének elméleti kérdéseit dolgozza fel. A monográfia két részből áll. Az első részben az ellenőrzés fogalmát és alapvető típusait tárgyalja, különös figyelemmel az ellenőrzésnek a szervezéstudománnyal, valamint a szocialista állam- és jogtudományokkal való kapcsolataira. A továbbiakban ez a rész az ellenőrzés főbb típusait (társadalmi és az állami ellenőrzés) vizsgálja. A második rész az állami ellenőrzés fő területeit (bírósági, ügyészi, államhatalmi-képviseleti, államigazgatási szervek ellenőrzési tevékenysége, a szocialista központi állami ellenőrzés fejlődésének fő vonásai) tárgyalja. A munkát név- és tárgymutató egészíti ki, az idegen nyelvű olvasót orosz, német és francia nyelvű tartalmi kivonat tájékoztatja.

Vermes Miklós: A kriminológia alapkérdései.

Bp. Akadémiai Kiadó, 1971. 216 p.

[Bibliogr. 205—210.]

A munka a társadalomtudományok több ágának bevonásával 6 nagy fejezetben tárgyalja a bűnözés társadalmi vonatkozásaival kapcsolatos kérdéseket. A bevezető 1. fejezetben a kriminológia kialakulásának folyamatát mutatja be, a társadalomtudományok általános fejlődésének keretében. A 2. fejezet a kriminológia tárgyával kapcsolatos kérdéseket vizsgálja, külön-külön elemezve a bűnözésnek, mint tömegjelenségnek és mint egyedi jelenségnek kérdéseit. A 3. fejezet az okság kriminológiai kérdéseit tárgyalja, a 4. fejezet pedig a kriminológia helyét vizsgálja a tudományok rendszerében. Itt tárgyalja a kriminológia és a büntetőjogtudomány, a kriminalisztika, a pönológia és a bűnmegelőzés érintkező, illetőleg határterületeit is. Az 5. fejezetben a kriminológia büntetőpolitikai vonatkozásait vizsgálja, majd a befejező 6. fejezetben a kriminológia módszertani kérdéseivel kapcsolatos elemzéssel fejezi be a munkát. A monográfiát részletes név- és tárgymutató egészíti ki, a rendkívül részletes irodalmi jegyzék mellett.

Hajdú Lajos: Az első 1795-ös magyar büntető kódex-tervezet.

Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1971. 550 p.

[Bibliogr. 15—19.]

A monográfia II. József nagyszabású reformterveinek egyik eredménye: az 1795-ös büntetőjogi kódex-tervezet előkészítő munkálatainak, valamint azok végső eredményének létrejöttét, tartalmát és jelentőségét, a magyar büntetőjog fejlődésében elfoglalt helyét vizsgálja. Nagy érdeme, hogy a kodifikációs viták egész anyagát — eddig fel nem tárt, levéltári kutatások alapján is — kifejlődésében mutatja be, az egymással szembenálló nézetek elemzésével. A bevezető részben a kódex-tervezet kidolgozásának történeti előzményeit, a 2. fejezetben a törvénykönyv alapelveit, a 3. fejezetben az eljárási szabályokat, a 4. fejezetben pedig az anyagi büntetőjogi rendelkezéseket tárgyalja. A záró fejezet a kódex-tervezet további sorsával foglalkozik, értékeli annak jelentőségét a magyar büntetőjog fejlődésének folyamán. A függelékben a kódex-tervezet magyar nyelvű szövegét közli. Részletes tárgymutatója megkönnyíti a munka kezelését, a külföldi olvasót német és olasz tartalmi kivonat tájékoztatja.

Molnár József: Galeribűnözés.

Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1971. 551 p.

[Bibliogr. 531—540.]

/Az Országos Kriminológiai és Kriminalisztikai Intézet tudományos kiadványai./

A munka tudományosan megalapozott, empirikus kutatások eredményei alapján vizsgálja meg a fiatalkorú bűnöző galerik problémáit. A kutatás öt lépcsőben, öt év alatt, az Intézet tudományos munkatervének keretein belül valósult meg. A hazai vonatkozásban úttörő monográfia bevezetésében a kriminológiai kutatás alapkérdéseivel (szociológiai, pszichológiai oldalával, egyéb melléktudományokhoz való kapcsolataival stb.) foglalkozik, ezt követően a fiatalkorúak bűnözővé válásának folyamatával kapcsolatos kérdéseket foglalja össze. Az empirikus kutatások bemutatása előtt a fiatalkorú csoportos bűnözés hazai és külföldi irodalmáról ad összefoglalást, s ezt követi a munka egyik legfontosabb része: az 56 fővárosi galeriről gyűjtött adatok bemutatása és értékelése. A főbb kérdéscsoportokat (a galeri megalakulásának tényezői, a galeri szervezete és működése, a galeri által elkövetett bűntettek, a galeritagok reszocializálásának lehetőségei, nevelési kérdések stb.) részleteikben is elemezve, a munkát a társadalmi prevenció megszervezésével kapcsolatos kezdeményezésekről szóló fejezet, és a kutatások eredményeit összefoglaló rész fejezi be. A monográfiát — az irodalommutató mellett — névmutató egészíti ki. A külföldi olvasót a munka tartalmáról francia, angol, német és orosz nyelvű rövid kivonat tájékoztatja.

Tanácstörvény. Az 1971. évi I. törvény és végrehajtási rendelkezései. Összeáll. *Fonyó* Gyula.

Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1971. 266 p.

A kis jogszabálygyűjtemények c. sorozatban megjelent munka a tanácstörvény szövege mellett közli a miniszteri indokolást, valamint a törvény végrehajtásáról szóló 11/1971. III. sl. Korm. sz. rendeletet.

Vargyai Gyula: Katonai közigazgatás és kormányzói jogkör. 1919—1921.

Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1971. 375 p.

A munka eredeti célkitűzése a kormányzói jogkör keletkezésének kutatása volt. Ez szükségessé tette azonban a katonai körök szerepének vizsgálatát az ellenforradalmi állam létrejöttének folyamatában. A monográfia az államtörténeti szempontokat nem csupán a jogszabályok szintjén, hanem konkrét aktusok alapján is vizsgálja, igen részletes levéltári kutatás alapján. A munka két nagy fejezetre tago-

zódik: az elsőben a katonai közigazgatás és az ellenforradalmi állam létrejöttének körülményeit, a másodikban a kormányzói jogkör megalkotásának — az 1920. évi I. t. cz.-nek — történetét mutatja be. Az idegen nyelvű olvasónak a munka tartalmáról orosz, német és francia nyelvű összefoglalás ad tájékoztatást.

A népi ülnökök részvétele a bírói ítélkezésben.

Bp. MTA KESZ Soksz. 195 p. /Társadalom és jog 2./

A kiadvány több intézmény közös tevékenységének az eredménye. A népi ülnököknek a bírósági ítélkezésben való részvételével kapcsolatos vizsgálatot az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete kezdeményezte, a vonatkozó adatfelvétel megszervezésében és lebonyolításában az Igazságügyi Minisztérium működött közre, az adatfeldolgozás és az elemzés szakában pedig az MTA Szociológiai Kutató Intézete kapcsolódott be a munkába. A munkát *Kulcsár* Kálmánnak: A népi ülnöki részvétel vizsgálata, valamint *Rácz* Attilának: A népi ülnöki intézmény és fejlesztésének elvi-gyakorlati kérdései a szocialista országokban c. tanulmányai vezetik be. Ezt követően a kiadvány közli az adatgyűjtés céljaira felhasznált kérdőíveket (a bíráskodásban résztvevő népi ülnökhöz intézett általános kérdések, a tárgyaláson és a tanácskozáson való részvétel kérdései ,véleménykutató kérdőív a bírák körében az ülnöki tevékenységre vonatkozóan), valamint az adatgyűjtés eredményeit a fenti csoportosításban — illetőleg egyes kérdésekben még további (budapesti-vidéki) bontásban — összehasonlító táblázatokat.

Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta juridica et politica. Tomus 18.

Szeged, Hungária ny. 1971.

Fasc. 2. *Martonyi* János: Az államigazgatási aktusok indokolása. 24 p.

Fasc. 3. *Tóth* Lajos: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti szociális ellátás jogi szabályozásának elméleti kérdései. 20 p.

Fasc. 4. *Papp* Ignác: Az állampolgári és az államszervezet viszonyának szociológiai megközelítéséhez. 103 p.

Fasc. 5. *Antalffy* György: Über die staats- und rechtstheorischen Grundlagen der Organisation der Macht. 105 p.

Takáts Endre: Ipari formatervezés. Ipari mintaoldalom.

Bp. OMDK [házi soksz.] 1971. 175 p.

Az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ gondozásában megjelenő: Műszaki fejlődési áttekintések c. sorozatban közzétett munka a műszaki fejlődés legfontosabb eredményeiről és tartós tendenciáról közöl információkat a gazdaságirányító szervek, vállalatok és egyéb intézmények számára. A munka az első részben közölt alapvető ismeretek (műszaki ipari formatervezés, a formatervezés és műszaki tervezés közötti kapcsolatok stb.) után a második részében az ipari termékek külalakjának jogi oltalmával kapcsolatos kérdéseket (ipari mintaoltalom, szerzőjogi oltalom az ipari formatervezéssel kapcsolatban, nemzetközi egyezmények az ipari mintaoltalommal kapcsolatban) tárgyalja.

Költségvetési szervek számlakerete. II.

Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1971. 255 p.

A Pénzügyminisztérium hivatalos kiadványaként megjelent munka a bruttó rendszerben gazdálkodó költségvetési szervek számlakeretét tartalmazza.

Vállalati munkásellátási kézikönyv. Szerk. *Darvas* László.

Bp. Táncsics Kiadó, 1971. 236 p.

Az ismeretterjesztő jellegű munka a munkásellátásra vonatkozó általános tennivalók után az üzemi étkeztetésre, a gyermekintézményekre, a munkásszállásokra, a lakásépítésre és lakásellátásra, utazási kedvezményekre, a lakosságnak nyújtott szolgáltatásokra, a tüzelőhitel-akciókra és a társadalmi ellenőrzésre vonatkozó ismereteket foglalja össze, különös figyelemmel a gazdaságirányítás reformját követő időszakra. A befejező rész a szakszervezetek szervezeti kérdéseit ismerteti.

Belkereskedelmi számlakeret.

Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1971. 484 p.

A Pénzügyminisztérium hivatalos kiadványa az állami belkereskedelmi vállalatok, általános fogyasztási és értékesítési szövetkezetek, valamint a belkereskedelmi ágazatba sorolt szövetkezeti vállalatok és társulások részére.

Scserdin, N. I.: A gazdasági kibernetika alapjai.

Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1971. 118 p.
[Bibliogr. 117—118.]

Ismeretterjesztő munka, a gazdasági irányítással kapcsolatos kibernetikai ismeretekről (a gazdasági kibernetika tárgya, az irányítás lényege, a visszacsatolás, információ, a kibernetikai modellezés stb.).

Kolosi Tamás: A társadalmi struktúra marxista elméletéhez.

Bp. Statisztikai Kiadó, 1971. 115 p.
[Bibliogr. 111—114.]

A Társadalomtudományi Intézet gondozásában megjelent munka fejezetei: Marx osztályelmélete, Elmélet és gyakorlat, A szocializmusba való átmenet társadalmi szerkezete.

Arató Endre: Egykorú demokratikus nézetek az 1848—1949. évi magyarországi forradalomról és ellenforradalomról.

Bp. Kossuth Kiadó, 1971. 137 p.

Az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének gondozásában megjelent munka adalék az 1848—1849. évi szlovák nemzeti mozgalom értékeléséről folytatott vitához.

A magyar történettudomány válogatott bibliográfiája. 1945—1968.

Bp. Akadémiai Kiadó, 1971. 856 p.
/MTA Történettudományi Intézete./

Az Intézet munkaközössége által összeállított munka a felszabadulás első 25. esztendejének történet-

tudományi anyagáról ad áttekintést. Az I. rész Magyarország történetének, a II. rész az egyetemes történet anyagát tartalmazza. A hazai anyag — az általános munkák után — a következő periodizációt használja: Magyarország földjének története a honfoglalásig, magyar őstörténet és honfoglalás, a magyar feudális állam 1526-ig, a késői feudalizmus kora 1526—1711 és 1711—1790, Magyarország története 1790—1849, 1849—1918, 1918—1919, 1919—1944 és 1945 után.

Антал Адам:

Координационная деятельность органов местных советов

Статья членится на две части. В части первой содержится подытожение новых черт системы местных советов в свете закона Номер 1 от 1971 г. и других нормативных актов, связанных с этим законом. В части второй излагаются автором основные формы и средства координации в внутренней работе органов местных советов, в руководстве на среднем уровне местными советами, во связях советов того же звена, в сотрудничестве советских органов и общественных организаций, действующих на их территории, а также в отношении органов местных советов и иных органов власти, деятельность которых распространяется на их территорию. Автор предусматривает разработать и опубликовать статью о координации деятельности и работы органов местных советов и хозяйственных органов, не находящихся в их подчинении.

Марта Катона-Шолтес:

Человеческая натура и право

Автор стремится дать марксистское объяснение взаимосвязи человеческой натуры и права. Согласно точке зрения автора процесс исторического-общественного развития — это противоречивый, характеризованный отчуждением процесс развития человеческой натуры — личности, выражающий в то же время и развитие производительных сил. Право является рычагом, а позже тормозом производительных сил, развития человеческой натуры, человеческой самодеятельности. Из этого следует, что конфликт производительных сил и производственных отношений во сфере экономики отдельные лица переживают как бесчеловечность данного права, его противоречие с их человеческой натурой. Статья подчеркивает, что данное конкретное право всегда соответствует данной общественной натуре, является рычагом, а позже тормозом этой натуры. Поэтому следует признать односторонним тот взгляд, согласно которому право играет исключительно угнетательскую, консервативную, негативную историческую роль. В праве нашли свое выражение и общественные достижения трудящихся класс, которые в каждой эпохе органически включились в личность индивидуумов данного общества.

Antal Ádám:

Die koordienierende Tätigkeit der Organe der Volksräte

Die Abhandlung teilt sich in zwei Abschnitte. Der erste Abschnitt enthält — aufgrund des Gesetzes No. I. aus dem Jahre 1971 über die Volksräte und anderer sich anschliessenden Normen — die Summierung der neuen Züge des Systems der ungarischen Volksräte. Im zweiten Abschnitt stellt der Verfasser die hauptsächlichen Formen und Mittel der Koordinationatätigkeit dar, uzw. in der inneren Tätigkeit der Organe der Volksräte, in der mittelstufigen Anleitung der örtlichen Volksräte, im Wechselverhältnis der Volksräte gleicher Stufe, in der Zusammenarbeit der Organe der Volksräte und der, in ihrem Zuständigkeitsbereich tätigen gesellschaftlichen Organisationen, sowie im Verhältnis der Organe der Volksräte und der, auf ihrem Territorium tätigen anderen Organe der öffentlichen Gewalt.

Der Verfasser wird die Frage der Koordinierung der Bestrebungen und der Tätigkeit der Organe der Volksräte und der ihnen nicht untergeordneten bewirtschaftenden Einheiten in einer selbstständigen Abhandlung besprechen.

Frau Katonáné, Márta Soltész:

Menschliche Natur und Moral

Autorin ist bestrebt eine marxistische Darlegung des Zusammenhanges zwischen menschlicher Natur und Recht zu geben. Ihrem Standpunkt nach ist der historisch-gesellschaftliche Entwicklungsprozess ein widerspruchvoller, durch die Entfremdung gekennzeichneter Prozess der Entwicklung der menschlichen Natur der Individualität, der zugleich auch die Entwicklung der Produktionskräfte bedeutet. Das Recht ist ein Stimulator, später ein Hindernis der Produktionskräfte, der Entwicklung der menschlichen Natur, der menschlichen Eigentätigkeit. Daraus folgt, dass die Individuen den im Wirtschaftsleben sich entfaltenden Konflikt der Produktionskräfte und der Produktionsverhältnisse so erleben, als die Unmenschlichkeit des gegebenen Rechts, als sein Gegenüberstehen ihrer menschlichen Natur. Der Artikel habt hervor, dass das gegebene Recht immer einer gegebenen gesellschaftlichen Natur entspricht, als dessen Stimulator, später hemmender Faktor. Deswegen ist es einseitig, das Recht ausschliesslich in einer unterdrückenden, konservativen, negativen gesellschaftlichen Rolle zu erblicken. Im Recht fanden übrigens auch die gesellschaftlichen Errungenschaften der werktätigen Klassen ihren Niederschlag, die sich in die Individualität der einzelnen Mitglieder der gegebenen Gesellschaft in jeder Epoche organisch einfügten.

Antal Ádám:

L'activité de coordination des organes du Conseil

L'étude se divise en deux parties. La première partie contient la récapitulation des nouveaux traits du système hongrois des conseils, sur la base de la loi N° I de 1971 sur les conseils ainsi que sur des autres règles de droit y relatives. Dans la deuxième partie l'auteur présente les formes et les moyens principaux des travaux de coordination dans le travail intérieur des organes du conseil, dans la direction à l'échelon de moyen degré, dans les liens entre les conseils du même échelon, dans la coopération avec les organisations sociales fonctionnant sur le territoire des organes du conseil ainsi qu'en rapport des organes du Conseil et des organes de pouvoir public respectifs fonctionnant sur leur territoire. L'auteur a l'intention de rédiger et publier une étude à part sur la coordination des efforts et de l'activité des organes du conseil et des unités économiques qui leur ne sont pas subordonnées.

Mme Márta Katonáné-Soltész:

La nature humaine et le droit

L'auteur expose une analyse marxiste des connexités entre le droit et la nature humaine. Selon sa manière de voir la procédure de l'évolution historique-sociale est un processus de l'évolution contradictoire de la nature humaine — de l'individualisme — caractérisée par l'aliénation qui signifie en même temps l'évolution des forces productrices. Le droit stimule et entrave en même temps les forces productrices, ainsi l'évolution de la nature humaine, l'activité spontanée de l'homme. Il

s'ensuit que le conflit se dégageant dans la vie économique entre les forces productrices et les rapports de production est saisi par des individus comme l'inhumanité du droit donné, son opposition à la nature humaine. L'étude met en relief que le droit positif correspond toujours à une nature sociale donnée, il la stimule puis l'entrave successivement. C'est pour cette raison qu'il serait inexact d'attribuer au droit un rôle exclusivement oppressif, conservateur, un rôle historiquement négatif.

Les réalisations sociales des classes des travailleurs se manifestent aussi dans le droit et se sont intégrées étroitement dans toutes époques dans la personnalité des individus de la société donnée.

Antal Ádám:

The councils' coordinating activity

The paper is divided into two parts. The first part summarizes the new aspects of the council system in Hungary on the ground of Act No I of 1971 on the Councils and the concomitant legislation. In the second part the principal forms and means of the coordinating activity are described by the author in the internal work of the council organs, in the middle-level direction of local councils, the contacts between identical level councils, the co-operation between council organs and the social organizations in the area under the formers' competence and the relationship between council organs and other government agencies in their area. The author intends to publish a paper devoted to the coordination of the efforts and activities of council organs and economic units not under their control.

Mrs. Márta Katona-Soltész:

Human nature and law

The author attempts to expound the Marxist explanation of the correlation between human nature and law. She takes the position that the process of the socio-historical development is the contradictory process, characterized by alienation, of the development of human nature — individuality — which means also the development of the productive forces. Law furthers, then retards productive forces, the development of human nature, the individual human activity. It follows from this that individuals experience, the conflict between productive forces and production relations emerging in the economic life as the inhuman character of law as its opposition to their human nature. It is pointed out in the paper that a given law always corresponds to a given human nature, it advances and in turn, retards it. That is why it is not justified when an exlusively oppressive, conservative, negative function is attributed to law. The social achievements of the working classes have also found their way into law which have become organic parts of the individuality of the persons in a given society in all ages.

E lapszám (XXVI. új évfolyam 12.) szerzői: *Dr. Ádám Antal* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Katonáné, Soltész Márta:* A Legfelsőbb Bíróság bírája. — *Dr. Gáspárdy László* a Legfőbb Ügyészség csoportvezető ügyésze. — *Dr. Világhy Miklós* egyetemi tanár. — *Dr. Vas Tibor* egyetemi tanár. — *Dr. Horgosi György*, az Igazságügyi Minisztérium ny. osztályvezetője. — *Dr. Hegyvári Sándor* járásbírósági elnök (Füzesabony). — *Dr. Herczegh Géza* tanszékvezető egyetemi docens (Pécs).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest I, Országház u. 30. — Tel.: 160-160/136. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat (VII., Lenin körút 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta, Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tét 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159- 450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete
71.6758 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

Ára: 8,— Ft

INDEX 25.422